

LIETUVOS VALSČIAI

Viesvile

1 dalis

LIETUVOS VALSČIAI

Knyga skiriama

LIETUVOS TŪKSTANTMEČIUI
1009–2009

LIETUVOS VALSTYBĖS – KARALIAUS MINDAUGO
KARŪNAVIMO 750 METŲ JUBILIEJUI
1253–2003

LIETUVOS VALSTYBĖS ATKŪRIMO ŠIMTMEČIUI
1918–2018

LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS ATKŪRIMO
TRISDEŠIMTMEČIUI
1990–2020

REFORMACIJOS 500 METŲ JUBILIEJUI
1517–2017

VIEŠVILĖS 500 METŲ JUBILIEJUI
1526–2026

Viešvilė

I dalis

Versmė
Vilnius

2020

Lietuvos
tūkstantmečiui
skiriamas
leidinys

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos
kultūros tarybos
remiamas
leidinys

LIETUVOS RESPUBLIKOS
KULTŪROS MINISTERIJA

Lietuvos Respublikos
kultūros
ministerijos
remiamas leidinys

Atkurtai
Lietuvai
100

ISSN 1822-489X

Viešvilė I dalis

40-oji serijos „Lietuvos valsčiai“ monografija

Vyriausiasis redaktorius sudarytojas
ALGIRDAS SINKEVIČIUS

Atsakingoji redaktorė
ŽIVILĖ DRISKIUVIENĖ

Redaktorius
PETRAS JONUŠAS

Kalbos redaktorė
ANGELĖ RIMŠEVIČIENĖ

Korektorės
VIDA KASPARAVIČIENĖ, VIOLETA BALTUŠYTĖ,
DANGUOLĖ TUNKEVIČIENĖ

Anglų kalbos redaktorius, vertėjas
ALOYZAS PRANAS KNABIKAS

Viršelio dailininkė
ONA LIUGAILIENĖ

Principinio maketo dailininkas
ALVYDAS LADYGA

Kartografe
AIRA DUBIKALIENĖ (UAB „Žemėlapių artelė“)

Maketuotojos
VIOLETA BARKAUSKAITĖ, SIGRIDA JUOZAPAITYTĖ

Kompiuterių informacinių sistemų specialistė
RIMGAILĖ PILKIONIENĖ

Monografijų serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisija

Prof. habil. dr. ROMUALDAS APANAVIČIUS (etnologija), prof. habil. dr. VALENTINAS BALTRŪNAS (geologija), prof. habil. dr. GRASILDA BLAŽIENĖ (kalbotyra), dr. DANUTĖ BLAŽYTĖ-BAUŽIENĖ (XX a. istorija), dr. ARŪNAS BUBNYS (XX a. istorija), dr. RASA BUTVILAITĖ (menotyra), LMA tikrasis narys prof. habil. dr. ALGIRDAS GAIŽUTIS (kultūrologija), doc. dr. VIRGINIJUS GERULAITIS (geografija), Vida Girininkienė (XIX a. istorija), LMA narys emeritas prof. habil. dr. ROMUALDAS GRIGAS (sociologija), doc. dr. ALGIRDAS JAKUBČIONIS (XX a. istorija), doc. dr. ARTŪRAS JUDŽENTIS (kalbotyra), doc. dr. ROBERTAS JURGAITIS (istorija), dr. ZITA MEDIŠAUSKIENĖ (XIX a. istorija), LKMA akademikė prof. habil. dr. IRENA REGINA MERKIENĖ (etnologija), dr. JURGA MOTIEJŪNAITĖ (botanika), prof. habil. dr. STASYS SKRODENIS (tautosaka), dr. DARIUS STONČIUS (biologija), dr. ŽILVYTIS ŠAKNYS (etnologija), IRENA ŠUTINIENĖ (sociologija), doc. dr. GINTAUTAS ZABIELA (archeologija, komisijos pirmininkas)

Rengėjas ir leidėjas

VšĮ „Versmės“ leidykla (leidyklos vadovas PETRAS JONUŠAS)

Pagrindiniai finansuotojai ir rėmėjai

Lietuvos kultūros taryba, UAB „Magnolija“, Jurbarko rajono savivaldybės administracija, Viešvilės seniūnija, Tadas Jucius, Valentinas Kucinas

Viršelio aplankale ir priešlapiuose

Viešvilė. 2019 m. Jono Kliučiaus nuotrauka

Už knygoje spausdinamų straipsnių turinį ir juose pateiktą informaciją atsako straipsnių autoriai.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

ISBN 978-609-486-010-2 (popierinė kn.)

ISBN 978-609-486-015-7 (elektroninė kn.)

Knygą elektroniniu formatu išleido „Versmės“ leidyklos Elektroninių knygų rengimo centras. Vilnius, 2021-03-10

© VšĮ „Versmės“ leidykla, 2020

Pirmosios dalies turinys

25 Pratarinė

GAMTA

31 *Regina Morkūnaitė, Rimas Petrošius*. Įvadas

39 * *Albinas Rimvydas Kuskas*. Viešvilės smėlėtoji ir pelkėtoji kraštovė

77 * *Jonas Jablonskis, Aldona Tomkevičienė*. Nemuno hidrologiniai tyrimai

99 *Algis Butleris, Asta Uselienė, Vytautas Uselis*. Nemuno slėnis ir jo prieigos tarp Smalininkų ir Jūros

114 * *Regina Morkūnaitė*. Kaskalnio kontinentinių kopų susidarymas ir ypatumai

126 *Algirdas Sinkevičius*. Kaskalnio geomorfologinis draustinis

135 *Rimas Pakeris*. Ekspedicija pelkynų ir miškų upele – Viešvile

152 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės valstybinis gamtinis rezervatas

159 *Vytautas Uselis*. Viešvilės valstybinio gamtinio rezervato istorija ir geografija

167 *Saulius Bartminas*. Viešvilės valstybinio gamtinio rezervato gyvūnija ir jos apsauga

174 *Algis Butleris*. Kurtinio populiacijos atkūrimas Karšuvos girioje

179 *Kurtas Neubacheris*. Medienos išvežimas iš miško

182 *Romualdas Mankus*. Girios medynų apdirbimas Viešvilės lentpjūvėje ir produkcijos realizavimas

186 *Algirdas Sinkevičius*. Girininkijos. Karališki Jūros miškai

210 *Kęstutis Masaitis, Irena Petrošienė*. Viešvilės miškai pokario laikotarpiu

217 *Algirdas Sinkevičius*. Pušų sakinimo darbai, technologija, įrankiai. Jurbarko sakinimo ruožas

233 *Vytautas Jurgis Valenta*. Jurbarko miškų urėdijos Kaskalnio miškai ir jų ekologiniai savitumai

236 *Linas Lingaitis*. Elninių žvėrių populiacijos tyrimas Jurbarko rajono savivaldybėje

258 *Linas Lingaitis*. Jurbarko rajono elninių žvėrių sumedžiojimas

* Žvaigždute turinyje žymimi straipsniai, įvertinti monografijų serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos mokslų akademijos mokslų darbų komisijos (žr. p. 4). Knygos gale pateikiamos šių straipsnių santraukos anglų kalba.

- 263 *Algirdas Sinkevičius, Kęstutis Masaitis, Albinas Greičius.*
Medžioklė Viešvilės giriose

ISTORIJA

ISTORIJA. ARCHEOLOGIJA

- 278 * *Linas Tamulynas.* Archeologijos objektai ir jų tyrimai Viešvilės bei Smalininkų apylinkėse
- 291 *Algirdas Sinkevičius.* Plokštinis degintinis IX–XI a. kapinynas I. Švedkalnis (*Swedenberg*)
- 299 * *Ugnius Budvydas.* Skalvių kario kapas iš Viešvilės I-ojo kapinyno
- 314 *Ugnius Budvydas.* Skandinaviški Viešvilės I-ojo kapinyno ietigaliai
- 323 *Rytis Šiaulinskas, Nijolė Vailionytė.* Viešvilės II-asis kapinynas
- 329 * *Gytis Grižas, Eduardas Remecas.* Viešvilės XVI amžiaus monetų lobis
- 345 * *Ugnius Budvydas.* Retos segės iš III-iojo Viešvilės kapinyno
- 351 * *Rytis Šiaulinskas.* Naudvario kapinynas ir senovės gyvenvietė
- 377 * *Vytautas Juškaitis.* Kazikėnų geležies amžiaus kapinynas
- 383 * *Linas Tamulynas.* Smalininkų kapinyno kapai ir radiniai
- 395 * *Valdemaras Šimėnas.* Vėžininkų senovės gyvenvietės archeologiniai tyrinėjimai
- 403 *Ovidijus Petkelis, Laima Toliušienė.* Senosios Vėžininkų gyvenvietės žvalgomieji tyrinėjimai

ISTORIJA. NUO SENIAUSIŲJŲ LAIKŲ

- 410 *Algirdas Sinkevičius.* Bendra Klaipėdos krašto, Mažosios Lietuvos dalies, istorijos apžvalga
- 429 *Algirdas Sinkevičius.* Viešvilė ir jos apylinkės kryžiuočių karo kelių aprašymuose
- 455 * *Dainius Elertas.* Parapijos kūrimosi prielaidos Viešvilėje
- 498 *Algirdas Sinkevičius.* Senoji Švabės gyvenvietė
- 505 *Algirdas Sinkevičius.* Iš Viešvilės gyvenvietės praeities
- 524 *Algirdas Sinkevičius.* Buvę Viešvilės evangelikų parapijos dvarai
- 551 *Algirdas Sinkevičius.* Karališkasis (1546–1740), bajoriškasis (1740–1900) Viešvilės dvaras, Leipgirių palivarkas
- 569 * *Martynas Purvinas.* Viešvilės parapijos dvarų raida XVIII amžiaus pabaigoje–XX amžiuje
- 613 *Algirdas Sinkevičius.* Pamirštoji Viešvilės istorija atgyja. Viešvilės evangelikų parapijos dešinės Nemuno pusės kaimai ir vienkiemiai

- 613 Viešvilės kaimas (nuo XX a. pr. – mstl.)
- 624 Aukštnemunės (*Memelhöhe*) mažosios girininkijos
sodyba 1937–1944 m.
- 627 Pagulbinių (Baltriškių) kaimas
- 635 Antgulbinių kaimas
- 638 Baltupėnų kaimas
- 643 Sokaičių kaimas
- 648 Vėžininkų kaimas
- 653 Nausėdų kaimai
- 657 Mociškių kaimas
- 662 Žagmantų kaimai
- 666 Beržlaukio (*Birkenfeld*) gyvenvietė
- 667 Kriokiškių kaimas
- 671 Tautiškių vienkiemis ir dvaras
- 673 Adomiškių kaimas
- 674 Lindikų kaimas
- 676 Nečiūnų kaimas
- 677 Aušgirių kaimas
- 681 Pagenaičių (*Schustern*) kaimas
- 683 Žukų kaimas
- 688 Naujininkų kaimas
- 690 Naujienos kaimas
- 692 Naumalūnio vienkiemis
- 695 Jūravos kaimas
- 697 Ridelkalnio kaimas
- 700 Kalvelių kaimas
- 705 Antupių kaimas
- 707 Žardelių kaimas
- 708 Apšriūtų kaimas
- 710 Leipgirių kaimas
- 712 Išdagų kaimas
- 712 Užbalių kaimas
- 715 Užtilčių Lindikų kaimas
- 717 Kazikėnų kaimas
- 723 Endriušių kaimas
- 730 Vidkiemio kaimas
- 734 Smalininkų Aukštogalių gyvenvietė (*Smaleningken
Marktflecken*)
- 739 Smalininkai
- 751 Antšvenčių kaimas
- 754 Vidugiris
- 756 *Algirdas Sinkevičius*. Pamirštoji Viešvilės istorija atgyja.
Viešvilės evangelikų parapijos kairės Nemuno pusės
kaimai ir vienkiemiai
- 756 Šilėnų kaimas
- 760 Dirvelių kaimas
- 761 Senujų Liubėnų kaimas
- 764 Naujųjų Liubėnų kaimas
- 768 Galbrasčių kaimas
- 773 Vederaitiškių kaimas
- 777 Krauleidžių kaimas

- 781 Naujųjų Krauleidžių kaimas
- 782 Gyverlaukių kaimas
- 784 Ažėnų kaimas
- 785 Budupėnų kaimas
- 788 Treibgirių (*Treibgirren*) kaimas
- 788 Trapėnų kaimas
- 793 *Raimondas Genutis*. Aušgiriai. Istorijos dulkes nubraukus
- 798 *Algirdas Sinkevičius*. Administracinis teritorinis suskirstymas. Didieji ir mažieji valsčiai, apylinkės, seniūnijos
- 824 *Algirdas Sinkevičius*. Valstybinė siena. Panemunės kaimai – pasienio gyvenvietės
- 838 *Edmundas Mažrimas. Gyvenimas prie valstybių sienos
- 876 *Algirdas Sinkevičius*. Kontrabanda pasienyje tarpukariu
- 889 *Diana Kuzmarskienė*. Klaipėdos krašto autonomija
- 920 *Česlovas Šlėgaitis*. Pasienio apsaugos tarnybos kūrimas ir santykiai su sovietų karinėmis struktūromis 1990–1993 metais
- 927 *Jonas Kazlauskas*. Viešvilės pasienio užkardos įkūrimas 1992–1994 metais
- 932 Įstatymas, tvarka ir valdymas tarpukariu pagal Hansą Erhardtą fon Knoblochą. *Parengė Algirdas Sinkevičius*
- 943 *Algirdas Sinkevičius*. Pasienio policija, muitinė, teismas
- 958 *Asta Kazlauskienė, Algirdas Sinkevičius*. Apie gyventojus ir mokamus mokesčius
- 970 *Algirdas Sinkevičius*. Mato vienetai, galioję ir Viešvilėje
- 975 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės taupomosios ir paskolų kasos draugija
- 992 *Algirdas Sinkevičius*. Pramonės, amatų, verslo ir prekybos įmonės iki 1939 metų
- 1013 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės grūdų malūnas ir kitos vandens energiją naudojusios įmonės
- 1039 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės socialinės globos namai
- 1048 *Algirdas Sinkevičius*. Medžio pramonės bendrovės „Hildebrandt“ lentpjūvė 1900–1943 metais
- 1067 *Algirdas Sinkevičius*. Siaurasis Pagėgių–Smalininkų geležinkelis (*Kleinbahn*) 1902–1944 metais
- 1083 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės savanoriška ugniagesių komanda
- 1091 *Algirdas Sinkevičius*. Sveikatos apsauga senojoje Viešvilėje
- 1111 *Kęstutis Demereckas*. Viešvilės upės žiočių raida XVII–XX amžiais. Upėvardžiai
- 1116 *Laima Bucevičiūtė*. Laivyba Nemunu XV–XVIII amžiais

- 1136 *Margarita Baršauskienė, Algirdas Sinkevičius*. Navigacija Nemunu XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje
- 1151 *Algirdas Sinkevičius, Hansas Erhardtas fon Knoblochas*. Apie baidokus ir jūrininkus Viešvilėje
- 1158 *Arnoldas Piročkinas*, *Algirdas Sinkevičius*. Keltai per Nemuną žemiau Jurbarko po 1918 metų
- 1166 *Marius Pečiulis*. Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Vakarų Lietuvoje
- 1183 *Maksas Glangas*. Pirmojo pasaulinio 1914–1915 metų karo Viešvilėje kronika
- 1195 *Hansas Erhardtas fon Knoblochas*. Antrojo pasaulinio karo prie Viešvilės eiga. 1944 metų spalio
- 1215 *Algirdas Sinkevičius*. Žydų bendruomenės pėdsakais
- 1243 *Algirdas Sinkevičius*. Partizaninis judėjimas 1944–1953 m. ir NKVD–MVD–MGB dalinių veikla
- 1257 *Algirdas Sinkevičius*. Rusijos karinių dalinių išvedimas
- ISTORIJA. PRISIMINIMAI
- 1264 *Alius Burnelaitis*. Prisiminimuose – nevaikiški evakuacijos išgyvenimai. *Užrašė Danutė Karopčikiene*
- 1267 *Stanislava Visockienė*. Prisiminimai apie Antrąjį pasaulinį karą ir pokario metus
- 1281 *Lidija Strikienė*. Atsiminimai apie tremtį į Sibirą
- 1287 *Birutė Mencienė*. Pavogta jaunystė (Atsiminimai apie sovietų kalėjimus ir tremtį)
- ISTORIJA. BAŽNYČIOS
- 1309 *Jonas Trinkūnas*. Prūsų ir lietuvių religijų ryšiai
- 1314 *Rimantas Balsys*. Maldos seniesiems lietuvių ir prūsų dievams XIV–XVII amžių rašytiniuose šaltiniuose
- 1332 *Arūnas Baublys*. Religijos vaidmuo saugant tautinį tapatumą Klaipėdos krašte
- 1338 *Remigijus Šemeklis*. Klaipėdos krašto evangelikų bažnytinių organizacijų vaidmuo ugdant lietuvininkų tautinę savimone
- 1348 *Irena Julija Foktienė*. Evangelikų liuteronų giesmės – lietuvininkų krikščioniškojo dvasingumo šaltinis
- 1373 *Algirdas Sinkevičius*. Religinės bendruomenės ir jų veikla
- 1402 *Arnoldas Piročkinas*. Katalikybė Klaipėdos krašte 1923–1939 metais
- 1409 *Hansas Erhardtas fon Knoblochas*. Viešvilės katalikų bažnyčia
- 1415 *Raimondas Genutis*. Gyvasis fakelas iš Viešvilės

Antrosios dalies turinys

ISTORIJA. ŠVIETIMAS IR KULTŪRINIS GYVENIMAS

- 1445 *Algirdas Sinkevičius*. Lietuviška spauda ir švietimas Ragainės apskrityje Rytų Prūsijos kontekste
- 1458 *Algirdas Sinkevičius*. Nuo parapinės iki pagrindinės mokyklos
- 1505 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės vaikų globos namai
- 1515 *Birutė Sinkevičienė*. Viešvilės žemės ūkio mokykla
- 1555 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės žemės ūkio mokyklos mokomasis ūkis
- 1570 *Algirdas Sinkevičius*. Smalininkų vandens ūkio mechanizacijos mokykla
- 1577 *Aldona Mališauskienė, Algirdas Sinkevičius*. Iš Smalininkų žemės ūkio mechanizacijos technikum istorijos
- 1616 * *Justinas Stonys*. Muziejaus kūrimo ir pradinės jo veiklos rezultatų metmenys senovinės technikos muziejaus Smalininkuose pavyzdžiu
- 1634 *Hansas Erhardtas fon Knoblochas*. Baumano svečių namai – kaimo gyvenimo centras
- 1644 *Algirdas Sinkevičius*. Visuomeninės organizacijos ir jų veikla tarpukariu
- 1655 *Larisa Simonavičienė, Algirdas Sinkevičius*. Kultūros namai, jų istorija, veikla
- 1677 * *Arvydas Griškus*. Viešvilės kultūrinis savitumas: tradicijos, papročiai, regioninis tapatumas XXI a. 1–2 dešimtmetyje
- 1700 *Aldona Šiaulinskienė, Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės suaugusiųjų dailės studija. Mažosios Lietuvos kraštas jos kūriniuose
- 1705 *Audronė Saladienė*. Viešvilės miestelio biblioteka
- 1725 *Algirdas Sinkevičius*. Iš pašto praeities
- 1743 *Martynas Purvinas*. Viešvilės pašto istorija
- 1748 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės vaikų darželis
- 1763 Danutė Daugirtienė, *Algirdas Sinkevičius*. Persitvarkymo Sąjūdžio kūrimosi metai Viešvilėje
- 1767 *Aldona Palavinskienė*. Viešvilės seniūnijos spartakiados
- 1769 *Irena Oičenkienė*. Gražiausios Viešvilės gyvenvietės sodybos

ETNINĖ KULTŪRA

- 1775 *Rimantas Balsys*. Kai kurios Motiejaus Pretorijaus hipotezės ir jų interpretacijos XX amžiaus pabaigos–XXI amžiaus pradžios mitologų darbuose
- 1787 *Nijolė Laurinkienė*. Žemyna ir kiti žemės deivės vardai
- 1799 *Rimantas Balsys*. Žirgų (arklių) dievybės rašytiniuose šaltiniuose
- 1804 *Gintaras Beresnevičius*. Prūsijos amfikcionijos steigtis prūsų legendose ir germaniškasis kontekstas
- 1814 *Irena Julija Foktienė*. Žvilgsnis į vakarinių baltų praeitį
- 1828 *Rūta Pabarčienė (Grumadaitė)*. Kai kurie Pamaro krašto dainų poetikos ypatumai. Pamaro krašto dainų moteris
- 1835 *Rūta Pabarčienė (Grumadaitė)*. Mažosios Lietuvos raudų regioninis išskirtinumas
- 1840 **Irena Julija Foktienė*. Mažojoje Lietuvoje skambėję himnai
- 1866 *Vidmantas Mačiulskis*. XVII–XIX amžių lietuvininkų šokis kaip etninės tapatybės ženklas
- 1879 *Antanas Butkus*. Mažosios Lietuvos muzikos instrumentarijus ir jo mokslinė rekonstrukcija
- 1890 *Regina Kliukienė, Algirdas Sinkevičius*. Apie XVI–XX amžių Ragainės apskrities vietovių tradicijas ir papročius
- 1917 *Algirdas Sinkevičius*. Iš Viešvilės apylinkių kulinarinio paveldo
- 1927 **Kristina Blockytė*. Užgavėnės Mažojoje Lietuvoje. Tradicijų rekonstrukcija
- 1939 *Algirdas Sinkevičius*. Senųjų Skalvos gyventojų aprangos ir lietuvininkų tautinio kostiumo atkūrimo pėdsakais
- 1964 *Ona Danutė Aleknienė*. Lietuvininkų apranga XIX amžiuje
- 1977 **Elena Matulionienė*. Mažosios Lietuvos Jurbarko krašto gyventojų XX amžiaus apranga ir interjero tekstilė
- 2004 **Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės ir aplinkinių gyvenviečių architektūra. Pagrindiniai istorinio-kultūrinio paveldo bruožai
- 2039 *Elena Vizbarienė*. Senieji Viešvilės pastatai – Mažosios Lietuvos krašto praeities liudininkai
- 2053 *Jūratė Šlekonytė*. Apie vieną lietuvininkų žaidimą
- 2065 *Algirdas Sinkevičius*. Senosios Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos kapinės
- 2118 *Algirdas Sinkevičius*. Žirgai – Mažosios Lietuvos kultūros paveldo dalis
- 2143 *Algirdas Sinkevičius*. Žvejyba Nemune žemiau Jurbarko
- 2187 *Hansas Erhardtas fon Knoblochas*. Apie arklių vežėčias

KALBA

- 2195 *Vitas Povilaitis*. Prūsų kalba (*Prūsiska Bila*)
- 2200 *Letas Palmaitis*. Skalviai
- 2204 Zigmas Zinkevičius, *Algirdas Sinkevičius*. Mažosios Lietuvos Ragainės apskrities ir Klaipėdos krašto kalba XVI–XIX amžiais, jos tarmės
- 2217 * *Danguolė Mikulėnienė*. Iš Viešvilės apylinkių kalbos tyrimų istorijos
- 2230 *Rima Bakšienė (Bacevičiūtė)*. Klaipėdos krašto dabartinių aukštaitiškųjų šnektų fonetinės ypatybės
- 2238 *Rima Bakšienė (Bacevičiūtė)*. Tarmių sąveikos požymiai Klaipėdos krašto suvalkietiškajame idiolekte
- 2248 *Rima Bakšienė (Bacevičiūtė)*. Klaipėdos krašto aukštaitiškosios dalies naujosios tarmės formavimasis
- 2255 * *Laura Geržotaitė*. Sociogeolingvistinis Klaipėdos krašto aukštaičių kalbos tyrimas „Viešvilės apylinkių šnektas“
- 2269 *Regina Meškauskienė*. XX amžiaus pradžios germanizmų tyrimai Viešvilės apylinkių lietuvininkų kalboje
- 2284 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės gyventojų pavardės XVI–XX amžiais

SOCIOLOGIJA

- 2301 * Vidmantas Daugirdas. Viešvilės valsčiaus teritorijos ir gyventojų raida
- 2336 *Alvydas Aleksandravičius, Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės miestelio ir jo apylinkių gyventojų verslai ir verslumas
- 2349 *Alvydas Aleksandravičius, Algirdas Sinkevičius*. Viešvilės seniūnijos ūkininkų veiklos ir gyvenimo sąlygos
- 2358 Vidmantas Daugirdas, *Algirdas Sinkevičius*. Seniūnijos savivaldos atkūrimo problema
- 2368 * *Vilma Atkočiūnienė*. Viešvilės vystymosi gyvybingumo stiprinimo scenarijus

TAUTOSAKA

- 2389 *Jonas Balys*. Tautosaka Mažojoje Lietuvoje
- 2398 * *Irena Julija Foktienė*. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos lietuvininkų pasakojamosios tautosakos keliais
- 2475 *Regina Meškauskienė*. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos smulkioji tautosaka
- 2485 *Lina Petrošienė*. Mažosios Lietuvos, Suvalkijos ir Veliuonos apylinkių liaudies dainų melodijų paralelės

- 2508 *Lina Petrošienė*. Vaikų dainuojamoji tautosaka Mažojoje Lietuvoje
- 2528 *Bronislava Kerbelytė*. Dvasregiai lietuvininkų ir lietuvių sakmėse
- 2538 *Aušra Kavaliauskienė*. Lietuvininkų dainų rūtos ir rožės.
Iš Viliaus Kalvaičio „Prūsijos lietuvių dainų“ rinktinės

ŽYMESNI ŽMONĖS

- 2557 Viešvilės bajoriškojo dvaro savininkas Johanas Frydrichas fon Domhardtas. *Parengė Algirdas Sinkevičius*
- 2559 *Vytautas Kutkevičius*. Martynas Mažvydas ir Viešvilė.
Ant girnapusės Viešvilėje
- 2564 *Algirdas Sinkevičius*, Vidmantas Daugirdas. Viešviliškiai,
prisiminkite Mykolą Merliną
- 2568 *Vytautas Kutkevičius*. Mokslininkas ir profesorius
Valteris Gaigalaitis
- 2571 Kraštotyrininkas Hansas Erhardtas fon Knoblochas. Jis tapė savo
prarastos tėviškės paveikslą. *Parengė Alina Baravykaitė*
- 2577 *Algirdas Sinkevičius*. Mokslo darbuotojai, susiję su Viešvile
- 2600 *Algirdas Sinkevičius*. Kultūros, sporto, ūkio, politikos
ir visuomenės veikėjai
- 2617 Krašto kūrėjai, rašytojai ir poetai. *Parengė Algirdas Sinkevičius*
- 2706 *Algirdas Sinkevičius*. Krašto dailininkai, tautodailininkai
- 2717 Apie autorius
- 2723 Straipsnių, įvertintų monografijų serijos „Lietuvos valsčiai“
Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos, reziumė
anglų kalba
- 2742 Santrumpos ir sutrumpinimai
- 2745 *Petras Jonušas, Algirdas Sinkevičius*. Monografijos finansavimas
- 2755 Viešvilės miestelio žemėlapis. *Sudarė UAB „Žemėlapių artelė“
kartografė Aira Dubikaltienė*
- 2756 Viešvilės seniūnijos žemėlapis. *Sudarė UAB „Žemėlapių artelė“
kartografė Aira Dubikaltienė*
- 2757 Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos žemėlapis 1745 m.
Sudarė UAB „Žemėlapių artelė“ kartografė Aira Dubikaltienė
- 2758 Buvusių Lietuvos valsčių žemėlapis. *Sudarė UAB „Žemėlapių
artelė“ kartografė Aira Dubikaltienė*
- 2760 Buvusių Lietuvos valsčių abėcėlinis sąrašas
- 2762 Buvusių Lietuvos valsčių teritorinis sąrašas

- 2764 Apie seriją „Lietuvos valsčiai“
- 2768 Rengiamų bei išleistų „Lietuvos valsčių“ serijos monografijų žemėlapis. Sudarė UAB „Žemėlapių artelė“ kartografe
Aira Dubikaltienė
- 2770 Apie seriją „Lietuvos valsčiai“ (anglų k.)
- 2772 Asmenvardžių rodyklė

Spalvotų iliustracijų puslapių intarpai p. 1709–1724, 2669–2696

Part I. contents

25 Preface

NATURE

- 31 *Regina Morkūnaitė, Rimas Petrošius*. Introduction
- 39 * *Albinas Rimvydas Kunkas*. Sandy and boggy landscape of Viešvilė
- 77 * *Jonas Jablonskis, Aldona Tomkevičienė*. Hydrological investigations of the Nemunas River
- 99 *Algis Butleris, Asta Uselienė, Vytautas Uselis*. Nemunas valley and its approaches between Smalininkai and the Jūra
- 114 *Regina Morkūnaitė*. Formation and peculiarities of Kaskalnis continental dunes
- 126 *Algirdas Sinkevičius*. Kaskalnis geomorphological reserve
- 135 *Rimas Pakeris*. Expedition on the bog and forest stream of Viešvilė
- 152 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilė State Strict Nature Reserve
- 159 *Vytautas Uselis*. History and geography of the Viešvilė State Strict Nature Reserve
- 167 *Saulius Bartminas*. Fauna of the Viešvilė State Strict Nature Reserve and its protection
- 174 *Algis Butleris*. Restoration of the capercaillie population in the Karšuva forest
- 179 *Kurtas Neubacheris*. Timber removal from the forest
- 182 *Romualdas Mankus*. Processing of timber in Viešvilė sawmill and sale of products
- 186 *Algirdas Sinkevičius*. Forest districts. Jūra Royal Forests
- 210 *Kęstutis Masaitis, Irena Petrošienė*. Viešvilė forests in the post-war period
- 217 *Algirdas Sinkevičius*. Pine resin extraction works, technology and tools. Jurbarkas resin extraction area
- 233 *Vytautas Jurgis Valenta*. Kaskalnis forests of Jurbarkas forest enterprise and their ecological peculiarities
- 236 *Linas Lingaitis*. Study of deer population in Jurbarkas District area
- 258 *Linas Lingaitis*. Hunting of deer in Jurbarkas District
- 263 *Algirdas Sinkevičius, Kęstutis Masaitis, Albinas Greičius*. Hunting in the forests of Viešvilė

HISTORY

HISTORY. ARCHAEOLOGY

- 278 * *Linas Tamulynas*. Archaeological objects and their research in the area of Viešvilė and Smalininkai
- 291 *Algirdas Sinkevičius*. The 9th-11th century flat cremation cemetery I. Švedkalnis (*Swedenberg*)
- 299 * *Ugnius Budvydas*. A grave of Scalvian warrior from the Viešvilė Cemetery I
- 314 *Ugnius Budvydas*. Scandinavian spearheads from the Viešvilė Cemetery I
- 323 *Rytis Šiaulinskas, Nijolė Vailionytė*. Viešvilė Cemetery II
- 329 * *Gytis Grižas, Eduardas Remecas*. Viešvilė hoard of the 16th century coins
- 345 * *Ugnius Budvydas*. Rare brooches from the Viešvilė Cemetery III
- 351 * *Rytis Šiaulinskas*. Naudvaris Cemetery and ancient settlement
- 377 * *Vytautas Juškaitis*. Kazikėnai Iron Age Cemetery
- 383 * *Linas Tamulynas*. Smalininkai Cemetery graves and finds
- 395 * *Valdemaras Šimėnas*. Archaeological investigations of the ancient settlement of Vėžininkai
- 403 *Ovidijus Petkelis, Laima Toliušienė*. Survey explorations of the ancient settlement of Vėžininkai

HISTORY. FROM THE OLDEST TIMES

- 410 *Algirdas Sinkevičius*. Common review of the history of Klaipėda Region as a part of Lithuania Minor
- 429 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilė and its environs in descriptions made by Crusaders
- 455 * *Dainius Elertas*. Prerequisites for parish formation in Viešvilė
- 498 *Algirdas Sinkevičius*. Old settlement of Švabė
- 505 *Algirdas Sinkevičius*. From the past of Viešvilė
- 524 *Algirdas Sinkevičius*. Former manors of the Viešvilė Evangelic Lutheran Parish
- 551 *Algirdas Sinkevičius*. Royal (1546–1740) and noble (1740–1900) manors of Viešvilė, Leipgiriai Folwark
- 569 * *Martynas Purvinas*. Development of manors in Viešvilė Parish from the end of the 18th century to the 20th century
- 613 *Algirdas Sinkevičius*. The forgotten history of Viešvilė comes to life. Villages and homesteads on the right side of the Nemunas in Viešvilė Parish. Evangelical Parish
- 613 The village of Viešvilė (a small town from beginning of the 20th c.)
- 624 Homestead of the small forest district of Aukštneemunė (*Memelhöhe*) in 1937–1944
- 627 The village of Pagulbiniai (Baltriškės)

- 635 The village of Antgulbiniai
638 The village of Baltupėnai
643 The village of Sokaičiai
648 The village of Vėžininkai
653 The village of Nausėdai
657 The village of Mociškiai
662 The village of Žagmantai
666 The settlement of Beržlaukis (*Birkenfeld*)
667 The village of Kriokiškiai
671 The homestead and manor of Tautiškiai
673 The village of Adomiškiai
674 The village of Lindikai
676 The village of Nečiūnai
677 The village of Aušgiriai
681 The village of Pagenaičiai (*Schustern*)
683 The village of Žukai
688 The village of Naujininkai
690 The village of Naujienos
692 The homestead of Naumalūnis
695 The village of Jūrava
697 The village of Ridelkalnis
700 The village of Kalveliai
705 The village of Antupiai
707 The village of Žardeliai
708 The village of Apšriūtai
710 The village of Leipgiriai
712 The village of Išdagai
712 The village of Užbaliai
715 The village of Užtilčių Lindikų
717 The village of Kazikėnai
723 The village of Endriušiai
730 The village of Vidkiemis
734 The settlement of Smalininkų Aukštogaliai (*Smalleningken
Marktflecken*)
739 Smalininkai
751 The village of Antšvenčiai
754 Vidugiris
- 756 *Algirdas Sinkevičius*. The forgotten history of Viešvilė comes to life.
Villages and homesteads on the right side of the Nemunas in Viešvilė
Parish [pakartota iš 613 psl.]
- 756 The village of Šilėnai
760 The village of Dirveliai
761 The village of Senieji Liubėnai
764 The village of Naujieji Liubėnai
768 The village of Galbrasčiai
773 The village of Vederaitiškiai
777 The village of Krauleidžiai
781 The village of Naujieji Krauleidžiai
782 The village of Gyverlaukiai
784 The village of Ažėnai

- 785 The village of Budupėnai
- 788 The village of Treibgiriai (*Treibgirren*)
- 788 The village of Trapėnai
- 793 *Raimondas Genutis*. Aušgiriai. After scraping the dust of history
- 798 *Algirdas Sinkevičius*. Administrative territorial division. Large and small districts, circuits and elderships
- 824 *Algirdas Sinkevičius*. State border. Villages at the Nemunas River are border settlements
- 838 *Edmundas Mažrimas*. Life at the border of the states
- 876 *Algirdas Sinkevičius*. Smuggling at the border during the interwar period
- 889 *Diana Kuzmarskienė*. Autonomy of Klaipėda Region
- 920 *Česlovas Šlėgaitis*. Establishment of the Border Guard Service and relations with Soviet military structures in 1990-1993
- 927 *Jonas Kazlauskas*. Establishment of the Viešvilė border cordon in 1992–1994
- 932 Law, order and governance in the interwar period by Hans Erhardt von Knobloch. Prepared by *Algirdas Sinkevičius*
- 943 *Algirdas Sinkevičius*. Border police, customs and court
- 958 *Asta Kazlauskienė, Algirdas Sinkevičius*. About population and taxes paid
- 970 *Algirdas Sinkevičius*. Measure units which were also valid in Viešvilė
- 975 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilė Savings and Loan Society
- 992 *Algirdas Sinkevičius*. Industrial, craft, business and trade enterprises until 1939
- 1013 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilė grain mill and other companies that used water energy
- 1039 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilė Social Care Home
- 1048 *Algirdas Sinkevičius*. Sawmill of the Hildebrandt wood industry company in 1900–1943
- 1067 *Algirdas Sinkevičius*. Pagėgiai-Smalininkai narrow gauge railway (*Kleinbahn*) in 1902–1944
- 1083 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilė volunteer fire brigade
- 1091 *Algirdas Sinkevičius*. Health care in the old Viešvilė
- 1111 *Kęstutis Demereckas*. Development of the Viešvilė River mouth in the 17th–20th centuries. River names
- 1116 *Laima Bucevičiūtė*. Navigation on the Nemunas in the 15th–18th centuries
- 1136 *Margarita Baršauskienė, Algirdas Sinkevičius*. Navigation on the Nemunas in the late 19th-early 20th century

- 1151 *Algirdas Sinkevičius, Hansas Erhardtas fon Knoblochas*. About baidaks and sailors in Viešvilė
- 1158 *Arnoldas Piročkinas*, *Algirdas Sinkevičius*. Ferries across the Nemunas below Jurbarkas after 1918
- 1166 *Marius Pečiulis*. The actions of the World War I in Western Lithuania
- 1183 *Maksas Glangas*. Chronicle of the World War I in Viešvilė in 1914–1915
- 1195 *Hansas Erhardtas fon Knoblochas*. The course of the Second World War near Viešvilė. October 1944
- 1215 *Algirdas Sinkevičius*. In the footsteps of the Jewish community
- 1243 *Algirdas Sinkevičius*. The guerrilla movement in 1944–1953 and the activities of the NKVD–MVD–MGB units
- 1257 *Algirdas Sinkevičius*. Withdrawal of Russian military units

HISTORY. REMINISCENCES

- 1264 *Alius Burnelaitis*. Memories include childless evacuation experiences. *Written by Danutė Karopčikienė*
- 1267 *Stanislava Visockienė*. Memories of World War II and the post-war years
- 1281 *Lidija Strikienė*. Memories of exile to Siberia
- 1287 *Birutė Mencienė*. Stolen Youth (memories of Soviet prisons and exile)

HISTORY. CHURCHES

- 1309 *Jonas Trinkūnas*. Relations between Prussian and Lithuanian religions
- 1314 *Rimantas Balsys*. Prayers to the ancient Lithuanian and Prussian gods in written sources of the 14th–17th centuries
- 1332 *Arūnas Baublys*. The role of religion in protecting national identity in Klaipėda Region
- 1338 *Remigijus Šemeklis*. The role of Evangelical Church organisations in Klaipėda Region in developing the national self-awareness of Prussian Lithuanians
- 1348 *Irena Julija Foktienė*. Evangelical Lutheran canticles are the source of Christian spirituality of Prussian Lithuanians
- 1373 *Algirdas Sinkevičius*. Religious communities and their activities
- 1402 *Arnoldas Piročkinas*. Catholicism in Klaipėda Region in 1923–1939
- 1409 *Hansas Erhardtas fon Knoblochas*. Viešvilė Catholic Church
- 1415 *Raimondas Genutis*. A living torch from Viešvilė

Part II. contents

HISTORY. EDUCATION AND CULTURAL LIFE

- 1445 *Algirdas Sinkevičius*. Lithuanian press and education in Ragainė County within the context of East Prussia
- 1458 *Algirdas Sinkevičius*. From the parish to the elementary school
- 1505 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilė Orphanage
- 1515 *Birutė Sinkevičienė*. Viešvilė Agricultural School
- 1555 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilė Agricultural School educational farm
- 1570 *Algirdas Sinkevičius*. Smalininkai Water Management Mechanisation School
- 1577 *Aldona Mališauskienė, Algirdas Sinkevičius*. From the history of Smalininkai Agricultural Mechanisation Technical School
- 1616 * *Justinas Stonys*. The draft of museum foundation and results of its initial activities following the example of the technological museum in Smalininkai
- 1634 *Hansas Erhardtas fon Knoblochas*. Bauman's Guest House is the centre of rural life
- 1644 *Algirdas Sinkevičius*. Public organizations and their activities in the interwar period
- 1655 *Larisa Simonavičienė, Algirdas Sinkevičius*. Culture houses, their history and activities
- 1677 * *Arovydas Griškus*. The cultural peculiarity of Viešvilė. Traditions, customs, regional identity in the 1st and 2nd decades of the 21st century
- 1700 *Aldona Šiaulinskienė, Algirdas Sinkevičius*. Viešvilė Adult Art Studio. The Land of Lithuania Minor in its works
- 1705 *Audronė Saladienė*. Viešvilė town library
- 1725 *Algirdas Sinkevičius*. From the postal past
- 1743 *Martynas Purvinas*. The history of Viešvilė Post
- 1748 *Algirdas Sinkevičius*. Viešvilė Kindergarten
- 1763 *Danutė Daugirtienė, Algirdas Sinkevičius*. The year of the Reform Movement formation in Viešvilė
- 1767 *Aldona Palavinskienė*. Spartakiads in the Viešvilė Eldership
- 1769 *Irena Oičenkienė*. The most beautiful homesteads in Viešvilė settlement

ETHNIC CULTURE

- 1775 *Rimantas Balsys*. Some hypotheses by Matthäus Prätorius and their interpretations in the works of mythologists of the late 20th and early 21st centuries
- 1787 *Nijolė Laurinkienė*. Žemyna and other names of the goddess of the earth
- 1799 *Rimantas Balsys*. Horse deities in written sources
- 1804 *Gintaras Beresnevičius*. The establishment of Prussian Amphictyony in Prussian legends and the Germanic context
- 1814 *Irena Julija Foktienė*. A look at the past of the Western Balts
- 1828 *Rūta Pabarčienė (Grumadaitė)*. Some peculiarities of Pamarys song poetics. A woman in the songs of Pamarys region
- 1835 *Rūta Pabarčienė (Grumadaitė)*. Regional uniqueness of the lamentations in Lithuania Minor
- 1840 * *Irena Julija Foktienė*. Hymns which sounded in Lithuania Minor
- 1866 *Vidmantas Mačiulskis*. The dance of Prussian Lithuanians in the 17th–19th centuries as a sign of ethnic identity
- 1879 *Antanas Butkus*. The music instrumentarium of Lithuania Minor and its scientific reconstruction
- 1890 *Regina Kliukienė, Algirdas Sinkevičius*. About the traditions and customs of Ragainė County localities in the 16th–20th centuries
- 1917 *Algirdas Sinkevičius*. From the culinary heritage of Viešvilė area
- 1927 * *Kristina Blockytė*. Mardi Gras in Lithuania Minor. Reconstruction of traditions
- 1939 *Algirdas Sinkevičius*. In the footsteps of the clothes of the old inhabitants of Scalvia and the restoration of the Prussian Lithuanian national costume
- 1964 *Ona Danutė Aleknienė*. Clothing of Prussian Lithuanian women in the 19th century
- 1977 * *Elena Matulionienė*. 20th century clothing and interior textiles of the inhabitants of Jurbarkas region in Lithuania Minor
- 2004 * *Algirdas Sinkevičius*. Architecture of Viešvilė and surrounding settlements. Basic features of historian cultural heritage
- 2039 *Elena Vizbarienė*. The old buildings of Viešvilė are witnesses to the past of the Lithuania Minor region
- 2053 *Jūratė Šlekonytė*. About one game of Prussian Lithuanians
- 2065 *Algirdas Sinkevičius*. The cemetery of old Viešvilė Evangelical Lutheran Parish
- 2118 *Algirdas Sinkevičius*. Horses make a part of the cultural heritage of Lithuania Minor
- 2143 *Algirdas Sinkevičius*. Fishing in the Nemunas below Jurbarkas
- 2187 *Hansas Erhardtas fon Knoblochas*. About horse-pulled wagons

LANGUAGE

- 2195 *Vitas Povilaitis*. Prussian language Prūsų (*Prūsiska Bila*)
- 2200 *Letas Palmaitis*. Scalvians
- 2204 Zigmas Zinkevičius, *Algirdas Sinkevičius*. The language of Ragainė County and Klaipėda Region of Lithuania Minor in the 16th–19th centuries, its dialects
- 2217 * *Danguolė Mikulėnienė*. From the history of the research of the language of Viešvilė area
- 2230 *Rima Bakšienė (Bacevičiūtė)*. Phonetic features of current Aukštaitian dialects in Klaipėda Region
- 2238 *Rima Bakšienė (Bacevičiūtė)*. Signs of dialect interaction in the Suvalkian idiolect of the Klaipėda Region
- 2248 *Rima Bakšienė (Bacevičiūtė)*. Formation of the new dialect of the Aukštaitian part of Klaipėda Region
- 2255 * *Laura Geržotaitė*. Subdialect of Viešvilė Area: a sociolinguistic research of the Klaipėda Region Aukštaitian language
- 2269 *Regina Meškauskienė*. Studies of Germanisms at the beginning of the 20th century in the language of Prussian Lithuanians in Viešvilė area
- 2284 *Algirdas Sinkevičius*. Surnames of Viešvilė residents in the 16th–20th centuries

SOCIOLOGY

- 2301 * Vidmantas Daugirdas. Development of territory and population in Viešvilė District
- 2336 *Alvydas Aleksandravičius, Algirdas Sinkevičius*. Businesses and entrepreneurship of the residents of Viešvilė town and its surroundings
- 2349 *Alvydas Aleksandravičius, Algirdas Sinkevičius*. Activities and living conditions of farmers in Viešvilė Eldership
- 2358 Vidmantas Daugirdas, *Algirdas Sinkevičius*. The problem of the restoration of eldership self-management
- 2368 * *Vilma Atkočiūnienė*. Scenario for strengthening the vitality of Viešvilė development

FOLKLORE

- 2389 *Jonas Balys*. Folklore in Lithuania Minor
- 2398 * *Irena Julija Foktienė*. Along the paths of Prussian Lithuanian narrative folklore in Viešvilė Evangelical Lutheran
- 2475 *Regina Meškauskienė*. The small forms of folklore in Viešvilė Evangelical Lutheran Parish

- 2485 *Lina Petrošienė*. Parallels of folk song melodies of Lithuania Minor, Suvalkija and Veluona areas
- 2508 *Lina Petrošienė*. Children's singing folklore in Lithuania Minor
- 2528 *Bronislava Kerbelytė*. People seeing dead souls in Prussian Lithuanian and Lithuanian tales
- 2538 *Aušra Kavaliauskienė*. Rues and roses in Prussian Lithuanian songs. From Vilius Kalvaitis *Prūsijos lietuvių dainos* (Selected Songs of Prussian Lithuanians)

CELEBRITIES

- 2557 Johann Friedrich von Domhardt, the owner of Viešvilė noble manor. *Prepared by Algirdas Sinkevičius*
- 2559 *Vytautas Kutkevičius*. Martynas Mažvydas and Viešvilė. On the millstone in Viešvilė
- 2564 *Algirdas Sinkevičius*, *Vidmantas Daugirdas*. Viešvilė people, remember Mykolas Merlinas
- 2568 *Vytautas Kutkevičius*. Scientist and Professor Valteris Gaigalaitis
- 2571 Local historian Hans Erhard von Knobloch. He painted a picture of his lost homeland. *Prepared by Alina Baravykaitė*
- 2577 *Algirdas Sinkevičius*. Researchers related to Viešvilė
- 2600 *Algirdas Sinkevičius*. Cultural, sports, economic, political and public figures
- 2617 Creators, writers and poets of the region. *Prepared by Algirdas Sinkevičius*
- 2706 *Algirdas Sinkevičius*. Painters and folk artists of the region
- 2717 About the authors
- 2723 English summaries of the papers approved by the *Lietuvos Valsčiai* Monograph Series Lithuanian Local Researches Commission for Scientific Works
- 2742 Abbreviations
- 2745 *Petras Jonušas, Algirdas Sinkevičius*. Monograph funding
- 2755 The map of Viešvilė Town. *Compiled by UAB Žemėlapių Artelė cartographer Aira Dubikaltienė*
- 2756 The map of Viešvilė Eldership. *Compiled by UAB Žemėlapių Artelė cartographer Aira Dubikaltienė*
- 2757 The map of Viešvilė Lutheran Evangelic Parish. 1745
- 2758 The map of former Lithuanian rural districts (*Valsčius*). *Compiled by UAB Žemėlapių Artelė cartographer Aira Dubikaltienė*
- 2760 Alphabetical list of the former Lithuanian rural districts

- 2762 Territorial list of former Lithuanian rural districts
- 2764 About the *Lietuvos Valsčiai* series
- 2768 The map of *Lietuvos Valsčiai* series monographs to be published and those already published. *Compiled by UAB Žemėlapių Artelė cartographer Aira Dubikaltienė*
- 2770 About the *Lietuvos Valsčiai* series (in English)
- 2772 The index of personal names

The insert of colour illustrations pp. 1709–1724, 2669–2696

Pratarmė

Viešvilės gyvenvietė, išikūrusi Lietuvos upių tėvo Nėmuno ir Viešvilės upelio santakoje, mena gilia senovę. Pasidomėkime, ką apie tai byloja istoriniai dokumentai.

Baltų gentys į šiuos kraštus kėlėsi nuo I tūkstantmečio pradžios iki IX a. Profesoriaus Kazimiero Būgos nuomone, anksčiausiai iš visų baltų atvyko prūsai. Jie kūrėsi tarp Vyslos ir Nemuno.

Nuo IX a. vakarų baltai pradėjo jungtis į žemių sąjungas, kurių paskirtis buvo apsiginti nuo Nemuno pakrančių gyventojus puldinėjančių vikingų. Tą liudija dar prieš tūkstantį metų prie senojo Nemuno krantų palikti vikingų pėdsakai. Daugelyje vietų, tarp jų ir Viešvilėje, kaip spėjama, rasta vikingų kardų, papuošalų¹.

2001–2004 m. archeologinių kasinėjimų duomenys padėjo atskleisti naują puslapį dar mažai tyrinėtoje Viešvilės apylinkių istorijoje. Jie ne tik patvirtino, bet ir papildė istorikų teiginius apie I tūkstantmetyje prie senojo Nemuno vykusį gyvenimą. 2012 m. archeologinių kasinėjimų Kazikėnuose metu rasti radiniai leidžia spėti, kad čia buvęs senojo geležies amžiaus (800–700 m. pr. Kr.) kapinynas. Naūdvarėje tirti kapai, rasti laikinos gyvenvietės titnaginiai radiniai ir smulkūs keramikos fragmentai, datuojami I tūkstantmečiu (400–800 m. pr. Kr.)². 2006 m. Smaliniūnų miestelio teritorijoje pradėtas tyrinėti kapinynas, datuojamas I tūkstantmečio IV–VI a.³ Smalininkų kapinyne rasta dirbinių, turinčių bendrų bruožų su randamais Centrinės, Rytų Europos ir Skandinavijos dirbiniais. Tai rodo, jog ši Nemuno pakrantėje gyvenusi bendruomenė IV a. pab.–V a. nebuvo Europos įvykių nuošalyje. Tęsiant archeologinius tyrinėjimus, atrastas V a. II Viešvilės gyvenvietės kapinynas. 2004 m. atrasta I tūkstantmečio pabaigos neįtvirtinta Viešvilės senovinė gyvenvietė^{4, 5, 6, 7}.

Iki XIII a. pradžios tarp Nemuno ir Vyslos prūsų ir jotvingių žemėse nebuvo jokių slavų ar germanų kultūros pėdsakų: nei jų pilių, nei miestų. Nuo XIII a. pradžios šiose teritorijose gyvenusias prūsų ir skalvių gentis iš pietų pradėjo puldinėti mozūrai, iš šiaurės – kalavijuočiai. 1231 m. Mazovijos kunigaikštis Konradas į pagalbą kovai su prūsų gentimis pasikvietė Dobrynės ordina. Tais pačiais metais Ordinas

¹ Knobloch H. E. von. *Wischwiller Dorf-Chronik V*, Berlin-Dahlem, 2001, Seite 163.

² Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2005, p. 121–123, www.atl.lt.

³ Tamulynas L. Smalininkų kapinynas. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2006, p. 163–166, www.atl.lt.

⁴ Šiaulinskas R. Viešvilės kapinynas II. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2005, p. 123, www.atl.lt.

⁵ Budvydas U. Viešvilės kapinyno III (31753), *Jurbarko r. archeologinių tyrinėjimų 2009 m. ataskaita*, p. 156–157, www.atl.lt.

⁶ Budvydas U. Skalvių kario kapas iš Viešvilės kapinyno, 2014, žr. straipsnį šioje monografijoje.

⁷ Juškaitis V., Kazikėnų kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2015, p. 166–168, www.atl.lt.

pirmą kartą persikėlė per Nemuną, per tris dešimtmečius užėmė visą jo žemupį ir susisiekė su Livonijos ordinu, iki to laiko spėjusiu pasistatyti Jūrbarko (*Georgenburg*) ir Klaipėdos (*Memmel*) pilis. Nors Skalvą ir jautė Lietuvos kunigaikščių įtaką, bet prie Lietuvos valstybės prisijungti nespėjo, nes jau 1274–1283 m. šias žemes užgrobė minėti ordinais. 1275 m. atplaukę Nemunu kryžiuočiai užėmė Ragainės ir, kaip spėjama, ant Rambyno kalno stovėjusią skalvių religinio centro Ramigės pilis. 1283 m. kryžiuočiai visiškai išitvirtino Skalvojė ir pradėjo puldinėti žemaičių gentis, gyvenusias teritorijoje tarp Kuřšo ir Nevėžio. XIII a. pab. prūsų gentys, kartu ir Nemuno žemupyje gyvenusieji skalviai buvo pavergti. Likusius Mažosios Lietuvos gyventojus, tarp jų ir skalvius, kryžiuočiai nuo XIII a. pavertė baudžiauninkais. Užkariautojai primetė skalviams svetimą krikščionių tikėjimą arba privertė bėgti iš savo gimtųjų vietų pas žemaičius.

Išlikę aprašymai, kad Rytų Prūsijos kraštą ir jame gyvenusias skalvių gyvenamasias sritis apie 1205–1207 m. nuniokojo maras. Maras, kitos užkrečiamos ligos ir vėliau ne kartą aplankė šį kraštą ir skaudžiausiai paliesdavo pačius neturtingiausius Skalvos krašto gyventojų sluoksnius.

XIII–XIV a. žemėlapyje „Lietuvių ir kryžiuočių kovų laukas“ tarp to meto pilių parodyta ir Trapėnų kryžiuočių pilis⁸.

Archeologinių tyrinėjimų metu Kazikėnuose, Viešvilėje rasta senovės Romos monetų (*Faustinos II*, 161–175 m. po Kr.). Iš to sprendžiama, kad šiose vietovėse jau nuo senų laikų vyko aktyvus gyvenimas, palaikomi prekybiniai ryšiai. Kadangi kryžiuočiai savo pilis statėsi buvusiose baltų piliavietėse ar šalia jų, galima spėti, kad šioje vietoje prieš tai galėjo būti ir skalvių pilis. Tačiau tai dar laukia istorikų tyrinėjimo.

„Atskira mokslininkų grupė Tropų salą, kurioje galimai stovėjusi Pilėnų pilis, spėja buvus į vakarus nuo Šventosios upelio, netoli Viešvilės upelio žiočių kairiajame krante arba čia pat, Nemune buvusioje saloje.“⁹

Visuotinės lietuvių enciklopedijos skyriuje „Skalva“ rašoma: „Pastaruoju metu prie Nemuno ir Šešupės santakos archeologų rastas piliakalnis, su kuriuo sietina Dusbargiečio kronikoje minima pilis Sassowia, Sassow (Šešupės pilis?).“¹⁰ (Tai archeologo dr. Valdemaro Šimėno ir istoriko dr. Vytenio Almonaičio tyrinėtas Raudžių piliakalnis – red. pastaba.)

2011 m. vykdant Karaličiaus srities teritorijoje archeologinę ekspediciją, tyrinėti kairiojo Nemuno kranto, Trapėnų (Trappönen, Nemanskoe), Tilžės (Tilsit, Sovetsk) ruože esantys piliakalniai – skalvių archeologijos bei istorijos paminklai. Iš viso apžiūrėti šeši archeologiniai paminklai, daugiausia dėmesio skiriant Raudžių (Raudszen, Rjadino), arba Nemunijos (Nemonge), piliakalniui¹¹.

Ordino valdymo laikotarpiu iki XVI a. pradžios Viešvilė (*Wischwilffun villa*) su abipus Nemuno buvusiomis kitomis gyvenvietėmis – Añtšvenčiais (*Swentoi villa, Antaszwenten*), Smalinin-

⁸ Šapoka A. *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1936, p. 85.

⁹ Varakauskas R. *Didvyriškėji Pilėnai*, Vilnius, 1969, p. 32.

¹⁰ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 21, p. 784.

¹¹ Interneto prieiga www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content...id... Almonaitis V. Raudžių (Nemunijos) piliakalnis.

kais (*Smalnick villa*), Kazikėnais (*Kussckun villa*, *Kusikai*, *Kasiskai*, *Kosikai*, *Kussickenen*, *Kassigkehmen*), Ūžbaliais (*Ballupen villa*, *Balupiai*, *Uschballen*, *Uszballen*) – tarp 18 kaimų priklausė Butkaus Pakamorės sričiai.

Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus archeologai, išžvalgę apie 120 m² plotą, Viešvilėje rado XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės – Aleksandro, Žygimanto Senojo, Žygimanto Augusto laikų – beveik šimto monetų lobį, kuris, kaip spėjama, galėjo būti paslėptas apie 1568–1570 m. Lobia radimvietėje aptikti ir keli II–III a. radiniai: segė, auksuotas stiklo karolis, antkaklės fragmentas ir kt.¹²

Apie panemunėje buvusiose senovinėse Trapėnų, Smalininkų ir Vėžiniūnų gyvenvietėse vykusį gyvenimą žinome iš tyrinėjimų metu iškastų archeologinių radinių. Apie tai, kad Nemuno pakrantėje buvusiose Viešvilės apylinkėse nuo senų laikų vyko aktyvus gyvenimas, liudija I tūkstantmečio pr. Kr. Naudvario kapinyno, I tūkstantmečio pabaigos neįtvirtintos Viešvilės senovinės gyvenvietės ir II, III, V, IX–XI a. Viešvilės kapinynų radiniai^{13, 14}.

Kaip jau buvo minėta, romėniškojo laikotarpio radinių (tarp jų – Romos imperijos varinės monetos) rasta Viešvilėje, Kazikėnuose ir Trapėnuose, kur, tikėtina, archeologų netyrinėti II–III a. kapai. Net keturi I–IV a. kapinynai nedideliame ruože rodo tankų šios teritorijos abipus Nemuno apgyvendinimą ir romėniškuoju laikotarpiu. Nors tyrimų labai trūksta, neabejotina, kad gyvenviečių išsidėstymas prie Nemuno rodo šios upės svarbą to meto ekonomikoje, kuri buvo grįsta ir vietos gamybiniu ūkiu, ir, be abejo, mainais¹⁵.

Tarp Jūros ir Šventosios upių tęsėsi po ledynmečio vietomis iki keliolikos metrų storio sluoksniu sunėšto nederlingo smėlio žemių plotai, netikę ūkinei veiklai. Tokie plotai vėliau pavadinti dykra. XIII–XV a. jie užžėlė neperžengiamais miškais. Nuo XVI a. šis kraštas, kuriame tęsėsi karališkoji Jūros giria (*Königliche Jurasche Forst*), priklausė Prūsijos valdovams, čia buvo jų medžioklės plotai.

Nemunas nuo seniausiųjų laikų buvo didysis vandens kelias, kuriuo tarp Vakarų Europos valstybių ir Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės buvo palaikomi prekybos ryšiai. Paskutinis incidentas, dėl kurio trūko Lietuvos–Lenkijos valdovų kantrybė ir jie pakilo į kovą su Ordinu, buvo tas, kai ties Ragainė kryžiuočiai sulaukė Nemunu plukdomus Jogailos laivus su grūdais.

Po 1422 m. Melno taikos stengtasi apgyvendinti Mažąją Lietuvą, naujajam teikiama įvairių privilegijų. Tačiau tą iki XVIII a. pavyko padaryti tik atskiruose tos girios ploteliuose, kuriuose patogesnėse vietose prie upių įsikūrė keli kaimeliai ir vienkiemiai. Upė *Wayswille* yra paminėta 1385 m. kryžiuočių karo kelių aprašymuose. 1490–1540 m. Prūsijos istoriniuose šaltiniuose aptinkamas ir kaimelis *Wyschswylffen*. Nuo 1542 m. pirmą kartą paminėtas ir Viešvilės kaimas (*Dorf Wischwill*). 1546 m. minimas karališkasis Viešvilės dvaras (*Gut Adlig Wischwill*). O 1665 m. Ragainės apskrities žemėlapiuose jau pažymėtos Švabės ir Viešvilės gyvenvietės. Apie 1724 m. keičiant Prūsijoje krašto teritorinį administracinį suskirstymą, įsteigti mažieji

¹²Grižas G. Viešvilės lobis (1568–1570) m., 2014 m.

¹³Budvydas U. III Viešvilės kapinynas ir neįtvirtinta senovės gyvenvietė.

¹⁴Juškaitienė L. Naudvario kapinynas, lina.mlai-kas@gmail.com.

¹⁵Tamulynas L. Archeologija Viešvilės–Trapėnų–Smalininkų apylinkėse, 2014 m.

valsčiai. Vieninteliam Ragainės apskrityje dešiniajame Nemuno krante valsčiui steigti pasirinkta Kasikėnų (*Kassigkehmen*) vietovė. 1736 m. Viešvilės parapijos kaimai priskirti Ragainės apskrities Kasikėnų valsčiui (vėliau – Kazikėnai). 1745 m. minimas karališkasis Kazikėnų palivarkas, valdęs 30 ūbų žemės. Kazikėnuose buvo valsčiaus valdžios ir kitos įstaigos. Pamiške, tarp karališkosios Jūros girios ir Nemuno lankų, panemunėmis vingiavo senovinis Karaliaučiaus–Tilžės–Kauno kelias, XV a. tapęs svarbiu vieškeliu. Kazikėnuose prie šio vieškelio įsteigta viena iš pirmųjų Viešvilės apylinkėse pašto stočių. Prie jos kūrėsi užėigos namai, nedidelė gyvenvietė.

1609 m. įsteigta Viešvilės evangelikų liuteronų parapija, kuriai priklausė visi kaimai tarp Jūros ir Šventosios upių iki LDK–Prūsijos valstybinės sienos į šiaurę nuo Nemuno, taip pat Šilėnų, Dirvėlių, Vėderaitiškių, Liubėnų, Trapėnų ir kiti kaimai į pietus nuo Nemuno – kairiajame jo krante.

1744 m. dvarininkui Johanui Frydrichui fon Domhardtui pradėjus intensyviai plėtoti vietinę pramonę, Viešvilės gyvenvietė sparčiai išaugo. 1874 m. Viešvilė tapo valsčiaus centru, kuris persikėlė iš Kazikėnų. Viešvilė buvo tapusi didelės pasienio teritorijos administraciniu ir dvasiniu centru. 1744 m. Prūsijos karalius Frydrichas II Viešvilės dvarininkui J. F. fon Domhardtui buvo suteikęs bažnyčios patrono teises ir pavedė globoti visus šios didelės parapijos tikinčiuosius. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčia, kuriai, kaip spėjama, 1517 m. parinko vietą* (Brandenburgio, vėliau pirmosios pasaulietinės Prūsijos valstybės) kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis (*Albrecht von Brandenburg-Ansbach*), po daugkartinių sugriovimų vis atstatinėta, stovėjo iki Antrojo pasaulinio karo¹⁶.

1845 m. įkurta Smalininkų evangelikų liuteronų parapija. XIX a. antroje pusėje įkurtas Smalininkų valsčius. Sparčiai besivystant vietos pramonei, išsiplėtus uostui, išaugus pasienio prekybai, apie 1895 m. Smalininkai tapo tikru miesteliu. 1897 m. įkurta Didžiųjų Lankiniūnų, 1901 m. – Vėderaitiškių, 1902 m. – Trapėnų, 1912 m. – Žukų evangelikų liuteronų parapijos. Susikūrus naujoms parapijoms, nuo didžiosios Viešvilės parapijos atskirta didesnė dalis jai priklausiusių kaimų, vienkiemių ir mažųjų girininkijų.

XX a. pradžioje Viešvilė, Smalininkai ir kitos aplinkinės gyvenvietės ekonomiškai sustiprėjo. Viešvilėje pastatyta ištisa gatvė su administracinės, gyvenamosios, komercinės paskirties mūriniais namais. Viešvilė tapo miesteliu, kuriame veikė didžiulė lentpjūvė, nemažai kitų vietos pramonės įmonių, vyresnioji girininkija ir keletas stambesnių ūkių.

1919 m. pagal Versalio taikos sutartį atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, kairiajame Nemuno krante buvę Šilėnų, Dirvėlių, Trapėnų, Liubėnų kaimai pasiliko Karaliaučiaus krašte. Klaipėdos kraštas, kurio iki 1259 m. Didysis Lietuvos kunigaikštis Mindaugas nespėjo prisijungti prie Lietuvos, o su Skalva, Nadruva, Žemaitija ir didesne dalimi Dainavos atidavė kryžiuočiams, 1923 m. pirmą kartą atiteko Lietuvai. Viešvilės gyventojai gavo Lietuvos Respublikos Klaipėdos krašto piliečių pasus.

1944 m. po priverstinės evakuacijos Klaipėdos krašte vietinių gyventojų beveik neliko. Lietuva, jau tapusi sovietų, Klaipėdos kraštą atgavo 1945 m.

* Tai nerasta ir nepatvirtinta kituose istoriniuose šaltiniuose, todėl reikėtų laikyti tik str. autoriaus H. E. fon Knoblocho prielaida (*red. pastaba*).

¹⁶Knobloch H. E. von. *Beiträge für eine Dorf-Chronik I*, 1997, Berlin-Dahlem, Seite 11–15.

vasario 4 d. Pokario metais Viešvilė, kaip ir visas Klaipėdos kraštas, apgyvendinta atvykusiais iš įvairių Lietuvos vietų žmonėmis. Mažoji Lietuvos dalis su centru Karaliaučiumi apgyvendinta rusakalbiais. 1947–1951 m. visi negausūs pasilikusieji, nespėjusieji pasitraukti gyventojai, nepaisant tautybės, buvo išvežti į Rytų Vokietiją. 1946 m. Smalininkai tapo apskrities pavaldumo miestu. Jame buvo sudarytas miesto vykdomasis komitetas, o aplinkiniai kaimai iki 1995 m. liko Viešvilės apylinkėje. 1947–1950 m. Viešvilė buvo Smalininkų apylinkės sudėtyje.

Mažojoje Lietuvoje, kaip ir visoje Rytų Prūsijoje, valsčių ribos dažniausiai sutapdavo su evangelikų liuteronų parapijų ribomis. Kazikėnų valsčius ir Viešvilės evangelikų liuteronų parapija iki XIX a. pabaigos buvo centras didelės Prūsijos pasienio teritorijos, besitęsiančios tarp Šventosios, Jūros ir Šešupės upių. Tai bene vienintelis valsčius, kuris iki XIX a. pabaigos buvo išsidėstęs abiejose Nemuno pusėse. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, visi šio krašto archyvai išgabenti į Vokietiją, todėl Lietuvos istoriniuose šaltiniuose apie jį randame mažai žinių.

Šis leidinys skirtas turtingai savo istorija buvusiai Ragainės apskrities Viešvilės parapijai, Kazikėnų ir vėliau Viešvilės valsčiui. Jame parodyta žemės ūkio, pramonės, kultūros ir švietimo raida, dvasinė ir medžiaginė žmonių kultūra.

Ilgą laiką Lietuvos istorikams buvo sunkiai prieinami Mažosios Lietuvos archyvai. Renkant medžiagą ruošiamai monografijai, teko naudoti nemažai Prūsijos, Vokietijos rašytinių šaltinių. Didelį darbą atliko kraštotyriminkas išeivis iš Viešvilės inžinierius Hansas Erhardtas fon Knoblochas, apie dešimt metų Karaliaučiaus ir Berlyno archyvuose rinkęs medžiagą apie savo gimtąjį Viešvilės kraštą. H. E. fon Knoblochas išleido dešimties tomų Viešvilės istoriją „*Die Wischwiller Dorf-Chronik*“. Tik pastaraisiais metais atsirado galimybė susipažinti su išvežtais archyvais, daugiau susidomėta ir šio krašto istorija, be to, dalis archyvų jau parvežta ir į Klaipėdą. Vis daugiau straipsnių atsirado ir lietuviškuose leidiniuose. Iš vokiečių kalbos versti straipsnius padėjo mokytoja Ramutė Bakaitienė, Margarita Balaševičienė, Vytautas Stasiūnaitis, Jurbarko Antano Giedraičio-Giedriaus gimnazijos mokiniai, vadovaujami vokiečių kalbos mokytojų, kraštotyros medžiagą rinko ir ruošė Viešvilės pagrindinės mokyklos mokytojai.

Monografija „Viešvilė“ pradėta rengti 2012 m. rudenį, panaudojant Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios kroniką (*Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bin 1939*), Hanso Erhardto fon Knoblocho Viešvilės kaimo kronikas (*Die Wischwiller Dorf Chronik*), 2011 m. Valstybinio turizmo departamento UAB „Kiveda“ gidų kursams rašytą Algirdo Sinkevičiaus „Viešvilės istoriją“, 1978 m. dėstytojos Aldonos Mališauskienės Smalininkų tarybinio ūkio technikum istoriją, 1980 m. dėstytojos Birutės Sinkevičienės Viešvilės 9-osios vidurinės kaimo profesinės technikos mokyklos istoriją, 1997 m. mokytojos Danutės Daugirtienės Viešvilės istoriją ir Viešvilės mokyklos istoriją, Viešvilės vaikų globos namų istoriją, vietos ir kitų autorių rašytus straipsnius.

Skaitytojui gali kilti mintis: kodėl čia aprašomos kairiosios Nemuno pusės gyvenvietės, kokį ryšį jos turi su Jurbarko rajone esančia Viešvile? Pagrindinė priežastis, kuri privertė atsigręžti į tarp Nemuno ir Šešupės išikūrusius buvusius lietuviškus kaimus, – tai Viešvilės bažnyčios kronika (*Kirchenchronik Wischwill für*

die Jahre 1553 bis 1939) ir joje aptikti kasos mokesčių dokumentai. Sklaidydami ją mes matome, kad Viešvilės evangelikų liuteronų parapija ilgą laiką jungė abipus Nemuno išsikūrusias gyvenvietes, todėl nutylėti jas reikėtų pasakyti tik dalį tiesos.

Pirmojoje Klaipėdos krašto „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Viešvilė“ pakviesti autoriai pateikė ne tik naujus, bet ir kitose šios serijos monografijose nepublikuotus, tačiau moksliniuose leidiniuose skelbtus straipsnius apie Mažosios Lietuvos krašto gamtą, istoriją, architektūrą, kalbą, kultūrą, papročius ir kt.

Monografijos rengėjai ir leidėjai nuoširdžiai dėkoja visų straipsnių, iliustracijų, paveikslų ir nuotraukų autoriams: Berlyno kultūros paveldo valstybinei bibliotekai (*Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz Kartenauskunft*), Vokietijos kartografijos ir geodezijos federalinei agentūrai (*Bundesamt für Kartographie und Geodäsie*), UAB koncernui „MG Baltic“ – už vienkartinis nemokamus leidimus skelbti šioje monografijoje jų žemėlapius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centrui – už leidimą naudotis Mažosios Lietuvos enciklopedijos I, II, III ir IV t. straipsniais, jų fragmentais, nuotraukomis, schemomis, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spausdinių skyriui, Lietuvos dailės muziejui už sutikimą publikuoti pateiktų eksponatų skaitmeninius vaizdus, Viešvilės pagrindinei mokyklai už leidimą naudotis Hanso Erhardto fon Knoblocho „Viešvilės kaimo kroniką“ (*Wischwiller Dorf-Chronik*, I–X t.), „Viešvilės bažnyčios kronikomis“ (*Wischwiller Kirchenchronik*), mokslinių straipsnių recenzentams, sutikusiems būti rengiamų mokslinių straipsnių dalykiniais redaktoriais ir kt. Taip pat dėkojame Salomėjai Ramutei Bakaitienei ir kitiems vokiečių kalbos mokytojams, išvertusiems pateiktus straipsnius ir jų fragmentus į lietuvių kalbą. Atsiprašome skaitytojų, jei straipsniuose pasitaikys netikslumų – šio krašto istorija dar mažai susilaukusi mokslininkų dėmesio, dalį mėgėjiškai surinktos ir monografijoje pateiktos medžiagos dar reikia patikrinti, mokslškai pagrįsti.

Algirdas Sinkevičius

GAMTA

Įvadas

Regina Morkūnaitė, Rimas Petrošius

Geologijos bruožai

Sudėtinga geologinė sandara ir paleogeografinė raida, lėmusios morfogenetinių reljefo tipų ir nuogulų pasiskirstymą teritorijoje, suformavo unikalią geosistemą, kurios elementai iki šių dienų išlaikė natūralius arba mažai pakitusius bruožus. Todėl Viešvilės rezervatas įsteigtas šioje teritorijoje laiku, gal net pavėluotai. Reikia apgailestauti, kad į rezervato ribas įeina tik nedidelė baseino teritorijos dalis, kad neįtrauktas Kaskalnio geomorfologinis draustinis su išraiškingiausiu žemyninio kopagūbrio masyvu, kad į rezervato ribas įtrauktas tik labai siauras Viešvilės vidurupio ruoželis.

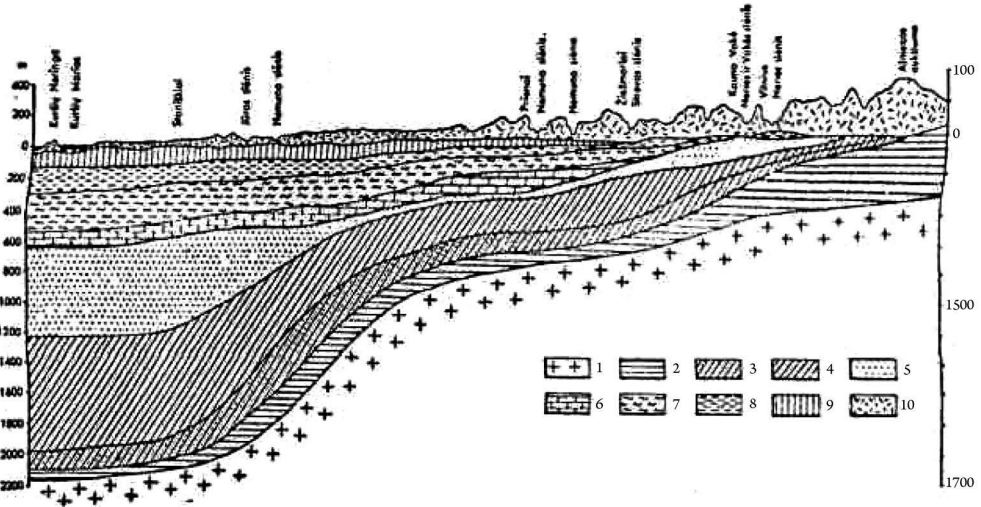
Tiriamos teritorijos įvairumą lėmė geologinė praeitis, teritorijos geomorfologiniai ypatumai, vietos klimatas, drėkinimas ir kt. Įvade akcentuojami teritorijos geologijos bruožai, kurie nulėmė paviršiaus reljefą, o tas savo ruožtu veikė dirvožemio bei augalijos mozaiką. Pastaruoju metu skiriamas mažiau dėmesio abiotinei kraštovaizdžio daliai nepelnytai, tad šiame darbe kompensuojame šį kompleksinių mokslinių tyrimų trūkumą.

Tiriamoji teritorija dabartinius bruožus paveldėjo iš visų geologinių laikotarpių, kurių įvykiai paliko savo pėdsakus žemės gelmėse.

Kristalinis pamatas dėl tektoninių žemės plutos judesių šioje vietoje yra įdubas ir slūgso maždaug 1900–2000 m gylyje. Kristalinio pamato uolienos, erupcinės ir metamorfines kilmės granodioritai, gneisai, migmatitai, gabrai susidarė veikiami aukštos temperatūros bei milžiniško slėgio. Vėliau juos pertvarkė raukšlėjimosi procesai, išvagojo gausios gyslos. Šias seniausias uolienas dengia nuosėdinės, vėlesnių geologinių laikotarpių uolienos, susidariusios tektoninę įdubą apsėmusių jūrų dugne.

Grėžiniuose aptikta įvairaus storio smiltainio ir mergelio sluoksnių, glaukonitinių smėlių ir dolomizuotų klinčių su jūros faunos likučiais, liudijančiais apie subtropinių jūrų buvimą gipsingų, molingų darinių, jūros priekrantėse ir lagūnose, smėlingi, priemėlingi, margaspalvių molių ežeruose,

Pagal Geografijos instituto ataskaitą „Viešvilės upės baseino fizinė geografinė charakteristika“, 1993.

egzistavusiuose karštame ir sausame klimате. Visą sluoksnių kompleksą užbaigia kreidos periodo dariniai. Jie paplitę didžiuliam plote, kuris apima visą pietryčių ir pietvakarių Lietuvą. Čia kreidos sistemos sluoksniai slūgso

po ledyninėmis sąnašomis, dažnai su jomis persisluoksniuodami. Apatinės kreidos sluoksnius sudaro tamsiai žalsvi smėliai, juosvi moliai su piritais ir smiltainiais. Viršutinės kreidos sluoksniuose vyrauja organogeniniai dariniai – balta kreida ir kreidos mergeliai su titnagais ir foraminiferų kiauteliais. Tai byloja, kad kreidos periodo klimatas turėjo būti šiltas ir drėgnas, sudaręs palankias sąlygas organiniam pasauliui klestėti. Šiltoje jūroje, kaip rodo paleontologiniai tyrimai, gyveno gausybė foraminiferų, belemnitu, kitų moliuskų rūšių, plaukiojo žuvys (Dalinkevičius, 1934).

Jaunesni už kreidos darinius paleogeno ir neogeno dariniai visai neišliko, nes tuo metu vyko žemės plutos kilimas ir vyravo stipri denudacija. Šių periodų nuogulų likučius nuardė atslinkę ledynai. Paleogeninių ir neogeninių nuogulų labai nedaug teišliko ir kitose Lietuvos vietose. Pavyzdžiui, paleogeninių molių ir gintaringų glaukonitinių smėlių randama Kaliningrado srityje, Sambijos pusiasalyje, o neogeno kvarcinių smėlių – prie Anykščių.

Geologinės sandaros sudėtingumą šioje teritorijoje pailustruosime pakankamai giliais, tačiau kristalino pamato nesiekiančiais Eičių (grėžinio nr. 3999 (žr. lentelę) ir Viešvilės (grėž. Nr 5116) grėžiniais.

Kaip matome iš grėžinių medžiagos, pleistoceno moreninių ir tarpmoreninių nuogulų kompleksas slūgso ant viršutinės kreidos (K2) periodo darinių.

Eičių grėžinyje kreidos periodui priklausantis smėlingas, žvyringas, su gausia mergelio nuolaužų priemaiša sluoksnis yra aptiktas maždaug 19 m gylyje, o Viešvilės grėžinyje kreidos periodo mergelis guli 64,60 m gylyje.

Labai sunku nors ir bendrais bruožais atkurti popleistoceninio paviršiaus (dar vadinamo pagrindinių sluoksnių paviršiaus reljefu, prekvarterinio substrato

Lietuvos žemės gelmių geologinis pjūvis (pagal J. Paškevičių, 1956): 1 – kristalinis pamatas; 2 – kambras; 3 – ordovikas; 4 – silūras; 5 – devonas; 6 – permjas; 7 – triasas; 8 – jura; 9 – kreida; 10 – kvarteras

Lentelė. **Struktūrinis gręžinys nr. 3999, gylis 423 m, Eičiai, 16 km į PR nuo Tauragės, abs. a. 38,3 m**

Sluoksn. Nr.	Trumpas litologinis sluoksnio aprašymas	Geologinis indeksas	Sluoksnio storis	Sluoksnio gylis
1	2	3	4	5
	Švies. rudas molis, riebus su smulkiagr. smėlio juostelėmis	lgI Q III bl	4,00	4,00
2	smėlis, smulkiagr.	lgI QIIIbl	4,00	8,00
3	smėlis, smulkiagr. šviesus	lgIQIIIbl	10,70	18,70
4	smėlis su žvyru ir mergelio nuolaužom	K2cm ²	5,30	24,00
5	smėlingos-žvyringos nuogulos	K2cm ²	12,00	36,00
6	smėlis pilkai gelsvas, smulkiagrūdis	K2cm ²	2,00	38,00
7	smėlis su mergelio nuolaužom	K2cm ²	2,00	40,00
8	smėlis su kristal. uolienu nuolaužom	K2cm ²	14,00	54,00
9	žvyras	K2cm ²	4,00	58,00
10	smėlis su žvyru	K2cm ²	63,00	121,00
11	aleurolitas	3ox1	14,00	125,00
12	molis	13ox1	24,40	156,90
13	molis smėlingas	13ox1	1,50	156,40
14	molis kompaktiškas	13ox1	1,50	158,40
15	molis juodas žėrutingas	13 c13	5,60	164,00
16	smiltainis	13c13	6,00	170,00
17	molis	13c13	5,80	175,80
18	molis anglingas	13c13	6,15	181,95
19	molis juostatas	13c12	3,45	185,40
20	smiltainis	12	3,00	188,40
21	molis aleuritingas	T1t2	7,00	195,40
22	molis su klinčių priemaiša	T1p1	61,00	256,40
23	molis dėmėtas	T1p1	4,30	260,70
24	molis kompaktiškas	T1p1	4,10	264,80
25	molis tams. rudas	T1nm	20,70	285,00
26	molis su kristalinio gipso įtarpais	T1nm	9,50	295,00
27	molis kompaktiškas	T1nm	23,60	318,60
28	molis su klinčių priemaiša	T1nm	6,00	324,60
29	molis dėmėtas	T1nm	3,75	328,35
30	molis dėmėtas	T1nm	23,95	352,30
31	molis dėmėtas	T1nm	6,70	369,00
32	mergelis	P2pr	2,55	361,55
33	molis	P2pr	15,10	376,65
34	molis	P2pr	5,10	381,75
35	molis žėrutingas	P2pr	4,40	386,15
36	molis kompaktiškas	P2pr	4,50	390,65
37	molis su aleurolito sluoksniais	P2pr	8,45	399,10
38	molis su gipsu	P2pr	2,25	401,35
39	klintys	P2pr	2,65	404,00
40	molis	P2pr	3,00	407,00
41	molis su gipsu	P2pr	1,35	408,35
42	gipsas baltas, kristalinis	P2pr	2,65	411,00
43	anhidritas melsvai pilkas	P2pr	7,85	418,85
44	anhidritas smulkiagr.	P2pr	4,15	423,00

paviršiumi, antropogeno substratu ar subkvarteriniu paviršiumi) vaizdą, nes tas paviršius yra paveiktas ledynų egzaracijos. Šio klausimo sprendimą dar labiau komplikuoja palyginti stora pleistoceno nuogulų danga, daugelyje vietų neleidžianti apčiuopti tikrojo kontakto. Nagrinėdami tiriamos teritorijos kvartero substrato paviršių ir visos pleistoceno storumės sandarą, naudojamos Z. Malinausko (1991) sudarytais žemėlapiais, kurie yra daug tikslesni negu ankstesnių tyrinėtojų – J. Dalinkevičiaus (1930), V. Čepulytės (1956, rus.), P. Vaitiekūno (1959), A. Ignatavičiaus (1959) – sudarytos schemas.

Analizuojant minėto autoriaus pagrindinių sluoksnių paviršiaus reljefo schemą, nesunku pastebėti, kad tas paviršius atspindi Baltijos įdaubos bendrą tektoninį planą, t. y. tiriamoji teritorija plyti tektoninės įdaubos, gilėjančios PV kryptimi, šlaite. Pagrindiniai sluoksniai čia guli 20–50 m ir žemiau jūros lygio ir pasižymi smarkiai išraižytu paviršiaus reljefu, pasitaiko nedidelių pakilimų, kurių paviršius pakyla iki +20 m abs. a., tačiau vyrauja įvairios konfiguracijos neigiamos formos. Grėžiniais aptikta įdaubų grandinė tęsiasi iš šiaurės vakarų į pietryčius. Vienoje jų, vadinamoje Tauragės įdauboje, yra pastebėti ryškūs glaciadislokacinės veiklos pėdsakai: ledynų suraukšlėti išlankstyti sluoksniai, suskaldyti įvairaus dydžio luistais. Tokių prekvarterinio substrato reljefo formų įvairumą ir didelį paviršiaus raižytumą geologai aiškina jūros ir kreidos sistemų smėlingų ir karbonatingų uolienų neatsparumu ledynų egzaraciniam poveikiui. Atsižvelgiant į subkvarterinio paviršiaus reljefo bendruosius bruožus, į pleistoceno darinių slūgsojimo sąlygas ir nuogulų storius, yra pagrindo manyti, kad dabartinis pagrindinių sluoksnių paviršius kartoja priešledynmetinio reljefo nelygumus. Pleistoceno metu vykę epeirogeniniai žemės plutos judesiai ne tik nepakeitė stambiųjų priešledynmečio reljefo bruožų, bet dar labiau išryškino pagrindines paviršiaus orografines zonas. Todėl, galima teigti, kad dabartinio reljefo pakilumos yra susidariusios ant pagrindinių sluoksnių reljefo pakilimų, o žemumos plyti viršutinių depresijų pagrindiniuose sluoksniuose.

Kvartero nuogulų sąranga ir litologija

Daugelis žmonių veiklos problemų yra susijusios su pleistocene, t. y. ledynmečiais ir tarpledynmečiais, susidariusiu nuogulų sąranga. Pleistoceno storumės struktūra, nuogulų įvairovė slūgsojimo ypatybės, klodų storis lemia ne tik teritorijos hidrogeologines sąlygas ir hidrologinį režimą, bet sąlygoja ir tam tikrų reljefo formų, dirvožemio tipų mozaiką, augalijos įvairovę ir net vietovės mikroklimatą. Priklausomai nuo pagrindinių sluoksnių reljefo sąskaidos kvartero nuogulų sluoksnio storis yra labai nevienodas. Nuogulų dangos storis didesnis ant subkvarterinio paviršiaus daubų ir mažesnis ant pakilimų. Pavyzdžiui, 3999-ame Eičių grėžinyje kvartero dangos storis vos 18,7 m. Į ŠV nuo šio grėžinio tik už vieno kilometro išgrėžtame 4000-ame grėžinyje, skirtame vandens paieškoms, yra pragrėžta 51 m storio kvartero nuogulų danga, bet pagrindiniai sluoksniai dar nepasiekti. Čia, matyt, grėžinys pataikė į daubą pagrindiniuose sluoksniuose.

Pietinėje tiriamos teritorijos dalyje kvartero nuogulų danga yra daug storesnė negu šiaurinėje, nes pietų kryptimi žemėja pagrindinių sluoksnių reljefas.

Štai Viešvilės grėžinio nr. 5116 duomenimis, nuogulų storis siekia 64 m, o už keleto kilometrų į rytus – Kasikėnuose (grėžinio nr. 5127) jau 83.

Kvartero nuogulų danga yra nevienoda savo amžiumi ir nuogulų sudėtimi, t. y. litologija. Pietinėje mūsų tiriamo baseino dalyje, kur ši danga yra geriau išlikusi, iš jos sluoksnių sekos ir nuogulų sudėties galima atkurti tų laikotarpių, kai šios nuogulos klostėsi, klimatinių ir geologinių – sedimentacinių sąlygų vaizdą. Šiaurinėje dalyje nuogulų dangos pjūvis yra nepilnas. Čia neišliko apatiniai, senesni, giliau slūgsantys dariniai, tad pleistoceno nuoguloms atstovauja tik jauniausi, paskutiniojo apledėjimo fazės dariniai. Visus senesnius sluoksnius nugremžė paskutinysis ledynas, suklostydamas tik savo morenas ir tirpsmo vandenų išrūšiuotą smėlingą ir molingą medžiagą.

Visą kvartero nuogulų storymę stratigrafiškai galima suskirstyti į keturis skyrius: senojo apledėjimo, arba eopleistoceno (glQI), vidurinio apledėjimo – mezo-pleistoceno (gl QII), naujausiojo apledėjimo – neopleistoceno (glQIII), poledynmečio laikotarpio, arba holoceno, nuogulas, o pagal vyraujančių nuogulų kilmę, mineraloginę, petrografinę ir granulometrinę sudėtį – į moreninius ir tarpmoreninius kompleksus.

Trumpai panagrinėsime pleistocenių nuogulų storymę, pradėdami seniausiomis, giliausiai gulinčiomis, baigdami jauniausiomis, slūgsančiomis arčiau dabartinio paviršiaus ir pačiame paviršiuje.

Pomoreninių, atslenkančio ankstyvojo pleistoceno ledyno nuogulų – molių, smėlių su žvirgždo ir gargždo priemaiša tiriamoje teritorijoje nerasta. Čia išgręžta per mažai grėžinių, o ir išgręžtieji, matyt, nepataikė į gilesnes subkvartero reljefo daubas, kur dažniausiai ir slūgso šios nuogulos. Dėl tos pačios priežasties čia nedaug kur aptiktos ir ankstyvojo apledėjimo nuogulos (gl QIdz ir glQIdn). Viešvilės grėžinyje 61 m gylyje rastas 3,5 m storio ankstyvojo pleistoceno pabaigos horizontas, kuriame vyrauja šviesiai pilkos spalvos moreninis priesmėlis, prisotintas mergelingos, ledyno atplėstos nuo pagrindinių kreidos periodo sluoksnių, medžiagos.

Smalininkų grėžinyje (už tiriamos teritorijos ribų) šio amžiaus morena yra priemolingesnė, slūgso 59 m gylyje, o sluoksnių storis siekia net 19 m.

Moreninių nuogulų spalvą ir sudėtį lėmė uolienu, per kurias šliaužė ledynas, sudėtis. Pilkosios morenos komplekso petrografinė sudėtis rodo, kad pirmojo apledėjimo ledynai, slinkdami iš Skandinavijos vidurio, ardė daugiausia kreidos, jūros, dar devono, silūro ir ordoviko sluoksnius, kurie buvo sudaryti iš nuosėdinės kilmės uolienu. Dėl šios priežasties pilkosios morenos komplekse yra labai mažai kristalinių uolienu dalelių.

Ankstyvojo apledėjimo ledynui pasitraukus į apledėjimo židinius, prasidėjo tarpledynmečio laikotarpis. Apie jo klimato sąlygas spręsti labai sunku, nes šio laikotarpio darinių su organinės kilmės nuogulomis, pagal kurias būtų galima spręsti apie vyravusią augaliją, čia išgręžtuose grėžiniuose nerasta. Iš kitose Lietuvos vietose aptiktų nuogulų galima spėti, kad tarpledynmečio klimatas nebuvo kontrastingas. Iš pradžių jis buvo šaltas ir drėgnas, vėliau šiltesnis ir sausesnis. Tokį klimatą buvus patvirtina ir miško raida, prasidėjusi beržo paplitimu ir perėjusi į eglynų, mišriųjų miškų ir vėl beržynų fazes.

Tarpledynmečio nuogulos, kurių sluoksnio storis svyruoja nuo 10 iki 20 m, yra sudarytos iš įvairiagrūdžių smėlių, priesmėlių ir molių.

Viešvilės grėžinyje pilkšvai rusvo juostuoto molio sluoksnis yra 14,4 m storio. Hipsometrinė tarpmoreninių nuogulų padėtis labai nevienoda, tačiau visur jos slūgso žemiau jūros lygio (Viešvilės grėžinyje – 33 m). Vidurinio pleistoceno nuogulos plačiai paplitusios visoje Lietuvoje, todėl ir čia, Viešvilės upės baseino pietinėje dalyje, šio apledėjimo nuogulų sluoksnis yra apie 25 m storio.

Litologiniu atžvilgiu šio apledėjimo morena yra sudaryta iš pilkų ir rudų kompaktiškų priemolių, rečiau iš priesmėlių su daugybe atspalvių, priklausomai nuo morenos pirminės sudėties, priemaišų bei dūlėjimo poveikio. Retkarčiais pasitaiko pilko smėlio tarpsluoksnių. Morenos darinių orografinė padėtis, t. y. jų aukštis jūros lygio atžvilgiu, yra labai nevienoda. Pietinėje teritorijos dalyje (Viešvilės grėžinyje) jie slūgso tik 5 metrais žemiau jūros lygio, o Tauragės įdauboje absoliutiniai sluoksnio (kraigo) aukščiai svyruoja nuo –10 iki +16 m NN.

Kadangi vidurinio pleistoceno pradžioje apledėjimo centras buvo Fenoskan-dijos šiaurėje, tai prasidėjusios ledynų transgresijos kelias per kristalinių uolienų plotus pailgėjo. Dėl to šio laikotarpio moreninių nuogulų sudėtyje yra aptinkami kristalinės kilmės granitų, gneisų, kvarcitų, porfyrų rieduliai, atvilkti iš Vidurio Švedijos, Alandų salyno ir Botnijos įlankos.

Mezopleistoceno pabaigoje klimato atšilimas buvo ryškus ir ilgalaikis. Per tą laikotarpį ištirpo ne tik stora ledyno danga, bet ir užsimezgė hidrografinis tinklas, išsikūrė augalai ir gyvūnai. Manoma, kad tuo metu Lietuvoje apsigyveno paleolito žmogus.

Šio laikotarpio nuoguloms tiriamojoje teritorijoje atstovauja fluvio-glacialiniai ir limnoglacialiniai įvairiagrūdžiai smėliai, priesmėliai, juostuoti moliai. Laikotarpio nuogulų sluoksnio storis svyruoja nuo 5 iki 10 m. Viešvilės grėžinyje šio sluoksnio (aglQII_III) storis yra 3 metrai, o sudarytas jis iš smulkiagrūdžio ir vidutingrūdžio smėlio.

Apie šiaurinėje tiriamos teritorijos dalyje slūgsančius tarpmoreninius darinius galima spręsti tik iš toliau esančių grėžinių. Pvz., Laužų grėžinyje (į Š nuo tiriamosios teritorijos) tarpmoreninių darinių horizontas yra sudarytas iš šviesiai pilko smėlio ir žvyro. Jis yra net 16 m storio. Mūsų analizuoti Eičių grėžiniai charakterizuoja tik labai nedidelę teritoriją, nes 3999-as grėžinys išgręžtas ant pagrindinių sluoksnių pakilumos, kur ant kreidos periodo sluoksnių teišlikusios viršutinio pleistoceno nuogulos, o 4000-ame grėžinyje taip pat pragręžti tik viršutinio pleistoceno dariniai.

Šiuo metu užsimezgę Nemuno ir jo pagrindinių intakų slėniai buvo palaidoti trečiojo apledėjimo. Grėžinių medžiaga rodo, kad dabartinis Nemuno slėnis yra atsidūręs maždaug tuose pačiuose ruožuose. Tokį slėnių paveldimumą lėmė tikriausiai orografinės sąlygos ir tektoninės priežastys.

Pagal šio laikotarpio nuogulose (Nemuno vidurupyje) surastas žiedadulkes yra nustatyta (Zinkevičiūtė-Kondratienė, 1956), kad miškų raidą sudarė penkios fazės, atspindinčios klimato sąlygas:

- 1 – spygliuočių miško fazė,
- 2 – spygliuočių miško su plačialapių medžių priemaiša fazė,

- 3 – plačialapių miškų fazė, liudijanti apie šilčiausią klimato periodą,
- 4 – spygliuočių (eglių-pušų) fazė ir
- 5 – pušų-beržų fazė, bylojanti apie kitos ledynų epochos artėjimą.

Paskutiniojo, arba neopleistoceno, ledyno sąnašos sudaro viršutinį ledyninių sąnašų kompleksą, kurio sudėtis yra labai marga. Vienur šis kompleksas yra sudarytas iš keleto priemolingų horizontų, persisluoksniavusių su įvairiagrūdžio smėlio tarpsluoksniais, kitur aptinkama tik vienas ar du moreninio priemolio sluoksniai, o didžiąją komplekso dalį sudaro smėlingos, molingos ar aleuritingos nuogulos. Viešvilės baseine šių nuogulų komplekso storis labai nevienodas ir svyruoja nuo keliolikos iki keliasdešimties metrų. Šio amžiaus nuogulų komplekso susidarymu pasibaigė žemyninių apledėjimų laikotarpis ir prasidėjo jauniausias, iki šiol tebe-trunkantis geologinis laikotarpis holocenas.

Kvartero tarpsluoksniniai vandenys

Kvartero nuogulų dangos suskirstymas į moreninius ir tarpmoreninius horizontus leidžia apibūdinti teritoriją hidrogeologiniu požiūriu.

Nors kvartero nuogulos išplitusios, kaip matėme, visoje teritorijoje, bet jos nėra vienodai vandeningos. Jų vandeningumas priklauso nuo nuogulų litologinio pjūvio, kuris yra labai kaitus, tiek horizontalia, tiek vertikalia kryptimi. Didesnę kvartero nuogulų pjūvio dalį sudaro nevandeningi moreniniai priemoliai, priesmėliai ir moliai, o likusią, vandeningą – įvairaus rupumo smėliai ir aleuritai, kurių vandeningumas priklauso nuo nuogulų mechaninės sudėties. Didžiausiu vandens imlumu pasižymi smulkiagrūdžiai ir dulkiški smėliai, rečiau vidutingrūdžiai. Tarpmoreniniai ir intramoreniniai vandeningi horizontai, sudaryti iš žvirgždo ir gargždo, yra retesni. Tokie horizontai dažniausiai plyti grėžiniuose aptinkamose prekvarterinio paviršiaus daubose, palaidotų tarpledyninių upių slėniuose.

Z. Malinausko (1991) duomenimis 20–40 % visų tiriamoje teritorijoje slūgsančių kvartero nuogulų sudaro tarpmoreniniai dariniai. Šie tarpmoreniniai kompleksai pasiskirstė nevienodai. Šiaurinėje dalyje aptinkami vienas arba du kompleksai, o pietinėje (po Nemuno slėniu) 3–4 kompleksai. Visuose kompleksuose vyrauja smulkiagrūdis smėlis. Mūsų cituojamame Viešvilės grėžinyje nr. 5116 kvartero nuogulų komplekse yra aptikti du vandeningi horizontai. Viršutinis vandeningasis sluoksnis yra 11,50 m gylyje ir sudaro 5,60 m storio. Šio sluoksnio melsvai pilkas smulkiagrūdis smėlis yra susiklostęs viršutinio pleistoceno Grūdės–Baltijos tarpfazinio pašiltėjimo laikotarpiu.

Antrasis, aptiktas giliau, vandeningasis sluoksnis litologiniu požiūriu yra panašaus į viršutinį. Skiriasi tik amžiumi – pastarasis yra susiformavęs Varduvos–Grūdės tarpfaziniu laikotarpiu ir tėra 3 m storio.

Eičių gyvenvietėje išgręžti hidrogeologiniai grėžiniai rodo, kad Varduvos–Grūdės tarpfaziniame horizonte yra gausu vandens. 4000-ame Eičių grėžinyje vandeningo horizonto storis – net 13 m. Be to, jame, be smulkiagrūdžio smėlio, slūgso ir labai imlūs vandeniui žvirgždingi-gargždingi dariniai.

Didelės vandens atsargos tiriamojoje teritorijoje yra susitelkusios pagrindinių kreidos sluoksnių smėlinguose tarpsluoksniuose, kurių mineralizacija yra daug didesnė negu kvartero vandenų.

Kadangi Viešvilės upės baseino teritorijos reljefas ir jį sudarančios nuogulos formavosi veikiamos besitraukiančio ledyno tirpsmo vandenu baseino, tai susiklosčiusios laidžios, smėlingos, iš viršaus neapdengtos priemoliais limnoglacialinės ir vėjo performuotos eolinės nuogulos yra sukaupusios gruntinio vandens atsargas, maitinančias upelius, ežerus, pelkes.

Žemiausi gruntinių vandenu horizonto lygiai paprastai yra susiję su upių slėniais, esančiais toje teritorijoje, o aukščiausi – su pakraštiniais dariniais. Mūsų tiriamoje teritorijoje pakraštiniai dariniai pavienių kalvų pavidalu kyšo iš limnoglacialinėmis nuogulomis užklostytos lygumos Apšriūtų, Užbalių, Leipgirių, Eičių apylinkėse.

Gruntinis vanduo, eksploatuojamas šuliniais ir šachtiniais, šuliniais naudojamas gėrimui. Labai didelė gruntinio vandens reikšmė yra pačios Viešvilės upės ir jos intakų maitinimui.

Literatūra

1. Čepulytė V. Kai kurie duomenys apie Lietuvos TSR prekvarterinį reljefą, *Lietuvos MA darbai*, serija B, 1956, t. 2.
2. Dalinkevičius J. Lietuvos ir jos pakraščių pagrindinis reljefas (su žemėlapiu), *Kosmos*, Kaunas, 1930, t. 10.
3. Dalinkevičius J. Lietuvos kreida, *Kosmos*, Kaunas, 1934, t. 15.
4. Ignatavičius A. Lietuvos TSR pleistoceninių darinių sąrangos klausimu, *Geografinis metraštis*, 1959, t. 2.
5. Malinauskas Z. *Lietuvos pleistoceno tarpmoreninių darinių sandara ir sudėtis*, Vilnius, 1991.
6. Vaitiekūnas P. 1939. Lietuvos TSR kvartero (antropogeno) substrato paviršius, jo struktūra ir įtaka pleistoceno dangos pasiskirstymui, *Geografinis metraštis*, 1959, t. 2.
7. Viešvilės upės baseino fizinė geografinė charakteristika. Ataskaita, Geografijos in-tas, 1993.
8. Zinkevičiūtė-Kondratienė O. Pietinės Lietuvos tarpledynmetiniai dariniai, Lietuvos TSR MA Geologijos ir geografijos in-tas, Moksliniai pranešimai, 1956, t. 4.

Viešvilės smėlėtoji ir pelkėtoji kraštovė

Albinas Rimvydas Kunskas

Įvadas į kraštovę. Didžiosios Užnemunės ir Káršuvos lygumos abipus Nėmuno žemupio yra panašios savo molynų storiu. Dešiniakrantė Káršuvos lyguma vis dėlto pranoksta savo tūkstantmečių sukurta smėline kopėtąja lyguma. Jos pietiniame pakraštyje prie Nėmuno stūkso kopynų, pušynų, jonizuotos atmosferos ir senos kultūros Viešvilės vietovaizdis, arba *kraštovė*. Mūsų straipsnyje bus rašoma apie Káršuvos lygumą, nes visa lygumos kilmė yra sudėtinga, daugialypė, daugiaetapė. Juk gamtinis objektas daug didesnis už administracinį. Jis negali būti tiktai fonu. Geologinė krosnis kraštovę kepė arti milijardo metų. Jos teritorijos dydis kito dešimteriojai. Administracinio valsčiaus ribas galima lyginti su šventinio pyragėlio forma, skirta tik šiandienos šventei.

Káršuvos lygumos paviršius. Tektonikos klausimai. Žemės paviršiai ir tektoniniai judesiai visus geologinius amžius yra tarpusavyje susiję, tačiau kiekviename regione saviti. Mūsų aptariamoje lygumoje jie gana sudėtingi. Žemės plutai grimztant plito jūros, o kylant jos atsitraukdavo, nuoplova ir upių tėkmės paviršių raižė, žemino ir palaipsniui lygino. Tuo tarpu retai pasitaikantys ledynų laikotarpiai upių slėnius ir paviršių veikė dar ne visai išaiškintais būdais. Tektonikos mokslo žinomi paviršiaus *deformavimo būdai* (*plyšiai, sprūdžiai, lūžiai*) ir ledynmečiais paliesdavo *stambesnes struktūras* (*įdaubas, sineklizes, grabenus, anteklizes, horstus*). Tektoniškai ramiais laikotarpiais paviršius svyruodavo \pm 1–3 mm per metus, kaip dabar Lietuvoje, o kalnuotose šalyse – keliolika mm. Visai kitaip būdavo kalnodaros laikotarpiais: dideli ir staigūs reljefo pokyčiai vyko ir vertikalia, ir horizontalia kryptimi. Vieno žemės drebjimo metu blokai pasislinkdavo 1–5 m ir daugiau.

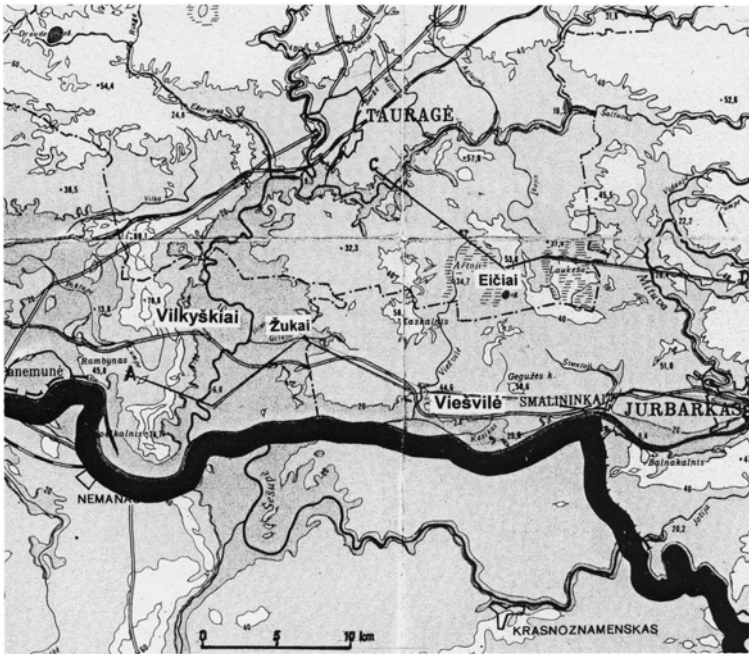
Lietuva glūdi *Rytų Europos platformoje*, jos sluoksniai pergyveno *ikiplatforminį* ir *platforminį* raidos periodus. Dar prieš platformos laikus susidarė *archėjaus–proterozojaus kristalinių uolienuų* pagrindas. Taigi, nuosėdinė jūrų ir sausumų uolienuų nuosėdinė danga klostėsi ant uolinės bazės. Ir tas vyko kone milijardą metų nuo *proterozojaus* per visą *paleozojų, mezozojų ir kainozojų* (eras). Visais laikotarpiais Žemės tektoniniai, giluminių jėgų sukelti judesiai ir pamate, ir viršuje esančiose nuosėdose palikdavo savo padarinius – *deformacijas* (2–5 pav.). Paprastai tai atitikdavo gretimų *geosinklinų, kalnodaros sričių* suaktyvėjimo laikotarpius.

Žemės pluta laikoma ketursluoksne. Nuo gilumos kylant 60–40 km gylyje randamas *bazinių uolienuų sluoksnis*, 40–15 km gylyje – *granatų-piroksenitų, metalų-gabryų, amfibolitų sluoksnis*, 15–0,5 km gylyje – *granitų-gneisų sluoksnis*, o ketvirtasis yra jau *nuosėdinė danga* (P. Suveizdis, 1994)¹.

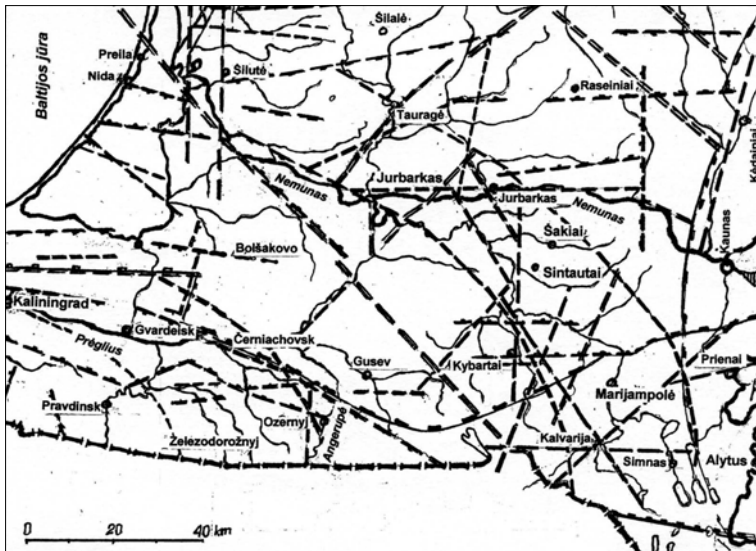
Grąžtų pasiekiamas *granitų-gneisų* sluoksnis yra griežtai *kristalinis*, sudarytas iš *kvarco, plagioklazo ir feldšpatų* mineralų. Tokie granitai ir gneisai sudaro įvairiausias plyšėtas struktūras, išgautas ir įgautas, pakylėtus blokus. Raukšlėdara ir deformacijos paprastai priskiriami *kareliniam* tektoniniam etapui, kuris ne

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos.

¹ Suveizdis P. Mozūrijos–Baltarusijos anteklizės ir Baltarusijos sineklizės sandūros zonos tektonikos ypatumai, *Gelmių geologinio tyrimo, naudojimo ir apsaugos problemos Lietuvoje*, Vilnius, 1994.

1 pav. Karšuvos lygumos reljefas (Lietuvos reljefo žemėlapis fragmentas, Respublikinis žemėtvarkos projektavimo institutas). A-B, C-D – geologinių profilių vietos

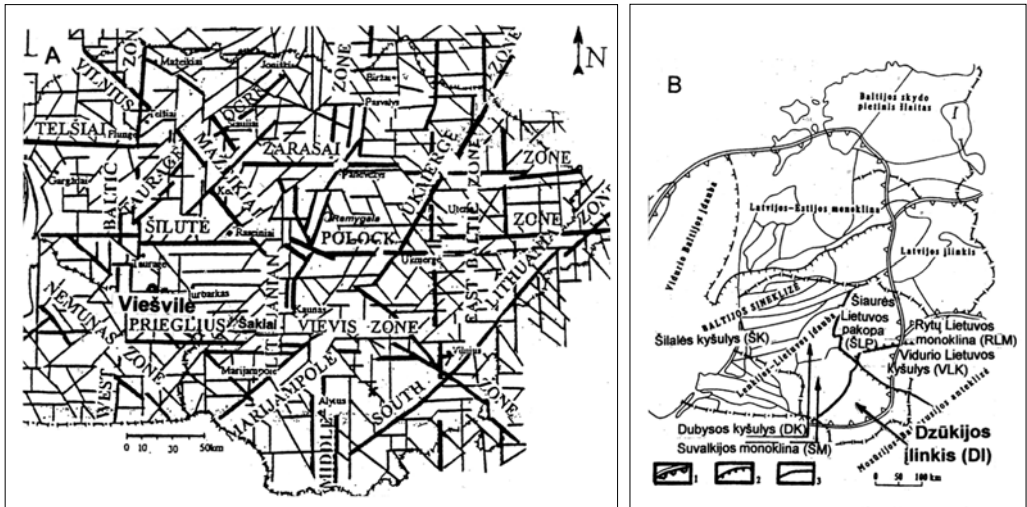

2 pav. Pabaltijo tektoninio žemėlapis 1:500 000, 1981, fragmentas (Šliaupa A. I., Berzin L. E., Kajak K. F., Straume J. A.; punktyrinės linijos – nustatytų ir menamų tektoninių lūžių zonos ir lūžiai kristaliniame pamate)

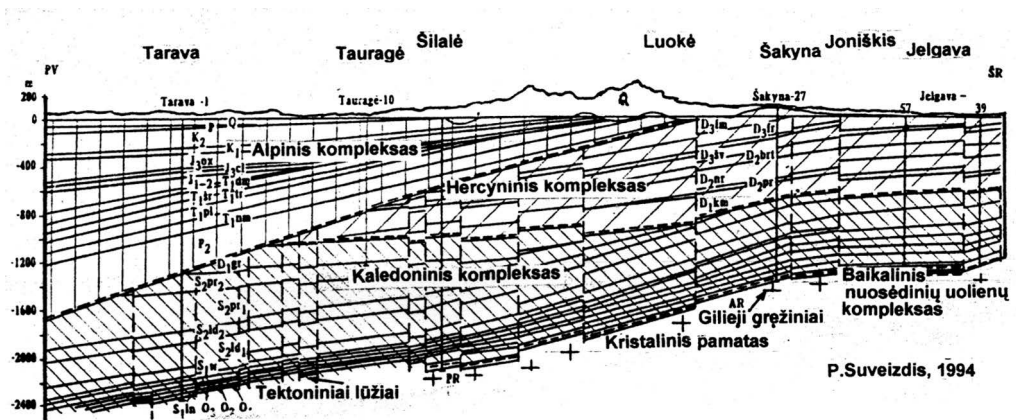
jaunesnis kaip 1 900 mln. metų. Nėgana tokio amžiaus solidumo, į tas granitų proplaišas iš apačios įsiterpia dar senesni *archėjiniai blokai*, bent 2 000 mln. metų senumo². Patys seniausieji ikiplatforminiai tektoniniai lūžiai Lietuvoje yra būtent iš kareliškojo etapo; jie aptikti Pietų Lietuvoje, einantys PV–ŠR kryptimi. Labai sena lūžių sistema yra ir ŠV krypties. Tai Pietvakarių Lietuvos ir Užnemunės lygumos, Nemuno žemupio ir Kuššių marių regionai. Jie tiesiogiai susiję ir su Karšuvos lyguma.

Platforminiai lūžiai buvo aktyvūs ir ikiplatforminiame etape, tačiau sprūdžiais ir pakopomis ypač pasižy-

² Suveizdis P. Tektonika, *Lietuvos geologija*, Vilnius, 1994, p. 213–227.

3 pav. A – neotektoninių lūžių linijų svarbiausios zonos (regioniniai lūžiai – storos linijos, vietiniai – plonos). S. Šliaupos ir M. Popovo kartoschema (1998); B – P. Suveizdžio Pabaltijo tektoninis struktūrinis žemėlapis (1998)

mėjo nuosėdinėje dangoje. Iš tikrųjų, be nuosėdinės dangos mūsų dabartinių lygumų regionas panašėtų į kalnus. O tuomet tų kalnų vakarinėje dalyje būta gilokos įdaubos – *Baltijos sineklizės*, o pietinėje – pakilumos, *Mozūrijos–Baltijos anteklizės*. Jų šlaitus sudarė grandinės pakeltų ar įgrimzdusių didžiulių, dešimtimis kilometrus nutįusių *bloky*. Būta 100–200 m aukščio *pakopų*. Tokias struktūras geologai tektonistai skirsto į I, II ir III rangus³.

Kalnodarų Lietuvoje nebuvo, tačiau tektoniniai judesiai pasiekdavo šalį

4 pav. Geologinis tektoninis PV–ŠR krypties profilis, rodantis skirtingo giluminių jėgų poveikio ir sąskaidos kompleksus (P. Suveizdis, 1994).
Sistemų indeksai: Q – kvartero, N – neogeno, P – paleogeno, K – kreidos, J – juros, T – triaso, P – permio, D – devono, S – silūro, O – ordoviko, E – kambro, V – prekambro, vėdo kompleksai

³ Сувейздис П. И., Брангулис А. П., Пуура В. А. Современные структурные элементы поверхности фундамента, *Тектоника Прибалтики*, Труды Лит. НИГРИ, т. 33, Вильнюс, 1979.

iš jų sričių bent 4 svarbių kalnodarų metu: *baikalinės*, *kaledoninės* (Šiaurės jūros), *hercininės* (Vidurio Europos) ir *alpinės* (Karpatų).

Kaledoninis struktūrinis kompleksas apėmė grimztančią Pietvakarių Lietuvą, ir dabar jį sudaro iki 180 m storio *kambro periodo aisčių serija*, *gegės*, *virbalio* ir *kybartų svitos* (3 pav.); Prūsijos dalyje kompleksas daug storesnis. Didžiausio grimzdimo ašies eita PV–ŠR kryptimi per Vidurio Lietuvą ir Užnemunės lygumą. Baltijos sineklizės grimzdimas tęsiasi nuo ankstyvojo silūro ir ankstyvajame devone. *Baikalinio* metu lūžių pakopos susiskaidė į blokus, kurių iškilesnieji sausumoje jau buvo ardomi.

Hercininis kompleksas iš dviejų aukštų: *apatinio devono–apatinio karbono ir apatinio permio*. Baltijos sineklizė devone smarkiai grimzdo dar kartą. Po to sekė ilgas sausumos laikotarpis ir stipri *denudacija*. Šiame etape susikūrė dauguma tektoninių struktūrų, kontinentinių, regioninių ir lokaliųjų. Ryškiai vyravo *ilguminės struktūros* ir *lūžiai*, ypač būdingi pietvakarinėms lygumoms. Tada kilo ir Sūdovės aukštumų regionas (P. Suveizdis, 1994).

Alpinį struktūrinį kompleksą nuo apačios pradeda *vėlyvojo permio* sluoksniai, baigia *kvartero*. Karšuvos lygumoje kvartero storis pasiekia 800 m. Iš vėlyvesniųjų, jau *kreidos–paleoceno aukšto* formacijų lygumai yra svarbios bent trys. Apatinė terigeninė glaukonitinė 70 m storio formacija turi ir ūkinių perspektyvų, eksploatacijos galimybių, ne menkesnių už žinomas anhidrito akcijas⁴. Vidurinė karbonatinė formacija sudaryta iš 180–200 m storio baltosios kreidos. Viršutinė paleoceno 50 m storio formacija jau terigeninė. Minėtus struktūrinius aukštus kiek chaotiškai paslepia pirmųjų ledynmečių riedulingų gargždų formacija, kai kur senųjų įrėžių ir palaidotų slėnių atkarpose sustorėjusi iki 200 m. Šių mišlingų giluminių slėnių paplitimas byloja apie *neogeno ir kvartero neotektonikos etapo giliųjų tektoninių judesių* reikšmę.

Neotektoninio etapo (*kainozojaus*) specifiskas bruožas yra įvairių Lietuvos vietų *diferencijuoti tektoniniai judesiai*. To laikotarpio padarinys – ryški *Suvalkų pakiluma*, nutįstanti iki Karšuvos lygumos. Patyręs tektonistas P. Suveizdis pripažįsta, kad kvartero struktūriniame aukšte ledynmečių paliktoje stovimeje aptinkama įdomių giluminės tektonikos atspindžių. Dėl neišaiškintų priežasčių stovimes veikė *jėgos ties seniausiais regiono tektoniniais lūžiais*, netgi ikiplatforminiais lūžiais.

Pābaltijo ir Lietuvos tektoninis rajonavimas leido atsakyti į itin svarbų struktūrų klausimą – jų ribas žemės gelmėse. Buvo išvesta *Suvalkų–Dzūkijos tektoninių lūžių zona*, *anteklizė* atribota nuo *sineklizės*. Tai beveik platuminė linija Drūskininkai–Valmiera. Suvalkų sprūdis vakarinėje pusėje, kristalinio pamato paviršiuje, yra beveik 300 m amplitudės. Jis atsirado dar proterozojuje. Svarbi Viešvilės kraštovėi regioninių tektoninių lūžių zona išsiskiria Nemuno žemupyje. Jos ilgis daugiau kaip 75 km, amplitudė – dešimtimis metrų. *Suvalkijos tektoninė pakopa* šiaurėje, už Nemuno slėnvietės, ribojasi su *Dubýsos kyšuliu* (3B pav.).

Užnemunės ir Karšuvos žemumos įeina į minėtąją *Suvalkijos tektoninę pakopą*. Pakopos tektoniniai lūžiai buvo aktyvūs daugiau negu du tektoninius etapus. Pakopa yra *monoklina*, maž-

⁴ Šliaupa S., Popov M. Linkage between basement and linear structures in Lithuania, *Litosfera*, 1998, nr. 2, p. 23–36.

daug 4 m/km pasviręs kristalinio pamato paviršius (70 × 50 km), nugrimzdęs 800–1 000 m.

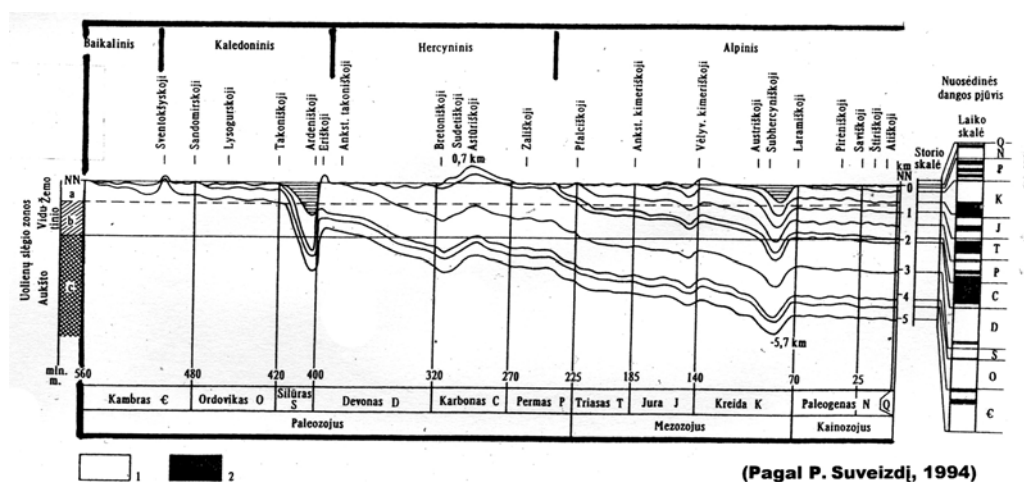
Buvo paminėtos stambiosios struktūros, tačiau Lietuvos panemunėje apstu trečiaieilių ir lokaliųjų formų. Su kai kuriais *grabenais* (loviais) ir *horstais* (stuomen-gūbriais) Káršuvoje ir Ūžnemunėje siejasi palaidoti slėniai ir požeminio vandens sankaupos.

Naudodamiesi geofiziniais kompiuterinės interpretacijos metodais, tarp jų *gravitacinio lauko terasavimo operacijomis*, jaunesnės kartos geologai Saulius Šliaupa ir Michailas Popovas nustatė labai įdomių dėsningumų. Beveik visos neotektoniškai aktyvios linijinės zonos eina iki vidurinės plutos ar dar giliau. Toms zonoms teko *tektoninių jėgų koncentracijos* vaidmuo. Užtat joms ir būdingas *recidyvumo, tektoninės reaktyvacijos procesas*, kuris ypatingai pasirodė *neotektoniniame etape (neogene–kvartere; S. Šliaupa, M. Popovas, 1998: 3A pav.)*.

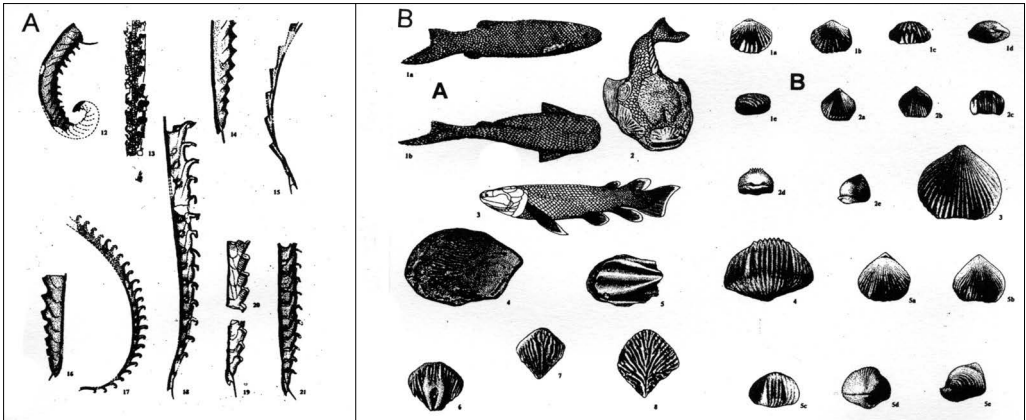
Kaip jau minėjome, *terciaro* antrojoje pusėje, *neogene*, naujos alpinės kalnodaros paveikta lyguma pakilo. Tačiau tada buvo lemtingi ne *ilguminės krypties* tektoniniai lūžiai kaip permo periode, o *įstrižiniai (diagoniniai), PV–ŠR krypties* (2, 3 pav.). Paviršius pasvirė į pietvakarius. Ta kryptimi pasuko upių slėniai. Ši pietvakarėjimo tendencija išsilaikė ir ledynmečių periode kvartere. Tirpstančių vandenių nutekėjimo kryptį lėmė neogeno upių tinklas.

Trijų erų sluoksnynas. Daugiau negu pusės milijardo metų trukmės Lietuvos žemės sluoksnių istorija daloma į *paleozojaus, mezozojaus ir kainozojaus eras*, pasižymi periodišku vidinių tektoninių jėgų apsiraminimu ir vis didėjančiu sausumos vaidmeniu. Augalija leido padidinti deguonies kiekį, gyvūnų pasaulis eksponentiškai didino rūšinę įvairovę. 5 pav. parodyta įvykių ir sluoksnių lentelė. 8–13 paveikslai leis mums suprasti gyvūnijos liekanų (fosilijų) be galo lėtą raidą jūrose paleozojuje ir mezozojuje.

Silūro periode (prieš 438–466 mln. m.) gausi fauna ir floros pirmuonys tarpo tik jūrose.

5 pav. Vertikalieji Žemės plutos judesiai Baltijos sineklizėje fanerozojuje. 1 – pjūviuose randamos nuosėdos, 2 – susidariusių nuosėdų pertraukos

Lietuvos žemės gelmėse molyje ir dumble randami paslaptingi likučiai puošnių *graptolitų* sodų (6A pav.). Jau po 100 mln. m. devone buvo įvairių žuvų ir pečiakojų moliuskų (6B pav.).

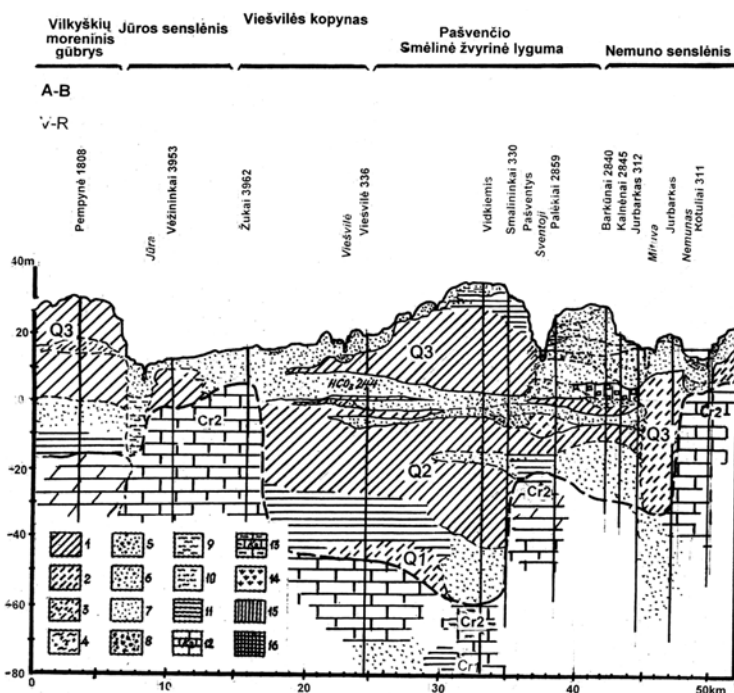
Užtat perme, dar po 100 mln. m., jūrų gyvių įvairovė jūrose ir molinėse lagūnose buvo itin didelė.

Mus dominančios Karšuvos lygumos vietovės facijos buvo pačios įvairiausios. Antai vėlyvajame perme dumbliai ir samangyviai sudarė didžiulius *rifus*, kurie buvo jūrų ir lagūnų *hidrodinaminiai* ir *cheminiai barjerai*. Juros ir kreidos sluoksniai mezozojaus eroje labai sparčiai klojosi Pietvakarių Lietuvoje. Tais periodais jūroje buvo gausūs foraminiferai, samangyviai, moliuskai, vėžiagyviai.

Jūrinių mezozojaus sluoksnių pasiskirstymas po lygumoje ledynmečių palikta danga yra vis detalizuojamas, tačiau jau aišku, kad ir tektoniniai lūžiai, ir neogene egzistavę upių slėniai čia vaidino svarbų vaidmenį. Pietvakarių Lietuvai būdingos *tektoninių lūžių sankirtos* per didžiulį nuosėdinių uolienuų sluoksnyną, per išlyginančius vandeniui mažai laidžių uolienuų sluoksnius vis dėlto leido susidaryti labai reikšmingiems hidrogeologijoje „požeminiams langams“ (3, 4 pav.).

Ledynmečių sluoksniai. Karšuvos lygumoje kvartero (pleistoceno) darinių sluoksnynas yra apyvienodis – 65–70 m storio. Tačiau visoms Pietvakarių Lietuvos lygumoms yra būdingi *palaidotųjų slėnių įrėžiai*, kurie net dvigubai pranoksta kvartero storį, yra 120–130 m gylio. Jie įrėžti į kreidos ir net jūros periodų klodus.

Viešvilės kraštovės panemunės geologinis profilis (7 pav.) parodo visų trijų ledynmečių moreninius priemolio sluoksnius. Merkinės tarpledynmečiui (Q2-Q3) būdingesni fliuvioglacialiniai smėlio sluoksniai, o Butėnų tarpledynmečiui (Q1-Q2) – limnoglacialinis molis. Ledynams teko išliaužti į nevienodo neotektoniško poveikio slėniuotą lygumą. Galima spėti, kad viduriniojo pleistoceno (Žeimenės ledynmečio) liežuvis paliko barkšoti aukštus statokus viršutinės kreidos klinčių stuomenis: Žukų stuomuo apie 0 m NN, Pășvenčio – 20 m NN, Rôtulių – -5 m NN. Viešvilės apylinkės vietoje, matyt, nulemtoje pažemėjusių tektoninių blokų, buvo išlinkę visų ledynmečių liežuviai. Jie išgraužė kreidos klintis iki – 50 m NN. Beje, šiauriau Jurbarko, ties Gedžiais ir Lukšiais ankstyvajame pleistocene eita slėnio, kuris buvo išgilynęs daugiau – 90 m NN (8 pav.).

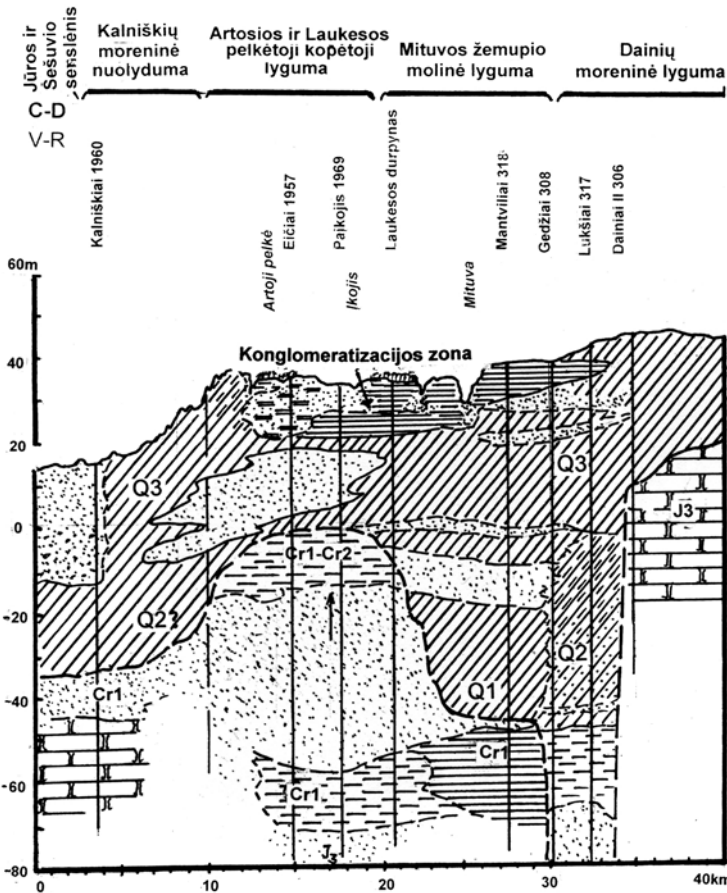

7 pav. Pietinės lygumos dalies Rambynas–Jurbarko kvartero dangos geologinis profilis (žr. 1 pav.; sud. R. Kuskas). 1 – moreninis priemolis, 2 – moreninis priesmėlis, 3 – priesmėlis su smėliu, 4 – molingas žvyras ir smėlis, 5 – įvairiagrūdis smėlis su žvyru, 6 – įvairiagrūdis smėlis, 7 – smulkus smėlis, 8 – gargždas ir žvyras, 9 – aleuritas, 10 – aleuritas su smėliu, 11 – molis, 12 – klintys (kreidos period.), 13 – molingos klintys, 14 – aukštapelkės durpės, 15 – žemapelkės durpės, 16 – detritinis sapropelis

Kvartero profilyje, darytame toliau į šiaurę, C-D (8 pav.), taip pat matyti barkšantis Dainių dolomitinis stuomuo maždaug 15–20 m NN aukštyje. Vis dėlto įdomiausias, net dabartinį apylinkės kraštovaizdį paveikęs reiškinys buvo iki paskutinio ledynmečio barkšojęs, ledyno smarkiai ardomas ir perklostomas viršutinės kreidos 5–6 km pločio stuomuo, kuris aptinkamas dabartinių Artosios ir Laukesos pelkynų vietoje. C-D profilyje matyti, kad ši neotektoninį bloką lokalinio kilimo jėgos laikė aukščiau už moreninių priemolių klosčiusius ledyno liežuvius. Dabartinių pelkynų vietoje čia periodiškai klostėsi smėlynai, o nuo viduriniojo Nemuno ledyno etapo susikūrė molynus klostančios aplinkybės. Molynų zona nutūso nuo Gedžių rytuose iki Įkėjo vakaruose. Vis dėlto paskutiniais ledynmečio etapais Artosios pelkietė daugiausia klostė smėlį, kurį duburiuose, tarpukopiuose paįvairindavo aleuritas.

Šitokia litologinė bazė *holocene (poledynmetyje)* paskatino pelkėdarą. Laukesos pelkės pakraštyje ir palei Įkėjo aukštupį susikūrė *poledinio molio* ir *šalialedyninio smėlio* kontaktas.

Jis paskatino *geocheminio barjero*, arba *konglomeratinio sluoksnio*, darybą. Tuo būdu mūsų rezervatinė Artosios pelkės ir smėlinio kopyno lyguma, pereinanti į

8 pav. Šiaurinės lygumos dalies Kalniškių–Dainių kvartero dangos profilis (sud. R. Kunkskas)

Laukesos pelkę, toliau į Mituvės molynus, tapo dvejopos sedimentacijos – *prieledyninės* ir *poledinės* – erdvė.

Vakarinis kopėtosios smėlinės lygumos pakraštys už Buveinio ežerėlio ir Viešvilės ištakos garsėja labai savotišku kalnu, apaugusiu daugiausia eglėmis, o ne pelkynui būdingomis pušimis. Tai gali būti pasekmė liekaninio kreidos periodo kyšulio ar stuomens (yra geologų, kurie mano, kad tai lūstas). Smėlio pustyme kalnas atidengdavo ir klintinių dalelių, ne tik silikatinių. Tas praturtinto dirvožemio kalnas žmonių vadinamas *Titnago kalnais*. Iš tikrųjų, *titnago kongrecijos* (koloidinės židininės darybos nuosėdos) labai būdingos viršutinei kreidai.

Panašūs titnagai kasami Skiřsnemunėje (8, 23A pav.).

Jau minėtos poledinės sedimentacijos, molio suspensinės darybos erdvę ir sąlygas bando atvaizduoti 12 pav. principinis žemėlapis rekonstrukcija. Nepaisant ledo skydo kuriamos granulimetrinės įvairovės, geocheminio barjero vaidmuo, konglomeratų daryba dažnai tampa komplekso elementu. Ypatingas vaidmuo *dvejojų ežerų barjerizacijoje* tenka ypatingiems *koaguliaciniams dariniams* – *kongrecijoms*, kurioms kalcio, magnio ir geležies junginių. Paveikslas kompleksai daugiau tinka Mituvos molinei lygumai.

Pačiai Nemuno vagai ties Jurbarku yra skirtas 9 pav. profilis.

Jis atspindi ne tik upės sedimentacijos stadijiškumą, bet ir *senslėnio* (likslėnio) paveldimumą. Daugiau negu 10 kompleksų atstovauja vaginės gargždo ir smėlio,

vaginės smėlio, ingresinės (išliaužinės) ledyninės priemolio, ingresinės ledyninės priemolio, ingresinės išplautos morenos ir slėnio poledinės molinės akumuliacijos tipams ir etapams. 15 m Nemuno vagos stovymą ties Jurbarku galima laikyti savotišku *upės facijiniu muziejumi*, kuris nuo tilto kol kas neįžiūrimas. Vis dėlto gero geologinio stendo ant Jurbarko tilto amžinasis Nemunas nusipelno.

Savitas paskutinis ledynmetis.

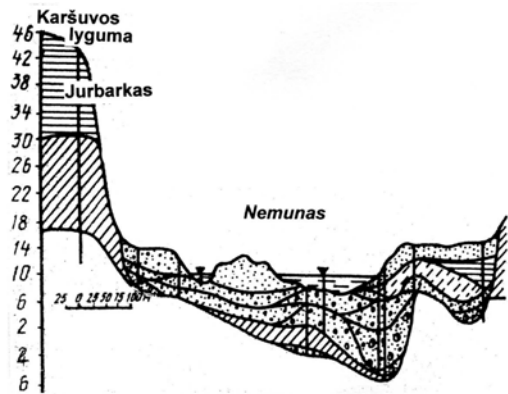
Kvartero ledynmečių palikta nuosėdų danga aiškiau skirstoma į tris dalis, nors apledėjimų būta 5 ar 6: *ankstyvojo ledynmečio* (Q_1 , QI), *viduriniojo* (Q_2 , QII) ir *vėlyvojo* (Q_3 , QIII).

Indeksuojamos ir vėlyvojo ledynmečio stadijos: kr – ankstyvoji, ak – vidurinioji, bl – vėlyvoji. Pagal naująją europinę schemą paskutiniojo (Nemuno–Vyslos–Valdajaus–Viurmo) ledynmečio padaliniai irgi liko trys. Ankstyvasis, apatinis, apima ledyno poslinkius iki Suomijos ir praretėjusius miškus (beržynus ir pušynus) Pietvakarių Lietuvoje. Vidurinio Nemuno (Vidurinės Vyslos) ledynmečio ledynas jau pasiekė Latvijos teritoriją, o mūsų Lietuvoje paplito tik tundra ir arktinė stepė (prieš 70–25 tūkst. metų). Vėlyvasis Nemunas (Vėlyvoji Vysla) buvo trumpiausias, bet šalčiausias ledynmečio laikotarpis, kai ledynas pasiekė ir Sūduvos aukštumas (prieš 25–12 tūkst. metų). Augalija galėjo išlikti tik priebėgų biotopuose (užuovėjose) ir po ledu.

Modifikuodami J. Mangerudo stratigrafinę sistemą, J. Satkūnas ir O. Kondratienė apatiniame Nemune išskyrė Nemuno Ia ir Nemuno Ib ledyno poslinkius, tarp jų – Jonionių I ir Jonionių 2 klimato pašiltėjimus⁵. Viduriniame Nemune būta jau bent 5 ledyno antslinkių ir 5 pašiltėjimų (Jonionys 3, Mickūnai 4). Paskutinis šaltmetis pavadintas Nemunu 3; jo pabaigoje dar ėjo *biolingo* ir *aleriido interstadijalai*^{6,7}. Svarbiausi kvartero kompleksai, jų struktūrinės, fizinės ir esminės cheminės kaitos savybės detalčiai išnagrinėti V. Baltrūno darbų cikle⁸.

Naujai autoriaus sudarytieji geologiniai profiliai per Šešupės ir Karšuvos lygumas (15, 16, 18 pav.) paryškina lygumos sandaros dėsningumą: po 30–40 m ledynmečių danga barkšančius viršutinės kreidos periodo klintinius ir mergelinius stuomengūbrius ir jų tarpan išigilinusius proslėnius, užpildytus kvartero laikų moreninio priemolio ir žvyro bei smėlio prosluoksnių.

Ledyniniai ežerai, smėlynai ir kloniai. Užnemunės lygumos svarbiausi kūrimo etapai prasideda nuo vadinaimosios *Pietų Lietuvos fazės* ledyno suaktyvėjimo. *Ledyno plaštakos* pajudėta beveik iš vakarų. Pietinė jos atšaka

9 pav. Nemuno slėnio aliuvio dangos profilis (pagal V. Juodkazį, 1992)

⁵ Satkūnas J., Kondratienė O. Quaternary stratigraphic scheme of Lithuania for National geological mapping, International Union for Quaternary research, XV International Congress, Berlin, 1995, abstracts, Bona, Terra Nostra, no 2.

⁶ Вонсавичюс В. Стрoение четвертичной толщи, Стрoение и рельеф Жемайтской возвышенности, Вильнюс, 1979.

⁷ Vaitiekūnas P. Kvartero nuogulos, Lietuvos TSR atlasas, Maskva, 1981.

⁸ Baltrūnas V. Pleistoceno stratigrafija ir koreliacija, Vilnius, 1995.

nuslinko į Lynos baseiną, rytinė užgožė Nemuno žemupio ir Šešupės lygumas. Plaštakos *ledoskyra* ėjo per Vištýčio ežerą.

Ledyno tirpimas sudarė didokus Prienu *zandrus* (*smėlynus*). Vis dėlto prieledyninių ežerų, tokių kaip Siĕno–Balbiėriškio, palikusiu kranto žymes kažkur apie 120 m lygi, veikla ir sedimentacijos režimas dar glūdi migloje. Kiek panašus tik mažesnis lokalinis ledyninis ežeras buvo Angerupės ir Galdupės aukštupiuose. Nuo tų laikų ligi šiol limnoglacialinėje lygumoje, Dárkiemio apylinkėse išliko milžiniškos užsikonservavusios Angerupės kilpos, davusios ir upei pavadinimą (*ange, anger* prūsų klb. *angis, angies*). Dárkiemio ir Puniōs–Birstono upių išvingiuoto limnoglacialo analogija gražina į lemtingos upyno kovos dėl tirpsmo vandenų nutekėjimo, srautų svyravimo pietų–šiaurės–pietų–šiaurės paskui klimato svyravimą ir ledyno būsenos kaitą.

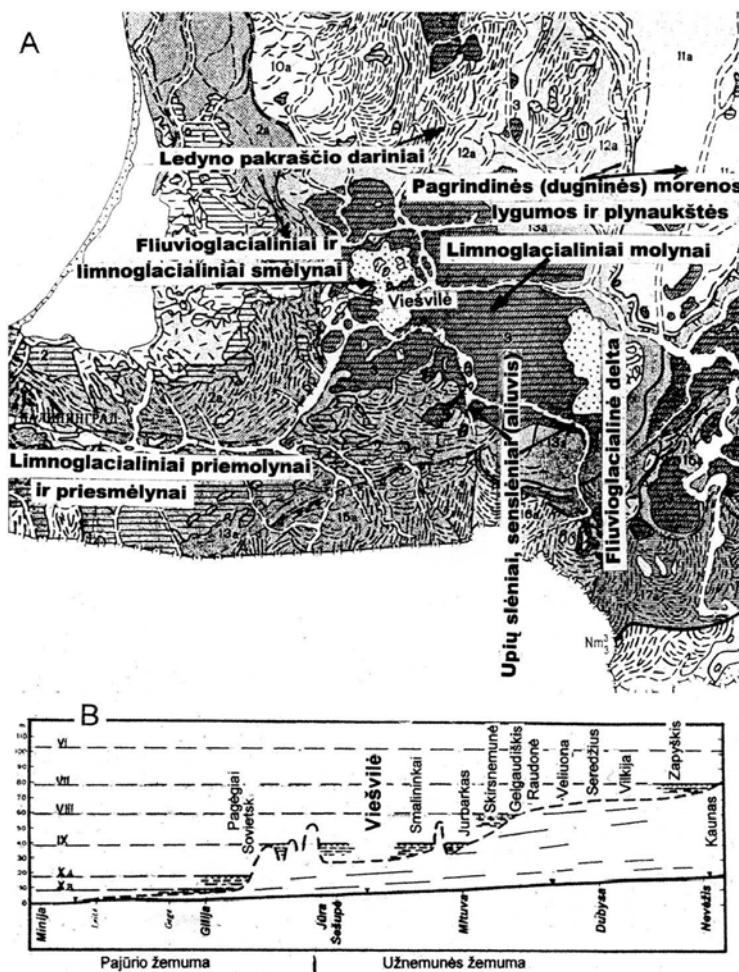
Ledynas, jo plaštakos, vėliau susiskaidžiusios į liežuvius, tirpo sudėtingai, vyko dažni postoviai, tuo tarpu *prieledyniniai* ir ypač *polediniai ežerai* dėl daugiamėčio išalo išliko labai ilgus periodus; juose vyko sedimentacija.

Aukštumų papėdėse ir plynaukštėse menkas ledyno storis jį darydavo mažai veiksmingą, tačiau dažni *ingresiniai ledo liežuviai* (išliaužiantys) išlaikė smėlio bei žvyro ir ežerinio priemolio, priemolio ir molio periodiškos kaitos ir raidos tendenciją. Taigi zandro ir ežerinių nuogulų *pakaitinė akumuliacija* yra būdinga didesniems Lietuvos upių slėniams, pradedant Nerimį Rytų Lietuvoje ir baigiant Šešupe Pietvakarių Lietuvoje ir Nemuno žemupiu.

Dubumose, lygumose ledyno liežuviai buvo vientisesni, kartais ir aktyvesni, tiktai dėl jų storio tyrinėtojai sutarimo nepasiekė.

Klimato pašaltėjimo, vadinamosios *Vidurio Lietuvos stadijos* metu Baltijos pietvakariniame regione susikūrė naujos stambios *ledyno plaštakos, Kuršių ir Gdansko ledo srovės*. Kuršiškoji atslinko iki Vidurio Lietuvės, ties Viłkija ir Kaunū, susidūrė su šiaurine Nevėžio plaštaka. Iki šiol galutinai neatsakytas klausimas yra Nemuno žemupio plaštakos ir Nevėžio plaštakos sąveika ir nesinchroniška jų veikla. Nemuno plaštakos labilumas, etapiškumas, netgi pulsuojuantis režimas daugiau patvirtintinas. Daugelis glaciomorfologų buvo įpratę rašyti, kad Nemuno žemupio plaštaka ilgam stabilizavosi, bent kelis šimtmečius. Dar daug buvo rašoma, kad tą plaštakos stagnaciją panaudojo ežerų sedimentacija. Iš tikrųjų didžiulė įdauba, kur dabar Nemuno ir Šešupės žemupiai, Júros ir Mituvos baseinai, tapo *užsklęsta* iš vakarų vadinamojo *Vilkýškių gūbrio*. Platingas ledynas virto ežeru. Šiek tiek žemesnis ledyninis baseinas susidarė pietinėje Prūsijoje (Kaliningrado srities dalyje; 10 pav.).

Matyti, nevienkartinis buvo šiauresniojo, Nemuno žemupio baseino nuotėkis Proįsručio senslėniu į pietvakarius, kurį kontroliavo iširėžęs drenažo senslėnis tarp Prošešupės žemupio ir Proįsručio. Dabar ten visai užpelkėjusi upynų takoskyra. Labai svarbus ledynežerių pulsacijos paliudijimas: *drenažinio senslėnio šlaitų raguvos*, ypač *raguvų šlaitai* vietomis padengti molio sluoksnio. Tiesiog ežerų drenažo, po to sekusio šalto periglacialinio periodo ir naujojo limnoglacialinio aptvindymo ir molio sedimentacijos ekspozicija. Mažai žinomas, mažai lankomas gamtos muziejus Vilkýškių gūbrio, Rambýno kalno ir ypač Įsručio senslėnio šlaituose.

10 pav. A – gana detalaus glacimorfologinio V. Vaitonio žemėlapis (1980) Nemuno žemupio fragmentas. Jis gerai atspindi ne tik ledyno pakraščio minipostovius (paraleliški punktyrai), bet ir reikšmingiausias limnoglacialią kertančius upių slėnius ir jų papildomus smėlynus (galima lyginti su 20 pav.); B – Nemuno žemupio svarbiausi limnoglacialiniai baseinai (Nemuno žemupio plaštakos patvankos) ir jų lygiai nuo šiandieninės jūros pagal A. Basalyką (1965)

Dar vienas paleogeografiškai įdomus faktas – Nemuno vagos keli rieduliniai bei gargždiniai grindiniai. Atrodo, Vidurio Lietuvos stadijos metu ne vieną kartą vadinamieji *ingresiniai ledyno liežuviai* buvo išbrovę į Nemuno žemupio slėnį (9 pav.).

Oficialiai kadaise priimtoje paleogeografinėje Nemuno žemupio schemoje A. Basalyko ir P. Vaitiekūno 80 m, 50–60 m ir 40 m lygumą kūrę prieledyninio baseino lygiai nebūtinai turėjo būti nuosekliai žemėjantys⁹. Atsiranda argumentų, daugiau paremiančių *pulsacinį* tų didžiųjų baseinų charakterį. Pronemunio laikinosios deltos ties Kaunu ir Jurbarku buvo kuriamos etapais, kartais *snašaudavo* į *kylančias ledynmares*, o kartais ant neištirpusio *daugiamečio ledo paviršiaus*.

Nemuno žemupio ledyno liežuvis, traukdamasis į vakarus, buvo sustojęs ne kartą, kai paliko *Sudárgo gūbrį*. Sustojimai reiškė šalto drėgno klimato periodus, tačiau būta daugybės trumpų panašių periodų, kai ledynas pulsuodavo, nedaug pajudėdavo į rytus ar pietryčius. Jo sustojimo laiku būdavo keliolikos metų (retai ilgiau negu 22–28 metai) šalto sauso klimato sąlygos su jam būdingais *periglacialiniais procesais* (solifliukciniu atotirpio šliaužimu, intensyvia griovų daryba). Periglacialiniai trumpi laikotarpiai labai

⁹ Basalykas A. Lietuvos TSR fizinė geografija, t. 2, Vilnius, 1965, p. 236–240.

būdingi didžiųjų upių slėniams, ypatingai raiškios to laikotarpio *raguvos*, net Nykos tipo *raguvinės sistemos*, susidarė Nemuno aukštutinėse terasose tarp Nevėžio ir Mėtos. Raguvų darybos mechanizmas buvo sudėtingesnis, negu aiškinta anksčiau. Pirmiausia jauni ingresiniai (išliaužiniai) ledyno liežuviai magistraliniame slėnyje susikurdavo *pakraščio ežerupes* tirpsmo vandens drenažui. Jos su savo intakeliais vasarą ardydavo ledo liežuviui priešingą šlaitą, kūrė *griovų šakočius*. Po ilgesnių klimato atšilimų pasiduodavo, atitirpdavo ir storas amžinojo išalo sluoksnynas. Atgydavo visas požeminių vandenų horizontas, požemio upeliai. Periglacialo geologams žinoma, kad po didesnių šiltmečių ir atotirpių vėl užgriūdavo speigo laikotarpiai. Nors ir sukaustęs paviršiaus formas, šaltis nepasiekdavo požeminių upelių nei galėjo paveikti jų žiočių ir raguvų. Raguvų sufozinis darbas panėšėjo į Sibiro pirtis. Žinia, speige tai buvo priebėga ir faunai, ir jos medžiotojams. Ateities raguvėtyra patrauks ne vien Plóškčių muzikantus.

Sudargo pusiau zandro paslėptas moreninis gūbrys, be savo mįslingumo, yra tarsi priekaištas „organizuoto ledyno pasitraukimo“ koncepcijos šalininkams. Juk Sudargo moreninės kalvos, jas palaidoję smėlynai ir ryčiau slūgsantys molynai yra gana skirtingo amžiaus. Panašiai yra ir su Nemuno deltoje palaidotu *moreniniu gūbriu ties Káukiemiu (Jasnojė), Šiliniškais ir Leitgiriais*¹⁰.

Pagal ankstesnę didžiųjų priedyninių baseinų hipotezę, didžiuliai tirpsmo vandenų kiekiai susitvenkė tik ledynmečio pabaigoje, ledynui traukiantis. Panašius didžiojo limnoglacialo modelius Lietuvoje kūrė V. Mikaila (1957, 1958, 1960, 1965)¹¹, A. Garunkštis (1961, 1970), A. Basalykas (1961, 1967, 1970). Tokių modelių palaikė daugybė geografų ir geologų.

A. Basalykas labai svarbiomis laikė 125–130 m lygio ledynines marias. Vėlyvosios ledyno plaštakos liudytojai vėliau yra buvę 105–100 m lygio vadinamieji *krantiniai dariniai*, siejami su Sudargo galinių morenų likučiais, vėlesni 80 m lygio krantai – su Vilkyškių kalvagūbrio ledyno plaštakos stovėseną. Tada beveik visą Užnemunės bei Karšuvos lygumą turėjusios semti *marios*, o Neriės ir Nevėžio žiotys bei Nemuno vidurupis skleidė smėlį milžiniškoje pakaunės ir Kazlų Rūdės vietovių erdvėje. Dar nustatyti 60–65 m lygio *ledynmarių krantai*, siejami su ledyno plaštakos Pagėgių postoviu. Kazlų Rūdės lygumoje ledynmarės virto *smėline delta*, kiek žemesnė vakarinė Šešupės lyguma klostė priemolynus ir molynus, o Karšuvos lygumos smėlinė danga irgi yra atvirų ledynmarių nuogulos.

Tyrinėjant lygumas, pakraštinius gūbrius ir daugybę atsikūrusių ar naujų slėnių bei pelkių guolių autoriui teko susidaryti gerokai kitokių limnoglacialo modelių. Ramybės neduoda ledyninio klimato peripetijos.

Ledynas ir jo slaptoji energija. Ledyno skydo augimą šiaurėje paprastai lėmė kritulių gausa pasižymintis periodas šaltmečio pabaigoje. Ledyno plaštakos slinkimą pristabdydavo naujas šaltmetis, mažai sniegingas, tačiau storinantis *dau-giametį pašalą*, ledo dangą ant ežerų ir upių. Vėlesniame etape, klimatu suminkštėjus, priedyniniai ežerai būdavo užklojami nestoromis plastiško ledo plaštakomis bei liežuviais. Tai būdavo jau *antskydiniai (supraegidiniai)*

¹⁰Kunskas R. Kuršių marių fizinė geografinė apžvalga ir paleogeografinė raida, *Kuršių marios*, t. 1, Vilnius, 1978.

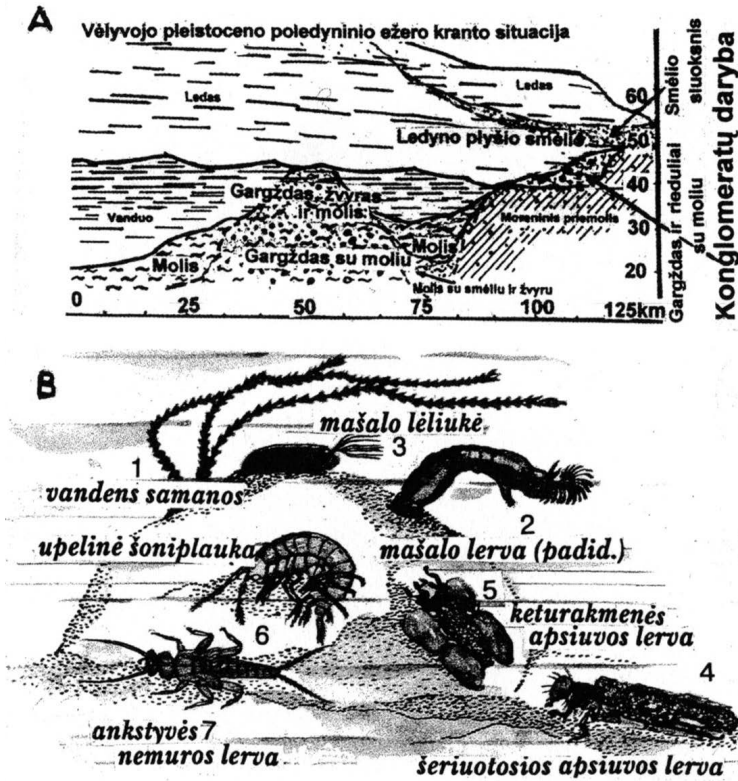
¹¹Микайла В. Структура и текстура ленточных образований приледниковых озер и их связь с отступающим ледником, *История озер*, т. 2, Вильнюс, 1970.

ledynai. Apatinė, trečioji sedimentacinė erdvė būdavo ledyno ir skydo arba tik skydo dengiamas *poledinis vanduo*. Seklesni ar gilesni ežerai buvo palaikomi *šarmingo vandens*. Dvinariškumas ar dvizoniškumas tokiuose ežeruose buvo įprastas. Nuosėdų klostymosi zonos buvo bent dvi: *poledinių*, vasarą nenutirpstančio storo skydinio ledo padengti ežerai ir *vasarą nuledėjantys* tų ežerų pakraščiai. Pakraščio zonos dažniausia būdavo seklios, priklausydavo nuo svyruojančio vandens lygio, nuo klimatinės situacijos. Užnemunės lygumos atveju sedimentaciją modifikuodavo ir Pronemunio vidurupio, Proneries, Pronevėžio ir Produbysos nešmenų režimas. Pratirpstančio sekležerio nuosėdos daugiausia buvo smėlis, rečiau aleuritas, tuo tarpu smulkesnės frakcijos, tarp jų molinės, *koloidinės* apskritai, sudarė poledinio ežero *suspensiją* (drumzles) ir nuosėdas. Daug subarktinio klimato šimtmečių (galbūt Viduriniojo Nemuno ledynmečio laiku prieš 35 000–50 000 metų) molis ir ežerinis priemolis klostėsi *polediniuose ežeruose*¹². Dar trūksta duomenų teigti, jog tai buvo ledyno liežuvio pridengtas Užnemunės bei Karšuvos lygumos ežeras, vienalaikis su ryčiau buvusiu Balbieriškio ir Simno polediniu ežeru. Balbieriškio ežero molio klodai plyti bent 30 m aukščiau už Šakių ir 35–40 m aukščiau už Tauragės molynus. Teoriškai jie galėjo būti ankstesni. Facijinis limnoglacialo dvilypumas išryškėja įvairaus dydžio ledynmečio ežeruose, ir lokaliuose, įterptuose į aukštumas, ir upių slėniais pasinaudojusiu ledynų, vadinamų *ingresiniais*, nuosėdose. Tauragės poledinio ežero ar ežeryno sedimentacijos dugnas galėjo būti apie 20–35 m NN. Rytinio Tauragės pakraščio keramikos gamyklos karjeruose molio sluoksnis barkšo 12–20 m NN aukštyje. 1997 m. A. Gaigalo ir V. Kazakausko paskelbti molio tyrimų duomenys rodo, kad klodo vidurinės dalies molis radiokarboniniu metodu datuotas apie 46 000 m. senumo, skaitant nuo mūsų laikų. Tai viduriniojo neopleistoceno (Vidurinio Nemuno arba Vidurinio Viurmo, Vidurinės Vyslos) ledo skydų *suspensinė sedimentacija*. Taigi, šios apybraižos autoriaus interpretacija skiriasi nuo minėtų tyrinėtojų.

Sedimentacijos dvilypumas, *ledyninių ežerų heterogeniškumas* lemdavo jų vandens cheminę sudėtį, svarbiausia – *šarmingumą*. Suslėgti *polediniai (poskydiniai, subegidiniai)* buvo šarminami iš moreninio priemolio žvyro, gargždo ir riedulių išplaunamų karbonatų, magnio, kalio ir geležies junginių. Poledinių ežerų hidrokarbonatų koncentracija ir *suspensinis režimas* (vandenyje pakibusių dalelių būseną) nulemia įdomų reiškinį – *heterotaksiją* arba *nevienasluoksniškumą*. Tokiuose ežeruose terminis ir suspensinis režimai būna gana stabilūs dėl smulkių *reguliuojančių fluktuacijų*. Energijos taupymo dingstimi jų *stochastinis mechanizmas siekia pusiausvyros*. Mat poledinė sedimentacija priskiriama *žemos energijos nuosėdų kaupimosi* tipui. Ir menki sezoniniai ir miklimatiniai temperatūriniai ir cheminiai pokyčiai sukelia nuosėdų pokytį tik tiek, kiek jis stochastiškai, diskrečiai priderintas prie maksimalios energijos taupos. Ta sinergetinė hidrocheminė subtilybė leidžia nuosėdose susidaryti tankesnio ir ne tiek tankaus molio sluoksnelių, molio ir aleurito, aleurito ir smėlio sluoksnelių *daugkartinei kaitai*.

Dar vienas mįslingas poledinių ir atvirų prieledyninių ežerų kontakto reiškinys – *geocheminiai barjerai*, be galo plačiai paplitę ir negyvoje gamtoje, ir organiniame pasaulyje. Vartoju žodį

¹²Kunskas R. *Ežerų ir pelkių geosistemų raida*, Vilnius, 2005, p. 118–122.

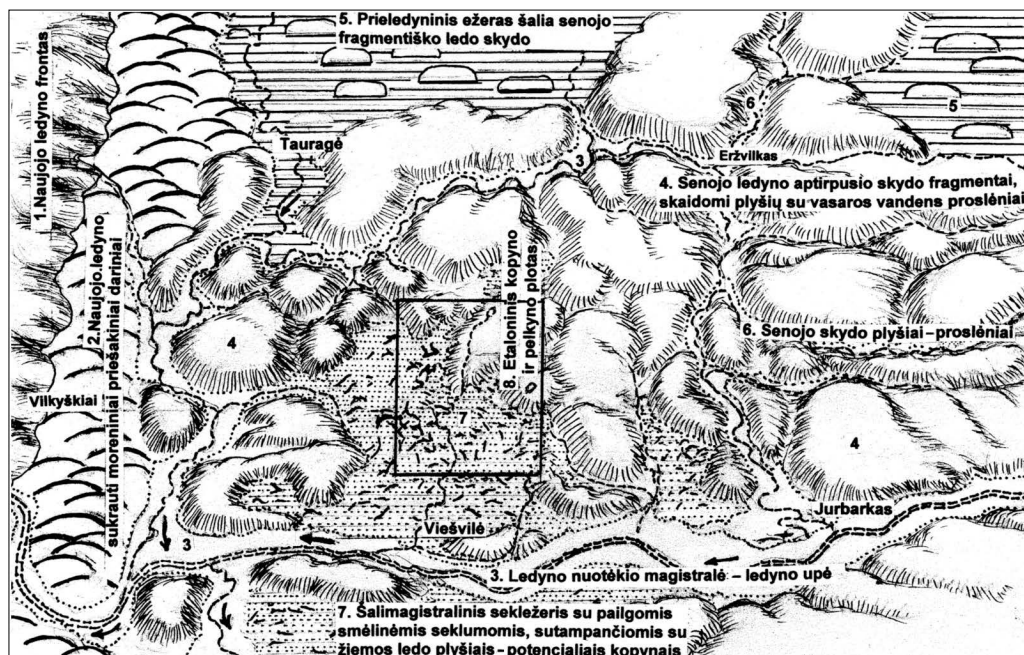

11 pav. A – poledinio ežero sedimentacijos vienas iš variantų (R. Kunsko rekonstrukcija); B – menami geocheminio barjero (konglomeratų zonos) šalčiamėgių biogeocenozės atstovai smėlinio sekležerio pakrantėje (iš R. Kazlausko ir D. Kazlauskienės knygos „Lietuvos gamta“, 1994; šaltųjų upelių fauna)

„mišlingas“, nes dar negaliu tvirtinti, ar geocheminių barjerų daryba tarp poledinių ir atvirų priedyninių ežerų apsieina be mikroorganizmų, be šalčiamėgių dumblių, dargi be kirmėlių, vėžiagyvių ir vabzdžių. Polediniai aukšto šarmingumo ežerai gana efektingai atsiriboja nuo vasarą ledą ištirpdančių. Stochastinį mechanizmą įmanoma išaiškinti studijuojant barjerus tarp aklinių ir atvirųjų ežerų, šifruojant nuosėdas greta tų pertvarų. Barjerai būna daugybėje pratakų, tarpusavio kontaktų, kur liaujasi poledinių ežerų *suspensijos koaguliacija*, kur nutrūksta *koloidinių struktūrų* daryba. Šios ribinės zonos ir gali prikviesti organizmus, nes ten atiduodamos *specifiškos energijos santaupos*, susidaro *potencialų skirtumas*. Kaip geocheminė analogija galima paminėti *klampinių smėlių*, arba *dribsmėlių*, susidarymą smulkiagrūdžių smėlių sluoksniuose, kai jų kontaktiniame pakraštyje išikuria bakterijos, dažniausiai anaerobinės. Dribsmėliai – dažnas tunelių kasėjų prakeiksmas¹³, tačiau ryškus *litologinės sinergetikos* atvejis.

Polediniame ežere didelė hidrodinaminė varža ir geocheminiai barjerai susidaro minėtų dviejų tipų ežerų – *skydo paslėgtų* ir *vasarą atvirų* – jungiančiuose smarkios filtracijos žvyrynuose, gargždynuose, riedulynuose. Ten gausiai išplaujami kalcio ir geležies junginiai. Šis litologinis kompleksas, padedamas menamų *kriogeninių (žiemkenčių) organizmų*, ima veikti filtracijai priešinga kryptimi – greitai sukuria barjerą, kuris plačiausiai žinomas kaip pakrantinių *konkrecijų židiniai bei taškai* ir vadinamieji *konglomeratų* sluoksniai – sucementuoto žvyro, gargždo ir riedulių horizontaliai barkšančios juostos (8, 11, 12 pav.).

¹³Kunskas R. Klatingasis smėlis. Klampsmėlis, *Mokslas ir gyvenimas*, 1978, Nr. 8, p. 26–27.

Kokia gi tų barjerų situacija prie ledyno? Nevienalaikiai ir nevienaamžiai, heterogeniški ledyno lobai, pirštai, plaštakos, taip būdingi paskutiniajam Nemuno ledynmečiui, sukūrė sąlygas

heterogeniškiems ežerams: polediniams paslėgtiems, prieleidiniams atviriams ir šalialedyniniams (proksimaliniams), atokesniems (distaliniams) ledyno pakraščiu. Gana dažnai *ingresiniai* (į senojo ledyno plaštakas, jų progumas išlenkantys) *lobai* greitai tapdavo *gėlais tirpstančiais ledežeriais*. Būtent jų kontaktai su polediniais šarmingaisiais ežerais ir pažymėti ryškiais konkretijų ir konglomeratų juostomis. Deja, tie barjerai šiandien teisiškai „bastėjų“, vienišų uolų fragmentais. Lietuvoje žinomiausi konglomeratai glūdi glaciomorfoloģinėse *mezoingresijose*, dubumose, kurių etalonu galime laikyti medijos labiausiai išpopuliarintą Neries slėnio praplėtimą ties Keėnave (*Kėrnavės likslėnė*). Kiek mažiau žinomos konglomeratų bastėjos tarp Švoginės ir Dūdės upių netoli Dūdė, ant Šventėsios upės prie Šeimyniškių Užpalių apylinkėje. Ypač dideli stori konglomeratų telkiniai jau prieš šimtmetį aprašyti Gaėrdino pietinės dalies raguvose, ypač Kolodiožnyj Rove. Nemuno aukštupio Rāsės senslėnio konglomeratai ištisai kreidingi. Tai jau labai didelio gėlo Nemuno aukštupio prieleidinio ežero (*meģaingresijos*) ir Gardino aukštumos lokaliųjų poledinių ežerų kontakto dariniai.

Poledinio ežero drumzlėse, arba suspensijoje, dalyvauja įvairių mineralų mikroskopinės dispersiškos, į koloidinę koaguliaciją linkusios mineralų dalelės: *kaolinito*, *montmorilonito*, *chlorito hidrožėručio*, *kvarco*, *feldšpato*. Tai vadinamieji *moliniai mineralai*. Net kalcio ir magnio oksidų dalelių būna iki 10 %. Diduma, daugiau kaip 50 % mineralinių dalelių yra smulkesnės už 10 mkm (mikronų). Tiesiog galima vadinti *dispersinėmis*, mažesnėmis už 5 mkm – 30–80 %.

12 pav. Karšuvos lygumos ledynmečio situacija su senaisiais ledyno skydais, limnoglacialinėmis progumomis bei Pronemunio magistrale (R. Kunsko rekonstrukcija)

Tokiam dispersiškumui pasiekti, manoma, lemiamos įtakos turėjo didžiųjų šalčių laikotarpiai (*kriogeniniai periodai*), atviras uolienas užklupdavę šalčio veiklai. Ledyno protirpio laikais ledo plyšiais dispersišką mineralų turinį vandenys nu- nešdavo gilyn ar tolyn į poledinius ežerus. Kalcio ir magnio grūdėliai vaidino savitą *koloidų reguliacinį vaidmenį*. Jų koncentracija koloiduose ir kurdavo minėtasias konkretijas. Žymiausi konkretijų specialistai A. V. Makedonovas ir P. V. Zarickis (1973) rašė, jog kalcio karbonato iškritimą iš priedugnės vandens sluoksnio skatino *aktyvus geocheminis kontaktas* tarp vandens ir sluoksnio dugno. Tame sluoksnyje išsiskiria *diferenciniai augimo centrai*. Centrai lemia *barjerizacijos procesą*. *Diagenzės fazėje* konkretijos prisitaiko ir naikina plyšius, ertmes, daubeles. Tai būdinga kintančio baseino lygio pakraščio facijoms, subarktiniame klimato šalčiamėgių ekosistemai užvaldžius ežero pakraščius. Su sezonais ir klimato fluktuacijomis yra kaitus ne tik ežero paviršius, bet ir vandens šarmingumas. *Biogeninė barjerizacija* su tuo dažniausiai susidoravo.

Konkrecijų kūrimosi priežastys būdavo ne tik litologinės, bet ir energetinės. J. V. Šurubovas matematiniais metodais nustatė (1969, 1973), kad konkretijų formavimasis sumažina jų aplinkos *entropiją (energetines sąnaudas)*. Ir eksperimentais patvirtinta: kuo sedimentacinės aplinkos – vandens ir nuosėdų paviršiaus – temperatūra aukštesnė, tuo konkretijoms susidaryti eikvojama daugiau energijos. Reiškinys įgavo *kontaktinio metamorfizmo* vardą, o poledinių šarmingųjų ir prieleidinių atvirųjų ežerų litologinė, biologinė ir energetinė sąveika vadintina *limnoglacialų sinergetikos* vardu.

Mūsų aprašomoje Viešvilės kraštovėje aptinkama nemažai intarpinių žvyrinių sluoksnių, pasižyminčių kartu dideliu *geležies rūdingu sluoksniu*. Lygumos litologinės kaitos zonose ties Pāšvenčiu, Greičiais, Kalnėnais vis atrandama kontaktinių žvyrynų ir molynų konglomeratų sluoksnių. Įkėjo slėnio atodangose žvyriniai konglomeratai ypač kontaktiški (16 pav.). Prieš tris dešimtmečius teko aprašinėti Pāšručio lygumos ir Katavos (Katenavos) aukštumos šlaituose, Eimės ir Duobupio slėniuose barkšančius *konglomeratų karnizus*.

Molio ir aleurito klotuose gana dažnai išryškėja *smulkus sluoksniuotumas, diataktiškumas*, sudarantis metų sezonų sluoksnelių išpūdį. Tą reiškinį įprasta vadinti *varvomis*. Tai jau ne minėtas heterotaksijos reiškinys, o tik *kiekybinė energetinė taupa*. Pagal naująjį autoriaus modelį sluoksniuotumui susidaryti *hidrodinaminiai* (vandens judėjimo) reiškiniai polediniame ežere nebuvo pirmaeiliai. Čia nebūtina ieškoti ir *hidrocheminių reiškinų* dalyvavimo. *Koloidinės molio dalelės* turi fenomenalių *energijos taupymo savybių*. Jau žinome, kad didžiąją dalį gamtos procesų diriguoja energijos taupymas. *Termodinaminės energijos nuostoliai*, arba *entropija*, apskritai mažinami *koaguliacijos procese*. Taip susidaro *sedimentacinė pusiausvyra*.

Išlaisvintoji energija šilumos pavidalu ir leido polediniams ežerams išsilaikyti, kartu išsaugoti *barjerus kuriančias biosistemas*.

Molio sluoksnyje pagrindiniai koaguliantai būna *karbonatinės konkretijos*, dirvožemininkų vadinami *pūpsniais*. Šio darbo autorius vadinamuosius karbonatinius pūpsnius laiko *ne įplovinais dirvožemio elementais*, o gimtosios uolienos – molio ir priemolio – *genetinėmis subakvaliniais elementais – konkretijomis*. Žinoma, visa keké klausimų slypi ir hidrologinio, ir hidrocheminio barjero tarp poledinio ir priekran-

tinio, litoralinio ežero modeliavime, ir poledinio ežero vandens apykaitoje. Tačiau turime nepamiršti, kad *ledyno plaštakų ekspansijos* metu *glacitektoninės jėgos* labai suaktyvino *giluminių vandenu*, tarp jų ir *mineralinių medžiagų, prietaką į poledinius ežerus*. Karšuvos lygumos atveju vienas iš molynų karbonatų šaltinių galėjo būti negiliai, kreidos mergelių ir smėlių stuomengūbriuose slypintys *hidrokarbonatai*, vietomis išsilieję į kvartero smėlio bei žvyro sluoksnius.

Hidrocheminiai požeminės apykaitos ryšių argumentai yra aptinkami kaip *palaidotų slėnių* vietos. Verta paminėti didelės koncentracijos karbonatinio vandens vietas, gręžiniuose aptiktas ties kreidos sluoksnių paviršiumi ir kiek aukščiau (400–600 mg/l). Konstatuota ir druskinio pavidalo chloro (100–500 mg/l). Tektoninių lūžių sankirtos ir palaidoto senslėnio vietos, kaip ir kitos geologiškai komplikotos vietovės, išsiskiria dideliu Ca, Mg, Na+K katijonų kiekiu požeminiame vandenyje.

Poledinių suspensinės kilmės molių, aleuritų ir priemolių padengimas antlediniu kiek žvyringu smėlingu priemoliu ir smėliu yra bent dviejų etapų rezultatas: sluoksniai *prieš skydai sutirpstant* ir nešmenų užsiklojimas *skydai sutirpus*. *Sluoksniuoto aleurito klodai* aptinkami ir smėlinėje, vėjo paveiktoje lygumoje po kai kurių aukštupių pelkių klodais. Jie leidžia spėti ir ten laikinai tūnojusius, vasarą nesutirpusius ledo skydus, po kuriais jau galėjo vyrauti negilių ežerėlių koaguliacijos ir sedimentacinės pusiausvyros kaita, o ne bangų skalaujamo smėlio ir aleurito nuosėdų kaita (11 pav.).

Gana problemiškas ir klausimų kekę tęsiasi yra Tauragės molio karjero pjūvis, jo radiokarboniniu metodu datuota vidurinioji dalis, limnoglacialinis priemolis, ir apatinė varvinė dalis. Joje karbonatai pasiekia 25 % koncentraciją. A. Gaigalo, V. Dvarecko ir V. Kazakausko straipsnyje (2001)¹⁴ molynas siejamas su paskutiniojo ledyno deglaciacijos stadijomis, nepaisant radiokarboninio datavimo 45 000 metų. Šios apybraižos autoriaus nuomone, *molynas darėsi Viduriniojo Nemuno ledynmetyje*. Apatinė klodų dalis formavosi arba nemoreningo ledyno pridengtoje moreninėje lygumoje, arba po storu daugiamečio ledo skydu. Vadinamieji „*vasaros ir žiemos sluoksneliai*“ gali būti paprasčiausi 11 metų klimatinio ciklo sluoksneliai. Ežerinis priemolis viršuje gali būti vasarą nutirpusio ledo ežero sedimentacija. Detalizuota apatinio molio sluoksniu granulometrija ir didžiulis šarmingumas byloja apie *neprisklausomybę nuo ledyno tirpsmo vandenu*.

Dvejopa ledyninių ežerų sedimentacija kiekviename ledyno postovio plaštakos tirpimo etape pasiskirsto į *fragmentuotą ledyninį vietovaizdį* (12 pav.), kur didžiausią plotą paprastai užima senojo ledyno liežuvio kauburiai, *skaidomi beužsimezgančio upyno*, netgi proslėnių, o proslėnius jungia *magistraliniai slėniai*. Toks buvo *permanentiškasis Pronemunis*, nulemtas tektoninės grimzdimo tendencijos, vakarlinkių tektoninių lūžių.

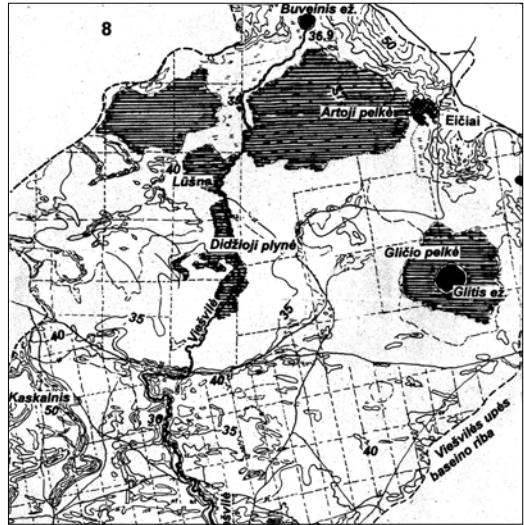
Vasarą atviri sekležeriai sugebėdavo klostyti tik smėlius, vietomis užutėkių aleuritą. Sekležerių įdaubų skydai didžiųjų šalčių periodais buvo aršiai aižomi, verčiami *plyšetu plokščiuoju ledynu* arba skležeriu, ilgus 6–9 žiemos mėnesius užšalanciu. Smėlis giliuose ilguose šalčio sukurtuose plyšiuose vėjo buvo ardomas. Vietomis jis jau buvo su-

¹⁴Gaigalas A., Dvareckas V., Kazakauskas V. Prieledyninių ežerų drenažinių lygių nuosėdų ryšys su atsitraukiančio ledyno recesijomis, *Gamtos bei visuomenės geografinis pažinimas bei krašto tvarkymas*, Vilnius, 2001.

nešamas į *pylimus aukščiau ledo lygio*, kartais tik į pavienes kopas. Kaskalnio, Lemantiškių ir kitus *pyliminius kopynus* sunku paaiškinti kitaip negu *ilgais kriogeniniais periodais*.

Pronemunis – laikinasis migrantas. Ilgokai meandravusios naujojo ledyno užsklęstos nuotėkio magistralinės upės Pronemunis, Projūrė ir Prošėšupė buvo priverstos rinktis Proįsruties intako kelią ir likimą. Gana greitai didelės tirpstančio vandens masės sukūrė erdvų 2–3 km pločio Proįsruties senslėnį (10 pav.). Tada senslėnio dugnas tarp Prošėšupės ir Proįsruties siekė 18–20 m NN aukštį. Po *izostazinio žemės paviršiaus pakilimo* visai pasitraukus ledynams vidurinė senslėnio dalis išsigaubė. Nuošalumas nuo Prošėšupės ir Proįsručio potvynių, vien slėnio šlaitų gruntinių vandenų poveikis holocene leido klostytis *Dundėlių pelkės* žoliniam samaniniam 3,5–4 m storio kلودui. Gaila, rečiausią pelkę jau beveik iškasė, suarė.

Ryčiau ledynmečių senslėnio, Nadruvės pietryčių kampe, stūkso Katniavos aukštuma. Ši Kristijono Donelaičio gimtoji kalvara pakyla net virš 100 m NN. Ikiistoriniais laikais, Viešvilės, Rambyno ir Katniavos valsčių laikais ši vietovė atliko svarbų sociokultūrinį darbą. Tai integruojančios panemunės genties – *skalvių* – veikimo sfera su puikiai išnaudota *nadruvių* genties kultūrine patirtimi. Toks savitarpio bendradarbiavimas, seniai atmestų tarpgentinių konfliktų, abipusės pagalbos atvejais socialinėje psichologijoje ir moderniojoje istorijoje vadinamas *etnomutualizmu*. Tai tos pačios mažai pažintos stichijos kultūrologijoje – *kultūrinės sinergetikos* atmaina. Ja pasirėmę jaunieji archeologai ir etnologai Panemunėje ir Sūduvoje gali atskleisti netikėtų faktų, prekybos kelių, lietuviškų faktorijų, turgaviečių, kinčių ir strikių, panašių į Pāpriekulę.

13 pav. Viešvilės aukštupio baseino reljefas kaip nestoro ledyno plyšių ir vėlesnių eolinių procesų padarinys (žr. 20 pav. 7 etalono vietovę)

14 pav. Kopyno šalia Kaskalnio velėninė dubuma ir dirvožemio bei augalijos mozaika jos šlaituose. R. Kunsko nuotr.

Geomorfologijos klausimais dėmesys atkreiptinas į senojo labai patyrusio glaciomorfologo Vinco Vaitonio darbą, kurio žemėlapyje ryškiai atskleisti dvejetainis plastiško ledyno *minipostoviai*. Ledyno minipostovių, stabčiojimų kontaktas su smėlynų ir molynų ežerais yra konceptualios reikšmės (10A pav.). Žemesniajame paveiksle (10B pav.) matyti svarbiausi Nemuno marių etapai. Etapinių ledyninio baseino slūgimą palei tirpstantį ledyną galima laikyti tipingo *linijinio paleogeografinio mentaliteto nuostata*, „organizuoto“ ledyno pasitraukimo kognicija, linijine logika. Chaotiškesni, sunkiau paaiškinami ledyno elgesio faktai jau seniau buvo vadinami *invariantais*; jie paaiškinami regioniniu raidos nesinchroniškumu. Paskutiniaisiais dešimtmečiais profesorių nuostatos dažnokai skiriasi nuo tyrinėtojų faktografų medžiagos. Tas linijiskumas, deja, gerokai kenkia ir *paleogeografijos*, ir *geobotanikos*, augalų bendrijų mokslo, faktų sisteminimui, skatina atotrūki nuo *ekosistemos raidos tendencijos*, nors yra patogus mokymui. Taip pat neturime pamiršti, kad ledynui kaupiantis ir evoliucionuojant, jo svorio sukeltos *tektoninės jėgos* elgėsi nenusipėjusiai, nelinijiskai, tačiau *statistiškai ir stochastiškai*, tarsi blogas humoristas, retkarčiais besigriebiantis senų klišių.

Storaklodiškas Nemuno žemupys. Žemiau Kauno Nemuno slėnis nevienodas tiek savo tektonine sandara, tiek ir limnoglacialinių bei fluvio-glacialinių paslėnio lygumų kaita, jų permaininga raida. A. Basalyko kadaise nubrėžta principinė raidos schema (10A, 10B pav.) prisikvietė tik nedaug patikslinimų. Apybraižos autoriaus limnoglacialo koncepcija praplečia *slėnio formavimosi laiko* ribas.

Nemuno žemupio slėnyje išskiriamos 4 atkarpos: tarp Nevėžio ir Dubysos žiočių, tarp Serėdžiaus ir Gelgaudiškio, tarp Gelgaudiškio ir Jurbarko ir pagaliau mums artimiausias ruožas tarp Mituvos ir Jūros žiočių. Vilkijės atkarpa šliejasi prie kalvagūbrio, sudaryto Nevėžio ledyninės plaštakos. Tuo būdu Nevėžio–Dubysos ruože Nemuno slėnis turėjo išsigrauzti į buvusio 80 m lygio prieleidyninio ežero pakrantės žvyrus ir žvyrsmėlius. Prie įgaubtų krantų matyti neplačios viršsalpinės terasos (apie 45 m virš upės ties Žemąja Pānemune ir Kulāutuva).

Žemesnę terasą paliko 40 m prieleidyninis baseinas¹⁵.

Žemesnioji, Serėdžiaus–Gelgaudiškio atkarpa perkerta 65–70 m molinę lygumą. Slėnyje tampa ryškesnė 30 m aukščio nuo upės terasa, gerai matoma ties Raudonė. Kito aukščio terasos nežymios, tačiau salpa išplatėja iki 500 m, turi pylimų.

Vakariau Gelgaudiškio slėnis kerta 50 m aukščio molinę lygumą. Prie Gelgaudiškio yra aukščiausia 30 m terasa. Skirsnemunė išsikūrusi ant įgilintų 12–15 m terasų; upė čia kadaise siekė iškilus viršutinės kreidos mergelius. Iki šiol ten iškasama titnagų (plg. su minėtais Tīttago kalnais Viešvilės ištakose, 20, 21 pav.).

Visų minėtų ruožų slėnio šlaitai išraižyti gilių ir sudėtingų raguvų, nusileidžiančių iki apatinių terasų, o į aukštąsias terasas atsiveriančios raguvos turi daug šaltų laikotarpių požymių (periglacialo). Apskritai visų raguvų atodangose galima išskaityti požymius ne vieno šaltmečio ir po jo sekusio šiltesnio tirpsmo laikotarpio. Šaltmečiai tarsi paslėpdavo giliai atitirpusią kvartero dangą ir leisdavo vystytis *požeminiam upynui*, sutekančiam į Pronemunį.

Pronemunio ir Proneries raguvų stichijos galia ir mechanizmas dar per daug suprastinamas.

¹⁵Kunskas R. Kazlų Rūdos smėlynų kraštovės kilmė ir sandara, *Gamta*, 2006, Nr. 1.

Mituvos–Jūros žemupio atkarpa perkerta žemąją lygumą, kuri kartu yra ir jaunesnioji. Viešvilės kraštovės Nemuno slėnis yra dvigubai išplatėjęs, bet užtat jo gylis perpus mažesnis. Mat slėnis ne kartą gilinosi į 30 m aukščio smėlinę lygumą. Slėnio šlaitai čia darosi mažai išraiškingi, nes viršutinės upės terasos beveik susilieja su limnoglacialine bei fluvio-glacialine lyguma. Upės terasose yra storų žvyrynų. Smėlio sluoksniai plonesni ir guli tai ant ežerinio molio, tai ant moreninio priemolio (1, 10B pav.).

Viešvilės ruože aukštųjų (30, 45 m) terasų jau nėra. Pati smėlingoji įvairialytė lyguma atitinka 30 m terasą, bet tai ne upinis darinys, ne aliuvis. Paleogeografijoje šios lygumos daryba buvo siejama su *ankstyvojo driaso* pabaiga, kaip ir upinės terasos, tačiau turint omenyje *Pronemunio slėnio recidyvumą* dėl ledynmečio pabaigos neotektoninių kilimų ir grimzdimų, 30 m terasos paviršius gali būti tarsi paskutinis upės sedimentacijos paviršius¹⁶.

Po 40 m NN ledynmarių ištekėjimo Smalininkų lyguma buvo Pronemunio perskrota, žemesnėmis, trečiosiomis terasomis pažymėta (12–18 m aukštyje nuo upės). Žemiau Smalininkų tos terasos išplatėta beveik iki 2 km. Žemiau Viešvilės smėlinė terasa vietomis turi jau molio intarpų, apie Baltupėnus – ir molio dangtį. Tai paaiškinama poledynmetinio vadinamojo Ancyliaus ežero įlankos – *estuarijos* įsiterpimu. Ta estuarija, prasibrovusi pro Vilkyškių gūbri, siekusi 16–20 m aukščio, prieš 9 000–8 500 metų abipus gūbrio, Nemuno bei Jūros slėnyje paliko smėlingą ir molingą lygumą, dabartinės Nemuno deltos virkštį¹⁷.

Nemuno slėnis ties Viešvilės kraštove jau nuo seno buvo hidrotechniškai modifikuojamas, tobulinamas. Vokiečių ir olandų upininkų patirtis prie Nemuno buvo pritaikyta dar XVI a. Laivininkams teko tolydžio grumtis su didele bėda – vagos sąnašavimu. Ir todėl Nemuno vaga buvo pradėta siaurinti ir srauninti. Bunomis, akmeninių kyšulių sąsmaugomis Nemunas susiaurintas bent trečdaliu. Aišku, upės potvyniai į tai reagavo kraudami pakrantės pylimus. Salpa toliau už pylimo ėmė pelkėti, palikti potvynio didklanius, ežerėlius, kūdras, kurie nuo seno domino žvejus. Šią storaklodę Nemuno salpą ateities geologai galbūt ims detalčiau šifruoti. 20 m storio klodo archyvas turėtų atidengti daugybę upės poledynmečio neotektoninio grimzdimo argumentų (2 pav.).

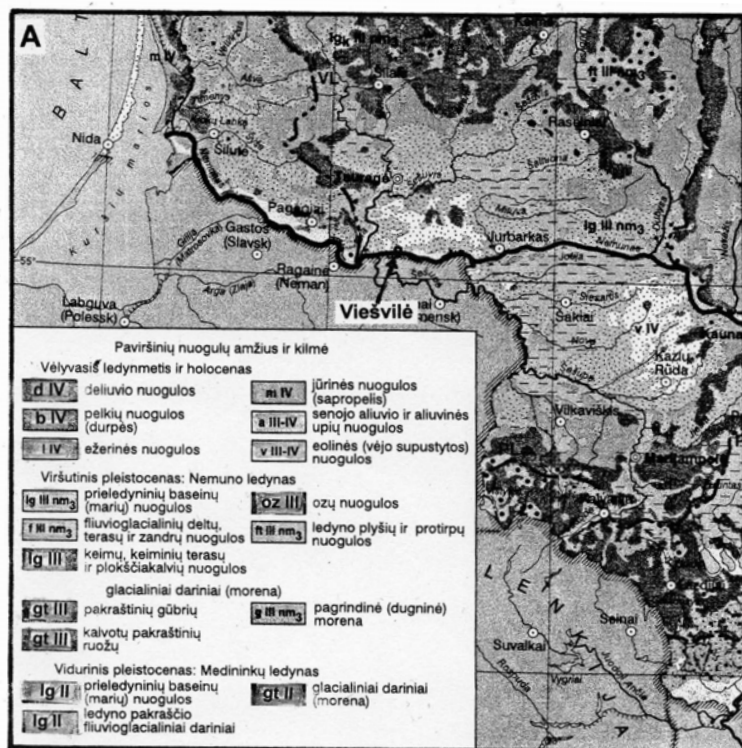
Kitą įdomų Viešvilės kraštovės hidrotechnikos reiškinių jau galima vadinti *tradicinės ūkinės kultūros* reliktu, nes jis gerokai senesnis nei XVI a. Tai jau aukščiau už salpą spingsintys mažieji terasiniai *polderiai – tvenkiniai*, sureguliuojami Nemuno potvynių metu.

Jau minėjome, kad ties Baltupėnais ir kitais kaimeliais terasos turi molio apnašų. Vandeniui nelaidžias dubumas sumanūs viešvilėnai nuo senų laikų pripildydavo potvynio vandens, užlaikydavo dambomis ir dirbtiniais duburiais. Tai stambesnių kelmerių ir dvarininkų specializuotų žvejų tarnyba. Tokių minipolderių dar rasime apie Baltupėnus, Kasikėnus ir Kasiko žemupyje (beje, pats upės žemupio vardas greičiausiai prigydytas dėl viešvilėnų technologinių praktikų).

Minipolderiai dažnai stebina savo upeliukais: ištakėliai, pasitaiko, nuteka tolyn nuo Nemuno. Tai hidrotechninės

¹⁶Šliaupa A. The sub-Quaternary relief of Lithuania and adjacent territories, *Litosfera*, Vilnius, 1997, Nr. 1, p. 46–57.

¹⁷Kunskas R. Pamario ir Nemuno deltos kraštovaizdžių raida, *Lietuviniukų kraštas*, Kaunas, 1995.

15 pav.
A – paviršinių nuogulų litologijos ir kilmės žemėlapis su Karšuvos lyguma (Lietuvos geologija, 1994)

15 pav.
B – Pašvenčio žuoyryno karjerai ir iškasti tvenkiniai. R. Kunska nuotr., 2012

reguliacijos subtilybės. Kiek kitokio principinio veikimo tvenkinių galima matyti prie Šešupės intakų, pavyzdžiui, Aukšpirtos ir Nóvos¹⁸. Dar kitokia tvenkinių atmaina – *kūdro* – būdinga Siesartiės baseino kaimams (pvz., Kerams) ir Kūdrų miškui.

Jūros slėnyje yra gana raiškios skirtingos formos ir krypties atkarpos, veiktos limnoglacialinių baseinų. Ypač išsiskiria didelis ir slėnio, ir vagos vingiuotumas. Žemiau Šešuvės žiočių Jūros nuolydis labai sumažėja, slėnis lėkštėja. Čia salpos storis didžiulis, kaip ir gretima-

¹⁸Kunskas R. Sintautų lygumos kraštovės raida ir sandara, *Sintautai*, Vilnius, 2013.

me Nemune. Žemiau pajūrio yra svarbiausia 12–15 m aukščio Jūros terasa. Toliau į pietus aiškėja 7–8 m terasa, kuri dėl molinės lygumos diktato ties Žagmantais buvo pasiekusi 3 km plotį. Jūra slėnyje vis graužiasi į dešinę, vakaryn, o kairiajame krante palieka aibę senvagių. Asimetriškame dešiniajame krante į šią terasą nuo Vilkyškių kalvagūbrio nusileidžia periglacialinių raguvų tinklas (10, 15 pav.).

Jūros žemupio salpa plati, iki 1 km pločio, o vagą palydi pylimai, nes upė stabili. Jos pievinės augalijos bendrijos ypač turtingos rūšių (1, 15 pav.).

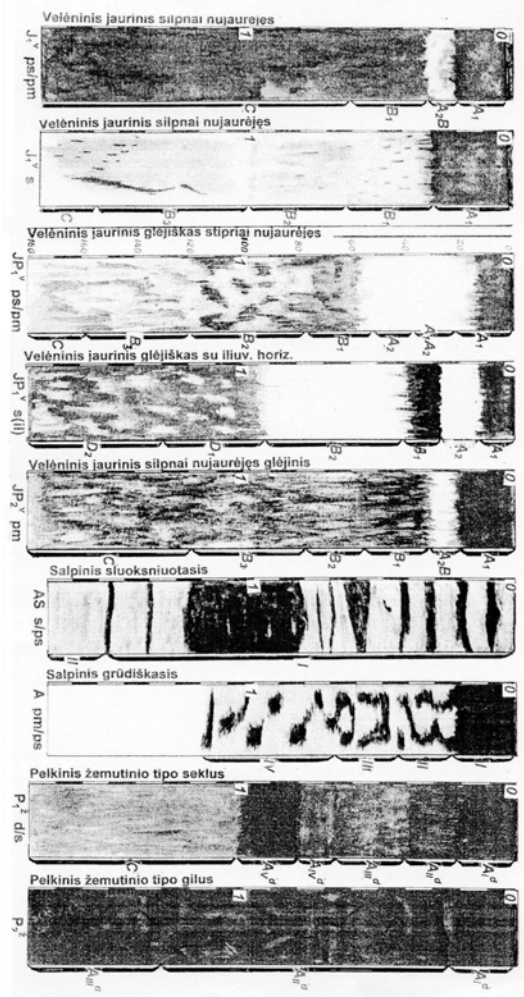
Karšuvos ir Užnemunės lygumų ūkiniame laikotarpyje paaukštėjo upių potvyniai, pakilo viršutinė Šešupės ir jos intakų salpos. Toje kraštovėje didžioji upė turi tris lygius: 0,7–1,0, 2,0–2,5 ir 4,0–4,5 m nuo vasaros upės paviršiaus. Aukštoji salpa vietomis priartėjusi prie pirmosios terasos, siejamos su šiltuoju ir lietinguoju viduriniuoju holocenu (6–7 m). Viršsalpines terasas galima matyti ir Novos, ir Šešupės žemupiuose, nekaltant jau apie Mītuvą.

Giluvės, Viešvilės ir Šventosios upeliai jau visai kitoniški. Tai smėlyną ir kopyną kertantys mažai erozijos išvystyti slėniukai su vienu kitu intakėliu, nors žemupiuose turi viršsalpinių pakopų (17A, 20, 25 pav.).

Smėlynai, pertekę vandens, nusifiltruoja požemiu. Tie upeliai nudrenuoja tik nemažas pelkes, jų sistemas, liekaninius ežerėlius. Tai nedidelės statokų upėkretų atsarginio nuotėkio arterijos, ką mieste įprasta vadinti „lietaus kanalizacija“. Giluvė teka per žemapelkes, dažnai per daugiažolius juodalksnynus, vanduo turi silpnai rusvą atspalvį (25B pav.). Šventoji išsiskiria didesne slėnio įvairove, pelkėmis ir per kopyną pralaužtomis atkarpomis, žemupyje salpa jau išplėtėja (13, 18A pav.).

Geomorfologiškai įdomus, netgi mįšlingas yra Viešvilės slėnis. Požeminės mitybos upelio ištakos drauge su Buveinio ežerėliu yra gana žolingos ir tipologiškai margos. Augalijos turtinga mezotrofinė atkarpa ties Artosios pelkynu (13, 18, 20, 21 pav.), Artāja, Lūšnà, Didžiāja plyne.

Trumpa smėlinę lygumą kertanti atkarpa, o toliau Viešvilei tenka susidurti su ledyno laikų kopagūbriu. Vienu metu upelio potvyniams teko grumtis su vaka-

16 pav. Būdingieji Karšuvos lygumos dirvožemių tipų profiliai (Lietuvos TSR dirvožemiai, 1965)

17 pav. A – Giluvės aukštupys viksviniuose juodalksnyuose; B – Šventosios žemupio žolėtoji salpa ir vagos šiekštai. R. Kunsko nuotraukos, 2012

rų vėjų vis papildomo kopagūbrio kilimu. Holocene čia susikūrė gana originali stačiakampė kilpa (21, 22A pav.).

Smulkiai per kopyną besivingiuojantis slėnis už 3 km, arčiau Viešvilės jau paplatėja, yra palydimas neplačios žolinio alksnyso salpos (18B pav.). Vaga plaikstosi dugno žolynais. Miestelio prieigose jau ryški pavagio viksvynų juosta, besikurianti dėl daugiau kaip prieš 200 metų padaryto dvaro tvenkinio (18C pav). Dvaro tvenkinys gairvus ir švarus, o žemiau tyvuliuojančiam Gulbinų tvenkiniui jau yra rūpesčio su vandensauga. Gana dekoratyvus žemutinis kaskadinis žuvitakis – pavyzdys ne tik Māžajai Lietuvai. Viešviliškių tradicija tęsiama.

Karšuvos lygumos dirvožemiai. Karšuvos lygumą dirvožemio žinovai laiko keturių pagrindinių dirvožemio procesų – *jaurėjimo, velėnėjimo, glėjėjimo ir pelkėjimo* – sąveikos pavyzdžiu. Mišriuosius miškus lydėjęs jaurėjimo procesas buvo anksti išstumtas velėnėjimo, o lygumos nenuotakumas ir medžiagos tankumas prisikvietė dar didesnę glėjinį dirvos tankėjimą ir užmirkimą.

Žolinės augalijos liekanos gausindavo dirvožemio humusą, dėl to padidėdavo vandens imlumas, oro poveikis silpnėdavo. Užtat daugėdavo azoto ir augalams reikalingų (biogeninių) mineralinių medžiagų. Taip *velėnėjimas* sustabdė miškų paliktą medžiagų *išplovimo ir jaurėjimo procesą*. Valstiečių kultivuojamos varpinės ir ankštinės žolės dirvožemyje sukaupe humuso, karbonatų, velėnos horizonte sukūrė trupininę struktūrą. Panašiai kultūrinių lygumų velėnėjimą aprašė išmirusi

18 pav. A – Viešvilės upės pralauža per aukštą pyliminę kopą

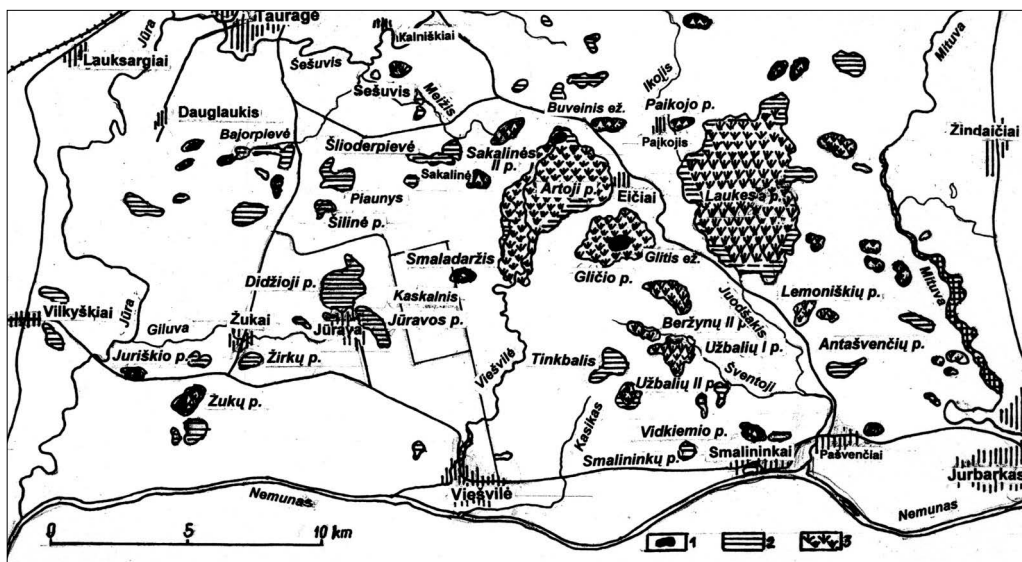
18 pav. B – labai žolėta Viešvilės oga žemupyje

18 pav. C – Viešvilės tvenkinio pradžia netoli miestelio. 2012 m. R. Kunsko nuotraukos

19 pav. Ekspedicijos dalyviai prie Viešvilės tvenkinio: iš dešinės – prof. D. Mikulėnienė ir ekspedicijos vadovas A. Sinkevičius. 2012 m. R. Kunsko nuotr.

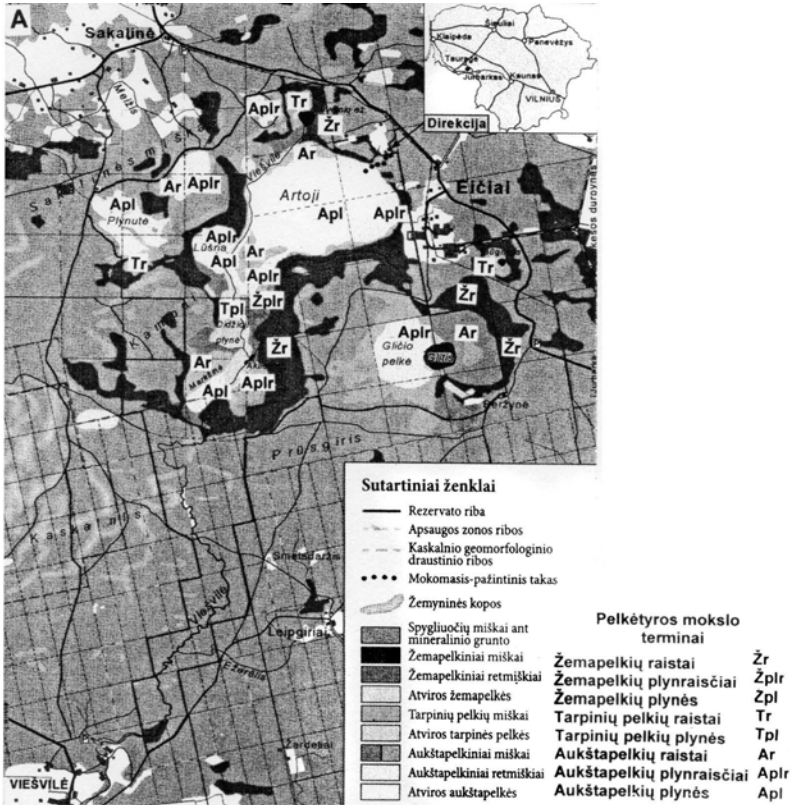
Užnemunės lygumos tyrinėtojas, klasikinių dirvožemio mokslo darbų autorius Juozas Bulotas (J. Bulotas, 1953, 1959, 1965)¹⁹.

Velėniniai jauriniai dirvožemiai (Jv1) Karšuvos lygumoje vystėsi ant *fliuvioglacialinių* ir *limnoglacialinių smulkiųjų smėlių* ar upių *aliuvinio smėlio* (15 pav.). Daugelyje vietų jie susiję su kopynais ir pušų miškais (22–23 pav.).

Labai dažnai jie mozaikškai plyti tarp šilaininių jaurinių dirvožemių. Velėniniai dirvožemiai po medžiais ugdo žolynus, o šilaininiai – samanynus bei kerpynus. Po kirtimų ir gaisrų žolynai velėnėjimą laikinai paskatina. Šilaininiai plotai, kopos pamažu pasipildo humuso. Kai šilaininiai ariami, jų jaurinis horizontas susimaišo su miško paklote ir jie tampa velėniniais. Karšuvos miškams dar būdingi tarpukopiuose susitelkę smulkaus smėlio, aleurito ar deliuvinio priemolio lopiiniai, dažnai net užmirkę ar supelkėję.

20 pav. Svarbiausios Karšuvos lygumos pelkės. 1 – ežerai, 2 – žemapelkės, 3 – aukštapelkės

¹⁹Bulotas J. Panemunės lygumos limnoglacialinių priemolių ir smėlių dirvožemiai, *Lietuvos žemdirbystės moksl. tyrimo instituto darbai*, t. 4, Dotruva, 1959.

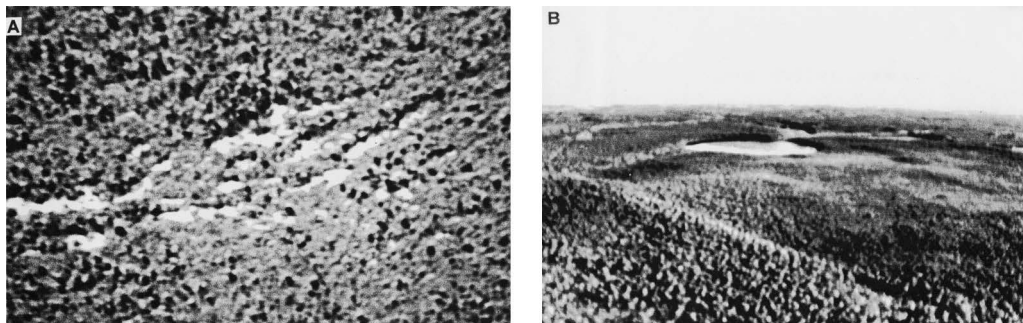
21 pav. A – Artosios pelkynas su įvairiausio tipo pelkėmis

21 pav. B – egllynas raguvėtame Titnago kalnu šlaite, į vakarus nuo Buveinio ežerėlio. 2012 m. R. Kunsko nuotr.

Pušynai ant smėlio paprastai būna viržinio, brukninio ir rečiau mėlyninio tipo. Dėl vandens ir maisto elementų periodiškos stokos limnoglacialiniai smėliai ilgai buvo pustomi, todėl dinamiškieji kopynų plotai ilgus poledynmečio periodus buvo bemiškiai ar retamiškiai.

Smėlynuose lietaus vanduo greitai prasiskverbia per dirvožemį gilyn. Jis nespėja nei ištirpinti, nei išplauti bent kiek didesnio mineralinių junginių kiekio, ir menki mineralai išnešami gilyn. Organinės medžiagos mineralėjimas vyksta

22 pav. A – pietrytinės Artosios pelkės dalies viršutinis šlaitas – rumbėta plynė su ežerokšnių kompleksu; B – Gličio pelkė ir ežeras. R. Daugalo nuotr.

sparčiai. Tad jaurėjimo sluoksnis daug storesnis, lyginant su sluoksniu, susidariusiu ant priemolio. Profilis gerokai išstėtas, poiliuvinis horizontas C mažai suskaidytas, kiti genetiniai horizontai mažai ryškūs. Užtat iliuvinis horizontas B labai storas. Daugiausia geležies junginių yra jo viršutinėje dalyje, ji tamsiau ruda, o giliau – rudos geležinės pleikės balzganame fone. Karbonatai irgi išplauti gerokai giliau. Beje, Karšuvos lygumos smėlynų dirvožemiai labai menkai skeletingi (16 pav.).

Velėnėjimo vystymasis priklauso nuo dirvožemio uolienų ir reljefo. Karbo-

23 pav. A – svarbiausias rezervato tyrinėtojas – titnagas Vytautas Ūselis leidžiasi nuo Titnago kalnų; B – dailus takas lankytojams, vedantis niekur. 2012 m. R. Kunsko nuotr.

slėsnuose dirvožemį plauna daugiau, ten jis net pelkėti ima. Lygiose žemumose, kur gruntiniai vandenys yra negiliai, aukštą horizontą palaiko dar molio storumė, velėnėjimas ypač užtrunka. Įdomu, kad šio proceso metu maisto medžiagos šaknyno pernešamos į viršutinius dirvožemio horizontus. Taip jie praturėja humuso, ir didėja dirvos derlingumas. Tikrai sutrikus oro ir vandens pusiausvyrai, sulėtėjus organinių liekanų irimui, susidaro pelkėjimo sąlygos. Užmirkimo ribinis rodiklis yra 70–80 % pilno vandens imlumo, jį dažniausiai parodo išsikuriantys drėgnamėgiai augalai, kurie oksidaciją dar labiau silpnina. Deguonies deficitas jauriniuose pelkiniuose dirvožemiuose didelis.

Užmirkstančiame dirvožemyje iškuria vis daugiau *anaerobinių organizmų*. Pelkiniuose dirvožemiuose pasiekia 80 % ir daugiau organizmų, deguonį imančių iš mineralinių junginių. Antai Fe_2O_3 redukuojamas, trivalentė geležis virsta geležies bikarbonatu $Fe(HCO_3)_2$. Jis linkęs oksiduotis, ypač sausesniais klimatiniais periodais. Toks divalentės geležies susidarymas vadinamas *glėjėjimu*, valstiečių kalba, *melsvėjimu*. Neilgo ar periodiško dirvožemio užmirkimo atvejais jo horizontai turi melsvų dėmių, jie vadinami *glėjiškais*. Kai divalentės geležies susikaupia daug, kai užtrunka užmirkimo laikotarpis, dirvožemiai tampa *glėjiniais*, jų horizontai jau ištiesai melsvi (16 pav.).

Glėjėjimo metu dirvožemis pablogina struktūrą arba visai jos netenka, molis susilieja į masę, dingsta poros. Tariamą struktūrą palaiko tik šaknų puvsėliai. Aišku, tame procese didėja tūrinis svoris ir labai sumenksta laidumas vandeniui. Taigi, lygumų totalinė melioracija ir drenavimas buvo ekonomiškai būtinas etapas.

Beveik visi dirvožemiai, susidarę ant karbonatingų uolienų, paveikti velėnėjimo ir glėjėjimo, vadinami *velėniniais glėjiniais*. Jų daryboje didžiulį vaidmenį suvaidino daug kalcio karbonato turintis gruntinis vanduo, žmonių vadinamas *kietu*. Sluoksniai, turintys laisvo kalcio bikarbonato, prisotina jais besisunkiantį vandenį. Kalcio bikarbonatas ir karbonatas sugeba neutralizuoti organines rūgštis, jų sudarytos druskos yra neutralios. Todėl ir ariamas horizontas velėniniuose glėjiniuose dirvožemiuose yra neutralus ar silpnai rūgštus. Jaurinis A_2 ir iliuvinis B horizontai šiuose dirvožemiuose būna neišsivystę. Juk karbonatingas paviršinis ir gruntinis vanduo visai sustabdo bent menkiausią išplovimą ir jaurėjimą. Kai slėsnuose pastebime augant uosius, juodalksnius, avietes, garstukus, rupūžinius vikšrius ir liucerną, tada velėniniai glėjiniai dirvožemiai labai toli nuo išplovimo. Deja, ši turtinga aplinka išsikūrusi ant vandeniui mažai laidžių uolienų (16 pav.).

Velėninių glėjiškų dirvožemių nujaurėjimas neryškus, karbonatai randami jau 50–60 cm gylyje. Ryškesni A_1 , B ir C horizontai. B ir C horizontuose yra tų problemiškų *karbonatų pūpsnių – konkretijų*. Priemolio dirvožemiuose pastebimas didesnis sluoksniuotumas. Horizonte A_1 yra daug šaknų, einant gilyn jų staiga sumažėja. Tik panašiam miško dirvožemyje gilesniuose horizontuose šaknų daug. Kartu A_1 horizontas turtingas sliekų. Sliekai labai mėgsta „savo“ *liosinę frakciją* (kitaip, stambių dulkių, 50–10 mkm, 0,05–0,01 mm frakciją). Sliekų skaičius senesnės žemdirbystės laikais labai priklausė nuo drėgmės. Mūsų dešimtmečiais, deja, mineralinės trašos nepaprastai sumenkino dirvos fauną, kartu sumažino humuso kiekį, dirvožemį nušviesino.

Viršutiniuose horizontuose iki 70 cm gylio gausiausia yra liosinė frakcija (iki 60 %). *Dumblo frakcija* (<1 mkm) yra negausi viršutiniuose horizontuose, o žemai pasiekia net 70 %. *Smulkių dulkių frakcija* (5–1 mkm) dirvožemio gilumoje taip pat labai reikšminga.

Iš kitų svarbesnių velėninio glėjiško dirvožemio savybių pabrėžtinai A_1 horizonto *poringumas* iki 50 %, gana intensyvus *mineralėjimas*.

Vengiant glėjėjimo ir užmirkimo pavojaus limnoglacialinių lygumų plotai Īmsrės ir Mituvos, iš dalies ir Giluvės, Meižio ir Įkojo baseinuose prieš du tris dešimtmečius buvo nudrenuoti. Keraminių vamzdžių vamzdelių podirvinės sistemos nuvestos į lomas, upių slėnelius ir slėnius.

Dėl mažalaidžių motininių uolienuų limnoglacialinės lygumos dirvožemio vandenys pasiskirsto į pastovesnio lygio gruntinius ir labilius paviršinius, nesugebančius nutekėti ar susisunkti gilyn. Kiek gruntiniai vandenys yra priklausomi nuo juos papildančių giluminių tarp sluoksnių vandenių, turime maža medžiagos, ypač miškų ir smėlynų kraštovėje, tačiau neotektoninių aktyvesniųjų zonų sankirtoje požeminis poveikis gana realus. Pelkynų susidarymas tiesiogiai priklausomas nuo to ryšio. Mūsų jau minėtieji geležies junginiai turi neabejotiną poveikį tarpukopių užmirkimui ir durpėdarai (16, 25A pav.).

Durpėse randama pelkių rūda geologijoje vadinama *limonitu*. Tai rusvi, rudi arba gelsvi amorfiniai mineralai, geležies oksidai. Be geležies, durpinėje rūdoje dar yra aliuminio ir mangano hidroksidų, kvarco. Kaitinamas iki 1000°C limonitas tampa *hematitu* (Fe_2O_3). Iš giluminių vandeningųjų sluoksnių, daugiausia ties hidrogeologiniais langais, vertikalsiosios požeminių vandenių dinamikos linijose ir plotuose, vanduo išneša tirpiąją geležies rūdos formą. Geologai apskaičiavo: dešimtys gramų iš hektaro per metus. Karšuvos lygumoje, Viešvilės smėlynuose tas dydis gali būti apie 50 g/ha/m., Kazlų Rūdos smėlynuose – per 70 g/ha/m. Slėnių pelkėse, kaip antai Įkojo ir Šventosios aukštupiuose, prie Gličio pelkės, geležies oksidas nusėda ant žolynų, durpių, augalų stiebuose (24A pav.). Matosi jo ir durpių tarpusluoksnių smėlyje kaip glitaus koloido rusva plėvelė. Ilgainiui smėlyje susidaro ochriškas sluoksnynas, ugdomas šlapesnių klimatinių periodų. Juos galima supainioti su nepelkiniais, ledynežerio pakrašty susidariusiais, vienamžiais su konglomeratais subarktinio klimato dariniais, tamsiai rudais geležingais sluoksniais. Pagal Z. Malinauską ir A. Linčių, moreninėje dangoje geležies oksido yra 0,7–6,9 %. Geocheminis limonito kilmės paaiškinimas trumpas: moreniniai priemoliai ir priesmėliai plaunami vandenyje, šaltame ir labai menkai deguoningame. Tačiau čia yra labai aktyvūs beoriai (anaerobiniai) mikroorganizmai. Anglies dvideginio globojami geležies mineralai *sideritas*, *hematitas*, *magnetitas* bei silikatinų mineralų geležis *redukuojasi iki geležies bikarbonato*, tirpaus mineralo. Su požeminiais vandenimis geležies bikarbonatas atsiduria šaltiniuose, pelkėse, upeliuose. Tenai jau gauna deguonies ir iškrenta *koloidiniu sluoksnėliu*, virsta mažai tirpiu *limonitu*.

Labai įdomu, kad požeminių vandenių geležies plovkloje lemiantys veikėjai yra ne tik anglies dvideginis, bet ir *organinės rūgštys*, kurios labai spartina mineralų išplovimą. Yra nuomonių, kad šis *katalizacinis* (reakciją daug kartų pastiprinantis) procesas yra *pelkių ir rūdynų sinergetikos* pavyzdys, geocheminės energijos tau-

sos atvejis. Kartu su poledinių skydų jau minėta suspensine energine tausa mes Viešvilės kraštovėje turime jau du svarbius sinergetinius fenomenus.

Daugelis kraštovės pelkių užsimezgė viduriniojo poledynmečio pabaigoje prieš 4 000–4 500 metų, o klodą sparčiai klostė tik paskutiniajame klimatiniam laikotarpyje. Daugumos pelkių klodai yra nestori – 1,5–2 m. Mažamaistės atmosferinės mitybos pelkės – aukštapelkės – kopynų aplinkoje ėmė vystytis jau nuo apačios, neužtrukdamos *eutrofinėje* (geros mitybos) stadijoje.

Kur dirvožemio užmirkimas priklauso nuo paviršinio vandens, karbonatai yra antrinės kilmės. Kapiliarais kylantis vanduo juos išneša iš giliau esančių karbonatinių sluoksnių aukštyn, ir viduriniuose horizontuose iškrenta įvairių *karbonatinių kongrecijų* pavidalu. Kongrecijų kilmę aiškinančių dirvožemio tyrinėtojų ir šio darbo autoriaus nuomonės išsiskiria. Dirvožemininkai mano kongrecijas esant antrinės kilmės, kaip karbonatų, išneštų iš gilesnių sluoksnių, koncentracijos rezultata (*cheminė translokacija*). Autorius laikosi *akvalinės* kongrecijų kilmės hipotezės (P. V. Zarickis, 1973, A. V. Makedonovas, 1985)²⁰. Kalcio karbonato iškritimą iš priedugnės vandens sluoksnio skatina aktyvus *geocheminis kontaktas tarp vandens ir sluoksnio paviršiaus*. Ten susikuria *diferencijuoto augimo centrai*, išvirstantys į žirnio ar pūpsnio pavidalą. Kongrecija labai priklauso nuo *sedimentacijos centrų* ir arealų, mūsų jau nagrinėto poledinio ežero facijų ledynmečiu. Taigi, kongrecijos kūrėsi pačiame molyje, o ne karbonatuose, išneštuose iš gilesnių molio sluoksnių poledynmetyje. Dirvožemininkų logika gali atkreipti dėmesį į kartais užmirštamą *giluminę filtraciją* iš apačios aukštyn. Povandeniniame polediniame molyno formavimesi ledyno laikais galėjo dalyvauti *giluminio karbonatingo vandens filtracija iš apačios*, nuo kreidos periodo sluoksnių, ir sudaryti optimalius *akvaglacialinius kongrecijų darybos arealus*.

Velėniniai glėjiški ir velėniniai glėjiniai dirvožemiai skirstomi pagal karbonatingumo laipsnį: *karbonatingi* (VG^K_1), *išplauti* (VG^i_1, Vg^i_2) ir *nujaurėję* (VG^i_1, VG^i_2)²¹.

Pelkynų svarba. Jau iš pat pradžių akcentuoti reikia pelkių klodus, jų daugiaamžį kūrinių, o ne permainingą augaliją ir ne dar kaitiesnę fauną. Deja, pažinimas teka priešinga kryptimi. Pelkių klodas – tai augalijos užrašytas poledynmečio įvykių ir kitų žinių archyvas. Nuo seno tai suprato mokslininkai, net krašto projektuotojai. Vis dėlto dėl vienadienės naudos ir apžlibusios ekonomikos tos archyvinės pelkės, jų stori klodai, sukaupe daugiausia argumentų, baigiami iškasti, nudrožti. Kita vertus, paklausčiau: kiek matėte gamtininkų, ypač biologų, ekspedicijose besinešiojančių *sudedamąjį pelkinį grąžtelį?* „Hillerį“, „Instorfą“ ar kitokį? Gražtą, pasiekiantį bent 5–8 m gylį. Paklausčiau – kiek pelkinių grąžtų turi toks turtingas Viešvilės pelkinis rezervatas? Tai juk durys į gamtos archyvą. Tikiuosi, kad Viešvilės seniūnas ar Jurbarko bei Tauragės merai to paklaus. Taip pat galima tikėtis, kad saugomų teritorijų tarnybos išsigydys nuo *teritorijų manijos*.

Didžiiosios Laukesės (2 000 ha) klodo raida labai seniai ir labai epizodiškai buvo tyrinėta F. Sudnikavičienės (20 pav.). Storąjį klodą per greitai užgriuvo eksploatatoriai.

Poledynmetyje ant molingų ežerėlių nuosėdų ėmė plisti viksvynai ir juodalksniniai nendrynai (ankstyvasis

²⁰Зарицкий П. В., Македонов А. В. *Конкреции и конкреционный анализ*, Харьков, 1973.

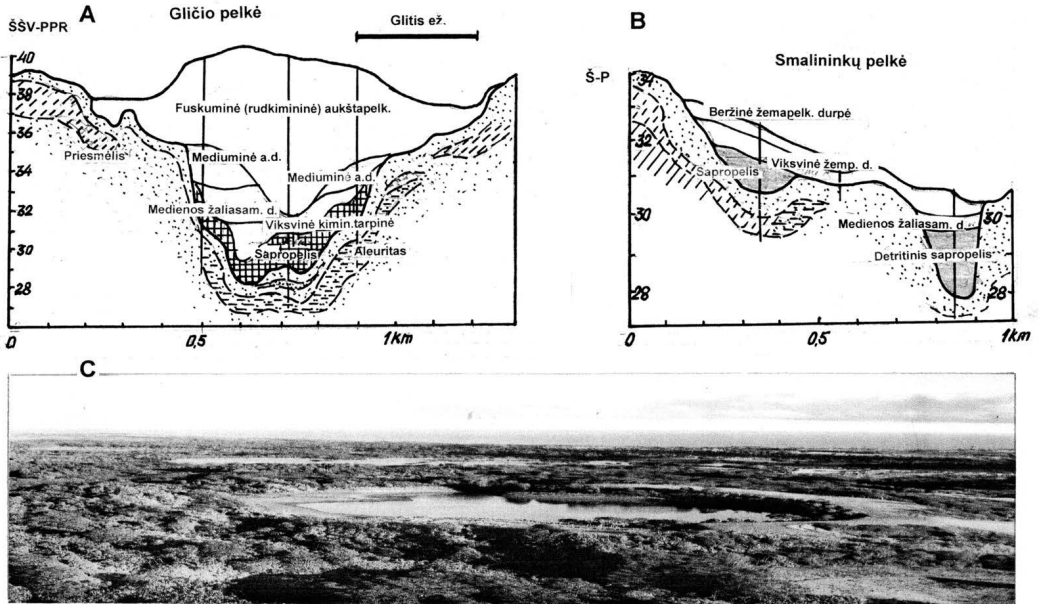
²¹Mejeris A. *Dirvožemiai, Lietuvos TSR atlasas*, Maskva, 1981.

holocenas, borealinis klimatinis periodas). Tolydžio vis labiau išsigalėjo plyninės kimininės bendrijos su didoka švylių priemaiša. Laukesos ir gretimam Artosios pelkynui dar labai būdinga *kupstinė kūlingė*, daugelio painiojama su *kupstiniu švyliu*. Plynės po poros tūkstantmečių ėmė marguoti spingsėti daugybe duburių su smailiašakiu kiminu, su liūnsarge ir saidra. Bendrijų kaita buvo dažna, tačiau plynės ir plynraisčiai palaikė daugiausia *rudojo kimino* (*Sphagnum fuscum*) bendrijas. Viduriniajame poledynmetyje ilgokai tvyrojo kimininių pušynų ir švylinių pušynų raistai. Paskutiniu metu poledynmečio laikotarpiu – *subatlantijoje* – ypač paspartėjo kimininių durpių sankaupos, klode išsivystė *kompleksinės kiminų ir švylių bendrijos* su *duburiais* – nuolatiniais vandens klanais, su kupstais arba *kemsais*. Ties senaisiais ežerėliais Laukesoje prisikaupė apie 10 m klogo (vidutinis storis pelkėje 4,16 m). Artosios pelkyne, kuriam dabar priskiriama 1 072 ha plotas ir 9,8 m didžiausias klogo storis, pelkėdara buvo permainingesnė, sudėtingesnė. Viešvilės aukštupio poveikis, jo potvyniai ir stambesni kopagūbriai sukūrė įdomų Artosios, Plynutės, Lūšnos, Didžiosios plynės ir Markšinės kompleksą su tipologiškai gana įvairia augalija, skirtingais durpių klodais (20, 21A pav.). Tiek Laukesoje, tiek ir Artosios komplekse didžiausią plotą užima *kimininis* (*rudkimininis, arba fuskuminis*) *aukštapelkinis klogas*. Jis paįvairinamas periferinių pelkių plyninio mišriojo klogo, plynraistinio tarpinio klogo ir plyninio – plynraistinio žemapelkinio klogo.

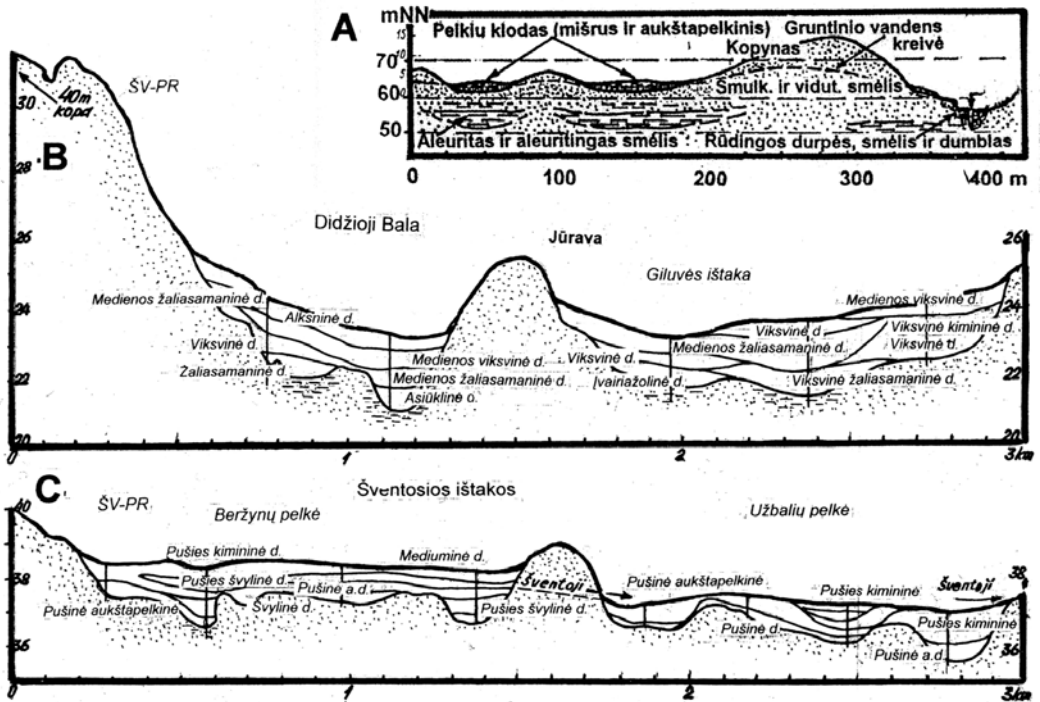
Artosios aukštapelkė, bekaupdama klogą, išsigaubė iki 2,5 m pūpsnio. *Aukštaplynė* kai kuriuose profiliuose pakyla nuo *lago* arba aukštapelkės *šlapkraščio* iki 3 m. Geriausiai *aukštaplynės* ir nuo jos besileidžiančio *šlaito durpojų bendrijos* matyti nuo pietinės Artosios dalies einant *pietryčių kryptimi*. Eičių kaimas ir jo pelkėkraštis, lagas lieka šiaurinėje pusėje. Tos krypties profilyje gerai matyti *pailgų duburių ir pirminių praplaisų serijos* (22A pav.).

Labai gaila, kad biurokratai, vadinantys save *gamtosaugininkais*, už nemenką litą Artosios rezervatą ėmėsi projektuoti savaip. Prioritetas atiduotas savam ūkiniam ir *administraciniam patogumui*. Brandi ir išraiškinga pietrytinė Artosios dalis buvo ignoruota. Gal nenorėta, kad painiotųsi keliai su Eičių gyventojais senbuviais. Sudėtingas hidrologiškai ir geobotaniškai Viešvilės upelis užmirštas. Dabar vienintelis apžvalginis takelis lankytojams dingsta banaliame plynraistyje, jis jokių pelkės augalijos zonų nerodo (23B pav.). Pačiam lankytojui nieko daugiau pažiūrėti nelemta, nes rezervato taisyklės griežtai draudžia nulipti nuo kilometro ilgio lentų takelio. Neva hidrologinių stebėjimų vamzdelių serija irgi butaforinė, nes tame pelkės ruože durpių klogo vandens paviršius apylygis. Ryšys su požeminių vandenų horizontu, jo potencialiausio poveikio galimybės ir trasos visai nematomos. Taip rafinuotai buvo suprivatinta graži natūrali Mažosios Lietuvos pelkė, nuo seno džiuginusi gamtos lankytojus. Atitvertas nuo lankytojų Viešvilės upelio slėnis aukščiau miestelio yra visiškai beprasmybė, neekspertuota nei gamtotyros, nei kultūrinių įstaigų. Artosios rezervato principų iškraipymus, labai brangią „zoną“ valstybės biudžete būtina kuo greičiau atitaisyti.

Šiaurinėje Viešvilės kraštovės dalyje dideli pelkynai ir mažesnės pelkės susipina su gūbriuotąja lyguma – žemyninių kopų, *senovinių pylimų sistema*. Didysis kopų arealas dažniausiai vadinamas Kaskalnio miško vardu. Kitas kiek mažesnių kopų ir smulkių slėninių pelkių derinys yra apie Sakalinę ir Šakiūs. Tolimesnis

24 pav. A – Gličio pelkės klogo sandara ir rytinio ežero kranto vietovė; B – šlaitinės Smalininkų pelkės žemapelkinis klogas; C – Buveinio ežerėlio ryškios pakrantės augalijos juostos, jo lygio svyravimo padarinys. R. Daugalo nuotr.

25 pav. A – kopyno ir tarpukopių daubų dirvožemio užmirkimo ir pelkėjimo atvejai, kai dalyvauja aleuritingas smėlis ir rūdingos durpės; B – Giluvės ištakos pelkės ties Jūrava; C – Šventosios ištakos pelkyno profilis. R. Kunsko rekonstr.

26 pav. A – Jūravos
pelkės šovlinis
beržynas

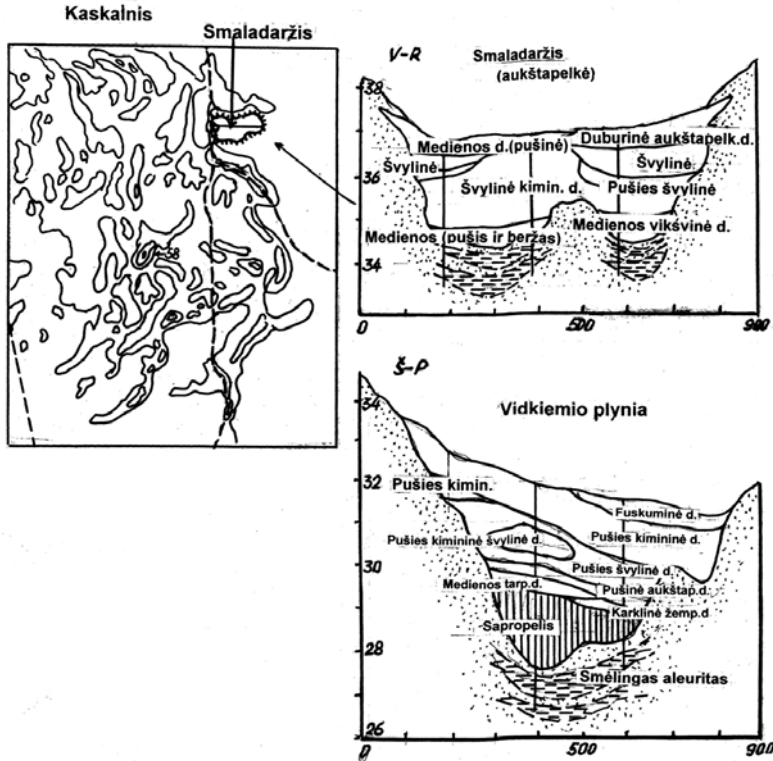
26 pav. B – Lūšnos
pelkės pakraštys į
vakarus nuo Viešvilės
aukštupio – gailinis
beržynas. 2012 m.
R. Kunsko nuotraukos

kopynas yra rytuose už Šventosios upės, Lemantiškių miške, jis mažiau pelkėtas. Tiek čia, tiek Kaskalnio miške didžiausias kopas įprasta vadinti *parabolinėmis*. Vis dėlto panagrinėjus jų struktūrą ir generacijas, jų pirminį kūną įvertinant geologiškai, geriausia tokias kopas apibūdinti kaip *ledyno plyšines (duna glacifissura)*.

Pažvelkime į keletą mažesnių pelkių tipų, kurie susiję su upeliais ir su kopomis.

Autoriaus nepalieka mintis, kad, be ūkiškumo, viešvilėnai turi ir gamtinį išvalgumą. Ne vienam Gličio ežero ir pelkės vardas asocijuojasi su šlapia gličia bala. Pelkyno planinis vaizdas ne tik asimetrinis, bet ir inversinis, jei lyginsime su daugeliu užaugančių ežerų: pirminė žemapelkė yra rytuose, o vėlesnysis aukštapelkės pūpsnis – vakaruose. Tie glitūs žemapelkiniai raistai glūdi rytinėje dalyje (24A pav.).

Dažną šlapymetį jie labai klampūs, medynai visada gožiami eutrofinių žolynų. Seniai buvo laikas atlikti pelkynų pakraščių hidrocheminį tyrimą. Autoriaus nepalieka hipotetiška mintis: Gličio žemapelkės rytinis arealas sutampa su tektoniškai aktyvia vietovės linija, kurioje vyksta šarmingo vandens vertikali prietaka

27 pav. Smaladaržio priekopinės aukštapelkės ir Vidkiemio mažos ežervietės kabančios aukštapelkės klodų sandara

iš apačios. Kitaip Šventosios aukštupys (38 m NN) Gličio eutrofinių raistą būtų nudrenavęs ar bent pavertęs oligotrofiniu, pakeitęs dirvožemio reakciją. Tačiau tūkstantmečiais rytinė paežerė (> 2,5 km²) liko šlapiu gličiu raistu. Panašia veikla gali užsiimti ir Buveinio ežerėlis (24C pav.), ir mažylis Būgnelis. Administratoriai Gličio kompleksą paliko visiškoje nuošalėje; visgi yra galimybė nuo 147 plento vingio kelelių į raistą pagerinti, gal ir patį ežerą pasiekti.

Titnago kalnų fenomenas drauge su Buveinio ežerėliu nusipelno visų lankytojų akies, ne tik išrinktųjų. Atstumas nuo asfalto tik apie 0,6 km. Tikiu, kad rezervato direktorius nebeseks kinų imperatoriumi.

Kopynų dubumų, tarpukopių supelkėjimui didelę reikšmę turėjo dar iš ankstyvojo poledynmečio likę dubumų deliuvinis aleuritas, deliuvinis priemolis ir neretai jau minėtasis geležies rūdingasis horizontas. Tokių dugninių skydų akumuliacijai, be abejo, lemiamą reikšmę turėjo ir atšilusio klimato pirminės biogeocenozės – bakterijos, pirmuonys, erkės ir kt., tarpusios viksvynuose, nendrynuose, žaliasamanyuose. Tokį akumuliacinį periodiškumą primena 25A paveikslai.

Didelių skaičių pelkių pastovūs ir sezoniniai smėlynų upeliai sujungė į virtines, kurias užgožė viksviniai samanyai, vėliau oligotrofizavosi iki švylinių ir kimininių pelkių. Antai didelėje Jūravos pelkėje, vinguriuojamoje Giluvės, tebeliko švylinis beržynas su pušaitėmis (26A pav.). Panašias durpojų bendrijas išsaugojo ir Viešvilės upeliui artimas tarpukopis – Lūšnos gailinis ir viksvinis beržynas (26B pav.). Šventosios aukštupio pelkių virtinės raistai tarpo su švylynais ir rudaisiais kiminynais. Būta net išlakių pelkinių pušynų.

28 pav. A – Jūravos kelias, kertantis kopyną

28 pav. B – Jūravos senoji girininkija – ūkinės darnos ir jaukumo pavyzdys. 2012 m.

R. Kunsko nuotraukos

Įvairaus aukščio kopos savo aplinką veikė ne tiek paviršiaus nuotėkiu, kiek kopų vandens spūdzio šoniniu poveikiu. Tokia didžiąja dalimi *tangensinė* mityba lėmė švylinės, pušinės bei kimininės durpės. Gana žinomos, nenuošalios Smaladaržio šaliakopinės aukštapelkės, pradėjusios pelkėdarą ant aleurito tarpusluoksniu, šoninė mityba ilgai ugdė švylinį kimininį klodą. Atokiau kopos pasklido pušų švylinis ir švylinis klodas (27 pav.). Pagaliau ir nedidelė aukštapelkė dėl pastovios šoninės vandens mitybos pasiekė *duburinę stadiją*, pelnę gražaus brandumo.

Arčiau Nemuno slėnio slūgsanti Vidkiemio pelkė patyrė ir ežerėlio stadiją, matyti iš filtruojančio kopyno šlaito (27 pav.).

Dėl nuotakumo ir šlaitinės situacijos perdėm vyravo švylinis pušynas. Brandos pasiekusi pelkė netapo duburėta, tačiau vystė rudkimininį klodą. Panaši šlaito daubose susikūrusi buvusių ežerėlių pelkė, vadinama Smalininkų vardu (24B pav.). Viksvinis beržynas dėl deliuvinės mitybos nuo šlaito nepajėgė pasiekti oligotrofinės stadijos.

Mažosios Lietuvos vartai. Pažangiojo viešviliškių ūkininkavimo pavyzdžių šiame straipsnyje suminėta nedaug; jų rasime šio leidinio kituose straipsniuose. Viešvilėję, Smaliniūkuose, Žukuosė dėmesį atkreipia ne tik Mažajai Lietuvai bū-

dinga architektūra, žemėtvarka, bet ir savitas prisitaikymas prie šlapių papelkių dirvų, prie kopų šlaitų, prie upelių ir upių potvynių. Išmoninga gyvulininkystė paliko ir karvidžių dailių kompleksų, hipodromų, minipolderių, ganyklų, girdyklų, žuvivaisos tvenkinių, žuvitakių ir modifikuotų upelių pavyzdžių. Estetiškosios Kasikėnų arklidės, menančios žirgininkystės laikas, Viešvilės kaskadas ir tvenkiniai, plačialapių medžių giraitės, netgi bukynas ir alėjos, kruopštūs medelynų ir miškų darbuotojai byloja apie neapleistas tradicijas daugybėje sričių. Viešvilės ekspediciją tyrinėtojai ir kraštotyrininkai prisimena kaip geros organizacijos ir vaišingumo kampa.

Išvados

1. Kraštovaizdžio struktūrinio pažinimo ašis yra *mezoreljefo lygio geologinė struktūra*.

2. *Upių slėnių elementas* limnoglacialinėje lygumoje yra bene svarbiausias ne tiek orografijos, kiek kvartero darinių diferenciacijos atžvilgiu. Tarp giliųjų tektoninių lūžių, ledynų srautų ledynmetyje ir upių slėnių yra tiesioginis ryšys.

3. Diferencijuoti tektoniniai judesiai neotektoniniame etape sukūrė *Suvalkijos pakilumą*. Jos *tektoniniai lūžiai*, ypač ortogoniniai platuminiai, taip pat ir mažesni ilguminiai regioniniai ir lokaliniai, neatmetant ir diagoninių rytlinkių (PV–ŠR) svarbos, sukūrė *blokinę pakopinę sistemą kristaliniame pamate*. Suvalkijos tektoninės pakopos lūžiai buvo aktyvūs kelis tektoninius etapus, jie lėmė ir ledyno liežuvių orientaciją, padėjo konservuoti ankstyvesniojo upyno slėniams. Paskutiniam ledynui jie pakreipė plaštakų kryptį, kartu kūrė limnoglacialio lopšius.

4. Bendras lygumos kvartero dangos dėsningumas: iškilūs viršutinės kriedos periodo gūbriai kaitaliojasi su dešimtimis metrų išgilinusiaisia tarpugūbriais, užpildytais ledynmečių moreninio priemolio, fluvio-glacialinių nešmenų ir limnoglacialinių baseinelių molio bei priemolio. Viršutinio pleistoceno liežuvis paliko barkšoti Žukų, Pășvenčio ir Rôtulių stuomenis.

5. Nemuno vaga ties Jurbarku išsiskiria ne tik raiškiu aliuvio stadijiškumu, bet ir labai skirtingų facijų daugiau negu 10 kompleksų: nuo ledyno ingresinių riedulynų grindinių iki poledinės molinės akumuliacijos.

6. Smėlinių, molinių ir žvyrinių nuosėdų pakaitinė akumuliacija yra labai būdinga Nemuno žemupiui ir Karšuvos lygumai. Tai aiškintina ne vien klimato pokyčių staigumu, bet ir nuosėdų heterotaksijos mechanizmo (sluoksnių skirtingumo) stochastika – vidine energotaupa, arba nonentropija.

7. Karšuvos lygumai gerai pritaikoma palaidotųjų pokvarterinių paviršių kaskadinė koncepcija (10–20 m NN; pagal A. Šliaupą).

8. Nemuno žemupys Viešvilės kraštovėje turi akivaizdaus įgrimzdimo požymių. Slėnis dvigubai išplatėjęs lyginant su Jurbarko atkarpa. Jis daug kartų gilinosi į smėlinę lygumą, terasos su lygumos smėlynais beveik susilieja. Viešvilės žiotis prieš 8 500 m. pasiekė iš vakarų įsiterpusi siaura Ancyliaus ežero įlanka ir paliko molingų nuogulų. Begrimztančio Nemuno salpos storis čia pranoksta 20 m.

9. Problemų iškelia visiems žinomas Vilkyškių gūbrys, neva trumpalaikė skersai Pronemunį ledyno sukrauta moreninė užtvara. Kai senasis aptirpęs ledynas šiapus gūbrio virto ežeru, pietvakariuose prūsiškoje lygumoje susidarė žemesnis

prieledyninis ežeras. Senslėniai pažymėjo nevienkartinį Pronemunio nuotėkį į Proįsručio senslėnį. Pastarojo šlaitų raguvos vietomis padengtos ežerinio molio, o tai liudytų ledynežerio pulsacijas, jo netrumpalaikiškumą. Vilkyškių gūbrys yra permanentiškas, nulemtas tektoninės struktūros.

10. Limnoglacialinės dangos daryba vyko *ledyno plaštakų ir liežuvinių pulsacijos* aplinkoje. Dangoje išskaitomos kelios *klimatinės dinaminės fazės*: ledyno poslinkio pirmyn fazė, stagnacijos ir sauso šalto klimato fazė (kartu ji sudarė sąlygas daugiamečio ledo skydai susikurti ar storėti), klimato atšilimo ir greito prieledyninių baseinų (ledynmarių) kilimo fazė. Dažniausiai beveik visų šių fazių metu poskydinio ežero sedimentacija tebevyko. Ledynui galutinai tirpstant jo mineralinių medžiagų sluoksniai iš viršaus papildė ir oranžavo poledinių molynų klodus.

Lygumos molynų arealai yra kelių kilometrų pločio, o tarp jų įsiterpia heterogeniškos litologijos ruožai, paprastai susiję su praturpusio ledo vandens srautais, upių slėniais; smėlio, priemolio, priemolio laukai, neretai pridengiantys molio klodų pakraščius.

11. Apybraižoje dėstomos kelios tirpstančio ledyno sinergetikos tezės: energetinė taupa šaltame vandenyje, suspensinės poledinio ežero taupos ir hidrodinaminio atsiribojimo mechanizmas. Konkrecijos, konglomeratai ir paribio pirmuonių biogeocenoze yra biocheminės ir energetinės nonentropijos (taupos) išraiška. Geologinėse facijose tai išreiškia heterotaksija (sluoksnių atskyra), kiekybe paremtų kokybinių pokyčių atsiribojimu. Paprastas mechanizmas: *žvyrynų, smėlynų ir molynų atskirtis* yra ledyno *energetinio balanso* rezultatas.

12. Priimtuose paleogeografiniuose deglaciacijos modeliuose pripažįstami 80, 50–60 ir 40 m aukščio lygumą kūrę prieledyniniai baseinai, tačiau tai galėjo nebūti nuosekliai žemėjančių vandens telkinių kaskadas. *Deglaciacija nebuvo linijinė ir nuosekli*, tas jau ne vakar paįškėjo. Ledyno klimatinė pulsacija baseinų krantus keitė keliais kontrastingais etapais – *ledyno ekspansijos, ledyno stagnacijos ir etapinės deglaciacijos* (laikinojo tirpimo).

13. Pastoviausia sedimentacija buvo polediniuose ežeruose, suspensinėje erdvėje, tačiau labai reikšmingus sluoksnius paliko vasarą atitirpdavę prielediniai (prieskydiniai) ežerai. Trečiojoje, antledinėje erdvėje plaunamo priemolio ir smėlio sluoksniai bei ledyno liežuvinių antslinkių ar palikto smėlio ir žvyro plotai komplikavo bendrąją lygumos medžiaginę darybą. Jie kūrė keletą keleriopų facijų. Antlediniai sluoksniai labai apsunkino geologų litologinius metodus, ypač seniai kultivuojamus gargždo ilgųjų ašių chaotiškus parodymus.

14. Polediniai ežerai, suskaidyti sekliųjų sąsmaugų, ilguminių, V–R krypties ruožų, sedimentacinę pusiausvyrą pasiekdavo ne tiek *hidrodinaminės ramybės laikotarpiams*, kiek *hidrocheminio optimumo, didelio šarmingumo periodais*. Hidrocheminio faktoriaus svarbą patvirtina dumblinių dalelių koaguliacijos procese pasiekta *konkrecijų daryba*. Intensyviausios karbonatinės koaguliacijos proceso arealas molyje turėjęs būti poskydinio ežero priedugnis. Jis ypač pasižymi konkrecijų gausa.

Keliama hipotetinė tezė, kad kai kuriais ledynmečiais požeminių vandenu apykaita suintensyvėdavo, mat hidrokarbonatų srautai nuo negiliai esančių kriedos sluoksnių *padidėdavo*, todėl polediniai molį klostantys ežerai buvo smarkiai šarminami. Svarbi hidrocheminė riba tarp poledinių ežerų ir vasarą atitirpstančių

sekležerių buvo *hidrocheminiai barjerai*. Juos sudarydavo konkretijų juostos, žvyringi gargždingi konglomeratai ir pirminės šalčiamėgių biogeocenezės.

Dirvožemio tyrinėtojų konstatuotus pūpsnius – konkretijas lygumos molio kloduose autorius laiko ne antrinės, infiltracinės kilmės, o tiesioginiu molio koaguliaciniu procesu polediniame ežere.

15. Kraštovėje vyrauja velėniniai jauriniai silpnai nujaurėję dirvožemiai. Mažiau smėlingose lygumėlėse plyti velėniniai jauriniai glėjiški ar net glėjiniai. Gana dažni pelkiniai žemutinio tipo, seklūs ir gilūs. Aukštapelkių klodai dažniausiai gilūs, o pelkynai pasiekė net 10 m storį. Aukštapelkių ir žemapelkių klodai labai vertingi dėl sąveikos su eoliniu senoviniu kraštovaizdžiu, dėl geocheminių procesų aktualumo, dėl komplikuočių Viešvilės upelio ir ežerėlių ryšių su požeminiu horizontu. Didieji Laukesos ir Artosios pelkynai pasiekė brandą, ežerokšnių ir praplaisių stadijas, 10 m storio klodą.

16. Viešvilės kraštovės smėlynų kopos glaudžiai susijusios su ledynu. Pyliminės kopos užsimezgė ties nestoro ledo plyšiais, kai skeldėjo negilaus ežero ledas. Ledui ištirpus tuos pylimus modifikavo poledynmečio eoliniai procesai.

17. Kraštovei būdingi mažų upelių tvenkiniai. Viešvilėnai nepraleido progos pasinaudoti nestorais molio ir dumblo dangčiais ant Nemuno terasų. Savotiški tvenkiniai ir minipolderiai labai pasitarnavo jų ūkyje, žuvivaisoje.

Nemuno hidrologiniai tyrimai

Jonas Jablonskis, Aldona Tomkevičienė

Straipsnio objektas – Nemunas – kaip laivuojama upė.

Darbo tikslas – naudojantis išlikusiais hidrometriniais duomenimis išanalizuoti, kaip per paskutinius šimtmečius tekėjo Nemunas, kaip kito jo vandeningumas, kokius energetinius turtus plukdė šios upės vandenys.

Tyrimo metodai – analitinio stebėjimo, aprašomasis.

Raktiniai žodžiai: Nemunas, hidrologija, vandens matavimo stotis, upės vandens lygis, debitas, upių nuotėkis, nuotėkio kaita, sielių plukdymas.

Įvadas

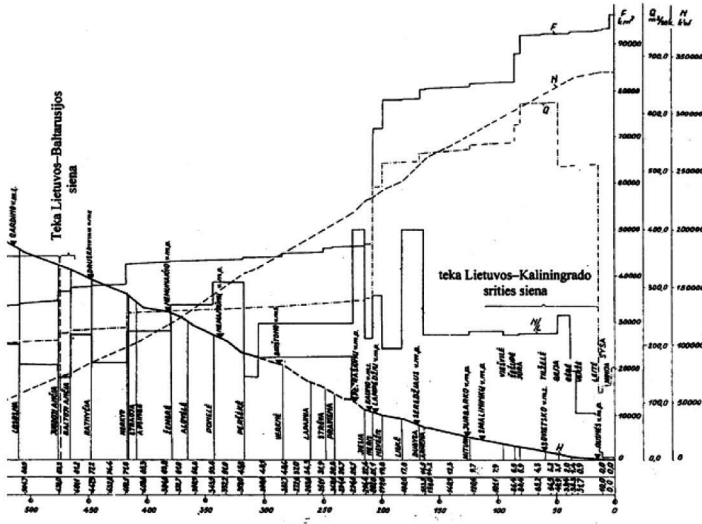
2010 m. sukako 200 metų, kai Nemunė pradėti nuolatiniai hidrometriniai darbai. Sėliuose, Nėmuno deltos atšakoje Rūsnėje, 35 km nuo žiočių, 1810 m. liepos 26 d. įsteigta pirmoji Nemuno baseine vandens matavimo stotis (toliau – VMS). 1810 m. rugsėjo 22 d. Atmatės atšakoje įrengta antroji, Rusnės VMS (13 km nuo žiočių), 1811 m. sausio 1 d. – trečioji Nemune, Tilžės VMS (59 km nuo žiočių). 1811 m. spalio 1 d. Nemune, Prūsijos–Rusijos pasienyje (111 km nuo žiočių), įsteigta dabar pagarsėjusi Smaliniūkų vandens matavimo stotis. Jos 200 metų įsteigimo ir veiklos jubiliejaus sulaukėme 2011 m. spalio 1 d. VMS įsteigimo tikslas, kaip nurodoma 1810 m. vasario 13 d. Prūsijos karaliaus vardu išleistoje instrukcijoje, buvo observuoti vandens horizontus, „*be kurių negalima tikrai atlikti jokių hidrotechninių įrengimų nei upių melioracijų*“. Išskyrus Sėlių VMS, kuri 1938 m. uždaryta, pirmosios VMS tebeveikia.

Smaliniūkų VMS pasauliui tapo žinoma ne tik dėl vandens lygio, ledo reiškinių režimo, bet ir dėl turimų nuotėkio duomenų unikalumo. Tokias ilgą moksliskai pagrįstas ir viešai paskelbtas hidrometrinių duomenų eiles turi tik viena kita upė pasaulyje. Tvarkant, analizuojant ir skelbiant šios stoties hidrometrinius duomenis, daug pasidarbavo žymus hidrologas profesorius Steponas Kolupaila. Nemunas pagarsėjo pasaulyje, kai S. Kolupaila 1930 m. paskelbė 1812–1929 m. hidrologinių metų (XI–X mėn.) Smaliniūkų VMS vandens lygių bei ledo reiškinių duomenis, o 1933 m. IV Baltijos šalių hidrologų konferencijoje pateikė ir paskelbė 1812–1932 m. šios VMS nuotėkio duomenis ir pelnė žymių hidrologų palaikymą.

Nemunas be galo vertingas visais požiūriais. Nėmunas kasdien stebimas: matuojamas vandens lygis ir temperatūra kas 15 minučių, stebimi ledo reiškiniai, apskaičiuojamas upe tekančio vandens kiekis ir kiti jo hidrologiniai ir hidroenergetiniai rodikliai. Nemuno hidrometriniai duomenys unikalūs tuo, kad jie yra vientisiniai ir apima du šimtmečius. Tokiais ilgalaikiais hidrometriniais duomenimis pasižymi vos kelios pasaulio upės. Todėl galime analizuoti, kaip per šiuos šimtmečius tekėjo upė, kito jos vandeningumas, kokius energetinius turtus plukdė upės vandenys.

Straipsnyje nagrinėjamas beveik dviejų šimtmečių Nemuno ties Smaliniūkais (Kazikėnų, Viešvilės valsčius)

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos.

1 pav. Nemuno
Lietuvoje išilginis
profilis [69]

nuotėkis, aptariama, kokios sąlygos stimuliuo Nemuno hidrometrinį tyrimą, analizuojamas duomenų patikimumas, nuotėkio režimas ir kaita per minėtą laikotarpį.

Nemunas ir jo reikšmė Lietuvai

Nemunas yra 937 km ilgio ir 979 00 km² baseino ploto bei teka per kelių valstybių teritoriją. Nuo ištakų 462 km teka Baltarusijos teritorija, 359 km – Lietuvos, o 116 km valstybinėmis sienomis su Baltarusija ir Kaliningrado sritimi [2]. Nemuno žemupys, kuris prasideda iitekėjus Nėriai, turi deltą. Žemiau Tilžės, 48 km nuo žiočių atsiskiria kairioji Nemuno atšaka – Gilijà. Žemiau Nemunas vadinamas Rusnė, kuri 13 km nuo žiočių šakojasi į kairiąją atšaką – Skirvytę ir dešiniąją – Atmatą. Pastarosios žiotys laikomos Nemuno žiotimis Kuršių mariose. Žinomi šie Nemuno vardai: Cron po, Niomanec, Nioman, Neman, Memel, Rusnė ir Atmata. Upės baseino plotas – svarbus hidrologinis rodiklis. Nemuno baseino plotas iki deltos yra 91 813 km², o su delta 97 864 km² ir apima 72 % Lietuvos teritorijos, o nuo jos nuteka 85 % šalies upių nuotėkio [2].

Užtvėnkus Nemuną aukščiau Kauno 223 km nuo žiočių 1959 m., buvo įrengtas 20,5 metrų patvankos 90 MW galios Kauno HE tvenkinys, siekiantis Prienus. Kauno marios nuo 1992 m. vandeniu maitina 105 metrų patvankos ir 800 MW galios Krivonio HAE. Daugiau žymesnių hidrotechninių statinių, išskyrus tiltus, kurie paveiktų upės vagos stabilumą, nėra. Nemuno vagos stabilumui, be tiesioginio Kauno HE tvenkinio poveikio, nuotėkio režimui įtakos turi kitos antropogeninės struktūros: Neriės aukštupyje nuo 1976 m. veikianti Vileikos–Minsko vandens sistema, per 1 000 mažųjų šalies tvenkinių, šlapių žemių sausinimas ir kt. [2–4].

Nemunas turėjo ir turi didžiulę reikšmę šalies ekonomikai, kultūrai, net gamtos mokslui. Jo vandens išteklių, pati upė, vandens tėkmė buvo plačiai naudojama pagal laikotarpio poreikius ir galimybes. Poreikiai augo su technine pažanga, galimybės – su politine ekonomine situacija. Laivybai pakako upės vagos gylis aprašymo, keliams tiesti – upės vandens lygių, o vandens ūkiui ir hidroenergetikai – upė tekančio vandens kiekio.

Nemunas turėjo didelę reikšmę ir Kazikėnų, vėliau – Viešvilės valsčiaus ekonominei raidai, religiniams ir kultūriniais ryšiams plėtoti. Nemunas tekėjo pačiu valsčiaus teritorijos viduriu. Dešiniojoje pakrantėje buvo įsikūrę Smaliniškai, Kazikėnai, Viešvilė, Pagulbiniai, Báltupėnai, Sokáičiai, Vėžiniškai, kairiojoje – Šilėnai, Liubėnai, Trapėnai. Valsčiaus teritorijoje į Nemuną įteka Viešvilės upelis, Šventosios, Jūros ir Šešupės upėmis ėjo Viešvilės valsčiaus ribos. Jų pakrantėse buvo įsikūrusios kitos valsčiaus gyvenvietės.

Nemunas – laivuojama upė

Nemunas nuo neatmenamų laikų buvo naudojamas kaip patogus prekybos vandens kelias. Jau VII a. romėnai atplaukdavo į Nemuno žiotis pirkti gintaro. Kauno mieste ir jo apylinkėse rasti romėnų importo daiktai ir monetų lobiai rodo, kad platūs prekybiniai ryšiai buvo palaikomi tarp Lietuvos teritorijos ir Romos imperijos rytinės dalies gyventojų. Iš rašytinių šaltinių žinoma, kad svarbią reikšmę lietuvių prekybai turėjo Nemunas, kurį visokiais būdais stengėsi užvaldyti Kryžiuočių ordinas, nes juo lietuviai atsiveždavo ginklų, drabužių, druskos, o išveždavo miško medžiagą, medų, vašką, grūdus ir kitus vietinius produktus. Feodalizmo laikais prekyba Nemunu ir Nerimi buvo labai gyva, taip pat iki XVI a. vidurio intensyviai naudojamos Šventoji, Nevėžis, Dubýsa ir Šešupė. Žinomas faktas, kad 1413 m. lapkritį Vytautas ir Jogaila, lydimi kunigų ir vienuolių, išvyko iš Kauno krikštyti žemaičių. Plaukdami Nemunu, po to Dubysa, jie pasiekė Žemaitijos glūdumas [5]. Yra žinoma, kad 1418 m. Darsūniškyje Vytautas sutiko Jogailą su žmona, kai jie plaukė Nemunu iš Gařdino į Veliúoną derėtis su kryžiuočiais [6]. Nemuno vandens kelias tuomet buvo laisvas, nes 1323 m. įsakymu Gediminas leido pirkliais plaukioti po Lietuvą.

Paprastai iki Kauno prekes atgabendavo pavasarį mažesnio gylio laivais – plaustais iš rąstų su eglės žievės stogu, vadinamais dėžėmis, o iki 10 m ilgio valtimis – laivomis. Atvežtos prekės buvo sandėliuojamos ir kraunamos į didesnius laivus – baidokus, vytines ir strūgus. Dažniausiai pavasarį kroviniai būdavo gabenami į Karaliaučių, Gdanską ir Klaipėdą. 1674 m. Nemunu į Karaliaučių plaukė 582, o 1676 m. – 852 vytinės ir strūgai. XVII šimtmetyje Kaune buvo prūsų, anglų, švedų, olandų ir Venecijos pirklių atstovybės, aktyvūs buvo Hanzos miesto pirkliai. Kaunas buvo svarbiausias uostas prie Nemuno, turėjęs sankrovos teisę, muitinę, laivų statyklą, nuo 1887 m. paverstas miestu-tvirtove.

Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos (ATR) padalinimo Rusija padidino krovinių tranzitą Nemunu į Vakarų Europą. Ypač daug laivų Nemunu praplaukė 1854 m. Krymo karo metu, kai anglai ir prancūzai užblokavo Báltijos jūros pakrantes. Anot S. Kolupailos [6], XIX šimtmetyje (1825–1900 m.) laivų mastą galima apibūdinti taip: 1825 m. Nemunu praplaukė 185 laivai ir plukdyti 2 500 sielių, o 1900 m. juo plaukė 3 793 laivai ir 15 320 sielių. 1854 m. Kaune pasirodė pirmieji vokiečių garlaiviai, o po metų pradėjo plaukioti garlaiviai „Kęstutis“ ir „Neris“. Laivų skaičius ir Nemuno vandens kelio reikšmė pradėjo mažėti po to, kai krovinius į Karaliaučių imta vežti 1861 m. nutiestu pirmuoju per Lietuvą geležinkeliu. 1913 m. Nemune, Neryjė ir Nevėžyje plaukiojo 21 keleivinis garlaivis, keletas prekinų garlaivių ir vilkikų. Pirmojo pasaulinio karo metu Nemuno laivynas buvo

beveik sunaikintas. Tarpukariu, anot profesoriaus A. Piročkino, buvo populiarūs baidokai, vėliau vadinami baržomis [7]. Tai plokščiadugnis laivas be variklio, skirtas įvairiems kroviniams gabenti. Jis buvo tempiamas garlaivio arba motorlaivio.

Svarbiausias prekybos centras prie Nemuno buvo Kaunas, o prekių eksporto centrais buvo Gdansko, Karaliaučiaus ir Klaipėdos uostai. Gyva prekyba čia vyko iki Pirmojo pasaulinio karo. Iš statistinių šaltinių [8] sužinome, kad Nemunu 1848–1857 m. praplaukė 23 626 laivai ir 9 800 sielių, Nerimė – 1853–1856 m. 385 laivai ir 555 sieliai. Suduždavo 1 iš 200 laivų. Iš Gardino į Kauną laivai plaukdavo 3–4 dienas, o atgal žmonių tempiami laivai plaukdavo 20–30 dienų. 1829 m. nuotaikingą kelionę vytyne iš Kauno į Karaliaučių aprašė žymus poetas Liudvikas Kondratavičius (Vladislavas Sirokomlė, 1823–1862) [9].

Nepriklausoma Lietuva disponavo penkiais įvairiu laiku įrengtais Nemuno uostais: Kauno (1919 m.), Kalnėnų (1891 m.), Jurbarko (1937 m.), Smalininkų (1887 m.) ir Uostādvario (1917 m.). Statistikos duomenimis, į didžiausią iš jų – Kauno uostą 1934 m. atplaukė 2 285 garlaiviai ir 260 baidokų, išplaukė atitinkamai 2 280 ir 308, atgabėnę atitinkamai 2,7 ir 20,3 ir išvežę 3,0 ir 12,5 tūkst. tonų krovinių. Be to, Nemunu į Vokietiją sielias buvo nuplukdyta apie 98 tūkst. kietmetrių miško medžiagos.

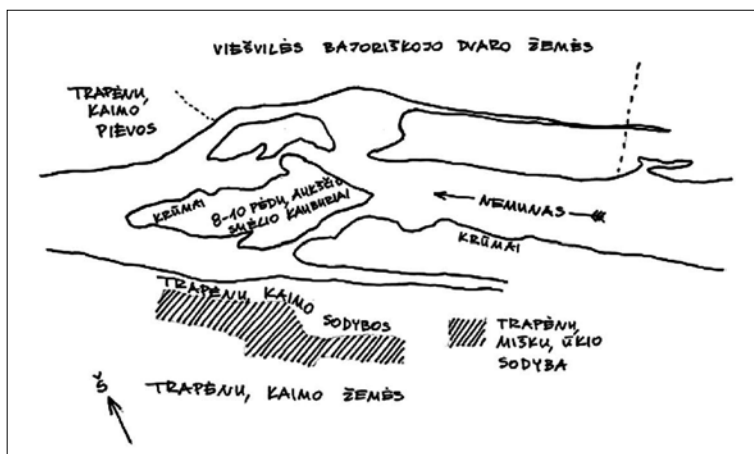
Svarbus upių laivininkystėje buvo sielių plukdymo verslas, kurį A. Piročkinas aptaria viename iš savo straipsnių [10]. Tai senovinis panemunių gyventojų verslas. Pavyzdžiui, Nemunu 1825 m. praplaukė 2 500, o 1900 m. – net 15 320 sielių. Tarpukariu sielių plukdymas Nemunu sumažėjo dėl įtemptų santykių su Lenkija, dėl to nutrūko sielių plukdymas iš Nemuno aukštupio miškų. Paskutiniai sieliai Nemunu nuplukdyti 1991 m.

Nemunas laivybiniais kanalais buvo sujungtas su gretimų baseinų upėmis [11]. Labai svarbi laivybai buvo Nemuno deltos kairioji atšaka Gilija, todėl joje laivybos sąlygos buvo nuolat gerinamos. 1613–1616 m. ji kanaluota, tarp Gilijės ir Deimenės 1689–1697 m. iškasti kanalai. Padidėjus krovinių srautams į Klaipėdą, 1863–1873 m. buvo iškastas 24 km ilgio karaliaus Vilhelmo (Klaipėdos) kanalas. Pokariu buvo keliama idėja įrengti giliavandenį tarptautinį Nemuno–Dniepro vandens kelią [12].

Nemuno 465 km ilgio ruožas – laivuojama upė, todėl joje bunomis bei žemsemėmis buvo palaikomas 1,15–1,50 m vandens kelio gylis. 1959 m. pastačius Kauno HE, laivyba daugiausia vyko tik Nemuno žemupiu, nuo Kauno iki Klaipėdos. Daugiausia buvo vežamas žvyras, o per turistinį laikotarpį – keleiviai. Statistikos departamento duomenimis, 2006 m. vandens transportu Lietuvoje buvo pervežta 879,5 tūkst. t krovinių ir 2 231 tūkst. keleivių, arba 0,7 % ir 0,5 % visų šalies krovinių ir keleivių. Turistiniais tikslais Nemune naujai įrengtos 6 stacionarios ir 12 mobiliųjų prieplaukų.

Nemuno reguliavimas

Turimomis žiniomis, vandens keliai Nemunu ir kitomis upėmis pagal išgales buvo prižiūrimi ir tobulinami. Nemuno vidurupio rėvos kliudė laivybai, todėl jau XIV a. buvo bandoma šalinti iš jų akmenis. Pagal 1323 m. Gedimino sutartį su Švedijos, Anglijos ir Hanzos pirkliais bei 1342 m. Kęstučio sutartį su Anglija

2 pav. Nemuno vaga prie Viešvilės (Trapėnų) XIX a. pr. iki ištiesinant farvaterį bunomis. M. ir M. Purvinių piešinys pagal XIX a. pr. planą. Medžiaga iš Vokietijos archyvų

buvo vykdomi Nemuno reguliavimo darbai [14]. XIV–XVI a. įstatymais buvo leista laisvai plaukioti visomis laivybinėmis upėmis, uždrausta jas tvenkti.

Inžineriniai Nemuno tyrinėjimai reguliavimo tikslais pradėti nuo XIX a. pradžios. Po trečiojo ATR padalinimo 1803 m. Prūsija ir Rusija susitarė ištirti ir sureguliuoti jų užgrobtą bendrą Nemuno vagos ruožą ir pagerinti laivybą nuo Gardino iki Smalininkų.

Šį faktą S. Kolupaila paryškino „Nemune“, pažymėdamas tokia žinute, kad ties Darsūniškiu „kairiajame Nemuno krante stovi Bačkininkėlių dvaras: čia 1803 06 30 buvo sudaryta Nemunui reguliuoti konvencija tarp prūsų profesoriaus Eytelweino ir Rusijos vandens kelių direktoriaus gen. Suchtelno ir gen. majoro Falconi“. Profesorius Eytelweinas, kuris komisijoje atstovavo Prūsijai, Vokietijoje buvo laikomas organizuotų hidrometrinių tyrimų pradininku, žinomas hidraulikas. Jis sudarė vandens matavimo stočių pirmąją instrukciją, kuri karaliaus vardu buvo priimta 1810 m. vasario 13 d. Tai rodo, kad tirti ir reguliuoti Nemuną buvo nutarta rimtai, aukštu techniniu ir moksliniu lygiu. Šiuos darbus vertėtų aptarti plačiau, nes jų tikslas buvo padaryti upę tinkamą laivybai [15].

Turima žinių, kad Nemunas 1820–1825 m. carinės Rusijos buvo valomas. 1829 m. rusų inžinieriams buvo pavesta paruošti Nemuną geresnei laivybai (Dubýsos–Ventōs kanalo įrengimas, naujų trasų nustatymas). Tačiau daugiausia darbų nuo Gardino iki Smalininkų išdo lėšomis buvo atlikta 1874–1875 m. Vėliau Nemuno tyrinėjimo, reguliavimo ir valymo darbai buvo vykdomi 1820–1825 bei 1874–1875 m. Upės vaga nuo Smalininkų iki Kuršių marių 1874–1892 m. buvo sureguliuota bunomis, ištiesintas farvateris sužymėtas navigaciniais ženklais.

1935–1944 m. vandens iškėjimas iš Nemuno į Giliją buvo valdomas. 1935 m. buvo baigta tiesinti Gilija, jos ištakose iš Nemuno buvo pastatytas 225 m ilgio ir 16 m pločio šliuzas, skirtas sieliams ir laivams iki 400 t talpos plaukti. Karo metais jį sunaikinus, vanduo iš Nemuno į Giliją patenka nevaržomai [1]. Nustatyta, kad Nemuno nuotėkis deltoje pasiskirsto taip: maždaug 16–29 % Nemuno debito įsilieja į Giliją, apie 63 % Rusnės debito patenka į Skirvỹtę, o 37 % – į Atmatą bei Pakaļņę – 5–6 % Skirvỹtės debito [16].

Nemuno, ypač jo žemupio, problema – potvyniai [2]. Jų grėsmė sumažėjo 1959 m., pastačius Kauno HE. Tai svarbus įvykis šalies hidroenergetikoje. 1959 m.

liepos 19 d. buvo patvenkta senoji Nemuno vaga, lapkričio 5 d. pradėjo sukintis pirmoji turbina, o 1960 m. balandžio 18 d. – visos keturios turbinos. Taip atsirado 63,5 km² ploto Kauno marios ir į šalį plūstelėjo 350 mln. kWh elektros energijos [17]. Tačiau pakrančių gyventojai kasmet ruošiasi atremti potvynio grėsmę ir jos pasekmes. Tam iš dalies pasitarnauja ir įrengti polderiai. Nuo XX a. Nemuno deltos žemaslėniai sausinami polderiais. Nemuno ir Mėnijos žemaslėniuose, kurių plotas 500 km², apie 80 % šio ploto potvynių metu užliejama. Čia buvo įrengta po 18 žiemos (neužliejamų) ir vasaros (užliejamų) polderių [18]. Vanduo iš polderių šalinamas siurbliais. Pirmasis vasaros polderis su gariniais siurbliais buvo įrengtas 1907 m. Rusnės saloje ir sausino 1 952 ha pievų.

Nemuno epizodiniai tyrimai ir studijos

Pagrįstai galima teigti, kad Nemunas buvo ir yra valstybinio masto vandens objektas. Nemuno vertė ekonominiu, ūkiniu, estetiniu, moksliniu ir kitais požiūriais neįkainojama. Todėl apie šią upę iki šiol paskelbta dešimtys monografijų, straipsnių ir rašinių. Apie epizodinius Nemuno tyrimus galima sužinoti iš darbų, paskelbtų profesoriaus Mykolo Lasinsko bibliografiniame rinkinyje [19]. Tačiau visapusiškos informacijos apie Nemuną nuo seniausių laikų iki pirmosios sovietų okupacijos galima rasti jau minėto žymaus hidrologo profesoriaus Stepono Kolu-pailos kukliame leidinyje [6], taip pat [20–22] darbuose.

Atlikus plačius geografinius-geodezinius tyrimus, vadovaujant Konstantinui Radvilai, buvo paruoštas ir 1613 m. Amsterdame atspausdintas 1:1290000 mastelio Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėlapis. Tais laikais tai buvo tikslus žemėlapis. Jo tekste užrašyta, kad per Karaliaučiaus ir Rygės uostus lietuviai veda didelę prekybą su kitomis tautomis.

Kadangi prekyba Nemunu ypač pagyvėjo viduramžiais, buvo siekiama tobulinant laivybą geriau pažinti ir upę. Hidrografiniu požiūriu šiems darbams ilgą laiką labai padėjo K. Radvilos žemėlapis. Jis pasitarnavo 1765–1768 m. įrengiant Oginskio kanalą, kuriuo buvo sujungtas laivuojamas Nemunas su Dniepru, 1824–1830 m. kasant Ventos–Dubysos kanalą, 1839 m. – Augustavo ir kt. kanalus.

Duomenų apie Nemuno vagą, laivybos sąlygas ir jų gerinimą, pakrantes ir gyvenvietes prie jų su gyvais tyrėjų išpūdžiais, meniniais įvaizdžiais galima rasti daugelyje nuo XIX a. spausdintų darbų. 1829 m. nuotaikingą kelionę iš Kauno į Karaliaučių aprašė žymus poetas Vladislavas Sirokomlė [9]. Nemunas nuo Merkinės iki Kauno aprašytas S. Morawskio [23]. Autorius, gimęs prie Nemuno – Jundeliškėse, su meile aprašo kelionės išpūdžius, istorijas, Nemuno kilpą. Z. Glogeris, keliaudamas valtimi iš Gardino į Kauną, 1888 m. aprašo panemunių gamtą, hidrografiją, geologiją ir savo išpūdžius.

XX a. pr. spaudoje pasirodė ir inžinerinio hidrologinio turinio Nemuno apibendrinimų. 1899 m. pasirodė platūs H. Kelerio darbai, kurie aprašo Nemuno, Priėgliaus ir Vyslos baseinų upių fizines geografines sąlygas, upių tinklą, nuotėkį bei vandens ūkį [žr. 19]. Nemuno vagos savybės, upės vandeningumas, laivyba pateikiama V. Cholševnikovo darbe [25]. Nemunu jau nuo XX a. pr. susidomėta kaip hidroenergijos šaltiniu, pirmiausia Nemuno vidurupio didžiosiomis kilpomis. Čia pirmuosius tyrimus atliko ir siūlymus pateikė profesorius J. Merčingas

[26], kurio idėją vėliau palaikė S. Kolupaila [27]. Galimybę statyti ant Nemuno hidroelektrines pirmasis pateikė inž. J. Smilgevičius [28]. Šių, vėliau ir kitų inžinierių (daugiausia KPI auklėtinių), siūlymais 1959 m. buvo pastatyta Kauno HE, 1992–1998 m. – Kruonio HAE prie Kauno marių [29, 30].

Lietuvos mokslų akademijos Zoologijos ir parazitologijos institutas 1977 ir 1978 m. išleido dviejų dalių monografiją [31] apie Nemuną. Ypač svarbus šio leidinio 2 tomas, kuriame skelbiami Nemuno ekologinio tyrimo rezultatai. Detaliai ištyrus Nemuno baseino upių nuotėkį ir baigus tirti hidrografinius duomenis, jie 2001 m. paskelbti [2]. Išvardyti darbai – tik dalis tyrimų Nemunui pažinti. Matyt, labiausiai reikėtų išskirti S. Kolupailos „Nemuną“ [6]. Nors ši knyga kukliai išleista ir mažos apimties, tačiau turininga. Ji 1950 m. pakartotinai išleista Čikagoje. „Nemuną“ su malonumu galima skaityti keletą kartų, nes vis atrandi naujų minčių ir faktų bei jų interpretacijų. Nedaug kam žinoma, kad prie Nemuno prigludusį Darsūniškį Žygimantas Augustas padovanojo savo žmonai Barborai Radvilaitei. Iš knygos sužinome, kiek pastangų reikėjo išvalyti Nemuno rėvas ties Ruņšiškėmis arba kad iš vagos ištraukti akmenys buvo panaudoti Nemuno krantinėms ir Kauno tvirtovei statyti, kad ties Veřknės žiotimis buvo maudomi pirmą kartą pro šią vietą sielius plukdę sielininkai, kad Birštono apylinkėse Vytautas medžiodavo po tris savaites kasmet. S. Kolupaila mano, kad seniausias literatūrinis darbas apie Nemuną yra Adomo Schrotherio eleginė giesmė „Apie Lietuvos upę Nemuną...“ Kelia susižavėjimą S. Kolupailos Nemuno ir Neries santakos poetiškas pateikimas: W. Swieckio bareljefas poeto A. Mickevičiaus žodžiams „Mylimą Nemuną, smarkiai apkabinęs, neša pro kalnus, per tyrų platybes“.

Kunigaikštis Vytautas Didysis mėgo medžioti ne tik Birštono apylinkėse, bet patraukdavo ir prie vakarinio pasienio. 1411 m. pavasarį, kaip pažymi V. Merkys [32], pas Vytautą į Vilnių atvyko Jogaila, iš Vilniaus Nerimi plaukė į Kauną, o Nemunu pro Veliuoną – į Jurbarką. Ten jie visą vasarą medžioję žemaičių miškuose. Veliuona ilgai buvo diplomatinių derybų vieta, kur susitikdavo svetimų šalių didikai. Štai koks galingas ir reikalingas mūsų Nemunas. Jį su meile ir mokslininko geografo kompetencija aprašo prof. Č. Kudaba [5, 13].

Stacionarūs hidrometriniai tyrimai

Nemuno hidrometrinių tyrimų pradžia sietina su Prūsijos karalystės ir Rusijos imperijos valdymu. Po trečiojo ATR padalinimo 1795 m. Nemuno visas dešinysis krantas nuo Lososnos žiočių (žemiau Gardino) iki Smalininkų atiteko Rusijai, o kairysis krantas su Ūžnemune – Prūsijai ir buvo jos valdžioje iki 1807 m. Abi valstybės, kaip minėta, sutarė iširti, sureguliuoti Nemuną ir taip pagerinti laivybos sąlygas. 1803 m. buvo sudaryta Nemuno tyrimų konvencija. Nuo Gardino iki Smalininkų įrengta 13 VMS matuoti vandens lygiui, padaryta vagos ir jos krantų nuotrauka. Buvo sureguliuotas Nemuno ruožas nuo Smalininkų iki Kauno ir išvalyti akmenys iš rėvų aukščiau Kauno. Darbai nutrūko dėl karų su Napoleonu, o tyrimo duomenų neišliko.

Tuo tarpu Prūsijos karalystė, po 1807 m. Tilžės taikos sutarties tarp Prancūzijos ir Rusijos, kuri buvo pasirašyta ant Nemune pastatytos estakados, netekusi

daug žemių, taip pat ir užgrobtos Užnemunės, ruošėsi pati stacionariai savo valdose tirti Nemuną.

Vokietijoje XVIII a. kai kuriose upėse jau buvo atliekami upių vandens matavimai, tačiau šie matavimai nebuvo moksliskai pagrįsti. Todėl imta steigti VMS ir matavimus atlikti pagal vieną metodiką. Tokia metodika, vadinama pirmąja instrukcija, karaliaus vardu buvo patvirtinta 1810 m. vasario 23 d. Ši data dabar laikoma stacionariųjų hidrometrinių tyrimų pradžia Europoje. Mes linę Nemuno tyrimų pradžia laikyti pradėtus tyrimus Smalininkų VMS 1811 m. spalio 1 d. Todėl galima teigti, kad stacionariam hidrologiniam Nemuno tyrimui per 200 metų. Vokietijos hidrologai šią datą pažymėjo 2010 m. Buvo surengta mokslinė konferencija ir šiai datai skirtas žurnalo „Hydrologie und Wasserbewirtschaftung“ (Hidrologija ir vandens naudojimas) 2010 m. balandžio mėn. numeris. Žurnalo straipsnyje (Mathias Deutsch. Zur Geschichte des preubischen Pegelwesens im 19. Jahrhundert, p. 65–74) rašoma, kad XVIII a. Vokietijoje vandens matavimai buvo atliekami vienoje kitoje upėje, tačiau XIX a. pr. Prūsijoje šie darbai siejami su Johanno Alberto Eytelweino (1764–1848) vardu. Čia jis minimas kaip žymus inžinierius, pedagogas bei valstybės veikėjas, vandens mokslo pradininkas Vokietijoje. Jis sudarė pirmąją VMS instrukciją. Kaip minėta, J. A. Eytelweinas atstovavo Prūsijai sudarant 1803 m. konvenciją Nemunui sureguliuoti. Tai rodo, kad ta konvencija buvo ne politinė, bet dalykiškai aptarti Nemuno tyrimo klausimai. J. A. Eytelweiną galima laikyti Nemuno hidrometrinių tyrimų pradininku, o S. Kolupailą – šių tyrimų tęsėju, Lietuvos hidrologu klasiku.

Pirmojoje (1810 02 13) VMS instrukcijoje nurodoma, kad būtina observuoti vandens horizontus, „*be kurių negalima tikrai atlikti jokių hidrotechninių įrengimų nei upių melioracijų*“. Toliau instrukcijoje papunkčiui aprašoma, kaip daryti observacijas, užrašyti ir saugoti informaciją. Pridėtame sąrašo išvardytos 73 VMS įrengimo vietos, tarp jų 6 vietos Nemune: Smalininkai, Tilžė, Jegeriškiei, Sėliai, Rusnė ir Klaipėda. Šis upių hidrometrinių tyrimų planas buvo realizuotas taip:

- 1810 m. liepos 26 d. įsteigta (turimi matavimų duomenys) Sėlių VMS 34 km nuo žiočių;
- 1810 m. rugsėjo 22 d. – Rusnės VMS 13 km nuo žiočių;
- 1811 m. sausio 1 d. – Tilžės VMS 59 km nuo žiočių;
- 1811 m. spalio 1 d. – Smalininkų VMS 111 km nuo žiočių;
- 1846 m. – Klaipėdos VMS 0,75 km nuo Danės žiočių.

Rusnės ir Smalininkų VMS yra Lietuvoje, o Tilžės VMS – Kaliningrado srityje. Sėlių VMS 1938 m. buvo uždaryta. Tad trims VMS per 200 metų. 1877 m. prie Nemuno buvo įsteigta 15 VMS, vėliau dar kelios dešimtys [33]. Iki šiol Lietuvoje prie Nemuno veikia Drūskininkų, Nemajūnų, Kauno, Smalininkų bei Rusnės VMS.

Nepriklausomoje Lietuvoje hidrometriniai tyrimai pradėti nuo 1921 m. Oficiali įstaiga – Hidrometrinė partija, įkurta 1923 m., 1930 m. perorganizuota į Hidrometrinį biurą. Hidrometrinių tyrimų tikslai buvo platūs: bendri Lietuvos vandenų tyrimai, vandens matavimo stočių steigimas, upių vandens debitų matavimai ir jų tikslumas, suinteresuotų organizacijų aprūpinimas hidrometrine medžiaga ir kt. 1923 m. Lietuvoje veikė 34, 1939 m. – 126, 1944 m. sumažėjo iki 107 VMS. Tačiau vėliau dėl žemių melioracijos jų gerokai padaugėjo. Pradėjus projektuoti

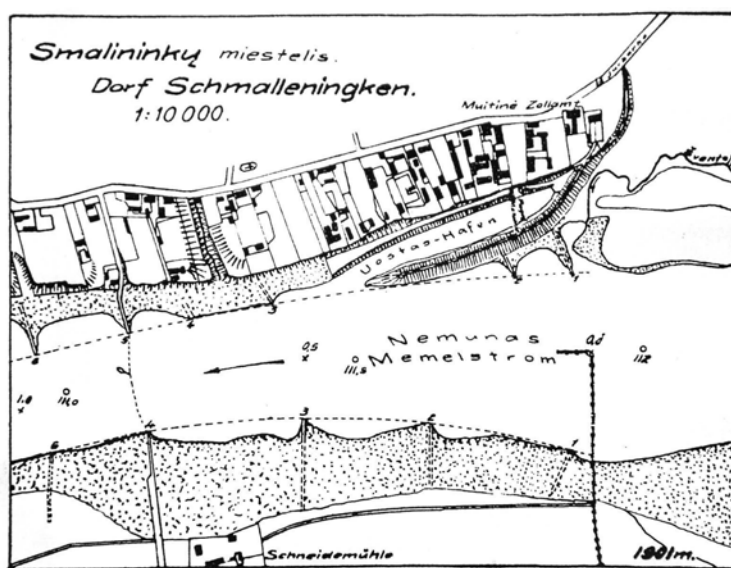
Kauno HE, papildomai prie esamų VMS buvo įrengta naujų. Iš viso prie Nemuno iki 1960 m. įrengta ir įvairiu laiku veikė arti 100 VMS.

Šiuo metu šalies hidrometeorologinę būklę stebi ir tiria Lietuvos hidrometeorologijos tarnyba prie Aplinkos ministerijos, o upių nuotėkį – šios tarnybos Hidrologijos skyrius. Skyriaus žinioje 2008 m. buvo 68 VMS prie Lietuvos upių, iš jų 9 prie Nemuno [34].

Nemuno tyrimai Smalininkų VMS ir duomenų patikimumas

Kadangi Lietuva nuo 1992 m. yra Pasaulinės meteorologijos organizacijos (WMO) narė, VMS darbas ir duomenys tvarkomi pagal tos organizacijos nustatytą tvarką. Smalininkų VMS darbas automatizuotas, vandens lygis ir temperatūra matuojami kas 15 minučių [35]. Duomenys siunčiami į Europos bei Pasaulio duomenų centrus ir viešai prieinami internete www.bafg.de, taip pat skelbiami kasmetiniuose Hidrologijos metraščiuose. Smalininkų VMS matavimai pradėti 1811 m. spalio 1 d. Anot [36], pirmą rodmenį užrašė muitinės kontrolierius Buttrimus.

Hidrometrinius duomenis, surastus ir gautus iš Klaipėdos uosto ir Prūsijos hidrologijos instituto (Berlyne), S. Kolupaila kruopščiai išnagrinėjo ir paskelbė [37]. Šiame labai svarbiame leidinyje autorius pateikia instrukcijas, VMS įrengimo ir rekonstrukcijos aplinkybes, upių kasdienius vandens lygius (horizontus), jų santraukas ir grafikus, duomenis apie ledo reiškinius Nemune 1812–1930 m. hidrologinių metų XI–X mėn. periodu. Taip pat susistemino 1875–1930 m. išmatuotus Nemuno vandens debitus, pagal juos sudarė ir pateikė debito kreivę bei apskaičiavo kasdienius 1920–1929 m. dešimtmečio vandens debitus. Pagal dešimtmečio vidutinį nuotėkį jis nustatė, kad Nemuno ties Smalininkais to laikotarpio vidutinis debitas yra $554 \text{ m}^3/\text{s}$ arba vidutiniškai per metus nuteka $17,5 \text{ km}^3$ vandens. Įvertinę visus per 200 metų sukauptus matavimo duomenis, gauname idealiai sutampančius rezultatus.

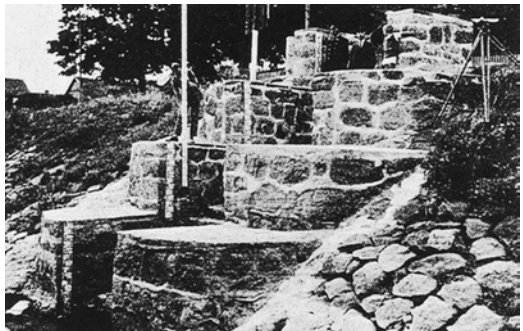

3 pav. Smalininkų uostas. S. Kolupaila. Hidrometrinis metraštis, d. 2, 1930

Minėtas darbas sulaukė pasaulio, ypač Baltijos regiono, hidrologų dėmesio. Suomijos hidrologas H. Renkvistas pagal S. Kolupailos pateiktą debito kreivę pratęsė nuotėkio skaičiavimą dešimtmečiais ir pastebėjo, kad Nemuno nuotėkis didėja, per šimtmetį išaugo nuo 12,5 iki 17,5 km³ per metus. Ši žinia, paskelbta 1931 m. Suomijos geografų žurnale, paragino S. Kolupailą Nemuno nuotėkį apskaičiuoti tiksliau įvertinant Nemuno dugno stabilumą VMS aplinkoje. Apie tai „Nemuno“ p. 208–210 jis rašo: „Nemuno vaga šioje vietoje gerokai pakito dėl atnešamo iš aukščiau smėlio; teko priimti hipotezę, kad vaga kilo tolygiai, ir atitinkamai pataisyti horizontai.“ Tai atlikęs, po dvejų metų jis paskelbė 1812–1932 m. Smalininkų VMS nuotėkio duomenis [38, 39]. Debitų skaičiavimo išvados referuotos IV Pabaltijo hidrologinei konferencijai Leningrade 1933 m. Trumpa santrauka buvo paskelbta ir mūsų spaudoje: „S. Kolupaila. Nemuno nuotėkis per 121 metus (1812–1932). Kaunas, 1932.“ Tešdamas Nemuno tyrinėjimą, S. Kolupaila pasauliui pateikė antrąją hidrologinę staigmeną – unikalius 121 metų (1812–1932) nuotėkio duomenis [39]. Rezultatai buvo gauti įvertinus kilusias kliūtis ir padarius tam tikras prielaidas.

Upių vandens matavimai ir skaičiavimai atliekami laikantis normatyvų ir instrukcijų. Tačiau ilgas eiles turinčių duomenų vienareikšmiškumas gali pakisti dėl daugelio priežasčių: matuoklės „0“ pakitimo ją atstatant po pažeidimų potvynio metu; upės vagos formos ir dugno pakitimo; grunto išplovimo ar sąnašų klostymosi; matavimų sutrikimo ir atstatytų duomenų; priežiūros bei matavimo taisyklių nesilaikymo ir daugelio kitų priežasčių.

Problemų nustatant vandens lygius bei apskaičiuojant upės nuotėkį būta ir Smalininkų VMS. Pirmosios matuoklės buvo netobulos, dažnai sulaužomos ledų ir vėliau atstatomos pagal išlikusias apatines dalis, todėl susidarydavo neišmatuotų vandens lygių spragos. Stotis nukentėjo nuo 1827 m. Nemuno potvynio. 1842 m. pertvarkytos matuoklės, tačiau ir po to nuo ledų ir bangavimo kasmet nukentėdavo jų apatinės dalys. 1888 m., pastačius Smalininkų uostą, stotis rekonstruota, pastatyti kapitaliniai mūriniai laiptai, tačiau jų viršutinė dalis su įrengtu reperiu ir matuokle per 1928 m. pavasario potvynį buvo apgriauti, bet atstatyti, o po 1979 m. audringo pavasario potvynio unikalus statinys tapo avarinės būklės ir dėl lėšų stokos kurį laiką nebuvo atstatytas. Matavimai buvo atliekami ant šalia statinio įkaltų metalinių polių

4 pav. Smalininkų VMS 1928 m. (S. Kolupaila. Hidrometrinis metraštis, d. 2, 1930)

5 pav. Smalininkų VMS 2010 m. (A. Tomkevičienė. 2010 m.)

su matuoklėmis. Stotyje 1961 m. pastatyta būdelė ir įrengtas savirašis (limnigrafas). Smalininkų VMS yra Lietuvos kultūros paminklų sąrašė, 2004 m. ji restauruota [36].

Nuo 1845 m. stotis inspektuojama vieną kartą per metus, protokole nurodant rastus trūkumus, todėl stotis, anot S. Kolupailos, buvo gerai prižiūrima [37]. Per sunkmečius, dažniausiai karus, stebėjimai nebuvo atliekami. 1812 m. pradžios, 1817, 1914 ir 1915 m. kelių mėnesių duomenys buvo redukuoti iš Tilžės VMS. Nuo 1811 iki 1925 m. vandens lygis buvo matuojamas 12 valandą, nuo 1925 m. – 7, 13 ir 19 valandomis. Laikantis naujos (1871 m.) instrukcijos, stotyje nuo 1872 m. įvesti metriniai matai kartu su prūsiškais, pakeistos matuoklės, reperis ir kt.

Nuo 1901 m. Smalininkų VMS vandens lygio duomenys buvo skelbiami Prūsų hidrologinio instituto metraščiuose. S. Kolupaila, palyginęs savo duomenis su vokiečių duomenimis, rado nežymių skirtumų [37]. Todėl jis buvo įsitikinęs, kad dėl 1830–1929 m. duomenų tikrumo abejonių nekyla, ypatingų netikslumų nematė ir ankstesniuose duomenyse. Taigi, S. Kolupaila kvalifikuotai įvertino gautą archyvinę Smalininkų VMS vandens lygių medžiagą ir ją paskelbė. Anot S. Kolupailos [38], *„mums pavyko surinkti, patikrinti pagal originalus, sutvarkyti ir išleisti visas observacijas, kurių vertė yra neįkainojama <...>. Gražiai išspausdinta brangių observacijų medžiaga sudarė įspūdžio ir užsienio hidrologams“*.

M. Lasinskas, rašęs daktaro disertaciją apie Nemuno nuotėkio režimo dėsninumus, Smalininkų ilgalaikius duomenis vertina palankiai [40, 41], tačiau pažymi, kad nors S. Kolupailos hipotezė apie upės slėnio ir dugno kilimą iš principo yra teisinga, bet kilimas yra padidintas dėl neįvertinto upės vandeningumo kitimo. Konkrečiai nurodo, kad 1812–1827 m. nuotėkio duomenis reikėtų laikyti apytikriais; vidutinis metinis nuotėkis ir maksimalūs debitai nuo 1828 m. visiškai patikimi ir tapatūs, minimalūs debitai patikimi nuo 1890 m.

Profesoriaus Stepono Kolupailos reikšmė tiriant Lietuvos upes išskirtinė. Apgalvota ir reikalinga veikla jis hidrologijos mokslą pakėlė į pasaulinį lygį. Tai žinoma ir įvertinta [19, 22, 42, 43 ir kt.] darbuose. Jam dedikuotas mūsų [1] darbas. S. Kolupailos dėmesys Nemunui tęsėsi visą jo gyvenimą (1892–1964). Gilia pažintine verte pirmiausia išsiskiria dažnai mūsų minimas „Nemunas“ [6], paskelbtas sunkiu Lietuvai laikotarpiu (1940 m.). Tarpukariu (1920–1940 m.) S. Kolupaila vadovavo tyrimams ir kaupė, gausiai publikavo duomenis apie Lietuvos upes. S. Kolupaila perprato hidrometrijos mokslinę ir praktinę vertę, parašė ir paskelbė unikalią 2 tomų „Hidrometriją“ [44], įrengė pirmąją Pabaltijyje vandens malūnėlių taravimo laboratoriją bei pasiūlė originalią metodiką upių nuotėkiui po ledu skaičiuoti. Gyvendamas užsienyje, 1961 m. išleido kapitalinį veikalą „Bibliography of Hydrometry“ su 6 080 literatūros šaltinių [45].

Ne viename savo darbe jis pabrėžė, kad „svarbiausias hidrologinis elementas – upių vandens debitas, pagal kurį skaičiuojamas upės baseino nuotakis“. Vandens horizontų ir debitų svyravimuose jis išvelgė klimato kaitos išraišką. Tikslinga pacituoti jo mintį, išreikštą [37] darbe: *„Vandens horizonto svyravimai charakterizuoja nuotakį nuo viso upių baseino. Upės kaip klimato funkcija interpretuoja įvairius oro kitimo elementus. Jos debituose, o kartu horizontuose, atsispindi tiek oro svyravimai metų rémuose, tiek nepastovaus klimato ilgametės bangos arba šuoliai. Upių užšalimo bei paleidimo datos laikomos raiškiausiomis žiemos ribomis; ilgus jų eilės*

nepaprastai brangios klimatologijai.“ S. Kolupaila labai vaizdžiai parodo būtinumą turėti tokią ilgalaikę duomenų eilę. Jis sako, kad „*jei nuotakis rodo tendenciją vis eiti žemyn, daroma išvada, kad kraštas džiūsta, primetama kaltė miškų naikinimui, balų sausinimui, upių reguliavimui... Atvirkščiai, jei nuotakis eina didyn, ieškoma kitų priežasčių; jų neradus Žemėje, įtariama Saulės dėmės ir Mėnulio paslaptinga įtaka*“ [38]. Tačiau apie šiuolaikinę iškilusią problemą – klimato kaitą kalba tik užuomina, kad „kraštas džiūsta“. Tačiau džiūsta ar dėl aukštesnės oro temperatūros, ar dėl mažesnių kritulių?

Taigi, Nemuno daugiau kaip 200 metų hidrometriniai duomenys unikalūs ne tik praktiniu, bet ir moksliniu ar net klimato kaitos požiūriu.

Nemuno nuotėkis ir jo kaita

Pirmieji Nemuno ties Smalininkais kiekvienos dienos debitai (bandomieji) per 1920–1929 m. paskelbti 1930 m. [37]. Vėliau, 1932 ir 1933 m., buvo paskelbti 1812–1932 m. vidutiniai hidrologinių metų XI–X mėn. ir būdingi vandens debitai [38, 39]. Reguliariai Nemuno ir kitų upių kiekvienos dienos vandens lygis ir nuotėkis buvo skelbiami pokariniuose ir laisvos Lietuvos hidrologijos metraščiuose iki šiol. 1950 m. metraštyje [46] skelbiami naujai apskaičiuoti 1932–1943 m. ir perspausdinti [37] darbe pateikti 1811–1932 m. vidutiniai mėnesiniai, metiniai bei didžiausi ir mažiausi debitai, kai kurie iš jų pataisyti. Visi turimi Nemuno ir kitų upių nuotėkio duomenys iki 1962 m. paskelbti tęstiniame leidinyje [47]. Nemuno ties Smalininkais ir kitomis VMS nuotėkis ir jo charakteristikos iki 1955 m. imtinai paskelbti monografijoje [48].

Daugelis mokslininkų savo tyrimuose panaudojo Nemuno ties Smalininkais hidrometrinius duomenis. Pirmasis 1934 m. Nemuno ties Smalininkais vandens horizontų kaitą bei upės užšalimo ir nuledėjimo datas tyrė V. Šostakovičius. Tyrimo rezultatai paskelbti lietuviškoje spaudoje [49] su gana optimistiškais išvadomis. Autorius nustatė, kad tirtų elementų svyravimų periodai artimi 3, 6, 11 ir 30 metams. Jis teigė, kad upių režimo periodiškai svyravimai, tarp kitų ir Nemuno, neabejotinai susiję su analogiškais klimato elementų periodiškais svyravimais ir manė, kad tai „*Saulės veikimo periodišku kitimų rezultatas*“. Iš tikrųjų, įsitikinome, kad Nemuno nuotėkis kito skirtingo vandeningumo laikotarpiais – serijomis, kurios truko ilgiau nei atsitiktinių dydžių serijos; apčiuoptas metinio nuotėkio daugiametės kaitos regularumas. Tikėtini 5–6, 15, 25–28 ir apie 90 metų kaitos periodai. Nemuno metinio nuotėkio kaitai būdingas cikliškumas ir paprastos Markovo grandinės procesas [50].

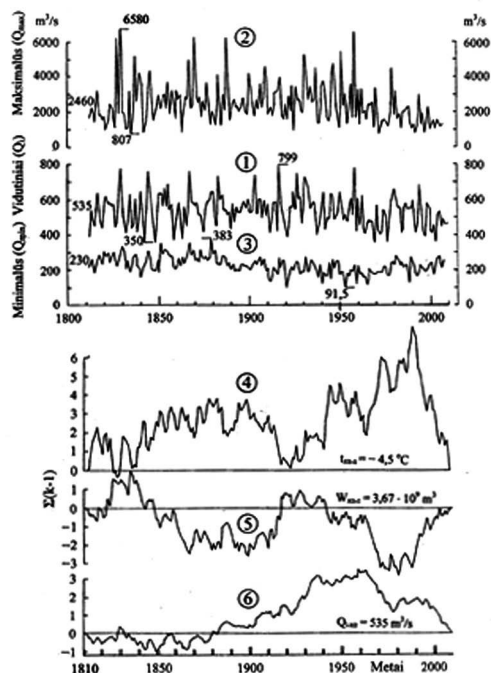
J. Macevičius Nemuno ir kitų upių nuotėkio svyravimus lygino su oro temperatūros bei kritulių svyravimais ir patvirtino išvadą, kad tarp nuotėkio ir temperatūros didžiuosiuose cikluose yra aiški atvirkštinė priklausomybė [51]. Monografijoje M. Lasinskas ir J. Burneikis [52] nurodė gana glaudų Nemuno ties Smalininkais nuotėkio ir Vilniaus MS kritulių ryšį. Išnagrinėję upių nuotėkio daugiametės kaitos pobūdį nustatėme, kad tai klimato fluktuacijų ir sąveikos su teritorijos landšaftu rezultatas; hidrologinių procesų gamtinę daugiametę ciklinę kaitą sąlygoja drėgmės ir šilumos tarpusavio santykis [53].

Pastaruoju metu, vykstant klimato atšilimo procesams, galimi upių nuotėkio bei vandens išteklių pokyčiai lydimi antropogeninės veiklos. Lietuvos energetikos instituto Hidrologijos laboratorijos darbuotojai [54], bendradarbiaudami su Šiaurės šalių hidrologais, nustatė, kad dėl klimato atšilimo Lietuvos upių nuotėkis didėja žiemos sezonu, pavasario potvynis mažėja ir prasideda anksčiau, mažiausiai pakinta vasaros ir rudens upių nuotėkis. Tai aiškinama tuo, kad pakilus oro temperatūrai sniego danga tirpsta anksčiau ir padidėja žiemos sezono nuotėkis pavasario nuotėkio sąskaita. Pritaikę naujausius globalinės oro cirkuliacijos modelius įvairiems dujų emisijos srautams, [54, 55] darbų autoriai atliko oro temperatūros, kritulių ir upių nuotėkio XXI a. būsenos prognozę. Išvados šios: visų metų sezonų vidutinė oro temperatūra per 100 metų (2001–2100) padidės 4,6 °C, labiausiai oras atšils žiemą, kritulių ryškaus pokyčio neprognozuojama, jų kiekis padaugės žiemą, mažiau – pavasarį. Prognozuojama, kad Nemuno vidutinis metinis nuotėkis per šimtmetį sumažės 13,6 % lyginant su 1975–1984 m. nuotėkiu [54, 55, 59].

Iki šiol neaišku, ar šylant klimatui išliks klimato elementų ir upių nuotėkio ciklinė kaita ir kaip ji bus transformuota. Tas įdomu praktiniu ir moksliniu požiūriais.

Nemuno ties Smalininkais nuotėkis iš dalies apibūdina kitų šalies upių, kurių dauguma yra Nemuno intakai (pabaseiniai), nuotėkį, ypač Pietryčių upes ir Nerį, kiek mažiau Vėdurio ir Vakarų Lietuvos upes. Nemunas savitą nuotėkio režimą įgauna nuo aukštupio ir Neries. Pagal klimatinės normos (1961–1990) laikotarpį Nemuno nuotėkis geriau koreliuoja su šiauriau tekančia Dauguva ($r=0,76$) negu su piečiau esančia Vysla ($r=0,59$) [56, 57].

Išsiaiškinus Nemuno hidrometrinių tyrimų, sukauptų 200 metų hidrologinių duomenų svarbą, pravartu juos glaustai pateikti (6 pav.). Pamečiui nuo 1812 iki 2010 m. pavaizduoti kiekvienų metų vidutiniai, didžiausi ir mažiausi vandens debitai. 1943–1946 m. duomenys, kai Smalininkų VMS dėl karinių sutrikimų neveikė, atstatyti pagal Lampėdžių VMS.

6 pav. Nemuno ties Smalininkais nuotėkis: vidutiniai metiniai (1), maksimalūs (2) ir minimalūs (3) debitai; nuokrypis nuo daugiamečio vidurkio sumos $\Sigma(k-1)$: Vilniaus MS žiemos oro temperatūra (4), žiemos nuotėkis (5) ir vidutiniai metiniai debitai (6)

Išsami Nemuno nuotėkio analizė atlikta anksčiau cituotuose darbuose, tačiau 6 pav. grafiškai pavaizduoti pagrindinių nuotėkio charakteristikų ištisiniai duomenys igalina sekti upės nuotėkio kaitos mastą ir jo kaitos laike tendenciją (trendą), laikant, kad 199 metų trukmės ištisiniai duomenys yra pakankamai tikslūs ir lygiareikšmiai.

Iš pateiktų 6 pav. Nemuno ties Smalininkais vandens režimo grafikų matome, kad per 1812–2009 m. laikotarpį vandens debitai kito nuo absoliučiai didžiausio 6 580 m³/s, išmatuoto 1829 m. balandžio 12 d., iki mažiausio 91,5 m³/s, išmatuoto 1953 m. gruodžio 23 d., t. y. didžiausias debitas mažiausią viršijo 72 kartus. Pasekime, kaip kito didžiausių ir mažiausių reikšmių skirtumas, arba variacijos plotis A: vidutiniai metiniai debitai $A_1=799 - 350=449$ m³/s, maksimalūs debitai $A_2=6580 - 807=5773$ m³/s, minimalūs debitai $A_3=383 - 91,5=29,5$ m³/s. Tariant, kad kaitos matas yra vidutinis kvadratinis nuokrypis $S \approx 0,2A$, mažiausiai kaitūs yra vidutiniai metiniai vandens debitai, labiausiai – maksimalūs, mažiausiai – minimalūs.

Vertinant vandens išteklius labai svarbūs yra upių vidutiniai metiniai vandens debitai, t. y. dydis, o jo statistinė kaita pateikta 6 pav. 1–6 grafikuose. Nemuno ties Smalininkais vidutinių metinių debitų, išmatuotų 1812–2010 m., vidurkis $\bar{Q} = 534$ m³/s, jų vidutinis kvadratinis nuokrypis nuo šio vidurkio $S = 91,0$ m³/s, tada variacijos koeficientas $C_v = S/\bar{Q}=0,17$ [50]. Šie parametrai yra įprastiniai konkrečiai nustatant nuotėkio statistinį pastovumą ir paklaidas. Tas išnagrinėta kai kuriuose cituotų darbų, pvz., M. Lasinsko daktaro disertacijoje [41]. Šiuo metu aktuali klimato kaitos ir jos įtakos upių nuotėkiui problema. Pažvelkime, kaip kai kuriais laikotarpiais kito Nemuno ties Smalininkais metinis nuotėkis. Tam panaudotas paprastas integralinių (suminių) kreivių metodas. Tai paeiliui einančių metų hidromodulių $k_i = Q_i / \bar{Q}$ nuokrypių nuo vidurkio $k=1$ suma $\Sigma(k_i - 1)$ (6 pav., 6 grafikas). Ji parodo ir vieną, ir kelerių metų bei ilgo laikotarpio nuokrypių nuo vidurkio dydį.

Pirmiausia pateiktoje kreivėje išryškėja du būdingi lūžio taškai. Pirmas ties 1850 m., antras – ties 1963 m. Aiškiai išsiskiria trys laikotarpiai: neryškus nuotėkio sumažėjimas 1812–1849 m., padidėjusio nuotėkio 1850–1962 m. laikotarpis ir vėl sumažėjusio nuotėkio 1963–2009 m. laikotarpis. Pirmu 38 metų trukmės laikotarpiu Nemune ties Smalininkais tekėjo vidutiniškai 521 m³/s vandens. Tai 13 m³/s vandens (2,6 %) mažiau nei daugiametis vidurkis. Antru 113 metų laikotarpiu tekėjo vidutiniškai 556 m³/s vandens. Tai 22 m³/s vandens (3,9 %) daugiau nei daugiametis vidurkis. Trečias, mūsų gyvenimą labiausiai palietęs 47 metų laikotarpis, buvo mažiausiai vandeningas. Nemunu tekėjo tik 495 m³/s vandens, arba 39 m³/s (7,5 %) mažiau nei vidutiniškai per visą tiriamą laikotarpį. Labai svarbu išsiaiškinti, ar tai ryškūs nukrypimai nuo daugiamečio vidurkio. Studento t kriterijumi buvo tikrintos nulinės hipotezės $H_0 = Q_k = Q_n$. Esant patikimumo lygmeniui $\alpha = 0,05$, H_0 hipotezė priimtina tik pagal pirmojo laikotarpio $k = 38$ metų duomenis, antrojo ($k = 113$) ir trečiojo ($k = 47$) laikotarpių vidurkiai alternatyviai laikomi iš esmės nutolę nuo daugiamečio vidurkio.

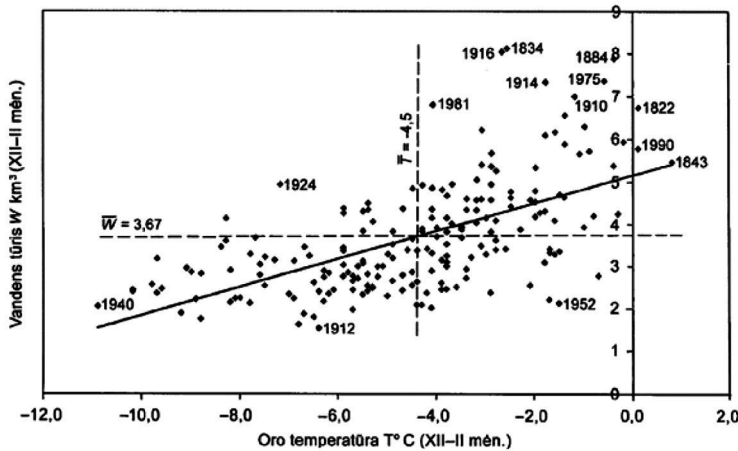
Iš integralinės kreivės matyti, kad nuotėkio kaitoje skiriasi įvairios trukmės laikotarpiai, vadinami ciklinio svyravimo fazėmis, kurių reikšmės iš esmės nutolusios

nuo daugiamečio vidurkio. Nustatyta, kad Nemuno ties Smalininkais 12 vienerių metų (16 įvairaus ilgio nuo 2 iki 61) nuotėkio vidurkiai yra reikšmingai nutolę nuo daugiamečio vidurkio [50].

Nemuno ilgalaikiai duomenys ir jų analizės rezultatai rodo, kad egzistuoja hidrologinė nuotėkio skaičiavimo problema, susijusi su nuotėkio šimtmetiniu svyravimu. Šis klausimas iš dalies sprendžiamas, kai įvertinus hidrometeorologinę charakteristiką priimamas standartinis 30-ties iš eilės einančių metų laikotarpis. Pasaulinė meteorologijos organizacija, tirianti globalius klimato pokyčius, pasirinko 30 metų (1961–1990) standartinį laikotarpį. Hidrologai, skaičiuodami upės nuotėkio pokyčius, taip pat laikosi šios nuostatos. Mat laikotarpis pakankamai ilgas, nes jame telpa maždaug tokios trukmės stebimas nuotėkio kaitos ciklas. Pažiūrėkime, kaip jis atsispindi Nemuno ties Smalininkais duomenyse. 1961–1990 m. standartinė norma $Q_{30} = 507 \text{ m}^3/\text{s}$. Tai $28 \text{ m}^3/\text{s}$, arba $5,2 \%$, mažesnė už daugiamečių vidurkį. Nors pagal Stjudento t kriterijų, kai $\alpha = 0,05$, H_0 priimama, tačiau yra arti atmetimo ribos ($t_{30} < t_{196;0,05} = 1,84 < 1,96$). Šiandien kalbama apie naują klimatinę normą, kuri apimtų 1981–2010 m. Tuomet Nemunui ties Smalininkais ji taptų mažai pakitusi ($Q_{30} = 508 \text{ m}^3/\text{s}$), tačiau apimtų du mažiau vandeningus 1991–2000 m. ($\bar{Q} = 498 \text{ m}^3/\text{s}$) ir 2001–2010 m. ($\bar{Q} = 477 \text{ m}^3/\text{s}$) dešimtmečius. Nemunas ir po 2010 metų nėra vandeningas. Turima pametinė 5 metų seka yra tokia: 499, 471, 538, 406 ir 371 m^3/s 2015 m. vidutinis debitas. Tai vienas iš mažiausių vidutinių vandens metų debitų Smalininkuose.

Kokia bus Nemuno nuotėkio kaita dėl klimato atšilimo, sunku spręsti, tačiau anksčiau minėtos sumodeliuotos prognozės rodo, kad Nemuno nuotėkis dėl klimato atšilimo XXI a. sumažės vidutiniškai 14% . Tad trečiasis, palyginti mažo nuotėkio, laikotarpis nuo 1963 m. bus labai ilgas, tačiau manome, kad dėl klimato atšilimo upių nuotėkis kis cikliškai. Tiriant toliau pravartu išsiaiškinti, kokios priežastys tirtu laikotarpiu nulėmė Nemuno nuotėkio kaitą. Jos iš dalies aiškios. Tai cikliškai kintančios klimato sąlygos ir konkreti antropogeninė veikla upės baseine. Pastarosios sukeltas poveikis išipina į nuotėkio ciklišką kaitą, ją padidindamas ar sumažindamas, tačiau antropogeninį poveikį nuotėkio kaitai išskirti sunku. Nustatyta [2, 54], kad Nemuno nuotėkį paveikė 1959 m. įrengtas Kauno HE tvenkinys, turintis nežymų sezoninį ir paros nuotėkio reguliavimą, todėl iki 9% sumažėjo Smalininkų VMS pavasario potvynių nuotėkis, šiek tiek padidėjo minimalūs paros debitai. Nuo 1976 m. nuotėkis Nemune ties Smalininkais galėjo sumažėti $12 \text{ m}^3/\text{s}$, nes šis vandens kiekis iš Neries aukštupio permetamas į Dniepro baseiną (Vileikos–Minsko vandens sistema). Nuo 1933 m. Nemunas per Nevėžį gauna apie $3,6 \text{ m}^3/\text{s}$ vandens iš Mūšos baseino. Nedidelis kiekis nuotėkio iš Dubýsos aukštupio per Kūlpę patenka į Mūšą. Nesutariama, kiek paveikė Nemuno nuotėkį žemių sausinimas ir įrengti tvenkiniai. Manome, kad dėl išvardytų priežasčių Nemunas ties Smalininkais netenka apie $2\text{--}3 \%$ metinio nuotėkio.

Iš tikrųjų, kas gi lemia Nemuno ties Smalininkais nuotėkio kaitą. Ar nėra galimybių patikimiau spręsti apie nuotėkio ir jo klimatinių elementų tarpusavio santykį, nes faktų konstatavimas nėra mokslinis įrodymas. Reikia įvertinti ir tai, kad neturime pakankamai ilgų klimatinių stebėjimų. Pratęsiant [59] tyrimus, at-

7 pav. 1812–2008 m.
Nemuno ties
Smalininkais žiemos
nuotėkio W/km^3 ir
Vilniaus MS žiemos
oro temperatūros $T\text{ }^\circ\text{C}$
koreliacijos laukas

liktas Nemuno ties Smalininkais žiemos trijų mėnesių (gruodžio–vasario) nuotėkio tūrio palyginimas su Vilniaus MS žiemos oro temperatūra (6 pav., 4–5 grafikai). Tikslas – išsiaiškinti jų tarpusavio santykį [60]. Kaip matyti, daugeliu atvejų oro temperatūros ir nuotėkio pamatinė ir daugiametė kaita – veidrodinė, o koreliacinio lauko (7 pav.) ryšio taškai išsidėstę pakankamu nuoseklumu.

Koreliacinį lauką suskirsčius į zonas pagal vidurkius galima teigti, kad tiriamuoju laikotarpiu dominavo sausos šaltos (38 %) bei vandeningos šiltos (36 %) žiemos. Mažiau buvo sausų šiltų (20 %) ir vandeningų šaltų (6%) žiemos derinių. Tai nulėmė tarpusavio santykį, kurio linijinis koreliacinis koeficientas $r_{TW} = -0,58$. Jis statistškai patikimas, nes apskaičiuotas iš $n=197$ duomenų. Įvertinus nuotėkio, kritulių (Tilžės MS) ir oro temperatūros (Vilniaus MS) duomenis, buvo sudarytas Nemuno žiemos sezono nuotėkio $W_{\text{XII-II}}$ priklausomybės nuo žiemos sezono oro temperatūros $T_{\text{XII-II}}$ ir rudens sezono nuotėkio $W_{\text{IX-XI}}$ matematinis modelis $W_{\text{XII-II}} = 0,0281 T_{\text{XII-II}} + 0,4987 W_{\text{IX-XI}} + 2,171$ (km^3). Ryšio koreliacijos koeficientas $R=0,80$. Lygties standartinis nuokrypis $S_w = 0,80$ km^3 . Oro temperatūra ir rudens nuotėkis lemia 64 % žiemos nuotėkio. Tai rodo, kad žiemos nuotėkis didėja, kad daugėja kritulių, kurie pakilus temperatūrai ištirpsta ir nuteka nesulaukę pavasario, o pavasario potvynis sumažėja.

Nemunas – hidroenergijos šaltinis

Hydroenergetikos vystymas susideda iš dviejų dalių: išteklių ir jų panaudojimo. Šiuo požiūriu Nemunas yra pagrindinis šalies hidroenergijos šaltinis. Seniau, priklausomai nuo poreikių, girnoms sukti ar apšvietimui pakako mažesnių upių energijos. Mažoji hidroenergetika, kaip atsinaujinančios energijos šaltinis, užima deramą vietą energetikoje.

Dar kaizerinės okupacijos metais buvo paruošta Nemuno–Birštono kilpų 70 tūkst. AG energetinio panaudojimo schema, panaši kaip inž. J. Merčingo [26]. Nepriklausomybės laikais idėją aprūpinti besikuriančios šalies ūkį Nemuno energija siūlė S. Kolupaila, kuris sudarė eskizinį kilpos panaudojimo projektą. 1923 m. A. Banėnas siūlė kilpos tunelio variantą, K. Rimkus – užtvanką prie Vežknės žiočių, J. Smilgevičius – ties Punià ir aukščiau Priėnų [61]. 1938 m. S. Kolupai-

la, eįęs Energijos komiteto Vandens jėgų komisijos pirmininko pareigas, parengę 24 stambesnių Lietuvos upių vandens jėgų kadastrą. Upių hidroenergijos išteklių buvo tiriami ilgą laiką, juos tikslinant pagal laikmečio nuostatas [62, 63].

Šalies teritorijos upių gamtinė kadastrinė potencinė hidroenergija vertinama 6 000 GWh, Nemuno – 2 100 GWh, t. y. trečdalis visų išteklių. Tačiau dėl techninių ir kitų priežasčių vidutiniškai būtų galima panaudoti apie 41 %, Nemunui tai sudarytų 860 GWh per metus. Kauno HE per metus panaudoja apie 42 % šių išteklių. Šiuo metu Nemuno potencinės hidroenergijos įsisavinimas sustabdytas 2004 m. Seimui priėmus įstatymą [64], kuriuo uždrausta statyti užtvankas Nemuno upėje bei kitose ekologiniu ir kultūriniu požiūriu vertingose upėse ar jų ruožuose.

1951 m. buvo sudaryta ir 1959 m. patikslinta Nemuno laiptavimo schema, kurioje numatyta Lietuvoje Druskininkų, Birštono, Kauno ir Jurbarko HE kaskada. Pastatyta Kauno HE ir Krúonio HAE. Jurbarko HE projektas eksponuojamas Smalininkų muziejuje.

Kokią reikšmę Lietuvos energetikai turi Kruonio HAE, Kauno bei mažosios HE, galima spręsti iš 1 lentelės. Matome, kaip kasmet per dešimtmetį kito elektros energijos gamyba ir sąnaudos ir koks yra Kauno HE ir mažųjų HE indėlis. Maždaug 10–16 % sąnaudų dengia hidroenergija. 1998 11 19 uždarius Ignalinos AE, elektros energijos gamyba šalyje sumažėjo apie 2,5 karto, todėl sąnaudų dengimas tapo sudėtingesnis ir taupesnis. Europos Sąjunga savo narėms siūlo iki 2020 m. apie 20 % energijos gaminti iš atsinaujinančių energijos šaltinių ir 20 % padidinti energijos vartojimo efektyvumą. Atsisakius tradicinės hidroenergetikos plėtos, pradėti neužtvankinės kinetinės hidroenergijos išteklių bei upių vandens, kaip šilumos nešėjo, tyrimai.

1 lentelė. Elektros balansas (GWh) 2000–2011 m.

Energijos šaltinis	Metai									
	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Bendroji gamyba	11 424,6	19 274,3	14 784,3	12 481,9	14 007,6	13 911,7	15 357,6	5 748,6	4 821,6	
Galutinės sąnaudos	6 197,0	7 650,0	7 977,4	8 431,4	8 858,7	9 043,4	8 371,0	8 331,5	8 579,1	
Kruonio HAE	303,9	522,5	369,1	405,0	537,5	586,4	714,8	755,4	575,6	
Kauno HE	312,8	359,0	384,6	341,3	324,7	329,2	350,0	446,8	389,6	
Mažosios HE	26,6	61,5	66,1	55,8	95,9	72,7	74,3	93,2	90,3	
Hidroelektrinių iš viso:	643,3	943,0	819,8	802,1	958,1	988,3	1 139,1	1 295,4	1 055,5	
Kruonio HAE užkrova	426,3	719,4	511,5	566,7	742,6	802,3	985,9	1 020,5	765,3	
Sąnaudų dengimas										
hidroenergija, %	10,4	12,3	10,3	9,5	10,8	10,9	13,6	15,5	12,3	
Nemuno nuotėkis Q, m ³ /s	425	517	538	441	491	453	459	627	499	

Nemuno šiluma ir šiluminė energija

Vandens šilumą apibūdina jo temperatūra. Ji matuota 81 šalies upės 131 VMS [65]. Lietuvos upių vandens temperatūra pradėta matuoti nuo 1945 m., o Nemune ties Kaunu – 1928 m.; ledo reiškiniai užfiksuoti Smalininkuose nuo 1811 m. Kiekvienai upei ir VMS buvo nustatyti statistiniai parametrai, o norint išvengti skirtingų parametrų patikimumo, jie buvo nustatyti standartinės klimatinės normos laikotarpiui. Matematinės statistikos metodais upės buvo sugrupuotos.

Tyrimai parodė, kad atskirą statiniu požiūriu upių grupę sudaro upės, kurių temperatūrų skirtumas $\Delta t \leq 0,5 \text{ }^\circ\text{C}$, o tarp grupių vidurkių – $\Delta t > 0,5 \text{ }^\circ\text{C}$. Šilto vandens grupę sudarė upės, kurių V–X mėn. temperatūra $t_I \geq 14,9 \text{ }^\circ\text{C}$, vėsiaus – $14,9 > t_{II} > 13,4 \text{ }^\circ\text{C}$, šalto – $t_{III} < 13,4\%$. Tarp šių grupių vidurkių skirtumas $1,5 \text{ }^\circ\text{C}$, todėl gautos stambesnės grupės nei imant skirtumą $\Delta t = 0,5 \text{ }^\circ\text{C}$.

Pagal šalies vandens matavimo ir meteorologijos stotis klimatinės normos laikotarpiui buvo nustatyti šiltojo meto periodo (V–X mėn.) daugiamečiai vidurkiai:

upių vandens temperatūra (41 VMS) $\bar{t}_u = 14,09 \text{ }^\circ\text{C}$;

ežerų vandens paviršiaus temperatūra (21 VMS) $\bar{t}_e = 15,4 \text{ }^\circ\text{C}$;

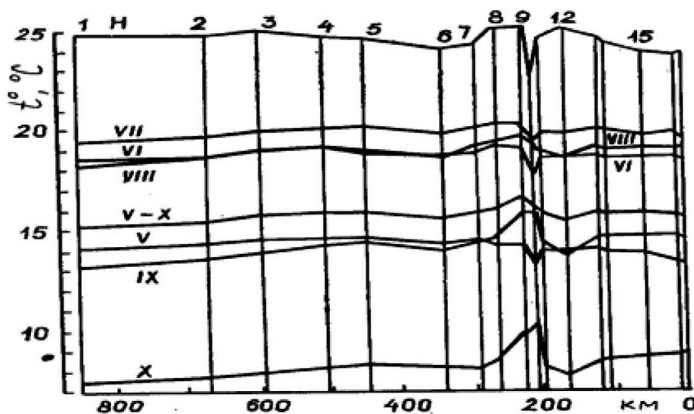
dirvos paviršiaus temperatūra (8 MS) $\bar{t}_d = 15,4 \text{ }^\circ\text{C}$,

oro temperatūra (19 MS) $\bar{t}_o = 13,2 \text{ }^\circ\text{C}$,

Nemuno vandens temperatūra (8 VMS) $\bar{t}_N = 15,8 \text{ }^\circ\text{C}$,

Nemuno ties Smalininkais vandens temperatūra $\bar{t}_S = 15,9 \text{ }^\circ\text{C}$.

Iš pateiktų žemės paviršiaus dangos komponentų matyti, kad Nemuno vanduo yra šilčiausias. Jis yra $0,5 \text{ }^\circ\text{C}$ šiltesnis už dirvožemio ir $2,7 \text{ }^\circ\text{C}$ už oro temperatūrą.

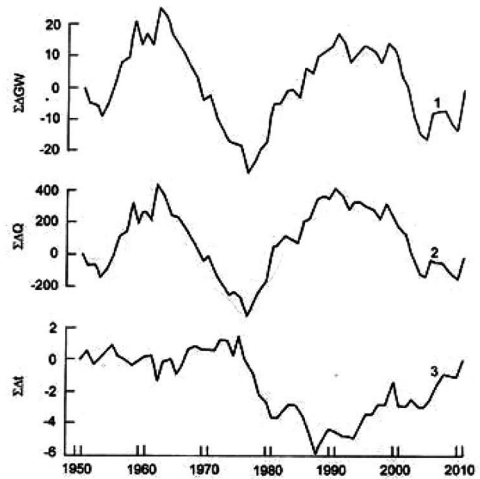
8 pav. Vidutinės mėnesinės (V–X mėn.) ir maksimalios (H) vandens temperatūros Nemune VMS: 1 – Stolbciai, 2 – Belica, 3 – Mostai, 4 – Gardinas, 5 – Druskininkai, 6 – Nemanininkai, 7 – Birštonas, 8 – Darsūniškis, 9 – Mozūrai, 10 – Kaunas, 11 – Lampėdžiai, 12 – Seredžius, 13 – Jurbarkas, 14 – Smalininkai, 15 – Sovetskas, 16 – Rusnė, 17 – Uostādvaris

Nežiūrint temperatūrų skirtumų, tarp šių paviršių yra gana aukštas statistinis ryšys. Glaudžiausiai ($r = 0,90$) siejasi ežerų vandens paviršiaus temperatūra, mažiau upės vandens ir oro temperatūrų kaita ($r = 0,88$).

Šilčiausias Nemunas ties Druskininkais – 16,04 °C. Vėsiausias ties Serėdžiumi (15,41 °C). Kaip kito pasroviui Nemuno vandens temperatūra, matyti 8 pav. [66].

Pravartu Nemuną įvertinti šiluminės energijos požiūriu ir parodyti, kokie šilumos turtai nuteka upe į Kuščių marias. Šiame darbe jau esame aptarę duomenis, pagal kuriuos galime Nemuną įvertinti ne tik hidroenergetikos, bet ir bendrosios energetikos požiūriu pagal upę tekančio vandens kiekį ir temperatūrą. Metodika ir gauti rezultatai paskelbti [67] ir šia tema apginta disertacija [68].

Upių terminė charakteristika nagrinėjama pirmą kartą, jos dydį ir daugiametę kaitą apibūdina 2 lent. ir 9 pav. kraštiniai šilumos srautai, išreikšti vatais (W), ir šilumos kiekio, išreikšto vatvalandėmis (Wh), duomenys dešimtmečiais. 9 pav. parodyta, kaip pamečiui kito pradiniai (Q ir t) duomenys ir pagal juos apskaičiuotas (W) rezultatas. Pagal stebėjimo duomenis, Δt ir ΔQ kaita atvirkštinė. Šilumos ΔW kaita atitinka vandens kiekio (Q) kaitą ir turi ciklinį pobūdį.

9 pav. Nemuno ties Smalininkais vandens šilumos srautai W (vatais) (1), vandens debitai Q (m³/s) (2), vandens temperatūra t (°C) (3) gegužės–spalio mėn.

2 lentelė. Šiltojo metų laikotarpio (gegužė–spalis) upių vandens debitai Q m³/s ir vandens temperatūra t °C, vandens šilumos srautai q_t* (J/s), W bei ištekliai (Wh ir J/m³)

Upė – VMS	Baseino plotas A km ²	Charakteristikos	Metai							
			1951–1960	1961–1970	1971–1980	1981–1990	1991–2000	2001–2010	1961–1990	1981–2010
Nemunas–Druskininkai	37 100	Q m ³ /s	157,4	157,9	179,4	174,4	157,4	159,1	170,6	163,6
		t °C	16,10	16,27	15,73	16,12	16,32	17,20	16,04	16,55
		GJ/s (W)	10,6	10,8	11,8	11,8	10,8	11,5	11,5	11,4
		TWh	46,9	47,6	52,3	52,1	47,6	50,7	50,7	50,1
		MJ/m ³	67,5	68,2	65,8	67,5	68,4	72,1	67,2	69,3
Nemunas–Smalininkai	81 200	Q m ³ /s	422,9	367,5	403,4	431,1	372,6	376,0	400,7	393,2
		t °C	16,05	16,08	15,62	15,94	16,21	16,32	15,88	16,16
		GJ/s (W)	28,4	24,8	26,4	28,8	25,3	25,7	26,7	26,6
		TWh	125,7	109,5	116,7	127,3	111,9	113,6	117,8	117,6
		MJ/m ³	67,2	67,4	65,4	66,8	67,9	68,4	66,5	67,7

* q_t = c · Q · t (J/s arba W), c = 4,187 kJ/kg, ρ = 1000 kg/m³

Dar vienas labai svarbus klausimas, kokią rezultatą gausime fizine prasme. Gautus rezultatus 2 lent. palyginkime su 1 lent. pateiktais atskirų metų elektros energijos galutinėmis sandaugomis, kurios gerokai mažesnės negu Nemuno ties Smalininkais V–X mėn. pratekantis šilumos kiekis (~50 TWh). Iš tikrųjų tai galimas energijos šaltinis, tik vienintelė kliūtis, kad kol kas nemokame tiesiogiai paimti jos iš vandens.

Išvados

Nemuno 200 metų nuotėkio duomenys – tai raktas visapusiškai pažinti ir vertinti mūsų aplinkos hidrologinius reiškinius, taip pat ir klimato kaitą.

Būtinumas hidrometriškai ištirti Nemuną sietinas su jo svarba: laivyba ir sielių plukdymu nuo istorinių laikų iki šių dienų, kelių tiesimu ir tiltų statyba, hidroenergetika, potvynių grėsme ir kt.

Laivybos sąlygoms palaikyti ir gerinti pakako Nemuno vagos gylio aprašymo, keliams tiesti – vandens lygių, o vandens ūkiui, hidroenergetikai bei su jais susijusiems moksliniams klausimams spręsti – upe tekančio vandens kiekio.

Nemunas ir apie jį sukaupti daugiau kaip 200 metų vientisiniai hidrologiniai duomenys svarbūs visais požiūriais, nes jie apibūdina apie 72 % Lietuvos teritorijos, nuo kurios nuteka apie 85 % šalies upių metinio nuotėkio, gretimų upių hidrologinį režimą bei nuotėkio kaitą.

Nemuno hidrometrinių tyrimų pradininku galima laikyti žymų Vokietijos hidrauliką inž. J. A. Eytelweiną (jis sudarė pirmąją VMS instrukciją), o prof. S. Kolupailą – šių tyrimų tęsėju, Lietuvos hidrologu klasiku.

Šiame straipsnyje aptartos Nemuno svarbiausios morfometrines, hidrologinės ir energetines charakteristikos, kurių dauguma pateikiama Nemuno išilginiame profilyje. Visų upių, tarp jų ir Nemuno, kadastriniai grafikai pateikti [69].

Literatūra

1. Jablonskis J., Jurgelevičienė I., Juškienė A. *Nemuno hidrografija*, Vilnius, 1993.
2. Gailiušis B., Jablonskis J., Kovalenkoviėnė M. *Lietuvos upės. Hidrografija ir nuotėkis*, Kaunas, 2001.
3. Gailiušis B., Kovalenkoviėnė M. Nemuno vandens lygio žemėji-mo priežastys, *Energetika*, 1992, Nr. 4, p. 57–65.
4. Gailiušis B., Kovalenkoviėnė M., Kriaučiūnienė J. Vileikos tvenkinio poveikis Neries hidrologiniam režimui, *Energetika*, 1998, Nr. 1, p. 3–9.
5. Kudaba Č. *Šalis ta Lietuva...*, Vilnius, 2009.
6. Kolupaila S. *Nemunai*, Kaunas, 1940.
7. Piročkinas A. Tylieji Nemuno laivai darbininkai – baidokai, *Mokslas ir gyvenimas*, 2006, Nr. 3, p. 34–36.
8. *Материалы для географии и статистики России*, Санкт Петербург, 1861, с. 746.
9. Sirokomiė V. *Nemunai nuo versmių iki žiočių*, Vilnius, 1991.
10. Piročkinas A. Į praeitį nuėjęs verslas – sielių plukdymas, *Mokslas ir gyvenimas*, 2007, Nr. 5, p. 12–14.
11. Rinkūnas L. Nemuno laivybiniai kanalai, *Mokslas ir technika*, 1965, Nr. 11, p. 18–20.
12. Jablonskis J., Lasinskas M. Nemuno–Dniepro sujungimas, *Mokslas ir technika*, 1962, Nr. 2, p. 9–11.
13. Kudaba Č. *Kur Nemunai teka*, Vilnius, 1970.

14. Kolupaila S. Nemuno tyrinėjimų istorijos bruožai, *Židinys*, 1934, p. 51–64.
15. Kolupaila S. Nemuno reguliavimas XIX amžiaus pabaigoje, *Technika ir ūkis*, 1939, Nr. 5(22), p. 106–112.
16. Macevičius J. Debitų pasiskirstymas Nemuno deltoje, *Hidrometeorologiniai straipsniai*, 1972, t. 5, p. 25–33.
17. *Lietuvos energetika*, Vilnius, 1992, t. 2, p. 253.
18. Juškauskas J., Balodis E., Lukianienė D. Skaičiuojamosios hidrologinės charakteristikos polderiuose, *Hidrologija ir aplinka*, Baltijos šalių hidrologų konferencijos darbai, Kaunas, 1997, p. 91–95.
19. Lasinskas M. *Lietuvos upių nuotėkio tyrimai. Bibliografija*, Kaunas, 1994, p. 151.
20. *Ресурсы поверхностных вод СССР, Гидрологическая изученность*, Ленинград, 1963, т. 4, вып. 3.
21. Macevičius J. Lietuvos TSR upių tyrimai ir artimiausi uždaviniai, *Geografinis metraštis*, 1959, t. 2, p. 29–51.
22. Lietuvos hidrometeorologijos istorija, *Hidrometeorologijos straipsniai*, Vilnius, 1992, t. 15.
23. Morawski S. Od Moreszcz do Kowna, *Teka Wilenska*, Wilno, 1858, Nr. 4–6, p. 49–88.
24. Gloger Z. *Podroz Niemnem*, Warszawa, 1888.
25. Холшевников В. Н. *Неман*, Кострома, 1902.
26. Мерчинг Г. К. Проектные предложения об электрогидравлическом каптаже р. Немана у м. Бирштан и м. Неманюн, *Тр. Комиссии по Электрогидравлической описи водных сил России*, Петроград, 1911, вып. 1, с. 171–177.
27. Kolupaila S. Nemuno kilpa, *Kosmos*, 1929, Nr. 5, p. 169–200.
28. Smilgevičius J. Nemuno hidroelektros stotis ties Pažaisliu, *Kosmos*, 1934, p. 34.
29. Burneikis J. Ar statysime Birštono HE? *Mokslas ir gyvenimas*, 1983, Nr. 9, p. 10–11.
30. Kusta A. *Kruonio HAE didybė ir vargai*, Vilnius, 1992.
31. *Nemunas*, Vilnius, 1977, 1978, d. 1–2, p. 124, 200.
32. Merkys V. Medžioklė Vytauto Didžiojo laikais, *Mokslas ir technika*, 2003, Nr. 3, p. 26–28.
33. *Гидрологическая изученность*, Ленинград, 1963, т. 4, вып. 3, с. 171.
34. *Hidrologijos metraštis*, Vilnius, 2008, 2009.
35. Kajutis A. Smalininkų vandens matavimo stotis Europos hidrologijos istorijoje, *Smalininkų vandens matavimo sotes reikšmė krašto istorijoje*, Kaunas, 2011, p. 36–41.
36. Bartkienė D. Ant stichijų tako – Smalininkų vandens matavimo stotis, *Šviesa*, Nr. 44(7569), p. 6–7.
37. *Hidrometrinis metraštis*, Kaunas, 1930, t. 2, p. 376.
38. Kolupaila S. Nemuno nuotakis per 121 metus (1812–1932), *Kosmos*, 1932, Nr. 7–12, p. 317–323.
39. Колупайло С. И. Учет стока р. Немана за 1812–1932 годы, *IV Гидрологическая конференция Балтийских стран*, Ленинград, 1933, с. 17.
40. Lasinskas M. Nemuno nuotėkis ties Smalininkais, *Hidrometeorologijos straipsniai*, 1970, t. 3, p. 5–17.
41. Ласинскас М. И. *Исследование закономерностей режима стока р. Нямунас* (автореф. дис. докт. геогр. наук), Каунас–Вильнюс, 1972.
42. Gimbutas V., Danys J. *Steponas Kolupaila*, Čikaga, 1974.
43. Macevičius J. Steponas Kolupaila (1892–1964), *Hidrometeorologijos straipsniai*, 1992, t. 15, p. 177–198.
44. Kolupaila S. *Hidrometrija*, Kaunas, 1939, 1940, t. 1, 2.
45. Kolupaila S. *Bibliography of Hydrometry*, Notre Dame, 1961.
46. *Гидрологический ежегодник 1950 г.*, Ленинград, 1956, т. 1, вып. 4–6.
47. *Ресурсы поверхностных вод*, Ленинград, 1965, т. 4, вып. 3.
48. Lasinskas M., Burneikis J. *Lietuvos TSR upių kadastras* (Nemuno nuotėkis), Vilnius, 1960, d. 2.

49. Šostakovič V. B. Nemuno režimo periodiški svyravimai, *Kosmos*, 1934, Nr. 7–12, p. 177–184.
50. Jablonskis J. Nemuno nuotėkis per 180 metų, *Energetika*, 1994, Nr. 4, p. 19–22.
51. Macevičius J. Lietuvos upių metinio nuotėkio periodiniai svyravimai, *Geografinis metraštis*, 1959, t. 2, p. 161–170.
52. Ласинскас М., Бурнейкис Ю. *Сток реки Нямунас (Неман)*, Каунас, 1961, с. 197.
53. Jablonskis J. Lietuvos upių nuotėkio cikliniai svyravimai, *Energetika*, 1992, Nr. 4, p. 16–37.
54. Kriaučiūnienė J., Meilutytė-Barauskienė D., Rimkus E., Kažys J., Vincevičius A. Climate change impact on hydrological processes in Nemunas River basin, *Baltica*, 2008, vol. 21, No. 1–2, p. 51–61.
55. Meilutytė-Barauskienė D. *Klimato kaitos įtaka Lietuvos upių nuotėkiiui* (daktaro disertacija), Kaunas, 2009.
56. Kilkus K. Nemuno ties Smalininkais nuotėkis kitų Europos upių kontekste: panašumai ir skirtumai, *Smalininkų vandens matavimo stoties reikšmė krašto istorijoje*, Kaunas, 2011, p. 15–25.
57. Gailiusis B., Kriaučiūnienė J., Jakimavičius D., Šarauskiene D. The variability of long-term runoff series in the Baltic Sea drainage, *Baltica*, 2001, vol. 24, No. 1, p. 45–54.
58. Jablonskis J., Janukėnienė R. *Lietuvos upių nuotėkio kaita*, Vilnius, 1978.
59. Gailiusis B. Klimato kaitos įtaka Lietuvos vandens išteklių būklei ir hidroenergetikos sektoriui, Lietuvos energetikos institutas, 2009, galutinė ataskaita, B1-33-161-7.9-G.
60. Jablonskis J. Nemuno nuotėkis žiemų kontrastų fone, *Energetika*, 2012, t. 58, Nr. 2, p. 108–116.
61. Lasinskas M. Hidroenergijos tyrimai Lietuvoje, *Energetika*, 1996, Nr. 3, p. 5–10.
62. Jablonskis J., Lasinskas M. *Lietuvos TSR upių kadastras* (debitai, nuolydžiai, galingumai), Vilnius, 1962, p. 690.
63. Jablonskis J. Lietuvos upių hidroenergijos balansai, *Energetika*, 2005, Nr. 3, p. 24–37.
64. Lietuvos Respublikos įstatymo 14 straipsnio pakeitimo įstatymas, *Valsstybės žinios*, 2004, Nr. 54-1833.
65. Jablonskis J., Jurgelėnaitė A. Vandens temperatūros įvairovės savitumai Lietuvos upėse, *Energetika*, 2010, 56 (2), p. 163–171.
66. Грижене Г. Ю., Челькис Р. И., Яблонскис И. С. Характеристики температуры воды реки Нямунас по данным наблюдению 1945–1980 г. г., *Lietuvos mokslų akademijos darbai, B serija*, 1983, t. 6(139), p. 43–52.
67. Jablonskis J., Jurgelėnaitė A., Tomkevičienė A. Lietuvos upių šilumos ištekliai ir jų daugiametė kaita, *Energetika*, 2013, t. 59, Nr. 4, p. 203–210.
68. Jurgelėnaitė A. *Lietuvos upių vandens šiltojo metų laikotarpio terminis režimas ir jo prognozė klimato kaitos sąlygomis* (disertacijos santrauka (anglų kalba), 2015, Kaunas.
69. Jablonskis J. Lietuvos TSR upių kadastro III dalies VI priedas, Kadastriniai grafikai, Vilnius, 1962.

Nemuno slėnis ir jo prieigos tarp Smalininkų ir Jūros

Algis Butleris, Asta Uselienė, Vytautas Uselis

Aprašomoji teritorija apima 5–6 km pločio ir 30 km ilgio juostą palei valstybinę sieną, einančią Nėmuno upe nuo Smaliniūnų iki Jūros upės. Ji patenka į Tauragės apskrities Jurbarko rajono Smalininkų ir Viešvilės seniūnijų ir Pagėgių savivaldybės Vilkỹškių seniūnijos ribas. Valstybiniai miškai priklauso Jurbarko urėdijos Pășvenčio, Smalininkų, Kalvėlių, Viešvilės, Jūravos ir Mōciškių girininkijoms.

Fizinės geografinės ypatybės

Visa Kāršuvos giria (anksčiau – *Jura Forst*) bei jos pakraščiuose esantys Nemuno ir Jūros upių slėniai priklauso Nemuno žemupio (*Unterlauf*) lygumos rajonui. Teritorijos paviršiaus susidarymui pagrindinę įtaką turėjo pasitvenkęs priedyninis (*eiszeitlich*) ežeras. Pradžioje jis buvo labai gilus ir jame klostėsi juostuotieji moliai (*Streifenton*). Vėliau ežeras slūgo, o sustojus 40 m lygyje dabartinė Karšuvos girios teritorija tapo Nemuno, Jūros ir kitų upių delta. Čia susiklojo atnešti smėliai, kurie apdengė molius 2–5 m sluoksniu. Iš ledyno palikto reljefo liko pastebimos tik pačios didžiausios kalvos: Apšrūtų (*Abschrutenberg*), Ūžbalių (*Maiberg*), Leipgirių (*Leibgirren*). Ištekėjus priedyniniam ežerui, išniro smėlinga kauburiuota lyguma. Daugelyje vietų smėliai vėliau buvo supustyti į kopas. Žymiausiame – Kaskalnio – kopų masyve jos yra aukščiausios Lietuvoje ir siekia iki 25–30 m nuo papėdės. Dėl didelių gruntinio vandens atsargų lygumos įdubimai, pradžioje buvę sekliais ežerais, sparčiai užpelkėjo ir daugelyje vietų pasiekė aukštapelkės (*Hochmoor*) stadiją.

Svyruojant žemės paviršiui, Nėmunas ir Jūra buvo įsigrauzę iki 15–20 m žemiau dabartinio jų lygio. Vėliau pakilęs jūros lygis užsėmė gilų slėnį, sudarydamas estuariją (*Aestuarium*). Šiuo laikotarpiu čia klostėsi smulkios nuosėdos – moliai, – kurie aptinkami viršutinėje terasoje tarp Baltupėnų ir Vėžininkų. Dėl buvusių upių ir jūros lygio svyravimų dabartinės slėnių ribas daugelyje vietų sunku susekti, nes viršutinė terasa palaipsniui pereina į pačią lygumą. Šios ribos gali būti nutolusios iki 3 ir daugiau kilometrų nuo upės. Salpōs (*Aue*) plotis – apie 1 km.

Smėlingosios lygumos paviršius palaipsniui žemėja pietvakarių kryptimi nuo 40 m v. j. l. (*ü. d. M.*) Vidūgurio apylinkėse iki 20 m – Nausėduose. Aukščiausi taškai – Ūžbalių kalva (Gegužės kalnas) (*Maiberg*) 58 m v. j. l. ir apie 50 m Kaskalnio kopose. Žemiausia vieta – 5,8 m v. j. l. – Nemuno ir Jūros santaka.

Vidutinė metų temperatūra – 6,3 °C. Šilčiausio mėnesio (liepos) vidutinė temperatūra – 17,2 °C, šalčiausio mėnesio (sausio) – –4,4 °C. Vidutinis kritulių kiekis per metus – 750 mm.

Karšuvos girioje vyrauja šilaininiai jauriniai dirvožemiai (*Bleicherde, Podsol*). Reljefo pažemėjimuose ir pelkių pakraščiuose jie pereina į jaurinius glėjinius (*Gleypodsolboden, Gleybleicherde*). Girios pietinėje dalyje yra nemažai aukštutinio ir žemutinio tipo pelkinių (*Hoch-und Niedermoorboden*) dirvožemių, tačiau didesnių

masyvų jie nesudaro. Daug kur vyksta durpių skaidymasis dėl nusausinimo. Arčiau Nemuno dirbamose žemėse vyrauja velėniniai jauriniai (*podsoliger Rasenboden*), o nusausintuose plotuose – puveniniai jauriniai glėjiniai dirvožemiai (*Modergleyboden*). Nemuno ir Jūros slėnių užliejamoje dalyje aptinkami įvairių tipų aliuviniai dirvožemiai (*Auenboden*).

Hydrografinis tinklas retas. Iš smėlingosios lygumos pelkių į Nemuną vandenys plukdo Šventoji, Viešvilė su Kásiku bei dar keletas smulkesnių upokšnių; į Jūrą įteka Giluvė. Išskyrus Viešvilę, kitų upelių aukštupiai kanaluoti. Nemuno slėnyje galima suskaičiuoti apie 50 senvaginių ežerėlių (*Altam, Altwasser, Fladde, Fledde*), iš kurių daugelis vasarą išdžiūsta. Kai kurie iš jų yra daugiau ar mažiau pratakūs, nes į juos išilieja iš lygumos atitekėję upeliai. Aprašomoje girios dalyje yra bent 10 pelkių masyvų, didesnių nei 30 ha. Šeši iš jų yra žemapelkiniai (*Niedermoor*) (apie 350 ha), keturi aukštapelkiniai (apie 200 ha).

Gamtiniai kompleksai

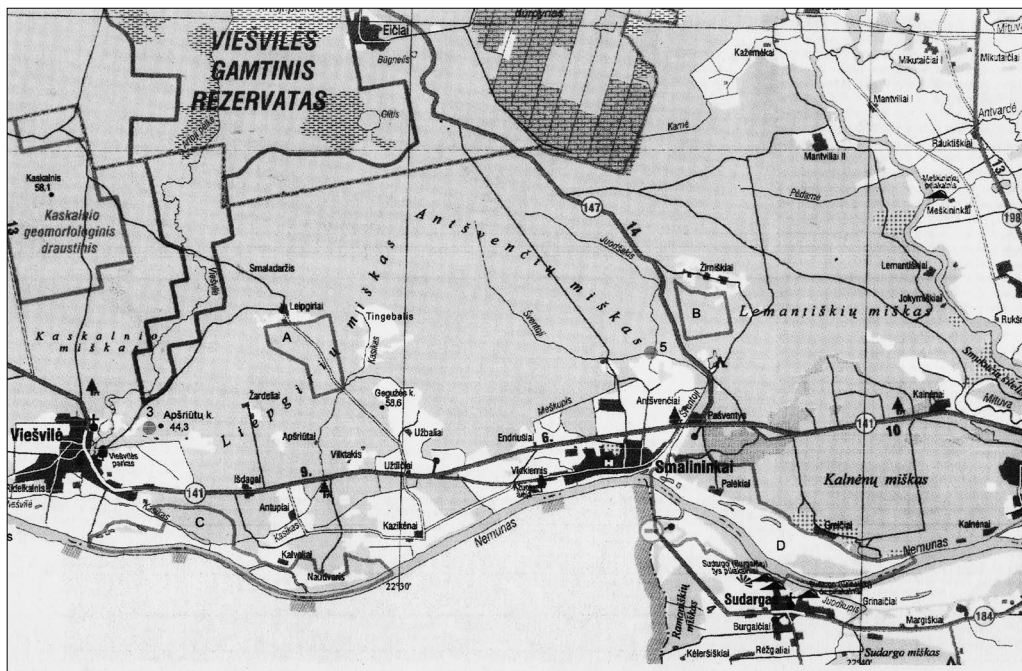
Teritorijos miškingumas – 63 proc. Dirbama žemė užima apie 24 proc. Pievoms tenka 6–7 proc., vandens telkiniams ir gyvenvietėms – po 3 proc. Káršuvos girios pietinio krašto pelkėtumas nedidelis – apie 3 proc.

Miškai. Káršuvos girioje vyrauja brukniniai ir brukniniai-mėlyniniai pušynai (*Preisselbeer-und Blaubeer-Kiefernwald*) (*Vaccinio vitis-idaea-Pinetum*). Floristiškai jie daug artimesni pajūriniam tipui nei Pietryčių Lietuvos pušynams. Tai rodo lankščiosios šluostmilgės (*Geschängelte Schmiele*) (lot. *Deschampsia flexuosa*) gausa bei kalninės arnikos (*Arnika*) nebuvimas. Dėl kritulių gausos ir dirvožemio nekarbonatingumo (*karbonatlose Boden*) (nujaurėjimo) pušynų bendrijos gerokai skurdesnės nei Dzūkijoje ar pajūryje. Čia neauga arba tik labai retai pasitaiko šiaurinė linėja (*Erdglöckchen*), žalsvažiedė kriaušlapė (*grüntblütiges Wintergrün*), šakotasis šiaudenis (*ästige Graslilie*); negausu kadagių (*Wacholder*), skėtinės marenikės (*Winterlieb*) ir kt. Dėl dirvožemio skurdumo bei naujų pušynų gaisraviečių stokos akivaizdžiai sunykusios vėjalandės šilagalės (*heide Küchenschelle, Finger-Kuhschelle*) (*Pulsatilla patens*) bei miltinės meškauogės (*Bärentraube*) (*Arctostaphylos uva-ursi*) populiacijos. Dėl tos pačios priežasties beveik visuose brandžiuose pušynuose antrame arde ar pomiškyje labai gausu eglių, kurios išstumia termofilines (*wärmeliebende*) rūšis.

Žemesnes vietas užima mėlyniniai pušų ir eglių medynai (*Vaccinio myrtilli-Pinetum, Eu-Piceetum*), papelkiuose vietomis pasitaiko melveninių pušynų (*Pfeifengras-Kiefernwald*) (*Molinio-Pinetum*). Šiems medynams natūraliai nėra būdinga didelė induočių augalų (*Gefäßpflanzen*) įvairovė, tačiau čia dėl drėgnesnio mikroklimato gausu įvairių samanų, kerpių ir grybų rūšių.

Lapuočių medynų ant skurdaus mineralinio grunto – beržynų ir drebulynų – labai nedaug. Kiek gausesni jie yra savaiame apžėlusiuose buvusios dirbamos žemės plotuose (Baltupėnų apylinkės).

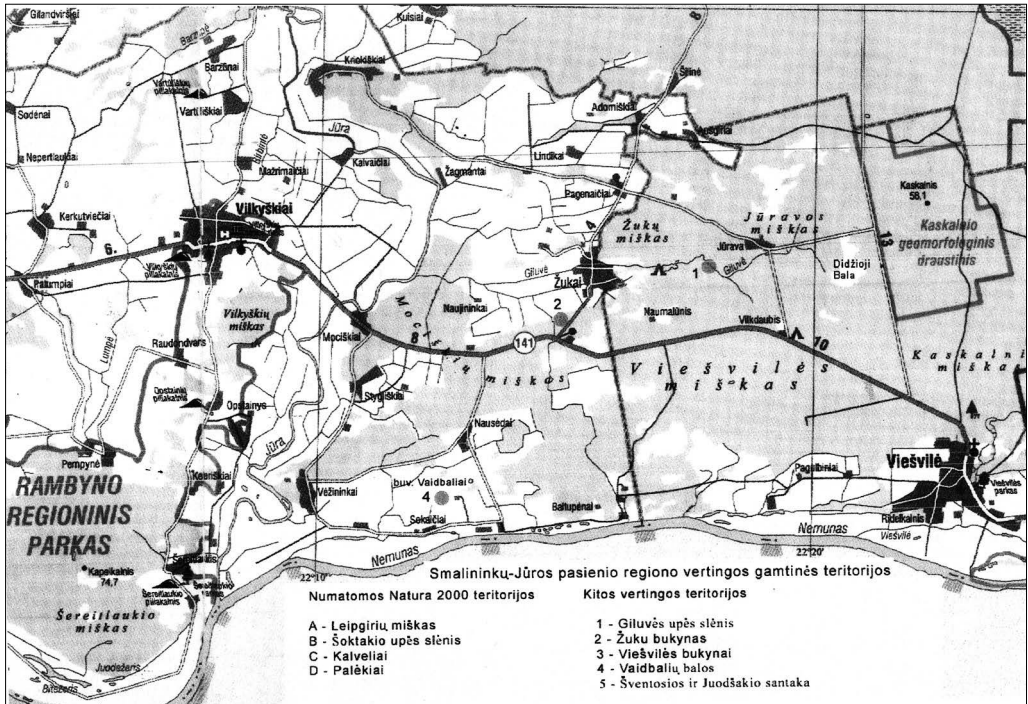
Sudėtingos ir gana originalios miško bendrijos – įvairiažoliniai (*verschiedenkräutig*) pušynai ir eglynai – išikūrusios Nemuno ir Jūros slėnių viršutinėse terasose, kur birius smėlius plonesniu ar storesniu sluoksniu dengia rišlūs smėliai, priesmėliai (*Lehmsand*) ar net priemoliai (*Lehm*), turintys aliuvinę kilmę. Medynų pirmąjį arda

(Oberholz) dažniausiai formuoja pušys, rodančios skurdžius gilesnius dirvos sluoksnius. Tačiau žolinėje dangoje ir trake (*Untergebüsch*) gausu įvairių mezotrofinių (*mezotroph*) ar net nitrofilinių (*nitrophil*) rūšių. Neretai pasitaiko plačialapių (*breitblätterig*) – ažuolų, skroblių (*Hainbuche*), klevų ar net uosių (*Esche*) – pomiškis (*Unterholz*). Šių bendrijų (*Gesellschaft*) kilmei įtakos galėjo turėti ir antropogeninė veikla, kuri Rytprūsių panemunėse praityje buvo gerokai intensyvesnė nei dabar.

Grynų plačialapinių medynų labai mažai, o ir tie patys yra dažniausiai kultūrinės kilmės. Mažųjų upelių (Kasiko, Viešvilės) žemupių pakrantėse pasitaiko skroblynų (*Hainbuchwald*, *Hornbaumwald*) (*Tilio-Carpinetum*) fragmentai. Paei Šventosios upelį yra išlikusi virtinė senų ažuolų, tačiau nedideli šių medžių formuojami sklypai, kaip ir Kalvelių, Smalininkų girininkijose pasitaikantys uosynai, greičiausiai yra senosios miškininkystės palikimas.

Gyvybingose žemapelkėse auga viksviniai juodalksnynai ir beržynai (*Schwarzerlen und Birken Seggenbruchwald*) (*Carici elongatae-Alnetum*), žemapelkiniai mišrieji miškai (*Nadel-Laubmischbruchwald*) (*Betulo pubescentis-Piceetum*). Šaltiningos žemapelkės (*Quellenmoor*) ir upelių slėniai užimti įvairiažolinių juodalksnynų (*verschiedenkräutig Schwarzerlenwald*) (*Circaeo-Alnetum*). Šios bendrijos gana dažnos Nemuno slėnio viršutinėse terasose ir prieigose. Pelkių pakraščiais nedidelius plotus užima kimininiai eglynai (*Torfmoosfichtenwald*) (*Sphagno girgensohnii-Piceetum*). Nusausintuose ir apsausintuose žemapelkiniuose raistuose (*Bruchmoor*) vyrauja stadiniai (*stadial*) nitrofiliniai juodalksnynai ir eglynai. Buvusios atviros žemapelkės, galbūt ir tarpinės pelkės (*Zwischenmoor*) dėl nusausinimo dabar apaugusios pilkųjų karklų krūmynais (*Grau-Weidengebüsch*) (*Salicetum pentandro-cinareae*). Ant rūgščios gilios durpės auga gailiniai pušynai (*Sumpf-Porst Kiefernmoorwald*) (*Ledo-Pinetum*), tik jų

labai mažai dėl pelkių nusausinimo. Apsausintose aukštapelkėse ir sekliose oligotrofinėse pelkėse dažniausiai aptinkami mėlyniniai-kimininiai pušynai (*Vaccinio uliginosi-Pinetum*).

Ramybo regioninis parkas

Nemuno ir Jūros slėniuose užliejamų (*der Überschwemmung ausgesetzt*) miškų labai nedaug. Ant pavarginio gūbrio bei palei kai kurias senvages nedidelius masyvus sudaro aliuviniai karklynai ir gluosnynai (*Weiden-Ufergebüsch und -gehölze*) (*Salicetum triando-viminalis*, *Salicetum albae*). Šios natūralios salpinės bendrijos pamažu atsistato silpnėjant ūkinei veiklai. Dėl biogeninių (*Nährstoff*) medžiagų gausos jos pasižymi didele biologine įvairove bei smulkiosios faunos biomase.

Pievos, laukai ir smėlynai. Atvirų plotų girioje nedaug. Dažniausiai tai pievomis paverstos nusausintos žemapelkės ir drėgni miškai. Anksčiau jos buvo gana intensyviai naudojamos ir pastoviai kultūrinamos. Dabar čia vyrauja kupstiniai šluotsmilgynai (*Rasen-Schmielenwiese, Bülden-Sumpfwiese*) (*Deschampsietum caespitosae*), kurie visiškai nustojus naudoti virsta nitrofilinių stambiažolynų (*Hochstaudenfluren*) ir krūmynų bendrijomis ar durpingais-puveningais dirvonais dėl šernų veiklos. Vidutinio drėgnumo ir sausose išlikusiose pusiau natūraliose pievutėse šluotsmilgynai auga pramaišiu su gardūnytinais smilgynais (*Straussgraswiese*) (*Anthoxantho-Agrostietum*). Iš kitų pievinių bendrijų girios laukymėse tik fragmentiškai pasitaiko briedgaurnų (*Borstgrasweiden*) (*Nardetea*), viksvameldynų (*Wald-Simsewiesen*) (*Scipertum sylvatici*).

Atvirus plotus viršutinėse slėnių terasose, pereinančiose į lygumą, ištisai užima dirbami laukai. Pastaruoju metu dideli jų plotai dirvonuoja. Supievėjusiuose sausuose dirvonuose vyrauja varputynai ir smilgynai (*Queckenwiesen und andere Ödlandrasen*), kai kur – monodominantiniai avižuolynai (*reine Glatthaferwiesen*).

Jūros upės salpinės pievos yra numelioruotos ir sukultūrintos. Tuo tarpu panemunių užliejamos pievos išsiskiria savo natūralumu ir masyvų dydžiu. Šiuo požiūriu jos vertingos šalies mastu. Ties Viekšvile ir Greičiaūs vyrauja ganyklos (*Weiderasen*), o ties Kalvėliais, Pagulbiniais – šienaujamos pievos (*Mähewiesen*). Sausiausioje – pavaginėje – juostoje vyrauja stepinio tipo pievos (*steppenartige Wiesen*) – poavižiniai liucernynai (*Wiesenhaferwiesen*) (*Aveno-Medicagoetum falcatae*). Einant link vidurinės juostos jas pamažu keičia aukštieji avižuolynai (*Glatthaferwiesen*) (*Arrhenateretum elatioris*), o šiuos – pieviniai eraičinynai (*Wiesen-Schwingel Grassland*) (*Festucetum pratense*). Drėgnesnėse vietose paplitę pieviniai pašiausėlynai (*Wiesen-Fuchsschwanzgrasbestande*) (*Alopecuretum pratense*) ir beginkliniai dirsynai (*Quecken-Trespewiesen*) (*A. p. v. Bromus inermis*). Pastarieji dažnai užima ir apleistus nenušienaujamus pakraščius. Drėgniausioje – paslėninėje – juostoje, ypač palei čia tekančius upelius, auga purienynų bendrijos – vingiorykštiniai snaputynai (*Feuchtwiesen mit grosses Mädesüss*) (*Filipendulo-Geraniumetum palustris*), liekniniai viksvameldynai (*mit Waldsimse*) (*Scirpetum sylvatici*). Daugelį salpinių pievų bendrijų galima laikyti etaloninėmis dėl jų rūšinės sudėties natūralumo.

Nemuno slėnio atvirų šlaitų su natūraliomis bendrijomis nedaug. Su menkomis išimtimis jos susitelkusios tik Greičių–Palėkių ruože. Čia galima aptikti stepinių pievų (*steppenartige Wiesen*) (*Pulsatillo-Phleetum phleoidis*, *Mesobrometum erceti*) plotelius su pievine šilagėle (*Wiesen Kuhschelle*) (*Pulsatilla pratensis*), pieviniu šalaviju (*Wiesen-Salbei, Kerzenblume*) (*Salvia pratensis*), stepiniu motiejuku (*Steppen-Lieschgrass*) (*Phleum phleoides*) ir kitais riboto paplitimo augalais. Šalia šių bendrijų gerokai didesnius plotus užima smėlynų ir žvyrynų nesusivėrę žolynai. Čia galima išskirti naktižiedinius eraičinynus (*Sileno otitis-Festucetum*), eraičininius kelerijynus (*Blauschillergrass-Fluren und verwandte Gesellschaften*) (*Festuco polesicae-Koelerietum glaucae*) ir kitas asociacijas. Nedidelius atvirų smiltpievių fragmentus galima aptikti ir Karšuvos girios sausuose pušynuose (pvz., Kaskalnio kopose). Čia dažniausiai formuojasi kežiniai šepetukynai (*Silbergras-Pionierfluren*) (*Spergulo vernalis-Corynephorietum*). Tai išnykstančios bendrijos, nes tokie ūkiniu požiūriu nenaudingi plotai dabar visur užsodinti mišku.

Vandens telkiniai ir pakrantės. Nemuno žemupio vaga (*Flussbett, Strombett*) jau nuo seno yra sureguliuota kas keletą šimtų metrų įrengtais damais (*Damm*), kurie apsaugo nuo vagos dinamikos – krantų erozijos ir plačių seklumų susidarymo. Dabar laivyba nebevyksta ir neremontuojami damai natūraliai pamažu ūra. Sąlygos hidrobiontams apie kiekvieną damą atitinka tam tikrą schemą. Prie kranto priešais damą yra sekiausia ir dumblingiausia vieta. Čia įsikūrusios plūdžių bendrijos (*Laichkraut-Gesellschaften*), mėgstančios stovintį ar lėtai tekančią vandenį. Dažniausios rūšys – plūduriuojančioji, šukinė ir permautalapė plūdės (*schwimmendes, Kamm- und durchwachsenes Laichkraut*) (*Potamogeton natans*, *P. pectinatus*, *P. perfoliatus*), menturinė plunksnalapė (*Quirl-Tausendblatt*) (*Myriophyllum verticillatum*), pasitaiko ir reta nariuotoji plūdė (*Knoten- arba flutendes L.*) (*P. nodosus*). Ties damo viršūne srovė stipriausia, tad čia kartais auga kurklės (*Wasserhahnenfuss*) (*Batrachium sp.*). Už damo į kranto pusę susidaro sūkuriai, kurie labai pagilina dugną, tad vandens augalijos čia praktiškai nėra.

Nemuno pakrančių augalija gana turtinga ir įvairi. Makrofitų bendrijas dažniausiai sudaro nendrinis dryžutis (*rohrartiges Glanzgras*) (*Phalaroides arundinacea*), lieknoji viksva (*Schlank-Segge*) (*Carex acuta*), skėtinis bėžis (*Schwabenblume*) (*Butomus umbellatus*) bei į Lietuvos raudonąją knygą įrašytas pajūrinis liūnmeldis (*Strandsimse*) (*Bolboschoenus maritimus*). Vasarą nuslūgus vandens lygiui, dumblėtose ir smėlėtose pakrantėse susiformuoja pionierinės palūdimių bendrijos (*Ufer-Pionergesellschaften*) – raudonstiebiai balandynai (*Fluss-Zweizahn*) (*Chenopodion rubri*), triskiaučiai lakišynai (*Bidention tripartiti*) bei smulkieji viksvuolynai (*Zwergbinsen-Gesellschaften*) (*Nanocyperion*).

Nemuno senvaginių ežerų augalija įvairuoja priklausomai nuo jų dydžio, gylio, pratakumo. Pasinėrusių ir plūduriuojančių augalų juostoje gali vyrėti tos pačios plūdžių rūšys (išskyrus nariuotąją), kanadinės elodėjos (*Wasserpest*) (*Elodea canadensis*), paprastosios nertys (*rauhes Hornkraut, gemeines Hornblatt*) (*Ceratophyllum demersum*), vandens lelijos (*Seerosen*) (*Nymphaeae sp.*), alijošiniai aštriai (*Krebsschere*) (*Stratiotes aloides*). Pakrantėse dažni šakotojo šiuropio (*ästiger Igelkolben*) (*Sparganium erectum*), balinio asiūklio (*Schlamm-Schachtelhalm*) (*Equisetum fluviatile*), strėlialapės papliauškos (*Pfeilkraut*) (*Sagittaria sagittifolia*), paprastosios nendrės (*gemeines Schilf*) (*Phragmites australis*), balinio ajero (*Kalmus*) (*Acorus calamus*) sąžalynai. Kiek rečiau pasitaiko ežerinio meldo (*gemeine Teichsimse*) (*Schoenoplectus lacustris*), plačialapio švendro (*breitblättriger Rohrkolben*) (*Typha latifolia*) ir kitų bendrijų. Slėniu lėtai tekančių upelių (ypač Kasiko) pakrantėse išplitę didieji monažolynai (*Wasser-Schwaden*) (*Glycerietum maximae*), kuriuose pasitaiko gana retas sparnuotasis bervidis (*Flügel-Braunwurz*) (*Scrophularia umbrosa*).

Tik nedaugelis iš girios ištekančių upelių pasižymi jiems būdinga augalija. Turtingiausi šiuo požiūriu yra Viešvilė ir Giluvė, kuriuose išsivysčiusios kurklių bendrijos (*Fluthahnenfuss-Gesellschaften*) (*Ranunculetum fluitantis*). Giluvėjė bei kai kuriuose kituose mažesniuose upeliuose galima aptikti riboto paplitimo siauralapę drėgnuolę (*Berle, smalblättriger Merk*) (*Berula erecta*).

Antropogeninės įtakos raidos bruožai

Pietinė Karšuvos girios dalis ilgą laiką priklausė Klaipėdos kraštui, todėl teritorija čia buvo labiau įsavinta nei likusioje dalyje. Visos kiek didesnės pelkės nusašintos ar bent apsausintos, o derlingesni dirvožemiai naudojami žemės ūkyje. Sausinimo darbai vykdyti ir pokariu, bet tik dirbamose žemėse. Tuo tarpu šlapiuose miškuose kai kur jau užaugo ne viena karta medžių pakeitus hidrologines sąlygas. Neprižiūrint sausinimo sistemų kai kurios pelkės pamažu atsistato.

Dėl nederlingų dirvožemių, teritorijos nuošalumo didelių miestų atžvilgiu bei šalies ūkio raidos šiame regione ryškūs depopuliacijos požymiai ir pasekmės. Nyksta nuošalūs girios ir panemunių kaimai, dirbamos žemės plotai pamažu traukiasi į derlingesnes slėnių vietas bei link stambiujų gyvenviečių. Pirmoji depopuliacijos banga nusirito baigiantis karui, kai pasitraukus vietiniams gyventojams, naujieji atvykėliai užėmė ne visas apleistas sodybas. Tai ypač ryšku Báltupėnų apylinkėse, kur buvusio didelio išsibarsčiusio kaimo vietoje dabar auga jauni miškai. Antroji depopuliacija vyko masinės melioracijos ir vienkiemų naikinimo

laikotarpiu. Tada ryškiau nukentėjo Pagulbinių, Sokaičių ir kiti kaimai. Dabartinė depopuliacija pasižymi ne tiek staigiu gyventojų skaičiaus mažėjimu, kiek jų veiklos žemės ūkyje staigiu susilpnėjimu. Likę laisvi dideli dirbamos žemės plotai (ypač apie Pagulbinius ir Kasikėnus) netolimoje ateityje greičiausiai bus apšodinti mišku arba apžels patys.

Iki paskutinio dešimtmečio pietinėje Karšuvos girios dalyje buvo priaugę labai daug brandžių medynų, besitęsiančių ištisais kvartalais. Pastaraisiais metais jie intensyviai kertami ir sparčiai retėja.

Vertinga fauna

Žinduoliai (*Säugetiere*) specialiai nebuvo tyrinėjami. Ankstesnių tyrimų duomenimis, Viešvilės rezervato pietinėje dalyje buvo aptikta beržinė sicista (*Waldbirkenmaus*), o prie Viešvilės antrojo tvenkinio rudasis nakviša, šiaurinis ir vėlyvasis šikšniai (*gemeine Abendsegler*, *Nordfledermaus*, *Breitflügelfledermaus*). Bene visuose upeliuose galima aptikti ūdrų ir bebrų (*Fischotter und Biber*) veiklos pėdsakus. Karšuvos girioje gyvena vilkai, lūšys, baltieji kiškiai (*Schneehase*). Atvirose žemapelkėse ir drėgnose pievose galima aptikti pelkinių pelėnų (*Sumpfmaus*).

Paukščiai

Lietuvos raudonosios knygos rūšys

Juodasis gandras (*Schwarzstorch*). 1999 m. pora perėjo Pašvenčio g-jos 44 kv.

Mažasis erelis rėksnys (*Schreiadler*). Sokaičių k. pievose ties senvage 2001 06 11 stebėtas 1 paukštis.

Jūrinis erelis (*Seeadler*). Kasikėnų k. 2001 06 11 stebėtas 1 paukštis, atskridęs iš Kaliningrado srities.

Vapsvaėdis (*Wespenbussard*). 1 paukštis stebėtas 2002 07 27 Smalininkų g-jos 74 kv.

Juodasis peslys (*Schwarzmilan*). Perėjimo metu periodiškai stebimi pavieniai paukščiai pievose, prie senvagių, upių – Viešvilė (Ridelkalnio k., Šereiklaukio k., Vėžiniškų k.).

Rudasis peslys (*Rotmilan*). Kaliningrado sr. ties Kasikėnais Nemuno pakrantėje 2001 06 11 stebėtas 1 paukštis. Dar vienas – Sokaičių k. ties Nemunu 2001 06 11.

Pievinė lingė (*Wiesenweihe*). Reguliariai stebima Nemuno ir Jūros slėnių pievose ties Palėkių k., Viešvile, Sakaičiais, Mociškiais.

Putpelė (*Wachtel*). Pagal patinų balsus aptikta Nemuno slėnyje ties Greičių ir Palėkių kaimais (3 paukščiai), ties Viešvile (5), Añtšvenčių k. laukuose ir Šereiklaukio k. kultūrinėse pievose (po 1 paukštį).

Kurtinys (*Auerhuhn*). Karšuvos girioje gyvena dar praeito amžiaus viduryje ir spėjama, kad paskutiniai paukščiai išnyko 6-ajame dešimtmetyje. Išnykimo priežastys gali būti medžioklė, mangutų (*Mar-*

derhund) išplitimas ir tuoktaviečių (*Balzort*) sunaikinimas vykdant miško ūkio darbus.

Gervė (*Kranich*). Pavienės poros peri šlapiuose juodalksnių jaunuoluose ir laukymėse, bebrų patvenktose pelkėse. 2000–2001 m. stebėtos Jūravos g-jos 53 kv., Kalvelių g-jos 83–84 kv. (Tingbalėje), Mociškių g-jos 53–54 kv. Iš Karšuvos girios dalis gervių maitintis skrenda į Nemuno slėnio pievas.

Švygžda (*Tüpfelsumpfhuhn*). Viešvilės k., Nemuno senvagėje 2001 06 20 giedojo 1 paukštis.

Griežlė (*Wachtelkönig*). Buvo vykdoma speciali apskaita pagal patinų balsus 3-uose maršrutuose. Pirmajame maršrute „Baltupėnai–Sokaičiai–Vėžininkai–Mociškiai“ palei Nemuną ir Jūrą suskaičiuoti 39 patinai (2001 m.). Tarp vyraujančių kiek sunatūralėjusių melioruotų kultūrinių pievų išiterpia bulvių, javų laukai. Natūralios pievos auga ties Baltupėnu, dalinai Sokaičių kaimais. Antrajame maršrute „Kalveliai–Viešvilė–Pagulbiniai“ suskaičiuoti 42 patinai (2002 m.). Natūraliausias pievos – Kalvelių k., maždaug penktadalyje plotų auga javai, bulvės. Ši vietovė yra tarp potencialių *Natura 2000* teritorijų. Trečiajame maršrute Nemuno slėnyje ties Smalininkais natūralėjančiose kultūrinėse pievose suskaičiuota 11 patinų (2001 m.).

Mažoji žuvėdra (*Zwergseeschwalb*). Greičių k. Nemuno salelėje 2000 06 17 perėjo 8 porų kolonija. Dar po vieną – už 0,5 km ir Nemuno pakrantėje ties Palėkių k.

Didžioji kuolinga (*grosser Brachvogel*). Pavasari migracijų metu ties Viešvile prie Nemuno senvagių apsistoja šių paukščių pulkeliai.

Lututė (*Rauhfusskauz*). Pavienių paukščių balsai girdėti Kalvelių g-jos 85–86 kv. (2002 04), Smalininkų g-jos 74 kv. (2001 05 03), Viešvilės g-jos 68, 94 kv. (2002 06 04).

Uldukas (*Hohltaube*). Kalvelių g-jos 30 kv. 2000 05 20 giedojo 1 paukštis. Viešvilės rezervato 96 kv. 2002 05 12 stebėta ulduku pora.

Kukutis. Literatūroje minimas kaip Viešvilės apylinkėse perėjęs paukštis. Potencialių biotopų išlikę ir dabar, pavyzdžiui, Greičių k. Nemuno slėnio pievos. Visgi šiuo metu perėjimo atvejų nežinoma. Pavieniui klajojantys kukučiai retai užklysta į Viešvilės rezervatą. Maždaug prieš 10 metų netoli Viešvilės gyventojas rado negyvą sparnuotį.

Tulžys (*Eisvogel*). 2000–2001 m. stebėtas daugelyje vietų. Pašvenčio k. prie Šoktakio upelio tvenkinio veisimosi metu stebėta pora. Añtupių k. Jūrbarko r. prie Kasiko up. 1 paukštis. Kalvelių k. prie Didžiojo ež. 1 tulžys. Šereiklaukio k. Jūros dešiniajame krante – urvelis ir 1 paukštis. Vėžininkų k. Jūros upės krante – 2 urveliai. Pietinėje Viešvilės upelio dalyje nuolat bei į jį įtekančio šaltinio upelio atkarpoje (Viešvilės g-jos 70 kv.) šie paukščiai stebimi kasmet.

Pilkoji meleta (*Grauspecht*). Smalininkų g-jos 27–29 kv. paribyje Antšvenčių k. 2002 m. gegužės mėn. giedojo 1 paukštis.

Baltnugaris genys (*Weissrückenspecht*). Kalvelių g-jos 32 kv. Kasiko upelio slėnyje brandžiamame juodalksnyne 2000 05 20 skraidė jauniklis. 2001 m. dalis šio masyvo iškiršta. Pietinėje Karšuvos girios dalyje reikalingų ekotopų dėl praėityje vykusios melioracijos labai sumažėjo.

Baltasis gandras (*Weissstorch*). Dažnas kaimuose palei Nemuną ir Jūros upę.

Nendrinė lingė (*Rohrweihe*). Pavieniai paukščiai stebėti Nemuno slėnio pievose ties Viešvile, Kalveliais, kultūrinėse pievose Nausėdų k. Viena pora perėjo 2001 m. Šereiklaukio k. Jūros upės senvagėje.

Upinė žuvėdra (*Flussseeschwalbe*). 2001 06 11 ties Nemunu stebėti pavieniai paukščiai Kasikėnų k. bei 1 pora Sokaičių k.

Paprastasis kiras (*Sturmmöve*). Palėkių k. buvusiam žvyro karjere kasmet vasarą stebima iki 5 neperinčių paukščių. Tai dar nesubrendę individai.

Slanka (*Waldschneffe*). Nereta drėgnuose lapuočių miškuose.

Lėlys (*Ziegenmelker*). Tai dažnas sausų pušynų sparnuotis.

Juodoji meleta (*Schwarzspecht*). Pakankamai gausi ir įprasta brandesniuose miškuose.

Vidutinis genys (*Mittelspecht*). Kalvelių g-jos 18 kv. brandžiamame juodalksnyne 2002 04 06 perėjo genių pora. Tai labai reta ne tik pietinėje girios dalyje, bet ir visame masyve rūšis.

Ypač vertingų paukščiams teritorijų praktiškai nėra. Išskirtinesnės būtų panemunės pievos tarp Kalvelių ir Pagulbinių kaimų. Būtent ši vietovė siūloma kaip *Natura 2000* teritorija.

Varliagyviai (*Lurche*)

Medvarlė (*Laubfrosch*) (*Hyla arborea*). Remiantis senųjų vietinių gyventojų atsiminimais (*Herbert Szucks, Wischwill-Dorfchronik IV, 2000, rankraštis*), ši rūšis prieš karą buvo stebėta Viešvilės kaimo apylinkėse. Tikslesnė vieta nenurodoma. Stebėjimo autorius yra žymus hidrobiologas, todėl šis faktas gana įtikinamas. 2002 m. varliagyvių paieška numanomose vietose rezultatų nedavė. Gali būti, kad medvarlės išnyko šaltomis pokario žiemomis ar dėl vykdytų melioracijos darbų.

Raudonpilvė kūmutė (*Rotbauchunke*) (*Bombina bombina*). Pagal patinų balsus nustatytos dvi radimvietės. Viena yra Kaliningrado srityje šalia Nemanskojė (buv. Trapėnai) gyvenvietės. Balsai sklido nuo senvaginio Dolgojės ežero, esančio į rytus nuo kaimo. Kita radimvietė yra šalia Sokaičių kaimo, buvusio Vaidbalių vienkiemio vietoje. Čia tarp dirbamų laukų nusidriekusi virtinė eutrofinių balų, iš kraštų apaugusių švendrynais. Dalis balų vasarą išdžiūsta.

Nendrinė rupūžė (*Kreuzkröte*) (*Bufo calamita*). Ypač gausi populiacija yra žvyro karjerų vandens telkiniuose į pietryčius nuo Pășvenčio kaimo. Kitose radimvietėse (Kalveliai, nedidelė senvagė netoli Viešvilės) girdėti tik pavienių patinų balsai.

Bestuburiai (*Wirbellose*)Vorai (*Spinnen*)

Raudonasis eresas (*Röhrenspinne*) (*Eresus cinnaberinus*). Žinomos dvi radimvietės iš ankstesnių stebėjimų. 1999 m. gegužės pradžioje 1 patinas stebėtas paplentėje tarp Jurbarko ir Smalininkų (ties Pašvenčio gir-jos 69 kv. Čia perspektyvi vieta aptikti didesnę jų populiaciją, nes šalia yra tinkamų buveinių – nebenaudojami žvyro karjerai, apaugę retomis pušelėmis ir skurdžia žoline augalija. Kita radimvietė nustatyta beveik tuo pačiu metu Viešvilės rezervato pietinės dalies pakraštyje (Kalvelių gir-jos 151 kv. pietinė dalis). Jauname sausame pušyne šalia keliuko pagautas 1 patinas. Čia taip pat ieškotina šios rūšies populiacija, galimai išplitusi pokaryje atsiradusios didelės (2000 ha) Kaskalnio gaisravietės vietoje.

Šios dvi radimvietės paskatino egzotišką pietinės Europos vorų rūšį įtraukti į Lietuvos raudonąją knygą. Kol kas kitur Lietuvoje ji neaptikta. Norint išsaugoti šią rūšį, reiktų imtis specialių gamtotvarkos priemonių, nes ilgai jų buveinės apauga brandžiu mišku ir pasidaro nebetinkamos.

Vabzdžiai (*Insekten*)

Literatūros duomenimis, Smalininkų ir Kalvelių girininkijose gyvena šios Lietuvos raudonosios knygos vabalų rūšys: šiaurinis elniaragis (*Rindenschroter*) (*Ceruchus chrysomelinus*), aštuoniataškis auksavabalis (*Gnorimus variabilis*), didysis skydvabalis (*Peltis grossa*) ir šneiderio kirmvabalis (*Boros schneideri*). Tai senų brandžių miškų gyventojai, kur gausu sutrešusios medienos. Tikslios radimvietės literatūroje nenurodomos. Greičiausiai jos jau yra sunaikintos kirtimais ir vabalai dabar ieškotini kituose sklypuose. Visos šios rūšys neseniai aptiktos ir Viešvilės rezervato šiaurinėje dalyje. Pietinėje dalyje aptiktas kol kas tik didysis skydvabalis. Bandymai aptikti naujų radimviečių kitose vietose 2002 m. dėl labai sausos vasaros rezultatų nedavė.

Machaonas (*Schwabenschwanz*) (*Papilio machaon*). Pavienius drugius pastoviai galima matyti sausose Nemuno slėnio pievose.

Pietinis perlinukas (*Brombeer-Perlmutterfalter*) (*Brenthis daphne*). Pamiškių pievos į rytus nuo Žukų kaimo yra pirmoji šio drugio radimvietė (1975 m.) Lietuvoje (R. Kazlauskas, 1984). Dėl to čia buvo įsteigtas entomologinis draustinis. Įkūrus Viešvilės rezervatą, nustatyta ir daugiau radimviečių. Drugys aptiktas ne tik rezervate ir jo apylinkėse, bet ir kitose Pietvakarių Lietuvos vietose. Kadangi drugio buveinėms (miško laukymėms, apleistoms pamiškėms) grėsmės nėra, 1992 m. Žukų entomologinis draustinis buvo panaikintas. Tiriamoje teritorijoje drugių aptikta Mociškių miške, Viešvilės žemupyje, Kalveliuose.

Didysis auksinukas (*Grosser Feuerfalter*) (*Lycaena dispar*). Pasitaiko apleistose šlapiose pievose, laukymėse, žemapelkėse, kur gausu vandeninių ir ilgalapių rūgštynių. Stebėtas Viešvilės ir Kasiko žemupyje.

Juodalksninis stiklasparnis (*Scwarzerlen-Glasflüger*) (*Synanthedon mesiaeformis*). Prieš keletą metų aptiktas Viešvilės rezervate. Šis nedidelis,

tik specialiomis priemonėmis lengvai aptinkamas drugys turėtų būti paplitęs plačiau, kur dar yra išlikę senų išretėjusių juodalksnynų ar juodalksnių grupių.

Ilgazandis bembiksas (*Kreiselwespe*) (*Bembix rostrata*). Gyvybinga populiacija aptikta atvirame žvyringame Nemuno slėnio šlaite ties Palėkių kaimu. Tai svarbi indikatorinė rūšis, nurodanti vietas, kur dar gali gyventi retų kserotermofilinių plėviasparnių ir kitų vabzdžių rūšių.

Kitos retos (į Lietuvos raudonąją knygą neįtrauktos) vabzdžių rūšys

Žalasis upelinis žirgelis (*Grüne Keijungfer*) (*Ophiogomphus cecilia*). Buveinių direktyvos rūšis. Negausi populiacija gyvena Viešvilės vidurupyje.

Slėptinukas (*Pergamentspinner*) (*Harpyia milhauseri*). Aptiktas netoli Kasiko upelio prie Apšrūtų kaimo, drėgname mišriame miške su pavieniais ažuolais. Per Lietuvą eina šiaurinė šio drugio arealo riba.

Juostuotasis taškasprindis (*Streifen-Gürtelpuppenspanner*) (*Cyclophora linearia*). Buvo laikomas išnykusia rūšimi Lietuvoje, nes vieninteliai drugiai iki šiol buvo pagauti J. Priuferio Vilniuje (Priuffer J., 1947). Gausi jų populiacija 2002 m. aptikta bukų miške netoli Žukų. Tikėtina, kad ši rūšis gyvena ir prie Viešvilės esančiuose bukynuose.

Vertinga flora ir augalija

Tyrimų metu aptikta 14 Lietuvos rudonosios knygos augalų rūšių.

Pievinis šalavijas (*Wiesen-Salbei*) (*Salvia pratensis* L.). Gana gausi populiacija aptikta Nemuno slėnio šlaito papėdėje ties Palėkių kaimu. Auga termofilinėse stepinio tipo pievose-miškapievėse. Tai labiausiai į vakarus nutolusi radimvietė Lietuvoje.

Raudonžiedis berutis (*Lauch-Gamander*) (*Teucrium scordium* L.). Aptiktas Nemuno slėnyje ties Viešvile, Kalveliais bei tarp Baltupėnų ir Sokaičių. Auga senvagių pakrantėse, netankiuose aliuviniuose gluosnynuose. Sudaro gana tankius sąžalynus, išskyrus Sokaičių radimvietę, kur aptiktas tik vienas augalas. Dabartiniais duomenimis, Viešvilės-Kalvelių populiacija yra trečia žinoma Lietuvoje, be to, didžiausia ir gyvybingiausia.

Siauralapis dumblialaiškis (*Grasblättriger Froschlöffel*) (*Alisma gramineum* Lej.). Aptikta viena radimvietė dumblingoje Nemuno pakrantėje ties Greičių kaimu. Stebėta kelisdešimt kerų.

Dirvinis česnakas (*Weinberg-Lauch*) (*Allium vineale* L.). 2001 m. rastas Nemuno pavaginėje juostoje ties Naudvariu (tarp Kasikėnų ir Kalvelių). Gana gausiai auga daubotoje, šiek tiek krūmotoje žolėtoje vietoje. Kita radimvietė yra šiauriau Didžiojo ežero (tarp Kalvelių ir Viešvilės), mezofilinėje pamiškėje, negausi.

Porinis česnakas (*Schlangen Lauch, Wilder Porree*) (*Allium scorodoprasmum* L.). Rastas apleistoje stepinio tipo pievoje, pamiškėje ties Didžiojo ežeru. Populiaciją sudaro apie 30 augalų.

Laibastiebė viksva (*Französische Segge*) (*Carex ligerica* J. Gay). Kaip rašo ikikariniai autoriai, augo tik Viešvilės apylinkėse ir Pagėgiuose. Pokariu aptikta tik Kuršių nerijoje. Šiai rūšiai priskirtinus augalus pavyko aptikti tarp Smalininkų ir Šventosios upelio bei Nemuno slėnio šlaite ties Palėkiais. Auga susivėrusiose smiltpievėse su ausytąja naktižiede (*Silene otites*). Rūšies paieška problemiška dėl identifikavimo sunkumo. Viešvilės apylinkėse gali būti jau išnykusi, nes tinkamų buveinių yra gerokai sumažėję.

Rudoji viksvuolė (*Braunes Zypergras*) (*Cyperus fuscus* L.). Rečiau ir gausiau aptinkama palei visą Nemuno pakrantę antroje vasaros pusėje, gerokai nuslūgus vandeniui.

Pajūrinis liūnmeldis (*Gemeine Strandsimse*) (*Bolboschoenus maritimus* (L.) Palla). Palei visą Nemuno pakrantę šie augalai sudaro didesnius ar mažesnius, dažniausiai monodominantinius sąžalynus.

Dėmėtoji gegūnė (*Geflecktes Knabenkraut*) (*Dactylorhiza maculata* (L.) Soo). Keletas augalų aptikta drėgnoje pievoje ties šiaurine Didžiojo ežero pakrante.

Aukštoji gegūnė (*Fuchses Knabenkraut*) (*Dactylorhiza fuchsii* (Druce) Soo). Gausiausi sąžalynai yra žinomi Viešvilės žemupyje, rezervato teritorijoje. Tyrimų metu aptikta šaltiniuotame juodalksnyne šiauriau Didžiojo ežero (Kalvelių girininkijos 27 kv.) bei palei Giluvės upelį tarp Jūravos ir Žukų. Abiejose radimvietėse negausi.

Baltijinė gegūnė (*Baltisches Knabenkraut*) (*Dactylorhiza longifolia* (Neumann) Aver.). Negausiai auga šlapiose dirvose palei Didįjį ežerą bei netoli Naudvario (tarp Kalvelių ir Kasikėnų). Keletas augalų aptikta drėgnoje vingiorykštinėje pievoje netoli Žukų (Jūravos girininkijos 42 kv.).

Raudonoji gegūnė (*Steifblättriges Knabenkraut*) (*Dactylorhiza incarnata* (L.) Soo). Aptikta ten pat kur ir baltijinė gegūnė, tik gausiau. Pavieniui aptinkama ir vidury miško įsiterpusiose natūraliose pievutėse (Kalvelių girininkijos 35 kv.).

Nariuotoji ilgalūpė (*Korallenwurz*) (*Corallorhiza trifida* Chatel.). Keletas augalų aptikta išlikusioje natūralioje Giluvės slėnio atkarpoje žemiau Jūravos–Žukų kelio tilto. Augimvietė – kimininis eglynas.

Statusis atgiris (*Tannen Teufelskaue*) (*Huperzia selago* (L.) Bernh. Ex. Schr. et M.). Be žinomų radimviečių Viešvilės rezervato pietinėje dalyje, aptiktas Jūravos girininkijos 58 kv. prie Giluvės upelio bei Smalininkų girininkijos 13 ir 27 kv. Dažniausiai auga nedideliais kupstais drėgnuose eglynuose.

Iš kitų retųjų augalų paminėtini plačialapis skiautalūpis (*Breiblättrige Sumpfwurz*) (*Epipactis helleborine*), siauralapė drėgnuolė (*Berle*) (*Berula erecta*), juodadantė kulkšnė (*Dänischer Tragant*) (*Astragalus danicus*), vaistinis smidras (*Spargel*) (*Asparagus officinalis*), smiltyninė viksva (*Sand Segge*) (*Carex arenaria*), sparnuotasis bervidis (*Flügel-Braunwurz*) (*Scrophularia umbrosa*), smiltyninė pašuolė (*Bauernsenf*) (*Teesdalia nudicaulis*), lankinė pūstabriaunė (*Hohlrippe*) (*Cenolophium denudatum*).

Europinės svarbos buveinės

Karšuvos pasienio teritorijoje identifikuoti šie buveinių tipai, įrašyti į ES Buveinių direktyvos pirmąjį priedą:

Kodas	Buveinės tipas (Biotop – Type)	Paplitimas
2330	Nesusivėrusios žemyninės smiltpievės (<i>Innendünen Sandfluren</i>)	Nemaži plotai ties Palėkių ir Greičių kaimais, Kaskalnio kopose esančioje šaudykloje; kitose vietose tik nedideli fragmentai
3150	Natūralūs eutrofiniai ežerai su plūdžių arba astrių bendrijomis	Šiai kategorijai galima priskirti daugumą didesniųjų senvaginių ežerų
3260	Upių sraunumos su kurklių bendrijomis (<i>Reißende Flüsse mit Flug Hahnenfuß-Gesellsch</i>)	Viešvilės vidurupis ir žemupys girios ribose, Giluvės vidurupis
3270	Dumblingos upių pakrantės (<i>Schlammige Flussufer</i>)	Nemuno ir Jūros paplūdimių siauros juostos, išnyrančios sausringuoju metu
4030	Viržynai (<i>Zwergstrauchheiden</i>)	Neretai pasitaiko blogai atželiančiose sausų pušynų kirtavietėse, gaisravietėse, karjeruose, rečiau – pamiškėse
6120	Karbonatinių smėlynų pievos (<i>Kalkhebende Trockenrasen</i>)	Didesnius plotus užima Nemuno slėnio šlaite ties Palėkiais, kitur išlikę nedideli fragmentai
6210	Stepinės pievos (<i>Steppenartige Wiesen</i>)	Didžiausius plotus užima Nemuno slėnio pavaginėje juostoje ties Palėkiais, Kalveliais, Viešvile, Baltupėnais, nedideliais ploteliais pasitaiko slėnio šlaituose
6430	Eutrofiniai aukštieji žolynai (<i>Feuchte Staudenfluren</i>)	Gausu Nemuno ir Jūros pavagėje, slėnių pakrūmėse, taip pat įvairiažolinių juodalksnynų laukymėse
6450	Aliuvinės pievos (<i>Nördliche Auenwiesen</i>)	Didelė dalis nesukultūrintų drėgnų salpinių pievų, esančių toliau nuo gyvenviečių, ypač apie Kalvelius
6510	Šienaujamos mezofitų pievos (<i>Frische Mähleewiesen</i>)	Čia priskiriami dideli avižuolynų plotai Nemuno salpoje ties Kalveliais ir kitur, taip pat nedideli ir negausūs dar šienaujamų pievų intarpai miškų pakraščiuose netoli gyvenviečių
7160	Nekalkingi šaltiniai ir šaltiniuotos pelkės (<i>Kalkarme Quelle und Quellmoore</i>)	Nekalkingų šaltinių pasitaiko miško upelių krantuose
9010	Vakarų taiga (<i>Westliche Taiga</i>)	Didžiama Karšuvos girios spygliuočių medynų yra taiginio tipo, tačiau natūraliai buveinei keliamus reikalavimus atitinka tik pavieniai nedideli sklypai
9020	Plačialapių ir mišrūs miškai (<i>Subboreale Laubmischwälder</i>)	Negausūs sklypeliai prie Užbalių kaimą, tarp Baltupėnų ir Sokaičių bei kitur
9050	Žolių turtingi eglynai (<i>Krautreiche Fichtenwälder</i>)	Negausūs ir nedideli sklypai miško upelių pakrantėse, trąšesnėse didžiųjų upių terasų vietose
9080	Pelkėti ir lapuočių miškai (<i>Sumpfige Laubwälder</i>)	Nereti nedideliuose pelkėtuose plotuose, upelių slėniuose, atsistatančiose nusaustose pelkėse

(tęsinys)

Kodas	Buveinės tipas (Biotop – Type)	Paplitimas
9190	Sausieji ažuolynai (<i>Bodensauere Eichenwälder</i>)	Tikrų ažuolynų praktiškai nėra. Pušynų su didele ažuolo priemaiša yra girios pietiniame ir vakariniame pakraščiuose – prie Pašvenčio, Palėkių, Mociškių ir kitur
91D0	Pelkiniai miškai (<i>Nadel-Moorwälder</i>) (<i>Moor-Nadelwälder</i>)	Gana dažnai pasitaikantys, ypač Smalininkų girininkijoje
91E0	Aliuviniai miškai (<i>Auenwälder</i>)	Nedideliais masyvais ar fragmentais pasitaiko didžiųjų upių salpų pažemėjimuose ir pakraščiuose, ypač apie Kalveliūs ir Viešvilę

Kitos ypatybės

Teritorija pasižymi išlikusia senąja Klaipėdos krašto (Rytprūsių) kaimų ir miestelių architektūra. Ryškūs išvystytos miškų infrastruktūros ženklai: grįsti ir žvyruoti miško keliai, neretai apsodinti ažuolais, akmeniniai kvartalų stulpeliai, sankasos ir iškasos kvartalinėse linijose, daugelio tiltelių liekanos per upelius. Smalininkuose palei plentą esanti ažuolų alėja paskelbta gamtos paminklu. Gausūs gamtos išteklių intensyviai naudojami: kertami miškai, renkamos uogos ir grybai, medžiojama, žvejojama. Netoli Smalininkų didelius plotus užima miško karjerai.

Dėmesio verti kultūrinės kilmės bukų medynai, esantys šiauriau Viešvilės miestelio bei į pietryčius nuo Žukų. Bendras jų plotas užima apie 20 ha. Bukynai pasižymi ne tik kaip dendrologinė vertybė, bet ir kaip gamtinė, nes pusamžį pasiekę medynai yra gana artimi natūralioms šio tipo bendrijoms Vidurio Europoje. Mikologinių tyrimų metu čia aptikta Lietuvai naujų grybų rūšių.

Dabar esančios saugomos gamtinės teritorijos

Į teritoriją patenka Viešvilės valstybinio rezervato pietinis galas, nedidelės dalys Kaskalnio geomorfologinio draustinio bei Jūros ichtiologinio draustinio. Nuo 1974 m. iki rezervato įsteigimo ichtiologinio draustinio statusą turėjo ir Viešvilės upelis dėl čia besiveisiančių upėtakių.

Siūlomos apsaugos ir tvarkymo priemonės

Vykdamas *Natura 2000* projektą šiame regione pasiūlytos net 8 specialios saugomos teritorijos:

1. Karšuvos giria (patenka tik dalis) – lūšies apsaugai.
2. Smalininkų Kalvelių miškai (patenka tik dalis) – lututės apsaugai.
3. Viešvilės pievos – griėlių ir kitų paukščių apsaugai.
4. Viešvilės rezervatas – įvairių paukščių, taip pat ir buveinių apsaugai.
5. Leipgirių miškas – vakarų taigos buveinių apsaugai.
6. Šoktakio upės slėnis – vakarų taigos ir pelkėtų lapuočių miškų apsaugai.
7. Nemuno upė (patenka tik dalis) – lašių, salačių ir upinių nėgių apsaugai.
8. Jūros upė (patenka tik dalis) – upinių nėgių ir paprastųjų kūjagalvių apsaugai.

Kai kurios šių teritorijų tarpusavyje persidengia. Pridedamame žemėlapyje pirma, septinta ir aštunta teritorijos nepažymėtos.

Atliekant pasienio tyrimus į *Natura 2000* tinklą pasiūlytos dar dvi specialios saugomos teritorijos įvairių buveinių apsaugai.

1. Palėkiai. Pagrindinės vertybės – atviri smėlynai ir žvyrynai, taip pat užliejamos pievos, dumblingos upių pakrantės, senvaginiai eutrofiniai ežerai ir kt. Iš Lietuvos raudonojoje knygoje įrašytų rūšių auga pievinis šalavijas, laibastiebė viksva, gyvena ilgažandis bembiksas, potencialios kitų retų augalų ir vabzdžių buveinės.

2. Kalveliai. Pagrindinės vertybės: dideli natūralių užliejamų pievų masyvai, aliuviniai miškai; daug kitų vertingų buveinių. Daug Lietuvos raudonosios knygos augalų radimviečių, iš kurių svarbiausias raudonžiedis berutis. Ši siūloma teritorija per Nemuną susisiečia su analogiškomis, potencialiai vertingomis teritorijomis Kaliningrado srityje.

Yra ir kitų vertingų teritorijų, tačiau jos užima nedidelius sklypus ir yra padrikai išsimėčiusios. Tokioms reikėtų priskirti išlikusias natūralias Giluvės, Šventosios ir jos intako Júodšakio atkarpas, seklių balų telkinį buv. Vaidbaliuose (kūmutės radimvietė). Taip pat svarbu išsaugoti dalį originalių terasinių miškų su sudėtinga botanine struktūra bei išlikusius senus įvairiažolinius juodalksnynus natūraliuose upelių slėniuose ir tarpkopinėse lomose.

Kai kurias nusaustų žemapelkių durpines pievas, kurios dabar nebenaudojamos, būtų galima sugrąžinti gamtai, patvenkiant jas sausinančius griovius. Tam geriausiai tiktų Tiņgebalis (Smalininkų ir Kalvelių gir-jos) bei Didžioji bala (Jūravos gir-ja). Susidariusios atviros pelkėtos vietos pritrauktų gerokai daugiau specifinės ornitofaunos.

Kaskalnio kontinentinių kopų susidarymas ir ypatumai

Regina Morkūnaitė

Gamtos tyrimo centro Geologijos ir geografijos institutas

Įvadas

Pasaulyje iš įvairios literatūros plačiai žinomos aridinės sritys (Sachara, Kyzylkumai, Maklakano dykumos), pasižyminčios sausringumu, drėgmės trūkumu, specifine augalija, kuri taip pat tampa sausringumo terpės rodikliu, balto ir gelsvo smėlio kalnais, dulkių audromis. Vidutinėse platumose (Lenkijoje, Vengrijoje, Lietuvoje ir kt.) analogiškos pagal gruntus teritorijos, apaugusios spygliuočiais ar užimtos ganyklų, vadinamos kontinentinėmis (kt. žemyninėmis) kopomis ir pasižymi kalvų ar gūbrių bei kt. pavidalo reljefo formomis, kurias supustė vėjai. Stebina reljefo formų kontrastai ir atsivėrę atodangose balti ir gelsvi smėliai, kurie verčia mąstyti, kas vyktų, jei aplinkui nebūtų miškų... Greta paplitusios ir pelkės, kurių kontakte su kopomis įmanoma atsisėdus ant keteros nuleisti kojas žemyn link pelkės... Štai tie žavintys kontrastai...

Kontinentinės kopos susidarė iš ledynmečio ar poledynmečio metu perklostyto smėlio ir plyti limnoglacialinėse, fluvioglacialinėse lygumose, prieledyninių baseinų deltų vietose, upių slėniuose. Didžiuliai kontinentinių kopų plotai plyti Pietryčių (Dainavos) smėlingoje lygumoje, kitur yra žinomi nemaži eoliniai masyvai kaip Kazlų Rūdės, Skešbalių, Žališios ir Šimonių girių, Viešvilės teritorijose. Eolinio reljefo tyrimuose išryškėjo 2 tyrimų arealai: pajūrio kopos ir žemyninės kopos. Pajūryje tyrimus vykdė ir darbų yra paskelbę: Vytautas Gudelis, Vytautas Minkevičius, Emilija Michaliukaitė, Regina Morkūnaitė, Stasys Paškauskas, Algimantas Česnulevičius. Žemyninių kopų reljefą nagrinėjo Henrikas Kristapavičius, Vytautas Gudelis, Ramunė Vaitonienė (Česnulevičius ir kt., 2011).

Apie senųjų kontinentinių kopų tyrimų istoriją Violeta Pukelytė (Pukelytė, 2011) parašė apibendrinamąjį straipsnį, kur sugrupavo šiuos tyrimus į paleogeografinius, geomorfologinius, amžiaus nustatymo ir struktūrinius. Darbe pažymėta, kad detalius Dzūkijos kontinentinių kopų tyrimus 1972–1976 m. atliko R. Vaitonienė, kurios tyrimo rezultatai paskelbti bendrose su V. Gudeliu publikacijose (Pukelytė, 2011).

Viešvilės kontinentinių kopų masyvas (darbe jis vadinamas Kaskalnio masyvu) detaliau tirtas Geografijos instituto mokslo darbuotojų, parašiusių ataskaitą apie Viešvilės upės baseino fizinius-geografinius bruožus (Ataskaita, 1993). V. Klimavičienė detaliau charakterizavo Eičių masyvo litologinius ypatumus (Klimavičienė, 1963–1964).

Šiame darbe remtasi minėtais darbais, gilintasi į faktinius duomenis (lentelių, schemų), autoriaus atliktas smėlių granuliometrijos analizės.

Darbo tikslas – parodyti Viešvilės (Kaskalnio) eolinio masyvo formų įvairovę, ypatumus, susidarymą.

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos.

Uždaviniai – charakterizuoti, kaip vyko kopų susidarymas, kas nulėmė formų pasiskirstymą, apibūdinti nuogulas pagal literatūrinius šaltinius ir hipsometrinius žemėlapius (M 1:10 000, 1:25 000) vėlyvojo ledynmečio ir poledynmečio procesus (prieledyninius baseinus, besiformuojantį upių tinklą).

Darbo metodai – lauko kartografavimo darbai, kasiniai, mėginių surinkimas ir smėlių sudėties analizė, fotofiksacija. Medžiaga surinkta 2013 m. vasaros ekspedicijos metu, kai buvo atlikta keletas kasinių, imami mėginiai (apie 20), tirti karjerai, kuriuose atsidendžia smėlių tekstūros. Tekste pateikta kelių atodangu smėlių granulimetrinės sudėties rezultatai.

Raktiniai žodžiai: kontinentinės kopos, prieledyninis baseinas, poledynmetis, parabolinė kopa, eoliniai procesai, holocenas.

Bendri kopų formavimosi veiksniai ir įvairovė

Eoliniuose procesuose skiriama dviejų grupių veiksniai: aktyvieji ir pasyvieji. Labai skirtingų nuomonių esama vėjų, vyravusių žemyninių kopų susidarymo laikotarpiu, krypties atžvilgiu. Ilgą laiką buvo manoma, kad tuo metu galėjo vyravoti vakarų, o antraeilę reikšmę galėjo turėti šiaurės vakarų ir pietvakarių vėjai. Paskutinės geologų išvados iš esmės patvirtina šį spėjimą, nes autoriai (Baltrūnas ir kt., 1998) teigia, jog ledynui traukiantis iš Lietuvos teritorijos vasaromis vyravo išilgai ledyno pakraščio pūtę šiaur rytinės krypties vėjai. Šiems vėjams netrukde ir piečiau tyvuliavęs didelis limnoglacialinis baseinas. Traukiantis ledynui ir nuslūgus prieledyninėms marioms, sukosi ir vasarą vyraujančių vėjų kryptis rytų ir pietryčių link (Baltrūnas ir kt., 1998).

Skirtingų nuomonių esama ir kalbant apie kopų susidarymo laiką ir vystymosi trukmę. V. Gudelis yra tos nuomonės, kad kontinentinės kopos pietryčių smėlėtojoje lygumoje susidarė alerodo pradžioje ar net dar anksčiau (Gudelis, 1968). A. Seibutis teigia, kad nagrinėjamos kopos šiandieninį pavidalą igijo ne anksčiau kaip borealio laikotarpiu (Seibutis, 1964). Išnagrinėjus ekologines sąlygas, galima tvirtinti, kad kopoms formuotis buvo palankesnis preborealis–borealis negu alerodas. Spėjama, jog drėgnajame atlantėje kontinentinės kopos apaugo brandžiais miškais (Seibutis, 1964), t. y. kopos išgyveno savo stabilizavimosi laikotarpį, kuris tęsiasi ligi šiol.

Prie pasyvių priskirtini: substratas, reljefas, ant kurio vystosi kopos, augalija. Pastarojo veiksnio įtaka taip pat turi dvejopą pobūdį. Vienu atveju augalija yra kopų formavimosi priežastis, kitu – šio proceso stabdys. Augalija turi lemiamą reikšmę kopų stabilizacijai ir formų užkonservavimui. Dažnai augalija užkonservuoja kopas nepasikeitusias, pirminės būklės. Kaip tik tokiais atvejais gamtoje ir išlieka pirminių elementarių formų kopos. Taigi augalija yra ir kopų evoliucijos stabdys. Ji nutraukia kopos vystymąsi. Vandenių įtaka gali būti tiesioginė (kliuvinys, erozija) ir netiesioginė (gruntinių vandenių lygio svyravimai). Esant žemam gruntinių vandenių lygiui susidaro palankios sąlygos kopoms vystytis, jam paaukštėjus – nepalankios. Klimatas veikia daugiausia kaip netiesioginis veiksnys. Jis gali silpninti arba stiprinti kitus veiksnius. Aktyvūs veiksniai – tai vėjas ir žmogus. Vėjas – svarbiausias kopas kuriantis veiksnys, nors, antra vertus, kopų regeneracijos fazėje jis vaidina ir kopų ardytojo vaidmenį. Dvejopai galima vertinti ir antropogeninį

veiksni. Žmogus gali pasireikšti kaip kopas ardantis ir kaip stabilizuojantis veiksnys. Ypač stiprus antropogeninis kopų ardymas prasidėjo holoceno laikotarpiu.

Pirminiais kopų tipais dažniausiai yra laikomi smėlio kaubrai. Jų susidarymo priežastis – nelygumai paviršiuje ar net oro srauto gūsingumas. Kaubrų forma yra labai kintanti ir netaisyklinga. Kai medžiaga, iš kurios formuojasi kopos, kaupiasi intensyviau, kaubrai gali susišlieti ir virsti kopagūbriais. Tiesūs asimetriški kopagūbriai gali susidaryti veikiant laisvajai smėlio akumuliacijai arba esant reljefo nelygumams bei augalijos užtvarams. Smėlis kaupiasi įvairaus ilgumo gūbriais (1 pav.), išsidėsčiusiais statmenai vėjo kryptčiai. Sauso klimato sąlygomis jie greitai virsta barchanais, drėgno klimato sąlygomis, dalyvaujant augalijai, t. y. jai sutvirtinant kopagūbrio sparnus, šie pradeda atsilikti ir susidaro

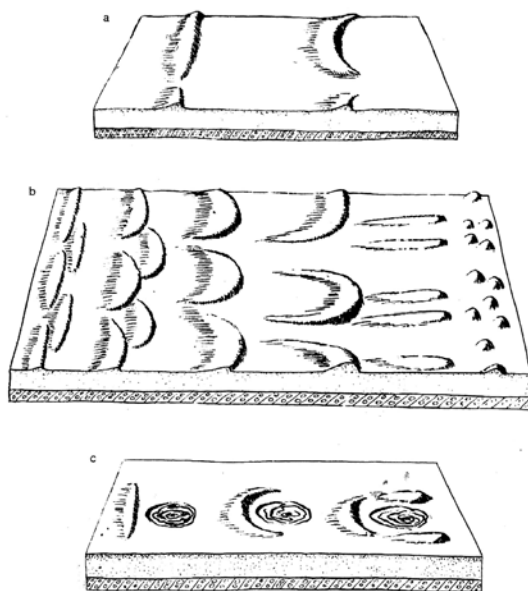
1 pav. Gūbrio šlaitas Kaskalnio kopų masyvo pietvakarinėje dalyje. Autorės nuotr.

iš pradžių silpnai, paskui vidutiniškai ir pagaliau stipriai išlenktos formos kopos, kurios kitaip dar vadinamos parabolinėmis kopomis. Tolesnėje evoliucijos eigoje, kai neprinešama smėlio, o jis tik išpustomas, parabolinės kopos gali pertrūkti ir virsti tiesiais simetriškais kopagūbriais su grupėmis kaubrų. Šiuo atveju simetriški kopagūbriai ir kaubrai yra epigenetinės, išvestinės formos. Stipriai išlenktų kopagūbrių pasitaiko labai retai. Tai liudija, kad žemyninės kopos neturėjo palankių sąlygų tolimai migracijai, o jų komplikuoją vystymosi eigą nulėmė kiti veiksniai, pavyzdžiui, nevienodas gruntinio vandens lygis įvairiose sukopinto smėlio ploto vietose, pagaliau smėlio dangos storio sluoksniai ir t. t. Tiesus kopagūbris formuojasi kitaip, kai jo migracijos kelyje pasitaiko kliuvynys. Tuomet dalies kopagūbrio slinkimas pristabdomas, o laisvai judančios dalys išsišauna į priekį (susidaro ragai). Tokie išlenkti kopagūbriai vadinami barchanoidiniais. Tokie yra pagrindiniai elementarių kopų formavimosi ir evoliucijos atvejai (2 pav.).

Tačiau elementarios kopos retai kada išlieka gamtoje nepakitusios. Įvairiose raidos stadijose jos gali įvairiais būdais susišlieti, atskiros jų dalys dėl defliacijos dažnai esti visai išpustomos arba įgyja netaisyklingą formą. Taip susidaro netaisyklingų formų kopos, kurios konstatuojamos daug dažniau nei elementarios. Tipiškiausi kopų susišliėjimo atvejai yra šliejimasis galais, keteromis ir įvairiai. Susišliejus kopagūbriams galais susidaro įvairių vingiuotų kopagūbrių atmainos. Vingiuoti be atšakų kopagūbriai susidaro tada, kai tiesūs kopagūbriai susišlieja galais. Jie gali būti asimetriški ir simetriški. Vingiuotų kopagūbrių su vienpu-

sėmis atšakomis kilmė yra sietina su išlenktų kopagūbrių šliejimusi galais. Atšakų ilgis ir skaičius priklauso nuo susišliejusių kopagūbrių išlenktumo laipsnio ir jų skaičiaus. Vingiuoti kopagūbriai su abipusėmis atšakomis susidarė greičiausiai dėl kliuvinių arba galais susišliejus išlenktiems ir barchanoidiniams kopagūbriams. Susišliejus dviem kopagūbriams keturomis susidaro keimeriškas dviejų keturų kopagūbris. Tai komplikuočiausia kopagūbrių atmaina, jų santykiniai aukščiai siekia 20 m.

Čia buvo apžvelgti tik tipiškiausi elementarių ir sudėtingų kopų genezės ir evoliucijos atvejai. Iš tikrųjų tiek pačios kopų formos, tiek ir jų atsiradimas bei formavimasis yra labai įvairūs ir visų atvejų čia išnagrinėti neįmanoma (Gudelis, Vaitonienė, 1974).

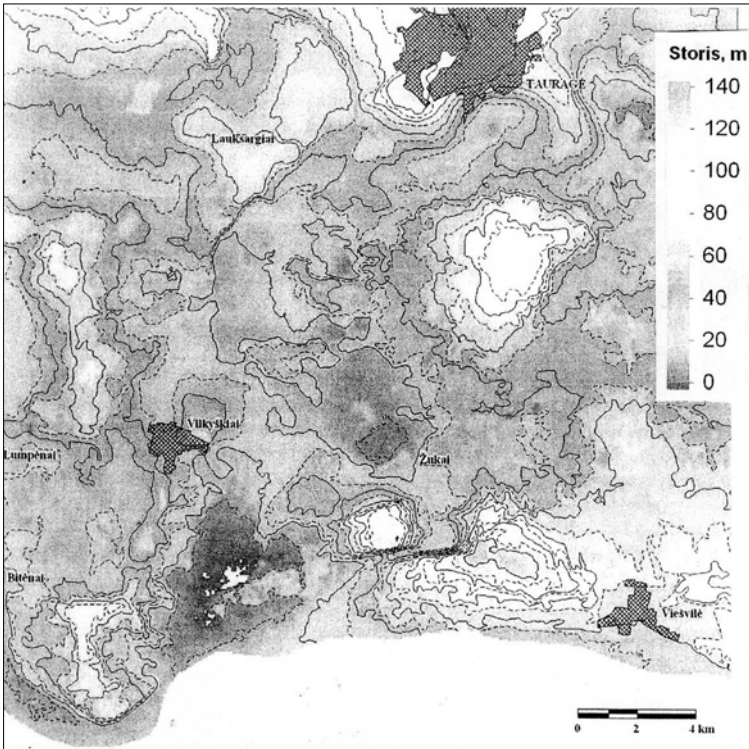
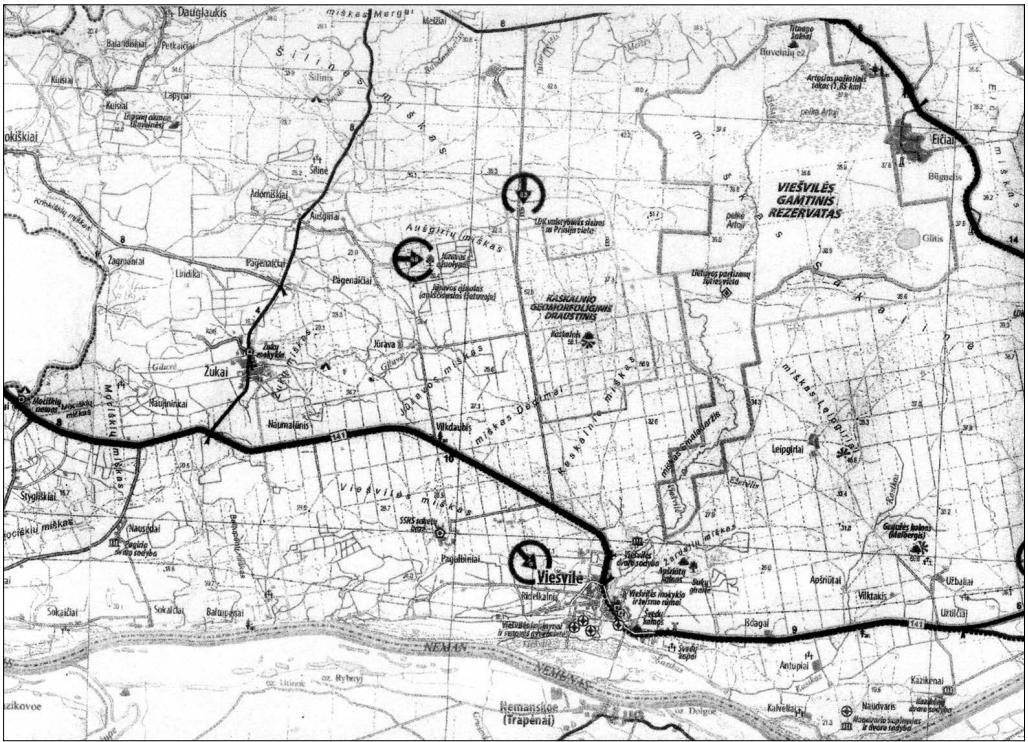
2 pav. Elementarių eolinių formų raida: a – barchanų susidarymas; b – tiesių asimetrinių kopagūbrių evoliucija; c – tiesaus kopagūbrio evoliucija esant kliuviniui (Gudelis, Vaitonienė, 1974)

Viešvilės apylinkių paviršių nulėmę geomorfologiniai ypatumai

Tačiau tiriamoje teritorijoje kopos susiformavusios ant ankstesnių geomorfologinių procesų (ledyno tirpsmo ir pasitvenkimo) suklostytų nuogulų, kurių sudėtis turi įtakos pustymo pobūdžiui, kopų formoms, išsidėstymui.

Įvade paminėta gilesnių sluoksnių (po kvartero nuogulom) sandara, kurių iškilimai daro įtaką reljefo formų aukščiui. Pagal geologinio kartografavimo duomenis (Geologinis kartografavimas..., 2008–2010), kvartero nuogulos plote nuo Tauragės, apimant Laūksargius, Lumpėnus, Vilkỹškius, Žukùs, Viešvilę iki Nėmuno, paplitusios nevienodai (3 pav.). Iš viso šiame plote išgręžta apie 288 gręžinius. Pagal juos kvartero nuogulų storis kinta nuo kelių metrų Nėmuno, Jūros ir Šešuviės upių slėniuose iki 130 m pietrytinėje ploto dalyje, kur pokvarteriniame paviršiuje yra paleoįrėžių ir paleoįdubų (Aleksa, 2007).

Mažiausias nuogulų storis – 8–30 m – yra centrinėje ir šiaurinėje Tauragės ploto (4 pav.) dalyje, kur pokvarterinis paviršius iškilęs iki -5–+10 m abs. aukščio. Didžiausias nuogulų storis – 130 m aptiktas pietrytinėje minimo ploto dalyje, kur pokvarterinis paviršius slūgso – 105 m abs. aukštyje (4 pav.). Čia, kaip matome iš 4 pav., yra Viešvilės miestelis su šiauriau išsidėsčiusiu Kaskalnio kopynu.

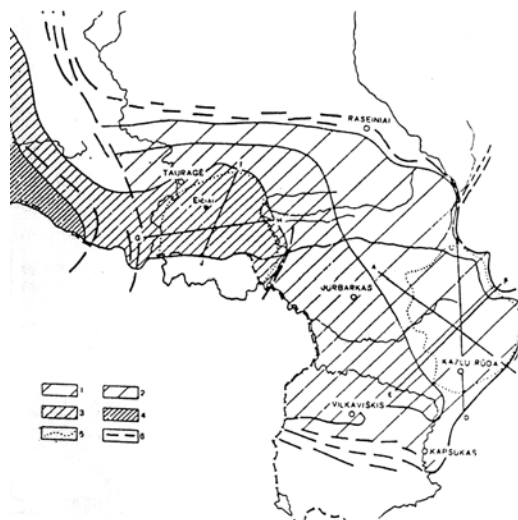
3 pav. Viešvilės apylinkių situacija

4 pav. Kvartero nuogulų storio schema (pagal P. Aleksos 2007 m. kvartero nuogulų storių žemėlapi)

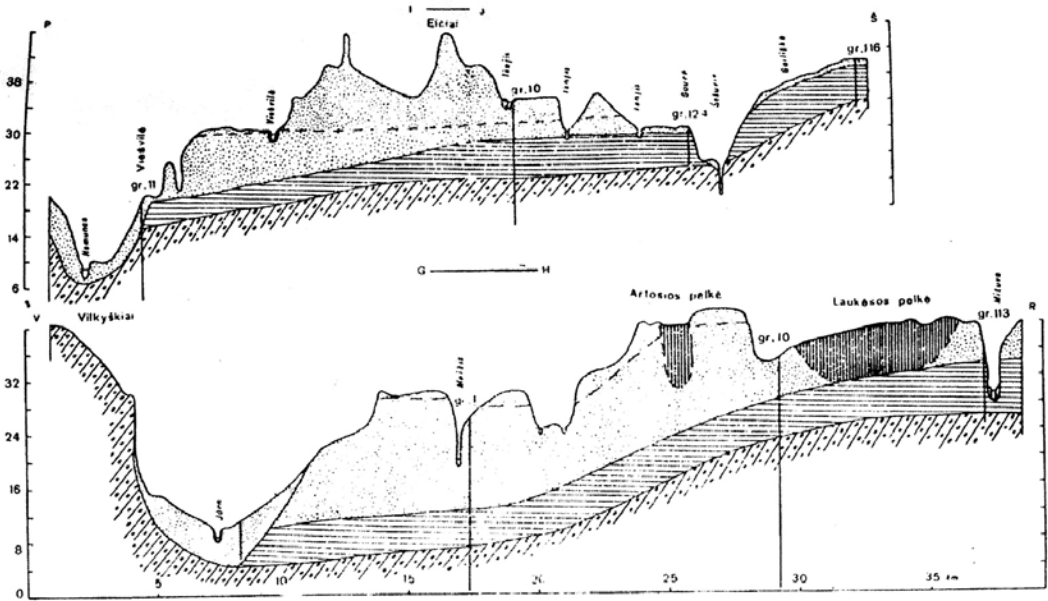
Pietvakarių Lietuvos lyguma patenka į Vakarų zoną, kurioje reiškėsi įvairių geologinių periodų žemės plutos grimzdimo tendencijos ir ryšium su tuo įvairių sistemų nuosėdų kaupimasis. Paskutiniame ledynmetyje Pietvakarių lygumos vietoje buvo išplitęs stambus priledyninis baseinas, išeinantis toli į vakarus už Lietuvos ribų. Tauragės plytinių karjeruose juostuotų molių storymė siekia 10–12 m. Šiame rajone vyrauja visiškai plokščias paviršius, su nežymiu nuolydžiu vakarų link (Čepulytė, 1956). Baseino reljefą formavo paskutinio apledėjimo Nemuno žemupio ledyno plaštaka, kuri tirpdama išlygino paviršių ir paliko neryškius recesinius pakraštinius gūbrius, kuriuos nulygino limnoglacialiniai baseinai. Tokių gūbrių egzistavimą patvirtina ryškios ties Apšrūtais, Užbaliais, Leipgiriais, Eičiais iškylančios stambios kalvos, apdengtos limnoglacialiniais smėliais (Ataskaita..., 1993). Priledyninio baseino lygis (baseinas, kaip paminėjo A. Basalykas (Basalykas, 1960), čia telkšojo ir prieš užslenkant Nemuno žemupio plaštakai) iš pradžių siekė 120–130 m aukštį, paskui slūgo iki 105–100, 80, 60–65, 40 m absoliutiniame aukštyje. Laipsniškas slūgimas paliko nuosėdas; giliose dugno vietose smulkiausias nuosėdas, dažniausiai molius, seklesnėse vietose – dulkiškus priemėlius arba smulkiagrūdžius smėlius. Todėl tokios nuosėdos ant molių vadinamos dvinarėmis (Ataskaita..., 1993). A. Garunkštis, gvildenantis Vidurio Lietuvos limnoglacialinių baseinų krantinius darinius (Garunkštis, 1961), pavadino čia buvusį baseiną Jūros–Šešupės vardu ir priskyrė jį prie didžiųjų baseinų, kurie pažymėti visuose Lietuvos geomorfologiniuose žemėlapiuose. R. Kunskas, lygindamas Kazlų Rūdos ir Pietryčių Lietuvos kontinentines kopas su Viešvilės masyvu, rašo, kad, pvz., Kazlų Rūdos kopos turi savitų bruožų (Kunskas R., 2002–2005). Jis minėtas smėlines lygumas, tarp jų ir Kāršuvos, laiko limnoglacialinėmis, seklaežerinėmis su periodiškai tūnojusiais ledo luistais (Kunskas R., 2002–2005).

Priledyniniam ežerui pereinant iš vieno lygio į kitą, atitinkamai formavosi ir dabartinis Tauragės bei Jurbarko rajonų upių tinklas. Minimo baseino susiformavimą (5 pav.) plačiau nagrinėjo A. Basalykas, o šio baseino juostuotuosius molius detalčiau tyrė V. Mikaila (Klimavičienė, 1963–1964).

Paminėta, kad, remiantis varvometriniais skaičiavimais, baseino trukmė buvo nustatyta siekianti 280–300 metų. Pavyzdžiui, Klimavičienė (1963–1964) teigė,

5 pav. Limnoglacialinio baseino lygiai ir smėlynų išplitimas (iš dalies pagal A. Basalyką): 1 – lygis, performuotas 80–90 m aukščio priledyninio baseino, 2 – lygumos lygis, performuotas 60–65 m aukščio priledyninio baseino, 3 – reljefo lygis, performuotas 40 m aukščio baseino, 4 – reljefo lygis, performuotas 16–20 m aukščio priledyninio baseino, 5 – smėlynų išplitimo ribos, 6 – ledyno liežuvių palikti pakraštiniai dariniai

kad Eičių smėlyno smėliai susiklostė, 6 pav. Eičių smėlyno geologiniai-litologiniai esant limnoglacialiniam baseinui 40 m profiliai (Klimavičienė, 1963–1964)

lygyje. Šio baseino kranto linija ėjo per Sudārgā, Jūrbarkā, į šiaurę nuo Gaūrės ir Tauragės. Į minėtą baseiną šiauriniame krante įtekėjo Jūra, rytiniame – Mituvā, Vidāuja, Antvardė. Didžiausią reikšmę turėjo prailgėjęs Nemunas, kurio žiotys buvo ties Jūrbarku. Nemunas bei kitos upės prinešė daug smėlio, kuris padengė visą baseino dugną, apklodamas anksčiau susiklosčiusius juostuotus molius (Klimavičienė, 1963–1964). Kaip profiliuose (6 pav.) paminėjo ši autorė, limnoglacialinių smėlių sluoksnio storis kinta nuo kelių iki 14 m, o vidutinis – 4 m. Sluoksnis storėja vakarų kryptim, Jūros slėnio link, nes šia kryptimi žemėja moreninio pagrindo ir juostuotų molių kraigas (Klimavičienė, 1963–1964). Kaip pripažįstama geomorfologų, šiuos smėlius daug kur pradėjo pustyti vėjai. Ištekėjus šio lygio baseinui, susiformavo Nemuno žemupio ruožas žemiau Jurbarko, Mituvos žemupys, Šešupės žemupys ir Jūros žemupys (žemiau Tauragės) (Ataskaita..., 1993).

Svarbus klausimas suprantant kopų susidarymą, tai kontinentinių kopų amžiaus nustatymas. Kaip minėta, V. Gudelis mano, kad kopos (daugiausia kalbama apie Pietryčių Lietuvą) pradėjo formotis alerodo laikotarpiu (Gudelis, 1961, 1973). J. Satkūnas su kolegomis paskelbė publikaciją (Саткунас ir kt., 1991), kurioje pirmieji paskelbė eolinių nuogulų datavimą termoluminescenciniu metodu. Manoma, kad Pietryčių Lietuvoje Skersabalių eoliniame masyve nuogulų amžius kinta tarp 13,2 ir 10 tūkst. metų. A. Bitino publikacijose (Bitinas, 2004) rašoma, kad Kazlų Rūdos eolinio masyvo vienos kopos amžius, nustatytas termoluminescencijos metodu, siekia 7,4–6 tūkst. metų. Remiantis tokiais duomenimis, galima teigti, kad Pietvakarių Lietuvoje eoliniai procesai prasidėjo vėlyvuuju ledynmečiu, nusekus limnoglacialiniam baseinui ir atsidengus jo suklostytiems smėliams. Galutinai šis procesas užgeso apytikriai prieš 6 tūkst. metų, t. y. atlantio antrojoje pusėje (Pukelytė, 2011).

Kaskalnio kopų masių formų charakteristika

Kaskalnio geomorfologiniame draustinyje išskirta ant prieledyninio baseino susiklosčiusių nuogulų supustytos kopos. Draustinio plotas 905 ha, jis įkurtas 1988 m. Jurbarko savivaldybės rajone. Detalesnių duomenų apie kopas nerasta, išskyrus Vikipedijos ir Didžiosios LE straipsnius.

Pagal topografinį žemėlapi (M 1:10000) ir lauko tyrimus matyti, kad kopų pagrindinės formos yra parabolines kopos – į rytus išlenkti gūbriai su ryškiais atragiais į vakarus. Jų aukštis vakarinėje dalyje svyruoja 32–52–58 m abs. a., vidurinėje dalyje nuo 51 iki 56,7 m abs. a., o rytinė dalis link Viešvilės upės pasižymi siaurais neaukštais vingiuotais gūbriukais 33–35 m abs. a. ir banguotomis smėlinėmis lygumomis. Viešvilės masyvo aukščiausios Kaskalnio kopos abs. aukštis siekia 654 m (remiamasi topografiniu žemėlapiu). Viešvilės–Eiguvos miške link Viešvilės miestelio plyti lėkštai banguota smėlinga lyguma, apsodinta pušynais. Topografiniame žemėlapyje (M 1:10000) matyti (7 pav.), kad parabolinių kopų ilgis vakarinėje masyvo dalyje siekia 600–800 m, o vidurinėje dalyje formos sudėtingesnės, susišliejusios keteromis ir atragiais, siekia apie 2 km ilgio. Tokių formų kaip parabolines kopos buvimas rodo, kad čia vyravo pastovesni vakarų krypties vėjai, tad rytiniai kopų šlaitai statesni nei vakariniai, nes jie yra užuovėjiniai (8 pav.).

Kopų keteros išlinkusios lanku į pietrytinę pusę, tai galėjo lemti aktyvesni šiaurvakariniai vėjai. Parabolinių kopų dominavimas su išlenktais į vakarus atragiais rodo, kad dažniausiai kopos susidarė atsiradus augalams, pristabdantiems gūbrių slinkimą į rytus. Tarp Kaskalnio kopų masyvo vakarinės ir vidurinės dalies yra lyguminių plotų ir pailgų dubių ruožas, kas gali patvirtinti pustymą vykus etapais.

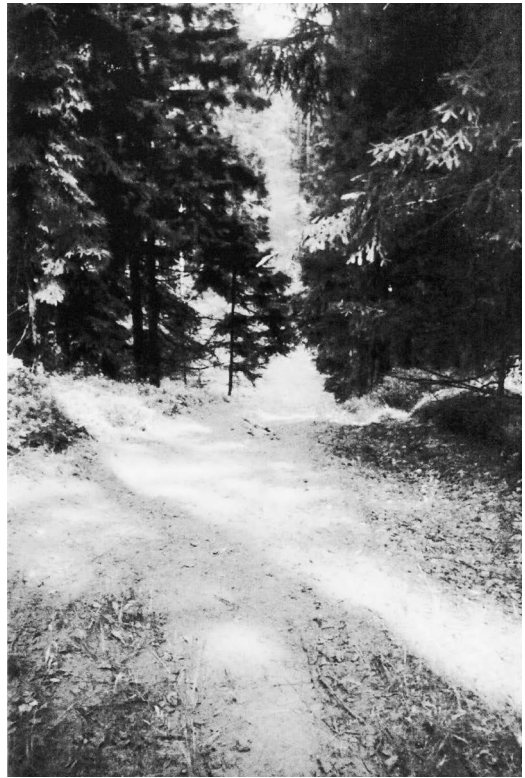
1993 metų darbe (Ataskaita..., 1993) paminėta, kad morfometriniu ir morfografiniu požiūriu Kaskalnio masyvas neturi sau lygių Lietuvoje. Jo rytinė dalis,

7 pav. Vakarinės Kaskalnio masyvo kopų dalies (vakarinėje dalyje – kelias į Taūrage) hipsometriniu žemėlapiu M 1:10000 fragmentas. Matyti parabolinių kopų išlenkti atragiai

kuri yra lygesnė ir su nedideliais gūbriukais 33–34 m abs. a., atsiremia į upę Viešvilę, kurios susidarymas gali būti nulemtas vėlesnio prieleidyninio ežero nusidrenavimo. Viešvilės upė (ilgis 21,4 km) savo amžiumi yra viena jauniausių upių ir jos slėnio formavimasis prasidėjo nusekus limnoglacialiniam baseinui ir pažemėjus erozijos bazei Nemuno žiotyse. Kopų judėjimas galėjo vykti tarp liekaninių baseinelių vandenu, o žymioje Kazokų brastoje (9 pav.), kur kopos „peršoka upę“, remiantis R. Kunsko žodžiais, galėjo tūnoti negyvo ledo luistas (jį užpustė smėlis), o vėliau įdubo ir čia prasiveržė upė. Darbe minima, kad tarp Gličio ir Viešvilės žiočių bei Kazokų brastos ilgiausiai išsilaikė ežeras (Ataskaita..., 1993).

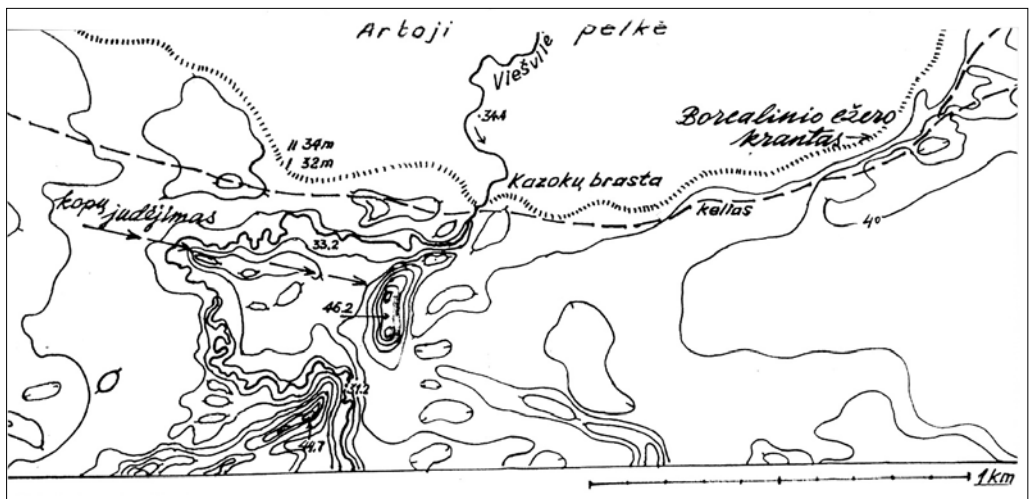
Geomorfologai mano, kad kopų susidarymas nevienalaikis, įvairuoja etapais poledynmety ir holocene. Charakterizuotas prieleidyninis baseinas slūgo, skalaudamas jame esančias salas, o aplink galėjo plūduriuoti atsiplėšusio ledo luistai. Minėtas didžiausias kvarterio nuogulų storis šiauriau Viešvilės (130 m storio) galėjo daryti įtaką kopų formavimuisi šioje teritorijoje. Moreninės salos, padengtos ežerinėmis nuosėdomis, buvo tinkama vieta pustymo procesams rodytis anksčiausiai. Čia, nusidrenavus galutinai ežerams, vėjas galėjo nuosek-

8 pav. Matyti status kopos šlaitas pro miško proskyną (Kaskalnio masyve). Autorės nuotr.

8 pav. Matyti status kopos šlaitas pro miško proskyną (Kaskalnio masyve). Autorės nuotr.

9 pav. Kopų situacija ties Kazokų brasta (pg Ataskaita... 1993, R. Kunsko sk.)

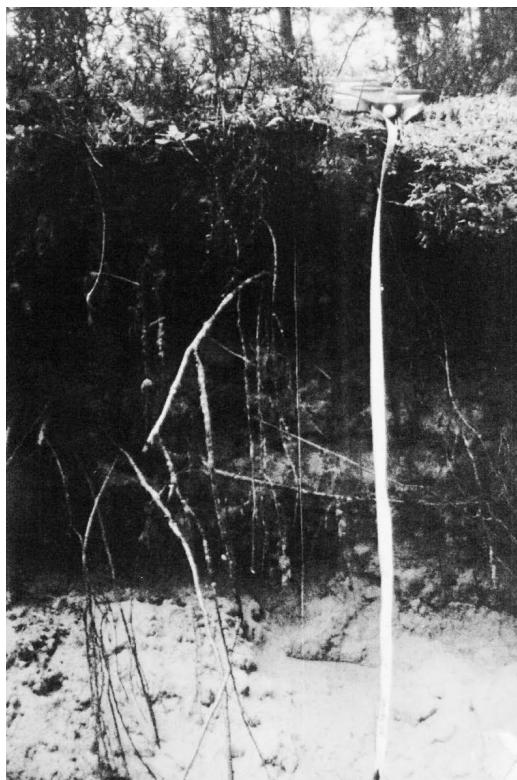
liau be kliūčių pustyti ir perpustyti nuogulas, o prieš tai susidariusios kopos irgi turėjo įtakos naujų formų susidarymui. Šiaurvakarinėje masyvo dalyje matyti užlenkti 43,3 m abs. a. parabolinių kopų atragiai, kurių staigus užlenktumas byloja apie santykinai nedidelę kopų tranzitui teritoriją. Rytuose vėliausiai nusidrenavęs ežeras buvo stabdys migruoti kopoms į rytus ir pastarosios stūmėsi viena ant kitos, telkėsi vidurinėje masyvo dalyje. Dubės tarp atragių parodo gruntinių vandenu svyravimus, kai pakilęs gruntinis vanduo apsemdavo žemiausias tarpkopes. Smėlio nuogulų granulimetrinė analizė parodo teritorijas, iš kurių daugiau išpustoma ir kur daugiau akumuliuojama.

Kopinių smėlių litologinė charakteristika

Išvesti ribą tarp eolinių ir limnoglacialinių smėlių gana sunku. Kaip nustatė Eičių masyvo tyrėja V. Klimavičienė (Klimavičienė, 1963–1964), pagal granulimetrinę sudėtį limnoglacialiniai smėliai yra įvairiagrūdžiai ir juose vyrauja smulkiagrūdės (56,32 proc.) ir vidutiniagrūdės (24,35 proc.) frakcijos. Eoliniai smėliai taip pat yra įvairiagrūdžiai, tačiau juose pastebimai yra padidėjęs vidutiniagrūdžių (33,74 proc.), o sumažėjęs smulkiagrūdžių (50,32 proc.) ir itin smulkiagrūdžių dalelių kiekis. Veikiant ilgai vėjui, kopose būna išpustomos smulkios dalelės ir smėliai pasižymi geru išrūšiuotumu. Į pietryčius nuo Eičių karjere viršutinės dalies limnoglacialiniai smėliai yra horizontaliai sluoksniuoti, kai matosi rudos geležingos juostelės. Giliau smėlis smulkėja, o sluoksniuotumo nematyti (Klimavičienė, 1963–1964). Pateikti pastarosios autorės duomenys yra lygintini su kt. kopų masyvų duomenimis (Morkūnaitė, 2005, Klimavičienė B., 1968) ir mūsų mėginių duomenimis t. p.

Pagal mūsų analizės, kasinio karjere abipus kelio, esančio pietvakarinėje Kaskalnio masyvo dalyje, kur kopų aukštis siekė 43,3 m abs. a., 2 m nuo viršaus atsiveria humingas palaidoto dirvožemio sluoksnis, kuris žymi buvusio miško buvimą ir kartu pakartotinį pustymą po miško išnykimo (10 pav.).

Pirmos iškasos mėginių granulimetrinėje sudėtyje (mėginiai 10, 15, 20 cm nuo viršaus) vyrauja smulkiagrūdė frakcija 0,2–0,16 mm, kurios kiekis siekia apie 20 proc. Stambiagrūdžio smėlio frakcija 0,63–0,5 mm sudaro apie 0,13 proc. Rūdninkų masyve (Pietryčių Lietuva) taip pat vyrauja smulkiagrūdžiai smėliai, tačiau ši frakcija viršija 60 proc. (Dvareckas ir kt., 1996). Ryti-

10 pav. Palaidoto dirvožemio sluoksnis Kaskalnio masyvo karjero sienelėje. Autorės nuotr.

nėse ir pietrytinėse Lietuvos dalyse paviršius anksčiau atsipalaidavo nuo ledyno „naštos“ ir limnoglacialiniai bei fluviooglacialiniai smėliai buvo ilgiau pustomi, ką byloja smulkesnių frakcijų didesnis kiekis.

Detalesnė eolinių nuogulų litologinė analizė atskleistų priešvėjinių ir užuovėjinių šlaitų susidarymo skirtumus, atragių savybes, galimas masyvo didesnės ir stipresnės akumuliacijos zonas, kas bus atlikta tolimesniuose darbuose. Šiuo darbu apibendrinama, kad pagal morfogenezę, palyginus su Pietryčių Lietuvos masyvais, Kaskalnio kopų reljefas ne tiek įvairuoja kaip kitų Lietuvos kopynų.

Išvados

1. Pietvakarių Lietuvoje (kur yra tiriama teritorija) telkšojo Jūros–Šešupės priededyninis baseinas ir prieš užslenkant Nemuno žemupio ledyno plaštakai iš pradžių siekė 120–130 m aukštį, paskui slūgo iki 105–100, 80, 60–65, 40 m absoliutiniame aukštyje. Laipsniškas slūgimas paliko dvinares nuosėdų storumes: giliose dugno vietose smulkiusias nuosėdas, dažniausiai molius, seklesnėse vietose – dulkiškus priesmėlius arba smulkiagrūdžius smėlius.

2. Pagal geologinio kartografavimo duomenis, šiauriau Viešvilės kvartero nuogulų storis didžiausias – iki 130 m, o limnoglacialinių (priededyninių baseinų) smėlių storis prie pat Viešvilės apie 4 m. Smulkiagrūdžiai baseinų suklostyti smėliai neatsparūs pustymui, tad prasidėjo eoliniai procesai.

3. Pagrindinės reljefo formos yra parabolinės kopos – į rytus išlenkti gūbriai su ryškiais atragiais. Jų aukštis vakarinėje dalyje svyruoja 32–52–58 m abs. a., vidurinėje dalyje nuo 51 iki 56,7 m abs. a., o rytinė dalis pasižymi siaurais neaukštais vingiuotais gūbriukais 33–35 m abs. a. ir banguotomis smėlinėmis lygumomis.

4. Parabolinių kopų ilgis vakarinėje masyvo dalyje siekia 600–800 m, o vidurinėje dalyje formos sudėtingesnės, susišliejusios keteromis ir atragiais, siekia apie 2 km ilgio. Parabolės forma ir atragių išsilenkimas rodo, kad Kaskalnio (Viešvilės) kopas formavo intensyviausi šiaurvakariniai vėjai. Dubių ir lyguminių plotų buvimas rodo kopodarą vykus etapais.

5. Parabolinių kopų staigus atragių (43,3 m abs. a.) užsilenkimas šiaurvakarinėje dalyje parodo, kad kopos formavosi pagal tranzitą nedidelio ploto teritorijoje. Kopų „atsitrenkimas“ į rytuose esantį baseiną nulėmė didesnius jų aukščius vidurinėje dalyje.

6. Iškasos smėliuose (šalia Kaskalnio kopos) vyrauja smulkiagrūdė frakcija 0,2–0,16 mm, kurios kiekis siekia apie 20 proc., o Rūdinkų masyve (Pietryčių Lietuva) taip pat vyrauja smulkiagrūdžiai smėliai, tačiau ši frakcija viršija 60 proc. Tai galimai parodo trumpesnę pustymo laiką tiriamoje teritorijoje.

Literatūra

1. *Ataskaita. Viešvilės upės baseino fizinė geografinė charakteristika*, Vilnius, Geografijos institutas, 1993.
2. Basalykas A. Nemuno žemupio lyguma, *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Geografija ir geologija*, I, 1962.
3. Basalykas A. *Lietuvos TSR fizinė geografija*, II, Vilnius, 1965.
4. Bitinas A. The age of aeolian deposits of Lithuania, *Geologija*, t. 45, 2004.

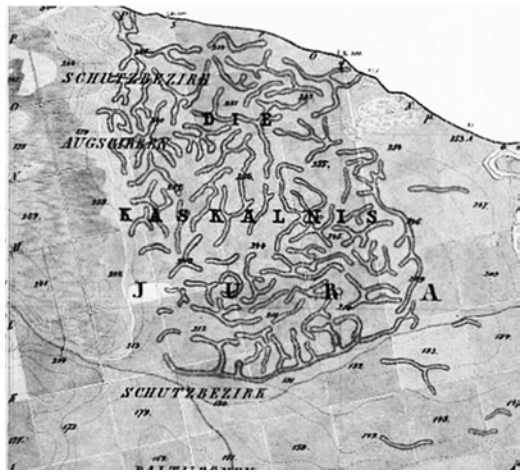
5. Česnulevičius A., Švedas K., Morkūnaitė R., Paškauskas S., Pukelytė V., Vekeriotienė I., Karmazienė D. Lithuania's geomorphology development in the 20th century in the context of global ideas, *Baltica*, Vol. 24, Special Issue, Geosciences in Lithuania: challenges and perspectives, 2011, Vilnius, p. 19–22.
6. Dvareckas V., Morkūnaitė R. Pietryčių Lietuvos senslėnio morfogenezė Vokės-Merkio vidurupyje, *Geografijos metraštis* 29, 1996, p. 51–63.
7. Garunkštis A. Vidurio Lietuvos limnoglacialinio baseino krantinių darinių klausimu, *Lietuvos TSR MA darbai, serija B*, t. 3, 1961.
8. *Geologinis kartografavimas 1:50000 masteliu Tauragės plote, 2008–2010*, Lietuvos geologijos tarnyba.
9. Gudelis V., Mikaila V. Lietuvos stambesnieji limnoglacialiniai baseinai ir jų reikšmė vėlyvojo ledynmečio geochronologijai ir paleogeografijai pažinti, *Collectanea acta geologica Lituanica*, V., 1960.
10. Gudelis V., Vaitonienė R. Lietuvos žemyninių kopų genetinė-morfodinaminė (evoliucinė) klasifikacija ir kai kurie kopodaros klausimai, *Geografinis metraštis*, t. 13, 1974.
11. Klimavičienė V. Kazlų Rūdos ir Eičių limnoglacialinių smėlynų sąrangos, litologijos ir morfologijos bruožai, *Geografinis metraštis*, t. 6–7, 1963–1964.
12. Kunskas R. Kazlų Rūdos smėlynų kraštovės kilmė ir sandara, *Lietuvos lokaliniai tyrimai. Gamta. Geografija. Kazlų Rūda. Valsčiai*, 2002–2005.
13. Morkūnaitė R. Comparative geomorphological characteristics of Lithuanian coastal and continental dunes, *Współczesna ewolucja rzeźby Polski*, VII Zjazd geomorfologów Polskich, Krakow, Institute of Geography and Spatial Management of the Jagiellonian University, 2005, p. 325–330.
14. Pukelytė V. Senujų žemyninių kopų tyrimai Lietuvoje, *Baltica*, Vol. 24, Special Issue 2011, p. 147–150.
15. Seibutis A. Borealinio ledo luistų tirpimo pėdsakai pelkių sluoksnyne, *Geografinis metraštis* 6–7, 1963–1964, p. 317–324.
16. Гуделис В. К. Очерк по геологии и палеогеографии четвертичного периода антропогена Литвы, *Czwartorzęd Europy Środkowej i Wschodniej*. Warszawa, 1961, cz. 1, 423–497.
17. Гуделис В. К. *Рельеф и четвертичные отложения Прибалтики*, Вильнюс, Минтис, 1973.
18. Климавичене В. Генетические типы четвертичных песков Литвы и их сравнительная литологическая характеристика. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата географических наук. Геоморфология, Вильнюс, ВГУ, 1968.
19. Саткунас Й. А., Гайгалас А. И., Хютт Г. И. Литогенез и время формирования Сярсабалайского эолового массива, *Геохронологические и изотопно-геохимические исследования в четвертичной геологии и археологии*, Вильнюс, 1991, с. 14–26.

Kaskalnio geomorfologinis draustinis

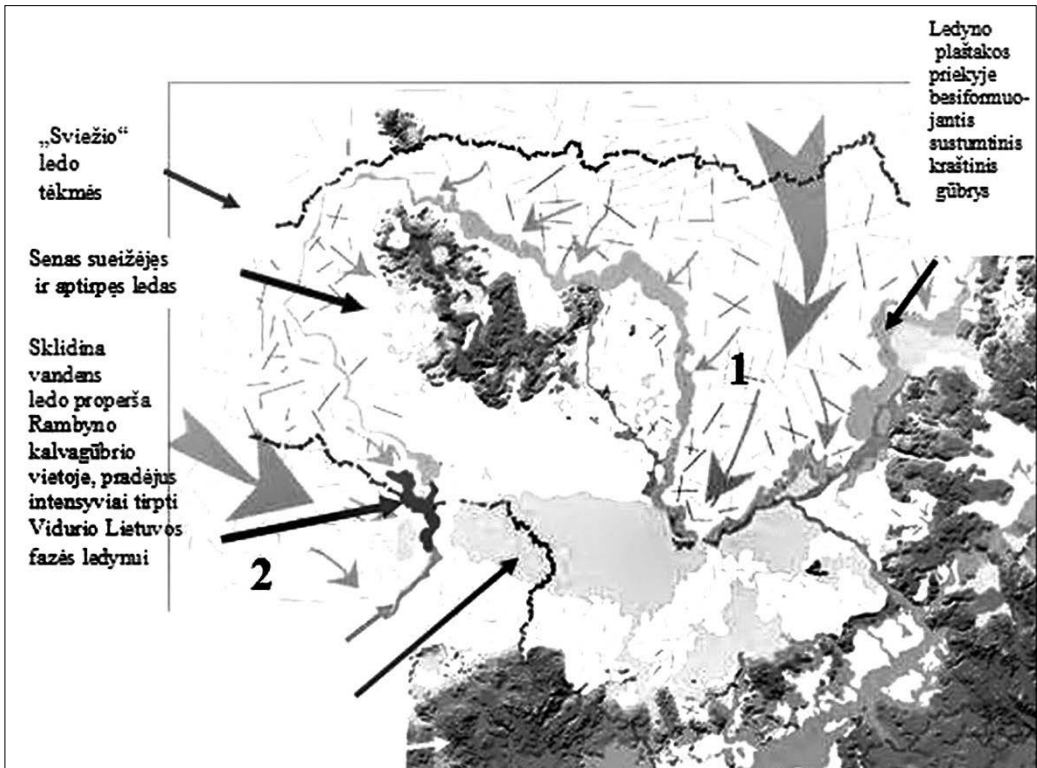
Algirdas Sinkevičius

Geomorfologiniuose draustiniuose saugomi vaizdingi Lietuvos peizažai, nepatekę į kraštovaizdžio draustinius. Jie, kaip saugomų teritorijų grupė, atsirado tik 1988 m. siekiant saugoti unikalius reljefo formų kompleksus: žemynines kopas, erozinius raguvynus, morenines kalvas ir fluvioglacialinius senslėnius. Lietuvoje yra 40 valstybinių, 4 savivaldybių ir 63 valstybiniuose parkuose esantys geomorfologiniai draustiniai. Įdomūs draustiniai, kuriuose saugomos žemyninės kopos. Kaskalnio draustinyje yra daug pušynais apaugusių kopų. Jos gana aukštos.

Kaskalnio kalvynas – pušynų apaugusi apie 905 ha ploto kalvota

Kaskalnio kalvynas. Jura Forst im Preußischen Urmesstischblatt 1862

Paskutinis apledėjimas (prieš 13–10 tūkst. m.). 1. Pagrindinio ledyno slinkimo kryptis.
2. Baltijos ledyno slinkimo kryptis

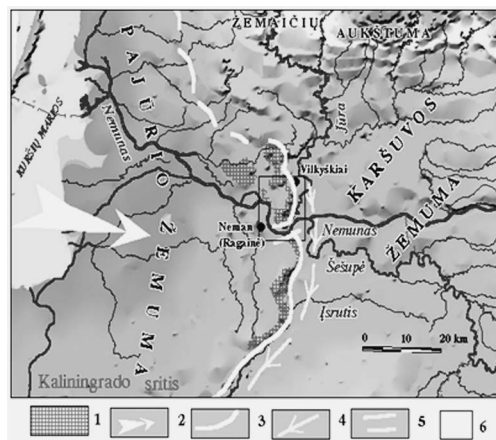

*Kvartero nuogulų
geologinis žemėlapis.
Gaigalas A. MLE,
t. 3, p. 422*

aukštuma, esanti Kāršuvos girioje už 4 km nuo Viešvilės į šiaurę. Aukščių skirtumai geriausiai matomi žingsniuojant išilgai kvartalinių linijų. Rytiniame 3 kvartalo pakraštyje prie buvusio bokšto kopa iškyla nuo 31 iki 57 m. Kaskalnio kalvos susiformavo paskutinio ledynmečio laikotarpiu. Kaipgi susidarė šis unikalus gamtos kūrinys? Jo, kaip ir Vilkyškių kalvagūbrio, susidarymas sietinas su ledyno išlinkimu Lietuvos teritorijon. Tai paaiškina 1924 m. anglų gamtininko H. Mortenzeno ir 1935 m. lietuvių geologų Č. Pakucko, 1939 m. – J. Dalinkevičiaus, vėliau geomorfologų A. Basalyko bei Č. Kudabos tyrinėjimai.

Pasitraukęs iš Baltijos aukštumų paskutinis ledynas Lietuvos teritorijoje buvo sustojęs 3 kartus. Jis paliko plačiai žinomus Pietų, Vidurio ir Šiaurės Lietuvos galinių morenų ruožus. Atnešta medžiaga sudaryta iš įvairių frakcijų, tačiau vyrauja priemoliai ir moliai. Atneštinė nusodinta medžiaga sudarė užtvanką ledyno tirpsmo vandenims. Dėl to jie buvo priversti tekėti į pietus, išilgai galinių morenų ruožo. Vandenys kuri laiką tekėjo pagal kalvagūbrį Jūros–Šešupės–Įsručio–Priėgliaus kloniu¹.

Ledynui sutirpus, krito vandens lygis Baltijos jūroje ir priededyninėse mariose, todėl tirpstančio ledyno vandenys visais įmanomais keliais ėmė veržtis jūros link. Palaipsniui galingi vandens srautai per Vilkyškių kalvagūbrį ties Ragainė pragrauzė 1,5–2,5 km pločio pralaužą ir tekėjo tiesiai į jūrą. Keisdama padėtį upės vaga formavo sudėtingą salpos paviršių, joje atsirado įvairių ežerėlių – buvusių senvagių. Nėmuno slėnis tada buvo siauresnis ir apie 20 m gilesnis, bet per tūkstančius metų užneštas aliuvinėmis sąnašomis. Tuomet visa teritorija tarp Jūros ir Mituvės upių buvo apsemta priededyninio ežero ir apnešta senovinės Nemuno deltos nuosėdomis – smėliais, kurie palaipsniui nugulė iki keliolikos metrų gylio sluoksniu. Mokslininkai teigia, kad žemyninės Kaskalnio kopos susidarė maždaug prieš 8–9 tūkst. metų.

*Vilkyškių kalvagūbrį formavusios ledyno
plaštakos padėtis. 1 – Vilkyškių kalvagūbris;
2 – pagrindinė ledyno slinkimo Nemuno
žemupyje kryptis; 3 – ledyno plaštakos
pakraštys; 4 – ledyno tirpsmo vandenų
tekėjimo kryptis prieš Ragainės pralaužos
susidarymą; 5 – Ragainės pralauža*

¹ Basalykas A. *Lietuvos SSR fizinė geografija*, Vilnius, 1965, t. 2.

Traukiantis ledynams, Karšuvos žemumoje buvo susidaręs didžiulis ežeras, kuriam nusekus dugne suneštą smėlį vėjas supustė į dideles kalvas².

Poledynmečiu, nutekėjus prieledyninio ežero vandenims, vėjas suneštą smėlį pradėjo pustyti. Sausesnėse vietose vėjas supustė parabolinių kopų masyvus (*Kaskalnio kalvynas*). Kopos dėl vyraujančių vakarų vėjų buvo supustytos išsilenkusios rytų pusėn. Kai kurios žemyninės kopos pasiekia net 60 m aukštį. Ilgainiui kopos apaugusios pušynais^{3, 4, 5}.

Vaizdinga apie 900 ha ploto kalvota aukštuma Smaliniūnų–Viešvilės miškuose – Kaskalnis. Jei nuo Viešvilės vykstama stačiai į šiaurę, kalvos prasideda už gerų keturių kilometrų. 23 kvartale esantis aukščiausias kalnas išsišovęs į 65,8 m aukštį virš jūros lygio. Aplinkui jį nemažai kitų išpūdingų kalvų, kurių absoliutinis aukštis svyruoja apie 60 m, o santykinis, matuojant nuo papėdės – apie 20–25 m. Kalvyną dengia pušų jaunuolynai. Senesnių medynų beveik nėra, nes 1947 m. Kaskalnį nuniokojo gaisras. Seniau Kaskalniu vadinta

Albrechto Brandenburgiečio ir Žygimanto Senojo susitikimo vieta Kaskalnyje. Ištrauka iš 1705 m. Ragainės apskrities žemėlapiu. Lotynišku užrašu pažymėta vieta Kaskalnyje (Casta Calna) prie 1422 m. Melno sutartimi nustatytos Prūsijos–Abiejų Tautų Respublikos sienos, kur buvo susitikę Albrechtas Brandenburgietis (vok. Albrecht von Brandenburg-Ansbach) ir Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis Žygimantas Senasis. H. E. von Knobloch. Wischwiller Dorf Chronik, IX, Berlin-Dahlem, 2005, S. 49

Istorinės vietos Viešvilės Kaskalnyje: x – Napoleono akmuo, 1812 m., prie pat Prūsų–Rusų sienos šiaurinėje dalyje; xx – Casto Calna 1517 m. ant valstybinės sienos Kaskalnyje, kur susitiko Lenkijos karalius Žygimantas Senasis ir Albrechtas Brandenburgietis; xxx – paskutinė 1944 10 22 vokiečių vermachto pozicija prie Vokietijos–Lietuvos sienos. H. E. von Knobloch. Wischwiller Dorf Chronik, IX, Berlin-Dahlem, 2005, S. 54

² Ten pat.

³ Kudaba Č. Lietuvos geomorfologinis žemėlapis, 1988.

⁴ Pakuckas Č. Kvarteras, Lietuvos Žemės praeitis, Kaunas, 1935.

⁵ Dalinkevičius J. Lietuvos morfologinis žemėlapis, 1939.

Napoleono akmuo Sakalinės miške. 2004 m. H. E. von Knobloch. Wischwiller Dorf Chronik, IX, Berlin-Dahlem, 2005, S. 46. H. E. fon Knoblocho nuotr.

Pirmojo pasaulinio karo (1914 m.) carinės rusų armijos Kaskalnio ir Viešvilės kordonai. H. E. von Knobloch. Wischwiller Dorf Chronik, IX, Berlin-Dahlem, 2005, S. 52

tik viena kalva šiaurės rytiniame kalvyno kampe, 66 (seniau – 200) miško kvar-tale. Ją perkerta buvusi Lietuvos–Vokietijos valstybinė siena, kurią žymi griovys ir sampilai. Žygiuojant palei sienos liniją nuo Viešvilės–Sakalinės kelio, iki kalvos susidaro 2,5 km. Ši kopa – 1517 m. įvykusio neoficialaus Lenkijos–Lietuvos bei Vokiečių ordino valstybės valdovų susitikimo apytikrė vieta.

Kraštotyrininkas H. E. fon Knoblochas yra pastebėjęs, kad 1705 m. suda-rytame Ragainės apskrities žemėlapyje apytikriai šioje vietoje pažymėtas objektas Casto Calna. Šalia yra prieraišas, jog čia pietavo karalius Žygimantas Senasis ir paskutinis kryžiuočių magistras Albrechtas Brandenburgietis (beje, Žygimanto sesers Sofijos sūnus). Kiti šaltiniai patvirtina, kad minėtais metais abu valdovai

buvo atvykę į šias apylinkes. Žemėlapyje dar nurodoma, kad įvykio atminimui jie liepę perkasti kalną. Matyt, tada jis ir pradėtas vadinti Kaskalniu.

1988 m. įsteigtas Kaskalnio geomorfologinis draustinis, kuriame saugomos aukščiausios žemyninės parabolinės kopos Lietuvoje. Kaskalnio geomorfologinis draustinis įsteigtas tipiškiems ir unikaliems reljefo formų kompleksams saugoti. Čia vyrauja pušynai, rytiniame draustinio pakraštyje – eglynai. Draustinyje laikosi briedžiai, taurieji elniai, šernai. Auga grybai, mėlynės, bruknės. Čia auga būdingi kopų ir smėlynų augalai – smiltyninis šepetukas, stačioji guboją, baltijinis pūtelis ir kt.

Kaskalnis – nuošalus geomorfologinis draustinis ir istorinė vieta

Hanso Erhardto fon Knoblocho prisiminimai

Iš vokiečių kalbos vertė Aldona Adomaitytė

Iki šių dienų išliko nepakitusi Viešvilės upelio tėkmė. Romantiški miško takai nuo pat malūno, Rydelkalnio (*Riedelsberg*) ir metalo apdirbimo įmonės tvenkinių vaizdingu paupiu veda prie šešių miško tiltų: Jėgerių, Upėtakių, Landvero, Dragūnų, Ulonų ir galiausiai prie Kazokų tilto. Iki Jėgerių tilto nuo tvenkinio buvo galima nusiirti valtimi, tačiau vėliau upeliu nebuvo galima praplaukti netgi mažomis valtimis, kadangi žmogaus ranka šio upelio niekad nereguliavo, jis pats sau rinkosi per pelkes ir mišką vingiuojančią vagą. Lietuvos parlamentas 1991 m. balandžio 23 d. visą upelio teritoriją, visą Viešvilės vandens baseiną, kartu raistus ir pelkes, paskelbė Viešvilės valstybiniu rezervatu. Jis užima 3 216 ha, įskaitant Artosios, Gličio pelkes ir Kaskalnį. Tai yra vienintelė dar žmogaus neliesta poledyninė sistema, kuri ir šiandien turi išlikti kaip autonomiška ekosistema, įskaitant gyvūnijos ir augmenijos pasaulį.

Kaskalnio miško kalvų pasaulis – geomorfologinis draustinis. Čia nėra vandens telkinių, tik poledyninės supustytos smėlio kalvos, panašios į daug padidintas lygias kalvotas slidžių trasas. Šioje tykioje vietoje tik siauri miško keliukai kyla aukštyn ir leidžiasi žemyn. Ant aukščiausios Kaskalnio kalvos anksčiau stovėjo gaisrų stebėjimo bokštas, panašus į tokį pat bokštą ant Apšriūto kalno, skirtas nustatyti miško gaisrų vietą. Bokštas apačioje apkaltas lentomis ir mielai buvo naudojamas kaip medžiotojų namelis. Viešvilės upelis aprūpina vandeniu spindintį Malūno tvenkinį Viešvilės gyvenvietėje ir atokų Kalvės tvenkinį miško pakraštyje. Nuo paskutinio ledynmečio pabaigos prieš 10 tūkstančių metų iš puikaus baltai gelsvo smėlio atsirado ne tik didelės Kaskalnio kopos, bet ir visas šviesaus smėlio Nemuno baseinas, padengtas puveningu sluoksniu. Pelkės užžėlė, užaugo miškai su įvairia fauna ir flora, pakrantėse susikaupė derlinga žemė.

Nuo buvusios Viešvilės didžiosios girininkijos (red. pastaba – atitinka dabartinę urėdiją) kelias pro Apšriūto kalną veda į Smaladažį. Pavadinimas „*Teerbude*“ – „smalos namelis“ (*Teer* – smala, *Scheune* – daržinė) ir leidžia suprasti, kad čia kažkada – prieš šimtmečius – upių laivams buvo išgaunama akmens anglis ir smala.

Mažosios girininkijos pastatų Smaladažyje jau nebėra. Ties nenaudojama miško pieva, kur Nepriklausomybės atkūrimo laiku dar stovėjo girininkijos namas, kelias suka į už dviejų kilometrų nutolusius Leipgirus. Ir ten kažkada virė aktyvus gyvenimas: ten buvo ne tik girininkija, bet ir apsuptas miškų šimtmečių senumo kaimas. Čia, miško viduryje, iki 1902 m. komercijos patarėjas Štolcas (*Stoltz*) išlaikė lentpjūvę su dviem gateriais, medžiai buvo atvežami iš aplinkinių miškų. Supjauta mediena iš Leipgirių buvo vežama siaurojo geležinkelio vagonėliais į Kazikėnus (*Kassigkehmen*) ir pakraunama į Nemuno *baidokus*. Mediena buvo plukdoma į Hamburgą ir Berlyną, taip pat jūra – į Angliją. Lentpjūvę Leipgiriuose įkūrė Štolco firma iš *Diersen-Neumarck* apie 1880 m. vidurį. Vėliau Leipgirių lentpjūvė buvo perkelta į Kalveliūs, kur medienos sielius plukdant iš Rusijos ji veikė iki pat Pirmojo pasaulinio karo.

Visa tai ateina į galvą važiuojant per nepaliestą senovinį mišką prie Viešvilės upelio. Bet dar daugiau istorijos pajunti gilioje girioje. Mes važiuojame senosios vokiečių–lietuvų, lenkų, rusų sienos link, kur mūsų laikais dar buvo vieno metro gylio pasienio griovys. Tai pastoviausia siena Europoje nuo 1422 m., kol lietuviai 1923 m. užėmė Klaipėdos kraštą ir prijungė prie savo valstybės. Už šimto metrų nuo šiandien dar matomų pasienio griovių yra griūvantys, apžėlę zigzago formos apkasai. Tai paskutinės vokiečių vermachto pozicijos. 1944 m. spalio 9–20 d. Vestfalijos grenadierų 157–asis pulkas keletą dienų Kaskalnio miškų viduryje turėjo savo vadavietę.

Prie pasienio griovio galima atpažinti rusų kordono – mažo pasienio apsaugos pastato, buvusio prieš Pirmąjį pasaulinį karą – vietą. Tai buvo vadinamasis Viešvilkos kordonas, taip jis vadinamas kunigo Glango bažnytinėje kronikoje.

1914 m. spalio 31 d. rusai iš čia prasiveržė per nesaugomą sieną ir prie Rydelsbergo (*Riedelsberg*) susprogdino siaurojo geležinkelio bėgius. 1914 m. lapkričio 5 d. vėl sugrižę jie pasiėmė su savimi Smaladažio girininką Kupčiką (*Kupszyk*) ir jo suaugusią dukrą. Girininkas juos turėjo slapta nuvesti per mišką į Vilkdaubio geležinkelio stotį, kur jie taip pat susprogdino siaurojo geležinkelio bėgius. Atokiai gyvenantis girininkas ne iškart pranešė apie įvykį, nes rusai jam grasino. Griežta prūsų valdžia jį vėliau dėl to perkėlė kitur. 1914 m. lapkričio 16 d. pasienyje buvę kordonai sudegė. Sudegė ir Viešvilkos kordonas. Rusai nusiaubė vokiečių pasienio kaimus, sudegė 16 sodybų Adómiškiuose ir Aušgiriuose. Tai taip pat užfiksavo bažnyčios kronikoje Viešvilės kunigas Maksas Glangas (*Max Glang*).

Važiuodamas miško keliu nuo tos vietos, kur buvo kordonas, už gerų 3 km patenki prie miško viduryje senosios Lietuvos pusėje (anksčiau rusų pusė) esamo kelių išsišakojimo. Pagal gerai matomą pasienio griovį rytų link dar yra labai senas sieną žymintis akmuo. Ant pakilios kalvos yra lietuvių mielai lankomas didelis paminklinis akmuo su, deja, jau neįskaitoma lentele. Gyventojai akmenį vadina „Napoleono akmeniu“. Jis mums primena, kad čia 1812 m. žygiuodamas į Rusiją buvo sustojęs pailsėti prancūzų kaizeris Napoleonas I.

Sunku patikėti, kad šitas kelias į šiaurę nuo sienos, nustatytos 1422 m. prie Melno ežero, toks senas. Jis vedė per pelkes ir buvo vienintelis kelias į senovinę Káršuvos (*Carschauer*) žemę. Káršuviai – istorinė XV amžiuje asimiliuota žemaičių ir išnykusi senujų prūsų 12-oji gentis.

Šiuo keliu prieš 500 metų taip pat žygiavo lenkų karalius Žygimantas Senasis (*Koenig Sigismund I von Polen*). Ši įdomi istorija išaiškėjo aptikus seną 1705 m. žemėlapi. Šis iki šiol nežinomas žemėlapis su pamirštomis Viešvilės apylinkių detalėmis neseniai buvo surastas Prūsijos Berlyno Dalemo rajone slaptajame valstybiniame archyve.

Tiksliu susiorientuoti galima palyginus 1941 m. topografinio žemėlapiro sumažintą dalį, atspindinčią beveik tą pačią vietą, kaip ir šalia esantis 1705 m. žemėlapis.

Seniausias Viešvilės apylinkių pavaidavimas, nukeliantis į 1665-uosius, rastas 100 metų vėliau – 1793 m. – sudarytame Ragainės apskrities žemėlapyje. Deja, Viešvilės teritorija nuo seno originalo labai klaidingai ir netiksliai nukopijuota. 1705 m. sudarytame žemėlapyje matyti ir smulkių detalių, senoji Viešvilės dvaro vieta, vandens malūnas, evangelikų bažnyčia, abi Nemuno atšakos ir esantys keliai, iš dalies išlikę ir iki šiandien. Nauja yra tik 1868–1872 m. skersai per laisvą teritoriją nutiesta gatvė (kelias Kaunas–Jurbarkas–Šilutė–Klaipėda (141).

Abiejuose 1705 ir 1941 m. žemėlapiuose identišškai toje pačioje vietoje galima rasti ir Viešvilės upėtakių upelį (*Wischwill-Forellen Fluß*), kaip jis apie 1705-uosius buvo vadinamas, ir Ežerėlį. 1705 m. žemėlapyje papildomai dar atskleidžiama ir Viešvilei istoriškai paaiškinama sensacija. 1705 m. žemėlapyje lotyniškai aiškiai įskaitomas įrašas, esantis prie šiauriau Kaskalnio esančios sienos: „*Casto Calno perkastas kalnas čia pietavo Lenkijos karalius Žygimantas ir Markgrafas Albrechtas šiam įvykiui atminti jie perkasė kalną.*“ (*Casto Calno durchgrubener Berg Alhier sol der König in Pohlen Sigismundt mitt dem Marggraff Albrechto Taffel gehalten, und der Berg zum anderken durchgraben lassen.*)

Šis nuošaliai miškingai šiauriau esančiai Viešvilės vietovei toks neįprastas įvykis, buvęs prieš 200 metų, jei tikrai buvo, galėjo nutikti 1511–1525 m. Kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis (*Albrecht von Brandenburg-Ansbach*), gim. 1490 m., nuo 1510 m. buvo paskutinis Vokiečių ordino magistras. 1525 m. balandžio 4 d. Ordino valstybė buvo sekularizuota, ir jos gyventojai priėmė protestantų tikėjimą. Albrechtas Brandenburgietis tapo Prūsijos kunigaikščiu ir ją valdė iki 1568 m.

Jogailaičių kilmės Lietuvos ir Lenkijos karalius Žygimantas Senasis (*Zygmunt I Stary*) valstybę valdė iš senosios sostinės Krokuvos 1506–1548 m. Tačiau istorijos

Ragainės valsčiaus žemėlapiro iškarpa su Kaskalniu ir Viešvilės kaimu. (Viršutinėje dalyje – Kaskalnis, lotyniškai – *Casto Calno*)

knygose nieko nepasakyta apie Prūsijos kunigaikščio Albrechto Brandenburgiečio ir Lenkijos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo susitikimą Kaskalnyje. Beje, apie nesutarimus dėl to, kad Lenkija nuo 1466 m. Torunės (*Torno*) sutarties reikalavo suteikti jai teisę valdyti likusią Ordino valstybę, nuo kurios buvo atskirta Varmija (*Ermland*), parašyta daug. Visų didžiųjų magistrų pastangų dėka pavyko išsaugoti Ordino valstybę Vokietijos sudėtyje. Lenkų karalius siekė įjungimo į lenkų imperiją, kuriai tada priklausė ir Lietuva. Kunigaikštis Albrechtas ieškojo paramos pas Romos popiežių, Reicho kunigaikštius ir pas kaizerį Maksimilianą (*Maximilian*), tačiau mažai ką pešė – buvo netgi ekskomunikuotas. Politinė įtampa didėjo tol, kol Albrechtas sekularizacija nutraukė ryšius su Roma.

Taigi grįžkime prie Lenkijos karaliaus, Lietuvos didžiojo kunigaikščio Žygimanto Senojo ir Ordino didžiojo magistro, vėliau – kunigaikščio Albrechto Brandenburgiečio, susitikimo prie Kaskalnio (*Casto-Calna*). Kada ir kodėl jis įvyko? Seni slaptojo Prūsijos valstybės archyvo dokumentai, patekę iš Karaliaučiaus į Berlyną, buvo vienintelis šaltinis, kuriame buvo galima ką nors rasti. Pradėjęs ieškoti aptikau visus Albrechto Brandenburgiečio raštus – 4 storas knygas, atnaujintas ir perspausdintas nuo 1890 m. Iš tikrųjų rasti faktai sutampa ir leidžia patikėti žemėlapyje pavaizduotu susitikimu. Mūsų mažai gimtinei šie faktai yra labai įdomūs.

Jaunasis magistras Albrechtas Brandenburgietis ir karalius Žygimantas Senasis pirmą kartą norėjo susitikti 1513 m. balandžio 12 d. Poznanėje. Tuomet tai buvo valstybinė akcija, į kurią suvažiuodavo visi dvariškiai. 500 kilometrų atstumui įveikti prireikdavo iki 4 savaičių. Susitikimas neįvyko, įtampa didėjo, Reichas nepadėjo, o kaizeris Maksimilianas (*Maximilian*) 1515 m. liepos 22 d. paskelbė, kad Ordinas nebeprisiklauso vokiečių tautos Romos imperijai. Visi pradėjo ginkluotis: lenkai, kai kurie vokiečių kunigaikščiai, netgi moskovitai, su kuriais Albrechtas slapta derėjosi dėl pagalbos. 1516 m. prie sienos, pažymėtos prie Melno ežero, įvyko net vietinių incidentų.

Pagal 1466 m. Torunės (*Torno*) sutartį Katyčių (*Coadjuthen*) kaimas buvo paskelbtas neutralia teritorija, bet nė viena pusė to nenorėjo pripažinti. 1516 m. birželio mėn. vyriausiasis žemaičių vadas lenkų grafas Stanislovas Janovičius (*Stanislaus von Janowitsh*), kuriam priklausė apie 5 tūkstančius ginkluotų raitininkų, pasinaudodamas savo valdžia, užėmė Katyčių teritoriją, išvarė vietinius gyventojus, į jų vietą atkėlė žemaičių valstiečius. Dėl pastarojo įvykio popiežius ir kaizeris parašė laiškus karaliui Žygimantui Senajam. Šis 1517 m. pats asmeniškai atvyko į Lietuvą, pradėjo aiškintis kilusius dėl kaimo nesutarimus ir atkūrė senąją padėtį, o prie sienos, pažymėtos sutartimi prie Melno ežero, prieš Katyčius pastatė akmeninį paminklą.

Tuo pat metu Viešvilėje lankėsi Prūsijos didysis kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis, ko gero, ir Viešvilės dvare, nes dvaras tada jau buvo tapęs Vernerio Švabės (*Werner Schwabe*) smukle. Albrechtas Brandenburgietis 1517 m., kaip randame istoriniuose šaltiniuose, Viešvilėje pats asmeniškai, tai seniai patvirtinta, išrinko vietą pirmajai krikščionių bažnyčiai į šiaurę nuo Nemuno ir davė nurodymą ją statyti. Tai ir yra tas laiko ir vietos sutapimas su 1705 m. žemėlapyje pavaizduotu abiejų valdovų susitikimu.

1517 m. susitikimas buvo labiau atsitiktinis, istoriškai neįamžintas, vykęs slaptai, neutralioje vietoje, „tiesiai“ ant sienos (pagal 1422 m. Melno sutartį), giliai me Kaskalnio miške prie nepereinamų Lietuvos pelkynų, netoli Viešvilės dvaro ir kaimo. Sienos perkasiimą abu valdovai laike simboliniu susitaikymo ženklu, tačiau tai buvo greitai pamiršta ir niekas apie tai nekalbėjo. Jau po 2 metų, t. y. 1519 m., lenkų kariuomenė buvo įsiveržusi į Ordino valstybę. Dėl tuomet gresiančio turkų pavojaus laikinai nutraukti karą pareikalavo kaizeris Maksimilianas (*Maximilian*). Tokiu būdu tarp Lenkijos ir Prūsijos buvo sudarytos penkerių metų paliaubos.

Senajame žemėlapyje yra ir paaiškinimas, iš kur kilęs keistas savotiškas kalvotojo Kaskalnio miško pavadinimas. Žodžio dalis *-kalis* kilusi iš lietuviško žodžio *kalnas* (*Berg*) arba netgi iš prūsų kalbos. Bet nebuvo aišku, ką reiškia žodžio dalis *Kas-*. Dabar jau paaiškėjo: *Kas-* kilęs iš lietuvių kalbos *kasti* (vok. – *ausgraben, aushehen*).

Taigi žodis „Kaskalnis“ yra tiesioginis priminimas apie 1517 m. jame įvykusį lenkų karaliaus Žygimanto Senojo ir Ordino Didžiojo magistro (vok. *Großmeister*), vėliau – Prūsijos kunigaikščio, Albrechto Brandenburgiečio Hohencolerno susitikimą.

Ekspedicija pelkynų ir miškų upele – Viešvile

Rimas Pakeris

I. Įvadas. Bendra apžvalga

„Tik išdeginę girias prie Nemuno, Dauguvos, Baltijos ir Dubysos, mes nugalėsime nekrikštus pagonis. Su išdegusiais miškais išmirs kaimai, sodybos, žmonės, gyvuliai, bitės, žvėrys. Visi badu išmirs dykrose...“

Iš XII a. Kryžiuočių kronikų.

Viešvilės upelio baseinas mažai tyrinėtas, dar mažiau apie jį rašyta, todėl sunku ką nors rasti publikuota, ypač sovietų laikotarpiu. Tarp Tauragės ir Jurbarko driekiasi didžiulis miško masyvas. Jo dalis Lietuvos pusėje – tai Kāršuvos giria. Kāršuva – pietinė žemaičių žemė šioje girioje pereina į prūsų žemes, nežymiai susilieja su Skalvą, kurią vieni mokslininkai priskiria čia gyvenusioms prūsų gentims, kiti (*akad. Z. Zinkevičius ir kt.*) laiko tarpine gentimi tarp žemaičių ir prūsų. Jeigu ne 500 metų buvusi nepakitusi valstybinė Prūsijos–LDK, vėliau carinės Rusijos siena su savo žymėjimais – sampilais ir valstybinę sieną žyminčiu grioveliu, taip ir nepastebėtume, ar einame buvusios LDK teritorija, ar jau čia buvusios Prūsijos žemė. Senuose šaltiniuose randame, kad pirmoji karališkosios Jūros girios prižiūrėtojų buveinė buvo įsikūrusi Jūravoje, anuomet vadinamoje Antgiluviais (*Goltzentahl*). 1785 m. šioje nuošalioje vietovėje minimi čia gyvenę valstybinio (*karališkojo*) miško prievaizdai. Senuosiuose žemėlapiuose išlikęs girios pavadinimas – karališkoji Jūros giria (*Koenigliche Jurasche Forst*). Vėliau Vokietijos (*buv. Prūsijos*) pusėje ji vadinta atskirais – Jūravos, Viešvilės ar Smaliniūnų miškais. Giria viena, visos girios plotas apie 42 850 ha. Jeigu Vokietijos pusėje buvusi girios dalis jau seniai sutvarkyta – suskirstyta kvartalais ir kt., tai Lietuvos pusėje giria pradėta planingai tvarkyti tik po 1863 m. sukilimo ją perėmus kunigaikščiui Ilarionui

*Viešvilės upelio
ištakos*

Vasilčikovui. Skiriasi ir kvartalų dydžiai. Sovietų laikotarpiu ją buvo visą pradėta vadinti bendru Karšuvos vardu. Tačiau istorijoje to nebuvo, kaip ir visų pakeistų Karaliáučiaus krašto vietovių naujųjų pavadinimų.

Geomorfologų teigimu (Basalykas A. Lietuvos TSR fizinė geografija, Vilnius, 1965), po paskutinio ledynmečio dabartinės girios vietoje buvo susidaręs priedėtinis ežeras, kuriam nusekus prieš 8–9 tūkst. metų vėjas supustė dugne nusėdusį smėlį į dideles kalvas (*Kaskalnio kopos*), ilgainiui apaugusias mišku. Girioje retas upelių tinklas, net apie 20 % girios užpelkėję, todėl jos ilgai nepasiekė žmogaus veikla. Čia galime rasti natūralių atvirų ir apaugusių retmiškiais aukštapelkių, tarpinio tipo pelkių ir žemapelkių (A. Brukas, Karšuvos giria. Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. IX). Miškuose vyrauja įvairių rūšių pušynai, kurie šlapesnėse vietose pereina į kito tipo miškus – juodalksnynus, beržynus ir kt.

Girios širdis Laukesės ir Artosios aukštapelkėse. Artosios pelkė perpus mažesnė, tačiau verta dėmesio. Tai vienas iš nedaugelio išlikusių Lietuvos gamtos perlų. Pelkė palieka neišdildomą išpūdį. Gervių šūksniai ryto migloje, triukšmingai pakylantys juodi kaip anglis tetervinai, kraujo raudonumo spanguolės... Eidamas miško keliukais palei Viešvilę pėsčiomis, tą atstumą gali įveikti per dieną. Mes keliavome žmogaus rankų nepaliestais gamtos keliais, todėl trukome 5 dienas. Kelionę pradėjome nuo Viešvilės ištakų – Buveinio.

Kelionės tikslas – praplaukti Viešvilės upeliu nuo pat jos ištakų iki žiočių, kelionės metu apžiūrėti ir ištirti Viešvilės upelio baseiną, florą, fauną, įvertinti žmogaus veiklą, pateikti rekomendacijas Viešvilės upelio baseino tvarkymui.

II. Tyrimo tikslas, uždaviniai ir taikomi metodai

Tikslas. Ištirti Viešvilės upelio baseiną.

Tyrimo uždaviniai. Surinkti duomenis apie Viešvilės upelio baseino augmeniją ir gyvūniją, juos įvertinti, parodyti pagrindines problemas.

Raktiniai žodžiai: Karšuva, Viešvilė, pelkė, Kastinkelis, sengirė.

Taikomi metodai. Stebimasis, aprašomasis.

III. Stebėjimai plaukiant rusvavandene miškų upele Viešvile

Tarp Tauragės ir Jurbarko driekiasi didžiulis miško masyvas. Tai – Karšuvos giria. Jos širdis Laukesos ir Artosios aukštapelkės. Pirmoji jau yra beveik visiškai sunaikinta. Iki Artosios XX a. pelkių siaubas – melioratoriai – dar nesusėpė prisikapstyti. Ji perpus mažesnė už Laukesos aukštapelkę, tačiau verta dėmesio. Tai vienas iš, deja, nedaugelio išlikusių Lietuvos gamtos perlų.

Pirmąjį kartą Artosios pelkė išvydau 1986 m. pavasarį. Kaip tik tada įvyko didžiulė tragedija – sprogo Černobylio atominė elektrinė. Tuomet ji man paliko neišdildomą išpūdį. Gervių šūksniai ryto migla apgaubtose mažų pušaičių „pievose“, triukšmingai pakylantys juodi kaip anglis tetervinai, kraujo raudonumo spanguolės vis sugrąžindavo atgalios. 1987 m. ieškodami numestų elnių ir briedžių ragų, keletą dienų klaidžiojome Artąją supančiais klampiais juodalksnynais,

Artosios aukštapelkėje

išlakiais pušynais bei tamsiais eglynais. Mudu su draugu nutarėme čia dar sykį apsilankyti ateinantį pavasarį. Tačiau ne šiaip „paplaukioti“, o praplaukti gumine valtimi Viešvilės upele, kuri išteka iš Buveinių ežerėlio. Tekėdama vakariniu pelkės pakraščiu, Viešvilė surenka ruduosius vandenį iš Artosios ir pasukusi į pietus, besiskverbdama pro kalvotus pušynus, nuskuba Nemuno link. Sumanytą įgyvendinome 1988 m. pavasarį. Buvo labai įdomi ir pilna nuotykių kelionė. Eidamas pėsčiomis palei Viešvilę nusidriekusiais miško keliukais, tą patį atstumą gali įveikti per dieną, o mes plaukėme beveik penkias dienas. Po tokios kelionės nejučia į galvą ateina mintis – kokia vis dėlto maža, bet kartu ir bekraštė mūsų Lietuva, kai keliauji žmogaus rankų nepaliestais keliais...

Penktadienis – pirmoji žygio diena. Visai nelauktai suskamba telefonas. Ragelyje išgirstu pažįstamą draugo Artūro balsą. Artūras pasiūlo įgyvendinti dar pernykštį mudviejų planą – praplaukti Viešvilės upele nuo pat ištakų iki Nemuno. Aš, žinoma, turėdamas prieš akis daug laisvo laiko, nedvejodamas sutinku. Gerokai teko paplušėti, kol susiradome guminę valtėlę. Ji žygyje turėjo atlikti pagrindinį vaidmenį. Per keletą valandų aplankėme visus Kaune esančius nuomos punktus ir veltui. Buvome beprarandą viltį, kai visai netikėtai, susisiekęs su senu geru bičiuliu, iškauliju iš jo seną suglamžytą dvivietę valtėlę. Radome ją drėgname rūsyje, po didžiule krūva įvairiausių rakandų. Mūsų džiaugsmui nebuvo galo. Išgiję valtį ilgai laiko negaišome. Greitomis sumetę į kuprines reikalingiausius daiktus išskubėjome į autobusų stotį. Ten mūsų jau laukė gerokai gyvenimo matęs autobusas. Ilgas dvi valandas kratėms karšto oro pritvinkusioje, garsiai baubiančioje didelėje mašinoje. Tik labai vaizdingi gamtovaizdžiai, atsiveriantys už langų, gaivino mūsų sielas. Jurbarką pasiekėme dienai palinkus į vakarą. Čia vėl iškilo problema. Paskutinis autobusas į Tauragę pro Eičių kaimą, mūsų kelionės tikslą, jau buvo išdardejęs. O iki šio kaimo – daugiau kaip dvi dešimtys kilometrų. Išėitį radome greitai. Užsimetėme ant pečių nelengvas kuprines ir tiesiog plento pakraščiu patraukėme į tolimąjį kaimą. Tik išėjus iš miesto, mūsų stabdomas sustojo nedidelis autobusas, kuris, kaip man pasirodė, važiavo į kažkokią šventę. Greitai su jo kompanija teko atsisveikinti. Prieš akis dar buvo

likęs geras gabalas kelio. Ši kartą, mums pamojus, sukeldamas didžiulį dulkių debesį, sustojo lengvasis automobilis. Jau šiek tiek nuo ėjimo įkaitę kojų padai ir nutįsę pečiai, slegiami sunkių kuprinių, vėl gavo pailsėti. Siauras plentas vingiavo girios platybėmis. Ir vienoje, ir kitoje pusėje – tik miškas, miškas ir miškas. Net akys pavargsta. Saulei priartėjus prie aukštų medžių viršūnių, galiausiai pasiekėme tolokai nuo kelio nuklydusį vienišų moterėlių vienkiemį. Gerųjų moterėlių sodyba – tai savotiška mūsų stovyklavietė. Ne sykį tekdavo joje apsistoti, kai atvykdavome paklampoti po Artosios pelkę ir ją supančius miškus. Nedidelėje trobelėje gyveno senutė, vardu Petrė, ir jos dukra Kaziūnė. Prilaikė jos ir šioki toki ūkelį: karvutę su prieaugliu ir dvi kates. Vištų nelaikė, nes lapės tuoj pat visas išpjaudavo. Vakarais sutemus, naudodavo žibalinę lempą arba žibintuvėlius, nes elektros laidai iki vienkiemio nebuvo atvesti. Į vienkiemį vedė kelias, kuris jį pakraščiu aplenkdamas pasislėpdavo miške ir toliau visai išnykdavo. Nuo trobos ir tvarto tęsėsi pievos, ganykla, bulvių laukas. Visus šiuos žemės sklypus riboja iš plonų lazdu sukalta tvora. O už tvoros – tamsus ir baugus miškas. Tiesa, taip jis atrodydavo vėlai vakare ar naktį. Greta trobesių augo senas maumedis, kuris vienkiemiu suteikė paslaptingo auro. Matyt, retai kada žmogus užsukdavo į šią nuošalią sodybą. Mūsų apsilankymas gerąsias globėjas, aišku, labai pradžiugino. Ilgai nesvarstę, o ir šeiminių prašomi, nutarėme vienkiemyje praleisti naktį. Bet prieš eidami ilsėtis, sumanėme nukakti iki netoliese telkšančio Buveinių ežeriuko. Reikia išmėginti mūsų valtį. Buveinis – tai tipiškas pelkių ežerokšnis, nedidukė kadaise šiose vietovėse tyvuliavusio didžiulio ežero dalis. Beveik iš visų pusių jį supa klampūs juodaksnynai. Krantai, naują žolių kupstais, baugiai siūbuoja. Pripūtę valtį ir įsitikinę, jog ji sandari, atsargiai nuleidome ją į juodą kaip anglis vandenį. Prieš tai išsipjovėme dvi beržines lazdas, kurių galai baigėsi dvišakymais. Prie dvišakymų tvirta virve pritvirtinome medines lenteles, kurias tam reikalui namuose buvome specialiai pasiruošę. Tokie įrankiai atstojo mums irklus. Vėliau įsitikinome, kad jie buvo labai vykusiai padaryti. Vikriai, bet atsargiai sulipome į valtį, bijodami nuo liūliuojančio kranto nuslysti ir panirti į šaltą bei tamsią bedugnę. Aš, suraitęs turkiškai kojas, atsėdau valtės priekyje, o Artūras įsitaisė už manęs, valtelės gale. Neskubėdami atsistūmėme nuo kranto. Pamažėle irdamiesi stambokais ir gana sunkiais irklais, nuplaukėme į priešingą ežero krantą. Iš pradžių pasijutau labai nejaukiai. Man vis rodėsi, kad įdubęs valtelės dugnas tuoj plyš ir mudu su draugu niurkteleisime į tamsius vandenis. Kitame Buveinio krante, kur stiebėsi nušiuręs beržynėlis, o toliau kiek nutolę nuo kranto bolavo pavieniai juodaksniai, tarsi bebrų išraustas kanalas nuo ežero atsiskiria Viešvilė. Įsiyrę į tariamą kanalą pradėjome plaukti. Gal kas dešimt metrų skersai upelio riogsojo numesti liauni berželiai. Greičiausiai tai buvo bebrų darbas. Dėl tų nelėtų natūralių tiltelių turėdavome išsirangyti iš valtės, perstumti ją per kliūtį ir po to vėl įlipti į ją. Viešvilė po truputį siaurėjo. Valtelės šonai ėmė remtis į siūbuojančius upelės krantus. Pamažu pradėjo temti. Mūsų pastangos atrodė visai bergždžios. Per valandą į priekį pasistūmėjome vos kelis šimtus metrų. Galiausiai visai išstrigome. Tuomet nusprendėme, kad šiai dienai pakaks. Valtį ištraukėme iš vandens ir čia pat, kiek pakėlę nuo žemės, išspraudėme tarp dviejų liaunų juodaksnikuų. Kadangi valtelę ketinome palikti čia, kažkodėl pagalvojome, kad naktį

Karšuvos giria

atkiūtines koks alkanas bebras nesumanytų grybštelėti mūsų valtelės. Turėjome dvi pripučiamas žalios spalvos sėdėti skirtas pagalvėles. Vieną iš jų pakabinau ant gretimai augančios suklypusios pušaitės. Rytdienos rytą atklampoju nuo vienkiemio bus lengviau rasti šią vietą. Jau beveik visiškai sutemus patraukėme atgalios. Taip baigėsi pirmoji žygio diena.

Šeštadienis – antroji žygio diena. Atsikėlėme anksti. Gerai išsimiegoję seniena kvepiančiame kambaryje, jautėmės puikiai. Prieš akis laukė tolimas ir nelengvas kelias. Sudoroję moterėlių pasiūlytus pusryčius, nuoširdžiai padėkoję ir užsimetę ant pečių nelengvas kuprines, patraukėme į vakarykščią vietą, kur buvome palikę valtį. Jos ilgai ieškoti neteko. Iš toli pamatėme pušyje žaliuojančią nedidelę pagalvėlę. Vietovė čia gana klampi. Greitai gali eiti tik rizikuodamas prasmegti net aukščiau juostos į šaltą ir nemalonią pliurę. Toliau keliavome taip: pro irklams skirtas ausis prakišome rankos riešo storumo šakalį taip, kad abu jo galai buvo šiek tiek išsikišę pro valtelės kraštus. Kuprines sumetę į vidų ir į tuos galus išsikibę gana patogiai galėjome valtelę tempte temti per klampynę. Išbridę iš klampynių, nešimo taktiką kiek pakeitėme. Ant pečių užsimetėme kuprines ir valtį nešėme tuščią. Ėjome palei Viešvilę kairiuoju jos krantu. Pačios upelės nesimatė. Ją žymėjo plati geltona nendrynų juosta, kuri tarsi gyvatė rangėsi palei Artosios pakraštį. Kitoje pusėje baugiai stūksojo šimtametis eglynas. Einant aukštapelke, kojos ne taip giliai smigo į vandens prisisiurbusius kiminių kupstus, kurių kartais aptikdavome labai didelių. Rodos, užlipsi ant tokio kupsto lyg ant mažutės kalvelės ir imsi žvalgytis. Tačiau koja neatsiremia į jokią kietą pagrindą, o tik vis giliau grimzta į kupstą. Ir taip visur. Net poilsio nėra kur atsistoti. Šaltas vanduo, prasisunkęs pro drabužius, tuoj pat ima gnybti odą. Po kurio laiko vėl pakeitėme nešimo būdą. Aš sau ant pilvo užsimečiau Artūro kuprinę, o šis ant savo tvirtų pečių – mūsų laivą. Retsykais sustodavome atsikvėpti ir pasmaguriauti kraujo raudonumo spanguolėmis. Artėjo pietūs. Vėl prisiartinome prie Viešvilės, kuri tekėjo pasislėpusi kažkur nendrynų juostos viduryje. Nendrės siūbavo apsemtos vandens, tačiau upė plaukti buvo netinkama. Gerai žinojome, kad anksčiau ar vėliau ji išsilaisvins iš nendrynų ir mes galėsime pradėti plaukti.

Kaip tik šioje vietoje pirmą kartą susipažinau su retu ir labai gražiu paukščiu. Mano fotoaparate baigėsi juostelė, todėl nusprendėme sustoti trumpam pailsėti. Artūras ėmėsi keisti juostelę, o aš kiek paėjęs į šalį iširangiau į nedidelę pušaitę pasižvalgyti po apylinkę. Iširopščiau į pačią viršūnę, pačios aukščiausios pušies šakelės man buvo ne aukščiau pusiaujo. Nuo medžio viršūnės atsivėrė pasakiški vaizdai. Dešinėje tarsi didžiulė pieva driekėsi Artosios aukštapelkė. Kitoje pusėje, visai čia pat, apačioje, rangėsi plati, geltona nendrynų juosta. Už jos augo nuskuręs beržynėlis, paskendęs klampynėje, o dar toliau stūksojo skarotas ir niūrus eglynas. Kiek čia spalvų, kiek atspalvių. Gali taip be galo grožėtis neišpasakyto grožio Lietuvos gamta. Besižvalgant papūtė stipresnis vėjas, lūžo žalia pušies šaka ir aš vos neiškritau iš medžio. Artūras baigė tvarkyti fotoaparata, ir mes pamažu ėmėme ruošti kuprines tolimesniam žygiui. Netikėtai išgirdau susijaudinusi draugo balsą. Jis žvelgė į dangų ir iškėlęs ranką rodė į kažką pirštu. Užvertęs galvą gal kelių šimtų metrų aukštyje pamačiau baltą didelį ilgasparnį paukštį. Jis skrido neplasnodamas, be garso skrosdamas žydrą dangaus mėlynę. Kurį laiką stebėjome paukštį susižavėję, kol jis ištirpo akyse. Tai buvo erelis žuvininkas. Patraukėme toliau. Jautėme, kad dar ilgai teks klampoti pelke, kol galėsime pradėti plaukti. Nuo tos vietos, kur matėme erelį, pasukome kvartaline linija į pietų pusę atitoldami nuo upės. Pagal turimas žinias, kvartaline linija turėjome prieiti vadinamąjį Kastinkelį. Tai po Pirmojo pasaulinio karo iš rąstų per pelkę ir Viešvilę nutiestas kelias. Kadaise, kai Klaipėdos kraštas priklausė vokiečiams, šiuo keliu ėjo valstybinė siena. Dabar juo tik grybautojai ir uogautojai keliauja. Kastinkelio kraštus žymi dvi juodalksnių eilės. Čia bebrai po keliu prisirausė urvų, o ant jo pristatė didelių namų. Netrukus priėjome ir Viešvilę, kuri Kastinkelį keliose vietose buvo pragaužusi. Čia upelę galėjai lengvai peržengti. Ji buvo panaši į bebrų išraustą kanalą. Tik vos regima srovė rodė, kad tai esanti Viešvilė. Šioje vietoje abiejose kelio pusėse plytėjo klampios užpelkėjusios pievos. Labai keista, bet nendrynai buvo kažkur pradingę. Matyt, kaip tik tose pievose gyveno retieji dirviniai sėjikai. Persikėlę per Viešvilę dar kurį laiką ėjome Kastinkeliu, kol atsimušėme į kranto mišką. Čia eiti pasidarė daug lengviau. Žemė mūsų nebesupo. Galėjai drąsiai

Karšuvos pelkė

žengti žingsnį po žingsnio. Toliau keliavome kvartaline linija, tik jau į pietus. Viešvilė tekėjo kairėje linijos pusėje, gal už kokio puskilometro.

Kvartalinė linija ėjo per brandžius, todėl tamsa bei šalčiu dvelkiančius eglynus, kuriuos kartais pakeisdavo aukštų ir tiesių kaip elektros stulpai juodalksnių miškeliai. Juodalksniai augo žemesnėse vietose, kur buvo daugiau drėgmės. Ten dar kai kur nuo šiltų saulės spindulių slėpėsi pilki ledo gabalai ir murzini sniego lopai. Galiausiai nusprendėme išsukti iš kvartalines linijos ir pasiekę Viešvilę pradėti mėginti plaukti. Greitai vėl atsidūrėme aukštapelkėje. Mus vėl supo nedidelės pušėlės, kiminių kupstai, visa, prie ko žmogaus naudotojo ranka niekada nebuvo prisilietusi. Matėme tokią reginį, koks jis buvo prieš šimtą ir daugiau metų. Žavėjo, tiesiog hipnotizavo natūrali, mums jau egzotiška tapusi aplinka. Aukštapelkė liko už nugarų. Priešais plytėjo pailga aukštapelkinė pieva, kuri baigėsi jau matyta nendrynų juosta. O ten ir mūsų upelė kažkur pasislėpusi tekėjo. Perklampoje pievą, įbridome į nendrių mišką. Visur telkšojo veik kelius siekiantis vanduo. Kojomis rėmėmės tarsi į kokią šaknų ar mažų kupstelių tinklą, kuriame žiojėjo daugybė rusvame vandenyje nematomų skylių. Į vieną iš tokių užsižiopsojęs ir įsmukau. Prarajon prasmego visa dešinė koja. Pasijutau, aišku, nemaloniai. Pirma manęs ėjęs draugas tuoj pat ištiesė tvirtą savo ranką, tačiau juoko nesugebėjo sutvardyti. Taip jau visada būna. Nepaisant tokios nesėkmės, toliau klaidžiojome nendrynų juosta. Upelės taip ir neaptikome. Beieškodami atgalinio kelio iš nendrynų miško, išgirdome labai keistą garsą. Nedelsdami pasukome į tą pusę. Spėjome pamatyti nuskrendantį nedidelį paukštį. Kiek palūkėjęs mūsų ausis vėl pasiekė tas pats įdomus garsas, tik jau iš kitos vietos. Tą kartą mišlė liko neįminta. Vėliau išsiaiškinome, jog tai galėjo būti nendrinė vištelė. Išbridę iš nendrynų juostos, pastebėjome, kad ji vienoje pusėje atsiremia į juodalksnyną. Ten pat baigiasi ir pieva. Tik ši ribojasi su aukštapelkiniu pušynu. Vieta atrodė ištis įdomiai. Paaiškėjo, kad ten mūsų upelė, išsrovenusi iš nendrynų juostos, teka atribodama pušyną nuo juodalksnyno. Kai ją išvydome, pamanėme, jog tai didžiulis bebrų išraustas kanalas. Stovint šalia upelės, jos krantas baugiai siūbavo, o tėkmės visiškai nesimatė. Nuo šios vietos pradėjome plaukti. Visą dieną maknojus

*Juodalksnynas
Viešvilės sengirėje*

klampiomis pelkėmis su sunkiomis kuprinėmis ant pečių, naujas keliavimo būdas mums pasirodė išganingas. Kurį laiką upelė plukdė mus juodalksnyno ir pušyno riba. Po to ji pasuko į kairę ir nutolo nuo aukštapelkės, tačiau paniro į didžiulį juodalksnyną. Nuojauta sakė, jog esame pačiose atkampiausiose ir atokiausiai nuo žmonių nutolusiose girios kertėse. Čia, kaip ir toje aukštapelkėje, stulpais į žydrą dangaus mėlynę kylantys galingi juodalksniai niekada nėra matę aštrių kirvio ašmenų. Jautėmės tarsi į pasakų šalį būtume patekę.

Viešvilė tekėjo vos regima srove. Kelis sykius teko persikelti per skersai upelę nukritusius medžius. Netikėtai atsidūrėme vietoje, kur upelė išsišakoja į du kanalus. Ir viename, ir kitame buvo juntama tėkmė. Ilgai negalvoję pasukome į dešinę. Nesuklydome. Tai ir buvo tikroji upė. Tačiau kiek pasiryę, kairėje pusėje pastebėjome į Viešvilę įtekantį kanalą. Nusprendėme, jog tai bus ta pati kairioji atšaka, į kurią mes neįplaukėme. Gal valandą yrėmės nuostabiu užpelkėjusiu juodalksnynu, kol priekyje išvydome tamsią kranto miško sieną. Priartėję prie miško valtelės nosimi įsiremėme į pirmąją bebrų užtvanką. Vandens lygis užtvankoje ir už jos gerokai skyrėsi. Visose pusėse kliokė vanduo. Peršokus užtvanką, dešinysis upelės šonas prisišliejo prie miško, o kairysis skendo žemapelkėje. Taip truko neilgai. Veikiai upelė darė staigų posūkį ir prakošdama savo rusvuosius vandenį pro sulūžusio tilto rąstus paliko pelkes. Senas apsamanojusių rąstigalių tiltas – tarsi vartai, pro kuriuos Viešvilė įteka į mišką. Įplaukėme į mišką ir mes. Su palengvėjimu širdyse atsidusome – su pelkėmis baigta. Manėme, kad nuo šios akimirkos baigėsi visi mūsų vargai. Aišku, mes ir nutuokti negalėjome, kokie sunkumai ir kliūtys laukia prieš akis. Gelsvas saulės rutulys pamažėle ima leistis, paliečia aukštų medžių viršūnes ir nudažo jų tamsius kamienus auksine spalva. Miške kurtinanti tyla. Joks pašalinis garsas nepasiekia ausies, tik vienišo juodojo strazdo balsas auksinės fleitos garsais skelbia artėjantį vakarą. Pakerėti didingos ramybės, pamažu mosuodami sunkiais irklais, stūmėmės į priekį. Upelė tyliai čiurleno. Mažose jos bangelėse tviskėjo besileidžiančios saulės spinduliai. Kaip puiku štai taip keliauti. Kai tik pasiekėme kranto mišką, mūsų dėmesį patraukė brandūs ir perbrendę medžiai. Čia augo didžiulės skarotos eglės ir rudakamienės pušys. Ir vėl kirbėjo mintis, kad galbūt žmogus su kirviu rankose ir čia niekada nėra lankęsis. Mišku bebėgančią Viešvilę supo smėlingos kalvos. Upelės šlaitai statūs, tačiau neaukšti. Negalėjome nuslėpti savo džiaugsmo. Grožėjomės čia pat prie upės į aukštą dangų ištįsusiomis senolėmis pušimis. Tačiau greitai teko smarkiai nusivilti. Upei padarius staigų vingį, mums prieš akis atsivėrė baisus reginys. Dešiniame Viešvilės krante styrojo plikos kalvos, nusagstytos didžiuliais kelmiais ir šen bei ten augančiais vienišais medžiais, paliktais sėklai. Tik savo šaknis į šaltą upelės vandenį įmerkusios pušys nebuvo paliestos benzininių pjūklų. Greitai išniekinta girios kertė liko mums už nugarų. Upelės vanduo čiurlena nesustodamas. Laikas bėga. Tačiau kiek dar turės nutekėti metų, kol giria atgaus nuniokotą savo sklypą. Pralėks šimtas, o gal ir daugiau metų. O pušaitės augs rajūnų briedžių skabomos, šakotaragių elnių laužomos ir jau nebetaps tokios galingos... Toliau plaukdami žemyn, vis dažniau susidurdavome su skersai upę nuvirtusiais didžiuliais medžiais. Jei medis kamienu siekdavo vandenį, tuomet apie jį prisirinkdavo galybė visokio dydžio šakų ir taip susiformuodavo neper-

Viešvilės sengirė

plaukiama, nepereinama natūrali kliūtis. Galinga šakų sangrūda, atrodanti lyg bebrų užtvanka. Kuo toliau, tuo daugiau tokių kliūčių pastodavo mums kelią. Gaudavome irtis kranto link, traukti iš vandens valtėlę ir, darydami didelį lanką, brautis pro tankius, upelės krantą apaugusius brūzgnynus, dygias eglaites ir šiaip visokias klampynes bei apeiti virtuolį. Taip mus besigrumiančius su kliūtimis užtiko vakaras. Buvome sumanę plaukti iki tol, kol visiškai sutems. Tačiau atsitiko kiek kitaip. Kai priartėjome prie dar vienos šakų krūvos, susikaupusios apie nuvirtusį skersai upę medį, mūsų laivelis staiga sustojo. Plūduriavome viduryje upelės nesuprasdami, kas nutiko. Netikėtai prie kojų pastebėjau vandenį, kuris kiekvieną akimirką vis labiau kilo. Tuoj susivokėme, jog užplaukėme ant aštraus šakalio, pasislėpusio po vandeniu, ir, matyt, būsime prakiurdę dugną. Mosuodami irklais kiek turime jėgų, nusiyrėme prie kranto. Išėmę kuprines, ištraukėme valtį iš vandens ir dugno viduryje pamatėme sprindžio ilgio rėžį. Štai pro kur į valtėlę sunkėsi vanduo. Skylę nusprendėme tuoj pat užtaisyti. Tam reikalui buvome pasiėmę klijų, švitrinio popieriaus ir šiek tiek gumos atplaišų. Greitai darbą atlikome, tačiau toliau nusprendėme nebeplaukti. Užsilipę ant upės šlaito, tarp

*Per užpelkėjusią girią
bebrų užtvankos*

storakamienių eglių surentėme nedidukę šilko audeklo palapinukę. Stogą apden-
gėme dideliu juodo polietileno gabalu. Tai bus priemonė apsisaugoti nuo lietaus.
Degtukų neturėjome, tad ugnį pamėginome išgauti pirmąsčiu būdu – trindami
medį į medį. Ir šiaip, ir taip bandėme, tačiau visos mūsų pastangos buvo veltui.

Į mišką atslinko sutemos. Sėdėjome šalia vienas kito greta palapinės. Mūsų
nugaros rėmėsi į storus skarotų eglių kamienus. Neskubėdami krintome vakarienei
skirtą maisto dalį ir tylutėliai šnekučiavomės. Prabėgus kuriam laikui taip sutemo,
kad nebegalėjome įžiūrėti vienas kito. Oras atšalo. Staiga viskas apmirė ir stojo
mirtina tyła. Vidurnaktis. Tamsią tylą pertraukė naminės pelėdos patinukas. Ūbavo
visai netoli. Galėjome aiškiai išskirti kiekvieną keistos jo giesmės garsą. Pamažu
atkuto, prabudo nakties gyvenimas. Čia pat už palapinės čežindamas pernykščius
lapus, nubildėjo kažkoks gyvis. Patyliukais sulindome į šilkinį namelį ir kietai
sumigome. Baigėsi antroji, turbūt pati sunkiausia žygio diena.

*„Kartu su nutįstančiais pavasariniais varvekliais prabunda nerimas. Nugirgsi pir-
mosios sugrįžtančių žąsų voros. Šnerves vėl kutena silpnas kvapas, o naktimis vaidenasi
laužai miškų salose. Palaukit, paukščiai, mes su jumis!“* (E. Drobelis)

Sekmadienis – trečioji žygio diena. Pabudome anksti ryte įgnybti šaltuko.
Diena išaušo puiki. Jau kiek įkopusi saulutė dosniai žėrė į žemę šiltus savo spin-
dulus. Nors priešingas Viešvilės krantas buvo visai čia pat, mes jo nematėme dėl
tankiai suaugusių medžių su tankia šakų pyne. Tarp liepų, beržų ir drebulių ant
upelės šlaitų vešėjo aukštutėlės pušys. Viena didžiulė pušis, kuri stovėjo netoli
mūsų stovyklavietės, buvo nudžiūvusi, be spyglių. Šakotose jos aukštybėse zujo
didoki paukščiai su juodais kaip anglis frakais ir raudonomis kepurėmis. Į šalis
sklido ausį rėžiantis jų klegesys. Pastebėjome, jog pušies kamienas išvarpytas
įvairiausio didumo uoksais. Juodosios meletos ruošėsi auginti naują vaikų kartą.
Po nelengvos vakarykštės dienos nemaloniai maudė visą kūną, o ypač – pečius.
Kelionę nutarėme tęsti eidami dešiniuoju upelės krantu. Plaukti Viešvile buvo neį-
manoma dėl gausybės virtuolių. Dar vakar vakare, statydami palapinukę, atkreipėme
dėmesį į didelę keturkampę duobę. Ją dengė storas samanų kilimas. Viename jos
kampe augo nedidelės eglaitės. Duobė buvo iškasta ant stataus Viešvilės kranto.
Eidami upelės krantu, visai netoli vandens, tarp aukštų tamsiakamienių eglių ir
tankaus mažų eglaičių pomiškio, aptikome dar keliolika tokių duobių. Greitai
supratome, kad tai ne kas kita, kaip buvusios žeminės. Tokia mintis mums šovė,
kai aptikome žeminę su dar lig šiol stovinčiomis mažomis drelėmis, įmantriai
padarytomis iš smulkių rąstelių, ir su įdubusiomis lubomis, kurios nebepajėgė
ant savęs išlaikyti storo žemės sluoksnio. Kas ir kada jas įrengė? Gal pokario
Lietuvos partizanai, miško broliai, glaudėsi atkampiausiose girios kertėse?! O kokia
vis dėlto puiki ta miškų upelė. Ir kaip gera žinoti, jog esi turbūt pirmasis, kurį
neša skaidrūs jos vandenys. Kaip miela, kad Lietuva turi tokią žavią ir drovią
upelę, vardu Viešvilė... Į valtėlę sulipame prie seno, sulūžusio tilto liekanų. Tai
jau antrasis toks statinys per Viešvilę. Į abi tilto puses tęsiasi žalia žolė apžėlęs
kelias, jau seniai niekieno nebenaudojamas. Žydroje dangaus mėlyneje, gal kiek
aukščiau medžių viršūnių, be perstojo skersai ir išilgai skraido šviesūs, strazdo
didumo paukščiai. Miško platybėse ištirpsta skambūs jų balsai. Štai skrenda dvie-
se. Pirmiau lekiantis skrajūnas garsiai ir melodingai sušunka – tyri. Jam tuoj pat

atsako jo palydovas. Taip ir skamba virš mūsų galvų pavasarinė brastinių tilvikų giesmelė.

Toliau leidžiamės upe žemyn. Viešvilė vis labiau ima vingiuoti, o jos srovė smarkėti. Aiškiai galima matyti, kad ji yra išsiliejusi iš savo krantų. Pavasario polaidžio vandens prisigėrusi upelė užpildė visas senąsias savo vagas. Kartais dėl jų mes pasiklystame. Priekyje išvystame laukymę. Tai nemaža, niekieno nešienaujama miško pieva, kurioje žolės aukštos, vešlios, pageltusios nuo žiemos šalnų. Upelė, tekėjusi dešiniuoju pievos kraštu, pasisuka į kairę pusę ir nutolsta nuo miškingo šlaito, perskrodusi pievą skersai, prisišlieja prie priešingo jos krašto, viduryje pievos išsilieja į gilų ir tamsų duburį. Čia sustojame trumpam pailsėti, atsigerti šalto ir gaivinančio jos vandens. Vanduo skaidrus kaip krištolas, tačiau rusvos spalvos ir primena raudonąjį vyną. Dugne knibždėte knibžda gyvybė. Netikėtai danguje išvystame stambų plėšriojo paukščio siluetą. Čia

Užpelkėjusi giria

pat ir dar vienas pasirodo. Niūrios išvaizdos paukščiai nevikriai suka nedidelius ratus, plačiais sparnais liesdami smailias aukštų eglių viršūnes. Sklinda skambūs ir ilgesingi jų balsai. Paukščiai gainioja vienas kitą, žaismingai vartaliodamiesi ore, čia tūpdami ir vėl kildami nuo eglių šakų. Suopių pora atlieka pavasarinį vestuvių šoki.

Sulipę į valtį, upelės srovės nešami, paliekame šelstančius paukščius. Viešvilė ir toliau teka tokiomis pat žmogaus rankų nepaliestomis pievomis. Štai ji sukasi į kairę, kol pradeda tekėti priešinga kryptimi. Taip ir galvelė gali apsvaigti. Prie pat vandens auga lieknakamieniai juodalksniai, tarp jų įsiterpusios šen bei ten styro skarotos eglės. Dviem kolonomis stovintys medžiai puikiai nusako upelės tekėjimo kryptį. Pažvelgus į priekį, galima be vargo nustatyti, kur link ji teka, į kurią pusę suka. Vietomis – neaukšti, pievas įrėminantys šlaitai apaugę beržais. Tai pagrindinis čionykščių aborigenų, tikrųjų upelės šeimininkų bebrų maistas. Upelės aukštupyje jie rausia kanalus, kuriais plaukioja ir renka maistą. Eidamas jau iš toli gali pastebėti didžiulius dumblo ir šakų kauburius. Tai – bebrų namai. Patinka jiems ir užpelkėję juodalksnynai. Čia bebrai renčia ilgutėles ir gana aukštas užtvankas ir paskandina vandenyje ištisus miško plotus. Tuomet juodalksnynas tampa klampiausia pelke, kur žmogui geriau kojos net nekelti. Ištekėjusios iš pelkių Viešvilės bebrai nepalieka ir toliau joje šeimininkauja. Gyvena giliuose ir tamsiuose urvuose, kuriuos rausia geltono smėlio šlaituose. Urvai slypi po vandeniu, todėl pastebėti juos nėra taip lengva. Stato jie čia ir užtvankas, tik jos nedidukės, siauros ir neaukštos. Matyt, tam, kad upele plaukiančios žuvys klajoklės galėtų lengvai jas peršokti. Bebrai, priešingai nei žmonės, nedaro tokių užtvankų, kurios užtvirtę žuvims kelią į senas jų nerštavietes. Paskutinioji pieva buvo šienaujama. Viešvilė tekėjo kairiuoju jos kraštu. Viduryje pievos pastebėjome boluojantį polietileno maišą. Tai buvo pirmasis ženklas, kad įplaukėme į dažniau žmonių lankomas vietas. Toliau upelė tekėjo gūdžiais miškais, kurie slėpė ją nuo pašaliečio akių. Ji įmantriai vingiavo, kartais peršokdavo per bebrų užtvankas, košė skaidrius savo vandenį pro šakų sangrūdas, skersai kelią pastojusius virtuolius. Pradėjus temti mus ištiko baisi nelaimė. Tempiant valtėlę per skersai upelės nuvirtusį beržą, visai netikėtai sprogo užpakalinė valtės kamera. Gale sėdėjęs draugas, beviltiškai skėstelėjęs rankomis, bemat visas panyra į šaltą vandenį. Šį kartą man pasiseka, išlieku sausas. Ištraukę valtėlę su kuprinėmis iš vandens, nutolstame nuo upelės. Prasibrovo pro tankias eglaites, išnyrėme į nedidukę, jaunų pušaičių supamą miško aikštelę. Jau vakar patyrėme, kad trindami medį į medį ugnies neišgausime. Kaip išdžiūti šlaput šlaputėliam draugui, kai prieš akis šalta balandžio naktis? Viena bėda – ne bėda: didelės kampo formos skylės, pirmiau neužsiuvenus, ir geriausiais klijais neužklijuosi... Nei degtukų, nei adatos su siūlu neturime. Tad ką daryti? Nors ir menkai orientuojamės, kur esame, jau beveik visai sutemus, patraukiame ieškoti artimiausios sodybos. Kažkur toli toli girdėti skalijant vienišą šunį. Einame vingiuotais miško keliais, kol visiškai sutemsta. Po poros valandų monotoniško ėjimo, išlindę iš tamsaus miško, atsiduriame ant plento. Juo pasukame į kairę pusę ir greitai priekyje išvystame Viešvilės gyvenvietės namų žiburius. Užsukame į pirmą pasitaikiusį kairėje kelio pusėje boluojantį didžiulį baltų plytų mūrą. Pasi-labinę su šeimininkais, greitai randame bendrą kalbą ir, pasiskolinę degtukų dėžutę

bei siūlų su adata, patraukiame atgal į nuošalią miško pievutę, kur suversti krūvon po eglaitę guli mūsų daiktai. Ilgai klaidžiojame tamsa užlietais nesibaigiančiais didžiulės girios keliais. Virš galvų pro juodus medžių siluetus matyti tamsus, mažų žibančių sidabrinų taškučių sklindinas dangus. Atšalęs oras nemaloniai drekina visą kūną ir verčia judėti greičiau. Tik po vidurnakčio pasiekėme nuošalią miško pievutę.

Įsiliepsnojęs lauželis atskyrė mus šviesos ratu nuo aplinkui tvyrančios neperregimos tamsos. Greitai nosis ėmė kutenti apetitą žadinantys kvapai. Mažame virdulėlyje, pakaitintame ant žarijų, garavo saldi manų košė. Tik nuo lauželio sklindanti šiluma neleidžia visiškai sustirti...

Pirmadienis – ketvirtoji žygio diena. Pabudome, kai saulutė jau buvo atsiplėšusi nuo aukštų medžių viršūnių.

Artūras apsiėmė siūti suplyšusią valtelę, na, o aš pamažėle vyniojau šilkinę palapinukę ir kroviau daiktus į kuprines tolimesnei kelionei. Pusryčiams rusvame upelės vandenyje išsivirėme gardaus braškių kisieliaus. Štai mes ir vėl plaukiame nešami skaidrių Viešvilės vandenų.

Netrukus tenka trumpam sustoti. Užplaukę ant pasislėpusios po vandeniu aštrios šakos, prakiurdome valtelės dugną. Taip atsirado jau trečia skylė guminiame mūsų laivelyje. Upelę supantys šlaitai tai nutolsta, tai vėl priartėja. Galvojome šiandien į pavakarę kelionę baigti, tačiau atsitiko kiek kitaip. Ant Viešvilės krantų augo iki pat vandens priartėjantys niūrūs eglėnai. Kuo toliau, tuo didesni ir tankesni jie darėsi. Vietomis vėjavartos, ištisomis krūvomis suvirtusios skersai upelės, užtverdavo kelią ne tik vandeniu, bet ir sausuma. Tai buvo sunkiausios kliūtys, su kuriomis mums teko susidurti. Diena palinko į vakarą. Į mišką atslinko prieblanda. Priešais kelią pastoję dar viena vėjavartų krūva. Teko nenoriai rangytis iš valtelės ir nešti ją aplink kliūtį. Nutolę nuo Viešvilės išėjome į siaurą miško takelį, kuris vingiavo dešiniame jos krante, pačioje stataus šlaito papėdėje. Aukštai į dangų iškeltose pušų šakose pamatau tyliai nuplazdantį tamsų vištvanagio siluetą. Paukštį tuoj pat pamirštu, nes dėmesį patraukia neišpasakytai aukšti ir galingi medžiai. Nusimetę kuprines pribėgame prie pušies ir dviese vos vos ją apglėbiame. Tokios pat storakamienės ir eglės ištįsusios tarp pušų. Tuoj susivokiame, jog nepastebėję, visai nejučia, įsliūknom į nedidelę senų medžių giraitę, mažą sengirės lopinėli, o kadaise visa Lietuva buvo taip apaugusi. Patekęs tokių šimtamečių milžinų prieglobstin, nesunkiai supranti, kodėl lietuviai šventas giraites turėjo, kur nebuvo galima net šakelės nulaužti. Čia tvyro ramybė ir darna. Čia gyvybės ir mirties

Viešvilė įteka į I tvėnkinį

ratas sukasi netrikdomas jokių kompetentingų miško tvarkytojų. Čia gali ir nuo priešų pasislėpti, ir, jei reikia, dvasios stiprybės bei ramybės pasisemti. Giria – visa ko šaltinis! O kas dabar paliko? Paskiri seno miško lopinėliai po visą Lietuvą išbarstyti su sakintomis ir sakais apsiverkusiomis pušimis... Dar labiau sutemsta. Čia pat apsistojame nakvynės. Išskleidžiame nedidukę šilko palapinę, kuri didžiūnų medžių paunksnėje dar labiau sumenksta. Senolių medžių, kurie gal jau trečią šimtmetį besikaičiuoja, prieglobstyje jaučiamės saugiai.

Antradienis – penktoji, paskutinioji žygio diena. Rytas. Nors saulė jau patekėjusi, čia, apačioje, tvyro prieblanda. Į akis krinta vakar nepastebėtas žalių kaip rūta eglaičių pomiškis. Eglaitėse nardo gausybė smulkių paukštelių. Ausyse skamba įvairiausių garsų pynė. Prieš pradėdami kelionę, susikuriame nedidelį lauželį ir mažame virdulyje su aprūkusiais šonais išsiverdame naujų jėgų suteikiančios ramunėlių arbatos. Kruopščiai užmaskavę savo veiklos pėdsakus, nenoromis paliekame sengirės lopinėlių. Širdį slegia sunkus akmuo. Juk galbūt šiuos medžius didžiūnus matome paskutinį kartą... Netrukus vakarykščiu takeliu prieiname kvartalinę, kuri skersai kerta Viešvilę. Už jos – didžiulė kirtavietė, kurios vienas kraštas siekia upelės vandenį – taip apnuogina jos pakrantes. Kirtavietė kelerių metų senumo, todėl neatrodo taip baisiai. Perėję kvartalinę, priartėjame prie Viešvilės. Išsirengę iki pusės, apsiprausiamo šaltu, gaivinančiu upelės vandeniu. Čia pat sulipame į valtėlę. Pastebime, jog upelė gerokai praplatėjusi. Kiek vėliau paaiškėja, kad ji užtvenkta. Abiejose upelės pusėse iš vandens kyšo apsamojo kelmai. Tai kadaise prie pat vandens augę medžiai. Ant kelmų leidžiasi ir vėl kyla nenuilstantys brastiniai tilvikai. Turime puikią progą iš arčiau stebėti šiuos įdomius paukščius. Pamažu iriamės į priekį. Upelė vis labiau plėtėja, kol galiausiai išsilieja į didelį tvenkinį, besibaigiantį aukšta užtvanka. Prie užtvankos pasirodo keletas sodybų. Tvenkinį perskrodžiame stengdamiesi pasiekti kaip galima didesnę greitį. Mėgaujamės vandens platybėmis. Peršokusi užtvanką, Viešvilė krinta nuo betoninio slenksčio. Greitai tekėdama, už keliolikos metrų ji panyra po tiltu. Už jo gal šimto metrų ruože upė labai srauni. Gal dėl to abiejose Viešvilės pusėse boluoja rusvos putos, sukeliančios nelabai malonų reginį. Krantai neaukšti, tačiau statūs. Aplinkui auga didžiuliai gluosniai, juodalksniai, beržai. Maždaug šioje vietoje upelė įteka į Nemuno slėnį. Perėję užtvanką, vėl nuleidžiame savo valtėlę į garsiai gurgiantį vandenį. Stipri srovė mus greitai plukdo. Nepratę prie didelio greičio, sunkiai suvaldome valtį. Netrukus kelią pastoja skersai upės nuvirtęs gluosnis ir apie jį susikaupusi didi gausybė šakalių, lentų su grėsmingai styrančiomis vinimis ir šiaip įvairiausių rakandų, kuriuos kadaise naudojo žmonės. Įsitikinę, kad kliūtis sėdint valtėlėje įveikti nepavyks, prisišliejame prie kairiojo upelės kranto. Čia tenka pademonstruoti akrobatinius sugebėjimus. Krantas status, po kojomis nėra tvirto pagrindo, tad ant jo ne taip paprasta užsiropšti. Aš pirmasis užsikeberioju ir visai netikėtai greta savęs pamatau juodą blizgantį tašką, įdėmiai žvelgiantį į mane. Kai ir draugas užsirango ant kranto, tas juodas blizgantis taškas neišveria – nuo lizdo pakyla ir švilpdama sparnais į gretimais nusidriekusią ganyklą nuskrenda antelė. Net žolių kupstu nepridengtoje lizdo duobutėje tarp pūkų ir mažyčių plunksnelių išvystame septynis melsvo atspalvio, vištos dydžio kiaušinius. Tvirtais ir

patikimais irklais perstūmę valtę per kliūtį ir vėl į ją sulipę, iš lėto irdamiesi, nuplaukiame tolyn. Kelią vėl pastoja kliūtis. Tik ši kartą – senas, sulūžęs apsamanojusių ir veik sutrūnijusių rąstų tiltas. Viešvilė vėl pradeda platėti, patvenkta antrosios užtvankos. Kairysis upelės krantas status, o dešiniajame ji išsilieja ir savo vandenimis semia nemažą juodalksnyną. Plaukiame vandens taku. Abiejose pusėse šlama nendrynų miškas. Priešais pro gelsvus nendrių stiebus išvystame didelį tvenkinį, kurio dešinysis krantas užpelkėjęs. Toliau už jo driekiasi ganyklos, padalytos menkomis spygliuotos vielos tvoromis. Tolumoje regime didelį baltų plytų namą, į kurį buvome užklydę tą vakarą po ištikusios mus avarijos. Sukame dešinien ir prisišliejame prie didelio bebrų namo (įdomu, kaip nepabūgę žmogaus artumo jie čia išsikūrė?!). Bebrų buveinė mums atstoja prielauką. Draugas išsoka iš valtės ir nustraksi per pievą balto mūro link gražinti pasiskolintų daiktų. Netrukus Artūras sugrįžta, ir mes įplaukiame į tokio pat dydžio tvenkinį kaip ir pirmasis. Viduryje išvystame baltutėlį gulbiną. Kiek pasiyrę priekin, tarp nendrių pastebime pasislėpusią gulbę patelę. Kažkur tarp gelsvų nendrių tūno jų lizdas. Paukščiai ruošiasi perėti. Laikydami padoraus atstumo, apiplaukiame nė iš vietos nepajudantį ir atidžiai mus stebintį gulbiną. Kam trikdėti gražuolius paukščius. Perplaukiame tvenkinį ir išlipame į krantą visai netoli užtvankos. Ant jos yra nutiestas kelias, kuriuo be perstojo tai į vieną, tai į kitą pusę važiuoja automobiliai. Už kelio, ant kalniuko, stovi pastatas, kur įsikūrusi valgykla. Toliau keliu į kairę – bažnyčia, autobusų stotelė. Tai – Viešvilės gyvenvietės centras. Kadangi turime pinigų, tad nutariame užsukti į čionykštę užkandinę ir prabangiai papietauti. Buvo kaip tik pietų metas. Kai išsikapstome iš savo laivelio ir rengiamės eiti, visai netikėtai nuo kelio nuvažiuoja lengvasis automobilis ir pievute pririeda prie pat mūsų. Iš sustojusio automobilio tuoj pat išsoka nedidukas, energingas žmogelis. Priėjęs prie mūsų sparčiu žingsniu, nedelsdamas išpyškina: „Kas jūs tokie ir kodėl trikdote viso miestelio numylėtinių gulbių ramybę? Jos pirmą kartą bando perėti mūsų tvenkinyje, o jūs plaukiojate su savo valtę ir trikdote jų ramybę!“ Piktai žaižaruojančios akys žvelgia į mus, tarsi mes būtume ką nors baisaus iškrėtę. Netikėtai užklupti kiek sutrinkame, bet greitai paaiškiname, jog esame keliautojai ir gulbėms nieko bloga neketinome daryti. Laimė, išsiskyrėme taikingai. O kad daugiau tokių gamtosaugininkų būtų... Užeiname į valgyklą. Nosį tuoj pat ima kutenti gardžiausi kvapai. Kažkaip keistai pasijuntu patekęs tarp žmonių. Tos kelios dienos, kurias praleidome atitrūkę nuo civilizuoto pasaulio besigrumdami su laukine gamta, truputį mus pakeitė. Mes sprendėme visiškai kitokias problemas negu tie, tarp kurių dabar stovėjome. Kaltūnu susivėlę plaukai, apšepę ir juostelėję veidai, ištįsusios rankos su sueižėjusia nuolat drėkinama pirštų oda, šaltas savimi pasitikintis žvilgsnis pavertė mus tikrais miško žmonėmis. Anksčiau kankinusios neišsprendžiamos gyvenimiškos problemos per tas kelias dienas sumenko ir iš šalies pažvelgus tapo be galo lengvai išnarpliojamos. Tuo ir skyrėmės nuo mus apstojusių žmonių, tiesiogiai bendraudami su laukine gamta, praturtinome savo sielas ir tapome visa galva už juos didesni... Po pietų, pernešę valtę per užtvanką, toliau tęsiame savo kelionę vis labiau jausdami, kad netrukus ją baigsime. Tolumoje už šviežia žaluma pasidengusių ganyklų bei pievų,

prisišlijęs prie tamsios miško juostos, tekėjo Nemunas. Jis buvo galutinis mūsų kelionės tikslas. Kurį laiką Viešvilė, garsiai gurgendama, greita srove smagiai neša mus priekin. Taip praplaukiame pro seno, matyt, dar prieš karą statyto akmenų ir plytų tilto liekanas. Toliau srovė pamažu slopsta ir upelė ima plėtimis, ši kartą paveikta patvinusio Nemuno. Priekyje, viduryje upelės, pamatome stovint seną ir gruoblėtą, savo kamienu šiek tiek palinkusį į vieną pusę gluosnį. Visai neaukštai jo šakose pastebime varnos lizdą. Gudri pilkoji – žino, kad pavasarį ne bet kas vandeniui prie medžio prisibraus. Tiesiog iš valtelės užšoku ant palinkusio medžio. Vienas, du – ir aš jau vartau rankose du žalsvus, smulkiomis rusvomis dėmelėmis nubarstytus kiaušinius. Čia pasirodo ir lizdo šeimininkė. Ji nutupia ant medžio viršūnės ir ima nerimastingai karkti. Nedelsdamas leidžiuosi žemyn, kol dar nesuskrido visas jų tuntas ir neišmetė manęs iš medžio. Toliau Viešvilė teka plačiomis Nemuno slėnio pievomis. Polaidžio vanduo užpildė visas žemesnes vietas ir یدubas. Taip atsirado daugybė mažų ir negilių ežerėlių bei kanalų. Sunku atskirti, kur čia tikroji upė, o kur ne. Plaukiame ilgai nesirinkdami, ten, kur mums atrodo geriau. Žinome, jog pasiklydus klaidžioti ilgai vis vien neteks. Na, ir aišku, pasiklystame. Valtelės dugnas atsiremia į žolėtą dugną. Tenka rangytis vandenin ir temti ją paskui save tol, kol per guminių batų viršų ima lietus šaltas vanduo. Tuomet sulipame į valtį ir ieškodami gilesnių vietų plaukiame toliau. Kiek pasiryę priekyje išvystame per upę nutiestą griozdišką betoninį tiltą. Šioje vietoje Viešvilė primena pailgą ir kiek platoką tvenkinį. Dešiniajame jos krante riogso didžiulės balto mūro fermos. Matyt, per šį tiltą galvijus gena į priešingą upelės krantą, kur plyti plačios pievos. Žalios pievos – puikios ganyklos. Greitai tiltas lieka mums už nugarų. Upelės krantai kiek pasikeičia. Iš abiejų pusių keroja tankūs karklų krūmai, tad matyti galime tik į priekį arba atgal. Kurį laiką intensyviai mosuojame irklais. Dar visai neseniai toli bolavusi miško juosta grėsmingai priartėja. Galiausiai priekyje išvystame Nemuną. Pajutę galingą didžiosios upės srovę, nedelsdami iriamės prie kranto. Jis apaugęs šviežia žalia žole, tad išlipę iš valtelės jaučiamės lyg ant kilimo. Kiek atsipūtę, ištraukiame iš vandens ir savo guminių laivelį. Iškratome iš kuprinių visus daiktus, kad juos vėl atgal sugrūstume, tik šį kartą kartu su valtele. Bekraudami kuprines, išgirstame skambų didžiosios kuolingos balsą. Paukštis skrenda virš upės ir tarsi sparnu pamoja mums laimingai baigusiams sunkią ir nepaprastai įdomią kelionę puikia rusvavandene, pelkynų ir bekraščių miškų upele – Viešvile. Popietė rami. Aukštai pakilusi saulė maloniai šildo nuvargusius mūsų kūnus. Paskutinį kartą tarsi atsiveikindami žvilgtelime į upių santaką ir užsimetę sunkias kuprines patraukiame namo. Labai įdomi buvo kelionė,

*Viešvilės girios gyventojai.
Rimo Pakerio nuotraukos*

kupina visokiausių nuotykių. Tai gražiausios mano gyvenimo dienos, kurios jau niekada nebesugrįš. Smulkus šios kelionės pasakojimas prabėgus daugeliui metų leis prisiminti ir nejučia nugrimzti į taip greitai pralėkusias, kupinas džiaugsmo jaunystės dienas...

IV. Išvados

1. Jurbarko rajono savivaldybės miškingumas yra 37,1 %. Spygliuočių medynai sudaro 66 % viso medynų ploto. Didžiausią dalį miškų sudaro Karšuvos (*kartu su Lietuvai ir Prūsijai priklausiusiomis jos dalimis*) giria. Jos plotas 440 km².

2. Girios teritorijoje tirpstančių ledynų suneštas smėlis nusėdęs vietomis 2–16 m storio sluoksniu, supustytas į parabolines kopas.

3. Kadangi girioje retas upelių tinklas, apie 20 % girios yra užpelkėjusi, kas sudarė sąlygas augti įvairių rūšių augmenijai. Joje išlikę natūralių atvirų ir apaugusių retmiškiais aukštapelkių, tarpinio tipo pelkių ir žemapelkių, įvairių tipų miškų, tarp kurių yra išlikusių sengirių. Daugumos gamta neliesta žmogaus veiklos, išlikusi augmenija, gyvūnija. (*Neįmanoma ištisai praplaukti upeliu, pereiti tam tikrose vietose mišku.*)

4. Norint, išsaugoti natūralią augmeniją ir gyvūniją, jos įvairovę, reikėtų ir toliau Viešvilės upelio baseine riboti žmogaus veiklą.

5. Pagal galimybę atkurti vandens gyvūnijai kelius į Viešvilės upelio aukštupį, įrengiant kelius praplaukti žuvims pro esamų tvenkinių užtvankas.

Straipsnis skelbtas leidinyje *Žurnalas apie gamtą*, 2009, Nr. 4.

Viešvilės valstybinis gamtinis rezervatas

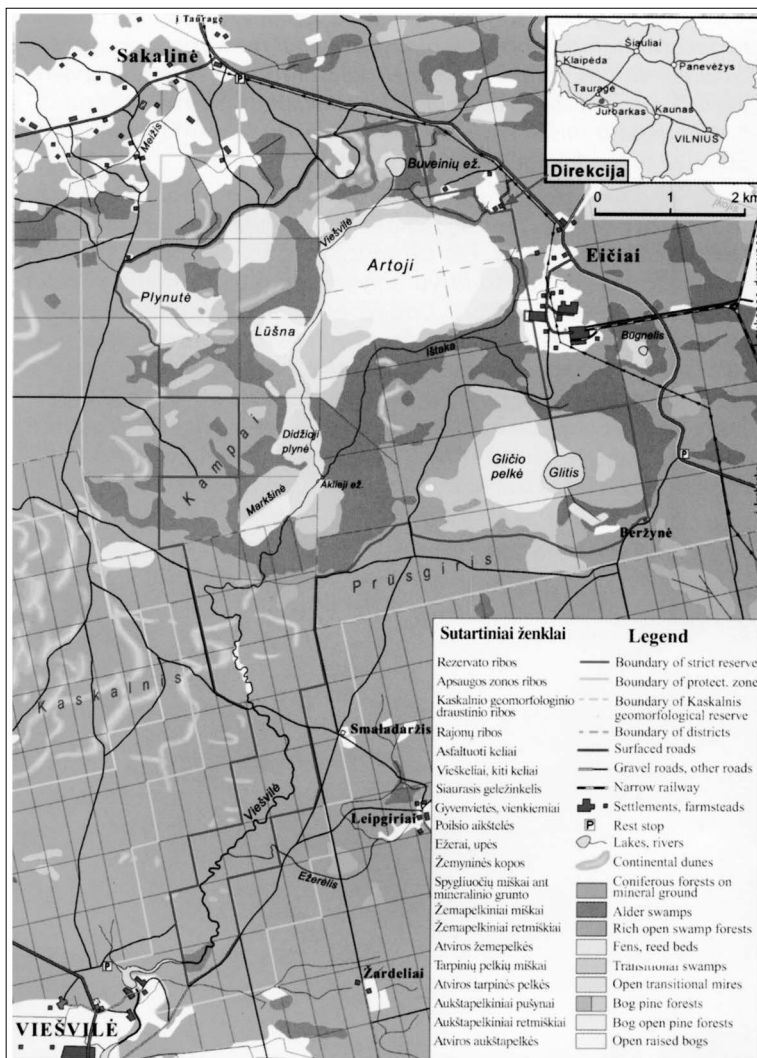
Algirdas Sinkevičius

Viešvilės rezervatas yra vakarinėje Lietuvos dalyje, Káršuvos žemumoje. Pagal fiziniį geografinį rajonavimą jis priklauso Nėmuno žemupio lygumos Smaliniūkų mikrorajonui. Tai kauburiuota, kopėta ir pelkėta smėlingoji lyguma, palaipsniui besileidžianti iš šiaurės rytų į pietvakarius. Vidutinis jos absoliutinis aukštis nuo 40 iki 25 m. Smėlingoji lyguma įsiterpusi tarp Mıtuvos ir Júros upių. Čia didelės gruntinių vandenu atsargos, tačiau retas upelių tinklas. Dėl šios priežasties apie 20% teritorijos yra užpelkėję. Didžiausi pelkių masyvai – Laukesōs (2 000 ha, eksploatuojamas durpynas) ir Artōji–Didžiōji Plýnia (1 300 ha, rezervatas). Dėl pelkėtumo ir nederlingų dirvožemių ši teritorija netiko žemdirbystei, buvo beveik negyvenama ir užžėlė mišku. Iki XV a. giria tarnavo kaip skiriamoji riba tarp skalvių ir žemaičių žemės, vadinamos Káršuva, o po 1422 m. Melno sutarties per girią išvesta valstybinė siena. 501 metus nepakitusi siena yra savotiškas stabiliausias sienos rekordas Europoje. Ją žymintis griovys ir sampilai dar išlikę. Šis griovys skiria rezervato pelkinę dalį nuo spygliuočių miškų. Viešvilės valstybinis gamtinis rezervatas yra Ramsaro ir „Natura 2000“ teritorija.

Žemės naudmenų suvestinė

Naudmenos	ha	%
Miškai	2190	68
Vandens telkiniai	31	1
Pelkės	980	30,5
Pievos	10	0,3
Žemės ūkio naudmenos	-	-
Gyvenvietės (užstatyta terit.)	0,3	0,01
Kita (smėlynai, nenaudojamos žemės, keliai)	5	0,2
Iš viso:	3216	100

Ilgus šimtmečius giria priklausė skirtingoms valstybėms. Girios įsavinimas skirtingose valstybėse vyko nevienodai. Pietinė jos dalis, priklausiusi Prūsijai (*Königliche Jurasche Forst*), jau buvo sukultūrinta – upeliai kanaluoti, tokiu būdu nusausinant nedideles pelkes, šlapynes. Ši girios dalis suskirstyta nedideliais miško kvartalais (apie 30 ha), kurie sužymėti akmeniniais riboženkliais. Dauguma šios girios dalies kvartalinų linijų pelkėse ir šlapynėse dėl jose įrengtų sankasų bei iškasų per kalvas ir kopas yra pervažiuojamos. Dabartinio valstybinio gamtinio rezervato teritorijoje per Viešvilės upelį nuo seno buvo įrengti tiltai. Keliaujant nuo Viešvilės upelio ištakų jų būta net šešių. Kai kurių tiltų likučiai dar matosi. Prūsijai priklausiusios girios dalyje pastatyta nemažai eiguvų (*Förstereien*), vietos gyventojų dar tebevadinamų „feršterijomis“, į kurias veda žvyrų išpilti, įvairiais medžiais, vietomis ažuolais apsodinti keliukai. Čia užveista egzotinių kraštų medžių, tai raudonieji ažuolai, bukai, platanlapiai klevai ir kt. Jau XIV a. kryžiuočių karo kelių į Lietuvą ir Žemaičius ap-
 rašymuose minimas Viešvilės upelis, www.viesvile.lt/apie-rezervata.html

Rezervato žemėlapis.
Valstybinio gamtinio
Viešvilės rezervato
direkcija

kuriame randama švaraus vandens, o aplinkinėse laukymėse – jų žirgams pašaro. Pastebėta ir vietovė, kadangi joje galima panaudoti niekad neišsenkančią vandens energiją. Apie tai Rytų Prūsijos popieriaus gamintojas Keferšteinas (*Käferstein*) informavo kunigaikštį Albrechtą Brandenburgietį dar XVI a. pab. Kaip rašoma H. E. fon Knoblocho „Viešvilės kaimo kronikose“ (*Die Wischwiller Dorf Chronik*), trečioji Viešvilės uztvanka su grūdų malūnu galėjo būti jau XVI a. viduryje, nors M. Mažvydo laiške Prūsijos kunigaikščiui jau užsimenama apie grūdų malūną Viešvilėje. (Laiškai rašyti XVI a. pab. – red. pastaba.)

XVIII a. antroje pusėje Viešvilės kaimo gyventojų poreikius tenkino net penkios įmonės, naudojios Viešvilės upelio vandens energiją. Dar 1767 m. buvo gautas karališkasis leidimas statyti ant Viešvilės upelio „olandiško tipo“ popieriaus malūną ir kitas įmones. Tuo metu buvo gauta koncesija statyti ir vario kalyklai. Šioms įmonėms buvo reikalingos uztvankos ir dideli pylimai. Tokiu būdu buvo uždaryti keliai žuvims patekti į savo nerštavietes.

Carinei Rusijai priklausiusi šios girios dalis pradėta planingai tvarkyti tik ją perėmus kunigaikščiui Vasilčikovui po 1863 m. sukilimo. Tuomet buvo pradėta tiesti kelius, privažiavimus per pelkes ir šlapynes. Tą mums primena dar išlikęs per nepereinamas Artosios pelkes nutiestas kelias *Kastinkelis* (sukastas, kastinis kelias – *red. pastaba*). Priklausanti skirtingoms valstybėms giria neturėjo vienodo vardo. Rytrpūsiuose ji buvo vadinama *Karališkąja Jūros giria*, vėliau atskirais – Jūravos, Viešvilės ar Smalininkų miškais.

Kitoje sienos pusėje giria vadinta Tauragės–Jurbarko, arba trumpiau – Jurbarko miškais. Šiuo metu dažniau vartojamas *Karšuvos* girios pavadinimas pagal pietinės žemaičių žemės vardą. Didesnė dalis užpelkėjusio miško ir sengirių nematė žmogaus veiklos, kirvio ašmenų. 1944–1953 m. girioje veikė Kęstučio apygardos Lydžio (nuo 1949 m. Butageidžio) rinktinės Lietuvos partizanai.

Siekiant išsaugoti natūralią, gamtiniu požiūriu labai vertingą Viešvilės baseino su Artosios, Gličio pelkėmis ir jas supančiais miškais ekosistemą Karšuvos žemumoje, taip pat tik jai būdingą ir retą augaliją bei gyvūniją 1991 m. įsteigtas Viešvilės valstybinis gamtinis rezervatas. Jis jauniausias iš šiuo metu esančių keturių gamtinių rezervatų Lietuvoje. Šiaurinė ir didžioji jo dalis yra Tauragės rajono pietiniame pakraštyje. Pietinė dalis siaura juosta išiterpia į Jurbarko rajoną Viešvilės miestelio link. Rezervato plotas – 3 216 ha. Rezervatą juosia 2 459 ha buferinės apsaugos zona. 1993 m. Viešvilės rezervatas įtrauktas į Ramsaro konvencijos vertingiausių pasaulio šlapžemių sąrašą. Jame europinės svarbos natūralios buveinės užima nemažus plotus. Čia aptinkamos kai kurios ES Direktyvos dėl natūralių buveinių, faunos ir floros apsaugos (Buveinių direktyva) saugomų rūšių populiacijos. Todėl 2005 m. rezervatas ir jo apsauginė zona įtraukta į buveinių apsaugai svarbių teritorijų sąrašą „Viešvilės aukštupio pelkynas“. Jame galima aptikti keliolika saugomų buveinių tipų. Tai 2 330 Nesusitvėrusios žemyninės smiltpievės, 4 030 Viržynai, 6 120 Karbonatinių smėlynų pievos, 6 410 Melvenynai, 6 430 Eutrofiniai aukštieji žolynai, 7 160 Nekalkingi šaltiniai ir šaltiniuotos pelkės ir kt. (žr. rezervato žemėlapi).

Buveinėse gyvena 2 žinduolių, 3 žuvų, 6 vabzdžių ir 4 augalų rūšys, įrašytos Buveinių direktyvos II priedo sąrašė. 2007 m. rezervatas yra įtrauktas į Europos Bendrijos svarbos saugomų gamtinių teritorijų tinklą „Natura 2000“ kaip natūralių buveinių apsaugai svarbi teritorija (BAST).

Literatūra

1. Brukas A. Karšuvos giria, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 9.
2. Paltanavičius S. *Lietuvos draustiniai*, Kaunas, 2006.
3. Uselis V. *Viešvilės rezervatas – Natura 2000 teritorija*.

Rezervato biologinė įvairovė

Rezervato pelkės pasižymi didele tipologine įvairove. Esama atvirų ir retmiškiais apaugusių aukštapelkių, tarpinio tipo pelkių ir žemapelkių. Vyraujantys medynai: gailiniai pušynai aukštapelkėse, juodalksnynai su eglė ir beržų priemaiša žemapelkėse. Pelkės išliko natūralios. Jose nemažai retų, nykstančių augalų, tokių kaip pelkinė uolaskėlė, dvilapis purvuolis, nariuotoji ilgalūpė. Raistų pakraščiuose

senuose alksnyuose ir eglynuose randame jau nykstančių grybų, kerpių ir samanų rūšių. Daugelis jų pirmą kartą rastos Lietuvoje ir retos Europoje. Viešvilės rezervate gali pamatyti plačią gamą įvairių pelkių, medynų, vandens telkinių, pievučių ir laukymių. Jame aptinkamos vabalų rūšys: šiaurinis elniaragis, aštuoniataškis auksavabalis. Viešvilės upelyje gyvena margieji upėtakiai, mažosios nėgės, gausu paprastųjų kūjagalvių. Miškuose vyrauja pušynai su eglėmis, yra nedideli plotai veimutinių ir juodųjų pušų, kėnių, maumedžių. Pavieniui auga uosiai, skroblai, liepos, tuopos. Miškuose yra briedžių, tauriųjų elnių, stirnų, šernų, lapių, vilkų, lūšių, voverių, kiaunių, barsukų. Aptinkami baikštieji uoksiniai paukščiai: pilkoji meleta, baltnugaris genys, ir plėšrieji – plėšrioji medšarkė, erelis rėksnys, lututė. Pelkėse gyvena kurtiniai, tetervinai, gervės, antys, tilvikai, juodieji gandrai.

Rezervato paukščiai

Kurtinys. Eugenijaus Kavaliausko nuotr.

Vištvanagis. E. Kavaliausko nuotr.

Tetervinas. E. Kavaliausko nuotr.,
dantis@tvk.lt

Žvirblinė pelėda. E. Kavaliausko nuotr.,
dantis@tvk.lt

Lututė. E. Kavaliausko nuotr.

Mažasis erelis rėksnys. www.efoto.lt/1000

Pilkoji meleta. E. Kavaliausko nuotr., dantis@tok.lt

Medšarkė. E. Kavaliausko nuotr.

Juodieji gandrai. E. Kavaliausko nuotr.

Gervė. www.naturephoto.lt1000

Tulžiai. E. Kavaliausko nuotr.

Dirvinis sėjikas. www.naturephoto.lt1000

Griežlė. E. Kavaliausko nuotr.

Balinė pelėda. E. Kavaliausko nuotr.

Nendrinė lingė.
E. Kavaliausko nuotr.

Brastinis tilvikas
E. Kavaliausko nuotr.

Pelkėse gyvena daug gervių, peri dirviniai sėjikai, aptinkamos žvirblinės pelėdos, ulduakai. Rudenį ir pavasarį žuvinguose pelkių ežeruose apsistoja būriai praskrendančių paukščių. Miškuose slapstosi vilkai, lūšys, lapės, kiškiai, mėgsta ganytis stirnos ir stambioji miško fauna – elniai ir briedžiai. Upelyje gyvena ūdros ir bebrai. Rezervate esančiuose Gličio (20 ha) ir Buveinių (5,6 ha) ežeruose gausu floros ir faunos. Juose aptinkama nemaža vijūnų ir dvijuostės dusės populiacija. Auga permautalapės mažaziedės vandens lelijos, alavijiniai aštriai, ilgosios ir plūduriuojančios plūdės ir kt. Aukštapelkėse gyvena saugojamas dirvinis sėjikas, plėšrioji medšarkė, palinis žvitražygis, auga kupstinės kūlingės. Duburiuose – baltoji saidra, siauralapė balžuva, saulašarė, smailiašakiai ir liekniniai kiminai. Sausesnėse vietose – kupetiniai švyliai, šiliniai viržiai, magelano ir raudonieji kiminai. Centrinėje rezervato dalyje, Didžiōjoje Plūnėje, gyvena pilkoji gervė, švygžda, didysis plūdvoris, pievinis satyriukas, auga saugojami liekninis beržas, pelkinis vikšris, pelkinė uolaskėlė, pelkinė laksana, dvilypis purvuolis, lieknasis švylis, baltijinė ir raudonoji gegūnė. Akivaruose – šarvuotosios ir baltakaktės skėtės, paprastosios vandens lelijos ir kt. Viešvilės žemupyje gyvena upėtakiai, mažosios nėgės, paprastieji kūjagalviai, vabzdžiai. Čia auga siūlalapė kurklė, šaltininė veronika, įvairioji praujenė, samana trieilė nertvė.

Literatūra

1. Brukas A. Karšuvos giria, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 9.
2. Paltanavičius S. *Lietuvos draustiniai*, Kaunas, 2006.
3. Uselis V. *Viešvilės rezervatas – Natura 2000 teritorija*.

Valstybinio gamtinio rezervato ir jo buferinės apsaugos zonoje yra didžioji Viešvilės upelio dalis. Viešvilė – dešinysis Nemuno intakas, buvusi vertinga laišinėmis žuvimis, turėjusi gausią šlakių populiaciją. Apie savo vaikystės upelę eilėraštyje „Ungurėlė“ rašė Viešvilėje vaikystėje gyvenęs vilnietis poetas Jonas Endrijaitis.

Ungurėlė

Jonas Endrijaitis

*Atsiliepk iš širdies, Viešvilka,
Kur upėtakiai drebina tylą,
Kur lakštingala gieda pilka,
Gurgėm pro medžių žalią milą.*

*Atgailvinki vaikystės šaknis,
Kur po akmeniu vėgėlės snaudžia,
Kur vaivorykštė žaidžia vilny,
Kad sapne vėl su tėvu grybaučiau.*

*Atsiliepk po viskam, Viešvilka,
Kai papulsi į Nemuno glėbį,
Viešvilėj ungurėlės šneka...
Debesy, lyg mamutės palėpėj.*

Viešvilės valstybinio gamtinio rezervato istorija ir geografija

Vytautas Uselis

I. Bendra apžvalga

Nedaug mūsų šalyje išliko laukinės, civilizacijos beveik nepalietos gamtos. Kone visi didieji pelkynai nusausinti, daugelyje kasamos durpės. Vargiai rasime ir didesnių upelių, kurie tekėtų vien tik miškinga ar pelkėta teritorija, o jų aukštupiai nebūtų paversti grioviais. Kirvio neliestų miškų iš viso seniai nelikę. Stambioji gyvūnija gerokai nuskurdusi. Seniai nebėra taurų, tarpanų, lokių, kilniųjų erelių. Nykstančių rūšių sąrašas kaskart ilgėja.

Kad neprarastume dar likusio gamtos paveldo, kad taptume šiuolaikine išprususia ir gamta besirūpinančia visuomene, yra steigiamos įvairios saugomos gamtinės teritorijos. Rezervatas – griežčiausią apsaugos statusą turinti teritorija. Čia uždrausta bet kokia žmogaus ūkinė veikla. Tuo siekiama sudaryti sąlygas gamtai tvarkytis pačiai, kaip priešistoriniais laikais. Yra daugybė augalų, gyvūnų ir grybų rūšių, kurių išlikimui būtinas neliečiamas, trūnijančios medienos pilnas miškas ar paprasčiausia ramybė. Rezervatas tarnauja ekologinės pusiausvyros palaikymo, biologinės įvairovės išsaugojimo, moksliniams, edukaciniams ir kultūriniais poreikiams. Daugelis gamtos procesų ir galbūt nykstančių organizmų savybės iki šiol mokslo dar neatskleistos ir tebelaukia savo atradėjų bei progos pasitarnauti mūsų poreikiams.

Viešvilės valstybinis gamtinis rezervatas (toliau Rezervatas) – jauniausias iš šiuo metu esančių keturių gamtinių rezervatų Lietuvoje. Rezervato plotas – 3 219 ha. Rezervatą juosia 2 459 ha buferinės apsaugos zona. Kaip nurodoma nuostatuose, Rezervato paskirtis – išsaugoti gamtiniu požiūriu vertingiausios Viešvilės upės baseino ekosistemas, natūralų Viešvilės upės baseino su Artosios, Gličio pelkėmis ir jas supančiais Karšuvos girios miškais gamtinį kraštovaizdį Karšuvos žemumoje, taip pat būdingą ir retą augaliją, grybiją ir gyvūniją; išsaugoti rezervato ekosistemų stabilumą ir natūralią jų raidą; atkurti veiklos pažeistus teritorinius gamtos paveldo kompleksus ir objektus; organizuoti nuolatinius gamtos mokslinius tyrimus ir stebėjimus, kaupti informaciją apie rezervato gamtinės aplinkos komponentų būklę ir pokyčius; vykdyti ekologinį švietimą, propaguoti teritorinius gamtos paveldo kompleksus ir objektus.

Šiaurinė, didžioji, Rezervato dalis yra Tauragės rajono pietiniame pakraštyje. Pietinė dalis siaura juosta įsiterpia į Jurbarko rajoną (671 ha) link Viešvilės miestelio. Šią teritorijos dalį sudaro Viešvilės upelio slėnis ir greta esančio miško ruožas.

Viešvilės valstybinis gamtinis rezervatas yra įtrauktas į tarptautinės svarbos šlapžemių, saugomų pagal Ramsaro konvenciją, sąrašą bei priklauso Europos Bendrijos saugomų teritorijų tinklui „Natura 2000“.

II. Istorija

Prieš įkuriant Rezervatą, jo teritorijos šeimininkai buvo Tauragės miškų ūkio Eičių ir Sakalinės girininkijos bei Jurbarko miškų ūkio Kalvėlių girininkija. 1960 m. steigiant Lietuvoje pirmuosius draustinius, Artosios pelkė buvo paskelbta

ornitologiniu draustiniu (973 ha), „apsaugoti vieninteles Lietuvoje sėjikų lizdavietes, taip pat gerves, juoduosius gandrų ir kitus paukščius“. Upėtakių nerštavietėms apsaugoti 1974 m. įsteigtas Viešvilės ichtiologinis draustinis (21,4 km). Artosios draustinio miškai buvo priskirti II kategorijai ir juose ūkininkavimas buvo gerokai apribotas, tačiau didžiojoje dabartinio Rezervato miškų dalyje buvo vykdomas įprastinis miškų naudojimas. 1966 m. šalia Artosios pelkės įsteigta Laukesės valstybinė durpių įmonė kėsinosi ir į draustinį, bet tuometinio Gamtos apsaugos komiteto dėka pelkę pavyko išsaugoti.

Viešvilės rezervato idėja išryškėjo netrukus po paskutinio – Kamanų – rezervato įsteigimo. Kaip neatidėliotinai steigtinas, jis buvo numatytas „Lietuvos TSR kompleksinėje gamtos apsaugos schemoje iki 2000 m.“, ruoštoje 1982–1984 m. ir patvirtintoje 1986 m. Skirtingai nei pirmieji Lietuvos rezervatai, Viešvilės rezervatas pasiūlytas įsteigti pagal principą „kur dar galima“, o ne kaip ankstesnių mokslinių tyrimų padarinys. Tik 1986 m. Viešvilės baseine buvo atlikti pirmieji rimtesni tyrimai. Užėjus „perestroikos“ ir atgimimo laikotarpiui, Rezervato įkūrimas gerokai užsitęsė. Per tą laiką padaryta nemažai žalos gamtai – iškirsta apie 50 ha vertingų medynų.

Tik atkūrus nepriklausomybę, 1991 m. balandžio 23 d. LR Aukščiausioji Taryba kartu su keturiais naujais nacionaliniais parkais įsteigė ir Viešvilės valstybinį rezervatą. Derinant projektą, numatytas Rezervato plotas keliais šimtais hektarų sumažėjo ir dabar yra 3 219 ha.

Jau akmens amžiaus žmonės galėjo gyventi prie tuometinio prieledyninio ežero, kuris sėmė dabartinę Karšuvos žemumą. Tai liudija to laikotarpio archeologiniai radiniai. Dėl pelkėtumo ir nederlingų dirvožemių teritorija nepasižymėjo medžiojamos faunos gausa ir tinkamumu žemdirbystei, todėl per visą istorinį laikotarpį buvo beveik negyvenama skiriamoji genčių riba. Iki XV a. giria skyrė skalvius nuo žemaičių, o po Melno sutarties 1422 m. per girią išvesta tarpvalstybinė siena, skyrusi Vokiečių ordiną (vėliau Rytų Prūsiją, Vokietiją) nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (vėliau Abiejų Tautų Respublikos, Rusijos imperijos, Lietuvos Respublikos). 501 metus gyvavusi siena yra savotiškas stabiliausios sienos rekordas Europoje. Ją žymintis griovys ir sampilai iki šiol neblogai išlikę. Būnant skirtingose valstybėse, girios naudojimas vyko nevienodai. „Prūsiškoji“ pusė buvo sukultūrinta daug labiau. Visos čia buvusios nedidelės pelkės nusaustos, upeliai kanalizuoti. Nedideli, apie 30 ha dydžio miško kvartalai paženklinėti granitiniais stulpeliais. Daugelis kvartalinių linijų pervažiuojamos dėl įrengtų sankasų daubose ir pelkėse bei iškasų per kopas. Vien per Viešvilės upelį dabartinio Rezervato ribose buvo įrengti šeši tiltai. Girioje pastatyta nemažai raudonplyčių girininkijų, į kurias veda žvyruoti, neretai ažuolais apsodinti keliukai. Netoli gyvenviečių įveista nemažai egzotinių medžių ir krūmų – raudonųjų ažuolų, bukų, platanlapių klevų, medlievų. Didžiausius pasikeitimus miškai patyrė apie 1900 m., prasidėjus intensyviai miškininkystei. Lietuvai (ilgą laiką carinei Rusijai) priklausiusi girios dalis iki mūsų dienų išliko daug mažiau naudota. Žymesnės gyvenvietės (Sakalinė, Eičiai ir kitos) atsirado XVII–XVIII a. Planingai giria pradėta tvarkyti po 1863 m. sukilimo, ją perėmus caro patikėtiniui kunigaikščiui Vasilčikovui. Tuos laikus mena išlikęs per nepereinamas Artosios pelkes nutiestas kastinkelis, dar vadinamas Vasilskeliu arba Kunigaikščio keliu.

Jau prieš 450 metų ant Viešvilės upelio atsirado pirmoji malūno užtvanka, o XVIII a. pabaigoje augančio miestelio energetinius poreikius tenkino net keturios užtvankos. Šiuo metu Viešvilės žemupyje yra du tvenkiniai.

Antrojo pasaulinio karo ir pokario rezistencijos laikotarpį mena daugelyje vietų išlikusios apkasų, bunkerių, žeminių liekanos.

Turbūt dėl priklausymo skirtingoms valstybėms giria neturėjo vieno ir pastovaus vardo. Rytprūsiose ji buvo vadinama Karališkąja Júros giria arba atskiomis dalimis – Júros, Viešvilės, Smalininkų miškais. Kitoje sienos pusėje giria vadinta Tauragės–Jurbarko arba trumpiau – Jurbarko miškais. Šiuo metu vartojamas Karšuvos girios pavadinimas pagal pietinės Žemaičių žemės vardą.

III. Paleogeografija*

Viešvilės rezervatas plyti Karšuvos žemumoje, Nemuno žemupio lygumos fiziniame-geografiniame rajone, Smalininkų–Eičių senovinės deltinės lygumos mikrorajone.

Nutirpus ledynams, Rezervato ribose atsidendusi kauburiuota lyguma nebuvo vienalytė. Pietinė dalis pasižymėjo stora smėlio danga ir giliai slūgsančiais gruntiniais vandenimis. Sauso subarktinio klimato sąlygomis ištisinės augalijos nesutvirtinti smėlynai buvo smarkiai pustomi. Tuo metu ar kiek vėliau susiformavo žemyninių parabolinių kopų masyvai. Iš vakarų pusės prie Rezervato dabar prieina žymiausias Kaskalnio kopynas (geomorfologinis draustinis), pasižymintis aukščiausiomis žemyninėmis kopomis Lietuvoje. Beveik visoje pelkyno neužimtoje Rezervato teritorijoje aptinkami kopų gūbriai, grupės, nedideli kauburiai ar išpustytos pelkėjančios neigiamos reljefo formos.

Šiaurinėje dalyje vyravo dauboti plotai su grupe telkšančių seklių ežerų, kurie vėliau dalinai nusidrenavo. Borealiniam periodui baigiantis šie vandens telkiniai sparčiai užpelkėjo. Ypač greitai mezotrofine viksvine-kiminine augalija užžėlė Artosios sekležeris. Atlantyje ši pelkė sparčiai oligotrofizavosi ir periodo viduryje čia išitvirtina aukštapelkinė plynė. Iki šių laikų Artoji užaugino 10–12 m storio durpių klodą. Ilgiausiai ežeras išsilaikė Artosios pietinėje dalyje. Šio telkinio dabartiniai likučiai – du sunkiai prieinami Aklieji ežeriukai Viešvilės ir Ištakos santakoje. Šiaurinėje dalyje esantis Buveinių ežeras susidarė vėliau ir yra antrinės kilmės. Tai pelkės pakraščio – lago – darinys (lagogeninis ežeras).

Pelkė Gličio guolyje vystėsi žymiai lėčiau. Čia iki holoceno vidurio išsilaikė didelis gana eutrofiškas ežeras, nes jis skalavo moreninio gūbrio papėdę, iš kurios juto šarmingo vandens poveikį. Dugne susidarė 2 m sapropelio sluoksnis. Pelkės klotas neišsivystė iki aukštaplynės, o centre liko liekaninis 20 ha Gličio ežeras.

Labai svarbi dabartinio Rezervato paviršiaus bruožams yra ir hidrografinio tinklo raida. Didžiąją dalį duburiuose buvusių ežerų nudrenavo į pietus prasiveržusi Viešvilė. Tuo metu ar kiek vėliau vakarinėje pusėje ties Sakalinė esantys baseinėliai ėmė maitinti Meįžio upelį. Vystantis pelkei, ežerai traukėsi, nulemdami dabartinio pelkinio Viešvilės aukštupio padėtį. Iš Gličio ežero ištekantis upelis pradžioje įtekėjo

* Parengta pagal: Kuskas R. Viešvilės rezervato pelkynas. Viešvilės upės baseino fizinė geografinė charakteristika, Ataskaita, Geografijos institutas, Vilnius, 1993, p. 33–47.

į Artosios rytinį sekležerį, o šiam užpelkėjus, buvo nustumtas į pelkės pietinį pakraštį ir išiliejo į ilgiau išsilaikiusį Artosios pietinį ežerą. Dėl labiau mineralizuoto vandens Ištaka (arba Glitupis), skirtingai nei Viešvilė, išsaugojo savo eutrofinę žemapelkinę aplinką.

Iš Artosios sekležerio likučių susiformavęs Viešvilės aukštupys, į vakarus stumiamas aukštapelkės, suformavo savotišką atvirų žemapelkių, tarpinių plynių ir nendrynų pelkiaslėnį. Dabartinio pelkinio upelio vagoje tik vietomis tarp vešlios žolinės augalijos telkšo atviro vandens ruožai. Durpių ir sapropelio klodo storis čia siekia 3–7 metrus. Ties Lūšnės aukštapelke, kuri Viešvilę spaudžia iš vakarų, upelio vaga vietomis visai dingsta po ištisine kiminų ir viksvų danga. Žemiau santakos su Ištaka Viešvilė praplatėja ir tampa jau atviro vandens tėkme, vietomis ardančia durpinius krantus.

Prasiveržusi į pietus per smėlingą gūbriuotą lygumą, Viešvilė suformavo nesudėtingą, jaunoms upėms būdingą, erozinį slėniuką. Dėl mineralinių nešmenų stokos čia nesusidarė ryškesni akumuliaciniai aliuviniai dariniai – salpos, terasų fragmentai. Beveik visas slėnio dugnas nuo vietoje susidariusios ir atneštos organikos yra užpelkėjęs, durpėtas. Dėl anuometinio kopų perpustymo ir vagos užnešimo upeliui teko gerokai pakeisti tekėjimo kryptį. Tai iliustruoja dabartinis slėnio ir kopų išsidėstymas vidurupio pradžioje.

Aukštutinėje dalyje slėnis siekia 70–80 m plotį ir yra 3–10 m gylio. Žemiau slėnis plėtėja, šlaituose pasitaiko nedidelių atodangų. Vidurupyje gausu šaltinių, kurie vietomis srūva mažais upeliukais, o šlaituose formuojasi nedideli sufoziniai cirkai. Žemiau Ežerėlio intako slėnis praplatėja iki 230–240 m, jo šlaitai tampa nuožulnesni, upelio vaga mažiau vingiuota, tik vietomis pasitaiko skardingų ruožų.

Viešvilės ištekėjimo iš Rezervato teritorijos vieta yra žemiausias absoliutinis taškas – 20 m v. j. l. Aukščiausios Rezervato vietos siekia 48 m v. j. l. Tai kai kurios kopos ir Buveinių kalvos šlaitas, kuriame įsikūrusi administracija. Vidutinis absoliutinis teritorijos aukštis – 37 m v. j. l.

IV. Vandens telkiniai

Į šiaurę nuo Artosios apsuptas klampių pelkių telkšo nedidelis Buveinių ežeras. Gruntiniais vandenimis jis susisiečia su Buveinių kalvos papėde. Tokiu būdu gaunama nemažai mineralinių medžiagų, kurios neleidžia ežerui visai užpelkėti bei sudaro sąlygas klestėti įvairiai augalijai ir gyvūnijai. Čia veisiasi lydekos, kuojos, karosai, auga mažažiedės vandens lelijos, permatalapės ir ilgalapės plūdės. Neretai galima pastebėti plaukiojančią klykuolių šeimyną.

Iš Buveinių ežerėlio išteka Viešvilės upelis. Jo aukštupys 6,5 km tęsiasi per pelkyną be aiškios vagos. Tik polaidžio metu čia pastebima silpna srovė. Žemiau Kastinkelio prie Viešvilės prisijungia pirmas, taip pat pelkinis intakas – Ištakos upelis, nešantis vandens perteklių iš Gličio ir Būgnėlio ežerėlių bei nuo Eičių kalvos papėdės. Iš pelkyno kyšulių per raistus Viešvilės link atiteka ir daugiau pelkinių upokšnių. Viešvilės ir Ištakos santakoje yra išlikę du labai užpelkėję Aklieji ežerėliai – Artosios sekležerio likučiai. Tai viena sunkiausiai prieinamų Rezervato vietų. Vasarą ežerėlių paviršių dengia alijošiniai aštriai, varpotosios plunksnalapės, berchtoldo plūdės. Žemiau Aklųjų upelio vaga gerokai išplatėja ir,

palikusi nendrynų apsiaustį, nuvingiuoja per klampus juodalksnynus link pietinio pelkyno pakraščio. Viešvilės aukštupio vidutinis debitas žemiau pelkių vasarą siekia 3 l/s, bet ilgesnių sausrų metu upelis šioje atkarpoje išdžiūsta.

Vidurupyje Viešvilė tampa atviro vandens tėkme, čia ji turi 70–80 m pločio, 3 m gylio slėnį ir smėlėtą iki 5 m pločio vagą. Esant mažam nuolydžiui upelis smarkiai kilpinėja, sudarydamas meandras. Retkarčiais kilpoms labai priartėjus, jos nukertamos ir taip suformuojamos senvagės. Šiame ruože yra daug bebrų užtvankų, kurios taip pat kartkartėmis keičia hidrografinį vaizdą. Vidurupio šlaituose pasitaiko atodangu, papėdėse atsiveria daugybė šaltinių, todėl net sausringą vasarą Viešvilė čia išlieka vienodai vandeninga, ir vidurupio pabaigoje jos debitas sudaro 290 l/s.

Žemupio pradžią žymi intakas Ežerėlis. Į Rezervatą patenka tik nedidelė žemupio atkarpa. Šioje atkarpoje Viešvilė tiesi, slėnis paplatėja iki 240 m, jo šlaitai nuožulnesni. Už Rezervato teritorijos upelis patenka į Viešvilės tvenkinį. Viešvilės upelis neužterštas, tačiau jo vanduo rausvai rudas nuo humidinių rūgščių, kuriomis jį praturtina rūgštūs pelkiniai ir jauriniai dirvožemiai. Sausringu laikotarpiu vanduo tampa skaidrus, nes upelį tada maitina tik šaltiniai.

20 ha dydžio liekaninis Gličio ežeras, panašiai kaip ir Buveinių ežeras, gerokai užpelkėjęs ir sekus. 0,5–1 m gylyje prasideda sapropelio sluoksnius, kuris siekia iki 4 metrų. Vandens rūgštingumas nedidelis, todėl vandeninė fauna gana įvairi. Rudens ir pavasario migracijų metu ant ežero pailsėti nutupia būriai traukiančių žašų ir kitų vandens paukščių. Prie ežero neretai apsilanko erelis žuvininkas ar jūrinis erelis.

Tame pačiame pelkiniame masyve kaip ir Glitis Rezervato apsaugos zonoje yra dar vienas liekaninis 1 ha dydžio ežerėlis – Būgnelis (Bubnelis). Jį supa nedidelė atvira tarpinio tipo pelkė, kurioje prieglobstį randa retos augalų rūšys. Bene vertingiausias iš jų – beržas keružis. Iki durpyno eksploatavimo šis krūmokšnis augo Laukesos pelkėje. Dabar jo radimvietė prie Būgnelio yra vienintelė visoje Vakarų ir Vidurio Lietuvoje. Ežerėlis dar svarbus ir tuo, kad jame aptiktas labai retas Lietuvoje lankstusis menturdumblis.

V. Pelkynas

Pagrindinę Rezervato dalį užima Artosios–Didžišios Plėnės pelkė, kurios plotas – apie 1 300 ha. Tai netaisyklingos formos ir labai margos struktūros masyvas. Didžiausią plotą užima Artosios aukštapelkė (430 ha). Tai vakarinio tipo aukštapelkė, kuriai būdingas iškilus reljefas su pastebimais šlaitais. Vidurinę dalį užima plėnė, kurioje tarp retų neūžaugų pušelių želia viržiai, kupstiniai švyliai, balžuvos. Praplaišose ir duburiuose telkiasi baltųjų saidrų, saulašarių, kiminų bendrijos. Artóji – labiausiai į rytus nutolusi pelkė, kur aptinkama Raudonosios knygos rūšis – kupstinė kūlingė. Čia taip pat gyvena keletas dirvinių sėjiku porų. Tai saugoma ir nykstanti paukščių rūšis, nes jiems reikalingos atviros aukštapelkinės plėnės, kurių vis mažėja dėl durpynų eksploatavimo ir pelkių sausavimo. Pavasarį aukštapelkėje triukšmingas tuoktuves kelia tetervinai.

Einant nuo plėnės link pakraščio pušelės didėja ir tankėja, kol virsta gailiniu pušynu. Jame tvyro svaiginantis gailių kvapas. Tolimąją šiaurę primena tekšių

sąžalynai, vidurvasarį sunokinantys oranžines ypatingo skonio uogas. Vietiniai gyventojai jas vadina palvėmis.

Artosios pelkynė, be pagrindinės aukštapelkės, yra dar keletas mažesnių aukštapelkinių masyvų. Visus juos supa ir sujungia į vieną pelkyną žemapelkiniai raistai. Juose vyrauja viksviniai juodalksnynai, rečiau beržynai. Seklesnėse ir šalti-niuotose vietose pasitaiko įvairiažolinių juodalksnynų su pavieniais senais uosiais.

Šiaurinėje pelkyno dalyje aplink Buveinių ežerą, kaip miniatiūriniame mode-lyje, susitelkusi visa įvairovė skirtingo tipo pelkių. Čia ir neišbrendami juodalks-nynai, žemapelkiniai karklynai, tarpinio tipo pelkių raistai ir plynraisčiai ir net aukštapelkės fragmentas. Ypač įdomi nedidelė atvira tarpinio tipo pelkė, kurioje net dešimties saugomų augalų rūšių radimvietės. Dauguma jų – gegužraibinių šeimos atstovai. Tai dėmėtosis, baltijinės ir raudonosios gegūnės, vienalapis ge-dutis, dvilapis purvuolis, nariuotoji ilgalūpė, pelkinė laksana. Ypač vertinga yra pelkinė uolaskėlė, kuri neaptinkama ne tik kitose rezervato vietose, bet ir visoje pietvakarių Lietuvoje. Daugelis šių augalų yra nedideli ir sunkiai pastebimi, todėl žmonių lankymasis čia labai nepageidaujamas dėl išmindžiojimo.

Piečiau Artosios aukštapelkės ties vos pastebima Viešvilės vaga nusidriekia Didžiosios Plynės erdvės. Čia nemažus plotus užima vertingos tarpinio tipo pelkės su liekniniu beržu ir lieknuoju švyliu. Nedideliuose vandens duburiuose auga reta ir saugoma paprastoji vandens lelija. Nepereinamuose krūmuotuose nendrynuose ir viksvynuose peri gervės, švygždos.

Į vakarus nuo Gličio ežero tęsiasi atskira nemaža aukštapelkė. Didelę jos dalį sudaro gailiniai pušynai. Viduryje pušelės gerokai išretėja ir sumažėja, tačiau atviros plynės kaip Artojoje nėra. Augdama aukštapelkė pamažu spaudžia ežerą, kurio vakarinis krantas dėl susidariusio kimininio liūno yra neprieinamas.

Iš rytų pusės Gličio ežerą taip pat supa aukštapelkinis pušynas. Tačiau medynas čia gerokai vešlesnis, pasitaiko eglių. Žolių ir krūmokšnių dangoje gausu mezotrofų – mėlynių, vaivorų. Tokio medyno susiformavimui galėjo įtakos turėti šiaurytinėje pelkės dalyje dar prieškaryje nutiestas kastinkelis su grioviais bei ištiesintas iš ežero ištekantis upelis. Kitaip nei Artosios pelkyną, juodalksnynų raistai Gličio pelkė supa tik iš šiaurytinės ir rytinės pusės.

VI. Miškai ant mineralinio grunto

Kaip ir visoje Karšuvos girioje, Rezervato miškų ant mineralinio grunto foną sudaro taigos tipo spygliuočių medynai. Sausiausiose vietose auga brukniniai, drėgnose – mėlyniniai, šlapiose ir nederlingose – mėlyniniai-kimininiai pušynai. Kai kur pušis pakeičia beržai. Nutraukus tikslinį medynų sudėties formavimą, beržynų gausėja, o tai teigiamai atsiliepia augalijos ir gyvūnijos įvairovei.

Savo floristine sudėtimi pušynai užima tarpinę padėtį tarp pajūrinių ir Pietryčių Lietuvoje esančių žemyninių. Vakarietiškomą rodo gana gausiai želianti lanksčioji šluotsmilgė. Rytietiškumui atstovauja šilų puošmena – vėjalandė šilagėlė bei kitas gana retas augalas – šakotasis šiaudenis. Pušynai gerai visiems žinomi savo miško gėrybių gausa. Čia gausiai dera mėlynės, bruknės, o drėgnesnę vasarą ir rudenį apstu įvairiausių grybų. Iš įdomesnių retųjų grybų paminėtini kopūst-galvis raukšlius, mėsingasis dyglutis. Rinkti miško gėrybes Rezervate draudžiama,

tačiau jos veltui čia neprapuola. Uogas mielai lesa paukščiai, ėda daugelis žvėrių ir smulkesnių gyvūnų. Su grybais glaudžiai susiję daugybė įvairiausių juose gyvenančių vabzdžių, kurie dar labai menkai ištyrinėti.

Žemesnėse vietose pušynai pereina į eglynus. Be skurdžių mėlyninių eglynų, tąšesnėse vietose pelkių pakraščiais bei Viešvilės upelio slėnyje auga medynai su turtingesne žoline danga ar net lazdynų traku. Papelkais išlikę gūdūs kimininiai eglynai su apsamanojusiomis išvartomis žavi paslaptingu sengirės dvelkimu. Tai retųjų grybų, kerpių, samanų, vabalų ir kitokių vabzdžių karalija. Tokiose vietose auga širdinė dviguonė, raistinė viksva, aukštoji gegūnė ir kitos retenybės.

1994–1996 m. praėjęs kinivarpu antplūdis Rezervate paliko nemažai pėdsakų. Daugelis senų eglynų nudžiūvo, išgriuvo ir dabar tos vietos beveik neperainamos dėl gausybės stuobrių išvartų, suvešėjusių eglaičių, aviečių ir stambių žolių, tačiau miškas netrunka atsikurti, o trūnijanti mediena dar labiau praturtina biologinę įvairovę.

VII. Rezervato gamtinių kompleksų būklė

Dėl brandžių medynų (ypač šlapių) gausėjimo ir jų struktūros gerėjimo pamažu gerėja su tuo susijusios retosios floros būklė. Stabiliai laikosi ar pamažu gausėja stačiojo atgario, aukštosios gegūnės, širdinės dviguonės, raistinės viksvos populiacijos. Geros sąlygos išlieka drėgmiamėgėms samanų rūšims. Šiai grupei priklauso dauguma saugomų samanų rūšių. Gerokai pagausėjo retųjų uoksinių paukščių – uldukų, lutučių, žvirblinių pelėdų, pilkųjų meletų. Gerėja sąlygos ir trūnijančioje medienoje gyvenančioms vabzdžių rūšims.

Dėl sausų laukymių, pamiškių, smėlynų užaugimo, eglių prieaugio ir plitimo pušynų pomiškyje ir antrame arde pastebima termofilinių rūšių nykimo tendencija. Rezervato gyvavimo laikotarpiu išnyko didysis šilokas, neberandamas aitrusis šilokas, didžioji kelerija, šakotasis šiaudenis. Išnykimas gresia pievinei ir vėjalandei šilagėlėms. Praktiškai nėra atvirų smėlynų augalijos bendrijų (šepetukynų, kelerijynų ir kt.), nors Rezervate vyrauja smėlio dirvožemiai. Būklės pagerinimui nuo 2006 m. pagal Rezervato tvarkymo planą vykdomi gamtotvarkos darbai. Buvo iškiršta keletas sklypų menkaverčių pušies plantacinių jaunuolynų. Šiuose plotuose pamažu atsikuria viržynai ir smiltpievių fragmentai.

Pelkių augalijos būklė gana stabili, tačiau dėl pasikartojančių sausrų suaktyvėjo sumedėjusios augalijos augimas. Pastebimas atvirų pelkių plotų mažėjimas, galintis nulėmti floros įvairovę. Dėl tarpinių pelkių užaugimo kritiškoje būklėje buvo atsidūrusi pelkinės uolaskėlės populiacija. Atlikus sumedėjusios augalijos šalinimo darbus šio augalo būklė ėmė sparčiai gerėti.

Natūralios pievos labai svarbios biologinės įvairovės išsaugojimui. Deja, be šienavimo arba ganymo pievos neišsilaiko. Didesni Rezervato pievų plotai yra ties Eičių kaimu, buvusio Beržynės kaimo vietoje bei Viešvilės vidurupio slėnyje. Įvedus rezervatinį režimą, jų plotai gerokai sumažėjo dėl užkrūmijimo ar užpelkėjimo. Laukiniai žvėrys pajėgūs išlaikyti tik nedidelę dalį atvirų pievinių žolynų. Dėl pievų degradavimo išnyko miškinė glindė, blusinė viksva, pablogėjo daugelio kitų rūšių būklė. Pradėtų gamtotvarkos tikslais šienauti Eičių pievų būklė ėmė gerėti. Labai atsigavo baltijinės ir raudonosios gegūnių populiacijos, pagausėjo

saugoma drugių rūšis – kraujalakinis melsvys. Tačiau nesant ganymo, kai kurioms pievinėms rūšims sąlygos išlieka nepalankios.

Dabartinėje Rezervato teritorijoje hidrologinis režimas praityje beveik nebuvo reguliuojamas. Pirmą ryškesnį poveikį režimui turėjo dar XIX a. pietine Artosios dalimi, per Didžiąją Plynę, nutiestas Kastinkelis. Dabar šis istorinės vertės objektas gerokai apiręs ir didesnio hidrologinio poveikio nebeturi. Ryškesnį poveikį pelkės hidrorežimui turi daug vėliau per Gličio raisto šiaurinį kraštą sukastas kelias bei ištiesintas iš Gličio ežero ištekantis upelis. Dėl šio dabar jau nenaudojamo kelio griovių ir nukritusio ežero vandens lygio poveikio rytinė pelkės dalis tapo regresinės būklės. 2012 m. buvo atlikti šios pažeistos teritorijos dalies hidrologinio režimo atkūrimo darbai – pertverti grioviai, atkurta buvusi Ištakos upelio vaga. Praėjus porai metų ėmė jaustis šio darbo rezultatai – pakilo pelkės gruntinio vandens lygis, vietomis ėmė džiūti miškas, užaugęs dėl buvusio nusausinimo.

Rezervato būklė, jos pokyčiai, tvarkymo darbų poveikis ir kiti stebėjimai, taip pat ir patys tvarkymo bei priežiūros darbai yra nuolatos vykdomi Rezervato direkcijos specialistų. Natūraliai gamtai reikalinga ne vien pasyvi apsauga ribojant žmogaus veiklą, bet ir aktyvios priemonės šalinant ankstesnės veiklos padarinius bei netiesioginę nuolatinę gretimų teritorijų įtaką.

Viešvilės valstybinio gamtinio rezervato gyvūnija ir jos apsauga

Saulius Bartminas

I. Įvadas. Bendra apžvalga

Pastaruoju metu, Aplinkos ministerijos duomenimis, respublikoje yra vienas biosferos rezervatas Žūvintas ir trys valstybiniai gamtiniai rezervatai: Čepkėlių, Kamanų ir Viešvilės.

www.am.lt/VI/article.php3?article_id=116, žr. 2014 06 05.

Viešvilės rezervatas plyti Káršuvos žemumoje, Nėmuno žemupio lygumos fiziniame-geografiniame rajone, Smaliniūkų–Eičių senovinės aliuvinės lygumos mikrorajone. Rezervatą iš visų pusių supa Karšuvos giria. Vakarinėje dalyje jis remiasi į Kaskalnio žemyninių kopų masyvą. Vidutinis aukštis virš jūros lygio apie 37 m (minimalus – Viešvilės ištakose – apie 20 m, maksimalus – 48 m). Smėlingoje lygumoje yra nemažų lėkštų daubų su sekliais ežerais. Atšilus klimatui šie ežerai užpelkėjo ir susidarė Artėsios–Gličio ir Laukesių pelkynai bei kitos smulkesnės pelkės.

www.viesvile.lt/, žr. 2014 06 05.

Tai jauniausias iš Lietuvoje esančių gamtinių rezervatų. Rezervato plotas – per 3 200 ha. Rezervatą juosia 2 459 ha buferinės apsaugos zona. Rezervato paskirtis – išsaugoti natūralią Viešvilės baseino su Artosios, Gličio pelkėmis ir jas supančiais Karšuvos miškais ekosistemą Karšuvos žemumoje, taip pat tik jai būdingą ir retą augaliją bei gyvūniją.

www.qrz.lt/lyff/Regioniniaiiparkai.htm, žr. 2014 06 05.

Nedaug mūsų šalyje išliko miškų ir pelkynų su laukine, civilizacijos nepaliesta gamta. Stambioji gyvūnija gerokai nuskurdusi. Seniai nebėra taurų, tarpanų, lokių, kilniųjų erelių. Nykstančių rūšių sąrašas bėgant metams vis ilgėja. Kad neprarastume dar likusio gamtos paveldo, yra steigiamos įvairios saugomos gamtinės teritorijos. Rezervatas – tai teritorija, turinti griežčiausią apsaugos statusą. Jame draudžiama bet kokia žmogaus ūkinė veikla. Čia, kaip priešistoriniais laikais, siekiama sudaryti sąlygas gamtai tvarkytis pačiai. Yra daugybė augalų, gyvūnų ir grybų rūšių, kurių išlikimui būtinas neliečiamas, trūnijančios medienos pilnas miškas ar paprasčiausia ramybė. Daugelio nykstančių organizmų savybės mokslo dar iki šių dienų neatskleistos ir laukia kruopštaus tyrinėjimo. Šiaurinė rezervato dalis yra Tauragės rajono teritorijoje, pietinė – siaura ir įsiterpia į Jurbarko rajono teritoriją link Viešvilės gyvenvietės. Viešvilės valstybinis gamtinis rezervatas yra Ramsaro ir „Natura 2000“ teritorija.

„Mes turime savitą saugomų teritorijų sistemą, senas gamtos ir kultūros paveldo apsaugos tradicijas, – teigia Valstybinės saugomų teritorijų tarnybos direktorė Rūta

Baškytė. – Šiose teritorijose gamtos ir kultūros paveldo vertybės ne tik saugomos, bet ir pritaikomos pažinimui, poilsiui.“

*www.veidas.lt/rezervatai—gamtos-turtu-ir-emocines-vertes-zmogui-saug...
žr. 2014 06 05.*

II. Tikslas ir taikomi metodai

Tikslas – trumpai apžvelgti Viešvilės valstybinio gamtinio rezervato gyvūniją ir jos apsaugą.

Raktiniai žodžiai: rezervatas, Didžioji Plynė, Karšuva, Viešvilė, Artosios, Gličio pelkės.

Taikomi metodai: stebimasis, aprašomasis.

III. Truputis istorijos

1960 m. Artosios pelkė buvo paskelbta ornitologiniu draustiniu. Upėtakių nerštavietėms apsaugoti 1974 m. įsteigtas Viešvilės ichtiologinis draustinis, kuris apima visą 21,4 km ilgio upelį. Atkūrus šalies Nepriklausomybę, 1991 m. balandžio 23 d. Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos nutarimu Nr. I-1244 Artosios ornitologinio ir Viešvilės ichtiologinio draustinių vietoje įsteigtas Viešvilės valstybinis gamtinis rezervatas. Jau akmens amžiuje, atsitraukiant prieledyniniam ežerui, čia galėjo gyventi žmonės. Turbūt anuo metu ežeras vadintas Jūra, o jam nuslūgus, tą vardą galėjo perimti per šią teritoriją tekėjusi upė. Ši smėlinga pasienio teritorija niekada nebuvo tinkama žemdirbystei, todėl mažai apgyvendinta ir nuo XV a. buvo kaip skiriamoji riba tarp Vokiečių ordino (vėliau Prūsijos, Vokietijos) ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (*Abiejų Tautų Respublikos, carinės Rusijos*). Rezervatą supanti giria neturėjo ir vieno vardo. Prūsijos pusėje ji buvo vadinama Karališkąja Jūros giria (*Königliche Jurasche Forst*), o kitoje – lietuviškoje buvusios valstybinės sienos pusėje – Karšuvos giria (*pagal pietinės Žemaičių žemės vardą*).

www.viesvile.lt/apie-rezervata/istorija.html, žr. 2014 06 05.

IV. Gyvūnija

Karšuvos girioje, o ir rezervate aptinkamos visos Lietuvos stambiųjų žinduolių rūšys, išskyrus stumbrą. Po kelių dešimčių metų, sumažėjus brakonieriavimui, girioje pradėjo gausėti briedžių. Ypač jų pagausėja žiemos metu, kada šie tolimieji migrantai susirenka į žiemavietes. Esant mažesnei sniego dangai jie renkasi kirtavietėse ar pušų jaunuolynuose. Kai kurie iš jaunuolynų želdinių nepasitraukia visą žiemą. Todėl dažną dieną ten galima aptikti keturis, o kartais net po septynis besiganančius žvėris. Giliomis, sniegingomis žiemomis briedžiai renkasi aukštapelkes, šaltkėšynus, kuriuose randa lengviau prieinamo maisto. Pavasari, tirpstant sniegui, juos galima pamatyti retuose pušynuose, besimaitinančius pušų šakų sniegolaužomis ir puskrūmiais. Tauriųjų elnių kaimenės girioje labai sumažėjo palyginus su vietinių gyventojų prieš kelis dešimtmečius matytomis keturiasdešimties ir daugiau gyvūnų bandomis. Dabar bandas sudaro apie dvidešimt patelių su jaunikliais. Dėl intensyvios medžioklės labai sumažėjo tauriųjų elnių patinų, kurių gausą išduoda iš toli girdimas baubimas rujos metu. Reikia pasidžiaugti, kad girioje

Briedis.
S. Bartmino nuotr.

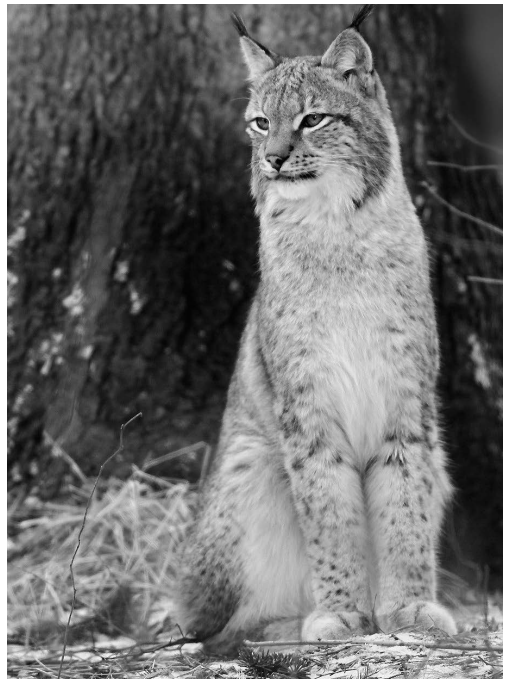
Taurusis elnias

Stirna.
E. Kavaliausko
nuotraukos

išliko abi stambųjų plėšrūnų rūšys – vilkai, lūšys. Po intensyvių vilkų medžioklių išmedžiotos vilkų šeimos atsikuria per ilgus metus. Kelerius metus girioje buvo randamos tik pavienių vilkų pėdos, 2008 m. jau pastebėta trijų vilkų, 2010–2013 m. penkių, 2014 m. – net devynių pilkių šeimyna, kurios teritorija užima maždaug pusę Karšuvos girios. Neužimtas šios vilkų šeimos teritorijas užima mažesnės 2–3 šeimos, vilkai vienišiai. „Niekieno“ teritorijas palei Viešvilę, Kalvėlių girininkiją užšalus Nemunui ledu aplanko vilkai iš Rusijos, tačiau čia jie ilgai neužsibūna, tik kelias dienas. Rujos metu gausioji vilkų šeima mėgsta laikytis Markšinės pelkėje, Didžiojoje Plynėje. Ten aptinkami rujos požymiai – ištrypti takai, žaidimų vietos – vartymosi sniege požymiai. Išilgai Viešvilės upelio šeima aplanko visas gyvenamas bebravietes. Galbūt dėl to pastaraisiais metais bebrų rezervate sumažėjo. Kai kurios bebravietės tapo nebegyvenamos, kitose vos juntama veikla, o kitos randamos net vilkų išardytos. Tačiau dažnai nebegyvenamas bebravietes savo būstui pasirenka ūdros. Jų rezervate suskaičiuojama trys keturios. Neužšalancioje Viešvilės vidurupio atkarpoje gyvenančioms ūdroms maisto užtenka visus metus, tačiau kitoms, užėjusioms aukštupio teritorijas, žiemos metu tenka keliauti ilgus atstumus juodaksnynų ledu prie Buveinių ir Gličio ežerų ir ieškoti neužšalusių žolių šiekštų ar medžių išvartų, ieškoti maisto. Ilgamečių stebėjimų duomenimis, girioje gyvena 5–6 lūšys. Nors tenka vietiniams gyventojams, miškininkams, o ir patiems matyti lūšių jauniklių pėdas, jų skaičius turbūt negali labai didėti dėl per mažo Karšuvos girios ploto. Lūšims, nesukuriančioms ilgalaikių šeimos saitų, reikalingos gana didelės individualios teritorijos, tad čia pasireiškia ribotos gamtinės talpos faktorius. Lūšys nedaro didelės įtakos baltųjų ir pilkųjų kiškių, stirnų populiacijų gausai. Jų populiacijos išlieka gana stabilios. Stirnų popula-

Vilkas; lūšis. E. Kavaliausko nuotraukos

Rudoji lapė; pilkasis kiškis. E. Kavaliausko nuotraukos

cijos svyravimams daugiau įtakos turi giliasniegės ilgos žiemos ir medžiotojų pilami pašarai, žiemą netinkami stirnoms. Nuo 2003 m. rezervate pradėjo gausėti šernų. Tai lėmė ne natūralios priežastys, o medžiotojų veikla. Kaip ir visos Lietuvos miškuose, Karšuvos giria neišvengė „miškinės kiaulininkystės“ vajaus, kai šernai pradėti šerti ištisus metus, atsisakant šernų reproduktorių medžioklės. Tuo metu išnaikinus vilkų, kaip natūralių populiacijos reguliuotojų, šeimas, jų skaičius pradėjo kilti nuo 25 iki 80 ir daugiau individų. Per didelis šernų skaičius daro neigiamą įtaką miško ekosistemai – sunaikinamos saugomų augalų augimvietės, sunaikinamos ant žemės dedančių paukščių dėtytės. Tik susikūrusi stipri vilkų šeima šiuo metu nežymiai sumažina šernų skaičių ir ne-

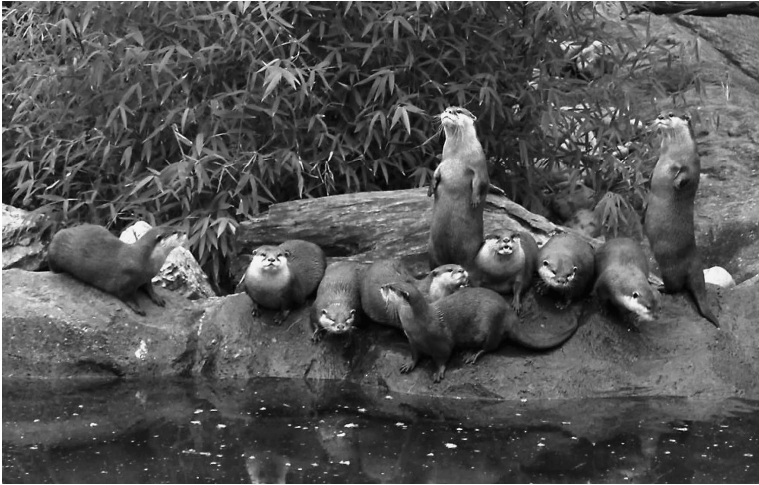
Šernas.

<http://www.birdpix.lt/fauna/displayimage.php?pid=245>

Bebras.

<http://www.naturephoto.lt/fotografija>

Ūdra.

[http://www.efoto.lt/](http://www.efoto.lt/user/25130/)

[user/25130/](http://www.efoto.lt/user/25130/)

[nuotraukos/tag/1451](http://www.efoto.lt/nuotraukos/tag/1451)

leidžia bandoms ilgiau koncentruotis vienoje vietoje. Medžiotojai, net 2014 m. Lietuvoje paskelbus afrikinio kiaulių maro protrūkį, nedėjo didelių pastangų sumažinti rezervate šernų, ateinančių maitintis prie šėryklų už rezervato ribų, taip norėdami išlaikyti šių medžiojamųjų gyvūnų resursus.

Rezervato vandenys – ežerai ir Viešvilės upelis nepasižymi didele ichtiologine įvairove. Viešvilės upelio vidurupis – šaltavandenis, siekiantis tik 10–14 °C temperatūros, kurio vandenį, iki 10–12 mg/l, deguonimi papildo gausūs šaltiniai. Todėl čia yra geros sąlygos lašišinių žuvų egzistavimui. Gausiausia rūšis – margieji upėtakiai. Kai kuriose upelio vietose jų tankis siekia 11 individų/100 m². Nereta apskritažiomenių rūšis – mažosios nėgės, kurių nerštui čia taip pat sąlygos palankios. Kiek retesni paprastieji kūjagalviai, devynspyglės dyglės. Pasitaiko pavienių lydekaičių ir vėgėlių. 2006 m. pradėjus išuvinti upelį šlakių metinukais, 2011 m. jau buvo aptikti pirmieji sugrįžę į nerštavietes suaugę šlakiai. Gličio, Buveinių ežerų vandens Ph reakcija yra neutrali arba šiek tiek šarminė, o deguonies prisotinimas 6–8 mg/l. Todėl čia vyrauja karpinės žuvys. Buveinių ežere dažniausi paprastieji ir sidabriniai karosai, kurie sudaro apie 90 % visų žuvų kiekio. Dažnos devynspyglės dyglės, ešeriai, lydekos, vijūnai, kurių pavienių aptinkama ir Viešvilės vidurupio senvagėse. 2004 m. ichtiofaunos tyrimų metu nustatyta, kad bendras žuvų gausumas Buveinių ežere yra 126 ind/ha, o biomasė siekia tik 4,022 kg/ha. Gličio ežere žuvų gausumas yra dar mažesnis – 101 ind/ha, tačiau biomasė daug didesnė – 14,778 kg/ha (Lietuvos ekologijos institutas, V. Kesminas, 2004). Gličio ežero žuvų bendrijose vyrauja kuojos ir ešeriai. Dažnos lydekos. Tačiau karosų ir vijūnų jame neaptikta.

Gyvūniją žiūrėti: www.viesvile.lt/fotogalerija/gyvunai.html.

V. Aplinkos apsaugos kontrolė

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, paveldėjome sovietų teisinę bazę, kurios aplinkos apsaugos srityje nelabai kas laikėsi. Paveldėjome ir sovietų gamtosauuginį mąstymą. Tad įsteigus Viešvilės valstybinį gamtinį rezervatą, griežtos apsaugos statusą turinčią teritoriją, draudimo grybauti, uogauti, žvejoti praktiškai niekas

nepaisė. Tuo metu keturiems direkcijos inspektoriams darbo netrūko – reikėjo ženklinėti išsteigto rezervato teritorijos ribas, o uogavimo, grybavimo miškuose laikotarpiu gaudyti pažeidėjus. Tenka pripažinti, kad dažnokai, galbūt dėl asmeninių charakterio savybių trūkumo tokiam darbui, ir patys inspektoriai dirbo gana atmestinais, todėl net praėjus keleriems metams nieko nestebino būriais į rezervatą rinkti gamtos gėrybių traukiantys tautiečiai. Tik 1997 m. pasikeitus direktoriui ir atėjus dirbti naujiems inspektoriams į rezervato apsaugą pradėta žiūrėti labai rimtai. Jau 1998 m. už gamtos išteklių neteisėtą rinkimą nubaudė beveik 200 pažeidėjų. Perpus mažesni skaičiai išliko dar kelerius metus. Miško lankytojų skaičius dažnai priklauso ir nuo grybų ir uogų derliaus, tad kai kuriais metais atitinkamai ir buvo didesnis ar mažesnis pažeidėjų skaičius. Tuo metu iniciatyvos netrūkstantys rezervato inspektoriai sukeldavo tikrą sumaištį ir prie Nemuno upės krantų išgalėjusiems brakonieriams, kurie tamsos metu specialiais pasigamintais kabliais ypač žiauriu būdu, neršto metu gaudė vėgėles. Dažną naktį įkliūdavo po kelis brakonierius. Pamažu direkcijoje imta mažinti ir inspektorių etatų. 2003 m. jų liko trys, o nuo 2010 m. tik du. Kelis kartus, turbūt dėl individualaus teisėtvarkos pareigūnų požiūrio į saugomas gamtines teritorijas, keitėsi ir atsakomybė už rezervatų režimo pažeidimus. Pasaulyje atsiradus modernioms skaitmeninėms technologijoms, jas pradėta naudoti rezervato teritorijos apsaugai. Šių technologijų dėka teritorijos apsaugą galima kontroliuoti nuotoliniu būdu. Naudojant šias priemones pavyko visiškai išgyvendinti spanguoliavimo atvejus, beveik nebepasitaiko bandymų brakonieriauti rezervato ežeruose. Nustebino, kad vos per dvi savaites buvo nubausta gera dešimtis grybautojų, kurie pergudraudavo inspektorius du dešimtmečius ir kurie rezervato teritoriją jau laikydavo privačiais grybavimo plotais. 2013 m. pažeidimų skaičius siekė tik dvi dešimtis. Direkcijos inspektoriai prižiūri ne tik rezervato teritoriją, jie mėlynių uogavimo metu prižiūri likusią Karšuvos dalį. Mat nemažai uogautojų, per kuo trumpesnę laiką tikėdamiesi pririnkti kuo daugiau mėlynių uogų ir jas parduoti, žalodami mėlynojus šukuoja specialiomis, dažniausiai savadarbėmis, šukomis. Kiekvienais metais į inspektorių akiratį pakliūna po kelias dešimtis tokių uogautojų.

Kurtinio populiacijos atkūrimas Karšuvos girioje

Algis Butleris

*Kurtinys. Eugenijaus
Kavaliausko nuotr.*

Kurtinys – retas, į Lietuvos raudonąją knygą bei į ES Paukščių direktyvos I priedą įrašytas paukštis. Tai rodo, kad šios rūšies būklė probleminė tarptautiniu mastu. Kartu tai sudaro geresnes prielaidas organizuoti tinkamą apsaugą įvairiose ES šalyse. Kurtinys ypač XX a. nyko ne vien Lietuvoje, bet ir kitose Europos valstybėse. Lietuvoje kurtinio gyvenamoji teritorija nuolat siaurėjo ir reikšmingoje dalyje anksčiau gyventų miško masyvų per pastaruosius pusantro šimto metų jie daug kur išnyko. Nebegyvena kurtiniai Anykščių, Zarasų, Utenos, senokai jų nebeliko Šakių ir Kauno rajonų miškuose. Mažai tikėtina, kad jų dar yra Rokiškio rajone, nors yra kelių metų senumo pranešimas apie Suvainiški miške šalia sienos su Latvija pavasarį miško sodinimo darbų metu sugautą patelę. Didelė tikimybė, kad paukštis atklydo iš kaimyninės šalies, kurioje kurtinių populiacijos būklė žymiai geresnė. Išnyko kurtiniai vienoje didžiausių šalyje Jurbarko, Tauragės ir Pagėgių savivaldybėje plytinčioje Kāršuvos girioje. Apie priežastis, dėl kurių šių paukščių čia neliko, spręsti sunku. Matyt, jos yra kelios. Iš gamtinių priežasčių nykima tikriausiai lėmė ir padidėjusi plėšrūnų, šernų gausa bei karo ir pokario metų suirutė. Tačiau neabejotina, kad vos keletas dešimtmečių skiria nuo to meto, kada girioje dar gyvavo kurtinių populiacija. Daugiausia informacijos yra apie pietinės girios dalies, tuo metu valdytos Prūsijos, paukščius. Dalį duomenų apie tai pateikė F. Tišleris knygoje „Rytprūsių paukščiai“. Ši autorių leidinyje „Lietuvos paukščiai“ cituoja T. Ivanauskas, kartu pateikdamas ir savo gautus pranešimus. Tiesa, dalis jų kelia tam tikrų abejonių dėl savo teisingumo. Tvirtinama, kad dar prieš šimtmetį (1908 m.) Smalininkų urėdijoje suskaičiuota 50 kurtinių, Viešvilės miškuose rasti 5 lizdai. Kurtinių gyventa ir link Jūros upės nusitęsusi Kāršuvos girios dalyje. 1926 m. Smalininkų miškuose būta 35 giedančių paukščių. Tas pats autorius tvirtina gyvenus kurtinius ir piečiau nuo Viešvilės palei Nėmuną Karaliūčiaus krašte – nusitęsusiuose Trapėnų (dabar Krasnoznamencko) apylinkių miškuose. Paskutiniai rašytiniai duomenys apie Kāršuvos girioje gyvenusius kurtinius siekia 1940 m., kada pranešta apie šiauriau girioje esančioje Eičių girininkijoje stebėtus

kurtinius. Ir tai – paskutinė rašytinė informacija. Nepatvirtintais duomenimis, kurtiniai girioje galimai stebėti dar apie 1970 m. Šilutės krašto muziejuje saugoma patino iškamša, kuris, kaip rašoma etiketėje, buvo nušautas 1936 m. Šilutės miške. Šiuo metu joks miško masyvas taip nevadinamas ir galima tik spėlioti, ar tai buvo artimas miestui miškas, ar kur toliau esanti miškinga vietovė. Kurtinių, matyt, dar būta ir kitur šio regiono mažesniuose miškuose.

Idėja sugražinti Karšuvos girioje išnykusią rūšį kilo daugiau kaip prieš dešimtmetį, 2001 m. pradėjus rengti pasiūlymus būsimoms veikloms Jungtinių Tautų vystymo programos (JTVP) projektui „Biologinės įvairovės apsauga Lietuvos pelkėse“. Buvo parengta kurtinio reintrodukcijos Karšuvos girioje programa (Ekologijos institutas), kurioje pabandyta aptarti visus kurtinio laikymo nelaisvėje bei populiacijos atkūrimo aspektus. 2006 m. patvirtintame Viešvilės gamtinio rezervato tvarkymo plane teisiškai įtvirtinta rūšies atkūrimo idėja. 2007 m. pastatyti 3 308 m² ploto voljerai ir pagrindinis kurtinių veislyno pastatas, kuriame laikoma visa reikalinga įranga, darbo priemonės, pašarai. Yra atskiros virtuvės patalpos, kuriose ruošiamas maistas paukščiams. Tiesa, voljerus teko vėliau gerokai patobulinti, nes pirminis rekomenduotas jų variantas neužtikrino pakankamo paukščių saugumo bei tinkamų sanitarijos sąlygų palaikymo galimybės. Šiuo metu pertvarkyta bei įrengta 243 m² ploto kokybiškų voljerų. 2013 m. parengtas techninis projektas, kuriame suplanuota tolesnė veislyno voljerų plėtra iki reikiamo lygio. Tuo tikslu suplanuota papildomai pastatyti 1 150 m² pastovaus laikymo, paleidimo ir laikino patinų reproduktorių voljerų ploto. Rengiant šį projektą remtasi per kelerius darbo metus sukauptu savo ir Lenkijoje vykdomos panašios veiklos patirtimi. Kaip neracionalaus visiškai atsisakyta paukščių išleidimo išvežant juos į toliau nuo veislyno esantį mišką. Todėl ateityje planuojama paukščius leisti į gamtą iš veislyno teritorijoje būsiančių specialių paleidimo voljerų.

Populiaciją planuojama atkurti vakarinio porūšio *Tetrao urogallus major* paukščiais, kurie – remiantis turima informacija – čia gyveno. Pirminė idėja buvo suformuoti voljeruose laikomų kurtinių reproduktorių grupę užauginus juos iš gamtoje surinktų bei inkubatorijoje išperintų kiaušinių. Per porą sezonų nepavykus surasti kurtinių dėčių Baltarusijoje ir Pietų Lietuvoje, kur gyvena atitinkamo porūšio paukščiai, nuspręsta įsigyti Vyslos miškų urėdijos (Lenkija) kurtinių veislyne išaugintus paukščius. Iš ten 2009 m. gruodžio 17 d. atvežti 6 pirmamečiai kurtiniai: 2 patinai ir 4 patelės. Viena patelė netrukus žuvo dėl tuo metu buvusios nesaugios voljero konstrukcijos, skrisdama atsitrenkusi į metalinį tinklą. Dabar veislyne laikoma 16 kurtinių, išlieka poreikis veislyno apimtį išplėsti iki 45 paukščių – tai leistų užtikrinti pakankamai didelę kurtinių genetinę įvairovę ir didesnę išleidžiamų jauniklių skaičių. Bendradarbiaujant su lenkų kurtinių veislyno vadovu gauta daug naudingų žinių apie paukščių laikymą, veisimą, leidimą į gamtą bei voljerų konstrukcijas. Tai padėjo išvengti nemažai klaidų. Lietuvoje kurtinių auginimo nelaisvėje praktikos nebuvo, išskyrus trumpalaikius atskirų mėgėjų nesėkmingai pasibaigusius bandymus tai daryti. Teko pakoreguoti paukščių racioną, nes sudarytasis Baltarusijoje sukauptos paukščių auginimo patirties pagrindu iš dalies netiko kurtiniams. Racione atsirado mėlynių, spanguolių, bruknių uogų, kurios sukaupiamos jas nupirkus sezono metu ir užšaldomos šaldiklyje. Uogos paukš-

čiams duodamos didžiąją metų dalį. Veikliosios medžiagos, esančios jose, atlieka svarbų apsauginį vaidmenį nuo kai kurių parazitinių vienaląsčių pirmuonių ir bakterijų bei virusų sukeltamų ligų. Pakoregavus racioną, mityba tapo artimesnė kurtinių mitybai gamtoje. Atsisakyta dalies iš naminių vištinių paukščių raciono „pasiskolintų“ baltarusių kurtinių veislyne naudotų pašarų.

Neabejotina, kad kurtinių išlaikymas nelaisvėje problemiškas, reikalaujantis iš prižiūrinčių asmenų aukštos darbo kultūros. Būtina, kad paukščių priežiūra rūpintųsi pastoviai tą darbą atliekantys žmonės, kurie atsakingai atsižvelgtų į rekomendacijas. Ypač kruopščiai reikia laikytis sanitarijos reikalavimų. Paukščių laikymo sąlygos bei priežiūra negali būti prilygintos dažno kaimiečio tvarte laikomų vištų laikymo sąlygoms. Todėl kurtinių priežiūra yra laikui labai imlus darbas, apimantis kasdienį kruopštų voljerų valymą bei indų, iš kurių maitinami gyvūnai, sterilizavimą, ne rečiau kaip kartą per metus grunto (dabar apie 25 m³ kasmet) keitimą bei betoninių grindų dezinfekciją. Kurtinių veislyne laikomi gyvūnai negali tapti eksponatais, skirtais smalsiems lankytojams pamaloninti. Kurtiniai, net ir išauginti nelaisvėje, išlieka pakankamai jautrūs, pažįsta juos prižiūrinčius asmenis, bet gali visai kitaip reaguoti į prie voljero atėjusius jiems nematytus žmones. Būdami inertiško elgesio paukščiai, išsigandę ir pradėję blaškytis voljere gali patirti traumų ar net žūti. Tokiu atveju šimtaprocentinės apsaugos nuo traumų negarantuoja šonuose bei viršuje viduje ištempti smūgį amortizuojantys nailoniniai tinklai. Kurtiniai jautrūs naminių vištinių paukščių ligoms ir bet koks pašalinių asmenų lankymasis padidintų grėsmę užkrėsti veislyne gyvenančius sparnuočius. Prižiūrintys paukščius darbuotojai neturi savo namuose auginti jokių vištinių paukščių. Siekiant geriau pristatyti mūsų projektą ir supažindinti visuomenę su reintrodukuojama rūšimi, 2013 m. eksponavimo tikslais planuota pastatyti visapusiškai saugų voljerą.

2010 m. pavyko išauginti pirmosios vados 5 jauniklius. 1 jauniklis vėliau žuvo dėl traumos. Visos patelės paliktos laikyti voljeruose. 2011 m. išauginti 8 jaunikliai. Tų pačių metų rudenį į gamtą išleisti 7 paukščiai. Šį leidimą galima būtų vadinti bandomuoju. 2012 m. išleistos 3 patelės. 2013 m. išauginta 15 paukščių, iš kurių 13 (5 patinai, 8 patelės) paleista į laisvę. Norint gauti norimą efektą, reikalinga kasmet leisti keliskart didesnes paukščių grupes. Pirmaeilis uždavinys dabar – siekti didesnio prieauglio palaipsniui atrenkant ir paliekant voljeruose tiktai produktyvius, turinčius perėjimo instinktą paukščius reproduktorius. Kaip rodo kolegų lenkų ir iš dalies mūsų kol kas nedidelė patirtis, geriausias rezultatas pasiekiamas, jei patelės pačios peri savo dėtis. Blogiausias rezultatas būna neperinčių paukščių kiaušinius perinant inkubatoriuje. Tai ne tik sukelia papildomų priežiūros rūpesčių, bet ir gamtoje išgyvenusių paukščių skaičius neadekvatus įdedamoms pastangoms. Todėl šis būdas naudotinas tik turint specifinius tikslus. Antras svarbus ir nuolat išliksiantis tikslas – palaikyti kiek įmanoma didesnę veislyno paukščių genetinę įvairovę – tai užtikrintų ir gyvybingesnę girioje besikuriančią populiaciją. Labai naudinga atnaujinti reproduktorių grupę ją papildant gamtoje gyvenančių paukščių palikuonimis.

O kaip susiklostė paleistų paukščių likimas gamtoje? Pirmaisiais metais jaunikliai leisti į gamtą juos išvežus į mišką už 3,5 km. Po 10 dienų patelė ir

patinas stebėti Eičių k. pakraštyje. Tas pats paukštis patinas dar apie savaitę atskrisdavo nakvoti ant daugiabučio namo stogo. Šio paukščio istorija ypatinga beveik nuo pat jo gyvenimo pradžios ir verta atskiro aprašymo. Be to, duomenų apie jį surinkta daugiausia. Paleistas antrais savo amžiaus metais, taigi neįprastai vėlai (paprastai kurtiniai leidžiami sulaukę 4 mėn. amžiaus), ne tik sugebėjo pritaipyti ir išlikti gamtoje, bet ir pasiekęs brandą 2013 ir 2014 m. tuoktuvių metu tapo ypač agresyvus, nevengė žmonių ir ėmė lankytis Eičių bei Sakalinės kaimų sodybose, miške įsikūrusiame kariniame batalione. Kartą stebėtas Leipgirių kaime. Toliausiai į pietinę girios dalį nuskridusi patelė stebėta nuo paleidimo vietos per 12 km. Viena patelė aptikta žuvusi tikriausiai užpulta plėšraus paukščio Mažonų k. (Tauragės r.) pievoje. Šis atvejis ypatingas tuo, kad paukštis išskrido iš Karšuvos girios ir keliaudamas iki aptikimo vietos turėjo įveikti nemažus bemiškius plotus arba apsilankyti kurtiniams gyventi netinkamuose miškuose. 21,5 km atstumas, kurį nuo paleidimo vietos nukeliavo kurtinė, yra didžiausias žinomas. Kaip parodė vėlesniais metais išleistų paukščių stebėjimai, sparnuočiai nutolo iki 10 km. Vienas patinas kelias dienas stebėtas vos per 0,1–0,2 km nuo voljero, o kartą – šalia jo. Atrodo, kad kurtiniai nebūtinai tik tolsta nuo paleidimo vietos. Viena patelė baigiantis žiemai lankėsi pelkės pakraštyje 0,3 km atstumu nuo voljerų. 2012–2013 m. kurtiniai paleisti juos išnešus iš voljerų, nes toliau ir paleidimas išvežus neturi jokių pranašumų prieš paleidimą čia pat veislyno teritorijoje. Apibendrinant turimą informaciją apie paleistus paukščius galima daryti išvadą, kad daugiausia stebėjimo atvejų yra Šilinės girininkijos plotuose. Yra prielaidų, kad dalis kurtinių kartu su vakarine rezervato dalimi šios girininkijos miškus pasirinko kaip vienus tinkamiausių. Dar kurtiniai stebėti kaimyninėje Eičių girininkijoje, Jūravos, Kalvėlių ir Viešvilės girininkijose. Pranešimų apie šiuos paukščius Viešvilės valstybiniame gamtiniame rezervate yra santykinai maži. Tai gali būti paaiškinama dviem priežastimis. Pirma, šioje teritorijoje besilankančių žmonių skaičius gana mažas, todėl ir kontaktų bei stebėjimų tikimybė gana maža. Antra, miškų plotai, nepriklausantys minėtiems saugomai teritorijai, kur kurtiniai gali gyventi, gana dideli.

Norint padidinti populiacijos atkūrimo efektyvumą, reikalingos kompleksinės priemonės, apimančios ne vien paukščių leidimą į laisvę. Viešvilės gamtiniame rezervate ir buferinės apsaugos zonoje atlikti bei vykdomi palaikomieji buveinių tvarkymo darbai. Siekiant išlaikyti šviesius pušų miškus, apie 30 ha plote iškirstas eglių pomiškis. Periodiškai vykdomi tinkamos buveinių būklės palaikymo darbai. Tuo būdu sudarytos sąlygos formuotis ar išlikti derlingam krūmokšnių – mėlynių, bruknių – ardui. Saulės įkaitinami pušynai ypač tinkami jaunikliams augti, nes čia ryte anksčiau išyla, daugiau būtino maisto – vabzdžių, po lietaus sušlapusi gamtinė aplinka ir paukščiukai greičiau išdžiūva ir sušyla. Tai ypač svarbu jauniems paukščiukams su neišsivysčiusia termoreguliacija. Tvarkymo plane numatytose potencialiose kurtinių buveinėse gaudomos kiaunės – siekiama sumažinti keliamą plėšrūnų grėsmę, imta naikinti svetimžemę rūšį – usūrinis šunis. Kol kas potenciali problema, kuri nesprenžinama – nereguliuojamas šernų skaičius. Be grėsmių lizdams, jie daro žalą ir buveinėms. Šie žvėrys suardo nemažus mėlynojų plotus, blogindami kurtinių mitybos sąlygas.

Žinoma, projekto eiga kelia ir nemažai klausimų. Kol kas nežinia, kaip kurtiniai pasklis girioje ir kokios galimybės jiems susitikti tuoktuvių metu. Kaip seksis išgyventi kurtiniams ir kokios didžiausios grėsmės kils? Kokios išliks ūkininkavimo miškuose tendencijos? Kaip ir kur formuosis tuokvietės? Vienas pirmaeilių tikslų būtų jas aptikti ir užtikrinti reikiamą apsaugą. Svarbu vykdyti paukščių stebėseną naudojant radiotelemetrijos metodą ant dalies paukščių uždėjus radijo siūstuvus. Tai padėtų gauti ne vieną atsakymą. Kol kas paukščiai dėl lėšų stokos paleisti vien uždėjus žiedus. Tačiau tikimės, kad projekto eigoje visus esančius techninių priemonių bei kitus poreikius pavyks patenkinti. Neabejojame, kad laukia sudėtingas, laikui imlus tęstinis darbas. Siekiant norimo rezultato labai svarbus miškų valdytojų, lankytojų, visuomenės supratimas bei palaikymas.

Medienos išvežimas iš miško

Kurtas Neubacheris

Kokią reikšmę kaimo valstiečių ūkiui turėjo medienos išvežimas, žino nedaugelis. Todėl visų pirma – keletas pastabų:

Pušų sezonas miškų ūkyje prasidėdavo spalio 1-ąją ir baigdavosi kovo 31-ąją. Šio žiemos sezono buvo laikomasi tiksliai, tai lėmė miškininkystės pagrindai. Medienos pardavimo aukcionuose pušys buvo paklausios. Pradėjus kirsti spalio mėn., kaip tik prasidėjus vegetacijos ramybei, buvo gaunama aukščiausia medienos rūšis. Ji buvo apsaugojama nuo pelėsinio grybelio infekcijos bei pamėlynavimo, tai ypač svarbu naudojant ją baldų gamybai, statyboms.

Mūsų lengvose, ledynmečiu susiformavusiose moreninėse žemėse pušys užaugdavo iki 40 m ir didesnės. Pušis – ilgašaknis medis, ji visada pasiekia maistines druskas ir per šaknis osmozės pagrindu jas įsisavina. Jos atlaiko ir stiprias audras.

Iš keturių milžiniškų pušų buvo pastatytas ir Viešvilės gaisrinės bokštas. Jo statybai vadovavo meistras Gasneris (*Gassner*). Bokštas tapo mėgstama ir noriai viešviečių lankoma vieta. Pievos, miškai, Nemuno tėkmė kaip vandens kelias besikeičiančioje Viešvilės istorijoje buvo pagalba naujai pradžiai ir gerovei. Viešvilė gamtos dosniai apdovanota: palei upę nusidriekusios užliejamos, gausiai patręštos vandenyje ištirpusiomis medžiagomis pievos. Jose žolė išaugdavo sulig keliais, vasarą buvo žalioji pašaras gyvuliams, o žiemos metu – įvairiomis žolėmis kvepiantis šienas. Miškas daugeliui davė darbo ir duonos – kai kurie iš jo neblogai prasigyvendavo. Dar Gėtė yra pasakęs: „*Gamta yra vienintelė knyga, kuri visuose lapuose siūlo didelį užmokestį.*“

Daugeliui smulkesniųjų ūkininkų, kurių žemė nebuvo dosni, medienos gabenimas iš miško buvo tapęs pagrindiniu verslu. Šiam užsiėmimui buvo išnaudojamas laikas prieš pavasario darbus, po jų, tarp šienapjūtės ir javų kirtimo. Pradžioje arklių kinkiniai rąstus iš miško tankmės ištraukdavo prie kelio. Du arkliai traukdavo dviratį „*vienašį*“ su stipria valktimi ir didelėmis žnyplių tipo replėmis. Įsitempus valkčiai, rąstas šiek tiek pakildavo nuo žemės, antras vilkdavosi. Dar ir šiandien naudojamas šis rąstų traukimo metodas, nes taip mažiau sugadinamas pomiškis nei velkant vikšrinium traktoriumi.

Kartą, grįžęs iš malūno, tėvas papasakojo, kaip miško pardavimo tarpininkas Francas Everlingas (*Franz Ewerling*) pasiūlė:

– Artimiausiu laiku vešime rąstus. Na, ką manot, žmonės?

– Medieną galėtume vežti iš Kalvėlių, Antupių, Žardelių, Leipgirių arba Smaladaržio. Manau, pradėsime Leipgiriuosė. Vilius – lietuvis, bus jūsų pagalbininkas, gabus kalboms – jis net rytų prūsų tarmę puikiai moka, juk tu jį pažįsti, viešbučio savininkui Hūnui (*Huhn*) gana dažnai vežei.

– Taip, bet Kurtą, tą plaukuotą šokinėtoją imsiu taip pat – jis man ne kartą padėjo iškrauti šieną, taip bus lengviau, ar ne, – garsiai mąstė Vilius. Tėvas sutiko. Mes su vyresniuoju broliu Haincu sutrumpinome vežimą, išėmėme šoninius rungus, pakeitėme gilesne įduba ašį, kad rąstai geriau laikytųsi.

– Įmeskite nudilusius vežimo ratus į vandens griovį, kad ratlankiai išbrinktu ir tampriau laikytųsi. Ratus ir ašis vėliau patepkite tepalu! Pakraukite keltuvo svertą, stulpus ir grandines, – nurodė tėvas.

Iš tarpininko Everlingo gavęs išsamesnius nurodymus apie varymą, numerių sąrašą, kietmetrių apskaitos tabelius, pasakė:

– Pradėsime Leipgiriuose.

– O kur iškrausime, – norėjo sužinoti brolis Haincas.

– Gerai, kad paklausei. Taip mūsų Viešvilės lentpjūvė ir malūnininkas turi kalnus rąstų. Dabar jiems nereikia. Taigi, vešime prie Nemuno. Iš ten juos nuplukdys į Tiļžę ar pro Rūsnę kanalu į Klaipėdą.

Kitomis dienomis apie Viešvilę ir joje vežėjų buvo pilna. Arklių kinkiniai, poeto Paulo Broko žodžiais, „*kankinosi vilkstinėmis smėlėtais miško keliais*“. Dažniausiai jie važiuodavo mažomis grupelėmis, kad galėtų sulaukti bendrininkų pagalbos.

Tėvas, senais laikais buvęs seržantu, pasiruošęs duoti komandą, atsistojęs ant namo laiptų garsiai ant viso kiemo sušuko:

– Haincai Noibacheri, Viliau, tuojau pat pakinkyti! Į Leipgirus varom!

Haincas važiavo priekyje stipresniu kinkiniu su pusiau grynakrauju kastruotu arkliu – „*caru*“, kuris pirmavo tarp važiuojamųjų arklių. Haincas jį visuomet kinkydavo rąstams vežti ir gerai išmanė miško kvartalus. Privažiavus stačius posūkius, užpakalinė vežimo dalis kiek įmanoma būdavo pastumiama į priekį, kad trukdantį rąstą keli vyrai galėtų pastumti į šoną, – tai pavykdavo.

Dėl savitarpio pagalbos susitarėme tik atvykus. Paskutiniame rąsto trečdalyje pastatomas keliamasis įtaisas, o po medžiu nutiestas trosas pririšamas prie keltuvo balansyro.

– Na, o kur Kurtas? – išgirdau.

– Aš čia, ką man daryti? – paklausiau nedrąsiai, nors gerai žinojau ką.

– Kai mes pasakysime „dabar“, tu galėsi vieną po kito patraukti į viršų strypus – paaiškino Haincas. Vaikinai šnopavo ir dejavo, bet prie įtemto darbo buvo įpratę.

– Gana, užteks!

Greitai vežimo galas buvo pastumtas po rąstu, kurį tuojau pat nuleido ant vežimo ašies rėmo. Taip pat buvo padaryta ir priekyje. Patikrinama, ar trosai ir grandinės pritvirtintos gerai, rąstų storio duomenys, kietmetrių apskaičiavimai įrašomi į „*medžio knyga*“ ir Noibacherio rąstų gurguolė pajuda į priekį.

Susirūpinęs žvelgiau į ką tik be vargo įveiktą smėlio kalvą, mat miško darbininkai ant kelio buvo gausiai pribėrę pušų ir eglių žievių.

Saulė kilo aukštyr – jokio gaivinančio vėjelio gūσιο. Arklius apspito būriai priviliotų prakaito kvapo sparvų ir storų, didelių bimbalu, kurie skaudžiai gelė. Arkliai pasidarė neramūs ir nervingi, bandė atsiginti purtydami galvas ir plakdami uodegomis. Mūsų geraširdis kaimynas Valteris Montvilas pasakė, kaip apsiginti nuo šių parazitų ir tai padėjo.

Truputį vėliau, vaikščiodamas miško pakraštyje, susidūriau su nuodinga gyvate, kuri buvo išlindusi pasišildyti ir nepasijuto sutrikdyta. Tikriausiai aš dar neperžengiau ribos, už kurios ji būtų pabėgusi ir, nuskubėjęs prie vežimų, pasakiau Viliui.

*Akmenimis grįstas
kelias į mišką.
A. Sinkaus nuotr.*

– Sustoti, trumpa pertrauka, – sukomandavo Vilius, pasigriebė pušies šaką, prispaudė prie kojos kelio ir ją įlaužė.

– Ateik, aš tau kai ką parodysiu, o juos pasivysime!

Suspaudus ir atleidus žnyplės, gyvatė pakliuvo į spąstus, neturėdama galimybės pabėgti. Vilius ją numetė po vežimo ratais, pasigirdo trekštelėjimas ir gyvatė nusibaigė. Ilgai nerimavau – visur ilgą laiką dar rodėsi gyvatės. Praėjo daug laiko, kol gyvatė išnyko iš atminties.

Tuo tarpu pasiekėme Viešvilės kaimo bendruomenės sporto aikštę, girininkijos dirbtuves, prasikratėme pro Viešvilės teismo rūmų pastatą, kurio daugelyje architektūros detalių buvo jaučiamas Marienburgas, ir pasukome kairėn į akmenimis grįstą kaimo gatvę. Aš tartum sėdėjau ant siūbuojančių rąstų ir be pasipuikavimo iš viršaus žiūrėjau į besisukinėjančius ir bėgančius iš paskos mokyklos draugus. Arkliai, nors ir „išsimaudę“ savo prakaite, jautė artėjant poilsį, tapo temperamentingi ir atsipalaidavę. Bimbalų kankynė liovėsi, nebuvo varginančio tempimo per smėlį.

Kokia nuostabi pavėsi teikianti žydinčių liepų ir klevų alėja! Prie kepėjo Heinricho Lango ir klebonijos pasukome į lengvai žemėjančią, apvaliais akmenimis grįstą pievų gatvę, einančią į Trapėnus, link Nemuno. Man tai buvo džiuginanti atrakcija, ir aš praturtinau savo ikšiolinių žaidimų ratą nauja patirtimi.

Kiti Viešvilės ūkininkai: Jetkė, Enulaitis, Kasperaitis, Naujokas – jau grįžo tuščiomis, tad su jais pasikeitėme kai kuriomis naujienomis. Priešais mus jau buvo ramiai tekantis Nemunas su muitinės nameliu, bunomis, plaustais, karklais apaugusiais krantais, – visame savo gražume.

Iškraudami Vilius ir Haincas su svertu rąstus perstūmė ant medinių bėgių. Dusliai dundėdamos pušys riedėjo krantu žemyn ir garsiai pliaukštelėdamos panirdavo į vandenį. Ilgi, trumpomis grandinėmis surišti rąstai sudarydavo tarsi plaukiančią juodą tvorą, kuri neleisdavo rąstams nudreifuoti į upės vidurį. Akimirksniu vežimų pusės buvo surištos, kad galėtų leistis į ramius pakrantės vandenį, kur arkliai numalšintų savo troškulį. Jie mielai būtų bridę, kad atsigaustų. Įtemta, bet pilna nuotykių diena baigėsi. Aš jau laukiau ir džiaugiausi nauju dalyvavimu – kas gali žinoti, gal jis nustebins naujais nuotykiiais.

pirmininkas Ernestas Galvanauskas. Tuo laikotarpiu bendrovė per metus apdirbdavo 15 000–20 000 m³ rąstų².

Nuo pat įsteigimo Viešvilės lentpjūvė pritaikyta visų pirma eksportui skirtos apdirbtos medienos produkcijos gamybai. Pertvarkius lentpjūvę į bendrovę, pradėtas jos modernizavimas. 1929 m. nupirkta didžiulis 2 pakurų garo katilas, kuriam buvo naudojamos gamybos atliekos – medžių pjuvenos. Įvairūs gamybos proceso tobulinimo darbai buvo atlikti ir kituose lentpjūvės skyriuose.

1931 m. Viešvilės medžio pramonės akcinės bendrovės lentpjūvėje buvo 8 modernūs gateriai, kurie galėjo pjauti rąstus iki 80 cm skersmens: 3 gateriai buvo dvigubi ir 2 pavieniai. Gaminių apdorojimui, t. y. asortimentų galų, šonų apipjaustymui ir kt. įrengti specialūs pjūklai ir kelerios įvairios paskirties staklės. Šalia lentpjūvės buvo įrengti medienos sandėliai, geležinkeliuko bėgiais sujungti su gaterių skyriumi, Nemunu ir Viešvilės geležinkelio stotimi. Tai palengvino rąstų gabenimą į lentpjūvę ir pagamintos produkcijos išvežimą ir pakrovimą į baržas Nemune transportavimui. Lentpjūvėje veikė pagalbiniai pjūklų galandimo ir mašinų remonto skyriai. Iš viso lentpjūvėje dirbo apie 150 darbininkų, daugiausia atvykusių iš Lietuvos, kiti buvo vietiniai gyventojai – iš Klaipėdos krašto. Svarbiausiose darbo vietose – prie gaterių, medienos ir jos gaminių rūšiavimo dirbo ilgametę patirtį sukaupę specialistai. Atlyginimas už darbą buvo apskaičiuojamas taikant akordinę arba laikinę darbo užmokesčio formas. Darbininkams nemokamai buvo skiriamas kuras, už nedidelį atlyginimą jie buvo apgyvendinami butuose arba kambariuose. Bendrovė anuomet turėjo 18 gyvenamųjų namų ir vieną baraką, kuriame galėjo gyventi 20 darbininkų. Darbininko šeimai buvo skiriamas 2 kambarių butas su virtuve, nedidelis daržas ir patalpa ūkiniame pastate. Už visa tai reikėjo mokėti apie 12 litų per mėn.³ Dar reikia paminėti, kad bendrovė (buvusi lentpjūvė) išsaugojo nuo prieškarinio metų turėtus prekybos ryšius su užsienio medienos gaminių prekybos partneriais.

Dėl minėtų aplinkybių Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos Miškų departamentas pasirinko Viešvilės medžio pramonės akcinę bendrovę tartis dėl pasaulinės ekonominės krizės nepaklausios miško medžiagos apdirbimo. Norėta panaudoti susikaupusią medieną gaminti paklausą turintiems asortimentams, prisidėti prie Lietuvos medžio apdirbimo pramonės vystymo ir valstybės pajamų gausinimo.

Pirmoji Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos Miškų departamento sutartis su Viešvilės medžio pramonės akcine bendrove sudaryta 1931 m. Bendrovė už sutartą pajamų už pagamintos ir parduotos miško produkcijos dalį išipareigojo pagaminti medienos asortimentų iš Miškų departamento pateiktų pušies ir eglės rąstų. Į bendrovę, miškų urėdijų žiniomis, buvo pristatyta 28 512 m³ pušies ir 11 316 m³ eglės, iš viso 39 828 m³ rąstų. Nuo 1931 m. liepos 6 d. iki 1932 m. gegužės 26 d. rąstai buvo išpjauti, iš jų pagaminta 24 959 m³ pagrindinių asortimentų išpjautos medienos, 5 054 m³ atpjovų ir gaubtinių bei tiksliau nenurodytas žievės ir pjuvenų kiekis, kuris sudarė apie 25 proc. bendro visų gaminių tūrio. Buvo dirbama 3 pamainomis, per mėnesį supjaunama apie 4 000–5 000 m³ rąstų. Rąstai baigti pjaustyti į asortimentus 1932 m. gegužės 26 d., beveik

² Gureckas M. Pirmieji žingsniai, *Mūsų girios*, 1931, t. 4, p. 247–254.

³ *Ten pat.*

mėnesiu anksčiau, negu buvo numatyta sutartyje. Per minėtą laikotarpį parduota 23 326 m³ medienos asortimentų, dauguma eksportuota. Vidaus rinkoje parduota 3 750 m³ gaminių, kas sudaro 16,07 proc. Daugiausia apdirbtos medienos eksportuota į Vokietiją (6 872 m³) ir Angliją (6 582 m³), po jų sekė Olandija, Danija, Belgija ir Prancūzija. Vėlesniais metais dėl padidėjusių muitų ir atsiskaitymo sunkumų į Vokietiją buvo eksportuojama daug mažiau. Už parduotą medieną iki 1932 m. spalio 1 d. vien Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos Miškų departamentas gavo 544 266 Lt pajamų, daugiausia užsienio valiuta. Sutartyje numatyta bendrųjų pajamų dalis teko bendrovei⁴.

1934 m. pagal sutartį miškų urėdijos Viešvilės bendrovei pristatė 31 606 m³ pušies ir 13 814 m³ eglės rąstų, iš viso 45 420 m³. Rąstus išpjovus gauta 25 887 m³ pagrindinių asortimentų, 5 841 m³ atpjovų ir gaubtinių, 13 692 m³ žievės ir pjuvenų. Už parduotus eksportui iki 1935 m. birželio 1 d. 21 807 m³ pagrindinių asortimentų gauta 1 097 686 Lt bendrųjų pajamų (neto*).

Dar 13 114 Lt pajamų gauta už 3 236 m³ vidaus rinkoje parduotų atpjovų ir gaubtinių. Vokietija nepaminėta tarp šalių, į kurias buvo eksportuojami medienos gaminiai⁵.

Dauguma rąstų į Viešvilės medžio pramonės bendrovę iš urėdijų buvo atplukdoma sieliais Nemuno upe. Tai galėjo sudaryti apie 85 proc. visos bendrovei iš urėdijų pateikiamos medienos. Apie 5 proc. medienos galėjo būti pristatoma siauroju geležinkeliu, likusieji 10 proc. – iš aplinkinių miškų atvežama arkliais⁶. Kiekvienais metais šie rodikliai galėjo keistis, tačiau manome, nedaug. Medienos pervežimui geležinkeliais buvo nustatyti dideli tarifai. Rašyta, kad palyginti su vandens transportu, medienos pervežimas geležinkeliu buvo 5 kartus brangesnis. Tiesa, geležinkelio tarifai vėliau kiek sumažinti, tačiau medienos pervežimas liko brangus. Arkliais į Viešvilės medžio pramonės bendrovę rąstus atveždavo tik iš artimiausių Jurbarko ir Pajūrio miškų urėdijų.

Bendras kelerių metų Miškų departamento ir Viešvilės medžio pramonės akcinės bendrovės darbas davė gražius rezultatus. Atsiradus galimybei, 1937 m. Miškų departamentas iš 3 minėtų pagrindinių akcijų savininkų jas nupirko. Tuomet bendrovė turėjo apie 80 ha žemės, apie pusę kurios užėmė lentpjūvė ir sandėliai. Likusiąją dalį sudarė pievos, dirbama žemė ir nedideli miškeliai. Lentpjūvę pradėta modernizuoti. Vietoje 1 seno dvigubo gaterio pastatyti 2 nauji greitaeigiai gateriai, kuriuos prireikus naudojant lentpjūvės gaminamos produkcijos per metus buvo galima padidinti iki 80 000 m³. 1938 m. perstatyta lentpjūvės halė. Didžiulis 25 × 56 m statinys turėjo originalią stogo konstrukciją ir buvo be vidinių atramų. Pjautai miško medžiagai sukrauti buvo 4 sandėliai, talpinantys apie 7 000 m³ sortimentų. Žiemos metu bendrovėje dirbo apie 200 darbininkų, vasarą dirbdavo iki 300 ir daugiau. Darbininkams ir aptarnaujančiam personalui pastatyta apie 20 gyvenamųjų namų ir daugiau kaip 40 butų. Bendrovės dirbantiesiems ir aplinkiniams gyventojams 1938 m. buvo baigta statyti pirtis⁷. Bendrovės direktoriumi buvo paskirtas miškų in-

⁴ *Ten pat.*

* Ital. *netto* – grynas.

⁵ Skučas A. Buvusioji Viešvilės medžio pramonės akcinė bendrovė, *Girios aidas*, 1965–1966, Nr. 23–24, p. 38–39.

⁶ Gureckas, 1932.

⁷ *Žemės ūkio ministerijos metraštis*, 1940.

žinierius Andrius Skučas, 1926 m. baigęs Dotnuvos žemės ūkio technikumą miškininkystės skyrių, 1933 m. Žemės ūkio ir miškų inžinerijos aukštąją mokyklą Prahoje (Čekijos Respublika). Direktoriumi A. Skučas išliko iki 1943 m., kol pritrūkusi žaliavos bendrovė nustojo veikti. Prijungus Klaipėdos kraštą prie Vokietijos, Lietuva iki Antrojo pasaulinio karo pradžios sugebėjo išsaugoti bendrovės nuosavybę. Už parduodamus medienos gaminius Miškų departamentui buvo gražinama dalis gautų pajamų (66 proc.). Likusi pajamų dalis (34 proc.) pasilikdavo bendrovei. Vadovavimas bendrovei, kurioje daugumą aptarnaujančio personalo ir darbininkų sudarė vokiečiai, buvo nelengvas⁸. Pokario metais lentpjūvė neatstatyta.

⁸ Skučas, 1965–1966.

Girininkijos. Karališki Jūros miškai

Algirdas Sinkevičius

1770 m. Viljamas Ekertas (*William Eckert*) buvo žinomas kaip pirmasis šio krašto miškų girininkas. Jo įpėdiniais vėliau buvo miškininkas fon Vernstelis (*von Wernstell*) ir vyriausiasis miškininkas Šprojevicus (*Sproewitz*). Pačioje XIX a. pradžioje vyriausiuoju krašto miškininku dirbo H. L. Ekertas (*H. L. Eckert*), 1812 m. – Trentovijus (*Trentowius*), 1818 m. – Vendtas (*Wendt*).

Viešvilės, Smaliniūkų, Jūravos, Trapėnų ir Naujųjų Liubėnų vyresniausias girininkijas tikrindavo Lazdėnų miškų inspekcija (*Forstinspektion Lasdehnen. Kreis Tilsit*). Dešimtosios Nėmuno pusės miškai anuomet priklausė karališkajai Jūros (*Antgiltuviai, Gotzentahl, Jūrava*) girininkijai. 1785 m. Aňtgiluviai (*Antgilluven, Goltzenthal*) buvo vyresniojo prievaizdo būstinė su viena sodyba, tuomet priklausiusi Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiui ir Viešvilės parapijai.

1870 m. Jūravos karališkoji giria buvo padalinta. Nuo Jūravos girininkijos (*Königliche Jurasche Oberförsterei*) buvo atskirtos 7 mažosios girininkijos ir paskirtos naujai sudaromai Aňtšvenčių (*Oberförsterei Antschwenten*) vyresniajai girininkijai. 1878 m. ji buvo pervadinta į Smaliniūkų vyresniąją girininkiją (*Oberförsterei Schmallengken*).

Jūravos vyresnioji girininkija (Oberförsterei Jura). M. Purvino nuotr. 2009 m.

Smaliniūkų vyresnioji girininkija (Oberförsterei Schmallengken). Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net

Viešvilės vyresnioji girininkija 1930 m. H. E. von Knobloch Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 157

Viešvilės vyresnioji girininkija. 1900–1944 m. H. E. von Knobloch, Beiträge für eine Dorf Chronik I, Berlin-Dahlem, 1997, Seite. 3

Apgriauta Viešvilės vyresnioji girininkija 1944 m. H. E. von Knobloch, Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, Seite. 157

1903 m. nuo Jūravos vyresniosios girininkijos atskirta dalis girios plotų, kurie perduoti naujai įkurtai Viešvilės vyresniajai girininkijai.

Buvusio Viešvilės dvaro, kuris 1900 m. likviduotas, rūmuose įsikūrė Viešvilės vyresniosios girininkijos būstinė (*Königliche Oberförsterei Wischwill*).

1910 m. naujoje Viešvilės vyresniosios girininkijos dvasinėje apygardoje surašyti 59 gyventojai. Viešvilės vyresniajai girininkijai atitekę miško plotai paskirstyti į 10 mažųjų girininkijų, žr. lentelę Nr 9. Joms buvo pastatytos erdvios raudonplyčių pastatų sodybos atskiruose miško plotuose. Mažajai girininkijai priklausė 600–700 ha miško. Pamiškėje, Viešvilės gyvenvietės vakarinėje dalyje, stovėjo graži Balinės (*Schonbruch*) mažoji girininkija. Paskutinis girininkas, dirbęs šioje girininkijoje prieš Antrąjį pasaulinį karą, – Paulius Abromaitis. Čia augo geri eglynai ir lapuočių miškai.

Važiuojant plentu 6 km link Pagėgių į vakarus nuo Viešvilės gyvenvietės, dešinėje pusėje, prie pat plento, stovi mažoji Vilkdaubio (*Wolfsgrund*) girininkija.

Balinės (Schönbruch) mažoji girininkija. V. Kucino nuotr. 2012 m.

Iki pat Norvegijos buvo žinomos I boniteto 40 m aukščio aukščiausios kokybės jos pušys. Čia dirbo ilgametis girininkas Kristijanas Neimanas. Nuo jos tiesus kelias veda į buvusią seną Jūravos miškininkų gyvenvietę (*Oberförsterei Jura*). Jūros II girininkijoje buvo įrengta sėklų aižykla. Greta kaimo išlikę senos kapinės. Seniausias antkapis – Rusijoje mūšyje prie Gutkovo žuvusio karališkojo Prūsijos miškų urėdo Jūroje, būrio vado, vyresniojo leitenanto Oto Baltazaro (*Otto Balthasar*). Jose palaidotas ir Viešvilės miškų urėdas Erikas Tomsonas, kuris 1931 m. gegužės 20 d. buvo atvykęs inspektuoti Kaskalnio. Spėjama, kad jį nušovė brakonieriai. Šalia palaidotas urėdas Radekas (*Radeck*) ir brakonierių nušautas Aušgirių miškininkas Otas Krupsas (*Otto Krups*).

Važiuojant Pagėgių kryptimi, pasukus link Nemuno, stovėjo mažoji Nausėdų (*Nausseden*) girininkija. Nausėdų kaimas susideda iš keleto to paties pavadinimo gyvenviečių ir tęsiasi gana toli. Girininkijai ilgai vadovavo girininkas Rusvijus (*Rusvius*). Šiauriau Vilkdaubio, kiek pavažiavus miško keliuku link Žukų, stovėjo mažoji Naūmalūnio (*Neumühl*) girininkija.

Važiuojant iš Viešvilės miško keliuku link Tauragės, stovėjo Pagenaičių (*Kl. Schustern*) girininkija. Netoli jos buvo ir Pagenaičių gyvenvietė. Čia, netoli nuo buvusios sienos su Lietuva, augo labai geri pušynai ir eglėnai. Dar yra išlikusių Didžiųjų ir Mažųjų Pagenaičių kaimų evangelikų liuteronų senųjų kapinių antkapių, bebaigiančių surūdyti vietos nagingų kalvių nukaltų metalinių dekoratyvinių kapų tvorelių.

Prie pat buvusios Vokietijos–Lietuvos sienos buvo mažoji Aušgirių (*Augsgirren*) girininkija. Ji neišliko. Aušgirių miške vyravo pušys ir eglės. Čia dirbo ilgametis girininkas Augustas Kionigas

Vilkdaubio (Wolfsgrund) mažoji girininkija.
A. Sinkevičiaus nuotr. 2014 m.

Naumalūnio (Neumühl) mažoji girininkija.
Valentino Kucino nuotr. 2012 m.

Pagenaičių (Kl. Schustern) mažoji girininkija.
Valentino Kucino nuotr. 2012 m.

(*August König*). Kitoje plento Šilūtė–Jurbarkas pusėje, netoli Nemuno, stovėjo Báltupėnų (*Baltupöhnen*) girininkija. Paskutiniu metu tarpukaryje jai girininkas nebuvo paskirtas. Pervažiavus Ridelkalnio gyvenvietę, žvyruotas keliukas toliau vingiuoja į bebaigiantį išnykti Pagulbinių kaimą. Pasukus jau užžėlusiu miško keliuku kairiau, pasibaigus miškeliui iki ankstyvo pokario buvusi Áukštneemunės (*Memelhöhe*) mažoji girininkija. Pasakojama, kad pokario vietos gyventojų vaikai radę nesprogusią miną, likusią po Antrojo pasaulinio karo. Atsargiai išsinešę į stovėjusį tuščią girininkijos pastatą ją pabandė sprogdinti. Pavyko – mūrinio raudonplyčio Aukštneemunės mažosios girininkijos pastato neliko. Šiandieną jį mena tik lauke paskleistos plytgalių nuolaužos, o ir dauguma gyventojų jau pasikeitę, nieko apie jį nežino.

Važiuojant miško keliuku 1 km į šiaurę nuo plento Pagėgiai–Smalininkai, kairėje kelio pusėje randame mažąją Žardelių (*Szardehlen*) girininkiją.

Giliau įvažiavus į mišką, Leipgirių gyvenvietės pakraštyje yra mažoji Leipgirių girininkija.

Į abi gyvenvietes nuo plento Pagėgiai–Smalininkai miške atsišakoja ir atskiri žvyruoti keliukai. Buvusį Leipgirių palivarką mena tik likusi jo vietoje kalvelė. Išlikę keletas senųjų evangelikų liuteronų kapinių antkapių. Miškininkų iniciatyva senosios Leipgirių kapinės aptvertos. Netoliese miške yra ir kelios dar

Žardelių (Szardehlen) mažoji girininkija.
Valentino Kucino nuotr. 2012 m.

Leipgirių (Leibgirren) mažoji girininkija

Vilktakio (Wolfspass) mažoji girininkija.
Valentino Kucino nuotr. 2012 m.

stovinčios Apšriūtų kaimo gyventojų sodybos. Greta kaimo yra senosios evangelikų liuteronų kapinės, kuriose dar yra keli senųjų vietos gyventojų antkapiai. Kapinės miškininkų iniciatyva aptvertos. Toliau miško gilumoje stovėjo Smaladaržio mažoji girininkija, kuri jau nuniokota ir neišliko.

Važiuojant nuo plento Smalininkai–Pagėgiai, prieš kairėje pusėje esantį Užtilčių kaimo dirbamos žemės sklypą, pamiške į šiaurę vingiuojančiu keliuku pasiekiamė Vilktakio sodybą. Čia buvusi mažoji Vilktakio (*Wolfspass*) girininkija.

Netoli kelio į Vilktakio mažąją girininkiją, nuo plento Smalininkai–Pagėgiai ties Užtilčių vienkiemiu į šiaurę šakojasi žvyruotas kelias link Užbalių. Prieš kaimą šakojasi kitas kelias, vedantis gilyn į mišką, kurio gilumoje stovi Tetervinės vienkiemis. Tai buvusi mažoji Tetervinės girininkija.

Važiuojant nuo Užtilčių kaimo link Jurbarko, prieš kairėje prasidedantį miškelį nuo plento miško pakraščiu į jo gilumą veda keliukas. Čia, Eñdriusių kaimo pakraštyje, pačioje pamiškėje stovi Žaldvario mažoji girininkija. Prie Nemuno, netoli Kazikėnų stovi apleista Naudvario mažosios girininkijos sodyba.

Po 1923 m., prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos respublikos, Viešvilės ir Smalininkų girininkijos per sezoną pagamindavo ir parduo-davo 50–60 tūkst. ktm medienos (iki 1,5 mln. Lt). Mediena būdavo parduodama Klaipėdos krašto ir visos Lietuvos įmonėms, firmoms. Medienos išpardavimai vykdavo Smaliniñkuose, Viešvilėje ir Mociškiuose. Pamiškėje kopiant į 45 m aukščio Apšriūto (*Abschrutenberg*), kitaip vadinamą Kauco kalną buvo padaryta graži aikštelė, pastatyti suoliukai. Į kalną vedė gražiai sutvarkyti keliukai. Čia vykdavo miestelio gyventojų šventės, gegužinės, pasilinksminimo vakarai. Ant šio kalno buvo įrengtas 35 m aukščio gaisrų stebėjimo bokštas. Jame

Tetervinės (Auerhahn) mažoji girininkija. Valentino Kucino nuotr. 2012 m.

Žaldvario (Grünhof Užtilten) mažoji girininkija. V. Kucino nuotr. 2012 m.

Senoji Antšvenčių girininkija. M. Purvino nuotr. 2008 m.

trejos kopėčios su trimis tarpinėmis aikštelėmis vedė į stebėjimo postą. Jame nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens dieną naktį žiūronais buvo stebimas miškas. Didelis, kvadratais padalintas žemėlapis padėdavo tiksliai nustatyti bet kuriame kvartale kylantį gaisrą. Priešgaisriniame bokšte buvo telefoninis ryšys su Viekšvile. Didžiulis miškų masyvas reikalavo geros priešgaisrinės apsaugos. Laiku pastebėtas gaisro židinytis padėdavo išvengti didesnių nuostolių. Viekšvilėje buvo susikūrusi savanorių gaisrininkų draugija, kuri turėjo gaisro gesinimo įrangą.

1920–1939 m., Klaipėdos kaštą prijungus prie Lietuvos, buvo sudaryta Pagėgių apskritis. Rytinė šio krašto dalis iki Šventosios upelio ir miškų plotai priklausė naujai sudarytai apskrīčiai. Nuo 1932 m. vyresniajai Viekšvilės girininkijai vadovavo miškų urėdas inžinierius Tomsonas (*Thomson*), po jo Bekeris (*Becker*), vėliau – Martynas Belgardas (*Martin Bellgardt*). Pastarojo tėvas buvo mokyklos *Memele-Schmelz* rektoriumi. Sekretoriumi dirbo Maksas Hausleris (*Max Hausler*), biure dirbo Herda Radeck. Vyresnioji girininkija valdė 8,85 tūkst. ha, kur plotą sudarė 8,56 tūkst. miško, 50 ha ariamos žemės, 120 ha pievų, 50 ha ganyklų, 10 ha vandens telkinių, 60 ha dykviečių. Greta vyresniosios girininkijos buvo išikūrusi Viekšvilės girininkija, kurios paskutiniu girininku, urėdu dirbo Hansas Hartmanas. Urėdas turėjo būti įgijęs akademinį išsilavinimą, kurį paprastai įgydavo Berlyno, Miuncheno, Giotingeno aukštosiose miškininkystės mokyklose. Jiems buvo privalu mokėti abi kalbas.

Viekšvilės mažosios girininkijos po 1903 m.

Viekšvilės vyr. girininkija (<i>Oberförsterei</i>)	Girininko pavardė
I Aušgiriai – <i>Augsgirren</i>	<i>Ernest Radeck</i>
II Balinė – <i>Schonbruch</i>	<i>Paulius Abromaitis</i>
III Báltupėnai – <i>Baltupöhnen</i>	
IV Kalvėliai – <i>Kallwehlen</i>	
V Nausėdai, Stigliškiiai– <i>Kölmisch Nausseden</i>	<i>Paul Kajus</i>
VI Naumalūnis – <i>Neumühl</i>	<i>Vilius Aschman</i>
VII Pagenaičiai – <i>Schustern</i>	<i>Helmuts Šulc</i>
VIII Viekšvilė – <i>Wischwill</i>	<i>Hans Hartman</i>
IX Viłkdaubis – <i>Wolfsgrund</i>	<i>Erich Ignat</i>
X Žardėliai – <i>Szardehlen</i>	<i>Erich Aschman</i>
Jūravos vyr. girininkija (<i>Oberförsterei Jura</i>)	Girininko pavardė
Naumalūnis – <i>Neumühl</i>	
Aukštgiriai – <i>Augsgirren</i>	
Aukštmemunė – <i>Memelhöhe</i>	
Nausėdai – <i>Nausseden</i>	

Smalininkų mažosios girininkijos po 1870 metų¹

Smalininkų vyr. girininkija (<i>Oberförsterei</i>)	Girininko pavardė
I Antšvenčiai – <i>Antschwenten</i>	<i>Eric Ott</i>
II Žaldvaris – <i>Grünhof Užitliten</i>	<i>Kurt Kiohler</i>
III Vilktakis – <i>Wolfspass</i>	<i>Herbert Ewert</i>
IV Leipgiriai – <i>Leibgirren</i>	<i>Vilhelm Grauduš</i>
V Smaladaržis – <i>Smalodarszen</i>	<i>Kristup Jurgat</i>
VI Naudvaris – <i>Neuhof Kassigkehmen</i>	-
VII Tetervinė – <i>Auerhahn</i>	<i>Richards Baltrušat</i>

¹ *Kreisgemeinschaft Tilsit-Ragnit e. V. wwww. tilsit-ragnit.de verfaßt am 01.*

Klaipėdos krašto girininkai 1937 m. Trečias iš dešinės Viešvilės girininkas Hansas Hartmanas. H. E. von Knobloch, *Die Wischwiller Dorf-Chronik II*, Berlyn-Dahlem, 1998, p. 151

1923 m. gruodžio 29 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 132 rašo, kad paskirti lietuviški mažųjų girininkijų pavadinimai:

Auerhahn – Tetervinė

Gruenhof – Žaldvaris

Arnoldas Piročkinas, *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 108.

1934 m. rugsėjo 25 d. išspausdintas Klaipėdos krašto direktorijos pranešimas, kad nuo 1934 m. rugpjūčio 16 d. Viešvilės ir Smalininkų vyr. girininkijos sujungtos į Viešvilės miškų urėdiją. Urėdas Vilmanas (*Willmann*), raštinė – Viešvilėje (*Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1934 03 27, Nr. 109, p. 825.)

Arnoldas Piročkinas, *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 115.

1935 m. balandžio 3 d. Klaipėdos krašto direktorija išleido Butčeraičio (*Buttchereit*) ir Martyno Anyso pasirašytą potvarkį, kuriuo nuo 1935 04 09 Smalininkų vyr. girininkija atskiriama nuo Viešvilės miškų urėdijos ir pavadinama „Smalininkų miškų urėdija“ (*Klaipėdos krašto valdžios žinios*, 1935 04 09, Nr. 34, p. 257).

Arnoldas Piročkinas, *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 126.

1940 m. vasara buvo ankstyva ir sausa. Kaip rašė Klaipėdos krašto laikraštis „*Memeler Dampfboot*“, savaitių savaites nebuvo nė lašelio lietaus. Miško augmenija išdžiūvo kaip parakas. Leipgirių miške tą vasarą išiliepsnojo didžiulis gaisras. Gaisras perėjo į viršutinį, kada dega medžių viršūnės. Nepaisant visų pastangų, kaip rašo vadovavęs gaisro gesinimo dar-

Smalininkų girininkijos žemėlapis (*Oberförsterei*). *Bundesamt für Kartographie und Geodäsie*

bams Viešvilės girininkijos girininkas Martinas Belgardas, ugnies bangos nebuvo galima sulaikyti. Padėjo tik panaudota kraštutinė priemonė: paruošus motorpjūklus, aukojant nemažus miško plotus buvo uždegta priešpriešinė ugnis. Pagrindinė gaisro ugnis, kada priešais neliko kam degti, staiga išblėso. Tada gaisrą pavyko užgesinti savo turimomis priemonėmis.

Po Antrojo pasaulinio karo buvusioje Viešvilės vyresniojoje girininkijoje buvo pasilikę senos smulkios vokiškos girininkijos – kuri laiką eiguvų nebuvo. Viešvilė ir Smalininkai, kartu ir aplinkiniai miškai priklausė 1945 m. atkurtai Pagėgių apskrčiai. Viešvilėje buvo ir Pagėgių miško pramonės ūkio, kuriam vadovavo direktorius, buvęs karininkas ukrainietis Antonenka, būstinė. Vyr. miškininku dirbo Liucijonas Matusevičius. Kadangi ištaigingas Viešvilės vyresniosios girininkijos rūmų pastatas per karą buvo susprogdintas, sudegęs, Pagėgių miško pramonės ūkis buvo išikūręs šalimais buvusiame mediniame name, stovėjusiame kiek toliau nuo kelio prie tvenkinio. Jame buvo ir butai miškininkams. 1947 m. spalio 21 d. buvo įkurta Jurbarko apskritis, į kurią įėjo ir 2 Pagėgių apskritys, tai yra Viešvilės ir Smalininkų valsčiai. Pertvarkytas ir girininkijų pavaldumas. 1950 m. birželio 20 d. Jurbarko apskritis pertvarkyta į rajoną. Smalininkų ir Viešvilės valsčiai prijungti prie Jurbarko rajono. Prisijungus prie Jurbarko miškų urėdijos Klaipėdos krašto Smalininkų ir Viešvilės girininkijos suskaidytos į Balinės, Kalvėlių, Nausėdų, Smaladaržio ir Smalininkų girininkijas. Tais pačiais metais Jurbarko urėdija pertvarkyta į Jurbarko miško pramonės ūkį. 1947 m. nuo šio ūkio atsiskyrė Jurbarko miškų ūkis su 8 girininkijomis. 1954 m. Jurbarko miško pramonės ūkis likviduotas. 1957–1958 m. dalis miškų perduota Šakių ir Rasėnių miškų ūkiams. 1967 m. Jurbarko miškų ūkis pertvarkytas į Jurbarko miško pramonės ūkį. 1990 m. jis reorganizuotas į Jurbarko miškų urėdiją. 1945 m. įkurta Pagenaičių girininkija, kuri vėliau buvo perkelta į Naūmalūnį, o dar vėliau – į Mociškius. 1958 m. ji padalinta į Jūravos ir Viešvilės girininkijas. Sudarytos 5 eiguvos: Áušgirių, Elnių, Jaunuolynų, Jūravos ir Kaskalnių. Po 2 metų paliktos 4 eiguvos.

1947 m. vasarą Kaskalnyje kilo didžiulis gaisras, kurio metu, nepatenkinamai organizuojant gesinimo darbus, išdegė per 2 000 ha miško. Buvo sėkmadienis, tad nei Pagėgių miško pramonės ūkio direktoriaus Georgijaus Antonenkos (pastarasis tuo metu buvo eilinėse atostogose), nei vyr. miškininko Liucijono Matusevičiaus gaisrą gesinant nebuvo. Gaisro gesinimo darbams vadovavo girininkai. Po Kaskalnio gaisro Pagėgių miško pramonės ūkiui vadovavo Mykolas Balčiūnas. Už tai, kad laiku nesiėmė reikiamų priemonių išsisautejusiame gaisrui numalšinti, jo gesinimą blogai organizavo, G. Antonenka buvo nubaustas 1 metų, L. Matusevičius – 2 metų laisvės atėmimo bausmėmis. Atlikęs bausmę G. Antonenka su žmona Ema, kilusia iš kaimyninio Ūžbalių kaimo, kuri laiką gyveno ir dirbo Ragainėje (Nemanas). 1948 m. Viešvilės girininkijos miškai, priklausę Pagėgių miško pramonės ūkiui, perėjo Jurbarko miško pramonės ūkio žinion. Viešvilės girininkija, kurios bendras plotas buvo kiek daugiau kaip 10 tūkst. ha, buvo padalinta į dešimtį eiguvų. Joms paskirti eiguliai:

	Eiguvos pavadinimas	Eigulio pavardė
1	Balandinės	Pranas Stanevičius
2	Žališios	Tomas Dailidė
3	Šernų	Jonas Bauža
4	Gūlbės	Vladas Lebeckis
5	Kalninės	Antanas Tarvainis
6	Pagenaičių	Jonas Obrijaitis
7	Jūravos	Petras Globys
8	Mociškių	Rimkus
9	Stygliškių	Andrius Pečiulis
10	Naūmalūnio	Jonas Brazaitis

Viešvilės eiguvos išdegę ir išdžiūvę medynai tvarkyti apie 10 metų. Išvalius degėsius, dirva ruošta miško atsodinimui. Buvo sodinamos pušaitės po 6–8 tūkst. į ha. Želdinių jau laukė masiškai paplitę grambuolių lervos, kurios sunaikino didesnę dalį želdinių. Pirmuoju 1948 m. atkurto Viešvilės girininkijoje girininku dirbo Vytautas Musteikis. Nuo 1949 m. kovo 1 d. girininkijai vadovavo ilgametis girininkas – Juozas Stanevičius. Kad likviduotų gaisro padarinius, girininkijoje reikėjo daug darbininkų. 1950 m. joje dirbo jau 24 darbuotojai. Ypač daug buvo sezoninių darbininkų, kurių daugumą sudarė moterys.

Po gaisro miške susidarė antisanitarinės sąlygos, sukėlusios masišką medžių džiuvimą. Dešimtį metų tęsėsi išdžiūvusių medžių likvidavimas. Jeigu ne Akmėnės kalkių, Radviliškio stiklo, Kauno lako fabriekų darbininkų darbai, vieni rajono miškininkai 2 tūkst. ha išdegusių medynų nebūtų pajėgę sudoroti. Tuo metu dar naudodavo rankinius įrankius, mišką traukdavo arkliais. Iš išdegusių iki 25 metų amžiaus jaunuolynų malkų negamindavo, juos kirsdavo ir degindavo. Dienomis sukrautus laužus naktį degindavo. Nuvalius degėsius dirva buvo ariama arkliniu plūgu ir ruošiama miško atsodinimui. Sodinama taip pat buvo rankiniu būdu. Vėliau bandyta pritaikyti įvairius savos gamybos sodinimo įrenginius. Kai kuriais metais miško atsodinimo darbuose dalyvaudavo iki 200 darbininkų, daugiausia Viešvilės ir aplinkinių Žukų, Pagenaičių ir Aušgirių kaimų gyventojai.

Sunkiausias darbas buvo smėlynų apželdinimas. Darbų apimtis didžiulė, dirvos ruošimas primityvus, čia dar prisidėjo sodinukų trūkumas ir grambuolių lervos, kurios masiškai išplito ir naikino tik ką pasodintus daigelius.

Ir štai atėjo 1956-ieji metai. Pirmą kartą dirvos ruošimui panaudotas vikšrinis traktorius su pelkinėmis lėkštėmis. Dirva miško atsodinimui buvo pradėta įdirbti ištisai, ariant ir lėkščiuojant visą želdavietę. Pušų sėklos pradėtos sėti. Tai pagreitino ir palengvino miško atkūrimo darbus. Tais pačiais metais buvo pradėti sausinti užpelkėję miško plotai. 1957 m. pradėti naudoti pirmieji motorpjūkliai. Miško medžiagos gaminimas, jos ištraukimas buvo pradėtas mechanizuoti. Paspartėjus darbams, sumažėjo darbo jėgos poreikis, kilo atlyginimai. Darbininkai buvo siunčiami mokytis benzopjūklininkais, traktorininkais, pradėta supažindinti su darbų saugos taisyklėmis, pradėta duoti spec. aprangą.

1952 m. Mociškių ir Stygliškių eiguvos perduotos Šilutės miško pramonės ūkiui. 1958 m. atskirta Jūravos girininkija, prijungta dalis Baltupėnų eiguvos.

1958–1959 m. dėl prastos agrotechnikos ir kenkėjų Kaskalniai pakartotinai apželdinti. Dirvą išlėkščiačius buvo sodinta po 15–20 tūkst., vietomis ir 30 tūkst. sodinukų į ha. Darbais domėjosi pats tuometinis ministras Algirdas Matulionis.

Atkūrus Lietuvoje nepriklausomybę, Viešvilėje apsilankė buvusių Viešvilės ir Leipgirių girininkų Hanso Hartmano ir Vilhelmo Graudušo artimieji. Nuo 1981 m. Viešvilės girininku dirba Kęstutis Masaitis.

Danutė Daugirtienė, *Viešvilės istorija*, Viešvilė, 1991.

2004 m. Viešvilės girininkijos plotas – 2796 ha. Dauguma miškų – sausi pušynai. Jie aukštos degumo klasės, gausiai lankomi grybautojų, uogautojų. Todėl vasarą vienas iš pagrindinių darbų – miško gaisrų prevencija.

Jūravos miškai pokariu, tai yra nuo 1945 m. priklausė Pagėgių miško pramonės ūkiui. 1947 m. spalio 21 d. įkūrus Jurbarko apskritį pertvarkytas girininkijų pavaldumas. Jūravos girininkijos girininkais 1949–1958 m. dirbo Petras Sabutis, 1958–1993 m. – Arvydas Danisevičius, 1993–1999 m. – Edmundas Mačieža, nuo 1999 m. – Vaidas Bendaravičius.

Kalveliuose tarpukariu buvo mažoji girininkija (*Försterei*). Po karo 1958 m., atskyrus dalį miškų nuo Smalininkų girininkijos, čia vėl buvo įkurta Kalvelių girininkija. Pradžioje ji buvo vadinta Išdagų vardu. 1974 m. prie jos buvo prijungta Leipgirių girininkija. Girininkijoje auga pušies ir juodalksnio genetiniai draustiniai, yra Kaskalnio geomorfologinis draustinis, Viešvilės rezervato apsauginė zona, Ilgio ežeras. Leipgiriuose buvo pastatytas priešgaisrinis bokštas. Pirmuoju pokario girininku Kalvelių girininkijoje dirbo Pranas Kuodaitis, vėliau – Prielgauskas. 1967 m. – Algirdas Mockevičius, 1968–1977 m. – Putinas Lebedžinskas, 1978–1982 m. – Jonas Balionis, Jonas Rochmanas, 1982–1987 m. – Viktoras Aužbikavičius, nuo 1987 m. – Irena Petrošienė.

Mociškių miškai po Antrojo pasaulinio karo priklausė Pajūrio miškų ūkio Pagėgių girininkijai, vėliau – Šilutės miškų ūkio Pagėgių girininkijai. 1954 m. įkurta Jurbarko miškų ūkio Mociškių girininkija. Pirmuoju girininku 1954–1956 m. dirbo Salys, 1963–1970 m. – Ksaveras Vaičiūnas, nuo 1970 m. – Juozas Bendaravičius.

Kalbant apie Viešvilės mišką negalima pamiršti čia vykdytų sakinimo darbų. Sakinimas – tai svarbi miškų ūkio grandis, tiekianti žaliavą terpentino ir kanifolijos gamybai. Terpentinas ir kanifolija plačiai naudojami chemijos pramonėje. Distiliuojant sakus karštais vandens garais, terpentinas išgaruoja, o dervingosios rūgštys susilydo į kanifoliją. Pušų sakuose būna iki 35–38% terpentino, tačiau kol sakai patenka į perdirbimo gamyklą, jie išgaruoja iki 16–20%. 1949 m. įsteigti Vilniaus ir Kauno miško chemijos ūkiai. Jie suskirstyti į 6 miško chemijos ruožus, tarp kurių buvo ir Jurbarko. Jurbarko miško chemijos ruožas turėjo 5 meistrijas, kurios

1949–1975 m. Viešvilės girininkijoje užveistos miško kultūros

Metai	Plotas, ha
1949	46,80
1950	101,50
1951	145,20
1952	210,50
1953	295,50
1954	331,40
1955	145,00
1956	160,00
1957	156,00
1958	96,90
1959	90,70
1960	25,60
1961	27,10
1962	61,80
1963	43,30
1964	37,60
1965	30,00
1966	28,10
1967	34,30
1968	7,00
1969	3,10
1970	1,60
1971	5,60
1972	2,20
1973	2,90
1974	5,60
1975	25,00
1976	18,80
Iš viso:	2159,20

buvo išsidėsčiusios net 5 rajonuose. Jurbarko miško chemijos ruožo administracija buvo įsikūrusi Jurbarke, vėliau buvo perkelta į Viešvilę. Paskutiniu metu buvo Viešvilės, Smaladaržio, Sudargo ir Krasnoznamensko meistrijos. Jurbarko miško chemijos ruože dirbo apie 60 nuolatinų darbuotojų. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu Jurbarko miško chemijos ruožas savo veiklą jau buvo nutraukęs.

Prisiminimai apie girininkijas

Didysis 1940 m. miško gaisras

Martin Belgardt, buvęs Viešvilės girininkas

Daugiau nei 30 km tęsiasi miško masyvų kompleksas, kuris prasideda nuo Mociškių ir per sieną ties Smalininkais nueina į Lietuvos teritoriją. Čia vyrauja natūraliai augantys pušynai, kurie dėl didelio sakingumo laikomi neatspariausia gaisrui medžių rūšimi. Taip jau būdavo, kad mes keletą kartų per metus turėdavome gesinti miško gaisrus, kuriuos sukeldavo per mišką važiuojančio siaurojo geležinkelio traukinių kibirkštys, taip pat neatsargūs miško lankytojai ar kontrabandininkai. Miškų administracijos tarnautojai, darbininkai, savanoriai iš aplinkinių gyvenviečių – ypač iš Viešvilės ir Smalininkų – buvo nuolat mokomi gesinti gaisrus: iš pradžių – iš kraštų užplakti didelėmis šakomis ar specialiais plakikliais. Gesintojai šį darbą išmanė. Prie geležinkelio, kaip prevencinės priemonės, buvo įrengiamos plačios mineralizuotos juostos. Jos vasaros metu keletą kartų buvo suariamoms. Be to, buvo stebėjimo bokštai ant Apšrūtų ir Kaskalnio kalvų, kuriuose vasarą nuolat budėdavo sargai. Pasirodžius dūmams jie telefonu iš karto pranešdavo miškų urėdijai.

Taip mums kas metai pavykdavo sutvarkyti gaisrus. Tik sausa ir ankstyva 1940 m. vasara mus išmokė bijoti gaisro. Savaičių savaites nebuvo nė lašelio lietaus, karščio banga apėmė visą šalį. Žolinė augmenija išdžiūvo kaip parakas. Kaip tik tada vieną priešpietę iš Apšrūtų stebėjimo bokšto atėjo pranešimas apie stiprius dūmus šiaurės rytuose prie Leipgirių. Suveikė vietinė aliarmo sistema: pranešta atsakingai girininkijai, Viešvilės ir Smalininkų gaisrininkams. Aš automobiliu iš karto išvažiavau į Leipgirus. Pirmiausia mėginau susidaryti vaizdą apie gaisro tipą, jo išsiplėtimą ir kryptį. Dauguma girininkų jau dirbo savo darbą; jie bandė apsupti gaisrą ir prispausti jį iš kraštų. Iš pranešimų ir stebėjimų supratau, kad išplieskė didelis gaisras, kurio savo jėgomis neišveiksime. Palyginti lengvai užgesinamas žemutinis gaisras perėjo į viršutinį, kai ugnis apėmė medžių stiebus ir lajas. Pučiant stipriam vakarų vėjui išsivystė didžiulė ugnies banga, kuri plačiu frontu slinko į rytus.

Nusprendžiau perduoti pavojaus pranešimą Tilžės–Ragainės administracijos tarnybai ir prašyti katastrofos atveju numatytų pajėgų. Bandėme sulaukyti ugnį plačiose proskynose ir keliuose, tačiau ji peršokdavo proskynas, kelius, miško aikšteles ir plėtėsi toliau. Pagaliau po pietų pasirodė pagalba iš Tilžės – vermachto kareivių būrys su vikšrine technika. Valant skersai ugnies bangai einančias proskynas, jas platinant motorpjūkliais, buvo bandoma liepsną sulaukyti.

Bet ugnis prasibraudavo pro mūsų užtvaras. Dažnai liepsnos versdavosi tiesiog mums virš galvų, skverbėsi į gretimus medynus, priversdamos gesintojų komandas atsitraukti. Privalėjau imtis paskutinės priemonės: pakankamu atstumu nuo ugnies fronto rytų kryptimi, paaukodamas nemažus plotus dar ugnies nepalietų medynų, liečiau uždegti priešpriešinę ugnį. Tokiu atveju nuo proskynos ar kelio uždegama medyno paklotė gaisro kryptimi. Tokia iš pradžių maža priešpriešinė ugnis, kuriai buvo padedama išipliekti pridedant sausų šakų, pamažu išidegė, kai ateinanti gaisro ugnies banga buvo maždaug už 100 m. Susidarė savotiška priešpriešinė trauka pagrindinės gaisro bangos kryptimi. Priešpriešinė ugnis dar greičiau pradėjo plėstis, kol galingu sprogimu susiliejo su gaisro frontu. Tuo metu reikėjo būti labai atidiems, nes pasipylė kibirkščių lietus, kurį vėjas nešė nepaliesto miško link. Plačiai išsidėsčiusioms gesintojų komandoms naujo išliepsnojimo pavyko išvengti. Pagrindinė gaisro ugnis staiga užgeso, nes nebuvo kam degti.

Dar niekada pagalbos pajėgų komandoms nebuvo tokie skanūs gaivinantys gėrimai, kaip po sėkmingų šio gaisro gesinimo darbų: alus, vaisių sultys, rabarbarų kompotas. Dar daug dienų čia budėjo sargų komandos, gesindamos pakraščiais vis dar išliepsnojančią ugnį, ją užplakdamos ar užpildamos smėliu.

Gaisro padaryta žala buvo didelė. Apie 150 ha vertingo pušyno tapo šio didelio gaisro, kilusio 1940 m. birželio mėn., auka.

Prisiminimai apie Kalvelių girininkiją

Putinas Lebedžinskas, buvęs Kalvelių girininkijos girininkas

1969 m. kovo 9 d. buvau paskirtas Jurbarko miško pramonės ūkio Kalvelių girininkijos girininku. Girininko pareigoms mane paskyrė tuometinis miškų ūkio ir miško pramonės ministras Algirdas Matulionis. Girininkiją Kalveliuose perėmiau iš Algirdo Mockevičiaus, kuris girininkijoje buvo išdirbęs 8 metus. Girininkijoje, kurios plotas buvo 2 652 ha, be manęs, dar dirbo girininko pavaduotoju Antanas Sinkevičius, gimęs 1939 m. A. Sinkevičius 1989 m. miręs, palaidotas Klaipėdos rajone. Kalvelių girininkija buvo suskirstyta į 4 eiguvas, kuriose eiguoliais dirbo Juozas Misevičius, Vaclovas Želvys, Zenonas Adomaitis ir Pranas Dumčius. Girininkijoje dirbo nuo 8 iki 12 nuolatinių darbininkų, su kuriais atlikdavome visus girininkijos darbus. Visi girininkijos darbuotojai gyveno valdiškuose butuose, kuriuos nuolat remontuodavome savo jėgomis. Remontuoti juos nuolat reikėdavo, kadangi visi gyvenamieji namai buvo seni – išlikę dar iš vokiečių laikų.

Kalvelių girininkija buvo išikūrusi prie kelio Jurbarkas–Klaipėda tarp Smalininkų ir Viešvilės ir buvo Viešvilės apylinkės ribose. Girininkija priklausė Jurbarko miško pramonės ūkiui. Iš vakarų pusės girininkija ribojosi su Viešvilės girininkija, šiaurėje su Leipgirių girininkija, rytuose su Smalininkų girininkija, pietuose miškai priedavo iki pat Nemuno. Kitoje Nemuno pusėje jau buvo Karaliaučiaus (Kaliningrado) sritis.

Su visomis mums skirtomis užduotimis susitvarkydavome nesunkiai, bet nerimą kėlė miško atkūrimas. Girininkijoje tuo metu ganėsi gerokai daugiau nei

100 tauriųjų elnių, kurie gyvendavo bandomis po 8–12 tauriųjų elnių, o kur dar stirnos, briedžiai, šernai. Ypač pavojingi buvo taurieji elniai, kurie ką tik pasodintus daigus nukąsdavo arba išraudavo ir rudenį inventorizuojant miško kultūras buvo gaunamas blogas rezultatas.

Mums, miškininkams, atsakingiems už miško atkūrimą, tai kėlė nerimą. Tauriųjų elnių Viešvilės medžiotojams, kuriems ir aš priklausiau, medžioti nebuvo leidžiama. Mes galėdavome medžioti tik šernus, stirnas ir naikinti plėšrūnus. Esant tokiai padėčiai nieko kito neliko, kaip kreiptis į Valstybinį gamtos apsaugos komitetą, kuriam tuomet vadovavo Kazys Giniūnas. Tuomet mums buvo pasiūlyta tauriuosius elnius gaudyti. Vėliau jie buvo paleidžiami į kitus miškus. Žinoma, kad sugauti elniai buvo perkelti į Šunskūs ir kitus respublikos miškus. Tam tikslui Zenono Adomaičio eiguvoje aptvėrėme pašarinę aikštelę 3 m aukščio karčių tvora. Aikštelės viduryje papildavome grūdų, atveždavome pašarinių ar cukrinių runkelių. Iš pradžių į tą aptvertą aikštelę elniai neidavo, bet palaipsniui prie aplinkos priprato ir pradėjo į tą aikštelę eiti. Padėtį stebėdavo eigulys Zenonas Adomaitis ir girininkiją kiekvieną rytą informuodavo. Pašarų krūvoje buvo įtaisytas dirgiklis, kurį žvėrys palietę automatiškai uždarydavo gaudyklės vartus. Tuomet atvažiuodavo specialistai, kurie buvo susipažinę su tauriųjų elnių gaudymu, suvarydavo elnius į įruoštą gaudyklą, virvėmis prispausdavo prie gaudyklės tvoros. Paskui elniai specialiais vaistais buvo užmigdomi, sukraunami į specialias dėžes ir išvežami paleisti kituose miškuose.

Tokį gaudymo būdą pakartojome dar 2 ar 3 kartus, bet mums jis nepatiko, nes turėdavome nemažai aukų. Kai vieni elniai subėgdavo į gaudyklą, kiti, likę aptvare, nerimdavo, stengėsi peršokti tvorą, bet tvora buvo aukšta, peršokti nepavykdavo ir krisdami arba atsitrenkę į tvorą nusilauždavo kaklo slankstelius ir krisdavo negyvi. Tokio vaizdo matyti nenorėdavome ir buvo priimtas sprendimas tokiu būdu elnių daugiau negaudyti.

Praėjus kuriam laikui į kitus miškus perkelti arba žuvę gaudant elniai padėties nepakeitė, greitai elnių banda atsikūrė ir toliau niokojo ką tik pasodintas arba jau paaugusias miško kultūras.

Galvojome, ką daryti toliau.

Pasitarėme, kad apie elninių žvėrių skaičių reikia informuoti aukščiausius šalies pareigūnus. Per įtakingus žmones buvo duota žinia Lietuvos komunistų partijos CK pirmajam sekretoriui Antanui Sniečkui. Žinoma, į tai buvo reaguota. Sulaukėme svečių iš CK. Pirmiausia atvyko Antanas Sniečkus su palyda ir mūsų girininkijoje pamedžiojo. Kartu su Sniečkumi atvyko CK sekretoriai Ringaudas Songaila ir Algirdas Ferensas. Jie turėjo licencijas elniams medžioti. Ir medžioklės buvo legalios. Nors ir būdamas senyvo amžiaus Antanas Sniečkus mėgo medžioti. Aš pats asmeniškai lydėjau CK pirmąjį sekretorių į bokštelį laukti elnio. Papasakojau, kaip reikia eiti prie bokštelio, kad elniai nesibaidytų. Jis įdėmiai mane išklausė ir prie elnio slinkome tuomet, kai jis užbaubdavo. Kai riaumojimas nutrūkdavo, mes sustodavome ir tyliai laukdavome kito užbaubimo. Taip bokštelį ir pasiekėme. Dar per vieną užbaubimą Antanas Sniečkus įlipo į medžiotojų bokštelį, o aš įlipau į bokštelį, stovintį gretimais. Pagaliau elnias atėjo į aikštelę ir Antanas

Sniečkus sėkmingai vienu šūviu elnią patiesė. Apie nušautą elnią davėme žinią palydai. Jie greitai susirinko ir tos dienos medžioklė buvo baigta.

Be jau aukščiau mano išvardintų pareigūnų, girininkijoje medžiojo ir kiti aukšti svečiai iš Vilniaus – Motiejus Šumauskas, Aleksandras Drobnys ir kt.

Po Antano Sniečkaus mirties 1974 m. pirmuoju CK sekretoriumi tapo Petras Griškevičius, kuris girininkijoje organizuojamose medžioklėse taip pat lankėsi keletą kartų.

Pagaliau aukšti pareigūnai suprato, kad girininkijoje žvėrių skaičius buvo per didelis, ir įsteigė valstybinį medžioklės ūkį.

Taip tvarkant žvėrių skaičius buvo daugmaž sureguliuotas.

Mociškių girininkija

Panemunėmis iš Kauno vingiuojantis plentas, pavažiavus už Jurbarko, neužilgo pasineria į girią. Važiuojant toliau už mūsų lieka Smalininkų ažuolų alėja, Viešvilė, sena miškininkų gyvenvietė – Jūrava. Baigiantis giriai, dar neprivažiavus Jūros upės, siauras miško keliukas į dešinę veda Mociškių girininkijon. Greit bus 50 metų, kai joje girininku dirba Juozas Bendaravičius. *„Jei reikėtų pradėti gyvenimą iš naujo – tais pačiais keliais ečiau“*, – ištarė girininkas 2008 m. *„Valstiečių laikraščiu“* duotame interviu. Ir tebeina.

Mociškių girininkija. *„Valstiečių laikraščio“* nuotr. 2008 m.

Į Antano Kvedaro miškų technikumą Juozas atvyko iš Kalvarijos. 1967-aisiais jis – jaunas specialistas, buvo paskirtas į Jurbarko miško pramonės ūkį, po metų – į Mociškių girininkiją – jos girininku. Kaip teigė minėtame interviu, jis ne kartą buvo gavęs pasiūlymų užimti aukštesnius postus, tačiau liko girininku. *„Aš miško, o ne kontoros žmogus“*, – užakcentavo tuomet kalbėdamas apie savo potyrius girios apsuptyje. Pavasario metą „giria dar labiau sužaliuoja, pakvimpa, atgyja, praplumpa paukščių koncertai. Klausausi rytą, dieną ir vakarą ir negaliu atsigėrėti“. O išpūdingi susitikimai su miško gyventojais! *„Per medžioklę stovėjau medžiotojų linijos flange. Išniro iš miško briedis ir atžygiavo tiesiai prie manęs. Sustojo, spokso. Toks didelis, gražus. Pagailo jo, kalbinu: „Pasitrauk – nušaus tave“, o tas dar smalsiau žiūri. Vargais negalais pavyko nuvaryti“*.

Girininkas J. Bendaravičius. *„Valstiečių laikraščio“* nuotr. 2008 m.

Didelę darbo patirtį turintis miškininkas kai kuriuos specifinius klausimus spęstų kitaip. Anuomet po duoto interviu laikraštyje buvo rašoma, kad pagal

europinius reikalavimus kiekviename kertamo miško hektare bioįvairovės vardan turi likti ne mažiau kaip 10 stambių medžių ir tokiu būdu Mociškių girininkija kasmet netenka apie 400 m³ medienos – mat, likę vieniši vėjo pagairėse, medžiai neatlaiko. „Visoje Jurbarko urėdijoje kasmet taip žūsta apie 4 tūkst. kietmetrių medienos, taigi nuostoliai – apie 0,5 mln. litų“, – skaičiuoja girininkas. Jis ne mažiau už tokius reikalavimus atsiuntusius valdininkus myli mišką ir neabejoja, jog dalį medžių kertant būtina palikti. „Tačiau užtektų išsaugoti sausuolius, uoksų išmargintus stuobrius, pagaliau beržus ar drebules, o kodėl privalu palikti išlakias pušis? Juk jos nepratusios augti vienišos.“

Gailisi girininkas ne tik į biudžetą nepapuolusių lėšų, bet ir ne laiku gyvastį praradusių medžių gamtos stichijų metu.

„Atsikėliau rytą ir, kaip pripratęs, žvilgt pro langą: daugybės medžių nebėra! Išsigandęs šokau į mašiną, suku miškan – visi keliukai užversti medžiais. Ant žemės guli daug pušų, o po eglėmis – ištisi jų viršūnių patalai. Šitaip pasidaravo visą parą vakarinėje Karšuvos girios dalyje drėbęs šlapias sniegas. Pažemėje jis sušalo, užgulė medžius, elektros stulpus, ir šie, neatlaikę sunkios naštos, lūžinėjo kaip degtukai. Ši gamtos neganda padaro žalos net daugiau negu vėtros ir uraganai. Kiek čia dirbau – šitokios nelaimės nėra buvę. Snieglaužomis virto mažiausiai 5 tūkstančiai kietmetrių medžių, – kalbėjo girininkas minimame interviu. – Tai daugiau negu pusė per metus Mociškių girininkijoje iškertamos medienos“.

Ne kiekvienas po darbe patirtos įtampos gali rasti paguodą, neperžengęs darbovietės slenksčio. Ko gero, tai įmanoma tik gamtos apsuptyje. Tai tarsi teigė girininko J. Bendaravičiaus akys, kai jis anuomet išleisdamas laikraščio korespondentą likęs stovėti kieme „žvelgė į girininkiją supančius medžius – kaip vakar, užvakar ir kaip beveik prieš 40 metų, kai pirmąkart pamatė šią girią“. Ir tebežvelgia lig šiol. Su pagarba ir meile.

Interneto prieiga: <http://www.valstietis.lt/Mociškių-girininko-lentis—Karšuvos-giria-956-1-347s.html>

Elninių žvėrių jaunuolynams daroma žala²

Miškas mums teikia medieną, grybus, uogas, vaistažoles, poilsio galimybę, laukų, dirvų, vandenių apsaugą, prieglobstį augalams ir gyvūnams. Medžiai grynina orą, tampa ištekliais, kai tos funkcijos įgauna visuomeninę vertę (Mažeika J., 2008).

Pagrindinis miškų išteklius šiuo metu yra mediena. Išauginama mediena turi būti geros kokybės, pageidaujamų sortimentų. Norint iš medynų gauti didžiausią ekonominę naudą, reikia juos tinkamai prižiūrėti, saugoti nuo įvairių biotinių veiksnių. Vienas iš šių veiksnių yra elniniai žvėrys. Mūsų miškuose gausu briedžių, elnių, stirnų, šernų, kiškių, lapių, vilkų ir kt., kurie norėdami išsimaitinti daro žalą jaunuolynams, o tai daro didelę žalą augantiems medynams. Skabydami medžių bei krūmų ūglius bei laupydami žievę elniniai žvėrys kenkia miško jaunuolynams. Elninių žvėrių daroma žala ne tik sulėtina medynų augimą, – pažeistas vietas greičiau puola ligos.

² Parengta pagal Evaldo Bižio magistro studijų baigiamąjį darbą „Elninių žvėrių daromos žalos jaunuolynams ekonominė analizė“. Akademija, 2012 m.

A. Stulginskio universiteto Miškų ir ekologijos fakulteto Miškotvarkos katedros atliktų tyrimų duomenimis buvo nustatyta elninių žvėrių daroma jaunuolynams žala. Vadovaujantis „Elninių žvėrių daromo neigiamo poveikio miško želdiniams, želdiniams vertinimo metodika“ (www.lrs.lt) įvairiuose jaunuolynų sklypuose buvo įrengti apskaitos bareliai. Juose buvo vertinama nuo 7 iki 18 metų pušies medelių būklė po elninių žvėrių padaryto neigiamo poveikio. Surinkti duomenys buvo apdoroti *Microsoft Excel* programa, sugrupuoti, atlikti palyginimo, vidurkių skaičiavimo darbai.

Tiesioginei elninių žvėrių padarytos žalos miško ateities vertei numatyti panašiuose kaip ir Viešvilės – Varėnos urėdijos pušynuose buvo atlikta analizė pagal: pažeidimų kiekį, 1 ha padarytus pažeidimų nuostolius, pažeidimų apimtą plotą, pažeidimų vidutinį plotą. Atsižvelgiant į pažeidimus, išanalizuotas ateities medyno vertės pokytis.

Atliekant apskaitą 132-iose apskaitos bareliuose rasta: sveikų – 1 623, vidutiniškai pažeistų – 388, stipriai pažeistų – 316, žuvusių – 309 vnt. pušies medelių. Sklypo pažeidimo laipsnis svyravo nuo 5,63 iki 69,62%, vidutinis visų matuotų sklypų pažeidimo laipsnis buvo 32,68%.

Remiantis surinktais duomenimis, nustatytas medienos vertės sumažėjimas. Retinimo kirtimuose medienos vertė 58,3 ha plote sumažėjo 40 372 Lt, einamuo-siuose 33,9 ha kirtimuose – 13 947 Lt, pagrindiniuose 11 ha kirtimuose – 22 648 Lt. Šiam vertės pokyčiui rasti buvo panaudoti: sklypo pažeidimo laipsnis, faktinis girininkijoje atliktų ugdymo kirtimų intensyvumas, vidutinis iškertamas medienos kiekis hektare, 3 metų vidutinė parduodamų sortimentų kaina. Laikyta, kad iš pažeistų medžių gaunama tik malkinė mediena, todėl asortimentams, gaunamiems iš šių medžių, buvo taikoma malkinės medienos kaina, taip pat iš malkinės medienos kainos buvo atimta ruošos savikaina ir tolesniuose skaičiavimuose naudota grynujų pajamų, gaunamų iš malkinės medienos, vertė. Kelių sklypų pažeidimo laipsnis buvo gana didelis, o atliekant retinimo kirtimus, jų kirtimo intensyvumas buvo per mažas, norint iškirsti iš sklypo pažeistus medžius, todėl dalis pažeistų medžių likdavo tolesniems kirtimams.

Buvo apskaičiuota ir dabartinė nuostolio vertė. Šiai vertei apskaičiuoti naudotas diskontavimo metodas. Buvo taikoma 3% palūkanų norma, o laiko periodas pasirinktas atėmus dabartinį medelių amžių iš vidutinio atitinkamų kirtimų amžiaus. Gauta, kad dabartinė nuostolio vertė tirtuose sklypuose pagal kirtimo rūšis yra tokia: iš 58,3 ha retinimo kirtimų – 20 395 Lt, 33,9 ha einamųjų kirtimų – 4 695 Lt, 11 ha pagrindinių kirtimų – 1 500 Lt.

Iš to seka išvada, kad elninių žvėrių daroma jaunuolynams žala, jų netveriant, nesaugant repelentais ar individualiomis apsaugos priemonėmis, stipriai mažina ateities medyno vertę. Todėl jaunuolynus tikslinga saugoti panaudojant įvairias apsaugos priemones, atsižvelgiant į elninių žvėrių populiacijos dydį bei jų daromos žalos dydį.

Su šia elninių žvėrių pušų jaunuolynams daroma žala, išaugus nereguliuojamai tauriųjų elnių bandai, buvo susidūrę ir Jurbarko rajono Kalvelių bei gretimos girininkijos. Problema buvo išspręsta tik suregulius elninių žvėrių skaičių.

Jūros miškai

Hansas Karalius (Hans Karallus)

Nemuno tėkmė ir buvusi Lietuvos siena sudarė iš trijų pusių pakraštį didžiausiam miškų kompleksui – Jūros miškams. Didelis 15 000 ha apimantis miško plotas, prie kurio siejosi kitoje pusėje esantis taip pat didelis miško ir pelkių masyvas – beveik negyvenamas, su daugiau kaip 30 000 ha miško, sudarė geras sąlygas brakonieriams. Klaipėdos krašto miškininkams gerai žinomas medžiojamosios faunos sergėtojas lietuvis Pečiūnas, kuriam teko patirti keletą susišaudymų. Brakonieriai burdavosi į grupes ir darėsi vis pavojingesni vietiniams miškininkams. Patruliuojant miške ir gaudant brakonierius turėdavo dalyvauti 2–3 miškininkai.

Medžioklėse miškininkai medžiodavo kurtinius, tetervinus, vilkus, šernus. Nedžiugu buvo medžioti fauną, kuri kitur jau buvo išnykusi. Jūros mišką administravo Viešvilės ir Smalininkų girininkijos. Viešvilės priklausė didžiausias miško plotas iš visų Klaipėdos krašto girininkijų. Čia retai sutikdavai žmogų miške. Stambios pušys ir eglės augo tankiai, sudarė didelio tūrio medynus. Ilgos, tiesios kaip siūlas proskynos ėjo per šiuos miškus. Jos tarnavo ne tik medienos išvežimui, bet ir medžioklei bei medžioklės plotų suskirstymui. Pušis iš Jūros miškų buvo gerai žinoma toli aplinkui dėl savo aukštos kokybės ir turėjo gerą paklausą. Iš šios medienos buvo gaminami ir laivų burių stiebai, ją mėgo vietiniai buriuotojai. Tačiau ypač svarbi buvo pjautinių rąstų mediena, eksportuota į užsienį ir tiekta vietos medienos pramonei. Be to, dar paminėtina malkinė mediena vietos reikmėms.

Viešvilės vyresniosios girininkijos pastatas stovėjo ypač gražioje vietoje ant tvenkinio kranto. Kiek atokiau prie pirmojo tvenkinio buvo kalvė (*red. taisyta*). Panaudojant vandens energiją, iš senų geležinkelio vagonų ratų čia buvo gaminami noragai plūgams ir verstuvai.

Iš tolimų Lietuvos miškų Viešvilės upelis čia plukdė savo vandenį. Romantiški krantai – žavingas reginys. Nutiesti Dragūnų (*Dragoner*), Kazokų (*Kosaken*) ir Gynybinis (*Landwehr*) tiltai. Medienos pramonei čia atstovavo vandens jėga varomo malūno tipo lentpjūvė. Mediena vis dažniau transportuota sausumos keliais, plukdymas pamažu sustabdytas. Gyvenimas šioje vietoje virė gana gyvai, vyko didieji gyvulių ir metiniai turgūs. Ant 45 m aukščio Apšriūto kalvos (*Abschrutenberg*), aukščiausios vietos Viešvilėje, buvo įrengtas gaisrų stebėjimo bokštas. Trejos kopėčios su trimis tarpinėmis aikštelėmis vedė į bokšto viršūnę, kur buvo įrengtas stebėjimo namelis 35 metrų aukščio bokšte. Nuo pavasario iki pat vėlyvo rudens čia buvo budima dieną ir naktį. Didelis, kvadratais padalintas žemėlapis, telefonas ir žiūronas padėdavo iš karto ir tiksliai nustatyti kylantį gaisrą. Toks didelis miško masyvas reikalavo priešgaisrinės apsaugos. Nepavėluotas pranešimas beveik visada įgalindavo išvengti didelės žalos.

Iki 1932 m. Viešvilės vyresniajai girininkijai vadovavo diplomuotas miškų inžinierius miškų urėdas Tomsonas (*Thomson*), o po jo trumpai – miškininkas Bekeris (*Becker*). Paskutinis vadovas M. Belgardtas (*Bellgardt*) buvo žinomas ir dėl tėvo, mokyklos *Memel-Schmelz* rektoriaus. Sekretoriaus pareigas ėjo Maksas Hausleris (*Max Häusler*), biure dirbo *Herta Radeck*. Urėdas Tomsonas turėjo du prabangius kinkomus žirgus ir du žirgus jodinėjimui. Šie žirgai ir parvežė vieną

dieną negyvą urėdą. Tai nutiko 1932 m. Ar urėdą nužudė brakonieriai, ar tai buvo savižudybė, neišsiaiškinta.

Vyresnioji Viešvilės girininkija buvo 8 852 ha ploto, iš kurių 8 562 ha sudarė miško žemė ir 290 ha ne miško žemė. Pastarasis plotas susidėjo iš 50 ha ariamos žemės, 120 ha pievų, 50 ha ganyklų, 10 ha vandenių ir 60 ha dykviečių. Pagal augimo klases ažuolai čia buvo II, pušys – III boniteto. Viešvilės upės slėnyje augo geriausi I boniteto juodalksniai ir beržai, iš kurių buvo galima pagaminti fanermedžius.

Miškininkų namai stovėjo dažniausiai miške, pievose arba prie kelio, kuris vedė į artimiausią gyvenvietę. Vieniši namai, alsuojantys ramybe ir tyła, ir tik žvaigždės žvelgdavo į tylinčius miškus ir vienišus miškininkų namus.

Visą Viešvilės miškų administravimą atliko devynios girininkijos. Greta vyresniosios girininkijos buvo įsikūrusi Viešvilės girininkija, kurios paskutinis vadovas Hansas Hartmanas (*Hans Hartmann*). Netoli buvo ir Balinės (*Schönbruch*) girininkija. Ji buvo prie vieškelio, netoli gyvenvietės. Čia augo geri medynai, ypač eglynai, taip pat ir lapuotynai. Girininkas Paulas Abromaitis (*Paul Abromeit*), vėliau dirbęs miškininku Hesseno žemėje, buvo ilgametis ir paskutinis šios girininkijos vadovas. Pavažiavus ar nuėjus šešis kilometrus į šiaurę buvo Vilktačio (*Wolfsgrund*) girininkija. Ši taip pat buvo prie kelio, apsupta stambių medžių, ramioje ir romantiškoje aplinkoje. Iki pat Norvegijos buvo žinomos jos pušys, I boniteto, keturiasdešimt metrų ir aukštesnės, aukščiausios kokybės, tankiomis metinėmis rievėmis mediena. Vilkai žiemą čia dažnai užklydavo iš Lietuvos pusės. Girininkas Kristianas Niemanas (*Christian Niemann*) ilgai tvarkė šią girininkiją. Paskutinis girininkas buvo Erikas Ignatas (*Erich Ignat*). Jūroje II, kur anksčiau buvo atskira miškų urėdija, buvo įkurta sėklų ažižykla. Netoli kaimo buvo Naumalūnio (*Neumühl*) girininkija, įsikūrusi pamiškėje prie pievų ir arimų. Paskutinis valdytojas čia buvo Vilis Ašmanas (*Willi Aschmann*). Netoli nuo kelio į Mociškius buvo Nausėdų (*Naufsedden*) girininkija. Tarp didelio Jūros miško ir lauko pačia pamiške Nausėdų kaimas tęsėsi pakankamai toli. Tikslų išsidėstymą pertraukdavo įsiterpusios pievos su augančiais bukais ir beržais. Visa tai sudarė gražų miško vaizdą. Ilgai valdoma girininko Rusijaus (*Russius*), pabaigoje girininkija buvo tvarkoma girininko Paulo Kajaus (*Paul Kay*). Toliau į rytus per mišką buvo galima atvykti į Pagenaičių (*Schustern*) girininkiją, netoliese buvo ir gyvenvietė. Netoli nuo buvusios sienos su Lietuva šis kaimas buvo šiek tiek atskirtas nuo kitur pulsavusio intensyvaus gyvenimo. Čia žaliavo geri ir labai geri pušynai ir eglynai. Šios girininkijos girininkas Helmutas Šulcas (*Helmut Schulz*) buvo kilęs iš Priekulės. Miškininkystės mokslus Šulcas buvo baigęs *Klooschene*, vėliau dirbo *Friedrichswalde Schleswig-Holstein* žemėje Vokietijoje. Prie pat sienos buvo įsikūrusi Aušgirių girininkija. Ir kitapus sienos tęsėsi panašūs miškai. Nors kaimas buvo netoliese, girininkijos pastatas buvo miške. Geriausios eglės ir pušys čia buvo vyraujanti medžių rūšis. Čia buvo girininko Augusto Kionigo (*August König*) karalystė (*König* – karalius), kuris turėjo pravardę „Audi“. Paskutinis šios girininkijos girininkas – Ernstas Radekas (*Ernst Radeck*). Žardelių girininkija, netoli nuo Viešvilės ir Apšriūtų (*Abschruten*), buvo labai geroje vietoje. Ypač dėl to, kad tarnybinės dalos buvo aplink pačią girininkiją. Paskutinis girininkas čia buvo Erikas Ašmanas (*Erich Aschmann*).

Į Baltupėnų eiguvą, kuri buvo netoli nuo Nemuno ir kaimo tokiu pačiu pavadinimu, paskutiniu metu nebuvo paskirtas joks miškininkas. Reikėtų paminėti didžiausias Tingebalio melioruotas pievas. Jos buvo išnuomos aplinkiniams ūkininkams, dalis kaip tarnybinės dalos paskirtos dirbantiems miškininkams. Kiekvienas nuomininkas buvo įpareigotas žemę tręšti tam tikru kiekiu mineralinių trąšų. Per lauką ėjo didžiulis melioracijos griovys. Pamiškėse ganėsi stirnos.

Petras Reičiūnas, *Jurbarko miškų urėdija: praeitis ir ateitis*, Vilnius, 2004, p. 168–170.

Jūravos girininkija

Dalia Mačiežienė

Girininkija yra vakarinėje rajono ir urėdijos dalyje. Jos plotas – 3 320 ha. Per Jūravos girininkiją teka Jūros upės intakas Giluvė.

Daugiau nei pusė miškų – vidutinio drėgnumo, apie penktadalis – šlapi, beveik trečdalis – sausi. Juose plyti unikalios žemyninės kopos, kurioms saugoti įsteigtas Kaskalnio geomorfologinis draustinis. Girininkijoje pastatytas gaisrų stebėjimo bokštas.

Jūravos girininkija didžiuojasi ažuolynu, kuriame auga aukščiausias šalyje 37 m ažuolas, bei 19 ha garnių kolonija. Miškuose gausu uogų, grybų. Miškų lankytojams įrengta poilsiavietė. Kasmet vidutiniškai pasodinama po 20 ha miško, iškertama apie 8,5 tūkst. ktm medienos.

Jūravoje nuo seno buvo miškininkystės darbus koordinuojanti įstaiga. Apie tai galima spręsti pagal gyvenvietės parko medžius. Kai kuriems iš jų – apie 200 metų. Girininkijos teritorijoje auga nemažai kultūrinės kilmės 100–140 metų medynų. Vadinas, jau tada buvo sodinami miško želdiniai. Iš senų vietinių žmonių pavyko sužinoti, kad Klaipėdos krašto administravimo laikais dabartinės girininkijos teritorijoje buvo 4 girininkijos (*Foersterei*): Jūravos, Aukštgirių, Pagenaičių (*Schustern*) ir Naumalūnio, o pačioje Jūravoje buvo vyr. girininkija (*Oberfoesterei*).

Prie Jūravos gyvenvietės yra kapinės, kuriose buvo laidojami vietos gyventojai. Iš užrašų ant paminklų galima nustatyti anksčiau čia dirbusius miškininkus. Yra žinoma, kad vyr. girininkas Otas Baltazaras buvo mobilizuotas į kariuomenę ir 1914 m. žuvo Rusijoje prie Gutkovo. Po jo dirbęs vyr. girininkas Erichas Jonsonas (1892–1931 m.) palaidotas Jūravoje. Septynerius metus čia girininkavęs Emilis Radekas (1881–1938 m.), kaip ir jo sūnus, dirbęs Aukštgirių girininkijos girininku, ilsisi Jūravoje.

Pasak senų žmonių, karo metais (1943–1944 m.) čia buvo sudeginta Aukštgirių girininkijos sodyba. Kitų trijų girininkijų ir vyr. girininkijos pastatai išliko. Juose gyvena girininkijos žmonės.

1945 m. po karo įkurta Pagenaičių girininkija. Pirmuoju girininku čia buvo paskirtas žvalgas Antanas Tarvainis. Jis sudarė 5 eigavas, surado eigulius. Iš A. Tarvainio pareigas perėmė Kostas Žukauskas, girininku dirbo 5 metus. Vėliau jis suimtas ir ištremtas.

Tuo metu įsteigta girininkija priklausė Šiaulių miškų ūkio girininkijos plukdymo trestui – vykdė miške visus darbus: kirtimus, apsaugą, želdinimą. Pasikeitus

girininkui, įstaigos kontora iš Pagenaičių perkelta į Naumalūnį (girininkas Alfonsas Mačiulaitis), o po eilinio girininkų keitimosi girininkas Kazys Mikelaitis kontorą vėl perkėlė į Mociškius.

1958 m. po reorganizacijos girininkija padalyta: įkurtos Viešvilės ir Jūravos girininkijos. Pirmuoju Jūravos girininku buvo paskirtas inžinierius iš Jurbarko miškų ūkio Kazimieras Sabutis, o 1960 m. jam išėjus į pensiją, ėmė girininkauti Kalvelių girininkijos miško technikas Arvydas Danisevičius. Jūravos girininkijoje 1958 m. buvo 5 eiguvos: Aukštgiurių, Elnių, Jaunuolynų, Jūravos, Kaskalnių. 1960 m. liko 4 eiguvos.

Kiek ir kokiais būdais buvo želdoma tolimesnėje praeityje, nustatyti sunku, nes jokių archyvinių duomenų neišliko. Tik žinoma, kad po dviejų didelių Kaskalnio gaisrų mišką sodindavo aplinkinių kaimų žmonės. Darbininkų buvo daug, užmokestis geras, todėl darbai atlikti greitai ir kokybiškai. 1947 m. Kaskalnimams vėl išdegus, miškininkų laukė didžiulis darbas: atkurti miškus, apsodinti karo ir pokario metų žaizdas – nemažus kirtaviečių plotus.

Darbams vadovavo Viešvilės girininkas Juozas Stanevičius. Buvo sodinama dažniausiai į arkliais paruoštas vagas 6–8 tūkst. metinių pušaičių 1 ha. Kadangi buvo želdomi dideli plotai, dalis sodinukų dėl prastos agrotechnikos ir kenkėjų žuvo. 1958–1959 m. Kaskalnius pradėta pakartotinai želdyti. Dirva pradėta ruošti traktoriais lėkščiuojant ištisai. Hektare sodinta po 15–20 tūkst., o vietomis – po 30 tūkst. sodinukų. Kaskalnių miškų atkūrimu labai domėjosi tuometinis ministras Algirdas Matulionis, kelis kartus lankęsis ir tikrinęs želdinimo darbus.

Jūravos girininkais dirbo Petras Sabutis (1949–1958 m.), Arvydas Danisevičius (1958–1993 m.), Edmundas Mačieža (1993–1999 m.), Vaidas Bendaravičius (1999–2007), nuo 2007 m. Sigitas Gražulevičius.

Petras Rečiūnas, *Jurbarko miškų urėdija: praeitis ir ateitis*, Vilnius, 2004, p. 120–124.

Viešvilės girininkija

Dalia Mačižienė

Dabartinis girininkijos plotas – 2 796 ha. Dauguma miškų – sausi eglynai. Jie aukštos degumo klasės, gausiai lankomi grybautojų, uogautojų. Todėl vasarą vienas iš pagrindinių darbų – miško gaisrų prevencija. Miško lankytojams įrengtos poilsio ir transporto stovėjimo aikštelės.

Girininkijoje įrengtas 7 ha miško daigynas su požemine laistymo sistema, sodmenų laikymo patalpa su šiuolaikine šaldymo įranga. Išskirtiniai girininkijos miškų plotai – Kaskalnio geomorfologinis draustinis.

1947 m. vasarą Viešvilės miškuose (Kaskalnyje) kilo didžiulis gaisras, kurio metu išdegė daugiau kaip 2 000 ha miško. Gaisro metu Viešvilės miškų masyvai priklausė Pagėgių miško pramonės ūkiui, kuriame direktoriavo G. Antonenka. Dėl prasto gaisro gesinimo išdegė milžiniški plotai. Išdžiūvę ir išdegę medynai tvarkyti apie 10 metų. Iškirta tūkstančiai kietmetrių ir bemaž viskas sunaudota

malkoms arba sudeginta vietoje. Išvalius degėsių liekanas, buvo ruošiama dirva miškui sodinti.

Dirva arta arklių traukiamais plūgais. Sodinta pačių pasigamintais įvairiausių konstrukcijų sodikliais. Sunku buvo apželdinti didžiulius smėlynų plotus. Sodinukų stoka, masinis grambuolių lervų paplitimas mažino želdinių prigijimą.

1952 m. nuo Viešvilės girininkijos buvo atskirtos Mociškių bei Stygliškių eiguvos ir prijungtos prie Šilutės miško pramonės ūkio. 1958 m. atskirta Jūravos girininkija, o prie Viešvilės girininkijos prijungta Baltupėnų eiguvos dalis ir Mociškių girininkija.

Pirmą kartą miško želdiniams sodinti vikšriniai traktoriai su pelkinėmis lėkštėmis dirva ruošta 1956 m. Nuo tada ji įdirbama ištiesai. 1957 m. girininkijos miškuose pradėta dirbti motoriniais pjūklais, gaminti ir traukti mišką mechanizuotai. Paspartėjo gamybos tempai, palengvėjo darbas, padidėjo darbo užmokestis, sumažėjo darbo jėgos poreikis.

Melioracijos darbai girininkijoje pradėti 1965 m. Nusausinti dideli užpelkėjusių pievų ir miškų plotai. Nuo pat girininkijos įkūrimo mediena ruošiama neperkertant metinio prieaugio, todėl girininkijoje yra brandžių gražių medynų.

1984–1986 m. Viešvilės girininkijoje pastatyta nauja girininkijos kontora ir ūkiniai pastatai.

Petras Rečiūnas, *Jurbarko miškų urėdija: praeitis ir ateitis*, Vilnius, 2004, p. 158–161.

Apie miškininkų kapines Jūravoje

Hansas Erhardtas fon Knoblochas

Jūravos miške, visai netoli nuo buvusios Jūros miškų urėdijos, greta smėlio kelio Aušgirių link, yra mažos miškininkų kapinės. Be katalikų kapinių, Viešvilėje ir jos apylinkėse tai vienintelės išlikusios senos kapinės, kuriose dar galima įskaityti užrašus antkapiuose.

Šiose kapinėse palaidotas ir Viešvilės miškų urėdas Erikas Tomsonas (*Erich Thomson*), kuris neaiškiomis aplinkybėmis jaunas paliko šį pasaulį. Jis buvo atvykęs inspektuoti į Kaskalnį, kur neseniai buvo praėjęs didžiulis miško gaisras. Dvikinkiu vežimu jis išvyko, o po kelių valandų kinkinyš pats grįžo į kaimą, veždamas negyvą miškų urėdą su šautine žaizda galvoje. Pistoletas gulėjo vežime, o šautuvo nebebuvo. Viešvilėje dar ilgai buvo pasakojama, kaip miškų urėdo Tomsono vežimas 1931 m. gegužės 20 d. grįžo iš Kaskalnio. Abu arkliai, matyt, buvo išgąsdinti mirtino šūvio miške, vežimas buvo apverstas ratais į viršų. Taip jį arkliai ir tempė. Prie įvažiavimo į kaimą šį keistą kinkinį pastebėjo Greszlies dukros, kurios sulaikė arklius ir atvertė vežimą. Tuomet jos pastebėjo kartu tempiamą miškų urėdo lavoną. Savižudybei nė vienas žmogus nerado motyvų. Gal tai buvo brakonieriai iš Lietuvos, kuriuos jis kartą jau buvo susekęs ir kurie jam grasino. Kas pasuko arklius namų kryptimi? Į šiuos klausimus nebuvo dorai atsakyta. Oficialiai buvo patvirtinta savižudybės versija. Antkapį Jūros miškininkų kapinėse radome 1995 m. Antkapyje įrėmintas užrašas:

Miškų urėdas

Erikas Tomsonas

gimė 1892 m. rugpjūčio 21 d.

mirė 1931 m. gegužės 20 d.

Kairiame tolimajame kapinių kampe yra seniausias antkapis:

„Atminimui! 1914 metų spalio 7 d. mūšyje prie Gutkovo Rusijoje žuvo karališkasis Prūsijos miškų urėdas Juroje Otto Balthasar, geležinio kryžiaus riteris, vyresnysis leitenantas ir būrio vadas.“

Viešvilės bažnyčios 1553–1939 m. kronikoje kunigas Maksas Glangas (*Max Glang*) rašo:

„1914 m. spalio 14 d. vienas kareivis pargabeno prie Eydtkuhnen žuvusio atsargos vyresniojo leitenanto Juros miškų urėdo Baltazaro (Balthasar) žirgą ir daiktus jo žmonai. Savo mirties dieną jis užėmė priešų bateriją ir jam buvo garantuotas E. K. I. (greičiausiai reiškia apdovanojimą – geležinį kryžių – vert. pastaba). Tačiau spalio 7 d. vakarą jį surado pasiklydusi kulka. Tai buvo sunkus smūgis urėdo šeimai, kuri po to persikėlė į Tilžę, 1915 metais – į Viešvilės miškų urėdiją, o 1918 metais – į Halę (Halle).“

Ramios vokiškos miškininkų kapinės miške, kuriose taip pat ilsisi miškų urėdas Ernstas Radekas (*Ernst Radeck*) ir brakonierių nušautas miškininkas-mokinys Otas Krupsas iš Aušgirių, visais laikais buvo gražiai prižiūretos. Niekas negalėjo mums pasakyti, kas žmonėms liepė tai daryti. Kapinėse sutikome seną moterį, kuri klūpodama ravėjo žoles nuo kapų. Tai buvo lietuvė Sofija Klimbienė, gyvenanti netoliese darbininkų gyvenvietėje. Į klausimą, kodėl ji prižiūri šiuos kapus, atsakė: *„Čia apleistos kapinės, kuriomis daugiau niekas nesirūpina.“* Sofija kilusi iš Šilalės, gimusi 1931 m., tais pačiais, kai mirė Erikas Tomsonas. Sofijos Klimbienės nesavanaudiškumas mane sužavėjo. Aš jai parašiau kalėdinį sveikinimą ir per Aldoną Adomaitytę perdaviau šiek tiek grynųjų pinigų. Ji buvo laiminga ir dėkinga. Deja, mums teko sužinoti, kad pačią Klimbienę ištiko skaudus likimo smūgis: mirė sūnus, po trijų mėnesių – dukra, o po šešių mėnesių – sesuo. Ji liko visai viena. Kai Aldona prieš Kalėdas pas ją nuėjo su laišku, jos vienintelė karvė, kuriai įkando pasiutusi lapė, buvo išgabena.

Per 2000 metų Kalėdas gavau laišką nuo Sofijos Klimbienės, kuri jos prašymu parašė vokiškai kalbanti kaimynė. Čia pateikiu laišką nepakeistą:

„Aš ir mano šeima dėkojame jums už jūsų laišką, dovaną ir gražų straipsnį apie miškininkų kapus. Ypatingai įdomu buvo sužinoti šiek tiek daugiau apie mūsų Jūravos kaimo istoriją. Dažnai yra taip, kad tu gyveni, kažkur skubi ir visa tai, kas aplink tave, priimi kaip savaimę suprantamus dalykus. Net nesistengi sužinoti, kas buvo anksčiau vienoje ar kitoje vietoje, kieno kapą tu prižiūri ir t. t. Jūravoje aš gyvenu nuo 1956 metų. Mano vyras ir mano sūnus taip pat dirbo miške. Dabar jie abu mirę. Todėl, kai aš sužinojau, kad čia yra miškininkų kapai, aš pradėjau juos tvarkyti. Jie tapo man tokie brangūs, kaip

ir mano artimųjų kapai. Aš dažnai ateinu prie šių kapų, sėdžiu čia, tvarkau juos, atnešu gėlių. Taip ir diena greičiau praeina, aš pamirštu savo rūpesčius ir pradėdu iš naujo vertinti gyvenimą. Linkiu jums daug laimės, sveikatos ir džiaugsmo – Sofija Klimbienė.“

Pastaruojau metu apie miškininkų kapines Jūravoje aš sužinojau naujų dalykų. Berndas Dauskardtas (Bernd Dauskardt), kuris leidinyje „Memeler Dampfboot“ daug rašė apie Klaipėdos krašto girininkijas ir jau ne vienerius metus vėl lankosi Klaipėdos krašte, galėtų pridėti šiek tiek informacijos. Nužudytojo miškininko-mokinio Oto Krupso kapas iš tiesų nėra Jūravos miškininkų kapinėse. Toje vietoje miške prie Aušgirių, kur buvo rastas negyvas, yra jo atminimui pastatytas paminklas su užrašu: „Čia nuo brakonierių rankos krito miškininkas-mokinys Otto Krups 1914 09 21–1932 11 11.“ Atminimo vietą iš naujo sutvarkė ir tinkamai atkūrė vienas lietuvių girininkas. Tikroji palaidojimo vieta yra Šilinės kapinėse. Ella Gottschalk-Radziwill, gimusi 1919 m. lapkričio 7 d. Aušgiriuose, galėjo papasakoti, kad tuomet visas kaimas, padedant lietuviams iš kaimyninės Šilinės, ieškojo dingusiojo. Vienas lietuvis netgi perlipo per šakas, po kuriomis buvo paslėptas kūnas. Žudikai nebuvo surasti, o nužudymas taip ir liko neišaiškintas, kaip ir miškų urėdo Eriko Tomsono mirtis 1932 05 20.

Miškininkų kapinių Jūravoje dešiniajame krašte yra toks antkapis: Elfriede Kay, gim. 1908 m., mirusi 1929 m., anksti išėjusi – nepamiršta. Ella Gottschalk iš Aušgirių žinojo apie tai daugiau. Elfriede Kay buvo pirmoji Pagenaičių girininkijos girininko Paulo Kajaus (*Paul Kay*) žmona. Ji buvo nėščia, o jos vyras buvo išėjęs į medžioklę, kai netikėtai prasidėjo saramėliai.

Telefono skambutis į Viešvilę akušerei Amalie Drinkmann nepavyko, nes vieno laido miškininkų tinklas neturėjo tiesioginio ryšio į vietos telefono tinklą. Jauna ir nepatyrusi tarnaitė Marta (*Martha*) stengėsi padėti. Vaikas gimė gyvas, bet jauna mama mirė, kaip kalbama, prasidėjus gimdymo karštinei. Paulas Kajus vėliau vedė Šarlotę Šlenter (*Charlotte Schlenther*). Paulas Kajus buvo pašauktas į vermachto armiją ir 1945 m. vasario 6 d. žuvo Rytprūsiose.

Petras Rečiūnas, *Jurbarko miškų urėdija: praeitis ir ateitis*, Vilnius, 2004, p. 172–174.

Jūravos kaimas

Elena Danisevičienė

Į Jūravos kaimą atsikėlėme gyventi 1960 m., kai mano vyras Arvydas Danisevičius buvo paskirtas Jūravos girininkijos girininku. Atvykę čia radome visiškai nedidelį kaimelį, kuriame tuo metu buvo keturi prieškariu statyti namai, Juose gyveno Petkevičių, Skrodenių, Klimbių ir Dakauskų šeimos. Apsigyvenome greta eigulio Juozo Petkevičiaus šeimos, sename vokiškos girininkijos pastate. Taip gyvenome iki 1963 m., kol buvo pastatytas dabartinis girininkijos pastatas.

Darbininkų vis daugėjo, o vietos, kur galėtų gyventi šeimos, nebuvo, todėl 1970–1975 m. buvo pastatyti keturi namai, visa naujų namų gatvė, prie seno namo kaimo centre pristatytas priestatas. Tuo metu kaime gyveno apie 80 žmonių,

kiemuose krykštė 20 vaikų, todėl buvo pastatyta pradžios mokykla, gyvenvietė elektrifikuota, nutiestas vandentiekis, tris kartus per dieną atvykdavo autobusas, veikė biblioteka. Kaimas klestėjo.

Tačiau gyvenimo pokyčiai, įvairių permainų vėjai viską pakeitė: neliko mokyklos, bibliotekos. Kaime gyvena vos dvidešimt penki gyventojai, dauguma pensinio amžiaus. Daug tuščių, apleistų butų, vėjai kaukia ir daužo nenaudojamų ūkinių pastatų duris. Kaip sugriuvusio gyvenimo simbolis viduryje kaimo stovi pusiau nuardyta didžiulė daržinė. Bet nieko nepadarysi, toks jau tas gyvenimas...

Danutės Krištaponienės prisiminimai

1949 m. Danutės Kudytės-Krištaponienės tėvai atsikėlė gyventi į Viešvilės apylinkę Žardelių kaimą. Danutės tėvas Antanas Kudis per savo pažįstamus čia buvo susiradęs darbą eiguliu. Antanas Kudis nepriklausomos Lietuvos laikais buvo puskarininkis, priklausė Šaulių sąjungai, todėl negalėjo gyventi vienoje vietoje – vis kilnojosi į kitą gyvenamąją vietovę, kol surado saugesnę vietą buvusiam Klaipėdos krašte. Čia suvažiavo visi atsikėlėliai, niekas dar nebuvo suspėjęs pasidomėti atvykusiųjų praeitimi – gal todėl tėvo niekas čia ir nepersekiavo.

Žardelių eiguva tada priklausė Jurbarko miškų ūkio Smalininkų girininkijai. Atvykus į naują darbovietę, laukė sunkumai: eiguvos pastatas, buvusi mažoji girininkija, gyventojų vadinta feršterija (*Försterei*), buvo suniokota – be langų. Stovėjo tik sienos ir stogas, todėl įsikurti nebuvo lengva. Dar vienas netikėtumas – sodyboje buvo pilna gyvačių. Viena jų, tik atsikėlus, prie pat gyvenamojo namo slenkščio Danutei įkando. Teko skubiai šauktis gydytojo pagalbos. *„Vieną juodą, storą, „dvimetrinę“ gyvatę, galva kaip du kumščiai, tėtis nukirto. Be galvos ji dar ilgai raitėsi“*, – prisimena Danutė Krištaponienė.

Kažkas patarė į lapų krūvas pribarstyti sieros ir uždegti. Uždegė lapus ir visi išėjo iš namų. Kilo didelis gaisras, apsvilo ir pajuodo gyvatvorė. Gyvatės pasitraukė.

Kitą dieną, kaip pasakoja D. Krištaponienė, iš Miškų ūkio ministerijos ir Gamtos apsaugos departamento turėjo atvykti komisija, tad gyvatvorę teko „restauruoti“. *„Išpjovė apsvilusias eglaites, sustatė kitas ir apkasė žemėmis. Niekas nė nepastebėjo“*, – pasakoja D. Krištaponienė.

Papasakojo Danutė Krištaponienė, gim. 1933 m. Užrašė Danutė Daugirtienė. 2000 m. Viešvilė. Medžiaga iš Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejaus.

Viešvilės miškai pokario laikotarpiu

Kęstutis Masaitis, Irena Petrošienė

Įvadas

Miškininkai mūsų krašte gyveno ir dirbo nuo senų laikų. Tai ir eilėmis sustojusios 130–160 m. amžiaus pušys ir eglės, gražūs ažuolai. Miškininkų gyvenimui ir darbui skirti mūriniai raudonplyčiai praeito ir ankstesnio amžiaus statybos pastatai. Miškininkų darbas yra ilgaamžis – pats pasodinęs jaunos medžius nesulauki, kada juos reikės kirsti brandžius. Eglė auga 70 m., pušis – 90, o ažuolas net 130 m. Aišku, jei sodintumėm baltalksnius, – galėtumėm kirsti po 30 m., tik vargu ar tada miške sulauktume tiek daug lankytojų, ar būtų tiek paukščių ir gyvūnų? Senesnių žinių nėra išlikę – iki 1923 m. čia dirbo ir gyveno Vokietijos miškininkai, archyvai yra Vokietijoje, o pagal administracinę suskirstymą mūsų apylinkės miškai priklausė Ragainės apskrčiai. Todėl ir renkame po mažą kruopelytę to, ką atveža buvę vietiniai gyventojai – jų palikuonys. Ne kartą teko bendrauti su žmonėmis, po daugelio metų atvažiauvusiais aplankyti krašto, kuriame jie yra gimę, buvusių jų tėvų sodybų, sodintų medžių. Ne kartą buvo atvykusi Žardėlių ir Kalvėlių miškininko Hanso Hartmano žmona, vaikai ir anūkai, miškininkas iš Leipgirių (*anksčiau vadintų Leibgiren*) Vilhelmas Graudušas ir jo dukra, gyvenusi Kanadoje. Kalvėlių kaimą ilgai lankė išeivių Beržinskų šeima. Motina net pareiškė norą būti palaidota Kalvėlių kaimo kapinaitėse. Jos valia buvo įvykdyta – urna palaidota. Gaila, kad dukros Regina, Marytė ir Monika jau nepajėgia savarankiškai atkelti. Yra tekę susitikti ir su Tetervinės vienkiemyje gyvenusio Richardo Baltrušaičio (*Baltruschat*) sūnumi – biologu, kuris išvažiavo iš čia su tėvais būdamas 3 metų, o atvyko su žmona ir sūnumi garbaus 70 m. amžiaus. Kaip jaudinosi visi, kai vaikščiojome aplink sodybą, ieškodami tėtės pasodintų ažuolų. Jis buvo pažadėjęs tėvui, kad atvažiuos nusipaveiksluoti į šią vietą, ir savo pažadą ištesėjo.

Viešvilėje 1900–1943 m. dirbo viena didžiausių Klaipėdos krašte lentpjūvių. Daug medienos atplukdydavo Nėmumu, nes tai buvo pigiausias transporto kelias. Dalis žaliavos buvo gaminama ir aplinkiniuose miškuose. Iš miške kertamų biržių iki lentpjūvės buvo nutiestos atskiros siaurojo geležinkelio atšakos. Išpjauta lentpjūvės produkcija baidokais ir siauruoju geležinkeliu buvo gabenama į Tilžę, toliau iš ten laivais į Angliją, Švediją, Daniją. Per metus lentpjūvė išpjaudavo 30–40 tūkst. kietmetrių (toliau – ktm) medienos. Yra užrašytų prisiminimų, kad iš miško žiemos metu rogėmis buvo atgabenama 4–5 ktm dydžio pušų ir eglių kamienų. Taigi medžio storis iki krūtinės turėjo būti apie 60–64 cm. Lentpjūvėje dirbo apie šimtas nuolatinį ir iki trijų šimtų sezoninių darbininkų. Jiems buvo statomi nedideli mediniai dvibučiai gyvenamieji namai, kurie dabar sudaro Ridelkalnio gatvės pagrindą. Mūsų upių tėvu – Nėmumu plukdydavo sielius. Vien per 1937 m. nuo gegužės 3 iki lapkričio 17 d. per Smalininkus į Viešvilės lentpjūvę buvo nuplukdyta 14 227,49 ktm pušinių ir eglių rąstų. Iš viso plukdyta 107 471,26 ktm, Smalininkuose parduota 1 312,14 ktm (*juodalksninių ir beržinių tik 19,39 ktm*) rąstų. Už sielių plukdymą buvo gerai mokama. Už atplukdytą nuo Kauno iki Smalininkų kietmetrį medienos mokėta po 50 centų, nuo Kauno

į Viešvilę – 70 centų. Nuo Smalininkų iki Klaipėdos už atplukdytą spygliuočių rąstų kietmetrį buvo mokama po 2–2,2 Lt, už lapuočių – po 2,4 Lt. Darbas būdavo atiduodamas varžytinėse pigiausiai sutinkančiam jį atlikti rangovui. Visą sielių plukdymo ir sielininkų darbą aptarnaudavo specialiai įkurta „Ternerija“ (vok. *Terneret*). Tai buvo Mažōjoje Lietuvojē Nemuno žemupyje egzistavusi įmonē.

Viešvilės miškai pokariu

1945 m. Viešvilės ir Smalininkų miškai priklausė atkurtai Pagėgių apskrīčiai. 1947 m. spalio 21 d. buvo įkurta Jurbarko apskritis (*vėliau ir rajonas*), į kurią įėjo ir du Pagėgių apskrities, tai yra Viešvilės ir Smalininkų, valsčiai. Pertvarkytas ir girininkijų pavaldumas. Jurbarko miškų ūkis buvo didžiulis – jam priklausė miškai Rasėinių, Jurbarko ir Šakių rajonuose. Juos administravo Raseinių, Šimkaičių, Eŗžvilko, Stakių, Viešvilės, Smalininkų, Lukšių, Plokščių ir Šakių girininkijos. Žinant „techninį“ miškų ūkio aprūpinimą galima suprasti to meto miškininkų darbus ir susisiekimą tarp centro ir girininkijų. 1954 m. miškų ūkis buvo likviduotas, miškus administravo Tauragės miško pramonės ūkis. 1957 m. įkurtas Šakių miškų ūkis, kuriam atiduoti kairiojoje Nemuno pusėje augę miškai. 1958 m. iš šiaurinės miškų ūkio dalies suformuotas Raseinių miškų ūkis. Nuo 1958 m. miškus vėl administruoja Jurbarko miškų ūkis. Tais pačiais metais pasirinktas mažų girininkijų administravimo modelis. Taip savo gyvavimą pradėjo Mōciškių, Jūravos, Viešvilės, Kalvelių, Leipgirių girininkijos. Leipgirių girininkija gyvavo iki 1975 m., tada buvo prijungta prie Kalvelių girininkijos. Miške ėmė kilti namai, skirti sakinimo – miško chemijos ūkio – darbininkams. Girininkijos savo medinius pastatus ėmė rekonstruoti, atnaujindamos sienojus, keisdamos vidaus suplanavimą. Stengtasi sudaryti geresnes gyvenimo sąlygas darbuotojams. Taip sutvarkytos Kalvelių girininkijoje Leipgirių kaimo medinė pasoda*, Apšriūtų kaime trys, Išdagų kaime dvi pasodos. Viešvilės girininkijoje dauguma pastatų buvo mūriniai, todėl jiems daugiau reikėjo čerpinių stogų, langų ir durų remonto. Jūravos gyvenvietėje prie senosios didžiosios Jūros oberfiorsterijos** iškilo miškininkų gyvenvietė. Buvo pastatyta pradinė mokykla, girininkijos raštinė, keletas gyvenamųjų namų, tarp jų – sakintojų daugiabutis. Jūrava ilgus metus (1960–1993) turėjo girininką – kaimo šviesuolį Arvydą Danisevičių, visą savo prasmingą gyvenimą gyvenusį miško ir miškininkų rūpesčiais bei džiaugsmais. Jį pakeitęs Edmundas Mačieža nuo 1999 m. darbuojasi Jurbarko miškų urėdijoje vyriausiuoju miškininku. Kitas girininkas Vaidas Bendaravičius (1999–2007) dirbo Pagėgių savivaldybės administracijos direktoriumi, o nuo 2014 03 18 vadovauja Šilūtės miškų urėdijai. Dabartinis girininkas Sigitas Gražulevičius vadovauja girininkijai nuo 2007 m. Jūravoje dirbo ilgamečiai miško technikai-pavaduotojai Ksaveras Vaičiūnas, vėliau dirbęs Mociškių girininkijos girininku, Šakių miškų urėdijos urėdu, Romas Genys, vėliau dirbęs LR miškų ministerijoje, Elena Danisevičienė, Vytautas Karlikauskas, Dalia Mačiežienė, Marius Gerulaitis, eigučiai Petras Globys, Juozas Petkevičius, Antanas Tarvainas, Otas Stumbra, Algimantas Frišmantas (*vėliau dirbęs Viešvilės girininkijoje*), Emilis Naujokas, Jonas Tamošaitis, Vytas Bajorinas, Jurgis Stanaitis, Vaclovas Klimbys, Dainora Bendaravičienė, Linas Sabonaitis,

* Pasoda – sodyba, žemės sklypas, kur stovi sodyba.

** Oberfiorsterija (vok. *Oberförsterei*) – Rytprūsiuose – vyresnioji girininkija, atitinkanti urėdija.

darbininkai Kazimieras Klimbys, Stasys Baltrušaitis, Antanas Zinkevičius, Bronius Grubliauskas, Steponas Balandis, Figasius Bobrovas, Agota Petrikienė, Jonas Pečiulis, Ivanas Šutrajevas, Jonas Goda.

Viešvilės girininkijoje ilgus metus dirbo girininkas Juozas Stanevičius (1949–1980), Kęstutis Masaitis – nuo 1980 m. iki dabar. Pavaduotojais dirbo Anicetas Prielgauskas, Alfredas Micavičius ir šiuo metu dirbantis Gintautas Sabonaitis. Eiguliais dirbo Jonas Obrijaitis, Jonas Šiaulys, Pranas Ramanauskas, Antanas Brazaitis, Leonas Taločka, Juozas Štreikis, Sigitas Valeika (*dabar dirbantis Kalvelių girininkijoje*), Romualdas Bauža. Darbininkai Emilis Kožikis, Vincas Petrikauskas, Boleslovas Šimkus, Bronius Maskolaitis, Algirdas Pocevičius. Kalvelių girininkija buvo tarsi „pakilimo aikštelė“. Pirmasis girininkas Pranas Kuodaitis tuojau buvo pakviestas dirbti Jurbarko miškų ūkio vyriausiuoju miškininku, juo dirbo 1958–1999 m. Po jo trumpai dirbo Anicetas Prielgauskas. Girininkas Algirdas Mockevičius perėjo vyriausiuoju inžinieriumi į Jurbarko miškų ūkį, vėliau į LR miškų ministeriją, girininkas Putinas Lebedžinskas perėjo viršininku į Jurbarko miško chemijos ruožą. Neilgai dirbo girininkai Jonas Balionis ir Jonas Rochmanas. Po jų dirbo Šilutės miškų urėdijoje jau trečią dešimtį metų skaičiuojantis vyriausias miškininkas Viktoras Aužbikavičius. Nuo 1987 m., išgyvendama kartu su mišku, miškininkais ir miško gyventojais sėkmes ir nesėkmes, uraganus, žaliuosius (*taip vadinami miško kenkėjų užpuolimai*) gaisrus ir kitus miško gyvenimo etapus, girininkės pareigas ėjo Irena Petrošienė. „Dirbu ir džiaugiuosi, kad dauguma sodintų miškų jau gerokai praaugo mane aukščiau, storumu kol kas aš jiems dar nenusileidžiu“, – sako girininkė. Pavaduotojais, technikais yra dirbę Arvydas Danisevičius, Antanas Sinkevičius, Eduardas Petrošius ir dabar dirbantis Kęstutis Vizbara. Eiguliais – Zenonas Adomaitis, Vaclovas Želvys, Pranas Dumčius, Antanas Kiudys, Pranas Matusa, Juozas Misevičius, Jurgis Kucinas (*jo dukra Rima Kucinaitė-Majoravičienė dirba Smalininkų girininkijoje eigule*), Algimantas Rakauskas, Antanas Antanaitis, Arvydas Eidokaitis. Darbininkai – Stasė Lendraitytė, Jonas Dikšaitis, Antanas Bakus, Zenonas Kiškis, Antanas Kelpša, Kazys Urba ir jo sūnus Ernestinas, Danius Tolvaiša. Paminėta tik dalis dirbusių ir savo gražiausius gyvenimo metus paaukojusių miškui žmonių. Darbas miške – sunkus, dauguma darbų atliekama rankiniu būdu, todėl jaunimo nežavėjo. Buitinis gyvenimas taip pat nekėlė susižavėjimo – vienkiemiai arba 2–3 sodybų kaimai su atokiai miestelyje esančiomis mokykla, parduotuve ar kokia kultūrine įstaiga. Todėl, vos paaugus vaikams, dauguma stengdavosi ieškoti darbo kitur. Visi dirbantieji, be išimčių, savo laisvalaikį „leido“ asmeniniame ūkyje augindami gyvulius. Daugumos miškininkų žmonos dirbo namų ūkio darbus, augino vaikus ir padėdavo sezoniniuose darbuose savo vyrams. „Miškininkas nėra profesija. Kas pamilsta mišką visa širdimi – darbas jame tampa gyvenimo būdu. Ar galima pasakyti, kiek valandų turi dirbti eigulys, girininkas ar jo pavaduotojas? Atsakymas būtų vienas – tiek, kiek reikia miškui. Juk nepaliksi nakčiai pusiau pakrautos automašinos, nebaigto užgesinti gaisro ar nepasodinto ryšulėlio daigų vien todėl, kad baigėsi darbo valandos. O jei randi įtarimų keliančias vėžes ar šviežių kelmą, kuris nebuvo paženklintas spaudu, net nepažįstama automašina miške gali sujaukti visus paros planus. Dabar yra kilnojamos stebėjimo kameros, kurias galima padėti įtarimą keliančiose vietose“, – pasakoja girininkė I. Petrošienė. Skaudžiausia nelaimė įvyko 1947 m. pavasarį. Vieną sausą gegužės dieną Kaskalnių pusėje užsidegė miškas. Tuo metu miškų ūkiui vadovavo buvęs

karininkas ukrainietis Georgijus Antonenka. Sovietų valdžiai reikėjo „griežtu, pasišventusių“ vadovų. Profesionalumas ir net miškininko diplomatas nebuvo tos vertybės, kurių reikėjo vadovui. Miškų ūkio direktorius tuo metu atostogavo*. Tuo tarpu jį pavadavęs Miškų sektoriaus viršininkas Liucijonas Matusevičius buvo nedarbingas, jam sugipsuota koja. Jo dalyvavimas gaisro gesinime būtų tikriausiai davęs kitokius rezultatus, nes tai buvo patyręs miškininkas. Gaisras buvo gesinamas ilgai, buvo vežami visų aplinkinių kaimų gyventojai. Jo plitimą leido sustabdyti tik padegta priešpriešinė ugnis. Visiškai gaisrą užgesinti pavyko tik užėjus stipriam lietai. Taip nuodėguliais virto du tūkstančiai ha įvairaus amžiaus gražuolio Kaskalnių miško. Nors L. Matusevičius tuo metu buvo nedarbingas, jam kartu su atostogavusiu direktoriumi G. Antonenka teko paragauti „valdiškos duonos“. Abu vyrai buvo nubausti realia laisvės atėmimo bausme ir į miškininkystę daugiau negrįžo. L. Matusevičius ilgus metus dirbo buhalteriu Viešvilėje „Tėvynės“ kolūkyje, apie jį parašyta dukros Nijolės Matusevičiūtės-Skridulienės prisiminimuose. G. Antonenka su šeima persikėlė į kaimyninę Rusijos Federacijos Karaličiaučiaus (*Kaliningrado*) sritį. Dvylika metų visi miškininkų darbai buvo paskirti vieninteliui rūpesčiui – „užlopyti“ išdegusį mišką. Valė gaisravitę savi ir atsiųsti darbininkai, buvo ištisi kvartalai išdalinti įvairioms organizacijoms, kurios privalėjo juose iškirsti medieną ir išvežti. Daug rūpesčių kėlė lekiojantis kopų smėlis. Vietomis jis pasodintus plotus net užpustydavo. Imta sodinti Bankso pušies daigus. Ši pušis nereikli dirvožemiui – gali augti visiškame smėlyje, sudaro sąlygas žolinei augmenijai ir padeda išitvirtinti paprastosioms pušims. Deja, ji yra menkavertė savo mediena ir sortimentu** lėtpjūvėms, jos mediena tinka tik malkoms. Kreiva, šakota ir neilgaamžė pušis beveik visur buvo iškirsta ugdant ar tiesiog valant jos užšlemštus plotus ir miškas atsodintas paprastąja pušimi. Tik suarus ištisai, sodinant iki penkiolikos tūkstančių vnt./ha (*vietomis net iki trisdešimt tūkstančių*) pušies daigų, miško žaizda buvo užgydyta. Šiems darbams vadovavo girininkai, miško technikai (*taip tada vadino pavaduotojus*), eiguliai, žvalgai ir daug daug darbininkų. Jie ir atliko šį begalinio kruopštumo reikalavusį darbą. Kiekviena girininkija turėjo didžiules želdintųjų brigadas, retas kuris vyresnis miestelio ir aplinkinių kaimų gyventojas nebuvo dalyvavęs šiame darbe. Už darbą buvo neblogai mokama, todėl žmonių tikrai netrūkdavo. Apie 1960 m. miškus pradėta stebėti iš Jūravos ir Leipgirių girininkijose pastatytų priešgaisrinių bokštų. Trisdešimt šešis metrus iškilusiuose bokštuose budėjo nuolatiniai budėtojai, nuo ankstyvo pavasario iki rudeninių lietu sezono stebėję mūsų „žaliajį draugą“. Išvydę dūmus, jų koordinatas tikslindavo, derindami su Pășvenčio ir Šilinės (*Tauragės miškų urėdijos*) priešgaisrinių bokštų budėtojais. Tokio stebėjimo dėka ilgus metus mūsų girininkijose neturėjome rimtesnių gaisrų. Pavojingiausi – ankstyvųjų sausos žolės degintųjų sukelti gaisrai, bet jie neišplisdavo didesniame plote. Iš didžiojo miško gaisro miškininkai padarė rimtas išvadas – visą Kaskalnių miško masyvą suraižė priešgaisriniais barjeriais, kurių pakraščius apsodino beržų juostomis. Tai nepigu – juostas reikia du kartus per metus mineralizuoti, tai yra supurenti, kad jose nebūtų sausų lapų ar žolių. Jūravos, Viešvilės ir Kalvelių girininkijos kasmet supurena apie 400 km kvartalinių, mineralizuotų linių, pakelių.

* **Kaskalnio gaisras** – kitais duomenimis, abu vadovai žvejojo prie Nemuno ir apie įvykusį gaisrą nieko nežinojo.

** **Sortimentas** – nustatytos paskirties apvalioji mediena.

Didelis džiaugsmas žmonėms matyti miške žvėris. Retas kuris susimąsto, kodėl ir kiek jų miškui reikia, o kiek yra per daug. Kadaisė mūsų miškai garsėjo tetervinais ir kurtiniais, jų medžioklėmis. Paplitus saviems ir atsivežtiems plėšrūnams jų neliko. Šiuos paukščius gaudo lapės, mangutai. Viešvilės gamtiniame rezervate vėl bandoma veisti kurtinius. Suaugę paukščiai paleidžiami, prieš tai „apdovanojus“ aparatais, leidžiančiais sekti tolimesnį jų gyvenimą. Vieno paukščio gyvenimo istorija stebima jau trečius metus. Neretai miške galima pamatyti vilko, lūšies pėdas, briedžius, elnius, stirnas ar šernus. Malonu klausytis įvairiausių paukščių balsų, stebėti nerūpestingą mažylių striksėjimą pavasarį. Tačiau miškininkams kartais tenka brangiai sumokėti už šių augintinių „išdaigas“. Migruojantys keli briedžiai nemažame plote per dieną gali paversti niekais keletą metų puoselėtą jaunuolyną. Kad apsaugotume pušies, eglės, ąžuolo želdinius nuo elnių ir stirnų, kasmet tenka naudoti repelentus*. Ir kai jau atrodo, miškas tuoj pabėgs nuo šitų – ateina kita šeima miško karaliais tituluotų briedžių ir kaip niekur nieko pasimaitina tik viršūnėmis, kartais nulauždami ir visą medelį. Tada norisi, kad žvėrių skaičius būtų griežtai kontroliuojamas.

Viešvilės miškai Nepriklausomybės laikotarpiu

Keičiasi miškininkų darbai, jų atlikimas. Jei pirmieji motopjūklai „Družba“ svėrė apie dvylika kg, tai ilgus metus tarnavusi „Husqvarna“, svėrusi apie penkis kg, miškakirčiui buvo lyg plunksnelė. Dabar harvesteriais** (*medkirtėmis*) kertantys operatoriai į darbą atvažiuoja kaip kontoros darbuotojai – dirba kompiuteriu valdomoje kirtimo mašinoje, kurią galima nustatyti įvairių sortimentų pjovimui (*mašina pati nustato reikiamą ilgį ir diametrą, sukrauna į krūveles pagal medžio rūšį ir sukrauna šakas ten, kur reikia*): jei kirtavietė sausa – į krūvas biokuro gamybai, jei šlapia – į valksmą – medienos ištraukimo kelio įrengimui. Dabar atvykęs 1960 m. miško darbininkas tikrai nesuprastų, kas čia pasidarė. Per dieną ši mašina paruošia apie du šimtus ktm įvairiausių sortimentų medienos. Bet koks užsakymas reikalui esant gali būti įvykdomas per 2–3 dienas.

Dalis miškų yra paliekami visiškai ramybei – išskiriamos kertinės miško buveinės. Tai reiškia, kad miškuose, atitinkančiuose šią kategoriją, nebus valomi sausuoliai, nebus vykdomi jokie kirtimai (*išskyrus kenkėjų židinių likvidavimą gresiant rimtam pavojui aplinkiniams miškams*), nebus važinėjama paklote. Tiesiog tai tarsi ramybės salos visiems smulkiems vabalams, augalams ir kitokiems miško gyventojams. Kalvelių girininkijoje jų yra 9,5 ha, Viešvilės girininkijoje – 24,7 ha, Jūravos girininkijoje – 46,8 ha. Šie plotai ateityje didės, nes pagal ES patvirtintas normas tokių neliečiamų miškų kiekvienoje girininkijoje turi būti ne mažiau kaip 5 proc. Taigi mūsų miškuose tokių kertinių miško buveinių derėtų išskirti apie 500 ha.

Turime Kaskalnio geomorfologinį draustinį, kuriame saugomos nenusileidžiančios aukščiu (*kai kurios*) Rambyno kalnui žemyninės parabolines kopos. Tai ištis išpūdingi vaizdai. Viešvilės girininkijoje auga paprastoji pušis, ku-

* **Repelentai** – cheminės medžiagos, kurios apsaugo spygliuočių ir lapuočių želdinius nuo briedžių, elnių, stirnų, kiškių ir kitų smulkių graužikų daromų pažeidimų.

** **Harvesteriai** – švediškos miško kirtimo ir apdorojimo mašinos, dar vadinamos „medkirtėmis“.

riai suteiktas medžio Milžino statusas. Ji nesakinta, likusi iš ankstesnių medynų. Retas nežino, kad Jūravoje auga aukščiausias Lietuvos Respublikos ažuolas*, netgi visas ažuolynas, kuris skaičiuoja jau antrąjį šimtą metų. Tiesūs kamienai, mažai šakų laikančios viršūnės tarsi kelia įtarimą, kad gali būti atvežti iš kitų miškų – gal net iš Vokietijos? O kas gali paneigti bukynų grožį rudenį? Jų lapai išstisus metus gražūs – lyg variniai, bet jau rudens spalvų įvairovė nepalieka abejingų. Galime parodyti ir veimutinę pušį, pocūgę**. Ir visa tai yra miške, ne parke. Jūravos girininkijoje 2014 m. bus įveisti bandomieji ažuolo želdiniai, kuriems sodinukai atrinkti iš 258 respublikoje augančių ažuolynų sveikų medžių, užauginti specialiuose indeliuose po vieną (*Vaišvydāvos medelyne*) ir po keturis (*Kėdāinių miškų ūkyje*) su uždara šaknų sistema. Kol ažuoliukai išties savo vešlias lajas į saulę, laukia nemažai darbo, reikia ir lėšų. Svarbiausia – kuo greičiau aptverti saugia tvora, kad žvėrys nepažeistų jau prigijusių sodmenų. Bus įdomu šiame plote apsilankyti po 10–20 metų. Sodinome jį visi urėdijos ir girininkijų darbuotojai, darbininkai, jaunieji miško bičiuliai, kariai, svečiai iš Miškų tarnybos, net ir šokėjai iš „Skalvos“ kolektyvo.

Prie Viešvilės upelio yra pats jauniausias respublikoje Viešvilės gamtinis rezervatas. Tarp rezervato darbuotojų ir miškininkų užsimezgusi draugystė jau tampa bendradarbiavimu. Rezervato darbuotojai aptinka augalų, vabalų, kerpnių, samanų rūšių, kurios jau net kelis dešimtmečius nebuvo randamos respublikoje. Mes, miškininkai, stengiamės patys stebėti ir mokytis skiriamųjų rūšių bruožų, kad galėtume bent preliminariai įvertinti augalą – retas jis ar tik šiaip gražus. Girininkijose sudarytas surastų rūšių sąrašas. Ten pakliūva Raudonosios knygos augalai, grybai, samanos, kerpės, paukščiai ir žvėrys. Jau galime pasigirti, kad Kāršuvos girioje*** yra rudojo peslio lizdas, savo giesmėmis gali nudžiuginti lututė ir uldukas, galima pamatyti pilkąją ir juodąją meletą, baltąjį kiškį, visose drėgnesnėse pievose galima stebėti pilkųjų gervių vestuvinius šokius, klausytis jų klyksmo. Gyventojus, ypač miškininkus senjorus, pastebėjus ką nors įdomesnio ar nematyto, prašome pranešti mums, miškininkams. Tik bendraudami tarpusavyje galime rasti dar daugiau įdomių dalykų. Jei nebūtume pasidomėję, kodėl iš po frezos kirtavietėje išsiverčia ratais sudėti akmenys – nebūtume sužinoję, kad mūsų miške yra tūkstančių metų prieš Kristų datuojamas skalvių kapinynas, kuriame rasta degintinių ir paprastų kapavičių. Jei nebūtume miške pasirūpinę senųjų gyventojų kapinaitėmis, aptverdami jas tvorele, iškirsdami menkaverčius krūmus, vargu ar jos būtų išlikusios. Gaila, kad žmonės, išlupę ištįsą kultūrinio paveldo lobyną – senuosius metalinius kryžius, tvoreles, – apvogė mus visus, nebegalime parodyti vaikams, kaip buvo gerbiami mirę šio krašto žmonės, kokių raštų ir atlikimo technikos tvorelių ir kryžių buvo prieš šimtus metų.

Vertinant girininkijų darbą, pirmausia lyginami miško ruošos rodikliai, girininkijų atliekami miško atkūrimo, želdinimo ir miško apsaugos darbai. Straipsnyje įdedame vienos iš Viešvilės seniūnijoje esančių girininkijų darbo rodiklius.

* **Aukščiausias Lietuvos ažuolas**, 2000 m. duomenimis, yra Jurbarko r., Jūravoje. Jo apimtis – 151 cm, o aukštis – 38 m.

** **Pocūgė** (lot. *Pseudotsuga*) – įvežtinių pušinių šeimos visžalių medžių gentis. Lietuvoje auginamos 3 rūšys.

*** **Karšuva** – giria Lietuvos pusėje pagal pietinės Žemaičių žemės pavadinimą. Prūsijos pusėje vadinta Karališkąja Jūros giria (*Königliche Jurasche Forst*), vėliau – Smalininkų–Viešvilės giria.

1 lentelė

Kalvelių girininkijos miško kirtimo, atkūrimo ir įveisimo suvestinė

Metai	Iškirsta plynais kirtimais, ha	Atkūrimas, ha	Įveisimas, ha
1969	2,4	5,5	4,5
1970	0	1,7	5,6
1971	2,7	10,8	
1972	0	4,5	
1973	3	2,4	1,5
1974	3	5	5
1975	3,1	19,1	
1976	9,7	17,9	4,5
1977	6,4	26,7	11,3
1978	14,4	25	4
1979	5,7	6,5	10,4
1980	3	23,6	18,4
1981	12,4	8,4	15,2
1982	18,1	5,5	0
1983	35,6	29,7	0,3
1984	38,3	20,1	
1985	1,9	56,4	
1986	13,5	4	
1987	32,8	6,1	
1988	14,1	23,5	
1989	33,7	15,6	
1990	18,4	22,7	
1991	23,6	16,4	3,3
1992	17	20,6	2,2
1993	0	7,5	5,8
1994	32,1	7,3	2,3
1995	64,8	25	
1996	44,7	25,8	
1997	31,4	44,9	
1998	36,7	35,7	
1999	34,6	22,9	
2000	39,8	23,6	
2001	20,9	41,6	
2002	17,4	32,6	5,4
2003	29,6	27,3	
2004	22,5	21,9	
2005	12,1	22,8	
2006	18,5	23,6	
2007	15,2	12,1	1,6
2008	10,6	37	
2009	29,4	15,2	7,51
2010	47,1	7,6	
2011	25,9	29,5	
2012	18,6	30,4	
2013	19,5	32,2	
Iš viso:	884,2	904,2	108,81

Pušų sakinimo darbai, technologija, įrankiai

Jurbarko sakinimo ruožas

Algirdas Sinkevičius

Pušų gynybinės veiklos produktas, išsiskiriantis pažeistoje vietoje – sakai. Apie sakus, jų savybes ir pritaikymą žinojo dar senovės Graikijoje. Mažojoje Azijoje Kolofono miesto gyventojai sakus naudojo balzamuojant mirusiųjų kūnus. Žodis *kanifolija* ir kilęs nuo šio miesto pavadinimo. Nuo ten augusio sakinto *Pistacia terebinthus* medžio kilo terpentino pavadinimas. IV a. spygliuočius sakino Prancūzijoje, o XIX–XX a. sakinimo darbai jau buvo žinomi visame pasaulyje.

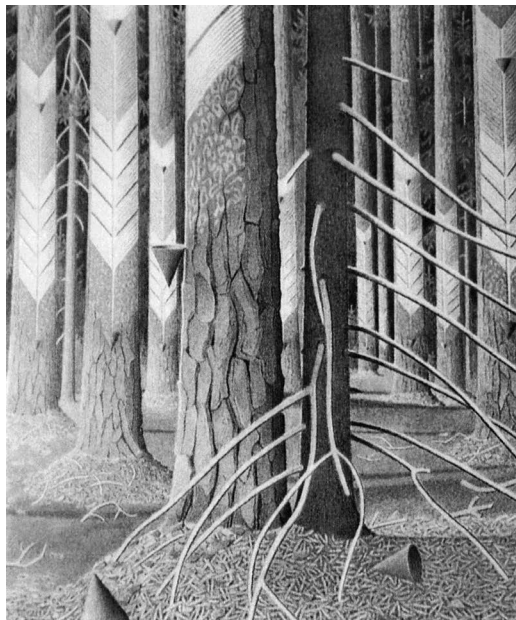
Lietuvoje pirmieji sakinimo tiriamieji darbai buvo pradėti 1927 m. Lietuvos žemės ūkio akademijoje. Pramoniniai sakinimo darbai buvo pradėti 1935 m. 1949 m. įsteigti Vilniaus ir Kau-no miško chemijos ūkiai, buvo steigiami miško chemijos ruožai ir meistrijos.

1965 m. respublikoje buvo 9 miško chemijos ruožai ir per 40 sakinimo meistrijų. Sakinimo darbai vyko 10 tūkst. ha plote. Sakų gavyba pasiekė 1 830 t/m. Po 1965 m. sakinamų pušynų plotai buvo mažinami, o po 1967 m. audros 3 meistrijos panaikintos. Vėliau panaikinti 3 miško chemijos ruožai ir 10 meistrijų. Liko 2 miško chemijos ūkiai su 6 miško chemijos ruožais ir 29 meistrijomis, kuriose dirbo 250 nuolatinių darbininkų rėžėjų ir vidutiniškai apie 150 sezoninių sakų rinkėjų. Sakinimo darbai buvo vykdomi 30 miškų ūkių, 125 girininkijose. Kiekvienais metais buvo gaunama daugiau kaip 1 tūkst. t sakų. Vidutinė išėiga 190–200 kg sakų iš 1 ha, po 0,5–0,6 kg iš 1 žaizdos.

Sakinimas svarbi miškų ūkio darbų grandis, tiekiant žaliavą kanifolijos ir terpentino gamybai. Tačiau sakinamų pušynų plotai vis mažėjo. Tam turėjo įtakos:

1. 1967 m. audros padariniai;
2. 1974 m. Lietuvos nacionalinio parko įkūrimas;
3. 1975 m. Čepkelių rezervato įsteigimas;
4. 1980–1985 m. miško kenkėjai;
5. sakinimui tinkamų pušynų ploto sumažėjimas.

Sakus perdirbo 1935 m. pastatyta Alytaus terpentino ir kanifolijos gamykla. Nuo 1970 m. ji – Lietuvos buitinės chemijos gamybinio susivienijimo padalinys. Į ją sakinimo meistrijos pušų sakus automašinomis veždavo iš visos Lietuvos.

Pušų sakinimas

Kauno ir Vilniaus miško chemijos ūkių vadovai. Pirmas iš kairės stovi Jurbarko ruožo viršininkas Vladas Urbonas. 1969 m. Iš: Alekna A. Pušynų sakinimas

Išteigus miško chemijos ūkius pradžia buvo sunki: trūko kvalifikuotų vadovų, patyrusių darbininkų, todėl buvo organizuojami kursai meistrams, apmokomi darbininkai. Atsirado naujų sakų išsiskyrimo stimuliatorių, naujų įrankių. Pažangioji patirtis buvo paskleidžiama pasitarimuose, dalyvaujant Lietuvos žemės ūkio akademijos, ministerijos specialistams.

Kauno miško chemijos ūkio vadovai ir specialistai. 1979 m. Iš K. Daškausko albumo

Sakai – tai dervingų rūgščių $C_{20}H_{30}O_2$ tirpalas skystame terpenų $C_{10}H_{16}$ mišinyje. Sakus distilijuojant, jų skystoji dalis – *terpentinas* išgaruoja, o kietoji susilydo į *kanifoliją*. Pušų sakotakiuose būna 35–38 proc. terpentino, tačiau sakus nuvežus į gamyklą jo būna likę tik 16–20 proc. Kadangi terpentinas labai lakus, apie 50 proc. iki perdirbant spėja išgaruoti. Pavėlavus sakus surinkti, jis gali visas išgaruoti.

Neperdirbti sakai vartojami spaustuvių dažams, slidžių tepalui, antspaudams, butelių užlakavimui, gaminti grindų vašku ir kt.

Kanifolija vartojama popieriaus, muilo, elektroizoliacinių medžiagų, linoleumo, automobilinių padangų, klijų, pokosto, poligrafinių dažų, kanifolijos eterio ir daugelio kitų medžiagų gamybai.

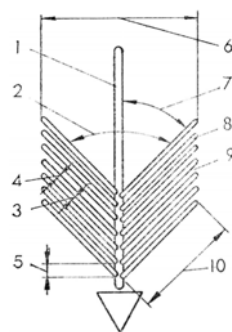
Terpentinas ir jo gaminiai vartojami: buitinėje chemijoje – gaminant batų tepalą, grindų vašką, skiediklius, valymo priemones, tekstilėje – dažant audinius, parfumerijoje – odekolonui, kvapalams ir kitoms kosmetinėms priemonėms gaminti, medicinoje – įvairiems gydomiesiems preparatams, kaip kamparas ir kt.

Tepalai, kuriuose yra terpentino komponentų, nepraranda savo savybių kaitinant iki 250 laipsnių temperatūros. Tokie tepalai vartojami garo turbinoms ir lėktuvų varikliams.

Jei medis nesakinamas, jo sakotakiuose būna 3,5–4 kg sakų. Rėžiant rėžius pažeidžiami sakotakiai, dėl to sutrinka aprūpinimas vandeniu ir maisto medžiagomis. Medis pradeda intensyviai gaminti naujus sakus. Tokiu būdu per metus iš medžio gaunama apie 2 kg sakų.

Pušies kamieno paviršiaus vieta, kurioje rėžiami rėžiai pažeisti sakotakiams, kad iš jų bėgtų saka, vadinama žaizda.

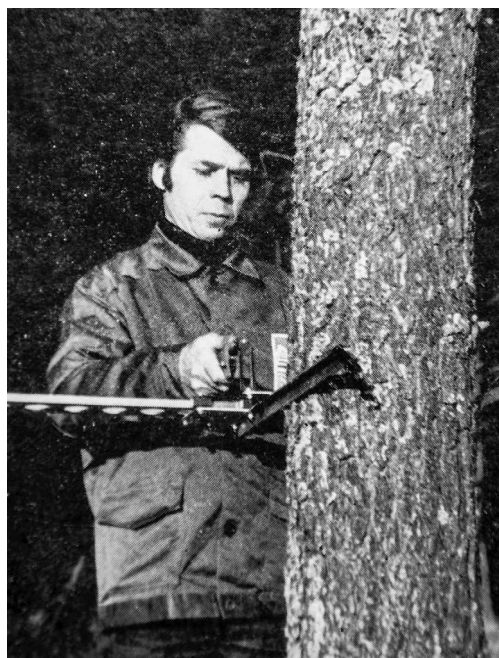
Sakinami sveiki, ne mažesnio kaip 24 cm skersmens medžiai. Miškų ūkiai kasmet iki kovo 1 d. turėdavo pranešti miško chemijos ūkiams, kokius miško sklypus numatydavo sakinti kitais metais. Plotus, kuriuose baigti sakinimo darbai, miško chemijos ūkiai turėdavo aktu gražinti miškų ūkiams iki gruodžio 31 d.

Žaizdos schema: 1 – latakas; 2 – žaizdos kampas; 3, 9 – rėžių protarpis; 4 – rėžio plotis; 5 – rėžio žingsnis; 6 – žaizdos plotis; 7 – rėžio kampas; 8 – rėžis; 10 – rėžio ilgis.
Iš: Alekna A. Pušynų sakinimas, p. 44

Žymimas miškas sakinimui. Viešvilės girininkas Kęstutis Masaitis

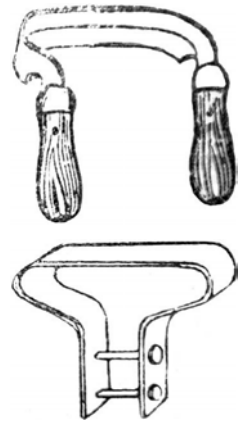
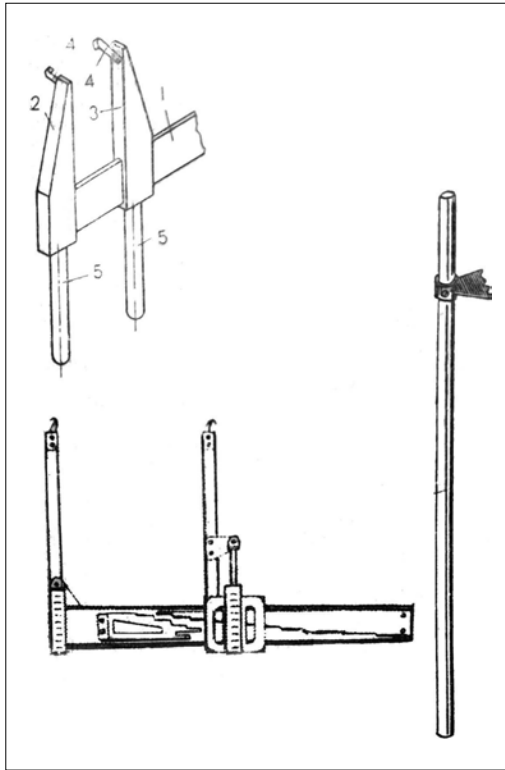

Matuojamas pušies storis. Meistras Eduardas Petrošius. Nuotraukos iš: Alekna A. Pušynų sakinimas, p. 90, 94

15	15	470
14	14	420
13	13	370
12	12	320
11	11	270
5	10	220
4	9	175
1	6	130
2	7	90
3	8	50
		10

Technologinė schema
Nr. 1. Viduryje –
sakinimo metai,
dešinėje – aukštųjų
intervalai.

Iš: Alekna A. Pušynų
sakinimas, p. 44

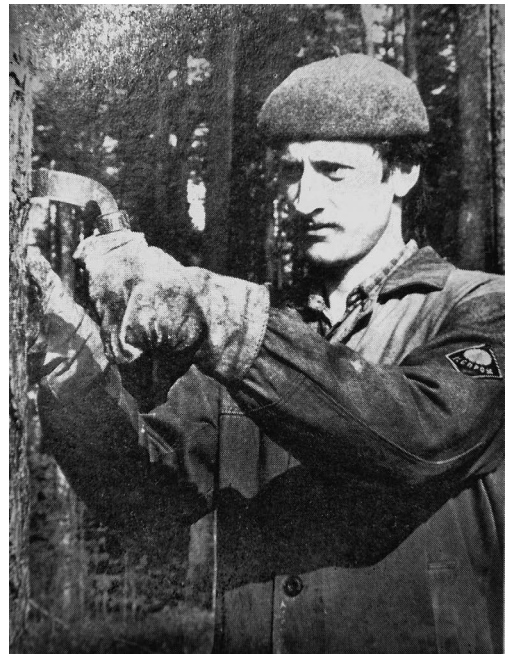

Žieviaskutės skusti
žemai ir aukštai

Žymėtuvas (kairėje)

Žymima žaizdos vieta. Iš: Alekna A. Pušynų
sakinimas, p. 57, 96

Darbas su žieviaskute. Romas Bauža.

Iš: Alekna A. Pušynų sakinimas, p. 59, 99

Atsižvelgiant į sakinimo trukmę, leidžiamą medžių apkrovą žaizdomis, pauzę ir rėžio žingsnį, būdavo parenkama tinkamiausia iš 8 technologinių schemų, sudaromos technologinės kortelės.

Paruošus biržes saugiam darbui, tai yra pašalinus papuvusius, pavojingus medžius, trukdančias šakas, įrengus sakų laikymo aikšteles, *maitinimo juostų žymėtuvu* pušų kamienuose paženklinamos žaizdų vietos.

Žaizda daroma žieviaskute nuskutant medžio žievę iki balanos.

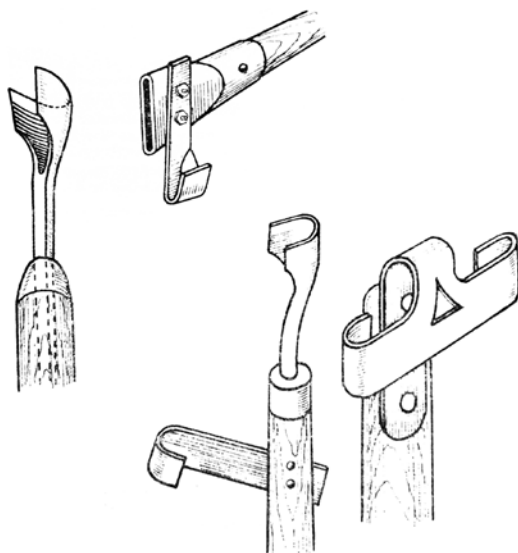
Žieviaskutėmis nuskutama žievė iki luobo, kad liktų 3–4 mm iki balanos (cheminiu būdu – 4–5 mm). Pavasarį, atšilus medienai, *latakinais rėžtuvais* rėžiami vertikalūs latakai, *kaltais* padaromi plyšiai ir pakabinami 600–800 g *rinktuvėliai* (skardos arba plastmasės).

Žemai skutama su dvirankėmis 2 SN žieviaskutėmis. Ją sudaro išlenktas peilis su dviem rankenomis. Žievės, esančios aukščiau, skutimui naudojamos ant atitinkamo ilgio koto pritvirtintos 2 SV tipo žieviaskutės. Žieviaskutės, kad negadintų medžio, turi būti gerai išgalastos. Kadangi žievės skutimas sudaro apie penktadalį visų sakų gavybos darbo sąnaudų, racionalizatoriai sukūrė įvairių priemonių žievės skutimo palengvinimui.

Sakinimo būdai:

1. Paprastas sakinimas – rėžių suvilgymui nenaudojama jokių medžiagų.
2. Sakinimas naudojant žliaugtą.
3. Sakinimas naudojant sieros rūgštį.
4. Sakinimas naudojant chlorkalkes.

Po 4–5 apeigų* sakai surenkami. Renkant rečiau, išgaruoja didelė dalis terpentino, nukencia jų kokybė. Rinktuvėliams nuimti naudojami *rinktuvėlių kabintuvai*. Sakai iš rinktuvėlių išimami *mentelėmis*.

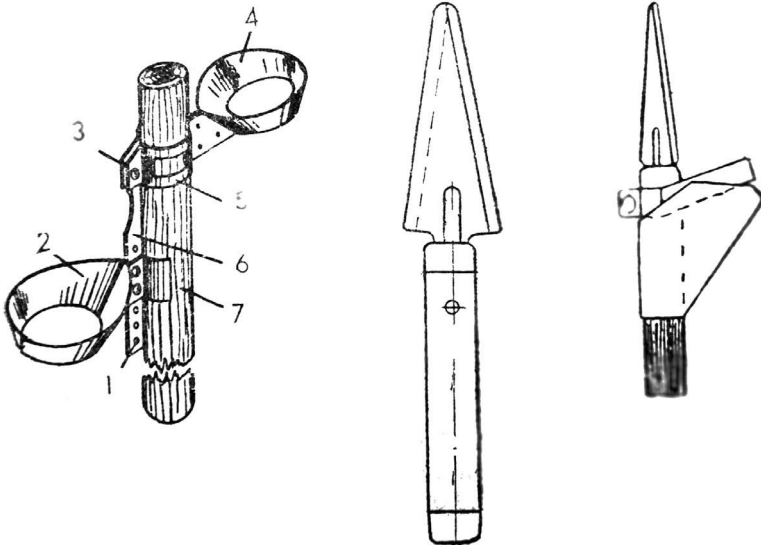

Rėžtuvai

Respublikinis seminaras. Smalininkai. 1985 m.
Iš: Alekna A. Pušynų sakinimas, p. 65; 29

* Apeiga – vienos poros rėžių išrėžimas visose tam tikrame plote esančiose žaizdose.

Rinktuvoėlių kabintuvas-nuimtuvas ir mentelės

Sakų surinkimas. Daina Petrošiūtė (kairėje)

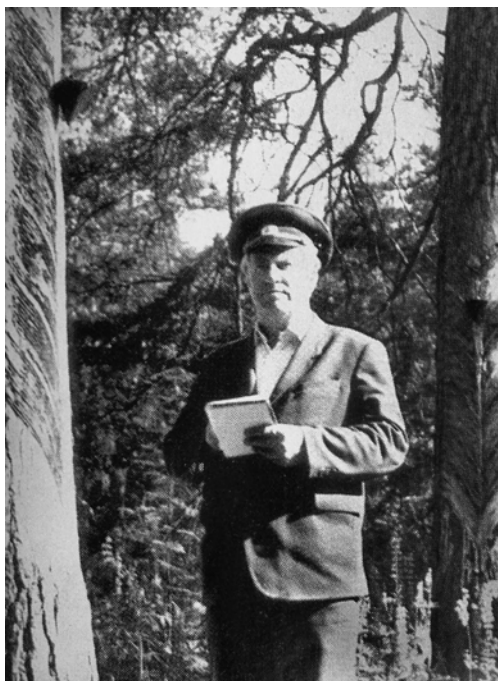
Sakų surinkimas ir išpylimas į statines.

Iš: Alekna A. Pušynų šakinimas, p. 78; 11; 140, 144

*Statinių su sakais
pakrovimas į
transporto priemones.
Iš: Alekna A.
Pušynų sakinimas,
p. 154, 156*

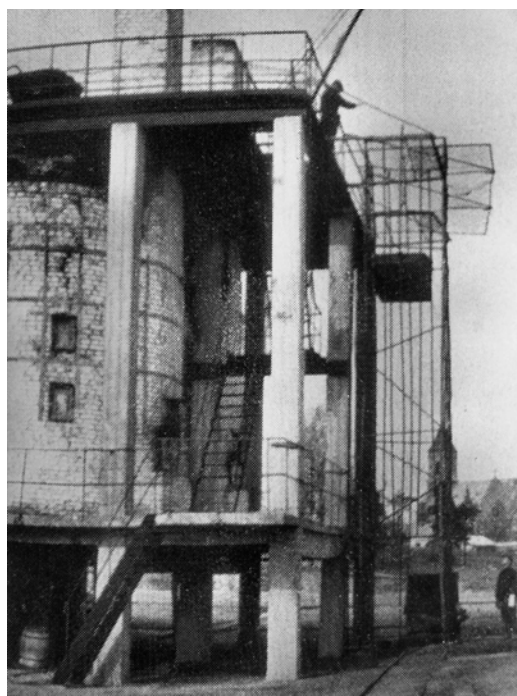

*Tikrinami rėžiai.
Meistras Petras
Babonas.
Iš: Alekna A.
Pušynų sakinimas,
p. 155*

Mokestis už miško chemijos žaliavų ruošimą ir miško chemijos pirminių produktų kainos¹

Eil. Nr.	Mokesčiai ir pajamos	Kaina
1.	Mokestis už 1 t saku gavybą	10 rb
2.	Mokestis už 1 erdm pušų kelmų rovimą: kai išvežimo atstumas 0–10 km	0,19 rb
	kai išvežimo atstumas 10,1–25 km	0,11 rb
	kai išvežimo atstumas 25,1–40 km	0,09 rb
3.	1 t saku kaina:	
	I rūšies	1 151 rb
	II rūšies	1 067 rb
	III rūšies	1 005 rb
4.	1 t anglių kaina	160 rb
5.	1 t dervos kaina:	
	A markės	570 rb
	B markės	540 rb
	C markės	450 rb
6.	1 t nevalyto terpentino kaina:	
	I rūšies	400 rb
	II rūšies	370 rb
	III rūšies	360 rb

Jurbarko miško chemijos ruožui priklausė 5 meistrijos: Viešvilės, Smaladaržio, Sudargo, Krasnoznamensko, vėliau – Tauragės ir Saūgų, kurios buvo išsidėsčiusios net 5 rajonuose. Ruožo administracija buvo įsikūrusi Jurbarkė, vėliau perkelta į Viešvilę. Jurbarko ruože dirbo apie 60 nuolatinių darbuotojų. Saku surinkimui vasaros sezono metu priimdavo nemažai sezoninių darbininkų, todėl vasarą jų skaičius siekdavo iki 120 dirbančiųjų. Viešvilėje Kauno miško chemijos ūkio Jurbarko ruožas veikė nuo 1968 m. Ruožas vykdė pušų sakinimo darbus, organizavo saku rinkimą abipus Nėmuno upės esančiuose pušynuose, Jurbarko, Tauragės, Šilutės, Šakių ir Krasnoznamensko rajonuose. Surinktus iš Viešvilės ir aplinkinių miškų plotų sakinamų pušynų sakus ruožas automašinomis gabendavo tolimesniai apdorojimui į gamybinio susivienijimo „Lietuvos buitinė chemija“ Alytaus chemijos gamyklą. Be šių darbų, pačioje Viešvilėje sakinimo

Specialiose retortose pušų kelmai paverčiami terpentinu, derva ir anglimis. Iš: Alekna A. Pušynų sakinimas, p. 165

¹ Alekna A. *Pušynų sakinimas*, Kaunas, 1989, p. 223.

V. Urbonas, D. Paulikas, P. Lebedžinskas,
K. Daškauskas, A. Neverauskas.
Iš D. Pauliko, K. Daškausko, V. Basčio
asm. albumų

ruožo darbininkai dar distiliuodavo pušų kelmus. Dervingi, nukirstų daugiau kaip prieš 15 metų pušų kelmai būdavo raunami, smulkinami ir pirolizuojami. Vietoje esančioje įmonėje juos degindavo. Gaunama produkcija buvo terpentino pūsgaminis, derva ir medžio anglis. Terpentino pūsgaminį veždavo į Ukrainos SSR gamyklas. Medžio anglis ir derva buvo paklausi respublikoje. Pagaminta derva tolimesniam perdirbimui daugiausia būdavo vežama į gamyklą Estijoje. Žiemos sezono laikotarpiu nuolatiniai ruožo darbininkai plonindavo numatytų sakinimui pušų būsimiems režiams žievę, raudavo pušų kelmus pirolizavimui, remontuodavo gyvenamuosius namus, statydavo naujus.

Pirmuoju Jurbarko chemijos ruožo viršininku gana ilgai, nuo pat ruožo įsikūrimo, dirbo Vladas Urbonas. Po jo trumpiau dirbo Donatas Paulikas, Pranas Pangonis, Putinas Lebedžinskas, Kęstutis Daškauskas ir iki pat panaikinant Kauno miško chemijos ūkio Jurbarko ruožą – Algimantas Neverauskas.

Jurbarko miško chemijos ruožui būdavo planuojama surinkti apie 180 t pušų sakų per sezoną. Paprastai šiuos planus ruožas vykdavo. Nuo atliktų darbų priklausė ir darbuotojų atlyginimas. Tuo tarpu ruožo vadovams ne juokais būdavo priekaištaujama, kad jie, vis viršydami gamybos planus, pakels išdirbio normas, ir tai neigiamai atsilieps visiems Vilniaus ir Kauno chemijos ūkių dirbantiesiems. Vasaros sezono metu tėvams noriai padėdavo jų šeimų nariai, norėdami šiek tiek užsidirbti, sakų sėmėjams talkindavo ir jų vaikai.

1982 m. kovo 30 d. Jurbarko rajono laikraščio „Šviesa“ 36 numeryje korespondento Stasio Bielskio straipsnyje „Veteranai pirmauja“ rašoma apie darbščius Jurbarko ruožo darbuotojus taip:

„Daug darbščių žmonių dirba Kauno miško chemijos ūkio Jurbarko ruože. Tai režėjai, sakų surinkėjai, dervos ir terpentino gamintojai, kitų profesijų darbininkai.

Štai jie – darbo veteranai. Iš kairės: Bronius Jesevičius, meistras Vilius Povilauskas, Nikolajus Prochorovas, Kleopas Lazdauskas, Teodoras Kraftas, Kazimieras Adomaitis, Vincas Bauža, Bronius Masaitis, Bronė Girdzijauskaitė, meistras Jonas Guoka, ?, Pranas Juška, Albinas Grigulis, Vytautas Bastys, meistras Gintautas Sabonaitis, ruožo viršininkas Kęstutis Daškauskas, Kazimieras Liaudaitis ir meistras Petras Babonas. 1982 m. S. Bielskio nuotr.

Ruožo viršininkas Kęstutis Daškauskas geru žodžiu mini Bronių Jesevičių, Vincą Baužą, Vytautą Bastį, sakų surinkėjas Bronę Girdzijauskaitę, Ireną Kuznecovą, Veroniką Bastienę, praėjusių metų užduotis įvykdžiusius 163–288 proc. Stropiai ir gerai triūsia vairuotojai Vaclovas Girčys ir Algimantas Frišmantas. Ypač pagyrimo vertas Teodoras Kraftas. Šį pavasarį jis šventė 25-erių metų rėžėjo darbo sukaktį. 1980–1981 metais T. Kraftas tarp Kauno miško chemijos ūkio rėžėjų laimėjo II vietas. 24 metus čia dirba Bronius Jesevičius“².

Be šių darbo pirmūnų, minėtini gerai dirbantys meistrai Pranas Sinkevičius, Feliksas Bačkys, Romas Bauža, Pranas Šimkevičius, rėžėjai Pranas Kauneckas, Albertas Daugėla, Haroldas Tetmejeris, Juozas Skeiverys, Zinkevičius, Albinas Rimkus, Eugenijus Varanavičius, Kazimieras Milkaitis su žmona, kuri buvo rėžėja dar būdama tremtyje Sibire, sakų sėmėja Genė Bajorčikaitė, vairuotojai Algimantas Frišmantas, Vaclovas Girčys, Pranas Obligaitis, Vytautas Lazdauskas, Albinas Spaustinaitis, traktorininkai Algirdas Atkočaitis, Algis Pikoraitis, Juozas Putrius, sandėlininkė Gražina Užomeckienė, buhalterė Nijolė Skridulienė ir kt.

² Jurbarko rajono laikraštis *Šviesa*, 1982 08 28, Nr. 101.

1982 m. antrąjį pusmetį kolektyvas pirmavo tarp Kauno miško chemijos ūkio ruožų. Apie tai 1982 08 28 laikraščio „Šviesa“ Nr. 101 korespondentas Stasys Bielskis rašė:

„Medžio daina

Neatsitiktinai šį pasakojimą pavadinau „Medžio daina“. Šventėjoje, šalia švyturio, mirksinčio jūrą skrodžiantiems laivams, mačiau įspūdingą 2 aukštų namelį. Stovi jis beveik ant vienos kojos. O jau puošnumas!.. Visas padarytas iš medžio, gražiai išpjaustyto, nulakuoto, nudažyto. Sunku žodžiais nusakyti jo įspūdingumą. Šalia to namelio – lenta su išraižytais raidėmis „Medžio daina“. Padarė iš medžio smuiką – medis verkia, krykštauja, liūliuoja, pagamina pianiną – medis visais balsais suskamba. Televizoriai, radiolos irgi balsingi, medžio rūbais apsirengę. Apskritai, sunku suminėti, ką daro iš medžio, už ką mes jam turime būti dėkingi. Juk Kolumbas ir Ameriką nedideliu iš medžio pasigaminu laiveliu atrado...³

Ne tik popierių iš jo gamina. Vien iš spygliuočių medžių sakų padaroma apie 2 tūkst. pramonės gaminių.

Prisimenu, pavasarį su Teodoru Kraftu vaikščiojome Viešvilės miškais, kalbėjome apie labai reikalingas rėžėjo, sakų surinkėjo specialybes. Teodoras kaip tik šventė savo darbo Kauno miškų chemijos ūkio Jurbarko ruože 25-metį. Tai tikrai darbštus, draugiškas žmogus, pelnęs gerą vardą visame ūkyje. Teodoras Jurbarko ruože prirėžė daugiausia. Iš jo rėžtų medžių surinkėjai paruošė 12 tonų 310 kg sakų. Antrus metus jis Kauno miško chemijos ūkyje laimi garbingą II vietą. Nedaug nuo jo atsiliko ir Bronius Jesevičius, planą įvykdęs 212 proc., bei Vincas Bauža 191 proc.

Bene seniausiai dirba Albinas Grigulis. Rėžėjo profesiją pasirinko 1950 m., kai šešiolikmetį berniuką mama atvedė už rankos pas viršininką Vladą Urboną. Patiko vaikui, kitaip nebūtų likęs čia visam gyvenimui... Albinas irgi vienas iš darbščiausių – šių metų I pusmečio planą įvykdė beveik dvigubai. „Dabar tai ne anksčiau, kai pradėjau dirbti, – pasakoja A. Grigulis. – Sunkūs tai buvo metai...“

– O aš dvidešimt antrąją vasarą rėžiu, – prisipažįsta kiek nekalbus, aukšto ūgio Sudargo meistrijos (ruože yra 4 meistrijos) rėžėjas Kazys Adomaitis.

Ilgos K. Adomaičio rankos, platūs delnai tarsi ir patvirtina jo pasakytus žodžius: šis žmogus bet kokį darbą gali padaryti tik labai gerai ir greitai ir, aišku, sąžiningai. Bene didžiausias K. Adomaičio pasiekimas toks, kad 1980 m. jis laimėjo geriausiojo pagal profesiją šalyje vardą.

Jeigu jau kalba eina apie veteranus, kaip nepamėnėsi ir Vinco Baužos, kuris čia jau beveik 30 metų. Tiesa, buvo išėjęs į kitą darbą – pustrėčių metų triūsė Kalvelių girininkijoje šakų genėtoju. Dabar vėl chemijos ruože – jau šešti metai. Pamėgtą darbą ne taip lengva mesti.

Bronius Jesevičius, kaip ir Bauža, rėžėju pradėjo dirbti grįžęs iš armijos. Sausio 1-ąją jau bus 25-eri, kai jis rėžia spygliuočius. Po armijos jau 19 m. rėžėju dirba ir Nikolajus Prochorovas. Sunku suminėti visus veteranus. Jurbarko ruože dirba apie 70 žmonių. Ir dauguma – jau antrą ar trečią darbo metų dešimtį skaičiuoja.

Džiugi šventė Viešvilėje buvo liepos _____
šešioliktąją. Ir ne tik darbo veteranams, ³ Ten pat.

Iš kairės: Kauno miško chemijos ūkio ekonomistė, meistras Vilius Povilauskas, Bronius Jesevičius, Nikolajus Prochorovas, Arvydas Mockus, Kleopas Lazdauskas, neatpažintas, Kauno miško chemijos ūkio direktorius Jonas Balinskas, Teodoras Kraftas, Kauno miško chemijos ūkio vyr. buhalterė Bronė Stelmokienė, Vincas Bauža, Kazimieras Adomaitis, Bronė Girdžijauskaitė, Bronius Masaitis, meistras Jonas Guoka, profsąjungos komiteto pirmininkė Aldona Stasiulevičienė, Algimantas Frišmantas, Pranas Juška, meistras Gintautas Sabonaitis, ruožo viršininkas Kęstutis Daškauskas, Vytautas Bastys, Albinas Grigulis, Kazimieras Liaudaitis, meistras Petras Babonas, režėjas Albertas Daugėla, meistras Petras Budrys. 1982 m. S. Bielskio nuotr.

kuriems buvo skirta ta popietė, bet visiems kolektyvo nariams. Atvyko Kauno miško chemijos ūkio direktorius Jonas Balinskas, profsąjungos komiteto pirmininkė Aldona Stasiulevičienė, kiti vadovai.

Šiltais apdovimentais sutikta žinia, kad už I pusmetį tarp 4 ūkyje esančių ruožų I vietą laimėjo jurbarkiečiai⁴.

Daug tą dieną būta apdovanojimų. Pats didžiausias, kurį direktorius įteikė – garbės diplomą sakų surinkėjai Bronei Girdžijauskaitei. Ji už 1981-uosius metus pripažinta geriausia sakų surinkėja Sąjungoje.

...Prisimenu pokalbį su Brone. Ji pasakojo, kad čia įsidarbinusi prieš 19 m. – laikinai, vėliau galvojusi išeiti. Bet patiko. Ką nepatiks. Sakų surinkėjo darbas tikrai romantiškas. O ypač mišką mylintiems žmonėms. Pasistato statinę ir vaikšto maždaug 200 m spinduliu. Sakų kibirą prirenka maždaug per 15–30 min., nuneša, į statinę supila.

⁴ Ten pat.

Jeigu sakai labiau sukietėję, ilgiau užtrunka, kol juos iš indelių iškrapšto. Netingint, negulinėjant kur po medžiais, per ilgesnį laiką nemažai saku gali pririnkti. Bronei pernai buvo planuota 7,8 t, o ji pririnko 22,18 t. Už tai ir įvertinimas – geriausia saku surinkėja Sąjungoje.

Tik geru žodžiu direktorius minėjo ir Jurbarko ruožo rėžėjus (Jurbarko ruožo būstinė buvo pačioje Viešvilėje). Iš 22 geriausių Kauno miško chemijos ūkio rėžėjų, prirėžusių per I pusmetį po 2,3 t ir daugiau saku, tik 9 yra iš kitų keturių ruožų. I vietą laimėjo Teodoras Kraftas! Diplomai ir piniginės premijos taip pat atiteko B. Girdžijauskaitei, I pusmetį tarp saku surinkėjų laimėjusiai I vietą, bei geriausiam ūkyje vairuotojui Algimantui Frišmantui.

Jaunas, energingas Jurbarko ruožo viršininkas Kęstutis Daškauskas gerokai suneiręs: kas pakeis dabar dirbančius, jau į antrąją gyvenimo pusę persiritusius žmones? Jaunimas kažkodėl nenoriai renkasi rėžėjo ar saku surinkėjo profesiją. Gal dėl to, kad šis darbas labiau traukia tik mėgstančius vienatvę, tylų miško ošimą, paukščių čiulbesį. Tai pastaruoju metu daug kas įvertina, bet tik trumpam – kol uogauja ar grybauja. O kodėl nepabandžius tuo romantišku keliu į mišką pasukti ir mūsų abiturientams? Kas juo nueina, atgal grįžti nebenori. Tik nedirbęs to darbo nepajus, kaip miškas bunda anksti pavasari, koks jis dosnus vasarą, kaip ruošiasi giliam žiemos miegui. Ir neišgirs medžio, kuriame grioveliai rėžiami tam, kad mums duotų tuos porą tūkstančių įvairiausių daiktų. Šie mano sutikti žmonės puikiai žino, kokia nuostabi ir nepakartojama medžio daina⁵.

Prisiminimai apie Jurbarko miško chemijos ruožą

Sovietų metais respublikoje veikė du miško chemijos ūkiai – Vilniaus ir Kauno. Jurbarko ruožas priklausė Kauno chemijos ūkiui. Šis ruožas tik vadinosi Jurbarko – faktiškai jis buvo išikūręs Viešvilėje, kadangi apie Viešvilę buvo pagrindiniai pušynai, tikė sakinimui. Iš sakinamų pušų gauti sakai buvo perdirbami Alytaus miško chemijos gamykloje. Ši žaliava buvo reikalinga karinei pramonei. Ruožą sudarė 5 meistrijos:

1. Viešvilės meistrija – meistras Pranas Sinkevičius, vėliau – Algimantas Montvila. Pagrindiniai darbo barai buvo Viešvilės girininkijoje.

2. Tauragės meistrija – meistras Vilius Povilauskas. Pagrindiniai darbo barai – Tauragės urėdijos pušynuose.

3. Krasnoznamensko meistrija – meistras Jonas Radzevičius. Šios meistrijos darbo sąlygos buvos pačios sudėtingiausios, kadangi rėžėjai gyveno Viešvilėje, o darbo barai – Krasnoznamensko pušynuose. Darbininkai per Nemuną būdavo perkeliama chemijos ruožo valtimi, o po to dviračiais turėdavo nukakti iki darbo barų. Po darbo dienos – vėl valtimi per Nemuną.

4. Sudargo sakavimo meistrija – meistras Petras Babonas. Čia panašūs darbai kaip ir Krasnoznamensko meistrijoje. Darbininkai iš Smalininkų į Pograničnąja (ant ribos tarp Lietuvos ir Karaliaučiaus srities) taip pat būdavo perkeliama ruožui priklausančia valtimi. Iš čia rėžėjai pasiskirstydavo po Kidulių, Slavikų ir Krasnoznamensko girininkijų pušynus.

Visiškai ant ribos tarp Lietuvos ir Karaliaučiaus srities turėjome žinybinį ⁵ Ten pat.

mūrinį raudonų plytų 6 butų gyvenamąjį namą, kuriame gyveno sakiniimo ruožo darbininkai. Vieta darbininkams nelabai patikdavo, todėl čia gyventojai nuolat keisdavosi. Ilgiau užsibūdavo tiksliai tie, kurie visiškai neturėdavo kur gyventi. Dažnai pusė gyvenamojo namo butų likdavo laisvi. Dabar šis pastatas perduotas muitininkams.

5. Smaladaržio sakiniimo meistrija – meistras G. Bastys. Darbininkai gyvendavo Smaliniūkuose ir iš čia pasiskirstydavo darbo barus Smalininkų, Pašvenčio, Leipgirių girininkijų miškuose. Čia žinybiniuose butuose gyveno ir dirbo labai geri rėžėjai Mankus, Stanevičius, Kazys Adomaitis. Ši meistrija pateikdavo gana daug sakų.

Be minėtų meistrių, Viešvilėje veikė ir Dervos ir terpentino gamyklėlė. Žaliava šiai įmonei buvo seni kelmai su jau nupuvusia balana (*paviršutinis sluoksnis*) ir labai sakingu branduoliu, kuris labai tikdavo sausai distiliacijai. Gamyklėlėje buvo pastatyta retorta, į kurią būdavo sukraunami susmulkinti pušiniai kelmai. Pabaigus pakrovimo darbus, pakurdavo gamyklos krosnis ir prasidėdavo sausos distiliacijos procesas, trukdavęs apie savaitę. Išgauta produkcija – derva – buvo vežama į Baltarusijoje esantį miestą Bobruiską, ten perdirbama.

Gauta produkcija buvo reikalinga karinei pramonei. Pasibaigus distiliacijai, krosnis būdavo užgesinama. Ataušus – išimama medžio anglis, kuri turėjo didelę paklausą visuomeninio maitinimo įmonėse. Ją naudodavo šašlykų kepimui. Šios gamyklos darbui vadovavo iš Viešvilės profesinės technikos mokyklos atėjęs meistras Feliksas Bačkys. Žaliavą, kelmus, ruožo rėžėjai raudavo vikšriniais traktoriumi ir į gamyklėlę pargabendavo chemijos ruožo automašinomis. Juos pakraudavo ir iškraudavo rankiniu būdu. Šie darbai būdavo atliekami rudens metu, kai baigdavosi medžių vegetacija ir sakai nustodavo bėgę.

Žiemą rėžėjai pasiruošdavo darbo barus kitam sezonui: skusdavo pušų žievę viršuje ir apačioje sakiniimo žaizdų, kad atėjus pavasariui būtų galima vėl išgauti sakus.

Chemijos ruože dirbo daug patyrusių ir gerų rėžėjų: Smaladaržio meistrijos rėžėjai Mankus, Stanevičius, Kazimieras Adomaitis, Viešvilės meistrijos Albinas Grigulis, Teodoras Kraftas, Gerchardas Tetmejeris, Nikolajus Prochorovas, Bronius Jesevičius, Krasnoznamenso meistrijos rėžėjas Vytautas Bastys ir daug kitų. Buhalterė miško chemijos ruože dirbo Nijolė Skridulienė.

Buvęs Jurbarko miško chemijos ruožo viršininkas Putinas Lebedžinskas.

Prisiminimai

Į miestelį prie Nemuno Viešvilę baigęs miškų inžinieriaus mokslus atvykau 1979 m. kovo mėnesį – buvau paskirtas Kauno miško chemijos ūkio Jurbarko ruožo Tauragės sakiniimo meistrijos meistras. Apsigyvenęs viename iš tada vadinamų „pramonės“ namų ir gavęs tarnybinių motociklą „Dnepr“ pradėjau pažinti su didžiuliais Viešvilės bei Trapėnų miškų pušynų masyvais. Jurbarko ruožo meistrijos plotai tęsėsi nuo pat tada buvusio Šilutės rajono (dabar Pagėgių savivaldybė – red.) iki dabartinės Kaliningrado (Karaliaučiaus – red.) srities Krasnoznamenso rajono. Kai reikėdavo vykti į Krasnoznamenso miškus, tekdavo vykti dviračiu ir persikėlus valtimi per Nemuną tęsti žygį dviračiu.

1984 m. vasario mėnesį buvau paskirtas Jurbarko ruožo viršininku. Po Kauno chemijos ūkio reorganizacijos Jurbarkui buvo priskirta ir Šilutės sakinimo meistrija. Be jos, ruožui priklausė jau minėta Tauragės meistrija – meistras Algirdas Neverauskas, Viešvilės – meistras Gintautas Sabonaitis, Smaliniškų – meistras Petras Babonas, Smaladaržio – meistras Petras Budrys, Dervos ir terpentino gamybos cechų – meistras Feliksas Bačkys. Įvairiais metais Jurbarko chemijos ruožas per sezoną surinkdavo po 200–300 tonų sākų ir pagamindavo tonas terpentino, dervos, medžio anglies. Miško chemijos ruože dirbo apie 65 darbuotojus. Buvome viena iš organizacijų, kuri ūkio būdu statėsi gyvenamuosius namus, juose rengėme savo darbuotojams butus. Todėl net ir naujai atėjusiems dirbti žmonėms suteikdavome gyvenamąjį plotą. Kauno chemijos ūkio Jurbarko ruože teturėjome tik du profesionalius statybininkus, todėl daugumą statybos ir remonto darbų atlikdavo po darbo ar išėiginėmis tie patys sakiniojai.

Įdomu prisiminti, jog buvome sustiprinto kariškių ir Jurbarko bei Šilutės KGB skyrių dėmesio zonoje. Kadangi sākai buvo svarbi karo pramonės žaliava (kanifolija – radijo siųstuvams ir t. t.), mūsų darbuotojai buvo „užbronzuoti“ nuo ėmimo pakartotiniams apmokymams. Jurbarko bei Šilutės KGB skyrių darbuotojus ir kariškius domino visi naujai atvykę dirbti, o ypač tie, kurie dirbdavo greta karinių bazių (zonoje). Aplinkinių rajonų KGB buvome įdomūs, nes Viešvilės apylinkėse veikė Jehovos liudytojų grupė. Tokių darbuotojų – Jehovos liudytojų buvo ir sakiniojų gretose.

Tuo laiku turėjome du sunkvežimius, kuriais gabendavome sākus į Alytaus chemijos gamyklą, vieną traktorių – sākų statinėms iš miško surinkti, autobusą, kuriuo vežiojome dalį žmonių į darbą. Geriausiai dirbantys vykti į darbą gaudavo motorinius dviračius. Ruožui priklausė sava benzino ir dyzelinio kuro pripylimo stotis.

Buvęs Jurbarko miško chemijos ruožo viršininkas Kęstutis Daškauskas.

Prisiminimai

Jurbarko miško chemijos ruožas priklausė Kauno miškų chemijos ūkiui. Kauno miško chemijos ūkis užėmė pusę Lietuvos, tai yra nuo Kāpčiamiesčio iki Palangos. Kita dalis nuo Kāpčiamiesčio link Baltarusijos priklausė Vilniaus miško chemijos ūkiui. Miško chemijos ruožai, išsidėstę po visus Lietuvos pušynus, vykdė sākų gavybą. Sākų gavybai tinkamų pušynų plotus paženklindavo miškotvarką vykdantys miškų ūkių darbuotojai. Pušynų, kol iš jų nebuvo išgauti sākai, nebuvo leidžiama kirsti. Miškotvarkininkų nurodytus dešimčiai metų sakinimui skirtus plotus miškų chemijos ūkio meistrijos perimdavo ir juose vykdavo sakinimo darbus. Iš kiekvieno miško pušynų ploto buvo stengiamasi gauti kiek galima daugiau naudos, kitaip tariant – pajamų. Ne paslaptis, kad iš kiekvieno sakinamų pušynų miško ploto per dešimtį metų išgautų sākų kaina buvo tris kartus didesnė negu to miško medienos vertė. Palyginimui reikia pasakyti, kad iš 15 ha miško pušynų už išgautus sākus gautos pajamos sudarė galimybę išlaikyti vieną darbo vietą ir pragyvenimą vienam rėžėjui, kuriais dirbo nuolatiniai darbininkai – vyrai. Tai buvo nelengvas darbas, tačiau nedaugelis jo „paragavęs“ likdavo dirbti ilgiau. Sākų sėmėjais paprastai dirbo sezoniniai darbininkai paaugliai ir moterys.

Siekiant įtraukti dirbančiuosius, buvo statomi žinybiniai butai. Darbininko šeimai tokį butą suteikdavo tol, kol jis dirbdavo. Darbininko šeimai buvo suteikiamas ne tik gyvenamasis plotas, bet ir žemės sklypas daržovėms auginti, ganykla bei šienaujamas plotas gyvuliams. Išėjusieji iš darbo turėdavo išsikelti iš žinybinio buto. Darbininkai saugodavo savo darbo vietas. Daugelis jų daug metų dirbo vienoje darbovietėje.

Gaminant sakus, susidarė tolimesnė darbų grandinė: reikėjo sakus iš sakinamų pušynų išgabenti, nuvežti į sakų perdirbimo gamyklą, kuri buvo Alytuje. Gamykloje perdirbdavo pušų sakus ne vien surinktus Lietuvoje, sakus veždavo ir iš Latvijos bei Estijos respublikų. Iš perdirbtos produkcijos gamindavo įvairius skiediklius, lakus, antikoroziinius mišinius ir kt. Kanifolija buvo naudojama popieriaus gamyboje, batų tepalams, kosmetikos priemonėms, vaistų pramonėje, net sprogstamosioms medžiagoms. Pušų sakai buvo brangesnė produkcija už grūdus, pieno produktus ar cukrų. O kur dar medienos vertė? Taigi buvo neskubama kuo greičiau už medieną paimti pinigus, o stengtasi kuo pelningiau išnaudoti visą sakinamų pušynų miško plotą, gauti iš jo kuo didesnę naudą.

Šiandieną į tai nekreipiama dėmesio. Pušynai nesakinami, mediena išvežama neapdirbta kaip žaliava – tai neša didžiulius nuostolius. Be to, sunaikintos darbo vietos, klesti bedarbystė, mokamos socialinės pašalpos.

Buvęs Jurbarko miško chemijos ruožo Sudargo sakinio meistris
meistras Petras Babonas.

Jurbarko miškų urėdijos Kaskalnio miškai ir jų ekologiniai savitumai

Vytautas Jurgis Valenta

Jurbarko miškų urėdijos miškų geomorfologiniai savitumai

Jurbarko urėdijos miškingumas sudaro per 33 proc. ir vienam gyventojui tenka apie 1,1 ha. Iš tikrųjų, keliaujant nuo Jurbarko iki Klaipėdos atrodo, kad keliauji nesibaigiančiais didelio produktyvumo miškais. Urėdijos miškai yra išsidėstę Nėmuno žemupio lygumoje. Jie yra grynai medynai arba su priemaiša lapuočių medžių.

Visa žemupio teritorija, atsižvelgiant į paviršiaus sandarą, yra suskirstyta į 13 mikrorajonų (1). Iš jų penkiuose mikrorajonuose – Jūros žemupio (Norkáičiai, Mōciškės), Eŗžvilko–Stakių, Smaliniņku, Veliuonōs ir Dubýsos žemupio – yra Jurbarko miškų urėdijos miškai. Detaliau aptarsime Smalininkų mikrorajoną, kuriame telkiasi ir Kaskalnio miškai. Smalininkų mikrorajonas apima senovinę Nemuno smėlingą deltą žemiausiame (30–40 m) reljefo lygyje. Šiame mikrorajone labai retas upelių tinklas, tačiau didelės gruntinio vandens atsargos. Takoskyrose gruntinis vanduo išeina į paviršių ir sukelia pelkėjimą. Didžioji mikrorajono dalis užimta miškų. Dirbami laukai įsiterpia tik želdinių pakraščiuose. Mikrorajonas susideda iš trijų besikaitaliojančių vietovaizdžių. Mikrorajone yra Laukesōs pelkė, kurios plotas siekia 20 km². Jis susidarė užpelkėjus smėlingai, o centre juostuotajai molių lygumai (1, 6).

Mikrorajone yra ir kita, biologiniu požiūriu įdomi Artōsios pelkė. Ji užima 10,7 km². Vidurinėje mikrorajono dalyje yra stačiai ir smulkiai kalvotos gūbriuotos smėlingos lygumos, sudarančios žemyninių kopų plotus. Jose išskiriami trys arealai. Didžiausias jų yra į šiaurę nuo Viešvilės ir apaugęs Kaskalnio mišku. Čia vyrauja pasagiškos ir parabolinės kopos, kurių šlaitai yra labai statūs. Mažesni kopų plotai yra mikrorajono šiaurės vakarinėje dalyje ties Šakalinė ir rytuose Šventōsios upelio ir Mituvōs takoskyrose, tarp Žirniškių ir Jakýmiškių. Žemyninių kopų kaimynystėje visur matomas smulkiai banguotas vietovaizdis, kuris susideda iš tankiai išsidėsčiusių bangų, kauburių ir gūbrių, besikaitaliojančių su lygumų aikštelėmis (3, 5).

Jurbarko miškų urėdija

Jurbarko miškų urėdija įkurta 1933 m. Tarybiniais metais ji buvo vadinama miškų ūkiu. Lietuvos nepriklausomybės metais šiai institucijai buvo grąžintas ankstesnis pavadinimas – urėdija. Jos veikla reglamentuota Lietuvos Respublikos įstatymais ir vyriausybės norminiais aktais. Jurbarko urėdijoje, kaip ir visoje respublikoje, vyksta miškų privatizavimas. Pažymėtina, kad privatūs miškų plotai įsiterpia į valstybinius miškus, suskaldo juos ir privatūs savininkai ne visada laikosi normalaus ūkio taisyklių. Šie plotai dažnai tampa kenksmingų vabzdžių ir ligų židiniai. Juose nevykdomos sanitarinės miško apsaugos priemonės. Tai kelia pavojų greta augantiems valstybiniais miškams.

Urėdijos veiklą nusako jos padalinių struktūra. Joje yra 11 girininkijų, medelynas, transporto ir medienos gamybos baras. Vidutinis girininkijos plotas 3 161 ha. Girininkijai pavaldžios yra eiguvos. Vyraujanti medžių rūšis urėdijoje yra pušis, antroje vietoje eglė. Miškų ekologinę būklę atspindi jų padalinimas į grupes. Urėdijoje I grupės (rezervatinių) miškų nėra. Pagrindinę dalį sudaro IV grupės miškai. Trečioje vietoje yra II grupės – specialios paskirties miškai. Vyrauja pusamžiai pušynai, eglynai, uosynai ir pribreštantys beržynai, juodalksnynai bei brandūs drebulynai ir baltalksnynai. Pušynai ir eglynai yra II boniteto, o kiti medynai I boniteto.

Atkuriant miškus labai svarbus yra savaiminis žėlimas. Tokios kultūros yra atsparesnės negeistinių veiksnių poveikiui. Urėdijoje nemažai yra medžiojamosios faunos: briedžių, elnių, stirnų, šernų. Jų skaičius yra reguliuojamas, nes dažna žala kenkia želdiniams (2, 4).

Jurbarko urėdijos miškų sanitarinė būklė

Miškai dažnai pažeidžiami įvairių žalingų vabzdžių, vadinamų miškų kenkėjais, ir ligų sukėlėjų. Jie yra labai reikšmingi auginant mišką įvairiai produkcijai gauti ir gamtosaugai. Miškas yra labai vertingas kraštovaizdžio elementas ir rekreaciniu požiūriu. Tačiau nereti atvejai, kada miškai jau nuo jų įveisimo iki nukirtimo žalojami miško kenkėjų. Jie pagal veikimo trukmę ir aptikimo dažnumą mūsų yra padalyti į dvi grupes. Pirmajai grupei priklauso kenkėjai, kurių židiniai randami kasmet, tik kinta jų išsidėstymo vietos, o antrajai grupei priklauso kenkėjai, kurie aptinkami periodiškai, o vėliau laikosi tik rezervacijos vietose (7).

Pirmajai grupei priklauso visi *Hylobius* genties straubliukai. Jų pagrindinė daroma žala yra želdiniuose ir žėliniuose, esančiuose šviežiose pirmų metų spygliuočių kirtavietėse. Tokių židinių gausu visos respublikos buvusiuose spygliuočių medynuose. Šiai grupei priklauso ir evetrijos bei pušinė požievinė blakė. Žalingi yra ir liemenų kenkėjai – kinivarpos, ūsuočiai, smaliukai – pušynams, o ypač eglynams. Pastaruosius labai žaloja ir dažnai aptinkamas žievėgraužis tipografas (*Ips typographus* L.).

Antrajai grupei priklauso spyglius ir lapus graužiantys vabzdžiai. Jų židiniai Lietuvoje pasikartoja laiks nuo laiko. Jurbarko urėdijoje netolimoje praeityje buvo labai išplitęs verpikas vienuolis (*Ocneria monacha* L.). Prieš kenkėjus taikomos profilaktinės ir naikinamosios kovos priemonės. Be to, vykdomas jų būklės monitoringas.

Kaskalnio miškai yra jaunuolynų amžiaus grupės. Atlikus jų sanitarinės būklės tyrimus buvo konstatuota, kad ji yra gera. Tikėtasi rasti ūgliagraužių ir pušinės požievinės blakės židinius. Tačiau Kaskalnio pušynų sanitarinė būklė yra gera. Tiesa, pavienių kenkėjų pažeidimų pasitaiko. Jaunuolynas auga normaliai, formuojasi pušynas ir ateityje susidarys normalus medynas. Tai lemia, matyt, ekologinės sąlygos, kurios yra palankios augti pušynui ir nepalankios kenksmingiems vabzdžiams (7).

Literatūra

1. Basalykas A. *Lietuvos TSR fizinė geografija*, II dalis, Vilnius, 1965.
2. Jurbarko miškų urėdijos inventORIZACINIAI kūriniai, ūkinės veiklos dokumentai, 1989.
3. Lietuvos miškų statistika, 1998 m. sausio 1 d.
4. *Lietuvos valstybiniai miškai*, Vilnius, 1998.
5. Valenta V., Stalgys M. *Jurbarko miškų urėdijos bioekologinė ir ekonominė analizė* (mokslinis pranešimas), Vilnius, 2003.
6. Česnulevičius A. *Geomorfologija*, Vilnius, 1998.
7. Valenta V. *Jurbarko miškų urėdijos miškų geomorfologinė ir ekogeografinė analizė* (2003 metų mokslinė ataskaita), Vilniaus universitetas, Vilnius, 2003.

Elninių žvėrių populiacijos tyrimas Jurbarko rajono savivaldybėje

Linas Lingaitis

Aleksandro Stulginskio universitetas

Įvadas

Medžioklė, dar paleolite tapusi pragyvenimo šaltiniu, išsilaikė iki mūsų dienų. Nežinodami geležies, žmonės medžioklės įrankius dirbinosi iš žvėrių kaulų. Mezolito ir neolito stovyklavietėse bei piliakalniuose archeologai atkasė kaulinių durklių, ietgalių, strėlių antgalių, net kirvių, pasidirbdintų iš briedžių, tauriųjų elnių kaulų ir ragų. Įvairiuose piliakalniuose aptikta barsukų, stumbrų, šernų, briedžių, elnių ir kitų žvėrių kaulų. Iš to matyti, kad kadaise žvėrių mėsa pranoko augalinį maistą (*Isokas, 1979*).

Taisyklingos medžioklės Lietuvoje pradžia galima laikyti XVI a. antrąją pusę, kai buvo suformuotos medžioklės taisyklės. Jos gynė stambių žemvaldžių interesus. Medžioklės taisyklės buvo Lietuvos Statute. Pirmajame Statute 1529 m., Antrajame 1566 m., Trečiajame 1588 m., Valakų reformos įstatyme 1557 m. ir Knyšino karališkųjų girininkų nuostatuose buvo išdėstyti pagrindiniai principai – medžioklės terminai ir medžioklės plotų ribos. Už neteisėtą medžioklę buvo numatytos didelės piniginės baudos ir laisvės atėmimas. 1871 m. priimtas pirmasis Lietuvos medžioklės įstatymas. Jame pirmą kartą Lietuvos medžioklės istorijoje fauna buvo suskirstyta į stambiają ir smulkiąją. 1886 m. išleidžiamas antrasis Lietuvos medžioklės įstatymas, kuris galiojo iki 1920 metų. Labai didelį indėlį Lietuvos medžioklės kultūrai davė prof. T. Ivanauskas kartu su būriu bendraminčių. 1921 m. jie Lietuvoje įkūrė Taisyklingos medžioklės ir žūklės draugiją. 1925 m. (*Isokas, 1979*) buvo priimtas naujas Lietuvos medžioklės įstatymas. 2002 m. Seimas priėmė naują Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymą, o 2010 m. priimtos naujausios medžioklės Lietuvos Respublikoje taisyklės.

Pokario metais ypač svarbiu medžiojamuoju objektu tapo kanopiniai žvėrys, todėl Lietuvoje nemažai imta tyrinėti jų biologija, morfologija ir ekologija atsižvelgiant į kultūrinio kraštovaizdžio aplinkybes (*Pėtelis, 1986, 1996, 1997, 2001, 2002; Padaiga, 1987, 1996, 1998; Bluzma, 1988; Kamičaitis 1988; Padaiga, Petružis, Belova 1994; Baleišis ir kt., 1998, 2003*). Pirmąjį žingsnį ekosisteminės medžioklėtyros plėtojime žengė JAV miškininkas prof. A. Leopoldas, 1933 m. išleidęs didelės apimties veikalą „Medžioklės ūkis“. Jis laikomas klasikiniu veikalu ir iki šių dienų neprarado savo vertės. Čia pirmą kartą pateiktas aplinkos talpumo medžiojamiesiems gyvūnams terminas (*carrying capacity*) (*Padaiga, 1996*). Teritorijos talpa – jos savybė išlaikyti tam tikrą kiekvienos rūšies gyvūnų skaičių ploto vienetu (*Leopold, 1933*). Teritorijos talpą apibūdina atskirų rūšių skaičius, sugebėjimas išgyventi (maistas ir pačios teritorijos dydis). Teritorijos talpą taip pat nusako ir gyvenamosios aplinkos gerumas ir produktyvumas. Kuo didesnė teritorijos talpa, tuo yra aukštesnis jos bonitetas, parodantis gyvenamosios aplinkos kokybę ir produktyvumą (*Sasnauskas, 1972*). Talpumas gali kisti priklausomai nuo natūralių pašarų išteklių nestabilumo ir kitų teritorijos savybių. Atitinkamai nukreiptos priemonės gali keisti gamtinį

potencialų teritorijos talpumą (*Padaiga, 1996*). Talpa siejama su J. Libicho minimumo dėsniu, t. y. ji dažnai priklauso nuo to aplinkos faktoriaus, kuris tarp kitų faktorių yra minimumas. Lietuvoje elniniams žvėrimis šis minimumas yra pašarų kiekis žiemos ganyklose. Būtent žiemą yra daroma didžiausia elninių žvėrių žala miško kultūroms, todėl Lietuvoje kasmet ir yra nustatinėjamas elninių žvėrių daromas neigiamas poveikis miško želdiniams, žėliniams, medynams. Elninių žvėrių daromas neigiamas poveikis miško želdiniams, žėliniams yra nustatomas pagal „Elninių žvėrių daromo neigiamo poveikio miško želdiniams, žėliniams vertinimo metodiką“ (*Žin., 2001, nr. 20–677*), kurios vertinimo tikslas – atsitiktinės atrankos metodu atrinkti elninių žvėrių (*briedžių, tauriųjų elnių, danielių, stirnų*) potencialiai pažeidžiamus miško sklypus ir juose įvertinti šių žvėrių miško želdiniams, žėliniams daromą neigiamą poveikį laupant žievę, skabant ūglius bei šio poveikio pokytį.

Lietuvos medžiojamųjų gyvūnų tankumas lapuočių su eglėmis miškuose yra 3–4 kartus didesnis, palyginti su spygliuočių miškais, kuriuose apsauginės sąlygos geriausios. Geriausiomis apsauginėmis sąlygomis pasižymi miškai, krūmynai ir laukų apsauginiai želdiniai. Jie saugo medžiojamuosius gyvūnus nuo karščių, šalčių, vėjų, kritulių, sumažina trikdymo faktorių (*Padaiga, 1996*).

Oficiali žvėrių apskaita Lietuvoje pradėta tik 4-ojo šio amžiaus dešimtmėčio viduryje ir tik valstybės miškuose. Iš publikuotos įvairių autorių medžiagos aišku, kad beveik visų žvėrių kiekis didėjo, nors stambiųjų kanopinių dar buvo nedaug (1939 m. *briedžių – 333 vnt., elnių – 190 vnt., stirnų – 34 669 vnt.*), o jau pokario metais elninių žvėrių skaičius smarkiai išaugo, taip pat padidėjo ir jų sumedžiojimas. 1969 m. sumedžiota 810 briedžių (*iš jų 460 patinų*), 5 150 stirnų (*iš jų 2 540 patinų*). 1974 m. medžiotojų ir žvejų draugijos iniciatyva buvo pradėti rinkti duomenys apie elninių žvėrių ragų išsivystymą priklausomai nuo amžiaus. Remiantis 1975–1976 m. vykusių apžiūrų duomenimis buvo paruošti elninių žvėrių atrankinės medžioklės metodiniai nurodymai (*Navasaitis, Pėtelis, 1998*).

Medžioklę reikėtų traktuoti kaip aplinkos apsaugos ir nacionalinės kultūros dalį, užtikrinančią medžiojamųjų gyvūnų racionalų naudojimą, apsaugą ir globą, vadovaujantis ekologijos, kultūrinių tradicijų ir racionalaus žemės, miškų ir vandens išteklių naudojimo reikalavimais (*Navasaitis, Pėtelis, 1998*). Norint sumažinti medžiojamųjų gyvūnų sukeltus nepalankius veiksnius ekosistemų gyvybingumui bei tvarumui, reikia išsamiai ištirti medžiojamosios faunos būklę, nustatant tokius rodiklius kaip populiacijų tankis, amžiaus ir lyčių struktūra, pasiskirstymas teritorijoje, plėšrūnų ir aukų santykis, elninių žvėrių žiemos ganyklų būklė.

Elninių žvėrių populiacijos, jų kokybė, santykis su aplinka atskiruose Lietuvos regionuose skiriasi. Todėl labai didelę reikšmę turi atskirų regionų elninių žvėrių populiacijų parametrų bei santykio su aplinka nagrinėjimas (*Padaiga, 1996*).

Darbo tikslas – išnagrinėti Jurbarko rajono savivaldybės teritorijoje gyvenančių elninių žvėrių populiacijų būklę, nustatyti jos pokyčius bei įvertinti daromą įtaką miškui.

Darbo objektas – Jurbarko rajono savivaldybės teritorijoje gyvenančių elninių žvėrių populiacijos.

Raktažodžiai: elniniai žvėrys, Jurbarko rajono savivaldybė, tankis, gausa, atrankinė medžioklė.

Bendra apžvalga

Medžiojamieji gyvūnai ir jų gyvenamoji aplinka sudaro visumą – bio-geocenozę arba ekosistemą, kurios gyvybingumas, stabilumas priklauso nuo jos įvairovės – mažėjant rūšių įvairovei sistema tampa pažeidžiamesnė (*Wilson, 1988; Ricklef, 1990 ir kt.*). Gyvūnų rūšinė įvairovė ir gausa tiesiogiai priklauso nuo gyvenamosios aplinkos įvairumo. Biotopuose, kuriuose sau tinkamas sąlygas randa rūšys, turinčios skirtingus ekologinius poreikius, formuojasi turtingesnės bioįvairovės bendrijos. Esant skurdžioms ir monotoniškoms aplinkos sąlygoms formuojasi bendrijos su mažesne rūšine įvairove ir didesne atskirų individų gausa (*Чернова, Былова, 1988*). Teritorijos talpa priklauso nuo to, kiek atskirų gyvūnų rūšių gali lengvai pramisti joje. Teritorijos talpa nėra pastovus dydis, ji kinta priklausomai nuo biotopų kaitos ir sukcesijų. Kryptingomis biotechninėmis priemonėmis teritorijos gamtinę talpą galima padidinti (*Padaiga, 1996*). A. Basalykas (1977) išskyrė devynis kraštovaizdžio tipus, sujungtus į keturias grupes: molingas lygumas, smėlingas lygumas, kalvotas morenines aukštumas ir pajūrio lygumas, jos buvo pritaikytos žinduolių gyvenamajai aplinkai apibūdinti. Miškų tipai pagal palankumą kanopiniams žvėrimis išsidėsto taip: lapuočių miškai su eglėmis, mišrūs eglių – lapuočių miškai, toliau – pušynai su eglėmis ir grynai pušynai. Teritorijos miškingumas taip pat turi įtakos populiacijų gausai ir tankiui. Stirnoms palankiausios sąlygos yra nedidelio miškingumo (*iki 15–20 %*), elniams – vidutinio (*21–30 %*) ir briedžiams – didesnio kaip vidutinis miškingumas ($\geq 30 %$) rajonuose (*Padaiga, 1996*). Elninių žvėrių poveikį miško ekosistemoms būtina kontroliuoti, nes gali kilti grėsmė išnykti kai kurioms pagrindinėms medžių rūšims. Būtina sumažinti elninių žvėrių tankį iki minimalaus, nes šiems būdinga pakartotinė žvėrių mityba galutinai eliminuoja iš miško sudėties vartojamąsias rūšis, kas neigiamai veikia miško bioįvairovę (*Belova, 2001*). Nualinę žiemos ganyklas miškuose, elniai ir stirnos ganosi žemės ūkio naudmenose ir jų kaimenės, peraugusios miškų pašarinę talpumą, toliau gausėja žemės ūkio naudmenų sąskaita. Kaimenės reguliavimą reikia pradėti pagal realų metinį prieaugį: stirnoms – 20 %, tauriesiems elniams – 18–25 %, briedžiams – 24 %.

Tankis yra vienas svarbiausių populiacijos būklės rodiklių. Nuo to priklauso populiacijos gausos dinamika. Gyvūnų populiacijos tankiui viršijus ekologinio tankio ribą, mažėja gyvūnų vislumas ir imigracija, didėja mirtingumas ir emigracija. Gyvūnai gali reaguoti labai pavėluotai į teritorijos talpumo viršijimą ir taip prarasti galimybę išgyventi tam tikroje teritorijoje (*Padaiga, 1996*). Absolūtus ir santykinis tauriųjų elnių skaičius jų gyvenamoje teritorijoje yra svarbiausias šių žvėrių bandos rodiklis. Elninių žvėrių bandos tankis daugiausia lemia jų mitybos sąlygas, veisimosi intensyvumą, bandos struktūrą ir sveikatingumą. Kai žvėrių bandos tankis mažas, neįmanoma organizuoti racionalios jų medžioklės ir selekcijos. Nenaudingas ir per didelis jų skaičius, nes tuomet nualinamos natūralios

žvėrių ganyklos, jie blogiau auga, dažniau serga, menkėja trofėjų kokybė. Nustatyti tinkamiausią bandos tankį skirtinguose miškuose yra nelengva, nes jį pirmiausiai lemia pašarų atsargos ir leistinas miško bei žemės ūkio kultūrų pažeidimas (*Baleišis, Bluzma, Lekavičius ir kt., 1998*).

Skiriamos kelios medžiojamųjų gyvūnų tankio kategorijos: minimalus, ūkiškai leistinas (*tikslingas*) ir ekologinis tankumas. Ūkiškai leistinas medžiojamųjų gyvūnų tankumas yra toks, kuriam esant gyvūnai teritorijoje yra pasiskirstę netolygiai ir jiems būdingų natūralių pašarų suvartojimas neviršija leistinų ribų, o neigiamas poveikis aplinkai, miškų ir žemės ūkiui yra ūkiškai nereikšmingas. Medžiojamųjų gyvūnų ekologinio tankumo riba yra toks jų tankumas, kai gyvūnai įsisavina visą teritoriją ir jiems būdingų natūralių pašarų poreikiai yra didesni už išteklius, o neigiamas gyvūnų poveikis aplinkai, miškų ir žemės ūkiui viršija leistinas ribas (*Padaiga, 1996*). Miškų ir žemės ūkiui yra priimtinas ūkiškai leistinas medžiojamųjų gyvūnų tankumas, o medžioklės ūkis dažniausiai siekia ekologinio jų tankumo. Šis prieštaravimas turi būti sprendžiamas diferencijuotai, atsižvelgiant į miškų ūkio specializaciją ir žemės ūkio interesus (*Kairiūkštis, Padaiga, 1983*).

Kai populiacija intensyviai auga, tuomet stirnų jauniklių prieauglis (*jauniklių skaičius žiemos pabaigoje*) sudaro apie 32 %, o esant stabiliai populiacijai jauniklių prieauglis sudaro apie 20 %. Mažėjant populiacijai prieauglis sumažėja iki 10–15 %. Stirnų gausumą Lietuvoje nuo seniausių laikų lėmė tiek gamtiniai, tiek antropogeniniai veiksniai (*Baleišis, Bluzma, Balčiauskas, 1998*). Medžiojamųjų gyvūnų elementarių populiacijų gausumą bei tankumą subalansuoti su apgyvendintų teritorijų talpumu galima tik vykdant jų teritorinį, kiekybinį ir kokybinį valdymą (*Padaiga, 1996*). Didžiausia leistina elninių žvėrių gausa apskaičiuota atsižvelgiant į miško medžioklės plotų pasiskirstymą pagal medynų mišrumą ir vadovaujantis didžiausio leistino elninių žvėrių tankumo miškuose orientacinėmis normomis, kurios patvirtintos 2005 m. kovo 21 d. Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įsakymu Nr. D1-162 „Medžioklės tvarkos projektų rengimo, derinimo, teikimo tvirtinti ir tvirtinimo tvarkos aprašas“. Jame pateiktos didžiausios leistino elninių žvėrių tankumo miškuose orientacinės normos matyti 1.1 lentelėje.

Minimali elninių žvėrių gausa ir didžiausio leistino elninių žvėrių tankumo miškuose normos 1 000 ha biotopo elnių plotuose turi būti ne mažiau kaip 5 taurieji elniai, o stirnų plotuose turi būti ne mažiau 10 stirnų 100 ha biotopo. Jei žvėrių būtų mažiau, šių žvėrių medžiojimas tuose medžioklės plotuose turėtų būti nutrauktas.

1 lentelė

Didžiausio ir mažiausio elninių žvėrių tankumo miškuose orientacinės normos

Miško tipai	Mažiausias leistinas tankis 1 000 ha miško			Didžiausias leistinas tankis 1 000 ha miško		
	briedžiai	taurieji elniai	stirnos	briedžiai	taurieji elniai	stirnos
Lapuočių ir mišrūs lapuočių su spygliuočiais medynai (vyrauja garšvinės ir vikšvinės įvairiažolės miško tipų serijos)	2	5	10	4	15	55

(tęsinys)

Miško tipai	Mažiausias leistinas tankis 1 000 ha miško			Didžiausias leistinas tankis 1 000 ha miško		
	briedžiai	taurieji elniai	stirnos	briedžiai	taurieji elniai	stirnos
Mišrūs spygliuočių medynai su lapuočiais (vyrauja kiškiakopūstinės-mėlyninės miško tipų serijos)	2	5	10	3	12	45
Mišrūs spygliuočių medynai su nežymia lapuočių priemaiša (vyrauja brukninės-mėlyninės miško tipų serijos)	2	5	10	2	12	35
Gryni pušynai (vyrauja kerpinės ir brukninės miško tipų serijos)	2	5	10	1	6	15

Pastabos:

1. Miškuose, kuriuose gyvena visos trys elninių žvėrių rūšys, nurodytas tauriųjų elnių tankis yra leistinas tik atitinkamai sumažinus briedžių ir stirnų tankį ir atvirkščiai. Skaičiavimui naudojami ekvivalentai: 1 briedžius = 3 elniais; 1 elnias = 4 stirnomis. Jei miškuose iš elninių žvėrių kartu gyvena tik briedžiai ir stirnos (tauriųjų elnių nėra), mažinti leistino kurios nors iš šių žvėrių rūšių tankumo nereikia.

2. Laukų izoliuotiems, mažesniems kaip 300 ha miškams, nutolusiems nuo didesnių kaip 300–500 ha ploto miškų daugiau kaip 1 km, šernų, tauriųjų elnių ir briedžių leistinas tankis neskaiciuojamas.

3. Iki 300 ha ploto miškuose leistinas stirnų tankis padidinamas 2 kartus.

Medžiojamųjų gyvūnų tankis gali būti: minimalus, ūkiškai leistinas arba tikslingas ir ekologinis (2 *lentelė*). Medžiojamųjų gyvūnų tankio kategorijos priklauso nuo ūkininkavimo tikslų toje teritorijoje. Ekologiniu požiūriu svarbu, kad tankis neviršytų ekosistemų ekologinės talpos, taip pat nenukristų žemiau minimalaus leistino (*Padaiga, 1969, 1994*).

Elninių žvėrių pasiskirstymas pagal amžių lemia bandos prieaugio dydį, medžioklės laimikių kokybę. Tinkamai medžiojant galima suformuoti optimalią bandos struktūrą, o medžiojant be atrankos galima ją „pagadinti“ (*Baleišis, Bluzma, Lekavičius, 1998*). Atrankinių medžioklių tikslas yra gerinti bei išlaikyti bandos kokybę ir kartu siekti, kad žvėrys išaugintų geresnių trofėjų (*Navasaitis, Pėtelis, 1998*).

Dabartinių **briedžių** (*Alces alces*) kaulų liekanos Eurazijoje žinomos tik iš vidurinio pleistoceno sluoksnių, kurių amžius 100–150 tūkst. metų. Iki XIX a. briedžiai Lietuvoje dar buvo dažni žvėrys. Beatodairiškai medžiojant ir kertant miškus po baudžiavos panaikinimo ir po juodligės epidemijos Pabaltijyje ir Rytprūsijoje 1866 ir 1885 m. briedžių itin sumažėjo. 1914 m. Lietuvoje buvo vos daugiau kaip tūkstantis briedžių, 1920 m. apie 25 briedžiai. 1932 m. prof. T. Ivanausko iniciatyva Lietuvoje suorganizavus pirmąją briedžių apskaitą, buvo suskaičiuota 124 žvėrys (*Jurbarko rajone – 17*). Daugiausia briedžių buvo 1973 m. (9 900), 1997 m. Lietuvoje suskaičiuota 3 830 briedžių, o jų vidutinis tankumas buvo 2 vnt./1 000 ha (*Baleišis, Bluzma, Balčiauskas, 1998*).

Taurieji elniai (*Cervus elephus*) Rytų Pabaltijyje gyveno jau ankstyvajame holocene. Vėliau šių žvėrių šiaurinė išplitimo riba atsitraukė į pietus, tačiau jų

Lietuvoje dar gausu iki antrojo tūkstantmečio vidurio. Vėliau elniai Lietuvoje išnyko, nes 1783 m. Lenkijos ir Lietuvos žvėrių sąrašuose minima, kad taurieji elniai yra įprasti žvėrys, o jau 1830 m. nurodyta, kad šių žvėrių Lietuvoje neaptinkama. Pirmieji taurieji elniai reaklimatizuoti Žagarės miškuose. Į Jurbarko miškus elniai atklydo per Antrąjį pasaulinį karą ar pirmaisiais metais po jo iš Karaliaučiaus krašto. 1951 m. Karšuvos girioje ir kituose rajono miškuose suskaičiuota 15 elnių, nors tais metais jų buvo du kartus daugiau, nes dar tiek pat elnių buvo palaikyti danieliais (*Baleišis, Bluzma, Balčiauskas, 1998*).

Didžiausią žalą Karšuvos girioje ir mažesniuose rajono miškuose elniai padaro kietųjų lapuočių medynams nulaupydami žievę bei spygliuočių jaunuolynams nuskabydami viršūninius pumpurus. Kultūrų apsaugai naudojami repelentai, aptveriami plotai, kietųjų lapuočių medeliai apgaubiami specialiais gaubtais.

Stirna (*Capreolus capreolus*) yra paplitusi Europoje, išskyrus šiaurinius rajonus. Stirnos mėgsta nedidelius mišrius ar lapuočių miškus, krūmynus, aukšta žole apaugusius plotus. Mažiausiai tinka dideli sausi pušynai. Vasarą stirnos gyvena pavieniui ir sėsliai. Patelės laikosi nuošalesnėse vietose su jaunikliais, ten, kur patogiau slapstytis, o vėliau persikelia, kur geresnės maitinimosi sąlygos. Per rują kuriam laikui jauniklius palieka vienus. Patinai užsiima nuo pavasario keliolikos hektarų dydžio teritorijas, kurias gina nuo kitų patinų, jas žymi nutrindami nuo medelių žievę, kapstydami žemę, ant krūmų ir žemės palikdami specifinį odos liaukų kvapą. Žiemą stirnos laikosi būreliais, klaidžiodamos ir ieškodamos geresnių mitybos sąlygų. Patinai laikosi atskirai ar pavieniui (*Medžiotojo vadovas, 1996*).

Minimalus stirnos medelių bei krūmų teikiamų pašarų poreikis yra apie 130 kg per žiemą (*Padaiga, 1996*).

Miško augalus pažeidžia laukiniai gyvūnai. Pažeidimai pirmiausia susilpnina augalus, nes pažeidžiami gyvybiškai svarbūs organai (*ūgliai, pumpurai*) ar audiniai (*žievė, mediena*), antra – sudaro palankias sąlygas infekcijoms plisti (*LŽŪU nuotolinio mokymosi mini studija*).

Tarp elninių (*Cervidae*) stirna (*Capreolus capreolus*) ir elnias (*Cervus elaphus*) skiriami prie žoline augalija, krūmais ir medžiais mintančių gyvūnų, o briedis (*Alces alces*) – dendrofagu, arba mintančių medžiais ir krūmais. Žiemos ganyklose skabydami medžių ir krūmų ūglius ir laupydami žievę šie žvėrys kenkia miško jaunuolynams, pomiškiui. Gryniems pušynams stirnos žalos nepadarą, o elniai ir briedžiai pažeidžia pušų pomiškį ir želdinius. Pušnyuose su eglėmis stirnos, elniai ir ypač briedžiai pažeidžia pušų pomiškį ir želdinius, o mišriuose eglų – lapuočių miškuose – ažuolų, uosių ir eglų pomiškį, želdinius ir medynus, taip pat drebulių pomiškį ir jaunuolynus.

Tarp pagrindinius žiemos pašarus teikiančių (uosių, ažuolų, ievų, šermukšnių, šalteksnių), negausių, bet labai mėgstamų (*klevų, obelių, kriaušių, ožekšnių, gluosnių, putinų, serbentų*) ir nemėgstamų (*baltalksnių, eglų, beržų, sausmedžių, liepų*) medžių bei krūmų ūglių skabymo intensyvumo ir stirnų bei elnių tankio yra tiesioginis ryšys. Jei stirnos ir elniai intensyviai minta baltalksnių, beržų, sausmedžių ir eglų ūgliais, vadinasi, jų tankis yra didelis ir jiems trūksta pagrindinius pašarus teikiančių medžių ir krūmų ūglių. Tarp pušų, drebulių ūglių skabymo intensyvumo ir šių rūšių medžių gausos briedžių žiemos ganyklose yra atvirkštinis,

o tarp atsitiktinai miške aptinkamų rūšių (*gluosnių, šermukšnių, šaltekšnių ir kt.*) ir briedžių tankio – tiesioginis ryšys. Jei briedžiai labai intensyviai skabo beržų ūglius, vadinasi, jų tankis žiemos ganyklose yra didelis ir jiems trūksta mėgstamų pašarų (*LŽŪU nuotolinio mokymosi mini studija*).

Želdinių ir medynų pažeidimo laipsnis taip pat priklauso nuo to, kokio dydžio žvėrių bandos juose ganosi. Stirnos ir ypač briedžiai, kaip medėdžiai žvėrys, didelėmis bandomis nesilaiko. Kitaip jie labai greitai sunaikintų savo žiemos ganyklas. Į didesnes bandas susiburia elniai, bet medžiai jų mitybos racione sudaro mažesnę dalį.

Elninių žvėrių įtaka pagrindinių medžių rūšių jaunuolynams atželti susijusi su medelių taksacinių rodiklių ir ūglių prieaugio sumažėjimu, kuris priklauso nuo viršūninių ūglių skabymo įvairiais metais pasikartojimo ir prarasto menturinių (*šoninių*) ūglių skaičiaus. Tai lemia asimiliacinio aparato sumažėjimas ir energijos nuostoliai nuskabytiems ūgliams ataugti.

Didžiausią žalą skabant ūglius stirnos padaro spygliuočių želdiniams iki 3 metų, elniai – iki 5-erių, briedžiai – nuo 3 iki 10. Vėliau briedžiai, nebepasiekdami pušaičių viršūnių, pradeda jas laužyti ir ilgametės jų apsaugos repelentais teigiami rezultatai kai kuriuose sklypuose neretai tampa nuliniai.

Pažeidžiamiausi yra spygliuočių jaunuolynai, nes Lietuvoje sodinami daugiausiai būtent pušies ir eglės kultūrų plotai. Gryniems pušynams stirnos žalos nepadaro, o elniai ir briedžiai pažeidžia pušų pomiškį ir želdinius. Pušnyuose su eglėmis stirnos, elniai ir ypač briedžiai pažeidžia pušų pomiškį ir želdinius, o mišriuose eglių – lapuočių miškuose – ažuolų, uosių ir eglių pomiškį, želdinius ir medynus, taip pat drebulių pomiškį ir jaunuolynus.

Stirnos ir elniai daugiau medžių bei krūmų nuskabo ir žieves nulaupo, kai būna storesnis sniego sluoksnis ir mažiau kitų prieinamų pašarų (*krūmokšnių, žiemkenčių želmenų ir kt.*). Briedžių mitybos racionui gili sniego danga didesnės įtakos neturi, tačiau tada daugiau jų susiburia pušų želdiniuose bei kituose medynuose, kuriuose gausu natūralių pašarų.

Tyrimo metodai

Elninių žvėrių apskaitos metodai

Gyvūnų gausumo nustatymas, t. y. tiksli gyvūnų apskaita, – vienas svarbiausių intensyvaus medžioklės ūkio organizavimo faktorių. Apskaitos būdai skirstomi į dvi grupes: tiesioginius ir netiesioginius. Tiesioginės apskaitos būdai yra: skaičiavimas stebint gyvūnus tam tikroje teritorijoje, prie šėryklų, tyrimo bareliuose (*vizualinė apskaita*), maršrutinė apskaita, išvarant gyvūnus iš miško kvartalų, aviaapskaita, tauriųjų elnių apskaita per rują. Netiesioginės apskaitos būdai yra gyvūnų skaičiavimas pagal pėdsakus, ekskrementus, mitybos bei kitas veiklos žymes. Rengiant apskaitą tiesioginiais apskaitos būdais, skaičiuojami patys gyvūnai, o netiesioginiais būdais gyvūnų gausumas nustatomas pagal jų pėdsakus ar buvimo bei veiklos žymes.

Dažniausiai medžioklės ploto naudotojai taiko vizualinės apskaitos metodus. Šie metodai yra pagrįsti kanopinių žvėrių stebėjimu tiriamame plote.

Minimalus kanopinių žvėrių elementarių populiacijų gausumas (X) apskaičiuojamas priklausomai nuo sumedžiotų žvėrių skaičiaus (L), metinio realaus prieauglio ir sąlyginio gausumo kitimo (P) pagal formulę:

$$X=L*100/P,$$

čia: X – minimalus žvėrių elementarios populiacijos gausumas vnt.,

L – sumedžiotų žvėrių skaičius vnt.,

P – metinis realus žvėrių kaimenės prieauglis % (*vidutiniškai briedžių – 24 %, tauriųjų elnių – 18–25 %, stirnų – 20 %*).

Atrankinė elnių žvėrių medžioklė

Nors atskirų elnių žvėrių rūšių biologija skiriasi, bet visiems galioja bendrieji atrankinės medžioklės reikalavimai:

1. Nepaisant lyties ir amžiaus, medžiojami visi ligoti (*pasišiaušusiu, neblizgančiu kailiu, laiku neišsišėrę*), traumuoti (*ypač galūnės bei galva*), su bet kokio stiprumo rago kelmelio pažeidimais žvėrys. Lengvas sužeidimas, rago kamieno ar šakos mechaninis nulaužimas – ne atrankinis požymis.

2. Medžiojami žvėrys, savo amžiaus grupėje nepasiekę toje populiacijoje nustatyto dydžio bei kūno masės minimumo arba turintys silpnai išsivysčiusius, nenormalius ragus (*iltis*).

3. Po sunkių žiemų atrankinės medžioklės reikalavimuose reikia daryti pakeitimų, nes ragai dažnai esti menkesni, be to, žvėrys gali vėliau šertis.

4. Reikia daryti kuo jaunesnio amžiaus žvėrių atranką, nes atrankiniai žvėrys neturi sulaukti rujojimo amžiaus, be to, tada lengviau atskirti silpnus, prasto augimo žvėris.

5. Pagrindinė atranka vykdoma medžiojant patinus.

6. Atrankiniai žvėrys sumedžiojami prieš rują.

7. Stipriausi perspektyvūs žvėrys nemedžiojami kuo ilgiau.

8. Reikia organizuoti ir patelių atrankinę medžioklę, nes tik stiprios patelės išaugina stiprius jauniklius.

9. Kokybišką atranką gali surengti tikrai aukštos kvalifikacijos medžiotojas, medžiodamas tik atrankai tinkamais būdais (*tykodamas, sėlindamas, viliodamas*).

Briedžių atrankiniais patiniais laikomi: ligoti, sužeisti, traumuoti, nuplikusiu kailiu, silpnai besivystantys (*metiniai mažiau kaip 250 kg, 2–4 metų amžiaus mažiau kaip 300 kg ir vyresni mažiau kaip 350 kg svorio*), agresyvūs ne rujos metu, turintys silpnus, neišsivysčiusius ragus. Draudžiama medžioti patinus, numetusius ragus.

Briedžių atrankinėmis patelėmis laikomos: ligotos, sužeistos, traumotos, silpno augimo (*sveriančios mažiau kaip 200 kg*), nuplikusiu kailiu, keletą metų iš eilės bergždžios, vedančios silpnus jauniklius.

Briedžių atrankiniais jaunikliais laikomi: likę be motinos, silpno augimo (*sveriantys mažiau kaip 100 kg*), laiku neišsišėrę, silpnėsnis iš dvynių, abu dvyniai (*ypač jei abu patinukai*) (*Navasaitis, Pėtelis, 1998*).

Briedžių patinai medžiojami pagal „Elnių žvėrių atrankinės medžioklės nuostatų“ reikalavimus.

Tauriųjų elnių atrankiniais patiniais laikomi: ligoti, sužeisti, traumuoti, silpnai besivystantys, turintys silpnus, neišsivysčiusius ragus.

Tauriųjų elnių patinai medžiojami pagal „Elninių žvėrių atrankinės medžioklės nuostatų“ reikalavimus.

Atrankiniais stirniniais laikomi: ligoti, sužeisti, traumuoti, silpnai besivystantys, turintys silpnus, neišsivysčiusius ragus.

Stirnų patinai medžiojami pagal „Elninių žvėrių atrankinės medžioklės nuostatų“ reikalavimus.

Elninių žvėrių daroma žala miškui ir jos vertinimas

Elninių žvėrių daromas neigiamas poveikis miško želdiniams, žėliniams nustatomas pagal „Elninių žvėrių daromo neigiamo poveikio miško želdiniams ir žėliniams vertinimo metodiką“ (*Žin.*, 2001, nr. 20–677), kurios vertinimo tikslas – atsitiktinės atrankos metodu atrinkti elninių žvėrių (*briedžių, tauriųjų elnių, stirnų*) potencialiai pažeidžiamus miško sklypus ir juose įvertinti šių žvėrių miško želdiniams ir žėliniams daromą neigiamą poveikį skabant ūglius bei laupant žievę bei šio poveikio pokytį. Elninių žvėrių poveikio miškui vertinimas atliekamas kasmet, pasibaigus žiemos ganykliniam laikotarpiui iki balandžio 1 d., tai yra iki medžioklės Lietuvos teritorijoje taisyklių nustatytos datos.

Elninių žvėrių neigiamas poveikis miško želdiniams ir žėliniams vertinamas tose teritorijose, kur medžioklė neuždrausta.

Jeigu girininkijos miškai naudojami medžioklei daugiau nei vieno medžioklės plotų naudotojo, tokiu atveju vertinimui atrinktų sklypų sąrašai ir žiniaraščiai užpildomi pagal atskirus medžioklės plotų naudotojus.

Sudaromos penkios apskaitos aikštelės ir kiekvienoje aikštelėje į apskaitą įtraukiama 20 tikslinės rūšies medžių, esančių arčiausiai apskaitos aikštelės centro. Taigi kiekviename vertinimui atrinktame sklype penkiose apskaitos aikštelėse iš viso turi būti įvertinta 100 medžių. Sklypuose, atrinktuose žievės laupymo įvertinimui, į apskaitą įtraukiami ir vertinami tik perspektyvūs I–III Krafto klasės tikslinės rūšies medžiai.

Vertinimo žiniaraštyje pažymima, kiek kiekvienoje apskaitos aikštelėje rasta sveikų (S), vidutiniškai pažeistų (V), stipriai pažeistų ir žuvusių (SŽ) medžių. Taip pat į žiniaraštį įrašoma elninių žvėrių rūšis, kuri pažeidė daugiausia medžių sklype.

Sklypo pažeidimo laipsnis procentais (PL) apskaičiuojamas pagal formulę:

$$PL=[(V \cdot 1/2 + S\check{Z}) : (S + V + S\check{Z})] \cdot 100 \% \quad (2),$$

čia: V – vidutiniškai pažeisti medžiai (vnt.),
SŽ – stipriai pažeisti ir žuvę medžiai (vnt.),
S – sveiki medžiai (vnt.).

2 lentelė

Žvėrių medžių rūšims padarytų pažeidimų tipai

Medžių rūšys	Pažeidimų tipai ir apibūdinimas			
	sveiki ir nedaug pažeisti	silpnai pažeisti	vidutiniškai pažeisti	stipriai pažeisti ir žuve
Pušis	Nuskabyta mažiau kaip 30 % menturinių šakučių ūglių, žievė nepažeista	Nuskabyta 30–50 % menturinių šakučių ūglių, yra pavienių iki 1 cm pločio žaizdų kamieno žievėje su tarp jų išlikusiu brazdu	Vieną kartą nuskabytas viršūninis ūglis ir 30–50 % menturinių šakučių ūglių; nuskabyta daugiau kaip 50 % menturinių šakučių ūglių, yra ištisinių žaizdų žievėje, iki 1/3 kamieno apskritimo ilgio	2–3 kartus nuskabytas viršūninis ūglis ir 30–50 % menturinių šakučių ūglių, 1–3 kartus nuskabytas viršūninis ūglis ir daugiau kaip 50 % menturinių šakučių ūglių, nulaužtas kamienas (<i>nėra prieaugio į aukštį, džiuštančios šakos, stagarai</i>), žievėje yra ištisinių žaizdų 1/3–2/3 kamieno apskritimo ilgio
Eglė	Nuskabyta mažiau kaip 30 % menturinių šakučių ūglių, yra iki 1 cm pločio pavienių žaizdų kamieno žievėje su tarp jų išlikusiu brazdu	Vieną kartą nuskabytas viršūninis ūglis ir 30–50 % menturinių šakučių ūglių, kamieno žievėje yra iki 5 cm pločio žaizdų	2 kartus nuskabytas viršūninis ūglis ir 30–50 % menturinių šakučių ūglių, kamieno žievėje yra 5–10 cm pločio žaizdų	3 kartus ir daugiau nuskabytas viršūninis ūglis ir daugiau kaip 50 % menturinių šakučių ūglių (<i>nėra prieaugio į aukštį, džiuštančios šakos, stagarai</i>), kamieno žievėje yra platesnių kaip 10 cm žaizdų
Ažuolas	Nuskabyta mažiau kaip 30 % šoninių šakučių ūglių, yra pavienių iki 5 cm pločio žaizdų su tarp jų išlikusiu brazdu	Vieną kartą nuskabytas viršūninis ūglis ir 30–50 % šoninių šakučių ūglių, žievėje iki 1/3 kamieno apskritimo ilgio yra ištisinių žaizdų	2–3 kartus nuskabytas viršūninis ūglis ir 30–50 % šoninių šakučių ūglių, yra ištisinių žaizdų žievėje, nuo 1/3 iki 2/3 kamieno apskritimo ilgio	Daugiau kaip 3 kartus nuskabytas viršūninis ūglis ir daugiau kaip 50 % šoninių šakučių ūglių, nulaužtas kamienas (<i>stagarai su siūliniais ūgliais, besikrūmijantys</i>), žievėje yra platesnių kaip 2/3 kamieno apskritimo ilgio žaizdų
Uosis, klevas ir kt.	Nuskabyta mažiau kaip 30 % šoninių šakučių ūglių, žievė nepažeista	Iki 3 kartų nuskabytas viršūninis ūglis ir 30–50 % šoninių šakučių ūglių, kamieno žievėje yra pavienių iki 1 cm pločio žaizdų	Daugiau kaip 3 kartus nuskabytas viršūninis ūglis ir 50–75 % menturinių šakučių ūglių, kamieno žievėje yra nuo 1 iki 3 cm pločio žaizdų	Daugiau kaip 3 kartus nuskabytas viršūninis ūglis ir 75–100 % šoninių šakučių ūglių (<i>nėra prieaugio į aukštį, stagarai</i>), yra platesnių kaip 3 cm žaizdų kamieno žievėje

Bendras neigiamas poveikis, t. y. želdinių ir žėlinių pažeidimo laipsnis, ir jo pokytis per metus apskaičiuojamas pagal atskirų medžioklės ūkio organizavimo vienetų teritorijas, kurių ribos nustatomos Medžioklės Lietuvos Respublikos teritorijoje taisyklių nustatyta tvarka. Želdinių ir žėlinių pažeidimo laipsnį pagal

girininkijų pateiktus „Elninių žvėrių neigiamo poveikio vertinimo želdiniuose, žėliniuose žiniaraščius“ apskaičiuoja miškų urėdijos ar nacionalinio parko direkcijos įgaliotas miško ūkio specialistas.

Teritorijos charakteristika

Jurbarko rajono savivaldybė yra pietvakarinėje Lietuvos dalyje, per 70 km išsidriekusi palei didžiausią Lietuvos upę Nemuną. Rajono savivaldybės plotas yra 150 745 ha, tai yra 13 pagal dydį savivaldybė Lietuvos Respublikoje. Jurbarko rajono savivaldybėje yra 12 seniūnijų (*Eržvilko, Girdžiū, Juodaičių, Jurbarko miesto, Jurbarkū, Raudonės, Serėdžiaus, Skiřsnemunės, Smaliniūku, Šimkaičių, Veliuonės, Vieřvilės*).

Per rajoną teka 22 upės ir upeliai, telkšo 9 ežerai bei 6 tvenkiniai. Vandens telkiniai užima 2,6 %, pelkės – 0,4 % rajono ploto. Žemės ūkio naudmenos užima 54,1 % rajono teritorijos (*Lietuvos gamta*). Didelę Jurbarko rajono savivaldybės teritorijos dalį užima miškai. Pagrindinę rajono miškų dalį sudaro didžiulis vientisas Kāršuvos girių masyvas. Pusę miškų medyno sudaro spygliuočiai, likusi dalis – miřrieji ir lapuočiai miškai. Krašto miškai turi daug įvairios augmenijos ir gyvūnijos. Vakarinėje rajono dalyje yra Vieřvilės rezervatas, panemune nuo Šilinės į rytus driekiasi Panemunių regioninis parkas (*Miřkotvarkos projektas*). Rajono teritorijoje yra 5 valstybiniai draustiniai: Kāskalnio geomorfologinis, Mituvės hidrografinis, Lapgirių botaninis, Dubýsos ichtiologinis, Jūros hidrografinis, bei 6 valstybės saugomi gamtos paveldo objektai: Aviėtiškių ažuolas, Ažuolų alėja, Baūblo ažuolas, Globio ažuolas, Milaičių ažuolas, Žvirblaukio ažuolai. Rajono miřkingumas yra 37,1 % (*Lietuvos gamta*). Rajone yra 18 medžioklės plotų vienetų, kurie vienija 15 medžiotojų klubų ir būrelių (*Alsà, Apuokas, Balandinė, Dubýsa, Erřvilkas, Girios, Kāršuva, Mituvà (I, II, III, IV), Pařventýs, Skiřsnemunė, Vadžgirýs ir Vieřvilė*), bei 3 profesionalios medžioklės plotų vienetai, iš kurių 2 tenka Jurbarko miškų urėdijai (*Jūravà, Kalvėliai*) ir vienas Raseinių miškų urėdijai (*Pavidaujýs*).

Urėdijos miškai patenka į Vidurio Lietuvos miřrių lapuočių – spygliuočių miškų miřkininkystės plėtros zonà, Suvalkijos našių ir labai našių spygliuočių lapuočių pazonį, išskirtà pagal Lietuvos miškų gamtinio nařumo rajonus.

Miškų urėdijos teritorijoje I grupės miškų nėra. II grupės yra 1,5 %, III – 9,1 % ir IV – 89,4 % viso miško žemės ploto (*Jurbarko miškų urėdija. Vidinės miřkotvarkos projektas*).

2004 m. miřkotvarkos duomenimis, Jurbarko miškų urėdijos valdomi valstybinės reikšmės miškai užima 32 036 ha, o su privačiais – 49 825 ha plotà.

Jurbarko rajono teritorijoje esantys miškai yra padalinti Jurbarko ir Rasėinių miškų urėdijoms: Jurbarko rajono urėdijai priklauso 47 258 ha, Rasėinių miškų urėdijai – 10 675 ha miškų plotas. Iš viso Jurbarko rajone yra 57 933 ha miškų.

Urėdijos miřkams būdinga didelė rūšinė įvairovė ir miřrumas. Vakarinėje urėdijos dalyje, ypač Karšuvos girioje, vyrauja pušynai (47 % *bendro medynų ploto*). Iš viso savivaldybės teritorijoje spygliuočiais apaugę 66 %, kietaisiais lapuočiais – 2 %, minkštaisiais lapuočiais – 32 % medynų ploto. Eglynai ir beržynai užima po 19 %, juodalksnynai – 9 %, drebulynai – 3 %, baltalksnynai, ažuolynai ir uosynai – po 1 %. Kitų medžių rūšių medynai (*banksynai, maumedynai, klevynai, skroblynai, liepynai, tuopynai*) auga labai nedideliame plote (*Miřkotvarkos projektas*).

Elninių žvėrių populiacijų būklė ir naudojimas

Elninių žvėrių populiacijų būklė

Karšuvos girioje ir kituose savivaldybės miškuose gyvena trys elninių rūšys: briedžiai, taurieji elniai, stirnos. Išanalizavus 2007–2011 m. medžioklės plotų naudotojų apskaitą (3 lentelė) nustatyta, kad per keturis medžioklės sezonus elninių žvėrių skaičius išaugo trečdaliu. Briedžių populiacija padidėjo 33 individais (32 %), tauriųjų elnių – 282, (32 %), stirnų populiacija padidėjo 571 (29 %), lyginant 2007–2008 ir 2010–2011 m. medžioklės sezonus.

3 lentelė

Elninių žvėrių apskaitos duomenys 2007–2011 m. medžioklės sezonais

Medžioklės sezonas	Briedis		Taurusis elnias		Stirna	
	patinai	patelės ir jaunikliai	patinai	patelės ir jaunikliai	patinai	patelės ir jaunikliai
2007–2008	32	70	230	657	579	1 376
2008–2009	34	80	263	650	611	1 568
2009–2010	37	88	284	722	699	1 803
2010–2011	42	93	314	855	755	1 771

Iš 2007–2011 m. medžioklės plotų naudotojų apskaitos matome, kad elninių žvėrių skaičius sparčiai didėja.

Stirnų 2007–2008 m. medžioklės sezone buvo 19,1 karto daugiau nei briedžių ir 2,2 karto daugiau nei tauriųjų elnių. 2010–2011 m. medžioklės sezone stirnų buvo 18,7 karto daugiau nei briedžių ir 2,2 karto daugiau nei tauriųjų elnių. Vienam briedžiui tenka vidutiniškai 8,4 elnio, o vienam elniui – 2,3 stirnos. Pagal rekomendacijas 1 briedis = 3 elniams; 1 elnias = 4 stirnoms. Taurusis elnias yra pagrindinė, o briedis ir stirna šalutinės elninių žvėrių rūšys. Tauriųjų elnių populiacija pagal rūšių santykį žymiai viršija rekomendacijas, taigi, vienas rūšis labiau tausojant (*briedis*), o kitas intensyviau medžiojant (*taurusis elnias*) šį santykį reikėtų išlyginti iki rekomenduojamo.

Kadangi rajono savivaldybėje vyrauja spygliuočių ir mišrūs spygliuočių – lapuočių medynai, tai pagal kanopinių žvėrių leistino ir ekologinio tankio normatyvus rekomenduojamas briedžių tankis šioje teritorijoje neturi viršyti 4–5 vnt./1 000 ha, tauriųjų elnių – nuo 10 iki 15 vnt./1 000 ha, o stirnų – nuo 20 iki 40 vnt./1 000 ha.

Kadangi briedžių populiacija rajone nesudaro mažiausio leistino tankio, jų medžioklė uždrausta. Briedžių skaičių rekomenduojama gausinti (1 lentelė). Per medžioklės sezoną neišmedžiojant tauriųjų elnių metinio prieaugio, tai yra 18–25 % bendro populiacijos dydžio, populiacija 2007–2011 m. medžioklės sezonais viršijo ekologinį tankį. Galima žala miškų ir žemės ūkiui. Reikėtų keletą sezonų sumedžioti apie 20 % populiacijos dydžio. Stirnų populiacija 2007–2011 m. medžioklės sezonais buvo lygi, net viršijo ekologinį tankį. Rekomenduojamas intensyvesnis stirnų kaimenės naudojimas (4 lentelė).

4 lentelė
Elninių žvėrių gausa ir tankis 2007–2011 m. medžioklės sezonais

Metai	Briedis		Taurusis elnias		Stirna	
	Gausa, vnt.	Tankis, vnt./1 000 ha miško	Gausa, vnt.	Tankis, vnt./1 000 ha miško	Gausa, vnt.	Tankis, vnt./1 000 ha miško
2007–2008	102	1,8	887	15,3	1 955	33,8
2008–2009	114	2	913	15,8	2 179	37,6
2009–2010	125	2,2	1 006	17,4	2 502	43,2
2010–2011	135	2,3	1 169	20,2	2 526	43,6

Iš lentelės matome, kad šiuo metu Jurbarko rajono savivaldybės miškuose gyvena apytiksliai 2 briedžiai, 20 elnių ir 43 stirnos tūkstantyje hektarų miško.

Elninių žvėrių populiacijų naudojimas

Jurbarko rajono savivaldybėje 2007–2011 m. medžioklės sezonais buvo medžiojami tik taurieji elniai ir stirnos. Briedžių medžioklė uždrausta. Iš 5 lentelės duomenų matyti, kad tauriųjų elnių patinų per medžioklės sezoną sumedžiojama nuo 8 iki 16 vnt. (nuo 2,7 % iki 5,1 % patinų gausos). Žinant, kad patinų ir patelių bei jauniklių santykis apytiksliai yra 1:2,7, o patinų sumedžiojama tik 18 %, jų sumedžiojimą reikėtų 10 % padidinti.

Tauriųjų elnių patelių ir jauniklių sumedžiojimas didėja nuo 33 vnt. (2007–2008 m. medžioklės sezone) iki 63 vnt. (2009–2010 m. medžioklės sezone), atitinkamai nuo 5 % iki 8,7 % gausos. Patelių ir jauniklių sumedžiojimas sudaro apie 7 %. Bendras tauriųjų elnių sumedžiojimas nuo gausos minėtais medžioklės sezonais svyruoja nuo 4,9 % (2007–2008 m. medžioklės sezone) iki 7,3 % (2009–2010 m. medžioklės sezone). Žinant, kad tauriųjų elnių populiacija Jurbarko rajono savivaldybėje viršija ekologinį tankį, reikėtų keletą medžioklės sezonų sumedžioti apie 4,7 karto, arba 30 % daugiau, nei sumedžiota 2010–2011 m. medžioklės sezono metu.

Stirninų sumedžiojimo skaičius įvairuoja nuo 57 vnt. (2007–2008 m. medžioklės sezone) iki 78 vnt. (2009–2010 m. medžioklės sezone) arba kinta nuo 8,1 % (2010–2011 m. medžioklės sezone) iki 11,9 % (2008–2009 m. medžioklės sezone). Patinų sumedžiojimas sudaro 19 % bendro stirnų sumedžiojimo ir apie 9 % bendro patinų skaičiaus.

Stirnų patelių ir jauniklių sumedžiojimas mažėja ir kinta nuo 310 vnt. (2007–2008 m. medžioklės sezone) iki 273 vnt. (2010–2011 m. medžioklės sezone), atitinkamai nuo 22,5 % iki 15,4 % nuo gausos ir apie 14 % nuo bendro patelių ir jauniklių skaičiaus. Stirnų sumedžiojimas mažėja nuo 18,8 % (2007–2008 m. medžioklės sezone) iki 13,2 % (2010–2011 m. medžioklės sezone). Kadangi stirnų populiacija stabili, jų sumedžiojimo didinti nevertėtų.

5 lentelė

Elninių žvėrių sumedžiojimas 2007–2011 m. medžioklės sezonais

Medžioklės sezonas	Taurusis elnias				Stirna			
	patinai	% nuo gausos	patelės ir jaunikliai	% nuo gausos	patinai	% nuo gausos	patelės ir jaunikliai	% nuo gausos
2007–2008	10	4,4	33	5	57	9,8	310	22,5
2008–2009	8	2,7	50	8	73	11,9	294	18,8
2009–2010	10	3,5	63	8,7	78	11,2	303	16,8
2010–2011	16	5,1	57	6,7	61	8,1	273	15,4

Pagal minimalaus kanopinių žvėrių elementarių populiacijų gausumo apskaičiavimo metodiką didelėse teritorijose gauta, kad minimalus tauriųjų elnių ir stirnų elementarios populiacijos gausumas vnt. Jurbarko rajono savivaldybėje skirtingais medžioklės sezonais nesistemiškai kito. Tai matome iš 6 lentelės.

6 lentelė

Rekomenduotas minimalus tauriųjų elnių ir stirnų elementarios populiacijos gausumas vnt. Jurbarko rajono savivaldybės teritorijoje

Medžioklės sezonas	2007–2008	2008–2009	2009–2010	2010–2011
Taurieji elniai	215	290	365	365
Stirnos	1 835	1 835	1 905	1 670

Norint turėti sveiką ir gyvybingą elninių žvėrių populiaciją, reikia ją naudoti taip, kad nepasiektų minimalaus elementariosios populiacijos gausumo skaičiaus arba populiacijos gausumas neviršytų ekologinio tankumo, kai prastėja sveikatingumas, populiacijos kokybė, lyčių santykis ir daroma didelė žala miškų ir žemės ūkiui.

Tauriųjų elnių gausa 2010–2011 m. medžioklės sezone 3,2 karto viršijo rekomenduotą minimalų elementariosios populiacijos gausumą. Stirnų gausa 2010–2011 m. medžioklės sezone 1,5 karto viršijo rekomenduotą minimalią elementariosios populiacijos gausumą. Taigi abi populiacijos yra stabilios.

Elninių žvėrių sumedžiojimas pagal atrankos grupes

Jurbarko rajono savivaldybės vakarinės dalies miškai yra tik dalis Karšuvos girios elninių žvėrių elementariosios populiacijos teritorijos. Šios populiacijos taurieji elniai nuo seno garsėja gerais trofėjais. Norint gerinti bandos kokybę ir siekti, kad žvėrys išaugintų geresnių trofėjų, reikia vykdyti atrankines medžiokles (*Navasaitis, Pételis, 1998*).

1999–2001 ir 2008–2011 m. medžioklės trofėjų apžiūroms pateiktus sumedžiotus tauriuosius elnius palyginę pagal sumedžiojimo skaičių matome, kad šioms apžiūroms pateikti 36 tauriųjų elnių ragai. Prieš 10 metų tauriųjų elnių patinų buvo sumedžiojama daugiau (atitinkamai 7 ir 9) nei per praėjusius keturis medžioklės sezonus (atitinkamai 3, 4, 6 ir 7). Palyginus praėjusių 4 medžioklės sezonų duomenis galima teigti, kad tauriųjų elnių patinų sumedžiojimas didėja. Tai yra tiesiogiai susiję su kryptingu elnių žvėrių skaičiaus didėjimu pagal elninių žvėrių apskaitos duomenis (3 lentelė).

Išanalizavę matome, kad per šiuos medžioklės sezonus sumedžiota 14 perspektyvių, 4 – brandūs, 18 – atrankinių tauriųjų elnių patinų. Iš (7 lentelė) pateiktų duomenų matome, kad per 2008–2011 m. medžioklės sezonus sumedžiota santykinai mažiau perspektyvių trofėjų nei prieš 10 metų, tačiau 2011–2012 m. medžioklės sezone sumedžiota 2,5 karto daugiau perspektyvių nei atrankinių patinų.

Prieš 10 metų perspektyvių ir atrankinių patinų buvo sumedžiota vidutiniškai po lygiai – po 3,5 vnt. per medžioklės sezoną, arba po 43,8 % visų sumedžiotų patinų. Iš 1999–2001 m. medžioklės sezonais trofėjų apžiūroms pateiktų 16 ragų net 6 ragai buvo pasiūlyti parodai (7 lentelė). 2008–2012 m. medžioklės sezonais perspektyvių patinų sumedžiota 35 %, brandžių – 10 %, atrankinių – 55 % nuo visų sumedžiotų patinų. Per praėjusius 4 medžioklės sezonus trofėjų apžiūroms pateikta 20 ragų, iš kurių 6 buvo pasiūlyti parodai. Taigi, išlieka tendencija, kad atrankinių trofėjų per praėjusius 4 praėjusius medžioklės sezonus sumedžiota daugiausiai, tačiau 2011–2012 m. medžioklės sezone sumedžiota net 2,5 karto daugiau perspektyvių patinų nei selekcinų, taigi patinų sumedžiojimas pagal atrankos grupes gali svyruoti ir ne visus medžioklės sezonus išlikti tendencija, kad sumedžiojama daugiausiai perspektyvių patinų. Pagal elninių žvėrių patinų atrankinės medžioklės reikalavimus pirmiausiai turi būti išmedžiojami turintys silpnus, neišsivysčiusius ragus (*atrankiniai*) patinai, todėl galima teigti, kad trofėjinė medžioklė vykdoma vidutiniškai. Reikėtų medžioti kuo mažiau perspektyvių tauriųjų elnių patinų.

7 lentelė

Tauriųjų elnių sumedžiojimas pagal medžioklės sezoną ir atrankos grupes

Medžioklės sezonas	Sumedžiota				Siūloma parodai
	iš viso	perspektyvių	brandžių	atrankinių (selekcinų)	
1999–2000	7	4	1	2	2
2000–2001	9	3	1	5	4
2008–2009	3	0	1	2	1
2009–2010	4	1	1	2	2
2010–2011	6	1	0	5	2
2011–2012	7	5	0	2	1

Lyginamosios analizės būdu išanalizavę 1999–2001 ir 2008–2012 m. sumedžiotų stirninių duomenis matome, kad medžioklės trofėjų apžiūroms pateikti 177 stirninių trofėjai (8 lentelė). Išanalizavę pagal atrankinius požymius matome, kad per minėtus medžioklės sezonus sumedžiota 17 perspektyvių, 63 brandūs ir 76 atrankiniai (*selekciniai*) stirniniai. Iš duomenų matome, kad per praėjusius keturis sezonus trofėjų apžiūroms buvo pristatyta daugiau stirninių (atitinkamai 40, 46, 25, 34) nei 1999–2001 m. medžioklės sezonais (atitinkamai 8 ir 24). Tai rodo didesnę sumedžiojamų stirninių kiekį nei prieš 10 metų. Iš 1999–2001 m. medžioklės sezonais trofėjų apžiūroms pateiktų trofėjų 27 % buvo perspektyvūs, 52 % – brandūs, 21 % – atrankiniai (selekciniai), iš kurių 5 trofėjai buvo pasiūlyti parodai, o per praėjusius 4 medžioklės sezonus perspektyvūs stirniniai sudarė 6 %, brandūs – 32 %,

atrankiniai (*selekciniai*) – 62 % nuo visų apžiūroms pateiktų trofėjų, iš kurių 3 trofėjai buvo pasiūlyti parodai. Taigi, pastebimai išaugo atrankinių stirninių sumedžiojimas ir svyruoja nuo 50 % (2010–2011 m. medžioklės sezone) iki 75 % (2008–2009 m. medžioklės sezone) nuo visų tais sezonais apžiūrai pateiktų trofėjų. Tai rodo daug geriau vykdomą atrankinę stirninių medžioklę nei prieš 10 metų, t. y. 1999–2001 m. medžioklės sezonais. Galima teigti, kad stirninių atrankinė medžioklė vykdoma gerai.

8 lentelė

Stirninių sumedžiojimas pagal medžioklės sezonus ir atrankos grupes

Medžioklės sezonas	Sumedžiota				Siūloma parodai
	iš viso	perspektyvių	brandžių	atrankinių (selekcinių)	
1999–2000	8	4	2	2	1
2000–2001	25	5	15	5	4
2008–2009	40	0	10	30	
2009–2010	46	5	14	27	3
2010–2011	24	2	10	12	
2011–2012	34	1	12	21	

Elninių žvėrių sumedžiojimas pagal amžių ir sumedžiojimo laiką

Tauriųjų elnių trofėjinė branda prasideda nuo 10 metų, stirninių trofėjinė branda – nuo 5 metų. Norint, kad būtų išlaikyta ir išsaugota bandos ir trofėjų kokybė, reikia kuo geriau vykdyti atrankinę medžioklę: išmedžioti jaunos ir selekcinius patinus rujos pradžioje, kol jie dar nespėjo padalyvauti rujoje.

Lyginamosios analizės būdu išanalizavę duomenis apie sumedžiotų tauriųjų elnių amžių (9 lentelė) matome, kad per minėtus medžioklės sezonus sumedžiota daugiausiai vidutinio amžiaus (5–8 ragais) patinų, kurie yra aktyviausi rujoje.

9 lentelė

Sumedžiotų tauriųjų elnių skaičius pagal amžiaus grupę (ragus) ir sumedžiojimo laiką

Medžioklės sezonas	Amžiaus grupė (ragai)										Sumedžiojimo laikas				
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Rugsėjis	Spalis	Lapkritis	Gruodis	Sausis
1999–2000	2	–	–	–	2	1	1	–	–	1	1	3	–	3	–
2000–2001	2	1	–	1	1	2	1	–	–	1	–	2	2	1	5
2008–2009	–	1	–	–	1	–	–	–	1	–	2	1	–	–	–
2009–2010	–	–	–	–	–	1	1	1	–	1	2	2	–	–	–
2010–2011	–	1	–	1	1	1	1	1	–	–	5	1	–	–	–
2011–2012	2	–	1	–	3	–	–	1	–	–	5	1	1	–	–

1999–2000 m. medžioklės sezonais daugiausiai tauriųjų elnių patinų sumedžiota spalio–sausio mėnesiais, beje, tuo metu tauriųjų elnių patinus buvo galima medžioti iki vasario 1 d. ir varovinėse medžioklėse, todėl tuo metu buvo sumedžiota ir perspektyvių patinų (*apie pusę visų tais sezonais sumedžiotų patinų*).

2008–2012 m. medžioklės sezonais intensyviausiai tauriųjų elnių patinai medžioti rugsėjį, kai aktyviausiai vyksta jų ruja.

Todėl galima teigti, kad per keturis praėjusius medžioklės sezonus sumedžiota daugiausiai atrankinių (selekcinių), vidutinio amžiaus tauriųjų elnių patinų rujos pradžioje. Taigi, tauriųjų elnių trofėjinė medžioklė rajone vykdoma pagal trofėjinės medžioklės principus.

10 lentelėje matome, kad 1999–2000 m. medžioklės sezone daugiausiai sumedžiota 1, 2 amžiaus grupių (*ragais*) stirninai, 2000–2001 m. sezone – 3, 5 amžiaus grupių (*ragais*) stirninai, 2008–2009 m. sezone – 4, 5 amžiaus grupių (*ragais*) stirninai, 2009–2010 m. sezone – 1, 3, 5 amžiaus grupių (*ragais*) stirninai, 2010–2011 m. sezone – 3, 5 amžiaus grupių (*ragais*) stirninai, 2011–2012 m. medžioklės sezone – 3, 4 amžiaus grupių (*ragais*) stirninai. Per praėjusius keturis medžioklės sezonus sumedžioti 35 (24 %) jauni (1–2 *ragais*), 61 (43 %) vidutinio amžiaus (3–4 *ragais*) ir 48 (33 %) brandūs stirninai. Galima sakyti, kad daugiausiai sumedžiojama vidutinio amžiaus, 3–5 amžiaus grupių (*ragais*) stirninai ir apie 30 % stirninių pasiekia trofėjinę brandą.

10 lentelė
Stirninų sumedžiojimas pagal amžiaus grupę (*ragus*)
ir sumedžiojimo laiką

Amžiaus grupė (<i>ragai</i>)	Sumedžiojimo laikas													
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Birželis	Liepa	Rugpjūtis	Rugsėjis	Spalis	
Medžioklės sezonas														
1999–2000	2	2	1	1	–	1	1	–	–	–	–	–	–	8
2000–2001	–	–	7	3	5	4	2	4	–	–	–	4	–	21
2008–2009	7	4	7	11	9	2	–	–	7	6	8	5	–	14
2009–2010	7	6	14	5	7	5	2	–	13	6	9	6	–	11
2010–2011	4	2	5	3	6	3	–	1	6	8	4	4	–	2
2011–2012	5	–	11	5	3	4	5	1	9	3	11	6	–	5

Lyginamosios analizės būdu išanalizavę stirninų sumedžiojimo duomenis pagal sumedžiojimo laiką (10 lentelė) matome, kad 1999–2001 m. medžioklės sezonais intensyviausiai stirninai buvo medžiojami spalio mėnesį. 2008–2012 m. medžioklės sezonais birželį (8,8 *vnt.*), rugpjūtį (8 *vnt.*) ir spalį (8 *vnt.*) stirninų sumedžiojama beveik vienodai, tik šiek tiek daugiau jų sumedžiojama birželio mėnesį, o liepą ir rugsėjį stirninų sumedžiojama šiek tiek mažiau, atitinkamai 5,8 ir 5 stirninai per medžioklės sezoną.

Taigi galima teigti, kad stirninų sumedžiojimas birželio–spalio mėnesiais labai nesiskiria ir stirninai vienodu intensyvumu medžiojami visą jų medžioklės sezoną.

Elninių žvėrių poveikis miškui

Miškų ūkiui padaryta žala yra vienas iš svarbiausių leistino elninių žvėrių tankio nustatymo kriterijų. Žalos ūkinis bei ekonominis įvertinimas padeda objektyviai spręsti apie šių žvėrių elementarių populiacijų tankumo reguliavimo lygį ir medynų apsaugos priemonių taikymo tikslingumą.

Skiriami du pagrindiniai medynų pažeidimo tipai:

- a) jaunuolynai, pažeisti skabant ūglius ir laužant kamienus;
- b) medynai, pažeisti laupant medžių kamienų žievę.

Elninių žvėrių pažeidžiamiausi plotai (*jaunuolynai*) Jurbarko miškų urėdijoje, 2004 m. atliktos miškotvarkos duomenimis, sudarė apie 30 % bendro miškų ploto (11 lentelė). Pažeidžiamiausi spygliuočių ir kietųjų lapuočių jaunuolynai sudaro apie 59 % visų jaunuolynų ploto, dėl to reikia atkreipti didelį dėmesį į jų apsaugą ir išsidėstymą skirtingose girininkijose kontroliuojant elninių žvėrių populiacijos dydį.

11 lentelė

III ir IV miškų grupių medynai pagal brandumo grupes (plotas, %)
(Jurbarko miškų urėdija. Vidinės miškotvarkos projektas)

Medynai	Brandumo grupės			
	jaunuolynai	pusamžiai	bręstantys	brandūs
Spygliuočiai, iš viso:	29	45	11	15
Pušynai	18	55	13	14
Eglynai	56	18	7	19
Kietieji lap., iš viso:	14	73	8	5
Ažuolynai	16	75	–	9
Uosynai	13	73	12	2
Minkštieji lap., iš viso:	30	26	16	28
Beržynai	34	28	20	18
Juodalksnynai	28	28	11	33
Drebulynai	18	4	8	70
Baltalksnynai	17	37	21	25
Visi medynai	29	39	13	19

Iš 2004 m. Jurbarko miškų urėdijoje atliktos miškotvarkos duomenų matome, kad atskirose girininkijose jaunuolynų pažeidimo laipsnis laupant žievę ir skabant ūglius skiriasi. Skabant ūglius pažeidimų plotas hektarais yra pusantro karto didesnis nei laupant žievę.

Pagal pažeidimo stiprumą, iš miškotvarkos duomenų matome (12 lentelė), kad didžiausi jaunuolynų ir medynų plotai laupant žievę bei skabant ūglius buvo pažeisti stipriai.

Pažeidimai sudaro tik apie 3 % viso jaunuolynų ploto, todėl pagal miškotvarkos duomenis elninių žvėrių pažeidimas miško želdiniams, žėliniams ir medynams mažas. Kadangi miškotvarkos želdinių, žėlinių pažeidimo vertinimo metodikos skiriasi, todėl pažeidimo laipsnis ir plotas turėtų būti didesnis, nei nurodo miškotvarkos duomenys.

12 lentelė

Elninių žvėrių pažeisti miško želdiniai, žėliniai ir medynai
(skaitiklyje – nulaupyta žievė, vardiklyje – nukandžioti ūgliai)
(Jurbarko miškų urėdija. Vidinės miškotvarkos projektas)

Girininkija (<i>Medžioklės plotų vienetas</i>)	Pažeistas plotas, ha		Iš to skaičiaus pagal pažeidimų intensyvumą		
	ha	%	silpnas	vidutinis	stiprus
Jūravos (<i>Jūrava</i>)	13,0	0,4		0,7	12,3
	7,5	0,3			7,5
Viešvilės (<i>Viešvilė</i>)	52,4	2,1		0,1	52,3
	3,3	0,1	0,3	2,4	0,6
Kalvelių (<i>Kalveliai</i>)	54,2	1,6		2,9	51,3
	63,2	1,8		13,2	50,0
Smalininkų (<i>Karšuva</i>)	4,2	0,1			4,2
	43,0	1,4			43,0
Pašvenčio (<i>Pašventys, Mituva</i>)	55,5	2,0	0,8	52,4	2,3
	3,3	0,1	0,6	2,0	0,7
Mantvilių (<i>Pašventys</i>)	40,0	1,4			40,0
	31,7	1,1	2,7	7,5	21,5
Globių (<i>Mituva</i>)	1,0			0,7	0,3
	0,1				0,1
Balandinės (<i>Balandinė, Eržvilkas</i>)	5,6	0,3		1,1	4,5
	1,6	0,1	0,8		0,8
Varlaukio (<i>Eržvilkas, Mituva</i>)	1,1	0,1	0,1	1,0	
	13,7	1,0	7,9	4,1	1,7
Panemunės (<i>Girios, Mituva, Skirsnemunė</i>)	9,7	0,4		2,3	7,4
	277,4	10,8		26,4	251,0
Veliuonos (<i>Dubysa, Girios</i>)	0,1				0,1
	10,5	0,7		1,5	9,0
Iš viso:	292,1	1,0	0,9	64,0	227,2
	456,8	1,6	12,3	58,3	386,2

Elninių žvėrių pažeidžiamiausi medynai pagal medžioklės vienetus išsidėsto netolygiai. 13 lentelėje matome, kad želdinių, žėlinių pažeidimai skabant ūglius ir laužant kamienus yra nuo 2,6 % iki 39 %. Želdinių, žėlinių pažeidimo laipsnio vidurkis skabant ūglius ir laužant kamienus Jurbarko rajono savivaldybės teritorijoje yra 14,36 %, o medynų pažeidimų laipsnio vidurkis laupant kamienų žievę yra 5,13 %. Taigi, pažeidimai priklauso tai poveikio grupei (*skabant ūglius, laužant kamienus, tikslinių medžių rūšių vidutinis pažeidimo laipsnis yra iki 10,1–15 %, arba laupant perspektyvių rūšių medžių žievę, vidutinis pažeidimo laipsnis yra 5,1–8 %*), kai elninių žvėrių sumedžiojimo limitus reikia palikti tokius pačius. Atsižvelgus į skirtingų medžioklės plotų vienetų, esančių atitinkamose girininkijose, duomenis, norint išvengti neigiamo poveikio miškų ir žemės ūkiui, dėl per didelio poveikio žėliniams, želdiniams ir medynams elninių žvėrių sumedžiojimo limitą reikėtų didinti: Dubysos, Girių ir Karšuvos, palikti tokius pačius: Alsos, Eržvilko, Jūravos, Mituvos, Pavidaujo, Vadžgirio, mažinti: Balandinės, Kalvelių, Pašvenčio, Skirsnemunės, Viešvilės medžioklės plotų vienetų elninių žvėrių sumedžiojimo limitus.

13 lentelė

**Elninių žvėrių pažeisti miško želdiniai ir medynai
pagal medžioklės plotų vienetus**

	Pažeidimo laipsnis skabant ūglius, %	Pažeidimo laipsnis laupant žievę, %	Labiausiai pažeistos medžių rūšys	Žvėrių rūšis, daranti didžiausią žalą
Alsa	11,4		***	Stirnos
Balandinė	3,46		E, P, J	Stirnos
Dubysa	39	6	E, A, U, P	Stirnos, elniai
Eržvilkas	13,14		E, J, P	Stirnos
Girios	19,6	7	E, A, U	Stirnos
Jūrava*	11,5		E, J	Elniai, briedžiai
Kalveliai*	2,6	2,4	P, E	Elniai, briedžiai
Karšuva	33		P, E, B	Elniai, briedžiai
Mituva	14,4		E, P, B	Elniai, briedžiai
Pašventys	4,3		E, P	Stirnos, briedžiai
Pavidaujys**	12,4		***	Stirnos
Skirsnemunė	9,9		***	Stirnos
Vadžgirys	11,9		***	Stirnos
Viešvilė	2,6		E, P	Elniai, stirnos

Pastabos:

* Jurbarko miškų urėdijos profesionalios medžioklės vienetas.

** Raseinių miškų urėdijos profesionalios medžioklės vienetas.

*** Duomenų nėra.

Kaip 20 lentelėje matyti, pažeidžiamiausi yra spygliuočių – eglės ir pušies 10–50 metų jaunuolynai ir medynai skabant ūglius, laužant kamienus ir laupant žievę. Iš lapuočių pažeidžiamiausi yra ažuolas, juodalksnis, uosis. Labiausiai spygliuočių ir lapuočių jaunuolynus pažeidžia stirnos ir taurieji elniai, nes šių elninių žvėrių tankis ir skaičius Jurbarko rajono savivaldybės teritorijoje yra didžiausias.

Išvados

1. Jurbarko rajono savivaldybės miškingumas yra 37,1 %. Spygliuočių medynai sudaro 66 % viso medynų ploto.

2. Nuo 2007 iki 2011 m. briedžių populiacija padidėjo 32 %, tačiau tankis yra per mažas, todėl jų medžioklė negalima; tauriųjų elnių populiacija padidėjo 32 %, o tankis viršija netgi ekologinį tankį, todėl tikslinga jų populiaciją intensyviau naudoti; stirnų populiacija padidėjo 29 %, o tankis yra artimas ekologiniam tankiui, todėl populiacija turi būti intensyviau naudojama.

3. Per 2008–2012 m. medžioklės sezonus sumedžiota santykinai mažiau perspektyvių tauriųjų elnių patinų nei 1999–2001 m. medžioklės sezonais. Galima teigti, kad per keturis praėjusius medžioklės sezonus sumedžiota daugiausiai atrankinių (selekcinių) tauriųjų elnių patinų. Taip pat pastebimai, net 41 %, išaugo atrankinių stirninių sumedžiojimas nei prieš 10 metų. Taigi, elninių žvėrių trofėjinė medžioklė vykdoma pagal trofėjinės medžioklės principus.

4. Tauriųjų elnių patinų daugiausiai sumedžiojama 5–8 ragais, rugsėjo mėnesį. Bendras tauriųjų elnių sumedžiojimas nuo 2007 iki 2011 m. didėja nuo 4,9 % iki 7,3 % jų gausos. Stirninai daugiausiai sumedžiojami 3–5 ragais ir

vienodu intensyvumu medžiojami visą jų medžioklės sezoną. Stirnų sumedžiojimas nuo bendro skaičiaus minėtais medžioklės sezonais kryptingai mažėja nuo 18,8 % iki 13,2 %.

5. Labiausiai pažeisti želdiniai ir žėliniai buvo Dubysos, Karšuvos ir Girių medžioklės plotuose, todėl ten tikslinga intensyviau vykdyti tauriųjų elnių ir stirnų medžioklę.

Literatūra ir šaltiniai

- Balčiauskas L. 2003. Elninių žvėrių populiacijų būklės ir dinamikos monitoringas. Vilniaus universiteto Ekologijos institutas.
- Baleišis R., Bluzma P., Balčiauskas L. 2003. *Lietuvos kanopiniai žvėrys*. Vilnius: Asveja, p. 213.
- Baleišis R., Bluzma P., Lekavičius A. ir kt. 1998. *Taurieji elniai ir augmenija Žagarės draustinyje*. Vilnius: Valstybės žinios, p. 109.
- Baleišis R. 1977. *Briedis*. Vilnius: Mokslas, p. 66.
- Baleišis R., Bybartas K., Brukas A., Bukelskis E. ir kt. 2010. *Didžioji medžioklės knyga I*. Vilnius: Nacionalinė knyga, p. 192.
- Baleišis R., Bybartas K., Brukas A., Bukelskis E. ir kt. 2005. *Didžioji medžioklės knyga II*. Vilnius: UAB Adomo Jakšto spaustuvė, p. 27.
- Barauskas R., Baškytė R., Kirstukas M. ir kt. 2004. *Lietuvos gamta. Saugomos teritorijos*. Kaunas: Lututė, p. 391.
- Belova O. 2001. *Medžiojamųjų gyvūnų etologija*. Kaunas: Lututė, p. 236.
- Isokas G. 1979. *Giriose*. Vilnius: Mintis, p. 133.
- Kauno medžiotojų sąjunga. Struktūra [žiūrėta 2012 05 02]. Prieiga per internetą: <http://www.medzioklekaunas.lt/content/struktura>.
- Leopold A. 1933. *Game management*. N. Y., p. 481.
- Lietuvos Respublikos aplinkos ministerija. Gamtos apsauga. Medžioklė [žiūrėta 2012 05 02]. Prieiga per internetą: <http://www.am.lt/VI/index.phppr/966>.
- Lietuvos Respublikos laukinės gyvūnijos įstatymas. 1997 m. lapkričio 6 d. Nr. VII-498, Vilnius [žiūrėta 2012 02 28]. Prieiga per internetą: www.lrs.lt.
- Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įsakymas „Dėl medžioklės Lietuvos Respublikos teritorijoje taisyklių patvirtinimo“. 2000 m. birželio 27 d. Nr. 258. Vilnius [žiūrėta 2012 02 28]. Prieiga per internetą: www.lrs.lt.
- Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymas. 2002 m. birželio 20 d. Nr. IX-966, Vilnius [žiūrėta 2012 02 28]. Prieiga per internetą: www.lrs.lt.
- Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įsakymas „Dėl miško atkūrimo ir įveisimo nuostatų bei miško želdinimo darbų, želdinių ir žėlinių apskaitos bei vertinimo metodikos patvirtinimo“. 2003 m. gruodžio 18 d. Nr. 659. Vilnius [žiūrėta 2012 02 28]. Prieiga per internetą: www.lrs.lt.
- Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įsakymas „Dėl elnių žvėrių daromo neigiamo poveikio miško želdiniams, žėliniams vertinimo metodikos patvirtinimo ir medžioklės Lietuvos Respublikos teritorijoje taisyklių dalinio pakeitimo“. 2001 m. vasario 28 d. Nr. 120. Vilnius [žiūrėta 2012 02 28]. Prieiga per internetą: www.lrs.lt.
- LŽŪU nuotolinio mokymo mini studija. *Laukiniai gyvūnai* [žiūrėta 2012 05 02]. Prieiga per internetą: www.lzuu.lt/nm/l-projektas/-Misko%20patologija/13.htm.
- Mališauskas A. 1996. *Medžiotojo vadovas*. Vilnius: Informacijos ir leidybos centras, p. 265.
- Navasaitis A., Pėtelis K. 1998. *Medžioklė*. Kaunas: Lututė, p. 398.
- Padaiga V. 1996. *Medžioklės ūkio biologiniai pagrindai*. Vilnius: Žiburio leidykla, p. 211.

-
22. Padaiga V. 1969. *Miškas ir elniai*. Vilnius: Mintis, p. 122.
 23. Padaiga V. Miško apsauga ir medžioklė. *Mūsų girios*, 2011, nr. 4, p. 36–39.
 24. Ricklefs R. 1990. *Ecology*. W. H. Fr. and C. New York, p. 898.
 25. Raseinių miškų urėdija. Vidinės miškotvarkos projektas [žiūrėta 2012 05 02]. Prieiga per internetą: <http://www.rasuredija.lt/index.php?2927526330>.
 26. Ribokas D. 2003. *Jurbarko miškų urėdijos vidinės miškotvarkos projektas*. Kaunas: VĮ Valstybinis miškotvarkos institutas, p. 111.
 27. Tauragės apskrities viršininko administracija [žiūrėta 2012 05 02]. Prieiga per internetą: http://www.taurage.aps.lt/zemel_Jurbarko.htm.
 28. Wagenknecht E. 1983. *Rehwildhege mit der Buchse*. Leipzig: Neumann Verlag, s. 240.
 29. Чернова Н. М., Былова А. М. *Экология*. М.: Просвещение, 1988, с. 272.

Jurbarko rajono elninių žvėrių sumedžiojimas

Linas Lingaitis

Įvadas

Pagrindiniai elniniai žvėrys Lietuvoje yra briedžiai (lot. *Alces alces*), taurieji elniai (lot. *Cervus elaphus*), stirnos (lot. *Capreolus capreolus*). Jie yra ir pagrindiniai medžioklės objektai mūsų šalyje. Šių žvėrių populiacijos dinamika yra svarbi ne tik medžioklės, bet ir miško bei žemės ūkio raidai (Padaiga, 1996).

Oficiali žvėrių apskaita Lietuvoje pradėta tik XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje ir tik valstybės miškuose. Iš publikuotos įvairių autorių medžiagos aišku, kad beveik visų žvėrių kiekis didėjo, nors stambiųjų kanopinių dar buvo nedaug (1939 m. briedžių – 333 vnt., elnių – 190 vnt., stirnų – 34 669 vnt.), o jau pokario metais elninių žvėrių skaičius smarkiai išaugo, taip pat padidėjo ir jų sumedžiojimas. 1969 m. sumedžiota 810 briedžių (iš jų 460 patinų), 5 150 stirnų (iš jų 2 540 patinų) (Didžioji medžioklės knyga I).

Jau 1974 m. medžiotojų ir žvejų draugijos iniciatyva buvo pradėti rinkti duomenys apie elninių žvėrių ragų išsivystymą priklausomai nuo amžiaus. Remiantis 1975–1976 m. vykusių apžiūrų duomenimis buvo paruošti elninių žvėrių atrankinės medžioklės metodiniai nurodymai (Navasaitis, Pėtelis, 1998).

Elninių žvėrių populiacijos, jų kokybė, santykis su aplinka kai kuriuose Lietuvos regionuose skiriasi. Todėl labai didelę reikšmę turi kai kurių regionų elninių žvėrių populiacijų parametrų bei santykio su aplinka nagrinėjimas (Padaiga, 1996).

Tikslas – nustatyti Jurbarko rajono elninių žvėrių patinų sumedžiojimo pokyčius 1999–2001 ir 2008–2011 m.

Uždaviniai:

1. Nustatyti elninių žvėrių patinų sumedžiojimą pagal atrankos grupes.
2. Nustatyti elninių žvėrių patinų sumedžiojimą pagal amžių.
3. Nustatyti elninių žvėrių patinų sumedžiojimą pagal laiką.

Objektas – Jurbarko rajono miškuose gyvenantys elniniai žvėrys.

Metodika. Tyrimui reikalingi duomenys yra paimti iš Jurbarko rajono 1999–2001 ir 2008–2011 m. medžioklės sezonais sumedžiotų elninių žvėrių trofėjų Jurbarko rajone sąrašo ir medžioklės trofėjų apžiūros protokolų.

Elninių žvėrių trofėjų sąrašai ir medžioklės trofėjų apžiūros protokolai yra pildomi vadovaujantis Lietuvos Respublikos aplinkos ministro įsakymo Nr. 124 „Dėl medžioklės trofėjų apžiūros ir medžioklės trofėjų ekspertų tarybos“ (Žin., 2002, Nr. 32-1221, Nr. 55-2210) nuostatais. Medžioklės trofėjų apžiūros sąrašė yra pateikiami elninių žvėrių (briedžių, tauriųjų elnių, stirninių) patinų sumedžiojusio medžiotojo pavardė, medžioklės ploto naudotojas, sumedžiojimo data, dešiniojo ir kairiojo ragų šakų skaičius, amžius, atrankos grupė ir trofėjaus paruošimo kokybė. Medžioklės trofėjų apžiūros protokoluose pildoma: elninių žvėrių (briedžių, tauriųjų elnių, stirninių) sumedžiotų patinų skaičius tą medžioklės sezoną, pasiskirstymas pagal atrankos grupę, pasiskirstymas pagal sumedžiotą žvėries amžių, pagal sumedžiojimo laiką bei siūlymai pateikti trofėjų parodai. Elninių žvėrių

patinų atrankos požymiai vertinami pagal ragų išsivystymą (Baleišis, 1987). Šie požymiai yra vertinami Lietuvos Respublikos aplinkos ministro sudarytos komisijos kiekvienam rajonui.

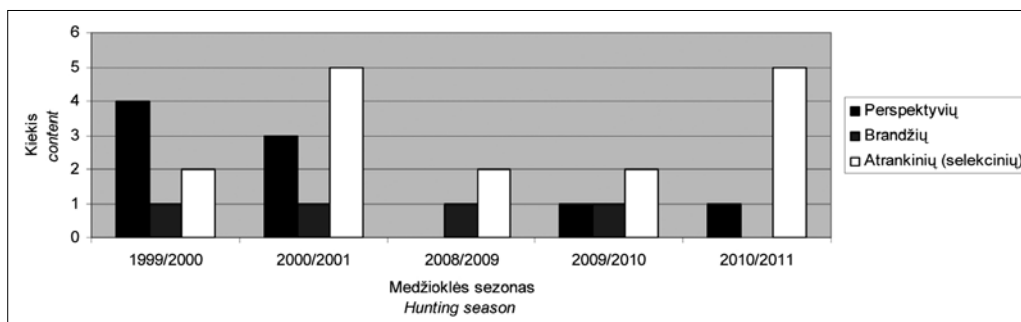
Iš elnių žvėrių trofėjų sąrašų ir medžioklės trofėjų apžiūros protokolų gauti duomenys buvo analizuojami taikant kompiuterinę skaičiavimo programą „Microsoft Excel“.

Rezultatai

Tyrimui medžiaga paimta iš 5 medžioklės sezonų trofėjų sąrašų ir trofėjų apžiūros protokolų Jurbarko rajone. Duomenys imti iš 1999–2000, 2000–2001, 2008–2009, 2009–2010, 2010–2011 metų medžioklės sezonų. Kadangi Jurbarko rajone per šiuos medžioklės sezonus briedžių patinų medžioklės trofėjų apžiūroms nepateikta, tai buvo išanalizuoti tauriųjų elnių bei stirnių sumedžiojimo duomenys.

1999–2001 ir 2008–2011 m. medžioklės sezonais trofėjų apžiūroms pateiktus sumedžiotus tauriuosius elnius palyginę pagal sumedžiojimo skaičių matome, kad šiais medžioklės sezonais medžioklės trofėjų apžiūroms pateikti 29 tauriųjų elnių trofėjai. Prieš 10 metų tauriųjų elnių patinų buvo sumedžiojama daugiau, atitinkamai (7 ir 9) nei per praėjusius tris medžioklės sezonus, atitinkamai (3, 4 ir 6).

Išanalizavus pagal atrankinius požymius, per šiuos medžioklės sezonus perspektyvių trofėjų sumedžiota 9, brandžių – 4, atrankinių – 16 tauriųjų elnių patinų. Iš 1 pav. pateiktų duomenų matome, kad per praėjusius tris sezonus sumedžiota mažiau perspektyvių trofėjų nei prieš 10 metų, tačiau išlieka tendencija, kad atrankinių trofėjų sumedžiojama daugiausiai per visus medžioklės sezonus. Pagal elnių žvėrių patinų atrankinės medžioklės reikalavimus pirmiausiai ir turi būti išmedžiojami turintys silpnus, neišsivysčiusius ragus (atrankiniai) patinai.

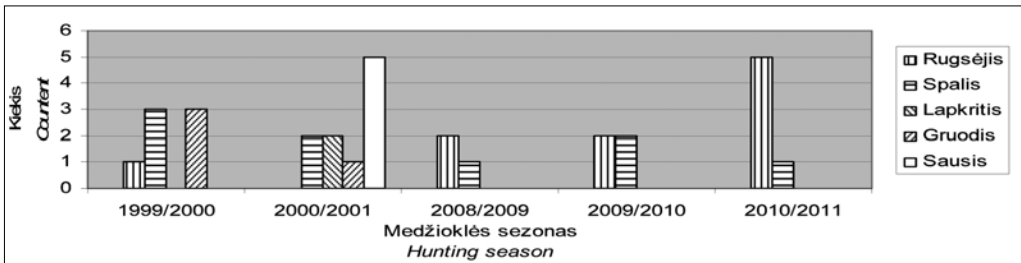

1 pav. Tauriųjų elnių sumedžiojimas pagal medžioklės sezonus ir atrankos grupes (Entrapment by red deers hunting seasons and team selection)

Iš duomenų apie sumedžiotų tauriųjų elnių amžių (1 lentelė) matome, kad per minėtus medžioklės sezonus sumedžiojama daugiausiai vidutinio amžiaus (5–8 amžiaus grupių) patinų, kurie yra aktyviausi rujoje.

1 lentelė. Tauriųjų elnių sumedžiojimas pagal medžioklės sezoną ir amžių
(Entrapment by red deers hunting season and age)

	Medžioklės sezonas (Hunting season)										
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	
	Amžius (kelinti ragai) (Age (by the horns))										
1999–2000	2				2	1	1				1
2000–2001	2	1		1	1	2	1				1
2008–2009		1			1				1		
2009–2010						1	1	1			1
2010–2011		1		1	1	1	1	1			

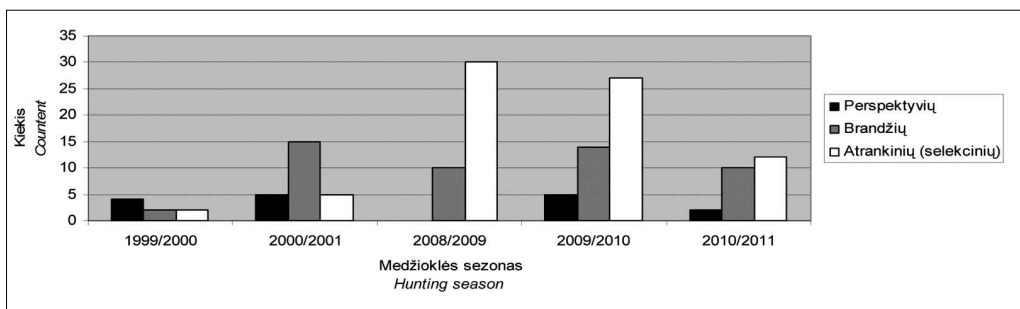

2 pav. Tauriųjų elnių sumedžiojimas pagal medžioklės sezoną ir sumedžiojimo mėnesį
(Entrapment by red deers hunting season and shooting month)

Iš 2 pav. duomenų matome, kad 1999–2000 m. medžioklės sezonais daugiausiai tauriųjų elnių patinų sumedžiota spalio–sausio mėnesiais, beje, tuo metu tauriųjų elnių patinus buvo galima medžioti iki vasario 1 d. varominėse medžioklėse, todėl tuo metu buvo sumedžiota ir perspektyvių patinų (apie pusė visų tais sezonais sumedžiotų patinų). 2008–2011 m. medžioklės sezonais daugiausiai tauriųjų elnių patinų sumedžiota rugsėjo mėnesį, kai aktyviausiai vyksta jų ruja.

Norint tikslingai gerinti tauriųjų elnių bandos kokybę bei plėtoti trofėjinę medžioklę, rekomenduojama laikytis tendencijos ir išmedžioti kuo jaunesnio amžiaus atrankinius tauriųjų elnių patinus, ir stengtis tai padaryti jų rujos pradžioje, t. y. rugpjūčio mėnesį. Iš gautų duomenų matome, kad sumedžiojama daugiausiai atrankinių (selekcinų), vidutinio amžiaus tauriųjų elnių patinų. Dėl to galima teigti, kad tauriųjų elnių trofėjinė medžioklė Jurbarko rajone vykdoma pagal trofėjinės medžioklės principus.

Išanalizavę 1999–2001 ir 2008–2011 m. medžioklės sezonais pateiktus sumedžiotų stirninių duomenis matome, kad medžioklės trofėjų apžiūroms pateikti 143 stirninių trofėjai (3 pav.). Išanalizavę pagal atrankinius požymius matome, kad per minėtus medžioklės sezonus perspektyvių stirninių sumedžiota 16, brandžių – 51, atrankinių (selekcinų) – 76. Iš pateiktų duomenų matome, kad per praėjusius tris sezonus trofėjų apžiūroms buvo pristatyta daugiau stirninių, atitinkamai (40, 46 ir 25), nei 1999–2001 m. medžioklės sezonais, atitinkamai (8 ir 24). Tai rodo ir didesnę sumedžiojamų stirninių kiekį.

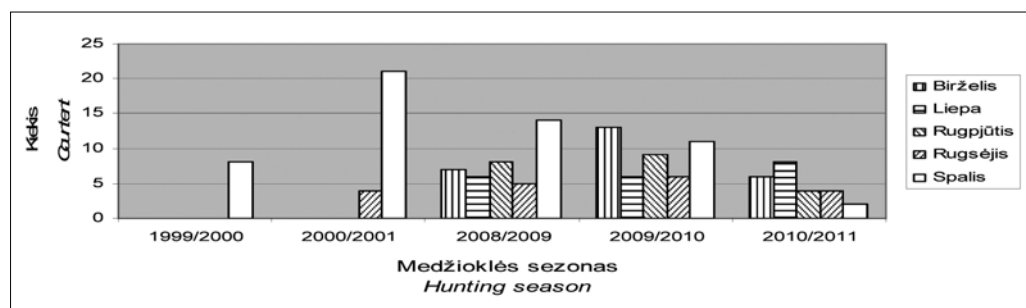

3 pav. Stirninių sumedžiojimas pagal medžioklės sezonus ir atrankos grupes (Entrapment by roebucks hunting seasons and team selection)

Iš 2 lentelės matome, kad 1999–2000 m. sezone daugiausiai sumedžiota 1, 2 amžiaus grupių stirninių, 2000–2001 m. sezone – 3, 5 amžiaus grupių stirninių, 2008–2009 m. sezone – 4, 5 amžiaus grupių stirninių, 2009–2010 m. sezone – 1, 3, 5 amžiaus grupių stirninių, 2010–2011 m. sezone – 3, 5 amžiaus grupių stirninių. Dėl to galima daryti išvadas, kad daugiausiai sumedžiojama 3–5 amžiaus grupių stirninių.

2 lentelė. Stirninių sumedžiojimas pagal medžioklės sezoną ir amžių (Entrapment by roebucks hunting season and age)

	Medžioklės sezonas (Hunting season)							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
	Amžius (kelinti ragai) (Age (by the horns))							
1999–2000	2	2	1	1	0	1	1	0
2000–2001	0	0	7	3	5	4	2	4
2008–2009	7	4	7	11	9	2	0	0
2009–2010	7	6	14	5	7	5	2	0
2010–2011	4	2	5	3	6	3	0	1

4 pav. Stirninių sumedžiojimas pagal medžioklės sezoną ir sumedžiojimo mėnesį (Entrapment by roebucks hunting season and shooting month)

Išanalizavę stirninių sumedžiojimo duomenis pagal sumedžiojimo laiką (4 pav.) matome, kad 1999–2001 m. medžioklės sezono metu daugiausiai stirninių sumedžiota spalio mėnesį. 2008–2011 m. medžioklės sezonais stirninių sumedžiojimas birželio–spalio mėnesiais beveik vienodas, tik šiek tiek daugiau jų sumedžiojama spalio mėnesį.

Išvados

Išanalizavus tauriųjų elnių patinų ir stirninių sumedžiojimą pagal atrankos grupes, nustatyta, kad daugiausiai sumedžiojama atrankinių žvėrių, kaip to ir reikalauja atrankinė medžioklė.

Išanalizavus duomenis pagal tauriųjų elnių ir stirninių amžių, nustatyta, kad tauriųjų elnių patinų sumedžiojama daugiausiai 5–8 ragais, o stirninių – 3–5 ragais.

Tauriųjų elnių daugiausiai sumedžiota 1999–2001 m. medžioklės sezonais – spalio ir sausio mėn. ir 2008–2011 m. – rugsėjo mėnesį. Stirninių 1999–2001 m. medžioklės sezonuose daugiausiai sumedžiota spalio mėnesį, o 2008–2011 m. stirninių sumedžiojimo mėnesiai pasiskirsto apytiksliai vienodai. Stabiliausias sumedžiojimas išlieka liepos mėnesį, o daugiausiai per tris praeitus medžioklės sezonus sumedžiota birželio ir spalio mėnesiais.

Literatūra

1. Padaiga V. *Medžioklės ūkio biologiniai pagrindai*, Vilnius, 1996, p. 105–106; 119–120.
2. Navasaitis M., Pételis K. *Medžioklė*, Kaunas, 1998, p. 199–210; 235–236.
3. Baleišis R., Bukelskis E., Brukas A., Paltanavičius S. ir kt. *Didžioji medžioklės knyga I*, Vilnius, 2010, p. 15–31.
4. Baleišis R., Bluzma P., Balčiauskas L. *Lietuvos kanopiniai žvėrys*, Vilnius, 1987, p. 23–128.
5. Mališauskas A. *Medžiotojo vadovas*, Vilnius, 1996, p. 227–237.

Medžioklė Viešvilės giriose

Algirdas Sinkevičius, Kęstutis Masaitis, Albinas Greičius

Medžioklės kultūra ir tradicijos

Medžioklės etikos pradžia siekia gilios senovės laikus, kai medžioklė tapo vienu svarbiausių žmonių užsiėmimų. Dar II a. gyvenęs Romos konsulas Flavijus Arianas rašė:

„Tikro medžiotojo tikslas – ne žudymas. Jo tikslas priversti žvėrį varžytis arba stoti į dvikovą. Jis džiaugėsi, jei gyvūnui pavykdavo pabėgti.“

Šiuolaikinė medžioklės kultūra pradėjo formuotis riterių laikais. Medžioklės kultūrai didelės įtakos turėjo hubertinės medžioklės, kurios tęsdavosi kelias dienas ar net savaites. Jos būdavo švenčiamos su „*medžioklės malonumais ir kitomis linksmybėmis*“ (šv. Hubertas – medžioklės globėjas). Šiose medžioklėse buvo propaguojama meilė gyvūnams, gyvūnijos apsauga, humanizmas medžioklėje. Tai pamažu padėjo susiformuoti gražioms tradicijoms, nerašytam medžiotojų garbės kodeksui. Pagal jį „*medžiotojas privalo būti dievobaimingas, gerai matyti, turėti puikią klausą, stiprų balsą, taisyklingą kvėpavimą, sveikus ir lygius dantis, nepriekaištingą laikyseną, greitas kojas, užsigrūdinęs, budrus, ištvėrimingas, punctualus, sąžiningas, neplepus, protingai samprotauti, būti meilus su šunimis, gerai prižiūrėti savo ginklus, nedrįsti pavyduliauti, girtuokliauti*“.

Klovas V. *Medžioklė saldesnė už šūvį.*
www.lmzd.lt/lt/medziokle/medziotojai-lietuvoje/

Po Pirmojo pasaulinio karo medžioklė Rytprūsijoje, kaip teigia Kęstutis Milkeraitis, buvo populiari ne tik tarp turtingųjų, bet ir tarp mažiau pasiturinčių gyventojų. Tai įvairių profesijų medžiotojai: girininkai, ūkininkai, įmonių, parduo-

Nušovus vilką Smalininkų vyresniojoje girininkijoje. 1916 m. H. E von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik VI, Berlin-Dahlem, 2002, S. 154

Vilkų medžioklėje. 1929 m. Smalininkai. H. E. von Knobloch.
Die Wischwiller Dorf-Chronik VI, Berlin-Dahlem, 2002, S. 156

tuvių savininkai, teisėjai, kunigai, pirkliai, gydytojai ir kt. Palyginimui Klaipėdos apskrityje leidimus medžioti turėjo apie 500 gyventojų, iš kurių – kelios moterys. Girininkijų tarybos už nedidelius mokesčius nuomodavosi medžioklės plotus iš valstybės. Jūravos girininkija tvarkė 12 tūkst. ha miško plotų, kuriuose buvo daug šernų, elnių, kurtinių, tetervinų. Būdavo ir vilkų, kuriuos gausiai pasnigus medžiodavo su varovais. (Žr. 1916 ir 1929 m. vilkų medžioklės nuotraukas.) Elnių daugiausiai būdavo apie Šereiklaukį. Briedžiai buvo daugiausia išnaikinti, daugiau išlikę prie marių ir Neringojė. Gausu buvo ir kitos smulkesnės gyvūnijos, žvėrių bei paukščių: kiškių, kurapkų, ančių ir kt.

Nuo senovės buvo vertinama ne tik žvėriena, bet ir žvėrių kailiai, ragai, iltys. Medžioklėmis Mažojoje Lietuvoje girdavosi Prūsijos valdovai, tarp jų ir nacių veikėjas, vėliau reichsmaršalas, Hermanas Geringas. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje visi medžioklės trofėjai išgabenti Vokietijon.

MLE, Vilnius, 2006, t. 3, p. 43–45.

1785 m. Aňtgiluviai (*Goltzenthal*), kurie XIX a. pr. buvo pervadinti „Jura“ (Jūrava), buvo Prūsijos karališkojo girių prievaizdo būstinė, priklausiusi Kazikėnų valsčiaus didžiajai Viešvilės parapijai, kuriai priklausė abipus Nėmuno įsikūrusios gyvenvietės. Po miškų ūkio reformų Jūravos vyresnioji girininkija (*Oberförsterei Jura*) administravo visą Nėmuno dešiniojo kranto girią tarp Šventosios ir Jūros upių. Į šią vietovę atvykdavo įvairūs Prūsijos valdininkai pamedžioti „laukinėje“ girioje. Jie fotografuodavosi su nušautais kurtiniais, briedžiais, vilkais ir kitais trofėjais. Karališkoji Jūravos giria (*Königliche Jurasche Forst*) tapo reprezentacine vietoje, kur buvo galima sumedžioti kituose kraštuose jau išnaikintus žvėris ir paukščius.

Viešvilės miškų grožį vaizdžiai nusako išeivė literatė Eva Kalinski eilėraštyje „Mano Tėvynė“ (*Mein Heimatland*), kurio ištrauką pateikiu:

*Žaliuoja ir žydi, ir čiulba giria –
Kokia stebuklinga Kūrėjo ranka!
Ir lenkiasi Dievui ūksmingi šilai,
Kad mūsų Tėvynę sutvėrė gražiai.*

*Kur sugeria šviesą medžių laja,
Išnyra paveikslas puikus akyse:
Didžiuliai pelkynai, paskendę migloj,
Ir briedis gražuolis blausioj tolumoj.*

Išvertė Irena Julija Foktienė

1870 m. Jūravos karališkoji giria buvo padalinta: atskirtos 7 mažosios girininkijos ir paskirtos naujai sudaromai Añtšvenčių (*Oberförsterei Antschwenten*) vyresniajai girininkijai, 1878 m. pervadintai į Smalininkų vyresniąją girininkiją (*Oberförsterei Schmallingenken*).

1903 m. Nuo Jūravos vyresniosios girininkijos atskirta dalis girios plotų, kurie perduoti naujai įkurtai Viešvilės vyresniajai girininkijai. Medžiotojais buvo ne tik šių girininkijų girininkai, miestelio įstaigų vadovai, netrūko medžioklės

Viešvilės ir Smalininkų medžiotojai. Iš kairės: Viešvilės teisėjas Švarcas (Schwarz), Leipgirių girininkas H. Šulcas (Schultz), Žardelių girininkas H. Hartmanas (Hartmann), ūkininkas H. O. fon Knoblochas (H. O. von Knobloch), neatpažintas, Viešvilės katalikų kunigas Leo Olševskis (Leo Olszewski), neatpažintas, Viešvilės metalo įmonės savininkas G. Šetleris (Schettler), Fricas Gucaitis (Rentmeister Fritz Gutzeit), H. Evertas (Ewert), neatpažinti, girininkijos sekretorius Ch. Danulis (Dannulis), Smaladaržio ir Vilktačio girininkas Pacas (Patz), neatpažintas, Smalininkų vyr. girininkas Vilmanas (Willmann), Viešvilės gydytojas A. Eichelbergeris (Eichelberger). 1930 m. H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik VI, Berlin-Dahlem, 2002, S. 78

mėgėjų – svečių. Išlikusioje 1930 m. nuotraukoje tarp medžiotojų, be girininkų, matome Viešvilės teisėją, metalo įmonės savininką, ūkininką, katalikų bažnyčios kunigą, gydytoją ir kt.

Purvinas M. Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai, Jūravos kaimas, *Voruta*, 2009 11 07, Nr. 21, p. 11; wiki-de.genealogy.net/Förstereien_i...
Förstereien im Memelland-GenWiki. H. E. von Knobloch. *Die Wischwiller Dorf-Chronik*, t. 6, Berlin-Dahlem, 2002, p. 78.

Smalininkų Viešvilės miškai garsėjo čia buvusia kurtinių populiacija. 1930 m. žurnale „Mūsų girios“ (*Mūsų girios*, 1930, Nr. 6(8), p. 61) randame, kad Smalininkų urėdas Vilmanas tomis dienomis per Lietuvos miškininkų sąjungos valdybą įteikė Respublikos prezidentui Antanui Smetonai kurtinio iškamšą.

Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 76.

Lietuvoje hubertinių medžioklių tradicija siekia XVIII a. Šią tradiciją į Lietuvos ir Lenkijos valstybę atvežė Saksonijos karaliai. Medžioklės kultūrą, etiką anais laikais kūrė valdantieji visuomenės sluoksniai, riteriai, todėl į šias etikos normas ir buvo perkelta nemažai riterių papročių bei nuostatų. Riteriai visada rūpinosi savo geru įvaizdžiu. Tik garbingai, jautriai elgiantis su gyvūnais buvo galima apginti medžioklę, savo aistrai surasti moralinį motyvavimą. Dėl to buvo sukurta daug rašytų ir nerašytų draudimų. Ne visi jie buvo lengvai priimti: pvz., ne iš karto buvo pritarta nuostatai, jog negalima šauti į plaukiančias ar ant vandens nutūpusias antis.

Prieiga per internetą: www.lmzd.lt/lt/medziokle/medziotojai-lietuvoje.

Viešvilės ir Smalininkų medžiotojai. 1936 m. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus

Nors Smalininkų ir Viešvilės girininkijos atsiskyrė (1870 ir 1903 m.) nuo Jūravos vyresniosios girininkijos (*Oberförsterei Jura*), tačiau sprendžiant iš nuotraukų kai kurios medžioklės, kaip nuotraukose parodytoji vilkų, šiose girininkijose buvo organizuojamos bendrai.

Organizuotose vilkų medžioklėse jau nuo 1916 m. matome šių miškų mažųjų girininkijų girininkus medžiojant kartu. 1930 m. vilkų medžioklėje randame dalyvavusius ne tik vyresnius girininkus, tai Smalininkų – Vilmanas, Viešvilės – neatpažintas, bet ir Leipgirių, Smaladaržio, Žardėlių, Vilktačio bei kiti neatpažinti girininkai. Ar kitos medžioklės buvo organizuojamos taip pat bendrai, duomenų nerasta, tačiau smulkesnės medžioklės galėjo būti organizuotos ir atskirai. Tačiau teigti vienaip ar kitaip galima tik radus apie tai duomenų.

1935 m. liepos 28 d. laikraštis „Lietuvos keleivis“ aprašė atvejį, kai buvo pašautas vienas iš brakonierių, ėjusių medžioti briedžių. 1935 m. liepos 23 d. pavakare, apie 20 val. Smalininkų girininkas, išgirdęs miške šūvius, pro žiūronus pamatė tris ateinančius vyrus. Pasislėpė krūmuose ir jiems priėjus paliepė pakelti rankas, tačiau vienas iš jų nukreipė į girininką šautuvą. Girininkas iššovė pirmas. Pasigirdo „Jėzus, Marija“. Vyras nuvirto. Girininkas daugiau artintis nedrįso ir nuskubėjo pagalbos, tačiau grįžęs su pastiprinimu brakonierių nerado. Viskas vyko toje vietoje, kur prieš metus buvo nušautas ankstesnis girininkas.

Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 129.

1944 m., kai rytų frontas dar buvo Rusijos gilumoje, Viešvilėje buvo ramu, tartum taikos metais. Tačiau visi įėjimai ir įvažiavimai į mišką buvo uždaryti ir saugojami. Aiškino, kad jame buvo išitvirtinę sovietiniai partizanai. Tačiau patyliukais buvo kalbama, kad tuo metu jame medžiojo nacių partijos gauleiteris Rytprūsiose ir Rytprūsijų oberprezidentas Erichas Kochas (*Erich Koch*). Paskelbta oficiali versija apie partizanus buvo tik priedanga. Apie tai, kas iš tikro vyko miške, niekas nežinojo, nes viskas buvo įslaptinta. Tačiau tai aprašyta Kurto Dykerto (*Kurt Dieckert*) ir Horsto Grosmano (*Horst Grossmann*) istoriniame veikalė „Kova dėl Rytprūsijų“ (*Das Kampf um Ostpreußen*). Jame rašoma:

„Kaip ir dauguma partijos funkcionierių Erichas Kochas labai garbino medžioklę, nors prieš atvykdamas į Rytprūsius ir tapdamas čia partijos grupuotės vadu bei vyriausiuoju prezidentu, jis nebuvo rankose laikęs medžioklinio šautuvo. Jis turėjo teisę laisvai medžioti visuose valstybiniuose medžioklės plotuose.“

1944 m. pavasarį Rytprūsiose kalbėta, kad Hitlerio gimtadienio proga balandžio 20 d. priešas gali stipriai bombarduoti didesnius miestus. Viešvilės vyr. miškininkas Dembovskis (*Dembowski*) buvo labai nustebeš, kai prieš tai gavo žinią, kad partijos grupuotės vadas Erichas Kochas norėtų balandžio 20 d. jo miške medžioti kurtinius (Viešvilės miško 156, 157 ir 158 kvartalai buvo žinomi kaip geriausios kurtinių poravimosi vietos).

Tačiau vyr. miškininko Dembovskio aiškinimą, kad jis nematė nė vieno kurtinio, niekas neklausė.

1944 m. balandžio 19 d. vakare į Viešvilės miškų urėdiją atvyko partijos grupuotės vadas Erichas Kochas, lydymas liūdnei pagarsėjusio Ericho Kocho fondo

valdytojo (*Erich-Koch-Stiftung*) daktaro Dzubos (*Dzubba*). Pats grupuotės vadas su savo draugu Dzuba, vadovaujami miškininko Dembovskio, medžiojo sėlindami ir tykodami „dėl partizanų pavojaus“ uždarytame miške, bet, kaip ir buvo galima tikėtis, nieko nenušovė. E. Kochas liko Viešvilės miške tol, kol jam buvo pranešta, kad Rytprūsiose nebuvo jokių antskrydžių ir „oras švarus“.

Rečiūnas P. *Jurbarko miškų urėdija: praeitis ir ateitis*, Vilnius, 2004, p. 189–190.

Pokario metai. Bendra apžvalga

Vidutinis medžioklės ploto vieneto dydis Lietuvoje šiuo metu yra 8 650,1 ha. Vidutinis būrelio narių skaičius medžiotojų kolektyvuose – 41. Vidutinis kolektyvo metinis pajamų fondas sudaro 13 350,31 Lt (kiekvienam kolektyvo nariui nuo vidutinio narių skaičiaus įnašas po 325,62 Lt per metus). Iš jų mokesčiams už medžiojamų gyvūnų išteklių naudojimą vidutiniškai skiriama 6 158,5 Lt, arba 46,1 % metinio kolektyvo biudžeto.

Gyvūnų globos ir šėrimo įrengimui, biotechninėms priemonėms, pagerinančioms slėpimosi, veisimosi, žiemojimo ir maitinimosi sąlygas, kolektyvai vidutiniškai per metus skiria po 5 604,6 Lt, tai sudaro 42 %, arba du penktadalius, viso biudžeto.

Medžiojamųjų gyvūnų padarytai žalai miškams arba pasėliams atlyginti kiekvienas kolektyvas skiria vidutiniškai 433,6 Lt per metus.

Medžiotojų kolektyvuose Lietuvoje daugiausia medžioja vyrai. Moterys medžiotojos sudaro tik 1,48 % bendro medžiotojų skaičiaus.

Tikslios datos, kada medžiotojų būrelis atsikūrė Viešvilėje be tai patvirtinančių dokumentų įvardyti negalime, tačiau išlikusioje 1951 m. nuotraukoje jau matome vairuotoją P. Dakauską, dėstytojus V. Paulavičių, A. Damalaką ir keturis neatpažintus medžiotojus prie ką tik sumedžiotų šernų. Tad būrelis jau buvo įkurtas prieš 1951 m. (tarp 1945 ir 1951 m.).

Prisiminus Flavijaus Ariano žodžius, kad „tikro medžiotojo tikslas – ne žudymas“, norisi aprašyti senuosius medžioklės papročius ir kai kurias etikos taisykles.

Po šernų medžioklės.
Iš kairės: Pranas
Dakauskas, Vytautas
Paulavičius,
Aleksiejus Damalakas,
neatpažinti. 1951 m.
Iš V. Dakauskienės
albumo

Kai kurie iš tų ankstesniųjų etikos reikalavimų jau primiršti arba ne visų paisomi. Gal ir esame primiršę seną taisyklę, jog negalima šauti į stambų žvėrį, kuris nudelbęs galvą ėda. Tokiu atveju būdavo reikalaujama, kad medžiotojas nulaužtų sausą šakelę ar švilptelėtų, taip suteikdamas žvėriui galimybę sužinoti apie gresiantį pavojų ir išsigelbėti, žinoma, jei pavyks.

Neretai stambų žvėrį sumedžiosiam medžiotojui už skrybėlės užkišama eglės, kadagio ar pušies šakelė. Tai padaro netoliese stovintis medžiotojas. Kolektyvinėse medžioklėse šakelę įteikia vyriausias medžiotojas arba medžioklės vadovas. Medžiojant su varovais, šakelė šauliui įteikiama rikiuotėje per pietus arba medžioklės pabaigoje. Pagal tradicijas reikia, kad šakelė būtų įteikta prieš skrodžiant žvėrį.

Medžiotojas, kuriam „giria buvo dosni“, atsistoja prie nukauto žvėries nugaros, o pagerbiantis draugas prie žvėries priekinių kojų priešais šaulį. Abu nusiima kepurės. Prieš tai kita pagerbimo šakelė uždedama ant sumedžiotą žvėries krūtinės kairėje pusėje prie širdies (arba ant žaizdos). Nulaužtos šakelės galas turi būti nukreiptas į trofėjaus pusę (kanopinių žvėrių patinams, vilkams) arba gimdos kryptimi (patelėms). Tada pagerbiantis medžiotojas dalį nulaužtos šakelės išspraudžia paguldytam žvėriui į nasrus kaip „paskutinį kąsnį“. Jis duodamas tik žolėdžiams. Plėšrūnai „paskutinio kąsnio“ negauna.

Pagerbiant sumedžiotus žvėris pakaktų, jei medžiotojai vienplaukiai išklaustytų vadovo pranešimą apie medžioklės rezultatus ir, jei yra medžioklės ragas, nuimtų kepurės per sumedžiotų žvėrių pagerbimo signalus.

Medžiotojams derėtų prisiminti tradicijas palydint savo kolektyvo draugą – medžiotoją į amžinosios medžioklės šalį. Į laidotuves susirenkama vilkint išėigine medžiokline apranga. Gedulo šakelės, perrištos juodu kaspinėliu, užkišamos kairėje kepurės pusėje arba laikomos rankose (gedulo šakelės nėra krepšelio su gėlėmis ar vainiko pakaitalas). Atsisveikinant su velioniu šakelės metamos į kapo duobę arba padedamos ant karsto, o medžioklės ragas griežia signalą „Medžioklė baigta“.

Nei varovams, nei medžiotojams nedera laiptoti per išguldytų žvėrių eilę ar per eglišakių tvorelę, juosiančią išguldytus žvėris, paukščius, kuri apie juos suklotą.

P. Dakauskas ir Eidukevičius prie sumedžiotą šerno. 1951 m. Iš V. Dakauskienės albumo

Klovas V. *Medžioklė saldėsnė už šūvį.*

Prieiga per internetą. www.lmzd.lt/.../medziokle/medziokles-kultura-ir-tra...

Viešvilės medžiotojų būrelis. Iš kairės: Jonas Aukselevičius, Arvydas Danisevičius, Pranas Dakauskas, Albinas Žemaitis, Jonas Šiaulys, Balys Čepinskas, Vytautas Paulavičius, Antanas Skilinskas. Apie 1967 m. Iš V. Dakauskienės albumo

Pertraukėlės metu prie ugnelės: N. Nechajus, J. Stanevičius, B. Skvareckas, Šiaulys, P. Dumčius, J. Daujotas, B. Čepinskas, V. Želvoys, A. Danisevičius, V. Paulavičius, neatpažintas, A. Mockevičius, Povilaitis, Vladas Locaitis. 1970 m. Iš V. Dakauskienės albumo

*Viešvilės medžiotojų
būrelis. 1996 m.
Iš V. Dakauskienės
albumo*

Viešvilės mstl. medžiotojų būrelis.
Būrelio „Viešvilė“ steigėjų sąrašas
Viešvilė, 1996 10 25

1. A. Banaitis, gim. 1938 m., Apšrūtų k. Viešvilės sen.
2. A. Bardašovas, gim. 1951 m., gyv. Viešvilės mstl.
3. E. Banaitis, gim. 1965 m., gyv. Viešvilės mstl.
4. R. Brigadierius, gim. 1959 m., gyv. Viešvilės mstl.
5. E. Gečas, gim. 1950 m., gyv. Viešvilės mstl.
6. M. Budrys, gim. 1964 m., gyv. Dariaus ir Girėno 89–82, Jurbarke.
7. E. Mačieža, gim. 1970 m., gyv. Jūravos k., Viešvilės sen.
8. K. Masaitis, gim. 1961 m., gyv. Viešvilės mstl.
9. E. Mankus, gim. 1950 m., gyv. Viešvilės mstl.
10. R. Rutka, gim. 1973 m., gyv. Kalvelių k. Viešvilės sen.
11. J. Štreikis, gim. 1932 m., gyv. Viešvilės mstl.
12. V. Saldukas, gim. 1964 m., gyv. Viešvilės mstl.
13. B. Skvereckas, gim. 1937 m., gyv. Viešvilės mstl.
14. A. Jucius, gim. 1962 m., gyv. Viešvilės mstl.
15. S. Valeika, gim. 1954 m., gyv. Viešvilės mstl.

Būrelio pirmininkas K. Masaitis.

Viešvilės medžiotojų būrelio įstatai patvirtinti 1996 m. spalio 25 d. visuotiniame narių susirinkime, būrelis įregistruotas 1996 m. Jurbarko rajono valdybos 1996 m. lapkričio 13 d. sprendimu.

Vilkų medžioklė

Vilkai vadinami miško sanitarais, nes daugiausia medžioja nukaršusius ar ligotus gyvūnus. Vilkai medžioja labai organizuotai. Medžioja dažniausiai naktį, mat tamsoje mato geriau negu kiti šuniniai plėšrūnai. Gali ilgai badauti, bet pasitaikius progai, stengiasi pasisotinti kelioms dienoms. Pagrindinis maistas – karnopiniai žvėrys. Vilkė atsiveda nuo 3 iki 9 jauniklių. Motina jauniklius žindo iki 10 savaičių, po to juos maitina atryta mėsa. Gamtoje vilkai vidutiniškai gyvena

Vilkų medžioklėje Kalveliuose. Pirmoje eilėje: P. Lebedžinskas, V. Paulavičius, P. Kuodaitis, P. Dakauskas, Juozas Platūkis; antroje eilėje: S. Kavolis, J. Stanevičius, Butiškis, A. Mockevičius, V. Želvys. 1978 m. Iš V. Dakauskienės albumo

tik 5 metus, nes atlikdami sanitaro vaidmenį ir misdami ligotais gyvūnais patys užsikrečia savo aukų ligomis. Vien tik trichinelioze užsikrėtę būna iki 70 % vilkų. Tačiau vilkai nėra pasiutligės platintojai, o patys reguliuoja lapių ir usūrinių šunų gausą, taip stabdydami pasiutligės plitimą.

Iki įvedant sumedžiojimo kvotą, kasmet būdavo sumedžiojama 50–80 vilkų. Vilkų medžioklė ribojama nuo 2005 m. Po kvotos įvedimo sumedžiojama 20–40 vilkų. 2011 m. buvo nustatytas tik 5 vilkų sumedžiojimo limitas, tačiau pailgintas medžioklės sezonas. Remiantis miškininkų ir nevyriausybinių organizacijų atlikta vilkų apskaita, 2011 m. mažiausias vilkų skaičius buvo 140–180, o oficialiais Aplinkos ministerijos duomenimis, – 300. Tačiau oficialūs duomenys šalyse, kur vilkai yra medžiojami, yra iškreipti ir padidinti, nes nuo apskaitos rezultatų priklauso ir leidžiamų sumedžioti vilkų skaičius. 2012 m. vilkų suskaičiuota mažiau, tačiau sumedžiojimo limitas padidintas iki 50 vilkų.

Prieiga per internetą: lt.wikipedia.org/wiki/Pilkasis_vilkas; Lietuvos gamtos fondas, Vilkas, glis.lt/?pid=106.

Medžiotojų būrelio „Viešvilė“ sąrašas. 2007 m.

1. Algis Banaitis	5. Aleksandras Bardašovas
2. Edmundas Banaitis	6. Artūras Bardašovas
3. Karolis Banaitis	7. Raimundas Bastys
4. Romualdas Brigadierius	8. Albinas Greičius

*Medžiotojai V. Paulavičius ir P. Dakauskas
prie sumedžiotų vilkų. 1978 m.
Nuotraukos iš V. Dakauskienės albumo*

*Medžiotojas Valdemaras Mockevičius prie
nušauto vilko. Smalininkai. 1995 m.
Iš O. Mockevičienės albumo*

9. Sigitas Gražulevičius	18. Sigitas Paškevičius
10. Artūras Grėbliūnas	19. Bronius Skvereckas
11. Vytautas Karlikauskas	20. Juozas Štreikis
12. Jonas Kimbra	21. Andrius Šašys
13. Kęstutis Masaitis	22. Kęstutis Tamošaitis
14. Edmundas Mačieža	23. Sigitas Valeika
15. Jaunius Micavičius	24. Darius Valeika
16. Algis Rimkus	Būrelio pirmininkas K. Masaitis.
17. Laimonas Sajonas	

Prisiminimai apie sidabrinę lapę

Miškininkai, ypač medžiotojai, nuo seno renka briedžių, elnių, stirninių ragus ir kitus medžioklės trofėjus – viską, kas vertinga, nekalbant jau apie šernus, vilkus, lokius ar egzotiškų šalių žvėris, kaip antilopės, liūtai, tigrai, leopardai ir kt. Aš apie tai turiu kitokią nuomonę.

Vieną 1942 m. žiemos vakarą mano tėvas Georgas Gendrolius siauru keliuku per aukštą tamsų mišką važiavo į namus Viešvilėje. Staiga į kelią prieš pat jo mašiną išnirio sidabrinė lapė. Nelaimingam žvėreliui tai kainavo gyvybę. Mano tėvui, aistringam žvėrelių mylėtojui, pamačius tai, ką padarė, pagailo. Jis paėmė žuvusią lapę, įsidėjo į savo automobilio bagažinę ir parvežęs į namus parodė mamai. Kaimo kailiadirbys gražiai išdirbo kailiuką ir man, mažam vaikui, pasiuvo tuo metu labai madingą puspaltį su lapės snukučiu ir kojėlėmis. Šie kailiniukai 1944 m. rudenį su manimi iškeliauvo į Berlyną ir lydėjo visą mano vaikystę. Aš galėjau su jais žaisti, o snukutį mylėjau kaip pliušinį meškiuką.

Man paaugus, mamos paprašytas vienas Berlyno siuvėjas perdirbo puspaltį į apykaklę, tik jau be snukučio ir kojyčių, kurią, dideliame mano džiaugsmui, man ir padovanojo. Ir vėl aš pasipuošiau sidabrinės lapės kailiu.

Dar ir šiandieną, prisiminus vieną to meto nutikimą, pradedu šypsotis.

Kartą mano draugas pakvietė mane nueiti į teatrą. Aš smarkiai vėlavau – pasirodžiau prie teatro likus tik 3 min. iki spektaklio pradžios. Mano draugas stovėjo priešais teatrą, laukė ir visas net virė iš pykčio, kad aš vis nepasirodau. Ir staiga aš tarsi išdygau priešais jį apsivilkusi ilgą palta, o apie mano kaklą – sidabrinė lapė. Tuo metu jaunam žmogui taip prašmatniai atrodyti nebuvo įprasta. Jo nustebeš žvilgsnis, lyg kažko klausdamas, kurį laiką klaidžiojo manimi nuo viršaus iki apačios, ir vėl – nuo apačios iki viršaus. Vieninteliai tą vakarą nuskambėję jo žodžiai buvo: tau atleidžiama, ir mes įėjome vidun.

Jis ir vėliau niekada man nepriekaištaudavo dėl pasitaikiusių mano pavėlavimų, o aš dažnai vis prisimenu sidabrinę Viešvilės miškų lapę, laikau ją savo drabužių spintoje, retkarčiais atsargiai išsiėmusi paglostau ir pakabinu atgal. Taip ji ir lydi mane visą mano gyvenimą, – nes daug ką gali apie jį man papasakoti...

Ingrida Gendrolius, gim. 1940 m. rugsėjo 29 d. Viešvilėje.

Iš vokiečių kalbos vertė Valda Kravčenkienė

Viešvilės medžiotojų būrelis

Kęstutis Masaitis, Albinas Greičius

Po Antrojo pasaulinio karo, atkuriant Medžiotojų draugiją, pirmieji žingsniai buvo žengti Kaune. 1945 m. kovo mėnesį prof. Tado Ivanausko ir jo bendraminčių iniciatyva buvo įkurta Kauno medžiotojų draugija. 1946 m. medžiotojų draugijos įsikūrė Vilniuje ir Klaipėdoje, o dar po metų medžiotojų draugijos atgimė daugumoje apskričių. 1947 m. buvo įkurta vieninga Lietuvos medžiotojų draugija, kuri 1960 m., prisijungus žvejams, buvo pavadinta Medžiotojų ir žvejų draugija. Sujungiant medžiotojus ir žvejus į vieną draugiją daug pasidaravo Medžioklės ūkio valdybos viršininkas Viktoras Bergas, vėliau dirbęs Gamtos apsaugos komiteto pirmininku.

1946 m. patvirtintos naujos medžioklės taisyklės, vėliau įsteigta Medžioklės ūkio valdyba prie LTSR Ministrų Tarybos. 1959 m., panaikinus Medžioklės ūkio valdybą, buvo įkurtas Gamtos apsaugos komitetas, kuriam vadovauti paskirtas Viktoras Bergas. Atsirado rajoninių gamtos apsaugos inspektorių, o su medžiotojais toliau dirbo draugijos skyriai. Lietuvos medžiotojų ir žvejų draugija pagrindiniu savo tikslu laikė laukinės gyvūnijos – žvėrių, paukščių ir žuvų apsaugą, gausinimą, jos racionalų naudojimą, medžioklės ir žvejybos sporto populiarinimą. Draugija organizavo rajoninius medžiotojų ir žvejų skyrius, subūrė medžiotojus ir žvejus į būrelius ir vadovavo jų veiklai. Tuo laikotarpiu medžiotojai turėdavo pristatyti žvėrieną į visuomeninio maitinimo įstaigas. Valstybei turėjo atitekti ir žvėrelių kailiai, už kuriuos mokama būdavo menkai. Daugiau plėšrūnų kailių pardavę medžiotojai iš Medžiotojų draugijos skyriaus galėjo tikėtis tik premijos. Vietoje numerinių ratelių atsirado teritoriniai būreliai, kuriems buvo priskirti konkretūs miškai, laukai ir krūmai. Teritorinis medžioklės plotų skirstymas nedaug pasikeitęs ir šiais laikais.

Gamtos apsaugos komitetas nuomodavo plotus Medžiotojų ir žvejų draugijai, kuri juos padalindavo medžiotojų būreliams. Atsirado valstybiniai medžioklės ūkiai, besirūpinantys partinių ir valstybinių pareigūnų medžioklėmis. „Aukščiausio rango“ medžiotojams buvo sudaromos sąlygos, primenančios šio krašto miškų karališkųjų medžioklių tvarką. Medžiotojų draugiją prižiūrėjo valstybinė partinė vadovybė. 1978 m. Šiauliuose buvo įkurtas Gulbinų valstybinis medžioklės ūkis. Matydami dideles elnių bandas, Gamtos apsaugos komiteto vadovai sumanė elnius veisti visoje Lietuvoje. Neilgai trukus Gulbinų valstybinio medžioklės ūkio baras buvo įkurtas ir Viešvilės miškuose. Buvo rūpinamasi žvėrių šėrimu ir jų apsauga. Prie pirmojo Viešvilės upelio tvenkinio pastatyti pastatai žvėrių pašarams laikyti, Alytaus ENSK gyvenamasis namas medžiotojams. Čia žiemai buvo gausiai atvežama pašarų, miškuose rengiamos pašarinės aikštelės, naktimis organizuojami reidai saugant miškus nuo brakonierių. Tuo tarpu eiliniai medžiotojai net netoli Valstybinio medžioklės ūkio miškų negalėdavo medžioti. Ten medžiodavo aukšti viršininkai iš sostinės.

Išaugus elnių bandai, iš Vilniaus atėjo komanda statyti jų gaudykles. Tai dideli mediniai aptvarai su vartais. Aptvare būdavo pridėdama šieno, šakniavaišių. Suėjus elniamis į aptvarą, sujudintas trosų mechanizmas vartus uždarydavo

ir elniai atsidurdavo spąstuose. Tuomet medžiotojai elnius sugaudydavo, sukeldavo į dėžes ir veždavo į kitus rajonus. Deja, šis gaudymo būdas nepasiteisino. Aptvaruose besiblaškydami elniai dažnai susižeisdavo, nususukdavo sprandus ir žūdavo, kartais juos ištikdavo paralyžius.

1949 m. Kaune medžiotojams vyko pirmieji pokario metų egzaminai. Pagrindiniai egzaminų klausimai buvo iš žvėrių ir paukščių biologijos, medžioklės pagrindų ir medžioklės įstatymų. 1951 m. patvirtintos naujosios medžioklės taisyklės, kurios buvo papildomos ir taisomos 1970, 1972 m. ir vėliau. Tuo metu Viešvilės apylinkėje buvo apie 10 medžiotojų. Daugiausia – miškininkai: girininkas Juozas Stanevičius, eigučiai Algis Banaitis, K. Šiaulys ir Pranas Dumčius, Jūravoje – girininkas Arvydas Danisevičius. Įkūrus Viešvilėje žemės ūkio mechanizacijos mokyklą, iš atvykusių darbuotojų medžiotojai buvo Pranas Dakauskas, Vytautas Paulavičius, Juozas Naujokaitis, Antanas Skilinskas. Vėliau medžiotojais tapo Juozas Daujotas, Bronius Skvereckas, Justinas Lakickas, Albinas Greičius. Prie medžiotojų būrelio prisijungė med. felčeris Balys Čepinskas. Viešvilės medžiotojų būreliui buvo skirti Viešvilės, Kalvelių ir Jūravos girininkijų medžioklės plotai. Būrelio pirmininku buvo išrinktas Viešvilės girininkijos girininkas Juozas Stanevičius. Tuo metu planinės medžioklės vykdavo organizuotai, jų metu būdavo sumedžiojama nemažai žvėrių. Medžiotojai ne tik medžiojo, bet ir saugojo žvėris, buvo įrengta daug šėryklų. Žiemos metu žvėris intensyviai šerdavo, dėl to jų žymiai padaugėjo, ypač šernų, elnių, briedžių, sumažėjo vilkų ir kitų plėšrūnų. Kiekvienais metais, pasibaigus medžioklės sezonui, Viešvilės girininkijoje būdavo organizuojamos medžioklės pabaigtuvės, kuriose dalyvaudavo ne tik būrelio nariai, bet ir medžiotojų žmonos. Pabaigtuvėms medžiotojų būrelio valdyba kiekvienam medžiotojui paruošdavo dovaną, kuri paprastai simbolizuodavo ir medžiotojo charakterį. Vienas medžiotojų būrelio narys medžioklės metu niekada neturėdavo įsidėjęs pietums maisto, tad jam buvo įteiktas medžiotojo katiliukas ir šaukštas. Kitas medžiotojas rūkydavo, tačiau niekada neturėdavo savo rūkalų. Šiam medžiotojui buvo įteikta pypkė ir pakelis tabako.

Kiekvienais metais vykdavo rajoninės medžiotojų šventės, kurias organizuodavo vis kitas medžiotojų būrelis. Šiai šventei visi būreliai paruošdavo medžioklės trofėjų standus, kartu vykdavo šaudymo, virvės traukimo, estafetės su kliūtimis ir kitos varžybos. Bėgimo su kliūtimis rungtį visada laimėdavo Algis Banaitis, šaudymo rungtį – Pranas Dakauskas. Geras vietas Viešvilės medžiotojai užimdavo ir virvės traukimo rungtyje.

Žvėrių gausa Viešvilės būrelio plotuose netrukus pradėjo domėtis įvairaus rango viršininkai. Pamedžioti elnių pirmasis į Kalvelių girininkijos miškus atvyko LKP pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus. Pamatęs, kiek čia daug žvėrių, uždraudė žvėrių medžioklės su varovais. Tokiu būdu Viešvilės medžiotojai neteko Kalvelių girininkijos miškų. Pastačius Jūravoje ant tvenkinio pirtį, ten pradėjo lankytis įvairaus rango valdininkai. Po kurio laiko medžiotojų būrelis neteko ir Jūravos girininkijos medžioklės plotų. Medžiotojų būreliui liko tik Viešvilės girininkijos miškai. 1977 m. įkūrus Gulbinų medžioklės ūkio barą, Viešvilės būrelio medžiotojams buvo pasiūlyta medžioti prie Eržvilko Šaltuonės kolūkio teritorijoje. Tuomet kreipėmės į tuometinį Žemės ūkio valdybos viršininką Juozą Daujotą

Viešvilės medžiotojų būrelis po šernų medžioklės. 1967 m. Iš V. Dakauskienės asm. albumo

su pasiūlymu leisti Viešvilės būrelio medžiotojams medžioti kartu su Pašvenčio būrelio medžiotojais. Pasiūlymas buvo priimtas ir patenkintas. Nors ir toliau nuo namų, bet medžioklės vykdavo reguliariai, žvėrių taip pat buvo pakankamas kiekis. 1980 m. mirus ilgamečiam Viešvilės girininkijos girininkui ir medžiotojų būrelio vadovui Juozui Stanevičiui, Viešvilės medžiotojų būrelio vadovu buvo išrinktas Albinas Greičius. Vėliau Viešvilės medžiotojų būrelis prisijungė prie Pašvenčio būrelio medžiotojų, ir taip tapome Pašvenčio medžiotojų būrelio nariais. Bendrame medžiotojų susirinkime būrelio valdybos pirmininku buvo išrinktas Pašvenčio girininkijos girininkas V. Ūkanis. 1988 m. prasidėjus Lietuvoje Atgimimo sąjūdžiui, pokyčiai įvyko ir medžioklės ūkyje. 1989 m. Gulbinų medžioklės ūkio baras buvo panaikintas, Viešvilės medžiotojams buvo suteikta teisė vėl medžioti Viešvilės girininkijos miškuose. Viešvilės apylinkės medžiotojai atsiskyrė nuo Pašvenčio būrelio ir atkūrė Viešvilės medžiotojų būrelį. Medžiotojų būrelio valdybos pirmininku išrinko Viešvilės girininkijos girininką Kęstutį Masaitį. Jūravos ir Kalvelių girininkijų miškų plotai buvo perduoti Jurbarko miško pramonės ūkiui, kur buvo organizuojamos komercinės medžioklės.

Pradėjus medžioti savo medžioklės plotuose, pirmiausia medžiotojams teko sumažinti žvėrių skaičių, nes leistinos žvėrių normos buvo viršytos kelis kartus. Esant tokiam žvėrių kiekiui tiek miškai, tiek ir žemės ūkis patirdavo didelių nuostolių.

Viešvilės būrelio medžiotojai ir toliau tęsia senas tradicijas, rūpinasi žvėrių šėrimu žiemos sezono laikotarpiu, ruošia pašarų aikšteles, kad žvėrys pamiškių gyventojams darytų mažiau žalos, dalyvauja įvairiuose renginiuose, kovoja su brakonieriais.

ISTORIJA

Archeologijos objektai ir jų tyrimai Viešvilės bei Smalininkų apylinkėse

Linas Tamulynas

Šio straipsnio *tikslas* – supažindinti skaitytoją su Viešvilės ir Smalininkų apylinkėse vykdytais archeologiniais tyrimais ir pristatyti jų rezultatus bei šiądieninę mūsų žinių apie regiono proistorės objektus situaciją.

Raktiniai žodžiai: archeologiniai tyrimai, archeologinių tyrimų istorija, Klaipėdos kraštas, proistorė.

Pirmieji tyrinėtojai

Archeologiniais tyrimais, t. y. žemėje likusių praeities žmonių veiklos pėdsakų paieška žmonės susidomėjo jau labai seniai, tačiau mokslinį pagrindą tokie tyrimai įgavo tik XIX a.

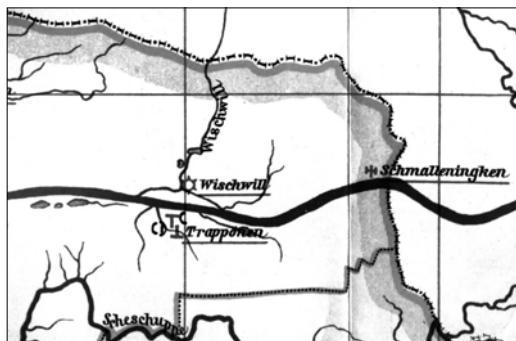
Kalbant apie Rytprūsių teritoriją, būtina paminėti, kad nuo XVIII a. pabaigos pradėtos kurti mokslo draugijos ir muziejai savo veiklą archeologijos srityje išvystė tik XIX a. 8-ame dešimtmetyje. Tačiau tai nereiškia, kad iki tol nesidomėta archeologiniais objektais. Vienas iš pirmųjų tyrinėtojų, apie kuriuos iki mūsų dienų išliko žinių, – Rytprūsių topografas Johanas Michaelis Guise (1796–1861), kuris, sudarinėdamas Rytprūsių žemėlapi, aplankė ir aprašė daugelį senųjų gynybinių įtvirtinimų, t. y. piliakalnių (Tamulynas 2001). J. M. Guise archyvine medžiaga ilgą laiką naudojosi ir kiti Rytprūsių archeologinių paminklų sąvadų sudarinėtojai (A. Boetticheris, E. Hollackas, H. Crome). Po 1945 m. manyta, kad ši medžiaga žuvo Antrojo pasaulinio karo metais, visgi XX a. paskutiniame dešimtmetyje ji buvo surasta Berlyno muziejaus rūsiuose ir pradėta tvarkyti. Literatūroje minima, kad J. M. Guise medžiagoje buvę užrašai apie Viešvilėje ir Smalininkuose buvusius spėjamus senovės gynybinius įtvirtinimus, bet šiandien Berlyno proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje saugomuose šios medžiagos fragmentuose aptiktas tik piešinys (eskizas) su užrašu „Smalininkai“ (Schmalleningken), kuriame pažymėtos kapinės, o į r. nuo jų pabraižytas pusės šešiakampio formos objektas, kaip spėjo H. Crome, – vėlyvų laikų (XVI–XVIII a. ?) pylimas.

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos.

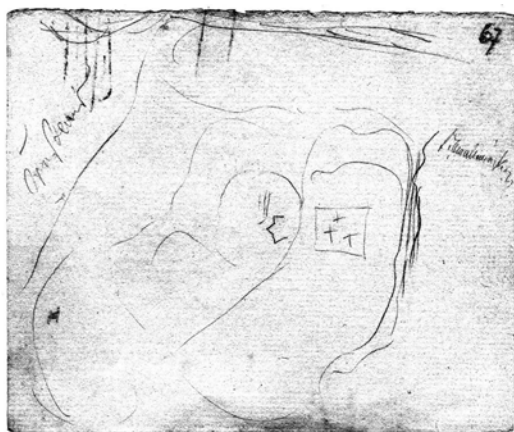
Dar viena informacija apie XIX a. pradžioje Viešvilės apylinkėse rastus archeologinius radinius buvo paskelbta 1872 m., kai Prussia-Museum vadovas Georgas Bujackas Senienų draugijos Prussia susirinkime perskaitė pranešimą apie tai, kad Viešvilėje ant kalvos, vad. Wallberg, aptikta senovinių monetų ir ginklų (Prussia 1873).

Pirmieji Viešvilės ir Smalininkų senienų tyrinėtojai, kurių vardai nenuėjo užmarštin, žinomi tik XIX a. pabaigoje. Pirmuoju šių apylinkių archeologu reikėtų laikyti Tilžėje gyvenusį lenkų kilmės mokytoją Eduardą Gizevijų (Eduard Gisevius, 1798–1880). Jo veikla ilgai buvo nepelnytai primiršta archeologų, nors kitų lituanistikos sričių mokslininkai jį mini kaip nusipelnusį etnografinės ir tautosakinės medžiagos rinkėją. Kalbant apie Viešvilės apylinkes paminėtina, kad būtent iš jo kolekcijos žinoma apie III–V a. radinius Trapėnuose. Prussia-Museum, į kurį pateko E. Gizevijaus kolekcija, kataloge nurodoma, kad Trapėnuose buvo rasta segė (Das Prussia-Museum 1885). Rytprūsių archeologinio žemėlapiu sudarytojas E. Hollackas šią informaciją papildė nuoroda, kad Trapėnuose rasta Romos monetų. Atkreiptinas dėmesys, kad E. Gizevijaus piešinių albume buvo saugomas spėjamo Trapėnų piliakalnio, kalvos, vad. Pilkalneliu, piešinys. Deja, nei piešinio likimas, nei tikslus Pilkalnelio vieta šiandien nežinoma. Po E. Gizevijaus, remiantis šiandien turima informacija, archeologai iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos Viešvilės–Trapėnų–Smalininkų apylinkėse tyrimų nevykdė.

Pirmųjų tyrinėtojų etapą galima užbaigti jau minėtu E. Hollacko 1908 m. archeologiniu žemėlapiu, išleistu 1908 m., kuriame prie Viešvilės ir Trapėnų pažymėti piliakalniai, o Trapėnuose ir Smalininkuose – proistoriniai kapinynai.

Rytprūsių archeologinio žemėlapiu sudarytojas Emilis Hollackas 1908 m. išleistame Rytprūsių proistorės apžvalginiame žemėlapyje ir jo paaiškinimuose nurodo, kad Viešvilėje yra piliakalnis, Smalininkuose – kapinynas, Trapėnuose rasta C ir D periodų radimvietės ir C periodo (II a. vid.–IV a. vid.) Romos imperijos monetų. Žemėlapyje nurodytas ir menamas Viešvilės piliakalnis deš. Viešvilės upelio krante, tai greičiausiai klaidingai pažymėta Viešvilės Švedkalnio vieta

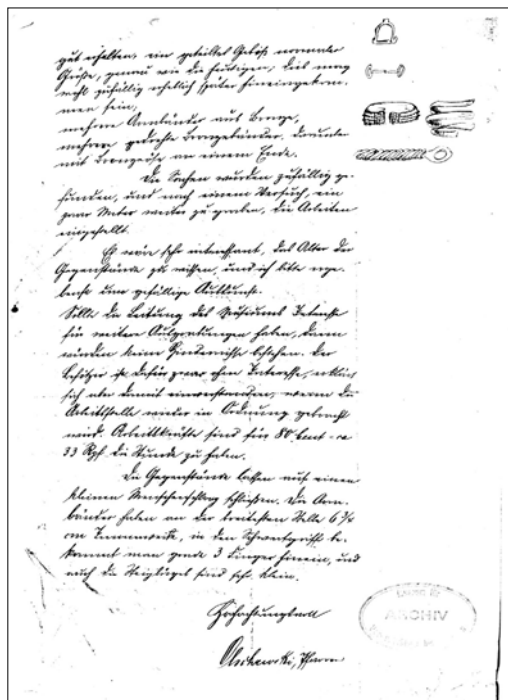
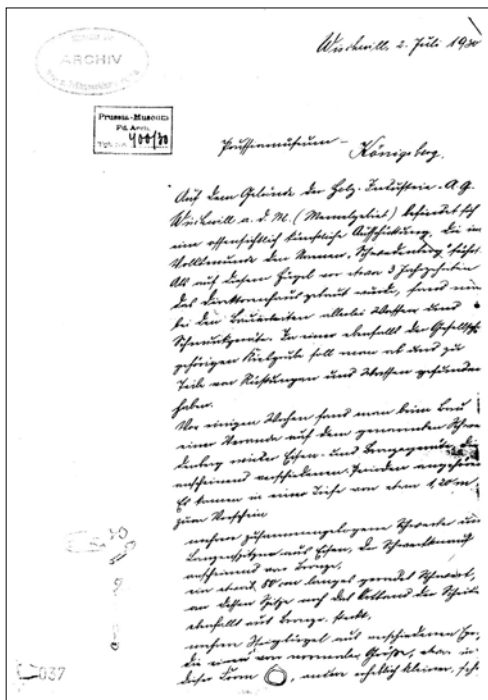

J. M. Guise sudarytas Smalininkų įtvirtinimo eskizas. Šalia kapinių pavaizduotas pusės šešiakampio formos darinys vėlesnių autorių įvardytas kaip karinis įtvirtinimas. MVFB

1923–1945 metai

Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, situacija su archeologiniais tyrimais Viešvilės ir Smalininkų apylinkėse mažai pakito. Nors Klaipėdoje įsikūrė Krašto muziejaus draugija, jos nariai aktyviai ragino rinkti senienas ir rūpintis praeities tyrimais, Viešvilės ir Smalininkų apylinkėse neatsirado aktyvesnių kraštotyrininkų. Pietinės Klaipėdos krašto dalies kraštotyrininkas – Kerkutviečių mokytojas Otto Schwarzenas dar 1929 m. savo straipsnyje apie proistorės liekanas Klaipėdos krašte (Schwarzen 1929), kuriame suminėtos visos archeologinių radinių radimvietės, mini Smalininkų kapinyną ir į vakarus nuo Viešvilės esantį piliakalnį (greičiausiai – Švedkalnį).

Kaip ir iki Pirmojo pasaulinio karo, taip ir tarpukariu šis regionas, matyt, taip ir būtų likęs užmirštas archeologų, jeigu ne 1930 m. atradimai Viešvilėje. Tais metais Viešvilės lentpjūvės savininkas, savo sode užkasinėdamas mirusio šuns palaikus, aptiko įvairių senienų, tarp kurių – kalavijas, balnakilpės, bronziniai papuošalai (apyrankės, vytinės antkaklės fragmentas). Apie radinį informuotas Karaliaučiaus muziejus Prussia-Museum, kuris tuomet buvo viena iš įtakingiausių archeologinių institucijų Europoje. Apie radinius informavo vietos kunigas Olschewskis, o originalus laiškas šiuos metus saugomas Berlyno proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje. Prussia-Museum direktorius 1930 07 12 kreipėsi į Klaipėdos krašto direktorią siūlydamas atlikti archeologinius tyrimus kapinyne. Pasiūlyta, kad Karaliaučiaus archeologai atliktų tyrimus, konservuotų radinius ir juos atiduotų Klaipėdos krašto muziejui. Įvairiose institucijose iki šiandien išliko pluoštas korespondencijos, susijusios su planuojama bendra ekspedicija, kurią surašė Prussia-Museum, Klaipėdos krašto direktorią, archeologai C. Engelis ir E. Volteris, kad būtų galima vykdyti šiuos kasinėjimus. Ypač jais buvo suinteresuotas archeologas C. Engelis, kuris tuomet jau kasė analogišką kapinyną Linkūnuose. Apie Viešvilės kapinyno suradimą C. Engelis parašė netgi trumpą žinutę Karaliaučiaus laikraštyje „Hartungsche Zeitung“ (Engel 1930). Nepaisant intensyvaus planavimo ir susirašinėjimo tarp institucijų ir C. Engelio bei E. Volterio asmeniškai, bendra ekspedicija Viešvilėje taip ir neįvyko. Ir ne dėl to, kad trukdė organizaciniai klausimai, nes 1932 m. tas pats C. Engel puikiai dalyvavo kasinėjimuose Dovainonyse. Į klausimą, kodėl nesurengta bendra ekspedicija Viešvilėje, turbūt gali atsakyti E. Volterio užrašas ant C. Engelio laiško: „Ar reikia keisti gaires? V. mūs tautos likimą lemia.“ Įrašė neaišku, ką reiškia santrumpa V. Ją galima interpretuoti kaip Vokietija, galima manyti, kad tai Viešvilė. Bet kuriuo atveju regis, kad E. Volteris nusprendė, jog bendra ekspedicija netikslinga, nes jos rezultatų interpretavimas buvo aiškus ir be kasinėjimų. Kadangi Viešvilės radiniai analogiški kairiajame Nemuno krante rastam Linkūnų kapinynui, akivaizdu, kad Viešvilės kapinynas C. Engelio būtų interpretuotas kaip prūsiškas o ne lietuviškas. Panašios interpretacijos XX a. pradžioje buvo laikomos mokslinėmis ir netgi politiškai priimtiniomis, pagrindžiant atskirų regionų priklausomybę atskiroms „tautinėms“ valstybėms. Matyt, dėl šios priežasties buvo atsisakyta bendros ekspedicijos į Viešvilę. Ir kaip rodo bendros C. Engelio ir E. Volterio ekspedicijos Dovainonyse pavyzdys (Kurila ir kt. 2011), tai negali būti pagrindžiama laiko trūkumu.

Nors bendra Lietuvos ir Vokietijos ekspedicija Viešvilėje neįvyko, neiškopus lieka šio kapinyno tyrimų 1930 m. klausimas. Vytauto Didžiojo muziejuje Negatyvų fonde saugomas 1930 m. fotonegatyvas Nr. 428 su priedašu „Klaipėdos kr. Viešvilė, degintinis kapas“, tačiau kas kasė šią duobę – nenurodyta. Tame pačiame muziejuje saugomi radiniai su Viešvilės metrika. Remdamiesi greičiausiai šiais radiniais, Lietuvos archeologijos istorijos (Kulikauskas, Zabiela, 1999) autoriai nurodo, kad 1930 m. spalio 28–30 d. E. Volteris Viešvilės kapinyne ištyrė degintinį kapą su geležiniais peiliais, ietigaliais, bronzinėmis antkaklėmis ir apyrankėmis (ten pat, p. 198). Tačiau iš kur paimta tyrimų data – neaišku.

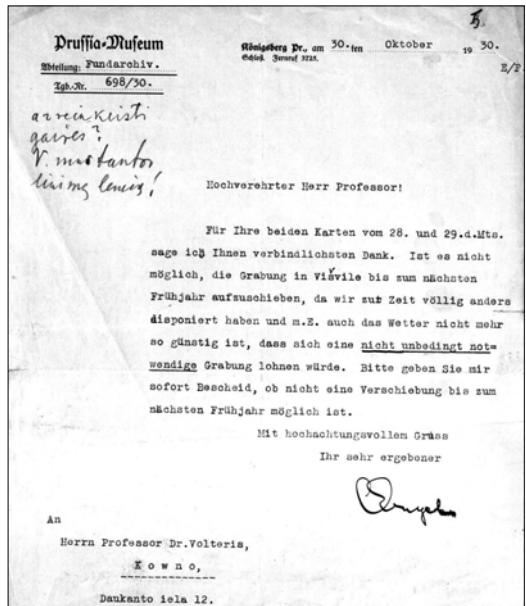
Kunigo Olschewski pranešimas Karaliaučiaus muziejui Prussia-Museum apie radinius Viešvilėje. Berlyno muziejaus archyvas

Viešvilės kapinyno suradimo ir neįvykusių tyrimų 1930–1931 m. istorija įdomi ir svarbi keliais aspektais: kunigo Olschewskio raštas į Prussia-Museum rodo, kad Klaipėdos krašto gyventojai 3-iojo dešimtmečio pabaigoje nepasitikėjo Lietuvos institucijų kompetencija archeologijos ir kultūros paveldo apsaugos klausimais. Lietuvos valdžios institucijos nesugebėjo adekvačiai reaguoti į siūlymą bendradarbiauti su Karaliaučiaus archeologais, ir čia, matyt, didžiausias „nuopelnas“ tenka prof. E. Volteriui.

Rašant apie archeologinius atradimus 4-ajame dešimtmetyje reikia paminėti, kad 1937 m. kairiajame Nemuno krante netoli Trapėnų Neu Lubonen vietovėje buvo surastas iki tol nežinomas kapinynas, kuriame aptikta sudegintų mirusių kapų urnose. Jau minėtasis C. Engelis, aprašydamas šio kapinyno suradimą, klaidingai nurodė jo datavimą 400–800 m., taip neva išspręsdamas nadruvių etninės priklausomybės klausimą. Tuomet aktuali buvo prūsų ir lietuvių genčių ribų problema ir C. Engelis, remdamasis Neu Lubonen bei Lobellen kapinynų laidosena, nusprendė, kad

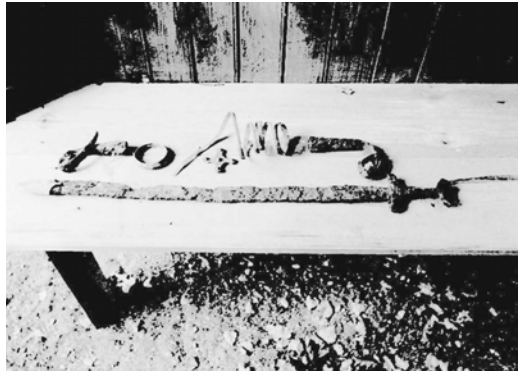
kairiame Nemuno krante viduriniame geležies amžiuje gyveno prūsams artima nadruvių gentis. Šiandien dėka tarp Viešvilės ir Smalininkų surasto Naudvario kapinyno tyrimų ir juos vykdžiusio archeologo R. Šiaulinsko parašyto magistro darbo galima teigti, jog tiek Lobellen, tiek Neu Lubonen rasti degintiniai kapai urnose kartu su dar keliais Nemuno žemupyje esančių kapinynų kapais (Naudvaris, Strazdai) turėtų būti datuojami laikotarpiu iki Kristaus ir nepriklauso nei prūsams, nei lietuviams, nes tuo laikotarpiu nei apie prūsus, nei apie lietuvius kalbėti negalima (plačiau žr. R. Šiaulinsko straipsnį apie Naudvario archeologinius objektus).

Tarpukario tyrimų istoriją, arba, tiksliau, žinių apie aptariamo regiono archeologinius objektus rinkimą reiktų užbaigti Valstybės archeologijos komisijos byloje minimais radiniais iš Viešvilės Švedkalnio. Nors byloje yra keletas fotografijų, bet tiksli Švedkalnio vieta nenurodyta, o po Antrojo pasaulinio karo nebelikus vietinių krašto gyventojų 50 metų liko nežinoma ir archeologams.

C. Engelio 1930 10 30 laiškas E. Volteriui, kurio parašėje matyti pieštuku darytas užrašas: „Ar reik keisti gaires? V. mus tautos likimą lemia!“ MAB RS

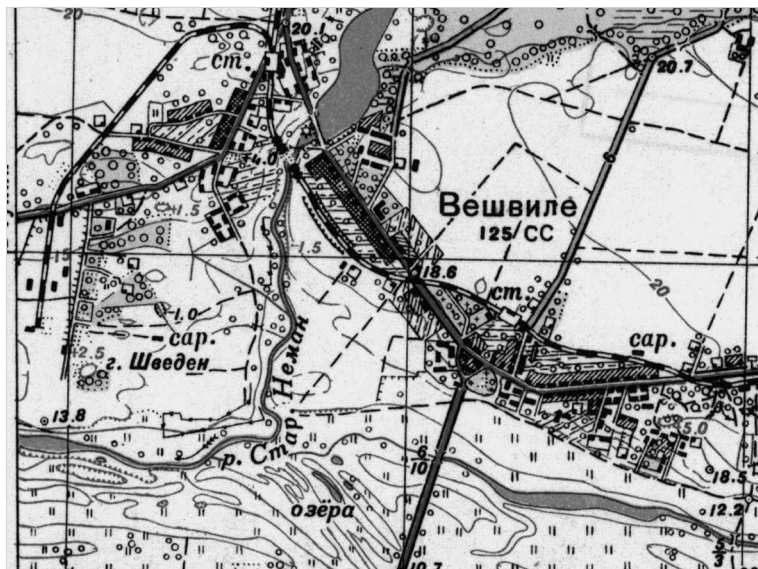
Radiniai iš Viešvilės kapinyno: kairėje – 1930 m. kasinėjimų Viešvilės Švedkalnyje fotofiksacija. Vytauto Didžiojo karo muziejaus Archeologijos skyriaus negatyvas Nr. 42P dešinėje – Viešvilės Švedkalnio radinių fotografija iš Valstybės archeologijos komisijos medžiagos. KPC archyvas

Sovietmetis

Sovietmečiu Viešvilės apylinkėmis archeologai labai nesidomėjo. Galbūt lėmė tai, kad šis kraštas yra toli nuo didesnių centrų, ne itin patrauklus vasaros ekspedicijoms. Be to, šiame regione buvo žinoma tik apie vieną objektą, kurio vieta buvo tiksliau nelokaluota. 1972 m. išleistame Lietuvos TSR kultūros paminklų sąrašė minimas Viešvilės kapinynas, tačiau tiksliai jo vieta buvo nežinoma.

Beje, šis sąrašas unikalus Sovietinės Lietuvos paveldosaugos dokumentas, kuriame nurodoma, jog saugoma dešimtys archeologinių objektų, tačiau jų vieta tuo metu buvo nežinoma. Norint identifikuoti „saugomus“ archeologijos paveldo objektus, teko organizuoti jų paieškos ekspedicijas (kad žinotume, ką saugome). Viešvilėje tokia ekspedicija lankėsi 1972 m. ir nors tiksliai kapinyno vieta nelokaluota, vis dėlto kapinynui nustatyta saugoma teritorija, nieko bendro neturinti su tikraja, t. y. rytinėje miestelio dalyje. Tokią situaciją lėmė keletas priežasčių: senųjų gyventojų nebuvimas, tyrimų dokumentacijos nebuvimas ir galiausiai – senosios kartografinės medžiagos išlaptinimas ir neprieinamumas. Šiandien žinoma, kad sovietmečiu buvo aptiktas kapinynas Smalininkuose, tačiau informacija apie jį archeologus pasiekė tik XX a. paskutinio dešimtmečio pabaigoje. Nieko nežinome apie sovietmečiu aptiktus archeologinius objektus tarp Smalininkų ir Viešvilės bei Trapėnų apylinkėse. Apibendrinant sovietmečio tyrimų rezultatus galima teigti kad dėl pradinės informacijos apie XX a. pradžioje aptiktus archeologinius objek-

1950 m. sudaryto topografinio žemėlapio fragmentas, kuriame pavaizduotas ne tik Viešvilės miestelis su išlikusiu siauruoju geležinkeliu, bet ir Švedkalnis (г. Шведен), ant kurio buvęs IX–XIII a. kapinynas. Kadangi tokie žemėlapiai ilgai buvo oficialiai neprieinami kultūros paveldo institucijoms ir archeologams, tiksliai Švedkalnio vietą pavyko lokalizuoti tik Nepriklausomybės metais, remiantis XX a. pradžios vokiškais topografiniais žemėlapiais

tus neturėjimo, ryšio su vietos bendruomenėmis neturėjimo ir dėl profesionalų archeologų mažo domėjimosi šiuo regionu, aptariamame regione nebuvo išaiškintas nė vienas archeologijos objektas.

Po 1990 metų

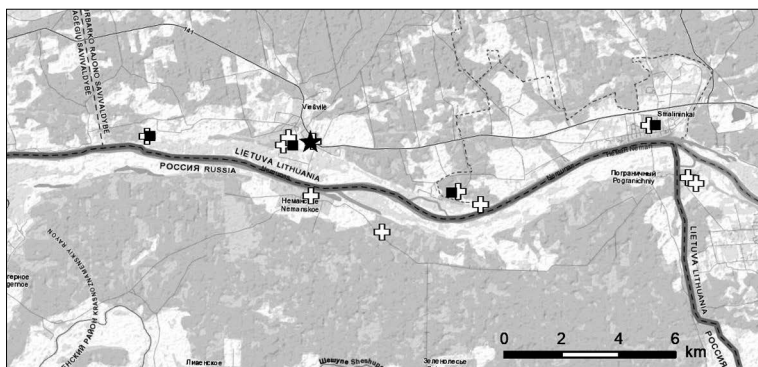
Paskutiniame XX a. dešimtmetyje archeologinius tyrimus Viešvilės–Smalininkų apylinkėse vykdė kelios institucijos ir keli archeologai. 1996 m. Smalininkuose ir Viešvilėje žvalgymus vykdė Lietuvos istorijos instituto darbuotojai Vykintas Vaitkevičius ir Gintautas Zabiela. Įdomu, kad, jų žiniomis, Smalininkuose buvęs rastas kapas „*tarsi su romėniško laikotarpio įkapėmis*“ (Zabiela, Vaitkevičius 1998), tačiau, jų teigimu, nei vietiniai žmonės miestelyje, nei seniūnijoje, nei mokykloje negalėjo nurodyti kur buvę rasta žmonių kaulų. Gaila, kad archeologai nenurodė informacijos pateikėjo. 1997 m. Linas Kvizikevičius vykdė žvalgomuosius tyrimus Smalininkų miestelyje, kurių tikslas buvo vertingo kultūrinio sluoksnio paieška. Nors vertingo kultūrinio sluoksnio neaptikta, ataskaitoje skelbta trumpa informacija apie Smalininkų kapinyną (plačiau – atskirame straipsnyje šiame leidinyje). Ir tai buvo pirmasis kabliukas po kelerių metų ieškoti ir sėkmingai surasti šį objektą.

1998 m. archeologai vėl sugrįžo į Viešvilę. Jauno, ką tik bakalauro studijas baigusio Ugniaus Budvydo vadovaujama archeologų komanda, kurioje dalyvavo šio straipsnio autorius bei archeologas Gytis Grižas, pradėjo naują tyrimų etapą. Atvykti Viešvilėn ieškoti kapinyno paskatino vietinės gyventojos R. Šašytės surasti duomenys apie Švedkalnį, kuris lokalizuotas remiantis buvusio Viešvilės gyventojos Hanso fon Knoblocho atsiminimais (Budvydas 2000). Nors Švedkalnis lokalizuotas, kapų paieškos sekėsi sunkiai. Pirmaisiais ir antraisiais tyrimų metais neradus kapų U. Budvydas jau buvo nusprendęs, kad kapinynas sunaikintas (ten pat), tačiau visgi pavyko jį įtikinti sugrįžti trečią kartą – 2001 m. Ir nusišypsojo sėkmė. Tais metais buvo surastas sudeginto mirusiojo kapas Nr. 1 ir prasidėjo bent penkerius metus trukę turtingų Švedkalnio kapų, o tiksliau – IX–XI a. kapinyno tyrimai. 2003 m. šio teksto autorius netoli Viešvilės sodų teritorijos aptiko degintų kaulų – taip surastas Viešvilės kapinynas III, o dar po kelerių metų aptikta ir tyrinėta Viešvilės senovės gyvenvietė. 2001 m. pradėti tyrimai ir Naudvario kapinyne, apie kurią informaciją tuometiniam archeologijos IV kurso studentui, Viešvilėje gimusiam Ryčiui Šiaulinskui suteikė vietos gyventojai. 2002 m. R. Šiaulinskas įgijo archeologijos bakalauro laipsnį ir pradėjo savarankiškus tyrimus Naudvario archeologinių objektų komplekse. Archeologų darbai Viešvilėje ir bendravimas su vietos gyventojais leido surasti dar kelis objektus: Viešvilės kapinyną II, Pagulbinių archeologinį objektą (spėjama kapinyną ir senovės gyvenvietę), Naudvario senovės gyvenvietę, Smalininkų kapinyną (tyrinėti 2005 ir 2012 m., žr. L. Tamulyno str. šiame leidinyje). Vietos gyventojų ir archeologų entuziazmo dėka buvo surastas Viešvilės lobis (Grižas 2007; žr. straipsnį šiame leidinyje).

Taigi ne tik profesionalai archeologai, bet ir vietos gyventojai daug prisidėjo ir prisideda prie naujų archeologinių objektų išaiškinimo, įvairiapusės pagalbos archeologams ekspedicijų metu. Iš jų paminėtina R. Šašytė, archeologams suteikusi vertingos informacijos apie Viešvilės kapinyno lokalizaciją, radinius Naudvaryje, minėtinas eigulys A. Eidukaitis, aplinkosaugininkas A. Šašys, Viešvilėje gyvenantis

Archeologijos
specialybės 4 kurso
studentas
R. Šiaulinskas
(dešinėje) fiksuoja
(braižo) Naudvario
kapinyne atidengtas
akmenų konstrukcijas.
Akmenis preparuoja
studentas R. Vengalis.
2001 m. spalį.
L. Tamulyno nuotr.

Viešvilės ir Smalininkų apylinkių archeologiniai objektai: kryžiais pažymėtos laidojimo vietos – kapinynai (spėjamas Pagulbinų kapinynas, Viešvilės kapinynai I–III, Naudvario kapinynas, Kazikėnų kapinynas, Smalininkų kapinynas, Trapėnų kapinynas, Naujųjų Lubėnų kapinynas), kvadratais – senovės gyvenviečių liekanos, žvaigžde – Viešvilės lobio vieta. Sudarė L. Tamulynas

skulptorius ir pedagogas Juozas Budzinauskas bei ilgametis archeologinių ekspedijų „kuratorius“ Kazys Šiaulinskas.

Pastaraisiais metais tyrimus Smalininkų apylinkėse tyrimus pradėjo ir jurbarkietis archeologas Vytautas Juškaitis, tyrinėjęs Smalininkuose, o nuo 2013 m. savo lėšomis tyrinėjantis Kazikėnų miške esantį III–IV a. Kazikėnų kapinyną, kurio teritorijoje aptikta ir mezolitu datuojamų titnaginių dirbinių (Juškaitis 2013, Juškaitis 2014, Juškaitis 2015)*.

Postūmis archeologiniams tyrimams buvo ir vandentiekio ir nuotekų įrenginių statyba Smalininkuose 2012 ir 2017 metais. Atliekant būtinus archeologinius tyrimus aptikta labai įdomių V–VI a. kapų (Petkus 2013, žr. L. Tamulyno str. šiame leidinyje), taip pat tyrinėti seniausi Smalininkų miestelio kultūriniai

* Plačiau apie kapinyno pirmų metų tyrimus žr. V. Juškaičio straipsnyje „Kazikėnų geležies amžiaus kapinynas“ šiame leidinyje.

sluoksniai (2017 m., V. Vingio tyrimai). Gaila, kad vykdant svarbius infrastruktūros plėtros projektus nebuvo vykdomi archeologiniai tyrimai Viešvilėje, taip negrįžtamai prarandant galimybę pažinti šio miestelio seniausią apčiuopiamą istoriją.

Nemažą indėlį į regiono tyrimus šios knygos redaktoriaus Algirdo Sinkevičiaus pastangomis įnešė ir „Versmės“ leidykla, 2014 m. finansavusi net 3 objektų tyrimus bei šioje knygoje spausdinamų apibendrinamųjų straipsnių parengimą. Knygos straipsnių rengimui reikalingų ekspedicijų dėka Pagulbiniuose surastas dar vienas archeologinis objektas – kapinynas, greičiausiai datuojamas I tūkst. pr. Kr. laikotarpiu, ir mezolitu datuojama senovės gyvenvietė.

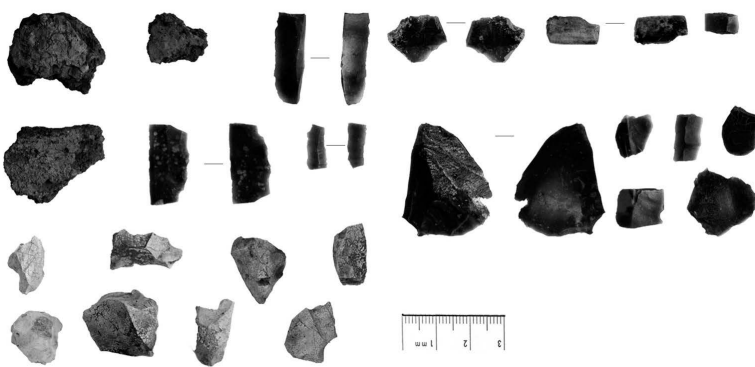
Bendromis vietos gyventojų, archeologų profesionalų, paveldosaugos ir verslo atstovų pastangomis per pusanтро šimtmečio surinkta pakankamai daug informacijos apie Viešvilės ir Smalininkų apylinkių proistorę. Didžioji dalis, aišku, surinkta per pastaruosius du dešimtmečius archeologinių tyrimų metu, prie kurių aktyviai prisidėjo vietos bendruomenių atstovai.

Proistoriniai radiniai ir objektai

Daugiau nei pusanтро šimto metų vykdomi ir pakutiniais dešimtmečiais suaktyvėję archeologiniai tyrimai Smalininkų ir Viešvilės apylinkėse leidžia padaryti keletą išvadų apie krašto apgyvendinimą nuo seniausių laikų.

Pirmųjų gyventojų pėdsakai: akmens amžius (X–III tūkst. pr. Kr.)

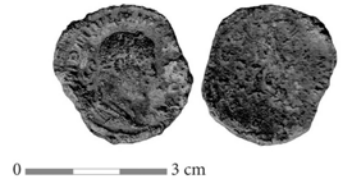
Patys ankstyviausi radiniai, liudijantys žmonių apsigyvenimą Smalininkų–Viešvilės apylinkėse – tai titnago dirbiniai, datuojami mezolitu, arba VIII–IV tūkst. pr. Kr. laikotarpiu. Matyt, šiame laikotarpyje, nusistovėjęs Nemuno vagai, šalia jo ir ypač šalia senvagių bei pavasarių užliejamos salpos, apsistodavo keliaujančių žvejų ir medžiotojų bendruomenės, kurių pagrindinis maistas buvo žuvis, medžiojami žvėrys ir kitos gamtoje surenkamos gėrybės. Mezolitu datuojamų radinių aptikta tyrinėjant Kazikėnų kapinyną, Naudvario senovės gyvenvietę, Pagulbiniuose. Tai titnago dirbiniai (skaldytiniai, skeltės, lancetiniai strėlių antgaliai) ir titnaginių dirbinių gamybos žaliava bei atliekos.

*Titnago dirbiniai ir dirbinių gamybos atliekos bei keramikos fragmentai iš Pagulbinių gyvenvietės, kur rasta pavienių radinių, datuojamų nuo mezolito iki erų sandūros.
U. Budvydo nuotr.*

Ankstyvasis metalų laikotarpis (II tūkst. pr. Kr. – erų sandūra)

Bronzos amžiui ir ankstyvojo geležies amžiaus laikotarpiui skirtini Naudvario ir Neu Lubönen (Naujujų Lubėnų) kapinynai. Juose mirusieji dažniausiai laidoti sudeginti urnose, be jokių kitų įkapių. Tiesa, rasta ir I tūkst. pr. Kr. pradžia datuojamas nesudeginto mirusiojo kapas. Netoli Naudvario kapinyno aptikta ir buvusi gyvenvietė (stovyklavietė), kurios teritorijoje aptikta lipdytos keramikos. Šiam laikotarpiui turbūt galima skirti ir akmeninį kirvelį, aptiktą Kazikėnų miške, publikuotą V. Juškaičio.

Romos imperijos moneta su imperatoriaus Gordiano II atvaizdu, rasta Kazikėnų kapinyno teritorijoje. Iliustracija iš: Juškaitis 2016, p. 167, 3 pav.

Romėniškasis laikotarpis, arba senasis geležies amžius (I–IV a.)

Tai bene gausiausia tyrinėtų objektų grupė. Romėniškojo laikotarpio kapų rasta Viešvilės kapinyne II, Smalininkuose, atsitiktinių radinių (tarp jų – Romos imperijos varinių monetų) rasta Kazikėnuose ir Trapėnuose, kur greičiausiai yra archeologų netyrinėti II–III a. kapai. Net 4 I–IV a. kapinynai nedideliame ruože rodo gana tankų šios teritorijos abipus Nemuno apgyvendinimą ir romėniškuoju laikotarpiu. Nors tyrimų labai trūksta, neabejotina, kad gyvenviečių išsidėstymas prie Nemuno rodo šios upės svarbą to meto ekonomikoje, kuri buvo grįsta ne tik vietos gamybinio ūkiu, bet ir, be abejo, mainais.

Vidurinis geležies amžius (IV a. pab.–VIII a.)

Viduriniu geležies amžiumi datuojamų kapų rasta Smalininkuose ir Viešvilės kapinyne II, literatūroje minima, kad IV–V a. radinių patekę iš Trapėnų kapinyno. Smalininkų kapinyno kapų radinių analogijos randamos Lietuvos pajūryje, Prūsijos teritorijoje, Skandinavijoje.

Vėlyvasis geležies amžius (IX–XIII a.)

Šiam laikotarpiui priklauso Viešvilės kapinynas, Viešvilės kapinynas III, Viešvilės gyvenvietė ir dalis radinių iš Trapėnų. Išskirtinis, be abejo, yra Viešvilės kapinynas, kuriame aptikta ypač turtingų sudegintų mirusiųjų kapų su gausiomis turtingomis įkapėmis, iš kurių minėtini kalavijai, sidabru puošti ietigaliai. Kapinyne laidoti ir sudeginti, ir nedeginti mirusieji. Kai kuriuose kapuose kartu su sudegintais vyrų palaikais palaidota po vaiką ir moterį, kapuose aptikta ir naminių gyvulių kaulų. Šio kapinyno kasinėjimų duomenys dalimis publikuojami archeologo U. Budvydo straipsniuose (Budvydas 2000, Budvydas 2002, Budvydas 2005, Budvydas 2005a, Budvydas 2007a, Budvydas 2012, Budvydas 2016). Tai bendruomenės elito kapai. Viešvilės kapinynas III, kuris turbūt yra to paties Viešvilės kapinyno dalis, tik kitas masyvas, skirtas eiliniams bendruomenės nariams, kapai gerokai kuklesni. Didelis skirtumas tarp kapuose palaidotiems asmenims įdėtų įkapių rodo didelę bendruomenės socialinę diferenciaciją.

Viešvilės kapinyne atkasto kapo Nr. 19 fragmentai. Tarp į kelias krūveles supiltų sudegintų žmonių kaulų matyti įvairių papuošalų, aprangos detalių, darbo įrankių (verpimo įrankių) dalys. L. Tamulyno nuotr.

Trumpai apžvelgus proistorinius laikus reikėtų paminėti ir tai, kad archeologija nesibaigia tada, kai prasideda istoriniai laikai. Šiandien archeologai tiria ir viduramžius, ir naujuosius, ir net naujausius laikus. Gaila, tačiau nei Viešvilės, nei Smalininkų miesteliai, nei tarp jų buvę dvarai ir kaimavietės dar plačiau ne-tyrinėti. 2017 m. vykdytų archeologinių tyrimų vandentiekio ir nuotekų vamzdžių vietose Smalininkuose aptiktas kultūrinis sluoksnis su XVII–XVIII a. radiniais (aptiktos kelios monetos, žaliai glazūrotų koklių fragmentų) jau leidžia nustatyti šio laikotarpio miestelio vietą. Tačiau stebina paveldosaugos biurokratų neveiklumas, nes iki šiol nesaugoma Viešvilės miestelio istorinė dalis su joje stovėjusios bažnyčios, minimos nuo XVI a., vieta. Nors Lietuva yra išsipareigojusi tarptautinei bendruomenei skirti reikiamą dėmesį archeologijai vykdant infrastruktūros projektus, tačiau dėl Lietuvos paveldo institucijų neveiklumo 2010–2013 m. vykdant vandentiekio ir nuotekų projektus Viešvilėje (kaip, beje, ir keliose dešimtyse kitų senųjų Lietuvos miestelių) nebuvo atliekami bent minimalūs archeologiniai tyrimai. Taip buvo praleista puiki proga pažinti mūsų visų istoriją. Tikėkimės, kad ateityje archeologinių tyrimų tik daugės ir jų rezultatai leis atskleisti ne vieną praeities paslaptį Viešvilės ir Smalininkų apylinkėse.

Išvados

Pirmuoju regiono archeologinių objektų tyrinėtoju laikytinas Rytprūsių topografas Johanas Michaelis Guise (1796–1861), kurio archyvinėje medžiagoje, šiuo metu saugomoje Berlyno proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje, yra eskizas su pusės šešiakampio formos objektu – vėlyvų laikų (XVI–XVIII a. ?) pylimu. Pirmuoju šių apylinkių archeologu reikėtų laikyti Tilžėje gyvenusį lenkų kilmės mokytoją, archeologinių radinių kolekcininką Eduardą Gizevijų (Eduard Gisevius, 1798–1880), kurio kolekcija po jo mirties pateko į Prussia-Museum. Situaciją su archeologinių objektų pažinimu iki Pirmojo pasaulinio karo atspindi E. Hollacko žemėlapis.

Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, archeologinių tyrimų padėtis Viešvilės ir Smalininkų apylinkėse mažai pakito.

1930 m. Viešvilėje ant Švedkalnio aptikti vikingų epochos radiniai, apie kuriuos vietos kunigas Olschewskis informavo Karaliaučiaus muziejų Prussia-Museum. Prussia-Museum ir Karaliaučiaus archeologas C. Engelis per archeologą E. Volterį bandė organizuoti kapinyno tyrinėjimus, tačiau bendra lietuvių ir vokiečių archeologinė ekspedicija Viešvilėje neįvyko.

Sovietmečiu bandyta lokalizuoti Viešvilės kapinyno vietą, tačiau dėl archyvinės medžiagos nebuvimo, topografinės medžiagos išlaptinimo lokalizuoti Viešvilės Švedkalnio nepavyko.

Nepriklausomybės metais archeologiniai tyrimai gerokai suaktyvėjo dėl intensyvaus vietinių gyventojų ir archeologų bendradarbiavimo. Lokalizutas ne tik Viešvilės Švedkalnis, bet ir nustatyta Smalininkų kapinyno vieta, aptikti Viešvilės kapinynas II, Viešvilės kapinynas III, archeologai, remdamiesi vietos gyventojų informacija, surado ir ištyrė Viešvilės lobio vietą, surasti Naudvario ir Kazikėnų kapinynai bei kelios senovės gyvenviečių ir radimviečių vietos.

Šiandien turima informacija apie Viešvilės ir Smalininkų apylinkėse esančius archeologinius radinius ir tyrinėtus objektus leidžia kalbėti apie regiono apgyvendinimą nuo mezolito iki istorinių laikų, o naujaisi atradimai Smalininkuose suteikia papildomų žinių apie šį miestelį XVI–XVIII a.

Šaltiniai ir literatūra

1. Berulis S. 1990 metų MMT žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Jurbarko rajone ataskaita, LII, f. 1, b. 1719.
2. Budvydas U. Viešvilės kapinyno tyrinėjimai, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 255–256.
3. Budvydas U. Viešvilės kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 m.*, Vilnius, 2002, p. 118–119.
4. Budvydas U. Viešvilės kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 m.*, Vilnius, 2005, p. 99–101.
5. Budvydas U. Viešvilės kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2003 m.*, Vilnius, 2005, p. 114–118.
6. Budvydas U. Viešvilės kapinynai I ir III, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2004 m.*, Vilnius, 2006, p. 100–105.
7. Budvydas U. Viešvilės kapinynas ir neįtvirtinta gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 m.*, Vilnius, 2006, p. 110–113.
8. Budvydas U. Viešvilės kapinynas III ir neįtvirtinta gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, Vilnius, 2007, p. 144–145;
9. Budvydas U. About some aspects of scalvian armaments on the basis of investigations in Viešvilė cemetery, *Archaeologia Baltica 8*, Vilnius, 2007, p. 205–213.
10. Budvydas U., Ševeliovas O. Viešvilės kapinynas III, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, Vilnius, 2009, p. 130–133.
11. Budvydas U. Viešvilės kapinynas III, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2009 metais*, Vilnius, 2010, p. 111–112.
12. Budvydas U. Viešvilė cemetery, *Archaeological investigations in independent Lithuania*, Zabiela ir kt. (sud.), Vilnius, 2012, p. 132–137.
13. Budvydas U. Viešvilės kapinynas III, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 m.*, Vilnius, 2013, p. 156–157.
14. Budvydas U. Viešvilės kapinynas III, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 m.*, Vilnius, 2014, p. 139–141.
15. Budvydas U. Peculiarities of scalvian funeral rites, *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*, Zabiela ir kt. (sud.), Vilnius, 2016, p. 248–255.
16. Budvydas U. Pagulbinių akmens amžiaus gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 m.*, Vilnius, 2017, p. 21–22.

17. Engel C. Gräberfeld bei Wischwill, *Königsberger Hartungsche Zeitung* 1930 08 20 (Nr. 387, Morgen Ausgabe).
18. Engel C. Die Tätigkeitsbericht der vorgeschichtlichen Abteilung des Prussia Museums in Königsberg Pr., *Nachrichtenblatt für deutsche Vorzeit (Leipzig)*, 1931, t. 7, p. 6–11.
19. Engel C. Die Urnenfunde von Lobellen und Neu-Lubönen Kr. Tilsit-Ragnit, *Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg*, Heft 22, Insterburg, 1939, p. 21–27.
20. Grikpėdis M. Naudvario senovės gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*, Vilnius, 2014, p. 55–57
21. Grikpėdis M., Tamulynas L. Smalininkų kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*, Vilnius, 2014, p. 149–150.
22. Grižas G. Viešvilės lobis, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, Vilnius, 2007, p. 497–498.
23. Hollack E. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen*, Glogau-Berlin, 1908.
24. Juškaitis V. Spėjamas Kazikėnų kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 metais*, Vilnius, 2014, p. 152–154.
25. Juškaitis V. Kazikėnų kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2014 metais*, Vilnius, 2015, p. 144–148.
26. Juškaitis V. Kazikėnų kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2015 metais*, Vilnius, 2016, p. 166–168.
27. Kulikauskas P., Zabiela G. *Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.)*, Vilnius, 1999.
28. Kurila L., Kurilienė A. Tyrinėjimai Dovainonyse, *Lietuvos archeologija*, t. 37, 2011, p. 87–152.
29. Kvizikevičius L. Žvalgomųjų archeologinių tyrimų Smalininkų miestelyje 1997 metų ataskaita, Vilnius, 1998, *Lietuvos istorijos instituto archyvas*, f. 1, a. 1, b. 2812.
30. Petkus M. Smalininkų kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, Vilnius, 2013, p. 166–168.
31. Althertumsgesellschaft Prussia 1872, *Altpreussische Monatsschrift*, 10, Koenigsberg 1873, p. 76–78.
32. Vorgeschichtliche Spuren in Memelgebiet, *Der Grenzgarten 1929 (Memeler Dampfboot priedas)*.
33. Schwarzien O. Der Altertumsfund in Wischwill, *Memeler Dampfboot* 1930 08 06 (Nr. 18 priedas)
34. Šiaulinskas R. Viešvilės kapinynas II, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, Vilnius, 2007, p. 123–124.
35. Šiaulinskas R. The Lower Nemunas during the Early Metal Age, *A Hundred Years of Archaeological Discoveries in Lithuania*, Zabiela ir kt. (sud.), Vilnius, 2016, p. 120–129.
36. Tamulynas L. Klaipėdos krašto XIX a. vid.–XX a. pr. topografiniai žemėlapiai kaip informacijos apie archeologinius objektus šaltinis, *Lietuvos kultūros paveldo kartografiniai tyrimai: raida, būklė, perspektyva*, Vilnius, 2001, p. 100–112.
37. Tamulynas L. Naudvario kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2001 metais*, Vilnius, 2002, p. 132–133.
38. Tamulynas L. Smalininkų kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, Vilnius, 2007, p. 163–166.
39. Tamulynas L. Krašto muziejaus draugija ir Krašto muziejus Klaipėdoje. Archeologinės veiklos aspektai 1924–1939 m., *Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį*, Klaipėda, 2008, p.151–164.
40. Užsienio mokslininkai susidomėjo mūsų archeologija, *Lietuvos aidas*, 1930 08 30, p. 3.
41. Zabiela G., Vaitkevičius V. Žvalgomosios archeologinės ekspedicijos Jurbarko, Kauno, Kėdainių, Klaipėdos, Panevėžio, Raseinių, Šilalės, Šilutės rajonuose 1997 m. ataskaita, *KPC A*, f. 39, ap.1, sv. 39.

Santrumpos

- MVFB – Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin. Berlyno proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejus.
 MAB RS – Lietuvos Mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius.
 KPC – Kultūros paveldo centras

Plokštinis degintinis IX–XI a. kapinynas I. Švedkalnis (*Swedenberg*)

Algirdas Sinkevičius

Per ištisus amžius gyvenusios gentys Klaipėdos krašte paliko įvairiausių pėdsakų, tarp jų ir gana įvairių gynybinių įtvirtinimų. Čia nuo priešų gintis ruošėsi skalviai ir kuršiai, kai kur kūrėsi ir atvykėliai vikingai. Vėliau savo gynybinius įtvirtinimus neretai ant senesniųjų baltų piliakalnių statė Vokiečių ordinas, per kraštą žygiavo kryžiuočiai, švedų, rusų, prancūzų kariuomenės.

Dar XVII a. keliautojai atkreipė dėmesį į piliakalnius ir pylimus, vėliau spaudoje buvo užfiksuota daugiau pastebėjimų apie senovės žymes – nuo padavimų apie milžinus ir senovės kovas iki žinių apie matytą sieną. Tyrinėtojams ilgą laiką buvo neprieinami Vokietijos archyvai, be to, dalį gynybinių įrengimų išardė potvyniai, ledonešiai, pavyzdžiui, Rambyno kalną. Buvo bandoma susisteminti žinias apie senuosius gynybinius įtvirtinimus. Jų sąrašą dar prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo paskelbęs Hansas Crome. Tokių bandymų būta ir išėivijoje. Lietuvoje daugiausiai žinių apie krašto piliakalnius bei kitus gynybinius įrenginius skelbiama Mažosios Lietuvos enciklopedijoje. Nuo senų senovės apie juos sklendo padavimai, kad čia palaidoti milžinai, gal todėl žmonės juos ir vadina milžinkapiais. Kitose Lietuvos vietose juos aptinkame vadinant prancūzkapiais, švedkapiais.

Apie Skalvos senovės gyvenvietes ir kapinynus žinome daugiau iš atsitiktinių radinių. Archeologų dėmesį turėtų patraukti netyrinėti I–XIII a. kapinynai, tarp kurių minimi Trapėnai (*Trappönen-Nemanskojė*)¹.

Seniausi archeologiniai radiniai Ragainės apskrityje priskirtini neolitui ir virvelinės keramikos kultūrai. Prie Trapėnų atkastame kapinyne rasta Senovės Romos monetų².

E. Hollakas, remdamasis E. Gizevijumi, mini Trapėnų kapinyne rastus du Aurealiano ir Marko Aurelijaus sestercijus³.

Apie 1932 m. Rytprūsių archeologas C. Engelis tyrė Naujųjų Lubėnų (*Neu Lubönen-Zelenodoljė*) kapus. Juos datavo III–IV bei V amžiais⁴.

2001 m. tyrinėtas Naudvario kapinynas. Aptikti 3 kapai su keraminėmis urnomis, kuriose supilti sudeginti mirusiųjų palaikai. Radiniai datuojami I amžiumi prieš Kr.⁵

2013–2015 m. tyrinėtas Kazikėnų kapinynas. Iširta griautiniai kapai, datuoti II–VI a. Tarp radinių aptikta Romos imperijos moneta – Faustinos II (161–175 m.) sestercijus, Gordiano II Romos imperijos moneta, datuotina 238 m.^{6, 7}

¹ Interneto prieiga: www.mazoji-lietuva.lt/archeologiniai-tyrinejimai-skalvos-kraste/ Archeologiniai tyrinėjimai Skalvos krašte. Mažoji Lietuva.

² Interneto prieiga: https://lt.wikipedia.org/wiki/Ragainės_apskritis.

³ Interneto prieiga: www.mazoji-lietuva.lt/archeologiniai-tyrinejimai... Archeologiniai tyrinėjimai Skalvos krašte – Mažoji Lietuva.

⁴ Interneto prieiga: www.mazoji-lietuva.lt/archeologiniai-tyrinejimai-skalvos-kraste/ Archeologiniai tyrinėjimai Skalvos krašte – Mažoji Lietuva.

⁵ Interneto prieiga: www.archeologijosdraugija.lt/atl/2001/132-133.pdf Naudvario kapinynas, Tamulynas L.

⁶ Interneto prieiga: www.atl.lt/2014/144-148.pdf, Kazikėnų kapinynas-Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje, Juškaitis V.

⁷ Interneto prieiga: www.atl.lt/2015/166-168.pdf Kazikėnų kapinynas, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje, Juškaitis V.

Rytprūsių archeologų E. Holako ir C. Engelio archeologiniuose sąvaduose minimas Smalininkų proistorinis kapinynas su degintiniais kapais. Kapinynas datuojamas I tūkstantmečio antrąja puse⁸.

Kairiajame Šešupės krante esančiame Eisulių piliakalnyje (E. Holako vadina- mas Tusainių arba Kaukaro) 1828–1850 m. rasta Romos monetų lobių su Vespa- siano, Domiciano, Trajano, Adriano, Antonino, Faustinos, Liucilos, Maksimiliano, Liucijaus Vero, Julijaus Cezario, Gordiano atvaizdais. Monetų įvairovė ir skaičius liudija ankstyvuosius Nemuno žemupio kultūros prekybos ryšius⁹.

1995 m. senovinėje Vėžininkų gyvenvietėje, esančioje Nemuno ir Jūros san- takoje, rasta puodų šukių gnaibytu ir lygiu paviršium, tinklo pasvaras, verpstukas ir kt. Vadovaujant dr. V. Šimėnui Vėžininkų senoji gyvenvietė tyrinėta 2001 ir 2003 m. Radiniai negausūs, tai rodo, kad čia nebuvo intensyviai gyvenama.

2011 m. V. Almonaitis kartu su V. Šimėnu netoli Šešupės ir Nemuno santa- kos rado užmirštą Raudžių (Nemunijos) piliakalnį (Raudszen, Nemonge, Rjadino). V. Almonaitis iškelia hipotezę, kad čia galėjo stovėti XIII a. pab. Sasovos arba XIV a. vid. Skalvos pilys¹⁰.

Viešvilės gyvenvietė Prūsijos istoriniuose šaltiniuose minima jau nuo 1300 metų. Pietvakarinėje Viešvilės gyvenvietės pusėje stūkso buvusios skalvių gyvenvietės kapinynas Švedkalnis. Pavadinimas išverstas iš vokiečių kalbos. Tikras jo pavadinimas senuose vokiečių rašytiniuose istoriniuose šaltiniuose – *Swedenberg*. Kaip vadinosi iki užimant šį kraštą Vokiečių ordinui, neturime žinių. Tad iki pradėdant tyrinėti lietuvių archeologams, jį galime rasti senuoju, o vėliau – abiem pavadinimais. Kapinynas iki tarpukario tyrinėjimų niekur neminimas, todėl buvo pamirštas, – nebuvo žinomas.

XIII a. persikėlę per Nemuną ir prie jo šiame krašte pradėję statyti savo pilis bei gyvenvietes, kryžiuočiai nežinojo ir nenorėjo žinoti senųjų pagoniškujų dievų garbinimo apeigų, pagoniškujų kapinių vietų. Todėl iki šiol neišliko jokių žinių apie Viešvilės, Smalininkų senųjų dievų garbinimo vietas, čia galėjusias sto- vėti skalvių genčių vadų senąsias sodybas, o gal ir pilis. Juk negalėjo, norėdami pagarbinti savuosius dievus, senieji gyventojai sukurti tiek kilometrų į Rambyno šventvietę. Užuominų apie tai randame, tačiau lietuviškuose šaltiniuose nieko aptikti nepavyko. Kryžiuočiai, brukdami krikščionišką tikėjimą, stengėsi sunaikinti visa, kas buvo pagoniška: šventvietes, žynius, krivius, vaidilas, pagoniškas skalvių apeigas, dievybių garbinimą, dainuojamosios atminties tęsėjus. Apie tai mes ran- dame žinių A. Bremeniečio, P. Dusburgiečio, S. Grunau, L. Davido, K. Schütze, K. Hennebergerio, Chr. Hartknocho aprašymuose.

Kaip jau buvo minėta, apie Klaipėdos krašto piliakalnius, kapinynus tarpukariu rašęs Hansas Crome. Švedkalnio kilmingų skalvių karių kapinynas yra prie pat Viešvilės upelio, jo dešiniajame krante.

K. Hennenbergerio 1576 m. žemėlapyje pažymėta prie pat jo buvusi senovinė Švabės (*Schwaben*) gyvenvietė.

1930 m. Viešvilės gyvenvietėje buvo atliekami archeologiniai kasinė- jimai, šis laidojimo paminklas buvo

⁸ Interneto prieiga: www.archeologijosdraugija.lt/atl/2006/163-166.pdf. Tamulynas L. Smalininkų kapinynas.

⁹ Interneto prieiga: www.mazoji-lietuva.lt/archeologiniai-tyrinejimai.../ Archeologiniai tyrinėjimai Skalvos krašte – Mažoji Lietuva.

¹⁰ Interneto prieiga: www.tkmuziejus.lt/.../ Kiniu- lis D., Archeologiniai tyrinėjimai Skalvos krašte.

tyrinėjamas. Jame žinomas latvių kilmės tyrinėtojas, kalbininkas, etnografas, pilkapius tyrinėjęs archeologas Eduardas Volteris aptiko IX–XI a. plokštinius degintinius kapus*.

Šiuose degintiniuose kapuose rasta 5 kalavijai, 21 ietigalis, 22 antkaklės, įvairių papuošalų, parodžiusių, kad čia jau tuo metu gyvenusios skalvių gentys. Įdomus radinys XI a. kalavijas su dviem skersiniais ir buožele viršuje, turėjęs labai puošnią rankeną, padengtą sidabru. Tokių kalavijų būta vienašmenių ir dviašmenių. Paskutinių tyrinėjimų duomenimis, tokie kalavijai laikomi skandinaviškais. Jų daugiausiai aptikta vakariniuose Lietuvos rajonuose. Tokie kalavijai randami tik turtingesniųjų karių kapuose. Todėl visiškai pagrįstai galima spręsti, kad Viešvilės gyvenvietės kapinyne rastas skandinaviškas kalavijas priklausė kilmingam kariui. Kalavijai ir kiti šio kapinyno radiniai perduoti ir saugojami Kauno valstybinio istorijos muziejaus fonduose¹¹.

1998–2002 m. čia vykdytų pakartotinių archeologinių tyrinėjimų metu vėl buvo atkasti keli tokio tipo kalavijai ir sidabru inkrustuotas ieties antgalis. Kai kurių archeologų nuomone, tokius kalavijus mokėjo nukalti ir vietos ginklų meistras (archeologas V. Kazakevičius). Radiniai leidžia spręsti, kad jau pirmajame tūkstantmetyje ši vietovė buvo apgyvendinta. Apie Viešvilės kapinyną rašė nuo 1864 m. Prūsijoje leidžiamas žurnalas „*Altepreussische Monatsschrift*“. Jį mini ir vokiečių archeologas Emilis Holakas 1908 m. išleistame savo priešistorinių paminklų žemėlapyje. Emilio Holako nuomone, Viešvilės archeologiniai paminklai priklauso IX–XI a. suklestėjusiai pajūrio kultūrai¹².

Vokietijoje leidžiamame leidinyje „*Memel-Echo*“ (37.Folge. März 2006) paskelbta ištrauka iš Prūsijos tyrėjo Gerhardo Salemkės darbo sisteminant piliakalnių ir kitų gynybinių įrenginių situacinius planus. Pats G. Salemkė kilęs iš senųjų prūsų giminės. 1773 m. Še-

Viešvilės apylinkės 1776 m. K. Henenbergerio (Caspar Henenberger) žemėlapyje „Prūsija“. H. E. von Knobloch, *Die Wischwiller Dorf-Chronik, V, Berlin-Dahlem, 2001, Seite 157*

Švedkalnis (Swedenberg) – IX–XI a. skalvių kapinynas. V. Kucino nuotr.

Kai kurių archeologų nuomone, tokius kalavijus mokėjo nukalti ir vietos ginklų meistras (archeologas V. Kazakevičius). Radiniai leidžia spręsti, kad jau pirmajame tūkstantmetyje ši vietovė buvo apgyvendinta. Apie Viešvilės kapinyną rašė nuo 1864 m. Prūsijoje leidžiamas žurnalas „*Altepreussische Monatsschrift*“. Jį mini ir vokiečių archeologas Emilis Holakas 1908 m. išleistame savo priešistorinių paminklų žemėlapyje. Emilio Holako nuomone, Viešvilės archeologiniai paminklai priklauso IX–XI a. suklestėjusiai pajūrio kultūrai¹².

* Eduardas Volteris (1856–1941) – baltistas, Sankt Peterburgo universiteto docentas, Rusijos mokslų akademijos bibliotekos darbuotojas, Imperatoriškosios geografijos draugijos ir Imperatoriškosios archeologinės komisijos bendradarbis. Mokslinių interesų sritys: etnologija, kalba, senoji literatūra, bibliografija ir archeologija. 1883 m. E. Volteris pirmą kartą atvyko į Klaipėdos kraštą, o jau 1888–1889 m. žvalgė ir kasinėjo įvairius archeologinius paminklus. Kurila L., Vaitkevičius V., „*Mirusiųjų deginimo papročio refleksijos...*“

¹¹ *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum*. Rigae, 1931.

¹² Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2003.

reiklaukio dvare gimęs Rytprūsių oberprezidentas Theodoras fon Schönas dar XIX a. pradžioje pavedė topografui Johannui Guisei suregistruoti visus Klaipėdos krašte buvusius piliakalnius ir kitas senovės liekanas. Tasai parengė iki šiol daugelio tyrėjų naudojamas apie 300 piliakalnių situacines schemas ir jų aprašymus. Nuo 1944 metų daug Klaipėdos krašto kaimų, dvarų sodybų, dalis bažnyčių buvo likviduota, kai kurios tankiai gyventos vietovės virto dykra. Čia pavaizduotas ir Smalininkų piliakalnis, kuriame įrengtos evangelikų, o vėliau ir katalikų kapinės. XX a. pradžioje tą kalną ties Nemuno ir Šventosios upių santaka dar apjuosė siaurojo geležinkelio linija. Tas piliakalnis (ar alkakalnis prie senovėje ypatingos Šventosios upės) ir vietovės gamtinės ypatybės padėjo Smalininkų vietai patekti į pasaulinę istoriją. Mat 1422 metais LDK ir Kryžiuočių ordino vadams derantis prie Melno ežero, tos sienos šiaurritinis kampas buvo nustatytas pagal Šventosios upės žiotis ties būsimaisiais Smalininkais. Čia parodyta ir prie Viešvilės upelio esančio Švedkalnio tikslesnė situacija. Šis kalnelis, esantis pietvakarinėje šalia upelio išikūrusios Viešvilės gyvenvietės dalyje, galbūt buvo naudotas dar seniausių vietos gyventojų. Vėliau jis susietas su įsimintina XVII a. švedų invazija. Viešvilės kapinynas datuojamas vėlyvuuoju geležies amžiumi¹³.

Pirmą kartą Viešvilės degintinis kapinynas, kaip X–XI a. laidojimo paminklas paminėtas 1930 m. Vietiniame laikraštyje užsimenama, kad Viešvilėje, *Swedenberg* kalvos aukščiausioje vietoje, 1930 m. aptikta daug įvairių archeologinių radinių¹⁴.

Po Antrojo pasaulinio karo informacijos apie šį skalvišką kapinyną, jo radinius, saugomus Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje, padaugėjo^{15, 16}.

1972 m. Viešvilės kapinynas įrašytas į Lietuvos kultūros ir istorijos paminklų sąrašą, ir jam suteiktas respublikinės reikšmės paminklo statusas. Tiksliai Viešvilės kapinyno vieta nustatyta 1998 m. archeologinių tyrimų metu. Jis yra supustyto smėlio kalvoje, apie 800 metrų į šiaurę nuo Nemuno, buvusios Viešvilės lentpjūvės teritorijoje. Šiuo metu jau žinoma, kad Viešvilės apylinkėse yra išstisęs archeologinių paminklų kompleksas. Rasti 4 kapinynai ir 2 gyvenvietės, suteikiantys duomenų apie miestelio apylinkėse gyvenusių žmonių buitį bei papročius I tūkst. pr. Kr.–II tūkst. po Kr. Per kelerius metus ištirtas daugiau nei 600 kv. metrų plotas. Kapinynas, vykdamant ūkinę veiklą, smarkiai suardytas. Prieš karą čia stovėjo medžio pramonės bendrovės „Hildebrand“ direktoriaus Ericho Šimanskio gyvenamasis namas, vėliau – gyvulininkystės fermos, kiek toliau ir vandentiekio bokštas.

AB „Hildebrand“ direktoriaus Ericho Šimanskio gyvenamasis namas, stovėjęs ant IX–XI a. skalvių kapinyno (*Swedenberg*). H. E. von Knobloch. *Die Wischwiller Dorf-Chronik VII, Berlin-Dahlem, 2003, Seite 74*

¹³ *Memele-Echo* 37. Folge. März 2006.

¹⁴ Schwarzen O. Der Altertums fund in Wischwill, *Memeler Dampfboot*, 6. August, 1930.

¹⁵ Kulikauskas P., Kulikauskienė R. *Lietuvos archeologija*, 2007, t. 30, p. 69–80.

¹⁶ Volkaitė-Kulikauskienė R. *Lietuviai IX–XII amžiais*, 1970, p. 290.

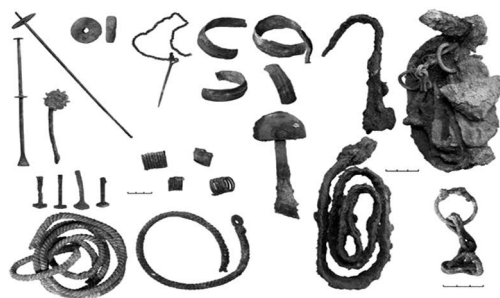
Viešvilės kapinynas priklauso skalvių etnokultūrinei grupei (Kulikauskienė, Tautavičius, Volkaitė. 1961 m., p. 555). Per 6 tyrinėjimų metus rasti 17 bendrų degintinių ir 6 griautiniai vaikų kapai. Kapuose gausu įkapių: kalavijų, iečių, papuošalų, buities reikmenų, gyvulių kaulų, aštuoniuose – kartu sudeginti žirgai. Radiniai rodo, kad čia palaidoti skalvių kariniam elitui priklausę žmonės. 2001 m. aptikti sudeginti mirusiųjų kaulai su įkapėmis suberti į medinį karsatą. Ištyrus nustatyta, kad tai 20–30 m. vyras ir moteris. Vienoje krūvelėje rastos 134 įkapės; vytių antkaklių, įvijų, vario ir geležies dirbinių, ietigaliai, kalavijo geležtės, geležinis pentinas.

Antroje krūvelėje rastos balno kilpos, skambalas, profiliuota sagtis, žalvarinė plokštelė, žaslai, ietigaliai, pasaginė segė, įvijiniai žiedai, kalavijo buoželė, įtveriamasis peilis, verpstukai, gintaro karoliukas. Už 8 m – dar vienas kapas. Duobė taip pat – netaisyklingo ovalo. Mirusiųjų kaulai supilti viduryje.

Šiame – keli antkakliai, segės, juostinės apyrankės, įvijiniai žiedai, įtveriamieji peiliai, verpstės, žaslai. Antroje krūvelėje aptikti įmoviniai ietigaliai, vario įvija, įtveriamasis peilis bei dirbinys, kurį sudarė trys vienas ant kito sudėti geležiniai žiedai. Kape palaidotas apie 40 m. vyras ir paauglys, aptikta žirgo galva, arklio dantų. Iš viso – 40 įkapių.

Ietigalių formos nepakitusios nuo pirmųjų mūsų eros amžių. Tik IX–XII a., suklestėjus Baltijos jūros regione prekybai, atsiranda didesnė jų formų įvairovė. Dalis aptiktų ietigalių yra ornamentuotomis įmovomis, puošti sidabro ar vario inkrustacijomis. Tokio pobūdžio dirbiniai Lietuvoje reti. 2001–2004 m. Viešvilės kapinyno 1 ir 14 degintiniuose kapuose aptikti du X–XI a. inkrustuotomis įmovomis ietigaliai. Šiuo metu Lietuvoje rasti jau trys tokie ietigaliai. Pirmasis aptiktas Vilkijoje. Jų kilmės neabejotinai reikėtų ieškoti Skandinavijoje. Ietigalio su lauro lapo formos plunksna įmova inkrustuota sidabro bei vario lydinio apvijomis. Įmovo šonuose yra 6 poros simetriškų skylių ietigalio tvirtinimui. Tvirtinimas turėjo daugiau puošybinę reikšmę.

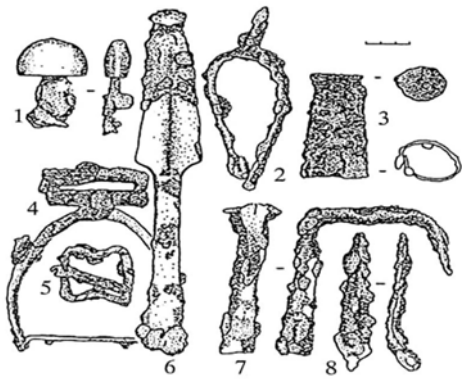
Antrasis ietigalis – su išžėsto trikampio, skerspjuvyje – suploto rombo formos plunksna, kuri plačiausioje vietoje – 3,6 cm pločio, ties įmova staigiai susiaurėja. Viršutinė įmovo dalis puošta griovelių juostomis. Visa įmova dengta vario lydinio plokštele. Ant plunksnos – dvi išilgos banguotos juostos, būdingos ietigaliams, pagamintiems iš Damasko plieno. Manoma, kad ir Viešvilėje aptikto ietigalio

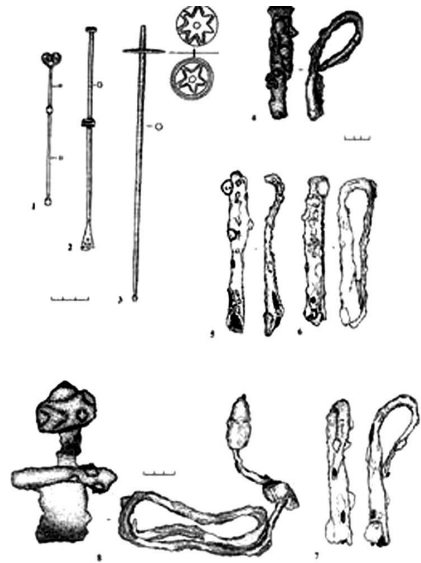
Viešvilės kapinyno degintinių kapų įkapės. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyros medžiagos

XI a. kalavijas su dviem skersiniais ir buožele su sidabruota rankena. Volteris E. Viešvilės plokštėnis kapinynas. 1930 m. Congressus Secundorum Archaeologorum Baltiorum, Rigae, 1931

Radiniai X–XI a. Viešvilės kapinyne degintiniuose kapuose. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyrinės medžiagos

plunksna buvo pagaminta iš Damasko plieno. Sidabru inkrustuotomis ir variu dengtomis įmovomis ietigaliai itin reti. Baltų žemėse iki šiol rasti tik 44 tokie dirbiniai, daugiausia – Karaliaučiaus srityje (Kazakevičius, 2002, p. 109–112).

Daug rečiau randama ietigalių, kurių įmovos yra puošiamos kniedėmis. Analogijų rasta tik Norvegijoje (Petersen, 1919, p. 30–32, 163)^{17; 18; 19; 20}.

2001 m. lapkričio 28 d. Vilniuje Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos Kultūros vertybių apsaugos departamento direktorius įsakymu „Dėl objektų įrašymo į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registrą“ vadovaujantis Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymo 9 straipsniu (*Žin.*, 1995, Nr. 3–37) ir atsižvelgiant į Valstybinės paminkloaugos komisijos pritarimą (2001-10-30 raštas Nr. 01-05-304), Kultūros paveldo centro teikimu buvo įrašyta į Lietuvos Respublikos nekilnojamųjų kultūros vertybių registro Archeologinių vietų sąrašą 7 objektai, tarp jų ir Ridelkalis, kuris įvardinamas Viešvilės kapinynu. Duomenys pateikti lentelėje²¹.

1636.	Viešvilės kapinynas A1636	Viešvilės k. Viešvilės sen. Jurbarko r. Tauragės apskr.	1 km į š. nuo Nemuno deš. kranto, 0,9 km į p. v. nuo Kauno–Klaipėdos kelio tilto per Viešvilę (Nemunėli) ir 0,2 km į š. nuo Viešvilės (Nemunėlio) deš. kranto	0,96	2001 11 28
-------	---------------------------	---	---	------	------------

Nemuno pakrantės garsios ne tik IX–XI a. Švedkalnio plokštiniu degintiniu kapinynu, bet ir kitais archeologiniais paminklais. Paskutinių archeologinių kasinėjimų metu aptiktos kelios senovinės gyvenvietės: ankstyvuosiu geležies amžiumi datuojamą gyvenvietę Naudvaryje aptiko archeologas

¹⁷Kazakevičius V. Dėl E tipo ietigalių ornamentuotomis įmovomis chronologijos ir kilmės, *Archaeologia Lituana*, 1999, t. 1, p. 176–196.

¹⁸Kazakevičius V. Ietigalis sidabru inkrustuota įmova iš Vilkijs, *Archaeologia Lituana*, 2002, t. 3, p. 104–121.

¹⁹Kazakevičius V. *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996.

²⁰Budvydas U. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje*, 2002.

²¹*Valstybės žinios*, 1995, Nr. 3–37.

Rytis Šiaulinskas, vėlyvuojų geležies amžiumi datuojamą gyvenvietę Viešvilėje aptiko archeologas Ugnius Budvydas, I tūkst. pr. Kr.–I tūkst. po Kr. gyvenvietę Smalininkų kapinyno plote aptiko AB „Statybų archeologija“ direktoriaus pavaduotojas, archeologas Marius Petkus. Viešvilėje ir aplink ją per pastaruosius 15 m. aptikti ir tyrinėti šeši kapinynai.

Trakų istorijos muziejaus Archeologijos skyrius vedėjas Ugnius Budvydas tyrinėjo du kapinynus Viešvilėje ir surado vieną Pagulbiniuose. Laisvai samdomas archeologas Rytis Šiaulinskas aptiko ir tyrinėjo kapinyną Naudvaryje. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Archeologijos katedros jaunesnysis mokslo darbuotojas, lektorius Linas Tamulynas tyrinėjo kapinyną Smalininkuose. UAB „Archeologiniai kasinėjimai“ vadovas, archeologas Vytautas Juškaitis 2013–2014 m. tyrinėjo kapinyną prie Kazikėnų²².

Seniausi radiniai pastaruojų metu aptikti prie Nemuno Kazikėnų, Naudvario, Pagulbinių kapinynuose – tai titnago dirbiniai, datuojami VIII–IV tūkst. pr. Kr., priskiriami mezolito laikotarpiui²³.

2014 m. prie Nemuno senvagės, kai smėlio pustomoje kalvoje buvo rasta degintinių kaulų, visai netikėtai aptikta senovinė Pagulbinių kaimo gyvenvietė. Atlikti antropologiniai tyrimai patvirtino, kad rasti degintiniai kaulai yra žmonių.

2016 m. spėjamo degintinio kapinyno vietoje žvalgomuosius archeologinius tyrimus atliko Ugniaus Budvydo vadovaujama Trakų istorijos muziejaus archeologinė ekspedicija. Archeologai ištyrinėjo apie 50 m² teritoriją. Iškasotos penkios 2x5 m perkasos, iš kurių

Archeologas Vytautas Juškaitis Kazikėnų miške, Nemuno pakranteje (Viešvilės ir Smalininkų seniūnijų riba) rado turtingą 1,5 tūkst. metų senumo skalvių genties moters kapą.
L. Juškaitienės nuotr.

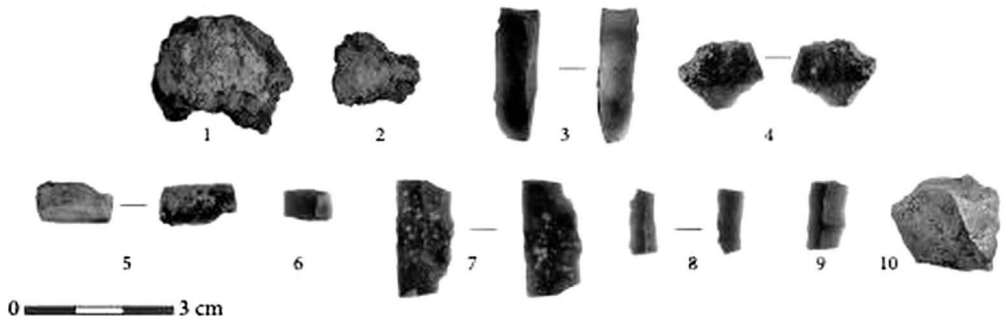
Skalvių genties moters kapo radiniai.
L. Juškaitienės nuotr.

²²Juškaitienė L. 1 500 metų senumo kapas – po 10 cm žemės sluoksniu, Jurbarko rajono laikraštis *Mūsų laikas*, Nr. 44 (988), 2014, spalio 31.

²³Tamulynas L. Archeologijos objektai ir jų tyrimai Viešvilės bei Smalininkų apylinkėse.

Viešvilės I kapinynas (Švedkalnis); III kapinynas ir neįtvirtinta gyvenvietė.
Perkasos tyrinėtos Viešvilėje 2004–2009 m. Ugniaus Budvydo nuotr.

vienoje rasta titnago nuoskalų, skelčių, datuojamų mezolito laikotarpiu (vidurinis akmens amžius)²⁴.

Pagulbinių senovinės gyvenvietės archeologiniai radiniai. U. Budvydo nuotr.

²⁴Budvydas U. Pagulbinių akmens amžiaus gyvenvietė, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2016 m.*, Vilnius, 2017, p. 21–22.

Skalvių kario kapas iš Viešvilės I-ojo kapinyno

Ugnius Budvydas

Tikslas. Remiantis Viešvilės kapinyno I archeologinių tyrimų medžiaga atskleisti IX–XII a. skalvių bendruomenės laidosenos ypatumus, tam tikrus socialinius ryšius, kurie galimai siejo šį kapinyną palikusios bendruomenės narius.

Raktiniai žodžiai: Skalviai, Nemuno žemupys, Viešvilės kapinynas, karinis elitas.

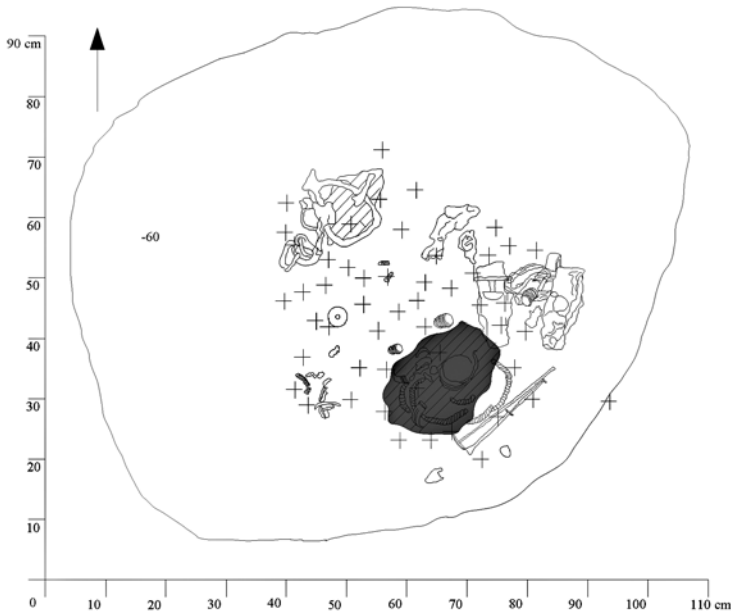
Viešvilės kapinynas I priklauso IX–XII a. Nemuno žemupyje gyvenusiai skalvių bendruomenei. Per kelerius metus nedidelėje vėjo supustytoje kopoje ištirti 23 degintiniai bei griautiniai kapai, kurie priklausytų palyginti siauram chronologiniam tarpsniui – X–XI a. Šiame darbe autorius siekia, remdamasis vieno degintinio kapo (Nr. 10) tyrimo medžiaga, aptarti skalviams būdingos laidosenos ypatumus, kuriuose atsispindi šiame kultūriniame regione gyvenusios visuomenės ar bendruomenės struktūra. Kapas nėra išskirtinis Viešvilės kapinyno I kontekste. Tai, jog jis išliko nepalietas suardymų, įdomus savo struktūra, ir lėmė autoriaus pasirinkimą.

Mūsų turimos žinios apie vėlyvojo geležies amžiaus skalvių laidoseną, tam tikrus socialinius aspektus yra labai skurdžios. Tai susiję su tuo, jog turime mažai informacijos apie šį regioną. Skalviams priskiriami paminklai tyrinėti fragmentiškai, nemaža tyrimų medžiagos dalis yra žuvusi arba nėra paskelbta. Ši vakarų baltams skiriama kultūrinė sritis, remiantis laidojimo paminklų medžiaga, išskiriama jau vidurinio geležies amžiaus pradžioje (V–VI a.). Ji įsiterpusi tarp Lamatos ir Nadruvos žemių, rytuose ribojasi su aukštaičių (Vidurio Lietuvos) kapinynais. Dabartinėje Nemuno žemupio teritorijoje skalviams priskiriamų IX–XII a. laidojimo paminklų nėra daug. Tai Kreivėnų (Tauragės r. sav.), Linkūnų (*Linkuhnen*, dab. *Rzevskojė*, Kaliningrado sr., Rusija) kapinynai. Laikotarpis, kuriam priklauso Viešvilės kapinynas, paženklintas gausių įvykių ne tik Vakarų Europoje, bet ir rytinėje Baltijos jūros pakrantėje. Suklestėjus prekybai, iškyla tokie prekybos centrai kaip Drusuo (*Truso*), Grobinia, Kaupas, Palanga ir kt., formuojasi laikinos prekyvietės, intensyvėja baltų kultūriniai, socialiniai bei kariniai kontaktai su Šiaurės ir Vidurio Europa, keičiasi laidosena (vakarų Lietuvoje plinta deginimo paprotys), atsiranda naujų radinių tipų (Bertašius M., 2002, p. 206–212; Žulkus V., 2004, p. 162). Vyksta tam tikri socialiniai pokyčiai baltų visuomenėje: keičiasi laidosena (plinta mirusiųjų deginimo paprotys), laidosenoje matyti aiškūs baltų visuomenės stratifikacijos požymiai. Atsiranda kapinynų, kuriuose aptinkami kapai, turintys kariaunai būdingus požymius, o dalį kapų galima interpretuoti kaip besiformuojančią aristokratiją (Bertašius M., 2002, p. 211). Tai yra šio laikotarpio laidojimo papročiuose galime išvelgti procesus, kuriuos interpretuodami galime daryti tam tikras socialines prielaidas.

Viešvilės kapinynas yra labiausiai į rytus nutolęs skalviams priskiriamas paminklas. Aptiktas 1998 m. archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų metu. Jis įrengtas buvusios Nemuno senvagės dešiniajame krante, smėlio kalvoje, kuri kapinyno naudojimo metu neabejotinai buvo kraštovaizdžio akcentas. Ji 10 m aukščio (21 m virš jūros lygio), praeityje kalva

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos.

1 pav. Degintinis
kapas Nr. 10.
Iliustracijos autorius
U. Budvydas

galėjusi būti gerokai aukštesnė. Šiuo metu Nemuno vaga yra pasislinkusi į pietus daugiau nei 1 000 metrų. Apie 500 m į rytus nuo kapinyno teka Viešvilės upelis, šalia kurio X–XII a. buvo išsimėčiusios skalvių sodybos.

Per kelerius metus Viešvilės kapinyne ištirtas daugiau nei 600 m² dydžio plotas. Nustatyta, kad paminklas smarkiai suardytas šioje vietoje vykdant ūkinę veiklą. Prieš karą čia stovėjo lentpjūvės savininko gyvenamasis namas, sodas. XX a. antroje pusėje kalva atiteko vietiniam kolūkiui, dėl šios priežasties kapinynas buvo toliau ardomas įrengiant vandentiekio bokštą, vandentiekį, pastatant fermas ir kt.

Degintinis kapas Nr. 10 aptiktas 2004 m. centrinėje kapinyno dalyje. Jis įsiterpęs tarp degintinių kapų Nr. 15 ir 16. Kapo duobė ovalo formos, 105 cm ilgio, ties viduriu 80 cm pločio, orientuota iš pietvakarių į šiaurės rytus (1 pav.). Mirusiųjų kaulai bei įkapės buvo sudėtos kapo viduryje. Jos sukrautos į keturias atskiras grupes, kurios tarsi ratu juosė degintinius kaulus. Todėl daugiausia kaulų aptikta įkapių viduryje. Antropologiniai degintinių kaulų tyrimai (tyrimus atliko VU Anatomijos, antropologijos ir histologijos katedros prof. Rimantas Jankauskas) parodė, jog kape palaidotas sudegintas vyriškos lyties individas, vyresnis nei 25 metų amžiaus. Su juo kartu buvo sudeginta nenustatyto amžiaus moteris, 5–10 metų amžiaus vaikas bei žirgas. Atskirai sudėtos įkapių grupės tarsi individualizuotos, turi savo „šeimininką“. Vienoje grupėje esantys du kalavijai, ietigaliai, peiliai, dveji simboliniai žąslai, pasaginė segė, įvijinis bei juostinis žiedai ir kt. priklausė kape palaidotam vyriškos lyties individui. Šalimais rastos moteriai būdingos įkapės (antroji įkapių grupė) – vytinių antkaklių fragmentai, juostinės apyrankės, įvijiniai žiedai, verpimo įrankiai. Atokiau nuo visų įkapių buvo sudėta su žirgo apranga siejama trečioji įkapių grupė (žąslai, balnakilpės, sagtis). Ketvirtoje įkapių krūvelėje, kuri priskirtina kape palaidotam 5–10 metų amžiaus vaikui, rasta smulkių vytinės antkaklės fragmentų, dalis laiptelinės

segės, smeigtukai kiaurarašte galvute bei spiraline galvute, juostinės apyrankės fragmentai, įvijinis žiedas ir kt.

Rastų įkapių būklė rodytų, jog mirusieji buvo sudeginti kartu su puošniais papuošalais. Tačiau atliekant laidojimo ritualą, prieš užkasant degintinius kaulus su papuošalų likučiais, į kapą buvo papildomai įdėti kalavijai, ietigaliai, simbolizuojantys vyrą – kari, verpimo įrankiai, susiejantys moterį su tam tikru jos vaidmeniu šeimoje, o galbūt ir turintys gilesnę sakralinę prasmę. Minėtos įkapės visiškai nepaliestos laužo liepsnos, nebuvo deginamos kartu su mirusiais. Tik žirgas buvo sudegintas su visa jam priklaususia apranga.

Laidojimo paprotys, kai su vyru į pomirtinį gyvenimą yra išlydimas drauge vaikas ar moteris, yra labai ryškus Viešvilės kapinyne. Likusių degintinių kapų antropologinių tyrimų metu nustatyta, jog iš 17 degintinių kapų keturiolikoje kartu su vyru buvo palaidotas vaikas, moteris ar nenustatytos lyties mirusysis. Tai sudaro 82 proc. visų kapų. Šis procentas turėtų būti dar didesnis, jei įtrauktume ir degintinį vyro kapą Nr. 16, kuriame surinkta tik 877 g kaulų, kas akivaizdžiai yra per mažai suaugusiam žmogui. Greta vyrui būdingų įkapių aptiktos ir moteriškos (4 poros verpimų įrankių, verpstukas ir kt.). Tikriausiai dalies degintinių kaulų paprasčiausiai nepavyko tiksliau identifikuoti.

Pirmiausiai reikėtų užduoti klausimą, koks ryšys siejo kape Nr. 10 palaidotą vyrą su moterimi ir vaiku, kodėl jie buvo palaidoti drauge? Kape gausu moteriškų įkapių, todėl mažai tikėtina, jog vyras buvo palaidotas drauge su verge ar tarnaitė. Greičiausiai kape yra rasti vienos šeimos narių palaikai – vyras, žmona, sūnus arba dukra. Nors negalime atmesti, jog juos siejo ir kiti socialiniai ryšiai. Kitas klausimas, kaip šie žmonės mirė. Tyrimų medžiaga rodo, jog jie buvo palaidoti vienu metu, tad greičiausiai mirtis šiuos žmones pasiglemžė per gana trumpą laiko tarpą. Tai, jog daugiau kaip 80 proc. Viešvilės degintinių kapų vienu metu buvo palaidoti keli asmenys, verčia atmesti atsitiktinumo prielaidą ir kad tai buvo smurtinė mirtis kokio kruvino susidūrimo metu. Kelių asmenų laidojimas viename kape bei jame esančių įkapių turinio parinkimas buvo sąmoningas veiksmas. Šiuos individus neabejotinai siejo tam tikri socialiniai ryšiai, kurie greičiausiai atspindi tam tikrą šeimos narių tarpusavio santykį, kuris susaistytas ypatingu laidojimo ritualu – artimo žmogaus pasiaukojimu ar paaukojimu išlydint vyrą-kari, šeimos galvą į pomirtinį pasaulį. Pagrindinį asmenį į pomirtinį pasaulį kaip auką galėjo išlydėti ir skirtingo socialinio statuso asmuo (pvz., vergas). Šiuo laidojimo ritualu tarsi siekiama ištrinti ribą tarp gyvųjų ir mirusiųjų, pomirtinis gyvenimas yra tolimesnė būties sąsa. Mirusiesiems patikėtos gausios įkapės tik sustiprina šį aspektą. Sprendžiant iš įkapių komplekso, tokių kapų būta ir kitame, prieš Antrąjį pasaulinį karą tyrinėtame, skalviams priklausančiame Linkūnų kapinyne (Mühlen B., 1975, tafel. 54). Pavyzdžiui, turtingame kape 8 rastos tiek vyrui, tiek moteriai būdingos įkapės. Tam tikrą neaiškumą kelia XI a. datuojamas degintinis kapas Nr. 361 (222), tirtas Lavių kapinyne. Kuršių didikui priskiriamame kape greta gausių kariui būdingų įkapių, papuošalų ir kt. rastas miniatiūrinis 9 cm ilgio verpstukas (Kulikauskas P., Kulikauskienė R., 1951, LII, Nr. 8, p. 69; Kazakevičius V., 1996, 51 pav.). Tikėta, kad degintinių kaulų antropologinė analizė būtų įnešusi tam tikrą aiškumą.

Paprotys, kai mirusį karį ar didiką į pomirtinį pasaulį išlydi moteris, puikiai žinomas dabartinės Skandinavijos teritorijoje, tarp čia gyvenusių vikingų (Brink S., Price N., 2008, p. 266–267; Naumann E., Krzewinska M., Götherström A., Eriksson G., 2014, p. 533–540). Analogiškas paprotys buvusios Prūsijos teritorijoje jau žinomas nuo VII a. ir gyvavo iki pat XIII a. Jis siejamas su kariaunos (karinės draugijos) formavimosi pradžia (Кулаков B. И., 1989, c. 36–37). Jei laikysimės prielaidos, kad laidojimo ritualu yra įtvirtinamas tam tikras identiškumas, tai kape Nr. 10 palaidotam mirusiajam skirtą įkapių turinį galime tiesiogiai susieti su tam tikru mirusiojo socialiniu statusu, kurį mirusysis turėjo būdamas gyvas. Tad manyčiau, kad šis bei kiti Viešvilės kapinyne rasti degintiniai kapai yra susiję būtent su šiuo socialiniu aspektu – kariaunos formavimusi.

Įkapės

Tyrimo metu kape Nr. 10 rasti 86 radiniai, dauguma jų – tai smulkūs apsilydžiusių papuošalų, darbo įrankių fragmentai, dalis jų dėl fragmentiškumo sunkiai identifikuojami. Sveikiau išlikęs įkapių turinys rodo, jog kape akivaizdžiai dominuoja kariui būdingos įkapės. Kalavijas labiau nei bet kuris kitas ginklas yra siejamas su profesionalių karių luomu, valdžios simboliu. Jie ne tik buvo reti, bet ir sudėtinga jų gamybos technologija. Dėl šios priežasties tuo metu kalavijai buvo labai brangūs. VIII–IX a. Frankų imperijoje kalavijas su makštimis kainavo 7 solidus, o ietis su skydu tik 2. Islandų sagose (*Laxdǫla Saga*) minima kalavijo kaina pusė auksinės markės, kas tuo metu prilygo 16 pieningų karvių (Hampton V. D., 2011, p. 39–40). Degintiniame kape Nr. 10 vyras buvo palaidotas su dviem kalavijais (2 pav.). Abiejų ašmenys ritualiniais tikslais sulankstyti. Vienas jų priklausytų vadinamajam X tipo kalavijui (2: 2 pav.). Jų aptikta dar 6 Viešvilės degintiniuose kapuose (k. 1, 5, 13, 15, 21, 22). Tikriausiai šiame kapinyne aptikta daugiausiai šio tipo kalavijų. Keturi kalavijai rasti Žąsino kapininyne (Šilalės r.), tiek pat aptikta Kaupo pilkapyne (*Wiskiauten*, Kaliningrado sr., Rusija), pastarasis siejamas su išeiviais iš Skandinavijos (Kazakevičius V., 1996, p. 68). Kape Nr. 10 rasto kalavijo dviašmenė geležtė buvusi daugiau nei 80 cm ilgio, tačiau sulankstyta, plačiausioje vietoje 4,4 cm pločio. Buoželė pusiau apvalios formos, neturi viršutinio skersinio. Apatinis skersinis tiesus (12,7 cm ilgio), išilginis pjūvis šaudyklės formos.

Turimais duomenimis, Lietuvoje, Kaliningrado srityje ir Latvijoje aptikti 32 X tipo kalavijai. Gausiai jų rasta ir Europos paminkluose. Datuojami X–XII a. pr. (Kazakevičius V., 1996, p. 67–70). Viešvilės kapinyne kalavijai kapuose rasti su X–XI a. įkapėmis.

Antrasis kalavijas smarkiai paveiktas korozijos (2: 1 pav.). Dėl šios

2 pav. Kalavijai. 1 – H tipo (?) kalavijas; 2 – X tipo kalavijas. Iliustracijos autorius U. Budvydas

priežasties neįmanoma tvirtai pasakyti, ar kalavijo buoželė turi viršutinį skersinį. Išlikusi buoželė trikampio formos, apatinis skersinis tiesus. Šie požymiai leidžia spėti, jog kalavijas tikriausiai priklauso H tipui. Kalavijas dviašmenis, geležtė sulankstyta, plačiausioje vietoje 5,3 cm pločio. Rankena 8,7 cm ilgio, apatinis skersinis 11,2 cm ilgio.

Tai gausiausias kalavijų tipas vėlyvajame geležies amžiuje. Pavyzdžiui, vien Norvegijoje aptikta 330 šių kalavijų (Kazakevičius V., 1996, p. 32). Todėl nenuostabu, jog yra manoma, kad šie kalavijai yra skandinaviškos kilmės. Rytinėje Baltijos jūros pakrantėje yra žinomi 32 kalavijai, vienas jų rastas gretimame Linkūnų kapinyne (kapas Nr. 129; Kazakevičius V., 1996, p. 28–33). Datuojami IX–X a.

Ietį galima laikyti palyginti nebrangių ginklu, tačiau ji visais laikais buvo viena efektyviausių gynybos bei puolimo priemonių. Ietis greitai nukalama – tai nereikalavo gilių žinių, palyginti su kalavijo gamyba. Dėl šios priežasties ietis buvo pagrindinis ginklas baltų gentyse. Ietigaliai laikomi vieni konservatyviausių dirbinių, daugumos jų formos išliko nepakitusios nuo pirmųjų mūsų eros amžių. Tačiau atliktos ietigalių klasifikacijos leidžia ganėtinai „tiksliai“ datuoti atskirus jų tipus.

Kape aptikti 4 ietigaliai (3: 1–4 pav.), kurie priklausytų dviem tipams. Kaip ir kalavijai, ietigaliai apeiginiais tikslais sulankstyti bei smarkiai paveikti korozijos. Trys iš jų skirtini juostiniams ietigaliams (3: 2–4 pav.). Jie prastos būklės, sulankstyti arba lūžę į kelias dalis. Ietigaliai 17,7–44 cm ilgio. Plunksnos plačiausioje vietoje 1,7–3 cm pločio. Pagal J. Peterseno sudarytą klasifikaciją šie ietigaliai priklausytų E tipui (Petersen J., 1919). Jie neturi ryškaus perėjimo tarp įmovos ir plunksnos. Tačiau plunksnos ties viduriu nežymiai išplatėja. Literatūroje jie nurodomi kaip atskiras, vėlyvesnis, juostinių ietigalių variantas (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 231).

Tai viena iš gausiausių ietigalių grupių, gausiai aptinkama ne tik Lietuvoje, bet ir visame Baltijos jūros regione. Dauguma jų gaminti vietos kalvių, kai kurie (ornamentuotomis įmovomis) neabejotinai pateko iš dabartinės Skandinavijos (Kazakevičius V., 1999, p. 189–190). Daugiausiai Lietuvoje naudoti X–XI a. (Kulikauskienė R., 1961, p. 429).

3 pav. Degintinio kapo Nr. 10 įkapės: 1–4 – įmoviniai ietigaliai; 5 – balnakilpės; 6–8 – žąslai; 9, 10 – sagtys; 11, 12 – įtoveriamieji peiliai; 13 – diržo apkalas; 14 – geležinis apkalas; 15 – žalvariniai kabučiai. Iliustracijos autorius U. Budvydas

Ketvirtasis priklausytų ietigalių su karklo lapo formos plunksna grupei (3: 1 pav.). Jis lūžęs į kelis atskirus fragmentus. Tai viena iš seniausių vietos meistrų naudotų ietigalių formų. Lietuvoje aptinkama nuo II a. Mažai pasikeitusi išliko iki pat XI–XII a. (Michelbertas M., 1986, p. 173; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 226). Esamas ietigalio ilgis apie 36 cm. Plunksna plokščia, 3,6 cm pločio, ties įmova išplatėja, o į galą tolygiai siaurėja. Plunksnos pjūvyje ištęsto rombo formos. Įmova 12,4 cm ilgio.

Kape rasti sudeginto žirgo palaikai bei su raiteliu susiję daiktai rodo, jog mirusysis buvo visiškai paruoštas pomirtinei kelionei, atgimimui, ten vyksiančioms kovoms bei medžioklėms. Mirusiojo kape rasti treji žąslai, balnakilpės bei sagtys. Dveji žąslai simboliniai (miniatiūriniai; 3: 6, 7 pav.), pagaminti iš geležinės vielos. Jie trinariai bei keturnariai. Natūralaus dydžio dvinarių žąslų „aštuoniukės“ formos nareliai 8,8–9,2 cm ilgio, grandys skirtingo dydžio – 5,3 ir 6,2 cm skersmens (3: 8 pav.).

X–XIII a. balno kilpos sudaro gausiausią žirgo aprangos įkapių dalį. 1978 m. duomenimis, Lietuvos teritorijoje buvo aptikta 500 balno kilpų, žinomos 56 jų radimo vietos (LAA, 1978, p. 125–127). Pavyzdžiui, vien Pakalniškių kapinyne (Šakių r.) rasta 320 balnakilpių (LAA, 1978, p. 126). Degintiniame kape Nr. 10 rastos balnakilpės (3: 5 pav.) priklausytų J. Antanavičiaus išskirtam IIb tipui, kuriam būdingas kriaušės formos lankelis, plokštėjanti pamina (Antanavičius J., 1976, p. 69, 1 pav.). Kape rastos balnakilpės 16–17,4 cm aukščio, paminos 2,7–3,1 cm pločio. Šių balnakilpių lankelio viršuje nėra skylės diržui. Tai nėra plačiai paplitęs balnakilpių tipas Lietuvoje. J. Antanavičius nurodo 14 šio tipo kilpų. Kelios jų rastos gretimame Linkūnų kapinyne (Kaliningrado sr., Rusija). Šio tipo balnakilpės laikomos vienomis ankstyviausių, J. Antanavičius jas datuoja X–XI a. (Antanavičius J., 1976, p. 71; Volkaitė-Kulikauskienė R., 1971, p. 18). Tačiau minėto straipsnio autorius nenurodo, kuo paremtas toks šių balnakilpių datavimas. Balnakilpių buvimas kape leidžia spėti, jog žirgas buvo sudegintas su visu balnu.

Kape rastos dvi geležinės sagtys (3: 9, 10 pav.), sprendžiant pagal dydį ir formą, jos priklausė balno ar kamanų diržams. Sagtys dažnai yra aptinkamos griautiniuose žirgų kapuose. Jos randamos žirgo pilvo ar galvos srityje, tokiu atveju jas nėra sudėtinga identifikuoti kaip tam tikrą sudėtinę žirgo aprangos dalį. Iki šios dienos nėra išsamios nagrinėjamo laikotarpio sagčių tipologijos, apimančios visą Lietuvos teritoriją. Iš dalies galima remtis E. Butėno sudaryta Rytų Lietuvos pilkapiuose rastų sagčių tipologija (Butėnas E., 1999, p. 37–56). Autorius išskyrė keturis sagčių tipus, pagal formą ir kitus požymius juos dar suskirstydamas į potipius bei atmainas. Kape Nr. 10 rastos abi sagtys yra profiliuotais lankeliais, kurie skerspjūvyje keturkampio skersinio pjūvio. Jos naudotos 3–4 cm pločio odiniam diržui susegti. Užsegimo liežuvėliai profiliuoti. Sagtys skiriasi lankelio forma. Viena jų yra beveik taisyklingo keturkampio formos (3: 10 pav.), 6,4 × 4,6 cm dydžio aiškiai į vidų išlenktais lankelio šonais. Sagtis priklausytų IV tipo 1 potipiui (Butėnas E., 1999, p. 42) arba 3k tipui pagal V. Kulakovo klasifikaciją (Кулаков В., 1994). Antroji sagtis (3: 9 pav.) kiek mažesnė, 4,7 × 4,7 cm dydžio. Jos šonai profiliuoti nežymiai, priekinė dalis užapvalinta. Sagtis artima IV tipo 4 potipiui (Butėnas E., 1999, p. 43). Tai gausiausia sagčių grupė Rytų Lietuvos pilkapiuose.

4 pav. Degintinio kapo Nr. 10 įkapės:
 1, 2 – vytinių antkaklių fragmentai;
 3 – pasaginės segės lankelis; 4 –
 laiptelinės segės fragmentas;
 5 – smeigtukas plokščia galvute; 6 –
 smeigtukas sraigine galvute; 7 – juostinių apyrankių fragmentai;
 8–12 – įvijiniai žiedai; 13 – juostinio žiedo fragmentas;
 14 – kaulinių šukų fragmentai; 15 – stiklinis karolis; 16 – grandelės fragmentas;
 17 – įvijų fragmentai.
 Iliustracijos autorius U. Budvydas

Keturkampės sagtys profiliuotais lankeliais Lietuvoje paplinta VII–VIII a. ir naudotos iki pat XII a. (Butėnas E., 1999, p. 48; Tautavičius A., 1996, p. 259). Į Rytų bei Šiaurės Europą šios sagtys atkeliavo VII–IX a., tikriausiai perimtos iš stepių klajoklių genčių raitelių (Кирпичников А. Н., 1973, p. 159).

Be minėtų sagčių, kape rastas išžestos trapecijos formos žalvarinis apkalas (3: 13 pav.), kuris puošė odinį diržą. Tai sulenkta plokštelė, 7,7 cm ilgio, plačiausioje vietoje 1,8 cm, o siauriausioje 1 cm pločio. Ties sulenkimu paliktas laisvas tarpas, lyg ašelė, į kurią buvo galima ką nors pakabinti. Plokštuma palei kraštus puošta dviem negiliais grioveliais. Apkalas su diržu buvo sujungtas keturiomis geležinėmis kniedėmis. Kol kas nėra rasta sveikiau išlikusių diržų su šiais apkalais, tad ne visai aiški jų vieta ir kaip turėjo atrodyti diržas.

Mirusiųjų diržai taip pat buvo puošti žalvariniais apkalėliais – kabučiais (3: 15 pav.), kurių kape rasti keturi. Jie 4–6 cm ilgio, formos jų vienodos, tik kai kurie nuo karščio deformuoti. Kiekvienas jų turi keturkampio skersinio pjūvio 0,4–0,5 cm skersmens kotelį, apatinė dalis baigiasi „kūjo“ formos galvute. Priešingas plėtėjantis galas perskeltas per pusę ir buvo prikabinamas prie diržo krašto. Įdomu, jog kabučiai savo kūjo ar kirvio forma labai jau primena šio laikotarpio Skandinavijoje randamus Toro kirvelius (amuletus). Nesinorėtų tikėti, jog tai tik atsitiktinis formos sutapimas. Lietuvių tautosakoje taip pat yra užfiksuota įdomi

detalė, jog Perkūnas vieną iš savo ginklų – titnaginį kirvelį – nešiojo ant diržo (Banytė-Rowell R., 2003, p. 33). Kūjo formos amuletai turėjo ir simbolinę prasmę. Anot R. Banytės-Rowell, šie amuletai mirusiųjų kapuose galėjo simbolizuoti stiprybę, vaisingumą, prisikėlimą po mirties ir kt. (Banytė-Rowell R., 2003, p. 33). Šios formos diržo apkalėlių-kabučių rasta Viešvilės degintiniuose kapuose Nr. 17, 18, 22 ir kt. Aptikta Linkūnų kapinyno kape Nr. 8 (Mühlen B., 1975, tafel 54). Keturiolika šių apkalų saugoma Proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje Berlyne (vok. *Museum für Vor- und Frühgeschichte*), patekę iš buvusios Prūsijos kapinynų, kai kurių jų koteliai dar papildomai puošti išpaustais apskritimais (ident. Nr. (MVF) PM Pr 3627a-b – 3633a-b).

Kape rastus peilius (3: 11, 12 pav.) galima priskirti aprangos bei darbo įrankių kategorijai. Jie nėra labai informatyvūs. Tai, kad kape rasti būtent du šie dirbiniai, leidžia numanyti, jog jie buvo skirti greičiausiai vyrui bei moteriai. Peiliai įtveriamieji, buvę su medinėmis rankenomis, 11,6–12,5 cm ilgio, ašmenys 7,2–8 cm ilgio.

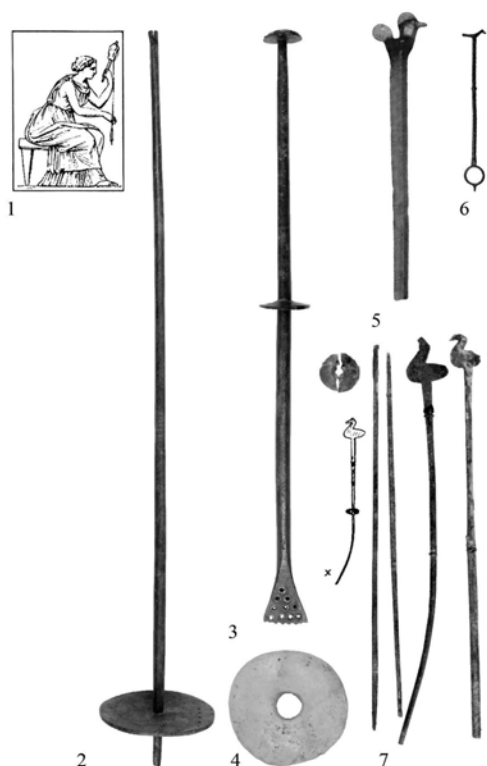
Archeologinių tyrimų metu retai kada pavyksta aptikti tekstilės liekanų. Paprastai organinės medžiagos suyra žemėje, dirbiniai dažniau randami šalia mirusiojo metalinių papuošalų, kurie pasižymi konservuojančiomis savybėmis. Rasti audinio fragmentai gali suteikti nemažai informacijos apie audinio kilmę, atlikimo techniką, naudotus raštus. Tačiau tik išimtiniais atvejais nusišypsos sėkmė surasti kape audinio skiautę. Dažniau aptinkami įrankiai, kuriais buvo audžiami drabužiai ar verpiami siūlai. Kape Nr. 10 mirusi moteris buvo palaidota su dviem žalvariniais verpimo įrankiais bei akmeniniu (smiltainio) smagračiu (5: 2–4 pav.). Pastarasis suploto cilindro formos. Šie dirbiniai aptinkami išimtinai moterų kapuose ir jie priklausytų pirminiam drabužių gamybos etapui. Paprastai kapuose aptinkamos tik žalvarinės miniatiūrinės verpimo įrankių kopijos. Tačiau Viešvilės kape moteris buvo palaidota su natūralaus dydžio verpimo įrankiais. Vienas jų yra žalvarinis verpstukas (5: 2 pav.), kurį sudarė šeiva ir smagratis. Tai 24,2 cm ilgio strypelis. Jo apatinėje dalyje yra 3,5–3,7 cm skersmens apskrita plokštelė, kurios paviršius puoštą septyniakampe žvaigžde su dvigubu įkartėlių apvadu, o apačia sunkiai išžiūrimu įkartėlių ornamentu. Verpstukas buvęs dengtas baltu metalu. Strypelio viršuje yra įkartėlė, kurios paskirtis prilaikyti siūlą: verpiant iš pluošto ištrauktas ir susuktas siūlas užvyniojamas ant verpstuko ir užneriamas ant įkartėlės, kad nenusmuktų (Pečeliūnaitė-Bazienė E., 2007, p. 85). Analogiškos žalvarinių verpstukų miniatiūrinės kopijos aptinkamos išimtinai Vakarų Lietuvos bei Nemuno žemupio kapinynuose. Jų rasta šalimais esančiame Linkūnų kapinyne, kuršiams priklausiusiems Bandužių (k. 34, 38, 43A), Genčų I (k. 13, 16, 41) kapinynuose, gausiai jų aptikta Laivių kapinyne (k. 211, 321, 323, 361, 365, 366) ir kt. (Gintautaitė-Butėnienė E., Butėnas E., 2002, p. 25–26; Merkevičius A., 1984; Mühlen B., 1975, tafel 54; Stankus J., 1995, p. 89). Paprastai verpimo įrankiai randami degintiniuose moterų kapuose.

Kape rasto antro dirbinio (5: 3 pav.) paskirtis nėra visiškai aiški. Panašių dirbinių rasta ir kituose Viešvilės kapuose, jie visi aptikti poroje su žalvariniais verpstukais ar miniatiūrinėmis jų kopijomis. Ant kai kurių iš jų buvo išlikusių vilnos ar lino pluošto. Kape rastas dirbinys 19,6 cm ilgio. Jį sudarė strypelis iš

apvalaus skersinio pjūvio vielos su apačioje bei ties viduriu esančiomis apskritomis plokštelėmis. Plokštelės 1,3–1,7 cm skersmens. Kitas dirbinio galas užbaigtas nedideliu suplotu trikampiū, kuris ties pagrindu puoštas bangelėmis, o plokštuma – smulkiomis apskritomis (0,2 cm skersmens) skylutėmis. Kaip jau minėta, nėra visiškai aiški šio dirbinio paskirtis, tačiau nekyla jokių abejonių, jos jis susijęs su verpimu. Panašūs verpimo įrankiai rasti Linkūnų kapinyne kape Nr. 8, kuriame greta dviejų žalvarinių verpstukų buvo aptikti du ilgi strypeliai (5: 7 pav.; Mühlen B., 1975, *tafel* 54). Priešingai nei Viešvilėje, šių strypelių galai puošti paukščių figūromis. Ties viduriu šie dirbiniai turėjo apskritas plokšteles, kurių išliko nedidelės žymės, žyminčios jų vietą. Dar 1931 m. paskelbtoje iliustracijoje šis dirbinys pavaizduotas su plokštele (5: X pav.; Engel C., 1931, *abb.* 4: X).

Reikia nepamiršti, jog taip pat svarbus verpimo įrankis yra verpstė. Antikinės Romos ar Graikijos kultūros paminkluose aptinkami panašaus dydžio ir formos strypeliai, kurie įvardyti kaip verpstės (5: 5, 6 pav.). Verpstės 20–30 cm ilgio, kai kurių ilgis siekia tik 14 cm. Jos gamintos iš medžio, metalo, kaulo, gintaro ar net stiklo, neretai puošiamos paukščių figūromis, apskritomis plokštelėmis, kilpomis, ornamentu (Facsády A. R., 2010, p. 166–167). Manytina, jog Linkūnų kape Nr. 8 bei Viešvilės kape Nr. 10 ir kituose šio kapinyne degintiniuose kapuose šalia verpstukų rasti neišprastos formos strypeliai yra būtent verpstės, o dalis yra jų miniatiūrinės kopijos. Ant jų būdavo vyniojamas vilnos ar lino pluoštas. Keli panašūs dirbiniai saugomi Proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje Berlyne (Ident. Nr. (MVF) PM Pr 4934a, 4936a, 4936d). Jie be tikslios radimo vietos ir įvardyti kaip neaiškios paskirties galvos papuošalai, tačiau jie labai artimi kai kuriems Viešvilėje rastiems dirbiniams, kuriuos priskirčiau verpstėms ar miniatiūrinėms jų kopijoms.

Verpstę moteris laikydavo kairėje rankoje, dešine pirštais nuo kuodelio yra traukiamas pluoštas ir sukamas ant verpstuko (5: 1 pav.). Norėtusi pažymėti

5 pav. Verpimo įrankiai: 1 – Romos laikų verpėja (Whetstone Johnston H., 1903, fig 31); 2 – verpstukas (degintinis kapas Nr. 10); 3 – verpstė (degintinis kapas Nr. 10); 4 – smagratis (degintinis kapas Nr. 10); 5, 6 – Romos laikų verpstės (Facsády A., 2008, fig. 5; http://www.fortmorgantimes.com/ci_16768774); 7 – XI a. verpstukai bei verpstės, rastos Linkūnų kapinyne, kapas Nr. 8 (dab. Rzevoskojė, Kaliningrado sr., Rusija; Mühlen B., 1975, *tafel*. 54; Engel C., 1931, *abb.* 4: X). Iliustracijos autorius U. Budvydas

vieną įdomų faktą, jog dalyje antikinio pasaulio verpstukas bei verpstė turėjo ir svarbią simbolinę reikšmę. Jie simbolizavo palaidotos moters socialinį statusą bendruomenėje – tai, jog moteris buvo ištekėjusi ir turėjo vyrą (Facsády A. R., 2010, p. 170). Vakarų Lietuvos kapinyuose moterims į kapus dažniausiai dėtos simbolinės miniatiūrinės verpimo įrankių kopijos. Šio ritualo simboliškumas tik pabrėžia moters socialinį vaidmenį šeimoje ir bendruomenėje.

Rasti papuošalai nepasižymi įvairumu. Juos aptariant bus laikomasi archeologijoje nusistovėjusio skirstymo. Tyrimo metu tarp degintinių kaulų rastas nuo karščio smarkiai deformuotas žalvarinis smeigtukas plokščia galvute (pav. 4: 5). Nors ir smarkiai apsilūdęs, matyti, jog smeigtukas buvo puoštas keturiomis apskritomis plokštelėmis, kurias skyrė keturios poros ragelių. Kotelis rombo skersinio pjūvio, išlikęs nepilnai, tačiau jis išsiskiria masyvumu – tai leidžia spėti, jog smeigtukas turėjo ilgą adatą. Dėl ilgo kotelio (16–42 cm ilgio) ir todėl, kad dažniausiai randami mirusios moters galvos srityje, papuošalas priskiriamas grupei smeigtukų, kuriais buvo susegamas moters galvos dangalas. Šie papuošalai paplitę šiaurės vakarinėje Lietuvos dalyje (LAA, 1978, p. 9–10). Tačiau nėra visiškai teisinga teigti, jog tai tik galvos papuošalas, jais krūtinės srityje buvo taip pat susegami moterų bei vyrų drabužiai (Genčai I, k. 30, 50, 60), o kartais šie smeigtukai sudarydavo ir sudėtingus puošnius krūtinės papuošalus (Merkevičius A., 1984, LII, p. 38–38, 56: 8 pav.; 1985, LII, p. 7–8, 28–29, 14: 1, 55: 8 pav.; Spirgis R., 2006, 42 pav). Kape Nr. 10 rastu masyviu smeigtuku tikriausiai buvo susegtas kažkoks mirusios moters galvos dangalas. Smeigtukai plokščia galvute datuojami X–XI a. (Volkaitė-Kulikauskienė R., 1970, p. 176–177).

Kape rasta kelios dešimtys vytinės antkaklės lankelių fragmentų (4: 1, 2 pav.). Jie smarkiai apsilūdę, deformuoti, nes mirusieji buvo drauge sudeginti su kaklo bei kitais papuošalais. Dėl šios priežasties sudėtinga pasakyti, kiek kape būta antkaklių. Aišku tik, kad puošiasi vytinėmis įvijinėmis antkaklėmis, kurių galai buvo užbaigti išplotomis kilpelėmis. Jų lankeliai suvyti iš 3 vielų. Sprendžiant pagal kituose Viešvilės kapuose rastus šių dirbinių fragmentus, vytinės įvijinės antkaklės galėjusios būti 3, 4 ar net 8 apvijų. Jos priskiriamos vytinų antkaklių kilpiniais galais grupei, aptinkamos kuršių, skalvių, lamatiečių kapinyuose, buvusios Prūsijos teritorijoje, datuojamos X–XI a. (Bliujienė A., 1999; p. 91–92; LAA, 1978, p. 29–30).

Vieno iš mirusiojo krūtinę puošė laiptelinė ir pasaginė segės (4: 3, 4 pav.). Tačiau pastarųjų išliko tik nedideli fragmentai, todėl dirbiniai tiksliau neidentifikuojami. Tikriausiai mirusio vaiko krūtinę puošė žalvarinis smeigtukas sraigine galvute (4: 6 pav.). Smeigtukas 8 cm ilgio, adata apvalaus skersinio pjūvio (0,3 cm skersmens), jos storesnis galas perskeltas išilgai į dvi dalis. Pastarosios susuktos į dvi sraigines įvijėles, kurios atsuktos į vidinę pusę. Galvutės 1,35 cm pločio. Norėtuši nesutikti su nuomone, jog šie smeigtukai neturi ašelės bei skylutės grandinėlems tvirtinti (LAA, 1978; p. 87–88; Tautavičius A., 1996, p. 238–239). Tai vienas iš autorių motyvų išsakyti prielaidą, jog šie smeigtukai buvo skirti būtent moters galvos dangalui susegti. Tačiau tyrimų medžiaga rodo, jog tarp dviejų sraiginių įvijų susidariusi kilpelė visiškai tiko sudėtingesnės puošybos elementams tvirtinti. Prie kape rasto smeigtuko galvutės buvo pritvirtinta į dvi dalis trūkusi

42 cm ilgio grandinė. Pastaroji sudaryta iš plonos vielos trigubų grandelių. Analogiški smeigtukai su pritvirtintomis grandinėmis rasti Viešvilės kapinyne III (vaikų kapai 8, 28), Sargėnų „pirklis“ kape 57 (Budvydas U., 2006; 2008; Sadauskaitė I., 1959, p. 68, 8 pav.). Beje, Viešvilės kapinyne III smeigtukai buvo aptikti mirusiųjų krūtinės srityje.

Tai nėra gausiai paplitęs papuošalas. Smeigtukų sraiginėmis galvutėmis aptinkama Vakarų bei Vidurio Lietuvos kapinyuose (LAA, 1978, p. 87–88). 1978 m. duomenimis, rasta 20 šių dirbinių iš 7 radimviečių. Papildant šį skaičių, be jau minėto degintinio kapo Nr. 10, smeigtukų sraiginėmis galvutėmis aptikta Viešvilės kapinyne III (kapai 8, 28), to paties pavadinimo neįtvirtintoje gyvenvietėje (atsit.), Linkūnų (degintinis kapas 8, 25), Marvelės (grupinis kapas) bei Laivių (kapai 57, 58, 68) kapinyuose (Bertašius M., 2009, p. 177–178, 89 lent.; Budvydas U., 2006, 2008; Gintautaitė-Butėnienė E., Butėnas E., 2002, p. 43; Mühlen B., 1975, 54 lent.).

Literatūroje pateikiamas skirtingas šių smeigtukų datavimas: IX a., IX–XI a. A. Tautavičius nurodo, jog jie naudoti gerokai ilgiau ir priskiria juos VII–XI a. (Tautavičius A., 1996, p. 238–239). Tačiau anot autoriaus, smeigtukai aptikti su menkai datuojama medžiaga ir iš esmės nėra kuo pagrįstotokio datavimo. Viešvilės I ir III kapinyuose rasti smeigtukai su sraiginėmis galvutėmis, kurios atsuktos į vidų, sprendžiant pagal drauge rastus dirbinius, datuojami X a. ar X–XI a. Vėlyvučiu vikingų – pereinamuoju laikotarpiu (X–XI a.) datuojamas Marvelės grupiniam kape rastas smeigtukas (Bertašius M., 2009, p. 177–178). Linkūnų degintiniame kape Nr. 8 smeigtukas rastas drauge su Y bei V tipo kalavijais, su dviem makščių apkalais (II tipas IIa potipis – su germaniškuoju keturkoju, III tipas IIIc potipis – su rytietiška palmete), IV grupės laipteline sege, 5 ietigaliais, pentinu, dviem balno kilpom, žaslais ir kitais dirbiniais (Kazakevičius V., 1998, p. 296, 315, 316, 12: 1 pav.; Mühlen B., 1975, *tafel.* 54). Kapas datuojamas XI a. To paties kapinyne kape Nr. 25 mirusysis buvo palaidotas su keliais juostiniais ietigaliais, puoštais skliautiniu ornamentu, V tipo kalaviju, III grupės masyvia žieduotą sege, lankine aguonine sege, pasaginėmis segėmis keturkampėmis galvutėmis, cilindriniais galais bei kitais dirbiniais (Mühlen B., 1975, *tafel.* 55; Proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejus Berlyne, fondas IXk, negatyvas N000139-2). Kapas datuojamas X a. Palangos kape Nr. 198 smeigtukas rastas su pasagine sege cilindriniais galais, tai leidžia kapą datuoti ne anksčiau kaip X a. Ankstyviausi (IX a. datuojami) smeigtukai su į vidų atsuktomis spiralinėmis galvutėmis kol kas rasti tik Laivių griautiniuose kapuose Nr. 57, 58, 68 (Gintautaitė-Butėnienė E., Butėnas E., 2002, p. 43). Autoriai smeigtukus datavo remdamiesi griautiniame kape Nr. 58 rastomis juostinėmis apyrankėmis su nežymiai plėtojama ir išgaubtais galais. Šis datavimas kelia tam tikrų abejonių, kadangi šie rankų papuošalai apima ganėtinai plačius chronologinius rėmus – VIII–XIII a. (LAA, 1978, p. 101–104). Ateityje būtų galima atidžiau panagrinėti Laivių kapinyne griautinių bei degintinių kapų planigrafiją, juostinių apyrankių bei kitų įkapių datavimą. Turimi duomenys leidžia smeigtukus su į vidų susuktomis spiralinėmis galvutėmis datuoti X–XI a.

Sudeginant mirusiuosius, jų rankas tikriausiai puošė kelių tipų apyrankės. Rasti keli įvijinės apyrankės lankelio fragmentai neleidžia plačiau kalbėti apie

jos tipą, ji tiksliau neidentifikuojama. Kape aptikti juostinių apyrankių lankelių fragmentai, nuo karščio deformuoti, apsilūdę (4: 7 pav.). Tikriausiai jie priklausė bent penkioms apyrankėms. Jos masyvos, lankeliai 2–2,5 cm pločio, galai puošti skersiniais ranteliais, pjūvyje lankelis D formos. Lankelio kraštai bei jo vidurinė dalis profiliuoti, išorė puošta išpaustu eglutės ornamentu, kraštai įkartėlėmis. Iki šios dienos dėl duomenų stokos sunku atsakyti, kuriam apyrankių tipui jas būtų galima priskirti. Tikriausiai reikėtų šias apyrankes išskirti į atskirą tipą. Jų fragmentų aptikta ir kituose Viešvilės kapinyno degintiniuose kapuose (6, 14, 22). Analogiška rasta jau minėtame Linkūnų kape Nr. 8 (Mühlen B., 1975, 54 lent.). Keli fragmentai iš minėto kapinyno saugomi Proistorės ir ankstyvosios istorijos muziejuje Berlyne (ident. Nr. (MVF) PM VIII,93,554; kapas F.X.5, ident. Nr. (MVF) PM VII,425,12751). Preliminariai apyrankės datuojamos X–XI a.

Kape rasti 5 žalvariniai įvijiniai žiedai (4: 8–12 pav.). Jie susukti iš apvalaus, pusiau apvalaus, trikampio ar net keturkampio skersinio pjūvio vielos. Žiedai nuo 5 iki 11 apvijų, neornamentuoti. Dalį jų būtų galima priskirti žiedinėms įvijoms, kuriomis puošti įvairūs dirbiniai, pradedant papuošalais, baigiant ginklais. Šių įvijų gausiai aptinkama IX–X a. kuršių kapuose (Tautavičius A., 1996, p. 256–257). Viešvilės degintiniame kape Nr. 14 žiedine įvija buvo puoštas ieties kotas. Deja, radimo aplinkybės kape Nr. 10 neleidžia tvirtai šių papuošalų priskirti vienai ar kitai kategorijai. Žalvariniai įvijiniai žiedai kapuose aptinkami nuo pirmųjų mūsų eros amžių.

Ketrios kaulinės plokštelės, rastos tarp degintinių kaulų, priklausytų kaulinėms šukoms (4: 14 pav.). Jos buvusios sudėtinės ir tikriausiai priklausė vienpusių šukų grupei. Nesant galimybes detaliau analizuoti rastų fragmentų, galima tik paminėti, jog išliko tik nedideli kriaunelių fragmentai, kurie puošti akučių raštu, ir dalis vidinės plokštelės. Pastaroji turėjusi būti su dantukais. Vėlyvajame geležies amžiuje šukos plačiai aptinkamos nuo šiaurės Europos iki Britanijos salų, todėl joms yra skirta daug mokslinių studijų (Ambrosiani K., 1984, p. 161–176; Ashby S., 2011; Dunlevy M. M., 1988, p. 341–422). Išskiriama net keturiolika šukų tipų bei potipių, rytinėje Baltijos jūros pakrantėje dažniau aptinkamos vadinamojo 5 tipo (Ashby S., 2011). Dalis autorių sutinka, jog kaulinių šukų gamyba iš rago reikalavo įgūdžių, tad buvo gaminamos tik profesionalių amatininkų (Smirnova L., 2002, p. 13). Sudėtinės vienpusės šukos naudotos IX–XI a., XII a. pradžioje jų jau nebeaptinkama (Smirnova L., 2002, p. 24).

Be aukščiau išvardintų įkapių, degintiniame kape rasti keli stikliniai karoliai, dešimtys žalvarinių įvijų, grandelių ir kitų papuošalų dalių, kurių paskirtis lieka nenustatyta (4: 15, 16, 17 pav.).

Apibendrinimas

Straipsnyje aptariamas tik vienas kapas, kuris nėra išskirtinis Viešvilės kapinyno kontekste. Tačiau jis ypatingas ir įdomus Nemuno žemupio kultūriniame regione, apie kurį turime išties mažai informacijos. Kapas, jo konstrukcija, jame esančios įkapės bei jų kiekis ar kokybė yra svarbus informacijos šaltinis, norint pažinti X–XI a. bendruomenės ar – platesniame kontekste – Nemuno žemupyje gyvenusios visuomenės socialinę struktūrą, individo vaidmenį ar statusą joje. Kartu

jame atspindi bendruomenės, išlydėjusios mirusį, požiūris į pomirtinį gyvenimą. Šiandieninėje archeologijoje dominuojančios teorijos sutinka ar bent jau su tam tikromis išlygomis su šiomis metodologinėmis prielaidomis. Tačiau degintiniame kape Nr. 10 rastų įkapių ar laidojimo ritualo interpretacijos visada bus daugiau ar mažiau spekuliatyvios, galime tik numanyti, kokią prasmę laidojimo ceremonijos dalyviai suteikė į kapą įdėti vienai ar kitai įkapei. Galų gale ugnis mums neišsaugojo mirusiųjų drabužių liekanų bei dalies metalinių ir medinių įkapių. Dėl dirvožemio struktūros (smėlis, kapas rastas negiliai) neišmanoma pasakyti, ar degintiniai kaulai su įkapėmis buvo suberti į karstą ar medinę dėžę, o gal kaulai buvo paprasčiausiai suberti į kapo duobę.

Degintiniame kape mirusysis buvo palaidotas su dviem kalavijais, kelio-iais ietimis ir kt. Ginklai, kaip ir kitos įkapės, yra laidojimo ritualo dalis, kuris nėra spontaniškas reiškinys, o paremtas visuomenės ideologija (Härke H., 2004, p. 197). Tai, jog kape rasti kalavijai ir ietys apeiginiais tikslais yra sulankstyti, tik patvirtina šią mintį. Šios įkapės nebuvo sudegintos kartu su mirusiuoju. Tačiau jas sulankstant ar sulaužant šie ginklai buvo simboliškai „numarinti“, o gal priešingai, šis ritualas simbolizuoja mirusiojo nuosavybės teises į šiuos ginklus (Härke H., 2014).

Akivaizdu, kad šio laikotarpio Vakarų, Vidurio Lietuvos kapinyuose egzistuoja tarpusavio ryšys tarp kalavijų ir įkapių gausos kapuose. Kapai, kuriuose aptinkami kalavijai, paprastai išsiskiria įkapių gausa bei jų kokybe. Kalavijas yra vertingas ir retas ginklas. Todėl teigti, jog jo buvimas degintiniame kape nerodo mirusiojo išskirtinio socialinio vaidmens bendruomenėje, negalime. Anaipol, kalavijas yra aiškus tam tikro socialinio elito simbolis. Šiuos teiginius patvirtina tai, jog kape su gausiomis kariui būdingomis įkapėmis palaidotą vyrą į pomirtinį pasaulį išlydi moters ir vaiko auka, o tai yra labai aiški mirusio vyro socialinio statuso išraiška per laidojimo ritualą. Šią nuostatą sustiprina ir žirgo auka, kuris buvo sudegintas su visa raitelio bei žirgo apranga. Jo sudeginimas kartu su šeiminku bei jį lydinčiais asmenimis parodo, jog jis yra taip pat svarbi laidojimo ceremonijos dalis. Lydėjęs šeiminką žygiuose, jis išlydi jį į pomirtinį pasaulį, kuriame ir toliau jam tarnaus. Religinis žirgo simbolis dažniausiai yra siejamas su jėgos, valdžios, mirusiojo priklausymu kariniam luomui simboliu (Bertašius M., 2002, p. 200–202; Кулаков В., 1989, p. 35–44). Žirgo auka yra vyro socialinio ir ekonominio statuso atspindys. Tiesa, kape rastas menkas sudeginto žirgo kaulų kiekis neleidžia tiksliai atsakyti, ar jis buvo sudegintas visas, ar tik atskiros jo kūno dalys. Kita vertus, tai nėra taip svarbu, žirgas atliko savo simbolinį vaidmenį laidojimo ritualo metu. Beje, tai, jog kape rasta tik 1 612 g degintinių kaulų, priklausiusių trims asmenims bei paaukotam žirgui, yra akivaizdžiai per mažai. Tikėtina, jog tai tam tikra laidojimo ritualo simbolika, požiūris į mirusį. Sudeginus mirusį ar mirusiuosius, greičiausiai nebuvo svarbu surinkti visus ar bent jau didesnę palaikų dalį. Ugnis – kaip tarpininkė tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulių – tarsi jau atliko savo vaidmenį, perkeldama mirusį į pomirtinį pasaulį. Galbūt toks požiūris į mirusiųjų palaikus atsirado dėl Vidurio Lietuvos įtakos, kur VII–VIII a. sandūroje plito paprotys sudegintų mirusiųjų palaikus paprasčiausiai išpilti žemės paviršiuje (Bertašius M., 2002, p. 80–96).

Moters paaukojimo ritualas atskleidžia ir tam tikrą skalvių visuomenėje egzistavusį požiūrį į moterį ir jos vaidmenį šeimoje. Šiuo ritualu neabejotinai yra pabrėžiamas vyro statusas, dominavimas moters atžvilgiu visuomenėje, o galbūt ir šeimoje. Toks požiūris į moterį yra būdingas baltų visuomenei (Žulkus V., 2004, p. 172). Pavyzdžiui, I tūkstantm. antroje pusėje šis reiškinys aiškiai matomas Rytų Lietuvos pilkapių laidojimo papročiuose, kur moters padėtis prilyginama vaikui (Kurila L., 2009, p. 119). Nesant rašytinių šaltinių, apie moters vaidmenį visuomenėje galime spręsti tik iš laidosenos. Deja, nėra išsamios studijos, apžvelgiančios, kaip kito moters ir vyro vaidmuo baltų visuomenėje. Tačiau bent preliminariai peržvelgus plačiau tyrinėtų kapinynų medžiagą matyti, jog tarp lyčių egzistavo ryškūs socialiniai ekonominiai skirtumai.

Taigi, vyrą palaidojusi skalvių bendruomenė per šį žmonių bei žirgo aukojimo ritualą, kaip socialinį reiškinį, susieja mirusį su tam tikromis jo pretenzijomis į socialinį statusą gyvųjų ir mirusiųjų pasaulyje. Šis ritualas įprastas IX–X a. Rytų Europoje ir siejamas su kariniu elitu, jis nesvetimas buvusios Prūsijos teritorijoje gyvenusioms gentims (Кулаков В., 1989, p. 43–44). Visi požymiai rodo, jog degintini kapą Nr. 10, kaip ir kitus Viešvilės kapinyne I palaidotus asmenis, galima sieti su skalvių kariniu elitu, dominavusiu bendruomenėje, turinčiu tam tikras socialines teises bei įtaką. Šio socialinio reiškinio apraiškos taip pat aiškiai matomos X a. Sembos pusiasalyje, Vakarų bei Vidurio Lietuvos kapinyuose (Bertašius M., 2002, p. 211–212; Žulkus V., 2004, p. 175; Кулаков В., 1989, p. 35–44).

Šaltiniai

1. Budvydas U. Viešvilės kapinyno (1636) bei gyvenvietės (Jurbarko r.) archeologinių tyrimų 2005 m. ataskaita. Trakų istorijos muziejus, f. 2, ap. 2, b. 216.
2. Budvydas U. Viešvilės kapinyno (1636) bei gyvenvietės (Jurbarko r.) archeologinių tyrimų 2006 m. ataskaita. Trakų istorijos muziejus, f. 2, ap. 2, b. 242.
3. Merkevičius A. 1984. Genčų k. I kapinyno Kurmaičių apyl., Kretingos r., 1984 m. tyrinėjimų ataskaita. Lietuvos istorijos institutas. Bylos Nr. 1137.
4. Merkevičius A. 1985. Genčų k. I kapinyno Kurmaičių apyl., Kretingos r., 1985 m. tyrinėjimų ataskaita. Lietuvos istorijos institutas. Bylos Nr. 1192.
5. Ševeliov O. Viešvilės kapinyno III (31753) Jurbarko r. archeologinių tyrimų 2008 m. ataskaita. Trakų istorijos muziejus, f. 2, ap. 2, b. 296.

Literatūra

1. Ambrosiani K. Kämme, Birka, *Systematische Analysen der Gräberfunde*, Stockholm, t. 2: 1, 1984, p. 161–176.
2. Antanavičius J. X–XIII a. balno kilpos Lietuvoje, *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, A serija*, 1976, Vilnius, t. 1, p. 69–91.
3. Ashby S. An atlas of medieval combs from northern Europe, *Internet Archaeology*, Vol. 30, No. n/a, 10, 2011.
4. Banytė-Rowell R. Aistiškosios laidojimo apeigos Lietuvos pajūryje lyginamosios religijotyros kontekste, *Lituanistika*, Vilnius, Nr. 1 (53), 2003, p. 24–36.
5. Bertašius M. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.*, Kaunas, 2002.
6. Bertašius M. Marvelė. Marvelės žirgų kapinynas, Kaunas, Kauno technologijos universitetas, t. 2, 2009.

7. Bliujienė A. *Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika*, 1999, Vilnius.
8. Brink S., Price N. *The Viking World*, New York, 2008.
9. Butėnas E. Sagtys iš Rytų Lietuvos pilkapių (tipai, paskirtis), *Lietuvos archeologija*, Vilnius, t. 18, 1999, p. 37–55.
10. Dunlevy M. M. A classification of early Irish combs, *Proceedings of the Royal Irish Academy* 88 (C11), 1988, p. 341–422.
11. Engel C. Beiträge zur Gliederung der jüngsten heidnischen Zeitalters in Ostpreussen, *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum*, Rigae, 19–23.8, 1930, 1931, p. 313–336.
12. Facsady A. Glass Distaff from Aquincum: Symbol or Tool?, *Anodos, Studies of the ancient world* 8, Honour of Werner Jobst, Trnava, 2008, p. 165–173.
13. Gintautaitė-Butėnienė E., Butėnas E. Laivių kapinynas, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, t. 22, 2002, p. 9–198.
14. Hampton V. D. Viking Age Arms and Armor Originating in the Frankish Kingdom, *The Hilltop Review*, t. 4 (2), 2011, p. 36–44.
15. Härke H. The Anglo-Saxon weapon burial rite: an interdisciplinary analysis, *Opus (Moscow)* 3, 2004, p. 197–207.
16. Härke H. Grave goods in early medieval burials: messages and meanings, *Mortality*, Volume 19, Number 1, 2 January 2014, p. 41–60 (20).
17. Kazakevičius V. Dėl E tipo ietigalių ornamentuotomis įmovomis chronologijos ir kilmės, *Archaeologia Lituana*, Vilnius, t. 1, 1999, p. 179–196.
18. Kazakevičius V. Iš vėlyvojo geležies amžiaus baltų ginklų istorijos (kalavijų makštų galų apkalai), *Lietuvos archeologija*, Vilnius, t. 15, 1998, p. 287–332.
19. Kazakevičius V. IX–XIII a. baltų kalavijai, Vilnius, 1996.
20. Kulikauskienė R. Ankstyvojo feodalizmo laikotarpis (IX–XII), *Lietuvos archeologijos bruožai*, Vilnius, 1961, p. 360–519.
21. *Lietuvos archeologijos atlasas*, Vilnius, 1978, t. 4.
22. Kurila L. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*, Daktaro disertacija, 2009, Vilnius.
23. Mühlen B. *Die Kultur der Wikinger in Ostpreussen*, Bonner Hefte zur Vorgeschichte. Bonn, 1975.
24. Naumann E., Krzewinska M., Götherström A., Eriksson G. Slaves as burial gifts in Viking Age Norway? Evidence from stable isotope and ancient DNA analyses, *Journal of archaeological science* 41, 2014, p. 533–540.
25. Pečeliūnaitė-Brazienė E. *Geležies amžiaus (I–XII a.) tekstilė Lietuvoje*, Daktaro disertacija, Vilnius, 2007.
26. Sadauskaitė I. XII–XIII amžių pirklio kapas Sargėnuose, *MADA*, t. 2(7), 1959, p. 57–75.
27. Smirnova L. I. Comb-Making in Medieval Novgorod (950–1450). An industry in transition, A thesis submitted in partial fulfillment of the requirements of Bournemouth University for the degree of Doctor of Philosophy. School of Conservation Sciences Bournemouth University. Volume 1, 2002.
28. Spirgis R. Daugavas libiešu 10.-13. gadsimta krūšu važiņrotas ar bruņrupču saktām (tipoloģiskā analīze). Promocijas darbs. Latvijas vēstures institūts. Rīga, II daļa, 2006.
29. Stankus J. Bandužių kapinynas, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, t. 12, 1995.
30. Tautavičius A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–XI a.)*, Vilnius, 1996.
31. Volkaitė-Kulikauskienė R. *Lietuviai IX–XII amžiais*, Vilnius, 1970.
32. Volkaitė-Kulikauskienė R. *Lietuvio kario žirgas*, Vilnius, 1971.
33. Whetstone Johnston H. *The private life of the romans*, Chicago, 1903.
34. Žulkus V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*, Vilnius, 2004.
35. Кирпичников А. Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX–XIII вв., *Археология СССР*, Е 1-36, Москва, 1973.
36. Кулаков В. *Прусы (5–13 вв.)*, Москва, 1994.
37. Кулаков В. Погребения военачальников прусских дружин, *Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР*, Москва–Ленинград, вып. 198, 1989, с. 35–44.

Skandinaviški Viešvilės I-ojo kapinyno ietigaliai

Ugnius Budvydas

Viešvilės kapinynas (Jurbarko r.) priklauso skalvių etnokultūrinei grupei. Archeologinių tyrimų metu kapinyne aptikti du ietigaliai inkrustuotomis įmovomis, kurie, sprendžiant pagal kapuose rastas įkapes, datuojami X a. pabaiga–XI a. Jų kilmės neabejotinai reikėtų ieškoti dabartinės Skandinavijos teritorijoje.

Reikšminiai žodžiai: Viešvilės kapinynas, skalviai, ietigalis.

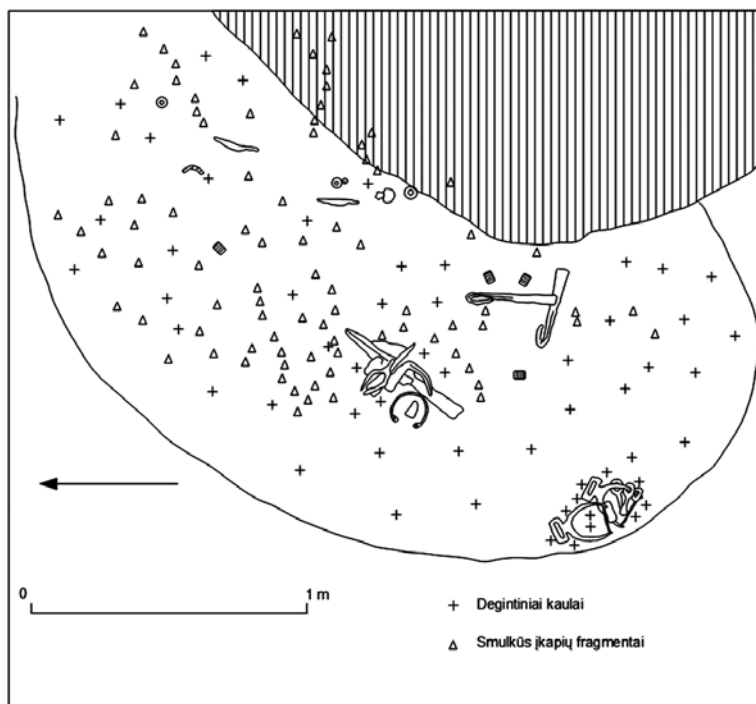
Vėlyvasis geležies amžius – vienas dinamiškiausių archeologinių laikotarpių Lietuvoje. Dinamika matoma ne tik socialinių, etninių procesų kaitoje, bet pasirodo ir papuošalų formų, ornamentikos įvairovėje, matoma ir to meto ginkluotėje. Nors ietigaliai laikomi vienais konservatyviausių dirbinių, daugumos jų formos išliko nepakitusios nuo pirmųjų mūsų eros amžių. IX–XII a. suklestėjus prekybai Baltijos jūros regione, atsiranda dar didesnė formų įvairovė. Dalis aptiktų ietigalių yra ornamentuotomis įmovomis, puošti sidabro ar vario inkrustacijomis. Tokio pobūdžio dirbiniai Lietuvoje yra itin reti, todėl sulaukia daugiau tyrinėtojų dėmesio.

Šio straipsnio tikslas – supažindinti mokslo bendruomenę su 2001 ir 2004 m. Viešvilės kapinyno (Jurbarko r.) degintiniuose kapuose 1 ir 14 aptiktais ietigaliais inkrustuotomis įmovomis, nustatyti jų chronologiją. Šiuo metu Lietuvoje rasti jau trys tokie ietigaliai. Pirmasis atsitiktinai aptiktas Vilkijoje, Kauno r., plačiai aprašytas 2002 m. leidinyje „Archaeologia Lituana“ (Kazakevičius, 2002, p. 104). Autorius pateikė išsamią studiją apie baltų žemėse rastus ietigalius inkrustuotomis įmovomis, apžvelgė šiam dirbiniui skirtą literatūrą. Šiame straipsnyje, siekiant išvengti kartojimosi, nepateikiama jau analizuota literatūra, tačiau remiamasi minėto autoriaus tyrimu bei laikomasi struktūrinių analizės principų.

Jau šešerius metus tyrinėjamas Viešvilės kapinynas (Jurbarko r.) priklauso skalvių etnokultūrinei grupei. Pirmą kartą šis Viešvilės miestelio apylinkėse esantis X–XI a. laidojimo paminklas paminėtas 1930 m. vietiniame laikraštyje „Memeler Dampfboot“ (Schwarzien, 1930). Trumpoje žinutėje užsimenama, kad Viešvilėje, vadinamosios *Schwedenberg* kalvos aukščiausioje vietoje, buvo aptikta daug archeologinių radinių. Jų dalis tikriausiai šiuo metu saugoma Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje. Fragmentiškų žinių būta ir kituose to meto leidiniuose (Engel, 1931; Lietuvos aidas, 1930).

Po Antrojo pasaulinio karo apie šalia Nėmuno esantį skalvišką kapinyną informacijos padaugėjo. Tai tik fragmentiškos žinios apie atskirus atsitiktinius radinius (Kulikauskas, Kulikauskienė, Tautavičius, 1961, p. 555; Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 290; Kuncienė, 1972, p. 254; Kazakevičius, 1996, p. 69, pav. 79). Tuo metu dažnai skelbta apie pavienius radinius, saugomus Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje. 1972 m. Viešvilės kapinynas buvo įrašytas į LTSR kultūros ir istorijos paminklų sąrašą ir jam suteiktas respublikinės reikšmės paminklo statusas (AR273). Kapinyno vieta nustatyta klaidingai, daugiau intuityviai bei remiantis prieškarinėje literatūroje skelbtais fragmentiškais ir nekonkrečiais duomenimis.

Straipsnis publikuotas: *Lietuvos archeologija*, 2007, t. 30, p. 69–80. ISSN 0207-8694.

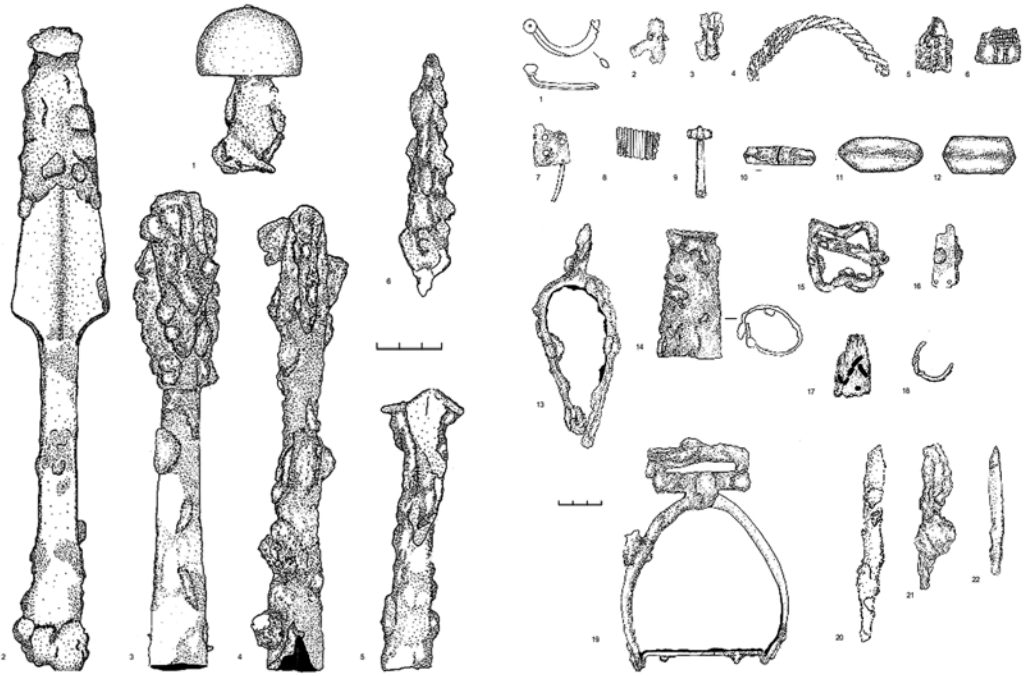

1 pav. Degintinio kapo planas

Tiksli Viešvilės kapinyno vieta nustatyta 1998 m. archeologinių žvalgomųjų tyrimų metu ir su pertraukomis šio straipsnio autoriaus tyrinėjama jau šešerius metus. Paminklas rastas apie 200 m į pietus nuo miestelio, 800 metrų į šiaurę nuo Nemuno upės, supustyto smėlio kalvoje, kuri yra apleisto gamybinio komplekso teritorijoje. Šiuo metu jau yra žinoma, kad Viešvilės apylinkėse yra ištisas archeologinių paminklų kompleksas. Rasti 4 kapinynai ir 2 gyvenvietės, suteikiantys duomenų apie miestelio apylinkėse gyvenusių žmonių buitį bei papročius I tūkstantm. pr. Kr.–II tūkstantm. po Kr.

Per kelerius metus paminklo teritorijoje ištirtas daugiau nei 600 m² plotas. Nustatyta, kad kapinynas labai suardytas šioje vietoje vykdant ūkinę veiklą. Prieš karą čia stovėjo vietinio dvarininko gyvenamasis namas, vėliau įrengtos kiaulidės, pastatytas vandentiekio bokštas. Kalvoje užkasti fermose kritę gyvuliai. Per kelerius tyrinėjimų metus kapinyne aptikti 23 degintiniai bei griautiniai kapai, kurių kiekvienas yra įdomus ir svarbus archeologijos mokslui. Prasminga ateityje, baigus Viešvilės kapinyno tyrimus, parengti išsamią studiją, kurioje atsispindėtų visa tyrimų medžiaga.

Laidosena. *Degintinis kapas 1.* 2001 m. atliekant archeologinius tyrimus kalvos šiaurės rytinėje dalyje, 125 cm gylyje, buvo aptiktas turtingas degintinis kapas. Duobės kontūras – ištęsto ovalo formos – 170 × 70 cm dydžio, orientuotas iš šiaurės rytų į pietvakarius (1 pav.). Duobė iš aplinkinės žemės išsiskyrė tamsesne spalva, pjūvyje dugnas – pusapvalės formos. Rytinė kapo duobės dalis suardyta vėlyvesnės duobės. Mirusiųjų degintiniai kaulai paskleisti po visą kapą, švarūs, gerai sudegę, rasta ir stambesnių kaukolės, kojų, sąnarių kaulų fragmentų. Kaulai kartu su įkapėmis greičiausiai buvo suberti į medinį karstą ar dėžę, nes po metaliniais dirbiniais aptikta stambių medienos fragmentų. Atlikus degintinių

2 pav. Radiniai kape 1: 1 – kalavijo buoželė, 2–6 – ietigaliai

kaulų osteologinius tyrimus nustatyta, kad kape palaidoti 20–30 m. vyras ir moteris (tyrimus atliko dr. R. Jankauskas). Mirusieji sudeginti vidutinio dydžio laužavietėje – 600–800° C temperatūroje. Tačiau degėsių ar angliukų kapo duobėje neaptikta.

Kape rastos 134 įkapės, kurių didžioji dalis – nuo ugnies apsilydę smulkūs vytinių antkaklių, įvijų fragmentai, taip pat neaiškios paskirties apsilydę vario lydinio bei geležinių dirbinių fragmentai, pasklidę po visą kapo plotą įvairiame gylyje (2, 3 pav.). Kapo duobės viduryje, 125 cm gylyje, aptiktas didelis smarkiai korodavusių įkapių gniužulas, kuriame ant nedidelio peilio buvo sudėti du ietigaliai karklo lapo formos plunksna (vienas iš jų – įtveriamasis), juostinis bei ietigalis trikampio formos plunksna, šalia gulėjo geležinis pentinas, kalavijo geležtės fragmentas. Juostinio ietigalio plunksna apeiginiais tikslais sulankstyta. Visos įkapės buvo suvyniotos į audinį, nes ant daugelio dirbinių rasta mineralizuotos medžiagos fragmentų. Šalia aptikta smulkių nuo ugnies apsilydusių vario lydinio ir geležinių dirbinių fragmentų, kurių daugumos paskirtis liko neaiški.

Antra įkapių krūvelė rasta šalia pietvakarinio kapo duobės krašto, 140 cm gylyje. Ją sudarė dvi viena ant kitos sudėtos balno kilpos, skambalas, profiliuota sagtis, žalvarinė plokštelė bei dvinariai žąslai. Kai kurie geležiniai dirbiniai buvo sulipę nuo rūdžių. Po šiomis įkapėmis gerokai daugiau rasta ir degintinių kaulų.

3 pav. Radiniai kape 1: 1 – pasaginė segė, 2–3 – laiptelinių segių fragm., 4 – antkaklės fragm., 5–6 – juostinių apyrankių fragm., 7 – apkalo fragm., 8 – įvijinis žiedas, 9 – apkalas, 10–12 – verpstukai, 13 – pentinas, 14 – skambalas, 15 – sagtis, 16 – apkalas, 17 – medinio dirbinio fragm., 18 – dirbinio fragm., 19 – balnakilpė, 20–22 – peiliai

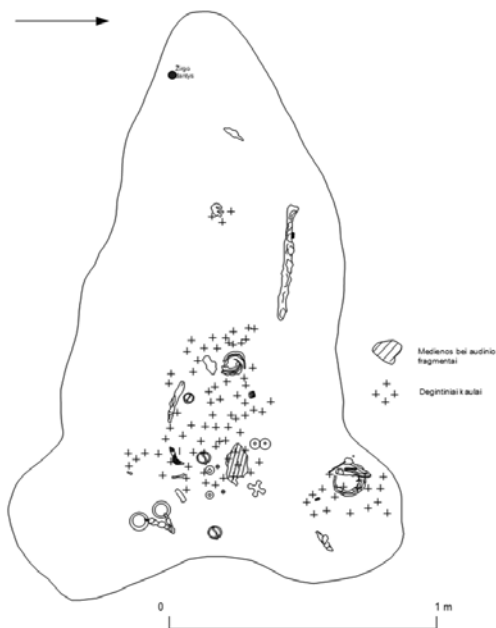
Apie 60 cm į rytus nuo antrosios krūvelės gulėjo juostinis ir karklo lapo formos plunksna ietigaliai. Jų plunksnos taip pat sulankstytos. Šalia jų rasta miniatiūrinė pasaginė segė atrietais galais, du įvijiniai žiedai, kalavijo buoželė, įtveriamasis peilis, du dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukai, gintarinis karoliukas. Tyrimo metu kape aptikti dar dviejų laiptelinių segių fragmentai ir vienos pasaginės segės aguoniniais galais lankelio fragmentas.

Degintinis kapas 14. Jis rastas 8 m į šiaurės vakarus nuo pirmojo. Duobė taip pat netaisyklingo ovalo formos, 220 cm ilgio, rytiniame krašte – 145 cm, o vakariniame – 30 cm pločio, orientuota iš rytų į vakarus (4 pav.). Kapo duobės kontūrai ryškūs, su šviesiai pilkomis maišytomis žemėmis, pjūvyje dugnas – pusapvalės formos. Mirusiųjų degintiniai kaulai supilti rytinėje kapo dalyje, ties viduriu. Kapo duobėje taip pat nerasta degėsių bei angliukų.

Ant mirusiųjų kaulų buvo sudėti nuo ugnies apsilydę papuošalai. Tyrimo metu rasti keli vytinių antkaklių fragmentai, trys pasaginės segės (keturkampiais, aguoniniais bei storėjančiais galais), kryžinės segės fragmentas, 5 juostinės apyrankės, 2 įvijiniai žiedai ir kt. (5 pav.). Šalia papuošalų gulėjo ir darbo įrankiai – 4 įtveriamieji peiliai, 4 verpstukai, aptikti trinariai žaslai. Antra nedidelė degintinių kaulų krūvelė rasta šiaurinėje kapo dalyje. Čia aptikti du vienas ant kito sudėti įmoviniai ietigaliai (juostinis bei karklo lapo formos plunksna). Abiejų dirbinių plunksnos nulenktos žemyn. Greta aptiktas įtveriamasis peilis bei dirbinys, kurių sudarė trys vienas ant kito sudėti geležiniai žiedai (11 cm skersmens). Trečiasis šiame straipsnyje aprašomas ietigalis aptiktas atokiausiai nuo visų įkapių – išilgai kapo, jo centrinėje dalyje. Ant plunksnos rasta stambi vario lydinio įvija, kurios vidinėje dalyje būta mineralizuotos medienos fragmentų. Įvija tikriausiai puošė medinį ieties kotą, kuris prieš dedant į kapą, matyt, buvo perlaužtas per pusę. Kape palaidotas per 40 m. vyras ir 15–18 m. paauglys. Tyrimo metu iš viso rasta 40 įkapių. Be to, mirusiesiems kaip įkapė buvo įdėta žirgo galva, vakarinėje kapo dalyje aptikta arklio dantų fragmentų.

Viešvilės kapinynas – trečias šiuo metu daugiau tyrinėtas, vėlyvuuju geležies amžiumi datuojamas kapinynas, priskiriamas skalviams.

Prieš karą kasinėto Linkūnų kapinyno (dabar Rževskojė, Karaliaučiaus sritis, Rusija) medžiaga labai fragmentiška. Daugiau duomenų apie skalvių laidosenos ypatumus pateikė Kreivėnų kapinyno (Šilūtės r.) archeologiniai tyrimai (Šimėnas, 2000, p. 276–278). Jame rasti degintiniai kapai pagal kapo duobės formą, įkapių

4 pav. Degintinio kapo 14 planas

bei degintinių mirusiųjų kaulų vieta kape suskirstyti į 3 grupes (Šimėnas, 2000, p. 277–278). Viešvilės degintiniai kapai savo požymiais artimesni II grupei, kuri datuota IX–X a. Jai būdingos didelės ovalo formos duobės, įkapės sulaužomos. Tačiau Viešvilės, skirtingai nei Kreivėnų, kapuose pastebima tam tikra įkapių ir degintinių kaulų dėjimo tvarka, taip pat neaptikta apeiginio laužo pėdsakų ar degėsių.

Ietigalių aprašymas. Degintiniame kape 1 rastas ietigalis yra lauro lapo formos plunksna, išlikęs fragmentas – 22,2 cm ilgio (įmova – 11,3 cm ilgio, 6 pav.). Plunksna – 2,25 cm pločio, viršutinė dalis neišlikusi. Įmova – 2,4 cm skersmens, inkrustuota sidabro bei vario lydinio horizontaliomis apvijomis (mikroscheminius tyrimus atliko J. Bagdzevičienė, P. Gudyno restauravimo centras). Raštas labai tankus, vietomis apvijos susilieja. Ornamentu puošti ir plunksnos peteliai. Deja, jis išliko ne visur, didesnė jo dalis nutrūpėjo kartu su rūdimis.

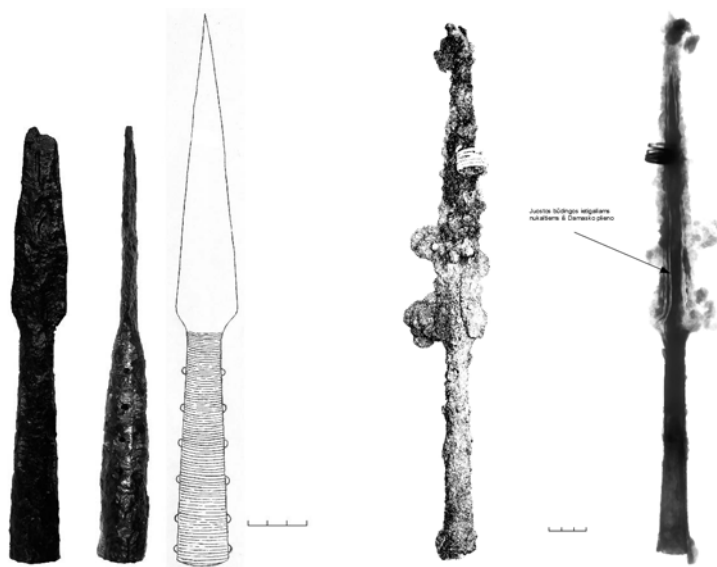
Abiejuose įmovas šonuose yra 6 poros skylių ietigaliui tvirtinti.

Jos apskritos, 0,3 cm skersmens, išsidėsčiusios išilgai įmovo vienodais atstumais (6 pav.). Skylių poros simetriškos, todėl ietigalis prie koto tvirtintas 6 skirtingo ilgio kniedėmis. Toks tvirtinimas turėjo daugiau puošybinę nei praktinę reikšmę, nes tam galėjo užtekti ir vienos kniedės. Galima būtų tik spėti, kad geležinių kniedžių galvutės galėjo būti taip pat puoštos kitu metalu.

Antrasis ietigalis, rastas degintiniame kape 14, yra ištęsto trikampio formos plunksna, 42,5 cm ilgio, įmova – 15,8 cm ilgio (plunksnos ir įmovo santykis 1:3), apačioje – 2,7 cm skersmens (7 pav.). Plunksna plačiausioje vietoje – 3,6 cm pločio, ties įmova staigiai susiaurėja. Skerspjūvyje plunksna – suploto rombo formos. Įmovo viršutinė dalis puošta 4 griovelių juostomis. Be to, visa įmova dengta vario lydinio plokštele. Restauravimo metu atliktoje ietigalio rentgeno nuotraukoje (fotografavo R. Vedrickas, P. Gudyno restauravimo centras) ant plunksnos išryškėjo dvi simetriškos banguotos juostos, einančios išilgai plunksnos. Tokios juostos paprastai būdingos ietigaliams, pagamintiems iš Damasko plieno. Tai netiesiogiai patvirtina ir tas faktas, kad tarp šio tipo dirbinių itin gausu ietigalių, kurių plunksnos nukaltos būtent iš šio metalo (Кулаков, Толмачева, 1987, c. 96). Todėl neatmestina galimybė, kad ir Viešvilėje aptikto ietigalio plunksna

5 pav. Radiniai kape 14: 1 – pasaginė segė keturkampiais galais, 2 – pasaginė segė storėjančiais galais, 3 – kryžinė segė, 4 – vytinių antkaklių fragm., 5 – apkalos fragm., 6 – apkalas, 7–8 – įvijiniai žiedai, 9 – juostinė apyrankė, 10–13 – verpstukai, 14–15 – gintariniai ir stikliniai karoliai, 16–17 – ietigaliai, 18 – žąslai, 19–24 – peiliai

6 pav. Degintiniame kape 1 rastas įmovinis ietigalis inkrustuota įmova ir jo rekonstrukcija

7 pav. Degintiniame kape 14 rastas ietigalis ir jo rentgenograma (aut. R. Vedrickas)

buvo pagaminta iš Damasko plieno. Deja, dirbinys pernelyg paveiktas korozijos, kad būtų galima atlikti metalografinius tyrimus.

Viešvilėje rastų ietigalių chronologija bei analogijos. Ietigaliai sidabru inkrustuotomis ar variu dengtomis įmovomis yra itin retos įkapės. Iki šiol baltų žemėse buvo rasti 44 tokie dirbiniai (Kazakevičius, 2002, p. 105). Daugiausia jų – Sambijos pusiasalyje (Karaliaučiaus sritis, Rusija), kur aptikta daugiau nei septyniasdešimt procentų šių ietigalių. Pagal plunksnos formą jie skirstomi į 5 tipus (Kazakevičius, 2002, p. 109–112). Degintiniame kape 1 rastas ietigalis priklausytų pačiam gausiausiajam III tipui lauro lapo formos plunksnomis (17 vnt.). Tai plačiausiai ir ilgiausiai naudota ietigalių forma. Dirbinio įmovą puošiančios horizontalios apvijos priklausytų geometrinių ornamentų grupei (I gr.), kuri taip pat dažniausiai aptinkama Sambijos pusiasalyje (Kazakevičius, 2002, p. 112, pav. 7). Panašiais motyvais puoštų ietigalių daug rasta Irzekapinio (Zelenogradsko r., Karaliaučiaus sritis, Rusija) kapinyne (kapai 10, 15, 36, 41 ir kt.; Кулаков, 1995, c. 218, 221, 229, 232; рис. 7–8, 11, 20, 24).

Daug rečiau randama ietigalių, kurių įmosos yra puošiamos kniedėmis. Analogijų pavyko rasti tik Norvegijos teritorijoje. Jų aptikta Bruhaugen, Skcie, Ullensaker vietovėse (Petersen, 1919, p. 30–32, 163, fig. 16, 20, 128). Ietigaliai priklausytų G, I ir N tipams (pagal J. Peterseną), turi nuo 8 iki 11 porų kniedžių, išsidėsčiusių išilgai įmosos. Panašiai turėjo atrodyti ir Viešvilėje rastasis (6 pav.).

Datuoiant degintiniame kape 1 aptiktą ietigalį būtina bent trumpai aptarti dalį kape rastų įkapių. Be abejo, geriausias chronologinis indikatorius yra segės. Jų kape rastos 4. Dviejų iš jų fragmentai priklausytų laiptelinėms segėms, tiksliau – IV jų grupei, datuojamai IX–XI a. (Vaitkunskienė, 1978, p. 46–47). Kape rasta miniatiūrinė pasaginė segė atrietais galais, 2,1 cm skersmens, lankelis apskrito skerspjūvio, ties viduriu – 0,3 cm storio. Dėl nedidelio dydžio manoma, kad jos gamintos specialiai įkapėms (Vaitkunskienė, 1978, p. 65–66). Literatūroje tiksliau nedatuotos, daugiausia aptinkamos Vakarų Lietuvos kapinynuose, degin-

tiniuose kapuose, nors pavienių galima aptikti ir griautiniuose (Gintališkės k. 1, 10, Plūngės r.; Valatka, 1971).

Šios segės į mirusiųjų kapus dėtos kartu su pasaginėmis gyvuliniais galais, aguoniniais, žvaigždiniais bei storėjančiais galais, juostinėmis apyrankėmis gyvulinėmis galvutėmis, rastos su Z tipo kalaviju bei kitomis X–XII a. įkapėmis. Jos daugiausia naudotos XI–XII a. Ketvirtoji priklauso pasaginių segių aguoniniais galais grupei (II gr.). Tai gausiausias pasaginių segių tipas, plačiai paplitęs ne tik Lietuvoje, bet ir už jos ribų. Deja, išsamiau neanalizuotos, literatūroje vyrauja nuomonė, kad jomis pradėta puošti X a., tačiau daugiausia naudotos XI–XII a. (Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 164).

Kitai tiksliau datuojamų įkapių grupei priklauso su ginkluote, raiteliu bei žirgu susijusios įkapės. Kape rastas kalavijo rankenos fragmentas priklauso X tipui. Plačiau šių dirbinių neanalizuojant (išsamiai aptarta V. Kazakevičiaus monografijoje „IX–XIII a. baltų kalavijai“), paminėtina, jog šis kalavijų tipas labiausiai paplitęs baltų žemėse, datuojamas X–XII a. pradžia (Kazakevičius, 1996, p. 70). Kape aptiktas juostinis ietigalis priklausytų E tipui. Jie plačiai naudoti IX–X a., pavienių galima rasti ir XI a. pirmojoje pusėje (Kazakevičius, 1999, p. 186–188; Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 226–232). Šalimais kape gulėjusios dvi balnakilpės pagal J. Antanavičiaus klasifikaciją priklausytų III tipo I atmainai, datuojamai XI–XII a. (Antanavičius, 1976, p. 72–73). Tačiau Viešvilėje rastos balnakilpės artimesnės prūsiškajam variantui, kurio vienas būdingiausių požymių yra ant lankelio prie paminos esančios nedidelės ataugos. Rytų Prūsijos teritorijoje jos naudotos XI a. (Кулаков, 1994, c. 59, puc. 31). Analogiškai datuotinos ir rastosios Viešvilėje.

Taigi pateikta kape rasta archeologinė medžiaga, be abejo, leidžia teigti, kad ietigalis sidabru inkrustuota įmova priklausytų XI a. ar net pirmajai jo pusei.

Antrasis ietigalis, rastas degintiniame kape 14, yra ištęsto trikampio formos plunksna ir priklauso IV tipui (Kazakevičius, 2002, p. 109). Priešingai nei Prūsijos teritorijoje rasti šio tipo inkrustuoti ietigaliai, kurių įmova puoštos sidabro plokštelėmis (Кулаков, 1990, c. 46), Viešvilės ietigalio įmova dengta vario lydinio plokštele. Toks ietigalis su aukso spalvos įmova tuomet turėjo atrodyti ne mažiau išpūdingai. Dirbinys labai paveiktas korozijos, palyginti su kitais ietigaliais, jo įmova tikriausiai taip pat buvusi puošta horizontalių juostų ornamentu.

Ietigaliai ištęstomis trikampio formos plunksnomis nėra plačiai paplitę. Dažniausiai randami vakariniuose Lietuvos rajonuose bei buvusios Prūsijos teritorijoje, pavienių žinoma Latvijos teritorijoje. Datuojami XI a. (Kazakevičius, 2002, p. 109–112; Volkaitė-Kulikauskienė, 1970, p. 232; Кулаков, 1994, c. 45–46). Toks datavimas iš esmės neprieštarauja ir degintiniame kape 14 rastoms įkapėms, tik kape rasta kryžinė segė bei ankstyvo tipo pasaginė segė su nežymiai platėjančiais galais leistų ietigalio datavimo pradžią nukelti į X a. pabaigą.

Nedidelis ietigalių sidabru ar kitais metalais inkrustuotomis įmovomis skaičius baltų kraštuose, be abejo, parodo, kad šį ginklą galėjo įsigyti nedaugelis. Dalis jų rasti iš tiesų turtinguose kapuose (Irzekapinis, kapai 15, 36, 45; Кулаков, 1995, c. 221–222, 229, 233; puc. 11, 20, 26). Bendruomenės narys, nusprendęs investuoti į šį iš svetur atvežtą dirbinį, labiau akcentavo jo estetinę vertę (nors funkcionalumas taip pat liko aktualus). Tokį ietigalį įsigyti galėjo tik pasiturintis

bendruomenės narys. Jau pirmaisiais archeologinių tyrimų metais pastebėta, kad Viešvilės kapinyne mirusieji laidoti su turtingomis įkapėmis. Visi kapinyne rasti degintiniai kapai priklausė vyriškos lyties atstovams, be to, kapai stebina ginklų gausa. Pavyzdžiui, kape 5 mirusysis buvo palaidotas su 4 ietigaliais, 5 kalavijais ir kt. Kai kuriuose kapuose rasta žirgo ar stambaus galvijo kaulų (degintiniai kapai 6, 10, 13, 17).

Manytina, kad laidojimui taip pat neatsitiktinai pasirinkta kalva šalia tuo metu esančios gyvenvietės, ji buvo kraštovaizdžio akcentas. Visa tai leidžia daryti prielaidą, kad Viešvilės kapinyne galėjo būti laidojami neeiliniai to meto bendruomenės nariai.

Visi požymiai rodo, kad kapai priklausė tuo metu Viešvilėje gyvenusiam kariniam elitui (kariaunai), tikriausiai kontroliavusiam vieną pagrindinių to meto prekybos kelių – Nemuno upę, kuri jungė Baltijos jūros pakrantę su Vidurio ir Rytų Lietuvoje gyvenusiomis baltų gentimis. Šie ietigaliai bei kiti kapinyne ar jo aplinkoje rasti skandinaviško importo dirbiniai taip pat leidžia manyti Viešvilėje X–XII a. buvus prekyvietę, kurioje galėjo lankytis Skandinavijos pirkliai. Tokių prielaidų pateikė ne vienas archeologas (Bertašius, 2001; Žulkus, 2004, p. 130–131).

Išvados

Degintiniame kape 1 rastas ietigalis sidabru inkrustuota įmova yra karklo lapo formos plunksna (III tipas), ornamentuotas geometriniu ornamentu (I grupė). Pagal rastas įkapes datuotinas XI a. ar pirmąją jo pusę.

Antrasis ietigalis, kurio įmova puošta vario lydinio plokštele, aptiktas degintiniame kape 14. Jis – išžesto trikampio formos plunksna, priklauso IV tipui. Datuojamas X a. pabaiga–XI a.

Abiejų Viešvilėje rastų ietigalių kilmės reikėtų ieškoti Skandinavijoje. Pirmasis, sprendžiant pagal šiuo metu žinomas analogijas, tikriausiai buvo nukaltas dabartinės Norvegijos teritorijoje.

Šaltinių ir literatūros sąrašas

1. Antanavičius J. Balno kilpos Lietuvoje X–XIV a., *MADA*, 1976, t. 1, p. 69–81.
2. Bertašius M. Vikingiškosios tarpregioninės kultūros atspindžiai Marvelės kapinyne Kaune, *Lietuvos archeologija*, Vilnius, 2001, t. 21, p. 193–204.
3. Kazakevičius V. ėl E tipo ietigalių ornamentuotomis įmovomis chronologijos ir kilmės, *Archaeologia Lituana*, 1999, t. 1, p. 179–196.
4. Kazakevičius V. Ietigalis sidabru inkrustuota įmova iš Vilkijos, *Archaeologia Lituana*, 2002, t. 3, p. 104–121.
5. Kazakevičius V. *IX–XIII a. baltų kalavijai*, Vilnius, 1996.
6. Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. *Lietuvos archeologijos bruožai*, Vilnius, 1961.
7. Kuncienė O. Prekybiniai ryšiai IX–XIII, amžiais, *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII amžiais*, Vilnius, 1972, p. 149–254.
8. Petersen J. De norske vikingesverd, *En typologisk-kronologisk studie over vikingetidens vaaben*, Kristiania, 1919.
9. Schwarzien O. Der Altertumsfund in Wischwil, *Memeler Dampfboot*, 6. August, 1930.
10. Šimėnas V. Kreivėnų kapinyno tyrinėjimai 1998 m., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*, Vilnius, 2000, p. 276–278.

11. Vaitkunskienė L. 1978a – Laiptelinės segės, *LAA*, Vilnius, 1978, t. IV, p. 45–47.
12. Vaitkunskienė L. Pasaginės segės, *LAA*, Vilnius, 1978, t. IV, p. 47–66.
13. Valatka V. Gintališkės kapinyno, Plungės r., 1968–1969 ir 1971 m. tyrinėjimų ataskaita, *LIIR*, f. 1, Nr. 335.
14. Volkaitė-Kulikauskienė R. *Lietuviai IX–XII amžiais*, Vilnius, 1970.
15. Žulkus V. *Kuršiai Baltijos jūros rėdvėje*, Vilnius, 2004.
16. Кулаков В. И. Ирзекапинис, *Stratum plus*, No. 5, Санкт-Петербург, Кишинев, Khuihhcb, Одесса, 1995, с. 211–272.
17. Кулаков В. И. *Пруссы (V–XIII вв.)*, Москва, 1994.
18. Кулаков В. И., Толмачева М. М. Технология изготовления копий пруссов, *Краткие сообщения*, вып. 190, 1987, с. 94–101.

Santrumpos

LAA – Lietuvos TSR archeologijos atlasas, Vilnius.

LII f. 1 – Lietuvos istorijos institutas, fondas 1.

LIIR – Lietuvos istorijos instituto rankraštynas

MADA – Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija, Vilnius.

Viešvilės II kapinynas

Nijolė Vailionytė, Rytis Šiaulinskas

Viešvilės II kapinynas – ankstyviausias iš šiuo metu Viešvilėje žinomų archeologijos objektų.

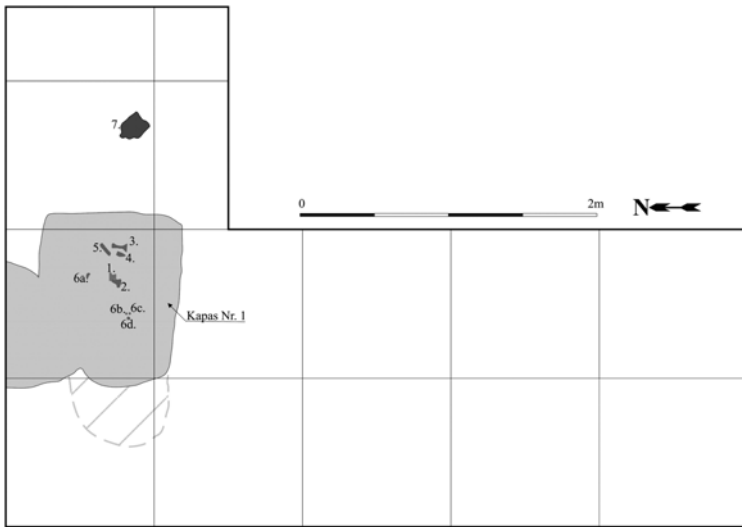
Tyrinėjimų apžvalga

Viešvilės II kapinynas (Viešvilės mstl., Viešvilės seniūnija, Jurbarko r., Tauragės apskritis) yra Viešvilės miestelio teritorijos pietrytinėje dalyje, į pietvakarius nuo kelio Kaunas–Jurbarkas–Šilutė–Klaipėda. Kapinyno teritorijoje, šiaurės vakarinėje dalyje, stovi 1997 m. pastatytas medinis kryžius. Kitoje kelio pusėje yra kapinės, kuriose iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos buvo laidojami miestelio gyventojai. Kapinynas išsidėstęs ant nedidelės, pailgos, V–R kryptimi kiek aukščiau kalvelės, kurią kerta kelias Kaunas–Jurbarkas–Šilutė–Klaipėda.

1997 m. Viešvilės gyventojas Ramūnas Povilauskas jam priklausančiame sklype rado žalvarinę pasaginę, storėjančiais galais segę. 2001 m. ją perdavė Viešvilėje dirbusiai archeologinei ekspedicijai. Vėliau segė perduota į Lietuvos nacionalinį muziejų. 2006 m. radimvietė

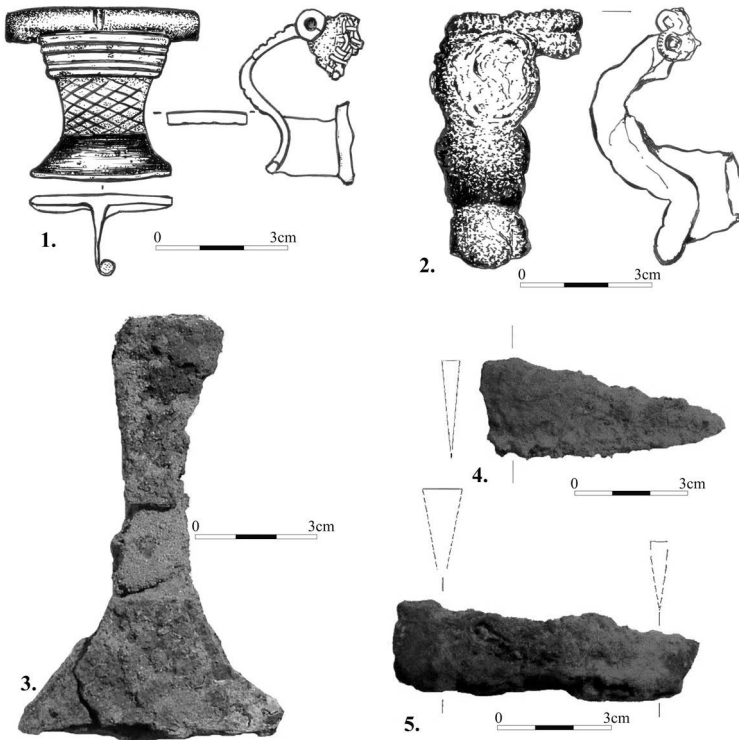
1 pav. Archeologinių tyrimų Viešvilės II kapinyne situacijos planas

2 pav. Perkasos

Nr. 1 planas

3 pav. Kape Nr. 1

aptikti radiniai:

1 – segė (vario lydinys), 2 – segė (geležis),

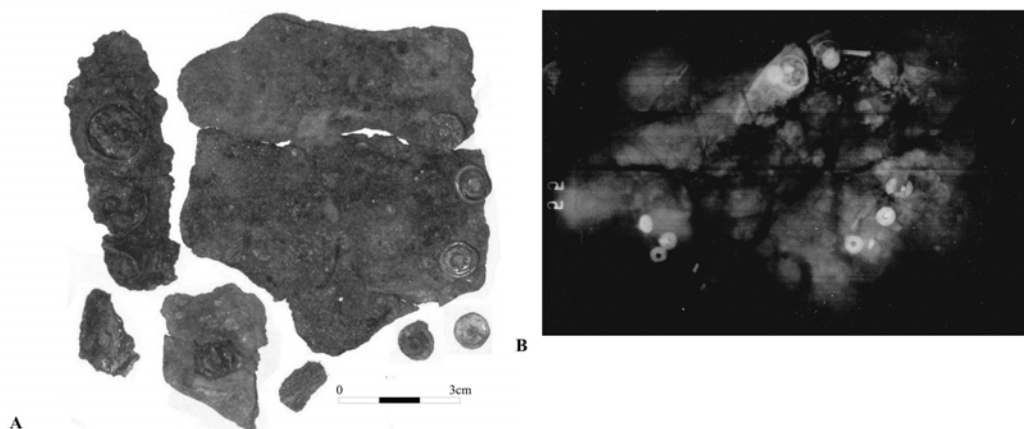
3 – pincetas (geležis), 4 ir 5 – peilio (peilių?) fragmentai (geležis).

1 ir 2 segės piešė

A. Ružienė

buvo patikslinta. Segė rasta arčiau Nėmuno už daubos, ant kalvelės, gretimame žemės rėžyje, į pietryčius nuo Viešvilės II kapinyno teritorijos.

2001 m. straipsnio autorius R. Šiaulinskas tuomet dar tik spėjamoje kapinyno teritorijoje aptiko ietigalio fragmentą, kuris perduotas į Lietuvos nacionalinį muziejų. 2005 m. straipsnio autorius Viešvilės II kapinyne vykdė žvalgomojusius archeologinius kasinėjimus, kurių metu ištirtos trys perkasos (iš viso 37,35 m² plotas), perkasose Nr. 1 ir Nr. 3 rasti 2 kapai (1 pav.) (Šiaulinskas 2005; Šiaulinskas 2007, p. 123, 124).

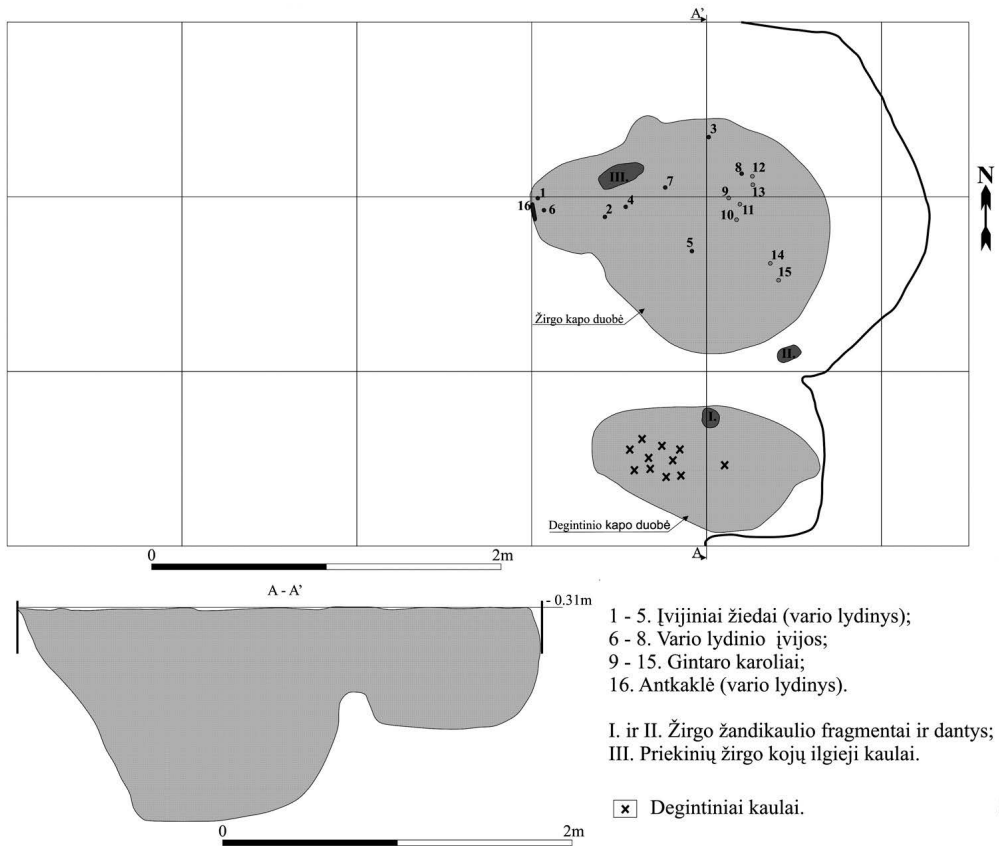

Kapas Nr. 1 aptiktas vakarinėje kapinyno dalyje, perkasoje Nr. 1. Iškart po dirvožemiu atidengta pilko smėlio duobė. Dar skutant vagų likučius aptikta vario lydinio A133 serijos segė. Šalia jos, vakarinėje dalyje, rasta sukorodavusi geležinė segė. Apie 14 cm į rytus nuo minėtų segių rastas 10 cm ilgio geležinis pincetas ir du neaiškios paskirties geležinių dirbinių (gali būti peilių ar peilio) fragmentai. Vienas neaiškios paskirties geležinio dirbinio fragmentas aptiktas apie 15 cm į šiaurę nuo minėtų segių ir dar trys apie 20 cm į pietvakarius nuo jų (2, 3 pav.). Visi dirbiniai rasti vienodame 35–40 cm gylyje, iškart po dirvožemiu. Dėmė su radiniais apardyta ariant. Atsižvelgiant į radinių išsidėstymą dėmėje, galima spręsti, jog tai griautinis kapas, galbūt orientuotas vakarų–rytų kryptimi.

46 cm į rytus nuo aprašyto kapo, iškart po dirvožemiu, 35 cm gylyje, rastas apie 20 × 20 cm dydžio medžio fragmentas su metalinėmis kniedėmis (2, 4 pav.). Jo paskirtis ir ryšys su kapu nenustatyti.

Kapas Nr. 1 datuotinas pagal jame aptiktą žalvarinę Almgreno 133 tipo serijos segę (3; 1 pav.). Šios Galindoje sukurtos segės paplitimo laikas – II a. vidurys (Banytė, 2007, p. 75). Įdomus kapo radinys – pincetas, kuris išsiskiria savo dydžiu – net 10 cm (3; 3 pav.). Laivių kapinyne penki aptikti pincetai buvo 5,7–6,5 cm ilgio, žnyplių plotis 1,9–2,7 cm (Butėnienė, Butėnas, 2002, p. 57). Tiesa, šiame kapinyne aptiktus pincetus sunku datuoti, nes kapuose jie buvo su kitais sunkiai datuotinais dirbiniais. Lietuvoje pincetų aptikta jau B2-B2/C1 periodo paminkluose. Daugiau pasitaikė C1a periodo pabaigos–C2 periodo paminkluose (Michelbertas, 1986, p. 167). Ankstesnėje literatūroje nurodoma, kad pincetai naudoti medicinai, higienai, dažniausiai priskiriami vyrams. Keliamos versijos, jog tai galėjo būti ir darbo įrankis (Michelbertas, 1986, p. 167). Tai, kad pincetų randama turtinguose vyrų kapuose, dažniausiai prikabinėtų prie drabužių susegusių segių ant krūtinės, ir tai, kad kartais kape pasitaikydavo ornamentuotas arba sidabrinis pincetas, rodo, jog šie asmenys jį vartojo būrimui ar kažkokioms apeigoms, kurioms, matyt, buvo teikiama maginė prasmė (Tautavičius, 1981, p. 31). Tačiau paskutiniu metu, remiantis tuo, kad jie yra randami ir moterų kapuose, išsakoma nuomo-

4 pav. A – perkasoje Nr. 1 aptiktas medienos fragmentas su vario lydinio kniedėmis, B – dirbinio rentgenograma

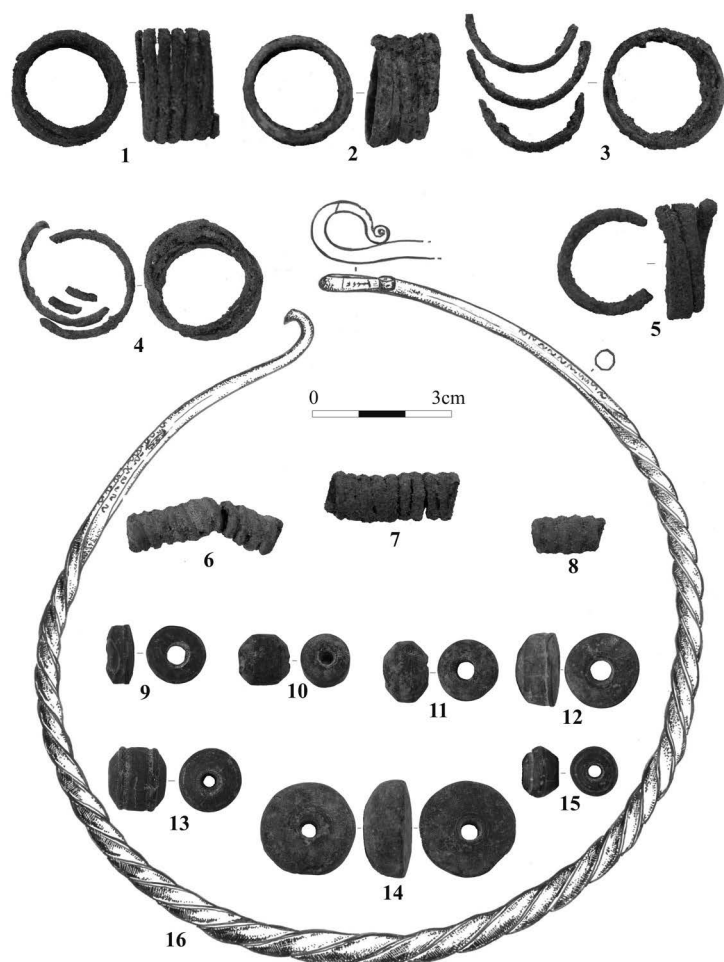

nė, kad pincetai yra buvę įrankiai ypač kruopščiam 5 pav. Perkastos Nr. 3 planas
 darbui atlikti, juvelyriniams darbams ar naudojami ir kapo Nr. 2 pjūvis
 medicinoje (Butėnienė, Butėnas, 2002, p. 57).

Kapas Nr. 1 pagal radinius datuojamas B2b faze ir B2/B1 periodu.

Kapas Nr. 2 aptiktas pietrytinėje kapinyno dalyje. Jį sudarė dvi viršuje besijungiančios duobės, atsiskyrusios 65 cm gylyje. Vakarinę jų dalį suardė XIX a. pab.–XX a. pr. iškastas apie 1,8 m pločio ir 0,9 m gylio griovys. Išlikusioje duobių pietrytinėje dalyje, 50 cm gylyje, aptiktas žirgo žandikaulio su dantimis fragmentas. Kitas toks fragmentas aptiktas 65 cm gylyje duobių pietinėje dalyje (5 pav.).

Šiaurinė duobė (žirgo kapo) 90 cm gylyje buvo netaisyklingo apskritimo formos, 1,72 × 1,36 m dydžio ir 1,5 m gylio. Duobė link dugno tolygiai siaurėjo, dugnas plokščias. Įvairiuose gyliuose bei skirtingose duobės dalyse surasti penki įvijiniai vario lydinio žiedai, 3 vario lydinio įvijios ir 7 gintaro karoliai (skirtingų dydžių bei formų, dalis tekinti). Vakarinėje dėmės dalyje, ant dugno, aptikti žirgo priekinių kojų ilgieji kaulai (ištyrė G. Piličiauskienė). 10 cm aukščiau duobės dugno, priglauta prie vakarinės duobės sienelės ir vertikaliai nukreiptu į viršų užsegimu, rasta vario lydinio antkaklė su kilpele ir kabliuku bei tordiruotu lankele (5, 6 pav.).

6 pav. Kape Nr. 2
aptikti radiniai:
1–5 – įvijiniai žiedai
(vario lydinys),
6–8 – įvijos (vario
lydinys, 9–15 –
gintaro karoliai,
16 – antkaklė (vario
lydinys). Piešė
A. Ružienė

Pietinė duobė (degintinio žmogaus kapo apatinė dalis) 90 cm gylyje buvo netaisyklingo išstęsto ovalo formos, 0,72 × 1,31 m dydžio, 0,97 m gylyje nuo perkasos viršaus. Degintų kaulų koncentracija užfiksuota tik vakarinėje dėmės dalyje (5 pav.). Išlikęs tik kapo dugnas, tačiau surinkta nemažai degintinių kaulų, tarp kurių buvo žalvario lašų, tad galima spėti, kad kasant anksčiau minėtą vėlyvą griovį viršutinė kapo dalis suardyta ir čia galėjusios būti įkapės surinktos arba sunaikintos.

Kadangi griovio apardyto degintinio žmogaus kapo ir šalia palaidoto žirgo (griautinis kapas) duobės viršuje jungėsi, galima teigti, kad šie kapai sudaro kompleksą ir buvo įrengti vienu metu.

V–VI a. paprotys kartu su kariu laidoti ir jo žirgą aptinkamas dar gana retai – tokie kapai žinomi kai kuriose Lietuvos vietose (žinomiausi yra Taurāpilio, Kálniškių, Vidgirių ir dar keletas) (Bertašius, 2006, p. 24–27). Nėmuno žemupio kapinynuose pirmieji kapai su žirgais, matyt, pasirodo V a. pirmame ketvirtyje (Bliujienė, 2013, p. 552). Daugelio autorių nuomone, žirgų kūno dalys – ritualinės puotos ar tiesiog aukojimo požymis (Bertašius, 2006, p. 24–27; Bliujienė, 2013,

p. 552). Datuojant Viešvilės II kapinyno kapą Nr. 2 remiamasi tekintų Basonijos tipo gintarinių karolių paplitimo laikotarpiu, kuriems vėlyviausia priskiriama data – V a. antra pusė (Mastykova, 2004). Žalvarinė antkaklė su kilpele ir kabliuku bei tordiruotu lankeliu (6; 16 pav.) taip pat leidžia kapą Nr. 2 datuoti V a. Tokios antkaklės pradėtos naudoti minimu laikotarpiu ir aptinkamos Latvijos Žiemgaloje, Semboje ir Nadruvoje (Tautavičius, 1996, p. 178).

Pagal radinius kapas Nr. 2 datuotinas V a.

Apibendrinimas

Remiantis 2005 m. archeologinių tyrimų duomenimis 2008 m. Viešvilės II kapinynas (unikalus kodas 31752) buvo įtrauktas į Kultūros vertybių registrą. Kadangi Viešvilės II kapinyne iširti tik du kapai, didesnių apibendrinimų atlikti neįmanoma. Dar labiau situaciją apsunkina tai, kad kapas Nr. 2 apardytas vėlyvesniu laikotarpiu kasant griovį ir dalis įkapių galėjo būti surinktos ar sunaikintos. Aptikti radiniai kapinyną leidžia datuoti II–V a. Tai, jog kapinyne būta daugiau palaidojimų, rodo 2006 m. archeologo G. Grižo aptikti atsitiktiniai pavieniai radiniai iš suardytų II–III a. kapų (žr. šiame leidinyje G. Grižo Viešvilės lobia publikaciją). Platesnius apibendrinimus apie bendruomenę, mirusiuosius laidojusią šiame kapinyne, galima būtų daryti tik atlikus platesnio masto tyrimus Viešvilės II kapinyno teritorijoje.

Literatūros sąrašas

1. Banytė-Rowell R. Romėnų įtakos ir baltų kultūrų klestėjimo laikotarpis, *Lietuvos istorija. Geležies amžius*, V., 2007, t. II, p. 25–173.
2. Bertašius M. Žirgų aukojimo ypatybės Kauno apylinkių kapinyuose, *Žemaičių žemė*, V., 2006, nr. 3, p. 24–27.
3. Bliujienė A. 2013. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai, *Lietuvos archeologija*, Klaipėda, 2013, t. III.
4. Butėnienė E., Butėnas E. Laivių kapinynas, *Lietuvos archeologija*, V., 2002, t. 22.
5. Mastykova A. V. Amber beads with incised linear decoration in the Great Migration Period, *International connections of the Carpathian basin in the 1st-5th centuries A.D.*, Aszód-Nyiregyháza, 2004, p. 341–361.
6. Michelbertas M. *Senasis geležies amžius Lietuvoje (I–IV a.)*, V., 1986.
7. Sidrys R. V. Gintaro įkapės senojo ir viduriniojo geležies amžiaus kapuose, *Vidurio Lietuvos archeologija*, V., 1994, p. 28–47.
8. Šiaulinskas R. Viešvilės kapinyno II (Viešvilės mst., Viešvilės sen., Jurbarko r., Tauragės apskr.) archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų 2005 m. ataskaita. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Kontrolės skyrius, Vilnius, 2006.
9. Šiaulinskas R. Viešvilės kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2005 metais*, Vilnius, 2007, p. 123, 124.
10. Šimėnas V. *Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje*, V., 2006.
11. Tautavičius A. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas, *Lietuvos archeologija*, 1981, V., t. II, p. 18–41.
12. Tautavičius A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*, V., 1996.

Viešvilės XVI amžiaus monetų lobis

Gytis Grižas, Eduardas Remecas

Įvadas

Pastarieji keli dešimtmečiai Viešvilės mestelį ir apylinkes išgarsino gausiais archeologiniais atradimais. Surasti ir nuosekliai tyrinėjami nauji, mokslui nežinomi kapinynai, gyvenvietės. Čia daug prisidėjo archeologai: Linas Tamulynas, Ugnius Budvydas, Rytis Šiaulinskas (žr. kituose monografijos straipsniuose). Bet apie paslėptus lobius Viešvilėje ir jos apylinkėse iki 2006 m. jokių duomenų neturėjome.

Straipsnyje skelbiamas pirmas Klaipėdos krašte archeologų surastas bei ištirtas XVI a. lobis (1568/2006–2007). Publikuojamas pilnas monetų sąrašas (žr. lentelę 336–338 p.) ir monetų averso bei reverso nuotraukos (fotografuota autorių). Pirminė informacija apie lobia radinį skelbta leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais“¹.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Aptarti Viešvilėje surastą XVI a. monetų lobį – pristatyti lobia radimo aplinkybes, tyrimų eigą ir surastas monetas, apsvarstyti galimą lobia paslėpimo laiką ir aplinkybes bei įvertinti lobia reikšmę Viešvilės ir Lietuvos istorijai.

Tyrimo metodai. Archeologinių tyrimų ir mokslinės literatūros analizė.

Raktiniai žodžiai: Viešvilės lobis, LDK, Aleksandras (1492–1506), Žygimantas Senasis (1506–1548), Žygimantas Augustas (1548–1572), Šv. Romos imperija, Bohemija, Tirolis, Ferdinandas I, Maksimiljonas II, guldenai, kreiceriai, pusgrašiai.

2004 m. pavasarį su Kultūros paveldo centro (toliau KPC) darbuotoju archeologu Linu Tamulynu tikrinome informaciją apie spėjama naują Viešvilės II kapinyną. Suartame lauke, į pietus nuo pasienio policijos apsaugos tarnybos pastato, suradome pirmą monetą – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Žygimanto Augusto 1562 m. pusgrašį (Nr. 79). 2006 m. spalio mėn. L. Tamulynas kartu su kitais KPC darbuotojais dar surado du sulipusius Žygimanto Augusto 1561 m. pusgrašius (Nr. 73–74). Nedažni tokių XVI a. monetų radiniai bei jų radimo aplinkybės paskatino detaliau patyrinėti šią monetų radimvietę.

Tų pačių 2006 m. gruodžio mėnesį Lietuvos nacionalinis muziejus (LNM) surengė archeologinę žvalgomąją ekspediciją, tyrimai pratęsti 2007 m. pavasarį. Ekspedicijai vadovavo LNM archeologas Gytis Grižas, kartu darbavosi to paties muziejaus bendradarbiai (1 pav.)².

2006 m. gruodžio 8 dieną atvykus į Viešvilę, laukas, kur anksčiau rasta monetų, buvo suartas. Tyrinėjamas laukas buvo suskirstytas į 1x1 m dydžio kvadratus ir pradėtas tikrinti metalo ieškikliu (2 pav.).

Netoli lauko keliuko 10 cm gylyje surastos pirmosios monetos: LDK Žygimanto Augusto 1559 m. pusgrašis (Nr. 62) ir LDK Aleksandro (1492–1506)

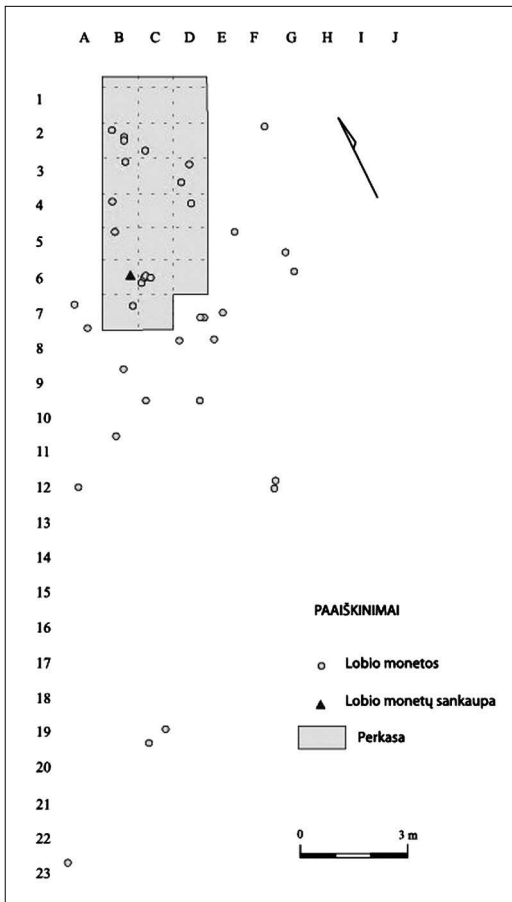
Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos.

¹ Grižas G. Viešvilės lobis (1568–1570), *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, Vilnius 2007, p. 497–498.

² Viduramžių ir naujausių laikų archeologijos skyriaus vedėjas V. Steponaitis, Numizmatikos skyriaus numizmatas E. Remecas ir Vytauto Didžiojo karo muziejaus archeologas K. Šeškevičius (1970–2018). Visos surastos lobia monetos restauruotos LNM Restauravimo centre, darbus atliko aukščiausios kategorijos restauratorė Rita Povilovska. Lobis saugomas LNM Numizmatikos skyriuje, NL 134.

1 pav. Perkasoje K. Šeškevičius ir V. Steponaitis, tolumoj E. Remecas 2006 12 08. G. Grižo nuotr.

2 pav. Lobio monetų paplitimas. Braižė G. Grižas

gotikinis ir renesansinis pusgrašiai (Nr. 9, 17). 15 cm gylyje surastos dvi monetos – stambaus nominalo Šventosios Romos imperijos Bohemijos Maksimiljano II 1565 m. 60 kreicerių (Nr. 9)³ ir LDK Žygimanto Augusto 1558 m. pusgrašis (Nr. 58). Daugiausia monetų aptikta rytinėje lauko pusėje už arimo vagos, arčiau keliuko.

Kvadratoje C/6 arimo gilioje vagoje surastas sulipusių penkių monetų stulpelis – LDK Žygimanto Augusto 1563 m. pusgrašiai (Nr. 83; 85–88), šalia, kv. B/7 dar vienas LDK Žygimanto Augusto 1549 m. pusgrašis (Nr. 46). Metalo ieškikliu fiksuojant giliau esančias monetas, kvadratuose B–C/5–7 buvo atmatuota 2x3 m dydžio perkasa, kuri 2007 m. pavasario išvykos

³ Halačka I. *Mince zemi Koruny české 1526–1856*, 1. dil, Kroměříž, 1987, p. 43, 113.

metu pratęsta 4,2 m į ŠR ir 1 m į PR, taigi bendras perkastos plotas 20,06 m².

Visą perkasą per vidurį išilgai kirto gili arimo vaga, armens sluoksnis svyravo nuo 10 cm vagos giliausioje vietoje iki 38 cm storio. Perkastos armens sluoksnyje surastos pavienės žiestos keramikos ir viena lipdyta šukės, taip pat 16 pavienių monetų: kv. B/5 – LDK Žygimanto Senojo 1521 m. pusgrašis (Nr. 36), kv. B/2 – du sulipę LDK Žygimanto Augusto 1559 ir 1560 m. pusgrašiai (Nr. 63; 65) bei stambaus nominalo Tirolio Ferdinando 1568 m. 60 kreicerių moneta (Nr. 100). Perkastos armens sluoksnyje surastos 16 monetų. Iš viso lauko armenyje surastos 42 monetos.

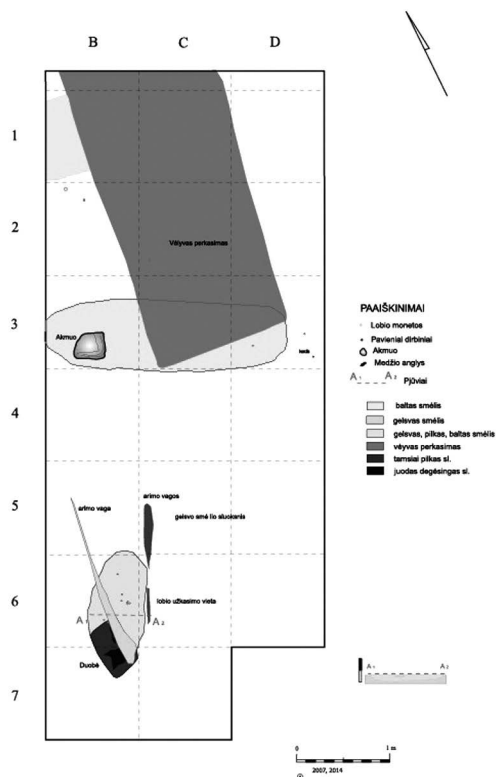
Perkasoje kv. B/6 25–30 cm gylyje gelsvo smėlio fone išryškėjo 1,2 x 0,55 m dydžio ovalo formos nevienalytė dėmė iš gelsvai pilkos ir baltos spalvos smėlio (3 pav.).

Dėmės paviršiuje surastos pasklidusios 8 monetos. Šalia minėtos dėmės į P 55 x 35 cm dydžio, tamsiai pilkos spalvos žemės su juodais degėsiams centre stačiakampė dėmė. Iš pjūvio (A1–A2) paaiškėjo, kad šviesesnė dėmė išlikusi vos 5 cm gylio, nuožulniai kylančiais kraštais, kur surastos 58 lobio monetos. Visą šią dvigubą dėmę Š–P kryptimi kirto arimo vaga, išvertusi lobį iš pirminės vietos ir iš dalies jį paskleidusi (4 pav.).

Didžioji dalis monetų buvo kv. B/6 ŠR dalyje, lyg sudarydamos dvi krūvelės, kelios monetos buvo atskiriau, prie stačiakampės duobės krašto (5–6 pav.).

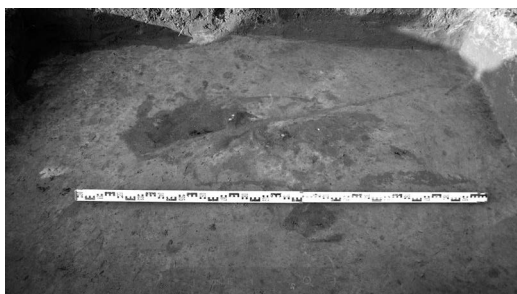
Tai LDK Aleksandro, Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto sidabriniai pusgrašiai. Po centrine monetų sankaupa, surastas sidabrinis Bohemijos Ferdinando I 60 kreicerių, 1563 m. (Nr. 98)⁴ (7 pav.).

Tamsesne žeme užpildytoje duobėje (pjūvis B1–B2) radinių neaptikta. Šios duobės paskirtis neaiški. Gal tai buvusio stulpo ar stambaus akmenų vieta. Kitas stambus 32 x 40 x 42 cm dydžio akmuo surastas kv. B/3, 25 cm

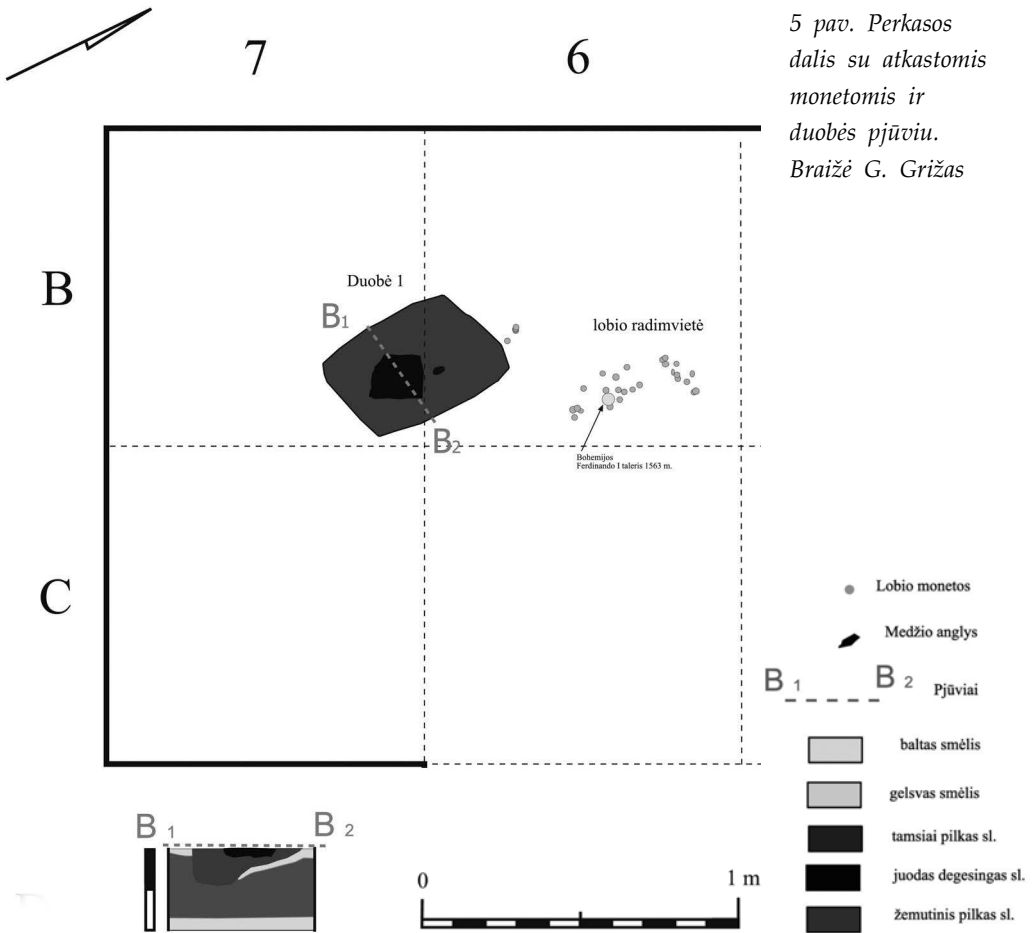
3 pav. Perkasa nuėmus armens sluoksnį.

Braižė G. Grižas

4 pav. Lobių užkasimo vieta su viršutinėmis monetomis in situ (2006 12 08). G. Grižo nuotr.

⁴ Šimek E. *Tolary, Pražské groše, drobné mince Ferdinanda I (1526–1564)*, Praha, 2009, p. 33, nr. 27.

5 pav. Perkasos dalis su atkastomis monetomis ir duobės pjūviu.
Braižė G. Grižas

gylyje, už 3 m nuo minimos tamsios dėmės. Gali būti, kad šie akmenys žymėjo buvusio pastato kampus. Lobis, įkastas į gelsvą smėlio sluoksnį, galėjo būti paslėptas pastato (?) viduje ar išorėje prie kampinio akmens arba įkasto stulpo. Tai pavyktų išsiaiškinti tik atlikus platesnio masto tyrinėjimus.

Armens sluoksnyje aptikta keletas II–III a. dirbinių: stiklinis karolis, antkaklės buoželiniais galais dalis ir laiptelinė segė, tai pat XVIII–XX a. pr. radinių (8 pav.).

Tyrimų metu nustatyta tiksli lobio užkasimo vieta su likusiomis 58 monetomis. Dalis lobio buvo paskleista lauke, kur 4–5 metrų atstumu aptiktos dar 38 monetos. Toliausiai, už 13, 16 ir 22 metrų į P aptiktos 4 monetos. Aptiktos keramikos šukės su lobiu nesietinos. Lobis užkastas buvusio II–V a. kapinyno teritorijoje. Monetos galėjo būti paslėptos organinės kilmės maišelyje ar dėžutėje prie aiškaus orientyro.

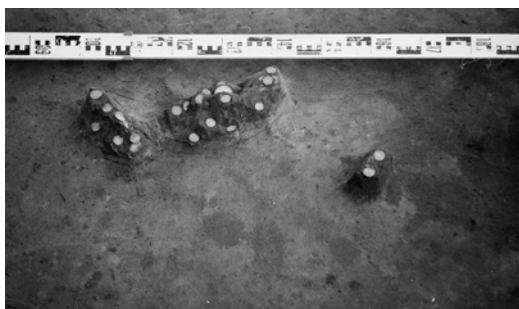
Identifikavus monetas ir nustačius jų kalimo metus atrodo, kad šis sidabrinė monetų lobis paslėptas apie 1568 m. Iš viso surasta 100 monetų, kurių bendras svoris 182 573 g. Tai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetos: 17 vnt. Aleksandro (1492–1506) pusgrašių (masė – 18,96 g), iš jų trys renesansiniai; 24 vnt. Žygimanto Senojo pusgrašių: 1510 (2), 1511 (2), 1512 (5), 1513 (5), 1514 (1), 1515 (1), 1516 (1), 1518 (1), 1521 (2), 1523 (1), 151... (3) (masė – 26,845 g);

56 vnt. Žygimanto Augusto pusgrašių: 1546 (3), 1547 (1), 1549 (3), 1550 (1), 1555 (1), 1556 (4), 1557 (2), 1558 (4), 1559 (4), 1560 (4), 1561 (8), 1562 (6), 1563 (8), 1564 (3), 1565 (4) (masė – 63,1 g). **Šventosios Romos Imperijos monetos: Bohemijos**, Ferdinando I (1526–1564) 1563 m. Prahos kalyklos, guldenas (60 kreicerių), Maksimiliano II (1562–1576) 1565 m. Kutna Horos kalyklos guldenas (60 kreicerių), **Tirolio**, Ferdinando II (1564–1594) 1568 m. Halo kalyklos guldenas (60 kreicerių).

Ankstyviausios lobio monetos yra Aleksandro pusgrašiai. Šiose monetose datos dar nebuvo žymimos. Aleksandras LDK monetas – denarus ir pusgrašius pradėjo kaldinti 1495 m., kai Vilniuje buvo atidaryta monetų kalykla. Manoma, kad iki apie 1503 m. Aleksandro monetos buvo kaldintos su gotikinėmis raidėmis, o 1503–1506 m. monetų legendose atsirado ir renesansinės raidės. Monetų su gotikinėmis raidėmis buvo nukaldinta daugiau, todėl jų būna daugiau ir randama. Lobiuose monetos su gotikinėmis raidėmis sudaro apie 70 % visų Aleksandro pusgrašių kiekio⁵. Šiame lobyje tokių monetų yra daugiau – 83 %.

Žygimanto Senojo valdymo laikotarpiu pirmą kartą monetose atsiranda datos. Su šio valdovo vardu pusgrašiai Vilniaus monetų kalykloje buvo kaldinami 1509–1529 m. Kaip rodo Lietuvoje rastų lobių duomenys, didžioji dalis pusgrašių buvo nukaldinta 1509–1514 m. – apie 70–80%. Mažiausias nukaldintų monetų kiekis buvo 1516–1517 m. ir 1522–1529 m.⁶ Šio lobio monetų sudėtis beveik nesiskiria nuo bendros statistikos. Jame taip pat didžioji dalis monetų kaldintos 1510–1514 m. – apie 70 % (14 vnt. ir dar kelios tiksliai nenustatytų metų), o daugiausia, kaip ir turėtų būti, 1512–1513 m. (9 vnt.). Galbūt galėtų stebinti tik tai, kad lobyje nerasta 1509 m. pusgrašių. Nepaisant nedidelio lobyje esančio Žygimanto Senojo pusgrašių kiekio, pasitaikė ir labai reta 1516 m. moneta (nr. 34)⁷. Ši moneta yra ne tik retesnių metų, bet jos datoje yra matomas skaičiaus taisymas – iš 5 į 6.

Žygimanto II Augusto valdymo laikotarpiu buvo kaldinta labai daug įvairių nominalų monetų, bet daugiausia pusgrašių. Šios monetos kaldintos nuo 1545 iki 1566 m. Mažiausiai monetų buvo nukaldinta pirmaisiais ir pasutiniaisiais metais bei 1552–1554 m.

6 pav. Lobio monetos iš V in situ. G. Grižo nuotr.

7 pav. Bohemijos Ferdinando I 60 kreicerių in situ. G. Grižo nuotr.

⁵ Grimalauskaitė D., Remecas E. *Pinigai Lietuvoje*, Vilnius, 2016, p. 163.

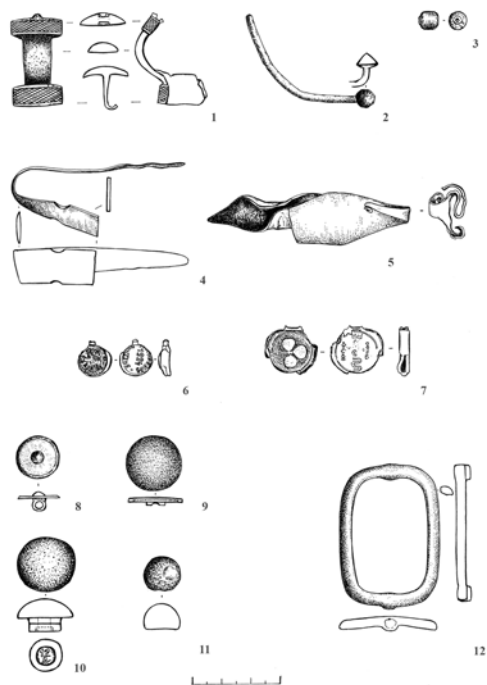
⁶ *Ten pat*, p. 166.

⁷ Ivanauskas E. *Coins and Bars of Lithuania 1236–2012*, Kaunas 2013, p. 210, nr. 1S406–3.

Viešvilės lobyje šių metų pusgrašių ir nėra. Kelis kartus daugiau monetų buvo nukaldinta 1546–1551, 1555–1558 m. Daugiausia, pagal Lietuvoje rastų lobių duomenis, pusgrašių buvo nukaldinta 1559–1665 m. – daugiau kaip 60 %⁸. Panašius skaičius matome ir šiame lobyje – 66 % (37 vnt.). Tačiau lobiai monetų sudėtis yra išskirtinė tuo, kad nerasta 1548 m. pusgrašio, bei didesniu nei įprastai esančiu procentiniu kiekiu 1546 m. monetų. Rečiausias iš visų Žygimanto Augusto pusgrašių yra 1555 m. monetos radinys.

Įdomiausi ir išskirtiniai lobiai radiniai yra Šventosios Romos imperijos guldenai (*Guldenaler*, 60 kreicerių), kaldinti Bohemijoje ir Tirolyje. Tai stambiausio nominalo sidabrinės monetos, buvusios 24,6 g masės ir turėjusios 22,645 g gryno sidabro. Šios monetos dar buvo vadinamos taleriais, pavyzdžiui, LDK rašytiniuose šaltiniuose jie vadinami „zlotiniais taleriais“ arba „kapos taleriais“ (*малерзлотовий, коповий*), nors tikrojo talerio vertė buvo kiek didesnė – 68 kreiceriai ir apie 29 g masės. Šie taleriai galėjo būti vertinti po apie 23 LDK grašius, bet jų kaina nebuvo pastovi. Viena buvo oficiali, o kita rinkos. Tokių monetų anksčiau Lietuvoje rastuose lobiuose nebuvo. Taip pat jokių talerio vertės monetų nebuvo rasta ir XVI a. datuojamuose lobiuose. Austrijos ir Tirolio talerių radinių, bet vėlyvesnių metų, buvo rasta tik XVII a. I pusės lobiuose⁹. Kyla klausimas, iš kur šie guldenai galėjo atkelti?

Viešvilė XVI a. buvo Prūsijos kunigaikštystės pasienio su LDK miestelis. Per šį miestelį ėjo prekybos kelias iš Tilžės ir Ragainės į Kauną. Prūsijos kunigaikštystė kaldino savo monetas, kurios pagal savo vertę buvo identiškos Lenkijos karalystės kaldinamoms monetoms. LDK iki 1580 m. Stepono Batoro (1576–1586) įvykdytos pinigų reformos kaldino penktadaliu vertingesnes monetas. Dėl monetų verčių skirtumo LDK monetos necirkuliavo Lenkijos karalystėje ir Prūsijos kunigaikštystėje, o šių valstybių kaldintos monetos iki 1580 m. pinigų vertės suvienodinimo beveik necirkuliavo LDK teritorijoje. Viešvilės gyventojai turėjo naudotis Prūsijos kunigaikštystės monetomis, nes jomis reikėjo mokėti mokesčius. Tačiau lobyje nebuvo rasta nei Prūsijos šilingų, kurie prilygo lenkiškiems pusgrašiams, nei Prūsijos grašių, kurie nuo XVI a. II pusės buvo labai populiarūs ir LDK teritorijoje. Prūsijos grašiai kompensavo tokio nominalo monetų trūkumą LDK. Prūsijos

8 pav. Radiniai, rasti lobiai tyrimo metu: segė – 1, antkaklės dalis – 2, karolis – 3, sulenktos plokštelės – 4–5, plombos – 6–7, sagos – 8–11, sagtis – 12. Piešė A. Ruzienė

⁸ Grimalauskaitė D., Remecas E. *Pinigai Lietuvoje*, Vilnius, 2016, p. 181.

⁹ Ivanauskas E. *Lietuvos pinigų lobiai, paslėpti 1390–1865*, Vilnius 1995, p. 79, 97, 110.

9 pav. Viešvilės lobis.
K. Stoškaus nuotr.

monetų nebuvimas lobyje rodytų, kad buvęs lobia savininkas galėjo atvykti iš Lietuvos arba lobia monetas sukauptos pardavus prekes Lietuvoje.

Dabartinė Lietuvos teritorija per visą savo gyvavimo istoriją buvo Rygos prekybos zonoje, tai yra pirkliai, norintys įsigyti ar parduoti prekių, dažniausiai vykdavo į Rygą. Užnemunė ir Lenkijos karalystė priklausė Karaliaučiaus ir Gdanskio prekybos zonai. Šios prekybos zonos sąlygojo ir dalinai specifinę monetų apyvartą. Tačiau Latvijos teritorijoje rastuose lobiuose taip pat nėra užfiksuota guldenų radinių. Labai reti šių monetų radiniai yra ir Lenkijos teritorijoje. Tad nei iš Latvijos, nei iš Lenkijos teritorijų šios monetas patekti negalėjo. Guldenai Šventosios Romos imperijoje pradėti kaldinti nuo 1559 m. ir jie cirkuliavo pietvakarių bei pietų Vokietijoje. Tačiau guldeną, kaip piniginių vienetą, taip pat buvo įsivedęs ir Brandenbargas¹⁰, kurio centras buvo Berlynas. Brandenbargas su Prūsija buvo susijęs dinastiniais ryšiais, o 1618 m. tarp Prūsijos kunigaikštystės ir Brandenburgo buvo sudaryta unija. Tad į Viešvilėje rastą lobį guldenai galėjo patekti tik iš Brandenburgo per Prūsiją. LDK monetų dominavimas Viešvilės lobyje ir tik iš Prūsijos galėjusios patekti guldenų monetas rodytų, kad šis lobis buvo ne atvykėlio, o vietos gyventojų. Prūsijos kunigaikštystės monetas galėjo būti skirtos kasdieniams atsiskaitymams, o lobyje rastos monetas galėjo būti atidėtos kitiems didesniems apsipirkimams Lietuvos teritorijoje. Viešvilės lobia vertė yra apie 120 LDK grašių. O tai tais laikais buvo didelė pinigų suma. Už šiuos pinigus Lietuvoje buvo galima nusipirkti prastesnį darbinį arklį arba jautį, arba karvę kartu su kiaule ar ožka¹¹.

Lobia monetas apima laikotarpį nuo 1495 iki 1568 m. Tačiau visos lobyje rastos LDK monetas apyvartoje cirkuliavo iki pat XVII a. Jų kiekio santykiai pagal jas kaldinusių valdovus ir kaldinimo metus atitinka visus kitus lobius. Tad šis lobis yra to laiko pinigų apyvartos momentinis atspindys. Vėlyviausia lobia

¹⁰ Żabiński Z., *Systemy pieniężne na ziemiach Polskich*, Wrocław, 1981, s. 176.

¹¹ Grimalauskaitė D., Remecas E. *Pinigai Lietuvoje*, Vilnius, 2016, p. 197.

moneta rodo, kad lobis buvo paslėptas ne anksčiau kaip 1568 m. Nuo 1570 iki 1580 m. LDK jokių monetų nekaldino. To nedarė ir Prūsijos kunigaikštystė. Tad vėlesnio laiko monetų į lobį negalėjo net patekti. Tai apsunkina lobiaus paslėpimo laiko nustatymą. Lobiai dažniausiai buvo slepiami tik ypatingomis aplinkybėmis – karų, epidemijų ar kitokių neramumų metais. Iš istorinių šaltinių yra žinoma, kad 1571 m. pabaigoje–1572 m. Vokietijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje siautė maro epidemija. Labai tikėtina, kad būtent šios epidemijos metu Viešvilės lobis ir buvo paslėptas, o lobiaus savininkui mirus, jis taip ir liko žemėje, kol 2006–2007 m. buvo surastas.

Išvados

1. Viešvilės monetų lobis yra išskirtinis radinys – ne tik miestelio, bet ir visos Lietuvos istorijai.
2. Tai pirmas lobis su LDK monetomis, rastas Prūsijos kunigaikštystės teritorijoje.
3. Tai pirmas Lietuvos teritorijoje rastas XVI a. datuojamas lobis, kuriame aptiktos talerio vertės monetos.
4. Tai pirmas Lietuvoje lobis, kuriame rasta XVI a. guldenų (60 kreicerių) monetų.
5. Lobiaus monetų sudėtis rodo, kad Viešvilės lobis buvo paslėptas vietos gyventojų apie 1571 m. siaučiant maro epidemijai. Lobiaus piniginė vertė tuo metu prilygo darbiniam arkliui ar jaučiui.

Lentelė. **Lobiaus monetų suvestinė**

Nr.	Valstybė	Valdovas	Nominalas	Data	Masė	Skersmuo
1	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	0,931	21,6
2	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	0,966	20,3
3	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1	20,1
4	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,018	20,2
5	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,064	21
6	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,114	19,9
7	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,115	20,2
8	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,122	20,9
9	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,131	20,5
10	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,137	20,1
11	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,165	19,5
12	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,283	20
13	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,287	22
14	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1495–1503)	1,292	20,2
15	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1503–1506)	0,931	21,6
16	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1503–1506)	1,145	21,8
17	LDK	Aleksandras	pusgrašis	(~1503–1506)	1,264	20,5
18	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1510	1,186	19,8
19	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1510	1,197	20
21	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1511	1,084	20,2
22	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1511	1,179	20

(tęsinys)

Nr.	Valstybė	Valdovas	Nominalas	Data	Masė	Skersmuo
23	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1512	1,007	20,2
27	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1512	1,053	19,6
24	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1512	1,065	19,5
25	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1512	1,123	19,9
26	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1512	1,133	19,5
27	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1513	1,027	19,7
28	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1513	1,047	19,8
29	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1513	1,066	20,1
30	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1513	1,115	19,3
31	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	151(3?)	1,213	19,7
32	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1514	1,155	20,2
33	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1515	1,075	19,9
34	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1516	1,225	19,8
35	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1518	1,107	19,7
36	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1521	1,116	20,3
37	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1521	1,139	20
38	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	1523	1,042	20,5
39	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	151...	1,075	19,9
40	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	151...	1,119	19,9
41	LDK	Žygimantas Senasis	pusgrašis	151...	1,149	19,7
42	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1546	1,143	20,1
43	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1546	1,149	19,7
44	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1546	1,222	19,8
45	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1547	1,173	20
46	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1549	1,081	20,1
47	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1549	1,092	19,7
48	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1549	1,123	20,2
49	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1550	1,157	19,8
50	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1555	1,164	19,4
51	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1556	0,958	19,6
52	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1556	1,103	19,7
53	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1556	1,142	19,5
54	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1556	1,172	19,5
55	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1557	1,05	19,8
56	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1557	1,141	19,5
57	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1558	0,981	19,9
58	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1558	1,112	19,8
59	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1558	1,233	19,8
60	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1558	1,353	19,7
61	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1559	0,969	20,8
62	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1559	1,041	20,1
63	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1559	1,047	20
64	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1559	1,145	19,7
65	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1560	1,008	19,9

(tęsinys)

Nr.	Valstybė	Valdovas	Nominalas	Data	Masė	Skersmuo
66	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1560	1,023	19,5
67	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1560	1,029	20
68	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1560	1,202	19,5
69	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1561	0,992	19,8
70	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1561	1,058	19,3
71	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1561	1,148	19,7
72	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1561	1,157	19,8
73	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1561	1,172	19,2
74	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1561	1,183	19,5
75	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1561	1,208	20
76	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1561	1,222	19,9
77	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1562	1,048	20,1
78	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1562	1,099	20,2
79	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1562	1,099	20,2
80	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1562	1,122	20,1
81	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1562	1,141	20
82	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1562	1,171	20,3
83	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1563	1,072	18,5
84	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1563	1,127	19,1
85	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1563	1,132	19
86	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1563	1,168	20,1
87	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1563	1,173	19,1
88	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1563	1,188	19
89	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1563	1,188	19,1
90	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1563	1,192	19,2
91	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1564	1,081	19,5
92	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1564	1,123	19,1
93	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1564	1,21	19,7
94	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1565	1,048	19,6
95	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1565	1,054	19,2
96	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1565	1,135	19,8
97	LDK	Žygimantas Augustas	pusgrašis	1565	1,245	19,2
98	Bohemija	Ferdinandas I	60 kreicerių	1563	24,53	37,4
99	Bohemija	Maksimiljonas II	60 kreicerių	1565	24,761	38,3
100	Tirolis	Ferdinandas	60 kreicerių	1568	24,376	39,4

Priedas. Viešvilės lobis

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

47

48

49

50

51

52

53

54

55

56

57

58

59

60

61

62

63

64

65

66

67

68

69

70

71

72

73

74

75

76

77

78

79

80

81

82

83

84

85

86

87

88

89

90

91

92

93

94

95

96

97

98

99

100

Retos segės iš III-iojo Viešvilės kapinyno

Ugnius Budvydas

Straipsnio tikslas: paskelbti kelias retas seges, rastas 2008–2009 m. archeologinių tyrimų III-iajame Viešvilės kapinyne metu, taip pat aptarti šių segių analogijas bei datavimą.

Raktiniai žodžiai: Nemuno žemupio kapinynai, simetrinės segės, plokštinė kiauraraštė segė.

III-iasis Viešvilės kapinynas aptiktas 2004 m. dešiniajame Nėmuno upės krante. Jis yra pietinėje Viešvilės miestelio (Jurbarko r.) dalyje, nutolęs apie 200 m į šiaurę nuo kito tokiu pačiu pavadinimu kapinyno (I-asis Viešvilės kapinynas). Šalimais rasta neįtvirtinta gyvenvietė, užimanti beveik 3 ha dydžio plotą. Gyvenvietė rasta dešiniajame Viešvilės upės krante, nuo kapinyno nutolusi į pietryčius apie 300 m. Chronologiškai šis paminklų kompleksas yra artimas ir priklausė vėlyvajame geležies amžiuje šalia Nemuno upės išsikūrusiai skalvių bendruomenei. Patogi geografinė padėtis – šalimais tekantis Nemunas bei į jį įtekanti Viešvilės upė lėmė, jog šioje vietoje žmonių gyventa bent nuo vidurinio geležies amžiaus. Beje, Nemunas nuo seno buvo vienas pagrindinių prekybos kelių, jungęs Baltijos jūros pakrantėse gyvenusias gentis su Nemuno žemupyje gyvenusiais skalviais, Vidurio ir Rytų Lietuvoje – aukštaičiais bei lietuviais (Žulkus 2004, p. 125–131). Gausios skandinaviško ar Vakarų Europos importo radimvietės Nemuno žemupyje tai tik patvirtina.

Per ketverius metus, finansuojant Trakų istorijos muziejui, III-iajame Viešvilės kapinyne ištirtas 330 m² dydžio plotas (Budvydas 2007, p. 144–145; 2010, p. 111–112; Ševeliovas, Budvydas 2009, p. 130–133). Archeologinių tyrimų metu buvo rasti 53 griautiniai bei degintiniai kapai. Paminklas ilgą laiką buvo ariamas bei pustomas, todėl yra stipriai apardytas. Nors tyrimo metu buvo aptikti tik keli degintiniai kapai, tačiau dirvos paviršiuje gausiai rasta atsitiktinių apsilydžiusių žalvarinių dirbinių, patekusių iš suardytų degintinių kapų. Nors ateityje, baigus archeologinius kasinėjimus, III-iojo Viešvilės kapinyno tyrimų medžiaga bus publikuojama, tačiau jau dabar galima pasakyti, jog visuose griautiniuose kapuose buvo palaidoti vaikai bei paaugliai. Mirusieji laidoti su negausiomis įkapėmis, dominuoja moliniai lipdyti puodeliai, kai kuriuose kapuose mirusieji buvo išlydėti su vaikiškomis žalvarinėmis apyrankėmis, antkaklėmis bei segėmis. Tyrimo metu rasta medžiaga nėra išskirtinė, ji yra artima vėlyvojo geležies amžiaus Vakarų Lietuvos kapinynams. Tačiau kapuose Nr. 30, 35 ir 45 rastos trys retos segės.

Vaiko kape Nr. 35 aptikta ovalo formos plokščia kiauraraštė 1,8 × 3,6 cm dydžio segė (1:1 pav.). Ji rasta mirusiojo krūtinės srityje. Šią segę sudaro ovalo formos plokščias žiedas, kurio viduje yra rombas su apskrita skylė viduryje. Rombo galai puošti nedideliais apskritais spurgeliais. Abiejuose segės galuose yra skirtingo dydžio išsikišimai, kurie puošti gyvulių galvomis. Segės žiedas bei rombas puošti įgilintais dvigubais grioveliais, ties gyvūnų galvomis imituojančiais pynimo raštą, kuris panaudotas vie-

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos.

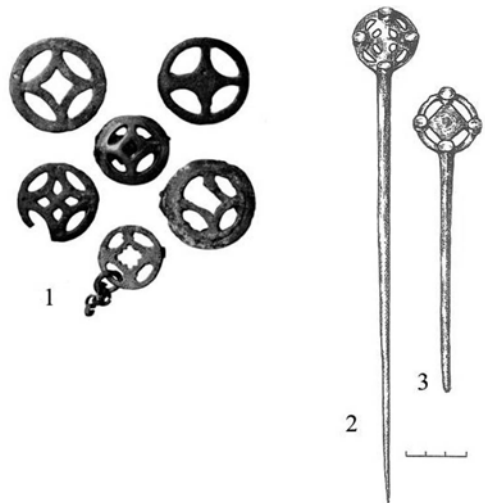
toje gyvūnų antakių. Į vieną iš segės skyliųčių įvertas žiedelis, prie kurio buvo tvirtintos grandelės (1:2 pav.). Apatinėje dalyje esanti užsegimo adata žalvarinė – 3,3 cm ilgio. Užkaba lieta. Lietuvos archeologinėje medžiagoje nepavyko rasti analogijų šiai segei. O tai savo ruožtu apsunkena šio kapo datavimą. Tiksliau datuoti neleidžia ir kitos kape rastos įkapės. Be segės, mirusiojo kaklo srityje aptikta žalvarinė vytinė antkaklė (1:3 pav.). Ji vyta iš dviejų vielų, galai neišliko. Rankas puošė dvi įvijinės apyrankės (1:4, 5 pav.). Į kapą mirusiajam taip pat įdėtas nedidelis lipdytas puodelis (1:6 pav.). Jis rastas mirusiojo galvūgalyje, pietrytinėje kapo dalyje.

Vaiko kape Nr. 35 rastą sege priskirčiau gausiai plokštinių kiauraraščių segių grupei, kuri dar skirstoma į atskirus tipus. Šios segės plačiai aptartos Lietuvos archeologų. Žinoma, jog jos plačiausiai paplitusios VIII–XII a. Vakarų Lietuvos kapinyuose (Bliujienė 1999, p. 112–113). Dėl Šiaurės Europos genčių įtakos plokštinių segės baltų kraštuose atsirado staiga VIII–IX a. (Bliujienė 1999, p. 113). Viešvilėje rasta plokštinė sege nepriklauso jokiam šiuo metu išskirtam plokštinių segių tipui. Kol kas tai vienetinis dirbinys. Galima tik pažymėti, jog sege pagaminta gana grubiai, neišlaikytos lankelio – žiedo proporcijos, vietomis matyti liejimo brokas.

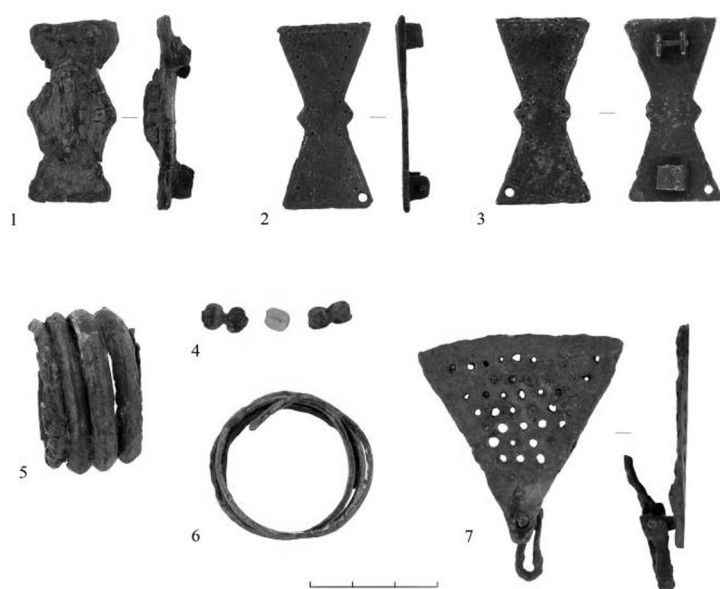
Lyginant šią sege su kitais dirbiniais, pastebimas panašumas į Vendelio laikotarpiui (550–850 m. po Kr.) būdingas apskritas kiauraraštes seges (2:1 pav.). Jos dažniausiai aptinkamos Gotlande, randama Uplande, Siodermanlande (Švedija), Norvegijoje bei Suomijoje (Arrhenius 1965, p. 65–91). Segės turi apskritą lankelį, vidinė da-

1 pav. III-iasis Viešvilės kapynas, vaiko kapo Nr. 35 įkapės: 1 – plokščia kiauraraštė sege; 2 – grandelės; 3 – antkaklė; 4, 5 – įvijinės apyrankės; 6 – lipdyto puodelio fragmentai. Autorius U. Budoydas

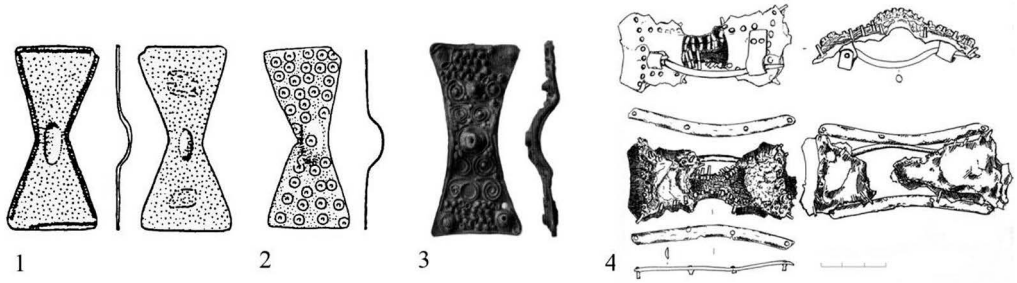
2 pav. 1 – Vendelio laikotarpio kiauraraštės segės (Arrhenius 1965, Fig. 1); 2, 3 – rateliniai smeigtukai, rasti Lavių kapinyne (Gintautaitė-Butėnienė, Butėnas 2002, Fig. 36)

3 pav. Simetrinės
segės iš III-iojo
Viešvilės kapinyno:
1 – kapas Nr. 45;
2 – kapas Nr. 30
(4–7 mirusiojo įkapės);
3 – atsitiktinai rasta
segė. Autorius
U. Budvydas

lis puošta rombu arba kryžiumi. Tikriausiai gaminant Viešvilės segę būtent iš šių papuošalų buvo pasiskolintos pagrindinės formos. Viešvilės segės puošybai panaudotos stilizuotos gyvūnų galvos bei juostos, imituojančios pynimą. Tai atkartoja tam tikrus *Borre* stiliaus elementus, būdingus 850–950 m. po Kr. Panašius puošybos motyvus galima aptikti ant kai kurių Skandinavijoje ar buvusios Prūsijos teritorijoje rastų dirbinių (Wilson, Klindt-Jensen 1966, pl. XXVII:h; Hedenstierna-Jonson 2006, Fig. 3; Kulakov 2007, Fig. 28:3). Viešvilėje rastos segės ornamentas nepasižymi puošnumu, daugiau tai tarsi *Borre* stiliaus (ornamento) atspindys, tarsi vietos meistrų bandymas jį pamėgdžioti. Viešvilėje rasta segė galėjusi būti pagaminta rytinėje Baltijos jūros pakrantėje gyvenusių meistrų. Tai rodo jos atskirų puošybos elementų panašumas į IX–X a. Vakarų Lietuvoje naudotus ratelinius smeigtukus (2:2, 3 pav.). Kaip ir segė, šie smeigtukai turi apskritą galvutę su rombo pavidalo plokštele viduryje. Rombo galuose taip pat yra apskriti spurgeliai. Esamas papuošalų panašumas sudarė išpūdį, jog segei pagaminti buvo panaudota sulūžusio smeigtuko galvutė. Tačiau tolimesniame tyrimų etape ši prielaida nepasitvirtino. Bendrų puošybos elementų galima išvelgti lyginant ir su plokštinėmis rombo formos segėmis, rastomis Miestelių (Barvų, k. VI.30), Palangos (k. 23) kapinynuose (Juga, Ots, Szymański 2003, 4204:5; Tautavičius 1961, p. 57–58, Fig. 71). Šiuos dirbinius jungia rombas, puoštas įgilintomis linijomis, bei analogiškas ataugų išdėstymas. Palangoje segė rasta IX–X a. vyro kape.

Vaiko kape Nr. 35 rastos segės forma bei ornamento perteikimas leidžia šį dirbinį bei visą kabo kompleksą datuoti ne anksčiau kaip IX a. antrąja puse–X a. Tam neprieštarauja kabo stratigrafija bei visa kapinyno medžiaga. Greta rastas kitas vaiko kapas Nr. 36, kuriame tarp įkapių aptikta pasaginė segė keturkampiais galais. Kadangi išsamesnių duomenų nėra, galima tik daryti prielaidą, jog šis papuošalas, kuriame susipynusios tiek Vakarų Lietuvai, tiek Skandinavijai būdingos papuošalų formos, buvo pagamintas rytinėje Baltijos jūros pakrantėje gyvenusio meistro. Antra vertus, nėra taip svarbu, kurioje Baltijos jūros pakrantėje buvo

pagaminta segė. Svarbiau tai, jog ji liudija tam tikrus vietos skalvių bendruomenės ryšius su Šiaurės Europoje gyvenusiomis gentimis.

Vaikų kapuose Nr. 30, 45 rastos dvi kaspinėlio formos segės (3:1, 2 pav.), kurios gulėjo mirusiųjų krūtinės srityje. Trečioji aptikta atsitiktinai (3:3 pav.). Segės primena du viršūnėmis sujungtus trikampius. Toje vietoje, kur turėtų būti lankelis, yra rombo formos išplatėjimas. Tik kape Nr. 45 rasta segė, be rombo formos išplatėjimo, turi nedidelį briaunotą lankelį (3:1 pav.). Segės 4–4,4 cm ilgio, plokščios. Kape Nr. 30 bei atsitiktinai rastos segės yra vienuo matmenų, identiškos, o tai rodo, jog jos buvo pagamintos to paties meistro bei išlietos ir toje pačioje liejimo formoje. Segių plokštelės palei kraštus puoštos koncentriniais apskritimais. Apatinėje dalyje išliko lietos užkabos, adatos tikriausiai buvusios geležinės.

Sprendžiant pagal formą, vaikų kapuose rastos segės priklausytų vadinamajai simetrinių segių grupei. Įvairios jų formos ir tipai buvo plačiai paplitę Frankų imperijos paminkluose. Daugiausia jų aptikta IX a. po Kr. vakarinėje Frankų imperijos dalyje (Wamers 1994, 588–589, Abb. 176). Vėlesniais amžiais jų gausiai aptinkama ir dabartinės Skandinavijos teritorijoje. Viešvilės segės savo forma artimos Stefan Thörle išskirtai ypatingajai V grupei (4:1, 2 pav.; Thörle 2001, Taf. 31, 60). Segės retos, jų aptikta Homberg-Mardorf kapinyne (k. 3; Vokietija), Maince. Datuotos VII a. antrąja puse–VIII a. pradžia (Wamers 1994, Abb. 176). Panašumų galima išvalgti net segių puošyboje – plokštelės puoštos apskritimais. Panašiai puošta ir Maince rasta segė (4:2 pav.). Tačiau Viešvilės segės (k. 30; atsit.) neišsaugojo aiškaus išlenkto liemenėlio, jo vietą imituoja tik nedidelis plokščias rombas. Tokį liemenėlį turi vaiko kape Nr. 45 rasta segė. Ji skiriasi ir savo forma. Segė 4 cm ilgio, ties viduriu 2 cm, o galuose 1,8 cm pločio. Nors segė buvo pagaminta iš alavo ir buvo rasta labai prastos būklės, galima pastebėti, jog ji turi aiškia vidurinę dalį – rombą su liemenėliu. Galuose esančio trikampio formos plokštelės nedidelės, su užapvalintais kampais. Liemenėlis tarsi sudaro atskirą segės dalį. Kape Nr. 30 bei atsitiktinai rastos segės tikriausiai buvo pagamintos kopijuojant pastarąją segę, atsisakant liemenėlio kaip praradusio funkcionalumą. Formų supa-

4 pav. Simetrinės segės. 1, 2 – ypatingoji simetrinių segių grupė V (1 – Homberg-Mardorf, kapas 3; 2 – Maincas; pagal Thörle 2001, Taf. 31); 3 – Birka-Lamöya grupė (3 Birka, kapas 606; pagal Thörle 2001, 111–112; Arbman 1940, Taf. 83); 4 – simetrinė segė, rasta Bikavėnuose, vaiko kape Nr. 240 (Šilutės r.); Tautavičius 1969, 209–210; saugoma Lietuvos nacionaliniame muziejuje.

prastėjimas yra pastebimas ir tarp kitų šiame laikotarpyje bei vėlesniais amžiais naudotų papuošalų. Pavyzdžiui, tai labai aiškiai matyti tarp laiptelinių segių, ypač tarp IV ir V grupės, kur atsisakyta dalies puošybos elementų, segės aiškiai suplokštėjusios. Šios tendencijos matomos ir kitose segėse.

Kape Nr. 30 vaikas buvo palaidotas su stiklinių karolių apvara, dviem įvijinėmis apyrankėmis (3:4–6 pav.). Kape rasti trys moliniai lipdyti puodeliai. Be šių įkapių, mirusiajam į kapą buvo įdėtas trikampio formos dirbinys (3:7 pav.). Jis 4,5 cm aukščio, ties pagrindu 4,45 cm pločio. Trikampio viršūnėje, vidinėje pusėje yra pritvirtinta kilpelė bei adata. Pastarosios išliko 1,8 cm ilgio fragmentas. Aptiktas dirbinys yra panašus į VIII–IX a. Vakarų Lietuvoje naudotus smeigtukus trikampe galvute. Nors šiuo metu Viešvilėje rastas dirbinys yra kiauraraštis, tačiau išlikę alavo pėdsakai vidinėje dirbinio pusėje liudija, jog dalis skylių yra užpildytos šiuo metalu ir leidžia tvirtinti, kad išorinė šio dirbinio pusė buvusi puošta kūgeliais. Tai yra puošta analogiškai kaip ir dalis VIII–IX a. smeigtukų trikampe galvute. Vidinėje pusėje išlikusi kilpelė bei adatos fragmentas tik sustiprina teiginį, jog trikampė smeigtuko galvutė galėjusi būti panaudota pakartotinai. Tokiam segės bei viso kapo komplekso datavimui (VIII–IX a.) neprieštarauja ir kita tyrimo metu kapinyne rasta medžiaga. Galbūt kiek ankstyvesnė yra kape Nr. 45 rasta segė, nors ir pakitusios formos, ji išlaikė liemenėlį, kurią paveldėjo iš V grupės simetrinių segių. Šios segės datavimas iš dalies sutaptų su labiau į vakarus esančiuose Jūrgaičių bei Barvų kapinyuose aptiktomis IA 6 tipo simetrinėmis segėmis (Bliujienė, Vasiliauskas 2012, 104–107). Pastarosios datuotos VII a. antrąja puse–VIII a. pab.

Išvados

Kaspinėlio formos segės nešiotos ilgą laiką. Keletas jų aptikta Skandinavijoje (*Sogge, Lamøya*, pilkapis 1, Norvegija; *Birka*, kapas 606, Švedija, 4:3 pav.). Joms būdingas platus, ties viduriu išlenktas liemenėlis, plokštelių viršus puoštas naudojant filigrano techniką. Segės priskirtos vadinamajai *Birka-Lamøya* grupei (*Thörle* 2001, 111–112, Abb. 5). Nešiotos apie 900 m. po Kr. Stambi kaspinėlio formos segė aptikta Bikavėnų kapinyne kape Nr. 240, kuriame palaidotas mirusysis su daugiau vaikui būdingomis įkapėmis (Tautavičius 1969, 209–210.). Segė stambi, plokščia, 9 cm ilgio, galuose 5 cm pločio (Fig. 4:4). Paviršius dengtas švinu bei puoštas taškučių apvadu. Be segės, mirusysis buvo palaidotas su įvijine antkakle kilpiniais galais, taip pat aptikta 1 g pasaginė segė cilindriniais galais bei gintarinis karolis. Kapas datuotinas ne anksčiau kaip X a. po Kr.

Kūrybinė mintis ar mada neretai peržengdavo vienos genties ar etnosu ribas. Susiliejus su kita kūryba, tradicijomis ar pasaulėžiūra, papuošalai ar kiti dirbiniai įgydavo naujas formas, savitą stilių. Juo labiau baltai buvo ne tik puikūs juvelyrų, bet ir nuostabiai pamėgdžiodavo „svetimus“ papuošalus (Bliujienė, Vasiliauskas 2012, 107). Galbūt dėl šios priežasties kol kas negalima rasti analogijų, pavyzdžiui, Viešvilėje rastoms kaspinėlio formos segėms. Šiandien tai vienetiniai dirbiniai, kurių pagrindinės formos buvo pasiskolintos iš vakarų frankams būdingų simetrinių segių. Bet kokiu atveju Viešvilėje rastos kaspinėlio formos bei plokščia kiauraraštė

segės yra netiesioginės liudininkės tam tikrų baltų ekonominių kontaktų su kita-
pus jūros krante gyvenusiomis Skandinavijos ar Vakarų Europos gentimis. Segės
išilieja į Nemuno žemupyje rastų importinių radinių gausą, kartu sustiprindamos
teiginius apie šio regiono svarbą viduriniame bei vėlyvajame geležies amžiais.

Šaltiniai

1. Tautavičius A. 1961 m. balandžio mėnesio 19–29 d. d. vykdytų ar-
cheologinių kasinėjimų Palangoje, Dariaus ir Girėno gatvėje, ataskaita.
Lithuanian Institute of History, LII, 1961, f. 1, b. 111.
2. Tautavičius A. Bikavėnų kapinyno Šilutės r. 1967 m. ir 1968 m.
kasinėjimų ataskaita. Lithuanian Institute of History, LII, 1969, f. 1,
b. 289.

Literatūra

1. Arbmán H. *Birka I. Die Gräber*. Tafeln. K. Vitterhets Historie och
Antikvitets Akademien, Stockholm, 1940.
2. Arrhenius B. *En vendeltida Smyckeuppsättning*, Fornvännen, 1960,
p. 55, 65–91.
3. Bliujienė A., Vasiliauskas E. People from the Crossroads of the
Mūša–Lielupe River Basin in the Eastern Baltic Region during the
Late Roman and Migration Periods, *Archäologisches Korrespondenzblatt*,
2012, 42, Heft 1, p. 95–112.
4. Budvydas U. Viešvilės kapinynas III ir neįtvirtinta gyvenvietė,
Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais, 2007, p. 144–145.
5. Budvydas U. Viešvilės kapinynas III, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietu-
voje 2009 metais*, 2010, p. 111–112.
6. Gintautaitė-Butėnienė E., Butėnas E. Laivių kapinynas, *Lietuvos
archeologija*, 22, 2002, p. 9–198.
7. Hedenstierna-Jonson Ch. *Borre style metalwork in the material culture
of the Birka warriors*, Fornvännen, 2006, p. 101, 312–322.
8. Juga A., Ots M., Szymański P. Über die Votivteile der Bildung
einer „didaktischen Kollektion“, Materialien der Bogaczewo–Kultur
und Olsztyn–Gruppe in Ajaloo Instituut in Tallinn (Estland), *Antyk
i Barbarzyńcy*, Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w
siedemdziesiątą rocznicę urodzin, 2003, p. 205–243.
9. Kulakov V. I. Doll’kaim–Kovrovo. *Issledovania*, 2007, 1992–2002 ss.
10. Ševeliov O., Budvydas U. Viešvilės kapinynas III, *Archeologiniai
tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, 2009, p. 130–133.
11. Thörke S. *Gleicharmige Bügelfibeln des frühen Mittelalters*, Universitäts-
forschungen zur Prähistorischen Archäologie, 2001, p. 81.
12. Wamers E. Fibel und Fibeltracht. M. Karolingerzeit, *Reallexikon
der Germanischen Altertumskunde*, Berlin, New York, 8.5/6, 1994,
p. 586–602.
13. Wilson D., Klindt-Jensen O. *Viking Art*, London, 1966.
14. Žulkus V. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*, Vilnius, 2004.

Naudvario kapinynas ir senovės gyvenvietė

Rytis Šiaulinskas

Straipsnyje skelbiamas archeologinių tyrinėjimų metu surastas bei ištirtas Jurbarko r. Smalininkų seniūnijoje esantis Naudvario kapinynas. Jame aptariami Naudvario senovinės gyvenvietės ir kapinyno su aptiktais griautiniais ir degintiniais kapais archeologiniai tyrimai, apžvelgti išlikę archyviniai duomenys, aptariama gyvenvietės bei kapų radinių kultūrinė priklausomybė. Pateiktas Naudvario kapinyne ištirtų kapų katalogas.

Tyrimo tikslas ir uždaviniai. Supažindinti mokslo visuomenę ir vietos gyventojus su Smalininkų–Viešvilės apylinkėse vykdytais archeologiniais tyrimais, aptarti archeologinių radinių radimo aplinkybes, tyrimų eigą, įvertinti aptiktų radinių ir objektų reikšmę ankstyvųjų metalų laikotarpio istorijos pažinimui Lietuvoje ir Rytų Pabaltijo regione.

Tyrimo metodai. Archeologinių tyrimų ir mokslinės literatūros analizė.

Raktiniai žodžiai: Nemuno žemupys, degintiniai kapai, griautiniai kapai, kremacija, urnos, ankstyvasis geležies amžius.

Įvadas

Nemuno žemupys bronzos ir ankstyvojo geležies amžiais

„Niekieno žemė“ – taip A. Merkevičius apibūdino Vidurio Lietuvą bronzos ir ankstyvojo geležies amžiuose (Merkevičius A., 1994, p. 5). Pažvelgus į ankstesnius žemėlapius, skirtus ankstyvųjų metalų laikotarpiui, išvysim, jog šis vaizdingas terminas tinka ir Nemuno žemupiui (Luchtanas A., 1992a, p. 57, 1 pav.; Grigalavičienė E., 1995). Tyrinėjimai Naūdvaryje, Strazduosė–Ječiškėse pateikė duomenų apie naujus archeologinius paminklus, nepatenkančius į žinomų bei apibrėžtų kultūrų užimamas sritis. Archyvuose atrandami XX a. I p. dokumentai, kuriuose užfiksuoti archeologiniai radiniai ir tyrinėjimai, taip pat leidžia užpildyti spragas žemėlapiuose bei naujai įvertinti Nemuno žemupį aptariamam laikotarpiui.

Prieš nagrinėjant pirmą kartą skelbiamą Naūdvario kapinyno bei senovės gyvenvietės archeologinių tyrinėjimų medžiagą verta apžvelgti bendrą to meto kultūrinį kontekstą bei procesus.

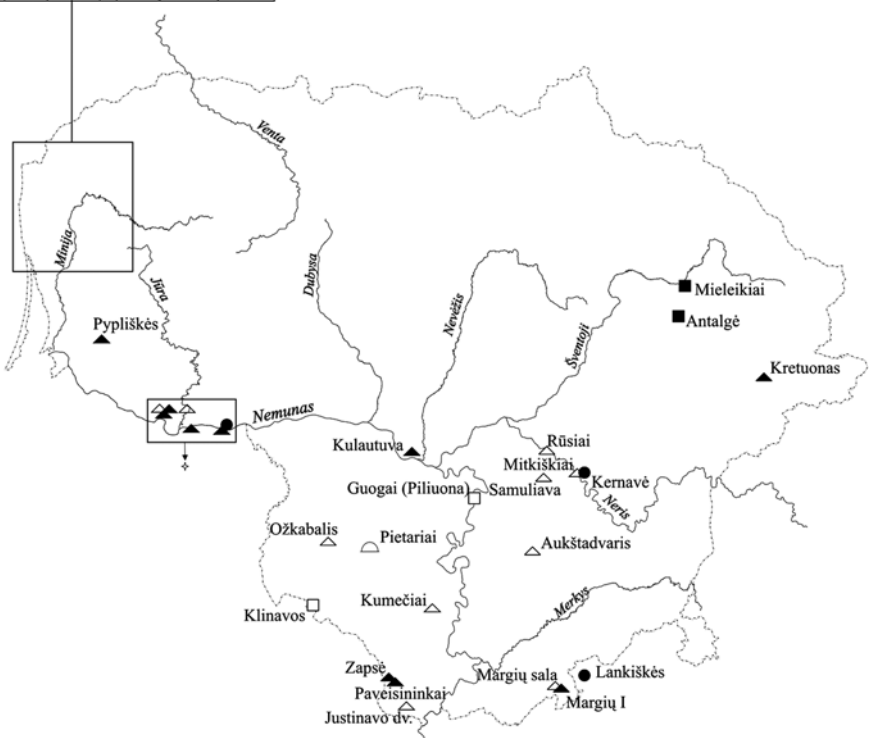
XIII a. pr. Kr. antroje pusėje kremacija išplinta visoje Centrinėje Europoje. Tuo pačiu metu formuojasi urninių kapinynų kultūra centrinėje bei pietinėje Europoje (Gimbutas M., 1965, p. 282–290). Dabartinėse Lenkijos, Brandenburgo, Saksonijos teritorijose, šiaurinėse Čekijos, Moravijos ir Slovakijos dalyse apie XIII a. pr. Kr. užgimsta Lužitėnų kultūra, kurios užimamoje teritorijoje vyrauja degintiniai kapai urnose (Malinowski T., 1962, p. 7). Ji ilgą laiką buvo vakarų baltų kaimynė, turėjo įtakos jų materialinei kultūrai ir kai kuriems papročiams. Vakarų baltų kultūra, lužitėnų veikiama, irgi virto urninių kapinynų kultūra (Gimbutienė, 1985 p. 69).

Lietuvos teritorijoje, vėlyvojo bronzos amžiaus pradžioje, griautinių

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos.

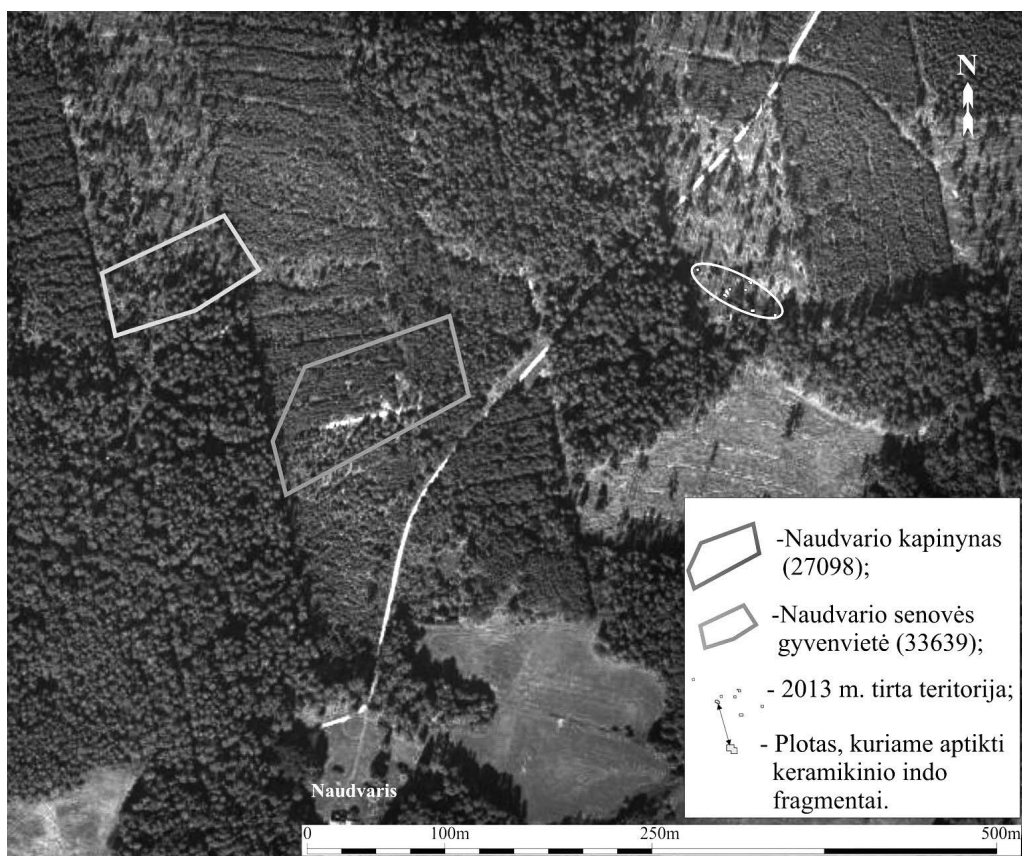
1 pav. Ankstyvojo metalų laikotarpio laidojimo paminklai

- - tirti griautiniai kapai;
- - netirti ar neaiškaus datavimo griautiniai kapai;
- ▲ - tirti degintiniai kapai;
- △ - netirti ar neaiškaus datavimo degintiniai kapai;
- - tirti kapinynai su griautiniais ir degintiniais kapais;
- ◐ - Vakarų baltų pilkapių kultūros pilkapiai;
- ✦ - Nemuno žemupio kapinynai (pavadinimai Pav.).

laidojimo būdą pakeitė mirusiųjų deginimas. Naujas mirusiųjų deginimo paprotys plito ne tik Vakarų, bet ir Rytų Lietuvoje (Grigalavičienė E., 1995, p. 66).

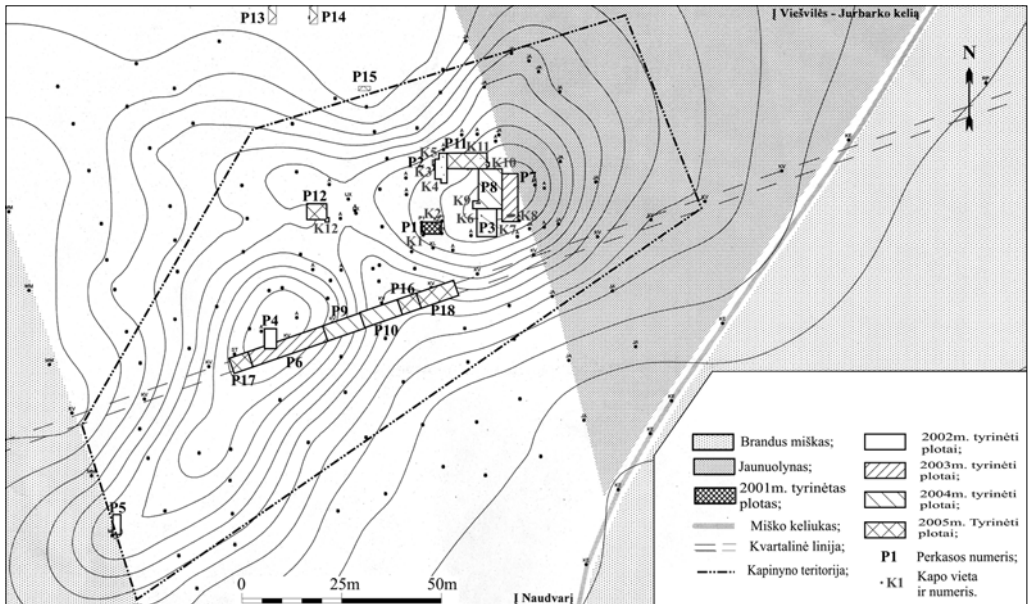
Vėlyvajame bronzos ir ankstyvajame geležies amžiuose Lietuvos teritorijoje išskiriamos dvi kultūros – vakarų baltų pilkapių ir brūkšniuotosios keramikos (Merkevičius A., 1994, p. 5; Grigalavičienė E., 1995, p. 234–242; Šimėnas V., 1997, p. 39–66). Pirmoji apėmė Didžiųjų Mozūrijos ežerų teritoriją, Sembos pusiasalį, Priegliaus baseiną, Lietuvės ir Latvijos pajūrį. Rytinę vakarų baltų pilkapių

kultūros ribą, kartografuojant jos paminklus, nurodo V. Šimėnas: Ventos, Minijos upe, Nemuno žemupiu iki Šešupės, link Augustavo ir Raigardo apylinkių Lenkijoje. Nemuno žemupys iki Šešupės priskiriamas vakarų baltų pilkapių kultūrai remiantis trumpais degintinių kapų paminėjimais, kuriuos tyrėjas vadina pilkapiais (Šimėnas V., 1997, p. 47). Kadangi Nemuno žemupyje neužfiksuota nė vieno neabejotino pilkapyno, Nemuno žemupio regiono ištraukimas į vakarų baltų pilkapių kultūros teritoriją kelia abejonių. Vakarų Lietuvoje apie dvidešimties pilkapyių grupę koncentruojasi Klaipėdos ir Kretingos rajonuose, Dinės ir Akmenės baseinuose (Šimėnas V., 1997, p. 47). Išskirtinis vakarų baltų pilkapių kultūros, vėlyvojo bronzos ir ankstyvojo geležies amžių, bruožas – sudeginti mirusiųjų kapai pilkapiuose, ant pilkapio pagrindo iš akmenų buvo sukraunamas pirmojo kapo statinys. Užpylus pirmąjį kapą, laidota ir vėliau, urnose ir be jų, kapų įrangoje naudojami akmenys: daromos dėžutės, grindinėliai, vainikėliai. Ir pats pilkapis apjuosiamas 1–3 akmenų vainikais. Keramika grublėta ir lygiu paviršiumi (Grigalavičienė E., 1995, p. 89–91).

2 pav. Naudvaryje tirtų objektų situacijos planas

Brūkšniuotosios keramikos kultūrai būdingas pagrindinis Rytų Europos miškų zonos bruožas – įtvirtintos gyvenvietės piliakalniuose. Šios kultūros šiaurinė riba ėjo Dauguvės vidurupiu, rytuose siekė aukštutinę Padnieprę, pietvakariuose užėmė Nemuno aukštupio baseiną ir kairiajame Nemuno krante perėjo į pietvakarių Užnemunę, kur siekė Suválkų ežeryną ir vakaruose ėjo Šventosios upe (Luchta-

nas A., 1992a, p. 56). Šios kultūros laidojimo paminklai iki šiol beveik nežinomi (Luchtanas A., 1992, p. 35).

Rytų Lietuvoje ir Užnemunėje degintiniai palaidojimai rasti Kernavėje Luchtanas A., 1992b, p. 38) ir Pāveisininkuose (Kulikauskas P., 1970, p. 227–248; Kulikauskas P., 1982, p. 77–78), taip pat žinomi atskiri palaidojimai plokštiniuose kapinyuose ir jų paminėjimai, apie kuriuos duomenis surinko A. Merkevičius (Merkevičius A., 1988, p. 25–41) ir papildė šio straipsnio autorius rašydamas magistrinį darbą tema „Ankstyvųjų metalų laikotarpio plokštiniai kapynai Lietuvos teritorijoje“ (1 pav.).

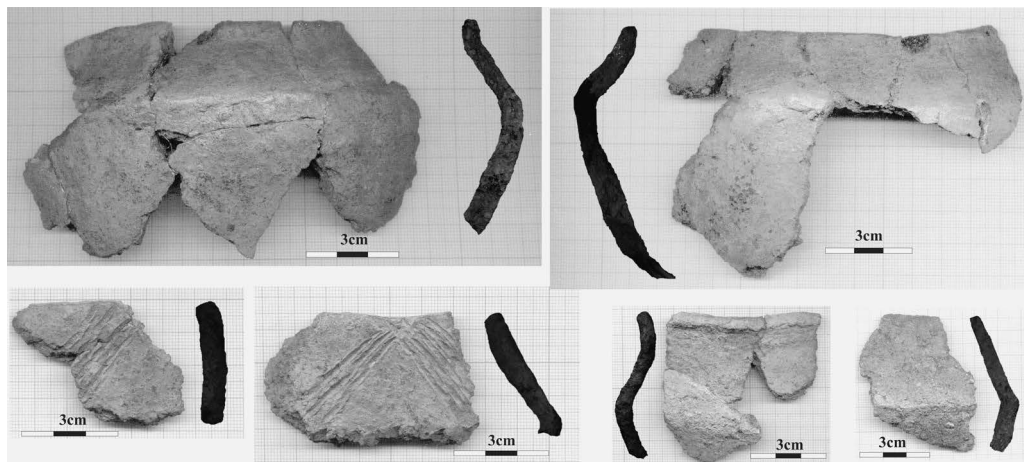
3 pav. Naudvario kapinyo archeologinių tyrimų situacijos planas

Naudvario kapinyo tyrinėjimai

Naudvario kapynas (unikalus kodas 27098) ir Naudvario senovės gyvenvietė (unikalus kodas 33639) yra Jurbarko r. sav., Kazikėnų k. (Smaliniūnų sen.) dešiniajame Nemuno krante, apie 0,8 km nuo dabartinės Nemuno vagos, miške, kuriame gausu aukštų smėlingų kalvų – kopų. 0,3 km į pietus nuo kapinyo yra Naudvario vienkiemis – buvusi eiguva (vokiškai – Neuhof Försterei) (2 pav.).

Skelbiant Naudvario kapinyo duomenis naudotos 2001–2005 m. archeologinių tyrimų ataskaitos (Tamulynas L. 2001š; Šiaulinskas R., 2002š; 2003š; 2004š; 2005š).

2000 m. Kazikėnų miške iškirtus mišką ir suarus miškožemį Eñdriūsiuose gyvenantis eigulys A. Eidokaitis atkreipė dėmesį, kad arimo metu ant šioje vietoje esančios smėlingos kalvos išversta daug akmenų, paviršiuje mėtėsi deginti kaulai ir šukės. 2001 m. vasarą straipsnio autorius apie radinius Kazikėnų miške sužinojo iš viešvilietės R. Šašytės, kurią informavo jos brolis – aplinkosaugos inspektorius A. Šašys. Nuvykus apžiūrėti nurodytą kalvą, surinkta nemažai degintinių kaulų ir lipdytos keramikos šukių. 2001 m. žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai atlikti vadovaujant L. Tamulynui, kadangi straipsnio autorius dar negalėjo imti leidimo vykdyti archeologinius tyrimus. Tyrimų metu atidengtas ir dalinai ištirtas 19,5 m²

plotas, aptikti 3 degintiniai kapai urnose. Kapas Nr. 3 ištirtas dalinai. Vėlesniais metais 2002–2005 m. archeologiniams tyrimams vadovavo straipsnio autorius. Per ketverius metus Naudvario kapinyno teritorijoje atidengtas 487,75 m² plotas (17 perkasų), ištirta 10 kapų: baigtas tirti 3 kapas bei ištirti dar 9 kapai (kapai 4–12). Per visą Naudvario kapinyno tyrimų laikotarpį 2001–2005 m. atidengtas 503,25 m² plotas (18 perkasų), ištirta 12 kapų: 1 griautinis, 11 degintinių (6 urnose) (3 pav.).

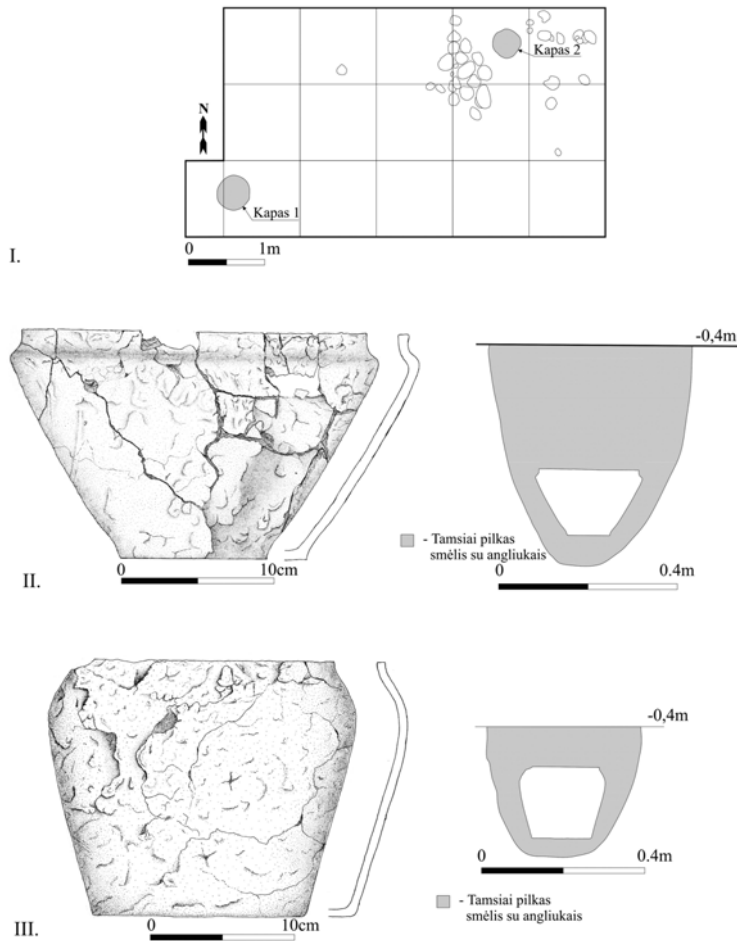
4 pav. Vėlyvoje duobėje, perkasose 7 ir 8 aptikti lipdytų keraminių indų fragmentai

Naudvario kapinynas apima dvi smėlingas kalvas, esančias Kazikėnų miško 7 kvartalo pietinėje–pietrytinėje dalyje ir 4 kvartalo šiaurinėje–šiaurės vakarinėje dalyje. Jos yra 4–6 m aukščio, iš šiaurės vakarų ir pietryčių jų šlaitai leidžiasi į pelkėtas žemumas.

Tyrimų metu kapai aptikti ant šiaurės rytinės kalvos (kapai 1–11; 1, 2, 3, 7, 8 ir 11 perkasos) ir tik vienas kapas (kapas Nr. 12; 12 perkasa) buvo į vakarus nuo pagrindinės kapų grupės, šalia kalvos esančioje lomoje (3 pav.).

Iš 12 kapinyne tirtų kapų atidengta 11 degintinių, šeši iš jų urnose (kapai Nr. 1, 2, 3, 4, 9 ir 11), penki duobutėse (kapai Nr. 5, 6, 7, 10 ir 12) bei vienas griautinis (kapas Nr. 8). Virš 4 kapų buvę akmenų grindinėliai (kapai Nr. 2, 4, 5 ir 8), įrengiant kapą 9 panaudoti akmenys.

Prieš detaliau aptariant aiškiai išskiriamus kapus, reikia paminėti, kad jų aplinkoje, 7 ir 8 perkasose, atidengta apie 3x4 m dydžio ir iki 1,5–1,65 m gylio duobė, kurioje aptikta didelis kiekis urnų šukių (mažiausiai 7 indų – urnų), dalis kurių ornamentuota (greičiausiai vienos urnos fragmentai) (4 pav.), degintinių kaulų (antropologinių tyrimų duomenimis, rasti kaulai priskirtini mažiausiai 9 asmenims) ir žmogaus skaldyto titnago fragmentų. Pirmieji radiniai aptikti jau nuimant miškožemį, pačiame perkasos paviršiuje, o to paties indo – urnos fragmentai buvo randami labai skirtinguose gyliuose ir duobės dalyse. Duobės užpildas pilka – maišyta žemė puresnė nei jos aplinkoje buvęs gruntas. Visa tai leidžia teigti, kad tai vėlyvesnė nei kapinynas duobė, greičiausiai suformuota miškininkų (galbūt dar prieš Antrąjį pasaulinį karą) sodinant mišką aptikus kapus ir surinkus jų likučius bei suverstus į pačių iškastą duobę.

5 pav. I – Perkastos 1 planas; II – Kapo 1 duobės skerspjūvis ir jame rasta urna; III – Kapo 1 duobės skerspjūvis ir jame rasta urna. Urnas piešė S. Mikšaitė

Degintiniai kapai

Akmenų grindinėliai. Šalia kapo Nr. 2 užfiksuotas akmenų grindinėlio fragmentas, apardytas arimo vagų, kurio ryšys su kapu tyrinėtojiui nebuvo aiškus (5: I pav.) (Tamulynas L., 2002, p. 132).

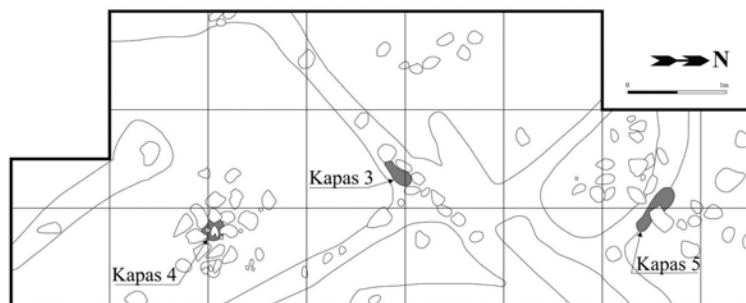
Virš kapo Nr. 4 0,2 m gylyje atidengtas ovalo formos lauko akmenų grindinėlis (6: I, III pav.).

Akmenų skersmenys nuo 0,05 iki 0,25 m. Šiaurės-pietų kryptimi akmenų grindinėlio plotis 1,05 m, rytų–vakarų kryptimi – 1,15 m. Šio kapo urna savo forma, gamybos technologija (rausva spalva, prastai išdegta) artima kapo Nr. 2 urnai. Galima spėti, kad kapo Nr. 2 įrengimas galėjo būti panašus į kapo Nr. 4 įrengimą, čia aukščiau urnos sukrautas apie 1 m² skersmens grindinėlis. Virš kapo Nr. 5, kuriame kremuoti mirusiojo palaikai užkasti duobėje, buvo sukrautas (žvėrių urvų dalinai apardytas) apie 1,5 m² skersmens akmenų grindinėlis (6: I pav.).

Akmenų grindinėliai krauti ant tuometinio paviršiaus ir žymėjo kapo vietą.

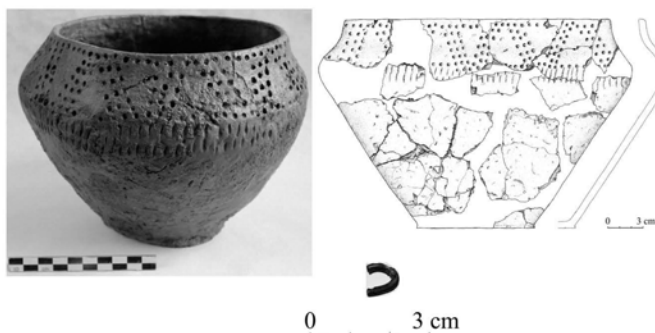
Virš kapo Nr. 9 atidengtas 0,5 m ilgio, 0,41 m pločio ir 0,36 m aukščio akmuo, šalia jo užfiksuoti dar trys iki 0,2 m skersmens lauko akmenys.

I.

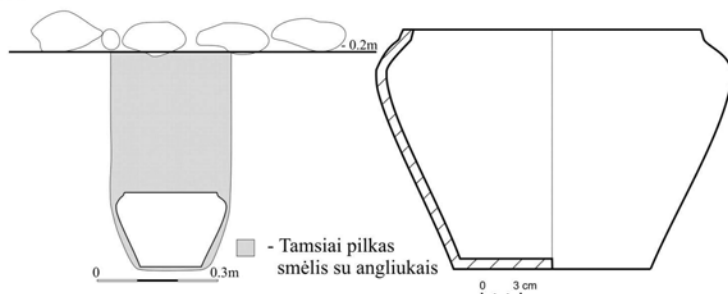

6 pav. I – Perkasos
2 planas; II –
Kapo 3 urna
ir joje rastas
vario-cinko graudelės
fragmentas,
III – Kapo 4 duobės
skerspjūvis ir jame
rasta urna. Urnos
nuotr. A. Blažio,
piešė S. Mikšaitė

II.

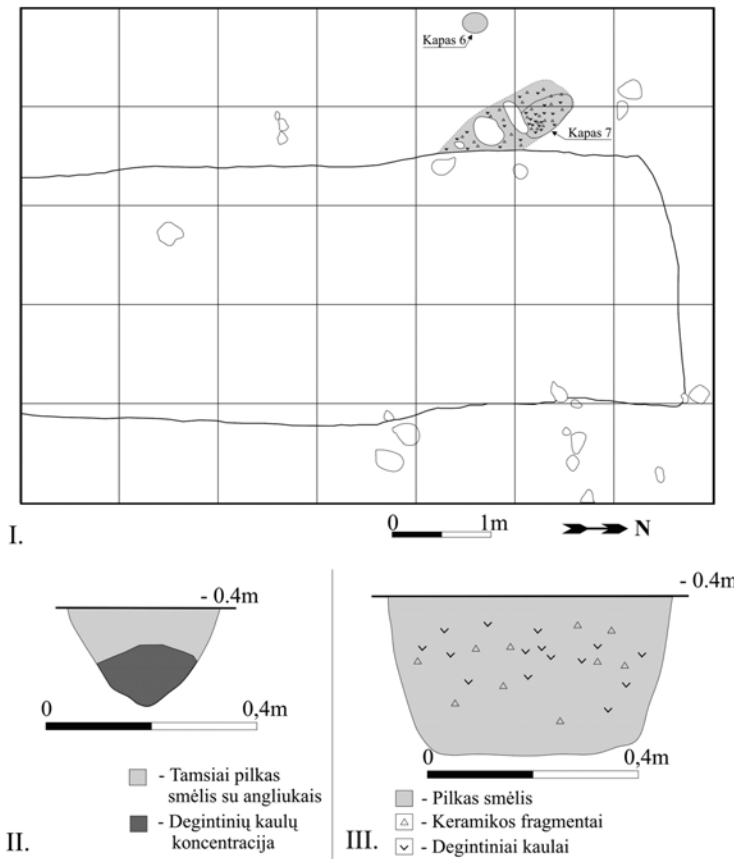
III.

Kapai urnose Nr. 1, 2, 4, 9 ir 11 įrengti nedidelėse apvaliose duobutėse (5: II, III; 6: III; 9; 10: III pav.).

Jų skersmenys nuo 0,35 iki 0,5 m. Tik 11 kapo duobė kiek mažesnė – siekė tik 0,2 m skersmens (10: III pav.), nes šiame kape kremuoti kaulai buvo supilti į nedidelę urną – mažiausią iš visų rastų Naudvario kapinyne. Kapų gylis 0,6–0,7 m.

Kapas Nr. 9 iš kitų šio tipo palaidojimų išsiskyrė tuo, kad šalia apvalios duobutės su urna užfiksuota kita duobė, kuri glaudėsi prie jos rytinio krašto. Ji 0,9x0,5 m dydžio stačiakampio suapvalintais kampais formos, ilgiosiomis kraštinėmis orientuota rytų–vakarų kryptimi, užpildyta tamsiu smėliu su degėsiais, degintiniais kaulais ir lipdytos keramikos fragmentais (9 pav.).

7 pav. I – Perkaso 3 planas, II – Kapo 6 duobės skerspjūvis, III – Kapo 7 duobės skerspjūvis

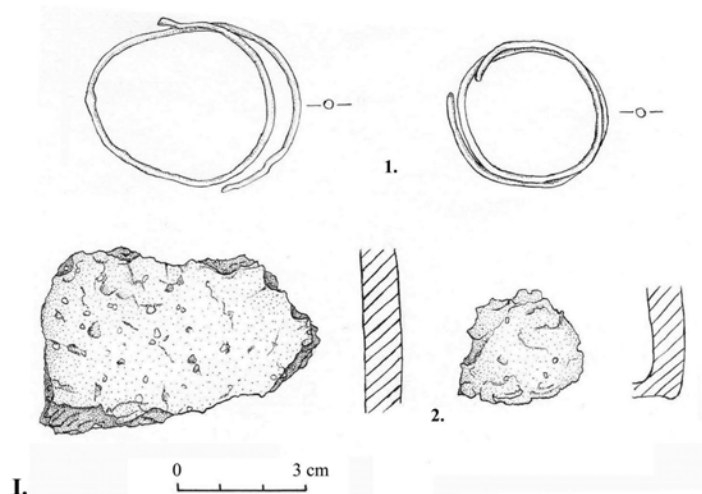
Remiantis stratigrafija galima teigti, kad ji iškasta kartu su duobe urnai ir sudaro kapo 9 kompleksą.

Kapo Nr. 3 duobė ir pati urna buvo apardyta laukinių žvėrių urvų (6: I pav.), todėl tikslus kapo duobės įrengimas nežinomas. Urnos fragmentai aptikti 0,3–0,6 m gylyje. Tai leidžia spėti, kad kapas įrengtas analogiškoje duobutėje kaip ir pirmiau aprašyti.

Naudvario kapinyne surastos urnos turi ryškius petelius, plačiausia indų vieta aukščiau urnos vidurio, šoninių sienelių dalis tarp petelių ir dugnelio lygi, neišpūsta. Paviršius lygus ar kruopėtas. Molio masė liesinta grūsto granito priemaišomis. Indų aukštis svyruoja nuo 14,5 iki 18,5 cm, dugnelių skersmuo nuo 9,5 iki 15 cm, plačiausiose urnų vietose skersmuo nuo 21 iki 26 cm. Mažesnė tik kapo 11 urna: jos aukštis 7–8 cm, skersmuo 16–17 cm. Naudvario kapinyne aptiktos urnos savo forma, proporcijomis, dydžiais, gamybos technologija, paviršiaus išvaizda panašios į Strazdų, Ječiškių ir Naujųjų Liubėnų (*Neu-Lubönen*) plokštiniuose kapinyuose bei Šlikių ir Ėgliškių pilkapiuose rastas urnas.

Kapo Nr. 3 (6: II pav.) urnos kaklelio pakraštys pagal angos perimetrą puoštas 2 mm skersmens duobutėmis.

Tokiomis pačiomis duobutėmis puošta ir petelių viršutinė dalis. Atstumas tarp šių duobučių eilių – 2,2 cm. Tarpas tarp jų puoštas įstrižom duobučių juos-

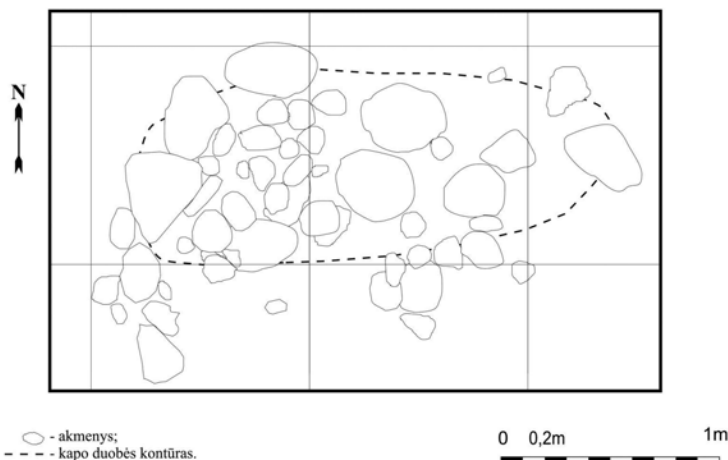

8 pav. Kapas 8:

I – Radiniai:

1 – įvairiniai bronziniai antsmilkiniai, 2 – kapo duobės užpilde aptikta keramika; II – akmenų grindinys virš kapo

I.

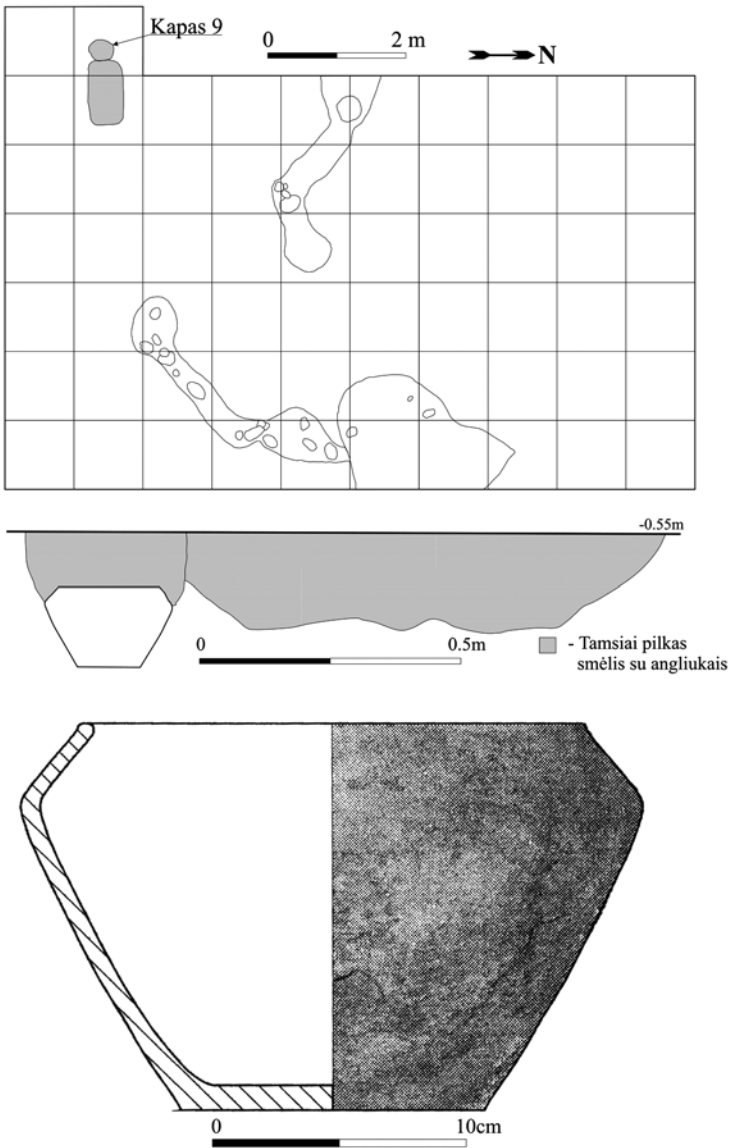
II.

○ - akmenys;
- - - - kapo duobės kontūras.

tom. Vieną tokią juostą sudaro 3 įstrižai einančios duobučių eilės. Juostų kryptys keičiasi sudarydamos $\diagup \diagdown \diagup \diagdown$ formos ornamentą. Petelių apačia puošta dviem horizontaliomis eilėm vertikalių, 0,8 cm aukščio įkartinę. Toks geometrinių ornamentas, tik sudarytas ne iš duobučių, bet iš linijų fiksuotas ant pirmiau minėtoje vėlyvoje duobėje (7 ir 8 perkastos) aptiktų urnos fragmentų kaklelio srityje (4 pav.). Toks pats ornamentas aptinkamas įvairiose kultūrose plačiame laiko intervale. Jis buvo būdingas Lužitėnų (Malinowski T., 1962, p. 5–135), vakarų baltų pilkapių (Okulicz L., 1970, p. 250, lentelė XV, 2, 10, 11, 22, lentelė XIX, 20), brūkšniuotosios keramikos (Grigalavičienė E., 1995, p. 218; 128, 4 pav.), Sūduvės kultūroms (Rek A., 1998, p. 206, 5 a piešinys) ir kt.

Restauruojant kapo Nr. 3 urną jos užpildo dugne aptiktas vario ir cinko lydinio grandelės fragmentas – sulenkta U formos, 2 mm apvalaus skerspjūvio, 1,7 cm ilgio viela (6: II pav.).

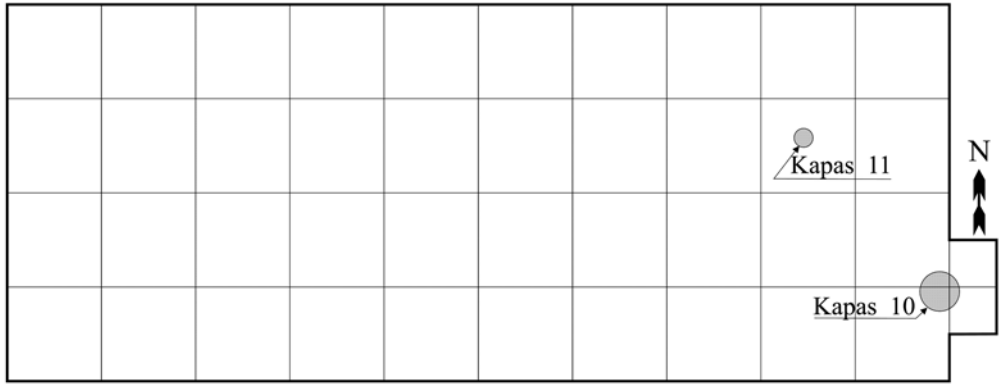
Degintiniai kapai duobutėse. Degintiniai kapai Nr. 5, 6, 7, 10 ir 12 (7: II, III; 10: II; 11 pav.) įrengti supilant sudegintų palaikų likučius į smėlyje iškastas duobes.

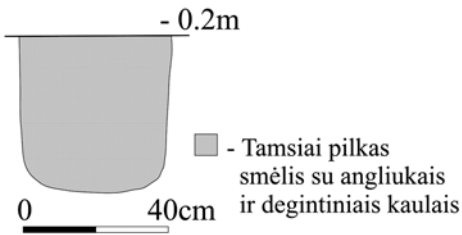
9 pav. Perkastos 8 planas, kapo 9 duobės skerspjūvis ir jame rasta urna

Kapuose Nr. 6, 10 ir 12 duobutės kaulams buvo įrengiamos panašiai kaip ir kapuose su urnomis. Apvalios duobės kontūras dengėsi iškart po miškožemiu: 0,2–0,5 m gylyje. Kapo Nr. 6 skersmuo 0,24 m, kapo Nr. 10–0,42 m ir kapo Nr. 12–0,34 m. Duobių gylis 0,6–0,73 m. Kapai Nr. 6 ir 12 įrengti iš kremacijos laužo kruopščiai išrinktus degintinius kaulus (tarp jų surasti tik pavieniai smulkūs angliukai) supilant į duobučių dugnus, viršus užpildytas pilku smėliu su pavieniais angliukais ir smulkiais degintiniais kauliukais. Kapo Nr. 10 duobė užpildyta tamsiai pilku, juosvu smėliu su pavieniais degėšiais ir gana dideliu kiekiu smulkių degintų kauliukų, kurie nesudarė aiškesnės koncentracijos.

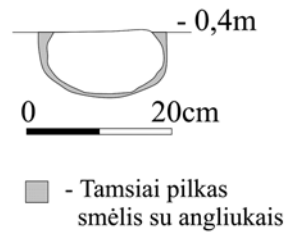
Kapo Nr. 5 viršutinė dalis buvo apardyta laukinių žvėrių urvų. 0,6 m gylyje atsidengta 0,25 m pločio, 0,4 m ilgio ir 0,08 m aukščio degintinių kaulų

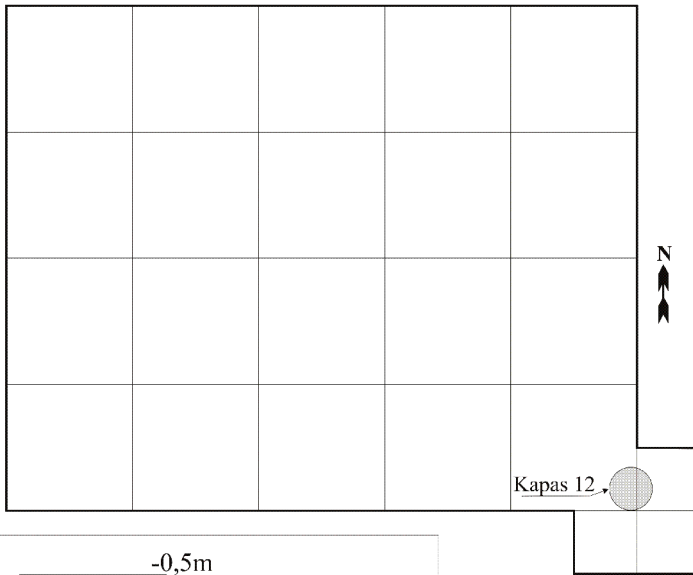
I. 0 4 m

II.

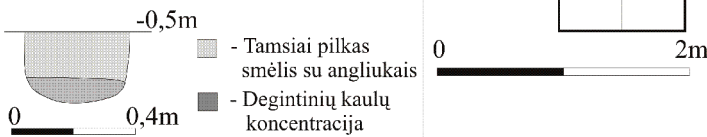

III.

10 pav. I – Perkastos
11 planas; II – kapo
10 duobės skerspjūvis;
III – kapo 11
(su urna) duobės
skerspjūvis

11 pav. Perkastos 12
planas, kapo 12
duobės skerspjūvis

0 2m

krūvelė. Kremuotų palaikų likučių koncentracija aptikta panašiam gylyje kaip jau aprašytuose kapuose, tai leidžia daryti prielaidą, kad ir kapas Nr. 5 buvęs įrengtas analogiškai kitiems degintiniams kapams duobutėse.

Iš visų Naudvario kapinyne aptiktų kapų išsiskyrė degintinio kapo Nr. 7 įrengimas. Tiesa, tikslų kapo įrengimo aprašymą apsunkina tai, kad jis buvo dalinai apardytas ruošiant žeminę sodinukams ir šalia augusio medžio šaknų. Išsiliejusio kontūro pilka dėmė su pavieniais degintiniais kauliukais atsidengė apie 0,4 m gylyje. Pietrytinė dėmės dalis apardyta minėtos žeminės. Išlikęs iki 0,54 m pločio ir iki 1,42 m ilgio fragmentas. Galima spėti kapo duobę buvus ištęsto ovalo formos, orientuotos šiaurės vakarų–pietryčių kryptimi. Kapo gylis 0,70 m. Preparuojant kapo duobę aptikta nemažai degintų kauliukų bei lipdytos keramikos fragmentų (apie 80 šukių, iš kurių 30 inventorizuotos). Kadangi keraminio indo šukės bei kauliukai buvo išbarstyti visoje duobėje ir nesudarė koncentracijų, galima spėti, kad deginti kauliukai ir keramikos fragmentai paskleisti visoje pailgoje duobėje laidojimo apeigų metu.

Griaustinis kapas

Virš griaustinio kapo Nr. 8 tik nuėmus velėną, pradėjo dengtis lauko akmenų grindinėlis. Akmenys krauti vienu aukštu, išorinėje grindinio dalyje (šiaurinėje ir šiaurės vakarinėje pusėje) krauti stambesni akmenys (iki 42 cm), vidinėje smulkesni. Grindinys ištęsto, netaisyklingo ovalo formos, jo ilgis, rytų–vakarų kryptimi iki 2,1 m, šiaurės–pietų, iki 1,56 m (8 pav.).

Po akmenų grindinėliu atidengta iki 2,21 m ilgio ir iki 0,9 m pločio netaisyklingo ovalo formos pilko smėlio dėmė orientuota vakarų–rytų kryptimi. Jos užpilde aptiktos dvi buitinės keramikos šukės (vidiniai šukių paviršiai pajuodę nuo juose laikytų produktų). Vakarinėje dėmės dalyje, 80 cm gylyje, rasti du bronziniai, 3,5 ir 4–4,5 cm dydžio įvijiniai antsmilkiniai, pagaminti iš 1,9–2 mm apvalaus skerspjūvio vielos (8 pav.).

Šalia antsmilkinų aptikta organinės medžiagos (greičiausiai kaukolės kaulų fragmentų). Kapo duobė, matuojant nuo pirminio perkastos paviršiaus, 87 cm gylio, dugnas plokščias, keturkampio suapvalintais kampais formos. Remiantis radiniais galima teigti čia buvus griaustinį kapą. Kapas orientuotas vakarų–rytų kryptimi. Atsižvelgiant į įkapių vietą galima spėti, kad mirusysis buvo palaidotas galva į vakarus.

Bronziniai įvijiniai antsmilkiniai Lietuvoje teritorijoje surasti Kūrmaičių ir Ėgliškių pilkapiuose įrengtuose griautiniuose kapuose (Kulikauskas P., 1968, p. 17–18, 22; Grigalavičienė E., 1979, p. 32) Kernavės kapinyne degintiniuose kapuose (Luchtanas A., 1991š; Luchtanas A., 1993š). Kūrmaičiuose rasti antsmilkiniai datuojami 500 m. pr. Kr. (Kulikauskas P., 1968, p. 17–19). Ėgliškių – 150 m. pr. Kr.–m. e. riba (Grigalavičienė E., 1979, p. 32). Kernavės kapinyne aptiktas kapas 5 C14 metodu datuotas 770–560 m. pr. Kr. (Piličiauskas G., 2012, p. 13), todėl ir antsmilkinius, aptiktus šio kapinyne kapuose Nr. 8 ir 22, galima datuoti panašiu laikotarpiu. Latvijoje tokio tipo antsmilkiniai surasti Lazdinių (Лозе И., 1979, p. 101) ir Reznių (Граудонс Я., 1967, p. 37) kapinyuose. Reznių kapinyne surastas antsmilkinis datuojamas 750–500 m. pr. Kr. (Граудонс Я.,

1967, p. 99). Žinomiausia tokių antsmilkinių radimvietė buv. Rytų Prūsijos teritorijoje Daulen–Luisensegen kapinynas. Čia surastas griautinis moters kapas, kuriame, be kitų gausių įkapių, rasti ir įvijiniai antsmilkiniai (Heym W., 1940, p. 18). Remiantis Daulen–Luisensegen radiniais datuoti ir Kurmaičiuose rasti antsmilkiniai (Kulikauskas P., 1968, p. 16–17).

Naudvario kapinyno teritorijoje taip pat ištirta dalis kvartalinės linijos, kertančios saugomą kapinyno teritoriją (6, 9, 10, 16, 17 ir 18 perkastos) bei viena perkasa atidengta pietrytinėje kapinyno dalyje esančios kalvos (kopos) viršuje (4 perkasa). Tirtuose plotuose aptikta žmogaus skaldyto titnago ir lipdytos buitinės keramikos fragmentų. Likusios 5, 13–15 perkastos tirtos norint nustatyti kapinyno ribas, jose radinių neaptikta (3 pav.).

Pietvakarinėje kapinyno dalyje esančios kalvos viršūnėje bei šiaurės rytinėje kapinyno dalyje esančioje kalvoje, kapų aplinkoje, miškožemyje ir po juo, iki 20–25 cm gylyje surasta titnago nuoskalų bei tiksliau neapibrėžiamų skaldyto titnago fragmentų.

M. Mogielnicka-Urban titnagą, randamą Lužitėnų kultūros kapinyuose, sieja su kulto apeigomis liečiančiomis laidoseną arba jis galėjo turėti maginę reikšmę eschatologiniuose tikėjimuose. Mokslininkės nuomone, trys elementai: titnagas–ugnis–kremacija turi logišką jungtį (Mogielnicka-Urban M., 1997, p. 277–387).

Galbūt ir titnagai, rasti Naudvario kapinyno teritorijoje, susiję su laidojimo ar mirusiųjų pagerbimo apeigomis. Minėtoje kalvoje ir šalia tirtų kapų grupės tirtoje kvartalinės linijos dalyje, be skaldyto titnago, surastos ir lipdytos keramininės šukės, savo gamybos technologija analogiškos šio kapinyno kapuose rasti keramikai. Dalies surastų šukių sienelės storesnės nei kapų keraminio inventoriaus – urnų, kai kurių šukių vidiniame paviršiuje fiksuoti patamsėjimai nuo juose laikytų produktų. Visa tai rodo, kad šios šukės – butyje naudotų indų fragmentai. Čia gali būti laikinos gyvenvietės ar stovyklavietės liekanos, susijusios su mirusiųjų laidojimo ir pagerbimo apeigomis.

Datavimas. Du Naudvario kapinyno kapai tirti naudojant C14 metodą:

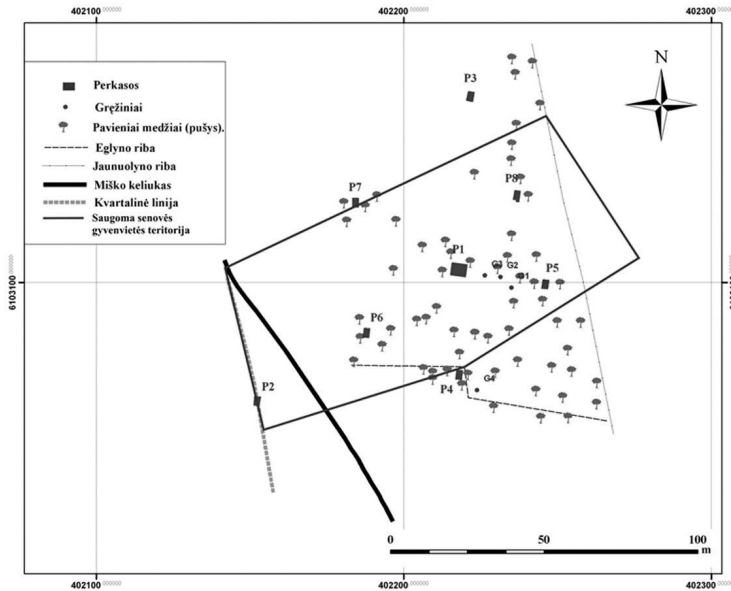
2003 m. Kijevo laboratorijoje kapas Nr. 2 datuotas BP 970–830 m. pr. Kr.

2010 m. Helsinkyje kapas Nr. 1 datuotas 405–380 m. pr. Kr. (Piličiauskas G. 2012, p. 13).

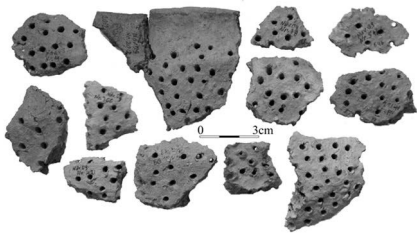
Atstumas tarp C14 metodu datuotųjų kapų tėra 4 m, tačiau datų skirtumas 500 metų. Galbūt viena iš šių datų nėra tiksli. Visi kapinynai, kurių panaši laidosena bei keramika, datuojami tarp dviejų sąlyginių laiko ribų, kurios atitinka skirtingose laboratorijose gautus tyrimų duomenis. Kol kas nėra jokių mokslinių duomenų ar argumentų, leidžiančių teigti, jog viena iš laboratorijose nustatytų datų yra teisinga, o kita ne. Taip pat mažai tikėtina, jog tokiame palyginti nedideliame kapinyne galėjo būti laidojama net penkis šimtus metų. Remiantis faktais, belieka Naudvario kapinyną datuoti X–IV a. pr. Kr. tikintis ateityje duomenis patikslinti.

Naudvario senovės gyvenvietė

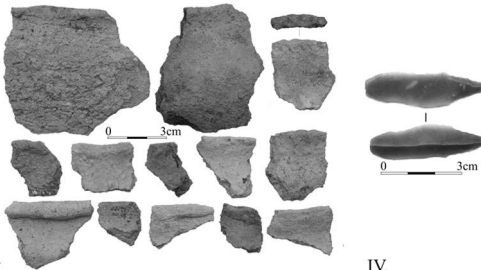
2007 m. teritorijoje, esančioje apie 200 m į šiaurės vakarus nuo saugomos Naudvario kapinyno teritorijos, išretinus mišką ir siekiant paskatinti savaiminį miško ataugimą buvo suartas miškožemis (2 pav.). Minėtoje teritorijoje eigulys A.

I.

II.

III.

IV.

12 pav. I – Naudvario senovės gyvenvietės archeologinių tyrimų situacijos planas; II – perkasoje 1 rastos kiaurasienių indų šukės; III – perkasoje 1 rastos keramikos indų šukės; IV – perkasoje 1 rastas titnaginis strėlės antgalis

Eidokaitis surinko apie 20 vnt. lipdytos keramikos šukių. 2008 m. informaciją apie aptiktus radinius eigulys pateikė straipsnio autoriui. 2009 m. radimvietės teritorijoje atlikti žvalgomieji archeologiniai tyrimai (Šiaulinskas R., 2009š). Jų metu ištirtas 62,5 m² plotas (8 perkastos) (12: I pav.).

Tyrimų metu 1-oje perkasoje (dydis 4x5 m) užfiksuota daugiau kaip 700 vnt. lipdytos keramikos fragmentų. Remiantis archeologinių tyrimų duomenimis nustatyta, kad gyvenvietės teritorija nedidelė, vos kelių arų ploto.

1-oje perkasoje jau nuimant miško paklotę užfiksuoti keli lipdytos keramikos fragmentai. Pagrindinė šukių koncentracija fiksuota 0,1–0,2 m gylyje, t. y. iškart po miško paklote buvusiame 0,05–0,1 m storio pilkos spalvos miškožemyje ir po juo atidengtame rusvos spalvos smėlyje, kurio storis vietomis siekė 0,1 m. Šiuose sluoksniuose aptikta ir apie 30 nedidelių bei vidutinio dydžio (0,05–0,15 m) apskaldytų ir sveikų lauko akmenų, kurie nesudarė aiškių koncentracijų ar konstrukcijų. 1-oje perkasoje iš viso surinkta 778 šukės, iš jų 723 inventorizuotos ir 55 – neinventorizuotos. Keramikos šukės atskilusios nuo indų, lipdytų iš molio

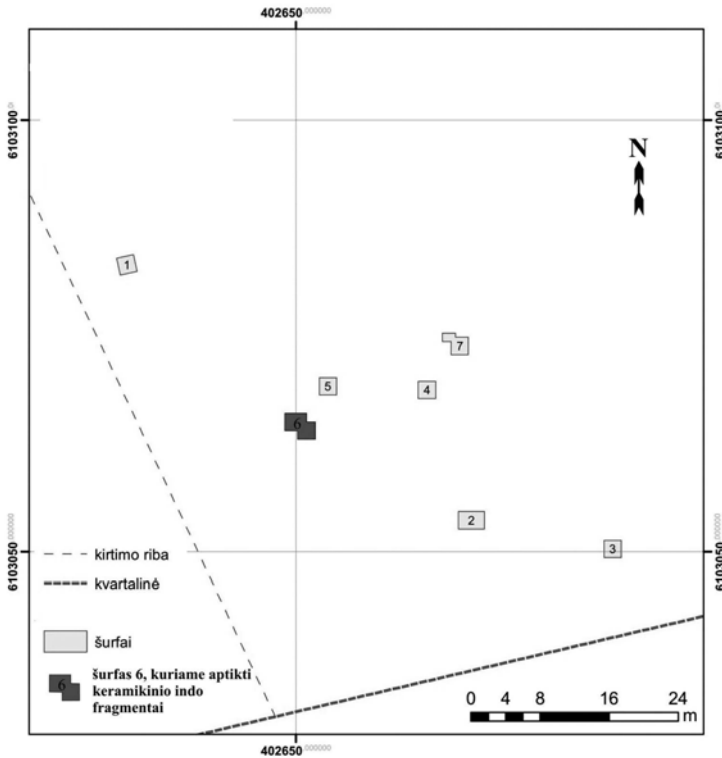
masės su gana gausiomis smulkiosiomis ir vidutinio dydžio grūsto granito priemaišomis, jų paviršius lygus arba smulkiai kruopėtas, šviesiai ir tamsiai rudos spalvos (12: II pav.).

Dalis šukių (15 vnt.) išsiskyrė savo išvaizda: jos beveik dvigubai storesnės (8–12 mm) nei likusios ir jų sienelėse gamybos proceso metu padarytos apie 1–2 mm skersmens skylutės – kiaurymės (6: III pav.). Tai vadinamoji kiaurasienė keramika. Tokio tipo keramiką, aptiktą Lietuvos teritorijoje, apžvelgė V. Juodagalvis straipsnyje „Kiaurasienės keramikos klausimu“, paskelbtame tęstiniame leidinyje „Kultūros paminklai“. Minėto straipsnio autorius nurodo visas jam tuo metu žinomas radimvietes Lietuvos teritorijoje bei žinomesnes aplinkiniuose kraštuose. Straipsnyje pateikta baltiškuose kraštuose aptikta kiaurasienė keramika datuojama nuo vėlyvojo neolito–bronzos amžiaus iki viduriniojo geležies amžiaus bei nurodoma, kad tokio tipo keramika buvo gaminama iki pat XX a. V. Juodagalvis išskiria dvi kiaurasienės keramikos grupes: gaubtai – indai be dugnelių ir įvairių formų indai su dugneliais. Straipsnio autoriaus nuomone, gaubtai naudoti karščiui palaikyti – sužerti žarijas ar jas pridengti, jie siejami su atviro tipo ugniakuru ir išnyko paplitus krosnims. Antro tipo indai galėjo būti naudojami ir kaip koštuvai, kadangi nežinomi etnografiniai duomenys, kad tokio tipo indai būtų naudojami sūrių ir varškės gamybai, autorius juos labiau linkęs sieti su medaus košimu, o mažesnius indus – su smilkyklėmis apeigoms ar dūliais bitėms. Naudvaryje aptiktos tik kiaurasienių indų šonelių ir pakraštėlių fragmentai. Tai galėtų būti ir gaubtų ugniakurams, ir koštuvų pieno produktams fragmentai. Galbūt Naudvario senovės gyvenvietės teritorijoje aptikta kiaurasienė keramika naudota sūrio ir varškės gamybai. Atsižvelgiant į tai, kad Naudvario kapinynas ir gyvenvietė yra netoli nuo Nemuno, šalia derlingų užliejamų pievų, o šalia kapinyno aptikti tik neintensyvaus, greičiausiai laikino apgyvendinimo – stovyklavimo požymiai, galima spėti, kad Naudvario archeologinį kompleksą paliko nedidelė bendruomenė, kuri vertėsi ganomąja gyvulininkyste, neturėjusi nuolatinės gyvenvietės, o mirusius laidojusi vienoje pastovioje vietoje – Naudvario kapinyne.

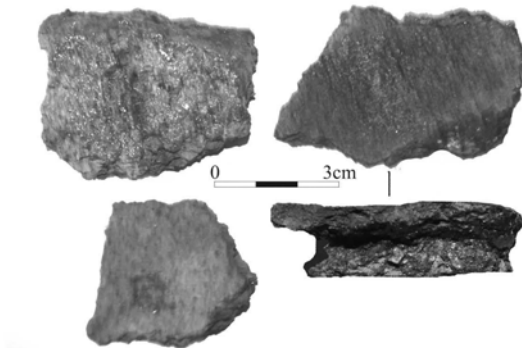
Tame pačiame sluoksnyje, kuriame rasta ir pagrindinė keramikos koncentracija, pietvakarinėje perkastos dalyje aptiktas titnaginis strėlės antgalis nulūžusiu smaigaliu, pagamintas iš skeltės ir retušuota įkote, datuotinas mezolito laikotarpiu (12: IV pav.).

Radimvietė

Dar viena lipdytos keramikos šukių radimvietė aptikta teritorijoje, esančioje apie 300 m į rytus, šiaurės rytus nuo Naudvario kapinyno (27098) saugomos teritorijos (2 pav.). Čia iškirtus medžius ir suarus miškožemį 2010 m. eigulys A. Eidokaitis surinko apie 10 vnt. lipdytos keramikos šukių. 2012 m. „Vermės“ leidykla finansavo radimvietės žvalgomuosius archeologinius tyrinėjimus, kuriems vadovavo M. Grikpėdis (Grikpėdis M., 2013š). Ekspedicijoje dalyvavo ir straipsnio autorius. Ištirtas 34,5 m² plotas (7 šurfai). Tyrimų metu šurfe aptiktos 6 lipdytos keramikos šukės (13 pav.).

13 pav. Radimvietės ir jos aplinkos archeologinių tyrimų situacijos planas, šurfe 6 aptiktos šukės

Šukių koncentracijos aptiktos apie 2 m² plote, po miškožemio sluoksniu atidengto rusvo ir rūdžių spalvos smėlio sluoksniu paviršiuje. Radimvietė buvo apardyta šalia augusių medžių šaknų ir arimo vagų.

Šukių vidinė pusė lygi, tamsiai rudos spalvos, išorinė šiurkšti – kruopėta, šviesiai rudos spalvos. Molio masė liesinta vidutinio dydžio perdegusio ir susmulkinto granito priemaišomis. Šukės 13–18 mm storio (13 pav.).

Tyrimų metu aptikti sienelių ir dugnelio fragmentai, neaptikta indo pakraštelių fragmentų. Pagal gamybos technologiją ir išvaizdą tai to paties laikotarpio keramika, kaip aptikta Naudvario kapinyne (27098) ir Naudvario senovės gyvenvietės (33639) teritorijoje ir datuojama I tūkst. pr. Kr.

Kadangi keramikos šukių aplinkoje kultūrinis sluoksnis neužfiksuotas, galima teigti, kad tai yra pavienio buičiai skirta keraminio indo radimvietė.

Naudvario kapinynas bei senovės gyvenvietė kultūriniam kontekste

Archyviniai duomenys

Prieš aptariant Naudvario kapinyno bei senovės gyvenvietės vietą to meto Lietuvos žemėlapyje, būtina apžvelgti archyvinius duomenis. XX a. pr. archeologiniai kasinėjimai bei fiksuotos radimvietės suteikia nemažai duomenų ir leidžia ieškoti analogų ne tik neseniai atrastuose kapinyuose.

1901 m. A. Bezenbergeris tyrė Lumpėnų (Lumpönen) kapinyną (Šilutės r.). Kapinynas buvo sudarytas iš dviejų sluoksnių. Viršutiniame sluoksnyje, 30–65 cm gylyje, rasti 8 apardyti degintiniai kapai, kuriuose aptikta rusvų šukių, degintinių kaulų ir nerasta jokių įkapių. Apatiniame sluoksnyje, 0,65–1 m gylyje, rasta 11 griautinių kapų. Juose užfiksuota degintinių kauliukų fragmentų bei rasta šukių, identiškų rastosioms viršutiniame sluoksnyje. Tyrinėtojas daro išvadą, kad minėti radiniai čia pateko užpilant kapų duobes. A. Bezenbergerio nuomone, degintiniai kapai buvo apardyti įrengiant vėlesnius griautinius kapus, kurie datuojami senuoju geležies amžiumi (Bezenberger A., 1909, p. 130–147). Kadangi Lumpėnuose aptikti degintiniai kapai ankstyvesni už griautinius ir iš esamo aprašo galima spręsti, kad bent dalis jų galėjo būti kapai urnose, preliminariai juos galima datuoti I tūkst. pr. Kr.

Tarpukario Rytprūsių periodinėje spaudoje pasirodė dvi žinutės apie degintinių kapų urnose radimvietes dabartiniame Šilutės rajone: laikraščio „Memeler Dampfboot“ priede „Der Grenzgarten“ 1933 m. pasirodė žinutė apie kapus rastus prie Trakininkų: „...*Taip pat Trakininkų smėlio kalnas „Schilis“ į pietvakarius nuo Ernshtaler durpyno senais laikais buvo parinktas kaip mirusiųjų ramybės vieta. 1903 m. ten buvo atidengti žmonių kaulai su priedais, taip pat pelėnų pripildytos urnos...*“ (Schwarzen O., 1933š). Ši radimvietė yra visiškai netoli tirtos Strazdų-Ječiškių kapinyno.

Kiek į rytus nuo Vilkỹškių, Vartūliškėse prie Jūros upės, Karlsberg kalvoje, 1892 m. šios žemės savininkas Jagstadt, imdamas smėlį savo sodybos statybai, rado 6 urnas. Jos buvo išsirikiavusios 2 m ilgio linijoje viena paskui kitą. Urnos buvo labai prastos būklės ir iškart subyrėjo. Tarp urnų rasta pelėnų bei perdegusių kauliukų (R... 1934).

Kairiajame Nemuno krante, netoli Naujųjų Liubėnų (Neu-Lubönen), 1937 m. platinant kelią Trapėnų miške, į rytus nuo Trapėnų, Tilžės-Ragaiinės apskrityje aptiktas degintinis kapas urnoje. Tais pačiais metais dr. Kleinas ištyrė radimvietę. Tyrimų metu atidengė du degintinius kapus urnose, vieną degintinį kapą duobutėje bei dvi laužavietės. Virš jų buvo supustyta smėlio kopa. Kapai aptikti iki 1,25 m gylyje. Urnos rausvos, jų aukštis 15 ir 20,5 cm. Informaciją apie radinius 1939 m. paskelbė C. Engelis (Engel C., 1939, p. 24–25). 1940 m. gegužės 20–25 d. Walteris Gronau pratęsęs kapinyno teritorijos tyrimus aptikti dar trys degintiniai kapai. Du iš jų urnose, vienas įrengtas duobutėje. Taip pat atidengta ovalo formos 1x0,6 m dydžio laužavietė – medžio anglių sankaupa. W. Gronau iškėlė mintį, kad dvi dr. Kleino ir jo tyrimų metu aptikta anglių sankaupos galėjo būti senovės gyvenvietės liekanos, kadangi čia aptikta ir perdegusių akmenų (Neu

Lubönen... š). Trumpą ataskaitą apie W. Gronau Neu-Lubönen kapinyne atliktus tyrimus Berlyno miesto muziejuje aptiko L. Tamulynas.

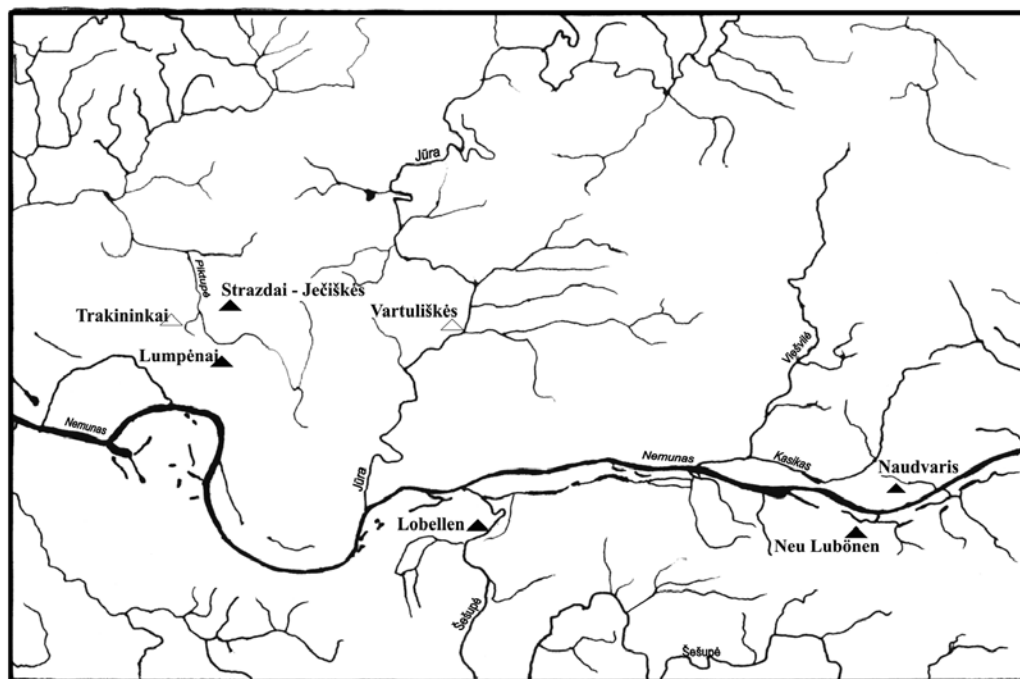
1939 m. apie 1,25 km į šiaurę nuo Lobellen, vakariniame Šešupės krante, C. Engelis ištyrė du degintinius kapus. Vienas iš jų urnoje. Atrodo, virš kapo su urna buvusi akmenų konstrukcija (grindinėlis), tačiau dirbant žemės ūkio darbus ji buvo sunaikinta. Urnos šukės rusvos ir rudai pilkos spalvos. Urnos paviršius lygintas (C. Engel, 1939, p. 23, 24, Tafel IV).

Kultūrinė priklausomybė

Naudvario kapinyne fiksuotam laidojimo būdai (degintiniai kapai urnose įkasti negiliose duobutėse) ir kapuose aptiktai keramikai, urnoms (forma, proporcijomis, dydžiais, gamybos technologija, paviršiaus išvaizda) artimiausi minėtuose Neu-Lubönen, Lobellen bei Strazdų, Ječiškių plokštiniuose kapinyuose tirti degintiniai kapai. Strazdų-Ječiškių kapinyne surastas degintinis kapas urnoje bei vieno suardyto degintinio kapo urnoje liekanos. Kapas Nr. 1 datuotas radioaktyviosios anglies metodu XII–IX a. pr. Kr. (Tamulynas L., 1999š, Tamulynas L., 2000š). Naudvario, Neu-Lubönen, Lobellen ir Strazdų-Ječiškių kapinynų keramika forma, proporcijomis, dydžiais, gamybos technologija, paviršiaus išvaizda panaši į Ėgliškių ir Šlikių pilkapiuose rastas urnas. Naudvaryje laidojama iškasant kapo duobę plokštiniame kapinyne, o vakarų baltų pilkapių kultūroje akivaizdžiai dominuoja laidosena pilkapiuose. Reikėtų atkreipti dėmesį į Ėgliškių pilkapyne, šiaurės rytinėje pilkapio Nr. 5 pusėje, už akmenų vainiko ribų surastą kapą Nr. 7 (Grigalavičienė E., 1974š). Šio kapo urna iš visų rastųjų Ėgliškių kapinyne savo forma ir gamybos technologija panašiausia į Naudvario kapinyno urnas ir tai, kad kapas įrengtas ne pilkapyje, sukelia minčių dėl minėtų kapų giminingumo, tačiau įrengiant kapą Nr. 7 Ėgliškių pilkapyne panaudotos skaldytų akmenų plokštės ir akmenų vainikėlis. Toks kapo įrengimas nežinomas Naudvario kapinyne, bet būdingas Vakarų Lietuvoje tirtiems kapams pilkapiuose (Grigalavičienė E., 1995, p. 89–91).

Likusioje Lietuvos teritorijoje aptariamo laikotarpio laidojimo paminklų žinoma nedaug. Visi iki šiol užfiksuoti laidojimo paminklai – tai palaidojimai plokštiniuose kapinyuose. Gerai ištirtame Kernavės kapinyne rasti degintiniai palaidojimai urnose, duobutėse (iš 23 aptiktų kapų tik keturiuose mirusieji buvo palaidoti urnose) bei akmenų krūsnys (Luchtanas A., 1992b, p. 35–39). Išskyrus akmenų krūsnys įrengtus palaidojimus, Naudvario kapinyne užfiksuoti kiti du kapo įrengimo būdai, tačiau skiriasi Kernavės ir Naudvario kapinyuose surastos urnos. Kernavėje kapuose surastos keramikos išorinis paviršius brūkšniuotas, skiriasi taip pat ir urnų forma. A. Luchtano, tyrinęjusio šį kapinyną, nuomone, jos panašios į vienalaikę buitinę brūkšniuotąją keramiką ir artimesnės Paveisininkų piliakalnyje rastosioms urnoms (Luchtanas A., 1992b, p. 38). Paveisininkuose tirti degintiniai kapai taip pat savo laidosena primena užfiksuotą Naudvario kapinyne. Bet ir čia kitoks nei pastaruosiuose kapinyuose keraminis inventorių ir yra krūsninių kapų.

L. Tamulynas, skelbdamas Strazdų-Ječiškių kapinyno medžiagą, iškelė mintį, kad Nemuno žemupyje I tūkst. pr. Kr. susiformavo savita plokštinių kapinynų grupė,

▲ - tirti kapinynai;
△ - minimi degintiniai kapai.

į kurią galima įtraukti ir Lumpėnuose tirtus degintinius kapus bei periodinėje spaudoje paminėtas radimvietes Trakininkuose ir Vartuliškėse (Tamulynas L., 2004, p. 28, 29). Plėtojant šią mintį į Nemuno žemupio plokštinių kapinynų grupę galima būtų įtraukti Naudvario, Strazdų–Ječiškių, Lumpėnų, Neu–Lubönen ir Lobellen kapinynus bei Trakininkuose ir Vartuliškėse minimus palaidojimus (14 pav.).

Čia mirusieji laidojami sudeginti (žinomas tik vienas griautinis kapas Naudvaryje), dažniausiai urnose, be įkapių, išskyrus griautinį kapą, kuriame aptikti bronziniai įvijiniai antsmilkiniai, ir kapo Nr. 3 urnos dugne surastą vario ir cinko lydinio grandelės fragmentą. Virš dalies kapų buvo kraunamas akmenų grindinėlis (Naudvaris – kapai Nr. 2, 4, 5 ir 8; Lobellen – kapas urnoje). Šios grupės tirtuose kapinyuose surastos urnos tarpusavyje panašios – plačiausia indo vieta viršutinėje urnos dalyje, ryškūs peteliai. Geografiniu aspektu šie kapinynai taip pat artimi – Naudvario, Lumpėnų, Neu-Lubönen, Lobellen kapinynams, kurie išsidėstę prie Nemuno. Vartuliškių kapinynas minimas prie Jūros upės, Strazdų–Ječiškių bei Trakininkų kapinynai abipus stambios pelkės, tolėliau nuo Nemuno. Atstumas tarp labiausiai nutolusių Naudvario ir Strazdų–Ječiškio kapinynų apie 30 km. Remiantis Strazdų–Ječiškio kapinyno kapo Nr. 1 ir Naudvario kapinyno kapų Nr. 1 ir 2 C 14 metodu gautais duomenimis, šią kapinynų grupę datuoti galima I tūkst. pr. Kr.

Raudonėnuose (Jurbarko r.) surasti 3 griautiniai kapai apdėti kelių aukštų akmenų vainikais. Kape Nr. 3 surastos dvi poros dvinarių bronzinių antsmilkinų (Jovaiša E., 1977, p. 51–55). E. Jovaiša, kad kapinynai įrengti skirtingu laikotarpiu – Raudonėnų kapai datuoti 10–40 m. e. m., o Naudvario V–IV a. pr. Kr.

14 pav. Nemuno
žemupio kapinynų
grupė

(ignoruojamas kapo 2 datavimas X–IX a. pr. Kr.), teigia, jog Naudvario kapinyne aptikto griautinio kapo Nr. 8 ir Raudonėnų kapinyno kapo Nr. 3 laidosenos ir daiktų kultūros bendrumas leidžia kelti prielaidą, kad Naudvario kapinynas drauge su Raudonėnais gali būti ankstyviausios aisčių migracijos iš šiaurės Sembos liudininkai, o labiausiai į vakarus nutolusį pradinį Centrinės Lietuvos plokštinių kapinynų žmonių migracijos tašką galima būtų iš Raudonėnų perkelti į Naudvarį (Jovaiša E., 2012, p. 189–190). Tačiau reikia pastebėti, kad Naudvario kapinyno keraminis inventorių artimas labiau į vakarus esantiems I tūkst. pr. Kr. laidojimo paminklams (Strazdų–Ječiškių kapinynas, Ėgliškių, Šlažių pilkapynai), be to, Vakarų Lietuvos pilkapių kultūroje taip pat žinomi pavieniai griautiniai palaidojimai su bronziniais antsmilkiniais (Kurmaičiuose ir Ėgliškiuose). Visa tai leidžia daryti prielaidą, jog Naudvario kapinynas labiau susietas su Vakarų Lietuvos teritorija nei kitomis. Tačiau tiksliai nustatyti kultūrų sąveikos kryptis duomenų kol kas nepakanka.

Apibendrinus straipsnyje paskelbtus duomenis galima teigti, jog Naudvario kapinynas ir senovės gyvenvietė priskiriami savitai plokštinių kapinynų grupei, išsidėsčiusiai Nemuno žemupyje, kuriai būdingi degintiniai palaidojimai plokštiniuose kapinynuose, dažniausiai urnose. Tai kapinynai, palikti nedidelių bendruomenių, kurios buvo smarkiai paveiktos to meto ideologijos, plitusios tarp urnų laukų kultūrų.

Naudvario kapinyne tirtų kapų katalogas

2001 m.

Kapas 1. Kapo duobė išryškėjo po miškožemiu, apie 0,4 m gylyje. Duobė apskrita, apie 0,5 m skersmens, užpildyta tamsiu smėliu su angliukais. 0,3 m gylyje nuo fiksuoto duobės viršaus pasiektas urnos pakraštėlis. Kapo duobė skerspjūvyje apversto kūgio formos, 0,5 m gylio. Į duobės dugną pripilta degėsingo grunto ir įstatyta urna su kremuotais mirusiojo palaikais. Duobė užpilta degėsingumu gruntu (5: I, II pav.).

Urna lipdyta, silpnai grublėtu paviršiumi. Molio masė liesinta grūsto granito priemaišom. Sienelė su dugnu sudaro apie 135° kampą, urna turi ryškius petelius ir beveik vertikalių, kiek į išorę atlenktą kaklelį. Urnos aukštis – 14,5 cm, dugno skersmuo – 9,5 cm, skersmuo ties peteliais (11,5 cm nuo apačios) – 24 cm, kaklelio aukštis – 1,5 cm, angos išorinis skersmuo – 22 cm, sienelių storis – 0,65 cm (5: II pav.).

Kremuotas individas 12–16 m. amžiaus.

Kapas 2. Kapo duobė išryškėjo po miškožemiu apie 0,4 m gylyje. Duobė apskrita, apie 0,4 m skersmens, užpildyta tamsiu smėliu su angliukais. Kapo duobė skerspjūvyje apversto nupjauto kūgio formos, 0,25 m gylio. Į duobės dugną pripilta degėsingo grunto, įstatyta urna su kremuotais mirusiojo palaikais. Duobė užpilta degėsingumu gruntu (5: I, III pav.).

Šalia kapo aptiktas netaisyklingos formos, primenančios ovalą, *akmenų grindinio* fragmentas. Jo ilgis – 1,2 m, plotis – apie 0,6 m (5: I pav.).

Urna lipdyta, šiurkščiu paviršiumi. Molio masė liesinta grūsto granito priemaišom. Sienelė su dugnu sudaro apie 120° kampą, urna turi ryškius petelius ir beveik vertikalų, kiek į išorę atlenktą kaklelį. Urnos aukštis – 17,5 cm, dugno skersmuo – 15 cm, skersmuo ties peteliais (14,5 cm nuo apačios) – 21 cm, kaklelio aukštis – 0,5 cm, angos išorinis skersmuo – 17 cm, sienelių storis – 0,5 cm (5: III pav.).

Moteris, amžius 25–40 m.

2002 m.

Kape 3 kremuoti mirusiojo palaikai supilti į keraminę urną lygiu paviršiumi. Kapo duobės įrengimo konstrukcija neaiški, nes urna rasta išjudinta iš pradinės palaidojimo vietos, greičiausiai laukiniams žvėrimis kasant olas (6: I pav.).

Urna. Molio masė liesinta grūsto granito priemaišom. Urnos aukštis 17,5 cm, dugno skersmuo – 9,5 cm, skersmuo ties peteliais (13,5 cm nuo apačios) – 27 cm, kaklelio aukštis – 1,5 cm, išorinis angos skersmuo – 22,2 cm, sienelių storis – 0,5 cm. Sienelė su dugnu sudaro apie 135° kampą, urna turi ryškius petelius ir beveik vertikalų, kiek į vidų įlenktą kaklelį. Urnos kaklelio pakraštys pagal angos perimetrą puoštas 2 mm skersmens duobutėmis. Tokiomis pačiomis duobutėmis puošta ir petelių viršutinė dalis. Atstumas tarp šių duobučių eilių – 2,2 cm. Tarpas tarp jų puoštas įstrižom duobučių juostom. Vieną tokią juostą sudaro 3 įstrižai einančios duobučių eilės. Juostų kryptys keičiasi sudarydamos /\/\/\/ formos ornamentą. Petelių apačia puošta dviem horizontaliom eilėm vertikalų, 0,8 cm aukščio įkurtų (6: II pav.).

Amžius 10–15 m. (paauglys). Lytis nežinoma.

Kape 4 kremuoti mirusiojo palaikai supilti į keraminę urną. Urnos viršus atsidengė 0,35 m, o urnos apatinė dalis 0,55 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Kapo duobės diametras galbūt buvo šiek tiek didesnis nei urnos diametras (kapo duobės formos pjūvyje nesimato). Į duobę įstatyta urna ir užpilta žemėmis. Virš kapo 0,2 m gylyje buvo ovalo formos akmenų grindinėlis, akmenų skersmuo nuo 0,05 iki 0,25 m. Grindinėlis 1,05 m pločio ir 1,15 m ilgio (6: I, III pav.).

Urna lipdyta, molio masė rausvos spalvos, liesinta grūsto granito priemaišomis, blogai išdegta: molio masė ištirpusi ir įsisunkusi į aplinkinį smėlį. Urna keraminė. Lipdyta. Molio masė rausvos spalvos, liesinta grūsto granito priemaišomis. Prastai išdegta – urnos išorinė sienelės pusė prastai išlikusi, ištirpusi aplinkiniame grunte, aplink urnos sienelės susiformavo apie 2 cm pločio rusvo molingo smėlio sluoksnelis, vidinis urnos sienelių paviršius išlikęs gerai. Urnos matmenys nustatyti matuojant vidinę urnos dalį. Vidinis urnos paviršius lygus. Urna turi ryškius petelius, angos pakraštėlis kiek palenktas į viršų. Išorinis angos skersmuo 24,5 cm, urnos aukštis 18,5 cm, dugnelio skersmuo 15,2 cm, sienelių storis 7–9 mm, 14,8 cm aukštyje – petelių srityje urnos skersmuo 26,5 cm (6: III pav.).

Vyras, vyresnis nei 40 m. I fragmentas gali būti ne žmogaus kaulas (L. Daugnoros nuomone, – tai gyvulio ar žvėries sąnarinė atauga).

Kape 5 kremuoti mirusiojo palaikai užkasti 0,75 m duobėje, virš kapo buvo sukrautas akmenų grindinėlis. Akmenys nuo 0,07 iki 0,25 m skersmens. Grindinėlio ilgis – 1,55 m, plotis 1,5 m. Grindinėlį kirto 0,2–0,3 m pločio vėlesnis griovys. Iš-

preparavus griovį, 0,57 m gylyje išryškėjo pailga pilka dėmė, 0,6 m gylyje atsidengė 0,25 m pločio, 0,4 m ilgio ir 0,08 m aukščio degintinių kaulų krūvelė (6: I pav.).

Greičiausiai 30–50 m. moteris. Kaulai iš laužavietės surinkti ne visi.

Kape 6 kremuoti mirusiojo palaikai užkasti apversto kūgio formos, 0,6 m gylio ir 0,24 m skersmens viršuje duobėje. Iškasus duobę į jos dugną buvo sudėti kruopščiai iš laužo surinkti kremuoti mirusiojo palaikai. Duobė užpildyta tamsiu smėliu su angliukais bei pavieniais degintais kauliukais (7: I, II pav.).

Palaikai priklausė vyresnio amžiaus (daugiau kaip 40 m.) moteriai, ji galėjo skųstis kaklo skausmais ir sustingimu dėl osteochondrozės, sąnarių sustingimu dėl osteoartrozės; buvo persirgusi meningitu. Duobėje kaulai buvo supilti ne anatominė tvarka.

Kapas 7 labai neryškių kontūrų, pilka dėmė su pavieniais degintiniais kauliukais atsidengė 0,4 m gylyje, dalis dėmės apardyta ruošiant žeminę sodinukams. Iš likusio dėmės fragmento galima spėti ją buvus išžesto ovalo formos. Kapas apardytas ir šalia augusio medžio šaknų. Kapo duobės gylis 0,70 m (7: I, III pav.). Kadangi kapas apardytas jo įrengimo rekonstruoti negalima. Kapo duobėje aptikta degintų kauliukų ir keraminio indo šukių. Kadangi šukės ir kauliukai buvo pasklidę visoje kapo duobėje, nesudarė koncentracijų, galima spėti, kad tai buvo degintinis kapas pailgoje duobutėje, o keramikos fragmentus galima traktuoti kaip įkapes. Čia rasta daugiau kaip 80 lipdytos keramikos šukių.

Šukės. Daugiau kaip 80 vienetų. Lipdytos, jų paviršius grublėtas, molio masė pilkai rusvos spalvos, liesinta stambiomis grūsto granito priemaišomis. Šukių storis nuo 5 iki 9 mm.

Palaikai vaiko ar paauglio iki 17 m.

2003 m.

Griautinis kapas 8. Iškart po velėna užfiksuotas lauko akmenų grindinėlis. Akmenys krauti viena aukštu, išorinėje grindinio dalyje šiaurinėje ir šiaurės vakarinėje pusėje krauti stambesni akmenys (iki 42 cm), vidinėje smulkesni. Grindinys išžesto, netaisyklingo ovalo formos, rytų–vakarų kryptimi jo ilgis apie 2 m, šiaurės–pietų apie 1,56 m. Nuardžius akmenų grindinėlį, atsidengė pilko smėlio dėmė. 40 cm gylyje rasti du bronziniai įvijiniai antsmilkiniai – 3,5 cm ir 4–4,5 cm skersmens, dviejų įvijų. Pagaminti iš 1,9–2 mm apvalaus skerspjūvio vielos. Šalia antsmilkinių surasta organinės medžiagos (turbūt nedeginti žmogaus kaulai). Remiantis minėtais radiniais galima spėti čia buvus griautinį kapą, kapas orientuotas vakarų–rytų kryptimi. Atsižvelgiant į įkapių vietą galima spėti, kad kapas buvo orientuotas galva į vakarus. Kapo duobė 87 cm gylio, matuojant nuo pirminio perkastos paviršiaus, kapo duobės dugnas plokščias, suapvalintais kampais (8 pav.).

2003 m. metais pradėta tirti **duobė**, iškasta gerokai vėliau, nei nustota laidoti šiame kapinyne. Iširtos duobės dalies matmenys apie 2 m pločio, iki 3 m ilgio ir apie 1,5 m gylio, jos užpilde, nuo pat viršaus iki dugno, gausiai surasta degintinių kaulų, surinkti 5–7 lipdytų keraminių indų – urnų fragmentai (4 pav.). Rasta žmogaus skaldyto titnago.

8 asmenys, iš jų 3 moterys ir 2 vyrai (likusių 3 lytis nenustatyta). Vienas iš vyrų daugiau negu 25 metų (suaugęs).

2004 m.

Kapas 9. Tuoj po velėna virš kapo buvo 50 cm ilgio ir 41 cm pločio akmuo. Šalia jo užfiksuoti dar keli vidutinio dydžio (iki 20 cm skersmens) lauko akmenys. Aplink šiuos akmenis surinktas nedidelis kiekis degintinių kauliukų ir smulkių lipdytos keramikos fragmentų. 55 cm gylyje atsidengė dvi tarpusavyje besijungiančios dėmės. Vakarinėje dalyje apskritimo formos dėmė, jos skersmuo apie 35 cm. Kita dėmė glaudėsi prie rytinės dėmės dalies, jos forma – stačiakampis suapvalintais kampais, orientuota rytų–vakarų kryptimi, matmenys: 90 cm x 50 cm. Abi dėmės buvo užpildytos tamsiu smėliu su degėsiais. Viršutinėje apskritos dėmės dalyje surasti pavieniai vidutiniai deginti kauliukai ir angliukai. Stačiakampio formos dėmės viršuje smulkūs ir kiek stambesni degintiniai kaulai bei lipdytos keramikos fragmentai, vienas iš jų – stambesnis indo pakraštėlis. Apskritimo formos dėmėje 66 cm gylyje atsidengė urnos viršus. Dėmės kontūras neišryškėjo, šalia urnos sienelių ir po dugneliu nesurasta jokių radinių. Stačiakampės duobės apatinėje dalyje degintinių kaulų surasta labai nedaug (9 pav.).

Urna. Lipdyta, gerai išdegta, molio masė su gausiomis smulkaus ir vidutinio dydžio grūsto granito priemaišomis. Urnos išorinis paviršius rusvas, nuo priemaišų šiurkštus. Indas viršutinėje dalyje turi ryškius petelius, kakliukas palenktas į vidų, prie pat angos nežymiai atlenktas į viršų. Žemiau petelių, dugno link, urna tolygiai siaurėja. Urnos aukštis 15,5 cm, angos išorinis diametras 19,5–20,5 cm., plačiausioje vietoje (petelių srityje) 24,5 cm. Kakliuko aukštis 4 mm. Dugno išorinis skersmuo 11,6–12,0 cm. Sienelių storis prie angos 8 mm, žemiau – 10 mm, dugnelio storis 10 mm (9 pav.).

Kaulai visiškai sudegę (kūnas kremuotas didelėje laužavietėje, kurioje užtikrinta aukšta ilgalaikė temperatūra; tik kai kurios labiau atsikišusios kūno dalys – pvz., pėdos – kremavosi kiek mažiau). Vienas asmuo – daugiau kaip 40 m. vyras. Identifikuotų fragmentų anatomicinė padėtis sluoksniuose (kaukolės kaulai susitelkę viršutiniuose, kojų – apatiniuose) leidžia manyti, kad palaikai iš laužavietės į urną rinkti pradedant nuo kojūgalio.

Duobė prie kapo. Identifikuota rankos pirštakaulis, slankstelio keterinė atauga, blauzdikaulio diafizės fragmentas. Kaulai suaugusio asmens.

2004 m. baigta tirti iš dalies. 2003 m. atidengta *duobė*. Duobė buvo užpildyta tamsiomis žemėmis, čia surasta keraminių lipdytų indų – urnų fragmentų, didelis kiekis degintų kaulų bei skaldyto titnago fragmentų.

Vienas individas – moteris, apie 25–40 m.

2005 m.

Kapas 10. Iškart po miškožemiu 20 cm gylyje atsidengė apskritos formos apie 42 cm skersmens dėmė. Dėmės paviršiuje fiksuoti pavieniai degintiniai kauliukai. Dėmė pjūvyje nupjauto ovalo formos. Duobės dugnas fiksuotas 64 cm gylyje. Duobė užpildyta tamsiai pilku – juosvu smėliu su pavieniais degėsiais ir gana dideliu kiekiu smulkių degintų kauliukų, kurie nesudarė aiškesnės koncentracijos (10: I, II pav.).

Kapas 11. Po rausvu smėliu 0,4 m gylyje atsidengė urnos viršus. Šalia kapo augusio medžio šaknys apardė urną ir sunaikino kapo duobės kontūrą (10: I, III pav.).

Urna. Nedidelė – mažiausia iš visų rastų Naudvario kapinyne. Kadangi urna dar nerestauruota, kol kas negalima pateikti tikslų jos matmenų. Galima pasakyti tik tiek, kad savo forma ir proporcijomis nesiskiria nuo kitų šiame kapinyne aptiktų urnų. Urnos aukštis 7–8 cm, skersmuo 16–17 cm (10: III pav.).

Sprendžiant pagal urnos dydį, tai greičiausiai vaiko kapas.

Kapas 12. 0,5 m gylyje išemyje išryškėjo apvali 34 cm skersmens dėmė, užpildyta tamsiai pilku smėliu su degėsiais ir pavieniais degintiniais kauliukais. 0,65 m gylyje atidengta 7–8 cm storio degintinių kauliukų koncentracija. Duobės dugnas 72–73 cm gylyje. Kapo duobės kraštai pjūvyje beveik statmeni, kiek siaurėjantys į dugną, ties degintinių kauliukų koncentracija staigiai siaurėja. Kapo duobės dugnas dubens formos (11 pav.).

Išvados

1. Naudvario kapinyno radiniai aptikti 2000 m., tačiau šį objektą vietos gyventojų ir archeologų bendradarbiavimo dėka pavyko lokalizuoti tik 2002–2005 m.

2. 2002–2005 m. Naudvario kapinyne aptikta ir ištirta 12 kapų: 1 griautinis, 11 degintinių (6 urnose). Remiantis radioaktyviosios anglies metodu atliktais tyrimų duomenimis Naudvario kapinyno radiniai datuoti X–IV a. pr. Kr.

3. Apie 200 m. į šiaurės vakarus nuo tyrinėto kapinyno aptikta nedidelė, vos kelių arų ploto, Naudvario senovės gyvenvietė. Archeologinių tyrinėjimų metu užfiksuota daugiau kaip 700 vnt. lipdytos keramikos fragmentų. Aptikta keramika vienalaikė su aptikta kapinyno teritorijoje ir datuojama I tūkst. pr. Kr.

4. Dar viena pavienio lipdytos keramikos buičiai skirto indo fragmentų radimvietė aptikta apie 300 m į šiaurės rytus nuo Naudvario kapinyno. Šukės datuojamos I tūkst. pr. Kr.

5. Naudvario kapinynas ir senovės gyvenvietė aptiktos šalia Nemuno užliejamų derlingų pievų, gyvenvietės teritorijoje aptikta kiaurasienė keramika, tai leidžia daryti prielaidą, kad šiose apylinkėse gyveno ganomąja žemdirbyste užsiėmusi nedidelė neturėjusi nuolatinės gyvenamosios vietos bendruomenė, savo mirusius laidojusi Naudvario kapinyne.

6. Naudvario kapinynas ir senovės gyvenvietė priskiriami savitai plokštinių kapinynų grupei, išsidėsčiusiai Nemuno žemupyje, kuriai būdingi degintiniai palaidojimai urnose. Tai kapinynai, palikti nedidelių bendruomenių, kurios buvo smarkiai paveiktos to meto ideologijos, plitusios tarp urnų laukų kultūrų.

Sutrumpinimai

ATL – Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje ... metais. Vilnius.

b. – bylos numeris.

LA – Lietuvos archeologija. Vilnius.

t. – tomas.

sg. IIRS – saugoma Istorijos instituto rankraščių skyriuje.

Literatūros sąrašas

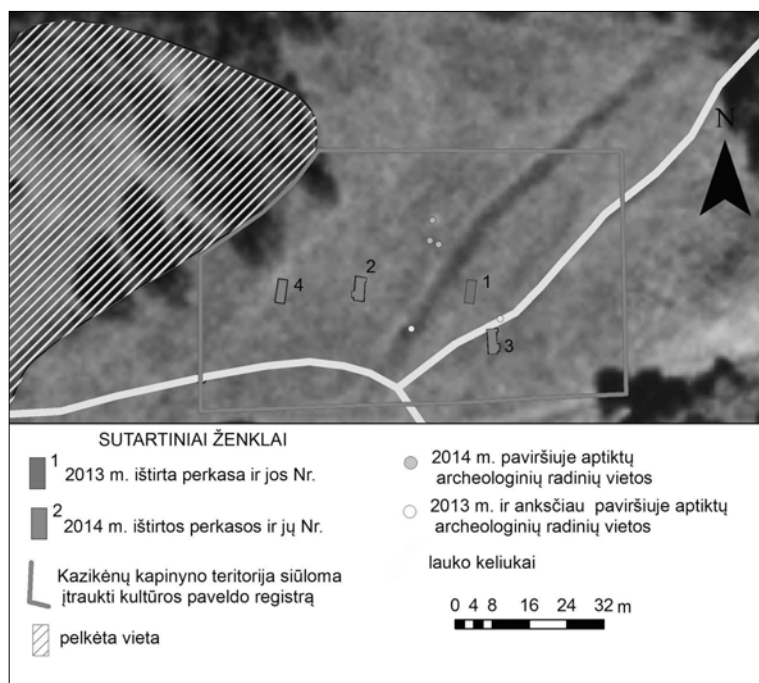
1. Bezenberger A. Fundberichte, *Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia*, Königsberg, 1909, p. 1–148.
2. Engel C. Die Urnenfunde von Lobellen und Neu-Lubonen, Kr. Tilsit-Ragnit, *Zeitschrift der Altertumsgesellschaft Insterburg*, Insterburg, 1939, Heft 22, s. 21–28.
3. Gimbutas M. *Bronze Age cultures in Central and Eastern Europe*, London, 1965.
4. Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniais laikais: etnogenėzė, materialinė kultūra ir mitologija*, Vilnius, 1985.
5. Grigalavičienė E. Ėgliškių pilkapiai, LA, Vilnius, 1979, t. 1, p. 5–43.
6. Grigalavičienė E. *Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1995.
7. Heym W. Ein Skelettgrab der frühen Eizenzeit in Daulen–Lausensengen, Kreis Rosenberg, *Gothiskanza*, 1940, Heft 2, p. 9–15.
8. Jovaiša E. Raudonėnų kapinynas, *ATL 1974–1975*, Vilnius, 1977, p. 51–55.
9. Jovaiša E. *Aisciai. Kilmė*, Vilnius, 2012.
10. Kulikauskas P. Kurmaičių kapinynas, *Lietuvos archeologiniai paminklai*, Lietuvos Pajūrio I–VII a. kapinynai, Vilnius, 1968, p. 12–55.
11. Kulikauskas P. Paveisininkų, Lazdijų r., piliakalnis ir jo tyrinėjimai, *Istorija*, Vilnius, 1970, t. 11, p. 227–245.
12. Kulikauskas P. *Užnemunės piliakalniai*, Vilnius, 1982.
13. Luchtanas A. Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. erą, LA, Vilnius, 1992, t. 8, p. 56–85.
14. Luchtanas A. Ankstyvojo geležies amžiaus Kernavės kapinynas, LA, Vilnius, 1992, t. 9, p. 35–39.
15. Malinowski T. Obrządek pogrzebowy ludności kultury łużyckiej Polsce, *Przegląd Archeologiczny*, Poznań, 1962, t. 14, p. 5–135.
16. Merkevičius A. Žalvario–ankstyvojo geležies amžiaus laidojimo paminklai ir pagrindiniai laidosenos bruožai Lietuvoje (išskyrus pajūrio ruožą), *Aktualūs kultūros paminklų tyrinėjimų uždaviniai*, Vilnius, 1988, p. 25–41.
17. Merkevičius A. Etnokultūrinė situacija laidosenos duomenimis Vidurio Lietuvoje žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje, *Vidurio Lietuvos archeologija*, Vilnius, 1994, p. 4–9.
18. Mogielnicka-Urban M. Rola krzemienia w obrzędowości ludności kultury łużyckiej na przykładzie cmentarzyska w Maciejowicach, woj. siedleckie, *Z badan nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza*, Warszawa, 1997, p. 277–287.
19. Okulicz L. *Kultura kurhanów zachodniobaltyckich we wczesnej epoce zeleza*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970.
20. Piličiauskas G. Lietuvos neolito ir ankstyvojo metalų laikotarpio chronologija naujųjų radiometrinių datų šviesoje, LA, Vilnius, 2012, t. 38, p. 11–52.
21. Rek A. Uwagi morfologii ceramiki kultury sudowskiej na przykładzie materiałów z obiektów 39, 48 oraz wybranego materiału ze skupiska 70 ze stanowiska I A w Osinkach, woj. Suwalskie, *Ceramika zachodniobaltyjska ot wczesnej epoki żelaza do początku ery nowożytniej*, Białystok, 1998, p. 195–212.
22. Šimėnas V. Vakarų ir rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis, *Vakarų baltai: etnogenėzė ir etninė istorija*, Vilnius, 1997, p. 39–67.
23. Tamulynas L. Strazdų, Ječiškių kapinynas: nauji duomenys apie laidoseną Nemuno žemupyje I tūkst. pr. Kr. ir romėniškajame laikotarpyje, *Archaeologia Lituana*, Vilnius, 2004, t. 5, p. 16–32.
24. Лозе И. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины, Рига, 1979.
25. Граудонис Ж. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа, Рига, 1967.

Šaltiniai

1. Grigalavičienė E. Ėgliškių pilkapių tyrinėjimai 1974 m. (Ėgliškiai II, Žalgirio apyl., Kretingos r., kol. „Tarybų šalis“), sg. IIRS, b. 590.
2. Grikpėdis M. Spėjamos Naudvario gyvenvietės II, Jurbarko r. sav., Kazikėnų k., žvalgomųjų archeologinių tyrimų 2013 m. ataskaita. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Kontrolės skyrius. Vilnius, 2014.
3. Luchtanas A. Kapinyno ir gyvenviečių Kernavėje, Pajautos slėnyje (Mitkiškių vnk., Širvintų r.) 1991 m. archeologinių tyrinėjimų ataskaita, sg. IIRS, b. 1862.
4. Luchtanas A. Kapinyno ir gyvenviečių Pajautos slėnyje Kernavėje (Širvintų r.) 1993 m. tyrinėjimų ataskaita, sg. IIRS, b. 2226.
5. Neulubönen... – Neulubönen (Ofö.), Reproduktion der Akte „Prussia“ – Archiv, Signatur PM-A 1277/1. Staatliche Museen zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz.
6. R., 1934. Heimatkundliches aus dem Juratal, *Der Grenzgarten*, 1937, nr. 7 (Memeler Dampfboot“ 1934 09 12 priedas).
7. Schwarzien O. Vorgeschichtliche Totenäcker im Juragebiet, *Der Grenzgarten*, 1933, nr. 1 („Memeler Dampfboot“ 1933 01 27 priedas).
8. Šiaulinskas R. Naudvario kapinyno (Naudvario k., Viešvilės sen., Jurbarko r., Tauragės apskr.) archeologinių tyrinėjimų 2002 m. ataskaita. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Kontrolės skyrius. Vilnius, 2003.
9. Šiaulinskas R. Naudvario kapinyno (Naudvario k., Viešvilės sen., Jurbarko r., Tauragės apskr.) archeologinių tyrinėjimų 2003 m. ataskaita, sg. IIRS, b. 4271, Vilnius, 2004.
10. Šiaulinskas R. Naudvario kapinyno (Jurbarko r.) archeologinių tyrinėjimų 2004 m. ataskaita, sg. IIRS, b. 4414, Vilnius, 2005.
11. Šiaulinskas R. Naudvario kapinyno (A 1745) (Naudvario k., Viešvilės sen., Jurbarko r., Tauragės apskr.) archeologinių tyrinėjimų 2005 m. ataskaita, sg. IIRS, b. 44631, Vilnius, 2006.
12. Šiaulinskas R. Naudvario senovės gyvenvietės Jurbarko r. 2009 metų archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų ataskaita. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Kontrolės skyrius. Vilnius, 2011.
13. Tamulynas L. Naudvario kapinyno spėjamos vietos (Kazikėnų miškas, Jurbarko r.) archeologinių žvalgomųjų tyrinėjimų 2001 m. ataskaita. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Kontrolės skyrius. Vilnius, 2002.

Kazikėnų geležies amžiaus kapinynas

Vytautas Juškaitis

1 pav. Situacijos planas. Braižė V. Juškaitis

Archeologinio tyrimo tikslas: atlikti spėjamo Kazikėnų kapinyno vietoje archeologinius kasinėjimus, antropologinių tyrimų metu nustatyti mirusiųjų lytį ir amžių, nustatyti radinių amžių.

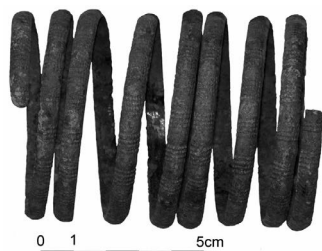
Raktiniai žodžiai: Nemuno žemupio kapinynai, mezolitas, geležies amžius, Romos imperijos monetos, įvijinė apyrankė, įmovinis kirvis.

2013 m. lapkričio 28–30 d. Jurbarko rajone spėjamo Kazikėnų kapinyno vietoje atlikti žvalgomieji archeologiniai tyrinėjimai.

Apie tai, kad šioje vietoje gali būti kapinynas, sužinota iš Jurbarko miesto gyventojų Stasio Vanago, kuris maždaug prieš 3 metus dirbdamas Kazikėnų miške, pasieniečių bokšto statybos metu kasdamas žvyrą aptiko įvijinę apyrankę.

Kapinynas aptiktas atsitiktinai. S. Vanagas išsoko į ekskavatoriaus iškastą duobę pažiūrėti, ar žvyras tinkamas statybai, ir bežiūrindamas pastebėjo apyrankę ir 3 žmogaus kaulus. Atidžiau apžiūrėjęs radinį, pamatė, kad čia ne šiaip spyruoklė, ji ornamentuota. Tuomet suprato, kad tai apyrankė.

Ši apyrankė 8 apvijų, pagaminta iš vario lydinio, ornamentuota įstrižais ir horizontaliais brūkšneliais. Apyrankės radimo vieta yra 1 200 m į pietvakarius nuo Kazi-

2 pav. Pasieniečių bokštelių statybos metu aptikta ornamentuota apyrankė. V. Juškaičio nuotr.

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos.

kėnų kaimo. Nuo apyrankės radimo vietos apie 1 km į šiaurės vakarus yra Naudvario kapinynas ir senovės gyvenvietė.

Kurį laiką S. Vanagas apie savo radinį niekam nepranešė, todėl ilgai apyranke laikė namuose. Tačiau po kiek laiko apie ją prasitarė Kultūros paveldo departamento Tauragės teri-

torinio padalinio vyresniajai valstybinei inspektorei Margaritai Karūnienei. Ši apie radinį pranešė šio straipsnelio autoriui. Jau 2013 m. lapkričio pabaigoje toje vietoje buvo pradėti archeologiniai žvalgomieji tyrimai. S. Vanagas parodė tikslią apyrankės radimo vietą. Nuo jos apie 8–10 m į šiaurės vakarus iširta žvalgomoji 5 x 2 m dydžio perkasa. Iš viso tyrinėtas 10 m² plotas.

Perkasa Nr. 1 orientuota šiaurės–pietų kryptimi. Perkasos viršus – velėna. Velėnos sluoksnis 0,05–0,1 m storio. Velėnos sluoksnyje aptikta labai nudilusi ir deformuota XVII–XVIII a. vario lydinio moneta. Po velėna aptiktas 0,25–0,8 m storio pilkos žemės sluoksnis. Jis storesnis šiaurinėje dalyje ir plonesnis pietinėje dalyje. Pietinėje ir centrinėje dalyje jo storis 0,25–0,4 m, šiaurinėje perkastos dalyje sluoksnio storis 0,4–0,8 m. Šiame sluoksnyje aptiktas įmovinis geležinis kirvis, varinė Romos imperijos moneta, neaiškios paskirties geležinė skardelė su skylute.

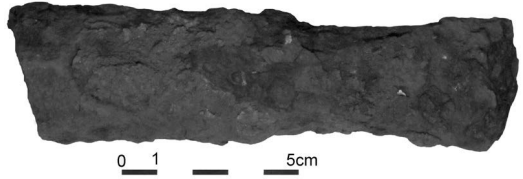
Perkasos šiaurrytiniame kampe aptiktas mezolitinis titnaginys (lancetinis) strėlės antgalis ir mezolito laikų skaldytinio fragmentas. Po pilkos žemės sluoksniu, 0,3–0,85 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus, aptiktas įžemis žvyras. Perkasos dugnas nustatytas 0,4–0,9 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Baigus tyrimus, perkasa užkasta¹.

Nuo perkastos apie 5 m į pietryčius, ant lauko keliuko žemės paviršiuje aptikta Romos imperijos moneta. Tai yra Faustinos II (161–175 m. po Kr.) sestercijus.

Nors kapų ir neaptikta, atsitiktiniai radiniai leidžia teigti, kad šioje vietoje senajame geležies amžiuje laidoti žmonės. Taip pat yra tikimybė aptikti mezolito laikų gyvenvietę.

2014 m. archeologinius tyrimus nuspręsta pratęsti, kad būtų nustatyta tiksli kapinyno vieta ir jo ribos. Jų metu iširtos 3 perkastos 5x2 m dydžio. Iš viso tyrinėtas 33,1 m² dydžio plotas. Perkasų numeracija tęstinė, todėl 2014 m. iširtos perkastos pradedamos nuo Nr. 2.

Iš pradžių perkasa Nr. 2 atmatuota 5x2 m dydžio, bet padarius išpjovas jos plotas padidėjo iki 11 m². Po velėna aptiktas 0,1–0,55 m storio šviesiai pilkos žemės sluoksnis. Jis storesnis Š dalyje ir plonesnis P dalyje. Šviesiai pilkos žemės sluoksnyje aptiktas geležinis ovalo formos skiltuvas, viena skeltė ir 4 nuoskalos. Šviesiai pilkos žemės sluoksnyje, 0,1–0,2 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus, aptiktas kapas Nr. 1. Nesimatė jokio kapo duobės kontūro. Kape žmogaus kaulų neišliko. Aptiktos tik metalinės įkapės. Pagal jas galima nustatyti, kad kape palaidota moteris, galva į vakarus. Mirusioji palaidota su 2 antkaklėmis.

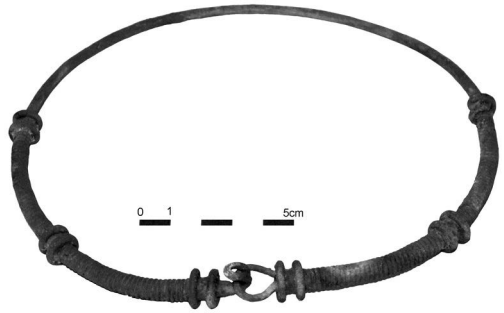

3 pav. Perkasoje Nr. 1 aptiktas įmovinis kirvis. V. Juškaičio nuotr.

¹ Juškaitis V. Kazikėnų spėjamo kapinyno, Kazikėnų k., Jurbarko raj. sav., žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų 2013 m. ataskaita, p. 4–6.

Abi antkaklės su kilpele ir kabliuku, viela apvyniotais galais. Ant vienos antkaklės 8 žiedai, ant kitos – 12. Jie sugrupuoti po du. Krūtinės srityje aptikta lankinė žieduotoji segė. Ant segės liemenėlio ir kojėlės – 8 žiedai, sugrupuoti po du. Krūtinės srityje aptiktas krūtinės papuošalas, sudarytas iš dviejų kryžinių smeigtukų, prie kurių grandelėmis prikabinta po pusmėnulio formos kabutį. Kabučių galuose yra po grandelę ir į tas grandeles įverta po grandinėle. Kryžiniai smeigtukai sujungti dviem grandinėlėmis. Kryžinių smeigtukų adatos buvo geležinės ir jos neišliko. Išliko tik nedidelis adatos fragmentas, užsikonservavęs prie grandinėlės. Taip pat smeigtuko adatos fragmentas gali būti ir geležinis strypelis vienu smailiu galu. Jei čia yra smeigtuko adatos smaigalys, tuomet smeigtuko adata buvo 22 cm ilgio. Taip pat krūtinės srityje aptiktos 7 juostinės apyrankės. Nors kaulai neišliko, bet pagal apyrankių padėtį galima spręsti, kad mirusiosios rankos buvo sudėtos ant krūtinės. Ant kairės rankos aptiktos 3 apyrankės, o ant dešinės – 4. Apyrankės juostinės, pusapvalio skersinio pjūvio, ornamentuotos vertikalių linijų eile. Kape Nr. 1 aptikti 7 žiedai, 5 iš jų įvijiniai, o du – juostiniai. Žiedai rasti kaklo ir galvos srityje. Ant mirusiosios pirštų galėjo būti tik žiedai, aptikti kaklo srityje, o žiedai, rasti galvos srityje, greičiausiai buvo ne ant mirusiosios pirštų, nes jie yra 0,25–0,35 m atstumu nuo apyrankių. Juosmens srityje aptikta grandelė su įvijėle. Kairėje galvos pusėje aptikta geležinė yla. Kape Nr. 1 aptikta 15 įvijėlių. Įvijėlės aptiktos nuo buvusių palaikų į V, ŠV, Š. Jos išsidėsčiusios kapo pakraščiu. Kapo PV dalyje aptiktas 0,18x0,14x0,14 m dydžio akmuo. Kaulai neišliko, todėl griaučių ilgis neaiškus. Kapo dugnas 0,2–0,3 m gylėje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Kapas datuotinas IV–V a.

Įsigilinus iki 0,15–0,55 m į gylį nuo dabartinio žemės paviršiaus, aptiktas pilkos žemės sluoksnis. Šis sluoksnis trijose vietose buvo perkastas kasant duobes kapams. Kapų duobės buvo užpildytos šviesiai pilka žeme. Kapas Nr. 2 aptiktas tiesiai po kapu Nr. 1. Kapo duobės kontūras 1,95x1,15 m dydžio. Kapo duobės užpilde aptikta titnaginių dirbinių: rėžtukas, 12 nuoskalų, 3 skeveldros, skeltė ir mikrolito fragmentas. 0,6–0,7 m gylėje nuo dabartinio žemės paviršiaus aptiktas kapas. Išliko tik dalis kaukolės. Kaulai buvo perduoti antropologiniams tyrimams. Jų metu nustatyta, kad šiame kape buvo palaidotas daugiau negu 30 m. amžiaus individas, galbūt moteris. Mirusioji palaidota galva į V. Iš įkapių aptiktas įvijinis vario lydinio žiedas. Sprendžiant pagal žiedo padėtį (35 cm į R nuo kaukolės), bent viena mirusiosios ranka turėjo būti padėta ant pilvo. Kadangi dauguma kaulų neišliko, griaučių ilgis neaiškus. Kapo V dalyje rasta iš molio pagaminta konstrukcija (0,58x0,25 m dydžio) galbūt karstui padėti, nors jokių karsto buvimo žymių nepastebėta.

4 pav. Perkasoje Nr. 2 kape Nr. 1 aptikta antkaklė. V. Juškaičio nuotr.

Kapas Nr. 3 aptiktas P perkasos dalyje. Jo duobės kontūras ovalo formos, 2,4x1,3 m dydžio. Kapo duobės užpilde aptikta titnaginių dirbinių: skaldytinio fragmentas, nuoskalų, skeveldrų, skelčių ir mikrolitų. Kapo duobė preparuojant į gylį siaurėjo. 0,95–1,05 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus aptiktas griautinis palaidojimas. Mirusysis palaidotas galva į V. Išliko kaukolė, dalis slankstelių, šonkaulių, abu šlaunikauliai ir blauzdikauliai. Antropologinių tyrimų metu nustatyta, kad palaidotas 20–30 m. amžiaus vyras. Mirusysis palaidotas su ietigaliu, peiliu, įmoviniu kirviu, diržo sagtimi ir amuletu. Ietigalis rastas skeletui iš kairės pusės, prie galvos. Įmovinis kirvis, peilis ir sagtis aptikti prie dešiniojo peties. Amuletas rastas krūtinės srityje. Amuletas susideda ir dviejų gintarinių karoliukų, varinio karolio ir geležinės grandies. Vienas iš gintarinių karolių sutrupėjęs. Kapo apačia 1,1–1,2 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus.

Kapas Nr. 4 aptiktas Š perkasos dalyje. Jo kontūras 2,1x0,85 m dydžio, orientuotas R–V kryptimi. Kapo užpildas šviesiai pilka žemė. Užpilde aptikta titnaginių dirbinių: skaldytinis, nuoskalų, skeveldrų ir skelčių. Kapo Nr. 4 užpilde aptikta viena lipdyta buitinės keramikos šukė. Kapas aptiktas 0,85–0,95 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Kaulai neišliko. Sprendžiant pagal įkapes – kapas moters. Ji buvo palaidota galva į V. Mirusioji palaidota su lankine sege lenkta kojele ir profiliuotu lankeliu, įvijiniu vario lydinio žiedu, yla, trimis neaiškios paskirties geležiniais dirbiniais, stikliniu karoliu. Stiklinis karolis skaidraus stiklo. Sprendžiant pagal kontūrą ir įkapių padėtį, karolis buvo padėtas galvos–kaklo, segė aptikta krūtinės, žiedas kaklo–krūtinės srityse. Sprendžiant pagal žiedo padėtį, bent viena ranka buvo padėta ant krūtinės. Yla aptikta į Š nuo kairės kojos blauzdos arba pėdos. Kadangi kaulai neišliko, griaučių ilgis neaiškus. Kapo apačia 0,95–1,1 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus.

Išpreparavus kapus buvo kasamas tarp jų esantis pilkos žemės sluoksnis. Šis sluoksnis 0,15–0,3 m storio. Sluoksnyje aptikta titnaginių radinių: nuoskalų, skeveldrų, skelčių, mikrolitinis lancetas, gremžtukas. Aptiktas vienas akmeninis dirbinys iš smiltainio. Tai yra akmeninis dirbinys su 2–3 cm dydžio ir 0,9 cm gylio duobute. Greičiausiai priekalas kokios nors medžiagos grūdimumi, smulkiniui. Po pilkos žemės sluoksniu rastas įžemis smėlis. Įžemyje atsidengė 3 kontūrai. Padarius jų pjūvius paaiškėjo, kad vienas iš jų greičiausiai kapo duobės, kurios didžioji dalis suardyta kasant duobę kapui Nr. 3, o kiti du – kontūrai nuo supuvusių medžių šaknų.

Perkasa Nr. 3 yra 5x2 m dydžio. Norint iširti kapų dalis, esančias už perkasos ribų, buvo padarytos išpjovos. Perkasos plotas su išpjovomis 12,1 m². Perkasos viršų dengė velėna. Velėnos sluoksnis 0,05–0,1 m storio. Po velėna aptiktas 0,08–0,25 m storio šviesiai pilkos žemės sluoksnis. Šviesiai pilkos žemės sluoksnyje aptikti 6 titnaginiai radiniai: nuoskalos ir skeveldros. Po šviesiai pilkos žemės sluoksniu, 0,15–0,3 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus, aptiktas įžemis žvyras. Įžemyje atsidengė dviejų kapų ir duobės kontūrai.

Duobė Nr. 1 0,8x0,75 m dydžio. R–V kryptimi padarytas duobės pjūvis. Duobė užpildyta tamsiai pilka žeme. Preparuojant duobę, joje aptikta buitinės keramikos šukių. Duobės dugnas 0,55 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Ji datuotina I tūkst. pr. Kr. antrąja puse–I tūkst. po Kr. pirmąja puse.

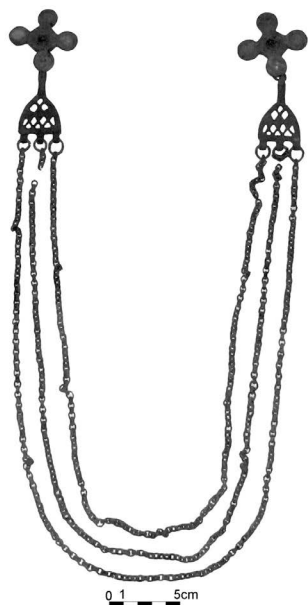
5 pav. Perkasoje
Nr. 3 aptiktas
kapas Nr. 5.
V. Juškaičio nuotr.

Nuo duobės Nr. 1 į Š aptiktas kapas Nr. 5.

Kadangi dalis kapo buvo už perkasos ribų, todėl padaryta išpjova. Kapas Nr. 5 rastas 0,15–0,25 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Jis orientuotas R–V kryptimi. Kapo kontūras 2,25x0,6 m dydžio. Mirusioji palaidota galva į V. Antropologinių tyrimų metu nustatyta, kad palaidota 20–30 m. amžiaus moteris. Mirusiosios dešinė ranka sulenkta ir padėta ant pilvo. Kairė ranka sulenkta ir padėta ant krūtinės. Mirusioji palaidota su gausiomis įkapėmis: dėželine antkakle, 4 juostinėmis apyrankėmis, galvos srityje aptiktos 4 įvijos, krūtinės papuošalas sudarytas iš dviejų kryžinių smeigtukų, dviejų ažūrinių kabučių, tarpusavyje sujungtų trimis grandinėmis, įvijiniu žiedu, grandele, yla.

Apyrankės uždėtos ant kiekvienos rankos po dvi. Įvijos aptiktos prie kaukolės. Jos yra nuo apgalvio. Krūtinės papuošalas aptiktas ne taip kaip dėvimas, o tarp dešinės rankos ir krūtinės. Jis įdėtas kaip papildoma įkapė. Šalia gulėjo ir įvijinis žiedas. Jis taip pat buvo ne ant rankos piršto, o šalia krūtinės papuošalo, tarp dešinės rankos ir krūtinės. Kapo dugnas 0,25–0,3 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus.

Kapas Nr. 6 aptiktas P perkasos dalyje. Dalis kapo buvo už perkasos ribų, todėl padaryta 1,6x0,5 m dydžio išpjova. Darant išpjovą aptikti 3 akmenys, sudėti virš kapo kontūro. Akmenys 0,35x0,3x0,3 m, 0,35x0,35x0,3 m ir 0,45x0,3x0,35 m dydžio. Nuėmus akmenis atsidengė kapo kontūras. Jis 2,35x1,15 m dydžio, orientuotas ŠV–PR kryptimi. Kasant kontūrą jokių radinių neaptikta. Kapo užpildas – šviesiai pilka žemė, maišyta su žvyru ir smėliu. 0,7 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus aptiktas kapas. Iš kaulų išliko tik nedideli kaukolės fragmentai, dešinysis raktikaulis ir ilgieji kojų kaulai. Antropologinių tyrimų metu nustatyta, kad palaidotas nenustatytos lyties individas daugiau kaip 30 m. amžiaus. Sprendžiant pagal įkapes, palaidota turėtų būti moteris. Mirusioji

6 pav. Perkasoje Nr. 3 kape
Nr. 5 aptiktas krūtinės
papuošalas. V. Juškaičio nuotr.

gulėjo galva į ŠV. Prie kaukolės fragmentų aptiktas cilindro formos kabutis. Po dešiniu raktikauliu rasti trys pailgi kabučiai. Prie mirusiosios kojų gulėjo 4 apyrankės ir skardelė. Dvi apyrankės buvo sudėtos į tošinę dėžutę, kurioje taip pat rasta ir varinė skardelė. Išliko tik nedidelė tošinės dėžutės dugnelio dalis, kuri užsikonservavo prie apyrankių. Nuo radinių tošinėje dėžutėje 5 cm į R aptiktos dar dvi apyrankės. Nuo apyrankių į P aptikta pilkos žemės dėmelė. Ji 0,15x0,1 m dydžio. Ši dėmė 0,03 m storio. Greičiausiai tai liekanos supuvusio organinio daikto, kuris buvo įdėtas į kapą kaip papildoma įkapė. Kapo dugnas 0,8–0,9 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus. Perkasos dugnas 0,25–1 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus.

Perkasa Nr. 4 atmatuota 5x2 m dydžio. Jos plotas 10 m². Perkasos viršų dengė velėnos sluoksnis. Po velėna aptiktas 0,15–0,25 m storio pilkos žemės sluoksnis. Šiame sluoksnyje radinių neaptikta. Po pilkos žemės sluoksniu aptiktas šviesiai pilkos žemės sluoksnis. Jis 0,65–1,05 m storio. Šiame sluoksnyje aptikta titnaginių radinių, vario lydinio spurgelis nuo segės arba kryžinio smeigtuko, geležinė yla, geležinė kaltinė vinis ir pavienių žmonių kaulų. Po šviesiai pilkos žemės sluoksniu, 0,75–1,25 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus, aptiktas įžemis žvyras².

Atlikus archeologinius žvalgomuosius tyrinėjimus nustatyta, kad šioje vietoje aptinkama radinių, kurie būdingi senojo ir vidurinio geležies amžiaus kapinynams: 3 antkaklės, 18 apyrankių, 2 segės, 10 žiedų, 19 įvijėlių, 2 krūtinės papuošalai, pagaminti iš kryžinių smeigtukų ir kabučių, sujungtų grandinėlėmis, 2 Romos imperijos monetos, 2 ylos, 1 amuletas, 2 ietigaliai, 2 įmoviniai kirviai, 1 peilis, 1 diržo sagtis, 1 stiklo karolis, tošinė dėžutė. Taip pat aptikti 177 titnaginiai dirbiniai, datuojami mezolitu ir ankstyvuojū metalų laikotarpiu. Šioje vietoje yra ne tik senojo ir vidurinio geležies amžiaus kapinynas, bet ir akmens amžiaus gyvenvietė.

Išvados

1. 2013 m. lapkričio mėn. perkasoje Nr. 1 aptiktas įmovinis geležinis kirvis, varinė Romos imperijos moneta, mezolitinis titnaginys (lancetinis) strėlės antgalis ir mezolito laikų skaldytinio fragmentas. Į PR nuo perkastos aptikta Romos imperijos Faustinos II (161–175 m. po Kr.) moneta. Radiniai paskatino archeologinius tyrimus tęsti toliau.

2. 2014 m. spalio ir lapkričio mėn. tyrinėtas 33,1 m² plotas – ištirtos 3 perkastos.

Kapuose Nr. 1, Nr. 2, Nr. 4, Nr. 5 ir Nr. 6 rasta žmonių kaulų, prie kurių gausu papuošalų. Tyrimų metu nustatyta, kad šiuose kapuose laidotos moterys.

3. Antropologinių tyrimų metu nustatyta, kad kape Nr. 3 palaidotas 20–30 m. amžiaus vyriškos lyties asmuo. Greta rastas ietigalis, peilis, įmovinis kirvis, diržo sagtis ir amuletas. Ietigalis rastas skeletui iš kairės pusės, prie galvos. Įmovinis kirvis, peilis ir sagtis aptikti prie dešiniojo peties.

4. Gausūs radiniai patvirtino spėjimą ne tik apie buvusį senojo ir vidurinio geležies amžiaus Kazikėnų kapinyną, bet ir akmens amžiaus gyvenvietę.

² Juškaitis V. Kazikėnų kapinyno, Kazikėnų k., Jurbarko raj. sav., žvalgomųjų archeologinių tyrinėjimų 2014 m. ataskaita, p. 5–12.

Smalininkų kapinyno kapai ir radiniai

Linus Tamulynas

Kiekvienas miestelis turi savo ilgesnę ar trumpesnę istoriją, kuri pradeda nuo pirmojo paminėjimo istoriniuose dokumentuose. Tačiau tai nereiškia, kad toje vietoje žmonės negyveno dar seniau. Pačius seniausius konkrečios vietovės apgyvendinimo laikus galima atsekti tik remiantis archeologiniais radiniais ir archeologų tyrimais. Smaliniškuose pats seniausias žmonių apsigyvenimo šioje vietoje įrodymas yra jų laidojimo vieta – Smaliniškų kapinynas, kuriame atlikti tyrimai leidžia teigti, kad Smalininkų miestelio teritorijoje žmonių tikrai gyventa bent jau nuo IV a.¹

Straipsnio tikslas – apibendrinti Smalininkų kapinyne vykdytus archeologinių tyrimų rezultatus, glaustai pristatyti radinius europiniame kontekste.

Raktiniai žodžiai: archeologiniai tyrimai, proistorė, tautų kraustymosi laikotarpis, Basonijos tipo karoliai, segės žvaigždine kojele.

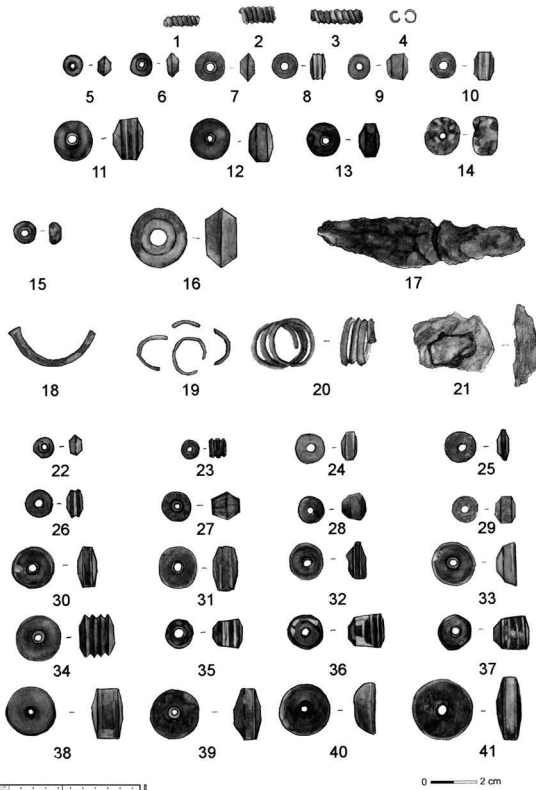
Anksčiau kapinyno medžiaga platesniame kontekste neanalizuota, tik publikuoti pagrindiniai atliktų kasinėjimų duomenys (Tamulynas, 2007a; Petkus, 2013a; Griškėdis, Tamulynas, 2014).

Kapinyno tyrimų istorija

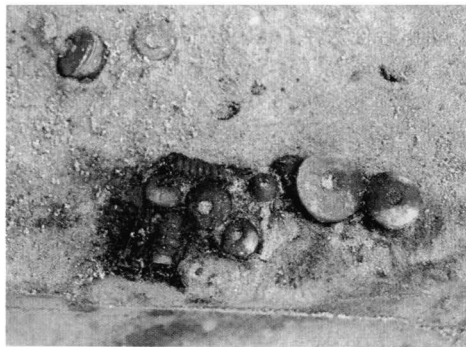
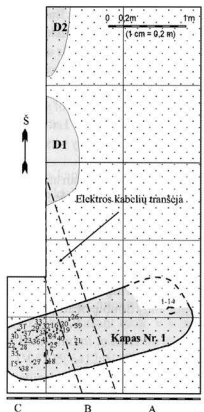
Smalininkuose esantis proistorinis kapinynas (tiksliau – spėjama laidojimo vieta) žinomas nuo XX a. pr. Rytprūsių archeologinio žemėlapiu sudarytojas E. Hollackas nurodė, kad jam žinoma, jog miestelyje aptikta sudegintų mirusiųjų kapų (Hollack, 1908, p. 145). Tą pačią informaciją remdamasis E. Hollacku 1931 m. paskelbė ir C. Engelis (Engel, 1931, p. 86). Deja, šiandien neaišku, kokie yra pradiniai šios informacijos šaltiniai, t. y. kokiais ir kur patekusiais radiniais remiantis buvo nuspręsta apie proistorinio kapinyno egzistavimą.

1997 m. Smalininkų miestelyje tyrimus vykdeš archeologas L. Kvizikevičius iš savo pažįstamo Manto Lapinsko sužinojo, jog pastarajam mokantis Smalininkų technikumė mokytojas Antanas Čečkauskas buvo minėjęs, kaip kasant duobę Smalininkuose rastas kalavijas ir monetų, tačiau tikslios radimvietės neparodė. Ši informacija taip ir būtų ilgam likusi tik archeologo L. Kvizikevičiaus tyrimų ataskaitoje, jeigu šių eilučių autorius nebūtų bandęs lokalizuoti Smalininkų kapinyną. 2005 m. kartu su kolega Ryčiu Šiaulinsku ir mokytoju Juozu Budzinausku pakalbinome ne vieną Smalininkų gyventoją, stengdamiesi išsiaiškinti, kur ir kada buvę rasta archeologinių radinių, apie kuriuos užsiminė A. Čečkauskas. Buvusių pedagogų Liongino Traknio ir Aldonos Mališauskienės dėka išsiaiškinta, kad archeologinių radinių 7-ojo dešimtmečio pabaigoje buvo rasta

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos. 2013 m. išleistoje knygoje, skirtoje Lietuvos I–VIII a. (Bliujienė, 2013), ne tik klaidingai nurodyta Smalininkų kapinyno vieta (*ten pat*, 2013, p. 686, Nr. 985), bet ir paskelbta klaidinanti informacija, kad Smalininkuose rasta romėniškų monetų (*ten pat*). Radimvietė akivaizdžiai supainiota su Smalininkais (Kalvarijos sav.) (Michelbertas, 2001, p. 46). Be to, neaišku, kuo remdamasi autorė Smalininkų kapinyną skiria ir C periodui, nes kaip šaltinis nurodo tekste – tokio datavimo nėra (*ten pat*, p. 671, Nr. 527).

1 pav. Kapo Nr. 1 radiniai, planas ir dalies radinių nuotrauka.
1–15 – kaklo apvara, 16 – verpstukas, 17 – peiliukas, 18 – apyrankės fragmentas, 19–20 – įvijinio žiedo fragmentai ir žiedas, 21 – keramikos fragmentas, 22–41 – gintaro karoliai.
Aut. S. Poderis, L. Tamulynas

buvusios šaudyklos teritorijoje, kad jie saugoti technikum muziejuje, o po kažkur dingo (Tamulynas, 2007a, p. 163).

2006 m. šio straipsnio autoriaus iniciatyva, finansuojant Kultūros paveldo departamentui prie Kultūros ministerijos, buvo atlikti archeologiniai žvalgomieji tyrimai spėjamoje kapinyno vietoje. Tais metais ištirtas 48,75 kv. m plotas, aptiktas kapas Nr. 1 (1 pav.) (Tamulynas, 2007a, p. 164–166).

2012 m. Smalininkų kapinynui iškilo grėsmė būti dar kartą stipriai apardyta ekskavatoriaus kaušu, mat per jį dar 2010 m. suplanuota tiesti nuotekų vamzdyną. Pats savaime toks projektas nėra negatyvus, nes gyvenimas eina į priekį ir būtina rūpintis tiek gyventojų gerove, tiek aplinkosauga, tačiau vystant infrastruktūros projektus būtina atsižvelgti ir į paveldo išsaugojimą, o jei to padaryti techniškai neįmanoma – jį ištirti. Kadangi Lietuvoje archeologiniai tyrimai

yra ne tik mokslas, bet ir pelningas verslas, Smalininkų kapinyno tyrimai, deja, buvo užsakyti ne mokslo, o verslo įmonei. Tyrimams apsiėmė vadovauti jaunas archeologas Marius Petkus, konsultantais pasamdyti Klaipėdos universiteto mokslininkai dr. Romas Jarockis ir dr. Gintautas Zabiela². Pradiniame tyrimų projekte buvo neteisingai nurodytos 2006 m. tyrimų vietos, archeologinius tyrimus įmonė suplanavo iširti vos 20 kv. m (2 perkasas po 1 × 10 m dydžio), nors per tuo metu saugomą kapinyno teritoriją buvo suplanuotas apie 135 m ilgio nuotekų vamzdynas ir išvadai iš privačių sklypų. Sužinojęs, kad be tyrimų ruošiamasi sunaikinti dalį kapinyno, šio straipsnio autorius skubiai kreipėsi į Kultūros paveldo departamentą, kad būtų užkirstas kelias galimam kapų sunaikinimui. Kultūros paveldo departamentas į pateiktą informaciją sureagavo ir įpareigojo tyrėjus iširti visą kapinyno teritorijos dalį, per kurią buvo kasama nuotekų tranšėja (2 pav.).

2012 m. iširtas 304,5 kv. m plotas (saugomoje teritorijoje – 284,5 kv. m), aptikti tik 3 kapai, surinkta atsiktinių radinių, aptikta su buvusiu gyvenvietės sietinų struktūrų ir radinių (Petkus, 2013; Petkus, 2013a). Deja, tiesiant kanalizacijos ir vandentiekio trasas statybininkai iškasė kur kas didesnius plotus, nei buvo iširta (Petkus, 2013, p. 21) ir labai tikėtina, kad šių žemės kasimo darbų metu galėjo būti sunaikintas ne vienas neiširtas kapas. O tai didelis nuostolis mokslui, nes Smalininkuose aptikti kapai labai įdomūs ir verti dėmesio.

2013 m. Smalininkų kapinyno tyrimus pratęsė Vilniaus universiteto Archeologijos katedra. Juos atliko archeologijos specialybės studentai, vadovaujami jaunesniųjų mokslo darbuotojų Mindaugo Griepėdžio (tyrimų vadovas) ir Lino Tamulyno (tyrimų konsultantas, praktikos vadovas)³. Šių tyrimų metu iširtas 38,3 kv. m plotas, aptikti ir iširti du kapai Nr. 5–6 bei aptikti dar vieno suardyto kapo (Nr. 7) likučiai (Griepėdis, Tamulynas, 2014). Tais pačiais

Universiteto Raštinė
 C. A. U. T. A.
 Nr. 12 05 21
 SA - 2440

**KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS
PRIE KULTŪROS MINISTERIJOS**

Vilniaus universiteto Archeologijos katedros
jaunesniam mokslo darbuotojui
Linui Tamulynui

2012-05-18 Nr. (44.30)A-1547
I raštas Nr. 2012-04-15

DĖL SMALININKŲ KAPINYNŲ TYRIMŲ

Atsakydami į Jūsų 2012-04-15 raštą „Dėl Smalininkų kapinyno“, informuojame, kad Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos Moksline archeologijos komisija (toliau - Komisija) 2012-04-17 posėdyje svarstė Jūsų pateiktą informaciją dėl Smalininkų kapinyno tyrimų ir konstatavo, kad Smalininkų kapinyno tyrimų projektas buvo neišsamus, dėl ko Komisija priėmė klaidingą aprobuojantį sprendimą. Atsižvelgiant į Jūsų pateiktus duomenis, rekomenduota tyrėjui parengti naują Smalininkų detaliųjų archeologinių tyrimų projektą ir teikti jį svarstyti Komisijai. Komisijos 2012-04-24 posėdyje buvo aprobuotas naujas detaliųjų archeologinių tyrimų projektas, kurio pagrindu išduotas leidimas Nr. 69 vykdyti detaliuosius archeologinius tyrimus Smalininkų kapinyno teritorijoje.

Juridinio skyriaus vedėjas,
pavadaujantis direktorių

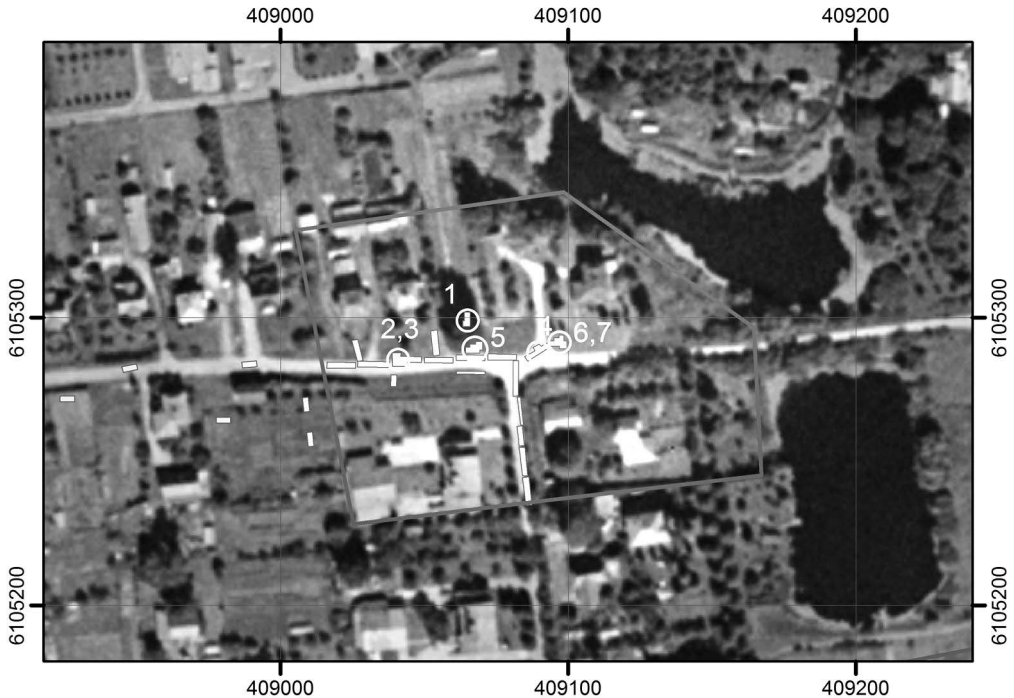
A. Vaiceika
Andrius Vaiceikauskas

V. Lučanas, (8 5) 2734239, el. paštas v.lucanas@heritage.lt
Valstybės biudžetinė įstaiga. Juridinių asmenų registras. Kodas 188692688. Šnipiškų g. 3, LT-09309 Vilnius.
Tel. (8 5) 273 4236. Faks. (8 5) 272 4058. El. p. centras@heritage.lt

2 pav. Kultūros paveldo departamento raštas, kuriame teigiama, kad archeologo M. Petkaus parengtas tyrimų projektas suklaidino KPD komisiją ir kad vėliau jis buvo įpareigotas atlikti Smalininkų kapinyno tyrimus pagal visuotinai priimtus standartus

² Tyrimų projektas publikuotas Kultūros paveldo departamento duomenų bazėje, prieiga internetu <http://archeologijosdb.kpd.lt/rinkmenos/Projektas20Smalininkai.pdf>, žiūrėta 2014 03 01.

³ Ekspediciją iš dalies finansavo „Versmės“ leidykla. Už tai ekspedicijos vadovai nuoširdžiai dėkingi „Versmės“ leidyklos vadovui Petruui Jonušui ir šios monografijos vyr. redaktoriui sudarytoji Algirdui Sinkevičiui.

metais atlikti žvalgomojo pobūdžio tyrimai už spėjamos vakarinės kapinyno ribos (vad. Simonas Aleksandravičius), tačiau kapų neaptikta.

2017 m. archeologai vėl sugrįžo tyrinėti Smalininkų kapinyno. Tyrimus užsakė bendrovė, vykdanči vandentiekio ir nuotekų tinklų plėtrą. Tyrimus vykdė VŠĮ archeologijos centras – tyrimų vadovė Dovilė Baltramiejūnaitė. Iširti dar du kapai, kurie datuojami V–VI a.

Apibendrinant Smalininkų kapinyno tyrimų rezultatus galima teigti, kad remiantis iš vietos žmonių surinkta informacija kapinynas lokalizuotas 2006 m., per keturis tyrimų sezonus (2006, 2012, 2013 ir 2017 m.) kapinyno saugomoje teritorijoje iširtas daugiau kaip 300 kv. m plotas, rasti ir iširti 8 kapai ir vieno kapo liekanos, datuojami 4–6 a. (3 pav.).

Kapai ir radiniai

Kaip jau buvo minėta, Smalininkų kapinyne iširtuose kapuose mirusieji buvo laidojami nedeginti. E. Hollacko informacija, kad rasta ir sudegintų mirusiųjų kapų, šiandien išlieka nepatvirtinta. Gali būti, kad Smalininkuose yra dar vienas nelokaluotas kapinynas.

Kai kuriuose tirtuose kapuose mirusieji buvę palaidoti karstuose, galvos orientuotos įvairiomis kryptimis. Vienas iš įdomesnių laidojimo broožų, minėtas M. Petkaus tyrimų ataskaitoje ir publikacijoje, – kape Nr. 4, datuojamame V–VI a., šalia žmogaus aptikti nedeginto žirgo griaučiai (išskyrus kaukolę). Tyrėjas žirgą susiejo su žmogaus kapu, nors toks sprendimas šiek tiek abejotinas, nes žirgo

3 pav. Smalininkų kapinyne 2006, 2012 ir 2013 m. vykdytų archeologinių tyrimų suvestinis planas. Apskritimais apvestos kapų radimo vietos. Kapų numeriai pažymėti skaičiais. Aut. L. Tamulynas

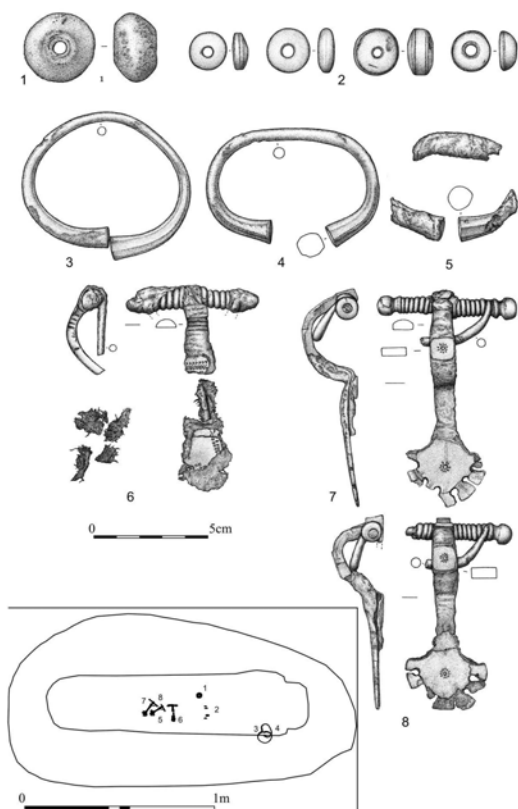
griaučiai aptikti šiek tiek aukščiau mirusiojo griaučių, be to, žmogaus kapas gerokai apardytas – perkastas. Net jeigu žirgas tikrai priklauso vienam kapui su žmogumi – tai nėra naujiena archeologams, nors ir gana nedažnas reiškinys. V–VI a. mirusieji kartu su žirgais laidoti Vakarų Lietuvoje, vadinamojoje Lamo-toje (Šilūtės–Švėkšnos–Priekulės grupės kapinyuose), Nėmuno žemupio kultūrinėje srityje, Rytų Lietuvoje. Geografiškai artimiausi Smalininkams kapinynai, kuriuose rasta žmonių, palaidotų su žirgais, kapų – Šereiklaukio, Baržūnų, Vidgirių kapinynai (Pagėgių sav.). Tokie kapai sietini su karingos bendruomenės elitu.

Mirusiųjų lytis ir amžius remiantis išlikusiais kaulais nustatyti tik trimis atvejais. Kape Nr. 6 palaidotas greičiausiai vyras, kape Nr. 7 – greičiausiai 30 metų moteris, o kape Nr. 9 – nenustatytos lyties 10–15 m. individas⁴. Sprendžiant pagal įkapes, moterys palaidotos kapuose Nr. 1, 2, 3, o vyrai – 4, 5.

Visi mirusieji ištirtuose kapuose palaidoti su įkapėmis, t. y. su aprangos dalimis, papuošalais, kai kurie – su darbo įrankiais. Kalbant apie darbo įrankius reikia paminėti, kad trijuose kapuose (Nr. 1–3) rasti verpstukai (moliniai verpstukų smagračiai), dviejuose kapuose (Nr. 4 ir 5) – įmaviniai kirviai, dviejuose (Nr. 1, 7) – peiliukai.

Gausesnė yra papuošalų bei aprangos detalių radinių grupė. Kaklo papuošalai – antkaklės ir kaklo apvaros. Antkaklė rasta tik viena – vyrui skirtame kape Nr. 4. Ji pagaminta iš vario lydinio. Greičiausiai kaklui papuošti skirta gintaro karolių, emalio karoliuko ir varinių įvijėlių apvara rasta kape Nr. 1. Kitos šiame kape ir kituose kapuose rastos karolių ir įvijėlių apvaros nebūtinai buvo naudojamos kaip kaklo papuošalas, nes rastos ne kaklo srityje. Vienas iš įdomesnių radinių, rastų Smalininkų kapinyno kapuose, – gintariniai vadinamieji Basonijos tipo karoliai.

Basonijos tipo karoliai savo pavadinimą gavo pagal Lenkijos Liublino vaivadijoje esančią Basonijos vietovę, kurioje per kelis kartus surinktas lobis, kuri sudarė daugiau kaip 300 kg gintaro

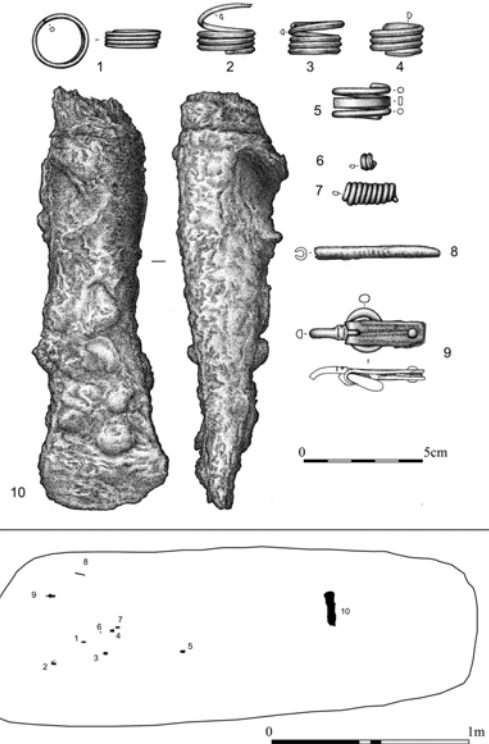
4 pav. Kape Nr. 3 įkapės ir planas.

1 – verpstukas, 2 – gintaro karoliai, 3–5 – apyrankės storėjančiais galais 6 – lankinė segė kastuvėlio formos kojele, 7–8 – lankinės segės žvaigždine kojele (parengta pagal Bliujienė, 2013 ir Petkus, 2013). Aut. I. Maciukaitė, L. Tamulynas

⁴ Mirusiųjų lytį ir amžių pagal išlikusią osteologinę medžiagą nustatė Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto doktorantė Justina Kozakaitė.

žaliavos ir karolių. Lobyje karoliai buvo nevienodų formų: nežymiai išgaubto disko, nupjauto kūgio, dvigubo nupjauto kūgio, statinėlės ir pan., su šonuose išpjautais išilginiais grioveliais. Pagal visuotinai priimtą M. Tempelmann-Mączynskos (Tempelmann-Mączynska, 1985) klasifikaciją jie priklauso TM 430, 437, 432, 440, 441, 442, 443, 451 tipams. Visus juos vienija tai, kad karoliai gludinti, šonai puošti išilginiais įpjautais grioveliais. Manoma, kad jie buvo pagaminti naudojant tekinimo stakles. Basonijos tipo karoliams skirtas ne vienas straipsnis, į juos atkreipę dėmesį ir Lietuvos tyrinėtojai (Sidrys, 1994, Bliujienė, 2007, p. 347, 351–353). Visi tyrinėtojai sutinka, kad ankstyviausi šios formos karoliai aptikti Pševorsko ir Vielbarko kultūrose. Vėlyviausia jų data – V a. antra pusė (Mastykova, 2001). Būtent tada jie galėjo atsirasti ir dalyje dabartinės Lietuvos kapinytų. Šiame straipsnyje nebandysiu spręsti klausimo, kodėl Centrinėje Europoje pagaminti karoliai pasiekdavo Nemuno žemupio gyvenvietes. Pakankama paminėti, kad Basonijos tipo karolių suradimas Smalininkų kapinyne rodo, jog Smalininkai (kaip ir visas Nemuno žemupys) IV–V a. nebuvo Europos užribis, t. y. Nemuno žemupio bendruomenės nepriklausomai tiesiogiai ar per tarpininkus palaikė ryšius su Vidurio Europos germanų gentimis.

Iš krūtinės srities papuošalų (aprangos detalių) Smalininkų kapinyne rastos tik segės. Jos aptiktos trijuose kapuose (2, 3, 9), kurie skirtini moterims. Kape Nr. 2 skersai mirusiosios krūtinės aptiktos dvi lankinės žieduotosios segės. Tokių papuošalų rasta Sembos pusiasalyje, Mozūrijos ežeryno, Nemuno žemupio (Vilkỹškių apylinkės), Vakarų Lietuvos ir Vidurio Lietuvos kapinyuose. Dauguma kitose vietovėse rastų šio tipo segių yra sidabrinės, o kai kurių egzempliorių (Vilkyčių ir Daumeno kapinytų, Týrelio durpyno Plūngės r.) tarp žiedelių esančios plokštelės buvo paaukuotos ar dengtos aukso folija (Åberg, 1919, p. 157, Bliujienė, 2013, p. 241). Kitas tipas segių, rastų Smalininkų kapuose, – lankinės ilgakojės segės. Labai įdomus faktas fiksuotas kape Nr. 9, kur mirusiajai segė įdėta į ranką ir rasta vertikaloje padėtyje suspausta kumštyje. Trečias aptiktų Smalininkų kapinyne kapuose segių tipas – lankinės segės žvaigždine kojele.

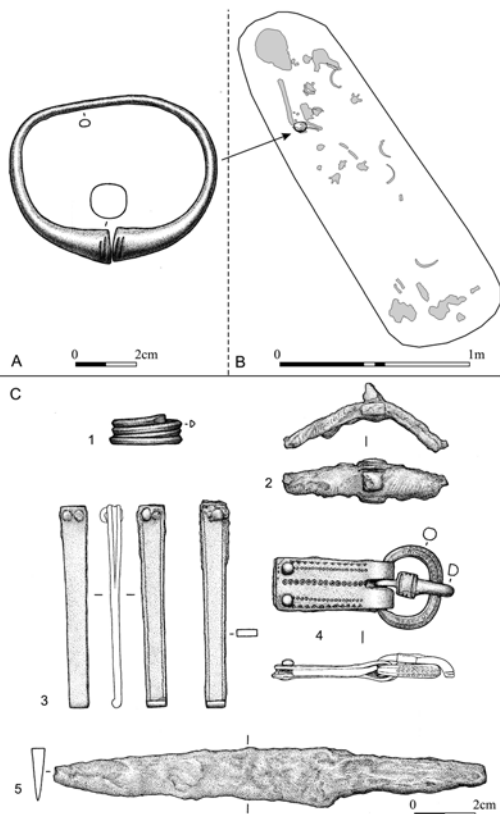
5 pav. Kapas Nr. 5. Įkapės ir planas.

1–5 – žiedai (vario lydiny), 6–7 – įvijėlės (vario lydiny), 8 – tūtelė (vario lydiny), 9 – diržo sagtis (vario lydiny), 10 – įmovinis kirvis (geležis). Aut. I. Maciukaitė, L. Tamulynas

Lankinės segės žvaigždine kojele savo pavadinimą gavo dėl pus-kritulio formos karpytais pakraščiais kojėlės, primenančios daugiakampę žvaigždę. Tokio tipo papuošalai paplitę Baltijos regione, tačiau nėra labai dažnas radinys. Žymiausia jų tyrinėtoja yra Lenkijos Archeologijos muziejaus Varšuvoje Baltų archeologijos skyriaus vadovė dr. Anna Bitner-Wróblewska, sudariusi tokių segių tipologiją (Bitner-Wróblewska, 1990), kuri priimta ir Lietuvos mokslininkų darbuose (Tautavičius, 1996, p. 196–198). Šiuo metu Lietuvos teritorijoje, autoriaus duomenimis, rasta 19 segių⁵. Smalininkų kapinyne rastos dvi segės žvaigždine kojele ir viena segė kastuvo formos kojele. Visos – kape Nr. 3 (4.6–4.8 pav.) Smalininkų segės žvaigždinėmis kojėlėmis yra iš vario lydinio, jų kojėlės puoštos sidabro plokštelėmis, kurios puoštos štampeliais įmuštais apskritimais ir trikampiais. Tai vadinamoji „Sösdala“ tipo puošybos stilistika (plačiau – žr. Bitner-Wróblewska, 2001, p. 89–90). Smalininkų kapinyne viename kape (Nr. 3) rastos net dvi lankinės segės žvaigždine kojele yra unikalus dalykas, o šio tipo papuošalai, rasti Smalininkuose, rodo, jog kapinyne palaidota bendruomenė palaikė intensyvius kontaktus su kitomis Vakarų Lietuvos, o gal ir Prūsijos ar Skandinavijos gyvenvietėmis.

Kapinyne rastos net kelios **apyrankės storėjančiais galais** (kapuose Nr. 1, 4, 6) (4.3–4.5 pav.). Tai pakankamai dažnas papuošalas IV a. pab.–VI a. kapuose, plačiai nešiotas tiek rytiniame Baltijos regione, tiek visoje Europoje.

Diržų dalys⁶. Smalininkų kapinyne rastos kelios diržų sagtys, išsiskiriančios puošnumu. Kape Nr. 4 – ovaliu lankeliu su keturkampiu pastorinimu – vadinamąja metopa ant liežuvėlio pagrindo. Kape Nr. 5 – apskritu lankeliu ir stačiakampiu apkalu, kurio pakraščiai puošti štampuotu ornamen-

6 pav. A: Kape Nr. 6 rasta apyrankė; B: Kape Nr. 6 planas; C: spėjamo kape Nr. 7 įkapės: 1 – įvijinis žiedas (vario lydinys), 2 – pentinas (geležis); 3 – diržų galų apkalai (vario lydinys, sidabras); 4 – diržo sagtis (vario lydinys); 5 – peilis (geležis). Aut. I. Maciukaičė, L. Tamulynas

⁵ A. Tautavičius savo knygoje taip pat mini 19 segių žvaigždine kojele, tačiau prie jų priskiria ir vėlesnį šių dirbinių raidos variantą – seges vėduokline kojele. Prie Lietuvos TSR archeologijos atlase (Atlasas 1978, p. 42–43) minimų 15-os radimviečių reikia pridėti Barzūnų kapinyną, Palangos kapinyną, Smalininkų kapinyną, Vėžaičių kapinyną ir Vidgirių kapinyną.

⁶ Straipsnio autorius nuoširdžiai dėkoja kolegai Oleg Radjuš už galimybę pasinaudoti nepublikuota medžiaga bei vertingus pastebėjimus dėl diržų sagčių ir galų apkalų.

tu – skrituliukų ir trikampių eilėmis (5.9 pav.), liežuvėlis taip pat su metopa. Dar viena panaši sagtis aptikta kapo Nr. 7 likučiuose. Jos ornamentuotas ne tik apkalas, bet ir ant lankelio įmuštos kelios eilės apskritimų (6.4 pav.).

Prie diržų dalių priklauso ir du galų apkalai, rasti kape Nr. 7 (6.3 pav.). Du nedideli pailgi liežuvėlio formos su užvyniotais galais sidabruoti apkalikai beveik analogiški rastiesiems žymiajame Taurapilio „kunigaikščio kape“, pilkapyje Nr. 5 (Tautavičius, 1981, p. 26), skiriasi tik jų ornamenta-

vimas. Tokie apkalai pagal lenkų mokslininkės R. Madyda-Legutkos klasifikaciją skirtini VII grupės 14-ajam, arba „*Jakuszowice*“, tipui (Madyda-Legutko, 2011, p. 101–102), kuris taip pavadintas pagal žymų šioje Lenkijos vietovėje rastą IV a. pirmos pusės kapą. Tokių apkalų aptikta ir žymiajame hunų laikotarpio kape *Untersiebenbrunn* vietovėje bei dar keliose Užkarpatės, Padunijos, Padnieprės ir Padonės vietovėse (Madyda-Legutko, 2011, p. 301). Viena naujausių pastaraisiais metais tyrinėtų radimviečių, kurioje rasti panašūs diržų galų apkalai, – Volnikovka (Rusija, Kursko sritis, plačiau žr. Radjuš, 2014). Visi kapai, kuriuose rasta šio tipo dirbinių, siejami su hunų laikotarpiu Europoje, o *Jakuszowice*, *Untersiebenbrunn* ir Volnikovkos vietovėse rastieji skirtini valdančiajam elitui. Šiame kontekste problemiškas išlieka Lietuvoje rastų kapų su „*Jakuszowice*“ tipo diržų galų apkalais datavimas. Jeigu Europoje tokie dirbiniai datuojami D2 periodu (300–450 m.), tai Lietuvoje jų datavimas nukeliamas net į VI amžių⁷. Matyt, kad tiek Smalininkų kapą Nr. 7, tiek ir Taurapilio pilkapiu 5 kapą reikia datuoti V a. trečiu ketvirčiu.

Smalininkų kapuose Nr. 4, 5 ir 7 rastos nedidelės diržų sagtelės verčia manyti, kad tai nebuvo juosmens diržai, nes jų plotis, sprendžiant pagal sagties apkalą, buvo mažiau nei 2 cm. Galima spėti, kad šie dirželiai – apavo susegimo detalės, analogiškos, kaip ir rastos Plinkaigalio kapinyne kape Nr. 2 (Jovaiša, 1978, p. 171, Kazakevičius, 1993, p. 124–125). Du diržų apkalai rodo, kad būta dviejų dirželių. *Jakuszowice*, *Untersiebenbrunn* ir Volnikovkos radimvietėse rasti diržų galų apkalai, beje, taip pat skirtini batų dirželiams (Madyda-Legutko, 2011, p. 102). Nors Taurapilio atveju dirželiai su tokiomis sagtimis buvo naudoti pentinų tvirtinimui (Tautavičius, 1981, p. 21).

Be aptartų radinių, reikia paminėti, kad Smalininkų kapinyne rasta ir keletas pentinų (kapuose Nr. 4 ir Nr. 7 (6.2 pav.), o kape Nr. 4 – trys neaiškios paskirties kablo formos radiniai, pagaminti iš stačiakampio skerspjūvio strypelių (7 pav.). Tiksliai identifikuoti radinius sunku, nes visų trijų dirbinių galai nulūžę, tačiau šie radiniai – greičiausiai raktai, skirti užrakinti medines dėžutes. Tokie dirbiniai gerai žinomi Europoje nuo pat pirmųjų amžių (Kokowski, 1997).

7 pav. Neaiškios paskirties strypeliai, rasti kape Nr. 4 – spėjami raktai nuo medinių dėžučių. Aut. K. Stoškus

⁷ Jau minėtoje naujausioje studijoje, skirtoje Lietuvos I–VIII a., Taurapilio pilkapyne pilkapyje Nr. 5 rastas kapas datuojamas V a. trečiu ketvirčiu–VI a. pradžia (Bliujienė, 2013, p. 555).

Jeigu šie dirbiniai tikrai raktai – tai būtų pirmasis tokių dirbinių radimo atvejis Lietuvos ir aplinkinių kraštų archeologinėje medžiagoje.

Apibendrinant aptartą informaciją galima teigti, jog šiandien mes turime žinių apie nedegintus IV–VI a. kapus, tirtus Smalininkų kapinyne. Neaišku, kiek tokių kapų buvo sunaikinta tiesiant kelią, kasant tranšėjas vandentiekui ir kanalizacijai, be tyrimų išsirengiant vandentiekio ir kanalizacijos pajungimą į privačius namus.

Tai, kad Smalininkų kapinyne rasta karolių, analogiškų Centrinės Europos kapuose randamiems, kad dirbiniai turi bendrų bruožų su Skandinavijos dirbiniais, kad diržų galų apakalai beveik analogiški Centrinės ir Rytų Europos elito kapuose randamiems, rodo, jog ši Nemuno pakrantėje gyvenusi bendruomenė IV a. pabai-goje–V a. buvo jei ne Europos įvykių centre, tai bent tikrai ne pasyvūs stebėtojai. Unikalus ir Lietuvoje neturintis analogų dirbinys – raktai, greičiausiai rasti kape Nr. 4, taip pat daro Smalininkų kapyną išskirtinį Lietuvos IV–VI a. kapynų kontekste.

Tolimesni Smalininkų kapinyno tyrimai, be abejo, suteiktų dar daugiau įdomios informacijos apie bendruomenę, bet tam reikalingos bendros archeologijos specialistų ir visuomenės pastangos, kad kapinyno teritorijoje be archeologinių tyrimų nebūtų vykdomi jokie žemės kasimo darbai, kad unikalus objektas nebūtų sunaikintas.

Išvados

1. Radiniai iš Smalininkų kapinyno žinomi nuo XX a. pradžios, tačiau šį objektą pavyko lokalizuoti tik XXI a. pradžioje aktyvaus vietos gyventojų ir archeologų bendradarbiavimo dėka.

2. 2006–2017 m. Smalininkų kapinyne aptikti ir ištirti 8 kapai. Šie 8 kapai ir vieno kapo liekanos priskiriami (IV) V–VI a.

3. Tai, kad kapinyne rasta Basonijos tipo karolių, analogiškų randamiems centrinės Europos kapuose, kad dalis aptiktų dirbinių (segės žvaigždine kojele) turi bendrų bruožų su Skandinavijos dirbiniais, kad diržų galų apakalai beveik analogiški randamiems Centrinės ir Rytų Europos elito kapuose (Jakuszowice tipas), rodo, jog IV a. pab.–V, VI a. Nemuno pakrantėje gyvenusi bendruomenė buvo jei ne Europos įvykių centre, tai bent tikrai ne pasyvūs stebėtojai.

4. Unikalus ir Lietuvoje neturintis analogų dirbinys – raktai, greičiausiai rasti kape Nr. 4, taip pat daro Smalininkų kapyną išskirtinį Lietuvos IV–VI a. kapynų kontekste.

Kapų aprašai⁸

Kapas Nr. 1. Aptiktas 2006 m. perkasoje Nr. 3. Kapo duobė apie 2,4 m ilgio ir iki 0,85 m pločio, orientuota r. š. r.–v. p. v. kryptimi (1 pav.). Mirusysis palaidotas nedegintas. R. š. r. kapo duobės dalyje aptikta dirbinių sankaupa – buvusi apvara, sudaryta iš 9 gintaro karolių (1.5–1.13 pav.), 3 vario lydinio įvijų (1.1–1.3 pav.), 1 emalio (*millefiori* technologija) karoliuko (1.14 pav.) ir 1 mėlyno stiklo karolio (1.15 pav.). V. p. v. duobės pusėje aptikta dar 20 įvairių dydžių (iki 2 cm skersmens) gintarinių karolių (skritulio, dvigubo nupjauto kūgio, statinėlės for-

⁸ Kapų aprašai pateikti pagal tyrimų ataskaitas (Tamulynas, 2007, Petkus, 2013, Griškėdis, 2014).

mų, dalis jų su grioveliais, skirtini Basonijos tipui) (1.22–1.41 pav.), vario lydinio apyrankės storėjančiais galais fragmentas (1.18 pav.), alavinio įvijinio žiedelio fragmentai (1.19 pav.), vario lydinio įvijinis žiedas (1.20 pav.), keramikos fragmentas (1.21 pav.), molinis dvigubo nupjauto kūgio formos verpstukas (1.16 pav.), peiliukas (1.17 pav.) (Tamulynas, 2007a); Kapas datuotinas D periodu (350–450 m.).

Kapas Nr. 2. Aptiktas 2012 m. tyrinėjimų metu perkasoje Nr. 10. Kapo duobė – apie 2 m ilgio ir iki 0,75 m pločio, orientuota š. v.–p. r. kryptimi. Mirusysis palaidotas nedegintas, spėjant pagal įkapes – galva į š. v. Kapo š. v. dalyje aptikta antkaklė su kabliuku ir kilpele ir apyrankė storėjančiais galais, centrinėje dalyje – dvi lankinės žieduotosios segės, gulinčios skersai kapą, ir keletas geležinių dirbinių fragmentų, molinis verpstukas ir dar viena apyrankė storėjančiais galais. Kapas skirtinas moteriai, pagal seges datuotinas 450–600 m.

Kapas Nr. 3. Aptiktas 2012 m. tyrinėjimų metu perkasoje Nr. 10. Kapo duobė lašo formos, apie 1,7 m ilgio ir iki 0,8 m pločio, orientuota v.–r. kryptimi⁹. Mirusysis palaidotas nedegintas. Kapo centrinėje dalyje aptiktos dvi lankinės segės žvaigždinėmis kojėlėmis (4.7–4.8 pav.), vienos lankinės segės kastuvo formos kojele fragmentai (4.6 pav.) bei apyrankė storėjančiais galais (4.5 pav.); į r. nuo jų aptikta apvara iš 4 gintaro karolių (4.2 pav.), kuriuos galima priskirti Basonijos tipams, bei molinis dvigubo nupjauto kūgio verpstukas (4.1 pav.)¹⁰. Rytinėje kapo duobės dalyje, šalia pietinės sienelės, aptiktos dvi apyrankės storėjančiais galais (pav. 4.3–4.4). Sprendžiant pagal įkapes (verpstuką), kape palaidota moteris, kapas pagal karolius datuotinas D periodu (350–450 m.).

Kapas Nr. 4. Aptiktas 2012 m. tyrinėjimų metu perkasoje Nr. 13. Kapo duobė – apie 2,3 m ilgio ir iki 1,4 m pločio, orientuota š. v.–p. r. kryptimi. P. v. kapo duobės pusėje aptiktas stipriai apardytas žmogaus kapas, o š. r. – arklio griaučiai be galvos. Arklio kaulai aptikti aukščiau žmogaus kaulų, todėl teigti, kad tai bendras žmogaus ir žirgo kapas, šiek tiek keblu, tačiau tikėtina. Tiek žmogaus, tiek žirgo griaučiai apardyti vėlesnio prakasimo. Žmogaus kape rasti trys įvijiniai žiedai, pentinas, įmovinis kirvis, diržo sagtelė ir neidentifikuotų geležinių kablio formos dirbinių fragmentų (greičiausiai – raktų liekanos) (7 pav.) bei vario lydinio skardelių. Pagal pentiną kapas datuotinas 450–600 m.

Kapas Nr. 5. Aptiktas 2013 m. tyrinėjimų metu perkasoje Nr. 17. Kapo duobė pailga, suapvalintais galais, apie 2,5 m ilgio ir iki 0,9 m pločio, orientuota v.–r. kryptimi. Mirusysis palaidotas nedegintas. Kaulai neišlikę, mirusiojo padėtis neaiški. Išilgai kapo duobės buvo aptikta keletas storų, iki 7 cm skersmens gretimai augančių medžių šaknų, kurios galėjo išjudinti ir šiek tiek perstumdyti įkapes, todėl jų pirminė padėtis kape nėra galutinai aiški. Kapo rytinėje dalyje, apie 0,7 m nuo rytinio duobės krašto aptiktas įmovinis kirvis (5.10 pav.), ties kapo duobės š. v. kampu (apie 20 cm į p. r.) aptikta bronzos lydinio tūtelė (5.8 pav.) ir ovali diržo sagtelė su stačiakampiu apkalu (5.9 pav.). Kapo vakarinėje dalyje aptikti 5 įvijiniai žiedai (5.1–5.5 pav.), vario lydinio (5.7 pav.) ir sidabrinės (5.6 pav.) įvi-

⁹ Kapo brėžinyje kapo duobė nubraižyta kitaip nei perkamos brėžinyje ir bendrame situacijos plane, todėl orientavimas ir įkapių išdėstymas rekonstruoti pagal ataskaitoje pateiktas fotonuotraukas ir perkamos planą.

¹⁰ A. Bliujienė, publikavusi šio kapo įkapes, klaidingai nurodė, kad verpstukas gintarinis (Bliujienė, 2013, p. 392, 265:1 pav.)

jų fragmentai. Kape rasti radiniai gana plačios chronologijos, tačiau pagal diržo sagties charakteringą liežuvėlio užlenkimą, metopą ant liežuvėlio pagrindo ir apkalo ornamentiką įmuštais apskritimais bei trikampaiais jį galima datuoti D2 periodu, t. y. 400–450 m.

Kapas Nr. 6. Aptiktas 2013 m. tyrinėjimų metu perkasoje Nr. 18. Kapo duobė pailga, užapvalintais galais, orientuota š. v.–p. r. kryptimi. Mirusysis palaidotas nedegintas. Didelė dalis kapo apardyta, išlikusi nepaliesta galvos, kaklo, viršutinė krūtinės ir dešinės rankos sritis. Centrinės skeleto dalies kaulai (kryžkaulis, dubenkauliai) sumesti p. r. kapo duobės dalyje, buvusiame mirusiojo kojūgalyje (6B pav.). Ant mirusiojo deš. rankos beveik ties alkūne aptikta vario lydinio apyrankė storėjančiais galais (6A pav.). Remiantis antropologės J. Kozakaitės atliktais tyrimais kape palaidotas apie 50 m. vyras, pagal apyrankę kapas datuotinas 350–600 m.

Kapas Nr. 7. Kapo likučiai aptikti 2013 m. tyrinėjimų metu perkasoje Nr. 18. Neaiškios chronologijos duobės dalyje aptikta suardyto kapo (ar kapų) liekanų – žmogaus kaulų ir keletas dirbinių: įvijinis žiedas (6.1 pav.), ovali diržo sagtis (6.4 pav.) su stačiakampiu apkalu, du pailgi sidarbruoti diržo galo apkalai užvyniotais galais (ML VII-14 arba „Jakuszowice“ tipas) (6.3 pav.), peiliukas (6.5 pav.), pentinas (6.2 pav.). Remiantis antropologės J. Kozakaitės atliktais kaukolės matavimų tyrimais, kape palaidota apie 30–40 m. moteris, nors pagal įkapes (pentiną) tai turėtų būti vyras. Pagal sagtelę ir diržo galo apkalus kapas datuotinas D2 periodu ar šiek tiek vėliau, t. y. 450–475 m.

Kapas Nr. 8. Aptiktas 2017 m. tyrinėjimų metu perkasoje Nr. 19. Kapas iš dalies apardytas tiesiant elektros kabelius. Kapo duobė ovalo formos, orientuota p. r.–š. v. kryptimi, mirusysis nedegintas, palaidotas galva į p. r. Dešinė ranka prie šono, sulenкта per alkūnę, plaštaka ant pilvo. Kairė ranka prie šono, sulenкта per alkūnę, plaštaka ant krūtinės dešinės pusės. Mirusiojo galvos srityje aptiktas gintarinis karoliukas su grioveliais ir vario lydinio įvija. Ant mirusiojo riešų aptikta po vieną apyrankę, kurios padarytos iš perlaužtos antkaklės su kabliuku ir kilpele ir tordiruotu lankeliu. Pagal osteologinę medžiagą kape greičiausiai palaidota daugiau kaip 30 m. moteris. Pagal karoliuką ir antkaklės su kabliuku ir kilpele bei tordiruotu lankeliu fragmentus kapas datuotinas D periodu 350–450 m.

Kapas Nr. 9. Aptiktas 2017 m. tyrinėjimų metu perkasoje Nr. 19. Kapo duobė ovalo formos, orientuota p. š. kryptimi, mirusysis nedegintas, palaidotas galva į š. Dešinė ranka prie šono, sulenкта per alkūnę, plaštaka ant pilvo. Kairė ranka prie šono, sulenкта per alkūnę, plaštaka ant krūtinės dešinės pusės. Mirusiojo kaklo srityje aptikti trys gintaro karoliukai ir vario lydinio įvija. Ant mirusiojo riešų aptikta po vieną vario lydinio apyrankę. Dešinės plaštakos pirštai suspausti į kumštį, tarp jų aptikta lankinė ilgakojė segė vertikaloje padėtyje, kojele į viršų. Tarp šlaunikaulių, ties jų viduriu, aptiktas dar vienas gintaro karoliukas. Šalia mirusiojo, dešinėje pusėje ties klubu aptiktas molinis verpstukas. Pagal osteologinę medžiagą kape palaidotas 10–15 m. individas, fiksuoti akiduobių porėtumai – mažakraujystės požymis. Pagal segę kapas datuotinas V a. antra puse–VI a.

Šaltiniai ir literatūra

1. Bitner-Wróblewska A. Zapinki z gwiazdzista i lopatkowatą nożką z południowo wschodnich wybrzeży Bałtyku, *Wiadomości Archeologiczne*, 1990, t. 51, sąs. 1.
2. Bitner-Wróblewska A. *From Samland to Rogaland. East-West connections in the Baltic basin during the Early Migration Period*, Warszawa, 2001.
3. Bliujienė A. *Lietuvos priešistorės gintaras*, Vilnius, 2007.
4. Bliujienė A. Romėniškasis ir tautų kraustymosi laikotarpiai, *Lietuvos archeologija*, t. 3, Klaipėda, 2013.
5. Budvydas U. Lietuvoje rastų lankinių segių lenkta kojele tipologija ir chronologija, *Lietuvos archeologija* 22, Vilnius, 2002, p. 243–274.
6. Engel C. *Einführung in die vorgeschichtliche Kultur des Memellandes (Die Kultur des Memellandes in vorgeschichtlicher Zeit)*, Memel, 1931.
7. Grikpėdis M. *Smalininkų kapinyno archeologinių žvalgomųjų tyrimų 2013 m. ataskaita*, Vilnius, 2014, LNM AS B. ARA 409.
8. Grikpėdis M., Tamulynas L. Smalininkų kapinynas..., *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2013 m.*, Vilnius, 2014, p. 149–150.
9. Hollack E. *Erläuterungen zur vorgeschichtlichen Übersichtskarte von Ostpreußen*. Glogau-Berlin: Carl Fleming, A. G., 1908.
10. Jovaiša E. Plinkaigalio (Kėdainių r.) kapinyno tyrinėjimai 1977 metais, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976–1977 metais*, 1978, p. 167–174.
11. Kazakevičius V. Plinkaigalio kapinynas, *Lietuvos archeologija*, 10, Vilnius, 1993.
12. Madyda-Legutko R. *Studia nad zróżnicowaniem metalowych części pasów w kulturze przeworskiej. Okucia końca pasa*, Kraków, 2011.
13. Kokowski A. Schlossbeschläge und Schlüssel im Barbaricum in der Römischen Kaiserzeit und den frühen völkerwanderungszeit. Klasifizierung, Verbreitung, Chronologie. Lublin: Arch-Gotika, 1997.
14. Mastykova A. V. Amber beads with incised linear decoration in the Great Migration Period, *International connections of the Carpathian basin in the 1st–5th centuries A.D.* Aszód-Nyiregyháza, 2001, p. 341–361.
15. Petkus M. *Smalininkų kapinyno (33212), Jurbarko r. sav., Smalininkų mstl., Liepų ir Beržų g., 2012 m. detaliųjų archeologinių tyrimų ataskaita*, 2013, LNM AS B. ARA 409.
16. Petkus M. Smalininkų kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2012 metais*, Vilnius, 2013, p. 161–164.
17. Radjuš O. A. Kniažeskije i voždeskie pogrebenija V veka v verhnem Podneprovje: novye issledovanija i nahodki, *Kratkie soobščeniija Instituta arheologii akademii nauk*, rankr. 234, 2014, p. 234–251.
18. Sidrys R. Gintaro įkapės senojo ir viduriniojo geležies amžiaus kapinyuose, *Vidurio Lietuvos archeologija*, 1994, p. 28–42.
19. Tamulynas L. *Smalininkų kapinyno (Smalininkų mstl. Jurbarko r. archeologinių žvalgomųjų tyrimimų 2006 m. ataskaita)*, 2007, LNM AS B. ARA 409.
20. Tamulynas L. Smalininkų kapinynas, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 metais*, Vilnius, 2007, p. 163–166.
21. Tautavičius A. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas, *Lietuvos archeologija* 1, 1981, p. 18–42.
22. Tautavičius A. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje*, Vilnius, 1996.
23. Tempelmann-Mączynska M. *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1985.
24. Wielowiejski. Bernstein in der Przeworsk-Kultur, *Bericht der Römisch-germanischen Kommission. Band 77 (1996)*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1997, S. 215–347.
25. Åberg. *Ostpreussen in der Völkerwanderungszeit*, Uppsala, 1919.

Vėžininkų senovės gyvenvietės archeologiniai tyrinėjimai

Valdemaras Šimėnas

Straipsnio tikslas – sužinoti Vėžininkų gyvenvietės kultūrinio sluoksnio išlikimo laipsnį ir gyvenvietės pobūdį, supažindinti mokslo bendruomenę, skaitytoją su jos radiniais.

Raktiniai žodžiai: Nemuno žemupyss, Sidabrinis kalnas, Sarecka, Sareika, Vėžininkų gyvenvietė.

1. Įvadas

Senovinė Vėžininkų gyvenvietė (Vilkỹškių sen. Pagėgių sav. Tauragės apskr.) ne kartą žvalgyta archeologų. Joje yra lankęsi archeologai Eugenijus Ivanauskas, Gintautas Zabiela, Povilas Tebelškis, Bronius Dakanis ir kt. Į Vėžininkų gyvenvietę vėl atkreiptas dėmesys 1988 m. Čia buvo Šereiklaukio kaimo gyventojų daržai. Daržovėmis apsodintame lauke surinkta daug lipdytos keramikos, akmeninių trintuvų, gyvulių kaulų. Paviršiuje žemė tamsiai juoda, visur matėsi degėšiai ir molio tinko gabalai. Keliose vietose galima buvo išskirti net pastatų vietas. Į p. v. nuo gyvenvietės gyvenanti A. Survilienė buvo radusi trintuvų, kuriuos ji vadino „akmeniniais patrankos sviediniais“. Be to, pasakojo, kad buvo randama puodų šukių ir monetų. Vietiniai žmonės kalną vadina Sidabrinė. Apie jį yra užrašyta keletas padavimų. Pasakojama, kad čia stovėjo stipri pilis, o joje gyveno valdovas, kuris visas buvo pasipuošęs sidabru, net pentinai buvę sidabriniai. Kitas padavimas sako, kad ant šios kalvelės buvęs labai didelis akmuo, prie kurio buvo deginamos aukos, bet dvarininkas jį suskaldęs pamatams, o dalis jo ir dabar yra Jūros upėje (žr. Remeika J. Sidabrinis kalnas, *Ką kalneliai pasakoja*, Klaipėda, 1938, p. 21–22; Bicka J., Tumosas F. Sidabrinis akmuo, *50 gražiausių Mažosios Lietuvos padavimų*, Lauksargiai, 1939, p. 94–95 ir kt.). Apie gyvenvietės ir netoli esančio piliakalnio atradimą V. Šimėno rašyta spaudoje: Kur stovėta Šereikos pilies, *Leniniečių balsas* (Tauragės r.) 1988, rugs. 29, Nr. 118; Kur stovėjo Sareikos pilis? Pamarys (Šilutės r.), 1989, sausio 17, 24, Nr. 7, 10; Kur stovėjo Sareckos pilis, *Mokslas ir gyvenimas*, 1990, Nr. 2, p. 27–28; Dėl Sareikos pilies lokalizacijos ir skalvių-lietuvių ribų XIII a. pabaigoje, *Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų. Jaunuųjų istorikų darbai*, Vilnius, 1991, kn. 7, p. 5–12. Po šių publikacijų pasirodymo atsiliepė Tauragės paminkloaugininkas. Jis informavo, kad Jūros upės ir Nėmuno santakoje netoli aprašytos gyvenvietės žvejai yra radę dviašmenio kalavijo geležtės fragmentą.

Vėžininkų senovės gyvenvietė yra 0,35 km į šiaurės rytus nuo Jūros ir Nemuno santakos, 0,3 km į šiaurės rytus nuo Vilkỹškių–Bitėnų kelio ir 0,1 km į vakarus nuo Jūros dešiniojo kranto. Ji užima 10,6 ha plotą. Kalva, kurioje yra gyvenvietė – yra nuolaidžiais šlaitais. Iš pietų pusės ją juosia melioracijos kanalas. Rytuose kalva siekia Jūros upę. Kalvos viršūnė yra 16 m virš jūros lygio. Jūros upės ir Nemuno santaka yra 4,9 m virš jūros lygio. 0,65 km į vakarus nuo gyvenvietės yra Šereiklaukio kapinynas,

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos.

vadinamas Milžinkapiu. 1,1 km į p. v. nuo Jūros ir Nemuno santakos bei 1,5 km į p. v. nuo gyvenvietės yra piliakalnis su šalia esančia senovės gyvenviete.

Vėžininkų senovės gyvenvietė apžiūrėta 1995 m. Pirmojo apsilankymo metu visa gyvenvietė buvo naujai suarta ir buvo rasta atsitiktinių radinių: puodų šukių gnaibytu ir lygiu paviršiumi, tinklo pasvaras, verpstukas ir kt. 2000 08 11 senovės gyvenvietė buvo įrašyta į Registrą A1564 numeriu.

2001 m. gyvenvietės centrinėje dalyje iškasta 2 × 5 m dydžio, bendro 10 m² ploto bandomoji perkasa. Prieš tyrinėjimus buvo sudarytas detalus gyvenvietės teritorijos planas. Gyvenvietės matavimus atliko G. Vėlius. Perkasos vieta apėmė nedidelį pylimėlį, einantį r.–v. kryptimi. Manoma, kad tai gali būti įtvirtinimų liekanos. Tačiau tyrinėjimų metu nustatyta, kad pylimėlis susidarė ilgą laiką ariant gyvenvietę. Be to, paaiškėjo, kad kultūrinis sluoksnis yra perartas iki pat žemio. Ariamame sluoksnyje surasta smulkių molio tinko gabaliukų ir keramikos. Keramika lipdyta ir žiesta. Žiesta keramika puošta bangelės ornamentu. Dar viena žiesta šukė puošta lygiagrečių griovelių eilėmis ir turėjo briaunelę petelių srityje. Puodo būta apie 30 cm petelių skersmens. 35–40 cm gylyje žemyje išliko tik ūkinės duobės ir stulpaviečių žymės. Į perkasą pateko viena stulpavietė ir penkių ūkinių duobių fragmentai. Ūkinės duobės siekė nuo 0,75 m iki 2 m gylių. Jos užpildytos juoda žeme su keramikos, gyvulių kaulų ir organikos priemaišomis. Dviejose duobėse matėsi nevienalaikio duobių užpylimo tarp sluoksniai. Duobėse rasta keramika yra lipdyta. Kelios šukės yra gana didelės – 7,5 × 10 cm dydžio. Viena šukė prie vainikėlio puošta dviem nagų išpaudų eilėmis. Puodo angos būta apie 19 cm skersmens. Dalis keramikos yra grublėta. Gyvulių kaulai stambių raguočių ir smulkių graužikų.

Gyvenvietės paviršius buvo patikrintas metalo ieškikliu, tačiau metalinių archeologinių radinių nerasta. Tyrinėjimai parodė, kad gyvenvietė yra pakankamai informatyvi ir perspektyvi tyrinėjimams. Preliminariai pagal lipdytą keramiką galima datuoti maždaug I tūkstantmečio viduriu ir antra puse. Sprendžiant pagal žiestą keramiką, gyvenvietėje taip pat gyventa II tūkstantmečio pradžioje.

2003 m. vėl pradėti Vėžininkų senovės gyvenvietės (A1564), esančios Nemuno deš. krante, patikslintais duomenimis – 0,55 km į š. r. nuo Nemuno ir Jūros santakos, 2,25 km į p. v. nuo Mociškių, Nausėdų ir Vėžininkų kelių kryžkelės, archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai. Dabar tai yra pasienis su Rusijai priklausančiu Karaliaučiaus kraštu. Gyvenvietė užima 4,8 ha plotą kalvelės aukštumoje. Jos viršūnė yra 13,8 m virš jūros lygio. Jūros upės ir Nemuno santaka yra 4,9 m virš jūros lygio. Kitoje Jūros upės pusėje, 0,9 km nuo šios, yra tyrinėta Šereiklaukio senovės gyvenvietė.

Kultūros vertybių apsaugos departamento Mokslinei archeologinei komisijai (MAK) dar 1998 11 28 buvo pateikta „Šereiklaukio apylinkių Šilūtės r. archeologinių tyrimų programa“, tačiau ji tuomet buvo atmesta. Tuo metu buvo siūlyta žvalgyti ir Vėžininkų gyvenvietę. Vėliau čia vis griežtėjo pasienio su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi (Karaliaučiaus kraštu) režimas. Kadangi pasieniečiai pradėjo žvalgytis vietos apsaugos bokšto statybai, 2000 m. gruodžio mėn. antrą kartą kreiptasi dėl Vėžininkų gyvenvietės tyrimų. Ir tada nebuvo suprastas problemos aktualumas. Dėkinga situacija tyrinėjimams susidarė 2003 m. Tų metų pavasarį

Šilutės 1-oji gimnazija pateikė vaikų vasaros poilsio stovyklos projektą, kuriame buvo numatytos lėšos moksleivių archeologinei praktikai.

2. Tyrimų eiga

Moksleivių archeologinė ekspedicija dirbo nuo 2003 m. birželio 23 iki liepos 3 d. Ekspedicijai vadovavo Vilniaus universiteto docentas Valdemaras Šimėnas. Ekspedicijos dalyviai gyveno Vilkyškių vidurinėje mokykloje ir į kasinėjimus važinėjo mokykliniu geltonuoju autobusiuku. Iš viso ekspedicijoje dalyvavo apie 20 moksleivių, tačiau mokiniai turėjo ir daugelį kitų užduočių: rašė kraštotyros darbus, piešė, lankė apylinkių paminklus, rengė vakarones, susitiko su įžymiais apylinkių žmonėmis. Be to, ekspedicijos pradžioje gana dažnai lijo lietus. Taigi, spaudė laikas ir galimybės.

Atvykus į Vėžininkus, buvo apžiūrėta gyvenvietės teritorija, apklausinėti vietos gyventojai. Ypač padėjo Vėžininkuose gyvenantis geltonojo autobusiuko vairuotojas Romualdas Tarasevičius. Jis prisiminė, kad maždaug iki 1960 m. ant tiriamos kalvos stovėjo bakininko namelis. Vėliau jam sudegus, pastatytas vagonėlis. Bakininkas turėdavo prižiūrėti Nėmuno plūdurus ir užtikrinti laivybos saugumą Nemuno upe. Vėliau Nemune buvo pastatyti automatiniai plūdurai, vagonėlis buvo apleistas, kol žvejai jį visai sunaikino. Ant kalno kurį laiką buvo siloso duobė, dar vėliau viršūnėje buvo laikomi šieno kaugai. Kiekvieną pavasarį Nemunas užtvindo Vėžininkų gyvenvietės apylinkes. Gyvenvietės teritorija lieka neužsemta ir atrodo kaip sala.

Apžiūrint teritoriją nustatyta, kad pati kalvos viršūnė maždaug 50 × 50 m ploto nešienaujama. Čia pievoje yra keletas didelių akmenų, kurie trukdo šienauti. Akmenys greičiausiai liko nuo čia stovėjusių pastatų pamatų. Matyt, visai neseniai čia buvo sudegintas šieno kaugas, visur paviršiuje matomas perdegęs šienas ir pagaliai. Aplink teritorija nušienauta. Rytinis gyvenvietės teritorijos pakraštys naujai suartas. Arimo kryptis 320° kampu. Šiauriniu gyvenvietės pakraščiu einantis keliukas naudojamas tik žvejų ir išvežant nušienautą žolę. Lauko keliukas prie šiaurės vakarinio gyvenvietės kampo pasisuka Nemuno ir Jūros upių santakos link. Jis menkai pravažinėtas ir kasmet po potvynio pakeičia kryptį.

Gyvenvietės paviršius buvo patikrintas metalo iešikliu, tačiau surastos tik su sodybviete siejamos šiukšlės: kaltinės vinys, skardos gabalai, grandinės, traktoriaus dalys, dalgio koto įtvaras, švino tūtelė, iš betono lietas tinklo pasvaras, keramikos fragmentai ir kt. Ypač daug šiukšlių yra pietinėje (į Nemuno pusę atsuktoje) kalvos pašlaitėje. Čia, matyt, buvo šiukšlynas. Iš įdomesnių radinių galima paminėti tik pakabuką prie raktų su stiklo akimi, sagą, ornamentuotą Dovydo (žydiškomis) žvaigždėmis, didelę Prūsijos kariško sagą su Prūsijos herbu, jūreivio sagą su inkaru ir Frydricho 1784 m. trigrašį.

3. Perkasa Nr. I

Perkasai vieta pasirinkta ant kalvos aukščiausios vietos. Ji yra 134 m nuo Nemuno kranto, 112 m nuo vakarinėje pusėje einančio lauko keliuko (tiesa, jis kiekvienais metais klaidžioja) ir 159 m į pietus nuo šiaurėje einančio lauko keliuko. Prie perkasos yra keli didesni akmenys. Vienas jų yra 19,1 m į šiaurės

vakarų nuo šiaurės vakarinio perkaso kampo. Dar vienas akmuo yra 4,8 m ta pačia kryptimi. Dar trys akmenys išsidėstę eile į pietvakarius nuo pietvakarinio perkaso kampo. Pirmasis jų yra 4,3 m nuo kampo. Dar vienas didelis akmuo yra į rytus nuo perkaso. Jis guli 4,5 m į šiaurės rytus nuo pietrytinio perkaso kampo ir 4,9 m į pietryčius nuo šiaurės rytinio perkaso kampo.

Perkasa orientuota pagal pasaulio šalis. Ji yra 5 × 5 m dydžio. Iš P į Š sužymėta skaičiais nuo 1 iki 5; iš V į R sužymėta raidėmis A, B, C, D, E. Perkaso paviršius lygus, velėna susiformavusi gerai. Visas perkaso paviršius prieš pradėdamas tyrinėjimus patikrinamas metalo detektoriumi. Jokių radinių nebuvo. Visame perkaso plote nuimama velėna. Ji 10–15 cm storio.

Nuskutus maišytas žemės 25–35 cm gylyje atsidengė nejudintas žemio smėlis, kuriame išsiskyrė duobių kontūrai. Dar paskutus iki 50 cm gylio nuo dabartinio žemės paviršiaus labai aiškiai išsiskyrė vienos stulpavietės ir aštuonių apvalių duobių kontūrai.

Kontūrai pradėdami paruošti paliekant skersinius pjūvius. Pradžioje padarytas stulpavietės pjūvis. Ji yra kv. C-4, apvali, 20 cm skersmens. Stulpavietės apačia plokščia ir siekė tik 10 cm gylį.

Kelių ūkinių duobių kontūrai užėina už perkaso kraštų. Todėl duobių visos dydis nėra aiškus. Braižant perkaso sienelių pjūvius į juos pateko visų minėtų duobių pjūviai.

3.1. Duobė Nr. 1

Duobė Nr. 1 išryškėjo kv. A-1, 2 prie pat perkaso vakarinės sienelės 30 cm gylyje. Perkasoje Nr. 1 atsidengė tik viena jos pusė. Duobė, matyt, yra apvali. Perkasoje ji yra 60 cm pločio. Nuo pat viršaus ji užpildyta sudaužytomis žvyno formos čerpėmis. Tarp čerpių net išlikusios tuštumos. Duobės dugnas pasiektas 20 cm gylyje nuo kontūrų pasirodymo, arba 50 cm nuo dabartinio žemės paviršiaus. Duobės dugnas plokščias. Jokių kitų radinių duobėje nerasta.

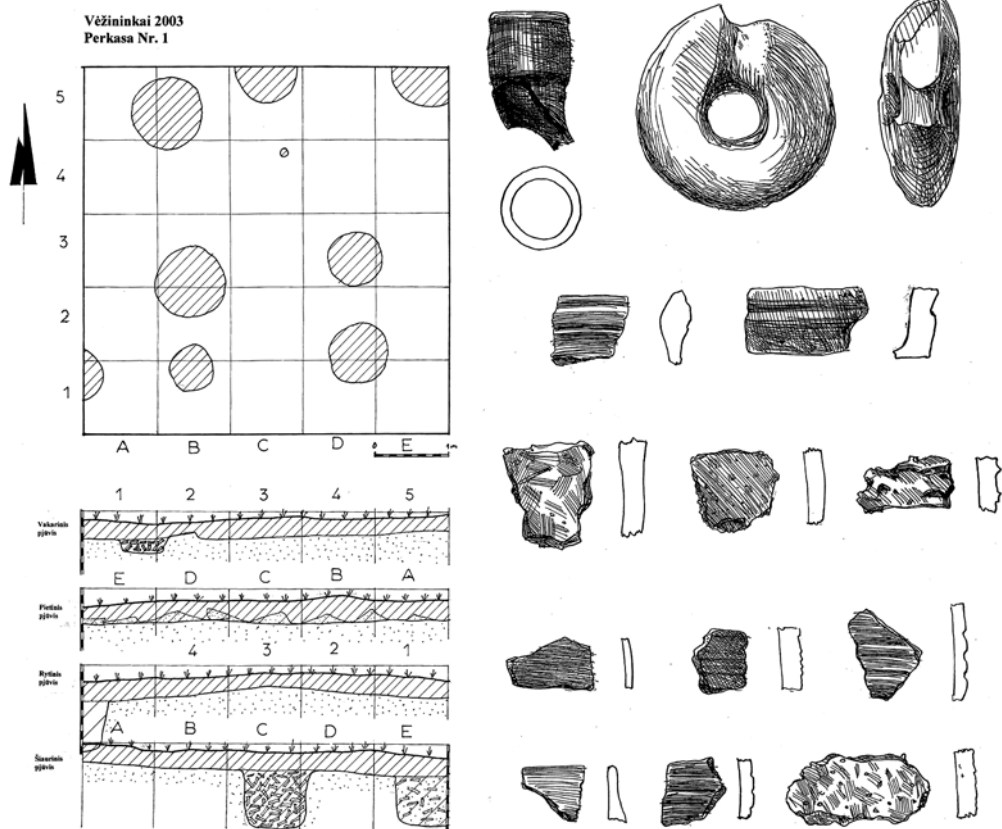
3.2. Duobė Nr. 2

Duobė Nr. 2 išryškėjo kv. B-1, 2 35 cm gylyje. Ji yra apvali, 45 cm skersmens. Ją užpildantis smėlis nežymiai tamsesnis už aplinkui esantį žemio smėlį. Duobės dugnas pasiektas 53 cm gylyje nuo kontūrų pasirodymo, arba apie 100 cm nuo dabartinio žemės paviršiaus. Paruošiant duobę surastos kelios labai smulkios keramikos šukelių nuoskalos ir smulkaus graužiko (pelės, žiurkės ar kurmio) kaukolė.

Duobės dugnas plokščias. Jokių tarp sluoksnių duobėje išskirti nepavyko. Matyt, duobės turinys yra vienalaikis ir labai neintensyvus. Pagal paskirtį tai turėtų būti šiukšlių duobė. Sunku spręsti apie duobės datavimą, kadangi net neaišku, ar joje rasti keramikos gabaliukai buvo žiesti.

3.3. Duobė Nr. 3

Į šiaurę nuo duobės Nr. 2 išsiskyręs kontūras yra irgi gana sunkiai randamas. Duobę užpildanti žemė beveik tokios pat spalvos kaip aplinkui esantis žemio smėlis. Duobės kontūras apvalus. Ji yra 95 cm skersmens. Paruošiant

duobę jokių radinių ar tarp sluoksnių nerasta. Duobės dugnas pasiektas 45 cm gylyje nuo kontūrų išaiškėjimo, arba 85 cm nuo dabartinio žemės paviršiaus. Duobės dugnas dubens pavidalo. Kadangi joje nieko nerasta, lieka neaiškus jos datavimas.

Perkasoje Nr. 1 aptikti radiniai. Vėžininkai. V. Šimėno nuotr. 2003 m.

3.4. Duobė Nr. 4

Duobė Nr. 4 išryškėjo kv. A, B-5 perkasoje šiaurės vakariniame kampe – 35 cm gylyje. Duobė yra 90 cm skersmens. Ją užpildanti žemė tamsesnė. Joje yra geltonų smėlio dėmelių. Žemė su organikos priemaišomis. Duobėje negalima išskirti tarp sluoksnių. Preparuojant duobę pietvakariniame jos ketvirtyje rastos kelios smulkios žiestų puodų šukės. Tačiau konkretesnis jų datavimas yra neaiškus. Duobės dugnas pasiektas 48 cm gylyje nuo kontūrų pasirodymo, arba 98 cm nuo dabartinio žemės paviršiaus. Duobės dugnas apačioje lygus (plokščias).

3.5. Duobė Nr. 5

Duobė Nr. 5 išryškėjo kv. C-5 prie pat perkasoje šiaurinės sienelės – 25 cm gylyje. Perkasoje Nr. I atsidendė tik viena jos pusė. Duobė, matyt, yra apvali. Perkasoje ji yra 85 cm skersmens. Nuo pat viršaus iki apačios ji užpildyta sudaužytomis žvyno formos čerpėmis. Tarp čerpių išlikusios tuštumos neužpildytos

smėliu. Duobės dugnas pasiektas 80 cm gylyje nuo kontūrų pasirodymo, arba 106 cm nuo dabartinio žemės paviršiaus. Duobės dugnas plokščias. Jokių kitų radinių duobėje nerasta. Tarp kelių šimtų čerpių fragmentų nerasta nė vienos sveikos. Tokios formos čerpės Klaipėdos krašte naudojamos ir dabar. Manau, kad tai bakininko namelio palikimas.

3.6. Duobė Nr. 6

Duobė Nr. 6 išryškėjo kv. D, E-1, 2 perkamos pietrytiniame kampe – 35 cm gylyje. Duobė yra apvali, 75 cm skersmens. Ją užpildanti žemė tamsesnė. Preparuojant duobę pradžioje rasta tik tamsesnė žemė, bet 10 cm giliau nuo kontūrų pasirodymo pradėjo dengtis sudaužytos čerpės. Tarp jų tuštumų nebuvo. Jos užkastos kartu su smėliu. Palyginus su duobėmis Nr. 1 ir Nr. 5 čia čerpių yra gerokai mažiau. Duobės dugnas pasiektas 45 cm gylyje nuo kontūrų pasirodymo, arba 90 cm nuo dabartinio žemės paviršiaus. Duobės dugnas apačioje lygus (plokščias).

3.7. Duobė Nr. 7

Į šiaurę nuo duobės Nr. 6 išsiskyręs kontūras yra irgi gana sunkiai randamas. Duobę užpildanti žemė beveik tokios pat spalvos kaip aplinkui esantis žemio smėlis. Duobės kontūras apvalus. Ji yra 75 cm skersmens. Preparuojant duobę jokių radinių ar tarp sluoksnių nerasta. Duobės dugnas pasiektas 35 cm gylyje nuo kontūrų išaiškėjimo, arba 78 cm nuo dabartinio žemės paviršiaus. Duobės dugnas dubens pavidalo. Kadangi joje nieko nerasta, lieka neaiškus jos datavimas.

3.8. Duobė Nr. 8

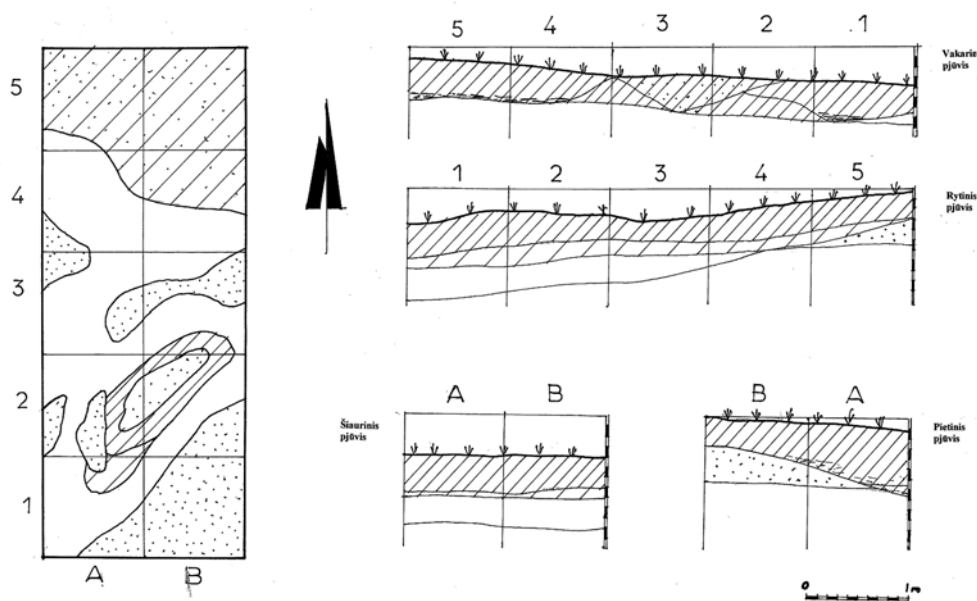
Pačiame šiaurės rytiniame perkamos kampe 25 cm gylyje išsiskyrė apvalios duobės kontūras. Ji yra maždaug apie 95–100 cm skersmens. Į perkamą pateko tik jos didesnis ketvirtis. Duobę užpildantis smėlis kiek tamsesnis. Preparuojant kontūrą pradžioje rastos kelios žiestų puodų šukės, tačiau 45 cm gylyje nuo kontūro pasirodymo atsidenė sudaužytų čerpių koncentracija. Duobės dugne vėl rastas tamsesnis smėlis. Duobės dugnas pasiektas 75 cm gylyje nuo kontūrų išaiškėjimo, arba 95 cm nuo dabartinio žemės paviršiaus. Duobės dugnas dubens pavidalo.

Baigus tyrinėjimus perkama buvo užkasta ir apklota velėnomis.

4. Perkasa Nr. II

Perkasa Nr. II matuota 70 m į šiaurę nuo pirmosios. Ji yra 88 m nuo šiaurėje einančio lauko keliuko. Šiaurės rytinis perkamos kampas susiliečia su arimu.

Perkasa orientuota pagal pasaulio šalis. Ji yra 2 × 5 m dydžio. Iš P į Š pažymėta skaičiais nuo 1 iki 5; iš V į R pažymėta raidėmis A, B. Perkamos paviršius lygus ir nežymiai nuolaidėja šiaurės link. Aukščių skirtumas apie 30 cm, velėna susiformavusi gerai. Visas perkamos paviršius prieš pradedant tyrinėjimus patikrinamas metalo detektoriumi. Jokių radinių nebuvo. Visame perkamos plote nuimama velėna. Ji 25–30 cm storio. Skutamos sumaišytos tamsios žemės su smėlio tarp sluoksniais. Jokių radinių ar žmogaus veiklos pėdsakų nepastebėta. Aiškiai išskiria suplovimų potvynio metu žymės. Nuskutus maišytas žemės 55–60 cm gylyje

atsidengė nejudintas žemio smėlis su priemoliu. Išemis perkastas iki 80 cm gylio nuo dabartinio žemės paviršiaus.

Baigus tyrinėjimus perkasa buvo užkasta ir apklota velėnomis.

5. Išvados

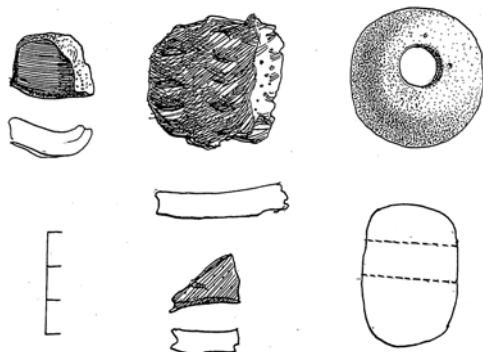
1. 2003 m. pradėti Vėžininkų (Vilkyškių sen. Pagėgių sav. Tauragės apskr.) senovės gyvenvietės (A1564) archeologiniai žvalgomieji tyrinėjimai. Gyvenvietė užima 4,8 ha plotą kalvelės aukštumoje. Jos viršūnė yra 13,8 m virš jūros lygio. Kitoje Jūros upės pusėje, 0,9 km nuo šios, yra tyrinėta Šereiklaukio senovės gyvenvietė.

2. Žvalgomieji tyrimai atlikti norint atkreipti dėmesį į čia esančią gyvenvietę, sužinoti kultūrinio sluoksnio išlikimo laipsnį ir gyvenvietės pobūdį. Pirmojo apsilankymo metu visa gyvenvietė buvo suarta ir buvo rasta atsitiktinių radinių: puodų šukių gnaibytu ir lygiu paviršiumi, tinklo pasvaras, verpstukas ir kt. Gyvenvietė ne kartą lankyta archeologų. Jie taip pat yra radę atsitiktinių radinių.

3. Žvalgomųjų tyrimų metu gyvenvietėje iškastos dvi perkastos bendro 35 m² ploto. Gyvenvietės centre, aukščiausioje kalvos vietoje, buvo surastos aštuonios apvalios duobės, iš jų keturios buvo užpildytos sudaužytomis čerpėmis, kitos buvo tuščios be radinių. Šiaurinėje kalvos papėdėje rastas pavasario potvyniu metu suplautas dirvožemis be radinių.

4. Sprendžiant pagal negausius atsitiktinius radinius gyvenvietėje buvo gyventa neintensyviai. Kalvos viršūnė suardyta čia stovėjusios bakininko sodybos

Perkasa Nr. II ir joje rasti radiniai (pav. apačioje). Vėžininkai. 2003 m.

veiklos ir nuarta. Žemesniąją gyvenvietės dalį paplovė pavasariniai Nemuno ir Jūros upių potvyniai. Ateityje reikėtų tirti kalvos pašlaites arčiau kalvos viršaus.

Ekspedicijoje fotografavo, planus braižė, radinius aprašė, ataskaitą parašė ir atspausdino Valdemaras Šimėnas. Radinius nupiešė moksleivė Daiva Macijauskaitė.

Literatūra ir šaltiniai

1. Almonaitis V. Baltiškasis Bitėnų krašto pagrindas, *Mažoji Lietuva*, 2014, geg. 31.
2. Dusburg P. *Chronicon terrae Prussiae*, p. 134 (III, 186); Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, p. 194–195.
3. Šimėnas V. Kur stovėta Šereikos pilies, *Leniniečių balsas* (Tauragės r.) 1988, rugs. 29, Nr. 118.
4. Šimėnas V. Kur stovėjo Sareikos pilis, *Pamarys* (Šilutės r.) 1989, sausio 17, Nr. 7.
5. Šimėnas V. Kur stovėjo Sareikos pilis, *Pamarys* (Šilutės r.) 1989, sausio 24, Nr. 10.
6. Šimėnas V. Kur stovėjo Sareikos pilis, *Mokslas ir gyvenimas*, 1990, Nr. 2, p. 27–28.
7. Šimėnas V. Dėl Sareikos pilies lokalizacijos ir skalvių–lietuvių ribų XIII a. pabaigoje. Iš Lietuvos istorijos tyrinėjimų, *Jaunujų istorikų darbai*, 1991, kn. 7, p. 5–12.

Senosios Vėžininkų gyvenvietės žvalgomieji tyrinėjimai

Ovidijus Petkelis, Laima Toliušienė

Šių archeologinių kasinėjimų tikslas buvo pagrįsti hipotezę, jog kalva, esanti į pietvakarius nuo Vėžininkų kaimo, Nėmuno ir Jūros upių santakoje, yra kadaise buvusios Senovės Vėžiniškų gyvenvietės liekanos. Šią kalvą dar 1995 m. pastebėjo archeologas Valdemaras Šimėnas. Kalvos paviršiuje radęs keletą radinių, išklėle hipotezę, kad čia kadaise galėjo būti Senovės Vėžininkų gyvenvietė. 1997 m. ši teritorija buvo įtraukta į laikinai saugomų istorinių paminklų apskaitą. Nuo 2003 m. birželio 23 d. iki liepos 3 d. Vėžininkuose vyko žvalgomieji archeologiniai kasinėjimai.

1. Įvadas

1.1. Skalviai

Skalviai, kaip gentis, turinti savitą kultūrą, išsiskyrė jau V mūsų eros amžiaus viduryje. Jie gyveno abipus Nėmuno žemupio, nuo Kuššių marių iki Šventosios upės žiočių. Skalvą apėmė Jūros upės žemupį, pietuose ribojosi su Nadrūva, rytuose ir šiaurėje – su Žemaičiais, šiaurės vakaruose siekė Lamatės gyventojus.

Tai gana mažai ištirta baltų gentis. Pirmą kartą paminėta kryžiuočių kronikose prieš 1240 metus. Svarbiausias politinis centras – Ragainė, o religinis centras – Rambynas. XIII a. penktame dešimtmetyje į Skalvą ėmė kėsintis kryžiuočiai. 1259 08 07 didysis Lietuvos kunigaikštis Mindaugas dovanavo Skalvą Kryžiuočių ordinui (kai kurie istorikai tai laiko kryžiuočių klastote). Numalšinę Didįjį prūsų sukilimą, kryžiuočiai 1274–1278 m. ją užkariavo. Nuo 1289 m. Skalva priklausė Ragainės komturijai, o XVI a. beveik visa įėjo į Māžają Lietuvą.

Kaip jau minėjome, skalviai iš bendro baltų kamieno išsiskyrė V a. viduryje. Kaip tik tuo metu susiformuoja savita skalvių kultūra. Drabužius vyrai ir moterys susegdavo lankinėmis, o nuo X a. pasaginėmis segėmis keturkampiais ar aguoniniais galais. Moterys mėgdavo apgalvius ir kepuraites, gintarinių karolių vėrinis, įvijines apyrankes. Nuo V a. čia paplito paprotys mirusiuosius laidoti nedegintus plokštiniuose kapuose. Nuo VI a. ėmė plisti deginimo paprotys ir iki X a. gyvavo du kūno parengimo laidojimui būdai. Deginti palaikai būdavo kruopščiai išrenkami iš laužo, kartais supilami į nedidelį karstelį-dėžutę arba suvyniojami į drobę. Degintuose kapuose įkapės kartais randamos sulaužytos. V–VII a. kapuose randamos gausios įkapės, taip pat randama kunigaikščių kapų. Kai kada tiek vyrų, tiek ir moterų kapuose randama nedidelių puodukų, rago apkalų, o nuo VI a. avies ar ožkos dantų arba visa galva. Dažnai su mirusiuoju laidodavo žirgus (Vidgiriai) (vėliau – Viešvilė, Smaliniškai – red. pastaba). Nuo X a. kapuose gausiau randama ginklų. Šiuo metu jau yra iširta nemažai istorinėje Skalvės žemėje esančių kapynų.

Tačiau istorikams, tyrinėjantiems šį kraštą, iškyla gana daug keblių klausimų. Nėra visiškai aiškus jos teritorinis vientisumas, sunku pasakyti, kuriems – vakarų

ar rytų – baltams juos priskirti, o ir apie pačius skalvius nėra daug kas žinoma dėl istorinių šaltinių stokos.

Dažniausiai tyrinėtojams iškyla klausimai dėl Skalvos šiaurės vakarinių žemių, dar vadinamų Lamatos vardu, aiškumo. Yra keletas nuomonių dėl jų priskyrimo kuriai nors genčiai. Vieni teigia, kad Lamata – tai vakarinė skalvių žemių dalis. Šią hipotezę palaiko daugumas XI–XVI a. rašytinių šaltinių. Tačiau iš archeologinių kasinėjimų rezultatų matyti, kad lamatiečiai turėjo savitą kultūrą, o ir jų plokštiniai kapai būdavo apjuosiami akmenų vainikais. Šie duomenys leidžia labiau tikėti kita hipoteze: kad Lamata – tai atskira baltų gentis, turinti savo teritoriją ir savitą kultūrą. Yra dar ir trečia nuomonė, kad Lamata – tai pietinė Žemaitijos žemių dalis. Tokiai daugybei nuomonių susidaryti padėjo tai, kad trūksta šaltinių. Todėl norint atsakyti į šį klausimą reikia nuodugniai ištyrinėti šį kraštą.

Ne mažiau svarbus klausimas dėl Skalvos priskyrimo rytų ar vakarų baltams. Šiuo klausimu mokslininkai yra vieningesni. Kalbininkai, tyrinėdami Skalvą, nustatė, kad daug vietovardžių Skalvoje yra lietuviški, su tam tikru prūsišku atspalviu, todėl, pagal kalbininką akademiką Z. Zinkevičių, Skalva galėjo būti mišri, joje gyveno tiek lietuviai, tiek prūsai, susimaišę su vietiniais gyventojais. Taigi, dėl lietuvių ir prūsų kalbų įtakos skalvių kalba galėjo būti supanašėjusios tarmės, todėl Skalva galėjo būti tarsi tarpinė teritorija tarp vakarų baltams priklausiusių prūsų ir rytų baltams priklausiusių lietuvių.

Bet kol kas tai tik hipotezė, kuriai pagrįsti arba paneigti reikia papildomų duomenų. Turimų duomenų nepakanka, nes apie skalvių gyvenimą ir papročius liudijančių šaltinių yra nedaug. Turbūt pagrindinė priežastis ta, kad nuo XIII a. pab. dėl prasidėjusių karų tarp LDK ir Kryžiuočių ordino istorinės Skalvos žemės virto dykra, tai yra dauguma šio krašto gyventojų buvo per prievartą apkrikštyti ir iškelti gyventi į Ordino gilumą, o likusieji, kurie atsisakė krikšto, buvo išžudyti arba pabėgo į LDK gilumą prašydami LDK valdovų prieglobsčio.

Jau atlikta nemažai tyrinėjimų skalvių genties klausimu, nemažai duomenų gaunama ir iš archeologinių kasinėjimų, bet tai tik maža dalis atliktų darbų, nes archeologų laukia dar daug neatrastų ir neištyrinėtų Skalvos vietų, kurios padėtų ateinančioms kartoms atsakyti į jiems iškilusius klausimus dėl jų krašto istorijos.

Skalva pradėta tyrinėti nuo XIX a. pr. Didžioji dalis istorinių Skalvos žemių priklausė Prūsijos karalystei, kurios archeologai pirmieji pradėjo tyrinėti skalvių praeitį. Galima išskirti du Prūsijos archeologinių paminklų tyrinėjimų etapus: 1865–1891 ir 1891–1914 m. Pirmasis vadinamas mėgėjišku archeologinės medžiagos kaupimu. Būtent tuo laikotarpiu vykdyti archeologiniai kasinėjimai Prūsijos istorijai atnešė daugiau žalos, nes nebuvo jokių įstatymų, draudžiančių savavališkus kasinėjimus. Tuo metu buvo labai populiaru savo dvarelyje turėti nuosavą eksponatų rinkinį, todėl nuolat buvo kasinėjami kapinynai, pilkapiai ir piliakalniai. Rastų radinių niekas nefiksuodavo, jie nebuvo analizuojami. Bet 1891 m. buvo išleisti įstatymai, draudžiantys savavališkus kasinėjimus. Prasidėjo kitas archeologinių kasinėjimų etapas.

Rytų Prūsijos archeologijai nusipelnė Karaličiaus universiteto rektorius, nuo 1891 m. išrinktas „Prussios“ prezidentu, filosofijos mokslų daktaras, archeologas ir žymus baltistas Adalbertas Becenbergeris (*vok. Adalbert Bezenberger*).

Daug Skalvos žemių tyrinėjimams nusipelnė ir Prūsijos archeologas Emilis Holakas (*vok. Emil Hollack*). Tai dar vienas Prūsijos archeologas, tyrinėjęs ne tik savo krašto istorinius paminklus, bet taip pat vykdamas archeologinius kasinėjimus ir Kuščių nerijoje bei Vilkųškių kapinynuose. Taip pat galima paminėti ir O. Tišlerį, G. Bujaką, J. Heideką ir kt.

Po Antrojo pasaulinio karo vakarų baltų archeologijoje pasižymėjo rusų archeologai: F. D. Gurevič, V. I. Timofejevas, V. I. Kulakovas ir kt. Kartu su Prūsijos archeologais jie padėjo pamatus vakarų baltų archeologijai. XX a. pab. atsirado naujų archeologų karta, kuri naudodamasi jau minėtų archeologų sukauptais duomenimis bei kasinėjimų išvadomis padarė nemažą pažangą Rytų Prūsų archeologijoje. Vienas iš tokių yra Vilniaus universiteto docentas, vakarų baltų ir Rytų Prūsijos archeologijos žinovas daktaras Valdemaras Šimėnas.

1.2. Iširtos ir dar neatrastos tyrinėjimų vietos skalvių žemėse

Pirmieji istoriniai leidiniai apie baltus pasirodė dar Renesanso epochoje. Tuo metu išgalėjusios humanistinės idėjos ir pagoniškosios antikos kultūros tyrinėjimai leido Europos istorikams ir humanistams atrasti vienus iš seniausių Europos pagonių – baltus. Nors susidomėjimas baltais buvo didžiulis, tačiau plačiau buvo domimasi ir daugiausia leidinių išleista prūsų genčių tematika.

Skalviai – tai, kaip jau buvo minėta, gana neseniai pradėta tyrinėti baltų gentis. Kiek plačiau Skalva buvo pradėta tyrinėti tik nuo XIX a. pr. Didelę įtaką tam turėjo tai, kad tuo metu didžioji dalis istorinių Skalvos žemių priklausė Prūsijos karalystei, todėl būtent šios valstybės archeologai ir istorikai ne tik pirmieji pradėjo šio krašto istorinių paminklų tyrinėjimus, bet ir nuveikė daugiausia darbų tiriant skalvių bei prūsų praeitį. Jau nuo XVIII a. pr. Prūsijos gyventojai ėmė vis labiau domėtis savo krašto istorija. Dėl vis labiau augančio susidomėjimo istorija jau XVIII a. pab. Prūsijoje ėmė kurtis pirmosios draugijos. Labiausiai nusipelnusia būtų galima laikyti 1844 m. įkurtą „Prussios“ draugiją, kurios pagrindinė veikla buvo tirti krašto praeitį, vykdyti archeologinius kasinėjimus, rinkti senienas ir jas propaguoti. Negalima sakyti, kad viskas, kas susiję su Prūsijos tyrinėjimais, buvo gražu ir puiku. Kaip jau minėjome, nedraudus savavališkų kasinėjimų, daug kas prarasta. Tik 1891 m. mokslo draugijų dėka, išleidus savavališkus kasinėjimus draudžiančius įstatymus, prasidėjo kitas archeologinių tyrinėjimų etapas.

Labiausiai Rytų Prūsijos ir Mažosios Lietuvos archeologijai nusipelnęs Karaliaučiaus universiteto rektorius, nuo 1891 m. išrinktas „Prussios“ prezidentu, filosofijos mokslų daktaras, archeologas ir žymus baltistas A. Becenbergeris buvo tikrai neeilinė asmenybė. Jis puikiai mokėjo lietuvių kalbą, draugavo su žymiu Šilutės dvarininku Hugo Šojumi ir dažnai vasaras praleisdavo pas jį. Draugystė su Šojumi jam padėjo išžvalgyti ir ištyrinėti daug Šilutės rajone esančių archeologinių paminklų. Čia jis atrado ir kasinėjo Šernų (Klaipėdos r.), Ramučių, Barzdūnų, Lumpėnų ir kt. kapinytus. Jo tyrimų rezultatai sudarė pagrindą rekonstruojant seniausios šio regiono praeities vaizdą.

2. Žvalgomieji archeologiniai kasinėjimai senojoje Vėžininkų gyvenvietėje

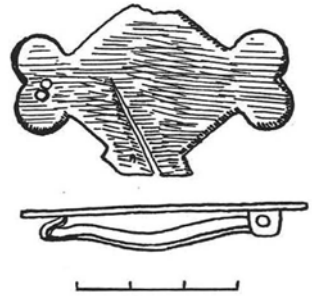
2.1. Senosios Vėžininkų gyvenvietės nustatymas

Senoji Vėžininkų gyvenvietė buvo atrasta 1995 m., kai ją pastebėjo archeologiniams kasinėjimams prie Šereitlaukio vadovavęs Vilniaus universiteto docentas dr. Valdemaras Šimėnas. Tuomet jis, ištyręs šios spėjamos gyvenvietės paviršių, rado keletą keramikos šukių su rankų pirštų išpaudų ornamentu bei verpstę. Šie radiniai datuojami kaip I tūkstantmečio po Kristaus gyvenusių žmonių palikimas. Taip pat šioje vietoje buvo rasta ir žiestos keramikos šukių, molinis tinklo pasvarėlis bei molinio butelio kaklelio liekana. Šie radiniai datuojami jau kaip XVIII–XIX a. pab. dirbinių liekanos. Radiniai leidžia teigti, kad kažkada čia buvo vietinės (greičiausiai skalvių) genties gyvenvietė. Remiantis šiais radiniais 1997 m. spalio 28 d. Kultūros paveldo centro archeologai nustatė teritorijos ribas ir įtraukė šią teritoriją į laikiną saugomų istorinių paminklų apskaitą.

Gyvenvietė užima apie 4,8 ha plotą, yra išsidėsčiusi Jūros ir Nėmuno santakoje, dešiniojoje Nemuno ir kairiojoje Jūros kranto pusėje. Siekiant ištirti kasinėjimų vietą ir gautais duomenimis padaryti galutinę išvadą, 2003 m. birželio 25 d., vadovaujant doc. dr. Valdemarui Šimėnui, Vėžininkų senovės gyvenvietėje buvo pradėti archeologiniai kasinėjimai.

2.2. 2003 m. vykę žvalgomieji archeologiniai kasinėjimai

Šios stovyklos pagrindinis tikslas buvo supažindinti moksleivius su archeologija, leisti jiems praktiškai pajusti, kas yra archeologija ir ko reikia norint būti geru archeologu. Tiesa sakant, archeologijos mokslas nėra toks paprastas ir lengvas, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Tai labai kruopštus ir atsakingas darbas, reikalaujantis daug pastangų, kruopštumo ir kantrybės, o

*Atsitiktinis radinys,
Vėžininkų neįtvirtinta
gyvenvietė. 1997 m. [lad.lt/data/
com_ladreports/3399/1-86.pdf](http://lad.lt/data/com_ladreports/3399/1-86.pdf).
1997 m. Žvalgomosios
archeologinės ekspedicijos
ataskaita*

*Vėžininkų senovinės gyvenvietės atsitiktiniai
radiniai. 1997 m. [lad.lt/data/com_ladreports/
3399/1-86.pdf](http://lad.lt/data/com_ladreports/3399/1-86.pdf). 1997 m. Žvalgomosios
archeologinės ekspedicijos ataskaita. Lietuvos
istorijos institutas, Gintautas Zabiela, Vyktas
Vaitkevičius*

ir kasinėjimų rezultatai dažnai būna ne tokie, kokių tikimės.

Norint dalyvauti archeologiniuose kasinėjimuose reikia turėti žinių ne tik apie tyrinėjamą vietą, bet ir apie patį archeologo darbą. Žinoma, pačią pirmąją dieną mes nepuolėme iš karto kasinėti numatytos teritorijos. Pirmiausia docento V. Šimėno buvome supažindinti su šio krašto istorija, su baltų gyvenamojoje teritorijoje vyravusiomis kultūromis, kurios darė įtaką baltų genčių susidarymui. Taip pat trumpai buvome supažindinti ir su pačių skalvių istorija (peržiūrėjome Skalvos kapinyuose rastų dirbinių skaidres), jų kultūros susidarymu, tarp baltų genčių paplitusiais laidojimo papročiais (nes baltų gentys yra priskiriamos kuriai nors kultūrai pagal toje teritorijoje vyravusį laidojimo būdą).

Turint šiek tiek žinių apie tiriamąjį objektą jau galima pradėti kasinėjimus.

Tačiau norint kasinėti reikia žinoti nuostatus, kuriais remiantis yra vykdomi archeologiniai kasinėjimai. Visų pirma užfiksuojama pirminė paminklo padėtis. Tai padarius reikia išmatuoti ir sudaryti tyrinėjamo ploto planą. Kasama duobė yra apibrėžiama taip, kad kiekviena jos siena būtų nukreipta į vieną iš keturių geografinių kryptių (šiaurė, pietūs, rytai, vakarai), o visa duobė padalijama į sektorius maždaug po 1 kv. m. Išmatavus tiriamo ploto ribas einama prie antrojo etapo. Šio etapo metu pirmiausia nupjaunama žolė, tuomet atsargiai, maždaug per 20 cm gylį ir maždaug tokio pat dydžio luitais nuimamas viršutinis dirvožemio sluoksnis, o iškasta velėna atsargiai sukraunama į krūvą atokiau nuo duobės. Tačiau tai priklauso nuo tiriamo objekto paviršiaus ir gylio, kuriame yra senovėje susiformavęs kultūrinis sluoksnis. Tada vėl su kastuvais nukasamas maždaug apie 5 cm žemių sluoksnis. Taip kasama tol, kol duobės dugne išryškėja tamsūs sukastos žemės plotai. Šie plotai yra pažymimi planuose. Prisikarus iki paminklo kultūrinio sluoksnio ar kapo, daromi aptinkamų objektų brėžiniai ir piešiniai. Randamieji daiktai paminklo kultūriniame sluoksnyje arba kapuose fotografuojami ar filmuojami *in situ* (nepajudinant daiktų iš buvimo vietos), galiausiai pažymimi planuose. Aptikti daiktai nuvalomi, jei reikia – čia pat nuplaunami ir užkonservuojami, kad patekų į kitokią aplinką atmosferos veikiami nepradėtų irti. Jei reikia, daiktai toliau konservuojami ir restauruojami specialiose dirbtuvėse. Po to archeologiniai radiniai patenka į įvairius Lietuvos muziejus. Vėliau surinkta medžiaga sisteminama ir apibendrinama. Ši medžiaga skelbiama spaudoje, išleidžiama tam skirtų leidinių pavidalu, kad visuomenė galėtų susipažinti su jos krašte atliekamais tyrinėjimais.

Vėžininkų senovės gyvenvietės atsitiktiniai radiniai. 2007 m. lad.lt/data/com_ladreports/3399/1-86.pdf. 1997 m. Žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita. Lietuvos istorijos institutas, Gintautas Zabiela, Vyktintas Vaitkevičius

Taip pat surinkta medžiaga atiduodama istorikams, kurie ją toliau analizuoja ir naudoja įvairioms problemoms, susijusioms su Lietuvos istorija, spręsti.

Mūsų tiriamo objekto teritorija užėmė 4,8 ha plotą. Aukščiausia vieta 13,8 m virš jūros lygio. Kasinėjimams buvo pasirinkta aukščiausia kalvos vieta. Pirmiausia buvo apibrėžtas kasinėjimų plotas, kuris užėmė 25 kv. metrus. Vėliau per kastuvo gylį buvo nuimtas viršutinis dirvožemio sluoksnis. Nuėmę šį sluoksnį pradėjome pasluoksniui, apytikriai po 5 cm nukasinėti apatinius žemės sluoksnius, ir kaskart tiriamo objekto paviršius buvo ištiriamas metalo ieškikliu. Su metalo ieškikliu taip pat buvo išžvalgytas kalvos paviršius. Šių žvalgymų metu buvo rasta 1384 metų sidabrinė moneta. Taip pat rasta keletas prūsiškų XIX a. sagų, metalinis dubenėlis ir nemažai skardos liekanų. Tiriamajame plote, apytikriai pusės metro gylyje, buvo rasta kaltinių vinių, vielos, žistos ir lipdytos keramikos šukių bei krūva čerpių. Po kiek laiko maždaug už 70 metrų į šiaurę nuo pirmojo tiriamojo ploto buvo išmatuota dar viena kasinėjama teritorija, kuri užėmė apie 10 kvadratinį metrų plotą. Šioje vietoje mums pavyko rasti keletą keramikos šukių, titnaginę ieties dalį bei metalinę kažkokio įrankio liekaną.

Vadovaujami doc. dr. Valdemaro Šimėno dalyvavome ir archeologiniuose kasinėjimuose, kurie tuo metu vyko Viešvilėje. Ten, skirtingai nei Vėžininkų senojoje gyvenvietėje, kultūrinis sluoksnis yra susiklostęs prie pat paviršiaus, todėl jau iš pat pradžių reikėjo kruopščiai nukasinėti viršutinį žemės sluoksnį. Ten mes radome nemažai titnago skeveldrų, lipdytos keramikos šukių, akmenų, kurie, manoma, buvo dedami prie laidojimo urnų.

2.3. Kasinėjimų senojoje Vėžininkų gyvenvietėje apibendrinimas ir išvados

Taigi, apibendrinant archeologinių kasinėjimų rezultatus reikėtų pabrėžti, kad archeologiniu požiūriu mes nieko naudingo ar labai vertingo neradome. Keramikos šukės buvo pernelyg mažos ir jų pačių buvo pernelyg mažai, kad, pagal jas sprendžiant, būtų galima daryti kokias nors išvadas. Net ir sidabrinė moneta, kuri gal ir turi didelę materialinę vertę, archeologiniu požiūriu yra visai nevertinga, nes pinigai nuolat keliauja iš rankų į rankas ir pagal ją spręsti apie krašto praeitį beveik neįmanoma. Na, o rastos čerpės ir kiti radiniai – tai greičiausiai nesenų, jau vėlesnių laikų palikimas, kurie mažai mums ką gali pasakyti apie senąją Vėžininkų gyvenvietę.

Tačiau būtent tie radiniai, arba, kitaip sakant, labai vertingų radinių nebuvimas, leidžia daryti išvadą, kad šioje vietoje kultūrinis sluoksnis nesusiformavo, todėl ir radinių iš to laikmečio radome nedaug. Negausūs radiniai rodo, kad čia galėjo būti tik laikina stovyklavietė. Nors rastos 6 titnago nuoskalos leidžia spręsti, kad šioje vietovėje galėjo būti gyvenama dar nuo akmens amžiaus.

Žinant, kad iki to laiko, kol dar nebuvo pastatyta Kauno hidroelektrinė, pavasarinio polaidžio potvynių metu likdavo neapsemtas tik nedidelis mūsų tyrinėtos senovinės gyvenvietės teritorijos lopinėlis, o susidariusi sala būdavo apsupta vandens, darosi aišku, kad čia negalėjo būti nuolatinė gyvenvietė. O čerpių krūva ir kiti to laikmečio radiniai tik patvirtina vietinių gyventojų pasakojimą, kad ant šios kalvos kadaise stovėjo švyturys ir vandens plūdūrų prižiūrėtojo sodyba, sudegusi apie 1960 m.

Literatūra

1. Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva. Keliautojo po Pagėgių kraštą žinynas*, Kaunas, 2007.
2. Šimėnas V. Archeologiniai tyrinėjimai prūsų žemėse, *Baltų archeologija*, 1994, nr. 3, p. 18–23.
3. Šimėnas V. Vakarų ir Rytų baltų ribos kaita archeologijos duomenimis, *Vakarų baltai: etnogenėzė ir etninė istorija*, Vilnius, 1997.
4. Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorija*, Vilnius, 1987, t. 2.

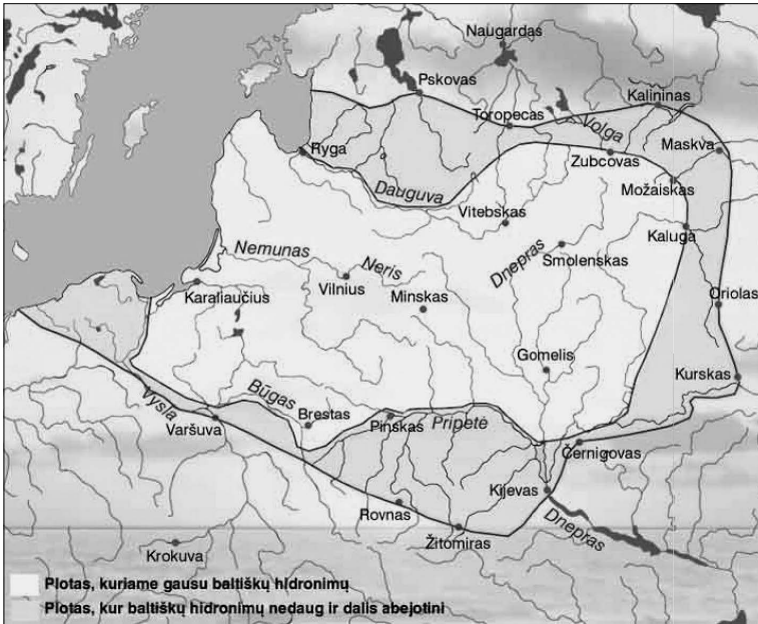
Kiti šaltiniai

5. Vėžininkų neįtvirtinta gyvenvietė. 1997 m. atsitiktinis radinys
6. lad.lt/data/com_ladreports/3399/1-86.pdf. 1997 m. Žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita. Lietuvos istorijos institutas, Gintautas Zabiela, Vyktas Vaitkevičius.
7. lad.lt/data/com_ladreports/3399/1-86.pdf. 1997 m. Žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita. Lietuvos istorijos institutas, Gintautas Zabiela, Vyktas Vaitkevičius.
8. lad.lt/data/com_ladreports/3399/1-86.pdf. 1997 m. Žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita. Lietuvos istorijos institutas, Gintautas Zabiela, Vyktas Vaitkevičius.

Bendra Klaipėdos krašto, Mažosios Lietuvos dalies, istorijos apžvalga

Algirdas Sinkevičius

Ižanga

Teritorija, kurioje gausu baltų hidronimų. Prieiga per internetą:
www.lndp.lt/diskusijos/view_topic.php/t-4996 Baltų hidronimai teritorija

Pasitraukus ledynams, pirmieji gyventojai atkeliavo į Lietuvą maždaug prieš 12 tūkstančių metų. Archeologiniai radiniai rodo, kad jie atvyko iš pietų ir vakarų – iš Svidrų ir Arensburų kultūrų rajonų. Svarbiausias šaltinis baltų protėvynės riboms nustatyti yra toponimika. Baltų atsikraustymo žygis, juos stumiant slavams, prasidėjo VI–VII a., užtruko iki IX a. Kalbininko profesoriaus Kazimiero Būgos nuomone, anksčiausiai iš visų baltų atskilę prūsai, Pavyslyje gyvenę dar prieš mūsų erą. K. Būga moksliskai įrodė, kad baltų vandenvardžių randama toli į rytus nuo šių dienų Lietuvos ir Latvijos.

Įdomūs ir archeologiniai radiniai. Ukrainos archeologai, vadovaujami Ukrainos mokslų akademijos Archeologijos instituto prof. Glebo Ivankino 2017 m. 100 km į pietus nuo Kijevo prie Rosės upės aptiko senovinę IX–XI a. baltų kapinyną. Atkasti 19 mirusiųjų: 6 vyrų, 9 moterų, 1 kūdikio ir 3 nenustatytos lyties asmenų palaikai. Tarp jo radinių – baltiški drabužiai, moteriški papuošalai, randami Žemaitijoje, ginklai. Kitoje pusėje upės, spėjama, buvusi baltų gyvenvietė.

Interneto prieiga: www.15min.lt. Aktuali istorija. Ukrainos archeologai netoli Kijevo aptiko senovės baltų kapinyną.

Apie 98 m. aisčius (baltus) pirmą kartą aprašė Publijus Kornelijus Tacitas. Florencijos muziejuje saugomas 1482 m. žemėlapis, sukurtas pagal nublukusį senovės graikų mokslininko geografo **Klaudijaus Ptolamėjo** (*Claudius Ptolemaeus*, 83–168 m.) apie 150 m. sudarytą Baltijos regiono žemėlapi. Jame pažymėta „*Sarmatia Europea*“, besitęsianti nuo Juodosios jūros iki Sarmatų vandenyno (dabartinės Baltijos jūros). Lygindamas Klaudijaus Ptolamėjo žemėlapi ir vėlesnį, mokliškai patvirtintą baltų genčių gyvenamojo ploto žemėlapi, istorijos tyrinėtojas A. Norkūnas teigia, kad tai ta pati vieta. Anot jo, net Antikos žemėlapiuose įamžinti baltiškos kilmės vandenvardžiai, kurie randami iki pat Juodosios jūros. Tyrinėdamas baltų ir sarmatų kapų pobūdį, A. Norkūnas randa, kad ir vieniems, ir kitiems buvo būdinga kartu su mirusiais laidoti žirgus, įdedant ginklų ir maisto. Randa panašumų tarp sarmatų ir baltų tautų ginklų (kalavijų, iečių), papuošalų, kurių tradicijos visai skiriasi nuo slavų genčių. Nei slavai, nei germanai žirgų kartu su mirusiais nelaidojo. Žirgų garbinimas ir net atskiri žirgų kapai būdinga tik sarmatų ir baltų tautoms. Jis lygina ir senuosius sarmatų bei baltų kalbų raštus, apgailestaudamas, kad katalikai daugumą baltų raštų sunaikino.

Metaliniuose **sarmatų** papuošaluose iškalti kryžiai savo forma labai panašūs į Žemaitijos kalvių kryžius. Anot A. Norkūno, tai rodo, kad šios tautos turėjo tuos pačius žvėrių totemus, o patyrinęs mitologiją, būtų galima rasti ir daugiau bendrumų: tas pačias dievybes, pasaulio medžio simbolį ir kt. Dar vienas, anot autoriaus, akivaizdus įrodymas, pagrindžiantis lietuvių kilmę iš sarmatų, – tai Gedimino stulpų ženklas, kuris buvo ir Sarmatijos valdovų ženklas, iškaltas ant jų kalavijų. Sarmatų karių žiedai su iškalta raiteliu ant žirgo primena senojoje Lietuvos vėliavoje (dabar – Prezidento) naudojamą Vyčio simbolį. Apie tai, kad lietuviai ir žemaičiai yra tie patys sarmatai, savo veikaluose rašė ir Simonas Daukantas: jie esą „*kaipo tikri sūnūs, skitų, sarmatų*“. Šią mintį patvirtino ir istorikas A. Vijūkas-Kojelavičius: „*Litvos iš Prūsijos išveda Alanorum (Alanų) gentį į žemę, kuri vėliau pradėta vadinti Litoania (Lietuva)*.“ Alanai – sarmatų gentis. 1521 m. vokiečių istorikas Erazmusas Stela rašė, kad lietuviams pradžią davė istorinio gotų klaidžiojimo metu prie jų prisijungę sarmatai ir alanai, vadovaujami karo vado Litalano (iš jo ir kildinamas lietuvių tautovardis). Teorijai, kildinančiai lietuvius iš sarmatų, pritarė ir kiti istorikai. Apie tai istorijos tyrinėtojai diskutuoja jau daug metų. Viename kape kartu su mirusiuoju laidoti žirgus buvo paprotys ir skalvių gentyse. Turtingųjų karių, didikų kapuose kartu su mirusiu šeimininku, o kartais ir atskirai, būdavo palaidojamas žirgas su visa jo apranga, kuri dažnai buvo ypač puošni. Karys ir jo žirgas buvo neatskiriama susiję ir šiame, ir pomirtiniame gyvenime. Paplitus mirusiųjų deginimo papročiu, kartu

*Sarmatų papuošalai.
Prieiga per
internetą: Archive
li./7bJUt.sarmatai.lt*

Sarmatia Europea
žemėlapis. Prieiga per
internetą: Žemėlapis.
Sarmatia Europea
Claudius Ptolemėjus.
Vaizdai

buvo deginami ir žirgai. Laidojimai su žirgais atsekami buvę dar ankstyvajame romėniškajame laikotarpyje.

IX a. į pietus nuo kuršių, Nemuno žemupyje, gyvavo baltų gentis – **skalviai**. Jų paveldas – degintiniai kapinynai su gausiomis įkapėmis, kuriuose pasitaiko ir žirgų kapų. Tai rodo, kad ši gentis anuo metu klestėjo, vertėsi ne tik žemdirbyste, bet ir prekyba, taip pat plėsdavo kaimynines gentis. Visoms baltų gentims I tūkstantm. pabaigoje buvo būdingi panašūs turtinės diferenciacijos procesai. Greta genčių vadų formavosi karių sluoksnius, atsirado savi pirkliai ir amatininkai. Labai suklestėjo geležies gavyba bei apdirbimas, juvelyrų amatai. Skaidėsi ir pačios genčių gyvenamosios teritorijos, augo vietiniai centrai – būsimų žemių užuomazgos. Sparčiausiai šis procesas vyko Vakarų Lietuvoje. Vakarų baltai nuo IX a. pradėjo jungtis į žemių sąjungas. Jų paskirtis buvo apsiginti nuo pakrantes puldinėjančių vikingų.

Siekiant apsiginti, pradėtos statyti medinės pily. IX a. pabaigos anglosaksų keliautojas ir pirklys Wulfstanas (*Wulfstan*) mini, kad aisčių šalyje yra daug tarpusavyje kariaujančių kunigaikščių pilių, labai vertinamų gerų žirgų, degintinių kapinynų.

Skalvius vieni tyrinėtojai priskiria prie lietuvių, kiti – prie prūsų. V. Mažiulis, Z. Zinkevičiaus ir kitų jiems pritariančių mokslininkų nuomone, tai buvo tarpinė gentis tarp prūsų ir lietuvių. Jų kalba, laidojimo papročiai turėjo lietuviškų ir prūsiškų bruožų. Paminėtina, kad 1205–1207 m. per šį kraštą buvo perėjęs maras. Skalviai lenkų kronikoje minimi nuo 1227 m. Skalva (*Scalwo*) kryžiuočių kronikose pirmą kartą paminėta 1240 m. Spėjama, kad Skalvai priklausė ir Laimata – Šilutės, Priekulės ir Švėkšnos žemės. Kadangi per skalvių žemes nuo seno Nemunu iš Vakarų Europos į Lietuvą keliavo pirkliai, jau nuo XIII a. susijungę į Hanzos sąjungą (*Hanse* – grupė), skalviai kontroliavo prekybą Nemunu. Hanzos sąjunga – tai XIII–XVII a. Vokietijos, Prūsijos ir Livonijos miestų prekybinė ir politinė sąjunga, įkurta 1280 m. Liubeke.

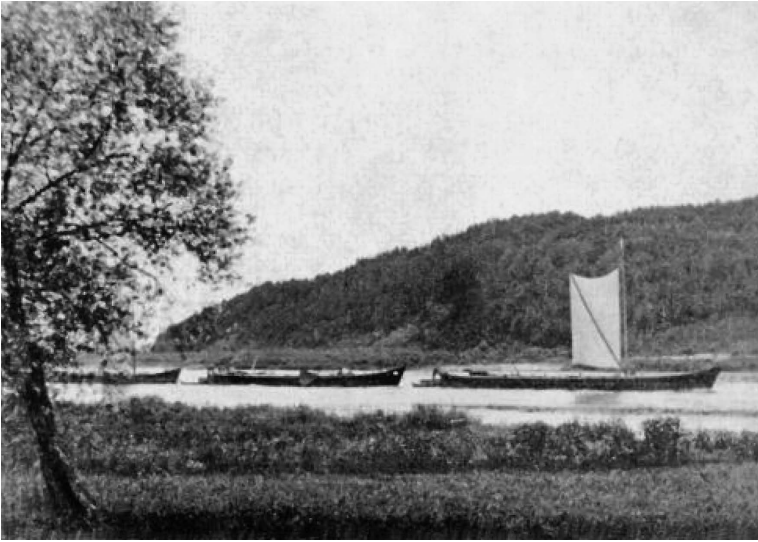
Nustatyti jų, kaip ir kitų prūsų genčių, ryšiai su vikingais, Senovės Romos imperija. Tą liudija kapinyuose randami IX–XI a. skandinaviški kalavijai, monetos

Baltų gentys. XII a.
<https://wikipedia.org/wiki/Baltai>

Prūsų gentys. XII a.
<https://wikipedia.org/wiki/prūsai>

*Senuoju vandens
keliu Nemunu.
www. Bildarchiv-
Ostpreussen.de
009700*

ir kiti radiniai. Pirkliams Lietuvoje patiko javai, kanapės, linų sėmenys, mediena, vilna ir jos dirbiniai, stambiujų raguočių odos, riebalai, degutas, medžio pelenai, medus, vaškas ir kitos prekės.

Tačiau vandens ir sausumos keliu keliaudavo ne tik pirkliai, bet ir lengvo grobio siekiančios riterių kariaunos. Jau nuo IX a. prūsų žemes puldinėjo vikingai – švedai ir danai, nuo X a. pabaigos ir lenkų kunigaikščiai, nuo XII a., atsigavę po pralaimėjimų prie Viduržemio jūros, – kryžiuočiai. Palikę Palestiną, nuo 1217 m. popiežių remiami, jie rengė kryžiaus žygius jau į šiuos kraštus. Mazovijos kunigaikštis Konradas 1226 m. į pagalbą kovai su prūsais pasikvietė Kryžiuočių ordiną. Jam pritardamas Šv. Romos imperatorius Frydrichas II ir popiežius Grigalius IX Aukso bule perleido Ordinui Prūsijos žemes, „*kurias jam pavyks užkariauti*“.

XIII a. I pusėje į prūsų, po to į skalvių žemes pradėjo veržtis Livonijos ordinas, savo nukariautas žemes XIV a. perleides Kryžiuočių ordinui. Nei jotvingių, nei prūsų, nei skalvių gentys nesugebėjo atlaikyti vis stiprėjančių, galingesnių už juos priešų. Iki 1231 m. tarp Nemuno ir Vyslos prūsų bei lietuvių žemėse nebuvo jokių vokiečių ar lenkų kultūros pėdsakų; nebuvo jų pilių ar miestų. Prasidėjusios atkaklios prūsų kovos su vokiečiais tęsėsi apie 50 m.

*Senovės Prūsijos
žemėlapis. Skalva
(Schalauen). XIII a.*

1229–1231 m. Ordinas užkariavęs kuršius, 1230–1249 m. – prūsus. 1259 m. Mindaugas atidavė kryžiuočiams visą tuometinę Žemaitiją, Skalvą ir beveik visą Dainavą. 1274 m. buvo užkariauti nadruviai. Skalviai jau 1276 m. buvo nukariauti ar paimti nelaisvėn. 1283 m. užkariauti jotvingiai. Dalis užkariautų genčių pabėgo, asimiliavosi su kitomis baltų gentimis ar, norėdami išlikti, – suvokietėjo. Manoma, kad Skalva (*Schalowen*) buvo besikuriančios Lietuvos valstybės politinėje įtakoje, nes didysis Lietuvos kunigaikštis Mindaugas, 1253 m. vainikuodamasis karaliumi, šias sritis diplomatiniais sumetimais („kad gautų magistro ir brolių pagalbą“) padovanojo Livonijos ordinui. Nors šis 1259 m. dovanojimo aktas istorikų laikomas Ordino klastote, jis parodo, kad

Lietuvių ir kryžiuočių kovų laukas. XIII–XIV a. (Pažymėti Trapėnai: trikampiai – lietuvių sodybos ir pilys, juodi apskritimai – kryžiuočių pilys ir sodybos.) Šapoka A. Lietuvos istorija, p. 85

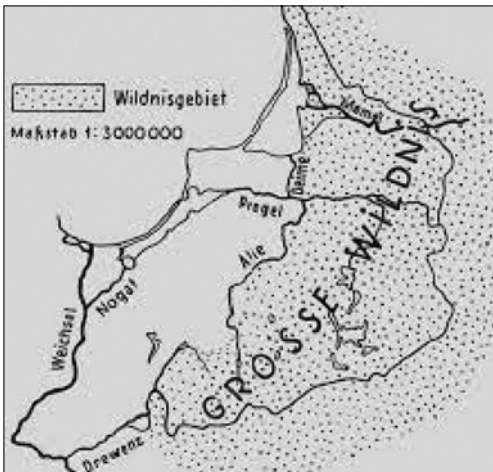
Ordinas šias sritis laikė Lietuvos dalimi. Faktiškai šių sričių prie Lietuvos valstybės prijungti nespėta, nes jau 1274–1283 m. jas minėti ordinais užgrobė. 1275 m. atplaukę Nemunu, kryžiuočiai užėmė Ragainės ir, kaip spėjama, ant Rambyno kalno, skalvių religinio centro, stovėjusią Ramigės pilį. XIV a. kronikose Petras Dusburgietis rašė: „Šitai išgirdę, skalviai sunerimo iki širdies gelmių, o susirinkę į sueigą nusprendė pasiųsti 400 rinktinių vyrų, kurie laivais priplaukė brolių pilį Labguvą, staiga ją apyaušryje užėmė.“ Tada kryžiuočiai „surinko stiprią kariuomenę, kuri įsibrovusi į Skalvos žemę, nusiaubė ją skersai ir išilgai, plėšdama ir degindama... daug žmonių išžudė, moteris ir vaikus surištus išsivarė“.

Skalvių vadai Stinegota ir Šareika žuvo, Surbantas, Svirdotas ir Surieta pasidavė ir buvo iškeldinti į Prūsijos gilumą. Vokietijos archyvuose išlikę daugiau kaip 20 išduotų privilegijų, kuriomis už karinę tarnybą kilmingiems skalviams suteikti žemės plotai. Lietuviškai suprantančius skalvius norėta panaudoti kovose prieš Lietuvą, tačiau jie dažnai „atsukdavo ginklus“. Jausdami kraujo ir kalbos ryšį, jie susidėdavo su lietuviais. Pabėgę iš kryžiuočių, skalviai būdavo apgyvendinami Lietuvoje. Per Skalvos kraštą XIV a. perėjo daug masinių ligų epidemijų. Jis ištuštėjo. Anot istoriko Zenono Ivinskio, jau nuo 1400 m. į ištuštėjusias skalvių žemes pradėjo bėgti lietuviai, jų skaičius vis didėjo. Priežastimi jis laiko Vytauto pradėtą valstiečių atidavimą bajorams. Ordinas suteikdavo iki 30 ha žemės, o lažas – tik 2 dienos per savaitę.

Ragainės pilį, anot legendos, kaip rašo Vytenis Almonaitis, statė „dangiškos kilmės“ milžinai. Paskutinioji iš jų – kunigaikštytė Ragaina – tėvo valia ištekėjusi už nekilmingo jaunikaičio, kuris atspėjęs jos vardą. Tuomet pilyje apsigyvenę paprasti žmonės, kurie ilgai džiaugęsi „gerove ir palaima“, nepažinę „neteisybės ir vaidų“. Tačiau ramūs laikai baigėsi, kai čia pasirodė kryžiuočiai ir, anot kro-

Skalvių gentys.
XIII a.
Almonaitis V.,
Almonaitienė J.
Šiaurės Skalva,
Kaunas, 2003, p. 12

Dykra XIII–XVI a. (Große Wildnis, Grenzen). Interneto prieiga:
<https://ostpreussen.net/ostpreussen/orte.php?stadt=939&gl1040=16>

Ragainė 1684 m.
(Ragnit um 1684).
Buvusi skalvių pilis.
Interneto prieiga:
[genwiki.genealogy.net/
Ragnit](http://genwiki.genealogy.net/Ragnit)

nikininko P. Dusburgiečio, „*nukreipė savo ginklus prieš skalvius*“. 1275 m. (kitų nuomone – 1276 ar 1277 m.) iš Sembos laivais atplaukusi vokiečių kariuomenė puolė Ragainės pilį. Ir nors „*skalviai ryžosi priešintis*“, nors „*galybė*“ gynėjų žuvo, Vokiečių ordino kariuomenė pilį užėmė, sudegino, o joje buvusias moteris ir vaikus išsivarė į nelaisvę. 1289 m. toje pačioje vietoje ar šalia jos kryžiuočiai pastatydino savo tvirtovę, kuri tapo komtūro rezidencija. Iki pat XV a. pradžios pilis buvo šnipinėjimo centras ir svarbiausia kryžiuočių atremties vieta, rengiant karo žygius į pietvakarių Žemaitiją bei Lietuvos centrą.

1398 m. Salyno sutartimi (sala Nemune žemiau Kauno) Žemaičiai iki Nevėžio atiduoti Kryžiuočių ordinui. XV a. bažnytinė vyresnybė reikalavo, kad Prūsijoje dirbantys dvasininkai mokėtų prūsiškai. XV a. išleisti nuostatai, prūsams ir lietuviams draudžią mokytis amatų: jie tegalėjo būti tik žemdirbiais ar gyvulių augintojais. 1408 m. Ordinas Tilžėje pasistato pilį ir pradeda kurti gyvenvietę (*Tylse*). Po Žalgirio mūšio 1410 m. kryžiuočiai palaužti. 1411 m. Torunės sutartimi iki Vytauto mirties jie atsisako Žemaitijos, bet jiems pasilieka Klaipėdos kraštas. Dar 1420 m. rugsėjo mėn. Vytautas Ordino magistrui įrodinėjo, kad senos ir tikros Žemaitijos sienos eina Nemunu su Rusnės šaka, Kuršių mariomis ir jūra, tačiau „*taikos labui*“ sutiko su jo sąlygomis. Tokiu būdu Klaipėdos kraštas ilgiems šimtmečiams liko atskirtas nuo Lietuvos. Kryžiuočių ordino viešpatavimą vėliau įtvirtino ir 1422 m. Melno sutartis. Svarbu ir tai, kad prie Melno ežero sudaryta sutartis ratifikuota Veliuonoje.

Skalva Prūsijos valdžioje

1525 m. balandžio 10 d. Kryžiuočių ordino valstybė nustojo egzistavusi. Skalvius nukariavus, jų sodybose būdavo apgyvendinami vokiečiai, siekę kolonizuoti Mažąją Lietuvą. Kolonistams buvo duodama dvigubai daugiau žemės. Skalviams uždrausta mokytis amatų, laikyti smukles, malūnus, gyventi miestuose, apribota teisė medžioti, žvejoti, paveldėti nuosavybę, suvaržytas jų teisinis statusas, o prievolės ir duoklės – kelis kartus didesnės nei kolonistų vokiečių. Vien karo prievolė buvo 10 kartų didesnė. Be čia gyvenančių lietuvių, prūsų, kuršių, kryžiuočiai 1278–1283 m. į Sembą atkėlė dar apie 1 600 jotvingių (sūduvių). XV a. Ragainės ir Tilžės apylinkėse gyveno daugiau kaip 150 skalvių šeimų, 1540 m. Ragainės apyl. rasta gyvenus keliasdešimt, Tilžės apylinkėse – 70 šeimų. Pagaliau 1553 m. skalviai (*Schalmen odder preussen*) ištremti į Nemuno užliejamas lankas šalia Pagėgių, kur įkūrė Prūselių kaimą. 1563 m. skalviai jau neminimi.

Kolonistai vokiečiai į Mažąją Lietuvą kėlėsi nenoriai, tačiau nuo XV a. pradžios, ieškodami geresnio gyvenimo, iš Užnemunės ir Žemaitijos čia bėgo lietuviai. Vokiečių istorikų Hanso ir Gertrūdos Mortensenų duomenimis, lietuvių perbėgėlių skaičius Mažojoje Lietuvoje buvo jau apie 30–40 tūkst. Tokiu būdu iš prūsų, kuršių, jotvingių, lietuvių, pietinėje dalyje – mozūrų, likusiųjų skalvių ir dalies vokiečių susiformavo Mažosios Lietuvos etninė grupė – lietuvininkai, gana kompaktiškai gyvenusieji ir Skalvoje.

1637 m. dokumentinėje medžiagoje išlikę, kad Rodūnios ir Pelesos apylinkėse buvo įkurta Skalvių vaitystė. Vygandas Marburgietis rašė apie kitą skalvių koloniją, gyvenusią Kauno rajone prie Paštuvos. Spėjama, kad Tilžės bažnytkaimis

Kasparo Henebergerio Prūsija. 1576 m. (Pažymėta Švabės gyvenvietė.)
 H. E. von Knobloch, *Die Wischwiller Dorf-Cronik V*, p. 157

prie Drūkšių ežero taip pat gali būti įkurtas skalvių. Žinoma, kad kovoję su Prūsa bei LDK (XIII–XV a.) kryžiuočiai apdovanodavo į jų pusę pereidavusius prūsų didžiūnus. Tačiau jų valdos daugiausiai randamos piečiau Nemuno (pvz., Semboje ir kitur). Minimoms garsios baltiškos Prūsijos dvarininkų Perbandtų, Mantautų giminės. Senosios kryžiuočių kronikos (reikšmingiausia – Petro Dusburgiečio) šlovino kryžiuočių kryžiaus karus ir teisingo pagonių prūsų, lietuvių ir kitų baltų užkariavimą bei jų žudynes, smerkė prūsų sukilimus. Buvo nutylima Kryžiuočių ordino karinė politinė ekspansija ir keliamai tariamai civilizuojamoji kultūrinė ordino misija. Žlugus Ordinui, Prūsijoje imta objektyviau rašyti apie vietos gyventojus autochtonus. Impulsą istoriografijai davė XVI a. humanizmo ir Reformacijos idėjos, katalikiškos teokratinės karinės kryžiuočių valstybės žlugimas ir protestantiškos pasaulietinės valstybės susikūrimas 1525 m. Karaliaučius tapo svarbiu Rytų ir Vidurio Europos tautų kultūrų centru. XVI a. buvo rašomos naujos, renesansinio pobūdžio kronikos ir kitokie istoriografijos kūriniai. Raštijoje ir XVI–XIX a. Prūsijos valdžios aktuose, kitų šalių dokumentuose lietuvių kraštas vadinamas *Klein Litau*, *Klein Litauen*, *Preussisch–Lithauen*, *Litauisches Kreis*, *Litthaven*, *Lithvania*, *Lithuania Borussica*, *Little Lithuania*, *Lithuania Minor*, *Lithuavie Prussienne*; dažniausiai – *Preussisch–Litauen*, *Litauen*. Vokiečių istorikų ir etnografų Augusto Lucano, Augusto Krauzės teigimu, skalvių ir nadruvių žemės jau XIII–XIV a. buvo vadinamos Lietuva. Kasparas Henenbergeris (XVI a.) nubraižė pirmąją žemėlapi su lietuvių žemėmis Skalva ir Nadruva, jo paaiškinimuose pateikė žinių apie Prūsą. Jonas Bretkūnas XVI a. rašė pirmąją Prūsos bei Mažosios Lietuvos istoriją. Jis žavėjosi dvasiniu prūsų ir lietuvių taurumu. 1618 m. Prūsijos kunigaikštystei susijungus su Brandenburgo kurfiurstija, Prūsijoje stiprėjo vietinis, kraštietiškas patriotizmas. XVII a. Mažosios Lietuvos inteligentija (lietuviai, bet daugiausia vokiečiai, gerai išmokę lietuvių kalbą ir veiksmingai plėtoję lietuvių raštiją bei

istoriografija), ugdyta Karaliaučiaus universiteto, dar buvo veikiama Renesanso ir Reformacijos idėjų. Susigyvenę su lietuviais, vokiečiai buvo savo krašto patriotai ir nemėgo Berlyno valdžios iš Brandenburgo siunčiamų jiems svetimų kadru. Prūsijos bažnyčios istorija lietuviams, kaip ir prūsams, laiko krašto autochtonais. Mažoji Lietuva vaizduojama kaip viena Prūsijos karalystės provincijų. Maždaug iki 1871 m. Mažoji Lietuva, kaip ir Rytų ir Vakarų Prūsija, buvo traktuojama kaip atskiras etnologinis, etnoteritorinis, geografinis ir netgi administracinis vienetas.

XVI a. Prūsijoje, kaip ir Lietuvoje, įvesta baudžiava. 1618 m. Prūsijos kunigaikštystei susijungus su Brandenburgo kurfiurstija, Prūsija tampa karalyste. 1660 m. jos sostinė iš Karaliaučiaus perkelta į Berlyną. Lietuvinkai ekonomiškai ir teisiškai diskriminuojami. Žemės jie galėjo gauti tik kaip šatuliniai valstiečiai su baudžiovos prievole, tokiu būdu dauguma jų buvo paversti baudžiauninkais. O kolonistai vokiečiai žemę gaudavo kulmiškių teisėmis tik su mokesčiu valdovo išdui. Lietuvos provincijoje, apimančioje Klaipėdos, Tilžės, Ragainės ir Įsruties apskritis, 1701 m. buvo apie 30 tūkst. lažininkų (94 % visų valstiečių). Kitose Prūsijos provincijose lažininkai tesudarė 60 %. Lietuvinkai tapo skurdžiausiais Prūsijos karalystės gyventojais. 1706–1708 m. Mažojoje Lietuvoje iššalo javai, kilo badas, todėl 1709–1711 m. maras ją nusiaubė labiausiai. Maras – epidemija, sukeliama *Pasteurella pestis* bakterijų, pernešamų užsikrėtusių graužikų. Užsikrėtus per sužeistą odą, per orą, įkandus parazitui, išmirdavo ištisi kaimai. Per marą Lietuvos provincijoje, apimančioje Klaipėdos, Tilžės, Ragainės ir Įsruties apskritis, išmirė apie 160 tūkst. (53 %) gyventojų. Ištuštėjo daugiau kaip 8,4 tūkst. ūkių ir susidarė sąlygos naujai krašto kolonizacijai. XVIII a. kraštą ypač dažnai – po karų, nederlių, kilus badui, – užpuldavo masinės ligos.

1701–1713 m. valdant pirmajam Prūsijos karaliui Frydrichui I imta propaguoti prūsiškąją lietuviškąją politinę kryptį: jaunai protestantų karalystei, kurios teisių į katalikiško Kryžiuočių ordino palikimą nenorėjo pripažinti Vatikanas, buvo svarbu idėjiškai pagrįsti savo gyvavimą. Imta įrodinėti, kad karalystė esanti teisėta prūsų istorinio palikimo paveldėtoja. Kadangi prūsai kaip tauta jau buvo išnaikinti, dėmesys nukrypo į jiems giminingus lietuvininkus. Tai skatino lietuvių raštijos raidą, domėjimąsi lietuvių etniniais dalykais. Iki XVIII a. lietuviškai kalbėjusiųjų gyventojų dominavimas Mažojoje Lietuvoje nekelia abejonių. Išskyrus miestus, kai kuriuose apskrityse, pvz., Tilžės ar Klaipėdos, baltiškas pavardes turėdavo 95–100 % valstiečių. Tačiau XVIII a. lietuvių gyventas arealas Prūsijoje pradėjo mažėti. Viena iš priežasčių buvo ta, kad per 1709–1711 m. marą išmirė maždaug pusė Lietuvos provincijos gyventojų. 1711 m. Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas I, iškart netekęs didelės natūrinių prievolių ir pajamų dalies, šią netektį norėdamas greitai kompensuoti, pažadėjo valstiečiams ir amatininkams, persikėlusiems į Mažosios Lietuvos ištuštėjusius ūkius, įvairių lengvatų, taip pat suteikti paramą įsikuriant. Kadangi tuo metu pietų Vokietijoje ir Šveicarijoje buvo persekiojami protestantai, susidarė palankios sąlygos protestantiškai imigracijai. 1721 m. karalius pavedė F. Gernei sudaryti žemės fondą, kad kiekvienas kolonistas gautų 2 ūbus žemės. Ją reikėjo iš kažkur paimti. 1732 m. liepos 13 d. karaliaus potvarkyje sakoma: „*Blogus šeimininkus lietuvius turite iš ūkių iškelti ir jų vietose įkurdinti zalcburgiečius. Tačiau iškeliamuosius reikia įdarbinti daržuose, paversti kampininkais arba išdalyti kil-*

mingiesiems ir gerai žiūrėti, kad nepaspruktų į kitą kraštą.“ 1726 m. vasarą vėl užėjo maro epidemija. 1710–1736 m. vien į Lietuvos provinciją atsikėlė apie 23 tūkst. kolonistų zalcburgiečių, švabų ir šveicarų iš Zalcburgo, Nasau, Pfalco, Šveicarijos ir Pamario. Raginės apskrities valstybiniuose dvaruose valstiečių ūkius gavo 714 kolonistų šeimų (lietuvių po maro liko 1 534 šeimos). Įvedus Napoleono civilinį kodeksą, 1807 m. karalius Frydrichas Vilhelmas III Prūsijoje įteisino valstiečių nuosavybės paveldimumą, panaikino baudžiavą.

1756–1763 m. per Septynerių metų karą atsigaunantį po maro kraštą nusiaubė kelios per Prūsiją žygiavusios Rusijos armijos. 1770 m. visi valstiečiai buvo pripažinti karaliaus valdiniais. Žemvaldžiams buvo uždrausta teisti ir bausti valstiečius, daryti egzekucijas, pasisavinti jų turtą. 1779 m. Teisių kolegijos potvarkyje deklaruojama, kad visi prieš įstatymą lygūs, visi esą valstybės piliečiai⁵. Po 1772, 1793 ir 1795 m. Žečpospolitos padalijimų Prūsija užėmė visą pamari, vadinamąją karališkąją Prūsiją, ir Užnemunę. Valdant Frydrichui II (1740–1786), Prūsija tapo didžiausia valstybe Europoje. Nors Prūsijos karalystė ir buvo sustiprėjusi, Prancūzijos armija, vadovaujama Napoleono, 1806–1807 m. užėmė visą jos teritoriją, išskyrus Klaipėdos kraštą.

1798 m. įstatymų komisija nutarė: mirus baudžiauninkui tėvui ar ūkyje likus motinai, nepilnamečiai vaikai netekdavo teisės į tėvo turtą. Jie tapdavo šeimyniniais bernais ir mergomis. 1807 m. Prūsija pasirašė „žeminančią“ Tilžės taikos sutartį ir turėjo imtis reformų. Buvo įvestas Napoleono kodeksas ir panaikinta baudžiava. Nors, įvedus Napoleono civilinį kodeksą, Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas III Prūsijoje ir panaikino baudžiavą, tačiau valstiečiai žemės negavo. Padėtį blogino Napoleono I blokada Didžiajai Britanijai, prie kurios 1807 m. turėjo prisijungti ir Prūsija. Per Klaipėdos uostą nebuvo galima išvežti žemės ūkio produkcijos, kuri sudarė krašto ekonomikos pagrindą. Per napoleonmetį 1806–1813 m. labai nukentėjo Mažosios Lietuvos ūkis ir gyventojai, kuriems okupacinei kariuomenei išlaikyti buvo padidintos prievolės. 1811 m. išleistas ediktas, pagal kurį turėję paveldėtus ūkius ūkininkai privalėjo dvarininkui atiduoti trečiąją dalį savo turimos žemės arba sumokėti pinigais. Tiems, kurie valdė ūkius ribotomis teisėmis, ši norma sudarė pusę turimo sklypo.

Įvedus Napoleono kodeksą, kultūrinio išsivystymo lygiu Mažoji Lietuva lenkė carinės Rusijos imperijos priespaudoje buvusią Didžiąją Lietuvą. 1815 m. Vienos kongreso nutarimu Prūsija neteko daugumos Lenkijos karalystės žemių, kurioms buvo priskirta ir Užnemunė. Jos atiteko carinei Rusijai. Tačiau 1816 m. buvo paskelbta valstiečių išlaisvinimo edikto deklaracija, pagal kurią valstiečiai lietuvininkai vėl tapo priklausomi nuo dvarininkų kolonistų. Lietuvininkams buvo uždrausta gyventi miestuose, užimti valdininkų postus. Jų inteligentija buvo negausi, dauguma tik dvasininkai. Dėl šių čia išvardintų priežasčių XIX a. paspartėjo lietuvininkų nutautinimas. 1833 m. nusigyvenusių lietuvininkų ūkius leista įsigyti tik kolonistams vokiečiams. Dalis kolonistų kalbėjo prancūziškai, bet dauguma – vokiškai.

Kraštas buvo sparčiai vokietinamas, lietuviams, žemaičiams, lenkams ir žydams imigruoti uždraudė; net iš gyvenančių lietuvininkų ūkiai buvo atiminėjami ir atiduodami kolonistams, kurie gavo asmens laisvę, paveldėjimo teisę, teisę

Napoleono ir Aleksandro I susitikimas Nemune prie Tilžės. 1807 m. birželio 25 d. Almonaitis V., Almonaitienė J. Šiaurės Skalva, p. 85

Po Tilžės taikos sutarties. Prieiga per internetą: https://wikipedia.org/wiki/Tilžės_taika

turėti savo administraciją, teismus. Išsiveržti iš žemiausių socialinių sluoksnių lietuvininkui galimybių nebuvo, nebent virsti vokiečiu. Apie tai vaizdžiai rašė Kristijonas Donelaitis savo poemoje „Metai“:

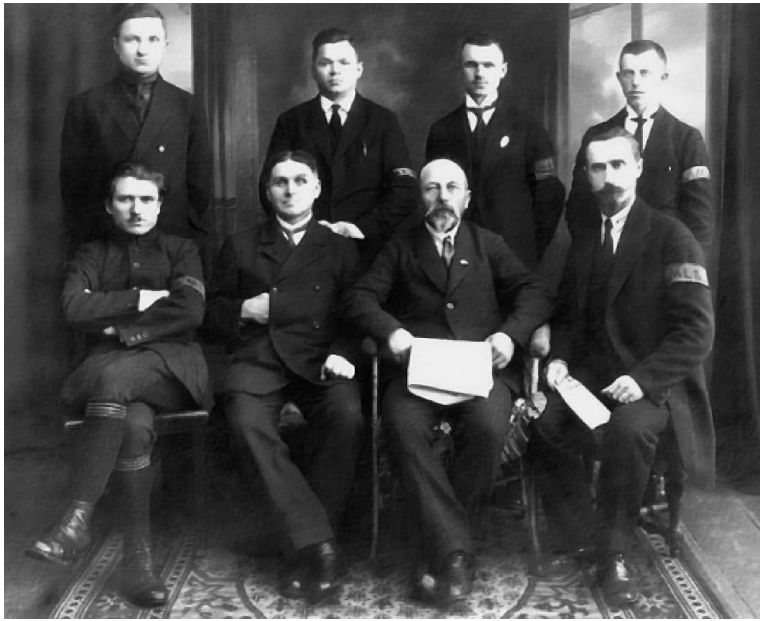
*Wokéczei Létuwninką per drimelį laiko,
O Prancūzpalaikiai į jį žiūrédami szypsos.
Szypsos rods, o tikt mūsū szauną garbina dūną,
Ir deszras rūkítas su pasimégimu walgo.*

*Tu prancuziszkas žioply su Szweisteriu storu
Ir kas dar daugiaus susibastét, Létuvą wargít
Kas jums lèpè mus ir žmones mūsū panèkít?
Ar negalèjot ten pasilikít, kur jus nupèrèjo
Ir warles bei rupuižes jus èst pamokino⁶?*

Rytų Prūsijos gyventojų, save laikusių lietuviais, skaičius pagal oficialią statistiką:

1837 m. – 140 927
1852 m. – 151 243
1858 m. – 137 780
1861 m. – 139 428
1864 m. – 152 000
1867 m. – 146 000
1890 m. – 117 637
1895 m. – 120 698
1900 m. – 106 230
1905 m. – 101 334
1910 m. – 99 245.

XVIII a., plintant vokiečių nacionalizmo ir šovinizmo idėjoms, Prūsijos karalystės valdžia sunkia našta prislėgė Prūsijos kultūrinį gyvenimą bei švietimą, slopino lietuvių gyvenimą. 1815–1818 m. raštuose vis rečiau vartojamos sąvokos „Prūsų Lietuva“. Prūsijos visuomenės veikėjai savo kraštą dažniausiai vadino Mažąja Lietuva, o gyventojus – lietuvininkais. 1816 m. Rytprūsių departamentas pertvarkytas į Karaliaučiaus apygardą su 20 apskričių. Jai priskirta Klaipėdos apskritis. Lietuvos departamentas pertvarkytas į Gumbinės apygardą su 16 apskričių. Gumbinė tapo Lietuvos apygardos (rytinė Mažosios Lietuvos dalis ir Mozūrija) centru. 1825 m. Lietuvos provincijoje (be Klaipėdos ir Tilžės miestų) lietuvininkų gyveno apie 60 %. Mažąja Lietuva (*Klein Litauen*) vadintoje Prūsijos dalyje XVIII a. lietuviai sudarė gyventojų daugumą. Mažoji Lietuva niekuomet nebuvo pavaldi Lietuvos valstybei. Iki 1525 m. Mažosios Lietuvos žemes valdė Vokiečių ordinas; Ordino valstybę panaikinus, iki 1701 m. ji priklausė Prūsijos hercogystei (iki 1660 m. – kaip Lenkijos lenas), 1701–1871 m. – Prūsijos karalystei, 1871–1945 m. – Vokietijai. Nuo 1945 m. Mažosios Lietuvos žemes pasidalijusios trys valstybės. Didžioji dalis priklauso Rusijos Kaliningrado sričiai, mažesnė (nuo XVIII a. pradžios

Mažosios Lietuvos tautinės tarybos aktas. <https://www.mlimuziejus.lt/lt/mazosios-lietuvos-istorijos-muziejus/...a.../tilzes-aktas/>

Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas. Sėdi: V. Šiaulinskis, J. Lėbartas, M. Jankus, J. Vanagaitis; stovi: S. Darius, A. Ivaškevičius, A. Marcinkevičius, J. Pronskus. 1923 m. Šapoka A. Lietuvos istorija, p. 631, 1923 01 19, CVA, 19512

lingvistiškai polonizuota) pietrytinė krašto dalis (Geldapės apylinkės) priklauso Lenkijai, o šiaurinė, esanti dešiniajame Nemuno krante, t. y. Klaipėdos kraštas, nuo 1923 m. – Lietuvos Respublikai.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, 1914 m. į Klaipėdos kraštą buvo įžengusi carinės Rusijos kariuomenė.

Mažoji Lietuva po Pirmojo pasaulinio karo

1918 m., Vokietijos imperijai pralaimėjus, buvo pasirašyta Kompjeno paliaubų sutartis. Karo baigtį paspartino 1818 m. Vokietijoje kilusi revoliucija. 1919 m. Vokietija reformuota į respubliką. Pagal 1919 m. Paryžiuje pasirašytą Versalio sutartį Mažoji Lietuva palikta administruoti Antantei (Prancūzija, Anglija, Italija, Japonija). 1920–1923 m. kraštą administravo Prancūzija: komisarai D. Odry, po to G. Petisnė. Mažosios Lietuvos reikalų tarybos pirmininkas Vytautas Šilas straipsnyje „Tilžės aktas nepaseno“ („Varpas“, Nr. 8) rašo: „1918 m. lapkričio 30 d. susirinkę savo sostinėje Tilžėje, 24 Mažosios Lietuvos Tautinės tarybos nariai pasirašė deklaraciją, žinomą Tilžės akto vardu. Tai svarbus paliudijimas, kad net 600 metų vokiečių valdymą patyrę mažalietuviai išlaikė norą būti lietuvių Lietuva.“ Prieš paskelbdama Tilžės aktą, 100 tūkst. egz. tiražu išleido „Pašaukimą lietuvininkams“: „Pabuskit... ar tad mes dabar tylėsime, snausime ir miegosime? Antai: finai valni, čekai valni, lenkai valni, vengrai valni <...> ar tikrai mes, prūsiški lietuvininkai, vieni toliau gėdysimės savo lietuviškumą?.. Dabar valanda parėjo pasauliui pasakyti, kad mes su Didžiąja Lietuva esame vienos motinėls vaikai.“

*Rytprūsių pabėgėliai.
Memeler Dampfboot,
1979, Nr. 12*

Paašškėjus, kad realių prijungimo galimybių nėra, sutelktos pastangos prijungti nors Klaipėdos sritį. 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje istorinė Mažosios Lietuvos sritis, besitęsianti 140 km pagal Nemuną, kurios plotas su Kuršių Nerija – 2 848 kv. km, buvo įvardinama kaip Klaipėdos kraštas.

Tačiau to paties siekė ir Prancūzijos remiama Lenkija. Susiklosčius tokioms aplinkybėms, buvo organizuotas gyventojų sukilimas, kuriam oficialiai vadovavo Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas (pirmininkas – Martynas Jankus). Faktiškai 300 vietinių vyrų ir daugiau kaip vieno tūkstančio perrengtų Lietuvos karių bei šaulių pajėgoms vadovavo Lietuvos kontržvalgybos viršininkas Jonas Budrys (Polovinskas). Antantės valstybių sudaryta Ambasadorių konferencija

Keleivinis laivas „Wilhelm Gustloff“, vežęs 9,343 tūkst. lietuvininkų pabėgėlių. Bill Niven. Die „Wilhelm Gustloff“ „Geschichte und Erinnerung eines Untergangs, Mitteldeutscher Verlag, 2011

1923 m. vasario 16 d. pranešė perleidžianti Klaipėdos kraštą Lietuvos Respublikos suverenumui. Antantės šalys Tilžės aktą prisiminė, įvertino ir tylėjo. Tačiau pagal Tautų Sąjungos parengtą konvenciją ir pridėtą statutą kraštui buvo palikta plati autonomija. Be lietuvių, valstybinėse įstaigose liko ir vokiečių kalba. Vykdomąją valdžią gavo gubernatoriaus sudaroma Direktorija, įstatymų leidžiamąją – gyventojų renkamas Seimelis. Vokietija, remdama nacistines E. Noimano (*E. Neumann*) ir T. Zaso (*T. Sass*) partijas, organizacijas, spaudą, turėjo didelę įtaką. Seimelis paleisdavo bent kiek lietuviškesnes direktorijas. Šios partijos demaskuotos rengus ginkluotą perversmą.

1939 m. kovo 20 d. Vokietijos užsienio reikalų ministras J. Ribentropas priėmė Lietuvos užsienio reikalų ministrą J. Urbšį ir ultimatyviai pareiškė: „*Arba Lietuva pati atiduosianti Klaipėdos kraštą, arba Vokietijos kariuomenė peržengsianti Lietuvos sieną ir nežinia kur sustosianti.*“ Susitarus geruoju, Vokietijos vyriausybė žadėjo atsižvelgti į Lietuvos ūkinius interesus Klaipėdos krašte. Lietuvos vyriausybė nenorėjo konfrontacijos su daug galingesne valstybe, be to, politinė situacija buvo sudėtinga, prieš kelias dienas okupuota Čekoslovakija. 1939 m. kovo 22 d., gavusi griežtą ultimatumą, Lietuvos Respublikos vyriausybė pasirašė Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai sutartį. Klaipėdos kraštas vėl buvo prijungtas prie Vokietijos. Čia greitai pradėta vykdyti Rytprūsių gauleiterio Ericho Kocho nurodymai: „Išraukite viską, kas lietuviška“ („*Rotten aus was litauisch ist*“). Remiantis tuo buvo vykdomas krašto germanizavimas.

1941 m. birželio 22 d. Vokietijai pradėjus karą, kraštą valdė Vokietijos karinė vadovybė. Priartėjus fronto linijai, 1944 m. liepos mėn. vokiečių karinė vadovybė Klaipėdos krašto gyventojams įsakė evakuotis į Vokietijos gilumą. Pasitraukė apie 120 tūkst. žmonių, tai sudarė 85 % visų gyventojų. Mokytojo E. Endzino rastuose dalinio dokumentuose teigiama: 1944 m. spalio 9 d. 159-oji Polocko tankų brigada Tilžės plente taranavo vežimus su pabėgėliais. Plentas buvo pilnas sutraiškytų kūnų. Tarptautiniam kariniam tribunolui Niurnberge buvęs Vokietijos kariuomenės parašiutininkų kuopos vadas vyr. leitenantas Henrichas Ambegeris parodė „*matęs ant kelio iš Nemerkiemio Gumbinės kryptimi, prie Ungurės upelio, rusų tankų sutraiškytus ne tik vežimus ir arklius, bet ir moteris bei vaikus, plokščiai įspautus į*

*Pabėgėliai Unguroje.
MLE, t. 3, p. 450*

žemę“. Kelio pakraščiuose ir kiemuose gulėjo lavonai civilių žmonių, kurie buvo ne kovos veiksmų, o planingai nužudyti. Vienas vyras, toliau ir kelios moterys buvo išrengti ir vinimis prikalti prie kluono durų. Bolševikų „humanistas“ Iļa Erenburgas išsveržimo į Rytprūsius išvakarėse ragino: „Žudykite! Žudykite! Žudykite!.. Sekite draugo Stalino direktyva visiems laikams sutraiškyti fašistinį žvėrį jo paties urve. Išprievartaukite vokiečių moteris ir palaužkite jų rasinį išdidumą. Paimkite jas kaip grobį. Žudykite, šlovingieji ir nenugalimieji raudonarmiečiai!“

Daugybė Karaliaučiaus krašto ir Rytprusių centrinės dalies civilių gyventojų bandė (vieni krantu, kiti ledu) traukti prie Piliavos (vok. *Pillau*, rus. *Baltijsk*) uosto, kad pabėgtų nuo raudonojo teroro. Juos negailestingai bombardavo lėktuvai. Sovietai paskandino 73 laivus su pabėgėliais iš Karaliaučiaus krašto. Visus labai sukrėtė 1944 m. spalio 21 d. sovietinio karinio desanto operacija Nemerkiemyje (Majakovskojė). Čia, kaip rašo išeivijos istorikas Jonas Dainauskas, pakeliui į Gumbinę, rasta tankų sutraiškita pabėgėlių vilkstinė. Prie karčemos „Roter Krug“ aptiktos nužudytos 72 moterys. Kelios nuogos moterys nukryžiuotos ir prikaltos prie vežimo ir kluono durų. Visos moterys ir 8–12 m. mergaitė buvo išprievartautos. Kelių kūdikių galvutės buvo suskaldytos.

Prie Ragainės vaikų akivaizdoje 20 kareivių išniekino, po to apipylė benzinu ir padegė lietuvę moterį. Žudymai, plėšimai, prievartavimai visame Karaliaučiaus krašte tapo kasdienybe. Gyventojams, taip pat ir lietuvininkams, teko atsakyti už vokiečių karo veiksmus Sovietų Sąjungoje. Karo metu ir po jo sovietinė armija maitino tik darbo jėgą. Gailestingumas prieš civiliams nebuvo numatytas ir netgi baudžiamas. 1946 m. birželio 1 d. Karaliaučiaus apskrityje buvo užregistruota 100 vyrų ir 1 334 moterys 18–40 metų, 397 vyrai ir 1 072 moterys – 40–60 metų. Suaugusieji vienas po kito mirė nuo bado. Ypač siaubinga buvo 1946–1947 m. žiema – visai nebuvo ko valgyti. Pasitaikydavo ir kanibalizmo atvejų, žmonės valgė žiurkes, varles, nugaišusius arklius. Alkis ginė žmones iš Rytų Prūsijos, kas tik begalėjo, bėgo į Lietuvą. 1946 m. balandį visame krašte suskaičiuota 24,87 tūkst. 7–16 metų amžiaus vaikų. Motinos, vaikus gelbėdamos, sodino juos į judančius link Lietuvos traukinius. Traukinius lydėję kareiviai vaikus be gailės mėtydavo iš vagonų, pagavusi geležinkelio milicija – sumušdavo. Vokietukai po kelis ir keliolika būrėsi į alkanus būrelius, ėjo nuo durų prie durų ir vis prašė valgyti. Juos vadino „vilko vaikais“. Aptekę votimis, žaizdoti, jie pasiekdavo net ir Kauną, rausėsi šiukšlynuose, tikėdamiesi surasti ką nors valgomo. Po vienos nakties „vilko vaikų“ Kaune nebeliko. Kas juos surinko ir kur išvežė – niekas nežino. Nuo 1948 m. nebeliko ir buvusių Karaliaučiaus krašto gyventojų.

Priegliaus pakrantėje dar tebestovė povandeninis laivas C-13, kurio torpedos 1945 m. sausio 30 d. nuskandino didžiulį 25 tūkst. tonų talpos, dešimties denių, 208,5 m ilgio, 23,5 m pločio, 56 m aukščio vokiečių keleivinį laivą „Wilhelm Gustloff“ su 9 343 civiliais gyventojais. Laive buvo 373 moterys, 5 000 karo pabėgėlių lietuvininkų iš Rytų Prūsijos, tarp jų 3 000 vaikų. Iš 10,582 tūkst. laivu plaukusiųjų išgelbėti tik 1 252 žmonės. Pvz., „Titaniku“ plaukė 2,2 tūkst., išgelbėti 705 plaukusieji. Keltu „Estonia“ iš 2 tūkst. plaukusiųjų išgelbėti 138 žmonės. Kapitonas Aleksandras Marinesku paverstas SSRS didvyriu – jam Karaliaučiuje ir Peterburge pastatyti paminklai. Šie faktai paskatino vokiečių rašytoją, Nobelio

premijos laureatą Giunterį Grasą parašyti romaną „Krabo žingsniu“, kuriame aptariamos tokių „žygdarbių“ moralinės problemos. Garsusis rašytojas kelia klausimą, ar žudikai gali tapti didvyriais ir kas gali atsitikti šaliai, kurioje tai įmanoma.

Paminėtina ir anglų bei amerikiečių aviacija. Per Karaliaučiaus bombardavimą 1944 m. rugpjūčio 26–30 naktimis buvo sugriauta 70 % miesto, pirmą kartą istorijoje panaudotos napalmo bombos, nuo jų liepsnose žuvo apie 25 tūkst. žmonių. Karaliaučiu kapituliuavus, kareiviams šešias dienas buvo duota laisvė. Iš 1 mln. buvusių gyventojų po karo repatriavo tik 25 tūkst. Kitų nebuvo, paprasčiausiai – neliko. Lietuvininkų likimas buvo nuspręstas. Mažosios Lietuvos laukė nauja kolonizacija, tik jau iš Rytų. 1945 m. Potsdamo konferencijos nutarimu, prūsų žemės į rytus nuo Oderio ir Neisės perduotos Lenkijai, Mažoji Lietuva – Rusijai, o jos dalis dešinėje Nemuno, Klaipėdos kraštas – Lietuvai. Baigiantis karui ir artėjant Rytų frontui, apie 85 % gyventojų pasitraukė į Vokietijos gilumą, todėl į vėl ištuštėjusias sodybas kėlėsi gyventojai iš kitų Lietuvos rajonų. 1958 m. pasirašius SSRS ir Vokietijos FR sutartį, iš šio krašto išsikėlė Vokietijon dar per 8 tūkst. gyventojų. Likusieji buvo tremiami į Sibirą, sovietų valdžios žeminami. Iki 1969 m. beveik visi senbuviai emigravo į Vokietiją. Po karo išlikę gyventojai buvo gaudomi ir varomi į Karaliaučiaus, Įsruties, Prūsų, Ylavos, Gastų, Tolminkiemio lagerius. Ten kentė alkį, šaltį, ligas. Prūsų Ylavos lageryje 1945–1948 m. numarinta per 10 tūkst., Karaliaučiaus – 8 tūkst. žmonių. Karaliaučiuje sovietai vertė vaikus kasti duobes net išsekusiems gyviems žmonėms užkasti.

1944–1945 m. vakarinėje Lietuvos dalyje atsirado daugybė elgetaujančių Rytprūsių gyventojų, moterų su mažais vaikais, senelių. Dalis jų kalbėjo lietuviškai. Pabėgėlius greitai išgaudė, gabeno į Vokietiją arba trėmė į Sibirą, kur beveik visi žuvo. Rytprūsių kraštą apgyvendino rusais iš Smolensko, Oriolo, Voronežo ir kitų sričių. 1946 m. perkelta apie 12 tūkst. šeimų. 1988 m. krašte gyveno per 800 tūkst. žmonių, daugiausia rusų. Miestai ir gyvenvietės gavo rusiškus pavadinimus: lietuviškieji Būdviečiai, Gavaičiai, Girėnai, Kalnininkai, Kraupiškas, Lazdėnai, Mielaukiai, Mielkiemis, Papelkiai, Pilkalnis, Pilipėnai, Skaisgiriai, Stalupėnai, kuriuos vokiečiai buvo suvokietinę į *Budwehten, Gawaiten, Girrehnen, Kalninghen, Kraupischken, Lasdehnen, Mehlauken, Mehlekehmen, Popelken, Pillkallen, Pilluponen, Gr. Skaisgirren, Stalluponen* ir tik 1938 m. pakeitę vokiškais pavadinimais *Altenkirch, Herzogsrode, Guldengrund, Herdenau, Breitenstern, Haselberg, Liebenfelde, Birkenmuhle, Marthausen, Schlossberg, Schlossbach, Kreuzingen, Ebenrode*, dabar virto rusiškais *Malomožaiskojė, Gavrilovo, Grivino, Prachladnojė, Uljanovo, Krasnoznamensk, Zalesjė, Kalinino, Vysokojė, Dobrovolsk, Nevskojė, Bolšakovo, Nesterov* ir pan. Elgtasi taip, lyg tą kraštą būtų reikėję pavadinti „atradėjų“ vardais. Net Aismarės virto *Vislinskij zaliv*, Gilija – *Matrosovka*, Nemunynas – *Zlaja*, Skirvytė – *Severnaja* ir t. t. 1945 m. rusų karinė valdžia dar buvo sugražinusi iki 1938 m. buvusių vietovardžių pavadinimus. Vokiški nesiderino su rusų kariniuose žemėlapiuose pažymėtais senaisiais baltiškais, tačiau 1947 m. SSRS AT prezidiumo įsaku buvo visi pakeisti. Sovietmečiu traktuotas kaip svetimas, ypač nukentėjo krašto kultūros paveldas. Buvo sunaikinta ir tiesiog sugriauta daugybė tradicinės architektūros statinių, išniekintos evangelikų kapinės, bažnyčios. Istorija lėmė sudėtingą ir tragišką šio krašto kultūrinę raidą. 1947 m. spalio 11 d. SSRS MT priėmė slaptą nutarimą Nr. 3547–1169 – C „Dėl

vokiečių perkėlimo iš Kaliningrado srities į Vokietijos tarybinę okupacinę zoną“. 1948 m. pavasarį likusieji vietiniai gyventojai, įskaitant ir lietuvinius, susodinti į geležinkelio vagonus ir išvežti. Dabartiniai krašto gyventojai neturi prigimtinio ryšio su anksčiau čia gyvenusių žmonių kultūra. Mažoji Lietuva mums brangi, nes tai – mūsų raštijos lopšys. Čia pasirodė pirmoji lietuviška knyga, išleista pirmoji lietuviška gramatika, čia buvo spausdinami tautinio atgimimo šaukliai „Aušra“ ir „Varpas“. Mažoje Lietuvoje gyveno, kūrė ir lietuviybės labai darbavosi J. Bretkūnas ir M. Mažvydas, K. Donelaitis ir L. Rėza, A. Kulvietis ir D. Kleinas, A. Šleicheris ir F. Kuršaitis, M. Jankus ir E. Jagomastas, Vydūnas ir J. Zauerveinas ir daugybė kitų lietuvininkų. Belpa saugoti ir garsinti čia gyvenusių bei dirbusių žmonių palikimą, tvarkyti išlikusias materialiosios kultūros apraiškas – senąsias kapines, parkus, sodybų ir dvarų pastatus, senovę menančius piliakalnius ir kapinynus.

Literatūra ir šaltiniai

1. Tarvydas S. *Indoeuropiečiai*, Vilnius, 1970.
2. Girininkas A. *Žirgas ir žmogus Europos priešistorėje*, Klaipėdos universitetas, 1998–2002.
3. Matulevičius A. Mažosios Lietuvos istoriografija, *Mokslas ir gyvenimas*, 2001, nr. 3, 2001, nr. 6.
4. Vitkus A. Mažosios Lietuvos istorijos įvykių chronologija. XV a., Lietuvos istorijos laikraštis, *Voruta*, Nr. 16 (586), p. 7, Kaunas, 2005 08 20.
5. Vitkus A. Mažosios Lietuvos įvykių chronologija, *Voruta*, 2006 07 04.
6. *MLE*, t. 1, p. 53, 539, 602.
7. Donelaitis K. *Raštai*, 1977, p. 252.
8. *MLE*, t. 3, p. 92; t. 2, p. 263.
9. *TLE*, 1985, t. 1, 1986, t. 2, 1987, t. 3.
10. *TLE*, 1986, t. 2, 2004, t. 5, 2005, t. 7, 2006, t. 9.
11. Dainauskas J. Mažosios Lietuvos genocidas, *Kauno diena*, 1997 12 01.
12. Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2003.
13. Sodonis S. Lietuviška duona, kuri išgelbėjo gyvybę, *Vakarų ekspresas*, 2006 08 02.
14. Aleknavičius B. Vilko vaikai, *Mokslas Lietuva*, nr. 18 (264), 2002 10 24–2002 11 06.
15. Paškevičienė L. „Wilhelm Gustloff“: paskutinė džiaugsmo laivo naktis, *Istorijos*, 2011 01 12.
16. Sakas V. Rytprūsių genocidas, *Voruta*, 2011 03 24.
17. Zinkevičius Z. Lietuvių kalba Rytprūsiuose, *Lietuvininkų žodis*, Kaunas, 1995, p. 478–485.
18. Kairiūkštytė N. Potsdamas ir Karaliaučiaus kraštas, Vilnius, 1996, p. 71, *Voruta*, 1997 12 06–12, nr. 46.

Viešvilė ir jos apylinkės kryžiuočių karo kelių aprašymuose

Algirdas Sinkevičius

*Lietuvi! Pabučiuok po koju
Krauju permirkusią čia žemę!
Pagerbk kapus tėvų herojų,
Iš kur ainiai stiprybę semia!
Tai čia baisi, atmintina
Įvyko drama kruvina,
Kokios pasaulis nėra matęs!*

Maironis

1. Įvadas

XX a. antroje pusėje lietuvių istorikų medievistų žvilgsniai vis labiau pradėjo krypti į Vokiečių ordino rašytinių, daugiausia spausdintą, palikimą. Pirminiai šaltiniai, rašyti lotynų kalba, sovietiniu laikotarpiu jiems buvo sunkiau prieinami. Jų nuorašuose tyrinėtojai ne visada teisingai iššifruodavo tekstus, vardus, vietovių pavadinimus. Kartais klaidindavo ir viena kita neteisingai perskaityta raidė, pvz., vietovardis *Markelauke* užrašyta kaip *Markilauke*, kai kur vietoje „ė“ rašoma „e“ ir kt.¹

Vokietijos archyvuose saugomi senieji Ordino rankraščiai mūsų istorikams tapo prieinami tik po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo².

Vertingiausi XIII–XIV a. laikotarpio šaltiniai yra Petro Dusburgiečio, Dubnicos, Vygando Marburgiečio, Hermano Vartbergiečio kronikos. Vienas iš svarbiausių – XIV a. pirmosios pusės Vokiečių ordino metraštininko, kunigo Petro Dusburgiečio 1326 m. „Prūsijos žemės Kronika“ (lot. *Chronicon terrae Prussiae*), tačiau jos originalas dingęs, išlikę tik šios kronikos kopijos, darytos dar XVI–XVII a., jos rankraštinės ištraukos³.

Kronikos vertimuose randame kryžiuočių prūsų ir lietuvių žemių puolimų aprašymus. Po 1260–1274 m. Didžiojo prūsų sukilimo užkariavę nadruvius, kryžiuočiai nukreipė ginklą prieš skalvius. Skalviai gynėsi kiek galėdami. Jie buvo užpuolę Vokiečių ordiną net prie Labguvos. Skalvių kunigaikštis Sareika, kurio pilis, kaip spėjama, buvo netoli Viešvilės – dešiniajame Jūros upės krante prie dabartinio Šereitlaukio, puolė netgi Klaipėdos pilį. Bet jis pateko į nelaisvę, kur jo laukė mirtis. 1276 m. Sareika surengė pasalą krikšto tikslais atžygiavusiam Klaipėdos komturui, bet buvo išduotas ir pateko į nelaisvę. Būdamas labai stiprus, nutraukė pančius, kuriais buvo pririštas prie medžio, kalaviju nužudė vieną riterį ir 3 ginklanešius, tačiau ir pats žuvo.

Tada krito kitos skalvių pilys: prie Šešupės (greičiausiai Sasovė, Sasava) ir Tilželės, toliau prie Jūros, Šyšos ir prie Atmatos žiočių. Skalvių vadai Surbantas, Svirdeta ir Surdeta pasidavė

¹ Blažienė G. Vokiečių ordino raštų vertimo į lietuvių kalbą ypatumai, *Vertimo studijos*, 10, p. 7–19, doi: 10.15388/VertStud.2017.10.11266.

² *Ten pat.*

³ Vėlius N. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996, p. 30, 327.

kryžiuočiams, priėmė krikščionybę ir buvo perkelti į Prūsijos gilumą^{4, 5}. Daug Skalvos gyventojų žuvo, dalis pasitraukė į Lietuvą⁶. Kai kurie šaltiniuose* mini buvusią pilį Tropų saloje.

Vygando Marburgiečio (Wigand von Marburg) kronikoje rašoma: „Nužygiavo su jais į Lietuvą Pillenen pilies Tropfen žemėje užimti.“ V. Marburgietis aprašydamas 1363 m. kryžiuočių žygį į Lietuvą, mini Tropus (*Scriptorum Rerum Prussicarum*, II, S. 545–546).

Torunės analuose minima, kad Pilėnų pilis yra Tropų žemėje.

Chronik des landes Preussen autorius J. Posilgė, aprašydamas 1390 m. kryžiuočių žygį, užsimena, kad priėję Trapėnus, jie sužinojo apie Vokiečių ordino didžiojo magistro mirtį (*Scriptorum Rerum Prussicarum*, III, S. 164).

Paminėti Tropai ir kryžiuočių žvalgų pranešimuose (Die littauischen Wegeberichte, *Scriptorum Rerum Prussicarum*, II, p. 676, 679).

Tropų sala minima 1388 m. sausio 30 d. Kryžiuočių ordino ir Jogailos paliaubų sutartyje (*Codex diplomaticus Prussicus*, hgg. v. J. Voigt, Bd. IV, Nr. XLVII).

Tarp Nemuno ir jo senvagės (*Alte Memele*) buvusi Tropų sala užfiksuota 1514 01 11 Ordino maršalo Vilhelmo patvirtinimo rašte, išduotame Vernerio Švabės ūkiui (Joachim E., Hubach W. *Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theotonicorum 1198–1525*, Gottingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1948, T. 2, S. 434).

Tiek Nadruvos, tiek ir Skalvos** žemės, kaip rašo P. Dusburgietis, XIII–XIV a. po kovų su kryžiuočiais ištuštėjo. Toliau Vokiečių ordino tikslu tapo ne tik Žemaičių, bet ir visos Lietuvos užkariavimas. Gavęs Romos popiežių laiminimą apkrikštyti pagonis, Ordinas į karo žygius kvietė riterius iš visos Europos⁷.

Žemaičiai niekaip nesusitaikė su Romos popiežių ir Lietuvos kunigaikščių jų žemių atidavimu Ordinui ir visomis savo išgalėmis stengėsi nepasiduoti kryžiuočiams. Žemaičių siekis buvo (iš)likti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtyje.

Istoriografijoje Vokiečių ordino karo žygiai yra sulaukę plataus tyrėjų dėmesio. Apie kryžiuočių karo kelius 1930 m. rašė Vaclovas Biržiška. Jam pavyko atpažinti didelę dalį kitų tyrinėtojų neidentifikuotų vietovardžių⁸.

Paminėtini Edvardo Gudavičiaus, Vytenio Almonaičio darbai, Alvydo Nikžentaičio, Dariaus Barono tyrimai. Apie šiuos žygius rašyta daugelyje monografijų ir straipsnių, tačiau atskirai kryžiuočių žygiai, ėjusieji per Trapėnus, Viešvilę, Smalininkus, nebuvo tirti.

Pirmoji šio straipsnio dalis – įvadas į nagrinėjamą temą. Jame pateikiamos žinios apie Vokiečių ordino metraštininkų XIII–XIV a. kryžiuočių karo žygių į prūsų ir lietuvių žemes aprašymus bei lietuvių mokslininkų – senųjų Ordino rašytinių šaltinių tyrinėtojų – darbus.

⁴ Prūsų genčių ir žemių pavadinimai, (4), *Vakarų ekspresas*, 2018 07 22.

⁵ Dusburg P. *Cronica terre Prussie. Scriptorum Rerum Prussicarum*, Hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 1, Leipzig, 1861, S. 429–662.

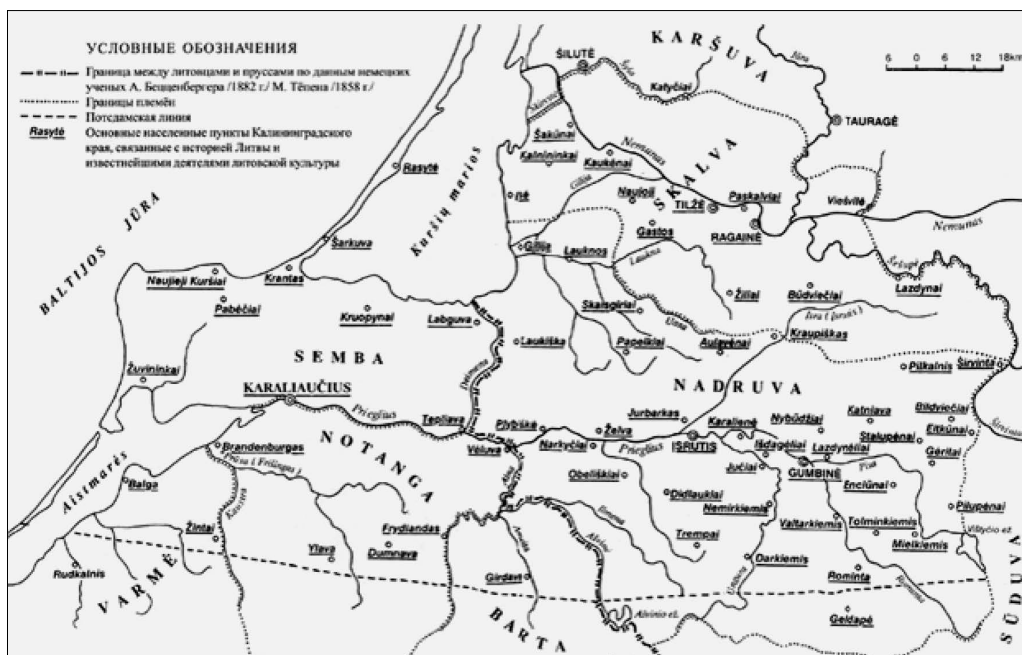
⁶ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2003, p. 14.

* Kronikininkas Volfenbutelis (Wolfenbuttel) rašo, kad 1336 m. vasario 25 d. kryžiuočius į Trapėnų žemę (*in terra Trappen*) išvedė magistras Ditrichas fon Altenburgas. (Kasparavičius S. Pilėnų pradžia – Medvėgalyje www.alkas.lt, 2017 11 09.)

** Skalva „Scalewo“ rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėta 1231 m. Pavadinimas kildinamas iš Skalvos upelio, tekančio pro Paskalvių kaimą (tarp Tilžės ir Ragainės, ties buvusia Skalvių pilimi).

⁷ Ščavinskas M. Prievara ar apaštalavimas? Misijos ir kryžiaus karai prieš baltus, *Darbai ir dienos*, t. 44, Kaunas, 2005, p. 5–25.

⁸ Biržiška V. Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV a. 1 kelias į Žemaitiją (atspaudas iš I „Praeities“ tomo), Kaunas, 1930.

Antrojoje straipsnio dalyje pagal turimus šaltinius apžvelgiamas rytinės Skalvos (kuriai priklausė ir Viešvilės kraštas) nukariavimas, pateikiama trumpa XIII a. skalvių kovų su kryžiuočiais aprašymų apžvalga.

Trečioje straipsnio dalyje analizuojama Vokiečių ordino karo žygių, vedusių per Trapėnų–Viešvilės–Smalininkų vietas, aprašymai, atliekami šių karo kelių aprašymų tyrimai. Ketvirtoje dalyje pateikiama žinių apie Viešvilės IX–XI a. skalvių karinio elito plokštinį degintinį kapinyną ir užuominų istoriniuose šaltiniuose apie ieškomą Tropų salos vietą, kurioje (ar prie jos) galimai stovėjusi įtvirtinta skalvių gyvenvietė ar net pilaitė.

Tyrimo aktualumas. Rengiant monografiją „Viešvilė“ 2013 m. vasarą organizuota mokslinė ekspedicija, kurios metu siekta apžvelgti ir aptarti buvusios rytinės Skalvos XIII–XIV a. istorijos raidą, kryžiuočių karo kelius per Viešvilės apylinkes, išnagrinėti archyvinę rašytinę ir iliustracinę medžiagą apie Tropų saloje galėjusią būti skalvių sustiprintą sodybą ar pilaitę. Šis kraštas svarbus nagrinėjant buvusių jo gyventojų kultūrinę ir tautinę raišką bendrame Lietuvos istorijos kontekste.

Šio straipsnio tyrimo objektas yra XIII–XIV a. Rytinės Skalvos užkariavimas, po jo sekę kryžiuočių karo žygiai, ėjusieji pagal Viešvilės iš Šventosios upės į Lietuvą ir Žemaičius.

Tikslas ir uždaviniai: straipsnyje siekiama apžvelgti ir aptarti kryžiuočių karo kelius, ėjusius per Rytinę Skalvą per Trapėnų, Viešvilės ir Smalininkų vietas, pagal Viešvilės bei Šventosios upelius, šiuos duomenis susiejant su galimos skalvių pilies lokalizacija Tropų saloje.

Išsikeliama uždaviniai:

1. Apžvelgti ir apibūdinti Petro Dusburgiečio ir kitų autorių skalvių kovų su kryžiuočiais aprašymus, šio svarbių istorijos šaltinių turinį ir reikšmę, Ordino

*Prūsų gentys XIII a.
Pagal M. Tepelą ir
A. Becenbergerį*

metraštinių tikslus, mėginti lokalizuoti kronikose minimas susijusias su Viešvile ir jos apylinkėmis vietas.

2. Paanalizuoti ir apibendrinti XIII–XIV a. kryžiuočių karo žygius į Lietuvą ir Žemaičius,ėjusių per Trapėnų–Viešvilės–Smalininkų vietas, aptarti kelių aprašymus, žygių organizavimo aplinkybes.

3. Išanalizuoti ir ištirti Vokiečių ordino XIV a. istorinius šaltinius, kuriuose minima Tropų sala, palyginti šiuose šaltiniuose esamus duomenis apie Trapėnų žemę, Tropų salą su buvusia sala Nemune tarp Trapėnų ir Viešvilės gyvenviečių.

Tyrimo metodai. Naudojami aprašomasis, lyginamasis, istorinis-kartografinis, metodai.

Raktiniai žodžiai: Vokiečių ordinas, kryžiuočių karo žygiai XIII–XIV a., kryžiuočių karo kelių aprašymai, Viešvilė, Trapėnai, Tropų sala.

2. Trumpa skalvių kovų su kryžiuočiais aprašymų apžvalga

Petro Dusburgiečio Prūsijos žemės kronikos (lot. *Chronicon terrae Prussiae*) trečiojoje knygoje šlovinami kryžiuočių karo žygiai prieš baltų gentis. Nors teisin-damas kryžiuočius autorius ne visur teisingai nušvietė to meto įvykius*, tačiau joje randame svarbios medžiagos apie prūsų, lietuvių karus su kryžiuočiais. Kronikoje pateikiami faktai „atskleidžia tos agresijos esmę ir jos vykdytojų katalikišką fanatizmą, kuriuo buvo dangstomas Vakarų Europos pasaulietinių ir bažnytinių feodalų siekimas išplėsti ir užkariautose žemėse užtikrinti feodalinį išnaudojimą“⁶. Kronikos mokslinį leidimą lotynų kalba parengė M. Tepenas ir jį paskelbė 1861 m. „Scriptores Rerum Prussicarum“ serijoje⁷. Kronika lietuvių kalba su plačiais komentarais buvo publikuota 1985 m.

Kronikos autorius prūsų vardu vadino visą nuo Vyslos iki Nemuno Kryžiuočių ordino užkariautą plotą, kuriame tarp 11 genčių buvo ir Skalvą (Scalovia)⁸.

Ordino valdžion patekę pavergti prūsai buvo viliojami dalyvauti jo žygiuose žadant žemės, belaisvių (žr. H. Boockmann, S. Kwiatkowski, R. Czaja, A. Dobrosielska ir kt. darbus), tačiau dalis jų rado prieglobstį Lietuvoje ir toliau dalyvavo bendroje kovoje prieš Ordino agresiją⁹.

Kai kurie pavergti prūsai padėjo lietuvių kariuomenei naikinti kryžiuočių pilis. Antai, pasak J. Jurginio, „pavergti prūsų feodalai-vitingai susitarė išduoti Bajerburgą Gediminui. Vienas iš vitingų nuvykęs į LDK ir pranešęs, jog Bajerburgas nėra labai stiprus ir lietuviams pavyktų nesunkiai jį užimti“.

Įdomu tai, kad 1410 m. Vytautas, įžengęs su kariuomene į Prūsiją, taip pat rado jam palankių prūsų bajorų, dar neužmiršusių savo baltiškiosios kilmės¹⁰.

Aprašęs prūsų ir lietuvių genčių kovas Skalvoje su kryžiuočiais, vykusias abipus Nemuno, Petras Dusburgietis pažymi, jog „daug karų broliai kariavo su skalviais, ir būtų atkaru aprašinėti kiekvieną“¹¹.

* Pažymėjęs, jog kryžiuočiai 1328 m. vasarą apleido prie Nemuno buvusią Kristmemelio (vok. *Christmemel*) pilį, P. Dusburgietis nutyli, kad ją sunaikino lietuviai.

⁶ Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 5. Lietuvių kalba parengė R. Batūra.

⁷ *Ten pat*, p. 6.

⁸ *Ten pat*, p. 8.

⁹ Pakarklis P. *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas, 1948, p. 87–89, 142–145.

¹⁰ Dusburgietis Petras. *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985, p. 17.

¹¹ *Ten pat*, III d., p. 195.

XIV a. kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymai sudaryti kryžiuočių žvalgų pranešimų pagrindu¹². Darytina prielaida, kad žinių karo žygiams į Lietuvos teritoriją galėjo duoti misionieriai bei Ordinui paklusę prūsai, gerai pažinoję krašto teritoriją, kelius ir žmones¹³.

Nuo seniausių laikų, kaip didysis vandens kelias, buvo naudojamas Nemunas. O duomenų apie senuosius prūsų bei lietuvių sausumos kelius bei susisiekimą jais yra nedaug. Tyrinėdamas XIV a. Lietuvos prekybą su Vokiečių ordinu, apie sausumos kelius rašė Jonas Remeika¹⁴.

Apie vandens ir sausumos kelius, plėtojant LDK ir Prūsijos prekybinius ryšius iki XVI a. rašė, ir Zenonas Ivinskis¹⁵. Žiemos metu sausumos kelių tinklą ženkliai išplėsdavo užšalę ežerai, upės. XIII a. atvėsus klimatui, žiemos būdavo šaltos, užšaldavo visi upeliai, kiti vidaus vandens telkiniai. Neatsitiktinai Ordino *Wegeberichtuose* aprašyti karo žygių maršrutai buvo skirstomi į vasaros ir žiemos (Sommerr und Winterreisen)¹⁶.

Baltų teritorijos pasižymėjo pelkėtu ir miškingu kraštovaizdžiu, nuo kurio labai priklausė susisiekimas¹⁷. Apie senuosius Klaipėdos krašto prekybinius kelius knygoje „*Die Memel als Handelsstraße Preußens nach Osten*“ rašė vokiečių autorius Kurtas Forstreuteris¹⁸, A. Dubonis, T. Čelkis.

Atskirą istoriografijos grupę sudaro XIV a. *Wegeberichtų* tyrimai. Pirmieji į *Wegeberichtus* gilinoti, daugelį minimų vietovių identifikavo vokiečių archeografai, parengę šaltinių rinkinį „*Scriptores rerum prussicarum*“. 1885 m. Ordino karo žygių maršrutų aprašymus tyrinėjo Alfredas Thomas „*Litauen Nach den Wegeberichten im Ausgang...*“¹⁹, vėliau apie juos rašė H. Mülleris „*Über die Örtlichkeiten der Wegeberichte...*“²⁰ Ordino karo žygių į Lietuvą ir Žemaičius maršrutų aprašymus tyrinėjo ir aprašė Hansas ir Gertruda Mortensenai „*Die Wildnis im östlichen Preußen, ihre Zustand um 1400 und ihre frühere Besiedlung...*“²¹

Slaptajame Prūsijos archyve rasti „*Litauische Wegeberichte*“, parašyti tarp 1384 ir 1402 m.²²

Bene naujausia jų interpretacija – Stefano Strieglerio magistro darbas, kuriame *Wegeberichtai* analizuojami kaip mentalinis žemėlapis²³. S. Striegleris

¹²Biržiška V. Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV a. (iš *Wegeberichte*). Keliai į Žemaičius, *Praeitis*, 1930, t. I, p. 1–63.

¹³Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, 3 d., Vilnius, 1985, p. 74, 223.

¹⁴Remeika J. Prekyba Nemunu iki 1430. Pirmųjų Gedinaičių laikų Lietuvos prekybiniai ryšiai su vakarais, *Tautos praeitis*, t. I, kn. 4. Chicago, 1963, p. 521–565.

¹⁵Ivinskis Z. *Lietuvos prekyba su prūsais iki XVI a. pr.*, d. I, Kaunas, 1934, p. 208.

¹⁶Die litauischen Wegeberichte. *Scriptores Rerum Prussicarum*. Hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 2. Leipzig, 1863, S. 664–711.

¹⁷Gudmantas K. „Miškų ir pelkių kraštas“. Keletas pastabų apie Lietuvos įvaizdį XIII–XVII a. raštijoje, *Inter-studia humanitatis*, 2008, Nr. 7: Pelkė lietuvių kultūroje, p. 33–41.

¹⁸Forstreuter K. *Die Memel als Handelsstraße Preußens nach Osten*. Königsberg, 1931, S. 108.

¹⁹Thomas A. *Litauen Nach den Wegeberichten im Ausgang des 14. Jahrhunderts*. Beiträge zur Geschichte der Preußen (Tolkemita-Texte, 60). Dieburg, 2001, S. 29–53.

²⁰Müller H. *Über die Örtlichkeiten der „Wegeberichte“* (W. B.) *Innerhalb der Heutigen Landesgrenze*. *Altpreußische Forschungen* 4, H. 2. Königsberg, 1927 (paimta iš: *Altpreußische Forschungen*, 3 und 4. Jahrgang 1926 und 1927. Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e V. Nr. 65/2. Hamburg, 1989), S. 43–64.

²¹Mortensen H., Mortensen G. *Die Wildnis im östlichen Preußen, ihre Zustand um 1400 und ihre frühere Besiedlung*. *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreußens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*. Bd. 7–8, Teil 1–2. Leipzig, 1937–1938.

²²Blažienė G. Vokiečių ordino raštų vertimo į lietuvių kalbą ypatumai, p. 10.

²³Striegler S. *Die „litauischen Wegeberichte“*. *Rekonstruktion und Konstruktion Eines Historischen Grenzraumes 1384–1402*. Masterarbeit zur Erlangung des Akademischen Grades „Master of Arts“ am Historischen Institut der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. Greifswald, 2010, S. 156.

2010 m. Berlyno slaptajame archyve surado kelis iki šiol dar nežinomus *Wegeberichtus*. 1983 m. Ordino karo žygių maršrutus į Lietuvą ir Žemaičius į lietuvių kalbą išvertė Juozas Jurginis²⁴. Šis vertimas tinka bendram šaltinio kontekstui suprasti, tačiau į jį reikia žiūrėti kritiškai. Palyginus su originalu, vertimas gana nesklaidus.

Ordino karo žygių maršrutų aprašymus tyrė lenkų istorikas Henrikas Lowmianskis²⁵.

Iš lietuvių mokslininkų bene daugiausia darbų parašė Vaclovas Biržiška²⁶ bei Vytenis Almonaitis^{27, 28, 29}.

Kryžiuočių karo kelių aprašymai (*Wegeberichte*) užrašyti senąja vokiečių kalba pagal žvalgų bei šnipų pasakojimus, todėl sunku atspėti, kaip kurie dvibalsiai buvo tariami, kaip kuris geografinis objektas buvo vadinamas³⁰.

Vietovių pavadinimai turėjo būti išgirsti kryžiuočių žvalgams kontaktuojant su vietos gyventojais. Ordino kronikininkai negavo iš žvalgų jau užrašytų vietovių pavadinimų, kurie turėjo juos išgirsti iš gyvosios kalbos, todėl juos užrašant pasitaikė netikslumų³¹.

Dokumentus spaudai parengė Theodoras Hirschas* 1863 m., sunumeravęs 100 karo kelių, išskirdamas Žemaitiją (p. 664–688) ir Aukštaitiją (p. 688–708)³².

3. Vokiečių ordino karo žygių, vedusių per Trapėnų–Viešvilės–Smalininkų vietas, aprašymų tyrimai

Viešvilė, jos apylinkės – Trapėnai, Smalininkai buvo daugiau kaip dešimtyje kryžiuočių puolimų į Lietuvą kelių (*Die Litauische Wegeberichte*). Tai matyti iš 1384–1402 m. sudarytų kryžiuočių pranešimų apie kelius į Lietuvą ir Žemaičius. *Wegeberichtuose* pateikiamos žinios apie kelių praeinamumą, pasitaikančias kliūtis, gynybinius įrenginius, atstumus tarp vietovių, tiltų statymo vietas, miško aikšteles apsistojimui, geriamo vandens šaltinius, arkliams pašarą. Kelio ilgis buvo skaičiuojamas žygio dienomis. Daugumoje Ordino žvalgų pranešimų pažymėta, kur yra „geras kelias“, kur „žolės ir vandens užtektinai“, kur sustoti nakvynei, pastoviuviui*, kur galima palikti maistą. Kryžiuočių žvalgai pasakoja, kad jie nuo Viešvilės galintys nuvesti iki Šešuvies upės. Viešvilės upė minima kryžiuočių žvalgų pranešimuose Nr. 6; Nr. 7; Nr. 8, geras kelias; Nr. 15; Nr. 28 ir Nr. 29. Karo kelių aprašymuose Nr. 20; Nr. 25; Nr. 26 ir Nr. 27 minimas ir Šventosios upelis³³.

²⁴Jurginis J., Šidlauskas A. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, Vilnius, 1983, p. 224.

²⁵Lowmianski H. *Studija nad poczatkam spoleczestwa i panstwa litewskiego*, Wilno, 1932, t. 2, p. 61–67.

²⁶Biržiška V. *Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV a. I kelias į Žemaitiją* (atspaudas iš I „Praeities“ tomo), Kaunas, 1930, p. 63.

²⁷Almonaitis V. *Kaltinėnų kraštas XIV a. pabaigoje – XV a. pradžioje: istorinės geografijos bruožai. Istorija*, 2009, t. 75(3), p. 3–16.

²⁸Almonaitis V. *Laukuvos apylinkės kryžiuočių karo kelių aprašymų duomenimis*, *Laukuva*, d. 1, Vilnius, 2005, p. 171–183.

²⁹Almonaitis V. *Vokiečių ordino karo žygiai į Kaltinėnų kraštą, Lietuvos istorijos metraštis 2009/1*, Vilnius, 2010, p. 31–49.

³⁰*Lietuvos kelių aprašymai XIV a.* – interneto prieiga lt.litviny.net.

³¹Blažienė G. *Vokiečių ordino raštų vertimo į lietuvių kalbą ypatumai*, p. 16.

* Hirschas (SRP II 664) nurodo, kad *Wegeberichtus* spaudai profesionaliai parengęs Tartu (Dorpat) universiteto profesorius *Carlas Christianas Gerhardas Schirrenas* (1826, Riga–1910, Kiel).

³²*Ten pat*, p. 10.

** Pastovis – vieta poilsiui. Iš čia, pasidalijus į būrius vykstanta vykdyti gyventojų apiplėšimų. Į čia su prisiplėštu grobiu grįžtama (žr. Lietuvos kelių aprašymai XIV a. – lt.litviny.net.).

³³Vėlius N. *Baltų religijos mitologijos šaltiniai*, d. 1, Vilnius, 1996, p. 440–441.

Kryžiuočių kovų laukas. A. Šapoka. Lietuvos istorija. Trikampiais žymimos lietuvių pilys, apskritimu – kryžiuočių

Šie karo kelių aprašymai rasti XIX a. viduryje Prūsijos slaptajame valstybiniame archyve Karaliūčiuje. Pirmasis juos paskelbė 1863 m. *Theodoras Hirschas*. Kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymai surašyti valdant Ordino maršalams Konradui Valenrodui (1387–1387), Engelhardui Rabei (1387–1392), Vernerui Tetingenui (1392–1404). Jų valdymo laikotarpius nurodęs J. Voigtas. Kaip jau buvo minėta, Juozas Jurginis juos išvertė į lietuvių kalbą³⁴. Apie tai randame rašyta ir Edvardo Gudavičiaus „Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje“³⁵.

Didžiausius Ordino smūgius Skalvos žemė patyrė 1371 ir 1375 m. Vykdydami jau minėtą 1371 m. žygi Vokiečių ordino riteriai nusiaubė visą Skalvą, Pietų Žemaitiją bei panemunę ties Paštuva*. Išstis aštuonias dienas jie viską niokojo, degino, naikino pasėlius, javus ir kt.³⁶

Toliau šaltiniuose minimi žygiai, kurių maršrutai vedė nuo Nemuno į žemaičių žemes. Aprašydamas 1375 m. Kaltinėnų krašto puolimą, Vygandas Marburgietis teigia, kad išiveržę į Kaltinėnų kraštą (*terram Kaltenarum*), kryžėiviai čia viską plėšė, degino, žudė. Daugelį žmonių, kurių „*skaičiaus neįmanoma nusakyti*“, išsivarė į nelaisvę. Tačiau greitai grobikai sulaukė atitinkamo žemaičių atsako. Žygio metu žuvo Ragainės komturas Gerhardas³⁷.

Kryžiuočiai Kaltinėnų kraštą vėl puolė 1377-ųjų rugsėjį. Be kitų „talkininkų“, dalyvavo ir ypatingas „svečias“ – Austrijos kunigaikštis Albertas III. Žygi aprašęs Petras Zuchenvirtas neslėpė savo pasigėrėjimo: „*Kas pagonims buvo skaudu, tas mums buvo gerai!*“ Ilgai žudė, deginę, atgalios užpuolikai traukė apsikrovę grobiu ir „*tai jų širdims buvo (lyg) Velykos*“³⁸.

³⁴Jurginis J., Šidlauskas A. *Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, 2-as leidimas, Vilnius, 1988, p. 224.

³⁵Gudavičius E. *Lithauische Wegeberichte (Kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymai)*, *Wegeberichtai. Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XIII, 2008, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, p. 467.

* Paštuva – kaimas Kauno rajone, dešiniajame Nemuno krante, 1 km į vakarus nuo Batniavos.

³⁶Almonaitis V. Vokiečių ordino karo žygiai į Kaltinėnų kraštą, *Lietuvos istorijos metraštis*. 2009, t. 1, 2010, p. 36.

³⁷Scriptores rerum Prussicarum, hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehle, Leipzig, 1866, Band 3, S. 582–583; Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, sudarė N. Vėlius, t. 1, Vilnius, 1996, p. 462, 468; *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė R. Jاسas, Vilnius, 1999, p. 153. (Knygose pateikiami Dalios Dilytės ir Rimanto Jaso skirtingi žygi aprašančios V. Marburgiečio kronikos vertimai.)

³⁸Marburgietis V. *Naujoji Prūsijos kronika*, Vilnius, 1999, p. 144.

Vygandas Marburgietis rašė, kad žygio metu dvi dienas buvo niokoti Kaltinėnai, vėliau – Viduklė, kurioje kariuomenė „stovėjo 10 dienų“*. Pirmoje žygio dalyje daryti puolimai Kaltinėnų, Kražių, Viduklės vietovėse, vėliau siautėta Raseinių, Ariogalos ir Paštuvos (Vilkijos kraštas) apylinkėse³⁹.

Dar XIII a. pab. Eiliuotoji Livonijos kronika apie kryžiuočių plėšimus rašė taip:

*Čia jie degino ir plėšė, į būrių būrius suskydę;
Džiaugdamiesi jie teriojo užkampius visus to krašto.*

1398 m. sudarydamas Salyno** sutartį didysis kunigaikštis Vytautas Vokiečių ordinui užrašė Žemaitiją ir pusę Sūduvos. Gavę šį dokumentą kryžiuočiai dar turėjo šias žemes užsikariauti, todėl 1399 m. vasario mėnesį organizavo iškart du žygius – iš Prūsijos ir iš Livonijos pusės⁴⁰.

Tokiose karinėse „ekspedicijose“ pirmiausia buvo siekiama plėšti, aišku, kartu ir naikinti kraštą. Tuo tarpu tuose pat „*Wegeberichtuose*“ akcentuojama, kad aptariamam laikui tiek Kaltinėnai, tiek kitos vietovės buvo „visko pilnas“ kraštas, kuriame „pastovis geras“⁴¹.

Šeštame karo kelių aprašyme žygis prasideda Ragainės apylinkėse, keliaujama kairiuoju Nemuno krantu kertant Vistės*** upę, spėjama, ties Trapėnais persikeliama per Nemuną, keliaujama pagal Viešvilės upę, Šešuvį iki Aukaimio****. Iš čia pasiekiamas Kaltinėnų kraštas. Nakvynė numatyta prie Yžnės tilto*****. Pažymėta, kad kelyje pašaro ir maisto, malkų ir vandens yra pakankamai⁴².

Yžnės (Esenen) upė minima kryžiuočių karo kelio aprašyme Nr. 6. Tame pačiame karo kelio aprašyme minimas ir Yžnės tiltas (Jensetilte)⁴³.

Septintojo karo žygio aprašyme nurodoma nuo Ragainės vykti iki Vistės, Viešvilės, Šešuvio upių. Prie Aukaimio „paruošti ginklus“. *Apsistoti Kaltinėnuose prie Yžnės tilto. Toliau keliauti ligi šventojo Ašvietės miško******, *Raudžio upės, Girstauto kiemo (Kražiai), Milžo piliavietės, Susiuko kiemo ir prie Stabukalnio****** *apsinakvoti. Nuo Kušleikos kiemo grįžti iki Rogyare******. *Prie šventojo Nemaščių miško „geru keliu“ vykti iki Šešuvio. Aprašyme pažymėta, kuriose vietose bus „gero kelio“, kur reikia prasivalyti krūmus. Visi atstumai tarp vietovių nurodyti myliomis. Žvalgai veda atskirais etapais“⁴⁴.*

Penkioliktojo žygio aprašyme užpuolikai vedami iki Viešvilės, „kur geras atviras tyrlaukis“, iš ten 3 mylios***** ligi miško, „kuriame yra raistas per vieną akmens metimą“, be to,

* Stovėjo 10 dienų – dešimt dienų buvo deginamos sodybos, žudomi, plėšiami gyventojai, išsivaromi belaisviai.

³⁹ *Scriptores rerum Prussicarum*, hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig, 1866, Band 3, S. 582–583; *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė N. Vėlius, t. 1, Vilnius, 1996, p. 462, 468; *Naujoji Prūsijos kronika*, vertė R. Jasas, Vilnius, 1999, p. 153.

** Salyno sala anuomet buvusi Nemune, ties Nevėžio žiotimis.

⁴⁰ *Ten pat.*

⁴¹ *Ten pat.*

*** Vistė (Wyste) – upelis prie Nemuno kitapus Jūros upės.

**** Aukaimis – tai dabartiniai Batakiai.

***** Yžnė – Akmenos intakas prie Kaltinėnų.

⁴² Vėlius N. *Baltų religijos mitologijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius, 1996, p. 437–438.

⁴³ Almonaitis V. Laukuvos apylinkės kryžiuočių karo kelių aprašymų duomenimis, p. 178, 179.

***** Šventasis Ašvietės miškas – į šiaurę nuo Kaltinėnų.

***** Stabukalnis – ties Geišiais prie Raseinių.

***** Rogyare – Šventaragio giria į šiaurę nuo Kražių.

⁴⁴ Vėlius N. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius, 1996, p. 438–439.

***** Vokiška mylia buvo apie 10 km.

pažymėta, kad „kelį teks kloti žabais“, nuo čia 3 mylios „gero kelio sausu mišku“, šito miško viduryje yra 1/2 mylios pločio trakas, vadinamas Ilgašiliu. Toliau „3 mylias vykstama iki Santakos“*. Tekste akcentuojama, kad šiose vietose prasideda „didelis kelias“. Tiesa, kitaip nei šeštame ir septintame apraše, nurodoma, kad jis „eina tiesiai į Kražių kraštą“. Juo siektina „Viduklė, esanti dešinėje“ ir Kaltinėnai, kurie yra „į kairę nuo šio kelio“. Aprašyme pabrėžiama, kad „šitie kraštai pasiekiami nesutinkant užtvarų“⁴⁵.

Dvidešimt ketvirtojo žygio aprašyme pirmoji nakvynė numatoma „prie Nemuno ties Posėde“, antroji – „už Viešvilės“, trečioji už Santakos prie miško, paskutinė sustojimo vieta prie miško, vadinamo Nemarkšte. Iš ten pasiekiami Vienvangių piliavietė ir Stabukalnis. Aprašyme visos kelio atkarpos nurodytos myliomis, pažymėta, kad „pastovis geras“, „žolės pakankamai“, nurodyta, kur prasivalyti krūmus⁴⁶.

Dvidešimt aštuntajame karo žygių aprašyme į Viduklę ir Kaltinėnus nurodyta, kad išvykus, kaip spėjama, iš Ragainės persikeliama per Nemuną ir nuo Legutės** jojama iki Viešvilės upės, nuo jos iki Santakos, Viduklės Traplaukio. Iš čia viena kariaunos dalis traukia plėšti ir žudyti į Kaltinėnų, kita į Viduklės kraštą. Atlikę karo žygius abi kariaunos vėl susitinka prie Kražių piliavietės. Aprašyme nurodytos gyvenvietės, upės, ežerai, atstumai myliomis, vietos pastoviui, nakvynei, kad kraštas turtingas, visko pilnas, žolės užtektinai⁴⁷.

Šventoji giria Ašvietė (*Assweote*) įvardijama kryžiuočių karinių žygių maršrutų aprašymuose Nr. 7. Giria lokalizuotina į šiaurę nuo Kaltinėnų, prie Ašvijos upės⁴⁸.

Devynioliktame kryžiuočių karo žygių aprašyme kryžiuočių kariauna iš Jurbarko vedama į Pamedės kraštą rytų Žemaitijoje. Aprašyme nepažymėta, kaip atvykstama iki Jurbarko. Iš Ragainės galima atvykti vandens keliu, taip pat dešiniuju Nemuno krantu per Viešvilę, arba kairiuoju – per Trapėnus persikeliant per Nemuną ties Šilėnais. Perėjus Vintės mišką pasiekiami Mituvos upė ir keliaujama iki Pamedės vidurio. Dešinėje galima pasiekti Ariogalą, kairėje – Raseinius⁴⁹.

Kryžiuočių karo žygių aprašymuose Nr. 20, Nr. 25, Nr. 26 ir Nr. 27 kryžiuočių kariuomenė vedama pagal Šventosios upelį į Vaiguva (20); Karšuvos*** žemę (25); Viduklę (26); (27). Keliaujant šiais maršrutais prie Šventosios upelio atsitraukiama nuo Nemuno, pasiekus Šaltuonos upę, atliekami grobikiški žygiai į Stabukalnią, Aukaimio, Viduklės, Raseinių arba Karšuvos kraštus. Aprašymuose pabrėžiama, kur kelyje kariuomenės laukia užtvaros⁵⁰.

Senieji krašto keliai

Apibendrinant galima teigti, kad XIII–XIV a., kuriantis Lietuvos ir Vokiečių Ordino valstybėms, egzistavo senieji archajiniai „lokalūs“ – netolimas

* Santaka, Santakai – vietovė, buvusi ties Ančios ir Šešuvies santaka. Žr. žemėlapi Nr. 8.

⁴⁵Jurginis J., Šidlauskas A. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, 2-as leidimas, Vilnius, 1988, p. 15.

⁴⁶Jurginis J., Šidlauskas A. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, 2-as leidimas, Vilnius, 1988, p. 18.

** Legutė – dabartiniai Sokaičiai.

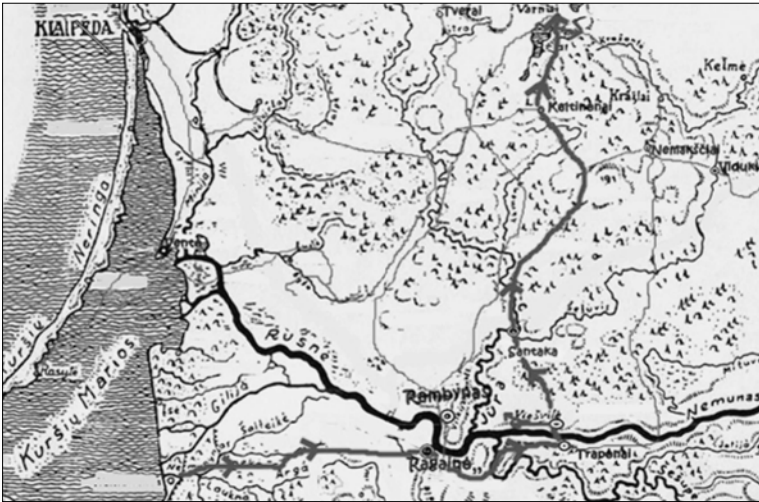
⁴⁷Jurginis J., Šidlauskas A. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, 2-as leidimas, Vilnius, 1988, p. 19.

⁴⁸Almonaitis A. Kaltinėnų kraštas XIV a. pab.–XV a. pr.: istorinės geografijos bruožai, *Istorija, Mokslo darbai*, t. 75, 2009, p. 3–16.

⁴⁹Lietuvos kelių aprašymai XIV a. – interneto prieiga lt.litviny.net.

*** Karšuva buvo viena iš didžiausių Žemaitijos žemių. XIV a. pab. tai plačiosios Akmenos upės apylinkės.

⁵⁰Vėlius N. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius, 1996, p. 440–441.

Vienas iš kryžiuočių karo kelių per Viešvilę. XIV a. Maršrutą perbraižė Simona Sagaitytė

Kryžiuočių karo kelių atkarpa iš Ragainės per Viešetę iki Viešvilės. XIV a.

Kryžiuočių karo keliai nuo Nemuno į Žemaitiją. XIV a. Trapėnų, Viešvilės apylinkės minimos bent dešimtyje kryžiuočių karo kelių į Žemaitiją aprašymų

gyvenvietes jungę krašto keliai⁵¹. Žr. į straipsnio pabaigoje pateiktus Priedus. Tą patvirtina ir Vokiečių ordino karo kelių aprašymai – *Wegeberichtai*. Tarp tankių Skalvos ir Karšuvos krašto girių išsidėsčiusias nedideles gyvenvietės galima buvo pasiekti tik kryžiuočių kariaunai įveikus dideles negyvenamas teritorijas.

Sąvoka „kelias“ anuomet reikšdavo keliavimo kryptį. Tai matome Ordino *Wegeberichtuose*, „*kai sąvoka weg nurodydavo kelionės maršrutą per pelkes, miškus, laukus, kartais žygiuose būdavo pasinaudojama pasiektais vietos gyvenviečių keliais*“⁵².

Tiek kryžiuočių, tiek ir prūsų bei lietuvių kelionių metu svarbų vaidmenį suvaidino krašto keliai. Jie lengvindavo susisiekimą, leido valdovui efektyviau valdyti teritorijas, rinkti mokesčius, o žygio atveju greičiau pasiekti ar apginti kraštą⁵³.

Kronikininkas Petras Dusburgietis pasakoja, kad 1290 m. iš Aukaimio lietuviai ruošėsi žygiuoti į Ragainę, dėl to Ragainės komtūras pasiuntė žvalgus saugoti kelių⁵⁴.

Istoriografijoje išskiriama vandens ir sausumos kelių grupės, taip pat ir žiemos keliai. Kiekvieną jų sudaro upių, sausumos, prekybos, karo ir kiti keliai. Vandens keliai – gamtos padariniai, kuriais gyventojai nuo seno naudojosi susisiekimui, įrengdavo prielaukas, uostus. Sausumos keliai buvo gyventojų veiklos padariniai⁵⁵. XIII–XIV a. kelių tinklas buvo retas, o ir esami buvo prastos būklės.

Kokią reikšmę senovėje turėjo keliai, galima suprasti skaitant kryžiuočių 1384–1402 m. kelių į Lietuvą aprašymus (*Die Littauischen Wegeberichte*). Juose aprašyti 53 keliai į Žemaitiją, 47 – į Aukštaitiją, iš jų 20 – į Sūduvą⁵⁶.

Kryžievių kariaunos stengdavosi kuo skubiau pasiekti ir suniokoti gyvenvietes, kol jų gyventojai dar neišsislapstę. Vietos gyvenviečių gerais keliais būdavo pasinaudojama tik kariaunai įžengus į apgyvendintą kraštą. Todėl tiriant kelionių sąlygas pirmiausia reikia turėti omenyje jų karinį pobūdį ir tik tai įvertinus mėginti išsivaizduoti keliavimo sąlygas⁵⁷. Drauge apžvelgtos pasirengimo karo žygiams aplinkybės, nes būdavo iš anksto numatomi maršrutai, kurių kelių dažniausiai rodydavo tuo tikslu parinkti vedliai. Retai apgyvendintose teritorijose, ypač vasarą, tekdavo brautis pro miškus ir valyti kelią, klampus pelkėtus perėjimus sutvirtinti paklotais medžiais ir jų šakomis, o per upes – statyti tiltus⁵⁸.

Vygandas Marburgietis yra rašęs, kad 1341 m. Ordino magistras dėl prūsų žemės apsaugos įsakė nutiesti į lietuvių teritorijas tris plačius kelius su perkasomis (*in profectum terre Prusie tres vias amplas in terram Lithwanorum cum fossatis*)⁵⁹.

Aprašymuose pažymėta apie „gero“ arba „didelio“ kelio atkarpas, kaip antai: „*Ten yra pustrėčios mylios gero kelio*“ Nr. 6; „*iki Viešvilės upės pustrėčios mylios gero kelio*“ Nr. 7; „*čia prasideda didelis kelias*“ Nr. 15. Sąvoka „kelias“ vartota ir keliaujant per tyrlaukius: „*geras atviras tyrlaukis*“ aprašyme Nr. 15; „*3 mylios atviro kelio iki upės, vadinamos*

⁵¹ Čelkis T. Keliais po viduramžių Lietuvą. II: XIII–XV amžiaus pradžios karo žygių sąlygos, *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 3(93), p. 65, 71.

⁵² *Ten pat*, p. 64.

⁵³ *Ten pat*, p. 69.

⁵⁴ Dusburg P. *Cronica terre Prussie. Scriptores Rerum Prussicarum*. Bd. 1. Hrsg. T. Hirsch, M. Toppen, E. Strehlke. Leipzig, 1861, S. 153].

⁵⁵ Čelkis T. Keliais po viduramžių Lietuvą. I: XIII–XV a. pirm. pusės sausumos kelių samprata, *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 2(92), p. 61–76.

⁵⁶ Lietuvos kelių aprašymai XIV a. – interneto prieiga lt.litviny.net.

⁵⁷ Čelkis T. Keliais po viduramžių Lietuvą. II: XIII–XV a. pradžios karo žygių sąlygos, *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 3(93), p. 67.

⁵⁸ *Ten pat*, p. 128.

⁵⁹ Von Marburg Wigand. *Cronica nova Prutenica. Scriptores Rerum Prussicarum*. Bd. 2. Hrsg. T. Hirsch, M. Toppen, E. Strehlke. Leipzig, 1863, S. 453–662.

Viešvilė“ Nr. 24; „šešios mylios kelio atviru tyrlaukiu“ Nr. 26; „kelias tiesus ir geras“ Nr. 28; „kelias geras“ Nr. 29. Aprašymuose pažymėta kelio atkarpos, kurias reikės pasiruošti: „pusę mylios kelio reikės valytis“ Nr. 6; „kelią teks kloti žabais“ Nr. 15; „1 1/2 mylios reikės prasivalyti krūmus“ Nr. 24; „reikės grįsti perėją pusantrios virvės ilgumo“ Nr. 25; „reikės truputį prasiskinti kelią“ Nr. 25. Aprašyme Nr. 15 pažymėta „yra raistas per vieną akmenį metimą, kelią teks kloti žabais“.

Analizuojant kryžiuočių karo kelių per Viešvilę aprašymus, kitus istorinius šaltinius, pastebima, kad „dideli“, kitaip – „geri“, keliai minimi ir pagal Nemuną. Čia formavosi senasis panemunių vieškelis, vėliau tapęs didžiuoju pašto keliu, einančiu iš Karaliaučiaus į Tilžę, Ragainę, Kauną, Gardiną ir Vilnių.

Klimatinės sąlygos

Vieni svarbiausių aspektų, lėmusių kelionių galimybes, buvo geografinės sąlygos, metų laikų sezoniskumas ir orai⁶⁰. Karo žygių metu reikėdavo skubėti įveikti atstumus ir parsigabenti grobį, tad šiltų ir drėgnų orų sezonai buvo ne itin patogūs rengti žygius.

1413 m. didžiojo Ordino magistro laiške rašyta apie pasienio su LDK dykrą, užsimenama apie sudėtingas oro ir keliavimo sąlygas: „*Unsere Leute unmessige und schwere Mühe und Arbeit müssen haben, sind is czmale viel Arbeit kostet die Notdurft ken Ragnith und vort durch die Wildnisse schicken in diesem unsteten Wetter und schwerem Wege; und ist uns czmale unbeqweme das der Tag also vorschoben ist, dorczu sich unser Marschalk mit den seinen itczunt schwer ganz geschicket hatten auf den Weg was kommen*“⁶¹.

Išlikusiais duomenimis, 1323 m. žiemą speigas buvo toks didelis, jog Ordino riteriai negalėjo tęsti žygio, nes būtų sušalę. Hermano Vartbergiečio teigimu, 1339 m. vasarį iš surengto Ordino žygio prieš žemaičius teko grįžti atgal, nes prasidėjus dideliems šalčiams daug riterių sušalo mirtinai arba apšalo savo kūno dalis⁶².

Transportas

Kalbant apie klimatinės sąlygas būtina paminėti šaltiniuose randamas žinias apie to meto transportą. Keliaujama buvo pėsčiomis, jojant ant žirgų, vežimais, žiemą – rogėmis. Kryžiuočių XIII–XIV a. karo kelių aprašymuose į Lietuvą ir Žemaičius taip pat užsimenama apie transportą, kuriuo naudotasi žygiuose priklausomai nuo metų laiko. Juose rašoma, jog gerais keliais būdavo važiuojama vežimais (*Vagen*) Juose yra žinių ir apie panaudotas roges. Hermanas Vartbergietis mini, kad 1372 m. į Prūsiją vežimu (*currus*) važiuvo ir pats Livonijos ordino magistras⁶³. 1357 m. prie Veliuonos riterius užpuolę lietuviai sukapojo jų vežimus. Riterių vežimus mini ir Vygandas Marburgietis. Henrikas Latvis nurodo, jog 1207 m. gruodžio mėn. lietuviai žygio metu grobį krovė į roges (*vehiculis*). Roges naudojo ir riteriai. Kai kurios žygių maršrutų atkarpos būdavo nuplaukiamos laivais.

⁶⁰Čelkis T. Keliais po viduramžių Lietuvą. II: XIII–XV a. pradžios karo žygių sąlygos, *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 3(93), p. 62.

⁶¹Dusburg P. *Cronica terre Prussie. Scriptores rerum prussicarum*, Hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 1. Leipzig, 1861, S. 187.

⁶²Wartberge Hermann von, *Chronicon Livoniae*, hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. 2, Leipzig, 1963, S. 21–116.

⁶³Čelkis T. Keliais po viduramžių Lietuvą. II: XIII–XV a. pradžios karo žygių sąlygos, *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 3(93), p. 128.

Daugumoje žygių maršrutų, vedusių per Viešvilės apylinkes, buvo naudojama žirgais. Šių karo žygių aprašymuose pažymėta: „pašaro užtektinai“ (6 žygis); „nujokus 3 mylias“ (15 žygis); „žolės pakankamai“ (24 žygis); „galima joti be kliūčių“ (26 žygis); „vienai nakčiai žolės užtektinai“ (27 žygis); „jojama iki Viešvilės upės“ (28 žygis); „žolės ir vandens užtektinai“ (29 žygis).

Vedliai

Mažai apgyvendintose teritorijose kelių tinklas buvo retas, jų aprašymai leisdavo numatyti, kiek ir kur būdavo galima nukeliauti. Ruošiantis karo žygiui, būdavo iš anksto numatomi jų maršrutai. Per miškingas vietas, dykrą riterių kariaunas vesdavo tik gerai žinantys vietas. *Wegeberichtuose* minimi „vedliai“, kurie karo žygių metu rodydavo kelią⁶⁴.

Vedliais galėjo būti jau ne kartą keliavę tomis vietomis skalviai, nadruviai, prūsai ar perbėgėliai iš Lietuvos. XIII–XIV a. *Wegeberichtų* maršrutuose per Viešvilės apylinkes minimi Ordinui talkinę apie dvi dešimtys vedlių: *Bilenne, Darge, Claus, Eikint, Kinnen, Kynne, Lailicke, Mase, Mateyco, Neweke, Preiwus, Punse, Rexa, Skawdegede, Skotcz, Skwobe, Tvirbutas, Zada, Wirsemund, Wysgail*. Karo žygyje Nr. 6 kryžiuočius „ves Eikintas ir jo brolis ir Bunsė“⁶⁵.

Žygio Nr. 7 metu kelius parodė Eikintas iš Goltbergo ir jo brolis iš Skaudėgirde, taip pat „sutinka vesti Mase iš Ragainės, Skotcz iš Waldow, Punse iš Balgos, Kynne, taip pat Darge, Rexa iš Bradenburgo, Mateyco, Skwobe iš Laukiškių“.

Žygio Nr. 15 metu „kelią nuėjo Preiwus, Ragainės komtūro tarnas, Zada ir Kinnen iš Balgos, Claus, Wirsemund ir Lailicke iš Ragainės“.

Žygis Nr. 20. „Šituo keliuėjo Rexa ir Tvirbutas iš Bradenburgo ir Neweke“.

Žygyje Nr. 24 „nori vesti Zada ir Kynne iš tos pačios Balgos“.

Žygio Nr. 25 metu „apsiima vesti Darge ir Punse iš Stablaukio“.

Žygyje Nr. 26 gali vesti jau yra eję „Rexa ir jo brolis Tvirbutas iš Bradenburgo“.

Žygyje Nr. 27. „Ves Rexa ir Tvirbutas iš Bradenburgo srities“.

Žygyje Nr. 28 gali vesti „Zada ir Kinne iš Balgos srities Synten kamerijos ejo šituo keliu 1394 m. Be jų, „vedliais nori pabūti Skawdegede, Eykint, Bilenne ir Wysgail, broliai iš Cremiten kamerijos Ubeniken kaimo“.

Žygis Nr. 29. „Šituo keliu vedė Punse, Kynne ir Darge“⁶⁶.

XIII a. dauguma vedlių žinodavo tik tam tikrus maršrutus ar jų dalis, tad kai kuriais jų vesdavo keletas vedlių. Pasitaikydavo, jog paklysdavo ir jie: 1303 m. Ordino žygio į Karšuvą* metu vedliai pasiklydo ir ilgai klaidžiojo, o vietos gyventojai per tą laiką išsislapstė⁶⁷.

Hermanas Vartbergietis pasakoja, jog 1361 m. į Ordino nelaisvę pateko lietuvių Zyvo šeima, ir jis tapo geru vedliu⁶⁸.

⁶⁴ *Die littauischen Wegeberichte. Scriptores Rerum Prussicarum.* Hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 2. Leipzig, 1863, S. 664–711.

⁶⁵ Lietuvos kelių aprašymai XIV a. – interneto prieiga lt.litviny.net.

⁶⁶ Jurginis J., Šidlauskas A. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, 2-as leidimas, Vilnius, 1988, p. 8–27.

* Šiaurėje vakarinių skalvių kaimynai buvo kuršiai, rytinių skalvių – žemaičiai (karšuviai), pietuose – nadruviai. Vakaruose skalvių žemės siekė Kuršių marias.

⁶⁷ Čelkis T. Keliais po viduramžių Lietuvą. II: XIII–XV a. pradžios karo žygių sąlygos, *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 3(93), p. 129.

⁶⁸ Wartberge Hermann von. *Chronicon Livoniae. Scriptores Rerum Prussicarum.* Hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 2. Leipzig, 1863, S. 81.

Vygandas Marburgietis liudija, jog 1364 m. riteriai prie Neries pagavo žynį ir šis nuvedė juos į vietą, kur girioje tarp pelkių buvo pasislėpę žmonės. Minimi karo belaisviai, bet nemaža dalis buvo ir išdavikų⁶⁹.

Ordino *Wegeberichtuose* minimas ir kunigaikštis Švitrigaila, kuris 1402 m. buvo nurodęs ne vieną žygio maršrutą. Analogiškais atvejais iš Ordino į Lietuvą perbėgusių asmenų paslaugomis savo žygiuose naudodavosi ir lietuviai⁷⁰.

4. Tropų salos ir Pilėnų beieškant

Daug paslapčių slepia žygis į Pilėnus. Šis žygis buvo aprašytas XIV a. pab. Vygando Marburgiečio kronikoje, tačiau jos originalas dingęs. Aprašydamas 1363 m. kryžiuočių karo žygį į Lietuvą, Vygandas Marburgietis vėl mini Tropus. Jis rašo: „Nužygiavo su jais į Lietuvą Pillenen pilies Troppen žemėje užimti.“ Jie minimi ir *Torunės* analuose, kur nurodoma, kad *Brandenburgo* markgrafas „su mūsų ponais užkariavo Troppin žemę ir Pilleno pilį“⁷¹.

Kronikininkas Volfenbiutelis (*Wolffenbuttel*) rašo, kad 1336 m. vasario 25 d., sekmadienį, kryžiuočius į Trapėnų žemę (*in terra Trappen*) užkariauti Pilėnų pilies (*castrum Pillenen*) išvedė magistras Ditrichas fon Altenburgas.

Apie šį žygį rašė J. Foigtas⁷², T. Narbutas⁷³, A. Šapoka ir Z. Ivinskis⁷⁴, A. Nikžentaitis, kurių straipsniai daugiausia skirti ginčytinai Pilėnų pilies vietai nustatyti.

Z. *Ivinskis*, remdamasis 1388 m. Jogailos ir Kryžiuočių ordino sutartimi, kelrodžiu, lokalizuojant Pilėnų pilį, laiko joje minimą *Tropų* salą⁷⁵.

Jono Posilgės kronikoje nurodoma, kad 1390 m. žygiuodami Kauno link, priėję Trapėnus, kryžiuočiai sužinojo apie Vokiečių ordino didžiojo magistro mirtį. 1390 m. rugpjūčio 22 d., mirus didžiajam Vokiečių ordino magistrui, kryžiuočiai buvo netoli Tepliaivos (Gvardeiskas), to-

Kryžiuotis karine apranga. R. Varakauskas. *Didvyriškieji Pilėnai*

⁶⁹Marburg Wigand von. *Cronica nova Prutenica. Scriptores Rerum Prussicarum*. Hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 2. Leipzig, 1863, S. 542–543.

⁷⁰Hirsch Th., Töppen M., Strehlke E. *Die litauischen Wegeberichte. Scriptores Rerum Prussicarum*. Hrsg. Bd. 2. Leipzig, 1863, S. 704–708.

⁷¹Hirsch Th., Töppen M., Strehlke E. *Die litauischen Wegeberichte. Scriptores Rerum Prussicarum*. Hrsg. Bd. 2. Leipzig, 1861, S. 545–546.

⁷²Voigt J. *Geschichte Preussens*, Bd. IV, Königsberg, 1830, S. 534–537.

⁷³Narbutt T. *Dzieje narodu litewskiego*, t. IV, Wilno, 1838, p. 599–604.

⁷⁴*Lietuvos aidas*, 1936, Nr. 93, 94, 98; *Kardas*, 1936, Nr. 23.

⁷⁵Ivinskis Z. *Pilėnai ir Margis prieš 600 m., Kardas*, Kaunas, 1936.

dėl be abejonių galima šiuos Trapėnus identifikuoti su Rytprūsiose Trapėnų girioje, prie Nemuno, kitapus Viešvilės, buvusią skalvių gyvenvietę⁷⁶.

Jonas Basanavičius, aprašydamas Pilėnų tragediją, rašė, kad ši pilis „riogsojo ne per toli nuo rubežiaus su kryžiuokais“⁷⁷.

Beveik visi šaltiniai, minėdami Pilėnų pilies sunaikinimą, nurodo ją stovėjus Trapėnų žemėje. Trapėnų vietovardis aptinkamas tiek Prūsijoje, tiek ir Lietuvoje. Tai apsunkina tyrinėtojų paieškas.

Atsižvelgiant į XIV a. pirm. pusės lietuvių karo su kryžiuočiais veiksmus, spėjami šie Trapėnai:

1. Trapėnai (*Trappönen, Troppen*) buvusioje Rytprūsijų teritorijoje kitapus Nemuno prieš Viešvilės gyvenvietę (Trapėnų giria);
2. Trapėnų (*Troppen*) sala Nemune, minima 1388 01 30 Jogailos ir Vokiečių ordino sutartyje: joje buvo numatyta apsikeisti belaisviais;
3. Žemaitijos Traplaukis – dešinysis Ančios (Šešuvio intakas) krantas.

Atskira tyrinėtojų grupė Tropų ieško kairiajame Nemuno krante, į vakarus nuo Šventosios upelio, netoli Viešvilės upelio žiočių⁷⁸. 1384 m. kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymuose minima kairiajame Nemuno krante, kitapus Viešvilės buvusi senovės prūsų gyvenvietė pavadinimu *Trappönen, Troppen*. Tokį pat Tropų pavadinimą turėjo ir Nemuno sala, ilgus šimtmečius buvusi tarp Trapėnų ir Viešvilės.

Turimi šaltiniai tiksliai nepasako, kurioje Nemuno vietoje buvo juose minima Trapėnų sala. Tikriausiai apie ją kalbama Vygando Marburgiečio kronikoje, aprašant 1363 m. žygį. Tais metais lietuviai bandė pastatyti Naujojo Kauno pilį. Gavęs žinią apie naujos lietuvių pilies statybą, Vokiečių ordino magistras su kariuomene laivais plaukė prie Trapėnų. Čia įsitvirtinę jie užpuolė naujai statomą lietuvių pilį. Iš konteksto atrodytu, kad minėtieji Trapėnai ir statoma nauja pilis turėjo būti plaukiant Nemunu prie Viešvilės.

Tropų sala minima 1388 m. sausio 30 d. Kryžiuočių ordino ir Jogailos paliaubų sutartyje⁷⁹.

Tropai paminėti ir kryžiuočių žvalgų pranešimuose apie kryžiuočių karo kelius, einančius į Žemaitiją ir Lietuvą⁸⁰.

Kryžiuočiai siautėja Lietuvoje. A. Šapoka, Lietuvos istorija. Dail. J. Kosakas

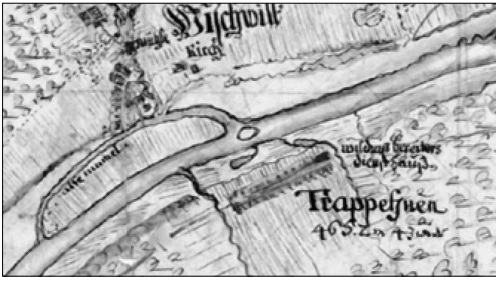
⁷⁶Jasas R., Matulevičius A. Posilgiečio kronika (Jono Posilgiečio kronika, Posilgės kronika, Prūsijos žemės kronika), *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XVIII, Vilnius, 2010, p. 631. Kroniką 1823 m. paskelbė J. Voigtas ir F. Schubertas.

⁷⁷Basanavičius J. *Rinkiniai raštai*, Vilnius, 1970.

⁷⁸Varakauskas R. *Didvyriškieji Pilėnai*, Vilnius, 1969, p. 32.

⁷⁹Voigt J. *Codex diplomaticus Prussicus*, IV, Nr. XLVII.

⁸⁰Vėlius N. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius, 1996, p. 440.

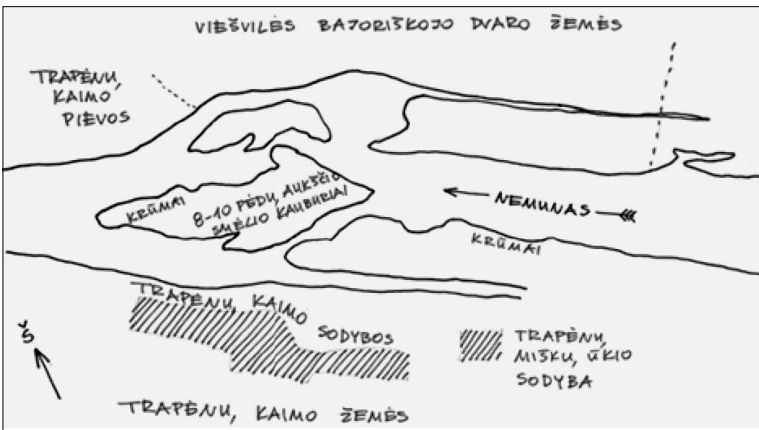
Tropų sala 1705 m. Ragainės apskr. žemėlapio iškarpoje. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyros medžiagos

Tropų sala 1722–1723 m. Ragainės apskr. žemėlapio iškarpoje. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyros medžiagos

Iškarpa iš I. F. Betgeno 1733 m. žemėlapio. 1576 „Der Ragnitische District“ aus der Karte I. F. Betgena 1733, Die Wischwiller Dorf Chronik V, S. 150. Nemune tarp Trapėnų ir Viešvilės parodyta didžiulė sala

Tropų salos Nemune XIX a. pradžioje. M. ir M. Purvinų pieš.

Buvusi Tropų sala (Werder) suregulavus Nemuno vagą bunomis. Iš H. E. fon Knoblocho archyvinės medžiagos

V. Volungevičius teigia, kad pilių statyba Europoje prasidėjo IX a. pab.⁸¹, tad galėjo būti statoma ši Vygando Marburgiečio kronikoje paminėta *lietuvių* pilis Trapėnų žemėje, nes kitapus Nemuno senvagės įrengtas to laikotarpio skalvių karinio elito kapinynas.

Pilys, kaip pagrindiniai gynybiniai taškai, teigia V. Volungevičius, savo funkcijas atliko iki XIV a. antrosios pusės⁸², tad ar galėjo iš tikro ji būti čia – Skalvos rytinėje dalyje – Trapėnų žemėje, tyrinėtojams sunku atsakyti. Juk pavasarinių potvynių metu tekėdami Nemuno vandenys viską pakeliui nuplaudavo.

Archeologo Gintauto Zabelos nuomone, medinės pilys prarado savo pirminę reikšmę XIII–XIV a.⁸³ Tad jei ir buvo kai kuriuose šaltiniuose minima pilaitė Trapėnų žemėje, po kryžiuočių antpuolių ji turėjo negrižtamai sunykti.

Išlikusiais duomenimis, Tropų sala tarp Nemuno ir jo senvagės (*Alte Memele*) buvo XVI a. pradžioje. Tai užfiksuota 1514 01 11 Ordino maršalo Vilhelmo patvirtinimo rašte, išduotame Vernerio Švabės ūkiui Viešvilėje, pagal kurią jam suteikta karčema ir vietoje skalvio ūkio (*schalwische Gut*) sala (*Werder*) Nemune. Raštą surašė Didžiojo Ordino maršalo raštininkas Johanas Biuchneris Ordino namuose Ragainėje⁸⁴. Ši sala staigiai atsirasti negalėjo. Darytina prielaida, kad ji buvusi XV a. ir dar anksčiau. Vėliau ši Nemuno sala randama pažymėta 1796–1802 m. Viešvilės apylinkių bei 1665, 1705, 1722–1723 m. Ragainės apskrities žemėlapiuose.

Kryžiuočių karo kelių į Žemaičius ir Lietuvą aprašymuose (*Wegeberichte*)⁸⁵ detalai aprašyti keliai per *Troppen* žemę pagal Viešvilės upelį. Kad žygio maršrutas ejo per Nemuno salą, galima tik spėti, nes karo žygių aprašymuose ši sala nepaminėta.

1930 m. Viešvilėje, dešinėje Nemuno senvagės pusėje (dabar – Viešvilės upė), prie buvusios Tropų salos, aptiktas IX–XI a. skalvių karinio elito kapinynas *Swedenberg*. Tyrinėtuose kapuose rasta daug ginkluotės, tad kyla klausimas, su kuo šie skalvių genties vyrai kariavo? Galima daryti prielaidą, kad su lenkais, nes Vokiečių ordinas pradėjo puldinėti prūsus nuo 1230 m.* Todėl visiškai pagrįstai kyla klausimas – kur šie kariai gyveno? Netoli kapinyno juk turėjo būti ir to meto (IX–XI a.) sustiprinta skalvių gyvenvietė ar net pilaitė.

Vienas iš pirmųjų Rytprūsių tyrinėtojų topografas *Johanas Michaelis Gizė* (*Johann Michael Guise*) aprašė daugelį senųjų gynybinių įtvirtinimų, piliakalnių. J. M. Guise medžiaga naudojosi ir A. Boetticheris, E. Hollackas bei H. Crome. XX a. pab. ši medžiaga surasta Berlyno muziejuje. J. M. Gizės medžiagoje buvę užrašai apie Viešvilėje ir Smalininkuose spėjamus senovės gynybinius įtvirtinimus⁸⁶.

Rytprūsių archeologinio žemėlapiu sudarytojas Emilis Hollackas 1908 m. išleistame Rytprūsių proistorės apžvalginame žemėlapyje ir jo paaiškinimuose nurodo, kad Viešvilėje yra piliakalnis⁸⁷.

⁸¹ Volungevičius V. *Pilies fenomenas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: struktūra ir jos transformacijos XIV a. pab.–XVI a. pirmojoje pusėje*, magistro darbas, Vilnius, 2009, p. 14.

⁸² *Ten pat*, p. 11.

⁸³ Zabiela G. *Lietuvos medinės pilys*, Vilnius, 2005, p. 163.

⁸⁴ Joachim E., Hubach W. *Regesta Historico-Diplomatica Ordinis S. Mariae Theotonicorum 1198–1525*, Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1948, t. 2, S. 434.

⁸⁵ Hirsch Th., Töppen M., Strehlke E. *Die litauischen Wegeberichte. Scriptorum Rerum Prussicarum*. Hrsg. Bd. 2. Leipzig, 1863, S. 664–711.

* 1010, 1014, 1017 ir 1020 m. žygius į Prūsiją rengė Lenkijos karalius Boleslovas I Narsusis (*Antrieji Kujavijos analai*).

⁸⁶ Tamulynas L. Archeologijos objektai ir jų tyrimai Viešvilės bei Smalininkų apylinkėse, str. šioje monografijoje.

⁸⁷ *Ten pat*.

Pirmuoju šių apylinkių archeologu reikėtų laikyti Tilžėje gyvenusį Eduardą Gizevijų (Eduard Gisevius). E. Gisevijaus piešinių albume buvo spėjamo Trapėnų piliakalnio, vadinto Pilkalneliu, piešinys.

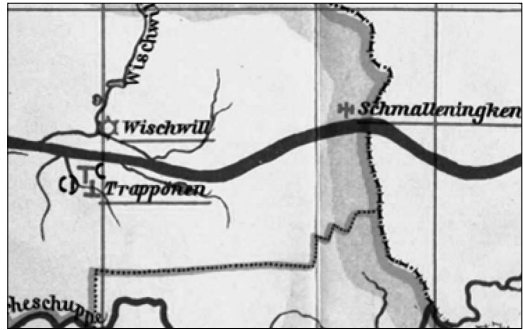
Istorikas A. Šapoka XIII–XIV a. žemėlapyje „Lietuvių ir kryžiuočių kovų laukas“ taip pat parodo Trapėnuose stovėjusią kryžiuočių pilį⁸⁸. Siekdami užkariauti Romos popiežių jiems atiduotas Prūsijos* ir lietuvių kunigaikščių padovanotas Žemaitijos žemes**, kryžiuočiai sugriautų prūsų ir lietuvių pilių vietoje arba netoli nuo jų statėsi savo pilis⁸⁹. Tačiau ar Pilkalnelio vietoje yra stovėjusi skalvių pilis, kol neatlikti išsamesni tyrimai, galime tik spėlioti. Į šiuos klausimus 2013 m. vykusios mokslinės ekspedicijos metu taip ir liko neatsakyta.

Senuosiuose Ragainės apskrities žemėlapiuose aiškiai parodyta didelė Nemuno sala, kurioje dar XIX a. pr., iki 1874–1892 m. sureguliuojant upės vagą bunomis⁹⁰, buvo išlikusi Nemuno polaidžio metu nebaigta nuplauti iki 10 pėdų*** aukščio kalva⁹¹. Tad gal šioje kalvoje 1388 m. Jogailos ir Kryžiuočių ordino sutartyje ir Z. Ivinskio minimoje *Tropų* salos aukštumoje galėjo būti statoma ar jau stovėti skalvių pilis. Archeologai negali į tai atsakyti – Nemuno vandenys ištikus šimtmecius plovė buvusios salos kultūrinį sluoksnį. Bėlika laukti istorijos tyrinėtojų žodžio – gal senuosiuose Prūsijos archyvuose dar slypi daugiau paslapčių, galinčių į tai duoti atsakymą.

5. Išvados

Pagrindinis šio darbo tikslas buvo išanalizuoti Vokiečių ordino kunigo Petro Dusburgiečio bei kitų senųjų metraštininkų karo kelių, ėjusių per Viešvilę ir jos apylinkes, aprašymus. Tai seniausias Lietuvos istorijos ir geografijos šaltinis. Šiame straipsnyje trumpai apžvelgtos Skalvos krašto gyventojų kovos su kryžiuočiais, nagrinėtos istoriografinės problemos. Straipsnyje stengiasi atskleisti vokiečių metraštininkų politinius ir ideologinius tikslus, mėginta lokalizuoti kronikoje minimas vietas, iškelta hipotezė dėl *Tropų* salos vietos. Atlikus išlikusių rašytinių šaltinių tyrimą darytinos išvados:

1. Gavęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų pripažinimą į

Iškarpą iš E. Hollacko 1908 m. Rytprūsių proistorės apžvalginio žemėlapiu. Viešvilės piliakalnis čia nurodytas dešinėje Viešvilės upelio krante. Tamulynas L. Archeologijos objektai ir jų tyrimai Viešvilės bei Smalininkų apylinkėse

⁸⁸ Lietuvos istorija, red. A. Šapoka, Vilnius, Mokslas, 1989, p. 85.

* 1226 m. Šv. Romos imperijos imperatorius Frydrichas II ir popiežius Grigalius IX Didžiajam ordino magistrui Hermanui fon Zalcai (*Hermann von Salza*) vadinamąja „Aukso bule“ perleido visas Prūsijos žemes, kurias Ordinui pavyks užkariauti.

** Žemaitija (Mindaugo – 1253 m., Jogailos – 1382 m., Vytauto – 1384, 1392, 1398 m.) buvo padovanota Ordinui (*Enciklopedija Lietuvai ir pasauliui (ELIP)*).

⁸⁹ *Ten pat*, p. 85.

⁹⁰ Jablonskis J., Lasinskas M. Nemuno stacionariams hidrometriniams tyrimams 200 metų, *Energetika*, 2011, t. 57, Nr. 1, p. 35.

*** Pėda – nesisteminis ilgio vnt. Pagal 1755 m. įvestą Magdeburgo matų sistemą 1 pėda = 31,385 cm.

⁹¹ Purvino M. ir Purvinienes M. piešinys pagal XIX a. planą iš Vokietijos archyvų.

Romos popiežiaus dovanotas Žemaitijos žemes Vokiečių ordinas rengė kryžiaus žygius, iš kurių visa dešimtis maršrutų ėjo per Viešvilės, Smalininkų apylinkes.

2. Nuo Nemuno pagal Viešvilės ir Šventosios upelius į Žemaitiją vedę kryžiuočių karo žygių maršrutai buvo patogūs tuo, kad čia žygiuojant per mišką nebuvo gyvenviečių, tad buvo galima žygiuoti nepastebėtiems, be to, pakeliui buvo pakankamai švaraus vandens atsigėrimui, arkliams pašaro, nebuvo užtvarų.

3. XIII–XIV a. Ordino kronikose ir *Wegeberichtuose* minimi atskirus geografinius objektus jungę keliai, kuriuos rodydavo vietoves gerai pažinoję vedliai. „Geri“ keliai minimi aprašymuose Nr. 6, Nr. 7, Nr. 15, Nr. 28, Nr. 29. Sąvoka „kelias“ aprašymuose Nr. 15, Nr. 24, Nr. 26 vartota ir keliaujant per tyrlaukius. Aprašymuose Nr. 6, Nr. 15, Nr. 24, Nr. 25 minimos ir tokios kelio atkarpos kurias dar reikia pasiruošti, t. y. išgrįsti pelkę, iškirsti krūmus ir kt.

4. Kryžiuočių karo žygių aprašymuose Nr. 6, Nr. 15, Nr. 24, Nr. 25, Nr. 27, Nr. 28 ir Nr. 29 minima, jog pagrindine kryžiuočių susisiekimo priemone buvo žirgai.

5. Žygių pagal Viešvilės ir Šventosios upes aprašymuose apibūdintos kryžiuočių pasirėngimo žygiams į Lietuvą ir Žemaičius aplinkybės, geografinės sąlygos, pažymėta, kur perbristi upę, pereiti mišką, lydimą, traką, dykynę ir kt. Karo žygių sėkmė priklausė ir nuo metų laiko. Kadangi tekdavo keliauti per pelkes, keltis per upes, nemaža karo žygių būdavo rengiama žiemos metu, kai spausdavo šaltis ir ledas padengdavo vandens telkinius.

6. Vedlių vardai karo žygių aprašymuose palikti nesulietuvinti, kadangi daugelis jų prūsiškos kilmės. Vietovių pavadinimai užrašyti iš klausos netiksliai, taip, kaip girdėjo. Tokius pavadinimus sunku identifikuoti, ypač todėl, kad daugelis šių pavadinimų jau išnykę.

7. Dešimtyje maršrutų, vedusių per Viešvilės apylinkes, kryžiuočių karo kelių aprašymuose nurodytos buvusios to meto gyvenvietės, kiti geografiniai objektai: Aukaimio, Ašvietės miško, Kaltinėnų, Kelmės, Kražių, Nemakščių, Vai-guvos, Viduklės, Žemygalos ir kt. vietovės. Trapėnų, Viešvilės, Šventosios upelio vietovės paminėtos 6, 7, 15, 20, 24, 25, 26, 27, 28, 29 aprašymuose. Ar tuo metu dabartinės Smalininkų, Trapėnų ir Viešvilės gyvenvietės jau egzistavo, aprašymuose neužfiksuota.

8. Karo žygių maršrutai per Viešvilės, Smalininkų vietoves, vedę pagal Viešvilės ir Šventosios upelius, buvo patogūs – Nemunas tarp Trapėnų ir Viešvilės vietovių tekėjo dviem vagomis, tad persikėlimui per dvi siauresnes upės vagas reikėdavo mažiau pastangų.

9. Istoriniuose šaltiniuose, be Žemaitijoje minimo Traplaukio, aptinkamos ir užuominos apie Trapėnų–Viešvilės vietovėse buvusią pilį. 1384 m. kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymuose minima kairiajame Nemuno krante, kitapus Viešvilės buvusi senovinė skalvių gyvenvietė pavadinimu *Trappönen, Troppen*. Tokį pat Tropų pavadinimą turėjo ir Nemuno sala, iki 1874–1892 m. sureguliuojant Nemuno vagą bunomis, ilgus šimtmečius buvusi tarp Trapėnų ir Viešvilės. Tačiau galutinai į šį klausimą atsakyti nepakanka duomenų – tai dar laukia mokslininkų išsamesnio tyrinėjimo.

6. Priedai

180 (175). Apie karą su skalviais

„Užkariavę nadruvius, broliai nukreipė savo ginklus prieš skalvius, <...> kovos vyko po karo su nadruviais, nes skalvius buvo galima pasiekti laivais, o tam negalėjo trukdyti nadruviai, gyvenantys toliau nuo Nemuno. Skalviai* prie Ragainės ant kalno turėjo pilį“¹.

182 (177). Apie Ragainės pilies užkariavimą

1275 m. kryžiuočiai, atplaukę laivais, užėmė Ragainę, sugriovė Ramigės pilį. Petro Dusburgiečio „Prūsų žemės kronikoje“ kronikoje liudijama: „Sembos fogtas atplaukė magistro įsakytas su daugybe brolių ir tūkstančiu vyrų, gerai išmokytų pulti įtvirtinimus“ ir po šturmo užėmė Ragainės pilį. „Persikėlęs su savo kariuomene į kitą Nemuno krantą, tuo pat būdu užpuolė pilį Ramigę, ir nors toje kovoje kai kurie jo kariai buvo sužeisti ir nukauti, bet jis tą pačią dieną įsiveržė į pilį ir ją sugriovė, dalį žmonių paėmė į nelaisvę, kitus išžudė“. Po to kryžiuočiai Skalvą visiškai nusiaubė^{2, 3}.

183 (178). Apie Ramijos pilies užkariavimą

„...minėtasis brolis Ditrichas, persikėlęs su savo kariuomene į kitą Nemuno krantą, tuo pat būdu užpuolė Ramijos* pilį; nors toje kovoje kai kurie jo kariai buvo sužeisti ir nukauti, bet tą pačią dieną jis įsiveržė į pilį ir ją sugriovė, dalį žmonių paėmęs į nelaisvę, o kitus išžudęs“⁴.

185 (180). Apie Skalvos žemės nusiaubimą

„...magistras ir broliai <...> subūrė stiprią kariuomenę, kuri, išibrovusi į Skalvos žemę, nusiaubė ją skersai ir išilgai, plėsdama ir degindama, toje jos dalyje, kuri susisiekiama su Prūsijos žeme, daug žmonių išžudė, o moteris ir vaikus surištus išsivarė. Tuo metu Stinigitas, skalvių vadas, ėmė juos vyti su didele kariuomene, o magistras ir broliai, šitai pastebėję, slaptai paspendė pasalas, užpuolė žygiuojančią skalvių kariuomenę, daug jų nukovė, o kitus priverė bėgti“⁵.

186 (181). Apie tai, kaip norėta išduoti brolius

„Gyveno vienas galingas skalvių vyras, vardu Sarkis**, pilininkas Sarkų pilies, šitai pavadinamos nuo jo vardo ir stovėjusios toje Skalvos dalyje, kuri Lietuvos žemės pasienyje. Neturėdamas pakankamai karių, su kuriais galėtų smogti broliams, sugalvojo klastingai išduoti ir, prisidengęs gerumo kauke, juos apgauti. Jis pasiuntė savo žygūnus pas Klaipėdos komturą <...> jį prašydamas apkrikštyti.“ Tačiau atsi-rado išdavikas. „Šitai išgirdęs, komtūras <...> pagavo jį patį ir nusivedė drauge su aštuoniais galingesniaisiais skalvių vyrais. Tačiau pačią pirmąją naktį, kai broliai

* Skalvių pilis Ragainėje buvo piliakalnyje, esančiame per 2 km į pietryčius nuo XIV–XV a. pr. Ordino pilies griuvėsių.

¹ Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, III knyga, Vilnius, 1985, p. 52–225.

² Prūsų genčių ir žemių pavadinimai (4), *Vakarų ekspresas*, 2018 07 22 (parengta pagal „Mažosios Lietuvos enciklopediją“).

³ Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, III knyga, Vilnius, 1985, p. 52–225.

* P. Dusburgiečio paminėta pilis – Rambynas, skalvių pagoniška šventovė. Dar XIX a. pirmoje pusėje kalne išlikusį pylimą žmonės vadino pilimi, pilate. Padavimuose minimas Rambyno kunigaikštis Skraudopus. (Remeika J. *Ką kalneliai pasakoja. Padavimai iš Klaipėdos krašto piliakalnių praeities*, Klaipėda, 1938, p. 88.)

⁴ *Ten pat.*

⁵ *Ten pat.*

** Sarkis gali būti ir Sareka, Sarecka, Šareika.

ilsėjosi savo palapinėse, Sarkis, be galo stiprus vyras, sutraukė pančius, kuriais buvo pririštas prie medžio, ir, nutvėręs kalaviją, nužudė vieną brolių bei tris ginklanešius, o kitam nukirto ranką, tačiau ir pats šioje kovoje padėjo galvą^{6, 7}.

187 (182). Apie Sasavos pilies užkariavimą

„... brolis Konradas iš Tirbergo, magistras <...>, subūręs tūkstantį penkis šimtus raitelių, o kitiems išplaukus į priekį su 15 laivų, atitraukė prie Sasavos*, skalvių pilies, kurią pradėjo smarkiai pulti; po ilgų grumtynių ją užėmė ir sudegino, dalį priešų paėmęs į nelaisvę, o kitus išžudęs kalaviju. ir apskritai vakarines žemaičių žemes, su kuriomis ribojasi Nemuno deš. krante buvusi Skalvos dalis“^{8, 9}.

188 (183). Apie tai, kaip buvo apleista Skalvos žemė

„Daug kitų karų broliai kariavo su skalviais, ir būtų atkaru aprašinėti kiekvieną. Kai galingesnieji šios žemės žmonės, tokie, kaip viešpačiai [domini] Surbantas, Svisdeta ir Surdeta, pamatė, jog dievas ant jų baisingai užsirūstinęs, o broliams nuostabiai palankus, jie, nedrįsdami ilgiau dievo galybei priešintis, paliko tėvonijas ir vienas po kito patraukė pas brolius su visais savo namais ir šeimyna. Paprasti žmonės, išgirdę, kad jų kariuomenės vadai, vadovavę jiems karo metais, yra pasitraukę, irgi pasidavė krikščionių tikėjimui. Šitaip visa ši žemė liko ilgiems metams be gyventojų“¹⁰.

221 (216). Baigiamas karas Prūsijoje

„Prasideda karas su lietuviais 1283 viešpaties metais, kai nuo karų su prūsų gentimis pradžios prabėgo jau 53 metai ir visos šios žemės giminės [nationes] jau buvo nukariautos ir išvaikytos, žodžiu, kai čia nebeliko nė vieno, kuris nebūtų nuolankiai paklūsęs šventajai Romos bažnyčiai, Teutonų ordino broliai šitaip pradėjo karą su ta galinga, kietasprande ir kariauti pratusia tauta, kuri gyveno Prūsijos žemės kaimynystėje, anapus Nemuno, Lietuvos žemėje“¹¹.

6. Žygiai nuo Nemuno žemupio per Šešuvį į šiaurėje esančius Žemaitijos kraštus apie 1386 m. Žiemos kelias

„Eikintas ir jo brolis ir Bunsė ves nuo Vistės iki Viešvilės. Ten yra pustrėčios mylios gero kelio, malkų ir vandens užtektinai. Tie patys ves nuo Viešvilės iki upės, vadinamos Šešuviu, iki jos trys mylios, iš jų pusę mylios kelio reikės valyti, ir čia reikės palikti paskutinę maisto dalį, čia taip pat malkų ir maisto užtektinai; nuo čia atsiskyrusieji sugrįžta. Tie patys toliau ves nuo Šešuvio iki Aukaimio lauko**, tai dvi mylios gero kelio, o iš ten dvi mylios

⁶ Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, III knyga. Apie teutonų ordino brolių karus prieš prūsus, Vilnius, 1985, p. 52–225.

⁷ Almonaitis V., Almonaitienė J. Pilininko Šereikos žemėje, *Šiaurės Atėnai*, 2007 09 29, Nr. 863.

* P. Dusburgiečio – Sasava, Sassowia. 2011 m. V. Almonaitis su V. Šimėnu rado Raudžių (Nemunijos) piliakalnį (Raudszen (Nemonge)-Rjadino), esantį prie Šešupės ir Nemuno santakos. V. Almonaitis iškelia hipotezę, jog čia galėjo stovėti XIII a. pab. Sasavos arba XIV a. vid. Skalvos pilis.

⁸ Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, III knyga. Apie teutonų ordino brolių karus prieš prūsus, Vilnius, 1985, p. 52–225.

⁹ Kiniulis D. Archeologiniai tyrinėjimai Skalvos krašte, *Rambynas* 1 (7), 2014 09 17.

¹⁰ Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, III knyga, Vilnius, 1985, p. 52–225.

¹¹ *Ten pat*, p. 52–225.

** Aukaimio laukas – vietovė Ančios krante prie Batakių.

iki nakvynės vietos, kuri vadinama Yžnės tiltu, čia pašaro ir maisto, malkų ir vandens yra pakankamai, tas septynias mylias reikia nujoti per vieną dieną ir naktį“¹².

7. Pastarojo pranešimo kitas variantas su kai kuriais nukrypimais. Šiuos kelius parodė Eikintas iš Goltbergo ir jo brolis iš Skaudegirde 1386 Viešpaties metais, per Kalėdas (gruodžio 25). Žemaičiai

„Visų pirma jie pradės vesti nuo Ragainės dvi mylias ligi upės, vadinamos Viste, nuo Vistės iki Viešvilės upės pustrėčios mylios gero kelio, ten paliekama pirma dalis maisto; nuo Viešvilės iki Šešuvoio upės trys mylios, ten pusę mylios teks prasivalyti, ir ten paliekama paskutinė maisto dalis. Nuo Šešuvoio iki Aukaimio lauko dvi mylios, čia teks prasivalyti kelią ir paruošti ginklus. Nuo Aukaimio iki Kaltinėnų krašto trys mylios gero kelio, apsisistojama prie Yžnės tilto, tai yra už dviejų mylių. Nuo Yžnės tilto ligi šventojo miško, vadinamo Ašviete, pusantrios mylios, iš ten iki Raudžio upės dvi mylios, pastoviui visko užtektinai. Nuo Raudžio iki Girstauto kiemo, kur Saugutis gyvena, dvi mylios. Iš ten iki Milžo piliavietės dvi mylios, nuo Milžo iki Susiuoko kiemo dvi mylios. Norint patekti ten, kur Kušleika gyvena, reikia nuo Susiuoko dvi mylias iki Stabukalnio keliauti ir ten apsinaqvoti. Nuo Stabukalnio iki Kušleikos kiemo dvi mylios, tame tarpe yra lydimas, per jį kelio valyti nereikia. Nuo Kušleikos grįžtama atgal ir vykstama pusketvirtos mylios iki Rogyare, čia keliose vietose reikės valyti kelią. Nuo Rogyare iki Nemakščių prie šventojo miško yra trys mylios, čia vėl išeinama į gerąjį kelią ir visą mylių keliose vietose reikės kelią valytis. Nuo Nemakščių iki Šešuvoio, kur paliktas paskutinis maistas, yra penkios mylios. Šiais keliais sutinka vesti taip pat Mase iš Ragainės, Skotcz iš Waldow, Punse iš Balgos, taip pat Kynne, taip pat Darge, Rexa iš Brandenburgo, taip pat Mateyco, Skwobe iš Laukiškių.

Pastaba: šie nurodyti žvalgai ves atskirais etapais; Eikintas ir jo brolis Skawdegirde ir taip pat Punse ves nuo Ragainės iki Ašvietės, Eikintas ir Mase ves nuo Ašvietės iki Girstauto kiemo, Skotcz ir Skwobe ves nuo Girstauto ligi Milžo, Punse, Kynne ir Rexse ves nuo Milžo ligi Kušleikos, Skotcz, Mateico ves nuo Kušleikos ligi Rogyare. Nuo Rogyare jie visi bendrai ves į senąjį kelią ir namo. Bendras aprašytasis kelias jiems visiems yra žinomas“¹³.

15. Žygis per Viešvilę į rytinę Žemaitiją:
Kaltinėnus, Kražius, Viduklę – Mykolo dieną
(rugsėjo 29) 1393 m.

„Šitą kelią nuėjo Preiŭus, Ragainės komtūro tarnas, Zada ir Kinnen iš Balgos, Claus, Wirsemund ir Lailicke iš Ragainės. Nuo Bīržų lauko iki Viešvilės 3 mažosios mylios, geras atviras tyrlaukis, iš ten 3 mylios ligi miško, kuriame yra raistas per vieną akmens metimą, kelią teks kloti žabais, nuo raisto 3 mylios gero kelio sausu mišku, šito miško viduryje yra 1/2 mylios pločio trakas ir vadinasi Ilgašilis, iš čia nujojus 3 mylias atvykstama prie Santakos, kur susieina Ančia ir Šešuova, ir čia prasideda didelis kelias, kuris 3 mylias eina tiesiai į Kražių kraštą, dešinėje pusėje bus Viduklės kraštas, kairėje – Kaltinėnų kraštas, ir šitie kraštai pasiekiami nesutinkant užtvartų“¹⁴.

¹²Vėlius N. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 1, Vilnius, 1996, p. 437–438.

¹³Ten pat, p. 438–439.

¹⁴Jurginis J., Šidlauskas A. Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.), 2-as leidimas, Vilnius, 1988, p. 15.

20. Nuo Trapėnų į Vaiguvos kraštą 1395 metais,
Luko evangelisto dieną (spalio 18)

„Šituo keliu ėjo Rexa ir Tvirbutas iš Brandenburgo ir Neweke. Pirmoji nakvynė Trapėnuose, antroji – prie Šventosios, nuo Šventosios šešios mylios iki Šaltuonos upės, toliau trys mylios iki krašto, pirmą naktį reikia nakvoti krašte prie Šalto miško, antra nakvynė – pasiekus Stabukalnį, Vaikių lauke“¹⁵.

24. Nuo Nemuno aukščiau Ragainės per
Nemakščius ir Kelmę į Vaiguvos kraštą
Marijos Magdalenos dieną (liepos 22). 1395 m.

Zada ir Kynne iš tos pačios Balgos apylinkės nori vesti šituo keliu: pirmą naktį sustojama prie Nemuno ties Posėde, iš ten 3 mylios atviro kelio iki upės, vadinamos Viešvile; kitą naktį nakvojama tame tarpe, čia 1 1/2 mylios reikės prasivalyti krūmus, nuo čia iki Santakos, tyrulių ir miško 5 mylios, čia nakvojama trečią naktį ir randama žolės pakankamai. Nuo tos vietos į kraštą 4 mylios dykyne, nuo ten 1 mylia iki krašto, iki miško, Nemakšte vadinamo, ten kariuomenė sustoja. Iš ten iki Vienvangių piliavietės 2 1/2 mylios, pastovis pakankamas; iš ten iki Stabukalnio 3 mylios, pastovis taip pat geras. Norint iš čia grįžti namo, reikia sukti tuo keliu, kuriuo yra ėjęs Rexa, tą kelią žino ir kiti“¹⁶.

25. Kelias į Žemaitiją nuo Šventosios
per Šaltuoną. Žemaičių kelias. Balga

„Šitą kelią apsiėmė nueiti 1385 metais, Valpurgijos dieną (gegužės 1). Darge ir Punse iš Stablaukio ves keliu nuo Šventosios keturias mylias iki Šaltuonos upės, tame tarpe reikės grįžti perėją pusantrų virvės* ilgumo. Nuo Šaltuonos keturios mylios iki Viduklės. Nuo Viduklės iki Raseinių ir Karšuvos, kur yra pilis, į kurią iš krašto visi subėga, iš ten jis gali vesti kariuomenę bet kur, kur tik norima“¹⁷.

26. Kelias nuo Šventosios į Viduklę 1395 metais,
Simono ir Judo dieną (spalio 28)

„Šį kelią yra nuėjęs Rexa ir jo brolis Tvirbutas iš Brandenburgo. Pirmiausia nuo Šventosios iki Šaltuonos šešios mylios kelio tvirtu tyrlaukiu, toliau trys mažosios mylios miško, ten yra upė, vadinama Upis, čia reikės truputį prasiskinti (kelią) ir toliau galima joti be kliūčių; išėjus iš miško, mylia kelio geru traku iki Viduklės krašto, ten padarius pastovį, norint grįžti atgal, galima vykti per Aukaimio lauką keliu, kuriuo buvo ėję Zada ir Kinne, ir atvykstanta į Wirsolauken** prie Nemuno“¹⁸.

27. Kitas kelias į Viduklę
nuo Šventosios. Surašyta
1395 metais, Sekminių dieną
(gegužės 30)

„Rexa ir Tvirbutas iš Brandenburgo srities ves šituo keliu į Viduklės kraštą. Prie Šventosios upės atsitraukiama nuo Nemuno, ir pirmoji nakvynė – atėjus ke-

¹⁵Vėlius N. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 1, Vilnius, 1996, p. 440.

¹⁶Jurginis J., Šidlauskas A. Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.), 2-as leidimas, Vilnius, 1988, p. 18.

¹⁷Vėlius N. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, t. 1, Vilnius, 1996, p. 440.

¹⁸Ten pat, p. 441.

* Virvė – 140–150 pėdų. Pėda – 22,2 cm.

** Wirsolauken – vietovė, buvusi prie Jūros upės.

turias mylias prie Šaltuonos upės, kelias geras: trakai ir lydimai, ir vienai nakčiai žolės užtektinai, iš ten į Viduklės kraštą trys mylios, šitame krašte už vienos mylios yra užtvara arba leto šūvio platumo, užtvara sena ir nesunkiai pašalinama, užtvaroje yra upė, ją bet kurioj vietoj galima perbristi, tarp užtvaros ir Šaltuonos yra raistas, jį galima perjoti netiesiant kelio. Trečioji nakvoynė – to krašto miške, kuris vadinasi Sautum, prie Šešuvio upės. Norint galima atgal grįžti tuo pačiu keliu; jeigu norima vykti kitu keliu, galima rasti gerą vietą pastoviui Gewillen lauke pakeliui į Aukaimį; tą kelią žino Kinne ir Zada iš Balgos srities“¹⁹.

28. Pasidalijusios kariuomenės žygis į Viduklę ir Kaltinėnus Marijos Magdalenos dieną (liepos 22) 1394 m.

„Zada ir Kinne iš Balgos srities Synten kamerijos nuėjo šituo keliu 1394 metais iki Viduklės. Prie Legutės pasukama nuo Nemuno ir jojama iki Viešvilės upės, ten 2 mylios tyrulių ir nakvojama pirmą naktį, vasarą čia žolės užtektinai; iš čia jojama prie antrosios upės, kuri vadinama Santaka, ten 5 mylios gero trako, jame yra truputis lydimo; iš čia 5 mylios iki Viduklės krašto, vėl pasitaiko trako, bet kelias tiesus ir geras. Ir čia, kariuomenei dalijantis į dvi dalis, skirtis reikia lauke, kuris vadinamas Traplaukais, iš kur 2 mylios iki krašto ir 3 mylios iki santakos; viena dalis pasuka į Kaltinėnų kraštą, kita – į Viduklę, o toji kariuomenės dalis, kuri atsiskiria į Viduklę, nakvoja Nemakščių miške, kur yra didelis ežeras, ten pastoviui visko yra, kraštas turtingas, viena mylia kelio į krašto vidurį. Tą pačią naktį ji traukia į Kaltinėnus iki upės, kuri vadinama Ančia, čia kraštas taip pat visko pilnas, pastovis geras, iš čia 2 mylios iki krašto; antros nakvoynės abi kariuomenės susitinka prie Kražių, prie piliavietės, ir čia visko pilna, ir pastovis geras. Norint žygiuoti toliau, kaip nurodyta, vedliais nori pabūti Skawdegede, Eykint, Bilenne ir Wysgail, broliai iš Cremiten kamerijos Ubeniken kaimo“²⁰.

29. Žygis nuo Viešvilės ir Ančios į Žemgalos, Viduklės ir Vaiguvos kraštus

„Šituo keliu vedė Punse, Kynne ir Darge 1385 m. Valpurgijos dieną (gegužės 1). Visų pirma jie ėjo anapus Šešuvio, sustoti galima prie Viešvilės upės, kelias geras, žolės ir vandens užtektinai, nuo Viešvilės upės 7 mylios iki upės, kuri vadinama Ančia, kelias geras, kai kuriose vietose reikės truputį prasivalyti; nuo Ančios upės 5 mylios į Žemgalos kraštą, visas kelias geras. Jeigu nuo Žemgalos bus norima vykti į Viduklę arba Vangių kraštą, jie galės vesti toliau, kur bus norima“²¹.

7. Naudota literatūra

1. Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2003.
2. Basanavičius J. *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1970.
3. Biržiška V. *Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV a. I kelias į Žemaitiją* (atspaudas iš I „Praeities“ tomo), Kaunas, 1930.
4. Dusburg P. *Cronica terre Prussie. Scriptores Rerum Prussicarum*, Hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke. Bd. 1, Leipzig, 1861.
5. Dusburgietis P. *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 1985.

¹⁹Ten pat, p. 441.

²⁰Jurginis J., Šidlauskas A. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, 2-as leidimas, Vilnius, 1988, p. 19.

²¹Ten pat.

6. Forstreuter K. *Die Memel als Handelsstraße Preußens nach Osten*. Königsberg, 1931.
7. Gudavičius E. Lithauische Wegeberichte (Kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymai), *Wegeberichte*, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XIII, 2008, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
8. Gudmantas K. „Miškų ir pelkių kraštas“. Keletas pastabų apie Lietuvos įvaizdį XIII–XVII a. raštijoje, *Inter-studia humanitatis*, 2008, Nr. 7: Pelkė lietuvių kultūroje, p. 33–41.
9. Hirsch Th., Töppen M., Strehlke E. *Die litauischen Wegeberichte. Scriptores Rerum Prussicarum*. Hrsg. Bd. 2, Leipzig, 1863.
10. Ivinskis Z. *Lietuvos prekyba su prūsais iki XVI a. pr.*, d. I, Kaunas, 1934.
11. Jاسas R., Matulevičius A. Posilgiečio kronika, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. XVIII, Vilnius, 2010.
12. Jurginis J., Šidlauskas A. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, Vilnius, 1983.
13. Jurginis J., Šidlauskas A. *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, 2-as leidimas, Vilnius, 1988.
14. Gudavičius E. Kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymai (Die „litauischen Wegeberichte“) XIV a. pab.–XV a. pr.). Kryžiuočių žvalgų, (daugiausia prūsų) pranešimų rinkinys. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, p. 337.
15. Marburgietis V. *Naujoji Prūsijos kronika*, Vilnius, 1999.
16. Marburg Wigand von. *Cronica nova Prutenica. Scriptores Rerum Prussicarum*. Bd. 2. Hrsg. Th. Hirsch, M. Toppen, E. Strehlke. Leipzig, 1863.
17. Mortensen H., Mortensen G. *Die Wildnis im östlichen Preußen, ihre Zustand um 1400 und ihre frühere Besiedlung. Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreußens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*. Bd. 7–8, Teil 1–2. Leipzig, 1937–1938.
18. Müller H. Über die Örtlichkeiten der „Wegeberichte“ (W. B.) Innerhalb der Heutigen Landesgrenze, *Altpreußische Forschungen* 4, H. 2. Königsberg, 1927.
19. Narbutt T. *Dzieje narodu litewskiego*, t. IV, Wilno, 1838.
20. Pakarklis P. *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas, 1948.
21. Remeika J. *Prekyba Nemunu iki 1430. Pirmųjų Gediminaičių laikų Lietuvos prekybiniai ryšiai su vakarais, Tautos praeitis*, t. 1, kn. 4, Chicago, 1963.
22. Striegler S. *Die „litauischen Wegeberichte“. Rekonstruktion und Konstruktion eines Historischen Grenzraumes 1384–1402*. Masterarbeit zur Erlangung des Akademischen Grades „Master of Arts“ am Historischen Institut der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. Greifswald, 2010.
23. *Lietuvos istorija* (red. A. Šapoka), Vilnius, Mokslo, 1989.
24. Thomas A. *Litauen Nach den Wegeberichten im Ausgang des 14. Jahrhunderts. Beiträge zur Geschichte der Preußen* (Tolkemita-Texte, 60). Dieburg, 2001.
25. Voigt J. *Geschichte Preussens*, Bd. IV, Königsberg, 1830.
26. Voigt J. *Codex diplomaticus Prussicus*, IV, nr. XLVII.
27. Varakauskas R. *Didvyriškieji Pilenai*, Vilnius, 1969.
28. Vėlius N. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. I, Vilnius, 1996.
29. Wartberge Hermann von. *Chronicon Livoniae*, hrsg. Th. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Bd. 2, Leipzig, 1963.
30. Zabiela G. *Lietuvos medinės pilyys*, Vilnius, 2005.

Kiti šaltiniai

1. Almonaitis V. *Kaltinėnų kraštas XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje: istorinės geografijos bruožai*. *Istorija*, 2009, t. 75(3), p. 3–16.
2. Almonaitis V. *Laukuvos apylinkės kryžiuočių karo kelių aprašymų duomenimis*, *Laukuva*, d. 1, Vilnius, 2005, p. 171–183.

3. Almonaitis V., Almonaitienė J. Pilininko Šereikos žemėje, *Šiaurės Atėnai*, 2007 09 29, Nr. 863.
4. Almonaitis V. Vokiečių ordino karo žygiai į Kaltinėnų kraštą, *Lietuvos istorijos metraštis* 2009/1, Vilnius, 2010, p. 31–49.
5. Blažienė G. Vokiečių ordino raštų vertimo į lietuvių kalbą ypatumai, *Vertimo studijos*, 2017, t. 10, p. 7–19.
6. Čelkis T. Keliais po viduramžių Lietuvą. II: XIII– XV amžiaus pradžios karo žygių sąlygos, *Lituanistica*, 2013, t. 59, Nr. 3(93), p. 129.
7. Ivinskis Z. Pilėnai ir Margis prieš 600 m., *Kardas*, Kaunas, 1936.
8. Jablonskis J., Lasinskas M. Nemuno stacionariams hidrometriniams tyrimams 200 metų, *Energetika*, 2011, t. 57, Nr. 1, p. 34–42.
9. Kiniulis D. Archeologiniai tyrinėjimai Skalvos krašte, *Rambynas* 1 (7), 2014 09 17.
10. *Lietuvos aidas*, 1936, Nr. 93, 94, 98; *Kardas*, 1936, Nr. 23.
11. *Lietuvos kelių aprašymai* XIV a. – interneto prieiga lt.litviny.net.
12. Prūsų genčių ir žemių pavadinimai (4), *Vakarų ekspresas*, 2018 07 22 (parengta pagal „Mažosios Lietuvos enciklopediją“).
13. Tamulynas L. Archeologijos objektai ir jų tyrimai Viešvilės bei Smalininkų apylinkėse, str. šioje monografijoje.
14. Volungevičius V. Pilies fenomenas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: struktūra ir jos transformacijos XIV a. pab.–XVI a. pirmojoje pusėje, magistro darbas, Vilnius, 2009.

Parapijos kūrimosi prielaidos Viešvilėje¹

Dainius Elertas

Tyrimo tikslas – pasinaudojus istorijos šaltiniais ir istoriografija patikslinti Viešvilės parapijos kūrimosi prielaidas.

Uždaviniai: aptarti tradicinio viešviliškių istorinės atminties vaizdinio įtaką istoriografijai; supažindinti su krikščioniška sielovada Ragainės komtūrijoje ir ištirti Viešvilės socialinę bei ūkinę aplinką iki reformacijos; išnagrinėti administracines ir ūkines Viešvilės parapijos kūrimosi prielaidas Prūsijos kunigaikštystėje; remiantis mokestiniais dokumentais išanalizuoti Viešvilės visuomenės ypatumus prieš įsteigiant parapiją; aptarti evangelikų liuteronų parapijos Viešvilėje steigimo istorijos problematiką.

Metodai ir metodologija. Susidūrus su skirtingo pobūdžio, informatyvumo ir patikimumo šaltiniais teko derinti skirtingas prieigas ir metodus. Greta deskriptyvinio, naratyvinio, sintezės metodų taikėme kritinę pirminių istorinių šaltinių ir istoriografijos analizę; istoriografijoje prigijusių teiginių apie Viešvilės parapijos susiformavimo prielaidas verifikaciją; geografinio metodo, dedukcijos ir indukcijos elementus.

Raktiniai žodžiai: Viešvilės parapija, Viešvilės bažnyčia, karčemos laikytojas, dykra, turkų mokesčiai, Ragainės komtūrija, Vokiečių ordinas, Prūsijos kunigaikštis.

Viešvilės parapijos steigimo istorija mįšlingesnė, nei gali pasirodyti iš pradžių. XIX–XX a. istoriografijos hipotezės dėl jos atsiradimo kritiškai neįvertintos. Kartojama informacija tapo kultūrinė tradicija, kurią pusę amžiaus puoselėja miestelio išeivija bei dabartinė bendruomenė. Todėl įvertinę istoriografijos informacijos patikimumą, pasitelkę nepanaudotus istorijos šaltinių duomenis aptarsime parapijos steigimo Viešvilėje aplinkybes, nors fragmentiškai supažindinsime su Viešvilės visuomene XVI a. Tikimės, kad šia publikacija paskatinsime tolesnes klausimų studijas ir nusistovėjusių praeities vaizdinių korekcijas.

Tradicinis vaizdinys

Svarbią pačių viešviliškių istorinės atminties nuotrupą randame 1661 m. balandžio 30 d. Ragainėje pasirašytame kontrakto nuoraše dėl 1 200 florinų vertės medinės bažnyčios su bokštu Viešvilėje išorinių sienų statybos. Sutartį sudarė kunigas, parapijos bendruomenės atstovas (Kirchenvater) ir malūnininkas Hansas Knopfas. Malūnininkas išsipareigojo darbus vykdyti „pagal ilgį ir plotį esančio senojo pagrindo“ („nach der lange und breit auf die fertige alte Grund“). Dokumente patikslinama, kad jie dirbintini taip, kaip tai Jo Aukščiausioji vyresnybė Krikščioniškoji malonybė markgrafas

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos.

¹ Tyrimas atliktas vykdant Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto įgyvendinamą projektą „Vertybių transformacijos Baltijos regiono rytinėje pakrantėje brandžiaisiais viduriniais ir ankstyvaisiais naujaisiais amžiais“, finansuojamą Europos socialinio fondo Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos lėšomis, kurias administruoja Lietuvos mokslo taryba, įgyvendindama 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ priemonę „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (Visuotinė dotacija)“ (VP1-3.1-ŠMM-07-K-02-084).

Albrechtas senasis, būdamas aukštąja persona, raštu nurodė („*wie dieselbe von J. Hochgebietendem Christmildigstem Markgrafen Albrechten den Alteren in hoher Person selbst berechnet und angewiesen*“). Čia reikėtų paaiškinti sutarties sudarymo aplinkybes. 1656 m. Viešvilės bažnyčią sudegino ir miestelį nusiaubė į Prūsijos pasienio sritis įsiveržę Abiejų Tautų Respublikos kariuomenės samdiniai totoriai ar LDK kariai. Iš 250 šeimų liko vos 75. Dėl parapijiečių skurdo kunigas 2 metus dirbo be atlygio. Šiame dokumente padegėjais įvardinti artimiausi pasienio kaimynai – žemaičiai². Švedus ir jų sąjungininku tapusį Prūsijos kunigaikštį puolė jungtinės lietuvių–lenkų pajėgos. Tuo pačiu metu iš LDK įsiveržęs samdytas lenkų karių būrys sudegino Piktupėnų bažnyčią³. 1656 m. žiemą etmono Wincenty Korwino Gonsiewskio vadovaujama Abiejų Tautų Respublikos samdinių kariuomenė su totorių daliniais apsupo ir užėmė švedų ginamą Passenheimo miestą. Vykstant gyventojų skerdynėms ir moterų prievartavimui mokyklos laikytojas (*Schulmeister*) padėjo virve pro mokyklos langą už miesto sienų nusileisti jaunam mokiniui. Nuo persekiotojų pabėgęs plonu ežero ledu 12 metų jaunuolis išvengė savo tėvo likimo, kuris buvo nužudytas prie altoriaus. Subrendęs jis tapo vienu garsiausiu Prūsijos istoriku Christophu Hartknochu (1644–1687). 1656–1657 m. Prūsijoje nusiaubta 13 miestų, 249 miesteliai, dvarai ir kaimai, sudegintos 37 bažnyčios, nužudyta apie 23 000 ir totorių išsivaryta į vergovę 34 000, o nuo bado ir maro dar mirė apie 80 000 gyventojų⁴. Mums svarbu tai, kad XVII a. sudarytame dokumente ankstesnės bažnyčios vieta, matmenys siejami su kažkokiu konkrečiu kunigaikščio Albrechto fon Hohenzollerno raštu. Vienas pirmųjų Viešvilės bažnyčios istorija susidomėjo A. Harnochas. Jo parengtame Rytų ir Vakarų Prūsijos bažnyčių statistiniame žodyne rašoma, kad pirmoji bažnyčia Viešvilėje buvo pastatyta kunigaikščio Albrechto fon Hohenzollerno nurodytoje vietoje. Ši žinutė siejama su informacija apie parapijos priklausomybę nuo Įsrutiės bažnyčios. Tai leidžia teigti tyrinėtoją manius Viešvilės bažnyčią iškilus reformacijos laikais⁵. Prūsijos kunigaikštis Albrechtas nebuvo užmirštas ir vėliau. 1911 m. kunigas Maxas Glangas organizavo lėšų rinkimą Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios rekonstrukcijai. 1912 m. po statybos darbų už altoriaus esantį langą papuošė vitražai su dviem medalionais, kuriuos padovanojo oberleitenantas E. Schmidtas. Viename jų buvo vaizduojamas vokiškosios reformacijos pradininkas Martynas Liuteris (vok. Martin Luther), o kitame – jo sekėjas Prūsijos kunigaikštis Albrechtas⁶. Vėliau įsivyravo kiek kitoks požiūris. Jo kaitą pažymi vienas miestelio įvykis. 1917 m. spalio 14 d. buvo švenčiama 400-oji Viešvilės parapijos steigimo sukaktis. Iškilmių data parinkta neatsitiktinė – sekmadienį Šventosios Trejybės dieną prisimintas ir artėjantis Martyno Liuterio pradėtos reformacijos jubiliejus.

² Visas dokumento tekstas skelbiamas: Hammer G., Hammer E., Glang M., Magnus J., Moser E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogegen*, Berlin–Dahlem, 1999 (mašinėraštis), p. 5–6.

³ Juška A. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, p. 403.

⁴ Thiel E. C. *Statistisch-topographische Beschreibung der Tilse*, Königsberg: Gedruck bei Heinrich Degen, 1804, p. 29.

⁵ Harnoch A. *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreussen*, Neidenburg: Druck und Verlag von S. Ripkow, 1890, p. 345.

⁶ Hammer G., Hammer E., Glang M., Magnus J., Moser E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogegen*, Berlin–Dahlem (mašinėraštis), p. 13.

Abu įvykiai buvo siejami su 1517 m. Pirmojo pasaulinio karo nepritekliai neleido bendruomenei švęsti plačiai. Iškilmių metu vokiškose ir lietuviškose pamaldose buvo akcentuota bažnyčios steigėjo kunigaikščio Albrechto fon Hohenzollerno asmenybė. Šios sąsajos pažymėtos ir Karališkosios konsistorijos sveikinime, kuris buvo pasirašytas Kählerio jau spalio 4 d. (raštas C.11797)⁷. Nereguliariaiėjusiam leidinyje „*Pfarr-Almanach für die Evangelische Kirchenprovinz Ostpreussen*“ paskelbtame Rytprūsių evangelikų bažnyčių ir parapijų bendruomenių įkūrimo sąrašė iki 1926 m. birželio 1 d. nurodoma, kad Viešvilės (Wischwill) bažnyčia įsteigta 1517 m.⁸ Todėl nestebina, kad 1938 m. Ernstas Schettleris Viešvilės praeičiai skirtame straipsnyje jos steigimą taip pat datavo 1517 m. Pakartojus šią datą ir A. Harnocho informaciją papildžius teiginiu, kad bažnyčios vietą parinko pats jos steigėjas paskutinis didysis Vokiečių ordino magistras kunigaikštis Albrechtas von Hohenzollernas, tai plėtojama ir kitoje to paties straipsnio pastraipoje⁹. Tokios mintys galėjo remtis lokalia tradicija. E. Schettlerio teiginius randame dar XIX a. pab. sudarytoje ir iki 1939 m. tęstoje Viešvilės parapijos kronikoje¹⁰. Joje pateikiama ir naujų prieštarūnų detalių. Kronikoje ši bažnyčia dar vadinama parapija (vok. Kirchspiel)¹¹. E. Schettlerio informaciją kartoją Klaipėdos krašto išėivijos kraštotyryninkas H. Kurschatas¹². B. Kviklio parengtame žinyne ji pateikiama taip: „*Evangelikų liuteronų parapija taip pat įkurta anksti (Ordino laikais)*.“¹³ 1999 m. kartu su minėtos kronikos publikacija teiginiai apie bažnyčios pradžią 1517 m. buvo kartojami išėivio iš Viešvilės kraštotyryninko Hanso Erhardto fon Knoblocho darbuose¹⁴. Lietuvių tyrinėtojas A. Juška parapijos įkūrimo problemos nesprenė, o nekritiškai atpasakojo pagrindinius A. Harnocho ir E. Schettlerio–H. Kurschato teiginius¹⁵. Taip susidarė palankios sąlygos nusistovėti vaizdiniui apie ankstyvą bažnyčios ir parapijos įsteigimą Viešvilėje. Kiek šis vaizdinys pagrįstas istoriniu kontekstu? Ar keli nežinia kokiais šaltiniais grindžiami historiografijos teiginiai atskleidžia tikrovėje vykusių praeities įvykių? Ieškoti atsakymų pradėsime nuo lokalsios istorinės tradicijos argumentų kritikos.

⁷ Plačiau žr. *ibid.*, p. 14.

⁸ Šis sąrašas pakartotinai paskelbtas Hubatsch W., Gunderman I. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*. Dokumente, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1968, t. 3, p. 513.

⁹ Schettler E. Gut, Dorf und Kirche Wischwill, *Der Grenzgarten*, 1938 (November 9), Nr. 7, p. 1.

¹⁰ Hammer G., Hammer E., Glang M., Magnus J., Moser E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939*. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogegen, Berlin–Dahlem (mašinarastis), p. 2, 4. Ši kronika buvo rašoma Viešvilės parapijos kunigų. Antrojo pasaulinio karo metu originalus rankraštis nukentėjo, o prarasti fragmentai atkurti iš saugotojų atminties. 1999 m. visas kronikos tekstas buvo atspaudintas mašinarastiu ir padaugintas išėivio viešviliėčio kraštotyryninko H. E. fon Knoblocho. Šiuo metu H. E. fon Knoblocho parengta kronikos publikacija pasiekama ir internetu (žr. <http://www.memelland-adm.de/Kirchengeschichte/Wischwill/kirchenchronik.html>)

¹¹ *Ibid.*, p. 3.

¹² Kurschat H. *Das Buch vom Memelland*, Oldenburg: F. W. Siebert, 1968, p. 471.

¹³ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Boston: Lietuvių enciklopedijos spaustuvė, 1968, p. 722.

¹⁴ Knobloch H. E. von. *Über Wischwiller kirchenbucher 1757–1944 mit alphabetischem Namensverzeichnis aller Taufen in Wischwill 1905–1944*, Berlin–Dahlem, 1999.

¹⁵ Juška A. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, p. 442.

Sielovados institucijos teritorijose prie LDK sienos palei Nemuną iki reformacijos

1917 m. šventas jubiliejus fiksuoja vaizdinio apie parapijos įkūrimą 1517 m. naudojimo viešumoje pradžia. Kokia tikimybė, kad ji iš tikrųjų buvo įsteigta tuo metu? Susipažinkime su parapijų steigimu šioje teokratinės Vokiečių ordino valstybės dalyje. Šiaurinėje Prūsijoje suverenai labiau rūpinosi savo narių sielovada, o pasauliečių – buvo pavesta inkorporuotam į Vokiečių ordiną Šambijos vyskupui. Tuo metu teritorijas prie LDK sienos palei Nemuną aptarnavo Ragainės ir Tilžės bažnyčios. XVI a. pr. Ragainė su didele tvirta pilimi išliko svarbiausiu kariniu ir administraciniu centru. Tikėtina, kad čia nedidelė Romos katalikų bažnyčia išliko prieš Vokiečių ordinui lemtingus 1410 m. įvykius. Ji paminėta 1403 m.¹⁶ 1402–1403 m. pastatyta malūno užtvanka ir įrengtas malūnas, 1397–1409 m. – nauja pilis, 1409 m. pranciškonų vienuolynas rodo ketinimą Ragainėje kurti didesnę centrą ir galbūt suteikti platesnes teises. Tačiau Žalgirio lauke pakirstai valstybei nebuvo lemta to įgyvendinti¹⁷. Išlikę 1412 m. lapkričio 26 d., 1414 m. sausio 18 d., 1416 m. lapkričio 16 d., 1419 m. sausio 20 d., 1425 m. spalio 4 d., 1432 m. lapkričio 19 d., 1441 m. balandžio 19 d., 1444 m. liepos 3 d., 1447 m. birželio 15 d. inventoriai detalai apibūdina bažnyčios turtą (altoriaus įrangą, bažnytines knygas, indus, rūbus ir pan.)¹⁸. Nedaug žinome apie to laikotarpio Ragainės bažnyčios veiklą. 1452 m. pranešime rašoma, kad pilies komtūras nesirūpino sielovada, o paskirtasis Ragainės kunigas nemokėjo sakyti pamokslų ir mokyti liaudies. Ji esą girdėjo šio pamokslus vos 20 kartų. Patys parapijiečiai norėjo mokymo vokiečių bei prūsų kalbomis¹⁹. Skundimasis kunigo darbu rodytų, kad parapijiečiai nebuvo abejingi krikščioniškai gyvensenai ir liudija šioje parapijoje dominuojančias gyventojų kalbas. Tačiau duomenų apie bažnyčią iki reformacijos iš XVI a. stokojama.

To meto Tilžei numatytos prekybinė ir pastoracinė funkcijos. Tilžėje bažnyčia veikė jau 1416 m.²⁰ Ji nebepajėgė patenkinti visų augančios parapijos poreikių. 1514 m. lapkričio 6 d. Ragainės komtūras laiške Didžiajam Ordino magistrui, be kitų reikalų, paminėti vienuolius iš Tilžės²¹. 1515 m. Didžiojo Ordino magistro iniciatyva čia pradėjo veikti pranciškonų bernardinų vienuolynas (Bernhardiner, Minoriten arba „pilkieji broliai“) „mūsų vargšų neišlavintų ir netikėlių atvertimui, išganymui ir išgelbėjimui“²². 1516 m. rugpjūčio 18 d. Tilžės kaštelionas pflėgeris Bernhartas skundėsi Didžiajam Ordino magistrui medienos trūkumu lentoms ir rašė apie vienuolyną²³. Amžininkas Simonas Grunau nurodo vėlesnę bernardinų vienuolyno Tilžėje įkūrimo datą – 1519 m.²⁴ Taiki tiesiogiai nepri-

¹⁶Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 116.

¹⁷Purvinas M. Ragainės urbanistinės raidos bruožai, *Kultūros paminklai*, Vilnius: Savastis, 2010, nr. 15, p. 78–80.

¹⁸Ziesemer W. *Das Grosse Ämterbuch des Deutschen Ordens*, Wiesbaden: Dr. Martin Sändig, 1968, p. 268–273, 274–276, 279–280, 283–285, 288–289, 290–291, 293–294.

¹⁹Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 340.

²⁰*Ibid.*, p. 116.

²¹PrUB, JH I, 3 20254 – 1514 XI 6. Ragnit.

²²Hubach W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Göttingen: Vanderhoeck und Ruprecht, 1968, t. 1, p. 5.

²³PrUB, JH, I, 3 20994 – 1516 VIII 18. Tilsit.

²⁴Perlbach M. *Die Preussischen Geschichtschreiber des XVI. Und XVII. Jahrhunderts. Herausgegeben von dem Verein für die Geschichte der provinz Preussen. Simon Grunau's preussische Chronik*, Leipzig: verlag von Duncker und Humboldt, 1876, t. 1, p. 389.

klausomų nuo Sembos vyskupo, bet savo tiesioginio globėjo veikiama nuolatine vienuolijų misijų veikla padėjo spręsti aktualius sielovados klausimus ten, kur parapinių bažnyčių tankis buvo retas. Susirūpinime pavaldinių sielovada galime išvelgti konkurencijos dėl įtakos jiems ir sielovados struktūros išlaikymo motyvų. 1517 m. rudenį Karaliaučiuje, nepaisant Sembos kapitulos protestų, pranciškoms paskirta Marijos Magdalenos bažnyčia. Didžiojo Ordino magistro rūpesčiu jiems buvo pastatytas naujas vienuolynas „*Münchenhof*“. 1518 m. Didysis ordino magistras pripažino „pilkąsias seseris“ – pranciškes tretininkes ir suteikė joms namą viename Karaliaučiaus trimiesčio dalių Löbenichte²⁵. Valdovo dosnumas reikalavo nemažų išlaidų. Ne mažiau lėšų reikėjo bręstančiam Vokiečių ordino ir Lenkijos karalystės konfliktui. Todėl neracionalus jų švaistymas steigiant bažnyčią ar parapiją neapsaugotoje pasienio vietovėje būtų sunkiai įtikimas. Tuo labiau kad sielovados funkcija jau buvo sustiprinta Tilžėje.

Viešvilės aplinka iki reformacijos

XIV–XV a. Prūsijos šiaurinė dalis tapo nuolatine kovų ar karo veiksmų arena. Ragainės, Klaipėdos, Įsruties komtūrijos buvo svarbiausi žygių į Žemaitiją ir Lietuvą atsparos taškai. Jose prasidėjo į Žemaitiją nusidriekusi dykra – *Wildnis*. Viešvilė taip pat supama didelio miškų masyvo, kuris dar XVII a. vadintas kunigaikščio dykra (*Churfürstliche Wiltnis*), o nuo XVIII a. – Karališkąja Jūros giria (*Königliche Jurasche Forst*). Tačiau nederėtų dykros laikyti vien apleista miškinga teritorija. Dėl nuolatinių karų gyvenimo būdas ir priklausomybė joje ėgijo specifinių bruožų. Vyraavo tarp miškų, pelkių, pievų iškurtos pavienės pilaitės, viensėdžiai, nedidelės bendruomenės, gyveno marginalios grupės (medžiotojai, bitininkai, plėšikėliai, vedliai). Ilgainiui jų priklausomybė kuriai nors iš valstybių tapo sąlyginė²⁶. Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto ir Didžiojo Ordino magistro Michaelio Kūchmeisterio

²⁵Hubach W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Göttingen: Vanderhoeck und Ruprecht, 1968, t. 1, p. 5.

²⁶Plačiau apie dykrą žr: Mortensen H. und G. *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts. Die preussisch-deutsche Siedlung am Westrand der grossen Wildnis um 1400*, Leipzig: S. Hirzel, 1937, t. 1; Mortensen H. und G. *Die Besiedlung des nordöstlichen Ostpreussens bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts. Die Wildnis im östlichen Preussen, ihr Zustand um 1400 und ihre frühere Besiedlung*, Leipzig: S. Hirzel, 1938, t. 2; Mortensen H. *Einwanderung und innerer Ausbau in den Anfängen der Besiedlung des Hauptamtes Ragnit, Acta Prussica. Abhandlungen zur Geschichte Ost- und Westpreussens. Fritz Gause zum 75. Geburtstag*, Würzburg: Holzner, 1968, p. 67–76; Mager F. *Der Wald in Altpreussen als Wirtschaftsraum Ostmitteleuropas in Vergangenheit und Gegenwart*, Köln: Böhlau, 1960, t. 1–2; Jakštas J. *Mažosios Lietuvos apgyvendinimas iki XVII amžiaus, Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*, Roma: Lietuvių katalikų mokslų akademija, 1970, p. 239–411; Jablonskis K.

Istorija ir jos šaltiniai, Vilnius: Mokslas, 1979, p. 131–139; Ivinskis Z. *Rinktiniai raštai. Istorijos šaltinius tyrinėjant. Lietuvos kraštas ir kaimynai. Senovės lietuvių tikėjimas ir kultūra* (su bibliografija), Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1986, t. 2, p. 136–137; Hermann A. *Lietuvių ir vokiečių kaimynystė*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 9–31; Rowell S. C. *Aspects of settlement in the Klaipėda District (Memelland) in the late fifteenth and early-sixteenth centuries, Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros. Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, sud. V. Vaivada, D. Elertas, Klaipėda, 2005, t. 11, p. 22–28; Rowell S. C. *Smulkios žinios iš XV amžiaus Klaipėdos (apie 1400–1525 m.), Klaipėdos visuomenės ir miesto struktūros, Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, sud. V. Vaivada, D. Elertas, Klaipėda, 2005, t. 11, p. 47–69; Elertas D. *Prūsiškųjų Gargždų mišlė, Gargždų istorija LDK laikotarpiu*, sud. E. Miltakis, Klaipėda: Druka, 2009, p. 74–89; Elertas D. *Pasienio prekyba – Gargždų miestelio kūrimosi prielaida, Gargždų istorija LDK laikotarpiu*, Klaipėda: Druka, p. 90–103.

fon Sternbergo derybose paaiškėjo, kad žemaičiai už Ragainės komtūrai mokamą činšą dienomis galėjo medžioti girioje iki Jūros upės intako Šešuviės ir anapus Jūros iki kito intako Ėžerūonos, o nakčiai privalėjo grįžti į Žemaitiją²⁷. XV–XVI a. gyvenimas dykroje igijo pastovesnį pobūdį. Komtūrai, siekdami gauti daugiau pajamų ir stiprinti savo srities ūkinę ir karinę galią, skatino dykros kolonizaciją.

XV–XVI a. sandūroje greta kitų naujakurių Viešvilės apylinkėse dar gyveno skalvių. Jų protėviai suteikė Ordino kelių aprašyme (W.668 ff) minima prūsišką upėvardžio formą Wayswille²⁸. 1539–1540 m. užfiksuoti keli šio vietovardžio atitikmenys asmenvardžiuose: Ragainės amte – Jorgis Waiswilleitis (Krayca)²⁹, Juczus Waiswilleitis (Wilckiscknn)³⁰, Micheell Wayswilleitis (Drappin), Vrban Wayswilleitis (Drappin)³¹, Wayswill (Dewintin)³²; Įsruties amte – Waischwill (Gerwischken)³³, Tilžės amte – Gritz Wiswileit – Weisswilleit (Zu Jakel), Stanis Weta Weisswileit – Matzeweta Wiswileit (Zu Jakel)³⁴, Weischwyll – Wisswil (Zu Carten)³⁵. Asmenvardžio paplitimas Ragainės–Tilžės–Įsruties apylinkėse rodytų, kad jis formavosi ar buvo atneštas iš Žemaitijos būtent čia. Todėl neatmestina ir asmenvardinė upėvardžio bei vietovės kilmės galimybė. Skalviai pakartoją dalies kuršių, prūsų ir lietuvių raidą Prūsijoje. Ragainės (*Ragnit*) komtūrijoje 1281–1283 m. sudaryti 26 žemės užrašymai 37 skalviamis³⁶. Juose minima 15 gyvenamų vietovių³⁷. 1365 m. skalvių kompaktiškiau apgyvendintą vietą, dar vadintą „*terra Schalwiascensis*“, nusiaubė lietuviai. Jie išsivarė 800 belaisvių³⁸. 1379 m. Didžiojo Ordino magistro privilegijoje Ragainės apylinkių gyventojai taip pat vadinami skalviais. Ja skalviamis patvirtinamas atleidimas nuo dešimtinės mokėjimo. Didysis Ordino magistras leido palikti turta dukterims ar našlei. Tik žirgas ir skydas turėjo likti Ordinui. Tačiau privilegija galiojo tol, kol skalviai gyvens prieš pilis ir padės jas saugoti. Ragainės komtūras buvo ipareigotas skalvių našlėms patarti ir padėti, kad neliktų neapdirbtos žemės ir būtų atliktos joms tekusios karo prievolės³⁹. Suteikiamas privilegijas skalviamis bei „*lietuvišką tarnybą*“ galima laikyti prūsų teisės atmaina⁴⁰. Su pastarąja tarnyba sietini 1539–1540 m. turkų mokesčiuose užfiksuoti vadinamieji bajorai (*bayoren*): Tilžės valsčiuje – 22⁴¹, Ragainės – 4⁴², Įsruties – 2⁴³. Smulkių vokiečių žemvaldžių karo prievolė šiek tiek skyrėsi. Vokiečiai už 40 ūbų ėjo

²⁷ Jakštas J. Mažosios Lietuvos apgyvendinimas iki XVII amžiaus, *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*, Roma: Lietuvių katalikų mokslų akademija, 1970, t. 5, p. 383–384.

²⁸ Salys A. *Die Žemaitischen Mundarten. Geschichte des Žemaitischen Sprachgebiets*, Kaunas: „Spindulio“ bendrovės spaustuvė, 1930, t. 1, p. 121.

²⁹ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen, 2008, t. 3, p. 16.

³⁰ *Ibid.*, p. 20.

³¹ *Ibid.*, p. 60.

³² *Ibid.*, p. 104.

³³ *Ibid.*, p. 162, 198, 236.

³⁴ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, t. 2, p. 213, 253.

³⁵ *Ibid.*, p. 216, 256.

³⁶ Vileišis V. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas: Politinių ir socialinių mokslų institutas, 1935, p. 3–4.

³⁷ *Ibid.*, p. 92.

³⁸ Marburgietis V. *Naujoji Prūsijos kronika*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1999, p. 129.

³⁹ Vileišis V. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo istorijos ir statistikos šviesoje*, Kaunas: Politinių ir socialinių mokslų institutas, 1935, p. 4.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 4, 8.

⁴¹ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen, 2006, t. 2, p. 181–275.

⁴² Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen, 2008, t. 3, p. 171, 187, 198, 226, 237.

⁴³ *Ibid.*, p. 189, 226, 227.

3 karo tarnybas, o iš prūsų ar lietuvių reikalauta tarnybos už 1 ūbą⁴⁴. Tuo metu skalviais vadinta ne tiek etninė mažuma, o skirtingos baltiškos kilmės asmenų specifinių teisių ir prievolių jungiama socialinė grupė. Po reformacijos ji ėmė prarasti tapatybę. 1539–1540 m. *Thilß* vietovėje prie Tilžės užrašyti 37 skalviai ar prūsai, *Splitter* – 34 skalviai, *Zu Barden* – 8 kiti lažininkai. Sąrašė minimi skalviai prilyginami prūsų lažininkams, tačiau yra išlaikę šioki toki išskirtinumą. Tokia skalvių degradacija sietina su karinės funkcijos reikšmės menkėjimu⁴⁵. 1551 m., kunigaikščio kanceliarijos tvirtinimu, *Splitter* gyvenvietėje buvo vieni prastakilmiai (*frembde leute*) bei naujakuriai (*naussasen*), nė vieno kilmingo senojo prūsio⁴⁶. Skalviai ties Tilžė tapo priklausomi ir asimiliavosi su prūsais, o ties Ragaine įsiliedami į vokiškąją tarnybininkų aplinką suaugo su lietuviais. Tai nurodo 1539–1540 m. turkų mokesčiuose surašyta 44 skalvių ir lietuvių grupė prie Ragainės pilies (*Schalmen vnd Littawenn vorm schlos Ragnith*). Tarp jų yra nemažai įvairias tarnybas ėjusių asmenų: kameryrai, ratmanai, žūklės prižiūrėtojas (žuvmistras), tinklų meistras, miesto tvarkdario pareigas ėjęs pareigūnas, miesto raštininkas ir karčemos laikytojas⁴⁷. Žinoma, kad XVI a. pr. Viešvilėje buvo laisvojo skalvio Dautzyno ūkis. Kol kas tolesnis šio šeimininko likimas neišaiškintas. Turkų mokesčių sąrašuose šio bendrapavardžiai fiksuoti tik Klaipėdos amte. Todėl yra didelė tikimybė, kad jis persikėlė ten. 1539–1540 m. pasiturintis ūkininkas Kystenn'as Dautzynn'as užrašytas Klaipėdos amto Eketės apylinkėse (*Das dorff Yckyttenn vff Bartels seytenn*)⁴⁸. Kitas jo bendrapavardis Simonas Dautzynas gyveno Klaipėdos priemiesčio gyvenvietėje *Katteldange*. Šis turėjo gerokai kuklesnes pajamas ir buvo vedęs dar skurdesnio Luxo Rauscho seserį⁴⁹. 1514 m. sausio 11 d. Eisenburgo grafas ir ponas Didysis Ordino maršalas Wilhelmas išdavė patvirtinimo raštą Wernerio Schwobe ūkiui (*Gut*) Viešvilėje (*Wischwillen*). Jį naujasis šeimininkas išpirko iš Dautzyno tokiomis pat sąlygomis. Wernerui Schwobei suteikta paveldimai karčema prie Viešvilės (*Wischwill*) ir vietoje skalvio ūkio (*schalwische Gut*) sala (*Werder*) Nemunė. Raštą surašė Didžiojo Ordino maršalo raštininkas Johannes Büchneris Ordino namuose Ragainėje⁵⁰. Taip buvo padėtas spartesnio vietovės kolonizavimo pagrindas. Karčemos laikytojai dažnai tapdavo kaimo lokatoriais, t. y. steigėjais. Lokatorius buvo apgyvendinimo organizatorius, naujakurių verbuotojas. Šis naujakuriamis dažnai suteikdavo ir pradinį kapitalą. Lokatorius išmatuodavo bei išdalindavo būsimą kaimo žemes. Už rūpestį lokatoriui buvo suteikiama 1/10 kaimo ploto. Dažnai tai siekdavo 4–6 ūbus ar 2–3 ūkius. Juos lokatorius valdydavo laisvojo teisėmis už nedidelę duoklę ir karo prievolę. Įkūrus kaimą, jis tapdavo Ordino ar vyskupo atstovu – seniūnu bei atliko žemiausio lygio teisėjo funkcijas. Pas-

⁴⁴Pakarklis P. *Kryžiuočių valstybės santvarkos bruožai*, Kaunas: Spindulys, 1948, p. 87–89, 120, 142.

⁴⁵Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen, 2006, t. 2, p. 181–275.

⁴⁶Salys A. *Die Žemaitischen Mundarten. Geschichte des Žemaitischen Sprachgebiets*, Kaunas: „Spindulio“ bendrovės spaustuvė, 1930, t. 1, p. 123.

⁴⁷Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen, 2008, t. 3, p. 114–117.

⁴⁸Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 2, p. 82.

⁴⁹*Ibid.*, p. 124.

⁵⁰Joachim E., Hubach W. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theotonicorum 1198–1525*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1948, t. 2, p. 434.

tarosios buvusį lokatorių suartino su didžiaisiais laisvaisiais⁵¹. Kol kas nežinome, ar W. Schwobe toks tapo, bet neabejotinai buvo vienas svarbiausių asmenų visoje apylinkėje. Ilgai neužmirštas ir skalvio asmenvardis. Spalvotame F. Schroetterio sudarytame 1796–1802 m. atlase „Karte von Preussen nebst Preussischen Litthauen und West – Preussen nebst dem Netzdistrict“ užrašyta: „Dorf Wischwill od: Dauttig / Litt: Weszwillewo“⁵².

Kaip vyko miškingos dykros apgyvendinimas, atskleidžia viena XVI a. byla. 1526 m. ginče dėl Beñkaimių (Benigk, Beinigkehmen, Beinicken) „ilgosios pievos“ su Gaľbrasčių ūkininkais dar minimi 8 kaimai. 7 jų kairėje Nemuno pusėje (Lenkininkai, t. y. *Lenken*, Trapėnai, Didieji ir Mažieji Eisuliai, Beñkaimiai, Mikėnai, Geveřlaukiai prie Šešupės) ir vienintelė Viešvilė – dešiniajame Nemuno krante. Iš dokumento aiškėja, kad Lenkininkai, Trapėnai, Didieji ir Mažieji Eisuliai, Viešvilė yra seni, dar iki 1486 m. įkurti kaimai. 1490 m. Ordinas pardavė „ilgąją pievą“ Benikaimiui. Šis buvo įkurtas apie 1486 m. Benigko lauke. Benigk kaimas buvo plačioje vietovėje pasklidusių ūkininkų sodybų junginys šiauriau Šešupės. Kaimas aprėpė didelę teritoriją, kurioje vėliau kūrėsi Lazdėnai (*Haselberg, Lasdehnen*), Mačiūkai (*Maschuiken, Blocksvalde*), Griklaukis (Gricklauken, Bönick), Galvočiai (Gallwoschen, Sandwalde), Germonaičiai (*Hermonaiten, Hermannsdorf*) ir Šakiai (*Schacken*). 1510 m. Lenkininkų kaimo gyventojai Migkas ir Butvilas už 6 jaučius nupirko Geveřlaukių mišką prie Šešupės. Migkas persikėlė į gretimą vietovę prie Šešupės, kurioje įsikūrė Mikėnų kaimas. 1513 m. trys ar penki Geveřlaukio miško naujakuriai už jaučius pirko dalį miško abipus Šešupės ir pradėjo Geveřlaukių kaimą. 1514 m. vieno iš vietinių gyventojų Tautkaus pakviesti du žemaičiai Normantas ir Milkintas už 24 jaučius nupirko Galbrosto (*Galibrast, Galbrost*) miško dalį ir davė vardą čia įkurtam kaimui⁵³.

Pats karčemos egzistavimo faktas patvirtina pro Viešvilę bėgančio panemunėmis kelio intensyvumą. XV–XVI a. juo keliavo diplomatai, kurjeriai ir pirkliai link Lvovo, Vilniaus, Kauno, Ragainės, Karaliaučiaus, Marienburgo⁵⁴. 1517 m. kovo 28 d. iš Viešvilės išsiųstas Soldau vaito (*vogt*) Hanso iš Gablenzo ir Albrechto fon Schleibeno laiškas Didžiajam Ordino magistrui. Jame vokiškai rašoma apie Dietricho fon Schonenbergo misiją į Maskvą ir pridedami lotyniškai parašyti Lenkijos karaliaus atsakymai⁵⁵. Didžiulė sala atitiko karčemos laikytojo viešviliečio poreikius – išlaikyti savo ir rūpintis keleivių kinkomais gyvuliais. Pavasarį ją užliedavo potvyniai. Todėl upės nešmenys su dumbly salą gerai patrešdavo. Čia augo vešli žolė, buvo puikios ganyklos gyvuliams. 1637 m. pradėtame ir 1647 m. užbaigtame Nemuno atkarpos plane ties Viešvile ma-

⁵¹Boockmann H. *Vokiečių ordinas. XII jo istorijos skyrių*, Vilnius: Aidai, 2003, p. 112–113.

⁵²SBB III C Kart N 1020 Blatt 20.

⁵³Plačiau apie šią bylą žr: Mortensen H. ir G. Der Streit um die Benigkemer „Lange Wiese“ im Jahre 1526 als siedlungskundliches Dokument, *Preussenland und Deutcher Orden. Festschrift für K. Forstreuter*, Würzburg: Holzner, 1958, p. 291–294; Jakštas J. Mažosios Lietuvos apgyvendinimas iki XVII amžiaus, *Lietuvių katalikų mokslų akdaemijos metraštis*, 1970, p. 396–397; Spehr E. Pillkallen. Geschichte. Aus der Geschichte des Kreises, http://wiki-de.genealogy.net/Hinweise_zu_den_PrIC3iA4stationstabellen_und_MiC3iBChlenconsignationen,_ErliC3iA4uterungen_von_Prof._Erwin_Spehr.

⁵⁴Mortensen H., Mortensen G., Wenskus R. *Historisch-geographischer Atlas des Preussenlandes*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1968, t. 1, 2-asis lakštas.

⁵⁵Joachim E., Hubach W. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theotonicorum 1198–1525*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1973, t. 3, p. 119.

tome pažymėtą pačią didžiausią salą nuo Šventosios įsiliejimo iki išsišakojimo į Rūsę ir Giliją⁵⁶. Ji dar žymima 1741 m. generaliniame lenkiškų vytnių kelio nuo Žemaičių sienos plane⁵⁷ ir kitose panašiuose planuose⁵⁸. Ties dešiniu ju krantu upės šaka parodyta susiaurėjusi, o pagrindinė tapo beveik dvigubai platesnė šaka ties kairiu ju krantu. 1796–1802 m. F. Schroetterio sudarytame žemėlapių atlase nubraižyta visiškai pasikeitusi padėtis. Upės šaka ties dešiniu ju krantu virtusi senvage (*Alte Memel*), o buvusi sala – pakrantės slėnį tęsiančia dvaro pieva (*Adlig Wischwiller Wiesen*)⁵⁹. Istorinė kartografija atskleidžia prioritetus parenkant vietą karčemai. C. Hennenbergerio ir jo sekėjų žemėlapiuose vietovė Schwabe vardu žymima dešiniajame Viešvilės upės krante. 1637 m. pradėtame ir 1647 m. užbaigtame Nemuno atkarpos nuo Šventosios įsiliejimo iki išsišakojimo į Rusnę ir Giliją plane karčemos vieta (*Krug zum Schwaben*) nurodoma tiksliau. Jos ieškoti reikėtų dešiniu ju krantu Viešvilės upės krantu, keliaujant nuo XVII a. pr. veikusio vandens malūno žemyn link Nemuno. Kiek atokiau į rytus nuo kairiojo kranto tuo metu jau stovėjo bažnyčia⁶⁰. Taigi karčema buvo nesunkiai pasiekiamą vandens keliu iš Nemuno. Nemuno šaka tarp dešiniojo kranto ir salos buvo patogi sustoti upeiviams ilgėlesniam laikui. Sprendžiant iš XVII a. pab. žemėlapio senojo sausumos kelio atkarpa tarp Viešvilės (*Wischwill*) ir Pagulbinių (*Pagurbinnei*) bėgo palei Nemuno slėnį⁶¹. Todėl iki karčemos tekdavo truputį pajėti prieš srovę Viešvilės upės krantu. XVII a. kartografijoje nežymimas tiltas – turėjo būti brasta ar galimybė persikelti valtimi – keltu. Keliautojui kairiajame Viešvilės upės krante tekdavo užsukti dėl šios priežasties į karčemą. Dokumentai patvirtina to kelio egzistavimą ir baltų (lietuvių?) kūrimąsi greta jo. 1516 m. birželio 15 d. Ragainės hauskomtūras Melchioras fon Petzschas patvirtino Wernerui Schwabei išpirktą teisę naudotis pieva Aukštutinėje girioje (*Hohen Waldhen*) prie Kasikiemio kelio („*an der Kassigkemer Kele*“)⁶². Kasikiemis – tai dabartiniai Kazikėnai prie Nemuno į rytus nuo Viešvilės. Minėta pieva turėjo būti Nemuno slėnyje. XVII a. pab. žemėlapyje viena didelė pieva žymima prie Nemuno atsišakojimo ties didžiosios salos (*Werder*) rytiniu pakraščiu. Tačiau ją tvirtiau sieti su XVI a. šaltinio informacija reikėtų papildomų duomenų. Siekis išigyti daugiau pievų nurodo augantį Wernerio Schwabe poreikį ganykloms bei šienui. Gyvulininkystė ar prekyba šienų turėjo atnešti nemažai pajamų. Priminsime, kad šienas buvo paklausi, reikalinga prekė ir net strateginė žaliava pasienio pilyse apgyvendintos kariuomenės žirgams. Gyvulininkystės produktai maitino, rengė, apaudavo, aprūpindavo kinkymo įranga ir krepšiais. Pienas, mėsa, odos buvo reikalingi karčemos lankytojams, aplinkiniams, kariuomenei. Arkliai su jaučiais padėjo keliauti ir gabenti, arti ir akėti, išgyventi ir prasigyventi. Pasienio artuma, tranzitas sausuma ir upe Wernerui Schwabei kūrė papildomų pajamų galimybes. Todėl vienaip ar kitaip jis išitraukė į pasienio prekybą. Aukštutinė giria ir abipus valstybių sienos besidriekiantis miškų masyvas teikė paklausią medieną. 1515 m. rugsėjo 8 d. Viešvilėje parašytame rašte Werneris Schwabas ir ūkio reikalus tvarkęs Ordino pareigūnas, paskutinis Tilžės kaštelionas (*Kastellalter*,

⁵⁶ XX HA AK A 10147 B13.

⁵⁷ XX HA AK A 10148.

⁵⁸ XX HA AK C 50371.

⁵⁹ SBB III C Kart N 1020 Blatt 20.

⁶⁰ XX HA AK A 10147 B1 1.

⁶¹ XX HA AK A 10055.

⁶² Joachim E., Hubach W. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theotonicorum 1198–1525*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1973, t. 3, p. 437.

Castelladt), pflėgeris, unterkompanas Eberhartas fon Freybergas aptarė atlyginimą valstiečiams už medienos apdirbimą. Jau kitą dieną (rugsėjo 9) Viešvilės karčemos laikytojas Werneris Schwabas rašė apie medienos ruošimo tvarką prie Širvintės (Schirwindt), prašė druskos ir minėjo kažkokį Mertiną Röslerį. Širvintà yra pasienio vietovė prie Šešupės prieš dabartinį Kudirkos Naumištį. Tad viešviliečio akiratyje atsidūrė gana toli esanti miškinga pasienio vietovė. Druska buvo svarbi eksporto į LDK prekė. Sūdymas – vienas svarbiausių to meto mėsos konservavimo būdų. Rugsėjo 13 d. Viešvilės karčemos laikytojo veiklą rėmęs unterkompanas Eberhartas fon Freybergas laišką persiuntė magistro dvaro tarybos sekretoriui Christofui Gattenhoferiui⁶³. Viešvilės karčemos laikytojui buvo numatyta dar viena su prekyba siejama veikla. Viename plačiu 1521–1525 m. periodu datuojamame rašte aptariami muitai link Kauno (*Cawen*) ir ties Jurbarku (*Georgenburg*) lietuvių pasienyje. Siūloma imti valstybės muitą Viešvilėje, „*kur Wernheris Schwabe gyvena*“⁶⁴.

Bendraujantis su keliautojais, pirkliais, kirtėjais, migruojančiais abipus sienos „dykros gyventojais“ viešvilietis galėjo būti naudingas Ragainės komtūrai informacijos apie padėtį už sienos rinkėjas. Taip pat kaip asmuo, kuris pasienio konfliktų metu greitai sutelktų šauktinius ir vykdytų prevencinius gynybos veiksmus. Po 1466 m. spalio 19 d. pasirašytos Torunės taikos nusistovėjęs gyvenimo ritmas keitė Ragainės ir Tilžės galimybes. Tačiau iki pat sekuliarizacijos neapleido karo nuojauta: nerimastingai sekta padėtis, rinkta informacija, rengtasi karo veiksmams. 1492 m. buvo skundžiamasi dėl žemaičių naujakurių kūrimosi Katyčių (*Coadjuthen*) apylinkėse. Žemaičių seniūnas pareiškė teises į šią vietovę ir draudė naujakuriams mokėti Vokiečių ordinui⁶⁵. 1500 m. Žemaičių seniūnas Jonas Kęsgailaitis nurodė, kad Vokiečių ordino pareigūnai įkurdino 60 žmonių Katyčiuose jau LDK teritorijoje. Lietuvos didysis kunigaikštis patvirtino 60 šių „užsodintų“ dūmų užrašymą Žemaičių seniūnui⁶⁶. Taip konfliktu pasienyje buvo asmeniškai suinteresuoti vietos pareigūnai. 1514 m. lapkričio 6 d. Ragainės komtūras pranešė Didžiajam Ordino magistrui apie plėšikavimus pasienyje⁶⁷. 1515 m. liepos 6 d. Paulas Milischas iš Tilžės rašė Didžiajam Ordino magistrui apie pasienio nesutarimus su žemaičiais, šarvuotės ir ginkluotės trūkumą, čia dislokuotų 33 landsknechtų poreikius ir aukso padirbinius. Laiške užsimenama apie Wernerį Schwabą ir Otto Rusową⁶⁸. 1516 m. gegužės 31 d. pasienio nesutarimais Katyčiuose (*Katiuken*, *Coadjuten*) Vilniuje parašytame laiške Tilžės plėgeriui skundėsi Žemaičių seniūnas Stanislovas Janovičius Kęsgaila (*Stanislaus Janowitz*)⁶⁹. Tų pačių metų birželio 1 d. Lenkijos karalius rašė Didžiajam Ordino magistrui, kad Ragainės ir Tilžės valdytojai atsakytų savo teisių⁷⁰. Birželio 8 d. Tilžės kaštelionas plėgeris Bernhartas ir Ragainės pilies sandėlininkas (*Kellermeister*) Sittichas fon Buchenau pranešė apie totorių būrio pasirodymą pasienyje ties Ragaine ir aptarė gynimosi priemones⁷¹. Kitą dieną Tilžės kaštelionas plėgeris Bernhartas rašė, kad pasienyje sutelkti

⁶³ *Ibid.*, p. 81.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 476.

⁶⁵ Čelkis T. *Valdžia ir erdvė: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorizacijos procesas XIV–XVI a.* (daktaro disertacija), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 153.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 151, 155.

⁶⁷ PrUB, JH I, 3 20254 – 1514 XI 6. Ragnit.

⁶⁸ Joachim E., Hubach W. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theotonorum 1198–1525*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1973, t. 3, p. 78.

⁶⁹ PrUB, JH I, 3 20878 – 1514 V 31. Wilna.

⁷⁰ PrUB, JH I, 3 20881– 1514 VI 1. Wilna.

⁷¹ PrUB, JH I, 3 20884 – 1516 VI 8. Tilsit.

toriai ir žemaičiai. Sklandė gandai apie karo pradžią⁷². Įtampa atlėgo palaipsniui. 1516 m. birželio 18 d. Tilžės kaštelionas plėgeris Bernhartas pranešė Didžiajam Ordino magistrui apie pasienio gyventojų apklausą su žemaičiais. Minėjo priešininkų telkimąsi ties Žemaičių siena⁷³. Rugsėjo 2 d. Tilžės kaštelionas plėgerio Bernharto laiške Didžiajam Ordino magistrui rašoma apie medaus rinkimą ir žemaičių kišimąsi Katyčiuose⁷⁴. 1517 m. kovo 29 d. Ragainės hauskomtūras pranešė Didžiajam Ordino magistrui apie vykdomą valstybinės sienos aprašymą tarp Širvintos upės (*Flusse Schirwindt*) ir Šventosios upės įtekės į Nemuną (*Einfluss der Schwentai in der Memel – Strom*). Darbus atliko Dietrichas fon Babenhausenas. Jų metu naudotas kompasas⁷⁵. Tačiau jau balandžio 11 d. apie susidūrimą su lietuviais iš Tilžės siųstame laiške Ragainės komturui Melchiorui fon Petscheniui rašė Thewes Maraunas⁷⁶. Po kelių savičių, balandžio 23 d. Ragainės komtūras pranešė Tilžės kaštelionui plėgeriui Eberthui fon Freibergui apie sienos su Žemaičiais tikslinimą, gandus Vilniuje, statybos darbus Balgoje⁷⁷. Gegužės 22 d. laiške Tilžės kaštelionui plėgeriui dėl ginčijamų Katyčių rašė Žemaičių seniūnas S. J. Kęsgaila⁷⁸. Po dviejų dienų šio laiško nuorašas buvo nusiųstas sekretoriui Christofui Gattenhoferiui⁷⁹. Spalio 8 d. Tilžės kaštelionas plėgeris rašte Didžiajam Ordino magistrui vėl minėjo Žemaičių seniūno pretenzijas į Katyčių kaimą⁸⁰. Netrukus susirašinėjime vėl suskambo karo nuojautos gaidelės. 1518 m. sausio 2 d. Tilžės kompanas Georgas fon Elkershausenas laiške Didžiajam Ordino magistrui aprašė žemaičių klastas Katyčiuose⁸¹. 1518 m. rugpjūčio 31 ir spalio 24 d. Vokiečių ordino pareigūnų laiškuose minimas vasarą surengtas Ragainės komtūro keršto išpuolis prieš žemaičius. 1519–1521 m. Vokiečių ordino ir Lenkijos karas padėtį apsunkino dar labiau. 1520 m. gegužės 5 d. pranešime rašoma, kad žemaičiai ketino pulti Klaipėdą, Ragainę, Tilžę⁸². 1520 m. birželio 2 d. Klaipėdos komtūras laiške Ch. Gattenhoferiui pranešė apie lietuvių ketinimus apsiausti Tilžę⁸³. 1520 m. rugsėjo 8 d. Tilžės kompanas Bernhartas Schlichteris parašė Didžiajam Ordino magistrui dėl atvykėlių iš Žemaitijos ir Katyčių⁸⁴. 1523 m. kovo 23 d. Didžiojo Ordino magistro laiške Sembos vykupui Georgui fon Polenzui nurodoma sustiprinti pasienio pilis dėl galimų Lenkijos karaliaus mirties sukeltų lenkų puldinėjimų⁸⁵. Tačiau, be pavienių pasienio susidūrimų, iki didesnių karo veiksmų Ragainės komturijos pasienio ruože 1500–1525 m. neprieita. XVI–XVII a. LDK istoriografijoje pasienio priešstata tarp Žemaičių ir Ordino ties Ragaine tapoma dramatiškesnėmis spalvomis nei Ragainės, Tilžės ar Karaliaučiaus pareigūnų korespondencijoje⁸⁶. 1529 m. birželio 21 d. pasirašyta amžinoji taika tarp Prūsijos ir Lenkijos. Pradėtas ilgas komplikuotas greitai kintančio apgyvendinimo ir

⁷²PrUB, JH I, 3 20887 – 1516 VI 9. Tilsit.

⁷³PrUB, JH I, 3 20895 – 1516 VI 18. o.O.

⁷⁴PrUB, JH I, 3 21013 – 1516 IX 2. o.O.

⁷⁵Joachim E., Hubach W. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theotonitorum 1198–1525*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1973, t. 3, p. 119.

⁷⁶PrUB, JH I, 3 21315 – 1517 IV 11. Tilsit.

⁷⁷PrUB, JH I, 3 21324 – 1517 IV 23. Ragnit.

⁷⁸PrUB, JH I, 3 21357 – 1517 V 22. Crozen.

⁷⁹PrUB, JH I, 3 21362 – 1517 V 24. Tilsit.

⁸⁰PrUB, JH I, 3 21554 – 1517 X 8. o.O.

⁸¹PrUB, JH I, 3 21707 – 1518 I 2. Tilsit.

⁸²Ivinskis Z. *Rinkiniai raštai. Lietuvių kovos su vokiečių riteriais XIII–XV a.*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1989, t. 3, p. 408.

⁸³PrUB, JH I, 3 23787 – 1520 VI 2. Memel.

⁸⁴PrUB, JH I, 3 24134 – 1520 IX 8. Tilsit.

⁸⁵PrUB, DH 348 – 1523 III 23. Nürnberg; A = *Geheimes Staatsarchiv PK, XX. HA Hist. StA Königsberg, OBA Nr. 26007*. Paskelbė D. Heckmann.

⁸⁶Vijūkas-Kojelavičius A. *Lietuvos istorija*, Vilnius: Vaga, 1989, p. 642–643, 646.

sienos „atnaujinimo“ procesas⁸⁷. Jo metu iš abiejų pusių vykdyta intensyvi dykros kolonizacija. 1542 m. dėl susidūrimų su sieną peržengiančių žemaičių kolonistais Katyčiuose vėl grasinta karu⁸⁸. Netrukus čia augančiose giriose prūsams pastačius būdas medkirčiams, pelenų ir deguto gamintojams, karalius Žygimantas pareikalavo jas nugriauti. Ginčas dėl Katyčių priklausomybės baigėsi tik 1555 m.⁸⁹

Šios išdėstytos aplinkybės ir istorinių įvykių kontekstas taip pat nepatvirtina kokių nors maldos namų egzistavimo Viešvilėje iki reformacijos. XVI a. pr. Ragainės komtūrijos gyventojai išlaikė bažnyčias Ragainėje, Tilžėje, Labguvoje ir Legyčiuose (Legitten). Vėliau dar teko prisidėti prie bernardinų vienuolyno išlaikymo Tilžėje. Iki 1504 m. Ragainės amto namų knygoje surašytos 35 gyvenvietės su 85 činšais už 500 jaučių. Čia minimi tik naujakurių ūkiai⁹⁰. Žinoma, kad 1517 m. rugsėjo ir spalio mėnesiais Ragainės ir Tilžės apylinkės nukentėjo nuo skurdo, ligų ir bado⁹¹. Tų metų rugsėjo 5 d. Tilžės plėgeris Eberhartas fon Freibergas, rašydamas Didžiajam Ordino magistrui, užsiminė apie gyvulių ir kumeliukų atsiantimą⁹². Turbūt dėl to gruodžio 15 d. Didžiajam komtūriui Georgui Truchsessui aprašė Tilžės pilies atsargas Tilžės kompanas Georgas fon Elkerhausenas⁹³. Kiek nelaimė palietė Viešvilės apylinkes – duomenų aptikti nepavyko, tačiau susidariusi padėtis turėjo komplikuoti ūkinį gyvenimą didesnėje teritorijoje. Vokiečių ordino Prūsijoje paprinė bažnyčia buvo kuriama kaimuose, Kulmo teise turėjusiuose 80 ūbų įdirbtos žemės, arba kituose kaimuose, turėjusiuose 40–60 ūbų. Žemdirbiai nuo visos ariamos žemės privalėjo mokėti Bažnyčiai skirtą dešimtinę, nuo ūbo po šefelį rugių, avižų ir ½ šefelio žirnių. 51 miesto bažnyčiai skirta nuo 4 iki 8 ūbų (27-ioms 4 ūbai)⁹⁴. Šie mokesčiai turėjo užtikrinti kunigui išlaikymą. Kaip matysime iš tolesnio nagrinėjimo, 1517–1525 m. Viešvilė šio rodiklio nepasiekė.

Administracinės ir ūkinės prielaidos parapijos steigimui Viešvilėje

Tolesnę Viešvilės raidą veikė Prūsijos tapsmas pasaulietine valstybe 1525 m.

Kaip buvo sutikta reformacija ir ją sekusios permainingos Viešvilėje, duomenų rasti nepavyko. Šiaurinėse Prūsijos teritorijose jos procesas buvo komplikotas. Kas dėjosi Ragainės komtūrijoje, sužinome tik iš kelių prieštaringų žinučių. Miestelėnus galėjo veikti ryšiai su Karaliaučiumi. Turima skurdi informacija leistų kalbėti apie vokiškosios miestelių bendruomenės išitraukimą. Kronikininkas S. Grunau rašo, kad bernardinų vienuolynas Tilžėje buvo sugriautas jau 1524 m.⁹⁵ Galima įtarti buvus konfrontaciją su Ragainės komtūru. Po pastato sugriovimo Ragainės komtūriui teko gelbėti Tilžės vienuolyno laikrodį⁹⁶. Tačiau iki šiol lieka šešėlyje

⁸⁷ Čelkis T. *Valdžia ir erdvė: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorizacijos procesas XIV–XVI a.* (daktaro dicertacija), Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 151.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 155

⁸⁹ Plačiau apie dykrą žr: Jakštas J. Mažosios Lietuvos apgyvendinimas iki XVII amžiaus, *Lietuvių katalikų mokslų akademinis metraštis*, 1970, p. 365.

⁹⁰ Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 119.

⁹¹ PrUB, JH I, 3 21554 – 1517 X 8. o.O.

⁹² PrUB, JH I, 3 20515 – 1517 IX 5. Tilsit.

⁹³ PrUB, JH I, 3 20631– 1517 XII 15. Tilsit.

⁹⁴ Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 116.

⁹⁵ Perlbach M. *Op. cit.*, p. 389.

⁹⁶ Hubach W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Göttingen: Vanderhoeck und Ruprecht, 1968, t. 1, p. 9.

apylinkių gyventojų baltiškiosios daugumos nuotaikos. Neturime duomenų apie Ragainės ir Tilžės apylinkių ūkininkų išitraukimą į valstiečių maištus. Tai patvirtintų jų abejingumą vykusio proceso atžvilgiu⁹⁷. Viešvilėje apsisprendimą nesipriešinti ir jungtis prie valstybėje išivyravusios tendencijos galėjo veikti Wernerio Schwobes autoritetas. Tačiau ne viskas vyko sklandžiai, kaip norėjo pasauliečiu tapęs valdovas. Nuo 1526 m. iki mirties 1531 m. Rygoje rezidavo nepaklūsęs kunigaikščiui Albrechtui ir atvykęs čia Tilžės pflėgeris Eberhartas fon Freibergas. Nepakeista pareigybių titulaturą visiems demonstravo nesuitaikymą, pretenziją ir Prūsijos sekuliarizacijos neteisėtumą⁹⁸. Kokių nors kitų nuorodų į Vokiečių ordino rėmimą šioje buvusioje komtūrijoje nepavyko rasti. Nežinia, ar nenukentėjo bažnyčios Ragainėje ir Tilžėje. Tolesnes permainas rodė ir administracinė pertvarka. Buvusi Ragainės komtūrija padalinta į tris smulkesnius lygiaverčius administracinius vienetus – Ragainės, Tilžės, Labguvės didžiuosius amtus. Tokiu būdu Ragainė tapo vieno didžiojo amto centru, o pilis – oficialia hauptamtmono rezidencija. Bažnyčias Ragainėje, Tilžėje, Labguvoje ir Legyčiuose (*Legitten*) perėmė atitinkamų amų evangelikai liuteronai. Kunigus pradėjo skirti, perkelti, atšaukti pasaulietinis valdovas – Prūsijos kunigaikštis Albrechtas. Jų išlaikymui aprūpindavo žeme ir alga. Praktinių žemės, naudmenų, miško ir kiti klausimų nagrinėjimas vietose buvo patikėtas amto valdytojams – hauptamtmonams. Į dalies parapijos gyvenimo organizavimo ir aprūpinimo problemų sprendimą pradėti įtraukti įtakingiausi parapijos bendruomenės atstovai (*Kirchenwater, Kircher Vater*). Reikalavimas dėstyti religines tiesas parapijiečiams suprantama kalba ir siekti jas išgyventi kasdienybėje skatino ieškoti būdų plėsti prieinumą, sklaidą, poveikį. Vienas jų – parapinio tinklo plėtra. Jam išlaikyti numatytas ūkinis pagrindas. 1525 m. gruodžio 10 d. bažnytiniuose nuostatuose kunigams išpareigojama skirti 4 ūbus žemės ir 50 markių metų atlyginimą. Mokesčių dydis parapijos išlaikymui nustatytas kiekvieno socialinio sluoksnio atstovui skirtingas: kilmingas turėjo sumokėti ½ markės, laisvasis žemdirbys – po 8 škotus nuo kiemo, kulmiškiai Sembos valstiečiai ir karčemų laikytojai – po 1 fertingą (6 škotai) nuo ūbo, o malūnininkai – nuo rato. Sembos prūsas mokėjo 4 škotus nuo ūbo⁹⁹. Nedatuotame dokumente Sembos vyskupas Georgas fon Polentzas su Ragainės hauptamtmonu sutarė steigti tris bažnyčias su mokytojais „*dykroje šiapus Ragainės*“ (*in der Wiltnusz jenseit Ragnit*)¹⁰⁰. Tačiau valdovo išdo lėšos buvo ribotos ir kiekvienu atveju tekdavo vertinti parapijos išsilaikymo galimybes. Todėl dabar panagrinėkime gyvenviečių sistemą, kuriai priklausė Viešvilė. Aptarkime, kokia buvo Viešvilė prieš čia įsteigiant evangelikų liuteronų parapiją. Bandykime rasti užuominų, kodėl buvo nuspręsta įsteigti ją būtent šioje gyvenvietėje? Tai padės atskleisti 1539–1540 m. turkų mokesčių mokėtojų sąrašų duomenų analizė.

Turkų mokesčių mokėtojų sąrašai yra vienas plačiausių sisteminių

⁹⁷Jų nepateikia ir kol kas plačiausias šio sukilimo tyrimas: Zins H. *Powstanie chlopskie w Prusach książęcych w 1525 roku. Walki społeczne w Prusach w powstątkach reformacji i ich genezu*, Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1953.

⁹⁸Muller U. *Herzog Albrecht von Preussen und Livland (1525–1534). Regesten aus dem Herzoglichen Briefarchiv und den Ostpreussischen Folianten*, Köln–Weimar–Wien: Boohlau Verlag, 1996, p. 24, 191, 205, 210, 239.

⁹⁹Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 123.

¹⁰⁰*Ibid.*, p. 168.

besiformuojančios antros kartos po reformacijos visuomenės ūkinio ir socialinio gyvenimo Prūsijoje šaltinių. Kadangi šaltinio atsiradimo aplinkybes skaitantiems lietuviškai jau esame pateikę, nukreipsime smalsiuosius į jas¹⁰¹. Pažymėsime, kad turkų mokesčių sąrašuose neatspindėta neapmokestinta visuomenės dalis. Ją sudarė tiesioginiu valdovo turtu išlaikomi asmenys, atleisti nuo jų (pvz., kariai, įvairūs tarnybininkai, kai kurie kunigaikščio dvariškiai, neturėję netarnybinio turto kunigai); asmenys, neturėję kilnojamojo turto, bandos, nesiverčiantys apmokestinamais užsiėmimais ir nepriklausomi nuo samdos ar kitu būdu; asmenys, tiesiogiai nepavaldūs Prūsijos kunigaikščiui; dalis mokesčių mokėtojų šeimos narių (žmonos, kai kurios našlės, vaikai, paaugliai, karštinčiai). Yra vietovių, kurios dėl specifinės sanklodos pasižymi didesne nuo turkų mokesčių atleistų asmenų koncentracija. Tačiau mus dominantiems Ragainės didžiojo amto kaimams tai nebūdinga. Kartais išvedant bendrąją gyventojų skaičių linkstama mokesčių mokėtojų skaičių dauginti iš galimai neapskaičytų penkių vidutinės šeimos narių kiekio, tačiau tokiu atveju gautume gana plačią paklaidą. Todėl šiame straipsnyje pateikiama ne išvestiniai, o tiesioginiai turkų mokesčių duomenys ir remiantis jų pagrindu parengta statistika. Siekiant informatyvumo asmenvardžiai ir vietovardžiai rašomi šaltinyje fiksuota forma¹⁰². Taigi, turkų mokesčių surašinėtojas 50 Ragainės didžiojo amto kaimų pagal administracinę pavaldumą skirsto į keturias dalis: pakamorės Budraus sritis (14 kaimų)¹⁰³, pakamorės Butkaus sritis (19 kaimų)¹⁰⁴, pakamorės Jennis sritis (5 kaimai)¹⁰⁵, dykros, t. y. Wiltnis valstiečiai (12 arba 13 kaimų)¹⁰⁶. Pakamorės (Packomor, o kituose šaltiniuose dar užrašoma Pakmor, Packomor, Padkamor, Potkamor) buvo amto tarnautojai, vykdę policines ir žemiausios grandies teismines funkcijas. Juos prilygina landtreuteriams ir šaltišiams (*Schulzen*)¹⁰⁷. 1540 m. Ragainės didžiam amte pakamorės kompensavo ar atstoję šaltišius. Tuo pačiu metu Tilžės (vietovėse *Zu Schaken*¹⁰⁸, *Zu Pawilken*¹⁰⁹, *Zu Kükernes*¹¹⁰) ir Įsruties (*Gerwisshaken* kaimo pakamore buvo *Henßke*¹¹¹, o *Samaytkiem – Stankus*¹¹²) didžiuosiuose amtuose pakamorės ir šaltišiai veikė greta. Kituose didžiuosiuose amtuose pakamorės nefiksuojami. Viešvilė priskirta daugiausia kaimų turinčiai pakamorės Butkaus sričiai. Ji apėmė net 19 kaimų. Srityje buvo laikoma 4 805 ½ galvos stambiųjų galvijų ir surenkama

¹⁰¹ Elertas D. XVI a. pirmos pusės Klaipėdos valsčiaus dvarai Sambijos srities socialinės struktūros kontekste, *Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai* (konferencijos „Esminiai Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai“, įvykusios 2008 m. spalio 3 d. Plungėje, medžiaga), sud. L. Klimka (skaitmeninė knyga), Vilnius: Etninės kultūros globos taryba, 2010, prieiga internetu: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=71315p_d=945665p_k=1

¹⁰² Tokiu pavaldumu medžiaga naudojama genealogams, prozopografams, kalbininkams.

¹⁰³ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, t. 3, p. 15–49.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 49–78.

¹⁰⁵ *Ibid.*, p. 78–96.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 96–110.

¹⁰⁷ Frischbier H. *Preussisches Wörterbuch Ost- und Westpreussische Provinzialismen in Alphabetischer Folge*, Berlin: Verlag von Th. Chr. Fr. Enslin. (Richard Schoetz), 1883, t. 2, 116; von Stassewski K., Stein R. *Was waren unsere Vorfahren? Amts-, Berufs- und Standesbezeichnungen aus Altpreussen*, Hamburg: Im Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreussen e.V. Hamburg, 1991, p. 74.

¹⁰⁸ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen, 2006, t. 2, p. 191, 232.

¹⁰⁹ *Ibid.*, p. 204, 244.

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 211, 251.

¹¹¹ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Sonderschriften des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen, 2008, t. 3, 170.

¹¹² *Ibid.*, p. 179, 206.

160 markių 11 sidabro šilingų turkų mokesčių¹¹³. Pats pakamorė Butkus rezidavo Eisuliuosė. Čia turėjo ūkį ir kaimyninės srities pakamorė Jennis (Jhan)¹¹⁴. Todėl galima teigti, kad kairiajame Nemuno krante į rytus nuo Ragainės išikūrusiuose Eisuliuosė gyveno pagrindiniai dviejų sričių pareigūnai. Norėdami geriau susipažinti su pakamorės Butkus sritimi ir Viešvilės vieta joje, atkurkime turkų mokesčių surašinėtojo kelionės maršrutą. Tai galime padaryti sugretinę pareigūno minimų vietovių eilę su XVII–XVIII a. kartografija. Turkų mokesčių surašinėtojas kairiuoju Nemuno krantu pasiekė Eisulius (*Eissel – Eissell villa*). Iš čia keliavo keliu iki ant Šešupės dešinio kranto išikūrusių Raūdžių (*Raudanaszede villa*). Upės pakrante leidosi aukštyn, kol pasiekė Dirvónupius (*Dirbannup – Dirbanup villa*). Persikėlė per Šešupę ties Lanka (*Lenckenn – Lenckun, Lencken villa*). Perėjo mišką ir už Šešupės vingio pasiekė Giverlaukę (*Gilberlawc – Giberlauk, Giberlauck willa*). Pakilęs paupiu nukeliavo į Gałbrasčius (*Galibrast villa*) ir greta buvusį Beňkaimį (*Benciken – Benick villa*). Toliau Trapėnų giria patraukė prie Nemuno ir užsuko į Trapėnus (*Drappin – Trappin villa*). Pakilęs paupiu aukštyn pasiekė Lubėnus (*Luben villa*). Iš čia vandeniu kirto Nemuną ir įplaukęs į Šventosios žiotis pakilo iki Aňtšvenčių (*Swentoi villa*). Vėliau dešiniuoju upės krantu nusileido iki Žiotyse prie Nemuno esančių Smaliniňkų (*Smalnigk – Smalnigk villa*). Toliau palei Nemunąėjusiu keliu nuvyko į Kasikiemį (*Kussickun – Kussicken villa*) ir persikėlęs per Kasiko upelį pasiekė Viešvilę (*Wischswilffun villa*). Už pagrindinės gyvenvietės persikėlęs per Viešvilės upę, atvyko į Schwabeno karčemą. Surašinėtojas traukė keliu žemyn paupiu į Pagulbinius (*Golben villa*), Baltupėnus (*Baltuppen villa*), Sokáičius (*Legutt villa*) iki Júros upės. Persikėlęs per ją nuvyko į Šereiklaukį (*Schreicklawc – Schreicklauc villa*). Iš jo pasuko aukštyn paupiu iki Keleriškių (*Kellersffelt – Kellerffeltt villa*) ir baigė savo kelionę Ópstainiuose (*Habstein villa*). Pažvelgę į žemėlapi galime konstatuoti, kad Viešvilė buvo geografiniame srities centre prie pagrindinio kelio. Tuo tarpu vakariniame pakraštyje esantys Eisuliai buvo arti vienu ar pernelyg nutolę nuo kitų gyvenviečių¹¹⁵.

Susipažinę su pakamorės Butkus srities geografija, pažvelkime į pagal turkų mokesčių duomenis sudarytas kiekvieno kaimo charakteristikas. Jos leidžia matyti, kuo Viešvilė išsiskyrė iš kitų srities gyvenviečių. 1540 m. Butkaus srityje buvo surašyta 344 mokesčių mokėtojai. Iš jų 254 buvo šeimnininkai. Tačiau dalis šeimnininkų priklausė nuo kitų. Pagal mokesčių mokėtojų kiekį gyvenvietės išsidėsto taip:

Eissel (Eissell) villa: 42 mokesčių mokėtojai – šeimnininkų 31¹¹⁶;

Habstein villa: 38 mokesčių mokėtojai – šeimnininkų 29 (iš jų 1 brolis, 1 sūnus)¹¹⁷;

Wischswilffun villa: 38 mokesčių mokėtojai – šeimnininkų 24 (iš jų 2 sūnūs)¹¹⁸;

Kellersffelt (Kellerffeltt) villa:

35 mokesčių mokėtojai – šeimnininkų 26 (iš jų 1 svainis)¹¹⁹;

Drappin (Trappin) villa: 29 mokesčių mokėtojai – šeimnininkų 16¹²⁰;

Kussickun (Kussicken) villa: 25 mokesčių mokėtojai – šeimnininkų 17 (iš jų 3 sūnūs)¹²¹;

¹¹³ *Ibid.*, p. 127–128.

¹¹⁴ *Ibid.*, p. 51–52.

¹¹⁵ *Ibid.*, p. 49–78.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 49–53, 120.

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 75–78, 123.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 67–69, 121.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 73–75, 122–123.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 59–61, 121.

¹²¹ *Ibid.*, p. 65–67, 121.

- Smalnick (Smalnigk) villa:** 23 mokesčių mokėtojai – šeiminių 15¹²²;
- Benciken (Benick) villa:** 19 mokesčių mokėtojų – šeiminių 15 (iš jų 3 sūnūs ir 1 našlė)¹²³;
- Schreicklawc (Schreicklauc) villa:** 18 mokesčių mokėtojų – šeiminių 14¹²⁴;
- Galibrast villa:** 17 mokesčių mokėtojų – šeiminių 10 (iš jų 1 sūnus)¹²⁵;
- Legutt villa:** 15 mokesčių mokėtojų – šeiminių 11¹²⁶;
- Gilberlawc (Giberlauk, Giberlauck) willa:** 15 mokesčių mokėtojų – šeiminių 10 (iš jų 3 sūnūs)¹²⁷;
- Swentoi villa:** 12 mokesčių mokėtojų – šeiminių 11¹²⁸;
- Lenckenn (Lenckun, Lencken) villa:** 12 mokesčių mokėtojų – šeiminių 10 (iš jų 1 brolis, 4 sūnus)¹²⁹;
- Raudanaszede villa:** 10 mokesčių mokėtojų – šeiminių 6 (iš jų 1 sūnus)¹³⁰;
- Luben villa:** 6 mokesčių mokėtojai – šeiminių 4¹³¹;
- Baltuppen villa:** 6 mokesčių mokėtojai – šeiminių 4¹³²;
- Dirbannup (Dirbanup) villa:** 4 mokesčių mokėtojai – šeiminių 4 (iš jų 3 bendrapavardžiai)¹³³;
- Golben villa:** 1 mokesčių mokėtojas¹³⁴.

Skliaustuose nurodytas giminytės ryšiais susijusių asmenų (broliai, sūnūs, svainiai, našlės) skaičius. Daugiausia visų mokesčių mokėtojų surašyta srities valdytojo rezidencijoje Eisuliuose. Po jų sekė Opstainiai, Viešvilė, Keleriškės. Natūralu, kad bendras surenkamų mokesčių, apmokestintų galvijų ir ūkių skaičius koreliavo. Statistika leidžia įvertinti realų ekonominį gyvenamų vietovių pajėgumą tuo metu. Turkų mokesčių surašinėtojas užfiksavo vieno metų ketvirčio (1 *quart*) apmokestintos bandos galvų (*nacht*) skaičių ir vertę:

Eissel (Eissell) villa: 19 markių 7 grašiais apmokestinta 573 1/2 galvos banda¹³⁵.

Habstein villa: 17 markių 10 sidabro šilingų 3 denarais apmokestinta 515 galvų banda¹³⁶.

Wischwilffun villa: 16 markių 1 sidabro šilingu apmokestinta 480 1/2 galvos banda¹³⁷.

Drappin (Trappin) villa: 14 markių 23 sidabro šilingų 3 denarais apmokestinta 431 1/2 galvos banda¹³⁸.

Kellersfelt (Kellerffeltt) villa: 10 markių 21 sidabro šilingu 3 denarais apmokestinta 310 1/2 galvos banda¹³⁹.

Benciken (Benick) villa: 9 markėmis 6 sidabro šilingais 3 denarais apmokestinta 273 galvų banda¹⁴⁰.

Legutt villa: 8 1/2 markės 9 sidabro šilingais apmokestinta 259 1/2 galvos banda¹⁴¹.

Schreicklawc (Schreicklauc) villa: 8 1/2 markės 5 sidabro šilingais 3 denarais apmokestinta 257 1/2 galvos banda¹⁴².

¹²² *Ibid.*, p. 63–65, 121.

¹²³ *Ibid.*, p. 58–59, 120.

¹²⁴ *Ibid.*, p. 71–72, 122.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 56–58, 120.

¹²⁶ *Ibid.*, p. 70–71, 122.

¹²⁷ *Ibid.*, p. 55–56, 120.

¹²⁸ *Ibid.*, p. 62–63.

¹²⁹ *Ibid.*, p. 54–55, 120.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 53–54.

¹³¹ *Ibid.*, p. 61–62, 121.

¹³² *Ibid.*, p. 69–70.

¹³³ *Ibid.*, p. 54.

¹³⁴ *Ibid.*, p. 122.

¹³⁵ *Ibid.*, p. 49–53, 120.

¹³⁶ *Ibid.*, p. 75–78, 123.

¹³⁷ *Ibid.*, p. 67–69, 121.

¹³⁸ *Ibid.*, p. 59–61, 121.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 73–75, 122–123.

¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 58–59, 120.

¹⁴¹ *Ibid.*, p. 70–71, 122.

¹⁴² *Ibid.*, p. 71–72, 122.

Kussickun (Kussicken) villa: 8 markėmis 13 sidabro šilingų 3 denarais apmokestinta 246 1/2 galvos banda¹⁴³.

Lenckenn (Lenckun, Lencken) villa: 8 markėmis 12 sidabro šilingų 3 denarais apmokestinta 246 galvų banda¹⁴⁴.

Smalnick (Smalnigk) villa: 7 1/2 markės 21 sidabro šilingų 3 denarais apmokestinta 235 1/2 galvos banda¹⁴⁵.

Galibrast villa: 6 1/2 markės 10 sidabro šilingų apmokestinta 200 galvų banda¹⁴⁶.

Gilberlawc (Giberlauk, Giberlauck) willa: 6 1/2 markės 10 sidabro šilingų apmokestinta 200 galvų banda¹⁴⁷.

Raudanaszede villa: 5 markėmis 13 sidabro šilingų 3 denarais apmokestinta 156 1/2 galvos banda¹⁴⁸.

Swentoi villa: 4 markėmis 29 sidabro šilingais 3 denarais apmokestinta 134 1/2 galvos banda¹⁴⁹.

Baltuppen villa: 3 markėmis 1 sidabro šilingų 3 denarais apmokestinta 90 1/2 galvos banda¹⁵⁰.

Luben villa: 2 markėmis 22 sidabro šilingais 3 denarais apmokestinta 71 galvos banda¹⁵¹.

Dirbannup (Dirbanup) villa: 1 1/2 markės 24 sidabro šilingais apmokestinta 57 galvų banda¹⁵².

Golben villa: 1 galva¹⁵³.

Tačiau turkų mokesčių statistika leidžia gyventviečių eilę sudėlioti ir kitaip. Pakamorės Butkaus srityje surašyta 112 tiesiogiai pavaldžių asmenų (iš jų 63 bendrai; 38 viengungiai bernai; 11 tarnybinių tarnų; 3 baudžiauninkai). Jų kiekis gyvenvietėse pasiskirsto taip:

Wischwilffun villa: 17 (8 bendrai, 6 bernai, 3 baudžiauninkai)¹⁵⁴;

Drappin (Trappin) villa: 13 (6 bendrai, 2 bernai, 5 tarnai)¹⁵⁵;

Eissel (Eissell) villa: 11 (iš jų 7 bendrai, 3 bernai, 1 tarnybinė merga)¹⁵⁶;

Kellersffelt (Kellerffeltt) villa (1 bendras, 5 bernai, 3 tarnybiniai tarnai)¹⁵⁷, **Habstein villa** (4 bendrai, 5 bernai): 9¹⁵⁸;

Smalnick (Smalnigk) villa (7 bendrai, 1 bernas)¹⁵⁹; **Kussickun (Kussicken) villa** (7 bendrai, 1 bernas): 8¹⁶⁰;

Galibrast villa: 7 (6 bendrai, 1 bernas)¹⁶¹;

Gilberlawc (Giberlauk, Giberlauck) willa (1 bendras, 3 bernai, 1 tarnybinis tarnas): 5¹⁶²;

Raudanaszede villa (4 bendrai)¹⁶³; **Legutt villa** (1 bendras, 3 bernai)¹⁶⁴; **Schreicklawc (Schreicklauc) villa** (4 bernai)¹⁶⁵; **Benciken (Benick) villa** (2 bendrai, 2 bernai)¹⁶⁶: 4;

¹⁴³ *Ibid.*, p. 65–67, 121.

¹⁴⁴ *Ibid.*, p. 54–55, 120.

¹⁴⁵ *Ibid.*, p. 63–65, 121.

¹⁴⁶ *Ibid.*, p. 56–58, 120.

¹⁴⁷ *Ibid.*, p. 55–56, 120.

¹⁴⁸ *Ibid.*, p. 53–54.

¹⁴⁹ *Ibid.*, p. 62–63.

¹⁵⁰ *Ibid.*, p. 69–70.

¹⁵¹ *Ibid.*, p. 61–62, 121.

¹⁵² *Ibid.*, p. 54.

¹⁵³ *Ibid.*, p. 122.

¹⁵⁴ *Ibid.*, p. 67–69, 121.

¹⁵⁵ *Ibid.*, p. 59–61, 121.

¹⁵⁶ *Ibid.*, p. 49–53, 120.

¹⁵⁷ *Ibid.*, p. 73–75, 122–123.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 75–78, 123.

¹⁵⁹ *Ibid.*, p. 63–65, 121.

¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 65–67, 121.

¹⁶¹ *Ibid.*, p. 56–58, 120.

¹⁶² *Ibid.*, p. 55–56, 120.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 53–54.

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 70–71, 122.

¹⁶⁵ *Ibid.*, p. 71–72, 122.

¹⁶⁶ *Ibid.*, p. 58–59, 120.

Luben villa (1 bendras, 1 tarnybinis tarnas)¹⁶⁷; **Baltuppen villa** (2 bendrai)¹⁶⁸;
Lenckenn (Lenkun, Lencken) villa (1 bendras, 1 bernas)¹⁶⁹: 2;
Swentoï villa (1 bendras)¹⁷⁰; **Golben villa** (1 tarnas)¹⁷¹: 1;
Dirbannup (Dirbanup) villa: 0¹⁷².

Tiesiogiai pavaldžių asmenų išskyrimas ir jų koncentracija atskleidžia vyraujančius socialinius santykius, netiesiogiai – ūkininkavimo būdą. Iš kitų išsiskiria Dirvónupiai. Juose – nė vieno priklausomo asmens, iš 4 net 3 ūkių šeiminkai buvo bendrapavardžiai (*Miclas Eitanteitis, Jhan Eitanteitis, Eitanteitis Grigas*)¹⁷³. Viešvilėje pavaldžių žmonių daugiausia. Po jos seka Trapėnai, Eisuliai, Keleriškiai ir Opstainiai. Trapėnuose greta bendrų ir vienišų bernų dar būta 5 tarnybinių tarnų (*Stanis, Dapkus, Juckna, Mateus, Jon*)¹⁷⁴, o Pagulbiniuose vienintelis gyventojas buvo mokesčių mokėtojas – tarnybinis tarnas Petruschs¹⁷⁵. Todėl Pagulbinius būtų galima priskirti pavaldžioms vietovėms. Tarnai sudarė žemiausią turkų mokesčiuose fiksuojamą šios pakamorystės gyventojų socialinę pakopą. Viešvilėje aptinkame niekur kitur pakamorystėje neužrašytus priklausomus valstiečius – baudžiauninkus.

Viešvilės visuomenė prieš įsteigiant parapiją

Statistinė turkų mokesčių analizė atskleidė Viešvilės vietą pakamorystėje (prie susisiekimo kelių esantis geografinis centras; trečias pagal gyventojų skaičių ir jų apmokestinto turto vertę kaimas; vietovė, kurioje didžiausias tiesiogiai pavaldžių asmenų susitelkimas; vienintelis kaimas, kuriame užrašyti baudžiauninkai). Dabar atėjo metas detaliau susipažinti su Viešvilės gyventojais ir jų ūkiu. Pabandykime išskirti potencialius kunigo ir parapijos išlaikymą galinčius užtikrinti asmenis.

Turkų mokesčiuose fiksuojamą aktyviausią Viešvilės bendruomenės dalį sudarė 38 mokesčių mokėtojai. Iš jų: 4 tiesioginiai giminaičiai (*Jenickus Kidullis* ir jo sūnus *Mikas; Rimcus* ir jo sūnus *Paulus*), 9 kiti bendrapavardžiai (*Joswill, Maczis Joswilleitis, Hans Joswilleitis; Janckus Diczwigkeitis* ir *Sterkus Diczwigkeitis; Pocdan Mitkeitis, Matz Mitkeitis*; du asmenys vienodu vardu *Pauell*), 6 bendrystės (jos telkėsi apie *Gailus, Jattkus – Jackus, Pauell Ylaitis – Yleitis, Antonius, Paulius Rimcken, Urban*) su 8 bendrais, 4 laikę 5 nevedusius samdinius – bernus (*Werner Swobe, Rimcus, Dicziegittis*, t. y. *Janckus Diczwigkeitis* arba *Sterkus Diczwigkeitis, Witkeiten*, t. y. neteisingai užrašytas *Pocdan Mitkeitis* arba *Matz Mitkeitis*), 1 asmuo (*Werner Swobe*) turėjęs 3 baudžiauninkus, 1 neįvardintos priklausomybės viengungis bernas. Giminytės, bendrystės, priklausomybės ryšiai pynė sudėtingesnę vietovės bendruomenės socialinių ir ūkinių ryšių tinklą. Turkų mokesčiai jį leidžia apčiuopti tik iš dalies. Jo viršūnėje buvo daugiausia apmokamo turto turintys asmenys. Šie pagal apmokestintą turta išsidėsto taip:

¹⁶⁷ *Ibid.*, p. 61–62, 121.

¹⁶⁸ *Ibid.*, p. 69–70.

¹⁶⁹ *Ibid.*, p. 54–55, 120.

¹⁷⁰ *Ibid.*, p. 62–63.

¹⁷¹ *Ibid.*, p. 122.

¹⁷² *Ibid.*, p. 54.

¹⁷³ *Ibid.*, p. 54.

¹⁷⁴ *Ibid.*, p. 59–61, 121.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 122.

Asmuo	Turto mokestinė vertė. Skliaustuose prie jos pridėta visų priklausomų asmenų turto mokestinė vertė.	Pastabos
Werner Swobe	85 1/2 markės (125 1/2 markės)	Karčemos laikytojas ir dvaro steigėjas. Jam pavaldžių valstiečių – baudžiauninkų turtas apmokestintas 40 markių: Asmus – 13 markių, Jorge – 13 markių, Peter – 14 markių. Samdinių, t. y. bernų, neapmokestinti galvijai: Stanis – 2 melžiamos karvės; Greger – 2 melžiamos karvės, metinė telyčia, 2 avys. Tokiu būdu W. Swobe ūkio ekonominė galia išaugo dar 40 markių.
Petraschs Langen, Szamaschka	25 1/2 markės	
Rimcus	21 markė (42 1/2 markės)	Jo sūnaus Paulus turtas apmokestintas 2 1/2 markės. Rimcus samdinyš Petrus laikė neapmokestintą ožką. Tačiau sūnaus Paulus bendro Urban turtas apmokestintas 13 markių. Urban bendro Jacob turtas įvertintas 6 markėmis. Tokiu būdu Rimcus ūkio ekonominė galia išaugo dar 21 1/2 markės.
Hans Joswilleitis	20 1/2 markės (35 1/2 markės)	Jei šio bendrapavardžiai buvo giminaičiai, tada dar tektų pridėti 5 1/2 markės Joswill ir 9 1/2 markės Maczsis Joswilleitis apmokestintą turtą. Tokiu būdu Joswilleit giminės ekonominė galia papildomai išaugtų dar 15 markių.
Jenickus Kidullis	18 1/2 markės (33 markės)	Jo sūnaus Mikas turtas apmokestintas 11 1/2 markės. Tėvo ar sūnaus samdinio Dapkus apmokestintas 3 markėmis. Tokiu būdu Kidullis giminės ekonominė galia papildomai išaugo dar 14 1/2 markės.
Gailus	17 1/2 markės (24 1/2 markės)	Šio bendro Pauell apmokestintas turtas siekė 7 markes.
Bartkus, Martunckus	16 markių	
Pauell Ylaitis – Yleitis	15 1/2 markės (30 markių)	Šio bendrų turtas apmokestintas – 9 markėmis Stastczkus, 5 1/2 markės Adam. Tokiu būdu P. Ylaitis – Yleitis ūkio ekonominė galia išaugo dar 14 1/2 markės.
Antonius	14 markių (37 1/2 markės)	Šio bendrų turtas apmokestintas – 9 markėmis Jessas, 14 1/2 markės Jackell. Tokiu būdu Antonius ūkio ekonominė galia išaugo dar 23 1/2 markės.
Jattkus – Jackus	13 1/2 markės (26 markės)	Šio bendro Stanis apmokestintas turtas siekė 12 1/2 markės.
Mtaz Mitkeitis	11 markių (22 1/2 markės)	Bendrapavardžio Pocdan Mitkeitis turtas apmokestintas 8 1/2 markės. Vieno iš jų samdinio Dapkus turtas apmokestintas 3 markėmis. Tokiu būdu M. Mikeitis giminės ekonominė galia papildomai išaugo dar 11 1/2 markės.
Sterkus Diczwigkeitis	11 markių (22 markės)	Bendrapavardžio Janckus Diczwigkeitis turtas apmokestintas 10 markių. Vieno iš jų samdinio Matheus turtas apmokestintas 1 marke. Tokiu būdu S. Diczwigkeitis giminės ekonominė galia papildomai išaugo dar 11 markių.
Pauell	9 1/2 markės	
Butwil	Nevertinta	Niekam nepriskirtas samdinyš, turėjęs tik neapmokestintą kiaulę.

To laikotarpio visuomenėje turtas buvo svarbus, bet ne vienintelis asmens įtakos rodiklis. Reali jo galia priklausė nuo bendros giminės, bendrystės įtakos ar kitais būdais priklausomų asmenų sutelkimo. Tai parodo ir pateiktos lentelės su skliausti skaičiai antrame stulpelyje bei trečiasis stulpelis. Mums mažiau pažįstamas bendrystės sugyvenimo modelis. Apie iškilensnį autoritetingesnį ūkininką telkdavosi savo noru keli smulkesni – bendrai. Jie dalindavosi darbais, pelnu ir atsakomybe. Tačiau bendrai turėjo ir savo asmeninį ūkį, kuris buvo išskiriamas iš pagrindinio ūkio valdos. Kartais patys samdė bernus ar net turėjo pusbendrių – kumečių. Ši organizacija vadinosi bendrystė. Ją sudarydavo ne tik giminaičiai (broliai, svainiai, žentai), bet ir kartu įdirbę miško plotus bendraturčiai¹⁷⁶. Kartais pavaldus ar priklausomas asmuo turėjo nemažai turto. Vėliau su turto ir visuomeninės padėties neatitikimu imta kovoti direktyviniais nurodymais. 1604 m. kaimyninio Įsrutiės valsčiaus nuostatose ir instrukcijoje seniūnams rašoma: „*Kai kuriuose kaimuose butelnikai, pavirpiai turi bei laiko gyvulių daugiau, negu ūkininkai. <...> neturi būti leidžiama nė vienam butelninkui laikyti daugiau kaip dvi karves, du arklius, dvi avis, dvi kiaules, o ožkų visiškai negalima laikyti.*“¹⁷⁷ Miškingos dykros įsisavinimo metu bendradarbiavimas, savipagalba, veiksmų derinimas padėjo išgyventi. Toks gyvenimo būdas formavo savitą kultūrinį kraštovaizdį. 1690 m. Teodoras Lepneris rašė: „*Kai kurie, ypač tie, kurie gyvena šalia dykros, turi aštuonis ir daugiau pastatų, kuriuos sustato arti vienas kito, nes nori kuo mažiau atimti vietos iš laukų, todėl ir gyvena vienas kaimynas visai šalia kito.*“¹⁷⁸ Pagrindiniu vietovės asmeniu toliau liko karčemos laikytojas Werneris Swobe. Turkų mokesčių rinkėjas neužsimena apie karčemą Viešvilėje. Tai nurodo, kad dėl nežinomų priežasčių ši buvo atleista nuo mokesčio. Jo ūkis imtas performuoti į dvarą. W. Swobe turėjo tris pavaldžius valstiečius – baudžiauninkus: Asmus, Jorge, Peter. Taip pat dar du viengungius samdinius – bernus Stanis ir Greger. Jų turimi galvijai ir mokami mokesčiai nurodo, kad jų turtas prilygo daugumai viešviliškių. Turkų mokesčių duomenys leidžia apibūdinti šio besiformuojančio dvaro bandą ir iš dalies ūkį. Jame būta itin daug kinkomų arklių – 35 ir jaučių – 8. Tačiau dvarininko darbinių kinkomų gyvulių potencialas būtų dar didesnis. Prie jų reikėtų pridėti baudžiauninkų kinkomus gyvulius: Asmus 4 arklius ir 2 jaučius, Jorge 4 arklius ir 2 jaučius, Peter 3 arklius ir 3 jaučius. Tokiu būdu reikalui esant W. Swobe disponavo didele traukiamąja jėga – 46 arkliais ir 15 jaučių. Jos turėjo užtekti ne tik arimams. Galbūt svarbiausias viešvilėnas buvo įpareigotas aprūpinti valdovo tarnautojus gerais nepailsusiais arkliais? 1552 m. apie tokią funkciją užsimena Tilžės karčemų laikytojų prievolė¹⁷⁹. Galbūt dar nuomojo kinkinius prekėms gabenti, sieliams ar laivams išvilkti. Neabejotina tai, kad W. Swobe laikė arklius. Jo pievose ganėsi 5 vienu metų, 5 antrų metų kumeliukai ir 10 dvejų bei ketverių metų kumelaičių. Kita šio ūkio šaka – pienininkystė. Jos plėtotę nurodo 14 melžiamų karvių. Prie jų dar reikia pridėti baudžiauninkų – 5 Peter, 4 Asmus, 1 Jorge karvę. Jie dar laikė gyvulių prieauglį: Asmus – 2 metines

¹⁷⁶ Sembritzki J., Bittens A. *Šilokarčemos apskrities istorija*, Šilutė: Šilutės kraštotyros draugija, 2008, p. 21–22.

¹⁷⁷ Merkienė R. *Gyvulių ūkis XVI a.–XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 85.

¹⁷⁸ Lepneris T. *Prūsų lietuviai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 183–184.

¹⁷⁹ Thiel E. C. *Statistisch-topografische Beschreibung der Stadt Tilsit*, Königsberg: Gedruckt bei Heinrich Degen, 1804, p. 236; Kenckel H. *Häuserbuch der Stadt Tilsit 1552–1944*, Köln–Berlin: Grote, 1972, p. 16.

telyčias, Jorge – metinį veršį, Peter – 3 metinius veršius. W. Swobe viengungiai samdiniai – bernai Stanis ir Greger taip pat turėjo po dvi melžiamas karves, o Greger dar ir metų telyčią. Pienininkystę plėtoti padėjo ir mažesni gyvūnai – avys ir ožkos. Šios teikė ne tik mėsą, vilną, bet ir tam tikru metu pieną. W. Swobe turėjo 19 avių bandą ir 6 ožkas, tačiau ir ją tenka išplėsti pridėdant baudžiauninkų gyvulius: 5 avis ir 1 ožką, laikytą Asmus, 4 avis ir 2 ožkas – Peter, 4 avis – Jorge. Dvi avis dar turėjo ir samdinyš – bernas Greger. Dar viena svarbi W. Swobe ūkio šaka – kiaulininkystė. Jis turėjo 30 nušertų kiaulių. Baudžiauninkai irgi jas laikė: 3 Asmus, po 1 Jorge ir Peter. Galime teigti, kad W. Swobe ūkis tiekė daugiausia avienos, kiaulienos, pieno produktų ir odų, vilnos. 1546 m. liepos 7 d. Viešvilės dvaro pardavimo kontrakte nurodytas valdos dydis 3 943 margai 47 rykštės¹⁸⁰. Galima daryti prielaidą, kad mirus ar išsikėlus pirmajam savininkui teisę į jį iš valdovo įsigijo įpėdinis. Šis, kaip ir jo pirmtakas, dalyvavo prekyboje. Išliko 1562 m. pirklio Mattheus Merbaumo prašymas leisti krauti prekes pas Jurgeną Schwabą Viešvilėje, vykstant į Žemaitiją ir iš jos¹⁸¹.

Dabar pabandykime įvertinti visų viešviliečių ūkinį potencialą. Viešviliečių apmokestinamas turtas buvo 825 realių gyvulių banda: 204 kinkomi ir nešuliniai gyvuliai (123 kinkomi arkliai ir 81 jungo jautis), pienininkystės gyvuliai (118 melžiamų karvių), 218 pienininkystės ir vilnų gyvulių (129 avys, 89 ožkos), 177 mėsiniai gyvuliai (146 kiaulės, tarp kurių nupenėtų – 140; 17 veršių – 15 vienmečių ir 2 dvimečiai; 14 bulių – 1 keturmetis, 10 antramečių ir keturmečių, 3 trimečiai), 108 galvos prieauglio (57 kumeliukai – 19 vienmečių, 34 antramečiai, 4 trimečiai; 2 trimetės kumelaitės; 49 telyčios – 3 vienmetės, 46 antrametės). Tokiai bandai išlaikyti reikėjo nemažai ganyklų. Nemuno salose ir užliejamose pakrančių pievose augo daug tinkamos žolės. Karvei, jaučiui, buliui išlaikyti tektų sąlygiškai 0,5–0,7 ha pievų, galvijų prieaugliui – 0,15 ha, arkliui – 0,3 ha, avimis ir ožkoms – 0,15 ha. Todėl XVI a. viešviliečių poreikius turėjo tenkinti apie 224,1 ha ganyklų. Pievos buvo būtinos ruošti šieną vėlyvam rudeniiui, žiemai, ankstyvam pavasariui. Tvarte be šviežios žolės gyvuliai praleisdavo apie 215 dienų. Karvei, jaučiui reikia apie 10 kg šieno per dieną, veršiams ir telyčioms – apie 2 kg, avims ir ožkoms – apie 1 kg, arkliui – apie 12 kg. Per 215 dienų tvarte karvei, jaučiui tektų apie 2 150 kg šieno, veršiams ir telyčioms – apie 430 kg, avims ir ožkoms – apie 215 kg, arkliui – apie 2 580 kg. Šienui džiovinti ir laikyti būtinos daržinės. XVI a. jose viešviliečiai turėjo sukaupti šieno atsargų apie 1 140 tonų 360 kilogramų. Kadangi dalis gyvulių buvo išskerdžiama vėlyvą rudenį ir žiemos pradžioje, todėl šieno atsargų galėjo būti kiek mažiau. 1514 m. sausio 11 d. patvirtinimo rašte Wernerio Schwobe ūkiui Viešvilėje priskirta sala Nemune suteikė papildomų privalumų apsirūpinant ganyklomis ir šienu. Tokiems ūkiams bei gyvuliams prižiūrėti reikėjo gausios šeimos. Vien ganymo laikotarpis siekia apie 150 dienų per metus. Tai yra imlus laikui darbas. Pateiktame hipotetiniame skaičiavime liko neįvertintas 146 kiaulių išlaikymas. Jas turėjo net 32 mokesčius mokėję viešviliečiai. Tarp jų išsiskyrė šie nupenėtų kiaulių savininkai: Werneris Swobe turėjo 30;

¹⁸⁰ Schettler E. Gut, Dorf und Kirche Wischwill, Grenzgarten (Beilage des „Memeler Dampfboots“), 1938, November 9, Nr. 7, p. 1.

¹⁸¹ Lukšaitė I. Reformacija Lietuvos, Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 172.

Rimcus – 13; Szamaschka – 9; Bartkus, Martunckus ir Gailus – po 7; Pauell Ylaitis – 6; Jattkus, Antonius ir Jessas – po 5. Galvijų mėšai tekdavo bergždi, mažapieniai ar nebeišlaikomi gyvuliai. Iš to meto karvės buvo išgaunama tik apie 100 kg, o jaučio – 150–200 kg rūšinės mėsos¹⁸². Karvių bandos priauglis – veršiai, telyčios užtikrino bandos tęstinumą ir su mėsiniais galvijais leido pasilepinti ne tik kiauliena, bet ir jautiena. Nekastruoti buliukai tapdavo veisliniais buliais, o kastruoti veršiai – nuramdytais jaučiais. Galima teigti, kad viešviliečių ūkiuose gauta didesnė pieno, mėsos, odų, vilnų dalis skirta rinkai. Melžiamas karves laikė 36 viešviliečiai. Daugiau nei 1–4 karves laikė: Werneris Swobe, laikęs 14; Petraschs Langen ir Szamaschka – po 6, Hans Joswilleitis ir Peter – po 5. XVI a. laktacijos periodu pieningos karvės duodavo po 800 kg pieno¹⁸³. Jį galima gerti šviežią bei raugintą. Nugriebiama grietinė, rauginama grietinė, mušamas sviestas, daroma varškė ir spaudžiamas sūris – buvo įprasti Viešvilės gyventojams¹⁸⁴. Kiek rečiau jie galėjo naudoti avių bei ožkų pieno produktus ar net skirtingų rūšių pieno mišinių gaminius. Santykį tarp vienos ir kitos rūšies pieno kiekio geriau suprasime lygindami. 1621 m. K. Radvilos dvaruose liepta iš žiemojančios 31 jaunų ir 29 senų avių bandos pagaminti pieno produktų kiek iš 6 karvių. Kitame dokumente patikslinama, kad iš karvės paruošiama po pūdą sviesto, po pusę kapos apvalių sūrių, kaip iš 10 avių. 1775 m. Jonas Kristijonas Simonas rašė, kad gerai prižiūrimos avys 26 savaites per metus duoda kasdien po pusę kvortos pieno¹⁸⁵. Tikėtina, kad pardavimui buvo gaminamas didesnis ilgiau negendančių pieno gaminių – sviesto ir sūrių kiekis. Be to, avys ir ožkos teikė vilną verpalams, vėlimui. Jos mažiau reiklūs gyvūnai¹⁸⁶. Žinoma, kad iki XVIII a. Anglijoje iš vienos avies per metus vidutiniškai prikerpama pusantro svaro vilnų¹⁸⁷. Viešvilėje avis laikė 30, o ožkas – 28 mokesčių mokėtojai. Avių gausa būdinga šiems ūkiams: Werneris Swobe turėjo 19; Szamaschka – 10; Petraschs Langen – 9; Hans Joswilleitis ir Jackell – po 8; Mikas – 6; Bartkus, Gaillus, Asmus – po 5. Daugiau ožkų turėjo: Petraschs Langen – 8; Werner Swobe, Hans Joswilleitis, Gailus – po 6. Verpimui tekdavo iki 327 svarų vilnos. Po žiemos visa tvartuose laikyta banda palikdavo didelį kiekį mėšlo. Mėšlavežis irgi reikalavo daug darbo rankų. Dirvai įtręsti viešviliečiams netrūko ne tik mėšlo, bet ir medžio pelenų. Aplinkui stūksojo didelė giria. Ji teikė dervą, degutą, pelenus, medieną, riešutus, medų, vašką, kailius, žvėrieną, uogas, grybus ir kitas gėrybes. Iškirsti girios plotai sunkiu darbu buvo verčiami arimais. Todėl išskirtiniu turtu reikia laikyti kinkomus gyvulius – jaučius ir arklius. Juos naudojo traukiamajai jėgai ar susisiekimui. Kinkomi gyvuliai – arkliai bei jaučiai – naudoti žemei apdirbti, susisiekimui – gabenimui ir kaip traukimo jėga iškirstam miškui traukti, žvejybai. Tačiau skirtingai nei auginami pienui ar mėšai, jie teikė naudą tik epizodiškai, o pašaro ir priežiūros reikėjo nuolat. Jaučių bei arklių laikymas rodo turėtojų ūkio galimybes. Viešvilėje kinkomus jaučius laikė 31 mokesčių mokėtojas. Iš jų tik 2 turėjo po vieną tokį jautį, kiti – nuo 3 iki 8. Tai sietina su poreikiu jaučius kinkyti ne po vieną, o

¹⁸² Deliumo Ž. *Civilizacija vozroždenija, Ekaterinburg: U-Faktoria*, 2006, p. 396.

¹⁸³ *Ibid.*, p. 396.

¹⁸⁴ Merkienė R. *Gyvulių ūkis XVI a.–XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 84.

¹⁸⁵ *Ibid.*, p. 103.

¹⁸⁶ *Ibid.*, p. 84–85.

¹⁸⁷ Bryson B. *Namie. Trumpa privataus gyvenimo istorija*, Vilnius: Tyto alba, 2011, p. 114.

po du. Jais ardavo itin sunkiai plėšiamą lydimo dirvą¹⁸⁸. 1516 m. Thomas Moras apie idealų ūkį rašė: „*Žemę dirba ir viską vežioja jaučiais, <...> jaučiai smarkumu neprilygsta žirgams, bet pastaruosius pralenkia patvarumu. <...> jaučiai neserga tokia daugybe ligų, jų išlaikymas reikalaujantis mažiau triūso ir išlaidų, ir netinką darbui panaudojami maistui.*“¹⁸⁹ Jaučių kinkomi vežimai važiavo lėčiau, bet įveikdavo klampesnius kelius ir gabenò sunkesni krovini. Jie buvo mažiau išrankūs pašarui, bet mažiau paslankūs¹⁹⁰. Arklio traukiamo arklo galia buvo prilyginama dviejų jaučių žagrės pusei¹⁹¹. Galimybės lengviau įdirbti arklau naujas žemes bei jodinėti vertė arklus universalesniu ir patrauklesniu gyvuliu¹⁹². Viešvilėje darbinus arklus laikė 32 mokesčių mokėtojai. Jų gausumu išsiskyrė: Werneris Swobe, turėjęs 35 arklus; Petraschs Langen, Rimcus – po 5 arklus; Hans Joswilleitis, Szamaschka, Gailus, Jattkus, Pauell Ylaitis, Asmus, Jorge – po 4 arklus.

Turkų mokesčių mokėtojų sąrašai padeda nubrėžti hipotetišką etninės viešviliečių sudėties siluetą. Jis svarbus nustatant, kokie specifiniai reikalavimai buvo keliami čia steigiamos evangelikų liuteronų parapijos kunigui. Iš 38 mokesčių mokėtojų 25 – baltiškos kilmės asmenvardžiai, 1 slaviškos–baltiškos, 11 vokiškai užrašytų vardų. Iš jų tik Werneris Swobe yra aiškios vokiškos kilmės. Siekdami išsiaiškinti viešviliečių asmenvardžių išplitimo atitikmenis atmetėme populiarius krikščioniškus vardus, kurių gausu visoje Prūsijos ir LDK teritorijoje. Tada nustatėme, kuriose Prūsijos amtų (Klaipėdos, Ragainės, Tilžės, Labguvės, Žiokū, Įsruties, Georgenburgo, Žėlvos) bei LDK Žemaitijos vietovėse yra likusių 24 viešviliečių bendrapavardžiai. Duomenis apibendrinome 2 lentelėje (pateikiama gale). Šiame tyrimo etape apie viešviliečių ir kitur gyvenančių bendrapavardžių ar bendravardžių tarpusavio ryšių buvimą ar nebuvimą kalbėti dar anksti. Tam reikėtų ieškoti papildomų šaltinių. Tačiau kelti pirmines prielaidas apie hipotetinę bent dalies viešviliečių kilmę galima. Gauti duomenys leidžia teigti buvus ateivių persikėlimo iš Žemaitijos (pvz., Pauell Ylaitis – Yleitis, Szamaschka, Joswill – Joswilleitis etc.) ir ryškios vidinės migracijos iš Ragainės, Tilžės, Įsruties amtų tendencijos. Tikėtina, kad kitur atitikmenų neturintis Diczwigkeitis-Diczgiegittis asmenvardis sietinas su autochtonų skalvių kilme. Daugumos viešviliečių asmenvardžių kilmė baltiška. Šis pradas vyrauja ir aplinkinėse vietovėse. Todėl tikėtina, kad būsimos parapijos kunigui buvo keltas reikalavimas mokėti ar išmokti lietuviškai kalbėti.

Turtingiausiems ir įtakingiausiems asmenims buvo pavedama rūpintis parapijos klausimais. Jiems ir kitiems garbingiausiems parapijiečiams suteikdavo „bažnyčios tėvų“ (*Kirchervater*), t. y. globėjų, pareigas. Pirmuoju iš jų neabejotinai būtų kažkuris Swobe giminės atstovas. XVI a. pab. ši giminė paliko Viešvilę ir bandė įsitvirtinti netolimosiose vietovėse. 1611 m. jos atstovas Jakobas Swabe užrašytas skirtuoju Tauragės valdytoju¹⁹³. Toks posūkis neturėtų stebinti, nes būta tam tikro prūsų skverbimosi į LDK. Viskas prasidėjo, kai 1598 m. Jonas Šemeta pardavė savo Tauragės dvaro dalį Prūsijos iždininkui Christophui

¹⁸⁸ Kiaupienė J. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 57–58; Merkienė R. *Gyvulių ūkis XVI a.–XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 44.

¹⁸⁹ More T. *Utopija*, Vilnius: Vaga, 2010, p. 108.

¹⁹⁰ Merkienė R. *Gyvulių ūkis XVI a.–XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 44, 50, 57.

¹⁹¹ Kiaupienė J. *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius: Mokslas, 1988, p. 57–60.

¹⁹² Merkienė R. *Gyvulių ūkis XVI a.–XX a. pirmoje pusėje*, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 44, 50, 57.

¹⁹³ Kopp J. *Geschichte des landkreises Tilsit*, Tilsit: Buchdruckerei Pawlowski, 1918, p. 65.

fon Roppui. 1601 m. ją už 21 000 guldenų įsigijo Prūsijos regentas Ansbacho markgrafas Georgas Friedrichas. 1609 m. valda atiteko Brandenburgo kunigaikščiams. 1616 m. kurfiurstui Johannui Sigismundui nupirkus Šemetaitės-Bielevičienės dalį, LDK teritorijoje buvo pradėta formuoti asmeninė Prūsijos valdovų valda¹⁹⁴. 1611 m. gegužės 2 d. Prūsijos regentas markgrafas Johannas Sigismundas tarp Gilandžių (Gillanden) kaimo ir valstybinės sienos Ragainės amte daugiau kaip 8 ūbus kartu su karčemos teise suteikė ir leido išpirkti savo Tauragės valdytojui Jakobui Swabe. Kulmo teise buvo užrašyta po 100 markių už ūbą ir 100 markių 20 grašių už karčemą. Pirkėjas privalėjo iš karto sumokėti 900 markių. Taip pat buvo įpareigotas kasmet mokėti už kiekvieną ūbą 3 markių mokesį ir 5 markių volės mokesį Ragainės amtui. Vietovė yra dešiniajame Jūros krante ir gerokai nutolusi nuo pasienio. Todėl tikėtina, kad paskirti ūbai buvo išbarstyti nurodytame ruože. 1614 m. čia apsilankė vizitatoriai Andreasas fon Kreytzenas, Gerlachas Bandemeris, Casparas fon Lossau, aprašinėję vietoves, kurios jokios naudos valstybei iki tol neatnešė. Siūlė ieškoti paveldėtojo, parduoti teisę paveldimam činšui ar paveldimai nuomai. To prašė Jacobo Swabo našlės, nurodydami palei Jūros upę tarp Kucaičių (Kuszeiten) ir Krauliškių (Kraulischen) buvusius ievomis apžėlusius ūbus „*uzkampyje prie Žemaitijos sienos*“. Toji valda turėjo Kulmo teises, buvo atleista nuo lažo ir „*likusių kitų darbo prievolių*“. Ji nupirkta už 100 markių ir 4 markes metinio činšo. Tačiau tuokart Swabe-Swobe giminė dar nepražuvo. 1615 m. spalio 10 d. Tauragės hauptmanas Jacobas Schwabas (sūnus?), be turėtų iki šiol gerų ūbų, buvo apdovanotas galvijų ganykla prie Jūros upės ir ūbu prie Kriokiškių (Krakischken). Už tai keliaujantiems turėjo įrengti ir laikyti keltą per Jūrą. Markgrafas Johannas Sigismundas tai „*aprobavo, patvirtino ir įamžino*“¹⁹⁵. Tarp Schwabo ir vizitatorių buvo sudaryta sutartis ir parengta instrukcija: „*Priežiūros amte palengvinimui dauguma lažo ir statybos prievolių keičiami į laisvą mokesį (Freigeld) ir činšą, taip jie galės tinkamiau išsaugoti ir perduoti kas geriau. Tai surašyta Ragainės amte ir tikra 2-oje Namų knygoje foliante 379.*“¹⁹⁶ Deja, giminės linija nutrūko šimtmečio pabaigoje. XVII–XVIII a. sandūroje čia būta išmarų valdų – „Schwabs Erben“. Jų pagrindu XVIII a. suformuotas Gilandžių (Ablenken) dvaras¹⁹⁷. Tačiau Swobe-Swabe giminės ryšys su Viešvilės bažnyčia nenutrūko. Tai liudija dovanos jai. Viešvilės parapijos kronikoje minimas čia saugotas 1628 m. ponios Schwabe padovanotas sidabrinis kielikas¹⁹⁸. Kitų Viešvilės parapijos globėjų reikėtų ieškoti tarp daugiausiai apmokestintų viešviliečių ir įtakingiausių asmenų kitose parapijos vietovėse.

Evangelikų liuteronų parapijos Viešvilėje steigimo istorijos klausimai

Pirminių šaltinių stoka neleidžia susidaryti nuoseklaus evangelikų liuteronų parapijos steigimo Viešvilėje vaizdo. Šioje dalyje dalyje į istoriografijoje

¹⁹⁴ Čižiūnas G. Tauragė. Istorija, datos, faktai, Žemaičių žemė, 2010, Nr. 4, p. 5.

¹⁹⁵ Kopp J. *Geschichte des Landkreises Tilsit*, Tilsit: Buchdruckerei Pawlowski, 1918, p. 147.

¹⁹⁶ *Ibid.*, p. 185.

¹⁹⁷ *Ibid.*, p. 65.

¹⁹⁸ Hammer G., Hammer E., Glang M., Magnus J., Moser E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogegen*, Berlin–Dahlem, 1999 (mašiništas), p. 14.

įsitvirtinusius teiginius ir kartojamus duomenis žvelgsime lyg pro didinamąjį stiklą. Įsitikinsime, kad jie nukreipia prie klausimų iškėlimo, bet nepateikia užuominų atsakymų paieškai. Pradėsime nuo labiau dokumentais pagrįstų dalykų aptarimo ir judėsime link kol kas neišsprendžiamų klausimų.

Evangelikų liuteronų parapijos Viešvilėje reikšmę viso Šiaurinės Prūsijos parapijų tinklo kūrimo procese padeda atskleisti Mortensenų ir Ingės Lukšaitės tyrimų duomenys¹⁹⁹. Juos ir kitų tyrinėtojų duomenis apibendrinome lentelėje:

	Steigimo metai	Priklausomybė
Įsruties (Insterburg) parapija	Iki 1530 m.	
Ragainės parapija	Iki 1530 m.	
Káukėnų–Kukernyzės (Kaukehnen, Kukernese)	1546 m.	Vėliau Tilžei
Širvintos (Schirwindt)	1546 m.	
Tilžės (Tilsit)	1534 m. jau veikė vokiškoji, o 1551–1553 m. paskirta lietuvių bažnyčia	Tilžei
Viešvilės (Wiaschwill)	1553 m.	
Vilkyškių (Willkischken)	1554 m.	Vėliau Tilžei
Kraūpiškio (Kraupischken)	1554–1555 m.	Vėliau Įsručiui
Pilkalnio (Pillkalen)	1556 m.	
Lazdėnų (Lasdehnen)	Po 1550 m., 1563, 1578 m.	
Katýčių (Koadjuthen)	1568 m.	Vėliau Tilžei

Turkų mokesčiai leidžia rasti didžiąją dalį mokių asmenų. Jie padeda įvertinti apytikrą Ragainės bažnytinės srities parapijiečių skaičių. 1540 m. turkų mokesčių sąrašė čia užrašyti 1 050 ūkininkų su bendrais ir 98 samdiniais²⁰⁰. Į šį skaičių nepateko nuo mokesčio atleisti asmenys (dalis tarnautojų, kariai, ištekėjusios moterys, vaikai ir nepilnamečiai, senoliai išimtininkai, nemokūs ligonys, privilegijuoti ir neturintys pastovios nuosavybės keliaujantys asmenys). Todėl turkų mokesčių surašytus 1 148 asmenis dauginame iš vidutinės šeimos narių skaičiaus – 5–7 žmonių. Tai sudarytų 5 740–8 036 parapijiečius. Realus Ragainės bažnytinės srities parapijiečių skaičius būtų dar didesnis, nes į jį patektų ir dalis Įsruties, Tilžės amto gyventojų. Viešvilės parapija buvo steigama vienoje bangoje kartu su kitomis 4 bažnyčiomis. Tai turėjo ne tik didinti bažnytinių patarnavimų prieinamumą, pasiekiamumą, bet ir stiprinti poveikį parapijiečiams. Viešvilės parapijos įkūrimo sumanytojo reikėtų ieškoti tarp šios naujų parapijų steigimo 1553–1556 m. bangos iniciatorių. Neabejotina, kad čia svarbiausia figūra buvo valstybės ir Bažnyčios galva kunigaikštis Albrechtas. Ordino valstybėje tai buvo išskirtinė siuzereno ir vyskupų teisė. Reformacija steigiant parapijas suteikė galimybę bažnyčias funduoti ir Prūsijos kunigaikštystės elitui. Todėl neatmestinas jo dalyvavimas. Vietinio elito įtaka parapinio evangelikų liuteronų tinklo formavimui iki šiol nenagrinėta.

¹⁹⁹ Mortensen H., Mortensen G., Wenskus R. *Historisch-geographischer Atlas des Preussenlandes*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1973, t. 3, 2-asis lakštas „Kirchengründungen“; Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos, Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 168.

²⁰⁰ Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 347.

Plačiau žinoma tokia valdovo remiama Įsruties hauptamtmono Johanno fon Peyno veikla²⁰¹. XVI a. antrojoje pusėje evangelikų liuteronų parapijų tinklo Ragainės amte išgalėjimą fiksuoja 1578 m. Ragainės amto revizijos aktas. Jame minimos 149 gyvenvietės ir 7 bažnyčios: Ragainės, Lazdėnų, Viešvilės, Širvintos, Vilkỹškių, Pilkalnio, Kraūpiškio (prijungta iš Įsruties amto). Vidutiniškai 21,2 gyvenvietės kiekvienai bažnyčiai²⁰². Tai leidžia daryti prielaidą apie Viešvilės parapijos teritorijos siaurėjimą plečiantis visam bažnyčių tinklui. Tuo pačiu metu spartėjo dykros kolonizacija, daugėjo steigiamų naujų sodybų ir gyvenviečių, didėjo gyventojų skaičius ir apgyvendinimo tankis. Kaimų gyventojų skaičiaus augimo ir parapijos ribų siaurėjimą atspindi 1539–1540 m. turkų mokesčių rinkėjo minimų kaimų²⁰³ palyginimas su 1616–1617 m. Viešvilės parapijai priklausiusių kaimų sąrašu²⁰⁴:

	1616–1617 m.
Wischswillfun villa VIEŠVILĖ	1. Wischwill
Gulben willa PAGULBINIAI	2. Pagulbenn (Pagulbinnen) Sokaičių šaltystė – Schulzenamt
MŪCIŠKIAI	3. Motzischken (Mocziszken)
NAUSĖDAĪ	4. Nausseden
AUKŠGIRIAĪ	5. Auksgirren
ŽAGMANTAĪ	6. Siegmantaiten (Žagmanten)
PAGENÁČIAI	7. Schustern
KRÓKIŠKIAI	8. Krakischken
ŽUKAĪ?	9. Hohenwald prie Gelve (Gilluwe)
Baltuppen villa BALTUPĖNAI	4. Baltuponen
Legutt villa SOKAČIAI	5. Sokaiten (šaltystė)
VĖŽINIŅKAI	6. Weszeningken
KALVĖLIAI	7. Kalwellen Smalininkų šaltystė – Schulzenamt
Smalnick (Smalnick) villa SMALINIŅKAI	8. Schmallingenken (Samallninken) (šaltystė)
Kussickun (Kussicken) villa KASIKĖNAI	9. Kassigkehmen
ŪŽBALIAI	10. Uszballen
ŠILĖNAI	11. Schillehnen – Nemuno kairiajame krante
Luben villa LUBĖNAI	12. Luboenen – Nemuno kairiajame krante

²⁰¹ Plačiau apie padėtį Įsruties amte XVI a. žr.: Kiewning H., Lukat M., *Urkunden zur Geschichte des ehem. Hauptamts Insterburg*, Insterburg: Commissionsverlag von Eugen Herbst in Insterburg, 1895, p. 33–117; Barkowski O., *Die Besiedlung des Hauptamtes Insterburg 1525–1603*, Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost- und Westpreussen, c. V. Sitz Hamburg, 1993.

²⁰² Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 347.

²⁰³ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für Familienforschung in Ost und Westpreussen, c. V. Sitz Hamburg, 2008, t. 3, p. 67–69.

²⁰⁴ Pagrindas – parapijos kaimų sąrašas, 1616–1617 m. Viešvilės bažnytinės kasos apskaitoje parengtas kunigo Bernhard (Burchard) Loebell (kunigavo Viešvilėje 1617–1621 m.), žr. Hammer G., Hammer E., Glang M., Magnus J., Moser E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogegen*, Berlin–Dahlem (mašinarštis), 1999, p. 4, 23–25.

(tęsinys)

	1616–1617 m.
	Lenkėnų šaltystė – Schulzenamt
Lenckenn (Lenckun, Lencken) villa LENKĖNAI	13. Lenken – Nemuno kairiajame krante (šaltystė)
Drappin (Trappin) villa TRAPĖNAI	14. Trappoenen – Nemuno kairiajame krante
PATRAPĖNAI	15. Patrappoenen – Nemuno kairiajame krante

Nesunku įsitikinti, kad jau XVII a. pr. parapijos teritorija buvo dalijama į dar kelis smulkesnius administracinius vienetus – šaltystes. Šių egzistavimas netiesiogiai patvirtina gyventojų skaičiaus ir teritorijos apgyvendinimo tankio augimą, kuris įvyko dar XVI a. antrojoje pusėje.

Pačios Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos kūrimo aplinkybės apgaubtos nežinios ūko. Pirminiai šaltiniai nerasti ir iki šiol rašiusiųjų apie tai neaptarti. Istoriografijos nuorodų į juos taip pat nėra. A. Juška užsimena, kad parapija Viešvilėje pradėjo veikti jau 1549 m.²⁰⁵ Patikrinus nuorodą šaltinyje paaiškėjo, kad jame nesama tokios informacijos. A. Harnochas rašo, kad pirmasis kunigas šiai parapijai paskirtas 1553 m. Juo esą tapo Nicolaus fon Chelnikas²⁰⁶. Ši žinutė kartojama Viešvilės bažnyčios kronikoje. Joje naudojami keli paskirto kunigo vardo variantai: Niklaus von Chelnin, Nicolaus von Chelnin²⁰⁷. Tai nestebina, nes panašių nesutapimų yra kitose kronikos teksto vietose: 1584–1601 m. Viešvilėje kunigavęs J. Getkantas (Johann Gettkandt) vadinamas Johann Getkrandt²⁰⁸, Johann Gettkrant²⁰⁹. Šame kūrinyje pateikiamos dar kelios svarbios detalės. Kronikoje teigiama, kad iki 1553 m. rudens Viešvilės parapijos bendruomenė esanti be kunigo ir bažnyčios. Keisti padėtį turėjo kunigaikščio vyriausybės nurodymu tais pačiais metais spalio 1 d. paskirtas kunigas²¹⁰. Spalio 30 d. kunigas atvyko į Viešvilę. Tuo metu jau nuimtas derlius galėjo užtikrinti bent dalinį jo išlaikymą. Tačiau artėjo žiema, o gyvenvietėje dar nebuvo pastatytas pastoratas ir bažnyčia. Buvo pasiteisinta dailidžių trūkumu. Kunigui išakyta apsigyventi Ragainėje ir iš čia vykti aptarnauti parapijos²¹¹. Kelias per Nemuną, apsunkintas rudens ir pavasario potvynių, žiemos atlydžių, pavasario ledonešių, turėjo smarkiai varginti. 1558 m. Ragainės klebonas M. Mažvydas laiške skundėsi kunigaikščiui dėl kelionės į Viešvilę ir pageidavo, kad „<...> *potvynio metu nesiūlytų keliauti į Viešvilę* [Wieschvilam]“²¹². Iš senųjų prūsų didikinių kilęs Ragainės hauptamtmonas Sebastianas Perbandtas (ėjo pareigas 1542–1561 m.) pasiūlė kunigą Nicolausą fon Chelniką perkelti į kitą gyvenvietę kairiajame Nemuno krante – Vilkyškiūs. Joje taip pat dar nebuvo bažnyčios ir pastorato. Nuspręsta abi naujas parapijas be bažnyčių valdyti iš Lazdėnų (Lasdehnen). Šie buvo įsikūrę į pietryčius nuo

²⁰⁵ Juška A. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, p. 442.

²⁰⁶ Harnoch A. *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreussen*, Neidenburg: Druck und Verlag von S. Ripkow, 1890, p. 345.

²⁰⁷ Hammer G., Hammer E., Glang M., Magnus J., Moser E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogeegen*, Berlin-Dahlem, 1999 (mašinėraštis), p. 3, 25.

²⁰⁸ *Ibid.*, p. 3.

²⁰⁹ *Ibid.*

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ *Ibid.*, p. 25.

²¹² Mažvydas M. *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 312.

Ragainės, toli nuo Nemuno prie Šešupės kranto²¹³. Lazdėnų miestelio kronikėlėje teigiama, kad bažnyčia ar parapija čia pradėjo veikti po 1550 m.²¹⁴, o kiti tyrinėtojai jos įkūrimą fiksuoja 1563 m.²¹⁵ ir konstatuoja šios buvimą 1578–1579 m.²¹⁶ Todėl informaciją apie Nicolauso fon Chelniko perkėlimą į šią vietovę tenka vertinti tik kaip vieną iš galimybių. Išlikusiuose Ragainės klebono arkidiakono M. Mažvydo dokumentuose apie šį kunigą ir Viešvilės parapiją neužsimena. Nepavyko rasti ir kitų asmenvardžių Nicolaus fon Chelnik, Chelnick, Chelniek pėdsakų. Galbūt netiksliai užrašyta pavardė arba neįvesdintas jokia Prūsijos bažnyčion kunigas išvyko iš šalies. Iš evangelikų liuteronų kunigų Prūsijoje buvo reikalaujama baigti mokslus aukštojoje mokykloje. Todėl minėto asmens reikėtų ieškoti tarp iki 1553 m. studijavusių teologiją aukštųjų mokyklų studentų. Vienas populiariausių evangelikų liuteronų teologijos centrų buvo Vitenbergo universitetas. Jo sąrašuose nėra nė vieno panašiu asmenvardžiu²¹⁷. Dauguma M. Mažvydo kartos Prūsijos evangelikų liuteronų kunigų baigė Karaliaučiaus akademiją, kuri greitai tapo universitetu. Čia 1550 m. rugsėjo 20 d., sumokėję už mokslą po 10 grašių, buvo imatrikuliuoti vasaros semestru Andrianus Chelmyczkj iš Torunės ir Nicolaus Chelmyczkj iš Torunės²¹⁸. Nicolauso Chelmyczkj ir Nicolauso fon Chelnik tapatumui patvirtinti ar atmesti reikia papildomų duomenų. Jei šis yra tas pats asmuo, tai po nesėkmės Viešvilėje jis galėjo grįžti į Torunę. Torunė buvo Lenkijos karalystės dalyje – Karališkojoje Prūsijoje. Duomenų iškeltai hipotezei patikrinti tekstų ieškoti ten.

A. Harnochas pažymėjo, kad vietą Viešvilės bažnyčios statybai skyrė kunigaikštis Albrechtas²¹⁹. Viešvilės bažnyčios kronikoje nurodoma pastatymo data – 1556 m. ir prirašyta, kad ji sudegė²²⁰. Esą pastatas buvo pastatytas Įsruties bažnyčios lėšomis. Kunigui buvo skirta 60 markių alga bei aprūpinimas pievomis, žeme, malkomis, durpėmis. Esą dešimtinę jis privalėjo atiduoti ne patronuojančiai Ragainės bažnytinei kasai, o Įsruties. Tokia tvarka galiojo iki 1609 m. gruodžio atskyrimo nuo Įsruties bažnytinės kasos²²¹. Prielaidą jai sukurti galėjo privati Įsruties hauptamtmono Johanno fon Peyno mecenatystės iniciatyva. Tačiau išsamioje senųjų Įsruties dokumentų rinkinio publikacijoje apie tai duomenų nėra²²². Viešvilės bažnyčios

²¹³ Hammer G., Hammer E., Glang M., Magnus J., Moser E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogegen*, Berlin–Dahlem, 1999 (mašinėraštis) p. 3, 25.

²¹⁴ Die Chronik erzählt aus der Geschichte Lasdehnens, *Schloßberger Heimatbrief*, Winsen: Kreisgemeinschaft Schloßberg, Ostpr. e.V. in der Landmannschaft Ostpreußen e.V., 2011, Nr. 50. Prieiga internete: http://wiki-de.genealogy.net/Die_Chronik_erziC3iA4hlt_aus_der_Geschichte_Lasdehnens.

²¹⁵ Lukšaitė I. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis–XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 168.

²¹⁶ Juška A. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, p. 516.

²¹⁷ Freytag H. *Die Preussen auf der Universität Wittenberg und die nichtpreussischen Schüler Wittenbergs in Preussen von 1502–1602*, Leipzig: Verlag von Duncker Humboldt, 1903.

²¹⁸ Erler G. *Die Matrikel der Albertus – Universität zu Königsberg i. Pr.*, Leipzig: Verlag von Duncker Humboldt, 1910, t. 1, p. 12.

²¹⁹ Harnoch A. *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreussen*, Neidenburg: Druck und Verlag von S. Ripkow, 1890, p. 345.

²²⁰ Hammer G., Hammer E., Glang M., Magnus J., Moser E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogegen*, Berlin–Dahlem, 1999 (mašinėraštis) p. 3.

²²¹ Harnoch A. *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreussen*, Neidenburg: Druck und Verlag von S. Ripkow, 1890, p. 345.

²²² Kiewning H., Lukat M. *Urkunden zur Geschichte des ehem. Hauptamts Insterburg*, Insterburg: Commissionsverlag von Eugen Herbst in Insterburg, 1895.

pavaldumo Įsrūčiui nemini 1578 m. Ragainės bažnytinės vizitacijos dokumentas. Jame Viešvilės parapija surašyta viena tarp kitų, esančių Ragainės amto žinioje²²³. Todėl informacijai apie Viešvilės bažnyčios ryšius su Įsruties bažnytine kasa įrodyti reikia patvirtinančių šaltinių. 1565 m. suniokota medinė Viešvilės bažnyčia atstatyta jau su bokštu. Greta iškilo kunigo namas su ūkiu²²⁴. Istoriofografija apie Viešvilės bažnyčią 1565–1584 m. jokių žinių nepateikia. Viešvilė neįtraukta į 1554 ir 1567 m. sudarytus Prūsijos kunigaikštystės turinčių kunigų bažnyčių sąrašus²²⁵. 1584 m. minimas senas kunigas, kuris dėl nusilpimo nebegalėjo pamokslauti²²⁶. Tikėtina, kad jis čia gyveno ilgesnį laiką iki tol. Jo vardas tebelieka nežinomas.

Apibendrinimas ir išvados

Tyrimas išskleidė XX a. istoriografijos įtvirtintų stereotipų apie Viešvilės parapijos ištakas Vokiečių ordino valdymo pabaigoje pagrįstumą. Paaiškėjo ir pati jų įtvirtinimo istorija. Apibendrinti skirtinguose šaltiniuose pavieniai faktai padeda susidaryti išsamesnį, nors ir trūkinėjantį, Viešvilės bendruomenės šio sudėtingo laikotarpio vaizdą. Turkų mokesčių analizė atskleidė vietovės ir bendruomenės ypatumus neseniai sekuliarizuotoje Prūsijos kunigaikštystėje ir leido argumentuotai pagrįsti iškeltas hipotezes dėl administracinių, ūkinių ir socialinių evangelikų parapijos centro įkūrimo Viešvilėje prielaidų. Tyrimas padeda išryškinti probleminius Viešvilės parapijos kūrimo proceso istorijos klausimus ir nurodo kelius jiems spręsti. Tolesniems Viešvilės visuomenės tyrimams (pvz., genealogijos, migracijų ir kolonizacijos procesų) gali praversti pateikti duomenys autoriaus sudarytose lentelėse.

Pagrindinės tyrimo išvados

1661 m. balandžio 30 d. pasirašytame Viešvilės bažnyčios rekonstrukcijos darbų kontrakto nuoraše remiamasi neišlikusiu kunigaikščio Albrechto Hohenzollerno dokumentu Viešvilės parapijai. Jo interpretacijos pagrindu 1912–1917 m. istoriografijoje įtvirtinta tradicija Viešvilės parapijos pradžią nepagrįstai sieti su 1517 m.

Iki reformacijos sielovados funkcijos sutelktos Ragainėje ir Tilžėje. Dykrose tarp Prūsijos ir LDK vyko kolonizacija, kurios metu iki XVI a. 6 dešimtmečio išpliekisdavo pasienio konfliktai. Viešvilės apylinkėse plytėjusioje dykroje buvo įsteigta karčema. Remiantis jos laikytojo valda vėliau suformuotas dvaras. Tačiau 1517–1525 m. Viešvilės ūkinis pajėgumas nepasiekė ribos, reikalingos parapijos kunigui išlaikyti.

Turkų mokesčių duomenys leidžia apibūdinti Viešvilės ūkio ir socialinę padėtį prieš tampant parapija.

²²³ Bezenberger A. Eine neue gefundene litauische Urkunde vom 1578, *Altpreuussische Monatsschrift neue Folge. Der Neuen Preussischen Provinzial-Blätter*, Königsberg: Ferd. Beyer's Verlag, 1877, t. 14, p. 462–466.

²²⁴ Hammer G., Hammer E., Glang M., Magnus J., Moser E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogegen*, Berlin–Dahlem, 1999 (mašinarštis), p. 3.

²²⁵ Sąrašai paskelbti Hubatsch W., Gundermann I. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens. Dokumente*, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1968, t. 3, p. 403–404.

²²⁶ Hammer G., Hammer E., Glang M., Magnus J., Moser E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939. Kirchengemeinde Wischwill Diözese Ragnit, dann Pogegen*, Berlin–Dahlem, 1999 (mašinarštis), p. 3.

1539–1540 m. viešviliečių apmokestinamas turtas buvo 825 realių gyvulių banda. Aktyviausią Viešvilės bendruomenės dalį sudarė 38 mokesčių mokėtojai (4 tiesioginiai giminaičiai, 9 kiti bendrapavardžiai, 6 bendrystės su 8 bendrais, 4 laikę 5 nevedusius samdinius – bernus, 1 asmuo, turėjęs 3 baudžiauninkus, 1 neišvardintos priklausomybės viengungis bernas). Nelaisvųjų asmenų koncentracija išskyrė Viešvilę iš daugiausia kaimų Ragainės didžiajame valsčiuje turinčios pakamorės Butkaus srities. Čia aptinkame ir niekur kitur pakomorystėje neužrašytus priklausomus valstiečius-baudžiauninkus. Jie susiję su karčemos laikytojo valda.

Atlikta viešviliečių asmenvardžių analizė parapijos kūrimosi išvakarėse patvirtino, kad iš 38 mokesčių mokėtojų 25 būta baltiškos kilmės asmenvardžių, vienas slaviškos–baltiškos, 11 vokiškai užrašytų vardų. Iš jų tik vienintelis Werner Swobe yra aiškios vokiškos kilmės. Gauti duomenys leidžia teigti buvus ateivių persikėlimo iš Žemaitijos ir ryškios vidinės migracijos iš Ragainės, Tilžės, Įsruties amtų tendencijų. Tikėtina, kad iš būsimos parapijos kunigo reikalauta mokėti ar išmokti lietuviškai kalbėti.

Viešvilės parapija buvo steigama vienoje bangoje kartu su kitomis 4 evangelikų liuteronų bažnyčiomis. Įkūrimo sumanytojo reikėtų ieškoti tarp šios naujų parapijų steigimo 1553–1556 m. bangos iniciatorių. Svarbiausias iš jų buvo valstybės galva ir Bažnyčios globėjas kunigaikštis Albrechtas. Tiesiogiai atskleidžiantys ir patvirtinantys pirmojo Viešvilės kunigo tapatybę, pirmojo bažnyčios pastato statybų aplinkybes šaltiniai dar nesurasti, bet nurodytos tolesnių paieškų kryptys.

1 lentelė. Apibendrinti duomenys apie Viešvilės turkų mokesčių mokėtojus 1540 m.

Asmenvardis	Banda	Mokesčių suma	Kitos šaltinyje nurodomos pastabos
Werner Swobe	35 darbiniai arkliai, 5 antrų metų kumeliukai, 5 vienu metų kumeliukai, 8 kinkomi jaučiai, 10 dvejų ir ketverių metų kumelaičių, 14 melžiamų karvių, 19 avių, 6 ožkos, 30 senų kiaulių	85 1/2 markės už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	
Joswill	1 darbinis arklys, 1 metų kumeliukas, 1 kinkomas jautis, 2 melžiamos karvės, 2 avys, 3 ožkos	5 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	
Maczis Joswilleitis	2 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 2 kinkomi jaučiai, 2 melžiamos karvės, 2 antrametės telyčios, 4 avys, 2 ožkos, 2 senos kiaulės	9 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	
Bartkus	3 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 4 kinkomi jaučiai, 4 melžiamos karvės, 2 antrametės telyčios, 5 avys, 3 ožkos, 7 senos kiaulės	16 markių už sąlygines bandos galvas	
Hans Joswilleitis	4 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 1 dvejų metų kumeliukas, 4 kinkomi jaučiai, 5 melžiamos karvės, 5 antrametės telyčios, 8 avys, 6 ožkos, 3 senos kiaulės	20 1/2 markės už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	
Janckus Diczwigkeitis	2 darbiniai arkliai, 3 kinkomi jaučiai, 4 melžiamos karvės, 1 antrametė telyčia, 2 senos kiaulės	10 markių už sąlygines bandos galvas	

(tęsinys)

Asmenvardis	Banda	Mokesčių suma	Kitos šaltinyje nurodomos pastabos
Petraschs Langen	5 darbiniai arkliai, 2 antrų metų kumeliukai, 2 dvimečiai kumeliukai, 2 kinkomi jaučiai, 2 trimetės kumelaitės, 6 melžiamos karvės, 6 antrametės telyčios, 9 avys, 8 ožkos, 2 senos kiaulės	25 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	
Sterkus Diczwig- keitis	3 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 2 kinkomi jaučiai, 4 melžiamos karvės, 2 avys, 1 ožka, 3 senos kiaulės	11 markių už sąlygines bandos galvas	
Pocdan Mitkeitis	2 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 2 kinkomi jaučiai, 2 melžiamos karvės, 1 antrametė telyčia, 2 avys, 4 senos kiaulės	8 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	
Matz Mitkeitis	2 darbiniai arkliai, 2 antrų metų kumeliukai, 1 vienmetis kumeliukas, 2 kinkomi jaučiai, 2 melžiamos karvės, 2 antrametės telyčios, 2 metiniai veršiai, 4 avys, 2 ožkos, 3 senos kiaulės	11 markių už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	
Szamaschska	4 darbiniai arkliai, 4 antrų metų kumeliukai, 2 vienmečiai kumeliukai, 4 kinkomi jaučiai, 6 melžiamos karvės, 3 antrametės telyčios, 10 avių, 4 ožkos, 9 senos kiaulės	25 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	
Pauell	2 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 2 kinkomi jaučiai, 3 melžiamos karvės, telyčios, 1 avis, 1 ožka, 2 senos kiaulės	9 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	
Martunckus	3 darbiniai arkliai, 2 antrų metų kumeliukai, 2 vienmečiai kumeliukai, 2 kinkomi jaučiai, 3 melžiamos karvės, 3 antrametės telyčios, 2 metiniai veršiai, 4 avys, 4 ožkos, 7 senos kiaulės	16 markių už sąlygines bandos galvas	
Gailus	4 darbiniai arkliai, 1 vienmetis kumeliukas, 3 kinkomi jaučiai, 3 melžiamos karvės, 3 antrametės telyčios, 2 metiniai veršiai, 5 avys, 6 ožkos, 7 senos kiaulės	17 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	
Pauell	3 darbiniai arkliai, 1 vienmetis kumeliukas, 1 kinkomas jautis, 1 melžiama karvė, 1 metinis veršis, 1 avis, 2 ožkos, 1 sena kiaulė	7 markės už sąlygines bandos galvas	„Gailus bender“
Jattkus	4 darbiniai arkliai, 3 kinkomi jaučiai, 4 melžiamos karvės, 2 antrametės telyčios, 2 avys, 5 senos kiaulės	13 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	
Stanis	3 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 1 vienmetis kumeliukas, 3 kinkomi jaučiai, 3 melžiamos karvės, 1 metinis veršis, 2 avys, 2 ožkos, 4 senos kiaulės	12 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	„Jackun bender“
Pauell Ylaitis	4 darbiniai arkliai, 3 antrų metų kumeliukai, 1 vienmetis kumeliukas, 2 kinkomi jaučiai, 4 melžiamos karvės, 2 avys, 4 ožkos, 6 senos kiaulės	15 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	

(tęsinys)

Asmenvardis	Banda	Mokesčių suma	Kitos šaltinyje nurodomos pastabos
Stasczkus	2 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 2 kinkomi jaučiai, 2 melžiamos karvės, 1 metinis veršis, 2 avys, 4 ožkos, 2 senos kiaulės	9 markės už sąlygines bandos galvas	„Yleitis bender“
Adam	1 darbinis arklys, 1 kinkomas jautis, 2 melžiamos karvės, 2 veršiai tų pačių metų, 3 ožkos	5 1/2 markės už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	„Yleitis bender“
Antonius	3 darbiniai arkliai, 1 metinis kumeliukas, 4 kinkomi jaučiai, 3 melžiamos karvės, 2 antramečiai veršiai, 2 avys, 3 ožkos, 5 senos kiaulės	14 markių už sąlygines bandos galvas	
Jessas	2 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 1 vienmetis kumeliukas, 2 kinkomi jaučiai, 2 melžiamos karvės, 3 avys, 3 ožkos, 5 senos kiaulės	9 markės už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	„Antonius bender“
Jackell	3 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 2 kinkomi jaučiai, 4 melžiamos karvės, 3 antrametės telyčios, 8 avys, 4 ožkos, 2 senos kiaulės	14 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	„Antonius bender“
Jenickus Kidullis	3 darbiniai arkliai, 2 trejų metų kumeliukai, 1 metinis kumeliukas, 3 kinkomi jaučiai, 4 melžiamos karvės, 3 antrametės telyčios, 4 avys, 3 ožkos, 3 senos kiaulės	18 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	
Mikas	2 darbiniai arkliai, 1 trejų metų kumeliukas, 1 antrų metų kumeliukas, 2 kinkomi jaučiai, 2 melžiamos karvės, 1 stir im virden jor, 2 antrametės telyčios, 6 avys, 4 ožkos, 3 senos kiaulės	11 1/2 markės už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	„Kidullen szon“
Jacob	1 darbinis arklys, 2 kinkomi jaučiai, 2 melžiamos karvės, 2 ožkos, 3 senos kiaulės	6 markės už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	„Urbans bender“
Rimcus	5 darbiniai arkliai, 1 trejų metų kumeliukas, 1 antrų metų kumeliukas, 1 metinis kumeliukas, 3 kinkomi jaučiai, 4 melžiamos karvės, 3 stir im trejų metų, 2 antrametės telyčios, 3 avys, 4 ožkos, 13 senų kiaulių	21 markė už sąlygines bandos galvas	
Paulus	2 melžiamos karvės, 2 avys	2 1/2 markės už sąlygines bandos galvas	„Rimcken szon“
Urban	3 darbiniai arkliai, 1 antrų metų kumeliukas, 1 metinis kumeliukas, 3 kinkomi jaučiai, 3 melžiamos karvės, 3 antrametės telyčios, 2 avys, 1 ožka, 4 senos kiaulės	13 markių už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	„Paulius bender“
Asmus	4 darbiniai arkliai, 2 kinkomi jaučiai, 4 melžiamos karvės, 2 metinės telyčios, 5 avys, 1 ožka, 3 senos kiaulės	13 markių už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	„Swoben paur“
Jorge	4 darbiniai arkliai, 2 kinkomi jaučiai, 1 melžiama karvė, 1 metinis veršis, 4 avys, 1 kiaulė	13 markių už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	„Swoben paur“

(tęsinys)

Asmenvardis	Banda	Mokesčių suma	Kitos šaltinyje nurodomos pastabos
Peter	3 darbiniai arkliai, 3 kinkomi jaučiai, 5 melžiamos karvės, 3 metiniai veršiai, 4 avys, 2 ožkos, 1 kiaulė	14 markių už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	„Swoben paur“
Matheus	1 melžiama karvė, 1 kiaulė	1 markė už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	„Lediganger bei Dicziegittis“
Dapkus	1 darbinis arklys, 1 melžiama karvė, 2 metinės telyčios, 2 kiaulės	3 markės už sąlygines bandos galvas per ketvirtį	„Lediganger bei Witkeiten“ (gal Mitkeiten?)
Petrus	1 ožka	surašyta viename ketvirtyje	„Ledigenger bei Rimcus“
Butwil	1 kiaulė	surašyta viename ketvirtyje	„Ledigenger“
Stanis	2 melžiamos karvės	surašyta viename ketvirtyje	„Swoben ledigenger“
Greger	2 melžiamos karvės, 1 metinė telyčia, 2 avys	3 markės už sąlygines bandos galvos	„Swoben ledigenger“

2 lentelė. 1540 m. vešviliečių asmenvardžių paplitimas Prūsijos kunigaikštystės šiaurinėje dalyje ir LDK Žemaitijos seniūnijoje²²⁷

	Atitikmuo Prūsijoje 1539–1540 m.	Atitikmuo Žemaitijoje 1537–1538 m. ²²⁸
Bartkus ²²⁹ – populiarus asmenvardis Prūsijoje ir Žemaitijoje. Asmenų šia pavarde ar jos vedinių gyveno netolimosiose vietovėse Kaskiemyje, Opstainiuose, Vilkyškiuose, Bitėnuose.	Ragainės amte: Wiltudt sūnus Bartkus (Wilckisknn) ²³⁰ , bendras Bartkus (Glande) ²³¹ , Caspar Bartkeitis (Glande) ²³² , Lancus Bartigkeitis (Glande) ²³³ , Bartckus (Meldeclawc) ²³⁴ , Bartkus (Kussicun) ²³⁵ , bendras Bartkus (Habstein) ²³⁶ , Bartickus (Bitten) ²³⁷ , Bartkus (Tilzewirst) ²³⁸ , Bartkus (Craupischken) ²³⁹ , dykros valstietis Bartkus (Schlosberck) ²⁴⁰ , dykros valstietis bendras Bartkus (Warlauc) ²⁴¹ . Įsruties amte: Bartkus (Susischken) ²⁴² , Bartkus (Genischken) ²⁴³ , Bartkus (Natupe, Narupe) ²⁴⁴ , Bartkus (Berselauken) ²⁴⁵ . Želvos amte: Bartkus (Prabualde, Prabstualde) ²⁴⁶ .	Bortko (Raseinių valsčius) ²⁶⁷ , Borkova udova (Ariogalos valsčius) ²⁶⁸ , Petr Bortkovich (Žasėtos valsčius) ²⁶⁹ , pristava Bortkovich (Ariogalos valsčius) ²⁷⁰ , Vitko-Voitko Bortkovich (Gondingos valsčius) ²⁷¹ , Vitko Bortkovich (Šiauduvos valsčius) ²⁷² , Andrus Botkovich (Skersnemunės miestelis) ²⁷³ , Petr Batkovich (Ariogalos valsčius) ²⁷⁴ , Schepan Bortovich (Ariogalos valsčius) ²⁷⁵ , Tomasch Bortkovich (Ariogalos valsčius) ²⁷⁶ , Michailo Bortkovich (Ariogalos valsčius) ²⁷⁷ , Petrik Bortkovich (Užventės miestelis) ²⁷⁸ , Jurkchus – Jurgkis Bortkovich (Viešvėnų valsčius) ²⁷⁹ , Lial – Lev Bortkovich (Viešvėnų valsčius) ²⁸⁰ , Petr Bortkovich (Mickų miestelis) ²⁸¹ , Schepat Bortkovich (Mickų miestelis) ²⁸² , Jan Bortkovich (Mickų miestelis) ²⁸³ , Juri Bortkovich (Josvainių valsčius) ²⁸⁴ .

²²⁷ Visi asmenvardžiai pateikiami autentiška forma. Kanceliarine rusėnų kalba surašytų Žemaitijos seniūnijos gyventojų asmenvardžiai transkribuojami lotyniškais rašmenimis. Prūsijos smulkieji vietovardžiai rašomi skliaustose autentiška forma. Viešviliečių ryšiams su lentelėje minimais asmenimis ar kilmei nustatyti reikėtų papildomo tyrimo ir kitų istorijos šaltinių analizės. Jų plėtotę palieiname. Lentelės išnašos pateiktos straipsnio pabaigoje.

(tęsinys)

	Atitikmuo Prūsijoje 1539–1540 m.	Atitikmuo Žemaitijoje 1537–1538 m. ²²⁸
	<p>Klaipėdos amte: bendras Bartka (Auryttenn)²⁴⁷, Bartke (Crattyngen das dorff)²⁴⁸, Bartks (Das dorff Yckyttenn vff Bartels seytenn)²⁴⁹, Bartkus (Mescherkell)²⁵⁰, samdinys Bartkus (Crattyngen das dorff)²⁵¹, samdinys Bartkus (Crattyngen das dorff)²⁵², bendras Bartkus (Vff Peters seytenn Syllegall das dorff)²⁵³, Bartkus (Dyttwe)²⁵⁴, tarnas Bartkus (Dyttwe)²⁵⁵.</p> <p>Tilžės amte: Moritzius von Persskaw priklausomas žmogus Bartkel²⁵⁶, Bartkus (Zu Lumpeen)²⁵⁷, bendras Bartkus (Zur Heiden)²⁵⁸, bendras Bartkus (Zu Cartenn)²⁵⁹, Bartkus (Zu Plassken)²⁶⁰, bendras Bartkus (Zum Colmen)²⁶¹, daržininkas Bartkus Gerber (Splitter)²⁶².</p> <p>Kaimės amte: Bartke (Dunaw)²⁶³.</p> <p>Pobiečių amte: Bartke (Natocken)²⁶⁴.</p> <p>Labguvos ir Laukiškių amte: Bartkos (Parcken)²⁶⁵, Barticke (Pippelen)²⁶⁶.</p>	
<p>Butwil²⁸⁵ šaknies asmenvardžius turėjusių žmonių Prūsijoje nebuvo daug. Vos vienas toje pačioje pakamorstėje kaip viešvilietis. Klaipėdos amte tokių neužrašyta. Žemaitijoje tai gana populiarus asmenvardis.</p>	<p>Ragainės amte: Stirpe Butwilleitis (Grispalligk)²⁸⁶, Butwill ir jo sūnus Hans (Lenckenn)²⁸⁷.</p> <p>Įsruties amte: Jonell Butwillaitis (Teschitinen)²⁸⁸, Butwill (Trackischken)²⁸⁹.</p> <p>Želvos amte: Butwille (Prabualde, Prabstualde)²⁹⁰.</p> <p>Tilžės amte: Butwil (Zu Lumpeen)²⁹¹, Moritzius von Persskaw priklausomas žmogus Butwil²⁹².</p>	<p>Butvil (Veliuona)²⁹³, zemlia Butvilischki (Veliuona), Kgoilius Butvilaitis (Rietavo valsčius)²⁹⁴, Stanis Butvilaitis (Karšuvos valsčius)²⁹⁵, Javoisch-Jaivosch Butvilovich (Ariogalos valsčius)²⁹⁶, Mikolai Butvilovich (Ariogalos valsčius)²⁹⁷, Jan Butvilovich (Rietavo valsčius)²⁹⁸, Jac Butvilovich (Mickų miestelis)²⁹⁹, Macko Butvilovich (Josvainiai)³⁰⁰.</p>
<p>Dapkus³⁰¹ asmenvardį turinčių asmenų koncentracija Prūsijoje – Įsruties amte. Tačiau keli Ragainės ir Tilžės amtų asmenys gyveno nelabai dideliu atstumu nuo Viešvilės. Kiek kitokia forma asmenvardis žinomas ir Žemaitijoje.</p>	<p>Ragainės amte: bendras Dapkus (Wilckisknn)³⁰², Sutkus sūnus Dapkus (Galibrast)³⁰³, dykros valstietis Dapkus (Schlosberck)³⁰⁴, dykros valstietis Dapkus (Berckenweder)³⁰⁵, Dapkus (Legutt)³⁰⁶.</p> <p>Įsruties amtas: Dapkus (Eglininken)³⁰⁷, Dapkus (Prastlauken)³⁰⁸, šeimininkas Dapkus (Cassackwietj, Cassackwieta)³⁰⁹, Dapkus Skeris (Laukupenn), Dapkus brolis Jann (Laukupenn), Jann Dapkus brolis (Laukupenn), du Dapkus (Laukupenn)³¹⁰, Dapkus (Gros Nauer)³¹¹, šeimininkas Dapkus (Molcassen)³¹², Dapkus (Laukupenn)³¹³, Dapkus (Prastfelt, Prastfeldt)³¹⁴, Dapkus (Eglinickenn)³¹⁵, Dapkus (Puschdorff)³¹⁶.</p> <p>Želvos amtas: Dapkus (Glottaw, Glottau)³¹⁷.</p> <p>Tilžės amte: Dapkus (Zu Lumpeen)³¹⁸.</p>	<p>Dobkovoe vdova (Veliuona)³¹⁹, Dobkovaja udova (Vilkija)³²⁰, pristav Dobko (Ariogalos valsčius)³²¹, Janusch Dobkovich (Žasėtos valsčius)³²², Mic Dobkovich (Ariogalos valsčius)³²³, Mikolai Dobkovich Stankovich (Ariogalos valsčius)³²⁴, Mikolai Dobkovich (Vilkijos miestelis)³²⁵.</p>

(tęsinys)

	Atitikmuo Prūsijoje 1539–1540 m.	Atitikmuo Žemaitijoje 1537–1538 m. ²²⁸
Janckus Diczwigkeitis, Sterkus Diczwigkeitis, Dicziegittis – unikalus asmenvardis. Jei surašinėtojas perteikė teisingą jo formą, tai Prūsijoje ir Žemaitijoje nefiksuotas baltiškasis asmenvardis.	nerasta	nerasta
Gailus ³²⁶ – Prūsijos pasienio su Žemaitija amtuose ir Žemaitijoje populiarius asmenvardis. Įdomu, kad neaptinkamas labiau nuo pasienio nutolusiuose Prūsijos amtuose ir piečiau esančiame Įsruties amte. Keli asmenys šiuo asmenvardžiu užrašyti netoli nuo Viešvilės esančiose vietovėse – Obstainuose, Kaskiemyje.	Ragainės amte: Gailus (Kussickun) ³²⁷ , Gailus (Habstein) ³²⁸ , Gailus (Patilzs) ³²⁹ , dykros valstietis Gailus (Schlosbergk) ³³⁰ , Gailus (Nepartlawc) ³³¹ , Įsručio amte: Gaylus (Tuczschēn, Teschitinen) ³³² , Gaylus (Schlossberg) ³³³ , Gaylus (Aschtraw) ³³⁴ . Klaipėdos amte: Jorge Gayle (Grosse Fytte) ³³⁵ , bendras Gaylus (Crattyngen das dorff) ³³⁶ , rašpilis Gaylus (Peters seytenn Syllegall das dorff) ³³⁷ , bendras Gaylus (Peters seytenn Syllegall dorff) ³³⁸ , tarnas Stanislaus Bartkus (Dytwē) ³³⁹ , bendras Gaylus (Myssyttenn) ³⁴⁰ , rašpilis Gaylus (Zcygelers seyte, Schlabesymmenn, Calnyn, Gutschenn) ³⁴¹ . Tilžės amte: Geilus (Zur Weische) ³⁴² , Geilus (Zu Bogeēn) ³⁴³ .	Macko Kgoilaitis (Viešvienu valsčius) ³⁴⁴ , Koilius Žodkontovich (Užvenčio valsčius) ³⁴⁵ , Kgoilis Numschis (Beržėnų valsčius) ³⁴⁶ , Borzdelis Kgoilaitis (Užvenčio miestelis) ³⁴⁷ , Butko Kgoilaitis (Dirvėnų valsčius) ³⁴⁸ , Jan Kgoilaitis (Dirvėnų valsčius) ³⁴⁹ , Ovkutis Kgoilaitis (Dirvėnų valsčius) ³⁵⁰ , Kgoilius Piktonovich (Beržėnų valsčius) ³⁵¹ , Jucus Koilaitis (Beržėnų valsčius) ³⁵² , Kgoilius Mižaitis (Beržėnų valsčius) ³⁵³ , Bernat Kgoilaitis (Beržėnų valsčius) ³⁵⁴ , Janis Kgoilaitis (Viešvėnų valsčius) ³⁵⁵ , Jakubel Kgoilaitis (Karšuvos valsčius) ³⁵⁶ , Jurkgis Kgoilaitis (Beržėnų valsčius) ³⁵⁷ , Kgoilius Dorkvonaitis (Beržėnų valsčius) ³⁵⁸ , Kgoilius Jankovich (Rietavo valsčius) ³⁵⁹ , Jankus Kgoilaitis (Rietavo valsčius) ³⁶⁰ , Narmont Kgoilaitis (Šiauduvos valsčius) ³⁶¹ , Jakubel Kgoilaitis (Karšuvos valsčius) ³⁶² , Kgoilius Kusaitis – Kuisaitis (Karšuvos valsčius) ³⁶³ , Jan Kgoilaitis (Raseinių valsčius) ³⁶⁴ .
Jackell ³⁶⁵ – asmenų su šia asmenvardžio forma užrašyta netolimuose nuo Viešvilės vietovėse – Šventojėje ir Raudanasėdžiuose (Raudžiuose), taip pat gretimame Tilžės amte ir labiau nutolusiuose į Prūsijos gilumą vietovėse. Šis asmenvardžio forma Žemaitijoje minima retai.	Ragainės amte: Stanckus sūnus Jackell (Raudanaszedē) ³⁶⁶ , Jackell (Swentoi) ³⁶⁷ . Želvos amte: Jackell (Glotaw) ^{368, 369, 370} . Tilžės amte: Symon Jekel (Tilžē) ³⁷¹ , Jekellis (Zum Colmen) ³⁷² . Žiokų amte: mažasis laisvasis jaunas Hans Jeckel (Prewissan dvarelis) ³⁷³ .	Jackel (Veliuona) ³⁷⁴ .

(tęsinys)

	Atitikmuo Prūsijoje 1539–1540 m.	Atitikmuo Žemaitijoje 1537–1538 m. ²²⁸
Jattkus, Jackus ³⁷⁵ – surašyti pavieniai asmenys tokiu asmenvardžiu Prūsijoje. Asmenvardis populiariesnis Žemaitijoje.	Ragainės amte: Jackant (Rauschs) ³⁷⁶ . Įsruties amte: Jetzka (Schlossberg) ³⁷⁷ . Klaipėdos amte: bendras Peter Jaxt (Auryttenn) ³⁷⁸ , bendras Jaxt (Wewesche das dorff) ³⁷⁹ . Fišhauseno amtas: karčemos laikytojas Jaxt (Laptau) ³⁸⁰ .	Jacko (Veliuona) ³⁸¹ , Jan Jackaitis (Josvainiai) ³⁸² , Mateij Jatkovich (Ariogalos miestelis) ³⁸³ , Matji Jackovich, o kitur dar Juschkovich (Žasėtos valsčius) ³⁸⁴ , Kondrat Jackovich (Ariogalos valsčius) ³⁸⁵ , Michailo Jackovich (Ariogalos valsčius) ³⁸⁶ , Petrasch Jackovich (Tverų valsčius) ³⁸⁷ .
Jessas ³⁸⁸ – populiariausias Prūsijos pasienio Ragainės, Klaipėdos amtų asmenvardis. Žemaitijoje artima forma užrašyta, bet nepopuliari.	Ragainės amte: Jessas (Gresenn) ³⁸⁹ , bendras Jesse (Patilzs) ³⁹⁰ , laisvojo Hans von Dubingenn valstietis Jessas ³⁹¹ , Jessas (Kellersffelt) ³⁹² . Įsruties amte: Jesse (Wistiten) ³⁹³ . Klaipėdos amte: Jetz Reumuth (Zcwsche das dorff) ³⁹⁴ , bendras Jetz (Syllenyck das dorff) ³⁹⁵ , samdinys Jetz (vff der Mynnyge) ³⁹⁶ , samdinys Jetz (Crattyngen das dorff) ³⁹⁷ , samdinys Jetz (Crattyngen das dorff) ³⁹⁸ , pusiaubendras Jassus (Dyttwe) ³⁹⁹ . Tilžės amte: Moritzius von Perschkaw žmogus pavirpas Jessen ⁴⁰⁰ .	Vijutevo žentas Jas (Ariogalos valsčius) ⁴⁰¹ .
Joswill, Maczis Joswilleitis, Hans Joswilleitis ⁴⁰² – artimi paplitusiems Žemaitijos Žasėtų valsčiuje asmenvardžiams. Prūsijoje užfiksuotas tik vienas asmuo nutolusioje nuo Viešvilės vietovėje.	Georgenburgo amte: Josswille (Gyliskenn) ⁴⁰³ .	Jasvil (Raseinių miestelis) ⁴⁰⁴ , Stanko Jasvilaitis (Žasėtos valsčius) ⁴⁰⁵ , Pavel Jasvilovich, Jurij Jasvilovich (Žasėtos valsčius) ⁴⁰⁶ , Stanko Jasviltovich (Žasėtos valsčius) ⁴⁰⁷ , Jurij Jasvilovich (Žasėtos valsčius) ⁴⁰⁸ , Pavel Jasviltovich (Žasėtos valsčius) ⁴⁰⁹ .
Jenickus Kidullis, Mikas Kidullis – kita forma, asmenvardžio atitikmuo tik Žemaitijoje.	nerasta	Voischnar Kedulaitis (Viešvėnų valsčius) ⁴¹⁰ .
Martunckus – galbūt neteisingai užrašyta Martinckus forma.	nerasta	nerasta
Pocdan Mitkeitis, Matz Mitkeitis ⁴¹¹ – panašūs keli asmenvardžiai užrašyti labiau nutolusiose nuo Viešvilės vietovėse. Žemaitijoje užfiksuotas vos vienas asmuo panašiu asmenvardžiu.	Ragainės amte: Mitkus (Powilligen) ⁴¹² . Įsruties amte: karčemos laikytojas Mitka (Briedaussunn, Friedaussej) ⁴¹³ .	Stepan Mitkaitis (Josvainiai) ⁴¹⁴ .

(tęsinys)

	Atitikmuo Prūsijoje 1539–1540 m.	Atitikmuo Žemaitijoje 1537–1538 m. ²²⁸
Petraschs Lan- gen – tikėtina, kad antrasis viešvilie- čio asmenvardžio narys yra pravardė (nuo vokiško – <i>ilgasis, ilgas</i> , t. y. aukštas). Viešvilie- čio vardo forma populiari gretimose vietovėse (Eisuliai, Lubėnai, Bitėnai, Šventoji), taip pat kituose Prūsijos pa- sienio su Žemaitija amtuose. Tačiau ši asmenvardžio forma nepopuliari Žemaitijoje.	Ragainės amte: bendras Petraschs (Gresenn) ⁴¹⁵ , bendras Petraschs (Glan- dewirs) ⁴¹⁶ , bendras Petraschs (Eissell), Petraschs (Giberlawc) ⁴¹⁷ , Petraschs (Swentoi) ⁴¹⁸ , Petraschs (Tilzewirst) ⁴¹⁹ , bendras Petraschs (Serpentusail) ⁴²⁰ , Petraschs (Lencken) ⁴²¹ , samdytas tarnas Petraschs (Lubem) ⁴²² , samdytas tarnas Petruschs (Golben) ⁴²³ , Petraschs (Bitten) ⁴²⁴ . Įsruities amte: Petrasch (Wisiten) ⁴²⁵ . Georgenburgo amte: Petrasch (Breytensteinn) ⁴²⁶ , Petrasch (Neunysch- kenn) ⁴²⁷ , Petrasch (Sterckynickenn) ⁴²⁸ . Želvės amte: Petrassche (Wirtegal, Wyrtegal) ⁴²⁹ . Klaipėdos amte: Petrasch (Das dorff Yckytten vff Bartels seytenn) ⁴³⁰ , bendras Petrasch (Laschupenn) ⁴³¹ .	Žvejys Petrasch (Veliuona) ⁴³² .
Rimcus, Paulus Rimcken szon ⁴³³ – itin Prūsijoje ir Žemaitijoje popu- liarus asmenvardis. Užrašyta asmenų netoli Viešvilės esančiose vietovėse (Šereklaukyje, Legučiuose – Sokaičiuose, Kaskiemyje, Galibrastyje).	Ragainės amte: bendras Rimckus (Nepartlawc) ⁴³⁴ , bendras Rimckus (Powilligen) ⁴³⁵ , bendras Rimcus (Galibrast) ⁴³⁶ , Rimcus Andreus (Kussickus) ⁴³⁷ , Rimcus (Schreicklawc) ⁴³⁸ , bendras Rimcus (Patilzs) ⁴³⁹ , Rimcus (Warlauc) ⁴⁴⁰ , bendras Rimcus (Scher- wint) ⁴⁴¹ , Rimcus (Dewintin) ⁴⁴² , Rmcus (Werssanick) ⁴⁴³ , laisvojo Antonius Se- gemundt viengungis bernas Rimcus ⁴⁴⁴ , Rimcus (Legutt) ⁴⁴⁵ . Įsruities amte: Rimkus (Raudankye- me) ⁴⁴⁶ , Rimkus (Cussej) ⁴⁴⁷ , Rimkus (Rattadeilej) ⁴⁴⁸ , Rimkus (Jenkutkamps, Jenkut Campis) ⁴⁴⁹ , Rimkus (Surschin) ⁴⁵⁰ , Rimkus (Rudupen) ⁴⁵¹ , Rimcus (Molcassen) ⁴⁵² , Rimkus (Swentischken) ⁴⁵³ , padienis Rimkus (Marinau) ⁴⁵⁴ , Rimkus (Swibupenn) ⁴⁵⁵ , Rimkus (Cassackwieta) ⁴⁵⁶ , Rimkus Smidt (Wisiten) ⁴⁵⁷ , Rimkus (Scheckstupen) ⁴⁵⁸ , Rimkus Replin ir bendras Rimkus (Girene) ⁴⁵⁹ , Rimkus (Samaitkyem) ⁴⁶⁰ . Georgenburgo amte: Rimkus (Sasslaucken) ⁴⁶¹ . Želvės amte: Rimckun (Prebualde, Prabstualde) ⁴⁶² , Rimckus (Laulaw, Laulau) ⁴⁶³ . Klaipėdos amte: bendras Rymkus (Das dorff Yckytten vff Bartels saytenn) ⁴⁶⁴ , tarnas Rymkus (Vff Peters seytenn Syllegall das dorff) ⁴⁶⁵ , Rymkus (In der Kerkell) ⁴⁶⁶ .	Sutkel Rimkaitis (Raseinių valsčius) ⁴⁸⁰ , Lavrin Rimkaitis – Rimkovich (Josvai- niai) ⁴⁸¹ , Rimkovaja Zahna (Skirsnemu- nė) ⁴⁸² , Rimkovich Rymko Prochovich (Žasėtos valsčius) ⁴⁸³ , pristav Andrei Rimkovich (Žasėtos valsčius) ⁴⁸⁴ , Petko Rimkovich (Rietavo valsčius) ⁴⁸⁵ , Stan Rimkovich (Skirsnemunė) ⁴⁸⁶ , Jurkgeli – Juri Rimkovich (Raseinių valsčius) ⁴⁸⁷ , Andrei Rimkovich – Rimeikovich (Raseinių valsčius) ⁴⁸⁸ , Schimko Romkovich (Raseinių valsčius) ⁴⁸⁹ , Mikel Rimkovich (Rasei- nių valsčius) ⁴⁹⁰ , Venicko Rimkovich (Raseinių valsčius) ⁴⁹¹ , pristav Andrei Rimkovich (Žasėtos valsčius) ⁴⁹² , Mikolai Rimkovich (Žasėtos vals- čius) ⁴⁹³ , Jakub Rimkovich (Arioga- los valsčius) ⁴⁹⁴ , Bortko Rimkovich (Ariogalos valsčius) ⁴⁹⁵ , Jam Rimkovich (Ariogalos valsčius) ⁴⁹⁶ , Grigor Rimkovich (Ariogalos valsčius) ⁴⁹⁷ , Petko Rimkovich (Rietavo valsčius) ⁴⁹⁸ , Jan Rimkovich (Mickų miestelis) ⁴⁹⁹ , Stan Rimkovich (Skirsnemunė) ⁵⁰⁰ .

(tęsinys)

Atitikmuo Prūsijoje 1539–1540 m.	Atitikmuo Žemaitijoje 1537–1538 m. ²²⁸	
<p>Tilžės amte: Rymkus (Zu Widdigire)⁴⁶⁷, Rymkus (Tilsit)⁴⁶⁸, Rimkus Zu Cammon)⁴⁶⁹, bendras Rimkus (Zu Byrgkenn)⁴⁷⁰, Moritzius von Persskaw priklausomas žmogus Rimkus⁴⁷¹, Moritzius von Persskaw priklausomas žmogus Stangko svainis Rimkus⁴⁷², Moritz von Persskaw daržininkas Rymkus Clostius⁴⁷³, Rimkus (Tilsit)⁴⁷⁴, bendras Rimkus (Die Gilliger vnter Cukerneesen)⁴⁷⁵, Rimkus (Zu Birgken)⁴⁷⁶. Kaimės amte: Rymke (Mirckelauk)⁴⁷⁷. Labguvos ir Laukiškių amte: padienis ir daržininkas Rimcke arba Rimke⁴⁷⁸, seniūno Mattis brolis Rimkos arba Rimkes (Melauckenn)⁴⁷⁹.</p>		
<p>Stanis⁵⁰¹ – itin populiarus Ragainės, Tilžės, Įsruties amtuose asmenvardis. Asmenys tokiu asmenvardžiu užrašyti ir netoli Viešvilės esančiose vietovėse (Vilkyškiuose, Kaskiemyje, Trapėnuose). Žemaitijoje asmenvardis žinomas, bet nelabai populiarus.</p>	<p>Ragainės amte: bendras Stanis (Wilckisknn)⁵⁰², bendras Stanis (Warltauc)⁵⁰³, Stanickus (Gressen)⁵⁰⁴, Stanis (Gressen)⁵⁰⁵, bendras Stanis (Glandewirt)⁵⁰⁶, bendras Stanis (Nepartlawc)⁵⁰⁷, 2 Stanis skirtingų šeiminių bendrai (Bepartlawc)⁵⁰⁸, Manickus brolis Stanis ir Stanis Raczun (Polumpi)⁵⁰⁹, Stanckus (Raudanaszede)⁵¹⁰, bendras Stanis ir Stanis Pitczun (Kussickun)⁵¹¹, bendras Stanis (Patilzs)⁵¹², Stanis ir Stan Wilmant Petcz (Patilzs)⁵¹³, Stanis (Patilzs)⁵¹⁴, bendras Stanis (Schalbin)⁵¹⁵, Stanis ir Andrus Woduttis brolis Stan (Schalbin)⁵¹⁶, Jorgis brolis Stanis (Tilzewirst)⁵¹⁷, Stanis (Craupischken)⁵¹⁸, bendras Stanis (Warlauc)⁵¹⁹, bendras Stanis (Warlauc)⁵²⁰, Stanis (Serpentussail)⁵²¹, Stanis (Altensnappen)⁵²², Stanis (Werssamnick)⁵²³, Stanis (Schilingk)⁵²⁴, laisvojo Fritcz viengungis bernas Stanis⁵²⁵, tarnybinis tarnas Stanis (Trappin)⁵²⁶. Įsruties amte: alaus pardavėjas Stanis Kirscha (Samaitkie, Symonischken)⁵²⁷, Lorenzen Hermissen dvare Romintoje valstietis Stankus ir Stanis⁵²⁸, Stanis (Nemersdorff)⁵²⁹, Stanis (Ruduischken)⁵³⁰, Stanis (Gawayten)⁵³¹, Stanis (Pleinlaucken, Pleinlaucken)⁵³², Stanis (Rattadeilej)⁵³³, Stanis (Jodupe)⁵³⁴, Stanis Antschilla (Tuczschenn)⁵³⁵, Stanis ir Stanis Sagnits, Stanell ir Stankus (Kathenaw, Cathenaw)⁵³⁶, Stanis (Lepunischken)⁵³⁷, Stanis (Schecks-tupen)⁵³⁸, Stankus (Deggessen)⁵³⁹, Stanis (Pissenen)⁵⁴⁰, Stanis (Mylkyem)⁵⁴¹, Stanis Peschlemun (Romitten)⁵⁴², Stanis (Prirossle)⁵⁴³, Stanis (Bubein)⁵⁴⁴, Stanis Klastaitis (Tammaw)⁵⁴⁵, Stanis (Tarpupe)⁵⁴⁶, daržininkas Stanis (dvaras ir kaimas Carschau)⁵⁴⁷,</p>	<p>Stanis (Veliuona)⁵⁷⁵, naujakurys Stanis (Rietavo valsčius)⁵⁷⁶, Stanis (Veliuona)⁵⁷⁷, naujakurys Stanis (Ariogalos valsčius)⁵⁷⁸.</p>

(tęsinys)

	Atitikmuo Prūsijoje 1539–1540 m.	Atitikmuo Žemaitijoje 1537–1538 m. ²²⁸
	<p>Stanis (Molcassen, Cussej)⁵⁴⁸, Stanis (Taurcalnis)⁵⁴⁹, Stanis (Dunilischken, Dumlischkenn)⁵⁵⁰, Stanis (Rudupen)⁵⁵¹, Stanis (Hansen Rickerling dvare, dar vadinamame Hagen)⁵⁵², Girininkos tarnas Stanis (Insterburg)⁵⁵³, bendras Stanis (Lanckinicken)⁵⁵⁴, bendras Stanis (Laukupenn)⁵⁵⁵, Stanis (Lepunischkenn)⁵⁵⁶, Stanis (Klein Senffaw)⁵⁵⁷. Georgenburgo amte: Stanis (Neunyschkenn)⁵⁵⁸. Tilžės amte: Stanis (Zur Heiden)⁵⁵⁹, Stanis Lelle (Zu Widdigire)⁵⁶⁰, bendras Stanis (Zu Mellet)⁵⁶¹, Micolaus brolis Stanis (Zu Lasdeen)⁵⁶², senolis Stanis (Tauratheen)⁵⁶³, Stanis (Am Sellenn)⁵⁶⁴, bendras Stanis (Am Sellenn)⁵⁶⁵, Stanis Weta (Zur Jakel)⁵⁶⁶, bendras Stanis (Zur Jakel)⁵⁶⁷, Stanis (Zur Jakel)⁵⁶⁸, Stanis (Zu Leitgire)⁵⁶⁹ (Zur Splitter), Moritzius von Persskaw priklausomas pavirpis Stanis⁵⁷⁰, bendras Stanis (Zu Colmen)⁵⁷¹, Stanis (Zu Mellet)⁵⁷², činšinis Stanis (Am Sellenn)⁵⁷³, činšinis du Stanis (Zur Jakel an der Gilligen oben Cukernes)⁵⁷⁴.</p>	
Statzckus ⁵⁷⁹ – daugiau asmenų artimos formos asmenvardžiais užrašyta Įsruties amte. Žemaitijoje atitikmuo nepopuliarus.	<p>Įsrūčio amte: Stasskus (Tuczschenn)⁵⁸⁰, Stasskus (Narupe)⁵⁸¹, Stasskus (Poudschkyenis)⁵⁸², Stasskus (Pelkauen)⁵⁸³, Stasskus (Tuczschenn)⁵⁸⁴, Stasskus (Surschin)⁵⁸⁵, Stasskus (Pleinlaucken)⁵⁸⁶. Tilžės amte: Staschis (An der Arga)⁵⁸⁷.</p>	Staschko (Raseinių valsčius ir Josvainiai) ⁵⁸⁸ .
Szamaschka kita forma asmenvardžio atitikmuo tik Žemaitijoje.	nerasta	Stanis Semaschkovich (Veliuona) ⁵⁸⁹ , Stas Semachkovich (Rietavo valsčius) ⁵⁹⁰ , Jan Semachkovich (Rietavo miestelis) ⁵⁹¹ , Voischnar Semachkovich (Šiauduvos valsčius) ⁵⁹² , Andrei Semachkovich (Josvainiai) ⁵⁹³ , Jan Semachkovich (Veliuona) ⁵⁹⁴ , Jan Semachkovich (Ariogalos valsčius) ⁵⁹⁵ , Voitech Semachkovich (Ariogalos miestelis) ⁵⁹⁶ , Jurkgeli Semachkovich (Tverų valsčius) ⁵⁹⁷ , Stas Semachkovich (Rietavo valsčius) ⁵⁹⁸ , Jan Semachkovich (Rietavo miestelis) ⁵⁹⁹ , Voischnar Semachkovich (Šiauduvos valsčius) ⁶⁰⁰ , Vilkgol Semachkovich (Josvainiai) ⁶⁰¹ , Jan Semachkovich (Josvainiai) ⁶⁰² .
Pauell Ylaitis – Yleitis asmenvardžio atitikmuo tik Žemaitijoje.	nerasta	Rietavo miestelyje Matei Ilaitis (kitur užrašytas ir Kelaitis).

2 lentelės išnašos

- ²²⁸ Duomenys pateikiami: Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003.
- ²²⁹ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, t. 3, p. 67.
- ²³⁰ *Ibid.*, p. 21.
- ²³¹ *Ibid.*, p. 25.
- ²³² *Ibid.*, p. 25.
- ²³³ *Ibid.*, p. 26.
- ²³⁴ *Ibid.*, p. 32.
- ²³⁵ *Ibid.*, p. 66.
- ²³⁶ *Ibid.*, p. 77.
- ²³⁷ *Ibid.*, p. 78.
- ²³⁸ *Ibid.*, p. 93.
- ²³⁹ *Ibid.*, p. 95.
- ²⁴⁰ *Ibid.*, p. 96.
- ²⁴¹ *Ibid.*, p. 99.
- ²⁴² *Ibid.*, p. 164, 187, 226.
- ²⁴³ *Ibid.*, p. 166, 205, 243.
- ²⁴⁴ *Ibid.*, p. 171, 237.
- ²⁴⁵ *Ibid.*, p. 196, 235.
- ²⁴⁶ *Ibid.*, p. 273, 282, 292.
- ²⁴⁷ *Ibid.*, t. 2, p. 29.
- ²⁴⁸ *Ibid.*, t. 2, p. 74.
- ²⁴⁹ *Ibid.*, p. 76.
- ²⁵⁰ *Ibid.*, p. 63.
- ²⁵¹ *Ibid.*, p. 72.
- ²⁵² *Ibid.*, p. 73.
- ²⁵³ *Ibid.*, p. 88.
- ²⁵⁴ *Ibid.*, p. 89.
- ²⁵⁵ *Ibid.*, p. 91.
- ²⁵⁶ *Ibid.*, p. 223, 265.
- ²⁵⁷ *Ibid.*, p. 193, 234.
- ²⁵⁸ *Ibid.*, p. 194, 235.
- ²⁵⁹ *Ibid.*, p. 216, 256.
- ²⁶⁰ *Ibid.*, p. 217.
- ²⁶¹ *Ibid.*, p. 240.
- ²⁶² *Ibid.*, p. 267.
- ²⁶³ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 1998, t. 1, p. 141.
- ²⁶⁴ *Ibid.*, p. 168, 313.
- ²⁶⁵ *Ibid.*, p. 382.
- ²⁶⁶ *Ibid.*, p. 428.
- ²⁶⁷ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 163, 349.
- ²⁶⁸ *Ibid.*, p. 215.
- ²⁶⁹ *Ibid.*, p. 31, 32, 201, 202.
- ²⁷⁰ *Ibid.*, p. 34.
- ²⁷¹ *Ibid.*, p. 97, 279.
- ²⁷² *Ibid.*, p. 120.
- ²⁷³ *Ibid.*, p. 160, 344.
- ²⁷⁴ *Ibid.*, p. 206.
- ²⁷⁵ *Ibid.*, p. 208.
- ²⁷⁶ *Ibid.*, p. 210.
- ²⁷⁷ *Ibid.*, p. 212.
- ²⁷⁸ *Ibid.*, p. 232.
- ²⁷⁹ *Ibid.*, p. 268.
- ²⁸⁰ *Ibid.*, p. 269.
- ²⁸¹ *Ibid.*, p. 319.
- ²⁸² *Ibid.*, p. 320.
- ²⁸³ *Ibid.*, p. 355.
- ²⁸⁴ *Ibid.*, p. 212.
- ²⁸⁵ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, t. 3, p. 121.
- ²⁸⁶ *Ibid.*, p. 38.
- ²⁸⁷ *Ibid.*, p. 54, 55.
- ²⁸⁸ *Ibid.*, p. 174.
- ²⁸⁹ *Ibid.*, p. 176, 190, 228.
- ²⁹⁰ *Ibid.*, p. 272, 282, 292.
- ²⁹¹ *Ibid.*, t. 2, p. 193, 234.
- ²⁹² *Ibid.*, p. 223, 265.
- ²⁹³ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 22, 188.
- ²⁹⁴ *Ibid.*, p. 110, 292.
- ²⁹⁵ *Ibid.*, p. 154, 356.
- ²⁹⁶ *Ibid.*, p. 215, 292.
- ²⁹⁷ *Ibid.*, p. 216.
- ²⁹⁸ *Ibid.*, p. 294.
- ²⁹⁹ *Ibid.*, p. 320.
- ³⁰⁰ *Ibid.*, p. 356.
- ³⁰¹ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, t. 3, p. 121.
- ³⁰² *Ibid.*, t. 3, p. 17.
- ³⁰³ *Ibid.*, t. 3, p. 57.
- ³⁰⁴ *Ibid.*, p. 96.
- ³⁰⁵ *Ibid.*, p. 103.
- ³⁰⁶ *Ibid.*, p. 122.
- ³⁰⁷ *Ibid.*, p. 168.
- ³⁰⁸ *Ibid.*, p. 170.
- ³⁰⁹ *Ibid.*, p. 171, 194, 233.
- ³¹⁰ *Ibid.*, p. 173.
- ³¹¹ *Ibid.*, p. 185, 223.
- ³¹² *Ibid.*, p. 188, 227.
- ³¹³ *Ibid.*, p. 192, 231.
- ³¹⁴ *Ibid.*, p. 200, 238.
- ³¹⁵ *Ibid.*, p. 202, 241.
- ³¹⁶ *Ibid.*, p. 213, 220, 224.
- ³¹⁷ *Ibid.*, p. 271, 281, 291.
- ³¹⁸ *Ibid.*, t. 2, p. 193, 234.
- ³¹⁹ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 20, 184.
- ³²⁰ *Ibid.*, p. 367.
- ³²¹ *Ibid.*, p. 34, 214.
- ³²² *Ibid.*, p. 26, 194.
- ³²³ *Ibid.*, p. 205.
- ³²⁴ *Ibid.*, p. 205.
- ³²⁵ *Ibid.*, p. 372.
- ³²⁶ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 3, p. 68.

- ³²⁷ *Ibid.*, p. 65.
- ³²⁸ *Ibid.*, p. 75, 123.
- ³²⁹ *Ibid.*, p. 87.
- ³³⁰ *Ibid.*, p. 98.
- ³³¹ *Ibid.*, p. 125.
- ³³² *Ibid.*, p. 169, 174, 197, 236.
- ³³³ *Ibid.*, p. 193, 232.
- ³³⁴ *Ibid.*, p. 227.
- ³³⁵ *Ibid.*, p. 123.
- ³³⁶ *Ibid.*, p. 73.
- ³³⁷ *Ibid.*, p. 86.
- ³³⁸ *Ibid.*, p. 88.
- ³³⁹ *Ibid.*, p. 91, 92.
- ³⁴⁰ *Ibid.*, p. 100.
- ³⁴¹ *Ibid.*, p. 106.
- ³⁴² *Ibid.*, p. 205, 246.
- ³⁴³ *Ibid.*, p. 236.
- ³⁴⁴ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 85.
- ³⁴⁵ *Ibid.*, p. 47.
- ³⁴⁶ *Ibid.*, p. 36, 222.
- ³⁴⁷ *Ibid.*, p. 48.
- ³⁴⁸ *Ibid.*, p. 49.
- ³⁴⁹ *Ibid.*, p. 51, 235.
- ³⁵⁰ *Ibid.*, p. 51, 235.
- ³⁵¹ *Ibid.*, p. 71.
- ³⁵² *Ibid.*, p. 74, 256.
- ³⁵³ *Ibid.*, p. 78.
- ³⁵⁴ *Ibid.*, p. 80.
- ³⁵⁵ *Ibid.*, p. 88.
- ³⁵⁶ *Ibid.*, p. 155.
- ³⁵⁷ *Ibid.*, p. 254.
- ³⁵⁸ *Ibid.*, p. 262.
- ³⁵⁹ *Ibid.*, p. 294.
- ³⁶⁰ *Ibid.*, p. 299.
- ³⁶¹ *Ibid.*, p. 306.
- ³⁶² *Ibid.*, p. 327.
- ³⁶³ *Ibid.*, p. 327.
- ³⁶⁴ *Ibid.*, p. 351.
- ³⁶⁵ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 3, p. 69.
- ³⁶⁶ *Ibid.*, p. 53.
- ³⁶⁷ *Ibid.*, p. 62.
- ³⁶⁸ *Ibid.*, p. 170.
- ³⁶⁹ *Ibid.*, p. 213, 220.
- ³⁷⁰ *Ibid.*, p. 271, 281, 291.
- ³⁷¹ *Ibid.*, Bd. 2, p. 272.
- ³⁷² *Ibid.*, p. 241.
- ³⁷³ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 1998, Bd. 1, p. 131, 233.
- ³⁷⁴ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 186.
- ³⁷⁵ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 3, p. 68.
- ³⁷⁶ *Ibid.*, p. 101.
- ³⁷⁷ *Ibid.*, p. 232.
- ³⁷⁸ *Ibid.*, Bd. 2, p. 26.
- ³⁷⁹ *Ibid.*, p. 38.
- ³⁸⁰ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 1998, Bd. 1, p. 28.
- ³⁸¹ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 22.
- ³⁸² *Ibid.*, p. 173, 357.
- ³⁸³ *Ibid.*, p. 220.
- ³⁸⁴ *Ibid.*, p. 24.
- ³⁸⁵ *Ibid.*, p. 210.
- ³⁸⁶ *Ibid.*, p. 218.
- ³⁸⁷ *Ibid.*, p. 275.
- ³⁸⁸ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 3, p. 68.
- ³⁸⁹ *Ibid.*, p. 33.
- ³⁹⁰ *Ibid.*, p. 89.
- ³⁹¹ *Ibid.*, p. 111.
- ³⁹² *Ibid.*, p. 122.
- ³⁹³ *Ibid.*, p. 193, 232.
- ³⁹⁴ *Ibid.*, Bd. 2, p. 35.
- ³⁹⁵ *Ibid.*, p. 46.
- ³⁹⁶ *Ibid.*, p. 52.
- ³⁹⁷ *Ibid.*, p. 72.
- ³⁹⁸ *Ibid.*, p. 74.
- ³⁹⁹ *Ibid.*, p. 90.
- ⁴⁰⁰ *Ibid.*, p. 222.
- ⁴⁰¹ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 213.
- ⁴⁰² Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 3, p. 63, 67.
- ⁴⁰³ *Ibid.*, p. 261, 267.
- ⁴⁰⁴ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 169.
- ⁴⁰⁵ *Ibid.*, p. 196.
- ⁴⁰⁶ *Ibid.*, p. 29.
- ⁴⁰⁷ *Ibid.*, p. 194.
- ⁴⁰⁸ *Ibid.*, p. 197.
- ⁴⁰⁹ *Ibid.*, p. 198.
- ⁴¹⁰ *Ibid.*, p. 82.
- ⁴¹¹ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 3, p. 67.
- ⁴¹² *Ibid.*, p. 35.
- ⁴¹³ *Ibid.*, p. 162, 174.
- ⁴¹⁴ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 360.
- ⁴¹⁵ *Ibid.*, p. 33.
- ⁴¹⁶ *Ibid.*, p. 42.
- ⁴¹⁷ *Ibid.*, p. 55.
- ⁴¹⁸ *Ibid.*, p. 63.
- ⁴¹⁹ *Ibid.*, p. 94.
- ⁴²⁰ *Ibid.*, p. 105.
- ⁴²¹ *Ibid.*, p. 120.

- 422 *Ibid.*, p. 121.
 423 *Ibid.*, p. 123.
 424 *Ibid.*, p. 125.
 425 *Ibid.*, p. 194, 233.
 426 *Ibid.*, p. 259, 263, 266.
 427 *Ibid.*, p. 260, 263, 266.
 428 *Ibid.*, p. 262, 265.
 429 *Ibid.*, p. 273, 283.
 430 Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 2, p. 80.
 431 *Ibid.*, p. 103.
 432 Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 184.
 433 Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 3, p. 69, 121.
 434 *Ibid.*, p. 46.
 435 *Ibid.*, p. 38.
 436 *Ibid.*, p. 57.
 437 *Ibid.*, p. 66.
 438 *Ibid.*, p. 72.
 439 *Ibid.*, p. 86.
 440 *Ibid.*, p. 100.
 441 *Ibid.*, p. 103.
 442 *Ibid.*, p. 104.
 443 *Ibid.*, p. 109.
 444 *Ibid.*, p. 112.
 445 *Ibid.*, p. 122.
 446 *Ibid.*, p. 167.
 447 *Ibid.*, p. 168, 202, 241.
 448 *Ibid.*, p. 168, 241.
 449 *Ibid.*, p. 169, 196, 235.
 450 *Ibid.*, p. 170, 197, 236.
 451 *Ibid.*, p. 173, 196, 234.
 452 *Ibid.*, p. 188, 227.
 453 *Ibid.*, p. 191, 230.
 454 *Ibid.*, p. 191, 230.
 455 *Ibid.*, p. 194, 233.
 456 *Ibid.*, p. 194, 233.
 457 *Ibid.*, p. 194.
 458 *Ibid.*, p. 172, 195, 234.
 459 *Ibid.*, p. 203, 242.
 460 *Ibid.*, p. 206, 245.
 461 *Ibid.*, p. 263, 266.
 462 *Ibid.*, p. 271, 281, 291.
 463 *Ibid.*, p. 274, 284, 294.
 464 *Ibid.* Bd. 2, p. 76.
 465 *Ibid.*, p. 87.
 466 *Ibid.*, p. 154.
 467 *Ibid.*, p. 197, 238.
 468 *Ibid.*, p. 272.
 469 *Ibid.*, p. 205, 245.
 470 *Ibid.*, p. 217.
 471 *Ibid.*, p. 222, 265.
 472 *Ibid.*, p. 224.
 473 *Ibid.*, p. 225.
 474 *Ibid.*, p. 230.
 475 *Ibid.*, p. 255.
 476 *Ibid.*, p. 258.
 477 Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 1998, Bd. 1, p. 143.
 478 *Ibid.*, p. 377, 418.
 479 *Ibid.*, p. 392, 425.
 480 Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 167.
 481 *Ibid.*, p. 173, 357.
 482 *Ibid.*, p. 160, 344.
 483 *Ibid.*, p. 24.
 484 *Ibid.*, p. 28.
 485 *Ibid.*, p. 106.
 486 *Ibid.*, p. 158.
 487 *Ibid.*, p. 165, 350.
 488 *Ibid.*, p. 166.
 489 *Ibid.*, p. 167, 352.
 490 *Ibid.*, p. 168, 353.
 491 *Ibid.*, p. 173.
 492 *Ibid.*, p. 190.
 493 *Ibid.*, p. 196.
 494 *Ibid.*, p. 206.
 495 *Ibid.*, p. 208.
 496 *Ibid.*, p. 215.
 497 *Ibid.*, p. 218.
 498 *Ibid.*, p. 288.
 499 *Ibid.*, p. 314.
 500 *Ibid.*, p. 343.
 501 Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 3, p. 68, 122.
 502 *Ibid.*, p. 17.
 503 *Ibid.*, p. 23.
 504 *Ibid.*, p. 27.
 505 *Ibid.*, p. 28.
 506 *Ibid.*, p. 42.
 507 *Ibid.*, p. 45.
 508 *Ibid.*, p. 46.
 509 *Ibid.*, p. 48.
 510 *Ibid.*, p. 53.
 511 *Ibid.*, p. 66.
 512 *Ibid.*, p. 84.
 513 *Ibid.*, p. 88.
 514 *Ibid.*, p. 89.
 515 *Ibid.*, p. 91.
 516 *Ibid.*, p. 92.
 517 *Ibid.*, p. 94.
 518 *Ibid.*, p. 95.
 519 *Ibid.*, p. 100.
 520 *Ibid.*, p. 101.
 521 *Ibid.*, p. 105.
 522 *Ibid.*, p. 106, 126.
 523 *Ibid.*, p. 109.
 524 *Ibid.*, p. 110.
 525 *Ibid.*, p. 113.
 526 *Ibid.*, p. 121.
 527 *Ibid.*, p. 162, 179.
 528 *Ibid.*, p. 163, 227.
 529 *Ibid.*, p. 164, 187, 189, 225.
 530 *Ibid.*, p. 164, 206, 244.
 531 *Ibid.*, p. 165, 188.

- ⁵³² *Ibid.*, p. 167, 204, 242.
⁵³³ *Ibid.*, p. 168, 203, 241.
⁵³⁴ *Ibid.*, p. 169.
⁵³⁵ *Ibid.*, p. 139, 197, 235.
⁵³⁶ *Ibid.*, p. 169, 197, 236.
⁵³⁷ *Ibid.*, p. 171.
⁵³⁸ *Ibid.*, p. 172.
⁵³⁹ *Ibid.*, p. 172.
⁵⁴⁰ *Ibid.*, p. 173, 195, 234.
⁵⁴¹ *Ibid.*, p. 175.
⁵⁴² *Ibid.*, p. 175, 189, 228.
⁵⁴³ *Ibid.*, p. 177, 190, 229.
⁵⁴⁴ *Ibid.*, p. 178, 187, 213, 220, 225.
⁵⁴⁵ *Ibid.*, p. 179, 207, 246.
⁵⁴⁶ *Ibid.*, p. 179.
⁵⁴⁷ *Ibid.*, p. 182, 221.
⁵⁴⁸ *Ibid.*, p. 188, 202, 227, 241.
⁵⁴⁹ *Ibid.*, p. 192, 231.
⁵⁵⁰ *Ibid.*, p. 193, 232.
⁵⁵¹ *Ibid.*, p. 196, 234.
⁵⁵² *Ibid.*, p. 197, 236.
⁵⁵³ *Ibid.*, p. 207, 245.
⁵⁵⁴ *Ibid.*, p. 208, 246.
⁵⁵⁵ *Ibid.*, p. 231.
⁵⁵⁶ *Ibid.*, p. 234.
⁵⁵⁷ *Ibid.*, p. 246.
⁵⁵⁸ *Ibid.*, p. 260, 263.
⁵⁵⁹ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 2, p. 193.
⁵⁶⁰ *Ibid.*, p. 197, 238.
⁵⁶¹ *Ibid.*, p. 202.
⁵⁶² *Ibid.*, p. 208, 248.
⁵⁶³ *Ibid.*, p. 210.
⁵⁶⁴ *Ibid.*, p. 211.
⁵⁶⁵ *Ibid.*, p. 212.
⁵⁶⁶ *Ibid.*, p. 213.
⁵⁶⁷ *Ibid.*, p. 213.
⁵⁶⁸ *Ibid.*, p. 213.
⁵⁶⁹ *Ibid.*, p. 217, 257.
⁵⁷⁰ *Ibid.*, p. 224, 265.
⁵⁷¹ *Ibid.*, p. 241.
⁵⁷² *Ibid.*, p. 243.
⁵⁷³ *Ibid.*, p. 252.
⁵⁷⁴ *Ibid.*, p. 253.
⁵⁷⁵ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 21.
⁵⁷⁶ *Ibid.*, p. 112.
⁵⁷⁷ *Ibid.*, p. 185.
⁵⁷⁸ *Ibid.*, p. 208.
⁵⁷⁹ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540*, Hamburg: Verein für familienforschung in Ost und Westpreussen c. V. Sitz Hamburg, 2008, Bd. 3, p. 68.
⁵⁸⁰ *Ibid.*, p. 169.
⁵⁸¹ *Ibid.*, p. 171.
⁵⁸² *Ibid.*, p. 173.
⁵⁸³ *Ibid.*, p. 175.
⁵⁸⁴ *Ibid.*, p. 197, 235.
⁵⁸⁵ *Ibid.*, p. 197.
⁵⁸⁶ *Ibid.*, p. 204, 242.
⁵⁸⁷ *Ibid.*, Bd. 2, p. 210, 250.
⁵⁸⁸ Mackavičius A. *Žemaitijos valsčių surašymas 1537–1538 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2003, p. 351, 362.
⁵⁸⁹ *Ibid.*, p. 22.
⁵⁹⁰ *Ibid.*, p. 107.
⁵⁹¹ *Ibid.*, p. 118.
⁵⁹² *Ibid.*, p. 124.
⁵⁹³ *Ibid.*, p. 173.
⁵⁹⁴ *Ibid.*, p. 187.
⁵⁹⁵ *Ibid.*, p. 215.
⁵⁹⁶ *Ibid.*, p. 220.
⁵⁹⁷ *Ibid.*, p. 277.
⁵⁹⁸ *Ibid.*, p. 288.
⁵⁹⁹ *Ibid.*, p. 300.
⁶⁰⁰ *Ibid.*, p. 305.
⁶⁰¹ *Ibid.*, p. 357.
⁶⁰² *Ibid.*, p. 359.

Senoji Švabės gyvenvietė

Algirdas Sinkevičius

Apie Viešvilės vietovės senovę byloja archeologinių tyrinėjimų duomenys. Pirmą kartą jie atlikti 1930 m. Apie tai buvo rašyta to meto vietinėje spaudoje. Laikraštyje buvo skelbiama, kad Viešvilės gyvenvietėje Swedenbergo kalvoje tyrinėjant IX–XI a. plokštinių degintinių kapinyną aptikta daug archeologinių radinių. Tyrinėtojas E. Volteris radinius perdavęs Kauno valstybiniam istorijos muziejui¹.

Pakartotinai archeologiniai tyrimai atlikti 1998–2002 m. Vietovėje aptikti keturi kapinynai ir dvi senovės gyvenvietės. Sprendžiant iš radinių, galima daryti išvadą, kad jau I tūkstantmetyje prieš Kristų šioje vietovėje gyveno skalvių gentys. Kapuose laidoti kilmingi skalviai, kadangi tokie radiniai aptinkami tik turtingesniųjų kapuose².

Pagal kalbininką profesorių Kazimierą Būgą, prūsai į šiuos kraštus atsikėlė anksčiausiai iš visų baltų genčių – dar prieš mūsų eros pradžią. Pirmojo tūkstantmečio antroje pusėje vyko tam tikras baltų genčių persigrupavimas. Pasitraukus pajūryje ir Nemuno žemupyje gyvenusioms kuršių gentims į šiaurę, prie Nėmuno apsigyvena skalviai. Kaip jie vadino dabartinę mūsų gyvenamąją vietovę, galime tik spėlioti. Dažnai vietovei pavadinimą duodavo vandenvardžiai. Išikūrus skalviams, pavadinimą gyvenvietei galėjo duoti Viešvilės žemupyje gyvenę jų gentys, tačiau jų kalbėta tarme vietovės pavadinimo rašytiniuose šaltiniuose neišliko. Galime tik pasvarstyti, kiek skalvių genčių kalbos tarmė galėjo būti panaši į jų kaimynystėje gyvenusių žemaičių kalbą. Žemaičių gentys gyveno aukščiau Viešvilės upelio ištakų. Apie tai išlikę užrašyta kryžiuočių karo kelių į Žemaičius aprašymuose³.

Buvo spėjama, kad dar prieš 1000 m. prie senojo Nemuno krantų buvę vikingų gynybinės gyvenvietės. Rasti kapai su vikingų kardais ir vokiškomis drabužių sagtimis⁴.

Kita versija, kuri patvirtinta remiantis paskutiniųjų metų archeologų darbais, kad tai vietinių gyventojų, kilmingų skalvių, kapai su prekybinių ryšių būdu gautais ar mūšių metu atimtais iš vikingų ginklais ir papuošalais⁵.

Skalvių genties teritorija išryškėjo jau I tūkstantmečio pradžioje abipus Nemuno žemupio. Pietuose ji ribojosi su Nādruva, rytuose su aukštaičiais, šiaurėje – žemaičiais, šiaurės vakaruose – su Lamatės žeme. Savo mirusiuosius jie laidojo plokštiniuose kapuose. V–VIII a. vyravo griautiniai kapai. Mirusiųjų deginimas gyvavo IX–XIII a. iki jo pabaigos. V–VI a. vyrų kapuose randamas kovos peilis – durklas, VII–VIII a. – ietys, peilis, kalavijas, lankinės segės rūbams, ant rankos mūvėta apyrankė. Moterų kapuose – peilis, akmeninis verpstukas, kaulinės šukos, papuošalų. V–VI a. galvas jos puošėsi pagalviu, VII a. –

¹ *Congressus Secundus Archaeologorum Balticorum*, Rigae, 1931, p. 331.

² Žr. plačiau kituose monografijos straipsniuose apie archeologiją.

³ Hirsch Th., Töppen M., Strehlke E. (hrsg.). Die Litauischen Wegeberichte, *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 2, Leipzig, 1863, S. 664–711.

⁴ Knobloch H. E. von. Von der Wikingern in Wischwill, *Die Wiscwiller Dorf-Chronik VII*, 2003, S. 61, 167.

⁵ Str. šioje monografijoje: Budvydas U. Skalvių kario kapas iš Viešvilės I-ojo kapinyno.

smeigtuku. Rūbus segėsi lankinėmis segėmis, kaklą puošė vytine antkakle, ant rankų nešiojo apyrankes.

Sudegintų mirusiųjų įkapės tokios pačios, tik apdegusios, o nuo X a. dar ir apnaikintos: ginklai sulankstyti, o papuošalai – antkaklės, pasaginės segės, apyrankės – sulaužyti. Sudeginti palaikai randami susukti į drobulę arba mediniame karstelyje. VII–X a. kapuose kartais randama žirgo, ožkos ar avies galva, dantys⁶.

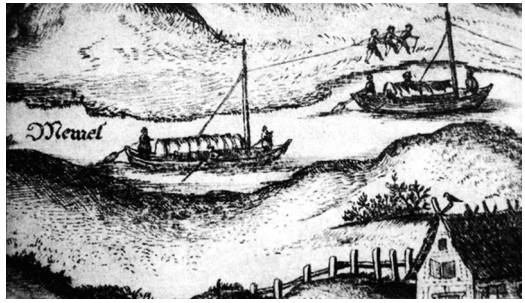
Išlikę aprašymai, kad apie 1205–1207 m. Prūsijos kraštą, taip pat ir skalvių gyvenamąsias sritis nuniokojo maras. Tad visam krašte po jo, kaip galima spėti, neliko vietinių gyventojų.

Nemunu nuo seniausių laikų plaukiojo vietos upeiviai, vikingai, pirkliai, misionieriai. Čia, Nemuno žemupio gyvenvietėse, vyko prekyba, ją kontroliavo pakrančių gyventojai.

Kitoje pusėje Nemuno prie Trapėnų atkastame kapinyne rasta Senovės Romos monetų. Tai rodo skalvių genčių turėtus prekybinius ryšius net su Senovės Roma. Šiuos ir toliau esančius kraštus pasiekdavo karingųjų vikingų laivai, kalavijuočių, vėliau – kryžiuočių kariaunos⁷.

Nuo seno žinomas ir sausumos kelias dešiniąja Nemuno pakrante. Pamiške, tarp girios ir slėnio aukštesniu pakrantės ruožu nuo senų laikų ėjo panemunių takas, XV a. virtęs svarbiu vieškeliu. Juo iš Kryžiuočių ordino valstybės (nuo 1525 m. – iš Prūsijos hercogijos) keliaudavo žygūnai, pirkliai, gabenę savo prekes į LDK ir Gudiją. Prekybiniai ryšiai skatino Viešvilės gyvenvietės augimą, kuri jau XVI a. tapo svarbiu pasienio prekybos punktu⁸.

Prie svarbesnių kelių nuo seno būdavo paštas, arklių keitimo stotys, užiegos namai. Juose būdavo galima pailsėti, pavalgyti, gauti nakvynę, o gal ir pasikeisti arklius. Vokiečių istoriko Paulo Kargės duomenimis, tokia užiega veikusi nuo 1514 m. Nemuno ir Viešvilės upelio santakoje, kiek aukščiau upelio, kadangi pavasariais būdavo dideli potvyniai. Ji minima kaip lietuvių, kitur – skalvio karčema. Yra išlikę žinių, kad karčemos valdytojas ar savininkas buvo lietuvis, pavarde Dautgynas (*Dawtgyn, Dautzyn*). Vokiečiai galėjo skalvių gyvenamoje vietovėje gyvenusį karčemos savininką įvardinti ir kaip lietuvi – jiems šio krašto gyventojai buvo pagony lietuvi. Dautgynas savo karčemą pardavė vokiečiui Vernerui Švabei, kuris „buvo paėmęs į žmonas“ pasiturinčio skalvio dukrą. Skalviams, kaip ir kitoms prūsų gentims, buvo draudžiama verstis amatais, prekyba. XIII a. užėmę kraštą kryžiuočiai jiems tai uždraudė. V. Švabė, nupirkęs smuklę, kartu gavo teisę pardavinėti ir pilstomus gėrimus. Gyvenvietės pavadinimas siejamas su naujojo savininko pavarde⁹.

Nemune prie Tilžės traukiamos vytinės su prekėmis. 1684 m. Kristupo Hartknocho „Senoji ir naujoji Prūsija“

⁶ Griciuvienė E. *Lietuvos priešistorė. Archeologijos ekspozicijos vadovas*, Vilnius, 2000, p. 66–135.

⁷ Hirsch Th., Töppen M., Strehlke E. (hrsg.). *Die Litauischen Wegeberichte, Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 2, Leipzig, 1863, S. 664–711.

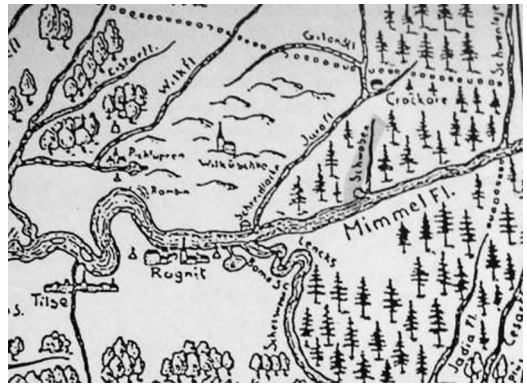
⁸ *Ten pat.*

⁹ Knobloch H. E. von. *Wischwiller Dorf-Chronik*, t. I–IX, 1997–2004.

Iškarpa iš vieno pirmųjų K. Henenbergerio sudarytų žemėlapių „Prussia Accurate Descripta a Gasparo Henenberg Erlichensi“, kuriame prie Viešvilės upelio jau randama pažymėta Švabės (Schwaben) gyvenvietė. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus medžiagos

XVI a. Turkų mokesčiuose minima Nemuno ir Viešvilės upių santakoje įsikūrusi nedidelė gyvenvietė su 16 sodybų savininkų, kurių „didžiausias ponas“ buvo V. Švabenas. Šiuo pavadinimu gyvenvietė pažymėta 1576 m. išleistame Kasparo Henenbergo Prūsijos žemėlapyje. Gyvenvietė vardu žymima ir žemėlapiuose. Senąją Švabės (Schwaben) gyvenvietę randame pažymėtą senuosiuose XVI–XVII a. Rytų Prūsijos kartografiniuose žemėlapiuose. Pirmuosius žemėlapius, kuriuose parodyta Mažosios Lietuvos teritorija, nuo XV a. antrosios pusės kūrė Prūsijos kartografai. 1569–1595 m. vienas iš pirmųjų juos sudarė kunigas, istorikas, geografas ir kartografas Kasparas Henenbergeris (1529–1600) (vok. *Kaspar Henenberg*, lot. *Gasparo Henenberg Erlichensi*). Šis kunigas mokėjo lietuviškai ir pamokslus vietas lietuviams sakydavo jų gimtąja kalba. Tačiau jis daugiau pasižymėjo kaip kartografas – Prūsijos žemėlapiai jį domino daugiau nei parapijiečių sielų išganymas¹⁰.

Iškarpa iš K. Henenbergerio 1576 m. žemėlapio „Landtafel von Preussen“. H. E. von Knobloch, *Die Wischwiller Dorf-Chronik IX*, 2005, S. 57

Gyvenvietė vardu Schwaben prie Viešvilės upelio žymima ir XVI–XVII a. Rytų Prūsijos kartografiniuose žemėlapiuose. Šiuo pavadinimu gyvenvietė pažymėta ir kitame 1576 m. išleistame Kasparo Henenbergerio Prūsijos žemėlapyje „Landtafel von Preussen“.

Švabės gyvenvietę randame pažymėtą ir K. Henenbergerio Prūsijos žemėlapyje, kuriame 1422 m. rugsėjo 27 d. Melno taikos sutartimi nužymėta valstybinė siena.

Atnaujinant žemėlapius, juos tikslinant, paprastai buvo remtasi jau anksčiau išleistais K. Henenbergerio žemėlapiais. Manoma, kad K. Henenbergerio žemėlapis tapo etalonu būsimiems jo sudarytojams. Be pirmosios 1576 m.

¹⁰ wikipedia.org/wiki/Kasparas_Henenbergeris; <http://www.deutsche-biographie.dr/sfz2975.html>; Gliožaitis A. A. *Mažosios Lietuvos žemė XVIII–XX a. dokumentuose ir žemėlapiuose*, Vilnius, 2013, p. 22–23.

žemėlapių laidos, dar yra žinomos 1595, 1629, 1638, 1639 ir 1679 m. laidos¹¹.

Anksčiau išleistais Prūsijos žemėlapiais naudojosi ir kiti kartografs. Tai pastebime flamandų teologo, filosofo ir kartografo Gerardo Merkatoriaus (lot. *Gerardus Mercator*, ol. *Gerard de Kremer*) sudarytame 1608 m. Prūsijos žemėlapyje. Jame senoji Švabės gyvenvietė žymima kaip ir K. Henenbergerio žemėlapiuose.

Olandų kartografo, astronomo ir spaustuvininko Vilemo Jansono Bleau (*Bleau Willem Janzoon*, 1571–1638) parengtame Prūsijos žemėlapyje senoji Švabės gyvenvietė randama pažymėta – pavadinimas žymimas jau dešinėje Viešvilės upelio pusėje.

Švabės gyvenvietė parodyta kaip tik toje vietoje, kur dabar yra Ridelkainio kaimas ir dalis Viešvilės gyvenvietės. Gyvenvietė tuomet priklausė 1525 m. sudarytai Ragainės apskrčiai (*Landkreis Ragnit*).

Ar iki tol Viešvilės pavadinimu gyvenvietės dar nebuvo, ar ji buvo sunaikinta gaisrų karų metu, kad nėra pažymėta šiuose žemėlapiuose, kol kas tikslesnių žinių nėra. Tačiau pavartę H. E. fon Knoblocho „Viešvilės kaimo kronikas“ randame, kad dar 1517 m. Brandenburgo–Ansbacho hercogas Albrechtas Brandenburgietis pats išrinko vietą šios vietovės evangelikų bažnyčios statybai. Tais pačiais metais pirmąją medinę bažnyčią per puolimą buvo sugriovę karingieji žemaičiai, keršydami užkariautojams kryžiuočiams.

XIII a. pab. prūsų gentys, taip pat Nemuno žemupyje gyvenusieji skalviai buvo priversti priimti jiems primetamą krikščionių tikėjimą arba bėgti iš savo gimtųjų vietų į Lietuvą. Žemaičiai į apsikrikštijusius skalvius galėjo žiūrėti kaip į atskalūnus, senolių tikėjimo išdavikus, kryžiuočių pagalbininkus, todėl griovė ne tik kryžiuočių pilis, bet ir apkrikštytų skalvių bažnyčias. 1556 m. pagoniški žemaičiai sugriovė ir antrąją medinę Viešvilės bažnyčią. 1656 m. Viešvilės gyvenvietę nuniokoja įsiveržę švedai. 1658 m. per totorių antplūdį sugriautas Viešvilės kaimas ir evangelikų bažnyčia, daugelis gyventojų ištremti ir parduoti Turkijos vergų rinkose. Iš 250 šeimų išliko tik 75 šeimos. 1678 m. skalvių gyvenvietėse – vėl naujas totorių antplūdis, vėl sugriaunamas Viešvilės kaimas. Būtų galima daryti išvadą, kad kaimas

Prūsijos žemėlapių fragmentas, kuriame pažymėta Švabės gyvenvietė. Žemėlapių sudarė K. Henenbergeris 1576 m. Iš „Lietuva žemėlapiuose“, sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subarnickienė, Vilnius, 2002, p. 32

Iškarpa iš 1576 m. K. Henenbergerio žemėlapių. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus medžiagos

¹¹ Gliožaitis A. A. Prūsijos 1576 m. žemėlapis ir Mažoji Lietuva, Kultūros paveldas, *Gimtas kraštas*, p. 48–54.

čia buvo, čia pat vėl sugriaunamas ir sudeginamas. Tačiau nuolatinių kovų nualintą kraštą pasiekia dar viena nelaimė – didysis 1707–1711 m. maras, kurio metu Rytų Prūsija neteko daugumos gyventojų. Nuolat niokojama Švabės gyvenvietė po tiek nelaimių neatsigauna ir pamažu išnyksta iš vietovės žemėlapių, žmonių atminties, tik rašytiniuose šaltiniuose, senoviniuose žemėlapiuose randame ją buvus. Tarpukariu jos vietoje buvo pastatyta medžio pramonės bendrovės „Hildebrandt“ lentpjūvė su gyventojų vadinta Brodsendo gyvenvietė lentpjūvės darbininkams ir aptarnaujančiam personalui, stovėjo dalis Pagulbinių kaimo ir Viešvilės miestelio sodybų. Po karo Pagulbinių kaimo beveik nebeliko – tik viena kita sodyba. Niekas neatsimena ir Brodsendo – pokaryje šiai vietai buvo klaidingai suteiktas Ridelkalnio – buvusio Rydelkalnio (*Riedelsberg*) žemdirbiškojo dvarelio vardas.

Taigi, Rytų Prūsijos kartografiniuose žemėlapiuose randame, kad gyvenvietė vardu Švabė (*Schwaben*) žymima beveik du šimtus metų (tiksliau – 191 m.) – nuo 1576 (Kasparo Henenbergerio žemėlapis) iki 1767 m. (Skalvės ir Nadruvės teritorijų žemėlapis).

Tačiau į pabaigą šio laikotarpio, jau 1665 m. Ragainės apskrities žemėlapiuose randame pažymėtas dvi gyvenvietes – tai jau anksčiau minėta Švabė ir Viešvilė. Švabės gyvenvietė prasideda dešinėje Viešvilės upelio pusėje prie jau žemėlapyje pažymėto tvenkinio ir siauru pakrantės ruožu tęsiasi beveik iki paties Nemuno. Vėlesniuose žemėlapiuose Švabės gyvenvietė išnykusi. Ji galėjo būti sudeginta ir jau neatsigavo. Vėliau jos vietoje įsikūrė naujos sodybos ir prisijungė prie išlikusio Viešvilės bažnytkaimio (žr. ištrauką iš Ragainės

Iškarpa iš 1608 m. Prūsijos žemėlapiro.

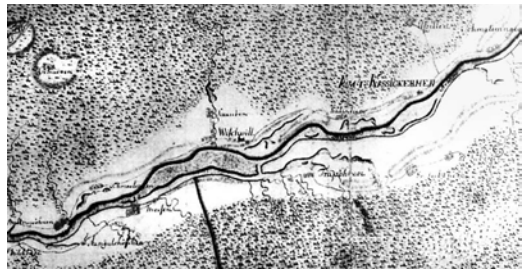
Sud. G. Merkatorius. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus medžiagos

Iškarpa iš W. Bleau Prūsijos žemėlapiro, parengto pagal K. Henenbergerio 1640 m. žemėlapi.

Iš „Lietuva žemėlapiuose“, 2001, p. 192.

Publikuojama koncerto „MG Baltic“ sutikimu

Senosios Švabės (*Schwaben*) ir Viešvilės

(*Wischwill*) gyvenvietės 1665 m. Padidinta

iškarpa iš 1665 m. Ragainės apskrities žemėlapiro

(*Umgebung Wischwill, Vergrößerter Ausschnitt*

aus einer Karte der Kreises Ragnit von 1665,

nachgezeichnet 1793). H. E. von Knobloch,

Die Wischwiller Dorf Chronik IX, 2005, S. 58

1665 m. žemėlapyje). Abi gyvenvietės žymimos ir 1723 m. žemėlapiuose.

H. E. fon Knoblocho vokiečių kalba išleistose Viešvilės kaimo kronikose „Die Wischwiller Dorf Chronik“ įdėta padidinta iškarpa iš 1665 m. Ragainės apskrities žemėlapyje (*Umgebung Wischwill, Vergrößerter Ausschnitt aus einer Karte der Kreises Ragnit von 1665, nachgezeichnet 1793*). Padidintoje žemėlapyje iškarpoje parodytos abi Nemuno upės vagos ir tarp jų susidariusi didžiulė sala.

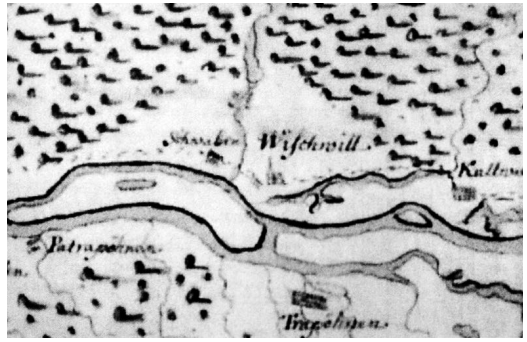
1722–1723 m. padidintoje Ragainės apskrities žemėlapyje parodytos Trapėnų (*Trapöhnen*), Patrapėnų (*Patrapöhnen*), Viešvilės (*Wischwill*), Švabės (*Schwaben*) ir Kalvėlių (*Kallwehlen*) gyvenvietės bei jau minėta sala tarp šiaurinės ir pietinės Nemuno vagų.

Šioje saloje aiškiai parodyta buvusi aukštuma. Šiauriniame Nemuno senvagės krante aptiktas ir tyrinėtas IX–XI a. skalvių karinio elito kapinynas Švedkalnis (*Swedenberg*), todėl kyla mintis, ar negalėjo ši aukštuma būti gyvenama, o gal joje galėjo būti ir skalvių pilaitė, kurią mini XIX a. pab. vokiečių archeologas Emilis Holakas (*E. Hollack*). Istorikas A. Šapoka XIII–XIV a. žemėlapyje „Lietuvių ir kryžiuočių kovų laukas“ rodo Trapėnuose stovėjusią kryžiuočių pilį¹². (Kryžiuočiai statydavosi savo pilis sugriautų lietuvių pilių vietoje arba netoli jų – red. pastaba.) Vygando Marburgiečio kronikoje ir kituose istoriniuose šaltiniuose Trapėnų žemėje minima lietuvių pilis, tačiau tai dar laukia išsamesnio istorikų tyrimo.

Viešvilės gyvenvietė išsidėsčiusi dešinėje Kasiko upelio pusėje, atokiau jo, ant aukštumos į rytus nuo evangelikų liuteronų bažnyčios. Vėlesniuose žemėlapiuose prie Viešvilės tvenkinio jau randama pažymėta Viešvilės dvaro sodyba. Viešvilės ir Švabės (gyvavusi iki XVIII a. pab.) gyvenvietės iki 1874 m. priklausė Kazikėnų valsčiui.

Po 1656 m. švedų puolimų, 1658 ir 1678 m. totorių antplūdžių, 1709–1711 m. maro, 1756–1763 m. Septynerių metų karo Viešvilę, Švabę ir aplinkinius kaimus žiauriai nusiaubė carinės Rusijos kazokai. Medinė Švabės gyvenvietė dar randama 1793 m. Ragainės apskrities žemėlapyje, vėliau, kaip galima spėti, ši gyvenvietė sunyko. Nuo XIX a. pažymėtos Prūsijos žemėlapiuose ar paminėtos rašytiniuose šaltiniuose šios gyvenvietės jau nerandame. Apie buvusią Švabės gyvenvietę žinome tik iš senųjų rašytinių šaltinių, XVI–XVIII a. žemėlapių. Archeologai buvusios gyvenvietės vietoje randa dar ankstesnius – I tūkstantmečio pabaigos gyvenvietės ir joje gyvenusių žmonių gyvenimo pėdsakus.

Švabeno pavardė aptinkama netik Viešvilėje. 1480–1498 m. Rūsneje

Švabės (*Schwaben*) ir Viešvilės (*Wischwill*) gyvenvietės 1722–1723 m. žemėlapyje. Iškarpa iš Ragainės apskrities 1722–1723 m. žemėlapyje „Karte Amt Ragnit 1722–23 Ausschnitt um Wischwill“. H. E. von Knobloch, *Wischwiller Dorf Chronik IX*, 2005, S. 61

¹² *Lietuvos istorija*, red. A. Šapoka, Vilnius: Mokslas, 1989, p. 85.

gyveno Ordino pareigūnas Michelis fon Švabenas (*Michelis von Schwaben*), kuris prižiūrėjo pievas ir žvejybą bei šią sritį administravo.

Senuosiuose dokumentuose, kaip nurodoma M. Toeppeno *Historisch Comparative Geographie von Preussen*, p. 219, išlikę, kad Michelis fon Švabenas – jau Klaipėdos komtūras – 1498 m. leidžia Sebastianui išigyti Rusnėje karčėmą su visu turto, priklausiusiu senajam smuklininkui Tomui. Smuklė parduota pagal Kulmo teisę be lažo prievolės, paveldimai, išskyrus prievolę prisidėti prie bažnyčios, Ordino dvaro ir pilių statybos kartu su žvejybos prievaizdu (*Fischmeister*). Suteikiama privilegija pačiam gaminti ir pardavinėti alų.

1509 m. Michelis fon Švabenas, kaip rašo B. H. Benecke leidinyje *Fische, Fischerei und Fischzucht in Ost und Westpreussen* (Karaliáučius, 1881, p. 283–284), pagal Kulmo teisę be lažo prievolės, paveldimai už 8 markių mokesčių išnuomojo Andreui Bastianui pastatą prie Rusnės žvejybai.

1511 m. Michelis fon Švabenas pagal Kulmo teisę už 8 markių mokesčių išnuomojo karčėmą šile (*Krugk of der heide gelegen*) su teise žvejoti tinklais mariose. 1515 m. ją pernuomojo.

1515 m. Michelis fon Švabenas pagal Magdeburgo teisę paveldimai už 6 marke mokesčio išnuomojo dar vieną karčėmą „Šušės apskrities šiaurinėje dalyje“¹³.

Šiandieną dar negalime pasakyti, ar yra koks nors ryšys tarp 1514 m. smuklės savininko Vernerio Švabės (o gal Švabeno) ir Ordino pareigūno Michelio fon Švabeno, tačiau neatlikus išsamesnių tyrimų negalime to atmesti, kadangi laikotarpis, pavardė ir karčėmų nuoma gali turėti giminytės ar kitą ryšį. Iš kitos pusės, šią mintį reikėtų atmesti todėl, kad Viešvilė priklausė ne Klaipėdos, o Ragainės komtūrijai (*Komtureien Ragnit*). Tik 1525 m. įsteigus pasaulietinę Prūsijos valstybę, sudaryti nauji administraciniai teritoriniai vienetai – didieji valsčiai (*Hauptamt*).

1767 m. Skalvos žemėlapis, kuriame pažymėta Švabės (*Schwaben*) gyvenvietė. *Rytprūsių istorija, Memeler Dampfboot, 1974, Nr. 2*

¹³ Zembrickis J., Bitensas A. *Šilokarčėmos apskrities istorija*, Šilutė, 2008, p. 12–16.

Iš Viešvilės gyvenvietės praeities

Algirdas Sinkevičius

Istorine praeitimi garsėja daug Jurbarko rajono gyvenviečių, miestelių, esančių dešiniajame šiauriniame Nėmuno krante prie seno prekybos kelio šia upe.

Apie 20 km į vakarus nuo Jurbarko, pačiame rajono pakraštyje, abipus Viešvilės upelio, išsikūrusi **Viešvilės** gyvenvietė. Tai viena seniausių panemunės gyvenviečių, jau nuo I tūkstantmečio pradžios buvusi apgyvendinta vienos iš baltų genčių – **skalvių**. Archeologiniais duomenimis, prieš 14 tūkst. metų pasitraukus paskutiniam ledynui, prie Nemuno ir Jūros upių susiformavo etninė grupė, iš gretimų genčių ryškiai išsiskyrusi savo kultūra. Jos turtingumą nulėmė gyvenimas prie Nėmuno, buvusio pagrindiniu ano meto prekybos ir karo keliu.

Antroje I tūkstantmečio pusėje pajūryje vyko tam tikras baltų genčių persigrupavimas. Pasitraukus kuršių gentims šiaurės kryptimi, Nemuno žemupyje išikuria skalviai. Apie jų gyvenamąsias vietas žinome iš tyrinėtų laidojimo paminklų. Pagrindinė skalvių gyventa teritorija buvusi maždaug dabartiniame Šilutės rajone ir kairėje Nemuno žemupio pusėje¹.

Lenkų kronikose skalviai minimi nuo 1227 m., kadangi per jų žemes Nemunu jau nuo seno keliavo pirkliai. Kryžiuočių kronikose skalviai pirmą kartą paminėti 1240 m.

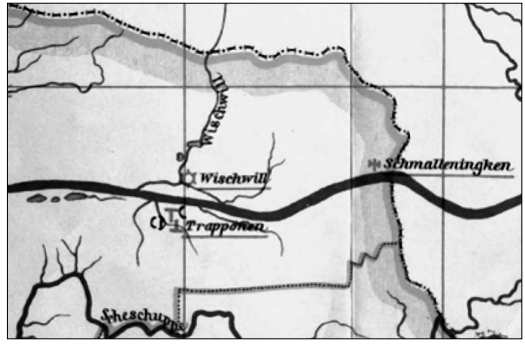
Svarbiausias vandens kelias keliaujantiems per šiuos kraštus žygūnams, prekeiviams nuo senovės buvo Nemunas, kuriuo iš Lietuvos ir Gudijos į vakarus plukdyta mediena, gabentos kitos prekės. Juo nuo seno naudojosi ir Vakarų Europos pirkliai, vikingai, misionieriai, kryžieiviai. Senuose dokumentuose liko surašyti praktiški patarimai: kur galima priplaukti prie kranto, kur stovi kokio paupio karčema ir kt. Nemunas buvo svarbus ir Mažojoje Lietuvoje: pakrančių ruožo gyventojams upe buvo patogiau nuplaukti į didžiąsias prekyvietes Ragainėje, vėliau Tiūžėje, nei savo išaugintas gėrybes vargingai vežti prastais keliukais. Todėl paupiai anuomet branginti. Ne visur Nemuno pakrantės buvo patogios keliautojams – vienur tęsėsi klampynės, žemi ir kasmetinių potvynių užliejami plotai, kitur laivų laukė kliūtys. Ilgainiui buvo atrastos pačios patogiausios vietas, kur buvo galima sustoti ne vien laivams, bet ir pakrantėje žmonėms išsikurti. Viena tokių vietų buvo Viešvilės upelio ir Nemuno upės santaka. Šioje vietoje, kiek šiauriau Viešvilės upelio, dešiniajame jo krante XVI a., vokiečių istoriko *Paulo Kargės* duomenimis, nuo 1514 m. stovėjusi lietuvių Dautgyno (*Dawtfyn*) karčema².

Ragainės apskrityje seniausi archeologiniai radiniai priskirtini III–II tūkstantmečio prieš Kristų neolitui ir virvelinės keramikos kultūrai. Prie *Trapėnų* atkastame kapinyne rastos *Senovės Romos* monetos rodo skalvių genčių prekybinius ryšius su *Senovės Roma*. Šiuo metu jau žinome, kad Viešvilės apylinkėse yra išstisęs archeologinių paminklų kompleksas. Naudvaryje atrastas senovinis degintinis kapinynas ir gyvenvietė suteikia duomenų apie žmonių gyvenimą šiose Nemuno pakrantėse I tūkstantmetyje prieš Kristų.

¹ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. V, Ragainės apskritis, Boston, 1968.

² Knobloch H. E. von. *Beiträge für eine Dorf-Chronik I*, 1997, Berlin-Dahlem, S. 1–4.

Aptikta senojo geležies amžiaus radinių su senovės Romos imperijos moneta Kazikėnuose. Viešvilėje atrastas visas archeologinis kompleksas, susidedantis iš I kapinyno – Švedkalnio, II Viešvilės kapinyno, III Viešvilės kapinyno ir neįtvirtintos senovinės gyvenvietės, suteikia žinių apie čia gyvenusių žmonių buitį bei papročius I tūkstantmečio III–X ir II tūkstantmečio XI amžiuje. Paminklų kompleksas priklausė vėlyvajame geležies amžiuje Nemuno ir Viešvilės upelio santakoje išikūrusiai skalvių bendruomenei.

Emilis Holakas 1908 m. žemėlapyje parodo, kad dešiniajame Viešvilės upės krante, ties santaka su Kasiku yra piliakalnis

Daugelį senųjų gynybinių įtvirtinimų, piliakalnių sudarinėdamas Rytprūsių žemėlapi aplankė ir aprašė Rytprūsių topografas Johanas Michaelis Guise (*Johann Michael Guise*) (1796–1861). J. M. Guise paskelbė Rytų Prūsijos piliakalnių ir gyvenviečių sąrašą su 47 Klaipėdos krašto piliakalniais. Istoriniuose šaltiniuose minima, kad J. M. Guise buvę užrašai ir apie Viešvilėje bei Smaliniūkuose spėjamus buvusius senovės gynybinius įtvirtinimus. 1872 m. Prūsijos muziejaus vadovas Georgas Bujackas Senienų draugijos „Prussia“ susirinkime skaitė pranešimą, kuriame minėjo, kad prieš 50 metų Viešvilėje ant Wallberg kalvos ar piliakalnio aptikta senovinių monetų ir ginklų. Tačiau tai dar laukia išsamesnių tyrinėjimų³.

Švedkalnis (*Schwedenberg*) – apie 1 km nuo Viešvilės mstl. į pietvakarius prie Viešvilės upelio esanti 2–2,5 aukščio, 70–80 m dydžio kalva. Kapinyno teritorijoje ištirta 64 m² ploto. Kapuose rasta papuošalų, buities reikmenų, ginkluotės, gyvulių kaulų. Viename kape rasti 6 kalavijai, kituose aptikta po 4–5 ietigalius. Net 8 kapuose kartu sudeginti ir žirgai. Rasti sidabruotomis rankenomis kalavijai, ietigaliai, brangūs papuošalai rodo, kad čia gyvenę ir palaidoti kilmingi ir pasiturintys gyventojai – skalvių kariniam elitui priklausę žmonės. Jie palaikė prekybinius ryšius su Vakarų Europos ir Skandinavijos šalių pirkliais ar kariavė su jų riteriais ir paėmę ginklų, papuošalų⁴.

Viešvilės III kapinynas priklauso IX–XI a. skalvių etnokultūrinei grupei. Tyrinėtas 430 m² plotas, jame aptikti 54 griautiniai ir degintiniai kapai. Daugumoje griautinių kapų palaidoti vaikai ir paaugliai. Kapai rasti negiliai (0,2–0,3 m gylyje), todėl jie apardyti ūkinės veiklos metu, kai kur radiniai paskleisti dirvos paviršiuje. Kapuose rasti moliniai puodeliai, žalvario apykaklės, antkaklės, segės ir kt.⁵

Neįtvirtinta senovinė gyvenvietė rasta nedidelėje kalvelėje, dirbamame 1,5–2 ha žemės plote prie Viešvilės upelio, šalia miestelio valymo įrengi-

³ Tamulynas L. Archeologijos objektai ir jų tyrimai Viešvilės bei Smaliniūnų apylinkėse. Straipsnis šioje monografijoje.

⁴ Budvydas U. Skalvių kario kapas iš Viešvilės kapinyno; Sinkevičius A. Švedkalnis. IX–XI a. plokštinis degintinis kapinynas. Straipsnis šioje monografijoje.

⁵ Budvydas U. Viešvilės III kapinynas ir neįtvirtinta gyvenvietė. IV, Geležies amžiaus kapinynai, *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 m.*, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 144–145.

nių. Kultūriniame sluoksnyje rasta per 200 lipdytos keramikos fragmentų, molinių verpstukų, smeigtukų. Gyvenvietė datuojama I tūkstantmečio pabaiga⁶.

2006 m. Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus ekspedicija, ištyrusi 20 m² plotą, rado senovinių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (94 vnt.), Bohemijos (1 vnt.) ir Tirolio (1 vnt.) monetų (II kapinynas). Senovinių monetų lobis paslėptas apie 1568–1570 m. Archeologų teigimu, tai pirmas žinomas Rytų Prūsijos žemėje rastas XVI a. Lietuvos DK monetų lobis. Kartu rasta segė, antkaklės dalis, auksuotas stiklo karolis, priskiriami II–III a., taip pat trys plombos, žiestos keramikos, sagų, antpirštis, diržo sagtis, penkiakampės žvaigždės imitacija, datuojami XVII–XX a. Monetos ir plombos perduotos Lietuvos nacionalinio muziejaus Numizmatikos skyriui, kiti radiniai – Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriui⁷.

IX a. pabaigos keliautojas *Vulfstanas* mini, kad aisčių (*baltų, tarp jų ir skalvių*) šalyje yra daug tarpusavyje kariaujančių kunigaikščių pilių. Skalvių, kaip ir ano meto lietuvių iki Mindaugo, gentys kovojo ne tik su puldinėjančiais vikingais, bet ir tarpusavyje. Dalyvauti žygyje, parnešti grobio buvo garbinga. Žinoma, kad užpuolikai buvusias medines sodybas karo žygių metu sudegindavo, gyventojus nužudydavo arba paimdavo nelaisvėn. Gyvenvietės kuriam laikui sunykdavo, be to, Prūsijos kraštą ir Viešvilės vietovę nuniokojo 1205–1207 m. praėjęs maras.

Apie Viešvilės vietovės pavadinimą tikslesnių žinių nerasta. Norėtuši išsiaiškinti vietovardžio kilmę. Išlikęs įdomus padavimas, kurį pasakojęs vienas pirmųjų pokario gyventojų *Povilas Valys*. Pagal jo girdėtą padavimą, pavasarį Viešvilės upeliui patvinus, srovė išnešdavo kritusių žvėrių lavonus – „viešai vilko“. Bet tai tik padavimas. Dar gerokai prieš rezervato įkūrimą du studentai gamtininkai gumine valtele pabandė praplaukti Viešvilės upeliu nuo jo ištakų, prasidedančių Buveinių ežerėlyje, iki Nemuno ir smulkiai aprašė savo kelionę. Upelis teka per užpelkėjusį mišką, sengires, kurios niekada neregėję kirvio ašmenų, pilnas vėjovartų, bebrų pastatytų užtvankų – ten viskas užkliūva, susidaro sangrūdos. Nei jas praplaukti, nei išplukdyti kritusių žvėrį nėra galimybių. *Plačiau žr. str. šioje monografijoje: Pakeris R. Ekspedicija pelkynų ir miškų upele Viešvile.*

Netoli Viešvilės Aušgirių kaimo gyventojų sąrašuose nuo seno aptinkama pavardė *Woischwill*. Ši pavardė buvusi ir Smaliniūkuose. Nereti atvejai, kada gyvenamajai vietai suteikiama joje gyvenusio, ypač kilmingesnio, žmogaus pavardė. Negalime atmesti galimybės apie tokia pavardę gyvenusįjį, galbūt net kaimo seniūną ir šioje vietovėje.

Šią mintį savo straipsnyje „*Parapijos kūrimosi prielaidos Viešvilėje*“ iškelia ir istorikas D. Elertas, pastebėdamas, kad 1540 m. asmenvardžiuose Ragainės amte (*valsčius*) buvo net keli šio vietovardžio atitikmenys: *Jorgis Waiswilleitis, Juczus Waiswilleitis, Micheell Wayswilleitis, Vrban Wayswilleitis, Wayswille*. Ši pavardė aptinkama buvusi ir gretimuose Įsručio bei Tižės amtuose⁸.

Viešvilės kaimo kronikų autorius, kraštotyrininkas *Hansas Erhardtas fon Knoblochas* apie dešimtį metų rinko

⁶ Ten pat.

⁷ Grižas G. Viešvilės lobis (1568–1570), *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2006 m.*, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2007, p. 497–498.

⁸ Žr. str. šioje monografijoje: Elertas D. *Parapijos kūrimosi prielaidos Viešvilėje.*

žinias apie savo gimtąjį kraštą Vokietijos archyvuose. Jis teigia radęs, kad apie 1200 m. dabartinės Viešvilės teritorijoje buvo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Utenos valdovo Remundo provaikaičio Viševilčio domeniškas dvaras „*Apanagen Gut*“ (kunigaikščio paveldima žemės valda)⁹.

Tačiau neužrašius jokių nuorodų į šaltinius, tai tenka laikyti tik legenda. Būtent ši legenda byloja, kad gyvenvietė ir buvo pavadinta jos įkūrėjo vardu. Tai būtų priimtina, kadangi esama ir daugiau atvejų, kada vietovės pavadinamos didikų vardais. Pažymėtina, kad jo herbo ženkle minimas jūros arklukas (žr. *Hansas Erhardtas fon Knobloch*. „*Viešvilės kaimo kronikos*“, t. I–IX, 1997–2005 m.). Nuo to laiko, kaip spėjama, galimai egzistuoja ir Viešvilės vietovardis^{10, 11}.

Kitos anksčiausios rašytinės žinios apie šio krašto gyvenviečių kūrimąsi mus pasiekusios nuo 1300 m. Tuo laikotarpiu atsiranda pirmosios gyvenvietės Ragainės rytinėje pusėje už Šešupės ir abiejose Nemuno pusėse. Šioje teritorijoje užkariautojai kryžiuočiai ir prūsais vadinami apkrikštyti skalviai įkuria mažus kaimelius. Tuo metu atsiranda ir pirmasis kaimelis *Wischwill*. Upė panašiu pavadinimu Vaišvilė (*Wayswille*) jau yra paminėta 1385 m. kryžiuočių karo kelių aprašymuose. Įtikinamiausias yra mokslininkų miestelio vietovardžio aiškinimas. Kalbininkų, profesorių Zigmo Zinkevičiaus ir Antano Salio nuomone, prūsų, kartu ir skalvių tarmėse dvigarsis *ie* buvo tariamas *ay*. Tai rodo skalvišką Viešvilės vietovardžio kilmę¹².

1490 ir 1540 m. Prūsijos istoriniuose šaltiniuose jau aptinkamas kaimelis, kuris užrašytas pavadinimu *Wyschswylffen*. Plačiau žr. „*Viešvilė ir jos apylinkės kryžiuočių karo kelių aprašymuose*“ straipsnį. Kitais duomenimis, Viešvilė pirmą kartą paminėta Ordino istoriniuose šaltiniuose 1402 m.^{13, 14}

Viešvilės gyvenvietė įsikūrusi prie seno vikingų, o nuo XIII a. – *Hanzos* sąjungos miestų, prekybos su Lietuva ir Gudija kelio Nemuno. Tačiau istorikų ir kalbininkų nuomone, pavadinimą, kaip ir daugelis gyvenviečių, vietovė galėjo gauti nuo upelio *Viešvilė*. Žinoma, kad XIII a. šioje teritorijoje jau gyveno skalviai, kuriuos nuolat puldinėjo 1226 m. *Mozūrų* pakviestas kryžiuočių ordinas. 1231 m. Ordinas pirmą kartą persikėlė per Nemuną ir per 30 m. užėmė visą jo žemupį, susisiekdamas su Livonijos ordinu, iki to laiko spėjusiu pasistatyti Jurbarko (*Georgenburg*) ir Klaipėdos (*Mummel – Nemune augusios vandens rožės, vėliau – Memmel*) piliis. Galima daryti išvadą, kad Viešvilės vietovė taip pat neišliko pagoniška, o buvo užimta kryžiuočių. Minimi du raštai: 1259 m. karaliaus Mindaugo raštas, kuriuo jis dovanoja Ordinui, be kitų žemių, visą *Skaluvos* žemę, ir 1289 m. Ordino magistro patvirtinimas dabar nežinomo pasidalijimo tarp Prūsijos ir Livonijos *Skaluvos*, *Kāršuvos*, *Tvėrų* ir kitų žemių. 1260 m. žemaičiams laimėjus prie *Durbės*, buvo sugriautos visos silpnesnės Ordino pilys, taip pat Jurbarko, todėl Ordino prašomas popiežius pradėjo skelbti kryžiaus žygius. 1277–1278 m. Kryžiuočių ordino *Sembos* srities viršininkas *Teodorikas* įsakė sunaikinti dar išlikusias skalvių *Ramigės (Rambyno)* ir *Ragainės* piliis. Sudegintos Ragainės skalvių pilies vietoje 1289 m. Ordinas pasistatė *Landeshut* pilį, nuo 1326 m. vadintą

⁹ Knobloch H. E. von. *Beiträge für eine Dorf-Chronik I*, 1997, Berlin-Dahlem, S. 1.

¹⁰ *Lietuvių enciklopedija*, t. 34, Boston, 1963.

¹¹ *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 3, Vilnius, 1987.

¹² Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2003, p. 135.

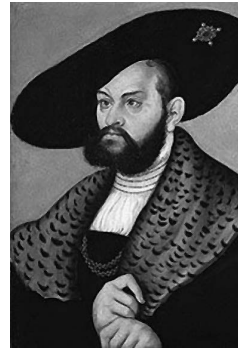
¹³ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. IV, Ragainės apskritis, Boston, 1968.

¹⁴ *Lietuvių enciklopedija*, t. 34, Boston, 1963.

Ragaine, o 1293 m. Nemuno saloje pasistatė *Schalauersburgo* pilį. 1283 m. kryžiuočiai, jau įsitvirtinę Skalvoje, pradėjo kovas su Lietuva. XIII a. Ordinas jau buvo paskirstęs Lietuvos teritoriją atskiroms vyskupijoms ir siekė tai įgyvendinti^{15, 16}.

1300 m. rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą minima ir Viešvilės vietovė. Šio krašto istorija mums mažai žinoma, kadangi jis nuo XIII a. buvo užgrobtas kryžiuočių. 1408 m. Ordinas Tilžėje pasistato pilį, apie kurią kuriasi gyvenvietė *Tyls (Tilse)*. Paminėtina, kad paskutinis incidentas, dėl kurio įvyko Žalgirio mūšis, buvo tai, kad Ordinas ties Ragaine sulaikė Jogailos Nemunu plukdomus Lietuvos laivus su grūdais, kurie plaukė ir pro Viešvilę. Nuo XV a. išsavinant ir apgyvendinant M. Lietuvos šiaurytinį pakraštį, Jūros upės žemupys ilgam buvo išlikęs savotiška riba tarp gausiau gyventų plotų dešiniajame krante ir kairiajame krante plytėjusių didžiųjų Jūravos–Viešvilės–Smaliniūnkų girių. Tame miškų plote tebuvo iškirstos tik atskiros laukymės, kur buvo įsikūrusios negausios ir dažniau nedidelės gyvenvietės. Nuo 1422 m. per Smalininkų–Viešvilės–Jūravos miškus (*Königliche Jurasche Forst*) eina riba tarp Prūsijos valdžioje buvusios Mažosios Lietuvos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, nuo 1795 m. carinės Rusijos valdžioje buvusios Lietuvos.

Buvusią valstybinę sieną pasiekiamo Sakalinėn vedančiu keliuku. Už 6 km nuo Jurbarko–Šilutės plento, prie ženklų „Šilinės girininkija“, keliukas kerta iš rytų į vakarus besitęsiantį griovį ir palei jį vingiuojantį tik sienos prižiūrėtojams skirtą keliuką. Po šimtą žingsnių į vieną ir kitą pusę išlikę sieną žymėję sampilai. Seniau Káskalniu vadinta viena šiaurytinėje kalvyno pusėje, 66 miško kvartale, esanti kalva. Ją perkerta buvusi Prūsijos–Lietuvos valstybinė siena, kurią žymi griovys ir sampilai. Atstumas pagal sieną nuo Viešvilės–Sakalinės kelio iki kalvos – apie 2,5 km. Atrodo, ši kopa – 1517 m. įvykusio neoficialaus Lenkijos–Lietuvos valstybės bei Kryžiuočių ordino valdovų susitikimo vieta. *H. E. fon Knobloch* „*Die Wischwiller Dorf-Chronik*“ yra aprašęs, kad 1705 m. sudarytame Ragainės apskrities žemėlapyje šioje vietoje pažymėta kalva *Casto Calno*. Šalia yra prierašas, jog čia buvo susitikę ir pietavo paskutinis Kryžiuočių ordino magistras Albrechtas Brandenburgietis – Žygimanto Senojo sesers Sofijos sūnus su Lenkijos karaliumi, Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu Žygimantu Augustu (*Senuoju*), kuris buvo tikras Albrechto dėdė.

Žygimantas Senasis (1467–1548), Lenkijos karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis. Interneto prieiga: www.biografas.lt/.../17-zygimantas

Albrechtas Brandenburgietis (1490–1568), Didysis Vokiečių ordino magistras, pirmasis Prūsijos pasaulietinės valstybės didysis kunigaikštis. Interneto prieiga: wikipedia.org/wiki/Albrechtas_Brandenburgietis

¹⁵Šapoka A. *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1936, Žemėlapiai.

¹⁶XIII a. Rygos, Kuršo, Lietuvos ir Prūsų vyskupijų žemėlapiai pagal H. ir G. Mortensenus.

Tai, kad apie 1517–1525 m. metus abu valdovai buvo atvykę į šias apylinkes, patvirtina ir kiti šaltiniai. Žemėlapyje dar nurodoma, kad įvykio atminimui jie liepę perkasti gamtinės kilmės parabolinę kopą. Galima spėti, kad nuo tada ši kopa, o kartu ir vietovė pradėta vadinti Kaskalniu.

Dėmesys atkreiptinas į tai, kad Viešvilės upelis tame pačiame žemėlapyje vadinamas Upėtakių upeliu (*Wischwill Forellenfluss*). Pagal tai galima spėti, kad žemėlapiu sudarytojams jau buvo žinoma, jog šis upelis tuo metu buvo turtingas upėtakių (farelių – red.) bei kitų vertingų rūšių žuvų.

Albrechtas Brandenburgietis (*Albrecht Brandenburg-Ansbach*) – paskutinis Vokiečių ordino didysis magistras, pirmasis pasaulietinės Prūsijos valstybės kunigaikštis. 1511 m. jis buvo išrinktas didžiuoju magistru. 1514 m. su Lietuvos Didžiąja Kunigaikštyste sudarė amžinosios taikos sutartį, o 1521 m. tapo Lenkijos vasalu. Apie 1525-uosius, praėjus aštuoneriems metams po M. Liuterio tezių paskelbimo, jis susidomėjo Martino Liuterio reformacija ir atsiskyrė nuo Romos Katalikų bažnyčios. Lenkija Krokuvos sutartimi pripažino jai pavaldžios Prūsijos kunigaikštystės įkūrimą, jos sosto paveldimumą. Buvęs Vokiečių ordino magistras Albrechtas pats prisiekė Lenkijos karaliui Žygimantui Senajam vasalo ištikimybe. Tais pačiais metais su daugeliu Ordino riterių priėmė evangelikų liuteronų tikėjimą, pasidalino Katalikų bažnyčios turtus, leido kunigams pradėti normalų šeimyninį gyvenimą¹⁷.

Nemuno slėnio pakraščiu – šia pelkėta, sunkiai išvažiuojama vietove iki XVIII a. pabaigos ėjo svarbus pameunių vieškelis Karaliaučius–Tilžė–Ragainė–Viešvilė–Jurbarkas–Kaunas. Istoriniai šaltiniai rodo ir girios pakraščiuose buvusias gyvenvietes. Išsikirtę miško plotelį naujakuriai (*nausėdai*) įrengdavo dirbamus laukus bei ganyklas. Vokiečių naujakuriai turėdavo įvairių privilegijų, skirtų naujiems plotams įsisavinti. Pasilikę vietovardžiai liudija įkurtus kaimus, išplėstus dirvonus, nusausintas pelkes. Ilgą laiką išlikę tiek dešinėsios, tiek ir kairiosios Nemuno pusės gyvenviečių lietuviški vietovardžiai rodo, kad tarp anuometinių naujakurių krašte gyveno lietuvininkai. Ordino laikų žemėlapiuose, išlikusių vadinamųjų

Ištrauka iš 1705 m. Ragainės apskrities žemėlapiu su pažymėta Kaskalnio kopos (*Casta Calna*) perkasa ant 1422 m. Melno sutartimi nustatytos valstybinės sienos ties Viešvilės kaimu

Švabės gyvenvietė. 1576 m. Ištrauka iš 1576 m. Karlo Henenbergerio Prūsijos žemėlapiu.

H. E. von Knobloch, *Wischwiller Dorf-Chronik*, IX, Berlin-Dahlem, 2005, S. 57

¹⁷Knobloch H. E. von. *Wischwiller Dorf-Chronik*, t. 9, Berlin-Dahlem, 2005, S. 44–54.

„turkų mokesčių“ duomenimis, Viešvilės apylinkėse minima buvusio pasiturinčio pono Švabeno sodyba – dvaras. Gyvenvietė vietovės žemėlapiuose pažymėta šio dvarininko vardu.

Nuo 1542 m. Viešvilės vietovės žemėlapiuose pirmą kartą įvardinamas ir Viešvilės kaimas (*Dorf Wischwill*). 1546 m. istoriniuose dokumentuose minimas Viešvilės karališkasis dvaras (*Gut Adlig Wischwill*). Tuomet dvarui priklausė 1 500 ha žemės ir miško. 1650 m. pagal gautas privilegijas Viešvilės dvarui atitenka Pagulbinių kaimas. *Plačiau žr. straipsnį „Viešvilės bajoriškojo dvaro sodyba“.*

1665 m. Ragainės apskrities žemėlapiuose pažymėtos Švabės ir Viešvilės gyvenvietės. *Plačiau žr. straipsnį „Senoji Švabės gyvenvietė“.*

Abi gyvenvietės augo, plėtėsi ir būtų, ko gero, augusios dar sparčiau, tačiau užgriuvo nelaimės. 1656 m. į jas įsiveržia ir nuniokoja švedai. Išlikusiame Martyno Mažvydo laiške rašoma, kad 1658 m. Viešvilės kaimą nusiaubė tuometiniai turkų vasalai – Krymo totoriai. Jie sudegino gyvenvietę, mokyklą, bažnyčią, nužudė bei išsivarė į nelaisvę du trečdalius gyventojų. 1678 m. gyvenvietę dar kartą nuniokojo totoriai. Senieji krašto gyventojai buvo beteisiai baudžiauninkai. Ordinas rūpinosi tik vokiečių kilmės gyventojais. Tik XVI a., kilus reformacijai, pradėtos laikyti pamaldos ir vietinių gyventojų kalba, tačiau tik per vertėjus. Karams apimus, likę vietiniai gyventojai verčiami dirbti kolonistams vokiečiams. Viešvilės gyvenvietė pamažu vėl atstatyta. XVII a. viduryje patvenkus Viešvilės upelį, buvo pastatytas grūdų malūnas (*yra nuomonių, kad ir anksčiau*). Tvenkinys jau matyti 1665 m. Ragainės apskrities žemėlapyje.

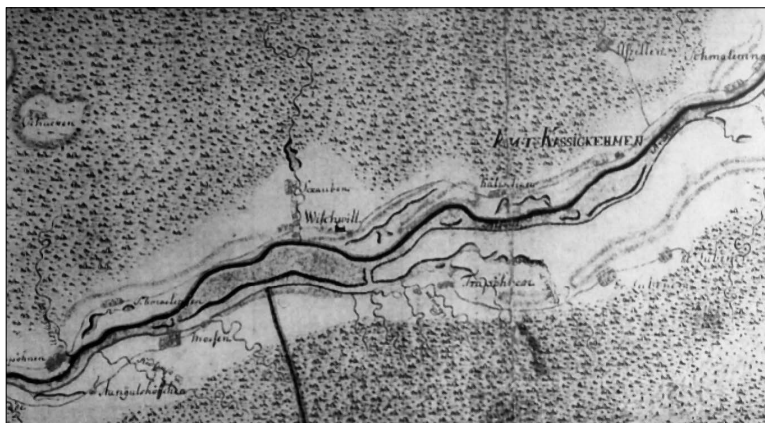
1706–1708 m. žiema buvusi neįprastai šioms vietovėms šalta – iššalo žiemenčiai. Prasidėjo badas, kuris pirmiausiai palietė lietuvininkus – skurdžiausius

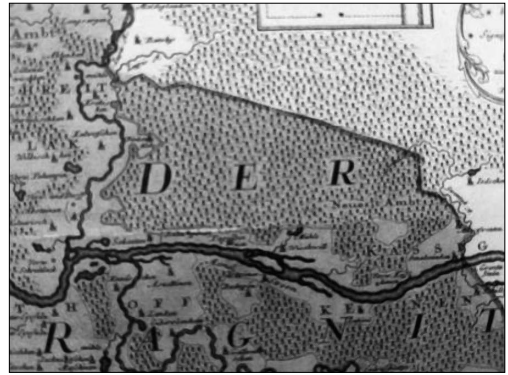

1665 m. žemėlapių ištrauka.
Iš H. E. fon Knoblocho
kraštotyros medžiagos

Ištrauka iš Ragainės apskrities 1665 m. žemėlapių.

Iš H. E. fon Knoblocho surinktos kraštotyros medžiagos

Viešvilė ir Švabė. Ištrauka iš 1722–1723 m. Ragainės apskrities žemėlapiu. H. E. von Knobloch, *Wischwiller Dorf-Chronik*, IX, Berlin-Dahlem, 2005, p. 60

Viešvilės ir Švabės gyvenvietės. 1735 m. Ištrauka iš 1735 m. J. F. Betgeno Mažosios Lietuvos žemėlapiu. *Lietuva žemėlapiuose*, 2011, p. 270. Publikuojama leidus concernui „MG Baltic“

apskrities gyventojus. Tačiau nelaimė viena nevaikšto – prasidėjo maras. Nuo 1709–1711 m. bado ir maro apskrityje išmirė apie 20 proc. gyventojų. Viešvilės parapijoje maras skaudžiai palietė 17 kaimų, iš viso 261 sodybą. Po maro baltišku pavardžių čia jau neminima. Kad būtų kam dirbti žemę, mokėti valstybei mokesčius, Prūsijos valdžia į tuščias sodybas iš savo valdomų kraštų atkeldino šimtus daugiausia vokiškai kalbančių kolonistų. Kadangi anuo metu Vokietijoje ir Šveicarijoje protestantai buvo negailestingai katalikų persekiojami, susidarė palankios sąlygos jų imigracijai. 1710–1736 m. į ištuštėjusius ūkius Lietuvos provincijoje iš *Zalcburgo*, *Nasau*, *Pfalco*, *Pamario* ir *Šveicarijos* atsikėlė apie 23 tūkst. zalcburgiečių, švabų ir šveicarų. Į Išruties apskritį kėlėsi daugiausia pfalciečiai ir šveicarai, tačiau lengvatų gavo ir atitarnavę kariai. 1736 m. Šiaurės Skalvoje valstiečių ūkiuose jau pusė gyventojų buvo kolonistai. 1716 m. atsikeldami šveicarai atsivežė pažangią pieno produktų gamybos technologiją.

1730 m. žydas Schlomka Viešvilėje įsteigia galvijų odų apdirbimo įmonę „*Schutz Juden*“. Be to, jis turėjo keltą Žagmantuose, 7 ūkininkus Vėžiniškuose, Pagulbiniuose ir Leipgiriuose, laikė karčemą. Tuomet Viešvilės gyvenvietė priklausė Kazikėnų valsčiui (*Kassigkehmen* – pagal upelio *Kasikas* pavadinimą), kuris priklausė 1736 m. sudarytai Ragainės apskričiai.

1 lentelė
Ragainės apskritis

Metai	Administracinis suskirstymas
1736 m.	10 valsčių: Aňtakminių valsčius, Diržkiemio valsčius, Dženguolių valsčius, Gerskulių valsčius, Kazikėnų valsčius , Liepgalių valsčius, Ragainės Sendvario valsčius, Šereiklaukio valsčius, Užpajunių valsčius, Zumarų valsčius

1765 m. birželio 1 d. buvo posūkio taškas Viešvilės kaimo istorijoje, nes šią dieną jis perėjo deputatų rūmų prezidento Johano Frydricho Domhardto (*Johann Friedrich von Domhardt*) nuosavybėn. Jis savo anksčiau turėtą Klanupėnų dvarelį Grumbkovtaičių (*Grumbkowteiten*) valsčiuje kartu su 10 valstiečių Haidlaukio (*Heidlauken*), Grablaukio (*Grablauken*) ir Visboryno (*Wisborienen*) kaimuose iškeitė į dabartinį Viešvilės bajoriškąją dvarą. Kaimo perdavimas ir ištikimybės priesaika vyko jau gegužės 20 d. Apie tai rašoma šiame straipsnyje.

Viešvilės aktai, 1765 m. gegužės 20 d.

Pagal Prūsijos karališkosios didenybės potvarkį, rašytą 1765 m. balandžio 18 d., Viešvilės kaimas, esantis Kasikėnų (*Kassigkehmen*) valsčiuje, su 20 gyventojų – valstiečių, privatinių, samdinių su namais ir kitais pastatais perduodamas didžiai gerbiamam ponui prezidentui J. F. Domhardtui. Jo buvusio turto Grumbkovtaičių valsčiuje paveldėtojai ir priėmėjai yra teisėti. Viešvilės kaimas pagal karališkosios didenybės potvarkį nuo 1765 m. birželio 1 d. teisėtai priklausys ponui prezidentui su visa nuosavybe.

Kaip nurodyta perdavimo akte, Viešvilės kaimo teritorija buvo permatuota. Tuo rūpinosi valsčiaus valdytojas Romaitis (*Romeit*), girininkas Heltas (*Heldt*) iš Trapėnų, Viešvilės kunigas Radykė (*Radieke*). Sutinkamai su balandžio 18 d. aukščiausiais karališkais teisiniais išrašais, Viešvilės kaimo perdavimas įvykdytas.

Visi kaimo gyventojai buvo suskirstyti pagal jų padėtį, tada pasirodė vizualiai. Valstiečiai ir privatiniai darys įmokas ir įnašus, visi pastatai, inventorius, pasėliai, žemės dirbimo įrankiai, galvijai, arkliai nuo birželio 1 d. priklausys deputatų rūmų prezidentui ponui J. F. Domhardtui. Valstiečiai ir kiti gyventojai bus instrukuoti, kad nuo minėtos datos jie poną J. F. Domhardtą laikys savo teisėtu ir tikru šeimininku, jam rodys paklusnumą, paves teisinių klausimų sprendimą, mokės visas pinigines įmokas, bus laisvi nuo buvusios valsčiaus jurisdikcijos. Pripažindami savo poną žada jam paklusnumą ir ištikimybę, atsisako buvusio pastoriaus Ločio (*Loci*) pamokymų, priima valsčiaus protokoliningo Nomedo paslaugas.

Viešvilės kaimo ribos nustatytos remiantis inžinieriaus Borcherto 1723 m. sudarytu planu bei permatavimų duomenimis, padedant žemdirbystės ir geometrijos specialistui ponui Tarachui (*Tarrach*), dalyvaujant būsimam šeimininkui deputatų rūmų prezidentui ponui J. F. Domhardtui. Tokiu būdu šis kaimas su tikrovę atitinkančiomis dabartinėmis ribomis perduotas ponui J. F. Domhardtui su visa nuosavybe, jam palinkėta laimės, sėkmės ir Dievo palaimos. Iš buvusio Kasikėnų valsčiaus valdytojo Šmito (*Schmidt*) perimta jurisdikcija.

Dokumentus pasirašė šie asmenys:

J. F. Domhardtas (*J. F. Domhardt*)
 Šimelpfenigis (*Schimmelpfenig*)
 Šmitas (*Schmidt*)
 Tarachas (*Tarrach*)
 Heltas (*Heldt*)
 Romaitis (*Romeit*).

Priesaika: „Aš R. R. prisiekiu visagaliui Dievui, kad po to, kai jo didenybė Prūsijos karalius maloningiausiai pritarė tam, kad mane pakeistų ponas prezidentas J. F. Domhardtas ir kad jis yra mano dabartinis valdovas, visuomet būsiu jam ištikimas ir pasiruošęs vykdyti, kas man bus įsakyta, pagarbiai ir paklusniai atliksiu perdavimą, kiek leis jėgos ir galimybės, vykdysiu žemės, kaimo ir visus kitus tvarkymo darbus, savo ūkį ant man patikėtos žemės tvarkysiu kaip stropus šeimininkas, be pono žinios neparduosiu, neapleisiu ir nenualinsiu, visomis jėgomis stengsiuosi apsaugoti savo poną nuo nuostolių, skatinsiu naudą ir tai, kas geriausia, kiek man padės Dievas ir jo šventas žodis. Amen.“

Tuometinių valstiečių pavardės:

1. Tomas Kasiulis (*Tums Kassullis*)
2. Tomas Glisaitis (*Tums Glisatis*)
3. Jurgis Žagaras (*Jurg Szagarus*)
4. Anušas Jokubaitis (*Anush Jokubaitis*)
5. Butkus Tenigšaitis (*Butkus Tennigshait*)
6. Erdmanas Gudaitis (*Erdmon Gudatis*)
7. Anušas Kasparaitis (*Anush Kasperaitis*)
8. Vilius Pilkutaitis (*Willus Pilkuteitis*)
9. Stepas Žagaras (*Steps Shagarus*)
10. Georgas Piokas (*Georg Piok*)
11. Šulcas Lešinskas (*Schulz Leschinski*)
12. Jurgis Rasutis (*Jurg Rassutis*)
13. Jurgis Macaitis (*Jurg Mazatis*)
14. Adomas Nediškis (*Adom Nedischkis*)
15. Dočys Žagaras (*Dotschys Shagarus*)
16. Tomas Damalakas (*Tums Damalaks*)
17. Enrikas Jurkus (*Endrigns Jurkus*)
18. Jonas Liaudaitis (*Jons Leudeitis*)
19. Andrius Ričas (*Andreas Nitsch*)
20. Jaunesnysis girininkas Vilūnas (*Unterfoerster Willuns*).

Be to, kaime gyveno šie amatininkai:

- Malūnininkas Šulcas (*Mueller Schulz*)
 Dailidė Depnanas (*Zimmermann Depnan*)
 Stalius Engelsas (*Tischler Engels*)
 Puodžius Šmitas (*Toepfer Schmidt*)
 Kubilius Botas (*Boetcher Bots*)
 Mūrininkas Hilgermanas (*Maurer Hilgermann*)
 Batsiuvys Hofmanas (*Schuster Hoffmann*)
 Račius Fraitagas (*Rademacher Freitag*)
 Stalius Goldštainas (*Tischler Goldstein*)
 Puodžius Šakas (*Krueger Schack*)

Samdiniai:

Pfaifenbergeris (*Pfeifenberger*)

Krolis (*Kroll*)

Fromas (*Fromm*)

Kosteris (*Koster*)

Mikšaitis (*Mikschatis*)

Hilgermanas (*Hilgermanas*)

Kanovskis (*Kahnowski*)

Pysekas (*Piesek*)

Šenkas (*Schenk*)

Grosas (*Gross*)

Brandenburgeris (*Brandenburger*).

Tarp amatininkų ir samdinių 10 turėjo savus gyvenamuosius namelius, kiti nuomojosi. Iš 20 valstiečių sodybų 16 buvo visai naujos, pastatytos sumaniai ir dalykiškai. 1757 m. jas tikriausiai sudegino rusai¹⁸.

Mokesčių privilegija (*Abgabenprivileg*) viešviečiams asmeniškai pasirašyta Prūsijos karaliaus Frydricho II.

1790 m. carinei Rusijai ratifikavus prekybos sutartį su Prūsija, Lietuvos pirkliais buvo leista gabenti savo prekes į visus Prūsijos miestus. Prūsijai teko du trečdaliai viso eksporto iš Lietuvos. Didelė dalis eksporto vyko Nemunu. Viešvilė turėjo nusistovėjusius ryšius su Klaipėdos krašto miestais Tilže ir Ragaine. Čia nuo seno nemaža dalis gyventojų užsiėmė laivininkyste.

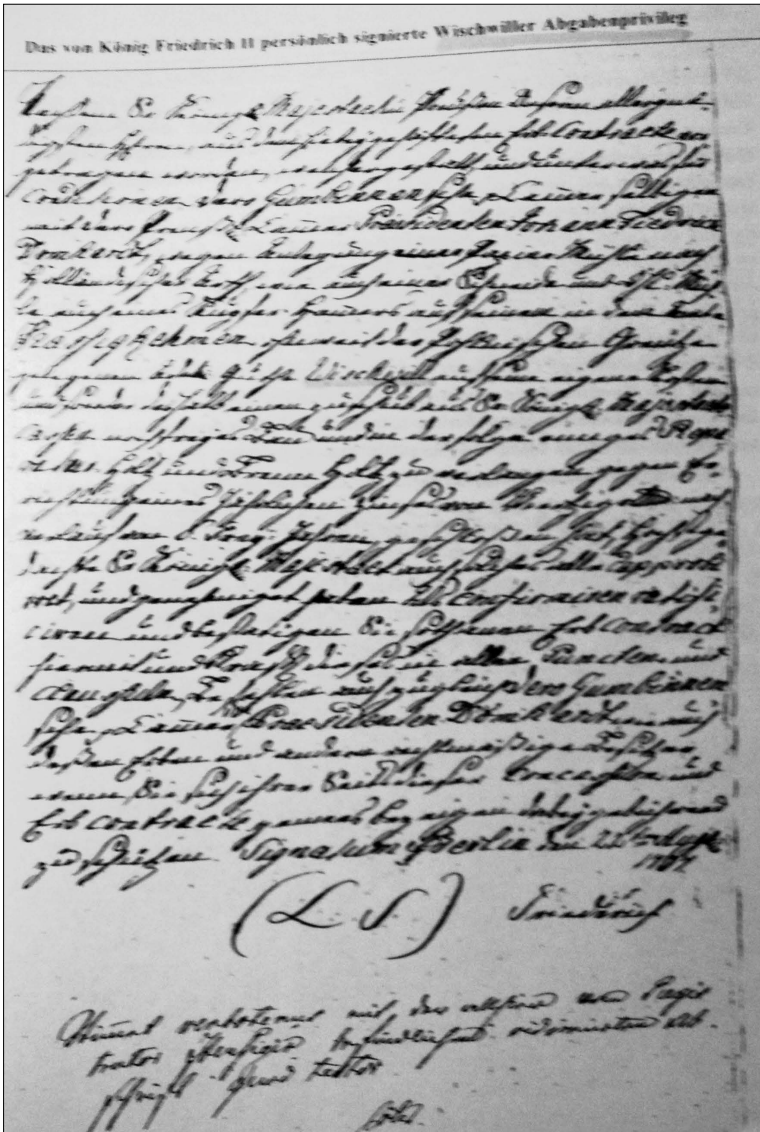
1831 m. vasarą per internuotus lenkų sukilėlius ir rusų kareivius Mažąją Lietuvą pasiekė choleros epidemija. Liga, vadinama rytietišku maru (*cholera morbus*), iš Indijos prekybos keliu pasiekė Rusiją. Buvo uždarytos sienos. Eitkūnų, Smaliniūnų, Laugaliū ir Nėmirsetos sienos perėjimo punktuose prekėms ir žmonėms įvestas 10–20 dienų karantinas, uždaryti visi galvijų, arklių ir smulkių prekių turgūs. Gyventojams uždrausta bendrauti su kitapus sienos gyvenančiais žmonėmis, pažeidusiems draudimus numatytos bausmės. Gyventojų laiška buvo badomi ir dezinfekuojami dūmais¹⁹.

Tuo nelaimės dar nesibaigė. 1867 m. kilus gaisrui, sudėgė rytinės Viešvilės pusės gyventojų sodybos. 1867–1868 m. žiema buvo neįprastai šalta, atnešusi Viešvilės gyventojams badą. Galima daryti išvadą, kad gyventojų materialinė padėtis po tiek išgyventų negandų buvo nelengva. Tačiau netrukus čia atsirado naujų darbų. 1868–1872 m. per Viešvilę buvo tiesiamas plentas iš Smalininkų į Mikytus. Gyvenvietė pamažu vėl atsigavo ir pradėjo augti. 1874 m. Viešvilė tapo valsčiaus centru, kuris persikėlė iš Kazikėnų.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Vokietijos imperija visokeriopai skatino šalies ūkio augimą. Tuo metu laivybai pagerinti pastatytomis dambomis buvo sureguliuota ir Nemuno vaga. Tarp Viešvilės ir Trapėnų gyvenvietės veikė keltas. Trapėnų gyventojai, kol nebuvo

¹⁸ Fon Švarcynas (*von Schwarzien*), Kerkutviečiai (*Kerkutwethen*), Iš Viešvilės kaimo istorijos (*Aus der Geschichte des Dorfes Wischwill*), *Memeler Dampfboot*, Nr. 9, 26 September 1930. Kerkutviečiai – kaimas Pagėgių savivaldybėje, Lumpėnų seniūnijoje, 3 km į šiaurės rytus nuo Lumpėnų.

¹⁹ Zembrickis J., Bitensas A. *Šilokarčemos apskrities istorija*, Šilutė, 2008, p. 172.

1777 m. Kazikėnų valsčiaus Viešvilės kaimo karališkoji mokesčių privilegija. H. E. von Knobloch, Wischwiller Dorf-Chronik IX, Berlin-Dahlem, 2005, S. 67

Viešvilė ištraukoje iš 1796 m. Šrioterio (Schroetter) žemėlapiu. H. E. von Knobloch, Der Wischwiller Dorf-Chronik IX, S. 69

Viešvilės apylinkės.
1796–1802 m.
Staatsbibliothek zu
Berlin – Preußischer
Kulturbesitz

Viešvilės
bažnytkaimis.
1862 m.
Staatsbibliothek zu
Berlin – Preußischer
Kulturbesitz

pasistatę bažnyčios, lankydavo pamaldas Viešvilėje, be to, ilgą laiką Kazikėnuose, vėliau Viešvilėje buvo ir valsčiaus centras. Keltu per Nemuną nuolat keldavosi žmonės, vežimai su prekėmis į turgų, su šienu ir kt. 1883 m. atidarytos trumpą laiką veikusios *Wilhelmo Elferto* spaustuvė ir knygrišykla.

XIX a. antroje pusėje Nemunu pradėjo plaukioti reisiniai garlaiviai, plukdę vietinius krovinius ir keleivius. Svarbi prieplauka buvo ir Viešvilėje. Į šią patogią vietą iš apylinkių buvo suvežami kroviniai, čia laukdavo vykstantieji į didžiąją *Tilžės* prekyvietę. 1902 m. nutiesta siaurojo geležinkelio linija, Viešvilėje pastatyta geležinkelio stotis²⁰.

Tų pačių metų rugpjūčio 12 d. per Viešvilę pirmą kartą važiavo traukinys. 1900 m. pastatytas valsčiaus teismo ir kalėjimo pastatas, didžiulė lentpjūvė, 1903 m. – naujas mokyklos pastatas, įrengta pašto stotis, taupomoji kasa, keletas užieigos namų – viešbučių, parduotuvių. Pagyvėjus prekybai, Viešvilės gyvenvietė augo, plėtėsi toliau. Išlikęs išrašas iš 1913 m. Reicho adresų knygos, kurį H. E. fon Knoblochas įdėjęs į savo Viešvilės kaimo kronikas (*Wischwiller Dorf-Chronik X*). Jame – trumpa to meto gyvenvietės charakteristika, pagrindinės įmonės, išvardinti tarnautojai, prekiautojai ir amatininkai:

Viešvilė kaimas prie Nemuno, priklausantis Ragainės apskrčiai, Gum-

²⁰ Viešvilės parapija iki XIX a. vidurio. http://wiki-de.genealogy.net/GOV/Object_190258.

*Keltu per Nemuną
iš Trapėnų pievų.
H. E. von Knobloch,
Die Wischwiller Dorf
Chronik, III, Berlin-
Dahlem, 1999, S. 24*

binės apygardai. Veikia siaurasis geležinkelis. Per gyvenvietę eina pagrindinė Pagėgių gatvė. Kaime yra evangelikų ir katalikų bažnyčios. Gyvenvietėje veikia turgus, kuriame parduodami galvijai, arkliai. Pagrindinės įmonės, tarnautojai, prekyautojai ir amatininkai:

Teismo advokatai – Kuršaitis, dr. Šmitas.

Teismo vykdytojas – Šiusleris.

Kepėjas – Brazaitis.

Bankai – Viešvilės taupomoji ir paskolų kasa.

Kirpėjas, barzdaskutys – Jopė ir Kratė.

Mėsininkas – Bremeris.

Svečių namai – Fricas Baumanas, A. Bormanas Pagulbiniuose, Gudaitis, Benas Rodaitis ir Artūras Hūnas.

Įvairių prekių parduotuvės – Fricas Baumanas, Gucaitis, Ana Piok, Rėzevicas, Selau ir Zacharijas Zymonas.

Stiklius – Kalgriūnas.

Stalių gaminių dirbtuvės – Hildebrandtas A. G. ir Ernstas Dampf.

Dailininkai – Harderis ir Hinkė.

Malūnininkas – Emilis Miuleris.

Madingos prekės ir valymas – Ana Piok ir Zacharijas.

Kaminkrėtys – Briuningas ir Zakas.

Laivininkystės draugija – Viešvilės garlaivių akcinė bendrovė.

Kalviai – Fautas, Majeris, Šraderis.

Siuvėjai – Grasmanas, Henbergas, Knispelis, Lybas, Piokas, Varšus.

Batsiuviai – Hiršbekas, Kalendrušaitis ir Kuršaitis.

Račiai – Mykolaitis, Rafaelis.

Tapetuotojai – Harderis, Hinkė.

Staliai – Kalgriūnas, Kasperaitis, Kraftas, Piokas ir Tetmajeris.

Puodžiai – Ernstas ir Everlingas.

Laikrodininkai – Bryzė, Bušackis ir Fišas.

Dailidės – Garneris ir Fricas²¹.

²¹Knobloch H. E. von. *Wischwiller Dorf-Chronik X*, 2006, S. 45–53.

Ramūs laikai baigėsi, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui. 1914 m. rudenį Viešvilę užgriuvo rusų kazokų būriai. Prasidėjo plėšimai ir miestelio niokojimas. 1914 m. gruodžio mėn. rusų komendantas liepė viešviliečiams ruoštis – visi būsią išvežti į Sibirą. Dalis bėgo slėptis į aplinkinius miškus ir pelkes, užkariautojams palikę savo turtą. Tai buvo neregėto siaubo metas Viešvilės apylinkėse. Svetima kariuomenė nebuvo pasirodžiusi ištisą šimtmetį – nuo pat napoleonmečio. Rusų kazokai nepasižymėjo geromis manieromis ir pagarba vietiniams, tapo brutaliu laukiniu simboliu.

Viešvilė

Pagėgių apskritis

Pašto, telegrafo ir telefono įstaiga IV eilės. Telefonas veikia nuo 8 iki 21 val. Mok. kvadr. 31–19.

<i>Baumann</i> , viešbutis	22
<i>Bremmer Johanes</i> , mėsininkas	11
<i>Eichelberger Alfred</i> , gydytojas	26
<i>Girininkijų kasa</i>	20
<i>Giese Albert</i> , pirklys, įvairių prekių krautuvė	30
<i>Jellinghaus Paul</i> , evangelikų kunigas	2
<i>Jurgenaitis Fricas</i> , krašto policijos vachmistras	10
<i>Huhn Artur</i> , pirklys, įvairių prekių krautuvė	23
<i>Kibelka Johanes</i> , radijo aparatų ir dalių krautuvė	32
<i>Von Knobloch Hans Otto</i> , ūkininkas, Rydelsbergas	17
<i>Kocknat Emil</i> , mėsininkas	28
<i>Lagerpusch Gustav</i> , kaimo seniūnas	9
<i>Lengling Ernst</i> , advokatas	34
<i>Lengling Karl</i> , valsčiaus viršaitis	27
<i>Lentz Johanne</i> , pirklys, įvairių prekių krautuvė, Kalveliai	19
<i>Leites Georg</i> , teismo vykdytojas	14
<i>Magnus Paul</i>	31
<i>Medienos pramonės akcinė bendrovė</i>	1
<i>Müller Emil</i> , malūnas	6
<i>Muitinė</i>	16
<i>Mejerovičius Solomonas</i> , miltų ir javų parduotuvė	7
<i>Meyer Otto</i> , valsčiaus teismo teisėjas	36
<i>Olschewski Leo</i> , katalikų kunigas, Rydelsbergas	12
<i>Pasienio policijos XI rajono viršininkas</i>	5
<i>Pašto raštinė</i>	18
<i>Rodeit Walter</i> , viešbutis ir įvairių prekių parduotuvė	13
<i>Skolinamoji taupmenų bendrovė</i>	38
<i>Stockmann Heinrich</i> , pirklys, įvairių prekių parduotuvė	3
<i>Schettler Gotfried</i> , geležies dirbinių fabrikas, Rydelsbergas	24
Ugniagesiai:	
<i>Kaimo seniūnas</i>	9
<i>Valsčiaus viršaitis</i>	27

<i>Valsčiaus teismas</i>	29
<i>Viešvilės garinė pieninė</i>	33
Viešas telefonas pasikalbėjimams	50
<i>Vyresnioji girininkija</i>	4
<i>Viešvilės girininkija, Kalveliai</i>	39
<i>Weszkalnies Ludwig</i> , ūkininkas, Kalveliai	21
<i>Wilke Curt</i> , advokatas	8

Iš: Tarpukario laikotarpio telefonų sąrašai, Viešvilė, Knobloch H. E. von, *Wischwiller Dorf Chronik*, X, Berlin-Dahlem, 2006.

Nepaisant viso to, kas stabdė gyvenvietės vystymąsi, XIX a. pabaigoje Viešvilė tapo tikru miesteliu ir net nedideliu vietos pramonės centru. Nors kolonizacija ir pakeitė gyventojų tautinę sudėtį, Ragainės apskritis vis tiek išliko lietuviškiausia. Iki 1939 m. čia išliko ir lietuviški vietovardžiai.

1915 m. Rusijos kariuomenė buvo išstumta. Dauguma Viešvilės ir aplinkinių kaimų gyventojų taip ir nesugrįžo į savo ūkius – mirė tremtyje Rusijoje. 1915 m. rugpjūčio mėnesį netoli Viešvilės *Sokaičiuose* buvo apsistojęs visos vokiečių kariuomenės Rytuose vyriausias vadas generalfeldmaršalas *Paulius fon Hindenburgas*²².

Po Pirmojo pasaulinio karo, 1919 m., *Paryžiaus* taikos konferencijoje buvo sprendžiama Klaipėdos krašto problema. Pagal *Versalio* sutarties 99 straipsnį Vokietija atsisakė savo suverenų teisių į Klaipėdos kraštą. 1924 m. gegužės 8 d. pasirašyta Klaipėdos konvencija, kuri reiškia tarptautinį šio krašto pripažinimą neatskiriama Lietuvos teritorija. Viešvilėje tuo metu buvo muitinė, valsčiaus administracija, pasienio policijos įstaiga, miškų urėdija, teismas, dvi mokyklos, vaistinė, nedidelė elektrinė, medžio pramonės akcinės bendrovės, „*Hildebrand*“ lentpjūvė, malūnas, geležies noragų fabrikas, keletas dirbtuvių, taupymo ir skolinamoji bendrovė, draudimo įstaiga, ligonių draudimo kasa, keleri svečių namai, kirpykla, keletas įvairių prekių, miltų, radijo prekių parduotuvių, šeši restoranai. Dalis gyventojų vertėsi žemės ūkio produkcijos gamyba. Tuo metu Viešvilėje gyveno valsčiaus viršaitis, valsčiaus teismo teisėjas, bylų patarėjas, teismo vykdytojas, vyresnysis plentų prižiūrėtojas, policijos vachmistras, vyresnysis mokytojas, evangelikų ir katalikų kunigai, mėsinkininkas, gydytojas, miškų departamento darbuotojas. Tą matome telefono abonentų sąrašė.

1920 m. Viešvilė su dar 5 buvusiais Ragainės apskrities šiaurinės dalies valsčiais – Žukū, Smaliniūku, Jūravos, Bitėnų ir Vėžiniūku – buvo prijungti prie naujai sudarytos Pagėgių apskrities. 1923 m. po Klaipėdos krašto sukilimo Viešvilė su visu Klaipėdos kraštu atiteko Lietuvai.

1921 m. atnaujino savo veiklą stovėję miestelio centre prie tvenkinio Emilio Miulero lentpjūvė ir grūdų malūnas. 1924 m. prie tvenkinio buvo įtaisytas elektros generatorius, kuris aprūpino elektros energija dalį Viešvilės miestelio. Tais pačiais metais Viešvilėje pradėjo veikti pirmasis radijas. Viešvilės gyventojų sveikatos apsauga rūpinosi gydytojas, akušerė, dantų gydytojas, vaistininkė. 1927 m., išsikėlus gydytojui, miestelį kurį laiką aptarnavo Smaliniūku miestelio gydytojas. Dantų gydytoju Viešvilėje dirbo

²²Grigat Ch. Unter russischer Knute im deutschen Gebiet nördlich der Memel, Tilsit, 1916, S. 47-48.

Kahnas, akušere – Fr. Drinkmann. Netrukus miestelyje pradėjo dirbti gydytojai Dr. Eichelbergeris ir Hofmanas. 1930 m. Viešvilėje vaistinę ir drogeriją turėjo

M. Lemké. 1937 m. miestelio gyventojai jau buvo išigiję per du šimtus radijo imtuvų. 1937 m. Viešvilės gyvenvietė buvo pripažinta kurortine vietoje. Vietos parduotuvių ir amatininkų dirbtuvių tinklas pakankamai aprūpino gyventojus, tenkino žemės ūkio ir miškininkystės poreikius. Miestelyje veikė lietuviška ir vokiška pradžios mokykla, aukštesnioji girininkija, keletas svečių namų, valsčiaus, pasienio įstaigos, pirmosios instancijos valsčiaus teismas, nedidelis kalėjimas ir kt. 1939 m. Viešvilėje surašyta per 1 tūkst. gyventojų.

1945 m. vasarą, pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, ištuštėjusiose Viešvilės sodybose atvykę iš įvairių Lietuvos vietovių pradėjo kurtis nauji gyventojai. Aplink Viešvilę buvusias Kalvėlių, Añtupių, kitoje puseje – Nausėdų, Sokaičių ir kitų kaimų žemes pradėjo dirbti Kidulių tarybinis ūkis, čia įkūręs savo skyrių. Tai prisimena buvęs Kukarskės kaimo gyventojas Antanas Stanaitis, kurio tėvas dirbo šio skyriaus valdytoju. Keltu per Nemuną keldavosi sunkvežimis su žemės dirbimo, šienavimo technika, atgal grįždavo su šienu, kitu derliumi. Šis skyrius vadintas *Laūksargių* skyriumi.

1949 m. Viešvilės apylinkės Pagulbinių kaimo klube-skaitykloje buvo įkurtas kolūkis. 1965 m. jis panaikinas: dalis žemių perduodama Smalininkų žemės ūkio mechanizacijos technikumui, likusi – Viešvilės žemės ūkio mechanizacijos mokyklai.

Po Antrojo pasaulinio karo sovietų kariuomenės 58 raketinės divizijos pulkas Viešvilės girioje turėjo dvi baltininkų branduolinių raketų bases. Jos veikė iki Nepriklausomybės atgavimo.

Viešvilė 1920–1939 m. Pagėgių apskrityje (Wischwill auf der Karte des Landkreises Pogegen 1920–1939)

Raketinės bazės. stad.com.

Chemikalų garų suniokotas šviestuvas. www.niekonaujo.lt/20110129/radioaktyviojo-spinduliavimo-matavimas

Vienas iš strateginių raketų angarų. Viešvilė. H. E. von Knobloch, Die Wischwiller Dorf-Chronik, IV, Berlin-Dahlem, 2000, S. 37

Viena iš šių bazių buvo įrengta trys kilometrai į vakarus nuo Viešvilės, 80–81 miško kvartaluose. Tuomet čia dislokuotos keturios strateginės raketos, skirtos „priešams“ Europoje. Greičiausiai tai buvo „SS-4“, naudojusios skystąjį kūrą, kurio atsargos laikytos Pagėgių miške*.

Balustinės raketos išgabentos po to, kai SSRS ir JAV 1988 m. pasirašė sutartį dėl strateginės ginkluotės apribojimo. Galutinai sovietų kariuomenė iš girios pasitraukė po Nepriklausomybės atkūrimo. Nuo tų laikų bazė gerokai sunyko, tačiau čia liko išpūdingo dydžio raketų angarai. Į du iš jų buvo suvežtas didžiulis kiekis iš aplinkinių rajonų kolūkių surinktų nenaudojamų pesticidų ir kitų cheminių atliekų iš buvusių Tauragės gamyklų. Iš bunkerio atliekos išvalytos, tačiau chemikalų kvapas išlikęs. Chemikalų garai labai paspartino metalinių konstrukcijų ir likusios įrangos oksidavimąsi, koroziją.

Seniūnijos gyventojams sunerimus dėl galimo pavojaus sveikatai, pesticidai ir chemikalai buvo identifikuoti, surūšiuoti ir išvežti. Daug pastangų tvarkant ir išvežant chemikalus padėjo tuomet seniūno pareigas ėjęs Donatas Paulikas.

Buvusi Skalvos žemė taip ir liko padalinta tarp dviejų valstybių. Viešvilė nuo buvusios Ragainės apskrities

* Vidutinis radiacinis fonas Lietuvoje svyruoja nuo 50 iki 120 nSv/h (5–15 μR/h arba 0,05–0,15 μSv/h). 2011 m., neoficialių, savanoriškai atliktų matavimų duomenimis, greta angarų radiacinis fonas dar viršijo normas 4 kartus.

atskirta jau daugiau kaip 100 metų. Nemunas po Pirmojo pasaulinio karo tapo valstybine siena. Karaliaučiaus krašto likimas iki šiol likęs neišspręstas. Tuo klausimu 1992 05 30 Vilniuje buvo susirinkę išeivijos ir Mažosios Lietuvos visuomeninių organizacijų atstovai. Čia buvo priimta Vilniaus deklaracija, kurioje pripažįstamas 1918 11 30 Prūsų Lietuvos Tautinės Tarybos aktas, pasirašytas Tilžėje, 1946 m. 6 d. *Fuldos (Vokietija) konferencijų deklaracija, vėlesnių JAV, Kanados, Australijos konferencijų dokumentai. Vilniaus deklaracija adresuota Lietuvos ir Latvijos Respublikų vyriausybėms, kad šios labiau rūpintųsi baltų teritorijų istoriniu tęstumu, išreiškiamas susirūpinimas dėl Mažosios Lietuvos gyventojų genocido bei Karaliaučiaus krašto demilitarizavimo. Kreiptasi į Susisiekimo ir Ryšių ministerijas, spaudą, visuomenines organizacijas dėl šio krašto senųjų vietovardžių. Po to, kai ET buvo pateikta tai skatinanti rezoliucija, rusai priėmė kontrrezoliuciją. Rusijos Dūma atkurti senuosius vietovardžius uždraudė. Tačiau „nuostata, kad Lietuvos valstybė nekelia teritorinių pretenzijų į Karaliaučiaus kraštą, pasak politiko Česlovo Stankevičiaus, dar nereiškia, kad ji šiam kraštui neturi etninių interesų. Jai rūpi, kad būtų apsaugotas ir atgaivintas lietuvininkų ir prūsų kultūros paveldas, pripažintos lietuvininkų ir lietuvių teisės grįžti į protėvių žemę, laisvai joje įsikurti, gyventi ir sudaryti savo bendruomenę, naudotis savo tautinėmis teisėmis, kokias turi rusai Lietuvoje“²³.*

²³Kaltenis V. Amžini lietuvių ažuolai, *Voruta*, 1997 12 06–12, Nr. 46.

Buvę Viešvilės evangelikų parapijos dvarai

Algirdas Sinkevičius

Dvarai nuo senovės turėjo ne tik ūkinę, bet ir kultūrinę bei politinę reikšmę. Iš XIII–XV a. išlikę žinių apie valstybines Kryžiuočių ordino dvarų valdas. Klaipėdos krašte baudžiava prasidėjo dar XIII a., kai kryžiuočiai pradėjo steigti savo dvarus, o kuršius ir kitas čia gyvenusių lietuvių gentis pavertė baudžiauninkais. Po 1525–1528 m. sukilimo baudžiauninkais buvo paversta ir nemažai laisvųjų ar pusiau laisvųjų valstiečių. Lietuvininkų ir vokiečių teisės jau nuo pat pradžios nebuvo vienodos. Jos skyrėsi – lietuviai daugiausiai buvo lažininkai, o vokiečiai – činšininkai, turintys asmeninę laisvę.

XIII–XVI a. Prūsijoje valdžia buvo sutelkta Ordino bei vyskupų rankose. Įgulų išlaikymui, administravimui Ordinas kūrė valstybinius dvarus, avininkystės, galvijininkystės ir kitų gyvulių ūkius, girininkų buveines¹.

XV–XVI a. Sambijos srities, kuriai priklausė didysis Ragainės valsčius, gyventojų daugumą sudarė: laisvieji prūsai – eję privalomą karą tarnybą; vokiečių valstiečiai – turėję asmeninę laisvę, bet mokėję privalomą činšą ir eję lažą; Ordinui tiesiogiai pavaldūs prūsų valstiečiai – mokėję činšą ir eję lažą².

Prūsų ir vokiečių valstiečių teisinė padėtis skyrėsi. Prūsų valstiečiams taikoma „Prūsų teisė“ buvo siauresnė už vokiečių – ribojanti paveldėjimą ir išplečianti karą prievolę³.

Vokiečių ir prūsų valstiečiams skyrėsi skiriamos žemės kiekiai bei matai. Prūsų valstiečiui duoklės skaičiuotos „žagrėmis“ – pagal sklypo dydį, kurį galėjo apdirbti vienas vyras. Ūkį sudarė 2 žagrės – apie 20 ha. Vokiečių valstiečiui žemė skirta atmatuotais sklypais – ūbais. Vokišką ūkį sudarė 2 ūbai – apie 33 ha⁴.

Nors dar buvo prisimenama Skalva, Nadruva ir Karšuva, tačiau senosios struktūros nebepaisyta. Pagal administracinę suskirstymą čia buvo Sambijos srities Ragainės didysis valsčius. XVI a. vid. jame buvo įvesti vadinamieji „Turkų mokesčiai“. Mokesčiai buvo mokami Prūsijos valdovui. „Turkų mokesčiai“ Sambijos srities valsčiuose sudaryti 1539–1542 m., o 1564 m. patikslinti⁵.

Pagrindinės vokiečių valstiečių prievolės buvo: mokestis nuo ūbo, žagrės grūdai ir dešimtinė. Jie privalėjo dalyvauti tik gyvenamo krašto įtvirtinimo darbuose bei gynyboje⁶.

Prūsiškuose šaltiniuose jau nuo XVI a. dvaras (*Gut*) suprantamas kaip ūkis, turtas, o (*Hof*) – kaip kiemas, viensėdis, sodyba. Nuo XVI a. antros pusės šios valdos įvardijamos kaip dvarai. Dalis tokių valdų ir toliau liko ūkiais, o kita – gavus privilegijas, virto dvarais. Prūsijos pakraštyje, miškingame Prūsijos–Žemaitijos pasienio ruože, vadina mojoje *dykroje*, vyko dažni užpuolimai,

¹ Boockmann H. *Vokiečių ordinas. XII jo istorijos skyrių*, Vilnius, 2003, p. 160.

² Mańhek J. *Ustawa o rządzie Prus Książęcych z roku 1542*, Toruń, 1967, p. 53.

³ Elertas D. XVI a. pirmos pusės Klaipėdos valsčiaus dvarai Sambijos srities socialiniame kontekste, *Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai*, Vilnius, 2010, el. leidinys.

⁴ Boockmann H. *Vokiečių ordinas. XII jo istorijos skyrių*, Vilnius, 2003, p. 100–102.

⁵ Diehlmann H. H. *Die Türkensteuer im Herzogtum Preussen 1540. Fischhausen–Schaaken–Neuhaussen–Labiau*, Bd. 1, Hamburg, 1988.

⁶ Pakarklis P. *Kryžiuočių valstybinė santvarka pagrobtose iš lietuvių srityse*, Maskva, 1944, p. 54–55.

todėl Ordino laikotarpiu šioje Ragainės didžiojo valsčiaus dalyje apie galėjusius būti dvarus nėra žinių, 1539–1562 m. „*Turkų mokesčiai*“ atspindėjo padėtį, kuri buvo suformuota dar Ordino valstybėje

Prūsijoje ūkis buvo nedalomas, nes šaltiniuose minimi likę be šeiminių ar perimti kitų šeiminių ūkiai – *erbe*, t. y. palikimas.

XVI a. paplitusios valstybės valdovo valdos – domenai. Nedideli kulmiškieji dvareliai atitekdavo kariškiams, tarnautojams. XVII a. plėtota valdovo domenų nuoma. Prasigyvenę nuomininkai vėliau neretai patys tas valdas nusipirkdavo. Valdovo ūkis tapdavo privačia valda. XIX a. dalis dvarų sunyko, kartu kūrėsi nauji dvarai. XIX a. buvo 2 dvarų kategorijos – pagrindinis dvaras (*Hauptgut*) ir karališkasis palivarkas (*Königliches Vorwerk*). Gerai ūkininkavę gaudavo kaimiškojo dvarelio, turėjusio kelias dešimtis ha, statusą. Bajoriškąjį titulą „fon“ retas pelnydavo. XIX a. pabaigoje Klaipėdos krašte dvarelių išgijo ir kai kurie lietuvinkai. H. E. fon Knoblochas rašo, kad Vokietijos archyvuose radęs „Senieji Prūsijos dvarai“, kur rašoma, kad apie 1200 m. dabartinės Viešvilės apylinkėse buvo kunigaikščio Remundo provaikiaičio Višvilčio karališkasis dvaras*. Tikslėsių duomenų apie jo buvimo vietą neaptikta. Galima spėti, kad jis galėjo būti buvęs Skalvos kunigaikščių valda⁷.

Baudžiava Mažojoje Lietuvoje pradėta naikinti XVIII a., o visai panaikinta 1807 m. Po baudžios panaikinimo didesnė dalis dvarų ieškojo kitų būdų, kaip toliau verstis. Tad daugelis dvarų ėmėsi įvairių verslų.

Antgulbinių dvaras. XIX a. minimas Viešvilės vakarinėje pusėje, dešiniajame Nemuno krante, tarp daug didesnių Pagulbinių ir Baltupėnų kaimų nedidelis Antgulbinių (*Antgulbinnen*) kaimelis. 1796–1802 m. *Schrötterkarte* žemėlapyje kaimelis pažymėtas pavadinimu Baltriškiai (*Baltrischken*). 1861 m. žemėlapyje kaimas jau vadinamas Antgulbiniais.

XIX a. pab. Antgulbiniuose gyveno stambus ūkininkas Jonas Gavėnas, išgijęs abipus Nemuno žemės ir paupio pievų. XX a. pradžioje jis valdė 53 ha žemės ir didelius paupio pievų plotus. Tuo metu jis jau buvo vadinamas dvarininku. Minimi ir kiti dvaro savininkai, Marija Gavėn (*Marie Gawehn*), antroji savininko duktė Ida Gavėn (*Ida Gawehn*)⁸.

Klaipėdos krašto adresų knygoje randame Antgulbinių gyventojų gimimo ir mirties datas:

GAWENS, Jons * 30 05 1817 in Antgulbinnen, + 05 12 1902 in Antgulbinnen

GAWENS, Nikkel * 11 04 1853 in Antgulbinnen, + 08 12 1932 in Baltupönen

GAWENS, Urte * 03 06 1869 in Antgulbinnen, + 20 10 1869⁹.

Ragainės apskrities 1910 12 01 gyventojų surašymo duomenimis, Antgulbiniuose surašyta 16 gyventojų¹⁰.

J. Gavėno dvarelis tęsė savo veiklą iki Antrojo pasaulinio karo. Karo

* Tai lieka tik prielaida, kadangi apie šį dvarą kol kas nerasta kituose istoriniuose šaltiniuose.

⁷ Von Knobloch H. E. *Beträge für eine Dorf-Chronik*, t. I, Berlin-Dahlem, 1997, S. 1.

⁸ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Antgulbinnen.

⁹ Interneto prieiga: www.online-ofb.de/namelist.php?ofb...ort=Antgulbinnen&.

¹⁰ Interneto prieiga: lietuvai.lt/.../Ragainės_apskr.1910_m._gyventojų_surašymas.

metu, kaip randame išlikusiuose istoriniuose šaltiniuose, buvo deginamos aplinkinių kaimų sodybos. Apie Antgulbinių dvarelio pastatų likimą žinių nerasta, tačiau po Antrojo pasaulinio karo jų neišliko.

Antgulbinių dvarėlis, kuris prieš tai buvo įvardijamas kaip Antgulbinių kaimas, priklausė Viešvilės evangelikų parapijai, Viešvilės valsčiui.

Ažuolynų dvaras (*Vorwerk Aszolienen, Gut Aszolienen*), kitaip (*Aschelingen*), tai senasis vietovės pavadinimas, minimas 1873 m. Viešvilės bažnyčios kronikose paskelbtuose mokesčių mokėtojų sąrašuose. Dvaras stovėjo kairėje Nemuno pusėje, dabartinėje Karaliaučiaus srityje, priklausančioje Rusijos Federacijai, ties Baltupėnų kaimu. XIX a. antroje pusėje Ažuolynų dvaras turėjo kulmiškojo dvaro statusą ir priklausė didesniajam Lenkių (*Gut Lenken*) dvarui.

1815 m. Lenkių dvarą įsigijo Ragainės apygardos administratorius Gotfrydas Benjaminas Šperberis (*Gottfried Benjamin Sperber*). Lenkių dvaras iš pradžių turėjo domeno statusą. Kartu su Ažuolynais prie Nemuno jis valdė 608 ha žemės ir miško. Laukuose buvo auginamos bulvės. Gyvulininkystėje dominavo Trakėnų veislės žirgai, kurie buvo ypač vertinami. Ragainės apskrities 1910 m. gruodžio 1 d. gyventojų surašymo duomenimis, Ažuolynuose surašytas 41 gyventojas¹¹.

Nuo Ažuolynų dvaro apie 2 km į vakarus yra senas, jau visų pamirštas Raudžių (*Nemunijos*) piliakalnis. Vėlesnis jo pavadinimas Raudžiai (vok. *Raudszen*, nuo 1938 m. – *Rautengrun*, nuo 1945 m. – *Rjadino*). Išlikę senosios Ažuolynų (vok. *Aszolienen*) kapinės. Už 1 km nuo piliakalnio į šiaurės rytus buvęs Nemunijos (vok. *Nemondje, Nemonje, Nemonge*) dvarėlis. *Nemondje* vietovė jau randama pažymėta 1796–1802 m. Šrioterio žemėlapyje¹².

Po Antrojo pasaulinio karo Ažuolynuose, kaip ir visoje Karaliaučiaus srityje, neliko vietos gyventojų. 1947 10 11 SSRS Ministrų Taryba priėmė slaptą nutarimą Nr. 3547-1169 C „Dėl vokiečių perkėlimo iš Kaliningrado srities į Vokietijos tarybinę okupacinę zoną“. 1948 m. pavasarį likusieji vietiniai gyventojai, įskaitant ir lietuvininkus, buvo jėga susodinti į geležinkelio vagonus ir išvežti¹³.

Beržlaukio dvaras (*Gut. Birkenfeld*). 1785 m. – Berszelauckies, 1785 m. Birkenfeldt, 1815 m. – Birkenfeld, vėliau – Birkenfelde, Berszlauckies¹⁴.

Beržlaukio dvaras pirmą kartą randamas pažymėtas (1796–1802) *Schrötter-karte* žemėlapyje. Rašytiniuose šaltiniuose pirmą kartą randamas paminėtas 1857 m. Tuomet jis valdė 1 473 margus žemės su 29 gyventojais ir turėjo kulmiškojo dvaro statusą. Dvaras stovėjo kairėje Jūros upės pusėje, kiek atokiau nuo jos, šiauriau Mociškių, netoli Mažųjų Žagmantų kaimo. 1861 m. Prūsijos žemėlapyje *Preußischen Urmesstischblatt* Beržlaukio dvaras (*Gut. Birkenfeld*) pažymėtas į pietus nuo Aukštųjų Žagmantų dvaro (*Gut. Hoch Szagmanten*). Iki XX a. pradžios Beržlaukio dvaras priklausė Kazikėnų, vėliau – Viešvilės valsčiui, Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. Nuo XX a. pr. – naujai susikūrusiai Žukų parapijai. XIX a. pab. Beržlaukio dvaras sunyko. 1938 m. žemėlapyje Beržlaukio dvaras parodytas prijungtas prie Aukštųjų Žagmantų. Ragainės apskri-

¹¹ *Ten pat.*

¹² Purvinas M. Mažosios Lietuvos panemuniais, pamariais, d. 1, *Voruta*, 2013 02 02, Nr. 3.

¹³ Interneto prieiga: suduvis.lt/.../kelione-i-tolminkiem-i-nelengva-taciau-vaziuoti-verta-i-dalis.

¹⁴ Lange D. Geographisches Ortsregister Ostpreußen einschließlich des Memelgebietes, des Soldauer Gebietes und des Reg.-Bez. Westpreußen (1919–1939).

ties 1910 12 01 gyventojų surašymo duomenimis, Beržlaukyje surašyti 54 gyventojai¹⁵.

Jovarynės dvaras (*Gut Adlig Milchbude*) stovėjo kairėje Nemuno pakrantėje prie Senujų Lubėnų kaimo. Priešais dvarą, antroje Nemuno pusėje, išsidėstę Kazikėnų dvaro pastatai.

Jovarynės dvaras valdė 300 ha žemės ir vertėsi pienine galvijininkyste. Dvaro savininkai laikė 85 melžiamas karves, 3 veislinius bulius, 120 telyčių ir veršelių, 15 darbinių arklių, 8 sportinius žirgus, 48 kumeliukus, 8 penimas kiaules. Jovarynės dvaras gamino vadinamąjį Tilžės sūrį. Aptarnavo 32 dirbantieji.

Pirmasis Jovarynės dvaro savininkas J. S. Habedankas (*John Samuel Habedank*), „Laugszargen“, „Heideberg“ ir „Schillgallen“ savininkas, gimė 1803 m. vasario 24 d. Tilžėje, miręs 1891 03 04 Jovarynėje, vedęs Friederike Eleonore Emilie Zausinger iš Tilžės.

Paskutinis dvaro savininkas Hansas Karlas von Grumbkovas gimė 1903 08 12 Berlyne, mirė 1984 09 18 Falingbostelyje (Vokietija), 1938 m. vedė Adelaidę Miną von Eicke iš Polwitz¹⁶.

Kazikėnų dvaras (*Gut. Kassigkehmen*), (1490–1540 m.) *Kussickenen*. Kazikėnai (arba *Kasikiemis*, – kaimas Jurbarko rajono savivaldybės teritorijoje, 3 km į vaka-

Jovarynės (Gut Adlig Milchbude) dvaro sodybos pastatai. 1944 m.

Iš www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_adlmilchbude.html

¹⁵Interneto prieiga: [lietuvai.lt/.../Ragainės apskrities 1910 m. Vokietijos gyventojų surašymas](http://lietuvai.lt/.../Ragainės_apskrities_1910_m._Vokietijos_gyventojų_surašymas).

¹⁶Klinkas V. (*Walter Klink*), pagal Marie-Agnes von Grumbkow-White informaciją 2008 m.

*Restauruotas
Kazikėnų dvaras.
Iš Viešvilės
pagr. mokyklos
kraštotyros muziejaus*

rus nuo Smalininkų. Kaimo pavadinimas kildinamas nuo žodžių *kasikas, kasėjas ir kiemas* arba prūsų kalbos žodžio *kasajs, cassoye, kasis, kaschan* – žalvaris.

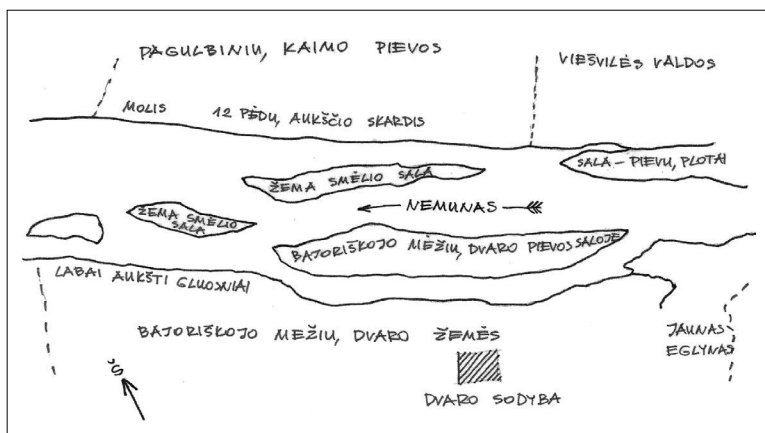
Dvaras stovėjo ant dešiniojo Nemuno kranto. Jame buvo karališkojo domeno ir didžiojo Kazikėnų valsčiaus, kuriam priklausė visi kaimai nuo Šventosios iki Jūros upių ir kelios gyvenvietės kairiajame Nemuno krante, centras, kuriame buvo pagrindinės valdžios įstaigos. Kazikėnai iki 1845 m. priklausė Viešvilės evangelikų parapijai. Nuo 1845 m. – Smalininkų evangelikų parapijai.

Kriokiškių kaimiškas dvaras stovėjo kairiajame Jūros upės krante. 1903 m. Kriokiškių dvaras valdė 167,47 ha žemės. Dvaro savininkas buvo Broželis (*Broszehl*). Ten auginti olandiškos veislės galvijai ir arkliai. Įkūrus Žukų parapiją, jai atiteko visi vakarinės Viešvilės valsčiaus pusės kaimai, Kriokiškiai priskirti Žukų evangelikų parapijai ir valsčiui.

V. ir J. Almonaičiai „Šiaurės Skalvoje“ rašo, kad Kriokiškių kaime didžiausias ūkininkas buvo Moricas Niocelis (*Moritz Noetzel*), turėjęs 124 ha ūkį. Kriokiškių dvaras stovėjo pačiame Kriokiškių kaimo pakraštyje, į šiaurės vakarus prie nedidelio ežerėlio. Šio dvaro sodybos vietoje ir dabar dar tebėra ūkinis pastatas, keletas didžiulių tvartų.

Leipgirių palivarkas (*Leibgirren*). Leipgiriai įsikūrę Viešvilės–Smalininkų girios laukymėje, 6 km į šiaurės rytus nuo Viešvilės. 1857 m. Leipgiriai buvo Viešvilės bajoriškojo dvaro palivarkas, valdęs 135 margus žemės. Leipgiriai priklausė Viešvilės evangelikų parapijai, Kazikėnų valsčiui. Nuo 1874 m. perkėlus valsčiaus centrą iš Kazikėnų į Viešvilę, Leipgiriai priklausė jau Viešvilės valsčiui. Kaip rašo dr. M. Purvinas, „1895 m. Leipgiriai jau turėjo atskiros dvaro apylinkės statusą ir valdė 522,1 ha žemės. Ten stovėjo 7 gyvenamieji namai su 28 šeiminingais butais, kuriuose iš viso gyveno 124 žmonės“. 1905 m. Leipgirių palivarke gyveno 71 gyventojas.

Miežių dvaras (*Gut Mösen, Kleinhartigsberg*) minimas 1873 m. Viešvilės evangelikų bažnyčios kronikose paskelbtuose mokesčių mokėtojų sąrašuose. Dvaras stovėjo kairėje pusėje Nemuno ties Pagulbinių kaimu. Iki 1874 m. Miežiai priklausė Kazikėnų valsčiui, Viešvilės evangelikų parapijai. Nuo 1874 iki 1895 m. Miežių

*Miežių dvaro valdos
XVIII a. pab.
M. Purovino pieš.
pagal Vokietijos
archyvų medžiagą*

dvaro apylinkei priklausė 306,3 ha žemės. Ten stovėjo 3 gyvenamieji namai su 6 šeiminiiais butais ir vienu būstu vienišiu. Juose iš viso gyveno 31 žmogus (16 vyrų ir 15 moterų). Be 30 evangelikų liuteronų, ten dar gyveno vienas katalikas. Miežiai priklausė Viešvilės evangelikų parapijai, Viešvilės valsčiui. Nuo 1902 m. Miežiai priklausė Trapėnų valsčiui, Trapėnų evangelikų liuteronų parapijai.

Nausėdų (*Nausседен*) kulmiškasis dvarelis. Jis yra pietvakarinėje Nausėdų pusėje. Vėliau Bališkiai ir kulmiškieji Nausėdai buvo sujungti ir pavadinti Stygliškiais. Nausėdai valdė apie 250 ha. Dvarą aptarnavo 41 žmogus, jame laikyta 44 galvijai, 29 arkliai ir 18 kiaulių.

*Nausėdų avininkystės
ūkio tvartas*

*Akmeninės
architektūros
fragmentai.
2013 m. V. Kucino
nuotraukos*

Nečiūnų dvaras (*Gut Nezunen, Nettschunnen*) randamas įrašytas 1873 m. Viešvilės evangelikų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose. Iki susikuriant savarankiškai Žukų parapijai ir valsčiui Nečiūnai priklausė Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. Nedidelė Nečiūnų gyvenvietė Nečiūnų, Azmiškių (*Nettschunnen, Aszmiszken*) pavadinimais pirmą kartą randama pažymėta 1796–1802 m. *Schroetterkarte* žemėlapyje. 1861 m. žemėlapyje *Preußischen Urmesstischblatt 1861* į rytus nuo Aukštųjų Žagmantų dvaro esantys Nečiūnai jau pažymėti *Nettschunnen* pavadinimu. Abiejuose žemėlapiuose pažymėti Nečiūnai, galima spręsti, dar neturėjo dvaro statuso – prie vietovės pavadinimo nėra pažymėta *Gut* (red. pastaba).

1857 m. kulmiškojo Nečiūnų dvarelį savininku minimas Brošelis (*Broszel*). 1871 m. Nečiūnuose (*Nettschunnen*) stovėjo 2 gyvenamieji namai.

Kaip rašoma knygoje „Šilutės ir Pagėgių krašto dvarai“, Vokietijos žemės ūkio statistikos biuro 1879 m. duomenimis, kulmiškasis Nečiūnų dvaras valdė 31 ha žemės ir valstybei mokėjo 175 markes metinių mokesčių^{17, 18}.

Pagulbinių kulmiškasis dvaras randamas paminėtas 1650 09 30 privilegijoje, pagal kurią jis atiteko bajoriškajam Viešvilės dvarui. Pagulbinių kulmiškajam dvarui anuomet priklausė 67 margai ir 84 rykštės žemės. Minimas dvaras ir 1772 09 07 bei 1772 12 01 dokumentuose, kai buvo sudarytos jo perpirkimo sutartys. Pagal gautą 1650 09 30 privilegiją Viešvilės dvarui atiteko ir kulmiškiųjų Pagulbinių kaimas.

1785 m., gavus didesnes privilegijas, Pagulbinių dvarelį statusas pasikeitė – jis vadintas bajoriškuoju (kilminguoju) dvaru, tačiau buvo pavaldus Viešvilės didžiajam dvarui. Po baudžios panaikinimo Pagulbinių dvarelis vadintas tik bajoriškuoju kaimu, priklausiusiu Viešvilės dvarui.

XIX a. vid. Pagulbinių bajoriškasis ir kulmiškasis kaimai buvo sujungti. XIX a. buvusi dvarvietė, esanti į vakarus nuo kaimo, vis dar buvo vadinama Seniūno dvaru¹⁹.

Pakrepšių (*Pakrebschen*) kulmiškasis dvarelis stovėjo kairiajame Nemuno krante kitapus Pagulbinių kaimo, į rytus nuo Mėžių dvaro. Rašytiniuose šaltiniuose Pakrepšių kulmiškasis dvarelis aptinkamas 1815 m. Dvaro valda sieta su greta buvusiu didesniu Mėžių dvaru. Pakrepšių dvarelis priklausė Viešvilės evangelikų parapijai.

Patrapėnų (*Patrapöhnen*) kulmiškasis dvarelis, taip pat stovėjęs kairiajame Nemuno krante, minimas tais pačiais 1815 m. Dvarelis priklausė Viešvilės evangelikų parapijai.

Rydelsbergo dvaras. Klaipėdos krašto dvarai mažiau sietini su kilmingų giminių egzistavimu negu Didžiojoje Lietuvoje. Dvarai pasižymėjo išplėtota vietine gamyba: juose veikė pieninės, sūrinės, malūnai, spirito varyklos, plytinės, lentpjūvės. Tas rodo anuometinių dvarų valdytojų verslumą. XX a. pr. *Rydelsberge* sėkmingai auginti šparagai. Šiame dvare užsiimta ir kaimo turizmu, poilsį gamtoje reklamuojant Vokietijos spaudoje.

Dvarininkų veiklą skatino platinta gausi literatūra apie žemės ūkio gerinimą. Veikė išplėtota augalininkystės tobulinimo, veislininkystės

¹⁷Meškauskienė R., Demereckas K., Pancero-va J., Norkutė O., Barasa D., Mačiulienė J. *Šilutės ir Pagėgių krašto dvarai*, Klaipėda, 2010, p. 162.

¹⁸Von Knobloch H. E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bin 1939*, Berlin-Dahlem, 1999, S. 23.

¹⁹Purvinas M. Pagulbiniai ir Antgulbiniai (Baltriškiai), *Voruta*, 2013 02 02, Nr. 3(767).

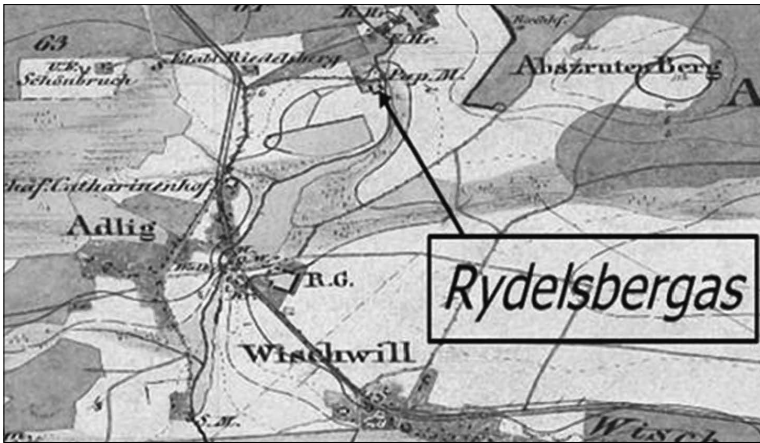
Rydalkalnio (Riedelsberg) dvaro pastatas Viešvilėje. 1941 m. H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf Chronik III, Berlin-Dahlem, 1999, S. 33

sistemos, veterinarijos tarnybos, pardavinėtos trąšos, gerų veislių sėklos. Prūsijos ekonominė raida XIX a. savitai veikė kumetynų pobūdį. Panaikinus baudžiavą, spartėjo migracija. Jaunimas vyko į miestus uždarbiauti, kur gaudavo didesnius atlyginimus ir palankesnes darbo bei gyvenimo sąlygas. Dvarų savininkams teko gerinti savųjų kumečių gyvenimo sąlygas, didinti atlygį. Samdiniams pradėta statydinti tvarkingi namai. Palaipsniui susiklostė dvi samdinių kategorijos – sezoniniai darbininkai ir ilgalaikiai samdiniai, vadinamieji *geikneriai*. Pastariesiems priklausydavo nedidelė sodybėlė ir maži ūkiniai pastatai. Tokios buvo Viešvilės lentpjūvės ir *Eizenhamerio* darbininkų sodybos.

Viešvilės gyvenvietės vakarinėje dalyje, atsišakojęs nuo Kauno–Šilutės plento, pačia pamiške vingiuojantis keliukas, kadaise buvęs apsodintas plačiašakėmis liepomis, atveda prie antrosios Viešvilės upelio užtvankos į buvusią prašmatnią *Rydelsbergo* sodybą. Kaip teigia *H. E. fon Knoblochas*, šioje sodyboje 1767 m. buvo įrengtas popieriaus malūnas (*Papiermühle*).

Vieta sodybai parinkta prie upelio neatsitiktinai. Steigiamoms įmonėms čia buvo galima panaudoti krantinčio vandens energiją, apsirūpinti ir elektros energija. Todėl netrukus įrengiama užtvanka, prie kurios pastatomos dvi turbinos elektros srovei gaminti. Viešvilės upelis užtvankiamas iš viso trijose vietose: pirmoji užtvanka prie *Šetlerių* metalo įmonės, antroji – prie *Rydelsbergo* ir trečioji – malūno užtvanka – pačioje Viešvilės gyvenvietėje. Statant *Rydelsbergą*, darbus organizavo ir prižiūrėjo patys sodybos savininko šeimos nariai. Įmonių įkūrėjas buvo Rytų Prūsijos oberprezidentas, bajoriškojo Viešvilės dvaro savininkas *Johanas Frydrichas fon Domhardtas*.

Privilegiją skleisti modernų žemės ūkį jis gavo iš paties kaizerio *Frydricho Vilhelmo II*, valdžiusio Prūsiją 1740–1786 m. po Septynmečio 1756–1763 m. karo. Po ilgų derybų pirmiausia buvo gauta Prūsijos karališkoji privilegija, pagal kurią popieriaus fabrikui suteikta teisė 15 mylių spinduliu aplink surinkti visus skudurus, makulatūrą popieriaus gamybai. Popieriaus malūne seni skudurai buvo sutrinami gaminant pluoštą popieriui. Prūsijos valdžios įstaigų nutarimu popieriaus fabrikas pirmuosius šešerius metus buvo atleistas nuo mokesčių. Šia daugiau kaip 100 me-

Viešvilės apylinkės ir Rydelsbergas. 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

tų veikusia popieriaus gamybos įmone Viešvilės gyvenvietė garsėjo ilgą laiką. Tai buvusi popieriaus gamybos įmonė, turėjusi teisę rinkti skudurus ir makulatūrą, juos malti, gaminti popierių ir juo aprūpinti Mažąją Lietuvą, Klaipėdos kraštą. Šis malūnas stovėjo prie Viešvilės upelio šiaurinėje gyvenvietės pusėje. Ilgus metus jis priklausė *Rydelių* giminei, todėl jų valda, vėliau virtusi paprastu dvareliu, buvo vadinama *Rydelsbergu*.

Tinkama vieta gaminti popieriui pasirinkta neatsitiktinai. Aplink tokių įmonių, taigi ir konkurencijos nebuvo. Paraiškos steigti įmonę buvo teikiamos 1576 m. ir vėliau – 1751 m. Vėliau atsirado daugiau popieriaus gamybos įmonių, trukdė ir ekonominiai sunkumai. Tuomet Rydelsbergo įmonė savo veiklą nutraukė. Įmonės įsteigimo datą tyrinėtojai nurodo skirtingai: *H. E. fon Knoblochas* apie 1767 m., *E. Laucevičius* ir *H. Kochas* – apie 1768–1770 m. Nuo 1786 m. įmonę valdė *Frydrichas Augustas Rydelis*. Nuo 1815 m. vadinosi *Rydelsbergo* popieriaus fabrikas.

Statybinės medžiagos – akmenys, kalkės ir molis – buvo randama vietoje. Iš jų išaugo pastato sienos, kurių storis daugiau kaip 1 m. Aplinkiniai miškai turėjo geros kokybės statybinės medienos. Iš jos buvo gaminami langų rėmai, durys ir visa kita. Kambarių aukštis siekė 3,75 m, durys – ažuolinės, 2,8 m aukščio, dvigubos. Pamiškės kelias nuo dabartinės Viešvilės katalikų bažnyčios, buvusios popieriaus malūno raštinės, iki dvarelio sodybos, apsodintas medžiais, kurie sudarė gražią alėją.

Prašmatni sodyba Rydelsberge buvo statoma su didžiuliais ūkio pastatais, kuriuose buvo erdvios arklidės, patalpos to meto pagrindinėms transporto priemonėms – vežimams laikyti. Seniems skudurams, makulatūrai surinkti reikėjo daug arklių ir vežimų. Juk reikėdavo suvežti popieriaus malūnui žaliavą, o tam anuomet tekdavo apvažiuoti visą Prūsijos karaliaus iki 15 mylių atstumu skirtą makulatūros, senų popierių surinkimo teritoriją.

1767 m. naujoje sodyboje buvo įrengtas popieriaus malūnas. 1768 m. popieriaus malūne iš senų skudurų ir makulatūros, tiekiamų iš Klaipėdos krašto ir Tilžės apylinkių, jau buvo gaminamas popierius. Popieriaus Klaipėdos krašte anuomet reikėjo

daug, valdžios įstaigos, įmonių raštinės, o ir patys krašto gyventojai, daugumoje buvę raštingi, buvo šio fabriko klientai. Aplinkui kitų popieriaus fabrikų – gamybos konkurentų nebuvo. Rydelsbergo popieriaus fabrikas rašomuoju popieriumi aprūpindavo Rytprūsius, visų pirma Tilžę, Ragainę ir Klaipėdą. Vėliau apie 1843 m., naudodamas naujesnes gamybos technologijas, gretimoje apskrityje – kitoje pusėje Nemuno buvusioje Tilžėje pradėjo veikti modernesnis popieriaus fabrikas²⁰.

Nuo 1786 m. popieriaus malūną valdė *Frydrichas Augustas Rydelis*. Pastačius naują užtvanką ant Viešvilės upelio buvo įrengtas atskiras tvenkinys su vandens jėgaine. Ji varė olandiško tipo popieriaus gamybos įrenginius. Popieriaus gamybai vadovauti iš vakarų Europos pramonės įmonių buvo pakviestas šios gamybos srities specialistas *K. L. Cieseris*. 1793 m. *K. L. Cieserio* duktė *Šarlotė Vilhelmina* ištekęs už popieriaus gamybos meistro *F. A. Rydelio*. Jis popieriaus malūną pavadino *Rydelsbergu*. *Rydelsbergo* pavadinimo atsiradimą paaikškina Gumbinės apygardos valdžios laikraščio skelbimas: *Vermischte Nachrichten, Amtsblatt der koeniglichen Litthauischen Regierung, 1815, 26. Juli, Nr. 30, p. 358*. Jame rašoma: „*Viešvilės popieriaus fabrikantas Riedel prieš keletą metų karališkajame Jūros miške netoli Viešvilės įsigijo žemės, kurią užstatė. Jo pageidavimu šiais vietovei suteikiamas Rydelsbergo pavadinimas.*“ Apskritis vadovybė šį sodybos vardą 1815 07 11 viešai patvirtino.

Mirus *F. A. Rydeliui*, įmonės valdymą perėmė dešimtas *F. A. Rydelio* sūnus *Frydrichas Edmundas Rydelis*, taip pat buvęs popieriaus gamybos meistras. Apie 1842 m., jau būdamas vienu iš popieriaus malūno vadovų, jis vedė bajoriškojo Viešvilės dvaro savininko dukterį *Mathildą Cautius* ir, taip pagerinęs savo materialinę padėtį, sėkmingai varžėsi su konkurentais. 1800 m. įmonė pagamino popieriaus už 4,28 tūkst. talerių, o 1805 m. jau už 7 tūkst. talerių. Pagal popieriaus gamybos rodiklius įmonė buvo trečia tarp Rytprūsių popieriaus fabrikų. 1843 m. pradėjus veikti Tilžės popieriaus fabrikui, *F. E. Rydelis* įsigijo naujos technikos, su kuria pradėjo gaminti kokybišką rašomąjį, spaudos ir vyniojamąjį popierių. Popieriaus malūnas tapo tikru popieriaus fabriku (*Papierfabrik Wischwill*).

1870 m. *F. E. Rydelis* mirė. Jo našlė *Matilda Cautius* 1885 m. paveldėjo bajoriškąjį Viešvilės dvarą ir popieriaus fabriką kurį laiką apleido. Gamybai tapus nuostolinga, 1885 m. *Rydeliai* popieriaus fabriką likvidavo. Vėliau, naudojant krintančio vandens energiją, čia buvo įrengta aliejaus spaudykla, vėlykla. Ši įmonė įsikūrė *Rydelsbergo* dvarelis pastatuose. Popieriaus įmonės raštinė buvo dabartinės katalikų bažnyčios pastate. Pradžioje trūko lėšų ir žaliavų, nes savininkai turėjo teisę rinkti makulatūrą tik iš Klaipėdos ir Tilžės apylinkių.

Įmonė turėjo jau 5 holenderius, tai yra malūnus, plaušinėms medžiagoms malti, vieną juostinio popieriaus mašiną ir garo variklį. Popieriaus malūne dirbo 15–20 darbininkų. 1870 m. mirus savininkui *F. E. Rydeliui*, jo našlė *Matilda Cautius* tęsė popieriaus gamybą, tačiau, 1885 m. paveldėjęs didįjį Viešvilės dvarą, popieriaus gamybos apimtys sumažėjo. Be to, 1843 m. pradėjęs veikti naujas didesnis ir moderniškesnis Tilžės popieriaus fabrikas, vėliau ir kitos įmonės gamino geresnės kokybės popierių. *Rydelsbergo* senoviškas popierius nebeprilygo šių įmonių gaminiams. Gamybai tapus nuostolinga, 1885 m. *Rydeliai* popieriaus fabriką

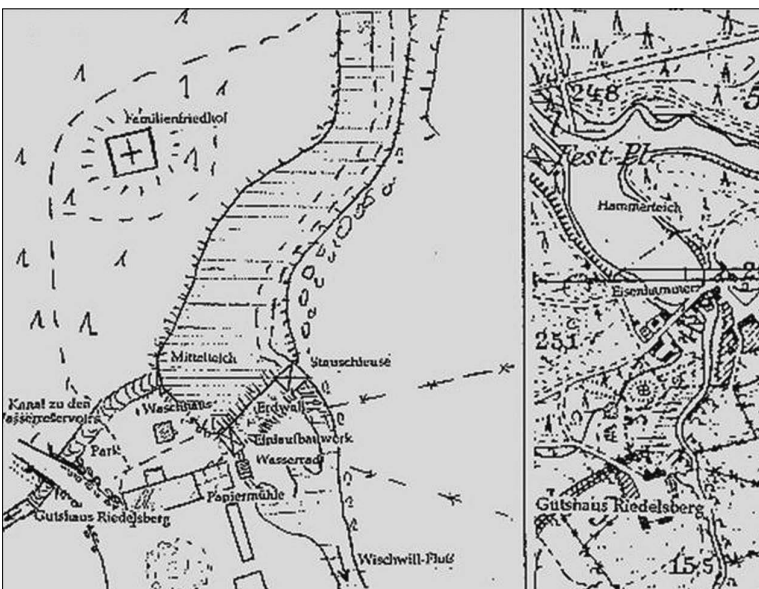
²⁰ Von Knobloch H. E. *Beiträge für eine Dorf Chronik I, Berlin-Dahlem, 1997; S. 87.*

Rydelsbergo dvaro pastatas. 1939 m.
H. E. von Knobloch,
Das Gut Riedelsberg,
1997

Apleistas Rydelsbergo dvaras. 2000 m.
Gabi Herbst nuotr.
Iš H. E. fon
Knoblocho archyvo

Popieriaus fabriko teritorijos eskizas.
H. E. von Knobloch.
Beiträge für eine
Dorf-Chronik I,
Berlin-Dahlem, 1997,
S. 90

*Rydelsbergo popieriaus
fabriko žirgyno
likučiai atkūrus
Nepriklausomybę. Iš
H. E. von Knobloch.
Die Wishwiller Dorf
Chronik VI, Berlin-
Dahlem, 2002, S. 140*

Išlikę žinių, kad vėliau Rydelsberge buvo įrengta vėlykla, aliejaus spaudykla, sūrinė ir kepykla. Viešvilės popieriaus įmonei baigus savo veiklą, jos jėgainė vėliau naudota aliejaus spaudyklai ir vėlyklai. Katilas popieriaus masei kaitinti buvo naudojamas pašarų ruošimui. Įmonės pastatuose buvo apgyvendinti dvaro darbininkai. Turimais duomenimis, 1792–1847 m. Rydeliai turėjo popieriaus krautuvę Tilžėje. Manoma, kad joje buvo prekiauta ir knygomis²¹.

Apie 1900 m. iš Matildos Cautius Rydelsbergo sodybą įsigijo jau turintis kelis krašto dvarus, geras ūkininkas ir žirgų mylėtojas H. E. fon Knoblocho senelis iš motinos pusės – *Hansas Hoepneris*. H. Hoepneris, turėjęs vos kelias dešimtis ha žemės, gerai ūkininkaudamas, pavertė ją pavyzdinga ūkininko sodyba ir gavo kaimiškojo dvaro (*dvarelio*) statusą.

Šlapiuose laukuose ir pievose buvo nutiestas drenažas, todėl juos galėjo geriau panaudoti savo ūkinei veiklai. Naujieji Rydelsbergo savininkai ėmėsi ir netradicinių verslų. Buvo užveistas didelis vaismedžių sodas su medelynu, auginti serbentų, agrastų, vynuogių krūmai, ilgos lysvės braškių. Iš nuskintų uogų buvo spaudžiamos sultys, daromas naminis vynas. Užsiimta anuomet Mažojoje Lietuvoje populiarintu ekologiniu ūkininkavimu. Auginta didelė valgomųjų šparagų plantacija, kurių derlių pelningai pardudavo Tilžėje ir Klaipėdoje. Dalį šparagų konservuodavo sau. Buvusio popieriaus malūno sandėlyje buvo įrengta sūrinė. Čia buvo gaminamas Klaipėdos krašte labiausiai vertinamas garsusis „Tilžės“ sūris. Darbštūs ir sumanūs šeimnininkai, turėję palyginti mažai žemės, mokėjo prasigyventi ir savo nedideliame ūkyje. Ūkininkauti sekėsi neblogai, bet sėkmė žemės ūkyje dažnai priklauso nuo gamtos kaprizų. 1928–1929 m. šaltoji žiema geresnių ir lepesnių veislių medelius sušaldė. Gausūs tirpstančio sniego vandenys perpildė tvenkinį. Iki tų laikų užtvankų įrengimui buvo naudojami mediniai rąstai, kurie ilgai išliko ir vandens spaudimas išversdavo jų pylimus. Prasidėjęs didžiulis potvynis sugriovė ir popieriaus fabriko užtvanką. Tokiu būdu buvusio Rydelsbergo popieriaus fabriko tvenkinio neliko nė žymės²².

²¹ Von Knobloch H. E. *Beiträge für eine Dorf-Chronik I*, Berlin-Dahlem, 1997, S. 87–92.

²² Von Knobloch H. E. *Das Gut Riedelsberg. Historischer Rückblick und Erinnerungen*, 1997.

Rydelsbergo dvarelio žemės valda. (Zu Riedelsberg gehörender Grund und Boden.) H. E. von Knobloch. *Das Gut Riedelsberg. Historischer Rückblick und Erinnerungen*, 1997, S. 17

Rydelsbergui priklausė 38 ha žemės, 9 ha Nemuno pievų ir 1 ha miško. Jeigu dirbamos žemės ir pakakdavo, tai šienaujamų plotų trūko. Jaunoji šeima turėjo įsirengusi veislinį žirgyną, kuriame laikė apie 50 karštakraujų, arba „pilnakraujų“, jojamųjų žirgų ir apie 40 sunkiųjų darbinių šaltakraujų arklių.

Šienavimui keliolika ha panemunių lankų dvarelis nuomojo kairėje pusėje Nemuno ties Naujaisiais Liubėnais. Nuo 1920 m. 10 ha ariamos žemės buvo nuomojama tame pačiame Nemuno krante, tik kitoje Viešvilės gyvenvietės pusėje – ties Apšriūtų kaimu.

Keltu per Nemuną iš Naujųjų Liubėnų su pakrautu šienu. Viešvilė.
H. E. von Knobloch. *Die Wischwiller Dorf-Chronik III, Berlin-Dahlem*, 1999, S. 24

Rydelsbergo dvarelio savininkas H. Hiopfneris (Hans Höpner). 1884–1937 m. H. E. von Knobloch. *Das Gut Riedelsberg. Historischer Rückblick und Erinnerungen*, 1997, S. 8

Kurtas Hiopneris (Kurt Höpner). 1894–1918 m. D. Daugirtienė. *Viešvilės istorija*

Visų savo sumanymų darbštusis ūkininkas – žirgų mylėtojas *Hansas Höpneris* įgyvendinti nespėjo. 1914 m. jis mirė ir buvo palaidotas Viešvilės kaimo kapinėse. Po savininko mirties Rydelsbergo kaimiškąjį dvarą į savo rankas perėmė *Höpnerio* šeima: trys sūnus ir dvi dukterys. Vyriausioji duktė *Elizabeta* paliko namus anksčiausiai. Ji tapo mokytoja, vėliau – žymia žurnaliste ir politike. Išlikusi nuotrauka, kurioje sėdi ant žirgo vienas iš H. Höpnerio sūnų Kurtas Höpneris.

1915 m. sausio 25–27 d. į miestelį įsiveržus carinės Rusijos kariuomenei, našlė Höpner su dukromis pasitraukė į Karaliaučių. Tuščia sodyba buvo išgrobstyta. Apie 1915–1916 m. sugrižę savininkai pradėjo suniokotą sodybą tvarkyti. Pirmiausia reikėjo susirinkti iš gyventojų išgrobstytus baldus, atstatyti ūkinius pastatus ir kuo skubiau griebtis žemės ūkio darbų.

Po 1917 m. Spalio revoliucijos įvykių Rusijoje susirūpinta krašto apsauga ir Viešvilėje. Čia buvo įkurta krašto apsaugos karių grupė, kurios komendantu 1919 m. paskirtas *Hansas Otto fon Knoblochas*. Netrukus H. O. fon Knoblochas Rydelsbergo dvarelyje susidraugavo su jo savininkės Höpner dukromis. Po tėvo mirties jauniausia duktė Gertruda 1920 m. ištekėjo už H. O. fon Knoblocho – Romintos girininko vaikaičio, tuomet dirbusio dvarų inspektoriumi – prievaizdu. Palikęs tarnybą, H. O. fon Knoblochas tapo pilnateisiu dvarelio šeimininku. 1932 m. atsitiktinai į Rydelsbergą užklydo viena sutuoktinių pora, kuri pasiprašė nakvynės ir leidimo pabūti keletą dienų. Taip prasidėjo naujas šio dvaro, kaip

Jaunimo stovykla „Jugend-Zeitlager“ Rydelsberge vasaros metu. H. E. von Knobloch. „Die Wischwiller Dorf-Chronik III, Berlin-Dahlem, 1999, S. 20

poilsio namų, etapas. Nuo tų metų buvo užsiimta kaimo turizmu. Iki tol buvę tušti kambariai buvo pritaikomi svečių priėmimui. Poilsiautojams buvo skirta 12 kambarių su 28 lovomis (buvo ir prabangūs „kaizerio“ apartamentai). Prie tvenkinio įrengtoje poilsiavietėje buvo gražiai sutvarkyta aplinka, pastatytos sūpynės, hamakai, įrengtos aikštelės, takai pasivaikščioti. Rydelsbergo sodyboje įrengta poilsiavietė, buvo reklamuojama Klaipėdos krašto ir Vokietijos periodinėje spaudoje. Poilsiautojai čia važiuodavo daug metų. Būta nuolatinių atostogautojų iš Tilžės ir Klaipėdos. Atvykusiems buvo organizuojamos įvairios pramogos. Jie su žirgais

Reklaminis Viešvilės atvirukas. 1904 m. H. E. von Knobloch. Wischwiller Dorf-Chronik X, Berlin-Dahlem, 2006, S. 55

*Poilsiautojų žirgai jau pakinkyti. (Kutschwagen und Lineika.)
H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik III, Berlin-Dahlem, 1999, S. 22*

*Poilsiautojų karieta Rydelsberge. 1938 m. H. E. von Knobloch.
Wischwiller Dorf-Chronik IX, Berlin-Dahlem, 2005, S. 28*

keliaudavo po apylinkes, apžiūrėdavo senovinę geležies kalyklą, jos įrenginius, ilsėdavosi miške, prie Viešvilės upelio, Nemuno ir kitų vandens telkinių. Maudytis į Nemuno pakrantę veždavo būrį svečių didele karieta.

Žiemą tvenkinyje išpjauti ledo gabalai medžio pjūvenų pripildytoje ledainėje išsilaikydavo iki rugsėjo mėnesio. Su jais poilsiautojams gamindavo valgomuosius ledus ir kitus patiekalus. Iš pradžių vienos paros poilsis kainavęs 1 markę, vėliau 3–3,5 markes. Poilsiautojų iš Karaliaučiaus ir Berlyno nestigo ir Antrojo pasaulinio karo metais. Tada net galvota svečiams statyti naują viešbutį.

Poilsiautojams anuomet dvare laikyti sportiniai žirgai, kuriais buvo organizuojamos išvykos po Viešvilės apylinkes, apžiūrint jos gražias apylinkes, miškus, Nemuną. Juos veždavo lengvais dvikinkiais vežimais, susodinant po kelis suaugusiuosius ir labiausiai šią pramogą mėgstančius vaikus.

*Vienvietis vežimas „Einspännerwagen“ pasivažinėti poilsiautojams.
1935 m. H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, S. 224*

Be dvikinkių vežimaičių, poilsiautojų ir svečių pramogoms Rydelsberge buvo ir vienkinkių bei karietų, į kuriuos kinkydavo Trakėnų veislės žirgus. Trakėnų žirgus pramogai laikė ir kiti miestelio gyventojai, tai lentpjūvės vedėjas E. Šimanskis (*Erich Schimanski*), dailininko K. Noibacherio (*Kurt Neubachers*) šeima, kuri kartu ir ūkininkavo. *Marija Noibachers* kiekvieną rytą tokiu vienkinkiu vežimaičiu išvežiodavo miestelio aukštuomenei, t. y. kunigui, teisėjui, lentpjūvės vedėjui ir kt. savo ūkyje pagamintus pieno produktus.

Vėliau H. O. fon Knoblocho šeimai teko išgyventi Klaipėdos krašto prijungimą prie Vokietijos, Antrąjį pasaulinį karą. Rydelsbergo sodyboje 1941 m. kelioms savaitėms buvo išikūręs garsiojo feldmaršalo *Ericho fon Manšteino* štabas. Kaimiškojo dvaro ganyklose buvo įrengtas lėktuvų nusileidimo ir pakilimo takas. 1944 m. paskutiniai dvaro savininkai buvo priversti palikti savo namus ir negrižtamai pasitraukti į Vokietiją. 1944 09 06 H. E. fon Knoblocho dienoraštyje išlikęs įrašas „*Dar kartą sustojau ant kalniuko šalia katalikų bažnytelės Rydelsberge, pažvelgiau atgal ir viską gerai įsidėmėjau, lyg žinodamas, kad tai mano paskutinis atsisveikinimas su tėviške*“.

Po Antrojo pasaulinio karo dvare buvo apgyvendinti po karo suvažiavusieji gyventojai. Jo ūkiniuose pastatuose įkurtas arklių nuomos punktas. Viešvilės gyventojai, norėdami apdirbti laukus, atlikti kitus ūkinius darbus, čia nuomodavosi arklius. 1947–1948 m. Rydelsberge įkuriami senelių su fizine, kiek vėliau – ir su psichine negalia namai. Iškelus neigaliuosius, 1976 m. įkurtas Kauno kurčiųjų kombinato siuvimo cechas, kuris veikė iki 1978 m. Buvusioje Rydelsbergo sodyboje gyvenęs Antanas Jasaitis artimai bendravo su savo tėviškę lankiusiu H. E. fon Knoblochu. Jis gerai suprato jo jausmus, meilę, gimtajam kraštui, tad sukūrė jam eilėraščių, kurių vokiečių kalbon išvertė Algimantas Liaudaitis.

Nuo 1990 m. pastatą perėmė Viešvilės pasienio užkarda. Tačiau buvęs dvaras jau jų netenkino, jam reikėjo kapitalinio remonto, o tam buvo reikalingos nemažos lėšos. 1992 m. pastatas atiteko valstybės įmonei, Valstybės turto fondui,

Kaip gi nemylėti man kampelio šito,
Nes jis man brangesnis už kiekvieną kitą!
Čia esu aš gimęs, kūdikėliu žaidęs,
Čia dienas jaunystės aš esu praleidęs –

Skiriu šiuos žodžius broliams
P. von Knoblochams, gyv. Vokietijoje

Antanas Jasaitis, gyv. ju tėvų dvare.

Wie kann ich diese Winkel nicht lieben,
Sie sind mir teurer als alle andern,

Hier bin ich geboren, habe als Kind gespielt,
Die Tage der Jugend habe ich hier verbracht!

Hier kenne ich alles: Fluß, Wald und Feld,
Und den Südwind, der durchs Tal hier rauscht

wenn's anderswo auch goldne Plätze gibt
dieses Land ist mir das liebste, denn hier
bin ich geboren.

*Eilėraštis buv. dvaro
savininkams.*

A. Jasaitis

o 2001 m. jį nupirko privatus asmenys. Tuo metu ūkinių pastatų jau beveik nebuvo išlikusių. Per pastaruosius 60 pokario metų, kaip rašo Algirdas Žemaitaitis savo str. „Tragiškas Šilutės ir Pagėgių krašto dvarų likimas“, Klaipėdos kraštas labai pakito. „Baigia sunykti paskutiniai kadaise klestėjusio gyvenimo ženklai. Čia, buvusioje Rytprūsijų provincijoje, dvaruose klostėsis ypač gražus ir stiprus gyvenimas baigėsi 1944 m., kai keliai į Vakarus buvo pilni šio krašto pabėgėlių. Naujoji valdžia ir atsikėlę gyventojai nebuvo suinteresuoti saugoti ir gerbti šio garbingo krašto praeitį, anaip tol – buvo stengiamasi viską naikinti, kas buvo vokiška“^{23, 24, 25}.

Tautiškių dvaras (*Gut. Tautischken*) minimas 1873 m. Viešvilės bažnyčios kronikose. Dvaro pavadinimas yra surinktų mokesčių sąrašė. Tautiškių dvaras stovėjo buvusios Ragainės apskrities pakraštyje į rytus nuo Adomiškių kaimo. Vakarinėje dalyje išsidėstęs Kriokiškių kaimas, pietryčiuose – Lindikų, pietvakariuose – Mažųjų Žagmantų kaimai.

Iki XX a. pradžios Tautiškiečiai priklausė Viešvilės evangelikų parapijai. Nuo XX a. pradžios Tautiškiečiai priklausė Žukų valsčiui, susikūrusiai Žukų evangelikų parapijai.

1890 m. Tautiškių dvaro savininku buvo Hansas Hiopfneris (*Hans Höpfner*).

1910 m. gyventojų surašymo duomenimis, Tautiškių palivarke (*Tautischken Gutsbezirk*) gyveno 12 gyventojų. Apie Tautiškių palivarką daugiau žinių aptikti nepavyko. Žinoma, kad po Antrojo pasaulinio karo buvusio Tautiškių palivarko, kai kuriuose rašytiniuose šaltiniuose įvardijamo kaip dvaras, neišliko^{26, 27, 28}.

Vaidbalių dvaras (*Gut. Woidbalen, Kubhischken*). Vaidbalių dvaras stovėjo prie Sokaičių ir Vėžininkų, atokiau nuo Nemuno, apie 3 km į pietus nuo Mociškių. XVIII a. toje vietovėje jau buvo minimas Vaidbalių kaimas. Kaimas tokiu pat pavadinimu žymimas 1796–1802 m. *Schroetterkarte* žemėlapyje. XIX a. pr. buvo aprašytas kulmiškasis Vaidbalių kaimas. XIX a. Vaidbalių dvaras valdė 81 ha žemių. 1796–1802 m. žemėlapyje pažymėtas Vaidbalių dvaras.

Po 1807 m. baudžiatvės panaikinimo Rytų Prūsijoje dvarus pradėta pardavinėti. Valstybinius dvarus dažniausiai išsigydavo buvę jų valdytojai.

²³ Knobloch H. E. von. *Das Gut Riedelsberg. Historische Rückblick und Erinnerungen*, Berlin-Dahlem, 1997.

²⁴ Knobloch H. E. von. *Beiträge für eine Dorf-Chronik I*, Berlin-Dahlem, 1997, S. 83.

²⁵ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*, Berlin-Dahlem, 2002, S. 131–135.

²⁶ Meškauskienė R., Demereckas K., Pancero-va J., Norkutė O., Barasa D., Mačiulienė J. *Šilutės ir Pagėgių krašto dvarai*, Klaipėda, 2010, p. 162.

²⁷ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bin 1939*, Berlin-Dahlem, 1999, S. 23.

²⁸ Interneto prieiga: www.gemeindeverzeichnis.de/gen1900/.../ragnit.htm.

Iškarpą iš Pillkallnio (Pillkallen) apskr. žemėlapiu su Grumbkovkaičių vls.

Iškarpą iš „Neue Ortsnamen karte des Kreises Schloßberg (Pillkallen)“ su Vizborynų ir Grablaukio kaimais. 1938 m.

Tad dvarai buvo išigyjami ne tik paveldėjant, bet ir perkant. Tokiu būdu dvarai pamažu tapo verslo objektu. Dalis dvarų nesugebant tinkamai ūkininkauti ar dėl kitų priežasčių sunyko, tačiau Vaidbalių dvaras, nors ir keičiantis savininkams, dar gyvavo. Vaidbalių dvaras randamas 1873 m. Viešvilės bažnyčios kronikose paskelbtuose mokesčių mokėtojų sąrašuose.

Rašytiniuose šaltiniuose randame, kad 1905 m. Vaidbalių dvare gyveno 29 gyventojai. Nuo XX a. pr. Vaidbaliai priklausė Žukų valsčiui, susikūrusiai Žukų evangelikų parapijai. 1910 m. gyventojų surašymo duomenimis, Vaidbalių dvare (Woidballen Gutsbezirk) gyveno 38 gyventojai. Vaidbalių dvaras tęsė savo žemdirbišką veiklą ir tarpukario laikotarpiu. Adresų knygoje nurodyta, kad Vaidbalių dvaro savininku buvo W. Kreide, dvare veikė telefonas. 1926 m. dvaras valdė 81 ha žemės. Jame dirbo apie 50 žmonių. Paskutinis Vaidbalių dvaro savininkas buvo Abrys Dilba, neabejotinai lietuviška pavarde.

Apie tolesnį dvaro gyvavimą nerasta duomenų. Po 1944 m. Vaidbalių dvaro neišliko. Buvusią šio dvaro sodybą primena tik likę dideli medžiai^{29, 30, 31, 32}.

Viešvilės dvaras. 1456 m. minimas karališkasis (domeninis) Viešvilės dvaras, valdęs 1 500 ha žemės ir miško, vėliau turėjęs Leipgirių palivarką, Pagulbinių kaimą ir keletą pramonės įmonių. Be žemės ūkio veiklos, jis užsiėmė medienos apdirbimu, vystė vietinę pramonę³³.

1765 m. birželio 1 d. galima laikyti posūkio tašką Viešvilės kaimo istorijoje, nes šią dieną Viešvilės dvaras perėjo deputatų rūmų prezidento J. F. Domhardto (Johann Friedrich Domhardt) nuosavybėn. Jis savo anksčiau

²⁹Meškauskienė R., Demereckas K., Pancero-va J., Norkutė O., Barasa D., Mačiulienė J. *Šilutės ir Pagėgių krašto dvarai*, Klaipėda, 2010, p. 162.

³⁰Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bin 1939*, Berlin-Dahlem, 1999, S. 23.

³¹Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Woidballen.

³²Interneto prieiga: www.gemeindeverzeichnis.de/gem1900/.../ragnit.htm.

³³Knobloch H. E. von. *Beiträge für eine Dorf-Chronik*, t. I, Berlin-Dahlem, 1997, S. 2-4.

turėtą Klanupėnų (*Klanupöhnen*), dvarelį Pilkalnio apskr. Grumbkovkaičių (*Grumbkowkeiten*) valsčiuje (šalia K. Naumiesčio – red.) kartu su 10 valstiečių Haidlaukio (*Heidlaugken*), Grablaukio (*Grablaugken*) ir Visboryno (*Wisborienen*) kaimuose iškeitė į Viešvilės bajoriškąjį dvarą.

Dvaro perdavimas ir ištikimybės priesaika vyko gegužės 20 d. Apie tai rašoma šiame 1765 05 20 straipsnyje, kurio vertimą pateikiame.

Viešvilės dvaro ir kaimo perdavimo aktas

Iš vokiečių kalbos vertė Ramutė Bakaitienė

Pagal Prūsijos karališkosios didenybės potvarkį, rašytą 1765 04 18, Viešvilės dvaras ir kaimas, esantis Kasikėnų (*Kassigkehmen*) valsčiuje, kartu su 20 gyventojų: valstiečių, privatininkų, samdinių, su gyvenamaisiais namais ir kitais pastatais perduodamas didžiai gerbiamam ponui prezidentui J. F. Domhardtui. Jo buvusio turto Grumbkovkaičių (*Grumbkowkeiten*) valsčiuje paveldėtojai ir priėmėjai yra teisėti. Viešvilės dvaras ir kaimas pagal karališkosios didenybės potvarkį nuo 1765 m. birželio 1 d. teisėtai priklausys ponui prezidentui pilna nuosavybe.

Kaip nurodyta akte, Viešvilės kaimo teritorija permatuota. Tuo rūpinosi valsčiaus valdytojas Romaitis (*Romeit*), girininkas Heldtas (*Heldt*) iš Trapėnų ir Viešvilės kunigas Radykė (*Radieke*). Sutinkamai su 1765 04 18 aukščiausiais karališkais teisiniais išrašais Viešvilės dvaro ir kaimo perdavimas įvykdytas.

Visi gyventojai suskirstyti pagal jų padėtį, tada pasirodė vizualiai. Valstiečiai ir privatininkai darys įmokas ir įnašus, visi pastatai, inventorius, pasėliai, žemės dirbimo įrankiai, galvijai, arkliai nuo birželio 1 d. priklausys deputatų rūmų prezidentui ponui J. F. Domhardtui. Valstiečiai ir kiti gyventojai instruktuoti, kad nuo minėtos datos jie poną J. F. Domhardtą laikys savo tikru ir teisėtu šeimininku, jam rodys paklusnumą, paves teisinių klausimų sprendimą, mokės visas pinigines įmokas, bus laisvi nuo buvusios valsčiaus jurisdikcijos. Pripažindami savo poną žada jam paklusnumą ir ištikimybę, atsisako buvusio pastoriaus Ločio (*Loci*) pamokymų, priima valsčiaus protokoliningo Nomedo paslaugas.

Viešvilės dvaro ir kaimo ribos nustatytos remiantis inžinieriaus Borcherto 1723 m. sudarytu planu bei permatavimų duomenimis, padedant žemdirbystės ir geometrijos specialistui ponui Tarachui (*Tarrach*), dalyvaujant būsimam šeimininkui deputatų rūmų prezidentui ponui J. F. Domhardtui. Tokiu būdu šis kaimas su tikrovę atitinkančiomis dabartinėmis ribomis perduotas ponui J. F. Domhardtui pilnon nuosavybėn, jam palinkėta laimės, sėkmės ir Dievo palaimos. Iš buvusio Kasikėnų valsčiaus valdytojo Šmito (*Schmitt*) perimta jurisdikcija.

Dokumentus pasirašė šie asmenys:

J. F. Domhardtas (*J. F. Domhardt*)

Šimelpfenigis (*Schimmelpfenig*)

Šmitas (*Schmidt*)

Tarachas (*Tarrach*)

Heltas (*Heldt*)

Romaitis (*Romeit*)

Priesaikos forma:

„Aš R. R. prisiekiu visagaliui Dievui, kad po to, kai jo didenybė Prūsijos karalius maloningiausiai pritarė tam, kad mane pakeistų ponas prezidentas J. F. Domhardtas ir kad jis yra mano dabartinis valdovas, visuomet būsiu jam ištikimas ir pasiruošęs vykdyti, kas man bus įsakyta, pagarbiai ir paklusniai atliksiu perdavimą, kiek leis jėgos ir galimybės, vykdysiu žemės, kaimo ir visus kitus tvarkymo darbus, savo ūkį ant man patikėtos žemės tvarkysiu kaip stropus šeimininkas, be pono žinios neparduosiu, neapleisiu ir nenualinsiu, visomis jėgomis stengsiuosi apsaugoti savo poną nuo nuostolių, skatinsiu naudą ir tai, kas geriausia, kiek man padės Dievas ir jo šventas žodis. Amen.“

Tuometinių prisiekusių valstiečių pavardės:

1. Tomas Kasiulis (*Tums Kassullis*)
2. Tomas Glisaitis (*Tums Glisatis*)
3. Jurgis Žagaras (*Jurg Szagarus*)
4. Anušas Jokubaitis (*Anush Jokubat*)
5. Butkus Tenigšaitis (*Butkus Tennigshat*)
6. Erdmanas Gudaitis (*Erdmon Gudatis*)
7. Anušas Kasparaitis (*Anush Kaspereitis*)
8. Vilius Pilkutaitis (*Willus Pilkuteitis*)
9. Stepas Žagaras (*Steps Shagarus*)
10. Georgas Piokas (*Georg Piok*)
11. Šulcas Lešinskas (*Schulz Leschinski*)
12. Jurgis Rasutis (*Jurg Rassutis*)
13. Jurgis Macaitis (*Jurg Mazatis*)
14. Adomas Nediškis (*Adom Nedischkis*)
15. Dočys Žagaras (*Dotschys Shagarus*)
16. Tomas Damalakas (*Tums Damalaks*)
17. Enrikas Jurkus (*Endrighs Jurkus*)
18. Jonas Liaudaitis (*Jons Leudeitis*)
19. Andrius Ričas (*Andreas Ritsch*)
20. Jaunesnysis girininkas Vilūnas (*Unterfoerster Willuns*).

Be to, kaime gyveno amatininkai:

1. Malūnininkas Šulcas (*Müller Schulz*)
2. Dailidė Depnanas (*Zimmermann Depnan*)
3. Stalius Engelsas (*Tischler Engels*)
4. Puodžius Šmitas (*Töpfer Schmidt*)
5. Kubilius Botas (*Bötcher Bots*)
6. Mūrininkas Hilgermanas (*Maurer Hilgermann*)
7. Batsiuvys Hofmanas (*Schuster Hoffmann*)
8. Račius Fraitagas (*Rademacher Freitag*)
9. Stalius Goldštainas (*Tischler Goldstein*)
10. Puodžius Šakas (*Krueger Schack*).

Samdiniai:

1. Pfaffenbergeris (*Pfeifenberger*)
2. Krolis (*Kroll*)
3. Fromas (*Fromm*)
4. Kosteris (*Koster*)
5. Mikšaitis (*Mikschatis*)
6. Hilgermanas (*Hilgermann*)
7. Kanovskis (*Kahnowski*)
8. Pysekas (*Piesek*)
9. Šenkas (*Schenk*)
10. Grosas (*Gross*)
11. Brandenburgeris (*Brandenburger*).

Dešimt amatininkų turėjo savas sodybas, kiti nuomojosi. Iš dvidešimties valstiečių sodybų šešiolika buvo visai naujos, pastatytos sumaniai ir tvarkingai. 1757 m. jas tikriausiai sudegino rusų armija³⁴.

Viešvilės dvaras. Prisiminimai

Ernestas Šetleris (Eizenhameris)

87 m. Ernestas Šetleris (1851–1938) buvo penktasis prie Viešvilės upelio buvusios geležies kalyklos ir jai priklausiusio ūkio savininkas. Šetlerių šeima nuo 1768 iki 1944 m. turėjo vandens energijos varomas vario ir geležies kalyklas, kurios dirbo iš viso 175 m. Tekančio vandens energijos dėka veikianti vario kalykla buvo viena žymiausių tokio tipo statinių Europoje. Ši įmonė sunaikinta sovietiniais laikais. Tokia pati vario kalykla paskutiniu metu išlikusi Vokietijoje *Erzgebirge* netoli Čekijos Karlovi Varų (ček. *Karlovarský kraj* – red.) ir naudojama vedant turistines grupes. Dar viena tokio tipo kalykla, nustojusi dirbti 1938 m., yra *Vendenerhute (Wendenerhütte)* *Zygerlande (Siegerland)*. Po Antrojo pasaulinio karo ji restauruota ir rodoma turistams kaip muziejinė įžymybė. Gaila, kad iki šių dienų ji neišliko – bent turėtume ir mes ką parodyti atvykstantiems turistams.

Žinios apie Viešvilės bajoriškąjį dvarą išlikusios labai menkos. Žinome tik apie išlikusius vėlesnius kontraktus, tai yra apie 1546 07 22, 1663 10 27 ir 1664 05 31 Viešvilės dvaro pirkimo dokumentus. Iš jų matome, kad dvaras valdė 3 943 margus ir 47 rykštes žemės. Pagal 1826 11 08 pirkimo kontraktą matome, kad dvarui priklausė jau 4 574 margai ir 73 rykštės žemės. Pagal gautą 1650 09 30 privilegiją Viešvilės dvarui priklausė kulmiškoji Pagulbinių dvaro dalis. 1772 09 07 ir 1772 12 01 dokumentuose matome, kad jai priklausė 67 margai ir 84 rykštės žemės. „*Es nach Kaufkontrakten vom 22 07 1546; 27 10 1663 und 31 05 1664 nominal 3 943 Morgen und 31 05 1664 nominal 3 943 Morgen und 47 Ruthen und nach separationsregreß vom 08 11 1826 – 4 574 Morgen und 73 Ruthen groß*“ ir „*der Kölmische Gutsanteil Pogulbinnen aus privilegium vom 30 09 1650*

³⁴Pagal Kerkutviečių mokytojo Oto Švarcyno str. (*Otto Schwarzien*). Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyros medžiagos.

Erboverhandlung vom 09 1772 und 01 12 1772 vom nominal 67 Morgen und 84 Ruthen“*.

Viešvilės grūdų malūnas senovėje buvo Viešvilės karališkojo dvaro domeno dalimi (domenas – valstybės valdovo valda – red.). 1748 03 20 Viešvilės grūdų malūnas buvo išnuomotas ir atiduotas paveldėjimo teise** Johanui Heinrichui Šulcui (*J. H. Schulz*). 1765 04 16 šis jį pardavė Johanui Frydrichui Domhardtui, kuris 1765 05 14 Viešvilės dvarą įsigijo išmainęs jį du jam priklausiusius Labguvos apskrities kaimus (E. Šetlerio nuomone, tai Alt-Dohmhardehnen – red. pastaba).

J. F. Domhardtas padarė pelningus mainus, numatęs vėliau industriškai panaudoti Viešvilės upelio vandens energiją. Po ilgų derybų 1767 07 23 jis gavo karališkąjį leidimą statyti prie Viešvilės upelio „olandiško tipo“ popieriaus malūną, aliejaus spaudyklą, lentpjūvę ir vario kalyklą. Po 1767 m. karališkosios Prūsijos karo ir domenų rūmai paskyrė koncesiją*** ir leido statyti vario kalyklą, kuriai buvo reikalinga užtvanka ir didelis pylimas. Užtvankos pylimas ir vario kalykla Eizenhameryje greitai buvo baigti statyti ir 1769 07 20, vadovaujant vario kalyklos meistriui Kristupui Šetleriui (*Christoph Schettler*), nauja įmonė jau galėjo pradėti darbą.

Pradžioje vario kalykla buvo pavaldi ir dirbo Viešvilės dvarui, kurio valdytojas buvo Johanas Gustavas Adolfas Šmitas (*Schmidt*), vėliau ją perėmė *Eizenhamerio* kalyklos meistras Kristupas Šetleris, kuris 1770 07 01 ją išsinuomojo už 1 000 talerių per metus. 1774 04 26 K. Šetleris už 2 000 talerių kalyklą perėmė. Ūkinei veiklai jis gavo 1 ūbą (*Hufe*) žemės be gamybinių ir ūkinių pastatų. Be to, jis turėjo pats pagaminti ir pristatyti į Karaliaučių du išpjautos medienos vežimus. Viešvilės dvaras sau pasiliko vario kalyklos pardavimo teisę. Vario kalyklos pardavimo teisę, taip pat pastatų pripažinimą bendram naudojimui dvarininkas J. F. Domhardtas gavo už savo tarnybą Septynerių metų (1756–1763) kare. Carinei Rusijai užėmus Rytų Prūsiją J. F. Domhardtas, būdamas Rytų Prūsijos oberprezidentas (aukščiausias pareigūnas – red.), Prūsijos karaliui karo išlaidoms pervedė 800 000 markių (vėliau pridėjo dar 80 000 markių). Atsidėkodamas už pasitarimą Septynerių metų kare**** Prūsijos karalius 1771 m. J. F. Domhardtą pakėlė į paveldimą didikų luomą. Nuo tol jis titulavosi J. F. fon Domhardt*****.

Reikia pažymėti, kad praėjus lygiai 10 m. po Septynerių m. karo, 1773 m. Šeritlaukyje, greta Vėžininkų, priklausiusių Viešvilės evangelikų parapijai, kitoje pusėje Jūros upės gimė Theodoras fon Schönas (*Theodor von*

* Šetlerių giminė apsigyveno 1732 m. Prūsijos karaliui Frydrichui Vilhelmui I atkėlus į Mažąją Lietuvą iš Zalburgo katalikų vyskupo persekiojamus protestantus. Po 1709–1711 m. maro Rytprūsiai buvo beveik visai ištuštėję. Apie 20 000 zalburgiečių čia rado savo naująją tėvynę.

** Paveldėjimas – tai mirusio asmens turtinių teisių, pareigų ir kai kurių asmeninių neturtinių teisių perėjimas jo įpėdinams pagal įstatymą. *Red. pastaba.*

*** Lot. *concedere* = pripažinti, leisti; *particip. perf. passiv. – concessum*) – valdžios ar valdymo institucijos suteiktas leidimas. *Red. pastaba.*

**** Septynerių metų karas, kurio metu Prūsijos, D. Britanijos ir Vokietijos sąjunga kariavo su Austrijos, Rusijos, Saksonijos ir Švedijos koalicija, vyko 1756–1763 m. valdant Frydrichui I ir karalienei Marijai Terezai. Mažoji Lietuva 1756–1763 m. buvo patekusi į Rusijos valdžią (Matulevičius A. Rytų Prūsija be legendų, *Mokslo Lietuva*, 2012 01 12, Nr. 1).

***** J. F. fon Domhardtas Septynerių metų kare vadovavo Prūsijos karaliaus Frydricho I, tituluojamo Didžiuoju, karo tarnybai kaip karališkų Karo ir Domenų rūmų prezidentas.

Schön), per napoleonmetį lydėjęs Prūsijos karalių Frydrichą Vilhelmą III ir jo šeimą į Klaipėdą, kurioje per okupaciją ir gyveno. Su baronu H. Šteinu ir grafu K. A. Hardenbergu jis rengė pažangias karalystės reformas. 1809–1816 m. buvo Lietuvos departamento Gumbinės karo ir domenų rūmų prezidentu, 1824–1848 m. – Prūsijos karalystės Rytų Prūsijos provincijos oberprezidentu³⁵.

1840 m. prie vario kalyklos užtvankos pradėjo veikti dar viena įmonė. Tai – pirmojo Eizenhamerio vario kalyklos savininko anūko vadovaujama metalo dirbinių (*geležies*) kalykla. Kai 1870 m. nukalti geležies gaminiai turėjo užleisti vietą stambesnėse miestų gamylose valcuotiems dirbiniams, buvo kalamos tik vežimų ašys. Įkurta nauja metalo gaminių kalykla greitai išaugo į progresuojantį fabriką, gaminantį vežimų ašis. Gaila, kad jau 1902 m. tarp Vestfalijos ir Silezijos vežimų ašių gamyklų prasidėjo konkurencinė kova. Tai turėjo neigiamų pasekmių, dėl kurių 1903 m. rudenį, sustojus Eizenhamerio metalo dirbinių kalyklai, vežimų ašių gamyba nutrūko. Dar 1900 m. buvo pastatyta nauja kalykla, buvusi Kristupo Šetlerio, kuri iki Antrojo pasaulinio karo kalė plūgams noragus.

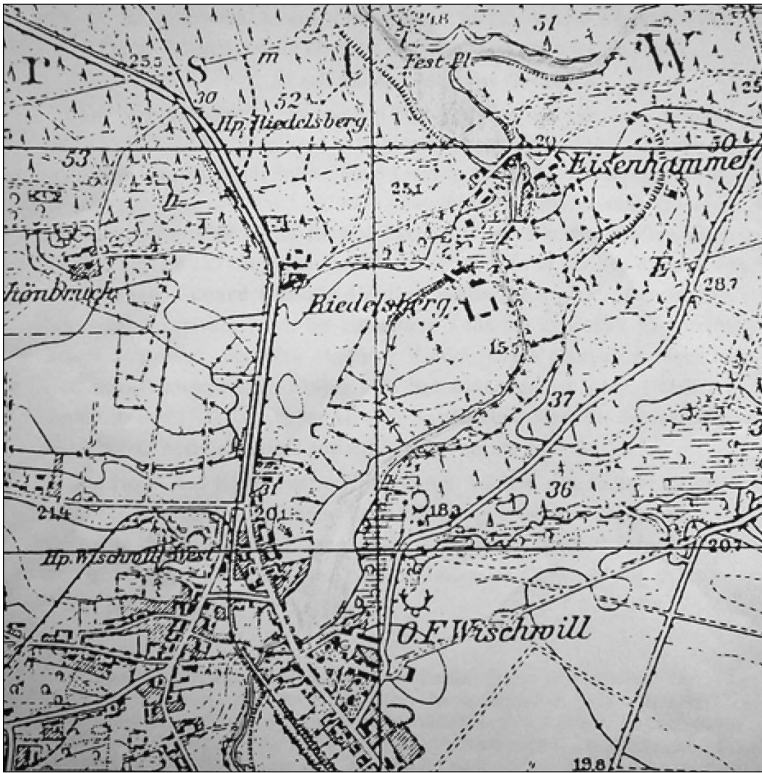
Rydelsbergo popieriaus malūnas, pastatytas prie antrosios Viešvilės upelio užtvankos, pradėjo gaminti popierių rankiniu būdu dar 1767 m. Malūnas paveldimajai nuoma buvo perduotas popieriaus gamintojui Karlui Liudvigui Zyceriui. Pertvarkius popieriaus malūną, pastačius naujus įrengimus, jau nuo 1843 m. čia buvo pradėta gaminti geros kokybės mašininį popierių. Pradėjus veikti naujoms, stambesnėms, dirbančioms pagal naujesnes technologijas gamykloms Vokietijos pramonės centruose, abi buvusios palyginti smulkios Viešvilės gamyklos dėl industrijos pažangos Vokietijos pramonės centruose turėjo trauktis. Popieriaus malūnas kuriam laikui nustojo veikti, sugriuvus jo užtvankai. Netrukus Viešvilėje pradėjo veikti dar viena įmonė – milo vėlykla. Tada dauguma kaimo gyventojų nešiojo pačių išaustus drabužius vyrams ir iš dalinės – moterims. Viešvilės dvare, taip pat kurį laiką veikė spirito varykla ir alaus darykla. Beveik visos Viešvilės dvare veikusios gamyklos nustojo veikti XX a. pab. Liko dirbti tik Viešvilės upelio vandens energijos sukamas grūdų malūnas, medieną pjovė vietos lentpjūvės gateris, dirbo viena dinamomašina (elektros generatorius – red.), tiekusi elektros energiją šioms įmonėms ir gyvenvietės apšvietimui. Kiek aukščiau ant Viešvilės upelio tebeveikė Eizenhamerio metalo dirbinių kalykla (veikė 1744–1944 m. – red. pastaba) ir Rydelsbergo popieriaus fabrikas (veikė 1767–1885 m. – red. pastaba).

Viešvilės dvaras, aliejaus spaudykla, grūdų malūnas ir lentpjūvė po J. F. fon Domhardto, jo sūnaus J. F. fon Domhardto ir anūkės Ernestinos valdymo atiteko Kristijonui Donelaičiui*.

Mirus J. F. fon Domhardtui, 1781 m. Viešvilės dvarą paveldėjo Gumbinėje gyvenusi jo duktė Ernestina Gertrūda Frederikė fon Domhardt. Ernestina kuriam laikui dvarą išnuomojo J. F. Mylkei (*Joachim Friedrich Mielke*), vėliau – 1795 02 04 Ernestina už 78 000 talerių Viešvilės dvarą pardavė iš Gumbinės kilusiam Kuršių dvaro savininkui Kristijonui Donelaičiui (*Christian Donalitus*) ir jo žmonai R. K. P. Kautius (*Regine Christiane Philippine Cautius*). Viešvilės dvaras buvo parduotas kartu su jo priklausiniais,

³⁵Matulevičius A. Prūsijos valdžios tautinė švietimo politika XIX a., *mokslasplius.lt*, 2011 m. lapkričio 10 d., Nr. 19(463).

* Tolimas lietuvių grožinės literatūros pradininko Kristijono Donelaičio (1714–1780) *giminaitis*. Red. pastaba.

Viešvilės dvaro (nuo 1903 m. vyresn. girininkija), Eisenhammerio ir Rydelsbergo valdos. H. E. von Knobloch. Beiträge für eine Dorf Chronik I, S. 125

tai yra: Leibgirių (*Dorf Leibgirren*), Pagulbinių (*Pogulbinnen Gemeinde und Dorf*), Vėžininkų (*Weszeningken*) kaimais, Nemuno lankomis (*Nemonje*), ir Viešvilės avininkystės ūkiu (*Schäferei Catherinenhof*)*.

Pačioje pradžioje 1795 02 04 naujasis dvaro savininkas K. Donelaitis už perkamą Viešvilės dvarą sumokėjo 6 000 talerių, 1795 06 01 – dar 22 000 talerių, o likusius 50 000 talerių paliko Tilžės hipotekoje už 4,5 % metinių palūkanų. 1811 09 11, mirus K. Donelaičiui, pagal paliktą testamentą toliau ūkininkavo jo žmona. Tuo laiku paaiškėjo vienas atsitikimas, apie kurį sužinota jau vėliau.

Leipgirių valstiečių priklausomybės nuo dvaro valdymo dokumentai buvo atšaukti. Valstiečiai buvo taip pat perduoti ir padaryti priklausomais nuo dvaro baudžiauninkais. Tokiu būdu jie negalėjo likti laisvi ir, prarasdami buvusią savo tėvynę, keiksnodami, su skausmu emigravo į Lietuvą. Leipgirių valstiečiams anuomet buvo klaidingai pateikti dvarininkų dokumentai, kurie, manoma jiems reikalaujant, buvo atšaukti pavedus Oplankio (*Absteinen Landkreis Tilsit*) teisingumo tarnybai. „Joks sūnus negali paveldėti dvaro.“ Apie tokį keiksmą galima galvoti, kaip norima.

Iš tikrųjų, kai Kristijonas Donelaitis 1811 m. mirė, jo buvusi žmona viena šeimininkavo dvare dar 18 metų.

* *Schäferei Catherinenhof* – avininkystės ūkis – avių ferma, buvusi šiaurinėje Viešvilės dalyje. *Red. pas-taba.*

1829 07 28 Viešvilės dvarą, kuris buvo įvertintas 69 000 talerių, ji perdavė savo sūnui Danieliui Liudvikui Donelaičiui. 1834 10 02 ji mirė, sūnus taip pat sirguliavo, todėl leido savo dvare šeiminkauti savo pusbroliui Eduardui Kazimierui Cautius. Pagaliau 1837 06 03 testamentu dvarą, kuris jau buvo įvertintas 75 000 talerių, jam perleido. E. K. Cautius atmokėjo skolą savo pusseserei ir šeiminkavo dvare iki pat savo mirties. 1885 01 29 Viešvilės dvarą jis perdavė savo seseriai Matildai Riedel. E. K. Cautius pasimirė nepalikdamas jokių palikuonių. Ši po neilgai trukusio laikotarpio dvarą perdavė savo švogerio (sesers vyro, svainio – red. pastaba) sūnui majorui Johanui Gustavui Adolfui Šmitui (*Schmidt*), kuris ir buvo paskutinis Viešvilės dvaro savininkas. 1900 m. majoras J. G. A. Šmitas šį gražų Viešvilės dvarą už 900 000 markių pardavė akcinei bendrovei (toliau – AB) *Hildebrandt Maldeuten*, čia įkūrusiai savo lentpjūvę (*Sägewerk*) ir su visa savo šeima išsikėlė į Berlyną. AB Hildebrandt be jokio gailėsčio kirto iki šiol rūpestingai prižiūrėtą gražų Viešvilės dvaro mišką, kurio mediena buvo gabenama į lentpjūvę, pastatytą prie Švedkalnio (*Swedenberg*), o iškirstą buvusiojo Viešvilės dvaro miško plotą pardavė karališkai Miškų valdybai. Išdalinti likusią žemę 1903 m. perdavė valstybinei generalinei komisijai, sau pasiliekančią tik lentpjūvę ir jos teritoriją. Paskutinis Viešvilės dvaro savininkas J. G. A. Šmitas (1840–1909) mirė Berlyne. Po mirties jo palaikai buvo atvežti į Viešvilę ir palaidoti šeimos kapinėse Rydelsberge*. Dvaro savininko žmona Maria Riedel-Šmidt (1844–1923) mirė Šarlotenburge Berlyne, kur ir palaidota³⁶.

Aukštųjų Žagmantų dvaras (*Gut. Hoh. Szagmanten*). XVIII a. Aukštųjų Žagmantų kaimui priklausė viena didelė sodyba su 2 pastatais ir 3 mažos sodybos (ugniakurai). Jau XIX a. viduryje Aukštieji Žagmantai įvardijami kaip dvaras. XIX a. antroje pusėje Aukštųjų Žagmantų dvaras randamas pažymėtas 1861 m. *Preußischen Urmesstischblatt* žemėlapyje. Tuo laikotarpiu šalia Aukštųjų Žagmantų minimos Didžiųjų ir Mažųjų Žagmantų gyvenvietės.

Aukštųjų Žagmantų dvaras stovėjo aukščiau Mažųjų Žagmantų, 1,5 km į rytus nuo kairiojo Jūros upės kranto. Iki tilto per Jūros upę Mociškiuose reikėjo važiuoti 4 km. Aukštųjų Žagmantų dvaras valdė 296 ha žemės.

1871 m. minimas Žagmantų dvaras, kuriame stovėjo 2 sodybos su 5 butais, kuriuose gyveno 39 gyventojai. Iki XX a. pradžios Aukštųjų Žagmantų dvaras priklausė Kazikėnų, vėliau – Viešvilės valsčiui, Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. Nuo XX a. pr. – naujai susikūrusiam Žukų valsčiui, Žukų evangelikų liuteronų parapijai.

XX a. pr. žemėlapyje Aukštųjų Žagmantų dvaro vietoje parodytas kaimas tokiu pat pavadinimu su keletu valstiečių sodybų – vienkiemiu. Pietinėje kaimo pusėje stovėjusi viena didesnė sodyba, kaip spėjama, buvusio Aukštųjų Žagmantų dvaro vietoje³⁷.

Mažųjų Žagmantų dvaras (*Kleine Gut. Szagmanten*). Mažieji Žagmantai, kitaip – Žagmantėliai išikūrę dešiniajame Jūros upės krante apie 5 km į šiaurės rytus nuo Mociškių, 0,5 km į šiaurės rytus nuo Kriokiškių–Pagenai-

* Rydelsbergo kapinaitės, išlikusios per Antrąjį pasaulinį karą, pokario metais ieškant brangenybių buvo iškasinėtos, kartu sunaikinti jose stovėję kapų paminklai, antkapiai, tvorėlės (red. pastaba).

³⁶ Schettler E. *Memeler Dampfboot*, 1938 11 09, Nr. 7/38. Iš vokiečių kalbos vertė Vytautas Stasiūnaitis.

³⁷ Lietuvos dvarų sodybų atlasas II. Pagėgių savivaldybė. Interneto prieiga: <https://books.google.lt/books?isbn=6094470710>.

čių vieškelio, šiauriau kitų Žagmantų gyvenviečių. Mažųjų Žagmantų (*Kl. Szagmanten*) žemės valdos buvo pačiame Prūsijos valstybės pasienyje su Lietuva, tuo metu buvusia carinės Rusijos sudėtyje. Gyvenvietė kaip laisvųjų paveldėtojų kaimas su 2 ugniakurais pirmą kartą paminėta 1785 m.

1796–1802 m. *Schroetterkarte Blatt 13* žemėlapyje pažymėti Mažieji Žagmantai dar neįvardyti, kaip dvaras. Galima spręsti, kad gyvenvietė tuomet dar neturėjo dvaro statuso. Mažųjų Žagmantų dvaras jau randamas pažymėtas 1861 m. *Preußischen Urmesstischblatt Nr. 67* žemėlapyje. Mažųjų Žagmantų dvaras tuomet valdė 99 ha žemės. 1879 m. kulmiškasis Mažųjų Žagmantų dvaras minimas kartu su greta buvusiu kulmiškuoju Tautiškių palivarku. Statistiniuose žiniaraščiuose pažymėta, kad jie kartu valdė 341 ha žemės ir mokėjo valstybei 1 400 markių metinio mokesčio^{38, 39, 40, 41}.

Senieji buvusios Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos dvarai jau tapo nebyliais praėjusių laikų liudininkais. Kaip rašo Algirdas Žemaitaitis savo str. „Tragiškas Šilutės ir Pagėgių krašto dvarų likimas“, „*Klaipėdos krašto dvarai slepia labai daug paslapčių*“... Dauguma šių dvarų buvo įsikūrę visai šalia arba netoliese Nemuno. Paprastai dvarams priklausė didžiuliai plotai derlingų užliejamų pievų. Čia buvo verčiamasi pienine galvijininkyste, laikomos gerų veislių karvės, iš kurių pieno buvo gaminamas garsusis „Tilžės“ sūris, veisiamos avys, auginami garsūs trakėnų veislės žirgai. Dvarai turėjo savo parkus su tvenkiniais, vandens ar vėjo malūnus, sandėlius, ūkinius pastatus, kitas vietos pramonės įmones, kurias ypač pradėjo kurti po 1807-ųjų metų baudžiosios panaikinimo, kad išsilaikytų. Tačiau buvę krašto dvarai, kadaise klestėjusio gyvenimo židiniai, bebaigia sunykti. Antgulbinių, Ažuolynų, Beržlaukio, Jovarynės, Leipgirių, Miežių, Nečiūnų, Pagulbinių, Pakrepšių, Tautiškių, Vaidbalių, Vėžininkų, Mažųjų Žagmantų dvarų jau neliko jokių pėdsakų.

Čia, buvusios Ragainės apskrities Viešvilės parapijoje, dvarų klestėjimas galutinai baigėsi 1944 m. spalį, kai keliuose, vedančiuose per Mažąją Lietuvą į Vokietijos gilumą, buvo pilna besitraukiančių šio krašto pabėgėlių. Po 1945-ųjų atėjusi nauja valdžia ir atsikėlę naujakuriai žiūrėjo į šį kraštą kaip į okupuotą prieš teritoriją, visai negalvodami gerbti ir saugoti šio lietuviško krašto praeities, kultūrinių vertybių. Gyventojai buvo skatinami naikinti viską, kas buvo susiję su vokiečiais. Jiems tai pavyko.

³⁸Meškauskienė R., Demereckas K., Pancero-va J., Norkutė O., Barasa D., Mačiulienė J. *Šilutės ir Pagėgių krašto dvarai*, Klaipėda, 2010, p. 162.

³⁹*Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1946. (Ortschaften, die Hufendecem an die...*

⁴⁰*Mažosios Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 2009, t. 4, p. 830.

⁴¹Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Klein_Szagmanten.

Karališkasis (1546–1740), bajoriškasis (1740–1900) Viešvilės dvaras, Leipgirių palivarkas

Algirdas Sinkevičius

Valdovų dvarai buvo išplėtoti dar senovės Egipte, Persijoje ir Romos imperijoje. Nuo IV a. gyvavo Romos popiežiaus dvaras (*Curia Romana*). Dvare telkėsi valdžios ir kultūrinis gyvenimas. Jį sudarė domenas – valstybinė ar didiko valda ir priklausomų valstiečių naudojama skirtinė žemė. Minimimi nedideli kulmiškieji, Kūlmo teises gaudavę dvareliai, kurie atitekdavo žemesnio rango kariškiams, tarnautojams. XVII a. plėtota valdovo žemių domenų nuoma. Dalis nuomininkų vėliau patys tas valdas nupirkdavo. Matyt, taip kūrėsi kai kurie stambesni dvarai – valdovo ūkis vėliau tapdavo privačia ar dalinai ribotos nuosavybės žemės valda. XIX a. Prūsijos valstybėje buvo susiklosčiusi griežta finansinės-ūkinės priežiūros sistema. Spaudžiant keleriopai kontrolei, daugumos dvarų savininkai ar valdytojai buvo priversti ieškoti ūkio efektyvumo didinimo būdų, buvo pasirenkama viena ar kita dvaro ūkinė kryptis. XIX a., sparčiai plečiantis pienininkystei, daug dvarų buvo apibūdinti kaip veisiantys olandų veislės galvijus ar besiverčiantys pieno produktų gamyba. Gana tradicinė ūkio šaka buvo žirgininkystė. Ne tik didžiuosiuose, bet ir kai kuriuose visai mažuose dvaruose būdavo auginami veisliniai žirgai.

Mažojėje Lietuvoje dvarus (vok. *Gut*) pradėjo steigti vokiečių riteriai, bažnyčia, o savo domenuose ir Ordino magistras. Jų ėmė daugėti po 1410 m. Žalgirio mūšio ir 1422 m. Melno taikos. Iki XVIII a. pab. dominavo valstybiniai, Prūsijos valdovo domenuose esantys dvarai. Didžiosios vokiečių kolonizacijos metu 1717 m. karaliaus ediktu bajorų dvarai ir kulmiškių ūkiai buvo paversti alodiniais (alodas – visiška nuosavybė). Dvaro žemę sudarė savininko žemė ir priklausomų valstiečių naudojama žemė. Valdovas už karo ir kitokią tarnybą leno teisėmis (paveldima žemės valda) dalijo žemes didikams ir bažnyčiai, didikai – bajorams.

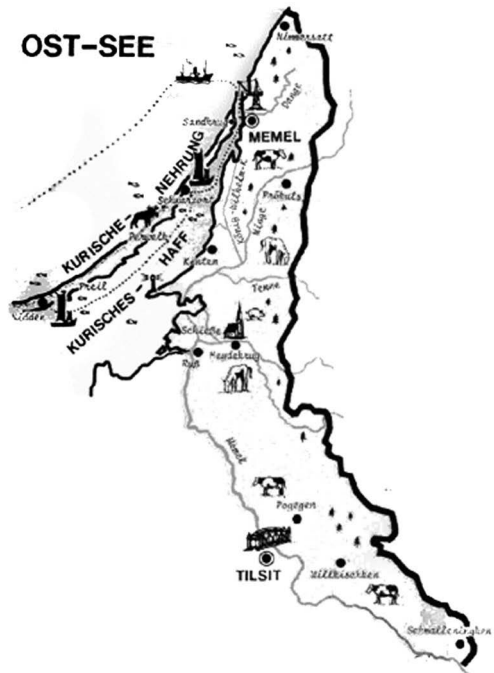
1525 m. Kryžiuočių ordino valstybės vietoje sukūrus Prūsijos kunigaikštystę – hercogiją, galėjo kurtis Vakarų Europos modelį atitinkantys dvarai kaip stambios privilegijuotos žemės valdos. Vokiečių ordinas Mažajoje Lietuvoje pradėjo kurti savo dvarus. Vietinių gyventojų gentys prūsai, tarp jų ir skalviai buvo paversti baudžiauninkais. Jie visiškai priklausė nuo dvaro pono. XVI a. Klaipėdos krašte daugiau žinoma apie domenų (valdovų, didikų žemės valda). Bajorų dvarai ir kulmiškių ūkiai buvo paversti alodiniais XVIII a. pab. Lietuvos departamente vokiečių bajorų dvarams priklausė tik apie 2,3 tūkst., arba 7 %, valstiečių ūkių. Dauguma tų dvarų buvo nedideli. Į XVIII a. pab. Prūsijos karalius domenų ėmė nuomoti, pardavinėti ir dovanoti bajorams, juose kūrėsi ir dvarai. Dėl to daug

Buvusi Viešvilės dvaro emblema. Autorius Bernhard Waldmann

lietuvių valstiečių atiteko privatiems dvarininkams vokiečiams. XVIII a. pr. vidutiniais buvo laikomi 100–200 ha, XIX a. pr. – 400–1 000 ha dvarai. Specifinės Klaipėdos krašto gamtinės sąlygos neskatino daržovių, bulvių ir grūdinių kultūrų auginimo. Tuo versdavosi stambieji dvarai už Nėmuno. Tos kultūros sėkmingiau buvo auginamos mažuose šeimyniniuose ūkiuose. Klaipėdos krašto dvarų sampratą praplėtė XIX–XX a. teiktas kaimiškojo dvaro statusas. Tokį statusą pelnydavo savininkai nedidelių, tačiau efektyviai tvarkomų kaimiškų ūkių, valdžiusių vos po keliasdešimt ha žemės. Tai Knoblocho, Šetlerio, Leipgirių ir Pagulbinių dvarai. Tokiuose dvareliuose vyko ir platesnė ūkinė veikla: auginavo veislinius žirgus, laikė garinius malūnus ar pienines. Antai prieš Pirmąjį pasaulinį karą ypač išaugo avininkystės ūkiai. Matyt, tai buvo susiję su didžiuoju avininkystės bumu Rytprūsiose – tada skleistas avių auginimas, jų vilna buvo pelningas produktas. 1871 m. Viešvilėje ir aplinkinių gyvenviečių ūkiuose būta net tūkstantinių avių bandų. Nausėdų avininkystės ūkis ir visas kaimas kaip pagrindinę gyvulininkystės šaką plėtojo avininkystę. Tūkstantinę avių bandą laikė ir Viešvilės dvaras. Deja, pasaulio rinkose susiklostė mūsų krašto avių auginimo nepalankios sąlygos: nukonkuravo geresnės kokybės vilna iš Anglijos ir Australijos. Mažonoje Lietuvoje, kur sąlygos nebuvo tiek palankios, tokios vilnos užauginti nepavykdavo. Todėl laikytos didžiosios avių bandos palaiptiui buvo mažinamos, kol visai sunyko.

Dvarų valdytojų veiklumą skatino praeityje platinta gausi literatūra apie žemės ūkio gerinimą. Veikė išplėsta gyvulių veislininkystės sistema, veterinarijos tarnybos, augalininkystės tobulinimo sistema: pardavinėtos trąšos, gerų veislių sėklos ir panašiai. Krašto dvarai pasižymėjo ir gana išplėsta vietine gamyba. Dvaruose veikė pieninės ir sūrinės, kitur – malūnai, plytinės, lentpjūvės. Siekiant išlikti, kai kuriuose dvaruose ieškota ir dar egzotiškesnių verslų – bandyta auginoti vienas ar kitas naujas kultūras. Rydelsbergo dvaro ūkyje bandyta verstis kaimo turizmu. Tai vėl parodo anuometinių dvarų valdytojų verslumą. Į keblėsnę finansinę padėtį patekusius dvarus perimdavo valstybė. XIX–XX a. sandūroje buvo išparceliuoti nugyventi Viešvilės ir Priekulės dvarai¹.

Gyvulininkystės šakų pasiskirstymas Klaipėdos krašte prieškariniu. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyros medžiagos

¹ Purvinas M. *Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai*, Trakai, 2011, p. 5–350.

Nors patys Klaipėdos krašto dvarai ir nebuvo ištaigingi, jų rūmus supdavo labai tvarkinga aplinka. XX a. pr. jau buvo šienaujama veja, karpomi dekoratyviniai krūmai, sodinami tradiciniai šio krašto medžiai: ąžuolai, liepos, klevai. Svarbi Mažosios Lietuvos dvaro ypatybė – kuklumas. Net didesniuose dvaruose stovėdavo kuklios išvaizdos rūmai, nepasižymintys prabanga. Turtingesnių dvarų sodybose statyti daugiau dekoruoti ir stambesnių gabaritų pastatai, maži dvarai buvo panašūs į pasiturinčių ūkininkų sodybas. XIX a. prie namo būdavo priduriamos erdvios įstiklintos verandos. Su dvaro rūmais prie vieno bendro kiemo beveik visada stovėdavo ūkiniai pastatai. Dvarininkų gyvenimo atribojimas nuo dvaro ūkinės veiklos pasitaikydavo retai. Visi dvarai iki 1907 m. turėjo lietuviškus pavadinimus. Oficialiuose Prūsijos gyvenviečių sąrašuose dažniausiai kito tik vietovių statusas. *Gut* – viensėdis arba dvaras, *Adlig* – kilmingas dvaras, *Königlich* – karališkasis dvaras. 1929 m. daugelis gyvenviečių bajoriškų priedėlių buvo panaikinta, o 1938–1939 m. visai pakeisti.

Nuo 1546 m. minimas karališkasis Viešvilės dvaras, kuriam priklausė 1 500 ha žemės ir miško. Dvaras stovėjo vaizdingoje vietoje, prie tvenkinio, kuris atsirado užtvenkus Viešvilės upelį.

Žinios apie Viešvilės turtuolių dvarą išlikusios labai menkos. Pirmosios išlikusios žinios siekia 1546-uosius metus. Išlikusi 1546 07 22 dvaro pirkimo sutartis. Iš 1663 10 27 ir 1664 05 31. Viešvilės dvaro dokumentų matome, kad dvaras valdė 3 943 margus ir 47 rykštes žemės. 1826 m. lapkričio 8 d. dokumente matome, kad dvaras valdė jau 4 574 margus ir 73 didžiąsias rykštes žemės. Dvaras savo valdas plėtė ir toliau – pagal gautą 1650 09 30 privilegiją Viešvilės dvarui atiteko kulmiškųjų Paguūbinių kaimas. 1772 09 07 ir 1772 12 01 dokumentuose matome, kad tai sudarė 67 margus ir 84 rykštes žemės. „*Es nach Kaufkontrakten vom 22 07 1546; 27 10 1663 und 31 05 1664 nominal 3 943 Morgen und 31 05 1664 nominal 3 943 Morgen und 47 Ruthen und nach separationsregreß vom 08 11 1826 4 574 Morgen und 73 Ruthen groß*“ ir „*der Kölmische Gutsanteil*

Viešvilės užtvanka ir vandens pralaida – krioklys. Nuotr. iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyros medžiagos

Viešvilės upelio tvenkinys. A. Sinkevičiaus nuotr. 2014 m.

*Pogulbinnen aus privilegium vom 30 09 1650 Erbverhandlung vom 07 09 1772 und 01 12 1772 vom nominal 67 Morgen und 84 Ruthen.*²

Ankstesnių žinių apie šį dvarą neaptikta. Todėl per drąsu būtų jį sieti su XII a. „Viešvilės kaimo kronikose“ (*Die Wischwiller Dorf Chronik*) minimu Višvilčio dvaru. Tačiau galėjo jis čia ir būti. Taigi reikia laukti istorijos tyrinėtojų žodžio. Rašytiniuose šaltiniuose išlikę, kad šioje Viešvilės vietovėje, dešiniajame Nemuno krante buvusioje didžiulėje girioje, nuo seno stovėjo Prūsijos valdovui priklausiusi sodyba. 1546 ir 1664 m. minimas ir Viešvilės dvaras, pakeitęs ligi tol buvusią valdovo sodybą. XVII–XVIII a. Viešvilės dvaro sodyba stovėjusi dešiniajame Viešvilės upelio krante, atokiau Viešvilės bažnytkaimio. 1656 m. Viešvilės dvaras ir jo gyvenvietė išgyveno švedų puolimą, 1658 ir 1678 m. – totorių antplūdžius. Tilžės hipotekoje užregistruota, kad 1700 m. karališkąjį Viešvilės dvarą nuomojo aukštos kilmės giminės atstovo kapitono *Ch. H. Fon Bucholco* šeima. Matome, kad nuo XVIII a. pr. Viešvilės dvarą valdė karaliaus paskirti, nusipelnę tarnyboje aukšto rango kariškiai. Rašytiniuose šaltiniuose išlikę, kad kapitonas *Ch. H. fon Bucholcas* gyvenęs Rygojė. Dvaras vertėsi ne tik žemės ūkiu, bet ir kirto aplink augusius miškus, parduodavo medieną. Po 1709–1911 m. bado ir maro Ragainės apskrityje liko tik penktadalis gyventojų. Prasidėjo didžioji Mažosios Lietuvos krašto kolonizacija. 1716 m. atsikėlę šveicarai paskleidė modernią pieno produktų gamybos technologiją. 1730 m. žydas *Schlomka* įkūrė galvijų odų apdirbimo įmonę „*Schutz Juden*“. Jis turėjo smuklę ir keltą Žagmantuosė. Vieną smuklę jis turėjo ir Viešvilėje. Šlomkos ūkiui priklausė septyni valstiečių ūkiai Vėžiniškuose, Pagulbiniuose ir Leipgiriuose bei Bėržlaukio (*Birkenfeld*), Patrapėnų (*Patrapönen*) ir Ažuolynės (*Aszoliene*) palivarkai (*Vorwerke*). J. F. Domhardtas iš majoro *Krano* (*Krahn*) už 1 100 talerių įsigijo ir Patrapėnus. Aišku tiek, kad J. F. Domhardtas minėtą ūkį pakėlė³.

1732 m. Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas I Mažojoje Lietuvoje apgyvendino katalikų vyskupo Leopoldo Firmiano išvartytus zalcburgiečius. Atsikėlę austrų kolonistai pradėjo plėtoti žemės ūkį, pramonę ir verslus⁴.

XVIII a. vid. medienos kainos buvo mažos ir Viešvilės dvaras neišgyveno. „*Realizuojamos medienos kainos buvo kritusios, nebuvo pakankamai savų pinigų*“, todėl galima spręsti, kad dvaras vertėsi ne vien žemės ūkio produkcijos gamyba, bet daugiausia medienos apdirbimu bei pardavimu. Kritus tuometinėms medienos kainoms, dvaro savininkas kariuomenės kapitonas *Ch. H. fon Bucholcas* buvo priverstas skolintis. Skolinimo sutartis buvo įregistruota Tilžės hipotekoje. Kapitoniui paimant 3 000 talerių paskolą, ją laidavo valstybės tarnautojas *Domhardtas*. Tilžės hipotekoje išlikę žinios, kad Viešvilės dvaro kreditoriumi buvo Ragainės Sendvario valsčiaus amtmonas** *J. F. Domhardtas*.

Kadangi 1717 m. Prūsijos karaliaus įsakymu domeninius, valstybinius karališkus dvarus buvo galima paversti alodiniais, 1740 m. paėmęs paskolą,

² Knobloch H. E von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik*, IX, Berlin-Dahlem, 2005, S. 57, 67–68.

³ Margas senovės Prūsijoje – 0,255 ha. Šiandien 1 margas – 0,25 ha, 2 500 m².

⁴ Brock P. In 600 Jahren wurde aus dem Apanagen-gut Wiszewiltes das liebenswerte Dorf Wischwill am Memelstrom, *Das Altpreussenblatt*, 15 August 1981.

⁵ Pietizmas Mažojoje Lietuvoje, interneto prieiga www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=449.

**Ammonas (vok. *Amtman* – tarnyba+vyras) – Prūsijos valdovo dvaro palivarko valdytojas.

kapitonas Ch. H. fon Bucholcas Viešvilės dvarą išsinuomojo. Dvaras tapo bajoriškuoju. Dvaro savininkui Ch. H. fon Bucholcui mirus, jo našlė Bucholc 1744 m. dvaro valdymą perleido savo svainiui iš Rygės Frydrichui fon Bucholcui. Aplinkinių vietovių valstiečiai tuo laikotarpiu buvo paversti lažininkais. (Ragainės, Įsrutiės, Klaipėdos ir Tilžės apskrityse, 1701 metų duomenimis, lažininkais buvo 94 % visų valstiečių.) Valstiečių pavertimas lažininkais nepadėjo Viešvilės dvaro savininkui išspręsti susidariusių ekonominių problemų. Jis negalėjo įveikti susidariusių sunkumų ir tais pačiais 1744 metais našlė Bucholc kartu su svainiu Frydrichu fon Bucholcu dvaro nuomos teises už 7 150 talerių perdavė savo kreditoriui Johanui Frydrichui Domhardtui. Pardavimo–pirkimo sutartį šalys užregistravo Tilžės hipotekoje. Naujasis Viešvilės karališkojo dvaro valdytojas išsprendė susidariusias ekonomines problemas. 1744 metai gana reikšmingi Viešvilės gyvenvietės augimui, nes naujasis dvaro savininkas J. F. Domhardtas tais pačiais metais pradėjo intensyviai vystyti vietinę Viešvilės dvaro pramonę, padėdamas pagrindus spartesniam gyvenvietės augimui.

1758 m. grynosios pajamos sudarė 1000 talerių, o bendra gautų pajamų suma buvo 15 000 talerių (45 000 markių). Tai buvo labai dideli pinigai, pvz., gabalėlių sviesto buvo galima nusipirkti už 30 grašių, o 1910 m. – jau už 50 grašių. Už stikliuką javinės degtinės buvo mokama 10 grašių. Už darbinį arkli – 30 talerių⁵.

Gyvenvietė augo, tačiau laukė nauji išbandymai. 1756–1763 m., vykstant Septynerių metų karui, Rytprūsius žiauriai nusiaubė carinės Rusijos kazokai. Provincijoje prasidėjo siaubo metai. Dėl rusų invazijos kraštas buvo nuniokotas ir apiplėštas. Šis likimas neaplenkė ir Viešvilės. Įsiveržusi carinės Rusijos kariuomenė nuniokojo Viešvilę ir aplinkinius kaimus, sudegino Viešvilės gyvenvietę, kartu ir Viešvilės dvaro sodybą. Atsitiktinumas lėmė, kad J. F. Domhardtas tuo metu rūpinosi armijos būrių maistu, atsitiktinai važiavo pro Viešvilę ir savo akimis matė, kaip jo dvaras skendėjo liepsnose. J. F. Domhardtas (metraštininko Jesterio (*Jester*) užrašyta) teištara: „*Tarnaudamas karaliui, turtą įgijau, tarnaudamas aš jį ir prarandu.*“ Po gaisro liko tik griuvėsiai, nebuvo nė lėšų dvarui atstatyti. Prūsijos karalius nurodė J. F. Domhardtui kuriam laikui su visa kasa pasitraukti į Pomeraniją, tačiau jis turėjo drąsos ir to nepadarė. Daug mėnesių dvaras buvo sugriautas, nes nebuvo nei lėšų, nei laiko jam atstatyti.

Už savo tarnybą Septynerių metų kare J. F. Domhardtas buvo gavęs kilmingojo (vok. *von*, liet. *fon*) titulą. Septynerių metų karo laikotarpiu (1756–1763 m.) Rusija buvo užėmusi Rytų Prūsiją. J. F. Domhardtas, būdamas Rytų Prūsijos oberprezidentas*, Prūsijos karaliui karo išlaidoms pervedė 800 000 markių, vėliau pridėjo dar 80 000 markių.

Atsidėkodamas už pagalbą Septynerių metų kare, karui pasibaigus, Prūsijos karalius 1771 m. J. F. Domhardtą pakėlė į paveldimą didikų luomą. Nuo tada jis turėjo Johano Frydricho fon Domhardto titulą⁶.

Tais pačiais 1744 m. Prūsijos karalius Frydrichas II Johanui Frydrichui fon Domhardtui suteikė bažnyčios patrono** teises.

⁵ Brock P. In 600 Jahren wurde aus dem Apanagen-gut Wiszewiltes das liebenswerte Dorf Wischwill am Memelstrom, *Das Altpreussenblatt*, 15 August 1981.

* Oberprezidentas – aukščiausias Rytų Prūsijos pareigūnas.

⁶ Knobloch H. E von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik*, I, Berlin, 1997, S. 29.

** Patronas (lot. *patronus*) – globėjas, užtarėjas, gynėjas, labdarys. Jo globai pavedami tikintieji.

Johanas Frydrichas fon Domhardtas, kaip oficialus atsakingas Prūsijos valstybės atstovas, kartu su Evangelikų bažnyčia globojo visą didžiąją Viešvilės parapiją, vadinamą Viešvilės dvaro dvasine apygarda (bažnytinė apygarda), kuri jungė abiejose Nemuno pusėse išsidėsčiusius kaimus.

Išlikę žinių, kad 1748 m. prie Viešvilės upelio užtvankos jau dirbo Johano Heinricho Šulco grūdų malūnas. Šalia malūno buvo įrengta aliejaus spaudykla, pastatyta lentpjūvė. Gyvenvietėje veikė keli vėjo malūnai, milo vėlykla. Atsitraukus kazokams, J. F. fon Domhardtas prašė feldmaršalą Lėvaldą (*Lehwald*) palikti nors menką karių įgulą, kad galėtų apsiginti. Sudeginto dvaro vietoje ilgai gulėjo sodybos trobesių degėsių krūvos. Tuo tarpu jis, kaip Viešvilės dvaro valdytojas, padidino savo valdas dar 10 ūbų. Tik 1763 m. galutinai pasitraukus carinės Rusijos kariuomenei, sudegintą Viešvilės gyvenvietę pradėta atkurti. Naujoji dvaro sodyba buvo pastatyta visai kitoje vietoje. Jai buvo parinkta vieta kairėje Viešvilės upelio pusėje ant aukštesnio kranto. Aplink sodybą numatyta pradėti veisti ir nedidelį parką. Pagaliau 1764 m. Viešvilės bajoriškasis dvaras buvo vėl atstatytas ir dvaro bei kaimo gyvenimas grįžo į normalias vėžes. Taip pamažu vėl buvo sutvarkytas iki tol buvęs nuostolingas dvaro ūkis, iš kurio netrukus pradėta gauti pajamų. Viešvilės dvare nuo seno tradiciškai buvo auginami javai, plėtojama avininkystė. 1765 m. prie dvaro prijungta daugiau žemių. Iš karališkųjų valstiečių išvalgusis dvarininkas išsigijo nemažus žemių plotus. Prūsijos karaliui Frydrichui II (1712–1786) propaguojant žemės ūkio naujoves, Viešvilės dvare buvo pradėtos auginti bulvės, įveistas vaismedžių sodas. 1778–1796 m. pasodinant ir veisiant šilkmedžius čia bandyta verstis lietuviško šilko gamyba. Pagal Prūsijos valstybės koncesiją* 1784–1819 m. čia auginamas ir tabakas.

Kartu toliau buvo vystoma ir vietos pramonė. Gauti atitinkami leidimai statyti popieriaus malūną (*Papiermühle*) ir vario kalyklą (*Kupferhammer*). 1767 m. *Rydelsberge* įrengiamas popieriaus malūnas. J. F. fon Domhardtas iš karaliaus buvo išsiderėjęs privilegiją, kad 15 mylių spinduliu aplinkui tokių įmonių daugiau nebūtų. Malūnas smulkino makulatūrą, senus skudurus ir popieriaus įmonėje pagal olandišką technologiją gamino popierių. Popieriaus malūnas gavo teisę iš Klaipėdos krašto 6 metus rinkti žaliavą, tai yra skudurus, seną popierių veltui, vėliau – mokant valstybei mokestį, kuris sudarė 40 talerių per metus. Kiek aukščiau ant Viešvilės upelio J. F. fon Domhardto iniciatyva buvo įrengta pirmoji užtvanka, pastatyta vandens turbina, pradėjo veikti metalo gaminių įmonė (*Kupfer Hammer* – vario kūjis).

Po metų kitų Viešvilės dvaro grynosios pajamos pradėjo siekti iki 1 000 talerių per metus. Netrukus atstatytas Viešvilės dvaras buvo įvertintas 15 000 talerių. 1771 m. Viešvilės bajoriškojo dvaro

Rytų Prūsijos oberprezidentas
Johanas Frydrichas fon
Domhardtas, bajoriškojo
Viešvilės dvaro savininkas.
1744 m. Knobloch H. E. von.
Die Wischwiller Dorf-Chronik, I,
Berlin, 1997, S. 29

* Koncesija (lot. *concessio* – leidimas, nuolaida) – valdžios ar valdymo institucijos suteiktas leidimas.

Viešvilės dvaro, vėliau vyr. girininkijos rūmai. Knobloch H. E. von. Wischwiller Dorf-Chronik IX, Berlin-Dahlem, 2005, S. 68

savininku tapo oberprezidento sūnus Justas Frydrichas fon Domhardtas. Išsiplėtojus verslui, 1777 m. dvaro vertė pakilo iki 40 tūkst. talerių. 1777 m. jis turėjo prekybinius santykius su Prūsijos karaliaus rūmų kamerheru Rudigeriu. Minima suderėta gana palanki sutartis su fon Rudigeriu (*von Rudiger*). Kai minėta sutartis dėl neaiškių priežasčių nutrūko, jis už aukštą kainą dvarą išnuomojo ir gavo nemažą pelną. Tai buvo daugkartinės pajamos po 700 talerių.

Pražūtingi 1757 m. rudens įvykiai nušlavė senąją Viešvilę beveik visai nuo žemės paviršiaus. Besitraukdama iš Rytprūsių carinės Rusijos armija, kaip ir visur pakeliui, sudegino ne tik didžiąją dalį valstiečių namų, bet pelenais ir griuvėsiais pavertė dvarų pastatus bei jiems priklausančias gamyklas. Nepaisant sunkaus laikmečio, tuoj pat buvo pradėti atstatymo darbai ir po palyginti trumpo, bet išstvermingo darbo prieš paliktoje suniokotoje vietovėje iškilo nauja Viešvilė. Ją tokia, kokią matė tada gyvenę žmonės, pabandysime perduoti vėlesnėms kartoms. Pirmiausiai dar 1759–1760 m. buvo atstatytas Viešvilės bajoriškojo dvaro pastatas. Jo fasadas vakarinėje pusėje buvo 82 pėdų ilgio ir 43 pėdų pločio. Ant jo 10 pėdų aukščio ir 1,5 pėdų storio mūrinės sienos buvo uždėtas čerpių stogas, vadinamas „bebrų uodegomis“ („bebrų uodegos“ – plokščiosios čerpės su profiliuotais galais ir trikampio skerspjuvio gūbriais). Ant kiekvieno stogo kraigo buvo vėjarodės su skaičiumi 1766. Pastatas turėjo du kaminus ir vieną fasado frontoną. Priešais jį buvo nedidelis malonumų sodas su gėlynais, apsupusiais bukmedį. Tolesnė puošmena – 9 kaštonai ir liepa. Sodas aptvertas lentų tvora, per vidurį buvo varteliai, pro kuriuos buvo einama prie namo laiptų, esančių iš trijų pusių. Abiejuose namo kampuose, kur buvo įvažiavimas į dvaro kiemą, po vidurnakčio būdavo pastatomos dvi geležinės patrankos, kad atsitrenkus vežimui apsaugotų nuo pažeidimų. Rytinėje kiemo pusėje, priešais gyvenamąjį namą, stovėjo 220 pėdų ilgio, 40 pločio ir 10 pėdų aukščio daržinė. Jos sienos buvo medinės, 3 grendymai, stogas lentinis, dengtas šiaudais. Rytinėje kiemo dalyje buvo avidė, taip pat iš rąstų, stogas šiaudinis. Jos ilgis 140 pėdų, plotis 40, aukštis 9 pėdos. Abu tvartai ir daržinė buvo pastatyti

* Kamerheras (vok. *Kammerherr*) – V. Europoje rūmų tarno titulas, tą titulą turėjęs asmuo.

1759 m. Vakarinėje kiemo pusėje, netoli avidės, frontonu į rytus, buvo atvira ratinė. Pietinė pusė nuo sodo buvo atskirta lentų tvora. Ratinės ilgis 40, aukštis 8 ir plotis 20 pėdų, stogas šiaudinis, pastatyta 1769 m. Kieme prieš daržinę buvo dar du pastatai: kairėje naminių paukščių tvartas – medinis, šiaudų stogu, 29 pėdų ilgio, 19 pločio ir 6 pėdų aukščio, pastatytas 1760 m., ir kiaulidė – tokių pat matmenų, medinė, šiaudų stogu, pastatyta 1768 m. Priešais tvartą ant stiprių stulpų stovėjo aštuonkampė karvelidė su tinkliniu stogu, ant kurios taip pat buvo vėjarodė su nurodytais 1771 metais.

Truputį nuošaliau nuo kiemo, prie malūno tvenkinio, stovėjo 20 pėdų ilgio, 15 pėdų pločio ir 7 pėdų aukščio kepykla, pastatyta 1767 m., medinio karkaso ir plytų, dengta čerpėmis. Toliau dešinėje dar buvo jaučių, o kairėje – kiaulių tvartai, prie Viešvilės upelio, šalia degtinės daryklos. Abu pastatyti 1773 m. iš rąstų, šiaudiniais stogais. Kiaulidė buvo 46 pėdų ilgio, 28 pėdų pločio ir 6 pėdų aukščio, jaučių tvartas 55 pėdų ilgio, 40 pėdų pločio ir 7,5 pėdos aukščio.

Smuklei kieme priklausė gyvenamasis namas – karkasinis statinys, rąstinis, šiaudiniu stogu – su įvažiavimu, tvartas galvijams – 20 pėdų ilgio, 15 pėdų pločio, medinis, dengtas šiaudais. Dvarui priklausė dar viena sodyba (palivarkas), vadinama „Katarinos kiemu“ (*Catarinenhof*). Ji stovėjo rytinėje kelio į popieriaus malūną pusėje. Sodybai priklausė gyvenamasis namas, avidė ir tvartas ėriukams. Gyvenamasis namas pastatytas 1771 m. iš rąstų, dengtas šiaudais. Jis buvo 60,5 pėdos ilgio, 30 pėdų pločio ir 7 pėdų aukščio. Gyvenamajame name buvo butai dviem šeimoms, po kambarį ir 2 kambaras kiekvienai, virtuvė, kaminas. Šiaurinėje pusėje esanti avidė pastatyta 1717 m. iš rąstų, dengta šiaudais. Jos ilgis 116, plotis 29, aukštis 9 pėdos. Ėriukų tvartas buvo šiaurinėje namo pusėje. Jis buvo sugriautas per audrą, vėl atstatytas 1779 m., dydis toks pats kaip ir avidės. Be šių trijų pastatų, dar buvo daržininko namas. Stovėjo jis ant kalno šalia malūno, fasadu į rytus. Pastatytas 1775 m., sienos rąstinės, stogas šiaudų. Šio statinio ilgis 60, plotis 28, aukštis 8 pėdos. Viduje buvo būstai 4 šeimoms, kiekvienai po kambarį ir kamara. Priešais namą buvo tvartas, taip pat iš rąstų. Jo ilgis – 30 pėdų, plotis – 18, stogas dengtas šiaudais. Dvarui priklausančios gamyklos pastatytos naujos, apie jas visas jau buvo rašyta. Viešvilės dvaro sodas buvo pietinėje namo pusėje už avidės, iš visų pusių apaugęs krūmais, 244 pėdų ilgio, suskirstytas į 10 dalių. Buvo auginamos uogos, vaisiai, 146 įvairių rūšių vaismedžiai, net persikai, kurie 1774 m. vasarą pirmą kartą vedė vaisius. Pietinė pusė buvo apsodinta vynuogėmis, kurių derlius būdavo gausus. Prieš malūnui priklausantį namą buvo apynių tvoros apsuptas apynynas, kuriame augo net 1 053 geri apynių krūmai⁷.

Viešvilės kaime gyveno 22 lažininkai (samdiniai) ir 25 gyventojai, neturintys savo namų (nuomininkai, kamininkai). Kiekvienas valstietis turėjo 15 margų dirbamos žemės, apie 8 margus pievų, reikalingus pastatus. Atskiros sodybos buvo tinkamai prižiūretos. Jas valdė:

Erdmantas Kuraitis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.

Šulcas Žagaras – gyvenamasis namas, daržinė, 2 tvartai.

Janušas Kasparaitis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.

⁷ Schwarzien O. Der Grenzgarten, *Memeler Dampfboot*, priedas, den 4, März, 1931, Nr. 2.

Vilius Kilotaitis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Erdmantas Gudaitis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Liutkus Tenišaitis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Stepas Preikšaitis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Stepas Kasiulis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas, 2 svirnai.
 Tomas Glisaitis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas, svirnas.
 Jurgis Macaitis – gyvenamasis namas, daržinės nebuvo, grūdus laikė kalvėje.
 Jurgis Jurkus – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Adomas Reliškis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Dočius Žagaras – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Jonas Žagaras – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas, ratinė.
 Vilhelmas Piokas – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Liutkus Žukas – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas, svirnas.
 Tomas Damelaitis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas, svirnas.
 Mikelis Lepinaitis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Jurgis Kasiulaitis – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Merčius Naujokas – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas, svirnas.
 Kristupas Lybas – gyvenamasis namas, daržinė, tvartas.
 Kalvis Šaidleris – daržinė, tvartas. Namo nebuvo, gyveno paveldėtoje smuklėje.

Visi pastatai mediniai, dengti šiaudais. Iš visų 21 gyvenamojo namo tik vienas turėjo masyvų kamina, 19 iš jų – plytinius, o vienas gyvenamasis namas buvo visai be kamino. Kiekvienai sodybai priklausė sodas ir daržas, kurie, kaip ir kiemas, buvo aptverti.

Mažesnieji ūkiai atrodė taip:

1. Stogdengys čerpėmis – gyvenamasis namas ir tvartas po vienu stogu.
2. Batsiuvys Štrausas – gyvenamasis namas ir tvartas po vienu stogu.
3. Dailidė Depenas – gyvenamasis namas ir 2 tvartukai.
4. Kūlikas Volteris – gyvenamasis namas ir mažas tvartukas.
5. Siuvėjas Gasparas – gyvenamasis namas ir mažas tvartukas.
6. Batsiuvys Hilgermanas – gyvenamasis namas ir mažas tvartukas.
7. Mėsininkas Langė – gyvenamasis namas ir mažas tvartukas.
8. Brigadininkas Gurmanas – gyvenamasis namas ir mažas tvartukas.
9. Petrikas – vienas gyvenamasis namas.
10. Kaustytojas Viliušis – 2 gyvenamieji namai, tvartas.
11. Skerdžius – gyvenamasis namas, tvartas.
12. Našlė Gros – senas namelis.
13. Kubilų dirbėjas Cimermanas – gyvenamasis namas, daržinė ir tvartas po vienu stogu.
14. Miknaitis – senas namelis.
15. Dailidė Bojeris – senas namelis.
16. Kristijonas Gerkė – senas namelis.
17. Kristijonas Kasiulis – senas namelis.
18. Valentinas Faiifenbergeris – senas namelis.
19. Našlė Šulc – senas namelis.

20. Kristijonas Fromutas – senas namelis.
21. Johanas Šlezinskis – senas namelis.
22. Račius Fraitagas – vienas gyvenamasis namelis.
23. Denkas – vienas gyvenamasis namelis.
24. Mėsininkas – gyvenamasis namas.
25. Precentorius Raiteris – gyvenamasis namas⁸.

Iš 26 išvardintų gyventojų tik mėsininko namas turėjo 3 kambarius, kiti 7 – po du, o 18 namų teturėjo po vieną kambarį. 9 pastatai kaminų neturėjo, 9 tik pritvirtintus, o 8 – masyvius kaminus. Visi pastatai buvo iš rąstų, šiaudiniais stogais, išskyrus kiemo prižiūrėtojo karkasinį namą.

22 valstiečiai pagal sutartį turėjo eiti lažą, apie tai išsamiau rašoma „Pasienio sode“, Nr. 2. Kampininkai kasmet turėjo mokėti mokesčius po 1 talerį 30 grašiu, turtingesnieji dvigubai. Be savo pagrindinio užsiėmimo, jie dar vertėsi bitininkyste. 1774 m. Viešvilėje buvo 147 bičių šeimos.

Norint apsaugoti nuo gaisrų ar juos gesinti, imtasi įvairių priemonių. Pvz., 1768 m. prie žibintų ir gesintuvų dar buvo: 19 geležinių ir 3 mediniai žibintai, 19 kibirų, 19 gaisrinės žarnų, 21 gaisrininkų kranas, 24 kopėčios ir 4 vandens bokštai. Naktimis vaikščiodavo sargas po kaimą ir dvarą. Iki 1773 m. valstiečiai budėdavo eilės tvarka, vėliau buvo paskirtas naktinis sargas. Apie tai išsamiau iš tuometinio prižiūrėtojo paskyrimo: „*Prieš paskiriant Viešvilėje naktinį sargą, pastebėti piktnaudžiavimo atvejai – ar tai dėl patyčių, ar dėl žmonių netobulumo saugojimo metu nepastebėti nemenki nuostoliai, o gal lengvabūdiškai neatėjus budėti, nepaisant karališkų įstatymų. Todėl mes, norėdami išvengti piktnaudžiavimo ir iš to sekančių liūdnu incidentų, skiriame sąžiningai šias funkcijas atliekantį žmogų pavarde Mertinas, kartu prašydami, kad kiekvienas savininkas naktiniam sargui išlaikyti skirtų 6 grašius, jam būtų suteiktas būstas, malkų, 12 grašiu skirtų šeimininkas ir perduotų kaimo seniūnui Žagarui pagal pateiktą sąrašą su viltimi, kad šį priedą prie mokesčių skirs noriai.*“

1785 m. Viešvilės kaime ir dvare gyveno 506 žmonės: 260 vyrų ir 246 moterys⁹.

Viešvilės dvaras, išskyrus popieriaus malūną ir geležies kalyklą, kurie buvo paveldimi dar prieš Septynerių metų karą, priklausė Prūsijos deputatų rūmų prezidentui fon Domhardtui. 1765 m. birželio 1 d. jo nuosavybėn perėjo ir Viešvilės kaimas (Der Grenzgarten, *Memeler Dampfboot* priedas, 1932, Nr. 9). 1772 m. birželio 1 d. šis turtas buvo išnuomotas broliams Joachimui ir Frydrichui Mylkėms. Jie buvo malūno statytojo Danieliaus Frydricho Mylkės iš Tilžės sūnūs. Kaip vėlesni nuomininkai minimi pašto valdytojas, o nuo 1782 m. birželio vėl Joachimas ir Frydrichas Mylkės. J. F. fon Domhardtas mirė 1781 m. lapkričio 21 d., pervargęs nuo nuolatinės įtampos, besirūpinant krašto gerove, jo ekonominiu vystymusi. Po pono Domhardto mirties Viešvilės turtas atiteko dukrai Ernestinai. 1794 m. už 78 000 talerių ši jį pardavė naujamam dvarininkui Kristijonui Donelaičiui (*Christian Donalitiij*), valsčiaus valdytojo (*Amtsrates*) Albrechto Donalitijaus sūnui, kuris dirbo Ragainėje pas tuometinį pagrindinį nuomotoją Domhardtą raštininku. Šis savo įgytą turtą 1797 m. pavadė išmatuoti deputatų rūmų kontrolieriui Bachneriui. Pagal paruoštą registrą dvaro ir

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

kaimo dydis sudarė 5 522 margus (*Morgen* – margas, senas žemės ploto matas Vokietijoje, žr. str. „Mato vienetai, galioję ir Viešvilėje“) ir 93 kvadratinės rykštes (*Ruten*) (rykštė – senovinis ilgio matas nuo 3 iki 5 metrų, kvadratinės rykštės – ploto matų vienetas – žr. ten pat). Šis plotas buvo naudojamas:

1. kiemo, statinių ir sodo 165 margai ir 161 rykštė
2. ariama žemė 1 377 ir 78
3. nuolatinės pievos 723 ir 96
4. lauko pievos 88 ir 3
5. sodai 215 ir 104
6. pievos 224 ir 149
7. apaugę tiltai 318 ir 32
8. aukštamiškis 2 175 ir 88
9. matomi vandenys 85 ir 149
10. keliai, grioviai, smėlynai 147 ir 133
(5 522 margai ir 98 rykštės)

Be valstiečių ir privačiai dirbančių, Viešvilės dvarui priklausė 2 lažininkai iš Pagulbinių, 2 iš Vėžininkų kaimų, 4 lažininkai ir vienas privatininkas (dervos gamintojas Hildebrandtas) iš Leipgirių ir pėda pievų vadinamajame „*Remonje*“ Šereiklaukyje^{10, 11}.

Senieji Viešvilės vietovardžiai (*Alte Flurnamen in Wischwill*)

1. *Der Streitort* /GINČŲ VIETA/ – plotelis žemės prie Pagulbinių ribos.
2. *Das Elfenbruch* /ELNIŲ RAISTAS/ – pelkėta kelio į Pagulbinius dalis.
3. *Purpen* /PURPĖNAI arba Brindlingeris/ – kažkada Brindlingeriu priklausęs dvarelis, kurio dabar nėra.
4. *Der alte Memel* /SENASIS NEMUNAS/ – taip vadinamas ir dabar.
5. *Der Wischwill Strom* /VIEŠVILĖS UPĖ/.
6. *Der Schneidemuhlenplatz* /LENTPJŪVĖS AIKŠTĖ/ – lentpjūvės kiemas prie plento.
7. *Der Schneidemuhलगarten* /LENTPJŪVĖS SODAS/ – žemės plotas šalia lentpjūvės.
8. *Die Hirts – oder Brechstube* /PIEMENŲ arba LINŲ LAUŽYMO/ patalpa – namas prie kelio į Pagulbinius, kur buvo laužomi (minami) linai, kartu ir piemenų namas.
9. *Die Sandfache* /SMĖLYNAS/ – smėlingos žemės pakeliui į Žagmantus.
10. *Das Bruch* /PELKĖ/ – esanti toliau nuo kelio į Pagulbinius prie valstybinio miško.
11. *Der Fichtenbrink* /EGLYNAS/ – eglių miškelis kaime, o kitas prie Pagulbinių.
12. *Die Trist* /TRISTAS/ – kelias nuo kaimo į mišką.
13. *Der Muehlenteich* /MALŪNO TVENKINYS/ – šiandien vadinamas taip pat.

¹⁰ Viešvilės dvaro originalūs lakštai 1757–1800.

¹¹ Schwarzen O. Der Grenzgarten, *Memeler Dampfboot*, den 4, März, 1931, Nr. 2.

14. *Der Schefereiteich* /AVIDĖS KŪDRA/ – gyvulių girdykla prie avidės.
15. *Der Bleichplatz* /BALTYKLA/ – pieva prie avidės.
16. *Die Dumpelwiese* /PIEVA/ – tarp Nemuno ir Viešvilės upės esanti pieva.
17. *Die Grubenschleuse* /GRIOVIO ŠLIUZAS/ – į malūno tvenkinį tekantis, dalinai krūmais apaugęs griovys.
18. *Der Eitscher Weg* /EIČIŲ KELIAS/ – kelias, vedantis per sieną į Eičius.
19. *Der Abschrut* /APŠRIŪTO KALNAS/ – dalinai apaugęs mišku, dalinai dirbamas kalnas.
20. *Der Kupferhammerteich* /VARIO KALYKLOS TVENKINYS/ – šiandien vadinamas taip pat.
21. *Der Kassig-Strom* /KASIKAS/.
22. *Der Wittgiris* /VITGIRIS/ – dalinai miškas, dirbama žemė miške.
23. *Das Trapönische Werder* /TRAPĖNŲ SALELĖ/ – Nemuno pievoje, priešais Trapėnus.
24. *Der Sand* /SMĖLIS/ – smėlinga žemė tarp malūno ir avių ganyklos, taip pat gabalėlis tarp bažnyčios kiemo ir miško.
25. *Die bewachsene Huetung* /PIEVA/ – apžėlusį pievą prie kelio į Trapėnus.
26. *Pfuhl* /PELKĖ, BALA/ – raistas tarp Nemuno ir Kasiko.
27. *Der Ausriss* /PIEVA/ – krūmais apaugusi pieva netoli Nemuno.
28. *Remonje* /REMONE/ – dvarui priklausanti pieva.
29. *Das Mittelfeld* /VIDURLAUKIS /– dvarui priklausantis laukas.
30. *Der Ursillis* /URCILIS/ – dirbamas dvaro laukas.
31. *Die Balks* /BALKAS/ – dirbamas dvaro laukas.
32. *Die neue Sorge* /NAUJASIS RŪPESTIS/ – dirbamas dvaro laukas.
33. *Riedelsberg* /RYDELSBERGAS/ – dirbamas dvaro laukas.
34. *Die Sodibis* /SODYBIS/ – dirbamas dvaro laukas.
35. *Die Bekutis* /BEKUTIS/ – dirbamas dvaro laukas.
36. *Das rechte Alleefeld* /DEŠINYSIS LAUKAS/ – dirbamas dvaro laukas.
37. *Das linke Alleefeld* /KAIRYSIS LAUKAS/ – dirbamas dvaro laukas.
38. *Der Wittgiris* /VITGIRIS/ – dirbamas dvaro laukas.
39. *Der Wittgirelis* /VITGIRĖLIS/ – dirbamas dvaro laukas.
40. *Der Pickbalis* /PIKBALIS/ – raistas valstybiniame miške, buvusio popieriaus malūno teritorijoje.
41. *Der Zieserbruch* /CYZERIO RAISTAS/ – pagal padavimą apie gydytoją Cyzerį ir jo ligą „Juodasis Peteris“.
42. *Der Schwedenberg* /ŠVEDŲ KALNAS/ – priešistorinė laidojimo vieta lentpjūvės teritorijoje (padavimas apie raitelį ant balto žirgo).
43. *Die Schwedenschanze* /ŠVEDŲ APKASAI/, dar vadinami Evenbergu – prie turgaus aikštės, anksčiau buvo siejami su Švedkalniu.
44. *Der Anger* /ANGERIS/ – nedidelis žalumos plotas į vakarus nuo mažojo geležinkelio stoties „Viešvilės vakarai“.
45. *Der Fijelinste* /RODYKLĖ/ – sena medinė kelio rodyklė prie senosios pašto gatvės, vedusios nuo Viešvilės link Jūros. Šiandien jos nebėra.
46. *Der Plotis* – pieva prie Nemuno.

Šaltiniai: Matavimo registras, 1727 m., įrašai Nr. 1–27, 1875 m. draudimo nuo krušos dokumentas – įrašai Nr. 28–38, nuo Nr. 39 iki 46 iš tautosakos¹².

1781 m. Viešvilės dvarą paveldėjo Justo Frydricho fon Domhardto dukra *Ernestina*, tačiau Domhardtų giminės valdymas baigėsi, kai paveldėtoja Ernestina Viešvilės dvarą pardavė. Pradžioje Ernestina dvarą išnuomojo Joachimui Frydrichui Mylkei (*Joachim Friedrich Mielke*), tačiau, pakilus dvaro vertei, po keleto metų jį pardavė Kristijonui Donalitijui* jau už 78 000 talerių. Tai buvo tolimas lietuvių literatūros pradininko Kristijono Donelaičio giminaitis, kilęs iš Gumbinės apskrities apylinkių, turėjęs Kuřšo dvarą. Išlikusiuose istoriniuose šaltiniuose rašoma: „...kurio tėvas Albrechtas buvo valstybės tarnyboje.“

Naujasis dvaro savininkas K. Donalitijus 1783 m. vedė iš Nasau (*Nasauen*) krašto kilusią Reginą Philipiną Kautius (*Cautius*), su kuria turėjo 5 vaikus. Viena iš jo dukrų Dorotėja Donelaitytė (*Donalitij*) 1809 m. buvo ištekėjus už Ūplankio dvaro malūno savininko Dreslerio. Po tėvo mirties 1811 m. Viešvilės dvarą paveldėjo jo sūnus Ernstas Frydrichas Donalitijus, baigęs mokslus Karaliáučiaus universitete. 1785 m. Viešvilė (*Wiszwilwens*) minima kaip bajoriškasis Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus dvaras, kuriam tuomet priklausė 1 500 ha žemės ir miško, Viešvilės bažnytkaimis su 64 sodybomis ir Leipgirių bajoriškasis kiemas, tai yra pavaldus mažas dvaras su 4 sodybomis. 1814 m. Ernstas Frydrichas Donelaitis (*Donalitij*) mirė ir Viešvilės dvaras atiteko jo jaunesniajam broliui Eduardui Donalitijui. Jaunylis brolis buvo silpnos sveikatos ir nepajėgė tvarkytis ūkyje, todėl galop perleido dvarą savo pusbroliui Eduardui Kautius (*Cautius*). Valdant Eduardui Kautius, Viešvilės dvarui buvo suteiktas pats aukščiausias – riteriškojo dvaro statusas.

XIX a. pr. šalia Viešvilės bajoriškojo dvaro rūmų tebeveikė vandens malūnas, lentpjūvė, aliejaus spaudykla, hidroelektrinė, popieriaus fabrikas, žalvario įmonė. Jam priklausė Viešvilės bažnytkaimis, Leipgirių ir Pagulbinių kaimai. Iš viso buvo 56 sodybos su 496 gyventojais, XIX a. vid. Viešvilės bajoriškasis dvaras su savo įmonėmis – grūdų malūnu, lentpjūve ir vėlykla valdė 5 435 margus žemės (apie 1 360 ha), ten gyveno 485 žmonės. XIX a. vid. Viešvilės bendruomenė turėjo 109 sodybas su 470 gyventojų.

1842 m. Viešvilės bajoriškojo dvaro savininko dukterį Matildą Cautius vedė Rydelsbergo dvarelis savininko F. A. Rydelio sūnus, popieriaus gamybos meistras Frydrichas Edmundas Rydelis. 1863 m. Viešvilės dvaras su Leipgirių kaimu valdė 6 577 margus žemės – apie 1 644 ha. Ten buvo užregist-

Buvusi Viešvilės dvaro žemė ir miškas.
Bundesamt für Kartographie und Geodäsie.
Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir
kartografijos federacinės agentūros leidimu

¹² Ten pat.

* Didysis lietuvių grožinės literatūros pradininkas Kristijonas Donelaitis – tolimas Viešvilės dvaro savininko giminaitis. Jis gimė 1714 m. taip pat Gumbinės apskrityje, mirė 1780 m.

ruoti 127 trobesiai su 533 gyventojais, kurie vertėsi įvairiais amatais. Dvare buvo laikoma 195 raguočiai, 107 arkliai, 139 kiaulės ir beveik 1 000 avių (984 avys). Tūkstantinės avių bandos buvo laikomos ir aplinkiniuose dvaruose, kiek mažesnes laikė ūkininkai. Kaip ir visoje Mažojoje Lietuvoje, avių vilna buvo naudojama apylinkių gyventojų aprangai. Todėl galima spėti, kad jos buvo laikomos kiekviename ūkyje. Viešvilėje minimas avininkystės ūkis *Caterinnenhof*, tūkstantinės avių bandos ganėsi ir Nausėduose.

1885 m. Viešvilės bajoriškasis dvaras su savo padaliniais valdė 1 755 ha žemės, iš jų 308 ha arimų, 171 ha pievų ir 992 ha miško. Kaime stovėjo 39 sodybos su 508 gyventojais (tarp jų jau buvo 16 katalikų). 1885 m. Viešvilės bendruomenė turėjo 133 sodybas su 517 gyventojų. XIX a. pab. Viešvilės bajoriškasis dvaras su Viešvilės bažnytkaimiu ir Leipgirių palivarku turėjo 127 sodybas su 533 gyventojais, kurie vertėsi įvairiais amatais. Dvare buvo laikomi 107 arkliai, 195 galvijai, 984 avys ir 139 kiaulės. Tais laikais mažiau derlingose krašto žemėse buvo ganomos tūkstantinės avių bandos, avininkystė buvo sparčiai vystoma. Avys buvo auginamos plačiai, vilną naudodavo ne tik vietos gyventojai. Vilną verpdavo ir ausdavo ne vien apylinkių žmonės, bet ir tolesnių provincijų tekstilės pramonė. Dvaras iš vilnos gaudavo nemažą dalį pajamų. Tačiau XIX a. antrojoje pusėje į Europą buvo pradėta vežti daug pigesnės ir geresnės kokybės vilnos iš Australijos, kuri greitai išstūmė iš rinkos vietinių šurkščiavilnių avių produkciją. Iki XIX a. pab. bajoriškajame Viešvilės dvare veikė spirito varykla ir alaus darykla. Mirus dvaro savininkui Eduardui Kautius (Cautius), Viešvilės dvaras buvo pertvarkomas: nuo jo atskirtos pramonės įmonės, o likusi žemė ir dvaro pastatai atiteko jo seseriai, buvusio valdytojo Rydelio našlei. Ši dvarą vėliau paliko savo žentui majorui J. G. A. Šmitui, kurio duktė pasivadino Dina Gracija (*Dinah Grace*), buvo žinoma šokėja. Netrukus dvarą perėmė žentas kariškis – majoras Šmitas. Atskyrus pramonės įmones, dvaras neišgyveno. XIX a. pab. majoras Šmitas Viešvilės dvarą už 900 tūkst. markių pardavė medžio pramonės akcinei bendrovei „Hildebrandt“, kuri vertėsi medienos ir statybų verslu. Dvaras buvo suskaidytas, iškiršta daug dvaro miško.

1895 m. dvaras turėjo 1 233 ha žemės ir 457 gyventojus. 1900 m. bajoriškasis Viešvilės dvaras buvo likviduotas, jame įrengta vyresniosios girininkijos (*Die Oberförsterei Wischwill*) būstinė. Likusį ūkį perėmė valstybinė finansų žinyba, kuri 1902–1903 m. ir tvarkė likusią turtą. Dalis dvaro žemės buvo prijungta prie kaimo bendruomenės, kita – atiteko *Rydelsbergo sodybai*, miškas – besikuriančiai lentpjūvei.

Prūsijoje ūkininkams ir dvarų savininkams neįstengus laiku sumokėti mokesčių ar paskolų procentų, domenų* intendantai** imdavosi kraštutinių priemonių, vadinamųjų „egzekucijų“.

Prasiskolinę ūkiniai objektai būdavo parduodami iš varžytinių. Pvz., 1829 m. kaimyninėje Tilžės apskrityje tokiu būdu buvo parduotas net 51 prasiskolinęs ūkis. Intendantai privalėjo kontroliuoti mokesčių surinkimą, vykdyti teisėtvarką, ginti domenų išdo interesus. Pas prasiskolinusių kuriam laikui apsistodavo valsčiaus policijos vachmistras.

* Domenas (pranc. *domaine* – valda) – Prūsijos kunigaikščio tiesioginė valda.

** Intendantas (pranc. *intendant* – valdytojas, vedėjas) – pareigūnas, kuris rūpinasi karinių dalių ir įstaigų ūkiu bei tiekimu.

Skolininkas privalėdavo padengti visas nekviesto svečio išlaidas, jį maitinti. Jei ir tokiu būdu neišjudindavo skolų mokėjimo, prasidėdavo vadinamoji „dviguba egzekucija“. Būdavo išpardavinėjamas turtas.

Remiantis 1828 03 17 karališkuoju nutarimu, kaip rašo Gumbinės apskrities „Valdžios žinios“ (*Amtsblatt Gumbinnen*, 1829, p. 817–819), „jei prieš išparceliavimą iki 500 talerių siekusios grynosios pajamos po jo šios sumos nesiekė, suskaidomas dvaras netekdavo savo bajoriškosios privilegijos ir bajoriškojo dvaro statuso“¹³.

Taip galėjo nutikti ir buvusio Viešvilės bajoriškojo dvaro savininko valdytojo Rydelio našlei, kuri perleido dvarą savo žentui kariškiui – majorui J. G. A. Šmitui (*Schmidt*). Kaip jau buvo minėta, atskyrus pramonės įmones, dvaras neišgyveno. Gaunamų iš žemės ūkio veiklos pajamų negalėjo užtekti – žemės čia nebuvo geros kokybės, neliko lėptpjūvės, negelbėjo parduodamos neapdirbtos medienos žemos kainos. Tarp majoro Šmito šeimos narių neatsirado nė vieno, kuris šioje sunkioje situacijoje imtųsi gelbėti pašlijusius dvaro reikalus. Duktė šokėja Dina Gracija turėjo kitus tikslus. Tad ilgai nelaukiant dvaras paskubomis buvo parduotas.

Likvidavus dvarą buvo panaikinta ir Viešvilės dvaro dvasinė apygarda. Nuo XIX a. antrosios pusės buvo smulkinamos parapijos, taip pat statomos naujos bažnyčios Smaliniškuose, Didžiuosiuose Lénkininkuose, Vėderáitiškėse, Trapėnuose ir Žukuosė.

Bažnytkaimiai (*Kirchdörfer*)

Bažnytkaimio pavadinimas	Bažnyčios įkūrimas	Vokiškas pavadinimas
Ragainė	XV a.	<i>Ragnit</i>
Tilžė	1598 m.	<i>Tilsit</i>
Viešvilė	XV a. pab.–1517 m.	<i>Wischwill</i>
Smaliniškai	1878 m.	<i>Schmaleningken</i>
Žukai	1904 m.	<i>Szugken</i>
D. Lénkininkai	1904 m.	<i>Groß Lenkeningken</i>
Trapėnai	1905 m.	<i>Trappönen</i>
Vėderáitiškės	1907 m.	<i>Wedereitischken</i>

Sudarant naujas parapijas, nuo didžiosios Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos buvo atskirta daugelis kaimų – ji atsidūrė tarp mažųjų parapijų. Sumažėjo ir Viešvilės valsčius, kadangi Prūsijoje parapijų ribos paprastai sutapdavo su valsčių ribomis.

1905 m. dvaro liekanai priklausė jau tik 672 ha žemės – ten stovėjo 75 gyvenamieji namai su 847 gyventojais.

Nuo 1902 m. buvusio bajoriškojo dvaro rūmuose veikė dvi miškų įstaiigos – vyresnioji (*Die Oberförsterei Wischwill*) ir mažoji (*Försterei Wischwill*) Viešvilės girininkijos. Didysis pastatas stovėjo ant kalnelio prie tvenkinio, apsuptas suvešėjusio parko medžių. Tą išpūdingą reginį mėgdavo fotografuoti keliautojai, jį savo kūriniuose įamžino garsūs praeities tapytojai. Šalia vyresniosios girininkijos rūmų kuklesniame mediniame pastate

¹³Zembrickis J., Bitensas A. *Šilokarčemos apskrities istorija*, Šilutė, 2008, p. 170.

*Dvaro pastatai,
1900 m. atitekę
girininkijai, pokariu –
gyventojams.
Miškų kasa,
policija (Forstkasse,
Landespolizei-station).
Knobloch H. E. von.
Die Wischwiller Dorf-
Chronik II, Berlin-
Dahlem, 1998, S. 162*

buvo miškų sekretoriatas, įsikūrusi miškų kontora, kuriai vadovavo K. Danulis. Ten prieškarį dirbo Mėta Simonaitienė-Žemaitytė, Ela Gotšalk-Radvilaitė, Angrabaitis ir kiti. Girininkijos finansinius reikalus tvarkė miškų ūkio kasa, kuriai vadovavo F. Gucaitis. Buvusio bajoriškojo Viešvilės dvaro sodybos pastatuose buvo įrengti butai miškų darbuotojams. Viename iš jų gyveno Viešvilės policininkas O. Prūsas (*O. Preuss*). Visus finansinius reikalus tvarkė miškų kasa, kuriai vadovavo F. Gucaitis.

Likvidavus Viešvilės dvaro valdas, tarp dvaro ir evangelikų liuteronų bažnyčios klebonijos prie naujojo plento buvę tušti plotai suskirstyti sklypais naujoms statyboms. Įsteigus didžiulę lentpjūvę, joje buvo įdarbinta daug darbuotojų (nuolatinių apie 100, vasaros sezono metu jų reikėjo dvigubai daugiau). Padaugėjęs gyventojų, senoji mokykla pasirodė per maža. 1902 m. buvo pastatytas raudonų plytų mūro teismo rūmų pastatas ir naujoji mokykla, Rodeičio svečių namai-užeiga, vaistinė-drogerija, taupomoji kasa, kiek atokiau ir naujasis paštas. Neilgai trukus naujais mūriniais miestietiško tipo pastatais buvo apstatytas visas iki 1900 m. buvęs tuščias paplentės ruožas. Viešvilė greitai iš buvusio bažnytkaimio tapo miesteliu.

1902 m. Viešvilės miškų ūkiui priklausė 4 682 ha žemės (4 470 ha miško). Naujai įsteigtoje Viešvilės vyresniosios girininkijos dvasinėje apygardoje 1910 m. buvo likę 59 gyventojai. 1925 m. miškų ūkiui priklausė 5 382 ha su 41 gyventoju. 1939 m. valdytos 9 girininkijos – 8 852 ha (8 562 ha miško, 50 ha arimų, 120 ha pievų, 50 ha ganyklų ir kt.). Viešvilės miškų ūkiui vadovavo vyresnysis girininkas (*Oberförster*) Tomsonas, vėliau – vyresn. girininkai Bekeris ir Belgardas. Sodybos pastatai buvo elektrifikuoti, ten veikęs vandentiekis – vandenį tiekė elektrinis siurblys. Dailius statinius supo nemažas dvaro parkas, tvarkingi gėlynai. Didelėję buvusio dvaro sodyboje nuo 1928 m. veikė lietuviška mokykla.

Įprastinis gyvenimas baigėsi 1944 m. pabaigoje, į Klaipėdos kraštą įsiveržus sovietų kariuomenei. 1951 m. jau ne pirmą kartą sudeginto Viešvilės dvaro rūmų sienos dar stovėjo, tačiau jų plytas ardė ir naudojo pokario statyboms. Po karų nukentėję, tikriausiai ne kartą perstatyti buvusio dvaro darbininkų, administracijos gyvenamieji namai, ūkiniai pastatai ir senasis parkas išliko iki mūsų dienų. Čia

buvo įsikūrusi Pagėgių miškų ūkio būstinė. Šalia parko įrengtos kapinės apylinkėse žuvusiems sovietų kariams. Dvaro rūmų vietoje buvo pastatyta viena, vėliau už profesinės technikos mokyklos moksleivių talkininkavimą ūkio darbuose Jūrbarko r. „Gegužės pirmosios“ kolūkio statybininkai pastatė antrą vasaros estradą mokyklos, viso miestelio šventėms, šokiams.

Likę senojo dvaro pastatai buvo perdirbinėjami, dalis jų nugyventa. Nesulaukia statybininkų rankų per vidurį įgriuvęs didysis ūkio pastatas. Buvęs vaizdingas dvaro parkas dar 1958 m. buvo paskelbtas valstybės saugomu objektu, o 1986 m. – vietinės reikšmės gamtos paminklu.

Aplinkiniuose namuose gyveno girininkas ir miškų ūkio darbuotojai. 1928–1939 m., kaip jau buvo minėta, čia veikė privati lietuviška mokykla. 1938–1944 m. viename iš jų buvo atidaryta ir vokiečių vidurinė mokykla, veikusi iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Pagrindinis vyriausiosios girininkijos pastatas nukentėjo 1944 m. Pastatas karo pabaigoje apgriautas per aviacijos bombardavimus. Tai matyti ir išlikusioje 1944 m. nuotraukoje. Galutinai jis buvo sudegintas. Kalbama, kad jį padegė čia laikomi rusų belaisviai.

Iki mūsų dienų išliko du mūriniai, vienas medinis gyvenamieji namai, ūkio pastatai. Buvusios vyresniosios girininkijos namuose gyvenama ir šiuo metu. Namai nuo seno gyventojų vadinami „pramone“. Šis pavadinimas gali būti išlikęs iš to meto, kada prie Viešvilės dvaro veikė pramonės įmonės: grūdų malūnas, lentpjūvė, nedidelė hidroelektrinė, kailių išdirbtuvė, aliejaus spaudykla, vilnų karšykla, milo vėlykla, spirito varykla, alaus darykla ir kt.¹⁴

Kaip prisimena nuo 1926 m. buvęs Viešvilės gyventojas Antanas Bakus, prieš Antrąjį pasaulinį karą šiuose dvaro rūmuose buvo vyresnioji girininkija bei „fioršterių“ mokykla. Viduje patalpos buvo gražiai įrengtos, pavyzdinčiai sutvarkyta aplinka, pasodintas ir kruopščiai prižiūrimas parkas su retų veislių medžiais ir krūmais. Prie upelio užtvankos veikė elektrinė ir malūnas, malęs grūdus, daręs kruopas dar ir karo metais. Lentpjūvė dirbo dar ir pokariu, tačiau dėl nesaugių darbo sąlygų buvo uždaryta. Žuvus darbininkui Romualdai Narbutui, o Kazimierui Česnauskui tik per plauką likus gyvam – nutraukta ranka, jos laukė toks pat likimas kaip ir kitų miestelio vietinės pramonės įmonių. Senoji buvusiojo dvaro, vėliau savininko Miulerio lentpjūvė buvo nugriauta. Šiuo metu jos vietoje pasodintas auga jaunas parkas. Ant Viešvilės upelio, buvusio krioklio vietoje, suprojektuotas ir įrengtas žuvitakis lašišinių žuvų migracijai į buvusias Viešvilės aukštupio nerštavietes.

Kaip nurodo rašytiniai šaltiniai, senasis Viešvilės dvaro sodybos parkas prie buvusio bajoriškojo Viešvilės dvaro įkurtas daugiau kaip prieš 100 metų, dar esant dvarui. Kaip jau buvo minėta, Viešvilės senajam dvaro parkui suteiktas vietinės reikšmės gamtos paminklo statusas. Parko plotas – 1,4 ha. Jame pasodinta apie 30 vietinių ir atvežtinių, nebūdingų šiai vietai, medžių rūšių ir krūmų. Greta vietinių medžių: paprastųjų klevų, uosių, plaukuotųjų beržų, skroblų, mažalapinių liepų, kalninių guobų, paprastųjų eglių – čia augo nemažai ir egzotinių raudonlapinių bukų, paprastųjų kaštonų, europinių maumedžių, svyruoklinių guobų ir kt. Krūmai ilgainiui išnyko ar per

¹⁴Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik*, I–IX t.

nežinojimą iškirsti, o daugelis medžių rūšių dar išlikę iki šių dienų. Kad būtų išsaugota ši augmenija, nuo 1958 m. parkas pradėtas saugoti valstybės. Dabar parku rūpinasi, jį prižiūri Viešvilės seniūnija. Šalia parko yra vaizdingas Viešvilės tvenkinys, karių kapinės¹⁵.

Iš Viešvilės parko vingiuoja akmenimis grįstas keliukas į Leipgirius. Čia pat, už 0,7 km, kairėje pusėje prasideda bukų giraitė. Ji tęsiasi apie 0,5 km palei kelią ir už pievos. Apie 0,2 km į rytus nuo keliuko prasideda antroji bukų giraitė. Ji dar išpūdingesnė. Auga Apšriūtų, kitaip vadinamo Kauco kalno, rytinėje pusėje 35, 73 kvartaluose ir apima kelių ha plotą. Šie medžiai šilumamėgiai, Lietuvos miškams nebūdingi, retai aptinkami. Jie pasodinti tarpukariu, kada Viešvilės gyvenvietėje dar veikė akcinės medžio bendrovės „Hildebrand“ lentpjūvė, tikintis išsiauginti vertingos medienos. Dabar storesnių bukų apimtis siekia 1,1–1,2 m. Jie tapo tikrais miškų gražuoliais.

¹⁵Dapkūnienė S. Augalų genų bankas, *Vilniaus universiteto Botanikos sodas*, Vilnius, 2008.

Viešvilės parapijos dvarų raida XVIII amžiaus pabaigoje–XX amžiuje

Martynas Purvinas

KTU Architektūros ir statybos institutas

Tyrimų tikslas ir uždaviniai: ištirti ir įvertinti Viešvilės parapijos dvarų ūkinės ir socialinės raidos bruožus tiriamuoju laikotarpiu. Remiantis istoriniais duomenimis, kartografinė ir ikonografinė medžiaga bei natūros tyrimais, atlikti toje teritorijoje buvusių dvarų būklės bei jų kitimo analizę, nustatyti tuo laikotarpiu vykusią pokyčių tendencijas, apibūdinti dvarų ir jų sodybų likimą po 1944 m.

Tyrimų metodai: kartografinių, ikonografinių ir tekstinių šaltinių, archyvinių dokumentų analizė, aprašomasis analitinis. *Papildomi specifiniai tyrimo metodai:* buvusių dvarų pėdsakų natūrinė analizė, jų fotofiksacija, įvairių laikotarpių ir pobūdžio duomenų gretinimas, nustatant atskirų dvarų elementų buvusį pobūdį.

Raktiniai žodžiai: Mažoji Lietuva, dvarai, dvarų sodybos, žemės ūkis.

Vietos dvarų tyrimo problemos

Šios teritorijos dvarai ir jų raida iki šiol nebuvo profesionaliai nagrinėti. Iki 1944 m. įvairiuose leidiniuose publikuota žinių apie atskirus dvarus, Rytprūsių archyvuose kaupiti dokumentai apie dvarų būklę ir kt. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje dalis archyvinių dokumentų, įvairių istorinių šaltinių buvo išvežta į Vakarų, krašte likusi istorinė medžiaga sovietų okupacijos metais buvo beveik sunaikinta.

Į Vakarų pasitraukę krašto žmonės daugiausiai Vokietijoje skelbė atsiminimus apie ankstesnį gyvenimą, atskiri kraštotyrininkai (pvz., iš Viešvilės kilęs H. E. Knoblochas) rinko duomenis apie atskiras vietas ir jų istoriją, skelbė juos įvairiuose leidiniuose.

Autorius šią teritoriją sistemingai tyrė nuo 2000 m., fiksuodamas buvusių gyvenamųjų vietų ir kt. pėdsakus, Vokietijos archyvuose ir bibliotekose rinkdamas žinias apie Viešvilės apylinkių dvarus, įvairiuose leidiniuose skelbdamas tyrimų duomenis¹.

Šiame straipsnyje pateikiami apibendrinimai ir išvados grindžiami ilgamečiais autoriaus tyrimais ir sukaupta medžiaga apie šios teritorijos dvarus kaip apie buvusius stambius ūkinius vienetus. Čia apsiribota bendresne dvarų apžvalga, siekiant tolygiau apibūdinti visus tyrimo objektus. Apie kai kuriuos dvarus išliko labai daug archyvinės ir kitokios medžiagos, kuri galėtų būti apibūdinama didesnės apimties leidiniuose.

Tirtos teritorijos ribos nustatytos pagal XVIII a. pab.–XIX a. pr. buvusias Viešvilės parapijos ribas. Šiame plote (kaip ir visoje Mažojoje Lietuvoje) būta

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos. ¹ P.v.: Purvinas M. Dvaro sodyba, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. I. Vilnius: MELI, 2000, p. 335–336; Purvinas M., Purvinienė M. Pagėgių apylinkių dvarai, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 55: *Lietuvos dvarai: kultūros paveldo tyrinėjimai*, Vilnius, 2009, p. 119–131; Purvinas M. Klaipėdos krašto dvarų ir jų sodybų raidos bruožai (XIII a.–1944 m.), *Žemaitijos ir Klaipėdos krašto dvarų bruožai* [interaktyvus], 2010, [žiūrėta 2011 01 25], http://www.3lrs.lt/pls/inter/w5show?p_r_71315p_d=945595p_k=1; Purvinas M. Savitieji Pagėgių apylinkių dvarų sodybų bruožai, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 17–37.

labai įvairaus dydžio ir pobūdžio dvarų. Čia apsiribojama nuosekliu svarbesniųjų dvarų raidos apibūdinimu, atskirose studijose galėtų būti apibūdinami ir gausūs mažesnieji ar trumpesnį laiką egzistavę dvarai. Atskiri dvarai apibūdinami abėcėlės tvarka, chronologiškai pateikiant svarbesnes žinias apie juos.

Pvz., 1817 m. Viešvilės parapijai priklausė šie svarbesnieji dvarai: Kasikėnų palivarkas (*Kassigkehmen*), Kasikėnų Naudvario palivarkas (*Neuhof Kassigkehmen*), Añtgulbiniai (*Antgulfbinnen*), Pakrepšiai (*Pakrebschen*), Patrapėnai (*Patrapöhnen*), Viešvilė (*Wischwill*), Ažuolynų palivarkas (*Aszoliennen*), Mėžių palivarkas (*Möhssen*)². Vėliau, kaip svarbesnieji, minėti ir kiti dvarai, o kai kurie senesnieji dvarai nebebuvo reikšmingi.

Apylinkių dvarai ir jų raida

XVIII a. pab.–XIX a. dešiniajame Nemuno krante, į vakarus nuo Viešvilės gyvavo nedidelis **Añtgulbinių** dvarelis. 1785 m. jis (*Antgulfbinnen*) minėtas kaip šalutinis dvarelis su vienu ugniakuru, priklausęs Kasikėnų valsčiui ir Įsrutiės apygardai³. 1817 m. ten buvo kulmiškasis dvaras su vienu ugniakuru ir penkiaus gyventojais⁴. Vėliau Antgulbiniai prarado dvaro statusą ir liko nedideliu kaimu⁵. Po 1944 m. ši gyvenamoji vieta buvo visiškai sunaikinta – ten nieko nebeliko.

1871 m. girių dvaro apylinkės statusą turėjo **Añtšvenčių** miškų ūkis, jungęs keturias girininkijas: Antšvenčių, Griunhofo, Smaladaržių ir Žardelių, kuriose iš viso tada gyveno 41 žmogus. Jų valdos apėmė pasienio plotą prie Mažosios Lietuvos regiono šiaurrytinio pakraščio ties Smaliniškais⁶. Vėliau stambesniu administraciniu miškininkystės centru tapo Smalininkai, o Antšvenčiai liko vienu iš naujo centro padalinių.

Reikšmingesniu dvaru ilgai liko kairiajame Nemuno krante stovėję **Ažuolynai**⁷.

1785 m. ten buvęs bajoriškasis palivarkas *Aszoliennen* su keturiais ugniakurais, priklausęs Ragainės valsčiui ir Įsruties apygardai⁸. 1817 m. ten buvo Lenkių dvaro bajoriškasis palivarkas su vienu ugniakuru ir 9 gyventojais⁹. 1857 m. ten tebebuvo Lenkių dvaro palivarkas su 772 margų žemės valda ir 56 gyventojais. Ažuolynus tada valdė Šperberis (*Sperber*)¹⁰.

XIX a. viduryje Ažuolynų dvaras turėjo kulmiškojo dvaro statusą, jis buvo susietas su didžiuoju Lenkių dvaru. Tuomet Mėžiai buvo šatulinis kulmiškasis dvaras. Abu kartu jie valdė 717 margų ir 54 rykštes žemės (apie 179 ha). Abiejuose dvaruose tada gyveno 79 žmonės, stovėjo 11 gyvenamųjų pastatų. Laikyta nemažai gyvulių: 12 arklių, 66 arkliai, 321 avis, 23 kiaulės. Vaikai lankė Trapėnų mokyklą. Abu dvarai tuomet priklausė Viešvilės evangelikų parapijai¹¹.

1871 m. Ažuolynai (*Aszoliennen*) turėjo dvaro apylinkės statusą. Ten sto-

² Der Regierungsbezirk Gumbinnen. Gumbinnen, 1818, p. 91–93.

³ Goldbeck J. F. Vollständige Topographie des Königreichs Preussen. Erster Teil. Topographie von Ostpreussen. Königsberg u. Leipzig, 1785, p. 8.

⁴ Der Regierungsbezirk..., p. 92.

⁵ Purvinas M. Pagulbiniai ir Antgulbiniai (Baltriškiai). Pievos ir laukai, *Voruta*, 2013, vas. 2, nr. 3, p. 3; Knygos, bitės ir likimai, *Voruta*, 2013, vas. 16, nr. 4, p. 3; kovo 2, nr. 5, p. 3.

⁶ Die Gemeinden und Gutsbezirke des Preussischen Staates und ihre Bevölkerung. I. Die Provinz Preussen. Berlin, 1874, p. 226–227.

⁷ Purvinas M. Ažuolynai, Nemunija, Raudžiai ir Bambė, *Voruta*, 2013, spalio 26, nr. 22, p. 3; 2013, lapkr. 9, nr. 23, p. 3.

⁸ Goldbeck..., p. 9.

⁹ Der Regierungsbezirk..., p. 93.

¹⁰ Statistisch-topographisches Adress-Handbuch von Ostpreussen. Königsberg, 1857, p. 260.

¹¹ Kühnast. Nachrichten über Grundbesitz, Viehstand, Bevölkerung und Öffentliche Abgaben der Ortschaften in Littauen. Gumbinnen, 1863, p. 438.

vėjo 4 gyvenamieji namai su 11 šeiminių butų ir 58 gyventojais (31 vyrų ir 27 moterimis), iš kurių tik 19 buvo gimę ten pat, o kiti atsikėlė iš kitų vietovių. Vienas ten apsistojęs žmogus neturėjo Prūsijos pilietybės – gal buvo atsikėlęs iš Didžiosios Lietuvos (Rusijos imperijos valdų). Be 56 evangelikų liuteronų, Ažuolynuose dar gyveno vienas kitokios krikščioniškosios pakraipos išpažinėjas ir vienas žydas. Tuomet Ažuolynuose buvo 13 vaikų iki 10 metų amžiaus. Tarp vyresniųjų buvo 12 beraščių, o 33 žmonės mokėjo skaityti ir rašyti¹².

1885 m. Ažuolynų (*Aszoliennen*) dvaro apylinkei priklausė 255 ha žemės (iš jų 65 ha arimų, 43 ha pievų ir 88 ha medynų). Tie arimai buvę vidutiniški (už jų hektarą metams buvo nustatytas 6,27 markės žemės našumo mokeskis), panemunių pievos geros (23,50 markės), medynai vidutiniški (2,35 markės). Ažuolynai priklausė Raudžių valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės evangelikų parapijai. Ažuolynuose stovėjo trys gyvenamieji pastatai su 10 butų, kuriuose gyveno 61 žmogus (25 vyrai ir 36 moterys). Be daugumos evangelikų liuteronų, ten dar gyveno vienas katalikas¹³.

1895 m. Ažuolynų dvaro apylinkei priklausė 255,1 ha žemės. Ten stovėjo 2 gyvenamieji pastatai su 9 butais, kur iš viso gyveno 53 žmonės (25 vyrai ir 28 moterys). Be 42 evangelikų liuteronų, ten dar gyveno 11 katalikų. Ažuolynai priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Raudžių valsčiui ir registracijos apylinkei¹⁴.

1903 m. Ažuolynų dvaras valdė 250 ha žemės (iš jų 50 ha arimų ir daržų, 100 ha pievų, 100 ha medynų), už kurią sumokėjo 1934,40 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Dvaras augino galvijus ir arklius. Dvaras priklausė Hansui fon Šperberiai (*H. von Sperber*). Tada Ažuolynai priklausė Raudžių valsčiui¹⁵.

1905 m. Ažuolynų dvaro apylinkė valdė 271,8 ha žemės, kuri buvo įvertinta kaip vidutinė (už vieną hektarą tada kasmet mokėta po 9,71 markės žemės našumo mokesčio). Ten stovėjo 3 gyvenamieji namai su 7 šeiminiiais butais ir vienu būstu vienišui, kuriuose iš viso gyveno 29 žmonės (iš jų 14 vyrų). 28 evangelikai liuteronai kalbėję vokiškai, o vienas katalikas lenkiškai. Tuomet Ažuolynai priklausė Didžiųjų Lenkininkų evangelikų parapijai ir Viešvilės–Rydelsbergo katalikų parapijai, Raudžių valsčiui ir registracijos apylinkei¹⁶.

1905 m. kulmiškasis Ažuolynų dvaras valdė 258 ha žemės (50 ha arimų ir daržų, 100 ha pievų, 100 ha medynų), už kurią mokėjo 1934 markių kasmetinį žemės mokesį. Pagrindinis verslas buvo žirgininkystė. Laikyta 50 arklių, 50 galvijų (iš jų 9 melžiamos karvės), 15 kiaulių. Dvaro savininkas buvo Hansas fon Šperberis (*Hans von Sperber*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Raudžių valsčiui ir registracijos apylinkei¹⁷.

1912 m. Ažuolynų dvarą valdė Hansas fon Šperberis (*von Sperber*), rotnistras iš Lenkių dvaro¹⁸.

1913 m. kulmiškasis Ažuolynų dvaras valdė 258 ha žemės (iš jų 50 ha arimų ir daržų, 100 ha pievų, 100 ha

¹²Die Gemeinden..., p. 226–227.

¹³Gemeindelexikon für die Königreich Preussen. I. Provinz Ostpreussen. Berlin, 1888, p. 256–257.

¹⁴Gemeindelexikon für das Königreich Preussen. I. Provinz Ostpreussen. Berlin, 1898, p. 250–251.

¹⁵Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche. I. Das Königreich Preussen. III. Lieferung. Provinz Ostpreussen. 4 Aufl. Berlin, 1903, p. 398–399.

¹⁶Gemeindelexikon für das Königreich Preussen. H. I. Gemeindelexikon für die Provinz Ostpreussen. Berlin, 1907–1908, p. 258–259.

¹⁷Niekammer's Güter-Adressbücher. Bd. III. Ostpreussisches Güter-Adressbuch. Stettin, 1905, p. 260–261.

¹⁸Leuchs Adressbuch... Band 11. Ostpreussen. 11 Ausgabe. Nürnberg, 1913, p. 430 a.

medynų, 6 ha vandenu), už kurią mokėjo 1934 markių kasmetinį žemės našumo mokestį. Pagrindinis verslas buvo žirgų veisimas. Laikyta 50 arklių, 50 galvijų (iš jų 9 melžiamos karvės), 15 kiaulių. Dvaro savininkas buvo rotmistras iš Lenkių H. fon Šperberis (*Hans von Sperber*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Raudžių valsčiui ir registracijos apylinkei¹⁹.

1919 m. kulmiškasis Ažuolynų dvaras valdė 258 ha žemės (iš jų 50 ha arimų ir daržų, 100 ha pievų, 100 ha medynų, 6 ha vandenu), už kurią mokėjo 1934 markių kasmetinį žemės našumo mokestį. Pagrindinis verslas buvo žirgininkystė. Laikyta 50 arklių, 50 galvijų (iš jų 9 melžiamos karvės), 15 kiaulių. Dvaro savininkas buvo H. fon Šperberis iš Lenkių (*Hans von Sperber*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Raudžių valsčiui ir registracijos apylinkei²⁰.

Ažuolynai buvo būdingas panemunių dvaras – ten valdyti dideli paupio pievų plotai, palei Nėmuną nusidriekęs miškas. Ten daugiausiai vertėsi gyvulininkyste – pakrantėse ganyti žirgai ir karvės. XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pr. sėkmingai ūkininkaujant dvaro valdos plėstos, kito ir žemėnauda – atsiskyta dalies nederlingų arimų, išigyta daugiau pievų.

Dar XIX a. pirmojoje pusėje Ažuolynai prarado bajoriškojo palivarko statusą, tačiau tai valdai liko kulmiškojo dvaro teisės ir privilegijos. Nepatirta esminių krizių – visą šimtmetį dvarą valdė ta pati Šperberių giminė, matyt, racionaliai ūkininkavusi ir išlaikiusi dvarą.

Sovietų okupacijos metais buvo sunaikinta netoli nuo Nemuno stovėjusi Ažuolynų dvaro sodyba, anksčiau žemės ūkiui efektyviai naudoti plotai liko negyvenama dykra.

Viešvilės apylinkėse praeityje būta ir nedidelių, trumpiau gyvavusių dvarų. Pavyzdžiui, nedidelio dvarelio sodyba stovėjo šiauriau Baltupėnų kaimavietės^{21, 22}.

1885 m. **Baltupėnų** dvare stovėjo du gyvenamieji pastatai, kuriuose gyveno 28 žmonės. Tas nedidelis dvaras nebuvo savarankiškas – tuomet jis egzistavo kaip Baltupėnų kaimo bendruomenės padalinys²³. Vėliau nedideles valdas dalinosi apylinkių ūkininkai²⁴.

Nedidelis Baltupėnų dvarelis gal sietinas su kituose šaltiniuose minimu Valdbergo palivarku²⁵.

Dar vienas smulkesnis dvaras buvo **Bėrzlaukis**, kurio sodyba stovėjo Jūros upės kairiajame krante, šiauriau Mociškių kaimavietės²⁶.

1857 m. tai buvo kulmiškasis dvaras su 29 gyventojais, turėjęs 1 473 margus žemės. Jis priklausė kilmingajam fon Bosei (*Freiherr von Bosse*)²⁷.

XIX a. viduryje Beržlaukis (*Birkenfelde*) su Aukštaisiais Žagmantaiš turėjo kulmiškojo dvaro statusą ir priklausė Viešvilės evangelikų parapijai.

¹⁹ Güter-Adressbuch für die Provinz Ostpreussen. 2 Aufl. Niekammer Güter-Adressbuch. Bd. III. Leipzig, 1913, p. 156–157.

²⁰ Landwirtschaftliches Güter-Adressbuch für die Provinz Ostpreussen. 3 Aufl. Leipzig, 1920, p. 152–153.

²¹ Purvinas M. Baltupėnai I, Senieji laikai, *Voruta*, 2013, liepos 20, nr. 15, p. 3; rugpj. 3, nr. 16, p. 3.

²² Purvinas M. Baltupėnai II, Kaimas amžių savartoje, *Voruta*, 2013, rugpj. 17, nr. 17, p. 3.

²³ Gemeindelexikon..., 1888, p. 242–243.

²⁴ Purvinas M. Baltupėnai, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas*, II, *Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 45–46.

²⁵ Purvinas M. Valdbergas, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas* II, *Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 259.

²⁶ Purvinas M. Beržlaukis, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas* II, *Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 50–51.

²⁷ Statistisch-topographisches..., p. 260.

Dvaras valdė 742 margus ir 54 rykštes žemės (apie 186 ha). Ten gyveno 53 žmonės, stovėjo 8 gyvenamieji namai. Laikyta 14 arklių, 29 galvijai, 66 avys, 17 kiaulių. Vaikai lankė Lindikų mokyklą²⁸.

1871 m. Beržlaukių (*Birkenfelde*) dvare, turėjusiame dvaro apylinkės statusą, stovėjo 3 gyvenamieji namai su 6 šeiminiiais butais. Ten gyveno 37 žmonės (15 vyrų ir 22 moterys), iš kurių tik 6 buvo gimę ten pat, o kiti atsikėlė iš kitų vietovių. Visi Beržlaukių gyventojai buvo evangelikai liuteronai. Tuomet dvare gyveno 14 vaikų. Iš suaugusiųjų 17 mokėjo skaityti ir rašyti, o 6 pripažinti beraščiais²⁹.

XIX a. pabaigoje Beržlaukio dvaras išnyko, jo žemės perėmė smulkesni ūkininkai. Po 1944 m. ta vietovė buvo visai suniokota, sunaikintos vėlesnės sodybos ir buvusio gyvenimo liekanos. Buvusių dvaro laukų ir sodybų vietoje liko nebegyvenama dykra.

Šis pavyzdys parodo buvusią krašto dvarų dinamiškumą – dalis jų dėl ekonominių ar kitų priežasčių visai sunykdavo, buvusias valdas perimdavo valstiečiai ir kiti.

Dalis apylinkių dvarų atsirasdavo kokiam atvykėliui gavus stambesnę žemės valdą ir ten sukūrus stabilesnę ūkį. Tokie dvareliai neretai gaudavo savo ikūrėjo vardą. Toks buvo kairiajame Nemuno krante, į vakarus nuo Trapėnų stovėjęs nedidelis **Biotcherio dvarelis**^{30, 31, 32, 33, 34}.

XIX a. viduryje Biotchershofo (*Böttchershof*) dvarelis priklausė Trapėnų kaimui ir Viešvilės evangelikų parapijai³⁵.

1885 m. kaip Trapėnų kaimo bendruomenės padaliniai buvo apibūdinti Biotcherio dvaras (*Böttchershof*) su dviem gyvenamaisiais pastatais ir 39 gyventojais bei palivarkas su vienu gyvenamuoju pastatu ir 19 gyventojų³⁶.

1905 m. Bötchershofo dvarelyje prie Trapėnų stovėjo 2 gyvenamieji namai, ten iš viso gyveno 26 žmonės, tuomet priklausę Trapėnų evangelikų parapijai ir Viešvilės–Rydelsbergo katalikų parapijai, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai³⁷.

Šis nedidelis dvarelis – įdomus kraštui būdingo „priemiestinio“ dvaro pavyzdys. Tokie dvarai susikurdavo greta stambesnių gyvenviečių kaip jų priedėliai.

Nedidelis Biotcherio dvarelis nebuvo autonomiškas, neturėjo savarankiško juridinio asmens statuso. Jis liko didžiojo Trapėnų kaimo dalimi, turėjo vykdyti bendrąsias kaimui priskirtas prievoles ir pan.

Po 1944 m. suniokojus Trapėnus (pavadintus *Nemanskoje*), buvusioje dvarvietėje teliko nežymios buvusios sodybos liekanos.

Panašus buvo ir **Eñdriušių dvarelis**, veikiausiai atsiradęs vėlesniais laikais ir likęs nedidele žemės valda greta besiplėtusios Smalininkų gyvenvietės.

1912 m. dvarelį Smalininkuose – Endriušiuose valdė Johanas Mejeris (*Mejer*), dar užsiėmęs medienos prekyba³⁸.

Viešvilės apylinkės iki pat XX a. vidurio buvo vienas iš rečiau apgyventų

²⁸ Kühnast..., p. 440.

²⁹ Die Gemeinden..., p. 228–229.

³⁰ Purvinas M. Trapėnai I, Giria ir upės, *Voruta*, 2013, kovo 16, nr. 6, p. 3.

³¹ Purvinas M. Trapėnai II, Gyventojai ir jų kaita, *Voruta*, 2013, kovo 30, nr. 7, p. 3; bal. 13, nr. 8, p. 3.

³² Purvinas M. Trapėnai III, Uostas ir vazonai gėlėms, *Voruta*, 2013, bal. 27, nr. 9, p. 3; geg. 11, nr. 10, p. 3.

³³ Purvinas M. Trapėnai IV, Paskutinieji dešimtmečiai, *Voruta*, 2013, geg. 25, nr. 11, p. 3.

³⁴ Purvinas M. Trapėnai V, Istorijos pabaiga, *Voruta*, 2013, birž. 8, nr. 12, p. 3; birž. 22, nr. 13, p. 3.

³⁵ Kühnast..., p. 451.

³⁶ Gemeindelexikon..., 1888, p. 254–255.

³⁷ Gemeindelexikon..., 1907–1908, p. 258–259.

³⁸ Leuchs..., p. 427a.

plotų Mažosios Lietuvos regione (ir visuose Rytprūsiose). Šiuose Prūsijos pasienio plotuose buvo paliktos didelės girios, nuo XVI a. priklausiusios pačiam šalies valdovui. Tuos valdovo (vėliau valstybinių) miškų plotus prižiūrėdavo įvairūs tarnautojai, jų administravimui buvo kuriamos įvairios institucijos.

XVIII a. reformuojant valdovo girių priežiūros struktūras kurta **Jūrava**, kaip miškų priežiūros ir valdymo centras^{39, 40}. Tokie dideliuos plotus valdę centrai būdavo vadinami *girių dvarais*, jie veikdavo kaip valstybiniai dvarai – stambūs ūkiniai vienetai.

1817 m. Jūrava (*Jura*) apibūdinta kaip miškų ūkio būstinė su 2 ugniakurais ir 16 žmonių. Administraciškai ji priklausė Šereiklaukio domeniui⁴¹.

1857 m. Jūravoje buvo karališkoji vyriausioji girininkija (miškų urėdija) su 13 gyventojų, valdžiusi 145 margus žemės. Šio girios ploto valdytojas buvo Ruglingas (*Rugling*)⁴².

XIX a. viduryje Jūravos vyriausiosios girininkijos sodyba priklausė Viešvilės evangelikų parapijai. Ten gyveno 12 žmonių, stovėjo 5 gyvenamieji pastatai. Laikyti 6 arkliai, 14 galvijų, 6 avys ir 5 kiaulės. Vaikai lankė Žukų mokyklą⁴³.

1871 m. Jūrava turėjo girių dvaro apylinkės statusą. Ji jungė 5 gyvenamąsias vietas: Jūravos vyriausiąją girininkiją (kur buvo 2 sodybos su 9 gyventojais), Aukšgirių, Baltupėnų, Šionbrucho ir Šustrių girininkijas⁴⁴.

1885 m. Jūravos vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą. Ji valdė 5 976 ha plotą (56 ha arimų, 42 ha pievų ir 5 401 ha medynų). Arimai ir pievos buvę vidutiniškos kokybės (už jų vieną hektarą kasmet mokėta po 5,48 markės žemės našumo mokesčio), medynai vidutiniškai gana prasti (įvertinti 1,57 markės). Dvaro apylinkė priklausė Jūravos valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės evangelikų parapijai. Dvaro apylinkės plote tuomet buvo 7 apgyventos vietos: Aukšgirių (1 namas su 5 gyventojais), Baltupėnų (1 su 8), Nausėdų (1 su 5), Šustrių (1 su 13), Šionbrucho (1 su 9), Volfsgrundo (1 su 3) girininkijos ir pati Jūravos gyvenvietė. Iš viso ten gyveno 54 žmonės (po 27 vyrus ir moteris). Be daugumos evangelikų liuteronų, dar užregistruotas vienas katalikas⁴⁵.

1895 m. Jūravos vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 5 975,5 ha žemės. Tose valdose buvo 7 apgyventos vietos (miškininkų sodybos): Aukšgirių (1 gyvenamasis namas su 8 gyventojais), Baltupėnų (1 su 5), Nausėdų (1 su 11), Šustrių (1 su 11), Šionbrucho (1 su 5), Volfsgrundo (1 su 7) ir pati Jūrava. Ten iš viso buvo 11 namų su 11 šeiminių butų ir vienu būstu vienišiui. Juose iš viso gyveno 71 žmogus (36 vyrai ir 35 moterys). Be 62 evangelikų liuteronų, buvo ir 9 katalikai. Dvaro apylinkė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms ir registracijos apylinkei, Jūravos valsčiui, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai. Nausėdų miškininkų sodyba tuomet priklausė Vėžiniškų valsčiui ir registracijos apylinkei⁴⁶.

1905 m. Jūravos vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 6805,5 ha plotą, kuris vertin-

³⁹Purvinas M. Jūravos kaimas, Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai, *Voruta*, 2009, lapkr. 7, nr. 21, p. 11.

⁴⁰Purvinas M. Jūravos kaimas, *Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai*, Trakai, *Voruta*, 2011, p. 32–39.

⁴¹Der Regierungsbezirk..., p. 91.

⁴²Statistisch-tipographisches..., p. 261.

⁴³Kühnast..., p. 442.

⁴⁴Die Gemeinden... p. 228–229.

⁴⁵Gemeindelexikon..., 1888, p. 256–257.

⁴⁶Gemeindelexikon... 1898, p. 252–253.

tas kaip prastas (vidutiniškai už vieną hektarą kasmet mokėta po 2,17 markės žemės našumo mokesčio). Tose valdose buvo 8 apgyventos vietos (miškininkų sodybos): Aukšgiriai (vienas gyvenamasis namas su 12 gyventojų), Nausėdai (1 su 7, priklausiusiais Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei), Naumiulis (1 su 5), Šionbruchas (1 su 10, priklausiusiais Viešvilės evangelikų parapijai), Šustriai (1 su 14), Tautiškiei (2 su 24, priklausiusiais Žukų valsčiui), Volfgrundas (1 su 6, priklausiusiais Viešvilės evangelikų parapijai) ir pati Jūravos gyvenvietė. Ten iš viso stovėjo 9 gyvenamieji namai su 11 butų, kur iš viso gyveno 86 žmonės (iš jų 42 vyrai). Iš 58 evangelikų liuteronų 53 kalbėjo vokiškai, 3 lietuviškai, 2 dviem kalbom. Iš 28 katalikų 19 kalbėjo vokiškai, 5 lietuviškai, 4 lenkiškai. Valdos priklausė Žukų evangelikų ir Viešvilės–Rydelsbergo katalikų parapijoms, Jūravos valsčiui ir Viešvilės registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁴⁷.

1903 m. Jūravos vyriausiosios girininkijos valdose buvo 3 965 ha žemės (iš jų 390 ha arimų ir daržų, 3 336 ha miškų), už kurią mokėjo 11 589,66 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Vietovė priklausė Jūravos valsčiui, tuomet ją administravo valstybinė mokesčių tarnyba⁴⁸.

1905 m. Jūravos karališkoji vyriausioji girininkija valdė 3 963 ha žemės (iš jų 216 ha arimų ir daržų, 98 ha pievų, 33 ha ganyklų, 3 367 ha medynų (iš jų 22 ha užėmė durpynas), 3 ha vandenu), už kurią mokėtas kasmetinis 11 590 markių žemės našumo mokestis. Ten laikyta 19 arklių, 66 galvijai (iš jų 26 melžiamos karvės), 4 avys ir 28 kiaulės. Tuomet plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Plotų administratorius buvo karališkasis vyresnysis girininkas O. Moišingas (*Otto Meusching*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Jūravos valsčiui ir Viešvilės registracijos apylinkei⁴⁹.

1913 m. Jūravos (*Jura*) karališkoji vyriausioji girininkija valdė 3 963 ha žemės (iš jų 216 ha arimų ir daržų, 98 ha pievų, 33 ha ganyklų, 3 367 ha medynų (iš jų 22 ha durpyno), 3 ha vandenu), už kurią mokėtas 11 590 markių kasmetinis žemės našumo mokestis. Laikyta 19 arklių, 66 galvijai (iš jų 26 melžiamos karvės), 4 avys, 28 kiaulės. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija, administratoriumi dirbo karališkasis vyriausiasis girininkas Korensas (*Correns*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Jūravos valsčiui, Viešvilės registracijos apylinkei ir valsčiaus teismo jurisdikcijai⁵⁰.

1919 m. Jūravos vyriausioji girininkija valdė 3 963 ha žemės (iš jų 216 ha arimų ir daržų, 98 ha pievų, 33 ha ganyklų, 3 367 ha medynų (iš jų 22 ha durpynų), 3 ha vandenu), už kurią mokėjo po 11 590 markių kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 19 arklių, 66 galvijai (iš jų 26 melžiamos karvės), 4 avys, 28 kiaulės. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Administratoriumi buvo vyriausiasis girininkas Delijus (*Delius*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Jūravos valsčiui, Viešvilės registracijos apylinkei ir Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁵¹.

XIX a.–XX a. pr. duomenys rodo, kad Jūravos girių dvaras buvo vienas iš stambiausių žemvaldžių visame re-

⁴⁷ Gemeindeflexikon..., 1907–1908, p. 260–261.

⁴⁸ Handbuch..., p. 400–401.

⁴⁹ Niekammer's..., p. 262–263.

⁵⁰ Güter-Adressbuch..., p. 160–161.

⁵¹ Landwirtschaftliches..., p. 156–157.

gione, 1905 m. valdęs beveik 7 000 ha plotą. Vėliau didieji miškų ūkiai pradėti smulkinti, Jūravos valdos sumažėjo.

Tik nedidelę valdų dalį anuomet sudarė žemės ūkio naudmenos (arimai, ganyklos ir kt.), kurias naudojo miškininkai ir samdyti talkininkai. Svarbiausias girių dvaro verslas buvo pati miškininkystė – miško kirtimas, sodinimas, priežiūra ir t. t.

Dalis šio girių dvaro gyventojų telkėsi pačioje Jūravoje, kur gyveno administracijos darbuotojai ir samdyti miško darbininkai. Kiti gyventojai buvo išikūrę aplinkinėse miškininkų sodybose.

Po 1944 m. nuošalios miškininkų sodybos nukentėjo mažiau nei tankiau apgyventos vietovės. Toliau užsiimant miškų priežiūra, ir sovietų okupacijos laikais Lietuvos miškininkai išlaikė nemažą dalį Jūravos girių dvaro senųjų sodybų ir trobesių.

Kelis šimtmečius vienas iš svarbiausių centrų šiose apylinkėse buvo **Kasikėnai**^{52, 53}.

1785 m. ši vietovė (*Kassigkehmen*) apibūdinta kaip karališkasis palivarkas ir domenų valsčiaus būstinė prie Nemuno, kur veikė kalkių degyklos, buvo 11 ugniakurų (gyvenamų sodybų). Kaip ir kitos apylinkių vietovės, Kasikėnai tuomet priklausė Įsrutiės apygardai ir Viešvilės evangelikų parapijai⁵⁴.

1817 m. Kasikėnai apibūdinti kaip paveldimosios nuomos palivarkas su vėjo malūnu. Ten (kartu su Naudvario palivarku) buvo 9 ugniakurai su 32 gyventojais⁵⁵.

1857 m. Kasikėnai jau turėjo bajoriškojo dvaro statusą. Ten gyveno 142 žmonės, valdyti 2 055 margai žemės. Tuomet Kasikėnai jau buvo priskirti Smalininkų parapijai. Tada šalia dvaro dar veikė *karčema* su vėjo malūnu, valdžiusi 800 margų žemės⁵⁶.

XIX a. viduryje Kasikėnų bajoriškasis dvaras valdė 2 856 margus ir 17 rykščių žemės (apie 714 ha). Dvaro valdose gyveno 153 žmonės, ten stovėjo 26 gyvenamieji pastatai. Laikyta nemažai gyvulių: 75 arkliai, 145 galvijai, 800 avių ir 80 kiaulių. Vaikai lankė mokyklas Užbaliuose ir Kalvėliuose. Kasikėnai tada priklausė Smalininkų evangelikų parapijai⁵⁷.

1871 m. Kasikėnai (*Kassigkehmen*) turėjo riteriškojo dvaro ir dvaro apylinkės statusą. Jie jungė tris gyvenamąsias vietoves: pačius Kasikėnus su 10 sodybų ir 144 gyventojais, Naudvario (*Neuhof*) palivarką su 2 sodybomis ir 38 gyventojais, Pienbūdės (*Milchbude*) palivarką su 1 sodyba ir 3 gyventojais. Iš viso dvaro valdose stovėjo 13 gyvenamųjų namų su 33 šeiminiiais butais. Ten iš viso gyveno 185 žmonės (104 vyrai ir 81 moteris), iš kurių tik 51 buvo gimęs ten pat, o kiti atsikėlę iš kitų vietovių. Net 10 gyventojų neturėjo Prūsijos pilietybės – veikiausiai jie buvo atvykę iš Rusijos valdų. Be 174 evangelikų, ten gyveno vienas katalikas ir 10 žydų (gal pastarieji ir buvo atvykėliai iš kitos valstybės). Užregistruota 50 vaikų iki 10 metų amžiaus. Tarp suaugusiųjų 53 mokėjo skaityti ir rašyti, 14 nebuvo mokslų baigę, o 68 pripažinti beraščiais⁵⁸.

⁵²Pėteraitis V., Purvinas M. Kasikėnai, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. II, Vilnius, 2003, p. 21–22.

⁵³Purvinas M. Kasikėnai, *Mažosios Lietuvos pane-muninis, Voruta*, 2012, rugpj. 4, nr. 16, p. 3, 8.

⁵⁴Goldbeck..., p. 87.

⁵⁵Der Regierungsbezirk..., p. 91.

⁵⁶Statistisch-topographisches..., p. 261.

⁵⁷Kühnast..., p. 416.

⁵⁸Die Gemeinden..., p. 228–229.

1874 m. Kasikėnų dvarą prie Smalininkų valdė K. Arndtas (*Chr. Arndt*)⁵⁹.

1885 m. Kasikėnų dvaro apylinkei priklausė 979 ha žemės (iš jų 332 ha arimų, 102 ha pievų ir 148 ha medynų). Arimai buvo vidutiniški (už jų vieną hektarą kasmet reikėjo mokėti po 7,83 markės žemės našumo mokesčio), panemunių pievos ypatingai geros (41,12 markės), medynai prasti (1,57 markės). Kasikėnai tuomet priklausė Smalininkų valsčiui, registracijos apylinkei ir evangelikų liuteronų parapijai. Dvaro apylinkei priklausė trys apgyventos vietos: Pienbūdė (vienas gyvenamasis namas su 6 gyventojais), Naudvaris (vienas namas su 19 gyventojų) ir patys Kasikėnai, kuriuose iš viso buvo 26 butai su 152 gyventojais (iš jų 67 vyrai ir 85 moterys). Visi gyventojai buvo evangelikai liuteronai⁶⁰.

1895 m. Kasikėnų dvaro apylinkė valdė 978,9 ha žemės. Jos valdose buvo trys apgyvendintos vietos: Pienbūdė (vienas gyvenamasis namas su 6 gyventojais), Naudvaris (1 su 9) ir pati Kasikėnų gyvenvietė. Ten iš viso stovėjo 10 gyvenamųjų namų su 25 butais, kuriuose gyveno 108 žmonės (53 vyrai ir 55 moterys). Visi jie buvo evangelikai liuteronai. Kasikėnų valdos tuomet priklausė Smalininkų evangelikų parapijai, valsčiui ir registracijos apylinkei (tik Naudvaris priklausė Viešvilės evangelikų parapijai)⁶¹.

1903 m. Kasikėnų dvaras su Pienbūdės palivarku valdė 413,78 ha žemės (iš jų 255 ha arimų ir daržų, 125 ha pievų, 2,5 ha medynų, 12,5 ha ganyklų, 7,5 ha vandenu), už kurią mokėjo 3 900,45 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Dvaro savininkas buvo Albertas Vanderis (*A. Wander*). Dvaras augino olandiškos veislės galvijus. Kasikėnuose buvo pieninė ir vėjinis malūnas. Dvaras priklausė Smalininkų valsčiui⁶².

1905 m. Kasikėnų dvaro apylinkė valdė 766 ha žemės, kuri buvo įvertinta kaip vidutiniška (už jos vieną hektarą kasmet mokėta po 10,03 markės žemės našumo mokesčio). Be pačių Kasikėnų, šiam dvarui priklausė Pienbūdė su vienu gyvenamuoju namu ir 6 gyventojais. Iš viso valdose stovėjo 6 gyvenamieji namai ir dar vienas apgyvendintas statinys su 18 šeiminių butų, kur gyveno 114 žmonių (iš jų 55 vyrai). Iš 103 evangelikų liuteronų 99 kalbėjo vokiškai, 4 lietuviškai. Iš 11 katalikų 7 kalbėjo vokiškai, o 4 lietuviškai. Kasikėnai priklausė Smalininkų evangelikų parapijai ir Viešvilės–Rydelsbergo katalikų parapijai, Smalininkų miškų valsčiui ir Viešvilės registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁶³.

1905 m. kulmiškasis Kasikėnų dvaras su Pienbūdės palivarku valdė 414 ha žemės (iš jų 255 ha arimų ir daržų, 125 ha pievų, 13 ha ganyklų, 3 ha medynų, 7 ha vandenu), už kurią mokėtas 3 900 markių žemės našumo mokestis. Pagrindinis verslas buvo olandiškos veislės galvijų auginimas, dvare veikė pieninė. Laikyta 30 arklių, 160 galvijų (iš jų 80 melžiamų karvių), 40 avių, 60 kiaulių. Dvaro savininkas buvo Albertas Vanderis (*A. Wander*). Vietovė priklausė Smalininkų evangelikų parapijai, valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁶⁴.

1912 m. Kasikėnai turėjo riteriškojo dvaro statusą, ten gyveno 83 žmonės. Dvarą ir sūrinę tada valdė Augustas Pfülis (*Pfuhl*)⁶⁵.

⁵⁹ Adressbuch der Kaufleute, Fabrikanten, Gewerbsleute und Gutsbesitzer von Ost- und West-Preussen. Bd. 11. Nürnberg, 1874, p. B18.

⁶⁰ Gemeindelexikon..., 1888, p. 256–257.

⁶¹ Gemeindelexikon..., 1898, p. 252–253.

⁶² Handbuch..., p. 402–403.

⁶³ Gemeindelexikon..., 1905–1907, p. 260–261.

⁶⁴ Niekammer's..., p. 264–265.

⁶⁵ Lenchs..., p. 424 a.

1913 m. kulmiškasis Kasikėnų dvaras su Pienbūdės (*Milchbude*) palivarku valdė 414 ha žemės (iš jų 243 ha arimų ir daržų, 125 ha pievų, 25 ha ganyklų, 3 ha medynų, 7 ha vandenių), už kurią mokėjo 3 900 markių kasmetinį žemės našumo mokesį. Laikyta 30 arklių, 190 galvijų (iš jų 85 melžiamos karvės), 40 avių, 6 kiaulės. Pagrindinis verslas buvo olandiškos veislės galvijų auginimas. Dvare veikė sūrinė. Dvaro savininkas buvo Augustas Pfülis (*A. Pfuhl*). Vietovė priklausė Smalininkų evangelikų parapijai, valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁶⁶.

1919 m. kulmiškasis Kasikėnų dvaras su Pienbūdės (*Milchbude*) palivarku valdė 414 ha žemės (iš jų 243 ha arimų ir daržų, 125 ha ganyklų, 3 ha medynų, 7 ha vandenių), už kurią mokėjo 3 900 markių kasmetinio žemės našumo mokesčio. Dvare augino olandiškos veislės galvijus, laikė veislinius galvijus. Ten veikė sūrinė. Laikyti 34 arkliai, 160 galvijų (iš jų 73 melžiamos karvės), viena avis, 16 kiaulių. Dvaro savininkas buvo A. Pfülis (*August Pfuhl*). Vietovė priklausė Smalininkų evangelikų parapijai, valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁶⁷.

Šie duomenys apibūdina Kasikėnus kaip sėkmingai valdžiusius žemės ūkį dvare. Daug pajamų praeityje duodavo gyvulininkystė. Nuo seno vertingiausi plotai buvo abipus Nemuno valdytos užliejamos pievos, kur būdavo suruošiama daug šieno. Tai leido XX a. pr. išplėtoti pieno ūkį, išlaikyti pieninę ir sūrinę. Būdinga, kad dvaro palivarkas kitame Nemuno krante nuo seno vadintas Pienbūde (*Milchbude*) – ten ganytos ir melžiamos karvės, primelžtą pieną plukdant į pieninę dvaro sodyboje.

XVIII–XIX a. specifinis pagalbinis verslas buvo kalkių degimas. Tuomet Kasikėnų apylinkėse buvo kalkakmenių „kasyklos“ – nederlingos žemės plotai, kur dirvoje buvo gausu klinčių nuolaužų. Ten surinkti akmenys būdavo degami keliose kalkių degimo krosnyse, panaudojant dvaro valdose prikirstą antrarūšę medieną. Paruoštos kalkės krovininiais laivais būdavo plukdomos į Tilžę (kur nuolat vykdavo statybos) ir dar tolyn. Surinkus nemažą žaliavos dalį, rinkoje gausėjant atvežtinių kalkių iš kitur, šis verslas palaipsniui sunyko.

Duomenys apie Kasikėnų dvaro raidą atspindi ir būdingus socialinius bei ekonominius pokyčius krašte.

Po baudžiatvės panaikinimo Prūsijoje (1806 m.) dvaras nežlugo, o sėkmingai persitvarkė. Ten būdavo priimama dirbti vis daugiau samdomų darbininkų. XIX a. Kasikėnų dvaras buvo reikšmingas apylinkių darbdavys, kur darbo gaudavo 100–120 samdomų darbininkų ir jų šeimų narių.

Dvaro gyventojų skaičius labiau pradėjo mažėti XIX a. antrojoje pusėje (ypač nuo 1871 m.). Tuomet – po Vokietijos imperijos įkūrimo, atsivėrus platesnėms darbo rinkoms Vakarų pramonės centruose, stiprėjo kaimo gyventojų (taip pat ir dvarų samdinių) emigracija į Vakarus. Jaunesni ir darbingi žmonės vykdavo uždarbiauti į didmiesčius, pramonės įmones ir pan., kur gaudavo didesnius atlyginimus nei žemės ūkyje, kur gyvendavo miestuose, naudodamiesi miestieškojo gyvenimo privalumais.

Netenkant išvykstančių darbininkų, krašto dvaruose didinti atlyginimai

⁶⁶Güter-Adressbuch..., p. 160–161.

⁶⁷Landwirtschaftliches..., p. 156–157.

pasiliekančiams samdiniams, kurie būdavo viliojami įvairiomis lengvatomis, geresnėmis gyvenimo sąlygomis ir pan. Darbo rankų stygių stengtasi kompensuoti mechanizacija, technologine pažanga ir pan. Vis dėlto Kasikėnų dvaro (kur 1857–1912 m. žmonių sumažėjo beveik perpus) pavyzdys rodo, kad XIX a. pab.–XX a. pr. krašto žemės ūkis pergyveno tam tikrą krizę. Veikiausiai su ja sietini ir tuomet nereti dvarų bankrotai, nepajėgiant padengti didesnių išlaidų darbo jėgai, mokesčių valstybei, dar prisidedant kokiems nepalankiems veiksniams (nederlingiems metams, žemės ūkio produkcijos kainų kritimui ir pan.).

Pažymėtina, kad Kasikėnų dvaras tuomet žlugimo išvengė, gal intensyvindamas ūkį, pasirinkdamas rentabilias gamybos šakas.

Iki XIX a. administracinių reformų Kasikėnų svarbą palaikė jų statusas – ten veikė didelio domeno valsčiaus įstaigos, administravusios daug gyvenamųjų vietų pasienio ruože. Vėliau daugelį įstaigų perkėlus į Smalininkus, ten įsteigus atskirą evangelikų parapiją, Kasikėnų reikšmė sumenko.

Plečiant Kasikėnų dvaro valdas, gal dar XVIII a. buvo įsteigtas **Naudvario palivarkas** – ūkinis padalinys į vakarus nuo dvarvietės. Ta dvaro valdų sudėtinė dalis vėliau buvo atskirta ir XX a. pr. tapo savarankiška valda, taip pat gavusia dvaro statusą.

1903 m. Kasikėnų Naudvaris (*Neuhof-Kassigkehmen*) buvo kaimiškasis dvaras, kuris valdė 229 ha žemės (iš jų 101 ha arimų ir daržų, 35 ha pievų, 10 ha ganyklų, 75 ha medynų, 5 ha vandenu). Už ją mokėtas 1 635 markių kasmetinis žemės našumo mokeskis. Dvare buvo auginami olandiškos veislės galvijai. Dvaro savininkas buvo F. Ambrozijus (*Friedrich Ambrosius*). Vietovė priklausė Smalininkų valsčiui⁶⁸.

1905 m. Kasikėnų Naudvario dvaras (*Neuhof – Kassigkehmen*) buvo susietas su Kasikėnų dvaro apylinke. Jis valdė 229 ha žemės (iš jų 101 ha arimų ir daržų, 35 ha pievų, 10 ha ganyklų, 75 ha medynų, 5 ha vandenu), už kurią mokėjo po 1 635 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Dvaro savininkas buvo F. Ambrozijus (*Friedrich Ambrosius*). Vietovė priklausė Smalininkų evangelikų parapijai, valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁶⁹.

1913 m. Kasikėnų Naudvaris (*Neuhof-Kassigkehmen*) buvo susietas su Smalininkų karališkąja vyriausiąja girininkija. Valdyta 229 ha žemės (iš jų 101 ha arimų ir daržų, 35 ha pievų, 10 ha ganyklų, 75 ha medynų, 5 ha vandenu), už kurią mokėta po 1 635 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Administratoriumi buvo karališkasis vyriausiasis girininkas F. Delijus (*Ferdinand Delius*). Vietovė priklausė Smalininkų evangelikų parapijai, valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁷⁰.

Neilgas savarankiškas Naudvario gyvavimas nebuvo sėkmingas (gal dėl susiklosčiusių aplinkybių) – po 1905 m. šią valdą perėmė valstybė, gal dvaro savininkams nepajėgiant sumokėti mokesčių ir pan. Tuo laikotarpiu buvo stiprinami miškų ūkiai, tad nusavintas dvaras buvo perduotas Smalininkų miškų tarnybos padaliniui. Tai gali rodyti, kad Naudvario valdose vyravo nederlingos dirvos, iš kurių nebūdavo gaunama daug produkcijos. Gal jau tuomet dalis buvusių žemės naudmenų plotų pradėti užsodinti mišku.

⁶⁸ Handbuch..., p. 406–407.

⁶⁹ Niekammer's..., p. 266–267.

⁷⁰ Güter-Adressbuch..., p. 162–163.

Po 1944 m. Kasikėnų dvarvietė buvo nugyventa ir suniokota, greta buvo statomi keliabučiai standartiniai gyvenamieji namai sovietų ūkio darbininkams. Ypač nukentėjo Naudvario sodyba, likusi nuošalia vieta tarp sužėlusio miško plotų – ten beveik nebeliko senųjų trobesių, buvusio dailesnio rūmo – dvarininkų gyvenamojo namo ir kt. Nebeliko kairiajame Nemuno krante stovėjusios Pienbūdės palivarko sodybos žymių, praeityje reikšmingų objektų – senosios *karčemos*, vėjo malūno, kalkių degyklų ir kt.

XIX a. pab.–XX a. pr. krašte gausėjo vadinamųjų kaimiškujų dvarų. Toks statusas (ir tam tikros privilegijos) būdavo suteikiamos efektyviau veikusiems stambesniems valstiečių ūkiams, kurių savininkai gaudavo „dvarininko“ titulą. Kartais tai būdavo ne itin dideli ūkiai, valdę tik po kelias dešimtis hektarų žemės. Nemažai tokių ūkių krašte susikūrė XIX a., daliai apsukresnių kaimiečių plečiant savo valdas, išsigyjant į Vakarus išvykusių ar išmirusių kaimynų žemes. Tie naujieji dvarininkai (faktiškai stambesnieji ūkininkai) neretai būdavo lietuviškos kilmės – kilę iš Mažosios Lietuvos senųjų gyventojų lietuvininkų.

Būdingas kaimiškojo dvaro pavyzdys buvo **Krókiškiai**, įsikūrę Jūros upės kairiajame krante⁷¹.

1903 m. Krokiškių kaimiškas dvaras valdė 167,47 ha žemės (iš jų 87 ha arimų ir daržų, 30 ha pievų, 20 ha ganyklų, 28 ha medynų), už kurią mokėjo 2 106,21 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Dvaro savininkas buvo Ferdinandas Broželis (*Broszehl*). Ten augino olandiškos veislės galvijus ir arklius. Dvare veikė pieninė. Krokiškiai priklausė Žukų valsčiui⁷².

1905 m. Krokiškių (Nr. 1) dvaras buvo susietas su Krokiškių kaimo bendruomene. Jis valdė 147 ha žemės (76 ha arimų ir daržų, 27 ha pievų, 14 ha ganyklų, 28 ha medynų), už kurią mokėtas kasmetinis 1 804 markių žemės našumo mokestis. Dvare veikė pieninė. Laikyti 26 arkliai, 50 galvijų (iš jų 34 melžiamos karvės), 20 avių, 20 kiaulių. Dvaro savininkas buvo F. Broželis (*F. Broszehl*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Žukų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁷³.

1912 m. Krokiškių dvaras ir pieninė priklausė F. Broželiui (*Broszehl*). Tada pieninę administravo M. Rudaitis (*Rudat*). Krokiškiai priklausė Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁷⁴.

1913 m. pirmųjų Krokiškių (*Krakischken Nr. 1*) dvaras buvo susietas su Krokiškių kaimo bendruomene. Jis valdė 162 ha žemės (iš jų 77 ha arimų ir daržų, 35 ha pievų, 20 ha ganyklų, 28 ha medynų), už kurią mokėjo 2 002 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyti 26 arkliai, 76 galvijai (iš jų 48 melžiamos karvės), 10 avių, 25 kiaulės. Dvare veikė pieninė. Dvaro savininkas buvo F. Broželis (*Ferdinand Broszehl*). Pieninę valdė M. Rudaitis (*M. Rudat*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Žukų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁷⁵.

1919 m. Krokiškių (*Krakischken Nr. 1*) dvaras buvo susietas su Krokiškių kaimo bendruomene. Dvaras valdė 162 ha žemės (iš jų 77 ha arimų

⁷¹Purvinas M. Kriokiškiai, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 127–130.

⁷²Handbuch..., p. 402–403.

⁷³Niekammer's..., p. 264–265.

⁷⁴Leuchs..., p. 424a.

⁷⁵Güter-Adressbuch..., p. 160–161.

ir daržų, 35 ha pievų, 20 ha ganyklų, 28 ha medynų), už ją mokėjo po 2 002 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyti 26 arkliai, 76 galvijai (iš jų 48 melžiamos karvės), 10 avių, 25 avys. Dvare veikė pieninė. Dvaro savininkas buvo Rychertas (*Riechert*). Pieninę administravo M. Rudaitis (*M. Rudat*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Žukų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁷⁶.

Tie duomenys rodo, kad Krokiškių dvare buvo intensyviai ūkininkaujama – laikyta daug gyvulių, užsiimta XX a. pr. pelninga pienininkyste. Būdingas tam tikras dvaro valdų ploto kitimas – gal būdavo atsisakoma mažiau naudingų plotų, palankesniais metais išsigyjant gamybai tinkamesnių sklypų.

Minėtasis F. Broželis buvo vienas iš lietuviškos kilmės dvarininkų šiose apylinkėse (tuomet Pagėgių apylinkėse dar minėti dvarininkai Budrus, Grigolaitis ir kiti⁷⁷).

Po 1944 m. Krokiškių dvarvietė niokota, ten stovėję didieji mūriniai gyvulių tvartai griauti ir po 1991 m., likę senieji pastatai nugyventi.

Kai kurios krašto vietovės dvaro statusą gaudavo tik trumpesniajam laikui, kitu metu jos buvo žinomos kaip kitų dvarų padaliniai (*palivarkai*) ar kaimai. Kaip trumpaamžis dvaras žinomi **Leipgiriai**, įsikūrę Smalininkų girios laukymėje.

1857 m. Leipgiriai (*Leibgirren*) buvo Viešvilės dvaro bajoriškasis palivarkas, naudojęs 135 margus žemės. Ten gyvenęs 21 žmogus⁷⁸. Vėliau Leipgirių valdytas plotas prasiplėtė, apsigyveno daugiau žmonių. Tai vietovei buvo priskirta ir daugiau sodybų.

1895 m. Leipgiriai turėjo atskiros dvaro apylinkės statusą ir valdė 522,1 ha žemės. Ten stovėjo 7 gyvenamieji namai su 28 šeiminiais butais, kuriuose iš viso gyveno 124 žmonės (61 vyras ir 63 moterys). Visi jie buvo evangelikai liuteronai. Leipgiriai priklausė Viešvilės evangelikų parapijai ir Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai, Smalininkų miškų ūkio valsčiui ir Smalininkų registracijos apylinkei⁷⁹.

Vėliau Leipgiriai kaip dvaras nebeminėti. Po 1944 m. vietovė buvo nugyventa – ten teliko kelios nedidelės sodybos tarp miškų, dalis anksčiau žemės ūkiui naudotų plotų užaugo medynais.

XIX a. po baudžiavos panaikinimo vykusios kaimų transformacijos pavyzdys buvo **Lindikai**⁸⁰. XVIII a. ten stovėjo nemažai valstiečių sodybų. Vėliau keičiantis gyvenimui, daugumos kaimo sodybų nebeliko – jų gyventojai išvyko kitur ar išmirė. Lindikų žemėse susikūrė du stambesni ūkiai, vėliau tapę dvarais.

1883 m. Lindikų dvarą nusipirko H. Hėpfneris (*Hans Höpfner*). Vėliau jo šeima persikėlė į Rydelsbergo dvarą prie Viešvilės. 1922 m. Lindikų kaimiškojo dvaro savininkas buvo L. Adamas (*Ludwig Adam*), valdęs 102 ha žemės. Vėliau dviejuose Lindikų dvaruose šeimininkavo Skalikas (*Skalicks*) ir Giedraitis (*Gedrat*), turėję samdinių ir nuomininkų.

Sovietų okupacijos dešimtmečiais Lindikų dvarvietės buvo visiškai sunaikintos – nebeliko nė vieno senojo pastato.

Jau minėta Viešvilės apylinkių specifika – abipus Nemuno plytėję di-

⁷⁶ Landwirtschaftliches..., p. 157.

⁷⁷ Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.

⁷⁸ Statistisch-topographisches..., p. 262.

⁷⁹ Gemeindelexikon..., 1898, p. 252–253.

⁸⁰ Purvinas M. Lindikai, Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 138–140.

deli miškų masyvai: Jūravos, Smalininkų ir Viešvilės girios dešiniajame upės krante, Trapėnų giria kairiajame. Amžių bėgyje kito tų miškų administracinis susiskirstymas į atskirus vienetus (miškų ūkius, girių dvarus ir pan.), ten steigti nauji miškininkų centrai ir pan.

XIX a. pab. dalį didžiosios Trapėnų girios ėmėsi administruoti Lubėnai – Naujuosiuose Lubėnuose suformuotas girių dvaras (miškų ūkis)⁸¹.

1885 m. Naujųjų Lubėnų vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 2 863 ha žemės (iš jų 16 ha arimų, 90 ha pievų ir 2 478 ha medynų). Arimai buvo vidutiniškos kokybės (už jų vieną hektarą kasmet mokėta po 5,09 markės žemės našumo mokesčio), panemunių pievos labai geros (40,73 markės), medynai prasti (1,20 markės). Dvaro apylinkė priklausė Šilėnų valsčiui ir registracijos apylinkei, Smalininkų ir Viešvilės evangelikų parapijoms. Tose valdose stovėjo dvi girininkijų sodybos: Šionbriukas su vienu gyvenamuoju namu ir 6 gyventojais, Volfsvinkelis su vienu namu ir 5 gyventojais. Ten iš viso buvo 2 butai su 11 gyventojų (5 vyrais ir 6 moterimis), kurie visi buvo evangelikai liuteronai⁸².

1895 m. Naujųjų Lubėnų vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 2 862,9 ha žemės. Ten buvo dvi gyvenamosios vietos (miškininkų sodybos): Šionbrukas (vienas gyvenamasis namas su 6 gyventojais, priklausiusiais Viešvilės evangelikų parapijai), Volfsvinkelis (1 su 7). Visi gyventojai buvo evangelikai liuteronai. Tos valdos priklausė Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai, Šilėnų valsčiui ir registracijos apylinkei, Smalininkų evangelikų parapijai (pastarajai – Volfsvinkelio gyventojai)⁸³.

1905 m. Naujųjų Lubėnų vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 2 864,2 ha žemės, kuri buvo įvertinta kaip labai prasta (už vieną hektarą kasmet mokėta po 1,71 markės žemės našumo mokesčio). Tose valdose stovėjo dvi miškininkų sodybos: Šionbriukas (vienas gyvenamasis namas su 6 gyventojais, priklausiusiais Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai) ir Volfsvinkelis (vienas gyvenamasis namas su 7 gyventojais, priklausiusiais Smalininkų evangelikų liuteronų parapijai). Iš 13 gyventojų 5 buvo vyrai, visi buvo evangelikai liuteronai. Iš jų 10 kalbėjo vokiškai, o 3 lietuviškai. Dvaro apylinkė priklausė Trapėnų evangelikų parapijai, Šilėnų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁸⁴.

1905 m. Naujųjų Lubėnų karališkoji vyriausioji girininkija valdė 6 310 ha žemės (iš jų 68 ha arimų ir daržų, 690 ha pievų, 5 522 ha medynų), už kurią mokėtas kasmetinis 13 335 markių žemės mokestis. Laikyta 16 arklių, 69 galvijai (iš jų 33 melžiamos karvės), 6 avys, 34 kiaulės. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Teritoriją administravo karališkasis vyriausiasis girininkas Kurchalzas (*Kurzhalz*). Vietovė priklausė Smalininkų evangelikų parapijai, Šilėnų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁸⁵.

1913 m. Naujųjų Lubėnų karališkoji vyriausioji girininkija valdė 6 310 ha žemės (iš jų 68 ha arimų ir daržų, 690 ha pievų, 5 522 medynų), už kurią mokėta po 13 355 markes

⁸¹Purvinas M. Senesnieji ir Naujieji Lubėnai. Mažosios Lietuvos panemuniai, *Voruta*, 2012, rugs. 15, nr. 19, p. 3; rugs. 29, nr. 20 p. 3.

⁸²Gemeindelexikon..., 1888, p. 258–259.

⁸³Gemeindelexikon..., 1898, p. 252–253.

⁸⁴Gemeindelexikon..., 1907–1908, p. 260–261.

⁸⁵Niekammer's..., p. 266–267.

kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 16 arklių, 69 galvijai (iš jų 33 melžiamos karvės), 6 avys, 34 kiaulės. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Administratoriumi dirbo karališkasis vyriausiasis girininkas Gioricas (*Goeritz*). Vietovė priklausė Smalininkų evangelikų parapijai, Šilėnų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁸⁶.

1919 m. Naujųjų Lubėnų vyriausioji girininkija valdė 6 310 ha žemės (iš jų 68 ha arimų ir daržų, 690 ha pievų, 5 522 ha medynų), už kurią mokėta po 13 355 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 16 arklių, 69 galvijai (iš jų 33 melžiamos karvės), 6 avys, 34 kiaulės. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Administratorius buvo vyriausiasis girininkas Gioricas (*Goeritz*). Vietovė priklausė Smalininkų evangelikų parapijai, Šilėnų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁸⁷.

Kairiajame Nemuno krante stovėję **Mėžiai** (*Möszen*) buvo tradiciškesnis dvaras, kur daugiau vertėsi žemės ūkiu. Būdingo panemunių dvaro sodyba stovėjo potvynių neužliejamoje pakilumėlėje, netoli nuo upės. Svarbiausias dvaro turtas buvo paupio pievų plotai, kur augdavo vešli žolė⁸⁸.

1785 m. Mėžiai apibūdinti kaip bajoriškasis palivarkas prie Nemuno, kur buvę 7 ugniakurai. Tuomet jie priklausę Įsruties apygardai, Ragainės parapijai ir valsčiui⁸⁹.

1817 m. bajoriškasis Mėžių palivarkas priklausė Viešvilės parapijai ir Lenkių dvarui, ten buvo vienas ugniakuras (gyvenama sodyba) su 9 gyventojais⁹⁰.

1857 m. kulmiškasis Mėžių palivarkas priklausė Viešvilės parapijai ir Lenkių dvarui. Ten buvo 35 gyventojai, valdytas 171 margas žemės⁹¹.

1871 m. Mėžiai (*Mösen*) apibūdinti kaip dvaro apylinkė su 2 gyvenamaisiais namais ir 7 šeimyniniais butais, kuriuose gyveno 27 žmonės (12 vyrų ir 15 moterų), iš kurių 9 buvo gimę ten pat, o kiti atsikėlę iš kitų vietovių. Visi tie žmonės buvo evangelikai liuteronai. Užregistruoti 9 vaikai iki 10 metų amžiaus. Tarp suaugusiųjų 12 mokėjo skaityti ir rašyti, o 6 pripažinti beraščiais⁹².

1885 m. Mėžių dvaro apylinkei priklausė 306 ha žemės (iš jų 22 ha arimų, 24 ha pievų ir 107 ha medynų). Arimai buvo vidutiniškos kokybės (už jų vieną hektarą kasmet mokėta po 6,27 markės žemės našumo mokesčio), pievos geros (28,59 markės), medynai prasti (1,96 markės). Mėžiai tuomet priklausė Trapėnų kaimo valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės evangelikų parapijai. Be pačių Mėžių, dvaro apylinkei dar priklausė viena Trapėnų sodyba su vienu gyvenamuoju namu ir 6 gyventojais. Iš viso suskaičiuoti 4 gyvenamieji namai su 7 butais, kuriuose gyveno 31 žmogus (15 vyrų ir 16 moterų). Be daugumos evangelikų liuteronų, Mėžiuose tada dar gyveno du katalikai⁹³.

1895 m. Mėžių dvaro apylinkei priklausė 306,3 ha žemės. Ten stovėjo 3 gyvenamieji namai su 6 šeimyniniais butais ir vienu būstu vienišiu. Juose iš viso gyveno 31 žmogus (16 vyrų ir 15 moterų). Be 30 evangelikų liuteronų, ten dar gyveno vienas katalikas. Mėžiai

⁸⁶ Güter-Adressbuch..., p. 162–163.

⁸⁷ Landwirtschaftliches..., p. 158–159.

⁸⁸ Purvinas M. Būdupėnai, Treibgiriai ir Mėžiai. Mažosios Lietuvos panemuniai, *Voruta*, 2013, liepos 6, nr. 11, p. 3.

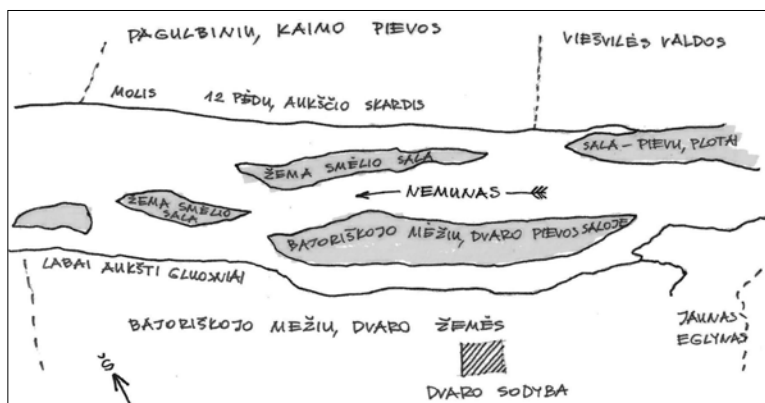
⁸⁹ Goldbeck... p. 131.

⁹⁰ Der Regierungsbezirk..., p. 93.

⁹¹ Statistisch-topographisches..., p. 262.

⁹² Die Gemeinden..., p. 228–229.

⁹³ Gemeindelexikon..., 1888, p. 256–257.

Bajoriškojo Mėžių dvaro žemės, Nemuno salos ir paupiai.
 Marijos ir Martyno Purvinų piešiniai pagal XIX a. pr. planą.
 Medžiaga iš Vokietijos archyvo

priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai, Trapėnų kaimo valsčiui ir registracijos apylinkei⁹⁴.

1903 m. Mėžių dvaras valdė 230 ha žemės (iš jų 20 ha arimų ir daržų, 50 ha pievų, 50 ha ganyklų, 50 ha medynų, 20 ha vandenu), už kurią mokėjo 1 297 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Dvaro savininkas buvo Albertas Šnaideris (A. Schneider). Pagrindinis verslas buvo galvijų auginimas. Mėžiai tada priklausė Trapėnų valsčiui⁹⁵.

1905 m. Mėžių dvaro apylinkei priklausė 306,3 ha žemės, kuri buvo įvertinta kaip vidutiniška (už jos vieną hektarą kasmet mokėta po 5,28 markės žemės našumo mokesčio). Ten stovėjo du gyvenamieji namai su 5 šeiminingais butais, kuriuose iš viso gyveno 24 žmonės (iš jų 9 vyrai). Visi jie buvo evangelikai liuteronai, 21 kalbėjo vokiškai, o 3 lietuviškai. Dvaras priklausė Trapėnų evangelikų ir Viešvilės–Rydelsbergo katalikų parapijoms, Trapėnų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁹⁶.

1905 m. Mėžių kulmiškasis dvaras valdė 230 ha žemės (iš jų 20 ha arimų ir daržų, 50 ha pievų, 50 ha ganyklų, 50 ha medynų, 20 ha vandenu), už kurią mokėtas 1 298 markių kasmetinis žemės našumo mokestis. Laikyti 7 arkliai, 8 melžiamos karvės, 12 kiaulių. Dvare veikė kalkių degykla. Dvaro savininkas buvo A. Šnaideris (A. Schneider). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Trapėnų kaimo valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁹⁷.

1912 m. Mėžių dvare gyveno 13 žmonių. Vietovė priklausė Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai. Dvaro ir kalkių degyklos savininkas buvo A. Šnaideris (Schneider)⁹⁸.

1913 m. kulmiškasis Mėžių dvaras valdė 230 ha žemės (iš jų 20 ha arimų ir daržų, po 50 ha pievų, ganyklų ir medynų, 20 ha vandenu), už kurią mokėjo po 1 298 markes kasmetinio

⁹⁴ Gemeindelexikon..., 1898, p. 252–253.

⁹⁵ Handbuch..., p. 404–405.

⁹⁶ Gemeindelexikon..., 1907–1908, p. 260–261.

⁹⁷ Niekammer's..., 1905, p. 266–267.

⁹⁸ Leuchs..., 1913, p. 425a.

žemės našumo mokesčio. Laikyti 7 arkliai, 8 melžiamos karvės, 12 kiaulių. Dvare veikė kalkių degykla. Dvaro savininkas buvo A. Šnaideris (*Albert Schneider*). Vietovė priklausė Trapėnų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Trapėnų kaimo valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai⁹⁹.

1919 m. kulmiškasis Mėžių dvaras valdė 230 ha žemės (iš jų 20 ha arimų ir daržų, po 50 ha pievų, ganyklų, medynų, 20 ha vandenu), už kurią mokėjo po 1 298 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyti 7 arkliai, 8 melžiamos karvės. Dvare veikė kalkių degykla. Dvaro savininkas buvo U. Šnaideris (*Ubert Schneider*). Vietovė priklausė Trapėnų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Trapėnų kaimo valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁰⁰.

Panemunių dvare ir XX a. pr. vyravo specifiniai verslai. Ten ilgai veikė kalkių degykla (žaliava – kalkakmeniai buvo renkami paupyje). Nederlinguose paupio ruožuose buvo kasamas žvyras ir smėlis, tos statybinės medžiagos krovinių laivais buvo plukdomos į Tilžę ir kitur.

Turėta nedaug arimų. Daugiau pelno gauta iš paupio pievų ir ganyklų, kur ruoštas šienas, ganyti gyvuliai.

Nuo XIV–XV a. apgyvendinant Viešvilės apylinkes, pirmiausiai kurtasi žemdirbystei ar kitiems verslams tinkamesnėse vietose. Užėmus derlingesnius ir kitus patogesnius plotus, vėliau pradėta kurtis mažiau tinkamose vietose, kur tekdavo sausinti žemes, įsisavinti mažiau produktyvias dirvas ir pan. Tą teritorijos apgyvendinimo nevienalaikiškumą atspindėjo vėlesnių gyvenamųjų vietų vardai: Naujienà, Naujiniškai, Nausėdai (Naujakuriai).

Naujienõs kaimas kūrėsi drėgnuose plotuose ryčiau Jūros upės. Ten susiklostęs vienas stambesnis ūkis galop gavo kaimiškojo dvaro statusą¹⁰¹.

1903 m. Naujienos (*Heydebruch*) kaimiškasis dvaras su Nausėdų avininkystės ūkio ir Mociškių padaliniais iš viso valdė 156 ha žemės (iš jų 70 ha arimų ir daržų, 60 ha pievų, 9 ha medynų, 2 ha vandenu), už kurią mokėjo 497,25 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Dvare buvo auginami olandiškos veislės galvijai ir žirgai. Jis priklausė H. Vizbarui (*H. Wisbar*) ir Vėžininkų valsčiui¹⁰².

1905 m. Naujienos (*Heydebruch*) dvaras buvo susietas su Naujienos kaimo bendruomene, Nausėdų avininkystės ūkiu ir Mociškiais. Dvaras valdė 156 ha žemės (70 ha arimų ir daržų, 60 ha pievų, 9 ha medynų, 2 ha vandenu), už kurią mokėtas kasmetinis 497 markių žemės našumo mokestis. Ten laikyta 16 arklių, 65 galvijai (iš jų 32 melžiamos karvės), 18 avių, 52 kiaulės. Dvaro savininkas buvo H. Vizbaras (*Hugo Wisbar*). Vietovė priklausė Vėžininkų valsčiui, Viešvilės katalikų parapijai ir Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁰³.

1912 m. Naujienos (*Heydebruch*) dvarelių prie Mociškių valdė H. Vizbaras (*H. Wisbar*)¹⁰⁴.

1913 m. Naujienos (*Heydebruch*) dvaras su padaliniais Nausėdų avininkystės ūkyje ir Mociškiuose buvo susietas su Naujienos kaimo bendruomene. Jis valdė 156 ha žemės (iš jų 70 ha arimų ir daržų, 60 ha pievų, 9 ha miškų, 2 ha vandenu), už kurią mokėjo 497 markes

⁹⁹ Güter-Adressbuch..., p. 162–163.

¹⁰⁰ Landwirtschaftliches..., p. 158–159.

¹⁰¹ Purvinas M. Naujiena, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 149–151.

¹⁰² Handbuch..., p. 400–401.

¹⁰³ Niekammer's..., p. 262–263.

¹⁰⁴ Leuchs..., p. 431a.

kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 16 arklių, 65 galvijai (iš jų 32 melžiamos karvės), 18 avių ir 52 kiaulės. Dvaro savininkas buvo H. Vizbaras (*Hugo Wisbar*). Vietovė priklausė Žukų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁰⁵.

1919 m. Naujienos (*Heydebruch*) dvaras buvo susietas su Naujienos kaimo bendruomene, turėjo padalinius Nausėduose ir Móciškiuose. Jis valdė 156 hektarus žemės (iš jų 70 ha arimų ir daržų, 60 ha pievų, 9 ha medynų, 2 ha vandenių), už kurią mokėjo po 497 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 16 arklių, 65 galvijai (iš jų 32 melžiamos karvės), 18 avių, 52 kiaulės. Dvaro savininkas buvo H. Vizbaras (*Hugo Wisbar*). Vietovė priklausė Žukų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁰⁶.

Šie duomenys rodo, kad buvusiuose negyvenamuose plotuose XX a. pr. buvo sukurtas efektyviai veikęs ūkis, kur daugiau vystyta gyvulininkystė (dalis valdytų plotų mažiau tiko žemdirbystei). Ten anuomet buvo pelningesnė pienininkystė – laikyta daug melžiamų karvių, auginta nemažai kiaulių. Ūkininkavimui savaip padėjo už nederlingas valdas nustatytas santykinai nedidelis žemės mokestis.

Naujienos dvaras (kaip ir kiti tuometiniai kaimiškieji dvarai) nebuvo juridiškai visai savarankiška institucija – jis buvo susietas su Naujienos kaimo bendruomene, privalėjo kartu vykdyti bendras prievoles ir pan.

Į vakarus nuo Žukų bažnytkaimio buvo susiklosčiusios **Naujiniūnų** (*Naujeningken*) sodybos, tarp jų ir trys nedideli dvareliai.

1922 m. panelės M. Lydkės (*Marie Liedtke*) kaimiškajam dvareliui priklausė 79 ha, A. Šėno (*Albert Schoen*) – 74 ha, V. Vymerio (*Wilhelm Wiemer*) – 60 ha žemės. Vėliau nurodyta, kad M. Lydkės dvarą administravo K. Šonemas (*C. Schonem*), ten turėta 103,5 ha žemės. Po 1944 m. tų dvarelių sodybos buvo nugyventos, ten buvę senieji trobesiai buvo nugriauti¹⁰⁷.

Naujininkams vėliau buvo priskiriama ir greta plento Vilkỹškiai–Viešvilė buvusi Nausėdų girininkijos sodyba, kuri susikūrė XIX a. vid. kaip Johaneshofa (*Johanneshof*) palivarkas. Paskui tą dvarelį – palivarką perėmė miškininkai¹⁰⁸.

Šis atvejis patvirtina kraštui būdingą tendenciją. XIX a. pab.–XX a. pr. Prūsijoje stiprintas valstybinių miškų administravimas, ten kurtos naujos miškininkų sodybos (girininkijos ir pan.). Tuomet stengtasi išigyti ir nerentabili dirbusių dvarų ir dvarelių sodybas, kuriuos buvo tinkamose vietose. Taip vengta ilgamečių naujų statybų, pasinaudota jau susiklosčiusiais keliais ir pan.

Teritorijoje tarp Jūros upės žemupio ir Nemuno per šimtmečius klostėsi **Nausėdų** sodybos, turėjusios skirtingą statusą^{109, 110, 111, 112, 113}.

¹⁰⁵ Güter-Adressbuch..., p. 158–159.

¹⁰⁶ Landwirtschaftliches..., p. 154–155.

¹⁰⁷ Purvinas M. Naujininkai, Užtamsiai, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 151–153.

¹⁰⁸ Purvinas M. Johaneshofas, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 93–94.

¹⁰⁹ Purvinas M. Nausėdų kaimas, *Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai, Voruta*, 2009, spalio 17, nr. 20, p. 11.

¹¹⁰ Purvinas M. Nausėdų kaimas, *Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai*, Trakai, Voruta, 2011, p. 40–47.

¹¹¹ Purvinas M. Nausėdai I, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 153–156.

¹¹² Purvinas M. Nausėdai II, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 156–158.

¹¹³ Purvinas M. Nausėdai III, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas III*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 158–160.

Jūros slėnio kairiajame krante buvo įsikūręs Nausėdų kulmiškasis dvaras. 1857 m. tą dvarą valdė Pichleris (*Pichler*), jam priklausė 203 margai žemės, ten gyveno 42 žmonės, priklausę Viešvilės parapijai¹¹⁴.

Skiriant nuo kitų Nausėdų, ta vietovė vadinta Kulmiškaisiais Nausėdais, o po 1923 m. – Stygliškiais.

XIX a. viduryje Kulmiškieji Nausėdai turėjo kulmiškojo dvaro statusą ir priklausė Viešvilės evangelikų parapijai. Ten gyveno 41 žmogus, stovėjo 9 gyvenamieji pastatai. Valdytas 1 001 margas žemės (apie 250 ha). Laikyti 29 arkliai, 44 galvijai, 18 kiaulių. Vaikai lankė Vėžininkų mokyklą¹¹⁵.

1885 m. Kulmiškųjų Nausėdų (*Nausseden Köllmisch*) dvaro apylinkei priklausė 144 ha žemės (iš jų 100 ha arimų, 35 ha pievų ir 1 ha medynų). Arimai buvo vidutiniškos kokybės (už jų vieną hektarą kasmet mokėta po 5,48 markės žemės našumo mokesčio), pievos geros (20,37 markės), kaip ir medynai (3,13 markės). Dvaro apylinkė priklausė Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės evangelikų parapijai. Ten stovėjo du gyvenamieji pastatai su 8 butais, kuriuose gyveno 52 žmonės (23 vyrai ir 29 moterys). Be daugumos evangelikų liuteronų, ten dar gyveno vienas katalikas¹¹⁶.

1895 m. Kulmiškųjų Nausėdų dvaro apylinkei priklausė 144,3 ha žemės. Ten stovėjo 2 gyvenamieji namai su 9 butais, kuriuose iš viso gyveno 50 žmonių (23 vyrai ir 27 moterys). Be 49 evangelikų liuteronų, dar gyveno vienas katalikas. Dvaro apylinkė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei¹¹⁷.

1905 m. Kulmiškųjų Nausėdų dvaro apylinkė valdė 144,3 ha žemės, kuri buvo įvertinta kaip vidutinė (už vieną hektarą kasmet mokėta po 9,06 markės žemės našumo mokesčio). Stovėjo 2 gyvenamieji namai su 10 šeiminių butų, kuriuose iš viso gyveno 44 žmonės (iš jų 25 vyrai). Visi jie buvo evangelikai liuteronai, iš jų 28 kalbėjo vokiškai, o 16 lietuviškai. Dvaras priklausė Žukų evangelikų ir Viešvilės–Rydelsbergo katalikų parapijoms, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹¹⁸.

1905 m. Nausėdų kulmiškasis dvaras turėjo skyrius Vėžininkuose ir laisvųjų paveldėtojų Nausėduose. Dvaras valdė 280 ha žemės (iš jų 161 ha arimų ir daržų, 69 ha pievų, 13 ha ganyklų, 24 ha medynų), už kurią mokėtas kasmetinis 2 477 markių žemės našumo mokestis. Dvare laikyti 52 arkliai, 43 galvijai (iš jų 11 melžiamų karvių), 38 avys, 22 kiaulės. Tuomet šio dvaro savininkė buvo našlė Ana fon Dresler (*Anna von Dresler, geb. von Sanden*) iš Šereiklaukio dvaro. Dvarą administravo inspektorius Karlas Danaitis (*K. Dannat*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹¹⁹.

Vėliau kulmiškasis Nausėdų dvaras tapo didžiojo Šereiklaukio dvaro padaliniu, paskui jį perėmė valstybinių miškų tvarkytojai. Po 1944 m. dvaro sodyba labai suniokota, joje nebeliko buvusių didesnių senųjų trobesių.

Nederlingas žemės tarp Kulmiškųjų Nausėdų ir Baltupėnų ilgai valdė didysis Šereiklaukio dvaras. Ten buvo

¹¹⁴ Statistisch-topographisches..., p. 262.

¹¹⁵ Kühnast..., p. 446.

¹¹⁶ Gemeindelexikon..., 1888, p. 256–257.

¹¹⁷ Gemeindelexikon..., 1898, p. 252–253.

¹¹⁸ Gemeindelexikon..., 1907–1908, p. 260–261.

¹¹⁹ Niekammer's..., 1905, p. 266–267.

sukurtas avininkystės padalinys, tuose plotuose ganytos didelės avių bandos. Vėliau susikūrė du savarankiški dvarai, kurie ir toliau vadinti avininkystės ūkiu (*Schäferey*). XIX a. pab.–XX a. pr. keisdavosi tų dvarų savininkai, kito valdyti plotai ir kt.

1885 m. Nausėdų avininkystės ūkio palivarkui (*Vorwerk Schäferei Nausseden*) priklausė du gyvenamieji pastatai su 15 gyventojų. Palivarkas apibūdintas kaip Nausėdų avininkystės ūkio kaimo bendruomenės padalinys¹²⁰.

1895 m. Nausėdų avininkystės ūkio (*Schäferei Nausseden*) palivarkas buvo Nausėdų kaimo dalis. Palivarke stovėjo 8 gyvenamieji namai su 72 gyventojais¹²¹.

1903 m. Nausėdų avininkystės ūkio pirmasis kaimiškas dvaras su padaliniais Vėžininkuose, Sokaičiuose ir Opstainyje valdė 291 ha žemės (125 ha arimų ir daržų, 50 ha pievų, 26 ha ganyklų, 40 ha medynų), už kurią mokėtas 2 016,8 markės kasmetinis žemės našumo mokestis. Dvaro savininkas buvo G. Pichleris. Ten augino olandiškos veislės galvijus ir žirgus. Vietovė priklausė Vėžininkų valsčiui¹²².

1903 m. Nausėdų avininkystės ūkio antrasis kaimiškas dvaras valdė 273,41 ha žemės, už kurią mokėtas 1 275 markių kasmetinis žemės našumo mokestis. Dvaro savininkas buvo Albertas Kreidė. Vietovė priklausė Vėžininkų valsčiui¹²³.

1905 m. Nausėdų (avininkystės ūkio) dvaras turėjo padalinius Vėžininkuose, Sokaičiuose ir Opstainyje, jis buvo susietas su Nausėdų kaimo bendruomene. Dvaras valdė 291 ha žemės (iš jų 125 ha arimų ir daržų, 50 ha pievų, 26 ha ganyklų, 40 ha medynų), už kurią mokėjo po 1 668 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 30 arklių, 85 galvijai (iš jų 48 melžiamos karvės), 22 avys ir 10 kiaulių. Dvaras turėjo eksploatuojamą durpyną, nuomojo sūrinę. Dvaro savininkas buvo Gustavas Pichleris (*G. Pichler*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei¹²⁴.

1905 m. Nausėdų (avininkystės ūkio) dvaras buvo susietas su Nausėdų kaimo bendruomene. Jis valdė 273 ha žemės, už kurią mokėjo po 1 275 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Šis dvaras tuomet turėjo telefono ryšį. Dvaro savininkas buvo A. Kreidė. Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei¹²⁵.

1912 m. Nausėdų dvarai priklausė Karlui fon Rabenau (*K. von Rabenau*) ir Arno Šulcui (*A. Schulz*)¹²⁶.

1913 m. Nausėdų dvaras (avininkystės ūkis) su padaliniais Vėžininkuose, Sokaičiuose ir Opstainyje buvo susietas su Nausėdų kaimo bendruomene. Jis valdė 291 ha žemės (iš jų 135 ha arimų ir daržų, 69 ha pievų, 31 ha ganyklų, 46 ha medynų), už kurią mokėjo po 2 145 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 30 arklių, 120 galvijų (iš jų 60 melžiamų karvių), 22 avys, 10 kiaulių. Dvaras turėjo eksploatuojamą durpyną, nuomojamą pieninę. Į dvarą buvo nutiesta telefono linija. Dvaro savininkas buvo A. Šulcas (*Arno Schulz*). Vietovė priklausė Žukų evangelikų parapijai, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹²⁷.

1913 m. Nausėdų avininkystės dvaras su padaliniu Vėžininkuose buvo susietas su Nausėdų kaimo bendruomene. Jis valdė 126 ha žemės (iš jų 60 ha

¹²⁰ Gemeindelexikon..., 1888, p. 250–251.

¹²¹ Gemeindelexikon..., 1898, p. 245.

¹²² Handbuch..., p. 406–407.

¹²³ Handbuch..., p. 406–407.

¹²⁴ Niekammer's..., p. 266–267.

¹²⁵ Niekammer's..., p. 266–267.

¹²⁶ Leuchs..., p. 431a.

¹²⁷ Güter-Adressbuch..., p. 162–163.

arimų ir daržų, 30 ha pievų, 6 ha ganyklų, 9 ha medynų). Laikyti 9 arkliai, 65 galvijai (iš jų 34 melžiamos karvės), 4 kiaulės. Dvaro savininkas buvo K. fon Rabenau (*Karl von Rabenau*). Vietovė priklausė Žukų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹²⁸.

1919 m. Nausėdų avininkystės ūkio dvaras (*Schäffereigut*) su padaliniu Vėžininkuose buvo susietas su Nausėdų kaimo bendruomene. Dvaras valdė 126 ha žemės (iš jų 60 ha arimų ir daržų, 30 ha pievų, 6 ha ganyklų, 9 ha medynų). Laikyti 9 arkliai, 65 galvijai (iš jų 34 melžiamos karvės), 4 kiaulės. Vietovė priklausė Žukų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹²⁹.

1919 m. Nausėdų dvaras (avininkystės ūkis) su padaliniais Vėžininkuose, Sokaičiuose ir Opstainyje buvo susietas su Nausėdų kaimo bendruomene. Dvaras valdė 291 ha žemės (iš jų 135 ha arimų ir daržų, 69 ha pievų, 38 ha ganyklų, 46 ha medynų), už kurią mokėjo po 2 145 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 30 arklių, 110 galvijų (iš jų 45 melžiamos karvės), 10 kiaulių. Dvare turėtas eksploatuojamas durpynas, sūrinė. Į dvarą buvo atvesta telefono linija. Dvaro savininkas buvo A. Šulcas (*Arno Schulz*). Vietovė priklausė Žukų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹³⁰.

Po 1944 m. Nausėdų dvarų sodybos buvo nugyventos. Ten dar likę senieji pastatai griauti ir pastaraisiais dešimtmečiais.

Nausėdų dvarų raidos etapai parodo ir krašto ūkio raidos ypatumus. Pavzdžiui, ekonominius sunkumus patyrę didieji dvarai parduodavo savo padalinius, kurie neatnešdavo didesnio pelno, taip atsirasdavo naujų mažesnių dvarų. XIX a. pab. avininkystė tapo nepelninga, tos pakraipos ūkiai būdavo likviduojami ar pakeisdavo savo ūkinę kryptį. Pvz., Nausėdų dvaruose tuomet plėtota pienininkystė, nemaža nederlingų valdų dalis buvo palikta pievoms ir ganykloms (tais laikais derlingas žemes stengtasi suarti ir naudoti žemdirbystei).

Įsisavinant plotus Jūros žemupio kairiajame krante, ten buvo įkurtas nedidelis **Nečiūnų** (*Nettschunen*) dvaras¹³¹.

1857 m. dvaro savininkas buvo Broželis (*Broszehl*). Valdyti 225 margai žemės, ten gyveno 21 žmogus¹³².

XIX a. vid. Nečiūnai vadinti kulmiškuoju ir laisvojo paveldėjimo dvaru, jie priklausė Viešvilės evangelikų parapijai. Ten gyveno 20 žmonių, stovėjo 8 gyvenamieji pastatai. Valdyta 225 margai ir 104 rykštės žemės (apie 56 ha). Laikyta 11 arklių, 19 galvijų, 11 avių ir 5 kiaulės. Vaikai lankė Lindikų mokyklą¹³³.

1871 m. Nečiūnai (*Nettschunen*) apibūdinti kaip dvaro apylinkė su 2 gyvenamaisiais namais ir 3 šeiminingais butais.

Ten gyveno 11 žmonių (5 vyrai ir 6 moterys). Iš jų 7 buvo evangelikai liuteronai, 4 katalikai. Užregistruoti 6 vaikai iki 10 metų amžiaus. Tarp suaugusiųjų tik du mokėjo skaityti ir rašyti, o 3 pripažinti beraščiais¹³⁴.

¹²⁸ Güter-Adressbuch..., p. 162–163.

¹²⁹ Landwirtschaftliches..., p. 158–159.

¹³⁰ Landwirtschaftliches..., p. 158–159.

¹³¹ Purvinas M. Nečiūnai, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 160–161.

¹³² Statistisch-topographisches..., p. 262.

¹³³ Kühnast..., p. 447.

¹³⁴ Die Gemeinden..., p. 228–229.

Veikiausiai XIX a. pab. Nečiūnų dvarelis nebeliko – jo valdas perėmė smulkesni ūkininkai. Po 1944 m. buvo sunaikinti ir paskutiniai dvarvietės pėdsakai.

1815 m. minėtas kairiajame Nemuno krante stovėjęs **Pakrepšių** (*Pakrebschen*) kulmiškasis dvaras. Jis priklausė Viešvilės parapijai ir Liepgalių domenui, tuo metu ten nebuvo pastatų¹³⁵. Ta valda sieta su žinomesniu Mėžių dvaru.

1815 m. minėtas kairiajame Nemuno krante stovėjęs **Patrapėnų** (*Patrapöhnen*) kulmiškasis dvaras. Jis priklausė Viešvilės parapijai ir Gerskulių domenui. Ten buvęs vienas ugniakuras (gyvenama sodyba), kur gyveno 10 žmonių¹³⁶. Tas dvarelis sietinas su vėliau išsiplėtusia Trapėnų gyvenvieta.

Daugiau žinių liko apie **Rydelsbergo** (*Riedelsberg*) dvarelį greta Viešvilės^{137, 138}.

XVIII a. ten veikusi popieriaus fabriką (*Papiermühle*) 1857 m. valdė E. Rydelis (*Edm. Riedel*), kurio vardu ir pradėta vadinti tą kompleksą Viešvilės upelio dešiniajame krante¹³⁹. Tuomet pats Rydelsbergas vadinosi paveldimosios nuomos sodyba, kuri nebuvo užstatyta. Ji valdė 3 margus žemės¹⁴⁰.

XIX a. vid. Rydelsbergas (*Riedelsberg*) buvo paveldimosios nuomos sodyba, kuri priklausė Viešvilės evangelikų parapijai ir valdė 3 margus žemės (apie 1 ha). Ten gyveno 5 žmonės, stovėjo 3 pastatai. Vaikai lankė Viešvilės mokyklą¹⁴¹.

Iki 1871 m. Rydelsbergas (*Riedelsberg*) buvo atskira sodyba, vėliau sieta su Viešvilės riteriškuoju dvaru. Ten stovėjo vienas gyvenamasis namas su vienu šeiminiu butu, kur gyveno 4 asmenų šeima (2 vyrai ir 2 moterys). Jie buvo atsikėlę iš kitur, buvo katalikai ir Prūsijos piliečiai. Vaikų iki 10 metų amžiaus tada neužregistruota. Tarp vietos gyventojų aptiktas vienas neraštingas žmogus, o kiti trys mokėjo skaityti ir rašyti¹⁴².

1912 m. Rydelsbergo dvarelį valdė H. Hiopfneris (*Höpfner*)¹⁴³, tuo metu valdęs ir kelis krašto dvarus.

Apie šį dvarelį ir jame vykusį gyvenimą daug žinių surinkta ten augusio H. E. fon Knoblocho studijoje¹⁴⁴.

Rydelsbergą H. Hiopfneris buvo nusipirkęs kaip ramų prieglobstį senatvei. Po jo mirties dukra Gertruda 1920 m. ištekėjo už dvaro inspektoriaus H. O. fon Knoblocho ir šeimininkavo ten iki 1944 m. rudens.

XX a. pr. Rydelsbergui priklausė apie 38 ha žemės (9 ha paupio pievų prie Nemuno senvagės, per 1 ha brandaus miško ir kt.). Dar nuomota keliolika hektarų panemunių pievų kitame upės krante, nuo 1920 m. – 10 ha arimų ties Apšriūtų kaimu.

Tuomet ieškota netradicinio ūkininkavimo būdų, padedančių išgyventi sudėtingoje ekonominėje situacijoje. Buvo užveistas didelis sodas su medelynu, bet iš Vakarų atvežtų rūšių lepesnius vaismedžius pražudė šaltoji 1928–1929 m. žiema.

Dvaro sode augintos ilgos lysvės braškių, uogakrūmiai (įvairūs serbentai, agrastai). Iš jų spaustos sultys, darytas

¹³⁵ Der Regierungsbezirk..., p. 92.

¹³⁶ Der Regierungsbezirk... p. 92.

¹³⁷ Purvinas M. Viešvilė I, Senieji fabrikai, *Voruta*, 2012, spalio 13, nr. 21, p. 3; 2012, spalio 27, nr. 22, p. 3.

¹³⁸ Purvinas M. Viešvilė II, Dvarų likimai, *Voruta*, 2012, lapkr. 10, nr. 23, p. 3; 2012, lapkr. 24, nr. 24, p. 3.

¹³⁹ Statistisch-topographisches..., p. 266.

¹⁴⁰ *Ten pat*, p. 264.

¹⁴¹ Kühnast..., p. 448.

¹⁴² Die Gemeinden..., p. 230–231.

¹⁴³ Leuchs..., p. 430a.

¹⁴⁴ Knobloch H. E. von. Das Gut Riedelsberg. Historische Rückblick und Erinnerungen. Berlin-Dahlem, 1997.

naminis vynas (naudotos ir prie namų augintų kelių vynmedžių uogos). Bandytas anuomet populiarintas biologinis ūkininkavimas. Auginta didelė valgomųjų šparagų plantacija, kurių derlių pelningai parduodavo Tilžėje ir Klaipėdoje, dalį konservuodavo patys.

Buvusio popieriaus fabriko sandėlyje įrengtoje sūrinėje gamintas krašte populiariausias „Tilžės“ sūris. Dvaro žirgyne auginti veisliniai jojamieji žirgai (jų būdavo per 50) ir darbiniai sunkieji arkliai (apie 40).

Apie 1932 m. pradėtas kaimo turizmas. Poilsiautojams buvo įrengta 12 kambarių su 25–28 lovomis (buvo ir prabangūs apartamentai), poilsiavietė reklamuota Klaipėdos krašto ir Vokietijos periodikoje. Buvo įrengti pasivaikščiojimo takai, sūpynės šalia upelio. Atvykusiesiems buvo rengiamos ekskursijos po apylinkes, su didele karieta jie buvo vežami maudytis į Nemuno pakrantę. Poilsiautojams gaminami valgomieji ledai. Tam naudojo žiemą tvenkinyje pripjautus ledų gabalus, kurie pjuvenų pripiltoje ledainėje išsilaikydavo iki rugsėjo mėnesio. Gausiems svečiams manyta statyti naują viešbutį, tačiau Antrasis pasaulinis karas nutraukė dvaro egzistenciją.

Šie duomenys rodo, kad santykinai nedideliuose, bet pagal pažangius Vakarų pavyzdžius tvarkytuose dvaruose būdavo gaunama pakankamai lėšų ūkio išlaikymui ir jo sėkmingai plėtrai. XX a. pirmojoje pusėje kai kur buvo vystomi ir netradiciniai verslai (kaimo turizmas ir kt.).

Po 1944 m. Rydelsbergo dvaro sodyba buvo suniokota, daug ten buvusių statinių ir įrenginių sunaikinta.

XIX a. pertvarkant apylinkių miškų valdymą, naujas girių dvaras – valstybinis miškų ūkis buvo įsteigtas **Smalininkuose**. Jis perėmė dalį valdų iš anksčiau veikusių miškininkų centrų, pačiuose Smalininkuose prie pagrindinio kelio buvo suformuota didelė miškininkų sodyba su stambiais trobesiais. Iš ten valdyti aplinkiniai Smalininkų girios plotai, kuriuose stovėjo ūkio padalinių sodybos ir pastatai^{145, 146, 147, 148, 149, 150}.

1885 m. Smalininkų vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 6 570 ha žemės (iš jų 66 ha arimų, 497 ha pievų, 5 548 ha miškų). Arimai buvo gana geros kokybės (už jų vieną hektarą kasmet mokėta po 10,00 markių žemės našumo mokesčio), pievos vidutiniškos (19,80 markės), medynai prasti (1,57 markės). Ši dvaro apylinkė priklausė Smalininkų miškų valsčiui, Antšvenčių miškų ūkio registracijos apylinkei, Smalininkų ir Viešvilės evangelikų parapijoms. Jos valdose buvo 6 apgyventos vietos (miškininkų sodybos): Antšvenčių su vienu gyvenamuoju namu ir 12 gyventojų, Smaladaržių su vienu namu ir 6 gyventojais, Žardelių su 2 namais ir 7 gyventojais, Auerhano su vienu namu ir 6 gyventojais, Griunhofo su vienu namu ir 8 gyventojais, Volfspaso. Ten iš viso stovėjo 6 gyvenamieji namai su 5 apgyventais butais, kuriuose gyveno 39 žmonės (19 vyrų ir 20 moterų). Visi tie žmonės buvo evangelikai liuteronai¹⁵¹.

¹⁴⁵ Purvinas M. Smalininkai, Mažosios Lietuvos vartai, *Voruta*, 2012, bal. 28, nr. 9, p. 1, 3.

¹⁴⁶ Purvinas M. Smalininkai, II, Pasienio postas ir pašto stotis, *Voruta*, 2012, geg. 12, nr. 10, p. 3, 11.

¹⁴⁷ Purvinas M. Smalininkai, III, Prekyba ir laivyba, *Voruta*, 2012, geg. 26, nr. 11, p. 3; *Voruta*, 2012, birž. 9, nr. 12, p. 3.

¹⁴⁸ Purvinas M. Smalininkai, IV, Gyventojai ir gyvenvietės, *Voruta*, 2012, birž. 23, nr. 13, p. 3, 7.

¹⁴⁹ Purvinas M. Smalininkai, V, Aukso amžius, *Voruta*, 2012, liepos 7, nr. 14, p. 3–4.

¹⁵⁰ Purvinas M. Smalininkai, VI, Negandų laikai, *Voruta*, 2012, liepos 21, nr. 15, p. 3.

¹⁵¹ Gemeindeflexikon..., 1888, p. 258–259.

1895 m. Smalininkų vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 6 571,5 ha žemės. Tose valdose buvo 6 gyvenamosios vietos (miškininkų sodybos): Antšvenčiai (vienas gyvenamasis namas su 6 gyventojais), Auerhahnas (1 su 3, priklausiusiais Viešvilės evangelikų parapijai ir registracijos apylinkei), Griunhofas (1 su 11), Smaladaržiai (1 su 3, priklausiusiais Viešvilės evangelikų parapijai ir registracijos apylinkei), Žardėliai (1 su 8, priklausiusiais Viešvilės evangelikų parapijai ir registracijos apylinkei), Volfspasas (1 su 9, priklausiusiais Viešvilės evangelikų parapijai ir registracijos apylinkei). Ten iš viso stovėjo 6 gyvenamieji namai su 6 butais, kuriuose gyveno 40 žmonių (17 vyrų ir 23 moterys). Be 39 evangelikų liuteronų, ten dar gyveno vienas katalikas. Valdos priklausė Smalininkų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijai, Smalininkų miškų ūkio valsčiui ir Smalininkų registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁵².

1905 m. Smalininkų vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 7 434,9 ha žemės. Ji buvo įvertinta kaip labai prasta (už vieną hektarą kasmet mokėta po 1,88 markės žemės našumo mokesčio). Tose valdose stovėjo miškininkų sodybos Antšvenčiai (1 gyvenamasis namas su 5 gyventojais) ir Griunhofas (1 su 4). Kitos miškininkų sodybos: Auernas (1 namas su 6 gyventojais), Smaladaržiai (1 su 8), Žardėliai (1 su 14), Volfspasas (1 su 8), kaip ir Leipgirių (5 namai su 71 gyventoju) bei Kasikėnų Naudvario gyvenvietės (2 su 41), priklausė Viešvilės evangelikų parapijai ir registracijos apylinkei. Ten iš viso stovėjo 13 gyvenamųjų namų su 27 šeiminiiais butais ir vienu būstu vienišiui, kuriuose iš viso gyveno 157 žmonės (iš jų 83 vyrai). Iš 151 vietinio evangeliko liuteronų 132 kalbėjo vokiškai, o 19 lietuviškai. Iš 6 vietos katalikų 5 kalbėjo vokiškai, o vienas lietuviškai. Valdos priklausė Smalininkų evangelikų liuteronų ir Viešvilės–Rydelsbergo katalikų parapijoms, Smalininkų miškų ūkio valsčiui ir Smalininkų registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁵³.

1903 m. Smalininkų vyriausioji girininkija valdė 1 832 ha žemės (492 ha arimų, daržų, pievų ir ganyklų; 4 000 ha medynų), už kurią mokėta po 13 399,38 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Tuos plotus anuomet valdė valstybinė mokesčių institucija. Vietovė priklausė Smalininkų valsčiui¹⁵⁴.

1905 m. Smalininkų karališkoji vyriausioji girininkija valdė 4 832 ha žemės (iš jų 472 ha arimų, daržų, pievų ir ganyklų; 4 000 ha medynų). Laikyta 10 arklių, 36 galvijai (iš jų 19 melžiamų karvių), 17 kiaulių. Plotus valdė valstybinė miškų mokesčių institucija. Administratoriumi dirbo karališkasis vyriausiasis girininkas Albertas Kucneris (*A. Kutzner*). Vietovė priklausė Smalininkų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Smalininkų vyriausiosios girininkijos valsčiui ir Smalininkų registracijos apylinkei, Viešvilės apylinkės teismo jurisdikcijai¹⁵⁵.

1913 m. Smalininkų karališkoji vyriausioji girininkija valdė 4 832 hektarus žemės (iš jų 427 ha arimų, daržų, pievų ir ganyklų, 4 000 ha medynų), už kurią mokėjo po 13 205 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikytas 21 arklys, 61 galvijai (iš jų 34 melžiamos karvės), 109 kiaulės. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Administratoriumi dirbo karališkasis vyriausiasis girininkas F. Delijus (*Friedrich Delius*). Vieto-

¹⁵² Gemeindelexikon..., 1898, p. 254–255.

¹⁵³ Gemeindelexikon..., 1907–1908, p. 262–263.

¹⁵⁴ Handbuch..., p. 408–409.

¹⁵⁵ Niekammer's..., p. 268–269.

vė priklausė Smalininkų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Smalininkų vyriausiosios girininkijos valsčiui ir Smalininkų registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁵⁶.

1919 m. Smalininkų vyriausioji girininkija valdė 4 832 hektarus žemės (iš jų 472 ha arimų, daržų, pievų ir ganyklų, 4 000 ha medynų), už kurią mokėjo po 13 205 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikytas 21 arklys, 61 galvijai (iš jų 34 melžiamos karvės), 109 kiaulės. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Vietovė priklausė Smalininkų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Smalininkų vyriausiosios girininkijos valsčiui, Smalininkų registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁵⁷.

Po 1944 m. ankstesnė miškų administracinė sistema buvo likviduota, Smalininkų girių dvaro didžioji sodyba visai nugriauta (toje vietoje įrengtos sovietų karių kapinės).

XIX a. pab.–XX a. pr. daugelyje apylinkės kaimų atsirado kaimiškieji dvareliai, stambesniems ir produktyvesniems valsčių ūkiams gaunant dvarų teises. Čia pažymėtinas **Sokaičių kaimas**, kur tokių dvarelių buvo daugiau. Tame paupio kaime, kur buvo garlaivių priplauka, vertėsi ne vien žemės ūkiu, bet ir kitais verslais, padėjusiais susikurti stambesniems ūkiams – dvareliams^{158,159}.

1912 m. Sokaičių kaime buvo trys dvareliai, kuriuose valdė K. Dilba (*Ch. Dilba*), K. Pukaitis (*Ch. Pukat*) ir Berta Papendik (*B. Papendick*). Tuomet Papendikų giminei dar priklausė vietos plytinė, lentpjūvė, urminės prekybos mediena ir pašarais verslai, sūrinė ir pieninė, malūnas su garine jėgaine¹⁶⁰.

Po 1944 m. Sokaičių kaimas buvo suniokotas, tenykščių dvarelių sodybos sunaikintos^{161, 162, 163}.

XVII–XVIII a. apgyvendinant Jūros žemupio kairiosios pakrantės plotus, susikūrė nedidelių dvarelių virtinė (jau minėti Bėrzlaukių, Lindikų, Naujienos, Nečiūnų ir kiti dvarai). Vienas iš tokių buvo **Tautiškiei**¹⁶⁴. Dalis tokių dvarelių susikūrė vystantis kaimams, atskiriems ūkiams plečiant savo valdas ir galop įgyjant dvarų statusą.

1857 m. Tautiškiei minėti kaip kulmiškasis kaimas su 13 gyventojų, kuris valdė 339 margus žemės. Kaime buvęs dvarelis (stambesnis ūkis), kuris priklausė fon Liorštekiui (*von Lohrstäck*)¹⁶⁵.

XIX a. vid. Tautiškiei vadinti kulmiškuoju ir laisvojo paveldėjimo dvaru, priklausiusiu Viešvilės evangelikų parapijai. Ten gyveno 11 žmonių, stovėjo du gyvenamieji pastatai. Laikyti 4 galvijai, 9 avys, 2 kiaulės. Valdyta 339 margai ir 50 rykščių žemės (apie 85 ha). Vaikai lankė Lindikų mokyklą¹⁶⁶.

1885 m. Tautiškių dvaro apylinkė valdė 139 ha žemės (52 ha arimų, 22 ha

¹⁵⁶ Güter-Adressbuch..., p. 166–167.

¹⁵⁷ Landwirtschaftliches..., p. 160–161.

¹⁵⁸ Purvinas M. Sokaičių kaimas, *Voruta*, 2010, geg. 8, nr. 9, p. 5.

¹⁵⁹ Purvinas M. Sokaičių kaimas, *Mažosios Lietuvos etnografiniai kaimai*, Trakai, Voruta, 2011, p. 48–56.

¹⁶⁰ Leuchs..., p. 427a.

¹⁶¹ Purvinas M. Sokaičiai I, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 207–208.

¹⁶² Purvinas M. Sokaičiai II, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 208–209.

¹⁶³ Purvinas M. Sokaičiai III, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 209.

¹⁶⁴ Purvinas M. Tautiškiei, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 247–248.

¹⁶⁵ Statistisch-topographisches..., p. 265.

¹⁶⁶ Kühnast..., p. 451.

pievų ir 1 ha medynų). Tie plotai buvo nenašūs (už vieną hektarą arimų ir pievų kasmet mokėta po 4,70 markės žemės našumo mokesčio), o medynai visai prasti (0,78 markės). Tautiškiei tuomet priklausė Žukų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės evangelikų parapijai¹⁶⁷.

1890 m. šį dvarelį išigijo H. Hiopfneris (*Hans Hoepfner*), jau valdęs netolimą Lindikų dvarą.

1895 m. Tautiškių dvaro apylinkė valdė 139,3 ha žemės. Ten stovėjo du gyvenamieji namai su dviem šeiminingais butais, kur iš viso gyveno 17 žmonių (11 vyrų ir 6 moterys). Visi jie buvo evangelikai liuteronai. Tautiškiei priklausė Viešvilės evangelikų parapijai, Žukų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁶⁸.

1905 m. Tautiškių dvarvietėje veikė Jūravos miškų urėdijos girininkija, ten buvo dvi sodybos su 24 gyventojais¹⁶⁹. Veikiausiai tuomet plėtojant krašto valstybinių miškų sistemą, kuriant naujus miškų administravimo centrus, pasinaudota ir susiklosčiusia Tautiškių sodyba.

1925 m. Tautiškių dvaras valdė 139 ha žemės, ten gyveno 20 žmonių. Tada dvaras priklausė Pagėgių (Pajėgių) apskrīčiai, Žukų valsčiui ir parapijai. Policijos stotis veikė Aukštgiriuose, mokykla – Žagmantuose, paštas – Pagenaičiuose, valsčiaus teismas – Viešvilėje¹⁷⁰.

Po 1944 m. Tautiškių dvaro sodyba buvo sunaikinta, buvusių valdų plotuose liko nebegyvenama teritorija.

Kelis šimtmečius reikšmingas panemunių centras buvo Trapėnai, kur susiklostė keli reikšmingesni ūkiai, turėję dvaro statusą (jau minėti Biotcherio dvaras, Patrapėnai ir kiti)^{171, 172, 173, 174, 175}.

1905 m. Trapėnų dvaras buvo susietas su Trapėnų bažnytkaimio bendruomene. Jis valdė 106 ha žemės (iš jų 83 ha arimų ir daržų, 18 ha pievų, 3 ha ganyklų), už kurią mokėjo 1 365 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Dvare veikė plytinė. Laikyti 27 arkliai, 40 galvijų (iš jų 13 melžiamų karių), 25 avys, 12 kiaulių. Dvaro savininkas buvo J. Miulaueris (*Julius Müllauer*). Vietovė priklausė Trapėnų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Trapėnų kaimo valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁷⁶.

1912 m. Trapėnuose gyvavo trys dvareliai, kuriuos valdė Buzaitis (*Busat*), Peteraitis (*Petereit*) ir Miulauerio (*Müllauer*) ipėdiniai¹⁷⁷.

1913 m. Trapėnų dvaras buvo susietas su Trapėnų kaimo bendruomene. Jis valdė 106 ha žemės (iš jų 83 ha arimų ir daržų, 18 ha pievų, 3 ha ganyklų), už kurią mokėjo po 1 365 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 20 arklių, 52 galvijai (iš jų 15 melžiamų karvių), 25 avys, 12 kiaulių. Dvaras tuomet priklausė Miulauerio palikimui (*Müllauer'sche Erben*),

¹⁶⁷ Gemeindelexikon..., 1888, p. 258–259.

¹⁶⁸ Gemeindelexikon..., 1898, p. 254–255.

¹⁶⁹ Gemeindelexikon..., 1907–1908, p. 260.

¹⁷⁰ *Klaipėdos krašto apgyventų vietų sąrašas*, Klaipėda, 1926, p. 56–57.

¹⁷¹ Purvinas M. Trapėnai I, Giria ir upės, *Voruta*, 2013, kovo 16, nr. 6, p. 3.

¹⁷² Purvinas M. Trapėnai II, Gyventojai ir jų kaita, *Voruta*, 2013, kovo 30, nr. 7, p. 3; bal. 13, nr. 8, p. 3.

¹⁷³ Purvinas M. Trapėnai III, Uostas ir vazonai gėlėms, *Voruta*, 2013, bal. 27, nr. 9, p. 3; geg. 11, nr. 10, p. 3.

¹⁷⁴ Purvinas M. Trapėnai IV, Paskutiniai dešimtmečiai, *Voruta*, 2013, geg. 25, nr. 11, p. 3.

¹⁷⁵ Purvinas M. Trapėnai V, Istorijos pabaiga, *Voruta*, 2013, birž. 8, nr. 12, p. 3; birž. 22, nr. 13, p. 3.

¹⁷⁶ Niekammer's..., p. 270–271.

¹⁷⁷ Leuchs..., p. 429 a.

jo valdytojas buvo Albertas Miulaueris (A. Müllauer). Vietovė priklausė Trapėnų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Trapėnų kaimo valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁷⁸.

1919 m. Trapėnų dvaras buvo susietas su Trapėnų kaimo bendruomene. Dvaras valdė 106 ha žemės (iš jų 83 ha arimų ir daržų, 18 ha pievų, 3 ha ganyklų), už kurią mokėjo po 1 365 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 20 arklių, 52 galvijai (iš jų 15 melžiamų karvių), 25 avys, 12 kiaulių. Dvaras tebevadintas Miulauerio palikimu (*Müllauer'sche Erben*). Vietovė priklausė Trapėnų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Trapėnų kaimo valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁷⁹.

Dar vienas stambus žemvaldys buvo XIX a. reformuotas Trapėnų miškų ūkis, turėjęs girių dvaro statusą.

XIX a. vid. Trapėnų vyriausiosios girininkijos sodyba priklausė Viešvilės evangelikų parapijai. Ten gyveno 29 žmonės, stovėjo 7 gyvenamieji pastatai. Laikyti 7 arkliai, 29 galvijai, 9 avys, 24 kiaulės. Vaikai lankė Trapėnų mokyklą¹⁸⁰.

1871 m. gyvavo Trapėnų girių dvaro apylinkė, kuriai priklausė 6 gyvenamosios vietovės: Trapėnų vyriausiosios girininkijos sodyba su 2 gyvenamaisiais namais ir 32 gyventojais; Galbrasčių, Chlumo, Hartigsbergo, Kacenfango ir Durpyno girininkijos, kuriose gyveno po 5–10 žmonių. To girių dvaro valdose iš viso gyveno 69 žmonės (31 vyras ir 38 moterys), ten stovėjo 7 gyvenamieji namai su 10 šeimyninių butų. Tik 19 vietos gyventojų buvo gimę ten pat, o kiti – atsikėlę iš kitur. Be daugumos evangelikų liuteronų, dvaro valdose dar gyveno du katalikai. Užregistruota 16 vaikų iki 10 metų amžiaus. Tarp suaugusiųjų 41 žmogus mokėjo skaityti ir rašyti, o 12 užregistruota kaip beraščiai¹⁸¹.

1885 m. Trapėnų vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 6 074 ha žemės (111 ha arimų, 270 ha pievų, 5 576 ha medynų). Arimai ir pievos buvo vidutiniškos kokybės (už jų vieną hektarą kasmet mokėta po 6,66 markės), medynai buvo prasti (1,57 markės). Dvaro apylinkė priklausė Trapėnų miškų ūkio valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės evangelikų parapijai. Dvaro apylinkės valdose buvo 7 apgyvendintos vietos: Chlumo girininkija (1 gyvenamasis namas su 7 gyventojais), Dachsbergo (1 su 8), Fuchsvinkelio (1 su 8), Hartigsbergo (1 su 7), Katcenfango (1 su 8), Durpyno (1 su 7) miškininkų sodybos ir pati Trapėnų miškininkų sodyba. Ten iš viso stovėjo 8 gyvenamieji namai su 11 butų, kuriuose gyveno 69 žmonės (32 vyrai ir 37 moterys). Visi gyventojai buvo evangelikai liuteronai¹⁸².

1895 m. Trapėnų vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 6 073,9 ha žemės. Ten buvo 7 gyvenamosios vietos (miškininkų sodybos): Chlumas (vienas gyvenamasis namas su 5 gyventojais), Dachsbergas (1 su 5, priklausiusiais Ragainės evangelikų parapijai), Fuchsvinkelis (1 su 7), Hartigsbergas (1 su 5), Kacenfangas (1 su 8), Durpynas (1 su 5) ir patys Trapėnai. Ten iš viso stovėjo 7 gyvenamieji namai ir dar vienas gyvenamas statinys su 8 butais, kuriuose gyveno 48 žmonės (28 vyrai ir 20 moterų). Be 47 evangelikų liuteronų, dar buvo vienas katalikas.

¹⁷⁸ Güter-Adressbuch..., p. 166–167.

¹⁷⁹ Landwirtschaftliches..., p. 162–163.

¹⁸⁰ Kühnast..., p. 452.

¹⁸¹ Die Gemeinde..., p. 228–229.

¹⁸² Gemeindeflexikon..., p. 258–259.

Trapėnų valdos priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Trapėnų miškų ūkio valsčiui ir Trapėnų kaimo registracijos apylinkei, Viešvilės vasčiaus teismo jurisdikcijai¹⁸³.

1903 m. Trapėnų vyriausioji girininkija (su Fuchsvinkelio, Durpyno (*Torfhaus*), Kacenfango, Chlumo, Hartigsbergo, Dachsbergo girininkijomis) valdė 6 370 ha žemės (iš jų 407 ha arimų, daržų, pievų ir ganyklų; 5 613 ha medynų), už kurią mokėta 12 921,12 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Tuos plotus tuomet valdė valstybinė mokesčių institucija. Vietovė priklausė Trapėnų valsčiui¹⁸⁴.

1905 m. Trapėnų vyriausioji girininkija turėjo dvaro apylinkės statusą ir valdė 6 037 ha žemės, kuri buvo įvertinta kaip prasta (už vieną jos hektarą kasmet buvo mokama po 2,08 markės žemės našumo mokesčio). Tose valdose stovėjo 7 miškininkų sodybos: Chlumas (vienas gyvenamasis namas su 5 gyventojais), Dachsbergas (1 su 6), Fuchsvinkelis (1 su 10), Hartigsbergas (1 su 3), Kacenfangas (1 su 6), Durpynas (1 su 4). Dalis iš jų (Dachsbergas, Fuchsvinkelis, Kacenfangas) priklausė Didžiųjų Lėnkininkų evangelikų parapijai. Iš viso ten stovėjo 8 gyvenamieji namai su 8 šeiminiais butais, kuriuose gyveno 53 žmonės (iš jų 24 vyrai). Iš 50 vietinių evangelikų liuteronų 48 kalbėjo vokiškai, o du lietuviškai. Visi trys vietos katalikai kalbėjo vokiškai. Šie plotai (išskyrus nurodytas išimtis) priklausė Trapėnų evangelikų ir Viešvilės–Rydelsbergo parapijoms, Trapėnų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁸⁵.

1905 m. karališkoji Trapėnų vyriausioji girininkija valdė 6 372 ha žemės (iš jų 117 ha arimų ir daržų, 279 ha pievų, 11 ha ganyklų, 5 615 ha medynų, 1 ha vandenu), už kurią mokėjo po 14 095 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 17 arklių, 47 galvijai (iš jų 28 melžiamos karvės), 3 avys ir 43 kiaulės. Plotus valdė valstybinė miškų mokesčių institucija. Administratoriumi buvo karališkasis vyresnysis girininkas Leonhardas Geigeris (*L. Geiger*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Trapėnų vyriausiosios girininkijos valsčiui ir Trapėnų kaimo registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁸⁶.

1913 m. Trapėnų karališkoji vyriausioji girininkija valdė 6 372 hektarus žemės (iš jų 117 ha arimų ir daržų, 279 ha pievų, 11 ha ganyklų, 5 615 ha medynų, 1 ha vandenu), už kurią mokėjo po 14 095 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 17 arklių, 47 galvijai (iš jų 28 melžiamos karvės), 3 avys, 43 kiaulės. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Administratoriumi dirbo karališkasis vyriausiasis girininkas L. Geigeris (*L. Geiger*). Vietovė priklausė Trapėnų evangelikų ir Rydelsbergo katalikų parapijoms, Trapėnų vyriausiosios girininkijos valsčiui, Trapėnų kaimo registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁸⁷.

1919 m. Trapėnų vyriausioji girininkija valdė 6 372 hektarus žemės (iš jų 117 ha arimų ir daržų, 279 ha pievų, 11 ha ganyklų, 5 615 ha medynų, 1 ha vandenu), už kurią mokėjo po 14 095 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 17 arklių, 47 galvijai (iš jų 28 melžiamos karvės), 3 avys, 43 kiaulės. Į girininkiją buvo nutiesta telefono linija. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Administratoriumi

¹⁸³ Gemeindelexikon..., p. 254–255.

¹⁸⁴ Handbuch..., p. 410–411.

¹⁸⁵ Gemeindelexikon..., 1907–1908, p. 262–263.

¹⁸⁶ Niekammer's..., 1905, p. 270–271.

¹⁸⁷ Güter-Adressbuch..., p. 166–167.

buvo K. Ringas (*Curt Ring*). Vietovė priklausė Trapėnų evangelikų ir Rydelsbergo katalikų parapijoms, Trapėnų vyriausiosios girininkijos valsčiui, Trapėnų registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁸⁸.

Po 1944 m. Trapėnai ir jų aplinka buvo suniokoti, ten buvę stambūs ūkiai sunaikinti, vietovė pavadinta *Nemanskoje*.

Nuo XIV a. apgyvendinant Nemuno dešiniąją pakrantę žemiau Viešvilės, senovėje žėlusios girios buvo kertamos, miškų masyvai nutolo nuo upės. Tarp likusio miško ir pakrantės susiklosčiusi žemės juosta buvo įsisavinama, ten kūrėsi valstiečiai ir stambesni ūkiai. Vienas iš tokių ūkių buvo **Vaidbalių dvaras**¹⁸⁹.

1857 m. Vaidbalių (*Woitballen*) kulmiškasis kaimas dar vadintas Kūpiškiais (*Kupischken*). Ten gyveno 31 žmogus, valdyta 407 margai žemės. Kaime buvo ir stambesnis ūkis – Vaidbalių dvaras, kurį valdė baronas E. fon Priokas (*Baron Emil von Pröck*)¹⁹⁰.

XIX a. vid. Vaidbaliai (*Woidballen*) turėjo kulmiškojo dvaro statusą ir priklausė Viešvilės evangelikų parapijai. Valdyta 407 margai ir 5 rykštės žemės (apie 102 ha). Laikyta 16 arklių, 37 galvijai, 31 avis ir 15 kiaulių. Gyveno 37 žmonės, stovėjo 10 gyvenamųjų pastatų. Vaikai lankė Vėžininkų mokyklą¹⁹¹.

1871 m. Vaidbalių dvaras turėjo dvaro apylinkės statusą. Ten stovėjo du gyvenamieji namai su 5 šeiminiiais butais, kur gyveno 24 žmonės (13 vyrų ir 11 moterų). Iš jų tik 7 buvo gimę ten pat. Visi gyventojai buvo evangelikai liuteronai ir Prūsijos piliečiai. Užregistruoti 6 vaikai iki 10 metų amžiaus. Visi 18 suaugusiųjų mokėjo skaityti ir rašyti¹⁹².

1885 m. Vaidbalių dvaro apylinkei priklausė 80 ha žemės (iš jų 45 ha arimų, 17 ha pievų, 3 ha medynų). Arimai buvo prastos kokybės (už jų vieną hektarą kasmet mokėta po 4,31 markės kasmetinio žemės našumo mokesčio), pievos vidutiniškos (12,53 markės), medynai prasti (1,17 markės). Dvaro apylinkė priklausė Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės evangelikų parapijai. Ten stovėjo trys gyvenamieji namai su 7 butais, kuriuose iš viso gyveno 35 žmonės (14 vyrų ir 21 moteris). Be 27 evangelikų liuteronų, Vaidbaliuose dar gyveno 8 katalikai¹⁹³.

1895 m. Vaidbalių dvaro apylinkė valdė 80,8 ha žemės, ten stovėjo 3 gyvenamieji namai su 7 šeiminiiais butais ir vienu būstu vienišiu. Ten iš viso gyveno 28 žmonės (po 14 vyrų ir moterų). Visi jie buvo evangelikai liuteronai. Vaidbaliai priklausė Viešvilės evangelikų parapijai, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁹⁴.

1903 m. Vaidbalių dvaras su Mažųjų Lumpėnų padaliniu valdė 170 ha žemės (iš jų 116 ha arimų ir daržų, 48 ha pievų, 1 ha ganyklų, 3 ha medynų), už kurią mokėtas 1 539 markių kasmetinis žemės našumo mokeskis. Dvare auginti olandiškos veislės galvijai. Dvaro savininkas buvo Paulinis. Vietovė priklausė Vėžininkų valsčiui¹⁹⁵.

1905 m. Vaidbalių dvaro apylinkė valdė 80,8 ha žemės, kuri buvo įvertinta blogesne už vidutinę (už jos hektarą kasmet reikėjo mokėti po 6,26

¹⁸⁸ Landwirtschaftliches..., p. 162–163.

¹⁸⁹ Purvinas M. Vaidbaliai, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 257–259.

¹⁹⁰ Statistisch-topographisches..., p. 266.

¹⁹¹ Kühnast..., p. 454.

¹⁹² Die Gemeinden..., p. 228–229.

¹⁹³ Gemeindelexikon..., 1888, p. 258–259.

¹⁹⁴ Gemeindelexikon..., 1898, p. 254–255.

¹⁹⁵ Handbuch..., p. 410–411.

markės kasmetinio žemės našumo mokesčio). Ten stovėjo 3 gyvenamieji namai su 7 šeiminiiais butais, kuriuose iš viso gyveno 29 žmonės (iš jų 12 vyrų). Visi jie buvo evangelikai liuteronai. Iš jų 25 kalbėjo vokiškai, 4 lietuviškai. Dvaras priklausė Žukų evangelikų parapijai, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁹⁶.

1905 m. Vaidbalių dvaras su skyriumi Sokaičiuose valdė 170 ha žemės (iš jų 116 ha arimų ir daržų, 48 ha pievų, 1 ha ganyklų, 3 ha medynų), už kurią mokėjo 1539 markių kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 13 arklių, 104 galvijai (iš jų 20 melžiamų karvių), 14 avių, 20 kiaulių. Dvaro savininkas buvo O. Paulinis (*Otto Paulini*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų parapijai, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁹⁷.

1912 m. Vaidbalių dvaras priklausė Mikutaičiui (*Mikuteit*)¹⁹⁸.

1913 m. kulmiškasis Vaidbalių dvaras su padaliniu Sokaičiuose valdė 170 ha žemės (iš jų 116 ha arimų ir daržų, 48 ha pievų, 1 ha ganyklų, 3 ha medynų), už kurią mokėjo 1 539 markių kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 13 arklių, 104 galvijai (iš jų 20 melžiamų karvių), 14 avių, 20 kiaulių. Dvaro savininkas buvo Mikutaitis (*Mikuteit*). Vietovė priklausė Žukų evangelikų parapijai, Vėžininkų valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai¹⁹⁹.

1919 m. Vaidbalių dvaras valdė 168 hektarus žemės (iš jų 141 ha arimų ir daržų, 20 ha pievų, 6 ha medynų). Laikyti 22 arkliai, 78 galvijai (iš jų 36 melžiamos karvės), 5 avys, 21 kiaulė. Į dvarą buvo nutiesta telefono linija iš Baltupėnų padalinio. Dvaro savininkas buvo V. Kreidė (*W. Kreide*). Vietovė priklausė Žukų evangelikų ir Viešvilės katalikų parapijoms, Vėžininkų valsčiui, Sokaičių registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai²⁰⁰.

1925 m. Vaidbalio (*Woidballen*) dvaras valdė 81 ha žemės, ten gyveno 52 žmonės. Jis priklausė Pagėgių (Pajėgių) apskričiai, Vėžininkų valsčiui, Žukų parapijai, Mociškių paštui, Viešvilės valsčiaus teismo apygardai. Policijos stotis buvo Aukštgiuruose, mokykla – Vėžininkuose²⁰¹.

Po 1944 m. dvaras buvo likviduotas, dvarvietė sunaikinta.

Pateiktieji duomenys rodo, kad kelis dešimtmečius (1857–1925 m.) Vaidbalių dvaras egzistavo gana stabiliai – jis nežlugo, nebuvo išparceliuotas. Gal 1903 m. dvaro valdas sugebėta gerokai išplėsti, išsigyjant didelį žemių plotą (veikiausiai prie Sokaičių), bet po Pirmojo pasaulinio karo to padalinio teko atsisakyti.

Nedideliame Vaidbalių dvare gyvendavo nemažai žmonių (nuo 24 iki 37), jų ypač pagausėjo po Pirmojo pasaulinio karo. Gal tie žmonės uždarbiaudavo apylinkės miškuose, gal nemažai darbo rankų reikėjo prižiūrint gyvulius ir kitką.

1860–1919 m. Vaidbalių dvare laikyta nemažai arklių (nuo 13 iki 22). Gal tie arkliai būdavo pasitelkiami miško darbams. XX a. pr. dvare išplėstas pieno ūkis (ten laikyta iki 36 melžiamų karvių). Būdinga, kad vis mažiau auginta avių: 1860–1919 m. jų sumažėjo nuo 31 iki 5 – tuomet namudinius dirbinius iš vilnos vis labiau išstūmė pirktiniai gaminiai.

Vaidbalių dvare gyvulininkystė vertėsi gana intensyviai. XIX a. vid. ten vienam valdų hektarui teko vidutiniš-

¹⁹⁶ Gemeindeflexikon..., 1907–1908, p. 262–263.

¹⁹⁷ Niekammer's..., p. 270–271.

¹⁹⁸ Leuchs..., p. 431.

¹⁹⁹ Güter-Adressbuch..., p. 166–167.

²⁰⁰ Landwirtschaftliches..., p. 162–163.

²⁰¹ Klaipėdos..., p. 60–61.

kai po 0,97 gyvulio; 1905 m. – po 0,89; 1919 m. – po 0,75. Veikiausiai daugiau pajamų duodavo melžiamos karvės ir galvijų prieauglis.

Pažymėtina, kad per pusę amžiaus pasikeitė bent keturi dvaro savininkai (tarp jų buvo ir lietuvininkas Mikutaitis), tačiau paties Vaidbalių dvaro ūkinė būklė esmingai nepablogėjo, veikiausiai nebūdavo keičiama ūkinė kryptis. Gal keičiantis dvaro savininkams, ten likdavo darbuotis patyrę tarnautojai, toliau sėkmingai tvarkę nemažą ūkį. Efektyvią Vaidbalių dvaro veiklą nutraukė tik sovietų okupacija, sužlugdžiusi išplėtotą krašto žemės ūkį, išstūmusi įgudusius žemdirbius ir gyvulių augintojus.

Šiauriau Baltupėnų kaimvietės XIX a. gyvavo **Valdbergo palivarkas** (gal sietinas ir su minėtu Baltupėnų dvaru). Vėliau jo valdos buvo išparceliuotos, ten įsikūrė naujakuriai valstiečiai²⁰². Po 1944 m. ta vietovė buvo apleista.

XX a. pr. minėtas **Vėžininkų kaimiškasis dvarelis**, kurį valdė M. Šmiktas (*Michael Schmick*). Turbūt tai buvo stambesnis kaimo ūkis, vėliau gavęs dvaro statusą. Po 1944 m. buvusio dvarelio žymių nebeliko²⁰³.

Nuo seno svarbiausiuoju apylinkių centru buvo pati **Viešvilė**, kur būta stambių ūkių – dvarų^{204, 205, 206, 207}. Daug žinių apie vietovės praeitį ir ten buvusius dvarus surinko ir paskelbė išeivis H. E. Knoblochas^{208, 209, 210}. Viešvilės istorijos bruožus apibūdino kraštotyrininkė D. Daugirtienė²¹¹.

Viešvilėje veikusi *karčema*, gal dar XVI a. vadinta *dvaro karčema*. Tai gali rodyti, kad ten nuo seno buvusi stambi valda – dvaras.

1785 m. Viešvilė (*Wischwill*), kurią lietuvininkai vadino gal Viešvilėnais (*Waszwilwens*), apibūdinta kaip bajoriškasis dvaras ir bažnytkaimis prie Nėmuno, kur veikė vandens jėgainės – malūnai, kurie varė malūną, vėlyklą, kruopų gamybą, aliejaus spaudyklą, lentpjūvę ir popieriaus fabriko įrenginius. Ten buvusi ir vario kalykla. Iš viso tada Viešvilėje suskaičiuoti 64 ugniakurai (gyvenamos sodybos). Vietovė vadinta „Domharto paveldu“ – anksčiau Viešvilę valdžiusio žinomo veikėjo Domharto (*Domhardt*) vardu. Ta vieta priklausė Kasikėnų valsčiui, o Viešvilės bažnyčia buvo pavaldi Ragašnei²¹².

1817 m. Viešvilė apibūdinta kaip bajoriškasis dvaras ir bažnytkaimis. Ten veikė vandens jėgainių varomos įmonės: malūnas, lentpjūvė, vėlykla, popieriaus fabrikas ir vario kalykla. Ten (kartu su Leipgiriais ir Pagulbiniais) buvo 56 ugniakurai, gyveno 496 žmonės²¹³.

1857 m. Viešvilėje buvo bajoriškasis dvaras su vandens jėgainių varomomis įmonėmis: malūnu, lentpjūve ir vėlykla. Ten (kartu su popieriaus malūnu-fabriku, kurį valdė E. Rydelis

²⁰² Purvinas M. Valdbergas, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 259.

²⁰³ Purvinas M. Vėžininkai, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 265.

²⁰⁴ Purvinas M. Viešvilė I, Senieji fabrikai, *Voruta*, 2012, spalio 13, nr. 21, p. 3; spalio 27, nr. 22, p. 3.

²⁰⁵ Purvinas M. Viešvilė II, Dvarų likimai, *Voruta*, 2012, lapkr. 10, nr. 23, p. 3; lapkr. 24, nr. 24, p. 3.

²⁰⁶ Purvinas M. Viešvilė III, Parapija ir gyventojai, *Voruta*, 2012, gruodžio 8, nr. 25, p. 3; gruodžio 22, nr. 26, p. 3.

²⁰⁷ Purvinas M. Viešvilė IV, Gyvenvietės, *Voruta*, 2013, sausio 5, nr. 1, p. 3; sausio 19, nr. 2, p. 3.

²⁰⁸ Knobloch H. E. von. Wischwill, Viešvilė. Ein Dorf im früheren Memelland. Beiträge für eine Dorf-Chronik. Berlin-Dahlem, 1997.

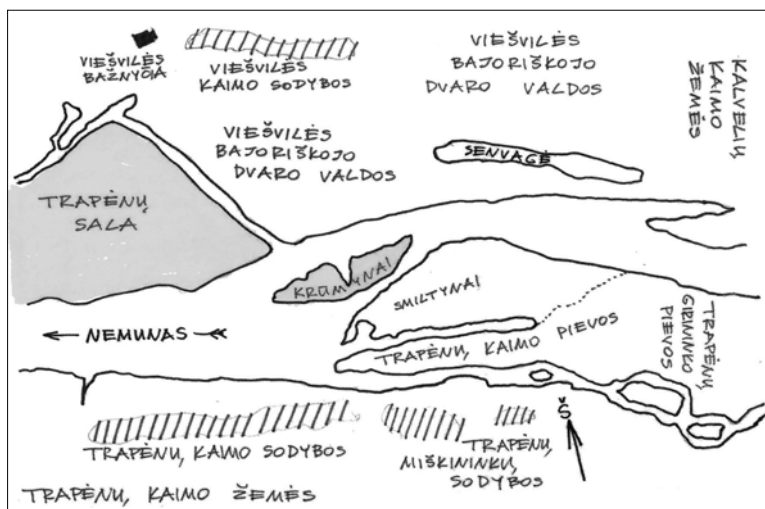
²⁰⁹ Knobloch H. E. von. Die Wischwiller Dorf-Chronik. VI. Berlin-Dahlem, 2002.

²¹⁰ Knobloch H.-E. von. Die Wischwiller Dorf-Chronik. IX. Berlin, Dahlem, 2005.

²¹¹ Daugirtienė D. *Viešvilės istorija* (mašinarštis), Viešvilė, 1991.

²¹² Goldbeck..., p. 237.

²¹³ Der Regierungsbezirk..., p. 93.

Viešvilės dvaro ir aplinkinių kaimų žemės valdos XVIII a. pab.
M. Purvinienės ir M. Purvino piešinys pagal apylinkių planus
iš Vokietijos archyvo

(Edm. Riedel), vario kalykla, kurią valdė Šetleris (Schettler) iš viso gyveno 485 žmonės. Valdyti 5 435 margai žemės. Riteriškojo dvaro savininkas buvo Kautijus (Cautius)²¹⁴.

XIX a. vid. Viešvilė turėjo bajoriškojo dvaro statusą. Kartu su Leipgiriais ji valdė 6 577 margus žemės (apie 1 644 ha). Laikyti 107 arkliai, 195 galvijai, 984 avys, 139 kiaulės. Vaikai lankė mokyklą Viešvilėje²¹⁵.

1871 m. Viešvilės riteriškojam dvarui, turėjusiam dvaro apylinkės statusą, priklausė 3 apgyventos vietos: pats dvaras su geležies kalykla ir Viešvilės popieriaus fabriku (ten iš viso stovėjo 34 gyvenamieji namai su 492 gyventojais), medžioklės prievaizdo sodyba (Jägerhaus) su vienu gyvenamuoju namu ir 8 gyventojais, Leipgirių palivarkas su dviem gyvenamaisiais namais ir 26 gyventojais. Visuose 37 gyvenamuose namuose iš viso gyveno 526 žmonės (256 vyrai ir 270 moterų), iš kurių 341 žmogus buvo gimęs ten pat, o kiti atsikėlė iš kitur. Dvaro valdose gyveno du žmonės, neturėję Prūsijos pilietybės – veikiausiai atvykėliai iš Rusijos valdų. Be daugumos evangelikų liuteronų, ten gyveno 13 katalikų ir vienas žydas. Užregistruoti 132 vaikai iki 10 metų amžiaus. Tarp suaugusiųjų 269 žmonės mokėjo skaityti ir rašyti, o 125 pripažinti beraščiais. 1871 m. du vietos gyventojai buvo išvykę kitur²¹⁶.

1871 m. su Viešvilės riteriškoju dvaru pradėta sieti Rydelsbergo sodybą²¹⁷.

1874 m. Viešvilės dvaro savininku tebebuvo Kautijus (Cautius)²¹⁸.

Trumpai apžvelgiant ankstesnę Viešvilės dvaro istoriją, pažymėtini šie momentai. XVI a. ties Viešvile kurtas Prūsijos valdovo dvaras, kuris XVIII a. pr. buvo išnuomotas Buchholcų giminei. XVIII a. vid. dvaro nuomos teises perėmė Domhardtų giminė. XVIII a. pab.

²¹⁴ Statistisch-topographisches..., p. 266.

²¹⁵ Kühnast..., p. 453.

²¹⁶ Die Gemeinden..., p. 228–229.

²¹⁷ Die Gemeinden..., p. 230–231.

²¹⁸ Adressbuch..., 1874, p. B18.

Viešvilės dvarą nupirko Donelaičiai (*Donalitus*) – didžiojo poeto K. Donelaičio giminės. Jiems išmirus, dvaras perleistas giminaičiui E. Kautijui (*Cautius*), kuris tai valdai pelnė riteriškojo dvaro statusą (patį aukščiausią Prūsijos valstybėje).

XIX a. nederlingose žemėse aplink Viešvilės dvarą plėtota avininkystė – vasaromis avių bandose būdavo per tūkstantį gyvulių. Vėliau avių auginimas tapo nepelningas ir jo atsisakyta.

Kai bevaikis E. Kautijus mirė, Viešvilės dvarą perėmė jo giminės ir šių palikuonys: Rydeliai (*Riedel*), Šmitai (*Schmidt*), kol XIX a. pabaigoje šią valdą perėmė Hildebrandas (*Hildebrand*). Pastarasis faktiškai pradėjo likviduoti didįjį dvarą: pastatyta didelė lėtpjūvė, kur buvo apdorojama mediena iš kertamų dvaro miškų ir kt. Pardavinėti atskiri dvaro žemės sklypai ir pan. Tą rodo ir tuometiniai statistikos duomenys.

1885 m. Viešvilės dvaro apylinkė valdė 1 755 ha žemės (iš jų 308 ha arimų, 171 ha pievų, 992 ha medynų). Arimai buvo vidutiniškos kokybės (už jų vieną hektarą mokėta po 7,44 markės žemės našumo mokesčio), panemunių pievos labai geros (41,91 markės), medynai prasti (2,74 markės). Dvaro apylinkė priklausė Viešvilės valsčiui, registracijos apylinkei ir evangelikų parapijai. Tuomet ten buvo 5 apgyventos vietos: Leipgiriai (du gyvenamieji namai su 22 gyventojais), medžioklės prievaizdo sodyba (1 su 4), Rydelsbergo sodyba (1 su 4), Viešvilės geležies kalykla (3 su 31), buvęs Viešvilės popieriaus fabrikas (1 su 6). Dar buvo užregistruotas vienas laivas, kuriame pastoviai gyventa. Ten iš viso stovėjo 39 gyvenamieji namai su 104 butais, kuriuose iš viso gyveno 508 žmonės (240 vyrų ir 268 moterys). Be 492 evangelikų liuteronų, ten dar gyveno 16 katalikų²¹⁹.

1895 m. Viešvilės dvaro apylinkė valdė 1 232,6 ha žemės, ten buvo 4 apgyventos vietovės: miškų prievaizdo sodyba (vienas gyvenamasis namas su 7 gyventojais), Rydelsbergo sodyba (2 su 9), Viešvilės geležies kalykla (4 su 45) ir pati dvaro sodyba. Ten iš viso stovėjo 39 gyvenamieji pastatai su 95 šeiminiiais butais, 6 būstai vienišioms vyrams, 10 būstų vienišoms moterims su vienu gyvenamu priestatu. Juose iš viso gyveno 457 žmonės (227 vyrai ir 230 moterų). Be 443 evangelikų liuteronų, dar gyveno 14 katalikų. Valdos priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Viešvilės valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai²²⁰.

Nugyventą Viešvilės dvarą (netekusį savo vertingiausių išteklių – brandžių medynų, patogesnių sklypų ir t. t.) perėmė valstybinė finansų institucija, kuri 1902–1903 m. ėmėsi parceliuoti dar likusį dvaro turta.

Didžiojo dvaro sodyba buvo perleista tuomet kurtam vietiniam miškų ūkiui – Viešvilės vyriausiajai girininkijai (miškų urėdijai). Tada dvaro sodyba perdirbinėta, pastatyta naujų trobesių.

Išparceliuotuose dvaro arimų plotuose įsikūrė valstiečiai, ten susikūrė Vakarinės Viešvilės gyvenvietė. Savarankiškais ūkiniais vienetais tapo Rydelsbergo sodyba ir geležies kalykla, tapusios atskirais dvarais. Nuo XX a. pr. būdavo apibūdinami jau trys Viešvilės dvarai.

1905 m. Viešvilės dvaro apylinkei priklausė 672 ha žemės, kuri buvo įver-

²¹⁹ Gemeindeflexikon..., 1888, p. 258–259.

²²⁰ Gemeindeflexikon..., 1898, p. 254–255.

tinta kaip vidutinė (už jos vieną hektarą kasmet mokėta po 12,82 markės žemės mokesčio). Tose valdose iš viso buvo 4 apgyventos vietos: geležies kalykla (ten stovėjo 2 namai su 24 gyventojais), buvusio popieriaus fabriko sodyba (1 su 5), Rydelsbergas (1 su 5), pati dvaro gyvenvietė. Iš viso ten stovėjo 75 gyvenamieji namai ir dar 3 kitokie apgyvendinti statiniai, kuriuose buvo 155 šeiminiai butai ir 5 būstai vienišiams. Ten iš viso gyveno 847 žmonės (iš jų 425 vyrai). Iš 799 vietos evangelikų liuteronų 730 kalbėjo vokiškai, 68 lietuviškai, vienas lenkiškai. Iš 36 vietos katalikų 8 kalbėjo vokiškai, 26 lietuviškai, vienas lenkiškai, dar vienas buvo dvikalbis. Užregistruota 12 kitos krikščioniškosios pakraipos išpažinėjų. Dvaro valdos priklausė Viešvilės evangelikų ir Viešvilės–Rydelsbergo katalikų parapijoms, Viešvilės valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai²²¹.

Nuo XX a. pradžios atskirai būdavo apibūdinamas Viešvilės girių dvaras – vyriausioji girininkija.

1903 m. Viešvilės vyriausioji girininkija valdė 4 682 ha žemės (iš jų 117 ha arimų, daržų, pievų ir ganyklų; 4 470 ha medynų), už kurią mokėtas 2 561 markės kasmetinis žemės našumo mokestis. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Vietovė priklausė Viešvilės valsčiui²²².

1905 m. karališkoji Viešvilės vyriausioji girininkija valdė 4 682 hektarus žemės (iš jų 117 ha arimų, daržų, pievų ir ganyklų; 4 470 ha medynų), už kurią mokėjo po 2 561 markę kasmetinio žemės našumo mokesčio. Plotus valdė valstybinė miškų mokesčių institucija. Administratoriumi buvo karališkasis vyriausiasis girininkas Cveitė (*Zweite*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Viešvilės valsčiui ir registracijos apylinkei²²³.

1913 m. karališkoji Viešvilės vyriausioji girininkija valdė 4 682 hektarus žemės (iš jų 117 ha arimų ir daržų, pievų ir ganyklų, 4 470 ha medynų), už kurią mokėta po 2 561 markę kasmetinio žemės našumo mokesčio. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Administratoriumi buvo karališkasis vyriausiasis girininkas J. F. P. Pampelis (*Johann Friedrich Paul Pampel*). Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, valsčiui, registracijos apylinkei, valsčiaus teismo jurisdikcijai²²⁴.

1919 m. Viešvilės vyriausioji girininkija valdė 4 682 hektarus žemės (iš jų 117 ha arimų, daržų, pievų ir ganyklų, 4 470 ha medynų), už kurią mokėta po 2 561 markę kasmetinio žemės našumo mokesčio. Plotus valdė valstybinė mokesčių institucija. Administratoriumi buvo vyriausiasis girininkas J. F. P. Pampelis. Vietovė priklausė Viešvilės evangelikų ir katalikų parapijoms, Viešvilės valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai²²⁵.

1925 m. Viešvilės vyr. girininkija valdė 5 382 ha žemės, ten gyveno 41 žmogus. Tuomet ji priklausė Pagėgių (Pajėgių) apskrčiai, Viešvilės Girios valsčiui²²⁶. Miškų ūkio vadovai tuomet buvo įsikūrę buvusio dvaro rūmuose Viešvilės upelio kairiojoje pakrantėje. Dvaro sodybos trobesiuose buvo įsikūrę įvairūs miškų ūkio padaliniai, ten buvo apgyvendinta ir dalis tarnautojų.

²²¹ Gemeindeflexikon..., 1907–1908, p. 262–263.

²²² Handbuch..., p. 410–411.

²²³ Niekammer's... p. 270–271.

²²⁴ Güter-Adressbuch..., p. 166–167.

²²⁵ Landwirtschaftliches..., p. 162–163.

²²⁶ Klaipėdos krašto..., p. 62–63.

Po 1944 m. apgadinti dvaro rūmai buvo suniokoti, vėliau visai nugriauti, nugyventoje dvarvietėje liko kai kurie seni trobesiai ir senasis parkas.

XVIII a. pab. prie aukštutinio tvenkinio ant Viešvilės upelio buvo pastatyta vario kalykla, veikusi iki 1868 m. Šalia tos įmonės 1840 m. buvo pastatyta geležies kalykla, o 1875 m. atgaivinti buvusios vario kalyklos įrenginiai, pritaikant ją geležies apdorojimui. Nuo XVIII a. toms metalo apdirbimo gamykloms vadovavo Šetlerių giminė. Įmonė plėtota XIX a. pab.–XX a. pr. XX a. pr. parceliuojant didįjį Viešvilės dvarą, geležies kalyklą išigijo Šetleriai, jų dvarelis perėmė ir Viešvilės dvaro vardą.

1912 m. Viešvilės dvarą valdė E. Šetleris (*Schettler*), kuriam priklausė geležies kalimo įmonių ir vežimų ašių gręžimo verslas²²⁷.

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje į kraštą įsiveržusi Rusijos kariuomenė suniokojo geležies kalyklą, į Rytus ištrėmė dvarininkų šeimą. Neprižiūrima tvenkinio užtvanka išgriuvo.

Pokariu suniokotą įmonę ėmėsi atkurti dvarininkų įpėdinis G. Šetleris. Kalykla buvo atkurta ir išplėsta, ten įrengta ir hidroelektrinė. Įmonė ir Šetlerių dvaras gyvavo iki 1944 m. pabaigos. Sovietų okupacijos dešimtmečiais buvo suniokota ir ta dvarvietė, ten buvęs pramoninis kompleksas. Ilgiau išliko buvęs dvarelis gyvenamasis pastatas, pritaikytas kitoms reikmėms.

Atskirai jau buvo apibūdintas dar vienas Viešvilės didžiojo dvaro įpėdinis – Rydelsbergo dvarelis.

Permaininga Viešvilės dvaro istorija parodo ir kai kuriuos krašto ūkinės bei socialinės istorijos bruožus. XVIII–XIX a. dvaro nuomininkai ir savininkai stengėsi plėtoti įvairius verslus, patį didįjį dvaro ūkį, plėsti jo valdas. Pavyzdžiui, XIX a. viduryje Viešvilės dvaras valdė apie 1 360 ha, kiek vėliau – apie 1 640 ha, 1885 m. – 1 755 ha (iš jų 992 ha medynų). Pagal tuometines nuostatas dvaro valdos, turėtas žemės plotas laikytas vertingu kapitalu, atnešančiu neabejotiną pelną. Ten buvo suformuotas vienas iš didžiausių dvarų Mažojoje Lietuvoje.

Dvaro sužlugdymas XIX a. pab.–XX a. pr. gal sietinas ir su tuomet naujomis ūkinėmis nuostatomis. Tuometinės industrializacijos laikais pramonė, prekyba, įvairios spekuliacijos ir pan. atnešdavo daug didesnę pelną nei tradiciniai žemės ūkio verslai. Tada gal skubėta likvidžius dvaro aktyvus (patrauklius sklypus, brandžius medynus ir kt.) paversti pinigineis lėšomis, kurias gal siekta investuoti į pelningesnius verslus. Didysis dvaras nuošaliame Prūsijos pakraštyje gal nebelaikytas perspektyvia vertybe, provincijos dvarininko gyvenimas ne visiems veikėjams atrodė patrauklus. Tą parodo ir statistikos duomenys – išpardavinėjant atskirus dvaro sklypus iš buvusio 1 755 ha ploto, 1895 m. teliko 1 233 ha, o 1905 m. – 672 ha. Taip nebelenkė didžiosios žemės valdos – senojo Viešvilės dvaro.

Kaip ir jau minėtais keliais atvejais (Smalininkai ir kt.), Viešvilės dvaro likimą XX a. pr. paveikė tuometinė valstybinių miškų reforma, naujų miškininkystės centrų kūrimas. Taip miškininkų reikalams buvo išigytytas senojo Viešvilės dvaro branduolys ir gal dalis jo buvusių valdų.

Viešvilės (seno pramonės centro) atveju įdomūs senųjų įmonių likimai. Buvo išlaikyta geležies kalykla, ten sukuriant atskirą dvarelį. Nebesiekta atkurti pasenusios ir nepelningos popieriaus gamyklos – tik jos senieji pastatai pa-

²²⁷ Leuchs..., p. 430a.

naudoti formuojant savarankišką Rydelsbergo dvarelį. Taip likviduoto didžiojo Viešvilės dvaro valdose atsirado ir naujų nedidelių dvarelių, o ne vien nauji valstiečių ūkiai ar darbininkų sodybos. Naujieji dvareliai sėkmingai funkcionavo iki pat 1944 m.

XVII–XIX a. apgyvendinant Jūros žemupio kairiąją pakrantę, susiklostė kelios **Žagmantų** gyvenvietės, tarp jų ir nedideli dvareliai^{228, 229, 230}.

Aukštųjų Žagmantų (*Hoch Szagmanten*) dvaras minėtas XIX a. vid. Jo valdos buvusios šiauriau Beržlaukio dvaro valdų.

1857 m. Aukštieji Žagmantai apibūdinti kaip laisvųjų paveldėtojų dvaras, kuriame gyveno 18 žmonių. Valdyta 268 margai žemės (apie 67 ha). Tada dvarą valdė Falkė (*Falke*)²³¹.

1871 m. Žagmantų dvare buvo du gyvenamieji namai (sodybos) su 5 šeiminiiais butais. Ten gyveno 39 žmonės (iš jų 21 vyras ir 18 moterų), iš kurių tik trys buvo vietiniai (gimę ten pat), o kiti – atsikėlėliai. Be 32 evangelikų liuteronų, ten gyveno 7 katalikai. Užregistruoti 6 vaikai. 11 gyventojų mokėjo skaityti ir rašyti, du nebuvo baigę mokyklų, 20 pripažinti beraščiais²³².

1922 m. Kristupas Paulikas (*Christophs Paulicks*) minėtas kaip Žagmantų kaimo dvarininkas, valdęs 51 ha žemės.

1785 m. Žagmantėliai (Mažieji Žagmantai) minėti kaip laisvai paveldimas dvaras su 2 ugniakurais (gyvenamosiomis sodybomis), priklausęs Viešvilės parapijai ir Kasikėnų valsčiui²³³. Tuomet dvaro sodyba stovėjo netoli nuo valstybinės sienos.

1855 m. Mažieji Žagmantai (*Klein Szagmanten*) turėjo dvaro apylinkės statusą. Jie valdė 99 ha žemės (iš jų 64 ha arimų, 18 ha pievų ir 14 ha medynų). Arimai buvo prastos kokybės (už jų vieną hektarą kasmet mokėta po 2,74 markės žemės našumo mokesčio), pievos taip pat prastos (6,27 markės), o medynai labai blogi (0,78 markės). Mažieji Žagmantai tada priklausė Žukų valsčiui ir registracijos apylinkei, Vilkyškių parapijai ir Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai. Ten buvo trys gyvenamieji namai su 11 butų, kuriuose gyveno 57 žmonės (23 vyrai ir 34 moterys). Be daugumos evangelikų liuteronų, ten dar gyveno 10 katalikų²³⁴.

1895 m. Mažųjų Žagmantų dvaro apylinkė valdė 99,4 ha žemės. Ten stovėjo 3 gyvenamieji namai su 6 šeiminiiais butais, kuriuose iš viso gyveno 26 žmonės (po 13 vyrų ir moterų). Visi jie buvo evangelikai liuteronai. Mažieji Žagmantai priklausė Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai, Vilkyškių ir Lauksargių evangelikų parapijoms, Žukų valsčiui ir registracijos apylinkei²³⁵.

1905 m. Mažųjų Žagmantų dvaras buvo susietas su Mažųjų Žagmantų (Žagmantėlių) kaimo bendruomene. Dvaras valdė 99 ha žemės (iš jų 64 ha arimų ir daržų, 15 ha pievų, 3 ha ganyklų, 4 ha medynų, 1 ha vandenų), už kurią mokėtas kasmetinis 329 markių žemės našumo mokeskis. Dvare laikyta 12 arklių, 31 galvijai (iš jų 14 melžiamų karvių), 6 avys, 16 kiaulių.

²²⁸ Purvinas M. Aukštieji Žagmantai, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 44.

²²⁹ Purvinas M. Didieji Žagmantai, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 67.

²³⁰ Purvinas M. Žagmantėliai, *Lietuvos dvarų sodybų atlasas II, Pagėgių savivaldybė*, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 279–280.

²³¹ Statistisch-topographisches..., p. 265.

²³² Die Gemeinden..., p. 214–215.

²³³ Goldbeck..., p. 209.

²³⁴ Gemeindelexikon..., 1888, p. 256–257.

²³⁵ Gemeindelexikon..., 1898, p. 252–253.

Dvaro savininkas buvo L. Radvila (Radživilas) (*Louis Radsziwill*). Vietovė priklausė Žukų valsčiui ir registracijos apylinkei, Vilkyškių–Lauksargių parapijai²³⁶.

1912 m. Mažųjų Žagmantų dvarą valdė L. Radvila (Radživilas) (*Louis Radsziwill*)²³⁷.

1913 m. Mažųjų Žagmantų (*Klein – Szagmanten*) dvaras buvo susietas su Mažųjų Žagmantų kaimo bendruomene. Jis valdė 99 ha žemės (iš jų 64 ha arimų ir daržų, 15 ha pievų, 3 ha ganyklų, 4 ha medynų, 1 ha vandenu), už kurią mokėjo 329 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 12 arklių, 31 galvijas (iš jų 14 melžiamų karvių), 6 avys, 16 kiaulių. Dvaro savininkas buvo L. Radživilas (Radvila) (*Louis Radsziwill*). Vietovė priklausė Žukų evangelikų parapijai, valsčiui ir registracijos apylinkei, Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai²³⁸.

1919 m. Mažųjų Žagmantų dvaras buvo susietas su Mažųjų Žagmantų kaimu. Dvaras valdė 99 ha žemės (iš jų 64 ha arimų ir daržų, 15 ha pievų, 3 ha ganyklų, 4 ha medynų, 1 ha vandenu), už kurią mokėjo po 329 markes kasmetinio žemės našumo mokesčio. Laikyta 12 arklių, 31 galvijas (iš jų 14 melžiamų karvių), 6 avys ir 16 kiaulių. Dvaro savininkas buvo L. Radživilas (Radvila) (*Louis Radsziwill*). Vietovė priklausė Žukų evangelikų parapijai, valsčiui ir registracijos apylinkei²³⁹.

Žagmantėlių (Mažųjų Žagmantų) dvarvietė buvo visiškai sunaikinta po 1944 m. Sovietų okupacijos dešimtmečiais buvusios dvaro valdos apaugo mišku.

Po 1944 m. nebeliko ir kitų Žagmantuose buvusių dvarų sodybų, jų buvusių valdų pėdsakų. Negausūs istoriniai šaltiniai ne visada aiškūs, pateikiami duomenys nėra aiškiai susieti su vienu ar kitu dvaru Žagmantų apylinkėse.

Iš viso XVIII a. pab.–XX a. pirmosios pusės šaltiniuose buvo paminėta per 45 įvairaus dydžio reikšmingesnius dvarus Viešvilės apylinkėse. Be čia apibūdintųjų, dar buvo mažesnių kaimiškųjų dvarų, įvairiais laikotarpiais susikurdavusių trumpaamžių dvarų ir pan., kurie galėtų būti nagrinėjami išsamesnėse studijose. Čia apibūdinti dvarai buvo skirtingi savo gyvavimo trukme ir laikmečiu, turėtu statusu ir kt., todėl jie turėtų būti klasifikuojami į kelias grupes.

Viešvilės apylinkių dvarų būdingi bruožai

Anksčiau apibūdintus 45 apylinkių dvarus čia skirstome į kelias grupes.

Girių dvarų (miškininkystės ūkių) grupei priskiriame Antšvenčius, Jūravą, Naujuosius Lubėnus, Smalininkus, Trapėnus (miškų ūkį), Viešvilę (miškų ūkį) – iš viso 6 dvarus.

Tik XX a. pr. minėtų nedidelių kaimiškųjų dvarelių grupei priskiriame Eñdriušius, Krókiškius, Naujieną, tris Naujininkų dvarelius, tris Sokaičių dvarelius, tris dvarelius Trapėnuose, Vėžininkus – iš viso 13 dvarų.

Dalis minėtų dvarų veikiausiai buvo trumpaamžiai (kol kas neaptikta žinių apie ilgalaikį jų gyvavimą). Tokiems priskiriami Antguliniai, Baltupėnai, Beržlaukis, Biotcherio dvarelis Trapėnuose, Kasikėnų Naudvaris, Leipgiriai, du Lindikų dvarai, Johaneshofas (vėliau Naujininkų girininkija), Nečiūnai, Pakrepšiai, Patrapėnai, Rydelsbergas, Tautiškiei, Valdbergas, Aukštieji Žagmantai, Didieji Žagmantai – iš viso 17 dvarų.

²³⁶ Niekammer's..., p. 264–265.

²³⁷ Leuchs..., p. 431a.

²³⁸ Güter-Adressbuch..., p. 160–161.

²³⁹ Landwirtschaftliches..., p. 156–157.

Stabilesniems ir tradiciškesniems dvarams priskiriami Ažuolynai, Kasikėnai, Mėžiai, Kulmiškieji Nausėdai, abu Nausėdų avininkystės ūkio dvarai, Vaidbaliai, Viešvilė (senasis didysis dvaras), Žagmantėliai – iš viso 9 dvarai. Pastarieji dvarai čia bus nagrinėjami detaliau.

Šiuos dvarus dar skirstome pagal jų valdų plotą į nedidelius (valdžiusius iki 200 ha), vidutinius (200–1 000 ha), didžiuosius (per 1 000 ha). Nedideliems dvarams priskiriame mažesniąjį (II) Nausėdų avininkystės ūkio dvarą, Vaidbalių ir Žagmantėlių dvarus. Vidutiniams dvarams priskiriame Ažuolynus, Mėžius, Kulmiškuosius Nausėdus ir didesniąjį (I) Nausėdų avininkystės ūkio dvarą. Tirtame plote iki XX a. pr. buvo du didieji dvarai – Kasikėnai ir Viešvilė. Dėl įvairių priežasčių dvarų valdyti plotai kisdavo.

Pagal dvarų plotų padėtį galima atskirti panemunių dvarus (šių valdos ir dvarvietės buvo Nemuno pakrantėse) ir kitokius – stovėjusius atokiau nuo upės. Būdingi panemunių dvarai buvo Ažuolynai, Kasikėnai, Mėžiai ir Viešvilė. Šie dvarai valdė nemažus plotus paupio pievų, kur užliejamuose ruožuose augo vešli žolė, todėl ten vertėsi intensyvesne gyvulininkyste. Tokių pievų sklypus išsigydavo ar nuomodavo ir atokiau nuo Nemuno įsikūrę dvarai.

Viešvilės apylinkių dvarų žemėvaldos ir žemėnaudos ypatumus 1885 ir 1913 m. apibūdina 1 ir 2 lentelės.

Jų duomenys rodo, kad 1885 m. santykinai didelius pievų plotus (šie užėmė iki 52 % viso dvaro žemės ūkio naudmenų ploto) valdė panemunių dvarai Mėžiai, Ažuolynai ir Viešvilė. 1913 m. santykinai daugiausiai pievų (67–32 % viso žemės ūkio naudmenų ploto) valdė panemunių dvarai Ažuolynai, Mėžiai ir Kasikėnai.

Tradicine žemdirbyste daugiau vertėsi toliau nuo Nemuno buvę dvarai. 1885 m. Žagmantėliuose buvo ariama 78 % turėtų žemės ūkio naudmenų. 1913 m. ten arta jau 81% žemės ūkio naudmenų, o Vaidbaliuose – 70 %.

Beveik visi analizuotieji dvarai (išskyrus Žagmantėlius) 1885 m. daugiau santykinų potencialių pajamų iš žemės ūkio verslų galėjo gauti iš valdytų pievų. Tuo itin pasižymėjo minėtieji panemunių dvarai Mėžiai ir Ažuolynai.

1 lentelė

1885 m. svarbesniųjų dvarų Viešvilės apylinkėse valdytų žemės ūkio naudmenų struktūra ir santykinės potencialios pajamos (SPP) iš žemės ūkio naudmenų

Dvaras ir jo kategorija	Bendras valdų plotas (ha)	Žemės ūkio naudmenų % bendrame valdų plote	Arimų % žemės ūkio naudmenose	Pievų % žemės ūkio naudmenose	SPP iš arimų	SPP iš pievų
Nedideli dvarai						
1. Vaidbaliai	80	78	73	27	194	213
2. Žagmantėliai	99	83	78	22	175	113
Vidutiniai dvarai						
3. Ažuolynai	255	42	60	40	408	1 011
4. Mėžiai	306	15	48	52	138	686
5. Kulmiškieji Nausėdai	144	94	74	26	548	713

(tęsinys)

Dvaras ir jo kategorija	Bendras valdų plotas (ha)	Žemės ūkio naudmenų % bendrame valdų plote	Arimų % žemės ūkio naudmenose	Pievų % žemės ūkio naudmenose	SPP iš arimų	SPP iš pievų
Didieji dvarai						
6. Kasikėnai	979	44	77	23	2 600	4 194
7. Viešvilė	1 755	27	64	36	2 292	7 167
Bendrieji vidutiniai rodikliai:	-	37	70	30	-	-
Iš viso:	3 618 ha visų valdų	1 346 ha žemės ūkio naudmenų	936 ha arimų	410 ha pievų	6 355	14 097

2 lentelė

1913 m. svarbesniųjų dvarų Viešvilės apylinkėse valdytų žemės ūkio naudmenų struktūra ir santykinės potencialios pajamos (SPP) iš žemės ūkio naudmenų

Dvaras ir jo kategorija	Bendras valdų plotas (ha)	Žemės ūkio naudmenų % bendrame valdų plote	Arimų % žemės ūkio naudmenose	Pievų % žemės ūkio naudmenose	SPP iš arimų	SPP iš pievų
Nedideli dvarai						
1. Nausėdų avininkystės ūkio II dvaras	126	76	63	31	-	-
2. Vaidbaliai	170	97	70	29	1 539	9,05
3. Žagmantėliai	99	80	81	19	329	3,32
Vidutiniai dvarai						
4. Ažuolynai	258	58	33	67	1 934	7,50
5. Kasikėnai	414	95	62	32	3 900	9,42
6. Mėžiai	230	52	17	42	1 298	5,64
7. Nausėdų avininkystės ūkio I dvaras	291	81	57	29	2 145	7,37
Bendrieji vidutiniai rodikliai:	-	78	56	35	-	-
Iš viso:	1 588 ha visų valdų	1 239 ha žemės ūkio naudmenų	688 ha arimų	437 ha pievų	11 145 (be Nausėdų II dvaro)	7,62 (be Nausėdų II dvaro)

1885 ir 1913 m. gautųjų santykinų potencialių pajamų labai skirtingi dydžiai rodo, kad Viešvilės apylinkių dvarai tuomet skyrėsi ne vien absoliučiais dydžiais (pavyzdžiui, bendruoju valdų plotu), bet ir galimai gautomis pajamomis. Pavyzdžiui, 1885 m. didžiojo Viešvilės dvaro gautos pajamos iš arimų ir pievų daugelį kartų pranoko nedidelių dvarų (Vaidbalių ir Žagmantėlių) galimai gautas pajamas.

Pažymėtina, kad pagal anuometinę žemės ūkio naudmenų valstybinio apmokestinimo politiką derlingesni pievų plotai buvo apmokestinami daug didesniais tarifais nei arimų plotai. Veikiausiai laikyta, kad iš pievų būdavo gaunama gamtos padovanota produkcija ir tiesioginis pelnas (beveik nepatiriant sąnaudų), o arimai reikalaudavo daug sąnaudų (žemės dirbimui, sėjai ir t. t.).

Labai dideli kai kurių pievų plotų apmokestinimo tarifai rodo, kad užliejamos panemunių pievos tuomet buvo laikomos labai derlingomis ir pelningomis. Pavyzdžiui, prie Nemuno turėtos Kasikėnų dvaro pievos 1885 m. buvo įvertintos net 41,12 markės už vieną hektarą žemės našumo mokesčiu, Viešvilės dvaro – 41,91, o prastos Žagmantėlių pievos – tik 6,27.

Tuomet prastieji Žagmantėlių dvaro arimai buvo apmokestinami tik 2,74 markės tarifu, o geriausieji Kasikėnų dvaro arimai – 7,83 markės tarifu. Tai rodo buvusius didelius skirtumus tarp atskirų vietovių ir sklypų²⁴⁰.

Praeityje svarbus verslas buvo galvijų auginimas: XIX a.–XX a. pr. krašte plėtota pienininkystė, iki XIX a. pabaigos reikšminga veikla buvo avininkystė, kai kur veisti žirgai ir darbiniai arkliai.

Atlikta analizė (3–5 lentelės) leido parodyti šios verslo šakos ypatumus ir jos dinamiką XIX a. vid.–1919 m. Dėl besikeitusio dvarų statuso, aptiktų šaltinių ribotumo ir kt. išsamiau buvo galima apibūdinti tik keletą reikšmingesnių dvarų Viešvilės apylinkėse.

XIX a. vid. arklių laikyta santykinai nedaug – gal ir didžiuosiuose dvaruose jie naudoti darbams. Santykinai daug galvijų (ir melžiamų karvių) tada laikyta Ažuolynų ir Vaidbalių dvaruose. Tuomet dar tęsėsi avininkystės bumas – Viešvilės, Kasikėnų ir Ažuolynų dvaruose laikytos didelės avių bandos ir avys tada sudarė 68 % visų augintų gyvulių. Nedaug laikyta kiaulių – gal daugiau savo reikalams²⁴¹. Vienam valdų hektarui tuomet teko daugiau kaip po vieną gyvulį, tačiau daugumą jų sudarė avys. Laikytų gyvulių santykinė gausa išsiskyrė Ažuolynų dvaras, gana daug gyvulių turėta ir Kasikėnuose (3 lentelė).

3 lentelė

Gyvulių auginimas svarbesniuose Viešvilės apylinkių dvaruose XIX a. viduryje

Dvaras ir jo kategorija	Bendras žemės valdų plotas (margai/ha)	Laikyta gyvulių (vnt./vidutiniškai vienam valdų hektarui)				
		Arkliai	Galvijai	Avys	Kiaulės	Iš viso
Nedideli dvarai						
1. Vaidbaliai	407/102	16/0,16	37/0,36	31/0,30	15/0,15	99/0,97

²⁴⁰ Statistikos duomenyse pateikiamus žemės plotų našumo vertinimus kai kuriais atvejais galėjo iškreipti anuomet kai kuriems dvarams gal taikytos lengvatos, kai kam gal nustatyti specialūs mokesčių tarifai ir pan.

²⁴¹ Pagal Prūsijos statistikos nuostatus laikyti gyvuliai būdavo surašomi metų gale, kai ūkiuose faktiškai

telikdavo motininės bandos, darbiniai gyvuliai ir pan., o pardavimui skirti gyvuliai jau realizuoti, savo reikmėms augintos kiaulės paskerstos ir t. t. Veikiausiai metų viduryje visuose ūkiuose turėta kur kas daugiau gyvulių ir prieauglio.

(tęsinys)

Dvaras ir jo kategorija	Bendras žemės valdų plotas (margai/ha)	Laikyta gyvulių (vnt./vidutiniškai vienam valdų hektarui)					Iš viso
		Arkliai	Galvijai	Avys	Kiaulės		
Vidutiniai dvarai							
2. Ažuolynai (su Mėžiais)	717/179	12/0,07	66/0,37	321/1,79	23/0,13	422/2,36	
3. Kulmiškieji Nausėdai	1 001/250	29/0,12	44/0,18	-	18/0,07	91/0,36	
Didieji dvarai							
4. Kasikėnai	2 856/714	75/0,11	145/0,20	800/1,12	80/0,11	1 100/1,54	
5. Viešvilė	6 577/1 644	107/0,07	195/0,12	984/0,60	139/0,09	1 425/0,87	
Iš viso:	11 558/2 890	239/0,08	487/0,17	2 136/0,74	275/0,10	3 137/1,09	

1905 m. avininkystės bumai jau buvo pasibaigę, iš buvusių tūkstančių avių teliko vos kelios dešimtys tų gyvulių. Arkliai pardavimui veikiausiai auginti Ažuolynuose ir Kulmiškuosiuose Nausėduose, o kitur jie laikyti saviems reikalams. Svarbiausi gyvulininkystės versle buvo tapę galvijai. Jų santykinai daugiausiai auginta Vaidbaliuose, Kasikėnuose ir Nausėdų avininkystės ūkyje. Didžiausia galvijų banda buvo susitelkusi nemažame Kasikėnų dvare, kur laikyta santykinai daug melžiamų karvių. Pieno ūkiu intensyviausiai vertėsi Nausėdų avininkystės ūkyje, Kasikėnuose, Žagmantėliuose ir Vaidbaliuose. Kiaulių (bent jau metų gale likusios motininės bandos) buvo nedaug. Intensyviausiai gyvulių ūkiu vertėsi Vaidbaliuose (ten vienam žemės ūkio naudmenų ha tekdavo po 0,92 laikyto gyvulio), jiems nedaug nusileido Žagmantėliai, Ažuolynai, Kasikėnai ir Nausėdų avininkystės ūkis. Kulmiškieji Nausėdai ir Mėžiai tada veikiausiai buvo susiradę kitus pajamų šaltinius (4 lentelė).

4 lentelė

Gyvulių auginimas svarbesniuose Viešvilės apylinkių dvaruose 1905 m.

Dvaras ir jo kategorija	Bendras žemės valdų plotas (ha)	Laikyta gyvulių (vnt./vidutiniškai vienam valdų hektarui)					
		Arkliai	Galvijai	Avys	Kiaulės	Iš viso	
			Iš viso				Melžiamų karvių
Nedideli dvarai							
1. Vaidbaliai	165	13/0,08	104/0,63	20/0,12	14/0,09	20/0,12	151/0,92
2. Žagmantėliai	82	12/0,15	31/0,38	14/0,17	6/0,07	16/0,20	65/0,79
Vidutiniai dvarai							
3. Ažuolynai	150	50/0,33	50/0,33	9/0,06	-	15/0,10	115/0,77
4. Kasikėnai	393	30/0,08	160/0,41	80/0,20	40/0,10	60/0,10	290/0,74
5. Mėžiai	120	7/0,06	8/0,07	8/0,07	-	12/0,10	27/0,23
6. Kulmiškieji Nausėdai	243	52/0,21	43/0,17	11/0,05	-	18/0,07	113/0,47
7. Nausėdų avininkystės ūkis	206	30/0,15	85/0,41	48/0,23	22/0,11	10/0,05	147/0,71
Iš viso:	1 359	194/0,14	481/0,35	190/0,14	82/0,06	151/0,11	908/0,67

1919 m. bendras laikytų gyvulių skaičius padidėjo. Daugiau arklių tuomet laikyta Ažuolynuose, o kitur veikiau apsiribota savoms reikmėms būtinais arkliais. Santykinai daugiausiai galvijų laikyta Nausėdų avininkystės ūkio II dvaru, jų daug turėta Vaidbaliuose, Nausėdų I dvaru, Kasikėnuose ir Žagmantėliuose. Pačios didžiausios galvijų bandos laikytos Kasikėnuose ir Nausėdų I dvaru, kur laikyta ir daugiausiai melžiamų karvių. Pieno ūkis santykinai buvo labiausiai išvystytas Nausėdų II dvaru, kur nedideliame valdų plote turėta daug melžiamų karvių. Šis verslas svarbus buvo ir Vaidbaliuose, Kasikėnuose, Nausėdų I dvaru, Žagmantėliuose. Beveik visai išnyko avys – jų po kelias laikyta tik nedideliuose dvaruose. Tada deklaruotas nedidelis kiaulių skaičius. Beveik visuose Viešvilės apylinkių dvaruose (išskyrus Mėžius) gyvulininkystė buvo išvystyta – viename žemės ūkio naudmenų ha tuomet laikyta po 0,72–0,97 gyvulio (5 lentelė).

5 lentelė

Gyvulių auginimas svarbesniuose Viešvilės apylinkių dvaruose 1919 m.

Dvaras ir jo kategorija	Bendras žemės valdų plotas (ha)	Laikyta gyvulių (vnt./vidutiniškai vienam valdų hektarui)					
		Arkliai	Galvijai		Avys	Kiaulės	Iš viso
			Iš viso	Melžiamų karvių			
Nedideli dvarai							
1. Nausėdų avininkystės ūkio II dvaras	96	9/0,09	65/0,68	34/0,35	-	4/0,04	78/0,81
2. Vaidbaliai	167	22/0,13	78/0,47	36/0,22	5/0,03	21/0,13	162/0,97
3. Žagmantėliai	82	12/0,15	31/0,38	14/0,17	6/0,07	16/0,20	79/0,96
Vidutiniai dvarai							
4. Ažuolynai	150	50/0,33	50/0,33	9/0,06	-	15/0,10	124/0,83
5. Kasikėnai	393	34/0,09	160/0,41	73/0,19	1/0,003	16/0,04	284/0,72
6. Mėžiai	120	7/0,06	8/0,07	8/0,07	-	-	23/0,19
7. Nausėdų avininkystės ūkio I dvaras	242	30/0,12	110/0,46	45/0,19	-	10/0,04	218/0,90
Iš viso:	10 250	164/0,13	502/0,40	219/0,18	12/0,01	82/0,07	979/0,78

Išvados

1. Naujosios epochos dvarai (pagal Vakarų pavyzdžius kurti stambūs ūkiai su didelėmis žemės valdomis) Viešvilės apylinkėse veikiausiai formuoti nuo XVI a., naujai susikūrusioje Prūsijos pasaulietinėje kunigaikštystėje (hercogystėje) pertvarkant žemėvaldos ir ūkio pagrindus. Matyt, seniausi dideli dvarai buvo Viešvilė ir Kasikėnai.

2. XVII–XVIII a. masiškai nuomojant Prūsijos valdovo turėtus dvarus ir palivarkus, kuriant naujas valdas ir skaldant ankstesnius dvarus, krašte ir Viešvilės apylinkėse gausėjo mažesnių dvarų. XVIII a. pab.–XIX a. pr. skatinant valstybinių (valdovo) dvarų privatizaciją, kūrėsi daug privačių dvarų.

3. Prūsijoje 1806 m. panaikinus baudžiavą, dvarams teko kliautis laisvai samdoma darbo jėga, krašte klostėsi darbo jėgos rinka. Valstybės raidos ypatumai

(XIX a. vykusį sparti industrializacija ir urbanizacija, intensyvėjusi kaimiečių (ir buvusių dvarų darbininkų) migracija ir emigracija, technologiniai ir socialiniai pokyčiai žemės ūkyje ir kt.) lėmė spartėjusią šalies ekonominę ir kitokią raidą, didėjusias pajamas iš žemės ūkio verslų ir kt. Nemažos pajamos iš žemės valdų leido vystyti dvarų ūki, jų sodybas ir pan. Kartu veikė ir priešingos tendencijos: griežta mokesčių sistema, krašte augę atlyginimai žemės ūkio darbininkams, nuostolingi metai ar platesnių krizių pasekmės kurdavo finansinę įtampą ir pan. Dalis dvarų bankrutuodavo, juos perimdavo valstybinės institucijos, kartais išparceliuodavusios stambesnes valdas, naujiems savininkams perleisdavusios nugyventus dvarus ir pan. Visa tai lėmė gan ryškią krašto dvarų dinamiką – dalis tokių ūkių žlugdavo, kai kurie būdavo pertvarkomi.

4. Krašto dvarų įvairovę lėmė gamtinės ir istorinės sąlygos. XVI a. valdovo dvarų žemėms būdavo priskiriami derlingiausieji, patogiose vietose buvę ir kitaip ūkiškai vertingi plotai. Tuomet reikšmingais plotais laikytos našios užliejamų pamenunių pievos – galimos ganyklos žirgams ir šieno paruošų plotai. Dėl gamtinių sąlygų (dirvų pobūdžio, drėgmės režimo ir kt.) nemaža Viešvilės apylinkių dalis ne itin tiko tradicinei žemdirbystei, todėl ten neskubėta kurti didžiųjų dvarų su dideliais arimų plotais. Mažosios Lietuvos ir Prūsijos valstybės šiauriniame pasienyje siekta palikti daugiau girių – didelių miškų masyvų, kurie kitose krašto vietose XV–XVIII a. buvo iškirsti.

5. Šių apylinkių raidą lėmė ir geografinės sąlygos. Šimtmečius Viešvilės aplinka buvo atokus Prūsijos valstybės pakraštys, nutolęs nuo reikšmingesnių centrų, todėl ten, kitaip nei didmiesčių apylinkėse, neskubėjo kurtis potencialūs dvarininkai. Kitaip veikė pro Viešvilę tekantis Nemunas – svarbiausiojo vandens kelio iš LDK žemių į Vakarų trasa, kuria tranzitu per šias apylinkes būdavo plukdomi dideli krovinių srautai. Nemunu buvo patogų išgabenti vietos produkciją, upės pakrantėse nuo seno gyvavo nemažai dvarų, kurie naudojami vandens keliu.

6. Istorinės aplinkybės lėmė palaipsnių Viešvilės apylinkių įsisavinimą – sklypai apgyvendinimui ten buvo skiriami XVI–XVII–XVIII a., kai kurios vietos buvo įsisavintos dar vėliau. Skirtingu laiku kurtos valdos gaudavo nevienodas (tuo laikotarpiu paplitusias) teises ir privilegijas (pavyzdžiui, kulmiškojo dvaro ar kitokias). Prūsijos valstybėje formuota dvarų kategorijų sistema (pvz., bajoriškasis dvaras, riteriškas dvaras ir kt.). XIX a. pab.–XX a. pr. skatintas kaimiškujų dvarų kūrimasis – efektyviau veikė ir kitokių nuopelnų turėję stambesnių valstiečių ūkiai galėdavo gauti tokio dvaro statusą.

7. Dėl daugelio priežasčių Viešvilės apylinkėse klostėsi labai skirtingo dydžio ir pobūdžio dvarai – nuo didžiųjų senų dvarų (Viešvilė, Kasikėnai) iki nedidelių dvarų ir mažų kaimiškujų dvarelių, kur būdavo vystomi nevienodi verslai ir kt. Greta ilgesni laiką egzistavusių dvarų, sukurdavusių stabilesnius ūkius, būta trumpaamžių dvarų ir jų padalinių (palivarkų). Šioje studijoje apsiribota 45 reikšmingesniais apylinkių dvarais.

8. Minėta valstybės paribio situacija, Viešvilės apylinkėse išlikusios didžiosios valstybinės (karališkosios) girios lėmė stambių girių dvarų (miškininkystės ūkių) gausą. Tokie ūkiai neretai perimdavo ankstesnių (tradicinės pobūdžio) dvarų sodybas ir valdas. Neretas apylinkių dvaras valdydavo privataus miško plotus, iš

to miško ir papildomų verslų gaudavo įvairių pajamų. Pavyzdžiui, pačios Viešvilės raidos pobūdį pakeitė ten XX a. pr. išplėtota lentpjūvė.

9. Ekonominiai ir kiti pokyčiai XIX a.–XX a. pr. skatino didžiųjų dvarų smulkėjimą (taip buvo Kasikėnų ir Viešvilės atvejais). Tuomet stabiliau gyvavo gal efektyviau valdomi nedideli dvarai, kur gal lengviau prisitaikyta prie rinkos ir kitų pokyčių.

10. Dvarų žemėvaldos ir žemėnaudos analizė (1 ir 2 lentelės) parodė skirtumus tarp panemunių dvarų (kur valdyti dideli paupio pievų plotai) ir atokesnių dvarų (kur vystyta tradiciškesnė žemdirbystė). Istorinių šaltinių žinios apie žemės našumo mokesčių tarifus skirtingose vietovėse rodo, kad panemunių pievos praeityje galėjo duoti didelę pajamų dalį, pievų verslas galėjo būti reikšminga dvarų ūkio dalimi.

11. Viešvilės apylinkių dvaruose būta ir specifinių verslų, kuriems sąlygas sudarė vietovės situacija. Pavyzdžiui, Kasikėnų ir Mėžių dvaruose veikė kalkių degyklos, kurioms žaliava būdavo surenkama Nemuno pakrantėse. Prie sraunaus Viešvilės upelio nuo seno buvo įrenginėjamos vandens jėgainės, kurios varydavo įvairius mechanizmus vietinės pramonės įmonėse (nuo vario kalybos iki popieriaus gamybos).

12. Svarbus verslas buvo gyvulininkystė (3–5 lentelės). XIX a. užsiimta avininkyste, avių ganymui tiko nederlingi plotai Viešvilės apylinkėse. XIX a. pab.–XX a. pr. svarbiausias tapo pieno ūkis, tuomet buvo laikomos didelės melžiamų karvių bandos. Buvusį gyvulininkystės intensyvumą liudija anuometinė laikytų gyvulių gausa (kai kuriuose dvaruose laikyta beveik po vieną gyvulį vienam hektarui žemės ūkio naudmenų). Visa tai rodo, kad anuometiniai dvarai (ar dauguma jų) buvo pakankamai efektyvūs ūkiai.

13. Sovietų okupacijos dešimtmečiais buvusi dvarų (kaip stambių ir efektyviai valdomų ūkių) sistema buvo sunaikinta, po 1944 m. suniokotos ar visai sunaikintos Viešvilės apylinkėse buvusios dvarų sodybos. Sužlugdžius tradicinį ūkį, iš buvusios dvarų plotų gauta daug mažiau produkcijos nei ankstesniais laikais, dalis apylinkių išteklių nebebuvo tinkamai panaudojama.

Pamirštoji Viešvilės istorija atgyja

Viešvilės evangelikų parapijos dešinės Nemuno pusės kaimai ir vienkiemiai

Algirdas Sinkevičius

Viešvilės kaimas (nuo XX a. pr.–mstl.)

Gyvenvietė šiose vietose buvusi IV–VII a. Tai rodo paskutiniųjų keleto metų archeologiniai radiniai. Apie vykusį gyvenimą šioje Viešvilės upelio ir Nemuno santakoje IX–XI a. žinome iš archeologinių radinių Švedkalnyje (*Swedenberg*). Deja, neturime žinių, kaip vadino savo gyvenvietę senieji Skalvos gyventojai, o kad jų šiose vietovėse gyventa 1-ajame tūkstantmetyje pr. Kr., liudija Naudvario kapinyno radiniai. Pirmąsias užrašytas žinias apie gyvenvietę randame tik Prūsijos archyvuose.

Viešvilės bažnyčios kronikoje (*Chronik der Ev. Kirchengemeinde Wischwill Kirchen-Kreis Ragnit 1553–1939*) užrašyta legenda byloja, kad gyvenvietė pavadinta XIII a. gyvenusio kunigaikščio Remundo provaikaičio Višvilčio vardu. Ar tai buvusi istorinė asmenybė, jokių žinių neaptikta. Aplinkinėse Ragainės, Įsručio, Tilžės apskričių vietovėse neretai aptinkama ir pavardė Vaišvilas (*Waischwill, Woischwill, Wayswilleit, Weisswilleit* ir kt., žr. D. Elerto str. „Parapijos kūrimosi prielaidos Viešvilėje“). Tad neatmestina galimybė, kad pavadinimas gali būti asmenvardinės kilmės. XIV a. istoriniuose šaltiniuose išlikęs upelio pavadinimas *Wayschwille*. Kalbininkai pastebėjo, kad dvigarsis *ay* lietuviškojo *ie* vietoje rodo, kad vietovardis skalviškas ar prūsiškas. Buvo vartoti ir pavadinimai *Wyschswylffen, Weszwiltwens*. Mokslininkai gyvenvietės pavadinimą kildina nuo upelio vardo¹.

Viešvilės upelis minimas net šešiuose kryžiuočių karo kelių į Lietuvą ir Žemaičius aprašymuose (*Wegeberichte*), kurių seniausias sudarytas 1385 m. Jame buvo patariama keliauti pagal upelį iki Batakių (Aukaimio). Kaip savo Viešvilės kaimo kronikose (*Die Wischwiller Dorf Chronik*) rašo žymus Viešvilės kraštotyrininkas H. E. fon Knoblochas, 1517 m. čia prie valstybinės sienos Kaskalnyje buvo susitikę Lietuvos ir Lenkijos karalius Žygimantas Senasis ir Kryžiuočių ordino magistras Albrechtas Brandenburgietis. Istorikų nepatvirtintomis žiniomis, išlikę seni įrašai byloja, kad pastarasis 1517 m. parinkęs vietą Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios statybai. Tačiau kol kas kituose šaltiniuose tai patvirtinančių duomenų neaptikta².

Kai 1525 m. buvo įkurta Prūsijos hercogystė, gyvenvietės dešiniajame Nemuno krante pradėjo sparčiai vystytis. Vienu iš svarbiausių krašto bažnytinių ir pramonės centrų tapo ir Viešvilė (*Wischwill*). Gyvenvietės centre prie dvaro užtvenkus upelį pastatytas malūnas, lentpjūvė. Nuo 1767 m. gyvenvietėje dirbo vario ir geležies bei popieriaus gamybos įmonės. 1840 m. Viešvilėje pradėta naudoti pirmoji Rytų Prūsijoje popieriaus gamybos mašina. Įmonės, kaip ir vėlykla bei malūnas, vartojo Viešvilės upės vandens energiją. Vėliau čia įtaisyta ir grūstinė, prietaisai alyvai spausti bei lentpjūvė³.

¹ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 174.

² Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik*, Berlin-Dahlem.

³ *MLE*, t. 4, Vilnius, 2009, p. 732–734.

Viešvilės „vietovė turbūt labai sena“, kaip rašoma Bostono „Lietuvių enciklopedijoje“ – „piliakalnis arti“. Istoriniuose dokumentuose Viešvilė pirmą kartą paminėta 1402 m. Ordino vegeberichtuose (*Wegeberichte*). Parapija, rodos, įkurta jau Ordino laikais. Evangelikų bažnyčia ant pakilesnės vietos statyta iš lauko akmenų, tačiau langai ir durys „apsiūtos“ raudonų plytų kraštais. Vieton bokšto šalia pastatyta varpinė. Katalikų bažnytelė naujesnė, statyta prie plento į Vilkyškius⁴.

1514 m. Ordino maršalas Vilhelmas išdavė Vernerio Švabės (Schwabe) ūkiai patvirtinimo raštą, pagal kurį jam buvo paveldimai duota Viešvilės karčema ir didžiulė sala (Werder) Nemune. Užliejamose šios salos lankose augo vešli žolė, tad čia buvo puikios ganyklos gyvuliams ir šienaujami plotai. (Plačiau žr. D. Elerto straipsnyje „Parapijos kūrimosi prielaidos Viešvilėje“.) Ragainės komtūrija, kuriai priklausė ir Viešvilė, buvo vienas iš svarbiausių Ordino atsparos taškų žygiams į Žemaitiją bei Lietuvą. XIV–XVI a. Viešvilė buvo Sambijos srities Ragainės didžiojo valsčiaus (*Hauptamt* – red. pastaba) sudėtyje. XIV–XV a. ši sritis tapo nuolatine karo veiksmų arena. Čia prasidėjo į Žemaitiją nusitęsusi dykra – *Wildnis* (kitur – *Wiltnis*). Viešvilėje, kaip ir kitose pasienio gyvenvietėse, buvo apgyvendinti komtūriui pavaldūs, karo tarnybą privalėję eiti ietimis ginkluoti ūkininkai. Viešvilės gyvenvietė pavadinimu *Wischwilffun villa* tarp kitų 19 kaimų minima 1539–1540 m. Ragainės didžiojo valsčiaus Turkų mokesčių mokėtojų sąrašuose. Gyvenvietėje, priklausiusioje pakamorės Butkus sričiai, surašyti 17 mokesčių mokėtojų. Be vokiškos pavardės *Schwabe*, randame, galima spėti, ir lietuviškos kilmės pavardžių: Dičvikaitis (*Diczwigkeit*), Gailius (*Gailus*), Ylaitis, Jackus, Josvilaitis (*Joswilleit*), Kidulis (*Kidullis*), Mitkaitis (*Mitkeit*), Rimkus (*Rimcken*), Urbonas (*Urban*). Kaimo gyventojai laikė 480,5 sąlyginės galvos gyvulių bandą, už kurios jiems teko mokėti per 16 markių mokesčių^{5, 6}.

„Turkų mokesčiai“ rodo, kas įėjo į apmokestintą turtą. Tai naminiai gyvuliai: jaučiai, karvės, arkliai, veršiai, ožkos, avys, kiaulės. Arkliai bei jaučiai buvo naudojami žemei apdirbti, susisiekimui. Karvei, jaučiui tektų sąlygiškai 0,5–0,7 ha pievų, galvijų prieaugliui – 0,15 ha, arkliui – 0,3 ha, avimis ir ožkoms – 0,15 a. Tvarte gyvuliai praleisdavo apie 215 dienų. Karvei, jaučiui per parą reikia apie 10 kg šieno, veršiams ir telyčioms – apie 2 kg, avims ir ožkoms – apie 1 kg, arkliui – apie 12 kg. Tad tvartiniu laikotarpiu arkliui reikėtų 2580 kg, karvei, jaučiui apie 2150 kg šieno, veršiui – apie 430 kg, avims ir ožkoms – apie 215 kg⁷.

XIX a. viduryje Viešvilė turėjo 109 sodybas. 1885 m. 517 Viešvilės gyventojų buvo įsigiję 133 sodybas. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Viešvilės miestelyje surašyta 1600 gyventojų. Išsitęsusi gyvenvietė turėjo tris mažas geležinkelio stotis, pašto, telefono ir telegrafo įstaigas, vietos ūkininkų, taupymo ir paskolų asociacijas. Joje buvo dvi lentpjūvės, pieno ir sūrių gamykla, dirbo trys kalviai, dailidė, račius, veikė keletas didmeninės prekybos statybinėmis medžiagomis ir mediena bei smulkaus verslo įmonių.

⁴ *Lietuvių enciklopedija*, t. 34, Bostonas, 1966, p. 38.

⁵ Interneto prieiga: www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=71315p_d=945665p_k=1, Elertas D. XVI a. pirmos pusės Klaipėdos valsčiaus dvarai Sambijos srities socialinės struktūros kontekste.

⁶ Interneto prieiga: www.musulaikas.lt/.../viesviles-kaimo-ir-parapijos-kurimosi-prielaidos. Parapijos kūrimosi prielaidos Viešvilėje.

⁷ Interneto prieiga: journals.ku.lt/index.php/RH/article/download/834/979, Elertas D., XVI a. visuomenės siluetai.

* Apie XVII–XVIII a. Viešvilė – bažnyčia, mokykla, veikusių malūnus ir kitas vietos pramonės įmones žr. kituose straipsniuose.

Keletas dvarų ir ūkininkų vedė intensyvų gyvulininkystės ir grūdų auginimo ūki. Viešvilės laukininkai augino daug raguočių pienui ir mėšai. Viešvilės pieninėje buvo gaminamas garsusis Tilžės sūris⁸.

Nors Vakaruose kylančios industrijos konkurencija nustelbė vietos pramonės vystymąsi, gamyba sumažėjo, paskui visai sustojo, per trumpą ūkinio pakilimo laikotarpį Viešvilės gyvenvietė išaugo ir tapo miesteliu. Tai liudija išlikę pastatai. Miestelyje buvo susikūręs gana pasiturinčių gyventojų luomas⁹.

Nutiesus naująjį plentą ir geležinkelį, labai pagerėjo susisiekimas su Tilže. Miestelio centre stovėjo buvusio dvaro pastatas su jame išikūrusia vyr. girininkija, turėjusia 8 mažasias girininkijas. 1902 m. pastatyta didžiausia Klaipėdos krašte moderni medžio pramonės akcinės bendrovės „Hildebrand“ lentpjūvė, turėjusi nuosavą elektrinę, eksportavo savo gaminamą produkciją į Tilžę, Karaliaučių ir Vakarų valstybes. Viešvilė buvo vienas iš Nemuno laivybos centrų, turėjusių didelių laivybos baržų. Daugelis laivininkų gyveno Viešvilėje, jų baržos žiemojo senojoje Nemuno (*Alte Memele*) vagoje. Prie Viešvilės buvo garlaivių priep্লাuka¹⁰.

1709–1711 m. badas ir po jo atėjęs maras skaudžiai palietė 17 Viešvilės parapijos kaimų, 261 sodybą. Dėl „juodosios mirties“ parapija neteko 1 750 gyventojų. Vietoje jų atkeldinti kolonistai. 1736 m. vietos gyventojų sąrašuose minimi Ašmys, Endrikis Jurkus, Erdmanas Rėkiškis, Žagaras ir kt., iš viso 14 ūkininkų¹¹.

Viešvilė buvo didelio, abi puses Nemuno apėmusio regiono religinis ir kultūrinis centras. Evangelikų liuteronų bažnyčia, kurios parapija iki XIX a. pab. jungė visas gyvenvietes tarp Jūros ir Šventosios upių, kaip spėjama, kaime buvo nuo 1517 m.

Išrašas iš 1616–1617 m. Viešvilės evangelikų bažnyčios kasos sąskaitos

1. Viešvilė (*Wischwill*)
2. Pagulbiniai (*Pogulbinnen*)
3. Sokaičiai (*Sokaiten*)
4. Mociškiai (*Mociszken*)
5. Nausėdai (*Nausseden*)
6. Aušgiriai (*Auksgirren*)
7. Žagmantai (*Siegmanten*)
8. Pagenaičiai (*Schustern*)
9. Kriokiškiai (*Krakischken*)
10. Žukai (*Hohenwald an der Gilluwe*)
11. Báltupėnai (*Baltupönen*)
12. Vėžiniškai (*Wezeningken*)
13. Kalveliai (*Kalwellen*)
14. Ūžbaliai (*Uschballen*)
15. Trapėnai (*Trappöenen und Patrappöenen*)
16. Smaliniškai (*Smaleningken*)
17. Šilėnai (*Schillehmen*)
18. Kazikėnai (*Kassigkehmen*)
19. Liubėnai (*Lubönen*)

⁸ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, Vilnius, 1991 m., p. 722.

⁹ *Lietuvių enciklopedija*, t. 34, Bostonas, 1966, p. 38.

¹⁰ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, Vilnius, 1991, p. 722.

¹¹ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 175.

Tai ištrauka iš Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios 1616–1617 m. mokesčių surinkimo sąskaitos (*Aus einem Auszug einer Kirchenkassenrechnung des Jahre 1616–1617, die auf den damaligen Pfarrer B. Loebell zurückgeht, ergibt sich eine zusammengefaßte Aufstellung der ersten Orte des Kirchspiels*)^{12, 13}.

Kaip parodyta lentelėje, Viešvilės evangelikų parapijai 1616–1617 m. priklausė 19 kaimų, kurių gyventojai mokėjo šiai bažnyčiai nustatytos formos mokesčius. Vėliau, kaip galima spręsti iš duomenų, randamų išlikusiuose rašytiniuose šaltiniuose, gyventojų skaičius didėjo, augo gyvenvietės, kartu kūrėsi ir naujos. Tai liudija ir Viešvilės evangelikų bažnyčios 1873 m. kasos pajamų dokumentai.

Tačiau 1709–1711 m. badas ir po jo atėjęs maras skaudžiai palietė 17 Viešvilės parapijos kaimų, 261 sodybą. Nuo „juodosios mirties“ parapija neteko 1750 gyventojų. Vietoje jų atkeldinti kolonistai. 1736 m. vietos gyventojų sąrašuose minimi Ašmys, Endrikis Jurkus, Erdmanas Rėkiškis, Žagaras ir kt. viso 14 ūkininkų¹⁴.

Kaip rašo istorikas dr. Algirdas Matulevičius, kolonistai buvo apgyvendinti 7-iuose Kazikėnų (tuomet – Kasikiemis) valsčiaus kaimuose. Jie sudarė 16,65 % visų Kazikėnų valsčiaus gyventojų šeimų. Valsčiuje surašytos 148 šeimos lietuvininkų, kas sudarė 83,6 %. Kaip sekėsi atsikėlusiams kolonistams ūkininkauti, matome iš vykusios ūkių apskaitos. Gerais įvardyti 27 kolonistų ir 147 lietuvininkų, blogais – 2 kolonistų ir 1 lietuvininkų ūkiai¹⁵.

¹²Interneto prieiga: <http://www.memelland-adm.de/Kirchengeschichte/Wischwill/statistischeangaben.htm>, žr. 2012 03 05.

¹³Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939*, Berlin-Dahlem, 1999, Seite 23.

¹⁴Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 175.

¹⁵Matulevičius A. *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje*, Vilnius, 1989.

¹⁶Interneto prieiga: <http://www.memelland-adm.de/Kirchengeschichte/Wischwill/statistischeangaben.htm>, žr. 2012 03 05.

¹⁷Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bis 1939*, Berlin-Dahlem, 1999, Seite 22–23.

Išrašas iš 1873 m. Viešvilės evangelikų bažnyčios kasos pajamų sąskaitos^{16, 17}

Vietovės (<i>Ortschaften</i>) 1873	Margai Morgen	Žmonės Seelen
1. Viešvilės dvaras (Gut Wischwill)	9000	545
2. Apšriūtų kaimas (<i>Dorf Abschruten</i>)	152	110
3. Aušgirių kaimas (<i>Dorf Auksgirren</i>)	756	265
4. Ažuolynės dvaras (<i>Gut Azoliēnen</i>)	240	57
5. Adomiškių kaimas (<i>Dorf Adomischken</i>)	1180	221
6. Antgulbinių kaimas (<i>Dorf Antgulbinnen</i>)	208	12
7. Antupių kaimas (<i>Dorf Antuppen – Brozen</i>)	202	85
8. Báltupėnų kaimas (<i>Dorf Baltupönen</i>)	834	544
9. Bėržlaukio dvaras (<i>Gut Birkenfeld</i>)	432	25
10. Budupėnų kaimas (<i>Dorf Budupönen</i>)	754	126
11. Gałbrasčių kaimas (<i>Dorf Galbrasten</i>)	2737	637
12. Gyverlaukių kaimas (<i>Dorf Gywerlauken</i>)	1902	523
13. Kalvėlių kaimas (<i>Dorf Kalwellen</i>)	922	304
14. Kriokiškių kaimas (<i>Dorf Krakischken</i>)	2318	287
15. Krauleidžių kaimas (<i>Krauleidzen</i>)	1083	107
16. Lindikų kaimas (<i>Lindicken Dorf</i>)	615	42

(tęsinys)

	Vietovės (<i>Ortschaften</i>) 1873	Margai Morgen	Žmonės Seelen
17.	Naujūjų Liubėnų kaimas (<i>Neu-Luboenen</i>)	1032	176
18.	Móciškių kaimas (<i>Moziszken</i>)	631	77
19.	Miežių dvaras (<i>Moesen Gut</i>)	360	34
20.	Naujiniūnų kaimas (<i>Naujeningken Dorf</i>)	330	49
21.	Nausėdų k. (<i>Bäuerlich Nausseden Dorf</i>)	560	36
22.	Nausėdų k. (<i>Erbfrei Nausseden Dorf</i>)	342	85
23.	Kulmiškųjų Nausėdų kaimas (<i>Köllmisch Nausseden Dorf</i>)	180	48
24.	Nausėdų k. (<i>Schüferei Nausseden Dorf</i>)	1496	178
25.	Nečiūnų dvaras (<i>Nezunen Gut</i>)	225	24
26.	Pagulbinių kaimas (<i>Pagulbinnen Dorf</i>)	1493	294
27.	Didžiųjų Pagenaičių kaimas (<i>Groß Schustern Dorf</i>)	1150	218
28.	Mažųjų Pagenaičių kaimas (<i>Klein Schustern Dorf</i>)	62	37
29.	Sokaičių kaimas (<i>Sokaiten Dorf</i>)	1964	239
30.	Tautiškių dvaras (<i>Tautischken Gut</i>)	70	11
31.	Trapėnų kaimas (<i>Trappönen Dorf mit Böttcherhof</i>)	2614	965
32.	Treibgirių kaimas (<i>Treibgirren Dorf</i>)	155	81
33.	Ūžbalių kaimas (<i>Uzsballen Dorf</i>)	902	235
34.	Ūžtilčių kaimas (<i>Usztilten Dorf</i>)	704	102
35.	Kulmiškųjų Vėžiniūnų kaimas (<i>Wezeningken Dorf mit Kölm. Wezen.</i>)	2014	220
36.	Viešvilės kaimas (<i>Dorf Wischwill</i>)	896	556
37.	Vaidbalių dvaras (<i>Gut Woidballen</i>)	302	89
38.	Didžiųjų ir Mažųjų Žagmantų kaimai (<i>Hoch Szagmanten mit Klein Szagmanten</i>)	300	-
39.	Žagmantų kaimas (<i>Dorf Szagmanten</i>)	776	122
40.	Didžiųjų Žukų kaimas (<i>Groß-Szugken</i>)	612	262
41.	Mažųjų Žukų kaimas (<i>Klein Szucken</i>)	8	9
42.	Valdbergo vienkiemis (<i>Waldberg</i>)	8	18
43.	Naūmalūnio vienkiemis (<i>Neumühl</i>)	87	9
44.	Gnadenbergo vienkiemis (<i>Gnadenberg</i>)	4	-
45.	Leipgirių palivarkas (<i>Leipgirren</i>)	-	25
46.	Viešvilės popieriaus fabrikas (<i>Papierfabrik</i>)	64	4
47.	Eizenhameris (<i>Eisenhammer Wischwill</i>)	64	16
48.	Trapėnų vyresnesnioji girininkija (<i>Oberförsterei Trappönen</i>)	-	34
49.	Júravos vyresnioji girininkija (<i>Oberförsterei Jura</i>)	-	7
50.	Budupėnų–Utėlių mažoji girininkija (<i>Försterei Hartigsberg</i>)	-	7
51.	Katmišių mažoji girininkija (<i>Försterei Katzensprung</i>)	-	5
52.	Galbrasčių mažoji girininkija (<i>Försterei Galbrasten</i>)	-	9
53.	Torfhauzo mažoji girininkija (<i>Försterei Torfhaus</i>)	-	11
54.	Balinės mažoji girininkija (<i>Försterei Schönbrück</i>)	-	17
55.	Chlumo mažoji girininkija (<i>Försterei Chlum</i>)	-	10
56.	Žardėlių mažoji girininkija (<i>Försterei Szardehlen</i>)	-	11
57.	Smaladaržio mažoji girininkija (<i>Försterei Smalodarszen</i>)	-	10
58.	Aukštmemunės mažoji girininkija (<i>Försterei Memelhohe</i>)	-	7

(tęsinys)

Vietovės (<i>Ortschaften</i>) 1873		Margai Morgen	Žmonės Seelen
59.	Baltupėnų mažoji girininkija (<i>Försterei Baltupönen</i>)		12
60.	Pagenaičių mažoji girininkija (<i>Försterei Schustern</i>)		6
61.	Aušgirių mažoji girininkija (<i>Försterei Auksgirren</i>)		6
62.	Žaldvario mažoji girininkija (<i>Försterei Grünhof</i>)		9
Iš viso		44 111	8 160

Iš pateikto sąrašo matome, kad 1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai priklausė 62 vietovės: dvarai, kaimai, vienkiemiai, didžiosios ir mažosios girininkijos, valdę 44 111 margų žemės. Parapijoje anuomet gyveno 8,16 tūkst. gyventojų, iš kurių Viešvilės bažnyčia rinko nustatytus mokesčius. Pastaruoju metu daugelis buvusios parapijos kaimų bebaigiantys sunykti, kai kurių gyvenviečių, dvarų pavadinimai jau nuėjo užmarštin. Norisi apie juos surasti dar išlikusių žinių ir pateikti. Neretai sunku susigaudyti net vietovių pavadinimuose. Atskiruose šaltiniuose jie nurodomi skirtingomis kalbomis: keliais variantais vokiškai, lietuviškai ir po 1948 m. – rusiškai. Kad tai palengvintume, šiame darbe daug palikta ir originalo kalba. Ne vienam gali kilti mintis, kodėl čia nagrinėjamos Karaliaučiaus srities gyvenvietės, kokį ryšį jos turi su Viešvile? Pagrindinė priežastis, kuri privertė atsigręžti į tarp Nemuno ir Šešupės išikūrusius buvusius lietuviškus kaimus, buvo Viešvilės bažnyčios istorija (*Kirchenchronik Wischwill für die Jahre 1553 bis 1939*) ir joje aptikti kasos mokesčių dokumentai. Sklaidydami ją matome, kad Viešvilės evangelikų liuteronų parapija ilgą laiką jungė abipus Nemuno išikūrusias gyvenvietes, todėl nutylėti jas reikėtų nubraukti dalį jos istorijos¹⁸.

Nuo senų laikų Viešvilės vakarinėje dalyje, pačioje pamiškėje, stovėjo maža privati Romos katalikų koplytėlė. Pradžioje apeigos buvo atliekamos nuosavaime name. Pati koplyčia turėjo būti įkurta kiek anksčiau negu 1863 m., tačiau rašytiniuose šaltiniuose aptinkama tik ši data. Į laikomas katalikų pamaldas čia rinkdavosi aplinkinių ir net atokiau buvusių gyvenviečių katalikai. Kadangi aplinkinėse gyvenvietėse anuomet katalikų maldos namų nebuvo, ji jungė visų kaimų gyventojus, gyvenusius tarp Šventosios ir Jūros upių, o vėliau ir kairės Nemuno pusės kaimuose negausiai apsigyvenusius katalikus. 1863 m. ši koplytėlė buvo įvertinta Viešvilės katalikų parapijos bažnyčia¹⁹.

Antrojo pasaulinio karo 46 žuvusiųjų Viešvilės gyventojų sąrašuose randame trečdalį gyventojų lietuviškomis pavardėmis: tai Damalakas (*Damalaks*), Gendrolius (*Gendrolus*), Kairys (*Kairies*), Šapalas (*Schapals*), Vaškys (*Waschkies*) ir kt. Iš to galima spręsti, kad nemažą dalį Viešvilės gyventojų sudarė suvokietėję lietuvininkai²⁰.

Miestelio vidurinėje dalyje – nuo iki Antrojo pasaulinio karo veikusių Huhno svečių namų, čia pat ant kalnelio, iki to paties karo pabaigos stovėjusios evangelikų liuteronų bažnyčios, senųjų kapų – aikštėje prie prieškariu buvusios Lagerpušo parduotuvės buvusio turgaus nuo plento į pietus link

¹⁸Knobloch H. E. von. *Kirchenchronik Wischwill für die Jahre 1553 bis 1939*.

¹⁹Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, Vilnius, 1991, p. 722.

²⁰Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 177.

Nemuno atsišakoja akmenimis grįstas keliukas. Tai labai senus laikus menantis kelias į Trapėnų perkėlą, į iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos veikusį keltą, čia buvo ir pontoninis tiltas. Būtent šią vietą dar XIII a. aptikę kryžiuočiai savo grobikiškų žygių metu naudojo persikėlimui į Lietuvą. Kaip matome senuosiuose žemėlapiuose, Nemunas tekėjo dviem vagomis, kurių viena tekėjo prie pat gyvenvietės – tai liudija ne tik senieji žemėlapiai, bet ir išlikę senvaginiai ežerėliai. Čia 1919–1939 m. buvo valstybinės sienos perėjimo punktas, stovėjo kilnojama muitinė, kurią vasarai nugabendavo prie Nemuno, žiemos sezonui, potvynio metui, pargabendavo ant kalnelio prie buvusios evangelikų bažnyčios. Išstisus šimtmečius čia vyko aktyvus judėjimas, Nemunas nebuvo klūtis. Dabar jau rusiškų kaimų gyventojai iki XIX a. pab. lankė savo parapijos bažnyčią Viešvilėje, čia krikštijo savo atžalas, atliko konfirmacijos apeigas, čia tuokėsi, registravo mirtis, o ir šiaip privalėjo lankyti pamaldas. Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metu Kazikėnuose, vėliau Viešvilėje, buvo jų valsčius, teismas. Iki 1919 m. visos apie Smalininkus, Viešvilę buvusios gyvenvietės iki pat Jūros upės priklausė didžiajam Ragainės valsčiui, vėliau – apskrīčiai. Prie Nemuno buvo dvi priplaukos išpjautai medienai krauti į baidokus, iš didžiosios lentpjūvės atėjo siaurojo geležinkelio linija, buvo garlaivių priplauka²¹.

Lietuviškos spaudos draudimo laikotarpiu Viešvilė buvo tapusi svarbiu knygnešystės tarpiniu punktu, kuriuo naudojosi daugelis žymių knygnešių. Kaip rašo knygoje „Šiaurės Skalva“ V. ir J. Almonaičiai, vienas žymesnių knygnešių Juozas Sakalauskas savo prisiminimuose pasakojo, kaip jis vienąkart su Stanislovu Neteckiu, prisipirkę Tilžėje knygų, visą savo pirkinį nusiuntė pas kunigą į „Vaišvilį“ (turima mintyje Viešvilė – red.), iš ten Martynas Survila visas knygas pernešė per „rubežių“ (valstybinė siena – red.). Kiti knygnešiai liudijo knygas pasiimdavę Viešvilėje buvusioje Zelijo smuklėje. Tačiau ne visiems spaudos platinėjimams gerai sekdavosi. Išlikusiais duomenimis, 1892 m. carinės Rusijos pasienio sargybiniai Viešvilės apylinkėse pastebėjo septynis knygnešius, nešančius didžiulius ryšulius spaudos leidinių. Vieną jų, pavarde Antanas Globys, pasieniečiai pašovė ir šis mirė²².

Miestelyje veikė parapiinė mokykla ir trys spartesniosios gimnazijos klasės, dirbo keletas gydytojų, akušerė, veikė vaistinė, savanorių gaisrininkų draugija, penkeri svečių namai su didžiule sale, keletas parduotuvių, viešbučių, teatras, dainų, sporto, medžioklės, žvejybos ir moterų aktyvisčių asociacijos. Nepriklausomybės laikotarpiu Viešvilėje veikė keli malūnai (vandens energiją naudojusios įmonės, knygos autoriaus vadinamos malūnais – red. pastaba)²³.

Pastačius Smalininkų, Trapėnų ir Didžiųjų Lankininkų, Žukų ir Vėderaitiškių bažnyčias ir įkūrus jų parapijas, 1900 m. panaikinus bajoriškąją Viešvilės dvarą ir jo dvasinę apygardą, Viešvilė atsidūrė tarp mažųjų parapijų. Mažajoje Viešvilės parapijoje liko dešimt kaimų, vyresnioji girininkija ir 7 mažosios girininkijos. 1910 m. pagal Viešvilės bažnyčios kronikas Viešvilės bažnytkaimyje surašyti 1 527 evangelikai liuteronai, 82 katalikai ir 7 žydai.

²¹ Interneto prieiga: <http://www.memelland-adm.de/Kirchengeschichte/Wischwill/statistische-angaben.htm>.

²² Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 176.

²³ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. IV, Vilnius, 1991, p. 722.

Viešvilės bažnytkaimis
1900 m. Atvirukas.
H. E. von Knobloch.
*Die Wischwiller
dorf Chronik III,
Berlin-Dahlem*

Po 1900 m. per kelis dešimtmečius Viešvilės gyvenvietė pasipuošė naujais administracinės, komercinės ir gyvenamosios paskirties pastatais. Viešvilė iš visų pusių apsupta vaizdingų miškų, tačiau gražiausias peizažas atsiveria jos centre. Neatsitiktinai svarbia verslo rūšimi tapo vėliau išsivystęs turizmas. Viešvilė oficialiai buvo pripažinta kurortine vietove. Atvykdavo įvairių ekskursijų iš Klaipėdos, Karaliaučiaus, Kauno ir Berlyno. Nesugadintas kraštovaizdis, nepakartojamo grožio Kaskalnio miškų kalvynas, Nemunas, ežerėliai kiti vandens telkiniai, žaidimų aikštelės buvo didžiausia atrakcija turistams²⁴.

Viešvilėje gyveno ir keliolika laivininkų šeimų. Jie vertėsi krovinių pervežimu, sielininkyste ir kt. Klaipėdos krašto laivininkų sąrašuose minimi: Abraomas, Adomaitis (*Adomeit*), Bartenverferis (*Bartenwerfer*), Brekas (*Breck*), Brokas (*Brock*), Henebergeris (*Henneberg*), Jegminaitis (*Jegminat*), Juozupaitis (*Josupeit*), Kolbachas (*Kohlbach*), Lašaitis (*Lascheit*), Lošaitis (*Loscheit*), Liudžiuvaitis (*Ludschuweit*), Preikšaitis (*Preugschat*), Žukas (*Szugs*)²⁵.

Vakarinėje gyvenvietės dalyje, prieš pat prasidedant pirmosioms gyventojų sodyboms, važiuodami iš Pagėgių pusės, pervažiuojame siaurutį upelį. Buvusiųjų iki Antrojo pasaulinio karo vietos gyventojų atmintyje išlikęs senas gražus jo pavadinimas. Jis vadintas Velykų upeliu. Pažvelgę į mokytojos kraštotyrininkės D. Daugirtienės Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejuje surinktą medžiagą, matome padavimus apie Viešvilę, taip pat ir apie Velykų upelį. Tiesa, jo vaga jau už plento pokario metais pakeista, ji pasukta aplink sodą, upelis toliau buvęs vingiuotas, upelio krantai apaugę medžiais ir krūmais. Vėliau upelis paslėptas melioracijos kanaluose, vamzdžiuose. Manoma, kad pagonybės laikais tai buvusi garsi skalvių vieta, upelis garbintas atliekant apeigas. Senieji gyventojai atkreipę dėmesį, kad jis teka į rytus, gal todėl ir laikė jo vandenį stebuklingu. Velykų upelio reikšmę vietos gyventojų apeigose gilioje senovėje aprašė savo knygoje „Šiaurės Skalva“ Vytenis ir Junona Almonaičiai. Tarpukariu buvo tapę tradicija Velykų rytą eiti į upelį praustis. Gyventojai tikėjo, kad tokiu būdu buvo galima visiems

²⁴Purvinas M. *Nemuno žemupio istorinės vietos. Viešvilės kaimas*, p. 34.

²⁵Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memella...

*Jaunimo vasaros
stovykla*

Eizenhameryje.

H. E. von Knobloch.

Die Wischwiller

Dorf Chronik III,

Berlin-Dahlem, 1999,

Seite 20

metams pasisemti sveikatos ir jėgų. Velykų upelio vandenį nešdavosi ir į namus, juo šlakstydavo kambarius, duodavo atsigerti namiškiams. Miestelyje po Klaipėdos krašto susijungimo su Didžiąja Lietuva vis daugiau apsigyvendavo katalikų. Įdomu tai, kad ir jie, kaip ir senieji gyventojai evangelikai liuteronai, tikėjo stebuklinga upelio vandens galia. Vieni ateidavo prie jo rytą, kiti – vakarais²⁶.

1944 m. į visiškai ištuštėjusią Viešvilę pirmosios penkios gyventojų šeimos arkliais per miškus atvažiavo iš Kvėdarnos valsčiaus. Naujiesiems Viešvilės gyventojams vietos valdžia leido pasirinkti kokį nori gyvenamąjį namą. Įeini vidun, o ten viskas palikta: baldai, daiktai, net šaukštai ant stalo – tartum būtų ką tik valgyta...

A. Juškaitės-Šiaulinskienės tėveliai apsistojo gyvenamajame name Nr. 57. (Pastatas dabar priklauso Valstybės sienos apsaugos tarnybos Pagėgių rinktinės Viešvilės užkardai – red. pastaba). „Bet gyventojams neleido gyventi vienoje vietoje, vis kilnojo į kitus namus – nežinau kodėl“, – pasakoja A. Juškaitė-Šiaulinskienė tai, ką girdėjo iš tėvelio, ir apgailestauja, kad ne viską išklausinėjo ir nieko neužsirašė.

„Viešvilėje prie visų gyvenamųjų namų buvo skveriukai – alėjos. Geltonųjų akacijų ir tujų, erškėtrožių gyvatvorės, į kurias, būdami vaikai, ilėkdavom su dviračiais. Ir kapinės buvo apsodintos tujomis. Buvusių evangelikų liuteronų kapinių antkapius suvežė į katalikų kapines, sustatė patvoriais. Juos dėdavo ant invalidų namų gyventojų kapų, pastariesiems pasimirus.“

Tų vokiškų antkapių, pasak A. Šiaulinskienės, ir dabar dar yra katalikų kapinėse. Pačioje Nepriklausomybės pradžioje iš Vokietijos atvažiavęs vyriškis, buvęs vietos gyventojas, keliais šliaužė po buvusias evangelikų kapines, ieškodamas savo šeimos antkapio, tačiau veltui. Aldoną susirado kaip artimiausią giminaitę, nes buvo gyvenusi jų paliktame gyvenamajame name.

A. Šiaulinskienė puikiai prisimena H. E. fon Knoblocho sodybos didžiules klombas, kuriose žydėdavo narcizai ir tulpės, kitur – nematytos gėlės. 1903 m.

²⁶ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, 2003, p. 180.

pastatytoje mokykloje buvo tujomis apšodinta lauko klasė. Ją dar ilgai puoselėjo mokytoja Zita Gadliauskienė, kuri su vyru Juvencijumi pokario metais dirbo Viešvilėje.

Aldona prisimena tėvelį pasakojus, kad visa Viešvilė po Antrojo pasaulinio karo buvo užminuota. Rytai kartais tekdavę rinkti lavonus tų, kurie iš toli naktimis atvažiuodavo vežimais plėšti vietos gyventojų paliktų namų.

„Mes gyvenome ant minų lauko – ir tiesiogine, ir perkeltine prasme. Vietiniams gyventojams buvo pažadėta, kad jie greitai sugrįš, todėl ir paliko savo gyvenamuosius namus taip, lyg išeitų trumpam. O tie, kurie į čia atsikėlė, gyveno nuolatiniame nerime ir baimėje. Gal dėl to ir kraustėsi iš vienu namų į kitus? Gal dėl to ir netvarkė, nepuoselėjo tų gražių gėlynu, alėjų, nes nežinojo, kiek čia gyvens?“

Po karo čia nebuvo partizanavimo – žmonės nebuvo suinteresuoti kovoti už šį kraštą. Nebuvo čia kaimo dvasios, nes visi suvažiuavę, svetimi“, – teigia viešvilietė²⁷.

„Iš savo vaikystės prisimenu Viešvilės evangelikų liuteronų kapus. Jie buvo tarp plento, einančio per Viešvilės gyvenvietę ir siaurojo geležinkeliuko Pagėgiai–Smalininkai,ėjusio greta mano tėvų sodybos. Tiesa, geležinkeliukas jau buvo išardytas, tačiau vietomis dar buvo likę pabėgiai. Evangelikų kapai po Antrojo pasaulinio karo buvo išlikę nesuardyti – apie kiekvieną kapą buvo dekoratyvios metalinės tvorelės su varteliais, stovėjo antkapiai, paminklai su įrašais, kas ir kada palaidota. Kapinės buvo apšodintos tujomis, prie plento – augo visa eilė beržų. Vakariniėje dalyje pačiame trikampyje tarp plento ir geležinkeliuko buvo atskirai aptverti kapai. Juose buvo išlikę 7–8 senoviniai antkapiniai paminklai. Įrašų ant jų neprisimenu, tačiau žmonės kalbėjo, kad šie kapai nuo prancūzmečio, tad jie galėjo būti nuo 1812 m. Rusijos-Prancūzijos karo.“²⁸

Jurbarko Darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto sprendimu 1951 m. Viešvilės apylinkės aplinkinių kaimų fondinės žemės su visais ūkiniais pastatais buvo perduotos Šakių rajono Kidulių tarybiniam ūkiui²⁹.

Pastaruoju metu dalis buvusių kaimų jau išnykę, vėlesniuose dokumentuose dalies jų jau nerandame. Tai rodo, kad dalis jų po karų buvo sugriauti ir sunyko, ypač tai galima pastebėti Karaliaučiaus srityje. Tačiau panaši padėtis po Antrojo pasaulinio karo susidarė ir dešiniajame Nemuno krante – kai kuriuose kaimuose likę tik po kelias sodybas. Todėl toliau aprašydami vietas, ypač buvusius vienkinius, kai kurių, jau išnykusių, ir neminėsime.

Viešvilėje 1617–1620 m. kunigavo lietuviško giesmynėlio autorius **Bunchardas Lobelis**.

1665–1667 m. kunigavo ir mokytojavo šviesuolis **Mykolas Merlinas**.

XVII a. Viešvilėje kunigavo **Zacharijus Blotnas**, tobulinęs ir rengęs spaudai lietuviškus Jono Bretkūno tekstus.

XVII a. Viešvilėje kunigavo **Jonas Gedkantas**, taisęs ir koregavęs Jono Bretkūno Bibliją.

²⁷Karopčikienė D. Žmonių gyvenimuose išsirėžė sudėtingas krašto likimas, Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, 2012 06 11.

²⁸Papasakojė Zita Knoraitė-Milašauskienė, gim. 1959 m., Viešvilė. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2014 m.

²⁹Jurbarko DŽDT vykdomojo komiteto 1951 m. sprendimas Nr. 373.

Viešvilėje gyveno **Elizabet Bronner-Höpfner** (1880–1950) – aktyvi politikė, mokytoja Karaliaučiuje, rašytoja, laikraščio „Hartungschen Zeitung“ redaktorė, kovotoja už žmogaus teises. Po Klaipėdos krašto atidavimo Lietuvai leido mėnesinį žurnalą „Das Memelland“. Gimusi ir augusi Rydelsberge. Rašytoja išleido romanus „Pasakojimai iš nendrininkų krašto“ (*Die Sendung der Rohrmoser*), „Klaipėdos krašto istorijos“ (*Geschichten aus dem Memelland*). Viešvilėje gyveno dailininkas **Paulius Tiedtke** (1884–1968). Dailininkas mokėsi meno paslapčių Italijoje. Jis nutapė nemažai Viešvilės miestelio vaizdų.

Viešvilėje 1920–1925 m. mokytojavo rašytojas, Klaipėdos krašto laikraščio „Klaipėdos garlais“ (*Memeler Dampfboot*) redaktorius **Martinus Kakys**. Jis yra daugelio vietos istorijos straipsnių ir raštų autorius. Skaitytojų pripažinta jo išleista knyga „Briedžiai Klaipėdos krašte“ (*Elche im Memelland*).

Viešvilėje gyveno ir mokėsi Aušgiriuose gimęs pastorius, pamokslininkas **Oskaras Brusevicis** (1929–1976). Tai politikas, kovojęs už VDR išsivadavimą iš SSRS politinės įtakos ir abiejų Vokietijų susijungimą. Protestuodamas dėl Sovietų Sąjungos daromos įtakos jis susidegino.

Viešvilėje gyveno ir mokėsi Pagulbinių kaime gimęs rašytojas **Paulius Brokas** (**Paul Brock**) (1900–1986). Parašė romanus „Laivininkas Michailas Austynas“ (*Der Schiffer Michael Austyn*), „Aštuntoji Kūrėjo diena“ (*Der achte Schöpfungstag*), „Upė teka“ (*Der Strom fließt*), „Laimė žemėje“ (*Die Löwenjagd*), „Melodija kraujyje“ (*Melodie des Blutes*), „Tie, kurie laukia ryto“ (*Die auf den Morgen warten*), „Belaisviai“ (*Die Gefangene*), „Širdies šauksmas“ (*Berufung der Herzen*) ir kt. Mylimiausias jo romanas – „Visa, kas gyva, turi bręsti“³⁰.

Su Viešvilės vietovėmis susiję nemažai mokslo ir kūrybinių darbuotojų, kurių vardus rasime kituose monografijos skyriuose.

Aš vėl pamačiau Viešvilę

Rūtos Werner-Neumann prisiminimai

Kas prieš keletą metų buvo neįmanoma, šiandien tapo realybe. Mano didžiausia svajonė išsipildė – aš vėl pamačiau savo gimtąjį kaimą ir pajutau savo kilmės šaknis. 1987 m. – beveik po 45 metų – Dievas man suteikė malonę ir šią galimybę. Ką reiškia kelionės rūpesčiai prieš kelionę į namus? Kitą rytą, vos tik atvykus į Klaipėdą, aš jau radau galimybę su viena šeima važiuoti į Viešvilę. Klaipėdoje gerai prižiūrimos gatvės, apjuostos sprogstančiais berželiais, dar neapsakomo grožio ir puošnumo išpūdį. Su kiekvienu kelio kilometru vis artėjau prie savo mielosios Viešvilės. Mano akys vis plėtėsi, aš vis giliau traukiau į save gaių Tėviškės orą. Plačiuose laukuose mačiau dirbančius žmones, o Rambyno gandrai, Nemunas, pažįstami vietovių pavadinimai vis labiau mane jaudino, ir širdis, atrodė, išlėks iš krūtinės. Po 110 kilometrų nuostabios kelionės aš pasiekiau savo tikslą – Viešvilę.

Pagrindinė Viešvilės gatvė neatpažįstamai pasikeitusi, tačiau mūsų buvę namai dar tebestovi. Tai raudonų plytų namas prie buvusios Rytinės geležinkelio stoties. Vairuotojui sustojus, aš išlipau iš ma-

³⁰Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik I–X*, Berlin-Dahlem.

šinos, atsiklaupiau ir pabučiavau žemę. Negalėjau ištarti žodžių, kalbėjo tik širdis ir mano jausmai. Mane pasitiko lietuvi moteris, kuri nuo 1945 m. gyvena mūsų name. Aš nuoširdžiai ją pasisveikinau ir apkabinau. Kiemas, pastatai – viskas kaip prieš 45 metus. Namo šeimininkė pakvietė mane į vidų ir aprodė namą. Mano kambarys, mūsų virtuvė, tėvelių miegamasis, svečių kambarys – tai mano vaikystė, mano prisiminimai. Ne visą namą galėjau apžiūrėti, nes kitos dalies namo šeimininkų nebuvo namuose.

Mūsų šulinys dar tebestovi kieme. Tas pats nuostabiai švarus vanduo! Įsi-
pylusi išgėriau pilną stiklinę. Kaip gera!

Po to skubu į netoliese mūsų namų esančias kapines, kur ilsisi mano seneliai. Jokio antkapio, jokios lentelės, nebėra jokios kapų žymės. Tik dideli medžiai ir aukšta aukšta nešienauta žolė. Jie ilsisi nuostabiame gamtos prieglobstyje, natūralioje aplinkoje, kuri man net gražesnė negu dabar pas mus, Vokietijoje. Belankant kapus, mane susirado ir mano kelionės draugai, ta šeima, su kuria aš atvykau į Viešvilę. Deja, jie nerado nei savo buvusio gyvenamojo namo, nei savo kiemo. Jų akyse mačiau tik liūdesį ir ašaras.

Ėjome su kelionės draugais per Viešvilę pagrindine gatve. Senosios evangelikų bažnyčios nebėra! Nė vieno akmens nematyti. Toliau mokykla, teismas, paštas. Tai dar gerai išsilaikę pastatai, tokie, kokie jie išlikę mano atmintyje. Nuostabu, kad tebėra tvėnkinyš prie miestelio parko, tik gaila, kad prie jo jau nebėra malūno, puikaus girininkijos pastato ant kranto. Po poros valandų atsisveikinau su Viešvile su mintimi: „Aš atvyksiu dar kartą! Gal dar ir šiais metais.“

Savo jaunystės draugams aš linkiu nuostabių prisiminimų, išgyvenimų, ką ir aš patyriau.

Na, sudie, mano mylimoji, Viešvile! Ne viską galima aprašyti. Yra jausmų, kuriuos sunku popieriaus lape išreikšti. Jie taip ir lieka giliai širdyje...

Ruth Werner, Ich bin wieder zu Hause, *Memeler Dampfboot*, 1990.
Iš vokiečių kalbos vertė A. Liaudaitis, 1997 m.

Aukštnemunės (Memelhöhe) Mažosios girininkijos sodyba 1937–1944 m.³¹

1920 m., prieš tai mokėsis viešbučių prižiūrėtoju, Viešvilės vyresniojoje girininkijoje (*Oberförsterei / Forstamt Wischwill*) miško darbininku ir sargu pradėjo dirbti jaunas, perspektyvus darbuotojas Albertas Žagaras (1897–1944). 1925 m. spalio 23 d. jis vedė volynietę Olgą Ramm (1907–1978). Kiek pagyvenusį Naūdvaryje (*Neuhof-Kassigkehmen*) ir Leipgiriuose (*Leipgirren*), Alberto ir Olgos Žagarų šeima apsistojo šalia Viešvilės gyven-

Rūta Verner-Neuman su dukra Viešvilėje
1992 m. Nuotr. iš Viešvilės pagrindinės
mokyklos muziejaus fondų

³¹ Pagal Pauliaus ir Lothar Žagarų 2005 m. atsimini-
mus iš vokiečių kalbos vertė Valda Kravčėnienė.

vietės buvusioje Aukštneemunėje – tuometinėje miško prižiūrėtojų sodyboje (*Memelhöhe Forstgutsbezirk*). Ilgą laiką be didesnių rūpesčių gyvenusi šeima susilaukė 11 vaikų: 6 berniukų ir 5 mergaičių. Aukštneemunėje gimė 4 jauniausi vaikai – čia šeima pragyveno savo laimingiausius metus.

Daugelį metų, vyrui nuolat besidarbuojant miške, Olga nešė sunkią namų ūkio našta, daug jėgų ir dėmesio skirdama Aukštneemunės sodybos gerovei.

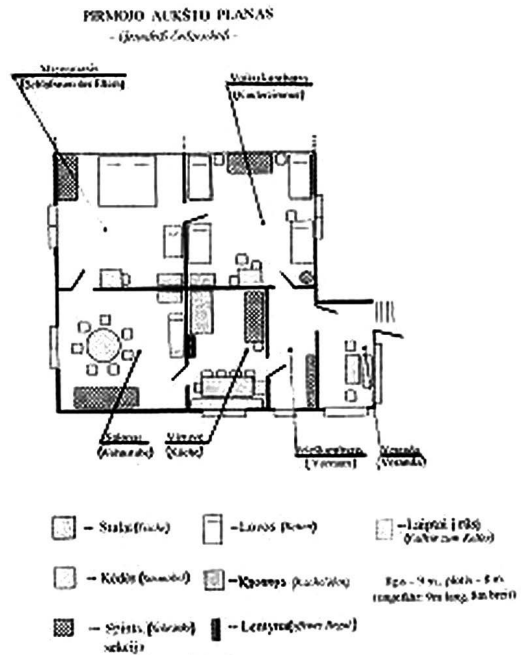
Aukštneemunės sodyba buvo įkurta, galima sakyti, idiliškoje aplinkoje: iš Viešvilės pusės ją supo pušų miškas, paslaptinai vėjyje šlamantys aukšti beržai, pro šalį tekantis Viešvilės upelis, už kurio tęsiasi lankos, tuojau pat ir Nemunas, o pietuose – Pagulbinių kaimo pradžia. Nuo šlaito galėjai aiškiai matyti Nemuną, iš tolo jo lankose, taip pat miške stebėti žvėris: stirnas, lapės, zuikus, netgi briedžius ir elnius.

Sodyboje gyveno 2 šeimos: vienoje pusėje – Alberto ir Olgos Žagarų, antroje – Šemaičių šeimos. Iš čia jie pievų keliuku pasiekdavo gretimą Pagulbinių kaimą ir Nemuno lankas. Aukštneemunėje, už kelių šimtų metrų į vakarus, kitoje miško aikštelėje gyveno dar viena – Šventorių – šeima su 2 vaikais: berniuku ir mergaite. Kai jų tėvai vykdavo apsipirkti, Paulius Žagarus ten būdavo vaikų saugotoju.

Abi šeimos maitinosi pačių išaugintais ir pagamintais produktais. Jokių pirkinių praktiškai nebuvo, išskyrus cukrų, druską.

Bulvės, avižos, rugiai, kviečiai, burokėliai, kopūstai ir kitos daržovės, vaisiai buvo auginami nuosavame sklype netoli pirmojo Pagulbinių gyventojų sodybos. Iš užliejamų Nemuno pievų gaudavo geriausios kokybės žolės ir šieno, todėl pienas, sviestas, varškė ir sūriai buvo aukštos kokybės. Grietinė buvo pasigaminama pienu centrifuguojant. Šaltas rūgštus pienas buvo puikus gėrimas vasaros metu. Dar gamindavo mėsos, žuvies produktus, dešras, rūkytus ir vytintus mėsos gaminius. Žuvies Nemune anuomet buvo gausiai. Žvejybos įrankiai – tinklai, meškerės – buvo visuomet paruošti prie valtys.

Didžiausias pastatas sklype turėjo lygų šlaitinį stogą, nors ir buvo pastatytas per du aukštus. Abu tvartai stovėjo kairėje kiemo pusėje. Viduje kairėje buvo laikomos kiaulės (3), tiesiai buvo vieta paukščiams ir triušiams. Vištos tupėdavo ant paaukštintų laktų. Dešinėje, prie didelių langų į kiemo pusę, stovėjo 2 karvės. Joms kasdien buvo reikiama šiaudais. Taip iki pavasario ant ilgo kraiko jos kilo

Aukštneemunės mažosios girininkijos Žagarų buto planas, I a. H. E. von Knobloch. Wischwiller Dorf Chronik X, Berlin-Dahlem, 2006, Seite 93-106

vis aukštyn – mėšlą išvalydavo tik pavasari, kai prireikėdavo tręšti laukus.

Tvarto kairėje kopėčiomis buvo galima užlipti ant šieno. Čia pasieniais iki pat durų vištos buvo pasidariusios sau lizdus. Jų laikydavo apie 30. Laisvai laikomos vištos laktė po kiemą ir daržą. Be jų, būdavo ir kitų paukščių: 3–4 žąsys, 3–4 kalakutai, 8–10 ančių. Albertas ir Olga Žagarai turėjo ir arkli, su kuriuo šeimos galva ardamo, akėdavo bei dirbo įvairius kitus ūkio darbus.

Virš abiejų Žagarų tvartų buvo prikrauta šieno, o kiemą galėjai matyti per didelį liuką. Per jį ant tvartų buvo kraunamas šienas. Paskleisti šieną palėpėse buvo jau vyresniųjų vaikų darbas.

Nuo svirno pusės iki Šemaičių šieninės nebuvo pastogės. Tai buvo pakankamai atvira grūdų kūlimo patalpa, į kurią galėjai įvažiuoti. Čia stovėjo javų kūlimo ir grūdų valymo mašinos. Į patalpą galėjai patekti per dvejus didelius vartus, buvusius iš kiemo ir lauko pusės.

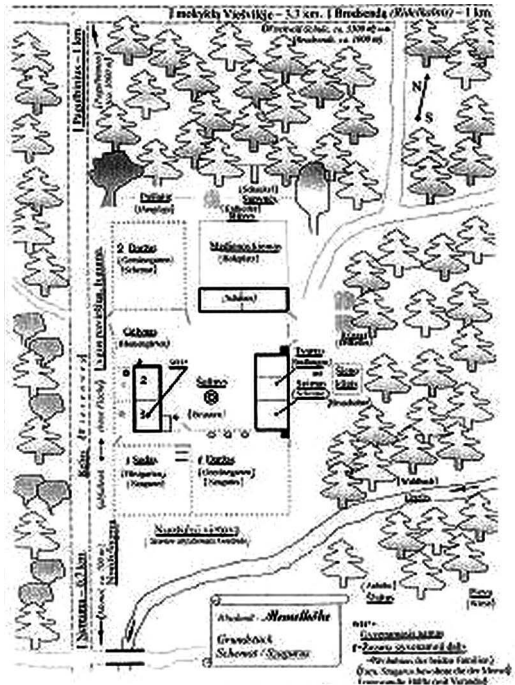
Mediniai pastatai po stogu iki pat medienos aikštės vadinosi dirbtuvės. Jų kairioji pusė priklausė Žagamams. Abeji šeimnininkai turėjo galimybę į pastatą įeiti pro du įėjimus iš kiemo ir medienos aikštės pusių. Žagarų dirbtuvių kairioji ir dešinioji pusės buvo apkaltos lentelėmis.

Sandėliukas. Vienoje specialioje jo patalpoje buvo laikomi darbo įrankiai: visi didieji įrankiai mėšlui, šienui, šiaudams, grėbliai. Kaip ir rankinės svarstyklės, „šiupkaris“ (karutis), pjūklai, šlifavimo įrankiai ir nedidelė krūvelė akmens anglių. Reikia paminėti, kad žieminius batus pasigamindavo patys.

Albertas Žagaras nepertraukiamai dirbo miške nuo pat pradžių iki Antrojo pasaulinio karo pradžios. Prasidėjus karui jis vėl – antrą kartą savo gyvenime – buvo paimtas į frontą ir priešpaskutiniaisiais karo metais žuvo. (Pirmą kartą Albertas Žagaras buvo fronte per Pirmąjį pasaulinį karą – *red. pastaba*.)

1944 m. rudenį po traгіškos vyro žūties Olga Žagarus, turėdama tik rankinį багаžą, kartu su 8 vaikais privalėjo palikti Aukštneemunę, prarasdama savo namus, kuriuose gimė ir augo jos vaikai, kur ilgai ir laimingai visa šeima gyveno, nežinodama, kad į juos nebus atgal kelio, kad šį kartą juos palieka visam laikui³².

Straipsnelyje aprašyta viena Aukštneemunės mažosios girininkijos sodyba (*Memelhöhe Forstgutsbezirk*) ir gyvenimas joje.

Aukštneemunės mažosios girininkijos sodybos schema. H. E. von Knobloch Wischwiller Dorf Chronik X, Berlin-Dahlem, 2006, Seite 93–106

Viešvilės apylinkių žemėlapis su Aukštneemunės miško sodyba. H. E. von Knobloch. *Wischwill Dorf Chronik X*, Berlin-Dahlem, 2006, Seite 93–106

Po 1870 m. Smalininkų vyresniojoje girininkijoje (*Oberförsterei Schmallingken*) tokių mažųjų girininkijų sodybų buvo 7: Antšvenčiai (*Antschwenten*), Leipgiriai (*Leibgirren*), Naudvaris (*Neuhof Kassigkehmen*), Smaladaržis (*Smalodarszen*), Tetervinė (*Auerhahn*), Vilkakis (*Wolfspass*) ir Žaldvaris (*Grünhof Užtilten*). Viešvilės vyresniajai girininkijai (*Oberförsterei Wischwill*) priklausančiuose miškuose po 1903 m. priklausė 10 pagal panašius projektus statytų mažųjų girininkijų (*Forsterei*): Aušgiriai (*Augstgirren*), Balinė (*Schonbruch*), Baltupėnai (*Baltupöhnen*), Kalveliai (*Kallwehlen*), Naumalūnis (*Neumühl*), Nausėdai (*Nausseden*), Pagenaičiai (*Schustern*), Viešvilė (*Wischwill*), Vilkdaubis (*Wolfsgrund*) ir Žardeliai (*Szardehlen*). Tikslėsių duomenų, kelintais metais kokia sodyba buvo pastatyta, nenustatyta. Visos šios girininkijos iki 1919 m. priklausė Ragainės, o nuo 1920 m. iki 1939 m. – Pagėgių apskrčiai. Visų mažųjų girininkijų gyventojų 1944 m. rudenį laukė toks pat vienodas likimas, kaip ir aprašytoje Aukštneemunės sodyboje. Jie visi kartu su besitraukiančia Vokietijos kariuomene karinės vadovybės įsakymu turėjo pasitraukti į Vokietijos gilumą. Didesnė dalis jų tebestovi ir šiandieną – tai Leipgirių, Tetervinės, Vilktakio, Žaldvario, Balinės, Naumalūnio, Pagenaičių, Vilkdaubio ir Žardelių raudonplytės miško sodybos. Dalis jų neišliko³³.

Pagulbinių kaimas

Apie 4 km į pietvakarius nuo Viešvilės centro, dešiniajame Nemuno krante yra senas, manoma, dar skalvių laikus menantis, jau bebaigiantis išnykti Pagulbinių (*Pagulbinnen*) kaimas. Greta kaimo į Nemuną įteka Viešvilės upelis, kuris senųjų gyventojų buvo vadinamas Nemunėliu (*Alte Memele*). Tai buvusi Nemuno senvagė, kurios viena atšaka tekėjusi prie pat Viešvilės bažnytkaimio. Nemuno lankose tyvuliuoja senvaginys ežerėlis. Kaimas nuo seno priklausė 1609 m. sudarytai didžiajai Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. Šiaurinė kaimo dalis prasižėda nuo Viešvilės miško, kuriame stovėjo Balinės (*Schonbruch*) vienkiemis, pietinė siekia Nemuną. Pietryčiuose sto-

³² Užrašyta pagal Pauliaus ir Lothar Žagarų atsiminimus. Užrašė H. E. von Knobloch 2005 m. Iš vokiečių kalbos vertė Valda Kravčėnienė.

³³ Interneto prieiga: [wiki-de.genealogy.net/Förstereien im Memelland](http://wiki-de.genealogy.net/Förstereien_im_Memelland). Žr. 2013 06 26.

vėjo Vilkdaubio (*Wolfsgrund*) vienkiemis, į vakarus – Añtgulbinių ir Báltupėnų gyvenvietės.

Pagulbinių pavadinimą tarp kitų 18 vietovių pirmą kartą randame Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos vietovių 1616–1617 m. sąrašuose³⁴.

1650 m. pirmą kartą paminėtas kulmiškasis Pagulbinių dvaras. Dvarui priklausė 67 margai ir 84 rykštės žemės.

Vakarinėje kaimo dalyje stovėjo graži didelė sodyba – *Schultzenhoff*, vadinta seniūno dvaru. Kulmiškasis Pagulbinių dvaras, kuriam priklausė 67 margai ir 84 rykštės žemės, pirmą kartą paminėtas 1650 m. privilegijoje. Pagulbiniai nuo 1650 m. pagal privilegijas priklausė Viešvilės domeniniam, karališkajam, dvarui (nuo 1740 m. alodinis, bajoriškasis – red. pastaba).

1732–1734 m. Pagulbiniai pažymėti Kazikėnų valsčiaus sąrašuose. Išlikusi ir 1772 m. dvaro perpirkimo sutartis. 1785 m. Pagulbinių dvaras buvo pavaldus Viešvilės bajoriškajam dvarui. 1785 m. minimas ir Pagulbinių kaimas, kuriame gyveno karališkieji valstiečiai, turėję atlikti baudžiavines prievoles valdovui³⁵.

1736 m. Pagulbiniai valdė 562 ha žemės. Šiame žemdirbių kaime surašyti 252 gyventojai (*Pagulbinnen Einw.: 252; Fläche: 562 ha*)³⁶.

Pagulbinių kulmiškųjų ūkininkų kaimas (*Kölmische Dorf*) įrašytas 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios parapijiečių mokesčių mokėtojų sąrašuose. Kaimas mokėjo 2 talerių vadinamąjį ūbų mokesį, 24 sidabro grašių dešimtinę ir 8 sidabro grašių ūbų dešimtinės mokesčius³⁷.

Vietovės pavadinimas (<i>Ortschaften</i>)	Dešimtinė (<i>Decem</i>)			Ūbų mokeskis (<i>Hufenzahl</i>)			Ūbų dešimtinė (<i>Hufendezem</i>)		
<i>Pagulbinnen</i>	2	-	-	4	2	-	-	8	-

Tuose pačiuose 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių dokumentuose įrašytas ir Pagulbinių valstietiškasis kaimas (*Bauern Dorf*), mokėjęs Viešvilės bažnyčiai atitinkamai 5 talerių, 13 sidabro grašių ūbų mokesį, 65 sidabro grašių, 6 pfenigų dešimtinės ir 22 sidabro grašių ūbų dešimtinės mokesčius³⁸.

Vietovės pavadinimas (<i>Ortschaften</i>)	Dešimtinė (<i>Decem</i>)			Ūbų mokeskis (<i>Hufenzahl</i>)			Ūbų dešimtinė (<i>Hufendezem</i>)		
<i>Pagulbinnen Dorf</i>	5	3	1	5	6	6	-	2	2

Pagulbiniai priklausė Įsruties srities Ragainės apskrities (*Landkreis Ragnit*) Kasikėnų, vėliau – Viešvilės valsčiui ir Viešvilės parapijai³⁹.

1785 m. Pagulbinių kaime stovėjo 10 sodybų (ugniakurų).

³⁴Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge... Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten.

³⁵Interneto prieiga: www.voruta.lt/wp-content/uploads/voruta_5_epastas1.pdf, žr. 2013 03 30.

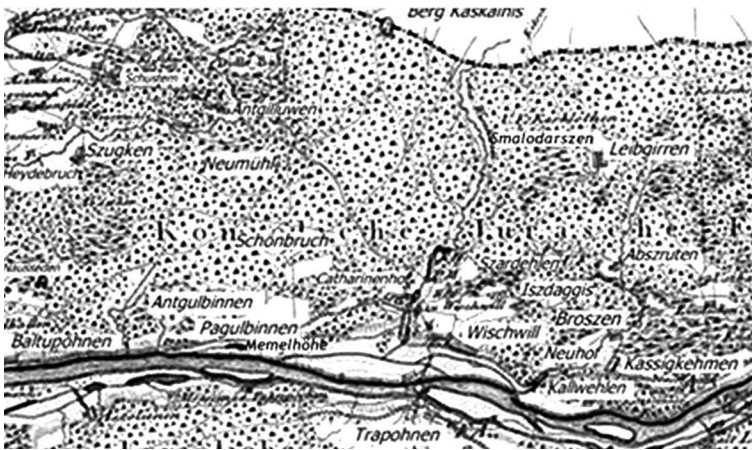
³⁶Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/.../ortsverzeichnis.

* Ūbas – 30–60 margų (*red. pastaba*).

³⁷Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge... Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten.

³⁸Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge... Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten.

³⁹Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Prūsijos_karalystė. 1752 m. karaliaus Frydricho II nurodymai. Žr. 2012 03 02.

Pagulbiniai
 „Schroetter Karte“
 žemėlapyje 1802 m.
wiki-de.genealogy.net
 > ... > Litauen

1815 m. šiame bajoriškajame žemdirbių kaime tebestovėjo 10 sodybų (ugniakurų), kuriose gyveno 61 gyventojas Pagulbinių kaimas buvo Viešvilės bažnyt-kaimio dalis⁴⁰.

1817 m. Pagulbinių kaimas su 10 sodybų, kuriose gyveno 61 gyventojas, priklausė Ragainės apskrities Viešvilės parapijai ir Šereiklaukio domeniui.

XIX a. vid. minimi du Pagulbinių kaimai: bajoriškasis ir kulmiškasis. Pastarajame gyveno laisvieji paveldėtojai ir laisvieji šatulininkai – valstiečiai, gavę privilegijas ir teises. Kaimas valdė 2 222 tūkst. margų ir 176 kv. rykštes, tai sudarė apie 556 ha žemės. Pagulbiniuose stovėjo 57 pastatai, kaime surašyti 249 gyventojai, kurie laikė 90 raguočių, 51 arkli, 70 avių ir 52 kiaules. Daug kaimiečių užsiėmė amatais, jiems kasmet tekdavo sumokėti po 53 talerius amatų mokesčių. Pagulbiniai buvo pasiturintis kaimas, galėjęs išlaikyti savo mokyklą, kuriai kasmet tekdavo surinkti 32 talerius, 8 sidabro grašius ir 6 pfenigus. Kaimo mokytojui gyventojai turėjo surinkti per 10 šėpelių rugių, 5 šėpelius miežių alui, nemažą kiekį šieno ir šiaudų pašarų gyvuliams bei paukščiams.

1871 m. Pagulbiniuose surašytos 26 sodybos su 60 būstų ir 351 gyventoju. Kaime buvo keliabučių gyvenamųjų namų samdiniams⁴¹.

1873 m. Viešvilės bažnyčios dokumentuose įrašyta, kad Pagulbinių kaimas tuo metu valdė 1 493 margus (*Morgen*) žemės. Kaime gyveno 294 tikintieji (*Seelen*) evangelikai, mokėję mokesčius evangelikų bažnyčiai. Žinių apie kitų konfesijų tikinčiuosius čia nėra⁴².

Vietovė (<i>Ortschaften</i>)	margai (<i>Morgen</i>)	gyventojai (<i>Seelen</i>)
Pagulbinnen	1493	294

1885 m. Pagulbiniuose užre-gistruotos 36 sodybos su 89 būstais, kuriuose surašytas 401 gyventojas. Pa-gulbiniai valdė 620 ha žemės, iš kurių buvo 153 ha arimų, 72 ha pievų ir 75 ha medynų⁴³.

⁴⁰MLE, 3 t., Vilnius, 2006, p. 379.

⁴¹Interneto prieiga: www.voruta.lt/wp-content/uploads/voruta_5_epastas1.pdf, žr. 2013 03 30.

⁴²*Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften, Laut Kirchenkassenrechnung.*

⁴³Interneto prieiga: www.voruta.lt/wp-content/uploads/voruta_5_epastas1.pdf, žr. 2013 03 30.

Kiek atokiau kaimo į pietus, link Nemuno lankų, buvo Aukštnemunės (*Memelhöhe*) vienkiemis su mažąja girininkija. Pokario metais kamo vaikai rado nesprogusią prieštankinę miną ir užkūrę krosnį ją išbandė. Jų sodybos nebeliko – užtaiso pakako sodybai nugriauti.

Pamiške, tarp girios ir Nemuno lankų, panemunėmis ėjo kelias, XV a. tapęs svarbiu vieškeliu. Jis neteko reikšmės tik po 1868–1872 m., nutiesus plentą Pagėgiai–Smalininkai, kuris ėjo aplenkdamas Pagulbinius.

1905 m. kaimas valdė 567 ha žemės, jame buvo 37 gyvenamosios sodybos. Gyventojų surašymo duomenimis, Pagulbiniuose suskaičiuoti 273, o 1910 m. – 289 gyventojai. 1925 m. Pagulbinių kaimui priklausė 507 ha žemės, surašytas 241 gyventojas. Kaime veikė mokykla. 1939 m. Klaipėdos kraštą prijungus prie Vokietijos, lietuvių skaičius sumažėjo – daugelis važiavo į Lietuvą. 1941 m. kaime gyveno 171 gyventojas⁴⁴.

Vakarinėje Pagulbinių pievų dalyje XIX a. pab. buvo įsikūręs žvyro karjeras. Nemuno slėnio krante buvo 2 kalkių degimo krosnys. Nemuno pakrantėse būdavo randama kalkakmenio, todėl panemunių gyventojai nuo pat Smalininkų iki Baltupėnų užsiimdavo kalkių degimu. Kaimo gyventojai užsiėmė ne vien žemės ūkio veikla, bet ir amatais, vystė vietos pramonę. Pagulbiniai buvo žinomi ir kaip vienas iš Nemuno laivininkystės centrų. Pagulbiniuose, kaip ir kitose tarp Smalininkų ir Sokaičių buvusiose gyvenvietėse, būdavo statomos valtys ir kuršlaiviai, kurie plaukiodavo ne tik Nemunu ir kitomis upėmis, bet išplaukdavę ir į Kuršių marias. Kuršlaiviai, perveždami įvairiausius krovinius, upėmis ir kanalais pasiekdavo ir tolimesnius uostus – Berlyną ir kt. 1890 m. Pagulbinių laivų statykloje, vadovaujant laivininkui Boicui, buvo pastatytas 216 t krovos medinis kuršlavis „Anna“. Šio burinio laivo ilgis – 32,5 m, plotis – 5,19 m. Mediniai laivo bortai siekė 2 m aukščio. Laivas užregistruotas Karaliaučiaus laivų registre. 1890–1928 m. laivu plaukiojo pats jo statytojas Boicas. 1938 m. laivas buvo rekonstruotas (jame įrengtas keturtaktis 90 AJ variklis) ir pervadintas kitu vardu – „Manfred“. 1945 m. laivą sudaužė sovietinė artilerija. 1895 m. Pagulbiniuose buvo pastatytas 217 t krovos medinis tristiebis burlaivis „Emma“, vėliau vadintas „Ema iš Viešvilės“ (*Emma von Wischwill*), Kuršlaidio

Pagulbinių žemėlapis (1796–1802 m.). Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Pagulbinių kaimas. 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

⁴⁴MLE, t. 3, Vilnius, 2006, p. 379.

ilgis – 33,40 m, plotis – 6,10 m, o bortų aukštis – 2,15 m. Laivo statybai vadovavo jo būsimojis kapitonas J. Brokas (*J. Brock*), kuršlaivių pavadinęs savo dukros vardu. Jis laivu plaukiojo 1895–1913 m., 1913–1915 m. laivą perėmęs F. Brokas (*F. Brock*) iš Viešvilės. 1937 m. buvo pašalinti burlaivio stiebai ir sumontuotas 80 AJ galingumo variklis. Šiuos didžiulius laivus galėjo statyti tik įgudę meistrai, sukaupę ilgametę patirtį⁴⁵.

Klaipėdos krašto laivininkų sąrašuose (*Kahnschiffer aus dem Memelland*) Pagulbinių (*Pogulbinnen*) kaime minima gyvenę per dvi dešimtis laivininkų: Bartenverferis (*Bartenwerfer*), Bekeris (*Becker*), Bretšneideris (*Brettschneider*), Brokas (*Brock*), Dirševskis (*Dirschewski*), Diršovskis (*Dirszowski*), Fišeris (*Fischer*), Furmanas (*Fuhrmann*), Gronau (*Gronau*), Juozapaitis (*Josupeit*), Jurgaitis (*Jurgeit*), Krauzė (*Krause*), Lampė (*Lampe*), Leidigas (*Leidig*), Mačiulaitis (*Matschulat*), Matekaitis (*Mattegat*), May, Paulikaitis (*Paulikat*), Reimanas (*Reimann*), Rodė (*Rode*), Rodcas (*Rodtz*), Roskė (*Röske*), Šulcas (*Schulz*), Skulsčius (*Skulschus*)⁴⁶.

Tarpukaryje Pagulbinių kaime dar gyveno daug gyventojų. Išlikę duomenys, kad iki Antrojo pasaulinio karo kaime veikė pradinė mokykla, buvusi ir karo metu. Buvęs Viešvilės pradinės mokyklos vedėjas ir pagrindinis mokytojas Ernestas Laucius 1899–1922 m. dirbo mokytoju Pagulbinių pradinėje mokykloje. Po 1920 m. Kalvelių ir Pagulbinių pradinėse mokyklose su savo broliu mokytojavo Ernestas Podufalas (*Podufal*). 1922–1944 m. Pagulbiniuose dirbo mokytojas Bernardas Kunas (*Kuhn*)⁴⁷.

Apie Pagulbinių kaimo mokyklą rašoma A. Juškos „Klaipėdos krašto mokyklose“. Čia pateikta, kad mokykla buvusi įkurta XIX a. antrojoje pusėje. Mokykloje mokėsi 30–40 mokinių, juos mokė vienas mokytojas. 1911 m. mokykloje dirbo Karalienės seminarijos auklėtinis Jonas Greičius. Prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą mokykloje dirbo pedagoginį išsilavinimą turėjęs mokytojas Vūnas (*Wühn*). 1936 m. Pagulbinių kaimo mokykloje mokėsi 22 mokiniai – 10 berniukų ir 12 mergaičių. Iš jų 20 priklausė evangelikų liuteronų konfesijai, 2 – katalikų. Mokykloje mokyta vokiečių kalba. Mokykla buvo įsikūrusi nuosavame mūriniame name. Mokytojo šeimai buvo skirta 3,5 ha žemės, pastatyti ūkiniai pastatai⁴⁸.

Gyventojų atmintyje dar išlikę, kad Pagulbinių kaime tarpukario laikotarpiu gyveno dideli ūkininkai. Vienas jų – vokiečių Trūtnavas, laikęs didelę bandą gyvulių, turėjęs ir savo karčėmą-restoraną. Kitas gyventojas – vokiečių ūkininkas Žaginis. Pagulbinių kaime pats turtingiausias ūkininkas – Otas Bormanas, turėjęs dvarą su 71 ha žemės ir restoraną. Žymaus kraštotyrininko Hanso Erhardto fon Knoblocho (1921–2009) „Viešvilės kaimo kronikose“ (*Die Wischwiller Dorf Chronik*) nurodytos ir kitų Pagulbinių kaime gyvenusių ūkininkų pavardės: Memolhohcas, Žagaras, Šimaitis ir kt.

Vietovių registro knygoje „*Memelland*“ asmenų sąrašo duomenų bazėje pateikti 27 asmenys, gimę Pagulbinių kaime (*Pogulbinnen*). Paspaudus bet kurį vardą, galima rasti detalų tos šeimos aprašymą.

⁴⁵Interneto prieiga: www.voruta.lt/wp-content/uploads/voruta_5_epastas1.pdf, žr. 2013 03 30.

⁴⁶Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memella...

⁴⁷Knobloch H. E. von. *Beiträge für eine Dorf-Chronik I*, Berlin-Dahlem, 1997, Seite 151.

⁴⁸Juška A. *Klaipėdos krašto mokyklos*, Klaipėda, 2003, p. 517–518.

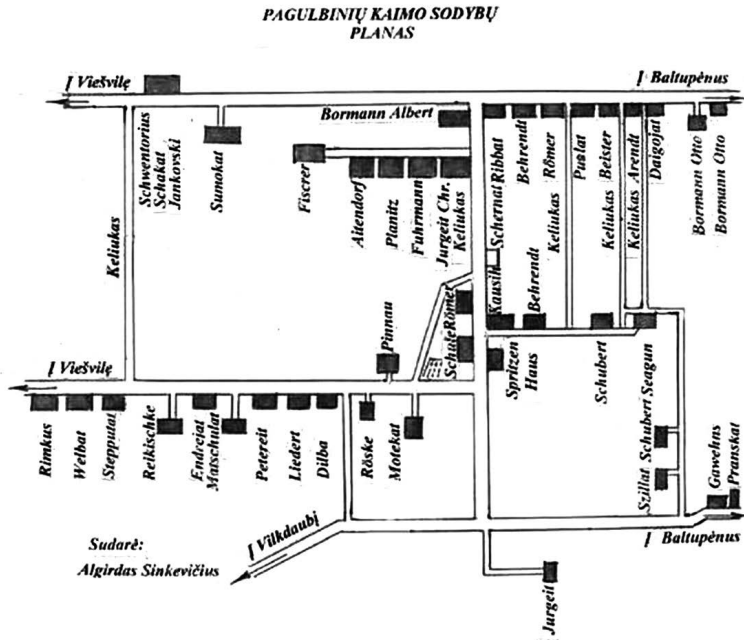
Pateikiu dokumentą originalo kalba:

Dirzowsky, Friedrich * 26.05.1873 in Pagulbinnen
 Jagomast, Urte * 13.08.1874 in Pagulbinnen
 Kuntowate, Erdme * 14.03.1807 in Pagulbinnen, + 03.05.1807
 Nagat, Christoph * 24.01.1841 in Pagulbinnen, + 25.12.1901
 Nagat, Maryke * 14.07.1837 in Pagulbinnen, + 18.01.1915 in Baltupönen
 Nikschat, Friedrich * 1845 in Pagulbinnen
 Papendick, Friedericke Emilie * 13.04.1862 in Pagulbinnen
 Paulikatis, Kristups * 14.01.1864 in Pagulbinnen
 Preikszate, Maryke * 30.04.1814 in Pagulbinnen
 Reikiszkis, Tuns * 18.05.1800 in Pagulbinnen
 Ribatis, Kristups * 25.10.1800 in Pagulbinnen
 Ribbate, Annike * 15.01.1862 in Pagulbinnen
 Ribbatis, Elze * 30.03.1833 in Pagulbinnen
 Roemer, Juliane * 09.05.1800 in Pagulbinnen
 Roeske, Auguste * 22.05.1875 in Pagulbinnen
 Ruhnke, Willus * 30.01.1862 in Pagulbinnen
 Römer, Caroline Bertha * 13.10.1850 in Pagulbinnen, + 02.01.1906 in Schillehnen
 Schubert, August * 06.06.1869 in Pagulbinnen
 Semmelate, Aguzze * 12.01.1865 in Pagulbinnen
 Semmelate, Urte * 28.04.1862 in Pagulbinnen
 Szakkat, Johann August * 31.05.1875 in Pagulbinnen
 Szereiks, Jurgis * 21.02.1869 in Pagulbinnen, + 1870
 Wannagat, Anna * 09.06.1883 in Pagulbinnen
 Wannagat, Kristups * 21.10.1880 in Pagulbinnen
 Wannagat, Maryke * 02.12.1884 in Pagulbinnen
 Wannagat, Mikks * 31.12.1882 in Pagulbinnen
 Wensloweit Gnt. Milaitis, Anna * 23.08.1913 in Pagulbinnen⁴⁹.

Iš pateiktų pavardžių galime daryti išvadą apie Pagulbiniuose gyvenusius lietuvininkus. Didesnės pusės gyventojų pavardės, galima spręsti, turėtų būti lietuviškos kilmės. Nors Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos kaimai visame Klaipėdos krašte 1905 m. labiausiai buvo suvokietinti.

Vokietijos federaliniame archyve išlikęs Pagulbinių kaimo bendruomenės planas eskizas, kuriame pažymėtos buvusio tarpukario kaimo sodybos su jose gyvenusiųjų pavardėmis. Plane matome, kaip prie kelių į Viešvilę ir Baltupėnus išsidėstę šių Pagulbinių kaimo gyventojų sodybos. Žiūrint iš eilės: Sumokaitis, Šventorius, Šakaitis, Jankovskis, Aitendorfas, Planinius, Gurmanas, Chr. Jurgaitis, A. Bormanas, Ribaitis, Berentas, Riomeris, Paulaitis, Beišteris, Orentas, Daigojaitis, Otas Bormanas, Rimkus, Velbaitis, Steputaitis, Reikiškė, Endrijaitis, Mačiulaitis, Petraitis, Lydertas, Dilba, Roškė, Pinau, Motiekaitis, Riomeris, Šulcas, Kankas, Bernaitis, Berentas, Šubertas, Žagunis, Šubertas, Svylas, Gavėnas, Pranskaitis, Jurgaitis. Iš viso kaime suskaičiuota 41 sodyba.

⁴⁹ Interneto prieiga: www.ortsfamilienbuecher.de · Memelland, žr. 2013 03 30.

Pagulbinių kaimo planas; eskizas.
Perbraižė Algirdas Sinkevičius

Kaime vyrauja vokiškos pavardės, tačiau kiek mažiau negu pusė jų galima spėti, lietuviškos kilmės. Daugelyje sodybų ūkininkavo senbuviai lietuvininkai, kitose – vokiškos kilmės atvykėliai. Ilgainiui kaimas visai suvokietėjo. Iki mūsų dienų, atlaikiusios nepalankų sovietinį laikotarpį, išliko tik kelios šio, kadaise buvusio didelio ir gražaus, senojo Pagulbinių kaimo sodybos.

Išlikusiame Pagulbinių kaimo topografiniame žemėlapyje matome pažymėtas kaimo žemių valdas. Pagulbinių, kaip ir kitų vietovių, gyventojai buvo išsigiję nemažai pievų kairėje Nemuno pusėje prie mažosios Hartigsbergo girininkijos, kadangi dalis tarp Pagulbinių ir Nemuno besitęsiančių lankų nuo seno priklausė Viešvilės kaimo gyventojams. Dar dalis pievų šalia Pagulbinių gyvenvietės priklausė Eizenhamerio metalo apdirbimo įmonės savininkų Šetlerių šeimai. Dar XIX a. pr. panaikinus Prūsijoje baudžiavą, pradėta plėsti savo turimos žemės sklypus. Žemę į kitas vietas ketindavo persikelti ūkininkai, valstiečiai. Stipresni ūkininkai, galvodami apie ateitį, ieškojo galimybės išplėsti savo ūkius, todėl visais įmanomais būdais stengėsi išigyti derlingesnių žemių, juo labiau užliejamų Nemuno pievų sklypus. Kai kurių žemių sklypus aukcionuose neretai pardavė ir valstybinės institucijos. Tokiu būdu šalia Pagulbinių kaimo ir atsirado gretimų kaimų savininkų užliejamų Nemuno pievų plotai, o pagulbiniškiai išgijo užliejamų pievų sklypus kitapus upės. Persikelti su šieniu per Nemuną nebuvo sunku – keltai veikė tarp Smalininkų ir Šilėnų, tarp Viešvilės ir Trapėnų, tarp Kazikėnų ir Jovarynės bei Liubėnų.

Pagulbinių kaimo viduryje ant nedidelės stačiakampės formos aukštumos yra senosios evangelikų liuteronų kapinės. Kapinės suniokotos, paminklai, kapų kryžiai neišlikę. Kapinių vietą randame pagal išlikusią kalvelę. Senieji gyventojai dar prisimena buvusius kapų paminklus, kryžius, kuriuos kapinių niokotojai sėkmingai išgrobstė.

1938 m. Pagulbinių kaimo topografinis žemėlapis. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

Patys Pagulbiniai per Antrąjį pasaulinį karą nukentėjo nedaug. Tačiau 1944 m. čia visai nebeliko senųjų vietinių gyventojų lietuvininkų ir vokiečių. Juos, kaip ir kitus Klaipėdos krašto gyventojus, išvarė traukdamiesi nuo artėjančio fronto vokiečiai. Po priverstinės evakuacijos ir pokario suirutės kaimas ištuštėjo ir sunyko. Po Antrojo pasaulinio karo buvo išlikusi beveik sveika Pagulbinių dvaro sodyba – joje buvo apsistojęs kariškiai saugumiečiai. Sodyba nugriauta 1951 m. kuriant kolūkius. Medžiagos buvo naudojamos gyvulininkystės fermų statybai. Nelikus senųjų gyventojų – tikrųjų šeiminių, buvusios sodybos nugyventos, nesirūpinant nei krašto istoriniu, nei kultūriniu paveldu. Pamažu buvo griunami pastatai. Galutinai kaimas buvo nugriautas statant gyvulininkystės fermas. Ant kalvelės buvo įrengtos Pagulbinių kaimo kapinės. Jos taip pat jau sunaikintos.

Pagulbiniai 1920–1939 m. priklausė Pagėgių apskrčiai, 1939–1945 m. – Tilžės–Ragainės, 1945–1947 m. – Pagėgių apskrčiai, nuo 1947 m. – Jurbarko rajonui⁵⁰.

Antrojo pasaulinio karo metu kaimas buvo deginamas, tačiau po karo dalis mūrinių Pagulbinių kaimo sodybų pastatų dar buvo išlikę. Senieji Viešvilės gyventojai prisimena čia veikusį klubą-skaityklą, kuriame rinkdavosi jau po Antrojo pasaulinio karo suvažiavę naujieji Pagulbinių ir Viešvilės kaimų gyventojai. 1949 m. Pagulbinių kaimo klube-skaitykloje įvyko visuotinis apylinkės gyventojų susirinkimas. Šio susirinkimo metu įkurtas kolūkis „Bolševikas“, kuris po kurio laiko buvo pervadintas „Tėvyne“. Vėliau neliko nei šio klubo-skaityklos, nei didesnės dalies kaimo sodybų – jos pamažu buvo naikinamos⁵¹.

2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, Pagulbinių kaime gyveno jau tik 12 gyventojų⁵².

Derlingose užliejamose Nemuno lankose augo geros kokybės pašarui tinkama žolė, gyvulininkystės fermų pastatai buvo tinkami verstis pienine

⁵⁰ Interneto prieiga: wiki-de.geneal.net > ... > Litauen Pagulbinnen – GenWiki.

⁵¹ Sinkevičienė B. *Viešvilės 9-osios kaimo profesinės technikos mokyklos istorija*, Viešvilė, 1980.

⁵² Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Viešvilė.

Viešvilės žemės ūkio mokyklos mokomojo ūkio Pagulbinių skyriaus gyvulininkystės fermos. Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus nuotr.

galvijininkystė. Jeigu sovietiniu laikotarpiu dar gyvuliai čia ir buvo laikomi, tai Nepriklausomos Lietuvos laikotarpio pradžioje buvusios Pagulbinių kaimo gyvulininkystės fermos buvo išardytos ir nugriautos. Tradicinės gyvulininkystės veikla nutrūko.

Išleidus Valstiečių ūkio įstatymą, Pagulbiniuose vienas gyventojas, išsigijęs 25 ha žemės, buvo pradėjęs ūkininkauti. Pagrindinės ūkio kryptys buvo grūdinių kultūrų auginimas ir pieninė galvijininkystė, tačiau neilgai trukus jis savo ūkinę veiklą nutraukė.

1900 m. vasario 21 d. Pagulbinių kaime gimė ir augo žymus Vokietijos rašytojas Paulius Brokas (*Peter Paul Brock*). Jo motina kilusi iš kolonistų zalcburgiečių šeimos. Rašytojo protėviai iš tėvo pusės į Rytprūsius atsikėlė apie 1812 m. Šeima tęsė laivininkų („šiporių“) tradicijas. Laivininku dirbo jo tėvas ir senelis. Jų pavardę matome Klaipėdos krašto laivininkų sąrašuose. Būsimasis rašytojas mokėsi Viešvilės pradžios mokykloje. Tėvas turėjo sodybą, kurioje ūkį tvarkė rašytojo motina. Pirmojo pasaulinio karo pradžioje tėvas pasiėmė būsimąjį rašytoją į savo tristiębį laivą mokytis šturmanu. Gautas žinias jis papildė tarnaudamas armijoje. Rašytojo sodyba, kurioje jis, dar būdamas mažas, stebėdavo pro šalį siauroju geležinkeliu prapūškuojantį traukinį, ir dabar išlikusi. Pokario metais joje buvo įsikūręs vaikų darželis.

P. Brokas yra Vokietijoje pripažintų romanų „Upė teka“ (*Der Strom fließt*), „Laivininkas Michailas Austynas“ („*Der Schiffer Michael Austyn*“), „Širdies pašaukimas“ („*Berufung der Herzen*“), „Belaisviai“ („*Die Gefangene*“) ir kt. autorius. Peter Paul Brock mirė 1986 m. Vokietijoje^{53, 54}.

Pagulbiniuose aptiktas degintinis kapinynas, 2015 m. tyrinėtose gyvenvietės liekanos. Tyrinėjo archeologas Ugnius Budvydas.

Antgulbinių (Baltriškių) kaimas

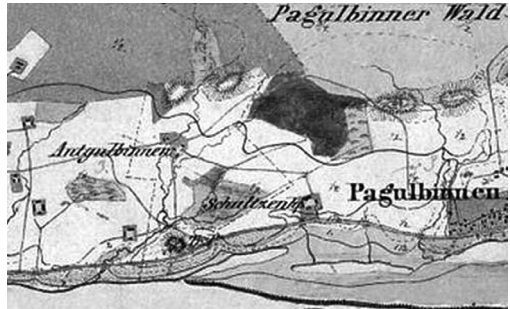
Į vakarus nuo Pagulbinių link Baltupėnų buvęs senas nedidelis Antgulbinių Baltriškių (*Antgulbinnen*) kaimas. Nuo 1736 m. – Prūsijos karalystės Lietuvos departamento, nuo 1818 m. – Rytų Prūsijos provincijos, nuo 1871 m. – Gumbinės apygardos Ragainės apskrities kaimas. 1920–1939 m. Antgulbiniai – Klaipėdos krašto kaimas. 1939–1945 m. kaimas priklausė Tilžės–Ragainės apskrīčiai.

⁵³ Interneto prieiga: de.wikipedia.org/wiki/Paul_Brock.

⁵⁴ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik II*, 1998, Seite 1–14.

Antguliniai (Baltriškiai) 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Antguliniai ir Pagulbiniai 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

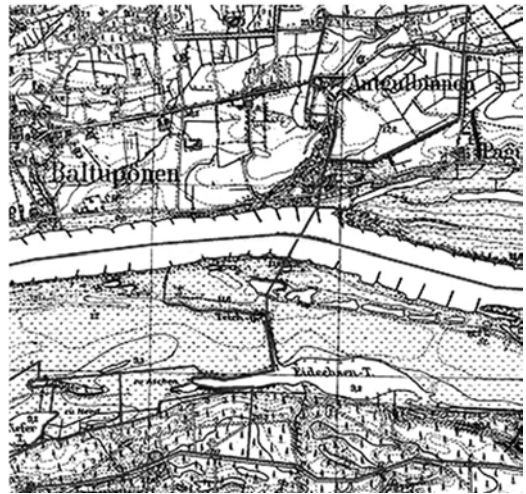
1945–1947 m. – Pagėgių, 1947–1950 m. Jurbarko apskrįčiai. Nuo 1950 m. Antguliniai – Jurbarko rajono, nuo 1995 m. Jurbarko rajono savivaldybės kaimas⁵⁵.

Antguliniai – gyvenamoji vietovė prie Nemuno, XIII a. užkariauta kryžiuočių. Juk čia pat netoli buvo Ragainės ir Ramigės pilys, kur vyko žūtbiniai mūšiai su atėjūnais vikingsais, kalavijuočiais ir kryžiuočiais. Nukariavus čia gyvenusias skalvių gentis, vietos gyventojai buvo išnaikinti arba turėjo priimti krikščionišką katalikų, vėliau, išgalėjęs protestantizmui, evangelikų tikėjimą. Apie pirmųjų Antguliniečių gyventojų išikūrimą žinių neturime. Tačiau netoliese prie Nemuno senvagių rastas degintinis kapinynas rodo, kad šiose vietose buvo gyvenama.

Tad kiek daugiau apie čia gyvenusius gyventojus dar pasakys archeologai.

Ordino magistro Zigfrydo Foichtvangerio (Siegfried Feuchtwanger) 1310 m. įsaku vokiečių pirkliais, dvasininkams ir pareigūnams buvo uždrausta su prūsais kalbėtis jų gimtąja kalba. Todėl, be natūralios asimiliacijos, ir Prūsijoje, ir panemunėse vyko čia gyvenusių genčių prievartinė germanizacija⁵⁶.

Viešvilės evangelikų liuteronų 1616–1617 m. bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose vietovės Antguliniečių pavadinimu dar nerandame. Todėl galima spręsti, kad ši panemunių vietovė po nesibaigiančių karų su atėjūnais ar dėl

1938 m. Antguliniečių topografinis žemėlapis. Im Messtischblatt mit den Gemeindegrenzen von 1938. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

⁵⁵ Interneto prieiga: lietuvai.lt/wiki/Antguliniai.

⁵⁶ Interneto prieiga: [www.geschichte-feuchtwangen.de/...](http://www.geschichte-feuchtwangen.de/)

kitų priežasčių tuo laikotarpiu nebuvo gyvenama. Gali būti, kad kaimas įsikūrė ir kiek vėliau. Jeigu gyventojai ir buvo pradėję šiose vietovėse kurtis, naujakurių laukė ateinančios naujos negandos. Po 1709–1711 m. maro epidemijos ir po jos sekusio bado vietinių gyventojų pėdsakų visai neliko. Viešvilės bažnyčios kronikose iš ano laikotarpio šio ir aplinkinių kaimų gyventojų lietuviškomis pavardėmis nerasta⁵⁷.

Pirmosios žinios apie Antgubinių kaimą randamos 1736 m. Išlikę duomenys rodo, kad 1736 m. Antgubinių kaimui (*Antgubinnen*) priklausė 55 ha žemės. Kaime gyveno 11 gyventojų (*Antgubinnen der Wohnplatz davon mit Einw.: 11; Fläche: 55 ha*)⁵⁸.

Antgubinių kaimą jau randame ir 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios parapijiečių mokesčių mokėtojų sąrašuose.

Vietovės pavadinimas (<i>Ortschaften</i>) 12 grašių už ūbą	<i>Hufenzahl</i>			<i>Decem</i>			<i>Hufendecem</i>		
	Tlr*	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
<i>Antgubinnen</i>	1	5	1	-	8	-	-	6	-

Iš pateikto sąrašo matome, kad Antgubinių gyventojai 1745–1746 m. Viešvilės bažnyčiai mokėjo 1 talerio, 15 sidabro grašių ūbų mokesį, 18 sidabro grašių dešimtinę ir 6 sidabro grašių ūbų dešimtinės mokesčius^{58.1}.

Antgubinių kaimą randame pažymėtą 1796, 1802 ir 1861 m. Rytų Prūsijos Ragainės apskrities žemėlapiuose. Kaimas XVIII–XIX a. dar buvo vadintas kitaip – Baltriškiais (*Baltrischken*), ką matome 1796–1802 m. žemėlapyje. Išlikusiais duomenimis, XVIII a. viduryje kaimui tebe priklausė 55 ha žemės. To meto gyventojų surašymo duomenimis, Antgubinių kaime gyveno 11 gyventojų kolonistų.

1871 m. Antgubiniai pažymėti kaip Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus kaimas. Per Antgubinių kaimą nuo senų laikųėjo panemunių vieškelis Ragainė–Viešvilė–Smalininkai, kuris 1868–1872 m. nutiesus naują plentą Pagėgiai–Smalininkai, ėjusį atokiau kaimo, neteko savo buvusios reikšmės. Antgubinių kaimas priklausė didžiajai Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai.

Antgubiniai pažymėti 1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose⁵⁹.

Vietovės pavadinimas (<i>Ortschaften</i>)	Margai		Tikintieji	
	<i>Morgen</i>		<i>Seelen</i>	
<i>Dorf Antgubinnen</i>	208		12	

Iš pateikto sąrašo ištraukos matome, kad 1873 m. Antgubinių kaimas valdė 208 margus žemės. Nedideliame Antgubinių kaime gyveno 12 gyventojų, išpaži-

⁵⁷Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge... Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften.

⁵⁸Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/.../ortsverzeichnis; interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge... Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften.

* Čia ir toliau šio straipsnio lentelėse: Tlr – taleriai, Sgr – sidabro grašiai, Pf – pfenigai.

^{58.1}Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge... Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften.

⁵⁹Interneto prieiga: Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften, Laut Kirchenkassenrechnung 1873.

nusių evangelikų liuteronų tikėjimą. Ar čia buvo kitų konfesijų gyventojų – žinių nepateikiama.

Viešvilės bažnyčios kronikose išlikęs 1910 m. dokumentas, iš kurio matome, kad tuo laikotarpiu Antgubinių kaime gyveno 16 parapijiečių, išpažinusių evangelikų liuteronų tikėjimą. Sąrašė jau yra grafos apie katalikus ir judėjus, tačiau jos tuščios, taigi, kitų konfesijų tikinčiųjų Antgubinių kaime nebuvo⁶⁰.

1910 m. gruodžio 1 d. Ragainės apskrityje vyko Vokietijos gyventojų surašymas, pagal kurį Antgubiniuose surašyta taip pat 16 gyventojų⁶¹.

1922 m. kaime įregistruotas 53 ha stambus ūkis, arba nedidelis dvaras, kurio savininkas Jonas Gavėnas⁶².

Baltupėnų kaimas

Ant dešiniojo Nemuno kranto, Nemuno ir Baltupio upeliuko santakoje, apsuptas miškų jau nuo gilios senovės išsikūręs Baltupėnų (*Baltupönen*) kaimas. Baltupėnai – kaimas dešiniajame Nemuno krante. Pagėgių ir Jurbarko savivaldybėse, 8 km į vakarus nuo Viešvilės, 5 km į pietus nuo Žukų, 15 km į rytus nuo Ragainės (Nemano). Kaimo rytuose eina Pagėgių savivaldybės ir Jurbarko rajono riba. Rytinė Baltupėnų kaimo dalis yra Jurbarko rajono teritorijoje. Iki plento kaimo gyventojams tekdavo nueiti 2 km^{63, 64}.

Baltupėnų kaimas pirmą kartą paminėtas 1616–1617 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios kaimų sąrašuose⁶⁵.

Laivininkams Baltupėnai buvo žinomi jau nuo senovės. Prie nedidelio upeliuko, įtekančio ties kaimu į Nemuną, nuo seno stovėjo balta trobelė. Sielininkai, rinkdamiesi vietą poilsiui ir nakvynei, vienas kito klausdavo – kur sustosime? Jei atsakydavo „Kur balti tupi“, visi suprasdavo, kad toje trobelėje prie upelio, kuriam ilgainiui prigijo Baltupio vardas. Prie jo besikuriantis kaimas gavo Baltupių pavadinimą. Vėliau, suvokietinus pavadinimą, kaimas tapo Baltupönen, o sulietuvinus – Baltupėnais⁶⁶.

Apie čia gyvenusias baltų gentis – skalvius – žinių neturime. Apie tai galėtų pasakyti tik archeologai, kurie jau tyrinėję aplinkines Šereiklaukio, Vėžininkų, Viešvilės, Naumalūnio, Smalininkų ir Trapėnų gyvenvietes. Apie šiose panemunių vietovėse vykusį gyvenimą jau nemažai duomenų paskelbta. Tyri-

Baltupėnų kaimas 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz.

Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

⁶⁰Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/.../Wisch... Seelenzahl des durch Abtrennungen verkleinerten Kirchspiels Wischwill nach der Volkszählung von 1910.

⁶¹Interneto prieiga: lietuvi.lt/.../Ragainės apskrities 1910 m. Vokietijos...

⁶²Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net > ... > Litauen.

⁶³MLE, t. 1, Vilnius, 2000, p. 133.

⁶⁴Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Baltupėnai.

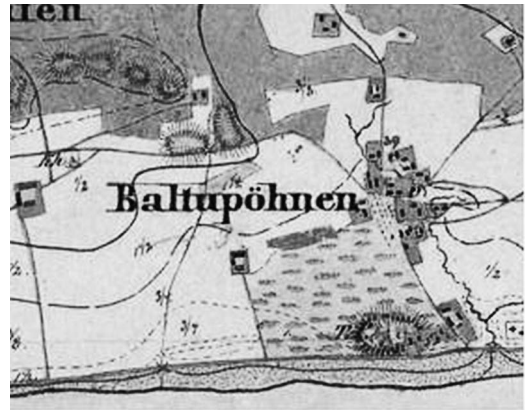
⁶⁵Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/.../statistik... Statistische Angaben ab 1745 Memelland.

⁶⁶*Mūsų Lietuva*, t. 4, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1968, p. 723.

nėtuose kapinyuose randama duomenų, kad panemunėse gyventa žmonių IX–XI a. (Švedkalnis), IV–VII a. (Viešvilė), 1-ajame tūkstantmetyje pr. Kr. (Naudvaris). 1665 m. Rytprūsių krašto žemėlapyje randami pirmą kartą pažymėti Baltupėnai. 1732–1734 m. Baltupėnų (*Baltupöhnen*) kaimą jau randame Kazikėnų valsčiaus sąrašuose.

1736 m. Kazikėnų valsčiaus sąrašė randamos 6 kaime ūkininkavusių lietuvininkų pavardės. 1785 m. Baltupėnai minimi kaip Mažosios Lietuvos karališkasis kaimas su 9 sodybomis. Baltupėnų kaimas priklausė Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus Viešvilės parapijai.

Baltupėnų kaimas įrašytas 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios parapijos mokesčių mokėtojų sąrašuose⁶⁷.

Baltupėnų kaimas 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskuft“ leidimu

Vietovės pavadinimas (<i>Ortschaften</i>) 12 grašių už ūbą	Hufenzahl			Decem			Hufendecem		
	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
<i>Baltupöhnen Dorf</i>	-	3	7	-	39	-	-	13	-

Ištraukoje iš mokesčių sąrašo matome, kad 1745–1746 m. Baltupėnų kaimo gyventojai Viešvilės bažnyčiai mokėjo 3 sidabro grašių, 7 pfenigų ūbų mokesį, 39 sidabro grašių dešimtinę ir 13 sidabro grašių ūbų dešimtinės mokesčius.

Išlikę 1796–1802 m. ir vėlesni žemėlapiai su juose pažymėtu Baltupėnų kaimu.

Kraštotylininkas H. E. fon Knoblochas rašo apie Baltupėnuose rastą XIX a. lietuvišką maldaknygę.

1807 m., jau po baudžios panaikinimo, Baltupėnuose buvo 15 sodybų. Kaimas sparčiai augo ir plėtėsi. 1815 m. duomenimis, kaimui priklausė 1 061 ha žemės plotas, jame surašyti 548 gyventojai.

1873 m. Baltupėnai valdė 834 margus žemės. Kaime gyveno 544 evangelikai liuteronai, mokėję Viešvilės parapijai 13 sidabro grašių metinius ūbų dešimtinės mokesčius⁶⁸.

Vietovės pavadinimas (<i>Ortschaften</i>)	Margai	Tikintieji	Hufendecem	
	<i>Morgen</i>	<i>Seelen</i>	Tlr	Sgr
<i>Dorf Baltupöhnen</i>	834	544	-	13

⁶⁷Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/.../statistik... Statistische Angaben ab 1745 Memelland, *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. Ortschaften, die Hufendecem an die ...*

⁶⁸Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/.../statistik... Statistische Angaben ab 1745 Memelland.

Baltupėnų svečių namai. Memeler Dampfboot, 1998, Nr. 3

1905 m. kaime surašyti 673 gyventojai, iš jų 483 save laikė vokiečiais ir 177 lietuvininkais, kurie lietuvių kalbą vadino savo gimtąja kalba – tai sudarė 27% visų kaimo gyventojų. Apie 1910 m. Viešvilės bažnyčios kronikų sąrašuose surašyti 626 evangelikų liuteronų, 38 katalikų tikėjimo gyventojai ir 17 žydų. Tarpukaryje (1925 m.) kaime surašyti 548 gyventojai^{69, 70}.

1925 m. Baltupėnuose gyveno 548 gyventojai. Keliolikos sodybų kupetinis kaimas stovėjo atokiau nuo Nemuno palei senąjį panemunių vieškelį. Baltupėnų viensėdžiai buvo išsidėstę ne tik centrinėje gyvenvietėje, bet ir plačiai išsimėtę Viešvilės girios laukymėse. Baltupėnuose veikė lentpjūvė, buvo uostas – svarbi baidokų žiemojimo vieta. Baltupėnuose likdavo žiemoti apie 40 baidokų. Čia norėta įkurti ir žiemos uostą. Iki Antrojo pasaulinio karo Baltupėnuose veikė pašto agentūra, 2 mokyklos – valstybinė (vokiečių) ir privati (lietuvių), 4 parduotuvės, 2 karčemos, svečių namai – viešbutis⁷¹.

Vasaromis į Baltupėnus suvažiuodavo daug poilsiautojų. Kaime buvo ir mažoji girininkija (*Baltupöhnen Forsterei*).

Vokietijos archyvuose išlikęs buvusiojo Baltupėnų kaimo planas eskizas su jame išdėstytomis kaimo sodybomis. Apsilankius dabar, sunku patikėti, kad čia dar tarpukariu stovėjo klestintis kaimas su savo infrastruktūra. Šiandien sunku patikėti, kad veikė viešbutis-svečių namai, kuriuose netrūkdavo vasarotojų, pašto agentūra, didelė lentpjūvė, 4 parduotuvės, 2 karčemos. Dar labiau neįtikėtina, kad tarp bunų („špikdamių“) buvo įrengti 3 uostai, kuriuose sustodavo baidokai. Čia sustodavo ir Nemuno sielininkai.

Baltupėnuose aktyviai dirbo šaulių organizacija, turėjusi savo chorą, darbininkų ir amatininkų skyrius. Prieš pat Antrąjį pasaulinį karą Baltupėnų kaime gyveno daugiau kaip 200 žmonių, tai matome eskize.

Baltupėnų kaime gyveno per trisdešimt laivininkų: Bartelitinas (*Bartelittins*), Bartoličius (*Bartolicius*), Bertašius (*Bertaschus*), Berčaitis (*Bertschat*), Bučkeraitis (*Buttchereit*), Hampelas (*Hampel*),

⁶⁹Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 489.

⁷⁰Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 172–173.

⁷¹Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, Vilnius, 1991, p. 722.

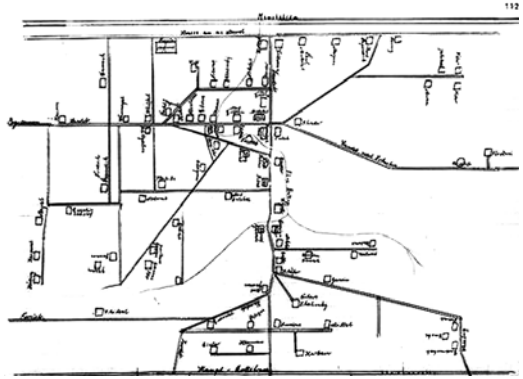
Jakštaitis (*Jackstadt*), Jozupaitis (*Josupeit*), Kasperaitis (*Kaspereit*), Kiauka (*Kiauka*), Kolbachas (*Kolbach*), Krolis (*Kroll*), Kiūnas (*Kühn*), Macaitis (*Matzat*), keli Mykolaičiai (*Micoleit*), (*Mikkoleit*), (*Mikoleit*), Narkus (*Narkus*), Nikelaitis (*Nickeleit*), Norkus (*Norkus*), Papendikas (*Papendik*), Plaušinaitis (*Plauschenat*), du Preikšaičiai (*Preikschat*), (*Preukschat*), Šedekis (*Schedetztki*), Šimaitis (*Schemat*), Šlenteris (*Schlenther*), Šmitas (*Schmidt*), Šalinskis (*Szalinsky*), Trutenau (*Trutenau*), Trutnau (*Trutnau*), Verpekaitis (*Werpekat*), Viliumaitis (*Willumeit*)⁷².

Spėjama, kad tarp 1760–1770 m. buvo įkurta Baltupėnų pradinė mokykla. Vėliau pastatytas medinis mokyklos namas ir ūkio pastatai. Mokytojui paskirtas gana didelis 8 ha žemės sklypas. Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu kaime veikė ne tik vokiška mokykla. Lietuviai čia buvo atidarę ir privačią lietuvišką mokyklą. Iki Pirmojo pasaulinio karo ir pirmuosius dešimtmečius tarpukariu veikė dviklasė mokykla, vėliau ji tapo viena komplekte. 1937 m. joje mokėsi 53 mokiniai, iš kurių 37 išpažino evangelikų liuteronų, 16 – katalikų tikėjimą. Vokiečių kalba juos mokė Karalienės seminarijos auklėtinis R. Mačiulis.

1937–1938 m. Baltupėnuose veikė ir privati lietuvių mokykla, kurioje dirbo mokytoja Jodlaukienė. Tarp 20 mokinių evangelikų tikėjimą išpažino 2, o Romos katalikų – 18 vaikų⁷³.

1939 m. hitlerinei Vokietijai prisijungus Klaipėdos kraštą, lietuviai traukėsi. 1940 m. kaime dar buvo 305 gyventojai lietuvininkai ir vokiečiai. Kaimas savo gyvavimo laikotarpiu patyrė daug nelaimių. Neaplenkė jos ir toliau. Antrojo pasaulinio karo metais šalia Baltupėnų vyko smarkūs mūšiai tarp rusų ir vokiečių kariuomenės. Mūšių metu kaimas nemažai nukentėjo – buvo apgriautos kai kurios kaimo sodybos. 1944 m. visi kaimo gyventojai hitlerinės karinės vadovybės įsakymu turėjo evakuotis į Vokietiją. Kaimas visiškai ištuštėjo. Jo laukė toks pat likimas, kaip ir daugumos Mažosios Lietuvos gyvenviečių. Kaimas, nelikus jame vietinių gyventojų, pamažu nyko, o sovietmečiu sunyko galutinai. 1990 m. Baltupėnuose rastos jau tik 5 sodybų liekanos. 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, Vilkyškių seniūnijoje priklausančioje kaimo dalyje stovi tik 4 gyvenamieji namai, kuriuose gyvena penkios šeimos su 13 gyventojų. Viešvilės seniūnijoje priklausančioje kaimo dalyje jų visai nelikę. Pastaruoju metu senasis Baltupėnų kaimas bebaigias savo dienas.

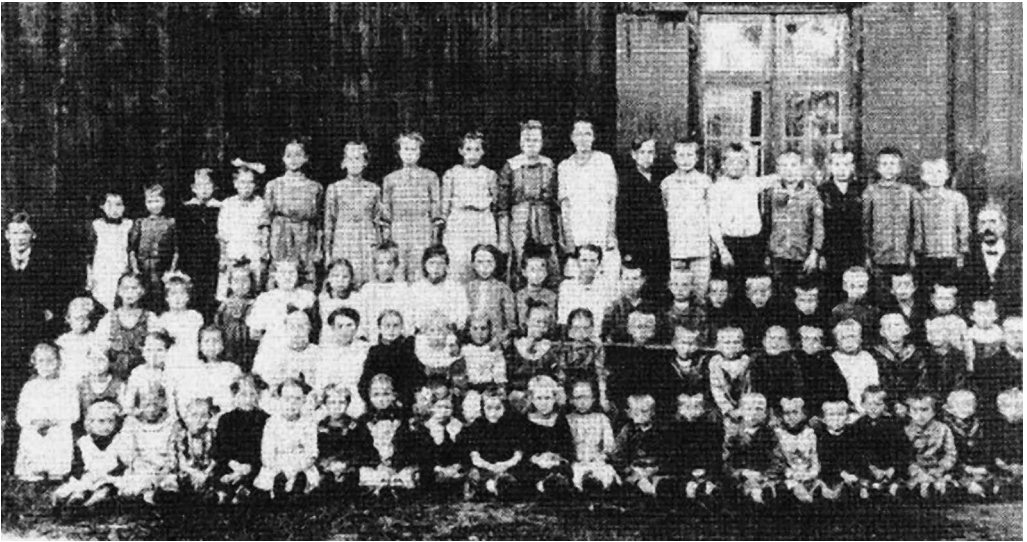
Po Antrojo pasaulinio karo didesnė kaimo dalis paskirta Pagėgių savivaldybės Vilkyškių seniūnijai, mažesnioji – Jurbarko rajono Viešvilės

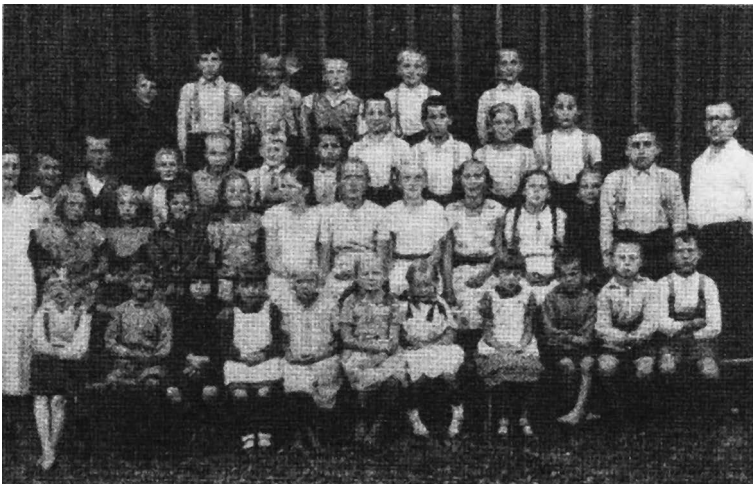
Baltupėnų kaimo eskizas su gyventojų sodybomis. Skizze aus der Gemeindefeellenliste von Baltupönen aus den 50er Jahren, (c) Bundesarchiv. Publikuojama vienkartinio Vokietijos federalinio archyvo leidimu

⁷²Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahn-schiffer_aus_dem_Memella...

⁷³Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 489.

*Baltupėnų pradinė
mokykla 1920 m.
Memeler Dampfboot,
1995, Nr 12.
Erikos Hering nuotr.*

*Baltupėnų kaimo
mokykla 1933–1935 m.
Memeler Dampfboot.
Kurto Endriulaičio
nuotr.*

seniūnijai. Rytinėje dalyje eina Pagėgių savivaldybės ir Jurbarko rajono riba. Rytinė dalis priklauso Viešvilės apylinkei.

Baltupėnų kaimo kapinėse rastos dar išskaitomos buvusių kaimo gyventojų, tarp kurių yra nemažai čia gyvenusių lietuvininkų: Preikšaičio, Juliaus Benderio, Urtės Jakštat, Urtės Kolbach, Augusto Preikšaičio, Juliaus Benderio, Anos Banschat, Tenikaičio, Enzio, Anos ir Idos Šakaičių, Martos Bieher – pavardės.

Gyventojų sodybos ne kartą nukentėję ir nuo pavasarinių potvynių. Vienas jų – didžiausias, pridaręs kaimo gyventojams daugiausia nuostolių. Jo metu net krosnys gyventojų sodybose buvo apgriautos.

Baltupėnų kaime gimė kompozitorius ir pedagogas Vytautas Šeinauskas (1938–2003). Jis sukūrė ir išleido septyniolika vaikams, jaunimui ir suaugusiesiems skirtų dainų rinkinių. Juose – apie 250 dainų. Pirmoji jo daina „Kodėl išskrido gandras“, sukurta pagal J. Marcinkevičiaus žodžius, paskelbta 1972 m. Kitos: „Laiškas saulutei“, „Labas rytas“, „Saulės taku“, „Dainos sparnai“, „Žvaigždutė“, „Laiškas ant smėlio“, „Tu – versmė, tu – giesmė“, „Muzika gyvenimui“ ir kt.

Bibliografija

1. Laiškas saulutei, 1995 m.
2. Baltas laivas, 1996 m.
3. Labas rytas, Šiaulių universiteto leidykla, 1998 m.
4. Saulės taku, Šiaulių universiteto leidykla, 1999 m.
5. Dainos sparnai, Šiaulių universiteto leidykla, 2000 m.
6. Žvaigždutė, Šiaulių universiteto leidykla, 2001 m.
7. Laiškas ant smėlio, Šiaulių universiteto leidykla, 2002 m.
8. Tu – versmė, tu – giesmė, Šiaulių universiteto leidykla, 2003 m.
9. Muzika gyvenimui, sudarytoja Audronė Šetikienė, Šiaulių universiteto leidykla, 2004 m.

Vytautas Šeinauskas ne tik kūrė muziką, bet ir gražiai piešė. Jis nutapė kunigaikščio Vytauto Didžiojo bei kompozitorių portretų. 1975 m. lapkričio 28 d. surengė autorinę plakatų parodą Šiaulių dailininkų namuose, dalyvavo respublikinėje plakatų parodoje Vilniuje⁷⁴.

Sokaičių kaimas

Sokaičiai (*Sokaiten*) – kaimas, ilga juosta besitęsiantis dešiniajame Nemuno krante, 8 km į pietryčius nuo Vilkyškių. 1394 m. kryžiuočių kelių aprašymuose minimas Lagučių kaimas. 1540 m. šaltinyje minimi čia gyvenusių Sokaičių pavardės. Nuo XVI a. kaimas jau vadinamas Sokaičiais. Nuo šios pavardės, pasak istoriko Žilvino Čėsnos, ir kilęs naujasis kaimo pavadinimas. Sokaičiai pavadinimu Laugio See (ar Langio See) pažymėti 1665 m. Ragainės apskrities žemėlapyje. Vakarinėje pusėje, link Vėžininkų kaimo, telkšo senvaginis ežeras Lagis (Lagytis). Tarp šio ežeriuko ir Nemuno esančios lankos lietuviškai vadintos Lagito pievomis, o vokiškai – Lagitwiese. Senasis kaimo pavadinimas Lagučiai (Lėgučiai) turėjo atsirasti iš vandenvardžio Lagis, o nuo XVI a. jį pakeitė naujas vardas – Sokaičiai. Kaimui pavadinimą suteikusia pavarde gyventojai Sokaičiuose dar gyveno ir XX a. Senosiose kaimo evangelikų liuteronų kapinėse 2002 m. dar buvo paminklas su užrašu Sokeiter. 1736 m. Sokaičių kaime jau stovėjo 10 ūkininkų sodybų, iš kurių buvo 9 lietuvininkai ir 1 vokiečiai. Tad kaimas dar buvo lietuviškas. 1785 m. Sokaičiai buvo karališkųjų valstiečių kaimas, tiesiogiai pavaldus Prūsijos valdovui. Kaimas priklausė Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus Viešvilės parapijai. Mokslininkai teigia, kad šią vietovę suformavo ledynas, prieš 13 tūkst. metų sustūmęs Vilkyškių kalvagūbrį ir užtvėręs kelią tirpsmo vandenims tekėti į Baltijos jūrą. Taip senasis Nemunas turėjo sukti į pietus, lenkdamas kalnagūbrį. Per tūkstantmečius daug kas pasikeitė: Nemunas pralaužė tiesų kelią į Kušnių marias, o jo senasis slėnis liko retai lankoma išmybe. Trijų upių santaka ilgai buvo svarbi vieta: Jūros upė iš Žemaitijos buvo plukdomi sieliai, Šešupė pro Trapėnų girią iš buvusios Palkalnio apskrities plaukta iš pietryčių. Ne visos Nemuno pakrantės buvo patogios – vienur tęsėsi klampynės, žemi potvynių užliejami plotai, kitur laivų laukė kliūtys. Ilgainiui atrastos pačios patogiausios vietos, kur buvo galima sustoti ne vien laivams. Viena iš jų buvo Sokaičiai. Juose dešinysis Nemuno krantas aukštesnis, o ir Nemunas gilesnis, tin-

⁷⁴Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Vytautas_Seinauskas.

kamas didesniems laivams priplaukti prie kranto. Jo neužliedavo pavasariniai potvyniai – buvo patogus apsigyventi žmonėms. Nuo čia, visai netoli Nemuno – Šešupės ir Jūros santaka, kur kryžiuosiai atvykstančiųjų iš skirtingų kraštų keliai. Čia buvęs Raudžių (Nemunijos) piliakalnis.

Aplinkui tęsėsi Karališkoji Jūros giria (*Königliche Jurasche Forst*), priklausiusi Prūsijos valdovui. XVIII a. įsisavinti tik atskiri tos girios ploteliai, kuriuose išikūrė keletas kaimelių ir vienkiamų. Sokaičių gyventojai iškirto miško plotelį, pavertė jį dirbamais laukais, o paupyje turėjo ganyklas. Pietvakariuose ties Nemuno vingiu, abipus jo senvagės, tęsėsi lankos. 1732–1734 m. Sokaičius jau randame Kazikėnų valsčiaus sąrašuose. 1785 m. Sokaičiai – Gumbinės apygardos Įsruties srities, Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus kaimas, turėjęs 18 ugniakurų. Visos 18 Sokaičių kaimo sodybų buvo išsidėstę prie vieškelių. Sokaičiai priklausė Viešvilės evangelikų parapijai. Kaimas išliko nepakitęs ir po baudžiosios panaikinimo Prūsijoje.

1817 m. Sokaičiuose tebebuvo 18 sodybų su 107 gyventojais. Sparčiau plėtis Sokaičiai pradėjo XIX a. vid., kaimo gyventojams pradėjus užsiimti įvairiais verslais ir amatais. Tuomet surašyta 266 gyventojai, 2 077 margai ir 112 rykščių žemės (1 margas – 0,71 ha, 1 kv. rykštė – 2,5 aro). Kaimo mokyklos ir mokytojo išlaikymui gyventojai turėjo surinkti 43 talerius ir 5 sidabrinis grašius, pridėti rugių, miežių, šieno ir šiaudų. XIX a. antroje pusėje Nemunu pastoviais reisais pradėjo plaukioti garlaiviai. Vienas iš jų sustojimų buvo Sokaičiuose. Į šią priplauką iš apylinkių buvo suvežami kroviniai, čia laukdavo keleiviai į didžiąją Tilžės prekyvietę. Sokaičiuose plėtėsi sava pramonė.

1816 m. Sokaičiuose gimė Viliaus Gaigalaičio tėvas – Mikelis, vėliau persikėlęs į Naujienos kaimą. Kaip prisimena Vilius Gaigalaitis, „kaimas buvo gražus, gyveno ten 16 mužikų, kaip mano tėvas sakydavo, ir visi buvo lietuvininkai. Žiemomis eidavo jie žuvų mušti arba eketėse gaudyti, o tai jaunieji būdavo per naktį basi ant ledo ir nenušaldavo kojas, [...] o sugaudavo daug žuvų, kurių galiaus jau ir būdavo atgrisę, iš ko kilo sakiny: „žuvelė, tai ne mėselė“.

Sokaičių kaimas 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Sokaičių kaimas 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Žvejybos taisyklės buvo griežtos. Uždraustu laiku žvejojęs Mikelis Gaigalaitis buvo įskustas ir turėjo net 7 paras atsėdėti Viešvilės teismo rūmų daboklėje.

Sokaičių kaimo gyventojų pomėgį žvejoti aprašė ir kilęs iš Žukų poetas Kristupas Kropaitis: „*Baltupėnai ir Trapėnai mane apkeliauja, o Sokaičiai, nabagaičiai mane apžvejauja.*“⁷⁵

1871 m. kaime buvo 27 sodybos, kuriose gyveno 218 gyventojų. Keliuose daugiabučiuose gyveno įmonių darbininkai ir samdiniai. Praturtėjęs kaimas pradėjo reklamuoti ant Nemuno kranto pastatytus poilsio namus. Pastatyti gražiam gamtos prieglobstyje, dailiai papuošti nauji vasarnamiai su balkonais ir verandomis į Nemuno pusę viliojo poilsiautojus iš Tilžės ir Ragainės miestų. Poilsiautojai galėjo gėrėtis panemunių vaizdais, plukdomais Nemunu sieliais, plaukiančiais laivais.

1868–1872 m. nutiesus plentą Smalininkai–Mikytai, nuo jo iki prieplaukos buvo nutiestas ir tvarkingai akmenimis išgrįstas kelias, nors poilsiautojai dažniausiai atplaukdavo reisiniais garlaiviais. Taip buvo iš Tilžės arčiau ir patogiau, o plaukiant Nemunu buvo galima pasigėrėti ir pakrančių vaizdais. Kaime jų laukė grynas oras, šviežios žuvys, šviežia mėsa ir pienas, kitos gėrybės.

1905 m. Sokaičiai valdė apie 608 ha žemės. Tuomet jame stovėjo 31 sodyba su 279 gyventojais. Iš 266 Sokaičiuose gyvenusių evangelikų liuteronų 79 savo gimtąja kalba laikė lietuvių kalbą. 1905 m. Sokaičiai priklausė naujai įkurtai Žukų evangelikų liuteronų parapijai. Katalikai savo bažnytelę turėjo prie Viešvilės gyvenvietės – Rydelsberge. 1912 m. Sokaičiuose gyveno 292 gyventojai. Sokaičių gyvenvietė buvo žinoma kaip vietinės pramonės, amatų ir prekybos vieta. Tuomet didesnė dalis kaimo sodybų buvo išsirikavusi ant pamažu potvynių graužiamo dešiniojo Nemuno kranto.

Dar XIX a. buvo paplautas panemune ejęs senovinis vieškelis. Už sodybų, atokiau nuo kranto, buvo nutiestas naujasis vieškelis, kuriam pavasariniai Nemuno ledonešiai nebegrėsė. Kaimo rytiniame pakraštyje stovėjo Sokaičių mokyklos sodyba. Kaime veikė pašto bei telegrafo skyriai, garlaivių prieplauka, keltas per Nemuną, Gustavo Stephano užkeigos namai, Linos Fabian audinių ir drabužių krautuvė, Makso Friolicho mėsinė. Čia buvo įsikūrusios Makso Fabiano arklių prekybos bei Ernsto ir Makso Friolichų gyvulių prekybos įmonės. Didžiausiam Sokaičių verslininkui E. Papendikui priklausė prekybos statybinėmis medžiagomis, pašarų prekybos urmu įmonės, sūrinė ir pieninė, plytų gamykla, malūnas, lentpjūvė su garo jėgainėmis. Sokaičiuose dirbo kalvis A. Kudvynas, siuvėjai A. Kiauka, M. Loraitis ir K. Peldžius, batsiuvys J. Herderis, račius R. Gaigalaitis, stalius ir stiklius K. Klycas, dailidė G. Kušnierius, krepšių pynėjas A. Niklausas. Trys ūkininkai – Ch. Dilba, Ch. Pukaitis ir

Sokaičiai. Atvirukas. *Memeler Dampfboot*, 1981, Nr 3

⁷⁵ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 171.

Berta Papendik – buvo gavę dvarininkų statusą, jų ūkiai vadinosi kaimo dvareliais. Sokaičių apylinkėse veikė Ch. Grigaičio bitynas. Naujieji raudonų plytų mokyklos pastatai buvo pastatyti vėliau. Į rytus nuo kelio į Nemuno prieplauką ir plentą stovėjo Papendikų sodyba⁷⁶.

Aplink erdvų stačiakampės formos kiemą buvo išsidėstę penki nemaži pastatai. Už jų, ant aukšto Nemuno kranto, buvo Sokaičių pramonės įmonės. Nemaža lentpjūvė pjovė medieną, kurią atveždavo iš gretimų miškų, o supjautą produkciją kraudavo į čia pat Nemuno pakrantėje stovėjusias baržas. Medienos ruošiniai vandens keliu buvo gabenami į Tilžę, Karaliaučių ir eksportui. XIX a. Sokaičiuose veikė ir laivų statykla. 1888 m. Sokaičiuose pastatytas kuršlaisvis „Maria“ plaukiojo upėmis ir Baltijos jūroje iki 1970 m.

Sokaičių gyvenvietėje veikė plytinė, kuriai molį kasdavo čia pat netoliese. Iš joje išdegtų plytų XX a. sumūryta nemažai pastatų vietoje, o dalį pagamintų plytų baržomis plukdė į Tilžę ir dar toliau. Netoliese veikė garinis malūnas, kurio įrengimus varė moderni garo jėgainė. Tokie malūnai XX a. išstūmė senuosius vėjo ir vandens malūnus. Sokaičiuose, kaip ir Smalininkuose, buvo įrengta vandens matavimo stotis. Čia užfiksuotas 1958 m. potvynis, kai pakilęs Nemunas net 6 m viršijo vidutinį lygį⁷⁷.

XIX a. antroje pusėje, gerinant laivybos Nemunu sąlygas, jo krantus pradėjo tvirtinti bunomis – gilyn į upę nusidriekusiais pylimais iš akmenų, medinių polių bei žabų. Bunos pagrindinę upės srovę nukreipdavo tolyn nuo kranto, tokiu būdu gilino upės vagą – farvaterį. Gilesne upės vaga jau buvo galima plaukti didesniems laivams. Bunos apsaugojo pro Sokaičių kaimą tekančio Nemuno griaunamą dešinią krantą nuo tolimesnio ardymo. Susidarę tarp bunų užtėkiai buvo labai patogi vieta sustoti garlaiviams ir kroviniams baržoms.

1889 m. Sokaičiuose buvo įrengta vandens matavimo stotis⁷⁸.

1920 m. Sokaičių kaimas priklausė naujai sukurtos Pagėgių apskrities Vėžininkų valsčiui ir Žukų parapijai. 1923 m. jis su Klaipėdos kraštu atiteko Lietuvai. Sokaičiai, nukentėję po Pirmojo pasaulinio karo, jau neatsigavo – nauja valstybinė siena neleido atsikurti buvusiam kaimo ūkiui.

Artėjant Antrojo pasaulinio karo frontui Sokaičių kaimiečiai buvo priverstinai evakuoti. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje Sokaičius užgriuvo dar didesni baisumai. 1944 m. spalio 29, 31 ir lapkričio 1 d. buvo padegtos Sokaičių kaimo sodybos. Sodybas degino rusų armijos kareiviai⁷⁹.

Pokariu sunaikinti beveik visi likę nesudegę mūriniai Sokaičių kaimo vienkiamiai, likviduotos verslo ir pramonės įmonės⁸⁰.

Panemunėje prie keliuko išlikusios senos evangelikų liuteronų kapinės, kuriose dar išlikę keletas metalinių kryžių, tačiau antkapiai jau dingę. Pagal išlikusius įrašus matome, kad čia gyveno ir palaidotos Peldžių, Žukų (*Szugs*) ir – įdomiausia – Sokaičių (*Sokeiten*) šeimos. Negalima atmesti galimybės, kad vietovės pavadinimas galėjo kilti iš kadaise čia gyvenusio žymesnio asmens

⁷⁶Purvinas M. Sokaičių kaimas, Lietuvos istorijos laikraštis *Voruta*, 2010 05 08, Nr. 9, p. 5.

⁷⁷Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 172.

⁷⁸*Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 4, p. 300.

⁷⁹Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik*, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 235–246.

⁸⁰Interneto prieiga: <http://wiki-de.genealogy.net/Sokaiten>.

pavardės. Kapinėse stovi 3 betoniniai kryžiai vokiečių kariams⁸¹.

Už 6 km nuo Sokaičių kaimo, dešiniajame Jūros upės krante, tuometiniame Šereiklaukio dvare prieš 240 metų (1773 m. spalio 20 d.) gimė Rytų Prūsijos vyresnysis prezidentas (*Oberpraesident*) Henrikas Teodoras fon Šoenas (*Heinrich Theodor von Schön*). Jis prisidėjo ruošiant 1807 m. įsaką dėl baudžios panaikinimo Prūsijoje, asmeniškai bendravęs su Napoleonu. 1823 m. jis – Parlamento komisaras Vakarų Rytų Prūsijai ir Lietuvai⁸².

1914 m. rudenį, prasidėjus Pirmajam pasauliniui karui, į Sokaičius įsiveržė rusų kazokai. Jie apsigyveno mokykloje ir didesnėse sodybose. Prasidėjo plėšimai ir kaimo niokojimas. Kazokų komendantas netrukus liepė sokaitiškiams ruoštis – visi būsią išvežti į Sibirą. Daug kas paliko užkariautojams savo turta, bėgo slėptis į pelkes ir aplinkinius miškus. Dalis kaimo gyventojų buvo ištremti ir negrižo atgal – mirė Rusijos gilumoje. 1915 m. Rusijos kariuomenė atsitraukė. Sokaičiai trumpam buvo įję į karo istoriją – 1915 m. rugpjūčio mėn. juose buvo apsistojęs Vokietijos generalinio štabo viršininkas generolas feldmaršalas Paulius fon Hindenburgas, 1933 m. paskyręs Hitlerį reichskancleriu.

Sokaičiai kurį laiką buvo feldmaršalo P. fon Hindenburgo būstine. Tai vaizdingai aprašė savo knygoje „Po rusišku bizūnu“ Sokaičių mokytojas ir kraštotyrininkas Kristijonas Grigaitis. Knyga išleista vokiškai⁸³.

Įdomus atvejis iš Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio užfiksuotas archyvuose šaltiniuose. 1915 m. vasario 13 d. Kauno gubernatoriaus pranešime Daugpilio karinės apskrities viršininkui rašoma, kad po susirėmimų tarp Tilžės ir Viešvilės buvo sužeistas pulkininkas Petras Vrangelis (*Пётр Врангель*), vėliau tapęs vienu iš Rusijos pilietinio karo vadų. Keletas kariaujančių pusių susidūrimų 1915 m. įvyko rugpjūčio 8–12 d., kai Vokietijos landvero daliniai susigrūmė su carinės Rusijos kariais prie Smalininkų ir Viešvilės.

Klaipėdos krašto laivininkų sąrašuose (*Kahnschiffer aus dem Memelland*) minimos čia gyvenusių Sokaičių laivininkų Griunau (*Grünau*), Jozupaičio (*Josupeit*) ir Jurgutaičio (*Jurgutat*) pavardės⁸⁴.

XIX a. vid. Sokaičių kaime įsteigta mokykla. Joje mokytojavo Frydrichas Trégeris, iš vokiečių kalbos į lietuvių išvertęs apie penkias dešimtis eilėraščių. F. Trégeris 1867 m. Tilžėje išleido „Lietuviškų dainų knygelę“. Deja, knygelė iki mūsų dienų neišlikusi⁸⁵.

Sokaičiai 1938 m. topografiniame žemėlapis. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartiniiu Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

⁸¹ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 171–172.

⁸² Interneto prieiga: silaine.lt/silaine/heinrikas-teodoras-fon-sionas-ir-jo-mieloji-lietuva/.

⁸³ Purvinas M. Sokaičių kaimas, Lietuvos istorijos laikraštis *Voruta*, 2010 05 08, Nr. 9, p. 5.

⁸⁴ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memella...

⁸⁵ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 171–172.

Sokaičių kaimo mokykloje tikriausiai buvo mokyta vokiečių kalba. Nors dar 1905 m. iš 279 kaimo gyventojų 82 (30,5 %) save laikė lietuvininkais. Iki 1898 m. kaimo vaikus mokė mokytojas E. Freutelis, vėliau – Frydrichas Trégeris. 1936 m. šioje mokykloje dirbo mokytojas Nabrockis. Tais metais mokėsi 71 mokinys. Iš jų 59 mokiniai priklausė evangelikų liuteronų, 12 – katalikų bendruomenei. Mokykla buvo įsikūrusi mūriniame name, kuriame gyveno ir mokytojo šeima. Mokytojo ūkinei veiklai buvo skirtas 2 ha žemės sklypas, pastatyti ūkiniai pastatai⁸⁶.

Vėžininkų kaimas

Vėžiniškai – buvusios Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus kaimas. Kaimas iki 1785 m. buvo vadinamas *Weizenincken*, iki 1818 m. – *Wezeningken*, o nuo 1771 m. – *Weszeninken*. Vėžininkų kaimas yra dabartinėje Vilkyškių seniūnijoje, 5 km į pietryčius nuo Vilkyškių, randamas važiuojant žvyrkeliu 5 km link Nemuno nuo plento Kaunas–Šilutė. Rašytiniuose šaltiniuose kaimas pavadinimu *Weschnicken* pirmą kartą paminėtas 1558 m. Kaimo pavadinimas galėtų reikšti, kad kažkada šiose vietovėse gyventa vėžių gaudytojų⁸⁷.

Kaimas nuo gilios senovės įsikūręs patogioje gyventi Nemuno ir Jūros upių santakoje. Už 2 km nuo kaimo į pietvakarius Jūros upė įteka į Nemuną. Pagal senovės legendą čia senų senovėje apsigyveno vienas iš trijų karaliaus Palemono sūnų – Barkas⁸⁸.

XVIII a. pab. Vėžiniškuose stovėjo 14 sodybų (ugniakurų). Dešimtyje iš jų gyveno lietuvininkai – Jurgis Mockus, Mikas Naujokas, Abrys Parelaitis, Kristupas Purkus, Enskys Rudaitis ir kt. Nors po 1709–1811 m. kaime jau buvo ir 4 atsikėlusių vokiečių kolonistų ūkiai, apie 1740 m. įsteigtoje mokykloje buvo mokoma ir lietuviškai. XVIII a. gyvenusio Vėžiniškų kaimo gyventojų Endrikio Šereikio (*E. Schereick*) pavardė tokia pati, kaip ir XIII a. kitapus Jūros upės stovėjusią Šereiklaukio (*Šereitlaukio*) pilį valdžiusio skalvių kunigaikščio Šereikos vardas. Tai rodo jos skalvišką kilmę⁸⁹.

A. Juškos „Mažosios Lietuvos mokykloje“ randame, kad Vėžininkų pradinė mokykla įsteigta 1736–1741 m. Tuo laiku kaip tik buvo stengiamasi vykdyti įstatymą „Principia regulativa“. Anuomet, trūkstant kaimo mokyklose mokytojų, mokyklose dirbo daugiau išprusę kaimo gyventojai, amatininkai ir kt. Po 1709–1711 m. maro į Vėžininkus atsikėlė keliolika zalcburgiečių šeimų. Pradžioje lietuvininkų buvo dauguma, tačiau stiprėjant germanizacijai jų mažėjo. 1905 m. iš 165 kaimo gyventojų lietuvininkais užsirašė tik 40 (24,2 %). Mokykla buvo įrengta mūriniame name. Mokytojams buvo pastatyti ūkio pastatai, skirta 4,08 ha žemės⁹⁰.

Apie 0,5 km į pietvakarius nuo tos vietos, kur Šereiklaukio–Bitėnų kelias nusileidžia Nemuno slėnin, perkereta nedidelį upelį, tarp medžių stovi XIII a. Šereiklaukio piliakalnis. Jame archeologai yra radę senovinės pilies liekanų. Piliakalnis aprašytas 1276 m. Petro Dusburgiečio kronikoje, kurioje sakoma: „Gyveno vienas galingas skalvių vyras, vardu Šereika (*Sarecka*), pilininkas

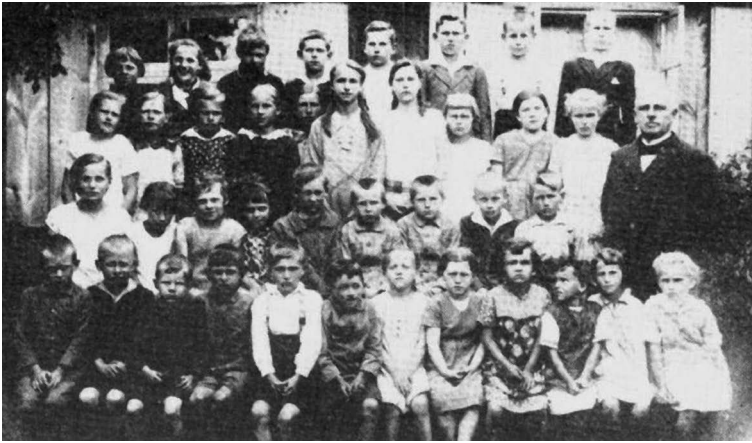
⁸⁶ Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 529–530.

⁸⁷ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net › Regional › Litauen.

⁸⁸ Interneto prieiga: www.mazoji-lituvaita.lt/article.php?article=1658.

⁸⁹ Interneto prieiga: www.kurjeris.lt/.../Kelione-pajuriais-baigiant-Stygliskiai-ir-Vezininkai.

⁹⁰ Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 539–540.

*Vėžininkų pradžios
mokykla 1933 m.
Mokytojo Žagaro
(Szagarus) nuotr.*

*Vėžininkų pradžios
mokykla 1938 m.
Memeler Dampfboot,
1991, Nr. 1*

*Vėžininkų pradžios
mokykla 1942 m.
Memeler Dampfboot,
1992, Nr. 3*

Vėžininkų pradžios mokykla per 1942 m. potvynį. Memeler Dampfboot, 2003, Nr. 4

Šereikos pilies, šitaip pavadintos nuo jo vardo ir stovėjusios toje Skalvos dalyje, kuri Lietuvos žemės pasienyje.“ Kaip toliau rašo Petras Dusburgietis, kovodamas su kryžiuočiais Šereika sugalvojo gudrybę – pasiuntė pas Klaipėdos komturą savo žygūnus, žadėdamas krikštytis. O pats pasislėpė pasaloje ir tikėjosi kryžiuočius netikėtai užpulti. kažkas Šereiką išdavė:

„Apsupo jį, staiga užpuolė [...], pagavo jį patį ir nusivedė drauge su 8 skalvių vyrais. Naktį, kai broliai ilsėjosi, Šereika, be galo stiprus vyras, sutraukė pančius, kuriais buvo pririštas prie medžio, ir, nutvėręs kalaviją, nužudė 1 brolių, 3 ginklanešius, o 1 nukirto ranką ir pats padėjo galvą.“⁹¹

Už Jūros ir Nemuno santakos, 0,7 km į šiaurės rytus, Nemuno pakrantėje esanti kalva – tai senovinė Vėžininkų gyvenvietė. Šereiklaukio ir Šereikos vardų panašumas seniai vertė istorikų ieškoti kronikoje minimos pilies prie Jūros ir Nemuno santakos. 1988 m. piliakalnį surado archeologas V. Šimėnas. 2003–2005 m. atliekant šioje senovinėje gyvenvietėje archeologinius kasinėjimus į šiaurės vakarus nuo piliakalnio 200 × 200 m dydžio plote, apimančiame čia esančią iki 2 m aukščio kalvą, aptikta senovės gyvenvietė ir kapinynas, kuriame kol kas ištirti du V–VII a. kapai. Juose rasta titnago skelčių, lipdytinės keramikos, XVII–XX a. sodybos liekanų. Įdomus radinys yra XII a. žalvarinė segė. Archeologijos paminklai liudija, kad iki kryžiuočių pasirodymo Šereiklaukio apylinkėse jau buvo gyvenama. Paskutiniausiu duomenimis, šioje vietoje žmonių buvo gyventa jau nuo pat akmens amžiaus. Iki šiol tai vienintelis paminklas šiaurės Skalvoje, liudijantis čia vykusias skalvių genčių kovas su kalavijuočiais ir kryžiuočiais. Vėžininkų senovinė gyvenvietė įeina į kitame Jūros krante esantį stambų 1-ojo tūkstantm. pab.–XIII a. Šereiklaukio archeologijos paminklų kompleksą⁹².

Persikėlus per Jūros upę, už Šereiklaukio, į Nemuno slėnį nusileidžia iš Vilkyškių ateinantis senkelis, kuris toliau suka Bitėnų link. Vienas šio

⁹¹ Interneto prieiga: www.culture.lt/satenai/?leid_id=8635&kas=straipsnis&stid=id..., žr. 2012 11 12.

⁹² Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 170–171.

senkelio ruožas grįstas akmenimis, mat į Šereiklaukį seniau atvingiuodavo du svarbūs traktai iš Tauragės ir iš Smalininkų bei Viešvilės. Šiuo „bruku“ toliau būdavo važiuojama iki pakrantės ties Ragaine, kur seniau veikė keltas. Keltas veikė ir prie kiek toliau esančios Tilžės. Tai buvo senasis pašto kelias. Kaip vandens keliu Nemunu, taip ir šiuo sausumos keliu nuo XIII a. į Lietuvą ir Žemaičius traukdavo misionieriai, pirkliai, kryžiuočių kariaunos⁹³.

1796 m. žemėlapyje pažymėtas čia buvęs pontoninis tiltas. Vėžininkams priklausančiame kairiajame upės krante buvo Klauciškių smuklė. Nuo seniausių laikų per Vėžininkus iš Tilžės ir Ragainės rytų kryptimi į Lietuvą (LDK) panemunėmis ėjo pagrindinis vieškelis. Tik 1872 m. buvo nutiestas naujas plentas Mikytai–Viešvilė–Smalininkai, kuris, tiesinant trasą, aplenkė daugelį panemunių gyvenviečių, taip pat ir Vėžininkus. Vėžininkų kaimas liko nuošalyje. Iki tol ne tik vandens keliu Nemunu, bet ir senuoju vieškeliu per Vėžininkus vyko pagrindinis susisiekimas. Čia buvo gabenamas paštas, vežamos prekės ir kt. Parduotuvės, karčemos, užkeigos namai, sumažėjus keleivių srautui, neteko dalies gaunamų pajamų, tai neigiamai atsiliepė kaimo gyvenimui. Didesnė dalis keliautojų važiuodavo naujuoju plentu, į Vėžininkus jie neužsukdavo. Tai stabdė iki tol klestinčio kaimo vystymąsi.

Iki pat Nemuno ir Jūros santakos tęsiasi Vėžininkams priklausančios lankos. Toliau žvyrkeliu galima pasiekti paskutinį Sokaičių kaimą, esantį į rytus link buvusios savo parapijos – Viešvilės pačioje panemunėje. Dešiniajame Jūros upės krante įsikūrę buvusios Vilkyškių apylinkės, dabar – seniūnijos Keleriškių ir Klauciškių kaimai. Ant aukštumėlės išterpęs į užliejamas lankas ošia Vėžininkų šilas. Jo pietinėje pusėje atsiveria platūs vaizdai į Jūros ir Nemuno slėnio lankas. Pušyno pakraštyje, ant Jūros kranto – senosios Vėžininkų evangelikų liuteronų kapinės. Tarp išlikusių antkapinių paminklų išsiskiria du kryžiai, žymintys XX a. pr. mirusių Bertos ir Jurgio Paulaičių (*Paulat*) kapus. Jie vadinamojo jugendo stiliaus, su įdomiais lietuviškais užrašais gotišku šriftu. Kapinėse stovi paminklas „Vėžininkų kaimo žuvusiems kare ir tremtyje atminti“. Galima numanyti, kad dauguma iš 32 įamžintųjų žuvo besibaigiant Antrajam pasauliniam karui. Visi vardai užrašyti gotišku šriftu⁹⁴.

Nors kaime jau buvo ir keli atsikėlėlių vokiečių kolonistų ūkiai, apie 1740 m. įsteigtoje mokyklėlėje buvo mokoma lietuviškai. Ties šiuo kaimu ir Šereiklaukio dvaru nuo XVIII a. pr. veikė keltas per Jūrą. Kelto per jūrą nuotraukos aptikti nepavyko. Pridedamos išlikusios analogiškų keltų nuotraukos ties Ragaine ir Tilže per Nemuną.

Vietovių registro knygoje matome gyventojų, gyvenusiųjų Vėžininkuose, vardus:

Paminklas Antrajame pasauliniame kare žuvusiems Vėžininkų kaimo gyventojams. V. Kucino nuotr.

⁹³ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 170–171.

⁹⁴ Interneto prieiga: www.kurjeris.lt/.../Kelione-pajuriais-baigiant-Styglickiai-ir-Vezininkai.

- Brošaitis Eduardas (*Broscheit Eduard*), gim. 1853 m. Vėžininkuose
- Brocelis (*Brozelis, Anna Maria*), gim. 1774 m. Vėžininkuose
- Brocelis (*Brozelis, Johann Andreas*), 1771–1827 m. Vėžininkuose
- Klietas (*Klietz, Anna Maria*), 1799–1854 m. Vėžininkuose
- Brocelis (*Brozehlis, Johann Christoph*), 1780–1857 m. Vėžininkuose
- Šenkas (*Schenk, August Leopold*), 1827–1880 m. Vėžininkuose
- Brocelis (*Brozelis, Johann Heinrich*), 1810–1889 m. Vėžininkuose
- Brocelis (*Broszehl, Johanne Henriette*), gim. 1824 m. Vėžininkuose, mirė 1895 m. Butkiškiuose
- Kūnas (*Kühn, Emilie*), gim. 1843 m. Vėžininkuose, mirė 1907 m. Tilžėje
- Brocelis (*Brozel, Johanne Jacobine*), 1842–1916 m. Vėžininkuose
- Brošelis (*Broschel, Albert Johannes*), gim. 1854 m. Vėžininkuose, mirė 1935 m. Vilkyškiuose
- Augus (*Aug, Karl Alfred*), gim. 1885 m. Vėžininkuose, mirė 1966 m. in Uphusen
- Brošaitis (*Broscheit, Max*), gim. 1890 m. Vėžininkuose, mirė 1971 m. Pineberge
- Brošaitis (*Broscheit, Emma*), gim. 1886 m. Vėžininkuose, mirė 1974 m. Marchene
- Lencas (*Lenz, Emil Hugo*), gim. 1886 m. Vėžininkuose, mirė 1975 m. Berlyne–Vilmersdorfe
- Žagarius (*Zagarus, Herta*), gim. 1904 m. Vėžininkuose, mirė 1992 m. Pineberge
- Žagarius (*Zagarus, Albrecht Arno*), gim. 1911 m. Vėžininkuose, mirė 2001 m. Liubeke
- Augus (*Aug, Edith Anna*), gim. 1924 m. Vėžininkuose, mirė 2002 m. Leverkusen
- Abromaitis (*Abromeit, Ilse*), 1922–2003 m. Vėžininkuose⁹⁵.

Vėžininkai
1796–1802 m.
Staatsbibliothek
zu Berlin –
Preußischer
Kulturbesitz.
Weszeningken –
GenWiki wiki-de.
genealogy.net
> ... > Litauen.
Publikuojama
vienkartiniu
„Kartenauskunft“
leidimu

Sprendžiant iš sąrašo pateikiamų pavardžių, Vėžininkų kaimo gyventojai buvo smarkiai suvokietėję, nes lietuviškos kilmės pavardžių sąrašas matome jau mažai. Jau 1905 m. lietuviškai kalbėjo tik ketvirtis kaimo gyventojų. Iki 1900 m. kaimas priklausė bajoriškojo Viešvilės dvaro dvasinei apygardai ir didžiajai Viešvilės parapijai. 1900 m. Viešvilės dvaras išparceliuotas, panaikinta jo dvasinė apygarda. 1905 m. Vėžininkuose gyveno 165 gyventojai. 1925 m. – 159 žmonės⁹⁶.

Sovietmečiu kaime pastatytas aštuonbutis, tačiau dalis senųjų sodybų sunyko. Nuo 1905 m. Vėžininkų kaimas priklausė naujai sudarytai Žukų parapijai.

Prie pat santakos smaigalio telkšo iš Jūros senvagės susidaręs maždaug 3 ha dydžio Vėžininkų ežerėlis. Gamtininkai jį vadina eutrofiniu – t. y.

⁹⁵Interneto prieiga: online-ofb.de/namelist.php?...Weszeningken..., žr. 2013 03 29.

⁹⁶Interneto prieiga: www.kurjeris.lt/.../Kelione-pajuriais-baigiant-Styglickiai-ir-Vezininkai.

tokiu, kuriame gausu maisto, geros sąlygos gyvūnams. Tad nenuostabu, kad migracijų metu jį labai mėgsta praskrendantys sparnuočiai. Gulbės nebylės kartais tupia tiesiog baltais debesimis. Vasaromis ežerėlyje taip pat laikosi ar atskrenda pažvejoti įvairūs vandens paukščiai. 2011 m. jame buvo įsikūrusi baltaskruosčių žuvėdrų – į Raudonąją knygą įrašytų paukščių – kolonija. Taigi Vėžininkų ežerėlis – tinkama vieta stebėti gamtą. Santaka įdomi ir gamtiniu požiūriu. Čia susitinka dvi iš dešimties didžiausių Lietuvos upių. Nemuno ilgis – 937 km, baseino plotas – 98 200 kv. km, vidutinis debitas prieš santaką – 578 kub. m/s. Jūra – dešimta pagal ilgį Lietuvos upė. Nuo ištakų iki žiočių ji vingiuoja apie 170 km. Jūros baseinas apima beveik 4 000 kv. km, o į Nemuną ji įlieja vidutiškai po 42 kub. m/s vandens.

Apie santaką rašoma lietuvininkų poeto Kristupo Lekšo eilėraštyje „Prologas“:

*Kur kalnas Rambynas lyg sveikindams moja,
Kur mūsų sens Nemuns per lauką banguoja,
Kur tamsiosios girios lyg šlamšdamos šneka,
Kur Jūra, Šešupė į Nemuną teka,
Kur mūsų prabočiai gyvenę yra,
Čia mūsų tėvynė, graži Lietuva⁹⁷.*

Nausėdų kaimai

Važiuojant vieškeliu nuo plento Kaunas–Šilutė per mišką į pietus, link Nemuno už 2 km prasideda sena pagal kelią išsidėsčiusi Nausėdų gyvenvietė. Seniau ją sudarė net keli Nausėdų kaimai. Į pietus nuo Nausėdų įsikūrė Vėžininkų, Sokaičių kaimai ir buvęs Vaidbalio dvaras, šiaurinėje pusėje Nausėdų gyvenvietės laukai priartėja prie Mociškių. Iki XV a. į rytus nuo Jūros žemupio plytėjo retai gyvenami miškų ir paupių plotai. Pagal 1422 m. Melno sutartį nustatčius tarp Kryžiuočių ordino ir Lietuvos valstybių sieną, į šiuos miškus ėmė keltis naujakuriai, vadinti nausėdais.

Pirmą kartą Nausėdai paminėti Viešvilės parapijos bažnyčios sąrašuose. 1616–1617 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose įrašytas buvęs dar tik vienas Nausėdų (*Nausseden*) kaimas.

1665 m. Nausėdai (*Nausseden*) jau pažymėti Ragainės apskrities žemėlapyje.

1732–1734 m. Kazikėnų valsčiaus sąrašuose jau minimas piečiau Nausėdų kaimo, prie Nemuno buvęs kulmiškasis Vaidbalio dvaras. 1785 m. Nausėdais vadintos jau trys gyvenvietės, kurios tuo metu priklausė Šereiklaukio valsčiui, didžiajai Viešvilės parapijai: karališkųjų valstiečių kaimas Nausėdai; paveldimąja teise žemę valdžiusių ūkininkų kaimas Nausėdai; Nausėdų kulmiškasis dvarelis.

Kulmiškuosius dvarus įkurdavo turėjusieji vadinamąsias Kulmo teises. Pagal jas kulmiškiai turėdavo įvairių privilegijų: teisę žvejoti, medžioti smulkius ir vidutinius žvėris, daryti alų ir kt.

(stambius žvėris galėjo medžioti tik žymūs krašto veikėjai). Savo ūkį kul-

⁹⁷ www.kurjeris.lt/.../Kelione-pajuriais-baigiant-Styg-liskiai-ir-Vezininkai.

miškis galėjo palikti tiesioginiams savo įpėdiniams – vaikams, jį parduoti. Kulmiškis buvo laisvas žmogus – kuriam nereikėjo atlikti lažo. Jis mokėjo duoklę tik valdovui. Karo laiku kulmiškiai privalėdavo ginti savo kraštą – turėti žirgą ir savo ginkluotę. XVIII a. pab. Nausėdų gyvenvietė jau buvo skilusi į keturias dalis, kuriose gyveno skirtingų socialinių sluoksnių žmonės.

1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios parapijiečių mokesčių mokėtojų sąrašuose randame įrašus apie mokesčius mokėjusius 2 Nausėdų kaimus⁹⁸.

Eil. Nr.	Mokesčiai bažnyčiai	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Tlr
8.	<i>Schubert Naussede</i>	3	-	-	-	36	-	-	12	-
23.	<i>Nausseden Dorf</i>	1	14	172	-	18	-	-	6	-

Viešvilės bažnyčios kaimų sąrašuose randamas ir Vaidbalio dvaras. 1745–1746 m. kulmiškasis Vaidbalio dvaras Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčiai mokėjo 12 sidabro grašių bažnytinius mokesčius.

Visuose iš šių išvardintų Nausėdų kaimų buvo po 4 sodybas (ugniakurus). Visos Nausėdų gyvenvietės buvo išsibarsčiusios karališkojoje Jūros girioje tarp kairiojo Jūros upės kranto ir dešinėsios pusės Nemuno. Iki pat baudžios panaikinimo visos Nausėdų gyvenvietės liko neišaugę – jose stovėjo tiek pat sodybų kaip ir XVIII a. pab.

Bališkių šiauriniame pakraštyje, prie senesnio vieškelio, stovėjo užieigis namų sodyba. Vaikai iš visų šių gyvenviečių lankydavo Vėžininkų kaimo mokyklą, kuriai kaimiečiai turėdavo surinkti pinigų bei žemės ūkio produkcijos. Nausėduose buvo ir mažoji girininkija (*Nausseden Försterei*). 1817 m. visos keturios Nausėdų gyvenvietės minimos kaip mišrus kaimas su 12 sodybų, kuriose gyveno 79 gyventojai. Nausėdų gyventojų skaičius sparčiai augo.

XIX a. viduryje visos keturios Nausėdų kaimo naujakurių gyvenvietės jau buvo suklestėjusios. 1871 m. jose suskaičiuoti 355 gyventojai.

Kulmiškasis Vaidbalio dvaras 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Nausėdų kaimai 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

⁹⁸ Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die...)

Per keliolika metų gyventojų skaičius išaugo net 1,8 karto. Paminėsiu svarbiausius kaimus.

Karališkųjų valstiečių kaimas (*Nausseden Schäferei*) Pagirys turėjo Nausėdų avininkystės ūkį. Kaime gyveno 34 kulmiškių bei laisvųjų paveldėtojų teisę turėję kaimiečiai, kurie valdė 3 376 margus, tai yra per 840 ha žemės.

Paveldimąja teise žemę valdžiusių ūkininkų kaimas (*Nausseden Ebfrei*) Bališkiai. Jame gyveno 74 žmonės. Kai kurie užsiėmė amatais. Kaimas valdė 314 margų – apie 80 ha žemės.

Kulmiškaisiais Nausėdais vadintas Nausėdų kulmiškasis dvarelis – palivarkas (*Nausseden Köllmisch*), valdęs 1 001 margą – apie 250 ha žemės, – ir kelios mažesnės darbininkų sodybėlės.

Kulmiškuose Nausėduose gyveno 41 žmogus. Iki 1785 m. – Kerkauviškiai.

Valstietiškuose Nausėduose (*Nauseden Bäuerlich*) gyveno laisvųjų šatulininkų teises turėję kaimiečiai, kurie valdė 565 margus – apie 140 ha žemės. Kaime gyveno 46 žmonės⁹⁹.

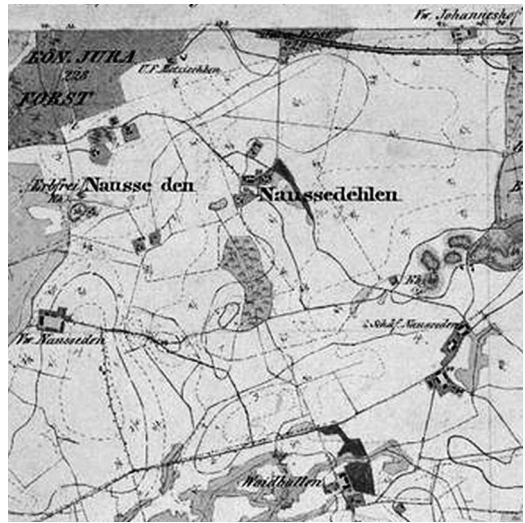
1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos mokesčių mokėtojų sąrašuose atsispindi to meto Nausėdų kaimuose gyvenusiųjų skaičius ir mokėti bažnytiniai mokesčiai.

Valstietiškuose Nausėduose (*Bäuerlich Nausseden Dorf*) surašyti 36 gyventojai, mokėję 6 sidabro grašių (*Silbergroschen*) mokesťį.

Paveldimąja teise valdžiusių ūkininkų kaime (*Erbfrei Nausseden Dorf*) surašyti 85 gyventojai, mokėję 25 sidabro grašių mokesťį.

Kulmiškųjų Nausėdų kaime (*Köllmisch Nausseden Dorf*) surašyti 48 gyventojai, mokėję 12 sidabro grašių mokesťį.

Karališkųjų valstiečių kaime (*Schäferei Nausseden Dorf*) surašyti 178 gyventojai, mokėję 1 talerio (*Taler*) ir 7 sidabro grašių mokesťį¹⁰⁰.

Naussėdų kaimai 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskuft“ leidimu

Eil. Nr.	Kaimas	Žemės plotas	Gyventojai	Mokesčiai
1.	Bäuerlich Nausseden Dorf	560	36	- 6
2.	Erbfrei Nausseden Dorf	342	85	- 25
3.	Köllmisch Nausseden Dorf	180	48	- 12
4.	Schäferei Nausseden Dorf	1496	178	1 7

Visose Nausėdų gyvenvietėse sodybų pastatai išdėstyti netaisyklingai – be aiškaus plano. Iš to galima spręsti, kad naujakuriai šiame krašte

⁹⁹Purvinas M. *Voruta*, 2009 10 17, Nr. 20.

¹⁰⁰*Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die ...)*

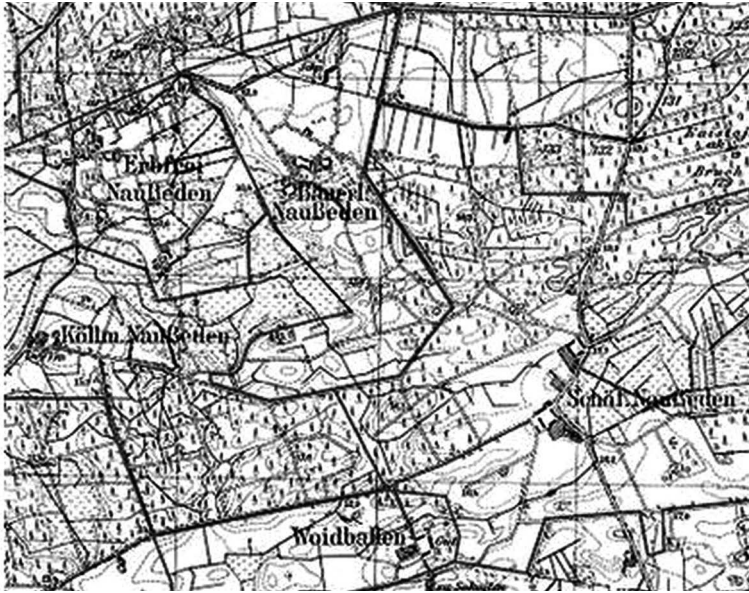
*Senas girininkijos
pastatas Kulmiškuose
Nausėduose.
Memeler Dampfboot,
1991, Nr. 9*

kurdavosi savo nuožiūra. Baltų gentys miško laukymėse nuo gilos senovės gyveno laisvai ir jokių nuostatų nevaržomos. Vien atvykusių iš Vakarų kolonistų gyvenviečių sodybos ir pačios gyvenvietės buvo statomos pagal sudarytus planus, jose taisyklingai išdėstant sodybas ir jų pastatus. Nausėdų kaimai ilgai buvo išlikę senosios liaudiškos architektūros pavyzdžiais.

Nausėdų kaimo gyventojų skaičius sparčiai augo. 1871 m. avininkystės ūkyje buvo 13 sodybų, kuriose gyveno 182 žmonės. Paveldimos žemės savininkų gyvenvietėje stovėjo 8 sodybos su 95 gyventojais. Valstietiškoje gyvenvietėje buvo 6 sodybos su 40 gyventojų. Kulmiškių – 2 sodybos su 38 gyventojais. Ypač išaugo avininkystės ūkis: jo gyventojų per keliolika metų padaugėjo net 5 kartus. Nausėdų avininkystės ūkyje tada buvo laikoma net tūkstantinė avių banda. Kiek mažesnis avių skaičius ir aplinkinėse vietovėse. Viena iš jų – Viešvilės avininkystės ūkis. Mažesnes avių bandas sau ir pardavimui laikė dažnas ūkininkas. Avių vilna buvo pelningas produktas, tačiau avių augintojus pamažu nukonkuravo geresnės kokybės vilna iš Anglijos ir Australijos. Mažojoje Lietuvoje tokios vilnos užauginti nepavyko, todėl iki tol laikytos davusios nemažai pajamų avių bandos pamažu išnyko. 1905 m. Nausėduose surašyti 325 žmonės: karališkųjų valstiečių kaime stovėjo 17 sodybų su 194 gyventojais ir 798 ha žemės; paveldimajai teise valdžiusių ūkininkų kaime – 9 ūkiai su 55 žmonėmis ir 119 ha žemės; kulmiškajame dvarelyje ir sodybose gyveno 44 žmonės, turėję 144 ha žemės; kaime su laisvųjų šatulinių valstiečių teise – 4 sodybos su 32 žmonėmis ir 148 ha žemės.

Nuo 1920 m. kaimas priklausė Pagėgių apskrities Vėžininkų valsčiui ir Žukų parapijai. 1925 m. naujakurių gyvenvietėse buvo likę tik 258 gyventojai. Kadaisė klestėjusio kaimo laikai jau buvo pasibaigę. 1925 m. Nausėdų gyvenvietės kaimai gavo naujus pavadinimus. Buvęs karališkųjų valstiečių kaimas su avininkystės ūkiu (*Nausseden Schäferei*) pavadintas Pągiriu, ten gyveno 160 žmonių, kurie turėjo 771 ha žemės. Paveldimajai teise valdžiusių ūkininkų kaimas su 48 gyventojais (*Nausseden Ebfrei*) pavadintas Bališkiais. Kulmiškasis dvarelis (*Nausseden Köllmisch*) su 17 gyventojų pavadintas Stigliškiais. Valstietiškas laisvųjų šatulinių kaimas (*Nauseden Bäuerlich*) su 33 gyventojais (daug mažiau nei prieškarui) – Nausėdėliais.

Panašiai būta ir vėliau – iki pat 1944 m. rudens. Taikus kaimo gyvenimas baigėsi 1944 m. rudenį, kada jį užgriuvo prievartinė evakuacija. Gyventojai buvo

Nausėdų kaimų gyventojų valdomų žemių ribos 1938 m. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

iškeldinti į Vokietiją. Ižengus sovietinei kariuomenei bei jos talkininkams, prasidėjo krašto niokojimas

Sovietų valdžia Stigliškius, Bališkius ir Nasėdėlius vėl sujungė į vieną kaimą, kurį pavadino Stýgliškiais. Nepaisant tokio sustambinimo, po 1944 m. kaimas palapsniui tuštėjo ir menko. Jei 1925 m. visose trijose jo dalyse gyveno 98, tai 2011 m. – tik apie 30 gyventojų. Daugelis sodybų bei senų pastatų buvo visai sunaikinta. Buvo nusiaubtos ir kaimų kapinaitės, išgrobstyti antkapiniai paminklai, kasinėti mirusiųjų palaikai.

Ties Stýgliškiais abipus Jūros upės įrengti apsauginiai pylimai, skirti apsaugoti paupio pievoms nuo užtvindymo. Jūra pylimus daug kur nuardžiusi, todėl jie padeda tik nedidelių potvynių metu. Pavasarinių potvynių metu pylimai apsemiami ir pievos atsiduria po vandeniu.

Mociškių kaimas

Móciškių kaimas pirmą kartą tarp devyniolikos kitų vietovių randamas pažymėtas Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos 1616–1617 m. mokesčių mokėtojų Viešvilės bažnyčiai sąrašuose. Tai matome pridėtoje mokesčių sąrašo kopijoje¹⁰¹.

1. *Wischwill*
2. *Pagulbinnen*
3. *Sokaiten*
4. *Mocziszken*

Mociškių kaimą randame paminėtą ir 1734 m. Viešvilės malūno sąrašuose. Sąrašė kaimas kartu su Vėžiniškais, Nausėdais, Vaĩdbaliu ir Naujienos kaimais įrašytas prie Šereiklaukio valsčiaus (*Amt Schreitlaugken*)¹⁰².

¹⁰¹ Interneto prieiga: Kirchenkassenrechnung des Jahre 1616–1617.

¹⁰² H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf Chronik VI, Berlin–Dahlem.

Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos 1745–1746 m. mokesčių mokėtojų Viešvilės bažnyčiai sąrašuose kaimas mokėjęs 21 talerio, 12 sidabro grašių žemės ūbų mokesčių, 29 sidabro grašių bažnyčios dešimtinės ir 10 sidabro grašių ūbų dešimtinės mokesčius. Tai matome pridėtoje mokesčių sąrašo kopijoje¹⁰³.

30.	<i>Dorf Moczischken</i>	21	12	-	-	29	-	-	10	-
-----	-------------------------	----	----	---	---	----	---	---	----	---

1785 m. Mociškiai (*Motszischken*) pažymėti kaip Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus kaimas. Mociškių kaimas iki 1900 m. priklausė didžiajai bajoriškojo Viešvilės dvaro dvasinei apygardai, didžiajai Viešvilės parapijai. Mociškiai – Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus kaimas pažymėtas 1796–1802 ir 1861 m. Ragainės apskrities žemėlapiuose.

Iki naujos Žukų evangelikų liuteronų parapijos sudarymo kaimas priklausė Viešvilės evangelikų parapijai. XIX a. pr. Mociškiuose stovėjo 7 sodybos (ugniakurai), kuriose gyveno 25 gyventojai. Kaimas valdė 790 ha žemės. XIX a. vid. kaimas jau buvo žymiai išaugęs – jame gyveno 73 gyventojai. Kaimo gyventojai vertėsi žemės ūkiu, išlikę duomenys rodo, kad jie turėjo 45 raguočius, 33 arklius, 43 avis. 1873 m. Viešvilės bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose įrašyta, kad Mociškiuose tuo laiku gyveno 77 evangelikų liuteronų tikybos gyventojai. Mociškių kaimas savo mokyklos neturėjo – vaikai ją lankė Vėžininkuose.

XIX a. pab. parenkant būsimajam plentui trasą, ji buvo tiesinama aplenkiant prie senojo panemunių vieškelio buvusias gyvenvietes, tačiau kaimą lydėjo sėkmė – naujasis plentas siekė Mociškius. 1868–1872 m. nutiestas plentas Mikytai–Smalininkai kirto Jūros upę kaip tik ties Mociškiais, išikūrusiais kairiajame Jūros upės krante, 3 km į pietryčius nuo Vilkyškių gyvenvietės.

Kaimo gyventojams pagerėjo susisiekimas su Ragainės ir Tilžės miestais, taip pat ir parapijos bažnyčia, buvusia Viešvilėje. Kadangi atokiau nuo Viešvilės buvusių kaimų gyventojams buvo

Sa: nupm Smalte karsig kochen	
1/2 nupm Smalte Schreitlaucken	
1. Hoffenringken	54 Tal.
2. Nauseden	21
3. Nausencken	19
4. Nausellen	12
5. Nausen. Hagedebusch	7
Summa nupm Smalte Schreitlaucken	
Summa allen Hufgriffen, 1/2 nupm Hufswill	

Mociškių kaimas Viešvilės vandens malūno 1734 m. sąrašuose (*Wetere Mahlgäste der Wischwiller Wasser-Mühle u. a aus dem Amt Schreitlaugken 1734*)

Mociškių kaimas 1796–1802 m. *Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu*

¹⁰³ Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–46. (Ortschaften, die Hufendecem an die ...)

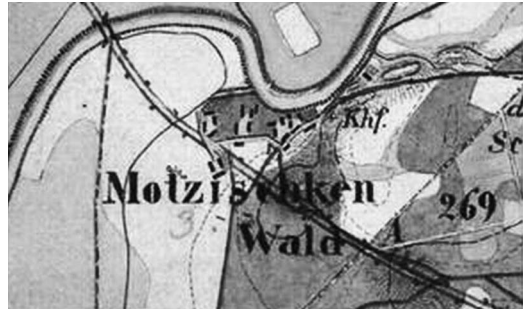
sunku pasiekti bažnyčia, apie 1900 m. į Žukų kaimo mokyklą laikyti tikintiesiems mišių pradėjo važinėti Viešvilės kunigas. Netrukus čia pradėta statyti ir naujoji bažnyčia. Naujoji bažnyčia Žukuose buvo pašventinta 1904 m., 1905 m. nuo Viešvilės parapijos buvo atskirti 22 kaimai (kiemai), taip pat Mociškiai, ir perduoti Žukų parapijai.

1902 m. per Mociškių kaimą buvo nutiestas ir siaurasis Pagėgių–Smalininkų geležinkelis, dar labiau palengvinęs kaimo gyventojams susisiekimą su

Tilže, žymiai sutrumpinęs jiems kelionės laiką. Geležinkeliukas, kirtęs nauju tiltu Jūros upę, išiliedavo į senąją pašto kelią ir per Žagmantus, Pagenaičius, Jūrą ir Viešvilę pasiekdavo Smalininkus, kur buvo paskutinė stotis. Toliau jau buvo siena su Didžiąja Lietuva. Mociškiuose gyvenimas pagyvėjo. Per gyvenvietę pasuko kelevių srautai, pašto siuntos, kurios seniau Viešvilę ir Smalininkus pasiekdavo gabenamos senuoju pašto keliu, ėjusių panemunių vieškeliu per Vėžininkus, Sokaičius, Báltupėnus. Pradėjo statytis įstaigos, skirtos kelevių aptarnavimui: svečių namai, paštas, maitinimo įstaigos, gyvenamieji namai ir kt.

Siaurasis geležinkelis Pagėgiai–Smalininkai (ilgis 55,1 km) buvo imtas naudoti 1902 m. rugpjūčio 12 d. Siaurojo geležinkelio tikslas – nekludomai vežti krovinius iš Didžiosios Lietuvos ir rytinės Klaipėdos krašto dalies Nemuno pavasariinių potvynių metu ir žiemą, kai laivyba upėmis sustodavo. Pasienio mieste Smalininkuose buvo kraunamos lietuviškos eksporto prekės: popiermalkės, javai ir galvijai. Dėl to buvo pailgintas pakrovimo peronas.

Kitos didesnės stotelės buvo ties Kalvelių ir Viešvilės lentpjūvėmis. Jų produkcija (pjautinė mediena, skirta šachtų išramstymams) į stoteles buvo vežama įmonių geležinkeliais. Iš Jūros girininkijos buvo gabenamos popiermalkės, iš karo Kalveliuose – žvyras. Nemenką apyvaratos dalį sudarė kelevių pervežimai, o 1908 m. kelevių pervežimai buvo atskirti nuo krovinių gabenimo. Žmonėms

Mociškių kaimas 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Buvę Brenneiseno svečių užėigos namai 2014 m. (der Gasthof Brenneisen). A. Sinkevičiaus nuotr.

pervežti gauti nauji Šteinfurto gamyklos benzoelektriniai triašiai vagonai, skirti siauriesiems geležinkeliams. Keleiviai noriai naudojosi siauruku¹⁰⁴.

Tarpukariu Mociškiai išaugo. 1925 m. kaimo gyventojų skaičius buvo padidėjęs net iki 279 gyventojų¹⁰⁵.

Apie 1 km į rytus nuo Mociškių geležinkelio stotelės rasta pelkių geležies rūdos. Tarpukariu vietos gyventojai ją kasė ir vežė perdirbimui į Tilžę¹⁰⁶.

Jūros upės dešiniajame krante, 11 km nuo jos žiočių, 1893 m. Prūsijos hidrologijos valdybos pastangomis pastatyta Mociškių vandens matavimo stotis.

Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, keliones į Ragainę ar Tilžę keisdavo ūkininkų važinėjimais į Panemunės javų ir mėsos turgų. Ten buvo galima patogiai nuvažiuoti siauruoju geležinkeliu, taip pat vykdavo autobusus. Ūkininkų produkcija būdavo parduodama tarpininkams, kurie ją pergabendavo per naująją valstybinę sieną į Tilžę. Mociškiuose vyko įprastas gyvenimas, kaip ir seniau.

„Už Vilkyškių siaurukas bilda per Jūros upę. Kitoje pusėje, nuo Mociškių stotelės, jis lekia kairėn, gilyn į miškus, ir plačiu lanku išsilenkęs grįžta atgal prie upės.“

„Mociškių geležinkelio stotis buvo populiari, nes veikė restoranai, todėl čia buvo patogiu, ypač jei tekdavo palaukti ar laikinai apsistoti. Siaurasis geležinkelis ėjo šalia kelio, todėl atvykusiems pirmą kartą į šiuos kraštus dundantis ir švilpiantis lokomotyvas sukeldavo baimę ir atrodydavo bauginančiai. Jis savo garsais, dūmų kamuoliais išgąsdindavo ne tik rūkančiuosius, bet ir jų besiilsinčius arklius¹⁰⁷.“

1944 m. rudenį artėjant frontui, visi Mociškių gyventojai turėjo paklusti karinės vadovybės nurodymui evakuotis į Vakarus. Pabėgėlių kolonos keliavo per Rytprūsius – pavėlavusiems ir atsilikusiems nuo artėjančio fronto tekdavo slėptis pakelės sodybose. Sovietų armijoms atkirtus Rytprūsius, pabėgėliams liko labai rizikingas traukimas į Vakarus jūra, kiti pamažu dairėsi, kaip sugrįžti atgal. Grįžę į savo gimtinę gyventojai rado po karo nusiaubtas, išplėštas, dažnai ir ateivių užimtas savo sodybas.

Duomenų apie Mociškių gyventojus randame Vietovių registro knygoje „Memelland“, kur pateikiamas asmenų sąrašas:

Budrius (*Buddrus Heinrich*), gim. 1908 m. Mociškiuose, mirė Mociškiuose

Budrius (*Buddrus Marie*), gim. 1909 m. Mociškiuose, mirė 2001 m. Vokietijoje

Budrius (*Buddrus Martha*), gim. 1910 m. Mociškiuose, mirė 1996 m. Vokietijoje (*Aachen*)

Budrius (*Buddrus Anna*), gim. 1911 m. Mociškiuose, mirė Mociškiuose

Budrius (*Buddrus Meta*), gim. 1913 m. Mociškiuose, mirė 1915 m. Mociškiuose

Griškaitis (*Griszkate Maryke*), gim. 1857 m. Mociškiuose, mirė 1936 m. Mociškiuose

Griškaitis (*Grischkate Ede*), gim. 1862 m. Mociškiuose, mirė 1913 m. Kalėnuose

¹⁰⁴ Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/.../Tilžės-Pagėgių-Smalininkų_siaur...

¹⁰⁵ Interneto prieiga: de.metapedia.org/wiki/Motzischken.

¹⁰⁶ Krivcov A. I. Geologija i poleznije iskopajemije Litovskoj SSR, Moskva, 1949, p. 64.

¹⁰⁷ Interneto prieiga: www.silaine.lt/2010/2010-06.../Silaine-10-06-09.ht... Meškauskienė R. „Geležinkeliai Mažojoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte – istorinė praeitis“.

Buvęs Budrių gyvenamasis namas (J. Bobrovskio uošvija). V. Kucino nuotr. 2012 m.

- Griškaitis (*Grischkat Kristups*), gim. 1862 m. Mociškiuose, mirė 1870 m. Mociškiuose
- Gudjonis (*Gudjons Aduzze Ida*), gim. 1880 m. Mociškiuose, mirė 1942 m. Tilžėje
- Gudjonis (*Gudjons Marie Martha*), gim. 1884 Mociškiuose, mirė Vokietijoje (*Paaren im Glien*)
- Kolbergas (*Kollberg Agnes*), gim. 1944 m. Mociškiuose, mirė 1945 m.
- Lokys (*Lokies Helene*), gim. 1893 m. Mociškiuose
- Lokys (*Lokies Heinrich Otto*), gim. 1893 m. Mociškiuose, mirė 1945 m. Mociškiuose
- Mikutaitis (*Mikkutate Maryke*), gim. 1825 m. Mociškiuose
- Preikšaitis (*Preukschat Horst*), gim. 1932 m. Mociškiuose, mirė 2002 m. Kanadoje (*Kleinburg*)
- Puslaitis (*Puslat Arno*), gim. 1933 m. Mociškiuose, mirė 2003 m. Strasburge
- Preikšaitis (*Preukschat Elly*), gim. 1934 m. Mociškiuose, mirė 1945 m. Dancige
- Šilmanas (*Schilm Martha Auguste*), gim. 1903 m. Mociškiuose, mirė 1988 m.
- Tenikaitis (*Tennigkeit Gertrud*), gim. Mociškiuose

Iš sąrašo pateikiamų Mociškių gyventojų pavardžių matome, kad jos, išskyrus keletą, lietuviškos kilmės. Mociškių gyvenvietė, lyginant ją su kitais buvusios Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos kaimais, buvo lietuviškesnė. Čia randame mažiau kolonistų, mat buvo mažiau pramonės; vyrauja lietuviškos kilmės pavardės. Nežiūrint į tai, vykdamt Vokietijos kanclerio Oto fon Bismarko tautinių mažumų politiką gyventojai nuo XIX a. pab. buvo vis labiau germanizuojami. 2001 m. surašymo duomenimis, Mociškių kaime gyveno 91 gyventojas¹⁰⁸.

Greta Mociškių link Žukų prigludęs prie miško mažas Naujienos (*Heidebruch*) kaimelis, iš kurio kilęs žymus Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas profesorius dr. Vilius Gaigalaitis. Mociškių kaime pas senelius iš motinos pusės vaikystėje gyveno žymus vokiečių poetas ir rašytojas Johanesas Bobrovskis. Seneliai turėjo sodybą Vilkyškiuose ir ūkį Mociškiuose ant Jūros upės kranto. Johanesas Bobrovskis – romanų „Das Klavier“ (Pianinas), „Schattenland Ströme“ (Šešėlių krašto upės), apsakymų rinkinio „Boehlen-

¹⁰⁸ Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Vilkyškių_seniūnija.

dorff und Mäusefest“ (Belendorfas ir pelių puota), „Der Mahner“ (Graudentojas), „Wetterzeichen“ (Oro ženklai), „Im Windgesträuch“ (Vėjo kaimynė), „Rinktinių raštų“ (2 tomai), išverstų į lietuvių kalbą romanų „Levino malūnas“, „Lietuviški fortepijonai“ ir „Sarmatijos metas“ autorius¹⁰⁹.

Žagmantų kaimai

XVIII a. Ragainės apskrities žemėlapiuose ant kairiojo Jūros upės kranto randame tris šiuo pavadinimu pažymėtus kaimus. Tai Aukštieji Žagmantai (*Hoh. Szagmanten*), Mažieji Žagmantai (*Kleine Szagmanten*) ir Didieji Žagmantai (*Grose Szgmanten*). Kaimai priklausė Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiui, Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. Žagmantai pavadinimu *Siegmantaiten* (*Zagmanten*) jau randami įrašyti 1616–1617 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose.

Pateikiu originalo kalba:

„Aus einem Auszug einer Kirchenkassenrechnung des Jahre 1616–1617, die auf den damaligen Pfarrer Bernhard Loebell zurückgeht, ergibt sich eine zusammengefaßte Aufstellung der ersten Orte des Kirchspiels.“¹¹⁰

-
1. *Wischwill*
 2. *Pagulbinnen*
 3. *Sokaiten*
 4. *Mocziszken*
 5. *Nausseden*
 6. *Auksgirren*
 7. *Siegmanten (Zagmanten)*
-

Rašytiniuose šaltiniuose išlikę, kad dar 1730 m. Žagmantuose buvo gausiai gyventa.

Aukštuosiuose Žagmantuose gyveno 99 gyventojai. Kaimui priklausė 296 ha žemės. Didžiuosiuose Žagmantuose surašyta 90 gyventojų, valdžiusių 251 ha žemės. Mažuosiuose Žagmantuose, arba Žagmantėliuose, surašyta 18 gyventojų, kurie turėjo 99 ha žemės.

1732–1734 m. Žagmantų kaimas minimas Kazikėnų valsčiaus sąrašuose.

1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokečių sąrašuose minimas vienas Žagmantų kaimas (*Zagmanten Dorf*), mokėjęs (*Hufenzahl*) 2 talearius, 14 sidabro grašių, (*Decem*) 29 sidabro grašius, 12 pfenigų ir (*Hufendezem*) 12 sidabro grašių mokesčius (*Hufen – ūbai, Decem – dešimtinė – red.*). Ištrauka iš mokesčių lentelės.

Vietovės, 1745–1746 m. mokėjusios mokesčius Viešvilės evangelikų bažnyčiai (*Noch zu der Kirche Wischwill eingepfarrte Ortschaften, die Hufendecem an die Kirchenkasse zahlen 1745–1746*)¹¹¹.

¹⁰⁹ *MLE*, t. 3, Vilnius, 2006, p. 136.

¹¹⁰ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/.../statistischeangaben.htm.

¹¹¹ *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die ...)*

	Ortschaften 12 Groschen pro Hufe	Hufenzahl			Decem			Hufendezem		
		Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
24.	Bauern Hufen Zagmanten Dorf	2	14	-	-	29	12	-	12	-

Ten veikė ir keltas per Jūros upę, kuri turėjo Viešvilėje gyvenęs žydas Samuelis Šlomka (*S. Schlomka*), beje, Žagmantų kaime laikęs ir savo karčemą.

Aukštųjų Žagmantų pietryčių kryptimi stovėjo Beržlaukio (*Birkenfeld*) dvaras. Dvarai buvę Aukštuosiuose ir Mažuosiuose Žagmantuose (žr. 1861 m. žemėlapyje).

1785 m. Didieji Žagmantai buvo įvardijami kaip karališkųjų valstiečių kaimas, kuriame stovėjo 11 sodybų (ugniakurų). Kaime buvo karališkoji muitinės tarnyba.

Mažieji Žagmantai (arba Žagmantėliai) 1785 m. paminėti kaip laisvųjų paveldėtojų gyvenvietė su 2 sodybomis (ugniakurais). Vėliau Mažuosiuose Žagmantuose susikūrė kulmiškasis dvaras, kuriam XIX a. pab. kartu su greta buvusiais Tautiškais priklausė 340,86 ha žemės.

1852 m. Didžiuosiuose Žagmantuose surašyti 72 gyventojai.

1874 m. visos Žagmantų gyvenvietės priskirtos naujai sudarytam Žukų valsčiui.

1905 m. Didžiuosiuose Žagmantuose stovėjo jau 12 sodybų su 79 gyventojais. Aukštuosiuose Žagmantuose – 18 sodybų su 92 gyventojais, Mažuosiuose Žagmantuose stovėjo tos pačios 2 sodybos su 28 gyventojais.

A. Juškos „Mažosios Lietuvos mokyklos“ duomenimis, 1905 m. Žagmantuose gyveno 121 gyventojas, iš kurių 46 lietuvininkai, 75 – vokiečiai¹¹².

1910 m. Didžiuosiuose Žagmantuose gyveno 94 gyventojai, Mažuosiuose Žagmantuose gyveno 29 gyventojai. 1925 m. Didžiųjų Žagmantų gyventojų skaičius išaugo iki 99, Mažųjų Žagmantų – sumažėjo iki 13 gyventojų (pagal Vasilijų Safronovą)¹¹³.

XIX a. vid. Žagmantuose įsteigta pradinė mokykla. 1911 m. joje vaikus mokė Karalienės seminarijos 1900 m. laidos absolventas Frydrichas Šimkaitis (*Friedrich Schimkat*). M. Mačernio duomenimis, 1929 m. Žagmantų mokykloje mokėsi 23 mokiniai, iš kurių save laikė vokiečių tautybės – 14, lietuvininkų – 9. Vėliau šioje mokykloje dirbo mokytojai Drešeris (*Drescher*) ir Hildegard Karosaitė (*Hildegard Karasch*). Mokykla buvo mūrinė. Pastaruoju metu ji nugriauta, plytos išgabentos statyboms¹¹⁴.

Aukštieji ir Didieji Žagmantai 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

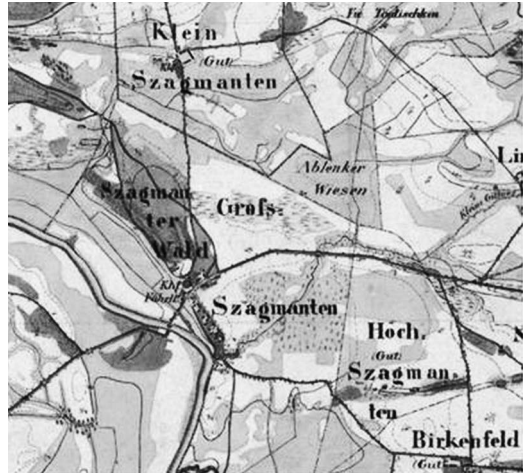
¹¹² Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 546.

¹¹³ LE, t. 4, Vilnius, 2009, p. 830.

¹¹⁴ Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 546.

Mažieji Žagmantai 1796–1802 m.
Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer
Kulturbesitz. Publikuojama vienkartiniai
„Kartenauskunft“ leidimu

Aukštųjų, Didžiųjų ir Mažųjų Žagmantų kaimai
1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer
Kulturbesitz. Publikuojama vienkartiniai
„Kartenauskunft“ leidimu

Nuo 1869 m. paskelbtomis dienomis į Žukų kaimą atvažiuodavo Viešvilės bažnyčios kunigas Hameris. Į Žukų mokykloje laikomas pamaldas jis kviesdavo aplinkinių kaimų, taip pat ir Žagmantų tikinčiuosius.

1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių sąrašuose (*Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften, laut Kirchenkassenrechnung 1873*) įrašyti Aukštieji Žagmantai, kartu su Mažaisiais Žagmantais valdę 300 margų (*Morgen*) žemės. Gyventojai ir mokesčiai nenurodyti, tad galima spėti, kad ten gyveno kitos tikybos gyventojai, Žagmantų kaimas valdęs 776 margus žemės su 122 tikinčiais, mokėjusiais 14 sidabro grašių mokesčių¹¹⁵.

	Ortschaften 1873	Morgen	Seelen	Hufendecem	
				Tlr	Sgr
38.	Hoch Szagmanten mit Klein Szagmanten	300	-	-	-
39.	Dorf Szagmanten	776	122	-	14

1904 m. pastačius Žukų bažnyčią, pamaldos laikytos joje. Nuo 1905 m. visi Žagmantų kaimai priklausė Žukų parapijai. 1902 m. per Aukštuosius Žagmantus buvo nutiestas siaurasis geležinkelis Mikytai–Smalininkai. Geležinkeliukas ėjo per Mociškius ir tuojau pat už Aukštųjų Žagmantų suko į dešinę link Pagenaičių ir Jūravos gyvenviečių.

Nuo Mociškių per Aukštuosius Žagmantus 1902 m. buvo nutiesta siaurojo geležinkelio Pagėgiai–Smalininkai linija. Siaurasis geležinkelis nesiekė Di-

¹¹⁵ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge. *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften, laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die ...)*

Žagmantų pradžios mokykla 1926 m. *Memeler Dampfboot*, 1986, Nr. 1

Didžiųjų Žagmantų pradžios mokykla iš Jūros pusės. *Memeler Dampfboot*, 1985, Nr. 9

džiųjų Žagmantų. Taip pat šone liko ir Mažieji Žagmantai. Pasiekęs Nečiūnus, siaurasis geležinkelis stačiu kampu suko į rytus link Pagenaičių (*Schustern*) gyvenvietės.

Didžiausias žemės savininkas pagal žemės ūkio prekių adresą Rytų Prūsijos provincijos priede pagal 1922 m. leidimą pažymėtas *Christoph Panlicks*, valdęs 51 ha žemės.

Tarp Didžiųjų Žagmantų ir Kalvaičių (*Groß Szagmanten-Kallweiten*) per Jūros upę tarpukariu veikė keltas¹¹⁶.

Mažieji Žagmantai 1938 m. topografiniame žemėlapyje. *Bundesamt für Kartographie und Geodäsie*. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

¹¹⁶ Interneto prieiga: www.fjordfaehren.de/.../d_ost-preus...

Aukštieji Žagmantai 1938 m. kartografiniame žemėlapyje. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

Didieji Žagmantai 1938 m. kartografiniame žemėlapyje. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

Beržlaukio (*Birkenfeld*) gyvenvietė

Greta Aukštųjų Žagmantų pietryčių kryptimi stovėjo Bėržlaukio (*Birkenfeld*) gyvenvietė, įvardinta kaip dvaras. Šiaurės rytų kryptimi nuo jo buvo išsikūrę Nečiūnai (*Nettschunen*), pietryčiuose – Naujininkai (*Naujeninken*), šiaurės vakaruose ribojosi su Aukštaisiais Žagmantais. Vakarinėje pusėje tekėjo Jūros upė.

Kulmiškasis Beržlaukio (*Birkenfeld*) dvaras randamas 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose, mokėjęs 6 talerių ir 13 sidabro grašių ūbų mokestį (*Hufenzahl*), 77 sidabro grašių ir 6 pfenigų dešimtinės mokestį (*Decem*) ir 25 sidabro grašių, 11 pfenigų ūbų dešimtinės mokestį (*Hufendezem*).

Ištrauka iš 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašo¹¹⁷:

Beržlaukio (*Birkenfeld*) dvaras 1861 m. žemėlapyje. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

¹¹⁷ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge. Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die ...)

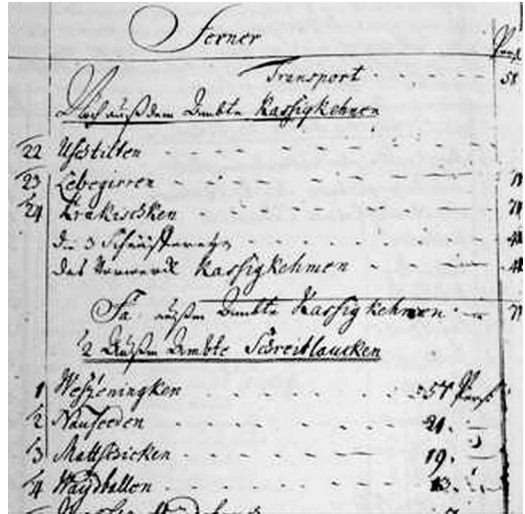
Vietovės 12 grašių už ūbą	Hufenzahl			Decem			Hufendezem		
	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
18. <i>Birkenfeld</i>	6	13	-	-	77	6	-	25	11

1938 m. kartografiniame žemėlapyje Beržlaukio dvaro jau nėra pažymėto. Užrašas po žemėlapio liudija, kad Beržlaukio gyvenvietė prijungta prie Aukštųjų Žagmantų.

Kriokiškių kaimas

Kriokiškiai (*Krakischken*) – buvęs Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus Viešvilės parapijos kaimas. Tai pats nuošaliausias buvusios Prūsijos kaimas, išikūręs Jūros pakrantėje pačiame pasienyje su buvusia Didžiąja Lietuva (LDK). Seniausios žinios apie Kriokiškius (*Krakisck*) siekia 1556 m., kada jie pirmą kartą buvo paminėti. 1576 m. žemėlapyje K. Henenbergeris pažymėjęs kaimą pavadinimu *Crackaw*. Kriokiškiai įrašyti 1616–1617 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose¹¹⁸.

Išrašas iš 1616–1617 m. parapijos kunigo Bernardo Liobelio bažnyčios kasos sąskaitų knygu¹¹⁹:

Kazikėnų ir Šereiklaukio valsčių kaimai

Viešvilės vandens malūno 1734 m. sąrašuose

(*Wetere Mahlgäste der Wischwiller*

Waser-Mühle u. a aus dem Amt Schreitlaugken

1734). H. E. von Knobloch. *Die Wischwiller*

Dorf Chronik VI, Berlin-Dahlem, Seite 64

1. *Wischwill*

9. **Kriokiškiai (*Krakischken*)**

10. *Hohenwald an der Gilluwe*

1732–1734 m. Kriokiškių kaimas randamas Kazikėnų valsčiaus sąrašuose.

Kriokiškių kaimą randame atvertę 1734 m. Viešvilės malūno kaimų sąrašus. Čia Kriokiškių kaimas įrašytas 24-uoju numeriu greta Užtilčių, Leipgirių kaimų, priklausiusių Kazikėnų valsčiui (*Amt Kassigkehmen*). Sąrašo kopija pridedama.

1736 m. Kriokiškiuose buvo 14 lietuvininkų sodybų: Mikelio Lušaičio (*M. Lušat*), Kriso Motiejaičio (*K. Motiejat*), Abrio Pasokaičio (*A. Pasokat*) ir kitų. Mirusiųjų po 1709–1711 m. maro sodybose jau buvo išikūrę 7 vokiečių ir viena zalcburgiečių kolonistų šeimos.

1737 m. Kriokiškiuose buvo įsteigta pradinė mokykla. Mokykla buvo vienakomplektė. Joje mokytojavo kaimo amatininkai, atitarnavę kareiviai.

Albertas Juška 2003 m. leidinyje „Mažosios Lietuvos mokykla“ rašo, kad

¹¹⁸ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/.../statistischeangaben.htm.

¹¹⁹ Interneto prieiga: [www.memelland-adm.de/Kirchenge.Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745-1746](http://www.memelland-adm.de/Kirchenge.Verzeichnis%20der%20zur%20Kirche%20Wischwill%20eingepfarrten%20Ortschaften.%20laut%20Kirchenkassenrechnung%20des%20Jahres%201745-1746).

ši mokyklos įkūrimo data gali būti ir kiek paankstinta, juo labiau kad netrukus 1754 m. gretimame kaime už Jūros upės, priklausiusiame Vilkyškių valsčiui, atidaryta Barzūnų pradžios mokykla. 1907–1914 m. Kriokiškių kaimo pradžios mokykloje mokytojavo Michaelis Valenčiūnas (*Walendouns*). Tarpukario metais mokykloje dirbo mokytojas Sinhuberis (*Sinhuber*).

Kaip rašoma minėtame leidinyje, 1936 m. Kriokiškių pradinėje mokykloje mokėsi 185 vaikai. Visi jie priklausė evangelikų liuteronų konfesijai. Mokytoju dirbo Kesneris, kaip spėjama, baigęs Tauragės mokytojų seminariją. Mokyklai priklausė 2 pastatai ir 3,2 ha žemės sklypas mokytojo ūkinei veiklai. Pradžios mokykla veikė ir po Antrojo pasaulinio karo, kol 1975 m. buvo uždaryta. 1992 m. vėl pradėti mokyti vaikai¹²⁰.

Kriokiškiai įrašyti Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios 1745–1746 m. mokesčių mokėtojų kasos knygos¹²¹.

Ortschaften 12 Groschen pro Hufe	Hufenzahl			Decem			Hufendecem		
	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
<i>Bauern Hufen Krakischken Dorf</i>	12	11	-	1	58	2	1	20	-

Kriokiškių kaimas pažymėtas 1796–1802 m. ir 1861 m. Prūsijos žemėlapiuose. XIX a. vid. Kriokiškių kaime gyveno apie 200 gyventojų. Kaimui priklausė 735 ha žemės.

1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios kasos knygos randamas įrašas, kad Kriokiškių kaimas turėjęs 287 tikinčiuosius (*seelen*), valdęs 2 318 margus žemės, mokėjo bažnyčiai 1 talerio 20 sidabrinių grašių ūbų dešimtinės (*Hufendecem*) mokesť¹²².

Ortschaften 1873	Hufendecem			
	Morgen	Seelen	Tlr	Sgr
1. <i>Gut Wischwill</i>	9000	545	-	28
14 <i>Dorf Krakischken</i>	2318	287	1	20

1905 m. Kriokiškių kaime buvo surašyta 180 gyventojų. Kaimas buvo dar gana lietuviškas, jame gyveno 126 lietuvininkai ir 50 užsirašę vokiečių tautybę¹²³.

Važiuojant vingiuotu žvyrkeliu į Kriokiškis, iš nedidelės miško tankmės išnyra kaimo peizažas – viena gatvė, apsupta ant nedidelės aukštumos 29 kaimo sodybų. Kriokiškių kaimas iš trijų pusių apsuptas Jūros upės ir miškų. Šiaurės kryptimi apie 5 km tęsiasi Jūros senvagių išvagotas duburys, pavasarinių potvynių metus virstantis į didelį ežerą. Šį duburį skiria į dvi dalis buvusi Didžiosios Lietuvos ir Prūsijos sienos linija. Žvyruotas vieškelis

¹²⁰ Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 506.

¹²¹ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge. *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die ...)*

¹²² Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge. *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften, laut Kirchenkassenrechnung 1873.*

¹²³ Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 506.

iš Pagenaičių Kriokiškiuose baigiasi. Kitoje pusėje buvusios valstybinės sienos esanti Kuisių gyvenvietė pasiekama tik lauko keliukais – kelio į šį kaimą nėra. Šiuo metu Kriokiškių kaimas priklauso Pagėgių savivaldybei. Jis yra Vilkyškių seniūnijoje, 4 km į šiaurės rytus nuo Vilkyškių. Tai labiausiai nutolęs į šiaurės vakarus buvusio Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus kaimas pačiame valsčiaus pakraštyje. Į rytus nuo kaimo yra Mažieji Žagmantai, Tautiškių ir Adomiškių kaimai. Kaimas ribojasi su istorinės žemaičių srities Karšuvos žemėmis. Dabar su Tauragės rajonu. Kaimo pavadinimas, kaip spėjama, kilęs nuo senovės prūsų žodžio „kracco“ – juodoji meleta. Kaimelio išikūrimo pradžią atsekti sunku. Ji gali siekti XVI a., kai iškirstuose karališkosios Jūros girios ploteliuose apsigyveno pirmieji naujakuriai – nausėdai.

Istoriją mena kaimo pakraštyje, vakarinėje jo pusėje esančios mažos kapinaitės. Dabar kapinaitės – tarsi kaimo gyventojus vienijantis objektas, kviečiantis prisiminti praeitį ir senesius kaimo gyventojus. Šiose kapinėse prieš daugybę metų buvo laidojami

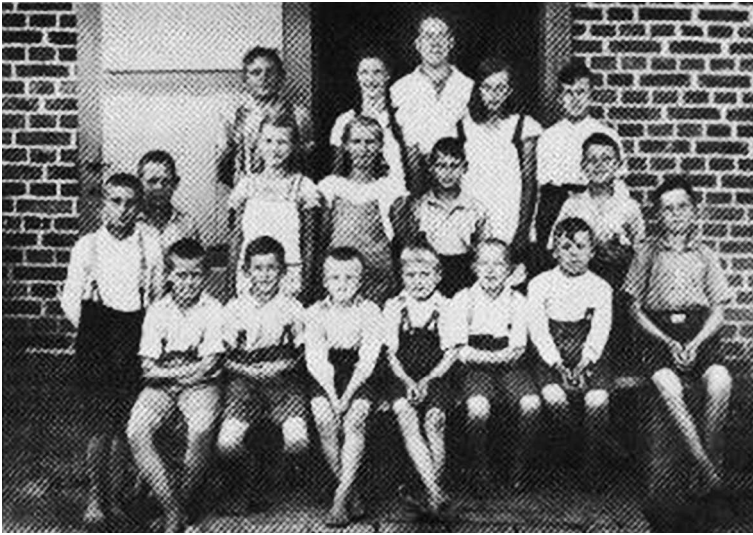
Kriokiškių kaimas 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Kriokiškiai 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Kriokiškių pradžios mokykla. Memeler Dampfboot, 2001, Nr. 2.

*Kriokiškių pradžios
mokykla 1935 m.
Memeler Dampfboot,
2001, Nr. 4*

*Konfirmacija.
Kriokiškiai. 1936 m.
Nuotr. iš Anos Luizos
Lucke albumo*

Kriokiškių kaimo gyventojai. Išlikusios dar įskaitomos pavardės: *Jurgetat* – Jurgetaitis, *Kėkstat* – Kėkštaitis, *Naujoks* – Naujokas, *Waischwill* – Vaišvila (o gal Viešvilės miestelio pavadinimas iš šios pavardės kilęs?). Kaip ir aplinkinių kaimų kapinaitėse, dar galime rasti išlikusią metalinę dekoratyvinę kapinių tvorelę. Ant tvorelių kai kur buvo kabinamos lietos metalinės lentelės su įrašytais mirusiųjų vardais¹²⁴.

Iki 1900 m. kaimas priklausė Viešvilės parapijai, vėliau jis prijungtas prie Žukų parapijos.

XX a. pr. Kriokiškių kaime tebeveikė pradžios mokykla. 1936 m. mokyklą lankė 18 evangelikų liuteronų tikėjimo kaimo vaikų. Vokiečių kalba vaikus mokė Didžiojoje Lietuvoje, kaip spėjama, Tauragės mokytojų seminarijoje pedagoginį išsilavinimą įgijęs mokytojas Kesneris. Mokyklai tuomet priklausė 3,2 ha žemės ir 2 pastatai (pagal Albertą Jušką)¹²⁵.

Kaime buvo apie 30 sodybų, taip pat 10 stambių ūkininkų. Kaimas ilgą juosta nusitęsė Jūros upės slėnio pakraščiu. Šalia tęsėsi užliejamos Jūros upės pievos. 1905 m. Kriokiškių kaime surašyta

¹²⁴ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 166.

¹²⁵ *MLE*, t. 2, Vilnius, 2003, p. 345.

180 gyventojų, iš kurių 71 % save laikė lietuviais. Prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos, nutrūkus per ilgus metus susiklosčiusiems prekybiniais ryšiams su Tilžės ir Ragainės miestais, Karaliaučiumi, daugelio gyvenviečių augimas sustojo, pradėjo mažėti gyventojų. Tuo tarpu Kriokiškiai, buvęs žemdirbiškas kaimas, to neįjutė, dar daugiau išaugo. 1925 m. Kriokiškių kaimo bendruomenė valdė 735 ha žemės. Kaime tais pačiais metais buvo surašyti 202 gyventojai¹²⁶.

Tarpukaryje Kriokiškių kaime gyveno ūkininkai G. Rudaitis, J. Vengeris, B. Jurkutaitis, J. Stungevičius, V. Kalkius, F. Preikšaitis, J. Naujokas, G. Woischwill, H. Gotschalkas, J. Vengeris, O. Kalvaitis, A. Macaitis, A. Smetonas, N. Mikelaitis, Mikutaitis, Tenikaitis, F. Motiejus, A. Šimtininkas,

O. Jurkutaitis, Juška, Z. Mejeris. Kriokiškių kaime užregistruotas didžiausias ūkininkas Moricas Niocelis (*Moritz Noetzel*), turėjęs stambų 124 ha ūkį. Galima spėti, kad apie šį ūkį rašoma ir „Šiaurės Skalvoje“: „Šiaurės vakarų pusėje pačiame gyvenvietės pakraštyje prie nedidelio ežerėlio buvęs Kriokiškių dvaras. Šio dvaro sodybos vietoje ir dabar dar tebėra išlaikęs senąją architektūrą ūkinis pastatas, keletas didžiulių tvartų“¹²⁷.

Kriokiškių kaimo gyventojų skaičiaus raida tarp 1905 ir 2011 m.: 1905 m. – 180, 1910 m. – 190, 1925 m. – 202, 2001 m. – 121, 2011 m. – 103¹²⁸.

1939 m. gyventojų surašymo duomenimis, Kriokiškiuose gyveno 162 gyventojai¹²⁹.

Tarpukariu tarp Kriokiškių ir Vartuliškių (*Wartulischken–Krakischken*) per Jūros upę veikė keltas¹³⁰.

Tautiškių vienkiemis ir dvaras

Pusiaukelėje tarp Mažųjų Žagmantų ir Lindikų kaimų, pačiame buvusios Prūsijos valdomos Mažosios Lietuvos pasienyje su Didžiąja Lietuva 1796–1802 m. Rytų Prūsijos „*Schroetterkarte*“ žemėlapyje pažymėtas Tautiškių vienkiemis (*Vorwerk*). Prūsiškai „tautan“ – tauta, valstybė, „tautas, tautotas“ – dvarininkas, Prūsijos lietuvių „tautiškas“ – etninis, nacionalinis¹³¹.

Tautiškių (*Tautischken*) vienkiemiu priklausė 139 ha žemės. Gyventojų surašymo duomenimis, Tautiškiuose gyveno ir dirbo 20 žmonių¹³².

Kriokiškių kaimo žemių ribos 1938 m. kartografiniame žemėlapyje. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

¹²⁶ Ten pat.

¹²⁷ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 166.

¹²⁸ Interneto prieiga: lietuvai.lt/wiki/Kriokiškiai.

¹²⁹ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net › Regional › Litauen.

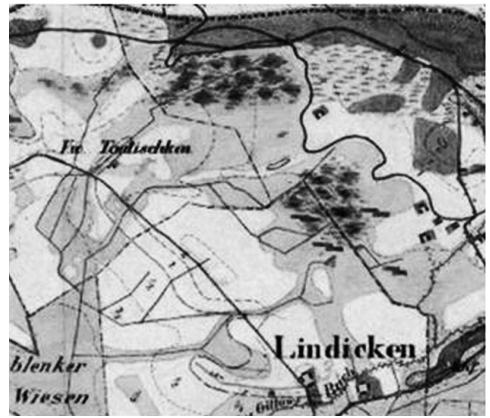
¹³⁰ Interneto prieiga: www.fjordfaehren.de/.../d-ostpreus-Wagenfahren-in-Deutschland.

¹³¹ Interneto prieiga: [wiki-de.genealogy.net/Tautischken_\(Kr._Ragnit\)](http://wiki-de.genealogy.net/Tautischken_(Kr._Ragnit)).

¹³² Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/.../ort-sverzeich.

Tautiškių 1796–1802 m. „Schroetterkarte“ žemėlapyje. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Tautiškių 1861 m. žemėlapyje. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Tautiškių žemės ribų 1938 m. kartografinis žemėlapis. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos bažnyčios kasos dokumentuose Tautiškių vienkiemį randame įrašytą jau 1745–1746 m. Tai metais šiai bažnyčiai Tautiškių mokėjo 1 talerio 10 sidabro grašių ūbų mokesį, 18 sidabro grašių dešimtinę ir 5 sidabro grašių, 1 pfenigo ūbų dešimtinės mokesį¹³³.

Tautiškių Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai priklausė iki 1900 m. Pašventinus naują bažnyčią Žukuose, nuo 1912 m. Tautiškių kartu su visomis aplinkinėmis gyvenvietėmis prijungti prie Žukų (*Szugken*) parapijos¹³⁴.

1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos bažnyčios kasos dokumentuose randame įrašytą Tautiškių dvarą. Tautiškių dvaras valdė 70 margų žemės, jame surašyta 11 gyventojų. Mokesčių bažnyčiai tais metais neskaičiuota ir nemokėta¹³⁵.

Vilkyškių seniūnijoje tarp kitų 24 kaimų Tautiškių kaimelio jau nebėra. Kaimelis jau sunykęs, po Antrojo pasaulinio karo neišliko jokių pastatų, nėra jų liekanų. Vietiniai Žukų, iki 1947 m. lapkričio 6 d. buvusių valsčiųumi, gyventojai vietovės tokiu pavadinimu nežinojo¹³⁶.

¹³³ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge... Statistische Angaben ab 1745 – Memelland.

¹³⁴ Interneto prieiga: [http://wiki-de.genealogy.net/Tautischken_\(Kr.Ragnit\)](http://wiki-de.genealogy.net/Tautischken_(Kr.Ragnit)).

¹³⁵ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge... Statistische Angaben ab 1745 – Memelland.

¹³⁶ Interneto prieiga: www.pagegiai.lt/1.php?tmpl...index... Pagėgių savivaldybė – Vilkyškių seniūnija.

Adomiškių kaimas

Adomiškiai (*Adomischken*) 1785 m. paminėti kaip Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus kaimas. Jame gyveno laisvųjų paveldėtojų teisė (*Erbfreidorf*) turėję kaimiečiai, kurie turėjo 6 smulkius išsibarčiusius ūkius (6 židinius). Adomiškiuose surašyti 211 gyventojų. Kaimui priklausė 348 ha žemės. Kaimas savo pavadinimą galėjo gauti nuo jo ikūrėjo, kuris, kaip spėjama, turėjo Adomo vardą. Prūsų Lietuvoje – „Adomoška, Adamoška“¹³⁷.

Adomiškiai pažymėti Ragainės apskrities 1796–1802 m. „Schroetterkarte“ žemėlapyje.

Vakarų pusėje buvo išikūrę Klausiškių ir Tautiškių gyvenvietės, pietvakarių kryptimi stovėjo Lindikų kaimas. Pietinėje pusėje Adomiškiai ribojasi su Pagenaičių kaimo valdomis. Rytuose Adomiškiai ribojasi su Aušgirių kaimu. Šiaurinėje pusėje Adomiškių kaimas remiasi į Tauragės miškų ūkio buvusius Šilinės, dabar – Sakalinės girininkijos miškus. Čia, jau Tauragės rajono ribose, yra kaimyninė, iki Antrojo pasaulinio karo buvusi nemaža Šilinės gyvenvietė. Iki Klaipėdos krašto susijungimo su Lietuvos Respublika Adomiškių ir Šilinės kaimų gyventojai net penkis šimtmečius buvo atsidūrę skirtingose valstybėse. Taip jau susiklostė, kad kaimyninių kaimų gyventojai per abu pasaulinius karus buvo mobilizuojami į skirtingų valstybių armijas ir kovojo vieni prieš kitus „priešingose barikadų pusėse“.

Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios 1873 m. mokesčių kasos dokumentuose randame, kad Adomiškių kaimas, valdęs 1 180 margų žemės, mokėjo Viešvilės bažnyčiai 2 talerių ir 4 sidabro grašių bažnytinius mokesčius (*Hufendecem*). Kaime surašytas 221 evangelikų liuteronų tikėjimo gyventojas. Ar kitų tikybių gyventojų tuo metu gyveno, mokesčių sąrašuose neatsispindi¹³⁸.

Kaimo pavadinimas	Margai	Tikintieji	Taleriai	Sidabro grašiai
Dorf Adomischken	1180	221	2	4

Adomiškių kaime gyveno 211 gyventojų. Tarpukariu kaimas valdė 348 ha žemės plotą¹³⁹.

Adomiškių kaimas, kaip visos kitos Mažosios Lietuvos gyvenvietės, išgyveno Pirmojo pasaulinio karo baisumus, 1939 m. Vokietijos okupaciją. Juk čia pat buvo pasienis, kurį atsitraukdami vokiečiai stengėsi išlaikyti. Pasienyje vyko ypač stiprūs mūšiai. Neaplenkė šio pasienio kaimo ir 1944 m. rudens negandos. Adomiškių gyventojams nebuvo lemta taisyti karo sugriovimų. Hitlerinės karinės vadovybės įsakymu

Adomiškių kaimas 1796–1802 m.

„Schroetterkarte“ žemėlapyje. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

¹³⁷ Interneto prieiga: <http://wiki-de.genealogy.net/Adomischken>.

¹³⁸ Interneto prieiga: [www.memelland-adm.de/Kirchenge.Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkas senrechnung des Jahres 1745–1746. \(Ortschaften, die Hufendecem ...\)](http://www.memelland-adm.de/Kirchenge.Verzeichnis%20der%20zur%20Kirche%20Wischwill%20eingepfarrten%20Ortschaften.%20laut%20Kirchenkassenrechnung%20des%20Jahres%201745-1746.%20(Ortschaften,%20die%20Hufendecem%20...))

¹³⁹ Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/.../ortsverzeich...

jie privalėjo palikti savo gyvenamąsias vietas ir išvykti į nežinią, kuri jų laukė Vokietijos gilumoje.

Po karo retas besugrįžo į savo gimtąsias vietas. Į ištuštėjusias sodybas buvo keliami naujakuriai iš Žemaitijos ir kitų Lietuvos regionų. O ir pačių sodybų po karo audrų liko mažiau.

Šis buvęs Didžiosios Lietuvos (LDK) ir Prūsijos pasienio kaimas priklauso dabartinei Vilkyškių seniūnijai, jis yra 2 km į šiaurę nuo Žukų, kelio Žukai–Tauragė kairėje pusėje. Per du šimtmečius, skaičiuojant nuo 1785 m., Adomiškių kaimo gyventojų skaičius sumažėjo katastrofiškai – daugiau kaip 11 kartų. 2004 m. gyventojų surašymo duomenimis, Adomiškiuose gyveno tik 19 gyventojų¹⁴⁰.

Belieka tik apgailestauti, kad prieš gerus du šimtmečius gausiai gyventojų turėjęs kaimas šiandieną stovi prie pat išnykimo ribos. Šiandieną niekas negali pasakyti, ar jo gyventojų skaičius kada nors pasieks buvusį lygį.

Į šiaurės vakarus nuo Žukų–Vališkių ir Pagenaičių–Braziūnų kelių sankryžos išlikę senosios evangelikų liuteronų kapinės, kuriose amžino poilsio vietą surado daugelis senųjų kaimo gyventojų.

Lindikų kaimas

Aušgiriuose pasukę nuo Tauragės–Žukų plento į dešinę ir važiuodami toliau keliu į vakarus, privažiuojame nedidelį Lindikų (*Lindicken*) kaimą. Lindikai įsikūrę tarp Žagmantų ir Adomiškių ant Giluvės upelio kranto, 2 km į šiaurės vakarus nuo Žukų. Kaimas yra 7 km į šiaurės rytus nuo Vilkyškių. Išlikusiame 1732–1734 m. Kazikėnų valsčiaus kaimų sąrašė randame aplinkinių kaimų pavadinimus: Aukštgiriai, Kriokiškiai, Pagenaičiai (*Schustern*), Ža-

Adomiškių kaimas 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

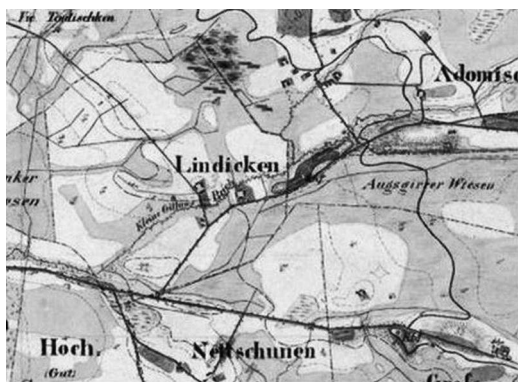
Adomiškių kaimas 1938 m. kartografiniame žemėlapyje. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

Lindikų (*Lindicken*) kaimas 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

¹⁴⁰ Interneto prieiga: wikipedia.org/wiki/Vilkyškių_seniūnija.

gmantai, Žukai (*Hohenwalde*) ir Vaidbalis. Lindikų kaimo jame pažymėto dar nėra. Galima tik spėti: arba kaime po 1709–1711 m. bado ir jį sekusio maro visiškai nebuvo likę gyventojų, arba jis įsikūrė daug vėliau. Tačiau į Lindikų kaimą nebuvo atsikėlę ir kolonistų, – kitaip jie būtų buvę jau pažymėti Kazikėnų valsčiaus ir Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos mokesčių mokėtojų sąrašuose.

Lindikų kaimas 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Lindikų (*Lindicken*) kaimas randamas pirmą kartą pažymėtas 1796–1802 m. Prūsijos ministro Fridricho Leopoldo fon Šrioterio (*Baron von Schröter*) Rytų Prūsijos, Lietuvos provincijos, Ragainės apskrities žemėlapiuose.

Lindikai (*Lindicken*) – buvęs Ragainės apskrities Kazikėnų, vėliau Viešvilės, po to – Žukų valsčiaus kaimas, dabar priklauso Pagėgių savivaldybės Vilkyškių seniūnijai. Kaimas turėjo 159 ha žemės plotą su 55 gyventojais¹⁴¹.

Lindikų kaimas randamas Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos 1745–1746 m. mokesčių mokėtojų bažnyčiai sąrašuose. Jis mokesčių sąrašė įrašytas kaip kulmiškasis Lindikų dvaras (*Lindicken Kölm. Chatout „Güter“*), mokėjęs Viešvilės bažnyčiai 3 talerių, 7 sidabro grašių, 253 pfenigų ūbų mokesį, 38 sidabro grašių dešimtinę ir 13 sidabro grašių ūbų dešimtinę¹⁴².

Kaimo pavadinimas	Hufenzahl			Decem			Hufendezem		
	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
Kulmiškasis Lindikų dvaras	3	7	253	-	39	-	-	13	-

1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos mokesčių mokėtojų bažnyčiai sąrašuose įrašytas Lindikų kaimas (*Lindicken Dorf*)¹⁴³.

Kaimo pavadinimas	Margai	Tikintieji	Taleriai	Sidabro grašiai
Lindikų kaimas	615	42	-	13

Iki 1900 m. Lindikai buvo Viešvilės, nuo 1912 m. – Žukų evangelikų liuteronų parapijoje. 1922 m. kaime gyveno stambus ūkininkas Adomas Liudvikas (*Ludwig Adam*), valdęs 102 ha ūkį.

1940 m. Lindikai buvo pažymėti kaip Žagmantų gyvenvietės kaimas¹⁴⁴.

2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, Lindikuose surašyti 8 gyven-

¹⁴¹ Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/.../orts-verzeich...

¹⁴² Interneto prieiga: [www.memelland-adm.de/Kirchenge.Verzeichnis.der.zur.Kirche.Wischwill.eingepfarrten.Ortschaften.laut.Kirchenkassenrechnung.des.Jahres.1745-1746.\(Ortschaften,die.Hufendezem....\)](http://www.memelland-adm.de/Kirchenge.Verzeichnis.der.zur.Kirche.Wischwill.eingepfarrten.Ortschaften.laut.Kirchenkassenrechnung.des.Jahres.1745-1746.(Ortschaften,die.Hufendezem....))

¹⁴³ Interneto prieiga: [www.memelland-adm.de/Kirchenge.Verzeichnis.der.zur.Kirche.Wischwill.eingepfarrten.Ortschaften.laut.Kirchenkassenrechnung.des.Jahres.1745-1746.\(Ortschaften.\)](http://www.memelland-adm.de/Kirchenge.Verzeichnis.der.zur.Kirche.Wischwill.eingepfarrten.Ortschaften.laut.Kirchenkassenrechnung.des.Jahres.1745-1746.(Ortschaften.))

¹⁴⁴ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net > ... > Litauen.

tojai. Buvęs kulmiškasis kaimas – ant išnykimo ribos¹⁴⁵.

Nečiūnų kaimas

Į pietus nuo Lindikų buvo išikūręs Nečiūnų (*Netzuhnen, Nettschunen* arba *Aszmiszken*) kaimelis. 1785 m. kaimas vadintas *Aszmiszken*, 1815 m. jo pavadinimas jau pakeistas į *Netzuhnen, Aszmiszken*¹⁴⁶.

1745–1746 m. mokesčių dokumentuose kaimas pavadinimu *Nezunen* mokėjo Viešvilės bažnyčiai 24 sidabro grašių ir 200 pfenigų ūbų mokesčių ir kitus mokesčius. 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios kasos mokesčių dokumentuose randame ir Nečiūnų dvarą, kuris valdė 225 margus žemės, turėjo 24 žmones, tikinčiuosius (*seelen*). Mokesčių tais metais dvaras nemokėjo¹⁴⁷.

Nečiūnai yra už kelių kilometrų į vakarus nuo Pagenaičių. Šiaurinėje Nečiūnų pusėje išikūrę Lindikai, vakaruose – Mažieji Žagmantai. Pietų pusėje stovėjo Beržlaukio (*Birkenfeld*) dvaras, kiek toliau už jo – Naujininkų kaimas.

Prūsijos lietuvininkų „*nečiunus*“ – nešvarus, bjaurus.

1807 m. Prūsijoje panaikinus baudžiavą, prasidėjo senųjų dvarų nykimas. Tuo pat metu kūrėsi kai kurie nauji dvarai. Dažnai vietoje viename ar kitame kaime stovėjusių keleto ūkininkų sodybų susikurdavo naujas stambus ūkinis vienetas. Didžiausias žemės savininkas minimas Louis Adomas, turėjęs 102 ha žemės plotą.

Nečiūnų, Adomiškių, Lindikų ir kiti aplinkiniai kaimai prie Jūros upės iki 1900 m. įėjo į didžiąją Viešvilės parapiją, dėl savo dydžio juokais vadintą „didžiąją parapiene kunigaikštyste“. Pastaciūs naująją Žukų evangelikų liuteronų bažnyčią, nuo 1905 m. Nečiūnai, kaip ir aplinkui esantys Adomiškiai, Lindikai, Tautiškių vienkiemis ir kt., buvo atskirti nuo Viešvilės ir prijungti prie naujai sudarytos Žukų parapijos¹⁴⁸.

1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos mokesčių mokėtojų sąrašuose įrašytas Nečiūnų dvaras, mokėjęs Viešvilės bažnyčiai 6 sidabro

Nečiūnai (*Aszmiszken*) „*Schroetterkarte*“ 1796–1802 m. žemėlapyje. Publikuojama vienkartinio „*Kartenauskunft*“ leidimu

Nečiūnai (*Aizmiškiai*) 1803 m. *Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz*. Publikuojama vienkartinio „*Kartenauskunft*“ leidimu

¹⁴⁵ Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Vilkyškių_seniūnija.

¹⁴⁶ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net > ... > Litauen Nettschunen – GenWiki.

¹⁴⁷ *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem).*

¹⁴⁸ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/.../seite17... Kirchenchronik-Seite 17.

grašių ūbų dešimtinės mokestį. Nečiūnų dvaras tada valdė 225 margus žemės, jame surašyti 24 gyventojai¹⁴⁹.

Kaimo pavadinimas	Margai	Tikintieji	Taleriai	Sidabro grašiai
Nečiūnų dvaras	225	24	-	6

Prieš Antrąjį pasaulinį karą ir karo metu pro Nečiūnus ėjo siaurasis geležinkelis. 1902 m. per buvusios Karališkosios Jūros miškus buvo nutiesta siaurojo geležinkelio linija, ėjusi iš Pagėgių į Smalininkus. Siaurukas kai kur ėjo senuoju pašto keliu Pagėgiai–Mikytai–Vilkyškiai, netoli nuo Mockiškių jis pasukdavo į šiaurę ir, peršokęs Jūros upę, suko į šiaurę vėl įvažiuodamas į senąjį pašto kelią, per Aukštuosius Žagmantus, Nečiūnus ir Pagenaičius, Jūravą ir Viešvilę pasiekdavo Smalininkus. Aukštuosiuose Žagmantuose ir Nečiūnuose buvo įrengtos geležinkelio stotelės, todėl siauruoju geležinkeliu buvo patogiu naudotis šių vietovių gyventojams. Lindikų, Kriokiškių, Didžiųjų ir Mažųjų Žagmantų kaimai buvo išsidėstę atokiau nuo Nečiūnų. Tad toliau nuo geležinkeliuko stočių esančių kaimų gyventojams kito patogesnio transporto už vežimą su arkliais ir nebuvo. Tačiau atvažiavę iki geležinkelio stotelių, kam nors patikėję savo arklius, jie galėjo naudotis ir siauruoju geležinkeliu.

Nuo Nečiūnų gyvenvietės geležinkeliuko trasa staigiai suko į dešinę rytų kryptimi link Pagenaičių ir Jūravos gyvenviečių.

1939 m. vasarą Pagėgių–Vilkyškių–Viešvilės–Smalininkų maršrutu važinėjo šeši traukiniai. Žiemą būdavo kur kas sunkiau. Dėl užpustytų kelių judėjimas sustodavo, keleiviai sėdėdavo vagonuose ir laukdavo, matyt, kuo nors šildydami. O tie, kurie skubėdavo, skolindavosi iš vietinių gyventojų slides. Jei traukinys įstrigdavo ilgam, keleivius išvežiodavo rogemis¹⁵⁰.

Pusiaukelėje tarp Pagenaičių ir Žagmantų veikė plytinė. Taip pat gyventojai dirbo prie miško ruošos, vertėsi žemės ūkio darbais¹⁵¹.

1940 m. Nečiūnai jau buvo tapę Didžiųjų Pagenaičių kaimo vietove.

Aušgirių kaimas

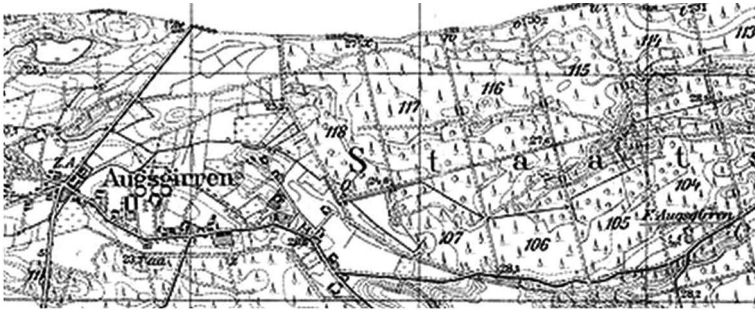
Aušgiriā (*Augstgirren*) – senas kaimas, esantis dabartinės Pagėgių savivaldybės Vilkyškių seniūnijoje. Aušgirių kaimą randame už 5 km važiuojant iš Žukų į Tauragę. Kaimo pavadinimas ilgą laiką buvo „Aukštgiriai“. Pagal vieną iš versijų pavadinimas kilęs nuo žodžių „aukšta giria“. 1732–1734 m. kaimas randamas Kazikėnų valsčiaus sąrašuose.

1734 m. Viešvilės malūno sąrašuose taip pat nesunkiai įskaitome Aušgirių kaimo pavadinimą. Sąrašą randame H. E. fon Knoblocho 6-ajame Viešvilės kaimo istorijos tome (*Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*).

¹⁴⁹ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge.Verzeichnis.der.zur.Kirche.Wischwill.eingepfarrten.Ortschaften, www.memelland-adm.de/.../statistis... *Statistische Angaben ab 1745 – Memelland*.

¹⁵⁰ Lapinskas A. *Tankiausias Europoje geležinkelių tinklas Mažojoje Lietuvoje ir elektrifikuota atšaka Klai-pėdos krašte – istorinė praeitis*. 2006 01 14.

¹⁵¹ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, Vilnius, 1991, p. 721.

Aušgirių kaimas (Augsgirren) ir mažoji Aušgirių girininkija (Försterei).

1938 m. gyventojų ribų žemėlapis. Bundesamt für

Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

1736 m. Ragainės apskrities gyventojų surašymo metu surašyta 380 Aušgirių kaimo gyventojų. Aušgirių kaimui priklausė 510 ha žemės valdos¹⁵².

Aukštgiriai minimi kaip Prūsijos karalystės Ragainės apskrities karališkųjų valstiečių kaimas. Kaimas išsidėstęs pačiame buvusios Ragainės apskrities, nuo 1923 m. – Lietuvos Respublikos Pagėgių apskrities, po 1945 m. – Pagėgių rajono, nuo 1959 m. – Šilutės rajono, nuo 1999 m. – Pagėgių savivaldybės pakraštyje. Šiaurinėje pusėje kaimas ribojasi su Karšuvos girios Šilinės girininkijos miškais, priklausančiais kaimyniniam Tauragės rajonui, pietuose – su Pageinaičių kaimu. 1756 m. duomenimis, kaimui tebeprisiklausė 510 ha žemės plotas. Tais pat metais, gyventojų surašymo duomenimis, kaime gyveno tiek pat – 380 gyventojų, stovėjo 8 sodybos (židiniai). 1785 m. rašytiniuose šaltiniuose Aukštgiriai pažymėti kaip Lietuvos–Lenkijos valstybės pasienyje buvęs karališkųjų valstiečių kaimas, tebeturėjęs 8 sodybas (židinius)¹⁵³.

1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos mokesčių mokėtojų sąrašuose įrašytas Aušgirių kaimas, mokėjęs Viešvilės bažnyčiai 4 talerių, 5 sidabro grašių vadinamąjį ūbų mokestį, 50 sidabro grašių dešimtinę ir 17 sidabro grašių, 6 pfenigų ūbų dešimtinės mokesčius¹⁵⁴.

Specification		84
In Mappe von dem Königl. Preuss. Hof- u. Kammer-Verwalter H. E. von Knobloch.		
Kaschischkehmen, Kreis Ragnit, Ostpreußen		
1. Auf dem Gute Kaschischkehmen		
1	Ausgallen oder Schmalerengkehmen	50
2	Schmalerengkehmen oder Kriechkehmen	45
3	Schmalerengkehmen Ederwischen	29
4	Wichellen	33
5	Kallwellen	21
6	Wiesewick	119
7	Paulbinnen	50

Aušgiriai Kazikėnų valsčiaus kaimų Viešvilės vandens malūno 1734 m. sąrašuose.

H. E. von Knobloch. Die Wischwiller

Dorf-Chronik VI, Berlin-Dahlem, 2002, Seite 78

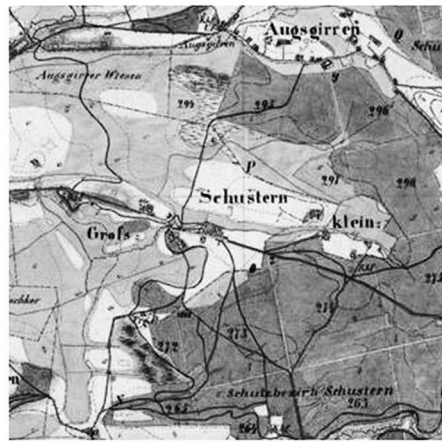
¹⁵² Kreisgemeinschaft Tilsit-Ragnit: Ortsverzeichnis nordlich der Memel.

¹⁵³ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net > ... > Litauen Augsgirren – GenWiki.

¹⁵⁴ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge. Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften.

Aušgiriai 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartiniai „Kartenauskunft“ leidimu

Aušgirių ir Pagenaičių kaimai 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz Staatsbibliothek. Publikuojama vienkartiniai „Kartenauskunft“ leidimu

Kaimo pavadinimas	Hufenzahl		Decem		Hufendezem			
Aušgirių kaimas	4	5	-	-	50	-	17	6

1796 m. Aušgirių kaimas randamas Ragainės apskritys (*auf der Schroetterkarte*) žemėlapiuose. Jis tuomet priklausė Ragainės apskritys Kazikėnų valsčiui, Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai.

Aušgiriuose 2,5 km į rytus buvo mažoji girininkija (*Augsirren Försterei*), kuri, kaip teigiama, vėliau sudegė, kitais duomenimis, buvo sudeginta. Retas gyventojas jau ir nežino vietą, kur mažoji girininkija stovėjusi. Laikas užmaršties dulkėmis vis labiau dengia šio krašto – Mažosios Lietuvos – kultūros ir istorijos paveldo objektus. Daugelis šio krašto kultūrinio paveldo paminklų jau sunaikinti, tačiau garbingą krašto praeitį dar mena išlikę senieji pastatai, mažosios girininkijos, vietomis dar išlikusios senosios evangelikų liuteronų kapinės.

Aušgirių, kaip ir kitų aplinkui buvusių kaimų, tikintiesiems pasiekti Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčią buvo gana toli. Gyvenvietės viena nuo kitos stovėjo tiems laikams dideliu atstumu. Tačiau krikštijami naujagimiai, konfirmacija ar sutuoktuvės buvo atliekama tik Viešvilėje. Siaurasis geležinkelis buvo nutiestas tik 1908 m., kada Aušgirių kaimas Viešvilės evangelikų parapijai jau nepriklausė. Tačiau nuo 1869 m. iš anksto nustatytą ir su parapijos tikinčiaisiais sutartą dieną Aušgirių kaimo gyventojai galėdavo lankyti pamaldas Žukų senojoje pradinėje mokykloje. Į ją važiuotas su arkliuku laikyti mišių atvykdavo Viešvilės evangelikų parapijos kunigas. Nuo 1904 m., pastačius ir pašventinus naująją Žukų evangelikų liuteronų bažnyčią, pamaldos jau buvo laikomos naujoje bažnyčioje¹⁵⁵.

1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos mokesčių mokėtojų sąrašuose įrašytas Aušgirių kaimas, val-

¹⁵⁵ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net > ... > Litauen Szugken – GenWiki.

Aušgirių pradžios mokykla. 1935 m. Mokytojas Ernestas Huntryzeris (Erns Huntrieser). 1-oje eilėje: Heinz Kleinke, Bruno Bannat, Anneliese Dilley, Erna Potschka, Hildegard Kleinke, ...Schönnagel, Emmy Kleinke, Dora Kaszemik, ...Hes, Käte Kröhnert, ...Kleinke, Erns Ehlert, Alfred Scherreiks; 2-oje eilėje: Bernhard Brüsewitz, Beno Brüsewitz, Gertrud Radziwil, Gertrud Fischer, Elisabeth Rucks, Erika Potschka, Thea Skulschus, Lene Kessler, Helene Kröhnert, Ursula Schöler, (liet. pavardė), Hermann Ringies, Kurt Dilley; 3-ioje eilėje: ... Kurschat, Erwin Arnold, Ruth Jankowski, Eva Kessler, Eva Gedrat, Ema Treichler, Rosemarie Huntrieser, Frieda Poek, Erna Schäfer, Erika Skulschus, Emma Nickel, Helene Treichler, Walter Hannemann; 4-oje eilėje: Kurt Kleinke, Heinz Kleinke, Heinz Kurschat, Kurt Faesel, Emil Tennigkeit, Richard Niemann, Kurt Bannat, Helmut Rucks, Ewald Hannemann, Albert Treichler¹⁵⁷

dęs 756 margus žemės. Kaime surašyti gyvenę 265 evangelikai, mokėję Viešvilės bažnyčiai 17 sidabro grašių ūbų dešimtinės metinį mokesť¹⁵⁶.

Kaimo pavadinimas	Margai	Parapijiečiai	Sidabro grašiai
Aušgirių kaimas	756	265	17

Išlikęs Aušgirių kaimo sodybų išdėstymo planas-eskizas su gyventojų pavardėmis. Iš jo matome, kad jame gyveno daugiausia vokiškos kilmės pavardes turėję gyventojai: *Kleine, K. Dilely, Losch, J. Gchufervis, W. Gchufervis, Straudė, U. Kleinke, Hackelbergas, Faeselas* ir kiti. Tačiau kitos pavardės, galima spėti, buvo lietuviškos kilmės: *Barkawitsz, Kurschat, Sedaitis, Pettkus, Bublaitis, Milkereitis, Kundrus*¹⁵⁸.

1736–1740 m. įsteigta Aušgirių (tuomet – Aukštgiriai) vienklasė (vienkomplektė) pradinė mokykla. 1929 m. iš 35 besimokiusiųjų tik 2 mokiniai lietuvių kalbą laikė savo gimtąja kalba, 33 mokiniai save laikė vokiečiais. 1934 m. Klaipėdos krašto direktorija Aušgirių pradinėje mokykloje patvirtino vokiečių dėstomąją kalbą. Mokytojas lietuviškai nekalbėjo. 1937 m. iš 44 mokinių 43 išpažino evangelikų liuteronų tikėjimą ir tik 1 buvo katalikas. Po 1937 m. minimi

¹⁵⁶ Interneto prieiga: [www.memelland-adm.de/Kirchenge. Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften](http://www.memelland-adm.de/Kirchenge.Verzeichnis.der.zur.Kirche.Wischwill.eingepfarrten.Ortschaften).

¹⁵⁷ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik II*, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 295.

¹⁵⁸ Interneto prieiga: <http://list.genealogy.net/mm/archiv/ow-preussen-1/2005-04/msg00628.html>.

mokytojai Ernestas Hundryzeris, J. Brukneris. Mokykla po Antrojo pasaulinio karo veikė iki 1977 m.¹⁵⁹.

Aušgiriuose ant kalnelio stovi senosios kaimo gyventojų evangelikų kapinaitės, kuriose dar yra išlikę gelžbetoninių antkapių, keletas metalinių kryžių. Sovietų propaganda pokario laikotarpiu gyventojams įdiegė priešišumą viskam, kas buvo vokiška. Sakraliniai objektai – bažnyčios ir kapinės – buvo aršiai ir masiškai niokojamos bei naikinamos kaip niekur kitur Lietuvoje. Dvarai šiame krašte naikinti dvigubu pretekstu: jie buvo traktuojami ne tik kaip fašistinis palikimas, bet laikyti dvarininko, kaip klasinio priešo, paveldu. Tačiau Mažojoje Lietuvoje gyveno ir lietuvininkai.

Iki 1900 m. Aušgiriai priklausė didžiajai Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. 1900 m. buvo panaikintas bajoriškasis Viešvilės dvaras ir dvasinė dvaro apygarda. Aušgirių kaimas nuo 1905 m. buvo prijungtas prie naujai sudarytos Žukų evangelikų liuteronų parapijos, kurioje nuo pat jos įsteigimo iki 1911 m. dirbo kunigas Jonas Ločeraitis (*Johann Lozereit*).

Į vakarus nuo Aušgirių išsidėstę Adomiškių ir Lindikų kaimai. Pietinėje pusėje – Didžiųjų ir Mažųjų Pagenaičių gyvenvietės. Adomiškių kaimo gyventojai anuomet valdė 348 ha žemės plotą. 1929 m. gegužės 30 d. Aušgiriuose gimė pamokslininkas, pastorius, politikas Oskaras Briusevičius (*Oskar Brüsewitz*), mirė 1976 m. Tėvams persikėlus gyventi ir dirbti į Viešvilę, O. Briusevičius mokėsi Viešvilės liaudies mokykloje. Dar būdamas mažas, besimokydamas Viešvilės pradžios mokykloje, kaip prisimena H. E. fon Knoblochas, Oskaras Briusevičius išsiskyrė iš kitų bendraamžių savo būdu, tvirto charakterio bruožais. Kaimo kronikose (*Die Wischwiller Dorf- Chronik*) H. E. fon Knoblochas aprašo jo tuomet turėtus konfliktus su šios mokyklos mokytojais.

O. Briusevičius nuėjo ilgą ir sudėtingą gyvenimo kelią nuo paprasto darbininko, kareivio iki pamokslininko, evangelikų pastoriaus, politiko. O. Briusevičius kovojo už VDR išsivadavimą iš SSRS politinės įtakos, už abiejų Vokietijų susijungimą.

Evangelikų pamokslininkas viešai susidegino 1976 m., protestuodamas prieš VDR vyriausybės politiką. VDR saugumo tarnybos slėpė jo susideginimą, siekdamas nukreipti pasaulio visuomenės dėmesį, bet nepavyko. Deja, O. Briusevičiui neteko matyti susijungusios Vokietijos, tačiau jo pavyzdys tik paskatino Vokietijos visuomenę dar tvirčiau siekti užsibrėžto tikslo¹⁶⁰.

1976 m. administracinio-teritorinio suskirstymo žinyne nurodytas jau pakeistas senasis kaimo pavadinimas. Kaimas pavadintas Aušgiriais.

Pagenaičių (*Schustern*) kaimas

Didžiųjų Pagenaičių (*Schustern*) ir Mažųjų Pagenaičių (*Kleine Schustern*) kaimai išikūrę apie 1 km į šiaurę nuo Žukų ir Naujininkų. Vakarinėje pusėje jie ribojasi su Žagmantų kaimų valdomis, šiaurinėje – su Aušgiriais. Pagenaičius randame įrašytus Viešvilės bažnyčios 1616–1617 m. mokesčių sąrašuose. Pagenaičiuose buvo gausiai gyvenama. XVIII a. pab. kaime gyveno du su puse

¹⁵⁹ Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 488.

¹⁶⁰ Interneto prieiga: <http://list.genealogy.net/mm/archiv/ow-preussen-1/2005-04/msg00628.html>; H. E. von Knobloch. *Die Wischwiller Dorf Chronik*, Berlin–Dahlem.

šimto gyventojų. Kaimui priklausė 372 ha žemės. Kaimas 1732–1734 m. paminėtas Kazikėnų valsčiaus sąrašuose¹⁶¹.

1745–1746 m. Pagenaičių kaimas jau mokėjo Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčiai 3 talerių, 5 sidabro grašių vadinamąjį ūbų mokesį (*Hufenzahl*), 28 sidabro grašių dešimtinę (*Decem*) ir 14 sidabro grašių ūbų dešimtinės (*Hufendezem*) mokesčius¹⁶².

Kaimo pavadinimas	<i>Hufenzahl</i>			<i>Decem</i>			<i>Hufendezem</i>		
Pagenaičių kaimas	3	5	-	-	28	-	-	14	-

1796, 1861 ir 1915 m. Ragainės apskrities žemėlapiuose tarp Žagmantų ir Pagenaičių parodyta buvusio Nečiūnų (*Netzuhnen* arba *Aszmiszken*) kaimelio sodybos, priklausiusios Pagenaičiams. Šiuo metu kaimo tokiu pavadinimu Vilkyškių seniūnijoje jau nėra. Kiek daugiau į šiaurę yra Aušgirių ir Lindikų kaimai. Pietvakarių kryptimi buvo Beržlaukio (*Birkenfeld*) dvaras. Apie jį gyventojai jau nieko nežino, nėra girdėję. Jis liko giliai praeityje. Pagenaičių kaimas priklausė Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiui. Kaimas randamas pažymėtas 1796–1802 m. žemėlapiuose. Iki 1904 m. kaimas priklausė Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai.

D. Pagenaičių kaimas 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesit. Publikuojama vienkartiniiu „Kartenauskunft“ leidimu

Mažuosiuose Pagenaičiuose buvo mažoji girininkija (*Kl. Schustern Forsterei*), vietos gyventojų ir dabar kartais vadinama Šusterėliais.

1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos mokesčių mokėtojų sąrašuose randame įrašytus du Pagenaičių kaimus: Didieji Pagenaičiai (*Groß Schustern Dorf*) valdė 1 150 margų žemės, Mažieji Pagenaičiai (*Klein Schustern Dorf*) turėjo 62 margus žemės. D. Pagenaičių kaime gyveno 218 evangelikų, M. Pagenaičių – 37 evangelikai. D. Pagenaičių bendruomenė mokėjo Viešvilės bažnyčiai metinį mokesį 14 sidabro grašių¹⁶³.

Kaimo pavadinimas	Margai	Parapijiečiai	Sidabro grašiai
<i>Groß Schustern Dorf</i>	1150	218	- 14
<i>Klein Schustern Dorf</i>	62	37	- -

Kadangi Žukų, o ypač aplinkinių kaimų, gyventojams į Viešvilės parapijos bažnyčią buvo toli, nuo 1869 m. iš anksto sutartą dieną Žukų ir aplink juos buvusių gyvenviečių tikinčiuosius į pamaldas kvieisti atvažiuodavęs kunigas iš Viešvilės.

¹⁶¹ Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/.../ortsverzeichnis Kreisgemeinschaft Tilsit-Ragnit : rtsverzeichnis nordlich der Memel.

¹⁶² Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge. *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften*.

¹⁶³ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge. *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften*.

Nuo 1900 m. atsikėles į šį kraštą kunigas Jonas Ločeraitis pradėjo kurti Žukuose savarankišką parapiją, taip pat pradėjo rūpintis ir dėl naujos evangelikų liuteronų bažnyčios statybos. Iki 1904 m. pamaldos aplinkinių kaimų tikintiesiems vykdavo Žukų pradinėje mokykloje. 1905 m. pastatyta ir pašventinta naujoji Žukų evangelikų liuteronų bažnyčia. Tais pačiais metais nuo Viešvilės parapijos kartu su kitais kaimais buvo atskirti Pagenaičiai ir įkurta nauja Žukų parapija¹⁶⁴.

1902 m. per Pagenaičių kaimą nutiestas geležinkelis Mikytai–Smaliniškai. Čia keturių miško kelių sankryžoje stovėjo Pagenaičių geležinkelio stotelė (*Kleinbahnhof Schustern*).

Geležinkelis pagerino kaimo gyventojų susisiekimą su Viešvilės, vėliau Žukų bažnyčia, Kazikėnuose buvusiu valsčiumi, aplinkinėmis gyvenvietėmis. Gyventojai lengvai galėjo pasiekti Tiļžę, jos prekyvietes, lengviau ir geresne kaina realizuoti savo pagamintus maisto produktus ar kitus gaminius.

Pusiaukelėje tarp Pagenaičių ir Žagmantų buvusi plytinė. Gyventojai dirbo ir prie miško ruošos, vertėsi žemės ūkio darbais. Pagenaičiuose veikė pašto skyrius¹⁶⁵.

Šiuo metu Pagenaičių kaimas priklauso Vilkyškių seniūnijai. Buvę Mažieji Pagenaičiai – Jurbarko rajono Viešvilės seniūnijai. 2001 m. Vilkyškių Pagenaičiuose (*Schustern*) surašyti 39 gyventojai, Viešvilės Pagenaičiuose (*Kleine Schustern*) gyveno 3 gyventojai¹⁶⁶.

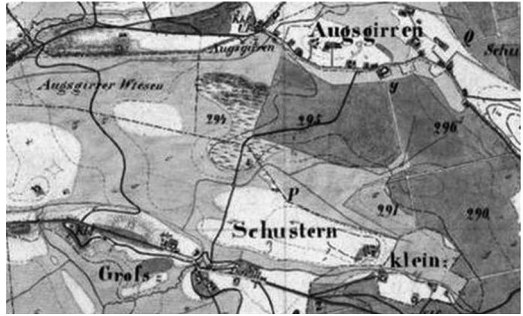
Žukų kaimas

1,5 km į šiaurę nuo Šilutės–Jurbarko plento, prie Giluvės upelio, abipus kelio į Tauragę išsidėstęs Žukų (*Szugken, Hohenwalde*) kaimas. Žukų kaimą randame pažymėtą 1616–1617 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos bažnyčios mokesčių sąrašuose.

Išrašas iš 1616–1617 m. parapijos kunigo Bernardo Liobelio bažnyčios kasos sąskaitų knygu¹⁶⁷:

10. *Hohenwald an der Gilluwe*

Žukų kaimą randame pažymėtą 1665 m. Ragainės apskrities žemėlapyje. Kaimas su jame surašytais 243 gyventojais turėjo 325 ha žemės plotą. Žukai minimi 1732–1734 m. Kazikėnų valsčiaus sąrašuose. Žukų kaimą randame įrašytą ir 1734 m. Viešvilės malūno sąrašuose (Nr. 12).

D. Pagenaičiai ir M. Pagenaičiai 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesit. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

¹⁶⁴ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge. *Kirchenchronik*-Seite 18.

¹⁶⁵ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, Vilnius, 1991, p. 721.

¹⁶⁶ Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Vilkyškių_seniūnija.

¹⁶⁷ *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die ...)*

1736 m. Žukuose ūkius turėjo Kristupas Šilevardis, Abrys Šusteraitis, Liudkus ir Brožis Žukai. Manoma, kad iš pastarosios pavardės ir kilo Žukų kaimo pavadinimas.

Žukų kaimą randame pažymėtą 1745–1746 m. Viešvilės bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose.

Ištrauka iš 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašo¹⁶⁸:

	Vietovės. 12 grašių už ūbą	Ūbų mokesčiai			Dešimtinė			Ūbų dešimtinė		
		Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
7	Žukai (Szucken Dorf)	1	22	–	–	21	–	–	10	–

Kaip matome iš sąrašo, Žukų kaimas 1745–1746 m. mokėjo 1 talerio, 22 sidabro grašių ūbų mokesčių, 21 sidabro grašio dešimtinės ir 10 sidabro grašių ūbų dešimtinės mokesčius.

Prie kelio į Taūragę stovi 1833 m. pastatytas raudonų plytų senosios paprinės mokyklos pastatas. Jame 1866–1870 m. mokytojavo Karalienės seminarijos auklėtinis, poetas ir publicistas Kristupas Kropaitis, parašęs dainą virtusį eilėraščių „Nemuno kelionė“. 1877–1884 m. šioje mokykloje mokėsi Vilhelmas Gaigalaitis. Tarpukario metais šioje mokykloje mokytojavo Vertas (Werth) ir Anė Zemturytė. Iki XX a. pr. Žukai priklausė didžiajai Viešvilės parapijai. Jai priklausė abiejose Nemuno pusėse įsikūrusios, didžiosiose Karališkose giriose išsimėčiusios gyvenvietės.

Didžiųjų ir Mažųjų Žukų kaimus randame 1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos bažnyčios mokesčių sąrašuose.

Ištrauka iš 1873 m. Viešvilės parapijos bažnyčios mokesčių sąrašo¹⁶⁹:

Eil. Nr.	Vietovės 1873 m	Margai	Mokėtojai	Ūbų dešimtinė	Taleriai	Sidabro gr
40.	Didieji Žukai	612	262	–	–	10
41.	Mažieji Žukai	8	9	–	–	–

Iš pateikto sąrašo matome, kad 262 Didžiųjų Žukų kaimo gyventojai (seelen) valdė 612 margų žemės ir mokėjo bažnyčiai 10 sidabro grašių mokesčių. Mažųjų Žukų kaimas, turėjęs tik 9 gyventojus, valdžiusius 8 margus,

	Tlr	Sgr	Pf
1. Augustaller von Smelersingken	–	–	50
2. Smelersingken von Krickelmer	–	–	15
3. Smelersingken von Cernarcken	–	–	29
4. Wehler	–	–	33
5. Kellwollen	–	–	21
6. Wiswiler	–	–	119
7. Bagulbrunn	–	–	50
8. Schuppeler	–	–	15
9. Kerkel	–	–	12
10. Pöndler	–	–	23
11. Angewirren	–	–	28
12. Zwickel	–	–	20
13. Borkel	–	–	7

Žukai 1734 m. Viešvilės malūno sąraše.

H. E. von Knobloch. Die Wischwiler

Dorf Chronik VI, Berlin-Dahlem, 2002, Seite 78

¹⁶⁸ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge. Verzeichnis der zur Kirche Wischwiler eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die ...)

¹⁶⁹ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge. Verzeichnis der zur Kirche Wischwiler eingepfarrten Ortschaften, laut Kirchenkassenrechnung 1873.

Žukai ir Naujininkai 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskuft“ leidimu

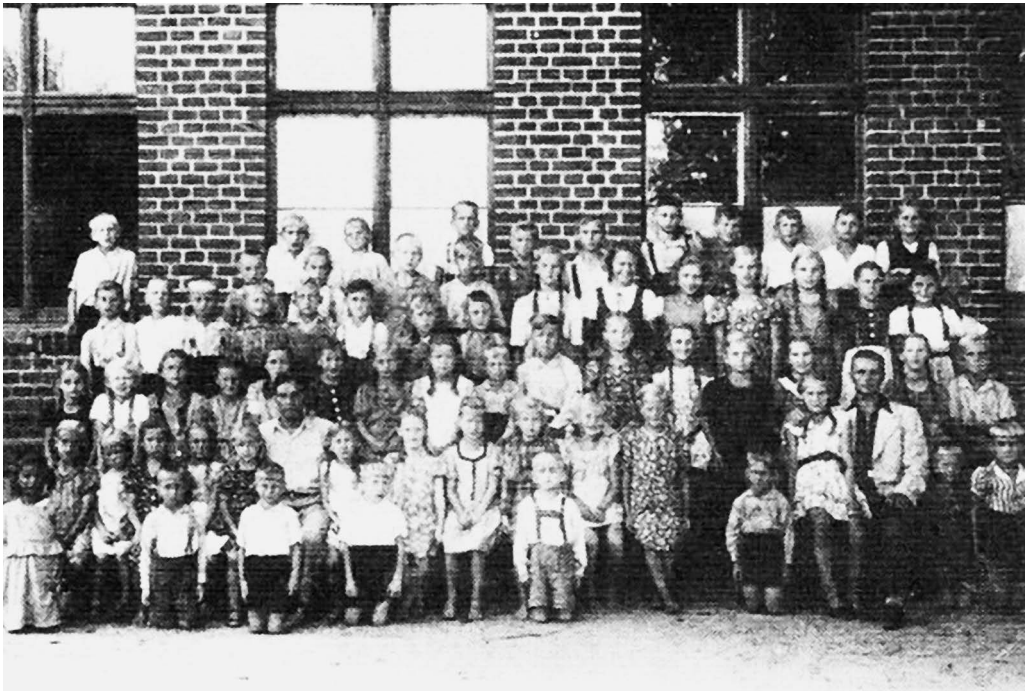
Žukų kaimas 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskuft“ leidimu

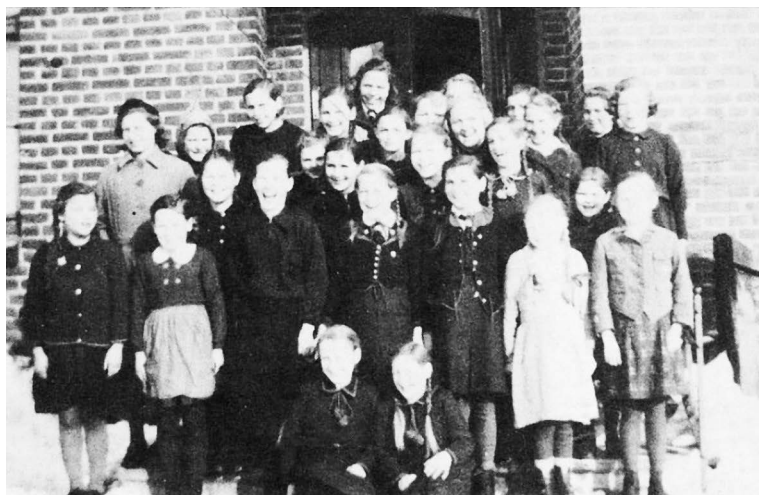
tais metais mokesčio nemokėjo ar dėl mažo mokėtojų skaičiaus nuo mokesčio buvo atleisti.

Tiek Žukų, tiek ir kitų gretimų kaimų gyventojų skaičius sparčiai augo. Nuo 1869 m. skirtą dieną Žukų gyventojus į pamaldas kviesdavo atvykęs Viešvilės kunigas Johanas Gotfrydas Hameris. 1897 m. laikraštyje „Nauja lietuviška ceitunga“ buvo rašoma dėl bažnyčios Žukuose reikalingumo.

1900 m. atkėlus kunigą Joną Ločeraitį, pradėta kurti parapija, buvo susirūpinta ir bažnyčios

Žukų pradžios mokykla 1939 m. Memeler Dampfboot, 1973, Nr. 1

Žukų pradinės mokyklos mergaičių grupė. 1941 m. Memeler Dampfboot, 1988, Nr. 3

Senieji Žukų kaimo pastatai. Svečių namai, bažnyčia, žandarmerija ir mokykla. Senovinis atvirukas

Restauruota Žukų evangelikų bažnyčia. A. Sinkevičiaus nuotr.

statyba. Iki 1904 m. pamaldos vykdavo Žukų liaudies mokykloje. 1904 m. pastatyta Žukų evangelikų liuteronų bažnyčia. 1905 m. Žukų kaime surašyti 237 žmonės, iš jų 41 lietuvis. Žukų valsčiuje tada suskaičiuota 1 318 gyventojų, iš kurių 433 lietuviai. 1907 m. Žukų valsčiuje surašyta 2,3 tūkst. gyventojų, iš jų 1 tūkst. lietuvininkų. 1905 m. Žukų kaime surašyti 237 gyventojai, iš kurių lietuvių kalbą savo gimtąja kalba laikė 41 gyventojas. 237 gyventojai save laikė vokiečiais. Tuomet Žukų parapijėje mokykloje buvo mokoma vokiečių kalba. Tarpukariu kaime veikė ir privati lietuviška mokykla. 1936 m. joje mokėsi 71 mokinys, 1939 m. – 67 mokiniai. Tais pačiais metais ši mokykla, užėjus vokiečiams, buvo uždaryta.

1905 m. nuo Viešvilės parapijos buvo atskirti 22 kiemai ir priskirti savarankiškai Žukų parapijai.

1900 m. įkurta Žukų parapija, priklausiusi Tilžės vyskupijai, 1912–1913 m. turėjo 2,25 tūkst. tikinčiųjų, iš kurių buvo 500 lietuvių. Parapijoje buvo 6 mokyklos, 7 lietuvių kalba kalbėję mokytojai.

Šalia bažnyčios yra senosios evangelikų liuteronų kapinės, kuriose dauguma antkapių sunykę. Iš išlikusių įrašų matyti, kad čia palaidoti gyventojų Šlionių, Gedvilų, Vanagaičių, Radžvilų, Timešaičių artimieji. Senesnius kapus žymi metaliniai kryžiai, naujesnius – akmeniniai paminklai.

Parapijai priklausė šios gyvenvietės: Adomiškių (*Adomischken*), Aušgirių (*Augsgirren*), Kriokiškių (*Krakischken*), Lindikų (*Lindicken*), Mociškių (*Motzischken*), Naujienuų (*Heydebruch*), Naujiniūnų (*Naujeningken*), Nausėdų avininkystės ūkis (arba Pagirys) (*Nausseden Schäferei*), Nausėdų ūkininkų (*Nausseden Erbfrei*), Nausėdų kulmiškasis dvarelis (*Nausseden Köllmisch*), arba Bališkiai, Nausėdų valstiečių (*Nauseden Bäuerlich*), vadinamas Stigliškais, Pagenaičių (*Schonbruch*), Sokaičių (*Sokaiten*), Didžiųjų Žagmantų (*Grose Szagmanten*), Mažųjų Žagmantų (*Kleine Szagmanten*) ir Aukštųjų Žagmantų (*Hoch*

Vakarinės Viešvilės parapijos pusės kaimai 1802 m. Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Szuken

Žukų, Pagenaičių ir kitų aplinkinių kaimų ribos. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

Žukų dūdoriai.
1930 m. Memeler
Dampfbboot, 1987,
Nr. 2

Szagmanten), Tautiškių (*Tautischken*), Vėžininkų (*Weszeningken*), Voidbalės (*Woidballen*), Žukų (*Szugken*) kaimai, Jūravos vyresnioji girininkija (*Jura Oberforsterei*), Aušgirių, Nausėdų, Pagenaičių ir Žagmantų mažosios girininkijos¹⁷⁰.

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu Žukai ir toliau buvo valsčiaus centru.

Žukų valsčius buvo panaikintas 1947 m. lapkričio 6 d. prijungus jį prie Vilkyškių valsčiaus.

Už 2 km nuo gyvenvietės buvo Pagenaičių siaurojo geležinkelio stotis. Į šiaurės vakarus nuo Žukų išsidėstęs Naujininkų kaimas, kuris turėjo 32 gyventojus. Dar toliau į šiaurės vakarus nuo Žukų ir Naujininkų buvo įsikūręs Beržlaukio dvaras (*Gut Birkenfeld*).

1866–1870 m. Žukų parapijėje mokykloje mokytojavo Kristupas Kropaitis. Anksčiau jis dirbęs laikraščiuose „Aušra“, „Nauja lietuviška ceitunga“, „Kaimynas“. K. Kropaitis rašė eilėraščius, sukūrė poemą „Keturi metų česai“. Jo eilėraštis „Nemuno kelionė“ tapo daina. Nuo Žukų už kelių kilometrų į šiaurės vakarus, piečiau Giluvės, yra mažas Naujininkų (*Naujenigken*) kaimas, kuris iki 1785 m. buvo vadinamas Užtamšiais (*Usztamsen*), iki 1785 m. – *Naujanincken*, po 1785 m. – *Naujeningken*. Kaimas valdė 117 ha žemės. Naujininkų kaime tuomet buvo 32 gyventojai.

Naujininkų kaimas

Kaimas, kaip rašoma senuose vokiškuose šaltiniuose, buvo 22,5 km į rytus nuo Tilžės. Jį sudarė 2 didelės sodybos (kiemai). Prūsų „nauja“ – nauji, „usz“ – link + „tamsa“ – niūksoti¹⁷¹.

Kaimui priklausė 117 ha žemės plotas. Iki 1785 m. kaimas vadinosi Užtamšiais (*Usztamsen*), po 1785 m. – *Naujanincken*, po 1785 m. – *Naujeningken*, *Naujeninken*, randame ir *Naujehningken*.

Į šiaurę nuo kaimo buvo Beržlaukio (*Birkenfeld*) dvaras, Mažieji Žagmantai, Nečiūnai, arba Aizmiškiai. Pietryčiuose išsidėstę Naujienos (*Heydebruch*) kaimelio sodybos, pietvakariuose – Žukų gyvenvietė, žr. 1796–1802 m. „Schroetterkarte“ žemėlapi.

¹⁷⁰ Interneto prieiga: <http://www.memelland-adm.de/diozesetilsit.html>.

¹⁷¹ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net › Regional › Litauen Naujeningken (Kr. Ragnit).

Naujininkai (Naujehningken), arba Užtamšiai (Usztamsen) (1796–1802 m.). Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Naujininkai 1861 m. Preussischen Urmesstischblatt žemėlapyje. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

1873 m. Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos bažnyčios kasos pajamų dokumentuose randame duomenų apie Naujininkus. Kaimas 1973 m. valdė 330 margų žemės. 49 evangelikų tikybos gyventojai (*seelen*) mokėjo Viešvilės bažnyčiai 12 sidabro grašių metinį mokestį¹⁷².

Kaimo pavadinimas	Žemės plotas margais	Mokėtojai	Mokestis taleriais	Sidabro grašiais
Naujininkų kaimas	330	49	-	12

Apie kitų konfesijų gyventojus, gyvenusius iki XX a. pradžios, kol kaimas buvo susietas religiniais ir administraciniais ryšiais su Viešvile, žinių aptikti nepavyko, tačiau katalikai jau turėjo nedidelę bažnytelę Rydelsberge.

Kaip ir visų aplinkinių kaimų, Naujininkų, arba Užtamšių, valsčiaus centras, iki jį perkeliant į Viešvilę, buvo Kazikėnuose. Kaip tik ten buvusiam dvare ir buvo visa anuometinio valsčiaus administracija.

Išaugus Viešvilės gyvenvietei, 1874 m. Kazikėnų valsčiaus (*Amt*) centras buvo perkeltas į Viešvilę. Kaimo gyventojams tai buvo patogiau – čia buvo bažnyčia, su kuria siejo religiniai ryšiai: krikštas, konfirmacija, sutuoktuvės, mirčių registracija. Be to, Viešvilėje tekdavo lankyti pamaldas, prie evangelikų bažnyčios nuo seno veikė ir parapiinė mokykla.

Iki 1900 m. Naujininkai priklausė Ragainės apskrities (*Kr. Ragnit*) Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai¹⁷³.

Naujininkų kaimo nesiekė 1868–1872 m. nutiestas naujasis Smalininkų–Mikytų plentas. Parinkus trasą, Naujininkus aplenkė ir 1902 m. nutiestas

¹⁷² Interneto prieiga: <http://www.memellandadm.de/Kirchengeschichte/Wischwill/statistische-angaben.htm>.

¹⁷³ Interneto prieiga: Schroetterkarte (1802).

siaurasis geležinkelis. Sunykus Naujienos kaimui, jis buvo sujungtas su Naujininkais. Nuo 1905 m. Naujininkai atskirti nuo Viešvilės ir priklausė naujai sudarytai Žukų (*Szugken*) parapijai.

Tačiau Naujininkai, kaip ir visi aplinkiniai kaimai, dar ilgai buvo susieti su Viešvile. Mat Viešvilės pirmosios instancijos teisme buvo sprendžiami gyventojų ginčai, nagrinėjamos mažiau svarbios gyventojų bylos^{174, 175}.

Rytų Prūsijos provincijos 1922 m. duomenimis, Naujininkų kaimo gyventojai valdė tokius plotus žemės: Marija Lydkė (*Mis Marie Liedtke*) valdė 79 ha, Albertas Šonas (*Albert Schoen*) – 74 ha, Vilhelmas Vymeris (*William Wiemer*) – 60 ha.

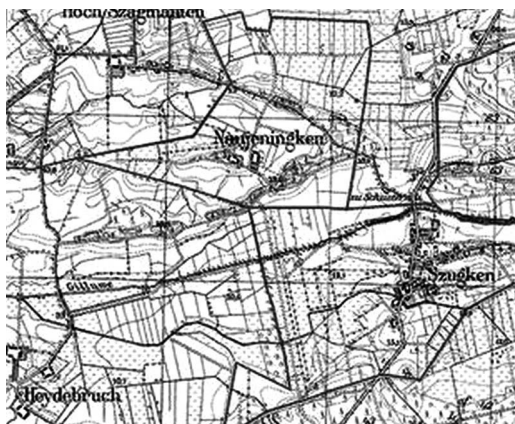
Šiuo metu Naujininkų kaimas yra Pagėgių savivaldybės rytinėje dalyje, priklauso Vilkyškių seniūnijai. Kaimas yra 4 km į rytus nuo Vilkyškių, piečiau Giluvės ir užima 157,22 km plotą. 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, kaime buvo tik 20 gyventojų¹⁷⁶.

1939 m. Naujininkai jau priklausė Žukų valsčiui. 1944 m. spalio 6 d. buvo išleistas Vokietijos Reicho įsakymas pasitraukti visiems Mažosios Lietuvos gyventojams. Naujininkų gyventojų nebeliko.

Naujienos kaimas

Važiuojant nuo Smalininkų–Pagėgių plento į Žukus, kairėje pamiškėje yra nedidelis Naujienos (*Heidebruch*) kaimas. Kaimo pavadinimas kildinamas nuo žodžio „naujiena“ – naujai išartas laukas, kitaip – plėšinys. Šis nedidelis kaimas rašytiniuose istoriniuose šaltiniuose minimas jau nuo 1785 m. Naujienos kaimo žemės valdos buvo 284 ha. XIX a. pr. jame gyveno 37 gyventojai, XIX a. pab. kaimo gyventojų skaičius išaugo iki 76, o 1905 m. surašymo duomenimis, Naujienos kaime gyveno 65 gyventojai. Kaimas buvo nedidelis, sodybų mažai, tačiau visi ūkiai buvo stambūs, tvarkingi, gražiai išstatyti, o jų savininkai, kaip rašo istorikas Bronius Kviklys, gyveno pasiturinčiai.

1805 m. lapkričio 14 d. Gumbinės departamento sprendimu Naujienos kaime buvo įkurta pradinė mokykla. Kaimo laukininkų vaikams iki to laiko teko eiti 5 km iki kaimyninių Vilkyškių – gyvenvietės, kur veikė papildinė mokykla. Mažiems vaikams reikėjo persikelti per Jūros upę, pereiti lanką su trimis siaurais tiltais. Tai buvo sunku, ypač pavasarinio polaidžio laikotarpiu. Kadangi nedideliame Naujienos kaimui pasistatyti savo mokyklą buvo per daug brangu, nutarta išnuomoti

Naujininkų ir Naujienos kaimų ribos (Gemeindegrenzen). 1938 m. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

¹⁷⁴ Interneto prieiga: www.territorial.de/ostp/tilsit/gem1908.html *Gemeindeverzeichnis Kreis Ragnit*.

¹⁷⁵ Interneto prieiga: www.territorial.de/ostp/tilsit/gem1939.html *Gemeindeverzeichnis Kreis Pogegen*.

¹⁷⁶ Interneto prieiga: [lt.wikipedia.org/wiki/Naujininkai_\(Pagėgiai\)](http://lt.wikipedia.org/wiki/Naujininkai_(Pagėgiai)).

didesnio ūkininko patalpas klasei ir mokytojui (*Schulmeister*). Mokytojo ūkinei veiklai buvo skirtas ir nedidelis žemės sklypas, kuriame jis galėjo pasisodinti 5 „šėpelius“ bulvių. Jau kuris laikas Naujienos kaime gyveno Karaliaučiuje gimęs ir augęs mokytojas Johanas Frydrichas Krauzė (*Johann Friedrich Krause*). Prasadėjo mokslo metai. Mokykloje mokėsi 20 kaimo vaikų, tačiau neišdirbęs nė 2 metų J. F. Krauzė iš Naujienos kaimo išsikėlė. Keletą metų mokykloje visai nebuvo mokytojo, kol buvo surastas naujas mokytojas – Klaipėdos apskrityje Sokaičiuose gimęs Frydrichas Vilhelmas Bieberis. F. V. Bieberis paliko mokyklą 1819 m. Kaimo vaikai valdžios nurodymu vėl turėjo lankyti mokyklą Vilkỹškiuose. Dalis ūkininkų visai neleido savo vaikų mokytis. Padėtis pasikeitė 1833 m., kai pradinė mokykla buvo atidaryta Žukuose. Mokykla buvo netoli ir savos mokyklos kaimui išlaikyti nereikėjo. Taip ir baigėsi Naujienos kaimo mokyklos gyvavimas.

1861 m. žemėlapyje pažymėta nuo Naujienos kaimo į pietus išikūrusi Johaneshofo sodyba (*Vorwerk Johanneshof*). Kokių nors duomenų apie ją neišlikę.

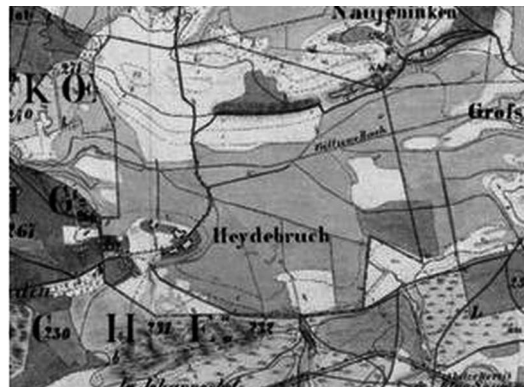
Po karo Naujienos kaimas sunyko, griūvančių sodybų gyventojai neremontavo, niekas ir naujų nesistatė. Gyventojai buvo raginami kurtis pagrindinėse gyvenvietėse – čia pat buvo Žukai. Pastaruoju metu kaimo sodybų beveik nelikę.

Vienas iš didesnių kaimo ūkininkų buvo Mikelis Gaigalaitis, kilęs iš netoliese esančių Sokaičių apylinkių. Šiame ūkyje 1870 m. gimė žymus Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas, kunigas, Prūsijos karalystės landtago deputatas, profesorius dr. Vilius Gaigalaitis (*Wilhelm Gaigalat*). V. Gaigalaitis nuosekliai kovojo už lietuviybės išsaugojimą ir Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos.

V. Gaigalaičio nuopelnai tėvynei įvertinti II ir III laipsnio Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino

Naujienos (Heydebruch) kaimas. 1802 m. wiki-de.genealogy.net. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Naujienos (Heydebruch) kaimas. 1861 m. wiki-de.genealogy.net Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Dr. Vilius Gaigalaitis (1870–1945), Mažosios Lietuvos atstovas Lietuvos Valstybės Taryboje. Interneto prieiga https://wikipedia.org/wiki/Vilius_Gaigalaitis

ordinais, Lietuvos Nepriklausomybės 10 metų jubiliejiniu medaliu, o Latvijos universitetas 1933 m. jam suteikė teologijos garbės daktaro vardą. Mažosios Lietuvos tyrinėtojas Domas Kaunas apie V. Gaigalaitį rašė:

„Aplinka ir imli prigimtis gaivino humanizmo ir tolerancijos šaknis, asmenybę brandino pastabumas, gilus ir kritiškas mąstymas, iškilų autoritetų poveikis. Gaiglių, matyt, teikė ir tvirtas charakteris. V. Gaigalaitis buvo išvaizdus, elegantiškas, tiems laikams labai išsilavinęs, iškalbus, atviras bendravimui ir naujovėms¹⁷⁷.“

V. Gaigalaičio artimųjų kapai. Naujienos kaimas. 2005 m.

V. Gaigalaičio motina kilusi iš Jogaudų kaimo. V. Gaigalaitis lietuvių ir vokiečių kalbomis parašęs 25 knygas ir brošiūras: „Kritika raštų apie seniausią Lietuvos istoriją“, „Evangeliški surinkimai Prūsų Lietuvoje“, „Lietuvos nusidavimai ir mūsų rašliava“, „Kristijonas Duonelaitis, jo gyvastis ir darbai“, „Lietuva – okupuotas kraštas, tauta ir jos dvasinės srovės“, „Luteraus Knygutes atminimui“, „Evangelikų liuteronų bažnyčia Lietuvoje“, „Lietuvos evangelikų bažnytinio gyvenimo problemos“, „Atsiminimai“.

Pačiame miško pakraštyje, ant neaukšto kalnelio, yra senosios kaimo evangelikų liuteronų kapinės, kuriose tarp kitų kaimo gyventojų palaidoti V. Gaigalaičio tėvai ir artimieji. Pokario metais kapinaitės apleistos, o vėliau ir išgrobstytos. Vietos gyventojų žodžiais, dar apie 1988 m. stovėjo gražus paminklas, tačiau jis buvo pagrobtas ir išgabentas. Grupelė Mažosios Lietuvos mylėtojų atstatė du kapinių grobikų sunaikintus kryžius, pastatė senovinį tradicinį krikštą.

Naumalūnio vienkiemis

Lankydama senas evangelikų liuteronų kapines, rašo Regina Jasudienė-Meškauskienė savo straipnyje „Naumalūnis – prarastos tėvynės kampelis“, patekau į gražų gamtos prieglobstį – Naūmalūnį (*Neumühle*). Čia prie gražios užtvankos buvęs vandens malūnas, didelė sodyba ir lentpjūvė. Mažose kapinaitėse aptikau kapus ir įrašą „Herbert Venzke 18 01 1907–20 01 1907“. Norėjosi sužinoti, kas gyveno ir valdė šį ūkį ir ar išlikę gyvų liudininkų, kurie galėtų papasakoti apie čia gyvenusius žmones. Paskelbus apie tai Vokietijoje leidžiamame laikraštyje „Memeler Dampfboot“, gavau laišką iš čia augusio Heinricho Mejerio. Deja, apie ankstesnįjį lentpjūvės ir malūno savininką Venskų jis galėjo papasakoti tik tiek, kad tai buvusio malūno savininko šeimos kapavietė. Kapinaitės buvusios pamiškėje. Čia taip pat palaidotas ir šio pasakojimo autoriaus senelis. Laiške H. Mejeris parašė apie savo ir artimųjų gyvenimą Naūmalūnyje iki 1945 m. Prarasta tėvynė, ilgesys ir noras sugrįžti atgalios palieka gilius

¹⁷⁷ Interneto prieiga: www.silutesnaujienos.lt „Vilius Gaigalaitis: „Lietuvybę su motinos pienu...“

randus išvartųjų sielose. Tokia yra buvusi vokiečių karta Rytprūsiuose. Šis kraštas savitas, unikalus. Žmonės, jų papročiai suformuoti kitokios kultūros, religijos, socialinės aplinkos. Kokius likimo smūgius patyrė šis kraštas ir jo gyventojai po Antrojo pasaulinio karo, nesunku atspėti.

Naumalūnyje buvo ir mažoji girininkija. Ji išlikusi, raudonų plytų namas privatizuotas.

Gyventojų Heinricho Mejerio prisiminimai

Tarpukaryje mano senelis iš savininko Venckės Naumalūnyje, esančiame 12 km nuo Viešvilės, įsigijo sodybą su lentpjūve ir malūnu. Pajamų senelis gaudavo ir iš medienos sandėlių Endriūšiuose bei Smaliniūkuose. Iš antrosios santuokos su Amalija senelis turėjo šešis sūnus: Francas studijavo Berlyne ir, kaip jo brolis Liudvikas, vertėsi advokato praktika, Paulius išvyko į Braziliją. Mano tėvas Hansas Mejeris mokėsi šaltkalvio specialybės. Artūras po Pirmojo pasaulinio karo pasiliko Rusijoje ir tik 1936 m. apsigyveno Tilžėje. Kurtas emigravo į Kanadą. Ūkis Naumalūnyje anksčiau priklausė mano dėdei Pauliui. Ūkį perėmė mano tėvas, jam emigravus į Braziliją. Prieš tai tėvas dirbo pas malūnininką Esene ir Vestfalijoje, kur susipažino su jo dukra Helene, mano motina. Šaltkalvystės mokslas ir įgyta patirtis padėjo tinkamai tvarkytis iš tėvų paveldėtoje įmonėje.

Per Pirmąjį pasaulinį karą tėvas buvo patekęs į rusų nelaisvę, todėl mokėjo rusiškai, lietuviškai – kaip ir kiti Klaipėdos krašto gyventojai. Naumalūnis, apsuptas miškų ir tvenkinio, buvo atokiai, bet mums, vaikams, teikė pakankamai daug įvairumo ir nuotykių. Aš įsivaizduoju save sugrįžusį ir pro gyvenamojo namo langą apžiūrinėjantį šį nuostabų tėviškės kampelį, jo aplinką: štai kvadratinio kiemo viduryje pasviręs ošia neaukštas ažuolas. Priešais, dešinėje pusėje, įsikūrusios kiaulės ir vištos, kitoje pusėje – senbernaras su savo būda. Vienoje pusėje tvarto stovėjo 4–5 karvės, kitoje – 3 arkliai.

Mano senelė Amalija gyveno pietinėje namo dalyje, tenai stovėjo ir jos audimo staklės. Tarp senosios namo dalies ir tvarto buvo kamarėlės, skirtos lentpjūvės ir lauko darbininkams. Jie iki karo buvo atkeliavę uždarbiauti iš Lietuvos, vėliau dirbo civiliai kaliniai iš Lenkijos ir Baltarusijos.

Kairėje pastato pusėje buvo išėjimas į daržą. Norint į jį patekti, reikėjo praeiti pro 4–5 bičių avilius. Dešinė vežimų kiemo pusė baigėsi prieš tvartą. Mediniai pastatai su daugybe durų ir vartų išėjimui. Čia buvo patalpa sudėti malkoms, atliekoms iš lentpjūvės, įvairioms mašinų detalėms ir kitoms žemės ūkio padargams, kuriuos pakeitė naujesni. Malūno pastatas ir lentpjūvė stovėjo sodybos dešinėje pusėje. Priešais tvenkinį – mūrinis malūnas. Pirmajame jo aukšte turbinos suko krumpliaratinį mechanizmą. Čia buvo dvi grūdų valymo mašinos – avižoms ir miežiams, – kurios priklausė turtingam Žukų malūnininkui Klošaičiui. Viršutiniame aukšte stovėjo maišai su nemaltais grūdais. Malūnas užsibaigė medinių konstrukcijų ir cinkuota skarda dengtu stogu lentpjūve. Joje

Naumalūnis 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz (Neumühl Fortsthaus).
Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

stovėjo dideli ir mažesni gateriai. Medžių kamienai nuo ažuolinės platformos į lentpjūvę patekdavo ant vagonėlių. Pasivažinėti su vagonėliais mums, vaikams, buvo įdomi ir viliojanti pramoga, ypač kai nematydavo tėvai. Pjūklus mašinoms tėvas parsisiųsdavo iš tolimojo Remšeido (Vokietija). Šalia gaterių stovėjo obliavimo staklės. Pjūkilai ne tik pjovė lenteles stogui dengti, bet ir dėžes sūrių pakavimui. Aštuonpusės sūrių pakavimo dėžės arklių paštu keliaudavo į Tilžę. Prisimenu, kaip mūsų malūno darbininkas Runkė, kuris prižiūrėjo pjūklus, čia prarado kairės rankos nykštį ir smilių. Mano motina kaip galima greičiau užrišo ranką, skubiai pakinkė arklį ir nuvežė pas daktarą, kuris vienintelis turėjo mašiną. Runkė buvo padienis darbininkas. Jis eidavo į kitas lentpjūves uždarbauti ir jose jau buvo praradęs nykščius ir rodomuosius pirštus.

Tvenkinio vandens lygis buvo reguliuojamas dviem šliuzais. Tvenkinyje trūkdavo vandens karštomis vasaromis ir šaltomis žiemomis. Tomis dienomis karučiais vežiojom pjuvenas ir medžio atliekas į katilinės prieangį, kad vanduo katile įkaistų iki pragariško karščio. Garo mašinos su dviem cilindrais stovėjo malūno viduje. Slėgimo katilas stovėjo netoliese, kitoje patalpoje, greta buvo keturkampis kaminas. Tuo metu Naumalūnyje buvo įvesta elektra. Mygtukų paspaudimas ir elektros šviesos atsiradimas stebino lankytojus. Mano tėvas apatiniam malūno aukšte, nedideliame kambarėlyje, buvo sukonstravęs 110 voltų įrenginį. Tik įėjus azoto rūgštis, esanti stikliniame rezervuare, kirto į nosį. Hidroturbina suko generatorių. Įrenginys buvo pritaikytas gaminti elektros energiją radijui ir lempoms.

Mūsų gyvenamasis namas buvo medinis, vieno aukšto, tam kraštui būdingos išvaizdos. Šalia augo dvi liepos ir alyvų krūmai. Palipus 4 mediniais laipteliais buvo galima patekti į prieangį, tada kairėn – į svetainę. Antrasis šoninis įėjimas vedė į virtuvę. Čia stovinti viryklė privalėjo kasdien aprūpinti maistu ir gėrimu apie dešimtį žmonių. Šalia viryklės stovėjo medinė dėžė su medžio atliekomis iš lentpjūvės. Kitame virtuvės kampe puikavosi skalbimo kubilas, kuris visada buvo pasiruošęs tarnauti kaip kubilas mėšai ir dėšroms. Kartą per savaitę, daugiausia penktadieniais, buvo kepama duona. Išvakarėse duonos tešla buvo užraugiama medinėje geldoje. Mūsų dvidešimtmetė padėėja Nina iš Baltarusijos savo stipriomis rankomis minkė tešlą, šlapiomis rankomis formavo duonos kepaliukus ir šovė juos į karštą krosnį. Virtuvėje pasklisdavo šešių didelių duonos kepalų aromatas. O sekmadieniais kepdavo pyragą. Už virtuvės buvo gyvenamieji kambariai, miegamasis, kitoje pusėje – kabinetas su pianinu. Čia kartu buvo ir ofisas. Patalpos buvo šildomos koklinėmis krosnimis. Antrajame aukšte mano tėvas įrengė kambarius vaikams ir pats padarė baldus.

Darže augo daug daržovių, uogų, sode – vaisiai, turėjome ir šiek tiek medaus. Rudenį pjaudavo vieną ar dvi kiaules. Iš pradžių kiaulių darinėjimui buvo kviečiamas Bertulaitis iš Žukų, o vėliau mėsos tvarkymą perėmė motina. Norėdamas pasigaminti skanios kepeninės dėšros, Bertulaitis atnešdavo jautienos. Rūkykla tuo metu būdavo pilna mėsos. Žiemą jis iš užšalusio tvenkinio išpjaudavo ledų gabalus, kuriuos užpildavo pjuvenomis su žeme. Ledus naudojo mėsos gaminiams šaldyti iki pat vasaros. Metų pabaigoje Bertulaitis pas mus atvykdavo apsirengęs Kalėdų Seneliu. Pavasarį ant stalo daugiausia buvo patiekiami vištiena, o rudenį – antys. Iš tvenkinio kartais patekdavo ir lydekaitė. Miške rinkdavome mėlynės, bruknės ir grybus. Už namo akį džiugino gėlynas, o centrinį gazoną nuo vaikščiojimo takelio skyrė daugybė gėlių. Į namo pusę buvo mūrinė sienelė.

Čia stovintys suoleliai kvietė pailsėti, ypač vasarą, nepaisant įkyrių uodų. Tvenkinyje plaukiojo apie dešimt ančių. Kiekvieną sezoną tvenkinys mums teikė įvairių pramogų.

Naumalūniui priklausė apie 25 ha. Didelę dalį žemės užėmė kiemas, pastatai, miškas, tvenkinys, taip pat lankos ir laukai. Smėlinga žemė tiko auginti kviečius, bulves, šakniavaisius. Darbo dienomis čia suvažiuodavo ūkininkai iš aplinkinių kaimų į malūną. Pasirodydavo ir medinis, prikrautas įvairių prekių žydo Štoko vežimas. Jis išdėliodavo savo prekes virtuvėje ant grindų. Ten buvo mokyklinių sąsiuvinų, sagų ir kitokio šlamšto, taip pat šviežios žuvies. Mano tėvų pažįstamų ratą sudarė girininkas Vilis Ašmonas, dvarininkas Francas Bensingas, mokytojas Valpuskis ir girininkas Kionigas.

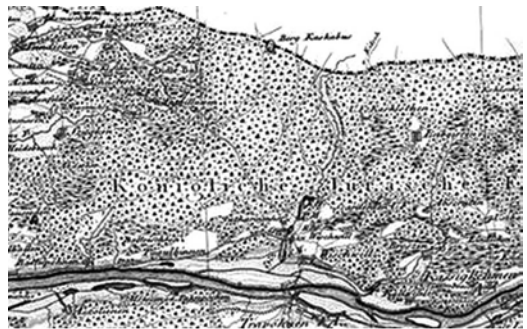
Pirmosios kelionės į nepažįstamą pasaulį mums buvo kelias į Žukų mokyklą (apie 1,5 km). Mus mokė mokytojai Valpuskis, Makaitis ir Pozingis. Žukuose buvo visko, ko reikėjo kasdieniame gyvenime: Palmo ir Neimano parduotuvės, kalvis Gelhardas, karietinėnkas Bergeris, kepėjas Tamošius, ūkininkas Sedatis, kuris turėjo vėjo malūną, mėsininkas Bertulaitis, ūkininkas Zingė, mūrininkas Košinskis, dažytojas Brizevicas ir kiti. Pokalbiams kartais jie susitikdavo mažoje Palmo salėje. Karnavalo metu, per Kalėdas, vykdavo šventė, kurią ruošdavo vaikų teatras, vadovaujamas mokytojo Pozingio. Šioje mažoje salėje aš išbandžiau savo garsinį kino filmą. Mes sėdėjome ant paprastų medinių suolų ir buvome labai sujaudinti istorijų apie drambliaus, dirbančius miškuose, ir mikimauzų nuotykių...

1944 m. vasarą vis dažniau girdėdavosi rusų fronto kanonadų garsai. Spalio mėnesį vokiečiai įsakė evakuotis. Apie evakuaciją mums pranešė vietinio būrio vyresnysis Šereikis. Penktą ryto mūsų jau laukė mašinos. Gimtąsias vietas palikome tikėdamiesi greitai sugrįžti¹⁷⁸.

Jūravos kaimas

Ties Vilkdaubio (*Wolfsgrund*) vienkiemiu nuo Jurbarko–Šilutės plento atsišakoja tiesus akmenimis grįstas kelias į seną miškininkų gyvenvietę Jūravą (vok. *Jura*).

Anksčiau Jūravos kaimas buvo vadintas Añtgiluviais – per ją teka upelis Giluvė. Senuoju pavadinimu kaimas pirmą kartą buvo paminėtas 1785 m. Jūrava – buvęs Karališkosios Jūros girios (*Königliche Jurasche Forst*) kaimas, esantis dešiniajame Giluvės upelio krante apie 10 km į vakarus nuo Viešvilės gyvenvietės. XIII–XV a. tarp Prūsijos ir Žemaitijos daug dirbamų žemių buvo apleista, sulaukėjo ir užžėlė miškais. Tokie plotai vėliau buvo pavadinti dykra. Po 1422 m. Melno taikos buvo skatinamas Mažosios Lietuvos apgyvendinimas, naujakuriams suteikiant įvairių privilegijų. Takas, kirtęs Giluvės upelį ir ejęs per Jūravos mišką link Viešvilės, vėliau virto vieš-

Karališkoji Jūros giria (Koenigliche Jurasche Forst) 1802 m. Schroeter Karte *weiki-de genealogy.met* > ... >Litauen

¹⁷⁸ Jasudienė-Meškauskienė R. Naumalūnis – prarastos tėvynės kampelis, *Šilainės sodas*, 2007 02 13, Nr. 3(26).

keliu. Čia nuo seno buvo Antgiluvių kaimelis, kuriame buvo apgyvendinami karališkojo miško prievaizdai, vadinami karaliaus žmonėmis.

1785 m. Antgiluviai (*Antgilluwen, Goltzenthal*) buvo vyresniojo prievaizdo būstinė su viena sodyba, tuomet priklausiusi Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiui ir Viešvilės parapijai.

XIX a. pr. vietovė pervadinta „Jura“. 1817 m. joje buvo vyresniosios Jūros girininkijos (*Oberförsterei Jura*) būstinė su dviem sodybomis ir 16 gyventojų. XIX a. vid. vyresnioji Jūros girininkija pradėta vadinti Jūravos vardu.

Karališkajai Jūravos girininkijai priklausė visi dešinėje pusėje Nemuno buvę miškai tarp Jūros ir Šventosios upių. Vėliau ši didžiulė girininkija buvo pradėta dalinti į mažesnes. 1870 m. nuo karališkosios Jūravos girininkijos buvo atskirta rytinė prie Šventosios upės buvusi miško dalis ir perduota naujai sudaromai Antšvenčių (*Oberförsterei Antschwenten*) vyresniajai girininkijai su 7 mažosiomis: Antšvenčių (*Antschwenten*), Žaldvario (*Grünhof*), Viļktakio (*Wolfspaß*), Leipgirių (*Leibgirren*), Smaladaržio (*Smalodarszen*), Naūdvario (*Neuhof*) ir Tetervinės (*Auerhahn*) girininkijomis.

1868–1872 m. naujai nutiestas Pagėgių–Smalininkų plentas aplenkė gyvenvietę, praeidamas už 3 km į pietus. Senasis vieškelis liko tik keliuku. 1885 m. Jūravos vyr. girininkija valdė 5 miškininkų gyvenvietes su 7 sodybomis, kuriose gyveno 54 žmonės. Jos valdos siekė Jūros upę, todėl gyvenvietė buvo pavadinta šios upės vardu.

1900 m. dalis Karališkosios Jūros girios su 9 mažosiomis girininkijomis: I – Viešvilės (*Wischwill*), II – Balinės (*Schonbruch*), III – Žardelių (*Szardehlen*), IV – Vilkdaubio (*Wolfsgrund*), V – Naulūnio (*Neumühl*), VI – Pagenaičių (*Schustern*), VII – Aušgirių (*Augstgirren*), VIII – Nausėdų (*Nausseden*), IX – Baltupėnų (*Baltupönen*) – buvo perduota naujai įkurtai Viešvilės vyresniajai girininkijai. Jūravos vyr. girininkija turėjo 6,8 tūkst. ha žemės.

1902 m. per Jūravą nutiestas Pagėgių–Smalininkų siaurasis geležinkelis, įrengta traukinių stotelė. Kaime gyveno 86 gyventojai. Jūravos šiauriniame pakraštyje dar išlikę evangelikų liuteronų kapinės.

Vyresnioji Jūros girininkija (*Oberförsterei Jura*). 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Aukščiausias Lietuvos ažuolas. Aukštis – 37 m. Jūravos ažuolynas

Į šiaurės pusę 0,5 km nuo kaimo 93 miško kvartale yra unikalus 1 ha Jūravos ažuolynas, sodintas prieš 130–160 m. Ažuolai išaugę laibi lyg pušys. Jo viduryje ant kalvos auga skaičiumi „100“ pažymėtas aukščiausias Lietuvos ažuolas, kurio aukštis tikrai išpūdingas – 37 m. Tai gana gražus medis, jo apimtis net 1,4 m. Dauguma ažuolų išsikeroja į šonus ir užauga iki 30 m aukščio. Jūravos miške, 37-ojo kvartalo šiauriniame pakraštyje, apie 1,5 km į vakarus nuo gyvenvietės, ošia senolė pušis. Medis vaizdžiai pasviręs, jo kamieno apimtis – apie 2,85 m.

Jūravoje buvo įrengta traukinių stotelė, todėl geležinkeliu buvo galima medieną gabenti į krašto lentpjūves bei uostus. Reguliarūs keleivinių traukinių reisai palengvino gyvenimą – jais greitai buvo galima nuvažiuoti į Mažosios Lietuvos neoficialiąją sostinę – Tilžę.

1920 m. Jūravoje įsteigtas valsčiaus centras, kuris buvo prijungtas prie naujai sudarytos Pagėgių apskrities ir Žukų parapijos. 1923 m. prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos, Jūrava buvo girių dvaro apygarda. Jai ir toliau priklausė aplinkinės miškininkų sodybos su 53 gyventojais. XX a. pr. aplinkiniai plotai buvo nusausinti, į drėgnesnes vietas buvo nutiesti sausinimo griovai. Giluvės upelis pro Jūravą jau tekėjo kanalizuoja vaga. Ties siaurojo geležinkelio posūkiu stovėjo vyr. girininkijos sodyba. Ryčiau stovėjo nedidelė sodybėlė, kurioje vėliau apsigyvenęs Jūravos girininkas.

2007 m. kaime gyveno 62 gyventojai. Šiauriau sodybų, ant kalvelės, buvo kapinės. Jūravos sodybas supo nedidelis dirbamų laukų bei pievų plotelis. Kelias į plentą buvo tvarkingai išgrįstas akmenimis ir apsodintas medžiais. Medžiais buvo apsodinti ir keliukai apie miškininkų gyvenvietę.

Aplink vyr. girininkijos pastatą pasodinti dekoratyviniai medžiai. Pokariu pastatyta nauja girininkijos sodyba, kelios sodybos miškų ūkio darbininkams. Siaurojo geležinkelio linijos neliko, ji išardyta, likviduota ir Jūravos traukinių stotelė. Geležinkeliuko pylimą ir senovinį vieškelį nuo Viešvilės iki Jūros upės perkėlos dar galima rasti. Šiauriau Jūravos yra išlikusių senosios valstybinės sienos žymių – kai kur dar ženklios miško proskynos, griovelis. Ji žymi vieną pastoviausių Europoje, net apie 500 metų gyvavusią valstybinę sieną¹⁷⁹.

Jūravos kaime gyveno poetė Albina Danisevičiūtė, išleidusi 3 savo poezijos rinkinėlius – „Tarp vėjų“, „Žvaigždės šviesa“, „Išeisiu per žalią žolę į mėlynų sutemų tolį“ – bei žurnalistinių rašinių, straipsnių knygą „Žodžiuose sustingę praeities blyksniai“.

Jūravoje jaunystėje gyveno liaudies tautodailininkė, keletu pjesių vaikams knygų autorė Anelė Kairaitienė. Viena jų – 132 p. „Zuikių margučiai“, antroji – 280 p. „Laiko būgnas“.

Ridelkalnio kaimas

Iki Antrojo pasaulinio karo kaimo tokiu pavadinimu visai nebuvo. Todėl veltui jo ieškotume senuosiuose žemėlapiuose. Tiesa, vietovė, pažymėta šiuo pavadinimu, yra, tačiau ne ta. Pietvakarių pusėje, jau gerokai už miestelio, pačioje pamiškėje stovėjo Rydelių žemdirbiškasis dvaras, kuriam savininko Rydelio pageidavimu oficialiai buvo suteiktas Rydelsbergo

¹⁷⁹ Almonaitis V., Almonaitienė J. Smalininkų–Viešvilės girios įdomybės, *Šiaurės Skalva*, Keliautojo po Pagėgių kraštą žinynas, Kaunas, 2015.

(*Riedelsberg*) pavadinimas (*Riedel – pavardė, Berg – kalnas*). 1815 m. Gumbinės apygardos laikraštyje buvo išspausdintos tokio turinio skelbimas: „*Viešvilės fabrikantas Riedel prieš keletą metų karališkajame Jūros miške netoli Viešvilės įsigijo žemės, kurią užstatė. Jo pageidavimu šiais vietovei suteikiamas Rydelsbergo pavadinimas.*“ Apskritis vadovybė šį sodybos vardą 1815 m. liepos 11 d. viešai patvirtino¹⁸⁰.

Oficialiuose dokumentuose ir dabartinių gyventojų kalboje nusistovėjo netikslus vertinys iš vokiečių kalbos – Ridelkalnis (turėtų būti Rydelkalnis – *red. pastaba*).

1944 m. spalio 6 d. buvo išleistas Vokietijos Reicho įsakymas kartu su besitraukiančia vokiečių armija pasitraukti visiems Mažosios Lietuvos gyventojams. Viešvilėje visiškai nebeliko vietinių gyventojų. Po Antrojo pasaulinio karo, pasikeitus gyventojams, šio pavadinimo gyventojai nežinojo. Tačiau tikriausiai kažką apie tai girdėję tuometinės pokario „valdžios vyrai“ šį pavadinimą suteikė teritorijai, į kurią įėjo buvusi didžioji Viešvilės lentpjūvės gyvenvietė ir aplinkinės sodybos. Iki Antrojo pasaulinio karo ši lentpjūvės gyvenvietė priklausė Viešvilės kaimui.

Dabar mažai kas bežino, kad kaime stovėjo lentpjūvė, kurioje dirbo 100 nuolatinių ir dar du kartus tiek sezoninių darbininkų. Darbuose joje vietos gyventojų neužteko, todėl jau nuo 1923 m. pradėjo atvažiuoti nemažai lietuvių. Į vienintelio telefono „su išdidžiu numeriu – Viešvilė Nr. 1“ skambučius atsakinėjo vokiečių ir lietuvių kalbas mokėjęs Otas Kalcheris. Lentpjūvė įsisteigė 1900 m. Panaikinus Viešvilės dvarą, jai atiteko buvę dvaro miškai. Neilgai trukus buvo susirūpinta ir gyvenamųjų namų jos darbuotojams statyba. Naujieji namai buvo modernaus stiliaus, nepritapo prie mūrinių namų kaimo aplinkos, todėl pašaipiai buvo vadinami „mažuoju Berlynu“ arba „mažąja Amerika“. Naująją gyvenvietę dar juokais vadino Duonos kriaukšle (*Brodsende*)¹⁸¹. Plačiau žr. kitame str.

Ridelkalnio kaimas yra 1 km į pietvakarius nuo Viešvilės. Kaimas išsidėstęs dešiniajame Viešvilės upelio krante, kaip ir XVI–XVII a. gyvenvietė pavadinimu Švabė (*Schwaben*), kuri Rytų Prūsijos kartografiniuose žemėlapiuose kaip tik ir buvo toje vietoje pažymėta – prie Viešvilės upelio, jo dešinėje pusėje. XVIII a. žemėlapiuose minėtos gyvenvietės jau nerandame ir vėliau apie tokią gyvenvietę nieko nekalbama. Tada vyko daug karų. Priešininkai medines kaimo sodybas paprastai lengvai sudegindavo. Ne visos gyvenvietės vėliau atsigaudavo. Į klausimą, kodėl ir kaip dingo iš žemėlapių ir kitų rašytinių šaltinių Švabės gyvenvietė, kol kas neatsakyta – galima tik spėlioti. Greta buvusios gyvenvietės stovėjo Viešvilės dvaras, augo Viešvilės bažnytkaimis¹⁸².

Nors Viešvilės miestelyje buvo apie 10 parduotuvių ir 7 karčemos, buvo karčema ir Ridelkalnyje, prieškarium dar „nenušipelniusi“ šio vardo. Karčema veikė dabartinės gyventojos Lidijos Strikienės name. Ridelkalnyje, tada vadintame *Brodsende*, gyveno Hildebrandto lentpjūvės darbininkai, ryšininkas. Pamiškėje buvo kelios ūkininkų sodybos. Kaimas buvo nemažas.

Paskutiniaisiais metais prieš atgaunant Nepriklausomybę, prie Ridelkalnio gyvulininkystės fermų buvo pastatytas naujas karvidžių kompleksas. Kaimo, kurio žemės niekada nebuvo derlingos, gyventojams tai puiki gali-

¹⁸⁰ *Vermischte Nachrichten, Amtsblatt der koeniglichen Litthauischen Regierung*, Gumbinen, 1815, 26 Juli, Nr. 30, p. 358.

¹⁸¹ Baravykaitė A. Jis tapė prarastos savo tėviškės paveikslą, *Šviesa*, 1999 09 18, Nr. 71.

¹⁸² Ridikaliai, *Mažoji LTE*, t. 3 (R–Ž), Vilnius, Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1971, p. 78.

mybė užsiimti pienine galvijininkyste. Papūtus privatizacijos vėjams, gyvulininkystės fermos tapo private nuosavybe. Pastatai, nors ir naujutėlaičiai, buvo nugriauti.

Ruošiant jaunųjų ūkininkų praktinio mokymo bazę buvo suprojektuota 25 melžiamų karvių mokomoji ūkininko sodyba, užsakyti įrengimai, medžiagos, skirtas finansavimas. Ligi šiol dalis buvusios žemės ūkio mokyklos darbuotojų negalėtų paaiškinti, kodėl jie susirinkimo su Lietuvos žemės ūkio ministerijos Mokslo ir mokymo departamento vadovais balsavo, kad ši sodyba nebūtų statoma. Sunaikinus fermas, atsisakius mokomosios ūkininko sodybos, nebeliko praktinio mokymo bazės. Nemuno lankose vietoje anuomet besiganusių 850 raguočių pastaruoju metu suskaičiuojama tik per 20.

1970 m. Ridelkalnio kaime suskaičiuota 55 šeimos, gyvenančios 40 sodybų, iš viso 119 gyventojų¹⁸³.

2011 m. – 106 gyventojai, kurių dauguma vertėsi žemės ūkiu. Pastaruoju metu Ridelkalnio kaimas tuštėja. Daugelis darbingų gyventojų pasuko pas ūkininkus į Vakarų Europos šalis.

Ridelkalnio kaime yra archeologinis paminklas – IX–XI a. plokštinis degintinis kapinynas Švedkalnis. Kapuose gausu įkapių: kalavijų, iečių, papuošalų, buities reikmenų, gyvulių kaulų, aštuoniuose – kartu sudeginti žirgai. Radiniai rodo, kad čia palaidoti skalvių kariniam elitui priklausę žmonės. 2001 m. lapkričio 28 d. Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos Kultūros vertybių apsaugos departamento direktorius įsakymu jis įrašytas į Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro Archeologinių vietų sąrašą. Šalia Birutės Sniečkovienės sodybos buvo žydo kapas.

Apie save pasakoja Rūta Lydija Tetmejerytė-Babonienė, gyv. Ridelkalnio kaime, Viešvilės seniūnijoje.

„Aš, Rūta Lydija Tetmejerytė-Babonienė (Ruth Lydia Tetmeyer), gimiau 1929 m. Smalininkuose. Seneliai Tetmejeriai iš tėvo pusės buvo ūkininkai Šakių rajono Paorijų kaime. Senelis iš motinos Martos Hückel pusės – Adolfas Hückel buvo ūkininkas Šakių rajone, Sudargo apylinkėse. Senelė iš motinos pusės – Amalija Žilaitytė-Hückel, kilusi iš Šakių rajono Pervazninkų kaimo.

Mano tėvelis Jurgis Tetmejeris (Georg Tetmeyer), gimęs 1894 m. Raseinių apskrityje, šalia Skirsnemunės esančiame Žvyrių kaime. Motina – Marta Augustė Hückel, gimusi 1898 m. vasario mėn. Šakių rajone, Sudarge. Mama buvo konfirmuota 1912 m., tai liudija išduotas konfirmacijos pažymėjimas, rašytas vokiečių kalba. Tėvelis Jurgis Tetmejeris 1911–1914 m. mokėsi Šakiuose račiaus (Stellmacher) amato.

1926 m. mano tėvai – Jurgis Tetmejeris ir motina Marta Augustė Hückel susituokė. 1928 m. jiems gimė vyriausioji dukra Ema Marija. Tais pačiais 1928 m. su tik gimusia dukrele jie persikėlė į Smalininkus. Lietuvoje buvo sunku gauti darbo, o čia buvo išvystyta pramonė, reikėjo daug darbo rankų, tad dalis lietuvių po 1923 m. kėlėsi į Mažąją Lietuvą laimės ieškoti. Tėvai Smalininkuose nuosavybės neturėjo, butą samdėsi, žemės plotelį bulvėms, daržui nuomojosi iš vietos ūkininkų. Tėvas buvo amatininkas – dirbo račiumi. Darbo buvo per akis, neblogai uždirbdavo. Po kelerių metų – 1929 m. gimiau aš – antroji dukra. Tėvai davė vardą – Rūta Lydija.

1932 m. gimė brolis Gerhardas Gustavas, 1936 m. – antrasis brolis – Ervinas Albertas.

¹⁸³ Viešvilės kraštotyrininkų būrelis, *Viešvilės kaimai ir vienkiemiai. Ridelkalnio kaimas*, 2008 m.

1936 m. pradėjau lankyti vokišką pradžios mokyklą Smalininkuose. Tėvai, išskyrus mokyklą, mūsų niekur kitur vienu neleidavo. Žaisdavome tik namuose. Vaikams svarbiausia užduotis buvo mokytis. Paruošę pamokas turėjome tvarkyti namų aplinką. Šeštadieniais privalėdavome susitvarkyti namuose.

1939 m. užėjo vokiečiai. Visi gyventojai privalėjo turėti grenzkartes. Pasą turėjo tik tėvelis, tačiau jo pase buvo įrašyta mama ir mes – visi jo vaikai. Pasą jam kiekvienais metais reikėdavo pratęsti. Tuo tikslu reikėdavo važiuoti net į Tilžę.

Po aštuonerių metų – 1944-aisiais baigiau mokyklą. Tų pačių metų rugsėjo 2 d. mus, kaip ir visus aplinkinius gyventojus, neturėjusius savo ūkių, išvežė į Vokietijos gilumą. Ūkininkus kuriam laikui paliko nuimti derliaus. Po ilgų klajonių atsidūrėme Saksonijoje. Tėvelio pasas buvo Klaipėdos krašto – lietuviškas, tačiau jis tiko ir Vokietijoje. Tėvelis Saksonijoje dirbo įvairiose darbovietėse, kurias įrašydavo į pasą.

1946 m., pasibaigus karui, grįžome į Smalininkus. Mūsų namas buvo sudegintas, tad apsigyvenome Viešvilėje. Viešvilėje ištekėjau. Čia gimė ir užaugo 3 dukros: Rūta, Marytė ir Aldona.

Tėveliai buvo labai religingi. To paties reikalavo ir iš savo vaikų. Sekmadieniais eidavome į maldos namus. Ten mokydavo giesmių. Tėvelis turėjo seną, Rytprūsiuose spausdintą lietuvišką maldų knygėlę. Sekmadieniais iki pietų ją skaitydavo, mes, vaikai, privalėjome jo skaitomų maldų klausytis. Kiekvieną sekmadienį 14 val. visi eidavome pas kaimynus į surinkimus. Ten skaitė maldas sakytojas. Tėvelis taip pat skaitydavo. Jis mokėjo ir lietuviškai, ir vokiškai, tačiau kalbėdavome ir giedodavome namuose tik vokiškai. Surinkimuose – vieni vokiškai, kiti, kurie nemokėjo šios kalbos, tuo pačiu kartu – lietuviškai¹⁸⁴.”

Kalvelių kaimas

5 km į pietryčius nuo Viešvilės, Nemuno slėnio dešiniajame krante stovi senas Kalvelių (*Kallwehlen*) kaimas. Kiek šiauriau jo – mažesni Antupių (*Antuppen*) ir Išdagų (*Iszdaggis*) kaimai. Kaimas kūrėsi prieš kelis šimtmečius kasmetinių potvynių neužliejamoje aukštumėlėje. Nemuno slėnyje ties kaimu tęsėsi didelis užliejamų pievų plotas, kuriame augo vešlios, potvynių metu užneštu dumbliu tręšiamos žolės. Tą plotą raižė Nemuno senvagės. Šiauriau kaimo driekėsi didžioji Karališkoji Jūros giria, besijungianti su žemaičių žemės – Kāršuvos giria. Pamiške tarp girios ir Nemuno nuo XV a. vingiavo vieškelis Ragainė–Smalininkai. Juo iš Kryžiuočių ordino valstybės (nuo 1525 m. – Prūsijos hercogystės) keliaudavo žygūnai, tolimų kraštų pirkliai. Neatsitiktinis ir Kalvelių vietovardis – prie vieškelio nuo seno galėjo stovėti kalvė. XVI–II a. Kalvelių kaimo sodybos keliomis

Kalvelių kaimas 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

¹⁸⁴ Papasakojo Rūta Lydija Tetmejerytė-Babonienė, 86 m., gyvenanti Ridelkainio k. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2015 m. Viešvilė.

Kalvelių pradžios
mokykla 1908 m.
Memeler Dampfboot,
1976, Nr. 5

grupėmis išsidėstę Nemuno slėnio pakraščiu. Mažesni keliukai sodybas jungė su minėtu vieškeliu. Kalvelių kaimas aptinkamas 1616–1617 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios sąrašuose.

Išrašas iš 1616–1617 m. parapijos kunigo Bernardo Liobelio bažnyčios kasos sąskaitų knygų¹⁸⁵:

1. *Wischwill*
11. *Baltupönen*
13. *Kalwellen*

Kalvelių kaimas jau pažymėtas 1732–1734 m. Kazikėnų valsčiaus, taip pat ir 1745–1746 m. Viešvilės bažnyčios knygoje.

Ištrauka vokiečių kalba iš Viešvilės parapijos kaimų 1745–1746 m. mokesčių Viešvilės bažnyčiai sąrašo (*Noch zu der Kirche Wischwill eingepfarnte Ortschaften, die Hufendecem an die Kirchenkasse zahlen 1745–1746*) (pateikta vokiečių kalba):

Ortschaften 12 Groschen pro Hufe	Hufenzahl			Decem			Hufendecem		
	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
45. <i>Kalwellen</i>	3	11	-	-	40	12	-	13	7

Kalvelių kaimą randame ir 1734 m. Kazikėnų valsčiaus Viešvilės vandens malūno sąrašuose. 1785 m. Kalveliai buvo apibūdinti kaip šatulininkų kaimas su 8 sodybomis. Šatulininkais vadinti XVII–XVIII a. ūkininkai, gavę privilegiją mokėti mokesčius tiesiogiai krašto valdovui.

Kolonistai į Kalvelių kaimvietę galėjo atsikraustyti po 1709–1711 m. maro ir kurtis greta senesniųjų gyventojų. XVIII a. pabaigoje kaimas priklausė didžiajai Viešvilės parapijai, Kazikėnų valsčiui, Ragainės apskričiai. 1817 m. Kalveliai paminėti kaip valstiečių kaimas su 11

¹⁸⁵ *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die...)*

sodybų ir 63 gyventojais. XIX a. vid. Kalveliai turėjo 50 būstų, kuriuose gyveno 309 gyventojai, vadinami laisvaisiais šatulininkais. Jie valdė apie 180 ha žemės plotą. 1807 m. Prūsijoje panaikinus baudžiavą, atsiradus daugiau galimybių privačiai iniciatyvai, Kalvelių kaimas išaugo. XIX a. vid. Kalveliai buvo apibūdinti kaip amatų ir verslų gyvenvietė. Tą parodo ir negausus laikytų gyvulių skaičius. Sparčiai augančio kaimo bendruomenė tuomet ėmėsi tvarkyti kelius, įrengė pakrantę ir kt. Gyventojams buvo skiriamos didelės rinkliavos kaimo valdoms tvarkyti.

1736 m. Kalveliuose įkurta pradžios mokykla. Mokytojais, kaip ir dauguma to meto „šulmistrų“, dirbo atitarnavę Prūsijos armijoje kareiviai, labiau išprusę kaimo amatininkai, vėliau – Karalienės mokytojų seminarijos auklėtiniai. 1854 m. pradėjo dirbti 24 m. amžiaus Julius Heningas (*Henning*). 1870 m. su tik ką gautu diplomu rankoje dirbti mokytoju atvyko Francas Maueris, 1879 m. pradėjo dirbti mokytoju Georgas Frydrichas Kremeris. 1903 m. dirbo Karalienės mokytojų seminarijos absolventas Bruno Kraftas, 1908 m. tos pačios seminarijos absolventas Fricas Kiškaitis. 1908 m. pradėjo dirbti mokytoju Dipkaitis, 1910 m. – Hugo Löperis ir Verneris Zygas (*Werner Sieg*).

1910 m. Kalvelių kaimas buvo gana išaugęs – surašyti 466 gyventojai, tad ir mokykla buvo viena iš didesnių. 1913–1914 m. joje mokėsi 122 mokiniai. Mokykla dirbo su priešpietine ir popietine mokinių grupėmis. Praėjus Pirmajam pasauliniam karui, mokykla tapo vienklase. 1936 m. mokykloje mokėsi 40 mokinių, iš jų 24 evangelikai liuteronai ir 16 katalikų. Mokykloje buvo mokoma vokiečių kalba, mat jau XX a. pr. 85 % gyventojų save laikė vokiečių tautybės. Mokyklai priklausė žemės sklypas ir 4 pastatai.

Be vokiškos mokyklos, Kalveliuose veikė ir privati lietuviška mokykla. 1937 m. joje mokėsi 38, 1938 m. – 40 mokinių, kuriuos mokė mokytojas Pleskūnas¹⁸⁶.

XIX a. vid. Kalvelių mokyklos mokytojui gyventojai turėdavo kasmet surinkti po 32 talerius bei 12 sidabrinų grašių atlyginimo, papildant jį nustatytu kiekiu javų, šieno bei šiaudų. Kalvelių mokyklą lankė ir gretimų kaimų vaikai. 1868–1872 m. atokiau kaimo nutiestas naujasis plentas Tilžė–Smalininkai. Nulėmė patogi Kalvelių kaimo geografinė padėtis – kaimas stovėjo Nemuno pakrantėje, šalia šimtmečius veikusio didžiojo vandens kelio, kuriuo buvo plukdomi įvairiausi kroviniai. 1871 m. Kalveliuose gyveno 302 gyventojai. Tada kaime buvo net 72 gyvenamieji būstai, susiglaudę dvidešimtyje sodybų. Tai rodo, kad kaime būta daug daugiabučių namų, kuriuose gyveno samdiniai ir darbininkai. Kalveliai tapo amatų ir verslų gyvenvietė.

1873 m. Viešvilės bažnyčios kasos knygose randame, kad Kalvelių kaimas valdė 922 margus žemės, 13 sidabro grašių mokesčius evangelikų liuteronų bažnyčiai mokėjo 304 gyventojai. Apie kitų religinių bendruomenių gyventojus duomenų nepateikta (pateikta vokiečių kalba)¹⁸⁷:

	Ortschaften 1873	Morgen	Seelen	Hufendecem	
				Tlr	Sgr
13.	Dorf Kalwellen	922	304	-	13

¹⁸⁶ Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 499.

¹⁸⁷ *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften, Laut Kirchenkassenrechnung 1873.*

Praturtėjęs kaimas praplėtė savo valdas iki 313 ha ploto. 1905 m. Kalveliai turėjo jau 409 gyventojus. Tarp jų buvo penketas žydų, kurie užsiėmė prekyba ir amatais. Viešvilės bažnyčios kronikoje rašoma, kad 1910 m. kaime surašyti 466 gyventojai evangelikai ir 10 katalikų. Per šimtmetį mažas ūkininkų kaimas tapo pramonine gyvenviete. Kalveliuose sparčiai gausėjo pramonės įmonių ir aptarnavimo įstaigų. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą ten veikė didžioji C. Štolco lentpjūvė, žvyro karjeras, plytinė, kurioje gamintos baltosios silikatinės plytos, kalvė, stiklo fabrikėlis. Kalveliuose veikė Frydricho Lenco užėigos namai, krautuvės. Buvo statybinių medžiagų prekybos firma. Darbavosi vietos amatininkai: stalius A. Gyse, siuvėjas Kr. Žilaitis, batsiuvys V. Preikšaitis. Kalveliuose buvo Karlo Grosgergės bitynas, kelios krautuvės. Nepamiršti ir žemės ūkio verslai: stambių ūkininkų A. Abromaičio ir L. Vėžkalnio sodybos buvo gavusios dvarelių statusą ir privilegijas. Nemuno upės senvagėje buvo įrengtas nemažas uostas, į kurį galėjo įplaukti krovininiai laivai. Pagal 1928 m. valstybės sienos sutartį tarp Lietuvos ir Vokietijos reguliariai plaukiojusiems keleiviniams garlaiviams tarp kitų išvardintų priplaukų buvo leidžiama sustoti ir Kalvelių uoste. Netolimuose Ragainės ir Tilžės miestuose prasidėjus statybų bumui, reikėjo vis daugiau statybinių medžiagų. Statyboms reikėjo pjautinės medienos, todėl Kalveliuose išikūrė lentpjūvė. XX a. pr. Kalvelių klestėjimą paspartino 1902 m. per kaimą nutiestas siaurasis geležinkelis Tilžė–Smalininkai. Jo atšakos tęsėsi iki pat uosto. Geležinkelis palengvino žaliavų bei pagamintos produkcijos gabenimą. Išpjauta mediena būdavo vežama į Kazikėnų uostą, iš kur plukdoma į Berlyną, Hamburgą. Kai kurios siuntos pasiekdavo ir Angliją.

Klaipėdos krašto laivininkų sąrašuose (*Kahnschiffer aus dem Memelland*) paminėti 26 Kalvelių (*Kallwehlen*) laivininkai: Augustaitis (*Augustat*), Borovskis (*Barowski*), Diržovskis (*Diszowski*), Fišeris (*Fischer*), Hasleris (*Haasler*), Herbstas (*Herbst*), Hochvaldas (*Hochwald*), Hiubneris (*Hübner*), Juškaitis (*Juschkat*), Kėkštaitis (*Käckstادت*), Klausis (*Klausis*), Kochas (*Koch*), Lapata (*Lapat*), Macaitis (*Matzat*), Milkeraitis (*Milkereit*), Naujokas (*Naujoks*), Pečiulaitis (*Pettschulat*), Pokas (*Poek*), Preikšaitis (*Preugschat*), Šilingas (*Schilling*), Sternas (*Stern*), Štolcas (*Stoltz*), Žambynas (*Szambien*), Vainovskis (*Wainowski*), Vanagaitis (*Wannagat*), Vezbekaitis (*Wespekat*)¹⁸⁸.

Spaudos draudimo metu Kalveliuose knygnešiai slapstydavo savo draudžiamas knygas¹⁸⁹.

Ramų kaimo gyvenimą nutraukė Pirmasis pasaulinis karas ir prasidėjusi ūkio suirutė. 1923 m. pradžioje Klaipėdos kraštą atskyrus nuo Vokietijos, nutrūko nusistovėję ryšiai su rinkomis

Kalvelių uostas. Kalvelių uosto akvatorija. H. E von Knobloch. *Die Wischwiller Dorf Chronik IV, Seite 182*

¹⁸⁸ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memella.

¹⁸⁹ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, Vilnius, 1991, p. 723.

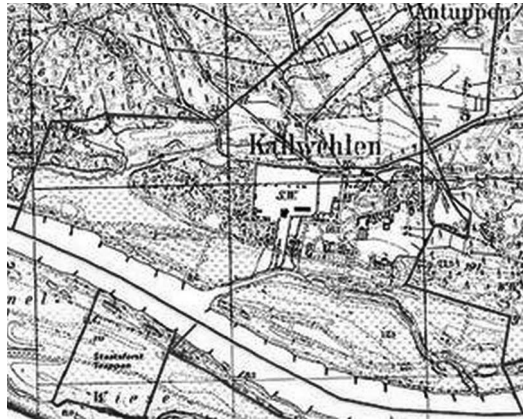
Tilžėje ir kitose vietovėse. Dalis Kalvelių pramonės įmonių pradėjo merdėti. 1925 m. buvo užregistruoti 303 gyventojai. Kalveliai priskirti naujai sukurtai Pagėgių apskrčiai, Viešvilės valsčiui ir parapijai.

1927 m. vasario 25 d. „Klaipėdos krašto valdžios žiniuose“ (Nr. 21, p. 125) paskelbtas apygardos komisijos pirmininko M. Reisgio apylinkių komisijų sudėties pakeitimas: 181-ojoje Kalvelių apylinkėje komisijos pirmininku vietoje ūkininko Kristupo Žilaičio skiriamas kaimo seniūnas Galvočius¹⁹⁰.

1930 m. rugsėjo 23 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 104 p. 849–850 rašo, kad Pagėgių apskrities viršininko ir apskrities pirmininko pasirašytame prisaikdintų ir patvirtintų kaimo pareigūnų sąrašė įrašytas Kalvelių kaimo seniūnu patvirtintas ūkininkas Vilius Lesingis, išdininku – Kristupas Preikšaitis, „priesėdais“ – ūkininkas Kristupas Preikšaitis ir Jonas Preikšaitis¹⁹¹.

Kalvelių pramoninė zona anuomet užėmė ilgesnį nei 1 km ruožą. Lentpjūvės plote stovėjo daug ūkinių ir gamybinių statinių. Į smėlio bei žvyro karjerus vedė siaurojo geležinkelio atšakos, jos buvo nutiestos ir pramoninėje zonoje. Į plentą Mikytai–Smalininkai šiaurės vakarų kryptimi ėjo medžiais apdodintas kelias – senovinio vieškelio į Viešvilę trasa. Kalvelių kaimo sodybos, išsidėsčiusios grupėmis ar pavieniui, tęsėsi panemuniais. Kalveliai kūrėsi be jokio plano – sodybos išikurdavo patogesnėse vietose. Ant vienos pakilumėlės prie Nemuno šlaito buvo Kalvelių kaimo kapinės. Gyventojų pievos ir ganyklos buvo užliejamose Nemuno lankose. Greta sodybų buvo įrengti dirbamos žemės ploteliai, drėgnesnes įdubas sausinant grioviais. Kaimą iš šiaurės vakarų pusės juosė Kasiko upelis, atkirtęs Nemuno krante savotišką pusiasalį. Nelikus senųjų krašto gyventojų, pradėjusi klestėti pramoninė gyvenvietė sunyko. Visos įmonės ir dirbtuvės buvo sunaikintos, išardytas siaurasis geležinkelis, nugriauta dauguma kaimo sodybų. Nenaudojamo uosto įlanką užnešė Nemuno sąnašos, krūmais apaugo laukai, pramoninė zona ir buvusios sodybvietės. Nemuno slėnyje matosi žymės senojo uosto, likučiai 4 senų sodybų. Šalia suniokotų kaimo kapinaičių stovi senosios mokyklos raudonplyčiai pastatai. Į vakarus nuo mokyklos stovi didieji buvusių įmonių savininkų sodybos mūriniai pastatai, pokario gyventojų vadinti dvaru.

Kalvelių kapinaitėse išlikę lietuvininkų, gyvenusių šiose apylinkėse, antkapiniai paminklai. Ten buvo laidoti Mėžkalniai, Preikšaičiai, Žambynai, Tenikaičiai, Abromaičiai ir kiti, išlaikę gal dar skalviškas pavardes. Beje, vie-

Kalvelių kaimo ribos 1938 m. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

¹⁹⁰ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 56.

¹⁹¹ *Ten pat*, p. 78.

nam iš Abromaičių, mobilizuotam į Pirmojo pasaulinio karo frontus ir žuvusiam Prancūzijoje, Kalveliuose buvo pastatytas atminimo paminklas.

Iki šiol daugeliui dar suprantamas XIX a. pab. lietuvininkų tarpe įrėžtas įrašas ant Pupkulių šeimos paminklo: „*Ant atzimenimo / Pasilikusiems ir Kad Pons Dewa Kartinta wissus i Kruwa suwestu.*“ 2002 m. buvo tyrinėtos senosios Kalvelių kaimo kapinės, iširtos kapinių liekanos, užfiksuoti kapinių radiniai, atlikti matavimai. Kalveliuose buvo mažoji girininkija, kurios pastatas išlikęs iki šių dienų. Jame ir įsikūrusi girininkija¹⁹².

Prisiminimai apie Kalvelius

Kurtas Štiurkebeckeris (Stuercebecker)

Kalvelių gyvenvietė, priklausanti Pagėgių administracijai, yra 10 km nuo Smalininkų, prie Nemuno. Gyvenvietei priklausė ir 2 ūkiai, kurie yra 2 km nuo centro, prie kelio Tilžė–Mikytai–Smalininkai. Didžiausias šių žemės ūkių priklausė ūkininkui ir staliui Giezei (*Giese*), kuris savo valdą po Pirmojo pasaulinio karo pardavė miškų ūkio administracijai, o pats įsikūrė Viešvilėje ir atidarė ten užėgą. Miškų administracija nupirkdama Giezės ūkyje įsteigė girininkiją. Vėliau šią girininkiją gavo girininkas Hansas Hartmanas, už kurio buvo ištekėjusi vyriausioji Giezės dukra. Prieš tai šis girininkas ilgus metus girininkavo Žardeliuose. Ponia Erna Hartmann, mergautine pavarde Giese, galėjo toliau gyventi savo tėvų name.

Kaimo pakilimas prasidėjo nuo 1900 m., kai buvo nutiestas siaurasis geležinkelis Mikytai–Smalininkai, įrengta Kalvelių geležinkelio stotis, atidaryta 4 gaterių lentpjūvė.

Medienos pasiūla iš Smalininkų, Viešvilės ir Jūros miškų urėdijų tuo metu dar buvo pakankamai didelė. Prisimenu, kad iš aplinkinių miškų, kurie driekėsi iki pat caro Rusijos sienos, ūkininkai, turintys medienai vežti roges su pakrovimo įranga, gana dažnai žiemą atveždavo netgi keturių, o kartais ir penkių kietmetrių tūrio pušies stiebus. Tokie medžiai buvo gabenami tik žiemą rogėmis. Medienos aukcionai, kuriuos tuo metu rengdavo Smalininkų, Viešvilės ir Jūros miškų urėdijos, vykdavo Frico Samelio užėgoje Smalininkuose ir Guceito užėgoje Viešvilėje. Bet daugiausia medienos firmai buvo atplukdoma iš Vilniaus apylinkių. Beveik visą žiemą šioje lentpjūvėje buvo pjaunama mediena dviem, o kartais netgi trimis pamainomis.

Antupių kaimas

Važiuojant nuo Viešvilės centro link Smalininkų, dešiniajame Kasiko upeilio krante, 5 km į rytus kiek piečiau kelio randame Añtupių (*Antuppen*) kaimą. Antupių kaimas jau randamas pažymėtas 1862 m. Ragainės apskrities žemėlapiuose. Nuo 1785 m. Klaipėdos krašte Antupių kaimas minimas pavadinimu *Broszen* arba *Stumbragirren*. Vėliau iki 1815 m. šis kaimas buvo vadinamas *Antkassigkehmen*. Rašoma, kad kaimas iki 1922 m. priklausė Rytų Prūsijos

¹⁹² Purvinas M. Kalvelių kaimas, *Voruta*, 2009 09 04–05, Nr. 17, p. 11.

¹⁹³ Knobloch H. E von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*, Berlin–Dahlem, 2002, Seite 78.

Ragainės apskrčiai, o nuo 1923 m., prijungus Klaipėdos kraštą prie Didžiosios Lietuvos, – Pagėgių apskrčiai. Kaimas išsidėstęs prie Pagėgių–Smalininkų plento, už 5 km nuo Viešvilės į rytus. Aplinkui kaimą išsidėstę Išdagų, Kalvėlių ir Kazikėnų kaimai. Kiek toliau, miške, ir Apšriūtų bei Žardėlių kaimai.

Antupių kaimas randamas 1734 m. Viešvilės vandens malūno Kazikėnų valsčiaus kaimų sąrašuose¹⁹³.

Broszen pavadinimu Antupių kaimas pažymėtas 1802 m. žemėlapyje. To meto gyventojų surašymo duomenimis, Antupių kaime gyveno 53 gyventojai. Kaimui priklausė 73 ha žemės valdos.

Šalia kaimo ėjo senasis vieškelis iš Ragainės į Smalininkus. Kaimas priklausė Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiui, Viešvilės parapijai. 1868–1872 m. kita puse kaimo, negu ėjo senasis vieškelis, kiek atokiau jo, nutiestas plentas Pagėgiai–Smalininkai.

Antupių kaimas pažymėtas 1873 m. Viešvilės bažnyčios kasos knygoje. Kaimas valdė 202 margus žemės, 6 sidabro grašių mokesčius evangelikų liuteronų bažnyčiai mokėjo 85 gyventojai (pateikta vokiečių kalba)¹⁹⁴:

Ortschaften 1873	Morgen	Seelen	Hufendecem	
			Tlr	Sgr
7. Dorf Antuppen (Brozen)	202	85	-	6

1902 m. pro Antupių kaimą buvo nutiestas ir siaurasis geležinkelis Pagėgiai–Smalininkai. Nemunu pradėjo plaukioti reisiniai garlaiviai. Pagerėję sausumos ir vandens keliai palengvino kaimo gyventojams susisiekimą su Ragainė ir Tilžė. Jie galėjo lengviau nugabenti ir realizuoti savo pagamintą produkciją. Greta buvo sparčiai augantis Kalvėlių kaimas, kuriame jau veikė uostas, keletas įmonių, parduotuvių, amatininkų dirbtuvių. Kaimynystėje, kiek arčiau Nemuno, į rytus nuo Antupių kaimo, stovėjo mažoji Naūdvario (*Neuhof Kassigkehmen*) girininkija, priklausiusi Smalininkų vyresniajai girininkijai. Registro knygoje įrašyta 1862 m. čia gyvenusi šeima: Vilhelmas Eduardas Paulikūnas (*Paulikuhn*), jo tėvas Frydrichas Paulikūnas, motina Elizabeta Kaul. Viešvilės bažnyčios kronikoje išlikusiais 1910 m. gyventojų surašymo duomenimis, Antupių kaime gyveno 56 evangelikai ir 2 katalikai¹⁹⁵.

Sprendžiant iš Viešvilės kronikos to meto įrašų, tai buvo vokiečių kilmės gyventojai ir suvokietėję lietuvininkai. Gyventojų sudėtis galėjo būti kiek pa-

Antupių kaimas 1938 m. kartografiniame žemėlapyje. Bundesamt für Kartographie und Geodesie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

¹⁹⁴ Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die...)

¹⁹⁵ Kirchenchronik Wischwill für die Jahre 1553 bis 1939.

kitusi po 1923 m., kada Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Didžiosios Lietuvos.

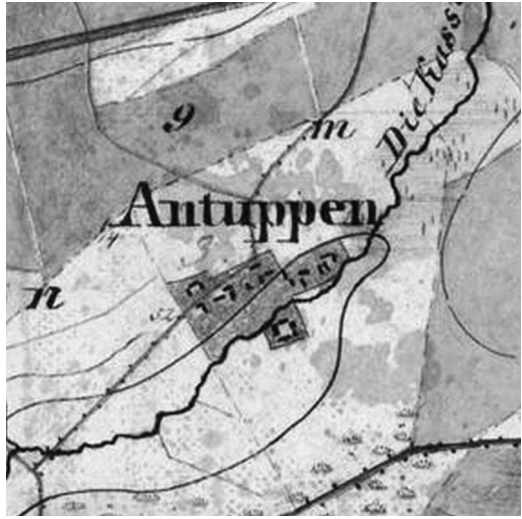
Klaipėdos krašto laivininkų sąrašuose (*Kahnschiffer aus dem Memelland*) minimas Antupių (*Antuppen*) kaime gyvenęs laivininkas, lietuviška pavardė Macaitis (*Mazat*)¹⁹⁶.

1944 m. besitraukiant Vokietijos kariuomenei vokiečių karinės vadovybės įsakymu visi jie buvo priversti palikti savo sodybas ir persikelti į Vokietiją. Kaimas visiškai ištuštėjo. Nebuvo gyventojų – neliko kam dirbti žemės. Kaip prisimena buvęs šio kaimo gyventojas Vygaudas Keraitis, pokario metais jo tėvai kartu su kitomis gyventojų šeimomis buvo perkelti į Antupių kaimą, kuriame gyveno ir dirbo žemės

ūkio darbus. Jam, dar mažam berniukui, kartu su kitais kaimo vaikais teko čia lankyti pradžios mokyklą. Antupiai ir kiti aplinkiniai kaimai kurį laiką buvo prijungti prie Šakių rajono Kidulių tarybinio ūkio. Susikūrus kolūkiui „Bolševikas“, vėliau – „Tėvynė“, Antupių kaimas buvo įjungtas į jo sudėtį. Vėliau Antupiai priklausė Viešvilės žemės ūkio mokyklos mokomajam ūkiui. 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, Antupių kaime gyveno jau tik 12 gyventojų¹⁹⁷.

Žardelių kaimas

Pavažiavus miško keliuku 4 km į šiaurę nuo Viešvilės centro, miško viduryje esančioje laukymėje išsikūręs Žardelių (*Szardehlen*) kaimas. Aplinkui kaimą plyti Žardelių miškas. Kaimo pavadinimas susijęs su aptverta teritorija. Senovės prūsų kalba „sarde, zarde“ reiškia tvorą. „Žardininkai“ suprantami kaip ūkio darbuotojai. Tai vienas iš dažniausiai mūsų respublikoje paplitusių kaimų pavadinimų. Be Jurbarko rajono, šiuo pavadinimu vadinamus kaimus aptinkame Šakių, Radviliškio, Akmenės, Joniškio, Rokiškio, Švenčionių ir Šiaulių rajonuose. Jie paplitę ir buvusiam Karaliūčiaus krašte. Į pietus nuo Žardelių, prie plento Šilūtė–Kaunas, išsikūręs Išdagų (*Iszdaggis*) kaimas, toliau į

Antupiai 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Žardeliai 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

¹⁹⁶ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memella.

¹⁹⁷ Papasakojo Vygaudas Keraitis, 70 m., gyv. Jurbarko. Užrašė Algirdas Sinkevičius, Viešvilė, 2013 m.

pietus – Añtupiai. Žardelių gyvenvietė priklausė Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios parapijai. Žardelių kaimas pažymėtas Ragainės apskrities 1796–1802 m. ir vėlesniuose žemėlapiuose. 1868–1872 m. nutiestas plentas Pagėgiai–Smalininkai, kuris eina netoli kaimo. 1900 m. įkurta mažoji Žardelių girininkija, kuri pokaryje, pertvarkant vokiškas girininkijas, tapo eiguva.

Žardeliuose buvusiame Alberto Gyzės (Giese) name gyveno 1925 m. susikūrusi girininko H. Hartmano šeima. Albertas Gyzė po tremties Sibire pardavė sodybą miškų ūkiui ir išigijo svečių namus Viešvilėje. 1920 m. Viešvilės valsčius buvo prijungtas prie naujai sudarytos Pagėgių apskrities. 1923 m. Klaipėdos kraštą prijungus prie Didžiosios Lietuvos, kaimas turėjo galimybę tapti lietuviškas. 1944 m., besitraukiant hitlerinei kariuomenei, buvę kaimo gyventojai, kaip ir visi buvę Mažosios Lietuvos gyventojai, privalėjo paklusti karinės vadovybės įsakymui ir evakuotis. Žardelių kaimo sodybos liko tuščios. Sovietų valdžia į šį kraštą kėlė naujus gyventojus iš kitų Lietuvos rajonų. Gyventojų sudėtis, kaip ne kartą buvo šiame krašte, pasikeitė. Senieji gyventojai galėjo grįžti aplankyti savo gimtųjų vietovių tik Lietuvai atgavus Nepriklausomybę. 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, Žardelių kaime gyveno 17 gyventojų.

Apšriūtų kaimas

Buvusiuose Karališkosios Jūros girios plotuose, 6 km į rytus nuo Viešvilės centro, dešiniajame Kasiko upelio krante, kadaise iškirstoje miško aikštelėje, išikūres Apšriūtų (turėtų būti verčiama – Apšrūtų – red.) kaimas (*Abszruten*). Iki 1590 m. kaimas buvo vadinamas *Jakszten*, *Jaxsten*, *Abschrotten*, iki 1785 m. – *Abszruthen*. Dabartiniu vardu kaimas vadinamas nuo 1785 m.

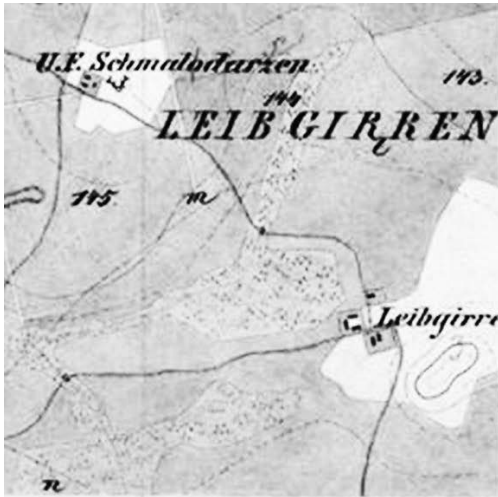
Žardeliai 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

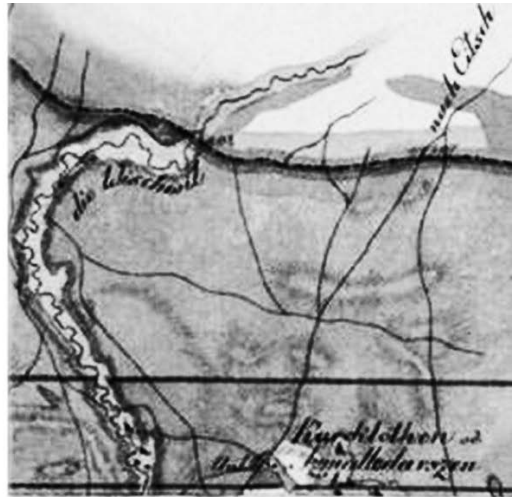
Apšriūtų kaimas 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Apšriūtų kaimas 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Smaladaržis (Smalodarszen). 1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartiniai „Kartenauskunft“ leidimu

Smaladaržis. 1912 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartiniai „Kartenauskunft“ leidimu

Kaimą iš visų pusių supa miškas. Kaimui priklausė 39 ha žemės. To meto surašymu kaime gyveno 68 gyventojai.

Kaimo pavadinimas siejamas su vietos tarmėje vartotu žodžiu „apšras“ – barsukas (liet. opšrus – red.). XVIII a. tai nuošalus kaimas. Apšriūtų kaimas randamas pažymėtas 1796–1802 m. Rytų Prūsijos Ragainės apskrities žemėlapiuose.

Aplinkui Apšriūtų kaimą miške išsidėstę: šiaurėje – Leipgirių, šiaurės vakarų pusėje – Žardelių (*Szardehlen*), pietuose – Añtupių, kaimai, Smaladaržio (*Smalodarszen*), Tetervinių (*Auerhahn*), Vilktačio (*Wolfspaß*), Naūdvario (*Neuhof Kassigkehmen*) vienkiemiai, kuriuose pagal to meto Prūsijos valstybės miškų suskirstymą buvo mažosios girininkijos.

Klaipėdos krašto laivininkų sąrašuose (*Kahnschiffer aus dem Memelland*) Apšriūtų kaime minimas gyvenęs laivininkas Smetonius (*Smetons*)¹⁹⁸.

Mažąsias Žardelių ir Smaladaržio girininkijas randame 1873 m. Viešvilės bažnyčios mokesčių sąrašuose (pateikta vokiečių kalba)¹⁹⁹:

Ortschaften 1873	Morgen	Seelen	Hufendecem	
			Tlr	Sgr
56. Försterei Zardelen	-	11	-	-
57. Försterei Smalodarszen	-	10	-	-

Kaimas priklausė Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus Viešvilės parapijai. XIX a. kaime buvo 4 ugniakurai su 29 gyventojais. Tuo metu pro kaimą buvo tiesiamas Pagėgių–Smalininkų plentas. 1885 m. kaime buvę 9 sodų, surašyti 95 gyventojai, kurie valdė 39 ha žemės. 1902 m. 2,5 km

¹⁹⁸ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memella...

¹⁹⁹ *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften laut Kirchenkassenrechnung 1873.*

nuo kaimo atstumu nutiestas siaurasis geležinkelis turėjo stotelę, pavadintą Apšriūtų kaimo vardu.

1874 m. perkėlus mažojo valsčiaus centrą iš Kazikėnų į Viešvilę, Apšriūtų kaimas buvo paliktas prie naujai sudaromo Smalininkų valsčiaus.

Kaip rašoma 1937 m. rugsėjo 1 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinių“ Nr. 76, p. 610, ankstesniu 1937 m. liepos 26 d. Klaipėdos krašto direktorijos potvarkiu, pasirašytu Augusto Baldžiaus (*Baldschus*) ir Žygaudo (*Sziegaud*), Apšriūtų kaimas atskirtas nuo Smalininkų valsčiaus ir prijungtas prie Viešvilės valsčiaus²⁰⁰.

Tuo pačiu Apšriūtų vardu pavadintas ir 34 m aukščio kalnas, gyventojų dar vadinamas Kauco kalnu, esantis 35-ame ir 73-iame miško kvartaluose 2 km į šiaurę nuo Viešvilės. 1905 m. Apšriūtų kaime buvo 11 sodybų, 114 gyventojų. 1910 m. Viešvilės bažnyčios kronikoje surašyti kaime gyvenę 75 evangelikai liuteronai ir 8 katalikai. Žinoma, kad 1944 m. jie visi buvo priverstinai evakuoti iš šio krašto ir atgal į savo buvusias sodybas negrižo.

Pastaruju metu kaime išlikę 3 sodybos dešiniajame Kasiko krante ir viena – kairiajame. Išvykus senbuviams, gyventojų sudėtis nuolat keitėsi. Palaipsniui sunyko ir buvo nugriauti seni mediniai trobesiai, naujų statytis nebuvo norinčiųjų. 2002 m. tyrinėtos senosios Apšriūtų kaimo kapinės. Apžiūrėti ir surašyti paminklų, antkapių, apvadų likučiai, ištirtos kapinių liekanos, jos aprašytos, siekiant išsaugoti likusįjį paveldą. 2009 m. gyventojų surašymo duomenimis, kaime gyveno 19 gyventojų.

Leipgirių kaimas

Pavažiavus vingiuotu dar senovės laikus menančiu miško keliuku 6 km į šiaurės rytus nuo Viešvilės centro, randame kaimą gražiai lietuviškai skambančiu pavadinimu – Leipgiriā (*vok. Leibgirren*). Senovės prūsų kalba „lipa, leipe, leipo“ reiškia liepą. Leipgiriai – liepų giria, kitaip – liepų miškas. Pavadinimas rodo, kad šioje vietovėje kadaise augo liepų miškas. Apie buvusį Leipgirių mažąjį bajoriškąjį dvarą (palivarką) randame išlikusiuose iš XVIII a. rašytiniuose šaltiniuose. 1785 m. Viešvilė (*Wiszwilwens*) minima kaip bajoriškasis Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiaus dvaras, kuriam tuomet priklausė Viešvilės bažnytkaimis ir Leipgirių bajoriškasis kiemas, tai yra pavaldus mažas dvaras su 4 sodybomis. Kai 1900 m. sunykęs Viešvilės bajoriškasis dvaras buvo likviduotas, Leipgirių mažas žemdirbiškasis dvaras, vadinamasis palivarkas, iki tol priklausęs Viešvilės bajoriškajam dvarui, tapo savarankišku. Leipgirių dvarui, to kaimo bendruomenei liko ir žemė. Apie to meto Leipgirių mažąjį žemdirbiškąjį dvarą daugiau duomenų nerasta. Iš Leipgirių miško glūdumos

Apšriūtų kaimas kartografiniame žemėlapyje. 1938 m. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartiniu Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

²⁰⁰ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 179.

Leipgiriai 1796–1802. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Leipgiriai 1861 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

išteka kairysis Viešvilės upės intakas Kasikas. Kasiko upelio ilgis – apie 13 km. Jis išvinguriuoja iš miško gilumos, 1 km į šiaurę nuo Tetervinės vienkiemio, ir teka į pietvakarius. Tetervinė – vienkiemis Smalininkų seniūnijoje, 6 km į šiaurės vakarus nuo Smalininkų, pačioje seniūnijos šiaurėje. Tetervinės (*Auerhahn*) ir Viłktakio (*Wolfspafß*) vienkiemiai priskirti Smalininkų seniūnijai. Nuo Añtupių kaimo Kasiko upelio vaga jau melioruota. Patekęs į Nemuno lankas Kasikas prateka pro tokiu pat Kasiko vardu pavadintą ežerėli, užimantį 0,067 kv. km plotą, ir įteka į Viešvilės upelį likus 1 km iki jo žiočių.

H. E. fon Knoblocho Viešvilės kaimo kronikose taip pat nuo 1785 m. minimas Leipgirių palivarkas. Kaimas (pagal vietovių registro knygą) priklausė 1609 m. įkurtai Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. Genealoginiame vietovių registre išlikę, kad 1800–1909 m. Leipgiriuose gyveno *Dirzewsky Magdalena*, 1860–1869 m. – *Thorunsky Henriette*. Apie kitus gyventojus žinių nerasta²⁰¹.

Pagal Prūsijos valdymo laikotarpio Karališkosios Jūros girios (*Königliche Jurasche Forst*) suskirstymą Leipgirių girininkija priklausė Smalininkų vyriausiajai girininkijai. 1958 m. buvo įkurta savarankiška Leipgirių girininkija, kuri 1975 m. prijungta prie Kalvelių girininkijos. Liko sena, dar gana gražiai išsilaikiusi girininkijos sodyba, kurioje šiuo metu įsikūrusi Leipgirių eiguva. Čia, miško viduryje, nuo 1880 m. komercijos patarėjas Štolcas (*Stoltz*) išlaikė lentpjūvę su 2 gateriais. Miško medžiaga buvo tiekama iš aplinkinių miškų. Išpjautą produkciją siauruoju geležinkeliuku gabendavo iki Kazikėnų, toliau kraudavo į baidokus. Mediena buvo plukdoma į Hamburgą ir Berlyną, taip pat jūra į Angliją. Lentpjūvę Leipgiriuose įkūrė Štolco firma iš *Diersen-Neumarck*. Ji veikė iki 1902 m.²⁰²

2009 m. rugsėjo 1 d. surašymo duomenimis, Leipgirių kaime gyveno 22 gyventojai. Dauguma gyventojų dirba miško darbus, nes, esant kaimui atokiau, kitus darbus dirbantiems kaimo gyventojams tenka toli važinėti, tai žiemą sudaro sunkumą.

²⁰¹ *Kirchenchronik Wischwill für die Jahre 1553 bis 1939.*

²⁰² Knobloch H. E. von. *Das Wischwiller Dorf Chronik*, Berlin-Dahlem.

Išdagų kaimas

Į rytus nuo Viešvilės gyvenvietės prie plento Kaunas–Šilutė miško aikštelėje išsikūręs Išdagų (*Iszdaggis*) kaimas.

Pietinėje pusėje yra Kalvelių kaimas, čia pat prateka Nemunas, į pietryčių pusę nuo jo – Antupių, šiaurinėje pusėje – Žardelių kaimai. Išdagų kaimas pažymėtas 1862 m. ir vėlesniuose žemėlapiuose. Kaimas nuo seno priklausė Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiui ir nuo 1609 m. sudarytai Viešvilės parapijai. Aplinkui kaimą tęsiasi buvusios Karališkosios Jūros girininkijos, po 1900 m. – vyriausiosios Viešvilės girininkijos miškai.

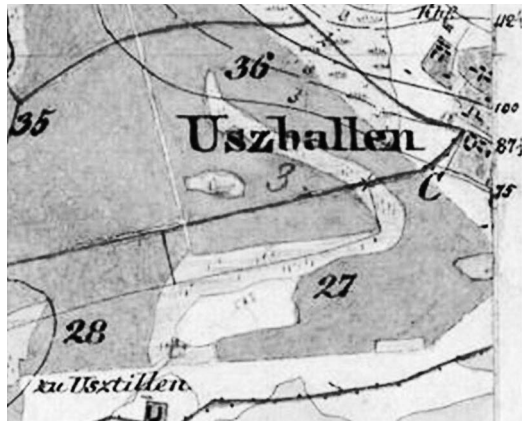
Gyventojai nuo seno daugiausia dirbo miške, turėjo ir žemės. 1868–1872 m. buvo nutiestas naujasis plentas Mikytai–Smalininkai. 1944 m., baigiantis Antrajam pasauliniam karui, visi kaimo gyventojai, klausydami besitraukiančios Vokietijos karinės vadovybės įsakymo, turėjo palikti savo sodybas. Gyventojų sudėtis iš esmės pasikeitė, kadangi senieji kaimo gyventojai negrįžo, o į likusias laisvas sodybas buvo atkelti naujieji kaimo gyventojai. Pokario metais Išdaguose mažosios girininkijos vietoje įsteigta Kalvelių girininkija, kuriai priskirti aplinkinių miškų plotai. Kaimas pamažu nyksta. 2001 m. surašymo duomenimis, Išdagų kaime gyveno 13 gyventojų.

Užbalių kaimas

Užbalių kaimas priklausė Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiui, didžiajai Viešvilės parapijai. Iki 1785 m. Ragainės apskrities rašytiniuose šaltiniuose kaimo pavadinimas rašomas *Uschballenbis*, 1785 m. – *Uschballen*, vėliau – *Uszballen*. Senovės prūsų kalba „usz“ – „po“, „bala“ – „pelkė“.

Išdagų kaimas 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Užbalių (Uszballen) kaimas 1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Užbalių kaimas 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

*Užbalių kaimo
pradžios mokykla
1935 m. Memeler
Dampfboot, 2004,
Nr. 7*

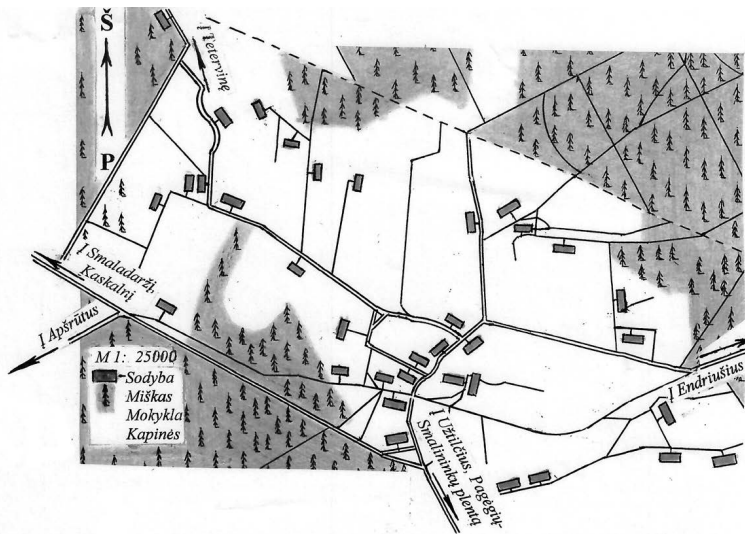
*Užbalių kaimo
lietuviška mokykla
tarpukario metais.
Nuotr. iš
A. Burnelaičio
asmeninio albumo*

Užbalių kaime apie 1736–1747 m. buvo įkurta kaimo pradinė mokykla. Tai viena seniausiųjų mokyklų buvusioje Viešvilės evangelikų liuteronų parapijoje. Joje mokėsi ne tik Užbalių, bet ir kitų aplinkinių kaimų vaikai, kadangi jie mokyklų ilgą laiką neturėjo. 1837 m. mokykloje dirbo Karalienės seminarijos absolventas Johanas Liudvikas Grabovskis (*Grabowski*). 1847 m. šioje mokykloje pradėjo dirbti kitas Karalienės seminarijos auklėtinis Augustas Grabovskis. 1868 m. – tos pačios seminarijos absolventas Julius Ringaitis, 1891 m. – tą pačią Karalienės seminariją baigęs Kristupas Jėdinaitis. 1911 m. Užbalių kaimo mokykloje mokytojavo Karlas Gustavas Zygas (*Sieg*), atėjęs iš Eisulių pradinės mokyklos. Dviklasėje Užbalių kaimo mokykloje mokėsi apie 70–80 mokinių²⁰³.

1905 m. Užbaliiai turėjo 263 gyventojus. Viešvilės bažnyčios kronikos 1910 m. tikinčiųjų sąrašuose įrašytame kaime gyveno 264 evangelikų liuteronų tikėjimo gyventojai. Po 1912 m. parapijų reformos Užbalių kaimas buvo prijungtas prie Smailininkų evangelikų liuteronų parapijos.

1930 m. rugsėjo 23 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 104,

²⁰³ Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 537–538.

Užbalių kaimo
sodybos eskizas.
Perbraižė
A. Sinkevičius

p. 849–850 rašo, kad Pagėgių apskrities viršininko ir apskrities pirmininko pasirašytame prisaikdintų ir patvirtintų kaimo pareigūnų sąrašė įrašytas Užbalių kaimo seniūnu patvirtintas ūkininkas Kristupas Kasperaitis, išdininku – Endrius Kantvilas, „priesėdais“ – ūkininkas Gustavas Baltrušaitis ir Hermanas Janovskis²⁰⁴.

1938 m. kovo 17 d. Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos įgaliojtas Jonas Kybrancas Užbalių mokyklai iš Gustavo Bormano už 22 906,65 Lt nupirko 1,30 ha sklypą su 4 trobesiais^{205, 206}.

1939 m. Užbalių kaimas buvo jau sumažėjęs. Kaimė stovėjo apie 30 sodybų, jame surašyti 226 gyventojai. Karui baigiantis, po vietinių gyventojų priverstinės emigracijos į Vokietiją liko mažai nesugriautų sodybų. Iš Lietuvos į ištuštėjusias dar išlikusias sodybas kėlėsi nauji gyventojai. Kaimas taip ir neatgavo buvusio tarpukaryje gyventojų skaičiaus. 2001 m. gyventojų surašymo duomenimis, Užbaliuose gyveno tik 11 gyventojų. Per 100 metų Užbalių kaimo gyventojų skaičius sumažėjo katastrofiškai – net 24 kartus.

Užbaliuose iki 1939 m. veikė lietuviška ir vokiška mokykla. Lietuviška pradžios mokykla, kaip jau buvo minėta, buvo iš vokiečio Bormano nupirktame sklype. Gretimais kaimo pušynėlyje veikė vokiečio Klymanto karčema.

Užbaliuose gyveno daugumoje lietuviškos kilmės ūkininkai: Jankus, Išganantis, Dumčius, H. Janovskis, Jančius, Lendraitis, Gavėnas, Pečiukaitis, Preikšaitis, E. Kantvilas, Burnelaitis, K. Kasperaitis, Kunstas, Jomantas, Lingaitis, Jakštaitis, G. Baltrušaitis, Klapetaitis. Prie plento – jau gretimame Užtilčių kaime gyveno Butvilas. Ši sodyba tebėra išlikusi²⁰⁷.

Eskize surašytų gyventojų pavardės tikslintos buvusio gyventojų A. Burnelaičio. Jo žodžiais, Užbaliuose gyveno Marenholcas, Grigulis, Pušinskas, Naujokas, Vėgneris, Kontvilas, Lendraitis, Preikšaitis, Butvilas, Kunstienė ir kiti. Kaime iki 1939 m. veikė lietuviška ir vokiška mokykla. Pušynėlyje veikė vo-

²⁰⁴ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013.

²⁰⁵ Užbalių pradžios mokyklos namų pirkimo ir remontavimo byla, 1938 m., *LCVA*, t. 391, ap. 3, b. 2657, l. 2, 13–14.

²⁰⁶ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 192.

²⁰⁷ Gyventojų pavardės – pagal *Ortsplan von Uszballen, Kreis Pogegen, BArch, OSTDOK 3/242/85 fol. 142*.

kiečio Klymanto karčema (bet tie vokiečiai, pasak gyventojų Aliaus Burnelaičio, visi šnekėjo lietuviškai), o to paties kaimo gyventojas Dumčius buvo vadinamas kaimo pranašu, mat jis jau turėjo išivedęs radiją. Netoliese gyveno ir kaimo seniūnas Baltrušaitis. A. Burnelaičio tėvas, nors buvo kriaučius (siuvėjas – red.), dar dirbo ir lentpjūvėje. Baidokai, traukiami motorinių laivų, plukdydavo Nemunu vietos lentpjūvėse išpjautą medieną: balkius, brusus ir lentas į Nemuno žemupyje buvusius didesnius miestus.

Po 1939 m., Klaipėdos kraštą užėmus Vokietijai, pasak A. Burnelaičio, ne daug kas pasikeitė: tėvas tebedirbo kaip dirbęs, šeima turėjo truputį žemės, laikė karvutę. Tik Užbaliuose buvo uždarytas iki tol veikęs lietuviškas vaikų darželis ir mokykla. „*Mano vyresnieji broliai lankė Užbaliuose buvusią lietuvišką mokyklą, o aš pradėjau mokytis jau užėjus vokiečiams, tad dvi klases ėjau vokiškai*“, – sako Alius ir atsiminęs uždainuoja lietuvišką vaikystės dainelę: „*Ką mes veiksime, ką darysime per dieną darželyje?*“ Šalia kaimo ant kalnelio buvo Užbalių kaimo evangelikų liuteronų kapinės. Pastaruoju metu kapinių nelikę, pradėjus grobstyti senuosius metalinius kryžius, likusieji buvo perduoti J. Stonio Senovinės technikos muziejui saugojimui^{208, 209}.

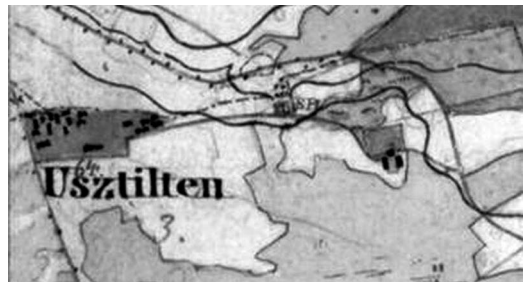
1919 m. Užbalių kaime gimė poetė, vertėja Šarlotė Linkys-Kiugel. 1975 m. išėjo jos poezijos rinkinys „Paprasti eilėraščiai“. 1992 m. išleistas poezijos rinkinys „Kūčių nakties žvaigždės“. 1996 m. išleistas eilėraščių rinkinys „Keliai ir akmenys“. Ji yra išvertusi iš lietuvių į vokiečių kalbą lietuvių liaudies dainų.

Užtilčių Lindikų kaimas

Užtilčių kaimas priklausė Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiui, o iki 1912 m. – Viešvilės evangelikų bažnyčios parapijai. Prūsų „usz – „po“, „tilte“ – „raštų kelias“. Užtilčiai (*Uzstiltten*), iki 1785 m. vadinti Lindikais (*Lindicken*), įsikūrę netoli ėjusio per Kazikėnų kaimą senovinio panemunių vieškelio Tilžė–Ragainė–Viešvilė–Smalininkai–Kaunas, 5 km nuo Smalininkų. Šiaurinėje pusėje kaimas ribojasi su Užbaliais, pietuose – buvęs valsčiaus centras Kazikėnų kaimas. Kaimą randame pažymėtą Ragainės apskrities 1796–1802 m. ir vėlesniuose žemėlapiuose. XIX a. pradžioje šiame kulmiškųjų ūkininkų kaime gyveno 40 gyventojų. Jie

Užbalių ir Užtilčių kaimai 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Užtilčių kaimas 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

²⁰⁸ Karopčikienė D. Žmonių gyvenimuose iširėžė sudėtingas krašto likimas, Jurbarko r. laikr. *Šviesa*, 2012 06 11.

²⁰⁹ Papasakojė A. Burnelaitis. Viešvilė, 2013 08 04, užrašė A. Sinkevičius.

Užitilčių kaimo žemių ribos. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

turėjo 140 ha žemės. Per Užitilčių kaimą 1868–1872 m. buvo nutiestas dabartinis plentas Mikytai–Smalininkai. XX a. pradžioje Užitilčiuose Lindikuose tarp plento ir gretimų miškų bei gretimo Užbalių kaimo stovėjo keliolika įvairaus dydžio gyventojų sodybų. Kaimo sodybos paplente tęsėsi apie 3 km.

1902 m. netoli Užitilčių kaimo buvo nutiesta ir siaurojo geležinkelio Pagėgiai–Smalininkai linija. Užitilčių kaimo žemdirbiai su savo išaugintomis ar aplinkiniuose miškuose surinktomis gėrybėmis lengviau galėjo nuvykti į Tilžės prekyvietes, jose pelningiau parduoti savo produkciją, taip pat ir nusipirkti reikalingų prekių. Tai padėjo kaimui stiprėti. 1910 m. Viešvilės bažnyčios tikinčiųjų sąrašuose Užitilčių kaime surašyti 83 gyventojai. Visi jie priklausė Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios parapijai.

1878 m. buvo užbaigta statyti ir pašventinta naujoji Smalininkų evangelikų liuteronų bažnyčia. Nuo 1912 m. kaimas prijungtas prie Smalininkų parapijos, į kurią įėjo Užitilčių, Užbalių, Vidkiemio, Endriūšių ir kiti kaimai dešiniajame Nemuno krante, taip pat ir keli kaimai kairėje Nemuno pusėje.

Katalikų bendruomenė jau nuo 1935 m. taip pat turėjo savo bažnyčią Smalininkuose. Iki tol jie galėjo lankyti pamaldas prie Viešvilės nuo 1863 m. veikusioje bažnyčioje Rydelsberge. Į ją nuo 1902 m. jau buvo lengva nuvykti siauroju geležinkeliu. Tačiau katalikų tikėjimą išpažinusiųjų aplinkiniuose kaimuose, remiantis H. E. fon Knoblocho ir Viešvilės bažnyčios kronikomis, tarpukariu dar buvo mažuma. 1910 m. Viešvilės bažnyčios kronikos duomenimis, Užitilčių kaime surašyti 83 gyventojai. Visi jie išpažino evangelikų liuteronų tikėjimą.

1930 m. rugsėjo 23 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 104, p. 849–850 rašo, kad Pagėgių apskrities viršininko ir apskrities pirmininko pasirašytame prisaikdintų ir patvirtintų kaimo pareigūnų sąraše įrašytas Užitilčių kaimo seniūnu patvirtintas ūkininkas Kristupas Jenkelaitis, išdininku – ūkininkas Vilius Banaitis, „priesėdais“ – ūkininkas Karlas Mansas (*Karl Manns*) ir ūkininko sūnus Fransas Klapataitis²¹⁰.

Paskutiniu metu Užitilčių kaime likusi tik viena sodyba, gyventojų vadinama „baltnamiu“ (namas statytas iš baltų silikatinių plytų). Prie plento Kaunas–Šilutė ir dabar dar tebestovi vienintelis buvusio kaimo gyvenamasis namas. Šiauriau kaimo, miškelyje, yra senosios evangelikų liuteronų kapinės. Prie kapinių pastaruoju metu pastatyta lenta kapines priskiria Užbalių kaimui. Kapinėse išlikę keli antkapiai, metalinė kapo tvorelė.

²¹⁰ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 78.

Užtilčių Lindikų kaime gimė aktyvi Vokietijos kovotoja už moterų teises, politikė, rašytoja Elizabetė Bronner-Heppner (1880–1950). Rašytoja išleido romanus: „Pasakojimai iš nendrininkų krašto“, „Rormerso įpėdinis“, „Klaipėdos krašto istorijos“²¹¹.

Kazikėnų kaimas

Kazikėnai (*Kassigkehmen*) – kaimas dešiniajame Nemuno krante, nutolęs 3 km į vakarus nuo Smalininkų. Nuo Pagėgių–Smalininkų plento į Kazikėnų vietovę link Nemuno atsišakoja žvyruotas kelias. Kazikėnai, kaip ir dauguma Klaipėdos krašto dvarų, turėjusių didžiulius plotus derlingų užliejamų pievų, buvo išikūrę prie šios upės. Klaipėdos krašto dvarai turėjo savo parkus su tvenkiniais, vandens ar vėjo malūnus, sandėlius ir kt. Kazikėnai iki 1701 m. buvo Prūsijos kunigaikštystės, 1701–1736 m. – Prūsijos karalystės, 1736–1818 m. – Lietuvos departamento, 1818–1871 m. – Rytų Prūsijos provincijos, 1871–1918 m. – Vokietijos imperijos Tilžės apskrities, 1920–1923 m. – Klaipėdos krašto, 1923–1939 m. – Lietuvos Respublikos Klaipėdos krašto Pagėgių apskrities dvaras. Istoriniuose šaltiniuose šis dvaras minimas nuo 1540 m. Rytų Prūsijos Ragainės apskrities 1490 ir 1540 m. dokumentuose Kazikėnų dvaras vadintas *Kussickenen*. Ilgainiui čia susiformavo stambus ūkinis ir administracinis centras. Manoma, kad Kazikėnų kaimo pavadinimas kilęs nuo upelio Kasikas (*Kassig*) ir žodžio „kiemas“. Senovės prūsų „*kussig*“ – „kraštais mažas, trumpas“, „*ehnen*“ = *Bewohner, Ort Ehnen* – „gyventojai“. Kita versija – nuo prūsų kalbos žodžio „*kasajs, cassoye, kasis, kaschan*“ – „žalvaris“. Kazikėnai – bene seniausias dvaras buvusioje didžiojoje Viešvilės evangelikų liuteronų parapijoje.

Vietovė neatsitiktinai buvos pasirinkta dvaro statybai. Čia Nemuno krantas aukštėlesnis, Nemuno pakrantėje, kuriai negrėsė kasmetiniai pavasariniai potvyniai, buvo gyvenama nuo seniausių laikų. 2013 m. lapkričio mėn. atliekant žvalgomojus archeologinius tyrinėjimus Nemuno pakrantėje Kazikėnų miške rasta archeologinių radinių. Tarp šių radinių yra lipdytos buitinės keramikos, mezolitinis titnaginis strėlės antgalis, įvijinė ornamentuota vario lydinio apyrankė, apie 1700 m. geležinis kirvis, XVII–XVIII a. vario lydinio moneta, varinė Romos imperijos moneta, Romos imperijos Faustinos II (161–175 po Kr.) moneta. Radiniai leidžia teigti čia buvus senojo geležies amžiaus kapinyno. Gali būti, kad čia yra buvusi ir akmens amžiaus gyvenvietė²¹².

Kazikėnai tarp kitų 19 kaimų randami pažymėti 1616–1617 m. Viešvilės parapijos bažnyčios knygoje.

Išrašas iš 1616–1617 m. parapijos kunigo Bernardo Liobelio bažnyčios kasos sąskaitų knygų²¹³.

-
1. *Wischwill*
 16. *Smaleningken*
 18. *Kassigkehmen*
 19. *Lubönen*
-

²¹¹ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 2003, t. 2, p. 651.

²¹² Jurbarko rajono laikraštis *Mūsų laikas*, Nr. 3 (956), 2014 01 17.

²¹³ *Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die..., žr. 2012 03 15.)*

Kazikėnai jau senai pasirinkta kaip vietovė, tinkama gyvenvietės kūrimui. Kazikėnai randami pažymėti 1665 m. Ragainės apskrities žemėlapyje.

XVII–XVIII a. kaimas minimas kaip Kasikiemis. Po didžiojo 1709–1711 m. maro, XVIII a. pradžioje, į Kazikėnų valsčių atvyko nemažai kolonistų, daugiausia vokiečių. Tačiau ir po to lietuvininkai sudarė apie keturis penktadalius apylinkės gyventojų. 1710 m. šioje vietoje buvo įsteigta pašto, ėjusio iš Karaliaučiaus į Vilnių, stotis. Apie 1724 m. keičiant Prūsijoje krašto teritorinį-administracinį suskirstymą, buvo steigiami mažieji valsčiai. Vieninteliam iš jų, buvusiam dešiniajame Nemuno krante, buvo pasirinkta Kazikėnų vietovė.

Išlikusioje 1732–1734 m. lentelėje ranka rašytus duomenis perskaityti sunku, tačiau galima iškaityti Kazikėnų valsčiui anuomet jau priklausiusių kaimų pavadinimus: 1. Aukštgiriai, 2. Baltpėnai, 3. Kriókiškiai, 4. Kalveliai, 5. Paguļbiniai, 6. Pagenáičiai (*Schustern*), 7. Sokáičiai, 8. Smalininkų Aukštogaliai, Vidkiemis Endriušiai, 9. Žagmantai, 10. Žukai (*Hohenwalde*), 11. Vaĩdbalė, 12. Viešvilė, 13. Senieji Liubėnai, 14. Naujieji Liubėnai, 15. Šilėnai ir 16. Trapėnai. 1736 m. Kazikėnų valsčiui priklausė 28 Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos gyvenvietės²¹⁴.

1736 m. abiejose Nemuno pusėse buvusiame Kazikėnų valsčiuje lietuvininkai valdė 94 ūbus 4 margus dirbamos žemės, o kolonistai vokiečiai – 18 ūbų ir 20 margų.

Kazikėnus randame Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios 1745–1746 m. mokesčių mokėtojų sąrašuose. Mokesčius Viešvilės bažnyčiai mokėjo Kazikėnų karališkasis palivarkas ir Kazikėnų valsčius. (Spėjama, kad parapijos ribos galėjo būti nustatytos kartu su valsčiumi.)

Ištrauka iš 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašo vokiečių kalba²¹⁵:

Vietovės 12 grašių už ūbą	Hufenzahl			Decem			Hufendecem		
	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
Königliches Vorwerk Kassigkehmen	15	-	-	2	-	-	2	-	-
17. Amt Kassigkehmen	-	10	-	-	16	-	4	-	-

Pagal išlikusius duomenis, 7 Kazikėnų valsčiaus gyvenvietėse, be gyventojų lietuvininkų, jau būta ir vokiečių kolonistų (*Deutsche siedelten*), ką matome 1736 m. mokesčių inspektoriaus rašytame dokumente. Kolonistai iš įvairių

Kazikėnų valsčiaus 1732–1734 m. mokesčių sąrašai (Praestationstabelle)

²¹⁴ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 196–197.

²¹⁵ Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die..., žr 2012 03 14.)

Vokietijos sričių buvo išsikūrę Kriokiškių (*Krakischken*), Senųjų Liubėnų (*Alte Luböhnen*), Naujųjų Liubėnų (*Neu Luböhnen*), Pagulbinių (*Pagulbinnen*), Sokaičių (*Sokaiten*), Šilėnų (*Schüllehnen*) ir Trapėnų (*Trappöhnen*) kaimuose. 12-oje šio valsčiaus gyvenviečių gyveno vien lietuvininkai (*Litauer = baltische Mischbevölkerung*) arba lietuvininkai ir vokiečių kolonistai: Aušgirių (*Augstgiren*), Baltupėnų (*Baltupöhnen*), Kalvėlių (*Kallwehnen*), Kriokiškių (*Krakischken*), Senujų Liubėnų (*Alt Luböhnen*), Naujųjų Liubėnų (*Neu Luböhnen*), Pagulbinių (*Pogulbinnen*), Smalininkų Aukštogalių (*Schmalleningken-Augstigallen*), Smalininkų Vidkiemio (*Schmellaningken-Wittkehmen*), Smalininkų Endriusių (*Schmalleningken-Endruschen*), Sokaičių (*Sokaiten*), Pagenaičių (*Schustern*), Žukų (*Szucken*), Žagmantų (*Szagmanten*), Šilėnų (*Schillehnen*), Trapėnų (*Trappöhnen*), Ūžbalių (*Uschballen*) ir Viešvilės (*Wischwill*). 1736 m. Kazikėnų valsčiuje daugiausia ūkininkų dar buvo lietuvininkai. Lietuvininkai valdė 94 ūbus žemės, tuo tarpu kolonistai, daugiausia buvę zalcburgiečiai, valdė dar tik per 18 ūbų. Jie daugiausia koncentravosi besikuriančiose gyvenvietėse, kur vertėsi įvairiais verslais, kūrė vietos pramonės įmones – šią patirtį jie atsivežė iš savo pramoninių rajonų²¹⁶.

1745 m. jau minimas Kazikėnų karališkasis palivarkas, valdęs 30 ūbų žemės. Tai sudaro apie 450 ha. Viešvilės bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose išlikę, kad Kazikėnų karališkasis palivarkas bažnyčios išlaikymui mokėjo po 12 grašių mokesčių už kiekvieną ūbą turėtos žemės. 1745 m. jau minimas Kazikėnų karališkasis palivarkas, Kazikėnų dvare buvo išsikūrę pagrindinės šio valsčiaus valdžios bei aptarnavimo įstaigos. Greta buvo pašto stotis, kurioje buvo galima pasikeisti arklius, pailsėti. 1777 m. Kazikėnuose jau minima karčema, smuklė.

Kazikėnų dvarui priklausė 309 ha žemės plotas, surašyti 62 gyventojai. Žemės ūkyje anuomet daugiausia dirbo tik lietuvininkai, senujų skalvių ar atsikėlėlių iš Žemaitijos palikuonys, o

Kazikėnų dvaras 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Kazikėnų dvaras 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio Kartenauskunft leidimu

²¹⁶ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Amt_Kassigkehen...

kolonistai užsiiminėjo kitais verslais, jie dažniausiai nebuvo geri ūkininkai. Valdininkai, be išimties kolonistai, dažniausiai vokiečių tautybės, telkėsi pačiame valsčiaus centre – Kazikėnų dvare. Į XVIII a. pabaigą, siekiant daugiau pelno, Prūsijos karalius domenus ėmė nuomoti, pardavinėti ir dovanoti bajorams, juose kūrėsi ir nauji dvarai. 1784 m. dvaro generaliniu nuomininku buvo valsčiaus vyriausiasis amtmonas F. F. Kyteris.

1785 m. Kazikėnų kaime buvo 11 sodybų (ugniakurų). Kazikėnų valsčius ir karališkasis palivarkas minimi turėję karališkąją kalkių degyklą. Kazikėnai priklausė bajoriškojo Viešvilės dvaro dvasinei apygardai, didžiajai Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai.

1817 m., panaikinus Prūsijoje baudžiavą (1807 m.), Kazikėnai tapo paveldimu palivarku. Kaimas tuomet priklausė Ragainės apskrīčiai. 1845 m. visi aplinkiniai kaimai, taip pat ir Kazikėnai, buvo atskirti nuo didžiosios Viešvilės parapijos. Tai pačiais metais buvo įkurta savarankiška Smalininkų evangelikų liuteronų parapija, prie kurios prijungtas ir Kazikėnų kaimas.

XIX a. vid. Kazikėnų dvaras buvo gavęs bajoriškojo dvaro statusą. Kartu su Naudvario palivarku Kazikėnų bajoriškasis dvaras tuomet valdė apie 500 ha žemės. Kazikėnai išaugo, juose stovėjo 26 gyvenamieji būstai, kuriuose gyveno 142 gyventojai. Rašytiniuose šaltiniuose minimos čia gyvenusių Kuraičių, Butkeraičių šeimų pavardės.

1868–1872 m. nutiestas plentas Pagėgiai-Smalininkai, kuris, tiesinant trasą, ėjo šiek tiek atokiau nuo Kazikėnų kaimo. Keleiviai, paštas, kroviniai važiuodami naujuoju plentu jau aplenkėdavo gyvenvietę, kaip ir daugelį kitų kaimų – Kalvelių, Pagulbinių, Baltupėnų, Sokaičių. O juk ilgus metus senasis panemunių vieškelis, buvęs pašto kelias, eidavo per šias gyvenvietes. Kaimai ir išaugo prie buvusiojo panemunių vieškelio. Nutiesus plentą, iki tol neblogai vertęsi šių kaimų užteigose namai, smuklės, karčemos neteko pajamų. Kaimai pamažu pradėjo nykti. 1871 m. Kazikėnų kaime dar buvo surašyti 144 gyventojai. Kaimas dar nespėjo sunykti, kaip matome, gyventojų jame daugėjo. Dvaro savininku minimas Arendtas (*Arendt*). Šalia dvaro stovėjo karčema, kurios savininkas turėjo malūną ir 200 ha žemės valdą.

Kazikėnuose ir aplinkiniuose kaimuose lietuvininkų persvara išliko iki pat XX a., tačiau dvaras ilgainiui virto germanizacijos židiniu. 1905 m., pagal P. Vileišį, Viešvilės–Smalininkų vietovėse gyveno tik 10–20% lietuvininkų. Kazikėnuose iš 114 jo gyventojų vos 8 šnekėjo lietuviškai. Prieškariu Kazikėnai išliko reikšminga gyvenvietė. Kaime buvo siaurojo geležinkelio stotelė, prieplauka, kurioje pakraudavo į Vakarų eksportuojamą medieną. Daugiau kaip 300 ha žemių valdžiuisiame dvare plėtota gyvulininkystė²¹⁷.

Jovarynės (Milchbūdės) dvaras. Detalus planas. Autorius: 2008 Walter Klink, nach Angaben von Frau Marie-Agnes von Grumbkow-Weiß. „Memel-Jahrbuch“ für das Jahr 2011 Seite 13, Selbstverlag Manfred Malien 24211 Preetz

²¹⁷ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 197.

Jovarynės dvaro
pastatas (*Gut
Adl. Milchbude*).
1944 m.

Kairėje pusėje Nemuno stovėjo ir Jovarynės dvaras (*Gut Adlig Milchbude*), kuris turėjo stambų pieninės galvijininkystės ūkį, jame gamino garsųjį Tilžės sūrį.

1815 m. duomenimis, Jovarynės palivarkas turėjo 331 ha žemės, pievų ir ganyklų, laikė 85 karves. Dvare gyveno ir dirbo 70 žmonių. Paskutiniu metu dvaras valdė 300 ha žemės plotą, laikė 15 arklių, 48 kumeliukus, 85 melžiamas karves, 120 telyčių, veršelių ir kitų gyvulių. Dvare gyveno ir dirbo apie 100 žmonių. Milchbūdės palivarkas priklausė Kazikėnų dvarui. Paskutiniu Milchbūdės palivarko savininku buvo Hansas Karlas fon Grumbkovas (*Hans Karl von Grumbkow*, 1903–1984). 1885 m. dvarui priklausė 979 ha žemės.

Kazikėnuose, kartu su Naudvariu ir Milchbūde, 1885 m. gyveno 152 gyventojai.

Netoliese, kitapus Nemuno, buvo išsidėstę Senųjų ir Naujųjų Liubėnų kaimai. 5 km žemiau Kazikėnų veikė keltas per Nemuną. Juo gyventojai susisiekdavo su Šilėnų bei Liubėnų kaimų gyventojais. Klaipėdos krašto laivininkų sąrašuose (*Kahnschiffer aus dem Memelland*) randame ir Kazikėnų laivininkų pavardes Achmanas (*Aschmann*), Bifeldas (*Biefeldt*) ir Niurnbergas (*Nürnberg*)²¹⁸.

1902 m. Kazikėnų dvaro savininku buvo A. Vanderis, valdęs 414 ha žemės. Veikė pieninė, vėjo malūnas.

1902 m. pro Kazikėnus buvo nutiesta siaurojo geležinkelio linija, įrengta geležinkelio stotelė.

Kazikėnuose buvo įrengta ir prieplauka laivams ir garlaiviams. Dvaro ir gyventojų pagamintą produkciją buvo patogų išvežti geležinkeliu ir garlaiviais. Ją sukraudavo į siaurojo geležinkeliuko vagonus. Tai duodavo taip pat nemažą dalį pajamų. Tačiau gyventojų toliau mažėjo. 1905 m. jų buvo surašyta 114, iš jų jau 4 lietuvininkai. Kazikėnų dvaras turėjo kulmiškojo dvaro statusą ir valdė 766 ha žemės. Gyventojų skaičius sparčiai mažėjo. 1912 m. dvare liko tik 83 gyventojai. Tuo metu dvarą ir sūrinę valdė A. Pfülis. 1915 m., atstačius Pirmojo pasaulinio karo sugriovimus, dvare ir toliau buvo užsiimama pienine galvijininkyste, auginami veisliniai galvijai. Didžiąją Kazikėnų dvaro kiemą supo 6 dideli pastatai: mūriniai tvartai, medinės daržinės ir, kaip buvo visuose Rytprūsiose, nelabai ištaigingi dvaro rūmai. Aplink dvarą

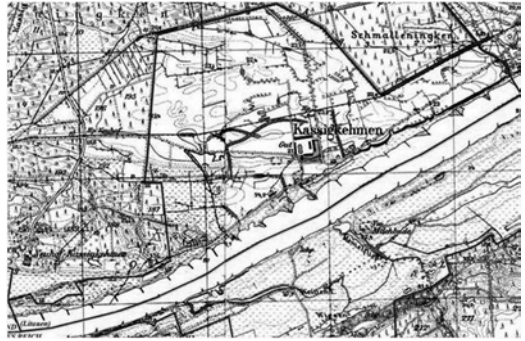
²¹⁸ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memella...

augo nemažas sodas. 1919 m. dvarą su Milchbūdės pieno ūkiu dar valdė dvarininkas A. Pfulis, tačiau Kazikėnų valsčiaus būstinė, paštas, policijos nuovadas, bažnyčios ir mokyklos jau buvo išaugusiųose Smalininkų ir Viešvilės miesteliuose, net ginčus spręsti tekdavo važiuoti į Viešvilės teismą.

1928 m. lapkričio 10 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 102, p. 692 išspausdino Pagėgių apskrities viršininko ir apskrities tarybos pirminko pranešimą, kad Kazikėnų dvaro seniūno pavaduotoja patvirtinta ir prisaikdinta dvarininkė Emilija Pful (*Emilie Pfuhl*), mergautine pavarde Runkytė, kilusi iš Kazikėnų kaimo²¹⁹.

Nuo 1920 m. Kazikėnų dvaras atiteko Lietuvos Respublikai, o Jovarynės pieno ūkis su geromis žemėmis, puikiomis užliejamomis pievomis, taip tikusiomis pieninei galvijinkystei, pasiliko Vokietijos teritorijoje. Senojo Kazikėnų dvaro, kaip ir daugelio Mažosios Lietuvos dvarų, klestėjimo metai baigėsi. 1925 m. Kazikėnų dvaras valdė 309 ha žemės, jame buvo surašyti 62 gyventojai. Dar vėliau sunykę Kazikėnai buvo sujungti su Užbaliais. 1944 m., vietiniams gyventojams pasitraukus į Vokietiją, per karą nukentėjusi dvaro sodyba buvo visai suniokota, išardyta, tapo nereikalinga siaurojo geležinkelio linija. Per ilgus metus nusistovėję ryšiai su Tilžės, Ragainės ir Karaliaučiaus miestais nutrūko, nereikalinga tapo ir viso Kazikėnų valsčiaus kaimuose, gyvenvietėse veikusi vietos pramonė. Senujų gyventojų neliko.

Apgyvendinant Mažąją Lietuvą, į Kazikėnus atsikėlė nauji gyventojai, kuriems šis kraštas buvo naujas. Dvaro pastatų laukė toks pat kaip ir visų krašto dvarų likimas. Sovietmečiu Kazikėnų dvaras palaipsniui sunyko. Kazikėnai tapo Smalininkų žemės ūkio mechanizacijos technikumui mokomojo ūkio skyriumi. Čia bandyta panaudoti buvusius dvaro pastatus, mokomojo ūkio darbininkams pastatyta daugiabučių gyvenamųjų namų.

Kazikėnų dvaro žemių ribos. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

Kazikėnų dvaras mūsų dienomis. Ingos Lukošienės nuotr. 2013 m.

²¹⁹ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 65.

Po Nepriklausomybės atkūrimo senasis dvaras buvo privatizuotas. Kazikėnų dvaro sodyboje iki šių dienų išliko tik keli iš skaldytų akmenų bei raudonų plytų mūryti ūkiniai pastatai. Jie stilingi, istorinės architektūros, galbūt statyti dar XIX a. Kazikėnų dvarą privatizavę savininkai suprato šių pastatų istorinę vertę ir juos vykusiai perstatė. Šalia išaugo ir naujų statinių, tačiau jiems naudotos tokios pačios statybinės medžiagos, todėl vieningas dvarvietės vaizdas buvo išsaugotas.

Pastaruoju metu Kazikėnuose plėtojamas ekologinis ūkis, auginami ir treniruojami žirgai.

Kazikėnai 1945–1950 m. Pagėgių apskrities, 1950–1962 m. Pagėgių rajono, 1962–1995 m. Jurbarko rajono, o nuo 1995 m. Jurbarko rajono savivaldybės kaimas. Į vakarus nuo kaimo stovėjo nedidelė Kazikėnų Naudvario sodyba, kurioje buvo mažoji Naudvario (*Neuhof Kassigkehmen*) girininkija.

2001–2005 m. archeologai, kasinėdami Naudvario kapinyną, kuriame buvo laidojami žmonės 800–400 m. pr. Kr., rado degintinius kapus, kuriuose buvo sudaužytos urnos su sudegintais palaikais. Urnos restauruotos Lietuvos nacionalinio muziejaus restauravimo centre. Tyrinėjimo darbai tęsiami²²⁰.

Endriusių kaimas

Endriūšiai – kaimas dešiniajame Nemuno krante, 1 km į vakarus nuo Smalininkų. Endriusių (*Endruszen*, 1862 m. – *Schmalleningken Endruszen*) kaimas rytinėje pusėje ribojasi su Vidkiemiu, vakarinėje dalyje siekia Užtilčių, šiaurėje – Žaldvario (*Grünhof Užtilten*) buvusios mažosios girininkijos vienkiemį ir šiaurės vakaruose – Užbalių kaimo laukus. Pietinėje dalyje kaimo laukai siekia Nemuną. Kaimo pavadinimas siejamas su šioje vietovėje gyvenusiu Endriūšiu (*Andruschey*, 1584). 1785 m. Endriūšiai pažymėti kaip Paragaviškiai. 1785 m. Endriusių kaimas priklausė Rytų Prūsijos Ragainės apskričiai, Kazikėnų valsčiui. Per kaimą ėjo senasis panemunių vieškelis Tilžė–Viešvilė–Smalininkai–Kaunas, turėjęs didelės reikšmės panemunės gyvenviečių vystymuisi.

Naudvario (*Neuhof Kassigkehmen*) mažoji girininkija. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

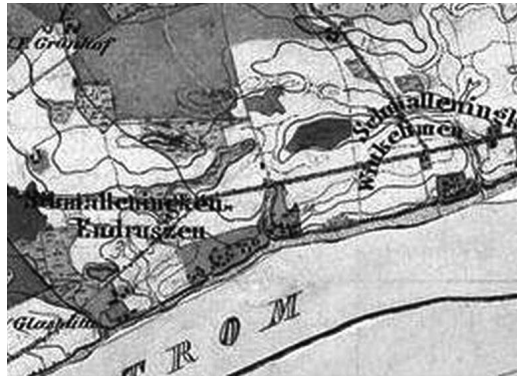
Endriūšiai 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

²²⁰ Šiaulinskas R. Naudvario kapinynas ir senovės gyvenvietė.

Po 1709–1711 m. maro, išmirus daugumai vietinių gyventojų, į ištuštėjusias Endriusių kaimo sodybas pradėjo keltis kolonistai. Kaime, pagal H. E. fon Knoblocho ir Viešvilės bažnyčios kronikas, XVIII a. pradžioje jau gyveno ir vokiečių kalba kalbantys arba spėję suvokietėti lietuvininkai. Prūsijos karalius 1721 m. raštu buvo įsakęs kiekvienam kolonistui suteikti po 2 ūbus žemės. Atsikėlę kolonistai nebuvo geri ūkininkai, jie vertėsi prekyba, verslais, įvairiais amatais. Lietuvininkams tai buvo draudžiama. 1736 m. dabartinių Smalininkų Endriškuose 18 margų ūkius turėjo dar 7 lietuvininkai:

Adomas Balčiūnas (*Adam Balzuns*), Bridžas Budrus (*Bridzas Budrus* – 15 margų), Abrys Endrijaitis (*Abries Endreat*), Ašmys Jurgaitis (*Aschmas Jurgat*), Abrys Preikšas (*Abries Preugsch*), Jonas Šelmonaitis (*Jons Szelmonat*), Jurgis Šukaitis (*Jurge Schukat*). Smalininkai–Endriškiai randami 1734 m. Kazikėnų valsčiaus kaimų Viešvilės vandens malūne sąrašuose.

Ištrauka iš 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašo²²¹:

Endriusių ir Vidkiemio kaimai 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Vietovės 12 grašių už ūbą	Hufenzahl		Decem			Hufendecem			
	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
<i>Schmalleningken – Endruschen</i>	4	4	-	-	46	12	-	16	6

Kaip matome iš sąrašo, Smalininkai–Endriškiai 1745–1746 m. Viešvilės bažnyčiai mokėjo 4 talerių, 4 sidabro grašių vadinamąjį ūbų mokesį, 46 sidabro grašių, 12 pfenigų dešimtinės ir 16 sidabro grašių 6 pfenigų ūbų dešimtinės mokesčius.

Endriusių kaimas pažymėtas Ragainės apskrities 1796–1802 ir 1862 m. žemėlapiuose.

XVIII a. vid. Smalininkų Endriškiai (*Schmalleningken Endruschen*) buvo laukininkų kaimas su 258 gyventojais, tuo metu gyvenusiais 9 sodybose. Endriusių kaimas turėjo 255 ha žemės. Iki 1770 m. visi Endriusių ir Vidkiemio valstiečiai laukininkai priklausė nuo Kazikėnų dvaro. Nuo 1770 m. teisės tarnybos reglamentu jie pripažinti ne feodalo, o karaliaus pavaldiniais. Kaimai tapo karališkųjų ūkininkų kaimais. Endriusių kaime buvo sparčiai vystoma pramonė, prekyba ir verslai. Endriškuose veikė keletas krovinių pervežimo ir prekybos įmonių, laivų statykla, plytinė.

XIX a. pr. šiame laukininkų kaime buvo 9 sodybos, kuriose gyveno 60 gyventojų.

XIX a. vid. Endriusių gyventojai turėjo laisvųjų šatulininkų (privilegi-

²²¹ Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die..., žr. 2012 03 12.)

*Endriūšių kaimo
pradžios mokykla
1930 m. H. Šimkaus
nuotr.*

juotų naujakurių) statusą. Kaimas sparčiai augo ir plėtėsi. Jame jau stovėjo 53 sodybos su 295 gyventojais.

XIX a. pab. Endriūšiai buvo gana išsiplėtę. Išaugusiame kaime stovėjo 72 sodybos su 303 gyventojais.

Iki 1845 m. Endriūšių kaimas priklausė didžiajai Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai, tačiau, įkūrus savarankišką Smalininkų evangelikų liuteronų parapiją, visi aplinkiniai kaimai buvo nuo jos atskirti. Dar prieš pastatant Smalininkuose naująją bažnyčią, jie buvo prijungti prie 1845 m. sudarytos Smalininkų parapijos. 1868–1872 m. per kaimą nutiestas plentas Smalininkai–Mikytai. Senasis vieškelis pamažu prarado savo reikšmę. 1871 m. susikūrus Vokietijos imperijai, buvo atliktas gyventojų surašymas. Tuomet Endriūšiuose (su jiems priskirtu stiklo fabrikėliu, prie kurio gyveno 81 žmogus) iš viso gyveno 275 gyventojai, iš jų – 21 katalikas. Ten stovėjo 22 gyvenamieji namai su 66 šeimomis ir 5 butai viengungiams.

Spėjama, kad jau XIX a. pab. ar net XX a. pr. įsteigta Endriūšių pradžios mokykla. Sparčiai augant gyventojų skaičiui, mokyklą įkurti reikėjo. Mokykla buvo mūrinė, vienakomplektė. 1936 m. joje mokėsi 27 mokiniai, išpažinę evangelikų tikyba. Mokykloje dirbo R. Greitelis, 1940 m. – mokytojas Unruch, po jo – mokytoja Sprogytė. Mokytojui buvo atmatuotas 1 ha žemės sklypas²²².

XX a. Endriūšių kaimas buvo apibūdinamas kaip pasienio prekybos

*Endriūšiai 1912 m. kartografiniame žemėlapyje.
Bundesamt für Kartographie und Geodäsie.
Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir
kartografijos federacinės agentūros leidimu*

²²² Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 493.

ir susisiekimo su Rusijos imperija centras. Didžiąją gyventojų dalį jau sudarė laivininkai, pirkliai, tarnautojai, amatininkai ir meistrai. Dar būta rentininkų, ekspeditorių (krovinių gabentojų), gydytojų, vaistininkų. Veikė paštas, muitinė ir pasienio komisariatas, gausūs užieigos namai pravažiuojantiems. Beveik visa prekyba buvo žydų rankose.

1902 m., kai kur panaudojant senojo panemunių vieškelio trasą, buvo nutiestas siaurasis geležinkelis (*Kleinbahn*) Pagėgiai–Smalininkai.

1905 m. Endriūsiuose gyveno daugiau kaip 300 gyventojų. Vėliau pastebime gyventojų skaičiaus mažėjimą – 1925 m. kaime surašyti 258 gyventojai²²³.

Klaipėdos krašto laivininkų (*Kahnschiffer aus dem Memelland*) sąrašuose randame Endriūšių, anuomet vadinamų Smalininkų Endriūšiais (*Schmalleningken-Endruschen*), laivininkų pavardes: Augustaitis (*Augustat*), Bormanas (*Borrmann*), Gavėnas (*Gawens*), Jokubaitis (*Jokubeit*), Klaudaitis (*Klaudat*), Korys (*Kories*), Lencas (*Lenz*), Mejeris (*Meyer*), Mickolaitis (*Mickoleit*), Noimanas (*Neumann*), Pečiulaitis (*Pettschulat*), Šamšys (*Schamschies*), Šneideris (*Schneider*), Šrioderis (*Schröder*), Tylas (Thiel), Cveibaitis (*Zweibat*). Dalis jų – lietuviškos kilmės²²⁴.

1923 m. rugpjūčio 25 d., kaip rašo 1923 m. rugsėjo 1 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 93, p. 769, Klaipėdos krašto direktorijos pirmininko Viktoro Gailiaus ir seimelio atstovo Endriaus Borcherto pasirašytu potvarkiu Smalininkų Endriūšiai buvo pervadinti Eñdriūšiais. Lietuviškuose dokumentuose, raštuose Smalininkų Endriūšių pavadinimo neliko. Sudvejintas pavadinimas išliko tik voikiškuose šaltiniuose²²⁵.

Endriūsiuose buvo garlaivių priplauka, žydo Jošelio Rozenbergo užieigos namai, veikė Makso Gaigalaičio plytinė, Gustavo Kiopingo valčių statykla. Vietos dvarininkas Johanas Mejeris užsiėmė medienos prekyba, Kristupas Dyčmonas turėjo didelį bityną. Dirbo dailidė Georgas Kemzaitis ir siuvėjas Jozefas Ederis. Kaimas stiprėjo, tačiau artėjo Pirmasis pasaulinis karas. 1914 m. Smalininkų Endriūsiuose surašyta 300 gyventojų, jie buvo žinomi savo svečių namais, laivų statykla, lentpjūve, plytine, durpių kraiko ėmone, medienos prekybos ėmone, bitynu, keletu medienos pervežimo ir prekybos ėmonių. Kūrėsi popieriaus ir celiuliozės fabrikų filialai, ruošė žaliavą didžiosioms ėmonėms Ragainėje ir Tilžėje. Krikščionių statybos bendrovė konkuravo su didele žydų bendruomenės statybų bendrove. Be to, čia buvo keliasdešimt įvairių amatininkų ir su jais susijusių bendrovių. Prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos Respublikos, nutrūko seni nusistovėję ryšiai su Ragainės, Tilžės regionu, susilpnėjo ėmonių veikla.

1927 m. spalio 13 d. „Klaipėdos krašto valdžios žiniose“ Nr. 105, p. 644 paskelbtas Pagėgių apskrities viršininko ir apskrities tarybos pirmininko pranešimas, kad ūkininkas Hermanas Dirvelis patvirtintas ir prisaikdintas Endriūšių kaimo seniūnu, ūkininkai Jurgis Jenkelaitis ir Jurgis Bastikis – „priesėdais“, o ūkininkas Kristupas Dyčmonas – kaimo išdininku²²⁶.

1930 m. rugsėjo 23 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 104, p. 849–850 rašo, kad Pagėgių apskrities

²²³ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 196.

²²⁴ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memella...

²²⁵ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 4.

²²⁶ *Ten pat*, p. 59.

*Vokiečių karių
1942–1943 m. kapinės
Endriūšiuose.
H. E. von Knobloch.
Der Wischwiller
Dorf Chronik III,
Berlin–Dahlem, 1999,
Seite 160*

viršininko ir apskrities pirmininko pasirašytame prisaikdintų ir patvirtintų kaimo pareigūnų sąraše įrašytas Endriūšių kaimo seniūnu ūkininkas Hermanas Dirvelis, išdininku – ūkininkas Kristupas Dyčmonas, „priesėdais“ – ūkininkas Jurgis Jenkelaitis ir Jurgis Bastikis²²⁷.

1935 m. Smalininkuose atidaryta katalikų bažnyčia. Išpažįstantys katalikų tikėjimą Endriūšių kaimo gyventojai atsiskyrė nuo Viešvilės katalikų bažnyčios, kadangi čia pat – Smalininkuose – buvo išventinta naujoji bažnyčia.

1936 m. rugsėjo 5 d. katalikiškos krypties savaitraštyje „Šaltinis“, Nr. 36 (1034), p. 443 rašoma apie katalikų pamaldas Smalininkuose. Iki 1917 m. čia jų katalikams nebuvo. Pirmas jomis pradėjo rūpintis Viešvilės katalikų klebonas Riševskis. Pamaldos buvo laikomos įvairiose vietose. 1935 m. klebonas Steponavičius ir kunigas Petkus savo lėšomis nupirko mokyklos namą ir pritaikė bažnyčiai. Katalikų apylinkėje esą 700–1000. Pamaldos laikomos vieną kartą per mėnesį. Tikimasi nuolatinio dvasios vadovo²²⁸.

Endriūšių kaimas buvo gana lietuviškas, tačiau 1900 m. įsteigtoje Endriūšių pradinėje mokykloje buvo mokoma tik vokiškai. XX a. pradžioje statytas pradinės mokyklos pastatas išlikęs iki šių dienų. Endriūšiuose, ten, kur baigiasi ažuolų alėja, yra 1906 m. statyta etnografinė troba. Jos galai papuošti gausiai ornamentuotomis vėjalentėmis ir lėkiais. Namas turi ir kitų krašto liaudiškos architektūros bruožų, tačiau 2006 m. jo vaizdas sugadintas.

Kaip rašo Vilius Gaigalaitis, Endriūšiuose, „šalia savo moters A. Sveibatytės, ant gražio Nemuno kranto“, gyveno jo brolis Mikas. Šioje šeimoje 1897 m. gimė būsimasis agronomas, Dotnuvės žemės ūkio akademijos profesorius Valteris Gaigalaitis. 1941 m., bėgdamas nuo sovietų valdžios ir norėdamas grįžti į savo gimtinę, Valteris Gaigalaitis persikėlė į Vokietiją, kur buvo mobilizuotas ir pasiūstas į frontą. Karo pabaigoje bandė su šeima pasitraukti į Vakarų, bet ties Noištatu pateko į sovietų armijos apsuptį ir buvo sušaudytas. Gaigalaičių sodyba nėra tiksliai identifikuota, bet, atrodo, ji tebestovi panemunėje, toje vietoje, kur, prasidėjęs ties kelio ženklu „Smalininkai“, atveda lauko keliukas.

Rytinėje kaimo pusėje, prie kelio į Viešvilę, yra senosios kaimo kapinai-

²²⁷ Ten pat, p. 78.

²²⁸ Ten pat, p. 148.

tės. 1941 m. vasarą šalia šių kapinaičių buvo palaidoti Antrojo pasaulinio karo pradžioje žuvę 65 vokiečių armijos kariai. Dar keturi kariai palaidoti 1944 m. pabaigoje. Vietos gyventojas Jurgis Pozingis prisimena, kaip Smalininkų valsčiaus seniūnas E. Fromas paragino gyventojus žuvusius vokiečių karius surinkti ir palaidoti. Endriusių kapavietė buvo aptverta tvorele. Čia susirinkdavo gyventojai valstybinių ir religinių švenčių progomis. Smalininkietė Marta Miler prižiūrėjo kapus, slapčia puošdavo juos gėlėmis, Vėlinių vakarą uždegdavo žvakutes. 2006 m. spalio 4 d. vokiečių karių kapų globos tautinė sąjunga, vadovaujama Manfredo Drobe, pradėjo vokiečių karių palaikų ekshumaciją. Vadovaujantis tarpvalstybine 1997 02 25 d. sutartimi Nr. VII-135 iš Endriusių kapinių vokiečių karių palaikai buvo perkėlti į Kauno Aukštųjų Šančių kapines²²⁹.

Kiek šiauriau, miško kampe, yra dar vienos Endriusių evangelikų liuteronų kapinės. Pastarosiose „ramią vietelę rado“ jau minėtas Mikas Gaigalaitis. Jo „*vienatijis sūnus Valteris*“ buvo ant kapo pastatęs „*gražų marmurinį paminklą*“. Deja, iki mūsų dienų jis neišliko²³⁰.

Netrukus prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, jo sugriovimai sustabdė kaimo vystymąsi. Baigiantis karui, vietinių gyventojų laukė priverstinė emigracija. 1944 m. rudenį gyventojams buvo įsakyta trauktis į Vakarų. Prasidėjo ilgos keliavimo savaitės, pakeliui prarasti turto likučiai. Ten jų laukė klajonės ir netektys. Nelikus senųjų gyventojų, buvusių ūmonių, kaimas sparčiai nyko. Gyventojų sudėtis pasikeitė. Atvykusieji mažai ką galėjo pasakyti apie čia vykusį gyvenimą ar buvusių ūmonių veiklą. Buvo kuriami kolektyviniai ūkiai, kuriuose dirbo dauguma kaimo gyventojų. 1959 m. Endriusių kaime gyveno 203, o 2001 m. surašytas jau tik 81 gyventojas. 2007 m. gerokai sumažėjusiuose Endriškuose buvo 19 sodybų, gyveno 65 gyventojai.

Pasakoja buvusi Endriusių kaimo gyventoja Lyda Adomaitytė-Barcienė, gyv. Kaune.

„Dabar, prabėgus daugiau kaip pusei amžiaus nuo vaikystės, sulaukus gyvenimo brandos, mintys vis dažniau mane grąžina prie gimtojo Nemuno, kur mus supo nuostabi gamta, didžiuliai miškai, mieli, brangūs vaikystės draugai, kur buvo mano gyvenimo pradžia. Akyse iškyla rūpestingi, reiklūs tėveliai, vaikystėje matyti vaizdai, primindami laimingiausias akimirkas, sukeldami širdyje nostalgiską jausmą, kad tai jau niekada nebegrįš.

Gimiau Jurbarko rajone, Endriusių kaime, šalia mažiausio respublikos miesto – Smalininkų, 1949 m. kovo 8 d. Vernerio ir Marijos Adomaičių šeimoje. Buvau pirmoji ir vienintelė dukra, tad augau jau nuo pat gimimo apgobta tėvų ir senelių meilės. Senasis Lietuvos upių tėvas Nemunas, garbingą skalvių genčių istoriją menanti Karšuvos giria įstrigo mano prisiminimuose nuo pat vaikystės ir išliko iki šiol.

Tuo metu priklausėme Smalininkų apylinkei. 1950 m., Jurbarko apskritį pertvarkius į rajoną, Smalininkų apylinkė buvo panaikinta ir Endriškiai su visais aplinkiniais kaimais buvo atiduoti Viešvilės apylinkei.

Mano mama Marija Butkutė-Adomaitienė, kilusi iš paties Mažosios Lietuvos pasienio – Sudargo apylinkės, Burgaičių kaimo. Atitekęsusi į Endriškus, dirbo Jur-

²²⁹ Kriščiūnas V., *Nekviestieji*, Vilnius, 2008 m., p. 7–25.

²³⁰ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 196.

barko miškų ūkyje. Jai teko atsodinti išdegusį mišką po didžiojo Kaskalnio gaisro. Tėtis Verneris – nagingas kalvis, dirbo Smalininkų žemės ūkio mechanizacijos technikumо mokomajame ūkyje. Kadangi abu tėveliai dirbo, augau auklėjama senelės iš tėčio pusės – Minos, kuri su manimi kalbėjo tik vokiškai. Kaimynai mus vadindavo vokiečiais ar prūsais, tačiau tai manęs nežeidė. Mano geriausios draugės kaip tik buvo lietuvaitės, katalikės. Kad geriau mokėčiau lietuviškai, vaikystėje tėveliai mane leido į vaikų darželį. Man teko reta laimė pažinti senelius iš abiejų tėvų pusės, kurie buvo asmenybės, pragyvenę nelengvą, bet prasmingą gyvenimą.

Senelės iš mamos pusės nepažinojau, ji mirė, kai mano mamai buvo vieneri metai. Senelį iš mamos pusės Gotlybą Butkų prisimenu gerai, nes jis išėjo Anapilin, kai man buvo dešimt metų. Senelis Gotlybas gyveno Šakių rajone, Burgaičių kaime, išpažino evangelikų tikėjimą. Pas jį dažnai nuvažiuodavome. Pokario metais jis dirbo kolūkio „Komjaunuolis“ pirmininku. Norėdamas ištekinti savo mylimą dukrą, per savo draugus, artimuosius jis Smalininkų apylinkėse, Endriusių kaime surado jai to paties tikėjimo jaunikį – mano tėtį. Senelis Gotlybas Butkus, kaip giminėje buvo kalbama, – atsikėlusiuju į Mažąją Lietuvą zalcburgiečių palikuonis. Apie 1731 m. iš Zalcburgo, Austrijoje buvo išvaryti katalikų arkivyskupo Leopoldo fon Firmiano persekiojami evangelikai. Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas I-sis juos apgyvendino Mažojoje Lietuvoje po maro likusiose tuščiose sodybose. Vien Ragainės apskrityje buvo apgyvendintos 156 zalcburgiečių šeimos. Nors apie tai šeimoje buvo vengiama kalbėti, tačiau senoliai tai perduodavo iš lūpų į lūpas savo vaikams ir anūkams. Galima spėti, kad tarpe to meto atsikėlusiuju buvo atvykėlių, kurių palikuonys buvo ir mano proseneliai.

Seneliai iš tėčio pusė, Mina Kurdinat-Adomaitienė ir Gustavas Adomaitis, kaip ir mano tėtis, atsikėlė į Endriūsius iš Karaliaučiaus krašto, Šilėnėlių kaimo (Schillenöhlen, Flussfelde), prie Šešupės. Ten mano tėtis buvo gimęs. Senelė Mina Kurdinat jaunystėje buvo baigusi medicinos seserų mokyklą Berlyne.

Vaikystėje tėvelis Smalininkuose lankė vokišką mokyklą. Antrojo pasaulinio karo metais jis dirbo Berlyno dukterinėje įmonėje prie Karaliaučiaus. Traukiantis frontui, įmonė jau buvo persikėlusį į patį Berlyną. Užėmus Berlyną, tėtis pateko į rusų nelaisvę, kurį laiką buvo vokiečių belaisvių stovykloje Čekoslovakijoje, vėliau apie pora metų dirbo kitoje belaisvių stovykloje prie Odesos.

Šeima prisilaikydavo senųjų evangelikų tradicijų ir papročių, kuriems būdingas santūrumas, vengimas linksmybių, pamaldumas. Tai darydavo santūriai, nes aplinkui mus gyveno vien išpažįstantys katalikų tikėjimą, gal dėl to šeimoje ir norėta iš jų neišsiskirti. Namuose didžiąsias šventes šeima švėsdavo panašiai kaip ir visi kiti mūsų kaimo gyventojai. Tik Šv. Kalėdas tėvai švėsdavo kukliau, ramioje aplinkoje, šventiniam stalui buvo gaminama mažiau šventinių patiekalų, nebuvo vartojama alkoholinių gėrimų. Labiau pamaldi buvo mano senelė. Sekmadieniais, kai ji nenueidavo į bažnyčią, meldavosi, giedodavo giesmes namuose. Kaip pamenu iš vaikystės, tėvelis gražiai atsiliepdavo apie buvusį savo profesijos mokytoją – kalvį Hirš.

Sulaukusi mokyklinio amžiaus, pradžios mokyklą lankiau Smalininkuose. Smalininkuose baigiau ir devynmetę, po jos, metus pasimokius Jurbarko vidurinėje, įstojau į Vilniaus finansų-kredito technikumą. Baigusi technikumą, gavau paskyrimą į Kauno rajoną. Toliau tęsiau mokslus pradėjus studijuoti Vilniaus valstybiniame V. Kapsuko universitete, Kauno filiale. Baigusi studijas likau dirbti Kaune. Taip susiklostė gyvenimo sąlygos,

kad tėviškėje gyvenau tik iki devynmetės mokyklos baigimo, tačiau joje lankausi ir dabar, nelikus tėvelių, užaugus vaikams."²³¹

Vidkiemio kaimas

Smalininkų Vidkiemio kaimas kūrėsi Nemuno pakrantėje, vakarinėje Smalininkų gyvenvietės pusėje. Vidkiemis iškūręs 11 km į rytus nuo Viešvilės. Kaimo laukai pietinėje dalyje siekia Nemuną, šiaurinėje pusėje atsiremia į Smalininkų giria, siekiančią istorinės žemaičių žemės Kāršuvos miškus. 1525 m. susikūrus pasaulietinei Prūsijos valstybei, buvusio Skalvos krašto gyventojai buvo paversti evangelikais liuteronais. Smalininkų Vidkiemis buvo valstiečių ūkininkų kaimas, valdęs 372 ha žemės. Senajame kaime buvo turtingesniųjų žemdirbių laukai su erdvesnėmis ūkininkų sodybomis ir kuklios mažažemių sodybėlės. Vidkiemis priklausė Kazikėnų valsčiui, didžiajai Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. Po 1709–1711 m. Mažojoje Lietuvoje praėjusio maro ir po jo sekusio bado krašte mažai liko vietinių gyventojų. Iki 1736 m. Vidkiemio gyvenvietės pavadinimas buvo rašomas *Schmal-lingcken-Wittkehmen*, po 1736 m. – *Schmallenincken-Wittkehmen*, po 1785 m. – *Schmalleningken-Wittkehmen*, po 1895 m. – *Wittkehmen – Vidkiemiai*. Vidkiemio kaime buvo 15 ūkininkų sodybų. Dauguma gyventojų liutvininkų užsiėmė žemės ūkiu, gyvulių auginimu. Kita dalis jų, vokiečių kolonistai, prie žemės neskubėjo, jie buvo valdininkais, užsiėmė verslais, amatais, žydai – prekyba. Liutvininkams tai buvo draudžiama jau nuo kryžiuočių laikų. Jie galėjo tik dirbti žemę, auginti gyvulius.

1736 m. Kazikėnų domenų valsčiui priklausiusiame Smalininkų Vidkiemio kaime dar minima 12 liutvininkų šeimų, turėjusių 14 margų ūkius. Tai Paulius Balceraitis (*Paul Balzerat*), Jurgis Dnegnaitis (*Jurge Dnegnat*), Docys Pečiulaitis (*Dozies Pezullat*), Stepas Enziulaitis (*Steps Ensullat*), Šimas Kasparaitis (*Szims Casperait*), Enzys Macaitis (*Ensies Mazat*), Jonas Stanaitis (*Jons Stanat*), Danys Pečiulaitis (*Danien Pizullat*), Enzys Voverys (*Ensies Wowehrus*), Tunas Voverys (*Tuns Wowehrus*), Kristupas Kuitkus (*Christoph Kuitkus*). Dvigubai didesnę ūkį valdė ūkininkas Jonas Žilaitis (*Jons Szillat*).

Smalininkai–Vidkiemiai randami 1734 m. Kazikėnų valsčiaus kaimų Viešvilės vandens malūno sąrašuose.

Smalininkai–Vidkiemiai randami 1734 m. Kazikėnų valsčiaus kaimų Viešvilės vandens malūno sąrašuose.

Vidkiemio kaimas 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz.

Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Kelias per Vidkiemį į Aukštogalius.

Atvirukas

²³¹ Papasakojo Lyda Adomaitytė-Barcienė, 65 m., gyv. Kaune. Užrašė: Algirdas Sinkevičius, 2015 m. Viešvilė.

Senasis vaistinės
pastatas Vidkiemyje.
Schmalleningken,
Apozheke, Schöne
Karte 1929

1736 m. lietuvininkai Vidkiemio kaime turėjo savo pradinę mokyklą. Nors lietuvininkai ir buvo palaipsniui nustumiami nuo žemės, jų pavardžių išlikusiuose dokumentuose galima rasti ir vėliau. Smalininkai–Vidkiemiai randami įrašyti 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių knygoje.

Ištrauka iš 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašo²³²:

Vietovės 12 grašių už ūbą	Hufenzahl			Decem			Hufendecem		
	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf
<i>Schmalleningken – Widkiemien</i>	6	5	-	-	74	-	-	24	-

Kaip matome iš sąrašo, Smalininkai–Vidkiemiai 1745–1746 m. mokėjo 6 talerių, 5 sidabro grašių vadinamąjį ūbų mokestį, 74 sidabro grašių dešimtinės ir 24 sidabro grašių ūbų dešimtinės mokesčius. 1777 m. Smalininkų Vidkiemyje minimas Henrikas Pečiulaitis (*Heinrich Petscholat*). 1785 m. Smalininkai–Vidkiemis buvo Kazikėnų valsčiaus karališkųjų ūkininkų kaimas su 15 ūkių. XIX a. pradžioje Vidkiemio ūkininkų kaimas turėjo 15 sodybų su 89 gyventojais. Kaimas sparčiai augo ir 1852 m. jame buvo surašyti 382 gyventojai. Vidkiemis ir toliau sparčiai plėtėsi. XIX a. vid. kaime gyveno jau 680 gyventojų. Nuo 1845 m. Smalininkų Vidkiemio kaimas priklausė Smalininkų evangelikų liuteronų parapijai, į kurią įėjo ir visi aplinkiniai kaimai į šiaurę nuo Nemuno, taip pat Šilėnų, Dirvėlių, Vėderaitiškių ir senųjų Liubėnų į pietus nuo Nemuno – kairiajame jo krante. 1871 m. susikūrus Vokietijos imperijai, buvo atliktas gyventojų surašymas. Tuomet Vidkiemis jau vadintas miesteliu. Jame gyveno 621 gyventojas, iš kurių buvo 32 katalikai ir 20 žydų. Nuo 1878 m. jau veikė nauja Smalininkų evangelikų liuteronų bažnyčia.

Nuo 1905 m. Vidkiemis priklausė Ragainės apskrities Smalininkų valsčiui. Kaimas turėjo 71 gyvenamąjį namą, jame gyveno 698 gyventojai, iš jų –

²³² Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746. (Ortschaften, die Hufendecem an die...), žr. 2012 03 12.

171 lietuvininkas, iš kurių 39 katalikai. Vidkiemio kaime palyginti gausiai gyveno ir žydai. 1905 m. jų surašyta 25, užsiėmę prekyba, verslais²³³.

Klaipėdos krašto laivininkų (*Kahnschiffer aus dem Memelland*) sąrašuose Smalininkų Vidkiemyje (*Schmalleningken-Wittkehmen*) gyveno per keturias dešimtis laivininkų: Ašmonas (*Aschmann*), Avyžius (*Awiszus*), Bagdanovičius (*Bagdanowitz*), Bajoraitis (*Bajorat*), Balzūnas (*Balzun*), Barštys (*Barsties*), Bartenverferis (*Bartenwerfer*), Beišteris (*Beister*), Bensingas (*Bensing*), Byfeldas (*Biefeldt*), Bekeris (*Becker*), Gavėnas (*Gawens*), Genenčas (*Genendsch*), Gigaras (*Gigar*), Graudžius (*Graudszus*), Gronau (*Gronau*), Jankė (*Jahnke*), Kasperaitis (*Kaspereit*), Kasiulaitis (*Kassulat*), Kebeikis (*Kebeiks*), Airkonas (*Aircon*), Kolbachas (*Kolbach*), Krauzė (*Krause*), Kromas (*Kroh*), Lemanas (*Lehmann*), Laurikaitis (*Lewrigkeit*), Liubkė (*Luebke*), Mačiulaitis (*Matschulat*), Macaitis (*Matzat*), Mejeris (*Meier*), Pečiulaitis (*Pettschulat*), Pečiulaitis (*Petschulatt*), Pilypas (*Philipp*), Preikšaitis (*Preikschat*), Ramonaitis (*Ramonat*), Šimkaitis (*Schimkat*), Šimkus (*Schinkus*), Šmitas (*Schmidt*), Šosau (*Schossau*), Stanaitis (*Stanatas*), Stankaitis (*Stannkat*), Teichertas (*Teichert*), Tamošaitis (*Tomoscheit*), Veigelis (*Weigel*), Cveibaitis (*Zweibat*)²³⁴.

Smalininkų Vidkiemyje tada veikė durpių fabrikas „Torfstreufabrik Schmalleningken, Otto Calix“. Po to – „Torfstreuwerk Schmalleningken, Hans Valentin“²³⁵.

1912 m. Smalininkų Vidkiemio kaime surašyti jau 729 gyventojai. Čia veikė 2 restoranai, vaistinė, 2 mėsos, audinių ir mados, 2 maisto prekių parduotuvės.

Smalininkų Vidkiemyje gyveno 729 gyventojai. Vidkiemio kaime veikė 2 restoranai, L. Duvės ir H. Kuminskio mėsinės, O. Kalikso durpių kraiko ir briketų gamybos įmonė. Evaldas Malynas ir Fricas Zamelis turėjo užėigos namus, jie laikė ir pardavinėjo įvairias prekes. Įvairių krovinių gabenimu užsiėmė H. Zolnoicas. Vaistininkui Gustavui Mioleriui priklausė vaistinė ir „drogerija“. Vidkiemyje taip pat darbavosi prancūzų kilmės dažytojas F. Šovaljė. Audiniais ir galanterijos prekėmis prekiaavo galanterijos parduotuvės savininkas S. Rozenbergas.

1923 m. rugpjūčio 25 d., kaip rašo 1923 m. rugsėjo 1 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 93, p. 769, Klaipėdos krašto direktorijos pirmininko Viktoro Gailiaus ir seimelio atstovo Endriaus Borcherto pasirašytu potvarkiu Smalininkų Vidkiemis buvo pervadintas Vidkiemiu. Lietuviškuose dokumentuose,

Vidkiemio kaimo ribos 1938 m. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

²³³ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 194.

²³⁴ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memella...

²³⁵ *MLE*, Vilnius, t. 2, 2003, p. 222, 1910 m..

raštuose Smalininkų Vidkiemio pavadinimo neliko. Sudvejintas pavadinimas išliko tik vokiškuose šaltiniuose²³⁶.

1925 m. vasario 9 d. Viešvilės valsčiaus teismas įregistravo Vidkiemio gyventojų Hanso Valentino firmą („Pelkių kraiko dirbtuvė Smalininkuose Hanso Valentino“), kas buvo skelbta „Klaipėdos krašto valstybės žiniose“ (KKVŽ, 1925 02 21, Nr. 7, p. 52)²³⁷.

1930 m. rugsėjo 23 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 104, p. 849–850 rašo, kad Pagėgių apskrities viršininko ir apskrities pirmininko pasirašytame prisaikdintų ir patvirtintų kaimo pareigūnų sąrašė įrašytas Vidkiemio kaimo seniūnu patvirtintas ūkininkas Eduardas Pečiulaitis, išdininku – ūkininkas Endrius Nikelis, „priesėdais“ ūkininkas Evaldas Molynas ir Julius Fromas²³⁸.

Prieš Pirmąją pasaulinį karą, nutiesus plentą Mikytai–Smalininkai, siaurąjį geležinkelį, pradėjus Nemunu plaukioti reisiniams garlaiviams, kaimo gyventojams pagerėjo susisiekimas su aplinkinėmis gyvenvietėmis. Jie galėjo išvežti ir geresnėmis kainomis parduoti savo pagamintą produkciją. Klaipėdos krašto gyventojai ūkininkauti mokėjo. Pvz., 1934 m. suvalkiečiai iš vieno hektaro gavo po 16,1 cnt rugių, o pagėgiškiai – 19,6 cnt, žieminių kviečių – atitinkamai 16,1 ir 19,4 cnt. Gyvulininkystė: 1935 m. Klaipėdos apskrityje 100 ha naudmenų teko 47,1 galvijo, Rokiškio – 32,4, Biržų – 32,3.

Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos Respublikos, 1920–1939 m. Vidkiemis priklausė Pagėgių, 1939–1944 m. – Tilžės–Ragainės apskrīčiai. Kaimas stiprėjo, tačiau artėjo Antrojo pasaulinio karo suirutė. Gyventojų dauguma vokiečių kalbą laikė savo gimtąja kalba. Gyventojų sudėtis nedaug pakito Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos Respublikos. Mokykloje buvo mokoma tik vokiečių kalba. Nors kraštas buvo germanizuotas, pamaldos buvo laikomos ir lietuvių kalba. 1939 m. jis vėl tapo Vokietijos dalimi. Prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. 1944 m. visiems buvo įsakyta trauktis su bėgančia Vokietijos kariuomene. Gyventojams nepaklusus, juos sušaudydavo kaip išdavikus.

1925 m. surašius kaimo gyventojus, rasta, kad jų skaičius sumažėjo iki 624. Pokaryje tuščiose kaimo sodybose apsigyveno nauji gyventojai. 1987 m. Vidkiemio kaime surašyti 226 gyventojai, 2001 m. gyveno jau 356 gyventojai. Nemuno krante vis dar matomi buvusio didelio kelto, iki karo keldavusio iš Smalininkų į Šilėnus, vieta. Vidkiemio kaime yra gamtos paveldo objektas – 1,3 km ilgio Vidkiemio ažuolų alėja, pasodinta, kaip spėjama, XVIII a. pab^{239, 240}.

1951 m. rugsėjo 1 d. Vidkiemio kaime buvusios senosios vaistinės pastate buvo įkurta Smalininkų vandens ūkio mechanizacijos mokykla. 1952 m. vasarą apie 10 m į rytus nuo vėliau pastatytos elektrinės pastato buvo kasamas smėlis. Kartą šios mokyklos darbuotojo S. Lingaičio vadovaujami moksleiviai, kasdami smėlį, rado krūvelę kaulų, senovinių geležies dirbinių, įrankių, ginklų ir kt. Apie tai jie prasarė šios mokyklos instruktoriui Juozui Jociui ir parodė radinio vietą. Kapas buvo

²³⁶ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 4

²³⁷ *Ten pat*, p. 43.

²³⁸ *Ten pat*, p. 78.

²³⁹ Purvinas M. Smalininkai, IV d. Gyventojai ir gyvenvietės, *Voruta*. Kaunas, 2012 06 23, 2012 07 09, Nr. 13, p. 3–7.

²⁴⁰ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 194–195.

įrengtas apie 0,5 m gylyje. Visi kapavietėje rasti kaulai buvo vienoje krūvelėje, tačiau jau sudūlėję, sutrupėję į gabaliukus. Ilgųjų kaulų nesimatė. Kaukolė irgi nebuvo išlaikiusi savo formos. Į kapavietę ir aplink ją sudėtas akmenis tuo metu moksleiviai neatkreipė dėmesio, o vėliau tikslios jos vietos ir neprisiminė. Kaip ir kokia tvarka atkastame kape buvo sudėti ginklai ir įrankiai, jis pasakyti negalėjo, nes visi radiniai jau buvo išimti. Jokių indų, karsto žymių nesimatė. Radiniai buvo atiduoti Smalininkų vandens ūkio mokyklos administracijai. Vėliau jie buvo saugojami Smalininkų ŽŪM technikumui muziejuje.

Apie kapavietę augo šimtmetės liepos. Iki XX a. pradžios ant kapinių išaugusi augalija atrodė neliesta. Keli kelmai atsiradę, galima spėti, po Antrojo pasaulinio karo. Gretimais rastos senovinės kapavietės yra Vidkiemio kaimo evangelikų liuteronų kapinės. Kasant smėlį buvo rasti šie radiniai:

1. Dvi ietys: Pirmoji apie 30 cm ilgio, dviašmenė, ašmenys plačiausioje vietoje apie 40 mm. Ietis stipriai paveikta korozijos, trupėjo. Gale ieties – skylė kotui (diametras apie 30 mm).

Antroji smulkesnė, dviašmenė, apie 25 cm ilgio. Gerai išsilaikiusi, lydinys su cinku. Koto skylės diametras apie 20 mm. Ašmenys iki pusės ieties ilgio, plačiausioje vietoje apie 25 mm.

2. Pjautuvas geležinis, lenktas, 35–40 cm ilgio, 30 mm pločio. Galai nurūdiję, tad neįmanoma nustatyti tikslaus ilgio.

3. Įmavinis kirvis 40x60 mm. Skylė apvali, diametras – 35 mm. Smarkiai paveiktas korozijos.

4. Keletas žalvarinių barškaliukų, papuošalų.

Šiek tiek toliau, apie 25 m į pietryčius, ant kalvelės buvo žymūs 6–7 kapai, kuriuose, kaip spėjama, laidota XX a. pradžioje. Kasant šaudyklos griovį, kurio plotis apie 10 m, šie kapai užpilti žemėmis. Vėliau vaikstant apie iškastą šaudyklą vandens ūkio mokyklos instruktorius J. Jocius dar rado žalvarinę apyrankę²⁴¹.

Dar XX a. pr. Rytprūsių archeologinio žemėlapiu sudarytojas E. Hollackas nurodė, kad Smalininkų Vidkiemyje yra priešistorinis kapinynas. 2006 m. spėjamoje kapinyno vietoje atlikti archeologiniai žvalgomieji tyrimai. 2012 m. kapinyną kasinėjo archeologas Marius Petkus. 2013 m. tyrimus pratęsė Vilniaus universiteto Archeologijos katedros jaunesniųjų mokslo darbuotojų Mindaugo Griepėdžio ir Lino Tamulyno vadovaujami studentai. Iširti 7 kapai. Aptiktuose kapuose mirusieji laidoti nedeginti. Iš radinių spėjama, kad gyventojai šioje Nemuno pakrantėje gyveno IV–V amžiuje. Plačiau žr. kitame straipsnyje²⁴².

Smalininkų Aukštogalių gyvenvietė (*Smalleningken Marktflecken*)

Smalininkų Aukštogalių gyvenvietė – tai rytinė dabartinio Smalininkų miesto dalis. Smalininkų Aukštogaliai iki 1736 m. vadinti *Schmalliningken-Augstigallen*, iki 1785 m. – 1895 m. – Aukštogalių gyvenvietė susijungė su Smalininkais (*Smalleningken Marktflecken*). Aukštogaliuose nuo pat 1422 m. Melno taikos sutarties sudarymo veikė pasienio mui-

²⁴¹ Iš Antano Čečkausko surinktos ir užrašytos kraštovyros medžiagos. Smalininkai. Užrašė A. Sinkevičius 2016 m.

²⁴² Tamulynas L. *Smalininkų kapinynas* (žr. straipsnį šioje monografijoje).

tinė. Juose 1422–1795 m. buvo pasienio su LDK punktąs, o 1795–1914 m. – su carine Rusija.

1525 m. Aukštogalių, kaip ir beveik visos M. Lietuvos, gyventojai tapo evangelikais liuteronais. Smalininkų Aukštogaliuose išlikę senosios evangelikų liuteronų kapinės, kuriose vėliau pradėti laidoti ir katalikai. Šioje kalvoje, pro kurią kadaise tekėjusi Šventoji, skyrusi karšuvius nuo skalvių, galėjo būti skalvių šventvietė, o gal ir jų pilaitė? Nors apie tai kalba tik išlikęs padavimas.

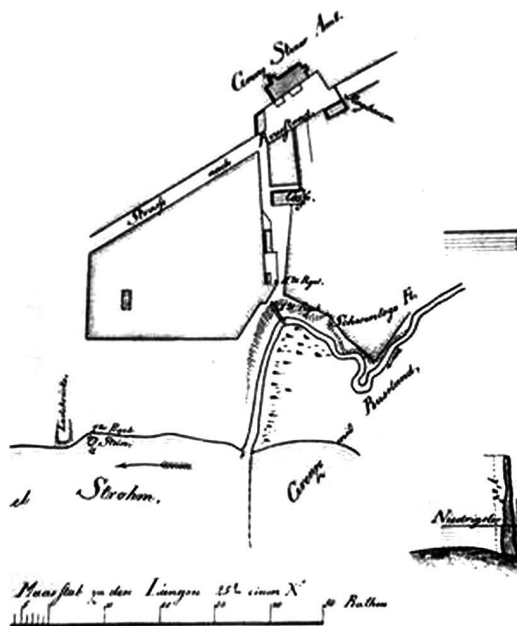
Po 1709–1711 m. maro, išmirus daugumai vietinių gyventojų, ištuštėjusiose kaimo sodybose apsigyveno daug vokiečių tautybės gyventojų, prieš tai gyvenusių Vokietijos pramoniniuose rajonuose, atsivežusių savo patirtį kuriant verslus, pramonę.

1736 m. Smalininkų Aukštogaliuose dar gyveno ir turėjo 16 margų ūkius lietuvininkai: Elbys Dumikaitis (*Elbies Dumikat*), Jurgis Gavėnaitis (*Jurge Gavennat*), Grisas Nacaitis (*Griss Nazat*), Abrys Pečiukaitis (*Abries Pezullat*), Jurgis Spreinaitis (*Jurge Spreinat*), Enzys Šimnaitis (*Ensies Szimnat*), Tunas Šukaitis (*Tuns Schukat*), Endrikis Žilaitis (*Endrick Szillat*). Daugiau, kaip 1 ūbą žemės turėjo Jonas Žilaitis (*Jons Szillat*). Kolonistai prie žemės kurį laiką nesiveržė, o bandė panaudoti savo patirtį kuriant pramonę, verslus, čia. 1777 m. Aukštogaliuose dar minimi lietuvininkai ūkininkai Adomas Klosteris (*Adam Klosterus*), Erdmonas Mečaitis (*Erdmann Metschat*), Milkus Tenikaitis (*Milkus Tennickat*) ir Juozapas Šlapkovskis (*Joseph Schlapkowsky*), Mikas Tenikaitis (*Michael Teninkat*).

XIX a. pradžioje Smalininkų Aukštogalių kaime buvo 17 sodybų su 90 gyventojų. Kaimas iki 1845 m. priklausė Viešvilės evangelikų parapijai. XIX a. viduryje Smalininkų Aukštogaliuose buvo 26 sodybos su

Smalininkų Aukštogaliai (1796–1802) m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Vandens matavimo stoties planas, 1827 m. S. Kolupaila. Hidrometrinis metraštis

Vandens matavimo stotis. 1928 m. S. Kolupaila. Hidrometrinis metraštis, d. 2, Kaunas, 1930

661 gyventoju. Ten būta ir samdinių, ir pasienio tarnautojų. 1870 m. dalis Jūros karališkosios girios plotų buvo atskirta ir perduota naujai įkurtai Antšvenčių girininkijai, buvusiai Aukštogaliuose, kuri 1878 m. pervadinta į Smalininkų girininkiją. Aplinkui muitinę ir netoliese išikūrusią karališkosios Smalininkų girios prievaizdo būstinę – Aukštogalių girininkiją ilgainiui išaugo gyvenvietė.

1811 m. Smalininkų Aukštogaliuose įrengta seniausia Lietuvoje Nemuno vandens lygio matavimo stotis. Čia buvo trys vandens lygio matuoklės: žemiausia pritvirtinta prie didelio akmens Nemuno upėje, antra – Šventosios žiotyse, kuri įtekėjo į Nemuną ties Aukštogaliais, trečia – prie muitinės pastato. Buvusiame Šventosios šlaite įrengti akmeniniai laiptai su matuoklėmis. Šalia apie 1925 m. pastatytas stebėjimo bokštelis. 1883–1888 m. gilinant uostą, statant 400 m ilgio pylimą, Šventosios upelis nukreiptas į rytus, akmuo atsidūrė toliau nuo kranto.

Mokslininkai nustatė, kad vidutinis Nemuno debitas ties Smalininkų Aukštogaliais – 542 m³/sek., o potvynio metu vidutiniškai 2,66 tūkst. m³/sek. Rekordinis potvynis užregistruotas 1829 m. Nemuno debitas – 6,82 tūkst. m³/sek., kas 3 kartus viršija vidutinį Nilo debitą ties Kairu. Panašus potvynis buvo ir 1958 m.

2006 m. spalio 25 d. uosto statinių kompleksas įrašytas į Kultūros verty-

Svečių namai „Deutsches Haus“. Memeler Dampfboot, 1986, Nr. 6

Svečių namai „Hotel de Russie“. Senas atvirukas

bių registrą. Vandens matavimo stočiai 2008 m. vasario 13 d. LR Vyriausybės nutarimu Nr. 155 suteiktas nacionalinis reikšmingumo lygmuo.

Prie uosto buvo viešbutis ir restoranas prašmatniems asmenims, smuklė – prasčiokams. Išikūrus uostui, pagyvėjo prekyba.

XIX a. pab. Smalininkų Aukštogaliuose veikė 3 knygynai, 3 viešbutiniai: „Centrinis viešbutis“ (*Hotel Central*), „Vokiečių namai“ (*Hotel Deutsches Haus*) ir „Viešbutis Rusija“ (*Hotel de Russie*).

Smalininkų Aukštogaliuose veikė pašto, telefono stotys, keleivinių laivų prielauka, stiklo fabrikas.

1895 m. Smalininkų Aukštogaliuose stovėjo 65 gyvenamieji namai su 150 butų šeimoms ir 17 – viengungiams. Tais pačiais metais, surašant Prūsijos karalystės gyventojus, Smalininkų Aukštogaliuose gyveno 663 gyventojai, tarp kurių buvo 12 katalikų ir 91 žydas. Gyvenvietėje buvo nemažai daugiabučių gyvenamųjų namų, vis daugiau statyta dviaukščių ir dar aukštesnių statinių. Smalininkų Aukštogaliams anuomet priklausė beveik 315 ha žemės. Smalininkų Aukštogaliuose buvo užregistruoti net 6 gyvenamieji laivai, kuriuose laivininkų šeimos gyveno ištisus metus.

1905 m. surašius krašto gyventojus, Aukštogaliuose surašyti 828 gyventojai. Iš 723 vietos evangelikų liuteronų 64 kalbėję lietuviškai. Iš 31 kataliko 10 kalbėję lietuviškai. Dar buvę 3 kitos krikščioniškos konfesijos išpažinėjai ir 71 žydas. 1912 m. Smalininkų parapijai priklausė šie kaimai, dvarai ir girininkijos: Antšvenčių dvaras ir kaimas, Augštogaliai, Dirveliai, Endriušiai, Kazikėnai, Senieji Liubėnai, Jovarynės (*Milchbude*) dvaro pieno ūkis, Smalininkų vyresnioji girininkija,

Aukštogaliai su siaurojo geležinkelio linija nuo Vidkiemio (H. p. Wittkehen) į geležinkelio stotį (Blhf.)

Vokietijos–carinės Rusijos siena iki 1914 m.

Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Schmalleningken

Šilėnai, Užbaliai, Užtilčiai, Vidkiemis, Vilktačio girininkija, Užtilčių Žaldvario girininkija.

1912 m. Aukštogaliuose gyveno 927 gyventojai. Čia veikė daug įvairių įstaigų. „Centrinis viešbutis“ priklausė Maksui Jablonskiui, viešbutis „Vokiečių namai“ – V. Zegadlui, „Rusijos“ viešbutis – Hugo Gebaueriui, kuris jį buvo išnuomojęs Georgui Kupraičiui. Be jų, veikė trys restoranai, kuriuos turėjo Dovydas Berlovičius, Maksas Mejerovičius ir Solomonas Rubinšteinas.

Smalininkų Aukštogaliuose buvo išikūrusios taupomoji ir paskolų kasos, skolų išieškojimo ir sąskaitų sudarymo biurai ir prekybos mediena bendrovė. Tris kartus per metus čia vykdavo mugės, kur būdavo pateikiamas platus prekių asortimentas. Net 24 parduotuvės siūlė savo gaminius: 2 delikatesų, 2 smulkių prekių, 1 galanterijos, 1 stiklo ir porceliano, 3 namų ūkio reikmenų, 2 siūlė prekes moterims ir net 3 vyrams. Tada ten buvo 4 audinių ir mados parduotuvės, 1 kanceliarinių prekių, 2 batų ir 3 bakalėjos parduotuvės. Medienos prekybos įmonę turėjo Francas Pincas. Garlaivių laivybos įmonę valdė Matas Berlovicus, Francas Pincas (Karaliaučiaus vilkikų laivininkystės atstovas). Medienos gabenimu rūpinosi M. Berlovičius, veikė Valdhofo celiuliozės fabriko filialas. J. Raušas turėjo informacijos ir inkasatorių biurą, veikė banko įstaiga – paskolų bendrovė. Arturas Langė prekiaavo stiklo ir porceliano dirbiniais, Francas Cauzigas ir Ferdinandas Bramanas ir prekiaavo delikatesais, Vilis Noimanas – popieriumi ir raštinės reikmenimis, Klara Berlovic – galanterija ir puošmenomis. Buvo po kelias moteriškos ir vyriškos aprangos parduotuves, madingų prekių ir audinių krautuvių. 3 parduotuvės pardavinėjo prieskonius, veikė 2 įvairių smulkmenų parduotuvės – „drogerijos“, kurios priklausė Hansui Hicigratui ir Erichui Peštakui. Apylinkių šeiminkės galėjo lankytis trijose namų apyvokos ir virtuvės reikmenų krautuvėse. Avalyne prekiaavo Martinas Putmanas ir Arturas Langė. Gydytoju dirbo Vilhelmas Ortlofas, dantų technikai Ana Girškovski ir Vilis Noimanas gamino dantų protezus. Aukštogaliuose darbavosi visas būrys įvairių amatininkų. Dirbo siuvėjas E. Hioltkė, kirpėjas V. Noimanas, laikrodininkas Hermanas Vachsmutas, batsiuvys Fricas Jocaitis, staliai R. Medingas ir F. Polis,

Buvusių Smalininkų Aukštogalių gyvenvietės žemės valdų ribos. 1938 m. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

Medienos gabenimu rūpinosi M. Berlovičius, veikė Valdhofo celiuliozės fabriko filialas. J. Raušas turėjo informacijos ir inkasatorių biurą, veikė banko įstaiga – paskolų bendrovė. Arturas Langė prekiaavo stiklo ir porceliano dirbiniais, Francas Cauzigas ir Ferdinandas Bramanas ir prekiaavo delikatesais, Vilis Noimanas – popieriumi ir raštinės reikmenimis, Klara Berlovic – galanterija ir puošmenomis. Buvo po kelias moteriškos ir vyriškos aprangos parduotuves, madingų prekių ir audinių krautuvių. 3 parduotuvės pardavinėjo prieskonius, veikė 2 įvairių smulkmenų parduotuvės – „drogerijos“, kurios priklausė Hansui Hicigratui ir Erichui Peštakui. Apylinkių šeiminkės galėjo lankytis trijose namų apyvokos ir virtuvės reikmenų krautuvėse. Avalyne prekiaavo Martinas Putmanas ir Arturas Langė. Gydytoju dirbo Vilhelmas Ortlofas, dantų technikai Ana Girškovski ir Vilis Noimanas gamino dantų protezus. Aukštogaliuose darbavosi visas būrys įvairių amatininkų. Dirbo siuvėjas E. Hioltkė, kirpėjas V. Noimanas, laikrodininkas Hermanas Vachsmutas, batsiuvys Fricas Jocaitis, staliai R. Medingas ir F. Polis,

kepėjai A. Kirchenbergeris ir E. Jokšys, puodžius Gustavas Bliuzas. Emilis Paulis kasė šulinius ir tekino medžio dirbinius. Gustavas Cilichas išdirbdavo odas, L. Mansas stiklino, Augustas Giorcigas dirbo raktus. Veikė A. Kiršo ir G. Krauzės kalvės, R. Kušnerius tapetuodavo ir atlikdavo dažymo darbus. Aukštogaliuose, rytinėje Smalininkų dalyje, gyveno 927 gyventojai²⁴³.

Klaipėdos krašto laivininkų sąrašuose (*Kahnschiffer aus dem Memelland*) randame Smalininkų Aukštogaliuose gyvenusių laivininkų pavardes. Jų skaičiuojama net keturios dešimtys. Tai Avyžius (*Awiszus*), Bergeris (*Berger*), Bartenverferis (*Bartenwerfer*), Byfildas (*Biefeldt*), Bormanas (*Borrmann*), Danulis (*Danull*), Dirchovskis (*Dirschowski*), Gavėnas (*Gawehns*), Genčas (*Gensch*), Gerulis (*Gerull*), Gigaras (*Gigarr*), Gleichas (*Gleich*), Heningas (*Hennig*), Husingas (*Husing*), Juozupaitis (*Josupeit*), Junkeraitis (*Junkereit*), Juraitis (*Jurrat*), Kasperaitis (*Kaspereit*), Keilas (*Keil*), Knabenšuchas (*Knabenschuh*), Kionigas (*König*), Krauzė (*Krause*), Kriegeris (*Krieger*), Kupraitis (*Kuprat*), Laukevičius (*Laukewitz*), Lėkis (*Lekies*), Liorikaitis (*Löwrikeit*), Opasnovas (*Opasnow*), Pėteris (*Peters*), Pilypas (*Philipp*), Preikšaitis (*Preugschat*), Prūsas (*Preuß*), Sakalas (*Sakals*), Šlenteris (*Schlenther*), Šlupsna (*Schlupsna*), Šosau (*Schossau*), Šveigertas (*Schweinert*), Šprengelis (*Sprengel*), Stefenhagenas (*Steffenhagen*), Žambė (*Skambie*)²⁴⁴.

1923 m. rugpjūčio 25 d. Klaipėdos krašto Direktorijos potvarkiu, pasirašytu Viktoro Gailiaus ir Endriaus Borcherto Smalininkų Aukštogaliai buvo pervadinti Smalininkais. Lietuviškuose dokumentuose, raštuose Aukštogalių pavadinimo neliko. Sudvejintas pavadinimas išliko tik vokiškuose šaltiniuose²⁴⁵.

1925 m. Aukštogaliai jau buvo vadinami Smalininkais. Čia gyveno 793 gyventojai, valdę 261 ha žemės²⁴⁶. Kadangi kai kuriuose senuose istoriniuose šaltiniuose Smalininkų Aukštogaliai įvardijami Smalininkais, Smalininkus vėliau panagrinėsime atskirai.

Smalininkai

Kaip jau buvo minėta, atskiruose istoriniuose šaltiniuose Smalininkų Aukštogaliai ir iki 1923 m. dažnai buvo vadinami sutrumpintu pavadinimu – Smalininkais.

Nuo senovės, iki gyvenvietei išaugant į miestelį, čia buvo Smalininkų kaimas (XVI a. – *Smalnick villa*, *Schmalnigk*). Todėl kartais sunku išskirti, kur kalbama apie Aukštogalių, kur apie Smalininkų gyvenvietes. Tad panagrinėjime išlikusias istorines žinias apie Smalininkus atskira tema.

Senieji šio krašto gyventojai buvo pagonys, turintys savitas tradicijas, kurios vėliau išplito ir Žemaitijoje (ritualinės žirgų aukos ir t. t.). Šiose vietose gyvenę žmonės dirbo žemę, vertėsi prekyba, verslais, užsiėmė laivininkyste. Nuo XIII a. smalininkiečiai, kaip ir visi Skalvos gyventojai, tapo krikščionimis, tačiau senieji papročiai, kiek pakeitę formą, išliko iki XX a.

Buvusi Smalininkų emblema. [genwiki.genealogy.net](#) › [Schmallening](#).

²⁴³ Purvinas M. Smalininkai. V d. Aukso amžius, *Voruta*, 2012 07 10–2012 08 21. Nr. 14, p. 3–4.

²⁴⁴ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memella...

²⁴⁵ Piročkinas A., *Smalininkų kronika*, 1920 01 10–1939 03 23, Vilnius 2013, p. 4

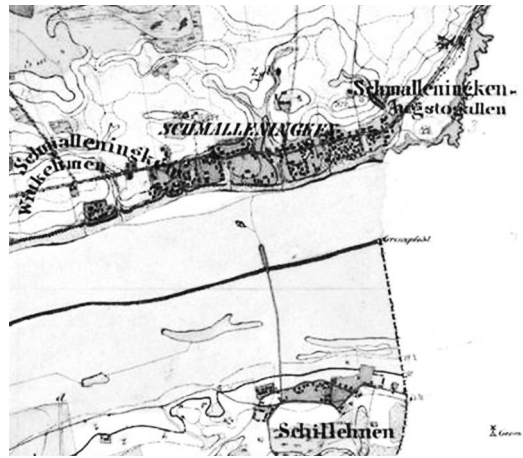
²⁴⁶ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 2003, t. 2, p. 62.

Pirmosios žinios apie Smalininkų apylinkes yra išlikę 1395 m. kryžiuočių karo kelių į Žemaičius ir Lietuvą aprašymuose (*Die Litauischen Wegeberichte*). Spėjama, kad pirmoji gyvenvietė Šventosios ir Nemuno santakoje įsikūrė XV a. pradžioje. Ši vieta nuo seno buvo skiriančiąja riba tarp skalvių ir karšuvių genčių. Didysis Lietuvos kunigaikštis Mindaugas, suvienydamas lietuvių gentis ir sujungdamas į centralizuotą Lietuvos valstybę (DLK), nespėjo prisijungti skalvių, nadruvių ir kitų baltų genčių – jau XIII a. į šias teritorijas „tiesė ranką“ Vokiečių ordinas. Pro Smalininkus tekančiu Šventosios upeliu jau nuo 1422 m. ėjo valstybinė siena. Šiapus Šventosios upelio tai buvusi istorinė skalvių genčių žemė, 1276 m. nukariauta Ordino. Lietuvių rašytiniuose šaltiniuose apie šias vietas žinių neaptikta, o ir Lietuvos metraštininkai vargu ką terašė.

1490 ir 1540 m. Rytų Prūsijos rašytiniuose šaltiniuose jau minima Smalininkų gyvenvietė, kaip jau minėta, vadinta (*Schmalnigk*, *Smalnick villa*), kiek vėliau – *Schmalleningken*. Pagal vokiečių istoriko H. Dylmano (*H. H. Diehlmann*) paskelbtus Ragainės apskrities 1540 metų „*Turkų mokesčių*“ mokėtojų sąrašus Smalininkuose gyveno 23 valstiečiai ūkininkai (*Diehlmann*, 2008). Šis pirminis šaltinis rodo ne tik Smalininkų gyvenvietės egzistavimą, bet ir jos gyventojų vardus. Smalininkų gyvenvietėje tuomet gyveno 23 mokesčių mokėtojai ūkininkai: Alekna, Danilaitis, Jukna, Liutkus, Mantkūnas, Ramonaitis, Stekvilaitis, Talminaitis, Venckus ir kt. (*Diehlmann*, S. 62–64, 121, 128).

Smalininkų gyvenvietė Ragainės apskrities žemėlapyje pirmą kartą pažymėta 1566 m. Gyvenvietės įsikūrimą lėmė palanki geografinė padėtis. Aplink besikuriančią gyvenvietę stūksojo Prūsijos valdovui priklausiusi Karališkoji Jūros giria (*Königliche Jurasche Forst*), teikusi statybines medžiagas bei žaliavas smalos varymui (žr. 1802 m. žemėlapi). Nemunu vyko intensyvi laivyba, buvo galima žvejoti. Panemunėmis ėjo svarbus sausumos vieškelis, jungęs Mažąją ir Didžiąją Lietuvą. Pasisienis sudarė palankias sąlygas legaliai ir kontrabandinei prekybai.

Viena iš versijų apie Smalininkų pavadinimą yra ta, kad jis kildinamas nuo pušų dervos, deguto. Derva seniausių laikų buvo strateginės reikšmės gaminy, reikalingas laivininkams. Ši medžiaga buvo gaunama iš pušų sākų ir naudojama laivų sandarinimui. Dervavimas (*smalavimas*) gelbėjo laivų medieną nuo ėmirkimo. Kiekvienam senesniai laivui prirėkdavo remonto užtaisant atsiradusius plyšius derva, kitaip sakant, užsmaluojant. Šis amatas buvo išplitęs prie svarbesnių vandens kelių. Kadangi Nemunas nuo senovės buvo pagrindinis vandens kelias, galima spėti, kad ši – paskutinė Prūsijos pasienio vietovė ties Šventosios upeliu

Smalininkų Aukštogalių ir Vidkiemio kaimai 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „*Kartenauskuft*“ leidimu

turėjo gyventojų „smalių“, užsiimančiu šiuo amatu. Vietiniai gyventojai, be darbo savo ūkiuose, gamino tuo metu gausiai Nemunu plaukiojantiems laivams, valtimis degutą, dervą, vadinamąją smalą. Matyt, šis amatas ir davė pavadinimą miesteliui – vietovė vadinta *Smaliais*, vėliau – *Smalininkais*.

Toks aiškinimas suprantamas, mat čia buvo dideli pušynai, ir žaliavos degutui, dervoms gaminti pakankamai. Be to, tai buvo paskutinė vieta, kurioje prieš tolimesnę kelionę Nemunu iš Prūsijos į Lietuvos DK buvo patogų apžiūrėti savo laivus, juos papildomai užsandarinti, atlikti remontą. Laivybos ryšiai siejo Smalininkus ne tik su upių, bet ir jūros uostais. Pasionio sustojimo vietose anuomet buvo patogų smaluoti laivus, atplaukusius iš Nemuno aukštupio ir vykstančius į toliau link Karaliaučiaus ar plaukiantiems Nemunu iš Ragainės, Tilžės aukštyn. Smala buvo ir paklausi eksporto prekė. Tai Smalininkuose skatino smalos gamybos verslą. Vietos meistrams buvo žinomas ir tamsiai geltonos spalvos pikis – kani-folija. Smalininkų gyventojai mokėjo ir ją pagaminti.

Paklausia preke Vakarų rinkose buvę medžio pelenai, iš kurių buvo gaminamos įvairios medžiagos, naudotos šarmams, stiklui ir kitkam gaminti. Geriausi pelenai būdavo gaunami deginant ažuolų ar kitų vertingų medžių (uosio, klevo, skirpsto, guobos) rąstus. Iš vieno ktm ažuolo rąstų telikdavo 4,4 kg medienos pelenų, iš kurių tebdavo gaunama 0,45 kg potašo, naudoto Vakarų pramonėje.

Senuoju panemunių vieškeliu pro Ragainę, Viešvilę iš Karaliaučiaus į Kauną ir toliau buvo gabenamas paštas. Juo keliaudavo laiškanėšiai, raitieji paštininkai, pašto karietų vežėjai. Kai kurie iš jų Smalininkuose ir gyveno. Nuo 1710 m. tarp kitų 9 skyrių Tilžės pašto valdyba turėjo savo skyrių ir Smalininkuose.

Išlikusiuose rašytiniuose šaltiniuose minima, kad 1708 m. čia įkurtą karčemą dar 1742 m. pagal Kulmo privilegijas valdė žydė Pinkasina (*Judin Pincassin*). Miestelyje buvo stipri žydų bendruomenė, kurios nariai vertėsi verslais, prekyba. Jie turėjo miestelyje ir savo sinagogą. Nacių režimo laikotarpiu Smalininkų žydų bendruomenė ir sinagoga buvo sunaikintos.

1736 m. vietos valstiečių sąrašuose minimi devyni Smalininkų–Aukštogalių ūkininkai: Jonas ir Endrikis Šilaičiai, Krisas Mažaitis, Elbys Dumikaitis ir kiti.

Kaip atrodė Smalininkų gyvenvietė 1829 m., randame Vladislavo Sirokomlės knygoje „Nemunas nuo versmių iki žiočių“. V. Sirokomlė aprašė vieno Naugarduko bajoro pasakojimą. Keliautojas, kurio vardas neminimas, pastebėjo, kad „ne tik kaimiečių, bet ir čia gyvenančių vokiečių pirklių trobos iš medžio suręstos, šiaudais dengtos. Bet tos trobos plačiais langais, gražiais medžiais apsodintos, prie kiekvienos platus ir švariai nušluotas kiemas“. Na, o bajoro išpūdžiai, patirti praeinant muitinės kontrolę, labai primena ir šių dienų realijas. Tik užsukęs į uostą, keliautojas ir jo bendrakeleiviai sužinojo, kad galima įsivežti „daugiausia dvi stuopas degtinės, druskos nė saujos“. Kadangi šių dalykų vytinėje dar buvo nemažai, sulaukus tamsos, viskas „nuėjo žuvų vakarienei“. Ir „reikėjo matyti mūsų lietuvių upeivių skausmingus veidus, kai teko pilti į Nemuną degtinę: pasakytum, kad jiems kraują varvino iš paširdžių“. Vienas „nesąžiningas upeivis“ pasistengė „išgelbėti“ bent vieną butelį. Deja, muitininkas jį rado ir „būtų buvę bėdos“, jei „prievažda niekam nematant nebūtų jam įspraudęs apdilusio talerio“²⁴⁷.

²⁴⁷ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 188–189, 191.

*Smalininkų evangelikų
bažnyčia 1914–1915 m.
karo laikotarpiu.
Tilsit-Ragnit:
Die Kirche in
Schmalleningken...
Aufn. Jablonski nuotr.*

1895 m. surašant Prūsijos karalystės gyventojus, vėl buvo užfiksuotos trys Smalininkų gyvenvietės, priklausiusios Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai, Smalininkų valsčiui ir evangelikų parapijai (Viešvilėje nuo 1983 m. jau buvo katalikų parapijos bažnyčia, taip pat parapijos centras). Smalininkų Aukštogalių kaime buvo išikūrusi Smalininkų miškų vyresnioji girininkija (*Schmalleningken Oberförsterei*). Aukštogaliuose buvo išikūrusi ir Prūsijos pasienio muitinė (*Preussischen Grenzzoll*).

XIX a. pradžioje Smalininkų pasienio prekyvietė (*Schmalleningken-Marktflecken*) – miestelio užuomazga, kurioje buvo 9 sodybos su 99 gyventojais, dar buvo laikoma atskira gyvenvietė. Visose Smalininkų gyvenvietėse tuomet gyveno 338 gyventojai, jose stovėjo 50 gyvenamųjų namų ir sodybų. Didžioji gyvenamųjų namų dalis telkėsi pasienyje ties prekyvietė.

XIX a. viduryje Smalininkų prekyvietėje jau gyveno 668 žmonės. Per pusę amžiaus jų pagausėjo net 7 kartus. Išsiplėtusiuose ir praturtėjusiuose Smalininkuose apsigyvendavo vis naujų profesijų žmonės. Pavyzdžiui, iki 1842 m. ten gydytoju dirbo A. Harnišas, 1858 m. Smalininkų vaistinę turėjo F. A. Šmitas, o chirurginę pagalbą tuomet teikdavo ir barzdaskutys E. Šneideraitis – sulietuvėjęs vokiečių palikuonis. 1858 m. vaistinę turėjo H. F. Arendtas. 1855 m. Smalininkuose pas turtingus žmones namų mokytoju dirbo filosofijos mokslų daktaro laipsnį turėjęs J. Konas. 1856 m. Smalininkų parapijėje mokykloje (įsteigtoje 1845 m.) mokytojavo ir precentoriumi dirbo J. Zengštokas, giesmininkų vadovu, kantoriumi buvo K. L. Kadau. 1883 m. pradėtas gilinti Smalininkų uostas, 1885 m. įrengtas uosto pylimas.

XIX a. pab.–XX a. pradžioje Smalininkai suklestėjo, miestelis išaugo, rekonstruotas žiemos uostas, atvestas siaurasis geležinkelis, veikė celiuliozės fabrikas, stiklo fabrikėlis, laivų statykla, kelios lentpjūvės ir plytinės, pašto ir telegrafo stotis, muitinė, keli viešbučiai ir restoranai, kavinės. Kasmet šurmuliudavo prekymečiai. 1845 m., atskyrus nuo Viešvilės, įsteigta atskira Smalininkų parapija, o 1877–1878 m. pastatyta bažnyčia. Smalininkai susiformavo iš Aukštogalių, Vidkiemio ir Endriusių ilga juosta pagal Pagėgių–Smalininkų plentą. 1895 m. Smalininkai tapo tikru miesteliu.

XIX a. pradžioje parapijoje plito pietistinis surinkimininkų judėjimas, turėjęs įtakos tradicijų, papročių, tautinių drabužių išskirtinumui (tamsios spalvos, kuklumas ir rimtumas).

XIX a. viduryje Smalininkuose įsikūrė iš Šveicarijos atkeliavę „Chrischona“ sektos nariai. Savo bendruomenę turėjo ir sinagogą pasistatę žydai, turėję Aukštogaliuose ir savo atskiras kapines. Savo kopyltėlę kūrė ir katalikai. Taip Smalininkai tapo įvairialypiu religiniu centru. 1845 m. buvo įkurta savarankiška Smalininkų evangelikų

Smalininkų evangelikų bažnyčia

liuteronų parapija, į kurią įėjo 11 aplinkinių kaimų: tai Aukštogalių, Vidkiemio, Endriusių, Antšvenčių ir kiti kaimai iš šiaurę nuo Nemuno, taip pat Šilėnų, Dirvelių, Vėderaitiškių ir senųjų Liubėnų į pietus nuo Nemuno – kairiajame jo krante. Visi šie kaimai tuomet buvo atskirti nuo Viešvilės parapijos. 1845–1856 m. Smalininkų evangelikų liuteronų parapijos klebonu buvo Johanas Bernardas Gamradtas, 1856–1870 m. – Liudvikas Kadau. 1870–1879 m. jį pakeitė Johanas Ferdinandas Kühnas. 1877 m. liepą ties Aukštogalių ir Vidkiemio riba buvo padėtas pirmasis naujosios Smalininkų evangelikų liuteronų bažnyčios kertinis akmuo. Bažnyčios statybai 30 tūkst. markių paaukojo pats kaizeris Vilhelmas I. 1878 11 13 naujoji Smalininkų evangelikų liuteronų bažnyčia buvo pašventinta.

Tai buvo gražus raudonų plytų pastatas su 33 m aukščio bokštu, kurio fasadą puošė skulptoriaus Torvaldseno sukurta skulptūra, o įėjimo nišoje stovėjo statula – įeinančius laiminantis Kristus. Pirmuoju naujosios bažnyčios klebonu buvo Johanas Ferdinandas Kühnas. 1880–1888 m. kunigavo Otas Julius Šteinas, 1888–1893 m. – Georgas Gustavas Kuschas, 1893–1905 m. – Georgas Luisas Vitkė. 1905–1912 m. jo įpėdinis buvo Alfredas Miulleris, 1912–1913 m. – Ernstas Francas Kroiceris, 1914–1944 m. – Vilhelmas Grodė²⁴⁸.

Miestelyje buvo keletas religinių pastatų: evangelikų liuteronų bažnyčia, žydų sinagoga, šalia geležinkelio stoties – krikščionių bendruomenės „Chrischona“ maldos namai. Krikščionių statybos bendrovė varžėsi su didele žydų statybos bendrove. Smalininkų kaimuose veikė 3 plytinės, durpių įmonė, malūnas, 2 lentpjūvės, laivų statybos įmonė, vaistinė.

Gyvenvietei būdinga gotikinio stiliaus architektūra, mūriniai profesionalios statybos pastatai, statyti iš raudonų plytų, tinkuoti ir dengti čerpėmis, puošti ornamentuotomis vėjalentėmis.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje Smalininkų gyvenvietė, susidariusi iš trijų gretimų kaimų, išaugo ir suklestėjo. 1895 m. surašant Prūsijos karalystės gyventojus, buvo fiksuotos visos trys Smalininkų gyvenvietės, priklausiusios Viešvilės valsčiaus teismo jurisdikcijai.

²⁴⁸ Interneto prieiga: <http://www.wiki-de.genealogy.net/Schmalleningken>.

*Smalininkų evangelikų
bažnyčios choras.
1931 m. Memeler
Dampfboot, 1980,
Nr. 6*

*Geležinkelio sąstatas
Smalininkuose.
[wiki-de.genealogy.net/
Schmalenin...](http://wiki-de.genealogy.net/Schmalenin...)*

*Smalininkų
geležinkelininkai
tarpukario metais.
Memeler Dampfboot,
Nr. 4.
Broschel nuotr.*

1869 m. spaudos draudimo laikotarpiu Smalininkuose buvo įrengti draudžiamos lietuviškos spaudos sandėliai. Iš jų garlaiviais per Jurbarką į carinės Rusijos valdomą Lietuvą knygnešiai gabeno spaudą.

Ragainės apskrities viršininko grafo fon Lamsdorfo nuomone, „laukiniam, miškais apaugusiam kraštui geležinkelis būtų prabanga“. Nors grafas fon Lamsdorfas pradžioje ir priešinosi, 1902 m. buvo nutiestas siaurasis Pagėgių–Smalininkų geležinkelis, jo atšaka iki uosto.

Pastatyta Smalininkų geležinkelio stotis. Kasmet siauruoju geležinkeliu iš Smalininkų į Tilžę buvo pervežama po 5,6–14,3 tūkst. tonų krovinių (žemės ūkio produkcijos ir kt.). 1931–1937 m. per metus buvo pervežama ir po 36,5–74,2 tūkst. keleivių. Smalininkuose buvo įrengtas garvežių ir vagonų remonto punktas.

1905 m. surašius krašto gyventojus, Aukštogaliuose užregistruoti 828 žmonės, iš kurių tik trečdalis buvo lietuvininkai. Iš 723 vietos evangelikų liuteronų 64 kalbėję lietuviškai, 34 buvę dvikalbiai, dar vienas lenkakalbis. Iš 31 vietos kataliko 10 kalbėję lietuviškai, dar vienas buvęs dvikalbis. Dar buvę 3 kitos krikščioniškos konfesijos išpažinėjai ir 71 žydas. Smalininkuose buvęs valsčius ir evangelikų parapijos centras.

Nuo 1923 m., Kaipėdos kraštui prisijungus prie Lietuvos Respublikos, Smalininkuose ir jų apylinkėse pradėjo apsigyventi daugiau lietuvių. Katalikų bendruomenė pagausėjo. 1933–1935 m. katalikų kunigo N. Petkaus iniciatyva katalikiškoms pamaldoms buvo nupirkta buvusi evangelikų liuteronų koplyčia, kuri 1935 m. buvo perorganizuota į katalikų bažnyčią ir pašventinta šv. Juozapo garbei²⁴⁹ (pagal kitus šaltinius, 1936 m. – red.).

1936 09 05 katalikiškos krypties savaitraštyje *Šaltinis*, Nr 36 (1034), p. 443 rašoma apie katalikų pamaldas Smalininkuose. Iki 1917 m. čia jų katalikams nebuvo. Jomis pradėjo rūpintis Viešvilės katalikų klebonas Riševskis. Pamaldos buvo laikomos įvairiose vietose. 1935 m. klebonas Steponavičius ir kunigas Petkus savo lėšomis nupirko mokyklos namą ir pritaikė bažnyčiai.. Katalikų apylinkėje esą 700–1000. Pamaldos laikomos viena kartą per mėnesį²⁵⁰.

Geležinkelio stotis tarpukariu. Senas atvirukas.
Autorius nežinomas

Smalininkai iš Šilėnų kaimo pusės. H. E. von Knobloch. *Die Wischwiller Dorf Chronik II*, 1998, Seite 313

²⁴⁹ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, Vilnius, 1991, p. 724.

²⁵⁰ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 148.

Po 1807 m. baudžiovos panaikinimo ūkininkai išsigydavo pievų ir kitame Nemuno krante. Perkėla per Nemuną buvo keliami vežimai su šieniu ir kita. Tada Nemunas nebuvo kliūtis vykti į šventadienio pamaldas, o patogus vandens kelias – dirbo keltas, buvo daug valčių, persikėlimas per upę buvo įprastas dalykas.

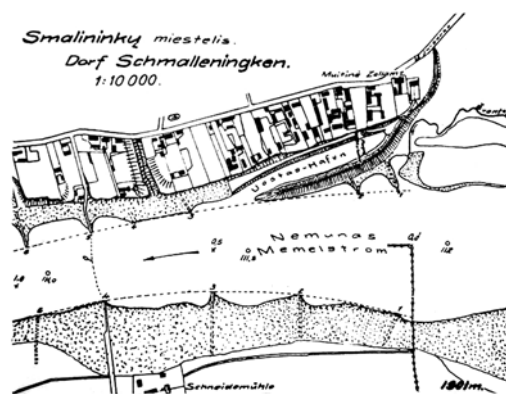
Nemunu vyko ir aktyvi laivyba. Smalininkų uoste muitinės kontrolei privalėjo sustoti visi praplaukiantys laivai. To meto laivynas buvo ekologiškas ir ekonomiškąs – laivus plukdė

upės srovė ir vėjas, kartais patraukdavo juos ir baidokai, todėl aplinka beveik nebuvo teršiama. 1887 m. užbaigtame statyti ir gilinti Smalininkų uoste galėjo nuo ledonešio pasislėpti ir likti žiemoti iki 60 laivų.

Žiemos uostą, kur įrengta laivų priepilauka, galėdavusi priimti ir šimtatonių laivus, nuo ledonešio saugojo apie 150 m ilgio ir per 10 m aukščio geležinkelio pylimas, sutvirtintas dideliais akmenimis. Kasmet Nemunu praplaukdavo daugybė įvairiausių laivų, valčių, sielių. Iki 1 tūkst. tonų talpos vilkikai upių kanalų vandenimis pasiekdavo Klaipėdą, Karaliaučių, Dancigą, Štetiną. Ne vienas iš laivų stabtelėdavo šiame Nemuno pakrantės uoste, kuris buvo žinomas daugumai laivininkų. Atplaukiantiems iš aukštupio laivininkams Smalininkai buvo patogus sustojimas atsikvėpti prieš Ragainės ir Tilžės miestų šurmulį, pasilinksminti po sunkios kelionės, apsilankyti vietos karčemoje, restoranuose. Čia buvo ir keleivinių laivų priepilauka. Nemunu vyko reguliarus susisiekimas su Kaunu ir Klaipėda. Nemunu plaukdavo P. Šlenterio (*Schlenther*) garlaiviai. Iš Smalininkų į Tilžę buvo galima nuplaukti per 3 val., atgal į Šilėnus ar Smalininkus per 5 val. Vasarą garlaisis plaukdavo 2–3 kartus per dieną.

Smalininkuose gyveno nemažai laivų savininkų ir kapitonų, kai kur dar tebestovi jų namai ir buvusios nemažos sodybos. Pavyzdžiui, 1850 m. kaip vietos gyventojas minėtas laivininkas Vilhelmas Bulaitis (*Vilhelm Bulat*). Laivininkas Heinrichas Macaitis (*Heinrich Macat*) 1902–1912 m. buvo tristiebio burlaivio „Paul“ (plukdydavusio iki 192 tonų krovinių) savininkas. 1912 m. Smalininkuose veikė net kelios medienos gabenimo bendrovės, tarpininkaudavusios plukdant sielius Nemunu, medieną perkraunant į baržas, perrišant sielius ir pan. Tuomet gyvavo M. Berlovico ir F. Pinco garlaivių bendrovės.

Gyvenvietė taip pat buvo reikšminga ir joje veikusiomis didžiųjų laivų bei valčių statyklomis. Smalininkų laivų statykloje buvo statomi ir jūriniai laivai. Apie 1889 m. Smalininkuose buvo pastatytas dvistiebis medinis burlaivis „Martha (2)“. Šis 25,99 m ilgio ir 5,67 m pločio laivas galėjo plukdyti iki 138 t krovinių, registruotas Rusnėje. 1890 m. pastatytas medinis burlaivis „Marie-Louise“, iki 1919 m. priklausęs smalininkiečiui F. Krauzei. Tai buvo 25,24 m ilgio ir 6,24 m pločio laivas, galėjęs plukdyti iki 143 t krovinių. Nuo 1919 m. šis laivas

Smalininkų miestelis ir uostas. S. Kolupaila. Hidrometrinis metraštis, d. 2, Kaunas, 1930

Keltas per Nemuną.
1921 m. nuotr.

Pontoninis tiltas
Smalininkuose
1915 m.

registruotas Klaipėdoje. 1896 m. Smalininkuose buvo pastatytas medinis kuršlaivis „Caroline (2)“. Jo savininkas ir kapitonas buvo smalininkiškis Julius Danaitis. Tai buvo 25,24 m ilgio ir 6,24 m pločio burlaivis, galėjęs plukdyti iki 143 t krovinių. 1908 m. šis laivas registruotas Klaipėdoje^{251, 252}.

Pažvelgus į Klaipėdos krašto laivininkų sąrašus (*Kahnschiffer aus dem Memelland*), randame didelę grupę laivininkų, užsiėmusių laivininkyste, sielių plukdymu, laivų remontu ir kt. Laivininkyste, kaip parodyta sąrašė, užsiėmė net 69 gyventojai: Amerlanas (*Amerlahn*), Bajoraitis (*Bajorath*), Balžeraitis (*Balzereit*), Barkšaitis (*Barkschat*), Beišteris (*Beister*), Benduraitis (*Bendurath*), Byfeldas (*Biefeldt*), Bormanas (*Borrmann*), Bretšneideris (*Brettschneider*), Brilingeris (*Brillinger*), Brocaitis (*Brozeit*), Bruišas (*Bruisch*), Danulis (*Danull*), Dirševskis (*Dirschewski*), Drosis (*Drohsies*), Drokleris (*Droksler*), Furmanas (*Fuhrmann*), Gavėnas (*Gawehns*), Gavėnas (*Gawens*), Gigaras (*Gigarr*), Gleichas (*Gleich*), Greberis (*Gräber*), Graudžius (*Graudszus*), Gronau (*Gronau*), Hempelis (*Hempel*), Hiubneris (*Hübner*), Hufnagelis (*Hufnagel*), Jakobaitis (*Jacobeit*), Jankė (*Jahnke*), Jakubaitis (*Jakubeit*), Kaušius (*Kausch*), Klaudaitis (*Klaudat*), Klaudys (*Klaudies*), Knobė (*Knobe*), Krauzė (*Krause*), Kriugeris (*Krüger*), Kiunas (*Kühn*), Levrikaitis (*Lewrikeit*), Lipkė (*Lippke*), Malynas (*Mallien*), Macaitis (*Matzat*), Milkeraitis (*Milkereit*),

²⁵¹ Purvinas M., *Vandens keliai*, p. 65–67, *Laivyba*, p. 459–462, Purvinas M. Smalininkai. III d. Prekyba ir laivyba, *Voruta*, 2012 06 09, Nr. 12 (750).

²⁵² Purvinas M. Smalininkai. IV d. Gyventojai ir gyvenvietės, *Voruta*, 2012 06 23.

Nagaitis (*Nagat*), Noimanas (*Neumann*), Nirenbergeris (*Nirrenberger*), Paulikas (*Paulick*), Pekus (*Peck*), Pečiulaitis (*Pettschulat*), Pilypas (*Philipp*), Plaušinitis (*Plauschinat*), Preikšaitis (*Preugschat*), Reimanas (*Reimann*), Rosfeldas (*Rosfeld*), Sanovskis (*Sanowski*), Šilgalis (*Schillgallis*), Šimkus (*Schimkus*), Šlėgerbergeris (*Schlegerberger*), Šprengelis (*Sprengel*), Stankaitis (*Stankat*), Stanaitis (*Stannat*), Steportas (*Stepport*), Stokaitis (*Stokat*), Teichertas (*Teichert*), Urbanovičius (*Urbanowitz*), Veigelis (*Weigel*), Vildis (*Vildies*), Vitkė (*Wittke*), Cytmanas (*Zietmann*), Cveibaitis (*Zweibat*)²⁵³.

Svarbi administracinė ir ekonominė institucija buvo Smalininkų vyresnioji girininkija su jai pavaldžiomis mažosiomis girininkijomis. 1912 m. Smalininkų vyresnioji girininkija valdė 4000 ha miško, 472 ha pievų, ganyklų bei arimų, 360 ha kitokių plotų. Miškininkai dar vertėsi ir žemės ūkiu.

Smalininkų vyresniajai girininkijai iki 1945 m. buvo pavaldžios 8 mažosios girininkijos:

1. Leipgirių girininkija (*Leibgirren Försterei*),
2. Vilktačio girininkija (*Wolfspaß Försterei*),
3. Tetervinės girininkija (*Auerhahn Försterei*),
4. Naudvario girininkija (*Neuhof-Kassigkehmen Försterei*),
5. Žaldvario girininkija (*Grünhof Försterei*),
6. Antšvenčių girininkija (*Antschwenten Försterei*),
7. Žardelių girininkija (*Szardehlen Försterei*),
8. Smaladaržio girininkija (*Smalodarszen Försterei*).

Mažosios girininkijos po 1945 m. buvo panaikintos. Daugumos jų vietoje buvo sudarytos eiguvos. Mūriniai raudonplyčiai mažųjų girininkijų pastatai išlikę. Atgavus Nepriklausomybę, nugriauta tik atokiau nuo gyvenviečių, miško viduryje buvusi Smaladaržio sodyba.

1912 m. Smalininkuose gyveno 1972 gyventojai, pro Smalininkus plūdo krovinių ir kelevių srautai, daug visokių įstaigų teikė nemažam miestui būdingas paslaugas.

Iki 1920 m. Smalininkai su aplinkiniais kaimais priklausė Ragainės apskrīčiai, 1920 m. – Pagėgių apskrīčiai.

Pontoniniu tiltu. Senas atvirukas

Smalininkų gyvenvietės ribos. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinii Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

²⁵³ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahn-schiffer_aus_dem_Memelland...

*Smalininkų vyr.
girininkija. Bernd
Dauskardt nuotr.*

1923 m. Smalininkai pirmą kartą tampa Lietuvos dalimi. Pamažu daugėja gyventojų, atsikelia vis daugiau lietuvių. Nutrūkus ilgaamžiams ryšiams su buvusiais apskritimi Ragainėje, Tilžės miestu, kuriasi nauji – su Pagėgių apskritimi.

1925 m. atliktas Klaipėdos krašto gyventojų surašymas, pagal kurį Smalininkai turėjo 1741 gyventoją. Veikė Smalininkų valsčius su savo raštine, policijos nuovada, paštas, mokykla, geležinkelio stotis, vyresnioji girininkija, valdžiusi 5079 ha miškų ir kitų žemių, kur darbavosi 112 žmonių.

1938 m. Smalininkuose įsikūrė lietuviška pradžios mokykla, kurią lankė apie pusantro šimto vaikų. 1939 m. buvo apie 2 tūkst. gyventojų. Pradėjus trauktis lietuviams, 1939 m. Smalininkuose surašyta jau tik 1321 gyventojas (1939 m. Smalininkai priklausė Tilžės–Ragainės apskrīčiai).

Netoli Smalininkų yra naujojo geležies amžiaus degintinis kapinynas.

1938 m. Klaipėdos dainų šventei Smalininkų 30 dalyvių chorą parengė respublikinių dainų švenčių konsultantas ir vyr. dirigentas Lietuvos nusipelnęs artistas Antanas Ilčiukas²⁵⁴.

Smalininkų gyvenvietė buvo smarkiai suvokietėjusi. 1905 m. tik maždaug kas dešimtas smalininkietis lietuvių kalbą laikė gimtąja. Apylinkės kaimai buvo lietuviškesni, tačiau vis tiek lietuviakalbių Smalininkų parapijoje tuomet tebuvo apie trečdalis. Daugiausia čia kūrėsi prekybininkai, amatininkai, valstybės tarnautojai, miškininkai, geležinkelininkai, laivininkai ir uosto darbininkai. Mažojeje Lietuvoje šių visuomenės sluoksnių daugumą sudarė vokiečiai. Miestelis sulietuveno tik po 1923 m., prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos Respublikos, kai į Smalininkus atsikėlė gyventojų iš Didžiosios Lietuvos. Nereikalingas tapo sienos perėjimo punktas, sumažėjo darbo muitinei, nors Nemunu ir toliau vyko prekyba. Nuo seniau čia buvo didžiulė urėdija, tvarkiusi rytinę Smalininkų–Viešvilės girios dalį. Kaip pasakoja Elena Grigolaitytė-Kondratavičienė, Smalininkai buvo „nedidelis, bet jaukus miestelis. Juose buvo paštas, vaistinė, įvairių ligų gydytojų, veikė didelis viešbutis, nes miestelyje knibždėjo pravažiuojančių žmonių, restoranai, užėigos, daug akį traukiančių krautuvėlių, bažnyčia ir sinagoga, garlaidžių prielauka, uostas baidokams ir medienai iškrauti, buvo ten ir sandėlių, kontorų – visko“.

²⁵⁴ Interneto prieiga: https://lt.wikipedia.org/wiki/Antanas_Ilčiukas.

Smalininkų pradinė mokykla 1927 m. Memeler Dampfboot, 1987, Nr. 10

Pradinė mokykla Smalininkuose 1929 m. Memeler Dampfboot, 2007, Nr. 5

Smalininkų pradinė mokykla 1934–1935 m. m. Pirmas iš dešinės Helmutas Rinkevičius, trečias – Verneris Adomaitis. Nuotr. iš Lydos Barcienės (Adomaitytės) albumo

Antrojo pasaulinio karo pradžioje Smalininkų seniūnijoje, apėmusioje Aukštogalius, Endriūsius ir Antšvenčius, buvo užregistruoti 1502 gyventojai. Miškų ir pamiškių sodybos tuomet priklausė ne seniūnijai, o Smalininkų miškų apygardai. Vėliau Smalininkų seniūnija buvo pertvarkyta, jai perduodant atokias panemunių gyvenvietes Šereklaukį, Bitežeriškius, Dalnicą ir Pempynę. 1944 m. rudenį artėjant frontui, visiems Smalininkų gyventojams buvo įsakyta trauktis su bėgančia Vokietijos kariuomene. Gyventojai pakeliui atsiliko, išsisklaidė. Sovietų armijai atkirtus Rytprūsius, vieni bandė trauktis jūra į Vakarų uostus, kur bombarduojant ir apšaudant laivus torpedomis daugelis jų žuvo, kiti ieškojo galimybės grįžti atgal. Grįžusieji į savo gimtinę rado nusiaubtas apylinkes, išplėstus ir ateivių užimtus namus.

Antrojo pasaulinio karo pabaigoje sugriauta Smalininkų evangelikų liuteronų bažnyčia. Griuvėsiuose buvo rastas nepažeistas 1877 m. pamatų aktas. 1945 m. atsikūrė Pagėgių apskritis. 1946 m. rugpjūčio 3 d. Smalininkai tapo apskrities pavaldumo miestu. Tuo tarpu aplinkiniai kaimai buvo tai prijungiami prie Viešvilės apylinkės (1954 m.), tai atgal gražinami (1995 m.). Nuo 1947 m. Smalininkai priklausė Jurbarko apskrīčiai, nuo 1950 m. – Jurbarko rajonui.

Smalininkuose gyveno ir dirbo Lietuvos kaimo rašytojų sąjungos narys Jonas Mačianskas (1939–2004) m. Jis parašęs novelių ir miniatiūrų knygelę „Kol gyvas“, romaną „Be atsisveikinimo“ ir detektyvinių novelių romaną „Komisaras Zinkus“. 2001 m. už knygą „Kol gyvas“ J. Mačianskui pripažintas geriausios knygos apie kaimą laureato vardas. Prozininkas apdovanotas Lietuvos kaimo rašytojų sąjungos diplomu, vardine juosta ir Žemės ūkio ministerijos premija. 2003 m. J. Mačianskas už kitą romaną „Be atsisveikinimo“ apdovanotas Lietuvos kaimo rašytojų sąjungos diplomu ir prizų, jam antrą kartą pripažintas laureato vardas. J. Mačianskas – 1995 m. vardinio šaunamojo ginklo kavaliierius.

Smalininkuose gyvena senovinės technikos muziejaus įkūrėjas, 183 racionalizacinių pasiūlymų, 4 savo ir 5 su bendraautoriais išleistų techninių knygų autorius dr. Justinas Stonys. Muziejuje surinkta apie 7 tūkst. eksponatų, galima pademonstruoti 34 senovinės gamybos technologijas ir 16 amatų. 1974 m. jam suteiktas Lietuvos SSR nusipelnusio racionalizatoriaus garbės vardas, 1974 m. – tarptautinio konkurso „Jaunimo mokslinės-techninės kūrybos“ laureato, 1977 m. – „Geriausio SSRS žemės ūkio racionalizatoriaus“ vardas²⁵⁵.

Antšvenčių kaimas

Važiuodami plentu Jurbarkas–Šilutė, prieš pasukdami į Smalininkus, pravažiuojame upelį vardu Šventoji. XV a. to upelio vardas buvo užrašomas „Swantha“, „Swantona“, lietuviškai – Švehtë, Šventà, Šventóji. Manyta, kad toks vardas senais laikais galėjo žymėti ribą tarp genčių ar su senaisiais tikėjimais susietą vietovę. Pavadinimas Šventoji pasirinktas 1422 m. sudarant prie Melno ežero LDK ir Lenkijos taikos sutartį su Kryžiuočių ordinu. Kairiajame upelio krante stovėjo Pašvenčių dvaras ir kaimas, o dešiniajame – Antšvenčių (*Antschwenten*) kaimo sodybos. Palei Šventosios upelį jos buvo išsidėsčiusios grupelėmis.

²⁵⁵ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 2003, t. 2, p. 62.

Antšvenčiai pirmą kartą paminėti 1724 m. 1736 m. šiame pasienio kaime jau buvo penkių laisvųjų ūkininkų sodybos. Kaime gyveno lietuvininkai Abrys Venskus, Enzys Kasperaitis, Timas Tunikaitis, Mikas Gavėnia ir Kasparas Gavėnia. Kaimas pamažu augo²⁵⁶.

1785 m. Antšvenčių kaime buvo jau 7 sodybos, kuriose gyveno 66 gyventojai. Antšvenčiai buvo minimi kaip pasienio su LDK kaimas, kuris priklausė didžiajai Viešvilės parapijai, Kazikėnų valsčiui. Kaimo gyventojai buvo privileijuoti naujakuriai – šatulininkai. Iki 1795 m. į Didžiąją Lietuvą iš Smalininkų vedė net keli maži keliukai ir senasis pašto kelias. Pagrindinis kelias iš Smalininkų į Antšvenčius eina palei Šventąją. Už Jurbarko–Šilutės plento jis likęs paprastu kaimo keliuku.

1795 m. po paskutiniojo padalinimo antroje pusėje upelio, Pašventyje, buvo įsikūrę carinės Rusijos sienos prievaizdai. Valstybinės sienos apsauga vis griežtėjo. Carinė Rusija paliko tik vieną kelią – tai oficialioji pasienio užkarda prie pagrindinio kelio ir tilto per Šventosios upelį. Tai palengvino Smalininkų muitininkų darbą, bet padidino pelnus kontrabandininkų, žinojusių slaptuosius perėjimus per valstybinę sieną. Tik jie žinojo, kaip pereiti per pelkes naktimis su kontrabandos nešuliu. Abiejose pusėse buvo žinomos karčemos, užėigos namai. 1817 m. Antšvenčiai priklausė naujai sukurtai Ragainės apskrčiai. Kaime buvo 9 sodybos su 67 gyventojais.

1864 m. caro valdžiai uždraudus lietuvišką spaudą, per Smalininkų girią pradėjo keliauti ne tik kontrabanda, bet ir knygnešių naštos, kurios reisiniais garlaisiais būdavo atplukdomos iš Tilžės ir Ragainės spaustuvių, o iš Smalininkų gabenamos vietos knygnešių keliaudavo girių takais. Vakarinėje dalyje stovėjo karališkųjų girių prievaizdo sodyba. 1870 m. joje buvo įsteigta Antšvenčių girininkija, kuri 1878 m. pervadinta į Smalininkų girininkiją. 1871 m. Antšvenčių kaime jau buvo 12 sodybų su 91 gyventoju. 1905 m. Antšvenčių kaimas išaugo iki 14 sodybų su 102 gyventojais. Antšvenčių ir aplinkinių kaimų gyventojų vaikai lankė Smalininkų pradinę mokyklą. Jos mokytojui gyventojams tekdavo atsilyginti pinigais, taip pat dar ir papildomai grūdais, šienais ir šiaudais²⁵⁷.

XX a. pradžioje Antšvenčiuose gyveno per 100 gyventojų (daugiausia – lietuvininkų). Tarpukariu Antšvenčiai liko tokie pat, sodybų nepadaugėjo. Čia nebeliko buvusios valstybinės sienos, kaimas kontrabandininkų nedomino. Žemės Antšvenčių kaimas turėjo nedaug. Senieji gyventojai vertėsi žemės ūkiu, darbavosi miške, jauni ieškojo kitų darbų Smalininkuose.

Antšvenčių kaimas 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz.

Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

²⁵⁶ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 197.

²⁵⁷ Purvinas M. Antšvenčių kaimas, *Voruta*, 2009 09 19, Nr. 18, p. 14.

1930 m. rugsėjo 23 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 104, p. 849–850 rašo, kad Pagėgių apskrities viršininko ir apskrities pirmininko pasirašytame prisaikdintų ir patvirtintų kaimo pareigūnų sąrašė įrašytas Antšvenčių kaimo seniūnu patvirtintas ūkininkas Jonas Meškaitis, tapytojos Lidijos Meškaitytės tėvas, išdininke – ūkininko žmona šviesuolė Anė Meškaitytė-Karvelienė (1906–1991), „priesėdais“ – ūkininkas Jonas Voverius ir Anės Karvelienės vyras Karvelis²⁵⁸.

Pokario metais kaimas pamažu nyko, kol jame liko tik 8 sodybos. Antšvenčiai palaipsniui tuštėjo. Susikūrus Smalininkų žemės ūkio mechanizacijos technikumui (1954 m.), Antšvenčių kaimo žemdirbiai darbavosi mokomajame ūkyje, Smalininkų miesto įstaigose, Jurbarkė. 2007 m. čia buvo išlikusios 8 sodybos, kuriose gyveno 23 žmonės. Antšvenčiuose gyveno ir kūrė savamokslė dailininkė miniatiūrininkė Lidija Meškaitytė (1926–1993 m.), piešusi unikalius apylinkių vaizdus. Apytikriai 1,5 km į šiaurę nuo sankryžos tebėra išlikusi jos sodyba. L. Meškaitytės tėvai – valstiečiai lietuvininkai, kilę iš Ragainės apskrities, po vestuvių atsikėlė į Antšvenčius, į vienišos Meškaičio tetos sodybą, kurią vėliau paveldėjo. Jonas Meškaitis 1923–1939 m. ėjo kaimo seniūno pareigas. Lidija gimė 1926 (ar 1927) m., kai Klaipėdos kraštas, taigi ir Antšvenčiai, jau priklausė Lietuvos Respublikai. Vėlesnis jos likimas susipynė su tolesniais viso šio krašto istorijos vingiais. Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, kai frontas ritosi atgal į Vakarų, vokiečiai Meškaičiams, kaip ir visiems buvusiems Rytprūsių gyventojams, įsakė evakuotis. 1944 m. rudenį kartu su kitais gyventojais šeima paliko kaimą. Vykstant karo veiksams išsislapstę netoli Karaliaučiaus, 1945 m. Meškaičiai visgi grįžo. Deja, kelionės metu Kaune Lidą užgriuvo subombarduoto pastato siena. Trauma atsiliepė visą likusį gyvenimą – Lidija ilgai visai negalėjo vaikščioti. Pokariniai Antšvenčiai taip pat jau buvo visai kitokie... Mergina užsisiklėndė savame pasaulyje. Atgaiva sielai tapo meninio

Antšvenčiai 1862 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio Kartenauskuft leidimu

Antšvenčių kaimo ribos 1938 m. Bundesamt für Kartographie und Geodäsie. Publikuojama vienkartinio Geodezijos ir kartografijos federacinės agentūros leidimu

²⁵⁸ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 78.

įkvėpimo ugnelė, išplieskusi negaliai apribojus kitokios veiklos galimybes. Lidija ilgą laiką negalėjo vaikščioti ir ieškodama nusiramino pradėjo piešti. Nuo mažumės tai mėgusi, Lida pradėjo tapyti akvarele ant mažyčių popieriaus skiautelių (nes sunkmečiu didesnių trūko), mokydama iš prieškarinių vokiškų meno žurnalų. Jautriai, su meile ir begaliniu kruopštumu perkėlė į paveikslukus gimtinės vaizdelius, mylimus žmones, gėles, gyvulėlius. Kasdieniai, kitam visai neįdomūs dalykai jai neatrodė nuobodūs²⁵⁹.

Nuo 1957 m. miniatiūros eksponuotos parodose, kai kurios išleistos kaip atvirukai. 760 jos piešinių ir akvarelių saugomi Lietuvos dailės muziejuje. L. Meškaitytės asmenybės bei kūrybos fenomenas atskleistas dailėtyrininkių D. Beliūnienės ir M. Kuodienės knygoje „Lidija Meškaitytė. Gyvenimas ir kūryba“. Lidija Meškaitytė subtiliomis akvarelės miniatiūromis sukurtą ramybės ir grožio pasaulį iliejo į lietuvių tautodailės palikimą²⁶⁰.

Priešais Antšvenčius, kitapus Šventosios upelio yra Pašvenčio kaimas. Kaimas priklausė Didžiajai Lietuvai. Abu kaimai taip suartėję, kad stovėdamas kuriame nors kieme gali lengvai susišnekėti su kitapus upelio gyvenančiu kaimynu. Tai nebūtų keista, jei nežinotum, kad daugiau nei penkis šimtmečius šiuo upeliu ėjo valstybinė siena.

Vidugiris

Tai vienkiemis, išikūręs prie Didžiosios ir Mažosios Lietuvos sienos. Vidugiris randamas pavažiavus nuo Pășvenčio sankryžos atsišakojusiu asfaltuotu Jurbarko–Tauragės plentu apie 7 km. Paėjęs dar 600 m, kairėje yra žvyruota aikštelė, ties kuria prasideda keli miško keliukai. Tai reikšminga istorinė vieta. Mažai kas žino, kad čia – buvusios valstybinės sienos posūkio taškas. 1422 m. sudarytoje Melno sutartyje tarp LDK ir Vokiečių ordino valstybės buvo numatyta, kad valstybių siena per Sūduvą eis iki „*Nemuno upės kranto, kur iš priešingos pusės yra upė, vadinama Šventąja [...] Nuo čia einama Šventąja aukštyn dvi mylios. Ir nuo tos vietos, palikus tą upę, reikia eiti per dykrą kaip tik galima tiesiau, iki pat Jūros upės, paliekant Nemuno upę kairėje per dvi mylias*“. Kitaip sakant, nuo Šventosios žiočių siena apie 15 km turėjo eiti į šiaurę, po to pasisukti į vakarus. Praėjus keletui metų nuo sutarties sudarymo, siena buvo pradėta žymėti ir Vidūgiryje buvo supiltas jos posūkį žymėjęs sampilas, buvęs iki pat Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Deja, sovietmečiu per jį ėjo keliukas. Tačiau sienos liniją žymėjęs griovys išlikęs. Šiuo metu griovys yra maždaug metro gylio ir tęsiasi nuo buvusio kaupo į pietus ir vakarus. Didžiosios Lietuvos pusėje išilgai sienos linijos eina dar naudojamas keliukas. Į pietus griovys tęsiasi ne visą kilometrą, jis palaipsniui pereina į natūralią Šventosios intako Juodšakio vagą. Į vakarus keliukas eina per visą Smalininkų–Viešvilės girią.

Paėjęs bent puskilometrį, galima pamatyti ir sieną žymėjusius sampilus. Ant kai kurių iš jų tebestovi ir žymi ribą smailiais galais akmenys. Čia galima pastebėti kultūrų sankirtą – Didžiosios Lietuvos pusėje kvartalai dideli – kilometriniai, Mažojoje Lietuvoje – maži, 350–400 m pločio kvadratėliai. Vienoje

²⁵⁹ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 198.

²⁶⁰ Beliūnienė D., Kuodienė M. *Lida Meškaitytė. Gyvenimas ir kūryba*, Vilnius, 2004; ei.libis.lt.

1422 m. nustatytosios sienos pusėje buvo LDK, vėliau Lenkijos–Lietuvos valstybė, paskui – carinė Rusija, nuo 1918 m. – Lietuvos Respublika, galop – Lietuvos TSR. Kitoje pusėje buvo Vokiečių ordino valstybė, tapusi Prūsijos kunigaikštyste, Prūsijos karalyste, pagaliau – Vokietijos imperija. Siena skyrė du kultūrinius arealus – protestantišką ir katalikišką Europą. Valstybinė siena nuo Nemuno iki Baltijos jūros net 501 m. skyrė valstybes, 16 metų buvo Lietuvos Respublikos vidaus administracinė riba, o 1939–1941 m. vėl turėjo senąjį statusą. Tai unikalus istorijos paminklas, tačiau iki 2007 m. ties Vidugiriu nebuvo jokių jo išskirtinumą pažyminčių ženklų²⁶¹.

²⁶¹ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skatva*, Kaunas, 2007, p. 199–200.

Pamirštoji Viešvilės istorija atgyja

Viešvilės evangelikų parapijos kairės Nemuno pusės kaimai ir vienkiemiai

Algirdas Sinkevičius

Šilėnų kaimas

Šilėnų (*Schillehnen, Waldheide*, rus. *Pobedino*) kaimas yra buvusio Karaliaučiaus, dabar Kaliningrado srities šiaurės rytinėje dalyje. Šiaurėje jo laukai siekia Nemuną, rytuose ribojasi su Lietuvos Respublika, pietuose ir vakaruose – miškas. Šilėnų kaimas yra 4 km nuo Šešupės, 19 km į šiaurės rytus nuo Pilkalnio, 6 km į pietus nuo Slavikų, ties Ramoniškių pasienio kontrolės punktu. Šiuo metu kaimas priklauso Kaliningrado srities Krasnoznamensko rajonui. Nuo 2008 m. – Aleksejevkos gyvenvietės dalis, esanti už 32 km į rytus nuo Tilžės.

Šilėnų kaimas 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Pirmą kartą Šilėnų kaimas paminėtas Kazikėnų valsčiaus knygoje 1613 m. Ši gyvenvietė vadinta karališkųjų ūkininkų kaimu. Nuo 1613 m. Šilėnai priklausė Kazikėnų valsčiui, didžiąjai Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios parapijai, nuo 1845 m. – Smalininkų parapijai, nuo 1921 m. – Trapėnų parapijai.

1785 m. Šilėnai minimi kaip Prūsijos ir Lietuvos–Lenkijos (Abiejų Tautų Respublikos) pasienio karališkųjų valstiečių kaimas su 15 ugniakurų (sodybų), kuriame veikė Prūsijos karališkoji muitinė. Nuo 1800 m. Šilėnuose veikė vienklasė mokykla. Kaime, kaip prisimena fon Luise Goldbeck, veikė lentpjūvė, keletas amatininkų, parduotuvių, restoranas, turėjęs dūdų orkestrą, policijos nuovada. Šilėnuose gyveno laivininkai Balzėraitis (*Balzereit*), Džonas (*Dzonn*), Gaidys, Hempelis (*Hempell*), Hiusingas (*Hüsing*), Janas (*Jahn*), Kroparas (*Kropar*), Šonas (*Szon*)¹.

Po nesėkmingo pasipriešinimo Napoleono armijai Prūsija iki Nemuno atiteko Prancūzijai. Šilėnai, kaip ir kitos aplinkinės vietovės, atsidūrė prancūzų okupuotoje teritorijoje. Čia 1907 m. buvo panaikinta baudžiava. 1815 m. Šilėnai minimi kaip valstiečių kaimas su 118 gyventojų ir 16 sodybų (ugniakurų). Kaimas tebe priklausė Kazikėnų valsčiui, Viešvilės parapijai, Ragainės apskrīčiai. Šilėnuose, kaip ir daugumoje kitų apinkinių gyvenviečių, gyveno daugiausia lietuvininkai. Dalis gyventojų dirbo žemės ūkyje, kiti miške, lentpjūvėje. Kaimo gyventojus aptarnaudavo už 18 km Lazdėnuose gyvenantis gydytojas. Jis ištisus metus, nebijodamas blogų oro sąlygų, arkliniu vežimu su gobtuvu, paskambinus į jo namus telefonu, vykdavo pas ligonius. Kaime

¹ Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahn-schiffer_aus_dem_Memella...

Šilėnų pradinės mokyklos mokiniai. Tarpukario nuotr. iš Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus fondų

Šilėnų pradinės mokyklos mokiniai. Nuotr. iš Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus fondų

gyveno akušerė, meras, maitinės pareigūnai. Kaimo mokytojas dirbdavo vienoje klasėje su 50 mokinių. Šilėnų kaimo gyventojai gyveno dar nelabai pasiturinčiai. Kaimas nesurado lėšų pasistatyti savos bažnyčios. Artimiausia bažnyčia stovėjo už 14 km plaukiant Nemunu pasroviui – Trapėnuose. Dauguma kaimo vaikų konfirmacijos užsiėmimus lankė daug arčiau – Smalininkuose.

Tarp gyventojų jau buvo kulmiškių ir laisvųjų šatulininkų, tad jie gyveno labiau pasiturinčiai. Šilėnų gyventojų skaičius, kaip ir aplinkinėse gyvenvietėse, tuo metu sparčiai augo ir XIX a. vid. kaime randame surašytus 353 gyventojus. Nuo 1845 m. Šilėnai prijungti prie Smalininkų evangelikų liuteronų parapijos, gyventojai lankė pamaldas Smalininkuose. 1871 m. Šilėnų kaimas išaugo iki 396 gyventojų, tarp kurių gyveno 19 katalikų ir 9 žydai. Gyvenvietėje ir toliau veikė mokykla, kurioje mokėsi 118 mokinių. Mokyklą teko išlaikyti kaimo bendruomenei. Jos mokytojo atlyginimui kaimo gyventojams kasmet tekdavo surinkti 24 talerius, 13 sidabro grašių ir 10 pfenigų.

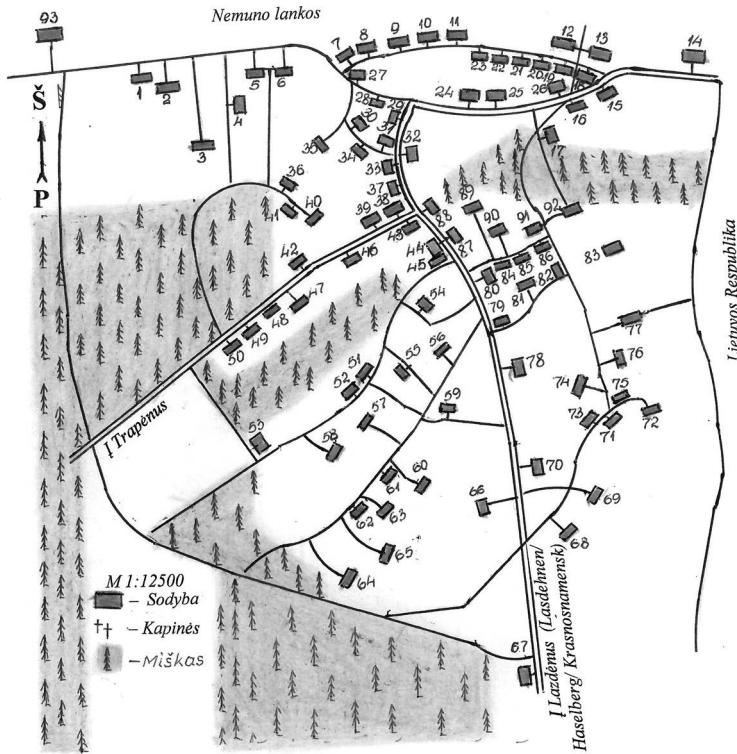

1885 m. Šilėnuose gyveno 508 gyventojai. Čia jau buvo ir valsčiaus centras. Šilėnuose stovėjo 72 gyvenamieji namai su 114 butų. Kaimo gyventojams priklausė 592 ha žemės. Turėta žemė buvo menkos kokybės. Derlingos buvo tik kaimui priklausiusios panemunės užliejamos pievos, kuriose po pavasariinių potvynių užnešamo dumblo augo vešli žolė. 1912 m. Šilėnuose veikė 4 užieigos namai su įvairių prekių krautuvėmis, priklausę F. Genšui, E. Šteinleitneriui, K. Tydemanui ir R. Vilku. F. Genšui priklausė ir lentpjūvė. Kaime dirbo kalvis Bormanas, stalius Dekeris, siuvėjas Enzelaitis, batsiuvys Ležinskis, vytelių pynėjai Kaulas ir Šulmeistraitis. Šilėnuose veikė ir G. Heidemano valčių statykla, čia buvo statomi laivai, gaminamos medinės valtys. Valčių statyba užsiėmė ir F. Genšas.

1919 m. pagal Versalio taikos sutartį Klaipėdos kraštą atskyrus nuo Vokietijos ir prijungus prie Lietuvos, Šilėnai liko Rytų Prūsijos regione. Gyventojai vykdavo į pamaldas Trapėnų evangelikų liuteronų bažnyčioje.

Iš 93 eskize parodytų Šilėnų sodybų didelė dalis priklausė gyventojams, kurių pavardės galimai baltiškos kilmės, nors jų vardai daugiausia vokiški:

1. Maksas Švedas (*Schweds, Max*)
3. Jurgis Petraitis (*Petereit, Georg*)
4. Heinrichas Petraitis (*Petereit, Henrich*)
7. Hermanas Čeponas (*Czapons, Hermann*)
8. Ana Stankaitis (*Stenkat, Anna*)
13. Kristupas Kvesteraitis (*Kwestereit, Christoph*)
15. Herta Girnius (*Girnius, Herta*)
16. Emilis Gutcaitis (*Gutzeit, Emil*)

Šilėnų kaimo sodybos
ir gyventojai.
1944 m. 93 eskizas.
Perbraižė
A. Sinkevičius

- 18. Mina Pagalys (*Pagalies, Minna*)
- 20. Marta Dujaitis (*Dujat, Martha*)
- 22. Feliksas Masalskis (*Massalski, Felix*)
- 26. Petraitis/Lenkaitis (*Petrat/Lenkeit*)
- 35. Jurgis Klaudaitis (*Klaudat, Georg*)
- 36. Meiraitis (*Meirat*)
- 38. Jurgis Enzelaitis (*Enseleit, Georg*)
- 39. Gustavas Petraitis (*Petrat, Gustav*)
- 41. Vilhelmas Zybartas (*Siebert Wilhelm*)
- 47. Ema Begenaitis (*Begenat, Emma*)
- 48. Marta Žilaitis (*Szillat, Martha*)
- 51. Vilhelmas Bertašius (*Bertaschus, Wilhelm*)
- 52. Heinrichas Klebingaitis (*Klebingat, Heinrich*)
- 56. Herta Gavėnas (*Gawehn, Herta*)
- 57. Ida Stanaitis (*Stannat, Ida*)
- 58. Jonas Reikaitis (*Reikat, Johann*)
- 59. Ulrikė Šelmaitis (*Schelmat, Ulrike*)
- 62. Richardas Baltrušaitis (*Baltruschat, Richard*)
- 64. Pranas Petraitis (*Petrat, Franz*)
- 65. Evaldas Jonikaitis (*Jonigkeit, Ewald*)
- 66. Vilius Maurušaitis (*Mauruschat, Willi*)
- 67. Fricas Lukaitis (*Lukat, Fritz*)
- 69. Valteris Naujokaitis (*Naujokat, Walter*)

70. Paulius Mačiulaitis (*Matschulat, Paul*)
 71. Kristupas Kairaitis (*Keirat, Christoph*)
 73. Juozas Brustaitis (*Brustat, Jozeph*)
 78. Gustavas Bertulaitis (*Bertulat, Gustav*)
 79. Jonas Kyzelis (*Kiesel, Jons*)
 86. Marta Žilaitis (*Szillat, Martha*)
 89. Ana Butvilas (*Budwillus, Anna*)
 90. Marija Gromelaitis (*Gromeleit, Maria*)
 92. Gotlybas Kyzelis (*Kiesel, Gottlieb*)².

1796–1805 m. Šilėnuose kunigavo publicistas, lietuviškų giesmių kūrėjas, lietuvių nacionalinių teisių gynėjas Zigfrydas Ostermejeris (1759–1821). Z. Ostermejeris vokiečių kalba išleido brošiūrą, ginančią lietuvių kalbos teises, užrašė daug lietuvių liaudies dainų. Šilėnų apylinkėse daug lietuviškų dainų užrašė ir surinko kitos tautosakos Vilius Kalvaitis. 1903 m. išleistame daktaro Jono Basanavičiaus veikalė „Iš gyvenimo vėlių bei velnių“ buvo paskelbta 560 V. Kalvaičio užrašytų sakmių. 1894 m. V. Kalvaitis savo lėšomis išleido gotiškomis raidėmis Tilžėje išspausdintą knygelę su savo surinktų 66 dainų tekstais. Persikėlęs gyventi į Tilžę, 1894–1912 m. V. Kalvaitis vertėsi knygų prekyba, rengė ir leido bibliografinės rodyklės, savo knygyne platinamų lietuviškų leidinių katalogus, rašė knygų anotacijas. 1895 m. Tilžėje pasirodžiusiam leidinyje „Lietuvos kanklės“ V. Kalvaitis paskelbė 74 lietuvių poetų eilėraščius. 1905 m. Tilžėje išleido ypač vertingą dainų rinkinį „Prusijos Lietuvių Dainos“, kuriame publikuojama 713 dainų^{3, 4}.

Dirvelių kaimas

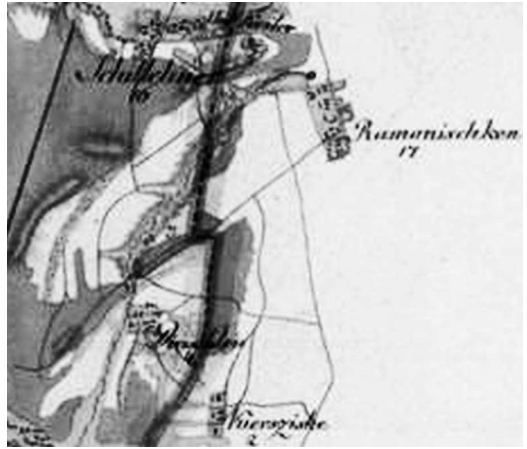
Dirveliai (*Dirwehlen*, rus. *Пограничный*) – buvęs Mažosios Lietuvos Ragainės apskrities kaimas. Dirvelių kaimas yra dabartinėje Karaliaučiaus (Kalininingrado) srities šiaurės rytinėje dalyje, Krasnoznamensko rajone ties Ramōniškiais, 32 km į rytus nuo Tilžės, prie pat sienos su Lietuvos Respublika. Kaip ir dauguma Skalvos žemės vietovardžių, kaimo pavadinimas – lietuviškos kilmės. Nuo 1613 m. Dirveliai priklausė Kasikiemio (*Kassigkehmen*, dabar – Kazikėnai) valsčiui, tuomet buvusiai didžiajai Viešvilės parapijai, nuo 1845 m. – Smalininkų parapijai, nuo 1921 m. Trapėnų parapijai. 1931 m. prijungtas prie Šilėnų. 1700 m. minimas gyventojas Dirvelis, nuo kurio pavardės kaimas galėjo ir būti pradėtas vadinti. Dirveliai iki IX a. vid. priklausė Viešvilės parapijai. 1845 m. buvo įkurta savarankiška Smalininkų evangelikų liuteronų parapija, į kurią įėjo visi aplinkiniai dešinės Nemuno pusės kaimai. Tais pačiais metais prie Smalininkų parapijos buvo prijungti ir kairiajame Nemuno krante buvę Viešvilės parapijos kaimai, su jais ir Dirveliai. Pradžioje pamaldos Smalininkuose vyko samdytame name, kurį vėliau parapijos kunigas išigijo. Nauja evangelikų liuteronų bažnyčia pradėta statyti dar negreitai. Pagaliau 1878 m. buvo pastatyta ir pašventinta naujoji Smalininkų evangelikų bažnyčia, kurioje meldėsi ir kairiosios Nemuno pakrantės – Dirvelių bei Šilėnų kaimų tikintieji.

² Dovydat E. *Kirchspielvertreter für Trapen in der Kreisgemeinschaft Tilsit-Ragnit e. V.*

³ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. IV, p. 403–404.

⁴ Interneto prieiga: www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=5150, Šilėnai, Mažoji Lietuva, žr. 2014 04 18.

Nuo 1800 m. Dirvėliuose veikė pradinė mokykla. 1905 ir 1910 m. duomenimis, Dirvėlių kaimas turėjo 16 gyventojų. 1920 m. vasario 12 d., išgaliojus 1919 m. Versalio taikos sutarčiai, paskutiniai vokiečių kariniai daliniai pasitraukė iš Klaipėdos krašto. Kraštas liko Antantės valstybių valdžioje. Smalininkų bažnyčia ir Dirvėlių kaimas liko skirtingose valstybėse. 1921 m. kaimas buvo atskirtas nuo Smalininkų parapijos ir prijungtas prie Trapėnų parapijos. 1931 m. Dirvėlių kaimas buvo prijungtas prie Šilėnų kaimo. Tačiau kaimo gyventojų laukė kur kas didesnės negandos. Prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. 1944 m. rudenį karinės vadovybės įsakymu gyventojai privalėjo išsikelti į Vokietiją. Taip po karo Rytprūsiose autochtonų visai neliko.

Dirvėlių kaimas 1796–1802 m. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz.

Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Kraštas, išskyrus Lenkijai atitekusią vakarinę dalį, buvo prijungtas prie Rusijos, nors su ja per ištisus amžius nieko bendra neturėjo. Taip didelė Rytprūsių dalis tapo Rusijos kolonija. Lietuva neteko 700 m. trukusios kaimynystės su vokiečiais ir atsidūrė slaviškų valstybių apsuptyje. Rytprūsiai greitai buvo apgyvendinti rusais. Kėlėsi žmonės iš Smolensko, Voronežo, Oriolo ir kitų sričių. Prasidėjo nauja krašto kolonizacija. 1946 m. pabaigoje į buvusį Mažosios Lietuvos kraštą jau buvo perkelta apie 12 tūkst. slaviškos kilmės šeimų. Greitai, kaip ir visoje Mažojoje Lietuvoje, taip ir Dirvėliuose neliko ne tik buvusių gyventojų, bet ir senųjų vietovių pavadinimų. Nuo 1946 m. balandžio 7 d. iki rugsėjo 6 d. Dirveliai priklausė Pilkalnio, vėliau – Krasnoznamenso rajonui. Nuo 1947 m. birželio 17 d. – Chlebnikovo apylinkės kaimas. Nuo 2008 m. birželio 30 d. – Aleksejevkos gyvenvietės vietovė^{5, 6}.

Senujų Liubėnų kaimas

Senieji Liubėnai (*Alt Lubönen, 1938 Lubenwalde, Friedenswalde, rus. Oziornojė*) – kaimas Ragainės apskrityje. Senieji Liubėnai išsidėstę pietinėje Nemuno pakrantėje, 8 km į rytus nuo vėliau buvusios Trapėnų parapijos. Rytų pusėje kaimas ribojasi su Šilėnais, vakaruose pagal Nemuną išikūrę Trapėnai. Kaimas yra 30 km į rytus nuo Tilžės, Nemuno dešiniajame krante, prie Liubėnų ežero. Arčiau Nemuno buvo išikūręs Jovarynės (*Milchbude*) pienininkystės ūkis, antroje pusėje – buvęs valsčiaus centras Kazikėnai. Apie tai, kad Senieji Liubėnai yra senovinė panemunės gyvenvietė, liudija jos archeologiniai radiniai. Kaimas rašytiniuose šaltiniuose minimas jau 1625 m. pavadinimu Lubinėliai (*Lubenelen, Lubenehlen, Lubinehlen*)⁷.

Liubėnai pirmą kartą pažymėti 1722 m. Ragainės apskrities topografiniame žemėlapyje. Kaime gyveno dar

⁵ MLE, t. 1, p. 299.

⁶ Interneto prieiga: archive.is/1Dng, Dirwehlen – GenWiki, žr. 2013 03 16 wiki-de.genealogy.net › Regional › Litauen. Žr. 2013 03 16.

⁷ Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Senieji_Lubėnai.

*Senujų Liubėnų svečių namai, malūnas ir mokykla. 1900 m. atvirukas.
B. Valdmano nuotr.*

išlikusių skalvių ir atsikėlusių jotvingių bei žemaičių palikuonys, iš kurių susiformavo Mažosios Lietuvos gyventojai – lietuvininkai. 1732–1734 m. Liubėnai paminėti Kazikėnų valsčiaus kaimų sąrašuose. 1745–1746 m. Liubėnai kartu su aplinkiniais kairiosios pusės kaimais randami Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios parapijos gyventojų bažnytinių mokesčių mokėtojų sąrašuose.

Pagal 1752 m. teritorinį administracinį paskirstymą nuo tų metų Senieji Liubėnai priklausė Įsruties srities Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiui.

1777 m. Senieji Liubėnai buvo įrašyti Kazikėnų valsčiuje, kurio sąrašuose buvo vadinami karališkųjų valstiečių kaimu. 1785 m. kaimas vadintas *Lubenöhlen*. 1785 m. Senieji Lubėnai minimi kaip karališkųjų valstiečių kaimas. Šiame kaime stovėjo 12 ugniakurų (sodybų). Gyventojams neteko mokėti mokesčių dvarui, jie mokėjo tik Prūsijos valdovui. 1815 m. Senuosiuose Liubėnuose buvo užrašyta 12 sodybų su 72 gyventojais. Kadangi aplinkui arčiau kaimo nebuvo kitų bažnyčių, Liubėnai tebe priklausė didžiajai Viešvilės evangelikų parapijai, o nuo 1845 m., įsikūrus naujai Smalininkų evangelikų liuteronų parapijai, atskirti nuo Viešvilės ir prijungti prie Smalininkų.

XIX a. pr. šiame žemdirbių kaime stovėjo 12 sodybų su 72 gyventojais. Senujų baltų kaimams buvo būdingas sodybų išsibarstymas dideliame plote, joms kartu susiglaudžiant į atskiras grupes, kokie ir likę Senieji Liubėnai (pagal 1815 m. surašymo duomenis).

XIX a. vid. laisvųjų ir šatulinių ūkininkų kaime jau stovėjo 58 būstai (butai), kuriuose gyveno 229 gyventojai. Senujų Liubėnų gyventojai valdė 1 338 margus ir 59 rykštes žemės, laikė per pusšimtį arklių, per 100 galvijų, 100 avių ir kitų gyvulių. Kaime buvo išvystyti amatai, dirbo keletas amatininkų.

Senieji Liubėnai iki 1874 m. priklausė Kazikėnų valsčiui, 1874 m. nuo jo atskirti ir nuo to laiko priklausė Ragainės apskrities Šilėnų valsčiui.

Senuosiuose Liubėnuose buvo dviklasė pradžios mokykla – aiškiai per maža pagal esamą gyvenvietę, kadangi ją lankė ir kaimyninio Naujųjų Liubėnų kaimo vaikai. Be pagrindinių mokesčių, Senujų Liubėnų gyventojams dar teko išlaikyti mokyklą. Jos išlaikymui kas metai reikėdavo surinkti po 12 talerių ir 10 sidabri-

nių grašių, 16 šėpelių rugių, taip pat aprūpinti šienų ir kitais pašarais mokytojų laikytus gyvulius.

1871 m. Senuosiuose Liubėnuose stovėjo 23 sodybos, surašyti 287 gyventojai, 269 evangelikai ir 18 katalikų, kurie, galima spėti, buvo atvykę iš carinės Rusijos valdomos Didžiosios Lietuvos. Tik 120 gyventojų buvo gimę Senuosiuose Liubėnuose, visi kiti atsikėlę iš kitų vietovių. Buvo surašyti 148 vyrai, 139 moterys ir 67 vaikai.

1874 m. iš penkių Ragainės apskrities kaimo bendruomenių – Senujų Lubėnų, Dirvelių, Naujųjų Lubėnų, Šilėnų ir karališkosios girininkijos – buvo suformuotas Šilėnų valsčius.

Aukštėliau Nemuno pievų eina vadinamasis Napoleono kelias (*Der Napoleonsweg*). Iš didžiosios Trapėnų girios prie Nemuno, skersai Napoleonkelio ejo kelias, kuriuo į prielauką buvo gabenama girioje nukirsta mediena. Nemune trumpesnė mediena buvo kraunama į laivus, rąstus suraišiodavo ir sujungti sieliai buvo plukdomi į Ragainę, Tilžę ar kitus miestus.

Lankose yra keletas ežerėlių. Per Nemuną atsiveria gražus vaizdas į Kazikėnus.

1885 m. Senuosiuose Liubėnuose stovėjo 27 sodybos su 333 gyventojais, iš kurių buvo 329 evangelikai ir 14 katalikų. Sodybose buvo 71 būstas. Kaimui priklausė 272 ha ariamos žemės, 3 ha krūmų ir medynų ir 57 ha pievų, iš viso 392 ha. Kaimo žemės buvo prastos kokybės. Užliejamos Nemuno lankų pievos, davusios daug geros kokybės žolės, buvo vertinamos gerai.

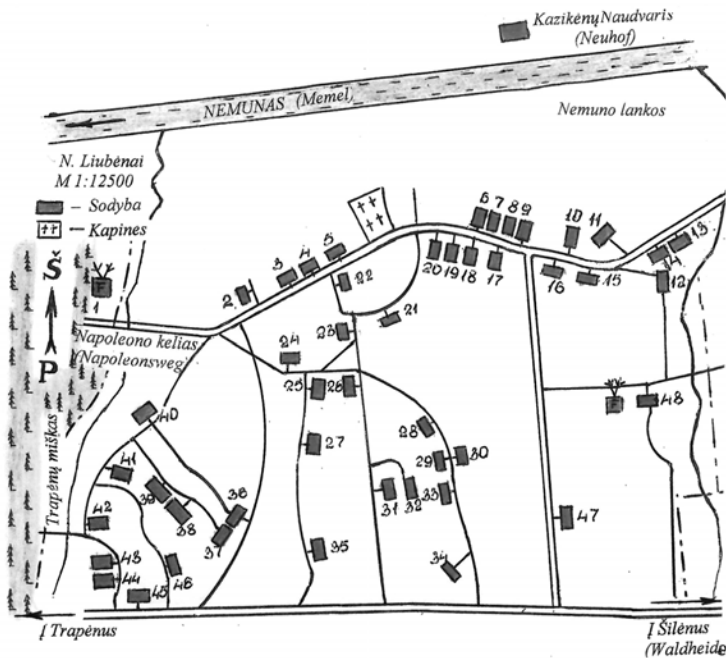
XX a. pr. prie upelio, kairiojo Nemuno intako, Nemuno slėnio šlaite stovėjo keletas vidutinių ūkininkų sodybų. Pietinėje dalyje, girios pakraštyje, kūrėsi keli vienkiemiai. Pamiške pro juos ejo vieškelis Trapėnai–Šilėnai, vedęs į pasienį ir muitinę.

Daugumą Senujų Liubėnų ir Šilėnų kaimų gyventojų vaikų tikėjimo tiesų mokė bei konfirmacijai ruošė, o vėliau konfirmavo evangelikų kunigas Smalininkuose. Dėl to jie tarp Šilėnų ir Smalininkų turėjo keltis per Nemuną ir lankyti Smalininkuose tikybos užsiėmimus. Vaikai keldavosi keltu arba valtimi. Žiemos metu, kada sustorėdavo ledas, jie, kaip ir suaugusieji, pereidavo upę ledu, ant kurio būdavo pažymėtas patikimas kelias. Važiuojant miško keliu link Naujųjų Liubėnų kaimo į vakarus, buvo Senujų Liubėnų kapinės. Šiandieną dėl suaugusio tankaus pomiškio jas jau sunku rasti. Didžiausią 72 ha žemės ūkio naudmenų ūkį Senuosiuose Liubėnuose turėjo Francas Griškaitis. Kaime veikė grūdų malūnas, kuris priklausė Martai Neumann. Po 1902 m. kaimas prijungtas prie Trapėnų parapijos.

Klaipėdos kraštas nuo 1919 m. buvo atskirtas nuo Vokietijos ir administruojamas Antantės valstybių. Parapijos centras ir Liubėnai, Šilėnai bei kiti kaimai atsidūrė skirtingose valstybėse. 1921 m. kairiakrantės Nemuno pusės kaimai buvo atskirti nuo buvusios parapijos ir prijungti prie Trapėnų parapijos.

S. Liubėnų išdėstymą randame užfiksuotą E. Dovydaičio 1944 m. būklės eskize. Kaimo valdomų žemių plotai, galima spėti, išliko nepakitę, tačiau gyventojų sodybų galėjo atsirasti ir naujų.

Panemunėje driekėsi Nemuno lankos, kur, kaip jau buvo minėta, buvo įsikūręs Jovarynės (*Milchbude*) dvaras. Kaimo eskize Nr. 1 pažymėta S. Liubėnų

Senujų Liubėnų
kaimo sodybos
1944 m. Eskizas
Nr. 1. Perbraižė
A. Sinkevičius

mokykla, Nr. 11 – lentpjūvė, Nr. 16 – grūdų malūnas. Dalis savininkų, galima spėti, lietuviškos kilmės pavardėmis^{8, 9}.

2. Pranas Griškaitis (*Grischkat, Franz*)
3. Karlas Juknaitis (*Jucknat, Karl*)
6. Šmitas-Parotaitis, Vėdraitis (*Schmidt-Parotat, Wedrat*)
7. Tomas Bendikas (*Bendix, Thomas*)
10. Otas Augaitis (*Augat, Otto*)
25. Otas Lepys (*Leppies, Otto*)
12. Fricas Žilaitis, Lange (*Szilat Fritz, Lange*)
13. Otas Augaitis (*Augat, Otto*)
14. Zymonaitis (*Siemoneit*)
15. Jukniškė (*Juknischke*)
18. Sprainaitis-Raudaitis (*Spreinat Raudat*)
22. Frydrichas Kašubaitis (*Kaschubat, F.*)
24. Jurgis Peteraitis (*Petereit, Georg*)
26. Alfredas Bosas (*Boss, Alfred*)
27. Otas Brazaitis (*Brassat, Otto*)
28. Podžiuvaitis (*Podszuweit*)¹⁰.

Naujųjų Liubėnų kaimas

XVIII a. antrojoje pusėje greta Senujų Liubėnų jau buvo išsikūrę ir Naujieji Liubėnai. Naujieji Liubėnai (*Neu Lubönen, 1938 Memelwalde*, rus. *Zelenodolje*), kaimas Ragainės apskrityje, Trapėnų valsčiuje (toliau – N. Liubėnai).

⁸ Ragainės apskrities kaimų sąrašas (1900 m.) vok. wiki-de.genealogy.net/Alt_Luboenen lt.wikipedia.org/wiki/Senieji_Lubėnai.

⁹ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de Wischwill. Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften. laut Kirchenkassenrechnung des Jahres 1745–1746.

¹⁰ Dovydat E. *Kirchspielvertreter für Trapen in der Kreisgemeinschaft Tilsit-Ragnit e. V.*

N. Liubėnai įsikūrę kairiajame Nemuno krante ties tuomet buvusia didele upės sala, priešais Kasikėnus, nuo Senujų Liubėnų daugiau į vakarus, 6 km į rytus nuo Trapėnų. Pagal administracinį teritorinį suskirstymą po 1752 m. reformos N. Liubėnai priklausė Įsruties srities Ragainės apskrities Kazikėnų valsčiui.

Pirmą kartą N. Liubėnai paminėti Kazikėnų valsčiaus ir Viešvilės bažnyčios dokumentuose 1785 m. Kaimas išsidėstęs Liubėnų girios pakraštyje. Nemune tuomet buvo susidariusi didoka sala, dar buvusi pažymėta 1802 m. žemėlapyje. N. Liubėnų kaime daugiausia buvo maži laukininkų ūkeliai. XVIII a. pabaigoje N. Liubėnai buvo žinomi kaip kaimas, buvęs tarp Nemuno ir girios prie senojo panemunių vieškelio, ėjusio iš Trapėnų į Šilėnus ir Didžiojoje Lietuvoje buvusį Sudargą. Kaime stovėjo 7 sodybos (ugniakurai). N. Liubėnai tada buvo įvardijami kaip karališkųjų valstiečių kaimas su 7 ugniakurais. Panaikinus 1807 m. baudžiavą, gyventojai, dirbę žemės ūkyje, galėjo pasiieškoti kitų darbų, domėtis verslais ir kt. 1815 m. N. Liubėnuose surašytos 8 sodybos su 46 gyventojais. 1873 m. N. Liubėnai mokėjo bažnytinius mokesčius Viešvilės evangelikų bažnyčiai, buvo likę Viešvilės parapijoje. Senieji Liubėnai, įsikūrę arčiau Smalininkų, jau buvo prijungti prie Smalininkų evangelikų parapijos. Išventinus Trapėnuose naują bažnyčią, N. Liubėnai 1902 m. buvo prijungti prie Trapėnų parapijos.

XIX a. pradžioje šiame žemdirbių kaime stovėjo 8 sodybos (ugniakurai) su 46 gyventojais (pagal 1815 m. surašymo duomenis).

Abiejose gyvenvietėse žmonių skaičius sparčiai didėjo. Atsiradus darbų atsikėlė ir daug naujų gyventojų, ypač pagalbinių darbininkų, kurie vyko ir iš Lietuvos, kur gyventojus dar buvo prispaudusi baudžiava. Čia vykdavo vadinamieji samdinių turgūs. Per pusę amžiaus gyventojų skaičius Senuosiuose ir N. Liubėnuose išaugo daugiau kaip 3 kartus. Kaimas valdė 991 margą žemės (apie 250 ha).

XIX a. vid. N. Liubėnuose stovėjo 15 laisvųjų šatulininkų sodybų, 42 butai (kitais duomenimis – 58 butai), kuriuose gyveno 183 gyventojai, iš jų 171 evangelikas ir 12 katalikų. 74 gyventojai buvo vietiniai – čia gimusieji. N. Liubėnų kaimo gyventojai valdė 991 margą žemės, laikė 33 arklius, 55 galvijus, 89 avis ir kitų gyvulių. Kaimo vaikai lankė Senujų Liubėnų pradžios mokyklą. Kaime gyveno amatininkų, kurie vertėsi įvairiais amatais. Dalis gyventojų dirbo vietos girininkijoje, užsiėmė verslais¹¹.

Už žemės valdas Naujųjų Liubėnų kaimui kasmet reikėdavo mokėti po 26 talerius ir 8 sidabro grašius žemės mokesčio. Už verslus kaimui reikėjo mokėti po 75 talerius, amatus – po 40 talerių. Gauto pelno dar likdavo ir Liubėnų gyventojams.

XIX a. pab. Naujuosiuose Liubėnuose stovėjo 17 sodybų su 45 butais, kaime surašyti 185 gyventojai, iš kurių 11 išpažino katalikų tikėjimą. Kaimui priklausė 265 ha žemės (pagal 1885 m. gyventojų surašymo duomenis)¹².

XX a. pradžioje prie Nemuno slėnio šlaito stovėjo keletas įvairaus dydžio sodybų, aplink kurias buvo keliolika viensėdžių. Kaime buvo vyresnioji girininkija (*Oberförsterei Neu Lubönen, Memelwalde*).

Nemuno slėnio pakraščiu pro vadinamąjį Napoleono kalną ėjo senasis vieškelis iš Šilėnų į Trapėnus,

¹¹ Duomenys iš 1871 m. gyventojų surašymo.

¹² *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 2003, t. 2, p. 689.

E. Hildebrando svečių namai, vyr. girininkija, maitinė ir mokykla 1930 m. Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net

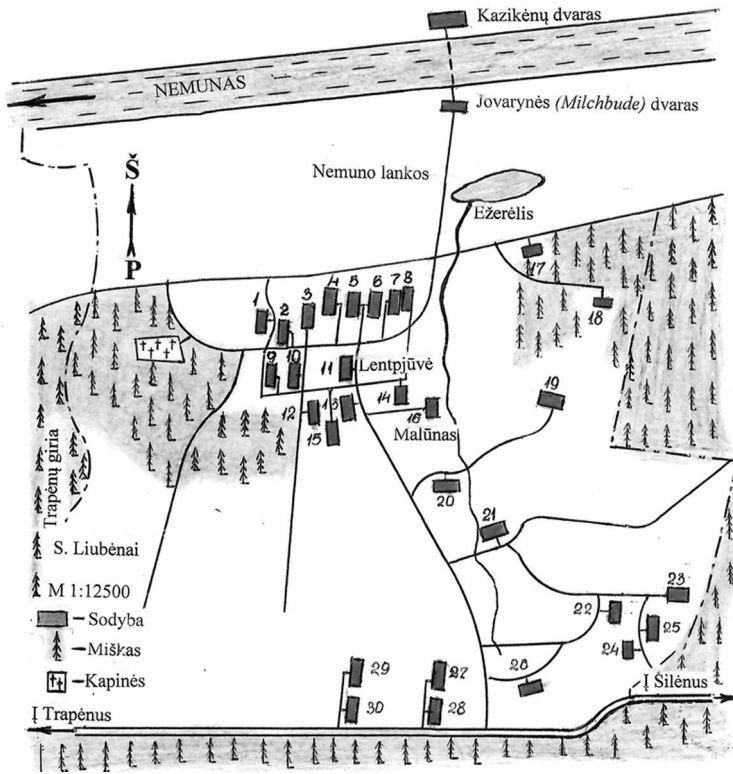
toliau į Ragainę. Potvynių metu ją užsemdavo. XIX a. buvo tiesiamas naujasis kelias, aplenkęs abi Liubėnų gyvenvietes, ejęs nuo jų labiau į pietus. Nuo Nemuno pakrantėsėjo kelias į Trapėnų giria, iš kurios miško ruošos darbuose dirbė vietos gyventojai veždavo medieną. Atvežtus rąstus kraudavo į laivus ar rišdavo į sielius, kuriuos sielininkai plukdydavo į Ragainės ir Tilžės prekyvietes ar dar toliau – į Karaliaučių.

Pagrindinis gyventojų pragyvenimo šaltinis buvo žemės ūkio produktų gamyba, jų pardavimas. Kadangi kaimo ūkininkų turėtos žemės derlingumu nepasižymėjo, dirbama žemė ir miškas buvo menkos vertės, iš žemės ūkio veiklos prasigyventi buvo sunku. Gerai vertintos tik N. Liubėnų kaimui priklausiusios Nemuno užliejamosios pievos, todėl jų savininkams buvo geros sąlygos verstis gyvulininkyste, plėtoti gyvulininkystės produkcijos gamybą.

Naujieji Liubėnai savo mokyklos neturėjo. Kaimo vaikai lankė mokyklą Senuosiuose Liubėnuose, tad gyventojams teko prisidėti mokant mokesčius jos išlaikymui ir atlyginimą mokytojui. Kartu su Senujų Liubėnų gyventojais reikėjo surinkti 12 talerių ir 10 sidabrinių grašių kasmetinį mokestį ir prisidėti mokant mokytojui atlyginimą, aprūpinant jo gyvulius pašaru.

Gyventojai dairėsi ir kitų darbų, vertėsi miško medžiagos gamyba, sielininkyste, žvejyba, įvairiais verslais, kontrabanda. Medieną buvo reikalinga šalia esantiems Ragainės ir Tilžės popieriaus ir celiuliozės fabrikams, be to, čia pat gretimais esančiuose Lankininkuose atvežtą medieną apdirbdavo ir vietos lentpjūvė.

1905 m. N. Liubėnuose gyveno 217 gyventojų, iš kurių ketvirtis save laikė lietuvininkais. Dauguma N. Liubėnų gyventojų išpažino evangelikų liuteronų tikėjimą. Mažesnę kaimo gyventojų dalis buvo katalikai. Viduryje N. Liubėnų buvo evangelikų kapinės. Nuo čia atsiveria puikus vaizdas į antroje pusėje Nemuno esančius Kazikėnus ir Naudvarį. Po 1918 m. monarchijos žlugimo Vokietijoje Rytų Prūsijos regionas išliko kaip autonominė Vokietijos dalis. Klaipėdos kraštas 1919 m. pagal Versalio taikos sutartį buvo atskirtas nuo Vokietijos. Smalininkų bažnyčia pasiliko kitoje valstybėje, t. y. naujai sudarytame Klaipėdos krašte, kurį Antantės

Naujųjų Liubėnų kaimo sodybos ir gyventojai 1944 m. Eskizas.

E. Dovydaitis (E. Dowidat).

1 – Mažoji girininkija „Schönbrück“,
48 – Liubėnų mažoji girininkija, 6, 16, 17, 32, 42, 43,
46 – girininkijoms priklausantys pastatai,
11 – muitinė,
15 – žandarmerija.
Perbraižė
A. Sinkevičius

pavedimu administravo prancūzai. 1921 m. abu Liubėnų kaimai atskiriami nuo dešinėsios Nemuno pusės bažnyčių ir prijungiami prie Trapėnų parapijos¹³.

1922 m. N. Liubėnuose įsteigta muitinė su 8–10 pareigūnų. Gera naujovė buvo Nemuno garlaiviai, kurie nuo XIX a. vidurio reguliariais reisais kursavo tarp Tilžės ir Smalininkų. Jie žymiai pakeitė kaimo žmonių gyvenimą – į šiuos laivus ūkininkai susidedavo pagamintą produkciją, grįždami iš Tilžės prekyviečių nesunkiai parsiveždavo ir didesnių daiktų. Nebereikėjo vargti valtele iriantis prieš srovę ar kovojant su vėtromis – palaiptniui kelionė garlaiviu tapo įprastu dalyku. Netoliese buvo garlaivių stotelė su patogia prieplauka¹⁴.

Daugelio sodybų savininkų pavardės gali būti ir baltiškios kilmės:

2. Albertas Kyzelis (*Kiesel, Albert*)
3. Julius Kyzelis (*Kiesel, Julius*)
4. Otas Eniulaitis (*Ennulat, Otto*)
5. Žilaitis (*Szilat*)
8. Jonas Klimantaitis (*Klimantat, Johann*)
10. Andriejus Burchardas (*Burchard, Andreas*)
13. Gustavas Jakštaitis (*Jekstadt, Gustav*)
14. Vilhelmas Brantas (*Brand, Wilhelm*)
18. Gustavas Rochmanas (*Rohmann, Gustav*)
21. Jurgis Milkeraitis (*Milkereit, Georg*)

¹³Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Naujujii_Liubėnai.

¹⁴Interneto prieiga: wiki-de.wiki-de.genealogy.net
> ... > Kaliningrader Oblast.

25. Marija Ašmonaitis (*Aschmoneit Maria*)
 27. Emilis Delkus (*Delkus, Emil*)
 28. Ema Bliūdžius (*Bludszus, Emma*)
 29. Karolis Mejeris (*Meier, Karl*)
 31. Lina Barčys (*Barties, Lina*)
 33. Ana Podžiuvaitis (*Podszuweit, Anna*)
 37. Richardas Šakys (*Czokies, Richard*)
 38. Jonas Virbickis (*Wirbitzki, Johann*)
 40. Pranas Symonaitis (*Siemoneit, Franz*)
 41. Marija Bertulaitis (*Bertulat, Maria*)
 44. Maksas Auksutaitis (*Auksutat, Max*)¹⁵.

Pabėgėlės iš M. Lietuvos Emos Betkės lagerio kortelė. 1948 m. Lagerkarte der Flüchtlings familie Bethke aus Memelwalde, 1948. Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net > ... > Kaliningrader Oblast

1944 m. visi gyventojai gavo įsakymą evakuotis į Vokietiją. Vietinių gyventojų krašte neliko. Bandę sugrįžti gyventojai buvo laikomi vokiečiais. Jau ne tik karo metu, bet ir po 1945 m. patyrė badą. Pokario metais jie buvo suvaryti į sovietinius lagerius, kur patyrė genocidą, buvo masiškai naikinami. Išlikusi E. Betkės lagerio kortelė.

Galbrasčių kaimas

Už 8 km nuo Gyverlaukių kaimo į rytus išsidėstę Galbrasčiai. Nuo 1736 m. jie minimi kaip karališkųjų ūkininkų kaimas. Kaimo pavadinimas buvo vis kaitaliojamas: *Gailbrast, Galbrasten, Dreifurt, Liwenskoje*. Prūsų „galas“, „brasta, braste“. Rašytiniuose šaltiniuose išlikę, kad 1654 m. kaimas priklausė Ragainės valsčiui (*Ragnit Amt*). Iš 1785 m. bažnyčios mokesčių sąrašų matome, kad Galbrasčiai priklausė Viešvilės parapijai. Ragainės valsčiaus Galbrasčių kaimo dokumentuose nuo 1654 iki 1664 m. apie turėtą žemės nuosavybę padaryti šie įrašai:

1654 m. – 25 ūbai žemės, visa pilnai užimta.

1664 m. – 24 ūbai, iš kurių 6 ūbai, 23 margai geros žemės – aukštos vertės, 8 ūbai, 3 margai prastos žemės – žemos vertės.

Ragainės valsčiaus 1722–1723 m. topografiniuose žemėlapiuose yra parodyta, kas Galbrasčiuose liko po 1709–1711 m. maro.

Po 1775 m. padaryti įrašai: 52 ūbai, 14 margų ir 206 rykštės, įskaičius Gardamsėdį: iš jų 29 ūbai, 29 margai, 10 rykščių miškų, pelkių ir kelių.

Galbrasčiams priklausė apie 60 ha žemės plotas prie Gardamsėdžio, kuris yra už 1,5 km į šiaurę nuo Trapėnų kaimo. 1785 m. Galbrasčiai buvo Ragainės apskrities karališkųjų ūkininkų kaimas su 29 sodybomis (židiniaus) ir priklausė Viešvilės parapijai. 1810 m. kaimas išaugo iki 37 sodybų ir turėjo 158 gy-

¹⁵Dovydaitis E. (E. Dowidat). Naujųjų Liubėnų kaimo eskizas.

Galbrasčių,
Vėderaitiškių ir
Krauleidžių kaimai
1861–1862 m.
Iš Prūsijos generalinio
štabo žemėlapis

ventojuis, priklausančius Legevangminos (*Lesgewangminnen*) domenui. 1858 m. verslo mokesčių sąrašuose parodyti šie prekyautojai:

Brožaitis (*Broszeit*) – Boemas Hiokeris (*Boehm Höker*), metinis mokestis – 2 tlr.

Boemo / Brožaičio valgykla, smuklė ir svečių namai – 4 taleriai kasmet.

Frederikas Moro (*Frederick Moor*) – už vėjo malūną. Nomjuvaitis (*Nomjuweit*) – už vėjo malūną¹⁶.

Bendruomenės gyvenvietėje nuo Ordino laikų gyveno daugiausia lietuvių. Tai rodo ne tik daugelio lietuviškos kilmės pavardės, bet ir tai, kad šio kaimo gyventojai iki XIX a. vid. kasdieniame gyvenime nuolat vartojo lietuvių kalbą. Tai rodo vartojami lietuviškos kilmės vietovių pavadinimai:

Smakalins = *Drachenberg*

Ragowas = *Hexenschlucht*

Meschkupis = *Bärenbach*

Wilkenitsche = *Wolfsgelände*¹⁷.

Viešvilės evangelikų bažnyčios knygose randame, kad Galbrasčių kaimo gyventojai Lozoraitis Jurgis ir Puskepalė Elzė Viešvilėje krikštijo:

1865 m. – sūnų *Augustą Vilhelmą*.

1868 m. – sūnų *Augustą Johaną*.

1870 m. – dukrą *Anelę*.

1872 m. – dukrą *Marikę*.

1875 m. – dukrą *Augustę*.

Randame kitą įrašą, kad gyventojai Lozoraitis Jurgis ir Barkžalė Madlena iš Gyverlaukių kaimo 1865 m. Viešvilės evangelikų bažnyčioje krikštijo dukrą Anelę.

Iš pateikto prie gyvenvietės eskizo namų savininkų sąrašo matome, kad net ir 1944 m. iš 105 sodybų savininkų apie pusė buvę lietuvininkai (*apie tai galutinį žodį gali pasakyti tik kalbininkai*) – 49 gyventojų pavardės galimai baltiškos kilmės:

1. Hermanas Povilaitis (*Powileit, Hermann*)

2. Kristupas Liutkus (*Luttkus, Christoph*)

3. 4. Jonas Eniulaitis (*Ennulat, Johann*)

5. Jonas Žilvitaitis (*Szilwitat, Johann*)

7. Jonas Dyčmonas (*Dietschmann, Johann*)

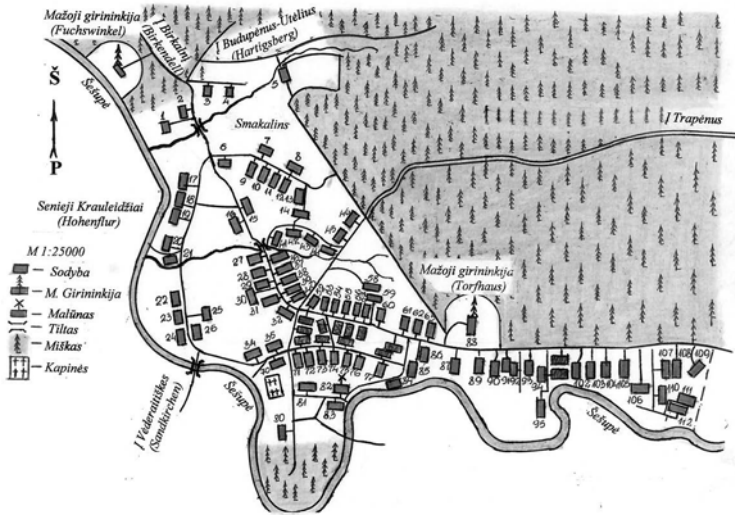
8. Adolfas Dvilisius (*Dwillis, Adolf*)

9. Fricas Urmonaitis (*Urnoneit, Fritz*)

12. Gustavas Urmonaitis (*Urnoneit, Gustav*)

¹⁶Interneto prieiga: [wiki-de.genealogy.net/Dreifurt Galbrasten-Geniki](http://wiki-de.genealogy.net/Dreifurt_Galbrasten-Geniki).

¹⁷Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_dreifurt1.html Kreis Tilsit-Ragnit: Gemeinde Dreifurt (Galbrasten).

Galbrasčių (Dreifurt) kaimo sodybos ir gyventojai 1944 m. Eskizas. Valteris Brošaitis (W Broszeit). Viršuje kairėje – mažoji Fuchsvinkelio girininkija, 30 – Galbrasčių gaisrinė, 31 – pradinė mokykla, 53 – policijos nuovada, 71 – Galbrasčių lentpjūvė, 88 – Torfhauzo mažoji girininkija. Perbraižė A. Sinkevičius

13. Hermanas Jodžiuvaitis (Jodszuweit, Hermann)
14. Henrikas Barčaitis (Bartschat, Heinrich)
15. Vilius Mertinaitis (Mertinat, Willi)
17. Richardas Endriukaitis (Endrigkeit, Richard)
18. Artūras Milkeraitis (Milkereit, Artur)
19. 20. Jonas Kumutaitis (Kumutat, Johann)
21. Otas Šereikis (Schereiķs, Otto)
22. Fricas Bublaitis (Bublāt, Fritz)
25. Otas Turkaitis (Turkat, Otto)
26. Jonas Žilvaitis (Szilwitat, Johann)
27. Jonas Milkutaitis (Milkutat, Johann)
34. Ana Žilaitis (Szillāt, Anna)
36. 41. Richardas Gucentaitis (Gudzentat, Richard)
37. Jonas Žilvaitis (Szilwitat, Johann)
38. 42. Fricas Girnius (Girnius, Fritz)
40. Jonas Povilaitis (Powileit, Johann)
43. 44. Jonas Strazdas (Strazdas, Johann)
46. Avyžius (Awiszus)

Sąrašė ir toliau randame baltiškės kilmės pavardžių: J. Abromaitis, O. Malonė, G. Kumutaitis, O. Jonikaitis, G. Milkutaitis, G. Endrijaitis, V. Dikšaitis, M. Martušaitis, K. Pečiulaitis, G. Steputaitis, J. Tenikaitis, H. Subruvaitis, J. Urmonaitis, E. Ramonaitis, J. Dirvelis, H. Podžiuvaitis, F. Podžiuvaitis, K. Ramonaitis, V. Dik-

Galbrasčių atvirukas (Galbrasten Ansichtskarte). Dreifurt (Galbrasten) vor 1938 (Bild: Sammlung Zenke). www.tilsit-ragnit.de/.../ra_dreifurt1

šaitis, H. Avyžius, F. Kebeikis, H. Mozūraitis, J. Mozūraitis ir kt. Sąrašė randame ir nuomininkų bei samdinių pavardes¹⁸.

Nuo 1901 m. sutrumpinti parapijiečiams ilgi atstumai iki savo bažnyčių: Galbrasčių kaimas atskirtas nuo Viešvilės evangelikų parapijos ir prijungtas prie naujai sudarytos Vėderaitiškių parapijos. Vėderaitiškių parapija buvo suformuota iš aplinkinių kaimų, kurie nesant arti bažnyčios prieš tai buvo išskirstyti Lazdėnų, Viešvilės ir Būdviečių parapijoms. Iki XIX a. vidurio Galbrasčiuose šnekamoji kalba buvo vartojama lietuvių¹⁹.

Pirmojo pasaulinio karo vietinių lietuvių laikraštyje „Tilžės keleivis“ ir Mauderodės spaustuvėje leidžiamame „Lietuviškame kalendoriuje“ 1915 m. buvo konstatuota, kad lietuvių kalba dar vartojama gana plačiai, nuo pat gimimo perduodama tėvų ir dar labiau – senelių. Galbrasčiai buvo pirmoji bažnytinės parapijos bendruomenė, kurioje karaliaus Frydricho Vilhelmo I 1736 m. rugpjūčio 1 d. įstatymu (*prinzipia regulativa*) įsteigta dviklasė mokykla, kurią lankė apie 80–90 moksleivių. Nuo XIX a. pab. mokykloje dirbo vyresnysis ir jaunesnysis mokytojai. Nuo Pirmojo pasaulinio karo mokykloje dirbo šie mokytojai: Martynas Jonikaitis (*Martin Jonigkeit*), Gustavas Movicas (*Gustavas Mowitz*), Teodoras Plaumbaumas (*Theodor Pflaumbaum*), Rėderis (*Raeder*), Fricas Elertas (*Fritz Ehlert*), Gerchardas Paulūnas (*Gerhard Paulun*), Schölermann.

Galbrasčių (*Dreifurt*) kaimo ūkių sąrašas:

Jono Šilvitaičio (*Johann Szilwitat*), 70 ha

Jono Eniulaičio (*Johann Ennulat*), apie 40 ha

Kristupo Liutkaus (*Christoph Luttkus*), apie 35 ha

Artūro Milkeraičio (*Artur Milkereit*), apie 35 ha

Frico Girniaus (*Fritz Girnus*), apie 35 ha

Augusto Širakovskio (*August Schirakowski*), apie 32,5 ha

Richardo Endrikaičio (*Richard Endrigkeit*), apie 20 ha

Jono Kumetaičio (*Johann Kumu-*

tat), apie 20 ha

Oto Malonės (*Otto Malone*), apie 20 ha

¹⁸ Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de Kreis Tilsit-Ragnit: Gemeinde Dreifurt (Galbrasten) 1971 von Walter Broszeit.

¹⁹ Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de.

Augusto Endriulaičio (*August Endrulat*), apie 20 ha
 Jono Abromaičio (*Johann Abromeit*), apie 20 ha
 Heinricho Subruvaičio (*Heinrich Subruweit*), apie 20 ha
 Adolfo Dvyliaus (*Adolfas Dwillies*), maždaug 17,5 ha
 Adolfo Lorenco (*Adolfas Lorenz*). (*Gertrud Jonigkeit*), apie 15 ha
 Vilhelmo Moro (*Vilhelmas Mohr*), maždaug 12,5 ha
 Jono Tenikaičio (*Johann Tennigkeit*), maždaug 12,5 ha
 Oto Turkaičio (*Otto Turkat*), maždaug 10 ha
 Onos Šilait (*Anna Szillat*), maždaug 10 ha
 Hermano Moro (*Hermann Mohr*), apie 9 ha.

Ūkininkai Eniulaitis (*Ennulat*), Liutkus (*Luttkus*), Milkeraitis (*Milkereit*) ir Šilvitaitis (*Szilwitat*) užsiėmė arklinių kystė. Kiti parduodavo aplinkiniams dvarams savo išaugintus veislinius kumeliukus, kurie po 3 metų tapdavo pakaitiniais žirgais.

Vilhelmo Moro parduotuvė-restoranas ir Hermano bakalėjos parduotuvė tenkino gyventojų prekių poreikius. Beveik ketvirtis kaimo gyventojų gaudavo pastovų atlyginimą. Dauguma jų turėjo nuolatinius darbus aplinkinėse *Altenkirche* ir Trapėnų plytinėse, statybos įmonėse, dirbo miško darbininkais abiejose girininkijose ir durpių įmonėje. Kiekvieną pavasarį apie 6 savaites girininkijose jie būdavo kviečiami prie darbų sodinant mišką. Nevedę vyrai ir moterys dalį pajamų gaudavo iš laikinų žemės ūkio darbų pas kaimo ūkininkus²⁰.

Galbrasčiuose gyveno ir žvejai. Prasidėjus stintų žvejybai, jie kartu su kitų kaimų (daugiausia Senųjų Krauleidžių) žvejais Šešupe ir Nemunu skubėdavo pasitikti atplaukiančių nuo Kuršių marių stintų būrių. Katerių įgulos paprastai buvo sudaromos iš 3 žmonių. Už stintas buvo mokama pinigais ar mainais: už žuvies barelį – rugių bušelį. Stintų būdavo daug – plaukdavo dideliais būriais ir didelės. Žvejai, ypač vasarą, žvejybą pradėdavo su ilgiaisiais tinklais. Tada, apsiginklavę kartimis, tinklais ir maisto daiviniu, kurį sudarydavo duona, gabalas kiaulienos, daugiausia – lašinių, nepamirštant ir degtinės butelio, tikėdamiesi gero laimikio, išplaukdavo dar prieš aušrą. Ištraukus tinklus, kiekvieną kartą būdavo išgeriama, kaip anuomet sakydavo – „*per nykščio plotį*“.

Vieną kartą greta buvęs jau besvirduliuojantis žvejys, netvirtai besiremdamas keliais, persivertė per valtės bortą ir įkrito į upę, bet ištiesę pagalbos ranką, bičiuliai ištraukė jį šlapią kaip pudelį, iš to paskui visi skaniai juokėsi. Grįžus vyrams iš žūklės, pilni sidabrinųjų spurdančių žuvų krepšiai būdavo perduodami šeimininkėms. Šios stintos puikiai tiko ne tik žmonėms. Kada jų būdavo sužvejojama daug, būdavo naudojamos ir kiaulių penėjimui. Paminėtina, kad Šešupės vanduo buvo toks skaidrus, kad buvo galima matyti dugną ir sekti plaukiančių žuvų guotus²¹.

Papildomų pajamų gyventojai prasimanydavo ir iš miško gėrybių. Gavus miškų tarnybos leidimą, buvo renkamos mėlynės, žemuogės, avietės, spanguolės bei grybai ir parduodama savaitiniuose turguose. Mokyklinių atostogų metu uogaudami užsidirbdavo ir vyresni vaikai.

²⁰Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_hohenflur Kreis Tilsit-Ragnit: *Erinnerungen an... Hohenflur...*

²¹Ten pat.

Prie Galbrasčių kaimo yra mažoji girininkija (*Fuchswinkel Forsterei*).

Galbrasčiuose dirbo šie amatininkai: Šereikis (*Schereiks*), Otas Šmydė (*Otto Schmiede*), kaimiečiai Pranas Šmydė (*Franz Schmiede*), Kušnierius (*Kuschnerus*), Henrikas Šneideris (*Heinrich Schneider*), Zėgeris (*Seeger*), Augustas Topferis (*August Töpfer*), Povilaitis (*Powileit*), Hermanas Štelmacheris (*Hermann Stellmacher*), Vašmuntas (*Wachsmuth*), Pranas Zatleris (*Franz Sattler*), Lenuvaitis (*Lenuweit*), Šumacheris (*Schuhmacher*), Vymeris (*Wiemer*), Pranas Šumacheris (*Franz Schuhmacher*).

1901 m. liepos mėn. 1 d., pastačius Vėderaitiškėse naują bažnyčią, Galbrasčiai atiteko Vėderaitiškių (*Wedereitischken, Sandkirchen Kirchschiepl*) parapijai.

Galbrasčiuose 1852 m. gimė Mažosios Lietuvos kultūros veikėjas, evangelikų liuteronų kunigas, tautosakininkas, kalbininkas, vertėjas, spaudos darbuotojas Kristupas Jurkšaitis (1852–1915) (*Christoph Jurkschat*). K. Jurkšaitis mokėsi Tilžės gimnazijoje, studijavo teologiją Karaliaučiaus universitete. Nuo 1879 m. – evangelikų liuteronų kunigas, mokytojavo ir kunigavo. K. Jurkšaitis paskelbė straipsnių mokslo populiarinimo klausimais, trumpai redagavo laikraštį „Lietuvos balsas“, 1897–1907 m. – „Tilžės keleivį“, jo priedą „Keleivio draugas“, 1900–1905 m. rengė jo priedą „Tilžės keleivio kalendros“, kuriame 1900 m. išspausdino sutrumpintą ir perredaguotą J. Bretkūno „Postilę“.

Galbrasčių apylinkėse jis surinko 63 pasakas bei kelias dešimtis smulkiosios tautosakos dalykų. Parašė kompiliacinę Mažosios Lietuvos istoriją, vokiečių kalbos vadovėlių, populiarių religinių knygelių. Užrašė Ragainės apylinkių tarmes, rinko žodžius, rengė lietuvių kalbos gramatiką, sudarė lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynus.

K. Jurkšaitis išvertė ir 1881 m. išleido J. Flavijaus knygos „Žydų karas“ sutrumpintą variantą „Jeruzalės išpustijims“. 1901 m. išleistas antras jos leidimas „Žydų kova bey Jeruzalės išpustijims“. K. Jurkšaitis parengė giesmynėlį su 80 giesmių, tikybos vadovėlių „Wieros dalykai“. 1914 m. Berlyne išspausdino prabangią didelio formato (23 × 29 cm) evangelikų mišių knygą „Aš bei mano namai norim Viešpačiui šlužyti“^{22, 23}.

Vėderaitiškių kaimas

Vėderaitiškės (*Wedereitischken, Sandkirchen*, rus. *Timofejevas*) – kaimas Karaliaučiaus srities šiaurės rytinėje dalyje, Lazdynų (Pilkalnio, *Krasnoznamensko*) rajone, kairiajame Šešupės krante. Kaimas įsikūręs už 13 km į šiaurės vakarus nuo Lazdynų (*Lazdehnen*), 18 km į pietryčius nuo Ragainės. Už 9 km į pietus įsikūrusi kaimyninė Būdviečių gyvenvietė. Vėderaitiškių kaimo evangelikų liuteronų bendruomenė buvo padalinta. Iki XIX a. pab. kaimas priklausė net trimis – Lazdynų, Viešvilės ir vėliau Būdviečių – evangelikų liuteronų parapijoms. Kaimo pavadinimas, kaip spėjama, kilęs iš Jokūbo Vėderaičio (*Jakob Weederat*) pavardės, kuris 1764 m. paminėtas kaip vienas iš kaimo įkūrėjų²⁴.

1722–1723 m. Ragainės apskrities žemėlapyje kaimas nepažymėtas, nes per 1709–1710 metų marą išmirė beveik visi gyventojai. 1785 m. Lietuvos departamento žemėlapyje kai-

²²Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Kristupas_Jurkschaitis.

²³Interneto prieiga: lietuvai.lt/wiki/Kristupas_Jurkschaitis.

²⁴*Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 4, Vilnius, 2009, p. 675.

Vėderaitiškių kaimo
vaizdai. Atvirukas

mas vadinamas Katmišiais (*Kattmitschen*), iki 1938 m. – Vėderaitiškėmis, nuo 1938 m. – Zandkirchenu. 1785 m. Vėderaitiškės pažymėtos kaip laisvųjų paveldėtojų kaimas su 10 ugniakurų. 1818 m. Gumbinės apygardos sąrašuose pažymėtas Vėderaitiškių kaimas su 18 židinių ir 43 gyventojais prie Leskvaminio (*Lesgewangminnen*) domeno.

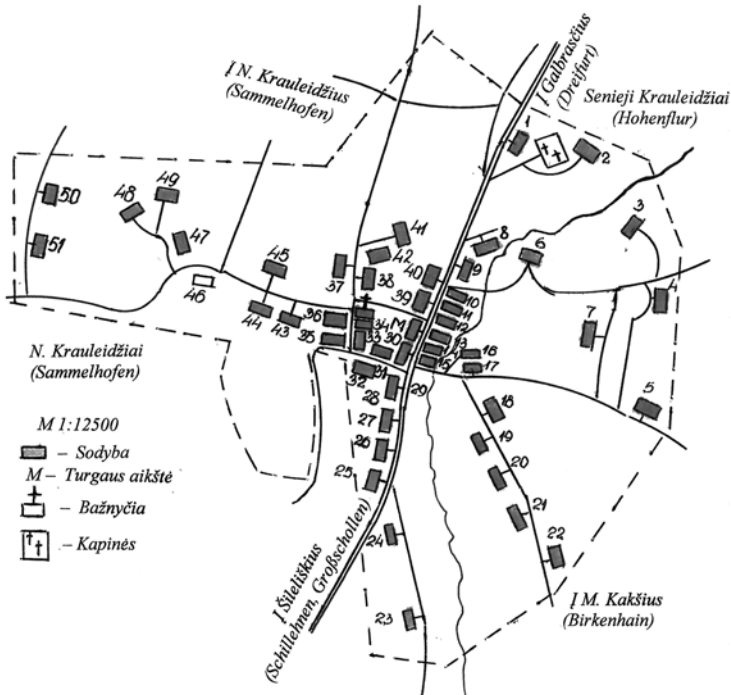
1852 m. kaime gyveno 172 gyventojai. 1858 m. mokesčius jau mokėjo dvi įmonės – Jono Kaukoraičio smuklė (6 taleriai) ir vėjo malūnas (12 talerių). 1905 m. Vėderaitiškių kaime stovėjo 40 gyvenamųjų namų su 232 gyventojais, iš kurių buvo 6 žydai. 1910 m. kaime surašyti 248 gyventojai. Gyventojų skaičius ir toliau pamažu augo: 1933 m. surašyti 297, 1939 m. – 336 gyventojai.

1901 m. liepos 1 d. iš aplink Vėderaitiškes buvusių kaimų – labiausiai nutolusių nuo Viešvilės, Lazdėnų ir Būdviečių – bažnyčių buvo sudaryta Vėderaitiškių evangelikų liuteronų parapija (*Sandkirchen Kirchschiepiel*). Iki 1903 m. ją aptarnavo Būdviečių pastorius, vėliau ji tapo nepriklausoma. Pradžioje pamaldos buvo laikomos mokyklos patalpose. 1906 m. pirmuoju pamokslininku dirbo kunigas Knoras (*Knorr*), bet jis dirbo trumpai – buvo ligotas ir, kaip rašoma, nenorėjo mokytis lietuvių kalbos. 1902 m. į jo vietą atvyko kunigas Lenkaitis (*Lenkeit*), dėjęs visas pastangas turėti savo bažnyčią. Pagaliau 1906 m. kertinis akmuo naujiems maldos namams buvo padėtas. Klebono Lenkaitio pastangų dėka 1907 m. gotikinė parapijos bažnyčia buvo užbaigta. 1907 m. gruodžio 22 d. Prūsijos generalinis superintendantas D. Braunas (*Brown*) bažnyčią pašventino ir bažnyčia buvo atidaryta. Ji turėjo chorą, vargonus, sakyklą.

Pirmojo pasaulinio karo metu 3 varpai buvo išlydyti, po karo į bokš-

Vėderaitiškių evangelikų bažnyčia. Atvirukas.
1925–1939 m.

Vėderaitiškių kaimo
sodybos ir gyventojai.
Eskizas. Valteris
Brošaitis (W Broszeit).
Nr. 34 – Vėderaitiškių
bažnyčia, nr. 46 –
pradžios mokykla.
Perbraižė
A. Sinkevičius

tą įkelti nauji. Nuo 1901 iki 1944 m. bažnyčioje tarnavo 5 kunigai, ilgiausiai (1918–1944 m.) dirbo Liudvigas Reimeris, parapijiečiai jį vadino „mūsų ministru“. Vėderaitiškių mokykloje buvo dvi klasės.

Pažiūrėję į 1944 m. gyventojų sąrašus, matome, kad kaime dar gyveno lietuvininkų – dalis namų savininkų baltiškėmis pavardėmis:

4. Albertas Rėžaitis (*Reszat, Albert*)
5. Vilhelmas Jonas (*Jonas, Wilhelm*)
41. Henrikas Mertinaitis (*Mertinat, Heinrich*)
10. Leonas Kryžaitis (*Kryszat, Leo*)
11. Emilis Voverys (*Woveries, Emill*)
16. Pranas Barčaitis (*Bartschat, Franz*)
- 19, 20. Julius Baikys (*Boykies, Julius*)
27. Jonas Steputaitis (*Steputat, Johann*)
35. Pranas Naujokas (*Naujoks, Franz*)
38. Joana Rasokaitis (*Rasokat, Johanna*)
43. Jonas Endrijaitis (*Endrejat, Johann*)
44. Augustas Bagdovičius (*Bagdowitz, August*)
45. Augustas Bagdovičius (*Bagdowitz, August*)
47. Jonas Pozingys (*Posingies, Johann*)
48. Jonas Dovydaitis (*Dowidat, Johann*)

Sąrašė yra ir galimai baltiškėmis pavardėmis nuomininkų, tai Ašmonaitis, Avyžius, Baikys, Barčaitis, Bublaitis, Dovydaitis, Dvylius, Endrijaitis, Gerulaitis,

Gudjonis, Jurgaitis, Kadagys, Kalendrušaitis, Klymantas, Kryžaitis, Kumetaitis, Mertinaitis, Mencas, Meškaitis, Naujokas, Rasukaitis, Reikaitis, Rėžaitis, Stepaitis, Steputaitis, Šakaitis, Šalnius, Šimkaitis, Žalinskis²⁵.

Prekybą ir amatus paspartino 1928 m. pastatytas Dr. Rozenkranco tiltas ir 1930 m. nutiestas kelias Ragainė–Lazdynai. Tarpukariu kaime veikė šios įmonės:

Oto Hanselio (*Otto Hensel*) – svečių namai

Karlo Šaferio (*Carl Schafer*) – maisto, porceliano ir įvairių prekių prekyba

Evaldo Zylofo (*Ewald Sieloff*) – duonos, bakalėjos prekyba, degalinė

Beno Pleiko (*Benno Pleik*) – parduotuvės, degalinės

Oto Kalendrušaičio (*Otto Kalendruschat*) – parduotuvės, automobiliai (taksi)

Prano Naujoko (*Franz Naujoks*) – sodo ir sėklų prekyba, apgyvendinimo paslaugos

Gustavo Osterodės (*Gustav Osterode*) – variklinis malūnas su lentpjūve

Paulo Bonakerio (*Paul Bonacker*) – aprangos ir tekstilės įmonė

Jono Steputaičio (*Johann Stepputat*) – vyriškų ir moteriškų rūbų siuvykla

Alberto Deskau (*Albert Deskau*) – mėsinė ir galvijų prekyba

Augusto Bagdovičiaus (*August Bagdowitz*) – kalvė

Prano Kumutaičio (*Franz Kumutat*) – kalvė

Prano Netzelio (*Franz Noetzel*) – avalynės prekyba

Leo Kryšaičio (*Leo Kryszat*) – avalynės parduotuvė

Oto Leganto (*Otto Legandt*) – dažymo ir dekoravimo paslaugos

Gustavo Foikto (*Gustav Voigt*) – dažymo ir dekoravimo paslaugos

Prano Hazo (*Franz Haas*) – kirpykla

Prano Barčaičio (*Franz Bartschat*) – dviračių parduotuvė ir remonto dirbtuvės

Jurgio Reikaičio (*Georg Reikat*) – laikrodžių remontas

Vilhelmo Hano (*Wilhelm Hahn*) – karstų ir dailidžių dirbtuvės

Oskaro Vilkės (*Oskar Wilke*) – vaistinė

Vilio Kadagio (*Willi Kadagies*) – dantų klinika²⁶.

Nuo 1938 m. kiekvieną ketvirtadienį miestelyje vyko mugės, kuriose buvo parduodami žemės ūkio produktai, amatų gaminiai ir kitos prekės. Mokykloje buvo dvi klasės. 1938 m. liepos 16 d. vokiečiai, keisdami prūsiškus ir lietuviškus vietovardžius, miestelį pavadino Zandkirchenu.

Beveik visi gyventojai buvo protestantai, išskyrus nedidelę grupę žydų. Viena iš jų šeimų laikė universalinę parduotuvę, o kiti buvo arklių ar naudotų daiktų prekiautojai, visi 1938 m. dingo be pėdsakų²⁷.

Gydytojas, odontologas ir veterinarijos gydytojas gyveno tik Būdviečiuose (*Budwethen, Altenkirch*), tad rimtais atvejais iki jų tekdavo važiuoti 24 km arkliais. Prieš Antrąjį pasaulinį karą įsteigta savanorių ugniagesių komanda, kuriai vadovavo Jonas Dovydaitis. Parapijoje 1944 m. buvo 53 namai ir 274 gyventojai.

Tarp Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų Vėderaitiškių kaime buvo 53 sodybos su 274 gyventojais. Antrojo pasaulinio karo metu žuvo ar dingo be žinios dauguma miestelio gyventojų: Francas Bartšaitis, Fricas

²⁵ Vėderaitiškių kaimo sodybos ir gyventojai. Eskizas. Valteris Brošaitis (W Broszeit).

²⁶ Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_sandkirchen_ksp1.html. Kreis Tilsit-Ragnit : Gemeinde Sandkirchen.

²⁷ Interneto prieiga: <http://www.flickr.com/photos/27639553@N05/5706911392/>.

Baufeldas, Erichas Baufeldas, Walteris Baufeldas, Erichas Berčelis, Paulas Deskau, Emilis Dičmonas, Francas Dovydaitis, Johanas Dovydaitis, Valteris Dvylius, Albertas Egertas, Hugo Endrijaitis, Fricas Flamming, Alfred Hensel, Ernst Hensel, Otto Kalendruschat, Max Kasekowski, Ernst Schildhauer, Bruno Zylofas, Arturas Vaismanas, Emilis Vaismanas²⁸.

Tų nelemtųjų 1944 m. rudenį visi kaimo gyventojai privalėjo palikti gimtąsias vietas ir evakuotis kartu su besitraukiančia hitlerinės Vokietijos kariuomene. Dalis gyventojų nespėjo evakuotis ir grįžo. Sprendžiant iš pavardžių, 1944 m. Vėderaitiškių kaime dar gyveno dalis lietuvininkų.

1947 m. spalio 11 d. SSRS Ministrų Taryba priėmė slaptą nutarimą Nr. 3547–1169C „Dėl vokiečių perkėlimo iš Kaliningrado srities į Vokietijos tarybinę okupacinę zoną“. Jau pavasarį likusieji vietiniai gyventojai, įskaitant ir lietuvius, buvo jėga susodinti į geležinkelio vagonus ir išvežti. Po priverstinės emigracijos Vokietijon vietos gyventojų visai neliko. Senieji gyventojai dingo be pėdsakų, lyg jų visai nebūtų buvę. Po SSRS invazijos sunyko bažnyčia, arklidės, svirnai, sandėliai. Visi kaimo gyventojai pasikeitė. Į dar išlikusias tuščias sodybas atsikėlė naujieji rusų tautybės gyventojai.

Krauleidžių kaimas

Dauguma senųjų kaimų, išsidėsčiusių palei Šešupę, iki pat XIX a. ketvirtąjo dešimtmečio pabaigos nuo seno turėjo lietuviškus pavadinimus, įskaitant ir Senuosius Krauleidžius (*Alte Krauleidszen, Crauleitzen*), kas reikštų „kraujo nuleidimą“. Po 1938 m. kaimas pavadintas *Hohenflur*. Rusiškas kaimo pavadinimas – *Chvorostianka*. Lietuviškąjį šio kaimo pavadinimą paaiškina sena legenda:

„Į senąjį Krauleidžių kaimą kadaise atklydo pasiutęs elnias. Sunerimę kaimo gyventojai, apsiginklavę mėžiamomis šakėmis, jį apsupo ir rimtai sužeidė. Sužeistas elnias prarado daug kraujo. Nepaisant to, jis pabėgo iš senojo Krauleidžių kaimo, šoko į Šešupę, ją perplaukė, išsiropštė priešingame krante buvusiame Galbrasčių (Galbrasten) kaime, kur ir krito.“

1818 m. Senųjų Krauleidžių kaimas priklausė Viešvilės parapijai, Lengvaminų valsčiui. Nuo 1938 m. birželio 3 d. *Lesgewangen (Amt Lesgewangminnen)* (nuo 1946 m. rugsėjo 7 d. – *Melničnoe*).

1736 m. mokesčių inspektoriaus ataskaitoje pažymėta Lengvaminų valsčiuje anuomet buvus 7 vokiškus ir 23 lietuviškus kaimus. Senieji Krauleidžiai buvo lietuviškas kaimas²⁹.

Senieji Krauleidžiai išsidėstę kairiajame Šešupės krante, už 1 km nuo ilgo, besitęsiančio šiaurės rytuose Galbrasčių kaimo, 21 km nuo Ragainės. Į šiaurės vakarus nuo Senųjų Krauleidžių buvo žemdirbiškas Ažėnų kaimas, vakaruose – Naujųjų Krauleidžių sodybos ir Katzefango girininkija, o pietuose – Vėderaitiškių bažnytkaimis. Taip pat registratoriaus įstaiga, paštas, 2 klasių mokykla, 2 restoranai, 4 parduotuvės, iš kurių 2 prekiaavo audiniais, kirpykla, stomatologas, garo malūnas, lentpjūvė ir kt. Įvairūs

²⁸Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_sandkirchen_ksp1.html. *Kreis Tilsit-Ragnit: Gemeinde Sandkirchen*.

²⁹Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_hohenflur.1.html. *Kreis Tilsit-Ragnit: Gemeinde Hohenflur (vor 1938 Alt Krauleidszen)*.

renginiai vykdavo Oto Hanselio (*Otto Hensel*) salėje. Ūkininko Gustavo Bonakerio (*Gustav Bonacker*) laukuose buvo didelis žvyro karjeras, į kurį norėdami taisyti savo kelius turėdavo kreiptis visi kiti ūkininkai. Karjere žvyro pakrovimui buvo naudojamos transporterių juostos. Šalia kapinių gyveno dvi senos moterys, Vilumaičio pusseserės, kurios buvo ne tik geros audėjos, audusios gražias lovatieses, bet ir megzdavo. Gražias savo darbo prijuostes jos parduodavo gausiems klientams. Tai buvo pagrindinis jų pajamų šaltinis, iš kurio jos gyveno. Kaip ir visame krašte, taip ir čia jau XIX a. pr. buvo auginami linai. Per talkas linus išmindavo, o ilgais žiemos vakarais viso kaimo moterys juos suverpdavo plonais siūlais ir ausdavo. Būdavo išaudžiama šimtai metrų drobės. Šiuos darbus užbaigus, stakles išardydavo. Iki pavasario darbų likdavo tik apdaila. Prasidėjus karštomis vasaros dienoms ir šiltoms naktims, audinius balindavo. Čia susirinkdavo ir kaimo jaunimas, skambėdavo akordeono muzika – vykdavo kaimo gegužinės.

Šešūpei išnešus ledus, prasidėdavo vasaros sezonas. Keltininkas Ašmys Ašmonaitis (*Aszmies Aszmonait*) vėl pradėdavo per upę kelti žmones. Nuo 1928 m. pastačius naują tiltą, vietoje visos dienos, kurią sugaišdavo važiuodami 35 km į Tilžę ar Ragainę su arkliais, autobusu gyventojai užtrukdavo valandą. Kadangi parduodamų žirgų buvo aukštos kainos ir iš arklių veisimo būdavo gaunama nemaža pajamų, dalis ūkininkų užsiėmė žirgininkyste. Kasmet gegužės–birželio mėnesiais Būdviečiuose (*Budwethen, Altenkirch*) būdavo rengiami aukcionai. Pasirinkti žirgų atvažiudavo ir kariškiai. Jie rinkdavosi 3 metų arklius, tinkamus kariniams tikslams. Vyresnysis pareigūnas, buvęs majoras Hakas (*Hake*), papulkininkis Rusbekas (*Rußbeck*) ir veterinarijos specialistas sudarė išsigijimų komitetą. Greiti ir žvitrūs grakščios eisenos žirgai buvo labai vertinami ne tik civiliniame gyvenime, bet ir armijoje.

Savos mokyklos kaime nebuvo. Gyventojų vaikai lankė artimiausias aplinkinių Galbrasčių ir Vėderaitiškių kaimų mokyklas.

Kaimo pakraštyje, prie įvažiavimo į Senuosius Krauleidžius, senų medžių apsuptyje, aptvertos didelių akmenų tvora, kurie kadaise buvo surinkti nuo dirbamų laukų, stovėjo kaimo kapinės. Vėliau, apie 1929 m., panaudojus akmenis kelio tiesimui, kapinės buvo apsodintos gražia gyvatvore. Dirbamos kaimo žemės tęsėsi palei Šešupės krantus apie 2 km. Toliau buvo miškas ir ganyklos. Užliejamos Nemuno pievos gyvuliams duodavo daug geros kokybės žolės, kartu ir pašaro žiemai.

Dauguma vietovardžių iki juos pakeičiant buvo išlikę prūsiški arba lietuviški:

Bajorinnes = pavadinimas kildinamas iš ankstesnio naujakurio pavardės.

Daubis = pavadinimas nuo ledynmečio suformuotos daubos.

Lankas = nuo lankos.

Ballatis = bala, pelkėtas plotas.

Palankas = palankė.

Pakallnis = pakalnė.

Laukagaalas = lauko galas.

Elksninis = nuo alksnynas.

Plickschillis = plikas (tuščias) šilas.

Awinitsch = avinyčia 1775 m.

*Krauleidžių
pradinė mokykla
1937–1938 m.
Memeler Dampfboot,
1980, Nr. 5*

Senųjų Krauleidžių bendruomenės gyventojai bendravo lietuvių kalba, kuri dominavo tarp vyresnio amžiaus žmonių. Lietuvių kalba buvo vartojama kasdiename gyvenime, ypač namuose³⁰.

1785 m. Krauleidžiai paminėti kaip karališkųjų ūkininkų kaimas su 9 židiniiais ir 63 gyventojais. Krauleidžių kaimui priklausė 12 ūbų, 5 margai, 225 rykštės žemės, įskaitant 4 ūbus, 4 margus ir 152 rykštes miško ir kitos nederlingos žemės. 1838 m. kaime buvo 17 ūkių, kuriuose gyveno apie 80 gyventojų. Krauleidžiai pažymėti kaip laisvųjų ūkininkų kaimas. Jame, be čia gyvenusių lietuvių, jau buvo įsikūrę 22 liuteronai, kalbėję vokiečių kalba. Krauleidžiuose buvo 19 ūkių, kurie valdė 359 ha žemės³¹.

Žinomos to meto žemės savininkų pavardės: Jonas Velykaitis (*Johann Welkat*), kuris kartu buvo meras, Edvardas Šveinbergeris (*Edward Schweinberger*), Kolekeris (*Kollecker*), Liutkus (*Luttkus*), Bacheris (*Bacher*), Juknaitis (*Jucknat*), Gauzas (*Gauso*), Baužaitis (*Bauszat*), Kumetaitis (*Kummetat*), Rudekas (*Rudeck*), Paulius Kiškaitis (*Paulus Kischkat*), Otas Kiškaitis (*Otto Kischkat*), Vichtas (*Wicht*), Ambrazaitis (*Ambrassat*) ir Čiunčelaitis (*Czunczeleit*).

Gyvenvietėje buvo mokykla, kurioje mokytojavo Ekertas (*Eckert*) ir Onikaitis (*Onigkeit*).

Krauleidžiuose minimi:

Stambus ūkininkas *Willi Kischkat*, turėjęs 162,69 ha žemės.

Jurgis Radišaitis (*Jürge Radiszatis*) – 2 ūbus (*Hufe*), 20 margų (*Morgen*), 61 kv. rykštę (*Stangen*).

Dovydas Motiejaitis (*Davidas Mateatis*) – 2 ūbus (*Hufe*), 20 margų (*Morgen*), 61 kv. rykštę (*Stangen*).

Endrikis Kiškaitis (*Endrig Kiskzatis*) – 2 ūbus, 26 margus, 62 kv. rykštes.

Erdmonas Kiškaitis (*Erdmann Kischkat*) – 15 ha.

Jonas Gavėnia (*Hans Gawehn*) – 1 ūbą, 13 margų, 31 kv. rykštę.

Jurgis Krygeris (*George Krieger*) – 1 ūbą, 13 margų, 31 kv. rykštę.

³⁰Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_hohe... Emil Meyer, *Erinnerungen an die Gemeinde Hohenflur (vor 1938 Alt Krauleidszen) am Ostfluß Szeszuppe*.

³¹Ten pat.

Jonas Haslingeris (*Johann Haslinger*) – 2 ūbus, 26 margus, 61 kv. rykštę.

Jokūbas Brocas (*Jokūb Brozt*) – 2 ūbus, 25 margus, 155 kv. rykštes.

Fridrichas Ventas (*Frederick Wendt*) – 8 ha, 104 kv. rykštes.

Mokytojas Džeimsas Hundermarkas (*James Hundertmark*) – 2 ha, 51 kv. rykštę.

Senuosiuose Krauleidžiuose – 105 gyventojai, turėję 730 margų žemės ūkio naudmenų, 98 margus pievų. Kaime buvo 14 gyvenamųjų sodybų, 8 komerciniai ir 25 neapmokestinami pastatai.

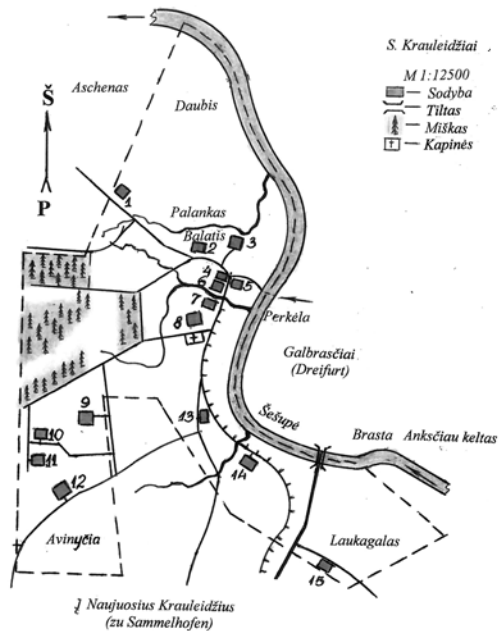
1871 m. S. Krauleidžiai: 14 gyvenamųjų namų, 21 namų ūkis, 115 gyventojų, 115 prūsų ir protestantų, tarp kurių buvo 4 neraštingi.

Senujų Krauleidžių kaime ir tarpukariu gyveno nemažai lietuvininkų. Dar ir 1944 m. kaimo gyventojų daugumą sudarė gyventojai, turintys lietuviškos kilmės pavardes. Sodybų numeriai nurodyti pagal eskizą:

1. Pranas Liutkus (*Luttkus, Franz*)
2. Maksas Urbaitis (*Urbat, Max*)
3. Hansas Liutkus (*Luttkus, Hans*)
4. Jurgis Ašmonaitis (*Aschmoneit, Georg*)
6. Kristupas Gudjonis (*Gudjons, Christoph*)
8. Pranas Liutkus (*Luttkus, Franz*)
9. Adolfas Degneris (*Degner, Adolf*)
13. Emilis Mejeris (*Meyer, Emil*)
15. Hansas Liutkus (*Luttkus, Hans*)³².

1905 m. Krauleidžiai: bendras plotas 358 ha, 21 gyvenamasis pastatas, 33 namų ūkiai, 165 gyventojai, kalba – 141 vokiečių, 22 lietuvių, 1 kita kalba^{33, 34}.

1905 m. Senuosiuose Krauleidžiuose buvo 96 gyventojai, iš kurių didesnė pusė buvo lietuvininkai (60 %). 1939 m. Senuosiuose Krauleidžiuose dar buvo suskaičiuoti 94 gyventojai, o po 1944 m. priverstinės evakuacijos gyventojų kaime neliko³⁵.

Senujų Krauleidžių kaimo sodybos ir gyventojai. 1944 m. Eskizas. Walter Broszeit. Perbraižė A. Sinkevičius

Senujų Krauleidžių kaimo sodybos ir gyventojai. 1944 m. Eskizas. Walter Broszeit. Perbraižė A. Sinkevičius

³² Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/de/download/hohenflur_skizze_einw.pdf 'Seite 1 von 3 Seiten Dorfskizze Hohenflur (Alt Krauleidszen).

³³ Interneto prieiga: www.memelland-adm.de/Kirchenge... Verzeichnis der zur Kirche Wischwill eingepfarrten Ortschaften ...

³⁴ Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/.../ra_hohenflur... Erinnerungen an die Gemeinde Hohenflur (vor 1938 Alt Krauleidszen) am Ostfluß (Szeszuppe).

³⁵ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vilnius, 2000, p. 311.

Naujųjų Krauleidžių kaimas

Rašytiniuose šaltiniuose pažymėta, kad 1874 m. Naujuosiuose Krauleidžiuose (*Sammelhofen*) vyksta kaimo bendruomenės formavimas. Naujieji Krauleidžiai atsirado susijungus 5 mažiems kaimeliams. Kaimelių gyventojai, kol nebuvo Vėderaitiškių bažnyčios, krikšto ir kitas bažnytines apeigas atlikdavo aplinkinėse bažnyčiose, į kurias šių kaimelių gyventojams nuvykti buvo nepatogu, nes labai toli.

1905 m. kaime surašyta 159 gyventojai, 1910 m. – 210 gyventojų, 1933 m. – 194 gyventojai, 1939 m. – 166 gyventojai³⁶.

Naujieji Krauleidžiai: 43 gyvenamieji namai, 57 namų ūkiai, 239 žmonės, 238 protestantai, vienas katalikas, 77 neraštingi.

Mokesčiai:

Nekilnojamojo turto mokesčiai: 77 taleriai, 21 sidabro grašis.

Klasės mokesčiai: 127 taleriai, 10 sidabro grašių, 4 pfenigai.

Apskritis mokesčiai: 36 taleriai, 18 sidabro grašių.

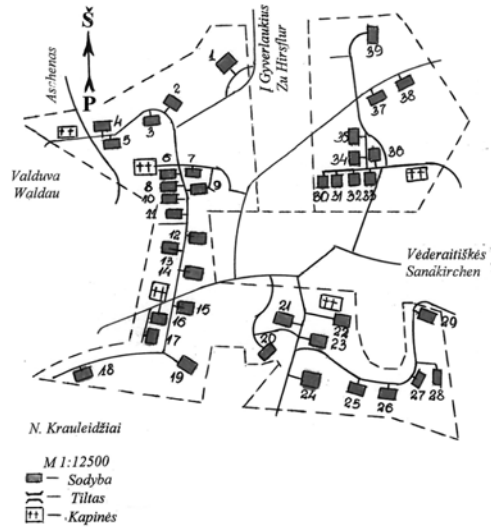
Rinkliava bendruomenei: 4 taleriai, 6 sidabro grašiai.

Mokesčiai už mokslą: 3 šefeliai 8 bušeliai rugių, 11 bušelių miežių, 6 centneriai ir 50 svarų šieno, 24 ryšuliai ir 4 svarai šiaudų.

Krauleidžių mokyklos išlaikymui: 5 taleriai, 17 sidabro grašių, 11 pfenigų.

Iš kaimo gyvenamųjų sodybų sąrašo matome, kad netoli pusės savininkų yra buvę lietuvininkai:

1. Augustas Baikys (*Boikies, August*)
4. Jonas Urėdautis (*Uredat, Johann*)
5. Hermanas Kalendrušaitis (*Kalendruschat, Hermann*)
8. Kristupas Lozeraitis (*Losereit, Christoph*)
10. Augustas Rasokaitis (*Rasokat, August*)
14. Hermanas Vėderaitis (*Wedereit, Hermann*)
16. Albertas Lenuvaitis (*Lenuweit, Albert*)
19. Jurgis Kalendrušaitis (*Kalendruschat, Georg*)
21. Augustas Klaudaitis (*Klaudat, August*)
23. Henrikas Dėdelaitis (*Dedeleit, Heinrich*)
26. Otas Kaukoraitis (*Kaukorat, Otto*)
30. Albertas Jurgaitis (*Jurgeit, Albert*)
33. Vilhelmas Stepaitis (*Steppat, Wilhelm*)

Naujųjų Krauleidžių kaimo sodybos ir gyventojai. Eskizas. Kreis Tilsit-Ragnit: Gemeinde Sammelhofen (Neu Krauleidszen). Perbraižė A. Sinkevičius

³⁶ Interneto prieiga: lietuvai.lt/wiki/Naujieji_Krauleidziai.

34. Gustavas Mateikaitis (*Matteikat, Gustav*)

36. Fricas Brošaitis (*Broszeit, Fritz*)

37. Frydrichas Brolekys (*Brolekies, Friedrich*)³⁷.

Naujųjų Krauleidžių kaimo gyventojai 1944 m. ištremti į Rusijos gilumą arba nužudyti³⁸.

Gyverlaukių kaimas

Kaimo pavadinimas *Giwerlaugk* randamas užrašytas 1510 m. 1526 m. jis vadintas *Giberlaugken*. Iki 1938 m. kaimas vadinamas *Giewerlauken*, po 1938 m. – *Hirschflur*, o nuo 1946 m. – *Nikolskoe*. Senovės prūsų kalboje „giwe“ – „gyvi“, žemaitiškai „givena“ – „gyvenimas“, laukas – žemės plotas. 1907 m. prie kaimo prijungtas *Birkalnis*.

Gyverlaukių kaimas įrašytas 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų bažnyčios mokesčių sąrašuose. Kaimas iki 1897 m. priklausė Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. Pastačius 1897 m. naują Didžiųjų Lankininkų bažnyčią ir įsteigus parapiją, Gyverlaukiai nuo Viešvilės buvo atskirti. Gyverlaukių kaime surašyti 85 ugniakurai, iš kurių 60 buvo ūkininkų sodybos. Didesni ūkiai buvo tik du, o 58 valstiečių ūkiai buvo mažesni nei 25 ha. Smulkieji ūkininkai papildomai dirbo miško darbuose. Aplinkiniai miškai buvo dideli ir turtingi žvėrių, kurie padarydavo ūkininkams nemažai nuostolių. Elniai, besiganantys bandose iki 20 gyvulių, ir šernai dažnai įsisukdavo į ūkininkų bulvių, runkelių ir javų laukus, todėl daug grūdų ir bulvių derliaus, nespėjus jį sudoroti, būdavo sunaikinama.

Gyverlaukiai, nuo 1938 m. – *Hirschflur*, įsikūrę šalia pagrindinio kelio, einančio iš Didžiųjų Lankininkų į Trapėnus. Gyverlaukių bendruomenė valdė 527 ha žemės. Kaimas buvo į rytus nuo Aženų bendruomenės, į šiaurę nuo gyvenvietės (*Waldau*) ir Akmeniškų (*Juckstein*) dvaro. Rytuose ir šiaurėje Gyverlaukių kaimo laukai ribojosi su didžiąja Karališkąja Trapėnų giria. (*Königliche Trappönische Forst*).

Šešupė, tekėdama iš rytų į vakarus, per Gyverlaukių gyvenvietę atkerta nuo kaimo apie 60 ha žemės plotą, kuris priklausė penkiems kaimo ūkininkams, palikdama jų žemės valdas rytinėje kaimo dalyje. Pavasarinių potvynių metu ūkininkai ne tik negalėdavo susisiekti su gretimomis gyvenvietėmis, bet taip pat ir pasiekti savo valdomos žemės sklypų. 1910–1911 m. buvo nutiestas kelias, o kiek vėliau jau minėtų 5 ūkininkų iniciatyva per upę buvo pabaigtas statyti ir medinis tiltas. Pačių gyventojų jėgomis pastatytas tiltas neatlaikydavo pavasarinių potvynių ir ledonešio – jis ne kartą buvo apgriautas ir taisomas. Ištvinusi Šešupė sugriaudavo tiltą ir kaimo gyventojai ilgai negalėdavo susisiekti su kitomis gyvenvietėmis. Pasitaikė keletas žmonių sužalojimų ir net mirties atvejų, todėl kompetentingos komisijos sprendimu jis buvo uždraustas. Kad įveiktų susidariusią keblią situaciją, buvo nuspręsta įrengti keltą. XX a. ketvirtojo dešimtmečio pradžioje vietos meistrai jau galėjo savo darbu pasidžiaugti – keltas buvo pastatytas.

Gyverlaukiai (*Hirschfliur*) nuo 1897 m. priklausė naujai įsteigta Didžiųjų Lankininkų evangelikų liuteronų parapijai³⁹.

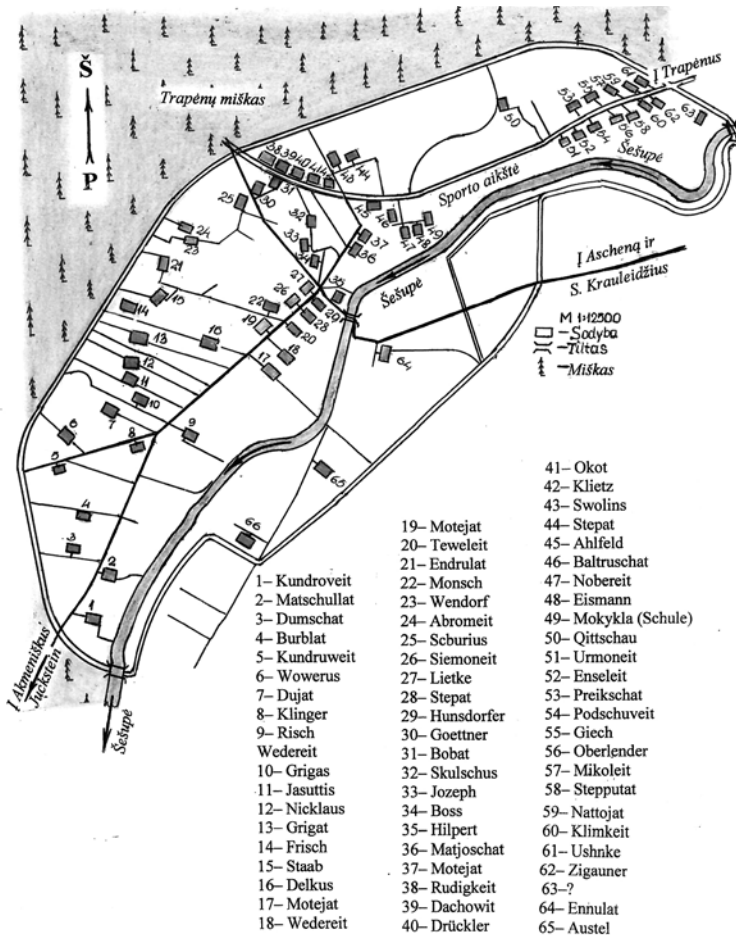
³⁷Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_sammelhofen1.html, žr. 2013 06 25.

³⁸Interneto prieiga: de.metapedia.org/wiki/Sammelhofen.

³⁹Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Giewerlauken.

Gyverlaukių atvirukas

Gyverlaukių kaimo sodybos ir gyventojai 1944 m. Eskizas.

E. Motiejaitis

(E. Motejat)

Dortmund. Perbraižė

A. Sinkevičius

Tarpukariu Gyverlaukiuose per Šešupės upę veikė keltas (*Hirschflur (bis 1938: Giewerlauken)* [www.fjordfaehren.de/.../d_ostpreus...Wagenfahren in Deutschland](http://www.fjordfaehren.de/.../d_ostpreus...Wagenfahren%20in%20Deutschland))⁴⁰.

⁴⁰ Interneto prieiga: genwiki.genealogy.net >. Giewerlauken.

Senujų lietuviškų gyvenviečių pavadinimai po 1938 m. Interneto prieiga: Giewerlauken und Umgebung

Ažėnų kaimas

Senieji kaimo pavadinimai: *Aschen, Aszen, Asjen*. Po 1937 m. – *Schreibweise*, po 1945 m. – *Hvorostjanka*. 1775 m. kaimui priklausė 9 ūbai ir 24 margai žemės, iš jų 4 ūbai ir 22 margai miško, krūmų ir raistų. 1785 m. kaime užrašyta 7 sodybos (ugniakurai), 1818 m. jau 9 sodybos su 54 gyventojais. Gyvenvietę iš pietų ir vakarų supo miškas pavadinimu Plīkšilis (*Plickschillis*). Tai buvo žinomas ir populiarus miškas, kurį mėgo kaime besilankantys, mėgstantys gamtą aplinkinių Tilžės ir Ragainės miestų gyventojai⁴¹.

Ažėnų kaimo liuteronai priklausė 1517 m. įkurtai Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčiai. Katalikai priklausė 1863 m. sudarytai Viešvilės katalikų parapijai. Plotas 338 ha, 87 gyventojai.

Ažėnų kaime gyveno daugiausia žemdirbiai, dauguma jų buvo geri ūkininkai. Ūkininkų sodybos buvo plačiai išsibarstę. Daugiau nei du trečdaliai kaimo žemės priklausė 7 stambesniesiems ūkininkams:

1. Viliui Gudjoniui (*Gudjons Willy*), Nr. 16 pagal eskizą – 50 ha.
2. Jurgiui Eniulaičiui (*Ennulat Georg*), Nr. 15 – 50 ha.
3. Jurgiui Liutkui (*Luttkus Georg*), Nr. 13 – 45 ha.
4. Ašmutaičiui (*Aschmutat*), Nr. 14 – 25 ha.
5. Emai Stikliorius (*Stigloris*

Emma), Nr. 12 – 25 ha.

6. Jonui Šimkui (*Schimkus Johann*), Nr. 8 – 20 ha.

⁴¹Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_aschen1.html. Kreis Tilsit-Ragnit: Gemeinde Aschen (Aszen).

7. Froindui Frederikui (*Freund Frederick*), Nr. 7 – 15 ha.

Pastaba: numeriai – pagal gyvenvietės eskizą⁴².

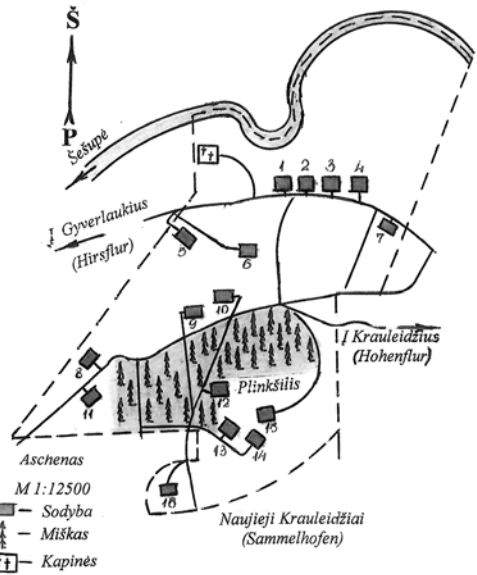
Smulkesnieji ūkininkai valdė dar apie 60 ha žemės. Kaime beveik nebuvo vietinių amatininkų. Reikalingus gaminius, kasdieninio vartojimo prekes kaimo gyventojai pirkdavo kitose gretimose gyvenvietėse. Kaime nebuvo ir savos mokyklos, todėl vaikai lankė mokyklas gretimose gyvenvietėse, iki kurių jiems nueiti buvo nemažas kelio galas. Kaimo gyventojai, ypač senieji, nuo seno namuose bendravo lietuvių kalba⁴³.

Nuo 1818 m. kaimas išaugo. 1944 m. eskize randame jau 16 gyventojų sodybų. Sprendžiant iš gyventojų pavardžių, 12 iš jų galimai lietuviškos kilmės. Tai suvokietinti lietuvininkai, gavę jau vokiškus vardus:

1. Ema Stiklorius (*Stigloris, Emma*)
2. Jurgis Liutkus (*Luttkus, Georg*)
3. Maksas Ašmutaitis (*Aschmutat, Max*)
4. Jurgis Eniulaitis (*Ennulat, Georg*)
5. Otas Naujokas (*Naujeck, Otto*)
6. Otas Gudjonis (*Gudjons, Otto*)
7. Vilius Gudjonis (*Gudjons, Will*)
8. Augustas Foigtas (*Voigt, August*)
9. Jonas Šimkus (*Schimkus, Johan*)
10. Otas Štainertas (*Steinert, Otto*)
11. Gotfrydas Stankė (*Stahnke, Gotfried*)
12. Augustas Froindas (*Freund, August*)
13. Emilis Kebeikis (*Kebeiks, Emil*)
14. Albertas Stirnaitis (*Stirnat, Albert*)
15. Ernestas Pušius (*Puschus, Ernst*)
16. Adomas Dovydaitis (*Dovidat, Adam*)⁴⁴.

Budupėnų kaimas

Budupėnai–Ūteliai (*Budupönen–Uthelen*) iki XIX a. pab. priklausė Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. Budupėnai lietuvišką pavadinimą turėjo iki 1931 m. Po 1931 m. kaimo pavadinimas buvo pakeistas į *Hartigsberg*.

Ažėnų kaimo sodybos ir gyventojai 1944 m.

Eskizas. Perbraižė A. Sinkevičius

⁴² Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_aschen1.html. Kreis Tilsit-Ragnit: Gemeinde Aschen.

⁴³ Interneto prieiga: www.tilsit-ragnit.de/ragnit/ra_aschen1.html Gemeinde Aschen.

⁴⁴ *Ten pat*, V. Brošaitis (Walter. Broszeit).

Po Antrojo pasaulinio karo pavadinimas pakeistas į *Dolžanskoje*. Budupėnuose pačioje pradžioje buvo surašyti 8 ūkiai. Prijungus prie jų mažą Treibgirių gyvenvietę ir pievų dvarą *Moesen* (kitaip – Mažasis Hartigsbergas, *Klein Hartigsberg*), Budupėnai išaugo. Hartigsbergo girininkijai (*Hartigsberg Forsterei*) priklausiusios vietovės, senieji *V. Moesen*, *Treiben*, *Treibgiren* buvo sujungtos į Lenkininkėlius (*Lenkeningkehlen*).

Iš Vietovių registro knygos *Memelland* asmenų sąrašų:

Fuhrmann, Elze 28 05 1863 In Budupoenen,

Parnatat, Christoph 02 06 1875 In Budupoenen,

Podszate, Annike 18 09 1847 In Budupoenen,

Schilling, Johann Ferdinand 13 04 1863 In Budupoenen,

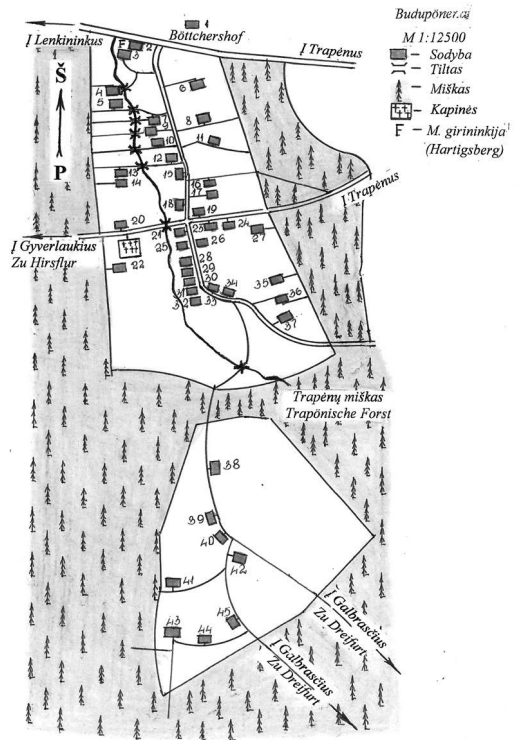
Sieg, Elze 01 06 1863 in Budupoenen, 08 06 1863.

Viešvilės evangelikų bažnyčios vardų kataloge randame 1797–1865 m. laikotarpio įrašus apie šioje bažnyčioje atliktas krikšto apeigas Treibgirių kaimo naujagimiams. Įrašai liudija, kad Treibgirių kaimo gyventojai Liukaitis Merčius ir žmona Lozoraitė Barbušė Viešvilės evangelikų bažnyčioje krikštijo savo vaikus: 1797 m. – dukrą Urbę, 1798 m. – sūnų Merčių, 1799 m. – sūnų Jurgį.

Kita Treibgirių kaime gyvenusi šeima, Lozoraitis Vilius ir Šlobsnakė Elzė, Viešvilės evangelikų bažnyčioje 1865 m. krikštijo dukrą Marikę⁴⁵.

Iki 1897 m. Budupėnai priklausė Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai, apie tai randame ir 1873 m. mokesčių Viešvilės bažnyčiai sąrašuose. Budupėnų, Mozeno ir Treibgirių gyventojai lankydavosi bažnyčioje tik esant svarbioms priežastims: krikštynomis, vestuvėms ir pan.

Tiek į Ragainės, tiek ir į Viešvilės bažnyčią buvo toli, todėl 1897 m. gruodžio 1 d. iš dalies Ragainės, Viešvilės ir Būdviečių parapijų kaimų buvo sudaryta Didžiųjų Laŋkininkų parapija. Tad 1898 m. gruodžio mėn. Budupėnai, Treibgiriei, Mozenas (kitaip – Mažasis Hartigsbergas), kurie buvo sujungti, vadinamieji Lenkininkėliai, buvo atskirti nuo Viešvilės evangelikų parapijos, o Didiesiems Lankininkams

Budupėnų kaimo sodybos ir gyventojai 1944 m.
 1 – Bötchershof sodyba, 2 – Hartigsbergo mažoji girininkija, 3 – miško darbuotojų namas, 16 – pradžios mokykla, 25 – pašto namas.
 Eskizas. E. Dovydaitis (Erich Dowidat).
 Perbraižė A. Sinkevičius

⁴⁵Interneto prieiga: www.losereit.ca/namensverzeichnis...

buvo suteiktas parapijos statusas. Pradžioje pamaldos vyko nuomojamoje salėje, o 1904 m. buvo pašventinta ir naujoji Didžiųjų Lankininkų evangelikų bažnyčia (Didieji Lankininkai, Lenkininkai, nuo 1938 m. *Groß Lenkeningen, Groß Lenkenau*, nuo 1946 m. – *Лечное*).

Kaip matome iš sąrašo, 1944 m. didesnė dalis sodybų savininkų dar išlaikė baltišką kilmės pavardes:

4. Emilis Paulaitis (*Paulat, Emil*)
5. Hermanas Bagdovičius (*Bagdowitz, Hermann*)
6. Gustavas Jozuvaitis (*Josuweit, Gustav*)
7. Julius Šylaitis (*Szieleit, Julius*)
8. Erikas Avyžius (*Awiszus, Erich*)
11. Frydrichas Damašius (*Damaschus, Friedrich*)
12. Kristupas Petraitis (*Petereit, Christoph*)
13. Kristupas Petraitis (nuomojamas namas)
14. Paulius Šilingas (*Schilling, Paul*)
15. Jonas Rasokaitis (*Rasokat, Johann*)
17. Kristupas Barčaitis (*Bartschat, Christoph*)
21. Paulikaitis (*Paulikatt*)
22. Kristupas Brošaitis (*Broszeit, Christoph*)
23. Jonas Petraitis (*Petereit, Johann*)
26. Albertas Mozūraitis (*Masurat, Albert*)
29. Pranas Mozūraitis (*Masurat, Franz*)
30. Frydrichas Mozūraitis (*Masurat, Friedrich*)
31. Heinrichas Meškaitis (*Meschkat, Heinrich*)
35. Robertas Gavėnaitis (*Gawenat, Robert*)
37. Vilius Jurkšaitis (*Jurkschat, Willi*)

Buvęs Treibgirių kaimas

38. Gustavas Petraitis (*Petereit, Gustav*)
39. Adolfas Stepaitis (*Steppat, Adolf*), burmistras
40. Adolfas Kryžaitis (*Kriszat, Adolf*)
42. Girininkija
43. Richardas Stepaitis (*Steppat, Richard*)
44. Richardas Stepaitis (nuomojamas namas)
45. Richardas Dirvelis (*Dirwelis, Richard*)
46. Mėžių pievų dvaras⁴⁶.

Bernardas Valdmanas (*Bernhard Waldmann*) savo prisiminimuose pasakoja:

„Mano senelis Jurgis Ratkė kilęs iš Užbalių kaimo, esančio prie Smalininkų. Močiutė Marija Gudjonytė kilusi iš Senujų Liubėnų (*Alt Lubönen*) kaimo. Dėl šeimininių tragedijų abu buvo likę beturčiais, bet jiems netikėtai pasisekė. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą jie Šilėnėlių kaime (*Schillenöhlen, Flussfelde*) prie Šešupės įsigijo mažą ūkelį. Šio Šilėnėlių kaimo, buvusio prie pat sienos su Lietuva,

⁴⁶Dowidat E. *Kirchspielvertreter für Trappen in der Kreisgemeinschaft Tilsit-Ragnit.de.*

anuomet priklausiusioje carinei Rusijai, dabar jau nebėra. Per pačią infliaciją grįžęs iš Amerikos buvusiojo savininko sūnus iš mano senelio atpirko savo tėvų ūkį ir sumokėjo už jį aukso doleriais. Mano senelis Jurgis (Geoerg) Akmeniškiose (Ackmenischken) nusipirko apleistą lentpjūvę. Netrukus senelių lentpjūvė suklestėjo. Akmeniškiai, esantys šalia Lobelių, priklausė Didžiųjų Lenkininkų parapijai. Mano pamaldi močiutė Marija buvo iš protestantų sektos. Jie susipažino Didžiuosiuose Lenkininkuose Oto Osterodės (Otto Osterode) šokių salėje. Mano senelis kantriai ištvėrė jos religinius nukrypimus ir pasiėmęs arkli kartu reguliariai važinėjo į Biblijos skaitymus Didžiuosiuose Lenkininkuose. Jis nedalyvaudavo užsiėmimuose ir likdavo sėdėti vežime. Mano brolis Theo, kuris kartais būdavo šalia, mustebęs, kad senelis gatvėje garsiai giedojo visas bažnytines giesmes, vėliau paklausė: Ar jis turi tai daryti? Beje, mano tėvai buvo susituokę Didžiųjų Lenkininkų bažnyčioje 1924 m.“^{47, 48, 49}

Treibgirių (*Treibgirren*) kaimas

(žr. Budupėnų kaimas)

Trapėnų kaimas

Trapėnai (*Szemgallen, Trappönen, Trappen, rus. Nemanskojė*) – bažnytkaimis kairiajame Nemuno krante, 2 km į pietus nuo Viešvilės. Seniausi archeologiniai radiniai apskrityje priskirtini neolitui ir virvelinės keramikos kultūrai. Prie Trapėnų atkastame kapinyne rasta Senovės Romos monetų. Tai liudija skalvių genčių prekybinius ryšius net su tolima Senovės Roma. XIII a. pabaigoje Ordinui nukariavus prūsus, kryžiuočių valdomos teritorijos priartėjo prie Nemuno. Šiuo laikotarpiu prasidėjo aktyvūs nuolatinio karo tarp lietuvių ir kryžiuočių įvykiai. Išlikusiame XIII–XIV a. žemėlapyje „Lietuvių ir kryžiuočių kovų laukas“ pažymėta Trapėnuose stovėjusi kryžiuočių pilis⁵⁰.

Rašytiniuose šaltiniuose *Troppen, Szemgallen* vietovė seniausiai aptinkama 1395 ir 1490 m. Istoriniai šaltiniai, be kitų vietovių, spėja Skalvos Trapėnų žemėje stovėjus Pilėnų pilį. Teigiama, kad atsižvelgiant į XIV a. lietuvių karų su kryžiuočiais veiksmų zoną, ši pilis galėjusi būti vienuose iš šių Trapėnų:

1. Viešvilės Trapėnai buvusioje Rytprūsių teritorijoje (Trapėnų giria).

2. Trapėnų sala Nemune, minima 1388 m. gruodžio 30 d. Jogailos ir Vokiečių ordino sutartyje. Šioje saloje buvo numatyta apsikeisti karo belaisviais. Tokia sala išstisus šimtmečius kaip tik ir buvusi Nemune ties Viešvilės gyvenvietė, žr. žemėlapius.

3. Žemaitijos Traplaukis – dešinysis Šešuvio intako Ančios krantas.

Trapėnai minimi 1363 m. Vygando fon Marburgiečio (*Wigand von Marburg*) (1365–1409) kronikoje kryžiuočių žygių į Lietuvą metu. Skalvos Trapėnai tuomet jau buvo Ordino nukariauta žemė, todėl čia negalėjo būti lietuviška pilis. J. Posilgės kronikoje nurodoma, kad kryžiuočiai, žygiuodami link Kauno, 1390 m. rugpjūčio 22 d. priėję

⁴⁷Interneto prieiga: GOV: Treibgirren, Lenkeninkehlen, Treiben. genealogy.net/item/show/TREBEN-KO15EA.

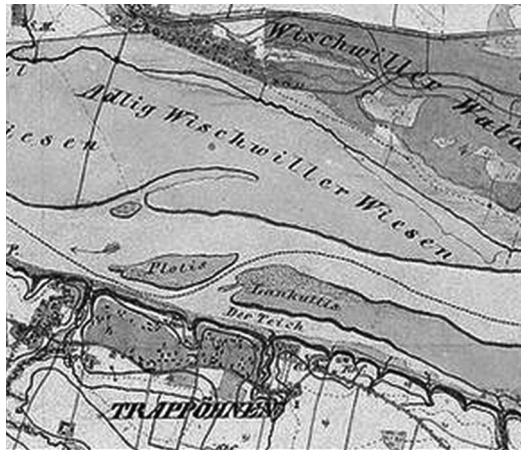
⁴⁸Interneto prieiga: GOV: Budupönen-Uthelen, Hartigsberg, Хартисберг, Hartigsberg gov.genealogy.net/item/show/HARERKGO15EA.

⁴⁹Interneto prieiga: Gross Lenkeningken – GenWiki. wiki-de.genealogy.net/ Groß_Lenke...

⁵⁰Šapoka A. *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1936, p. 85.

Trapėnus sužinojo apie didžiojo magistro mirtį. Tačiau tai, kad jie buvo Trapėnų girioje netoli Teplivos, leidžia šiuos Trapėnus identifikuoti su Trapėnų giria ir Trapėnais, esančiais šalia Viešvilės. XIV a. šaltiniai taip pat nenusako, kurioje vietoje Nemune buvo Trapėnų sala. Ji minima V. Marburgiečio kronikoje aprašant 1363 m. žygį. Gavęs žinių, kad lietuviai stato Kauno pilį, Ordino magistras su kariuomene plaukė prie Trapėnų ir juose įsitvirtinę užpuolė pilį. Trapėnai ir sala galėjo būti ir netoli Dubysos upės žiočių. Jie minimi ir A. Juškos užrašytoje dainoje „Po Šilėnais, po Trapėnais pilna lanka kupetėlių“. Tačiau Šilėnai yra ir Skalvoje netoli Trapėnų kairėje Nemuno pusėje^{51, 52, 53}.

Trapėnų gyvenvietė išikūrusi pačiame Ragainės apskrities (*Landkreis Ragnit*) šiaurės rytiniame pakraštyje. 1732–1734 m. Trapėnai minimi Kazikėnų valsčiaus sąrašuose. Vėliau – kaip Kazikėnų valsčiaus karališkasis valstiečių kaimas ir karališkosios girininkijos centras su 52 sodybomis (ugniakurais). XIX a. viduryje Trapėnai tapo valsčiaus centru, kuriame buvo sudarytos 2 apygardos. Tai bendruomenių apygarda, kuriai priklausė 7 gyvenvietės, ir vyresniosios girininkijos apygarda, kurios maža dalis priklausė Pilkalnio apskrčiai. Trapėnų apylinkėse nuo senų laikų gyveno lietuvininkai. 1905 m. kaimo bendruomenėje surašyti 1 175 gyventojai, iš jų 89 lietuvininkai, iš kurių buvo 20 katalikų. 1901 m. lietuvininkais užsirašė 11,2 %, o 1912 m. – 12,5 % gyventojų. Iki Pirmojo pasaulinio karo pamaldos laikytos ir lietuvių kalba. Parapijos kapinaitėse buvo įdomių krikštų, kryžių su lietuviškais įrašais. Iki 1902 m. kaimas priklausė Viešvilės ir Lazdynų parapijoms. 1902 m. įsteigta Trapėnų parapija, kuri buvo sudaryta iš šiaurės rytinių Ragainės parapijos kaimų. Įsteigus savarankišką parapiją iki 1904 m. kaimą aptarnavo Viešvilės kunigas. 1904 m. Trapėnų parapijai buvo paskirtas atskiras kunigas. 1905–1908 m. pastatyta neogotikinė raudonų plytų Trapėnų bažnyčia. Bažnyčia pašventinta 1905 m. lapkričio 9 d. Bažnyčia ir vakarų bokštas dvišlaičiu stogu. Bažnyčia turėjo tris varpus. Pirmasis bendruomenės kunigas Gottfriedas Ferdinandas Schenke pamokslavo nuo 1899 iki 1901 m. 1901–1912 m. kunigavo Theodoras Bonethis. Trapėnuose veikė krovinių prielauka, keltas per Nemuną, plytinė, paštas, mokykla. Trapėnai turėjo savarankišką policijos nuovadą (*Landjägeri*) su dviem pareigūnais. Gyvenvietėje veikė keturi restoranai ir keletas parduotuvių. 1889 m. įkurta Trapėnų vandens matavimo stotis. 1904–1905 m. pastatytas ir nedidelis uostas, kuriame laikė savo laivus

Trapėnai 1861 m. Trapėnai 1920–1939 m. Vokietijos valdžioje. Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

⁵¹ 1363 m. Pilėnų puolimas. Pagal Vygando Marburgiečio kroniką.

⁵² Prieiga internete: <http://www.istorija.lt/html/marburgietis1999.html>.

⁵³ 1665 m., 1705 m., 1722–1723 m., 1733 m. Ragainės apskrities žemėlapiai.

8 laivų savininkai. Be kelio sausuma, į Tilžę, Ragainę galima buvo nuplaukti ir garlaiviu.

Sprendžiant iš to, kad kryžiuočiai statėsi savo pilis sugriautų prūsų ir lietuvių pilių vietose arba prie jų, galima spėti, kad prieš tai čia, Trapėnuose, ar priešingoje Nemuno pusėje stovėjusi skalvių pilis ar bent sustiprinta sodyba. 1384 m. kryžiuočių karo kelių į Lietuvą aprašymai mini senovės prūsų Žemgalių gyvenvietę (*Szemgallen*). Lietuvos departamento to meto raštuose jau minimi ir Trapėnai. Trapėnai minimi ir 1395 m. „Kryžiuočių karo kelių į Lietuvą“ aprašymuose⁵⁴.

Žygis Nr. 20. Nuo Trapėnų į Vaiguvoos kraštą. Luko Evangelisto 1395 10 18. Šituo keliu ėjo Rexa ir Twirbute iš Branderburgo ir Neweke. Pirmoji nakvynė Trapėnuose, antroji – prie Šventosios, nuo Šventosios 6 mylios iki Šaltuonės upės, toliau 3 mylios iki krašto, pirmą naktį reikia nakvoti krašte prie Šalto miško, antros nakvynės reikia pasiekus Stabukamį, Vaikų lauke.

Trapėnų kaimo gyvenimas nuo seno buvo glaudžiai susijęs su Viešvile. Tarp abiejų gyvenviečių buvo telefoninis ryšys. Telefoninis kabelis buvo paklotas Nemuno upėje⁵⁵.

Nuo senų laikų Nemuno upėje tarp Viešvilės ir Trapėnų gyvenviečių veikė keltas. Dauguma Nemuno keltų priminė katamaranus: ant dviejų tvirtai sujungtų plūdurių, panašių į dideles valtis, paliekant tarpą būdavo klojamas denis. Denį aptverdavo karčių užtvaru. Abiejuose kelto galuose buvo nuleidžiami tilteliai, kuriais įvažiuodavo vežimai, būdavo įvedami gyvuliai ir suleidžiami žmonės. Tarp abiejų krantų ištempdavo stiprų plieninį lyną, kuris gulėjo dugne – plaukiantis keltas jį iškeldavo. Užkabintas ant skridinių lynas laikydavo keltą, kad jis neplauktų pasroviui. Keltininkai specialiais pagaliais su įpjautais rantais išsikabindavo į lyną ir tempdavo keltą per upę. Jiems darbą gerokai palengvindavo srovė – vairu tinkamu kampu pasuktą keltą ji pati plukdydavo į kitą pusę. Kelto gale turėjo būti gelbėjimo valtis, keli gelbėjimo ratai. Pavieniams keleiviams perkelti keltavietėje būdavo valčių – jas irklais irdavo valtininkas. Upės krante stovėjo nedidelis namelis keltininkui ir keleiviams⁵⁶.

Trapėnai. Perkėla per Nemuną. Interneto prieiga: www.Bundesarchiv-Ostpreussen.de

Pasienio muitinės namelis ties Viešvile 1923–1939 m. Nuotr. iš pagrindinės mokyklos muziejaus

⁵⁴*Die litauischen Wegeberichte. Scriptores rerum Prussicarum, Hrsg. von T. Hirsch, M. Töppen, E. Strehlke, Leipzig, 1863, Bd. 2, S. 662–708.*

⁵⁵Kolupaila S. *Mūsų vandens keliai*, Kaunas, 1938, p. 48–54.

⁵⁶*Mokslas ir gyvenimas*, 2007, Nr. 12.

Nuo 1922 m. Trapėnuose, kaip ir Viešvilėje, įsteigta muitinė.

Gyvenvietės, kurių gyvenimas ilgus šimtmečius buvo neatsiejamas, nuo 1923 m. liko skirtingose valstybėse. Gyvenvietėje veikė pradinė keturių klasių mokykla.

Prieškaryje Trapėnuose buvo 122 sodybos su 72 ūkiais. Žemės ūkiu vertėsi 24 ūkininkai. Karo metu apie 60 % pastatų buvo sunaikinta, sugriauta bažnyčia. Trapėnų gyvenvietę, šiaurinėje dalyje prigludusią prie Nemuno, iš trijų pusių supa didžioji Trapėnų giria (*Trappöhnschen Forst*). Iki 1902 m., kol Trapėnai priklausė Viešvilės bažnyčiai, ir vėliau aplinkinius miškus prižiūrėjo gyvenvietėje įsikūrusi Trapėnų vyresnioji girininkija (*Oberförsterei Trappönen*).

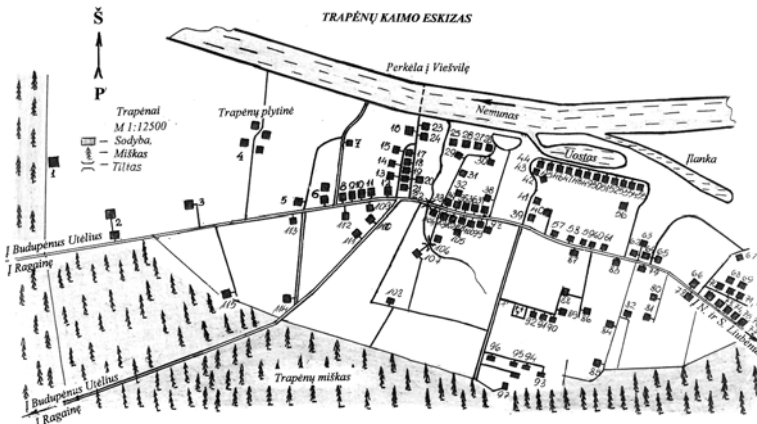
Vyresniajai girininkijai buvo pavaldžios 8 mažosios girininkijos: Dachsbergo Chlumo, Fuchsvinkelio, Būdupėnų Ūtelių (*Hartigsberg*), Katzenfango, Schönbrücko, Torfhauso ir Volfsvinkelio.

Trapėnų mažosios girininkijos

Chlumo (<i>Chlum</i>)	Forsthaus
Dachsbergo (<i>Dachsberg</i>)	Forsthaus
Fuchswinkel-io (<i>Fuchswinkel</i>)	Forsthaus
Būdupėnų Ūtelių (<i>Hartigsberg</i>)	Forsthaus
Katzenfango (<i>Katzenfang</i>)	Forsthaus
Naujųjų Liubėnų vyr. girininkija (<i>Memelwalde O. F.</i>)	Forsthaus
Naujųjų Liubėnų vyr. girininkija	Forsthaus
Trapėnų vyr. girininkija (<i>Oberförsterei Trappönen</i>)	Forsthaus
Schönbrück, Зеленодолье, Zelenodolje, Zelenodol'e	Forsthaus
Torfhauso (<i>Torfhaus</i>)	Forsthaus
Volfsvinkelio (<i>Wolfswinkel</i>)	Forsthaus

Priešingai negu Viešvilėje ir Smalininkuose, Trapėnuose, kaip ir kitose kairiosios pusės Nemuno gyvenvietėse, praeityje gyveno nemažai lietuvininkų. Dar ir 1944 m. gyvenvietės sodybų savininkų sąrašuose aptinkame gyventojų ir lietuviškomis pavardėmis. Tačiau jų vardai daugiausia jau vokiški.

1. 2. Kristupas Petraitis (*Petereit Christoph*)
6. Julius Barčaitis (*Bartschat, Julius*)
12. Pranas Šilvaitis (*Schilwat, Franz*)
13. Augustaitis (*Augustat*)
27. Hugo Endriukaitis (*Endrigkeit, Hugo*)
33. Frederikas Urbšaitis (*Urbschat, Frederike*)
36. Kurtas Endriukaitis (*Endrigkeit, Kurt*)
39. Albertas Vilimaitis (*Willemeit, Albert*)
42. Martynas Klovaitis (*Kloweit, Martin*)
47. Marta Bajoraitis (*Bajoraitis, Marta*)
51. Augustas Graudžius (*Graudszus, August*)
55. Heinrichas Plaušinaitis (*Plauschinat, Heinrich*)
56. Heinrichas Subruvaitis (*Subruweit, Heinrich*)
60. Dovydas Gerulis (*Gerull, David*)

Trapėnų kaimo sodybos ir gyventojai. Eskizas. E. Dovydaitis (E. Dowidat). Paaiškinimai: 4 – plytinė, 16 – muitinė, 33 – miltų parduotuvė, 34 – mokykla, 35 – restoranas, 40 – mėsinė, 41 – svečių namai, 43 – medžiotojų namas, 44 – medienos pirklys, 49 – kepykla, 50 – burmistras, 51 – lentpjūvė, 53 – dailidžių dirbtuvės, 59 – malūnas, lentpjūvė, 61, 62, 80 – girininkijos namai, 63 – jaunimo klubas, 97 – bažnyčia, 98 – klebonija, 103 – paštas, 106 – kalvė, 101 – tekstilės ir avalynės parduotuvė, 110 – svečių namai, parduotuvė, 121 – Chlumo mažoji girininkija.

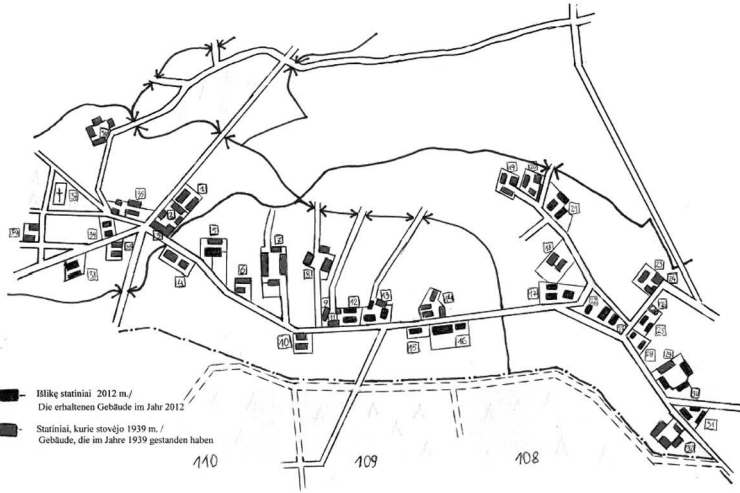
Perbraižė A. Sinkevičius

- 64. Jonas Brukas (*Brück, Johann*)
- 68. Petraitis (*Petrat*)
- 71. Ema Virbickis (*Wirbitzki, Emma*)
- 76. Evaldas Bertulaitis (*Bertulat, Ewald*)
- 79. Otas Dovydaitis (*Dowidat, Otto*)
- 81. Pranas Vilauckis (*Wilautzki, Franz*)
- 82. Kristupas Bagdonas (*Bagdons, Christoph*)
- 84. Jonas Žilaitis (*Szillat Johann*)
- 86. Kristupas Žilaitis (*Szillat, Christoph*)
- 91. Ernestas Bučeraitis (*Buttchereit, Ernst*)
- 95. Jurgis Grigolaitis (*Grigoleit, Georg*)
- 97. Hermanas Karalius (*Korallus, Hermann*)
- 100. Heinrichas Abromavičius (*Abromowitz, H.*)
- 105. Maksas Vanagaitis (*Wannagat, Max*)
- 111. Julius Barkšaitis (*Barkschatt, Julius*)
- 113. Mikas Busaitis (*Bussat, Mix*)
- 114. Albertas Klaudaitis (*Klaudat, Albert*)⁵⁷

⁵⁷ Dovidat E. Kreisgemeinschaft Tilsit-Ragnit e.V. wiki-de.genealogy.net > ... > Kaliningrader Oblast, žr. 2013 07 12.

Aušgiriai. Istorijos dulkes nubraukus

Raimondas Genutis

1939 m. Aušgirių
kaimo sodybų planas.
Piešė Raimondas
Genutis

Dažnas, vykdamas naujai sutvarkytu keliu iš Tauragės į Žukus, nė nepastebi, kai pravažiuoja kadaise miškais ėjusią Prūsijos–Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valstybinę sieną ir už jos abiejose kelio pusėse išsibarsčiusį Aušgirių kaimą, anais laikais vadintą *Augsgirren*. Ką ir pastebėsi, jei laukuose tarp miškų tik viena kita sodyba pabirusi. Pažvelgę į Prūsijos gyventojų surašymo duomenis, randame, kad 1905 m. šiame kaime gyveno 200 gyventojų, iš kurių vokiškai kalbėjo 112 žmonių, o lietuviškai kalbantys užsirašė 88 gyventojai⁵⁸. Pasižvalgius po laukus kyla klausimas, tai kur jie čia gyveno? Kad toks skaičius gyventojų sutilptų, kaime šiandien turėtų būti dar iki 30 sodybų. Gaila, tačiau archyvinių duomenų apie Aušgirus yra negausu. Neužsiminta apie šį kaimą ir Mažosios Lietuvos enciklopedijoje. Tai viena iš vietovių dešiniajame Nemuno krante, kurioje buvo Prūsijos–Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pasienio muitinė (*Zollamt*) kurios antspaudų numeriai – 137–139. Aušgiriai–Šilinė buvo svarbus sienos perėjimo punktas, nes keliautojams vykstant į šiaurės pusę sieną galėjai kirsti tik čia. Kiti artimiausi valstybinės sienos perėjimo punktai buvo už didelės Jūravos girios esančiuose Smaliniškuose, o norint sieną kirsti Laūksargiuose, reikėjo persikelti per Jūros upę. Taigi archyvai šykštūs, o liudininukų atsiminimų taip pat neišlikę.

Negandos ir praėjusio amžiaus pirmosios pusės istorijos sukrėtimai visiškai pakeitė kaimo paveikslą. Istorijos lūžis įvyko 1944 m., kai iš Rytų atidundėjęs Antrojo pasaulinio karo frontas lėmė esminius istorinius pasikeitimus – mūsų šalis virto kita šalimi, santvarka visiškai pasikeitė – virto visai kita santvarka su naujais gyventojais, naujomis, visai kitokiomis vertybėmis ir visiškai kitokiu supratimu apie gyvenimą. Šiandien, praėjus septyniasdešimčiai metų po to lūžio, galima konstatuoti, kad ekonominių kaimo vertybių nebeliko. Išlikęs tik kaimo pavadinimas, keletas gyvenamųjų namų, bet nebėra kaimo istorijos liudininukų, nes neliko žmonių, kurie jį kūrė, puoselėjo ir ne

⁵⁸ Vileišis V. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje*, Kaunas, 1935, p. 237.

savo valia paliko gimtuosius namus. Dauguma jų jau iškeliavo Anapilin. Tačiau pagal vieno iš čia gyvenusiųjų atsiminimus pavyko atkurti tikslų 1939 m. kaimo sodybų planą su buvusiųjų gyventojų vardais bei veiklos pobūdžiu.

1. Muitinė (*Zollamt*), gyvena Frankas Foidžeris (*Foiger Frank*).
2. Miško darbininkas (*Waldarbaiter*) Leopoldas Baumanas (*Baumann Leopold*).
3. Francas Nymanas (*Niemann Franz*), Svečių namai, smuklė (*Gastwirt*).
4. Ūkininkas (*Bauer*) Julius Macaitis (*Matzat Julius*).
5. Mokykla (*Schule*), mokytojas Ernstas Hundryzeris (*Hundrieser Ernst*) (*Lehrer*).
6. Ūkininkas Otas Byberis (*Bieber Otto*).
7. Ūkininkas Kristupas Počka (*Potschka Christoph*).
8. Ūkininkas Rukas (*Ruks*).
9. Ūkininkas Šereikis Milkus (*Schereiks Milkus*).
10. Statiniai priklauso gyventojui Kristupui Počkai.
11. Batsiuovys (*Schuhmacher*) Gustavas Kleinkė (*Kleinke Gustav*).
12. Ūkininkas Kundrius (*Kundrus*).
13. Ūkininkas Johanas Noimanas (*Neumann Johann*).
14. Ūkininkas Tenikaitis (*Tennigkeit*).
15. Maksas Šlentneris (*Schlentner Max*), smuklė ir parduotuvė (*Gastwirt und Kaufmann*).
16. Ūkininkas Liudvikas Nymanas (*Niemann Ludwig*).
17. Paštininkas (*Postangestellter*) Žilius (*Szillus*).
18. Ūkininkas Fricas Preikšaitis (*Preikschat Fritz*).
19. Ūkininkas Georgas Nymanas (*Niemann Georg*).
20. Ūkininkas Otas Skulsčius (*Skulschus Otto*).
21. Ūkininkas Michaelis Giedraitis (*Gedrat Michael*).
22. Ūkininkas Georgas Banaitis (*Bannat Georg*).
23. Eigulys Radekas (*Radeck*).
24. Muitinė (*Zollbaracke*).
25. Ūkininkas Barkšaitis (*Barkschat*).
26. Miško darbininkas Karlas Nikelis (*Nickel Karl*).
27. Sakalovskis (*Sakalowsky*).
28. Miško darbininkas Hermanas Ringys (*Ringies Hermann*).
29. Vyprechtas (*Wieprecht*).
30. Miško darbininkas Jodys (*Jodies*).
31. Stalius (*Tischler*) Luisas Radvila (*Radziwill Louis*).
32. Ūkininkas Kristupas Abromaitis (*Abromeit Christoph*).
33. Edzukovskis (*Edzukowski*).
34. Fakselis (*Facsel*).
35. Lurkutaitis (*Lurkutat*).
36. Peltkus (*Peltkus*).
37. Kapinės (*Friedhof*).
38. Gudjonis (*Gudjons*).
39. Milkeraitis (*Milkereit*)⁵⁹.

⁵⁹ Gyventojų sąrašą sudarė Raimondas Genutis.

Atsiminimuose nusikeliame į praėjusius prieškario laikus ir tartum susitinkame muitininką Franką Foidžerį (*Foiger Frank*), smuklininkus ir bakalėjininkus Frančą Nymaną (*Franz Niemann*) ir Maksą Šlentnerį (*Max Schlentner*), mokytoją Ernstą Hundryzerį (*Ernst Hundrieser*), batsiuvių Gustavą Klynkę (*Gustav Klienke*), paštininką Žilių (*Szillius*), eigulį Radeką (*Radeck*), stalių Luisą Radvilą (*Louis Radzwill*). Daug kaime ir ūkininkų: Julius Macaitis (*Julis Matzat*), Otas Byberis (*Otto Bieber*), Kristupas Počka (*Christop Potschka*), Rukas (*Ruks*), Milkus Šereikis (*Milkus Schereiks*), Kundrius (*Kundrus*), Johanas Noimanas (*Johann Neumann*), Tenikaitis (*Tennikeit*), Liudvikas Nymanas (*Liudwig Niemann*), Fricas Preikšaitis (*Fritz Preikshat*), Georgas Nymanas (*Georg Niemann*), Otas Skulsčius (*Otto Skulschus*), Michaelis Giedraitis (*Michael Giedrat*), Georgas Banaitis (*Georg Bannat*), Barkšaitis (*Barkschat*), Kristupas Abromaitis (*Christop Abromeit*). Randame gyventojų, dirbusių miško darbus. Tai Leopoldas Baumanas (*Leopold Baumann*), Karlas Nikelis (*Karl Nickel*), Hermanas Ringys (*Hermann Ringies*), Jody (Jodies). Dar aptinkame pavardes Sakalovskis (*Sakalowsky*), Edzukovskis (*Endzukowski*), Fakselis (*Facsel*), Gudjonis (*Gudjons*), Milkeraitis (*Milkerait*), Peltkus (*Peltkus*), Lurkutaitis (*Lurkutat*). O kaimo kapinėse išlikęs metalinis kryžius su iškalta Bezamerio (*Bessamer*) pavarde tik pateikia istoriją tyrinėjantiems papildomų klausimų. Galbūt čia gyventa anglų ar prancūzų? Kaip pavyko rasti, iš 38 buvusių Aušgirių kaimo sodybų dabar likę tik 14. Nebėra pagrindinės ir kitame kaimo gale buvusios antrosios muitinės, didžiosios smuklės, eigulio namo, išnyko didžioji dalis sodybų su gausiais ūkiniais pastatais. Istoriniuose šaltiniuose randame, kad praslinkus frontui, kaimas nebuvo sugriautas. Kaip pamena vienas seniausių kaimo gyventojų Bronius Ambložiejus (jis kaime su tėvais apsigyveno tuojau pat po karo), čia buvo „pilni laukai sodybų“ – išlikę tiek gyvenamieji, tiek ūkiniai pastatai. Važiuodamas iš Tauragės keliu, už Šilinės kaimo išlindus iš miško, jis matydavo vien raudonus čerpėmis dengtus stogus. Nors Aušgiriuose jau buvo apsigyvenę, iš daugybės raudonų stogų neatskirdavo, kuriame name begyvenęs. Didelės daržinės buvo paliktos pilnos šieno, nekultų javų, malkinės – pilnos malkų ir durpių briketų keleriems metams. Įvairios pastogės ir pašiūrės buvo pilnos visokių įrengimų, padargų. Dar ilgai buvusioje smuklėje mėtėsi krūvos buvusios valiutos – reichsmarkių. Laikas ėjo, sodybose kūrėsi nauji gyventojai, kurie neretai ieškojo sau lengvesnio pragyvenimo. Negyvenamos sodybos apaugo krūmais ir dilgėlėmis, vėliau buvo visiškai išardytos ir išparduotos po plytą, sunaikinant ir istorijos dalį, kartu su namų šiluma⁶⁰.

Penktajame dešimtmetyje sovietų armija Jūravos girioje pradėjo karinių raketinių bazių statybas. Dalis sodybų virto statybinėmis medžiagomis. Atsistatant sugriautai po karo Taūragei, paklausi vokiška plyta buvo reikalinga ir ten. Pasak senų kaimo gyventojų, dalį Aušgirių kaimo sodybų sunaikino pavasariniai žolės deginimai, pasiglemžę ne vieną daržinę ir gyvenamąjį namą. Pastatams nykti padėjo ir naujakurių požiūris į lengvai gautą turtą. Prie to prisidėjo ir melioracija – dalį sodybų nugriovė ir sulygino su žeme. Smagu, kad visuotinio naikinimo vaju nepalietė Aušgirių kaimo mokyklos pastato. Mokykla Aušgiriuose įkurta pirmoje XVIII amžiaus pusėje (1736–1740 m.) ir buvo lankoma gretimo, panašaus dydžio kaip ir Aušgiriai, Adomiškių kaimo vaikų.

⁶⁰Papasakojo Bronius Ambložiejus, 75 m. Užrašė Raimondas Genutis, 2011 m., Aušgiriai.

Kokia kalba kalbėjo aušgiriečiai prieš karus? Kuri kalba čia dominavo? Tokius reikšmingus dalykus prisimena iki 1957 m. Aušgirių kaime gyvenęs Ernstas Noimanas (*Ernst Neumann*). Anot jo, vaikystės laikais namuose buvo kalbama vokiškai, vėliau, pokariu, išmoko lietuviškai. Jo senelis Augustas Noimanas (*August Neumann*) kalbėjo lietuviškai. Išlikusi Noimanų giminės genealogija.

1928 m. balandžio 13 d. senelio sudaryta nekilnojamojo turto pirkimo-pardavimo sutartis buvo surašyta vokiečių kalba ir patvirtinta Viešvilės teismo sekretoriaus Ernsto Lenglingo (*Ernst Lengling*). Pagal šią sutartį Paulas ir Marta Šbertai pardavė žemdirbiui Augustui Noimanui gyvenamąjį namą bei žemę, kurios sklypai buvo Aušgiriuose (*Augsirren*) ir Pagenaičiuose (*Schustern*). Buvo jau praėję penkeri metai, kai dešinysis Nėmuno krantas priklausė Lietuvos Respublikai⁶¹.

Kaip rašo Albertas Juška savo knygoje „Mažosios Lietuvos mokykla“, „1929 m. prusinti 35 vaikai, iš jų tik 2 laikė save lietuvininkais, kiti jau užsirašė vokiečiais. Mokytojas lietuviškai kalbėti neįstengė. Prisiminsime, kad 1934 m. pakoregavus dėstomosios kalbos nustatymo kriterijus Klaipėdos krašto mokyklose, šioje pradinėje mokykloje Direktorijos sprendimu patvirtinta vokiečių dėstomoji kalba“.

Mokykla buvo skirta 2,9 ha žemės. Jai priklausė mūrinis ir medinis pastatai. 1937 m., kaip rodo mokyklos darbo ataskaita, mokėsi 44 mokiniai, iš kurių 43 – evangelikai liuteronai, 1 katalikas⁶².

Tiek kalbinę, tiek politinę šio krašto situaciją atspindi dokumentas, kuris rastas šiame name. Tai Tilžės-Ragainės taupomosios kasos (*Kreissparkasse Tilsit-Ragnit*) 1944 m. Vilkųškiuose (*Zweigstelle Willkischken*) užpildytas Marijos Paulat pinigų priėmimo čekis, patvirtinantis reichsmarkių priėmimą į banko kasą. Kadangi popierius buvo taupomas, šio dokumento kitoje pusėje jau 1945 m. Vilkųškių tarybinio ūkio direktoriaus buvo parašytas pažymėjimas, kad darbininkas Augustas Noimanas (*August Neumann*) siunčiamas į Tauragės apskrities Gaūrės valsčiaus Sakalinės kaimą atsivežti šiltų rūbų⁶³. Išlikusios ir senosios kaimo kapinės, kurios sovietmečiu beveik sunaikintos. Senieji kaimo gyventojai prisimena gražius akmeninius paminklus, metalinius kryžius ir smėliu pabarstytus takelius. Šiandien galime tik džiaugtis, kad ne viskas yra po istorijos dulkėmis paslėpta.

Išvados

1. 1944 m., artėjant frontui, Aušgirių kaimo gyventojai, gavę vokiečių kariinės vadovybės įsakymą evakuotis, palikę savo gyvenamąsias sodybas, pasitraukė gilyn į Vokietiją. Pasitraukimas buvo netikėtas – daržinės liko prikrautos šieno, dar nespėtų iškulti javų, malkinės – pilnos malkų, durpių, pastogės pilnos įren-gimų, padargų.

2. Pirmųjų pokario metais apsigyvenusiųjų liudijimu, Aušgirių kaimas Antrojo pasaulinio karo metu nebuvo sugriautas. Išlikę po karo sodybos nebuvo visiškai apgyvendintos. Kaimo sodybose ilgą laiką gyveno sovietų armijos kareiviai, kirtę mišką. Buvusios be gyventojų – apleistos, pamažu ardomos, parduodant vokiškas plytas, kurios buvo paklausios Tauragėje ir ypač – prasidėjus karinių

⁶¹ 1928 m. nekilnojamojo turto pardavimo-pirkimo sutartis.

⁶² Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda, 2003, p. 488.

⁶³ Tilžės-Ragainės taupomosios kasos Vilkųškių skyriaus M. Paulat pinigų priėmimo čekis.

bazių statyboms. Dalis sodybų nukentėjo deginant žolę, kitas nugriovė vykdant melioracijos darbus.

3. Iš išlikusių kaimo gyventojų pavardžių matome gyventojų vokiškomis pavardėmis. Tarp 36 kaimo gyventojų pavardžių aptinkame daugiau kaip 50 % aušgiriečių lietuviškos kilmės. Tačiau Aušgirių kaimas pirmojo reicho kanclerio Oto fon Bismarko germanizacijos laikotarpiu buvo suvokietintas. 1929 m. tik du Aušgirių kaimo mokyklos mokiniai save laikė lietuvininkais. Mažosios Lietuvos lietuvininkui tapti vokiečiu nebuvo tragiška, o ekonomiškai ir kultūriškai – netgi naudinga.

4. 1934 m. Aušgirių kaimo mokykloje Klaipėdos krašto direktorijos sprendimu buvo patvirtinta vokiečių dėstomoji kalba. 1937 m. iš 44 mokinių buvo tik vienas katalikas.

Administracinis teritorinis suskirstymas. Didieji ir mažieji valsčiai, apylinkės, seniūnijos

Algirdas Sinkevičius

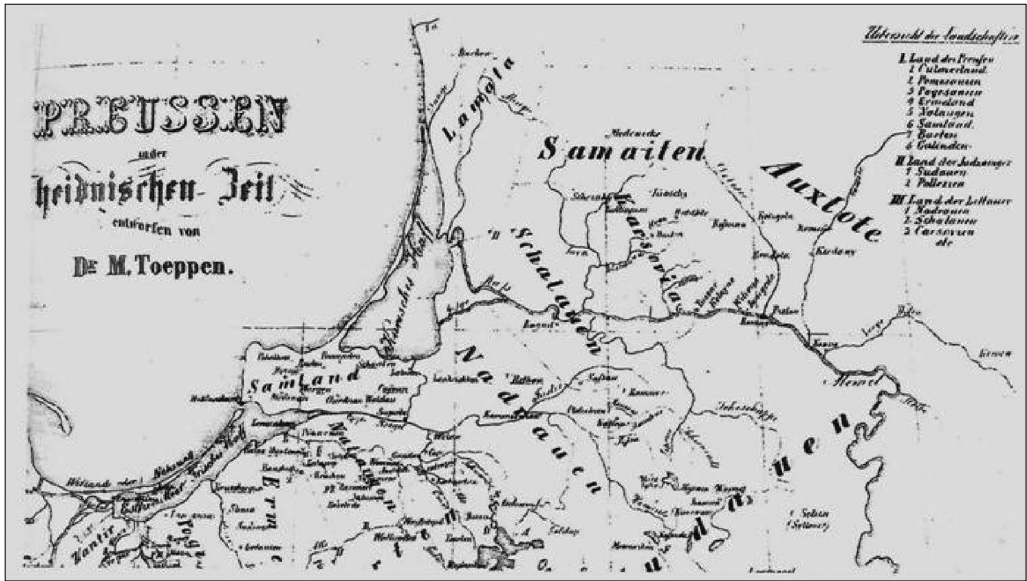
Skalva senojoje Prūsijoje

Baltų gentys. XII a.
Prieiga per internetą:
[lt.wikipedia.org/wiki/
Baltai](http://lt.wikipedia.org/wiki/Baltai)

Iki XIII a. prūsų žemės šiaurėje tęsėsi iki Minijos, pietvakariuose siekė Vyslą, pietuose – Narevo ir Vyslos dešiniųjų intakų aukštupius, o rytuose apėmė dalį Šakių rajono, didumą Vilkaviškio rajono ir teritoriją į rytus nuo Mozūrų ežerų. XIII a. prūsų žemės: *Skalva* (*Scalovia*), *Nadruva* (*Nadrovia*) (pavadinimas kilęs iš prūsų krikščionių vartoto kryžiuočių dar nepavergtų ryčiausių prūsų ir jų krašto pravardės *nedruva*, prūs. – netikėlių, nekrikštų kraštas), *Semba* (*Sambia*), *Notanga* (*Notangia*), *Varmė* (*Varmia*), *Barta* (*Bartia*) *Pamedė* (*Pomezania*), *Pokesė* (*Pogezania*), *Kulmas* (*Culmigeria*), *Lubava* (*Lubavia*), *Sasnava* (*Sasna*), *Galinda* (*Galindia*).

Baltų tradicinės bendruomenės turėjo savivaldos patirtį. Tai buvo bendruomenės sueigos, vadintos krivūlėmis, kuopomis (vakarų baltai) ir kitais vardais. Kadangi nebuvo nei monarchijos, nei vietos viršininkų, visi svarbesni bendruomenės reikalai buvo sprendžiami krivūlėse. Sueigose kalbėti turėjo teisę visi, todėl

svarstymai ir ginčai būdavo audringi, taigi bendruomenės klausimus sprendavo visi kartu. Sueigas galėdavo šaukti svarbesni arba labiau gerbiami bendruomenių žmonės – vaidilos, arba pats krivis. Prūsų žemės. XII a. Grabowo, Vilnius, 2013, p. 123

Pirmasis mūsų protėvių karaliaus Vaidevučio (*Witowudi*) vėliavą ir herbą 1529 m. savo „Prūsijos kronikoje“ aprašė kronikininkas Simonas Grunau. Vėliava buvo penkių uolekčių ilgumo, trijų uolekčių platumo balta drobulė, kurioje pavaizduoti trys mėlynai apsirengę vyrai: 1 – linksmas jaunas vyras su varpų vainiku – *Patrimpas (Potrimppo)* – javų dievas, 2 – piktas, pusamžis barzdotas vyras. Jo karūna iš liepsnų, 3 – senas, paniuręs žilabarzdis su skara, susukta į turbaną, tai *Patulas (Patollo)*. Žemiau pasistiebę, laikantys skydą, stovi du balti žirgai. Skyde pavaizduotas žmogus su lokio galva ir pražiotais nasrais.¹

Kryžiuočių ordino valstybėje

„Veikę Kryžiuočių ordino valstybėje, vėliau ir Prūsijos kunigaikštystėje, valstybės įstatymai ir įvairios taisyklės diskriminavo autochtonus – prūsus, atkeltus sūduvius, lietuvius. Dar 1273 m. Ordino valdose buvo įvesta baudžiava. 1310 m. Ordino magistro įsakymu nurodyta, kad prūsai negali gyventi miestuose, verstis amatais, taip pat negali būti apgyvendinami ant vokiškų, činčo teisėmis valdomų žemių. Vincas Vileišis leidinyje „Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje lig didžiojo karo“ 76 psl. teigia: „1494 m. buvo nustatyta, kad ir toliau turi būti palaikomas geras paprotys, kad nė vienas prūsas nebūtų priimamas į miestus ir kad amato neišmoktų.“

Pirmieji krikščionių misionieriai buvo sutinkami krivūlėse, kur buvo išsakoma susirinkusiųjų nuomonė. Prūsų senovę tyrinėjantys archeologai aptinka tokių sueigų vietas.

Valsčiaus centre paprastai stovėdavo nedidelė pilaitė, kurios skersmuo būdavo ne didesnis kaip 50 m. Tai ir

¹ Rutkauskienė V. Kelkime istorinę vėliavą! Tik kuria?! *Voruta*, 2013, sausio 19, Nr. 2(766).

būdavo valsčiaus gyventojų susirinkimų vieta. Reali vieta priklausė viešei – „Viešpačiams“, kuriuos rinko liaudies susirinkimai, rekomenduojant žyniams. Sueigų tradicijos dar ilgai išsilaikė baltų kaimuose. Gyventojai noriau klausydavo sueigų sprendimų negu vėlesnių valdžios nurodymų.²

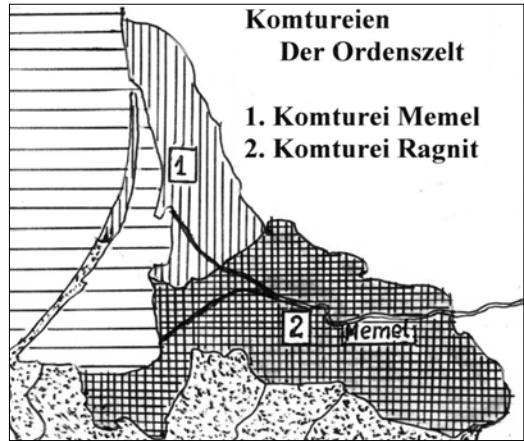
Nuo XIII a., kryžiuočiams nukariavus vakarinių baltų gentis, išikūrė Ordino valstybę. Apie nukariautas prūsų, kartu ir lietuviams artimiausių nadržuvių, skalvių gentis labai menkos žinios. Jų gyvenamoje teritorijoje buvo pristatyta daug stiprių kryžiuočių pilių, turėjusių įtvirtinti Ordino valdžią.

Kryžiuočių ordino valstybėje XIII–XV a. buvo 20–25 stambūs administraciniai teritoriniai vienetai – apygardos arba komtūrijos (*komtureien*), jas valdė komtūrai, ir smulkūs – *fogtijos*. Centre, be magistro ir tarybos, dar buvo maršalka – kariuomenės vadas. Krašto valdovais, be magistro ir komtūro, buvo ir vyskupai.³

Ragainės apskritis. Didieji ir Mažieji valsčiai

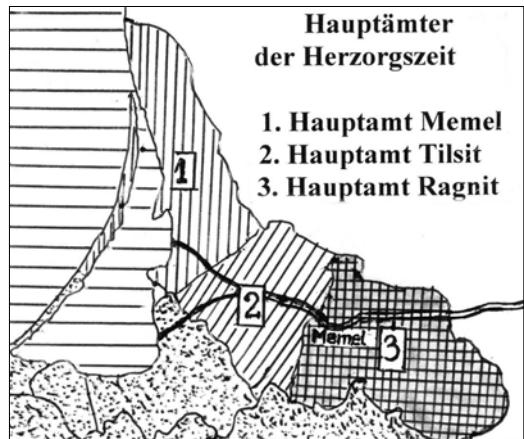
1525 m. įsteigta pasaulietinė Prūsijos valstybė suskirstyta į 3 dideles sritis: Sembos, Notangos ir Oberlando. Buvo sudaryti nauji administraciniai teritoriniai vienetai: didieji valsčiai (*Hauptamt*), į kuriuos įėjo mažesni valsčiai (*Amt*).^{4, 5}

Viešvilė įėjo į Sembos sritį, vadinamą Žemutine Prūsija, kurią sudarė 10 didžiųjų valsčių: Žiokų, Žuvininkų, Tepliuvos, Noihauseno, Labguvos, Toplaukio, Įsruties, Ragainės, Tilžės ir Klaipėdos. Valsčiaus viršininkas vadinamas hauptmanu (*Hauptmann*). Jis tvarkė visus ūkinius reikalus, buvo ir teisėju, ir policijos viršininku. Prūsijos valsčius neturėjo savivaldos teisių, tačiau jis nebuvo pavaldus ir apskrities administracijai. Valsčiaus valdytojas, renkamas arba karaliaus, vėliau prezidento ski-

Kryžiuočių ordino komtūrijos. Memeler Dampfboot, 1975, Nr. 12. Perbraižė A. Sinkevičius

Didysis Ragainės valsčius (Hauptämter). Memeler Dampfboot, 1975, Nr. 12. Perbraižė A. Sinkevičius

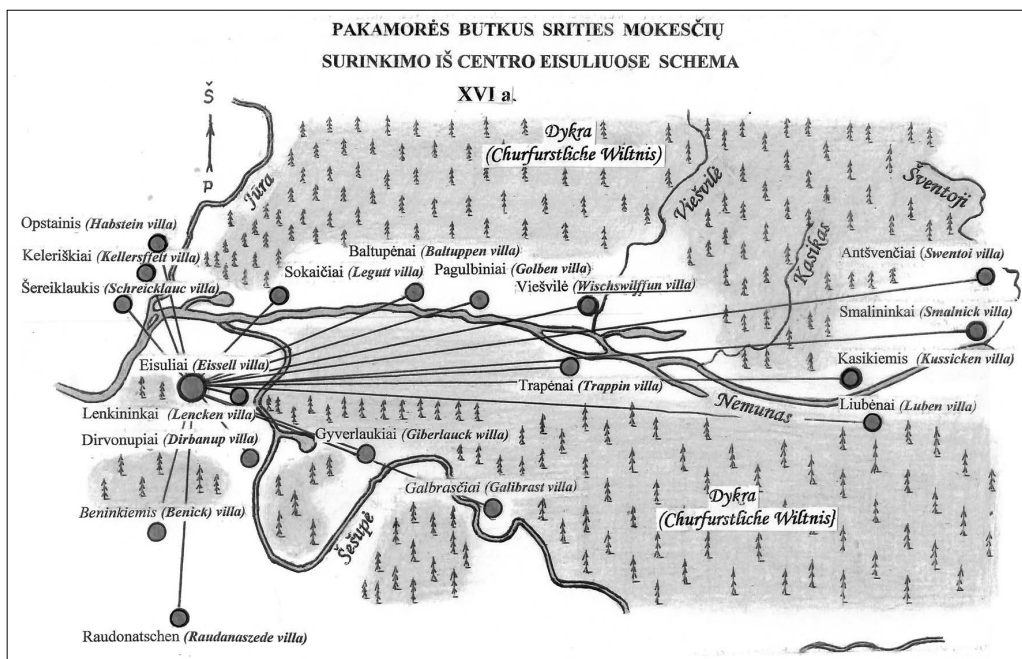

² Trinkūnas J. *Gentys, bendruomenės, krivulės, Lietuvių senosios religijos kelias*, Vilnius, 2009, p. 26.

³ Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Prūsai, žr. 2012 10 10.

⁴ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 2000, t. 1, p. 31.

⁵ Interneto prieiga: wiki-de.geneology.net/HauptamtRagnet, žr. 2012 10 10.

Pakamorės Butkus mokesčių surinkimo iš Eisulių schema. Schema pagal 1539–1540 m. turkų mokesčių duomenis sudarė A. Sinkevičius

riamas 6 metų kadencijai, buvo vyriausia krašto policijos institucija. Istoriniuose šaltiniuose Ragainės apskritis ir minima nuo 1572 m. Viešvilė priklausė didžiajam Ragainės valsčiui (*Hauptamt Ragnit*).⁶

1539–1540 m. turkų mokesčių duomenimis, 50 Ragainės didžiojo valsčiaus (*Hauptamt*) kaimų pagal administracinį pavaldumą buvo suskirstyti į 4 dalis: pakamorės Budrus sritis (14 kaimų), pakamorės Butkus sritis (19 kaimų), pakamorės Jennis sritis (5 kaimai), dykros, t. y. Wildnis (12–13 kaimų).

Pakamorė Butkus rezidavo – Eisuliuose (*Eissell villa*) prie Ragainės. Jam priklausė: Antšvenčiai (*Swentoi villa*), Smalininkai (*Smalnick-Smalnigk villa*), Kasikiečiai (*Kussickun villa*), Viešvilė (*Wischwilffun villa*), Pagulbiniai (*Golben villa*), Baltupėnai (*Baltuppen villa*), Sokaičiai (*Legutt villa*).

1717 m. instrukcija karaliaus valdų administratoriams ir 1719–1720 m. patentai dėl valstiečių baudžios rodo, kad šios teritorijos valsčiai XVIII a. pradžioje buvo padalyti į „vokiškus“ ir „lietuviškus“, įsteigiant atskirus domenų rūmus: Karaliaučiuje – vokiškiems, Tilžėje – lietuviškiems valsčiams (*Deutsche Ambts-Kammer zu Königsberg*, *Littausche Ambts-Kammer zu Tilsit*). Vėliau lietuviškųjų administracija perkelta į Gumbinę. Teritorija vadinta lietuviškuoju departamentu (*Littausche Kammerdepartement*), lietuviškąja sritimi (*Littauscher Kreis*). XVIII a. pradžioje Rytų Prūsijoje buvo 54 vokiški (centras – Karaliaučius) ir 32 lietuviški valsčiai (centras – Tilžė).⁷

Regionas, kuris vadintas lietuviškaisiais valsčiais, XVII–XIX a. buvo apibrėžiamas vadovaujantis lietuvių kal-

⁶ wiki-de.geneology.net/Hauptamt Ragnit, žr. 2012 10 15.

⁷ *Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 3, p. 92.

bos paplitimu ir bažnyčiose lietuvių kalba laikomomis pamaldomis. Jis buvo tapatinamas ir su administraciniais vienetais. Fiksuota riba, skyrusi du lietuviakalbių apgyvendintus kraštus, buvo 1422 m. Melno sutartimi nustatyta siena tarp Ordino valstybės ir LDK. Tuo tarpu pietinės ir vakarinės Prūsijos sričių, kur vyravo lietuvių kalba ir šia kalba buvo laikomos pamaldos, ribos kito. Remiantis 1638 m. bažnyčių vizitacijos aktu *Recessus generalis*, bažnytinės pamaldos lietuvių kalba vyko Įsruties, Tilžės, Ragainės, Klaipėdos, Labguvos valsčiuose bei Toplaukio, Georgenburgo, Želvos ir Žiokų seniūnijose. Jos vadintos lietuviškais valsčiais. Teritoriją „lietuviškąja sritimi“ XVII a. pabaigoje vadino ir T. Lepneris. Ragainės, Tilžės, Klaipėdos, Įsruties, Labguvos, iš dalies – Žiokų ir Tepliuvos valsčiuose, Georgenburgo, Želvos ir Toplaukio seniūnijose dar buvo vartojama lietuvių kalba. Visą šią teritoriją jis ir siūlė vadinti „Prūsijos Lietuva“. Pagal 1719 m. H. Lysiaus sudarytą parapijų sąrašą, kur buvo laikomos pamaldos lietuvių kalba, lietuviškiems valsčiams buvo priskirta jau mažesnė teritorija, siekusi liniją Labguva–Petėrkaimiai–Narkyčiai–Muldžiai–Juodlaukiai–Trepai–Darkiemis–Žabynai–Galdapė–Rūbininkai.⁸

Teritorijos mažėjimui turėjo įtakos 1709–1711 m. maro epidemija. Vėliau Rytų Prūsijos plotai, kur vyravo lietuvių kalba, traukėsi į šiaurės rytus ir XX a. pradžioje apėmė tik didžiąją dalį Klaipėdos krašto ir kairiosios Nemuno pusės teritorijas prie Kuršių marių.⁹

1722 m. didieji valsčiai padalyti. Viešvilė atiteko mažajam Kazikėnų valsčiui (Amt Kassigkehmen). (Kitais duomenimis – 1724 m., dar kitais – 1736 m.) Žr. skyrių „Kazikėnų kaimas“. Kazikėnuose jau nuo seno buvo Prūsijos valdovo dvaras. Mažajam Kazikėnų valsčiui priklausė šie Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos kaimai: Aušgiriai (Augstgirren), Báltupėnai (Baltupöhnen), Kalvėliai (Kallwehlen), Kriókiškiai (Krakischken), Senieji Liubėnai (Alt Luböhnen, Naujieji Liubėnai (Neu Luböhnen), Pagulbiniai (Pogulbinnen), Smaliniškiai–Aukštógaliai (Schmaleningken-Augstigallen), Smaliniškiai–Vidkiemis (Schmellaningken-Wittkehmen), Smaliniškiai–Endriušiai (Schmaleningken-Endruschen), Sokáičiai, (Sokaiten), Pagenáičiai (Schustern), Žukaĩ (Szucken), Žagmantaĩ (Szagmanten), Šilėnai (Schillehnen), Trapėnai (Trappöhnen), Ūžbaliai (Uschballen), Ūžtilčiai (Usztilten) ir Viešvilė (Wischwill). Rytų Prūsijoje dvaras buvo kartu ir valsčiaus administracinis centras. Iš dvaro buvo valdomos visos valsčiaus teritorijoje buvusios laisvosios bendruomenės.¹⁰

Įsruties apskritis. XVIII a. Memeler Dampfboot, 1975, Nr. 12. Perbraižė A. Sinkevičius

⁸ *Ten pat.*

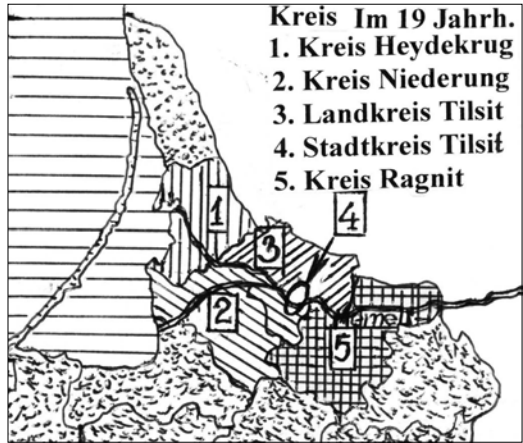
⁹ Safronovas V. Apie istorinio regiono virsmą vaizduotės regionu, Istorija. Mokslo darbai, t. 86, istorijoszurnalas.lt.

¹⁰ Interneto prieiga: wiki-de-geneology. Net/Amt kassigkehmen, žr. 2012 10 15.

1752 m. buvo sukurti Lietuvos ir Rytprūsių departamentai, sudaryta 10 sričių. Vietoje didžiųjų valsčių sudarytos apskritys – kreisai (*Kreis*). Įsruities sritį sudarė Įsruities, Ragainės (Kreis Ragnit), Tilžės ir Klaipėdos apskritys. 1815–1818 m. vietoje departamentų sudarytos Karaliaučiaus ir Gumbinės apygardos. Kazikėnų valsčius įėjo į Gumbinės apygardos Ragainės apskritį (*Landkreis Ragnit*).

Buvo įvesta apskrities viršininko (*Landrat*) institucija. 1872 m. buvo priimtas vadinamasis administravimo įstatymas. Išrinktas apskrities seimelis rinko apskrities viršininką ir valdybą.

Apskritis atitiko mūsų dabartinės savivaldybes, atliko tokias pat funkcijas. Apskrities seimelis rinkdavosi 2–3 kartus per metus, išklausydavo valsčių viršaičių metines ataskaitas, tvirtindavo kitų metų biudžetą. Jau tada buvo sudaromos žemės ūkio, pramonės ir prekybos, švietimo, mokesčių ir kitos komisijos, kurios kontroliavo tiek valsčių, tiek kaimų administravimą, kontroliavo prievolių atlikimą, mokesčių surinkimą, organizavo viešuosius darbus.

Rytprūsių apskritys. XIX a. Memeler Dampfboot, 1975, Nr. 12. Perbraižė A. Sinkevičius

Ragainės apskritis 1818–1922 m. žemėlapyje. Iš H. E. von Knobloch archyvinės medžiagos Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejuje

Kazikėnų valsčius (1722–1874 m.). Iškarpa iš Vilkyškių apylinkių 1802 m. žemėlapio „Lietuvos XVII–XIX a. ikonografijos ir kartografijos šaltiniai Švedijoje“

Ragainės apskritis – 1818–1871 m. Prūsijos karalystės Rytų Prūsijos provincijos, 1871–1918 m. Vokietijos imperijos Gumbinės apygardos administracinis-teritorinis vienetas, sudarytas po Vienos kongreso smulkinant Rytų Prūsijos apskritis per 1815–1818 m. vykdytą reformą¹¹.

1872 m. gruodžio 13 d. Vokietijos imperijos įstatymu „Dėl apskričių pertvarkymo šešiose Rytų Prūsijos provincijose“, siekiant pašalinti policinį dvarų valdytojų smurtą, žemės ūkio bendruomenės, dvarai ir girininkijos (valstybiniai medžioklės rezervatai) nuo 1874 m. sausio 1 d. buvo sujungti į valsčius.¹²

1874 m. pagal naują administracinę paskirstymą Kazikėnų mažojo valsčiaus centras buvo perkeltas į Viešvilę.

XIX a. antrojoje pusėje (tikslesnės datos aptikti nepavyko – red.) valsčiaus centru tapo ir Smalininkai (*Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, Vilnius, 1983, p. 236).

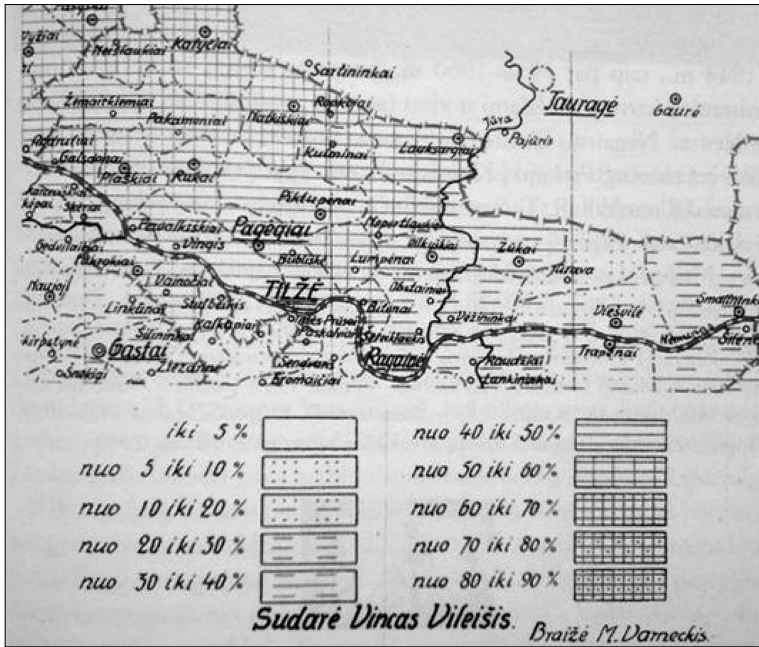
Viešvilėje, Smalininkuose, Kalveliuose ir kituose kaimuose buvo išikūrę daug vietinės pramonės, prekybos įmonių, miškininkystės, geležinkelio, pasienio ir kitos valstybinės įmonės. Darbavosi nemažai įvairių amatininkų. Gaunamas auginamų žemės ūkio kultūrų derlingumas negalėjo susilyginti su kairiakrantės Nemuno pusės laukų derliumi. Pramonės, prekybos įmonėse ir valstybinėse įstaigose nuo seno dirbo daugiausia vokiškai kalbantys

Viešvilės ir Smalininkų valsčių teritorija po 1874 m. administracinės reformos. Prieiga per internetą: wiki-de.genealogy.net.Kaliningrader Oblast

¹¹ Interneto prieiga: wiki-de-genealogy.net/amt-kassigkehmen, žr. 2012 10 12.

¹² Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/valsčius (Prūsija), žr. 2012 10 15.

Lietuvių kalbos vartojimas 1905 m. Pagėgių krašte. Vileišis V. Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje, Kaunas, 1935 m.

gyventojai. Lietuvininkų šiame valsčiuje gyventa negausiai. Apie tai rašoma išlikusioje Viešvilės bažnytinėje kronikoje, matyti išlikusių senųjų kapinių paminklų užrašuose, išlikusiuose valsčiaus kaimų gyventojų sąrašuose. Žr. skyriuje „Viešvilės kaimai“. Kiek gyventojų savo gimtąja kalba laikė lietuvių kalbą, matome V. Vileišio sudarytoje lentelėje.

Viešvilės valsčius Pagėgių apskrityje

1919 m. po Pirmojo pasaulinio karo Antantė dešinioios Nemuno pusės teritorijas su buvusios Ragainės apskrities Sokaičių, Jūravos, Žukų, Viešvilės ir Smalininkų valsčiais atskyrė nuo Vokietijos ir sukūrė atskirą administracinę vienetą – Klaipėdos kraštą. 1923 m. Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, jame sudarytos lietuviškos Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskritys. Pagėgių apskritis funkcionavo 1920–1939 ir 1944–1950 m. Tuo laikotarpiu Viešvilė ir Smalininkai priklausė Pagėgių apskrīčiai.

Ragainės apskritis, likusi tik kairiojoje Nemuno pusėje, po Versalio taikos 1923 m. buvo sujungta su Tilžės apskritimi į Tilžės–Ragainės apskritį.

Dešinėje Nemuno pusėje buvusios Ragainės apskrities dalis – Smalininkų, Viešvilės ir Žukų valsčiai – vadinamojo Klaipėdos krašto rytinė pusė jau priklausė Lietuvai. Šios pamenunės valsčių gyvenvietės, iš visų pusių apsuptos gražių

Antrojo pasaulinio karo laikotarpio Klaipėdos krašto Viešvilės valsčiaus antspaudas. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus medžiagos

pušynų, nuo senovės buvo Prūsijos valdovų medžioklės plotai. Jos traukė ne tik karaliaus artimųjų dėmesį. Neatsitiktinai kai kuriose iš jų, pvz., Sokaičiuose, Viešvilėje ir kt. buvo statomi poilsio namai, vasarnamiai poilsiautojams – pradėjo plėtotis turizmas. Į šiuos kraštus atvykdavo ekskursijos iš Lietuvos ir Karaliūčiaus. Nemunas, jo senvagės, pasivažinėjimas ir jodinėjimas žirgais, pasiplaukiojimas vandens telkiniuose, Kaskalnio miško grožis buvo didžiausia atrakcija turistams, ypač gyvenantiems pramoniniuose rajonuose.¹³

Pažymėtina, kad tarpukariu Viešvilėje, kaip ir visoje Mažojoje Lietuvoje, jau veikė savivalda. Mažiausias administracinis vienetas visame Klaipėdos krašte buvo kaimas. Dvarai taip pat turėjo savivaldos teisę. Dvarininkas pats ėjo seniūno pareigas, skyrė sau pavaduotoją, kurį tvirtino apskrities viršininkas.^{14, 15} 1921–1923 m. Viešvilės valsčiaus pirmininku buvo Frydrichas Heftas, pavaduotojais Benas Rodeitis ir Enrikas Miuleris. 1923 m. pirmininko pareigas ėjo Ernestas Lenglingas. 1926–1936 m. valsčiaus viršaičiu buvo Karlas Lenglingas. Jo pavaduotoju iki 1936 m. buvo Emilis Miuleris.

1921 m. Viešvilės kaimo seniūnu išrinktas Fricas Rafaelis, 1924–1930 m. – Gustavas Lagerpušas, pavaduotojais – Albertas Kriegeris (nuo 1928 m. Francas Jafkė) ir Karlas Lenglingas. 1930 m. viršaičio pavaduotojais išrinkti Karlas Hiršbekas ir Ernestas Gerhardas.

Paėgių apskritis 1920–1939 m. ir 1944–1947 m. Prieiga per internetą: wiki-de.genealogy.net

Katalikiška Didžioji Lietuva ir evangeliška Mažoji Lietuva. Dail. A. Brakas

¹³Purvinas M. *Mažosios Lietuvos panemumiais ir pamariais*, t. 1, Voruta, Trakai, 2015, p. 115–116.

¹⁴Valiušaitis V. Kodėl praradome Klaipėdos kraštą 1939-aisiais? 2011, rugs. 6. Interneto prieiga: www.delfi.lt/news/ringas/lit/vvaliusaitis.

¹⁵Žostautaitė P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939 m.*, Vilnius, 1992, p. 53.

Der Abdruck oben ist deshalb eine besondere Rarität, weil hier reichsdeutsche Amtsgeschäfte mit den Zeichen der litauischen Rechtsheheit ausgeübt wurden.

Wischwill, den 23. Januar 1940

Der Bürgermeister

Gottschall

Pagėgių apskrities Viešvilės valsčiaus antspaudas

Antrojo pasaulinio karo laikotarpio Tilžės–Ragainės apskrities Viešvilės burmistro antspaudas.

Nuotraukos iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus medžiagos

Kaimo tarnautojo, tarno pareigybė taip pat buvo garbinga. 1921 m. juo buvo Francas Bartolitis, 1922 m. – Augustas Noskė, 1930 m. – Otas Lėjus, 1932 m. – Julius Kundrius.¹⁶

Apskirtyje veikė pramonės ir prekybos, žemės ūkio, švietimo, mokesčių komisijos. Viršaičiai apskrities seimeliui, kuris Pagėgiuose rinkdavosi 2–3 kartus per metus, pateikdavo metines ataskaitas. Apskrities komisijose dalyvavo viešviečiai: pramonės – Erichas Šimanskis, Emilis Miuleris, Martinas Koknaitis, žemės ūkio – Gustavas Neubacheris, mokesčių – Alfas Tunaitis, Emilis Miuleris, Artūras Fehlau.^{17, 18}

1922 m. kaimo seniūno ir tarybos nutarimu išleistas įsakymas, kuriuo gyventojams nurodyta, kad tamsiu paros laiku prie kiekvieno gyvenamojo namo turi degti žiburys.¹⁹

1925 m. kaimo seniūno ir tarybos pritarimu, vadovaujantis 1850 m. kovo 11 d. policijos administraciniu įstatymu, buvo išleistas policijos paliepinimas apie viešą skelbimų, plakatų iškabinimą Viešvilės kaime. Kaimo tarybos nutarimu, sutinkant Pagėgių apskrities tarybai, nustatyta mokesčių už skelbimų kabinimą dydžiai ir tvarka.²⁰

1939 m., prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, Pagėgių apskritis buvo panaikinta – Viešvilė, Smalininkai ir Žukai pateko į vokišką Tilžės–Ragainės apskritį. Čia vėl grįžo vokiška tvarka, galiojo Vokietijos įstatymai. Dalis gyventojų lietuvių paliko kraštą. Jų atsiveikinimą su Nemunu galima palydėti nostalgiskomis Martyno Jankaus eilėmis:

*Nemune, upe tu ašarota,
Dėlei tavęs man įskausta širdis,
Tavo teisės tau bus atiduotos,
Tavo vaikai dar džiaugsis už vis!
Patekės tavo sūnums saulelė
Ir spindės dar lietuviams ilgai:
Ji sušildys jų šaltą širdelę, –
Jie atgis ir gyvens amžinai!*

¹⁶ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1921, Nr. 85, p. 701; Nr. 88, p. 719; Nr. 100, p. 797; Nr. 127, p. 1033; 1922, Nr. 68, p. 556; 1923, Nr. 51, p. 418; 1924, Nr. 88, p. 800; 1926, Nr. 18, p. 53; 1928, Nr. 7, p. 35; 1930, Nr. 105, p. 860.

¹⁷ Klaipėdos krašto valdžios žinios, 1921, Nr. 77, p. 646; Nr. 99, p. 788; 1922, Nr. 119, p. 1025; 1936, Nr. 41, p. 303.

¹⁸ Žostautaitė P. *Min. veik.*, p. 52–53.

¹⁹ Prūsų lietuvių balsas, 1922 02 24.

²⁰ Žostautaitė P. *Min. veik.*, p. 17, 52.

1944 m. atkūrus Pagėgių apskritį, Viešvilė įėjo į jos sudėtį. Po karo buvo įsteigtos sovietų *Darbo žmonių deputatų tarybos (DŽDT)*. Pirmaisiais pokario metais apylinkių ribos buvo dažnai kaitaliojamos. Smalininkų ir Viešvilės valsčių teritorijoje kurį laiką buvo sudarytos net 4 apylinkės. 1. Smalininkų apylinkė, į kurią įėjo Smalininkų miestelis, Smalininkų ir Añtšvenčių kaimai. 2. Vidkiemio apylinkė su gausiai apgyvendintu Vidkiemio kaimu, mažai apgyvendintas Endriusių kaimas, buvę be gyventojų Užbalių ir Užtilčių kaimai. 1946 m. birželio mėn. visi kaimai buvo baigti apgyvendinti ir nutarta įkurti trečiąjį apylinkės vykdomąjį komitetą – Endriusių. 3. Endriusių apylinkė, kuriai buvo priskirti Endriusių, Kazikėnų, Užbalių ir Užtilčių kaimai, Tetervinės ir Vilktačio vienkiemiai. 4. Viešvilės apylinkė, į kurią įėjo Viešvilės miestelis su aplinkiniais Antupių, Apšriūtų, Kalvėlių, Leipgirių, Ridelkalnio, Pagulbinių kaimais ir likusiais vienkiemiais. 1946 m. rugpjūčio 3 d. Smalininkai tapo apskrities pavaldumo miestu. 1947 m. spalio 15 d. Lietuvos SSR AT Prezidiumo įsaku sudaryta Jurbarko apskritis.²¹

Viešvilė Jurbarko rajono sudėtyje

1947 m. spalio 21 d. Viešvilės ir Smalininkų valsčiai buvo perduoti Jurbarko apskrīčiai. 1947 m. lapkričio 6 d. po reorganizacijos visi 3 Smalininkų valsčiai buvo sujungti. Valsčiaus raštinė buvo Vidkiemio kaime, kolūkio „31-osios Spalio socialistinės revoliucijos metinės“ patalpose. Šis valsčius vadinosi Smalininkų vardu. 1947 m. lapkričio 6 d. prie šio sustambinto Smalininkų valsčiaus buvo prijungtas ir Viešvilės valsčius su visais aplinkiniais kaimais bei vienkiemiais. 1950 m. birželio 20 d. Vidkiemyje buvęs, Smalininkų vardu vadintas, valsčius buvo panaikintas ir perkeltas į Viešvilę. Aplinkiniai Antšvenčių, Endriusių, Kazikėnų, Užbalių, Užtilčių ir Vidkiemio kaimai bei Tetervinės, Naudvario ir Vilktačio vienkiemiai prijungti prie Viešvilės.²²

1950 m. įgyvendinus administracinę-teritorinę reformą, apskritis ir valsčiai pagal SSRS modelį pakeisti į rajonus ir apylinkes. Smalininkai ir Viešvilė priskirti Jurbarko rajonui.²³

1950 m. birželio 26 d. Lietuvos SSR AT Prezidiumo įsaku Jurbarko apskritis performuota į rajoną.²⁴

1953–1954 m. Antupių, Endriusių, Kazikėnų, Užbalių, Užtilčių ir Vidkiemio kaimai buvo prijungti prie Kidulių tarybinio ūkio, kurio centras buvo už Nemuno, kaimyniniame Šakių rajone. Tikslėsnų duomenų apie tai nerasta.²⁵

1959 m. Kazikėnų ir Užbalių kaimai pagal administracinę teritorinę paskirtymą priklausė Vilkųškių tarybiniam ūkiui.

1 lentelė

Jurbarko rajonas 1959 m. Administraciniai-teritoriniai subjektai

Viešvilės apylinkė	Plotas 172,7 km ²	„Tėvynės“ kolūkis, Vilkųškių tarybinio ūkio Kazikėnų ir Užbalių skyriai ²⁶
--------------------	------------------------------	---

²¹ 1947 m. spalio 15 d. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo įsakas.

²² *Viešvilės apylinkės istorija*, 1980, p. 2–3, 13–17, 32–33.

²³ MLE, Vilnius, 2000, t. 4, p. 118.

²⁴ Jurbarko rajono laikraštis *Šviesa*, 1996 12 31, Nr. 102.

²⁵ Iš buvusio Antupių kaimo gyventojų Vygaudo Keraičio prisiminimų.

²⁶ *Lietuvos TSR administracinis-teritorinis suskirstymas 1959 m. vasario 1 dienai. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo organizacinis-informacinis skyrius*, Vilnius, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 120.

Nuo 1977 m. Darbo žmonių deputatų tarybos pakeistos Liaudies deputatų tarybomis (LDT). Prieš pat atkuriant Nepriklausomybę, panaikinama apylinkės Liaudies deputatų taryba, turėjusi apie 30 deputatų ir 7 nuolatinės komisijas. Vietoj apylinkės vykdomojo komiteto įsteigiama apylinkės viršaičio institucija.

1994 m. liepos 19 d. priimtas įstatymas Nr. I-558 „Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas“. Juo atkurtos apskritys ir Lietuvos teritorija padalyta į 10 apskričių, kuriose buvo 56 savivaldybės. 1994 07 19 Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymu Nr. I-558 įsteigta Jurbarko rajono savivaldybė ir Tauragės apskritis. Tuo pačiu įstatymu Jurbarko rajono savivaldybė paskirta Tauragės apskrīčiai.²⁷

1994 m. gruodžio 15 d. priimtas Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymas Nr. I-707. 1994 m. gruodžio 20 d. Lietuvos Respublikos Seimas įstatymu Nr. I-711 „Dėl Lietuvos Respublikos apskrities valdymo įstatymo įgyvendinimo“ nustatyta funkcijų ir įgaliojimų perdavimo apskričių valdytojams tvarka.²⁸

1995 05 19 Jurbarko rajono savivaldybės taryba, vadovaudamasi Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo 15 str. 5 punktu, sprendimu Nr. 16 suskirstė savivaldybės teritoriją į 11 seniūnijų ir nustatė, kad seniūnijų ribos sutampa su buvusių apylinkių ribomis. Į Viešvilės seniūniją įeina: Antšvenčių, Antupių, Apšriūtų, Baltupėnų, Endriūšių, Išdagų, Jūravos, Kalvelių, Kazikėnų, Leipgirių, Pagulbinių, Ridalkalnio, Smalininkų, Užbalių, Užtilčių, Vidkiemio, Žardelių kaimai, Naūdvario, Naūmalūnio, Pagenaičių, Smaladaržio, Tetervinės, Viłkdaubio, Viłktakio viensėdžiai ir Viešvilės miestelis. Įsteigta Smalininkų seniūnija sutampa su Smalininkų miesto ribomis.²⁹

1995 11 15 Jurbarko rajono tarybos 2-ojo šaukimo VIII posėdžio sprendimu Viešvilės seniūnijai priklausė Antšvenčių, Endriūšių, Kazikėnų, Smalininkų,

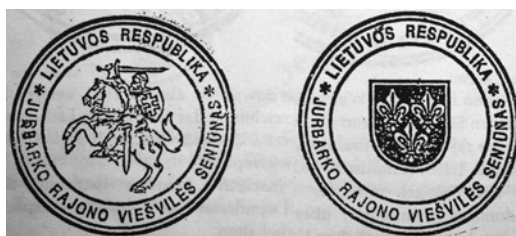

Lietuvos SSR Viešvilės apylinkės DŽDT ir LDT antspaudai. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus medžiagos

Tauragės apskrities herbas. Interneto prieiga: https://lt.wikipedia.org/wiki/Tauragės_apskritis

Lietuvos Respublikos Viešvilės seniūnijos antspaudai. Iš Viešvilės seniūnijos dokumentinės medžiagos

²⁷Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų 1994 07 19 d. įstatymas Nr. I-558.

²⁸Interneto prieiga: http://lt.wikipedia.org/wiki/Lietuvos_apskritys.

²⁹Jurbarko r. savivaldybės tarybos 1995 05 19 2-ojo šaukimo 4 posėdžio sprendimas Nr. 16.

Užbalių, Užtilčių ir Vidkiemio kaimai ir Naudvario, Tetervinės, ir Vilktačio vienkiemiai buvo priskirti Smalininkų seniūnijai. Taigi iš 24 iki tol Viešvilės seniūnijai priklausiusių kaimų ir vienkiemų šioje seniūnijoje liko 14.^{30, 31}

Tauragės apskritis. 1995 m. Interneto prieiga: osp.stat.gov.lt/documents/10180

Viešvilės valsčius, apylinkė, seniūnija, jos vadovai

Apie buvusius didžiojo Ragainės (*Hauptamt*) bei mažojo Kazikėnų valsčiaus (*Amt*) vadovus žinių nerasta, be to, per kelis šimtus metų jų susidarytų ilgiausias sąrašas. Atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, lietuviškuose istoriniuose šaltiniuose jie jau paminėti. Nuo 1921 iki 1923 m. Viešvilės valsčiaus pirmininku dirbo *Frydrichas Heftas*. Nuo 1923 iki 1926 m. valsčiui vadovavo valsčiaus pirmininkas *Ernstas Lenglingas*.

1926–1936 m. Viešvilės valsčiaus viršaičiu dirbo *Karlas Lenglingas*, kuris 1936 m. dar kartą buvo perrinktas 3 metų laikotarpiui.³²

Nuo 1939 m., kraštą prijungus prie Vokietijos, Viešvilės burmistru, meru (*Bürgermeister*) tapo Vilhelmas Gotšalkas (*Wilhelm Gottschalk*). Po jo iki 1944-ųjų spalio mėn. gyvenvietės burmistru dirbo Kristijonas Šylaitis (*Christian Schieleit*). Burmistro būstinė buvo šalia pašto. Jis buvo kartu ir Civilinės būklės aktų įrašų skyriaus vedėju. Paskutinis įrašas padarytas 1944 10 07 K. Šylaičiui užregistravus Liesel Preikschat santuoką su kariškiu. Tame pačiame name buvo pasienio muitinė. Greta nuomojo patalpas ir vaikų darželis. Viešvilės gyvenvietės valdymo klausimus sprendė valsčiaus viršaitis (*Amtsvorsteher*), kuriuo tuo lai-

³⁰ Jurbarko r. savivaldybės tarybos 1995 11 15 d. 2-ojo šaukimo VIII posėdžio sprendimas Nr. 10.

³¹ Prūsijos kunigaikštystė, *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, t. 3, 1987.

³² Interneto prieiga: www.territorial.de/.../wischwill.htm – *Amtsbezirk Wischwill–Dorf*.

kotarpiu dirbo Otas Lenglingas (Otto Lengling). Jis dirbo visuomeniniais pagrindais kelias valandas per savaitę. Tai buvo garbės tarnyba, kadangi pareigos neapmokamos. Otas Lenglingas turėjo gražų ūkį, iš kurio vertėsi. Jo name, kitoje gatvės pusėje priešais teismo rūmus, buvo ir viršaičio biuras. Viršaičio sekretore dirbo Marta Gasner (Martha Gassner). Viešvilės kaimo seniūnu buvo išrinktas Gustavas Lagerpušas (Gustav Lagerpusch). Seniūno pareigos buvo garbingos, tačiau taip pat nebuvo apmokamos. Jis turėjo svečių namus ir parduotuvę prie miestelio turgaus aikštės, buvusios priešais evangelikų bažnyčią kitoje kelio pusėje.³³

1941 m. birželio–liepos mėn. Lietuvą okupavus vokiečiams, šalis pavadinta Lietuvos generaline sritimi ir suskirstyta į 4 krašto apygardas, šios – į apskritis, o pastarosios – į valsčius. Po Antrojo pasaulinio karo 1945–1946 m. Smalininkų valsčiaus, buvusio Endriūšiuose, pirmininku dirbo Povilas Valys. Miesto administravimo klausimus sprendė Smalininkų miesto vykdomasis komitetas. 1946–1949 m. Povilas Valys dirbo Smalininkų miesto vykdomojo komiteto pirmininku, 1949–1951 m. – Smalininkų miesto darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto instruktoriumi, o po trumpos pertraukos, nuo 1952 m. balandžio mėn. iki 1952 m. birželio mėn. vėl dirbo Smalininkų miesto DŽDT vykdomojo komiteto pirmininku. Nuo 1945 m. gruodžio 30 d. iki 1946 m. rugpjūčio 1 d. pirmuoju Pagėgių apskrities Viešvilės valsčiaus pirmininku dirbo demobilizuotas iš sovietų armijos, buvęs Trakų miškų ūkio eigulys Silvestras Gliėbus, sekretore – Aldona Vaičiūtytė-Nemceva.^{34, 35}

Po Silvestro Gliėbaus trumpais laiko tarpais dirbo Jonas Kutka ir Vladas Grigaitis.

1946–1947 m. Pagėgių apskrities Viešvilės apylinkės darbo žmonių deputatų tarybos vykdomojo komiteto (toliau – DŽDT VK) pirmininku dirbo Jonas Obligaitis.

1947 m., patekusi į Jurbarko apskritį, Viešvilės apylinkė buvo prijungta prie Smalininkų. Apylinkės centras buvo Vidkiemyje. 1950 m. Jurbarko apskritį pertvarkius į rajoną, Smalininkų apylinkė panaikinta ir vėl įkurtas Viešvilės apylinkės DŽDT vykdomasis komitetas. Į Viešvilės apylinkės sudėtį įėjo Antšvenčių, Antupių, Apšriūtų, Baltupėnų, Endriūšių, Išdagų, Jūravos, Kalvelių, Kazikėnų, Leipgirių, Pagulbinių, Ridelkalnio, Smalininkų, Užbalių, Užtilčių, Vidkiemio, Žardelių kaimai, Naudvario, Naumalūnio, Pagenaičių, Smaladaržio, Tetervinės, Vilksdaubio, Vilktakio viensėdžiai ir Viešvilės miestelis. Apylinkės centras iš Endriūšių perkeltas į Viešvilę. Nuo 1951 01 06 iki 1952 12 24 atkurtos Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininku dirbo buvęs Jurbarko rajono kolūkio „Bolševikas“ pirmininkas Pranas Raudaitis.^{36, 37, 38, 39}

Nuo 1952 12 24 Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininku išrinktas Jurbarko linų fabriko nr. 10 direktorius Petras Čečkauskas.^{40, 41}

1955 m. balandžio mėn. Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininke buvo išrinkta Jurbarko rajono DŽDT vykdomojo komiteto Bendrojo skyriaus

³³Knobloch H. E. *Die Wischwiller Dorf Chronik*, 1998, Berlin, t. 2, p. 176–178.

³⁴Silvestro Gliėbaus kadru įskaitos asmens lapas.

³⁵Silvestro Gliėbaus asmens byla su autobiografija.

³⁶Žiūrėti priedą Nr. 1. 1952 12 24 Herbinio antspaudo ir šampų perdavimo aktas.

³⁷Jurbarko rajono DŽDT VK 1952 05 15 sprendimas Nr. 286 apie P. Raudaičio patvirtinimą Viešvilės apylinkės tarybos pirmininku.

³⁸1952 12 24 Viešvilės apylinkės etatinės sąmatinės ir finansinės ūkinės veiklos tikrinimo aktas.

³⁹1952 12 24 Viešvilės apylinkės tarybos materialinių vertybių perdavimo ir priėmimo aktas.

⁴⁰Petro Čečkausko kadru įskaitos lapas.

⁴¹1952 12 24 Herbinio antspaudo ir šampų perdavimo aktas.

vedėja Ona Deltuvienė. O. Deltuvienė su pertraukomis dirbo iki pradendant dirbti naujai paskirtam pirmininkui.^{42, 43}

1957 m. vasario mėn. Viešvilės apylinkės DŽDT VK buvo paskirtas Jurbarko rajono kolūkio „Tėvynė“ pirmininko pavaduotojas Povilas Valys, dirbęs iki 1959 m. lapkričio mėn.⁴⁴

1960 m. kovo 10 d. Viešvilės apylinkės DŽDT septintojo šaukimo 1-osios sesijos sprendimu Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininku išrinktas Pranas Stanevičius. Jis ėjo šias pareigas iki 1961 m. birželio 15 d.^{45, 46}

1961 m. rugpjūčio 1 d. Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininke buvo išrinkta Smalininkų vartotojų kooperatyvo valgyklos vedėja Ona Deltuvienė, dirbusi iki 1966 m. gruodžio 15 d.^{47, 48, 49}

1966 m. gruodžio 15 d. Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininku išrinktas buvęs Viešvilės 9-osios kaimo profesinės technikos mokyklos moko-mojo ūkio skyriaus valdytojas Povilas Valys, dirbęs iki 1973 m.^{50, 51}

Nuo 1973 m. birželio 21 d. Viešvilės apylinkės DŽD tarybos pirmininke pradėjo dirbti Kazimiera Liutkuvienė. 1977 m. DŽD tarybos tapo Liaudies deputatų tarybomis (LDT), Kazimiera Liutkuvienė Viešvilės apylinkės pirmininke dirbo iki 1981 12 11.⁵²

Nuo 1982 m. kovo 26 d. iki 1988 m. gruodžio 30 d. Viešvilės apylinkės Liaudies deputatų tarybos pirmininku dirbo Antanas Taurazevičius.⁵³

Nuo 1989 m. gegužės 1 d. iki 1990 m. balandžio 27 d. Viešvilės apylinkės tarybos vykdomojo komiteto pirmininku dirbo Algimantas Liaudaitis, buvęs Viešvilės žemės ūkio mokyklos direktoriaus pavaduotojas. Pasikeitus pareigų pavadinimui, A. Liaudaitis iki 1990 m. rugpjūčio 8 d. dirbo Viešvilės viršaičiu.⁵⁴

Kalba buvęs Viešvilės apylinkės pirmininkas P. Valys. Iš kairės: P. Valys, B. Čepinskas, A. Taurazevičius. Iš Danutės Sabienės albumo

⁴² Onos Deltuvienės atsiminimai. Viešvilė.

⁴³ 1985 m. Onos Deltuvienės gyvenimo aprašymas.

⁴⁴ Povilo Valio kadru įskaitos asmens lapas.

⁴⁵ Jurbarko rajono Viešvilės apylinkės DŽDT 1960 03 10 7-ojo šaukimo I sesijos sprendimas.

⁴⁶ Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininko Prano Stanevičiaus pareiškimas atleisti jį iš einamų pareigų.

⁴⁷ 1961 08 01 Jurbarko rajono DŽDT VK sprendimas „Dėl Onos Deltuvienės tvirtinimo Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininke“.

⁴⁸ 1965 04 05 Jurbarko rajono Viešvilės apylinkės DŽDT sprendimas „Dėl Onos Deltuvienės išrinkimo Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininke“.

⁴⁹ 1966 12 08 Jurbarko rajono Viešvilės apylinkės DŽDT sprendimas „Dėl Onos Deltuvienės atleidimo iš Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininkės pareigų“.

⁵⁰ Povilo Valio kadru įskaitos asmens lapas.

⁵¹ 1967 03 28 Jurbarko rajono DŽDT VK sprendimas „Dėl P. Valio tvirtinimo Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininku“.

⁵² 1993 03 30 Lietuvos archyvų generalinės direkcijos prie Lietuvos Respublikos vyriausybės Raseinių valstybinio archyvo archyvinis pažymėjimas nr. 6-L.

⁵³ 1982 03 26 Jurbarko rajono Viešvilės apylinkės Liaudies deputatų tarybos 16-ojo šaukimo 9-osios sesijos sprendimas „Dėl A. Taurazevičiaus išrinkimo Viešvilės apylinkės DŽDT VK pirmininku“.

⁵⁴ Išrašas iš Algimanto Liaudaičio darbo knygelės KT-1, nr. 0282807.

Nuo 1990 m. rugpjūčio 8 d. Viešvilės apylinkės tarybos sprendimu viršaitė pradėjo dirbti Daliūnė Bartkienė, šias pareigas ėjusi iki 1995 m. birželio 26 d.⁵⁵

1995 m. birželio 6 d. Viešvilės seniūnu pradėjo dirbti Vytautas Kemeris, šias pareigas ėjo iki 1997 m.^{56, 57}

1997–2000 m. Viešvilės seniūnu dirbo Kęstutis Donatas Paulikas.^{58, 59}

2000–2002 m. Viešvilės seniūnu dirbo Algimantas Liaudaitis.^{60, 61}

Nuo 2002 02 26 iki 2002 04 30 Viešvilės seniūno pareigas laikinai ėjo seniūno pavaduotoja Irena Julija Foktienė.⁶²

Nuo 2002 m. Viešvilės seniūnu dirba Valentinas Kucinas. Nuo 2008 m. jis išrinktas Jurbarko rajono seniūnų seniūnu.⁶³

Sovietiniu laikotarpiu buvo organizuojamas socialistinis lenktyniavimas. Viešvilės apylinkė ne kartą buvo tarp pirmaujančių rajono apylinkių. Tai lėmė geri įstaigų darbo rezultatai: Smalininkų žemės ūkio mechanizacijos technikumui, Viešvilės aštuonmetės, Viešvilės profesinės technikos mokyklos ir jos mokomojo ūkio, Kauno miškų chemijos ūkio, Kalvelių, Viešvilės ir Jūravos girininkijų, sveikatos apsaugos įstaigų, prekybos įmonių ir kt. darbo rodikliai, aktyvi, apylinkės tarybos deputatų veikla. 1978 m. Viešvilės apylinkė užėmė I vietą Jurbarko rajone.⁶⁴

1979 m. Viešvilės apylinkė užėmė II vietą respublikoje.⁶⁵

1980 m. Viešvilės apylinkė užėmė I vietą respublikoje.⁶⁶

Už laimėtą I vietą Respublikoje buvo paskirtas lengvasis automobilis. Iki tol jokios transporto priemonės neturėta. 1982 m. Viešvilės apylinkė – rajono nugalėtoja, respublikos prizininė. 1983 m. Viešvilės apylinkė užėmė III vietą Jurbarko rajone.⁶⁷

1987 m. Viešvilės apylinkė užėmė III vietą Jurbarko rajone.⁶⁸

1952 m. Viešvilės apylinkės DŽDT VK sekretore dirbo Marija Skilinskaitė.⁶⁹

1960–1961 m. Viešvilės apylinkės DŽDT VK sekretore dirbo Martinaitė.⁷⁰

1964–1966 m. Viešvilės apylinkės DŽDT VK sekretore dirbo Stasė Kibartaitė.^{71, 72, 73}

1967 m. Viešvilės apylinkės DŽDT VK sekretore dirbo Marytė Ivanauskaitė.⁷⁴

1968–1979 m. Viešvilės apylinkės DŽDT VK apylinkės sekretore dirbo Marytė Stanislovaitienė.

1979 m. rugpjūčio mėn. apylinkės vykdomojo komiteto sekretore bu-

⁵⁵ Daliūnės Bartkienės prisiminimai.

⁵⁶ Jurbarko rajono savivaldybės mero 1995 m. gegužės 23 d. potvarkis nr. 39 k. „Dėl V. Kemerio paskyrimo Viešvilės seniūnijos seniūnu“.

⁵⁷ Jurbarko rajono mero 1997 m. birželio 12 d. potvarkis nr. 22 k. „Dėl V. Kemerio atleidimo iš Viešvilės seniūnijos seniūno pareigų“.

⁵⁸ Jurbarko rajono mero 1997 m. birželio 31 d. potvarkis nr. 23 k. „Dėl K. D. Pauliko paskyrimo Viešvilės seniūnu“.

⁵⁹ Jurbarko rajono mero 2000 m. gegužės 25 d. potvarkis nr. 18 kk „Dėl K. D. Pauliko atleidimo iš seniūno pareigų“.

⁶⁰ Jurbarko rajono mero 2000 m. gegužės 31 d. potvarkis nr. 19 kk. „Dėl A. Liaudaičio paskyrimo Viešvilės seniūnijos seniūnu“.

⁶¹ Jurbarko rajono savivaldybės administratoriaus 2002 02 22 įsakymas nr. 40 kk. „Dėl A. Liaudaičio atleidimo iš Viešvilės seniūnijos seniūno pareigų“.

⁶² Jurbarko rajono savivaldybės administratoriaus 2002 02 22 įsakymas nr. 41 kk.

⁶³ Jurbarko rajono savivaldybės administratoriaus 2002 04 30 įsakymas nr. 96 kk „Dėl Valentino Kucino paskyrimo Viešvilės seniūnijos seniūnu“.

⁶⁴ *Šviesa*, 1979 07 26, nr. 85.

⁶⁵ *Šviesa*, 1980 09 26, nr. 114.

⁶⁶ *Šviesa*, 1981 04 07, nr. 41.

⁶⁷ *Šviesa*, 1984 08 07, nr. 94.

⁶⁸ 1988 01 21 – diplomas.

⁶⁹ 1952 12 24. Viešvilės Apylinkės tarybos etatinės sąmatinės ir finansinės ūkinės veiklos patikrinimo aktas.

⁷⁰ *Jurbarko rajono Viešvilės apylinkės DŽDT 1960 03 10 7-ojo šaukimo I sesijos sprendimas.*

⁷¹ 1964 02 13 Viešvilės apylinkės pirmininkės O. Deltuvienės pareiškimas.

⁷² 1965 04 05 Viešvilės apylinkės DŽDT sprendimas.

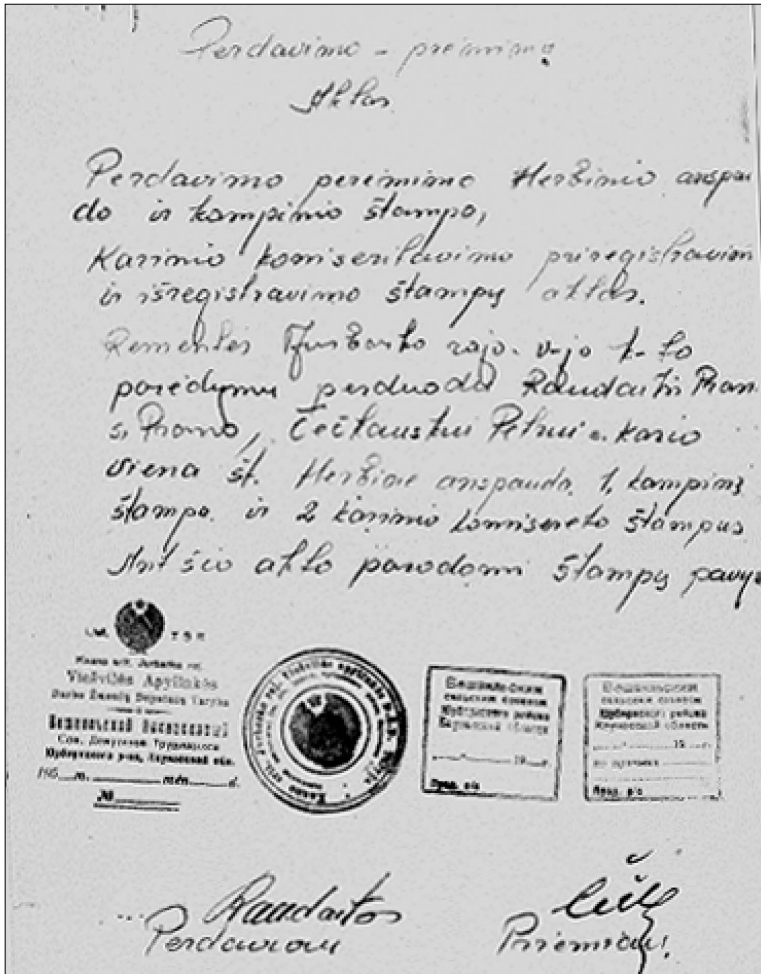
⁷³ 1966 12 08 Viešvilės apylinkės DŽDT sprendimas.

⁷⁴ 1967 03 28 Viešvilės apylinkės DŽDT sprendimo išrašas.

Apylinkės pirmininkai, viršaičiai, seniūnai (iš kairės):

Jonas Obligaitis (1946–1947); Pranas Raudaitis (1951 01–1952 12); Petras Čėčkauskas (1952 12–1955); Ona Deltuviėnė (1955–1957); Povilas Valys (1957–1959); Pranas Stanevičius (1960–1961); Ona Deltuviėnė (1961–1966); Povilas Valys (1966–1973); Kazimiera Liutkuvienė (1973 07–1981 12); Antanas Taurazevičius (1982 02–1988 12 30); Algimantas Liaudaitis (1989 05–1990 08); Daliūnė Bartkienė (1990 08–1995 06); Vytautas Kemeris (1995 06–1997); Donatas Paulikas (1997–2000); Algimantas Liaudaitis (2000–2002); Valentinas Kucinas (nuo 2000 m.). Nuotraukos iš Viešvilės pagr. mokyklos muziejaus ir asmeninių albumų

Apylinkės herbinio antspaudu ir spaudų 1952 m. gruodžio mėn. perdavimo-priėmimo aktas

vo išrinkta Irena Julija Foktienė, vėliau, keičiant pareigybės pavadinimus, nuo 1990 04 27 dirbo viršaitės pavaduotoja, nuo 1995 07 11 – seniūno pavaduotoja (iki 2006 m. lapkričio).^{75, 76, 77, 78}

Kazimieros Liutkuvienės prisiminimai

1973 m. mano vyras Algimantas Liutkus pradėjo dirbti Viešvilės profesinės technikos mokyklos direktoriaus pavaduotoju mokymo reikalams. Persikėlėme iš Aukštaitijos dirbti ir gyventi į Viešvilę. Man buvo pasiūlytos mokomojo ūkio ekonomistės pareigos.

Tačiau taip susiklostė aplinkybės, kad tuometinis Viešvilės apylinkės tarybos pirmininkas Povilas Valys išėjo į pensiją ir apylinkei reikėjo naujo pirmininko. Dar nepradėjus dirbti ekonomiste, mane pasikvietė tuometinis Jurbarko rajono apylinkės tarybos pirmininkas J. Pčalinas ir pasiūlė iškelti savo kandidatūrą į vietinės tarybos deputatus, o vėliau į Viešvilės apylinkės tarybos pirmininkės

⁷⁵ 1995 07 10 Jurbarko rajono mero potvarkis nr. 120.

⁷⁶ 2002 02 11 pažyma apie bendrąjį darbo stažą.

⁷⁷ 2004 08 10 Jurbarko rajono savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymas nr. p. 11-147.

⁷⁸ 2005 10 21 Jurbarko rajono savivaldybės administracijos direktoriaus įsakymas nr. p. 11-218.

*Viešvilės apylinkės
pirmininkė Kazimiera
Liutkuoienė ir LDT
pirmininkas Bronius
Skvreckas.*

*Iš B. Skvrecko
albumo*

pareigas. Keliamus reikalavimus šioms pareigoms atitikau, nes Joniškėlio žemės ūkio technikumė buvau įgijusi agronomės specialybę ir žemės ūkio akademijoje buvau įgijusi ekonomistės specialybę. Dirbdama agronome, o vėliau ekonomiste, gerai žinojau žemės ūkio klausimus, kaimo žmonių reikalus. Nerimą kėlė tik tai, kad Viešvilėje buvome nauji gyventojai, apylinkė ir jos žmonės buvo nepažįstami, nepažinojo žmonės ir manęs. Dauguma deputatų, išrinktų į apylinkės tarybą, buvo gerai žinomi – tai buvo daugiausia įstaigų vadovai ar aktyvūs apylinkės gyventojai.

Man buvo patikėtos apylinkės tarybos pirmininkės pareigos. Supratau, kad mus jungia vienas tikslas – kad apylinkės darbo rodikliai būtų geri, augtų, gražėtų ir vystytųsi kultūra, švietimas, sportas, žemės ūkis, nes gyventojų daugumą sudarė jaunimas – Smalininkų žemės ūkio technikumė, Viešvilės profesinės technikos mokyklos moksleiviai, Viešvilės vaikų namų auklėtiniai.

Apylinkė tuo metu buvo išsikūrusi sename pastate, naudojosi dviem nedideliais kambariais, kuriuose dirbo penki darbuotojai. Nebuvo patalpų nuolatinių komisijų bei tarybos sesijų darbui.

*Senasis Viešvilės
apylinkės vykdomojo
komiteto pastatas.*

2012 m.

*A. Sinkevičiaus
nuotr.*

Visų darbuotojų pastangų dėka buvo suprojektuotas ir pastatytas naujas, atitinkantis visus reikalavimus apylinkės tarybos pastatas, kuriame taip pat įsikūrė biblioteka ir ryšių skyrius.

Apylinkės tarybos darbe vadovavomės vietinių tarybų įstatymu. Kas mėnesį vykdavo tarybos sesijos, joms klausimus ruošdavo nuolatinės komisijos. Priimti sprendimai buvo įpareigojamo ar rekomenduojamo pobūdžio.

Visos rajono apylinkės buvo vertinamos pagal gamybinius, kultūrinius teisėtvarkos ir kitus rodiklius. Viešvilės apylinkės pasiekimų rodikliai visose srityse buvo aukšti. Ypač aukštais darbo rodikliais buvo vertinamas Smalininkų žemės ūkio technikumui mokomasis ūkis, sporto srityje – Smalininkų žemės ūkio technikumai. Gerai dirbančių apylinkės įstaigų ir organizacijų dėka socialistinio lenktyniavimo rodikliai buvo geri ne tik rajono, bet ir respublikos mastu. Per 8,5 metų darbo metus buvome pripažinti nugalėtojais respublikos mastu ir vienais metais užėmėme antrą vietą.

Dėl šeimyninių aplinkybių 1982 m. grįžome į gimtinę.

Mylėti darbą ir žmogų

Irena Foktienė

Dirbau lietuvių kalbos ir literatūros dėstytoja Viešvilės vidurinėje profesinėje technikos mokykloje, kai vieną 1979-ųjų dieną tuometinė Viešvilės apylinkės vykdomojo komiteto pirmininkė Kazimiera Liutkuvienė pasiūlė sekretorės darbą vykdomajame komitete. Mokykloje buvo gana sunku. Turėjau keletą moksleivių grupių, kiekvienoje apie 30 „dūšių“, dauguma su didelėmis žinių spragomis ir ne geriausio elgesio. Pamokos nuo ryto iki 17 val., po jų posėdžiai, pasitarimai, politinis švietimas, įvairios valandėlės, krūvos rašto darbų į namus ištaisyti, dėstomo dalyko kabineto rengimas. O svarbiausia – atsakomybė ir didelis rūpestis, kaip pasiekti, kad į pirmąjį kursą atėjusi diduma mažaraščių trečiajame per baigiamuosius egzaminus sugebėtų parašyti literatūrinį rašinį – temą. Tai ne žodinis egzaminas, tai, kas parašyta – jau archyvinis dokumentas. Be to, po darbo grįžus į namus, į šeimą, reikėjo suktis kaip voverei rate. Tokia buvo ir tebėra mokytojo kasdienybė. Tų metų egzaminai jau buvo pasibaigę, mano ruoštos šešios trečiakursių grupės su mokykla atsisveikinusios, todėl, apsvarsčiusi apylinkės pirmininkės pasiūlymą, be jokios sąžinės graužaties darbovietę pakeičiau. Žinojau, kad čia man padės pirmojoje darbovietėje įgyta aštuonerių metų raštvedybinio darbo patirtis. Taigi tapau apylinkės vykdomojo komiteto sekretore. Vėliau pareigų pavadinimas vis „gražėjo“ – „viršaičio pavaduotoja“, „seniūno pavaduotoja“, nors darbas liko toks pat. Matyt, esu apsigimusi raštvedė – čia užsibuvau 26 metus, o jei pridėtume dar anuos pirmuosius aštuonerius, – tai jau 34 darbo su dokumentais ir su žmonėmis metai. Puikūs metai.

Itin daug laiko reikalaudavo dokumentų rengimas. Tarybiniais laikais apylinkėse buvo renkamos Darbo žmonių deputatų tarybos, kurios posėdžiaudavo kas ketvirtį, jų septynios nuolatinės komisijos (Plano ir biudžeto, Žemės ūkio, Kultūros ir švietimo, Prekybos ir visuomeninio maitinimo bei kt.) – taip pat

kas ketvirtį. Mūsų taryboje buvo 30 deputatų. Vykdomojo komiteto posėdžiai vykdavo kas mėnesį. Tik spėk įforminti. Tai jau išimtinai pavaduotojų darbai. Ne tik protokolų rašymas, bet ir rengiamų klausimų pažymos, patikrinimo aktai, anksčiau priimtų sprendimų vykdymo patikrinimo pažymos. Kompiuterių nebuvo. Viskas rašomąja mašinėle. O kur dar deputatų kambario rengimas ir nuolatinis atnaujinimas, už tai esame gavę antrąją vietą Respublikoje. O kur socialistinio lenktyniavimo nesąmonės. Man šių darbų reikėjo mokytis ir mokytis. Manau, kad pirmaisiais darbo metais buvau menka parama pirmininkei K. Liutkuvieni. Jai vadovaujant, apylinkė keliskart tapo Respublikos nugalėtoja. Buvome dėmesio centre: atvažiuodavo valdininkų iš Ministrų, Aukščiausiosios Tarybos, tarybų darbuotojų grupės iš įvairių rajonų. Pastarosios naršydavo po dokumentus, domėdavosi deputatų kambariye sukaupia ir susisteminta gausia metodine medžiaga deputatams ir nuolatinėms komisijoms, todėl viskas turėjo „blizgėti“. Negalėjome apsijuokti prieš visą Lietuvą. Už pirmąją vietą buvom gavę automobilį ZAZ. Iki tol pirmininkės K. Liutkuvienės transporto priemonė buvo dviratis. Beje, niekad nesu girdėjusi, kad ji dėl to guostųsi. Atvažiuodavo visuomet guvi, vėjelio pravėdinta galva, kupina aiškių minčių, planų. Tai buvo greitos orientacijos ir didelių organizacinių gabumų vadovė. Iš jos daug išmokau. Kai 1981 m. besibaigiant ji išsikėlė gyventi į kitą rajoną ir ilgokai neatsirado, kas eitų šias pareigas, teko savarankiškai tvarkytis su socialistinio lenktyniavimo rezultatų sumavimu, parengti ir pateikti dokumentaciją rajono vykdomajam komitetui, rengtis sutikti norinčiuosius įgyti gerosios patirties. Darbo laiko tam nepakako – reikėjo dirbti ir pirmininko darbą, ir savo. Prisimenu, paskambina rajono vykdomojo komiteto sekretorė Stanislava Radzvilavičienė ir prašo: „Irena, ar gali padirbėti šeštadienį, ar dar turi jėgų?“ Ką gi, dirbu – ir šeštadienį, ir sekmadienį. Dirbu be pykčio, be dejonių. Didelė gero žodžio galia. Man šis darbas buvo įdomus. Netgi toks, atrodytų, pilkas kaip archyvinės dokumentacijos tvarkymas, jos perdavimas archyvui. Seminarai, konsultacijos ir deramai tvarkomi dokumentai teikė pasitenkinimo. Reikėjo įgyti įvairių teisinių žinių, ypač iš Notariato įstatymo ir jo praktinio taikymo. Be kursų, mus per seminarus nuoširdžiai mokė rajono notarė Regina Praščiavičienė. Dažnai pagalvodavau, iš kur ji turi tiek kantrybės. Kilus neaiškumui, nedelsdama skambindavau, nes nesiekiau interesantų akivaizdoje pasirodyti visažine – man svarbiau buvo neatidėliojant suteikti paslaugą. Niekad jos balse nesu išgirdusi irzlumo. Žinau, kad ne tik man prisireikdavo notarės konsultacijos, o juk tuo metu ji būdavo užimta savo tiesioginiu darbu. Jutau, kad šis žmogus yra laimingas, nes dirba mėgstamą darbą. Daug metų turėjome teisę apylinkėje įforminti gyvenamojo būsto pirkimo–pardavimo sutartis, tvirtinti testamentus, dokumentų nuorašus, daugumą įgaliojimų, paliudyti parašus ir kt. Šie veiksmai įstatymiškai buvo pavesti sekretorėms (pavaduotojoms). Vadovui nereikėjo net pasirašyti – tik uždėti antspaudą, jeigu jį laikė savo seife. Vėliau buvo nutarta šių veiksmų atlikimą perduoti seniūnams, manau, dėl to, kad jie turėtų daugiau galimybių susitikti su gyventojais. Ne visada tai gyventojams buvo į gera. Vadovai visais laikais turėjo daug organizacinių reikalų, tarnybinių išvykų, kabinete nebuvo laiko sėdėti. Nors mes, rajono apylinkių sekretorės, nebuvo techninės darbuotojos, matydamos situaciją, ir toliau darėm tai, ką pagal naują

nutarimą turėjo daryti vadovai. Parengdavau smulkesnius dokumentus: įgaliojimus, parašų paliudijimus, duodavau interesantams pasirašyti ir grįžus seniūnui pateikdavau, kad jis patvirtintų savo parašu ir antspaudu. Abu supratome, kad ta maža pražangėlė daroma norint išvaduoti gyventojus nuo daugkartinių žygių į seniūniją. Tik vienintelį kartą dėl to teko nusivilti. Jaučiau, kad taip bus, tačiau pagailo vaikų globos namų direktoriaus, kuriam vis nepavykdavo rasti apylinkės seniūno, kad pastarasis notariškai paliudytų parašą sutikime išleisti vaikų globos namų auklėtinį į išvyką. Tai jau darėsi skubu, todėl, kaip pavaduotoja, ėmiausi atsakomybės – leidau pasirašyti notarinių veiksmyų registre ir sutikimo dokumente. Nunešiau dokumentą patvirtinti grįžusiam seniūnui. Išraudo jis kaip kalakutas, skiemenuodamas perskaitė mano šimtus kartų naudoto notarinio spaudo teksto dalį, kur rašoma: „pasirašė mano akivaizdoje“, demonstratyviai nubraukė globos namų direktoriaus parašą, pareikšdamas, kad aš knisuosi po seniūno autoritetu ar pan., ir liepė pakviesti direktorių. Atėjęs žmogus pasirašė dar kartą po nubrauktu parašu jau seniūno akivaizdoje. Už durų pasukiojo pirštu prie smilkinio – toks šiuo atveju autoriteto troškimo rezultatas.

Sekretorės (pavaduotojos) ir kitų apylinkės darbuotojų darbas buvo nuolatinis bendravimas su gyventojais. Gimus vaikeliui ar Anapilin išėjus artimam žmogui, sudarydavau civilinės būklės aktų įrašus, išduodavau liudijimus, guodžiau ar džiaugiausi kartu. Ilgus metus, kol nebuvo įsteigta Smalininkų seniūnija, Viešvilės seniūnijai (apylinkei) priklausė visi kaimai, esantys aplink Smalininkų miestą. Daug gyventojų, daug įvairių pažymų ir kitokių dokumentų, konsultavimo. Teko dar ne kartą panašių į anąją „pražangų“ padaryti, tik daugiau niekas to neivardijo „pražanga“. Dukart per metus reikėdavo tikslinti namų ūkių knygas, tai reiškė aplankyti visas šeimas ir padaryti reikiamus įrašus. Tai buvo didžiulis darbas. Į pagalbą keletą metų turėjome teisę pasitelkti aktyvą iš apylinkės įstaigų. Po daugelio metų šių knygų pildymas buvo nutrauktas.

Sovietiniais laikais buvo itin akcentuojama tinkamo darbo su gyventojų pasiūlymais, skundais ir pareiškimais svarba, ypač terminų laikymasis, dokumentacijos sutvarkymas ir išnagrinėjimo kontrolė. Galbūt šiame darbe būta ir formalizmo, bet, mano nuomone, jis buvo reikalingas. Kuo atviresni gyventojams buvom mes, tuo mažiau skundų iš jų gaudavo rajono įstaigos. Rajono vykdomajame komitete (vėliau – savivaldybė) daugumos vadovų ir tarnautojų prioritetinė nuostata – dėmesys žmogui. Nuoširdžiausio bendravimo, paprastumo ir taurumo pavyzdys buvo vykdomojo komiteto pirmininkas (vėliau rajono meras) a. a. Aloyzas Zairys ir beveik visa jo komanda. Pavaduotojoms dažniausiai teko bendrauti su reikliais, tačiau taktiškais, mokačiais gerbti žemesnio rango tarnautojus, darbuotojais: Irena Giedraityte, a. a. Alfredu Gružasuku, Laima Keraite, Vanda Kirstukiene, Danute Mateliene, Pranu Sviderskiu, Onute Zaleckiene. Ši įstaiga buvo priešingybė tuometiniam LKP komitetui, kur būta daug arogancijos.

Didžiausios iš seniūnijos švietimo įstaigų buvo Smalininkų tarybinis ūkis technikumai ir Viešvilės vidurinė kaimo profesinė technikos mokykla. Vyko didelė jaunimo migracija: įregistravimas atvykus, išregistravimas išvykstant, šaukiamųjų jaunuolių įskaitos tvarkymas, visos apylinkės karo prievolinkų karinės įskaitos tvarkymas, dokumentų pildymas prieš keičiant pasą ar po pakeitimo, įrašų dary-

mas namų knygoose apie gyventojų migraciją ir pakeistus pasus. Beje, pasibaigus paso galiojimo terminui, užpildytus dokumentus į Jurbarko rajono pasų poskyrį nuveždavome mes, darbuotojos, tik atsiimti turėjo važiuoti patys. Ilgainiui seniūnijos teritorija sumažėjo, etatų – taip pat. Tik pavaduotojoms darbų daugėjo. Apkarpius etatus, pakeisdavo pareiginę instrukciją, o kam daugiau bepridės – negi seniūniui. Panaikinus karinės įskaitos, vėliau pasų darbuotojų etatus, buvom „apdovanotos“ mes, pavaduotojos. Ilgai dirbom šiuos papildomus darbus. Nepriklausomybės metais karinės įskaitos nebeliko. Panaikinus kasininko etatą, mes, pavaduotojos, mokėjome socialines pašalpas porai šimtų asmenų, atlyginimus, tvarkėme kasos dokumentaciją. Niekam nekilo minčių apie papildomą apmokėjimą. Kitoks buvo mūsų, vyresniosios kartos, požiūris į darbą. Dalį darbų atlikdavome visuomeniniais pagrindais. Dažniausiai po darbo pagal gautus gyventojų nusiskundimus ėjome spręsti nesutarimų tarp kaimynų, iškilus kritinei situacijai šeimose, aprašyti kartu užgyventą turtą, vakarais palikę savo vaikus turėjome lankytis socialinės rizikos šeimose. Pagal karinio komisariato duotą komandą tekdavo net naktimis įteikinti šaukimus karo prievolinkams, paskelbus mokymus, juos surinkti.

Kartą tapau rajono karinio komisariato „įkaite“. Pakelti naktį lakstėme po kaimus, rinkdami karo prievolinkus pagal gautą sąrašą. Man teko trys kaimai prie Smalininkų. Kaip visuomet geranoriškas Smalininkų tarybinio ūkio technikumо direktorius Algirdas Gluodas, Viešvilės apylinkės DŽD Tarybos deputatas, paskyrė pagalbininkų. Nepavyko surinkti reikiamo skaičiaus vyrų, nes dalis paprasčiausiai neįsileido, ir negalėjom įteikti šaukimų. Ankstyvą rytmetį prisistatėm į komisariatą. Kariškis darbuotojas perpykęs liepė komisariate laukti tol, kol susirinks iš mano sąrašo visi. Palaukiau, kol atvės jo pyktis, ir sakau: „Taigi kaip jie susirinks, jeigu jiems šaukimai neįteikti?“ Pasižiūrėjo, patylėjo ir įveikė: „Tai važiuokite greičiau ir įteikit šaukimus!“

Dukart kartoti nereikėjo – į mašiną ir namo, vaikus į mokyklą išruošti. Būčiau niekaip ir nespėjusi tų vyrų surinkti, nes už geros valandos mašinos su gyvuoju kroviniu per Viešvilę jau riedėjo Sovetsko link.

Gana nelengvas darbas buvo gyventojų civilinės gynybos organizavimas, kad „apgintume“ civilius gyventojus, jei atsitiktų ekstremalus įvykis atominėje elektrinėje, diversijos atveju, pervežant chemines medžiagas, jei užpultų priešas ar pan. Turėčiau sakyti „apsaugoti“, bet tada mes ne saugojome, bet „gynėme“ arba „rengėmės ginti“. Nežinau, ar būtume ką išgelbėję susiklosčius minėtoms situacijoms, nes moterys, įrašytos įvairiose komisijose, patyliukais kalbėdavo, kad jos ekstremaliu atveju, viską metusios, bėgtų gelbėti savo vaikų.

Visame rajone buvo mažai tinkamų naudoti aplinkos cheminės ir radiacinės taršos matuoklių, kitų prietaisų, bet labai daug pasenusių dujokaukių... Tačiau civilinės gynybos planai daugumoje institucijų, gal išskyrus smulkesnes įstaigas, blizgėjo. Vyko pratybos, budėjimai po kelias paras, mokymai, kursai ir pan. Beje, kursuose dėstydavo rusų kalba. Nors ją ir gerai mokėjome, bet specialiuosius terminus moterims būdavo sunku išiminti, todėl prieš įskaitas ar egzaminą būdavo daug jaudulio.

Mūsų apylinkės vykdomajame komitete deramas rengimasis ekstremalioms situacijoms buvo itin akcentuojamas dirbant pirmininkui a. a. Antanui Tauraze-

vičiui. Šis kruopštus žmogus, pagal profesiją mokslinis agronomas, pradėjo arti neliestus civilinės saugos darbo dirvonus. Parvežęs įvairios vaizdinės ir metodinės medžiagos, sėdo prie darbo. Aišku, likti nuošaly buvo neįmanoma. Daugybė įvairiausių lentelių, spausdinimas mašinėle reikalavo susikaupimo. Rezultatyviausias darbas būdavo tik po darbo valandų. Seniūnai kratėsi šio darbo. Vieni prašė, kad tai daryčiau aš, nes moku, kiti nieko nesakydami primetė jį man, dar kitiems aš net nepriminiau, kas čia yra atsakingas, ir dirbau toliau pati. Kartą, būdama civilinės saugos kursuose Nemenčinėje, maloniai nustebau tarp mums pateiktų pavyzdinių dokumentų radusi mūsų seniūnijos civilinės saugos veiksmų planą. Jis man priminė Anapus išėjusį apylinkės pirmininką Antaną, žmonių gerbtą už paprastumą ir nuoširdumą, žmogų idealistą, kuris siekė gėrio, neįsivaizdavo, kaip galima blogai atlikti savo darbą.

Galbūt dėl to, kad per ilgus darbo metus seniūnijoje teko pažinti daug darbuotojų iš arti, susidariau nuomonę, kad savivaldybėje ir jos poskyriuose dirba daug išskirtinių, darbui atsidavusių žmonių. Iš savo seniūnijos paminėjau tik porą seniūnų, bet ir kiti penki, su kuriais teko dirbti, buvo pareigingi tarnautojai, nuoširdūs žmonės ir įdomios asmenybės. Dažnai sakoma, kad geresnis viršininkas yra vyras. Manau, kad esmė – koks pats žmogus. Esu dirbusi su viršaitė Daliūne Bartkiene. Buvusi kaunietė. Akcentas, kalbėjimo maniera ir kt. man, kaimo augalui, kėlė abejonių – kaip sutarsime? Matyt, turėjo psichologinių gebėjimų – pajuto. Paprašė pasilikti kabinete, pasikalbėjom. Pamačiau įdomią, protingą moterį, ir ranka rankon sėkmingai dirbom. Mokėjo ir išlaikyti vadovo autoritetą, ir nuoširdžiai bendrauti.

Įdomus žmogus buvo seniūnas Vytautas Kemeris, atėjęs dirbti Nepriklausomybės laikais. Iš pradžių manyje jis matė „ideologinį priešą“ – mat tarybiniais metais buvau komunistų partijos narė. Kai kas puoselėjo mintį „išvalyti“ seniūniją nuo senųjų darbuotojų. Kai kas patarė „nenukirsti šakos, ant kurios reikės sėdėti“. O kai kas rengėsi rinkti už mane parašus („ačiū!“). Neprisireikė. Padirbėjom kartu, ir seniūno požiūris greitai pasikeitė. Kartą išvažiuodamas sako: „Išvažiuoju į Šilutę, prižiūrėkit seniūniją, – ir nusijuokia. – Ką aš čia šneku! Juk žinau, kad viskas, kas reikia, bus padaryta geriau, negu man esant.“ Įdomus buvo tuo, kad po miestelį nevažinėjo automobiliu, tik dviračiu arba pėsčiomis. Atsipalaidavimui imdavosi anglų kalbos ir ilgainiui ją savarankiškai išmoko.

Seniūnas Donatas Paulikas buvo labai reiklus darbuotojams. Tuomet buvo komunalinė tarnyba, kuri, be kitų darbų, padėdavo gyventojams įdirbti žemės sklypus. Traktoriai ir padargai seni, dažnai reikėdavo remontuoti. Kartais norėdavosi vyrams ir pasimuliuoti, bet kaip, kai netikėtai iš už nugaros išdygsta seniūnas, pagal specialybę technikas mechanikas. Jo neapgausi, nes matė, kiek buvo padaryta prieš valandą. Vadovaujant D. Paulikui skrupulingai buvo sutvarkytas Viešvilės miške esantis pavojingų cheminių medžiagų sandėlis, vėliau dalis medžiagų išdalyta ūkininkams, dalis utilizuota.

Malonu buvo dirbti su mano sielai labai artimu žmogumi seniūnu Algimantu Liaudaičiu. Jaunas, kupinas energijos, humoro ir šypsenos. Karštą vasaros dieną, kai taip norėtusi kartu su būriais žmonių patraukti prie Nemuno, belieka tik atsidusti. Netikėtai, lyg vėjo gūsis, į patalpas įsiveržia mūsų seniūnas ir „barasi“: „Mergučės, ko čia sėdint? Saulė žeme ridinėjasi – eikit šienauti!“

Aišku, šienauti nebėgam, bet įneštas saulės spindulėlis šildo.

Nė viena seniūnija dar neturėjo kompiuterių. Seniūnas Algimantas atnešė iš namų nenaują, bet puikiausiai tinkamą darbui, ir kantriai pamokė, kaip dirbti. Prasidėjo „aukso amžius“. Spausdinimo mašinėlė tapo praeitimi.

Būdama gerokai vyresnė, kartais leisdavau sau seniūną „paauklėti“. Nelen-gvas yra kultūros namų darbuotojų darbas – be kitų įstaigų pagalbos ne ką ir padarysi. Be abejo, stipriausias ramstis yra seniūnija. A. Liaudaitis dažnai didesnę dalį švenčių organizavimo darbų užsikraudavo sau, paskui vakarais iki išnaktų dirbdavo seniūno darbą. Tekdavo priminti, kad jis – ne kultūros namų darbuotojas. Buvusio pedagogo širdis vis linko į intelektualią veiklą. Iš tų kasdienių vakarojimų atsirado jo įkurtas „Tėviškės namų“ muziejus.

Septintasis seniūnas, su kuriuo dirbau iki užbaigiant savo, valstybės tarnautojos, darbą – Valentinas Kucinas. Seniai girdėjau jį esant nuoširdų ir taurų žmogų, kuo, padirbėjusi kartu, įsitikinau. Keletas vaizdelių:

1. Seniūnas parke, išsiropštes į aukštą šakotą klevą, geni šakas. Poilsio dieną, su savo benzininiu pjūklų. Veža nuosavu traktoriumi.

2. Darbo diena eina į pabaigą, rajone visi tarnybiniai reikalai atlikti, tačiau seniūno rankose ilgiausias sąrašas gyventojų užsakymų. Kas prašo parvežti detalių, kas trąšų, kas gėlių, vaistų ir dar daug ko. Tekinas, sukaitęs laksto po sandėlius, parduotuves ir, svarbiausia, nesinervina. Pagaliau ateina giedru besišypsančiu veidu – užsakymai įvykdyti.

3. Vaizdelis panašus: rankose keletas elektros apskaitos knygelė. Reikia užsukti į elektros tinklus, prašė senyvi žmonės. Be savo transporto į ten sunkoka nusigauti. Kažkas paprašė nuvežti suremontuoti žoliapjovę. Ir vėl – tekinas.

Tokie vaizdeliai kartodavosi per kiekvieną išvažiavimą.

Gyvenime visiems tenka sutikti piktavalių žmonių, visur išvelgiančių blogį. Tik ne visi mokame elgtis taip, kaip mūsų seniūnas – atleisti. Yra tekę išklaudyti, kaip viešame susirinkime buvo drabstomasi niekada nepasitvirtinusių kaltinimais. Nors iki šiol seniūno dėl to neatsiprašė, tikrai žinau, kad nelaimės atveju, atmetęs jaučiamas nuoskaudas, jis skubėtų pagalbon.

Čia tik keletas trupinėlių. Manau, kiekvienas, daugiau pabendravęs su seniūnu Valentinu, susimąsto: „Iš kur toks žmogaus sielos grožis?“ Kadangi pažinojau jo šeimą, galiu atsakyti: iš tėvelių įskiepytos krikščioniškos moralės.

Papasakojau tik mažas nuotrupas, siekiau atskleisti sutiktų žmonių grožį: per nuoširdumą ir paprastumą, požiūrį į darbą.

Pabaigoje pateikiu mano darbo seniūnijoje metais nutikusią tragikomišką istoriją.

Vėjelis

Apylinkės vykdomajame komitete gautas civilinės parengties signalas „Vieter 1“ („Vėjas 1“).

Pirmininkas atsiverčia apylinkės civilinės gynybos veiksmų kalendorinį planą. Apie gautą signalą pirmiausia informavo didesniausias įstaigas, paskambina į vaikų lopšelių darželį ir karišku tonu pareiškia tai, ką turi pareikšti:

– Gauta „Vieter 1“. Priimkit!

Atostogaujančią vedėją pavadavusi auklėtoja, matyt, nebuvo girdėjusi apie tuos signalus ir užuot įregistravusi jį tam tikrame žurnale nustatyta tvarka, skubiai skambina į namus vedėjai ir susijaudinusi beria:

– Paskambino apylinkės pirmininkas, pasakė, kad gautas „Vieter 1“, ir piktu balsu liepė priimti. Nespėjau nei išsiaiškinti, kas tai per daiktas. Gal čia naujas modelis rankų džiovintuvo „Vieteroko“ („Vėjelio“). Ką darysime? Gal imkime?

Vedėja, per atostogas pasinėrusi į vasaros malonumus ir pamiršusi apie civilines gynybas, tarsteli:

– Imkime, mat jį lapės. Suges senasis – nereikės ieškoti.

Pareigingą auklėtoja nedelsdama skambina pirmininkui:

– Imam!

– Ką imat?

– Nagi, tą, „Vieteroką“, ar kaip jį ... Na, „Vėjelį“.

– Ką?!

Darbuotoja greitakalbe paberia:

– Mūsiškis jau senas, gali sugesti, tai vaikučiai galės rankas po nauju džiovintis.

Gluminanti tylą... Metamo telefono ragelio garsas. Nustebusios auklėtojos akys.

O vykdomojo komiteto pirmininkas, suspaudęs rankomis galvą, suvaitoja:

– Šitiek planų prirašyta, lentelių, schemų pribraižyta, aiškinta, mokinta, ir še tau rezultatas: „Vėjelis“ rankoms džiovinti.

Valstybinė siena. Panemunės kaimai – pasienio gyvenvietės

Algirdas Sinkevičius

Melno taika – 1422 m. rugsėjo 27 d. prie Melno ežero (netoli Torunės) kariuomenės stovykloje sudaryta taikos sutartis tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Livonijos ordino, kuria Ordinas atsisakė bet kokių teisių į Žemaitiją. Tačiau Ordinui liko Klaipėdos kraštas. Šalia Smaliniūnų tekantis upelis Šventoji tapo viena iš Ordino–Lietuvos valstybinės sienos atkarpu¹.

Iš Melno taikos sutarties akto. 1422 m. gegužės 10 d.

Mes, Vladislovas, Dievo malone Lenkijos karalius, Aleksandras, arba Vytautas, Dievo malone Lietuvos ir Rusios žemių didysis kunigaikštis, šiuo pažymime, kad sudarėme amžinos taikos, unijos ir santarvės sutartį tarp mūsų ir Vokiečių ordino didžiojo magistro ir paties Ordino. Visų pirma, kad tarp mūsų, Lenkijos karalystės, Lietuvos, Rusijos, Žemaičių, Mazovijos žemių ir kitų žemių bei valdų pavaldinių – iš vienos pusės, ir minėtojo didžiojo magistro, ordino, jo žemių ir pavaldinių tiek Prūsijoje, tiek Livonijoje ir Vokietijoje, iš antros pusės, tuojau turi būti panaikinti ir visiškai pašalinti visi iki šiol buvę tarp šalių nesutarimai, prieštaravimai ir padarytosios skriaudos ir jos nebeturi būti daugiau minimos nei atsimenamos.

Taip pat Žemaičių ir Sūduvių žemės taikos reikalui turi pasilikti pas minėtuosius karalių ir kunigaikštį bei Lenkijos karalystę ir Lietuvos kunigaikštystę šiose sienose: pradedant nuo Mazovijos kunigaikščių ribų pabaigos, nuo Lyko upės, nuo brastos, vadinamos Kamieny brod, kuri yra Lyko aukštupyje, aukščiau už Grejevo ežerą ir Točilotą; nuo tos vietos einant tiesiai per dykrą iki pat ežero, kuris vadinamas Rogors, tuo būdu, kad pusė to ežero priklausytų viešpaties Lietuvos kunigaikščio žemėms, o kita pusė – Ordino žemėms.

Nuo to ežero tiesiu takeliu einama per dykumą iki tam tikros lygumos, pavadintos Preivaste. Nuo tos lygumos vėl reikia keliauti tiesiai iki kitos lygumos, vadinamos Merūniške (Mermiski), nuo Merūniškės tiesiai einant iki ežero, vadinamo Vištýčiu (Dvystytz), tačiau taip, kad tas ežeras visai pasiliktu Ordino pusėje, ir nuo to ežero, kaip galima tiesiau, eiti iki upės, vadinamos Lepūna, ištakų, arba šaltinių. Nuo tos upės reikia eiti iki ten, kur ji įteka į Širvintės upę, o toliau leidžiantis Širvintos upe iki jos pabaigos, kur ji iteka į Šešupės upę.

Toliau keliaujant tiesiog per dykrą iki Nemuno upės kranto, kur iš priešingosios pusės yra upė, vadinama Šventąja, ten, kur ta Šventoji įteka į minėtąją Nėmuno upę, – tiek dėl Sūduvių žemės. Nuo čia einama Šventąja aukšty 2 mylios. Ir nuo tos vietos, palikus tą upę, reikia eiti per dykrą, kaip

¹ Interneto prieiga: www.miestai.net <...> *Keliai, gatvės, autotransportas [LT/DE] Buvusi Lietuvoos–Vokietijos (Klaipėdos krašto) siena.*

tik galima tiesiau, iki pat Jūros upės, paliekant Nemuno upę kairėje per 2 mylias; tenai per dvi mylias pakilus minėtąją Jūrą viena mylia, o nuo tos vietos tenka palikti Jūros upę ir eiti per dykrą, toliau, palikus Nemuno ir Rūsnės upes; iki ežero, vadinamo Marėmis (Happ), ir Memelio pilies, žemaitiškai vadinamos Klaipėda, esančios nuo tenai iš kairės už 3 mylių.

Nuo čia reikia jau eiti iki Sūriosios jūros kranto. Tai tokios yra sienos tarp Žemaičių ir Prūsijos. Tarp Livonijos gi, Žemaitijos, Lietuvos ir Rusijos sienos prasideda nuo upės, vadinamos Šventąja, kur toji upė įteka į jūrą, ta upe paėjėjęs aukštyn iki nustatytų ir išsaugotų senųjų sienų tarp Žemaitijos, Lietuvos, Rusios – iš vienos pusės, ir Livonijos – iš antros pusės, tačiau ne iki tų sienų, kurios buvo nustatytos Ordinui valdant Žemaičių žemę, tiktai iki tų ribų, kurios nuo senovės saugojamos tarp tų žemių.

Taip pat visi pirkliai ir bet kokie Lenkijos karalystės ir Lietuvos, Rusios, Mazovijos žemių ir valdų gyventojai ir iš priešingosios pusės – Prūsijos, Livonijos ir visų kitų pavaldžių joms žemių gyventojai su savo prekėmis ir bet kokiais daiktais laisvai ir be trukdymų arba suvaržymų amžiniems laikams turi teisę keliauti žeme ir jūromis, vandeniu ir visokiomis upėmis dideliais ir mažais laivais ten, kur tiktai jiems atrodys patogiau, ir mes neturime apsunkinti Ordino pirkliai ir pavaldinių, uždėdami bet kokius naujus muitus bei rinkliavas, bet senoviniai muitai ir mokesčiai arba prekių apmokestinimo tvarka pagal senus papročius visada pasilieka galioje.

Taip pat Ordino pavaldiniai, iš kur jie bebūtų (atvykę) ir kokio laipsnio, padėties ir luomo bebūtų, kurie prekybos tikslu ar dėl ko kita atvyks į mūsų Lenkijos karalystę arba Lietuvos kunigaikštystę, Rusijos, Žemaitijos ir Mazovijos žemes, neturi būti užpuolami ar sulaikomi mūsų, mūsų pavaldinių ir svetimšalių, kokio laipsnio, padėties ar luomo jie bebūtų.

Taip pat jei Prūsijos, Livonijos žemių ir Ordino valdų kaimiečiai (baudžiauninkai), valstiečiai (coloni), smuklininkai, daržininkai, kurie turi prievolių savo šeiminkams, tinkamai neatsilyginę (savo ponams) pagal tų žemių papročius, pasišalintų ir pabėgtų į Lenkijos karalystę, Lietuvos kunigaikštystės, Žemaičių, Mazovijos ir Rusios žemes viešai ar slaptai, – vietininkai, teisėjai, pareigūnai ir mūsų pavaldiniai, kurie tuo metu vykdys teisingumą, jeigu į juos bus kreiptasi, turi priversti kaimiečius ir kitus aukščiau minėtuosius atsilyginti savo ponams arba turi nedelsiant gražinti tiems ponams juos su jų daiktais ir visais atsigabentais turtais pagal paprotį tos žemės, iš kurios jie yra pasišalinę.

Visais atvejais tos pačios tvarkos reikia laikytis ir kaimiečių (baudžiauninkų), valstiečių, smuklininkų ir kitų mūsų karalystės, kunigaikštysčių ir minėtųjų žemių gyventojų atžvilgiu, kurie minėtuoju būdu pabėgs į Ordino valdas.

Taip pat visos privilegijos, užrašymai, sutartys ir kontraktai bei dovanojimų patvirtinimai ir įvairūs kiti raštai, kuriuos tik magistras

ir Ordinas turi, o ypač Torunės sutartis, du sprendimai, šviesiausiojo viešpaties Sigismundo, Romėnų ir kt. karaliaus, Budoje ir Vratislavoje paskelbti, ir duotųjų raštų originalai, kuriuos yra gavęs minėtasis Ordinas iš mūsų arba kitų kokių nors asmenų dėl Žemaičių, Sūdavių ir Livonijos žemių, turi būti mūsų atnaujinamos (atstatomos), ir tas, kurios buvo atnaujintos, pripažįstame, kitos bet kurios Ordino privilegijos, paremtos bažnyntiniu ar pasaulietiniu autoritetu, kiek jos, iš viso ar iš dalies, galės nesutikti su šiuo susitarimu ir su visais kitais aukščiau minėtais prieštaraujančiais punktais ir straipsniais, tebūna niekinės, negaliojančios ir be pagrindo, ir tokiomis tebūna laikomos visais laikais.

Taip pat visi šiame kare tiek iš vienos, tiek iš antrosios pusės paimti ir, paliaubas prailginus, pasilaukyti belaisviai be jokios klastos ir apgaulės savaime turi tapti laisvi ir atleidžiami. Visi pabėgėliai, tiek iš mūsų Lenkijos karalystės, Lietuvos, Žemaičių, Mazovijos ir Rusijos žemių, tiek iš bet kurių Ordino žemių, gali laisvai grįžti į savo namus, o su savo turtais gali elgtis laisvai pagal savo norą.

Prūsijos Berlyno-Dahlemono slaptajame valstybiniame archyve išlikęs senas žemėlapis, kuriame pavaizduotas Viešvilės kaimas, o pačiame pasienyje – **Kaskalnis (Cacto Calno)**. Šiame 1705 m. žemėlapyje įskaitomas lotyniškas įrašas: „Casto Calno perkastas kalnas čia pietavo Lenkijos karalius Žygimantas ir Markgrafas Albrechtas šiam įvykiui atminti jie perkasė kalną.“ (Casto Calno – durchgrubener Berg Alhier sol der König in Pohlen Sigismundt mitt dem Marggraff Albrechto Taffel gehalten, und der Berg zum andenken durchgraben laßen.)

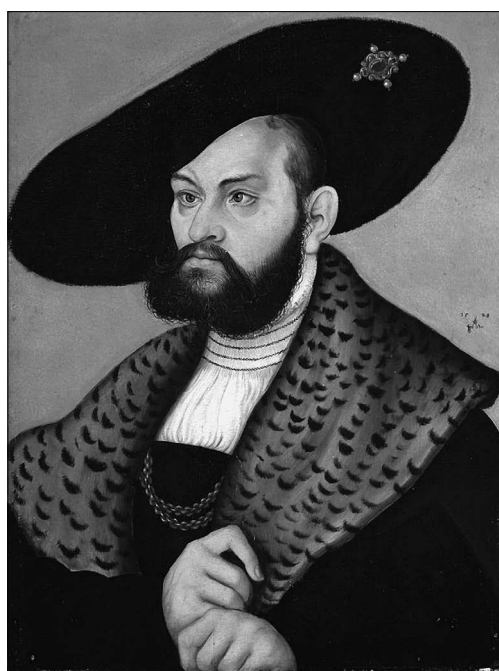
1422–1923 m.
Klaipėdos krašto
valstybinė siena.
Iš H. E. fon
Knobloch archyvinės
medžiagos

1705 m. žemėlapis su pažymėta perkasta Kaskalnio (Cacto Calno) kopa.
H. E. von Knobloch, *Wischwiller Dorf Chronik*, t. 9, Berlin-Dahlem,
2005, p. 44–54

Žygmantas Senasis (1467–1548 m.). H. E. von Knobloch, *Wischwiller
Dorf Chronik*, t. 9, Berlin-Dahlem, 2005, p. 44–54. Iš Viešvilės
pagrindinės mokyklos muziejaus

Albrechtas Brandenburgietis (1490–1568 m.). H. E. von Knobloch,
Wischwiller Dorf Chronik, t. 9, Berlin-Dahlem, 2005, p. 44–54.
Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus

*Senoji Prūsijos–LDK
siena Kaskalnyje
(Casta Calna).
2004 m. Vytauto
Uselio nuotr.*

Įrašas liudija, kad tarp 1511 ir 1525 m. pasienyje prie Kaskalnio kopos buvo susitikę Lietuvos–Lenkijos karalius Žygimantas Senasis (lenk. *Zygmunt I Stary*) ir paskutinis didysis Ordino magistras, pirmosios pasaulietinės Prūsijos valstybės kunigaikštis Albrechtas Brandenburgietis (*Albrecht von Brandenburg-Ansbach*)².

Melno sutartimi nustatyta Prūsijos–LDK valstybinė siena 2008 m. įrašyta į Lietuvos Respublikos kultūros vertybių registrą. Į saugomų objektų sąrašą įtraukta 25 km ilgio, 5 m pločio jos dalis nuo Júodšakio upelio iki Žukų kaimo. Istorinė vieta yra ties sienos posūkiu Vidugiryje. Ėjusi upeliais iš pietų į šiaurę, čia siena pasisuka į šiaurės vakarus ir tęsiasi iki Júros upės. Dar esant gyvam Vytautui Didžiajam, Vidugiryje buvo supiltas sampilas. Praėjus 5 m. po Melno sutarties kas 15–20 m supilant sampilus (kapčius), buvo pradėta žymėti siena. Ant sampilų stovėjo kryžiais pažymėti akmenys, kad abi valstybės žinotų, kur yra jų ribos.

2012 m. Smaliniūnų girininkijos Vidugirio kaime pastatytas senąją LDK ir Vokiečių ordino sieną primenantis V. Dubikalčio ažuolinis ženklas³.

Taikos sutartis, sudaryta 1422 m. rugsėjo 27 d. karinėje stovykloje prie Melno ežero, ilgą laiką buvo žinoma tik iš netikslių Motiejaus Dogelio ir Frydricho Georgo fon Bunge's publikacijų. Ordino dokumentus dar prieš Antrąją pasaulinį karą paskelbė Erichas Weise. Lenkų istorikai Premyslovas Novakas (*Przemysław Nowak*) ir Piotras Pokora išstudijavo Melno sutarties dokumentus, saugomus Berlyne slaptajame Prūsijos valstybės kultūros palikimo archyve (*Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz*), parengė preliminarinio ir pagrindinio dokumentų tekstus ir juos paskelbė. Dokumentai buvo paskelbti pirmą kartą (*dok. A, p. 2–10*) www.lis.lt/?lang=LT&id=archyvas...16... LIS Archyvai.

Smalininkuose po 1422 m. prie Šventosios upelio buvo įrengtas pagrindinis perėjimo per valstybinę sieną punktas ir muitinė. Pro Smalininkus plūdo krovinių ir keleivių srautai. Čia privalėjo sustoti ir pereiti muitinės kontrolę ne tik keliavusieji sausumos keliu, bet ir visi Nemunu plaukę laivai bei valtys. Nemunu vyko aktyvi laivyba.

² Knobloch H. E. von. *Wischwiller Dorf Chronik*, t. 9, Berlin-Dahlem, 2005, p. 44–54.

³ Interneto prieiga: www.jurburedija.lt/index.php?id=1831 Seniausia valstybinė siena. Žr. 2013 04 01.

*Prūsijos–carinės
Rusijos valstybinės
sienos perėjimo
punktas.
Apie 1910–1914 m.
Nuotr. autorius
nežinomas*

*Smalininkų
muitinė (Zollamt)
iki 1923 m.*

*Smalininkų muitinė.
1923–1939 m.
A. Sinkevičiaus
nuotraukos*

Kol vyko aktyvi prekyba, iš to turėdavo naudos ir miestelis, jame stovėjusios aptarnavimo įstaigos – šis bei tas nubirdavo šios vietovės gyventojams⁴.

Iš išlikusių duomenų matome, kad XIX a. Smalininkų muitinė prie Prūsijos ir carinės Rusijos valstybinės sienos buvo laikoma pagrindine. Tai atsispindi Šilokarčemos valdžios žiniuose „Amtsblatt“, 1820, p. 438, p. 29–30, kur randame tai liudijantį įrašą: „1820 m. gruodžio 15 d. Šilokarčemos muitinė tapo I klasės muitine, priklausiusia pagrindinei Smalininkų muitinei“⁵.

Tarp Smalininkų ir Pășvenčio buvusi labiausiai į rytus nusitęsusi valstybinės sienos dalis.

1919 m. pagal Versalio sutartį nuo Vokietijos buvo atskirta tik šiaurinė Mažosios Lietuvos dalis – Klaipėdos kraštas. Nors sutartyje buvo motyvuojama, kad „Klaipėdos kraštas visada buvęs lietuviškas“, jo valdymas buvo pavestas ne Lietuvai, o Prancūzijai. Prireikė net 1923 m. sukilimo, kad Antantės Ambasadorių konferencija Klaipėdos kraštą pripažintų Lietuvai.

Labiausiai į šiaurę nusitęsusi valstybinės sienos dalis buvo prie pat Baltijos jūros – Nemirsetoje. Nemirseta (*Nimmersatt*) – šiauriausia Vokietijos gyvenvietė prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Išlikęs posakis „Nemirseta, tai vieta, kur baigiasi Reichas“ (*Nimmersatt, wo das Reich sein Ende hat*).

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, nusistovėjo senoji 1422 m. siena. Valstybės siena nuolat keitėsi, todėl keitėsi ir jos apsauga. Ją saugojo muitinių sargybos, kariuomenės daliniai, buvo ir nesaugojamų ruožų.

Išlikusios nuotraukos liudija, kad Smalininkuose per Nemuną buvo keliamasi ne tik keltu. 1915 ir 1916 m. vasaromis karo metu buvo įrengti pontoniniai tiltai.

1920 m., po Versalio sutarties, vokiečiai perdavė Klaipėdos kraštą prancūzams. 1923 m. kovo 10 d. visos muitinės buvo perkeltos prie naujos Lietuvos–Vokietijos sienos – Nemuno. 1924 m. sausio 1 d. valstybės sienos apsaugą perėmė pasienio policija.

1923 m., prie Lietuvos prijungus Klaipėdos kraštą, Lietuvos muitinių sistema iš viso sudarė 26 muitinės ir 31 perėjimo punktas, kuriuose dirbo apie 700 žmonių. 1924 m. muitinei vadovauti ėmė Prekybos departamentas. Pertvarkius muitinių struktūrą, Lietuvoje liko veikti 16 muitinių ir 34 perėjimo punktai, darbuotojų muitinėse sumažėjo daugiau kaip 40 proc.⁶

Klaipėdos krašto muitinės Lietuvos muitų sistemoje sudarė atskirą Klaipėdos apygardą. Viešvilėje muitinė veikė nuo 1924 iki 1939 m. Viešvilės muitinei priklausė Sokaičių perėjimo punktas, vasaros sezono metu – Baltupėnų perėjimo punktas, Kalvėlių ir Báltupėnų laivų priplaukos. Norint nuvykti į Trapėnus ar Šilėnus, reikėjo gauti leidimą, vadinamąjį „grenskartę“. Nauji sienos perėjimo punktai buvo įsteigti prie Smalininkų, Viešvilės, Šereiklaukio ir kt. Perėjimo punktuose iki 1932 m. tikrino muitininkai, o vėliau – pasienio policija. Siena su Vokietija buvo pagrindinis kontrabandos kelias. Nuo Sūdovos pusės apie 70 km ją saugojo 200 pasieniečių. Nuo Smalininkų iki Kuřšių márių valstybinė siena ėjo Nemuno vaga⁷.

⁴ Intertneto prieiga: www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=4859 Smalininkai. V d. Aukso amžius.

⁵ Zembrickis J., Bitensas A. Šilokarčemos apskritis nuo 1818 m., *Šilokarčemos apskrities istorija*, Šilutė, 2008, p. 154.

⁶ Prieiga per internetą. www.miestai.net. keliai, gatvės, autotransportas LT/DE Buvusi Lietuvos – Vokietijos (Klaipėdos krašto) siena...

⁷ Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Valstybės_siena. Žr. 2013 04 10.

H. E. fon Knoblocho valstybinės sienos perėjimo kortelė (Grenzkarte). 1921 m. H. E. von Knobloch, Beiträge für eine Dorf-Chronik, I, Berlin-Dahlem, 1997, p. 115

1940–1941 m. sovietinė kariuomenė Lietuvos ir Vokietijos sieną, muitines uždarė, iš 800 m pasienio zonos buvo iškelti gyventojai, atimtos pasienio kortelės (Grenzkarte). 1941 m. birželio 22 d. per Antrąjį pasaulinį karą Vokietijai peržengus sieną, siena nebuvo panaikinta. Sieną nustojo egzistavusi 1944 m. spalio mėn., grįžus frontui, kai Rusijos armija pradėjo kontroliuoti Klaipėdos kraštą. Dabartinė Lietuvos–Rusijos siena eina Nemuno upe, praktiškai atitinka 1923–1939 m. Lietuvos–Vokietijos sieną⁸.

⁸ Interneto prieiga: www.miestai.net <...> Keliai, gatvės, autotransportas LT/DE| Buvusi Lietuvos–Vokietijos (Klaipėdos krašto) siena... Žr. 2013 04 09.

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, prie Krašto apsaugos departamento pradėta formuoti Pasienio apsaugos tarnyba ir jau nuo lapkričio mėn. prie visų pagrindinių kelių įrengti 64 pasienio kontrolės punktai. 1992 m. Pasienio apsaugos tarnyba pervardyta į Valstybės sienos apsaugos tarnybą prie Krašto apsaugos ministerijos (VSAT), o 1994 m. liepos 18 d. VSAT reorganizuota į Pasienio policijos departamentą prie Vidaus reikalų ministerijos (VRM). 2001 m. gegužės 1 d. Pasienio policijos departamentas reorganizuotas į VSAT prie VRM. Nuo 2004 m. gegužės 1 d. Valstybės sienos apsaugos tarnyba pradėjo saugoti išorines Europos Sąjungos sienas, taip pat ir su Rusijos Federacijos Karaliaučiaus sritimi.⁹

Išsamią Viešvilės pasienio užkardos istoriją matome žemiau pateiktame Viešvilės užkardos vado majoro Giedriaus Ranonio dokumente.

VALSTYBĖS SIENOS APSAUGOS TARNYBOS
PRIE LIETUVOS RESPUBLIKOS VIDAUS REIKALŲ
MINISTERIJOS
PAGĖGIŲ RINKTINĖS VIEŠVILĖS UŽKARDA

Pagėgių rinktinės vadui
Pulkininkui Rimantui Timinskiui

TARNYBINIS PRANEŠIMAS
DĖL VIEŠVILĖS UŽKARDOS ISTORIJOS ATKŪRIMO

2012 03 02 Nr. (21/22)-45
Ridelkalnis

Informuoju Jus, kad siekiant puoselėti tradicijas Viešvilės užkarde bei atkurti valstybės sienos apsaugos istoriją užkardos veikimo teritorijoje buvo išanalizuoti Viešvilės užkardos metraščiai 1992–1994 metų, Pakrančių apsaugos rinktinės, Lazdijų rinktinės, Pagėgių rinktinės istorinės pažymos, norminiai aktai (KAD, KAM, VRM įsakymai, Vyriausybės nutarimai, informacija iš VSAT internetinio puslapio, bendrauta su pirmaisiais pasieniečiais bei Viešvilės užkardos vadais, Pasieniečių klubo atstovais, Jurbarko KASP atstovais, analizuotos knygos, leidiniai, konferencijų medžiagos apie VSAT veiklą.

Pažymėtina, kad lygindamas gautą informaciją susidūriau su atsiradusiais neatitikimais tarp rašytinės medžiagos ir pirmųjų pasieniečių pasakojimų. Anot liudytojų, tam tikrais laikotarpiais pirmiausiai buvo atliekami tam tikri veiksmai, o tik vėliau tai įforminama norminiais aktais. Bandyką atkurti užkardos istoriją apsunkino ir tai, kad Viešvilės užkardos teritorijos pavaldumas buvo kelis kartus keičiamas (Kauno zona, Marijampolės zona, Klaipėdos rinktinė, Pakrančių rinktinė, Pagėgių rinktinė).

Įvertinęs visą gautą medžiagą padariau išvadą, kad po nepriklausomybės atkūrimo valstybės sienos apsaugos istorija Viešvilės užkardos veikimo teritorijoje turi du etapus. Pirmasis etapas – valstybės sienos apsauga iki užkardos įkūrimo bei antrasis etapas – valstybės sienos apsauga po Viešvilės užkardos įkūrimo.

⁹ Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Valstybės_siena. Žr. 2013 04 10.

I etapas. Valstybės sienos apsauga iki užkardos įkūrimo

Data, įvykis	Šaltinis
1990 06 01 KAD generalinio direktoriaus įsakymu Nr. 2 įsteigiamos KAD prie LR Vyriausybės skyriai 7-iose zonose, Jurbarko r. priskiriamas prie Kauno zonos.	1990 06 01 KAD generalinio direktoriaus įsakymas Nr. 2.
Jurbarko r. priskiriamas Marijampolės zonai (1990 11 15 KAD generalinio direktoriaus įsakymas Nr. 240).	1990 11 15 KAD generalinio direktoriaus įsakymas Nr. 240.
1990 metais dar nepriėmus LR laikinojo įstatymo, jau kristalizavosi pasienio struktūra. 1990 07 03 KAD direktoriaus įsakymu Nr. 56-K buvo paskirti pareigūnai, atsakingi už būsimų pasieniečių atranką. Marijampolės zonoje tam vadovavo Vilkaviškio rajono komendantas Jurgis Kiunas.	Pagėgių rinktinės istorinė pažyma
Tuometinės komendantūros vadovas A. Genys liudija, kad tuo metu buvo atrenkami pirmieji pasieniečiai, kurie vėliau tarnybą vykdė ir Smalininkų poste (kituose šaltiniuose – Jurbarko rajono Nemuno uosto postas).	A. Genio prisiminimai
1990 10 10 LR vyriausybės nutarimu Nr. 306 patvirtinamas pasienio ekonominės apsaugos kontrolės postų išdėstymo sąrašas. KAD pavedama įsteigti pasienio ekonominės apsaugos kontrolės punktus. Sąrašo punkte Nr. 65 nurodytas ir Jurbarkas: Nemuno uostas-postas (Kauno zonoje).	1990 10 10 LR vyriausybės nutarimas Nr. 306.
Nuo 1990 10 23 iki 1990 11 01 į pasienio struktūrą įėjo Marijampolės zonos Smalininkų postas.	Pagėgių rinktinės istorinė pažyma
1990 10 15 KAD generalinio direktoriaus įsakymu Nr. 18 sudaroma mandatinė priėmimo į darbą pasienio apsaugos tarnyboje komisija. Nurodoma darbą pradėti nuo spalio 17 d.	1990 10 15 KAD generalinio direktoriaus įsakymu Nr. 18.
Tuometinės komendantūros vadovas A. Genys liudija, kad šis darbas buvo pradėtas šiek tiek vėliau.	A. Genio prisiminimai
1990 11 15 KAD generalinio direktoriaus įsakymu Nr. 25 įsakoma nuo 1990 11 19 pradėti tarnybą visuose 64 LR teritorijoje numatytuose KAD Pasienio apsaugos tarnybos pasienio kontrolės postuose, o iki 1990 11 21 įrengti postuose tarnybines patalpas.	1990 11 15 KAD generalinio direktoriaus įsakymas Nr. 25.
1990 m. lapkričio mėnesį Smalininkų miestelyje, Jurbarko r. ant Nemuno upės kranto pastatytas vagonėlis ir jame įsteigtas Jurbarko rajono Nemuno uosto postas.	Viešvilės užkardos metraštis
Anot tuometinio Smalininkų posto pamainos viršininko Česlovo Šlegaičio, į tarnybą pirmieji pasieniečiai buvo priimti 1990 11 20. Tuo metu tarnyba buvo vykdoma Smalininkų poste bei patulinėje tarnyboje. Jurbarko rajono Nemuno uosto posto viršininkas Vladimiras Okunevas.	Česlovo Šlegaičio prisiminimai
Pamainos viršininkai: Rimantas Pinaitis, Česlovas Šlegaitis, Juozapas Norkus, Artūras Alijošius, Eugenijus Žukauskas, Virginijus Gečas. Šauliai: Danas Masaitis, Žydrūnas Sakalauskas, Darius Sakalauskas, Žydrūnas Stankus, Saulius Tolpežninkas, Vidmantas Basevičius, Antanas Jakštas, Vytautas Buinikis, Robertas Buinikis, Kęstutis Sutkus, Raimondas Bosas, Rinaldas Bosas, Evaldas Kucinas, Alvydas Balčaitis, Virginijus Enskis, Vidmantas Staskevičius, Modestas Danielius, Vytautas Mickevičius, Arūnas Jokūbaitis, Arvydas Šidlauskas, Edas Drėjeris, Gintaras Čerauskas, Remigijus Kleins.	Viešvilės užkardos metraštis
1991 metų sausio įvykių metu minėti pasieniečiai vyko ginti Aukščiausiosios Tarybos bei Vilniaus savivaldybės.	Česlovo Šlegaičio prisiminimai

(tęsinys)

Data, įvykis	Šaltinis
Vėliau (neaišku, kada) KAD reorganizacijos metu postas buvo prijungtas prie Šakių rajono pasienio užkardos.	Viešvilės užkardos metraštis
1991 05 09 KAD generalinio direktoriaus įsakymu Nr. 59 dėl KAD Pasienio apsaugos tarnybos pareigūnų premijavimo premijuojami Marijampolės r. Jurbarko sav. KP pamainos viršininkai Č. Šlegaitis ir K. Sutkus.	1991 05 09 KAD generalinio direktoriaus įsakymas Nr. 59.
1992 m. balandžio 8 d. Klaipėdos Pakrančių apsaugos rinktinės vado pavaduotojas V. Požarskas, VSAŽT darbuotojas A. Šakalis ir Viešvilės užkardos vado pavaduotojas A. Gailius iš Šakių pasienio užkardos vado A. Stepulaičio priėmė Smalininkų pasienio apsaugos postą ir 16 vaikinių (pusė jų perėjo dirbti į Šakių užkardą, pusė į Viešvilės užkardą).	Viešvilės užkardos metraštis

II etapas. Valstybės sienos apsauga po užkardos įkūrimo

Data, įvykis	Šaltinis
1991 12 31 KAD generalinio direktoriaus įsakymu Nr. 352 įsteigiama Pakrančių apsaugos rinktinė (apie Viešvilės užkardą nerašoma). Ponui J. A. Leišiuui paskiriama organizuoti minėtos rinktinės formavimą.	1991 12 31 KAD generalinio direktoriaus įsakymas Nr. 352.
1991 m. gruodžio 31 d. įkurta Pasienio apsaugos tarnybos Pakrančių apsaugos rinktinė (vienintelė Lietuvoje rinktinė, kuri saugo ir saugo valstybės sieną ne tik sausumoje, bet ir jūroje). Ją sudarė 8 pasienio užkardos (Palangos, Kaŕklininkų, Girulių, Júdokrantės, Nidos, Rusnės, Pagėgių, Viešvilės), Kontrolės tarnyba, kuriai buvo pavaldūs 5 kontrolės punktai (Klaipėdos, Palangos, Nidos, Būtingės ir Pagėgių), Greitojo reagavimo kuopa ir Atskiras laivų divizionas. Rinktinei buvo priskirtas valstybės sienos apsaugos ruožas nuo Šventosios upės sandūros su Latvijos siena ir Baltijos jūros kranto, toliau Baltijos jūra, Kuršių nerija, Kuršių mariomis, Nemuno upe iki sienos linijos susikirtimo su Nemuno upe prieš Smalininkus (imtinai).	VSAT internetinis puslapis (Pakrančių apsaugos rinktinės istorija)
Pažymėtina, kad Pakrančių rinktinės sudėtyje nėra Jurbarko rajono Nemuno uosto posto, nors valstybės sieną saugo iki Smalininkų imtinai.	G. Ranonio pastabos
KAM 1991 12 31 įsakymu Nr. 352 „Dėl pasienio apsaugos tarnybos Pakrančių apsaugos rinktinės formavimo“ ir PAT viršininko pulkininko S. Stančiko 1992 02 28 įsakymu Nr. 24 „Dėl PAR formavimo“ Klaipėdos, Kretingos ir Šilutės užkardos buvo perduotos PAR-ei. Pažymoje pridedama struktūra, kurioje nurodoma, kad PAR sudėtyje yra Viešvilės užkarda. Vadu nuo 1992 01 01 paskirtas J. Tunaitis, jo pavaduotoju nuo 1991 01 01 (tikriausiai klaida, turėtų būti 1992 01 01) paskirtas A. Gailius, kuris nuo 1992 09 01 paskirtas užkardos vadu.	Pakrančių apsaugos rinktinės istorinė pažyma
Arturas Gailius prisimena, kad jis į tarnybą buvo priimtas 1992 01 01 Viešvilės užkardos vado pavaduotoju. Anot jo, jis vadovavo bei organizavo užkardos įkūrimą (tai liudija ir kita informacija). J. Tunačio vaidmuo nėra aiškus.	A. Gailiaus prisiminimai
KAM PAT 1992 02 28 įsakymu Nr. 24 buvo nustatytos PAR-ės valstybės sienos apsaugos ruožas Baltijos jūra... Nemuno upe iki sienos linijos susikirtimo su Nemuno upe prieš Smalininkus imtinai.	Pakrančių apsaugos rinktinės istorinė pažyma

(tęsinys)

Data, įvykis	Šaltinis
1992 m. vasario 3 d. įkuriamas Marijampolės pasienio rinktinė.	Lazdijų rinktinės istorinė pažyma
Dar 1992 m. vasario mėn. KAM ministro įsakymu Nr. 60k Marijampolės pasienio rinktinėi vadovauti skiriamas T. Gelžinis. Šiuo įsakymu nurodyta „organizuoti Marijampolės pasienio rinktinę su Šakių (vadas A. Stepulaitis), Kybartų, Vištyčio, Vartėlių, Rekėtijos, Trumpalių, Galinių, Lazdijų, Pazapsių pasienio užkardomis“.	Lazdijų rinktinės istorinė pažyma
Vėliau (neaišku, kada) KAD reorganizacijos metu Smalininkų postas buvo prijungtas prie Šakių rajono pasienio užkardos.	Viešvilės užkardos metraštis
Iš to galima daryti išvadą, kad tuo metu dar nebuvo Viešvilės užkardos, o tarnyba ir toliau vykdoma Smalininkų poste, jau Šakių užkardos sudėtyje.	G. Ranonio pastabos
1992 03 25 LR Vyriausybės potvarkiu Nr. 292p nurodoma: „Perduoti neatlygintinai Krašto apsaugos ministerijai Viešvilės užkardai įkurti: Kurčiųjų draugijos Kauno gamybinio cecho pastatus, esančius Jurbarko rajone, Viešvilės miestelyje, Jurbarko rajono Viešvilės devynmetės mokyklos cecho pastatus, esančius Jurbarko r. Viešvilės miestelyje.“	1992 03 25 LR Vyriausybės potvarkis Nr. 292p.
1992 m. balandžio 8 d. Klaipėdos Pakrančių apsaugos rinktinės vado pavaduotojas V. Požarskas, VSAŽT darbuotojas A. Šakalis ir Viešvilės užkardos vado pavaduotojas A. Gailius iš Šakių pasienio užkardos vado A. Stepulaičio priėmė Smalininkų pasienio apsaugos postą ir 16 vaikinių (pusė jų perėjo dirbti į Šakių užkardą, pusė į Viešvilės užkardą).	Viešvilės užkardos metraštis
Anot Arturo Gailiaus, tuo metu kartu su Smalininkų postu buvo perimti ir pirmieji pasieniečiai (1,5 pamainos). Nuo šio momento užkardos infrastruktūros kūrimas pajudėjo sparčiau. Vėliau pradedama ir patruliuoti.	A. Gailiaus prisiminimai
Pažymėtina, kad nuo to momento baigiasi pirmųjų pasieniečių tarnyba Smalininkų poste. Viešvilės užkardos ruožo apsaugą perima į užkardos sudėtyje perėję dirbti pasieniečiai.	G. Ranonio pastabos
1992 m. gegužės viduryje gavome automobilį M2140.	Viešvilės užkardos metraštis
Pagal 1992 05 13 PAT įsakymą Nr. 90 vykdamas 1992 03 25 LR Vyriausybės potvarkį Nr. 292 p., Viešvilės devynmetės mokyklos pagrindinių klasių pastatas ir dirbtuvės perduodami KAD Pakrančių apsaugos tarnybai. Joje Smalininkų posto pagrindu įkuriamas Viešvilės užkarda.	Pagėgių rinktinės istorinė pažyma
1992 06 03 būsimųjų Pagėgių kareivinių teritorijoje ištikimybę Lietuvai iškilmingai prisiekė Rūsnės, Pagėgių ir Viešvilės padalinių kariai.	Pagėgių rinktinės istorinė pažyma
1992 m. liepos 15 d. buvo uždarytas Smalininkų pasienio apsaugos postas ir persikelta į Viešvilės kaime, Jurbarko r. esantį pastatą, priklausiusį devynmetei mokyklai. Nuo tada pradedama epizodiškai saugoti valstybės sieną.	Viešvilės užkardos metraštis
Anot A. Gailiaus, iki to laiko buvo remontuojamas užkardos pastatas.	A. Gailiaus prisiminimai
Nuo 1992 m. rugsėjo mėn. Pakrančių apsaugos rinktinė (PAR) toliau imta vadinti Klaipėdos rinktinė, o iš rinktinėi pavaldžių kontrolės praleidimo punktų suformuota atskira Klaipėdos pasienio kontrolės praleidimo punktų rinktinė.	VSAT internetinis puslapis (Pakrančių apsaugos rinktinės istorija)

(tęsinys)

Data, įvykis	Šaltinis
1992 09 29 KAM įsakymu Nr. 703 keičiama struktūra, todėl nuo 1992 10 01 rinktinėms perduodama žalioji siena, o iš rinktinėms ir užkardoms pavaldžių kontrolės praleidimo punktų sukuriami Pagėgių bei Kybartų atskirieji PPKP. Klaipėdos rinktinės struktūra atrodė taip: Rusnės užkarda, Pagėgių užkarda, Viešvilės užkarda (kūrimui vadovavo ir vėliau paskirtas vadu A. Gailius).	Pagėgių rinktinės istorinė pažyma
1992 m. rugsėjo 24 d. VSAT viršininkas plk. J. Paužolis kreipėsi į krašto apsaugos ministrą A. Butkevičių, siūlydamas užkardų saugomus ruožus sumažinti iki 50–60 km, įkuriant 7 naujas užkardas: Kāpčiamiesčio, Dievėniškių, Mėdininkų, Pabradės, Visagino (mokomoji), Pagėgių ir Viešvilės.	Pasieniečių klubo informacija
Pažymėtina, kad užkarda tuo metu realiai jau kelis mėnesius saugojo valstybės sieną.	G. Ranonio pastabos
1992 10 01 VSAT viršininko J. Paužolio įsakymu Nr. 03 „Dėl VSAT struktūrų reorganizavimo“ bei vadovaujantis KAM 1992 09 29 įsakymu Nr. 703 iš PAR pavaldžių PKP ir užkardų sukuriami Klaipėdos bei Pagėgių atskiri PKP, o PAR toliau vadinama Klaipėdos valstybės sienos apsaugos rinktine, kuriai nuo 1992 10 01 pavesta Lietuvos–Rusijos valstybės sienos Nemuno ir pajūrio apsauga. Klaipėdos VSAR sudėtyje nuo 1992 10 01 Viešvilės užkardos vadu skiriamas j. ltn. A. Gailius.	Pakrančių apsaugos rinktinės istorinė pažyma
1994 04 29 KAM įsakymu Nr. 284 įkuriami Pagėgių rinktinė, kurią sudaro ir Viešvilės užkarda, jos ruožas lieka tas pats – 30,5 km nuo Jūros upės iki Greičių kaimo.	Pagėgių rinktinės istorinė pažyma
1994 09 08 VRM ministro įsakymu Nr. 627 Pagėgių pasienio policijos rinktinei priskiriamos Vištyčio, Kybartų, Šakių, Viešvilės, Pagėgių, Rusnės pasienio policijos kontrolės tarnybos.	

Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, tikslinga manyti, kad pirmieji pasieniečiai valstybės sieną Viešvilės užkardos veikimo teritorijoje pradėjo saugoti 1990 m. lapkričio 20 d., o Viešvilės užkardos įkūrimo data laikyti 1992 m. balandžio 8 d., kai Klaipėdos Pakrančių apsaugos rinktinės vado pavaduotojas V. Požarskas, VSAŽT darbuotojas A. Šakalis ir Viešvilės užkardos vado pavaduotojas A. Gailius iš Šakių pasienio užkardos vado A. Stepulaičio priėmė Smalininkų pasienio apsaugos postą ir 16 vaikinų.

Siekiant puoselėti Viešvilės užkardos istoriją bei tradiciją, siūlau taikyti šias priemones:

- 2012 metų balandžio mėnesį paminėti Viešvilės užkardos įkūrimo 20-ąsias metines;
- atnaujinti užkardos metraščių;
- surašyti pirmųjų pasieniečių bei visų užkardos vadų prisiminimus;
- surinkti visą rinktinėje turimą informaciją apie 1994–2011 m. periodu užkardos techninį aprūpinimą bei personalą ir kitą svarbią informaciją (pvz., praeitų metų ataskaitinių susirinkimų protokolai);
- į atnaujintą metraščių įtraukti visą surinktą informaciją iš užkardos intranetinės svetainės <http://10.6.51.193>;

- spręsti klausimą dėl pasieniečių, 1990 metų sausio mėnesį saugojusių Aukščiausiosios Tarybos rūmus, teikimo apdovanojimams;
- įtraukti pirmuosius pasieniečius bei užkardos veteranus į užkardos kultūrinę veiklą;
- surinktą informaciją teikti Viešvilės sen. muziejui;
- rinkti informaciją apie užkardeje vykdyta kinologinę veiklą.

Užkarda, be išvardytų priemonių, vykdo šias priemones:

- renka užkardos fotoarchyvą;
- sausio 13 d. kviečia pirmuosius pasieniečius į susitikimus;
- teikia pirmiesiems pasieniečiams informaciją apie galimybę įstoti į VSAT pasieniečių klubą;
- organizuoja visų vadų, vadovavusių Viešvilės užkardai, susitikimą (pirmasis įvykis 2012 03 02);
- ieško naujų tradicijų formavimo galimybių užkardeje¹⁰.

Viešvilės užkardos vadas

Majoras Giedrius Ranonis

¹⁰ Valstybės sienos apsaugos tarnybos Pagėgių pasienio rinktinės Viešųjų ryšių skyriaus informacija.

gyvenimas prie valstybių sienos

Edmundas Mažrimas

Tyrimų tikslas – pasinaudojus istoriniais šaltiniais ir istoriografija pateikti Melno taikos sudarytos sienos atkarpos istorinę raidą ir išlikusią istorinės sienos paveldą.

Uždaviniai: iš sukauptos istoriografijos aptarti pasienio gyvenimo ypatumus, istorinius įvykius, socialinę aplinką; supažindinti su sienos atkarpa, einančia Tauragės, Jurbarko ir Pagėgių žemėse, kultūros paveldu; kai kuriose temose nesiekti gilesnio istorinio tyrimo.

Metodai ir metodologija: Susidūrus su skirtingo pobūdžio, informatyvumo ir patikimumo šaltiniais teko derinti metodus; tiriant ir vertinant pasienio paveldą taikyti naratyviniai ir ikonografiniai metodai.

Raktiniai žodžiai: dykros, Melno taikos siena, valstybės siena, sienos ženklimas, kontrabanda.

Įžanga

Lietuvos istorijoje vienas svarbesnių valstybingumo ženklų yra teritorijos formavimo procesas, apibrėžtos teritorijos priklausomybės chronologija. Svarbu ir tai, kaip istorinėje praeityje buvo apgyvendintos paribio teritorijos, kokius palaikė ryšius su gretimomis šalimis, kaip buvo vykdoma sienos apsauga.

Gyvenvietės išikūrimas ir raida priklauso nuo įvairių faktorių, geografinių, istorinių, ekonominių ir t. t. Greta įprastinių faktorių yra išskirtinių. Vienas tokių įtakos laukų yra gyvenvietės būtis greta valstybinės sienos. Pasienio gyvenvietės, esančios abipus sienos, paprastai yra skirtingos savo etniniu, kultūriniu, ekonominiu, socialiniu gyvenimu. Nors paribio gyventojai priklauso skirtingoms valstybėms, gyvena skirtingose kultūrinėse, etninėse, konfesinėse erdvėse, tačiau veikia vieni kitus. Pasiestyje gyvenusių būdas skyrėsi nuo šalies gilumoje gyvenusių, taip per laiką kūrėsi paribio gyventojų etnosas, o tai sudaro neatskiriamą krašto istorijos dalį.

Pasienio gyvenvietės, išikūrusios prie Melno taikos nustatytos sienos, savo istorine raida tapačios, jos susietos su visų istorinių tarpinių įvykiais abipus valstybių sienos. Neišsiskiria ir Viešvilė, kuri vienaip ar kitaip dalyvavo pasienio gyvenviečių istorijoje.

Besikuriančios Lietuvos valstybės pagrindą sudarė valdovų domenai. Šių teritorijų išsaugojimu rūpinosi patys valdovai. Kai kada su kaimyninėmis šalimis sudarydavo susitarimus dėl teritorijų priklausomybės, numatydavo skiriančias sienas. Sienų nustatymas tiesiogiai ir netiesiogiai tvirtino valstybės politinius ir socialinius procesus. Teritorijų nustatymą ir jų palaikymą veikė politinės aplinkybės. Tai veikė teritorinių ribų nepastovumą ir jų priklausomybę.

Iš visų buvusių Lietuvos istorinių sienų atkarpų ilgiausiai funkcionavusi ir ribojusi Lietuvą nuo kitų šalių buvo 1422 m. nustatyta Melno taikos siena. Kelia įdomumą viena atkarpa šios buvusios sienos,ėjusios nuo Nėmuno iki Baltijos jūros. Siena skyrė ne tik valstybes, bet

Straipsnis aprobuotas serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokaliųjų tyrimų mokslo darbų komisijos.

ir du arealus – protestantišką Europą ir katalikišką. Tarpvalstybinė siena, egzistavusi penkis amžius, paliko savus ženklus, savitą kultūrinį paveldą, atsispindintį etnokultūroje, materialiam kultūros pavelde. Istorikų nuomone, tai stabiliausia Europos siena, kartu tai unikalūs istorijos paminklas.

Tiriant ir vertinant šį kultūros paveldą naudojami rašytiniai šaltiniai, ikonografinė medžiaga, užrašyti prisiminimai bei tyrimai vietoje. Vietinių pasienio gyventojų prisiminimai pateikiami šnekamąja kalba. Tuo siekta autentiškai atskleisti pasienio gyvenimą, įvairių įvykių vertinimus, gyventojų nuotaiką.

Rašinyje nagrinėjama ir kalbama apie sienos atkarpą, einančią Tauragės, Jurbarko ir Pagėgių žemėse, nuo Nemuno iki Tauragės apskrities vakarinių ribų.

Sienos saugotojai – leičiai

Iki kūrėsi Lietuva kaip valstybė, atskirų kunigaikščių domenų apsauga rūpinosi leičiai. Leičių gyvavimas datuojamas nuo XIII a. iki XVI a. vid. XV a. pr. laikoma pagrindine leičių užuomazga, kada leičiai buvo didžiojo kunigaikščio kiemo žmonės, vykdę tarnybą. Tikėtina, kad jie prižiūrėjo, aptarnavo didžiojo kunigaikščio žirgynus, buvo žirgų prižiūrėtojai, karo vadai.

Valstybės kūrimas pagrįstas prielaidomis, hipotezėmis, kurios patvirtina, kad leičiai, kaip lietuviai, buvo didžiojo kunigaikščio tarnai. Paribiuose, pasienio žemėse buvo pasienio žmonės, saugantys, prižiūrintys svarbias krašto prieigas. Tai buvo valdovo žmonės, vykdavo ten, kur nurodydavo kunigaikštis, ir įkurdavo gyvenvietes. Leičių gyvenvietės, jų giminingi pavadinimai mena Lietuvos valstybės kūrimo laikus. Tada, iš pradžių, valstybė buvo kuriama kaip politinė, o ne kaip etninė tauta.

Leičiai padėjo lietuvių valdovui plėtoti jo valdžią lietuvių giminėse ir kaimynuose. Lietuvos žemėse leičiai kūrė pastovias administracines teritorijas, vadinamas *Lietuva* arba šio vardo variantais. Sutinkama, kad leičių, ne kaip atskiros tarnybos, o vykdomos kelių valdovų domenų tarnybinės apsaugos, buvo reguliuojama siena su Vokiečių ordinu. Tai liudija leičių buvusios tarnybinės gyvenvietės Tauragės krašte su išlikusių kaimaviečių pavadinimais, kaip Léikiškiai, Lylavėnai, Ližiaĩ. Per laiką pavadinimai transformavosi ir kito. Minėtose vietovėse išliko to laiko archeologinis paveldas, ypač Ližiuosė, prie Júros ir Šešuviės santakos. Šios kaimavietės su mažomis pataisomis tapo būsimos Melno taikos sutarties sienos ribomis.

Leičių tarnyba nuo pat atsiradimo buvo paslaugų valdovui rinkinys: kovos žirgų auginimas, kelio tarnas, karo palydovas. Jie teikdavo ūkines, karines, policines paslaugas ir priklausė pačiam ankstyviausiam lietuvių genčių elitui. XIII a. jie dar kariai, pasieniečiai, o XV a. jau eiliniai žemdirbiai, nors ir truputį globojami, privilegijuoti. Tas neišgelbėjo jų nuo išsiliejimo į Lietuvos valstietiją. Manoma, kad dalis jų dar XIV a. tapo bajorais.

Kaip rašo istorikas Artūras Dubonis, pietryčių Žemaitijoje, kuriant čia didžiajam kunigaikščiui Vyteniui gyvenvietes, žemaičiai panemuniais nuo Neriės žiočių iki Nemuno žemupio mokėjo vokiečiams duoklę, o jų diduomenė kurstė prieš jį laisvuosius bendruomenininkus. Priešintasi jo raginimui kartu stoti kovon su kryžiuočiais, tarp lietuvių ir žemaičių kildavo kariniai susirėmimai, per kuriuos

abiejose pusėse žūdavo šimtais. Todėl valdovas ėmė steigti savo kiemus/dvarus Viduklėje, Batakiuose (Aukaimis), Káršuvoje. Juose apgyvendino savo žmones leičius (lietuvius)¹.

Tai vertindamas istorikas įvardina, kad atkeltieji lietuviai kūrėsi vietinių žemaičių mažiau naudojamose, bet strategiškai svarbiose vietovėse, pagal viską – pasienio su vokiečiais giriose. Jose lydimu būdu įsidirbdavo žemę².

Taip šiame krašte, jau laiko išmėgintose ir naujose svarbiose, būsimos valstybės strateginėse vietose kuriasi gyvenvietės. Leičiai, turėdami savas valdovo privilegijas, kūrė ir tvarkė krašto apsaugą drauge su vietiniais gyventojais.

Vokiečių ordino šaltiniuose sąvoka „Lietuvos siena“ pasirodo 1243 m. Leičiai žinomi kaip valstybės pasienio sargybiniai, kartu jie galėjo vykdyti policines pareigas, tramdant vietinės diduomenės ir gyventojų nepasitenkinimą centrinės valdžios veikla. Didžiojo kunigaikščio Vytenio valdymo laikais (1295–1316) sukuriama nauja tvarka, kai pasienio pilis po du mėnesius saugojo iš atokių valstybės vietovių atvykstančios karių raitelių įgulos. Leičiai nuo tokių skyrėsi tuo, kad buvo nuolat priėmę pilių gyvenę žemdirbiai kariai. Jie pilį tvarkė taikos metu ir gynė karą³.

Istorikas Vytenis Almonaitis rašo, kad prasidėjus kovoms su Vokiečių ordinu, ilgaamžės etninės ir administracinės ribos ėmė sparčiai keistis. Tikėtina, kad XIII a. pab.–XIV a. pr., nusilpus Skaļvai, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų remiami žemaičiai bandė pasistūmėti šiek tiek į pietvakarius. Tačiau dėl nuolatinių kryžiuočių puolimų XIV a. viduryje ir antroje pusėje jie, atvirksčiai, turėjo trauktis į krašto gilumą. Tik XV–XVI a., pasibaigus karams, žemaičiai grįžo į seniau valdytas žemes⁴.

„Amžinosios taikos“ siena

XV a. pr. paženklinta ne tik karais, paženklinta ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto diplomatijos pasiekimais, kada surastas bendras taikos vardiklis tarp ilgalaikio karo. Stojus krašte taikai, krašte stojo taikus darbas. Taikos laikas atnešė naudos vystyti ūkiui, ėmė kilti miestai, naujos gyvenvietės, sparčiai vystėsi amatai ir prekyba. Į kraštą taikiam gyvenimui sugrįžo sodiečiai, buvo apgyvendinamos dykros.

Dėl nuolatinių LDK kovų su Vokiečių ordinu negalėjo būti pastovios tarpusavio valstybinės ribos, juo labiau, kad Ordinas siekė valdyti Žemaitiją. Žemaitija tapo ilgalaikių derybų objektu, nuo 1398 m. priklausė Ordinui, o po Melno taikos visiems laikams atiteko LDK.

Ilgai gyvenusi nuolatinio karo sąlygomis, Žemaitija galėjo atsikvėpti tikrai po 1410 m. liepos 15 d. laimėto Žalgirio mūšio. 1411 m. vasario 1 d. tarp Lenkijos, Lietuvos ir Vokiečių ordino buvo pasirašyta Torunės taika, kuri skelbė, kad Ordinas atiduoda Žemaitiją Lietuvai iki Vytauto ir Jogailos mirties. Nors buvo pabrėžiama, kad taikos sąlygos neatitiko Žalgirio mūšyje pasiektos pergalės, tačiau Torunės taika turėjo politinės naudos. Vis dėlto Lietuva dar vienuo-

¹ Dubonis A. *Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai (iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities)*, Vilnius, 1998.

² *Ten pat*, p. 59.

³ *Ten pat*.

⁴ Almonaitis V. *Kraštas XIII–XV amžiuje, Tauragės kraštas. Istorija, kultūra, meno paminklai*, Vilnius, 2007, p. 50.

lika metų turėjo ginklu ir diplomatinėmis priemonėmis kovoti dėl priimtų sienų ir palankios galutinės taikos.

Vytautas tikėjosi atgauti Žemaičių žemes ir šiam tikslui veikė diplomatinį derybų keliu: 1414 m. Grabove, 1416 m. rugsėjo 15–17 d. Veliuonojė. Tačiau derybos apčiuopiamų rezultatų nedavė, nes šalys viena kitai nenuolaidžiavo. Vykstant deryboms gyvenimas derybinėje teritorijoje vyko savaimingai.

1418 m. Veliuonoje dar kartą susirinko derybininkai, derybose Ordinas pripažino Žemaitiją LDK, tik be Klaipėdos. Vėlesniuose derybų dokumentų (1420 m.) dėl LDK ir Ordino sienų projektuose Vytautas atsisakė Klaipėdos. Pasitinkant 1422 m. rugsėjo 27 d. amžinąją Melno taiką, dalis būsimos sienos ribos atsispindi 1420 m. derybų akte: „*kur ta pati upė Šventoji įteka į Nemuną, kylant aukštyn dvi mylias ir taip tiesiai per dykrą, laikantis upės Nemunas per dvi mylias iš kairės ir taip iki upės Jūra, ir taip einant palei Jūros upę pereinant skersai, tiesiai per dykrą ir tęsiant upėmis Nemunas, Rūsnė, marios Wintenburg, Memelio pilį kitaip Klaipėda ir Baltijos jūros iš kairės per dvi mylias...*“⁵

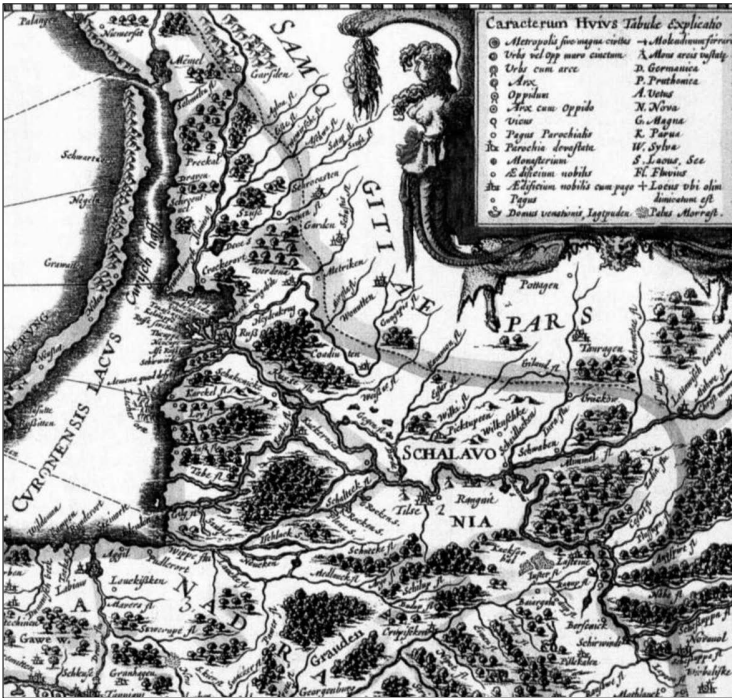
Ilgalaikes diplomatinės derybas vainikavo 1422 m. Melno taika. 1422 m. rugsėjo 27 d. Melno taikos susitarimu, be kitų tarpusavio išipareigojimų (kryžiuočiai išipareigojo gražinti Lietuvai dokumentus, numatyta laisva prekyba, abi susitariančios pusės išipareigojo gražinti pabėgusius nelaisvus valstiečius, paleisti karo belaisvius ir t. t.), nustatyta tarpvalstybinė siena tarp Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Vokiečių ordino. Vokiečių ordinui atstovavo: Didysis magistras Paul von Rusdorf, Livonijos magistras Siegfried Lander von Spanheim, Vokietijos magistras Eberhard von Siensheim. Iš kitos pusės sutartį pasirašė Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas, Lenkijos karalius Jogaila, iš viso dokumentas pažymėtas 114 antspaudų. Melno taika anuliavo visas iki tol buvusias Ordino sutartis su LDK, be to, Ordinas priverstas atsisakyti pretenzijų į Lietuvos teritoriją. Pagal susitarimą Lietuva atgavo Žemaitiją, tačiau Nemuno žiotys ir Klaipėda liko Prūsijos, vėliau Vokietijos valdžioje iki 1919 m. Versalio taikos.

Prie Melno ežero netoli Osos upės (Lenkija) pasirašyta taika pripažino Lietuvai Žemaitiją su Užnemune visam laikui, ir taip buvo baigta Kryžiuočių ordino agresija prieš Lietuvą. Taikos sutarties dokumente nustatytos sienos ribos: „*....Toliau keliaujant tiesiog per dykrą iki Nemuno upės kranto, kur iš priešingos pusės yra upė, vadinama Šventąja, ten, kur ta Šventoji įteka į minėtąją Nemuno upę. Anapus Nemuno siena ejo dvi mylias Šventąja, paskui per dykrą, kaip galima tiesiau, iki pat Jūros upės, paliekant Ordinui kairėje Nemuną su 2 mylių žemės juosta dešiniajame krante. Toliau siena ejo vieną mylią Jūros upe, paskui – tiesiai per dykrą, paliekant Ordinui Nemuną, Rusnę, Kušnių marias ir Klaipėdą iki Baltijos jūros kranto.*“⁶

Nors sutartis netenkino nė vienos pusės, tačiau tokia siena atitiko realų jėgų santykį regione. Lietuva atgavo visą Kāršuvą ir šiaurinius Skalvės pakraščius. Melno taika istorikų pagrįstai vadinama abipusiu kompromisu, per laiką gavusiu „amžinosios taikos“ vardą.

⁵ Čelkis T. *Valdžia ir erdvė: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorializacijos procesas XIV–XVI a.*, Vilnius, 2011, p. 86.

⁶ *Lietuvos sienos*, atsak. red. L. Daukšytė, Vilnius, 2009, p. 15.

Prūsijos žemėlapių fragmentas. Pažymėta Melno taikos sutartimi nustatyta siena. Žemėlapių sudarė G. Hennenbergeris 1576 m. Iš „Lietuva žemėlapiuose“, sud. A. Bieliūnienė, B. Kulnytė, R. Subarnickienė, Vilnius, 2002, p. 32

Vytauto sienos valdytojai

Ką šiandien byloja šis kultūros paveldo unikumas, į kurio atsiradimą daug pastangų, išminties, išvalgumo ir jėgų įdėjo Vytautas Didysis? Pamėginkime išivaizduoti anų laikų būtį, kai vyravo ugnis ir kalavijas, nešantis mirtį, kančias, žmogaus pavergimą. Siena nustatyta ne ugnimi ir kalaviju, o susitarimu. Juk nuo šio momento prasidėjo visiškai kitoks – ramesnis gyvenimas, būtinas žemdirbystei, amatams, kitam kuriamajam darbui. Nustačius sieną vystėsi Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, vėliau Abiejų Tautų Respublika. Paskui valdymą perėmė Rusijos imperija, nuo 1918 m. Lietuvos Respublika. Kitapus sienos 1422–1525 m. buvo Vokiečių ordinas, vėliau Prūsijos hercogystė, Prūsijos karalystė, o 1871–1945 m. Vokietija. Ištikus penkis šimtmečius šią sieną turės pripažinti sparčiai besikeičiantis pasaulis, nors siena ir tramdys imperijų norus, carinė Rusija šios sienos kontrolei bus priversta laikyti kazokų pulkus, tūkstančius kareivių ir muitininkų. Čia 1940 m. Sovietų Sąjunga įkurdins savo divizijas ir statys karinius įtvirtinimus.

Šią sieną savo rytine riba laikys Trečiasis Reichas ir tik ją peržengdamas pradės įgyvendinti savo Barbarosos planą. Pasaulio galingieji plūkėsi saugodami ir kontroliuodami nuo 1422 m. metų gyvavusią sieną.

Tuo metu šio krašto paprasti sermėgiai, tarsi svirno pelės, susigyveno su ja. Sienoje turėjo tik jiems žinomus perėjimus, kūrė savo kuklią buitį. Dėl to niekada nenutrūko prekių gabenimo per sieną srautai, nors ne vienas prarado net gyvybę. Vien 1846–1898 m. žuvo 2 karininkai, 59 pasieniečiai ir 179 „keliautojai“ per sieną, sužeista 15 karininkų, 726 pasieniečiai ir 357 „keliautojai“.

Kai caras uždraudė lietuvišką raštą, iš Mažosios Lietuvės į Didžiąją nusi-driekė per sieną lietuviškos knygos keliai. Neatsitiktinai tautinio atgimimo šauklys

Vincas Kudirka, gyvenęs sienos prieigose ir gerai pažinojęs pasienio subtilybes, vaizdžiai aprašo, kad tuo metu neraštingam cariniam pasieniečiui suprantamiausia užduotis buvo „lovit bumagu“.

1944 m. iš rytų atslinkus frontui, prie senosios sienos buvo palikti Raudonosios armijos daliniai, kurie stovėjo iki 1945 m. Potsdamo konferencijos, taip 1422 m. susitarimais nustatyta siena prarado savo funkcijas ir tapo istorinio paveldo reliktu. Iki Lietuvos valstybingumo atkūrimo istorinis žvilgsnis į buvusią sieną buvo idealizuotas ir kreipiamas tik tiek, kiek aukštino 1941 m. birželio 22 d. žuvusius sovietų 105 ir 106 pasienio būrių pasieniečius.

Muitinės prie sienos

Valstybės sienų apsauga siekia ilgaamžę istoriją. Tinkama sienos – vieno iš tautos suverenumo atributų – apsauga buvo, yra ir bus strateginis bet kurios valstybės uždavinys. Iki susikuriant LDK, didikų domenų sienų apsauga rūpinosi leičiai, manoma, jie atliko pasieniečių ir muitininkų funkcijas. Vakarų Europos šalių pavyzdžiu jau XIII a. pab. Lietuvoje buvo steigiamos pirmosios muitinės, sieną kontroliavo pastovi apsauga. Lietuvių sargybiniai budėdavo ne tik krašto pilyse, bet ir prie svarbiausių kelių, upių brastų. Po Melno taikos iki XVII a. pab. LDK rytines ir pietines sienas saugojo totorių vėliavos ir kazokų šimtinės. Vėliau šios rinktinės sutelktos į lengvosios kavalerijos būrius. XVI–XVIII a. pasienio apsaugos dalinius sudarė šauktinė ir samdomoji kariuomenė. Lietuvos valstybės sienų apsaugos funkcijas vykdė lengvosios kavalerijos arba vadinamosios priešakinės sargybos pulkai. XVIII a. antroje pusėje jų buvo penki. Po trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalinimo 1795 m. Lietuva buvo prijungta prie Rusijos imperijos, kuri nuo tada ėmė rūpintis savos teritorijos vakarinių sienų apsauga.

Muitinės sistema pradėjo formuotis apie XIII a., kada pradžioje muitines turėjo tik Lietuvos valdovas, vėliau prisidėjo kai kurie miestai ir bajorai, gavę mokestinių privilegijų prie jų valdų sienų ir vietinių rinkliavų punktų. XVI a. pr. LDK visame pasienyje buvo muitinės, prie sienos su Prūsija svarbiausios muitinės buvo Jurbarkė ir Tauragėjė. Pirkliai, vykdami į kitą valstybę, turėjo mokėti muitus.

Rusijos imperijos laiku jau XIX a. Tauragės krašte veikė muitinės Žemaičių Naūmiestyje ir Šilinėje, taip pat ir pasienio užkardos: Degūčiuose, Vainutė, Skiržemėje, Tutliuose, Sařtininkuose, Mārgiškiuose, Vėlaičiuose, Murdeliuose, Tauragėje, Pajūryje (laiveliams Jūros upe), Kuisiuose, Eičiuose, Pašventyje⁷.

Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui muitinės nustojo veikti. Atkūrus nepriklausomybę Lietuva pirma atkūrė sieną su Vokietija. 1919 m. prie šios sienos pradėjo veikti 7 muitinės: Virbālio, Jurbarko, Tauragės, Žemaičių Naūmiesčio, Pilypāvo-Rāčkų, Kretingės – ir 13 sienos perėjimo punktų. Tada veikė dviejų kategorijų muitinės, pirmos kategorijos muitinėse dirbo apie 20, o antros apie 10 žmonių. Iki 1923 m. prie sienos su Klaipėdos kraštu buvo toliau steigiamos muitinės. Nuo 1927 m. pirmą kartą Lietuvos muitininkai buvo uniformuoti. Po sovietų okupacijos Lietuvos muitinės nutraukė savo darbą.

⁷ Tauragės kraštas. Istorija, kultūra, meno paminklai, sud. D. Klajumienė, Vilnius, 2007, p. 115.

Sienos nustatymas (delimitacija) ir ženklinimas (demarkacija)

Valdant Lietuvą Vytautui stiprėjo krašto centralizacijos tendencija, palietusi ir valstybinę sieną. Iš kitos pusės Vokiečių ordinas jau turėjo savo teritorinę organizaciją. Vytauto laikais nustatyta siena su Ordinu buvo privaloma išsaugoti amžiams. Tai buvo nauja valstybės teritorijos samprata su sienos teritorijos tikslinimu. LDK ir Vokiečių ordino siena, kaip sienos genezė, – formavosi „linijinė“ sienos samprata ir ženklavimo būdas.

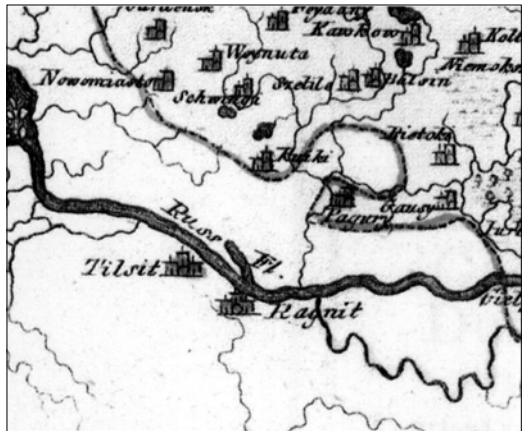
Sienos ženklavimas buvo ne ką paprastesnis nei pačios derybos dėl jos. Nužymint sienų atkarpas kiekviena pusė stengėsi kai kurias atkarpas koreguoti savo naudai. Melno taikos siena pradėta demarkuoti 1423 m. gruodžio mėnesį, Klaipėdos apylinkėse 1425 m., o po dvejų metų pradėtas žymėti Skalvos ruožas⁸.

Istorikas V. Almonaitis rašo, kad išlikęs tais metais rašytas Ragainės komturų laiškas Ordino didžiajam magistrui, kuriame pranešama, kad Tilžės apylinkėse, prie Ariškių (*Worischken*) ir Raudonojo tyrlaukio (*Rote Heide*), „kurį siena padalija“, riba jau paženklinta. Pranešime taip pat pažymima, kad Klaipėdos kryptimi 2 mylias siena dar nepažymėta, tačiau „tai bus padaryta ir užbaigta netrukus“. Raudonasis tyrlaukis nėra tiksliai lokalizuotas, bet minėta, kad Ariškiai – tai dabartiniai Prýšmantai prie Žygaičių⁹.

Iš šio proceso išsiskyrė LDK su Ordinu tarpvalstybinės sienos nustatymas XV a. pirmoje pusėje. Nustatyta siena buvo stabili, todėl vėliau tapo atskaitos tašku. Tai patvirtina 1431 m. sienos sutartis tarp Švitrigailos ir Ordino. Šioje sutartyje nusakyta, kad siena privalo būti išsaugota amžiams. Tai pakartota 1435 m. Jogailos su Ordinu sudarytame Bresto taikos sutarime.

1422 m. siena buvo matuota ir pažymėta, sudaryti sienos aprašai. Iki XVI a. pab. ją žymėjo natūralūs ženklai. Sienos ženklavimui siekta pritaikyti natūralius gamtinius ženklus: kalnelius, ženklus akmenyse, medžiuose, užkardas ar griovius, tiltelius, kelius. XVI a. pradėti statyti stulpai, ženklinti akmenimis. Tokie riboženkliai išskyrė valstybių sieną iš bendro žemių ženklavimo. 1426 m. ribų aprašymuose minimi dirbtiniai riboženkliai, minimas apgyvendintas pasienis. Vytauto siena davė naują kokybišką valstybinės sienos sampratos atsiradimą.

1447 m. rugpjūčio mėnesį sienos atkarpa nuo Palangos iki Nemuno komisijos buvo apeita ir gruodžio 29 d. šalių atstovai ją dar kartą patvirtino.

Žemėlapis fragmentas su siena, priskiriamas Tauragės dvaro žemes Prūsijai. Sudarė Franzo Reilly 1792 m. Iš „Lietuvos sienos“, atsak. red. L. Daukšytė, Vilnius, 2009, p. 58

⁸ Lietuvos sienos, atsak. red. L. Daukšytė, Vilnius, 2009, p. 15.

⁹ Tauragės kraštas. Istorija, kultūra, meno paminklai, sud. D. Klajumienė, Vilnius, 2007, p. 69.

Jūros upė skyrė LDK ir Vokiečių ordino žemes. XIX a. per upę buvo gabenama kontrabanda, draudžiama lietuviška spauda. Jūros upė tarp Meldiklaukių ir Dvarviečių. 2006 m. E. Mažrimo nuotr.

Šalių delimitaciniame procese sienos iš esmės nesikeitė, tai sudarė palankias aplinkybes abiejose pusėse kurtis naujoms pasienio vietovėms.

Vykdamas sienos delimitaciją tikrindavo kiekvienos šalies komisijos atskirai. Komisijos parengdavo patikrinimo aprašus, apie rastus pažeidimus informuodavo kaimyninę šalį. Iš Žemaitijos pusės buvo užfiksuota pažeidimų. Tai patvirtina 1481, 1489 m. Ordino laišškai. 1542 m. iš LDK pusės prie Katýčių žemaičiai kolonizavo Prūsų teritorijas. Būta pažeidimų ir iš Ordino pusės, 1500 m. Žemaičių seniūnas Jonas Kęsgailaitis skundžiasi, kad Prūsijos pareigūnai peržengdami sieną apgyvendino 60 žmonių Katýčiuose. Tai tik nedidelė dalis užfiksuotų pažeidimų. Kad jų mažėtų iš vienos sienos pusės ir iš kitos, buvo reikalinga sieną ženklinti. Demarkacija buvo suinteresuotos abi šalys.

Kylant nesutarimams, 1529 m. tarp Prūsijos ir Lenkijos su LDK buvo atnaujinta amžinoji taika ir peržiūrėti sienos reikalai. Galutinai siena demarkuota tik 1529 m. birželio 21 d. Vilniuje sutarus Žygimantui Senajam su Prūsijos kunigaikščiu Albertu oficialiai pripažinta siena ir sutarta kas penkerius metus vietoje pereiti ją. 1529 m. atnaujintas LDK ir Prūsijos sienos žymėjimas primena 1420 m. projektą ir 1422 m. delimitaciją.

1545 m. dirbo sienai patikslinti ir nuvesti komisarų komisija, paskirta Lietuvos valdovo ir Prūsijos kunigaikščio Alberto Brandenburgiečio. Jos darbe dėl kilusių nesutarimų liko nereguluota siena kairiajame Nemuno krante (dešiniajame krante liko buvusi). Kitais metais sutarta, kad abi pusės turės atskirus komisarus, kurie nagrinės pasienio konfliktus. Jie turėsia sureguliuoti ir abiejų valstybių sienas. Komisarai 1546 m. peržiūrėjo ir patikslino sieną¹⁰.

Paprastai naujai žymimos sienų ribos būdavo nustatomos pagal liudytojų parodymus, vietinių gyventojų atsiminimus apie natūralius ribų ženklus. Atvykusi komisija kreipdavosi į patikimus, dorus žmones, kurie prisiminė buvusios sienos ribų ženklus – medžius, balas ar panašiai.

¹⁰Maksimaitienė O. *Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai*, Vilnius, 1991, p. 81.

*Melno taikos siena
ėjo nuo Nemuno
Šventosios upelių.
Šventosios upelis
tarp Pašvenčio ir
Antšvenčio. 2006 m.
E. Mažrimo nuotr.*

Valstybių siena kartkarčiais buvo tikrinama, ar laikomasi nustatytų ribų. 1451 m. Ragainės kontūro laiške Ordino magistrui rašoma, „kad pareigūnai iš Lietuvos buvo atjoję prie sienos ir ją apžiūrėjo, bet nieko naujo ten nepažymėjo... ir parodėme jau senas sienas ir nurodėme kunigaikščio Vytauto žymenis, o taip pat Ordino senuose ažuoluose ir kituose medžiuose...“¹¹

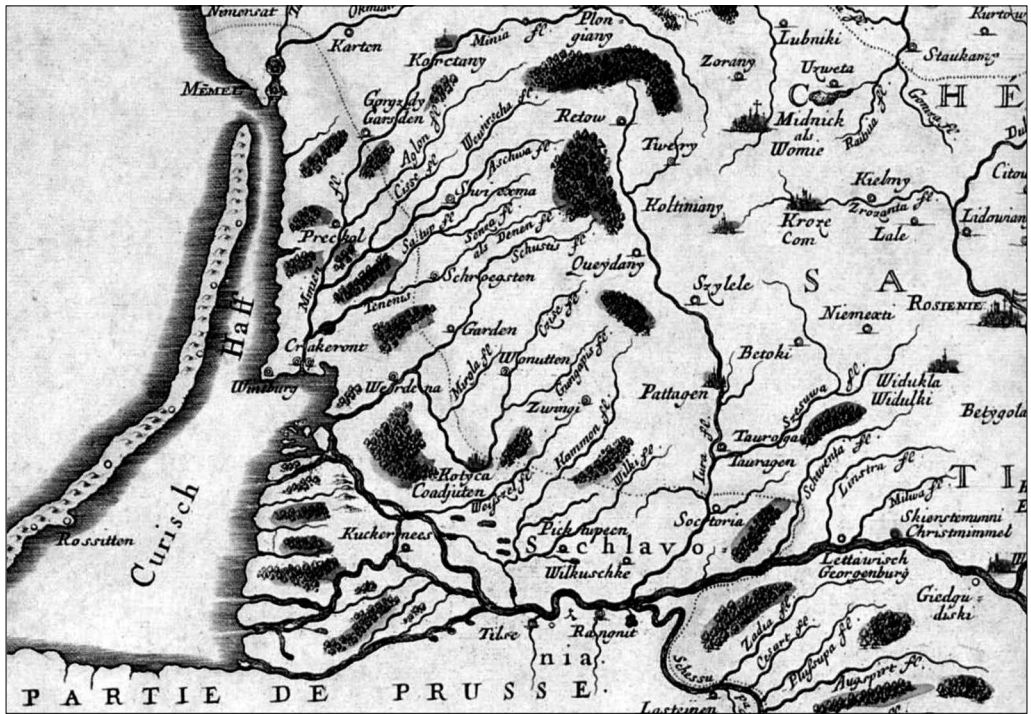
XVI a. rašytiniuose šaltiniuose nekalbama apie specialius sienos ženklus, daugiausia užsimenama apie sienos liniją, nužymėtą privačių ribų ženklinimą. Sienos ženklinimas sudarė atskirą atkarpų visumą. Neretai sienos atkarpaėjo aiškiais gamtinėmis ribomis – Jūros, Šventosios, Sartės upėmis. Žinoma, kad atskiros sienos atkarpos jau XVI–XVII a. sandūroje buvo paženklintos kapčiais (ežerkliais), grioviais. Valstybių sieną XIX a. vid., sustiprėjus kontrabandinei veiklai, pradėta žymėti grioviais ir stulpais. Tada buvo sustiprinta ir sienos kontrolė.

Pasienio apgyvendinimas

Mėginama vertinti, kad geresnis pragyvenimas ir žmonės geriau gyvena derlingesnėse žemėse, geresnėje geografinėje aplinkoje bei pasienyje. Vienareikšmiškai galima pasakyti – geresnis pragyvenimas yra ten, kur darbštūs ir sumanūs to krašto žmonės. Vertinant pasienio gyventojų privalumus, jei tokie buvo ar yra, būtina neužmiršti, kad kilus sumaištims, karams labiausiai nukentčia šių paribių žmonės ir jų sukurtas turtas. Siekiama trumpai atsakyti į dažnai kylantį klausimą, kodėl per šimtmečius tiek kentėjusios pasienio gyvenvietės vis atsistatydavo ir toliau augo. Deja, tai nutiko tik toms gyvenvietėms, kurios valstybių kelių struktūroje buvo patogioje vietoje. Kitos sunyko, liko tik istorikų ir protėvių atmintyje.

Pasienio gyventojai dėl negandų, karų vis kito. Atvykdavo kitataučiai, skirtingų konfesijų. Atvykėliai, susigyvenę su vietiniais, kartu turėjo vieną siekį – išgyventi. Jų bendras siekis kūrė vis naują krašto gyventoją. Pasieniui pildantis naujais atvykėliais, kūrėsi nau-

¹¹Čelkis T. *Valdžia ir erdvė: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorializacijos procesas XIV–XVI a.*, Vilnius, 2011, p. 89.

jos krašto gyvenamos spalvos. Dėl to šis kraštas ir yra gražus, ir kitą kartą nepajustai skirtingai vertinamas.

Didžiausią pasienio teritorijos dalį sudarė neapgyvendintos teritorijos, vadinamos dykromis, tai yra miškai, pelkės ir panašiai. Jos buvo neįtvirtintos ir karo metais šiose žemėse gyventi buvo nesaugu. Didžioji dalis dykrų buvo rečiau gyvenami arba visai negyvenami žemės plotai. Dykrų juosta tęsėsi pagal Melno taikos sieną ir skyrė tankiau gyvenamas ir pilių saugomas Lietuvos sritis nuo Prūsijos. Negausūs paribio dykrų gyventojai mokėjo duoklę ir Lietuvos valdovui, ir Ordino didžiajam magistrui, tačiau nei viena, nei antra pusė neįstengė jų visiškai užvaldyti. Tai buvo nedidelė gyventojų grupė, savotiškai išsiskirianti iš kitų krašto gyventojų, gebėjusi išgyventi tarp dviejų priešiškų valstybių. Taip formavosi negausus pasienio gyventojų sluoksnis.

XIII–XIV a. kraštui tapus kovų lauku, dalis dykrų gyventojų pasitraukė į Lietuvos gilumą, kiti prievarta buvo išvaryti į Vokiečių ordino žemes. Tik nedidelė dalis gyvenusių dykrose liko vietoje. Po Melno taikos sudarymo tarp Prūsijos ir Žemaitijos buvusios dykros gausiau apgyvendintos. Jas apgyvendindavo abipus nustatytos sienos. Pasibaigus karams daugėjo paribio gyventojų, į šias vietas sugrįžo pasitraukę ar prievarta išvaryti gyventojai – sulietuvėję prūsai, skalviai, atvyko gyventojų iš Lietuvos gilumos. Po Melno taikos likę gyventi susimaišė su atvykėliais.

Nuo seno žmonėms, gyvenusiems uždarą, sėslų gyvenimą su įtvirtintomis gyvenvietėmis, buvo sudėtinga apgyvendinti naujas dykras. Jos buvo laikomos pavojingomis, jose buvo pilna plėšrių gyvūnų, manyta, kad ten pilna piktų dvasių.

Žemėlapis fragmentas su siena, priskiriant

Tauragės dvaro žemes Prūsijai. Sudarė

Franzo Reilly 1792 m. Iš „Lietuvos sienos“,

atsak. red. L. Daukšytė, Vilnius, 2009, p. 58

Dalis dykrų buvo sakralios, čia buvo šventi miškai, laukai, vandenys. Šias šventas vietas saugojo vietos pagonys. Dykrose buvo ir valdovų medžioklės plotai, juose žmonės augino bites, upėse, ežeruose žvejojo. Šios vietovės turėjo pavadinimus. Jau XIII–XIV a. šaltiniuose (Petro Dusburgiečio kronikoje) randame vietovardžių su kaimo sąvoka, lauko sąvoka. H. Lowmianskis lauko sąvoką apibrėžia: vientisas žemių kompleksas su gyvenamąja ir ūkiui skirta žeme (arimai, pievos, bendro naudojimo žemės), apsupta mišku. Laukas apytikriai apimdavo apie 10 km² plotą, jame gyveno apie 20 šeimų, kai kuriuose galėjo gyventi 50–70 ar net daugiau. Dykros plotis Žemaitijos sienos pusėje siekė apie 60 km.

Pasienio gyventojai apsigyvendavo pažeisdami sienos ribas, todėl jas tikrindavo, atnaujindavo, ženklindavo ir aprašydavo. Tokiu būdu buvo stabilizuotos sienų atkarpos. XVI a. ištobulėjus sienų ženklinimui pradėjo plisti dirbtinių ženklų panaudojimas, pradeda veikti LDK institucijos, sprendusios žemės valdų klausimus. Per XV–XVI a. reformas sunyko įvairios valstiečių grupės. Buvę arklaininkai, bebryninkai ir kiti socialiniai sluoksniai po 1557 m. pasienio Valakų reformos tapo valstiečių luomu. Sienų aprašymuose kartkarčiais minimos pasienio gyvenvietės. XVI a. Viešvilės girioje buvo Prūsijos valdovo privilegijuotos medžioklės plotai. 1525 m., likvidavus Ordina, krašte vyko didžiuliai nuosavybės pakitimai.

Siena keitėsi ir dėl gretimų pasienio žemių. Keičiantis pasienio žemių valdytojams, keitėsi ir sienos linija. Tai sudarydavo ginčytinų klausimų. Konfliktinė situacija susidarė, kai 1555 m. Katyčiai atiteko Prūsijos kunigaikštystei. Teismuose sprendėsi ir Tauragės dvaro priklausomybė, kai XVI a. pab. Jonas Šemeta pardavė priklausiusias Tauragės dvarui žemes Prūsijos didikams. Ši istorija užtruko ilgai ir buvo paženklinta net sienos teritorijos pakeitimu, kurį rodė dalis to laiko žemėlapių (B. Follino 1770 m. Lenkijos karalystės ir LDK žemėlapis; F. Reilly 1792 m. LDK šiaurės vakarų dalies žemėlapis ir kt.).*

Žinios apie sieną Tauragės krašte

Žinoma, kad prie Tauragės dvaro dar 1567 m. pradėjo veikti LDK muitinė¹².

Jonui Šemetai valdant Taūrage 1598 m. gegužės 5 d. užsimenama, kad mieste esanti muitinė, priklausanti valdovui. Ją nuomoja žydai. Pusė pajamų už neteisėtai per sieną įvežtas nusavintas ir parduodamas prekes priklausą Šemetai¹³.

1653 m. Tauragės dvarą nupirko Lietuvos kariuomenės etmonas Jonušas

* XVI a. vid., po Merkelio Šemetos mirties, Tauragės dvaro žemes paveldėjo jo vaikai. 1601 m. žemių paveldėtojas Jonas Šemeta pardavė dalį žemių Ansbacho markrafui Jurgiui Frydrichui. Nuo 1609 m. dvaras paveldėjimo būdu atiteko Brandenburgo kurfiurstams. 1616 m. kurfiurstas Jonas Zigmantas, Albrechto Frydricho ipėdinis, nupirko Bieliavičiui (Elžbietai Šemetaitėi-Bieliavičienei) priklausančią Tauragės dalį ir paskyrė žemes valdyti Povilui Domarackiui. Pastarasis dvarą valdė iki 1649 m., vėliau valdą perpirko Jonas Mikalojus Stanevičius. 1653 m. dvarą pardavė LDK etmonui Jonušui Radvilai. Jam šis pirkinytis buvo patrauklus visų pirma dėl galimybės išvirtinti pietvakarinėje Lietuvos ir Prūsijos pasienio dalyje. J. Radvilą, siekdamas išlaikyti gausias savo valdas Radvilų šakos giminei, vienintelę savo dukterį Oną Mariją ištekino už pusbrolio Boguslavo Radvilos. Jų duktė Liudvika Karolina – paskutinioji Radvilų Būžų-Dubiūgių šakos dvarų valdytoja. Didysis Brandenburgo kurfiurstas Frydrichas Vilhelmas, siekdamas, kad Tauragė grįžtų Brandenburgo markgrafo žinion, vos 14 metų sulaukusią Karoliną 1681 m. apvedino su savo sūnumi markgrafu Liudviku. Nuo tada Prūsijos valdovams priklausė Tauragės dvaras. 1793 m. rugsėjo 25 d. Gařdino sutartimi Prūsija atsisakė Tauragės ir Seirijų dvarų ir mainais už žemes Lenkijoje palei Prūsijos pasienį grąžino Abiejų Tautų Respublikai.

¹² *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, Vilnius, 2013, t. 23, p. 565.

¹³ *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1964, t. 30, p. 416–417.

Radvila. Ta proga J. Radvilos revizorius ir kartografas Juzefas Naronovičius-Naronskis 1654 m. išmatavo žemę ir surašė kitą turta, duodantį dvarui pajamas¹⁴.

Sudaryto dokumento pabaigoje yra kalbama apie Tauragės karališkąją muitinę, statinių mokesčių, amatininkus, miestiečių teises. Dokumente aprašytos gretimybės su Prūsijos siena. Tai atsispindi 1692 m. Tauragės dvaro žemių kartografijoje¹⁵.

Žemėlapių, žyminčių Lietuvos–Prūsijos sienų ribas, kurios ėjo per Tauragės kraštą, yra išleista daugelyje Europos valstybių.

Žinomas dokumentas apie Prūsijos ir Lietuvos sieną prie Šakių kaimo, surašytas 1634 m., kada Jurgis Vilhelmas padovanojo Gregeriui Lozovskiui žemes. Dovanojimo akte užsiminama, kad sienos apsauga yra privali ir garbinga pareiga. Sieną žymima kapčiais, kuriuos būtina prižiūrėti.

Dovanojimo akte rašoma: „...Pavedame ir užrašome tad prieš mus, mūsų paveldėtojus ir būsimus valdytojus minėtam Gregeriui Lozovskiui, jo teisėtiems įpėdiniams ir pasekėjams penkis kufus ariamos žemės, pievų, miškų ganyklų, gojų ir krūmų, pelkių Šakių laukuose prie Lietuvos sienos mūsų Ragainės apskrityje, ribose, kurios turi būti apmatuotos ir pažymėtos kapčiais, laisvai paveldimu ir amžinai laisvu nuo činšo ir prievolių Kulmo teisėmis valdant ir išnaudoti pagal savo norą. Už tai privalo mums Lazovskis kaip ligi šiol, taip ir toliau, ligi savo amžiaus galo prie rankos būti, budėti ir esant reikalui, kaip sienos gynimas ar šiaip koku vardu besivadintų atsitikimas, be atlygio klusniai ir be priekaištų tarnauti. Dokumentaliai mūsų kurfiurstišku skeptu patvirtintas ir išduotas Karaliaučiuje gruodžio mėnesio 9 dieną Kristaus metais tūkstantis šeši šimtai trisdešimt ketvirtaisiais...“ Dokumentą saugojo senųjų Šakių dvaro savininkas L. Noetzelis. Jį išvertė mokytojas kraštotyrininkas Jonas Bicka (1900–1977).

Kokie sienos įrenginiai ir kaip vyko sienos tarp Vokietijos ir Rusijos apsauga iki Pirmojo pasaulinio karo, nusako išlikę vietos gyventojų prisiminimai¹⁶.

Melno taikos siena kirto Tauragės–Žukų kelią. Prie istorinės sienos pastatytas Šilinės girininkijos riboženklis tarp Aušgirių ir Šilinės. 2006 m. E. Mažrimo nuotr.

2013 m. už Vidugirio kaimo, greta plento Tauragė–Jurbarkas, kur istorinė siena iš pietų pasuka į vakarus, pastatytas informacinis ženklas. Autorius Vaclovas Dubikaltis. 2013 m. E. Mažrimo nuotr.

¹⁴Jablonskis K., Jučas M. *Lietuvos inventoriai XVII a.*, Vilnius, 1962, p. 185–212.

¹⁵Hellmann M. *Die preussische Herrschaft Tauroggen in Litauen (1690–1793)*, Berlin, 1940.

¹⁶Atsiminimai iš Lauksargių ir Tauragės apylinkių istorinės praeities, *Vilniaus universiteto kraštotyros klubas*, Vilnius, 1984, mašinraštis.

Vokietijos ir Rusijos imperijos valstybinę sieną sudarė griovys ir gerai įrengtas keliukas sargybiniams vaikščioti ir joti raitiems. Keliukas su grioviu vingiuodavo per miškus, krūmus, laukus. Kas 3–5 km buvo pasienio kordonas (pasienio punktas su pasienio sargybos būstu). Rusijos sienos kordone būdavo pastatas kareiviams. Kariuomenė buvo pėsčia ir raita. Iškilus būtinybei, raiteliai vydavosi sienos pažeidėją, o kartais bėglį ir nušaudavo.

Pasienio gyvenvietės istoriniuose įvykiuose

Paprastai pasienio gyvenvietės buvo ne tik prekybos centrai ar per jas vyko prekyba, jos paženklintos istoriniais įvykiais, svarbių valstybės veikėjų, žymių žmonių lankymu. Tauragės kraštas, buvęs daugiau kaip penkis šimtmečius pasienyje, pažymėtas svarbiuose istoriniuose įvykiuose. 1688–1793 m. šis kraštas priklausė Prūsijai. Per šiuos 105 metus kraštas neprarado ryšių su Lietuva. Šis laikas labiau tvirtino ryšius su gretima Prūsija, kas, be abejo, prisidėjo prie geresnės prekybos ir gerų santykių palaikymo. Po 1793 m. rugsėjo 25 d. Gardino sutarties Prūsijos valdovai atsisakė Tauragės ir ją su Seirijais grąžino Abiejų Tautų Respublikai. Rusams, prūsams ir austrams besiderint dėl galutinio Lietuvos–Lenkijos valstybės padalinimo, Prūsų karalius buvo pasiūlęs Rusų imperatorei Jekaterinai II sudaryti tarp Rusijos ir Prūsijos nedidelę buferinę kunigaikštiją, į kurios ribas turėjo įeiti ir Tauragė*. Šiai kunigaikštijai valdyti buvo siūlomas kunigaikštis Platonas Zubovas, Jekaterinos II mylimasis. Tačiau rusai tam Prūsų karaliaus Frydricho Vilhelmo II sumanymui nepritarė¹⁷.

1805–1807 m. susidarius Europos valstybių koalicijoms, kuriose dalyvavo ir Rusija, Tauragės dvaras buvo paverstas rusų caro būstine ir carinės Rusijos kariuomenės vyriausiuoju štabu. Į dvarą atvažiuodavo ir apsigyvendavo caras Aleksandras I, čia lankėsi Prūsijos karalius. 1807 m. balandžio 14 d. Napoleonui nugalėjus rusus ties Fridlandu ir rusų kariuomenei pasitraukus į dešinę Nemuno pusę, caras Aleksandras I tų pačių metų birželio 22 d. Tauragės dvare pasirašė su prancūzais sutartį. Sutartis iš esmės buvo 1807 m. birželio 25 d. garsiosios Tilžės taikos prototipas¹⁸.

1807 m. derybose dėl Tilžės taikos sutarties Napoleonas siūlė Rusijos ir Prūsijos siena pasirinkti Nemuno upę¹⁹.

1807 m. netolima pasienio gyvenvietė Piktupėnai, kol vyko Tilžės derybos, buvo virtę Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo III, jo žmonos Luizės su šeima rezidencija. Tada Piktupėnuose lankėsi ir Rusijos caras Aleksandras I.

1812 m. žiemą Napoleono armijai traukiantis iš Rusijos, kai rusų armija jau buvo užėmusi Vilnių ir pasiekusi Kauną, Tilžės kryptimi traukėsi ir Napoleono sąjungininkės Prūsijos armijos korpusas, vadovaujamas generolo leitenanto H. Jorko (*Hans David Liudwig Yorck von Wartenburg*). Rusijos armijos korpusas, vadovaujamas generolo majoro Ivano (Hanso) Dibičiaus (*Hans Carl Friedrich von Diebitsch*), užuot puolęs korpusą, atsiuntė pas H. Jorką parlamentarų ir

* Prūsijos karalius Frydrichas Vilhelmas II siekė išlaikyti iki tol priklausiusias Tauragės dvaro žemes ar turėti neutralią teritoriją, per kurią galėtų kontroliuoti šias žemes.

¹⁷ *Lietuvos miestai*, atsak. red. L. Baltakevičius, Šiauliai, 1932, p. 210.

¹⁸ Nezabitauskas A. Tauragės miesto istorijos bruožai, *Leniniečių balsas*, 1965, birž. 24.

¹⁹ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 2009, t. 4, p. 98.

siūlė nesikauti, tartis. H. Jorkas sutiko. 1812 m. gruodžio 29 d. H. Jorko korpusas buvo dislokuotas Tauragėje, o I. Dibičiaus dalinys – kitapus sienos Vilkyškiuose. Kitos dienos ryte Tauragės dvaro Póžerūnų malūne buvo pasirašyta 7 straipsnių konvencija, vėliau vadinama Tauragės konvencija. Šis įvykis laikomas reikšmingu posūkiu Europos istorijoje. Tauragės konvencija pripažinta teisėta, išaukštinta kaip vokiečių tautinio išsivadavimo pradžia, o H. Jorkas tapo vokiečių tautos didvyriu²⁰.

Tauragės konvencija pagreitino prancūzų kariuomenės traukimąsi iš Prūsijos karalystės, taip baigėsi mažlietuvių (jų daug buvo Prūsijos kariuomenėje) ir didlietuvių (Rusijos kariuomenės rekrutai) tarpusavio žudynės.

Istoriniams įvykiams neatsitiktinai pasirenkamos pasienio gyvenvietės. Paprastai vykstant kariniams veiksams prie sienos spręsdavosi valstybių ir jų teritorijų likimai. Gerėjant tarpvalstybiniais keliams, gerėjo ne tik pašto, keleivių susisiekimas, spartėjo ir prekyba.

Pasienis ir prekyba neatskiriama. Tauragės žydai pradėjo kurtis XVIII a. viduryje. Čia gyvendami žydai, nepaisydami jokių pasienio apribojimų, kontroliavo visą prekybą. Prekiavo grūdais, paukščiais, daržovėmis, raguočiais. Prekes gabeno į Tilžę ir Karaliaučių. Nuo seno visa prekyba mišku buvo žydu rankose. Pavasari žydai, supirkę miško medieną, Jūros upe plukdydavo rąstus į Ragainę, Tilžę. Kitą nupirktą medieną, samdydami vietinius amatininkus, apdirbdavo vietoje. Iš medienos pjaudavo skiedras, gontus, kurių daugumą parduodavo Prūsijoje. Žydai naudojosi pasienio būtimi ir tiekė maisto produktus rusų pasieniečiams, kurie buvo dislokuoti Jurbarke, Tauragėje. Pasienyje, be stambios prekybos, nuolat vyko smulki, pavienė prekyba. Pasienio valstybės siekė apsaugoti ne tik valstybės paribį, bet ir kontroliuoti pasienio prekybą.

Sienos priežiūra Vokietijos pusėje

Per sieną nelegalių prekių įvežimas vyko nuolat. Prekeiviai siekė neteisėtai pasipelnyti, išvengti papildomų mokesčių. Tai darydavo žalą šalies iždui ir valstybės siekė kontroliuoti per sieną įvežamų prekių srautus. Į Prūsiją keliais gabenamas prekes prižiūrėjo sienos tarnybos, kurios kontroliavo kelius, tačiau prekeiviai ieškodavo naujų kelių, nekontroliuojamų valstybės. Tai buvo patogu daryti sienos atkarpoje, esančioje Kāršuvos girios miškų masyve. Naujus nelegalius kelius, kertančius sieną, 1554 m. užfiksavo Prūsijos sienos komisija. Prūsija, siekdama subalansuoti vidaus prekybą, kontroliavo ne tik įvežamus prekių srautus, kontroliavo ir atskirų prekių įvežimą. 1723 m. buvo uždrausta įvežti druską, 1794 m. įvežti linus, vilną. Tuo tikslu buvo sustiprinta sienos apsauga, perkasami nelegalūs keliai, pažeidėjams numatytos griežtos nuobaudos. Už druskos įvežimą grėsė net bausmė pakarti.

Vieni seniausių ir patogiausių prekybos kelių buvo upės. Prekyba įvairiomis prekėmis ir ypač mediena vyko Šešuvies, Jūros, Nemuno upėmis. XVIII a. Smalininkuose veikė vandens muitinės valdyba, po reformų XIX a. pr. įsteigtas vyriausiosios muitinės valdybos padalinys. Jam pavesta kontroliuoti sienos atkarpą nuo Smalininkų iki Pagėgių ir judėjimą abiejose Nemuno pakrantėse.

Sieną su Rusijos imperija, sienos atkarpą nuo Nemuno kontroliavo

²⁰Mažrimas E. Įvykiai, įrašę Tauragės vardą į Europos istoriją, *Tauragiečių balsas*, 2003, vas. 4, p. 5, 8; 2003, vas. 4, p. 4, 8.

*Buvusi Vokietijos–
Rusijos sienos
perėja, vad. Ragatka,
Plikiškėje. Pirmojo
pasaulinio karo
atvirukas. Iš
E. Mažrimo rinkinio*

vo muitinės tarnautojai, paskirstyti po pasienio gyvenvietes. Viešvilėje – sienos prižiūrėtojas F. F. Gravertas ir apylinkės prievaizdas K. Radsiboras, Šereiklaukyje – puskarininkis F. Kumas, Vilkyškiuose vyriausiasis sienos prižiūrėtojas F. G. Kalau fon Hofė ir muitininkas Pilcas, prie Jūros upės Šakiuosė ir Kalėnuose akcizo prižiūrėtojai J. F. Ernstas ir F. Kleinas, Žagmantuosė muitininkams ir pasieniečiams savo paslaugas teikė karo chirurgas K. F. Bliucheris²¹.

Tarnauti pasienio tarnybose paprastai skirdavo vokiečius ir atkeltus iš kitų vietovių. Tarnautojai buvo paskirstomi rotaciniu principu, nes manyta, kad vietiniai mažlietuviai, pažinoję abipus sienos aplinkinius gyventojus, bus nelojalūs paskirtai tarnybai. Prūsijos sienos saugotojai laikėsi nuostatos labiau kontroliuoti sienos režimą įvežant prekes ir būti lojaliems išvežamoms prekėms. Taip siekta palaikyti savo valstybės ekonomiką. Per Vokietijos sieną į kraštą buvo įvežamos populiariausios prekės: degtinė, sviestas, mėsa, mediena. Iš Vokietijos į Lietuvą keliavo mielės, rūkalai, kava, batai, vaistai, vaisiai, tekstilė, kosmetika, anodija.

Lojalumo prisilaikyta knygnešių atžvilgiu, nors tarp rusų ir vokiečių pasieniečių būta susitarimų, kuriais remiantis rusų kazokai galėjo peržengti valstybių sieną ir persekioti sienos

Lauksargių muitinė, Rusijos muitinė prie sienos Plikiškėje ir Vokietijos–Rusijos siena prie Lauksargių. XX a. pr. Atvirukas (kairėje)

Vokietijos–Rusijos siena prie Smalininkų. 1906 m. Atvirukas

²¹Purvinas M. Smalininkai. II d. Pasienio postas ir pašto stotis, *Voruta*, 2012, geg. 12, p. 3.

pažeidėją net Vokietijoje. Būta atveju, kai Mažojoje Lietuvoje vokiečių valstybiniai tarnautojai sulaukydavo lietuvių knygnešius ir juos perduodavo Rusijos pareigūnams.

1923 m. prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos valstybės sienos kontrolę ir apsaugą perėmė Lietuvos Respublika. Buvo įkurtos naujos Klaipėdos, Pagėgių, Šilutės, Smaliniškų, Panemunės, Šiliniškų, Rūsnės muitinės. 1930 m. prie sienos su Vokietija, dešiniajame Nemuno krante, veikė muitinės: Smalininkų (9 darbuotojai), kuriai buvo pavaldūs Ramōniškių (2 darbuotojai), Vidkiemio (5 darbuotojai) punktai; Viešvilės (5 darbuotojai) – pavaldus Sokáičių punktas (2 darbuotojai); Šereiklaukio (4 darbuotojai) – pavaldus Šereiklaukio punktas; Panemunės (23 darbuotojai) – pavaldūs Bitežerio (2 darbuotojai), Bitėnų (2 darbuotojai), Jovarinės (2 darbuotojai), Viňgės (2 darbuotojai) punktai, ir kitos muitinės²².

1939 m. Vokietijai aneksavus Klaipėdos kraštą buvo panaikintos Lietuvos Respublikos muitinės bei sienos perėjimo punktai prie sienos su Vokietija ir nustatytos naujos: Pášvenčiai – Vokietijoje Smalininkai, Palėkiai–Smalininkai (vandens kelio), Šilinė–Aušgiriai, Plikiškė–Laūksargiai, Sařtininkai–Tamošáičiai, Degūčiai–Laugaliai ir kt.

Žvalgant vietoje buvusią Melno taikos sieną Vokietijos pasienio pusėje neaptikta jokių papildomų sienos apsaugos įrenginių, o Rusijos imperijos pasienio pusėje jų būta.

Valstybinės sienos griovyvis, paverstas apkasais. 2006 m. E. Mažrimo nuotr.

Valstybinė siena per Viešvilės gamtinį rezervatą. 2006 m. E. Mažrimo nuotr.

Melno taikos nustatyta siena. Kelias sienos prižiūrėtojams ir sieną žymintis griovyvis. 2006 m. E. Mažrimo nuotr.

²² Mažosios Lietuvos enciklopedija, Vilnius, 2006, t. 3, p. 177.

*Melno taikos sienos
žvalgymas. Su
matuokle – Tauragės
paveldosaugininkas
Jonas Liorančas.
2006 m. E. Mažrimo
nuotr.*

*Sieną žymintis griovys ir kaupas su akmeniniu
žymekliu. 2006 m. E. Mažrimo nuotr.*

*Pasienio stulpas Plikiškėse. 1980 m.
E. Mažrimo nuotr.*

*Tašyto akmenis žymeklis su kryžma kaupo
centre. 2006 m. E. Mažrimo nuotr.*

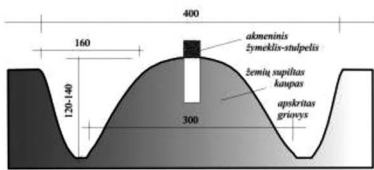
Skelto akmens žymeklis. 2013 m.
E. Mažrimo nuotr. (viršuje kairėje)

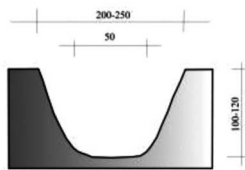
Akmeninis skeltas žymeklis. 2006 m.
E. Mažrimo nuotr. (viršuje dešinėje)

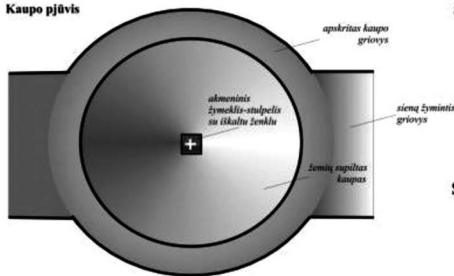
Skelto ir tašyto akmens žymeklis. 2013 m.
E. Mažrimo nuotr.

Kaupo pjūvis

Sieną žymintio griovio skersinis pjūvis

**SIENĄ ŽYMINTIS GRIOVYS
IR KAUPAS SU ŽYMEKLIU**

Kaupo, skirto griovio postūkiu taškams pažymėti, vaizdas iš viršaus

Braižė Edmundas Mažrimas

Sienu žymintis griovys ir kaupas su žymekliu. Braižė E. Mažrimas

Kontrabanda iki Pirmojo pasaulinio karo

Vietiniai gyventojai gerai žinojo pasienio vietas, sargybinių kelius, žinojo, kada keičiasi pasienio sargyba. Dažnai einantys per sieną turėjo pažįstamus kareivius (pasieniečius), kurie nekliudomai praleisdavo. Už neteisėtą perėjimą per sieną rusų pasieniečiams („parubežiniams“) reikėjo brangiai mokėti. Sienos pažeidėjai įvairiai gaudavo. Žiemą būdavo sunkiau. Kartais kareiviai, ieškodami, kas perėjo sieną, pagal pėdas sniege atsekdamo sienos pažeidėją.

Pasienio gyventojai rasdavo įvairių būdų, kaip neteisėtai pereiti sieną ir išvengti mokesčių už atnešamas prekes iš Vokietijos. Tada pagal Rusijos imperijoje galiojančius įstatymus už prekes, įvežamas į šalį, buvo mokama 10 % prekių vertės muitas, o kontrabandinės prekės konfiskuojamos ir mokama bauda, lygi penkis kartus didesnei už prekės vertę kainai. 1887 m. Rusijoje numatyta kontrabandinės prekes konfiskuoti kartu su transporto priemonėmis, o kontrabandininką iškelti už 50 varstų nuo sienos arba įkalinti 1–5 metus kalėjime. Per sienos užkardas prekių judėjimas buvo ribojamas, per užkardas galima vežti prekes, už kurias nereikėjo mokėti muitų, galima vežti miltus, medžio žievę, smalą, giles, degutą, plunksnas, o kartais leista vežti mėsą, žuvis, pieną ir greitai gendančius maisto produktus. Siekiant išvengti grupinės kontrabandos, pagalbos nešant kontrabandą ar panašiai, įstatymai draudė būriuotis prie sienos.

Vietiniai gyventojai uždarbiaudavo ne tik gabendami ir parduodami kontrabandinės prekes, bet ir už atskirą mokesčių pervedavo atvykusiuosius iš kitur. Į pasienį ateidavo žmonės iš toliau ir prašydavo, kad pasienio gyventojai nelegaliai pervestų per sieną. Pasienio kaimuose buvo atskiri vedliai, kurie, dažniausiai sutarę su rusų pasieniečiais, už atlygį pervedavo žmones per sieną. Už pervedimą paimdavo rublį, pusantro.

Pasienio žemaičiai juokaudavo, kad per sieną eina tik tie, kurie mažai turi darbo. Tačiau daugumai vietinių gyventojų tai buvo papildomos pajamos ir neretai „verslas“. Paprastai nelegalia veikla versdavosi neturtingieji, kuriuos vadindavo *makarninkais*, *spekulenta*, *šmugelninkais*. Sienos perėjimo maršrutai buvo pasirenkami mažiau saugomose sienos atkarpose, pasinaudojama gamtinėmis aplinkybėmis. Tam pasitarnavo Jūros, Šventosios upės, Karšuvos girios Aušgirių, Añtšvenčių, Šilinės, Sakalinės miškai. Kirtus sieną reikėjo pasiekti pagrindinius Vokietijos prekybinius taškus – Tilžę, Ragainę. Šiam „verslui“ pasitarnavo ir mažesnės pasienio gyvenvietės, į kurias susitarus buvo pristatomos prekės. Tokios gyvenvietės buvo Nātkišiai, Laūksargiai, Žukai, Viešvilė, Smalininkai. Pasienio prekyba vyko abipus sienos gyvenusiųjų susitarimu ir tai davė vienai ir kitai pusei materialinės naudos.

Į Vokietiją daugiausia eidavo per Požerūnų dvaro žemes, mat kitapus sienos – Lauksargių dvaro laukai, už kurių Lauksargių bažnytkaimis. Laūksargiuose buvo sustyguota visa kontrabandinių prekių mainų sistema. Lietuviai kontrabandininkai užsakydavo reikiamų prekių, o Lauksargių prekybininkai jas atsigabendavo iš Tilžės. Į Prūsus lietuviai nėjo tušti, nešė linus, sėmenis, veršių odas ir kitus žemės ūkio produktus. Dieną juos nusigabendavo į pasienio kaimelį Meldikviršius, o naktį greta Lauksargių pergabendavo per sieną. Grįždami į Lietuvą atsinešdavo spirito, anodijos (eterio ir spirito mišinys), žibintuvėlių (*bendzinkų*), medikamentų, audi-

nių, cukraus, druskos, medvilnės. Parneštas prekes už dvigubą kainą parduodavo Tauragės žydams, o tie dar dviguba kainą parduodavo Tauragėje. Dažnai žydai prekybininkai samdydavo nešėjus, kad šie parneštų reikiamų prekių. Paprastai žibalo pargabenimu rūpinosi visas kaimas. Žibalą iš Lauksargių veždavo ant rogučių (*šlipkučių*) pasistatę medinį kubilą. Veždavo bendrai, o parvežę dalinosi visas kaimas.

Tauragės krašte žydai kontroliavo beveik visą prekybą, taip pat, nepaisydami jokių pasienio apribojimų, ir prekybą kontrabandinėmis prekėmis. XIX a. pr. žydai organizavo, o vėliau ir kontroliavo visą pasienio prekybą, jos srautus. Į šią veiklą buvo įtraukti ir vietiniai pasienio valstiečiai, kurie atliko pagalbinus, tarpinius darbus: vežė, nešė ir slėpė prekes. Abipus sienos vykusioje nelegalioje prekyboje buvo numatyti atitinkami prekių draudimo saugikliai. Turtingesni pirkliai samdydavo prekių nešėjus, pastarieji, nuvykę į Rytprūsius, nupirkdavo prekes ir už jas sumokėdavo tik dalį pinigų. Jei nešant per sieną prekių nesulaiko, tada likusi pinigų dalis buvo sumokama pardavėjui, o jei kontrabandą sulaiko pasieniečiai, – likusi suma pardavėjui nesumokama. Taip pardavėjas už prekę gauna ne visą pinigų sumą, samdantis pirklys netenka užsakytos prekės ir dalies užmokėtų pinigų, o kontrabandininkas turi atsakyti už neteisėtą prekių gabenimą per sieną.

Rusų valdžia atkakliai kovojo su vykstančia kontrabanda. Vienas tokių žingsnių buvo apriboti žydų bendruomenių veiksmus prie valstybės sienos. Pradžioje, 1845 m., žydams buvo uždrausta tarnauti pasienio tarnybose, o 1853 m. – gyventi arčiau nei 50 varstų iki Rusijos imperijos sienos. Tačiau Tauragės žydų bendruomenė buvo viena iš 19 Rusijos žydų bendruomenių, atsisakusių vykdyti šį draudimą²³.

Vėliau Rusijos policijos departamentas, skatindamas sienos saugotojus geriau atlikti savo darbą, už sulaikytą kontrabandą skirdavo dideles pinigines išmokas. Būdavo sienos saugotojų, kurie, siekdami daugiau pasipelnyti, imdavosi gudrybių. Sulaikytas kontrabandininkas, norėdamas išvengti teisinės atsakomybės, sumokėdavo pasieniečiui, kad šis paleistų. Užsimokėjęs ir palikęs nelegalias prekes, sienos pažeidėjas paleidžiamas. Pasienietis su sulaikyta kontrabanda kreipiasi į vadovybę ir už gerą tarnybą iš valstybės išdo gauna dar piniginę išmoką. Taip kontrabandininkai išvengdavo bausmės, o sienos saugotojas du kartus pasipelnėdavo: gavęs užmokestį iš kontrabandininko ir iš valstybės.

Valstybė mokėjo išmokas ir už suteiktą informaciją apie sienos pažeidėjus, jų judėjimo kelius, kontrabandą. 1903 m. spalį Eičių rinktinės puskarininkis gavo pranešimą apie perėjusį per sieną kontrabandininką. Buvo surasti kontrabandininko pėdsakai kelyje. Puskarininkis, pasiėmęs dar du kareivius, sekė kontrabandininką. Pakelyje sutiko ganantį arklį ūkininką, kuris už 10 rublių atlygį sutiko parodyti vietą, kur paslėpta kontrabanda. Mat ūkininkas matė, kaip žmogus slėpė kontrabandines prekes. Prekių rasta už 87 rb. 90 kp., be to, dar 2 000 egz. uždraustos literatūros. Visi trys kariškiai už sulaikytus nešulius iš policijos departamento gavo po 10 rublių.

Vokiečių sienos saugotojai mažai kišdavosi į pasienio prekybinius reikalus. Rusijos imperijos pasienio tarnybos

²³Liorančas J. ir Mažrimas E. *Po lemties ženklų, Tauragė, 2007, p. 43.*

tai darė uoliai ir kviesdavo bendriems veiksmai vokiečių valdininkus. Pirmojo pasaulinio karo metais, vokiečiams okupavus Lietuvą ir frontui pasitraukus į rytus, kad ir negausi, sienos apsauga buvo palikta. Vokiečiai saugojo buvusią Vokietijos–Lietuvos (Rusijos imperijos) sieną, kontroliavo, draudė įnešti prekes iš Lietuvos. Kas gaudavo leidimą, galėjo darbams eiti į Vokietiją²⁴.

Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje pasienyje siautėjo vokiečių kariai, įvairių plėšikų gaujos. Pokariniame chaose jie plėšė ir žudė žmones.

Sienos apsauga ir knygnešystė

1864 m. birželio 5 d. Rusijos imperijoje uždrausta spausdinti lotyniškomis raidėmis elementorius, o 1865 m. spalio 5 d. carinei valdžiai uždraudus spausdinti ir įvežti visus leidinius lotynišku raidynu, lietuviški leidiniai ir knygos buvo spausdinami kitapus sienos, Rytprūsioje, ir gabenami į Lietuvą. Pasienyje gyvenantys žemaičiai ėmė prašyti kontrabandininkų, kad šie atneštų lietuviškų knygų iš Prūsijos. Pradžioje uždraustus leidinius ir knygas gabeno kontrabandininkai, o vėliau knygnešiai. Knygnešiai perneštas knygas gabeno toliau į Lietuvos gilumą ir jas platino. Šiai veiklai buvo sukurta ištisą sistema.

Šiuo ypatingu 1864–1904 m. istorijos tarpsniu lietuviškos spaudos kelią nuo spaustuvės ar knygyno ligi skaitytojo „fiksavo“ represinis caro valdžios aparatas. Pradžioje sieną saugojo Tauragės ir Virbailio pasienio sargybos brigados. Tada Tauragė buvo savotiškas pasienio apsaugos citadelės centras. 1836 m. Tauragės didžiojo gaisro metu sudegė neseniai pastatyta muitinė ir paštas, tačiau jau 1844 m. pradėdama statyti naują muitinę ir 1886 m. visiškai baigiama statyti Tauragės muitinė su pasienio kalėjimu (Tauragės pilies etapų kalėjimas). Tauragės pilyje įsikūrė pasienio apsaugos brigados, kuriai vadovavo generolai, būstinė. Etapų kalėjime kardomajam areštui buvo uždaromi kontrabandininkai, sienos pažeidėjai ir su lietuviška spauda sulaikyti knygnešiai. Tauragės kalėjime kalėjo sienos pažeidėjai, kuriems buvo skirta iki kelių mėnesių įkalinimo bausmės. Kiti pažeidėjai į teismą ir atlikti bausmės buvo siunčiami į gubernijos centrą Kauną.

XIX a. antroje pusėje Tauragėje visiškai įsitvirtina visos valstybinės pasienio institucijos: pašto stotis, muitinė, sargybos pasienio brigada su sienos pažeidėjams skirtu etapų kalėjimu. Pasienį saugantiems kariškiams, be pasienio valstybinių institucijų, 1853 m. muitinės pastate įrengta įgulos cerkvė, o 1875 m. už 20 857 rublius pastatoma nauja cerkvė²⁵.

Tauragės pasienio brigada kontroliavo sieną nuo Latvijos iki Nemuno – tai sudarė apie du šimtus kilometrų valstybinės sienos. Daugėjant sienos pažeidimų ir didėjant knygnešių veiklai, Rusijos imperijos sienos saugotojai tobulino savo darbą. 1893 m. Tauragės brigada sienos dalį perdavė naujai Gargždų brigadai. Brigados skirstėsi į skyrius, skyriai į būrius, o būriai į postus, arba kordonus. Pastarieji buvo išdėstyti 1–2 linijomis. Dar ir šiandiena vietos gyventojai primena buvusius kordonus: Kuisių, Puldunavo, Šilinės ir t. t. Pasienio zona siekė 7 varstus nuo sienos. Čia pasienio sargybiniai turėjo teisę suimti visus įtartinus asmenis, kratyti namus, bėglius galėjo persekioti net už pasienio zonos. Pasienio

²⁴Jono Bendiko, gim. 1899 m., gyv. Júodpetrių k., atsiminimai, užrašyti 1984 m.

²⁵Mažrimas E. Tauragės rusų stačiatikių cerkvė, *Tauragės kurjeris*, 2013, geg. 24, p. 9, 10.

*Buvęs Beržynės
kordonas. 2006 m.
E. Mažrimo nuotr.*

*Buvęs Kaskalnio
kordonas. 2006 m.
E. Mažrimo nuotr.*

sargybai talkino akcizo sargyba, įsteigta 1862 m. Ji persekiojo visus užsieninių prekių gabentojus, taigi ir knygnešius. Ši sargyba veikė 21–50 varstų nuo pasienio sargybinių kontroliuojamos zonos. 1891 m. lapkričio 14 d. prie Pužiškės kaimo akcizininkai sulaikė 217 lietuviškų knygų, 3 pūdus (apie 49 kg) brošiūrų. 1895 m. spalio 28 d. pasienio sargybiniai iš Jurbarko muitinės persekiojo 6 knygnešius, penki jų pabėgo, o vienas – Jonas Joškys iš Stirbaičių – su 2 691 lietuviška knyga buvo sulaikytas. J. Joškys per kvotą prisipažino, kad knygas paėmė iš Viešvilės ir jas turėjo nunešti į Stirbaičius. Knygnešys buvo laikomas Tauragės etapų kalėjime, o netrukus nubaustas 6 mėnesiams kalėjimo ir dvejiems metams ištrėmimo. Knygnešių keliai ėjo iš Ropkajū, Lauksargių, Viešvilės, Smalininkų ir per girias, Laukėsos pelkes, keliais į Lietuvą.

Tauragės krašte oficialus sienos perėjimas pradžioje buvo per Jurbarko, Tauragės (su Sartininkų perėjimo punktu), Ž. Naumiesčio (su Degučių ir Voverių perėjimo punktu) muitines. Iki XX a. pr. buvo įsteigta nauja Aisėnų muitinė, Pa-

švenčio, Šilinės ir Sařtininkų muitinių užkardos, Plikiškės (prie Tauragės), Šiaudviečių (prie Ž. Naumiesčio) ir Palėkių (prie Jurbarko) perėjimo punktai. Be to, pasienyje buvo būriai su postais ir kratos punktais: Beržynėje, Pamežiuiose, Pajūryje ir t. t. Visame pasienio ruože nuo Palangos iki Nemuno pagrindiniai perėjimo punktai ir muitinės: Palanga, Veiviržėnai, Šiaudviečiai, Degučiai, Sařtininkai, Plikiškė, Šilinė, Palėkiai, Pășvenčiai, Voveriai, Ramōniškiai, Kretingà, Gargždaĩ, Aisėnai, Tauragė, Jurbarkas, Ž. Naumiestis²⁶.

Didžioji dauguma Rusijos sienos saugotojų buvo mažaraščiai ar beraščiai ir nesugebėjo suprasti, kokie tai rašmenys, kokia kalba rašoma viename ar kitame leidinyje. Kareiviams buvo prisakyta „*ловить бумагу*“ (sulaikyti popierių, tai yra spaudinius). Sulaikytos lietuviškos knygos, spaudiniai buvo ne tik skaičiuojami vienetais, o paprastai sveriami. Norint paskatinti sienos saugotojus, už sulaikytą draudžiamą spaudą buvo mokama. Už sulaikytą vieną knygą gaudavo 10 kapeikų, o už pūdą knygų, spaudinių – 10 rublių.

Caro valdžia nuolat stiprino sienos apsaugà, į tarnybà atėjo geriau apmokytų ir geriau ginkluotų kareivių, sienos apsaugai talkino ginkluota akcizo sargyba. Nuo 1898 m. kovo 1 d. sargybiniai gavo teisę šaudyti į sienos pažeidėjus, dėl to keletas knygnešių buvo sužeista arba žuvo.

Dėl sustiprintos sienos apsaugos vežimais ar rogėmis gabenti per sienà kontrabandines prekes tapo vis sudėtingiau. Krašto tyrėjo Kazio Misiaus nuomone, 1867–1904 m. draudžiamos lietuviškos spaudos gabenimo negalima lyginti su prekių kontrabanda, nes jas buvo galima legaliai įvežti sumokėjus muità²⁷.

Spaudos draudimo metais Rusijos sienos saugotojai pasitelkdavo į pagalbà Prūsijos valdžios pareigūnus. 1895 m. balandžio 6 d. Tilžės policija rusų valdžiai perdavė knygnešį Andrių Bielinį iš Biržų su 2 753 įvairiais leidiniais. Į Plikiškės perėjimo punktà paimti knygnešio atvyko pats Tauragės brigados vadas generolas fon Noldė su karininkais. Vėliau vokiečių policija rusams dar perdavė knygnešius Dominykà Bubėnà, Jonà Matutį ir su jais Tilžėje buvusį skaudviliškį Jonà Žekà. Tačiau vokiečių policija neperdavė savo piliečio, Tilžės spaustuvininko Oto Mau-derodės, iš kurio knygnešiai įsigijo lietuviškų knygų²⁸.

Nenuilstantis „verslas“

Neteisėta prekyba vyko abipus sienos. Todėl pasienio valstybės įstatymais ir stiprindamos sienos apsaugà mėgindavo sumažinti kontrabandinius srautus ir neteisėtà prekybà. Tačiau egzistavusios pasienio valstybėse skirtingos prekių kainos nekeitė padėties. Mažojoje Lietuvoje buvo daug brangesnis maistas ir žemės ūkio produkcija, tačiau pigesni pramonės, manufaktūros gaminiai, spiritas, druska, ir priešingai, šios prekės buvo brangesnės Lietuvoje. Dar 1723 m. į Prūsiją uždrausta įvežti, parduoti užsienio druskà, 1794 m. drausta iš Prūsijos išvežti verpalus, linus, vilnà²⁹.

Sienos saugotojai buvo apgin-kluoti kartais ir šautuvais, kuriuos valdžia leido naudoti prieš sienos pa-žeidėjus.

²⁶ Maksimaitienė O. *Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai*, Vilnius, 1991, p. 110.

²⁷ *Tauragės kraštas. Istorija, kultūra, meno paminklai*, sud. D. Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007, p. 116.

²⁸ *Ten pat*, p. 123.

²⁹ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 2003, t. 2, p. 283.

Pasienio gyventojai turėjo lengvatas kirsti sieną, jie gerai pažino vietas, o tai ir palengvindavo vystyti nelegalų verslą. Be to, nelegalus verslas buvo sustyguotas abipus sienos. Dažniausiai prekybiniai sandoriai buvo sudarinėjami Lauksargiuose vadinamosios Kruopaitikės parduotuvėje, Augusto Balčiuvaičio karčemoje. Reikiamos prekės buvo gabenamos iš Tilžės, Ragainės į Lauksargius, o iš čia į Lietuvą. Didžiąją dalį prekių užsakydavo Tauragės žydai prekybininkai, kurie už prekes kontrabandininkams mokėdavo dukart brangiau, o jau Lietuvoje parduodavo dukart brangiau, nei pirkdavo. Pasakojama, kad kartą užsakytą toną druskos kontrabandininkai per naktį iš Lauksargių per Jūros upę pergabeno į Lietuvą. Tada druska Lietuvoje buvo labai brangi.

Iš gabenančiųjų per sieną prekes turėjo naudoti ir Mažosios Lietuvos pasienio karčemų savininkai. Karčemos stovėjo prie pagrindinių kelių, vedančių iš Rusijos į Prūsiją. Garsiausia ir labiausia pamėgta buvo A. Balčiuvaičio karčema Lauksargiuose. Kontrabandininkai su ką tik išgytomis prekėmis apsidarėdavo karčemoje ir praleisdavo čia visą dieną, o sutemus pereidavo per sieną į Lietuvą. Karčemos savininkas palaikė gerus ryšius su pasienio policija ir čia kontrabandininkams buvo saugu*.

Iš Klaipėdos krašto (iki 1923 m. prijungimo prie Lietuvos) nelegaliai nešdavo žiebtuvėlius, pramonines prekes (ypač metalo dirbinius), paraką (Lietuvoje jis buvo 4 kartus brangesnis), audinius, rūbus, cukrų, druską, rūkalus. Už kilogramą medvilninių siūlų mokėdavo 60 feningių (tada darbininkas už darbo valandą gaudavo dvi markes), o Lietuvoje parduodavo už 3 litus. Vokietijoje dviratį „Olimpija“ buvo galima nupirkti už 80 litų, o Lietuvoje jis kainavo 360 litų.

Visais laikais pelningiausia iš Prūsijos buvo gabenti anodiją (eterio ir spirito mišinys). Anodiją naudodavo kaip vaistą ir svaigindavosi – gerdavo ją vieną ar su cukrumi. Anodija labai laki, todėl ją reikia atitinkamai mokėti ir gerti. Nutikdavo, kad ją vartodamas žmogus uždusdavo. Vokietijoje už pigų vokiško eterio litrą mokėdavo 80 feningių, o Lietuvoje jo 100 gramų kainavo litą. Anodiją nešdavo specialiose skardos talpose, kurias kabindavo ant nugaros ir krūtinės. Dar pokaryje buvusio pasienio gyventojai per įvairias šventes, užstalėje mieliau vaišindavosi anodija nei kitais svaigiaisiais gėrimais. Paribio gyventojai dar ir šiandiena vartoja anodiją.

Apie šią kontrabandą 1932 m. „Naujoji Romuva“ rašė: *„Kontrabandininkas šiais sunkiais krizės laikais gauna pusėtinai gražaus uždarbio. Pavyzdžiui, už litrą anodijos atgabentojas, pats sumokėjęs 4 litus, gauna nuo kitų tarpininkų 6 litus. Taigi pardavęs litrą uždirba 2 litus. O pasisekus žygiui, atvežęs 100–200 litrų anodijos, gauna pelno 200–400 litų. Ir tai per vieną naktį!.. tie smarkūs vyrukai atlieka grupėmis po 4–6 žmones, dažniausiai visi apsiginklavę pistoletais, pasirinkę gerus arklius, žino visus kelius ir šunkelius, nujausdami daug pelno, jie drąsiai leidžiasi kelionėn... Svaigalų tolimesnis pardavinėjimas atliekamas, galima sakyti, pusiau viešai. Pirmos eilės pardavėjas, pirkęs litrą anodijos iš kontrabandininko už 6 litus, pardavinėja po 8 litus. Taigi ir jis*

* Vietos gyventojai atsimenta: ryte į Balčiuvaičio karčemą ateina 10–15 kontrabandininkų grupė. Prekes sudeda į kampa. Pasisveikina: „Labą rytą.“ Paima galoną spirito, kapą silkių, statinę alaus, kelis kepalus duonos ir taip sėdi iki vakaro. Karčemos savininkas Augustas Balčiuvaitis sakėdavo: Geriau vieną kartą „Labą rytą“ negu šimtą kartų „Guten morgen“. Mat vietiniai vokiečiai ir mažlietuviai karčemoje retai lankydavosi ir pirkdavo mažai. Tad atnešdavo ir pelno mažai.

uždirba 2 litus už litą. Vadinasi, vartotojui litras kainuoja 8 litai. Apsukrus pardavėjas policijos nebijo. Mat, yra taisyklės, leidžiančios žmogui pirkti anodijos – eterio kaip vaistą kiekvienoj vaistinėj nedaugiau kaip 100 gramų. Šitas nuostatas, skundžiasi policija, ir yra svarbi kliūtis kovai su slaptu kontrabandinių svaigalų prekyvimu.“³⁰

Kontrabandinė prekyba vyko abipus sienos. Vokietijoje buvo daug brangesni maistas ir gaminiai iš žemės ūkio produkcijos. Vilna buvo 4 kartus brangesnė negu Lietuvoje. Apskaičiuota, kad 1920–1923 m. Klaipėdos krašte kontrabanda vertėsi apie 10 tūkstančių žmonių. Kontrabanda užsiimdavo daugiausia neturtingi lietuvinkai. Užsiimti kontrabanda skatino neturtas, griežtėjantys prekybos suvaržymai.

Prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos, vokiečiams buvo leidžiama pervažiuoti per sieną į Panemunę. Tilžiškiai į Panemunę eidavo pigiau papietauti, parsinešti pigesnio maisto. Iš Lietuvos žmonės veždavo parduoti grietinę, kiaušinius, sviestą, paukščius. Klaipėdiečius į Tilžę lengvatinėmis sąlygomis įleisdavo tik tuos, kurie gyveno iki 10 km nuo sienos, ir tai be prekių. Kas neturėjo dokumentų, leidžiančių lankytis Tilžėje, prekavo prie Lietuvos sienos, prie Luizos tilto. Panemunėje vyko didelė prekyba, prekių per tiltą ateidavo žmonės iš Tilžės. Pirkdavo kiaušes, žąsis, vištas. Už kiaušienos gyvo svorio svarą mokėjo po litą, už vištą, žąsį – po 2 litus. Su arkliais lietuvių per tiltą neleisdavo važiuoti. Būdavo net taip, kad Tilžės gyventojas, nusipirkęs iš lietuvių malkų, iškinkytą vežimą pats turėjo nusistumti per Luizos tiltą į Tilžę³¹.

Didelė prekyba vyko ir Pagėgiuose. Pagėgiuose buvo garsūs šeštadieniniai arklių turgūs, į kuriuos suveždavo savo produkciją ne tik aplinkiniai ūkininkai.

Pelnėsi ne vien prekiaudami, pelnėsi ir pinigų keitimu. Apsukrūs jaunuoliai dviračiais vykdavo į Tilžę ir litus keisdavo į markes, o sugrižę į Tauragę markes keisdavo į litus. Keisdami pinigus papildomai užsidirbdavo, o kad per sieną nelegaliai pravežtų pinigus, juos paprastai slėpdavo dviračio rėmuose.

Pasienyje vyko ne tik nelegali prekyba, vyko ir oficiali. 1855 m. per Tauragės muitinę į Rusiją įvežta prekių už 9 milijonus rublių, o iš Rusijos išvežta už 3 milijonus³².

1860 m. vien maito pajamų gauta 1 009 197 rubliai. Iš Tauragės krašto Jūros upe į Prūsiją buvo plukdoma mediena. Tačiau pagrindinis medienos plukdymas vyko Nemunu. 1913 m. „Svečias“ informavo: „*Nemuno vandenimi pro Jurbarką šį pavasarį per balandžio ir gegužės mėnesius nuleista į Prūsus 100 tūkstančių 760 rąstų (medžių), už 500 tūkstančius rublių, prieštam 128 000 kliučių (špalų), už 20 000 rublių ir 14 000 išpjautų blankų, už 15 000 rublių, o taip jau 12 000 sėksnių popierinių medžių, už 460 000 rublių. Taigi tikt per tuos 2 mėnesius Nemunu pro Jurbarką į Prūsus išvežta visokio girės materijolo, beveik už cietą milijoną (995 000) rublių.*“³³

Rusijos imperijos Jurbarko muitinėje, kuri kontroliavo visus Nemunu plaukusius laivus, dirbo 6–10 muitininkų, valdytojo atlyginimas siekė 2 950 rb. 1892 m. į Prūsiją įplaukė 848 įvairaus dydžio laivai, plukdę prekių už 2 125 622 rb, o iš Prūsijos atplaukė 115 laivų su prekėmis už 1 333 272 rb. Iš Prūsijos daugiausia atplukdydavo drus-

³⁰ „Naujoji Romuva“, 1932 11 13, *Tauragės kurjeris*, 1999, vas. 19, p. 12.

³¹ Atsiminimai iš Lauksargių ir Tauragės apylinkių istorinės praeities, *Vilniaus universiteto kraštotyros klubas*, Vilnius, 1984, p. 52, mašinraštis.

³² *Lietuvos miestai*, atsak. red. L. Baltakevičius, Šiauliai, 1932, p. 212.

³³ *Svečias*, 1913, rugpj. 2, p. 352.

kos, silkių, trašų, akmens anglių, metalo, žemės ūkio mašinų ir t. t. Į Prūsiją veždavo mišką, grūdus, linus, paukščius, arklius, kiaulieną³⁴.

1895 m. prie Nemuno pertvarkyta sienos priežiūra. 90 km upės barą prižiūrėjo Tauragės brigados 85 kareiviai, buvo 5 postai ir 9 valtys. Kontrabanda Nemunu daugiausia vykdavo iš Smalininkų. Siekdami apsaugoti Rusijos sieną prie Nemuno, 1896 m. pasienio saugotojai išgijo dar ir garinį kateriuką.

XIX a. vid. Žemaitijoje 1 kg jautienos buvo vertinamas 5 kapeikomis, tiek pat kainavo 10 kiaušinių, už kailinius mokėdavo 3 rublius, nauji batai kainavo 1–2 rublius. Dvare bernas per metus uždirbdavo apie 8 rublius³⁵.

Prie pasienio

Lauksargiškis Erikas Preikšaitis (gim. 1934 m.) prisimena: „Iki 1939 m. muitinė buvo prie Tilžės, nuo 1939 m. – prie Lauksargių. Iki 1939 m. muitinės korteles išduodavo metams. Lietuviai eidavo apsipirkti Tilžėn. Litus ir markes laisvai keisdavo Tauragėje. Tilžėje galėjai markes pakeisti į litus ir važiuoti į Pagėgius, Tauragę apsipirkti.“

Kertant sieną per Luizos tiltą nutikdavo įvairių nuotykių, kuriozų. Elena Šimkutė iš Gilandviršių (gim. 1917 m.) prisimena: „Dažnai eidavom per rubežių į Tilžę. Vokiečiai neleisdavo maistą įsinešti, o lietuviai neleis į Lietuvą su medžiagomis, rūbais. Būdavo, mes užuolaidas ant rankų susivyniojam. Mamytė norėjo batelius Tilžėje nusipirkti ir basa nuėjo, o grįžo į Lietuvą avinti bateliais. Mažam vaikui Tilžėj meškiuką nupirko, lietuviai per sieną neduoda įsinešti. Tada vaikas pradėjo verkti. Vis vien neleido. Paliko meškiuką tilžiečiui, o kitą dieną slapta pernešė į Lietuvą.“

Ema Peliudaitė (gim. 1912 m.) iš Griežpelkių pasakojo: „Ėjau per rubežių, parubežinis sako – „Vokiškas paltas“. Sakau, kad Pagėgiuose pirkau, gerai, kad turėjau parduotuvės kvitą, kad pirkau paltą išties Pagėgiuose. Jei būčiau neturėjusi to dokumento, būtų paėmę mano paltą. Buvo, kad vestuvių dieną jaunąją norėjo išrėdyti, mat kažkas įskundė, kad jaunosios suknelė neapmuitinta. Apskritai tuoktis su tilžiečiais nelengva buvo, reikėjo įvairių pažymėjimų, taip pat ir gydytojų.“

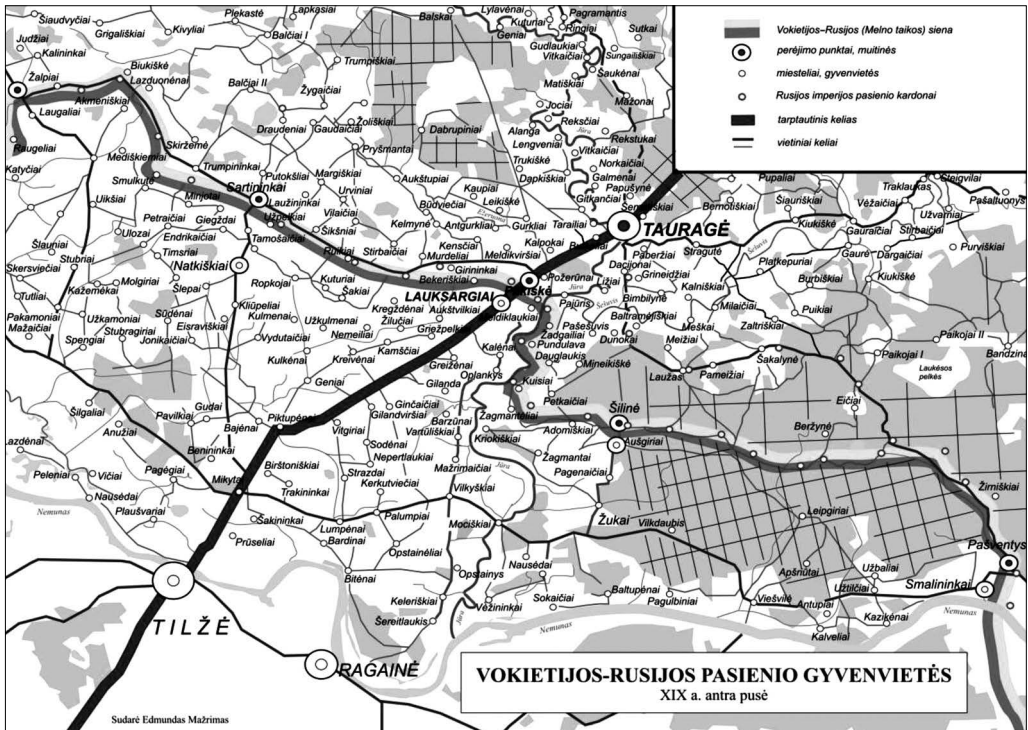
Viena vokiečių Panemunės turguje žąsį nusipirko, ant pilvo prisirišo ir vaidino nėščią moterį. Vokiečių pasieniečiai netikrino, bet moteriai beinant trūko virvė ir iškrito žąsis. Apie tai net ir „Lietuvos keleivis“ parašė, kad moteris eidama per Karalienės Luizės tiltą žąsį pagimdė. Įeinant į Tilžę, reikėjo kortelę parodyti, važiuojant su arkliu ir jam paliudijimą išsiimti reikėdavo.

E. Preikšaitis prisimena, kad lietuviai į Klaipėdos kraštą eidavo dirbti samdiniais, net ūkininkų vaikai ateidavo. Klaipėdos krašte samdiniams daugiau mokėjo nei Lietuvoje*. Lietuviai samdiniai sakydavo: „Kai per rubežių pereini, tuomet ir paukščiai kitaip gieda“, „Čia kraštas šviesesnis, stogai raudoni“. Vietinių samdinių (bernų, mergų) beveik nebuvo, vokiečiai pinigų dėdavo į trobesius ir žemės ūkį. Lauksargiuose trašos, padargai buvo pigesni, o tai skatino plėsti ūkį, gauti didesnę derlių.

³⁴Mažosios Lietuvos enciklopedija, Vilnius, 2006, t. 3, p. 176.

³⁵Kulikauskas G. Kontrabandos karai XIX a. Lietuvoje, *Verslo žinios*, 2007, spalio 31.

* Klaipėdos krašte samdiniai per metus gaudavo 500–700 litų. Samdiniams čia ne tik geriau mokėjo, bet ir geriau maitino. Per dieną maitindavo penkis kartus, davė darbo ir šventinius rūbus. 14–15 metų pusbernis per mėnesį uždirbdavo 50 litų, bernas 60–70 litų, žiemą po 15 litų. O Lietuvoje, Žemaitijos paribio ūkiuose, mokėdavo už darbo dieną po 10 ct. Už metus atseikėdavo grūdų, 15 maišų bulvių, skirdavo 15 arų dirbamos žemės, pašarų gyvuliams ir panašiai.

Po Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos vis daugiau kuriama lietuviškų pradžios mokyklų, siekta Klaipėdos krašto gyventojus mokyti lietuvių kalbos, o buvusio Lietuvos pasienio pradžios mokyklose mokė vokiškai. Pradžios mokyklų moksleiviams Tilžėje leisti specialūs vadovėliai. Sakinys parašytas lietuviškai, o apačioje – vokiškai. Iš vokiškai ir lietuviškai parengtų knygų mokėsi lietuviškose pasienio pradžios mokyklose. Klaipėdos krašte stiprinant švietimą daug prisidėjo Tauragės mokytojų seminarija, veikusi 1923–1942 m., kuri daugiausia ruošė mokytojus Mažajai Lietuvai. 1939 m. naciams užėmus Klaipėdos kraštą, lietuviškos mokyklos buvo uždarytos.

Vienas lauksargiškis prisiminė, kad 1940 m. į Lietuvą atėjus rusams, jų arkliai iš Lauksargių į antrą pusę sienos perėjo. Seniau būtų perėjęs sieną ir tuoj pat parsivedęs. Dabar arklus teko tik per Tauragę, tik per pasienio punktą išsireikalauti.

Emigrantai

XIX a. antroje pusėje masiškai sustiprėjus kontrabandai, Rusijos imperija stiprino sienos apsaugą. 1870 m. pasienyje veikė trys sargybos linijos. Pirmoji linija buvo saugoma ypač stropiai, kas 3–5 kilometrai išdėstyti kordonai (postai). Tarp kordonų sustatyti sargybiniai, kad vienas kitą matytų, o blogu oru vienas kitą girdėtų. Greta sieną žymincio griovio nutiesti keliai, kuriais jodinėjo ginkluoti pasieniečiai. Antroje sargybos linijoje, įrengtoje apie 5 km nuo sienos, taip pat įrengti kardonai, tačiau jų ir kareivių buvo mažiau. Tolimesnį pasienio ruožą kontroliavo akcizo policija.

*Vokietijos–Rusijos
pasienio gyvenvietės.
XIX a. antra pusė.
Paruošė E. Mažrimas*

Jonas Laurinskas (gim. 1900 m.) iš Kęščių kaimo prisimena, kad Kęščiuosė buvo vedlių, kurie už atlyginimą pervesdavo žmones per sieną. Dauguma norinčių pereiti sieną buvo išvykstantys į Ameriką, kai kurie keliaudavo į Vokietiją įsigyti pigesnių prekių. Vedlys už žmogaus pervedimą paimdavo rublį, pusanтро. Vedliais buvo Antanas Jurgilas iš Kalpėkų, Mikalauskas iš Kadagynės. Jis daug žmonių pervedė, dažnai norinčių išvykti į Ameriką, o vėliau ir pats išvyko į Ameriką.

Kai kada atėję iš Lietuvos gilumos mėgindavo pereiti sieną patys vieni, be vedlio pagalbos. Tačiau, nežinant vietovės, mažiau sargybinių saugomų sienos atkarpu, žygis baigdavosi žūtimi. Kęščių gyventojai pasakoja: užkardos buvo Plikiškėje, Murdeliuose, Girininkuose ir kitur. Čia stovėjo rusų kariuomenė, kariuomenė buvo pėsčia ir raita. Pasieniečiai pastebėta sienos pažeidėją vydavosi. Pasitaikydavo, kad bėglį nušaudavo. „Ant rubežiaus“ (prie sienos) nušovė nevietinį 30 metų vyrą ir paliko. Žmonės nušautąjį parvežė į Kęščius, sudėjo po kelias dešimtis kapeikų ir palaidojo kaimo kapinėse.

1913 m. „Svečias“ rašė: „*Netoli Tauragės vėl sugauti 52 emigrantai, kurie norėję slapta pereiti per rubežį [sieną] ir keliauti į Amerikas. Tarp sugautų pakeleivių yra daug moterų bei vaikų.*“ Toliau „Svečias“ papildė, kad netoli Kretingos, prie Petrikaičių kordono, rubežiaus žalioneriai nutvėrė 40 emigrantų su dviem vadovais, per rubežių į Ameriką bebėgančius³⁶.

Emigracija į Ameriką buvusi didžiulė, tais pačiais metais „Svečias“ pateikia tokius skaičius: „*Iš Lietuvos į Ameriką vyksta-bėga vis daugiau žmonių. Ten pagal Prūsų laikraščių išprotavimus praeitą metų į Ameriką išėję 14 tūkst. 78 lietuvininkų, o paskutiniaisiais metais jau iškelia vė 25 tūkst. 529 lietuvininkų-žemaičių. Viename šių metų birželio mėnesyje jų į Ameriką išėję 5 tūkst. 307 žmonės. Daug namų yra, kur dar beliko tikt maži ne užaugę vaikai ir senukai, kurie jau darbui nebetinka. Nebėra kam darbus nudirbti. Šie namai nueina ūke ant nieko, o ten Amerikoje nueina tanken patys žmonės ant nieko.*“³⁷

XIX a. antros pusės spauda rašė, kad prūsų pasienyje valstiečiai gyvena geriau ir turtingiau nei krašto gilumoje.

Vakarinė Rusijos imperijos siena

Po trečiojo Abiejų Tautų padalinimo, Rusijai perėmus Lietuvos teritorijos vakarines sienas, Prūsijos–Rusijos sienos apsauga buvo pertvarkyta pagal Rusijos pasienio apsaugos tvarką. Pradžioje ši siena buvo saugoma kaip ir kitos imperijos sienos. Vėliau pasirodė, kad vakarinėms imperijos sienoms ši apsauga buvo netinkama.

Dar 1782 m. Rusijos vakarų pasienyje buvo įsteigta muitinių apsauga. Sieną prižiūrėjo distancijų (50 varstų sienos atkarpa) prižiūrėtojai, kurie vadovavo apsaugos žvalgamams (*objezčikams*). Vienas žvalgas kontroliavo po 5,3 km sienos atkarpos. Tokia pasienio apsauga buvo silpna, todėl nuo 1811 m. Dono kazokų pulkai sustiprino muitų priežiūrą ir pasienio apsaugą. Vienam pulkui buvo paskirtas 160 km baras, taigi vidutiniškai vieną kilometrą sienos prižiūrėjo 3 kazokai. Kiek pertvarkyta sienos apsaugos sistema veikė kartu su palikta senąja.

Tada 10 žvalgų sudarė komandą, kuri

³⁶ *Svečias*, 1913, birž. 21, p. 274.

³⁷ *Svečias*, 1913, rugs. 27, p. 462.

kartu su kazokais saugojo 16 km barą. Prižiūrėtojas su pavaduotoju turėjo po tris komandas. Visoje vakarų sienoje Rusijos imperija turėjo 40 prižiūrėtojų³⁸.

Kazokai ilgai sienos nesaugojo, mat gana greitai jie už atlygį ne tik praleisdavo kontrabandininkus per sieną, bet juos dar su nelegaliomis prekėmis, kaip apsauga, lydėdavo iki 50 varstų nuo sienos. 1822 m. dėl pastovios kontrabandinės veiklos kazokų grandinė nukeliama nuo sienos į imperijos gilumą už 3–5 km ir čia pastatomi muitinių apsaugos postai. Prie pat sienos buvo pastatyti užkardų namai ir nameliai postams, vadinamiems kordonais. Kordonai vidutiniškai buvo išdėstyti kas 5,3 kilometro. Lietuvos teritorijos vakarų sieną saugojo Jurbarko muitinių apygardos Vilniaus brigada, susidedanti iš 695 kareivių. Vėliau pervardinta į Virbalio apygardą, kurią sudarė Virbalio (374 km sienos atkarpa) ir Tauragės (245 km sienos atkarpa) brigados. Brigadas sudarė užkardos, o šias – sienos perėjimo punktai. Perėjimo punktais naudojosi pasienio gyventojai, kurie su specialiais leidimais trumpam laikui iki 30 km nuo sienos galėjo lankytis Rytprūsiuose. Leidimus perėjimo punktuose išduodavo pasieniečiai, o vietose kaimo seniūnas.

1836 m. Rusijos imperijos sienos apsaugai į pagalbą pradėta skirti pasienio apsaugos kariuomenės dalis. Kariuomenė turėjo padėti apsaugai griežtai kovoti su kontrabandininkų būriais. 1845 m. uždrausta imti į apsaugą žydus kareivius, mat žydai kontrabandininkai greitai surasdavo bendrą kalbą su savo tautiečiais, tarnaujančiais pasienio apsaugoj.

1859 m. Vilniaus brigada pavadinta Tauragės brigada³⁹.

XIX a. pabaigoje šioje brigadoje (be Gargždų ir Virbalio brigadų) buvo 441 arklis, 32 karininkai ir 1 253 kareiviai, kurie saugojo 118 km imperijos sienos. 1909 m. Tauragės pasienio apsaugos brigada pervardinta į 6-ąją Tauragės pasienio brigadą. Tada vakarinę Rusijos sieną saugojo dar 5-oji Gargždų ir 7-oji Virbalio brigados.

Susirėmimai prie Rusijos imperijos sienos

XIX a. pirmoje pusėje kontrabandininkai pradėjo veikti labai drąsiai ir organizuoti. Sieną pereidavo organizuotos grupės po 20–80 žmonių, o kartais daugiau kaip šimto žmonių būriai. Tokius būrius vadino „partijomis“⁴⁰.

Sienos pažeidėjams 1831 ir 1863 m. sukilimai suteikė didesnę galimybę ginkluotis. Sukilėliams ginkluotė buvo tiekama per sieną iš Prūsijos. Pasienyje vis dažniau vykdavo ginkluoti susirėmimai su sieną saugančia kariuomene. Susišaudant žūdavo iš vienos ir kitos pusės. Tokioms jėgoms silpna rusų pasienio apsauga negalėjo rimtai priešintis.

1831 m. sausį prie Kaupių kaimo pasirodė apie 70 ginkluotų kontrabandininkų būrys ir atsišaudydami nedidelėms rusų pasieniečių pajėgoms patraukė į krašto gilumą. 1833 m. liepos 9 d. prie sienos kontrabandininkai išprovokavo susišaudymą. Pasienio sargybiniai nebuvo pajėgūs atsilaikyti prieš puolimą ir jiems į pagalbą atskubėjo žvalgai iš Vainūto užkardos. Tada kitas kontrabandininkų būrys užpuolė Vainuto užkardą ir apiplėšė. 1834 m. Kretingos užkardoje buvo sulaikytas prūsų ūkininkas, jo išlaisvinti

³⁸Ružancovas A. Iš mūsų pasienio praeities, *Policija*, 1932, rugpj. 15, p. 275.

³⁹*Ten pat*, p. 276.

⁴⁰Kulikauskas G. Kontrabandos karai XIX a. Lietuvoje, *Verslo žinios*, 2007, spalio 31.

užkardą užpuolė arti šimto ginkluotų vyrų. Išlaisvinę suimtąjį, visi patraukė į Prūsiją. 1837 m. balandžio 5 d. apie 40 žmonių puolė kareivių saugomą Tauragės areštinę ir išlaisvino ten už kontrabandą laikytus surakintus keturis asmenis⁴¹.

1844 m. spalį netoli Palangos užkardos apsaugos rinktinės 25 vyrai susidūrė su aštuoniomis dešimtėmis kontrabandininkų, per susišaudymą 4 kontrabandininkai buvo nukauti ir tiek pat sužeistų. Kautynėse sužeistas arklys ir du pasienio žvalgai. Tada rusai paėmė 43 ryšulius kontrabandos, 11 šautuvų, vieną pistoletą. 1850 m. nuo birželio 8 iki liepos 10 d. pasienio Palangos–Tauragės bare su kontrabandininkais įvyko 10 susišaudymų. Iš viso juose dalyvavo arti 200–300 kareivių ir 800–900 kontrabandininkų.

Kontrabandos gabenimas per sieną darėsi vis pavojingesnis. Sienos saugotojai vis dažniau panaudodavo ginklus, kareiviai šaudydavo į bėgančius žmones. Antai 1892 m. spalio 9 d. pasienio sargybiniai sunkiai sužeidė einantį su knygomis Tauragės valsčiaus Šakių kaimo gyventoją Antaną Globį, kuris nepraėjus nė savaitei mirė⁴².

1886 m. Týrelio miške nušovė, beeinantį iš Prūsijos su knygomis, knygnešį Šeputį.

XIX a. antros pusės Vokietijos–Rusijos sienos pažeidimai, užfiksuoti Rusijos imperijos Palangos–Nemuno ruože.

Metai	Ivykių	Sulaikyta kontrabandininkų, pasipriešinusių ginklais	Užmušta		Sužeista			Sulaikyta kontrabandininkų be pasipriešinimo	Sulaikyta kontrabandos (kiek atsitikimu)	Sulaikytos kontrabandos vertė		
			Karininkų	Kareivių	Kontrabandininkų	Karininkų	Kareivių			Kontrabandininkų	rb	kp
1846–1855	752	180	1	27	57	9	271	55	6 101	27 013	868 211	64
1856–1865	594	123	-	22	47	6	276	49	6 478	49 676	1 422 358	30
1866–1875	566	351	1	7	22	-	119	81	25 566	87 251	1 166 877	97
1876–1885	376	348	-	1	30	-	48	118	52 093	166 392	2 549 940	92
1894–1898	143	Nėra žinių	-	2	23	-	12	54	Nėra žinių	19 203	836 535	26

Duomenys iš: Чермушевич И. *Материалы к истории Пограничной стражи*, С. Петербург, 1899–1906, т. 1–4.

Rusijos imperijos siena Tauragės krašte

Pasienio kaimuose, greta sienos, gyveno Rusijos imperijos pasienio pareigūnai, vietinių vadinami *kabaknikais*. Keščių bei Meldikviršių kaime gyveno „kabaknikas“ Pretkovas. Jis vaikščiodavo uniformotas, sekė sienos pažeidėjus, o susekęs iš pažeidėjų konfiskuodavo kontrabandą ir už tai bausdavo. Už sistemingą sienos pažeidimą ir kontrabandą valdžia trėmė į Sibirą ar atiduodavo į rekrutus. „Kabaknikui“ įdavus valdžiai, iš Girininkų kaimo į Sibirą ištremė Vinčą Rimkų.

⁴¹Tauragės kraštas. Istorija, kultūra, meno paminklai, sud. D. Klajumienė, Vilnius, 2007, p. 115.

⁴²Ten pat, p. 124.

Vietiniai gyventojai prisimena buvusius kordonus: Eičių kaime stovėjo kordono (užkardos) pastatas, vėliau jame buvo Eičių pradinė mokykla; Žadgailų, Kuisių kaime, Plikiškėje vadinamoji „ragatka“, Murdelių, Girininkų kaimuose⁴³.

Kordonai buvo išdėstyti prie sienos ir atokiau nuo jos. Pasienio kordonai buvo beveik prie kiekvieno kelio, einančio iš Prūsijos. Jie pažymėti XX a. pr. sudarytuose vokiškuose ir rusiškuose kariniuose žemėlapiuose. Užkardoms pastatus nuomojo Tauragės dvaras. Apie tai užsimenama 1846 m. dvaro inventoriuje⁴⁴.

Tauragės dvaras pasienio kordonams nuomojo namus Bereikiškių, Trūkiškės, Šilinės, Kuisių kaimuose; pastatą postininkui Požerūnuose ir keltininkui per Šešuvies upę Kangailuose. Iš inventoriaus žinoma, kad XIX a. vid. kordonų pastatai buvo mediniai, šiaudais dengtais stogais, nedideli, 12,8–10,7 metro ilgio ir 8,5–7,5 metro pločio, dviejų kambarių su kamaramis. Kuisių kaimo gyventojai prisimena, kad Kuisių užkardos pastatas buvo mūrinis. Matyt, medinis užkardos pastatas vėliau buvo perstatytas. Požerūnuose postininko namas buvo su flygeliumi, jame buvo įrengti šeši kambariai.

Kordonų, postininkų pastatai buvo skirti prisiglausti sienos saugotojams, kareiviams. Tauragės dvaras dalį pastatų nuomojo ir už tai gaudavo papildomų pajamų. Prie Melno taikos sienos, Sakalinės miškuose yra išlikusios miško aikštelės, kuriose stovėjo kordonų pastatai. Paprastai kordonų pastatai stovėjo prie sienos, vos kelios dešimtys metrų nuo jos, ant nedidelių kalvelių.

Iki Pirmojo pasaulinio karo Vokietijos ir Rusijos pasieniečiai bendradarbiavo, turėjo sudarę bendrus susitarimus, vykdė bendras operacijas prieš sienos pažeidėjus. Prie valstybių sienos vykdavo įvairių nesusipratimų, kuriuos padėdavo išspręsti bendri abiejų šalių veiksmai.

1913 m. liepos 27 d. valstybių sieną be jokio pranešimo kirto prancūzų lakūno pilotuojamas lėktuvas, skridęs iš Paryžiaus į Peterburgą. Kaip tada rašė „Svečias“⁴⁵, iš Vokietijos sienos pusės pasirodė lėktuvas, į kurį rusų pasieniečiai ėmė šaudyti, kad priverstų nusileisti. Tačiau lėktuvas buvo per aukštai ir šaudymas iš šautuvų buvo bergždžias. Lėktuvas, kirtęs valstybių sieną, nusileido laukuose prie Tauragės. Išsiaiškinus pasirodė, kad lėktuvu skrido prancūzų lakūnas Zauaras, kuris susilažino, kad nuskris iš Paryžiaus į Peterburgą. Po incidento, jau kitą dieną, lėktuvas pakilo Peterburgo link.

Kazokai, saugoję carinės Rusijos sieną, persekiodami knygnešius neretai kirsdavo sieną, tačiau perspėti vokiečių kariškių atsitraukdavo. Pasieniečiai palaikė bendrus santykius ir Lietuvos nepriklausomybės metais. 1936 m. bendradarbiaujant Tilžės ir Lietuvos policijai sulaikytas žmogžudys ir plėšikas Albertas Jozupeitis. Jis pradžioje plėšikavo Klaipėdos krašte, netoli Pagėgių. Vėliau persikėlęs per Nemuną plėšikavo Tilžės, Ragainės apylinkėse. Bendraujant abiejų šalių policijai jis buvo susektas ir 1936 m. lapkričio 13 d. Lietuvos pasienio policijos prie Smalininkų kertant sieną suimtas⁴⁶.

⁴³ Atsiminimai iš Lauksargių ir Tauragės apylinkių istorinės praeities, sud. *Vilniaus universiteto kraštotyros klubo*, Vilnius, 1984, mašinraštis.

⁴⁴ 1846 m. Tauragės dvaro inventoriūs, *Lietuvos valstybinis archyvas*, f. 1277, ap. 2, b. 2, *Сдаточный инвентарь имени Юрборгъ* (1842, 1846), p. 156–298.

⁴⁵ *Svečias*, 1913, rugpj. 30, p. 399.

⁴⁶ Pasienio policija sulaikė žmogžudį Jozupeitį? *Lietuvos aidas*, 1936, lapkr. 14, p. 1.

Sieną saugojo lietuviai

Nepriklausomybės metais Lietuvos Respublika perėmė senąją 1422 m. sieną. Tada siena tarp Vokietijos ir Lietuvos Respublikos buvo 6 metrų pločio, abiejose sienos pusėse grioviai. Pasienyje budėjo laisvai samdomi Lietuvos pasieniečiai, kurių dauguma buvo tarnavę Lietuvos kariuomenėje puskarininkiais. Už mėnesio tarnybą gaudavo apie 150 litų, gyveno pasienio valstiečių ūkiuose. Tarnybai keisdavosi kas 6–8 valandas, vienas pasienietis saugojo apie 3 km ilgio ir didesnę pasienio ruožą.

Lietuvos Respublikos sienos apsaugos ir muitinių steigimas vyko gana sudėtingu kraštui metu. Krašte siautėjo gerai ginkluoti karo belaisviai, plėšikų gaujos ir įvairaus plauko banditai. Dar tebesant krašte vokiečiams, bermontininkams, 1918 m. pabaigoje pradėta visoje Lietuvoje skubiai organizuoti ir rengtis perimti iš vokiečių valdžią į savo rankas. 1918 m. gruodžio 17 d. vidaus reikalų ministro V. Stašinsko buvo išleistas aplinkraštis dėl apskričių viršininkų institucijos. Visa atsakomybė už vietos gyventojų ir jų bei valstybės turto apsaugą buvo skirta apskričių viršininkams. Besikuriantys vietos savisaugos būriai buvo nepajėgūs, todėl apskričių viršininkai stengėsi patraukti vokiečių žandarus, kad su jų pagalba būtų galima suvaldyti vokiečių kareivius ir turėti bent menką stabilumą krašte. Vokiečiai teikdavo pagalbą mūsų milicijai, ypač kai matė, kad galės pasipelninti. Kovoje su kontrabanda jie labai aktyviai norėjo dalyvauti ir net reikalavė jiems pristatinti kontrabandininkus ir kontrabandą⁴⁷.

1919 m. gegužę paskelbtas muitų tarifas ir muitų įstatymas, tačiau nesant realių sienų, tai turėjo tik teoriškos reikšmės. 1919 m. pab.–1920 m. pr. Lietuva jau kontroliavo vakarines valstybines sienas. Pasienio kontrolę išvaduotoje teritorijoje ėjo kariuomenė. Muitinių bei jų aparato kaip ir nebuvo⁴⁸.

1921 m. nustatant tikslus ir nuolatinius prekių mainus bei valstybinėms rinkliavoms imti už įvežamas ir išvežamas prekes sustabdoma laisva prekyba Tauragės apskrities pasienio valsčiuose: Eržvilko, Gaūrės, Tauragės, Sartininkų, Žygaičių, Vainuto, Ž. Naumiesčio ir Švėkšnos. Sprendžiant valstybiškai prekybos mainus sudaroma Tauragės muitinė (15 darbuotojų) bei pereinamieji punktai Plikiškėje (5 darbuotojai) ir Sartininkuose (6 darbuotojai)⁴⁹.

1924 m. pradžioje Vidaus reikalų ministerija perėmė geležinkelių ir sienų apsaugą. Tai iškėlė naujų policijos rūšių – geležinkelio ir pasienio – organizavimą. Prisijungusiam Klaipėdos krašte buvo įsteigta atskira valstybinė pasienio policija, siekiant sureguliuoti prekybą sparčiai tvarkėsi krašto muitinės. Prie Klaipėdos krašto sienos veikusios muitinės buvo uždarytos, dalis valdininkų perkelti į naujai kuriamas muitines prie Lietuvos–Vokietijos sienos.

Perdavus Lietuvos Respublikai Klaipėdos kraštą, paliekant autonomijos statusą, vakarinė valstybinė Lietuvos–Vokietijos siena nustatyta tik 1928 m. sausio 29 d. Po Klaipėdos krašto aneksijos 1939 m. balandžio mėnesį prie šios sienos panaikintos muitinės ir perkeltos

⁴⁷Laugalis A. Administracinio ir policinio aparato kūrimasis, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas, 1990, p. 266.

⁴⁸Purickis J. Lietuvos užsienio prekyba, *Pirmasis nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, Kaunas, 1990, p. 215–216.

⁴⁹Merkys A. ir Petrusis V. *Lietuvos įstatymai*, Kaunas, 1922, p. 122, 127.

prie senosios, Melno taikos nustatytos sienos. Kraštą okupavus Sovietų Sąjungai 1941 m. sausio 10 d. nustatyta Vokietijos–SSRS valstybinė siena.

Lietuvos pasienio gyventojai, vaikščioję per Lietuvos–Vokietijos sieną, prisimena: *„Einantis per sieną ne viską galėjo nešti, buvo draudžiamų prekių. Pasienio muitinėje litai buvo keičiami į markes. Tačiau gyventojams buvo nuostolinga keisti ir daugelis nelegaliai litus pakeitimui pernešdavo per sieną.“*

Nelegaliai vyko ne tik valiutinės operacijos, vyko ir nelegali prekyba. Turint prekių už 5 litus muitas nebuvo imamas, jei prekių vertė didesnė – imamas mokestis. Vietiniai valstiečiai stengėsi muito nemokėti, nes už tokią kainą prekę buvo galima nusipirkti Tauragėje, kur dauguma prekių buvo atvežta iš Vokietijos.

Lietuvos kariuomenės pasieniečiai, kartais pasislėpę, sulaukdavo nelegaliai grįžtančių su prekėmis per sieną. Liepdavo stoti, grasindavo šauti. Tie, metę prekes, pasileisdavo bėgti, tada prekės atitekdavo valstybei. Už nelegalų sienos perėjimą baudavo, atimdavo prekes. Pirmą sykį sulaikytą baudavo dviem paromis daboklės, antrą sykį – 6 savaitėmis, trečią sykį būdavo teismas ir pažeidėją galėjo pasodinti dvejiems metams į kalėjimą. Bet dažnai žmonės susitardavo su sienos saugotojais⁵⁰.

Pradžioje Lietuvos pasieniečiai patirties ir įstatyminės bazės neturėjo, teko vadovautis pasenusiu rusų įstatymu ir kitais dokumentais. Pasienio tarnyba buvo nelengva, pilna netikėtumų ir pavojinga. 1932 m. leidinys „Policija“ publikavo vieno sienos sargybinio pastebėjimus: *„Noriu trumpai aprašyti pasienio policijos sargybinio tarnybą. Manau, neklystu, kad pasienio policijos sargybinio tarnyba sunkesnė negu kitų įstaigų žemesnių tarnautojų. Sargybiniui nei sekmadienių, nei šventadienių nėra. Jis dirba ne mažiau, kaip 8 val. į parą, vis tiek, ar čia sniega, šąla, lyja ar karšta...*

Sargybinis per kairią per 8 valandas suvaikščioja ne mažiau, kaip 25 km. Į pabaigą kojas vos pavelki, o šautuvus į galą tiek sunkus, rodos, kokį kulkosvaidį užsivertęs neši.

Abejoju, ar sargybinio kojos nuo vaikščiojimo, o kūnas nuo visokio oro 25 metus atlaikys, o pensijos juk anksčiau nemokės, vadinasi, kojos turės atlaikyti.

Žiemos metu pereini barelį pažiūrėti, ar nėra pėdsakų; ne visada naktį pėdsakus pastebėsi; išaušus pamatai pėdsakus, praneši, bet kokios iš to pasėkos. Rajono viršininkas šaukia sargybinį, kvočia, koku laiku kontrabanda praėjo? Sargybinis aiškina nepastebėjęs, per tamsu buvo. Rajono viršininką ne visuomet įtikinsi, nes sargybinis, sako, turi viską matyti...

Dabar tu, vargšas sargybini, matyk per sieną nešant kontrabandą. Ir čia nereikia pamiršti, kad sargybinis nurodytu taku 3–6 km išilgai vaikščioja, o šalia tako už krūmų arba taip už kokios nors gamtiškos priedangos seka sargybinį kontrabandininkų šnipas. Aišku, kontrabanda tol neis, kol nesuseks sargybinį...

Manau, mus, sargybinius, daugiau liečia praktiška tarnyba, nes kontrabandininkai mus jau aplenkė, tad gal reikėtų vėl atgaivinti tuos pasikalbėjimus ir pasitarimus.“⁵¹

Naujojo pasaulio kūrimas

1939 m. paženklinėti Europos sienų pakeitimu, ne išimtis buvo ir mūsų krašto sienos. Po nacių Klaipėdos krašto aneksijos 1939 m. kovo 22 d. vokiečiai

⁵⁰ Atsiminimai iš Lauksargių ir Tauragės apylinkių istorinės praeities, sud. Vilniaus universiteto kraštotyros klubo, Vilnius, 1984, mašinraštis.

⁵¹ Sargybinis. Saugant sieną, *Policija*, 1932, birž. 1, p. 191–192.

perėmė Klaipėdos krašto sieną, sustiprino sieną su Lietuva ir pradžioje nieko neleidavo pereiti per ją.

Pasienyje gyvenę žmonės kalbėjo, kad dar pieš Klaipėdos krašto aneksiją „rudukai užsidėjo uniformas“ („rudukais“ vadino nacių, kadangi jie vilkėjo rudą uniformą). Prie Mikytų „rudžiai“ norėjo nuginkluoti Lietuvos kariuomenę. Kariai išsistatė kulkosvaidžius, tada „rudžiai“ apsiraminė. Pasakojama, kad vienas lietuvis susidėjo su „rudžiais“, jį nuginklavo ir išmetė už sienos⁵².

Pasienio žmonės matė, kad Lietuvos kariuomenė buvo pasirengusi kovai su durtuvais prie Plikiškės perėjimo punkto. Kareiviai įsitvirtino prie Ežerūnos upelio, o kelyje vežimus sustatė į gurguoles. Kariškiai nesiruošė kariauti su vokiečiais, ruošėsi tik gintis. Kariuomenė po trijų parų atsitraukė.

Jurgis Samoška iš Trākininkų pasakojo: „1939 m., kai fašistinė Vokietija užgrobė Klaipėdos kraštą, Lietuvoje buvo paskelbta mobilizacija. Iš žmonių paėmė tinkamus arklius, o po 3 dienų juos grąžino. Pasienyje jokio triukšmo nebuvo. Tada Vokietija atstatė sieną su Lietuva. Lietuvos kariuomenė sienos nestiprino. Per sieną į Vokietiją beveik niekas nėjo – tada lietuviams ten nebuvo ką veikti. Priešingai, kai vokiečiai užėmė Klaipėdos kraštą, daug žmonių lietuvių perėjo iš ten į Lietuvą. Klaipėdiečiai, reikalaujant vokiečių administracijai, turėjo tais pačiais metais atsisakyti Lietuvos piliečių pasų.“

Keičiantis „sienos šeiminkams“, kito ir vietinių gyventojų santykis su šiuo žemės ploteliu, kurio vienoje pusėje ir kitoje buvo skirtingi pasauliai. O kartu kokie jie panašūs. Taip vertino sienos pakitimus vietinė Madė Diknerienė iš Kęščių: „Smetonos laikais reikėjo leidimo einant į Tilžę, kai vokiečiai užėjo – rubežius [siena] buvo už Šakių kaimo. Pasidabodavom [pasisaugojam], kai praeina rubežiniai [pasieniečiai], ir einam kur mums reikia... 1940 m. buvo labai sunku sieną pereiti. Kas kiek ir nušovė. Prisimenu, vienas žmogelis labai prašė, kad leistų, neleido. Jis pradėjo draskytis ir jį nušovė. Kiek čia jų iššaudė... Kai rusai užėjo, išvedė žmones, basus paliko, drabužius paėmė. Varė mus iš namų, kitus į Rusiją. Kai važiuodavom į Klaipėdos kraštą, tada tikrino dokumentus. Popierius išdavė. Mes turėjom ir Klaipėdos krašto pasus. Smetonai ir vokiečiui tiko tas pats pasas... Grįžom namo – nei durų, nei langų, nei gyvulių...“⁵³

1940–1941 metai

Po 1940 m. sovietų okupacijos sovietų kariuomenė perėmė Lietuvos–Vokietijos sieną ir ją laikinai uždarė. Nauja okupacinė valdžia uždarė dalį pasienio muitinių, iš gyventojų atėmė pasienio korteles ir įvedinėjo naują tvarką.

Sovietų kariškiai apie sieną šnekėjo ir juokėsi: „Kokia čia siena? Argi tai siena?“ Jų manymu, tokia sienos apsauga nieko verta ir negali tinkamai apsaugoti Sovietų Sąjungos. Prie valstybinės sienos buvo įvedamos naujos pasienio zonos, kurios atnešė sumaištį ir padarė daug skriaudos vietiniams gyventojams. Buvo padaryta 800 metrų negyvenama pasienio zona, iš kurios iškeldinti visi gyventojai. Juos iškėlė į laisvus namus, atsiradusius repatrijavus į Vokietiją pasienio gyventojams. Prie valstybinės sienos 25 metrų zona buvo nuolat, kiekvieną vakarą akėjama. Ši teritorija vadinama mirties zona. Joje pasirodžius bet kokiam gyviui (gyvuliui, žvėriui,

⁵² Atsiminimai iš Lauksargių ir Tauragės apylinkių istorinės praeities, sud. *Vilniaus universiteto kraštotyros klubo*, Vilnius, 1984, p. 46, mašinraštis.

⁵³ Madės Diknerienės, gim. 1906 m., gyv. Kęščių k., atsiminimai, užrašyti 1984 m.

žmogui) buvo šaudoma. Be 800 m negyvenamos zonos, pasienis dar suskirstytas į 3 zonas. Pirmoji – nuo 800 m iki 1 km nuo sienos. Antroji – 2 km pločio ir trečioji – 3 km pločio. Pirmosios zonos gyventojai galėjo eiti į Lietuvos gilumą, o trečios zonos gyventojai galėjo iesti į antrą zoną tik užsiregistravę, taip pat antros – į pirmą. 800 m zonoje pristatė prieštankinių eglinių kuolų, privarė spygliuotos vielos užtvarų. Toje zonoje padarė 6 m pločio liniją iš kuolų ir vielų. Per vielas, kas 250 m, buvo tarpai kariškiams praeiti. Taip 6–7 km ruožas nuo valstybinės sienos buvo uždara teritorija. Kad ją galėtų kontroliuoti, pasienio gyventojų pasai buvo antspauduoti atitinkamos zonos spaudais, tai yra išpausti skaičiai 1, 2, 3. Pasienio zonoje būtinai nuolat reikėjo turėti su savimi dokumentą, kurį bet kada turėjo teisę tikrinti kariškiai.

Pirmoji zona ėjo prie pat sienos. Į ją įskaičiavo Pašventį, Šilinę, Kuisius ir t. t. Dalis šių vietovių gyventojų buvo perkelti į repatriantų artimus namus, o kita dalis į kitas, atokesnes vietas. Į antrą zoną įėjo Ližiaĩ, Dacijonai, Baltramiejiškiai, Požerūnai – tai sudarė maždaug 10 km ruožą. Antrosios zonos gyventojai pase turėjo žymą – skaičių „2“. Norėdami aplankyti gimines, gyvenančius pirmoje zonoje, reikėjo užėiti į pasienio štabą ir užsiregistruoti. Eičiuose, Šilinėje, Kuisiuose, Pajūryje, Plikiškėje, Stirbaičiuose, Trumpininkuose buvo įkurtos sovietų karių pasienio užkardos. Užkardos priklausė 106 ir 105 pasienio būriui. 105 Kretingos pasienio būrio štabas buvo Kretingoje. Šio būrio 2 096 pasienio kariams vadovavo majoras Bočarovas. Tauragės pilyje įsikūrė 106 Tauragės pasienio būrio štabas, vadas papulkininkis Leontijus Golovkinas. 106 pasienio būrį sudarė 5 užkardos, kuriose dislokuoti 2 097 kariai⁵⁴.

Dauguma užkardų būstinių kūrėsi didesnių ūkininkų sodybose, Stirbaičių užkarda įsikūrė Murelių dvare, o Pajūrio užkarda klebonijoje*. Pasieniečiai maisto produktus pirkdavo iš vietinių valstiečių. Šiais reikalais rūpindavosi dalinio intendantas Vinogradovas.

1941 m. sausio 10 d. tarp Vokietijos ir Sovietų Sąjungos buvo pasirašyta gyventojų mainų sutartis, pagal kurią Lietuvoje gyvenę etniniai vokiečiai galėjo repatriuoti iš Lietuvos į Vokietiją. Taip keli tūkstančiai etninių Tauragės krašto vokiečių ir dalis lietuvių tapo dviejų totalistinių režimų tarpusavio susitarimo ir mainų objektu⁵⁵.

Pasienyje gyvenę etniniai vokiečiai repatriavo į Vokietiją: puodžiai Šveinartai, Flenkleriai, Mančai, Biskiai. Išvažiavo siuvėjas Oskaras Baufaltas iš Staiginės, kailiadirbys Ferdinandas Šnitkė ir kiti amatininkai⁵⁶. Išvyko didžioji dauguma ainių, kurių protėviai buvo zalcburgiečiai, prievarta atvaryti į šį kraštą po didžiojo XVIII a. maro.

Nuo 1940 m. sovietų armija pradėjo įtvirtinti pasienio rajoną. Greta

⁵⁴ Mažrimas E. Karo pradžia, arba viena Tauragės savaitė, *Tauragės kurjeris*, 2011, birž. 22, p. 10, 15.

* Pasienio gyventojai prisimena: vokiečių kareiviai vaikščiojo sienos riba, o rusų – vaikščiojo toli nuo sienos. Rusų pasieniečiai liepdavo nakčiai uždaryti šunis. Jei išgirdavo lojantį šunį, nušaudavo. Plikiškės užkarda įkurta repatrianto Nėjaus ūkyje. Ten apsisėjo apie 15 pasieniečių, laikė tarnybinius šunis, arklus.

⁵⁵ Liorančas J. ir Mažrimas E. *Po lenties ženklų*, Tauragė, 2007, p. 20–30.

⁵⁶ Jonas Samoška prisimena: „Iš 3 km zonos buvo iškeliami gyventojai, griaunamos trobos. Aš pats važinėju su arkliais ir padėjo žmonėms persikraustyti. Nuo 3 km buvo pirmo numerio zonos pasai. Be paso – nei kojos, ant kelių stovėjo kareiviai ir tikrino pasus.“ Vincas Jonikas (gim. 1900 m.) iš Maščių: „1940 m. buvau apylinkės pirmininku. Turėjau aprašinėti vokiečių, išvažiavusių į Vokietiją, ūkius, įkainuoti jų visą likusį turtą. Išvažiuojantiems valdžia apmokėdavo už sodybas ir jos likdavo valdžiai.“

sienos kariškiai statė medinius bunkerius, kasė dviejų eilių prieštankinius griovius, statė Molotovo gynybinės linijos gelžbetoninius dzotus⁵⁶.

Karinius įrenginius statė kariškiai, civiliai prie šių darbų nebuvo prileidžiami. Visi darbai vyko slapčia ir uždarai. Molotovo gynybinės linijos dzotų statyboje dirbo išskirtinai kariškiai ir už aukštos lentų tvoros. Vietos gyventojai kariškių prašymu už gerą atlygį vežė mišką medinių bunkerių, prieštankinių įrenginių statybai⁵⁷.

1941 m. birželio 22 d., Vokietijai peržengus sieną, Antrojo pasaulinio karo frontas persirito per Tauragę, tačiau sienos statusas nebuvo panaikintas. Ji galutinai nustojo egzistavusi, kai frontas grįžo atgal 1944 m. ir Sovietų Sąjunga pradėjo kontroliuoti šį kraštą. 1944 m. spalį priartėjus frontui prie buvusios Melno taikos sienos, Raudonosios armijos daliniai perėmė sieną ir prižiūrėjo iki 1945 m. Potsdamo konferencijos. Po šios konferencijos Sovietų Sąjungos siena nukelta giliau į Rytprūsius.

LDK siena – kultūros paveldas

Melno taikos nustatyta siena, keičiantis prie jos valstybėms, egzistavo iki Versalio sutarties, iki 1919 m. birželio 28 d., ir pratęsė savo gyvavimą 1939–1941 m., iki Vokietijos–Sovietų Sąjungos karo pradžios. Sienos demarkacijos darbai, pradėti 1423 m., tęsėsi iki XX a. Šimtmečius egzistavusios sienos dalis, kuri buvo paženklinta miško masyvuose, išliko Tauragės krašte – tai vertingas XV–XX a. istorinis paminklas. Šis unikalus paveldo objektas 2006 m. žvalgytas tauragiškių paveldosaugininkų Jono Liorančo ir Edmundo Mažrimo, o 2007 m. jį žvalgė Kultūros paveldo centro specialistai. Jų vertinimas: išlikusios valstybinės sienos atkarpa – vertingas istorinis, archeologinis, inžinerinis paveldo objektas, savo reikšmingumu prilygstantis nacionaliniam lygmeniui⁵⁷.

Melno sutartimi nustatytos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos atkarpa – tai specialios paskirties statinys, skirtas valstybių teritorijų riboms pažymėti. Sienos atkarpa sudaro griovys, kurio viduryje, ties sienos linijos posūkio taškais, supilti kaupai, žymintys sienos atkarpos posūkio taškus. Šie statiniai – greičiausiai paskutinės žinomos sienos delimitacijos, kurią 1908–1912 m. atliko Prūsijos–Rusijos komisija valstybės sienai nustatyti, padarinys⁵⁸.

Greta sienos atkarpos linijos, LDK (vėliau – Rusijos imperijos) pusėje yra išlikęs kelias, einantis ištiesai siena ir skirtas sienos saugotojams. Neiškilo greta sienos stovėję kordonų ir postininkų pastatai, kurie priklausė Tauragės dvarui ir aprašomi XIX a. vid. dvaro inventoriuje. Dalis sieną žyminčio griovio apardyta pastarojo karo metu – jį pavertus apkasais.

2008 m. į Kultūros paveldo registrą įrašyta Melno sutartimi nustatyta LDK valstybės sienos atkarpa (unikalus

⁵⁶Mažrimas E. 1940–1941 m. įtvirtinimai Lietuvos pasienyje, *Tauragės kurjeris*, 2010, vas. 26, p. 8, 13.

⁵⁷Pasienio gyventojai prisimena: mokėjo labai gerai. Už kietmetrį apvalios medienos mokėjo net 22 rublius (tada avių centneris kainavo 11 rublių). Į roges tilpo 3 kietmetriai. Žmonės išvažiuodavo 6 valandą ryto, parveždavo rąstus ir 15 valandą, uždirbę apie 60 rublių, grįždavo namo. Sienas tvirtino rąstais, o ant viršaus dėjo rąstus, akmenis ir užpylė žemėmis.

⁵⁸Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos aktas, 2008 m., Vilnius, saugomas Kultūros paveldo centro dokumentacijos centre.

⁵⁸*Tauragės kraštas. Istorija, kultūra, meno paminklai*, sud. D. Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007, p. 16.

kodas 31745). Šis paveldo objektais eina Pagėgių savivaldybės (Vilkỹškių sen.), Jurbarko (Viešvilės sen., Jurbarko sen.) ir Tauragės (Gaurės sen., Tauragės sen.) rajono savivaldybės teritorija. Buvusi siena eina Pagėgių savivaldybės teritorija 2,65 km, Jurbarko – 8,79 km, Tauragės – 15,47 km. Iš viso senosios sienos atkarpą sudaro 26,91 km, ji užima 23,93 ha plotą. Sienos atkarpa eina Añtšvenčių, Tetervinės, Smaladaržio, Kaskalnio, Eičių, Sakalinės, Aušgirių, Jurbarko, Šilinės ir Kriókišių miškais. Sienos pietinė atkarpos dalis prasideda Antšvenčių miške ir baigiasi vakaruose prie buvusio Žagmantėlių kaimo ir kitapus sienos – Kuisių kaimo. Ši Melno taikos sienos atkarpa, buvusi miško masyve, išlaikė sienos ženklinimą ir kultūrinio kraštovaizdžio autentiškumą. Sienos dalis, neįrašyta į Kultūros paveldo registrą, toliau pietuose ėjo Šventosios upe iki Nemuno, o vakaruose – per Kuisių kaimą (sienos įrenginiai sunaikinti dirbant žemės darbus) iki Jūros upės ir toliau upės vaga.

Nekilnojamojo kultūros paveldo objekto teritorija apibrėžta, į ją įtraukiant po 5 m pločio juostą į abi puses nuo sienos liniją žyminčio griovio centro. Griovio centre yra 227 kaupai, kurių dalyje išlikę akmeniniai žymekliai – stulpeliai. Stulpeliai iš tašyto ar skelto akmens. Dalies žymeklių viršus, esantis virš žemės, taisyklingos stačiakampio formos. Kai kurių stulpelių viršutinėje dalyje iškalti du susikertantys grioveliai (kryžmos), kurie greičiausiai žymėjo kaupų centrą⁵⁹.

Sieną žymintis griovyvis yra iki 1,2 m gylio, siaurėjantis į apačią, dugne 0,5 m pločio, viršuje iki 2,5 m pločio. Griovyje esantys kaupai, skirti griovio posūkio taškams pažymėti, yra iki 1,4 m aukščio nuo griovio dugno ir iki 3 m skersmens. Šio paveldo objekto vertingąsias savybes sudaro žemės ir jos paviršiaus elementai: griovyvis, pylimai, kaupai ir artimiausios aplinkos kraštovaizdžio autentiškumas.

Siena eina per miško masyvą, nors išsistiebusios pušys tokios pat abipus sienos, tačiau išsiskiria miškų priežiūra ir tvarkyba. Miškas LDK pusėje suskirstytas kvartalais po vieną kilometrą, o iškart už sienos Klaipėdos krašte kvartalai mažesni – po 350–400 m. Viešvilės gamtinio rezervato teritorijoje, per Viešvilės upelį išlikusios tilto, statyto XIX a. pab.–XX a. pr., liekanos. Greta istorinės sienos pastatytas paminklinis kryžius, žymintis 1953 m. žuvusių Lietuvos partizanų vietą (unikalus kodas 25498).

Sienos perėjų keliai, kertantys sieną, Rusijos imperijos pusėje buvo pažymėti tuščiaviduriais metaliniais stulpais su valstybės herbais. Vienas tokių stulpų aptiktas 2006 m. Tikslinga sienos atkarpos vietose buvusiose pasienio užkardose atlikti archeologinius tyrimus, padaryti griovio ir kaupų skersinį pjūvį. Tai suteiktų papildomos informacijos apie šių statinių įrengimą. Rūpinantis šio unikalaus paveldo objekto apsauga ir populiarinimu, svarbu jį tinkamai pateikti visuomenei. 2013 m. už Vidugirio kaimo, greta plento Tauragė–Jurbarkas, kur istorinė siena iš pietų pasuka į vakarus, pastatytas meniškas informacinis ženklas. Ženklo autorius tautodailininkas Vaclovas Dubikaltis, statyba pasirūpino Jurbarko miškų urėdija.

Lietuvai atsivėrusios naujos galimybės skatina į Vytauto Didžiojo suplanuotą ir Melno susitarimais nustatytą sieną žvelgti kaip į bendrą Europos paveldą, kuris dar laukia tinkamo atskleidimo ir geresnio pažinimo.

⁵⁹Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo tarybos aktas, 2008 m., Vilnius, saugomas Kultūros paveldo centro dokumentacijos centre.

Išvados

Melno taikos susitarimu sienos nustatymas tarp Ordino ir LDK davė naują valstybės teritorijos sampratą su sienos tikslinimu. Iki XVI a. pab. sieną ženklino natūralūs ženklai: kalneliai, ženklai medžiuose, grioviai, keliai, be to, sienos atkarpa ėjo aiškiais gamtinėmis ribomis – Jūros, Šventosios, Sartės upėmis. Sienos ženklinimas sudarė atskirą atkarpų visumą. Atskiros sienos atkarpos jau XVI–XVII a. sandūroje buvo paženklintos kaupais, kapčiais, grioviais, o XIX a. vid. pradėta žymėti grioviais ir stulpais.

Iki kūrėsi Lietuva kaip valstybė, atskirų kunigaikščių domenų apsauga rūpinosi leičiai. Jie, be kitų paslaugų, teikdavo ir muitines. XVI a. pr. LDK visame pasienyje buvo muitinės, prie sienos su Prūsija svarbiausios buvo Jurbarke ir Tauragėje.

Didžiausią pasienio teritorijos dalį sudarė dykros, kurios gausiau apgyvendintos nustačius sieną ir stojus krašte taikiam gyvenimui. Pasienyje formavosi negausus pasienio gyventojų sluoksnis, kuris dėl negandų ir karų nuolat kito ir papildė atvykėliais iš kitur. Didžiausia pasienio gyventojų netektis ir kaita vyko XX a. vid.

Po trečiojo Abiejų Tautų padalinimo sieną perėmė Prūsija ir Rusijos imperija. Prūsija (vėliau Vokietija) sienos apsaugą pagrindė kariuomene ir pasienyje gyvenančiais valstybės tarnautojais. Rusijos valdžia sienos apsaugai skyrė gausią ginkluotą kariuomenę, akcizo sargybą ir statė prie sienos, svarbių prekybinių kelių papildomus sienos apsaugos taškus – kordonus. Tokią sienos apsaugą sukėlė XIX a. atsiradusi organizuota kontrabanda. Prie sienos pažeidimų, ginkluotų susirėmimų prisidėjo 1863–1864 m. sukilimas ir 1864–1904 m., spaudos draudimo laikais, knygnešių gabenamos lietuviškos knygos bei padidėjusi emigracija į vakarus.

Po 1940 m. sovietų okupacijos SSRS kariuomenė perėmė Lietuvos ir Vokietijos sieną. Jos apsaugai skyrė ypatingą dėmesį ir ją tvirtino kariniais inžineriniais įrenginiais, kurių įrengimo neužbaigė.

Šimtmečius egzistavusios sienos dalis, kuri buvo paženklinta miško masyvuose, išliko Tauragės krašte. Tai vertingas XV–XX a. istorinis paminklas su likusiais sienos įrenginiais, kurie atsirado po 1908–1912 m. Prūsijos–Rusijos komisijos sienai žymėti darbo. Išlikusi valstybinės sienos dalis eina Jurbarke, Tauragės rajono ir Pagėgių savivaldybės žemėmis. Rūpinantis šio unikalaus paveldo objekto apsauga ir populiarinimu, svarbu jį tinkamai pateikti visuomenei.

Kontrabanda pasienyje tarpukariu

Algirdas Sinkevičius

Kontrabanda (*lot. contra – prieš, bando – vyriausybės įsakas*¹) – tai neteisėtas įvairių prekių gabenimas per valstybės sieną, aplenkiant muitines, darant žalą šalies ekonomikai. Kontrabandininkais (*šmugelninkais*) buvo vadinami ir knygnešiai, kurie anuomet gabendavo į Lietuvą slaptą lietuvišką spaudą. Dalis „šmugelninkų“ nešdavo ir lietuviškas knygas, ir svaigiuosius gėrimus. „Tamsieji“ kontrabandininkai XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje iš Vokietijos gabeno svaigiuosius gėrimus: spiritą, eterį².

Šiek tiek istorijos

Jau XIII a. vienu svarbiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (*toliau – LDK*) uždavinių, ginant valstybės ekonominius interesus, buvo valstybės sienų apsaugojimas nuo įvežamų neapmokestintų prekių srautų, tai yra tų prekių, už kurias nesumokamos rinkliavos ir muitai. To meto muitinių valdymo struktūrą sudarė:

Didysis kunigaikštis.

Muitinių apygardos.

Pagrindinės muitinės – „*kamaros*“.

Muitinių skyriai – „*pakamarės*“.

Kad į valstybės išdą būtų surenkama daugiau pajamų, – kaip anuomet buvo nustatyta, – kunigaikštis pats turėjo valdyti ir kontroliuoti muitines. Tiesiogiai muitinėms vadovavo valstybės išdininkas. Jis rinkdavo gaunamas pajamas, skirdavo nuobaudas, dažnai muitines ir išnuomodavo.

Perleisdamas teisę rinkti muitus, didysis kunigaikštis nustatydavo ir baudas už muitinės aplenkimą. Pusė sulaikytos kontrabandos priklausydavo kunigaikščiui. Kiek tai buvo susiję su Skalvės žeme, sunku pasakyti. Ją valdė smulkūs šių žemių kunigaikščiai, kurie iki XIII a. prasidėjusių kryžiuočių antpuolių savo žemių nebuvo spėję prisijungti prie LDK³.

Kontrabanda per 1422 m. Melno sutartimi nustatytą Prūsijos–Lietuvos DK sieną vyko jau nuo XV a. Vėliau ji vyko ir per 1919 m. Versalio taikos sutartimi nustatytą sieną Nėmunu. Tai liudija Krokų Lankos XVI a. žvejybos prižiūrėtojo (*Fischmeister*) nuostatai, apibrėžiantys žuvų gabenimą Žemaitijon. Paprastai kontrabanda gabenama aplenkiant muitines. Dar 1554 m. speciali komisija buvo suradusi nelegalius prekių gabenimo kelius ir nustačiusi padarytą valstybės išdui nuostolį. XVII a. kontrabanda minima ne viename Prūsijos valdžios įsakų. XIX a. valstybinių sienų kontrolė sustiprinta. Valstybinė Prūsijos–carinės Rusijos siena pradėta žymėti grioviu ir stulpais⁴.

XVII a. Mažąją Lietuvą alino kariai, valstybinę sieną dažnai kirsdavo kariuomenės ir pabėgėlių būriai, sienas kontroliuoti nebuvo galimybių, tačiau išlikęs vienas kitas Prūsijos valdovų įsakas. 1723 m. uždrausta įvežti, par-

¹ Vaitkevičiūtė V. *Tarptautinių žodžių žodynas*, A–K, Vilnius, 1999, p. 660.

² www.museums.lt/biblioteka/samulionyte.htm-anodija – Lietuvos muziejų asociacija, žr. 2013 04 08.

³ www.nplc.lt/lit/pub/pub022.pdf *Kontrabanda: kontrolė ir prevencija Lietuvoje*, žr. 2013 04 08.

⁴ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 2003, p. 283.

davinėti, vartoti nelegaliai įvežtą druską. 1794 m. įsake drausta išvežti linus, vilną, verpalus. Sienos sargybiniai apginkluoti kardais ir šaunamaisiais ginklais. Juos naudoti leista. Tačiau tada šaunamojo ginklo griebėsi ir kontrabandininkai. Mažosios Lietuvos kontrabandininkai taip pat griebdavosi šaunamojo ginklo – to jie buvo išmokę tarnaudami Prūsijos kariuomenėje buvusiuose lietuvininkų pulkuose. Užsiimančiais kontrabanda ir jai prijuočiančiais, ypač Klaipėdos krašte, buvo galima laikyti visus – tiek žvejus, tiek ir ūkininkus. Kontrabandininkai, pasisamdę vežikus su vežimais, kuriuose susikrovę pripiltas statines, gabendavo prūsišką spiritą į Mažąją Lietuvą ir dar toliau. Išsitepę veidus juodai, dažniausiai naktimis, jie eidavo susibūrę į 20–100 žmonių vadinamąsias „partijas“⁵.

Lietuviškos spaudos kontrabanda

Didžioji Lietuva po 1863–1864 m. sukilimo prieš carinę valdžią sulaukė dar stipresnės priešpaudos. Caro valdžia 1865 09 23 aplinkraščiu Nr. 141, pasirašytu VRM ministro Piotro Valujevo, smogė lietuvių raštijai oficialiai uždrausdama rašyti lotyniškais raidėmis (žodžiu Muravjovas uždraudė jau 1864 m.). Tikslas – pagreitinti rusinimo politiką atitraukiant lietuvius nuo lotyniškosios Europos kultūros ir katalikų religijos įtakos bei lenkų bajorijos. Bendras raštas – graždanka, – manė slavofilas akademikas Aleksandras Hilferdingas ir generalgubernatorius M. N. Muravjovas (*Михаил Николаевич Муравьев*), turėjo pagreitinti rusų kultūros, tradicijų ir stačiatikybės priėmimą. Rusija norėjo ištrinti lotyniškus rašmenis iš lietuvių istorijos, kad nebūtų jokių sąsajų su Vakarų Europos lotyniškąja tradicija⁶. Tuomet lietuviška spauda buvo leidžiama Mažosios Lietuvos spaustuvėse. Iškilo uždavinys, kaip ją pergabenti per sieną.

Nors dauguma knygnešių ir buvo paprasti, neišsilavinę žmonės, bet jie tapo tautos šviesuliais. Jie ruošė, pureno dirvą Lietuvos ateičiai. Per 40 lietuviškos spaudos draudimo metų sienos ruože konfiskuota per 200 tūkst. leidinių, maždaug 6–8 proc. visų gabenamų. Persekiojams į rankas papildavo nemažai kiekiai draudžiamos lietuviškos literatūros. Įkliuvusiųjų su lietuviška spauda buvo daug. Vien tik Vilniaus ir Kauno gubernijose knygnešiams ir lietuviškos spaudos laikytojams 1890–1896 m. buvo iškeltos 599 bylos, 1903–1904 m. – 152 bylos. Pagal rusų valdžios oficialius duomenis, 1889–1904 m. jie sulaukė 234 298 egz. tokių leidinių, didžiąją dalį jų sudegindavo. Per visą spaudos draudimo laikotarpį į Sibirą ar kitas vietas apytikriai buvo ištremti 157 knygnešiai, areštu ir kalėjimu buvo nubausti 903 pasipriešinimo dalyviai⁷.

Svaiginamieji gėrimai

XIX–XX a. sandūroje Klaipėdos krašto, kaip ir visos Lietuvos, gyventojai svaiginosi ne tik naminiu alumi, valstybine degtine, bet ir kontrabandiniais svaigalais. Eterį (*anodiją*) naudodavo valgydami su cukrumi, gerdavo ar uostydavo. Jei su cukrumi – paprastai pasemdavo šaukštelį cukraus ir ant jo užlašindavo tam tikrą kiekį eterio lašų. Kiekvienas galėjo išpilti pagal save – kaip jau buvo bandęs ir įpratęs, nemokantiems – porciją paruošdavo. Eterį gerti reikėjo

⁵ *Ten pat.*

⁶ www.ausra.pl/0406/PGV.html – žr. 2013 04 08.

⁷ www.stud.ktu.lt/.../htm/.../Spaudos%20atgavimas.ht. Žr. 2013 04 10.

mokėti, todėl kiti „labiau patyrę“ dar ir pamokydavo. Išgėrus paruoštą „porciją“ būtinai reikia atsirūgti, kad neišpūstų pilvo. Tai buvo pavojinga. Dar kiti, ypač būdami kelių bendraminčių kompanijoje, išpildavo cukraus į puodelį, o ant jo – eterio. Po to kiekvienas skubiai kabindavo šaukšteliu, kad eteris nespėtų išsigaruoti. Tiek geriant, tiek ir išgėrus eterio, iš burnos sklisdavo ypač stiprus, aplinkiniams gana nemalonus kvapas. Eteris greitai garuoja, o jo garai, susimaišę su oru, sukelia sprogimą. Įkvėpęs garų žmogus galėdavo ir užsidegti, todėl rūkyti nebuvo galima, nors išgėrimo metu daugeliui to ir reikia.

Tarpukariu daugiausia kontrabandos buvo įvežama iš Vokietijos, ypač nuo 1922–1926 m., kai ten prasidėjo didžiulė infliacija. Spiritą, denatūruotą spiritą ir eterį plukdydavo per Nemuną, tačiau ypač daug nelegalių svaigalų buvo įvežama per Klaipėdos kraštą, kurį tuomet buvo galima drąsiai vadinti „kontrabandininkų karalija“⁸.

Anodija – eterio ir spirito mišinys. Žemininkai, kitaip – kaimiečiai, jį mėgo kaip vaistą. Anodija konkuravo su vadinamais ofmandropais (*Hoffmannstropfen*), kurie iki Pirmojo pasaulinio karo buvo vežami iš Prūsijos į Lietuvą. Nebrangi anodija buvo naudojama ir svaiginimuisi. Ji kontrabandos būdu buvo gabenama iš Rytprūsių į Žemaitiją ir dar toliau⁹.

Iki 1936 m., kol eteris nebuvo laikomas narkotine medžiaga, jis per sieną buvo gabenamas dideliais kiekiais. Eterio kontrabanda sumažėjo išgaliojus vidaus reikalų ministro įsakymui, kuriame paskelbta, kad eteris ir jo mišiniai pripažįstami narkotinėmis medžiagomis¹⁰.

1926 m. spaudoje buvo rašoma, kad „šmugelnikų“ pelnas buvo didžiulis. Litro spirito savikaina tebuvo apie 90 centų, o Lietuvoje jį pardavinėdavo jau po 10–15 Lt. Gamybos ir pardavimo kainų skirtumas siekdavo iki 1 500 %.

XX a. pradžioje vyrai ir moterys mėgdavo anodijos paskanauti per vaises, talkas – „pripils stiklinę cukraus, užpils anodijos ir visi stiklinę siunčia aplink. Kiekvienas, pakabinęs šaukščiuku, uždengia stiklinę delnu ir siunčia toliau“.

Anodiją reikėjo mokėti gerti, nes eterio garai, susimaišę su oru, sprogs. Anodiją geriant iš taurelių, kad neuždustum, reikia užspausti nosį, „tik lūpas prikiši ir nosį gali nukelti“. Išgėrus reikia atsiraugėti – jei ne, išpučia šonus, ir gali numirti. Tada reikia gerti šlapimą arba ištirpintos druskos. Sakydavo: „Minko keliais ant pilvo, kol išmankština – turi išskirti orą. Jeigu

Statinaite spiritui.
XIX a. vid.

Kanistras eteriui

Indelis eteriui.
V. Šidlausko
nuotraukos

⁸ Jakubčionis A. *Lietuvos muitinės*, Vilnius, 1999.

⁹ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 1, Vilnius, 2000, p. 60.

¹⁰ Vidaus reikalų ministerio įsakymas, *Vyriausybės žinios*, 1936, Nr. 549/3824.

*Konfiskuoti
anodijos kanistrai.
Iš tarpukario
Lietuvos žurnalo
„Policija“*

anodijos išgėręs atsiraugėsi, galėsi pilti kaip į peklą, o jei neatsiraugėsi, žarnas suplaisys.“ Greičiausiai apsvaigdavo uostydami – „paėmei anodijos už apatinės lūpos, išsižiojai ir garuoja tiesiai į smegenis“. Anodija lengvai užsidegantis skystis. Susirinkę vyrai sakydavo: „Baikit rūkyti, gersim anodiją.“ Ją buvo pavojinga gerti – „jeigu anodiją iškvėpi ir netoli degtukas degs, gali užsidegti“.

Uostydamas greičiausiai apsvaigsti, nei nurydamas¹¹.

Tilžėje priešais Pagėgių muitinę buvo įrengti spirito sandėliai. 1924–1925 m. Pagėgių muitinė konfiskavo 1 264 l, Panemunės – 1 088 l, Smalininkų – 2 565 l kontrabandinio spirito. Mažiausia saugojama buvo siena,ėjusi Nemuno upe. Valtimis kontrabandinės prekės čia buvo plukdomos tai į vieną, tai į kitą pusę. Nemunu plaukioję lietuviai baidokai prekes surinkdavo vienoje pusėje, ir slapčia sustoję kitoje Nemuno pusėje, jas iškraudavo. Kartais į tokį reisą išplaukdavo ir Vokietijos garlaiviai, kurie, perplaukę Nemuną, slapta stabteldavo Lietuvos pusėje, o keleiviams apsipirus, plaukdavo savo maršrutu toliau. Vokiečių pareigūnai jiems nuolaidžiaudavo¹².

Liepėnos upe Prūsijos–carinės Rusijos siena tęsėsi 24 km (1940 m. per nusekusią Lieponos upę iš Lietuvos į Vokietiją bėgo prezidentas Antanas Smetona).

Išliko žinių, kad iš Kybártų apylinkių ištisus metus spiritas buvo gabenamas kibirais per Lieponos upelį. Žiemą, užšalus Lieponos upei, jos viduryje ūkininko tarnaitė iškirsdavo eketę ir semdavo vandenį skalbimui, gyvulių girdymui. Prie eketės vienu metu pasirodydavo lietuvaitė tarnaitė su tuščiais kibirais ir vokiškoji tarnaitė su pilnais kibirais spirito. Apsikeitusios kibirais juos parsinešdavo, išpildavo ir vėl eidavo prie Lieponos eketės. Taip tęsėsi apie metus. Tačiau kartą caro žandaras, paprašęs vandens, atsigėrė stipriausio spirito. Aišku, lietuvaitė buvo griežtai nubausta, ir kontrabanda nutrūko¹³.

Didžiausia kontrabandinių nuodų, t. y. anodijos, dalis buvo atplukdoma Nemunu, ruože tarp Rūsnės ir Panemūnės miestelių. „Kontrabandai gabenti šis rajonas labai patogus, o saugoti labai sunkus, nes krantai labai išraižyti, apžėlę, pelkėti, daug vandens kelių“, –

¹¹ www.museums.lt/biblioteka/samulionyte.htm – Lietuvos muziejų asociacija.

¹² *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 2003, p. 283.

¹³ Mališauskas J. *Tilžės keleivis*, 1886.

1932 m. skundėsi pasienio policininkai. Rudenį ir pavasarį pakankamai valčių neturėję pasieniečiai tapdavo kone bejėgiais, nes kai „...išsiliejęs Nemunas apsemia pievas, tai kontrabandininkai beveik nekliudomi gali gabenti kur jiems reikia“¹⁴.

1935 m. kovo 22 d. netoli Viešvilės pasienio policijos buvo sulaikyta „šmuglerių“ valtis, kuria per Nemuną iš Vokietijos mėginta perplukdyti 25 l spirito, siurblys šuliniui ir 5 centneriai apelsinų. Kaimų gyventojai paprastai talkino „šmukuliams“, kurių dažnas, be spirito, nešdavo ir draudžiamas lietuviškas knygas.

Naktimis XIX a. Lietuvos ir Prūsijos pasienyje dėl kontrabandos kartais užvirdavo tikri mūšiai. „Šmugelnikai (*Schmuggel*) eina“, – išgirdę nakties metu nuaidėjusius šūvius, susižvalgę sakydavo Mažosios Lietuvos gyventojai. Tai būdavo ženklas, kad rytojaus dieną jie galės nusipirkti pigaus kontrabandinio spirito ir kt. Daugelis kontrabandininkų buvo tarnavę prūsų kariuomenėje lietuvininkų pulkuose, – kaip elgtis su ginklu, buvo apmokyti, – todėl, susidūrę su carinės Rusijos žandarais, nedvejodami griebdavosi ginklų¹⁵.

Aktyvėjant kontrabandai, atsirado kontrabandininkų vedliai, žinoję, kada keičiasi pasienio sargyba, kur saugiau galima pereiti sieną. Tokie asmenys pervesdavo per sieną ir iš toliau atvykusias kontrabandininkų grupes. Laikinuose Lietuvos Respublikos 1919 m. įstatuose kontrabandininkams buvo nustatyta 6 mėn. kalėjimo ir 5 tūkst. auksinų bauda. Neteisėtai įvežtos prekės turėjo būti konfiskuojamos kartu su transporto priemone.

Tarpukariu į Lietuvą, be svaiginamųjų gėrimų, dar buvo gabenamos mielės, rūkalai, kava, vaistai, vaisiai, šaudmenys, batai, pramoninės, galanterijos prekės, kosmetika, papuošalai. Išėję lieknos lietuvaite merginos grįždavo „pilvotos“. Aplink liemenį jos apsvyniodavo šilkų, prisikišdavo papuošalų, pareidavo naujais batais ir kt. Į Vokietiją buvo gabenama degtinė, maisto produktai, pienas, mėsa¹⁶.

Kontrabanda Viešvilėje ir jos apylinkėse

Apie Pūsijos–carinės Rusijos pasienio muitinę Smaliniškuose 1829 m. randame Vladislavo Sirokomlės knygoje „Nemunas nuo versmių iki žiočių“. V. Sirokomlė aprašė vieno Naugardūko bajoro pasakojimą. Bajoras, kurio vardas neminimas, plaukdamas vytine, užsukęs į Smalininkų uostą, pastebėjo, kad muitinėje gyventojai buvo labai kruopščiai tikrinami. Jis sužinojo, kad galima įsivežti „*daugiausia dvi stuopas degtinės, o druskos – nė saujos*“. Kadangi šių dalykų vytinėje dar buvo nemažai, sulaukus tamsos, viskas „*nuejo žuvų vakarienei*“. Ir „*reikėjo matyti mūsų lietuvių upeivių skausmingus veidus, kai teko pilti į Nemuną degtinę: pasakytum, kad jiems kraują varvino iš paširdžių*“. Vienas „*nesąžiningas upeivis*“ pasistengė „*išgelbėti*“ bent vieną butelį. Deja, muitininkas jį rado ir „*būtų buvę bėdos*“, jei „*prievažda niekam nematant nebūtų jam įspraudęs apdilusio talerio*“¹⁷.

Šalia Smalininkų, pačiame pasienyje esančiuose Añtšvenčiuose, kaip ir kituose pasienio kaimuose, viską pakeitė 1864 m. caro Rusijos valdžios pradėtas lietuviškos spaudos draudimas. Per greta kaimo esančią Smalininkų girią pradėjo keliauti ne vien įprastinė

¹⁴ *vz.lt/straipsnis/2008/.../Apie_anodija_ir_kitus_nuodus... VZ.LT, žr. 2013 04 10.*

¹⁵ *vz.lt/.../VZ_Savaitgalis_Spirito_kontrabanda_tarpuk..., žr. 2013 04 10.*

¹⁶ *Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. 2, Vilnius, 2003, p. 283.*

¹⁷ *Almonaitis V., Almonaitienė J. Šiaurės Skalva, Kaunas, 2007, p. 188.*

kontrabanda, bet ir knygnešių naštos. Juk čia pat siena su Lietuva. Žinoma, kad lietuviškų knygų siuntos ne kartą reisiniais Nemuno garlaiviais būdavo atplukdomos iš Tilžės bei Ragainės spaustuvių į Smalininkus. Čia buvo lietuviškos spaudos sandėliai, iš kur spauda keliaudavo jau girių takeliais. Be herojiškų knygnešių žygdarbių, būta ir paprastos kontrabandos kasdienybės – kyšiais pamaloninti Rusijos pasieniečiai „nepastebėdavo“ per valstybinę sieną neštų kontrabandinių prekių ar draudžiamų lietuviškų spaudinių¹⁸.

Spaudos draudimo (1864–1904) laikotarpiu Smalininkai buvo svarbus lietuviškų spaudinių gabenimo punktas. Žinoma, kad 1883 m. pradėjus leisti „Lietuviškus „Aušros“ kalendorius“, net 500 jų vienetų Martynas Jankus perdavė platinti Smalininkų smuklininkui Vieškalniui. Lietuviškos spaudos taip pat galima buvo išigyti pas knygrišį Karlą Ermonaitį. Tad atvykę iš Didžiosios Lietuvos, knygnešiai galėjo toliau ir nekeliauti, lietuviškų leidinių nusipirkti Smalininkuose¹⁹.

Iki 1923 m. atskiros pasienio policijos stoties Viešvilėje nebuvo – ji priklausė Žukų pasienio policijos stočiai. 1925 m. buvo atidaryta nauja Viešvilės pasienio policijos stotis, kuriai priklausė Viešvilės, Pagulbinių, Aňtgulbinių, Báltupėnų, Apšriūtų, Kalvėlių, Žardėlių kaimai, Rýdelsbergas, Balinės, Smaladaržio ir Vilkdaubio girininkijos. Iki 1925 m. gruodžio 1 d. priklausė Kriokiškių, Aušgirių, Tautiškių, Žagmantų ir Žagmantėlių gyvenvietės. 1932 m. Viešvilės pasienio policija įsikūrė prie pašto buvusiam valsčiaus pastate, priklausiusiam Šimanskiui. Čia buvo įrengta raštinė, areštinė, butai tarnautojams, knygynas. Pasienio policijos viršininko įstaiga Viešvilėje buvo iki 1939 metų. Paskutiniu viršininku dirbo *Žemaitis*, pavaduotoju – *Oskaras Benderis*²⁰.

Tiek Smalininkuose, tiek ir Viešvilėje per sieną vykdavo aktyvus judėjimas. Viešvilės, Pagulbinių, Sokaičių ir kitų aplinkinių vietovių, kaimų gyventojai Trapėnuose, Smalininkų – Šilėnuose, Kazikėnų gyventojai – Liubėnuose itin pigiau negu tuometinėje Lietuvoje galėdavo išigyti pramonės prekių. Tačiau, be leidžiamų

Frydos Herman 1939 m. sienos perėjimo kortelė. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejaus

Gültig bis 20. März 1939
Turi galios iki

für folgende Grenzübergangsstellen:
sėkantioms sienai pereiti vietoms:

1. Litff
2. Litff
3. Litff

1. Name: Litff
2. Name: Litff
3. Name: Litff
4. Name: Litff

Alter: Anzais:
1. Jahre: 1938
2. Jahre: 1938
3. Jahre: 1938
4. Jahre: 1938

Ort u. Tag der Ausstellung:
Davimo vieta ir data:
Litff den 21. Joul 1938

Behörde: Der Landrat
Maksa: Der staatliche Polizeidirektor

Dienststempel: Unterschrift des Inhabers
Savininko parašas
Fryda Herman

Dienststempel: Unterschrift
W. W. W.

¹⁸ www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=1875
Antšvenčių kaimas – Mažoji Lietuva.

¹⁹ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 189.

²⁰ Knobloch H. E. von. *Wischwiller Dorf-Chronik, II*, Berlin-Dahlem, 1998, p. 165–178.

įvežti prekių, pasienyje vyko ir aktyvi kontrabanda – iš Vokietijos pusės visais įmanomai būdais buvo gabenamos mielės, žiebtuvėliai, cigarai, alkoholiniai gėrimai, ypač tokie kaip spiritas, eteris ir kt. Muitininkai stebėdavosi, kad moterys grįždamos iš Vokietijos pusės būna „daug storesnės“.

Pietinės Nemuno pusės gyventojus, po 1919 m. likusius Vokietijos teritorijoje, domino pigesnės lietuviškos maisto prekės. Viešvilė buvo turtinga maisto produktų. Turgaus dienomis Viešvilėje ypač gausiai lankydavosi Trapėnų gyventojai, kuriuos daugiausia domindavo mėsa ir kiti maisto produktai. Vokiečiai, nusipirkę dešrų ir kumpių, pirma prisivalgydavo, paskum prisipirkdavo neštis į namus tiek, kiek buvo leidžiama išvežti (apie 2,5 kg).

Papasakojo Juozas Baškauskas, Brochtonas, JAV, gim. 1920 m. Užrašė Danutė Daugirtienė 1995 m. Viešvilė.

Tad pasienio kaimų gyventojams būdavo išduodama nemažai sienos perėjimo kortelių (*Grenzkarte*). „Grenckartes“ išdavinėdavo valsčiaus valdyba, o muitininkai turėdavo „paplušėti“, kad suspėtų patikrinti keltais gausiai besikeliančių gyventojų grupes. Pažeidėjams tekdavo atlikti bausmę čia pat buvusioje Viešvilės teismo rūmų daboklėje.

Viešvilės kraštotyros būrelis, *Viešvilė kaimo istorija*, vadovė Danutė Daugirtienė.

Sienos kortelė (Grenzkarte), išduota 1936 m.

Amsens liudijimas (Ausweis), išduotas 1939 02 15 R. Guttliens.

Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejaus

Deutsch-Litauischer Grenzverkehr.
Vokietijos - Lietuvos pasienio susisiekimas.

656

Grenzkarte № 98621
Sienos kortelė

Vor- u. Zuname: Marys Bartkus
Vardas ir pavardė

Geburtsort und -tag: Lilvininkiai
Gimimo vieta ir diena

Staatsangehörigkeit: Litauen
Pilietybė

Stand oder Beruf: Landschreiber
Užsiėmimas

Wohnort: Lilvininkai
Gyvenamoji vieta

Gültig zum erleichterten Grenzübertritt nach Maßgabe der Bestimmungen des Deutsch-Litauischen Grenzverkehrsabkommens vom 5. August 1936.

Tinka palengvintai siena pereiti einant 1936. m. rugpjūčio mėn. 5. d. tarp Vokietijos ir Lietuvos sutartais pasienio susisiekimu nustatymais

Kreis: Heidenau
Sturm: _____

Nur gültig, wenn die Zeitungsanfrage für den laufenden Monat auf Seite 4 geliebt ist.

Memeldeutsche Sicherheits - Abteilung

Ausweis №. 1058

für Guttliens Reifenst
Name Reifenst
Nachname

Dienstgrad: _____

Dienststellung: _____

Inhaber dieses Ausweises ist Angehöriger der Memel-deutschen Sicherheits-Abteilung. Er ist zum Erwerb und Tragen des Dienstanzuges der Sicherheits - Abteilung berechtigt.

Druck: Memeler Druckerei-Werkstätte

A

**LIETUVOS-VOKIETIJOS PASIENIO SUSISIERIMAS
LITAUISCH-DEUTSCHER GRENZVERKEHR**

Sienos kortelė-Grenzkarte № 37665 *

Vardas ir pavardė: *Stan. Erhardo Knoblak*
 V- und Zuname

Gimimo vieta ir data: *Elkai 1921-5-6*
 G-urtsort und Tag

Pilietybė: *Li. el. kl. kr. pil.* - *Erhard Knoblak*
 Staatsangehörigkeit

Užsiėmimas: *dirbantis sėklus - Grodzkiškės*
 Stand oder Beruf

Gyvenamoji vieta: *Viešvilė - Wischwill*
 Wohnort

Galioja palengvintai sieną pereiti pagal Lietuvos-Vokietijos mažojo pasienio susitarimo 1936 m. rugpjūčio mėn. 5 d. nuostatus.
 Gültig zum erleichterten Grenzübergang nach Maßgabe der Bestimmungen des Litauisch-Deutschen Grenzverkehrsabkommens vom 5. August 1936.

Galioja iki: *1939-1-24* *1939-1-24*
 Gültig bis: *1939-1-24* *1939-1-24*

Sienos sienai pereiti automatai
 für folgende Grenzübergangsstellen

- Pašūnė - Nibornė*
- Pašūnė - Pašūnė*
- Viešvilė - Wischwill*

"Rytas" Klaipėda

Sienos kortelė
(Grenzkarte)

Viešvilės burmistro būstinė ir paštas. 1941 m. liepos 22 d. (Wischwill am 22 Juni 1941 vor Bürgermeisterei und dem Postamt). Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejaus

Kennort:	Heydekrug
Kennnummer:	N. 13.166.
Gültig bis:	16. Juli. 1941.
Name:	Garnit
Vorname:	Anna
Geburtsort:	Heydekrug
Geburtsort:	Heydekrug
Beruf:	Wirtschafterin
Umschreibende Kennzeichen:	Polen.
Deutsche Kennzeichen:	Polen.
Bemerkungen:	Ungültig!

Heydekrug, den 16. Juli 1941
Der Landrat
Gebühr
Gebühr

Vokietijos kelionės kortelė (Deutsches Reich Rennkarte), išduota 1941 m. liepos 16 d. G. Jarnit

(16 Seiten enthaltend)

Territoire de Memel
Memelgebiet
Klaipėdos kraštas

Numero
No. 52
N. 52

du registre
des Registers
raistų.

PASSEPORT
REISE-PASS
KELIAVIMO PASAS

valable jusqu'au
gültig bis zum 27. Januar 1941

Tinkamas lig

nom
für
pavardė
Parengis

prénom
vardas
Julia

Lietuvio kelionės pasas. Prieiga per internetą: www.migracija.lt/l.php?tmpl...index...

Klaipėdos krašto gyventojų kelionės pasas. Prieiga per internetą. Migracijos departamentas – Klaipėdos krašto dokumentai

Viešvilės muitinės postas buvo šalia kelio į Trapėnus. Prieš prasidedant pavasario potvyniams jį perkeldavo į miestelį, šalia evangelikų bažnyčios.

Nemune zujo daug laivų, valčių, plaukė sieliai. Visus laivininkus sukontroliuoti nebuvo pakankamai jėgų. Juk jie bet kada galėdavo nepastebėti, ypač nakties metu, stabtelėti kitame krante ar perimti kitame laive gabentą kontrabandinį krovinį.

Kontrabanda, tik jau mažesniais kiekiais, nuolat buvo gabenama ir keltais. Keltai veikė tarp Smalininkų–Šilėnų, Kazikėnų–Liubėnų, Jovarynės, Viešvilės–Trapėnų, Sokaičių–Nemonje, Ažuolynės vietovių ir Šereiklaukio–Ragainės. Išlikę kai kurių keltų nuotraukos.

VSAT Pagėgių rinktinės Viešvilės užkarda

Pokalbis su Pagėgių rinktinės vadu pulkininku Genadijumi Kuznecovu.

Atkūrus Nepriklausomybę 1990 m. kovą, tą pačių metų spalį imta rūpintis užtikrinti Valstybės sienos saugumą bei neliečiamumą – prie tuometinio Krašto apsaugos departamento pradedama formuoti Pasienio apsaugos tarnyba. 1990 m. lapkričio 19 d. pradėjus tarnybą tuomet įsteigtuose 64 pasienio postuose, tą pačių metų spalio 27 d. buvo įkurta Šilutės užkarda, kuriai pavaldūs buvo 3 postai – Rūsnės, Pagėgių, Panemūnės.

Pagėgių užkarda įkurta 1990 m. lapkričio 23 d.

Krašto apsaugos ministro 1994 m. balandžio 29 d. įsakymu įkurta Pagėgių pasienio policijos rinktinė, kuriai buvo pavesta Lietuvos ir Rusijos valstybių sienos ruožo apsauga. Tuo metu rinktinę sudarė Vištyčio, Kybartų, Šakių, Viešvilės, Pagėgių bei Rusnės užkardos.

Pagėgių rinktinė – daugiausia užkardų turintis Valstybės sienos apsaugos tarnybos padalinys, saugantis 1/8 dalį Lietuvos Respublikos, o nuo 2004 m. gegužės 1-osios – ir išorinės Europos Sąjungos sieną.

Valstybės sienos apsaugą sausumoje ir pasienio vidaus vandenyse 212,4 km ilgio sienos ruože su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi nuo Skirvytės–Nemuno atšakos įtekėjimo į Kuščių marias (netoli Rusnės) iki Liepūnos ir Kačkės santakos (netoli Kybartų) užtikrina 7 užkardos: Kybartų, Lieponos, Kudirkos Naumiesčio, Slavikų, Viešvilės, Pagėgių ir Vileikių.

Piliečių ir transporto priemonių praleidimas ir pasienio kontrolė vykdoma tarptautiniuose Kybartų APKP, Panemūnės APKP, Ramoniškių APKP (kuris veikia kaip dvišalis), Kybartų GPKP ir Pagėgių GPKP. Taip pat yra du tarptautiniai upių pasienio kontrolės punktai – Rusnės UPKP ir Jūrbarko UPKP.

Didžiausia saugomo ruožo dalis eina upėmis – 196,9 km. Ruožą kerta 5 upės ir upeliai, 5 keliai ir vieškeliai, 7 tiltai ir 3 geležinkeliai.

2005 m. iš visų Respublikoje sulaikytų 3,394 mln. neteisėtai į Lietuvą gabentų cigarečių pakelių Pagėgių rinktinės pareigūnai sulaikė 2,596 mln.

Kontrabandininkų amžiaus vidurkis – 35 metai, VSAT Pagėgių rinktinės pasieniečiams už neteisėtą valstybės sienos perėjimą įkliuvo 11 nepilnamečių, įkliuvo ir 6 vadinamieji „ichtiandrai“ – nardymo kostiumais vilkintys kontrabandininkai, cigarečių dėžes plukdantys upe.

Tauragės apskrityje, 2006 m. duomenimis, prie sienos su Rusija, veikia kelios stambios ir keliasdešimt smulkesnių kontrabandininkų grupuočių.

Kontrabandininkų veiklos pobūdis, kaip rodo įvykiai prie valstybės sienos, išliko toks pats – atsitiktiniais praeiviais ir žvejais apsimetę asmenys stebi pasieniečių užkardas, seka VSAT patrulių visureigius bei praneša apie jų judėjimą bendrininkams, žvalgo apylinkes, yra „apsiginklavę“ stebėjimo prietaisais bei radijo ryšio

priemonėmis. Kontrabandos organizavimu užsiimantys asmenys bando taikytis ir prie Lietuvoje galiojančių teisės aktų. Sugriežtinus baudžiamąją atsakomybę už neteisėtą akcizu apmokestinamų prekių gabenimą, kontrabandininkai ėmė gabenti smulkesnius, nors ir mažiau pelno nešančius, krovinius. Neabejojama, kad jie iš anksto apskaičiuoja nelegalaus krovinio vertę taip, kad sulaikyti gabentojai būtų baudžiami tik administracine atsakomybe – bauda arba keliasdešimties parų areštu.

Kontrabandos organizavimu užsiimantys asmenys dalį savo nelegalaus pelno skiria greitiems, galingiems automobiliams, modernioms ryšio priemonėms įsigyti, samdo daugiau talkininkų, bando papirkti pareigūnus. Net ir netekę pareigūnų sulaikomų cigarečių, kontrabandininkai dažniausiai bet kokiomis priemonėmis bando toliau tęsti savo veiklą, kuri jiems paprastai yra pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Pastebėta, kad praėjusiais metais (2005 m. – red.) iš Rusijos Nemunu cigaretes gabenantys kontrabandininkai vietoj irklinių plaustų dažniau ėmė naudoti motorines valtis, stengdamiesi jų galingumu ir greičiu nenusileisti pasieniečių plaukiojimo priemonėms. Pernai (2005 m. – red.) sieną su Rusija saugantys Pagėgių rinktinės pasieniečiai, stabdydami reikalavimui sustoti nepaklususius asmenis ir transporto priemones, 24 kartus buvo priversti panaudoti šaunamąjį ginklą, taip pat kelis kartus buvo susidurta su peiliais ginkluotais kontrabandininkais. Dažniausiai kontrabandininkai į Lietuvą gabeno žemesnės klasės cigaretes – įvairių rūšių „Prima“ ir „Saint George“, „Jing Ling“, „Bayron“, tačiau pasitaikė atvejų, kai gabenti ir brangesni rūkalai – cigaretės su „West“, „Prince“, „Marlboro“, „Winston“ prekiniais ženklais.

Populiariausių cigarečių „Saint George“ pakelis Kaliningrado srityje kainuoja apie 50–60 lietuviškų centų, o pargabentas į Lietuvą pačiame pasienyje didesniais kiekiais brangsta iki maždaug vieno lito, šalies gilumoje gali kainuoti iki maždaug 1,6 lito. Oficialiai rūkalais prekiaujančiose parduotuvėse ir prekybos centruose toks analogiškos klasės cigarečių pakelis kainuoja kiek daugiau nei 3 litus (2006 m. kainomis – red.). Vis didesnę susirūpinimą kelia nelegalios migracijos užuomazgos. Lietuvai ištojus į Europos Sąjungą, lietuviams atsivėrė gerai išsivysčiusių Europos valstybių darbo rinkos, todėl Lietuvos Respublikos piliečio pasas tapo geidžiamas pirkinys dar tik siekiančiųjų narystės ES.

Viena prioritetinių VSAT veiklos sričių – sienos su Rusija ruožo apsaugos stiprinimas. Bus statomos naujos ir rekonstruojamos jau esamos VSAT užkardos, diegiama techninė sienos stebėjimo ir apsaugos įranga, statomos specialios prieplaukos pasieniečių laivams, atnaujinama ir gausinama VSAT ginkluotė ir ekipuotė, ruošiamasi pirkti modernių plaukiojimo priemonių. Nupirkti didelio pravažumo keturračiai, išvystantys iki 117 kilometrų per valandą greitį, lengvai įveikiantys kalnuotas ir sunkiai pravažiuojamas vietas, bei sniego rogės, galinčios pasiekti 170 kilometrų per valandą greitį. Jų techninės

*VSAT Pagėgių
rinktinės Viešvilės
užkarda*

*VSAT Viešvilės
užkardos
gyvenamasis namas.
2012 m. V. Kucino
nuotraukos*

savybės leis artimiausiu metu kontroliuoti sieną ir ten, kur negalėtų eiti patrulis ar juo labiau – važiuoti pasieniečių visureigis.

Absoliučią daugumą sulaikytų kontrabandinių prekių dabar sudaro cigaretės.

1993 ir 1994 m. klestėjo spalvotųjų metalų, ypač vario, kontrabanda, 1999–2001 m. – alkoholis ir cukrus, cigaretės, po 2000 m. suklestėjo cigarečių kontrabanda, buvo ir gintaro kontrabandos atvejų. 2003, 2004, 2005 m. fiksuojami milijoniniai sulaikytų kontrabandinių cigarečių kroviniai. 2006 m., kaip ir 2005 m., absoliučią daugumą sulaikytų kontrabandinių prekių sudaro cigaretės.

Nuolat palaikomi ryšiai su Rusijos Federacijos pasieniečiais turi didelį prevencinį poveikį, kadangi net ir operatyviai keičiantis informacija apie rengiamus ar jau vykstančius kontrabandinių pre-

kių gabenimus per „žaliąją sieną“, be išankstinio pasirengimo gerai vietovę kontroliuojančius kontrabandininkus sulaikyti sudėtinga. Saugodami valstybės sieną, Pagėgių rinktinės pareigūnai tarnyboje jau dabar naudojami šiuolaikinėmis moderniomis technikos ir transporto priemonėmis: mobilios ir stacionarios optine vaizdo stebėjimo ir termovizorine naktinio matymo aparatūra, radijo ryšiu, mobiliais ir stacionariais radiacijos kontrolės įrenginiais, centralizuota VSAT informacinė sistema, Interpolo duomenų baze, palydovine geografinės padėties nustatymo sistema (GPS), visureigiais „Land Rover“, „Mitsubishi“, kateriais ir motorinėmis valtimis, ginkluote, į pagalbą pasitelkiame tarnybinius šunis. Neseniai mūsų automobilių parkas pasipildė devyniais naujais „Ford Mondeo“ automobiliais, keletu motorogių. Artimiausiu metu gausime keturračių motociklą, plaukiojimo priemonių. Be viso to, reikia pareigūnų, kurie su tomis priemonėmis dirbtų. Šiuo metu (2006 m. duomenimis – red.) Pagėgių rinktinėje trūksta daugiau nei 80 pareigūnų. Incidentai pasienyje su Rusija, kai pasieniečiai gaudo cigarečių kontrabandininkus, neretai panašūs į vaizdus iš karo fronto. Grumtynės sausumoje ir vandenyje, gaudynės ir šūviai į orą ar į sprunkančius kontrabandininkų automobilius, pareigūnų transporto ir plaukiojimo priemonių taranavimas, sulaikyti tūkstantiniai kontrabandinių cigarečių kroviniai, šimtais skaičiuojami pažeidėjai, kurie neretai būna išūlūs, agresyvūs ir net apsiginklavę peiliais, per šaltį, liūtį ir speigą nužingsniuoti kilometrai – tokia rinktinės pareigūnų tarnyba.

Užrašė D. Buinickaitė ir J. Vercinkevičius. Nemunas – valstybės siena, *Voruta*, 2006 04 18.

Klaipėdos krašto autonomija

Diana Kuzmarskienė

Įvadas

Klaipėdos kraštas¹ (vok. *Memelland*) – tai šiaurrytinė vadinamosios Mažosios Lietuvos (*toliau – M. Lietuvos*)², nuo seno apgyvendintos prūsų ir lietuvių, teritorijos dalis, nuo XII–XIII a. dėl vokiečių ekspansijos tapusi Vokietijos dalimi. Viešvilės ir Smaliniūnų vietovės – tai rytinė Klaipėdos krašto dalis – buvusi pietrytinė Skalvė. Čia išstisus penkis šimtmečius tęsėsi valstybinė siena, skyrusi šį Mažosios Lietuvos kraštą nuo pietinės žemaičių žemės – Káršuvos³.

Po Pirmojo pasaulinio karo Versalio taikos sutartimi (99 str.) Klaipėdos kraštas nuo Vokietijos buvo atskirtas. Versalio taikos konferencija jį perdavė globoti Didžiajai Britanijai, Prancūzijai, Italijai ir Japonijai. Krašto administravimas buvo pavestas Prancūzijai⁴. Lietuvos vyriausybė suprato, kad jauna Lietuvos valstybė galėjo būti ekonomiškai nepriklausoma tik kontroliuodama Klaipėdos uostą. Siekdama šių tikslų, Lietuva 1923 m. pradėjo derybas dėl konvencijos. Po ilgų derybų 1924 05 08 Paryžiuje Klaipėdos krašto konvencija buvo pasirašyta, 1924 07 30 ją ratifikavo Lietuvos Seimas, o 1925 08 25 – D. Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija.

Klaipėdos konvencija – tarptautinės teisės aktas, įteisinęs ir reglamentavęs autonominę Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvos Respublikai. Ją sudarė 18 straipsnių ir 3 priedai: Klaipėdos autonomijos statutas, Klaipėdos uosto valdymo taisyklės ir Tranzito taisyklės. Konvencijos 2 str. nustatė, jog Klaipėdos kraštas Lietuvos valstybėje bus atskiru autonominiu vienetu, turinčiu įstatymų leidybos, administracinę, juridinę bei finansinę autonomiją. Lietuvos atstovu Klaipėdos krašte buvo Prezidento skiriamas gubernatorius, turėjęs teisę skirti Direktorijos, kaip vykdomosios valdžios, pirmininką, vetuoti prieštaraujantįs Lietuvos Konstitucijai įstatymus, sušaukti Seimelį nepaprastajai sesijai ar paleisti jį anksčiau laiko.

Vokietijai netekus dalies savo žemių *inter alia* Klaipėdos krašto, Vokietijos teisininkai aktyviai kvestionavo Klaipėdos krašto atgavimo klausimą, cesijos raidą bei pačią autonomiją. Klaipėdos krašto teisinius klausimus nagrinėjo M. Romeris, R. Valsonokas, D. Krivickas ir kt.

J. Robinzonas ir T. Petkevičius nagrinėjo teorinio pobūdžio klausimus, interpretuodami 1924 m. priimtos Klaipėdos konvencijos ir statuto straipsnius, paneigdami vokiečių teisininkų A. Rogge, A. Hesse, H. Diorgės ir kt. koncepciją, kad Klaipėdos kraštas esąs susietas su Lietuva tik sąjungos ryšiais ir turįs būti administruojamas nekontroliuojant Lietuvai – kaip „*laisvoji valstybė*“. Lietuvos autonomijos problema

¹ Klaipėdos kraštas – šiaurrytinėje Mažosios Lietuvos dalyje, palei Nėmuno žemupį bei Baltijos jūrą, 1919–1939 m. egzistavęs teritorinis vienetas.

² XIX a. lietuvių istorinėje ir publicistinėje literatūroje lietuviška provincija Prūsijos sudėtyje pradėta vadinti Mažąja Lietuva. Šis terminas, kaip istorinė kategorija, yra vartojamas ir dabar. Klaipėdos krašto, Mažosios Lietuvos teritorijos dalies, terminas atsirado 1919 m. ir nuo to laiko nebeįėjo į Mažosios Lietuvos sąvoką.

³ Knobloch H. E. *Der Wischwiller Dorf-Chronik II (Recht, Ordnung und Verwaltung)*, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 165–170.

⁴ Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V. ir kt. *Lietuvos teisės istorija*, Vilnius, 2002, p. 346.

svarstė J. Robinzonas savo „Klaipėdos krašto Konvencijos komentaro“ I tome. Jis konstatavo, kad priskiriant autonomijos terminą tam tikrai valstybinės konstrukcijos formai, autonominis gali būti tikrai nevalstybinis junginys, tai yra toks, kuris pats neturi valstybinių požymių; kad autonomija turi tiek teisių, kiek jai yra išakmiai pripažinta; kad autonomija nuo savivaldybės skiriasi tuo, kad ji apima formalų įstatymų leidimą, kuris savivaldybės vienetams nepavedamas; ir kad autonomijai yra būtinas „*titulus specialis competentiae*“⁵. Apie Klaipėdos krašto autonomiją rašė teisininkai: doc. dr. G. Šapoka, dr. A. Raišytė-Daukantienė, prof. dr. J. Žilys, prof. habil. dr. M. Maksimaitis. Klaipėdos krašto istoriniu klausimu pasisakė S. Pocytė, V. Safronovas, V. Vareikis, V. Žalys etc.

Tyrimo aktualumas. Ne tik teisės aktų, reglamentavusių Klaipėdos krašto autonomijos teisinės padėties raidą, bet ir teisininkų mokslinių darbų apie šį institutą analizė aktuali ir naudinga suprasti šio unikalaus krašto problemas, to meto patriotiškai nusiteikusių Lietuvos teisininkų indėlį į krašto išsaugojimą Lietuvos sudėtyje. Išnagrinėjus ir atsižvelgus į Lietuvai nedraugiškų šalių bandymus kvestionuoti Klaipėdos konvenciją ir žymiausių to meto teisininkų teisinius vertinimus, tikėtina, kad panašių problemų dėl autonomijos teisėtumo atvejų ateityje pavyks išvengti.

Tyrimo objektas. Klaipėdos krašto autonomija ir jos legitimumo teisinė analizė.

Tyrimo dalykas. Klaipėdos krašto autonomijos problema.

Tyrimo tikslas. Atskleisti Klaipėdos krašto autonomijos problemas.

Tyrimo uždaviniai:

- išnagrinėti Lietuvos teisės į Klaipėdos kraštą pagrindimą ir cesijos raidą;
- išnagrinėti Klaipėdos krašto autonomijos problemas įgyvendinant Konvencijos nuostatas;
- išnagrinėti Hagos Tribunolo sprendimą Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byloje;
- apibendrinti surinktą teorinę ir empirinę medžiagą ir suformuluoti išvadas.

Tyrimo hipotezė. Išnagrinėjus Klaipėdos krašto autonomijos įteisinimą, Lietuvos suverenias teises į šią autonomiją ir Nuolatinio Teisingumo Teismo sprendimą šioje byloje, formuluoju šio tyrimo hipotezę: Lietuvos teisės į Klaipėdos kraštą yra pagrįstos. Tai, kad Lietuvos valstybė savo viešąją valdžią Klaipėdos krašte turėjo teisę įgyvendinti ne tik remdamasi Statutu, bet ir teisėmis, kylančiomis iš valstybės suvereniteto, patvirtino Hagos Tribunolo išspręsta byla. O Statutinis teismas turėjo išspręsti Klaipėdos krašto ir Lietuvos centro valdžių teisėtumą.

Tyrimo metodai:

Komparatyvinis metodas – teisės aktų turinio kitimo atskirais istoriniais laikotarpiais lyginimas. Naudotas analizuojant teisės aktų, reglamentavusių Klaipėdos krašto autonomiją ir to meto įvykių genezę.

Lyginamuoju metodu siekta atskleisti nagrinėjamo laikotarpio teisininkų darbus apie Klaipėdos konvenciją ir Klaipėdos krašto autonomiją. Naudotas analizuojant teisės aktų, reglamentavusių Klaipėdos krašto autonomiją ir to meto įvykių genezę. Gautiems empiriniams duomenims, analizės metu gautų rezultatų apibendrinimui naudotas sintezės metodas.

⁵ Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 221–224.

Sisteminės analizės metodu analizuotas Lietuvos santykis su Santarvės šalimis ir Vokietija, jų tarpusavio priklausomybė.

Dokumentų analizės metodas buvo taikomas, analizuojant Klaipėdos konvenciją ir su ja susijusius teisės aktus, Hagos Tribunolo sprendimą ir kitus dokumentus.

1. Klaipėdos krašto autonomija

Istoriškai susiformavo, jog tam tikroje apibrėžtoje teritorijoje gyvenantys žmonės – tauta, išsivystymo laipsnyje kurdami valdymą, sukuria valstybę. Valstybė yra visos visuomenės politinė organizacija, užtikrinanti jos vienybę ir vientisumą, tvarkanti visuomenės reikalus, suverenia viešąja valdžia garantuojanti piliečių teises, laisves, teisėtumą ir teisėtvarką⁶. Teisės mokslas nurodo tris valstybės elementus: a) tautą; b) teritoriją; c) valdžią⁷. Valstybės teritorija yra vienas iš pagrindinių valstybės elementų, be kurio ji negalėtų įgyvendinti savo suvereniteto. Tai apibrėžtas žemės rutulio plotas, kuriame yra įgyvendinama valstybės valdžia. Valstybės teritorijoje galioja valstybės priimtos (ar sankcionuotos) teisės normos, joje taikomi valstybės institucijų priimti sprendimai, kurie prireikus užtikrinami valstybės prievarta⁸.

Teritorinės struktūros požiūriu valstybės skirstomos į vienisias (unitarines) ir jungtines. Plačiąja prasme jungtinės valstybės, tai kelių santykinai suverenių ar autonominių valstybių organizacijos, vadinamos federacijomis ir konfederacijomis. Ir unitarinėse, ir federacinėse valstybėse gali būti įtvirtinta autonomija, tai yra savarankiškumas, tam tikrų savivaldos teisių suteikimas. Jau nuo Vestfalijos taikos autonomija buvo laikoma valstybės valdžios apibrėžta tam tikrų korporacijų teisė leisti privalomas normas⁹. Teisės doktrinoje yra pripažįstami šie pagrindiniai autonomijos požymiai: jos teritorijoje veikia tam tikri įstatymai; sava įstatymų leidžiamoji ir vykdomoji valdžia nėra laikoma savarankiškais valstybiniais junginiais; jų savarankiškumas apribotas: autonominių organų veikla yra kontroliuojama centrinės valdžios, skiriant į juos savo specialius atstovus (gubernatorius, komisarų); regioninius teisės aktus, prieštaraujančius bendravaltystiniams interesams, dažniausiai panaikina centrinė valdžia. Pasak M. Romerio, autonomijos esmė – kai tam tikram šalies vienetui pavedama, laikantis tam tikrų nustatytų ribų, leisti vietinius įstatymus ir suteikiamas tam tikras savarankiškumas¹⁰. Autonominis vienetas nėra federacijos subjektas ir neturi jo teisių. Autonomija steigama pagal nacionalinį teisės aktą arba tarptautinę sutartį. Šis statusas dažniausiai suteikiamas tautinėms mažumoms, tenkinant jų nacionalinius poreikius ir vykdant regioninę politiką.

1.1. Lietuvos teisės į Klaipėdos kraštą pagrindimas ir cesijos raida

XIII a. Kryžiuočių ordinas užkariavo prūsų žemes kairiajame Nemuno krante. 1252 m. Livonijos ordinas su Kuššo vyskupu užgrobė seną vakarinių baltų gyvenvietę Klaipėdą su siauru

⁶ Vansevičius S. *Valstybės ir teisės teorija*, Vilnius, 2000, p. 27.

⁷ Römeris M. *Valstybė*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 1.

⁸ Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. *Lietuvos konstitucinė teisė*, Vilnius, 2002, p. 488.

⁹ Krivickas D. *Klaipėdos krašto teisinė būklė Lietuvos konstitucinės teisės sistemoje pagal 1924 m. Statutą*, Kaunas, 1940, p. 55.

¹⁰ Römeris M. *Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai*, Vilnius, 2008, p. 52.

pajūrio ruožu dešiniajame Nemuno krante. Vietoj buvusios medinės pilaitės Klaipėdoje pastatoma stipri Memelburgo (*Memele*) pilis. Savo raštuose popiežius Inocentas IV ragino statomą pilį budriai saugoti nuo pagonių lietuvių, netgi paskelbė suteiksiąs atlaidus tiems, kurie vyksią ginti statomos pilies. Tai rodo, kad vietiniai gyventojai nenorėjo vokiečių riteriams užleisti savo žemių, patogios strateginės vietos bei natūralaus priėjimo prie Baltijos jūros. Jau 1258 m. Klaipėda gauna Liubeko miesto teises, o 1328 m. perleidžiama Kryžiuočių ordinui. 1410 m. Žalgirio mūšiu Kryžiuočių ordino veržimasis į Lietuvą ir rytus buvo sustabdytas, tačiau jo viešpatavimą čia įtvirtino 1422 m. Melno taikos sutartis: nustatytos Lietuvos ir Kryžiuočių ordino politinės sienos; 1525 m. ordinas virto pasauline Prūsijos kunigaikštyste, nuo 1701 m. – Prūsijos karalyste, o nuo 1871 m. įėjo į Vokietijos imperijos sudėtį ir išsilaikė iki 1919 m., t. y. Versalio taikos sutarties¹¹.

Prūsijai tapus Vokietijos imperijos dalimi, buvo vykdoma lietuvių nutautinimo politika. Jausdama lietuvių lojalumą, vokiečių vyriausybė neskubėjo imtis drastiškų priemonių, ji vengė prievartos, galėjusios sukelti tautinį pasipriešinimą, ir tikėjosi lietuvių suvokietinimą Rytprūsiose užbaigti be kliūčių. Tačiau XIX a. pab. prasidėjęs lietuvių tautinis judėjimas stabdė germanizacijos procesą ir apsaugojo Prūsų lietuvius nuo visiško nutautinimo. „*O vėlesnieji įvykiai – Antrasis pasaulinis karas, Klaipėdos klausimo atsiradimas ir Klaipėdos krašto prijungimas – įgalino daugelį Prūsų lietuvių vėl prisiglausti prie savo motinos tėvynės*“¹².

1.2. Versalio sutartis – Klaipėdos krašto autonomijos užuomazga

Po Pirmojo pasaulinio karo lietuvių tautos apsisprendimas atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę sustiprėjo. Vyravo nuostata, kad valstybės egzistavimui būtinas išėjimas prie jūros¹³. Buvo remtasi tautų apsisprendimo teisės sąvoka, kuri padrašina revindikuoti lietuviškąsias Prūsų sritis ir tuo būdu atstatyti Lietuvos „priėjimą“ prie Baltijos jūros. Klaipėdos klausimas buvo aktualus ir pradėtas nagrinėti tarptautinėje plotmėje, todėl atsirado Versalio sutarties nuostatai¹⁴. 1919 m. Paryžiaus Taikos konferencijoje buvo svarstomas pokario Europos politinis žemėlapis, kur iškilo klausimas dėl M. Lietuvos susijungimo su besikuriančia savarankiška Lietuvos valstybe. 1918 11 16 Tilžėje buvo išrinkta Prūsų lietuvių Tautos Taryba. 1918 11 30 išleistas aktas, kuriuo lietuvių gyventojų vardu buvo reikalaujama atskirti M. Lietuvą nuo Vokietijos. Tilžėje pasirašytas Prūsų lietuvių Tautos Tarybos aktas šio krašto lietuviams buvo tolygus Lietuvos Nepriklausomybės 1918 02 16 aktui. 1919 04 08 Taryba savo nutarimu, remdamasi tautų apsisprendimo teise, reikalavo Rytprusių lietuviškąsias žemes priskirti Lietuvos valstybei. Šis nutarimas per Lietuvos delegacijos vadovą A. Voldemarą buvo perduotas Taikos konferencijos pirmininkui G. B. Clemenceau¹⁵, Lietuva, siųsdama savo delegaciją, buvo suinteresuota iškelti lietuvių gyvenamų Prūsų sričių revindikacijos ir Klaipėdos klausimus bei prisidėti prie Konferencijos darbų.

¹¹ Žostautaitė P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992, p. 10–11.

¹² Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 8.

¹³ Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Vilnius, 1992, p. 754.

¹⁴ Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 43.

¹⁵ Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Vilnius, 1992, p. 755.

Lenkija, palaikoma Prancūzijos, savo ruožtu memorandumuose siūlė „Klaipėdos kraštą atskirti nuo Vokietijos ir sujungti jį su Lietuva, jei pastaroji sutiks, kad tarp jos ir Lenkijos būtų nustatytas tam tikras organiškasis ryšys“¹⁶. Vokietija, turėdama savų interesų, nesutiko atskirti Klaipėdos krašto, kadangi: „Gyventojai niekad nepageidavę atskyrimo nuo Vokietijos. Jų dauguma vokiečiai, nes šalia 68 000 vokiečių krašte gyvena tiksliai 54 000 lietuviškai kalbančių gyventojų. Klaipėda – grynai vokiškas miestas, niekuomet Lietuvai nepriklausęs. Rytprūsių siena čia esanti nuo 1422 metų. Išskyrus mažą, neturinčią reikšmės grupę, gyventojų tarpe esą nėra jokio judėjimo dėtis prie lietuvių, gyvenančių buvusios Rusų Imperijos kraštuose, ypač kad tų kraštų lietuvių esama kataklivų, o vokiečių kraštuose jų esama protestantų“¹⁷.

Tačiau vokiečių delegacijos atsakymas Klaipėdos klausimu nepakeitė sąjungininkų nuomonės, Taikos sutarties 99 straipsnio redakcija nebuvo pakeista. Konferencijos pirmininkas G. B. Clemenceau lydijamame rašte išdėstė paaiškinimus dėl 99 str.: „Susijungusios ir susitarusios valstybės nesutinka pripažinti, kad Klaipėdos krašto cesija prieštarauja tautybiniam principui. Kalbamasis kraštas visada buvo lietuviškas, jo gyventojų dauguma kalbos ir kilmės atžvilgiu yra lietuviška. Tas faktas, kad Klaipėdos miestas didžia dalimi yra vokiškas, negalėtų pateisinti viso krašto palikimo Vokietijos suverenumė, ypač jau dėl to, kad Klaipėdos uostas yra vienatinis Lietuvos išėjimas į jūrą“¹⁸. Buvo nutarta Klaipėdos kraštą perduoti susijungusioms ir susitarusioms valstybėms, kadangi lietuvių teritorijos statusas dar nėra nustatytas. Šis oficialus Taikos konferencijos pirmininko laiškas, parašytas Santarvės vardu vokiečių taikos delegacijai, turėjo didelę teisinę svarbą, nes jisai sudarė autentišką Versalio sutarties 99 str. interpretaciją¹⁹.

Vokietija, 1919 05 28 pasirašydama Versalio taikos sutartį, išsižadėjo visų savo teisių į Klaipėdos kraštą, tačiau tai nebuvo teritorijos įgijimo aktas. Pažymint Versalio sutarties svarbą Lietuvai, reikia pasakyti, kad Lietuva, nebūdama sutarties dalyviu, kaip ir Klaipėdos kraštas buvo tik sutarties objektu²⁰. Tačiau Versalio taikos sutartis ir jau minėtas G. B. Clemenceau pareiškimas suteikė pagrindo tikėti, kad Klaipėdos krašto klausimas, paaiškėjęs jos teisinei būklei, bus išspręstas Lietuvos naudai. Tai patvirtino ir prancūzų politikų vieši pareiškimai dėl Klaipėdos krašto likimo, esą didžiosios ir susitarusios valstybės gauna Klaipėdą kaip depozitą, iki bus išspręstas klausimas dėl Lietuvos valstybės sudarymo.

Pažymėtina, jog sąjungininkams rūpėjo ir būsimi Lietuvos santykiai su Lenkija, o Klaipėda, kaip depozitas, sąjungininkų rankose turėjo virsti spaudimo Lietuvai priemone. Versalio sutartis, atskirdama Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, paliko jo ateities klausimą atvirą, sprendama kitus Lietuvą liečiančius klausimus, Klaipėdos klausimą siejo su visa Lietuvos valstybingumo problema.

Pagal Versalio sutarties 28 ir 99 str., pirmą kartą tarptautinės teisės prasme buvo įvardintas Klaipėdos kraštas ir jo teritorija. Analizuodamas Versalio sutarties straipsnius²¹, R. Valsonokas teigė, kad ši sutartis, neiš-

¹⁶Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 54.

¹⁷Ten pat, p. 55–56.

¹⁸Ten pat, p. 56.

¹⁹Römeris M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius, 1990, p. 170.

²⁰Römeris M. *Suverenitetas*, Vilnius, 1995, p. 237.

²¹87 str. palieka Lenkijos (kartu ir Lietuvos) rytų sienų klausimą vėlyvesniam sąjungininkų sprendimui; 99 str. Didžiųjų Santarvės valstybių ir jų sąjungininkų naudai Vokietija atsisako visų teisių ir titulų į Klaipėdos kraštą; 331 str. nustato, kad Nemunas yra nuo Gardino internacionalizuotas.

sprendusi Lietuvos rytų bei vakarų sienų klausimų, sudarė grėsmę besikuriančios Lietuvos valstybės suverenumui. Įsigaliojant Versalio sutarčiai Lietuvos valstybinė ateitis buvo apsunkinta Vilniaus ir Klaipėdos klausimais bei Nemuno internacionalizacija. Šie klausimai buvo priežastiniai, tarp savęs susieti ir turėjo palenkti Lietuvą Lenkijos naudai²². Tuo tarpu Vokietija, vertindama Versalio sutarties nuostatus, teigė, kad Klaipėdos krašto atskyrimas pažeidė tautų apsisprendimo teisę, kad santarvininkai krašto atskyrimą ir ketinimą jį perleisti Lietuvai motyvavo ir tuo, kad Lietuvos valstybei yra būtina turėti savo uostą. Vokiečiai teigė, kad cesiją nulėmė tik ekonominis interesas ir visai nebuvo atsižvelgta į M. Lietuvos gyventojų pareiškimus tiek Vokietijos vyriausybei, tiek Ambasadorių konferencijai²³. Taigi Vokietijos teisės doktrina teigė, kad Versalio sutartis buvo neteisėta ir jos nuostatai yra negaliojantys²⁴.

Profesorius M. Romeris, vertindamas Versalio sutartį, konstatavo, kad Klaipėdos krašto priskyrimas Lietuvai buvo grindžiamas nacionaliniu principu, ir tai nebuvo pralaimėjusios Vokietijos teritorijos atskyrimo padarinys. Jis rašė, kad „nacionaliniu teisės principu skystis vokiečiai jokio teisinio titulo neturi, nes ir ilgiausiai trukęs nacionalinio principo laužymas negali įsisenėjimu jo sugriauti, kol šalies žmonės nėra patys savo tautybės išsižadėję“. Profesorius neneigė, kad buvo remtasi ir ekonominiu, vienintelio Lietuvos priėjimo prie jūros principu, nes Baltijos jūra – „mūsų gyvybės ir laisvės garantija ir sąlyga“²⁵. Jis teigė, kad abu šie principai suteikia teisinį statusą Lietuvos teritorinei pretenzijai į Klaipėdos kraštą ir kartu neigia bet kurias Santarvės valstybių pretenzijas įsigyti šią teritoriją²⁶.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad Lietuvos valstybė, grįsdama savo teritorinius reikalavimus etniniu principu, remdamasi tuo, kad tai būtų vienintelis jos uostas, teisių į Klaipėdos kraštą siekė teisėtai. Ambasadorių konferencija Versalio sutartimi galutinai ir teisėtai atskyrė Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, kad ateityje, išsprendus Lietuvos teisinį statusą, Klaipėdos kraštas būtų perduotas Lietuvai.

1.3. Klaipėdos kraštas valdant Prancūzijai

Ratifikavus Versalio sutartį ir 1920 01 10 jai įsigaliojus, suverenumo teisės į Klaipėdos kraštą turėjo pereiti Santarvės valstybėms. Pereinamuoju laikotarpiu krašto administraciją prižiūrėjo Vokietijos paskirtas komisaras grafas Lamsdorfas. Klaipėdos krašte buvo likusi vokiečių kariuomenė bei valdiškos įstaigos, ryšys tarp Vokietijos ir Klaipėdos krašto nebuvo nutrauktas. Klaipėdos kraštas, nors formaliai atskirtas ir valdomas santarvininkų, tebebuvo Vokietijos dalimi.

Visi ryšiai su Vokietija nutraukti 1920 02 15, perdavus valdžią santarvininkų atstovui prancūzų generolui Odry. Ambasadorių konferencija 1920 02 25 pavedė Prancūzijai Klaipėdos krašto gyventojų diplomatinę ir konsu-

²²Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 5.

²³Ambasadorių konferencija – Antantės Aukščiausios Tarybos sudarytas tarptautinis šalių nugalėtojų organas. Į jį įėjo Anglijos, Prancūzijos, Japonijos ir Italijos ambasadoriai Paryžiuje, vadovavo Prancūzijos užsienio reikalų ministras. Ambasadorių konferencijai buvo pavesta spręsti Versalio taikos konferencijoje iškeltus klausimus.

²⁴Šapoka G. *Lietuvos interesų gynība Nuolatiniamie Tarptautiniame Teisingumo Teisme 1921–1939*, disertacija, 2006, p. 64.

²⁵Romeris M. Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje, *Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo biuletenis*, Kaunas, 1935, p. 2; Romeris M. Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje, *Lietuvos aidas*, 1935, Nr. 81.

²⁶Römeris M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius, 1990, p. 170.

linę apsaugą. Pagal to meto teisės praktiką cesija apibūdinama kaip suinteresuotų valstybių sutartinis teritorijos perdavimas pagal principą: *nemo dat quod non habetur* (niekas neduoda to, ko neturi). Cesijos metu perleidžianti teritoriją valstybė suteikia kitai tiek teisių į teritoriją, kiek ji pati teturėjo. Įvykus teritorijos cesijai, cesuojančios valstybės viešosios teisės tvarką keičia tos valstybės viešosios teisės tvarka, kurios naudai yra įvykusi cesija²⁷. Kadangi šiuo atveju krašto cesija buvo įvykusi ne vienos, o keturių valstybių naudai, tai šių valstybių atstovas gen. Odry paliko galioti krašte veikusią Vokietijos viešąją teisę, tam tikrais atvejais ją keičiant arba papildant. Krašte veikė vokiečių viešoji teisė – „*visi įstatai ir paliepimai veikė toliau, kurie neypatiškai pašalinami arba naujam krašto valstybiškam padėjimui nebeatsako*“²⁸. Nuo tada ši teisinė sistema pradėta koreguoti Prancūzijos teisės pagrindu. Pakeitimų priėmimą Prancūzijos administravimo laikotarpiu skatino naujų teisėkūros institucijų įsteigimas²⁹. Gen. Odry 1920 02 17 sudarė naują administracinę įstaigą – Klaipėdos krašto direktoriją. Jai buvo pavestos visos Rytprūsių provincijos funkcijos ir buvusios įstaigos (muitai, paštas, telegrafas, telefonas, geležinkeliai, miškai ir t. t.). Legislacija liko santarvininkų atstovo žinioje. Įvedus muitų sieną tarp Vokietijos ir Klaipėdos krašto paaiškėjo, kad naujai sudaryta krašto administracija neįstengia atlikti jai pavestų uždavinių. 1920 09 21 gubernatoriaus įsakymu buvo suformuota galutinė Klaipėdos krašto organizacinė struktūra, sudaranti tris atskiras įstaigas: Direktoriją, Valstybės Tarybą ir Administracinį teismą. „*Einant tuo įsakymu, krašto direktorijos būta administracijos organo, kuris turėjo atlikti provincijos vyriausybės, josios prezidento ir krašto viršininko (Landeshauptmann) funkcijas. <...> Valstybės taryba turėjo reikšti savo patariamąją nuomonę visais svarbiais administracijos ir ūkio klausimais. <...> Be to, įsakymas numatė administracijos teismo įkūrimą. Pastarasis turėjo spręsti ginčus, kurie lygtol, einant įstatymais buvo pateisinami apygardos komisijai (BezirksausschuB)*“³⁰.

Tuo metu atsirado Lenkijos eskaluojama ir Prancūzijos remiama *freištato*³¹ idėja. Šią prancūzų keliamą idėją palaikė vietos vokiečių politiniai veikėjai. Nuo 1921 05 01 G. Petisne, perėmęs aukščiausią valdžią Klaipėdos krašte, ėmėsi savarankiškos politikos. Pirmiausia vyriausiasis komisaras liovėsi kontroliuoti krašto Direktorijos ir Valstybės Tarybos vidaus santvarką, duodamas daugiau laisvės krašto organams ir perleisdamas daugiau civilinių kompetencijų. G. Petisne ėmėsi kurstyti tautinę nesantaiką. Jau 1921 07 07 kreipimasis į Ambasadorių konferenciją su peticija patvirtino, kad buvo siekiama įgyvendinti *freištato* idėją. Peticijoje buvo išreiškiamas pageidavimas suteikti „*Klaipėdos kraštui valstybinį savarankiškumą, laiduojant jam visišką autonomiją administracijoje, įstatymdavystėje ir judikatūroje. Klaipėdos kraštas galėsias būti paskelbtas laisvuju uostu, kuriuo rytų valstybės galėsiančios naudotis tranzito reikalams*“³². Ambasadorių konferencijai leidus, pradėtos su-

²⁷ Akehurst P. Malanczuk. *Šiuolaikinis tarptautinės teisės įvadas*, Vilnius, 2000, p. 190; Vadapalas V. *Tarptautinė teisė*, Vilnius, 2006, p. 236; Šapoka G. *Lietuvos interesų gynība Nuolatiniam Tarptautiniame Teisingumo Teisme 1921–1939*, disertacija, Vilnius, 2006, p. 63.

²⁸ Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 2, Kaunas, 1934, p. 4.

²⁹ Raišytė-Daukantienė A. *Klaipėdos krašto konvencija kaip Lietuvos teisės šaltinis, Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius, 2003, nr. 39(31), p. 42.

³⁰ Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 63–64.

³¹ *Freištatas* (vok. *Freistaat* – laisva valstybė) – pirmiame projekte Antantės valstybės siekė įtvirtinti laisvosios valstybės autonomiją, numatant tokias plačias teises, kad kraštas būtų atrodęs kaip suvereninė valstybė.

³² Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 76.

darinėti Klaipėdos krašto prekybos sutartys su Lietuva, Lenkija ir Vokietija. Šia proga Valstybės Taryba priėmė rezoliuciją, kurioje buvo dėkojama Ambasadorių konferencijai už leidimą sudaryti prekybos sutartis su kitomis valstybėmis, nuo kurių priklauso Klaipėdos krašto ateitis ir ekonominė gerovė. Vietos vokiečių spaudoje pasirodė atsiliepimai apie šią rezoliuciją suponuoją nuomonę, kad Ambasadorių konferencija, leisdama Klaipėdos kraštui sudarinėti prekybos sutartis su kitomis valstybėmis, leidžia Klaipėdos kraštui naudotis ekonominiu suverenumu. Taip pat pažymi, kad Ambasadorių konferencija išgirdo freištato idėją kaip pagrindinį gyventojų daugumos pageidavimą³³. Vokietijos vyriausybei ir visuomenės opinijai freištato idėja nepatiko, buvo laikomasi nuomonės, kad Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, būtų dalinai eliminuotas lenkų pavojus. Prancūzų okupacinė valdžia ir Klaipėdos freištato idėjos šalininkai, suvokdami, kad Vokietija vis dar gali turėti įtakos, stengėsi, kad kuo greičiau Klaipėdos kraštas galėtų ekonomiškai išsivaduoti nuo Vokietijos. Tam labai pasitarnavo prekybos sutartis su Lenkija, kuri realiai pradėjo veikti dar prieš išsigaliodama.

Didelė M. Lietuvos lietuvių dalis savo tautybės nebuvo išsižadėjusi. Prisiminime jau minėtą Prūsų lietuvių Tautos Tarybos aktą, skelbiantį krašto daugumos gyventojų valią. Šis aktas buvo tolygus Lietuvos nepriklausomybės 1918 02 16 aktui. Tautos Taryba, kaip vienintelė tuo metu galinti atstovauti institucija, aiškiai nurodė tautos apsisprendimą. Savo nusistatymą Lietuva įtvirtino 1919 10 30 priimdama Steigiamojo Seimo rinkimų įstatymą, kuriame pabrėžė Klaipėdos krašto priklausomumą Lietuvai. Šiame įstatyme kaip Lietuvos rinkiminė apygarda jau buvo paminėta ir M. Lietuva³⁴. Tačiau tai buvo daugiau deklaratyvus negu teisiškai realus aktas ir demonstravo tikrai Lietuvos pasiryžimą reikalauti inkorporuoti Klaipėdos kraštą į Lietuvos valstybę. Tai buvo pirmas Lietuvos valstybės valdžios aktas, kuris Klaipėdos kraštą laikė Lietuvos valstybinės teritorijos dalimi. Kadangi šis įstatymas buvo priimtas Lietuvos Valstybės Tarybos ir paskelbtas „Laikinosios Vyriausybės žiniuose“, tai, anot M. Romerio, „*nors tarptautinės teisės atžvilgiu Klaipėdos kraštas dar tada iš viso tarptautiškai nepripažintos Lietuvos valstybės dalies nesudarė ir taip pat faktiškai Lietuvos valstybės valdžios galioje nebuvo, bet Lietuvos konstitucinės teisės atžvilgiu jisai jau sudarė šios valstybės teritorijos dalį*“³⁵. Santarvinių atsisakymas tuoj pat perduoti Klaipėdos kraštą Lietuvai buvo grindžiamas tuo, kad Lietuvos valstybė dar nepripažinta juridiskai, kad neaiškus jos likimas. Antantės valstybės jau 1920 01 26 pripažino Estiją ir Latviją *de jure*, o Lietuvos pripažinimą atidėjo tol, kol bus sureguliuotas ginčas su Lenkija dėl Vilniaus ir Klaipėdos. Prūsų lietuvių pasiryžimas kovoti dėl Klaipėdos krašto atgavimo buvo pagrįstas įsitikinimu, kad Lietuva be Klaipėdos uosto vargu ar galėsianti gyvuoti. Laikydami savo nuomonės, lietuviai atsisakė dalyvauti po Versalio sutarties pasirašymo įsteigtame Klaipėdos krašto priešparlamente (*Vorparlament*), kurio sudėtį automatiškai sudarė Klaipėdos miesto ir apskričių savivaldybių nariai. Šį žingsnį lietuviai motyvavo tuo, kad priešparlamento nariai nenusiteikė

³³Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 78.

³⁴Römeris M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Kaunas, 1937, p. 100–101; Šapoka G. *Lietuvos interesų gynimo Nuolatiniam Tarptautiniam Teisingumo Teisme 1921–1939*, disertacija, Vilnius, 2006, p. 61–62; Žostautaitė P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992, p. 22.

³⁵Römeris M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Kaunas, 1937, p. 101.

atstovauti krašto interesams. Taip lietuviai (kas sudarė 1/3 dalį) išstodami iš priešparlamento pripažino Tautos Tarybos viršenybę. Nors Tautos Taryba, atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, ir buvo perkelta į Klaipėdą, jos veikimas buvo ap sunkintas.

Prancūzų okupacinė valdžia varžė lietuvių politinį ir visuomeninį darbą. Tik 1920 03 12 krašto Direktorijos nariu kaip lietuvių atstovas buvo paskirtas E. Simonaitis. Valstybės Taryboje lietuviai taip pat sudarė mažumą (3 iš 20). Iš to galima spręsti, kad prancūzų okupacinė valdžia buvo apsisprendusi bendradarbiauti su krašto vokiečiais, visiškai nepaisydama lietuvių interesų. Šią prancūzų poziciją patvirtina ir tai, kad ilgą laiką lietuvių kalbos teisės buvo ignoruojamos, ir tik po metų (1921 m.) lietuvių kalba fakultatyviai įvesta mokyklose lietuvių kilmės mokiniams, tik 1922 m. Valstybės Tarybos nutarimu lietuvių kalba pripažinta šalia vokiečių kalbos oficialia krašto kalba. Susiklosčius šiai situacijai krašto lietuviai jautėsi apvilti ir troško kuo greičiau susijungti su Lietuva. Tautos Taryba, nutarusi užmegzti glaudesnius santykius su Lietuvos valstybe, 1920 02 21 priėmė „iškilmingą rezoliuciją, reikalaujama: panaikinti senąją muitų sieną ir atkelti ją prie Nemuno linijos, pavedus tą naują sieną Lietuvos valstybės muitinių kontrolei ir josios kariuomenės apsaugai; pavesti geležinkelius, pašta, telegrafą ir telefonus bendrajai Lietuvos susisiekimo administracijai; pavesti Lietuvos valstybei naudotis Klaipėdos uostu ir Nemuno srove“³⁶.

1920 03 20 įvykusiame ypatingajame Lietuvos Valstybės Tarybos posėdyje Prūsų lietuvių Tautos Tarybos atstovai įstojo į Valstybės Tarybą³⁷. Valstybės prezidentas A. Smetona šį žingsnį įvertino kaip M. Lietuvos siekimą susijungti su Didžiąja Lietuva. Ministras pirmininkas E. Galvanauskas, sveikindamas Klaipėdos krašto atstovus, pareiškė: „Pats gerbiamų Santarvės atstovų čia drauge su mumis šią valandą buvimo faktas, kada mes iškilmingai paskelbiam M. Lietuvos su Didžiąja Lietuva susijungimą, liudija, jog jie prijaucia šių dviejų mūsų tautos dalių susijungimui, ir jie tai yra nusprendę.“³⁸ Prancūzų atstovo sveikinimo kalba, kurioje nuskambėjo frazė „Tegyvojoja sujungta Lietuva!“, atskleidžia, kaip vis dėlto skyrėsi žodžiai nuo faktų.

Klaipėdos klausimo sprendimui Lietuvos vyriausybė ruošėsi iš anksto. Steigiamasis Seimas 1921 11 11 priėmė rezoliuciją dėl Klaipėdos krašto prijungimo autonominėmis teisėmis prie Lietuvos. Atsižvelgdamas į tai, kad kraštas vystėsi skirtingomis sąlygomis, seimas sutiko, kad jis gautų autonomiją³⁹. „Lietuvos Seimas pareiškė pripažinti Klaipėdos kraštui demokratiniiais principais pagrįstą autonomiją vietos ūkio, administracijos, darbo apsaugos, teismų sutvarkymo ir švietimo bei kulto srityse. Tuo tikslu rezoliucija kvietė vyriausybę imtis atitinkamų priemonių, kad, susitarus su karšto gyventojais, galėtų būti įgyvendintas M. Lietuvos susijungimas su Lietuvos Respublika.“⁴⁰ Ši Steigiamojo Seimo rezoliucija, kaip rašė M. Romeris, „turėjo konstitucinio pasižadėjimo pobūdį, tačiau, žinoma, šio tarptautinio teisės klausimo viena išspręsti nepajėgė“⁴¹.

Kadangi Lietuva didžiųjų valstybių dar nebuvo pripažinta *de jure*, tai šios pretenzijos į Klaipėdos kraštą

³⁶ Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 91.

³⁷ Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 2, Kaunas, 1934, p. 6.

³⁸ Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 92.

³⁹ Žostautaitė P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992, p. 19–20.

⁴⁰ Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 93.

⁴¹ Römeris M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Kaunas, 1937, p. 173.

neprilygo tarptautinio teisės subjekto pretenzijoms. Pirmučiausiai reikėjo gauti pripažinimą *de jure* ir tik tuomet ginti kitus savo interesus tarptautinėje plotmėje.

Lietuvos vyriausybė, besiderėdama su Ambasadorių konferencija dėl Lietuvos pripažinimo, pareiškė, „kad didžiosioms valstybėms pripažinus Lietuvą *de jure*, nebebūsią kliūčių Klaipėdos kraštui prijungti prie Lietuvos, juo labiau kad Didžiųjų valstybių atsakyme, duotame vokiečių delegacijai Taikos Konferencijoje, jau buvę deklaruota, kad Klaipėdos kraštas „yra grynai lietuviškas“ ir liks santarvininkų žinioj iki paaiškės Lietuvos teritorijos statusas“⁴².

Tarptautinei situacijai susiklosčius palankiai, 1921 m. Lietuva tapo Tautų Sąjungos nare, o jau 1922 12 20 Santarvės valstybės Lietuvą pripažino *de jure*⁴³. Tai buvo labai didelis Lietuvos politikos pasiekimas. Pripažinta *de jure*, Lietuva tapo pilnateisiu tarptautinių santykių subjektu. M. Romeris, vertindamas šį faktą, rašė: „Kažin, ar šis *de jure* pripažinimas, bent pas kai kuriuos Santarvės narius, neturėjo paslėpto spekuliatyvinio tikslo. Yra tam tikrų duomenų manyti, kad Lietuvai suteiktą jos pripažinimą pripažįstantieji laikė tam tikra kompensacija už ruošiamąjį prolenkišką Vilniaus klausimo sprendimą, kuris turėjo sankcionuoti status quo“⁴⁴. Atkreiptinas dėmesys, kad Ambasadorių konferencija savo notoje, pripažindama Lietuvą *de jure*, išvis nepaminėjo Klaipėdos krašto problemos. Ir nors atrodė, kad išsprendus Lietuvos valstybingumo problemą, nebeliko kliūčių Klaipėdos kraštui susijungti su Lietuva, tačiau Ambasadorių konferencija perduoti kraštą delse.

1922 m. lapkričio 3–4 d. į Paryžių buvo pakviesti Klaipėdos krašto gyventojų atstovai, lietuviai ir vokiečiai, pateikti Ambasadorių konferencijai savo nuomonę dėl Klaipėdos krašto. Klaipėdos krašto „*freištatinių delegacija*“ reikalavo, kad Klaipėdos kraštas būtų paskelbtas *freištatu* ir kad Ambasadorių konferencijos sprendimas būtų galutinis, nes provizoriumas neigiamai atsilieptų krašto ekonomikai. Buvo reikalaujama pačiam kraštui suteikti daugiau įtakos užsienio politikoje, kad uosto valdyboje dalyvautų Klaipėdos krašto, Lietuvos, Lenkijos ir Vokietijos atstovai. Šios delegacijos reikalavimai beveik visiškai atitiko lenkų siekius Klaipėdos krašto atžvilgiu. Lietuviai atstovų pareiškimuose buvo išdėstyti argumentai, kad nėra kito būdo spręsti Klaipėdos krašto likimą, kaip prijungti kraštą prie Lietuvos. Tam patvirtinti remtasi ir krašto ekonomine būkle, kuri pasikeistų susijungus su Lietuva. Vokiečiai pareiškime reikalavo, „kad Klaipėdos kraštui būtų suteikta valstybinė nepriklausomybė po bet kurios santarvininkų valstybės protektoratu, o dėl Klaipėdos uosto nurodyta, kad jis galėtų būti laisvas“⁴⁵.

Derybos dėl Klaipėdos krašto likimo užtruko. Vokietijos politiniams sluoksniams kėlė susirūpinimą tai, kad Klaipėdos kraštas gali būti paskelbtas *freištatu*, o Prancūzijai būtų suteiktas mandatas administracijai prižiūrėti ir krašto užsienio interesams atstovauti, kad lietuviai, neišlaikę lenkų spaudimo iš Vilniaus ir iš Klaipėdos, būsią įtraukti į Lenkijos valstybinę sistemą, o Rytprūsiai bus iš visų pusių blokuoti. Norėdami to išvengti, vokiečiai palaikė Lietuvos reikalavimus dėl Klaipėdos krašto. Padrąsinta Vokietijos pozicijos, Lietuvos vyriausybė ryžosi jėga išvaduoti kraštą iš Antantės

⁴² Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 82.

⁴³ Šapoka A. *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1989, p. 577.

⁴⁴ Römeris M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Kaunas, 1937, p. 174.

⁴⁵ Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 83.

okupacijos ir jį prisijungti, nelaukti, kol Ambasadorių konferencija priims galutinį sprendimą.

Vertinant šio laikotarpio valdymą reikia paminėti, kad Klaipėdos krašto teisinė padėtis šiuo laikotarpiu dažnai apibūdinama kaip Santarvės valstybių kondominiumas, kai valstybės, ketindamos įsigyti teritoriją, ją valdo bendru sutarimu. Prof. A. Jaščenka, rašydamas apie tarptautinius kondominiumus, kuriuos skirstė į viešai teisinio pobūdžio ir valstybinio pobūdžio, Klaipėdos krašto būklę kaip pavyzdį priskyrė prie tarptautinio viešai teisinio pobūdžio kondominiumų, kurie „nustatomi tam tikrais tarptautinio valdymo tikslais ir klausą tarptautinių organų“⁴⁶. Šios nuomonės laikėsi ir R. Valsonokas, teigdamas, kad kraštas tuo metu turėjo kondominijos statusą⁴⁷. Tai sukėlė nevienareikšmį teisinį įvertinimą⁴⁸. J. Robinzonas neigė toki statuso apibūdinimą, argumentuodamas tuo, kad nėra faktų, leidžiančių manyti, kad Santarvės valstybės būtų turėjusios tikslų įsigyti šią teritoriją. Jo manymu, Santarvės valstybės šiame krašte veikė tik kaip globėjos (*trustees*), o teisinę padėtį įvardija taikinga okupacija⁴⁹. Teisingiau krašto padėtį vertino M. Romeris – Klaipėdos kraštas valdomas okupaciniu mandatu. Okupacinis valdymo mandatas vykdomas kitos valstybės vardu, kai kraštas atskirtas sutartimi, bet to krašto valstybinis likimas nėra galutinai išspręstas, ir nors mandato terminas nėra tiksliai nustatytas, jis yra laikinas⁵⁰. M. Romeris teigė, kad Santarvės valstybės valdė šį kraštą „ne savo nuosavomis teisėmis, bet tarptautiniu sui generis mandatu, kurį jos buvo gavusios iš Paryžiaus Taikos Konferencijos“⁵¹. Profesorius kritiškai vertino ir pačios cesijos interpretaciją. Jis pabrėžė, kad Klaipėdos krašto perdavimas Lietuvai nebuvo keletos cesijų aktas. Iš esmės jis tvirtino, kad cesija buvo sudėtinė: suverenumo perdavimas buvo vientisas procesas ir galutinis aktas. Versalio sutartis jau numatė būsimą gavėją, o Santarvės valstybės tik vykdė šį mandatą, tačiau nebuvo perėmusios suverenumo teisių sau. Suverenitetas Lietuvai nebuvo perduotas antrą kartą, o buvo tik tęstinis procesas⁵². M. Romeris pabrėžė, kad Santarvės valstybės neturėjo suverenių teisių į Klaipėdos kraštą, o tik Taikos konferencijos Versalio sutartimi suteiktą mandatą⁵³.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad išgaliojus Versalio sutarčiai, Klaipėdos krašto valdymas perėjo laikinos dispozicijos sąlygomis Santarvės valstybėms. Šios delės kraštą perduoti Lietuvai, nes Lietuva dar neturėjo *de jure* pripažinimo. Tačiau ir pripažinus Lietuvos valstybę, klausimas anaip tol nebuvo išspręstas. Versalio sutartimi tik buvo nustatytas krašto laikinas valdymas, o priimti galutinį sprendimą pavesta Ambasadorių konferencijai. Ambasadorių konferencijai delsiant

⁴⁶Jaščenka A. *Tarptautinės teisės kursas*, t. 1, Kaunas, 1931, p. 232.

⁴⁷Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 56.

⁴⁸Šapoka G. *Lietuvos interesų gynyba Nuolatiniame Tarptautiniame Teisingumo Teisme 1921–1939*, disertacija, Vilnius, 2006, p. 66; Raišytė-Daukantienė A. Klaipėdos krašto konvencija kaip Lietuvos teisės šaltinis, *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius, 2003, nr. 39(31), p. 42.

⁴⁹Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 2, Kaunas, 1934, p. 26.

⁵⁰Römeris M. *Valstybė*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 42–43; Šapoka G. Mykolas Romeris apie Klaipėdos krašto autonomiją, *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius, 2005, nr. 64(56), p. 51.

⁵¹Roemeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, nr. 256, p. 2.

⁵²Šapoka G. Mykolas Romeris apie Klaipėdos krašto autonomiją, *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius, 2005, nr. 64(56), p. 51.

⁵³Roemeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, nr. 257.

Klaipėdos kraštą perduoti Lietuvai, buvo nuspręsta organizuoti Klaipėdos krašto gyventojų sukilimą, ir remiantis jų pareikšta valia, prijungti Klaipėdą prie Lietuvos.

1.4. Klaipėdos krašto sukilimas

1922 m. gruodžio mėn. buvo sudarytas Vyriausiasis M. Lietuvos gelbėjimo komitetas ir suburtas savanorių štabas, kurio vadu paskirtas J. Budrys. 1923 01 04 vokiečių ir lietuvių spaudoje paskelbtas atsišaukimas apie Komiteto įsteigimą, jo tikslus bei raginama palaikyti jo politiką. 1923 01 09 Komitetas paskelbė manifestą⁵⁴, kad perėmė visą krašto valdžią ir nušalino V. Steputaičio direktoriją. Komitetas pranešė: „1) krašto direktorija ir valstybės taryba esančios atstatytos, 2) Gelbėjimo Komitetas paimas krašto valdžią į savo rankas, 3) buvęs direktorijos narys Simonaitis įpareigojamas per tris dienas sudaryti naują direktoriją iš penkių narių, 4) abi vartojamos kalbos gauna lygias teises, 5) visiems politiniams nusikaltėliams grąžinama laisvė, 6) valdininkai turi likti savo vietose ir sąžiningai eiti savo pareigas, 7) algos bus išmokamos aukso valiuta, 8) ramybei užtikrinti skelbiamas išimties stovis, 9) nusižengimai prieš viešąją tvarką ir naują valdžią būsią išimties teismo teisiami.“ 1923 01 13 Šilutėje buvo sudaryta E. Simonaičio direktorija, o Klaipėdos krašte paskelbta ypatingoji padėtis. Sausio 15 d. sukilėliai užėmė Klaipėdą.

Ambasadorių konferencija Lietuvos vyriausybei pasiuntė notą. Į tai atsakydamas E. Galvanuskas pareiškė, kad gyventojų judėjimas Klaipėdos krašte nukreiptas tik prieš krašto direktorijos režimą⁵⁵. Sprendimas dėl Klaipėdos krašto likimo bus priimtas remiantis Versalio sutartimi, pagal kurią jis turi grįžti į Lietuvos sudėtį. 1923 01 19 įvykęs Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto suvažiavimas, pasivadinęs „Šilutės seimu“, priėmė deklaraciją⁵⁶ dėl Klaipėdos krašto prisijungimo prie Lietuvos, kuria paskelbė, kad Klaipėdos kraštas jungiasi su Lietuvos Respublika kaip autonomija, likdama visiškai savarankiška mokesčių, švietimo, kulto, teismų sutvarkymo, žemės ūkio, socialinės apsaugos ir kitose srityse. Suvažiavimas paskelbė aukščiausiąją krašto atstovybę.

1923 01 24 Lietuvos Seimas priėmė rezoliuciją, patvirtinančią Klaipėdos krašto prijungimą prie Lietuvos, ir patvirtino 1921 11 11 Steigiamojo Seimo rezoliuciją, „kurioje buvo deklaruoti principai būsimiems Lietuvos Respublikos bei Klaipėdos krašto savitarpio santykiams nustatyti, pavedė vyriausybei imtis priemonių šiai rezoliucijai įgyvendinti“⁵⁷.

Gelbėjimo komiteto deklaracijos paskelbimo dieną įvyko Klaipėdos krašto prisijungimas prie Lietuvos *de facto*. Sausio 26 d. Ambasadorių konferencijos pasiūsta komisija, vadovaujama Ž. Clinchant, įteikė A. Smetonai notą, kuria atsisakė pripažinti sukilėlių valdžią. „Vyriausiasis Mažosios Lietuvos Gelbėjimo Komitetas atsisakė vykdyti komisijos reikalavimus <...>. Ypatingoji komisija savo ultimatumo atsisakė“⁵⁸.

1923 02 03 E. Simonaitis oficialiai notifikavo Ambasadorių konferencijai, Tautų Sąjungai, Prancūzijos, Anglijos ir

⁵⁴Robinsonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 2, Kaunas, 1934, p. 9–11; Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 97.

⁵⁵Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 99.

⁵⁶Robinsonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 2, Kaunas, 1934, p. 12–13; Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 100.

⁵⁷Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 101.

⁵⁸Šlaža M. Kova dėl lietuviškos Klaipėdos prieš 10 metų, *Vairas*, 1933, nr. 2, p. 158.

Italijos vyriausybei 1923 01 19 64 krašto atstovų vienbalsiai priimtą deklaraciją, kad Klaipėdos kraštas, kaip autonomija, jungiasi prie Lietuvos Respublikos, pažymėdamas, kad ši deklaracija notifikuota Lietuvos vyriausybei⁵⁹. Šis pareiškimas turėjo didelę politinę reikšmę, kadangi už tolimesnę įvykių raidą atsakinga tapo Lietuvos vyriausybė.

1923 03 03 Ž. Clinchant į Paryžių pasiųstame pranešime buvo remtasi prielaida, kad Lietuvos vyriausybė organizavo ginkluotą sukilimą Klaipėdoje, palaikoma Vokietijos ir Sovietų Sąjungos⁶⁰.

1923 02 02 Anglijos, Prancūzijos ir Italijos atstovai Lietuvos vyriausybei įteikė ultimatyvią notą, kuria ji buvo kaltinama Klaipėdos sukilimo organizavimu. 1923 02 04 užsienio reikalų ministrui E. Galvanauskui pateiktoje verbalinėje notoje buvo įrodinėjama, kad atgavus santarvininkų prestižą krašte Lietuvos vyriausybė atgaus Klaipėdos kraštą pagal Santarvės valstybių sprendimą⁶¹. Ambasadorių konferencija pabrėžė, kad ji norinti padaryti sprendimą dėl Klaipėdos krašto laisva valia, o ne sukilėlių spaudžiama⁶².

1923 02 16 Ambasadorių konferencija pripažino Lietuvos suverenias teises į Klaipėdos kraštą, nurodydama perdavimo sąlygas. Nutarime pažymėta, kad Ambasadorių konferencija drauge su Lietuvos ir krašto atstovais rengs Klaipėdos krašto konvenciją ir statutą. Nors Klaipėdos kraštas tapo Lietuvos dalimi, jo teisinė padėtis Lietuvos valstybėje formaliai dar nebuvo užfiksuota. 1923 02 19 išvykus Prancūzijos administracijai bei kariuomenei, pasibaigė prancūzų okupacija. Likvidavus sukilimą ir susigrąžinus valdžią bei suformavus naują V. Gailiaus direktoriją, visi revoliucijos laimėjimai teisės atžvilgiu buvo panaikinti. Tuo Klaipėdos krašto prijungimas *de facto* prie Lietuvos, užfiksuotas Gelbėjimo komiteto deklaracijos bei Lietuvos Seimo rezoliucijos, nebeteko galios.

Tikslinga panagrinėti 1923 02 16 Ambasadorių konferencijos sprendimą. Šiame notifikuotame akte buvo išdėstytos teisių perdavimo sąlygos. Reikalavimas užtikrinti besąlygišką tranzito laisvę Klaipėdos uoste, noras dalyvauti uosto administracijoje rodė, kad didžiosios valstybės nebuvo išsižadėjusios užtikrinti Lenkijai kelio į Klaipėdą. Nerimą kėlė reikalavimas, kad Klaipėdos autonomijos statusas būtų paruoštas Ambasadorių konferencijos, kuriai Lietuvos ir Klaipėdos atstovai tikrai padėtų. Kad konferencijos sprendimas nepalankus Lietuvai, rodė ir tai, kad jame net neužsiminta apie Steigiamojo Seimo rezoliuciją, kuria Lietuva buvo pareiškusi savo nusistatymą suteikti Klaipėdos kraštui autonomiją. Kilo pavojus, kad gali būti sudarytos sąlygos atgaivinti freištatinių judėjimui, ir Klaipėdos krašto likimas būtų išspręstas lenkų koncepcijos prasme⁶³. Galima teigti, kad tokiomis aplinkybėmis Klaipėdos kraštas būtų tapęs freištatu.

Dėl Klaipėdos krašto sukilimo būta nemažai ginčų bei vertinimų. Sukilimo metu Vokietija laikėsi neutraliai – nė viena vokiečių organizacija sukilimui nesipriešino. Manoma, kad Klaipėdos sukilimas vyko sutinkant ir skatinant Vokietijai. Tą patvirtina ir Ž. Clinchant pranešime iškeltas klausim-

⁵⁹ Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 105.

⁶⁰ Žostautaitė P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius, 1992, p. 31.

⁶¹ Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 106.

⁶² Šlaža M. Kova dėl lietuviškos Klaipėdos prieš 10 metų, *Vairas*, 1933, nr. 2, p. 164.

⁶³ Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 113–114.

mas: „Ar Lietuvos vyriausybė būtų išdrįsusi mesti savo kariuomenę į didžiųjų valstybių užimtą kraštą, jei nebūtų gavusi padaršinimų“⁶⁴. Sukilimą pasmerkė Santarvės valstybės, kaltindamos Lietuvos vyriausybę, kad ji inscenizavo sukilimą⁶⁵. Atsakomybę prisiėmė Gelbėjimo komitetas. J. Robinzonas sukilimo periodą, kol visa valdžia priklausė Vyriausiajam Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetui, Klaipėdos kraštą traktavo kaip *de facto* nepriklausomą, „nes valdžia buvo vidujinė, nebuvo subordinuota jokiai sritinei, už Krašto ribų esančiai korporacijai“⁶⁶. O kraštą okupavus Lietuvos kariuomenei formaliai vertino kaip *sui generis* „kariška okupacija“, tačiau „iš tikrųjų tas Krašto paėmimas buvo ne kas kita, kaip logiškas padarinyš iš Krašto atskyrimo tikslo ir prasmės ir dar formaliai nenuspręsto Santarvės sprendimo anticipavimas“⁶⁷. Kad Klaipėdos kraštas būtų perduotas valdyti Lietuvos Respublikai, buvo vienintelė sąlyga – Lietuvos pripažinimas *de jure*, kuri buvo nurodyta 1919 06 16 santarvininkų atsakyme. 1922 m. gruodžio mėnesį Lietuvą paskelbus *de jure*, pasak J. Robinzono, „visos kliūtys Kraštui prijungti atkrito“. Įvertinus 1918 11 16 Tilžės akte išreikštą daugumos gyventojų apsisprendimą prisijungti prie Lietuvos, sukilimą reikėtų vertinti kaip teisėtą⁶⁸. Juolab kad šis apsisprendimas buvo išreikštas iki sukilimo pradžios. M. Romeris Klaipėdos krašto prijungimą vertino kaip reintegraciją, kuri galima tik karo metu, kai valstybė išiveržia ir užima prieš teritoriją, turėdama į ją tam tikrų teisinių pretenzijų, prieš imperiumą toje teritorijoje laikydama neteisėtu⁶⁹.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad Lietuvos vyriausybei sukilimu prisijungus Klaipėdos kraštą *de facto*, vėliau sutikus su ultimatyviais reikalavimais ir Ambasadorių konferencijos 1923 02 16 sprendimu, teisinės nuostatos, reglamentuojančios Klaipėdos krašto statusą ir perdavimo Lietuvai sąlygas, dar nebuvo nustatytos ir suderintos.

1.5. Klaipėdos krašto konvencija ir jos teisinė reikšmė

1923 03 24 Paryžiuje prasidėjus deryboms dėl Klaipėdos krašto konvencijos jau pirmajame posėdyje išaiškėjo, kad Lietuva ir Ambasadorių konferencija yra skirtingų nuomonių dėl Lietuvos suvereninių teisių Klaipėdos krašte. Lietuvos delegacija tvirtino, jog suverenios teisės į Klaipėdos kraštą Lietuvai perduotos 1923 02 16 Ambasadorių konferencijos sprendimu. Tuo tarpu Ambasadorių konferencijos atstovai laikėsi pozicijos, kad suverenios teisės bus perduotos tik sudarius konvenciją, o Lietuvos vyriausybės priimti aktai Klaipėdos krašte iki to laiko nebus pripažinti.

Derybos dėl konvencijos ir Klaipėdos krašto perdavimo truko daugiau nei metus ir iš esmės užsitęsė dėl nuomonių skirtumų tarp šalių: Ambasadorių konferencija siūlė įtvirtinti freištatą, o Klaipėdos uostą padaryti eksporto uostu, prieinamu Lenkijos teritorijoms, o Lietuva – autonomiją Lietuvos sudėtyje. Nepasiekus kompromiso, ginčas deleguotas Tautų Sąjungos Tarybai, kurios sudaryta komisija parengė konvencijos

⁶⁴ Žostautaitė P. Klaipėdos susivienijimas ar Memelio anšliusas, *Lietuvos aidas*, 1993 02 19.

⁶⁵ Römeris M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius, 1990, p. 176.

⁶⁶ Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 31.

⁶⁷ *Ten pat*, p. 31.

⁶⁸ Šapoka G. Mykolas Romeris apie Klaipėdos krašto autonomiją, *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius, 2005, nr. 64(56), p. 52.

⁶⁹ Römeris M. *Valstybė*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 41.

projekta, kuris aiškiai parėmė Lietuvos poziciją. 1924 m. gegužės 8 d. pasirašius Konvenciją buvo baigtas Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos procesas.

Konvencija pasirašyta Paryžiuje, viena iš sutarties šalių buvo Lietuva, antra šalis – Didžioji Britanija, Prancūzija, Italija ir Japonija. Taip savo pobūdžiu ji laikoma dvišale sutartimi. Liepos 30 d. Konvencija buvo ratifikuota Lietuvos Seime, rugsėjo 27 d. ratifikacijos dokumentas buvo deponuotas Paryžiuje, o spalio 3 d. Konvencija buvo įregistruota Tautų Sąjungos sekretoriате. 1925 m. rugpjūčio 25 d. Konvencija įgijo teisinę galią, kai buvo deponuoti Anglijos, Italijos ir Japonijos ratifikacijos dokumentai. Faktiškai Konvencija Lietuvai tapo privaloma nuo jos pasirašymo dienos, t. y. 1924 m. gegužės 8 d., remiantis kartu su Konvencija pasirašyta Laikinąja dispozicija. Šia sutartimi Lietuva buvo įgaliota nedelsdama pradėti vykdyti Konvencijos nuostatas bei palaikyti viešąją tvarką Klaipėdos krašte, nelaukti, kol kitos šalys atliks savo vidaus teises procedūras (ratifikuos Konvenciją bei deponuos ratifikacinius raštus), būtinas Konvencijai įsigaliooti⁷⁰.

Klaipėdos konvencija – tarptautinės teisės aktas, įteisines ir reglamentavęs autonominę Klaipėdos krašto priklausomybę Lietuvos Respublikai. Konvenciją sudarė 18 straipsnių ir trys priedai: Klaipėdos autonomijos statutas, Klaipėdos uosto valdymo taisyklės ir Tranzito taisyklės (16 str.)⁷¹. Konvencija nustato sąlygas, kuriomis suverenumo teisės Klaipėdos krašte didžiųjų signatarinių valstybių perduodamos Lietuvai (1 str.). Be didžiųjų signatarinių valstybių sutikimo suverenumo teisės Klaipėdos krašte arba jų vykdymas negali būti perleistas bet kuriai kitai valstybei (15 str.), taigi suverenumas buvo perduotas pilnai ir neatšaukiamai. Klaipėdos kraštas sudaro Lietuvos valstybės ribose teritorinį vienetą, turintį įstatymų leidybos, teismų, administracijos ir finansų autonomiją (2 str.). Visas Vokietijos turtas, iki 1920 m. sausio 10 d. buvęs krašte, pagal Versalio sutarties nuostatus buvo perleidžiamas Lietuvos Respublikai. Šį turtą, išskyrus geležinkelius, pašto, telegrafo ir telefono įrengimus, muitinės pastatus, uosto įrengimus, Lietuvos valdžia turėjo perduoti krašto autonominėms valdžios institucijoms (5 str.). Pagal Konvenciją, visi buvę Vokietijos piliečiai, kurie krašte gyveno iki 1920 m. sausio 10 d. ir kuriems, ratifikavus Konvenciją, sukanka 18 metų, automatiškai įgyja Lietuvos pilietybę. Kartu jie turėjo įgyti krašto gyventojų požymį (pasa) (8 str. 3 d.). Įsiteisėjo dviguba – Lietuvos ir Klaipėdos krašto gyventojų – pilietybė. Neturintieji vietos gyventojų požymio neturėjo teisės rinkti vietos savivaldybių atstovų, teisės į socialinį aprūpinimą, jiems neleista naudotis kitomis autonominėmis teisėmis. Lietuvos pilietybę galėjo optuoti asmenys, apsigyvenę krašte ne vėliau kaip 1922 m. sausio 1 d. ir iš Antantės administracinių organų gavę teisę čia gyventi nuolat. Numatyta tautinių mažumų apsauga Klaipėdos krašte (11 str.). Pagaliau numatoma tarptautinė garantija visos Konvencijos vykdymui laiduoti. Visi kilę ginčai tarp Santarvės ir Lietuvos valstybės dėl teisės ar fakto klausimų pagal Konvencijos nuostatus turi būti sprendžiami Tautų Sąjungoje arba abipusiu sutikimu Nuolatiniame Tarptautiniame Teisingumo Tribunole (17 str.).

Klaipėdos krašto statutas, kuris Lietuvos vyriausybės sudarytas remian-

⁷⁰Raišytė-Daukantiene A. Klaipėdos krašto konvencija kaip Lietuvos teisės šaltinis, *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius, 2003, nr. 39(31), p. 44.

⁷¹Lietuvos ir Britų Imperijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos teritorijos, *Vyriausybės žinios*, 1924, nr. 169-1186.

tis: Steigiamojo Seimo 1921 m. lapkričio 11 d. priimta rezoliucija; Lietuvos vyriausybės 1923 m. kovo 13 d. priimta rezoliucija dėl Ambasadorių konferencijos 1923 m. vasario 16 d. sprendimo ir 1924 m. gegužės 8 d. Paryžiuje pasirašyta Klaipėdos krašto konvencija, tapo pagrindiniu Klaipėdos krašto įstatymu, kitaip dar vadinamu konstituciniu aktu. Pagal Statuto 1 str. Klaipėdos kraštas, būdamas Lietuvos valstybės suvereniteto sudėtine dalimi, naudojami demokratijos principais pagrįsta autonomija įstatymų leidybos, administracijos ir finansų srityse. Statute konkrečiai išskirtos sritys, kurios priklauso autonominei kompetencijai (5 str.), o tai, kas Statutu nepriskirta autonomijai, savaime sudaro atitinkamų valstybės institucijų kompetencijos objektą. Statute išakmiai nepaminėti dalykai buvo palikti Lietuvos centrinės valdžios kompetencijai (7 str.). Vykdydamos savo galią, autonominės Klaipėdos krašto institucijos turėjo laikytis bendrųjų Lietuvos Konstitucijos principų, kiek jie neprieštarauja Statuto nuostatomis (6 str.). Neviršijant Statuto nuostatų, Lietuvai buvo palikta teisė plėsti krašto autonomiją ir vienodinti teisę (5 str. 2 d). Apžvelgus šias nuostatas aišku, kad autonomijos Statutas paskelbtas ne tam, kad Lietuvos Respublikai būtų suteiktos teisės, o tam, kad būtų nustatytos autonomijos ribos.

Statutu autonominiam kraštui buvo suteikta teisė turėti savo valdžios organus: gubernatorių, Seimelį, Direktoriją ir Ūkio Tarybą.

Klaipėdos krašto gubernatorius yra Lietuvos valstybės atstovas krašte, jį skiria Respublikos Prezidentas (2 str.). Gubernatoriaus pagrindinė funkcija vykdyti autonomijos priežiūrą. Gubernatorius skelbia Seimelio priimtus įstatymus (10 str. 2 d.), jis turi veto teisę: jei įstatymai peržengia autonominės galios kompetencijos ribas; jeigu jie prieštarauja Statuto ir valstybės Konstitucijos dėsniams; arba yra nesuderinami su Lietuvos tarptautiniais pasižadėjimais (16 str.). Statutas taip pat suteikė teisę gubernatoriui, esant Direktorijos sutikimui, paleisti Seimelį ir skelbti naujus rinkimus (12 str.). Gubernatorius skiria Direktorijos pirmininką (17 str. 2 d.), o šis savo ruožtu renka jos narius iš 2–4 asmenų. Vykdomoji valdžia priklauso Klaipėdos krašto direktorijai. Ji turi įstatymų iniciatyvos teisę (18 str.).

Įstatymų leidžiamoji valdžia priklauso Seimeliui (18 str.), kuris krašto gyventojų renkamas trejiems metams visuotiniu, tiesioginiu bei slaptu balsavimu (10 str.) pagal Lietuvos rinkimų įstatymą. Seimelis Direktorijos sudarymui jokios įtakos neturi, tačiau, Seimeliui pareiškus Direktorijai nepasitikėjimą, ji privalo atsistatydinti (17 str. 2 d.).

Konvencija leidžia krašto gyventojams optuoti (8–10 str.). Asmenys, įgiję *ipso facto* arba optacijos keliu Lietuvos pilietybę, kartu įgyja ir vietos gyventojų požymį. Tiek aktyvi, tiek pasyvi rinkimų teisė priklauso tik vietos gyventojams (10, 11 str.).

Statutas gali būti pakeistas referendumu ar įstatymu sutikus Lietuvos Seimui (38 str.). Visa tai, kas Statutu nepavesta krašto autonomijai, reglamentuoja Lietuvos Respublikos įstatymai. Lietuvos valdžiai priklausė autonomijos priežiūra. Kiti Klaipėdos konvencijos priedėliai, t. y. dėl uosto ir tranzito, nustatė uosto internacionalinį režimą ir tranzitą jūros, vidaus vandens keliais bei geležinkeliais.

Antrasis priedėlis nustatė Klaipėdos uosto organizaciją. Klaipėdos uostas buvo laikomas tarptautinės reikšmės uostu (2 str.). Lietuvos vyriausybė turėjo išlaikyti

viešuosius vandens kelius ir uostą (4 str.), o pastarajam vadovauti buvo numatyta uosto direkcija, sudaroma iš 3 narių: Lietuvos vyriausybės, Klaipėdos krašto ir Tautų Sąjungos tranzito komisijos atstovų (5 str.). Uosto direkcijos kompetencijai priskiriamas uosto administravimas, eksploatacija, išlaikymas ir plėtojimas (6 str.).

Trečiasis priedėlis reguliavo tranzitą. Jis reikalavo neapmokestinti per Klaipėdos uostą tranzitu gabenamo medžio ir jo gaminių (1 str.). Lietuvos vyriausybė turėjo užtikrinti judėjimo laisvę jūromis, vidaus vandens keliais ir geležinkeliais susisiekimui į Klaipėdos kraštą ir iš jo arba tranzitu per jį (3 str. 1 d.). Atskirai buvo aptartas miško plukdymo sutvarkymas (3 str. 3 d.).

Abu priedėlius galima buvo pakeisti tik praėjus penkeriems metams po Konvencijos ratifikavimo ir jei jų pakeitimą aprobuotų Tautų Sąjungos Tarybos dauguma.

Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad pagal laikinąją dispoziciją didžiosios signatarinės valstybės įgalino Lietuvą vykdyti Konvencijos nuostatus dar prieš joms Konvenciją ratifikavus.

Lietuvos valstybė, įgijusi suverenias teises Klaipėdos krašte iš didžiųjų valstybių, tam tikrą tų teisių dalį delegavo pačiam kraštui, suteikdama jam autonomijos Statutą, pagal kurį Lietuva nebegalėjo deleguotų teisių siaurinti, o tiksliai šias teises savo nuožiūra plėsti, būtent, suteikti kraštui daugiau teisių, negu Konvencijos yra nustatyta.

Klaipėdos krašte valstybinė valdžia turėjo būti vykdoma remiantis valstybės Konstitucija, o autonominiams krašto reikalais – krašto institucijos, remiantis Statuto įvesta konstitucine tvarka. Lyginant su teisės santvarka federacinėse valstybėse, matome esminį skirtumą: smulkiai išvardinami valstybės kompetencijai atitenkantys interesai, o visa kita pridera krašto kompetencijai (pvz., Veimaro Konstitucijos 12 str.). Priešingai buvo Klaipėdos krašte, kur visa kita, kas neiėjo į autonominės kompetencijos ribas, turėjo atitekti valstybinės valdžios kompetencijai. Tai sudarė teisinį pagrindą galioti krašte ir kai kuriems Lietuvos teisės aktams. Tačiau nemažai jų, turėjusių pagal Statutą čia būti taikomų, nes reguliavo krašto autonominėms institucijoms nepavestas gyvenimo sritis, pavyzdžiui, teisinę jūros ir neutralių vandenų padėtį, vidaus vandens kelius, geležinkelių susisiekimą, karo prievolę ir t. t., Klaipėdos krašte taip ir liko neįdiegti. Pagal Statutą turėtus reguliuoti Lietuvoje receptuotais rusų įstatymais ir vėlesniais jų pakeitimais dalykus faktiškai ir toliau reguliavo senieji vokiečių teisės šaltiniai⁷².

Vykdydamos savo galią, autonominės Klaipėdos krašto institucijos turėjo laikytis bendrųjų Lietuvos Konstitucijos principų. Reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad nors Lietuvos valdžia Klaipėdos krašte tapo legitimi, tačiau nuomonių skirtumai dėl Konvencijos ir jos priedų teisinės formos bei ginčų tarp centrinės ir autonominės valdžios sprendimo mechanizmo nebuvo komplikavo Lietuvos suverenių teisių Klaipėdos krašte realizavimą. Konvencija, kaip tarptautinė sutartis, reglamentavo santykius tarp Lietuvos ir Santarvės valstybių dėl suverenių teisių Lietuvai į Klaipėdos kraštą perleidimo, jos pagrindu Lietuva prisiėmė tarptautinius įsipareigojimus. Todėl svarbu išsiaiškinti, kokią vietą Konvencija, kaip tarptautinė sutartis, užėmė Lietuvos

⁷²Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V. ir kt. *Lietuvos teisės istorija*, Vilnius, 2002, p. 347.

nacionalinės teisės sistemoje. Kadangi nei 1922 m. Konstitucija⁷³, nei koks kitas tarpukario Lietuvos įstatymas nereglamentuoja nacionalinės tarptautinės teisės sąveikos, galima teigti, kad Lietuvos teisinė sistema buvo grindžiama dualizmo teorija⁷⁴. Tarptautinių sutarčių nuostatos nacionalinei teisės sistemai įtaką darė tik tiek, kiek tai atrodė reikalinga pačiai Lietuvai tiesiogiai įgyvendinti prisiimtus įsipareigojimus. Klaipėdos krašto konvencija išsiskyrė iš daugumos kitų Lietuvos tarptautinių sutarčių, numatydama gana efektyvų mechanizmą, užtikrinantį jos įgyvendinimą. Remiantis konvencijos 17 straipsniu, kiekvienas Tautų Sąjungos Tarybos narys turėjo teisę atkreipti Tarybos dėmesį dėl kiekvieno šios Konvencijos nuostatų sulaužymo.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad Klaipėdos krašto statutas išsiskyrė savo dvilypiu statusu: jis turėjo ir tarptautinės sutarties, ir konstitucinio įstatymo statusą. Visgi Statutas negalėjo būti laikomas tik Lietuvos teisės aktu būdamas neatsiejama Konvencijos, kaip tarptautinės sutarties, sudėtinė dalis.

2. Klaipėdos kraštas prisijungus prie Lietuvos

2.1. Lietuvos suverenių teisių Klaipėdos krašte pagrindimas

Įsigaliojus Paryžiaus konvencijai, Lietuva įgavo suverenas teises Klaipėdos kraštui ir suteikė kraštui autonomiją Statuto numatytose ribose. Lietuvai neteislingai panaudojus savo suverenas teises, grėsė tarptautinė atsakomybė, o Klaipėdos kraštui peržengus autonomijos suteiktas teises ir pažeidus valstybės suverenitetą turėjo būti panaudotos vidaus sankcijos. Centrinė valdžia turėjo ne tik teisę, bet ir pareigą garantuoti bendrų valstybės interesų apsaugą ir prižiūrėti, kad autonomija būtų vykdoma Statuto ribose, nenusižengiant Lietuvos Respublikos Konstitucijos principams. Autonominio krašto institucijos negalėjo pasisavinti daugiau kompetencijos, negu numatyta Statuto, nei falsifikuoti autonominio organizmo struktūros, pasisavindamos suvereninei valstybei priklausančias teises⁷⁵. Logiška, kad Lietuvos valstybės kompetentingos institucijos vykdė Klaipėdos autonomijos funkcionavimo kontrolę. Šią kontrolę suponuoja Lietuvos valstybės suverenitetas, kurios teritorijoje Klaipėdos kraštas inkorporuotas kaip jos integrali dalis.

Dauguma Klaipėdos krašto valdininkų ir stambiųjų ūkininkų buvo nusiteikę provokiškai, dėl to tarp vietinės ir centro valdžių kilo konfliktas, kuris buvo sprendžiamas Hagos teisme. Nepaisant tam tikrų išlygų, Tarptautinio Tribunolo sprendimas buvo vertinamas kaip Lietuvos pergalė. Tai buvo siejama ne tik su intereso teisėtumu, bet ir su kompetentingu Lietuvos interesų atstovavimu Tribunole. Svarų indėlių Lietuvai laimėti bylą įnešė Tribunolo posėdžiuose tautiniu teisėju *ad hoc* dalyvavusio nuo Lietuvos M. Romerio darbas. M. Romeris buvo labai verti-

⁷³ Lietuvos Valstybės Konstitucija, *Vyriausybės žinios*, 1922, nr. 100–799.

⁷⁴ Dualizmo teorija (H. Triepel, L. Oppenheim, K. Strupp) tarptautinę ir nacionalinę teises laiko atskiromis, viena šalia kitos veikiančiomis teisinėmis sistemomis. Šios sistemos veikia savo apibrėžtose srityse: tarptautinė teisė reglamentuoja santykius tarp tarptautinės teisės subjektų, nacionalinė teisė reglamentuoja valstybės vidaus santykius, todėl jos nesikerta, bet neretai viena kita pasiremia. Dualistinėse valstybėse nėra vadovaujamosi tarptautinių sutarčių tiesioginio įgyvendinimo principu.

⁷⁵ Daukša S. Klaipėdos krašto autonomija, *Židinys*, 1938, nr. 1, p. 56.

namas ne tik kaip profesorius, buvusio Vytauto Didžiojo universiteto rektorius, konstitucinės teisės žinovas, tačiau ir kaip puikus Klaipėdos klausimo specialistas. Tai matome 1932 m. balandžio mėn. išspausdintame straipsnyje „Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas“. Lietuvos atstovas Hagos Teisme V. Sidzikauskas M. Romerio teisėjavimą vertino kaip norą būti išrinktam nuolatiniu tribunolo teisėju⁷⁶. M. Romeris propagavo idėją, kad valstybėje būtų kuriama politinė tauta, kai valstybė atstovauja vienodai visiems jos teritorijos gyventojams, t. y. kad būtų sukurta demokratinė, pilietiškumo principu besiremianti visuomenė⁷⁷. Jis pasisakė prieš tiesioginį Klaipėdos krašto prijungimą ir propagavo laipsnišką integraciją, kad būtų išlaikomas jo savitumas, ugdomas krašto gyventojų pilietiškumas bei lojalumas Lietuvai. Šiuo požiūriu jis pozityviai vertino Klaipėdos krašto statutą: „Klaipėdos autonomijos saugojimas ir jos statuto gerbimas kaip tik atitinka Lietuvos valstybės reikalą, nes tai turi stiprinti klaipėdiečių pasitikėjimą savo būkle Lietuvoje“⁷⁸. M. Romerio manymu, Lietuvos valdžia, nepažeisdama Klaipėdos krašto autonomijos statuto, turėjo pakankamai teisinių priemonių provokiškai veiklai neutralizuoti ir valstybės integralumui išsaugoti⁷⁹. Jis pabrėžė Tribunolo sprendimo svarbą Lietuvos valstybės suverenumui Klaipėdos krašte sutvirtinti bei šio „suverenumo konstrukcijos sutvirtinimą“⁸⁰, t. y. ir Klaipėdos krašto autonomijos išsaugojimo perspektyvas.

M. Romeris, būdamas teisėjas *ad hoc* nuo Lietuvos, ne tik rūpinosi išgauti tarptautinio teisėtumo sankciją Lietuvos valstybės suverenitetui Klaipėdos krašte, bet ir stengėsi sukurti prielaidas Lietuvos valstybingumo vidinėms problemoms spręsti⁸¹.

2.2. Klaipėdos krašto teismų sistema

Statuto suteikta plati kompetencija autonominei valdžiai įstatymų leidybos ir teismų srityse tiesiogiai nulėmė tolesnę šio krašto teisinės sistemos raidą. Krašte galiojo savita, nepriklausoma nuo bendros Lietuvoje veikusios, teisinė sistema, kurios pagrindą sudarė iš Vokietijos paveldėti teisės aktai. Tai apsunkino Lietuvos bandymus unifikuoti Klaipėdos krašto ir Lietuvos teisinės sistemas. Šį procesą taip pat stabdė nevienodas teisinių sistemų, paveldėtų iš skirtingų valstybių, t. y. Vokietijos ir Rusijos, išsivystymo lygis bei autonominės valdžios, kurios pagrindą sudarė vokiečiai, stokojama politinė valia⁸².

Krašto valdžia, veikdama Statuto numatytos kompetencijos ribose, turėjo vadovautis ne tik Statutu, bet ir valstybės Konstitucija, kiek ji neprieštarauja Statutui. Taigi autonominės valdžios kompetenciją ribojo Statuto 6 str., nurodydamas, kad autonomijai taikomi bendrieji Konstitucijos principai, jei Statutas nenumatė išimčių.

Autonominės valdžios kompetencija buvo gana plati. Statuto neišbaigtumas pasireiškė ir tuo, kad gubernato-

⁷⁶Miknys R. Mykolo Römerio indėlis į Klaipėdos klausimo sprendimą Hagos teisme, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 135.

⁷⁷Römeris M. Mes negalime užmiršti Mažosios Lietuvos padalinimo, *Lietuvos keleivis*, 1934, nr. 20.

⁷⁸Römeris M. Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas, *Vairas*, 1932, nr. 4, p. 454.

⁷⁹*Ten pat*, p. 453–466.

⁸⁰R. M. [Römeris M.] 1932.VIII.11. Hagos sprendimo principai, *Vairas*, 1933, nr. 3, p. 295.

⁸¹Miknys R. Mykolo Römerio indėlis į Klaipėdos klausimo sprendimą Hagos teisme, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 138.

⁸²Raišytė-Daukantienė A. Klaipėdos krašto konvencija kaip Lietuvos teisės šaltinis, *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius, 2003, nr. 39(31), p. 51.

rius, atstovaudamas centro valdžios interesams, neturėjo teisės inicijuoti įstatymų leidybos. Tokia teisė būtų prisidėjusi efektyviau įgyvendinant Statutą bei sudariusi sąlygas vienodinti teisę. Kita problema buvo ta, kad Klaipėdos krašto teisininkai siekė autonomijos kompetenciją išplėsti tiesiog plečiamai aiškinant Statuto nuostatas⁸³.

Įsigaliojus Konvencijai, Klaipėdos krašte veikusią Vokietijos viešąją teisę tose srityse, kurios nebuvo perleistos autonominės galios kompetencijai, turėjo keisti Lietuvos viešoji teisė. Senieji Viešosios teisės nuostatai liko galioti tiek, kiek Lietuvos vyriausybė buvo davusi deklaratyvų sutikimą. Visais atvejais, kai Lietuvos vyriausybė tokio sutikimo nedavė, vokiečių viešosios teisės nuostatai buvo nustoję galios. Netekę galios nuostatai galėjo būti vykdomi tol, kol bus atitinkami Lietuvos viešosios teisės nuostatai. R. Valsonokas rašė: „Kol nėra tokio akto, tol krašto viešieji organai, administracija ir teismai, nėra varžomi vykdyti negaliojančius vokiečių viešosios teisės nuostatus. <...> Vadinasi, konstitutyviai likviduoti vokiečių viešoji teisė kai kuriais atžvilgiais normatyviai vis dar tebeveikia, o Lietuvos įstatymai, konstitutyviai įvesti Klaipėdos krašte, normatyviai neveikia“⁸⁴.

Atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, jame liko veikti tik valsčių teismai⁸⁵. Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos turėjo visiškai įsigaliooti Lietuvos Respublikos teisinė sistema, tačiau Klaipėdos krašto teismai, kaip ir Viešvilės pirmosios instancijos teismas (*Amtsgericht*), privalėjo laikytis ir kai kurių iki tol galiojusių Vokietijos įstatymų, teisės aktų. Be baudžiamųjų bylų, Viešvilės pirmosios instancijos teismo teisėjas sprendavo civilinį procesą ir palikimo reikalus⁸⁶.

Viešvilės teismo apygardai buvo priskirta rytinė Klaipėdos krašto dalis – beveik visa Pagėgių apskritis, tarp Smaliniūnų ir Pagėgių – iš viso apie 72 gyvenvietės, kaimai ir vienkiemiai. Aukštesnioji instancija buvo Krašto teismas Šilutėje (*Heydekrug*) ir Apygardos aukščiausiasis krašto teismas Klaipėdoje (*Memel*)⁸⁷.

Prancūzų okupacijos metais buvo sudaryta atskira teismų apygarda su Apygardos aukščiausiuoju teismu Klaipėdoje, kuris buvo valsčių teismų sprendimų apeliacinė instancija. 1924 02 23 „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimu“⁸⁸ Klaipėdos krašte buvo išplėsta Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo jurisdikcija. Visas bylas, kurios priklausė Klaipėdos apygardos teismui, perėmė Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyrius. Ši institucija turėjo užtikrinti centrinės valdžios kontrolę teisminėje srityje. Klaipėdos skyrius buvo pavaldus Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo visuotiniam susirinkimui, kuriam priklausė ir Klaipėdos skyriaus teisėjai.

Klaipėdos statuto 21, 22, 23 ir 24 straipsniais buvo nustatyta krašto teismų autonomija, nurodyta įstatymu nustatyti Klaipėdos krašto teismų organizaciją ir kompetenciją, pritaikytą naujoms, pasikeitusioms sąlygoms (22 str.), kad Lietuvos ir Klaipėdos krašto sprendimai būtų vykdomi visame krašte (21 str.), teisėjai – skiriami Direktorijos, atleidžiami tik Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriaus sprendimu (23 str.). Tolesnis seno teismų santvarkos įsta-

⁸³ *Ten pat*, p. 50.

⁸⁴ Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius, 1989, p. 210–211.

⁸⁵ Karaliaučiaus apygardos (Oberlandgericht), Berlyno srities (Kammergericht) ir Leipzigo (Reichsgericht) teismai.

⁸⁶ Knobloch H. E. *Der Wischwiller Dorf-Chronik II (Recht, Ordnung und Verwaltung)*, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 165–170.

⁸⁷ *Ten pat*.

⁸⁸ Lietuvos Valstybės teisės aktai (1918.II.16–1940.VI.15), *Lietuvos teisės šaltiniai*, Vilnius, 1996, p. 703.

tymo galiojimas buvo numatytas kaip provizorinis⁸⁹, kol kraštas pasinaudos savo įstatymų leidimo teise ir pradės veikti naujasis įstatymas. Priimant šį įstatymą buvo numatytas vienintelis suvaržymas – laikytis 24 straipsnio dispozicijos. Remiantis šiuo straipsniu Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo jurisdikcija apėmė visą šalies teritoriją, taigi ir autonominių kraštą. J. Robinzono teigimu, 24 str. išskyrimas turėjo dvejopą prasmę: Seimelis turi tvarkyti tik žemesniuosius teismus; būsimasis įstatymas negalės būti taip suredaguotas, kad aukštesnė instancija būtų visai panaikinta⁹⁰. Su tuo sutiko ir S. Daukša, rašydamas: „Klaipėdos kraštui nebuvo pripažinta jurisdikcinės valdžios galia tikra to žodžio prasme, kadangi autonominiai teismai, einant statuto dispozicijomis, priklauso Lietuvos valstybės jurisdikcinei valdžiai“⁹¹. Kaip aukščiausioji instancija autonominių teismų byloms spręsti buvo įsteigtas Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyrius, kurio daugumą sudarė autonomijos magistratūros teisėjai.

Statuto numatyta išleisti įstatyme turėjo būti atsižvelgta į krašto savitumą ir į veikiančius bendrus valstybės įstatymus, bent tiek, kiek jie turi būti suderinti. Priėmus įstatymą Klaipėdos krašte būtų išvengta nesusipratimų, pvz., dėl jaunųjų teisininkų parengimo, kai kurių bylų priklausomybės, kalbos ir t. t. Tačiau teismų veiklą reglamentuojantis įstatymas taip ir nebuvo priimtas. Krašto teisininkai laikėsi nuomonės, jog visa, ko reikia šioje srityje, jau yra atlikta be specialaus atskiro įstatymo, motyvuodami tuo, kad tokį įstatymą pakeičia 1920–1924 m. Direktorijos išleisti paliepimai („*Verordnungen*“), keli 1928–1929 m. Seimelio priimtieji įstatymai, taisyklės ir kt., kuriais buvę Vokietijos įstatymai yra atitinkamai pakeisti, papildyti ir taip pritaikyti dabartiniam Klaipėdos kraštui⁹². Klaipėdos krašte, atskirtame nuo Vokietijos, liko veikti lig tol veikę Vokietijos teismų sutvarkymo ir bylų sprendimo įstatymai⁹³. Krašto valdžia nematė reikalo išleisti naują teismų sutvarkymo įstatymą bei įvykdyti Statuto 22 straipsniu numatytą pareigą.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad atskirtame nuo Vokietijos Klaipėdos krašte jame liko galioti ne tik Vokietijos viešojo teisė, bet ir teismų sistema, kurios privalėjo laikytis ir Viešvilės valsčiaus pirmosios instancijos teismas⁹⁴. Nors remiantis Statuto 22 str., Klaipėdos krašte senieji Vokietijos įstatymai, kaip pereinamieji, buvo palikti galioti laikinai, kol susirinkęs Seimelis išleis naują teismų santvarkos įstatymą. Statutas įpareigojo vietos institucijas tai atlikti, tačiau nebuvo nurodytas terminas ir kas turi atsitikti, jei įstatymas nebus išleistas. Negalima sutikti ir su tuo, kad Vokietijos teismų sutvarkymo ir procesinių įstatymų „pataisymai“ Direktorijos išleistais paliepimais atitiko Statuto 22 straipsniu numatytos prievolės įvykdymą.

⁸⁹Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 586.

⁹⁰*Ten pat*, p. 587.

⁹¹Daukša S. Klaipėdos krašto autonomija, *Židinys*, 1938, nr. 1, p. 53.

⁹²Burkevičius V. Klaipėdos krašto Konvencija, *Teisė*, 1931, nr. 20, p. 97.

⁹³1877 m. Vokietijos Reicho įstatymas „*Gerichtsverfassungsgesetz*“ su 1910 m. redakcija; 1877 m. civilinio proceso įstatymas „*Die Zivilprozessordnung*“ su daug pakeitimų, kurių paskutinis pradėjo veikti 1910 m.; 1877 m. baudžiamojo proceso įstatymas „*Die Strafprozessordnung*“ su paskutiniu 1924 m. pakeitimu bei šiuos įstatymus pakeičiantieji 1920–1929 m. paliepimai bei įstatymai.

⁹⁴Knobloch H. E. *Der Wischwiller Dorf-Chronik II (Recht, Ordnung und Verwaltung)*, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 165–170.

2.3. Lietuvių kalba Klaipėdos krašto teismuose

Valstybinės kalbos vartojimas Klaipėdos krašte, ypač teismuose, kėlė nemažai problemų ir nuolat vyko ginčai tarp centro ir vietos valdžios organų bei teisininkų. Statuto 27 str. pripažino lietuvių ir vokiečių kalbas „*lygiai oficialiomis kalbomis Klaipėdos teritorijoje*“. Teisminėje srityje tai turėjo ypatingos reikšmės, kadangi Statuto 21 str. numatė sprendimų vykdymą visoje šalyje, taip pat ir Klaipėdos krašte, nepriklausomai kur bus priimtas teismo sprendimas. Tampa neaišku, kuria kalba turėjo būti surašyti vykdomieji dokumentai ir ką reiškė „oficiali“ kalba? Ar tai tik suteikta piliečiui teisė viešose įstaigose raštu ar žodžiu vartoti vieną šių kalbų, ar krašto valdininkai turi abi šias kalbas tinkamai mokėti, kad nereikėtų bendrauti per vertėją?

Klaipėdos krašto direktorija, atsižvelgdama į Statuto 27 str. nuostatą, priėmė keletą įstatymų dėl kalbų vartojimo. Abi kalbos buvo pripažintos lygiomis testamentams sudaryti teisme ir pas notarą, pareiškimai turėjo būti registruojami intereso pageidaujama kalba. Klaipėdos krašto teisėjai, sprendžiantys Lietuvos Respublikos vardu, turėjo tinkamai mokėti valstybinę kalbą raštu ir žodžiu, nemo-kantiems lietuvių kalbos buvo įsteigti kursai. Vertėjų institutas įsteigtas – bendra taisykle – tik svetimai, o ne oficialiai valstybinei kalbai. Teisme bylinėjantis per vertėją buvo pažeidžiamas elementarus betarpiškumo principas, tapdavo sudėtingesnė gynyba ir drauge buvo nesilaikoma šalių lygybės principo. Vertimas negalėjo pakeisti originalo kalbos, todėl buvo reikalinga, kad teisėjas galėtų susikalbėti su bylininku jo vartojama kalba. Kad nebūtų pažeisti Lietuvos piliečių bei lietuviškai kalbančių krašto gyventojų interesai, viešosiose įstaigose, o ypač teismuose, lietuvių kalba turėjo būti vartojama kaip oficiali krašto ir Lietuvos valstybinė kalba.

Autonominių teismų bylos ir administraciniai raštai buvo rašomi vokiečių kalba. Krašto teisininkai demagogiškai įrodinėjo, kad tai lemia krašte veikianti vokiška teismų sistema, vokiški įstatymai, terminai ir sąvokos, kad teisėjai nemoka lietuvių kalbos. Statuto 27 str., pripažįstantį lietuvių ir vokiečių kalbas „lygiai oficialiomis“, Klaipėdos krašte vertinta taip, jog valdininkui pakanka mokėti vieną iš šių kalbų. Tai ypač lietė krašto teisėjus, kurie vokiečių kalbos svarbą grindė tuo, jog beveik visi krašte veikiantys įstatymai surašyti vokiečių kalba; advokatai vartoja tik vokiečių kalbą; beveik visi kalbantieji lietuviškai moka taip pat ir vokiečių kalbą; be to, lietuviškai Klaipėdos krašte kalbama ypatinga vietos tarpe, todėl bendrosios raštiškos lietuvių kalbos mokėjimas vietos teisėjui, sprendžiant bylas, praktiškos reikšmės neturėtų⁹⁵. Buvo laikomasi nuomonės, kad negalima teisti lietuviškai pagal vokiškai rašytus ir Vokietijoje priimtus kodeksus. Daugelio kraštų praktika rodo, kad galima teisti kita kalba, negu įstatymų leidėjų kalba, pvz.: Suomijos (teismo kalba suomių ir švedų); Estijos, Latvijos ir Lietuvos (teismo kalba – valstybinė, kodeksai daugiausia rusų arba vokiečių) ir kt.⁹⁶

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad nors Klaipėdos statute buvo įtvirtinta nuostata dėl lietuvių ir vokiečių kalbų lygybės, realiai nuostata neveikė. Klaipėdos krašto viešosiose įstaigose, ypač teismuose, buvo įprastai vartojama vokiečių kalba, įstatymai, paliepiami ir kt., oficialūs tekstai nors ir skelbiami

⁹⁵Burkevičius V. Klaipėdos krašto Konvencija, *Teisė*, 1931, nr. 20, p. 110–112.

⁹⁶Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 628.

abiem pripažintom kalbom, tačiau netikslia lietuvių kalba. Kadangi pagal tuo metu veikusį Klaipėdos krašto įstatymų formos ir skelbimo tvarkos įstatymą abu tekstai pripažįstami „lygiai autentiški“⁹⁷, susidarė sąlygos tą patį įstatymą aiškinti dvejopai. Skirtingų kalbų vartojimas vienoje sprendimų galiojimo teritorijoje (vi-soje Lietuvoje, taip pat ir Klaipėdos krašte) sudarė keblią padėtį, kai remiantis Statuto 27 str. vokiečių kalba surašytas sprendimas buvo perduodamas vykdyti Didžiosios Lietuvos teismo įstaigoms. Šį klausimą išsprendė Vyriausiojo Tribunolo 1931 m. balandžio 16 d. visuotinio susirinkimo nutarime padaryta pastaba, kad vykdant Klaipėdos teismo vokiškai parašytą sprendimą Didžiojoje Lietuvoje, turi būti pridėtas vertimas į lietuvių kalbą⁹⁸.

3. Klaipėdos krašto autonomijos kontrolė

Klaipėdos krašto atskyrimas nuo Vokietijos Versalio sutarties 99 str. buvo pagrįstas nacionaliniu principu, tačiau kraštas nebuvo iš karto sujungtas su Lietuva, o perduotas Santarvės valstybėms tarptautiniu *sui generis* mandatu. Suverenumas Klaipėdos krašte buvo perduotas Lietuvai, kai ji jau buvo *de jure* pripažinta ir priimta į Tautų Sąjungą.

Suvereniteto saugumas susijęs su tam tikru teritorijos perleidimo aktu, tai yra teisinio konvencinio solidarumo garantija nėra preziumuojama. Todėl pats perleidimo faktas nesuteikė Lietuvos suverenumo garantijų Klaipėdos krašte.

Garantija ir teritorinio įgijimo saugumo užtikrinimas įtvirtintas pačioje Paryžiaus konvencijoje. Konvencijos 15 str. įpareigoja Santarvės valstybes saugoti Lietuvos suverenumą Klaipėdos krašte. Pagal šią nuostatą Lietuva negalėjo Klaipėdos krašto perleisti trečiosioms šalims be Santarvės valstybių sutikimo. M. Romerio nuomone, tokia nuostata nesilpnina Lietuvos suvereniteto teisių, bet priešingai – „tik *utvirtina Klaipėdos krašto sujungimą su Lietuvos valstybiniu teritoriniu bloku, ir skiriama tam, kad šį Lietuvos teritorinį įgijimą sustiprintų ir padarytu galutinį*“⁹⁹. Remdamasi šiuo konvencijos straipsniu Lietuva gali iš Santarvės valstybių „reikalauti pagalbos prieš bet kurį smurtą ar smurto pavojų, nukreiptą prieš jos teritorinį neliečiamumą Klaipėdos atžvilgiu“¹⁰⁰. Profesorius darė išvadą, kad „Lietuva turi teisės į pozityvinę Klaipėdos teritorijos turėjimo garantiją“¹⁰¹.

Dėl Klaipėdos autonomijos statuto taikymo ir jo interpretavimo buvo kilę daug ginčų ir net formalių bylų, kurių viena buvo sprendžiama Nuolatiname Tarptautiniame Tribunole Hagoje.

Lietuva suteikė Klaipėdos kraštui autonomiją, kuri buvo pažadėta dar 1921 11 11 Lietuvos Steigiamojo Seimo nutarimu, kai kraštas dar nebuvo teisiškai prijungtas prie Lietuvos valstybės. Statuto išangoje pabrėžtas „reikalingumas suteikti“ autonomiją atsižvelgiant į gyventojų „tradicines teises ir kultūrą“ rodo, kad Lietuva, atsižvelgdama į Mažosios Lietuvos gyventojų savitumus, jų tradicines teises ir kultūros skirtumus,

⁹⁷ Klaipėdos krašto įstatymų formos ir skelbimo tvarkos įstatymas, *Klaipėdos krašto Valdžios Žinios*, 1926, nr. 99, p. 614.

⁹⁸ Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 1, Kaunas, 1934, p. 585.

⁹⁹ Lv. Turimų teisinių priemonių sistema suverenumo funkcijai Klaipėdos krašte užtikrinti yra lanksti ir harmoninga – vakar pareiškė prof. M. Römeris viešojoje paskaitoje, *Lietuvos aidas*, 1936, nr. 490.

¹⁰⁰ Roemeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, nr. 257.

¹⁰¹ Lv. Turimų teisinių priemonių sistema suverenumo funkcijai Klaipėdos krašte užtikrinti yra lanksti ir harmoninga – vakar pareiškė prof. M. Römeris viešojoje paskaitoje, *Lietuvos aidas*, 1936, nr. 490.

geranoriškai ir teisingai suteikė Klaipėdos kraštui autonomiją, kuri turėjo stiprinti klaipėdiečių pasitikėjimą Lietuva. Lietuva, prisiėmusi tarptautinę atsakomybę, kad šis Statutas būtų tinkamai vykdomas, turėjo teisinėmis priemonėmis užtikrinti teisėtą statutinės autonomijos vykdymą.

Klaipėdos autonomijos statutas, tarptautinės Konvencijos garantuojamas, suteikė teisę ginčus spręsti tarptautiniu būdu, tuo pasinaudodami Klaipėdos krašto atstovai, net ir neturėdami formalios skundo teisės, menkiausią centro valdžios pažeidimą stengėsi perduoti Tautų Sąjungos Tarybai. Bet jei krašto valdžia veiktu neteisėtai ar sąmoningai nevykdytų jai pavestų autonominių pareigų, centro valdžia, reikšdama tarptautines pretenzijas, patvirtintų, kad nesugeba naudotis valstybingumu ir jo suteikiamomis veiklos priemonėmis, kad valstybė negali valdyti jai pripažinto autonominio krašto. Pasak M. Romerio, tai būtų tolygu suvereniteto išsižadėjimui¹⁰². Tarptautiniai išoriniai veiksniai negali užtikrinti valstybei jos autonominio krašto pareigų atlikimo. Autonominis kraštas nėra tarptautinės teisės subjektas, jis priklauso valstybės suverenitetui, todėl valstybė negali skųstis dėl autonominės valdžios neteisėto veikimo arba neveikimo. Jei abiejų šalių pareigos būtų patikėtos tarptautinei priežiūrai, tai būtų ne krašto autonomija valstybės suverenitete, bet *sui generis* konfederacinis santykis. Tuo tarpu tiek Klaipėdos autonomijos statutas (1 str.), tiek Klaipėdos krašto konvencija (2 str.) aiškiai ir kategoriškai nustato, jog Klaipėdos kraštas sudaro autonominį vienetą Lietuvos valstybės suverenitete.

Autonominio krašto valdžios teisėtumo priežiūra glūdi pačiame valstybės suverenumo¹⁰³, tai patvirtino ir Hagos Tribunolo Teismas. Dažniausiai šios priežiūros priemonės išsamiai reglamentuotos pačiame autonomijos statute ir tai garantuoja santykio aiškumą. Tačiau jei Statute yra spragų ir jis priežiūros klausimų nereglamentuoja arba reglamentuoja tik iš dalies, tai dar nereiškia, kad kraštas nėra valstybės valdžioje. Jei Statute nurodyta, kad kraštas yra valstybės suverenitete, „*tai liečia kaip tik statuto vykdymo priežiūrą, ypač kai tas statuto turinys tapo tarptautinio valstybės pasižadėjimo objektu ir negali būti pačios valstybės pakeistas, nenutraukus kartu konvencijos, vadinasi, nenutraukus sutarties*“¹⁰⁴. Suverenumas pabrėžia suvereniją, t. y. valstybinę, autonomijos vykdymo priežiūrą, tačiau tos priemonės negali prieštarauti Konvencijai ir Statutui. Tokių priemonių pasirinkimą lemia centro valdžios valia. „*Valstybė gali nesinaudoti kuria priemone, gali susilaikyti, jei nori, bet kad kuriame atsitikime ji iš viso neturėtų galimybės naudotis jokia priemone, – to negali būti*“¹⁰⁵.

Autonomijos valdžia savo kompetencijos ribose turi teisę spręsti ir centro valdžia įtakos tam negali turėti, todėl tikslingumo sumetimais centro valdžia autonominių organų nutarimo keisti ar reformuoti negali, tai ir yra autonomijos esmė, kad „*apie tai, kaip padaryti tikslinga, sprendžia patys autonomijos organai*“¹⁰⁶. Jei statute *expres verbis* nėra nurodyta išimties teisė, ji negali būti preziumuojama, nes tikslingumo priežiūros leidimas siaurina pačią autonomiją, tačiau

¹⁰² Roemeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, Nr. 257.

¹⁰³ Roemeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, nr. 260.

¹⁰⁴ Romeris M. Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas, *Vairas*, 1932, nr. 4, p. 457.

¹⁰⁵ Roemeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, nr. 260.

¹⁰⁶ Romeris M. Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas, *Vairas*, 1932, nr. 4, p. 458.

teisėtumo priežiūra yra būtina ir nusako pačios autonomijos esmę¹⁰⁷. Valstybės centro valdžia privalo vykdyti ir autonominių organų veiklumo priežiūrą, kai turi būti kontroliuojama, ar autonominiai organai iš viso vykdo savo autonomines pareigas ir ar jas vykdo teisėtai.

Autonominio krašto kontrolės sutvarkymas buvo svarbus ir būtinas Lietuvos valstybingumui. Juolab kad Klaipėdos vokiečių elgesys kėlė nerimą: intrigos bei valstybinis nelojalumas, pastangos pasinaudoti kiekviena teisine spraga ir valstybės valdžios neveiklumu kėlė rimtą pavojų Lietuvos valstybiškumui Klaipėdoje.

Nustatant priemones, kuriomis disponuoja centro valdžia tam, kad reaguotų prieš neteisėtus autonominės valdžios organų aktus ir kad užkardytų bet kokią mėginimą viršyti autonominės kompetencijos ribas, reikia įsitikinti, ar jos nėra *expres verbis* Statuto nuostatose nurodytos. Jei tokios priemonės yra nurodytos, rašo M. Romeris, „*tai pirmoje eilėje jos turi būti panaudotos, kiek žinoma, jos gali paveikti. Jeigu lieka spragos, tai jos turi būti užpildytos kitomis priemonėmis, kylančiomis iš suverenumo*“¹⁰⁸.

Pirmiausiai įstatymų leidžiamąją Klaipėdos krašto galią riboja Statute (10 str. 2 d. ir 16 str.) reglamentuojama gubernatoriaus veto Seimelio priimtiems įstatymams. Vykdomąją galią – statuto (17 str. 2 d.) gubernatoriui pavestas Direktorijos pirmininko paskyrimas.

Pasinaudodamas veto teise gubernatorius, kaip centro valdžios atstovas, turėjo teisę netvirtinti neteisėto autonominio įstatymo. To visiškai užteko, kad centro valdžia galėtų tinkamai vykdyti autonominių įstatymų teisėtumo priežiūrą. Vykdydamas šį savo veto, taip pat pasirinkdamas Direktorijos pirmininką, gubernatorius vykdė suverenios valstybės funkciją, kai Statutas nenumato ir nereikalauja Direktorijos pritarimo. Visais kitais Statuto numatytais atvejais, kada gubernatorius dalyvauja autonominės valdžios veiksmuose (Seimelio paleidimas, autonominių krašto įstatymų promulgacija), Direktorijos kontrasignacija arba susitarimas su Direktorija Statuto yra imperatyviai nustatytas.

Hagos Tribunolas teigė, kad Statutas priimtas ne tam, kad Lietuvai suteiktų teises, bet tam, kad nustatytų ribas autonomijai. Todėl, jei Statuto nustatytos autonomijos ribos yra peržengtos – centro valdžia gali ir turi veikti. Savo sprendimo motyvuose Hagos Tribunolas konstatavo: „*Atsitikimai, nurodyti statuto 16 str., kada gubernatorius gali uždėti veto įstatymų leidžiamosios galios aktams, yra kaip tik tie patys, kuriais Lietuvos vyriausybė taip pat būtų reikalinga apsaugos, jeigu tatai liestų ne įstatymų leidžiamosios, bet vykdomosios galios aktą. <...> Teisinga statuto interpretacija reikalauja, kad gubernatorius būtų laikomas turįs teisės sekti Klaipėdos vykdomosios galios aktus tam, kad įsitikintų, jog šie aktai neperžengia statuto nustatytos vietinių organų kompetencijos ribų ir jog jie nėra priešingi statuto 6 str. nuostatomis arba tarptautinėms Lietuvos pareigoms. Jeigu tatai taip yra, tai statuto 16 str. principas, kuriuo įstatyminiai aktai yra sudraudžiami gubernatoriaus veto, ir čia turi veikti, vadinasi – gubernatorius turi teisės panaudoti atitinkamas priemones Lietuvos vyriausybės teisėtiems reikalams apginti*“¹⁰⁹. Sprendimo rezoliucijoje Tribunolas darė

¹⁰⁷ Roemeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, nr. 258.

¹⁰⁸ Roemeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, nr. 260.

¹⁰⁹ *Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribuno-
nole*, Kaunas, 1932, p. 265.

išvada, kad Klaipėdos krašto gubernatorius turi teisę atšaukti Direktorijos pirmininką valstybės reikalams apsaugoti, svarbiais atsitikimais, kai vykdomosios galios aktas nusižengia Paryžiaus konvencijai arba jos priedams ir gali ižeisti Lietuvos suverenumą ir kai nėra kitokios priemonės paveikti¹¹⁰. Tačiau Direktorijos pirmininko atšaukimas nėra ir negali būti gubernatoriaus vienintelė priežiūros priemonė, juo labiau kad tai yra griežčiausia ir nepaprasta, kuri tegali veikti tiksliai nesant kitų priemonių¹¹¹.

Valstybės valdžia, remdamasi savo suverenitetu, turi turėti priežiūros teisę ne tik neteisėtam aktui panaikinti, bet ir neteisėtai veikusiam organui sudrausti. Išskyrus įstatymų leidimą, Statute šiuo atžvilgiu tiesiogiai nėra reglamentuota, todėl remiantis valstybės suverenitetu ir Statuto aiškinimu Hagos Tribunole šis Statuto netikslumas nesunkiai išsprendžiamas. Tačiau teisiniai valstybės metodai reikalauja, kad tai neturi būti palikta kiekvieną kartą *ad hoc* centro valdžios reagavimui, bet būtų sutvarkyta tam tikru įstatymu¹¹².

Dar aiškesnė Statuto spraga autonominių organų veiklos priežiūros atžvilgiu. Šiuo atžvilgiu Statutas nieko nenumato, nereglamentavus, pavyzdžiui, teisėjų skyrimo tvarkos centro valdžia verčiama toleruoti svetimšalių skyrimą teisėjais pagal seną, neteisėtą tvarką. Dėl tokio neveiklumo ar vengimo sutvarkyti tam tikras funkcijas centro valdžia verčiama toleruoti valstybinę būklę, veikiančią svietimos valstybės naudai. M. Romeris, remdamasis Vokiečių Reicho Veimaro Konstitucijos 48 str., kuris sako, kad „*Jei kuri žemė („Land“) nevykdo Reicho Konstitucijos arba įstatymų uždėtų jai pareigų, tai Reicho Prezidentas ginkluota jėga gali ją priversti tai daryti*“, kaip principu, kuris išvedamas iš valstybinio suvereniteto, teigia, kad centro valdžia per savo vyriausiąjį organą gali betarpiškai įsikišti, kol bus pasiektas tikslas, t. y. tol, kol viešoji pareiga bus įvykdyta¹¹³.

Visos valstybinio suvereniteto sankcijos yra susijusios su valstybės priežiūra ir gali būti pavartotos tiksliai konstatavus statutinės pareigos nevykdymą. Kadangi toks konstatavimas ir sankcijų taikymas yra centro valdžios vienašališkas, turi būti būdas objektyviai patikrinti šių statutinių pareigų nevykdymo konstatavimą, sudarantį teisinį priežiūros sankcijų pagrindą.

Visi ginčiai ir skundai turi būti išsprendžiami centro valstybėje ir negali būti perkeltami į tarptautinį lygmenį, todėl tai turėtų atlikti valstybės teismas.

Teismas kompetentingas spręsti apie statutinį teisėtumą tų autonominės valdžios aktų, kuriuos gubernatorius šiai jurisdikcijai apskųstų, ir panaikinti tuos aktus, kurie būtų pripažinti neteisėtais. M. Romerio giliu įsitikinimu, „*šitokioje sistemoje būtų tikrai pašalintas vienašališkumo pavojus, kuris galėtų pasireikšti tada, kai pats Gubernatorius vienas arbitražiškai aiškintų šių aktų teisėtumą*“¹¹⁴. Kartu statutinis teismas turėjo apginti ir Lietuvos valstybės suverenias teises esant autonominių krašto administracijos institucijų pažeidimams¹¹⁵.

1935 m. kovo mėnesį įstatymu buvo įsteigtas Statutinis teismas¹¹⁶. Įsta-

¹¹⁰ *Ten pat*, p. 276.

¹¹¹ Roemeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, nr. 62.

¹¹² Romeris M. Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas, *Vairas*, 1932, nr. 4, p. 458.

¹¹³ *Ten pat*, p. 464.

¹¹⁴ Roemeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, nr. 263.

¹¹⁵ Romeris M. Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas, *Vairas*, 1932, nr. 4, p. 466.

¹¹⁶ Statutinio Teismo įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1935, nr. 474–3326.

tyme buvo reglamentuojami pagrindiniai Teismo sudarymo tvarkos klausimai, apibrėžta Teismo kompetencija, suformuluotos esminės Teismo proceso taisyklės. Organizacine prasme Statutinis teismas buvo sudėtinė Vyriausiojo Tribunolo dalis (1 str.). Tačiau Teismo sprendimai turėjo būti skelbiami jo vardu, buvo nustatyta specifinė sprendimų teisinė galia bei originali sprendimų vykdymo teisinė forma. Todėl yra prielaidų tvirtinti, kad Teismo jurisprudencija buvo atskirta nuo Vyriausiojo Tribunolo jurisprudencijos¹¹⁷.

Statutinio teismo teisėjus skyrė Respublikos Prezidentas teisingumo ministro teikimu septyneriems metams. Visi teisėjai, prieš pradėdami eiti pareigas, turėjo prisiekti viešame Vyriausiojo Tribunolo posėdyje. Parenkant teisėjus, buvo atsižvelgiama ne tik į bendrosios kompetencijos teismų teisėjams keliamus reikalavimus, bet ir į kandidatų kvalifikaciją „viešosios teisės srityje“.

Statutinio teismo įstatymo 13 str. numatyta, kokias bylas galėjo nagrinėti ši institucija: dėl Respublikos įstatymo prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui; dėl Klaipėdos krašto įstatymo prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui; dėl Respublikos administracijos organo administracinio akto prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui; dėl Klaipėdos krašto gubernatoriaus akto prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui; dėl Klaipėdos krašto administracijos organo administracinio akto prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui; dėl Klaipėdos krašto Seimelio neįstatyminio akto prieštaravimo Klaipėdos krašto statutui.

Atsižvelgiant į Statutinio teismo įstatyme suformuluotus įgaliojimus, galima teigti, kad Statutinis teismas turėjo užtikrinti ne tik Klaipėdos krašto institucijų priimtų teisės aktų atitikimą Statutui, bet ir Lietuvos teisės aktų atitikimą Statutui. Sprendžiant, ar teisės aktas neprieštarauja Statutui, kartu galėjo būti užtikrinamas ir Lietuvos Konstitucijos veikimas Klaipėdos krašte¹¹⁸. Taigi Statutinio teismo įstatymu buvo įsteigta tam tikra teisminė ne tiktai administracinių aktų ir autonominių Klaipėdos įstatymų, bet ir valstybės centro įstatymų statutingumo kontrolė. Skundžiamų valstybės centro įstatymų Statutinis teismas panaikinti negalėjo, tačiau tai buvo tik formalios teisminės funkcijos susiaurinimas. M. Romeris rašė: „Įstatymas Statutinio teismo pripažintas nestatutingu, kad ir nebūdamas formalistiškai panaikintas, nebėra privalomas teismams, kurie gali jo netaikinti“¹¹⁹. Tačiau Statutinis teismas negali būti vienintelė autonominės vykdomosios galios aktų priežiūros priemonė, nes negali pakeisti gubernatoriaus teisės atšaukti direktorijos pirmininką, kuri turėtų likti griežčiausia ir paskutinė, kai teismas paveikti negali.

Dėl politinių priežasčių Statutinis teismas iš tikrųjų veikti nepradėjo. Tačiau Statutinio teismo įstatymo priėmimas bylojo, kad buvo aktualus teisės aktų konstitucingumo klausimas.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad visos autonomijos kontrolės priemonės kyla iš Lietuvos suverenių galių. Prof. M. Romeris šalia statute *expres verbis* nurodytų (gubernatoriaus veto ir Direktorijos pirmininko skyrimas), Hagos Tribunolo sprendimu įtvirtintų (gubernatoriaus teisė atšaukti

¹¹⁷ Žilys J. Klaipėdos krašto Statutinis teismas: ikūrimo prielaidos ir teisinis statusas, *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius, Lietuvos teisės akademija, 1999, nr. 14(6), p. 53.

¹¹⁸ Žilys J. *Konstitucinio teismo doktrinos formavimasis ir įtvirtinimas Lietuvos teisinėje sistemoje*, daktaro dis., LTA, Vilnius, 2000, p. 59.

¹¹⁹ Römeris M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius, 1990, p. 184.

Direktorijos pirmininką) kontrolės priemonių siūlė įkurti Statutinį teismą, kuris įtvirtintų Lietuvos suverenių teisių apsaugą.

Statutui prieštaraujančių aktų naikinimas Statutinio teismo sprendimu, o ne paties gubernatoriaus nutarimu, turėjo suteikti Klaipėdos autonomijai didesnę garantiją, kad nebus galimų šios priežiūros klaidų.

Išvados

1. Lietuvos valstybė, savo teritorinius reikalavimus grįsdama etniniu principu, teisėtai siekė teisių į Klaipėdos kraštą, remdamasi dar ir tuo, kad tai būtų vienintelis jos uostas. 1919 m. Versalio sutarties 99 str. Klaipėdos kraštas buvo galutinai ir visiškai atskirtas nuo Vokietijos. Tai tapo atsvaros tašku Lietuvai, ją pripažinus valstybe *de jure*, ruoštis Klaipėdos krašto prijungimui.

2. Siekiant ateityje turėti unitarinę valstybę su Klaipėdos kraštu, atsižvelgiant į ypatingomis sąlygomis besivystantį Klaipėdos kraštą (ekonomikos, kultūros, politikos ir teisės jurisdikcijos srityse), Lietuvos Steigiamasis Seimas 1921 11 11 savo rezoliucijoje pabrėžė tikslingumą Klaipėdos kraštui suteikti ypatingą autonominių režimą.

3. Santarvės valstybių neryžtingumas išspręsti Klaipėdos krašto likimą pagal Taikos konferencijos nutarimą ir Versalio sutarties 99 str. bei siekis įkurti Klaipėdos freištatą pagal Dancigo modelį paskatino Klaipėdos krašto sukilimą. 1923 01 19 buvo priimta deklaracija, kurioje paskelbta, kad Klaipėdos kraštas prijungiamas prie Lietuvos autonomijos teisėmis. 1923 02 16 Ambasadorių konferencija nusprendė perduoti Lietuvai Klaipėdos kraštą autonominio valdymo pagrindais.

4. Derybos dėl Klaipėdos krašto konvencijos užstrigo, kadangi Ambasadorių konferencija siūlė įteisinti freištatą ir Klaipėdos uostui suteikti eksporto uosto, prieinamo Lenkijos teritorijoms, statusą o Lietuva siekė Klaipėdos krašto autonomijos Lietuvos sudėtyje.

5. Ambasadorių konferencija, 1923 02 16 sprendimu perleisdama suverenias teises į Klaipėdos kraštą Lietuvos Respublikai, įpareigojo Lietuvos ir Santarvės valstybes pasirašyti konvenciją, kuria būtų nustatytas Klaipėdos krašto autonomijos statusas. 1923 05 08 Paryžiuje buvo pasirašyta Konvencija, kuri reglamentavo suvereniteto perdavimą ir teritorijos cesiją. Konvencijos 15 str. nustatė, kad Klaipėdos krašto teritorijos cesija Lietuvos naudai yra galutinė ir neatšaukiama.

6. Klaipėdos krašto autonomiją ir teisę Lietuvos Respublikoje reglamentavo ne Konvencija, kaip tarptautinė sutartis, o autonomijos Statutas. Šio akto išangoje *expressis verbis* pabrėžta, kad autonomijos statusą suteikia Lietuvos Respublika, tuo autonomijos šaltiniu nurodant Lietuvos suvereniškos valios pareiškimą. Klaipėdos krašto autonomijos ištakomis reikia laikyti ne Klaipėdos konvenciją, o Lietuvos Respublikos oficialius suvereniškos valios pareiškimus ir ne kartą viešai pareikštus Klaipėdos krašto gyventojų pageidavimus. Autonomijos Statuto tikslas yra harmonizuoti Lietuvos Respublikos vykdomo suvereniteto ir Klaipėdos krašto autonomijos teises.

7. Klaipėdos krašte galiojo savita, nepriklausoma nuo Lietuvoje veikusios teisinė sistema, kurios pagrindą sudarė iš Vokietijos paveldėti teisės aktai. Šios sistemos, nagrinėdamas administracines, kitas smulkias bylas, atlikdamas notarius

veiksmus, privalėjo laikytis ir Viešvilės valsčiaus pirmosios instancijos teismas. Statuto 22 str. buvo nurodyta įstatymu nustatyti Klaipėdos krašto teismų organizaciją ir kompetenciją, pritaikytą naujoms, pasikeitusioms sąlygoms. Tačiau teismų veiklą reglamentuojantis įstatymas taip ir nebuvo priimtas, motyvuojant tuo, kad tokį įstatymą pakeičia autonominės valdžios priimti teisės aktai, papildantys galiojančią įstatymą. Tai apsunkino Lietuvos bandymus unifikuoti Klaipėdos krašto ir Lietuvos teisinės sistemas.

8. Klaipėdos krašto teisėjai turėjo tinkamai mokėti valstybinę kalbą. Kad nebūtų pažeisti Lietuvos piliečių bei lietuviškai kalbančių krašto gyventojų interesai, viešosiose įstaigose, o ypač teismuose, lietuvių kalba turėjo būti vartojama kaip oficiali krašto ir Lietuvos valstybinė kalba. Klaipėdos krašto viešosiose įstaigose, ypač teismuose, įprastai buvo vartojama vokiečių kalba. Įstatymai, paliepimai ir kt. oficialūs tekstai nors ir skelbiami abiem pripažintom kalbom, tačiau netiksliai išversti į lietuvių kalbą sudarė sąlygas tą patį įstatymą aiškinti dvejopai.

9. Siekiant užtikrinti Klaipėdos konvencijos tinkamą vykdymą, buvo reikalinga valstybinė priežiūra. Konvencija buvo reglamentuotos tik įstatymų legalumo kontrolės priemonės, bet nebuvo suteikta pakankamai galių vykdomosios valdžios leidžiamų aktų kontrolei užtikrinti. Nuolatinio Tarptautinio Teisingumo Teismo sprendimas išaiškino netobulus Statuto nuostatas bei sustiprino Lietuvos valstybės suvereniteto pozicijas Klaipėdos krašte. Gubernatoriui buvo pripažinta teisė atšaukti Direktoriją, jei jos aktai pažeistų Lietuvos suvereniteto teises arba rimtai grėstų Lietuvos valstybės interesų apsaugai. Šiuo sprendimu buvo pripažinta gubernatoriaus teisė kontroliuoti, ar Seimelio ir Direktorijos veiksmai neviršija vietos valdžios kompetencijos.

10. Klaipėdos krašto autonomijos problemas galima išskirti į dvi grupes: Lietuvos įgytos teritorijos saugumo ir Lietuvos suverenių valstybinių teisių apsaugos Klaipėdos krašto autonomijos mechanizme problemas.

11. Įgytos teritorijos saugumo užtikrinimas ir garantija įtvirtinta pačioje Paryžiaus konvencijoje. Pagal Konvencijos 15 str. nuostatą Lietuva negalėjo Klaipėdos krašto perleisti trečiosioms šalims be Santarvės valstybių sutikimo. Tokia nuostata „*sutvirtina Klaipėdos krašto sujungimą su Lietuvos valstybiniu teritoriniu bloku, ir skiriama tam, kad šį Lietuvos teritorinį igijimą sustiprintų ir padarytu galutinį*“. Remdamasi šiuo Konvencijos straipsniu Lietuva gali iš Santarvės valstybių „*reikalauti pagalbos prieš bet kurį smurtą ar smurto pavojų, nukreiptą prieš jos teritorinį neliečiamumą Klaipėdos atžvilgiu*“.

12. Lietuvos suverenių teisių apsauga Klaipėdos krašto autonomijoje glūdi pačiame valstybės suverenumo. Suverenumas pabrėžia valstybinę autonomijos vykdymo priežiūrą, tačiau tos priemonės negali prieštarauti Konvencijai ir Statutui. Tokių priemonių pasirinkimą lemia centro valdžios valia. Teismas išaiškino, kad visi ginčytini klausimai yra preziumuojami valstybės suvereniteto naudai, o autonominių institucijų teisės, kaip išimtis, turi būti *expressis verbis* numatytos pačiame Statute.

13. Valstybės sankcijos yra susijusios su valstybės priežiūra ir galėjo būti pavartotos tikta konstatavus Statute nurodytos pareigos nevykdymą. Siekiant įteisinti valstybinės prievartos mechanizmą M. Romeris siūlė įkurti statutinį teismą,

priklausantį konstitucinio teismo kategorijai. Kartu Statutinis teismas turėjo apginti ir Lietuvos valstybės suverenias teises esant autonominių krašto administracijos institucijų savivalei. 1935 m. įsteigus Statutinį teismą, pirmą kartą Lietuvos istorijoje buvo nustatyta galimybė patikrinti, ar teisės aktas yra teisėtas ar ne.

14. Pasitvirtino šio darbo tyrimo hipotezė, kad Lietuvos teisės į Klaipėdos kraštą buvo pagrįstos, o Lietuvos valstybė, įgyvendindama savo viešąją valdžią Klaipėdos krašte, turėjo teisę remtis ne tik Statutu, bet ir teisėmis, kylančiomis iš valstybės suvereniteto. Statutinis teismas turėjo ginti Klaipėdos krašto autonomijos ir Lietuvos valstybės suverenias teises ir taip išspręsti statutingumo kontrolės klausimą.

Naudotos literatūros sąrašas

Norminiai aktai

1. Lietuvos Valstybės Konstitucija, *Vyriausybės žinios*, 1922, nr. 100–799.
2. Lietuvos Valstybės Konstitucija, *Vyriausybės žinios*, 1928, nr. 275–1778.
3. Statutinio Teismo įstatymas, *Vyriausybės žinios*, 1935, nr. 474–3326.
4. Klaipėdos krašto įstatymų formos ir skelbimo tvarkos įstatymas, *Klaipėdos krašto Valdžios Žinios*, 1926, nr. 99, p. 614–615.
5. *Lietuvos Valstybės teisės aktai (1918.II.16–1940.VI.15)*, sud. V. Andriulis, R. Mockevičius, V. Valeckaitė, Vilnius, 1996.
6. Lietuvos ir Britų Imperijos, Francūzijos, Italijos ir Japonijos Konvencija dėl Klaipėdos teritorijos, *Vyriausybės žinios*, 1924, nr. 169–1186.

Teismų praktika

Klaipėdos krašto statuto aiškinimo byla Hagos Tribunole, Kaunas, Užsienių Reikalų Ministerijos leidinys, 1932.

Daktaro disertacijos

1. Šapoka G. *Lietuvos interesų gynyba Nuolatiniam Tarptautiniame Teisingumo Teisme 1921–1939*, daktaro dis., MRU, Vilnius, 2006.
2. Žilys J. *Konstitucinio teismo doktrinos formavimasis ir įtvirtinimas Lietuvos teisinėje sistemoje*, daktaro dis., LTA, Vilnius, 2000.

Kita literatūra

1. Andriulis V., Maksimaitis M., Pakalniškis V. ir kt. *Lietuvos teisės istorija*, Vilnius, Justitia, 2002.
2. Akehurst P. Malanczuk. *Šiuolaikinis tarptautinės teisės įvadas*, Vilnius, Eugrimas, 2000.
3. Birmontienė T., Jarašiūnas E., Kūris E. ir kt. *Lietuvos konstitucinė teisė*, Vilnius, Lietuvos teisės universitetas, 2002.
4. Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Vilnius, 1992.
5. Jaščėnka A. *Tarptautinės teisės kursas*, t. 1, Kaunas, Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto darbai, 1931.
6. Knobloch H. E. *Der Wischwiller Dorf-Chronik II (Recht, Ordnung und Verwaltung)*, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 165–170.
7. Krivickas D. *Klaipėdos krašto teisinė būklė Lietuvos konstitucinės teisės sistemoje pagal 1924 m. Statutą*, Kaunas, Vytauto Didžiojo Universiteto Teisių Fakulteto darbai, 1940.
8. Miknys R. Mykolo Römerio indėlis į Klaipėdos klausimo sprendimą Hagos teisme, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 1996*, t. 13: *Mykolas Römeris*, Vilnius, 1996, p. 133–138.
9. Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 1, Kaunas, Spaudos fondas, 1934.

10. Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, t. 2, Kaunas, Spaudos fondas, 1934.
11. Römeris M. *Valstybė*, t. 1, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teisų Fakulteto darbai, 1934.
12. Römeris M. *Valstybė*, t. 2, Kaunas: Vytauto Didžiojo Universiteto Teisų Fakulteto darbai, 1935.
13. Römeris M. *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, Vilnius, Mintis, 1990.
14. Römeris M. *Suverenitetas*, Vilnius, Pradai, 1995.
15. Römeris M. *Unitarinė valstybė ir valstybiniai junginiai*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.
16. Šapoka A. *Lietuvos istorija*, Vilnius: Mokslas, 1989.
17. Valsonokas R. *Klaipėdos problema*, Vilnius: Vaizdas, 1989.
18. Vansevičius S. *Valstybės ir teisės teorija*, Vilnius, 2000.
19. Žostautaitė P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*, Vilnius: Mokslas, 1992.
20. Raišytė-Daukantienė A. Klaipėdos krašto konvencija kaip Lietuvos teisės šaltinis, *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2003, nr. 39(31), p. 41–52.
21. Šapoka G. Mykolas Romeris apie Klaipėdos krašto autonomiją, *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius, Mykolo Romerio universitetas, 2005, nr. 64(56), p. 50–55.
22. Žilys J. Klaipėdos krašto Statutinis teismas: ikūrimo prielaidos ir teisinis statusas, *Jurisprudencija: mokslo darbai*, Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999, nr. 14(6), p. 50–59.
23. Burkevičius V. Klaipėdos krašto Konvencija, *Teisė*, 1931, nr. 20, p. 93–112.
24. Daukša S. Klaipėdos krašto autonomija, *Židinys*, 1938, nr. 1, p. 47–58.
25. Lv. Turimų teisinių priemonių sistema suverenumo funkcijai Klaipėdos krašte užtikrinti yra lanksti ir harmoninga – vakar pareiškė prof. M. Römeris viešojoje paskaitoje, *Lietuvos aidas*, 1936, nr. 490.
26. Römeris M. Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje, *Didžiosios ir Mažosios Lietuvos kultūrinio bendradarbiavimo biuletenis*, Kaunas, 1935.
27. Römeris M. Klaipėdos autonomijos priežiūros sutvarkymas, *Vairas*, 1932, nr. 4, p. 453–466.
28. R. M. [Römeris M.] 1932.VIII.11. Hagos sprendimo principai, *Vairas*, 1933, nr. 3, p. 285–296.
29. Römeris M. Mes negalime užmiršti Mažosios Lietuvos padalinimo, *Lietuvos keleivis*, 1934, nr. 20.
30. Römeris M. Klaipėda ir jos padariniai Lietuvos politikoje, *Lietuvos aidas*, 1935, nr. 81.
31. Römeris M. Teisinė Lietuvos suverenumo Klaipėdos krašte garantijų sistema, *Vakarai*, 1936, nr. 256, 257, 258, 260, 263.
32. Šlaža M. Kova dėl lietuviškos Klaipėdos prieš 10 metų, *Vairas*, 1933, nr. 2, p. 156–165.
33. Žostautaitė P. Klaipėdos susivienijimas ar Memelio anšliusas, *Lietuvos aidas*, 1993 02 19.

Interneto šaltiniai

<http://www.epaveldas.lt/vbspi/>

Pasienio apsaugos tarnybos kūrimas ir santykiai su sovietų karinėmis struktūromis 1990–1993 metais

Česlovas Šlėgaitis

1990 m., po kovo 11-osios valstybingumo atkūrimo akto paskelbimo, per regioninius Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio punktus pradėti registruoti savanoriai, kurie turėjo padėti naujų Nepriklausomos valstybės sukarintų struktūrų pamatus. Pirmiausiai turėjo būti perimta Valstybės sienos kontrolė.

1990 m. kovo 15 d. Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos valstybės sienos kontrolės postų įsteigimo“. Organizuoti šį darbą pavesta Vidaus reikalų ministerijai (VRM). Tačiau nutarimas nebuvo įgyvendintas, kadangi to meto VRM vadovybė, kaip ir dauguma šiai ministerijai pavaldžių pareigūnų, neskubėjo vykdyti naujos valdžios nurodymų – greičiau laikėsi neutralumo politikos, laukė, kuo baigsis konfliktas tarp nepriklausomybę deklaruojančios Lietuvos ir SSRS vadovybės. Todėl rudenio pusių kontrolę buvo nutarta patikėti naujai besiformuojančiam Krašto apsaugos departamentui (KAD). Netrukus buvo įkurta Pasienio apsaugos tarnyba (PAT) prie KAD.

Jurbarko rajone Smaliniškų miestelyje, ant sienos su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi, taip pat atsirado PAT postas bei mobilus patulinės tarnybos padalinys, kuris buvo atsakingas už penkių kilometrų pločio ruožą nuo Nėmuno tarp Smalininkų iki Jūros upės. Pradžioje tarnybai šiuose padaliniuose buvo atrinkti 30 jurbarkiečių, kurie jau tų pačių metų gruodžio pradžioje stoji saugoti sienos. Daugelis Smalininkų, Viešvilės miestelių bei Pagulbinių, Báltupėnų, Sokaičių ir Vėžiniškų kaimų gyventojų dar atmena to meto pirmuosius atkurtos nepriklausomos valstybės pasienio pareigūnus juodomis uniformomis, ginkluotus tik guminėmis lazdomis bei patruliuojančius lengvu automobiliu „Moskvič“ AZLK 21412–01.

1991 m. sausio 8 d. beveik visi Jurbarko PAT pareigūnai buvo mobilizuoti ginti Aukščiausiosios Tarybos. Jurbarkiečiams buvo patikėtas bene svarbiausias aukščiausios valdžios pastato baras pirmame aukšte. Krizei praėjus, nemažai pasieniečių pasiliko saugoti Vyriausybės rūmų, kiti grįžo į Jurbarką ir tęsė tarnybą pasienyje arba pradėjo kurti naujas karines struktūras, tokias kaip Savanoriškosios krašto apsaugos tarnyba (SKAT) bei „Geležinio Vilko“ Mokomojo junginio greitojo reagavimo padalinys.

Iki pučo Maskvoje (1991 m. rugpjūčio 19–21 d.) ekonominė, politinė ir karinė situacija visoje šalyje buvo labai sudėtinga, sovietinės jėgos struktūros: armija, saugumo pajėgos (KGB)¹, karinės žvalgybos (GRU)², atskilę nuo policijos spec. padalinio „Aro“ ir grįžę į sovietinės milicijos pavaldumą

¹ KGB – *Komitet gosudarstvennoj bezopasnosti* (rus.), Valstybės saugumo komitetas – Sovietų Sąjungos specialioji tarnyba, kurios paskirtis buvo saugoti Sovietų Sąjungos valstybinę sieną, vykdyti totalinį gyventojų sekimą, šnipinėti užsienyje (žvalgyba, kontržvalgyba), neutralizuoti, kontroliuoti, persekioti ir prireikus vykdyti represijas prieš SSRS režimo priešinkus bei jų veiklą, saugoti komunistų partijos vadovybę ir politizuoti SSRS piliečius.

² GRU – *Glavnoje razvediatelnoje upravlenije* (rus.), Vyriausioji žvalgybos valdyba – ypatingai užslaptinta TSRS Gynybos ministerijos Generalinio štabo pavaldume esanti specialioji tarnyba, turinti savo pavaldume nemažas gerai paruoštas spec. pajėgas. Vykde (daugiausia užsienyje) žvalgyba, kontržvalgyba, kovines spec. operacijas. Šalies viduje ir užsienyje iš esmės dubliavo KGB funkcijas.

OMON-o³ smogikai – dirbo savo „juoda“ darbą, nepripažindami naujos valdžios, rezgė įvairius planus, nukreiptus prieš strateginius Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, interesus, vykdė įvairias provokacijas prieš nepriklausomos valstybės naujai sukurtas administracines-karines struktūras. „*Persitvarkę*“ vidaus reikalų sistemos padaliniai (vidaus pulkai, policija) tik po Mėdininkų žudynių (kada žuvo ir policininkas) „*atsibudo*“ ir pamatė, kur jie gyvena. Vietiniai kolaborantai, nors ir slapstydami, tačiau aktyviai talkininkavo sovietinėms jėgoms struktūroms, padėjo gaudyti Lietuvos jaunuolius į SSRS ginkluotąsias pajėgas. Buvęs sovietinis „*raudonasis elitas*“ nenorėjo taikstytis su prarastomis privilegijomis, visai kurstė žmones sabotuoti nepriklausomybės siekius.

Pasienio tarnybos ypatumai

Reikia pripažinti, kad to meto kontrabandos srautai per Nemuno upę buvo nepalyginamai menkesni nei šiandien. Dažniausiai tai buvo nedideliais kiekiais iš Lietuvos gabenama skerdiena, naminė degtinė, cigaretės. Kaliningrado srities gyventojai Lietuvos rinkai tada ne kažin ką galėjo pasiūlyti. Todėl tarnyba šiame ruože buvo pakankamai nuobodi. PAT patrulinė tarnyba retkarčiais sulaikydavo kokį brakonierių, sugalvojusį pažejoti su tinklais Nemune ar Jūros upėje. Buvo atvejų, kai neleista perkelti per Nemuną vienos kitos paskerstos kiaulės. Nuolatiniai pasienio tarnybos reidai pristabdė kriminalinių struktūrų siautimą pasienyje, vagystes, plėšimus ir kitus nusikaltimus.

Tačiau labiausiai nauja tvarka pasienyje buvo nepatenkintas vietinis „*sovietinis elitas*“ – nauja struktūra akivaizdžiai trukdė naudotis tomis privilegijomis, su kuriomis tarybiniai „*draugai*“ buvo taip apsipratę.

Dar nuo „*stabilių*“ sovietmečio laikų Viešvilės, Smalininkų ir aplinkinių kaimų ir miškų teritorijose dreikėsi „*karališkieji medžioklės plotai*“. Vadinamasis „Respublikinis medžioklės ūkis“ valdė nemažus miškų ir žemių plotus, augino pašarą ir šėrė žvėris. Jėgerių tarnyba kontroliavo priskirtus plotus, organizavo medžiokles partiniams bosams iš Vilniaus, Maskvos ar vietiniams „*draugams*“. Kazikėnuose, prie Smalininkų miestelio, ir Viešvilėje prie Gulbinų tvenkinio buvo įkurtos nemažos bazės su galimybe „*pailsėti*“ po medžioklės, su „*visu aptarnavimu*“.

Po 1990 m. situacija kardinaliai pasikeitė – „*draugai*“ iš Maskvos ir Vilniaus prarado galimybę nekontroliuojamai „*ilsėtis*“ pasienio ruože. Buvusiuose „*karališkuose plotuose*“ liko priveista šimtai elnių, stirnų ir šernų. Todėl buvęs rajono „*raudonasis*“ partinis administracinis elitas retkarčiais įkliūdavo pasienio patruliams be reikiamų dokumentų medžioklei – taip kaip buvo įpratę senais gerais sovietiniais laikais – „*legaliai*“ brakonieriauti... Ir savaime suprantama, buvo labai nepatenkinti – rašė skundus į Vilnių savo „*draugams*“, įsitvirtinusiems jau naujoje valdžioje, piktnosiai, kad KAD-o „*smogikai nebaudžiami siautėjas*“ jų plotuose ir neteisėtai reikalauja dokumentų, „*buvo atėmę netgi ginklus*“. Dar gražiau – išdrįso sulaikyti vieną girta kolūkio pirmininką iš Jurbarko rajono, brakonieriaujantį su ginklu rankose, ir pristatė jį į Jurbarko policijos poskyrį! Kiek po to reikėjo pareigūnui bylinėtis dėl „*buvusio tarybinio žmogaus*“ orumo

³ OMON – *Otriad milicijii osobovo naznačeniija* (rus.) – specialiosios paskirties milicijos būrys, dabartinio „Aro“ pirmtakas, atskilęs nuo lietuviško spec. policijos padalinio 1991 metų sausio įvykių metu ir aktyviai veikęs prieš nepriklausomos valstybės struktūras.

įžaidimo! Ta situacija buvo išnaudota ir vietos kolaboruojantiems „draugams“ padedant buvo bandyta atlikti kelias provokacijas prieš KAD pareigūnus, kurios galėjo baigtis labai liūdnei.

„Medininkų projektas“

1991 m. kovo mėnesį Jurbarko PAT pareigūnai per tarpininkus pigiai nusipirko⁴ iš Tauragės karinio garnizono šovinių, kurie, paaiškėjo, netiko turimai ginkluotei⁵. Todėl buvo nutarta šiais šaudmenimis atsikratyti. Tų pačių metų liepos 30 dieną Medininkų pasienio poste buvo išžudyta visa pamaina PAT pareigūnų ir muitininkų. Praėjus kuriam laikui, „*praporščikai*“⁶ iš Tauragės karinio garnizono per savo tarpininkus jurbarkiečiams pasiūlė duslintuvų AK-47 automatiniams šautuvams, o vėliau ir automatinių šautuvų⁷. Tokių ginklų įsigyti nebuvo poreikio, todėl „*pasiūlymams*“ buvo atsakyta.

Praėjus geram mėnesiui po Medininkų žudynių, pas vieną Jurbarke gyvenantį KAD pareigūną, kuris laikė namie legaliai padalinio ginkluotę⁸, užgriuvo su orderiu kratai Jurbarko policijos pareigūnai, dar kažkokie civiliai žmonės bei gausus būrys reporterių su fotografavimo ir filmavimo priemonėmis. Tarp jų girdėjosi pakilūs šūksniai, kad „*dabar tai mes jiems parodysime*“. Tačiau šie ponai, nežiūrint į gąsdinimus, nebuvo įleisti į namus. Pareigūno žmona nekviestiems svečiams ramiai paaiškino, kad turi aiškias instrukcijas ir kol negrįš iš tarnybinės kelionės šio namo šeimininkas, jie nebus įleisti. Likus kelioms minutėms iki šeimininko grįžimo, visi stebėtinais greitai iš kiemo dingo. Sužinojęs apie „*nekviestus svečius*“, pareigūnas savo ruožtu nuvyko tiesiai į Jurbarko policijos poskyrį išsiaiškinti vadinamosios „*kratos*“ aplinkybių. Tačiau ten sutiko nepaprastai „meilų“ policijos viršininką, kuris atsiprašęs ir pavaišinęs kava paaiškino, kad tai buvo „*visiškas nesusipratimas*“. Mat buvo „*signalas*“, kad tuose namuose gaminama degtinė, ir dabar jau išaiškėjo, kad tai buvo melaginga informacija.

Ko iš tikro tikėjosi rasti Jurbarko policijos pareigūnai su tokia gausia „*reporterių*“ kompanija, buvo galima tik spėlioti. Gal tai buvo kažkaip susieta su Medininkų žudynių operacijos planu? Gal tikėtasi surasti panašią ginkluotę ir šaudmenis ir per „*nepriklausomą*“ žiniasklaidą tai paviešinti? Kodėl „*sovietinė*“ prokuratūra ir KGB tada Lietuvoje taip geranoriškai siūlėsi padėti tirti Nepriklausomos Lietuvos tarnyboms Medininkų žudynių bylą ir deklaravo, tartum turi pakankamai įrodymų, kad

⁴ Po 1991 m. sausio mėn. kruvinos agresijos Vilniuje KAD-o pareigūnams buvo leista savarankiškai įsigyti ginkluotę ir amuniciją, legaliai ją laikyti, o reiklaidi esant ir panaudoti. Tam netgi buvo sukurtas fondas ir renkamos lėšos iš gyventojų, skatinama dovanoti turimus ginklus. Sovietinės kariuomenės daliniuose intensyviai vyko prekyba ginklais ir technika. Čia buvo galima įsigyti visko – nuo šautuvo iki tanko.

⁵ AK-47 – *avtomat Kalašnikova* (rus.) – 7,62 mm Kalašnikovo sistemos automatiniam šautuvui su „duslintuvu“ skirti šaudmenys. Įprastam ginklui jie netiko, nes juose buvo gerokai sumažintas parako užtaisas, o kulkos masė (ilgis) padidinta. Todėl paprasto automatinio šautuvo AK-47 spyna neveikė automatiniu režimu, kulka lėkdavo netoli.

⁶ „*Praporščik*“ – sovietinės kariuomenės puskarininkio laipsnis. Dažniausiai tai buvo liktinės tarnybos kariai, atsakingi už ginkluotės, technikos ir materialinių vertybių apsaugą, laikymą ir distribuciją daliniuose.

⁷ Būtent tokiais ginklais 1991 m. liepos 30 d. naktį Medininkų poste ir buvo nužudyti pasienio ir muitinės pareigūnai.

⁸ Po 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje sovietinių karinių ar sukarintų spec. struktūrų veikla buvo stipriai suvaržyta, dėl to sumažėjo ir grėsmės Lietuvos teritorijoje. Lietuvos sukarinti padaliniai neturėjo tinkamų patalpų sandėliuoti ginklus ir amuniciją, todėl ginklai laikinai buvo saugomi namuose.

tai pačių „Landsbergio kovotojų iš Jurbarko grupuotės“ įvykdyta provokacija, norint apkaltinti „niekuo dėtus“ OMON pareigūnus?

Gaudynės Nemuno pakrantėmis

Kita „įdomi“ istorija nutiko vieną 1991 m. rugpjūčio dieną. Du PAT pareigūnai tarnybiniu automobiliu patruliavo Viešvilės lankose palei Nemuną. Staiga iš panemunės krūmų link jų dideliu greičiu išniro „Latvijos“ tipo mikroautobusas, iš kurio pasklido sovietinės milicijos uniformomis vilkintys ir automatiniais šautuvais ginkluoti žmonės. Pasienečiai nepakluso nurodymui sustoti. Jiems pasirodė, kad tai Vilniaus OMON-o smogikai suruošė eilinį antpuolį prieš Lietuvos pasienio tarnybą. Kadangi PAT patruliai buvo neginkluoti, todėl skubiai grįžo į Jurbarką kviesti pastiprinimo. Apie galimą respublikinės policijos pareigūnų operaciją pasienyje buvo paklaustas Jurbarko policijos viršininkas. Jis patikino, kad joks policijos padalinys negali būti šiuo metu Viešvilėje ir pasisiūlė pats asmeniškai dalyvauti OMON-o smogikų „medžioklėje“.

Vyrai buvo nusiteikę labai rimtai: operatyvinę grupę sudarė apie dvylika karių. Jų ginkluotėje buvo net du kulkosvaidžiai – visi kiti buvo ginkluoti karabinais, todėl „neprieteliams“, ginkluotiems „trumpais“ ginklais, nebuvo palikta jokių šansų. Prasidėjo persekiojimas: keliais automobiliais buvo bandoma surasti ir užblokuoti mikroautobuso „Latvija“ ekipažą, tačiau nesėkmingai. Galų gale, grįžtant į Jurbarką, degalinėje pastebėtas tas pats mikroautobusas „Latvija“.

Paaiškėjo, kad tai Lietuvos policijos padalinio „Aras“ pareigūnai kartu su vilniečiais Gamtos apsaugos departamento atstovais, su niekuo nesuderinę, „gaudė brakonierius“ Nemuno pakrantėse. Paklausti, koku pagrindu jie atsirado pasienyje, atsakė, kad tai neplaninis reidas Jurbarko rajono gamtos apsaugos inspektoriaus prašymu. Šiurpas nuėjo per nugarą pagalvojus, kas galėjo nutikti, jei „Aro“ policininkai būtų buvę užspeisti kur nors Nemuno lankose? Juk iš toli nesimato, ar tai „Aro“, ar sovietinio OMON-o uniformos (tada skyrėsi tik ženklai ant antpečių ir kepurų – vienu antpečiuose buvo žvaigždutės, antrųjų – Vytis).

Kas ir koku tikslu organizavo šia aiškia provokaciją tarp dviejų ginkluotų struktūrų? Kodėl šis reidas Jurbarko gamtos apsaugos pareigūnų nebuvo derinamas nei su pasienio, nei su Jurbarko policijos pareigūnais? Kodėl šioje gamtosaugos operacijoje (kaip įprastai būdavo) nedalyvavo vietiniai pareigūnai, kurie puikiai orientavosi vietovėje ir gerai žinojo tvarką pasienio ruože bei Jurbarko KAD vyrų ginkluotę ir galimybes?

„Viešvilės memorandumas“

Viešvilės miestelio pašonėje, buvusioje raketinėje bazėje⁹, nuo devinto dešimtmečio vidurio buvo dislokuotas SSRS Sausumos kariuomenės 405-asis nepilotuojamųjų skraidymo aparatai

⁹ Septinto dešimtmečio pradžioje Tauragės r. Sakalinės kaime bei Jurbarko rajono Viešvilės miestelio pašonėje buvo dislokuotas TSRS Strateginės paskirties raketinių pajėgų 50-osios armijos pulkas (su keturiais raketiniais divizionais – du Sakalinės, du Viešvilės girininkijose), kur iki 1986 m. buvo dislokuotos SS-4 tipo raketos su anžeminio bazavimo paleidimo įrenginiais. Tai buvo vidutinio nuotolio (apie 2 000 km) raketos, skirtos gabenti branduolinį ginklą ir nutaikytos į Vakarų Europos miestus.

pulkas¹⁰. Sakalinės girininkijoje, 10 km nuo Viešvilės miestelio, kito karinio dalinio teritorijoje, buvo įkurtas svarbus spec. pajėgų ir vietinių kolaborantų Lietuvoje atsparos punktas, tiesiogiai pavaldus Vilniaus Šiaurės miestelio¹¹ karinei vadovybei. Mažai kas tada žinojo, kad iki 1991 m. rugsėjo mėnesio ten iš Rytų Vokietijos Sovietų armijos grupės slapčia buvo (po „išformavimo“) perdислоkuotas GRU desanto šturmo batalionas. Tai aukščiausios kovinės parengties dalinys specialioms operacijoms. Atsirado pagrįstų įtarimų, kad šis batalionas tiesiogiai ar netiesiogiai dalyvauja kai kuriose karinėse provokacijose prieš neseniai atkurtas Lietuvos valstybės struktūras. Tauragėje taip pat buvo dislokuota SSRS Civilinės saugos pulkas, radiorelinio ryšio batalionas bei kitos karinio aprūpinimo struktūros.

Taigi, situacija buvo įtempta ir naujai besikuriančioms Lietuvos karinėms struktūroms, vykdant savo pareigas, teko patirti nemažai iššūkių. Labiausiai buvo stengiamasi išvengti tiesioginio karinio konflikto su sovietinėmis karinėmis pajėgomis, dislokuotomis Lietuvoje. Sovietinės spec. tarnybos, pasitelkusios vietos kolaborantus, dirbtinai provokuodavo tokias situacijas, norėdamos sukelti ginkluotą susipriešinimą, po to apkaltinti Nepriklausomos Lietuvos valdžią „taikių“ SSRS struktūrų „puolimū“ ir taip sutrukdyti planingam sovietinių karinių pajėgų išvedimui iš Respublikos.

Vieną 1991 m. liepos mėnesio naktį plento ruože už Viešvilės miestelio kapinių pasienio patrulio buvo sustabdytas GAZ-24 „Volga“ automobilis, priklausantis Viešvilės miestelio valdžios įstaigai. Patikrinus dokumentus paaiškėjo, kad su tarnybine mašina (vairuotojas taip pat buvo iš šios įstaigos) namo iš „pasitarimo“ buvo gabenamas Tauragės karinio garnizono bei 405-ojo nepilotuojamųjų skraidymo aparatų pulko vadas pulkininkas Tarakanovas (*Tarakanov*). Pulkininkas priėjusiam patikrinti dokumentų pasienio pareigūnui per pravertą langą parodė automato AKSU¹² vamzdį ir pareiškė, kad ginklas yra kovinėje parengtyje ir suėmimo atveju jis priešinsis. Pasienietis nepasimetė ir pasiūlė pažvelgti atgal: trisdešimt metrų atstumu, ant plento, šautuvus nutaikę į mašiną, stovėjo trys pasienio pareigūnai. Pulkininkas, supratęs, kuo gali baigtis šis konfliktas su pasieniečiais, stebėtinai greitai sušvelnino toną ir pasakė, kad jiems, sovietiniams kariškiams, nesinori jokių konfliktų. Be to, užsiminė, kad geriau būtų taikiai spręsti visas išskylančias problemas. Kvietimas dialogui buvo suprastas: netrukus „karinė-diplomatinė“ delegacija, kurią sudarė Jurbarko KAD komendantas Algirdas Genys bei PAT patrulinės tarnybos pareigūnas Česlovas Šlėgaitis, nuvyko į šalia Viešvilės dislokuotą 405-ąjį nepilotuojamųjų skraidymo aparatų pulko štabą, kur susitiko su tuo pačiu pulkininku Tarakanovu.

Pokalbio metu abiejų pusių buvo konstatuota, kad pastaruoju metu aiškiai jaučiamos „trečiosios pusės“ pastan-

¹⁰405-asis nepilotuojamųjų skraidymo aparatų pulkas buvo dislokuotas buvusiojo raketinio pulko 4-ajame divizione (po jo išformavimo 1986 m.) ir savo ginkluotėje turėjo nepilotuojamus taktinės žvalgybos skraidymo aparatus, paleidžiamus nuo lafeto ir nusileidžiančius parašiotu.

¹¹Vadinamajame Vilniaus (Žirmūnų gatvės rajone) Šiaurės miestelyje tada buvo dislokuoti TSRS sausumos pajėgų 107-osios motošaulių diviziono štabas ir patys kovingiausi diviziono padaliniai. Ten buvo visų prieš Lietuvą veikiančių pajėgų koordinacinis štabas bei organizacinė bazė.

¹²AKS-74U avtomat Kalašnikova skladnoj ukoročennyj (rus.) – TSRS gamybos 1974 m. laidos 5,45 mm Kalašnikovo sistemos automatinis šautuvas su prilenkiama buože, sutrumpintu vamzdžiu.

gos (ėjo kalba apie sovietinių specialiųjų tarnybų rezgamus planus išprovokuoti ginkluotą konfliktą) destabilizuoti situaciją. Nutarta sukurti „pasitikėjimo liniją“, t. y. nedelsiant keistis informacija, jei iškyla pavojus būti įveltiems į neaiškias provokacijas. Be to, pasiūlyta surengti draugiškas futbolo varžybas tarp Jurbarko savanorių ir sovietinio karinio dalinio karių. Tai ir buvo netrukus atlikta.

Šis diplomatinis „Viešvilės susitikimas“ pasirodė labai veiksmingas. Buvo sumažinta bereikalinga įtampa tarp dviejų ginkluotų pusių, ateityje išvengiant nereikalingos konfrontacijos. Iš suinteresuotų konfliktu sovietinių spec. tarnybų ir jų vietinių parankinių buvo atimta galimybė vykdyti savo planus regione Rusijos kariškių rankomis. Kaip paaiškėjo vėliau, karinio pučo Maskvoje metu (1991 m. rugpjūčio 19–21 d.) iš sovietinių karinių struktūrų buvo reikalaujama perimti vietose kontrolę. Tauragės karinio garnizono vadovybė nepakluso šiems pučistų reikalavimams.

1992 m. pavasarį „Geležinio Vilko“ Mokomojo junginio Jurbarko greitojo reagavimo kuopos kariai perėmė apsaugai iš išorės Sakalinės kaime esantį karinį miestelį. Dalinio teritorijoje dar šeiminkavo Tauragės karinio garnizono ryšio bei apsaugos padaliniai. Tą pačią naktį, kai buvo išstatyta ginkluota apsauga, KAD direktorius A. Butkevičius buvo pakeltas iš lovos ir jam telefoniniu skambučiu Tauragės rinktinės SKAT vadovas raportavo apie ginkluotą Jurbarko greitojo reagavimo kuopos ir Rusijos karinio garnizono susišaudymą Sakalinės kaime „su dideliu aukų skaičiumi“. Kaip paaiškėjo vėliau, Tauragės karinio garnizono vadas pulkininkas Tarakanovas tą pačią naktį per operatyvinį ryšį iš „Vilniaus karinio garnizono operatyvinio būdinčio“ gavo įsakymą „...pakelti kulkosvaidininkų padalinį ir išvaduoti lietuviškųjų ekstremistų atakuojamą Sakalinės karinį dalinį“. Pulkininkas Tarakanovas neskubėjo su „vadavimu“, o pirmiausiai davė būdinčioms tarnyboms užduotį patikrinti informacijos patikimumą. Pasirodė, kad Sakalinėje viskas ramu, kad telefoninis įsakymas „iš divizijos štabo“ duotas ne Vilniuje, bet buvo skambinta iš Tauragės miesto telefono abonento.

Pulkininkas Tarakanovas nedelsiant inicijavo savo padaliniuose tarnybinių patikrinimą, o patikrinimo išvadų kopiją perdavė Lietuvos pusei. KAD savo ruožtu atliko tarnybinių tyrimą pagal anksčiau minėtą faktą. Tyrimai abiejose pusėse patvirtino planuotos kruvinos provokacijos faktą. Taigi „Viešvilės memorandumo“ dėka buvo išvengta „trečiosios“ pusės organizuoto karinio konflikto. 1993 m. rudenį iš Lietuvos buvo išlydėtas paskutinis Rusijos karinių pajėgų ešelonas.

Rusijos karinių bazių likimas Viešvilėje

Po Rusijos kariuomenės išvedimo Lietuvos krašto apsaugos padaliniais nebuvo poreikio eksploatuoti visų perimtų dalinių ir jų teritorijų. Buvo nutarta nereikalingas teritorijas perduoti savivaldybėms ar kitoms valstybinėms institucijoms. Tačiau daug kur perdavimo procesas užtrukdavo, o kariškiams visgi tuos objektus reikėjo saugoti nuo plėšimo. Tai buvo didelis krūvis Sakalinėje dislokuotam Tauragės „Geležinio Vilko“ motorizuotam pėstininkų batalionui. Batalionas privalėjo užtikrinti ginkluotas sargybas visą parą ne tik savo dalinio teritorijoje,

tačiau ir dar trijuose objektuose: Tauragės mst. Taurų karinio miestelio ir Viešvilės vadinamosiose „trečiojoje“ bei „ketvirtojoje“ aikštelėse¹³.

Po Žemaitijos miškų išminavimo operacijos¹⁴ 1993 m. į karinį dalinį Sakalinės kaime buvo parvežtas didelis kiekis sprogmenų. Todėl 1993–1994 m. šis pavojingas „palikimas“ buvo susandėliuotas Viešvilės „ketvirtojoje aikštelėje“. „Trečioji aikštelė“ buvo perduota Jurbarko rajono savivaldybei, kuri viename iš angarų susandėliavo iš buvusių rajono kolūkių bei tarybinių ūkių surinktas, sovietmečiu žemės ūkyje naudotas pavojingas chemines medžiagas (pesticidus).

Išvežus srogmenis sunaikinimui, „ketvirtoji aikštelė“ dar keletą metų buvo naudojama kaip taktinis laukas karių pratyboms. Šiuo metų buvusius raketinius divizionus prie Viešvilės primena tik keli antžeminiai angarai.

Viešvilės apylinkių gyventojai sunkiai išsivaizdavo, ant kokios parako statinės jie sovietiniais laikais gyveno. Dvidešimt ketverius metus (1962–1986) čia gyvavo raketinės bazės: ketvirtį amžiaus virš miestelio kybojo branduolinio ginklo šmėkla. Juk karinio konflikto tarp SSRS ir Vakarų valstybių atveju tokie objektai kaip raketinės bazės būtų buvusios akimirksniu nušluotos nuo žemės paviršiaus kartu su apylinkėmis ir ten gyvenusiais žmonėmis.

¹³Vakarinėje Viešvilės miestelio pusėje esančių buvusių SSRS Strateginės paskirties raketinės kariuomenės Tauragės pulko 3-iojo ir 4-ojo divizionų raketų paleidimo ir aprūpinimo aikštelės.

¹⁴Rusijos Baltijos karinio laivyno sandėliuose Telšių apylinkėse buvo saugomi dideli kiekiai įvairių kalibrų artilerijos užtaisų. Šie užtaisai iš sandėlių buvo tiesiog pardavinėjami civiliams, kurie užsiiminėjo metalo prekyba. Todėl dešimtys tūkstančių pavojingų artilerijos pabūklų komponentų (kovinių sviedinių galvutės su sprogstamąja medžiaga, parakas, kapsulės) likdavo po išardymo (pasiimdavo tik užtaisų žalvarines dalis) aplinkiniuose miškuose.

Viešvilės pasienio užkardos įkūrimas 1992–1994 metais¹

Jonas Kazlauskas

1990 m. lapkričio 19-ąją, remiantis laikinuoju Pasienio apsaugos tarnybos įstatymu ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu „Dėl papildomų laikinų priemonių Lietuvos rinkai apsaugoti“, pasieniečiai pradėjo tarnybą 64 pasienio kontrolės postuose. Ši data yra laikoma šiandieninės Valstybinės sienos apsaugos tarnybos (toliau – VSAT) Nepriklausomybę atgavusioje Lietuvoje veiklos pradžia. 1991 m. lapkričio 1 d. pasieniečiams parengti Višagine (buv. Sniečkus) įkurtas Krašto apsaugos ministerijos Pasienio apsaugos tarnybos Mokomasis centras. Naujas Mokomasis centras perėmė sovietų armijos karinio dalinio Nr. 05369 karinį miestelį. Tais metais Mokomajame centre buvo apmokyti pirmieji būtinosios tarnybos kariai. 1991 m. gruodžio 21 d. tarnauti Lietuvos Respublikai prisiekė pirmieji karininkai, liktiniai ir kariai².

1990 m. lapkričio mėn. Smaliniškų miestelyje, ant aukšto Nėmuno kranto, atsirado statybininkų vagonėlis. Tik šeiminingavo jame ne statybininkai, o juodaberečiai vaikinai iš Pasienio apsaugos tarnybos. Vėliau vieni perėjo tarnauti į kitus Lietuvos kariuomenės padalinius. Kai kuriuos, deja, teko atleisti už elgesį, nesuderinamą su garbingu pasieniečio vardu. Bet ir šiandien karinę uniformą nešioja didelė dalis tų, kurie pradėjo pirmieji: kapitonas A. Genys, jaunesnysis leitenantas K. Sutkus, jaunesnysis leitenantas A. Šidlauskas, puskarininkis V. Statkevičius, R. Bosas ir daug kitų. Ir ne toks jau didelis skirtumas, kokios emblemos puošia jų uniformas. Pradžioje šis postas vadinosi „Jurbarko rajono Nemuno uosto postas“. Vėliau, vykstant reorganizacijai KAD sistemoje, jis buvo prijungtas prie Šakių rajono pasienio užkardos. Eilinės reorganizacijos metu buvo nuspręsta įkurti Viešvilės pasienio užkardą, kuri turėjo saugoti Lietuvos Respublikos valstybės sieną su Kaliningrado sritimi, nuo Smalininkų iki Jūros upės. 1992 m. balandžio 8 d. Klaipėdos Pakrančių apsaugos rinktinės vado pavaduotojas V. Požarskas, VSAT darbuotojas A. Šakalis ir Viešvilės užkardos vado pavaduotojas jaunesnysis leitenantas A. Gailius iš Šakių pasienio užkardos vado jaunesniojo ltn. A. Stepulaičio priėmė Smalininkų pasienio apsaugos postą. Smalininkų pasienio apsaugos postui tuo metu priklausė toks inventorių: veidrodis, seifas, du gesintuvai, telefono aparatas, stalas, keturios taburetės ir keturi pusiau minkšti gultai. Pasienio apsaugos poste tuo metu tarnavo 16 vaikinų. Pusė jų liko tarnauti Šakių pasienio užkardoje, pusė perėjo į Viešvilės, tai: Vidmantas Staskevičius, Gintaras Čerauskas, Rinaldas Bosas, Gediminas Stulginskas, Alvydas Balčaitis, Vytautas Mickevičius, Arūnas Jokūbaitis, Arvydas Lešinskas. Tokia tat buvo užkardos darbo pradžia. Viską pradėjome nuo nulio. Gegužės viduryje gavome devyniolikmetį „senuką“ automobilį – M2140. Liepos 15 dieną užrakinome Smalininkų pasienio apsaugos postą ir persikėlėme į Viešvilę, į seną, labai apleistą, išdaužytomis sienomis ir langais pastatą, anksčiau priklausiusį devynmetei mokyklai. Na, trumpiau sakant, tokį, kokuose filmuoja karą.

¹ Viešvilės užkardos metraštis 1992–1994 m.

² <http://pasienietis.lt/?p=313&lng=lt> Istorija – Pasienietis.lt, žr. 2014 04 04 (išrašas iš Viešvilės užkardos metraščio).

*Viešvilės pasienio
užkardai perduotas
mokyklos pastatas.
Nuotr. iš mokyklos
muziejaus*

Išsivalėme telefono aparatą ir pradėjome „tarnybą“. Tuo pačiu metu vyko ir patalpų remonto darbai. Jurbarko UAB „Jursa“ pažadėjo padėti mums greičiau įsikurti. Šiek tiek apsikuopę, pasiskolinome iš Pagėgių pasienio užkardos vieną automatą, iš Klaipėdos pasienio rinktinės gavome du pistoletus ir pradėjome epizodiškai saugoti valstybės sieną. Prasidėjo bemiegės naktys, „slapukams“ aiškinantis valstybinės sienos pažeidėjų mėgstamiausias vietas ir gaudant kontrabandininkus, bei prakaitu permirkusios dienos, kai penkiese vaikinai kuopė kažkieno per dešimtmetį sukauptas šiukšles – popierius, lentgalius, supuvusias daržoves. Na, bet viskam pasaulyje būna pradžia, viskam ateina ir pabaiga. Beveik užbaigus pastato vidaus apdailos darbus, 1992 m. lapkričio 18 d. 22.30 val. į Viešvilės pasienio užkardą atvyko pirmieji šauktiniai: Arnoldas Armonaitis – Tauragė, Vidas Kaušinis – Leñtvaris, Audrius Šapoka – Utenà, Arūnas Ližaitis – Čyčkaĩ, Rimas Stukas – Kūpiškis, Raimondas Mažulaitis – Alytūs, Vidmantas Šarauskas – Baisogala, Darius Jankauskas – Vilkaviškis, Rimas Bajorinas – Tauragė, Saulius Tenšys – Daliečiai, Romas Kubilevičius – Matuizos, Valdas Mažuika – Biržai. Lapkričio mėnesį pasipildė ir liktinių gretos. Atėjo tarnauti Heroldas Tamoševičius, kinologas Gintautas Neimeris, šaulių skyriaus vadas Kęstutis Kucinas, vyr. virėja Rūta Skužinskienė. Mūsų padaugėjo ir tapo šiek tiek lengviau. Vaikinai mokėsi saugoti ir saugojo Lietuvos Respublikos valstybės sieną. Ir saugojo neblogai. 1992 m. gruodžio 29 d. Klaipėdos valstybės sienos apsaugos rinktinės (toliau – VSAR) viršininkas majoras V. Požarskas suteikė grandinių laipsnį Rimantui Stukui ir Valdui Mažuikai. Deja, V. Mažuika vilčių nepateisino. Išleistas atostogų, į užkardą nebegrižo.

1993 m. vasario 4 d. atvyko Sigitas Mizeravičius iš Zarasų r. Prasidėjo 1993 metai. Metai nauji, o bėdos tos pačios. Problemos su pinigais užkardos pastato remontui, benziniui, automobilių atsarginėms dalims. Nors ir daug ko trūko, tačiau užkarda saugojo priskirtą valstybės sienos ruožą, tegul ir nelabai profesionaliai, bet jau ne kiekvienas išdrįso ties Viešvile gabenti kontrabandą. Nors ir kaip būtų liūdna, teko ne tik sieną saugoti, bet ir ūkinius reikalus spręsti. O jų galybė. Ir visa laimė, kad užkardoje tarnavo ne vienas auksarankis, pavyzdžiui,

Vidas Kaušinis, kuris įrengė poilsio kambarį, surinko visus užkardos baldus ir sukėlė standus, Arnoldas Armonaitis, kuris ne tik skaniai virėdavo valgyti, bet ir puikiai piešė. Jis nupiešė visus mokomuosius plakatus. Andrius Šapoka – kinologo padėjėjas, vaikas kuriam niekada nereikėjo priminti jo tiesioginių pareigų. Ir taip turbūt galima išvardinti beveik visus. 1993 m. sausio 21 d. VSAT viršininko pulkininko J. Paužuolio įsakymu Nr. 41 kariniai laipsniai buvo suteikti ir užkardos liktiniais: viršilos – Arvydui Lešinskui ir Gintarui Čerauskui, puskarininkio – Vidmantui Staskevičiui ir Rinaldui Bosui. 1993 m. vasario 4 d. iš Klaipėdos pasienio rinktinės į Viešvilę atvažiavo dar 8 vaikinai: Ramūnas Grizickas – Jonavą, Egidijus Pačesiūnas – Biržai, Renatas Jareckas – Pakruojis, Darius Pranskūnas – Pėsvalio r., Tadeušas Žukovskis – Vilnius, Dangiras Raikauskas – Vilkaviškio r., Marius Juškevičius – Šiauliai. Nuo pat pirmų dienų jie įsiliejo į užkardos kolektyvą, mokėsi pasienio sargybų statutą, žygiuoti, o pramokę ėjo į ruožą kartu su „seniais“ ir liktiniais. 1993 m. kovo 9 d. majoras V. Požarskas įsakymu Lietuvos Respublikos Nepriklausomybės atkūrimo antrųjų metinių proga už gerą tarnybą grandinių laipsnius suteikė vyr. šauliui Vidmantui Šarakauskui ir Ramūnui Grizickui. Balandžio mėnesį šv. Velykų proga už gerą tarnybą ir sąžiningą darbą užkardos labai grandinių laipsniai suteikti Vidui Kaušiniui ir Arūnui Ližaičiui. 1993 m. balandžio 27 d. į užkardą iš Klaipėdos VSAR atvyko dar 4 jaunuoliai: Artūras Eitutis – Šiauliai, Raimondas Pečiūnas – Jonava, Rolandas Raščiauskas – Kauno r. 1993 m. gegužės 4 d. atvyko Meškauskas Vaidas – Jonava. Išleidus iš užkardos paskutinius „senius“, tarnauti pasidarė sunkoka, nes labai trūko žmonių. Tik iš Klaipėdos VSAR atvykus keturiems pasieniečiams, kiek palengvėjo. Naujais užkardos pasieniečiais tapo: A. Klevinskas – Jurbarko r., V. Jaskevičius ir E. Gustaitis – Marijampolės r., E. Maurušaitis – Pakruojo r. Atvykę jie mokėsi pasienio sargybų statutą, o tik vėliau ėjo į tarnybą. Tarnybą ėjome ne tik pačioje užkardoje, bet ir nemažame savo ruože, saugodami Lietuvos Respublikos valstybės sieną su Kaliningrado sritimi. Tad ne vieną naktį teko praleisti panemunėje, patruliuojant ar tūnant krūmuose – „slapuke“. Laisvi nuo tarnybos žmonės rasdavo darbo ne tik pačioje užkardoje, bet ir jos kieme. Smalininkų miestelyje, ant Nemuno upės kranto, buvo atidarytas stebėjimo postas. Tad tarnybą ėjome ne tik Viešvilėje, bet ir Smaliniūkuose.

Taip tarnaujant laikas bėgo labai greitai. Diena keitė dieną, o naktis – naktį. Tarnybos metu buvo sulaikyta keletas valstybės sienos pažeidėjų, kurie įvairiais būdais bandė patekti į kaimyninės Kaliningrado srities teritoriją. Taip pat buvo sulaikyta keletas žvejų, kurie neteisėtai meškeriojo Nemuno baseine. Už gerą tarnybą užkardos kariams 1993 m. birželio 4 d. T. Žukovskiui ir A. Eitučiui įsakymu Nr. 4-308 buvo suteikti grandinio laipsniai. Ir pagaliau į užkardą atvyko jauni kariai. Tai buvo birželio 10-oji. O jų atvyko nemažas būrys iš įvairių Lietuvos kampelių. Iš pradžių jie, kaip ir visi naujai atvykę, susipažino su pasienio sargybų statutu, o tik vėliau tapo tikrais pasieniečiais. Tai A. Strelkauskas iš Jonavos, A. Valikas iš Alytaus, D. Šiaulenskas iš Radviliškio r., V. Jomantas iš Jurbarko r., Č. Kučinskas iš Kelmės r., L. Juška iš Pānevėžio, S. Kovger iš Vilniaus r., S. Petrauskas iš Utenės. Su jais atvyko ir T. Brilinkevičius iš Kauno. Kiek vėliau atvyko dar trys pasieniečiai: D. Gėglis iš Vilniaus, V. Miškūnas iš Rōkiškio, R. Nakrušas iš

Vilniaus r. Laisvalaikio dažniausiai žiūrėdavome televizorių, skaitydavome spaudą. Vasarą įsirengėme tinklinio aikštelę. Užkardos vadas pasieniečius išleisdavo ir į miestelio diskoteką. Visiems įsimintina išliks liepos 3-ioji. Tą dieną užkardoje buvo laipsnių suteikimo šventė. Jaunesniojo puskarininkio laipsnis suteiktas buvusiems užkardos grandiniams: E. Gustaičiui, T. Žukovskiui ir A. Eitučiui. Tuo pačiu įsakymu Nr. 4-360 grandinio laipsnis suteiktas net penkiems užkardos kariams: R. Pečiūnui, E. Pačesiūnui, D. Pranskūnui, D. Račkauskui ir R. Raškauskui. Visi minėti kariai už gerą tarnybą buvo išleisti atostogų. Išėjus keliems liktiniams iš darbo, į jų vietą atėjo LKB „Geležiniame vilke“ tarnavęs viršila A. Bagdonas, o vėliau užkardos kuopininkas viršila D. Povilaitis ir puskarininkiai Antanas Skrickis bei A. Samuilis. Rugsėjo 6 d. į Kauno puskarininkių mokyklą tarnauti išvyko šie užkardos kariai: V. Miškūnas, V. Jomantas, R. Nakrušas, D. Šiaulenskas. Pamažu atėjo ir ruduo. Visi nekantriai laukėme tarnybos pabaigos. Ir pagaliau spalio 20 d. į atsargą išleidžiamas jaunesnysis puskarininkis A. Eitutis. Kiek vėliau eiliniai: M. Juškevičius, T. Brilinkevičius, V. Jaskevičius. Likusieji tarnavome toliau, nekantriai laukdami tarnybos pabaigos...

1993 m. lapkričio 13 d. į Viešvilės užkardą atvežti nauji kariai: Robertas Rimas – iš Pakruojo rajono, Tomas Bagdanskis iš Panevėžio, Rosvelas Sadkauskas – iš Trūkų, Jovaldas Dumauskas iš Švenčionių, Žydrūnas Banaitis iš Šakių rajono, Egidijus Noreika iš Pasvalio rajono, Aidas Mikutavičius iš Biržų, Rimas Kazenauskas iš Kauno, Jaroslavas Gėglis ir Česlovas Gėglis iš Vilniaus. Kol nauji kariai mokėsi sargybų statutą, lapkričio 23 dieną buvo iškilmingai paminėta Lietuvos kariuomenės diena. Tą pačią dieną naujiems kariams įteikti ginklai. O „seneliams“ eiliniams Č. Kučinskui ir S. Kovger už gerą tarnybą suteikti grandinio laipsniai, eiliniams D. Gėgliui ir T. Bagdanskiui – po 7 paras atostogų. Ta proga užkardą aplankė Viešvilės apylinkės viršaitė D. Bartkienė, vaikų globos namų direktorius B. Skvereckas, ambulatorijos gydytoja V. Augaitienė, Viešvilės klebonas ir Jurbarko kultūros namų šokių kolektyvas. Jie visi palinkėjo užkardos kariams geros tarnybos, ištvermės, sveikatos ir laimės. Gruodžio 1 d. paleisti paskutiniai rudeninio šaukimo kariai, atitarnavę metus, – KA eilinis V. Miškauskas, grandinis R. Pečiūnas. Pirmą kartą visi užkardos kariai Naujuosius metus sutiko ne namuos kartu su draugais, bet tarnybos draugų būryje.

1994 02 01 paskirtas naujas VSAT (Valstybės sienos apsaugos tarnybos) viršininkas pulkininkas S. Stančikas. Vasario 8 d. apie 7 val. pulk. S. Stančikas aplankė Viešvilės užkardą. Jis apžiūrėjo užkardos karius, ar nėra sumušimų, ar švarios karių kojos. Sumušimų užkardos kariai neturėjo, o purvinos kojos buvo vieno eilinio.

Vasario 16 dieną Valstybės dienos proga eil. A. Strielkauskui už gerą tarnybą buvo suteiktas grandinio laipsnis. Tą patį vasario mėn. iš Kauno puskarininkių mokyklos sugrįžo eiliniai R. Nakrušas, V. Jomantas, V. Miškūnas ir D. Šiaulenskas. Deja, puskarininkių mokyklą baigė tik tai D. Šiaulenskas, kiti trys buvo atleisti už drausmės pažeidimus. Štai pagaliau atėjo pavasaris, kurio nekantraudami laukė visi „seniai“. Sniegui nutirpus Nemunas labai išsiliejo ir tarnyba palengvėjo, nes patruliuoti panemune buvo neįmanoma, tad užkardos kariai užsiiminėjo ūkio darbais. 1994 m. kovo 1 d. užkardą aplankė Krašto apsaugos ministras Linas

Linkevičius ir Seimo deputatas Egidijus Bičkauskas. Ministras domėjosi, kaip sekasi tarnyba, ar niekas neskriaudžia, apžiūrėjo buities sąlygas. To paties mėnesio 17 d. kinologas eil. E. Noreika išvažiavo į kinologų kursų, iš kurių jis sugrįžo balandžio 19 d. Juose eil. E. Noreika pasirodė labai gerai. Balandžio 19 d. VSAT viršininko įsakymu Nr. 4-158 E. Noreikai suteiktas grandinio laipsnis. 1994 m. kovo 22 d. liktiniais pradėjo dirbti vyr. technikos liktinis Romas Bindokas, ryšių skyriaus vadas liktinis Rykardas Abukovas ir skyriaus vadas liktinis D. Grygalis.

Nemunui patvinus, užkardos sandėlius užliejo vanduo, kurių reikėdavo dienomis ir naktimis semti. Nuslūgus Nemunui, pradėjome patruliuoti ir panemunėje. Į tarnybą pradėjome eiti kiekvieną dieną. Truputį apie tvarką, kuri užkardeje buvo gana prasta: blogai išplaunami kambariai, prausyklos ir didžiausia problema ta, kad patys negerbdavome tarnybos draugų darbo. Laisvi nuo tarnybos kariai rasdavo darbo ne tik užkardeje, bet ir jos kieme, tvarkė teritoriją, užsiiminėjo ūkio darbais. Laisvalaikiu eidavome žaisti tinklinį, futbolą. Blogu oru susėdę klasėje žiūrėdavome televizorių, skaitydavome spaudą. Tarp mūsų užkardos karių buvo ir vagišius, kuris vaginėdavo iš savo tarnybos draugų pinigus, kasetes ir visai nesijausdavo kaltas taip padaręs. 1994 m. gegužės 12 d. iš Pagėgių VSAT su ginklu pasišalino Valdas Juozaitis. Jau tos pačios dienos vakarą apie 23.45 val. Valdas Juozaitis buvo sulaikytas Viešvilės užkardos karių: jaunesniojo ltn. K. Sutkaus, pusk. A. Skrickio, grandinių Č. Kučinsko ir A. Strielecko. Gegužės 16 d. paleisti į atsargą pavasario šaukimo kariai grandiniai A. Strielkauskas ir Č. Kučinskis už pasišalinusio iš Pagėgių VSAT kario sulaikymą, o eiliniai Juška ir Miškūnas paleisti todėl, kad buvo vedę ir turėjo mažamečių vaikų. V. Jomantas nebuvo paleistas todėl, kad prisigėrė užkardeje ir melavo, kad jis negėrė. Nuo tos dienos, kai buvo išleisti pirmieji į atsargą, kiekvienas nekantriai laukia, kada jiems bus pasakyta, kad jie paleidžiami į atsargą.

Įstatymas, tvarka ir valdymas tarpukariu pagal Hansą Erhardtą fon Knoblochą

Parengė Algirdas Sinkevičius

Viešvilė, tarpukariu turėjusi per 1 200 gyventojų, buvo viena žymiausių gyvenviečių šiauriau Nėmuno buvusioje Tilžės–Ragainės apskrities dalyje. Tai buvo centras keleto administracijų, kurių kompetencija išėjo ir už kaimo ribų.

1903 m. buvo pastatyti Viešvilės pirmosios instancijos teismo (*Amtsgericht*) rūmai. Viešvilės teismas buvo skirtas visai šiaurinei Ragainės apskrities daliai, taigi visoms Nemuno regiono gyvenvietėms, buvusioms tarp Jūros, Šventosios ir Šešupės. Prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos Respublikos, kairiosios Nemuno pusės kaimai ir toliau priklausė Vokietijai. Viešvilės teismo apygardai buvo priskirta rytinė Klaipėdos krašto dalis – beveik visa Pagėgių apskritis, tarp Smaliniūnų ir Pagėgių – apie 62 gyvenvietės, kaimai ir vienkiemiai.

Prancūzų okupacijos metais buvo sudaryta atskira Klaipėdos krašto teismų apygarda su Apygardos aukščiausioju teismu Klaipėdoje. Jis buvo valsčių teismų sprendimų apeliacinė instancija. Klaipėdos apygardos teismui priklausančias bylas perėmė Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyrius ir turėjo užtikrinti respublikos valdžios kontrolę teisminėje srityje. Šis skyrius buvo pavaldus Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo visuotiniam susirinkimui. Viešvilės teismas buvo žemesnės instancijos valsčiaus teismas. Aukštesnioji instancija buvo Krašto teismas Šilutėje (*Heydekrug*) ir Apygardos aukščiausiasis krašto teismas Klaipėdoje (*Memel*). Klaipėdos krašto statutas apibrėžė, kad savivalda, justicija, švietimas, policija, ekonomika, kultūra ir teismas yra Klaipėdos krašto įstatymų leidybos žinioje, o keliai, paštas, muitinė ir Klaipėdos uostas buvo Lietuvos Respublikos kompetencija. Valdoma ir sprendžiama buvo pagal ankstesnę iki tol Klaipėdos apskrityje galiojusią vokiečių taikytą teisę. Pamažu išliejus keletui naujų potvarkių, taip pat ir lietuviškų, kurie ne visada derėjo su iki tol veikusiais bei turėjusiais kitus nustatytus politinius tikslus, jie neretai buvo sutikti su savivaldos ir gyventojų pasipriešinimu. Valsčiaus teismas išsaugojo Vokietijoje įprastus žemesnės jurisdikcijos uždavinius. Greta baudžiamųjų bylų teisėjas sprendavo civilinio proceso ir palikimo reikalus. Klaipėdos krašto gyvavimo laikotarpiu buvo visiškai sureguliuota ne tik bendruomenės savivalda, bet ir teismas. Nors Viešvilės gyvenvietėje buvo teismo pastatas, po 1939 m. civilinės būklės aktų įrašų biuras (civilinės metrikacijos biuras) buvo perkeltas į Viešvilės burmistro kanceliariją. Burmistras buvo tuo pat metu ir civilinės metrikacijos biuro darbuotoju. Keista buvo tai, kad Valsčiaus teismas buvo atsakingas ir už baismės nuosprendžių vykdymą. Viešvilės teismo rūmuose buvo kalėjimas su dvidešimčia kamertų, kurios buvo išdėstytos per du aukštus nuošaliai nuo kelio miško pusėje užpakaliniame teismo rūmų flygelyje (korpuse). Tuščiame lauke priešais teismo pastatą dažnai stovėdavo nuteistųjų vietos gyventojų žmonos, kurios mojuodavo jiems ar kitaip bandydavo pasikalbėti su kaliniais. Maži langeliai buvo grotuoti, dalinai apskardinti. Miestelio viduryje stovėjusį Viešvilės valsčiaus pirmosios instancijos teismo rūmų pastatą taip, kaip Marienburgo

Iš vokiečių kalbos vertė Margarita Balaševičienė.

pilį – mažą arcitektonišką imperatoriaus laikų stiliaus plytų statinį, aprašė Viešvilės poetas Paulas Brokas (*Paul Brock*).

Pirmajame aukšte buvo žinybiniai butai vadovaujantiems teismo tarnautojams (kurie buvo pakelti į viduriniuosius valdininkus) ir jų šeimoms. Čia gyveno vyresnysis inspektorius Brozius, po jo mirties (trumpai dirbęs) justicijos inspektorius Heizė (*Heyse*). Jo žmona mirė, o ji patį mirtis ištiko Italijos kurorte. Duktė Dorotėja (*Dorothea Heyse*) visiškai viena vyko į Italiją ir parvežė urną į namus. Ji buvo gimusi 1922 m., dar nepilnametė ir globojama iki savo pilnametystės Artūro Šrioderio (*Arthur Schröder*). Dora, labai gabi muzikai, galėjo lankyti Herderio mokyklą Šilutėje (*Heydekrug*). Ji privalėjo išvykti su vaiku į Leipcigą (*Leipzig*) ir labai sunkiai pragyveno.

Antrajame aukšte buvo teismo posėdžių salės, dešimtyje kambarių abipus plataus prieškambario buvo teisėjo kabinetas, sekretoriatas, kadastro tarnyba ir Civilinės būklės aktų įrašų biuras, kaip ir pagrindinė teismo salė (iš išorės atpažįstami pagal viršutinius langus).

Trečiajame aukšte buvo žinybinis teisėjo butas. Čia vienas po kito gyveno teismo tarybos nariai Štaineris (*Steiner*), Švarcas (*Schwarz*), o nuo 1934 m. – Otas Mejeris (*Otto Meyer*), kuris 1939 m. su savo šeima išvyko į Klausthalą prie Coseno (*Clausthal-Zellerfeld* bei *Zossen*), vėliau žuvo Antrajame pasauliniame kare.

Vieno aukšto skersiniame flygelyje buvo kalėjimo virtuvė, taip pat ir žinybinis kalėjimo prižiūrėtojo butas. Mes (H. E. fon Knoblochas – red.) prisimename prižiūrėtoją poną Kautijų (*Kautius*), ir po jo dirbusį poną Ruslį (*Rußlies*), mokyklos draugo *Hanso Rußlies* tėvą, taip ir negrižusį iš karo. Išpūdingas Viešvilės teismo pastatas paskutinėmis dienomis prieš pat evakuaciją buvo keletą kartų bombarduotas. Matyt, šis pastatas buvo labai svarbiu taikiniu rusų karo lakūnams.

Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui po ilgo ir varginančio remonto smarkiai apgadintas Viešvilės teismo rūmų pastatas vėl buvo pradėtas eksploatuoti. Pagal galimybę buvo išsaugotas senas gražus šio pastato architektūros stilius. Iš paveikslo viršuje aiškiai matosi, kad daugiau nei 50 % statybinio tūrio, panaudojant plytas iš sugriautos mūro dalies, buvo įrengta naujai. Naujasis pastato stogas buvo stilingas čerpinis, neįprastas sovietų imperijoje, kur stogai dažniausiai būdavo dengiami tik paprastomis lengvomis gofruoto šiferio plokštėmis. Tarpinis flygelis dabar yra trijų aukštų, atpažįstamas iš langų, jame gyvena Viešvilės vaikų namų auklėtiniai, daugiausia našlaičiai, kuriems apie 20 m. vadovavo direktorius Bronius Skvereckas. Dėka keleto šiuolaikinių priestatų prie seno mokyklinio kiemo Viešvilės vaikų namai virto viena gražiausių miestelio įstaigų. Viešvilės vaikų namuose gyvena apie 150 auklėtinių, kurie čia dažniausiai patenka iš asocialios aplinkos ir suranda savo namus. Viešvilės pagrindinėje mokykloje jie mokosi kartu su Viešvilės apylinkės vaikais.

Kalėjimas kaime buvo vadinamas „*kaliūze*“, įkalintieji daugiausia būdavo vietiniai gyventojai. Derliaus nuėmimo metu aplinkinių dvarų savininkai dažnai pasisamdydavo kalinių koloną, tada atvykdavo 6 arba 12 žmonių, prižiūrimi prižiūrėtojo, kartais – dar ir kaimo policininko. Jie būdavo įdarbinami kūlimo darbuose, taip pat privalėjo dirbti ir miške. Tokių, kurie teismui galėdavo susimokėti, buvo nedaug, o ir patys kaliniai dirbdami vietoj prasto kalėjimo maisto turėjo garantuo-

tai geresnį valgį, šviežią orą. Įkalintieji už kalėjimo sienų verdančioms moterims žadėdavo: „*Tada dirbsime mes kaip sunkūs nusikaltėliai.*“ Prižiūrėtoju kalėjime tarp kitų buvo ir Francas Bartolitijus (*Franz Bartolitičius*), vėliau iš kalėjimo išėjęs dirbti į paštą. Įkalintieji dažniausiai būdavo geri darbininkai, jauni, žvitrūs, stiprūs, tik mes, berniukai, negalėjome su jais kalbėtis, nes juos saugodavo prižiūrėtojas. Žiemą kalėjimas visada buvo gerai šildomas. Mūsų kaimo keistuolis Rubecalis (*Rubezahl*) žiemą kaliūzėje visada būdavo svečias, užtrukdavo čia ilgesnį laiką. Jis sakydavo: „*Čia man šilta, gaunu maistą ir išvalomos utėlės...*“ Antrasis lietuviškasis Viešvilės kaimo keistuolis, panašus į urvinį žmogų, taip pat progai pasitaikius, pabūdavo kaliūzėje. Savo kvailoku balseliu jis visus sveikindavo „*Hei Hietei*“, kas turėjo reikšti „*Heil Hitler*“. Jis turėjo mažutėlį kambariuką pas savo gražią „malonią“ dukterį, kuriai privalėdavo paruošti cinkinę vonią, kai ji laukdavo savo svečių. Jis rinkdavo miške uogas ir grybus, kuriuos vėliau pardavinėdavo. Ėjo kalbos, kad kai jau krepšiai būdavo pilni, jis nusimaudavo savo kelnes, į kurias galėdavo dar daugiau grybų pririnkti. Irma Tydtkė (*Tiedtke*) iškart įtarė, kodėl aš iš jo neperku grybų. Tai žinojo Liezelotė Prois-Hadrich (*Lieselotte Preuß-Hädrich*), kuri mane apie šį jo „išradimą“ ir informavo. Drįstu abejoti, ar buvimas kaliūzėje buvo susijęs su teisės jausmu ir kaimo žmonių sąžiningumu. Dažniausiai buvo sodinami svetimšaliai darbininkai, besivalkiojantys vagys, valkatos, girtuokliai ir, žinoma, brakonieriai, jei jie būdavo sučiumpami. Šitie buvo pavojingiausi, nes jie dažniausiai ištrūkdavo ir pasislėpdavo Lietuvoje. Jų ypač reikėdavo saugotis. Į darbus jie neidavo. Kaip vyko gyvenimas šiame kalėjime Antrojo pasaulinio karo metu, sužinoti neturėjau galimybės. Apsirūpinimo sunkumai suviliodavo kai kuriuos neapgalvotiems sprendimams, tai buvo dažniausiai tie patys nusižengimai karo ekonomikos įstatymams, todėl spėju, kad buvo baudžiama giežtai. Buvo baudžiama ne tik už žiaurias grumtynes, bet ir už klaidingus pranešimus apie gaunamas pajamas. Kalėjimu buvo baudžiama net už mažus nusižengimus dvare dėl sviesto. Kaime buvo kalbama net apie du atvejus, kai motinos leido nuteisti ir trims mėnesiams pasodinti savo dukras (kad jos nesusigadintų savo gyvenimo). Viešvilės pirmosios instancijos teismo teisėjas turėjo kaime būti universalus juristas, išmanyti viską apie baudžiamosios ir civilinės teisės reikalus, juk specializacijos, kaip yra šiandieną, tuomet nebuvo. Tada sveikas žmogiškas supratimas ir teisės pajautimas vaidino akivaizdų vaidmenį. Tai galiojo visame kaime. Bruno Švainertas (*Bruno Schweinert*) prisimena seno įkyruolio atvejį. Tai įvyko 1941 m. ne iš baimės, bet paprasčiausiai iš gėdos dėl savo darbų. Jis dirbo su savo kinkiniu netoli Lietuvos sienos esančioje kinkinių tarnyboje ir savo nusenusių kuinus išsikeitė į du geresnius, kurie buvo pasilikę po karo ir neturėjo savininko. Tikriausiai to niekas taip būtų ir nepastebėjęs, bet senas įkyruolis pats negalėjo pakęsti, kad taip pasielgė. Kaip buvo seniau, taip ir karo pradžioje. Vėliau karo metu viskas atrodė kitaip. Buvo steigiamos net kontrabandininkų organizacijos, kurios prekiaavo lietuvių ūkininkų sodybose išvaryta degtine, *samachonka*, taip pat cigaretėmis. Pastarosiomis apsirūpindavo per greitus išibrovimus į parduotuves, kur cigarečių etiketes paprasčiausiai pavogdavo. Giunteris Naumovičius (*Günter Naumowitz*) žinojo apie vieną tokį atvejį, kai vietos grupės vadovas ne tik paėmė nebaudžiamą veikėją už krūtų, bet ir jį energingai „uždarė“. Po to išgėrė šnapso ir pridegė cigarete.

Pirmosios instancijos teisme, be išvardintų justicijos tarnautojų Brociaus (Brozius) ir Heizės (Heyse), taip pat dirbo ponai Rudis Pinau (*Rudi Pinnau*), Miuleris (*Müller*), Mikaitis (*Mikat*) ir Vanagas (*Wannags*). Kadastro tarnyboje dirbo ponai Albertas Šulcas (*Albert Schulz*) ir Artūras Šrioderis (*Arthur Schröder*), vėliau dirbę justicijos sekretoriais. Teismo kanceliarijoje vėliau dirbo Erna Laučius (*Erna Lauszus*), vėliau ištekėjusi už muitinės tarnautojo Detkės (*Dettki*).

Oficialiu teismo vertėju dirbo Fricas Mertinaitis (*Fritz Mertinat*). Jis buvo kilęs iš kitapus Nemuno esančio Galbrasčių kaimo (*Galbrasten*). Jis buvo mano jaunystės draugo Vernerio Martinaičio (*Werner Mertinat*), vėliau gyvenusio Hechingene, tėvas. Fricas Mertinaitis pradžioje dirbo policijoje, po to kartu su Runke (*Ruhnke*), Kautijumi (*Kautius*), Spingaičiu (*Spingat*), Barščiu (*Barsties*) ir Petkumi – prie pasienio policijos. Jauna šeima gyveno namelyje, kuriame buvo įvestas vandentiekis, už teismo viršininko Lenglingo (*Lengling*), visai Mokyklos gatvės apačioje, ten, kur gyveno Danutė Dumikaitė, Stasio duktė. Perėmus lietuviams pasienio policiją, F. Mertinaitis perėjo į darbą Viešvilės teismo kanceliarijos asistentu, vėliau Klaipėdoje išlaikė egzaminus ir dirbo Viešvilės teisme vokiečių–lietuvių kalbų vertėju. Jis dalyvavo visuose Viešvilės pirmosios instancijos teisme nagrinėjamų bylų procesuose kaip lietuvių kalbos vertėjas ir protokoluotojas, vokiškai surašydavo oficialius dokumentus tik lietuviškai kalbantiems. F. Mertinaitis šeima 1924 m. priešais Everlingus (*Ewerling*) nuomojo gražų namą. Šio namo savininką Dirševskį (*Dirschewski*) operavo Vokietijoje, todėl jis turėjo palikti Viešvilę. Vėliau šis namas priklausė prekybininkui mišku Everlingui (*Ewerling*). Paskesnis kalėjimo viršininkas Ruslis (*Rußlies*) bei Verneris Mertinaitis (*Werner Mertinat*) iš tų laikų papasakojo nuotyki, kuris įvyko teisme. Naujai į Viešvilę paskirtas teismo teisėjas Švarcas (*Schwarz*) buvo kilęs iš Švabų krašto ir kalbėjo aiškiu bavarų–švabų dialektu. Parniręs į pirmų pasitaikiusių dokumentų studijavimą, jis Rusliui (*Rußlies*) tarė: „*Bék, atnešk mano dokumentus*“ („*Gehns, holns mia Papier*“), ką pastarasis džiaugsmingai interpretavo, kad nesuprantami žodžiai yra tik kažkokia seniena. Jis uoliai nusku-bėjo pas viešbučio savininką Rodeitį (*Rodeit*), kur nusipirko „*keletą alaus*“ butelių, kuriuos paslėpęs savo tarnybinių dokumentų portfelyje, pateikė savo pirkinis nustebusiam teisėjui. Užtruko šiek tiek laiko, kol išsiaiškino kalbinį nesusipratimą ir juokdamiesi už tai išgėrė. Teisėjas Švarcas Viešvilėje jautėsi labai gerai. 1920 m. Viešvilėje buvo du teismo advokatai / notarai, Artūras Kuršaitis (*Arthur Kurschat*) ir Luisas Vilkė (*Louis Wilk*). Atsiskyrus nuo Vokietijos advokatų vieta dėl finansinių priežasčių Viešvilėje tapo nepatraukli ir neįdomi. Artūras Kuršaitis 1931 m. persikėlė į Šilutę (*Heydekrug*), o Luisas Vilkė dar 1926 m. į Heisbergą. Paulius Nasneris (*Paul Nassner*) 1909 m., kaip advokato ir notaro padėjėjas, mokėsi pas jį teismo kanceliarijoje Kalendrušaičio (*Kalendruschat*) gyvenamajame name, vėliau tapo mūrininku. Advokato užduočių ir notaro darbų ėmėsi proceso agentai Kurtas Vilkė (*Curd Wilke*) ir Ernestas Lenglingas (*Ernst Lengling*). Jie galėjo imti už savo paslaugas tik pusę advokato mokesčio, o besikreipiančiųjų skaičius augo. 1933–1934 m. proceso agentai jau turėjo juridinę teisę vykdyti advokato ir notaro darbus. Prieš tai Kurtas Vilkė buvo vieno Klaipėdos RA bendrovės biuro vadovu. Jis vadovavo savo biurui Viešvilėje kaip ir kiekvienas advokatas iš kitur, be įgaliojimo pačiam notarui patvirtinti dokumentus. Ponai Vilkė (*Wilk*) ir Lenglingas (*Lengling*) privalėjo

kreiptis su savo įgaliotojais teisme į dokumentų tarnautoją poną Brozių (*Brozius*). Pas Kurtą Vilkę mokėsi Maksas Kušnierius (*Max Kuschmerus*) ir Paulas Jetkė (*Paul Jettke*), mokymasis užtrukdavo nuo pusės iki trejų metų. Dėl tuometinės ekonomikos nuosmukio 1936 m. pradžioje Kurt Jettke nerado atitinkamos tarnybos ir pradėjo naują darbą lentpjūvės biure. Teismo vykdytojais didelei teismo apylinkei Viešvilėje buvo ponas Leitė (*Leites*), Ellinot (*Nole*) tėvas, ir Konradas Leitė (*Konrad Leites*). Ši šeima Viešvilės gyvenvietės viduryje pasistatė labai gražų mūrinį gyvenamąjį namą, kuriame vėliau – jau pokario metais gyveno kolūkio vadovas ukrainietis Stepanas Ogorodnikas. Apie šį vadovą sakoma, kad jis nurodė nugriauti senąsias evangelikų kapines, senąją evangelikų bažnyčią ir kleboniją su visais priestatais.

Leitės tėvas vienas iš pirmųjų viešviliečių vairavo tuomet dar retą lengvąjį automobilį. Vykdamas smėlingais gyvulių krašto keliais nuolat vairuodavo savo dviratį, kad pasiektų jam priklausančius klientus. Šis dviratis stovėjo patogiai ant automobilio pakojos, kas mums jauniems labai juokingai atrodė. Apie pavienes baudų bylas, kurios buvo nagrinėjamos prisiekusiųjų teisme, šiandien mes nieko nežinome. Prisiminimuose išliko tik ypatingi atvejai. Vienas iš tokių buvo šešių žmonių nuteisimas mirčiai Viešvilėje pagal Adolfo Hitlerio karo lauko įstatymus, kai Klaipėdos kraštas atiteko Reichui. Nuosprendžio vykdymui jie buvo išvežti į Klaipėdą. Jų nusikaltimas buvo suorganizuota didelė viso sandėlio muilakmenio kontrabanda. Aš nieko apie tai negirdėjau, bet prisiminė senoji Lidija Šventoraitienė (*Lydia Schwentor*), o Liezelotė Prois (*Lieselotte Preuß*) dabar patvirtino. Pastaroji mano, kad nuteistieji buvo visai neteisėtai sučiupti, kad tai buvo naujos sienos. Kas tuomet nežmonišką nuosprendį paskyrė, yra nežinoma, tikriausiai liūdnai pagarsėjęs karo arba ypatingasis teismas.

Iki 1939 m. kaip tvarkos palaikymo organas Viešvilėje buvo Lietuvos valstybės policija ir autonominė Klaipėdos krašto, tai yra veikusi vokiečių krašto policija. Lietuvos valstybės policija turėjo jai paskirtą butą ir tarnybinius kambarius gyvenamajame name greta Viešvilės pašto pastato. Jie retai pasirodydavo gyventojams, turėjo daugiau užduočių sienų apsaugoje ir slaptojoje valstybės policijoje. 1939 m. pabaigoje jų tarnautojai sugrįžo atgal į Lietuvą. Bet kartą mes juos patyrėme savo kailiu. Tai buvo jaudinančių politinių nesutarimų metas, 1935–1936 m. Kauno procesas, kuriame Klaipėdos krašto politiniai vadovaujantys sluoksniai buvo nuteisti griežtomis bausmėmis. Daug žemvaldžių Viešvilėje buvo aktyvūs Klaipėdos autonomijos ginamų Noimano ir Zaso (*Neumann und Sass*) partijų nariai, tarp jų – mano tėvas Hansas Otas fon Knoblochas ir ponas Šetleris (*Schettler*). Policininkai nuspėjo perversmo planus, ieškojo sodybose ginklų ir kitos pavojingos propagandinės medžiagos. Keturi Lietuvos valstybės policijos vyrai atvažiavo automobiliu į mūsų kiemą, visą savaitę krėtė kiekvieną sodybos kampelį. Jie nieko nerado, nes, tėvo perpėtas „*greitai slėpk ginklus*“, mano devyneriais metais vyresnis brolis Gertas tuoj pat surado karo ginklus ir paslėpė miško trobelėje. Tėvas galėjo priversti policininkus palaukti tik minutėlę, be Gerto pagalbos jis būtų papildęs Kaune apkaltintųjų gretas, kur dėl neirodyto bandymo maištauti buvo skelbiamas mirties arba tremties nuosprendis. Taip pat savo mažojo Heinzo dėka buvo išgelbėtas ir ponas Šetleris. Šis praeičiai prisiminti keturis kariškus karabinus paslėpė giliai po šienų daržinėje.

Klaipėdos krašto policija Viešvilėje turėjo Krašto policijos stotį. Ją sudarė vienas kaimo policininkas, kuris rūpinosi miestelio ramybe ir tvarka. Man atrodė, kad jis apsilankymų metu savo ramiu draugišku nevaldingu elgesiu geriausiai atlikdavo savo užduotį. Toks jo elgesys teigiamai veikė tiek jaunos mažus pik-tadarius, tiek ir mušeikas. Policijos institucija su žinybiniu butu buvo Viešvilės vyresniosios girininkijos name, įėjimas priekyje kairėje, pasiekiamas pėsčiųjų taku per Viešvilės parką. Prieš iškeliant policijos institucijai, čia gyveno gatvės meistras Serūnas (*Seruns*) su savo šeima. Vėliau jis gyveno prie išvažiavimo iš Rytų Viešvilės. Pirmasis kaimo policininkas, kurį aš dar gyvai prisimenu, buvo 1899 m. gimęs policijos vachmistras Otas Prūsas (*Otto Preuß*). Jis buvo vedęs 1901 m. gimusią Eleną Gaigalaitę (*Helene Gaigalat*). Jie turėjo du vaikus, 1925 m. vasario 2 d. gimusią Lizelotę (*Lieselotte*) ir 1927 m. balandžio 20 d. gimusį Karlheinčą (*Karl-Heinz*), vadinamą Bubi. Eismo kontrolės tuomet beveik nebuvo, išskyrus tai, kad policija kreipdavo griežtą dėmesį į arklinius vežimus. Buvo reikalaujama, kad jie naktimis turėtų žibintus, o važiuojant rogėmis, arkliams būtų parišti varpeliai. Mano tėvas Hanso Oto vardu buvo prirašytas Viešvilėje kaip pagalbinis policininkas. Pavardę jis nutylėjo. Pranešimas apie poną Hansą Otą pateko pas vachmistrą Prūsą (*Preuß*). Jis pastebėjo, kad čia pateikta žmogaus vardas be pavardės ir pranešimą išmetė į šiukšlinę. Po kiek laiko išsikalbėję Otas Prūsas ir Hansas Otas fon Knoblochas labiausiai apsidžiaugė. Taip buvo Viešvilėje.

Po Oto Prūso mirties nuo 1934 m. birželio 30 d. policijos institucijoje dirbo sargybinis Frydrichas Jurgenaitis (*Friedrich Jurgeneit*). Jis buvo vedęs Gertrūdą Liaurikaitę (*Gertrud Loewrigkeit*), Smalininkų viešbučio „Vokiečių namai“ (*Deutsches Haus*) savininko dukrą. 1937 m. jiems gimė sūnus Helmutas (*Helmut*), po dvejų metų – sūnus Gertas (*Gert*). Abu sūnūs gyveno Kanadoje, jos dėdė Paulius Liaurikaitis (*Paul Loewrigkeit*) apmokėjo abiejų anūkų studijas. Sargybinis Frydrichas Jurgenaitis anksti mirė. Tai buvo 1939 m. balandžio 10 d. Velykų rytą. Tą pačią dieną buvo pakrikštytas jo sūnus Gertas, o Lizelotė Prois (*Lieselotte Preuß*) iš klebono Mozerio (*Moser*) priėmė pirmąją Komuniją. Policijos institucija vėl buvo užimta. Bet naujas tarnautojas išsikėlė į kitą butą, nes „jis nenorėjo taip greitai mirti“. Jis manė, kad sename policijos bute sėdi mirtis – net ir policininkai galėjo būti prietaringi. Ponia Helena Prois (*Helene Preuß*) su dukra Lizelote ir ponia Kukat (iš Rytų Viešvilės) 1944 m. spalio 7 d. kartu su kaimyno Kūhno (*Kuhne*) šeima pastarosios arklių vežimu pabėgo per Nemuną į Šipenbeilą (*Schuppenbeil*) – Bartenšteiną. Jie atvyko į Švansfeldo (*Schwansfeld*) dvarą, Šporgelno (*Sporgeln*) palivarką. Abiejuose Kūhno vežimuose sėdėjo dešimt asmenų, Lizelotė Prois (*Lieselotte Preuß*) važiavo iš paskos dviračiu. Jetkių vežimas važiavo paskui Kūhnus, bet kitą dieną pasimetė. Vienoje iš poilsio vietų abi tame pačiame mokyklos suole sėdėjusios draugės Lizelotė Prois ir Gerda Jetkė dar kartą atsitiktinai susitiko, paskui negailestingas bėglio likimas išskyrė jas ilgam laikui. Lizelotės Prois senelė sėdėjo savo sūnėno vežime, su kuriuo jis ruošėsi vykti per ką tik užšalusį ledą. Vieno aviacijos antskrydžio metu, metant ant besievakuojančiųjų bombas, ji mirė iš baimės. Lizelotės Prois senelė buvo „palaidota“ Helos pusiasalyje (Pucko apskritis, Lenkija – aut. pastaba). Sūnus Karlheincas (*Bubi*) buvo Reicho darbo tarnybos (RAD) narys Rastenburge. Jis pasakojo, kad Adolfas Hitleris iš Vilko

guolio (vok. *Wolfsschanze*) apkaso buvo atėjęs į Bubio RAD virtuvę pavalgyti ir vyrus gyrė. Lizelotė turėjo galimybę dar kartą aplankyti savo brolių, tarnavusių už 40 km nuo Rastenburgo. Jau 1944 m. lapkričio 1 d. abi Prois moterys galėjo išsprausti į paskutinį organizuotos vilkstinės vežimą, kuris su žmonėmis riedėjo iš Palkalnio (*Schlossberg-Pillkallen*, Dobrovolskas) į vakarus. 1944 m. lapkričio 3 d. jos atvyko į Glauchau (miestas Saksonijoje, Vokietija – red. pastaba) ir ten gyveno iki 1950 m. Paleistas iš RAD Karlheincas 1944 m. lapkričio 6 d. atvyko į Glauchau, bet kaip artileristas 1944 m. gruodžio 22 d. vėl privalėjo sugrižti. Jo daliniui apsistojus Rytų Prūsijoje, Karlheincas 1945 m. sausio 15 d. dar kartą parašė iš kareivinių Heilsberge, netgi įdėjo savo nuotrauką. Nuo to laiko daugiau apie jį jau nebuvo jokios žinios. Jis žuvo kaip karys vėlesniuose sunkiuose karo pabaigos mūšiuose savo tėvynėje Rytprūsiose. Kūhnai liko pirmoje pabėgėlių stovykloje, ir juos pasiekė frontas. Tėvą Fricą Kūhną ištrėmė lenkai, nuo to laiko jis laikomas dingusiu be žinios. Motina Kuhne kartu su jaunesniąja dukra Gizela (*Gisela*) grįžo į Viešvilę. Jos abi apsigyveno savo ankstesnės gražios sodybos dviaukščiam namelyje. Vėliau motina dirbo pardavėja Holšteino (*Hollstein*) name šikūrusioje parduotuvėje, kur anksčiau buvo lietuviška, po to vokiška vidurinė mokykla, kurioje gyveno senoji Šventoraitienė (*Schwentor*) su savo anūke Rita. Po keleto metų ponija Kuhne parašė iš Viešvilės apie save į Glauchau. Antroji dukterė 1925 m. gimusi Alicija (*Alice Kuhn*) dirbo Erfurte akušere. 1946 m., nusivylusi nelaiminga meile, ji nusižudė. 1920 m. gimęs jos sūnus – mano mokyklos suolo draugas Verneris (*Werner Kuhn*) žuvo Antrajame pasauliniame kare. 1921 m. gimusi jos vyresnioji dukra Ilzė (*Ilse*) (Raudona), kuri su manim mokėsi toje pačioje klasėje, įsidarbino operacinėje medicinos sesele ir „turtingai nutekėjo“ į Šilutę (*Heydekrug*). Ji kuri laiką gyveno Radeviše (*Radewisch*), visai netoli Šylaičio (*Schieleits*). Vėliau, kai sugrižo vyras, ji išvyko į Daniją. Lizelotė Prois-Hadrich (*Lieselotte Preuß-Hädrich*), kaip ir jos brolis Karlhaincas (*Karlheinz*), po visuotinės evakuacijos iš Rytprūsių beveik visų tėvynainių buvo laikomi dingusiais be žinios. Atliekant kraštotyros darbą, laimingo atsitiktinumo dėka, remiantis Gabrielės Herbst, Irmos Tydtkės (*Tiedtke*) dukters, parodymais, ji vėl „atsirado“. Lizelotė buvusioje demokratinėje Vokietijoje devynerius metus dirbo mokytoja. Susitikimas su jaunystės drauge mums abiem buvo tikrai didelis džiaugsmas.

Vietinės administracijos vadovu buvo Viešvilės valsčiaus viršaitis (*Amtsvorsteher Wischwill*). Šias pareigas ėjo Otas Lenglingas (*Otto Lengling*). Iš tiesų tai buvo visuomeninės garbės pareigos be papildomo uždarbio, nes jis ir toliau tvarkė savo gražią ūkinę veiklą. Jo name, šiandieninėje Mokyklos gatvėje Nr. 5, viename kambaryje buvo įrengtas kaimo bendruomenės biuras, kuris būdavo atidarytas tik keletą valandų per savaitę. Sekretore dirbo Marta Gasner (*Martha Gassner*), mano mokyklos laikų draugė ir partnerė prieškalėdiniuose spektakliuose. Pradžioje buvo mažai administravimo. Bet kaip visuomet būna, administravimo užduočių daugėjo: ryšių tarnyba, pasienio leidimai susisiekimui su Vokietija. Ir tikra tai, apie ką vaikai tuomet nė nenumanė. Anuometinė prūsų administracija visame pasaulyje buvo pasižymėjusi savo taupumu ir tikslumu.

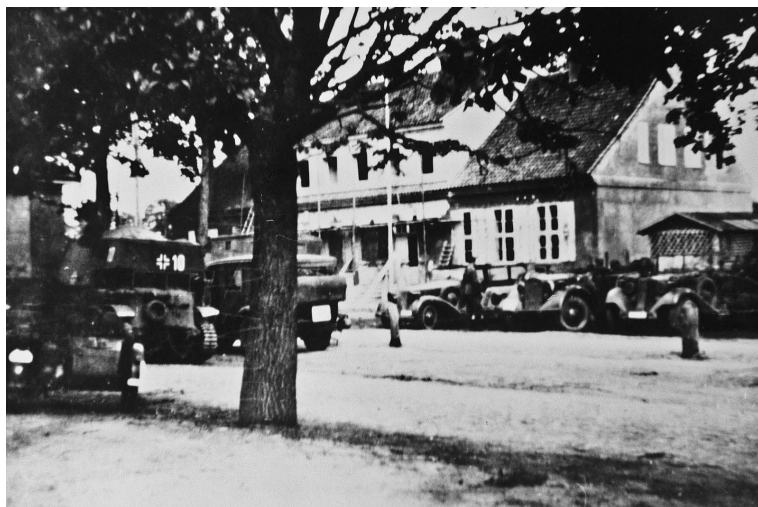
Demokratiškai išrinkta kaimo bendruomenės atstovybė išrinko visuomeninį Viešvilės kaimo bendruomenės viršininką. Šitas garbingas pareigas pagal tradiciją

vėl perėmė Gustavas Lagerpušas (*Gustav Lagerpusch*), su savo žmona turgaus kampe turėjęs viešbutuką. Gustavas Lagerpušas buvo ir bendruomenės atstovas bei seniūnas, lyginant su kitomis pertvarkytomis žinybomis (įstaigomis). Tėvas, kuris taip pat buvo bendruomenės atstovybėje, visada manė, kad, nepaisant fizinės negalios – turėjo mažą kuprą, ponas Lagerpuschas mūsų bendruomenę valdė gerai ir teisingai. Jis rūpinosi tuo, kad esant interesų priešpriešai su lietuvių centrinėmis žinybomis mes negautume pakišų – tai buvo karo laikmetis Klaipėdos krašte. Gustavas Lagerpušas mirė bėgdamas iš tėvynės.

Girininkija savo sritį valdė bene komunos pagrindais, ryšių tarnyba, pirkimo kortelės buvo girininkijos sekretoriato. Tai buvo antras naudingas potvarkis, nes girininkijos plotas buvo toks didelis kaip ir visa apskritis ir vietinė bendruomenės atstovybė negalėjo pasiekti pavienių nuošalių girininkijų. Su Klaipėdos krašto susigražinimu iškilo valdymo (administravimo) būtinybė. Žinybos pirmininkas pradžioje dirbo po senovei, bet netrukus buvo įvestas vokiečių administracinis suskirstymas. Viešvilėje buvo įsteigtos burmistro pareigos. Burmistras persikėlė į prieš tai Lietuvos Respublikos policijai priklausiusius pastatus, esančius dešinėje greta senojo pašto. Čia kažkada praeitame šimtmetyje buvo senasis prūsų Pirmosios instancijos teismas. Pirmuoju burmistru 1939 m. buvo išrinktas Vilhelmas Gotšalkas (*Wilhelm Gottschalk*). Jis buvo iki pat 1942 m. šaukimo į karo tarnybą. V. Gotšalkas gyveno su žmona Ela Radvilaite (*Ella Radziwill*) Klingentalyje / Erzgebirge (miestas Vokietijos–Čekijos pasienyje). Jo pasekėjas ir paskutinis burmistras Viešvilėje buvo Kristijonas Šylaitis (*Christian Schieleit*). Jis Viešvilę paliko paskutinis, kaip kapitonas palieka skęstantį laivą, – gaisrininkų mašina kariniu tiltu per Nemuną, kuris tuoj pat po pervaziavimo buvo susprogdintas. Burmistro kanceliarijos bendruomenės biure dirbo Hilda Šylait (*Hilde Schieleit*), Marta Gasner (*Martha Gassner*) ir Erna Tunat (*Erna Tunnat*). Joms kurį laiką talkino ponias Lagerpuš (*Lagerpusch*) ir Edita Kaminski (*Edith Kaminski*). Pareigų tik daugėjo. Nors atkrito pasienio kortelių išdavimas, bet buvo plati karinės vadovybės biurokratija su pirkimo kortelėmis, pažymėjimais kiekvienam gyventojui, viskam, butų ūkis ir įdarbinimo kontora, tarp jų ir svetimšalių darbininkų valdymas. Keletas priestate dar iš Lietuvos Respublikos laikų paliktų suimtųjų kamerų karo metu buvo vėl panaudota nusižengusiųjų svetimšalių darbininkų areštui.

Paštas buvo 1941 m. paaukštintas, bute viršuje dešinėje gyveno burmistras Vilhelmas Gotšalkas ir jo žmona Ela, kairėje policijos vachmistras. Burmistro kanceliarijos pastatas kairėje buvo pertvarkytas į vaikų darželį, kurį prižiūrėjo Gabi Kalender (*Gabi Kaellander*) ir Ula Abgrabeit (*Ulla Abgrabeit*). Dešinėje įėjimo buvo bendruomenės tarnyba. Čia buvo perkeltas Civilinės būklės aktų įrašų biuras (Civilinės metrikacijos skyrius), kurio darbuotojas buvo burmistras. Paskutinės sutuoktuves Civilinės metrikacijos biure atliko biuro darbuotojas Kristijonas Šylaitis (*Christian Schieleit*) paskutinę dieną prieš pat priverstinę evakuaciją, 1944 m. spalio 7 d. Tą dieną Lyzelą Preikšaitę (*Liesel Preikschat*) vedė kareivis, jungtusių liudininkė buvo Dora Kaspereit.

Prie paslaugas teikiančių visuomeninių įstaigų reikia priskirti ir paštą. Viešvilės paštas aptarnavo gyventojus, įmones, įstaigas ir organizacijas, teikė pašto, telefono, siuntų persiuntimo ir kitas paslaugas. Viešviliečiai labai didžiavosi pašto

Burmistro kanceliarija
(Burgermeisterei)
Viešvilėje 1941 m.
H. E. von Knobloch,
Die Wischwiller
Dorf-Chronik II,
Berlin-Dahlem, 1998,
Seite 227

tarnyba, nes ji buvo šiuolaikinė ir pajėgi. Pastatas naujam paštui su telefonu centru buvo pastatytas kaip ir teismo rūmai 1903 m. Svečių namų ir restorano savininkas Baumanas pastatė jį priešais savo viešbutį, netoli nuo siaurojo geležinkelio Viešvilės Vakarų stoties, ir išnuomojo karališkajam Prūsijos paštui. Jis pasitikdavo visus savo klientus prie abipus įėjimo į kasų salę stovinčių kolonų. 1903 m. buvo laikoma didele pažanga, jei atkampus kaimas turėjo šiuolaikinį telefono ryšį. Viešvilėje prie centrinės „tarškančios spintos“ buvo prijungta daugiau nei 50 abonentų. Telefoninis ryšys ėjo į kaimynines vietas, į Tilžę ir netgi po Nemunu į Trapėnus (*Trapoenen*). Iki mūsų dienų išliko senas telefonų sąrašas. Šiaip ar taip, jungiant pasakydavo tik vardą.

Viešvilė
Pagėgių apskritis
Pašto, telegrafo ir telefono įstaiga IV eilės.
Telefonas veikia nuo 8 iki 21 val.
Mok. kvadr. 31–19.

Baumann , viešbutis	22
Bremmer Johanes , mėsininkas	11
Eichelberger Alfred , gydytojas	26
Girininkijų kasa	20
Giese Albert , pirklys, įvairių prekių krautuvė	30
Jellinghaus Paul , evangelikų kunigas	2
Jurgenaitis Fricas , krašto policijos vachmistras	10
Huhn Artur , pirklys, įvairių prekių krautuvė	23
Kibelka Johanes , radijo aparatų ir dalių krautuvė	32
Knobloch Hans Otto , ūkininkas, Rydelsbergas	17
Kocknat Emil , mėsininkas	28
Lagerpusch Gustav , kaimo seniūnas	9
Lengling Ernst , advokatas	34
Lengling Karl , valsčiaus viršaitis	27
Lentz Johanne , pirklys, įvairių prekių krautuvė, Kalveliai	19

(tęsinys)

Leites Georg , teismo vykdytojas	11
Magnus Paul	31
Medienos pramonės akcinė bendrovė	1
Müller Emil , malūnas	6
Muitinė	16
Mejerovičius Solomonas , miltų ir javų parduotuvė	7
Meyer Otto , valsčiaus teismo teisėjas	36
Olschewski Leo , katalikų kunigas, Rydelsbergas	12
Pasienio policijos XI rajono viršininkas	5
Pašto raštinė	18
Rodeit Walter , viešbutis ir įvairių prekių parduotuvė	13
Skolinamoji taupmenų bendrovė	38
Stockmann Heinrich , pirklys, įvairių prekių parduotuvė	3
Schettler Gotfried , geležies dirbinių fabrikas, Rydelsbergas	24
Ugniagesiai:	
Kaimo seniūnas	9
Valsčiaus viršaitis	27
Valsčiaus teismas	29
Viešvilės garinė pieninė	33
Viešas telefonas pasikalbėjimams	50
Vyresnioji girininkija	4
Viešvilės girininkija , Kalvėliai	39
Weszkalnies Ludwig , ūkininkas, Kalvėliai	21
Wilke Curt , advokatas	8

Pašto tarnautojais dirbo Hermanas Barkšaitis (*Hermann Bartschat*), ponas Noendorfas (*Neuendorf*) ir Mykolas Jonelaitis (*Michael Joneleit*). Hermanas Ernstas (*Hermann Ernst*), o per karą taip pat Hilda Nikel (*Hilde Nickel*), Ervinas ir Heincas Vedraičiai (*Erwin* ir *Heinz Wedrat*) iki 1944 m. buvo laiškanėšiais. Dirbo ir Vilhelmas Gotšalkas (*Wilhelm Gottschalk*), kol 1939 m. tapo burmistru. Panelė Kleinytė (*Klein*), Lotė Kušnieriūs (*Lotte Kuschnerus*) ir panelė Gavens (*Gawehns*) buvo prie langelių ir aptarnavo „traškančią spintą“. Lotė Kušnieriūs privalėjo sujungti kalbančiuosius su visais. Ji privalėjo valandų valandas kalbėtis telefonu. Francas Bartolitijus (*Franz Bartolitiuis*) buvo atsakingas už siuntinius ir laiškus. Frydrichas Drinkmanas (*Friedrich Drinkmann*), kuris buvo antrąkart vedęs akušerę Amaliją (*Amalie*) ir kuris 1928 m. mirė, buvo jau naujo šimtmečio pradžios pašte. Sūnus Frydrichas (*Friedrich*), gim. 1879 m., atėjo taip pat į paštą ir 1924 m., pasirinkęs Vokietijos pilietybę, su savo šeima perskraustė į Įsrutį (*Insterburg*, *Černiachovskas*). Paskutinis pašto valdytojas buvo Kaminskis iš Kelno, kuris su žmona ir dukterimi Edita (*Edith*) iki 1944 m. gyveno pašto viršuje. Vienas Briusevičių (*Brüsewitz*) sūnų buvo Viešvilės pašte mokiniu. Negalima pamiršti lietuvių pašto tarnautojo Dominyko Avižinio (*Domīnik Awischinis*), kuris iki 1938 m. vadovavo telefoninio ryšio priežiūrai ir plėtimui. Jis buvo vedęs Idą Naujokaitę, Hildos Naujoks-Grunau mamą, kurios sūnus – Konradas Grunau. Jauniausias vieno lietuvių laiškanėšio

sūnus buvo Gerdos Bertolitijus žaidimų draugas. Kai kartą mažoji Gerda linksmai besikarstydama nukrito nuo šakos į pašto kiemą, jis nubėgo kuo skubiausiai į paštą ir labai susijaudinęs sušuko: „*Jis Gerda, jis... visai žemėn.*“ Šitas posakis vėliau tapo tėvo Franco Bertolitijaus (*Franz Bartolitiūs*) dažniausiai vartojamas.

Pokario metais pašto pastatas buvo sujungtas su profesinės technikos mokyklos priestatu. Čia buvo mokymo klasės, administracinės patalpos. Vėliau įsikūrė mokomojo ūkio administracija, o Nepriklausomybės metais pastatas pradėtas naudoti kaip biblioteka ir Kultūros centras.

Kaip Lietuvos valstybės simbolį taip pat norisi paminėti ir Klaipėdos krašto pasienio muitinę. Klaipėdos krašte kaimo gyvenimui ji turėjo ypatingą reikšmę. Viešvilėje muitinės vadovu dirbo Teofilis Chainauskas. Jis turėjo butą ir biurą greta Lango (*Lang*) kepyklos (Klaipėdos 54), visai arti kelio link Nemuno ir ten stovinčios kilnojamos muitinės stoties – lentinio namelio su pavažomis. T. Chainauskas buvo malonus ponas, senosios rusų kilmės, jo dvi dukterys draugavo su Hilda Naujokaite-Grunau. T. Chainauskas, suderindamas tarnybinius interesus ir privatų poilsį, žvalgydamas pasienio sritį, kasdieną pereidavo beržų miškelį, eidavo palei Nemuną. Muitinės tarnautojais dirbo keli lietuviai ir keli vokiečiai. Atmenami yra Zylinskio (*Zielinski*), Šonelio (*Szonell*), Lipkės (*Lipkies*) vardai. 1939 m. po Nemuno sienos perkėlimo Štokmano (*Stockmann*) namo viršuje buvo vokiečių įrengtas naujosios Rytų sienos komisariatas, kuriam vadovavo ponas Holdžeris (*Hoelger*). Richardas Kundrius (*Richard Kundrus*) čia atliko darbo prievolę. Kur tik yra valstybinė siena, ten tiek kontrolės vietoje, tiek ir kitur pasienyje vyksta kontrabanda. Čia labiausiai žinomas buvo Benas Giunteris (*Benno Günther*). Jis buvo savo reikalo meistras. Nė vienas muitininkas negalėdavo Beno sučiupti, nors visi žinojo, kad jis yra užkietėjęs kontrabandininkas. Kartą perėjęs sieną ir toliau eidamas Nemuno lankomis, B. Giunteris ant nugaros nešėsi neįprastai didelį maišą. Muitininkas tai matė ir negalėjo jo sustabdyti, nes reikėjo liudininkų. Jis tai galėjo padaryti tik kaime, matant liudininkams. Taigi maišą reikėjo nunešti į kaimą, bet Benas atsisakė jį nešti, nes maišą turėjo konfiskuoti muitinė. Jam atsisakius, maišą į kaimą nešė pats muitininkas, visas pilnas išdidumo, kad pagaliau sučiupo „už rankos“ didįjį kontrabandininką. Benas Giunteris ramiai sau ėjo tuščiomis šalia. Atrišus prie liudininkų maišą, jame rado tik Beno anglis, kurias nuvargęs muitininkas tiek kelio tempė. Visas kaimas ilgai juokėsi iš šio B. Giunterio pokšto. Kita atmintyje išlikusi istorija buvo su daktaro Eichelbergerio baldais. Daktaras įsigijo juos Vokietijoje kartu su keletu savo naujai įkurtam kabinetui reikalingų gydytojo prietaisų, bet iškilo problema – kaip viską pervežti per sieną? Tėvas pasiūlė padaryti taip: vežikas Jurijus (*Jurrey*) su pakrautu vežimu stovės pasiruošęs Trapėnuose (*Trappönen*), o tėvas su vertėju Hermanu Kochu (*Hermann Koch*) ir keletu butelių kuprinėje eis pas muitininkus, kuriuos muitinės namelyje pradės vaišinti. Kai vežikas prisitartino, jis, kaip ir abu muitininkai, jau buvo stipriai išgėręs ir vos galėjo pastovėti ant kojų. Jurijus, jiems jau į nieką nežiūrint, pravežė krovinį „*pro pat muitininkų nosis*“. Viskas pavyko puikiai, išskyrus tai, kad kitos dienos rytą keletui žmonių teko „*nešioti skaudančias galvas*“.

Pasienio policija, muitinė, teismas

Algirdas Sinkevičius

Iš vokiečių kalbos vertė Zita Kairiūkštienė

Pasienio policija ir muitinė

Klaipėdos krašto sąvoka atsirado 1919 m., kai Paryžiaus taikos konferencijoje Lenkija pareikalavo sujungti Mažąją Lietuvą su Didžiąja ir prijungti prie Lenkijos. Vėliau pasiūlė prie Lietuvos prijungti tik Klaipėdos kraštą, kuris, kol Lietuva nesujungta su Lenkija, turėtų atitekti Antantės valstybių kontrolei. Pasiūlymas buvo priimtas¹.

Versalio taikos sutartis 1919 m. numatė kraštą atskirti nuo Vokietijos, jį laikinai perduoti Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos ir Japonijos žinion. Iki sutarties ratifikavimo Klaipėdos kraštas buvo Vokietijos globoje. Vokiečiai stengėsi paversti kraštą laisva valstybe (*Freistaat*) arba palikti Vokietijos dalimi. 1920 02 12 paskutiniai vokiečių kariniai daliniai pasitraukė iš Klaipėdos. Klaipėdos kraštas su vidaus vandenimis apėmė 2 848 km² teritoriją. Pietinė riba ėjo Nėmuno upe, rytinė beveik sutapo su 1422 m. Melno sutartimi nustatyta siena. 1925 m. krašte gyveno 141,645 tūkst. gyventojų, iš kurių 45,2 % vokiečių, 26,5 % lietuvių, o 24,2 % užsirašė klaipėdiškiais. Tokiu būdu Klaipėdos kraštas sukurtas Versalio taikos sutarties 28 ir 99 str. atskyrus šiaurinę Rytų Prūsijos dalį nuo Vokietijos 1919 m. birželio 28 d. Pagal Versalio sutartį krašto administravimas turėjo pereiti sąjunginių valstybių žinion. Iki oficialaus perėmimo kraštą administravo Vokietijos vyriausybės įgaliotinis grafas V. Lambsdorfas. 1920 m. vasario 15 d. krašto valdymą perėmė Prancūzijos paskirtas Klaipėdos krašto vyriausiasis komisaras gen. D. Ž. Odri. 1921 m. gegužės 1 d. nauju vyriausiuoju komisaru tapo Ž. G. Petisnė. Kraštą valdė direktorija, kurios pirmininku tapo buvęs Klaipėdos vyr. burmistras A. Altenbergas, nuo 1921 m. rugpjūčio 6 d. – Vilius Stepulaitis ir 20 narių Valstybės taryba, kuriai vadovavo vyr. komisaras. Klaipėdos kraštas buvo suskirstytas į Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių apskritis. Viešvilė, keletą šimtmečių buvusi Ragainės apskrityje, pateko į Pagėgių apskritį².

Taigi, Viešvilė, kaip ir visas Klaipėdos kraštas, atiteko Prancūzijai. 1920 02 15 Vokietijos pasieniečiai buvo atšaukti ir persikėlė į kairiąją Nėmuno krantą. Tą pačią dieną valstybinės sienos apsaugą perėmė Prancūzijos karių būriai. Būriai išsidėstė palei dešiniąją Nemuno krantą nuo Smaliniūkų iki Šilutės apskrities vakarinės ribos. Iki 1923 m. Viešvilė priklausė Žukų pasienio policijai. Viešvilėje pasienio policijos nuovados dar nebuvo, mat valstybinė siena ėjo tarp Aušgirių ir Šilinės, kur artimiausia kiek didesnė gyvenvietė kaip tik ir buvo Žukai. Apie 1923 03 10, Klaipėdos kraštui prisijungus prie Lietuvos, tarp Vokietijos ir Lietuvos buvo nustatyta nauja valstybinė siena, kuri ėjo nuo Nidos, Kuščių mariomis, Nėmunu – pietine Šilutės ir Pagėgių apskričių riba pro Šereiklaukį, Viešvilę, Smalininkus. Buvo sukurta pasienio policija, į muitines paskirti tarnautojai. Sudaryti naudojami Lietuvoje maito tarifai. Klaipėdos krašto muitininkai Lietuvos muitų sistemoje sudarė savo rajoną. Muitinė buvo pavaldi Smaliniūkų muitų inspekcijos tarnybai.

¹ TLE, Vilnius, 1986, t. 2.

² Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Klaipėdos_kraštas.

1925 m. spalio–gruodžio mėnesiais Viešvilėje buvo įkurta pasienio policijos tarnyba, įdarbinti policijos pareigūnai. Viešvilės pasienio policijos tarnybai buvo pavesta administruoti

Smalininkų, Añtupių, Apšriūtų, Leipgirių, Žardėlių, Smaladaržio, Kalvėlių, Rydelsbergo, Pagulbinių, Añtgulbinių, Baltupėnų, Vilktačio, Vilkduobės, Taūtiškių, Aukštųjų Žagmantų, Mažųjų Žagmantų, Kriokiškių vietoves. Buvo nustatyti ir pritaikyti Didžiojoje Lietuvoje galioję tarifai, susiformavo Klaipėdos krašto muitinių sistema. 1925 12 01 Tautiškių, Kriokiškių, Aukštųjų Žagmantų, Mažųjų Žagmantų kaimai buvo priskirti prie Aušgirių (*Žukai*) pasienio policijos nuovados. 1927 m. Viešvilės pasienio policijai priklausė Antupių, Apšriūtų, Kalvėlių, Pagulbinių, Antgulbinių, Baltupėnų kaimai, Viešvilės, Vilkduobės, Žardėlių ir Smaladaržio girininkijos.

1932 m. Viešvilės pasienio policijos tarnyba įsikėlė į gražų erdvų mūrinį namą šalia Viešvilės pašto, kuriame buvo Viešvilės teismas. Pastatą Viešvilės pasienio policija įsigijo iš Ericho Šimanskio (*Erich Schimanski*) už 20 tūkst. litų.

Čia įsikūrė pasienio policijos būstinė, areštinė, buvo butai pasienio policijos tarnautojams, patalpa dokumentams. 1935 m. prie pasienio policijos susiformavo valstybės saugumo skyrius. Viešvilėje muitinė veikė nuo 1924 iki 1939 m. 1939 03 22 Vokietijai užėmus Klaipėdos kraštą, visos Lietuvos valdžios institucijos buvo išformuotos, tačiau vyriausiasis pasienio policijos vadovas lietuvis Žemaitis ir jo bendradarbis Oskaras Benderis atsisakė palikti postą ir iki 18 val. atkakliai laikėsi savo darbo vietose, kol pagaliau vis tiek teko pasitraukti. Viešvilės muitinei priklausė sienos perėjimo punktai Sokaičiuose, Baltupėnuose, Kalveliuose. Baltupėnų sienos perėjimo punktas veikė tik vasaros sezono metu, žiemą jis buvo uždaromas. Vykstant į Trapėnus ar į Tilžę, reikėjo turėti sienos perėjimo kortelę – leidimą. Leidimus išduodavo Viešvilės valsčiaus pareigūnai. Sienos perėjimo punktuose

Viešvilės pasienio policija, burmistro būstinė (Burgermeisterei). 1941 06 22. H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, S. 227

leidimus tikrindavo muitinės pareigūnai. Nuo 1932 m. leidimus tikrindavo Lietuvos pasienio policija³.

Sienos perėjimo leidimas (Grenzkarte). H. E. von Knobloch. *Die Wischwiller Dorf-Chronik*, Berlin-Dahlem, S. 124–126

Vasaros metu Viešvilės pasienio postas stovėdavo tiesiog ant Nemuno kranto. Čia pat veikė keltas. Žiemos metu Nemunas dažnai būdavo ištvinęs, todėl kilnojamas muitinės posto namelis būdavo perkeliamas arčiau ant kalnelio prie buvusios evangelikų liuteronų bažnyčios. Įvedami ir išvedami gyvuliai: galvijai, arkliai – ir įvairios kitos prekės buvo registruojamos. Be muito buvo galima pernešti per sieną iki 2,5 kg maisto produktų. Judėjimas per valstybinę sieną vyko tiek vasaros, tiek ir žiemos laikotarpiais, tačiau intensyviausias judėjimas vykdavo turgaus dienomis. Trapėnų gyventojai daugiausia pirkdavo mėsos ir kitų maisto produktų, viešviliečiai Vokietijoje pirkdavo pramoninių prekių ir amatininkų gaminių. Per sieną keliaudavo medienos gaminiai, pjautinė mediena, malkos, miško uogos. Viešvilės moterys Tilžėje pardavinėdavo miškuose surinktas uogas, kurių vienas asmuo galėdavo pasiimti iki 15 kg.

Kaip ir visur pasienyje, Viešvilėje veikė ir kontrabanda. Iš Vokietijos buvo gabenama mielės, cukrus, apelsinai, figos, cigarai, konjakas, romas, eteris, parakas, benzinas, žiebtuvėliai, jų akmenėliai ir daugelis kitų kontrabandinių prekių, ypač spiritas. Rudenį ir pavasarį Nemunas plačiai išsiliedavo, apsemdamas visas pakrančių pievas. Tuo metu pakankamai valčių neturėję pasieniečiai tapdavo kone bejėgiais, nes išsiliejus Nemunui kontrabandininkai beveik nekludomi galėdavo gabenti savo prekes kur tik norėdavo⁴.

Kiek ištvindavo Nemunas, galime spręsti iš išlikusios I. Ukrainaitės-Petrauskienės senelio Prano Gudavičiaus (1911–2003) nuotraukos, darytos Jurbarke per 1931 m. potvynį.

Apie tarpukariu Viešvilės pasienyje vykusią kontrabandą randame to meto spaudoje. Leidinyje *Mūsų pasieny* įdėta keletas žinučių, į kurias įdomu žvilgtelėti. Pažiūrėkime, kaipgi anuomet vyko nelegalus prekių gabenimas per valstybinę sieną ir kokios prekės buvo gabenamos.

Viešvilė. 1936 m. balandžio 8 d. Naktis tamsi. Vėjas laksto po laukus kaip padūkęs, landžioja po miškų tankumynus, krūmus, griovius ir duobes. Prikelia iš miego girias, kurių medžiai pradeda

³ Von Knobloch H. E. Die Tätigkeit des Zollamtes und der Grenzpolizei, *Die Wischwiller dorf Chronik*, Berlin-Dahlem, 2001, S. 124–126.

⁴ Von Knobloch H. E. Die Tätigkeit des Zollamtes und der Grenzpolizei, *Die Wischwiller Dorf-Chronik*, Berlin-Dahlem, Berlin-Dahlem, 2001, S. 124–126.

ūžti, verkti ir dejuoti. Jis varinėja Nemuno bangas, skalaujančias smėlio krantus. Niekur lauke negalima rasti jaukios vietelės. Nuojautos vedamas Viešvilės sargybos tarnautojas išvyko į sargybos ruožą. Priejęs prie Nemuno krantų, apsižvalgydamas, besiklausydamas, kas dedasi aplinkui, išsirinko saugesnę vietą.

Sėdi, o vėjas, tas neramus padūkėlis, švilpia pro ausis ir trukdo išsiklausyti. Pakilo mėnuo, apšviesdamas Nemuną, jo krantus... Tik netikėtai Nemuno viduryje pasirodė valtis, kurioje sėdėjo keli vyrai ir tyliai pliuškendami irklais leidosi upe žemyn. Tarnautojas tyliai leidosi „ant pirštų galų“ pavymui, ir taip apie 4 km iki ežeriuko priešingame krante ir dingo iš akių. Netrukus jis išgirdo iškraunamų prekių bildesį. Kontrabandininkai visai nenujautė, kad juos lydi budri seno pasieniečio akis. Kai prekės buvo iškrautos, policijos tarnautojas apšvietė prekes ir kontrabandininkus kišeninės elektros lemputės šviesa. Netikėtai užklupti kontrabandos „didvyriai“ leidosi bėgti. Tarnautojas apšaudė juos keliais šūviais ir jie pranyko nakties tamsoje. Sulaikytos kontrabandos krovinyje buvo 3 maišai apelsinų, 4 dėžės citrinų, 2 maišai burokų sėklų, 1 maišas džiovintų slyvų, 285 l sieros eterio ir daug įvairių kitų prekių. Muitinėje kontrabandos krovinys buvo įvertintas 1 516 Lt.

Pagulbiniai. 1936 m. gegužės 10 d. Pagulbinių sargybos tarnautojas, turėdamas žinių, kad tą naktį bus gabenama kontrabanda, nuvyko į žinomą vietą ir pasislėpė krūmokšnyje. Sėdi ir laukia atvykstančių „drąsuolių“ kontrabandininkų. Naktis šilta, paukšteliai čiulba įvairiais balsais. Miegas lenda į akis ir nori sienos saugotoją užmigdyti. Pareigūnas kovoja su miegu ir šis nepajėgia užspausti tarnautojui akių. Jis laukia ir sukuria sulaikymo planą. Pasiruošęs įvairiems netikėtumams, neklydo. Ir štai apie 1 val. 30 min. atplaukė laukta „laimė“, kurią policijos tarnautojas sulaikė. Sulaikytoji kontrabanda susidėjo iš 3 maišų apelsinų, 4 skardinių sieros eterio. Sulaikytoji kontrabanda perduota muitinei.

Baltupėnai. 1936 m. lapkričio 18 d. Báltupėnų sargybos tarnautojas apie 2 val. 15 min., eidamas tarnybos pareigas, netoli Baltupėnų kaimo prie Nemuno sulaukė kontrabandinį krovinį, kurį gabeno 5 asmenys. Sulaikytame krovinyje buvo 67 kg presuotų mielių, 5 kg presuoto juodojo parako, 10 l anodijos ir 3 buteliai vyno. Kontrabandininkai, pasinaudodami nakties tamsa, pabėgo neatpažinti.

Pagulbiniai. 1936 m. lapkritis. Atėjo ne visų lauktas rūstus, tamsus ir šaltas ruduo. Nuplėšė gražųjį vasaros rūbą, nudraskė medžių lapus, viską suardęs, nualinęs. Paliko tik juodi laukai... Džiaugėsi ruduo, iškišęs savo raukšlėtą veidą, kad liko visus nugalėjęs. Bet ir vėl pykteli, kad sienos apsaugos pareigūnas, nors ir nuovargio nukamuotas, įveikiamas nesiduoda. Tai buvo lapkričio 12 d. pavakarys, kada saulė merkė savo akis ir rengėsi nakties guolin. Policijos tarnautojas dideliais žingsniais skubėjo prie savo gero pažįstamo ir draugo – Nemuno. Bedūmodamas tarnautojas pradėjo sekti per Nemuną padarytus paslaptinius kelius. Ir štai apie 19 val. vakaro pasirodė paslaptinių kelių darytojai – kontrabandininkai. Pievejoje su didžiuliais ryšuliais lingavo apie 12 kontrabandininkų. Suvirpėjo širdis ir jis sušuko: „Stok! Policija!“ Garsas pasiekė kontrabandininkų ausis, ir viską metę, jie leidosi bėgti. Stipriu prožektoriumi apšvietęs bėgančiuosius pavymui paleido keletą šūvių. Kontrabandinį krovinį sudarė 7 cnt presuotų mielių, 13,8 kg medžioklinio parako, 2 buteliai vyno ir 1 – romo. Policijos tarnautojas sulaikytą kontrabandą nuvežė Smalininkų muitinei, kur ji buvo įkainota 1 tūkst. 925,50 Lt⁵.

Iš Idos Fèzer (*Idos Fäser*) 1913–1914 m. prisiminimų prieš Pirmąjį pasaulinį karą (*Meine Erinnerungen bis 1918 Kindheit in Adomischken vor ersten Weltkrieg*)

Aš, *Ida Fäser*, gimiau 1905 m. gegužės 30 d. Ragainės apskrityje, Adomiškių kaime (*Adomischken Dorf*). Mano brolis dvynys Otas (*Otto*) išgyveno tik devynias valandas po gimimo. Vėliau tėvų namuose gimė broliai Richardas (*Richard* – 1908 08 21) ir Paulas (*Paul* – 1912 11 06). Mūsų tėvas buvo žemdirbys ir kalvis. Jis turėjo 34 margus žemės su gyvenamuoju namu, ūkiniu pastatu, šienine, atskirai stovinčiu rūsiu ir kalve. Mes gyvenome apie 1 km nuo tuometinio carinės Rusijos pasienio.

Priešais mūsų kiemą buvo vokiečių muitinė. Gatvė, kuri ėjo pro muitinę link Rusijos, vadinosi Muitinės gatve. Rusų ir mūsų (vokiečių – red.) tarnautojai vieni kitus pažinojo ir retsykais pas smuklininką, kaip tik prieš mūsų namus susitikę, išgerdavo. Muitinėje dirbo vyriausiasis kasininkas, kuris kontroliuodavo eismą pasienyje.

Iki 1913 m. kasdien iš carinės Rusijos vienam gyventojui buvo leidžiama įvežti po keturis svarus mėsos (1 svaras = 0,454 kg – red. pastaba). Gyventojai turėjo korteles. Jei kas iš Rusijos atvykdavo su mėsa, vyriausiasis kasininkas jos kiekį pažymėdavo jo kortelėje. Ar kortelė galiodavo mėnesiui ar metams, to aš neprisimenu ir nežinau. Kitas (artimiausias – red.) miestas buvo Tauragė. Ten kartą per savaitę vykdavo turgus, kur buvo galima nusipirkti visko, be to, pigiau negu pas mus. Už svarą kiaulienos mokėdavo Rusijoje 60 pfenigų, o pas mus, Vokietijoje, prekiautojai mokėdavo 60 pfenigų už svarą gyvo svorio⁶.

⁵ Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejaus medžiagos.

⁶ Von Knobloch H. E. *Die Wischwiller Dorf-Chronik IV*, Berlin-Dahlem, 2005, S. 153–162.

Muitinė buvo dvigubas namas, kurio viename gale gyveno vyriausiasis kasininkas, kitame – pasienietis su savo šeima. Vyriausiasis kasininkas ir pasieniečio žmona turėjo „slaptų“ santykių. Mūsų laukai ribojosi su gatve į Rusiją^{6a}.

1913 m. pabaigoje ar 1914 m. pradžioje rusai uždraudė vokiečiams pirkti mėsą Rusijoje. 1914 m. pradžioje pasienis buvo visai uždarytas. Žmonės iš Rusijos, dirbę pas mūsų ūkininkus, valstybinę sieną pereiti dar galėjo. 1914 m. rugpjūčio 2 d. prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Buvo vėlus sekmadienio vakaras. Mano tėvas kirto lauke avižas, kai atvyko budėtojas ir pašaukė tėvą. Siena privalėjo būti mobili – tam miško darbuotojai atvežė ilgą medį ir du stovus. Stovai buvo įkasti sienos perėjoje, medžio kamienas buvo pritvirtintas kaip pakeliamasis užtvartas ir parūpinta didelė spyna, kurią už tris markes nupirko mano tėvas. Taip buvo uždaryta Vokietijos imperija ir sienos perėjimas rusams tapo neįmanomas. Papildomai sienos apsaugai prie pakeliamo užtvarto iš vokiečių pusės buvo padėtos senos akėčios dantimis į viršų. Iš vokiečių pusės siena buvo saugoma muitinės tarnautojų, iš rusų pusės – kareivių, kurie buvo apgyvendinti kareivinėse. Naktimis rusų kareiviai patručiuodavo.

Pirmadienį buvo ramu. Antradienį iš ryto, apie 7 val., į mūsų kiemą atėjo rusų kareiviai. Tėvas ir jo klientas stovėjo kieme. Kareiviai sukomandavo: „Stok“ (*Stoi*) ir nukreipė į abu ginklus. Po to rusų kareiviai nubėgo į muitinę. Jie į Rusiją išsivedė budėtoją ir muitinės tarnautoją. Budėtojas buvo tik su marškiniu ir kelnėmis. Jis net nespėjo nieko daugiau apsirengti. Tai buvo pirmieji karo belaisviai. Tuo tarpu vyriausiasis kasininkas pasislėpė ir rusų kareiviai jo nesurado. Dar tą pačią dieną rusai į kaimą atvyko ne Muitinės gatve, bet per mišką. Pakeliamasis užtvartas rusų nesulaikė.

Mūsų pusėje nebuvo kareivių. Naktimis mus turėjo saugoti civiliai. Tai buvo jauni mūsų kaimo vyrai nuo 16 iki 18 metų. Būdavo netgi taip, kad per karą civilius šaudė. Buvo sušaudyti mūsų kaimo gyventojai ir sudeginti pastatai. Laimė, kad rusai neatvykdavo naktimis.

Vieną popietę atvyko rusai, pasiėmė ūkininką ir jo karves. Po to kurį laiką vėl buvo ramybė. 1914 m. rugpjūtį, greičiausiai – rugpjūčio pabaigoje, rusai įžengė į Tilžę. Tai buvo kitas mūsų miestas – anapus Nemuno. Tilžė buvo užimta rusų apie 3 savaites. Gyventojai galėjo gyventi kaip ligi šiolei. Jei ūkininkai važiuodavo į turgų, kad patektų vežimu ar siauroju geležinkeliu į Tilžę, privalėjo pervažiuoti Luizos tiltą. Tačiau nuo sekmadienio ryto rusai neįleido daugiau ūkininkų į miesto turgų. Visi turėjo sugrįžti. Po šito 3 savaičių užėmimo rusai buvo išstumti iš Tilžės⁷.

Bažnytkaimis prie upės (*Das Kirchdorf am Strom-Schmalleningken Erinnerungen*)

Iš Erikos Motrič (*Erika Motritsch*) prisiminimų

Smalininkai buvo Vokietijos–Rusijos pasienyje. Iki 1914 m. Šventosios upelis ribojo sieną su Rusija. Pašventyje buvo valstybinės sienos perėjimo punktas. Nuo Pāšvenčio prasidėjo (1872 m. – red.)

nutiestas geras magistralinis plentas, tuomet vadinamas „šose“. Jis ėjo per

^{6a} *Ten pat*, p. 149.

⁷ *Ten pat*, p. 179–181.

visą Smalininkų kaimą ir tęsėsi toliau į Vidkiemį (*Wittkehmen*), Eñdriušius (*Endruschen*), Viešvilę (*Wischwill*), Vilkyškius (*Willkischken*), toliau šakojosi Tilžės ir Pagėgių kryptimi. Ne visada naudinga gyventi pasienyje. Pirmojo pasaulinio karo pradžios, 1914 m., niekuomet neužmiršiu. Evangelikų bažnyčios varpai skambėjo, visi šaukė „karas“, kai kurie verkdami, kiti – daugiau ar mažiau sužavėti. Mano tėvas privalėjo tuojau pat susiruošti, o mama supakavo dalį turto ir maisto produktus. Dar tą patį vakarą su daugeliu šeimų vežimais palikome savo gimtąją sodybą. Tuomet nesupratau – man dar nebuvo 6 metų, – kodėl negaliu pasiimti savo naujos skrybėlės. Mes bėgome iki pat Dancigo. Mūsų seneliai, kurie tuomet buvo 79 metų, ir mano teta, kaip ir dauguma kaimo gyventojų, pasiliko namuose, 1915 m. sausio mėn. jie visi buvo ištremti į Rusiją už Volgos. Mano senelė ten ir pasimirė.

1918 m. ištremtieji ir išgyvenusieji karą vyrai sugrižo ir prasidėjo naujo gyvenimo kūrimas. Kai kurie priešiška nusiteikę kaimynai piktinosi. Mūsų gyvenamajame name buvo viskas sudaužyta. Visą pamažėle susitvarkėme, tačiau politikoje vis dar nebuvo ilgai lauktos ramybės. Pagaliau po 1923 m. Versalio sutarties Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Lietuvos. Viskas lyg ir susitvarkė. Valstybinė Lietuvos–Vokietijos siena nuo Šventosios buvo perkelta prie Nemuno. Mums reikėjo priprasti prie paso, vizos, pasienio dokumento, muitinės ir pasienio kortelės. Taip pat teko iškęsti dažnas asmens kratas. Klestėjo kontrabanda. Vis dėlto tai mūsų nepaveikė. Tačiau mes buvome laikomi vokiečiais.

Smaliniškams priklausė Antšvenčių, Endriušių, Užbalių ir Vidkiemio bendruomenės. Visos bendruomenės priklausė vienai valdžios institucijai. Pačiuose Smalininkuose gyveno apie 800 gyventojų⁸.

Smalininkai daugiau miestas negu kaimas
(*Smalleningken – mehr Stadt als Dorf*)

Iš H. A. Kuršaičio (*H. A. Kurschat*) prisiminimų

Smalininkų prekyvietė (*Schmalleningken–Marktflecken*) buvo paskutinis siaurojo geležinkelio, ėjusio iš Pagėgių, punktas. Ši prekyvietė turėjo uostą prie Nemuno, kuris kartais žiemos laikotarpiu būdavo ilgesnio laivininkų sustojimo vieta. Mokykloje uoste prie Nemuno žiemojančių laivininkų vaikų mokymui net buvo sudaryta viena klasė.

Smalininkai buvo pasienio miestelis. Iki 1914 m. Šventosios upeliu ėjo valstybinė siena su carine Rusija. Bendruomenė stiprėjo, augo. Smalininkai kartu su Aukštogaliais, Vidkiemiu ir Eñdriušiais turėjo per 2 000 gyventojų. Smalininkų gyvenvietė prieš Pirmąjį pasaulinį karą buvo suklestėjusi. Per šią vietovę tarp Rusijos ir Prūsijos valstybių buvo palaikomi prekybiniai ryšiai, čia ėjo susidarę sausumos ir vandens prekybiniai keliai. Tuomet buvo reguliarius susisiekimus garlaiviais su Kauno ir Tilžės miestais. Smalininkuose Vokietijos ekspeditoriai perimdavo rusiškus sielius ir užmokėdavo muito mokesčius. Prekyba buvo visų pirma žydų rankose. Čia buvo žydų bendruomenė, turėjusi savo sinagogą. Smalininkų aikštė, taip pat ir turgaus aikštė Vidkiemyje sudarė miesto įvaizdį, prie to prisidėjo ir gy-

⁸ Erikos Motrič prisiminimai, *Das Kirchdorf am Strom Schmalleningken Erinnerungen*, Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyrinės medžiagos.

ventojų sudėtis. Ūkininkai užleido vietą laivininkams, valtininkams, sielininkams, amatininkams, verslininkams, prekybininkams, muitininkams ir kitiems tarnautojams. Čia pat gyveno ir ekspeditoriai, gydytojai, vaistininkai. Vidkiemio durpių fabrikas, Endriūšių lentpjūvė, baidokų ir baržų statykla, Ašafenburgo celiuliozės fabriko filialas (*Aschaffenburger Zellstoffabrik*) ir Karaliaučiaus celiuliozės akcinės bendrovės (*Königsberger Zellstoff-AG*) davė darbus ir duoną. Keletas svečių namų, viešbučių, tarp jų „Centrinis viešbutis“ (*Hotel Central*), Vokiečių namai (*Hotel Deutsches Haus*) su Nemuno terasa bei sale su scena, „Viešbutis Rusija“ (*Hotel de Russie*), 3 restoranai, kuriuos turėjo *Dovydas Berlovičius*, *Maksas Mejerovičius* ir *Solomonas Rubinšteinas*, siūlė patogią viešnagę.

Paštas, muitinė, pasienio komisariatas, atkurta mokykla, privati mokykla taip pat turėjo svarbią reikšmę miestelio gyvenime. Iki Pirmojo pasaulinio karo rusų muitinė buvo Pašventyje⁹.

Apie Viešvilės muitinę (1923 m.)

Iš H. E. fon Knoblocho prisiminimų

Vieno perėjimo per Viešvilės muitinę metu Lietuvos muitinės tarnautojas Detkus (*Dettki*) konfiskavo mano rašytą pranešimą, kuris buvo ruoštas dainininkų vakarui Báltupėnuose (*Baltupönen*). Muitininkas tuojau pat pristatė medžiagą muitinės tarnybai. Aš jau buvau pasiruošęs sunkiųjų darbų kalėjimui Bajoruose (*Bajohren*), bet nepraradau vilties ir nuėjau tiesiai pas muitinės vadovą Teofilį Chainauską (*T. Chainowski*), kuris mane (dėl asmeninės simpatijos) nuramino. Lietuvių muitinės direktorius man paaiškino, kad medžiagos pernešimas turėtų būti uždraustas. Tačiau aš jo prašiau ką nors iš medžiagos perskaityti, tada jis galėtų įsitikinti, koks nekenksmingas yra mano darbas. Jis su tuo sutiko ir davė man lapus į rankas. Aš atplėšiau krosnies duris ir staigiai ėmečiau juos į ugnį. Muitinės vadovas buvo toks suglumęs, kad nežinojo, ką tą akimirką turėtų daryti. Pagaliau jis sutiko, kad taip galėtų būti tvarkomi visi reikalai pasaulyje. Aš buvau išgelbėtas ir patenkintas ėjau namo¹⁰.

1939 m. kovo pradžioje aš išvykau studijuoti į Berlyną ir pergyvenau Klaipeidos krašto prijungimą prie Vokietijos. Policijos nuovadoje *Berlin-Charlottenburg* labai greitai atėmė lietuvišką kelioninį pasą ir aš gavau vokišką asmens pažymėjimą. Tik lietuvišką pasienio kortelę išsaugojau, kaip prisiminimą. Mano paskutinė pasienio kortelė anuomet iki 1939 m. buvo svarbus dokumentas¹¹.

Teismas

Mažojejoje Lietuvoje iki 1923 m. teisingumą vykdė:

1. Valsčiaus teismai (*Amtsgerichte*).
2. Žemės teismai (*Landesgerichte*).
3. Vyriausieji provincijos teismai

(*Oberlandesgerichte*).

1. **Valsčiaus teismai**, tai I instancijos teismai, kurie sprendavo tam tikras baudžiamąsias bylas: mokesčių,

⁹ H. A. Kuršaičio prisiminimai, *Smaleningken – mehr Stadt als Dorf*, Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyrinės medžiagos.

¹⁰ H. E. Knoblocho prisiminimai, Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyrinės medžiagos.

¹¹ *Ten pat*.

Viešvilės muitininkai. Viduryje – T. Chainauskas. Iš V. Kutkevičiaus asm. archyvo

Viešvilės pirmosios instancijos teismo rūmai (Das Amtsgericht in Wischwill). Iš pagrindinės mokyklos muziejaus fondų

karo baudžiamosios teisės, globos, kadastro bylas ir civilinius ginčus, kai objektų vertė neviršija 500 markių. Baudžiamąsias bylas nagrinėdavo patys etatiniai teisėjai (valsčiaus teismo tarėjai, teismo asesoriai arba dar dalyvaudavo 2 pagal įstatymus išrinkti posėdininkai (*Schöpfen*). Ypatingais atvejais dalyvaudavo ir antrasis teisėjas. Toks teismas buvo vadinamas posėdininkų teismu. Valsčiaus ir posėdininkų teismų bylų kaltinamoji instancija buvo prokuroras.

2. **Žemės teismai**, tai II instancija visiems valsčiaus teismų kompetencijos reikalams bei I instancijos kompetencijai nepriklausantiems reikalams, civiliniams ginčams, kaip skyrybos, ginčams, kai objekto vertė viršija 500 markių, baudžiamosioms sunkesnių nusižengimų ir nusikaltimų byloms nagrinėti. Civiliniai teisiniai ginčai (turtiniai ginčai, skyrybų bylos), dar vadinami civiliniais procesais, nagrinėti Civilinių rūmų (*Zivilkammer*), pirmininku būdavo žemės teismo direktorius, 2 etatiniai tarėjai (*Besitzer*) – žemės teismo tarėjai. Išimtis – Prekybos bylų rūmai (*Kammer für Handelssachen*), kurių tarėjai būdavo skiriami iš prekybininkų luomo. Baudžiamosios bylos būdavo nagrinėjamos etatinių teisėjų ir posėdininkų Baudžiamuosiuose rūmuose (*Strafkammer*). Mažieji baudžiamieji rūmai sprendė bylas dalyvaujant vienam etatiniam teisėjui ir 2 posėdininkams, Didieji baudžiamieji rūmai – 3 teisėjams ir 2 posėdininkams. Sunkių nusikaltimų bylas: melaginga priesaika, padegimas, žmogžudystė, nagrinėjo prisiekusiųjų teismai (*Schwurgerichte*), sudaromi iš 3 teisėjų ir 6 prisiekusiųjų.

Rytprūsių provincijoje buvo 8 žemės teismai, tarp kurių buvo ir Tilžės su 5 valsčių teismais. Žemės teismui vadovavo prezidentas, kartu kontroliuojantis personalinius ir administracinius valsčių teismų ir jų valdininkų reikalus. Kaltinamoji žemės teismų baudžiamųjų bylų instancija buvo prokuratūra, o jos vadovas – vyr. prokuroras. Stambių prokuratūrų skyrių viršininkai buvo pirmieji prokurorai, referentai – prokuratūros tarėjai, prokurorai ir teismo asesoriai. Vyr. prokuroras kartu buvo ir valsčių valstybės gynėjas – prokurorus kontroliuojanti instancija.

3. **Vyriausieji provincijos teismai** (*Oberlandesgerichte*) buvo III instancija valsčiaus teismų ir II žemės teismų reikalams, jei įstatymais nenumatyta kitų teismo nagrinėjimo būdų. Civilinės teisės bylas, baudžiamąsias sprendė (*Zivilsenate*), Baudžiamieji senatai (*Strafsenate*), turintys etatinius teisėjus. Vyr. provincijos teismui vadovavo prezidentas, kuris kartu kontroliavo žemės teismų prezidentų bei jiems pavaldžių asmenų ir teismų veiklą. Senato pirmininku buvo vyriausias provincijos teismo arba senato prezidentas, nariai – vyr. provincijos teismo tarėjai. Kaltinamoji instancija buvo vyr. prokuratūra, vadovaujama generalinio prokuroro. Rytprūsių provincijoje buvo 2 vyriausieji provincijos teismai: Karaliaučiuje ir *Marienverderyje*¹².

Klaipėdos krašto teismų sistema po 1923 metų

1924 m. gegužės 8 d. pasirašius Paryžiaus konvenciją buvo baigtas Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos procesas. Iki tol veikusią Vokietijos viešąją teisę turėjo keisti Lietuvos viešoji teisė. Atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, jame liko veikti tik valsčių teismai. Aukštesnieji Vokietijos teismai nustojo galios¹³.

¹² *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 2000, t. 1, p. 307.

¹³ Karaliaučiaus apygardos (*Oberlandgericht*), Berlyno srities (*Kammergericht*) ir Leipzigo (*Reichsgericht*) teismai.

Prancūzų okupacijos metais buvo sudaryta atskira Klaipėdos krašto teismų apygarda su Apygardos aukščiausiuoju teismu Klaipėdoje, kuris buvo valsčių teismų sprendimų apeliacinė instancija. 1924 02 23 „Laikinojo Lietuvos teismų ir jų darbo sutvarkymo įstatymo pakeitimu“¹⁴ Klaipėdos krašte buvo išplėsta Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo jurisdikcija.

Visas Klaipėdos apygardos teismui priklausiusias bylas perėmė Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyrius, pavaldus Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo visuotiniam susirinkimui, kuriam priklausė ir Klaipėdos skyriaus teisėjai. Klaipėdos statuto 21, 22, 23 ir 24 straipsniais buvo nustatyta krašto teismų autonomija, nurodyta įstatymu sutvarkyti Klaipėdos krašto teismų organizaciją ir kompetenciją, pritaikytą naujoms, pasikeitusioms sąlygoms (22 str.). Lietuvos ir Klaipėdos krašto sprendimai bus vykdomi visame krašte (21 str.), Krašto teisėjai bus skiriami Direktorijos ir atleidžiami tik Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos skyriaus sprendimu (23 str.). Tolešnis seno teismų santvarkos įstatymo galiojimas buvo numatytas kaip provizorinis, kol kraštas pasinaudos savo įstatymų leidimo teise ir naujasis įstatymas pradės veikti¹⁵.

Priimant šį įstatymą numatytas vienas suvaržymas – laikytis 24 str., kuriuo remiantis Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo jurisdikcija apėmė visą šalies teritoriją. Pagal J. Robinzoną, 24 str. išskyrimas turėjo dvigubą prasmę: Seimelis turi tvarkyti tik žemesniuosius teismus, būsimasis įstatymas negalės būti taip suredaguotas, kad aukštesnė instancija būtų visai panaikinta¹⁶.

Kaip aukščiausioji instancija autonominių teismų byloms spręsti buvo įsteigtas Vyriausiojo Tribunolo Klaipėdos krašto skyrius, kurio daugumą sudarė autonomijos magistratūros teisėjai. Statuto numatytame išleisti įstatyme turėjo būti atsižvelgta į krašto savitumą ir į veikiančius bendrus valstybės įstatymus. Priėmus įstatymą Klaipėdos krašte būtų išvengta nesusipratimų dėl jaunųjų teisininkų paruošimo, kai kurių bylų priklausomybės, kalbos ir kt.

Tačiau teismų veiklą reglamentuojantis įstatymas liko nepriimtas. Krašto teisininkai manė, kad viskas, ko šioje srityje reikia – yra, motyvuodami, kad tokį įstatymą pakeičia 1920–1924 m. Direktorijos paliepimai („*Verordnungen*“), 1928–1929 m. Seimelio priimtieji įstatymai, taisyklės ir kt., kuriais atitinkamai pakeisti, papildyti ir pritaikyti buvę Vokietijos įstatymai¹⁷.

Tokiu būdu Klaipėdos krašte, atskirtame nuo Vokietijos, liko veikti Vokietijos teismų sutvarkymo ir bylų sprendimo įstatymai¹⁸.

Klaipėdos krašto valdžia nematė reikalo išleisti naują teismų sutvarkymo įstatymą bei įvykdyti Statuto 22 straipsniu numatytą pareigą.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad Klaipėdos kraštą atskyrus nuo Vokietijos, jame liko galioti ne tik Vokietijos viešoji teisė, bet ir teismų sistema. Nors remiantis Statuto 22 str., Klaipėdos krašte senieji Vokietijos įstatymai, kaip pereinamieji, buvo palikti galioti laikinai, kol susirinkęs Seimelis

¹⁴ *Lietuvos Valstybės teisės aktai (1918 II 16–1940 VI 15)* (Lietuvos teisės šaltiniai), Vilnius, 1996, p. 703.

¹⁵ Robinzonas J. *Klaipėdos krašto konvencijos komentaras*, Kaunas, 1934, t. 1, p. 586.

¹⁶ *Ten pat*, p. 587.

¹⁷ Burkevičius V. Klaipėdos krašto Konvencija, *Teisė*, 1931, nr. 20, p. 97.

¹⁸ 1877 m. Vokietijos Reicho įstatymo „*Gerichtsverfassungsgesetz*“ 1910 m. redakcija; 1877 m. civilinio proceso įstatymas „*Die Zivilprozessordnung*“ su pakeitimais, kurių paskutinis pradėjo galioti 1910 m.; 1877 m. baudžiamojo proceso įstatymas „*Die Strafprozessordnung*“ su paskutiniu 1924 m. pakeitimu bei šiuos įstatymus pakeičiantieji 1920–1929 m. paliepimai bei įstatymai.

pasinaudos savo teise ir išleis naują teismų santvarkos įstatymą. Statutas išakmiai įpareigojo vietos institucijas tai atlikti, tačiau nebuvo nurodytas terminas ir nepasakyta, kas turi atsitikti, jei įstatymas nebus išleistas. Negalima sutikti ir su tuo, kad Vokietijos teismų sutvarkymo ir procesinių įstatymų „pataisymai“ Direktorijos išleistais paliepimais atitiko Statuto 22 straipsniu numatytos prievolės įvykdymą¹⁹.

Klaipėdos krašte veikė 5 žemesnės instancijos valsčių teismai:

1. Klaipėdos teismas,
2. Šilutės teismas,
3. Priekulės teismas,
4. Rūsnės teismas,
5. Viešvilės teismas.

Teismuose buvo nagrinėjamos visos tose teritorijose įvykusių nusikaltimų, administracinių tvarkos pažeidimų bylos. Šie teismai sprendė ginčus, kai ginčijamo daikto ar kito turto vertė neviršijo 1 tūkst. litų. Klaipėdos krašte veikė Vokietijos teisinė sistema ir teismo proceso įstatymai. Aukštesniuosius teismo darbuotojus skyrė Klaipėdos krašto direktorija, kuri galėjo juos ir atleisti.

Teismo rūmai (*Wischwill Amtsgericht*). Pats didžiausias miestelio pastatas buvo Viešvilės pirmos instancijos Teismo rūmai, statyti 1902 m. Į juos persikėlė Viešvilės teismas iš senojo pastato, buvusio prie Viešvilės pašto, kuriame vėliau įsikūrė pasienio policija.

Tai gana masyvus trijų aukštų raudonplytis mūras, savo neogotikiniu stiliumi šiek tiek primenantis viduramžių pilį. Anksčiau šiame pastate buvo valsčiaus administracija, teismas, notaras, metrikacijos skyrius. Teismo rūmai čia išaugo neatsitiktinai. XX a. pradžioje visame Klaipėdos krašte tebuvo penkios teismo apygardos. Viešvilės teismo apygarda apėmė visą rytinę Pagėgių krašto dalį. Nuo 1902 m. Viešvilėje bylinėdavosi Smalininkų, Viešvilės, Žukų, Vilkỹškių valsčių kaimų, o iki 1919 m. – ir Šilėnų, Liubėnų, Trapėnų ir kitų aplinkinių kairiosios Nemuno pusės kaimų gyventojai. Viešvilės apylinkės teismas priklausė Tilžės apygardos teismui. Šis savo ruožtu buvo pavaldus Karaliáučiaus aukštesniajam apygardos teismui. Teismuose, nagrinėjant bylas, buvo vartojama tik

Viešvilės I instancijos teismo rūmai. 1938 m. H. E. von Knobloch. *Die Wischwiller Dorf-Chronik II*, Berlin-Dahlem, 1998, S. 8

¹⁹ Interneto prieiga: vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABa-0001:E.../DS.005.0.02.ETD, žr. 2013 02 21.

vokiečių kalba. Mat teismų 1877 m. sausio 27 d. įstatymu buvo nustatyta, kad teismų praktikoje privalu vartoti tik vokiečių kalbą. Gumbinės ir Karaliaučiaus apygardų teismuose lietuvių kalba buvo palikta tik priesaikai duoti (vertėjus lietuviai turėjo samdytis savo lėšomis). Giliai tikintys ir konservatyviai mąstantys, pietizmo paveikti lietuviai gimtosios kalbos teises gynė tik rašydami peticijas ir siųsdami į Karaliaučiaus vadžios įstaigas savo delegacijas²⁰.

1926 m. liepos 8 d. *Klaipėdos krašto valdžios žiniuose* (Nr. 74, p. 484) išspausdintas Viešvilės civilinės metrikacijos biuro (*Standesamt*) skelbimas dėl šios įstaigos išlaikymo išlaidų paskirstymo kaimams. Dvylikai kaimų bendra suma – 200,38 Lt. Iš jų moka: Apšriūtai – 4,56 Lt, Kalveliai – 20,30 Lt, Užbaliai – 15,14 Lt ir kt.²¹

1930 m. balandžio 23 d. *Klaipėdos krašto valdžios žinios* (1930 05 02, Nr. 47, p. 334) pranešė, kad Viešvilės valsčiaus teismo nuosprendžiu turi būti suimta atlikti kalėjime 2 mėn. bausmę 1886 01 18 gimusi Šakių apskrities gyventoja darbininkė Antanina Raškauskytė²².

1932 m. birželio 23 d., kaip rašė 1932 06 25 *Lietuvos žinios* Nr. 143 (3935), p. 1, ir 1932 07 01 *Mūsų laikraštis* Nr. 26 (182), p. 222, iš Vokietijos pusės priešais Kazikėnus esančio Liubėnų kaimo keturiais šūviais buvo apšaudyti Lietuvos pasieniečiai Jokubauskas ir Domskis²³.

1932 m. birželio 23 d., kaip rašė 1932 12 02 *Mūsų rytojūs* Nr. 51 (289), p. 2, plaukdamas iš Kauno į Klaipėdą žemiau Smalininkų su vokiečių muitininkų laivu susidūrė garlavis „Kęstutis“. Garlaiviui „Kęstutis“ priekyje pramušta skylė, dėl ko jis turėjo grįžti atgal į Jurbarką²⁴.

Dešinėsios Nemuno pusės kaimų gyventojams besibylinėjant tekdavo keliauti į Viešvilės teismą ir Lietuvos Respublikos valdymo laikais (1923–1939 m.). Teismo rūmų rūsyje buvo įrengtos ir laikino sulaikymo kameros nuteistiesiems bei aptvertas kiemas sulaikytųjų pasivaikščiojimui²⁵.

1933 10 26 laikraščio *Lietuvos aidas* Nr. 243 (1916), p. 6 ir 1933 10 27 *Mūsų rytojūs* Nr. 85 (381), p. 2 pranešimais, Smalininkų pirklys Elijas mėginęs pasipelninti: savo baidoku be muito įvežęs akmens anglių, jas ėmė pardavinėti Nemuno viduryje. Muitinės pareigūnai pirklių nubaudė 31 032 Lt pinigine bauda. Buvo konfiskuotas jo baidokas su 200 t akmens anglių, be to, jis dar turėjo apmokėti 4 838 Lt nuostolį²⁶.

1934 01 17 naktį, kaip rašė 1934 01 18 *Lietuvos aidas* Nr. 14 (1981), p. 8, pasienio policininkai Smalininkų rajone mirtinai peršovė į Jurbarką gabenusį kontrabandą Žagmantų kaimo ūkininką Richardą Počką²⁷.

Lietuvos Respublikos valdymo laikais Viešvilės teisme dirbo vienas teisėjas Otas Mejeris (*Otto Meyer*) ir teismo sekretorius Eugenius Miuleris (*Eugen Müller*). Prie teismo buvo valstybinė advokatūra; joje pareigas ėjo *Fricas Gutceitas* (*Fritz Gutzeit*). Teismo tarėjais prisiekusiaisiais dirbo Štaineris

²⁰ Von Knobloch H. E. *Die Wischwiller Dorf-Chronik II*, Berlin-Dahlem, 1998, S. 169–170.

²¹ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 52.

²² *Ten pat*, p. 75.

²³ *Ten pat*, p. 96.

²⁴ *Ten pat*, p. 97.

²⁵ Užrašyta pagal Zofijos Kaziulinos ir Irenos Piščelinos prisiminimus.

²⁶ Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 103.

²⁷ *Ten pat*, p. 105.

*Teismo patarėjas Ernstas Lenglingas savo kieme. Viešvilė. 1939 m.
Iš pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyros medžiagos*

(Steiner) ir Rozė (Rose), advokatai buvo Luisas Vilké (Louis Wilk) ir Artūras Kuršaitis (Arthur Kurschat), teismo pareigūnas Martinaitis. Miestelyje gyveno teismo patarėjas Ernstas Lenglingas, antstolis Leites.

Viešvilės teismo apygardai priklausė beveik visa Pagėgių apskritis, apie 72 kaimai. (Dalis vietovių priklausė Šilutei.) Čia greta baudų buvo nagrinėjamos smulkios šeimos, globos ir paveldėjimo bylos, sudaromos įvairios sutartys, įregistruojamos įmonės, bendrovės, draugijos, įstaigos, skelbiami priverstiniai išpardavimai, teisiama viešosios tvarkos pažeidėjai, kontrabandininkai. Bausmės buvo piniginės ir kalėjimu. Valsčiaus teismo išrinktųjų taryba buvo renkama ir tvirtinama Pagėgių apskrities seimeliuose. Pagėgių apskrities seimelyje buvo išrenkami ir arbitrai, vadinamieji šydsmeriniai (*Schiedsmänner*) – visuomeniniai pagrindais dirbantys asmenys, turėję padėti spręsti skundus susitariant draugiškai²⁸.

Bausmės kontrabandininkams buvo griežtos – sugauti su kontrabanda, netekdavo prekių ir turėdavo sumokėti 400 % muito dydžio baudą. Jei „šmugelnikas“ turėdavo ginklą – jį be didesnių kalbų įkalindavo 3 mėn. ar daugiau. Jei įkliūdavo organizuota kontrabandininkų grupė, jos narius 5 m. išstremdavo iš pasienio ruožo²⁹.

Norint atsekti Viešvilės teismo rūmų daboklėje sėdėjusių nusižengusių gyventojų vardus, reikėtų rimtesnių tyrinėjimų. Tačiau kai kurie atvejai išlikę. Čia už bausmę sėdėjęs ir žymaus Mažosios Lietuvos politinio, visuomenės ir kultūros veikėjo, evangelikų kunigo, teologijos mokslų daktaro profesoriaus Viliaus Gaigalaičio tėvas Mikelis. Dar „gyvendami Sokaičiuose prie Nemuno, žiemos metu Gaigalaičiai eidavo žuovų mušti ar eketėse gaudyti. Jaunieji būdavo basi – per naktį ant ledo nesušaldavo, pabėgiodavo, apsidaužydavo kojas. Sugaudavo daug žuvis, net įgrisdavo ją kasdien valgyti“. Gamtosauga buvo rūpinamasi ir anais laikais. „Syki

²⁸ Von Knobloch H. E. Die Tätigkeit des Zolantes und der Grenzpolizei, *Die Wischwiller Dorf-Chronik V*, Berlin-Dahlem, 2001, S. 124–126.

²⁹ Kulikauskas G. Spirito kontrabanda tarpukariu, Verslo žinios, vz.lt/straipsnis/2008/10/.../VZ_Savaitgalis_.

*draudžiamame laike Mikelis Gaigalaitis žvejojo, kažkas įskundė, ir jis turėjo septynias paras atsėdėti Viešvilės daboklėje*³⁰.

Teismo rūmai karo metais buvo kiek apgriauti. Jų išvaizda daro įspūdį ir šiandien, nors atstatant daugelio vaizdingų architektūrinių detalių jau neliko. Fasaduose – neogotikiniai motyvai, angos išryškintos balto tinko ir raudonų plytų kontrastu. Pokario metais remontuojant šį pastatą, viename iš rūsių, buvusioje vienuotėje, rastas įrašas „Čia kalėjo Rickus“. (Rickis Stepas, Jono, gim. 1904 m. Užvenčio valsčiuje, – svieto lygintojas.) Pasak atmenančių žmonių, jis sugebėdavo išsisukti iš kebliausių padėčių, maustydavo ir policininkus. Atpažinti Stepą Rickų buvo nelengva, jis kaipmat ir kalėdojančiu po parapiją kunigu, ir luošiu, ir ponaičiu persirengdavo. Teismo rūmuose įsikūrę Viešvilės vaikų globos namai.

³⁰Kutkevičius V. Mokslininkas, kilęs iš Mažosios Lietuvos, *Mūsų laikas*, 2013, nr. 11.

Apie gyventojus ir mokamus mokesčius

Asta Kazlauskienė, Algirdas Sinkevičius

Seniausios žinios apie mokesčių sistema mus pasiekia iš XIV a. „Turkų mokesčių“. Juose Ragainės (*Ragnit*) komtūrijoje minima buvus 15 gyvenamų vietovių, kuriose 1281–1283 m. 37 skalviams sudaryti 26 žemės užrašymai. Juose buvo nustatyta, kad kol skalviai gyvens prieš pilis ir padės jas saugoti, jie buvo atleidžiami nuo dešimtinės mokesčio. Savo įgytą turtą jie galėjo palikti vaikams ar našlei, tik žirgas ir skydas priklausė Ordinui. Minimas laisviesiems valstiečiams (*freyen*) priskirtas kunigas Johannesas fon Tuseinas, turėjęs 2 pavaldžių valstiečių ūkius, už kuriuos buvo mokėtas 1,5 markės 1 sidabro grašio 3 dinarų mokestis. XV a. pabaigoje Ragainės komtūrijoje surašyti 162 gyvenę prūsai, iš jų 121 laisvieji valstiečiai. Vokiškų valstiečių nerasta surašyta. 1540 m., remdamasis Ragainės valsčiaus „Turkų mokesčių“ sąrašu, P. Karge 63 gyvenvietėse nurodo 1 421 činšininką. Už 4 laisvųjų valstiečių žemes anuomet mokėtas 16 markių 2 sidabro grašių 3 dinarų, o už laisvojo valstiečio statusą – 12,5 markės dydžio mokestis. Didžiausios valdos savininkas Hansas fon Tübingenas mokėjo 7 markių 11 sidabro grašių 3 dinarų činšą ir 8,5 markės nuo valdyto ūbo ir turėto namo. Laisvajam valstiečiui Fritczui buvo priskirti 10 asmenų ūkiai, už kuriuos buvo mokama 4 markės 18 sidabro grašių ir 2 markės už 4 laisvųjų valstiečių ūkius (*freyen hofenn*). Laisvasis valstietis Antonius Segemundtas už 4 padenius mokėjo 6 markių 1 sidabro grašio 3 dinarų mokestį.

Nemažą dalį visų mokesčių sudarė vadinamieji „Turgaus mokesčiai“. Išlikę 1748 m. Šilokarčemos šių mokesčių sąrašas, iš kurio matome buvusias paklausias prekes ir jų kainas. Panašūs mokesčiai turėjo būti ir Ragainės valsčiaus gyvenvietėse.

Už didelę pakrautą valtį	12 grašių
Už didelę valtį, pakrautą grūdų	15 grašių
Už pilną grūdų vežimą	6 grašius
Už kiekvieną šėpelį grūdų papildomai	12 pfenigių
Už vežimėlį (šlajutes) su žuvimi	6 grašius
Už pilną žuvies žydišką vežimėlį	12 grašių
Už statinę prastos žuvies	15 grašių
Už statinę geros žuvies	30 grašių
Už actelį sviesto	6 grašius
Už ketvirtį (<i>quartier</i>) sviesto	6 pfenigius
Už statinę vaisių	4 grašius
Už zuikį vasaros metu	6 pfenigius
Už žašį	6 pfenigius
Už porą ančių	6 pfenigius
Už porą vištų	6 pfenigius
Už didelę kiaulę	3 grašius
Už 6 lietuviškus pyragus	6 pfenigius
Už arklį turgaus dieną	6 pfenigius

Už arklį per metinę mugę	1 grašį
Už prekiavimą turguje per dieną	7 grašius, 9 pfenigius ¹ .

Po Septynerių metų karo (1756–1763 m.) mažėjo valstiečių ūkių, kaip mokesčius mokančių vienetų, skaičius. 1749 ir 1764 m. Prūsijos karalius Frydrichas II išleido įsakus, draudusius valstiečių nuvarymą nuo žemės, pertvarkė netiesioginių mokesčių sistemą, taip padidindamas gaunamas Prūsijos valstybės pajamas².

XIX a. pr., panaikinus baudžiavą, Viešvilės bajoriškasis dvaras su Viešvilės bažnytkaimiu ir Leipgirių palivarku turėjo 496 gyventojus.

XIX a. pab. Viešvilės dvaras su abiem kaimais turėjo 533 gyventojus.

XX a. pradžioje, panaikinus dvarą, Viešvilėje gyveno net 1 600 gyventojų. Čia žymaus Mažosios Lietuvos istorijos tyrinėtojo dr. M. Purvino vadinamasis „aukso amžius“ prasidėjo kiek vėliau. Didelės įtakos turėjo miestelyje ir aplinkinėse gyvenvietėse besivystanti vietos pramonė. 1900 m. Viešvilėje pradėjo gaminti savo produkciją viena didžiausių Klaipėdos krašte Akcinės bendrovės *Hildebrandt* lentpjūvė. Žiemą joje dirbo apie 200 darbininkų, o vasarą, kartu su sezoniniais darbininkais – per 300. Smaliniškų ir aplinkinių kaimų to meto gyvenseną prekybininkų ir amatininkų gyvenvietėje apibūdina išlikę mokesčių dokumentai.

Kokius mokesčius XIX a. vid. mokėjo Ragainės apskrities gyventojai, matome Smalininkų miestelio ir gretimų kaimų mokesčių sąrašuose.

XIX a. vid. visose trijose Smalininkų gyvenvietėse gyveno 1 624 gyventojai. Gyventojų skaičius, palyginti su čia gyvenusiais XIX a. pr., išaugo beveik penkis kartus.

XIX a. pr. Smalininkuose gyveno 99 gyventojai;

Aukštogaliuose – 90 gyventojų;

Eñdriušiuose – 66 gyventojai;

Vidkiemyje – 89 gyventojai;

Kalvėliuose – 63 gyventojai;

Sokaičiuose – 107 gyventojai.

XIX a. vid. Smalininkuose gyveno 668 gyventojai. Šį laikotarpį gyventojų skaičius išaugo daugiau kaip 6,7 karto.

Aukštogaliuose gyveno 661 gyventojas. Gyventojų skaičius išaugo 7,3 karto.

Endriušiuose – 295 gyventojai. Gyventojų skaičius išaugo 4,5 karto.

Vidkiemyje – 680 gyventojų. Gyventojų skaičius išaugo daugiau kaip 7,6 karto.

Kalveliuose – 309 gyventojai. Gyventojų skaičius išaugo beveik 5 kartus, Sokaičiuose – 266 gyventojai. Gyventojų skaičius išaugo 2,5 karto.

Kaip matome, vakarinėje Kazikėnų valsčiaus pusėje esančiuose Sokaičiuose gyventojų skaičius padidėjo 2,5 karto, o greta Viešvilės esančiuose Kalveliuose net 5 kartus. Gyventojų skaičiaus išaugimui Kalveliuose turėjo įtakos patogi šio kaimo padėtis, ankstyvas baudžiavos panaikinimas, suteiktos teisės laisvai vystyti verslą ir įvairius amatus. Kūrėsi lentpjūvės, plytinės ir kt. įmonės, kuriose buvo reikalinga daugiau darbo jėgos.

Nemažą vaidmenį suvaidino ir 1902 m. nutiestas siaurasis Pagėgių–Smalininkų geležinkelis, kuriuo stam-

¹ Zembrickis J., Bitensas A. *Šilokarčemos apskrities istorija*, 2008, Šilutė, p. 136–137.

² Interneto prieiga: [lt.wikipedia.org/wiki/Frydrichas_IL_\(Prūsija\)](http://lt.wikipedia.org/wiki/Frydrichas_IL_(Prūsija)), žr. 2013 08 04.

besni verslininkai, bendrovės pergabendavo nemažai krovinių. Su savo pagaminta produkcija, gaminiais į Tilžės ir Ragainės prekyvietes keliavo ne tik stambesni verslininkai, bendrovės, bet ir eiliniai šių miestelių bei kaimų gyventojai. Prasidėjo vadinamasis šių panemunės gyvenviečių „aukso amžius“, kurį vėliau sutrukdė Pirmasis pasaulinis karas.

XIX a. pradžioje, kaip rašo dr. Martynas Purvinas, visose trijose Smalininkų gyvenvietėse Smalininkų Aukštogaliuose (vok. *Schmalleningken-Augstogallen*), Smalininkų prekyvietėje (vok. *Schmalleningken-Marktflucken* ir Smalininkų Endriūsiuose (vok. *Schmalleningken-Endruschen*) (anuomet priklausiusiose Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai) iš viso buvo 50 sodybų su 338 gyventojais. Didžioji dalis sodybų buvo Aukštogaliuose. XIX a. viduryje gyventojų skaičius ženkliai išaugo. Smalininkuose jau buvo 314 sodybų su 1 624 gyventojais.

Visų trijų Smalininkų gyvenviečių gyventojai kasmet turėjo surinkti po 11 šėpelių rugių, 5 šėpelius miežių, 18 saikų šieno, 20 saikų šiaudų, 103 talerius ir 20 sidabrinių grašių pinigais. Be to gyventojai mokėjo žemės mokestį, amatų mokesčius, besiverčiantys verslais dar ir mokestį už verslus

XIX a. viduryje Smalininkai dar nebuvo vieninga gyvenvietė – atskirose jos dalyse gyventojai dar mokėdavo skirtingus mokesčius. Pavyzdžiui, už marga valdytos žemės Smalininkų miestelėnai mokėdavo tik po 0,004 talerio, Endriūšių kaimo gyventojai – po 0,028 talerio, Aukštogalių – net po 0,099 talerio žemės mokesčio. Tuomet Smalininkų miestelio dalyje viename marge gyveno po 0,4 žmogaus, Aukštogalių – po 0,59, o kaimiškuose Endriūsiuose – tik po 0,27. Aukštogalių sodybai vidutiniškai tuomet teko tik po 9,44 margo žemės (apie 2,4 ha), o Endriūšių sodybai – po 20,6 margo.

Viešvilės dvaras ir kaimo gyventojai mokėjo apskrities mokestį. Buvo įvestas ir gyvulių užkrečiamų ligų atlyginimo mokestis, pvz., 1922 m. Viešvilės dvarui buvo suskaičiuota 46,67 tūkst., o Viešvilės kaimui – 210,49 tūkst. markių šio mokesčio. Buvo įvestas ir šunų mokestis. Viešvilės dvaras 1921 m. už 11 šunų mokėjo 15 markių. 1924 m. gyventojams už arklį teko mokėti po 15 ct, už 1 galviją – 10 ct. 1921 m. buvo įvesti laukų pardavinėjimo ir pasilinksminimo mokesčiai.

Smalininkų prekyvietėje (*Marktflucken Schmalleningken*) gyveno 668 žmonės. Jie valdė apie 400 ha žemės, laikė 74 arklius, 97 galvijus, 124 kiaules ir 136 avis. Miestelio gyventojai mokėjo tokius mokesčius:

- žemės mokesčio – 7 talerius ir 15 sidabrinių grašių.
- amatų mokesčio – 294 talerius, tai 40 kartų daugiau už žemės mokestį.
- pajamų mokesčio – 105 talerius. Šį mokestį mokėjo tik verslininkai.
- apskrities reikalams mokėjo 107 talerius ir 4 sidabrinis grašius.
- mokestis bendruomenės poreikiams – 145 talerius ir 15 sidabrinių grašių.

Mokesčio mokyklos išlaikymui reikdavo surinkti 44 taleriai, mokėti algą mokytojui, be to, pristatyti rugių ir miežių, jo gyvulius aprūpinti šienais ir šiaudais.

Aukštogalių (*Augstogallen*) gyventojai turėjo laisvųjų šatulininkų, tai yra privilegijuotų naujakurių, statusą. Aukštogaliuose tuomet gyveno 661 gyventojas. Jie valdė apie 280 ha žemės, laikė 57 arklius, 71 galviją, 100 kiaulių, 82 avis ir 3 ožkas. Aukštogalių gyventojai mokėjo:

- žemės mokesčio – 109 talerius ir 29 sidabrinius grašius,
- amatų mokesčio – 262 talerius,
- pajamų mokesčio verslininkai mokėjo 135 talerius,
- apskrities mokesčio – 158 talerius ir 24 sidabrinius grašius,
- bendruomenės mokesčio – 166 talerius ir 20 sidabrinių grašių,
- Smalininkų pradžios mokyklos išlaikymui – 42 taler. ir 20 sidabro grašių.

Endriušių (*Endruszen*) kaimo gyventojai taip pat buvo laisvieji šatulininkai. Kaime gyveno 295 žmonės. Jie valdė 270 ha žemės, laikė 38 arklius, 47 galvijus, 44 kiaules ir 63 avis. Endriušių gyventojai mokėjo tokius mokesčius:

- žemės mokesčio – 31 talerį ir 26 sidabrinius grašius,
- verslininkų nebuvo, todėl pajamų mokesčio nemokėjo,
- amatų mokesčio – 85 talerius,
- apskrities mokesčio – 33 talerius ir 8 sidabrinius grašius,
- bendruomenės mokesčio – 94 talerius,
- Smalininkų mokyklos išlaikymo mokestis – 17 talerių³.

Smalininkų pasienio prekyvietė su savo biurais, ištaigingais viešbučiais ir restoranais anuomet buvo laikoma atskira gyvenvietė. Čia buvo nustatytos kainos už medienos, javų, bulvių, cukrinių runkelių, spirito, trašų ir kitų krovinių pervežimą. Panašūs įkainiai buvo įvesti ir Nemunu plaukiojusiuose garlaiviuose, kurie plukdė ne tik keleivius, bet ir įvairius krovinius. XX a. pradžioje Rytprūsioose buvo parengta detali krovinių pervežimo įkainių sistema.

Smalininkai kartu su Katyčiais, Rusne ir Žydkiemiu 1792 m. jau buvo tapę turgaus gyvenvietė⁴.

Be šių nustatytų mokesčių, iš Viešvilės valsčiaus gyventojų buvo imami ir įvairūs kiti vietinės reikšmės mokesčiai. Juos nustatydavo apskrities ar valsčiaus administracija. Šie mokesčiai papildydavo apskrities ar valsčiaus kasas. Vienas iš jų – mokestis už prekybą turguje. Iš Pagėgių apskrities policijos paliepimo „Apie tvarką Viešvilėje“ matome, kad čia kiekvieną penktadienį vykdavo savaitiniai turgūs. Policijos paliepime nurodyta, kad Viešvilės savaitiniame turguje leidžiama prekiauti ne tik vietiniams, bet ir atvykusiems iš kitų vietovių gyventojams. Čia randame ir kokiomis prekėmis galima prekiauti, kokiomis draudžiama.

Nuo kada leidžiama rengti turgus Viešvilėje, žinių neaptikta. Žinoma, kad Šilutės turgaus nuostatai pirmąkart minimi dar 1658 m. Šilutės turguje buvo prekiaujama ar mainomasi žuvimi, degtine, prieskoniais, apyniais, pipirais, druska, tabaku, cukrumi, kanapėmis, linais, karnų virvėmis, šeriais, kailiais, oda, rūbais, drobėmis, mediena, metalo dirbiniais, grūdais, duona, sviestu, mėsa, riešutais, medumi, vašku ir kt.

Kiti apskrities ir valsčiaus teisės aktai bei paliepimai

Mokesčiai iš Viešvilės valsčiaus gyventojų buvo imami ir už įvairių skelbimų pakabinimą. Antai išlikusiame Viešvilės kaimo seniūno Lagerpušo (*Lagerpusch*) 1925 m. policijos paliepime abiem valstybinėmis kalbomis „Apie viešą skelbimų kabinimą Viešvilės kaime“

³ Purvinas M. Smalininkai. IV d., interneto prieiga: www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=4860, žr. 2013 04 24.

⁴ Prūsijos metraščiai (*Preussische Annalen*), 1792, IV, p. 151.

Pagėgių apskrities skelbimai**Policiinis paliepimas
apie turgaus tvarką
Viešvilėje.**

Remiantis 1850 m. kovo mėn. 11 d. įstatymo apie policinį valdymą §§ 5 ir 6, Apskrities tvarkos § 62, Pramonės tvarkos iš 1900 m. liepos mėn. 26 d. § 69, sąryšyje su paliepimu iš 1915 m. gegužės mėn. 2 d. (R. G. Bl. S. 125), Viešvilės kaimo valdybai bei Viešvilės valsčiaus tarybai sutikus ir Klaipėdos Krašto Direktorijai leidžiant, išleidžiamas sekantis policinis paliepimas, liečias turgaus tvarką Viešvilėje:

**Turgaus dienos.
1 §.**

Savaitiniai turgūs įvyksta kiekvienu penktadieni, ir jeigu ta diena šventadienis, diena prieš tai.

**Turgaus aikštė.
2 §.**

Savaitiniai turgūs įvyksta turgaus aikštėje tarp Lagerpusch ir Schulz.

Pasinaudojimas turgaus aikštėn įvažiuojamųjų kelių dėl prekių pardavimo draudžiamas.

3 §.**Turgus tesiasi:**

vasaros metu nuo balandžio mėn. 1 d. iki rugšio mėn. 30 d. nuo 6 val. iki 13 val.,

žiemos metu nuo spalio mėn. 1 d. iki kovo mėn. 31 d. nuo 7 val. iki 13 val.

Pardavėjams leista viena valanda prieš turgui prasidedant pradėti statyti būdas ir kitus rakandus, o taipojau pasidėti prekes, o turgui pasibaigus, pusė valandos prekėms paimti ir būdoms nugriauti.

Jeigu kuriais atsitikimais turgavietė būtų reikalinga anksčiau apliešti ir tai turgui prižiūrinių policininku isakoma, tai pardavėjai ir turguje esantieji asmenys privalo tatai nespriešdami vykdyti.

Draudžiama pirmomis dviem valandomis turgui prasidėjus supirkinėti verslo tikslams turgavietėje, pasiūlytųjų eilėse, savaitiniame turguje prekiauti leidžiamus daiktus.

Prekyba su turgun leidžiamais daiktais, kurie atvežiami iš kitur į Viešvilės kaimą už turgaus aikštės turgaus diena draudžiama (nuo 6 val. iki 13 val.).

4 §.

Turguje prekiauti leidžiama šitomis prekėmis:

1. žaliais gamtos produktais, išskyrus didesnius gyvulius,
2. tiesiog iš žemės, miškų ir daržų ūkio bei vaisių auginimo arba žvejybos ir medžioklės gautais gamtiniais arba tokiais, kurie yra apylinkės ūkininkų antraeiliai naminės pramonės dirbiniai arba gauti į atlyginimą už padidintą darbą, išskyrus svaigiuosius gėrimus ir miltus bei malūnų dirbinius iš javų ir ankštinių vaisių, kurie pagaminti žemės ūkiui nepriklausančių trečiųjų asmenų.

Bekanntmachungen des Kreises Pogegen**Polizei-Verordnung
betreffend die Marktordnung für
Wischwill.**

Auf Grund der §§ 5 und 6 des Gesetzes über die Polizeiverwaltung vom 11. März 1859, des § 62 der Kreisordnung, des § 69 der Gewerbeordnung vom 26. Juli 1900 in Verbindung mit der Verordnung vom 2. Mai 1915 (R. G. Bl. S. 125), wird mit Zustimmung der Gemeindebehörde von Wischwill, sowie des Amtsausschusses des Amtsbezirks von Wischwill und mit Zustimmung des Direktoriums des Kreises Pogegen nachstehende Polizeiverordnung, enthaltend die Marktordnung für Wischwill, erlassen:

Markttag.**§ 1.**

Wochenmärkte finden an jedem Freitag, und wenn derselbe ein Feiertag ist, am Tage vorher statt.

Marktplatz.**§ 2.**

Der Wochenmarkt findet auf dem Dorfsanger zwischen Lagerpusch und Schulz statt.

Die Benutzung der Zufahrtwege nach dem Marktplatz zur Teilbietung von Waren ist verboten.

§ 3.**Die Marktzeit dauert:**

im Sommer vom 1. April bis 30. September von 6 Uhr vormittags bis 13 Uhr nachmittags,

im Winter vom 1. Oktober bis 31. März von 7 Uhr vormittags bis 13 Uhr nachmittags.

Den Verkäufern ist es gestattet, eine Stunde vor dem Anzuge der Marktzeit mit der Aufstellung der Buden und sonstigen Utensilien, sowie Auslegung der Waren zu beginnen und zur Begräunung der Waren resp. Abbrechen der Buden nach dem Ablaufe der Marktzeit eine halbe Stunde zu benutzen.

Sollte in besonderen Fällen die frühere Räumung des Marktplatzes für erforderlich befunden und von den den Markt beaufsichtigenden Polizeibeamten angeordnet werden, so haben die Verkäufer und das den Markt besuchende Publikum den Anordnungen unweigerlich Folge zu leisten.

Der gewerbsmäßige Einkauf von Gegenständen des Wochenmarktverkehrs auf dem Marktplatz ist während der ersten zwei Stunden nach dem Beginn des Marktes in den Reihen der Aussteller verboten.

Der Handel mit Gegenständen des Wochenmarktverkehrs, die von außerhalb in die Gemeinde Wischwill gebracht werden, ist außerhalb des Marktplatzes am Markttag (in der Zeit von 6 Uhr vormittags bis 1 Uhr nachmittags) verboten.

§ 4.**Gegenstände des Marktverkehrs sind:**

1. rohe Naturerzeugnisse, mit Ausnahme des größeren Viehes,
2. Fabrikate, deren Erzeugung mit der Land- und Forstwirtschaft, dem Garten- und Obstbau oder der Fischerei und der Jagd in unmittelbarer Verbindung steht, oder zur Nebenbeschäftigung der Landleute hiesiger Gegend gehört, oder durch Tagelöhnerarbeit bewirkt wird, mit Einschluß geistiger Getränke und von Mehl- und Mühlenfabrikaten aus Getreide- und Hülsenfrüchten, die von einem bei der Landwirtschaft nicht beteiligten Dritten verfertigt werden,
3. frische Lebensmittel aller Art,

3. įvairios rūšies šviežiais maisto produktais.
4. sekamais daiktais, kurie sulig vietos papročiu Viešvilei laikomi įprastiniais savaitinio turgaus daiktais, būtent:

- a) puodžiu, kubiliu, pintiniu ir šluotu dirbėju daiktai, jeigu šitos prekės pačių pardavėjų padirbtos.
- b) savaitinio turgaus daiktais yra dar: rūkytos žuvis.

Viešvilės viešame turguje prekiauti yra leista tiek vietiniams, tiek ir pardavėjams iš kitur.

Šituo nepaliečiami nuostatai reikalingiems pramonės leidimams ir atskiriems leidimams.

§ 5.

Sviestas, žuvis, javai, ankštiniai vaisiai, bulvės (roputės), miltai, kviečiai, rugiai ir kiti javai duonai, taip pat šaudai ir šienas parduodami tikrai sulig svoriu.

Visiems kitiems maisto produktams, taip pat daržovėms ir vaisiams pardavinėti šitas nuostatas netaikomas. Šituos paskiau paminėtus turgaus daiktus leista pardavinėti sulig svoriu, bet ir sulig saiku arba skaitliumi.

Sviestas gali būti siūlomas ir parduodamas tikrai 500 g, 250 g, 125 g gabalais arba induose mažesnio kaip 2 kg tūrio. Sviesto paragauti galima tikrai švairiu daiktu iš tam tikšai paruošta proba. Pirkėjams draudžiama liesti pardavimui nustatytus raugajamus daiktus.

Suklastotos, pagedusios, sveikatai kenksmingos ar nepilnavertės prekės negali būti išdedamos parduoti, taip pat negalima turgaus aikštėje padėti prekių ant žemės be padėklo. Padėklai privalo būti švarūs.

§ 6.

Būdoms, pardavinėjimo stalams, vežimams ir turgaus daiktams pasistatyti vietą paskiria Viešvilės kaimo seniūnas ir priežiūrintieji policijos valdininkai, kuriu įsakymus tiek pardavėjai, tiek ir pirkėjai turi p u n k t u a l i š k a j vykdyti.

Prisiūlyti mėsa ir dešras leista tikrai turgaus prekynameyje. Išimtytys turgaus policijos gali būti leidžiamos, jeigu turgaus prekynameyje nėra užtekinai parduodamųjų vietų.

§ 7.

Kadangi pirkti prekių savaitiniuose turguose kiekvienas turi lygia teise, todėl perkant vienas kita neturi verždamasis kludyti nuo ketamos prekybos arba kitu koku nors būdu trukdyti: ypačiai draudžiama prekijams ir vertelgoms ūkininkų prekes taip apsupti, kad kitiems turguje esamiems žmonėms negalima bitu prie prekių prieiti ir pirkti.

§ 8.

Turgaus aikštėje ir kaimo keliuose joks pardavėjas negali savo prekių prisilomai aplink nešioti ar jas garsiai išsaukti. Važiuojant šlajėmis (rogėmis) turgaus aikštėje, šitos turi turėti garsius ir aiškius skambalus.

4. folgende Gegenstände, welche nach Ortsgewohnheit für Viešvill als Wochenmarktartikel betrachtet werden:

- a) die Waren der Töpfer, Böttcher, Korbmacher und Besenbinder, soweit diese Waren von den Verkäufern selbst angefertigt sind,
- b) Gegenstände des Marktverkehrs sind ferner: Käufertische.

Der öffentliche Marktverkehr in Viešvill ist sowohl den einheimischen als auch den auswärtigen Verkäufern gestattet.

Überührt bleiben dadurch Bestimmungen hinsichtlich der notwendigen Gewerbebescheinigungen und Sondergenehmigungen.

§ 5.

Der Verkauf von Butter, Fischen, Getreide, Hülsenfrüchten, Kartoffeln, Mehl, Weizen, Roggen und anderen Brotfrüchten, sowie Stroh und Heu findet nur nach Gewicht statt.

Auf den Verkauf von allen anderen Lebensmitteln, sowie Gemüserartikeln und Obst findet diese Bestimmung keine Anwendung. Hinsichtlich der letztbezeichneten Marktgegenstände ist Verkauf nach Gewicht, aber auch nach Maß oder Stück zulässig.

Butter darf nur in Stücken zu 500 g, 250 g, 125 g, oder in Gefäßen mit einem Inhalt von wenigstens zwei kg jeitgeboten und verkauft werden. Die Entnahme von Butterproben darf nur mit reinlichen Geräten und nur von den dazu bereitgestellten Proben geschehen. Das Bestellen der zum Verkauf gestellten Geuähmittel durch die Käufer ist verboten.

Verfälschte, verbeibere, der Gesundheit schädliche oder nicht wertvolle Waren dürfen nicht zum Verkauf gestellt werden, auch dürfen die Waren auf dem Marktplatz nicht ohne Unterlage auf den Erdboden gelegt werden. Die Unterlagen müssen sauber sein.

§ 6.

Die Aufstellung der Buden, Verkaufstische, Fuhrwerke und Marktgegenstände wird von dem Gemeindevorsteher aus Viešvill und den beaufsichtigenden Polizeibeamten bestimmt und haben sowohl Verkäufer als auch Käufer den ergehenden Anordnungen p u n k t l i c h Folge zu leisten.

Das Feilbieten von Fleisch und Fleischwaren ist nur in der Markthalle gestattet. Ausnahmen können von der Marktpolizei zugelassen werden, falls in der Markthalle Stände in ausreichender Zahl nicht zur Verfügung stehen.

§ 7.

Da bei dem Einkauf von Waren auf Wochenmärkten einem jeden das gleiche Recht zusteht, so darf niemand den andern durch Zurückdrängen oder auf andere Weise von dem beabsichtigten Handel abhalten oder darin stören, namentlich ist es Zwischenhändlern und Wiederverkäufern unterjagt, die Waren der Landleute dergestalt zu umgehen und zu umstellen, daß hierdurch das andere den Markt besuchende Publikum verhindert wird, sich den Waren zu nähern und seine Einkäufe zu machen.

§ 8.

Auf dem Marktplatz und den Doristrafen darf kein Verkäufer seine Waren zum Zwecke des Feilbietens umhertragen oder laut ausrufen. Schlittenfuhrwerke müssen bei der Fahrt über den Marktplatz mit hellklingenden Glocken versehen sein.

Paėėgių apskrities policijos paliepinimas „Apie turgaus tvarką Viešvilėje“ (2)

<p>9 §.</p> <p>Turgaus prekėms pasidėti rakandus, ožius, trinkas, stalus ir t. t. arba vežinams ir būdoms atremti vartotus akmenis ir t. t. negalima turgavietėje arba gatvėje palikti, taipojau draudžiama palikti žolius, kaulus ir kitus atmaut.</p> <p>Turgaus aikštėje neleidžiama gyvulių piauoti ir juos arba kitus daiktus valyti.</p> <p>10 §.</p> <p>Palaidu šunų nelaidžiama atsigabenti turgaus aikštėn nei nardavėjams, nei pirkeėjams.</p>	<p>§ 9.</p> <p>Werttutensilien, Schragen, Klöße, Tiſche usw., oder die zum Festhalten der Wagen und Buben benutzten Steine usw. dürfen auf dem Marktplatz oder den Straßen nicht zurückgelassen werden; ebenso ist das Liegenlassen von Kraut, Knochen und anderen Abgängen unterſagt.</p> <p>Das Schlachten von Tieren und Reinigen der Tiere und anderen Gegenstände auf dem Marktplatz ist nicht gestattet.</p> <p>§ 10.</p> <p>Freilaufende Hunde dürfen weder von den Verkäufern noch von den Käufern auf den Marktplatz gebracht werden.</p>
<p>11 §.</p> <p>Šitas policinis paliepinas pradeda veikti nuo io naskelbimo Valdžios Žiniose dienos; ta pat diena 1888 m. gruodžio mėn. 12 d. policinis paliepinas apie turgaus tvarką ir šito paliepimo 1924 m. gegužės mėn. 13 d. panaikinama.</p> <p>Baudžiamieji nuostatai.</p> <p>12 §.</p> <p>Už pasioriešinimus šitai turgaus tvarkai, kiek sulig atskirais įstatymais nenužiūrėtos sunkesnės pabaudos, baudžiama pinigine pabauda iki 75 litu, negalin mokėti iki 8 dienų areštu.</p> <p>Viešvilė. 1936 m. lapkričio mėn. 27 d.</p> <p>Viešvilės Valsčiaus Viršaitis.</p> <p>Lengling</p> <p>* * *</p> <p>Šitas policinis paliepinas yra kaslink savaitiniu turgu skaitliaus, valandų ir laiko ir dėl savaitiniams turgams leidžiamų prekių sulig Verslo tvarkos 65 ir 66 §§. saryšy su 1883 m. rugpiūčio mėn. 1 d. prigulmybės įstatymo 128 § tvirtinamas.</p> <p>Klaipėda. 1937 m. sausio mėn. 20 d.</p> <p>Klaipėdos Krašto Admin. Teismas Klaipėdoje.</p> <p>(A. V.) Pav.</p> <p>Kairies</p> <p>Prie Vg. B. Nr. 150/36.</p>	<p>§ 11.</p> <p>Die Polizeiverordnung tritt mit dem Tage ihrer Verkündung durch das Amtsblatt in Kraft; mit dem gleichen Tage werden die Polizeiverordnung betreffend die Marktordnung vom 12. Dezember 1888 und der Nachtrag vom 13. Mai 1924 aufgehoben.</p> <p>Strafbestimmungen.</p> <p>§ 12.</p> <p>Zu widerhandlungen gegen die Marktordnung werden, sofern nach besonderen Gesetzen keine härtere Strafen verwirkt sind, mit Geldstrafe bis zu 75.— Lit, im Unvermögensfalle mit Haft bis zu 8 Tagen, bestraft.</p> <p>Wischwill, den 27. November 1936.</p> <p>Der Amtsvorsteher Wischwill.</p> <p>Lengling</p> <p>* * *</p> <p>Vorstehende Polizeiverordnung wird hinsichtlich der Zahl, Zeit und Dauer der Wochenmärkte, sowie bezüglich derjenigen Gegenstände, welche zu den Wochenmarktsartikeln gehören, gemäß § 65 und 66 der Gewerbeordnung in Verbindung mit § 128 des Zuständigkeitsgesetzes vom 1. August 1883 genehmigt.</p> <p>Memel, den 20. Januar 1937.</p> <p>Das Landesverwaltungsgericht zu Memel.</p> <p>(L. S.) J. B.</p> <p>Kairies</p> <p>Zu Vg. B. Nr. 150/36.</p>

Pagėgių apskrities policijos paliepinas „Apie turgaus tvarką Viešvilėje“ (3)

smulkiai nurodyta, kokia tvarka jie skelbiami ir kokie mokesčiai už skelbimus buvo renkami.

Viešvilėje tarpukario laikotarpiu jau veikė prekyvietė. Ji buvo įrengta rytinėje gyvenvietės dalyje, turgaus aikštėje tarp gyventojų Šulco (*Schulz*) Nr. 38 ir Lagerpušo (*Lagerpusch*) Nr. 48 sodybų, greta evangelikų liuteronų bažnyčios. Čia penktadieniais vykdavo kassavaitiniai turgūs. Viešvilės ir aplinkinių kaimų gyventojai prekiaudavo savo pagaminta žemės ūkio produkcija, vietos amatiniškai – savais gaminiais. Didžiausia pasiūla vis dėlto būdavo įvairių žemės ūkio gamybos produktų, pieno, mėsos gaminių. Čia suvažiuodavo tiek gretimų, tiek ir tolimesnių kaimų gyventojai su savo prekėmis. Turguose netrūkdavo ir pirkėjų.

Po 1923 m. Vokietijos valdžioje likusios kairiosios Nėmuno pusės gyventojai papildomai turėdavo pereiti muitinės kontrolę. Per Nėmuno upeėjusią Lietuvos–Vokietijos valstybinę sieną buvo nustatytas leidžiamų pernešti prekių kiekis, jų rūšys. Kas viršijo leidžiamą kiekį, buvo laikoma kontrabanda. Pereinant valstybinę

1925 m. policijos paliepinimas Nr 50 P. 442
Apie viešą skelbimų, plakatų kabinimą Viešvilės kaime

Policijos Paliepinimas

Pastaruojuoju Įstatymo iš 1850 Mt. Romo Mėn. 11 D. apie policinę Administraciją, §§ 5 ir 6, pastarusiu Viešvilės Raimo Seniūnu ir pritariant Raimo Tarybai išleidžiamas šelgas Policijos Paliepinimas apie viešą skelbimų, Plakatų ir tt. Iškabinimą Viešvilės Raimo Riboje:

§ 1.

Iškabinti Skelbimus, Plakatus, Ženkus ir tt. Viešvilės Raimo leidžiama tik švietimoje tam tikslui Lentose ir sutikus Raimo Seniūnui.

§ 2.

Riekvienas priešingas Atsitikimas baudžiamas Biningais iki 20,— Bitų, jeigu kitais Įstatymo Nuostatais netaikoma atkreipti Dėmesį.

§ 3.

Šitas Paliepinimas pradėda veikti Pastelbimo Dienoj.

Viešvilė, 1925 Mt. Romo Mėn. 24 D.

Witkatis.
Lengling.

(S. A.)

Mokėscijų Tvarka.

Pastatytų Viešvilės Raimo Skelbimų Lentų Pastinaudojimui išleidžiama einant Savivaldybių Duoklių Įstatymo §§ 4, 7, 8 ir 69 Sąryšų su šio Įstatymo Bydomųjų Nuostatų Sąnariats 4, 5 ir 45 Raimo Tarybai Mutarus ir sutinkant Pajėgių Apstieties Tarybai šelanti Mokėscijų Tvarka:

§ 1.

Viešvilės Raimo pastatytos Skelbimams Lentos, skirtas visokių Rūšių Skelbimams Iškabinti. Jų gali pastinaudoti, pabojant šelancijų §§ Sąlygas, visi šelbiti Norintieji.

§ 2.

Iškabinti leidžiama taip privatizko, kaip ir viešo Pobūdžio Skelbimai

Nieks neturi teiseto Pagrindo reikalauti Iškabinamiems Skelbimams pastirti Vietos Lentoje. Pastatytai arba viešoms Įstaigoms kensminčius Skelbimus Iškabinti neleidžiama. Taip pat neleidžiama Iškabinti tokie Skelbimai, kurie del per didello Formato tam netintami.

§ 3.

Skelbimų Lentų pastinaudoti leidžiama tik užmolant nurodytą pridėtame Tarife Mokėti.

Už viešo Pobūdžio Skelbimus Mokėscio neimama. Majaturcijams gali Mokėstis būti sumazijnamas ar visai atleidžiamas.

Prašymus atleisti ar sumazinti Mokėstį sprendžia Raimo Taryba.

§ 4.

Prieš Iškabinant Skelbimus reikia pristatyti Raimo Seniūnui, kuris juos mėgina einant šitos Tvarlos § 2 ir pastirtia atitinkantį tullg Tarifu Mokėti.

Raimo Seniūnas padaro ant leidžiamo Iškabinti Skelbimo atitinkamą Pastabą.

Skelbimai, kurie Iškabinti be tokios Pastabos, Atitinkamojo Raštomis pašalinami.

Policieverordnung.

Auf Grund der §§ 5 und 6 des Gesetzes über die Polizeiverordnung vom 11. März 1850 wird nach Beratung mit dem Gemeindevorstande Wischwill und Zustimmung der Gemeindevertretung nachstehende Polizeiverordnung betr. das öffentliche Anschlag von Bekanntmachungen, Plakaten usw. innerhalb der Gemeinde Wischwill erlassen:

§ 1.

Bekanntmachungen, Plakate, Zettel usw. dürfen nur an den dafür bestimmten innerhalb der Gemeinde Wischwill aufgestellten Tafeln mit Zustimmung des Gemeindevorstehers angebracht werden.

§ 2.

Nachbefolgung wird bis zum Betrage von 20 Litas für jeden Fall der Zuwiderhandlung bestraft, sofern nicht nach den andern gesetzlichen Bestimmungen eine härtere Strafe verwirkt ist.

§ 3.

Die Verordnung tritt mit dem Tage ihrer Veröffentlichung in Kraft.

Wischwill, den 24. März 1925.

Der Amtsvorsteher.
Lengling.

(L. S.)

Gebührenordnung.

Für die Benutzung der von der Gemeinde Wischwill errichteten Plakattafeln wird gemäß Beschluß der Gemeindevertretung auf Grund der §§ 4, 7, 8 und 69 des Kommunalabgabengesetzes in Verbindung mit Artikel 4, 5 und 45 der Anweisung zur Ausführung dieses Gesetzes mit Genehmigung des Kreis Ausschusses des Kreises Pogegen folgende Gebührenordnung erlassen:

§ 1.

Die von der Gemeinde Wischwill errichteten Plakattafeln dienen zum Aushang von Bekanntmachungen jeglicher Art. Sie stehen sämtlichen Interessenten unter Beachtung der in folgenden §§ gestellten Bedingungen zur Verfügung.

§ 2.

Für den Aushang sind sowohl Bekanntmachungen privater, als auch solche öffentlicher Natur zugelassen:

Ein Anspruch auf Einräumung eines Platzes für den Aushang besteht jedoch nicht.

Bekanntmachungen oder Plakate, die den Interessen des Staates oder öffentlichen Einrichtungen zuwiderlaufen, sind vom Aushang ausgeschlossen. Desgleichen werden solche Plakate nicht zugelassen, die sich infolge übermäßiger Größe für den Aushang auf den Tafeln nicht eignen.

§ 3.

Die Benutzung der Plakattafeln ist nur gegen Zahlung einer Gebühr nach Maßgabe des beigefügten Tarifes zulässig.

Die Gebühr wird nicht erhoben bei Bekanntmachungen öffentlicher Natur. Minderbemittelten kann die Gebühr ermäßigt oder erlassen werden.

Aber Anträge auf Ermäßigung oder Erlaß der Gebühr beschließt die Gemeindevertretung.

§ 4.

Vor Aushang der Bekanntmachungen und Plakate sind diese dem Gemeindevorsteher zwecks Prüfung gemäß § 2 dieser Ordnung und zur Festsetzung der Gebühr nach Maßgabe des Tarifes vorzulegen.

Der Gemeindevorsteher versteht die zugelassenen Bekanntmachungen mit einem entsprechenden Vermerk.

Ohne diesen Vermerk zum Aushang gebrachte Plakate werden auf Kosten der Betreffenden entfernt.

§ 5.

Privatinio Pobūdžio Skelbimams Laikas yra apribotas. Jie negali būti įstatinti ilgiau kaip tris savaites.

Pašalinamam Įstatymui Laikui užsibaigus privalo Skelbėjas jį pašalinti.

Skelbėjui Skelbimą nepašalinant jis pašalinamas jo Raštonis; taip pat iš jo išlektomas atliktas už neleistą Įstatymu Laiką Mokesčio sulgiu Tarifu.

Mokesčio Užmojėjimu įvairia Taisė, pabojant šios Tvarčios Nuostatus, Skelbėjis visose Raimo paštatytoje Skelbimų Ventoje.

Įšnaudojant tik Apsiras Ventas, Mokesčio neįmojinamas.

§ 6.

Už Skelbimams Lentų Pažadėjimus, pašidavancijus pritaikant ar pašalinant Skelbimus, alsako Skelbėjai, išskirus neįmūšus Pažadėjimus ir tokius, kurie neįšvengiami tą Darbą ir atšargiai atliekant.

§ 7.

Raimas neatfako už Skelbimų Ventoje Įstatymu Skelbimų Nupešėimą ar Pažadėjimą ir Skelbėjas negali Selmėje to reikalauti, kad Mokesčio jam būtų gražinamas.

§ 8.

Dėlati Mokesčių einant šita Tvarčia Įšreikšavimo gali motėti Privalomastis pagal Savivaldybės Duoklių Įstatymą, § 69, pašitūšiti Raimo Sėnūnui leturių Savaitėjų Laikė.

§ 9.

Šita Mokesčių Tvarčia ir pridėtas Mokesčių Tarifas pradėda veikti Paštelbimo Diena.

W i e š w i l ė, 1925 M. Rowo Mėn. 13 D.

Raimo Sėnūnas.
Lagerpusch.

(S. A.)

Mokesčių Tvarčios už Pašinaudojimą Wiešvilės Raimo paštatytų Skelbimų Lentų Tarifas.

I.

Už Skelbimų Lentų Pašinaudojimą imami einant Mokesčių Tvarčia iš 1925 M. Rowo Mėn. 13 D. šėtami Mokesčiai:

a) Skelbimai apie ūšitų Wertybių Birkiną, Parėdawimą, Įšnuomawimą, įpatinai ir už prelybinis Skelbimus ligi Didumo 33x21 cm 1,50 Lit. už didesnius 2,50 Lit.

Neįmūšus nuo šitų Didumų Nutrypimai šėta Skelbėjo Maudai nepaboti.

b) Skelbimai apie Pašilinsiminimų (Pranogų, Spektaklių) Surengimą 3,00 Lit.

c) Skelbimai apie Sufirintimus ir panašius Surošimus 1,00 Lit.

d) Šiti mošėšnes Swarbos Skelbimai 0,50 Lit. Nurodyti Mokesčiai taikomi Skelbimams, įštabintems per 8 Dienas.

Už šėlwieng tošėšnį ir tik pradėta 8 Dienų Laikotarpį, per turį Skelbimas šėta įštabintus, Mokesčio tošia pat Suma pašauštiną.

II.

Šėtats Tarifas pradėda veikti Paštelbimo Diena.

W i e š w i l ė, 1925 M. Rowo Mėn. 13 D.

Raimo Sėnūnas.
Lagerpusch.

(S. A.)

§ 5.

Die Zeitdauer des Aushanges ist bei Bekanntmachungen privater Natur eine beschränkte und beträgt längstens 3 Wochen.

Nach Ablauf der für den Aushang bestimmten Zeit sind die Bekanntmachungen von den betreffenden Interessenten zu entfernen.

Unterläßt der Interessent die Entfernung, so erfolgt sie auf seine Kosten, auch haftet er für eine weitere Gebühr entsprechend der Dauer des unerlaubten Aushanges nach Maßgabe des Tarifes.

Die Zahlung der Gebühr berechtigt unter Beachtung der Bestimmungen dieser Ordnung zum Aushang auf sämtlichen von der Gemeinde errichteten Plakattafeln.

Eine Ermäßigung der Gebühr bei Benützung nur einzelner Tafeln findet nicht statt.

§ 6.

Die Interessenten haften für Beschädigungen der Plakattafeln beim Aushang und bei der Entfernung der Bekanntmachungen, soweit solche nicht geringfügiger Natur sind und sich auch bei ordnungsmäßiger Ausführung der Arbeit nicht vermeiden lassen.

§ 7.

Für Beschädigungen oder unbefugte Entfernung der auf den Plakattafeln zum Aushang gebrachten Bekanntmachungen kommt die Gemeinde nicht auf, insbesondere kann der betroffene Interessent keinen Anspruch auf Rückzahlung der entrichteten Gebühren herleiten.

§ 8.

Gegen die Heranziehung zu den Gebühren gemäß dieser Ordnung steht den Abgabepflichtigen gemäß § 69 des Kommunalabgabengesetzes binnen einer Frist von 4 Wochen der Einspruch bei dem Gemeindevorstande zu.

§ 9.

Diese Gebührenordnung und der beigelegte Gebührentarif treten mit dem Tage der Veröffentlichung in Kraft.

W i e š w i l ė, den 13. März 1925.
Der Gemeindevorstand.
Lagerpusch.

(L. S.)

Gebührentarif

zur Gebührenordnung für die Benützung der von der Gemeinde Wiš w i l ė errichteten Plakattafeln.

I.

Für die Benützung der Plakattafeln werden nach Maßgabe der Gebührenordnung vom 13. März 1925 folgende Gebühren erhoben:

a) für Bekanntmachungen über den Verkauf, die Verpachtung oder den Anlauf wirtschaftlicher Werte, insbesondere auch für Geschäftsanzeigen, bei einer Größe des Plakats bis zu 33 mal 21 cm 1,50 Litae bei größeren Plaketen 2,50 Litae. Geringe Abweichungen in der Größe bleiben zu Gunsten des Interessenten unberücksichtigt.

b) für Bekanntmachungen über Veranstaltung von Lustbarkeiten 3,00 Litae.

c) für Bekanntmachungen von Versammlungen und ähnliche Veranstaltungen 1,00 Litae.

d) für sonstige Bekanntmachungen geringfügiger Art 0,50 Litae.

Die Gebührensätze gelten für eine Aushangsdauer von 8 Tagen.

Bei längerer Aushangsdauer erhöhen sich die Sätze für jeden weiteren, auch nur angefangenen Zeitraum von 8 Tagen um den gleichen Betrag.

II.

Dieser Tarif tritt mit dem Tage der Veröffentlichung in Kraft.

W i š w i l ė, den 13. März 1925.
Der Gemeindevorstand.
Lagerpusch.

(L. S.)

180

1925 m. Policijos paliepimas Nr. 50 „Apie viešą skelbimų, plakatų kabinimą Viešvilės kaime“ (2)

Tilžė. Senasis turgus.
1890–1914 m.
www.Bildarchiv-Ostpreussen.de

sieną reikėjo turėti leidimus. Trapėnų gyventojai eidavo į turgų Viešvilėje pirkti daugiausia maisto produktų, kurių kainos buvo jiems palankesnės. Per valstybinę sieną buvo leidžiama pernešti iki 2,5 kg, todėl trapėniškiai pirma sočiai prisivalgydavo dešrų, kitų mėsos gaminių, o tik po to pirkdavo neštis. Viešvilės gyventojus Trapėnuose domino pramonės gaminiai, kurių čia, Lietuvoje, trūkdavo. Plačiau apie tai – kituose skyriuose. Yra išlikęs 1937 m. Pagėgių apskrities policijos paliepmas Nr. 24. „Apie turgaus tvarką Viešvilėje“, kuris daugelį klausimų paaiškina ir reglamentuoja. Dėmesį patraukia tai, kad viskas numatyta, jau anuomet viskas buvo reglamentuojama.

Policijos paliepmas parašytas senuoju šriftu abiem valstybinėmis kalbomis. Senieji Mažosios Lietuvos gyventojai šį raštą skaito lengvai, kadangi juo buvo parašytos evangelikų maldaknygės. Mums kiek sunkiau, tačiau, norint palyginti su dabar turguose esančia tvarka, pabandyti perskaityti verta.

Vokiečiai buvo išleidę daug įvairių įsakų ir patvarkymų. Tarp jų mums žiūrint buvo įsakų ir keistų. 1744 m. išėjo itin egzotiškas įsakas – dėl žvirblių ir varnų naikinimo (valstietis kasmet atitinkamai įstaigai turėjo pristatyti po 12 žvirblių galvų, girininkas ar eiguyls – 24 varnų nagus). 1789 m. saugant laukinius gyvūnus, buvo uždrausta laikyti palaidus šunis. Po to buvo įvestas šunų mokestis. 1916 m. liepos 31 d. buvo uždrausta turėti dviračius – jie buvo konfiskuojami. 1916 m. spalio 2 d. visiems vežėjams buvo įsakyta prie vežimų tvirtinti lenteles su savininkų duomenimis. Tais pačiais metais uždraudė gyventojams avėti vyžomis ir leido nešioti tik klumpes. Tokių įsakų

Turgaus dieną Tilžėje (Markttage in Tilsit). Lena Grigoleit aus Bittahmen <https://archive.is/XttgW>

*Tilžės prekyvietė
(Scenkendorfplatz).
1930–1940 m.
Nuotr. autorius
nežinomas*

sąrašą dar būtų galima tęsti. Už jų nevykdymą buvo įvestos baudmės, tarp jų ir fizinės⁵.

Ir kaipgi nevykdysi, jei čia pat buvo teismas ir kalėjimas. Viešvilėje tvarkai palaikyti tarpukariu pakako vieno policininko.

Didieji savaitiniai turgūs buvo ne tik Viešvilėje. XIX a. pr. atskira gyvenvietė buvo laikoma ir Smalininkų pasienio prekyvietė su savo biurais, ištaigingais viešbučiais ir restoranais. Ir joje buvo nustatytos kainos už medienos, javų, bulvių, cukrinių runkelių, spirito, trašų ir kitų krovinių pervežimą. Panašūs įkainiai buvo įvesti ir Nemunu plaukiojusiuose garlaiviuose, kurie plukdė ne tik keleivius, bet ir įvairius krovinius. XX a. pr. Rytprūsijuose buvo parengta detali krovinių pervežimo įkainių sistema.

Tarpukario Viešvilės turgavietės nuotraukos rasti nepavyko. Išlikusi nuotrauka senojo Tilžės turgaus, į kurį Viešvilės ir aplinkinių gyvenviečių gyventojai garlaiviu ir siauruoju geležinkeliu nuo seno veždavo parduoti savo pagamintus produktus, surinktas miške uogas, parduodami jas ženkliai aukštesnėmis kainomis. Iš pateiktų nuotraukų galima spręsti, kaip atrodė turgavietė ir to meto Viešvilėje.

Po ilgą laiką klestėjusių paneemunės gyvenviečių vadinamojo „aukso amžiaus“ (pagal dr. M. Purviną) prasidėjo šių kaimų ir miestelių nuosmukio metai. Po 1923 m. ilgainiui susiklostę pastovūs vietos pramonės įmonių bei prekybiniai ryšiai su Karaliūčiaus, Ragainės ir Tilžės miestais nutrūko.

Netrukus buvo įvesta Didžiūjoje Lietuvojė galiojusi mokesčių sistema. Nutrūkus susiklosčiusiems ryšiams ne

*Žasų turgus Tilžėje. 1910–1920 m.
Pavlovskio nuotr. Tilžė*

⁵ Pakarklis P. Prūsijos valdžios gromatos, pagrąudėnėnai valstiečiams, Vilnius, 1960, p. 14.

visos įmonės sugebėjo rasti naujus partnerius, rinkas savo gaminiams, o seniesiems jų savininkams pasitraukus, daugelis buvusių nedidelių Viešvilės, Kalvelių, Pagulbinių vietos pramonės įmonių, kaip plytinės, lentpjūvės ir kt., nutraukė savo veiklą. Po 1923 m. Klaipėdos krašto prijungimo Smalininkuose nebeliko didžiosios muitinės. Smalininkų prekyvietė, kurioje virte virė aktyvus gyvenimas, nelikus muitinės su Didžiąja Lietuva, prarado savo buvusią reikšmę. Nelikus praeityje pelningos pasienio prekybos, neliko prekybos bendrovių, jų biurų, žlugo gausiai atvykstančių užsieniečių aptarnavimo verslas. Ištuštėjo ištaigingi užsieniečių viešbučiai ir restoranai, paprastų žvejų, sielininkų, kitos prastuomenės užieigos. Tas pats vyko ir kitose Kalvelių, Viešvilės, Pagulbinių, Baltupėnų, Sokaičių gyvenvietėse.

Kai kurie buvusios didžiosios Viešvilės evangelikų liuteronų parapijos kaimai visai išnyko. Pagulbinių kaime, XVIII a. pab. turėjusiame apie 250 gyventojų, per 200 metų gyventojų skaičius sumažėjo 21 kartą. Baltupėnų kaime, kuriame XIX a. pr. gyveno 548, 1910 m. – 681 gyventojai, per 100 metų gyventojų sumažėjo iki 13, t. y. 52,4 karto.

Tačiau viena iš trijų svarbiausių Pagėgių apskrities prekyviečių išliko, veikė ir toliau. Čia 3 kartus per metus vyko prekybinės mugės, turgūs. Surado naujus partnerius, atsigavo ir kai kurios įmonės, kaip didžioji Viešvilės lentpjūvė ir kt.

Po 1944 m. visai nebeliko vietinių gyventojų. Pokario metais buvo likviduota gyvenvietėse klestėjusi pramonė. Visos įmonės, dirbtuvės bei jų įranga buvo sunaikintos, išardytas siaurasis geležinkelis, sunaikinta laivyba Nemunu, nugriauta dauguma senųjų sodybų. Plytos panaudotos kolūkinių gyvulininkystės fermų statyboms, o po Atgimimo ir tos nereikalingos. Nebenaudojamų Sokaičių, Kalvelių ir Smalininkų uostų įplaukas užnešė Nemuno sąnašos, žolė, krūmais užaugo pramoninės zonos, laukai, sodybvietės. Jeigu 1911–1913 m. Nemuno vandens keliu į Rytprūsius būdavo atplukdoma net 94 % visos gaunamos medienos, tai 1920–1923 m. tik 6 % krovinių. Tokiu būdu daugelis panemunių gyventojų neteko pragyvenimo šaltinio, ieškojo darbų kitur⁶.

⁶ Purvinas M. Medienos prekyba XX a. pradžioje, *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, Vilnius, 2006, t. 3, p. 34–35.

Mato vienetai, galioję ir Viešvilėje

Algirdas Sinkevičius

Studijuojant senuosius dokumentus, skaitant senus straipsnius, neretai susiduriama su visai kitokiais matavimo vienetais, negu šiuo metu žinome ir naudojames. Rašant apie žemės plotą, randame minimus ūbus, margus ir rykštes. Rykštės buvo naudojamos ir ilgiui matuoti. Mažōjoje Lietuvojē buvo naudojama senovės Prūsijos matų sistema, kuri bēgant metams ne kartą keista. Tačiau Prūsijos sudėtyje buvusi Mažōji Lietuvā tam tikrais laikotarpiais buvo pavaldi ir Prūsijā užkariavusioms valstybėms, įvedusioms joje savas matų sistemas. Todėl nenuostabu, kad nagrinėjant senuosius Rytų Prūsijos dokumentus kai kuriais laikotarpiais randame kuo įvairiausių mato vienetų, o ir tie patys pavadinimai gali turėti skirtingas reikšmes. Šiame straipsnelyje panaudojau visa, ką radau Hanso Erhardto fon Knoblocho „Viešvilės kaimo kronikose“ (*Die Wischwiller Dorf Chronik*), taip pat ką rašė apie Rytų Prūsijoje naudotas mato vienetų sistemas jas nagrinėję Mažosios Lietuvos lietuvių mokslininkai. Leidinyje radus parašyta apie mato vienetus, pravartu atsiversti šį straipsnelį ir pažiūrėti tuo laikotarpiu galiojusių mato vienetų reikšmes.

Laisvųjų žemių savininkai, rykštės ir ūbai

(Kolmer, Ruten und Hufen)

H E. fon Knoblocho senųjų reikšmių paaiškinimas. Berlyno miesto archyvas ir Rytų Prūsijos 1959 m. laikraštis.

Senuosiuose dokumentuose dažnai randame pavadinimus, kurie iš šiaurinės kalbos yra dingę. Anuomet tai buvo svarbūs pavadinimai šalies gyvenime, dabar su jų reikšme mūsų karta nėra susipažinusi.

Kiolmeriai (laisvieji valstiečiai) užėmė labai svarbią vietą ekonominėje Rytų ir Vakarų Prūsijos sistemoje. Tokia būklė buvo tik Rytų Prūsijoje, likusi dar nuo Ordino laikų. Ištrauka iš 1959 12 19 Rytų Prūsijos laikraščio:

„Didelis akstinas viduramžiais buvo vokiečių ūkininkams, gaunant pažadėtąją laisvę, apsigyventi Rytuose. Vakaruose jie buvo pavaldūs kunigaikščiams ir didikams. Ta šalis buvo suplanuota, kad kiekvienam gimusiam ūkininko sūnui perspektyvoje bus priskiriama nuosavybė jo ūkiui. Rytuose ploto buvo užtektinai. Valstiečių naujakurių teisiniu pagrindu buvo Kulmo savivaldos privilegijos (Culmische Handfeste), priimtose dar Vokiečių riterių ordino 1233 m. Kulmo mieste Vakarų Prūsijoje. 1394 m. jos buvo išleistos 4 knygelėmis kaip Kulmo teisės. Tos nuostatos, kitaip – privilegijos, suteikė asmeninę laisvę ir paveldėtoms žemės pripažinimą. Jos taip pat pateikė pataisas žemutinės Vokietijos kalbai, kuri priklausė Rytų Prūsijos tarmei, fonetiškai pakeičiant Kulmą į Kiolmą.

Kiolmeriais vadinosi laisvųjų žemių savininkai, įsikūrę riterių Ordino teisėmis. Kiolmeriai turėjo ir pareigų – priklausė raitelių tarnybai ir buvo išipareigoję, juos pašaukus, ginti šalį, tačiau buvo atleisti nuo tiesioginio darbo Ordinui, be to, galėjo mokėti mažesnius mokesčius. Dažnai jiems būdavo išduodami leidimai vidutinėms ir mažoms medžioklėms, išskyrus tauriuosius elnius, taip pat žvejybai savo poreikių tenkinimui.

Didysis kulmiškasis turtas, padovanotas pagal visas jurisdiccijas, vėliau tapdavo riterių Ordinu turtu.

Žlugus Ordinui, sumažėjo ūkininkų, tačiau kiolmeriams jų turėtas patvirtintas teisinis statusus pasiliko. Kiolmeriai buvo gerbiami ir galėjo atiduoti balsą (balsuoti) Prūsijos šalies rinkimuose kartu su miestų atstovais ir kilmingais žemės savininkais.“

Žemė ir sklypai Rytų Prūsijoje buvo matuojami pagal 1868 m. karališkojoje Vakarų Prūsijoje nustatytą mato vienetų sistemą (magdeburgiškąją): rykštėmis (viena rykštė = 3,766 m) ir margais (vienas margas = 0,2553 ha), arba kaip matavo nuo seno – ūbais. Vienas ūbas Rytų Prūsijoje atstojė 15 648 ha žemės, kai buvo kalbama apie didelį ūkį, kurio užteko vienai valstiečių šeimai išmaitinti. Kai kuriose šalies dalyse nuo 1721 m. įsigaliojo Olecko (*Oletzköische*) mato vienetų sistema, pagal kurią viena rykštė buvo lygi 4,17 m, o vienas margas – 0,5216 ha¹.

Hanso Erhardto fon Knoblocho straipsnyje nagrinėta mato vienetų sistema buvo naudojama tik jo apžvelgtu laikotarpiu. Todėl iš jo negalime susidaryti viso vaizdo apie tą laikotarpį, kai Viešvilės parapija ir vėliau valsčius priklausė Ordino, Prūsijos, vėliau – Vokietijos valstybei. Kadangi Lietuvoje naudotos ir kitokios mato vienetų sistemos, lietuviui skaitytojui sunku jose susigaudyti. Todėl toliau straipsnelyje panagrinėsime, kokios matų sistemos ir kokie mato vienetai buvo naudoti Mažojoje Lietuvoje, taip pat ir Viešvilėje, nuo pačių seniausiųjų laikų.

Ilgio matai

Nuo 1233 m. buvo naudojama Kulmo matų sistema.

Pagal ją 1 mylia = 1 800 rykščių (*Rute*) = 27 000 pėdų (*Schuch, Fuß*) = 13 500 uolekčių (*Elle*). 1 pėda = 2 uolečiams (1,152 metro). 1 rykštė = 15 pėdų = 7,5 uolekčio (4,322 metro).

Nuo 1577 m. įsigaliojo Naujoji Kulmo sistema.

Pagal ją 1 rykštė = 4,389 metro, 1 pėda = 1,112 metro.

Nuo 1721 m. įvesta Olecko matų sistema.

Pagal ją 1 rykštė = 4,170 metro. 1 pėda = 1,112 metro.

Nuo 1755 m. įsigaliojo Magdeburgo matų sistema.

Pagal ją 1 mylia = 2 000 rykščių = 24 000 pėdų = 288 000 colių (*Zoll*) = 7,533 kilometro. 1 pėda = 31,385 cm. 1 colis = 12 brūkšnių (*Strich*) = 2,615 cm.

1813 m. ši sistema buvo pakeista dešimtaine, kuri 1916 m. buvo pavadinta Prūsiškąja matų sistema.

1872 m. buvo įvesta metrinė matų sistema.

XIX a. pr. 1 prūsiška (brandenburgiška) pėda = 12,358 angliško colio. 100 prūsiškų pėdų = 103 rusų pėdoms = 31 prancūziškam metrui. 10 lauko pėdų (*Feldfuß*) = 1 rykštei = 2 sieksniams (*Klafter*) = 3,76625 metro. 1 uolektis = 25,5 colio = 100 prūsiškų uolekčių = 108 Krokuvos uolečiams = 94 rusiškiems aršinams (1 aršinas = 71,12 cm) = 67 prancūziškiems metrams. Jūrinis sieksnis (*Faden*) = 6 prūsiškoms pėdoms. 1 prancūzų jūrmylė = 17,745 prūsiškos pėdos. 1 rusiškas varstas = 1,067 km = 3403 prūsiškos pėdos. 1 prūsiška mylia = 5,5 anglų mylios.

¹ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik*, Berlin-Dahlem, Kolmer, Ruten und Hufen.

Ploto matai

XVI a. žemės plotas buvo matuojamas ūbais (*Hufe, Huben*) ir arklais. Vokiškas arklas (*Pflug*) buvo didesnis už vietinį (*Haken*). Jis reiškė jaučių jungu arba arkliu apdirbama žemės plotą. Ūbas, kaip pagrindinis ploto matavimo vienetas, buvo naudojamas iki 1793 m.

Pagal Naująją Kulmo matų sistemą, galiojusią nuo 1577 iki 1721 m., 1 ūbas = 30 margų (*Morgen*). Tai toks žemės plotas, kurį galima aparti arkliu per dieną, lygus 9 000 kvadratinių rykščių (*Quadrat-Rute*). 1 ūbas = 17,338 hektaro. 1 margas = 300 kvadratinių rykščių = 57,795 aro. 1 kvadratinė rykštė = 19,265 kv. m.

Pagal Olecko ploto matų sistemą nuo 1721 m. 1 ūbas = 15,6484 hektaro. 1 margas = 52,1612 arų. 1 kvadratinė rykštė = 19,265 kv. m.

Pagal Magdeburgo matų sistemą nuo 1755 m. 1 ūbas = 7,6597 ha. 1 margas = 25,5322 aro. 1 kvadratinė rykštė = 14,1846 kv. m.

Nuo 1793 m. Magdeburgo sistema buvo paskelbta vienintele galiojančia. Ūbą nustota naudoti kaip ploto matą.

Nuo 1813 m., įvedus metrinę sistemą, Magdeburgo ploto matų sistema buvo pavadinta Prūsiškąja ploto matų sistema, tačiau 1839 ir 1863 m. kaimų kronikose randame duomenų, kur žemės plotas pagal senas tradicijas matuotas ūbais (1 ūbas = 7,6 ha).

Vadinamuosiuose „Turkų mokesčiuose“ matome dar ir tuo pačiu metu taikomus skirtingus mato vienetus. Prūsų valstiečiui duoklės skaičiuotos „žagrėmis“ – pagal sklypo dydį, kurį galėjo apdirbti vienas vyras. Ūkį sudarė 2 žagrės (apie 20 ha). Žemė vokiečių valstiečiui matuota sklypais – ūbais. Vokišką ūkį sudarė 2 ūbai – apie 33 ha².

Svorio matai

Rytprūsiose svoris buvo matuojamas centneriais (*Zentner*). 1 centneris = 51, 448 kg. 1 cnt = 110 svarų (*Pfund*). 1 svaras = 467,7 gramo = 32 lotams (*Lot*). 1 lotas = 14,62 g. 60 vnt. sudarė kapą (*Schock*). Kiaušinius parduodavo po 15 vnt. 15 vnt. = 1 mandeliui (*Mandel*). Tik itin vėliau litrais buvo pardavinėjami grybai, miško uogos. Bulvės buvo seikėjamos po 5 l.

Atliekant laivų pakrovimo ir iškrovimo darbus buvo naudojamas laivų svaras (*Schiffspfund*) = 3 centneriams = 330 svarų. Laivų lastas (*Schiffslast*) = 4 000 svarų = 36 centneriams. 1 centneris = 110 svarų. Prekiaujant vilnoniais audiniais buvo naudojamas akmuo (*Stein*) = 22 svarams. 5 akmenys = 1 centneriui. 100 prūsiškų svarų = 115 Varšuvos svarų = 47 prancūziškiems kg. Auksui ir sidabru naudotas matas – markė (*Mark*), kurią sudarė 288 gramai = 8 uncijoms = 16 lotų = 256 pfenigiams = 512 helerių = 3 607,6 angliško grano, arba 233,75 grano. Brangakmenių karatas = 4 granams, arba 0,20544 prancūziško grano. Vaistinėse ir medicinoje buvo naudojamas svaras = 12 uncijų = 96 drachmoms (*Drachme*) = 288 skrupeliams (*Scrupel*) = 5 760 gramų = 3/4 prūsiško svoro. 1 uncija = 2 lotams. 160 prūsiškų medicinos svarų = 256 niurnbergiškiems medicinos svarams.

² Boockmann H. *Vokiečių ordinas. XII jo istorijos skyrių*, Vilnius, 2003, p. 100–102.

Tūrio matai

Mediena Rytprūsijoje buvo matuojama aštuntadaliais (*Achtel*). 1 aštuntadalis – 11,13 kubinio metro. $5 \times 8 \times 9$ medžio gabalo pėdų – 36 kubinės pėdos (*Kubikfuß*). Dar mediena buvo matuojama fuderiais (*Fuder*) arba kornikeliais. Kornikelis (*Kornickel*) – 1,39 kubinio metro. Mūrijant sienas ar dirbant žemę, matuojant lauko akmenis buvo naudojama šachtos rykštė (*Schacht-Ruthen*). 1 rykštė ilgio ir pločio ir 1 pėda aukščio = 144 kubinėms pėdoms. Rytprūsijoje javai seikėti šėpeliais (*Scheffel*). Įvairiose vietovėse jie buvo skirtingi. Galdapės šėpelis = 54,961 l. 1 šėpelis = 16 gorčių (*Metzen*). 1 gorčius = 3,435 l. 60 šėpelių = 1 lastui (*Last*). 24 šėpeliai = 1 vispeliui (*Wispel*). XVIII a. Klaipėdoje buvo naudojamas mažasis šėpelis = 40 stuopų (*Stof*) = 57,1 l. Tai atitiko 44,3 kg kviečių, 41,5 kg rugių, 33,9 kg miežių, 25 kg avižų. 4 gorčiai sudarė 1 ketvirtį (*Viertel*). Gorčius dar dalytas į stuopas. Berlyno šėpelį sudaro 3072 prūsiški kubiniai coliai, 1 ir $2/98$ kubinės pėdos arba 55 prancūziški hektolitrai. Alus buvo matuojamas statinėmis (*Tonne*). Degtinė, brangvynis (*Brandwein*) buvo matuojama omomis (*Ohm*). 1 statinėje buvo 100 stuopų = 114,5 ltr. 1 omas = 120 stuopų. 1 stuopa = 1 kvorta (*Quart*) = 1,145 l. Statinėmis buvo matuojama druska, anglys, pelenai ir kitos sausos prekės. Į statinę tilpo 4 šėpeliai. Druskos statinė svėrė 405 svarus (*Pfund*). Linų sėklų statinė = 37 ir $2/3$ gorčiaus = 100 berlyniškų kvortų = 72 rusiškiems puodeliams = 115 lenkiškų kvortų.

Anuomet Europoje, kartu įvairiose Prūsijos dalyse, buvo naudojami labai įvairūs matai, dažnai vadinti vienu vardu (mylia, svaras ir kt.). Dėl glaudžių Mažosios Lietuvos prekybinių ryšių su Vakarų Europos valstybėmis istoriniuose šaltiniuose kartais nurodyta prekių ir kt. kiekiai įvairių vietovių mato vienetais³.

Matų palyginimai

Dar XX a. pr. populiariuose leidiniuose buvo spausdinamos senųjų ir naujųjų matų palyginimo lentelės, padedančios krašto gyventojams susigaudyti painiuose matų santykiuose. Pvz., ilgio matai: 1 pėda = 0,31385 m; 1 colis = 2,615 cm; 1 linija = 2,18 mm; 1 rykštė = 3,7662 m; 1 uolektis = 0,66694 m; 1 lachteris = 2,0924 m; 1 jūrinis sieksnis = 1,8831 m.

Ploto matai: 1 kv. pėda = 0,098504 kv. m; 1 kv. colis = 6,8406 kv. cm; 1 kv. linija = 4,7504 kv. mm; 1 kv. rykštė = 14,185 kv. m; 1 margas = 25,532 aro; 1 kv. mylia = 5673,8 ha; 1 kv. lichteris = 4,378 kv. m.

Tūrio matai: 1 kubinė pėda = 0,030916 kub. m; 1 kub. colis = 6,8406 kv. cm; 1 medienos sieksnis = 3,3389 kub. m; 1 šachtų rykštė = 4,4519 kub. m; 1 durpių kubas = 4,2775 kub. m; 1 vispelis = 13,91 hektolitro; 1 šėpelis = 54,961 l; 1 gorčius = 3,435 l; 1 fuderis = 8,2442 hektolitro; 1 omas = 1,3740 hektolitro; 1 eimeris = 68,702 l; 1 ankeris = 34,351 l; 1 kvorta = 1,145 l.

Svorio matai: 1 svaras = 0,5 kg; 1 lotas = 16,667 g; 1 (*Qentchen*) = 1,6667 g; 1 centas = 1,6667 decigramo; 1 (*Korn*) = 1,6667 centigramo; 1 cnt = 50 kg¹.

Margas (lenk. *morga*, kilęs iš vok. *morgen* – rytas) – senovinis Europos žemės ploto matavimo vienetas. Iš

³ *Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 2003, p. 749–750.

pradžių margu vadintas plotas, kurį žmogus gali suarti arba nupjauti nuo ryto iki pietų. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje margas paplito XVI a. viduryje per Valakų reformą. Margo dydis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo 0,71 hektaro, Užnemunėje nuo 1819 m. Kulmo margas – 0,56 ha, Prūsijoje ir Mažojoje Lietuvoje – mažasis – 0,2553 ha, didysis – 0,5673 hektaro. Po Liublino unijos buvo naudojamas ir lenkiškasis margas, lygus 0,5598 hektaro. Lietuvoje margas prilygo 30 rykščių⁴. 30–33 margai sudarė 1 valaką. Naudotas iki metrinės matų sistemos įvedimo 1921 m. sausio 1 d.

⁴ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik*, Berlin-Dahlem, Kolmer, Ruten und Hufen.

Viešvilės taupomosios ir paskolų kasos draugija

Algirdas Sinkevičius

Viešvilės raiffeisenkasse

Įregistruota bendrovė su neribota garantija (nuo 1939 m.)

Pagal Hansą Erhardtą fon Knoblochą

Iš vokiečių žemės ūkio bendrovės Raiffeisen įstatų, galiojančių nuo 1939 m.

Viešvilė

Įmonininko (rangovo) objektas: taupomosios ir paskolų kasų eksploatavimas

1. Pinigų ir kredito apyvartos priežiūra ir taupymo reikšmės skatinimas.

2. Prekių apyvartos priežiūra (žemės ūkio poreikių sritis ir produktų realizavimas).

3. Žemės ūkio technikos naudojimo skatinimas.

Bendrija savo veiklą apriboja tarp savo narių.

Bendrovės tikslas. Pirmiausia savo prekybiniais įrenginiais nori sustiprinti ekonomiškai silpnus ir skatinti dvasinę bei moralinę narių gerovę pagal principą „Bendrovės nauda yra pirmiau negu asmeninė nauda“.

Nariai: Vokietijos reicho piliečiai, gyvenantys Viešvilėje, Añtupiuose, Báltupėnuose, Kalvėliuose ir Pagulbiniuose, įtraukti į Viešvilės pirmosios instancijos teismo registro narių sąrašą.

4. Bendrovės organai:

1. Valdyba. Sudaroma iš 5 narių. Kasmet vienas narys eilės tvarka pakeičiamas. Asmeninė ir solidari valdybos narių atsakomybė.

2. Priežiūros taryba. Sudaroma iš 3 narių (mažiausiai). Vienas narys kasmet išstoja. Nariai, kurie pažeidžia savo pareigas, asmeniškai ir solidarai atsako už padarytą nuostolį.

3. Kredito komisija. Sudaro pirmininkas, valdybos narys ir vienas visuotiniame susirinkime išrinktas draugijos narys. Ji sprendžia kredito pasiūlymus. Tarybos laikas treji metai. Kasmet vienas narys išstoja, dažniausiai renkama burtų keliu. Tai priklauso ir nuo dalyvavimo taryboje metų. Perrinkimas galimas.

4. Visuotinis narių susirinkimas. Nutarimai priimami balsų dauguma. Kiekvienas narys balsuoja vieną kartą. Visuotinis susirinkimas išrenka priežiūros tarybą iš valdybos narių ir patvirtina skaičiuotoją.

5. Skaičiuotojas. Tai komercinis kasos vadovas.

Draugija išlaiko banko patalpą (Šrioderių namuose) ir žemės ūkio produktų sandėlį (prie Viešvilės Vakarų geležinkelio stoties).

Viešvilės taupymo ir pinigų (*Darlehenskassenvereins*)
 Banko (*Raiffeisen*) kasos 1930–1944 m.
 Savanoriškų Garbės narių stebėtojų taryba

Arndtas Otas (Arndt Otto) – Pagulbinių kaimo ūkininkas
 Barkšaitis (*Barkschat*)
 Brozius E. (*Brosius E.*) – teismo sekretorius
 Butkus (Buttkus) – Kalveliai
 Enzelaitis Francas (*Enseleit Franz*) – precentorius, vyresnysis mokytojas
 Everlingas Francas (*Ewerling Franz*) – prekiautojas mediena
 Giedraitis Albertas (Gedrat Albert) – nekilnojamojo turto savininkas
 Gyzė Albertas (*Giese Albert*) – svečių namų savininkas
 Grežlys Vilhelmas (*Greszlies Wilhelm*) – savininkas
 Hartmanas Hansas (*Hartmann Hans*) – Kalvelių ir Žardelių mažųjų
 girininkijų girininkas
 Kerkau (*Kerkau*)
 Hansas Otas fon Knoblochas (*Hans Otto von Knobloch*) – Rydelsbergo
 dvaro savininkas
 Kiūnas Karlas (*Kühne Karl*) – savininkas
 Lenglingas Karlas (*Lengling Karl*) – vyriausias administratorius, sa-
 vininkas
 Lenglingas Ernstas (*Lengling Ernst*) – advokatas, proceso agentas
 Magnus Johanas (*Magnus Johannes*) – evangelikų kunigas
 Maurišaitis (*Marrischat*)
 Miuleris Emilis (*Müller Emil*) – malūno savininkas
 Noibacheris Gustavas (*Neubacher Gustav*) – ūkio savininkas, dvarininkas
 Olševskis Leo (*Olschewski Leo*) – katalikų kunigas
 Osvaldas Albertas (*Oswald Albert*) – Baltupėnų kaimo siuvėjas
 Papendikis Fricas (*Papendick Fritz*) – savininkas
 Paulaitis (*Paulat*)
 Pinau Frydrichas (*Pinnau Friedrich*)
 Rodeitis Valteris (*Rodeit Walter*) – pirklys
 Rušlys Jurgis (*Ruszlies Jurgis*) – teismo tarnautojas
 Šetleris Gotfrydas (*Schettler Gottfried*) – Eizenhamerio sodybos savininkas
 Šlakaitis (*Schlatat*)
 Šrioderis Artūras (*Schroder Arthur*) – teismo sekretorius
 Šulcas Albertas (*Schulz Albert*) – teismo agentas, nekilnojamojo turto
 savininkas
 Tomsonas Erichas (*Thomson Erich*) – vyresniosios girininkijos girininkas
 Vėžkalnis Liudvikas (*Weszkalnies Ludwig*) – Kalvelių dvaro savininkas.

Paskutinis stebėtojų tarybos ir Vykdomosios valdybos posėdis įvyko 1944 m. kovo 23 d. Jame dalyvavo: Enzelaitis Francas (*Enseleit Franz*), Everlingas Francas (*Ewerling Franz*), Barkšaitis (*Barkschat*), Hartmanas Hansas (*Hartmann Hans*), Pinau Frydrichas (*Pinnau Friedrich*).

Komercinės kasos vadovė nuo 1926 m. ponია **Magdalena Šrioder-Heft**

(*Magdallene Schröder geb. Hefft*).

Ją rėmė ir rūpinosi bankininkyste **Luizė Pranskat** (*Luise Pranskat*), Rodeit.

Už prekybą buvo atsakinga **Gerda Bartolītius** (*Bartolītius Gerda*).

Prekių sandėlio vadovas – **Valteris Rodaitis** (*Walter Rodeit*).

Taupomosios ir paskolų kasos draugija, įregistruota bendrovė su neribota garantija, tikriausiai buvo įkurta prieš Pirmąjį pasaulinį karą, bet ar tuomet vokiečių reichui priklausymo metais ji buvo žinoma kaip Raifeisen draugija, neišku, tačiau tikėtina. Kaime ją tiesiog vadino Raifeisen. 1923 m. atsiskyrus nuo Vokietijos taip pat negalėjo būti jokių teisinių ir visuomeninių ryšių su reichu. Šis kasos ryšys su vokiečių Raifeisen draugija ir pervadinimas į Raiffeisen kasą, įregistruotą bendrovę su neribota garantija, įvyko tik 1939 m.

Pirmoji kasos vadovė tikriausiai buvo ponია Marta Dvelk (*Marta Dwelk*). 1926 m. ji savo tarnybą perdavė Magdalenai Šrioder (*Magdalene Schröder*), gim. 1931 04 05 Didžiuoūsiose Lénkininkuose (*Größe Lenken*), kuri mirė 1965 m. pasitraukus į Bochumą (*Bochume – Vokietijos miestas, Šiaurės Reino-Vestfalijos žemėje – red. pastaba*).

Magdalena Šrioder, ištekėjusi už teisės vyr. inspektoriaus Artūro Šrioderio (*Arthur Schröder*), buvo dvaro inspektoriaus Hefto (*Hefft*) dukra, kuris 1902 m. iš Didžiųjų Lénkininkų atvyko į Viešvilę ir pradžioje įsigijo senąją smuklę, stovėjusią priešais Viešvilės bajoriškąjį dvarą. Vėliau savo smuklę jis pardavė Benui Rodaičiui (*Benno Rodeit*). Kai Magdalenos tėvas Heftas tapo garbės tarybos nariu, nusipirko šalimais raudonų plytų pastatą, kuriame iki 1903 m. buvo valstybinis paštas, ir pasistatydino dar ir dabar esantį priestatą, kuri naudojo savo tarnybos reikalams. Po atsiskyrimo taupomoji ir paskolų kasos čia įrengė savas kasos patalpas. Paštas buvo perkeltas į naująjį Frico Baumano pastatą priešais Baumano svečių namus. Pašte buvo sumontuota pirmoji centrinė telefono stotis.

1944 m. kaimo gyventojų evakuacijai kasos vadovė sudarė reikiamus svarbiausius dokumentus ir juos persiuntė į pietinę Nėmuno pusę, į Šilūs (*Schillen*). Taip jie ten ir pasiliko, kadangi tolimesnė evakuacija vyko skubotai. Ponია Šrioder su abiem dukromis atvyko į Rodevičą (*Rodewisch*) Foktlande (*Vogtland*). Čia ji apsigyveno, palaikė ryšius su kitais viešviliečiais Saksonijos žemėje. Daugelis jų ir toliau norėjo dirbti ir dalyvauti jos senojoje kasoje. Tad ponია Šrioder ruošėsi atidaryti naują kasą Rodeviče. Kadangi Rytprūsių fronto padėtis nuo 1944 m. spalio mėn. stabilizavosi, gruodžio mėn. ji dar kartą išvyko į Rytų Prūsiją, tikėdamasi pasiimti iš Šilų paliktus kasos dokumentus. Ten jau buvo uždara karinė teritorija, bet ponია Šrioder gudriai ir narsiai pernešė dokumentus maišuose ir parsivežė į Saksoniją. Karaliáučiuje, praėjus 6 savaitėms po miesto prijungimo, ji dar parūpino oficialią antrinės Raifeisen draugijos pažymą. Ji norėjo pasikviesti evakuotą į Heiligenbeilą savo bendradarbę Gerdą Bertolītijus (*Gerda Bartolītius*), gim. 1924 06 29, dirbti naujai atidaromoje kasoje Rodeviče Saksonijoje. Tačiau ši pažyma Gerdos Bertolītijus nepasiekė.

Rytprūsių Raiffeisen draugija.

Karaliaučius, Raifeisen namai, generolo Litsmano g. 27–33.

Tel.: Vietinis 24211.

Tolimasis 24171.

Laidas: Raifeisen, Karaliaučius Paštas (Dr) 8338.

Bankas: Rytprūsių, Raifeisen bankas. Karaliaučius (Dr).

Karaliaučius (Dr) 1945 01 05.

Pažyma

Raiffeisen kasa Viešvilėje, Tilžės–Ragaiinės apskritis, po įvykusio pertvarkymo savo veiklą turėjo perkelti į Rodevičą (*Rodewisch*) Foktlande (*Vogtland*), pašto gatvė Nr. 17. Šios paskolų bendrovės vadovė yra ponia Šrioder (*Schröder*). Viešvilės Raifeisen kasos tarnautoja panelė Gerda Bertolitijus (*Gerda Bartolitius*) privalo tuojau pat grįžti į savo darbo vietą Rodeviče, kad būtų galima pradėti kasos veiklą. Minėtas asmuo bus laikinai įdarbintas apskrities taupomojoje kasoje Heiligenbeile (Rytų Prūsija), kad nesėdėtų be darbo, kol bus įrengta laikina įmonė. Pagal susitarimą šis darbas tęsis tol, kol įkurta pagalbinė Viešvilės Raifeisen kasa pradės savo veiklą. Apie tai pranešta tiek tarnautojai Bertolitijus, tiek apskrities taupomajai kasai Heilingenbeile.

Kad nebūtų delsiama pradėti įmonės veiklą, panelė Bertolitijus privalo tuojau pat grįžti į savo buvusią darbo vietą.

Šią pažymą mes laikome kompetentingu, teisėtu draugijos išbandymu.

Antspaudai, parašai.

Gerda Bertolitijus turėjo bėgti per marių ledą pabėgėlių stovykloje netoli Graudenco (*Graudenz*) ir pakliuvo į lenkų nelaisvę. Ji buvo atskirta nuo tėvų ir Šubertų šeimos, tardoma ir žeminama, siunčiama dirbti į dvarus. Iš lenkų stovyklos Švedte (*Schwedt*) prie Vaichselio (*Weichsel*) ją išpirko ponias darbui batų siuvykloje. Dėl parašyto laiško į Vokietiją buvo nubausta, tardoma. Lageryje ji apsikrėtė niežais ir dėmėtąja šiltine, nuo ko nupliko ir apkurto. Bet blogiausia buvo tai, kad ji prarado atmintį, nežinojo vardų, netgi savojo. Su visa energija ieškojo savo identiteto. Ji prisiminė vien tik savo konfirmacijos priesaiką. Sunaikiai, be vaistų, tarsi per stebuklą ji pagijo iš mirtinos ligos – dėmėtosios šiltinės. Traukiniu turėjo išvykti į Rusiją, savaitėmis blaškėsi prie Pozeno. Su savimi neturėjo nieko, išskyrus juodą savo pašto krepšį. 1947 m. pabaigoje pagaliau išvyko. Geležinkelio stotyje sutiko tėvą, tačiau vienas kito nepažino, taip labai juos buvo pakeitę sunkūs išgyvenimai.

Ponia Magdalena Šrioder (*Schröder*) taip pat nepamatė savo vyro, kuris nuo spalio mėn. buvo liaudies gynėjų gretose ir turėjo ginti savo tėvynę.

Artūras Šrioderis (*Arthur Schröder*) (gim. 1896 11 21) 1945 m. sausio mėn. liaudies fronto dalinyje dalyvavo mūšiuose į pietus nuo Labguvės (*Labiau, rus. Polesk*). Jis išliko gyvas. Grįžus į Karaliaučių Viešvilės liaudies frontas buvo išformuotas. Vyresnieji galėjo pabėgti į reichą (*Reich – vok. imperija, valstybė – red.*).

Jaunesni negu 50 m. su visais Pirmojo pasaulinio karo laipsniais perėjo į vėrmachtą (*vokiečių ginkluotosios pajėgos – red*). Artūras Šrioderis kaip viršila buvo paskirtas į Heiligenbeilą, kuris atsidūrė apsupime. Paskutinis lauko pašto laiškas Rodevičą pasiekė 1945 03 13. Vienas iš jo kovų draugų vėliau pasakojo, kad jis matė Artūrą Šrioderį dar ir kovo 23 d. netoli Heiligenbeilo jojantį ant arklio. Nors tarptautinis Raudonasis Kryžius ir labai stengėsi, jo paieškos buvo nesėkmingos. Rusai, kaip rašė vėliau Raudonasis Kryžius, Heiligenbeilo „katilė“ (*kovos įkarštyje*) belaisvių nepalikė.

Ponia Šrioder po Antrojo pasaulinio karo su tikra priesaika daugeliui buvusių viešviliečių galėjo padėti sužinoti tikrąją jų sąskaitų padėtį. 1949 m. birželio mėn. su dukromis Margote ir Gizela ji galutinai išvyko į Vakarų, Veilburgą prie Lano. Į Vakarų atėjo ir rizikuojant gyvybe iš Rytų Prūsijos išgelbėti, jos rūpestingai prižiūrėti Viešvilės Raiffeisen kasos dokumentai. Motinos atminimui Burseide (*Bourscheid*) juos išsaugojo dukra Margota Fleišerovič-Šrioder (*Fleischerowitz*). Vokiečių Raiffeisen draugija Bonoje iš ponios Šrioder gavo išgelbėtų banko sąskaitų dokumentus. Tai daugeliui buvusių viešviliečių buvo svarbu senų sąskaitų valorizacijai (*valstybės priemonės popierinių pinigų kursui pakelti – red.*).

Toliau pateikiamas rašytinis vokiečių Raiffeisen draugijos vekselis rodo, kaip nesavanaudiškai Magdalena Šrioder po Antrojo pasaulinio karo mūsų kraštiečiams padėjo atgauti prarastą turtą. Bonos Raiffeisen bendrovė, kaip paaiškėjo iš 1956 m. susirašinėjimo, paskutiniaisiais mėnesiais gavo daug klausimų dėl einamųjų sąskaitų sandėrių pinigų sumos kituose bankuose, taip pat ir dėl narių pasižadėjimų mokėti skolas Viešvilės draugijos kasai. Dar tebėra keletas svarbių dokumentų, nurodančių, kokias funkcijas numatė Raiffeisen kasa ir kaip jos buvo vykdomos.

Viešvilės bankas dirbo drauge su Rytprūsių Raiffeisen banku Karaliaučiuje, ten laikė savo vertybinius popierius ir gražindavo paskolas (*refinansavo*). Antrojo pasaulinio karo metu Viešvilės Raiffeisen kasa turėjo 3,5 karto didesnę Vokietijos banko paskolą, palyginti su 1942 m. Iš viso 125 tūkst. reichsmarkių.

Rytprūsių Raiffeisen bankas

Įregistruota bendrija su ribotu laidavimu

Reicho banko sąskaita Karaliaučius (Dr) 1944 01 27

Karaliaučius (Dr) Dr 9/66, generolo Litsmano g. 27–33

Pašto čekių sąskaita Raiffeisenkase

Karaliaučius (Dr) 1038 Viešvilė

Laidas Raiffeisen bankas Karaliaučius (Dr)

Telefonas: Tolimieji pokalbiai 24171

Vietiniai pokalbiai 24211

Į Jūsų 1944 01 25 užklausimą dėl mokesčių už Jūsų vertybinius popierius įrašymo į sąskaitos kreditą už 1943 m. II pusmetį remiamės 1944 m. sausio 3 d. aplinkraščiu.

Vietiniai mokesčiai iki 1943 12 31.

Reichsmarkės 1.050 a) Reichsmarkės 60.00. – 3 1/2 proc.
1942 m. už laikotarpį nuo 1943 07 01 iki 1943 12 31.

Reichsmarkės 284,37 a) Reichsmarkės 65 000. – 3 1/2 proc. reicho
iždo finansinės investicijos 1942 m. nuo 1943 11 16 iki 1943 12 31.

Įrašyta sąskaitybos knygoje kaip punktai, tarnaujantys sąskaitų
apribojimams.

Raiffeisen

Rytprūsių bankas

Išsaugota ranka rašytų protokolų knyga apie buvusius priežiūros tarybos
ir valdybos nutarimus 1943–1944 m. Susirinkimai vykdavo 3–4 kartus per metus
ir dažniausiai buvo nagrinėjami klausimai, susiję su kreditais. Tikriausiai iki
1939 m. dar nebuvo atskiros kredito komisijos. Tie dokumentai buvo lobynas
renkant kraštotyros duomenis. Daugelio jaunų stropių taupytojų sąrašas buvo
svarbus dokumentas, kuris papildė dar vis nebaigtą buvusiųjų Viešvilės gy-
ventojų vardinių sąrašą. Vieną archyvui paruoštą dokumentų sąrašą su metiniais
balansais, einamųjų sąskaitų padėtimi, akcijų kursais ir nutarimų protokolais
nuo 1930 m., taip pat visais statuto duomenimis Klaipėdos krašto archyvų
darbo grupė išsaugojo. Jie yra Klopenburge (*Cloppenburg*) ir besidomintys juos
gali pamatyti.

Itin įdomus lito užbaigimas 1939 m. kovo 31 d. su 282 000 Lt aktyvu/
pasyvu ir 600 000 Lt apyvarta. Reichsmarkei pradinis balansas 1939 m. balandžio
1 d. esant tuometiniam perskaičiavimo kursui nuo 1 iki 2,5 aktyvo/pasyvo sudarė
112 762,78 reichsmarkės.

Svarbiausias bendrijos organas, šalia garbės tarnybos ir priežiūros tarybos,
buvo visų narių visuotinis metinis susirinkimas. Svarbiausi susirinkimo punktai
paminėti pradžioje. Susirinkusieji išklausedavo veiklos ataskaitą, patvirtindavo
balanso rezultatus, sprendavo personalo klausimus garbės tarnyboje ir priežiūros
taryboje. Pavyzdys – kvietimas į metinį visuotinį narių susirinkimą.

Susirinkimo skelbimas

Į trečiadienio, 1942 m. spalio 28 d., popietę 2 val. Rodaičio (*Rodeit*)
svečių namuose Viešvilėje vyksiantį Raiffeisen kasos visuotinių narių
susirinkimą esate nuolankiausiai kviečiami.

Dienotvarkėje:

1. Veiklos ataskaita.
2. Kasos balanso už 1941 m. pateikimas ir pritarimas.
3. Kasos vadovo ir atstovavimo atleidimas.
4. Rinkimai.
5. Įvairūs klausimai.

Draugijos nariai su balansu gali susipažinti nuo spalio 20 d.
iki spalio 27 d. prekybos patalpoje.

Pirmininkas Enzelaitis

Taupomoji kasa veikė ir Smaliniūkuose. Apie šios kasos veiklą rašyta „Lie-
tuvos aide“. Antai 1930 m. kovo 4 d. šio laikraščio Nr. 60(841), p. 5 yra žinutė
apie neseniai įvykusį Smaliniūkų taupomosios ir skolinamosios kasos metinį narių

susirinkimą. 1929 m. pabaigoje kasa turėjusi 1 751 744 Lt indėlių. Gryno pelno tais metais gauta 1 602 Lt. Už paskolas imama 12 proc. metinių palūkanų.

Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 73.

Kaip rašo 1933 02 17 „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 18, p. 112, Viešvilės valsčiaus teismo registruose įrašytas bendrovės „Smalininkų taupomosios ir skolinamosios kasos draugija“ naujas statuto 5 paragrafo 1 str. formulavimas.

Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 98.

Viešvilės Raiffeisen kasos sąrašuose yra daug nuorodų apie to laiko ekonominę padėtį. Jie parodo ir tai, kokią reikšmę mūsų vietovė turėjo Klaipėdos krašto ekonominiame gyvenime ir kaip sunku buvo žmonėms išlaikyti savąją būtį. Kad jie vis dėlto su abipuse draugiška pagalba, asmeniškai laiduodami, gaudavo kreditus ir gerino savo egzistenciją sunkiais laikais, turime nepamiršti ir juos gerbti.

Naujų namų statyba, parduotuvių atidarymas, žemės valdų, pievų, modernių žemės ūkio padargų, galvijų, arklių, trąšų pirkimas buvo finansuojamas, tokiu būdu sunki ekonominė padėtis buvo sušvelninama. Nepakeičiama sunki lemties galia – palikus tėvynę viskas nuėjo perniek.

Viešviliečių pavardės taupomosios kasos dokumentuose:

Ašmonas Erichas (*Aschmann Erich*) – Žardelių mažosios girininkijos girininkas

Avižinis Domininkas (*Awischinis Domininkas*) – pašto tarnautojas

Bartolītius Gerda (*Bartolītius Gerda*) – taupomosios kasos pagalbininkė, atsakinga už prekybą

Barčaitis Albertas (*Bartschat Albert*) – savininkas

Barčaitis Hermanas (*Bartschat Hermann*) – laiškanešys

Baumanas Hugo (*Baumann Hugo*) – pirklys

Bauman Lizbetė (*Baumann Lisbeth*) – pirklio našlė

Bauman Mina (*Baumann Minna*) – viešbučio savininkė

Belgardas Martinas (*Belgard Martin*) – miškininkas

Bendikšas Maksas (*Bendiks Max*) – mokytojas

Betkė Klara (*Bethke Clara*) – ūkininkė

Bliūdžius Jurgis (*Bludszus Georg*) – savininkas

Bremeris Johanas (*Bremer Johannes*) – mėsininkas

Brozius E. (*Brosius E.*) – teismo sekretorius

Brošel Ana (*Broszehl Anna*) – ūkininkė

Bučeraitis Albertas (*Buttchereit Albert*) – nekilnojamojo turto savininkas, žvejys

Kautijus Paulas (*Cautius Paul*) – savininkas

Damalakas (*Damalaks*) – nekilnojamojo turto savininkas

Danulis Kristupas (*Dannullis Christoph*) – girininkijos sekretorius

Dirševskis Ed. (*Dirschewski Ed.*) – nekilnojamojo turto savininkas

Dvelk Marta (*Dwelk Marta*) – nekilnojamojo turto savininkė
 Dvelk Ema (*Dwelk Emmy*) nekilnojamojo turto savininkės dukra
 Eichelbergeris Alfredas (*Eichelberger Dr. Alfred*) – gydytojas
 Enulaitis Heinrichas (*Enmulat Heinrich*) – nekilnojamojo turto savininkas
 Enulat Ana (*Enmul Anna*) – nekilnojamojo turto savininko žmona
 Enzelaitis Francas (*Enseleit Franz*) – precentorius, vyresnysis mokytojas
 Ernstas Gotlybas (*Ernst Gottlieb*) – nekilnojamojo turto savininkas
 Everlingas Francas (*Ewerling Franz*) – savininkas, verslininkas
 Frejeris Valteris (*Freyer Walter*) – savininkas
 Gasneris Fricas (*Gafsnar Fritz*) – statybų verslininkas
 Gavens Ana (*Gawens Anna*) – savininkė Baltupėnų kaime
 Gavens Johanas (*Gawens Johann*)
 Gendrolius Georgas (*Gendrolus Georg*) – automobilių savininkas
 Gervien Luizė (*Gerwien Luise*) – taupomosios kasos mokinė
 Gyzė Albertas (*Giese Albert*) – pirklys
 Giobelis Fricas (*Goebel Fritz*) – Kalvelių pradžios mokyklos mokytojas
 Giošas Erichas (*Goesch Erich*) – registratūros sekretorius, bylų klerkas
 Gotšalkas Eduardas (*Gottschalk Eduard*) – savininkas
 Gretkė Elena (*Grädtkel Helene*) – ūkininkė
 Graudušius Vilhelmas (*Grauduszus Wilhelm*) – Leipgirių mažosios
 girininkijos girininkas
 Grežlys Vilhelmas (*Greszlies Wilhelm*) – savininkas
 Hanas Gustavas (*Hahn Gustav*) – plytinės savininkas
 Hartmanas Hansas (*Hartmann Hans*) – Kalvelių ir Žardėlių mažųjų
 girininkijų girininkas
 Hartman Erna (*Hartmann Erna, geb. Giese*) – Kalvelių ir Žardėlių
 girininko žmona
 Heisler Ema (*Heisler Emma*) – rentininkė
 Heisler Marija (*Heisler Maria*) – nekilnojamojo turto savininkės dukra
 Hiršbekas Karlas (*Hirschbeck Carl*) – pirklys
 Hiršbekas Francas (*Hirschbeck Franz*) –
 Holgėris Paulas (*Höllger Paul*) – pasienio muitinės komisaras
 Hūn Mėta (*Huhn Meta*) – pirklio žmona
 Jankus Klemensas (*Jankus Clemens*) – teismo inspektorius 1940–1941 m.
 Jagminaitis Jurgis (*Jegminat Georg*) – laivo savininkas
 Jėtkė Francas (*Jettke Franz*) – savininkas
 Jonelaitis Mykolas (*Joneleit Michael*) – laiškanėšys
 Juozupaitis Frydrichas (*Josuweit Friedrich*) – savininkas
 Juozupaitienė-Šimelpfenig Lina (*Josuweit-Schimmelpfennig Lina*) – sa-
 vininko žmona
 Kelenderis (*Kaellander*) – pirklys
 Eva Kelender (*Ewa Kaellander*) – pirklio žmona
 Kalendrušaitis (*Kalendruschat*) – pirklys
 Kalinski Mėta (*Kalinski Meta*) – savininkė, sąskaitos turėtoja
 Kalkys Gustavas (*Kalks Gustav*) – darbininkas
 Kalveit Mina (*Kallweit Mina*) – savininkė
 Kasperaitis Augustas (*Kaspereit August*) – savininkas

Kasperaitis Emilis (*Kaspereit Emil*) – savininkas Baltupėnų kaime
 Kibelka Johanas (*Kibelka Johann*) – nekilnojamojo turto savininkas
 Kibelka Klara (*Kibelka Klara*) – žmona
 Kyzel Gertrūda (*Kiesel Gertrud*) –
 Kiupelis Martynas (*Kiupel Martin*) – žemdirbys
 Klaudžius Kristofas (*Klaudszus Christof*) – savininkas
 Hansas Otas fon Knoblochas (*Hans Otto von Knobloch*) – Rydelsbergo
 dvaro savininkas
 Knobloch Gertrūda (*Knobloch Gertruda*) – Rydelsbergo dvaro savi-
 ninko žmona
 Koknaitis Emilis (*Koknat Emil*) – mėsininkas
 Kionigas Vilis (*Koenig Willy*) – pirklys
 Kraftas Gustavas (*Krafft Gustav*) – meistras dailidė
 Krakun Augustė (*Krakuhn Auguste*)
 Krygeris Albertas (*Krieger Albert*) – pirklys, nekilnojamojo turto sa-
 vininkas
 Kūnas (*Kuhn*) – pieninės savininkas
 Kūnas Alfredas (*Kuhn Alfred*) – pienininkystės ūkio savininkas
 Kiūnas Karlas (*Kühne Karl*) – savininkas
 Kušnerius Karlas (*Kuschnerus Karl*)
 Kušnerius Francas (*Kuschner Franz*) – savininkas
 Lagerpušas Gustavas (*Lagerpusch Gustav*) – pirklys, gyvenvietės ben-
 druomenės valdybos narys
 Lagerpušas Hugo (*Lagerpusch Hugo*) – savininkas
 Langas Heinrichas (*Lang Heinrich*) – kepėjas, kepyklos meistras
 Leitė (*Leites*) – teismo antstolis
 Lenglingas Ernstas (*Lengling Ernst*) – advokatas, proceso agentas
 Lenglingas Karlas (*Lengling Karl*) – vyriausias administratorius, sa-
 vininkas
 Lenčas Leo (*Lentz Leo*) – pirklys
 Lesingas Vilhelmas (*Lessing Wilhelm*) – pirklys
 Liudžiuvaitis Eduardas (*Ludszuweit Eduard*) – savininkas
 Magnus Johanas (*Magnus Johannes*) – evangelikų kunigas
 Magnus Jochen (*Magnus Jochen*)
 Magnus Heincas Erhardas (*Magnus Heinz-Erhard*)
 Magnus Gabi (*Magnus Gabi*)
 Magnus Paulas (*Magnus Paul*) – statybos darbų meistras, dailidė
 Mantvil Adelina (*Mantwill Adeline*) – savininkė
 Mantvil Gertrūda (*Mantwill Gertrud*) – savininkės dukra
 Mantvilis Valteris (*Mantwill Walter*)
 Mačys Richardas (*Mathees Richard*) – skardininkas
 Macaitis Vilhelmas (*Matzat Wilhelm*) – savininkas
 Martinaitis Fricas (*Mertinat Fritz*) – teismo vertėjas
 Meihofėris Adolfas (*Meyhöfer Adolf*) – savininkas
 Miuleris Emilis (*Müller Emil*) – malūno savininkas
 Miuler Mina (*Müller Mina*) – malūno savininko žmona
 Miuleris Richardas (*Müller Richard*) – pirklys

Naujokas Heinrichas (*Naujoks Heinrich*), savininkas
 Noibacheris Gustavas (*Neubacher Gustav*) – ūkio savininkas, dvarininkas
 Noibacher Marija (*Neubacher Maria*) – ūkio savininko žmona
 Noindorfas Fricas (*Neuendorff Fritz*) – laiškanešys
 Noimanas Leo (*Neumann Leo*) – savininkas
 Noimanas Emilis (*Neumann Emil*) – ūkininkas
 Noimanas Gustavas (*Neumann Gustav*) – nekilnojamojo turto savininkas
 Noiman Mėta (*Neumann Mėta*) – savininkė
 Olševskis Leo (*Olschewski Leo*) – katalikų kunigas
 Orlovskis Fricas (*Orlowski Fritz*) – pirklys
 Orlovski Ema (*Orlowski Emma*) – pirklio žmona
 Papendikis Francas (*Papendick Franz*) – savininkas
 Pinau Frydrichas (*Fricas*) (*Pinnau Friedrich, Fritz*) – pulkininkas
 Piock Hermanas (*Pöck Hermann*) – nekilnojamojo turto savininkas
 Piock-Mertins Marija (*Pöck-Mertins Maria*) – nekilnojamojo turto savininko žmona
 Preikšaitis Albertas (*Preukschat Albert*) – laivo savininkas, laivininkas
 Prepenas Heinrichas (*Prepens Heinrich*) – nekilnojamojo turto savininkas
 Proisas Otas (*Preuß Otto*) – krašto policijos vachmistras
 Puknaitis Vilis (*Puknat Willy*) – ūkininkas
 Rodeitis Benas (*Rodeit Benno*) – svečių namų, smuklės savininkas
 Rodeit Olga (*Rodeit Olga*) – svečių namų, smuklės savininko žmona
 Rodeitis Valteris (*Rodeit Walter*) – pirklys
 Rubinskis Augustas (*Rubinski August*) – savininkas
 Rubinskis Augustas (*Rubinski August*) – dailidė
 Rušlys Jurgis (*Ruszlies Jurgis*) – teismo tarnautojas
 Šadė Karlas (*Schade Carl*) – nekilnojamojo turto savininkas
 Šetleris Ernestas (*Schettler Ernest*) – Eizenhamerio sodybos savininkas
 Šetleris Gotfrydas (*Schettler Gottfried*) – Eizenhamerio sodybos savininkas
 Šimelpfenig Elena (*Schimmelpfennig Helene*) – žemės savininkė
 Šlakaitis Hermanas (*Schlakat Hermann*) – pirklys
 Šrioderis Artūras (*Schroder Arthur*) – teismo sekretorius
 Šrioderienė Magdalena (*Schroder Magdalena*) – kasos vadovė
 Šubertas Alfredas (*Schubert Alfred*) – ūkininkas
 Šulcas Albertas (*Schulz Albert*) – teismo agentas, nekilnojamojo turto savininkas
 Švedaitis Johanas (*Schwedat Johann*)
 Šveinertas Albertas (*Schweinert Albert*) – kalvės meistras
 Šventorius Augustė (*Schwentorius Auguste*) – Aukštneemunės sodybos savininkė
 Simokaitis Otas (*Simokat Otto*) – miško darbininkas
 Skiba Hermanas (*Skibba Hermann*) – Baltupėnų pradžios mokyklos mokytojas
 Smetonius Kristupas (*Smetons Christof*) – savininkas
 Steputis Maksas (*Stepputtis Max*) – dailidė
 Svirblys Elizabetė (*Swirblies Elisabeth*) – ūkininkė
 Tomsonas Erichas (*Thomson Erich*) – vyresniosios girininkijos girininkas

Tran Ema (*Thran Emma*) – ūkininkė
 Tydtkė Paulas (*Tiedtke Paul*) – dailininkas
 Trauvaldtas Francas (*Trauvaldt Franz*) – statybų verslininkas iš Trapėnų
 Foigtas Richardas (*Voigt Richard*) – račius, ratų dirbėjas
 Vaškys Kristupas (*Waschkies Christof*) – savininkas
 Vėžkalis Liudvikas (*Weszkalnies Ludwig*) – Kalvelių dvaro savininkas
 Vygracas Vilis (*Wiegratz Willy*) – pirklys
 Vymeris Eduardas (*Wiemer Eduard*) – batsiuovys
 Vilkė Kurdas (*Wilke Curd*) – advokatas, proceso agentas
 Volfas Hugo (*Wolf Hugo*) – savininkas
 Cye Valteris (*Ziehe Walter*).

Viešviliečiai taupomosios kasos nariai, 1944 m. evakuoti iš Viešvilės:

Abromaitis Paulas (*Abromeit Paul*)
 Angrabeit Eva Marija (*Angrabeit Eva-Maria*)
 Ašmonas Erichas (*Aschmann Erich*)
 Auderšas (*Audersch*)
 Aukselevičius Antanas (*Aukselevič Anton*)
 Bajor Erna (*Bajohr Erna*)
 Bajor Ketė (*Bajohr Käte*)
 Barkšat Gerda (*Barkschat Gerda*)
 Barkšaitis Kurtas (*Barkschat Kurt*)
 Baronas Kristupas (*Baron Cristof*)
 Baron Edita (*Baron Edit*)
 Baron Ida (*Baron Ida*)
 Bartolitijus Francas (*Bartolitiuis Franz*)
 Bartolitijus Gerda (*Bartolitiuis Gerda*)
 Barčaitis Erichas (*Bartschat Erich*)
 Bartčat Herta (*Bartschat Herta*)
 Barčat Joana (*Bartschat Johanne*)
 Barčaitis Valteris (*Bartschat Walter*)
 Baškėtis Michalina (*Baschketis Michaline*)
 Bauman Mina (*Baumann Mina*)
 Bauman Ketė (*Baumann Käte*)
 Bauman Lisbetė (*Baumann Lisbeth*)
 Belgardas Martinas (*Belgard Martin*)
 Bensingas Maksas (*Bensing Max*)
 Betkė Brigita (*Bethke Brigitte*)
 Betkė Klara (*Bethke Clara*)
 Betkė Joana (*Bethke Johannes*)
 Biminas Janinas (*Biminas Janinas*)
 Birkė Marta (*Birke Marta*)
 Bremer Betė (*Bremer Betty*)
 Bremer Erna (*Bremer Erna*)
 Bremeris Johanas (*Bremer Johannes*)
 Brošėl Ana (*Broszehl Anna*)

Brošelis Kristupas (*Broszel Christof*)
Brošel Ema (*Broszel Enmi*)
Bučeraitis Albertas (*Buttchereit Albert*)
Bučeraitis Helmutas (*Buttchereit Helmut*)
Kautijus Eva (*Cautius Eva*)
Kautijus Paulas (*Cautius Paul*)
Kautius Valtraud (*Cautius Waltraut*)
Chmielevskis Hildegardas (*Chmielewski Hildegard*)
Degutat Marta (*Degutat Marta*)
Damalakas Haincas (*Damalaks Heinz*)
Damalaks Herta (*Damalaks Herta*)
Damalakas Horstas (*Damalaks Horst*)
Damalaks Margarete (*Damalaks Margarete*)
Detki Ernstas Ulrichas (*Dettki Ernst-Ulrich*)
Detki Renata (*Dettki Renate*)
Dikas Evaldas (*Dieck Ewald*)
Distel Ingrida (*Distel Ingrid*)
Distel Lotaras (*Distel Lothar*)
Drevs Marija (*Drews Maria*)
Drinkman M. (*Drinkmann M.*)
Dvelk Marta (*Dwelk Marta*)
Eichelbergeris Alfredas (*Eichelberger Alfred*)
Endrikait Herta (*Endrikat Herta*)
Enulaitis (*Ennulat Alfred*)
Enulaitis Gustavas (*Ennulat Gustav*)
Enulaitis Heinrichas (*Ennulat Heinrich*)
Enzelaitis Francas (*Enseleit Franz*)
Enzelait Irmgard (*Enseleit Irmgard*)
Enzelaitis Verneris (*Enseleit Werner*)
Enulait Adelė (*Ennulat Adele*)
Enulait Edita (*Ennulat Edith*)
Enulait Zina (*Ennulat Sina*)
Enzalevič Marijona (*Enzalevič Marijona*)
Ernstas Hermanas (*Ernst Hermann*)
Everlingas Francas (*Ewerling Franz*)
Everlingas Horstas (*Ewerling Horst*)
Everling Marta (*Ewerling Marta*)
Garmeisteris Alfredas (*Garmeister Alfred*)
Garmeisteris Valteris (*Garmeister Walter*)
Gasneris Fricas (*Gaßner Fritz*)
Gavėnas Ana (*Gawens Anna*)
Gavėnas Dyteris (*Gawens Dieter*)
Gavėnas Gertas (*Gawens Gert*)
Gavėnas Haroldas (*Gawens Harald*)
Gendrolius Jurgis (*Gendrolus Georg*)
Gendrolius Hildegard (*Gendrolus Hildegard*)
Gendrolius Ingrida (*Gendrolus Ingrid*)

Gervynas Augustas (*Gerwien August*)
 Gervyn Luizė (*Gerwien Luise*)
 Gyzė Albertas (*Giese Albert*)
 Gyzė Ela (*Giese Ella*)
 Giošas Kristelis (*Goesch Christel*)
 Gotšalkas Eduardas (*Gottschalk Eduard*)
 Gotšalkas Kurtas (*Gottschalk Kurt*)
 Gretkė Elena (*Grädtke Helene*)
 Grauduš Erika (*Grauduszus Erika*)
 Greičius Ana (*Greicius Anna*)
 Greičius Antanas (*Greicius Anton*)
 Greičius Petrė (*Greicius Petra*)
 Grežlys Vilhelmas (*Greszlies Wilhelm*)
 Gudjonis Dyteris (*Gudjons Dieter*)
 Hanas Gustavas (*Hahn Gustav*)
 Han Margarita (*Hahn Margarete*)
 Harder Luiza (*Harder Luise*)
 Hartmanas Hansas (*Hartmann Hans*)
 Hartman Irenė (*Hartmann Irene*)
 Hartmanas Klausas (*Hartmann Klaus*)
 Hartmanas Valteris (*Hartmann Walter*)
 Heisler Ema (*Heisler Emma*)
 Heisler Marija (*Heisler Maria*)
 Hesas Gustavas (*Heß Gustav*)
 Heizė Dora (*Heyse Dora*)
 Hilgeris Frydrichas (*Hilger Friedrich*)
 Hofmanas Dr. (*Hoffmann Dr.*)
 Hiolgeris Paulas (*Höllger Paul*)
 Hūnas Erhardas (*Huhn Erhard*)
 Hūn Gerda (*Huhn Gerda*)
 Hūn Mėta (*Huhn Meta*)
 Jancovas Verneris (*Jantzow Werner*)
 Jagminaitis Jurgis (*Jegminat Georg*)
 Jetkė Francas (*Jettke Franz*)
 Jetkė Gerda (*Jettke Gerda*)
 Jokšys Haris (*Jogschies Harry*)
 Johan Gertrūda (*Johann Gertrud*)
 Jonelaitis Dovydas (*Joneleit David*)
 Jonelaitis Mykolas (*Joneleit Michael*)
 Kebler Marta (*Käbler Marta*)
 Kairys Johanas (*Kairies Johannes*)
 Kairys Johanas (*Kairies Johannes*)
 Kairys Paulas (*Kairies Paul*)
 Kalendrušait Amalija (*Kalendruschat Amalie*)
 Kalendrušaitis Jurgis (*Kalendruschat Georg*)
 Kalinski Eva (*Kalinski Eva*)
 Kalinski Mėta (*Kalinski Meta*)

Kalkys Gustavas (*Kalks Gustav*)
Kalkys Marija (*Kalks Maria*)
Kalvait Mina (*Kallweit Mina*)
Kaminski Greta (*Kaminski Grete*)
Kasperaitis Augustas (*Kaspereit August*)
Kasperait Luiza (*Kaspereit Luise*)
Kesner Ketė (*Kessner Käte*)
Kibelka Johanas (*Kibelka Johannes*)
Kibelka Klara (*Kibelka Klara*)
Kyzel Gertrūda (*Kiesel Gertrud*)
Kiupelis Martynas (*Kiupel Martin*)
Klapatait Erna (*Klapatat Erna*)
Klaudžius Erbenas (*Klaudszus Erben*)
Klos Mina (*Kloß Mina*)
Knobloch Gertrūda (*Knobloch Gertruda*)
Koknaitis Emilis (*Koknat Emil*)
Kolbach Mina (*Kolbach Minna*)
Kionig Erna (*König Erna*)
Kionig Horst (*König Horst*)
Kionig Manfredas (*König Manfred*)
Kionig Vilis (*König Willy*)
Kraftas Johane (*Kraft Johanne*)
Krakun Augustė (*Krakuhn Auguste*)
Kriūgeris Lotaras (*Krüger Lothar*)
Kūnas (*Kuhn*)
Kūnas Alfredas (*Kuhn Alfred*)
Kukat Ema (*Kukat Emma*)
Kulmas Alfredas (*Kulm Alfred*)
Kuzneris B. (*Kusener B.*)
Kušneris Francas (*Kuschner Franz*)
Lagerpuš Augustė (*Lagerpusch Auguste*)
Lagerpušas Bruno (*Lagerpusch Bruno*)
Lagerpuš Ema (*Lagerpusch Emma*)
Lagerpušas Gerhardas (*Lagerpusch Gerhard*)
Lagerpušas Gustavas (*Lagerpusch Gustav*)
Lagerpuš Ilzė (*Lagerpusch Ilse*)
Lagerpušas Vilis (*Lagerpusch Willi*)
Lamprechtas (*Lamprecht*)
Lang-Roza Šarlotė (*Lang-Rose Scharlote*)
Lang Henelore (*Lang Hennelore*)
Langas Heinrichas (*Lang Heinrich*)
Langas Manfredas (*Lang Manfred*)
Laucius Ida (*Lauszus Ida*)
Leites Margarita (*Leites Margarete*)
Lemkė Erichas (*Lemke Erich*)
Lemkė Marija (*Lemke Maria*)
Lengling Augustė (*Lengling Auguste*)

Lenglingas Karlas (*Lengling Carl*)
 Lengling Helena (*Lengling Helene*)
 Lenglingas Paulas (*Lengling Paul*)
 Lenčas Leo (*Lentz Leo*)
 Lenuvait Emilija (*Lenuweit Emilie*)
 Lesingas Verneris (*Lessing Werner*)
 Lesingas Vilhelmas (*Lessing Wilhelm*)
 Lečas Verneris (*Letz Werner*)
 Lydertas Fricas (*Liedert Fritz*)
 Liudžiuvaitis Eduardas (*Ludzuweit Eduard*)
 Mačiulaitis Pranas (*Maculaitis Pranas*)
 Mieding Gertrūda (*Mäding Gertrud*)
 Mieding Ingrida (*Mäding Ingrid*)
 Miedingas Kurtas (*Mäding Kurt*)
 Magnus Paulas (*Magnus Paul*)
 Malkė Aleksandras (*Mahlke Alexander*)
 Mair Emilija (*Mair Emilie*)
 Maicauskas Francas (*Majcauskas Franz*)
 Makatas Karlas Haincas (*Makat Karl Heinz*)
 Mantvil Adelina (*Mantwill Adeline*)
 Mantvilis Valteris (*Mantwill Walter*)
 Mačiulis Fricas (*Matschullis Fritz*)
 Mačys Betė (*Mathees Betty*)
 Mačys Maksas (*Mathees Max*)
 Mačiulis Fricas (*Matschullis Fritz*)
 Miecing Ana (*Mätzing Anna*)
 Mertinaitis Fricas (*Mertinat Fritz*)
 Majer Ely (*Meyer Elly*)
 Maihoferis Adolfas (*Meyhöfer Adolf*)
 Maihoferis Rudis (*Meyhöfer Rudi*)
 Mozeris Erichas (*Moser Erich*)
 Mozeris Erichas (*Moser Erich*)
 Miuler Erika (*Müller Erika*)
 Miuler Mina (*Müller Mina*)
 Miuler Mina (*Müller Mina*)
 Miuleris Richardas (*Müller Richard*)
 Namovičius Bernardas (*Namowitz Bernhard*)
 Namovičius Giunteris (*Namowitz Günter*)
 Namovičius Horstas (*Namowitz Horst*)
 Noibacheris Gustavas (*Neubacher Gustav*)
 Noibacher Marija (*Neubacher Maria*)
 Noimanas Emilis (*Neumann Emil*)
 Noimanas Gustavas (*Neumann Gustav*)
 Nikelis Hansas (*Nickel Hans*)
 Nyman Erika (*Niemann Erika*)
 Orłowski Ema (*Orłowski Emma*)
 Papenrot Anemarija (*Papenroth Annemarie*)

Paulait Šarlotė (*Pauleit Charlotte*)
Paulait Kristė (*Pauleit Christa*)
Peraut Ana (*Petrat Anna*)
Peraut Julijona (*Petrat Juliane*)
Petkus Jurgis (*Pettkus Georg*)
Piokas Richardas (*Pöck Richard*)
Pranskat Marta (*Pranskat Marta*)
Preikšait Dora (*Preikschat Dora*)
Preikšait Dora (*Preikschat Dora*)
Preikšait Marijana (*Preikschat Mariane*)
Prepenas Heinrichas (*Prepens Heinrich*)
Prois Elena (*Preuß Helene*)
Prois Karlas Heincas (*Preuß Karl-Heinz*)
Puknat Zelma (*Puknat Selma*)
Puknaitis Vilis (*Puknat Willy*)
Rioder Lina (*Rödder Lina*)
Rodaitis Valteris (*Rodeit Walter*)
Rogaitis Albertas (*Rogat Albert*)
Rolbach Mina (*Rollbach Minna*)
Rozė Otas (*Rose Otto*)
Rubinskis Augustas (*Rubinski August*)
Runkė Marija (*Ruhnke Maria*)
Rušlys Jurgis (*Ruszlies Jurgis*)
Zakas Helmutas (*Saak Helmut*)
Zaborskas Vilis (*Saborska Willy*)
Šakait Ana (*Schakat Anna*)
Šapalas Valteris (*Schapals Walter*)
Šemaitis Nikelis (*Schemat Nickel*)
Šereiks Gertrūda (*Scherreicks Gertrud*)
Šereikis Johanas (*Scherreicks Johann*)
Šetleris Gotfrydas (*Schettler Gottfried*)
Šylaitis Kristijanas (*Schieleit Christian*)
Šyman Irmgard (*Schiemann Irmgard*)
Šimelpfenig Ed. (*Schimmelpfennig Ed.*)
Šimelpfenig Elena (*Schimmelpfennig Helene*)
Šrioderis Artūras (*Schröder Arthur*)
Šrioder Gizela (*Schröder Gisela*)
Šrioder Magdalena (*Schröder Magdalene*)
Šrioder Margot (*Schröder Margot*)
Šubertas Alfredas (*Schubert Alfred*)
Šubertas Kristelis (*Schubert Christel*)
Šubert Eva (*Schubert Eva*)
Šubertas Klausas (*Schubert Klaus*)
Šubertas Paulas (*Schubert Paul*)
Švedaitis Albertas (*Schwedat Albert*)
Švedaitis Johanas (*Schwedat Johann*)
Švainertas Albertas (*Schweinert Albert*)

Šventor Augustė (*Schventorius Auguste*)
 Šventor Lidija (*Schventor Lydia*)
 Symonait Mėta (*Siemoneit Meta*)
 Simokait Ana (*Simokat Anna*)
 Simokait Šarlotė (*Simokat Charlotte*)
 Stajekas Kurtas (*Staek Kurt*)
 Stankavičius Heincas (*Stankawitz Heinz*)
 Stefanskis Kurtas (*Stefanski Kurt*)
 Stefanskis Vilhelmas (*Stephanski Wilhelm*)
 Steputis Kristupas (*Stepputtis Christof*)
 Steputis Ida (*Stepputtis Ida*)
 Štokman Edita (*Stockmann Edith*)
 Štokmanas Heinrichas (*Stockmann Heinrich*)
 Svirblys Elizabetė (*Swirblies Elizabeth*)
 Žagarus Albertas (*Szagarus Albert*)
 Žagarus Olga (*Szagarus Olga*)
 Žalys Marta (*Szalties Martha*)
 Žilait Elena (*Szilat Helene*)
 Tydtkė Paulas (*Tiedtke Paul*)
 Trauvaldas Francas (*Trauwaldt Franz*)
 Tunait Elfryde (*Tunnat Elfriede*)
 Turkaitis Fricas (*Turkat Fritz*)
 Urbait Inga (*Urbat Inge*)
 Valentin Herta (*Valentin Herta*)
 Foigtas Horstas (*Voigt Horst*)
 Foigtas Richardas (*Voigt Richard*)
 Valuks Ela (*Walluks Ella*)
 Valuks Irmgard (*Walluks Irmgard*)
 Valuks Klausas (*Walluks Klaus*)
 Vaselovskis Valteris (*Waselowski Walter*)
 Vertmanas Joachimimas (*Werthmann Joachim*)
 Vėžkalis Liudvikas (*Weszkalnies Ludwig*)
 Vilkė Kurdas (*Wilke Curd*)
 Volf Elena (*Volf Helene*)
 Volfas Hugo (*Wolf Hugo*)
 Volfas Richardas (*Volf Richard*)
 Voicenik Ana (*Woycenink Anna*)
 Vudaitis (*Wudat*)
 Cyė Valteris (*Ziehe Walter*)
 Vertė Ramutė Bakaitienė

Pramonės, amatų, verslo ir prekybos įmonės iki 1939 metų

Algirdas Sinkevičius

Viešvilės gyventojų poreikius iki Antrojo pasaulinio karo tenkino miestelio vietinės reikšmės pramonės, amatų ir prekybos įmonės. Kai kurios iš jų, kaip akcinės bendrovės „Hildebrandt“ lentpjūvė, popieriaus malūnas, veikęs iki 1885 m., metalo gaminių įmonė ir kitos savo gaminamą produkciją išveždavo ir už miestelio ribų, taip pat eksportavo ir į kai kurias užsienio valstybes.

Apie popieriaus malūną žr. str. „Kaimiškas Rydelsbergo dvaras, popieriaus malūnas (*Papiermühle*) 1767–1885 m.“

Alaus darykla

Alaus daryklos pastatas stovėjo kieme, kairėje namo savininko pusėje, frontonu į pietų pusę. Tai buvo karkasinis statinys iš plytų, pastatytas 1759 m., 73 pėdų ilgio, 35,5 pločio ir 8,5 pėdų aukščio, dengtas čerpėmis, su dviem kaminais, grindys išklotos lauko akmenimis. Už sienos buvo valcavimo patalpa. Krosnies apačia buvo sumūryta iš plytų, viršus – iš neglazuruotų koklių. Iš valcavimo patalpos durys vedė į rūgimo (fermentacijos) patalpą, kitos į bravorą, o iš ten laiptais į džiovyklą, kuri buvo 14 pėdų ilgio ir 10 pėdų pločio. Kitoje grindų pusėje buvo uždara valcavimo patalpa, iš čia buvo patenkama į didžiąją raugyklą, esančią kieme. Po valcavimo patalpa buvo įrengtas aludario butas, kuris turėjo 2 kambarius, 2 kamaras bei atskirą įėjimą.

Alus paprastai buvo daromas 14 dienų, salyklas tik žiemą – nuo Mykolinių iki pavasario pradžios, kol pasibaigdavo šalčiai. Šiam gaminimui reikėdavo žiemą 24, vasarą 18 saikų (senovinis vokiečių tūrio matas) salyklo. Iš šio kiekio išeidavo 9–12 statinių (*Tonne*) gryno alaus, 2 statinės pusiau gryno ir 6–7 statinės stalo alaus. Salyklas buvo laikomas geležinėse talpose vandens malūne.

Aludaris per metus gaudavo 15 talerių grynų pinigų, 13 saikų rugių, po 4 saikus miežių ir avižų, saiką žirnių, toną alaus, jautienos, 2 karves – vieną kaip aludaris, kitą kaip kūrikas, jas galėjo laisvai ganyti, 2 kiaules, už kiekvieną gėrimą – ketvirtį stalo alaus. Alaus gaminimui turėjo pagalbininką. Salyklu aludaris apsirūpindavo pats. Kasmet būdavo padaroma 220 tonų alaus, kuri parduodavo po tris talerius už toną. Išlaidos per metus sudarė 290 talerių, gryųjų pajamų likdavo 370 talerių¹.

Degtinės varykla

Šis pastatas stovėjo ant medinių atramų, buvo 82 pėdų ilgio, 40 pėdų pločio ir 9 pėdų aukščio, stogas buvo dengtas čerpėmis. Dvi stogo dalys frontoninės, masyvus kaminas. Degtinės varykla buvo pastatyta 1773 m. už malūno užtvankos prie Viešvilės upelio. Prie šio pastato buvo galima prieiti 9 pakopų laiptais, vedančiais žemyn. Ant kalno buvo vandens saugykla, į kurią vamzdžiais

¹ Schwarzen O. *Heimatkundliche Beiträge aus dem Memelland und dem Grenzgebieten, Der Grenzgarten, Beiträge des „Memeler Dampfboots“* Nr. 2, Mittwoch, den 4 März, 1931.

vanduo atitekėdavo iš malūno užtvankos. Uždengtas malūno užtvankos vamzdis, per kurį ėjo kelias, buvo 75 pėdų ilgio. Nuo čia iki saugyklos ėjo atviras kanalas – 55 pėdų ilgio, 2 pėdų pločio ir 3 pėdų gylio, iš abiejų pusių aptvertas storom lentom. Pati saugykla buvo 40 pėdų ilgio, 15 pločio, 19 aukščio, sienos sutvirtintos lentine tvora. Iš šio rezervuaro iki bravoro rūsio ėjo vamzdis žeme, ten jis susijungė su statmenu vamzdžiu, vedančiu aukštyn pro lubas. Šiais vamzdžiais vanduo spaudimu buvo pakeliamas į 6 pėdų aukštį į šaldymo statinę. Panašus vamzdis vandenį pakeldavo į kitą šaldymo indą, tad induose esančios žarnos be jokios pagalbos pastoviai pripildydavo statines vandens. Minėtas rūsys buvo 39 pėdų ilgio, 9 pėdų pločio, išklotas lauko akmenimis. Stogas degtas lentomis.

Priešais duris buvo įmūrytas distiliacijos indas, greta abu vėdintuvai. Vanduo iš jų ištekėdavo pro šalimais esantį vamzdį. Kitoje kamino pusėje buvo dar vienas indas. Prieš išėjimą link kamino, grindyse buvo atidaromos durys, pro kurias tuščios talpos buvo nuleidžiamos į rūšį, papildomos žarnomis iš šaldymo indų ir viršuje esančiu keltuvu pakeliamos į viršų.

Po didžiojo indo kranu buvo 3 vamzdžiai. Vienu iš jų atliekos nutekėdavo į jaučių tvartą, kitu į po žeme esančius kiaulių ėdalo lovius. Trečiuoju vamzdžiu vanduo iš kūrenimo patalpos buvo nuleidžiamas į Viešvilės upelį.

Bravoro patalpoje dar buvo ir būstas kūrikui. Visi šio pastato langai buvo apkalti mediena.

1778 m. iš 470 saikų rugių ir 47 saikų salyklo buvo pagaminta 47 omai (*Ohm*) degtinės. (Vienas omas = 137,4 litro.) Vieno omo kaina – 15 talerių ir 10 grašių. Už atliekas dar gauta 47 taleriai, bendros pajamos – 757 taleriai².

Viešvilės pieninė

1929 m. bendrovė „Pieno centras“ Viešvilėje įsteigė savo pieninę. Pieną į Viešvilės pieninę suveždavo vietos gyventojai ir aplinkinių kaimų ūkininkai. Per dieną pieninei jie patiekdavo pieno vidutiniškai po 1,5 tūkstančio litrų. Viešvilės pieninėje buvo gaminama varškė ir sūriai. Viešvilės ir Kazikėnų dvarui priklausančio Jovarėnės palivarko pieninėse buvo gaminamas anuomet buvęs ypač vertinamas garsusis Tilžės sūris. Derlingose užliejamose Nėmuno pievose augo geros kokybės žolė, iš šių pievų žolės buvo ruošiamos ir pašarų atsargos žiemai. Nuo gaunamų pašarų priklausė ir melžiamų karvių pieno kokybė. Tilžės sūrių gamybai buvo naudojamas tik labai geros kokybės pienas. Nuo 1936 m., pradėjus kaimyninėje Vilkỹškių gyvenvietėje veikti naujajai modernesnei pieninei, Viešvilės pieninė liko savininko pieno nugriebimo punktu, vadovaujamu savininko Kiūno (*Kuhn*).

Nors Viešvilėje žemės ir nebuvo derlingos, sunykus dvarui, čia gyveno, žemės ūkio ir gyvulininkystės produktų gamyba vertėsi negausus būrelis žemdirbių bei keletas stambesnių ūkininkų. Minimi šios gyvenvietės žemdirbiai Grezlis, Papendikis, Pečiukaitis, Puknaitis, Kasparaitis, Smetonius, Jetkė, Petkus, Overlingas, Benderis, Eniulaitis, Blaudsčius, Gotšalkas, Kaulius. Sprendžiant pagal pavardes, didesnė pusė buvo lietuviškos kilmės. Buvo ir keletas ūkininkų, tai Jakštaitis, Brocelis, Turkaitis, Mantvilis, Paulius Šubertas, Liūdžiuvaitis. Pagulbinių kaime gyve-

² Schwarzien O. *Heimatkundliche Beiträge aus dem Memelland und dem Grenzgebieten, Der Grenzgarten, Beiträge des „Memeler Dampfboots“* Nr. 2, Mittwoch, den 4 März, 1931.

Buvusios Kūno (Kuhn) pieninės pastatas. 2014 m. A. Sinkevičiaus nuotr.

no dideli ūkininkai. Vienas jų – Trūtnavas, laikęs didelę bandą gyvulių, kartu turėjęs ir savo karčemą-restoraną. Kitas ūkininkas – Žaginis. Pats turtingiausias šio kaimo ūkininkas – Otas Bormanas, turėjęs dvarą su 71 ha žemės ir restoraną. H. E. fon Knoblocho Viešvilės kronikose (*Wischwiller Dorf-Chronik*) nurodytos ir kitų ūkininkų pavardės – Memolhohcas, Žagaras, Šimaitis ir kiti.

Antgulbinių kaime buvo 53 ha ūkis, kurio savininkas – Jonas Gavėnas. Kalvėlių kaime gyveno stambesni ūkininkai A. Abromaitis ir L. Vėžkalnis.

Be išvardintų ūkininkų ir įmonių, Viešvilėje dar veikė savininko Hahno plytinė, Lango duonos ir kitų gaminių kepykla.

1922–1925 m. elektros įrengimo ir montavimo darbus atliko susikūrusi Viešvilės elektros bendrovė. 1926 m. pradėjo veikti Viešvilės taupomoji kasa. 1932 m. įsteigta Emilio Konato, 1934 m. – Franco Everlingo gyvulių skerdyklos.

Metalo gaminių įmonės (*Kupferhammer, Eisenhammer*) 1744–1944 m.

Viešvilės gyvenvietėje prie upelio jau nuo XVII a. stovėjo grūdų malūnas, vėliau įrengta ir aliejaus spaudykla bei lentpjūvė. XVIII–XIX a. pastatyta ir daugiau nedidelių įmonių. Tai 1730 m. žydo Šlōmkos (*Schlomka*) įsteigta kailių apdirbimo įmonė „Schutz Juden“, popieriaus, vežimų remonto ir kt. Reikšmingi gyvenvietės augimui buvo 1744 m., kai Rytų Prūsijos oberprezidentas bajoriškojo Viešvilės dvaro savininkas J. F. fon Domhardtas gyvenvietėje pradėjo vystyti vietos pramonę. Prūsijoje jau tais laikais buvo organizuotas atliekų, senų skudurų, popieriaus, vario gaminių ir kt. surinkimas, rūpinantis, kad nebūtų išmetama brangi žaliava naujiems dirbiniams. Gavęs karališkąją privilegiją, dvaro savininkas J. F. fon Domhardtas vakarinėje gyvenvietės pusėje, miško pakraštyje, ant Viešvilės upelio, pastatė pirmąją užtvanką vario kalyklai (*Kupfer Hammer*). Neilgai trukus prie Viešvilės upelio aukštutinio tvenkinio buvo pastatyta ir pati vario kalykla. Medinis, geležimi apkaustytas vandens jėgainės sukamas ratas kilnojo didžiulį iš storų ažuolinių rąstų pagamintą ir apkaustytą geležimi kalyklos kūjį.

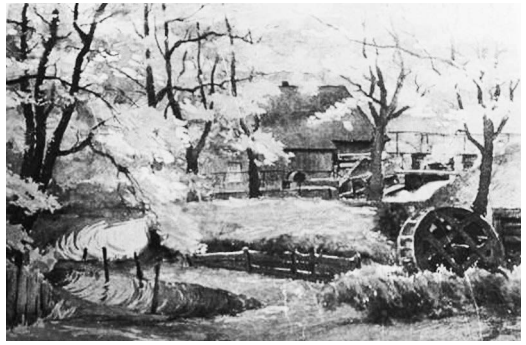
1767 m. šiai įmonei pradėjo vadovauti dėl persekiojimo už tikėjimą persikėlęs iš Zalcburgo (Austrija) Kristupas Šetleris (*Christoph Schettler*). Aplinkinių vietovių gyventojai senus susidėvėjusius varinius gaminius – dubenis, varines lėkštes, stalo įrankius privalėjo atiduoti Viešvilės kalyklai. Panaudojant vietoje – Jūravos girioje degtas medžio anglis, vario laužas kalykloje būdavo įkaitinamas ir suplakamas į stačiakampės formos plokštes. Vario plokštės toliau buvo vežamos į Prūsijos fabrikus kaip žaliava naujiems dirbiniams.

Kaip teigia H. E. fon Knoblochas, vėliau Kristupas Šetleris Eisenhammerio vario kalyklą iš Viešvilės dvaro savininko Johano Frydricho fon Domhardto įsigijo ir pradėjo kurti gyvenamąją sodybą. Šetlerių giminė savo verslo neapleido, vėliau įmonę perėmė Kristupo sūnus Gotfrydas Šetleris (*Gottfryd Schetler*), kuris pirmasis Šetlerių giminėje studijavo Poznanėje (vok. *Posen*) mašinų gamybos mokykloje Vestfalijoje, ten tapo mašinų gamybos inžinieriumi ir kurį laiką dirbo Ragainėje mašinų gamykloje. Metalų apdirbimas jau buvo jų šeimos verslas. Tėvas rūpestingai puoselėjo šį verslą ir paliko savo įpėdiniams. Tęsdamas šeimos tradicijas, Gotlybas Šetleris įmonę perėmė ir dirbo toliau³.

Vario ir geležies kalyklos medinis frontonas, kaip rašoma apie 1780 m. įmonę laikraštyje „Memeler Dampfboot“ (*Memeler Dampfboot*, 1931 03 04 – red. pastaba) buvo vakarinėje pusėje. Pastato ilgis – 60, plotis 34 pėdos, aukštis iki stogo 8 pėdos. Stogas lentinis. Kadangi ji stovėjo ant kalvos, iš trijų pusių buvo apsupta 3 pėdų pločio kanalo, per kurį nutekėdavo pakilęs vanduo. Per mažą tiltuką buvo galima patekti į pačią kalyklą. Dešinėje pusėje prie įėjimo buvo durys į iš plytų sumūrytą 16 pėdų ilgio ir 14 pėdų pločio saugyklą. Pastato durys buvo apsaugotos. Šalia skliautuoto rūšio sumūrytas kaminas, pro grotuotą langą patekdavo pakankamai šviesos. Priešais duris stovėjo į žemę įkastas stulpas, ant kurio pritvirtintos žirkklės. Stulpą supo medinė tvora, kad pjaustomas varis nenušoktų per toli.

Už durų stovėjo pakyla su didelėmis dumplėmis. Jos buvo 9,5 pėdų ilgio ir 4 pėdų pločio, iš šonų apsuptos ruda oda.

Už kalyklos kamino stovėjo ažuolinė statinė, į kurią nuo pat kamino ėjo vamzdis, kad pašildytų ruošiamą kalimui vario laužą. Nuo statinės viršaus du vamzdžiai vedė į vandens, arba vadinamąją lokio, dėžę, iš kurios pro šiuos vamzdžius vanduo patekdavo į statinę, o apačioje buvo anga, pro kurią vanduo vėl ištekėdavo. Prie pat didžiojo dūmtraukio stovėjo pakyla, ant kurios su vandens ratu ir mažu velenu buvo užtempiamos dumplės. Velenas išukdavo ir vadinamąjį grandiklį, kuris, krisdamas į išskobtą ažuolinę trinką, nuvalydavo

F. Šetlerio vario apdirbimo įmonė (Kupferhammer). H. E. von Knobloch, *Die Wischwiller Dorf-Chronik III*, Berlin-Dahlem, 1999, Seite 80–81

³ Knobloch H. E. von, *Beiträge für eine Dorf-Chronik I*, Berlin-Dahlem, S. 17–19.

geležies nuodegas (*dzindras*). Į prie trinkos esančią statinę vanduo patekdavo taip pat iš lokio dėžės.

Kitoje pastato pusėje prie įėjimo kabėjo didelė svarstyklių lėkštė, už jos buvo geležies kalimo vieta, iš kur pro stogo frontoną kilo kaminas. Čia esančios 7 pėdų ilgio ir 2 pėdų pločio dumplės buvo pučiamos rankomis. Prieš kalvę buvo du priekalai, viduje įkasti pastoliai kūjams. Vienas iš jų kalimui į storį, kitas į plotį⁴.

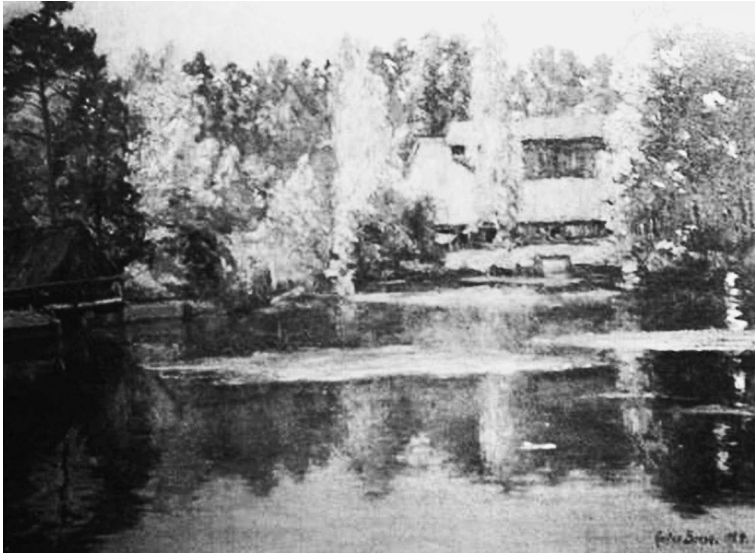
Senoji Eisenhammerio vario kalykla baigė darbą po šimtmečio – 1868 m. Ją nukonkuravo naujos pažangesnės Prūsijos vario valcavimo įmonės, tiekusios pigesnę žaliavą. Iš tų laikų išliko žinių ne tik apie šią vario kalyklą, bet ir apie kitą čia veikusią kalyklą – žemės ūkio padargų bei noragų gamybos įmonę. Antroji įmonė – geležies kalykla buvo pastatyta dar 1840 m. 1875 m. įmonė buvo pertvarkyta ir pradėjo dirbti jau kaip geležies perdirbimo įmonė. Čia gaminiai buvo apdirbami metaliniu kūju karštu būdu. Karštuoju būdu apdirbant metalo gaminius, juose aukštoje temperatūroje vyksta grįžtantieji rekristalizacijos procesai, todėl deformuojant beveik nepakinta gaminių mechaninės ir fizinės savybės. Buvo kalamos ašys arkliais traukiamiems vežimams, plūgų dalys. Gaminiais įmonė ap- rūpindavo savo rinką, dalis keliavo į Prūsiją ir Didžiąją Lietuvą.

Šią įmonę savo žinioje turėjo jos savininkas Frydelis Šetleris, kurio seneliai, kaip jau buvo minėta, kadaise atsikėlė su zalcburgiečiais iš Vokietijos pramoninių rajonų. Gamykla dirbo pamainomis (liudininkų žodžiais, – dieną naktį). Didžiulio kūjo, kuris plakdavo noragus, sukeliama garsą girdėjo visa gyvenvietė, net langų stiklai, o naktį lovos virpėdavo. (Kūjis, pvz., Valkiniūkų ir Rudaminės metalo liejimo įmonėse sverdavo 48 kg. – *red. pastaba*.) Didžiuliam kūjui kilnoti buvo panaudota vandens energija. Metalą, senus vagonų ratus atveždavo siauroju geležinkeliu ir iškraudavo *Rydelsbergo* stotelėje, buvusioje už kapinių, kur geležinkeliukas kerta Klaipėdos–Kaūno plentą. Ten pakraudavo ir Tilžės kryptimi siunčiamus naujuosius savo gaminius. Metalą iš geležinkelio stotelės į įmonę parsiveždavo tiesiai per mišką, dabar jau mišku apaugusiu keliu. Viešvilės metalo perdirbimo įmonės gaminiai buvo paplitę – dar neseniai jų būdavo galima aptikti, – mat susidėvėjus senam vežimui, gyventojai metalines jų dalis pritaikydavo naujam dirbiniui. Vežimų ašys gamintos iš apylinkėse surinkto geležies laužo. Geležies kalykloje buvo naudojamos vietinės medžio anglys.

87-erių metų Ernstas Šetleris (1851–1938) buvo penktasis prie Viešvilės upelio buvusios geležies kalyklos ir jai priklausiusio ūkio savininkas. Šetlerių šeima nuo 1768 iki 1944 m. turėjo vandens energiją naudojančis vario ir geležies kalyklas, kurios dirbo 175 metus. Tekančio vandens energijos dėka veikianti vario kalykla buvo didžiausias tokio tipo statinys Europoje. Ši įmonė sunaikinta pokario laikotarpiu – jau sovietų laikais. Tokia pati vario kalykla dabar yra Vokietijoje Erzgebirge netoli Karlovi Varų (ček. *Karlovarský kraj* – *red. pastaba*) ir rodoma turistams. Dar viena tokio tipo kalykla, nustojusi dirbti 1938 m., yra taip pat Vokietijoje – Vendenerhute (*Wendenerhütte*) Zygerlande (*Siegerland*). Po Antrojo pasaulinio karo ji buvo restauruota ir rodoma turistams kaip muziejinė įžymybė⁵.

⁴ Schwarzien O. *Heimatkundliche Beiträge aus dem Memelland und dem Grenzgebieten, Der Grenzgarten, Beitage des „Memeler Dampfboots“* Nr. 2, Mittwoch, den 4 März, 1931.

⁵ 1938 11 09 dienraščio „Memeler Dampfboot“ Nr. 7/38 priedas.

*Eizenhamerio
tvenkinys ir metalo
apdirbimo įmonė.
H. E. von Knobloch,
Die Wischwiller
Dorf-Chronik III,
Berlin-Dahlem, 1999,
Seite 82–83*

1895 m. metalo perdirbimo įmonėje buvo pritaikyta garo mašina, tad jos darbas jau nebe priklausė nuo vandens išteklių tvenkinyje sausros metu. 1900 m. buvo pastatyta naujoviška plieno kalykla, kur gamintas žemės ūkio inventoriūs. Buvo štampuojama ir kalama, kai reikėdavo pagaminti masyvias detales. Įmonė supirkdavo senus traukinių vagonų ratus ir kitoki geros kokybės metalą, jį išlydydavo ir gamino žemės ūkio padargų dalis: akėčias, plūgų noragus ir kt.

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje carinės Rusijos kariuomenė suniokojo įmonės įrenginius, į Rytus ištrėmė dvarininkų šeimą. Užtvanka nebeatlaikė pavasario potvynių ir išgriuvo. Jaunesnysis Gotfrydo Šetlerio sūnus žuvo Pirmajame pasauliniame kare, tad Eizenhamerio sodybą, įmonę ir visą likusią turtą perėmė vyresnysis sūnus Frydelis Šetleris (*Friedel Schettler*) ir pradėjo rūpintis po karo apgriautos įmonės atstatymo darbais.

Pastatai ir įrengimai, nemažai nukentėję Pirmojo pasaulinio karo metu, neilgai trukus buvo atstatyti ir įmonė vėl pradėjo dirbti visu pajėgumu. Visu pajėgumu ši vietos pramonės įmonė dirbo ir Klaipėdos kraštui prisijungus prie Lietuvos Respublikos. Naudodamas Viešvilės upelio vandens energiją, įmonės kūjis dirbdavo ištisą parą. Monotoniškas kūjo dundesys aidėjo tiek dieną, tiek ir naktį, net lovos Viešvilėje virpėdavo. Iki 1929 m. metalo apdirbimo įmonės meistras dirbo iš Vokietijos kilęs geras tos srities specialistas – H. Knopkė. Eizenhamerio metalo apdirbimo įmonė ir toliau gamino vežimų ašis, plūgus, žagres, noragus, akėčias ir įvairias kitas žemės ūkio mašinų dalis. Apie 1938 m. metalo apdirbimo įmonėje, be turimo garo katilo, buvo pastatytas ir pradėjo veikti elektros generatorius, kurį suko vandens turbina. Viešvilės Eisenhammerio įmonės gaminiai Rytprūsiams buvo tiekiami iki pat Pirmojo pasaulinio karo.

Metalo apdirbimo įmonės įrengimai, didžiulis ratas, kilnojęs kūjis, storos ažuolinių rąstų kaladės ir visi įrenginiai buvo išlikę iki 1944 m. rudens. Pasitraukus seniesiems vietos gyventojams į Vakarus, sovietinė kariuomenė, vėliau ir naujieji gyventojai palaipsniui viską sunaikino. Šitaip sovietinės okupacijos laikais, įmonei tapus niekam nereikalinga, viskas buvo išdraskyta.

Buvo išsprogdinta ir senoji Viešvilės upelio užtvanka. Paskutiniaisiais sovietų metais buvo atstatyta pirmoji užtvanka, įrengtas žuvitakis, kuris atgavo vertingų žuvų kelią į buvusias Viešvilės upelio aukštupio nerštavietes, tačiau buvusios pramonės – senosios vario kalyklos ir geležies apdirbimo įmonės, kurios ilgus metus aprūpino Mažosios Lietuvos, vėliau – Klaipėdos krašto gyventojus savo gaminiais, nebeliko. Visa tai nuėjo gilion užmarštin⁶.

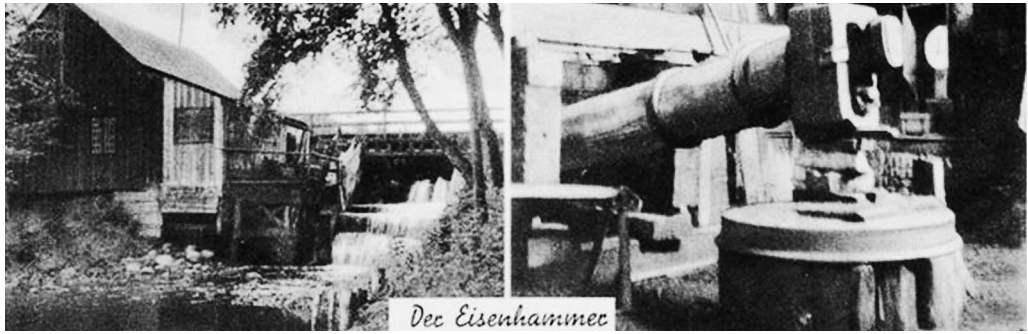
Apie metalo apdirbimo įmones randame ir 1938 11 09 Ernsto Šetlerio straipsnyje dienraštyje „Memeler Dampfboot“. Laikraštyje Nr. 7/38 jis rašo, kad Rytprūsių oberprezidento, Viešvilės dvaro savininko Johano Frydricho Domhardto iniciatyva dar 1767 m. liepos 23 d. gauta karališkoji privilegija statyti ant Viešvilės upelio užtvankas ir vietos pramonės įmones. 1768 m. prie Viešvilės upelio įrengtas užtvankos pylimas, pastatyta vario kalykla su vandens sukamu ratu, kilnojusiu didžiulį kalyklos kūjį. 1769 m. liepos 20 d., vadovaujant vario kalyklos meistrui Kristupui Šetleriui (*Christoph Schettler*), vario kalykla pradėjo dirbti. Pradžioje vario kalykla dirbo Viešvilės dvarui, kurio valdytojas buvo Šmitas (*Schmidt*), vėliau ją perėmė Kristupas Šetleris. Jis 1770 07 01 ją išsinuomojo vieniems metams už 1 000 talerių. 1774 04 26 vario kalyklos meistras K. Šetleris už 2 000 talerių perėmė ją paveldimajai nuomai, mokėdamas 1 000 talerių metinės nuomos. Po to jis gavo 1 ūbą žemės (be gamyklos ir trobesių).

Rytprūsiose dar Frydricho Didžiojo laikais buvo surenkami seni, naudojimui jau netinkami vario gaminiai, kaip ir daugelis žaliavų. Kalyklos krosnyje, panaudojant degtą medžio anglį, vario laužas būdavo įkaitinamas ir sukalamas į dideles plokštes, kurios vėliau siauruoju geležinkeliu buvo išgabenamas perdirbti į Prūsijos fabrikus. Nustatytos teritorijos gyventojai valdžios nurodymu visus susidėvėjusius varinius gaminius, t. y. indus (lėkštes, dubenis, įrankius) ir kt. privalėjo atiduoti tik šiai kalyklai.

1840 m. šalia jos buvo pastatyta geležies kalykla, gaminusi plūgų dalis. 1868 m. senoji vario kalykla darbą baigė – ją nukonkuravo naujosios Vokietijos vario valcavimo įmonės, dirbusios pagal naujesnes technologijas ir rinkai tiekusios pigesnius gaminius. 1875 m. įmonė vėl atgaivinta ir pradėjo darbą pritaikyta geležies apdorojimui. Čia kaltos paklausios ne tik Prūsijos, bet ir carinės Rusijos rinkose arklinių vežimų ašys buvo naudojamos ir Didžiojoje Lietuvoje (mat dar neseniai jų buvo galima aptikti pas lietuvių ūkininkus). Metalo dirbinių gamyba Viešvilėje nenutrūko ir XX a. pirmoje pusėje. Dar 1895 m. buvo pastatyta garinė kalvė, nepriklausiusi nuo vandens išteklių tvenkinyje. 1900 m. parceliuojant bajoriškąjį Viešvilės dvarą, geležies kalyklą išigijo nuo 1769 m. įmonei vadovavusi Šetlerių giminė. Greta senosios kalyklos buvo pastatyta naujoviška plieno kalykla, kur gamintas žemės ūkio inventorių ir geležinkelio riedmenys. Šie įmonės gaminiai Rytprūsiam buvo tiekiami iki pat Pirmojo pasaulinio karo.

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje išsiveržusi Rusijos kariuomenė suniokojo įmonės įrenginius bei pastatus, į Rytus ištrėmė savininkų šeimą. Neatlaikiusi pavasarinio potvynio sugriuvo medinė Eizenhamerio užtvanka. Sugriautą įmonę pokariu ėmėsi atkurti Poznanėje (*Posen*) įgijęs mašinų gamybos inžinieriaus kvalifikaciją, kurį laiką dirbęs Ragainės

⁶ Knobloch H. E. von. *Berträge für eine Dorf-Chronik, Berlin-Dahlem, 1997, Seite 17–22.*

žemės ūkio mašinų fabrike Gotlybas Šetleris. Viešvilės geležies kalyklos meistrui ilgą laiką (1929 m. žuves) dirbo H. Knopkė. Palaipsniui buvo atstatyta sodyba ir kalykla. Atkurta įmonė veidavo ištisa parą, naudodama Viešvilės upelio vandens energiją. Kalyklos kūjo dundėjimas buvo girdimas ištisa parą (senųjų gyventojų prisiminimais, Viešvilėje dieną ir naktį virpėdavo langų stiklai). 1938 m. šalia garinės kalvės buvo pastatytas vandens turbinos sukamas elektros generatorius. Įmonė, jos įrenginiai – iš storo geležimi apkaustyto ažuolinio rasto pagamintas kūjis, didžiulis vandens ratas ir kt., buvo išlikę iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos ir sunaikinti pokario metais⁷.

Netoli Šetlerių sodybos, už laukymės, miško pakraštyje, ant nedidelės kalvelės dar randamos Šetlerių giminės kapinaitės. Kapinaitės po Antrojo pasaulinio karo buvo išlikusios nesuardytos. Jos buvo aptvertos plytų mūro tvora, kapinių viduje apie 1967 m. dar stovėjo kapų paminklai, metaliniai kryžiai. Vėliau piktadariškos rankos iškasinėjo kapavietes, išvartė paminklus, kryžius, kuriuos, prasidėjus metalų pardavimo karštligėi, surinko metalo grobstytojai. 2014 m. dar buvo vienas nulaužtas metalinis lietinis kryžius su iškaitomu įrašu.

Viešvilės gyventojų Antano Bakaus prisiminimai

Aš atsikėliau į Viešvilę 1926 m., kai šis kraštas jau buvo atiduotas Lietuvai. Čia kėlėsi, viliojami didesnio uždarbio, ir daugiau lietuvių. Apsigyvenau ir dirbau iki 1938 m., todėl per dvylika metų spėjau šį kraštą pažinti.

Metalo dirbinių kalykla, jos užtvanka ir metalo dirbinių kalyklos kūjis. Senas atvirukas

Lietinis kryžius Šetlerių giminės kapinaitėse, 2014, Algirdo Sinkevičiaus nuotr.

Vienoje kryžiaus pusėje – WILHELM und ADOLPH SCHETTLER; antroje kryžiaus pusėje – geb. 19 October 1840, gest. 16 Januar 1841, geb. 5 December 1844, gest. 1 August 1846 (geb. – geboren – gimimo data; gest. – gestorben – mirties data)

⁷ Šetleris E. *Viešvilės dvaras, kaimas ir bažnyčia*, str. iš 1938 11 09 dienraščio „Memeler Dampfboot“, Nr. 7/38 priedo.

Pamiškėje, pačiame Viešvilės gyvenvietės pakraštyje, Eizenhameryje, toje vietovėje, kur pokario laikotarpiu buvo Viešvilės invalidų namai, prie tvenkinio stovėjo Frydelio Šetlerio (*Friedel Schetler*) elektros generatoriaus ir metalo apdirbimo įmonės pastatai. Metalo apdirbimo įmonė gamino įvairias žemės ūkio mašinų dalis: vežimų ašis, plūgus, žagres, akėčias, noragus ir kt.

F. Šetlerio sodybos gyvenamasis namas ir alėja.

Jos savininkas turėjo ir savo ūkį, laikė arklių, karvių, kiaulių. Šiuo metu išlikęs tik gyvenamasis namas, o tvarto, daržinės, klėties, stovėjusių kairėje pusėje tvenkinio, rūšio jau nebėra.

H. E. von Knobloch, Wischwiler Dorf-Chronik IX, Berlin-Dahlem, 2005, Seite 164–165

Jie po karo dar kurį laiką stovėjo ir buvo naudojami, o vėliau sunyko ir buvo nugriauti.

Maždaug toje vietoje, kur dabar užtventkas Viešvilės upelis, buvo įrengta ir šios įmonės užtvanka. Įmonė buvo mechanizuota – krentančio vandens jėga buvo varomos dumplės ir kilnojamas didžiulis kūjis, kurio dundėjimas, kaip prisimena senieji miestelio gyventojai, buvo girdimas gana toli.

Iškildavo didelių sunkumų, apsirūpinant akmens anglimis. Klausimas buvo sprendžiamas, pasinaudojant senolių patirtimi – naudodavo savo jėgomis degtą medžio anglį. Metalo apdirbimo įmonė priklausė savininkų vokiečių Šetlerių giminei ir po 1924 m. Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos. Įmonės savininkas Frydelis Šetleris gyveno gražiam mūriniame name šalia buvusios metalo apdirbimo įmonės. Jame 1947 m. įsikūrė antrasis Viešvilės invalidų namų korpusas. Jie čia buvo iki 1976 m. Pastaruoju metu jame vėl įrengta poilsiavietė, priklausanti Kauno kurčiųjų kombinatui „Atropa“. Dabartiniame gyventojų Kucinų asmeninės nuosavybės teise turimos žemės sklype gyvenamųjų namų buvo ir daugiau, jų pamatų liekanos dar matomos, nors, metams bėgant, viskas jau užaugo žole. Šiuose namuose buvo apgyvendinti metalo apdirbimo įmonės darbininkai, kumečiai. Netoliese miške dar nesunkiai galima surasti ir šios metalo apdirbimo įmonės savininko F. Šetlerio šeimos kapines, tiesa, neprižiūrimas, tačiau jose dar yra išlikę paminklų su kai kur dar įskaitomais užrašais. Metalo dirbinių įmonė veikė iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos⁸.

Viešvilės gyventojų Antano Kucino prisiminimai

Mano tėvai iki Antrojo pasaulinio karo gyveno Palėkiuose. Tėvas dirbo Smaliniūkuose. Po karo aš su savo šeima apsigyvenau Viešvilėje. Artėjant frontui, pagal vokiečių karinės vadovybės įsakymą visi Klaipėdos krašto gyventojai privalėjo pasitraukti į Vokietijos gilumą. 1944 m. spalio mėn. įmonės savininkas su šeima, nežinodamas, ar ilgam, pasiimdamas tik tai, ką galėjo neštis su savimi, paliko įmonę ir išvažiavo iš savo gimtojo krašto. Viskas palikta taip, kad galima buvo bet kuriuo momentu pradėti įmonės

⁸ Papasakojo Antanas Bakus, 70 m. Užrašė Algirdas Sinkevičius 1971 m. Viešvilė.

darbą. Ant priekalo paliktas kūjis, tvarkingai sudėti įrankiai – tik paleiski įmonė ir dirbk. Gyvenamojo namo kambariuose kabojo užuolaidos, virtuvėje tvarkingai sudėti indai, stalo įrankiai. Atrodė, kad čia gyvenusieji kažkur trumpam išėję.

Užėmusi kraštą, rusų kariuomenė gyvenamajame name laikė arklius, nugriovė du įmonės darbininkų gyvenamuosius namus (prieš tai juose gyveno 6 šeimos) ir sukūreno. Vėliau, metams bėgant, buvo nugriauta medinė daržinė su tvartu, nes jie, neremontuojant stogų, pradėjo irti⁹.

1992 m. aplankyti savo buvusią tėviškę buvo atvykę įmonės savininko dukra ir sūnus Šetleriai. Jie kelias dienas gyveno miestelyje, kasdieną ateidavo ir ilgai vaikštinėdavo apie išlikusią buvusią savo gyvenamąją pastatą, kuriame dabar įmonės „Atropa“ poilsio namai. Vieną kartą mačiau, kaip abu šluostė ašaras – pasirodo, kad prie lango, kur buvo vaikų kambarys, jie pamatė tą pačią buvusių alėją ir prie sienos dar kybantį seną lietuvių, kuriuo nusileisdavo, kai vaikystėje išeidama mama juos užrakinėdavo „dėl viso pikto“. Nesunku suprasti, ką jie jautė ir išgyveno, matydami taip suniokotą savo gimtinę. Čia jau nebuvo gražiųjų glazūruotų koklinių krosnių, puošnių verandų su vitražiniais stiklais, į antrąjį aukštą vedančių gražių ažuolinių laiptų ir kitų architektūrinių pastato puošybos elementų.

Vaikystės prisiminimuose buvusi brangi tėviškės sodyba buvo jau ne tokia, kaip kad pasirodydavo sapnuose – likęs tik subjaurotas gyvenamasis namas. Nei metalo įmonės, nei ūkinių pastatų – nė ženklo, lyg jų ir nebūta. Tik tyliai ošianti buvusių alėja, tiesa, jau gerokai paaugusi, dar priminė čia praleistus nerūpestingos vaikystės metus¹⁰.

Eizenhamerio gyventojos Brigitos Šetler prisiminimai

Apie 1767 m. mano senelis Kristupas Šetleris (*Christoph Schettler*), dėl persekiojimo už savo tikėjimą persikėlęs iš Zalcburgo į Viešvilę, iš Viešvilės bajoriškojo dvaro savininko Johano Frydricho fon Domhardto įsigijo Eisenhammerio metalo dirbinių įmonę ir gyvenamąją sodybą. Jo nuosavybėn Viešvilės gyvenvietės pamiškėje žemės ūkio veiklai buvo skirtas 45 ha ploto žemės sklypas. Tai buvo rami, nuošali vieta, per kurios valdas tekėjo Viešvilės upelis. Čia, prie Viešvilės upelio tvenkinio, jis pirmasis atidarė savo metalo gaminių įmonę (*Kupferhammer*), kuri jau 1840 m. pradėjo leisti produkciją. Į šalia sodybos stovėjusį Knoblocho dvarelį atvykdavo nemažai poilsiautojų. Netoliese, miško kalvelėje, buvo įrengtos ir šeimos kapinės – tyli ramybės vieta „pavargusiems keleiviams“. Atmintyje išlikę periodiškai pasikartojantys metalo apdirbimo įmonės kūjo garsai, jo skambesys. Jie visam laikui išliko kaip brangūs nerūpestingos vaikystės prisiminimai, jie kaip poemos lydėjo ir mūsų jaunystę. Išsigandome tikrai tada, kai likimo smūgiai mus nubloškė toli nuo tėviškės. Atmintyje nuolatos iškyla didelis išspūdingas tėvų sodybos namas, nuo kurio vitražiniais langais pasipuošusios verandos į ūkinį kiemą ir prie Viešvilės tvenkinio vedė graži aukštų medžių alėja.

Prie gyvenamojo namo augo gražus sodas, pro jįėjo jaunu būvusių alėja. Akyse stovi ir arkliais pakinkyta karieta, paruošta važiuoti į netoliese esantį Viešvilės miestelį. Šia karieta tėvas veždavo abu savo vaikus Iną ir Heinčą į buvusią Viešvilės pradinę mokyklą, o žiemą,

⁹ Papasakojo Valentinas Kucinas, 54 m. Užrašė Algirdas Sinkevičius. 2013 m. Viešvilė.

¹⁰ *Ten pat.*

atšalus orams, veždavo rogėmis. Seneliai, tėvai ir vaikai gyveno dvarelyje (*Gutshaus*), dvarelio ir įmonės darbininkai turėjo abiejose pusėse tvenkinio atskirus namelius su daržais. Vieną kartą vasarą tėvų sodyboje kartu su savo vaikais buvo apsistoję pasiklydę čigonai, kuriuos tėvai apgyvendino kluone. Taigi buvom susilaukę ir mes „poilsiautojų“. Mūsų protėviai nuo seno buvo metalo apdirbimo meistrai. Mano tėvas Gottfrydas Schetleris, pirmasis giminėje mašinų gamybos inžinierius, studijavo Posene mašinų gamybos mokykloje Vestfalijoje ir dirbo Ragainėje mašinų gamykloje inžinieriumi. Jaunesnysis brolis Heinrichas buvo savanoris, žuvęs Pirmajame pasauliniame kare, todėl Eizenhamerio dvarą, įmonę ir visą mūsų turta perėmė vyresnysis brolis.

Kadangi per karą dvaras nukentėjo, reikėjo viską atstatyti, brolis to ėmėsi. Mūsų jaunystės dienos prabėgo atviroje gamtoje prie upelio, kurį supo dideli miškai. Čia prie tvenkinio buvo mūsų žaidimų aikštelė, vasarą – poilsio, maudymosi ir deginimosi vieta.

Vasarą čia plaukiodavome valtele, žiemą čiužinėdavome pačiužomis. Mūsų kaimynų Knoblochų vaikai Hansas ir Gertas (*Hani* ir *Gert*) kartu su mumis lankė Viešvilės kaimo mokyklą¹¹.

Vasarą šalia mūsų namų buvusioje aikštėje vykdavo kaimo šventės, grodavo muzika, žmonės linksmindavosi.

Mūsų upelis, ant kalnelių augantys pušynai buvo unikalūs, nepakartojamo grožio. Upelis žemyn tekėjo Rydelsbergo dvaro link, kur prie antrosios užtvankos buvo pastatytas popieriaus malūnas (*Pappir Mühle*). Mes, dar vaikai, išikeldavome upelin skalbimo kubilą, išsėdavom į jį ir plaukdami link antrosios užtvankos supdavomės, čia pat žvejodavome, bijodami išlipti. Visą laiką reikėdavo saugotis dėlių, kurios tik ir taikydavosi tvirtai prisisiurbti prie mūsų kojų. Prisimenu, kaip eidami žemuogiauti pykdavom, jei gyvenusieji pas H. E. fon Knoblochą vasarotojai pirma mūsų nurinkdavo uogas mūsų uogavietėse. Kartą, nutaręs juos pamokyti, Hansas pjūklų nupjovė lieptą, ir svečiai „turėjo sušlapti kojas“. Kairėje pusėje tvenkinio buvo „Vario kūjo“ pastatas – tėvų metalo gaminių įmonė. Jai iš kairės buvo pastatytas elektros generatorius, čia atėjo požeminis vandens kanalas, kuris suko vandens turbiną, o ji suko elektros generatorių.

Šalia buvusioje namelyje gyveno Bucevičius ir Šventorius, ūkinio pastato kambariuose gyveno Vaitiekus ir Jankevičius, kurie dirbo dvare laukų darbus ir prižiūrėjo gyvulius¹².

Su jų gausios šeimos vaikais draugavome, skindavome pavasarinės gėles, kartu žaisdavome ir net negirdėdavome šaukiant pietauti. Tuomet senelis ar tėvas ateidavo su rykšte rankoje. 1939 m., Klaipėdos kraštui grįžus

Hansas ir Gertas Knoblochai vaikystėje. 1933 m.

H. E. von Knobloch, Die Wischwiller Dorf-Chronik IV, Berlin-Dahlem, 2000, Seite 324

¹¹ Papasakojo buvusi Eizenhamerio gyventoja Brigita Šetler. Užrašė H. E. fon Knoblochas. *Die Wischwiller Dorf Chronik*, II, Berlin-Dahlem, 1996.

¹² *Ten pat.*

Buvęs Šetlerio sodybos (Eizenhamerio) darbininkų gyvenamasis namas 1939 m. H. E. von Knobloch, Beiträge für eine Dorf-Chronik I, Berlin-Dahlem, 1997

Eizenhamerio užtvanka 1939 m.

Vokietijos priklausomybėn, jie išvyko Lietuvon, daugiau nieko apie juos negirdėjom. Dešinėje tvenkinio pusėje gyveno Drews, Vaitiekus, Knoppke ir moteris Gavens su dukra Anna, kuri mokė kalbos gydytojo Alfredo Eichelbergerio vaikus.

Žiemą krioklio kraštai iššaldavo – ledas prišaldavo prie šliuzo, ledo luitas susidarydavo tarp šliuzo ir turbinos rato, todėl reginys atrodydavo išpūdingai. Vasarą mes leisdavomės prie krioklio, tačiau prie rato artintis nediršdavome – buvo pavojinga. Ilgujų vasaros atostogų metu visada mielai padėdavome tėvų ūkyje. Pamenu, pavasari, daugiausia rytais, prasidėdavo perkūnija, kuri dar ir vakarais dundėdavo. Senelis pasakodavo, kaip kartą

Javapjūtė Eizenhamerio laukuose 1939 m. H. E. von Knobloch, Beiträge für eine Dorf-Chronik I, Berlin-Dahlem, 1997

stiprios audros metu matė po kiemą besiritinėjančius kamuolinius žaibus. Jis matė ir kaip žaibas užmušė mūsų veršelį. Gerai prisimenu, kaip kartą trenkus žaibui, aš viską metus bėgau į savo namus. Kiek tolėliau buvo Apšriūto kalnas, ant kurio viršūnės stovėjo net 30 m aukščio priešgaisrinio stebėjimo bokštas. Iš jo buvo galima apžvelgti aplinkinius miškus, Káskalni, Nėmuno vagą ir lankas. Žiemomis mes nuo šio kalno leisdavomės rogutėmis. Lankose gyventojai šienaudavo. Kartą jie rado mažytę stirnaitę. Ji vėliau augo mūsų sode, pamenu ,kurį laiką ją girdydavome iš buteliuko. Vėliau, paaugus ragiukams, ji besigindama kai kam ir kelnes įplėsdavo. Su vaikais ji greitai susidraugavo, visur mus lydėdavo, kartu bėgdavo su mumis į daržą, prie darbų, susidraugavo ir žaisdavo su šuneliu. Kurį laiką iki mokslo metų pabaigos ją auginio mūsų mokytojas Fricas Rimkus, kuris

pamokų metu mums buvo griežtas. Supykęs jis berniukams suimdavo už žando arba su lazdele suduodavo į delną, mergaites palikdavo po pamokų. Aš taip pat būdavau paliekama, o tada senelis mane parsiveždavo. Viena kartą mūsų stirnelė prapuolė, gal išbėgo į mišką, nes aplinkiniuose miškuose buvo daug žvėrelių, tačiau galėjo ir į puodą papulti. Grįžę iš mokyklos, metę kuprines, juo labiau atostogų metu, mes bėgdavom miškan. Seneliai mus gražiai auklėjo, senelė buvo ne tik mūsų auklėtoja, bet ir pirmoji mokytoja. Atsimenu, kaip kaimyno Hanso Oto fon Knoblocho tėvas mane vadino „Sena lėlė“ (*alte Pupp*), o tai mane nervindavo. Kumelės Liza ir Lotė, kuriomis senelis mus veždavo mokyklon, buvo baikščios – jos išsigąsdavo ir imdavo šuoliuoti net dėl praskrendančio paukščio. Iš kiemo į turgų važiuodavome apie 2 km per mišką. Netoliese pakelėje buvo ir giminės kapai. Toliau kitame kaime (dabar Rydelkalnis) gyveno šiaučius Kalvaitis, taisęs mūsų arkliams pavalkus. Viso kaimo vaikai juo domėjosi – mat turėjo nepaprastą dviratį su motociklo sėdyne, ant kurio, visų nuostabai, užšokdavo iš užpakalio ir ramiai nuvažiuodavo. Jį dažnai, grįždami iš mokyklos, sutikdavome ties Rodeičio svečių namais. Siuvėja Lenioweit gyveno prie Lango kepyklos (maisto prekių parduotuvė), o gyvenamojo namo kairėje gyveno mano klasės draugė Edeltraud Szonell, kuri papasakojo liūdną siuvėjos istoriją. Vaikystę ji praleido su pamote, kuri ją, dar nedidelę mergaitę, guldydavo nešildomame kambaryje. Kartą, pati nejausdama, ji nušalo rankas, veidą ir nosį. Nosies vietoje ji turėjo tik dvi skylutes, tačiau buvo linksma, geros širdies ir visada gražiai rengdavosi. Vyras ją gerbė, visada vadindavo Meilute. Paklaustas, kodėl ją vedė, atsakydavo, kad ji labai gera moteris.

Gyventojų Neubacherių šeima turėjo didelį ūkį, bet jie nenešdavo savo produktų į turgų, nestovėdavo už prekystalio. Neubacherio žmona užsidėdavo skrybėlaite, sėsdavo į vežimą, prisidėdavo sviesto, sūrių, varškės ir grietinės, išvežiodavo po kaimą. Savo produktus ši simpatiška prekybininkė pristatydavo lentpjūvės vedėjui Šimanskiui, Baumano svečių namams, kunigui, mokytojui, girininkui ir kitiems miestelio aukštuomenės atstovams. Pavasariais pas ją visi važiuodavo išsikeisti kiaušinių perinimui. Neubacheriai augino tris sūnus. Buvo kalbama, kad pagimdžiusi sūnų, rytojaus rytą, nenorėdama prarasti savo klientų, sėdusi į vežimą ir pati išvežiojusi savo produkciją¹³.

Apie medžio pramonės bendrovės „Hildebrandt“ lentpjūvę žr. str. „Medžio pramonės bendrovės „Hildebrandt“ lentpjūvė 1900–1943 m.“

Geležinkelio pabėgių gamybos įmonė

Viešvilėje iki 1920 m. stovėjo geležinkelio pabėgių gamybos įmonės pastatai. Čia buvo gaminami mediniai pabėgiai siaurajam geležinkeliui Pagėgiai–Smalininkai. Pradėjus veikti geležinkeliui, įmonė nustojo gaminti produkciją ir kuri laiką pastatai stovėjo beveik nenaudojami. Apie pabėgių gamybos įmonę taip prisimena buvęs Viešvilės gyventojas Hansas Erhardtas fon Knoblochas: „*Tai buvo visai maža lentpjūvė su vienu gateriu ir visiškai pasenusiais pjovimo pjūklais bei malkomis kūrenama garo mašina. Ramiai stūksančius šios Viešvilės pabėgių gamybos įmonės pastatus aš pats regėjau dar prieš Pirmąją pasaulinį karą.*

Pabėgių įmonės pastatai buvo išsidėstę prie ¹³Ten pat.

išvažiavimo iš Viešvilės gyvenvietės, jos vakarinėje dalyje, tuoj pat už Viešvilės siaurojo geležinkelio Vakaru stotelės, kairėje plento pusėje. Geležinkelio pabėgių gamybos įmonė buvo visai greta siaurojo geležinkelio bėgių, dar prieš „Velykų upelį“, kur prasideda buvusios profesinės technikos mokyklos mokomųjų dirbtuvių teritorijos ribos. Įmonė buvo vadinama Geležinkelio pabėgių fabriku, nes čia keletą metų buvo pjaunami pabėgiai, kurie buvo naudojami siaurojo geležinkelio (siauruko), pradėjusio veikti 1902 metais, statybai.“

Visas įmonės ir jos sandėlių plotas vėliau tapo gyventojų Trano (Thran), jam persikėlus gyventi į Viešvilę, šeimos nuosavybe. Dar daug metų toje vietoje, kur stovėjo ši įmonė, gyventojai, ardami laukus, rasdavo pjūklų likučių ir medienos žievės liekanų. H. E. fon Knoblochas pasakoja: *„Prisimenu, kaip mes, dar būdami nedideli berniukai, lakstydavome po griūvančius tuščius pastatus, kaip juose dūkdavome. Labiausiai man įsiminė, kaip šliaužiodavome po plentu Smalininkai–Pagėgiai buvusiu mažu Velykų upelio tuneliuku.“*

Įmonės pagrindinis namas ir jos pagalbiniai pastatai buvo nugriauti 1920 m. pabaigoje. Dalis buvusių įmonės pastatų medžiagų buvo panaudota pačios įmonės savininko Trano gyvenamo namo statybai. Neilgai trukus ten, kur stovėjo Geležinkelio pabėgių gamybos įmonės pastatai, vėl buvo ariama žemė. Prabėgo daug metų ir niekas nebeprisiminė dar 1900 m. buvusios svarbios ir reikšmingos šios Viešvilės gyvenvietėje įmonės.

„Tai buvo laikas, kai prie pat lentpjūvės buvusios Kalgriūno stalių dirbtuvės buvo perkeltos į Kaukėnus (Kaukehmen) ir toje vietovėje atsirado naujosios gyventojų Mejerio statybos.*

Mažos įmonės vadovu tuo metu buvo tėvas Karlas Kūnas (Kuhn). Po Pirmojo pasaulinio karo jis dirbo prižiūrėtoju didžiojoje lentpjūvėje. Jų sūnus Fricas mokėsi A. G. medžio pramonės bendrovėje, vėliau dirbo didelėse Klaipėdos (Memele) miesto lentpjūvėse, kol tapo savarankišku medienos verslininku. Karlas Kūnas įsigijo ūkininkų sodybą pagrindinėje gatvėje, o po to pasistatė gražų namą prie Viešvilės vyresniosios girinkijos (Forstkasse) Nr. 91. Šitose įkurtuvėse, dar būdamas vaikas, aš dalyvavau apie 1930 m. Karlas Kūnas 1945 m. buvo ištremtas į Rusiją ir dingo be žinios. Taip liūdnai susiklostė šio įmonės vadovo likimas.“

Viešvilės amatininkų dirbtuvės

Miestelyje veikė nemažai smulkių amatininkų dirbtuvėlių. Čia darbavosi mėsaininkai Bremeris, Kuknaitis ir Pečiulaitis, kepėjas Madingas, skardininkas, santechnikas Matis, siuvėjai Leniuveit, Niekėi, Šneideris ir Heisleris, kirpėjas Naumovičius, krosnininkas Rosė, kailiadirbys Jetkė, balnius Kalvaitis, staliai dailidės Abromaitis, Kasparaitis, Rubinskis, Magnus ir Pinau, račiai Sėdaitis ir Rafaelis, batsiuviai Vymeris ir Neubacheris, kalviai Šteinertas, Fauth ir Radžvilas, kaminkrėtys Chelustikas,

* Kaukėnai (Kaukehmen, nuo 1938 m. Kuckerneese), dabar Jasnojė, Karaliáučiaus sritis, Rusijos Federacija. Kaukėnai įsikūrę tarp trijų upių – Rūsnės, Gilijės ir Kūkės. Miestas buvo svarbus prekybos centras, kuriame veikė siaurojo geležinkelio stotis, plytinė, lentpjūvė, viešbučiai, krautuvės, dirbtuvės, spaustuvės, knygrišyklos. 1861–1862 m. čia leistas laikraštis „Kaukėnų savaitinis pasiuntinys Lietuvos žemumai“ (Kaukehmer Wochenbote für die Litauische Niederung). Kaukėnų parapija – viena seniausių krašte, bažnyčia statyta XVI–XVII a. Iki 1930 m. kas sekmadienį bei per šventes pamaldos laikytos lietuvių kalba. 1736 m. duomenimis, valsčiuje gyveno tik lietuviai, o 1905 m. jų liko tik 9 % (H. E. von Knobloch, *Die Wischwiller Dorf-Chronik*, Berlin-Dahlem).

medienos apdorotojas Everlingas, statybininkai Hahnas ir Leo Nasneris, ryšininkas Hermanas Bartestaitis, kelių meistras Serūnas, šulinių kasėjas, butų remontininkas, dažytojas. Čia gyveno ir dirbo dailininkai Tydkė ir Neubacheris. Viešvilėje buvo policijos stotis, muitinė, pasienio policijos postas, siaurasis geležinkelis, garlaivių prielauka, dvi prielaukos lentpjūvės išpjautai produkcijai pakrauti į baidokus, taksi nuomos punktas, plytinė, elektrinė. 1921–1925 m. Viešvilėje veikė Egono Kriegerio bendrovė, organizavusi medienos prekybą, prekių persiuntimus. Ši firma nuomojo ir vežimus.

Turistus, poilsiautojus priėmė, apgyvendindavo ir organizuodavo jiems įvairias pramogas Rydelsberge, kur buvo įrengti poilsio namai. Miestelyje prižiūrėjo ir naudojo pramogoms sportinius žirgus Kalvaitis, Hilsbergas ir Šetleris.

Miestelyje gyveno daug Brodsendo, taip vadintos lentpjūvės gyvenvietės, ir miško darbininkų. Čia, žinoma, ne taip gausiai, kaip Smalininkuose, gyveno keletas laivininkų ir sielininkų, tai Martinas Jagminas, Kasparaitis, Naujokas, Bučeraitis ir kt. Keletas laivininkų gyveno ir kaimyniniame Trapėnų kaime.

Parduotuvės, prekybos įmonės, svečių namai

XX a. pr. Viešvilės gyventojus aptarnavo ne tik kelios kavinės-restoranai, bet ir nemažai parduotuvių. Savininkai Bremeris, Štokmanas, Orlovskis turėjo tekstilės parduotuves, Pečiukaitis ir Kuknaitis laikė mėsos parduotuvę, Lagerpušas – maisto prekių parduotuvę, Kraftas – dviračių parduotuvę, Kibelka – elektros prekių parduotuvę, Štokas – miltų parduotuvę, Meyhoferis – nuomos firmą ir parduotuvę, Magnusas – kanceliarinių prekių parduotuvę, Georgas Kalendrušaitis ir Hiršbekas – batų parduotuves, Šylaitis – smulkių prekių parduotuvę, Kalenderis, Hugas, Baumanas – įvairių prekių parduotuves. Tam tikru laiku parduotuves turėjo ir daugiau savininkų: 1921 m. parduotuves buvo atidarę Vilius Slaškus, Rudolfas Liebkė, 1922 m. – Fricas Pechbrenneris ir Domas Stauga, 1923 m. – Rudolfas Emilis Miuleris turėjo antrinių žaliavų krautuvę. 1924 m. parduotuves atidarė Vilhelmas Šerys, 1925 m. – Fricas Šulcas, 1927 m. – Hilda Kioher^{14, 15, 16, 17, 18}.

Atviruke matome – čia veikė ir Baumano svečių namai (*Gasthaus Baumann*). XX a. antrajame dešimtmetyje Viešvilės svečius, atvykusius prekybininkus, pareigūnus aptarnavo Frico Baumano svečių namai – viešbutis su sale (*Gasthof Hotel Saalbau Baumann*) (plačiau žr. str. „Baumano svečių namai – kaimo gyvenimo centras“).

Miestelyje veikė Beno Rodaičio svečių namai (*Gasthof Rodeit*).

Viešvilės turgavietė buvo šalia bažnyčios prie Lagerpušo maisto prekių parduotuvės.

Du kartus per metus Viešvilės turgavietėje vykdavo didieji metiniai turgūs, kuriuose Klaipėdos administracinio teismo nustatyta tvarka gyventojai prekiaudavo galvijais ir arkliais. Kiekvieną penktadienį turgavietėje vykdavo savaitiniai turgūs. Vasaros sezono metu, nuo balandžio 1 d. iki spalio 1 d. turgus dirbdavo nuo 6 val. ryto iki

¹⁴ Lietuvos keleivis, 1930 08 12, 1936 03 21.

¹⁵ *Gebäude und Einwohnerübersicht des Dorfes Wischwill, V.P.K.M. Beiträge für eine Dorf-Chronik*, s. 9.

¹⁶ *Klaipėdos krašto valstybės žinios*, 1921, Nr. 48, p. 411, 1925, Nr. 85, p. 743, 1932, Nr. 51, p. 328, 1934, Nr. 124, p. 222.

¹⁷ *Klaipėdos žinios*, 1924 08 19.

¹⁸ Knobloch H. E. von. *Viešviliečių chronologija, Wischwiller Dorf-Chronik*, 1997–2009.

F. Baumano svečių namai, Eizenhamerio tvenkinys, miestelio gatvė, pralaidos krioklys tarpukariu. Senas atvirukas

Gruß aus Wischwill

Vyr. girininkija, Beno Rodaičio svečių namai (Gasthof Rodeit) ir teismo rūmai tarpukariu. Senas atvirukas

*Beno Rodaičio
svečių namai.
H. E. von Knobloch.
Die Wiscwiller,
Dorf-Chronik II,
Berlin-Dahlem, 1998,
Seite 145*

*Alberto Gyzės
(Giese) svečių namai
ir karčema.
H. E. von Knobloch,
Die Wiscwiller
Dorf-Chronik II,
Berlin-Dahlem, 1998,
Seite 141*

*Teismo rūmai,
vokiška mokykla,
malūno toenkynys
ir Erhardo Hūno
(Huhn) svečių
namai-restoranas.
Atvirukas*

*Wischwill
a. d. Memel*

*Huno (Huhn) svečių
namai-restoranas*

13 val., o žiemos sezono metu prasidėdavo nuo 7 val. ryto. Į turgus suvažiuodavo Viešvilės valsčiaus ir aplinkinių kaimų gyventojai. Nemaža pirkėjų lankydavosi iš antroje pusėje Nemuno Trapėnų gyvenvietės. Vokietijos valstybės pusėje likusioje Mažosios Lietuvos dalyje maisto produktų kainos buvo didesnės negu Lietuvos pusėje buvusiame Klaipėdos krašte. O viešviečiai noriai pirkdavo pramonės gaminius Trapėnų parduotuvėse. Savaitiniame turguje gyventojai prekiaudavo amatininkų gaminiais ir žemės ūkio produkcija, žuvimi, vaisiais, pieno ir mėsos gaminiais, pašarais.

1924 m. turguje buvo pastatytas stacionarus 15 vietų prekybos paviljonas. Laikiniems paviljonams, vežimams, prekybos stalams vietą skirdavo Viešvilės seniūnas, vėliau – viršaitis, tvarką turguje prižiūrėjo budintys policininkai.

Apie turgaus tvarką Viešvilėje galima spręsti iš išlikusio 1936 m. policijos paliepimo (žr. skyriuje „Priedai“).

Turguje bulvės, grūdai, miltai, mėsos gaminiai, žuvis, sviestas, ankštinės kultūros, pašarai buvo parduodami pagal svorį. Kiti maisto produktai, daržovės, vaisiai buvo parduodami pagal svorį, saiką ir atskirais vienetais.

Frico Baumano svečių namai 1900 m.

*H. E. von Knobloch, Die Wischwiller
Dorf-Chronik III, Berlin-Dahlem, 1999, Seite 33*

*Gustavo Lagerpušo maisto prekių parduotuvė
(Gemischladen). H. E. von Knobloch,
Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem,
1998, Seite 140*

Sviestas turėjo būti pasvertas po 125 g, 250 g ar 500 g arba indeliuose, kuriuose tilpo ne mažiau kaip 2 kg. Pirkėjams turėjo būti paruošti pavyzdžiai paragavimui. Turguje kainos buvo didelės. To meto kainos pateikiamos lentelėje:

Produktų kainos tarpukario Lietuvoje

1.	Sviestas	1 svaras	1922 m.	32–34 markės
			1923 m.	10 000 markių arba 1,5 Lt
			1924 m.	4 Lt
			1931 m.	2 Lt
			1933 m.	1,7 Lt
2.	Kiaušiniai	10	1922 m.	30 ct
			1931 m.	1 Lt
			1934 m.	0,5–2 Lt
3.	Jautiena	Svaras	1922 m.	20 ct
			1924 m.	1,5 Lt
			1933 m.	40 ct
			1934 m.	40–60 ct
4.	Kiauliena	Svaras	1922 m.	28 ct
			1924 m.	1,5–2,5 Lt
			1933 m.	1–1,2 Lt
			1934 m.	0,9–1 Lt
5.	Lašiniai	Svaras	1924 m.	1,5 Lt
			1933 Lt	1,4 Lt
			1934 m.	1,1 Lt
6.	Aviena	Svaras	1933 m.	0,5 Lt
			1934 m.	0,5 Lt
7.	Malta mėsa	Svaras	1933 m.	0,6–0,8 Lt
8.	Dešra	svaras	1924 m.	2–3 Lt
9.	Višta	1 vnt.	1934 m.	1,5–3 Lt
10.	Gaidys	1 vnt.	1934 m.	1,5–3 Lt
11.	Antis	1 vnt.	1934 m.	2,5–4 Lt
12.	Žąsis	svaras	1934 m.	0,7 Lt
13.	Lydeka	svaras	1934 m.	0,7 t
14.	Kviečiai	centneris	1931 m.	15 Lt
15.	Miežiai	centneris	1931 m.	15 Lt
16.	Avižos	centneris	1931 m.	13 Lt
17.	Žirniai	centneris	1924 m.	40 Lt
18.	Kopūstai	1 galva	1933 m.	23–30 ct
19.	Svogūnai	1 pynė	1934 m.	0,8–1 Lt
20.	Telyčia	1 vnt.	1922 m.	5 000 markių
21.	6 savaičių par- šeliai	2 vnt.	1922 m.	800–1 500 markių
			1923 m.	25 000 markių
			1934 m.	25–30 Lt
22.	Karvė	1 vnt.	1922 m.	6 000–8 000 markių

(tęsinys)

			1938 m.	250–450 Lt
23.	Arklys	1 vnt.	1922 m.	8 000–30 000 markių
			1936 m.	600–1 300 Lt
			1937 m.	500–1 200 Lt
			1938 m.	500–700 Lt

Svaras vidutiniškai apie 0,5 kg, centneris – 50 kg^{19, 20, 21, 22}.

Klaipėdos Administracinio teismo pirmininkas dr. Treichleris (*Treichler*) nustatydavo Klaipėdos krašte didžiųjų mugių principinę tvarką ir jų datavimą. Pvz., Smalininkuose, kaip rašo 1925 m. birželio 15 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 61 dėl 1926 m. vykšančių turgų-mugių, jos Smalininkuose numatytos vasario 9 d., birželio 15 d. ir spalio 26 d.²³

1931 m. gruodžio mėn. 21 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 143, p. 1034, skelbė, kad Smalininkuose kasmet būdavo numatytos trys mugės, vykusios po dvi dienas antradieniais ir trečiadieniais²⁴.

Atskyrus Klaipėdos kraštą nuo Vokietijos, Klaipėdos prekybos rūmai 1922 m. vasario 2 d. įvedė Klaipėdos krašto pinigus. Iš jų išsiskyrė Klaipėdos prekybos rūmų laikinieji pinigai, (*Notgeld*), spausdinti Miunchene. Buvo išleista 100, 75, 50, 20, 10, 5, 2, 1 markės ir 50 pfenigių nominalai. Klaipėdos krašto popieriniai pinigai spalvingi, atspindintys būdingiausias Klaipėdos miesto, pramonės objektus, uosto vaizdus. Šie pinigai apyvartoje buvo apie metus ir didelio ekonominio efekto nedavė. Po metų juos pakeitė lietuviški litai.

1923 m. Klaipėdos kraštui prisijungus prie Lietuvos Respublikos, laikinieji pinigai pakeisti litais.

100 markių, laikinieji pinigai. 1920 m.

75 markių, laikinieji pinigai. 1920 m.

¹⁹ *Prūsų lietuvių balsas*, 1922 02 28, 1922 03 08, 1922 03 21, 1922 04 16, 1922 05 18, 1923 06 14.

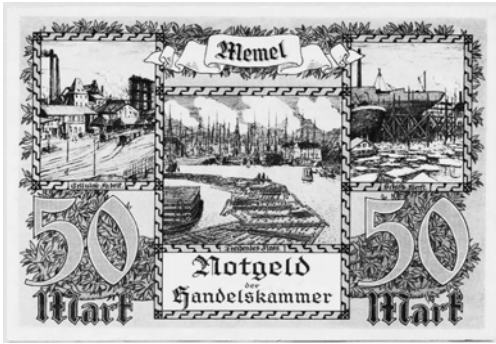
²⁰ *Lietuviška ceitunga*, 1931 04 23, 1937 10 16.

²¹ *Memeler Dampfboot*, 1926 10 Dezember, 1934 10 Oktober, 1937 16 Oktober.

²² *Lietuvos keleivis*, 1930 08 12, 1933 11 05, 1934 01 01, 1934 01 28, 1934 02 18, 1934 04 01, 1936 03 21, 1936 03 26, 1938 10 20.

²³ Piročkinas A., *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 44.

²⁴ *Ten pat*, p. 90.

50 markių, laikinieji pinigai. 1920 m.

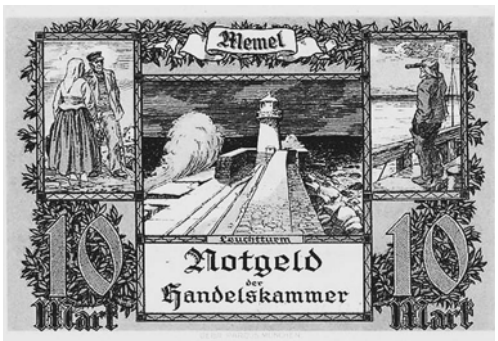
2 markės, laikinieji pinigai. 1920 m.

20 markių, laikinieji pinigai. 1920 m.

1 markė, laikinieji pinigai. 1920 m.

10 markių, laikinieji pinigai. 1920 m.

50 pfenigių, laikinieji pinigai. 1920 m.²⁵

5 markės, Klaipėdos laikinieji pinigai. 1920 m.

²⁵ Interneto prieiga: www.kcci.lt/klaipedos-ppar, Klaipėdos PPAR, Klaipėdos prekybos, pramonės ir amatų rūmai.

Viešvilės grūdų malūnas ir kitos vandens energiją naudojusios įmonės

Algirdas Sinkevičius

Įvadas

Rytų šalyse vandens ir vėjo energiją girnoms sukti imta naudoti I tūkstan-
tm. pr. Kr. Vakarų Europoje vandens malūnai pradėti statyti apie I a. pr. Kr.,
vėjo malūnai – X a., gariniai malūnai – XVIII a. pab., dyzeliniai ir elektriniai –
XX a. pr. Pirmieji malūnai turėjo sukamąsias girmas. XIX a. vid. pradėti naudoti
malimo valcai. Vandens malūnas pirmą kartą paminėtas 1256 m. Tokie malūnai
statyti kalvotose, raižytose vietovėse, buvo mediniai, rečiau mūriniai¹.

Malūnų būta įvairios paskirties, įvairiausių konstrukcijų, tipų, variantų.
Naudodami vėjo, vandens ar gyvosios jėgos energiją, veikė popieriaus malūnai,
vėlyklos, lentpjūvės, kalvės, įvairių tipų kruopinės, aliejaus spaudyklos ir kt.*
Tiek Mažojoje, tiek ir Didžiojoje Lietuvoje vėjo malūnai taip pat suko įrengimus,
nesusijusius su malimu. Tai sako ir išlikę terminai: popieriaus malūnas, lentų
malūnas, vėlimo malūnas ir kt.²

Malūnai yra ne tik architektūros, bet ir technikos paminklai, kurių kons-
trukcijos ir mechanizmai dar iki šiol traukia kiekvieno akį.

Anatolijaus Andrejevo ir Eligijaus Morkūno knygoje „Vėjo malūnai. Techni-
kos paminklai Lietuvoje“ pateikta malūnų klasifikacija, aprašyti malūnų konstruk-
ciniai ypatumai, tačiau čia pasigendama Mažosios Lietuvos malūnų. Gaila, kad
Mažojoje Lietuvoje neišliko nė vieno malūno su savo tradicine įranga. Tai dalis
buvusio Mažosios Lietuvos istorinio paveldo, išlikusio tik nuotraukose. Kai kur
teliko tik jų statinių liekanos³.

Prūsijoje nuo seno buvo stengtasi panaudoti hidroenergią. Versliniai malū-
nai duodavo didelį pelną – juose malti grūdus už užmokestį ar duoklę privalejo
kiekvienas ūkis. Tik panaikinus baudžiavą, valstiečiai galėjo statyti vienos šeimos
ar kolektyvinius malūnus. Akademiko V. Mažiulio nuomone, net ir pats žodis
„malūnas“ yra prūsiškos kilmės^{4, 5}.

Vėjo malūnai pradėjo nykti, kai buvo išrasta garo mašina, vidaus degimo
variklis. XIX a. pab.–XX a. vid. vėjo malūnus išstūmė elektriniai malūnai.

Apie Lietuvos vėjo malūnus rašyta kaip apie liaudies architektūros pamin-
klus. Paminėtinas J. Petruolio straipsnis „Vėjiniai malūnai“. Apie vėjo malūnus
rašė A. Raulinaitis, V. Milius, J. Šliavas, K. Čerbulėnas, E. J. Morkūnas. Sociali-
niu ekonominiu požiūriu – V. Merkys, V. Puronas ir kiti autoriai⁶.

Šio straipsnio tikslas – atlikti tu-
rimų rašytinių šaltinių tyrimą, surinkti
amžininkų – praeities liudininkų prisi-
minimus, pagal galimybę atskleisti prie

¹ Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Malūnas, žr. 2014 05 10.

* Anuomet visos šios įmonės vokiečių kalboje vadintos malūnais (*Mühle*).

² Andrejevas A., Morkūnas E. *Vėjo malūnai. Technikos paminklai Lietuvoje*, Vilnius, 1982, p. 5.

³ *Ten pat*, p. 5.

⁴ *Ten pat*, p. 6.

⁵ Interneto prieiga: www.malunai.lt/apie_malunus.php, žr. 2014 03 30.

⁶ Andrejevas A., Morkūnas E. *Vėjo malūnai. Technikos paminklai Lietuvoje*, Vilnius, 1982, p. 5.

Vėjo malūnas. XVIII–XIX a. Memeler Dampfboot, 1981, Nr. 6

Mažosios Lietuvos vėjo malūnai. XVIII–XIX a. Senosios nuotraukos

*Mažosios Lietuvos vėjo malūnas. XVIII a. Herder-Institut,
e. V. Bildarchiv*

*Vėjo malūnas
Bitėnuose. 1962 m.
MLE, t. 1, p. 183.
D. Lukoševičiūtės
nuotr.*

Viešvilės dvaro tvenkinio buvusių malūnų konstrukcinius ypatumus, apibendrinti išlikusius istorinius duomenis apie buvusio Viešvilės grūdų malūno ir kitų prie Viešvilės upelio veikusių įmonių, kaip aliejinė, vėlykla, lentpjūvė (vadinamųjų malūnų), istoriją.

Straipsnio uždaviniai – atlikti turimų rašytinių šaltinių tyrimą, surinkti amžininkų, praeities liudininkų prisiminimus, apibendrinti išlikusius istorinius duomenis apie buvusio Viešvilės grūdų malūno, kitų prie Viešvilės upelio veikusių įmonių (vadinamųjų malūnų) istoriją.

Tyrimo metodai. Aprašomasis, remiantis publikuotais ir naratyviniais šaltiniais, skelbtais tyrimais, kartografinės ir vaizdinės medžiagos analizė.

Rašant straipsnį, naudotasi surinkta kraštotyros medžiaga, amžininkų prisiminimais, taip pat panaudotos publikacijos Klaipėdos krašto laikraštyje „Memeler Dampfboot“. Darbui svarbi ir iliustracinė medžiaga: žemėlapiai, nuotraukos, kaimų, kurių gyventojai privalėjo malti grūdus Viešvilės malūne, sąrašai.

Raktiniai žodžiai: Viešvilės užtvanka, Kasikėnų* valsčius, vandens malūnas, vandens teisės, hidroenergija, žuvų pralaida.

1. Grūdų malūnai Klaipėdos krašte

Viešvilės vietovė minima dar XIV a. kryžiuočių karo kelių į Lietuvą ir Žemaičius aprašymuose (*Wegeberichte*). Jau tuomet juose buvo aprašytas iš senosios Kāršuvos girios pelkynų ištekančias vandeningas Viešvilės upelis, kur galima sustoti pailsėti, rasti švaraus vandens, arkliams pašaro. Tuo pačiu metu pastebėta Nėmuno žemupyje buvusi palyginti retai aptinkama vieta, kur galima panaudoti niekad neišsenkančią vandens energiją. Spėjama, kad Viešvilėje ir jos apylinkėse iki panaudojant vandens energiją veikė ir keli vėjo malūnai, tačiau apie juos daugiau žinių aptikti nepavyko.

Vieta malūnams būdavo parenkama labai apdairiai. Paprastai jie buvo statomi prie didelių upių, pagal senuosius vandens kelius (prie laivybai tinkamų upių buvo draudžiama statyti užtvankas). Pvz., greta, Didžiojoje Lietuvoje, Sudargo–Vilkijės ruože, kurio plotis po 3 km į abi puses nuo Nėmuno, 1777 m. buvo 3 vėjo malūnai, o XX a. pr. – 26. Vėjo malūnus pamažu išstūmė pradėti statyti

* Toliau straipsnyje rašoma „Kazikėnų“ – pagal dabartinį metu Jurbarko savivaldybėje priimtą vartoti vietovės pavadinimą.

vandens malūnai. Iš Vokietijos pramoninių rajonų atvykę vandens malūnų specialistai iš pradžių tokius malūnus statė šalia pilių, vėliau pradėjo dairytis ir po esamas ar būsimas gyvenvietes. Tokiu būdu pirmasis vandens malūnas su savo tvenkiniu galėjo atsirasti ir prie Viešvilės upės.

1290 m. Kuřšo vyskupo raštuose jau minimas Klaipėdos vandens malūnas. 1565–1570 m. vienas iš kunigaikščio Albrechto Brandenburgiečio aplinkos pareigūnų Kasparas Nostizas (*Kaspars von Nostitz*) apkeliavo raitas Mažosios Lietuvos dešinią Nemuno krantą ir pateikė ataskaitą apie toliau nuo Karaliūčiaus buvusias vietas. K. Nostizas paminėjo tvenkinių įrenginius, užtvankų sistemą, taip pat smukles ir malūnus Katýčiuose (*Coadjuthen*), Piktupėnuose (*Piktupönen*), Šereitlaukyje (*Schreitlaugken*) ir kitose vietovėse. Tuo pačiu metu Rytų Prūsijos popieriaus gamintojas *Keferšteinas* (*Käferstein*) pranešė kunigaikščiui Albrechtui, kad Viešvilėje (*Wischwill*) tinkamiausia būtų įkurti popieriaus malūną. Spėjama, kad Viešvilės užtvanka su grūdų malūnu galėjo būti jau XVI a. vid.⁷

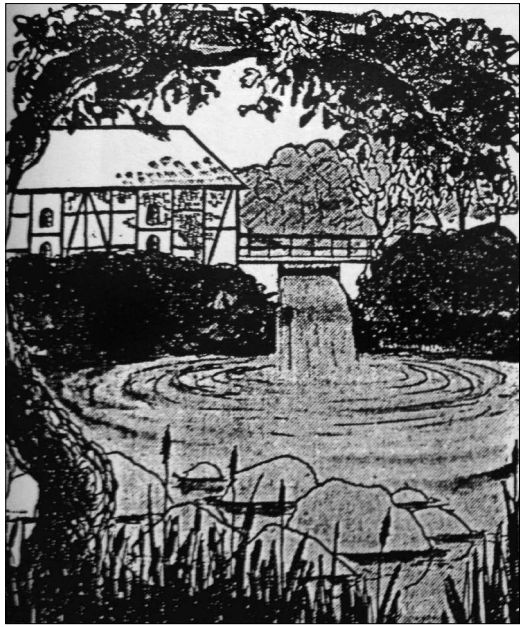
Iš išlikusio dešimtojo Martyno Mažvydo laiško Albrechtui Brandenburgiečiui* galima daryti išvadą, kad į šį grūdų malūną XVI a. vid. susimalti yra važiaavęs pirmosios lietuviškos knygos „Catechizmasa prasty Szadei...“ autorius, evangelikų kunigas Martynas Mažvydas, nuo 1549 m. iki mirties (1563 m. gegužės 21 d.) kunigavęs Ragainės evangelikų liuteronų parapijoje⁸.

Ištrauka iš X Martyno Mažvydo laiško:

„Be to, didžiai nuolankiai prašau tavo šviesiąją aukštybę teiktis duoti nurodymą kilniajam ponui viršininkui, kad, – jam esant ar nesant, – man nebūtų atsisakoma Ragainėje sumalti truputį grūdų, betgi išlaikius tą malūno pyliaivos dalį, kurią paprastai duodavome nuo sykelio, ir kad potovnio metu nesiūlytų keliauti į Viešvilę. Iš tikrųjų, jei nebus tavo šviesiosios aukštybės nurodymo, bijau, kad susidarys kliūčių, kurias supykęs burmistras galės dar padidinti“⁹.

Tą tavo šviesiąją aukštybę nuolankiausiai maldaujās Martynas Mažvydas, Ragainės kunigas.

Iš laiško turinio matome, kad XVI a. viduryje kai kurių Ragainės evangelikų parapijos vietovių gyventojai pagal Viešvilės malūnui išduotą

Senasis Viešvilės grūdų malūnas. XX a. pr. pieš. H. E. von Knobloch, Beiträge für eine Dorf-Chronik, I, Berlin-Dahlem, 1997, Seite 61

⁷ Papasakojo Herbertas Bučeraitis (*Herbert Buttchereit*). Užrašė H. E. fon Knoblochas 2000 m.

* Prašymas, kad ledonešio metu jam leistų susimalti grūdus Ragainėje, užuot važiaavus į Viešvilės malūną.

⁸ Mažvydas M. *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius, 1974, p. 312.

⁹ *Ten pat.*

karališką privilegiją privalėjo malti grūdus Viešvilėje. Į tai, kad pavasarinio ledonešio laikotarpiu pasiekti Viešvilės malūną nebuvo įmanoma, niekas neatsižvelgė. Net pačiam šios parapijos kunigui susimalti grūdus čia pat esančiame Ragainės* malūne reikėjo Prūsijos kunigaikščio leidimo.

Ragainės kunigo Martyno Mažvydo kelionę į Viešvilės malūną savo istorijoje apybraižoje „Ant girnapusės Viešvilėje“ vaizdžiai aprašo jurbarkiškis rašytojas Vytautas Kutkevičius.

Kaip matome, Viešvilės upelio vandenys jau nuo seno suko malūno girnas, malė miltus duonai, pjovė medieną, vėliau gamino kruopas, spaudė aliejų, gamino elektrą ir kt.

2. Malūnai, kaip Viešvilės dvaro domeno dalis

Visi malūnai turi savo istoriją, išsaugotą žmonių atmintyje, užrašytą tyrinėtojų. Tai tik atskiri fragmentai, dažniausia nežinoma malūnų statybos pradžia, jų savininkų, malūnininkų vardai, malūnų konstrukciniai ypatumai. Prabėgs dar keli dešimtmečiai ir ateinančios kartos apie buvusią savo krašto malūnininkystę jau nieko nežinos.

Grūdų malūnas Viešvilėje menkai tyrinėtas. Tai nuo seno buvusi viena kilmingojo Viešvilės dvaro domeno dalis. 1748 m. kovo 20 d. jis buvo išnuomotas ir atiduotas su palikimu J. H. Šulcui (*Johann Heinrich Schulz*). 1765 m. gegužės 14 d. *Viešvilės dvarą* įsigijo J. F. Domhardtas (*Johann Friedrich Domhardt*), jį išmainęs į du Labguvės apskrities kaimus.

J. F. Domhardtas buvo numatęs industriškai panaudoti Viešvilės upelio energiją, tad neabejotinai jam rūpėjo atgauti ir anksčiau dvarui priklausiusį grūdų malūną. 1767 m. liepos 23 d. jis gavo karališkąjį leidimą statyti ant Viešvilės upelio „olandiško tipo“ popieriaus malūną, aliejaus spaudyklą, lentpjūvę ir vario kalyklą. Po 1767 m. karališkieji Prūsijos Lietuvos karo ir domenų rūmai (*Königlich Preussische Litthauische Kriegs und Domainen Kammern*) paskyrė koncesiją** ir leido statyti vario kalyklą, kuriai buvo reikalinga užtvanka ir didelis pylimas¹⁰.

Malūnus administruodavo dvarininkų skirti malūnininkai. Jie gaudavo tam tikrą dalį malūno pajamų, turėjo prižiūrėti ir taisyti malūną savo lėšomis. Apie tai, kad grūdų malūnas prie senosios užtvankos nuo seno priklausęs valstybiniam domenui (domenas – valstybės valdovo valda – red.), rašoma ir H. E. fon Knoblocho „Die Wischwiller Dorf Chronik“. Remdamasis senuosiuose Vokietijos archyvuose aptiktais duomenimis, jis mini 1748 m. gegužės 16 d. karališkąjį įsaką, pagal kurį 1748 m. grūdų malūną paveldimajai nuomai įsigijęs J. H. Šulcas (*Schulz*)¹¹.

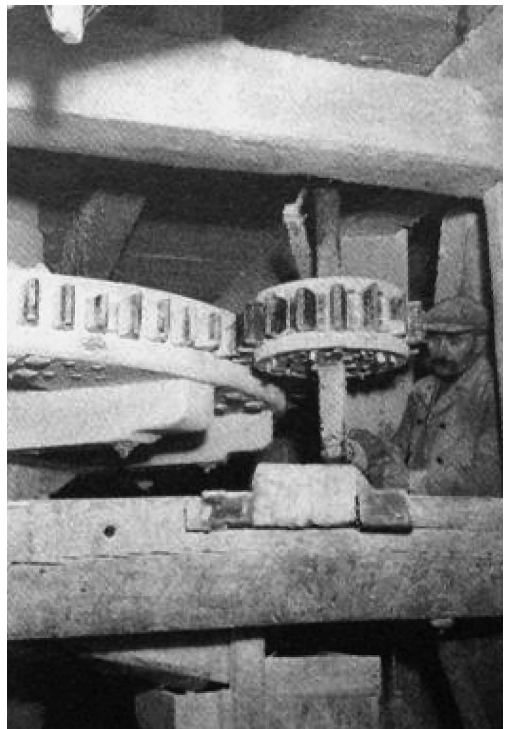
Viešvilės gerovė ir malūno darbas dažnai priklausė nuo gamtos kaprizų. Pavasarinių potvynių metu Nemunas, ištisisis šimtmečius tekėjęs tarp Trapėnų ir Viešvilės dviem vagomis, plačiai iš-

* Pirmasis šiose apylinkėse vandens malūnas prie Ragainės pilies pastatytas dar Kryžiuočių ordino laikais. Po to išsivinta Viešvilės upė (*red. pastaba*).

** Koncesija (angl. concession) – privačiam subjektui suteikiama teisė vykdyti ūkinę komercinę veiklą perduodant jam viešųjų paslaugų teikimą ar kitų valstybės funkcijų atlikimą.

¹⁰ Schettler E. Das Gut Wischwill, *Memeler Dampfboot*, Nr. 7/38, 1938 11 09.

¹¹ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik V*, Berlin-Dahlem, 2001, Seite 105–120.

siliedavo. Tarp jų likusi aukštuma, pažymėta kaip sala (*Werder*), dažniausia būdavo apsemiamą (žr. toliau pateiktuose XVII a. vokiškuose Viešvilės apylinkių ir Ragainės apskrities žemėlapiuose). H. E.

fon Knoblocho „Die Wischwiller Dorf Chronik“ randame, kad „Viešvilės gyventojai kiekvieną pavasarį su nerimu laukdavo Velykų švenčių“ – kaip tik tuo metu prasidėdavo pavasarinis potvynis. Tuomet žemesnėse vietose gyvenę Viešvilės sodybų savininkai su visa manta ir gyvuliais turėdavo keltis pas aukštesnėse vietose gyvenančius kaimynus. Pakilęs Nemuno vanduo kartais net kelioms savaitėms sutrikdydavo grūdų malūno darbą. Nutrūkdavo ir elektros tiekimas, nes tuo pat metu nustodavo veikti ir elektros generatorius^{12, 13}.

Žinių apie Viešvilės vandens malūną randame ir Vokietijos archyvuose saugomuose Viešvilės vandens malūno 1734 m. dokumentuose. Iš jų matome, kokių Ragainės apskrities kaimų gyventojai XVIII a. pagal Viešvilės malūnui išduotą karališką privilegiją šiame malūne privalėjo malti grūdus. 1734 m. ranka rašytame dokumente apie transportą matome Kazikėnų valsčiaus gyvenvietes, kurių gyventojai veždavo grūdus į Viešvilės malūną. Čia paminėti Ūžtilčiai, Leipgiriai, Kriokiškiai ir kt. Jame išvardinta ir keletas kaimų, priskirtų gretimam Šereitlaukio valsčiui, tai Vėžiniškai, Nausėdai, Mociškiai, Vaidbalis, Naujienos (*Heydebruch*) kaimas ir kt¹⁴. Gaila, kad šio ranka rašyto dokumento nepavyko iki galo iššifruoti – jis rašytas senuoju gotiškuoju šriftu.

XVIII a. statyto olandiško tipo vėjo malūno malimo įrenginių dalys. Prieškaris (*Herder-Institut ev. Bildarchiv*). Malūnas, MLE, t. 2, p. 724

¹²Ten pat, p. 105–120.

¹³Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik* VI, Berlin-Dahlem, 2002, S. 78.

¹⁴Ten pat, p. 64.

*Nemunas pro
Viešvilės (Wischwill)
ir Šwabės (Schwabens)
gyvenvietes 1665 m.
tekėjęs 2 vagomis.
Padidinta ištrauka
iš 1722–1723 m.
Ragainės apskrities
Viešvilės apylinkių
žemėlapio*

*Sala Nemune,
buvusi tarp
Viešvilės ir Trapėnu
gyvenviečių. Iškarpa
iš I. F. Betgeno
1733 m. žemėlapio
„Der Ragnitische
District“*

Kitame 1734 m. Viešvilės malūno dokumente, vadinamojoje specifikacijoje, surašyta 21 kairiosios ir dešinėsios Nemuno pusių Kazikėnų valsčiaus kaimas¹⁵.

Nors iš grūdų malūno Viešvilės dvaras gaudavo nemažą dalį pajamų, Viešvilės malūnas, kaip kilmingojo Viešvilės dvaro domeno dalis, buvo išnuomota. Naujajam Viešvilės dvaro savininkui J. F. Domhardtui tai trukdė įgyvendinti savo planus, ir nepraėjus nė dviem dešimtmečiams, 1765 m balandžio 16 d., jis šį 1757 m. rusų kazokų ir buvusio potvynio apgriautą malūną perpirko. Tad, kaip matome, naujasis dvarininkas J. F. Domhardtas tuo metu tapo ir senojo grūdų malūno savininku. Čia pat randame, kad 1765 m. po buvusių sugriovimų Viešvilės grūdų malūnas dvarininko J. F. Domhardto iniciatyva ir lėšomis buvo atstatytas. 1789 m. buvo pastatyta nauja, spėjama – aukštesnė šio malūno užtvanka, sukuriant daug talpesnį – 0,046 km² vandens tvenkinį. Deja, 1794 m. senasis grūdų malūno pastatas sudegė. Iš to galima spręsti, kad grūdų malūnas buvo statytas iš medinių konstrukcijų. Apie ankstesnes statybas aprašytuose šaltiniuose jokių žinių nėra išlikusių. 1795–1796 m. sudegęs malūno pastatas vėl atstatytas, kaip rašoma „*prie naujosios užtvankos*“¹⁶.

¹⁵Ten pat, p. 78.

¹⁶Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik V*, Berlin-Dahlem, 2001, S. 105–121.

Ferner		
Transport		58
In 3 Röhren		
22	Ufteilten	71
23	Rohrgerren	71
24	Krakschen	71
In 3 Röhren		71
In 2 Röhren		71
In 2 Röhren		71
1	Höfen	54
2	Nauten	21
3	Stückchen	19
4	Wagellen	10
5	Wagellen	7
Summa aller Röhren		
Summa aller Röhren		

Specification		84
In 3 Röhren		
In 2 Röhren		
1	Augstgallen	50
2	Bmalenngkochen	45
3	Bmalenngkochen	29
4	Wagellen	33
5	Kellwollen	21
6	Wagellen	119
7	Wagellen	50
8	Wagellen	25
9	Rohren	42
10	Wagellen	23
11	Wagellen	27
12	Wagellen	20
13	Wagellen	7
14	Wagellen	23
15	Wagellen	2
16	Wagellen	5
17	Wagellen	21
18	Wagellen	8
19	Wagellen	7
20	Wagellen	16
21	Wagellen	6
Lafit		578

Kazikėnų ir Šereitlaukio valsčių kaimų, aptarnautų Viešvilės grūdų malūne 1734 m., sąrašai. (Weitere Mahlgäste der Wischwillschen Wasser-Mühle und andere aus dem Amt Schreitlaugken 1734). H. E. von Knobloch, *Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*, Berlin-Dahlem, Seite 64

1734 m. Kazikėnų valsčiaus kaimų, aptarnautų Viešvilės grūdų malūne, sąrašas (Weitere Mahlgäste der Wischwillschen Wasser-Mühle und andere aus dem Amt Schreitlaugken 1734). H. E. von Knobloch, *Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*, Berlin-Dahlem, 2002, Seite 78

XVIII a. prie kilmingojo Viešvilės dvaro tvenkinio veikė ne tik grūdų malūnas (*Die Mahlmühle*). J. F. Domhardto iniciatyva greta jo buvo pastatyta ir jau veikė aliejaus spaudykla (*Die Ölmühle*) bei nedidelė olandiško tipo lėntpjūvė (*Die holländische Schneidemühle*)¹⁷ – tai liudija ir iki mūsų dienų išlikusios trijų vandens pralaidų žymės.

Kiek aukščiau – prie tvenkinio Rydelsberge (*Riedelsberg*) buvo įrengta kita vandens jėgainė, sukusi popieriaus malūno (*Papiermühle*) mechanizmus. Prie pirmojo tvenkinio (*Hammerteich*) buvo įrengta ir veikė dar dvi įmonės – metalo apdirbimo įmonė ir vario kalvė (*Kupferhammer*), (*Eisenhammer*). (Apie šias įmones plačiau žr. kituose straipsniuose – red.).

Anuomet sumanius Viešvilėje statyti popieriaus fabriką ir vario kalyklą, kitas įmones prie naujųjų užtvankų, pirmiausia reikėjo gauti „vandens teises“ – leidimą pasinaudoti hidroenergija. 1767 m. tokiai veiklai Viešvilėje buvo gauta net karališkoji privilegija¹⁸.

Daug išsamių žinių apie XVIII a. Viešvilės pramonės įmones pateikiama

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Ten pat.

XX a. pr. Pagėgių apskrities Kerkutviečių mokyklos mokytojo Oto Švarcyno (*Otto Schwarzien*) kraštotyros straipsniuose apie 1780 m. Klaipėdos krašto pasienio sritis. O. Švarcynas, naudodamasis senaisiais istoriniais šaltiniais, suredagavo ir 1927 m. vokiečių kalba išleido knygelę „Paveikslai iš Vilkyškių parapijos praeities“ (*Bilder aus der Vergangenheit des Kirchspiels Willkischken*).

Tuo laikotarpiu (XVIII a. antroji pusė – red.), kaip rašoma minėtuose O. Švarcyno straipsniuose, prie trečiojo Viešvilės upelio tvenkinio veikė miltų (grūdų – red.) malūnas, kruopų malūnas, valcavimo malūnas, aliejinė, olandiška lentpjūvė. Prie pirmojo tvenkinio – vario ir geležies kalyklos, prie antrojo – popieriaus malūnas (antrasis tvenkinys pastaruoju metu neišlikęs). Minimos alaus darykla ir degtinės varykla. Dauguma šių įmonių naudojo Viešvilės upelio vandens energiją¹⁹.

Miltų malūnas, kruopų malūnas, valcavimo malūnas, aliejinė, alaus darykla, degtinės varykla ir olandiška lentpjūvė buvo pačioje gyvenvietėje šalia dvaro, o popieriaus malūnas, vario ir geležies kalyklos – vakarinėje Viešvilės gyvenvietės dalyje, pačioje pamiškėje. Visos šios įmonės priklausė bajoriškajam Viešvilės dvarui. Bėgant metams, beveik visos minėtos gamyklos nustojo veikusios ir žinomos tik pagal jų pavadinimus. Pagal duotus aprašymus, rašytus sunkiai iššifruojamu senuoju gotiškuoju šriftu, kiek leis išlikę to laikmečio šaltiniai, straipsnyje pateikti tuometinių įmonių prie Viešvilės upelio vaizdai, kokius juos matė beveik prieš 150 metų ten gyvenę žmonės.

3. Malūnų konstrukciniai ypatumai (XVIII a.)

Grūdų malūnas (*Die Mahlmühle*)

Prie Viešvilės upelio jau veikė grūdų malūnas. Malūno patalpa paprastai būdavo trijų aukštų. Viršutiniame aukšte buvo kraunamos dėžės grūdams supilti, viduriniame – girmos, apatiniame – įtaisai miltams į maišus pilti. Malama girmomis, kurias sukantys įrenginiai vandens malūnuose būdavo apatiniame aukšte.

Viešvilės grūdų malūnas buvo 67 pėdų* ilgio, 42 pėdų pločio, 2 aukštų – 9 ir 7 pėdų aukščio karkasinis statinys paprastu stogu, laužytu frontonu, išmūrytas akmenimis. Pamatas iš lauko akmenų, vandens siena 42 pėdų ilgio ir 3,5 pėdų aukščio, taip pat iš lauko akmenų.

Stogas dengtas čerpėmis. Į malūną galima buvo patekti mažu tilteliu. Pirmame aukšte buvo malūnininko butas, tarnų kambarys ir būstas pameistriams, kas rodo, kad malūnininkas buvo nemenkas ponas – turėjęs keletą pameistrių, pagalbininkų. Iš pirmojo aukšto laiptais buvo galima patekti į patalpą maišams ir matavimui. Ji buvo aptverta lentomis, padalinta į 5 aruodus įvairių rūšių grūdams. Iš čia laiptai vedė į viršutinį aukštą, kur buvo keltuvas (gervė) su trosu ir paleidimo virvė. Nuo šios patalpos pro dvejas duris buvo galima eiti į vadinamąją šachtą, kur buvo kambarys su kamara. Šalimais buvo patalpa miltams. Nuo čia buvo galima laiptais nusileisti į pirmą aukštą.

Pats malimo įrenginys buvo 40 pėdų ilgio, 7,5 pėdų pločio ir 7 pėdų aukščio. Jame buvo trejos malimo gir-

¹⁹Schwarzien O. Die Wischwiller Werke um 1780, *Memeler Dampfboot*, Nr. 2, Mittwoch, den 4, März, 1931.

* Pėda (angl. *foot*, *ft*) – nesisteminis ilgio vienetas, Vokietijoje lygus 0,2865 m.

nos. Viršutinės eigos girnų akmuo buvo 1 pėdos ir 5 colių aukščio (storio), apatinis akmuo – 10 colių aukščio ir 3,5 pėdų pločio. Vidurinės eigos viršutinis akmuo buvo šiek tiek mažesnis, taip pat ir apatinis. Abu apatiniai akmenys buvo tokio pat dydžio kaip viduriniai. Visi akmenys buvo nukalti iš eratinių riedulių (lot. *erraticus* – klaidžiojantis; tai ledyno sunešti rieduliai, susidarę iš uolienu, kurių nėra jų nugulimo vietoje). Iš malimo pakylas dveji laiptai vedė į malūną. Prie visų girnų buvo 3 geros talpos, kiekviena 3,5 pėdų aukščio, 5,5 pėdų ilgio ir 3 pėdų pločio. Malūnas buvo varomas 3 vandens ratais, 10 pėdų aukščio ir 3,5 pėdų pločio. Pagrindiniai 1 ir 2 girnų krumpliaračiai buvo 8 pėdų aukščio, trečiosios šiek tiek mažesni.

Laisvasis šliuzas buvo 20 pėdų pločio, apsauginis įrenginys 15 pėdų pločio, 18 pėdų gylio ir 33 pėdų ilgio. Malimo šliuzas buvo 5 pėdų ilgio, 12 pėdų pločio ir 3 pėdų gylio. Jis pastatytas 1771 m. Malūno ūkiui priklausė stoginė, daržinė medienai, mažesnis tvartas ir gyvenamasis namas, kuriame gyveno malūno nuomininkas. Priešais malūną buvo 47 pėdų ilgio ir 24 pėdų pločio akmenų grindinys, o po šeimynos kambariu skliautuotas rūsys. Metinės iš vandens malūno gaunamos pajamos buvo 918, o išlaidos 164 taleriai²⁰.

Kruopų malūnas (*Die Graupenmühle*)

Kruopų malūnas buvo po vienu stogu su aliejine. Visas pastatas – dvių aukštų, 90 pėdų ilgio ir 34 pėdų pločio. Fasadas apkaltas derva nuteptomis lentomis, stogas dengtas čerpėmis, pamatas iš lauko akmenų. Šį pastatą nuo malūno skyrė kelias. Per malūno vidurį vedė lentom klotas perėjimas. Dešinėje įėjimo pusėje buvo gyvenamasis namas su kamara. Toliau stovėjo masyvus kaminas, ejęs pro abu aukštus ir stogą. Prie šio kamino šliejosi indauja ir kruopų atsargų patalpa. Lauko pusėje šalia kambaros durų buvo po malūnu vedantys laiptai – čia buvo malimo įrenginys. Mažais laiptais galima buvo pasiekti kruopų malūną. Čia stovėjo sietas (rėtis) miežių ir kruopų valymui. Priešais jį šalia vienas kito buvo įrengti du kruopų byrėjimo takai. Kiekvienas iš jų turėjo po du akmenis – viršutinis 4 pėdų ilgio ir 7 colių aukščio, apatinis maždaug tokio pat dydžio. Mažais laipteliais galima buvo užlipti į vėdinamą patalpą, kur buvo miežiai, o nuo čia laiptai vedė prie saugyklos po stogu. Ant sijų buvo įtaisytas traukos mechanizmas (įrenginys).

Nuo kruopų malūno einant palei užtvanką buvo galima patekti prie malūno šliuzo, kuris buvo 45 pėdų ilgio ir 9 pėdų pločio. Netoli surinkimo dėžės, prieš tiltą, buvo apsauginis pažemėjimas. Prie pastato buvo dvi apsauginės lentos, šliuzo vandenį dviem srovėmis kreipusios po pastato slenkščiu tolyn. Šliuzas aptvertas 3 colių lentine užtvara, o išorėje mediena nutepta degutu ir nudažyta tamsiai raudonai²¹.

Kruopų malūnas per 24 val. iš 24 saikų miežių paruošdavo 12 saikų miežinių kruopų ir tiek pat saikų miežinių miltų. Tai buvo 140 malimo vienetų – 1 680 saikų kruopų ir tiek pat miltų. Saikas kainavo 1 talerį 85 grašius arba 22 grašius 9 pfenigus, metinės pajamos buvo 2 758

taleriai. Malūną aptarnavo 2 žmonės, kurie per metus gaudavo po 50 talerių

²⁰Ten pat.

²¹Ten pat.

atlyginimo. Bendra išlaidų suma sudarė 1 920 talerių, taigi malūno grynosios pajamos buvo 832 taleriai. Iki 1775 m. malūnas dirbo viena linija. 1775–1776 m. rekonstravus malūną, jis dirbo dviem linijomis²².

Aliejinė* (*Die Ölmühle*)

Kaip jau buvo rašyta, aliejinė veikė viename pastate su kruopų malūnu. Įėjimas į aliejinę buvo netoli šliuzo. Šalia jo buvo 6 pėdų ir 8 colių ilgio, 2 colių aukščio akmuo, apsuptas mediniu aptvaru. Ant jo judėjo abu rotorai – kiekvienas 5 pėdų ir 8 colių aukščio ir 15 colių skersmens. Kairėje ir dešinėje pusėje stovėjo ažuoliniai slėgtuvai ir spaudimo trinkos. Prie trinkų buvo 6 spaustuvai. Prie mažojo slėgtuvo įrengtas skaičiavimo įtaisas su metaliniu varpu. Kitose akmens pusėse buvo dvi šildymo krosnys, apsuptos mediniais rėmais, kur buvo pakabinti aliejinės maišai. Šildymo krosnies apačioje buvo geležiniai ardėliai, šalia jų – geležinis svertas įrenginio paleidimui. Kairėje pusėje prie įėjimo buvo aliejinės kamara. Joje buvo įrengta pertvara linų sėmenims, kurie vamzdžiu buvo nuleidžiami iš viršutinio aukšto. Už pertvaros laiptai vedė į apačią, kur buvo pavaros mechanizmai. Ant malūno grindų buvo nedidelė pakyla, laikanti viršutinį ratų įrenginį. Tarp aliejinės ir pratakų buvo lentų pertvara ir du gretimai esantys 4 pėdų pločio vandens ratai²³.

Per 24 val. aliejinė pagamindavo 1 omą (*Ohm*)** linų aliejaus, taigi per 140 darbo dienų – 140 omų, kurių vertė 3 506 taleriai. Nuo kiekvieno šepelio (*Scheffel* – senovinis vokiečių saikas) sėklų dar buvo 20 gabalų išspaudų, iš viso 4 200 – 6 grašiai 60 pfenigų už tūkst. – taigi metinės malūno pajamos sudarė 3 780 talerių. Čia dirbo 3 žmonės po 50 talerių už metus. Visos išlaidos sudarė 3 224 talerius, metinis pelnas – 556 taleriai²⁴.

Vėlimo malūnas (*Die Walkmühle*)

Vėlimo malūnas pastatytas 1776 m. laisvoje šliuzo pusėje kaip karkasinis statinys, 30 pėdų ilgio ir 20 pločio, apkaltas dervuotomis lentomis ant slenksčių, pritvirtintų prie stulpų. Stogas apdengtas čerpėmis, vadinamomis bebrų uodegomis***. Nuo užtvankos prie įėjimo, uždaromo dvejomis durimis, vedė 13 pakopų mediniai laiptai. Dešinėje pusėje buvo įrengtas vėlimo įtaisas su velenais. Už namo stovėjo išmūrytas kaminas su dideliu įtrūkimu. Prie įėjimo – mūrinė troba, kurios grindys išklotos plytomis, lubos – lentinės, tad nebuvo tvirtos. Laisvajame šliuze buvo įrengtas pratakas, vandenį nukreipiantis ant 14 pėdų aukščio ir 12 pėdų pločio vandens rato²⁵.

Viešvilės vilnų vėlykloje kasmet būdavo suveliama po 14 500 elsenų pluošto, už kiekvieną mokėdavo 9 pfenigus, metinės pajamos sudarė 80 talerių 53 grašius, malūno išlaikymas – 10 talerių. Darbininkų nesamdė, nes padėti velti turėjo medžiagas atvežantys žmonės²⁶.

²²Ten pat.

* Linų aliejaus spaudykla.

²³Ten pat.

** Skysčiai, kaip degtinė, brangvynis (*Brandwein*), manoma, ir aliejus buvo matuojami omomis (*Ohm*). 1 omas – 137, 4 l (*Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 2003, p. 749–750).

²⁴Ten pat.

*** Plokščiosios čerpės su profiliuotais galais „bebro uodegomis“ ir trikampio skerspjuvio gūbriais. Apibendrinti būdingi čerpių matmenys: plotis 16–16,5 cm, storis – 2–3 cm.

²⁵Ten pat.

²⁶Ten pat.

Olandiška lentpjūvė (*Die holländische Schneidemühle*)

Šalia malūnų stovėjo 1776 m. naujai perstatytas dviaukštis lentpjūvės pastatas. Jos fasadas buvo vakarinėje pusėje 68,5 pėdų ilgio, 26,5 pėdų pločio. Kiekvienas aukštas – 7,5 pėdų aukščio. Ši lentpjūvė stovėjo prie Viešvilės upelio, pamatas įrėmintas ažuoliniais stulpais, apdėtas eglinėmis kaladėlėmis, stogas dengtas derva išteptais gontais. Aliejinė, kruopų ir vėlimo malūnai buvo kitoje pusėje. Prie šiaurinio frontono į kiemo pusę buvo tvenkinys, priešais frontoną – 31 pėdos ilgio ir 12 pločio pakėlimo tiltas, kuriuo mediena patekdavo į lentpjūvę. Pro vakarinėje frontono pusėje esančias duris laiptais buvo galima pakilti į medienos kiemą ir lentpjūvės savininko būstą. Iš pietų pusės ant eglinių polių stovėjo nuleidimo tiltas²⁷.

Apatiniame aukšte sukosi 7,5 pėdų aukščio, 3 pėdų pločio vandens ratas. Lentpjūvė turėjo 2 gaterius, prieš juos – pakėlimo įrenginys su 2 stipriais lynais medienos kėlimui. Abiejose pusėse buvo 2 besisukantys ratai, kuriais po kiekvieno pjūvio rogės su pakrauta mediena būdavo atitraukiamos atgal. Kiekvieno rato skersmuo – 5 pėdos (1 pėda – 31,4 cm). Vandens pratekėjimas pro užtvanką buvo kairėje šliuzo pusėje. Jo plotis 30 pėdų, nuolydis – 12, kritimas – 18 pėdų. Lentpjūvei priklausė ir rąstinis 1769 m. pastatytas savininko namas. Jo ilgis – 72, plotis – 34, aukštis – 8 pėdos. Šiaudais dengto stogo viduryje buvo masyvus kamins. Pastate buvo 4 kambariai, 2 kamaros. Pietinėje namo pusėje stovėjo tvartas, pastatytas taip pat 1769 m. iš rąstų, stogas dengtas šiaudais. Jis buvo padalintas į 6 patalpas. Šieno džiovimui 3 pėdų aukštyje buvo stoginė. Visa teritorija buvo aptverta tvora su nusmailintais mietais²⁸.

Anuomet Viešvilės lentpjūvėje kasmet būdavo išpjauinama apie 2 000 ilgus medienos (*Stück Langholz*) blankų, lentų, lotų. Gautos pajamos sudarė 3 066 talerius, išlaidos – 2 122 talerius. Grynosios pajamos – 944 taleriai²⁹.

Apibendrinant reikia pažymėti, kad perėmus grūdų malūną Viešvilės kilmingojo dvaro savininkui J. F. Domhardtui, jo iniciatyva prie šio malūno buvo pastatyta visas kompleksas ūmonių (malūnų), tenkinančių dvaro ir viso anuometinio Kazikėnų valsčiaus gyventojų poreikius. Kartu iš šių ūmonių Viešvilės dvaras gaudavo ir nemažą dalį pajamų. Tai turėjo teigiamos įtakos gyvenvietės vystymuisi. Tačiau, kaip jau buvo rašyta, 1794 m. senasis grūdų malūno pastatas sudegė, be to, netrukus kilė karai tarp Rusijos ir Prancūzijos stabdė sėkmingai prasidėjusi Viešvilės gyvenvietės augimą. Dar XIX a. visos Mažosios Lietuvos, taip pat ir Viešvilės, vietos pramonės įmonėse atsirado garo jėgainių, kiek vėliau – ir elektros energija. Kai kuriose gyvenvietėse dar išlikusios upelių užtvankos su vandens jėgainėmis dažniau buvo naudojamos nedideliems grūdų malūnams sukti ar kitų smulkesnių ūmonių darbu. Tačiau jau būdavo manoma, kad tvenkiniai užimą pernelyg daug vietos, kad tą jų užimamą plotą būtų galima panaudoti daug pelningiau. Visai pagrįstai skūstasi, kad hidroenergija nesanti patikima – mat sausringais metais tvenkiniai nusekdavo ar pilnai neužsipildydavo, o drėgnais metais grėsdavo katastrofos. Į upelių užtvankas suleisti mediniai rąstai bėgant metams supūdavo, sudūlėdavo ir smarkiai pakilusio vandens spaudimas išversdavo iš

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Ten pat.

grunto supiltus pylimus. Tvirtesnes užtvankas buvo pradėta statyti tik XX a. pr. jų įrengimui pradėjus naudoti betoną³⁰.

Kaip jau buvo rašyta, Viešvilės dvarui priklausęs grūdų malūnas pradžioje buvo išnuomotas. Tuo metu dvaro, taip pat ir malūno samdiniams buvo nuomojama ir dalis dvarui priklausiusių gyvenamųjų sodybų. Toliau pateikiama senuose Prūsijos archyvuose saugoma išlikusi originali to meto Viešvilės dvaro savininkei Ernestinai fon Domhardt priklausiusios gyvenamosios sodybos išnuomavimo sutartis, sudaryta su nuomininku Stepu Preikšu.

Dvarininko ir priėmėjo pasirašyta perdavimo valdyti sutartis

Viešvilės dvaras, Viešvilė, 1791 m. balandžio 1 d.

Ernestina fon Domhardt. Christoph

Kristupas Abraomas Paulsenas

Kaip panelės fon Domhardt teisminis kuratorius.

Stepas Preikšas (*Steps Preukschas*), po to, kai jam aiškiai ir suprantamai buvo perskaitytas šis priėmimo laiškas ir gautas jo sutikimas, man dalyvaujant, vietoje parašo savo ranka padėjo 3 kryželius. Justicijos atstovas *Haffenstein*

Stepo Preikšo pastatų ir turto specifikacija

Viešvilė, 1791 m. birželio 4 d.

1 gyvenamas namas su kaminu,

1 daržinė,

1 tvartas – visi 3 pastatai iš medienos,

2 arkliai,

1 jautis,

1 karvė,

1 kiaulė,

1 višta,

1 žąsis,

1 vežimas,

1 šlajos,

1 šakė,

1 šakės mėžimui,

1 geležinis puodas,

1 šakės šienui,

1 kastuvas,

1 kirvis

žiemą ir vasarą visiškai apsėti laukai.

Pagal nuomos sutartį šis turtas turi būti paliekamas išnuomojamoje sodyboje³¹.

(Iš senų gotišku šriftu rašytos vokiečių k. vertė S. R. Bakaitienė – red.)

³⁰Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik V, Berlin-Dahlem*, 2001, S. 105–120.

³¹Schwarzien O. *Die Wischwiller Werke um 1780, Memeler Dampfboot*, Nr. 2, Mittwoch, den 4, März, 1931, *ten pat*.

Kaip matome, sutartyje anuomet būdavo surašomi ne tik pastatai, laikyti gyvuliai ir paukščiai, bet būdavo smulkiai išvardijamos darbo priemonės – visi padargai, įrankiai. Iš to galima daryti išvadą, kad išsinuomojusiam sodybą nereikėjo gaišti brangaus laiko, reikalingo išikūrimui – jis privalėjo dirbti dvarui. Kartu išsikeldamas iš nuomojamos sodybos jis turėjo viską tvarkingai palikti naujam nuomininkui.

XIX a. pab. užsidarant senovinėms įmonėms, Viešvilėje toliau liko veikti grūdų malūnas, dar sukęs lentpjūvės gaterį (gateris – mašina su vienu arba keliais tiesiais pjūklais, lygiagrečiai įtvirtintais rėme, rąstams ir tašams pjaustyti išilgai pluošto – red. pastaba), o vėliau ir dinamomašiną (elektros generatorių), padėjusią naujoviškai apšviesti visą kaimą jau su elektros lemputėmis³².

4. Grūdų malūnas – savarankiška įmonė.

XX amžius

1900 m. Viešvilės dvaras nustojo gyvuoti. Nuo dvaro atskyrus visas prie jo veikusias pramonės įmones dvaras neteko didelės dalies gaunamų pajamų ir neišgyveno. Paskutinis Viešvilės dvaro savininkas majoras J. G. A. Šmidtas už 900 000 markių jį pardavė akcinei bendrovei *Hildebrandt Maldeuten*³³.

Viešvilės malūną nuo 1902 m. valdė Vilhelmina Thran, po metų ištekėjusi už malūne dirbusio Emilio Miulerio. E. Miuleris išplėtė grūdų malūną. Pradėjus dirbti pelningai gamyba suklestėjo.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą statybininkas Fricas Gasneris (*Fritz Gassner*) pradėjo senojo medinio Viešvilės užtvankos tilto rekonstrukciją, tačiau karas nutraukė visus darbus. 1915 m. vasario mėn., prasidėjus carinės Rusijos–Prancūzijos karui, senoji Viešvilės užtvanka su tiltu per Viešvilės upelį buvo susprogdinta. Grūdų malūno tvenkinys ištuštėjo, visas jo vanduo nugarmėjo į Nemuną. Dauguma Viešvilės gyventojų spėjo persikelti per Nemuną ir išvengė carinės armijos žiaurumų, tačiau likę 420 moterų, vaikų ir senelių buvo ištremti į Rusiją, iš jų mažai kas grįžo namo. Tvenkinys dvejus metus buvo be vandens, malūnas nedirbo. Dar 1790 m. proteguojant malūnų verslą, Prūsijoje buvo išleistas įsakas, draudžiantis namuose malti girnomis. Grįžusiems gyventojams kurį laiką buvo daug sunkumų.

Visas vietas pramonės įmonės hidroenergija aprūpindavęs sraunusis Viešvilės upelis kartais miestelio gyventojams tapdavo nemaža grėsme. Kaip rašo H. E. fon Knoblochas, 1928 m. pradžioje Viešvilės gyvenvietę užgriuvo ankstyvas ir katastrofiškas potvynis – tirpstantys gausaus sniego klodai vandeniui perpildė aukštutinį upelio tvenkinį ir prasiveržė žemyn, nuplaudami senąją užtvanką ties buvusiu Rydelsbergo popieriaus fabriku, vienur išgraužė naują upelio vagą, kitur supylė šašas. Taip beveik galutinai išnyko senoji (vėliau jau nebeprižiūreta kaip nebereikalinga) pirmoji Viešvilės upelio užtvanka ir buvęs tvenkinys. Tai miesteliui buvo tikra katastrofa.

³²Purvinas M. Viešvilė. IV d. Gyvenvietės, Mažosios Lietuvos panemuniais, pamariais, *Voruta*, 2013 01 05, nr. 1 (765).

³³Schettlerr E. Das Gut Wischwill, *Memeler Dampfboot*, Nr. 7/38, 1938 11 09.

5. Grūdų malūnas Klaipėdos kraštui prisijungus prie Lietuvos (1923 m.)

Apie 1923–1924 m. grūdų malūne pastatyta naujoji vandens turbina, turėjusi ir elektros generatorių. Miesteliui nuo tada buvo pradėta tiekti elektros energija. 1924 m. Klaipėdos krašto valdybos sprendimu Viešvilės pradinėje mokykloje buvo įvestas elektros apšvietimas. Neilgai trukus prie naujosios malūno elektrinės prisijungė ir Viešvilės valsčiaus pirmosios instancijos teismas, Viešvilės vyresnioji girininkija, mažoji miestelio lėptpūvė, Beno Rodaičio svečių namai (*Gasthof Rodeit*) ir verslininkas Lenglingas (*Lengling*). 1922–1925 m. elektros įrengimo ir montavimo darbus atliko susikūrusi „Viešvilės elektros bendrovė“³⁴.

Vandens malūno elektros generatorius aprūpindavo elektros energija ne visą Viešvilės gyvenvietę. Upelio gatvės gyvenamajame name Nr. 12, priklausiusiame vokiečiui *Fauth*, tarpukariu buvo įrengta dyzeliniu varikliu varoma elektrinė, taip pat dalį gyvenvietės aprūpinusi elektros energija. Čia pat ūkiniame pastate buvo ir kalvė, kurioje kaustydavo apylinkių gyventojų arklius³⁵.

Viešvilės grūdų malūną iliustruoja išlikusios tarpukario laikotarpio nuotraukos. Viešvilės upelio užtvanka ir malūnas parodyti jau atstatyti po Pirmojo pasaulinio karo. Čia pat ir greta malūno buvusios nedidelės lėptpūvės, plovusios medieną miestelio reikmėms, aikštelės vaizdai.

Deja, pavasarinių Nemuno potvynių metu neretai kildavo problemų. Kaip jau buvo rašyta, ledonešio metu kartais vandens turbina būdavo sugadinama.

Hanso Erhardto fon Knoblocho Viešvilės kaimo kronikose „*Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*“ (Berlin-Dahlem, p. 64) išlikusi paskutiniojo Viešvilės malūno savininko E. Miulerio ir 1942 m. Viešvilės evangelikų kapinėse jam pastatyto paminklo nuotraukos. Pokario metais visi Viešvilės evangelikų liuteronų kapai buvo sunaikinti, liko tik šio paminklo nuotrauka³⁶.

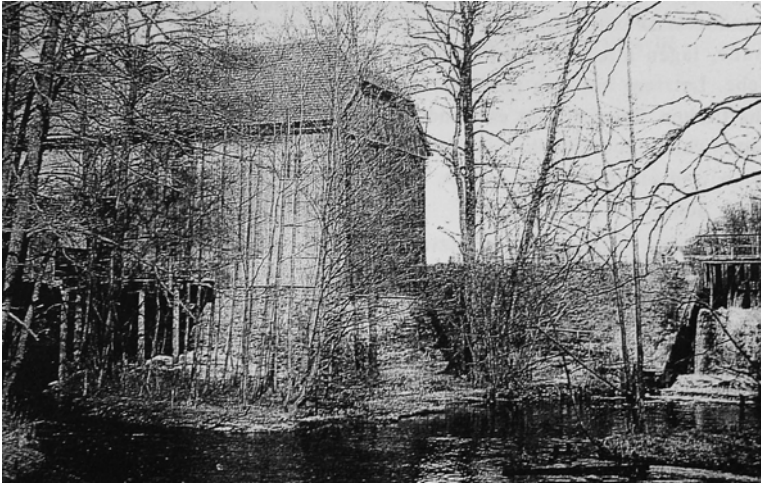
Meistro Fauth vėjo jėgainė, turėjusi ir savo dyzelinį variklį. Tarpukaris. H. E. von Knobloch, Die Wischwiller Dorf-Chronik VI, Berlin-Dahlem, 2002, Seite 78

³⁴Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*, Berlin-Dahlem, 2002, S. 78.

³⁵Ten pat.

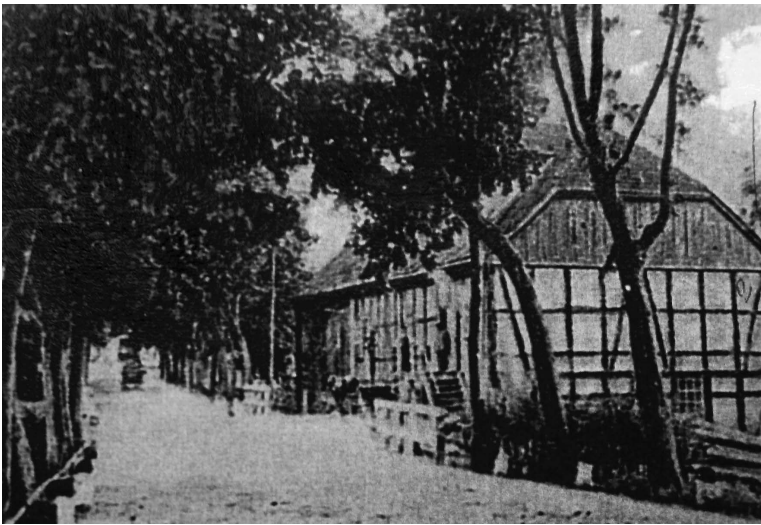
³⁶Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*, Berlin-Dahlem, S. 64.

Viešvilės grūdų malūnas ir vandens pralaida-krioklys.

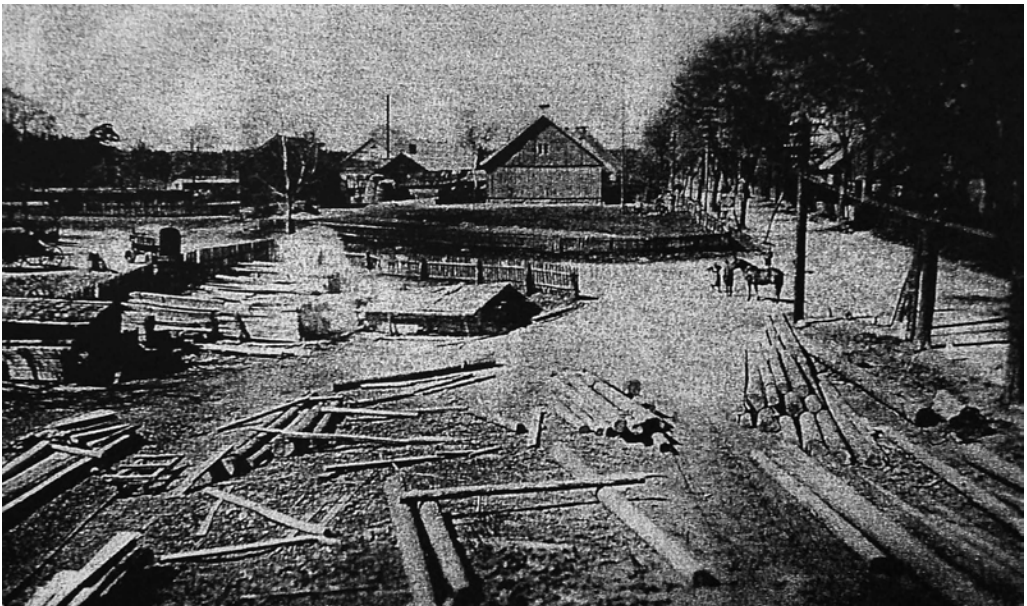
XIX–XX a.

*H. E. von Knobloch,
Die Wischwiller
Dorf-Chronik II,
1998, S. 130*

Viešvilės grūdų malūno vaizdas iš gatvės tarpukariu

Greta grūdų malūno veikė ir nedidelė lentpjūvė, pjovusi medieną miestelio reikmėms. Tarpukaris. H. E. von Knobloch, Die Wischwiller Dorf-Chronik V, Berlin-Dahlem, 2001, S. 112; 115

Kaip prisimena H. Bučeraitis, prie Viešvilės miestelio tvenkinio tarpukariu dirbo Emilio Miulero lentpjūvė ir malūnas. Grūdų malūną ir žemės sklypą dar 1902 m. buvo nupirkusi Darkiemio apskrityje gyvenusi šeima Thran, kuri, sužinojusi apie senojo Viešvilės dvaro išparceliavimą ir grūdų malūno pardavimą, atsikėlė į Viešvilę. Naujojo malūno savininko dukrai Vilhelminai buvo nupirktas žemės sklypas, grūdų malūnas su tvenkiniu. 1903 m. Vilhelmina ištekėjo už Emilio Miulero, kuris tokiu būdu tapo malūnininku³⁷.

Kaip prisimena gyventojas A. Bakus, Emiliui Miuleriui (*Müller*) priklausė prie tos pačios užtvankos greta viena kitos buvusios trys bendrovės – grūdų malūnas, elektrinė ir mažoji lentpjūvė, plovusi medieną pagal vietos gyventojų užsakymus. Jai medieną parūpindavo patys užsakovai, daugiausia laivininkai.

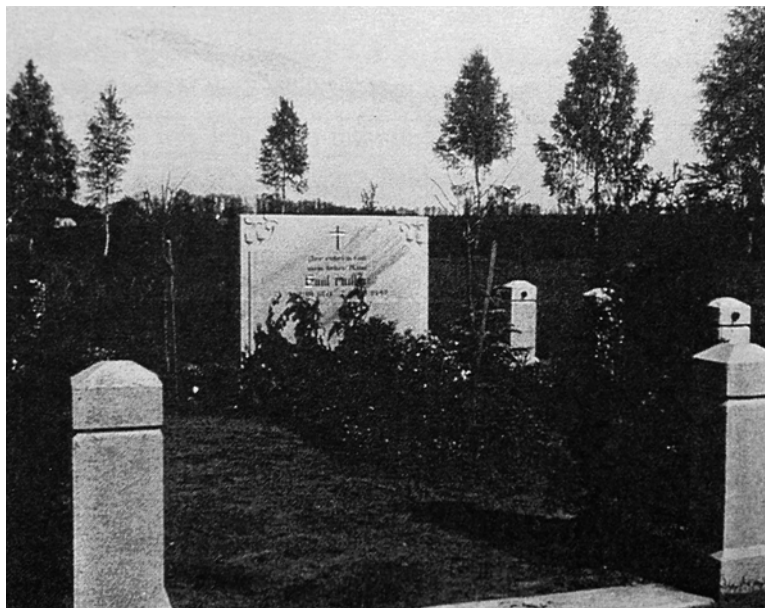
Per pamainą būdavo išpjaunama apie 10 ktm medienos, kurią Viešvilės gyventojai naudojo vietiniams poreikiams tenkinti – daugiausia baidokų remontui.

Prie malūno ir lentpjūvės, kitoje kelio pusėje, ant kalniuko, stovėjo didelis lentpjūvės savininko E. Miulero gyvenamasis namas. Čia pat atsivėrė gražus vaizdas ir į tvenkinį³⁸.

Viešvilės grūdų malūnas veikė ir po Antrojo pasaulinio karo. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje apdegusį vandens malūno pastatą sovietmečiu suremontavo buvęs „Tėvynės“ kolūkis ir naudojo savo reikmėms. Tačiau nesilaikant darbų saugos reikalavimų, nelaimingo atsitikimo metu darbuotojui Kazimierui Česnauskui buvo nutraukta ranka, kiek vėliau įvyko mirtinas nelaimingas atsitikimas, kurio metu tragiškai žuvus darbuotojui Romualdai Narbutui, malūnas buvo uždarytas,

Viešvilės grūdų malūno savininkas Emilis Miuleris. Tarpukaris. H. E. von Knobloch, Die Wischwiller Dorf-Chronik IV, Berlin-Dahlem, 2000, S. 211

Paminklas malūnininkui E. Miuleriui Viešvilės evangelikų kapinėse. 1942 m. H. E. von Knobloch, Die Wischwiller Dorf-Chronik VI, Berlin-Dahlem, 2000, S. 122

³⁷Papasakojo Herbertas Bučeraitis (*Herbert Buttchereit*). Užrašė H. E. fon Knoblochas 2000 m.

³⁸Papasakojo A. Bakus, 74 m., gyvenęs Viešvilėje. Užrašė Algirdas Sinkevičius 1967 m.

*Viešvilės grūdų malūnas ir tvenkinys. XX a. pr.
Dail. Kurto Neubacherio pieš. Viešvilė. 1999 m.*

pastatas buvo apleistas, o 1958 m. visai nugriautas. Ilgus šimtmečius veikusi įmonė, į kurią kadaise galbūt buvo atsivežęs susimalti grūdus pats Martynas Mažvydas, baigė savo gyvavimą. Ji buvo uždaryta, o vėliau visai nugriauta ir pradingo amžiams, tartum jos čia visai ir nebūta³⁹.

Nugriautą ištisus šimtmečius dirbusį Viešvilės vandens malūną ir lentpjūvę, ilgą laiką čia stovėjusius, dirbusius, malusius visų aplinkinių kaimų gyventojams grūdus, pjovusius valtims lentas, priminė buvusios vandens pralaidos ir senasis krioklys. Krioklys buvo pamėgtas vietos gyventojų, tai tarsi miestelio simbolis: čia maudydavosi vaikai, pravažiuojantys žmonės sustodavo pasigėrėti kelis metrus krentančia vandens srove, kurios viršutinė dalis būdavo gerokai išilusi, o apačioje – šalta šalta, tarsi ledinė.

Vykdydamas Jungtinių Tautų vystymo programos ir Pasaulio aplinkos fondo projektą „Biologinės įvairovės išsaugojimas Lietuvos pelkėse“, VšĮ Gamtos paveldo fondas finansavo Viešvilės žuvų pralaidos projekto parengimą ir skyrė lėšas jai statyti. 2007 m. Jurbarko rajono savivaldybė gavo paramą projektui „Šlakių ir kitų praeivių žuvų migracijos kelio atkūrimas Viešvilės upėje“. Įgyvendinant šiuos projektus pastatyti du Viešvilės upės žuvitakiai⁴⁰.

Toliau straipsnyje apžvelgiami negausūs buvusiųjų šio krašto gyventojų prisiminimai, tarp jų Herberto Bu-

³⁹Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*, Berlin-Dahlem, 2002, S. 78.

⁴⁰Viešvilės žuvitakiai – žuvų kelio į nerštavietes atkūrimas. VšĮ Gamtos paveldo fondas, 2008 m. lapkričio 24 d.

*Senasis medinis
Viešvilės grūdų
malūno vandenratis.
Nuotraukoje – Birutė
Vaitkutė ir Birutė
Lukšytė. 1956 m.
A. Vaitkaus nuotr.*

*Senoji grūdų malūno
užtvanka su kriokliu
(vandens pralaida)
iki rekonstrukcijos.
H. E. von Knobloch,
Die Wischwiller
Dorf-Chronik V,
Berlin-Dahlem,
S. 116*

*Viešvilės malūno
elektros generatoriaus
vandens turbina.
2016 m.
A. Sinkevičiaus
nuotr.*

čeraičio, Hanso Erhardto fon Knoblocho, Hainco Neubacherio, Ernos Audersch, Editos Joneleit-Rydaui, kurie buvo gimę Viešvilėje ir gyvenę šioje vietovėje iki pat Antrojo pasaulinio karo.

Nemažai žinių apie Viešvilės vandens malūną pateikia išeivis H. E. fon Knoblochas. Kraštotyrininkas chronologine tvarka pateikia nemažai papildomų duomenų apie svarbiausius to meto įvykius, pradedant XVI a., kai 1546 m. pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose buvo paminėtas Viešvilės dvaras, turėjęs 1 500 ha žemės valdą⁴¹.

XVII a. prasidėjo baisusis 30 metų karas (1618–1648), o vėliau antras Švedijos ir Lenkijos karas (1655–1660). Pastarasis palietė Prūsiją (1655–1657) ypač dėl to, kad kartu su švedais įsiveržė totoriai. Apie tai išliko Viešvilės evangelikų bažnyčios kunigo užrašai.

1656 m., kaip teigia H. E. fon Knoblochas, iš Rytų puolė totoriai, plėšdami ir naikindami viską pakeliui. Viešvilė buvo ypač nusiaubta, galvijai išvaryti, namai sudeginti, į vergiją išvaryta daug žmonių, kurie daugiau niekada nesugrįžo. Taip pat buvo sudeginta bažnyčia, mokykla ir klebonija. Iš 250 šeimų liko tik 75.

Naujoji bažnyčia buvo pradėta statyti tik 1661 m., bet 1678 m. buvo pranešama, kad viduje bažnyčia dar neįrengta⁴².

Ar išliko Viešvilės malūnas švedų užpuolimo metu, žinių nerasta, tik žinoma, kad atstatyta bažnyčia buvo totorių sugriauta 1678 m. Išgelbėtas buvo tik varpas, kurį 1659 m. bažnyčiai padovanojo Frydrichas Volfas (*Friedrich Wolff*)⁴³.

1709–1711 m. Viešvilės kraštą nusiaubė maras. Tada kraštas buvo vėl iš naujo apgyvendintas.

1733 m. žemėlapyje pažymėtas vandens malūnas buvo valstybės nuosavybė ir 1748 m. kovo 20 d. perduotas su paveldėjimo teise Johanui Henrikui Šulcui (*Heinrich Schulz*) (žr. karališkąjį 1748 m. gegužės 16 d. įsaką). J. H. Šulcas naudojosi senaisiais malūno įrenginiais, tačiau netrukus dar išplėtė malūną. Šalimais veikė ir nedidelė medienos lentpjūvė. 1765 m. balandžio 16 d. J. H. Šulcas (*J. H. Schulz*) pardavė malūną karališkųjų karo ir domenų rūmų prezidentui J. F. Domhardtui (*Johann Friedrich Domhardt*), kuris 1744 m. jau buvo nupirkęs kilmingąjį Viešvilės dvarą⁴⁴.

Per Septynerių metų karą, 1757 m. rugsėjo 27 d., antradienį, kazokų užpuolimo metu Viešvilė buvo visiškai sudeginta, išliko tik 1734 m. statyta akmeninė bažnyčia ir linų apdirbimo dirbtuvė. Pasitraukus caro kariuomenei, pasibaigus septynmečiam karui, kraštas lengviau atsikvėpė nuo begalinių Prūsijos karaliaus Frydricho Didžiojo reikalavimų. Viešvilė pamažu tapo viena iš svarbiausių Nemuno šiaurinės pusės gyvenviečių. Iš to laikotarpio išlikusi Viešvilės malūno nuomos sutartis, kurią galima rasti Vokietijoje slaptajame Berlyno archyve. Apie buvusius Viešvilės malūnininkus duomenų galima rasti Viešvilės krikšto ir mirties registre⁴⁵.

Šiame registre randame tokius įrašus:

Viešvilės malūnininkai

Jonas Kylis (Johan Kiel), gimęs 1785 m. – malūnininkas;

Karlas Trūdungas (Carl Trudung) – pa-meistras;

⁴¹ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik*, Berlin-Dahlem, 2001, S. 105–121.

⁴² *Ten pat.*

⁴³ *Ten pat.*

⁴⁴ *Ten pat.*

⁴⁵ *Ten pat.*

Jonas Georgas Hagelis (*Johann Georg Hagel*), 1804 m. – malūnininkas;
 Jonas Vašholcas (*Johann Wachholz*) – girnų meistras;
 Kristijonas Brahmanas (*Christian Brackmann*) – malūno meistras;
 Frydrichas Vilhelmas Vendtas (*Friedrich Wilhelm Wendt*) – malūno meistras;
 Pilypas (*Philip*), 1851 m. – malūno meistras.
 Nuo XIX a. pab. Viešvilės grūdų malūne dirbo 1874 m. gimęs Emilis Miuleris⁴⁶.

1902 m. apie Viešvilės dvaro pardavimą sužinojo šeima Thran. Pardavę savo nuosavybę, jie persikėlė į Klaipėdos kraštą. Abiem vaikams tėvas nupirko ūkius, o dukrai Vilhelminai grūdų malūną su tvenkiniu. 1903 m. Vilhelmina ištekėjo už malūnininko Emilio Miulerio. Po vedybų jis tapo malūno savininku ir jį vadino malūnininku Miuleriu (*Müller-Müller*). E. Miuleris išplėtė grūdų malūną, nusipirko lentpjūvę, ir gamyba suklestėjo.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą dailidė ir statybininkas Fricas Gasneris (*Fritz Gassner*) pradėjo medinio malūno užtvankos tilto rekonstrukciją. Užpuolus carinės Rusijos armijai, daug Viešvilės gyventojų sugebėjo persikelti per Nemuną, bet 420 moterų, vaikų ir senelių buvo ištremti į Rusiją, už Volgos. 1915 m. vasarį, vykstant Pirmojo pasaulinio karo mūšiams, senoji užtvanka su tiltu, taip pat mažasis tiltas per Viešvilę buvo susprogdinti. Malūno tvenkinys išseko, vanduo išbėgo į Nemuną. Dvejus metus tvenkinys buvo be vandens, malūnas neveikė. Kaimas ištuštėjo. Buvo pastatytas laikinas tiltas. Po kaimo išlaisvinimo (*raitoji kavalerija, vadovaujama majoro Knoblocho, 1915 m. vasario 13 d.*) pavasarinio potvynio metu buvo sugriautas ir laikinas tiltas⁴⁷.

Tvirtas užtvankos tiltas ir malūno tvenkinys buvo atstatyti tik 1917 m. Dalis likusių gyvų ištremtųjų gyventojų po keletą metų sugrįžo į Viešvilę. Vandens grūdų malūnas neveikė, vėjo malūno nebuvo, todėl grįžtantiems po karo gyventojams tai sukėlė nemažai sunkumų. Geležinkelis irgi veikė tik nuo Pagėgių iki Vilkųškių. 1915 m. sugriautus tiltus turėjo pirmiausiai atstatyti vokiečių pionieriai. 1917 m. prasidėjo Viešvilės malūno kilimas. Po tilto ir šliuzų atstatymo jis pradėjo veikti, bet ilga malūno prastova ir aukštas Nemuno vandens lygis labai pakenkė vandens ratams. Malūno savininkas Emilis Miuleris nutarė dar nesibaigus karui atnaujinti ir modernizuoti malūną. Lėšos, gautos Pirmojo pasaulinio karo nuostoliams padengti, palengvino malūno atstatymo darbų finansavimą. Seni mediniai Viešvilės malūno vandens ratai buvo pakeisti moderniomis pramoninėmis vandens turbinomis su elektros generatoriumi. Naujai technikai ir malūno modernizavimui vadovavo jaunas specialistas Jonas Kibelka (*Johannes Kibelka*). Baigus darbus, laikraštis *Memeler Dampfboot* pranešė, kad Viešvilėje vėl pradėjo veikti Emilio Miulerio grūdų malūnas ir lentpjūvė. Viešvilės ekonominiam vystymuisi tai turėjo didžiulę reikšmę. Ne tik ūkininkai galėjo susimalti grūdus gyvuliams ir asmeniniam vartojimui, bet ir atsirado naujų darbo vietų. Modernizuotas malūnas tapo savininko pasididžiavimu. Šalia techninio vadovo Johano Kibelkos dirbo mokiniai ir pameistriai⁴⁸.

Šiandieną mažai žinoma apie XX a. pr. malūno vidaus įrenginius.

⁴⁶Ten pat.

⁴⁷Ten pat.

⁴⁸Ten pat.

Paskutinis liudininkas iš Viešvilės – Haincas Neubacheris (*Heinz Neubacher*). Jis, dar būdamas vaikas, turėjo galimybę apžiūrėti modernų malūną, kurio įleidimo kanalo matmenys siekė apie 1,20 m. Haincas Neubacheris pastebėjo, kad viršutinio turbinos veleno du skirtingi skriemuliai buvo rūsyje. Juostiniai diržai tiesėsi nuo turbinos skriemulių iki elektros generatoriaus. Malūnas veikė penkiais technologiniais aukštais. Pagrindiniame aukšte buvo trys malūnai rugiams, avižoms, miežiams, atskirai duonai ir pašariniams javams. Viršutiniuose aukštuose išikūrė pašarų bunkeris, žemesniame aukšte miltai išpilstomi tiesiai į maišus. Visame malūne buvo pilna dulkių ir triukšmo. Lauke gulėjo atsarginis girnų akmuo. Toks akmuo buvo apie trisdešimt cm storio, apie 1,2 m skersmens, viduryje – kvadratinė anga pavaros ašiai. Šalimais buvo maišų pakėlimo valdymo iš vidaus mechanizmas. Apačioje atvykstantys ūkininkai su vežimais sustodavo prie krovimo platformos. Virvėmis maišai buvo keliami į aukštutinį aukštą⁴⁹.

Visa tai buvo atliekama mechaniškai per skriemulius. Darbas ne visada buvo sėkmingas. Kartą į malūną atvežė malti grūdus kalvis Bruno Šveinertas (*Bruno Schweinert*), gim. 1926 m. Padaręs kilpą, jis užkabino maišą ir neištraukė rankos. Bruno pakilo aukštyn, jo svoris neleido tolygiai veikti pakėlimo mechanizmui, todėl jis pakibo ore. Pameistrys visaip bandė sustabdyti, bet Bruno pavojingai artėjo prie skriemulio ir tik paskutinę akimirką virvės sustojo, maišas atitrūko ir nukritęs šalia Bruno sprogo. Bet Bruno – laimės kūdikis, jis nežuvo, po to išgyveno karą, kovojo pirmose linijose su tankais ir vėl, nepaisant sunkių sužeidimų, išliko gyvas⁵⁰.

Apie 1920 m. prasidėjo kaimų elektrifikavimas. Didesni miestai – Tilžė, Ragainė, Klaipėda – savo elektrą energiją turėjo jau amžių sandūroje. Rytų Prūsijos kaimai po Pirmojo pasaulinio karo buvo prijungti prie vadinamojo sausumos tiekimo, tuo tarpu kitoje Nemuno pusėje esanti Viešvilė turėjo rūpintis elektrifikacija pati. Perėjimu nuo žibalinės lempos prie elektros šviesos užsiėmė susikūrusi Viešvilės elektrifikacijos bendrija. Ji užsiėmė elektros lauko linijomis ir vidaus elektros instaliacija, gyventojus, įmones aprūpino elektros medžiagomis. Jau 1923–1924 m. malūnas galėjo būti aprūpintas elektros generatoriumi, nes 1924 m. Klaipėdos krašto valdybos sprendimu Viešvilės pradinėje mokykloje buvo įvesta elektros šviesa. Prie elektrinės prisijungė Viešvilės valsčiaus teismas, vyresnioji girininkija, mažoji lentpjūvė, gyvenvietės verslininkai Rodaitis (*Rodeit*) ir Lenglingas (*Lengling*). Deja, pavasarinių Nemuno potvynių metu neretai kildavo sunkumų. Kartais vandens turbina būdavo sugadinama ledo ir turėjo būti skubiai remontuojama. Sugadintos vandens turbinos remontas kartais užtrukdavo net iki trijų savaitių⁵¹.

Netrukus po pirmosios lempūtės į Viešvilę atėjo kita naujovė – pirmasis vis dar labai primityvus radijas per ausines. Tai buvo 1924 m., o 1937 m. gyvenvietėje jau buvo suskaičiuojama apie 200 radijo imtuvų. Pirmieji radijo imtuvai vis dar buvo maitinami atskiru akumuliatoriumi ir anodo baterijomis.

Vandens turbina buvo varoma ir mažoji lentpjūvė – ar diržo pavaros perdavimu, ar elektros motoru, jau niekas nežino. E. Miuleris pats rūpinosi lentpjūve, jos kiemu, kaip ir savo trimis medžiokliniais šunimis. Kaime buvo juokaujama, kad jo šunims buvo geriau gyventi nei darbuotojams. Medienos

⁴⁹Papasakojo H. Neubacheris (*Heinz Neubacher*), užrašė H. E. fon Knoblochas, 2000 m.

⁵⁰*Ten pat.*

⁵¹*Ten pat.*

kieme visada būdavo šokia tokia netvarka, o malūnininkas E. Miuleris mėgo tvarką ir netvarkos ypač nepakęsdavo⁵².

E. Miuleris buvo grūdų malūno, lentpjūvės ir elektrinės vadovas. Visos trys bendrovės buvo labai pelningos, todėl E. Miuleris su žmona ekonominių rūpesčių neturėjo. Kai kurie manė, kad jis buvo pats turtingiausias žmogus Viešvilėje. Tačiau viskas pasikeitė, prasidėjus Antrajam pasauliniam karui. Nors malūnas ir dirbo, bet problemos buvo vis didesnės. Vis daugiau ir daugiau vyrų išėjo į karą, malūnas turėjo tenkintis pagalbinkais. Net arkliai buvo paimami karo reikmėms, todėl strigo ir miško medienos pristatymas į miestelio lentpjūvę.

E. Miuleris mirė Viešvilėje 1942 m. balandžio 26 d., būdamas 68-erių metų. Jis buvo iškilmingai pašarvotas senojo kaimo evangelikų bažnyčioje ir iškilmingai palydėtas į miestelio evangelikų kapines. Jo žmona Vilhelmina (*Wilhelmine (Minna) Moeller*) pasitraukė iš Viešvilės 1944 m. Garvice (*Garwitz* šalia *Parchim*) ji išgyveno iki 83 metų ir mirė 1947 m. spalį⁵³.

Pirmas malūnininko padėjėjas tuo metu buvo 1912 m. rugsėjo 20 d. gimęs Erikas Lagerpušas (*Erich Lagerpusch*). Po Emilio Miulerio mirties jis išsinuomavo įmonę ir persikėlė į butą Mokyklos gatvės gyvenamojo namo Nr. 7 viršutiniame aukšte, kur gyveno Goesch šeima.

Šiandieną, atvykę į Viešvilę, pasigendame trijų pastatų, kurie suteikė šiai vietai ypatingą charakterį: vyresniosios girininkijos, senojo malūno bei protestantų bažnyčios. Jie dingo po Antrojo pasaulinio karo, nors galėjo būti išsaugoti. Visi trys pastatai, daugiau ar mažiau suniokoti, karą išgyveno. Kad evangelikų bažnyčia ir miškininkystės biuras išnyko sovietmečiu, buvo tikriausiai politinių priežasčių, bet kad buvo sunaikintas malūnas – yra kitų priežasčių, todėl apie tai reikėtų papasakoti.

1944 m. spalį, dar vykstant karo veiksams, malūno pastatas užsidedė, viršutinis aukštas buvo sunaikintas. Bet malūno įrenginiai po karo iš dalies veikė. Šią istoriją papasakojo Herberto Bučeraičio mokyklos draugo Juozo Vaškio (*Josef Waschkies*) tėvas vienas iš pirmųjų Viešvilėje po karo paleido vandens turbiną ir lentpjūvės pjovimo gaterį⁵⁴.

Grūdus malė, kaip pasakojo Erna Audersch, gim. 1931 m. Viešvilės lentpjūvės gyvenvietėje (dabar – Ridelkalnio kaimas – red), lietuvis malūninkas Kazimieras Česnauskas ir jo brolis Antanas. Jie gyveno Lemkės name, Klaipėdos gatvėje Nr. 93. Dirbdamas malūne Kazimieras prarado ranką. Mirė 1993 m. Malūnas po karo veikė daugiau kaip dešimt metų. Elektros generatorius vėl dirbo, elektros apšvietimas buvo tiekiamas keletui gyvenamųjų namų. Kiti miestelio gyvenamieji namai ilgą laiką turėjo išsiversti su žibalinėmis lempomis⁵⁵.

Edita Joneleit-Rydau (*Edith Joneleit-Rydau*) pasakojo apie lietuvių Aldonos ir Romualdo Narbutų šeimą, kuri dabar gyvena jos tėvų namuose Viešvilėje: Skirsnemunėje per karą sudegus tėvų namams, Aldona Narbutienė 1945 m. gegužės 5 d. su tėvais atvyko į Viešvilę. Tais pačiais 1945 m. ji ištekėjo už R. Narbuto, kuris dirbo malūne pas K. Česnauską. Dirbant malūnui, diržinė

⁵² *Ten pat.*

⁵³ *Ten pat.*

⁵⁴ Papasakojo H. Bučeraitis (*Herbert Buttchereit*). Užrašė H. E. fon Knoblochas, 2000 m.

⁵⁵ Papasakojo Erna Audersch, gim. 1931 m. Viešvilėje, užrašė H. E. fon Knoblochas 2000 m.

pavara pagavo R. Narbuto drabužius, juos pradėjo sukti apie skriemulį, kūnas buvo ištrauktas ir mirtinai sužalotas. Kadangi dirbo vienas, niekas šios baisios nelaimės nė nepastebėjo. Kai tėvas žuvo malūne, jų sūnui buvo tik šešeri. 2000 m. liepos 12 d. savo paskutinės kelionės į Viešvilę metu H. E. fon Knoblochas aplankė našlę, norėdamas daugiau sužinoti apie malūnininko E. Miulerio malūną⁵⁶.

Aldona Narbutienė, gim. 1930 m. balandžio 7 d., pasakojo, kad atvykusi į Viešvilę, ją rado labai suniokotą, išplėštą. Jie apsigyveno Gustavo Hahno name, kur jau gyveno šešios šeimos. Aldona ir Romualdas Narbutai atstatė Jonelaičių (*Joneleit*) namą. Čia 1949 m. rugsėjo 24 d. gimė jų sūnus Česlovas. Jis dirbo traktorininku, kranu operatoriumi, vairuotoju. Romualdas Narbutas, gim. 1927 m. gegužės 21 d., dirbo malūne, kuris, besibaigiant karui, vėl veikė. 1958 m. gruodžio 1 d. R. Narbutas gavo iš kolūkio pirmininko Stepano Ogorodniko užduotį sutvarkyti (patepti) malūno įrengimus. Jis išjungė pagrindinį elektros kirtiklį ir pakilo prie tepimo taškų. Kitas darbuotojas, nežinodamas, kad Narbutas dirba, įjungė elektros kirtiklį ir varomoji juosta pradėjo dirbti. R. Narbutas dar bandė peršokti per transmisiją, bet jo kombinezoną sugavo diržas ir ištraukė. Kūnas buvo baisiai sužalotas, jis prarado rankas ir kojas. Žuvusiojo kūnas buvo rastas tik vėliau. Kas tyrė šį nelaimingą atsitikimą ir padarė nuotraukas, nėra žinoma. Ūkio vadovas S. Ogorodnikas liko nenubaustas. Malūnas niekada daugiau nedirbo ir 1959 m. sausį buvo visai nugriautas. Šiandien, atrodo, žinoma, kodėl – kolūkio vadovybė nenorėjo tarnybinio patikrinimo. Našlė Aldona Narbutienė su šešiamečiu sūnumi liko gyventi name. Ji 12 metų dirbo kolūkyje melžėja, po to Viešvilės vaikų darželyje ir galiausiai 6 metus budėtoja Viešvilės žemės ūkio mokykloje⁵⁷.

⁵⁶Papasakojo Edita Joneleit-Rydaus (*Edith Joneleit-Rydaus*), užrašė H. E. fon Knoblochas 2000 m.

⁵⁷Papasakojo Aldona Narbutienė, 70 m. Užrašė H. E. fon Knoblochas 2000 m.

Išvados

1. Pirmoji užtvanka su tvenkiniu Viešvilėje, prie kurios veikė grūdų malūnas ir nedidelė lentpjūvė, kaip Viešvilės dvaro domeno dalis, jau buvo XVI a. viduryje.

2. XVIII a. Viešvilėje ir jos apylinkėse J. F. fon Domhardto pastangomis, be grūdų malūno tvenkinio, ant Viešvilės upelio buvo įrengti dar 2 tvenkiniai, pastatytos Eizenhamerio vario kalyklos ir Rydelsbergo popieriaus malūno vandens jėgainės.

3. XVIII a. ant Viešvilės upelio buvo pastatyta daugiau įmonių. Be grūdų malūno, čia jau veikė kruopų malūnas, linų aliejaus spaudykla, degtinės varykla, vėlimo malūnas (vilnų vėlykla), olandiška lentpjūvė.

4. XIX a. Viešvilė tapo viena iš svarbiausių Rytprūsiuose Nemuno šiaurinės pusės gyvenviečių. Be jau veikiančių, vėliau pastatytos ir veikė linų apdirbimo įmonė bei alaus darykla. Slaptajame Berlyno archyve iš to laikotarpio išlikusi Viešvilės malūno nuomos sutartis. Apie Viešvilės malūnininkus duomenų rasta Viešvilės krikšto ir mirties registre.

5. XX a. pr., nustojus gyvuoti Viešvilės dvarui, nors ir buvo nemažai sunkumų prasidėjusio Pirmojo pasaulinio karo laikotarpiu, pavasarinių potvynių metu, grūdų malūnas Viešvilėje jau veikė kaip savarankiška įmonė.

6. Apie Viešvilės grūdų malūno reikšmę teikiant malimo paslaugas Viešvilės ir aplinkinių kaimų, Kazikėnų ir Šereitlaukio valsčių kaimų gyventojams byloja išlikę 1734 m. dokumentai. Viešvilės grūdų malūnas, kitos prie Viešvilės dvaro veikusios įmonės turėjo didelės reikšmės tiek dvaro, tiek ir gyvenvietės vystymuisi.

7. Kadangi 1920 m. prasidėjus krašto elektrifikavimui Viešvilė nebuvo prijungta prie Ragainės elektros linijų, didelę reikšmę gyvenvietės vystymuisi turėjo nuo 1924 m. prie grūdų malūno užtvankos pastatytas elektros generatorius, aprūpinęs vietos įmones ir gyventojus elektros energija. Perėjimu nuo žibalinės lempos prie elektros šviesos rūpinosi susikūrusi Viešvilės elektrifikacijos bendrija.

8. Senasis grūdų malūnas – žymus Viešvilės architektūros ir technikos paminklas, istorinio paveldo objektas, ištikus šimtmečius tarnavęs Viešvilės ir gretimų apylinkių gyventojams, iki mūsų dienų neišliko. Senąjį Viešvilės malūną primena tik išlikusi malūno pralaida, išlikusi vandens turbina, tvenkinys, negausūs rašytiniai šaltiniai bei amžininkų prisiminimai.

Literatūra

1. Andrejevas A., Morkūnas E. *Vėjo malūnai. Technikos paminklai Lietuvoje*, Vilnius, 1982.
2. Martynas M. *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius, 1974.
3. Schettler E. *Das Gut Wischwill, Memeler Dampfboot*, Nr. 7/38, 1938 11 09.
4. Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik V*, Berlin-Dahlem, 2001.
5. Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*, Berlin-Dahlem, 2002.
6. Schwarzien O. *Die Wischwiller Werke um 1780, Memeler Dampfboot*, Nr. 2, Mittwoch, den 4, März, 1931.

Šaltiniai

1. Purvinas M. Viešvilė. IV d. Gyvenvietės, Mažosios Lietuvos panemuniais, pamariais, *Voruta*, 2013 01 05, nr. 1 (765).
2. Schettlerr E. Das Gut Wischwill, *Memeler Dampfboot*, Nr. 7/38, 1938 11 09.
3. Viešvilės žuvitakiai – žuvų kelio į nerštavietes atkūrimas. VšĮ Gamtos paveldo fondas, 2008 m. lapkričio 24 d.
4. Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Malūnas, žr. 2014 05 10.
5. Interneto prieiga: www.malunai.lt/apie_malunus.php, žr. 2014 03 30.
6. Pateikėjas Bakus Antanas, 74 m., gyvenęs Viešvilėje. Užrašė Algirdas Sinkevičius 1967 m.
7. Pateikėjas Neubacheris Haincas (*Heinz Neubacher*). Užrašė H. E. fon Knoblochas 2000 m.
8. Pateikėjas Bučeraitis Herbertas (*Herbert Buttchereit*). Užrašė H. E. fon Knoblochas 2000 m.
9. Pateikėja Audersch Erna, gim. 1931 m. Viešvilėje. Užrašė H. E. fon Knoblochas 2000 m.
10. Pateikėja Joneleit-Rydau Edita (*Edith Joneleit-Rydau*). Užrašė H. E. fon Knoblochas 2000 m.
11. Pateikėja Narbutienė Aldona, 70 m. Užrašė H. E. fon Knoblochas 2000 m.

Viešvilės socialinės globos namai

Algirdas Sinkevičius

Po Antrojo pasaulinio karo buvusiame Oto fon Knoblocho Rydelsbergo dvare buvo apgyvendinti po karo suvažiavusieji gyventojai. Jo ūkiniuose pastatuose įkurtas arklių nuomos punktas. Viešvilės gyventojai, norėdami apdirbti laukus, atlikti kitus ūkinius darbus, čia nuomodavosi arklius. Arklių nuomos punktas veikė neilgai. Apie 1948 m. buvusio Rydelsbergo dvarelis savininko sodybos pastate buvo įsteigti senelių namai ir įkurdinti seneliai. Vėliau, jau po kelerių metų Rydelsbergo ir Frydelio Šetlerio (Eizenhameris) sodybose išsikūrė išlaikytinių, turėjusių fizinę ir psichinę negalią, namai. Jie buvo vadinami psichochronikų-invalidų namais. Rydelsbergo dvare, 1-ajame korpuse buvo įkurdinti fizinę negalią turintys išlaikytiniai, kiek vėliau – už Viešvilės upelio, prie Eizenhamerio tvenkinio, buvusioje Fr. Šetlerio sodyboje, 2-ajame korpuse – išlaikytiniai, kurie turėjo psichikos sutrikimų¹.

1-ojo korpuso (Rydelsbergo) gyventojai galėjo laisvai išeiti, vaikštinėti lauke, kurie galėjo – ir dirbti. Ūkio pastatuose laikyta arkliai, karvės, kiaulės. Aplinkinėse pievose ganėsi gyvuliai, jiems buvo šienaujama. Pagalbiniam ūkyje dirbo šėrikai, melžėjos, lauko darbininkai. Nedideliame pagalbinio ūkio žemės sklype augintos bulvės, sodinti daržai, todėl ant stalo buvo dedamos savo ūkyje išaugintos daržovės, pagaminta mėsa, pieno produktai. Pagalbiniam ūkyje ūkinius darbus dirbti padėdavo ir sveikesni išlaikytiniai: Antanas, Albinas, Stasė. Deja, jų pavardėmis nevadino. Buhalterijos darbuotojų, kurie juos pažinojo, nebėlikę, likusieji jų neprisimena.

Buvo ir išlaikytinis Jonas (pavardė, kaip ir kitų išlaikytinių, nežinoma – red.). Pasak jo – buvęs Lietuvos pasienio policijos karininkas. Į darbus jis nebuvo linkęs. Tik pasilinksminimo vakarų nepraleisdavo. Tvarkingai apsirengęs, nusiskutęs, rūpestingai nublizgintais auliniais batais, apsivilkęs ilgu lietpalčiu, atšalus orams – paltu, jis ateidavo šokių salėn ir, nusiėmęs kepurę, patogiai „įsitaisydavo“. Taip sėdėdavo iki pat pabaigos, visus matydamas, stebėdamas, kažką galvodamas, tik niekas negalėdavo įspėti jo minčių. Jomis su niekuo nesidalindavo. Tiesa, kartais jis kviesdavo šokiui ir labai susinervindavo, jei mergina neidavo šokti, todėl visos bijodavo atsakyti. Daug nelaimingo likimo žmonių socialinės globos namuose glaudėsi. Daugeliui jų po praėjusio karo baisumų ir patirtų išgyvenimų buvo sutrikusi psichika. Laisvai išeidavo tik vadinamieji „nepavojingi“. Toks buvo ir Jonas, kuris tardymų metu daug kartų buvo mušamas. Dėl to ir buvo sutrikusi jo psichika.

Su arkliais dažniausiai dirbo Albinas. Šis vyriškis nebijojo darbo – mokėjo visus ūkiškus darbus. Jis buvo mažesnio ūgio už Joną, tik jo draugu nebuvo. Jis lėtai „dėstydamas“ žodžius – mąstymas buvo truputį sutrikęs. Albinas su arkliais kinkytu vežimu atlikdavo visus ūkiškus darbus: reikėdavo suvežti žolę, kitus pašarus gyvuliams, šieną – veždavo net ir mirusįjį į kapus.

¹ Pateikė Rūta Lydija Babonienė-Tėtmejerytė, gim. 1929 m. Vidkiemio k., Smaliniškų vls., Pagėgių apskr. (85 m.), gyv. Ridelkalnio k., Viešvilės sen. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2014 m.

*Rydelsbergo sodyba
1992 m. Neigaliųjų
namų I korpusas
1949–1976 m.*

*H. E fon Knoblocho
nuotr.*

*Eizenhamerio sodyba.
1992 m. Neigaliųjų
namai 1949–1976 m.
II korpusas*

Pagalbiniame ūkyje dažnai „darbuodavosi“ ir išlaikytinis Antanas. Šis prakaulaus veido, nežemo ūgio vyras padėdavo dirbti įvairius pagalbinio ūkio darbus, tačiau su kitais nebuvo draugiškas. Antanas vežimu su arkliais suveždavo iš miestelio parduotuvių visus reikiamus maisto produktus. Jis buvo pagrindiniu darbininku ir pagalbiniame ūkyje. Antanas buvo nervingas, jam vis atrodė, kad ne taip daroma, pykdavo, rūgodavo kitus.

Po Antrojo pasaulinio karo, dar vaikystėje išlaikytinis Kęstutis Ancuta (tuomet jis gyveno Jonavos rajone), pakrapštęs rastą nesprogusį sviedinį, jam sproguos, neteko regėjimo ir abiejų rankų plaštakų. Po kelerių metų jis pateko į Viešvilės socialinės globos namus (plačiau žr. sk. „Žymesni žmonės“). Per mišias savo galingu balsu jis giedodavo Viešvilės katalikų bažnyčioje. Likimas taip lėmė, kad jis, turėjęs stiprų gražų balsą, buvo pastebėtas, pateko į Leningradą, baigė konservatoriją ir grįžęs į Lietuvą darbavosi Vilniuje. K. Ancuta, būdamas jau žinomas dainininkas, porą kartų buvo atvykęs ir koncertavo Viešvilėje. Tačiau tokie atvejai gana reti. Buvę „nurašyti“ mažai kas pakildavo.

Lyza buvo nebylė iškarpytomis ausimis, daug iškentėjusi kankinama baigiantis karui. Ji sėdėdavo ir tylėdavo, tačiau išgirdus vokišką žodį, sužibėdavo jos akys,

*Dainuoja Lietuvos
aklųjų draugijos
Vilniaus tarprajoninių
kultūros namų
direktorius
Kęstutis Ancuta.
Koncertmeisteris
Rimas Kurapka.
Viešvilė, 1987 m.
A. Petrausko nuotr.*

jas išplėsdavo ir su pasitikėjimu žiūrėdavo į prakalbėjusį. Ji nieko negalėjo dirbti, tačiau galėjo vaikščioti į lauką.

Įsimintina dar viena nebylė. Ši moteris mokėjo viską gaminti, gražiai megzdavo, pati buvo itin gero charakterio. Stebėtina, kad miške ji niekada nepasiklysdavo, nors uogaudama kartais nueidavo ir gana toli gilyn į mišką. O miškas tęsiasi toli, nepratusiam greitai galima pasiklysti.

Turintys fizinę negalią, kiek sveikesni už kitus išlaikytinius, daugelis noriai eidavo į pagalbinių ūkį padirbėti daržuose, prie gyvulių. Jie pašerdavo gyvulius, noriai pamelždavo karves ar dirbdavo darže, sode. Tai juos veikė teigiamai – ramindavo, o gal primindavo jų buvusį gyvenimą. Atlyginimų mokėjimo darbuotojams dieną būdavo mokama ir dirbusiems pagalbiniame ūkyje išlaikytiniams. Savo nedidelių uždarbių jie niekaip nenorėdavo imti popieriniais banknotais, reikėdavo metalinių – kapeikų. Jei išlaikytinės moterys už karvių melžimą ir kitus darbus dar banknotą ir paimdavo, tai vyrai jų neėmė – laukdavo, kol kasininkė išsikeis pinigus ir džiaugdavosi kapeikomis, ypač jei dar buvo po 5 ar net 3. Svarbu, kad tik būtų daugiau, o jų vertė nesvarbu. Tas paprotys buvo tarp išlaikytinių vyrų. Kasininkei tai sukeldavo papildomų rūpesčių, kur išsikeisti, kaip parnešti...

Tai žodžiai tikrai apie keletą išlaikytinių. O kiek jų buvo? Kas dar gyvas? Jie visi nuėjo užmarštin. Neliko jų. Nieks net nežino jų vardų. Tai – karo sudaužyti žmonių likimai.

Kiek prisimena tuo laiku buvusi skalbyklos darbuotoja Rūta Lydija Tėtmejerytė, pirmuoju direktoriumi neilgai dirbo Eidukevičius, po jo – Jankauskas (vardai nežinomi – red.). Buhalteriją nuo pat senelių namų įkūrimo vedė buhalteris Trainauskas. Pirmieji seneliai buvo atvežti iš Vidūkės².

Vėliau, kaip spėja buvę darbuotojai, dirbo moteris – Baubonienė, po jos direktoriais dirbo Šukaitis, Sokolnikas, Stepanas Ogorodnikas, Antanas Jasaitis. Buhalteriją tvarkė Adelė Petrukaitytė-Skverekienė. Viešvilės socialinės globos namai minimi Leonardo Gutausko romane „40 laiškų iš Viešvilės“. Dau-

² Pateikė Rūta Lydija Babonienė-Tėtmejerytė, gim. 1929 m. Vidkiemio k., Smaliniūnų vls., Pagėgių apskr. (85 m.), gyv. Ridelkalnio k., Viešvilės sen. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2014 m.

Viešvilės neįgaliųjų namų darbuotojai. Palanga, 1969 m. Pirmasis iš kairės direktorius Sokolnikas. Nuotr. iš A. Skvereckienės albumo

Viešvilės neįgaliųjų namų darbuotojai. Palanga, 1969 m. Iš A. Skvereckienės albumo

gelis jų: S. Ogorodnikas, A. Jasaitis, A. Skvereckienė – jau išėję Anapilin. Apie kitus nėra žinių.

Pirmajame socialinės globos namų korpuse gyvendavo mažiau išlaikytinių. Jų skaičius svyruodavo, vidutiniškai apie tris dešimtis. Antrajame korpuse su psichine negalia išlaikytinių gyveno daugiau – apie penkias dešimtis. Dalis jų buvo susirgę karo metais, tačiau buvo ir tokių, kurie prarado sveikatą pokario metais kalėjimuose, tardymų metu, kai buvo mušami, kankinami, kai to neištvėrė...

Tiek pirmajame, tiek ir antrajame Socialinės globos namų korpuse buvo įrengtos palatos kaip ligoninėje. Dalis išlaikytinių nevaikščiojo. Tarp jų buvo ir piktybiškų, ypač kada jiems užeidavo pablogėjimas. Čia dirbo daugiau sanitarinių slaugytojų. Darbo sąlygos buvo nelengvos.

*Išlaikytinių kapams buvo dedami evangelikų kapų antkapiai.
Nuotr. iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus*

*Rydelsbergo (1767 m.) daržinė 1999 m.
Knobloch H. E. von. Die Wischwiller Dorf-Chronik VI, Berlin-Dahlem, 2002, p. 140–142*

Šiandien niekas negali pasakyti, kur pasuko išlaikytinių keliai – tokios apskaitos niekas nevedė. Daugelis, senyvo amžiaus, gyvenę nuo 1949 m., čia numirė ir palaidoti Viešvilės katalikų kapinėse. Kitų – vyresnio amžiaus jau taip pat tikriausiai nebelikę. Nebelikę ir dalies šiose nuotraukose įamžintų darbuotojų.

Naikinant miestelio centre buvusias Viešvilės evangelikų liuteronų kapines, Viešvilės socialinės globos namų išlaikytinių kapams kurį laiką buvo dedami šių kapinių betoniniai antkapiai. Tvorelės, kryžiai buvo išvežti su to meto vadovybės žinia.

Apie 1976 m. Viešvilės socialinės globos namai buvo likviduoti, išlaikytiniai paskirstyti po kitus neįgaliųjų namus. Praėjus 35 metams, iš atminties išdyla ir buvusiųjų darbuotojų vardai. Vairuotojais dirbo Bronius Kundrotas ir Mečius Rumšas (*Džemas*). Išlaikytinių maitinimu rūpinosi Kazytė Kakanauskaitė, Anelė Jovarauskaitė, Stasė Kvietkienė, Genė Birgiolienė. Sandėlininke dirbo Teklė Kucinienė, medicinos seserimis – Danutė Balašaitienė (paskendo Nemune), po jos apie metus laiko – Lidija Strikienė. Vėliau atėjo Valė Rybakovienė, felčeris Balys Čepinskas, dirbo ir gydytojas Tomas Brasas. Išlaikytinius prižiūrėjo būrys sanitarių: Zita Barčienė, Teresė Gabrielaitienė, Lena Kivišienė-Dėdinienė, M. Mačiulienė, J. Tumosienė, Stasė Naujokaitė, Nijolė Uščiutė, Ona Palubeckaitė, Virginija Šipailienė.

*Rydelsbergo (1767 m.)
arklidės 1999 m.
Knobloch H. E. von.
Die Wischwiller
Dorf-Chronik VI,
Berlin-Dahlem, 2002,
p. 140–142*

*Buvusios
Eizenhamerio sodybos
ūkinis pastatas.
Nuotr. iš Viešvilės
pagrindinės mokyklos
muziejaus*

Tais pačiais 1976 m. buvo įkurtas Kauno kurčiųjų kombinato siuvimo cechas, kuris veikė iki 1978 m. Kad bent pagal minimalius reikalavimus būtų galima įkurti siuvyklą, pirmajame aukšte reikėjo išversti dviejų buvusiojo dvaro patalpų tarpines sienas ir sumūryti pagrindinį įėjimą. Siuvykloje dirbo daug Viešvilės miestelio ir aplinkinių kaimų moterų. 1991 m. Rydelsbergo dvaro pastatus, daržinę, tvartus, šiltnamį savo žinion perėmė pasieniečiai, tačiau jų nepanaudojo, išskyrus sauną.

Ankstyvą 2000 m. pavasarį valstybė Rydelsbergo dvarą leido privatizuoti. Dvaras su kiemo statiniais, parku su pavėsine, daržu ir žeme po pastatais (kartu paėmus 1 ha – 10 000 m²) buvo parduotas dviem viešviliečių šeimoms už 8 tūkst. litų, su įpareigojimu vėl atstatyti statinius³.

Atsiminimai

Bronius Skvreckas

Apie pokario metais įkurtus Viešvilės invalidų namus (taip anuomet jie buvo vadinami – red.) jau prisimena tik vyresniojo amžiaus gyventojai. Aplinkybės taip susiklostė, kad nuo 1954 m.

³ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik VI*, Berlin-Dahlem, 2002, p. 131-142

Buvusių Viešvilės socialinės globos namų darbuotojai. Nuotr. iš R. L. Babonienės albumo

šioje įstaigoje dirbusi buhalterė Adelė Petrukaitytė 1957 m. tapo Skvereckiene. Deja, ji jau negali nieko papasakoti – iš ten jau negrižtama, o aš žinau nedaug...

Kiek pamenu iš žmonių pasakojimų, pirmuoju invalidų namų direktoriumi kurį laiką dirbo vyriškis iš Jurbarko, po jo direktore dirbo moteris, kuri, kaip žmonės kalbėjo, vėliau perėjusi dirbti į Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejų. Po jos invalidų namų direktoriais dirbo Baubonienė, Šukaitis, Sokolnikas, Tomsonienė (vardų neatmena – red.), Antanas Jasaitis, Stepanas Ogorodnikas (1976 m.).

Kaip jau minėjau, buhalterė nuo 1954 m. iki pat invalidų namų panaikinimo dirbo Adelė Petrukaitytė-Skvereckienė. Sąskaitininke kurį laiką dirbo Ravinienė. Gerokai prieš 1970 m. Ravinių šeima išsikėlė į Girdžiūs, kur ir tebegyvena.

Automašinių vairuotojais dirbo Viešvilėje gyvenus Bronius Kundrotas ir Mečius Rumšas. Pagalbinio ūkio gyvulius prižiūrėjo Antanas Gabrielaitis ir Teresė Gabrielaitienė.

Invalidų namų gyventojų maitinimu rūpinosi Kazytė Kakanauskaitė, Anelė Jovarauskaitė, Stasė Kvietkienė, Genė Birgiolienė.

Išlaikytinius prižiūrėjo, teikė reikiamą medicininę pagalbą medicinos personalas. Ilgą laiką medicinos seserimi dirbo D. Balašaitienė, kuri vieną vasarą žuvo – paskendo Nemune. Po jos medicinos seserimi dirbo Valė Rybakovienė, medicinos felčeriu Balys Čepinskas, gydytojais Tomas Brasas, Genovaitė Norvaišienė.

Viešvilės invalidų namuose darbavosi ir būrelis sanitarių slaugytojų: Zita Balčienė, L. Kivišienė, T. Kucinienė, M. Mačiulienė, Stasė Naujokaitė, Ona Palubeckaitė, V. Šipailienė, J. Tumosienė, Nijolė Uščiutė ir kt., kurių vardų jau neprisimenu.

1949 m. ir vėliau, kol gyveno tik fizinę negalią turintys išlaikytiniai, sanitarių slaugytojų dirbo mažai. Jų reikėjo daugiau po kelerių metų – buvusioje Šetlerio sodyboje atidarius antrąjį invalidų namų korpusą, kuriame apgyvendino psichinę negalią turinčius išlaikytinius.

Buvusioje O. fon Knoblocho sodyboje (dvarelis – red.) gyvenamojo namo dešinėje pusėje stovėjo didžiulė daržinė. Čia laikė gyvuliams šieną, dobilus, šiaudus. Priešais gyvenamąjį namą už erdvaus kiemo stovėjo ilgas tvartas. Jame buvo laikomi pagalbinio ūkio gyvuliai. Pakankamai vietos buvo ir paukščiams, triušiams. Trečiajame ūkiniame pastate, kairėje pusėje gyvenamojo namo, arčiau

upelio buvo grūdų sandėlis ir malkinė. Čia pagalbinis ūkis laikė malkas, kitas kuro atsargas, grūdus. Viduryje didžiulio kiemo, kiek arčiau daržinės, stovėjo dviejų aukštų rūsys šakniavaisiams. Jo pirmajame įgilintame aukšte buvo laikomos bulvės, šakniavaisiai, daržovės, o antrajame aukšte buvo pašarų ruošimo patalpa, kuri naudota ir kitoms reikmėms. Greta gyvenamojo namo buvo šulinys su rantine pompa, tačiau ji vieną šaltą žiemą prišalo ir susprogo.

Invalidų namų pagalbiniam ūkiui priklausė 18 ha žemės, kurios didelę dalį sudarė ganyklos gyvuliams ir šienaujamos pievos. Pagalbiniam ūkyje buvo auginamos bulvės, šakniavaisiai, sėjami javai, dobilai, sodinamos įvairios daržovės. Buvo stengiamasi užsiauginti viską, ko reikėjo gyvuliams ir savo stalui. Todėl iš parduotuvių buvo perkama tik tai, ko negalėjo užsiauginti ūkyje.

Pagalbiniam invalidų namų ūkyje buvo laikomos kelios karvės, apie 10–15 kiaulių. Ant išlaikytinių stalo buvo patiekiami paprastai savos gamybos mėsos ir pieno produktai. Ūkiniame kieme vaikštinėjo kelios dešimtys vištų, upelyje taškėsi panašus pulkelis ančių, laikyta ir žašų, todėl parduotuvėje kiaušinių pirkti nereikėdavo, jų užteko iš savo ūkio. Aišku, išlaikytinių meniu retkarčiais papildydavo ir paukštiena. Pagalbiniam ūkyje laikyta nemažai triušių. Triušininkyste domėjosi ir buvęs direktorius Antanas Jasaitis. Kad atliktų ūkio darbus, suvežtų gyvuliams pašarus, žiemai – šieną, suvežtų virtuvei trūkstantus produktus, laikyta ir pora arklių. Pagalbinio ūkio darbuose dirbo ir dalis sveikesnių išlaikytinių – Antanas, Albinas, dirbę su arkliais visus ūkio darbus ir kt.

Viešvilės invalidų namai turėjo sodą aplink tvartą ir daržinę. Jis buvo likęs dar iš prieškario. Čia brandino derlių įvairių veislių obelys, buvo daug serbentų. Jų atsargos buvo laikomos rudeniui ir žiemai.

Tarp pirmojo korpuso, kuriame gyveno išlaikytiniai su fizine negalia, ir antrojo korpuso, kur buvo apgyvendinti psichinę negalią turėję išlaikytiniai, per upelį buvo tiltas. Taigi tarp abiejų invalidų namų pastatų atstumas buvo nedidelis.

Viešvilės neįgaliųjų namus panaikino 1976 m. Buvusius gyventojus išlaikytinius išskirstė ir išvežiojo po kitas tokio profilio įstaigas. Dalis jų pateko į Mikyčių, kiti į Švėkšnos ir kitus invalidų namus. Jų tolimesnis likimas mums nežinomas, be to, jau praėjo daug metų... Paskutinis šios įstaigos direktorius A. Jasaitis parašė tokius posmelius:

*Kaip nemylėt kampelio šito,
Jis man brangesnis už kiekvieną kitą.
Čia esu gimęs, kūdikėliu žaidęs,
Dienas jaunystės čia esu praleidęs.*

*Pažįstu viską: upę, mišką, lauką,
Pietų vėjelį, kurs per slėnį plaukia.
Nors sviete rastųs žemė ir auksinė,
Man ši mielesnė – tai mana gimtinė.*

Antanas Jasaitis

Daug buvusių išlaikytinių nuo invalidų namų įkūrimo pokario metais iki 1976 m. pasimirė. Viešvilės kapinėse likusi atminimo lenta, kurioje padarytas įrašas, kad čia palaidota 200 invalidų namų išlaikytinių⁴.

Panaikinus Viešvilės invalidų- psichochronikų namus, išvežiojus po kitus invalidų namus čia gyvenusius išlaikytinius, pirmajame jų pastate įsikūrė Lietuvos kurčiųjų draugijos Kauno mokymo kombinato Viešvilės siuvimo cechą. Jame dirbo 38 siuvėjos, gyvenančios Viešvilės, Smalininkų ir kitose apylinkės gyvenvietėse. Siuvimo ceche buvo siuvama patalynė, vaikiški rūbai ir kiti nesudėtingi siuviniai. Apie šį cechą išlikęs straipsnis, išspausdintas 1978 m. Jurbarko rajono laikraštyje „Šviesa“.

VIEŠVILĖS INVALIDŲ NAMŲ IŠLAIKYTINIAI
1949 - 1976 PALAIDOTA ARIE 200 ŽMONIŲ

Buvusius gyventojus primena tik ši lentelė kapinėse

Ūžia, dūzgia mašinos Viešvilės ceche

Prieš kelerius metus netoli Viešvilės miestelio įsikūrė Lietuvos kurčiųjų draugijos Kauno mokymo – gamybos kombinato Viešvilės siuvimo cechą. Jame dirba 38 siuvėjos, kurios per mėnesį išleidžia gaminių už 30 tūkstančių rublių. Tai įvairaus asortimento užvalkalai, vaikiškos kelnaitės K–23, moteriškos prijuostės K–69, vaikiškos prijuostėlės.

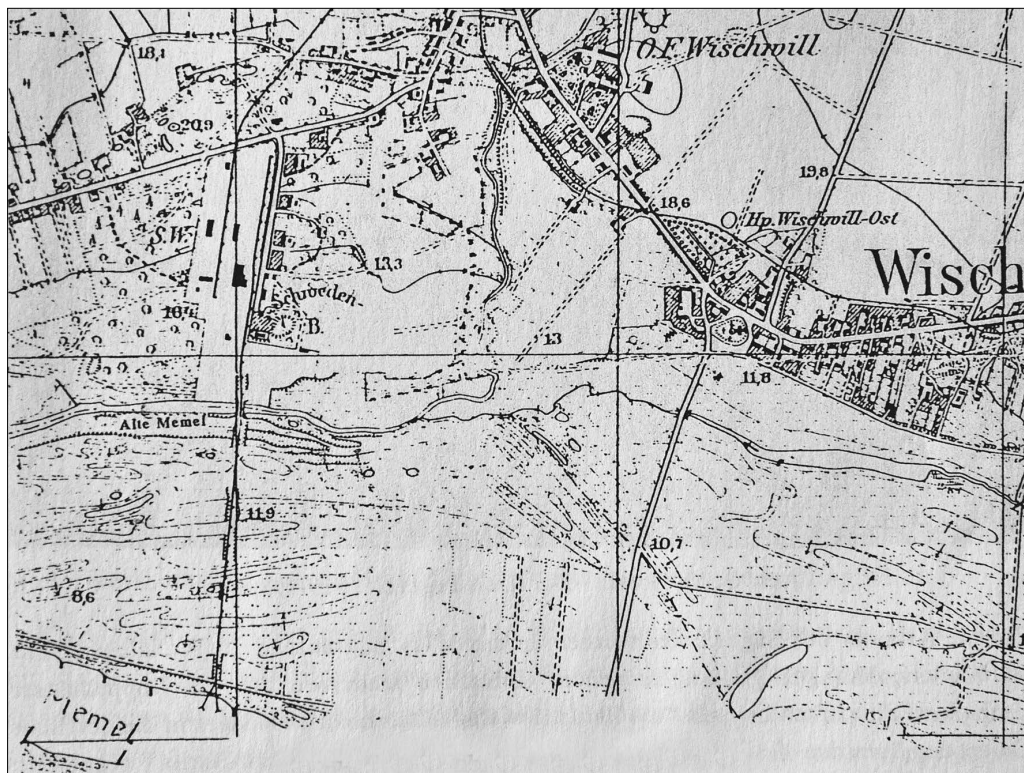
Darbščios ir visuomet gamybines užduotis įvykdo B. Barmonaitė, Z. Globytė, J. Ližinskaitė, R. Piliutienė, J. Dumikienė, E. Liaudaitienė, Z. Obrijaitienė, M. Kazėnienė. Darbšti ir trikotažiniame skyriuje dirbanti siuvėja N. Lukošūtė. Viena pirmųjų atėjo į siuvimo cechą siuvėja R. Saldukaitė. Dabar ji rūšiuotoja⁵.

⁴ Papasakojo Bronius Skvereckas, 76 m., gyv. Viešvilės mstl. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2013 m.

⁵ Jurbarko rajono laikraštis *Šviesa*, 1978 07 23, Nr. 87.

Medžio pramonės bendrovės „Hildebrandt“ lentpjūvė 1900–1943 metais

Algirdas Sinkevičius

1900 m. įsteigta ir ligi 1943 m. Viešvilėje veikė didelė įmonė – Ernsto Hildebrandto medienos ir statybų pramonės akcinės bendrovės (*Holz-und Bauindustrrie Ernst Hildebrandt A. G. Maldeuter*) lentpjūvė. Apie 1898 m. viena didesnių Rytprūsių medžio pramonės bendrovių „Hildebrandt“ („Šventoji ugnis“) už 900 tūkst. markių Viešvilės apylinkėse nupirko nusigyvenusį bajoriškąjį Viešvilės dvarą ir jam priklausiusį apie 1 000 ha miško.

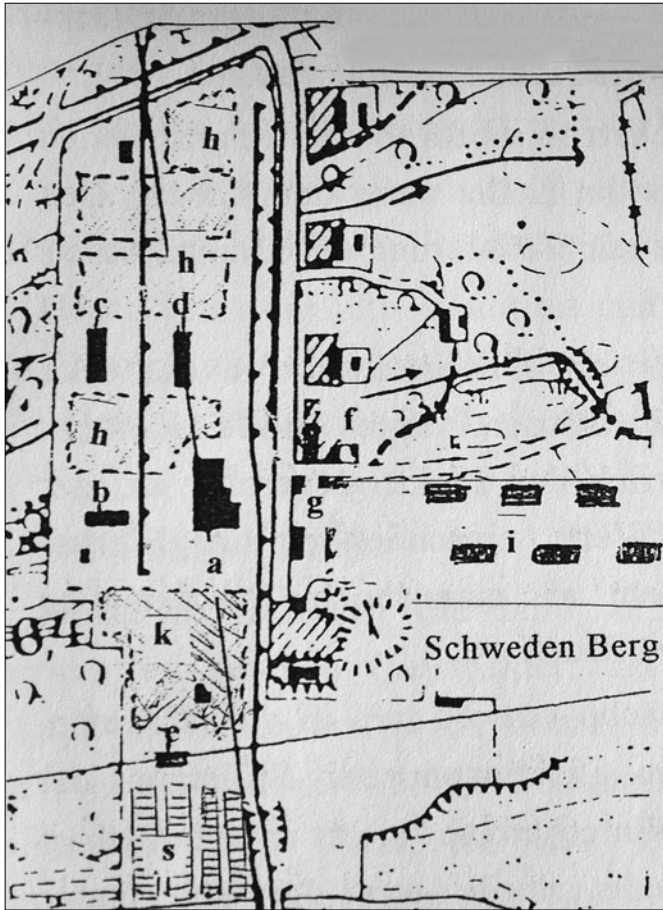
Lentpjūvės teritorijai buvo parinkta vieta prie senosios Nėmuno vagos (*Alte Memel*), šalia IX–XI a. skalvių kapinyno, vadinamo Švedkalniu (*Swedenberg*). Į lentpjūvę ir dvi prieplaukas prie Nėmuno nuvestas siaurasis geležinkelis.

Medienai apdirbti E. Hildebrandto medienos ir statybų pramonės AB 1899 m. Viešvilėje įsteigė savo skyrių. Nupirkusi dvarą bendrovė pasiliko vietą lentpjūvei statyti. Jau 1900 m. lentpjūvė buvo baigta statyti ir pradėjo pjauti aplinkinio miško medieną. Po septynerių metų nupirtas miškas buvo iškiristas, todėl toliau

Viešvilės gyvenvietė su naująja lentpjūve.

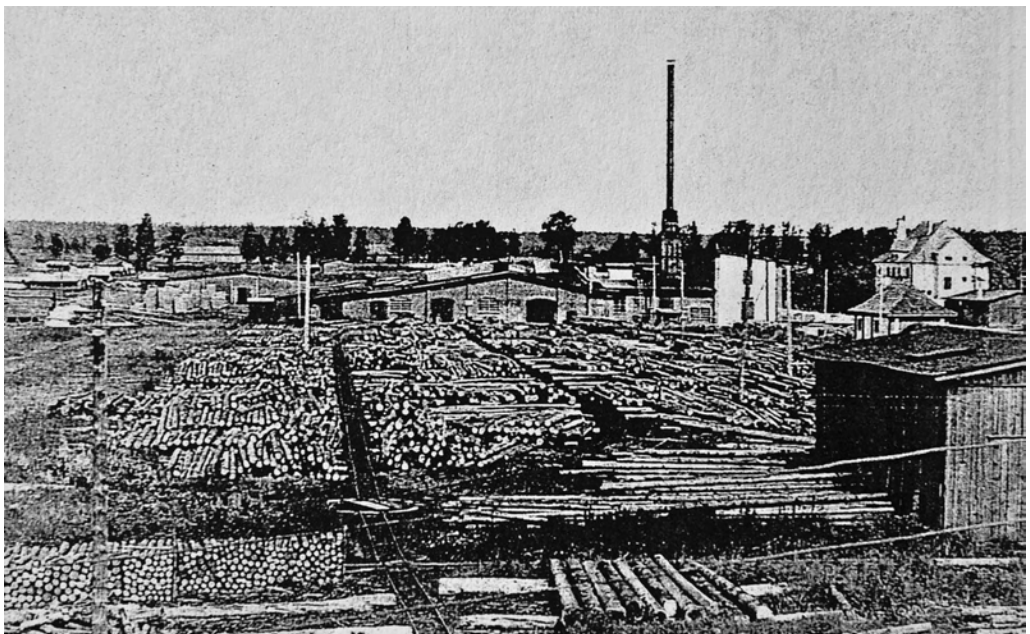
1903 m. Hans Erhardt von Knobloch,

Das Sägewerk Wischwill VIII, Berlin-Dahlem, 2003, S. 3

Viešvilės lentpjūvės teritorijos planas: a – medienos išpjovimo cechas; b – pjuvenų sandėlis; c, d – sandėliai; e – medienos krovimo mašina; f – administracinis pastatas; g – ūkiniai pastatai. Hans Erhardt von Knobloch, *Das Sägewerk Wischwill VIII*, Berlin–Dahlem, 2003, S. 7

Lentpjūvės teritorijos bendras vaizdas iš medžių krovimo mašinos. Hans Erhardt von Knobloch, *Das Sägewerk Wischwill VIII*, Berlin–Dahlem, 2003, S. 21

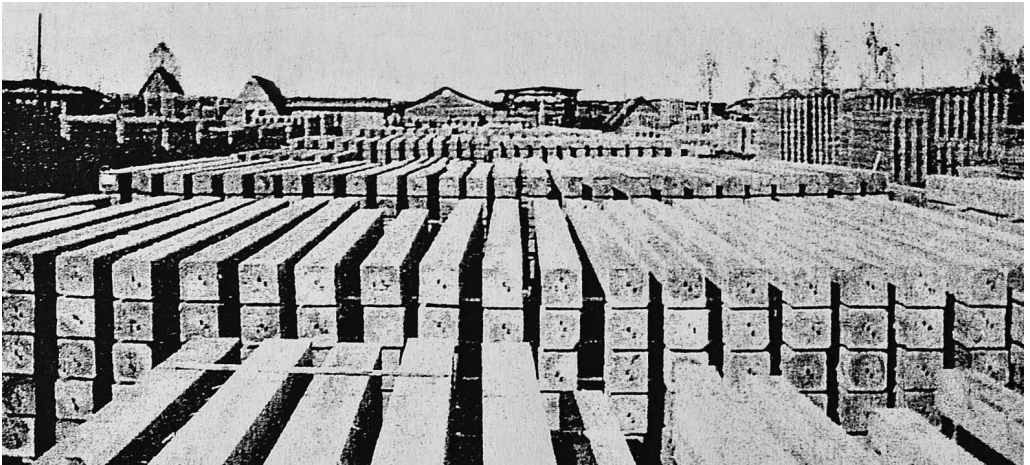
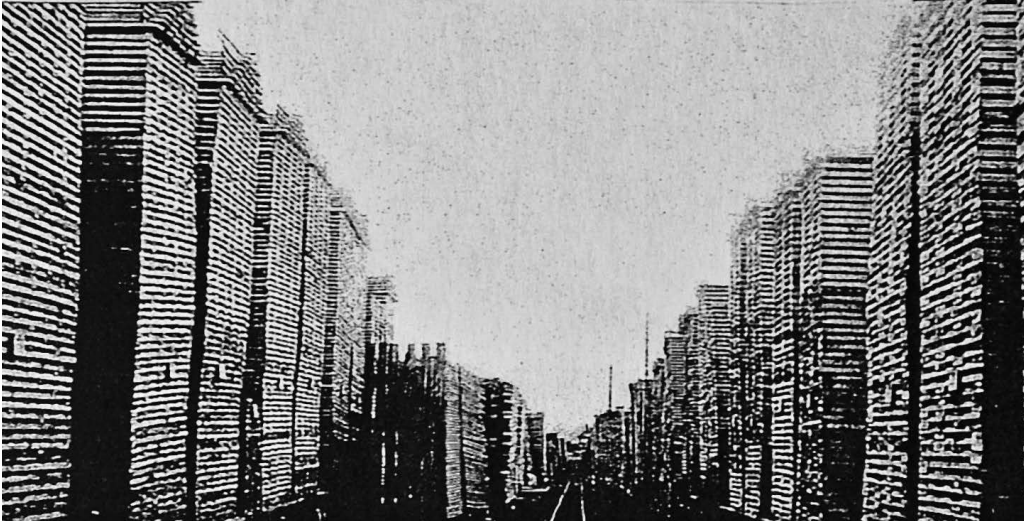
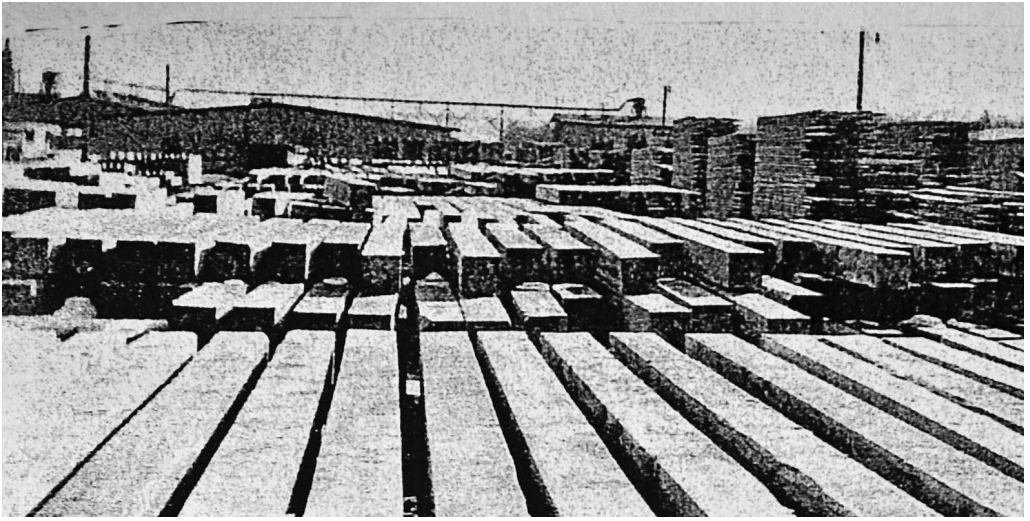
*Holz- und Bauindustrie E. Hildebrandt A. G. Maldeuter lentpjūvė.
Garo katilinė. H. E. von Knobloch, Das Sägewerk Wischwill VIII,
Berlin-Dahlem, 2003, S. 52*

lentpjūvė apdirbdavo medieną, perkamą iš netolimų apylinkių bei atplukdomą Nemunu iš jo aukštupio. Visus miško plotus, prieš tai iškirtusi medieną, kartu su ištaisingais dvaro pastatais bendrovė pardavė karališkajai miško tarnybai, kuri čia įkūrė Viešvilės vyresniąją girininkiją (*Oberförsterei Wischwill*). Bendrovei tai buvo geras sandoris. Bendra pirkimo kaina sudarė tik po 1 markę už medį. Gautas pajamas bendrovė galėjo investuoti į modernią įrangą.

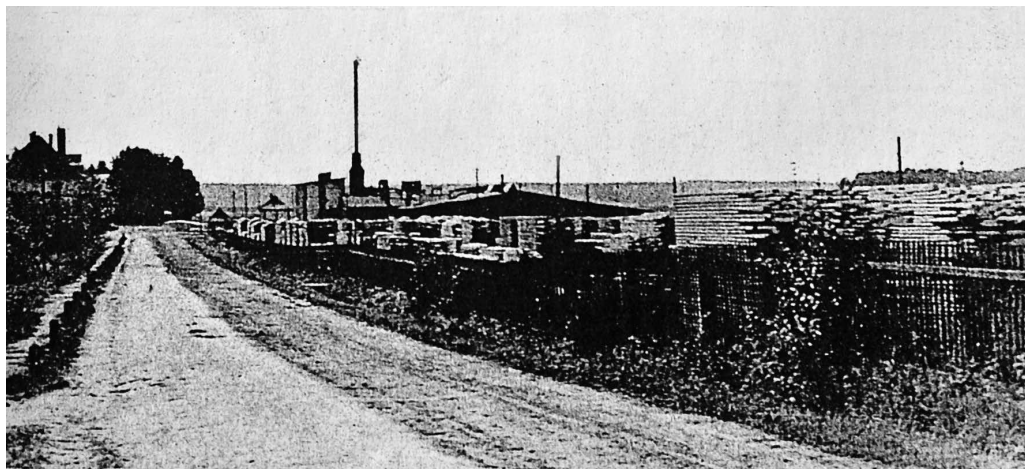
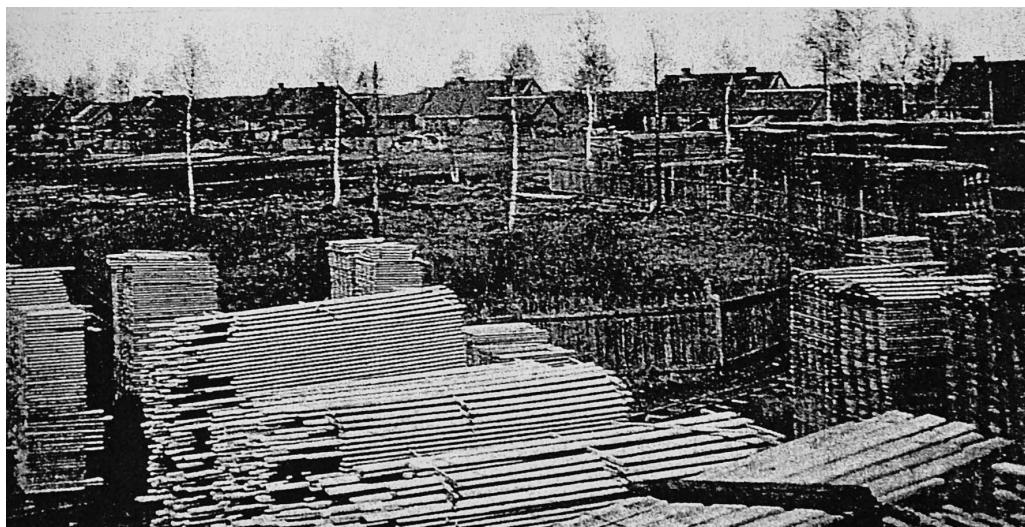
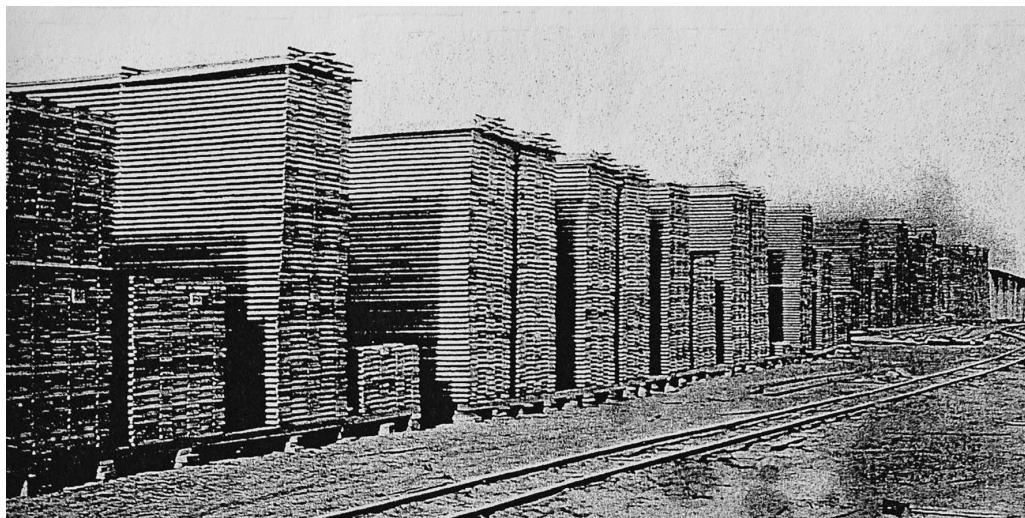
XX a. pradžioje miestelyje gyveno apie 1 400 gyventojų. Viešvilės miesteliui šis industrializavimas davė galimybę žengti į daug spartesnį ekonominį ir socialinį augimą. „Hildebrandt“ turėjo įtakos ir siaurojo geležinkelio tiesimui. Ji prisidėjo tiesiant jo atšaką į lentpjūvės teritoriją. Netrukus naujoje lentpjūvėje per metus jau buvo išpjauama 40–80 tūkst. ktm medienos. Energija buvo gaunama iš savos gamybos atliekų. Gaminiai dėl naudojamos geros – iš sveikų miškų – žaliavos ir tikslių produkcijos matmenų buvo pačios aukščiausios kokybės.

Greitas ir lankstus žaliavos tiekimas, jo nepertraukiamumo užtikrinimas sudarė pagrindą tarptautiniam produkcijos pardavimui. Nuo 1902 m. lentpjūvės gaminiai buvo išvežiojami Nėmunu plaukiojusiais baidokais ir ką tik nutiestu Tilžės–Pagėgių–Smaliniūnų siauruoju geležinkeliu.

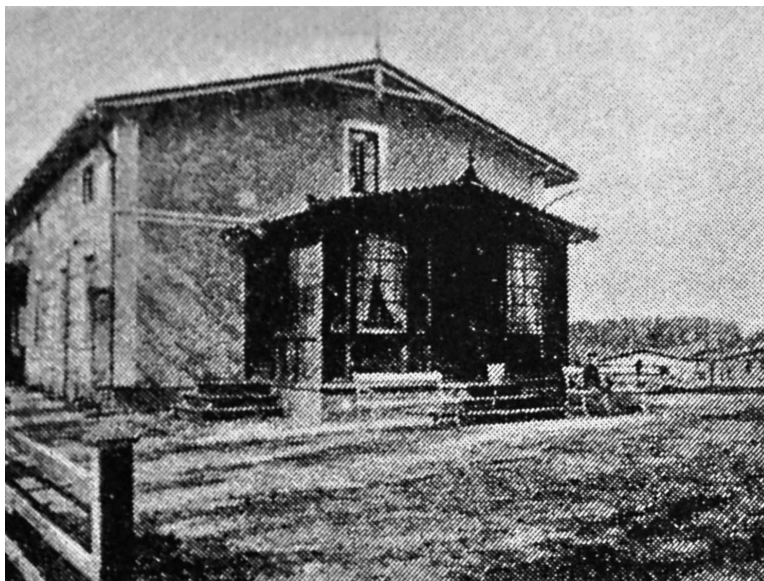
Didelę reikšmę turėjo gyvenamųjų namų statyba. Jau turėdama nemažą statybų patirtį, bendrovė savo darbuotojams pastatė modernius sudvigubintus medinius gyvenamuosius namus, kuriuose įrengė tarnybinius butus. Tuo metu lentpjūvės gyvenvietėje buvo pastatyti 4 gyvenamieji namai personalui. 1910 m. lentpjūvės darbininkams apgyvendinti ši bendrovė pastatė dar 7 gyvenamuosius

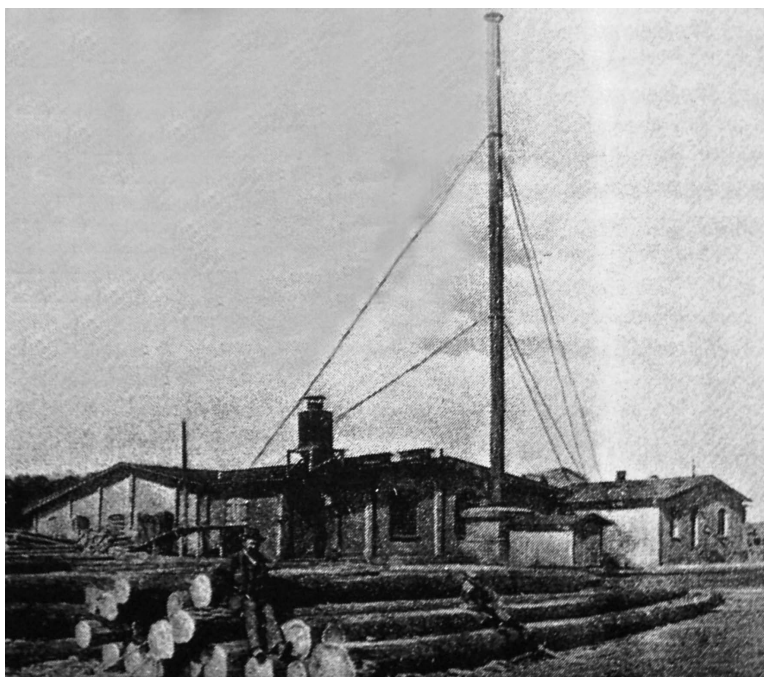
Išpjauta mediena eksportui aikštelėse Nr. 1 ir Nr. 2. H. E. von Knobloch, Das Sägewerk Wischwill VIII, Berlin–Dahlem, 2003, S. 25

Išpjauta mediena. Darbininkų gyvenvietė Brodsende. Kelias į lentpjūvę. H. E. von Knobloch, Das Sägewerk Wischwill VIII, 2003, Berlin-Dahlem, S. 27

*Viešvilės lentpjūvė
iki Pirmojo
pasaulinio karo.
H. E. von Knobloch,
Das Sägewerk
Wischwill VIII,
Berlin-Dahlem,
2003, S. 4*

namus. Pradžioje šie statiniai nesiderino prie bendros Viešvilės gyvenvietės aplinkos, jie buvo vadinti „mažąja Amerika“, dar kitaip – „mažuoju Berlynu“. Vėliau tai davė stiprų impulsą kitų Viešvilės miestelio individualių gyvenamųjų namų statybai. Gyventojai net pradėjo didžiutis savo kaimu.

Pradžioje naujajai lentpjūvei vadovavo jos įkūrėjas Ernestas Hildebrandtas (*Ernst Hildebrandt*), vėliau – jo žentas Adolfas Stepaitis (*Adolph Stepath*). Prieš Pirmąjį pasaulinį karą lentpjūvei vadovavo Erichas Šimanskis (*Erich Schimanski*).

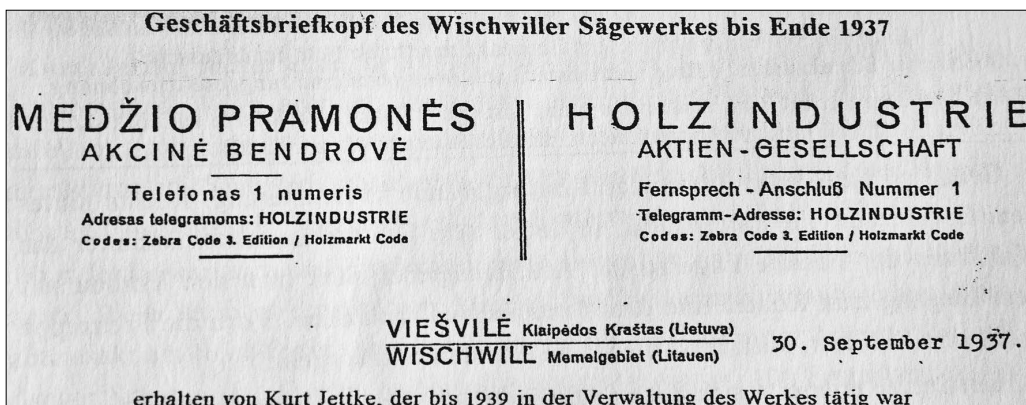
Po Pirmojo pasaulinio karo 1914–1915 m. lentpjūvės įranga buvo restauruota ir papildyta. 1919 m. Erichas Šimanskis sugebėjo įkalbinti ūkininkus vėl

tiekti lentpjūvei medieną. Lentpjūvė su 400 darbuotojų vėl kaime tapo svarbiausiu ūkiniu vienetu.

Tuo metu Lietuvos valstybė siekė išigyti Klaipėdos krašto vokiečių firmas ar dalyvauti jų valdyme. Viešvilės lentpjūvės ir akcinės bendrovės direktoriumi paskirtas 1881 m. gegužės 22 d. m. gimęs Erichas Šimanskis Naujasis direktorius kartu su savo žmona Marta Binde ir 1904 m. gimusia dukra Waltraut 1919 m. iš Karaliaučiaus persikėlė į vilą ant Švedkalnio (Swedenberg). Viršutiniame administracinio pastato aukšte gyveno Adolfo Stepaičio šeima. 1938 m. čia apsisisto miškų urėdas Šalkauskas. 1921 m. pagrindinis 150 tūkst. markių bendrovės kapitalas buvo padidintas iki 2 mln. 500 tūkst. markių. 1922 m. pagrindinis kapitalas dar buvo padidintas iki 4 mln. markių ir padalintas į 4 tūkst. akcijų. Kiekvienos akcijos vertė siekė 1 tūkst. markių. 1924 m., keičiant markes į litus, 1 akcija buvo prilyginta 250 Lt arba 25 doleriams. Akcinį kapitalą sudarė 1 mln. litų arba 100 tūkst. JAV dolerių. Viešvilės lentpjūvė teisiškai atsiskyrė nuo motininės bendrovės „Hildebrandt“ firmos su jos centru „Maldentes“, jos kapitalas buvo perskirstytas ir lentpjūvė veikė savarankiškai. 1926 m. iš firmos „Hildebrandt“, jai bankrutavus, trys asmenys – naujasis direktorius Erichas Šimanskis, Richardas Tauregas ir medienos pirklys iš Klaipėdos Eilbergas – lygiomis dalimis nupirko visas buvusias bendrovės akcijas. Bendrovė gavo naują pavadinimą – „Hollzindustrie a. g. Wischwill“. Vėliau E. Šimanskis savo akcijų dalį vis didino.

Viešvilės medžio pramonės akcinė bendrovė, sudariusi sutartį su Lietuvos žemės ūkio ministerijos Miškų departamentu, pradėjo pjauti departamento miško medžiagą atsiskaitytinai pagal sutartus procentus už apdirbtą ir parduotą medieną. Tais pačiais metais bendrovės pagrindinis kapitalas buvo sumažintas iki 700 tūkst. Lt. Vienos akcijos vertė buvo 175 Lt. Lentpjūvės darbininkams buvo mokamas nepakankamas darbo užmokestis. Savo nepasitenkinimą blogomis darbo sąlygomis ir mažu darbo užmokesčiu jie išreiškė rengdami mitingus, susirinkimus ir streikuodami. 1929 m. vyko Viešvilės ir Kalvelių lentpjūvių darbininkų streikas, kuriame jie kėlė savo reikalavimus. Lentpjūvių administracijos, nusileisdamos darbininkų reikalavimams, padidino jų darbo užmokestį 5 ct per valandą. 1929 m. vidutinis lentpjūvės darbininko darbo užmokestis siekė 0,8 Lt/val., tačiau vėliau vėl buvo mažinamas. 1931 m. jis buvo tik 0,6 Lt/val. 1934 m. darbininkai reikalavo, kad lentpjūvėje būtų įrengtas atskiras poilsio ir valgomasis kambarys, kuriame būtų galima pailsėti ir papietauti, įrengta pirtis, kurioje po darbo jie galėtų išsimaudyti. Darbininkai taip pat reikalavo, kad ligos atveju lentpjūvės administracija jiems mokėtų 50% darbo užmokesčio dydžio pašalpas. 1934–1937 m. vidutinis darbininkų darbo užmokestis buvo 0,5 Lt/val. Darbininkai, vežiojantys su savo arkliais miško medžiagą prie Nemuno, už pervežtos medienos 1 ktm 1934 m. uždirbdavo po 4–5 Lt, 1936 m. – po 2,25 Lt.

Akcinės bendrovės priežiūros taryba trejiems metams iš 3 asmenų buvo sudaryta visuotiniame bendrovės darbuotojų susirinkime. Tarybos posėdžius numatyta rengti Klaipėdoje, Kaunė arba Viešvilėje. Tarybos narių atlyginimą nustatydavo visuotinis susirinkimas. 1923 m. tarybos nariai gaudavo po 50 aukso markių per metus, 1924 m. – po 500 Lt arba 50 dolerių. Priežiūros pirmininko atlygis buvo dvigubai didesnis negu tarybos nario.

*Medžio pramonės akcinės bendrovės iškaba. H. E. von Knobloch,
Das Sägewerk Wischwill VIII, Berlin-Dahlem, 2003, S. 11*

1937 m. buvę trys vyriausi akcininkai savo akcijas pardavė Lietuvos miškų departamentui. Lentpjūvės savininkais tuo metu buvo Galvanauskas, A. Eilbergas ir E. Šimanskis. Buvo išrinkta nauja valdyba, į kurią įėjo Miškų departamento direktorius A. Rukuiža, miškininkas Gureckas, Klaipėdos medžio sindikato direktorius A. Vasiliauskas ir F. Senkus.

Pardavęs savo akcijas E. Šimanskis nusipirko iš A. Eilbergo medienos prekybos verslą Klaipėdoje ir 1938 m. persikėlė į ją gyventi. 1938 m. Lietuvos valstybė perėmė visas Viešvilės akcinės bendrovės akcijas ir paskelbė įmonę „Medžio pramonės akcine bendrove“.

*Buvęs administracinis pastatas. H. E. von Knobloch, Die Wischwiller
Dorf-Chronik VII, 2003, Berlin-Dahlem, S. 74*

Viešvilės lentpjūvės direktoriumi paskirtas Andrius Skučas, vadovavęs jai iki 1943 m. Naujasis įmonės direktorius A. Skučas persikėlė gyventi į vilą ant Švedkalnio.

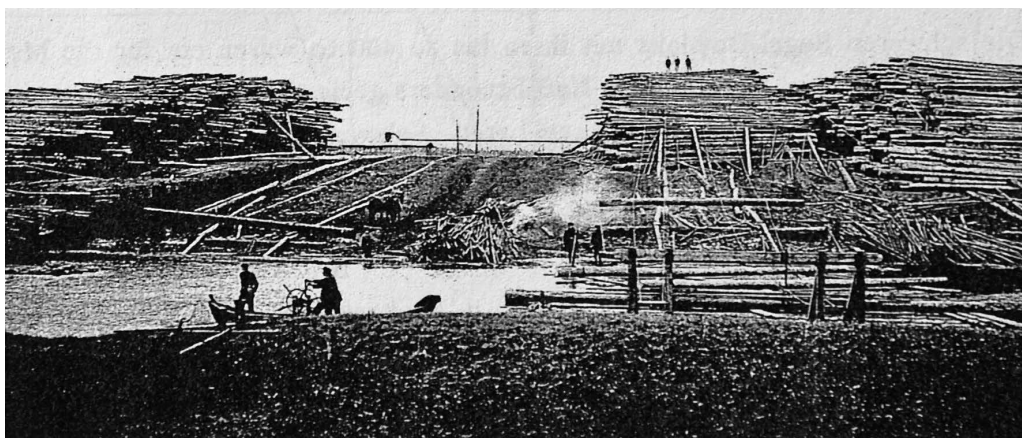
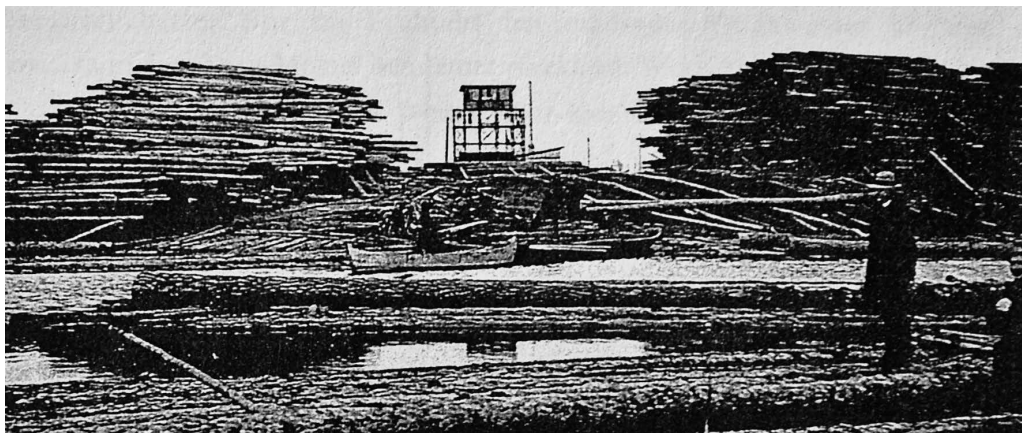
Tuo metu bendrovė turėjo apie 80 ha žemės plotą, kurio 40 ha užėmė lentpjūvė ir jos sandėliai. Likusią žemės dalį sudarė pievos, dirbama žemė ir miškeliai. Personalui ir darbininkams gyventi įmonė jau buvo pasistačiusi 15 gyvenamųjų namų su 40 butų. Pjautai medžiagai sukrauti turėjo 4 didelius sandėlius, į kuriuos talpindavo apie 7 tūkst. m³ medienos. Įmonę nupirkus, lentpjūvėje buvo 5 gateriai, iš kurių trys – dvigubi. Tuo metu per metus lentpjūvėje būdavo išpjauama apie 40–50 tūkst. ktm medienos.

1938 m. vietoje vieno seno dvigubo gaterio buvo pastatyti du modernūs greitai pjauną gateriai, kad lentpjūvės metinė produkcija galėtų būti padidinta iki 80 tūkst. ktm. Tais pačiais metais lentpjūvės halė buvo perdirbta ir po pertvarkymo visas rekonstruotas 28 × 56 m pastatas neturėjo jokių vidaus atramų. Visa stogo konstrukcija gulėjo tikrai ant sienų. Medinių fermų konstrukcija perdengta taip, kad tokio pločio pastatas su medine stogo konstrukcija be tarpinių atramų buvo vienintelis Lietuvoje. Galingos krovimo mašinos išgriebdavo sielius iš Nemuno senvagės (*Alte Memel*), gyventojų vadintos Nemunėliu, atplukdytus Nemunu iš jo aukštupio. Krovimo mašina apvalią medieną sukraudavo keturiomis 10 m aukščio ir 100 m ilgio eilėmis. Buvo sukraunama apie 30–40 tūkst. ktm medienos.

Pigiai apsirūpinti tokiu medienos kiekiu padėjo geri santykiai su buvusiais tiekėjais bei Lietuvos miškų departamentu. Didelę dalį medienos tiekdavo aplinkinės girininkijos, kitą plukdė iš Nemuno aukštupio. Pagaminta produkcija buvo išvežiojama Nemunu laivais arba siauruoju Pagėgių–Smalininkų geležinkelio. Dviejose Nemuno prielaukose galėjo švartuotis iki 400 t talpos krovinius gabenančios baržos.

Lentpjūvės direktoriaus gyv. namas. H. E. von Knobloch, Das Sägewerk Wischwill VIII, Berlin-Dahlem, 2003, S. 86

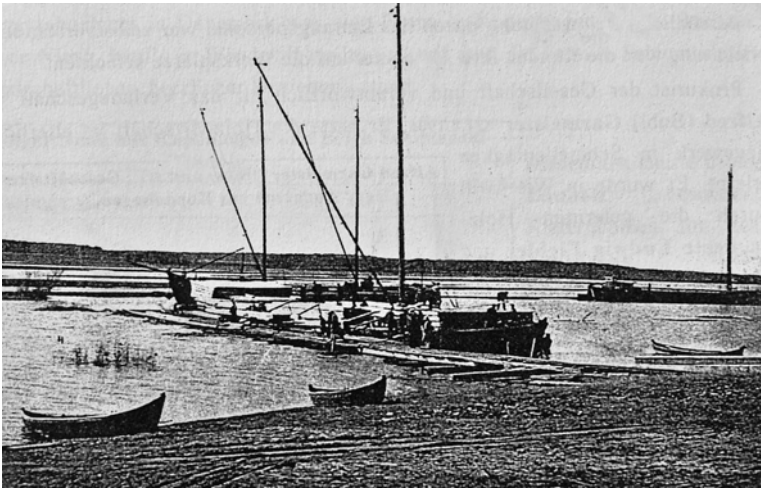

Gerinant darbininkų padėtį, buvo pastatyta didelė pirtis, kokios iki tol Viešvilės apylinkėse su 1 500 gyventojų dar nebuvo. Darbininkai, gyvenę bendrovės butuose, gaudavo po nedidelį sklypelį žemės daržui ir bulvėms pasisodinti. Pati lentpjūvė stovėjo apie 1 km nuo Nemuno. Rąstai iš aukštupio buvo atplukdomi Nemunu, o iki lentpjūvės traukiami kanalu, vadinamąja senąja Nemuno vaga.

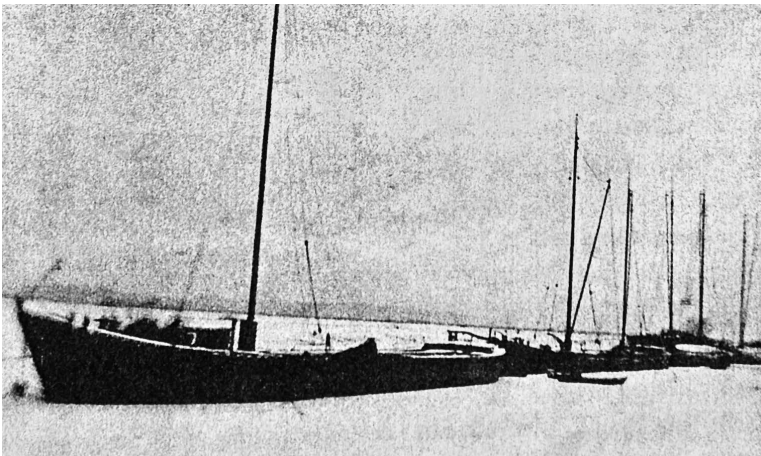
Nepjautos medienos sukrovimas ir sandėliavimas. H. E. von Knobloch, Das Sägewerk Wischwill VIII, Berlin-Dahlem, 2003, S. 20

*Sieliai Nemune.
Huberto Kocho nuotr.
H. E. von Knobloch,
Die Wischwiller
Dorf-Chronik II,
Berlin-Dahlem,
1998, S. 96*

*Prieplauka ir baidokai
Nemune. Baidokai
žiemoja Nemuno
senovagėje (Alte
Memel). H. E. von
Knobloch, Das
Sägewerk Wischwill
VIII, Berlin-Dahlem,
2003, S. 18*

Žiemos metu miško medžiaga buvo vežama iš Jurbarko ir Pajūrio urėdijų apie 15 km tiesiog į lentpjūvę. Bendrovėje žiemos metu dirbo vidutiniškai 200 darbininkų, vasarą su sezoniniais darbininkais – per 300. Pjauta medžiaga buvo kraunama į baidokus ir per 2–3 dienas pristatoma į laivus Klaipėdoje, nes apie 85% lentpjūvėje išpjautos medienos buvo eksportuojama užsienin: į Vokietiją, Daniją, Angliją, Švediją, Suomiją. Antrojo pasaulinio karo metu lentpjūvė, vadovaujama A. Skučo, dirbo karo pramonei prižiūrima vokiečių firmos atstovo Alfredo Garmeisterio^{1–5}.

Andriaus Skučo prisiminimai

Baigęs mokslą 1933 m. (su vienerių metų pertrauka karinių aspirantų kursuose) buvau paskirtas girininku Kaišiadorių urėdijoje. Neilgai teko tuo nuostabiu miškų oru alsuoti ir pušynų ošimu ar nakties tylą grožėtis. Po aštuonių mėnesių buvau paskirtas Miškų departamento atstovu prie belgų valdomo „Lietmedžio“ įmonės Kaune ir po metų – toms pat pareigoms į Klaipėdą prie „Medžio sindikato“. Vėl po metų, t. y. 1936 m., iš Miškų departamento tiesioginės žinios pasitraukiau, gaudamas paskyrimą į „Medžio sindikatą“ – kaip vienas iš direktorių.

Pagalau Miškų departamentas žengė dar vieną gana drąsų žingsnį medžio apdirbimo srity. Po Klaipėdos faneros fabriko nupirkimo 1937 m. nupirko vieną didžiausių Pabaltijy lentpjūvių – „Medžio pramonės akcinę bendrovę“, anksčiau – „Hollzindustrie A. G.“ Klaipėdos krašte Viešvilėje. Joje dirbdavo apie 250 darbininkų. Nors šios įmonės apie 90 % akcijų buvo nupirkta valdžios pinigais, bet ji tvarkėsi ne kaip valdiška, o akcinių bendrovių pagrindais. Jai vadovauti, t. y. būti jos direktoriumi ir vieninteliu valdybos nariu, buvo patikėta man. Porą metų įmonė vertėsi su gražiu pelnu. Buvo pastatytas naujas pagrindinis įmonės pastatas – 40 × 40 m dydžio be atramų. Pakeista moderniais keletas gaterių. Bendrai iš gauto pelno buvo investuota įmonės pagerinimui apie 100 tūkst. Lt.

Deja, tas žydėjimo laikotarpis neilgai tęsėsi. Hitleriui okupavus Klaipėdos kraštą, visos viltys žuvo. Pasilikau pareigose ir toliau. Žinoma, vadovauti įmonei prie nacių, kur 90 % darbininkų buvo vokiečiai ar tokiais save laiką, nebuvo lengva ar malonu. Nedaug trūko, kad galėjau atsidurti kalėjime. Mat pagal bendrovės sutartį su Miškų departamentu už parduodamą medžiagą 66 % priklausė departamentui ir 34 % – bendrovei. Pagal vieną sutartį buvo parduota Danijai medžiagos maždaug už 60 tūkst. Lt. Patvarkiau, kad visi 100 % buvo iš Kopenhagos pasiūsta į Kauną Lietuvos bankui. Tie 34 %, priklausą bendrovei, buvo gražinti jau pagal bendrą Lietuvos–Vokietijos prekybos mainų sutartį. Taigi Vokietijai nieko iš svetimos valiutos (anglų svarų) neteko gauti. Keisčiausia, kad Reichsbankas apsižiūrėjo tik po poros metų. Buvau skubiai iškviestas į Karaliaučių. Vokiečiai tartum pasiuto, buvo gatavi mane sudraskyti, bet neareštavo, sakė, kels bylą. Bet teisme būtų turėję figūruoti ir keletas įtakingų nacių, nes viskas ėjo oficialiai per Reichsbanką. Be to, ne visi vokiečiai buvo naciai, nors ir priklausė nacių partijai.

¹ Lietuvos Ž. Ū. Ministerijos metraštis 1918–1938 m.

² Hans Erhardt von Knobloch. *Das Sägewerk an der Alten Memele. V.P.M.K.M. Die Holzindustrie A. G. in Wischwill*, p. 1–60.

³ *Klaipėdos krašto V. Ž.*, 1921, nr. 55, p. 475; 1922, nr. 49, p. 398; 1924, nr. 9, p. 78; 1932, nr. 2, p. 18; 1938, nr. 35, p. 285.

⁴ *Lietuvos keleivis*, 1937 09 19, 1937 10 10.

⁵ *Lietuviška ceitunga*, 1937 10 14.

Po Klaipėdos krašto netekimo Lietuvos miškų departamentas vis tiek ryžosi ir toliau pasilikti ir turėti jau vokiečių valdomame krašte savo medžio apdirbimo įmones. Tuomet Kaune Lietuvos miškų departamentas atpirko iš belgų „Lietmedį“ ir jam vadovauti patikėjo man. Kiti direktoriai buvo Galinis ir Vasiliauskas. Tuo pačiu kartu jau buvo ruošiami planai statyti naują lentpjūvę Raudondvaryje.

Bet tuo laiku jau rusai Lietuvoje turėjo įsisteigę savo karines bazes ir politinė padėtis buvo nestabili. Todėl aš neskubėjau palikti Viešvilės, o tik porą kartų per savaitę atvažiuodavau į Kauną. Po metų sovietinė Rusija Lietuvą okupavo ir mano visi važinėjimai į Kauną baigėsi. Rusams 1940 m. okupavus Lietuvą, rudenį, jau karui prasidėjus, į metinį akcininkų susirinkimą Klaipėdoje buvo atsiųstas jų igaliojimo P. Bakanas (akcijos buvo Kaune), kad mane pakeistų kitu. Bet mano dideliu nustebimui, „Deutsche Bank“ direktorius pareiškė: „Jei Skučą pakeičiat kitu, mes atšaukiame pusės milijono kreditą“. Rusų rublis Vokietijoje buvo bevertis, o negi jie siųs auksą. Po kelių telefoninių pasikalbėjimų su žemės ūkio viceministru Šklėriumi teko mane pareigose palikti. „Medžio pramonės akcinės bendrovės“ Viešvilės lentpjūvė nustojo veikusi dėl žaliavos stygiaus 1943 m. Vėliau ją, kaip prieš turta, pavedė vienam iš vietinių nacių.

Papildomai turiu dar pasakyti, kad žaliavą (raštus) bendrovė gaudavo iš Lietuvos miškų departamento. Per metus „Medžio pramonės akcinės bendrovės“ Viešvilės lentpjūvė apdirbdavo 40–60 tūkst. ktm medienos. Paskutiniųjų metų lentpjūvės pajėgumas buvo išaugęs iki 80 tūkst. ktm medienos per metus. Visa apdirbta mediena buvo eksportuota į užsienio valstybes. Didžiausias pirkėjas buvo Anglija. Be jos, buvo eksportuojama į Vokietiją, Olandiją, Daniją, Prancūziją. „Medžio pramonės akcinės bendrovės“ Viešvilės lentpjūvėje išpjauta mediena pasiekdavo net Pietų Afriką. Lentpjūvėje buvo gaminami įvairiausi išpjautos medienos asortimentai.

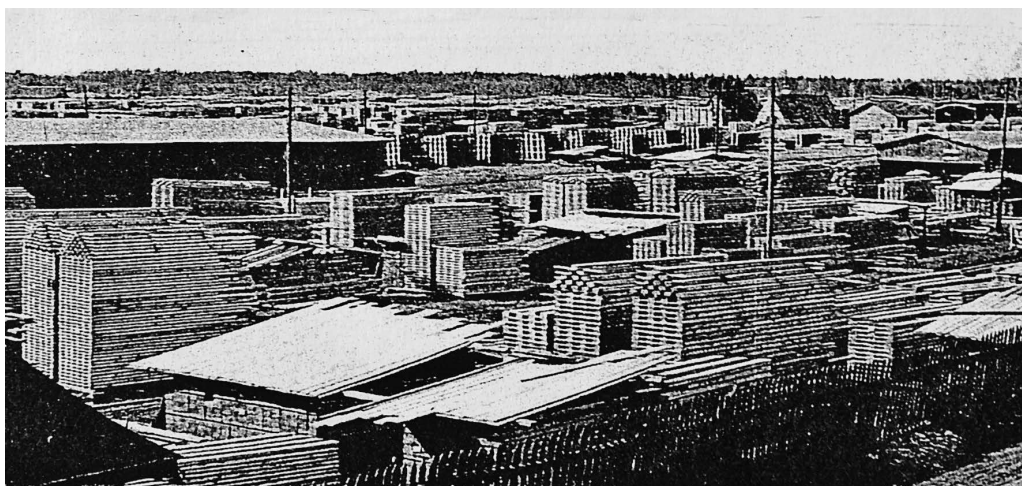
Medžio pramonės akcinė bendrovė turėjo 80 ha nuosavos žemės, iš kurios apie 40 ha buvo naudojama įmonei, sandėliams. Be gamybinių, pagalbinių ir kitų pastatų, bendrovė turėjo 20 nuosavų gyvenamųjų namų su 44 butais. Medžiagai išvežioti įmonėje buvo apie 12 km siaurojo geležinkelio linijų. Bendrovės teritorijoje buvo 3 arteziniai priešgaisriniai šuliniai.

Papasakojo Andrius Skučas. Užrašė D. Daugirtienė, Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejus.

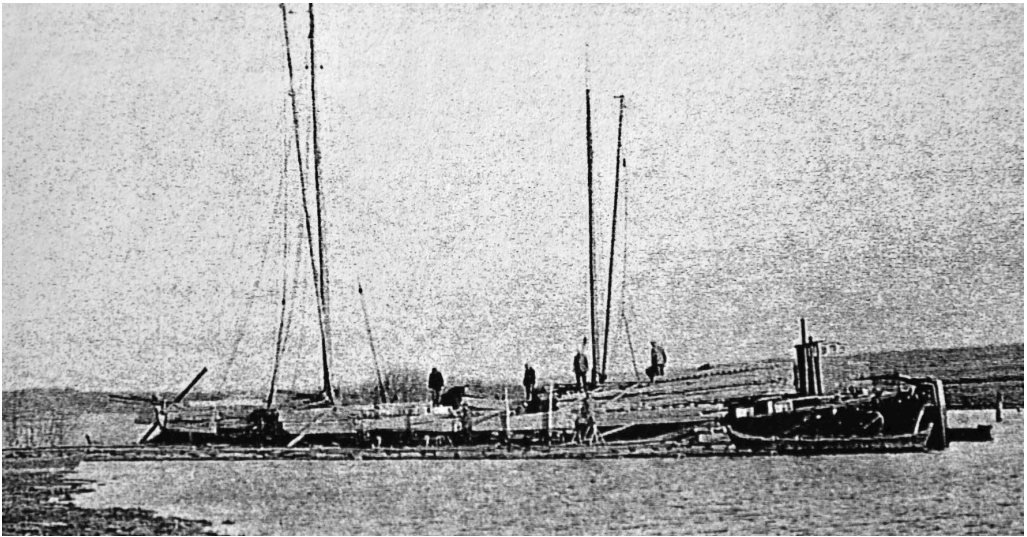
Antano Bakaus, gyvenusio 1926–1938 m. Viešvilėje, prisiminimai

Viešvilės akcinės medžio bendrovės „Hildebrandt“ lentpjūvė per pamainą supjaudavo apie 75 ktm medienos. Ji dirbo 3 pamainomis. Kurį laiką lentpjūvė priklausė akcinei bendrovei, vėliau jos akcijas nupirko Lietuvos miškų departamentas. Viešvilės lentpjūvei vadovavo direktorius vokiečių Erichas Šimanskis (*Erich Schimanski*).

Rąstus pradžioje veždavo geležinkeliuku iš aplinkinių miškų, bet jų neužtekdavo, todėl vėliau plukdydavo Nemunu iš tolimesnių vietų, net iš esančių Nemuno aukštupyje. Pavasarį Viešvilės upeliu su jame įrengtais šliuzais lentpjūvės darbininkai atplukdydavo sielius ir ant Viešvilės upelio kranto juos kraudavo į nepjautos medienos sandėlius.

Lentpjuvės aikštelė. H. E. von Knobloch, Das Sägewerk Wischwill VIII, Berlin-Dahlem, 2003, S. 26

Nemuno prieplaukoje. Išpjautos medienos krovimas į baržas. H. E. von Knobloch, Das Sägewerk Wischwill VIII, Berlin-Dahlem, 2003, S. 19

Lentpjūvės direktorius gyveno prie Nemunėlio ant kalno, vadinamo Švedenbergu, ištaigingame vieno aukšto name su balkonais ir gražiais senovinių patrankų vamzdžiais. Prie lentpjūvės stovėjo barakai ir nameliai viengungiams, buvusių svarstyklių vietoje stovėjo lentpjūvės dirbančiųjų valgykla, vedėjo ir meistrų gyvenamieji namai. Lentpjūvės darbininkams Brodsende (dabas – Ridelkalnis) buvo pastatyta visa medinių namelių gyvenvietė, kurių dauguma išlikę iki šių dienų.

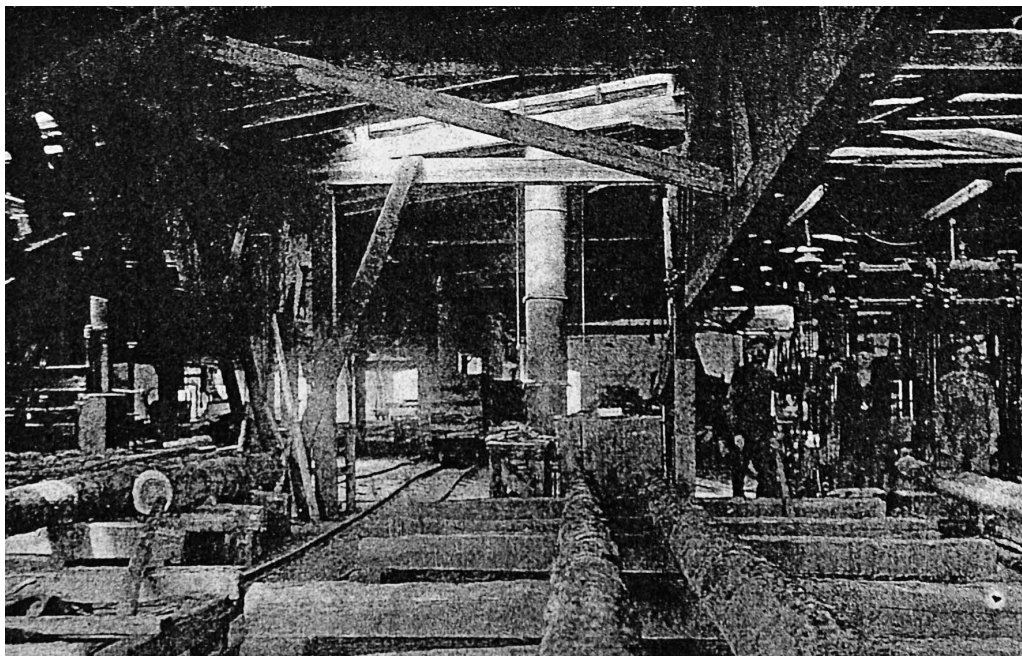
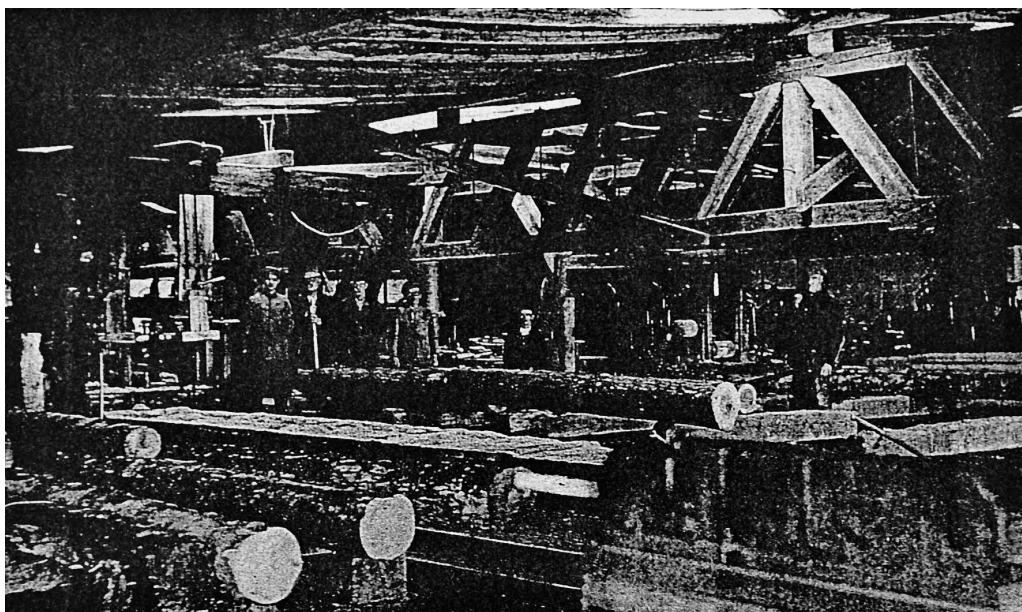
Nuo lentpjūvės iki Nemuno buvo nuvestas geležinkeliukas, kuriuo arkliais traukdavo vagonėlius su išpjauta mediena. Nuo kalnelio vagonėliai patys riedėdavo – reikėjo tik prilaikyti.

Prie Nemuno geležinkeliukas šakojosi į dvi dalis, nes buvo įrengtos dvi prieplaukos, kuriose išpjautą medieną iš vagonų iškart kraudavo į baidokus. Išpjautą medieną sukrovus į baidokus, ją rūpestingai apdengdavo, kad nesulytų. Medieną rūpestingai saugodavo – juk ji buvo gabenama užsienin, čia buvo uždirbama valiuta, o tokių klientų nebuvo galima prarasti.

1923–1939 m. prie Nemuno buvo ir muitinės postas bei valstybinės sienos perėjimo punktas. Dėl ryškaus kainų skirtumo čia vyko aktyvus judėjimas per sieną. Viešvilės gyventojai keldavosi į Trapėnus pirkti pramoninių prekių. Trapėnų gyventojus Viešvilėje daugiausiai domino maisto produktai, kurių kainos Lietuvoje buvo žemesnės.

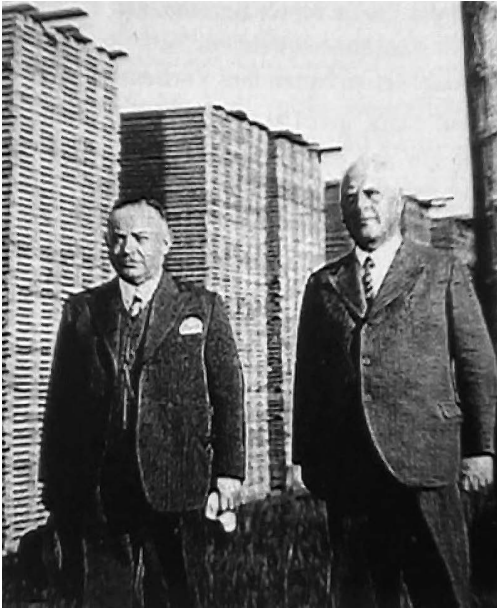
Lentpjūvėje stovėjo du garo katilai: didysis – pagrindinis ir mažesnis – pagalbinis. Katilai buvo kūrenami pjuvenomis, kurios buvo surenkamos rūsyje. Likusios buvo sandėliuojamos.

Darbininkai dirbo prie 8 gaterių, iš kurių du buvo dvigubi. Lentpjūvėje buvo galima išpjauti norimo storio gaminių – ji turėjo pjūklus, kuriuos buvo galima nustatyti bet kokiu pločiu. Pats lentpjūvės pastatas neturėjo jokių atramų. Salės stiklo stogas laikėsi tikrai ant sienų.

Išpjautą medieną pirkdavo supirkėjai iš Vokietijos, Anglijos, Danijos ir kitų šalių. Vienas Danijos pirklys Holdžeris Nimbas (*Holger Nimb*) iš Kopenhagos kiekvienais metais užsisakydavo tam tikrą kiekį išpjautos medienos, iš anksto atvažiuodavo ir patį ją rinkdavosi. Šis žmogus, kaip prisimena lentpjūvėje tuo metu dirbęs A. Bakus, labai maloniai elgdavosi su darbininkais: jiems tam tikrą laiką padirbėjus, liepdavo atsisėsti, pailsėti, parūkyti (o tai buvo griežtai draudžiama!), pats vaišindavo savo daniškomis cigaretėmis. Dėl to kartą, kilus konfliktui su administracija, pirklys

Lentpjūvės viduje.
H. E. von Knobloch,
Das Sägewerk
Wischwill VIII,
Berlin-Dahlem,
2003, S. 22

E. Šimanskis ir Holdžeris Nimbas iš Danijos. H. E. von Knobloch, Das Sägewerk Wischwill VIII, 2003, Berlin-Dahlem, S. 16

Lentpjūvės direktorius Alfredas Garmeisteris su verslo partneriu Andersonu iš Kopenhagos (Danija). 1935 m. H. E. von Knobloch, Das Sägewerk Wischwill VIII, Berlin-Dahlem, 2003, S. 17

pagrasino išvykti ir nutraukti medienos pirkimo kontraktą. Nors griežtai laikydamosi priešgaisrinių reikalavimų lentpjūvės administracija ir buvo teisi, tačiau nenorėdama prarasti patikimo partnerio, ilgai nedvejodusi, turėjo nusileisti ir jo atsiprašyti.

Nepjautos medienos sandėlio vedėju dirbo Vilius Kundrius (*Willus Kundrus*), išpjautos medienos – Francas Mėlynaitis. Atvykęs iš Danijos pirklys medieną rinkdavosi labai kruopščiai, neskubėdamas, todėl kiekvienais metais užtrukdavo maždaug po mėnesį. Jis apsigyvendavo namo savininko vokiečio Rodaičio (*Gasthof Rodeit*) svečių namuose, stovėjusiuose prie Viešvilės upelio tvenkinio. Šalia buvo vieno aukšto valgykla – buvęs Lemkės restoranas.

1938 m. lentpjūvės direktoriumi dirbo lietuvis Andrius Skučas. Lentpjūvė dirbo ir Antrojo pasaulinio karo metais. Jos darbus prižiūrėti paskirtas ir jai vadovavo vokiecis Alfredas Garmeisteris (*Alfred Garmeister*). Antrasis jo brolis Valteris Garmeisteris (*Walter Garmeister*) vadovavo Smalininkų lentpjūvei.

Papasakojo Antanas Bakus, užrašė Algirdas Sinkevičius 1967 m.

Viešvilietis padėjo nuo karo nukentėjusiesiems

Andrius Skučas mokėjo vokiečių, lietuvių ir rusų kalbas. Antrojo pasaulinio karo metu jis su šeima buvo ištremtas į Rusiją. Karo laikotarpiu įmonės pavadinimas išliko tas pats, bet tik vokiečių kalba. Daugelis įmonės raštinės

darbuotojų buvo susigražinti atgal į buvusį darbą. Lentpjūvės raštinėje kai kurias darbo vietas užėmė jaunos moterys ir iš gretimų gyvenviečių. Apie savo ir kitų moterų darbą lentpjūvėje papasakojo Gerda Mitbrodt Schieleit. Ji pasakojo apie tai, kaip jas išnaudojo Hedwig Tillips. Paskutinę 1944 m. vasarą Hildegard Kalinski, R. Hummel lentpjūvės raštinėje dirbo ir per savo eilines atostogas. Vėliau darbas lentpjūvėje atvežė iš Lenkijos ir Ukrainos kilusius karo belaisvius. Aplink jų lagerį tuo laikotarpiu stovėjo apsaugininkai, kurie naktimis saugojo belaisvius ir pastatus, kuriuose jie buvo uždaryti. Lentpjūvėje dirbo net kai kurie per karą vokiečių paimti Prancūzijos karo belaisviai.

Kas vyko tuo laikotarpiu, papasakojo Alfredas Garmeisteris ir Margarete Baumann. M. Baumann ir A. Garmeisteris susituokė 1941 m. ir gyveno buvusiuose savo tėvų namuose Smalininkuose, kur A. Garmeisteris dalyvavo tėvų turto padalinime ir su savo vyresniuoju broliu Valteriu gavo Viešvilės bei Smalininkų lentpjūves. Trečias brolis Brunas (*Bruno*) buvo tik investuotojas, jis gyveno Klaipėdoje ir vedė ten medienos gamybos operacijas. Brunui Garmeisteriui priklausė individuali įmonė, jos pagrindinės operacijos, žemės ūkio turtas ir prekybos bendrovė.

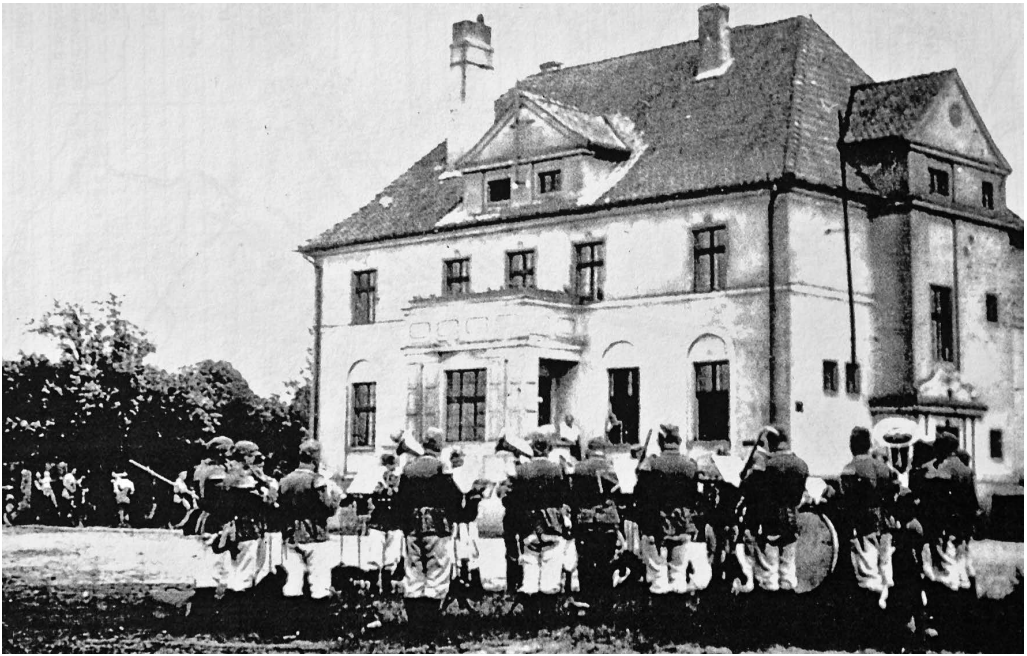
1943 m. pradžioje broliai Garmeisteriai įsigijo Lietuvos valstybės akcijų. Broliai ketino atkurti ir vėl padaryti pelningą modernią lentpjūvę Viešvilėje, o kitą lentpjūvę – turėtą Smalininkuose – uždarė. Daugelis darbuotojų buvo priimti į darbą Smalininkų lentpjūvėje. Uždarius lentpjūvę Smalininkuose, dauguma jų grįžo atgal į savo buvusį darbą Viešvilėje. 1943 m. liepos mėn. rekonstruota Viešvilės lentpjūvė jau vėl galėjo pradėti gamybą. Bet likus savaitei iki paleidžiant lentpjūvę, A. Garmeisteris buvo paimtas į armiją. Nors Valteris Garmeisteris turėjo dirbti Viešvilėje, bet atsisakė ir gyveno Švedkalnyje.

1944 m. spalio 7 d. gyventojai buvo išpėti paskutinį kartą, kad pasitrauktų savo noru iš Klaipėdos krašto. Didesnių mūšių jau buvo mažai. 1945 m. sausio mėn. rusų armija užkariavo Ragainę ir Tilžę. Naujoji vadovybė tuojau įsakė sumažinti visą aplinkinių miškų kirtimą ir paaiškino, kad nuo tol visa mediena turės būti parduodama į Rusiją.

Po Antrojo pasaulinio karo A. Garmeisteris gyveno Vokietijoje, kur dirbo seniūnu Freudenstadte. 1962 m. jis mirė, palikęs žmoną ir keturis vaikus.

1947 m. vasarą Viešvilės ir Jūravos miškai buvo smarkiai sunaikinti išpliususių gaisrų. Sudegė apie 2 000 ha miškų, o likusioji dalis nudžiūvo, nes vėliau smarkiai padaugėjo kenksmingų vabzdžių. Per dešimt metų sunkaus darbo visi degėšiai buvo pašalinti, miškai išvalyti ir persodinti. Kiekvienais metais miško atsodinime dalyvavo šimtai vyrų ir moterų. Šie pasiekimai Lietuvoje turi būti vertinami. Klaipėdos krašto gamtovaizdis dėka įdėto pasiaukojamo darbo išliko gražus, kaip prieš tai buvęs.

Viešvilės medžio pramonės akcinės bendrovės priežiūrą vykdė bendrovės Priežiūros taryba. 1925 m. Priežiūros tarybos pirmininku buvo išrinktas G. Marksas, 1926 m. išrinktas naujas pirmininkas Maksas Betkė. 1928 m. gegužės mėnesį iš bendrovės valdybos išstojo buvęs jos direktorius Adolfas Stepaitis. Tais pačiais metais iš medžio pramonės akcinės bendrovės Priežiūros tarybos išstojo Maksas Betkė, J. Krausas ir Aisikas Eilbergas. Į naują Viešvilės medžio pramonės akci-

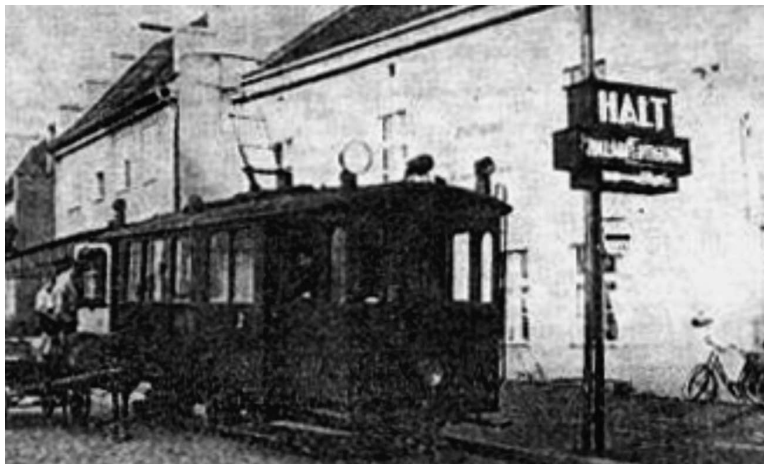
Dūdų orkestras. H. E. von Knobloch, Das Sägewerk Wischwill VIII, 2003, Berlin-Dahlem, S. 45

nės bendrovės Priežiūros tarybą išrinkti Luisas Jahnas, Leo Kostovykis ir Emilis Miuleris. 1929 m. bendrovės valdybos nariu tapo Richardas Tauregas. 1937 m. iš Priežiūros tarybos išstojo kurį laiką buvę joje pirmininkas Ernestas Galvanauskas, nariai A. Eilbergas ir Vilhelmas Falas. Tais pačiais metais naujai išrinkti Priežiūros tarybos direktoriais Antanas Rukuiža, Mykolas Gureckas, Antanas Vasiliauskas ir Feliksas Senkus⁶.

⁶ *Klaipėdos krašto vyriausybės žinios*, 1921, nr. 118, p. 948; 1924, nr. 83, p. 759; 1925, nr. 83, p. 719; 1926, nr. 95, p. 593; 1927, nr. 105, p. 644; 1928, nr. 72, p. 5402; 1931, nr. 90, p. 775; 1937, nr. 54, p. 443.

Siaurasis Pagėgių–Smalininkų geležinkelis (*Kleinbahn*) 1902–1944 metais

Algirdas Sinkevičius

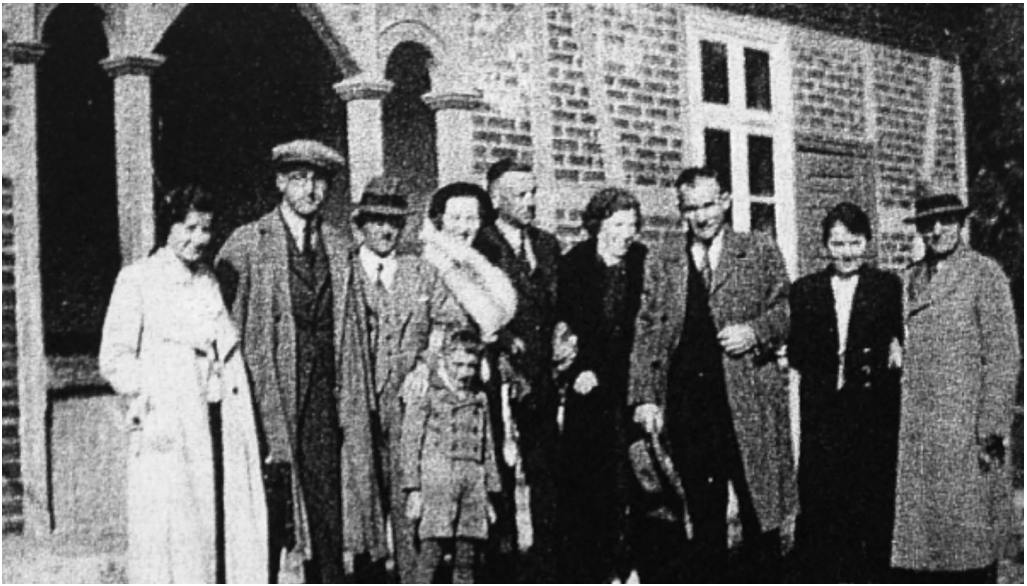

*Siaurasis traukinys
(saurukas). Tilžės
geležinkelio mazgas.
Memeler Dampfboot,
Nr. 10, 1998*

Geležinkelio pirmtakas – bene 2245 m. pr. Kr. Babilonijoje nutiestos paprastos vėžės – akmens luituose iškalti grioveliai. Viduramžiais anglies prikrautus vagonėlius arkliai traukdavo mediniais bėgiais, kol XIX a. buvo išrastas garvežys. Pirmasis garvežys pagamintas 1804 m. Didžiojoje Britanijoje. 1879 m. vokiečių E. V. Siemensas sukūrė vadinamąjį elektrinį vagoną. Tame pačiame dešimtmetyje elektrovežio prototipą JAV pagamino T. A. Edisonas. 1876 m. F. Pirockis elektros variklį įrengė keleiviniame vagonėlyje¹.

Tilžėje šalia prieplaukos buvo pirmoji Klaipėdos krašto siaurojo geležinkelio Pagėgiai–Smaliniškai stotis. Per pavasarinius potvynius ir žiemą, kai laivyba upėmis sustodavo, visas susisiekimas tekdavo geležinkeliui. Pasienio mieste Smalininkuose į vagonus buvo kraunamos lietuviškos eksporto prekės: popiermalkės, javai ir galvijai. Kitos žymesnės stotelės dešiniajame Nemuno krante buvo ties Kalvėlių ir Viešvilės lentpjūvėmis. Jų produkcija (pjautinė mediena, skirta šachtų atramoms) į stoteles buvo atvežama įmonių geležinkeliais. Iš Jūros girininkijos buvo gabenamos popiermalkės, iš karjero Kalveliuose – žvyras. Keleivių pervežimai taip pat sudarė nemenką apyvartos dalį, o 1908 m. jie buvo atskirti nuo krovinių gabenimo. Žmonėms pervežti gauta naujų, pirmųjų visoje Vokietijoje, siauriesiems geležinkeliams skirtų Šteinfurto gamyklos benzoelektrinių triašių vagonų. Pagėgiuose buvusi Geležinkelio valdyba vėliau buvo perkelta į Panemunę, kuri tada buvo sudėtinė Tilžės miesto dalis. Siauruką aptarnavo šeši lokomotyvai, du elektrovežiai. Jis 1942 m. turėjo 8 keleivinius, 57 krovinius ir 3 bagažo vagonus. Patekę į Tilžės miesto teritoriją, vagonai šalutiniais bėgiais būdavo nutraukiami į uostą. Linija Tilžė–Mikytai – elektrifikuota, geležinkelis greičiausiai naudojo 550 V įtampą, nes tokią pat srovę miesto elektrinė tiekė ir miesto tramvajų linijoms.

¹ Jurkšaitis A. Geležinkeliui Lietuvoje – 150 metų. Svarbiausias transportininkų jubiliejus, *kauno.diena.lt/.../gelezinkeliui-lietuvoje-150-m.*, 2009 08 26.

Gyventojų Pinau giminės Vakarų geležinkelio stotyje: Von Links Marta Gasner, Rudi Pinau, Fritz Pinau, Gertrud Witting, geb. Pinau, Karl Witting, Selma Beister, Albert Pinnau, Gertrud Pinnau, geb. Ribart, Ernst Pinau, davor junge Helmut Pinau. 1936 m.

Siaurukas savo geriausius laikus išgyveno prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kai 1911 m. buvo pervežta 118 tūkst. keleivių ir 36 tūkst. tonų krovinių. 1939 m. – 88 tūkst. keleivių ir 19 tūkst. tonų krovinių. Tarpukariu geležinkelis veikė pagal Lietuvos įstatymus. Buhalterinės ataskaitos buvo sudarinėjamos litais.

Antrojo pasaulinio karo metais geležinkelis buvo naudojamas kariniams tikslams – gabeno kariškius ir amuniciją. Tai buvo patogi ir labai populiarus ano meto transporto priemonė. Kadangi Viešvilėje veikė keletas įmonių – popieriaus fabrikėlis, medžio akcinės bendrovės lentpjūvė, metalo apdirbimo įmonė, girininkijos ir kt., – užšalus Nemunui, reikėjo turėti sausumos kelią į Vokietijos

Siaurojo geležinkelio Vakarų, Rytų ir Rydelsbergo stotelės (Hauptbahnhof Wischwill West, Hauptbahnhof Wischwill Ost, Hauptbahnhof Riedelsberg). H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, S. 47

Aus dem Reichs-Kursbuch, Sommer 1939

120 m Tilsit - Mikieten - Pogegen - Schmalleningken

Alle Züge 2. 3. Klasse

51	53	55	57	59	61	km	Zug Nr.	Ost	Eis	Ges	Zug Nr.	52	54	56	58	60	62
6.47	8.00	12.18	...	13.50	17.49	19.30	0,0	ab	Tilsit Getreidemarkt	...	an	7.54	9.06	13.23	14.56	18.56	20.36
6.56	8.09	12.27	...	12.59	17.58	19.39	0,7	w	Tilsit Brückenkopf	...	A	7.50	9.02	13.19	14.52	18.52	20.32
7.06	8.19	12.37	...	14.09	18.08	19.49	2,6	w	Prussellen	...	A	7.35	8.47	13.04	14.37	18.37	20.17
7.13	8.26	12.44	...	14.16	18.15	19.56	4,1	w	Schkeningenken	...	A	7.28	8.40	12.57	14.30	18.30	20.10
7.16	8.29	12.47	...	14.19	18.18	19.59	5,6	w	Mikieten Haltep.	...	A	7.25	8.37	12.54	14.27	18.27	20.07
7.18	8.31	12.49	...	14.21	18.20	20.01	6,5	w	an Mikieten	...	ab	7.23	8.35	12.52	14.25	18.25	20.05

7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	
8.20	...	14.10	...	19.50	...	25.30	...	31.10	...	36.50	...	42.30	...	48.10	...	53.50	...	59.30	...
8.25	...	14.15	...	19.55	...	25.35	...	31.15	...	36.55	...	42.35	...	48.15	...	53.55	...	59.35	...
8.32	...	14.25	...	20.05	...	25.45	...	31.25	...	37.05	...	42.45	...	48.25	...	54.05	...	59.45	...
8.37	...	14.30	...	20.10	...	25.50	...	31.30	...	37.10	...	42.50	...	48.30	...	54.10	...	59.50	...
8.43	...	14.36	...	20.16	...	25.56	...	31.36	...	37.16	...	42.56	...	48.36	...	54.16	...	59.56	...
8.49	...	14.42	...	20.22	...	26.02	...	31.42	...	37.22	...	43.02	...	48.42	...	54.22	...	60.02	...
8.59	...	14.56	...	20.36	...	26.16	...	31.56	...	37.36	...	43.16	...	48.56	...	54.36	...	60.16	...
9.03	...	14.56	...	20.36	...	26.16	...	31.56	...	37.36	...	43.16	...	48.56	...	54.36	...	60.16	...
9.10	...	15.03	...	20.43	...	26.23	...	32.03	...	37.43	...	43.23	...	49.03	...	54.43	...	60.23	...
9.25	...	15.18	...	20.58	...	26.38	...	32.18	...	37.58	...	43.38	...	49.18	...	54.58	...	60.38	...
9.38	...	15.31	...	21.11	...	26.51	...	32.31	...	38.11	...	43.51	...	49.31	...	55.11	...	60.51	...
9.43	...	15.36	...	21.16	...	26.56	...	32.36	...	38.16	...	43.56	...	49.36	...	55.16	...	60.56	...
9.54	...	15.47	...	21.26	...	27.06	...	32.46	...	38.26	...	44.06	...	49.46	...	55.26	...	61.06	...
10.09	...	16.02	...	21.41	...	27.21	...	32.61	...	38.41	...	44.21	...	49.61	...	55.41	...	61.21	...
10.12	...	16.05	...	21.44	...	27.24	...	32.64	...	38.44	...	44.24	...	49.64	...	55.44	...	61.24	...
10.23	...	16.16	...	21.55	...	27.35	...	32.75	...	38.55	...	44.35	...	49.75	...	55.55	...	61.35	...
10.28	...	16.25	...	22.00	...	27.40	...	32.80	...	39.00	...	44.40	...	49.80	...	55.60	...	61.40	...
10.35	...	16.32	...	22.07	...	27.47	...	32.87	...	39.07	...	44.47	...	49.87	...	55.67	...	61.47	...
10.42	...	16.37	...	22.12	...	27.52	...	32.92	...	39.12	...	44.52	...	49.92	...	55.72	...	61.52	...
10.52	...	16.47	...	22.22	...	28.02	...	33.02	...	39.22	...	44.62	...	50.02	...	55.82	...	61.62	...

Weitere Halte in km: 1,2 Tilsit Usankis / 15,2 Polompen / 33,1 KleinSchustern / 37,4 Wolfgrund / 43,9 Wischwill Ost / 56,5 Wittkehmen

Traukinių išvykimo tvarkaraštis. 1939 m. H. E von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, S. 30

miestus. Nesant gero susisiekiimo, konkurencinėje kovoje su panašiomis įmonėmis miestuose, tokiuose kaip Ragainė, Tilžė, Viešvilės pramonės įmonių reikšmė vis mažėjo. Siaurukas kaip tik ir padėjo išspręsti šią problemą. Gyventojai taip pat labai noriai važiavo traukiniu iš Viešvilės į Pagėgius, o iš ten lengvai pasiekdavo Tilžę. Siauruoju geležinkeliu buvo suinteresuotos ir girininkijos, kurioms dideliu rūpesčiu buvo tapęs pagamintos medienos išgabėnimas. Pradėjus veikti geležinkeliiui, į vagonus Vakarų stotelėje nuo rampos buvo kraunama ir vietos žemdirbių pagaminta žemės ūkio bei gyvulininkystės produkcija, pieninėje pagamintų „Tilžės“ sūrių ir sviesto pakuotės.

Itin daug žmonių Viešvilėje būdavo ketvirtadieniais, kadangi miestelyje vykdavo savaitiniai turgūs. Tuomet traukiniu į Viešvilę suvažiuodavo daug žmonių – ir parduoti, ir apsipirkti. Dar iki 1947 m. buvo išlikęs garvežys ir keli vagonai, tiktai jau gerokai apgadinti ir nuo laiko surūdiję. Siaurojo geležinkelio bėgiais pirmą kartą traukinys per Viešvilę važiavo 1902 m. rugpjūčio 12 d. Jo maršrutas buvo Pagėgiai–Viešvilė–Smalininkai. Trasos ilgis – 58 km. Traukinys išvažiuodavo iš Pagėgių geležinkelio stoties ir pasukdavo Vilkųškių link. Kadangi bėgiai buvo tik 1 m pločio, o pakeliui – daug staigių posūkių, traukinys su 55 AJ lokomotyvu važiuodavo tik iki 32 km/val. greičiu, o per miestelius ir kaimus – visai lėtai.

Siaurojo geležinkelio Vakarų, Rytų ir Rydelsbergo stotelės (Hauptbahnhof Wischwill West, Hauptbahnhof Wischwill Ost, Hauptbahnhof Riedelsberg). H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998

Pasak juo važinėjusių senųjų Viešvilės gyventojų, buvo galima iš važiuojančio traukinio išlipti, prisiskinti gėlių ir vėl įlipus važiuoti toliau. Pagal išlikusius žemėlapius, Viešvilėje buvo 3 geležinkelio stotelės: Rydelsbergo (Hp. Riedelsberg), buvusi už kapinių kairėje pusėje, Vakarų (Hp. Wischwill – West) prie buvusios pieninės (dabar skardininkų dirbtuvėlė) ir Rytų (Hp. Wischwill – Ost) – už automobilių garažų šalia gyventojų S. Dobilo sodybos.

Geležinkeliu važinėjo ne tik garvežio traukiami traukiniai, bet ir naujieji – su benzoelektrine pavara. Tik nėra žinių, ar tai buvo bandymai, ar nuolatiniai reisai, liudytojų jau nerasime. 1910 m. carinėje Rusijoje išleistame „Westinghouse“ kompanijos leidinyje aprašomi benzoelektrinės traukos riedmenys ir jų privalumai. Čia pat pateikiama pavyzdžių, kur tokie kompanijos riedmenys tuomet buvo eksploatuojami. Paminėtas ir Pagėgių–Smalininkų geležinkelis. Remiantis kitais istoriniais šaltiniais, elektrifikuota buvo tiktai Tilžės–Pagėgių siaurojo geležinkelio dalis.

Siaurojo geležinkelio Vakarų stotelėje Antrojo pasaulinio karo metu. H. E. von Knobloch. *Die Wischwiller Dorf-Chronik IV, Berlin-Dahlem, 2000, S. 68*

Geležinkelio bilietai.

H. E. von Knobloch. *Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, S. 29;*

Wischwill Fahrkarte Kleinbahn. 1943. www.

miestai.net > ... > Bėginis transportas. Buvusieji Klaipėdos krašto geležinkeliai, p. 4

Wischwill Ost	Wischwill West	Abstraten	Kellwehlen	Einfelden	Schmallesinggen	Einfache Fahrt 3. Kl.
Kleinbahn Tilsit-(Pogegen)-Schmallesinggen Gültig auf der durch Loehung besichn. Strecke. Wahr der Fahrt aufzubewahren und auf Verlang. z. Revision vorzulegen.						
Friedrichplatz	Pogegen	Kartswaiben	Wittschichten	Morsichten	Metschunen	
A ¹ 426 ©						

Chammosen	Jacken	Dinwelken	Misewiken	Dinwelken	Corallisch-	Dinwelken	Lobardten	Einweinhof	Schagsta-	Stenzel	Butten	Stuten	Margen	Launallen	Grumbow-	Paschke	Birg-	Plickten	II. Kl. Einfache Fahrt 0,45
Memel	Wichmann	Harechken	Chammosen-	Glack-	Jacken	Jacken	Misewiken	Solluppen	Lobardten	Schwegsta-	Dawilden	Barten	Stuten	Margen	Affohnen	Chammosen	Corallisch-	Plickten	
Memeler Kleinbahnen. Gültig auf der durch Loehung besichn. Strecke. Wahr der Fahrt aufzubewahren und auf Verlang. zur Revision vorzulegen.																			
II. Stufe. A № 02554																			

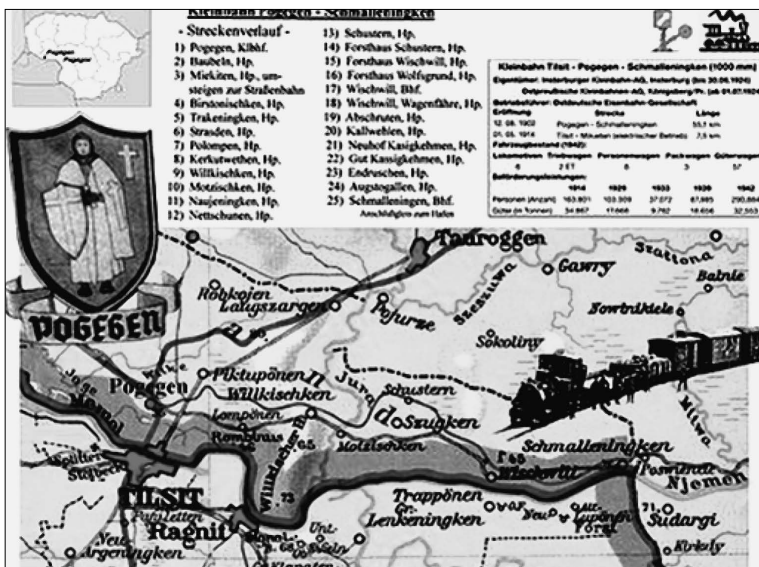

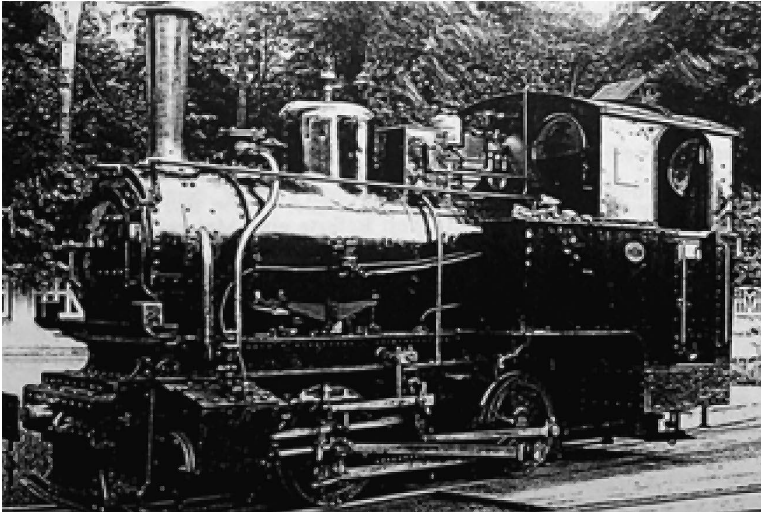
Garvežys su malkų atsarga. www.Bildarchiv-Ostpreussen.de Berlin.
H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik II, 1998

Ne mažiau įdomi ir su Lietuva susijusi Tilžės geležinkelio mazgo plėtra. Linijos nuo Tilžės–Mikytų ruožo į Viešvilę ir Smalininkus buvo baigtos 1872 m. Jos buvo reikalingos vietiniams lietuvininkų žemdirbiams ir miškininkams.

Ragainės apskrities viršininkas grafas fon Lamsdorfas iš pradžių priešinosi šiam projektui. Jo nuomone, „laukianiam, miškais apaugusiam kraštui geležinkelis būtų prabanga“. Vis dėlto po ilgų ginčų ir diskusijų nustatytas maršrutas ir darbai

Siaurojo geležinkelio Pagėgiai–Smalininkai maršrutas ir stotelės.
Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyrinės medžiagos

Garvežys, 1902–1940 m. važinėjęs Pagėgių–Smalininkų ruože. H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, S. 33

Lokomotyvas, 1908–1930 m. važinėjęs su benzoelektrine pavara Pagėgių–Smalininkų ruože. H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, S. 32

buvo pradėti. Siaurukas ėjo senuoju pašto keliu Pagėgiai–Mikytai–Trākininkai–Strazdai–Paluṁpiei–Vilkyškiai. Netoli Mōciškių peršokęs nauju tiltu per Jūros upę, jis suko į šiaurę, vėl įsiliedavo į senąjį pašto kelią ir per Žāgmantus, Pagenāičius, Jūravą, Viešvilę pasiekdavo Smalininkus. Čia buvo įrengtos garvežių ir vagonų remonto dirbtuvės. Kelionė trukdavo dvi su puse valandos. 1907 m. pastačius Tilžėje karalienės Luizės tiltą, buvo nutiestas siaurukas iš Tilžės turgaus į Mikytus. Kelionė šia linija trukdavo pusę valandos. Tilžės turguje iš šio traukinuko galima būdavo persėsti į miesto tramvajus. Atšaka į Pagėgius atidaryta 1914 m. gegužės 1 d. 1939 m. vasarą Pagėgių–Vilkyškių–Viešvilės–Smalininkų maršrutu ir elektrifikuota atšaka Tilžė–Mikytai važinėjo šeši traukiniai. Žiemą būdavo kur kas sunkiau. Dėl užpustytų kelių judėjimas sustodavo, keleiviai laukdavo ir kuo išmanydami šildydavosi. O tie, kurie skubėdavo, skolindavosi iš vietinių gyventojų slides. Jei traukinys įstrigdavo ilgam, keleivius išvežiodavo rogėmis. Traukiniai šiuo ruožu važiavo ir karo metais. Paskutinis traukinys pajudėjo į Vakarus 1944 m. spalio 7 d. 14 val., kai miestelio gyventojai traukėsi nuo artėjančios rusų armijos².

² Meškauskienė R. Geležinkeliai Mažojoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte – istorinė praeitis, *www.silaine.lt/2010/2010-06.../Silaine-10-06-09.ht...* žr. 2011 02 11.

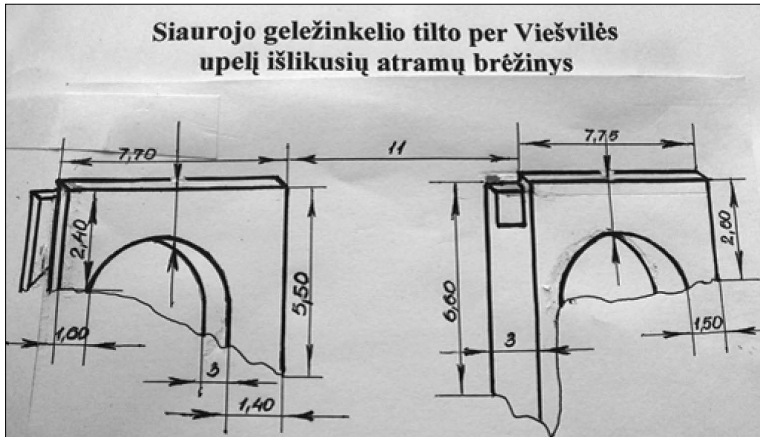
Siaurojo geležinkelio tiltas (Kleinbahn). 1934 m. H. E. von Knobloch. Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, S. 44

Siaurojo geležinkelio tilto atramos. 2004 m. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros medžiagos

Siaurojo geležinkelio tilto likučiai. 2012 m. Valentino Kucino nuotr.

Siaurojo geležinkelio tilto per Viešvilės upelį atramų eskizas. 2012 m. Braižė A. Sinkevičius

Tilžės–Pagėgių–Smalininkų siaurasis (1 000 mm) geležinkelis

Atidaryta	Maršrutas	Trasos ilgis
1902 02 12	Pagėgiai–Smalininkai	55,1 km
1914 05 01	Tilžė–Mikytai	7,5 km

Traukinių parkas (1942 m.)

Lokomotyvai	Automotrisės	Keleiviniai traukiniai	Furgonai	Vagonai
6	2	8	3	57

Transporto linijos

Metai	1914 m.	1929 m.	1933 m.	1939 m.	1942 m.
Pervežta keleivių	163 801	103 009	37 072	87 985	290 884
Kroviniai tonomis	34 867	17 668	9 782	18 656	32 553

Autor: entnommen aus „Eisenbahn-Kurier „Memel-Jahrbuch“ für das Jahr 2007, Selbstverlag Manfred Malien 24211 Preetz.

Iš prisiminimų apie kelionę siauroju geležinkeliu

Iš Tilžės per Luizės tiltą nusitiesia siaurasis geležinkelis į Klaipėdos kraštą. Traukiniukas bilda per žalias pievas, upes, pro rytuose stūksantį Rambyno kalną. Jis lekia su iškilusiu dūmų stulpu, kuris apsupa ne tik medžius, krūmus, bet ir žmones, skleisdamas nenusakomą kvapą. Tai buvo kitas kvapas, ne toks, kaip Jūravos–Viešvilės miškų dvelksmas. Mes girdime jo garsų skambėjimą: „bim-bim“, kuris duoda ženklą jo laukiantiems ar vėluojantiems. Kai jis šnypšdamas ir pūškuodamas kirsdavo Jūravos laukus ir mišką, gyventojams būdavo ženklas, jog laikas melžti karves. Tuo metu mes kaip tik mokėmės profesijos Tilžėje, todėl savaitgaliais grįždavome siauruku į namus. Gyventojams patiko siaurasis geležinkelis, jo aplinka, o konduktorius Šteinertas buvo gerbiama asmenybė už savo paprastumą ir nuoširdumą. Už Vilkyškių siaurukas bilda per Jūros upę. Kitoje pusėje, nuo Mociškių stotelės, jis lekia kairėn, gilyn į miškus, ir plačiu lanku išsilenkęs grįžta atgal prie upės.

*Smalininkų
geležinkelio stotis.
2013 m.
A. Sinkevičiaus
nuotr.*

Tenai, Smalininkuose, baigiasi jo kelias, baigiasi ir Klaipėdos kraštas. Kai jis mus lenkdavo, mes bandydavome jį vyti, o konduktorius Šafneris Šteinertas šypsodamasis stovėdavo ir mums linksmai mojuodavo tarsi sakydamas: „Aš jūsų laukiu!“ Mociškių geležinkelio stotis buvo populiari, nes veikė restoranas, todėl čia buvo patogiu, kai tekdavo palaukti ar laikinai apsistoti. Siaurasis geležinkelis ėjo šalia kelio, todėl atvykusiems pirmą kartą į šiuos kraštus dundantis ir švilpiantis lokomotyvas sukeldavo baimę ir atrodydavo bauginančiai. Jis savo garsais, dūmų kamuoliais išgąsdindavo ne tik pirmą kartą jį pamačiusiuosius, bet ir jų besiilsinčius arklius. Tačiau nutikdavo ir nemalonių įvykių. Karštomis vasaromis nuo kibirkščiuojančio lokomotyvo kildavo gaisrų. Ugnis surydavo pušis ir egles, o mes liūdnam stebėdavome ne vieną dieną rusenančius medžius.

Čia, Smalininkuose, yra galutinė siaurojo geležinkelio stotis. Smalininkų uoste baigiasi ir buvusio Klaipėdos krašto siaurojo Pagėgiai–Smalininkai geležinkelio (1902–1945 m.) bėgiai.

Vokietijos geležinkelių muziejuje šalia Brėmeno dar stovi šios linijos lokomotyvas³.

Įsručio (Insterburg) siaurojo geležinkelio bendrovė IKB (Insterburger Kleinbahnen), kuriai anuomet priklausė dauguma Rytprūsių siaurojo geležinkelio linijų, be jau veikiančio geležinkelio, 1935 m. dar atidarė ir pagalbinį autobusų eismą maršrutu Tilžė–Smalininkai. Geležinkelio bendrovė nebrangiai išigijo autobusą, kuris šiuo maršrutu kartą per dieną važinėjo 1872 m. nutiestu naujuoju plentu. Visų nuostabai, pažymi H. E. fon Knoblochas, prie šio autobuso vairo sėdėdavo tas pats visiems gerai pažįstamas Šafneris Šteinertas. Jis pabrėžia, kad gyventojai kažkodėl mieliau naudodavosi traukinuku.

Traukiniai be jokių didesnių sutrikimų važinėjo visu Antrojo pasaulinio karo laikotarpiu. Paskutinis traukinukas su šių vietovių evakuojamais gyventojais turėjo palikti Viešvilę 1944 m. spalio 7 d. 14 val.

Tuomet jis stovėjo Viešvilės Vakarų geležinkelio stotelėje ir laukė su-

³ Meškauskienė R. Geležinkeliai Mažojoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte – istorinė praeitis, Pamario krašto kultūros leidinys *Šilainės sodas*, 2010 06 09, nr. 9.

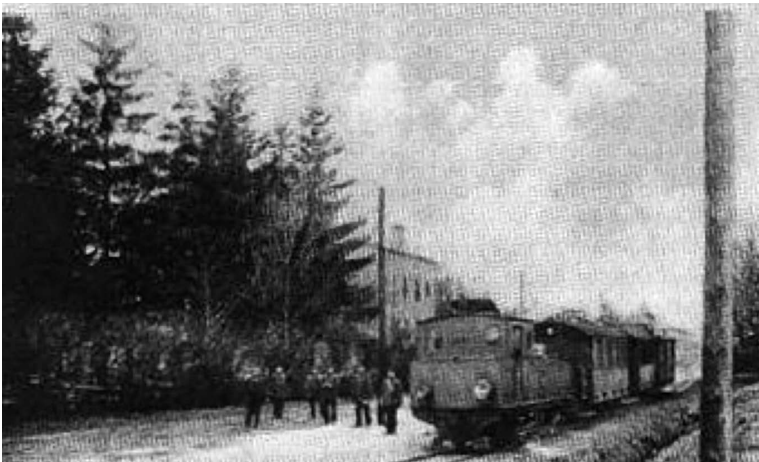
Toks traukinys laukė evakuojamų gyventojų ir 1944 m. spalio 7 d. Nuotr. autorius nežinomas

sirenkančių aplinkinių Báltupėnų, Paguļbinių, Kalvelių ir kitų kaimų gyventojų. Jiems išvykus, kaimai liko tartum išmirę. Išsikeliančių gyventojų laukė kelionė į nežinomybę – niekas negalėjo pasakyti, kas bus ateityje, kas jų laukia jau tapusiame svetimu krašte, kuriame jie neturi jokios nuosavybės. Jų šaknys čia – Viešvilėje, kur jau nuo zalcburgiečių atsikėlimo gyveno jų proseneliai, seneliai, tėvai. Knygos autorius rašo: „*Pajudėjus traukiniukui, išsikeliančių lūpose suskambo liūdna daina „Dabar sudie, mano Tėvyne“* (Nun ade du mein lieb Heimatland). Tada frontas jau buvo priartėjęs – tik už 18 km, jau buvo girdėti patrankų šūviai.

Atvažiavus į Pagėgių geležinkelio stotį, reikėjo persėsti į kitą traukinį ir tolyn – į Vakarų, į nežinomybę.

Po karo vienas geležinkelio sąstatas dar buvo likęs Viešvilės gyvenvietėje, tačiau anuomet nenorėta jo išsaugoti – jis buvo išardytas ir sunaikintas. Neliko ir mūrinio buvusio Vakarų geležinkelio stoties pastato, nedidelių Rytų ir Rydelsbergo geležinkelio stotelių. Siaurąjį geležinkelį šiandieną mena tik senasis Smalininkų geležinkelio stoties pastatas, tilto per upelį likučiai Viešvilėje, tiltų liekanos Jūravos miškuose⁴.

Paliekančių savo gimtinę gyventojų patirtus jausmus išsakė buvusi viešvilietė, literatė Klara Kibelka nostalgiskame eilėraštyje „*Buvo kartą*“ (Es war einmal...), kurio ištrauką pateikiame:

Siaurasis traukinys Pagėgiuose. Memeler Dampfboot, 2002, Nr. 7

⁴ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf-Chronik*, Berlin-Dahlem, Teil II, S. 32.

*Siaurasis traukinys
Viešvilės vakarų
stotelėje. H. E. von
Knobloch, Die
Wischwiller Dorf-
Chronik III, Berlin-
Dahlem, 1999, S. 14*

*Kaimelis, mylėtas karštai,
Iš atminties išdilt negali.
Čia buvo tėviškė, namai –
Džiaugsmingai bėgo čia dieneles.*

*Ten, kur stovėjo tiltai trys,
Upelis bėgo nepavargdams,
Malūno seno ūžesys
Vis į jausmus tavuosius beldės.*

*Prošal pūškavo traukinys,
Stebėjo mieli veidai kelią,
Linksmam atgijo klegesys
Rytų ir Vakarų stotelės.*

*Lig žemės prislegia kančia,
Vis nerandi, širdie, ramybės.
Galvoji – tu tik svečias čia
Ir privalai surast Tėvynę.*

Išvertė Irena Julija Foktienė

Puikus koncertas traukinyje

Vieną snieguotą žiemą prieš pat Kalėdas, grįždami traukiniu iš Klaipėdos, įstrigome pusiaukelėje sniege. Sniego buvo tiek daug, kad nesimatė geležinkelio bėgių. Vagonuose degė žibintai, kadangi anksti sutemdavo. Keleivių nuotaika buvo nukritusi iki užšalimo lygio. Kiekvienas prieš šventes turėjo darbo ir skubėjo namo. Tačiau traukinukas sustojo. Visi labai nusiminė ir pradėjo murmėti. Tuo metu atsistojo žmogus su į smakrą įremtu smuiku. Tai buvo muzikantas. Jis pradėjo griežti Šumano, Hendelio kūrinčius. Už lango siautė pūga, sukuriai sukosi snaižės. O jis grojo ir grojo. Akis užmerkę soajojome apie Kalėdas. Visi staiga pajuto tamsiąją žiemos magiją. Ir tada vienas pokštininkas sniegu užkišo traukinio kaminą. Pamažu smuikininką pradėjo gaubti dūmų debesėlis. Bet jis

smuikavo toliau ir nieko nepastebėjo. Ir kai visi pradėjo juoktis, jis suvokė, kas atsitiko, tačiau toliau tęsė koncertą. „Rytoj ateis Kalėdų senelis“, – dainavome visi. Ir dainuodami mes vis tolyn „važiuovome“ į naktį, kuri jau buvo prasidėjusi... Romantiškieji siaurukai, jūsų garsus girdžiu ir šiandien, matau vaizdus, kurie iškyla mano akyse tarsi iš miško tankmės...⁵

Smalininkų siaurojo geležinkelio stotis.

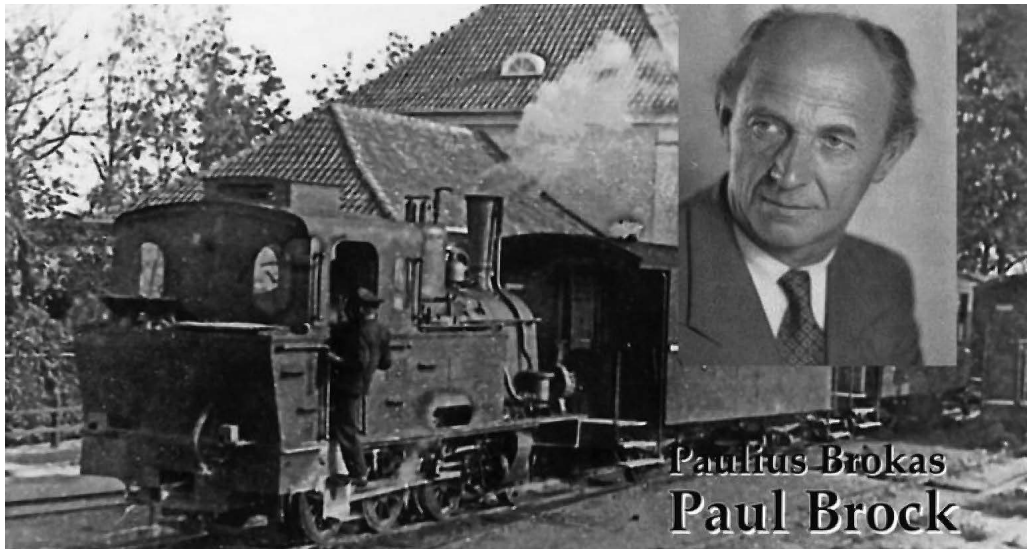
1923 m.

Nuotr. autorius nežinomas

Paulo Broko (*Paul Brock*) prisiminimai

Mano prisiminimuose ryškus pašto arklių transportas, kuriuo teko nuvažiuoti ilgą Tilžė–Smalininkai kelią. Vaizduotėje regiu vežėją, sėdintį ant aukštos pasotės, girdžiu jo pučiamo rago garsą. Tačiau į šį kraštą netikėtai įsiveržė siaurasis geležinkelis. Ilgas statybos procesas nė kiek nedžiugino, tačiau kai vieną dieną traukinys trinksėdamas prašvilpė pro mūsų namus Viešvilėje – jis tapo gyvenimo dalimi. Dirbant savo ūkyje ar laukuose ne tik pagal bažnyčios laikrodžio dūžius, bet ir pagal garvežio signalą buvo patogiu skirstyti laiką. Jau ryte, prieš penkias, mus pažadindavo veriamas traukinio švilpuko garsas. Žinoma, kiekvieną kartą būtent prieš mūsų ūkį pasigirdavo perspėjamasis signalas. Tada aš dar nesupratau siaurojo geležinkelio ekonominės svarbos. Garvežio švilpimas ir bėgių trinksėjimas man žadindavo svajonę kada nors susitikti su juo. Suaugusiesiems geležinkelis teikė galimybę pasiekti Tilžę ir kitas vietas. Smalininkuose į traukinį pakraudavo grūdus, vaisius, galvijus, atgabentus iš Rusijos. Kalveliuose jį pripildydavo baltų plytų, Apšriūtuose ir Rydelsberge (*dabar – Ridelkalnis*) jo laukdavo popieriaus ir medienos vagonai. Matydavome iš vagonų kyšančias arklių galvas. Buvo kalbama, kad juos veža į Afriką, kur vyko karas. Šis mielas traukinys, griausmingai dun-

⁵ Meškauskienė R. Geležinkeliai Mažojoje Lietuvoje ir Klaipėdos krašte – istorinė praeitis, Pamario krašto kultūros leidinys *Šilainės sodas*, 2010 06 09, nr. 9.

Paulius Brokas
Paul Brock

dėdamas ir švilpdamas, lėkdavo tarp Pagėgių ir Smalininkų, užsukdavo ir į dvi Viešvilės geležinkelio stoteles – šiaurinę ir vakarinę.

Vakarų stotyje pakraudavo didelius sūrio gabalus. Viešvilės Hildebrandto lentpjūvės akcinė bendrovė turėjo privačią geležinkelio atšaką. Iš čia ilgi ir sunkūs išpjautos medienos pakrauti vagonai keliavo į Pagėgius. Mums, vaikams, buvo nesuprantama, kaip lokomotyvas juos patempia...

Buvo malonu šiuo mažu traukiniuku keliauti ir pro langą stebėti besikeičiančius vaizdus. Štai Kazikėnų plačiuose laukuose banguoja tarsi tamsi jūra rugiai, Kalvelių Kasiko upelės bangelėse atsispindi spalvingoje pievoje skraidantys drugeliai. Džiugina ir Rydelsbergas su maža idiliška katalikų bažnyčios koplyčia ir

*Siaurasis traukinys prie Viešvilės pašto pastato.
R. Meškauskienė, Klaipėdos kraštas vokiečių
rašytojų kūrinuose, II d., silaineskrastas.lt*

*Siaurasis traukinys
prie Viešvilės
pieninės pastato.
Tarpukaris. Nuotr.
autorius nežinomas*

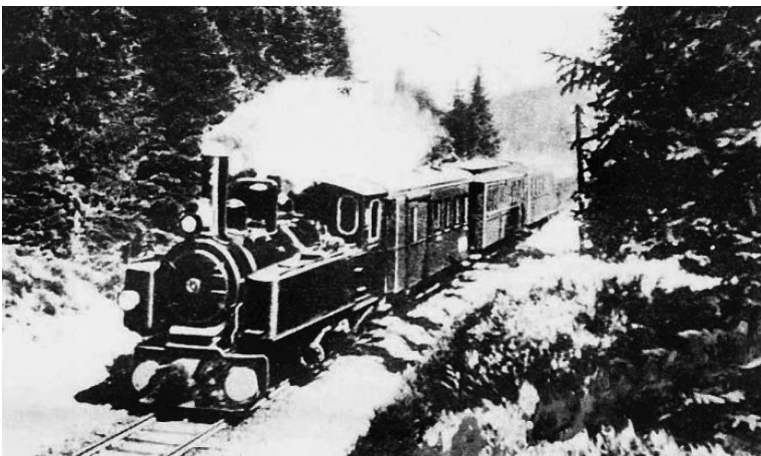

Garvežys, 1902–1940 m. važinėjęs Pagėgių–Smalininkų ruože. H. E. von Knobloch, Die Wischwoiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, S. 42

didžiojo miško ošimu... Ir į šį idilišką ramybės pasaulį įsiveržia tamsios pabaisos šnypštimas ir trinksėjimas... Viena kartą vasaros viduryje Apšriūtų miške išiplieskė gaisras, kilęs nuo lokomotyvo kibirkščių uždegtos žolės.

Traukinio keliamas triukšmas mus džiugindavo. Išgirdęs šiuos garsus bėgdavau į sodą prie tvoros, norėdamas pamatyti riaumojantį monstrą. Pro langus žvelgdavo šypsodamiesi keleiviai, o traukinio gale, prie atvirų durų, stovėdavo besišypsantis traukinio palydovas ir man džiugiai pamojuodavo, nes mane jau pažinojo. Paskui save traukiniukas palikdavo karštų dūmų ir alyvos kvapą. Ne užmirštamoms ir išpūdingoms akimirkoms, kai nepažįstamas ponas ar ponia išlipdavo stotyje, kai jaunieji šaukstiniai rudenį keliaudavo į savo garnizoną, o palydovas kantriai laukdavo, kol motina su jais atsisveikindavo. Prieš Kalėdų atostogas į namus grįždavo spalvingomis uniformomis pasipuošę jūreiviai.

Tačiau pasitaikydavo ir ne visai linksmų nutikimų. Dažnai žiemą pūga sukeldavo daug rūpesčių ir jaudulio. Siaurojo geležinkelio darbą staiga sustabdydavo sniegas. Kažkur tarp Mociškių ir Vilkduobės (*Wolfsgrund*) traukinys ištrigdavo tarp sniego kalnų, o keleiviai sušalę iššokdavo lauk. Tada šnypšdamas ir apsi-

Pagėgių–Smalininkų traukinys žiemą. Memeler Dampfboot, 1985, Nr. 5

pylęs garu bandydavo pajudėti pirmyn atgal. Juodi dūmai virsdavo per kaminą ir skrisdavo kibirkštys. Po daugelio tokių bandymų jis sustodavo – baigdavosi anglių atsargos. Langai pasidengdavo ledu, traukinio šonai aplipdavo sniegu.

*Tilto Jūravos miške
likučiai. Nuotr.
autorius nežinomas*

Juodasis monstras tyliame miške ilsėdavosi, kol pasirodydavo ūkininkų rogės ir išgelbėdavo keleivius, laiškus, įvairias dėžes ir prekes. Atvykusios specialios pagalbos mašinos iš Smalininkų, Pagėgių ir Mikytų dirbo paeilui. Ir vieną dieną nelaimėlis milžinas būdavo išgelbėtas.

Tai buvo laimingas ir ramus gyvenimas, kurį retkarčiais sutrikdydavo rogių skambučiai ir traukinio trinksėjimas... Bet kartą garsus traukinio švilpukas netikėtai paliko mus, vaikus, vaikystę ir smagius nuotykius. Atėjęs naujas gyvenimas mus nubloškė į kitas tolumas. Bet visada buvo viltis sugrįžti atgal.

Išlipus iš patogaus ir didelio traukinio Tilžėje norėjosi paklaidžioti miesto gatvėmis, aikštėmis, aplankyti buvusį grūdų turgų. O traukinių stotyje mus pasitiko puikiai pažįstamas mielas kuklus traukiniukas. Su šypsena įlipęs į vagoną, kuris kažkada atrodęs didelis, aukštas ir puošnus, atsidusau. Pasigirdo švilpimas ir mes pajudėjome per tiltą. Žvelgiau žemyn į upės vagą, žvilgsniu aprėpiau spalvingas pievas. Mikytai, Bajėnai, Būbliškė, Trakininkai ir Vilkyškių kalvos. Pro šalį lėkė dvarai, sodybos, paskendusios beržų ir alyvų krūmų šešėlyje. Norėjosi iššokti į pievas, prisiskinti puokštę gėlių ir keliauti toliau pėsčiomis... Prie garsiojo Jūros upės tilto lokomotyvas pasipildė vandens ir už Mociškių atsidūrėme miške. Miško tankmėje stovėję danieliai lyg nustebę žvelgė į trinksintį traukinį. Vėjas siautė medžių viršūnėse.

Die Lokomotiven der IKB Pogegen-Wischwill-Schmalleningken				
B-Nummer	Achsfolge	Hersteller	Herstell-Nummer	Baujahr
21	C-n2t	Vulkan	1804	1900
22	C-n2t	Vulkan	1803	1900
31	B-n2t	Vulkan	1926	1901
32	B-n2t	Vulkan	1927	1901
33	B-n2t	Vulkan	1928	1901
34	B n2t	Vulkan	1929	1901
?	1 C t	O+K	2132	1906
?	1 C t	O+K	2133	1906
41	1'C-n2t	O+K	2790	1908

Die große Lok 41 wurde erst um 1930 von der Memeler Kleinbahn A.G. übernommen
Die kleinen Loks 31, 32 und 33 wurden 1940 an die Greifenberger Kleinbahn abgegeben.
Die beiden Loks 21 und 34 gelangten vor Kriegsende noch zur Spreewaldbahn.
Die beiden Loks 21 und 34 gelangten vor Kriegsende noch zur Spreewaldbahn.

*Lokomotyvai, važinėję
Pagėgių–Smalininkų
ruože*

Transportleistung der Kleinbahn Tilsit/Pogegen-Mikieten-Wischwill-Schmalleningken					
Jahr	Personen	Güter to	Jahr	Personen	Güter to
1931	74.242	14.325	1935	39.879	6.162
1932	52.420	7.531	1936	36.576	5.598
1933	41.561	10.590	1937	60.051	11.192
1934	42.906	10.363	1939	75.538	13.967

*Keleivių ir krovinių
pervežimas Tilžės–
Pagėgių–Mikytų–
Smalininkų ruože*

Tarp Pagenaičių (*Schustern*) ir Vilkduobės kirtome plentą ir riedėjome link Rydelsbergo. Buvęs laukuose darbininkas mums mojo, o vėjas, nuplėšęs nuo jo galvos kepurę, pasiautė tolyn. Jis ją drąsiai pasivijo ir šypsojosi...

Malonus grįžimas į tėviškę...

Publikuota *šilainės kraštas.lt*.

Iš vokiečių kalbos vertė R. Meškauskienė. 2017 01 09.

Viešvilės savanoriška ugniagesių komanda

Algirdas Sinkevičius

1867 m. labai karšta vasara buvo tikra katastrofa šiaudais dengtomis Viešvilės kaimo sodyboms. Netikėtai išplieskė gaisras. Visos senojo kaimo gyvenamosios sodybos buvo šiaudiniais stogais. Patys gyvenamieji namai, jų ūkio pastatai tuomet dar buvo statomi mediniai. Pučiant stipriam rytų vėjui, ugnis atrodė nesustabdoma. Ji sparčiai šoko nuo vieno pastato prie kito, nuo vienos sodybos prie kitos, taip plito nuo namo iki namo nieko nesirinkdama, nieko nesigailėdama, viską prarydama savo ugniniais liežuviais, sukeldama nepaprastai didelį karštį, ir jai žmogus jau niekuo negalėjo pasipriešinti. Taigi, nesutikdama nė mažiausio pasipriešinimo, ugnis bematant išplieskė visame bažnytkaimyje. Visa rytinė Viešvilės gyvenvietės dalis sudegė. Anuomet senajame kaime dar nebuvo jokių ugnies gesinimo priemonių. Šis didysis gyvenvietės gaisras ir buvo pagrindinė priežastis įkurti Viešvilėje savanorišką gaisrininkų tarnybą, išlaikomą visuomeninių draugijų, organizacijų ir savanorių rėmėjų. Gaisrų prevencijos sumetimais įvairių priemonių imdavosi ir Prūsijos valdžia. 1724 m. Prūsijos karalius net buvo įsakęs išgriauti valstiečių pirkiose duonkepės krosnis.

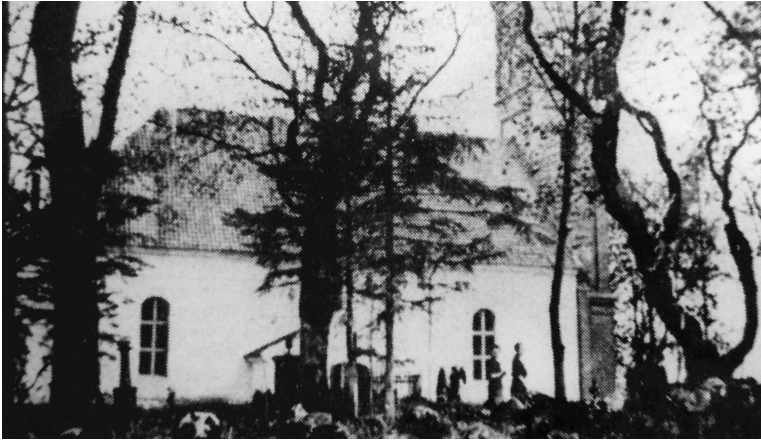
Kitapus kaimo turgaus aikštės, buvusios prie evangelikų liuteronų bažnyčios, netoli Gustavo Lagerpušo įvairių prekių parduotuvės (*Lagerpusch Gemischtladen*) buvo surasta pakankamo dydžio patalpa arklių traukiamiems gaisrininkų vežimams uždaryti ir priešgaisrinėms žarnoms džiovinti.

Netrukus susirinko pakankamas pretendentų į savanorius gaisrininkus būrys, gaisrininkai pradėjo rūpintis vežimais, priešgaisrinio inventoriu. Vargais negalais susikomplektavę pirmąją priešgaisrinę įrangą, pradėjo mokomąsias treniruotes. Savanoriai gaisrininkai treniruodavosi kiekvieną sekmadienį prieš pietus, tuojau pat po mišių. Trys dešimtys išrinktų vyrų sudarė būrį, vadovaujamą savanorių ugniagesių viršininko ir dviejų pavaduotojų. Jie buvo atsakingi už priešgaisrinės komandos mokymus.

Pirmasis priešgaisrinės tarnybos vežimas buvo dar labai senoviškas, turėjo didelę aštuonių vyrų aptarnaujamą siurbimo ir spaudimo pompą. Tuo metu savanoriškos priešgaisrinės tarnybos viršininku buvo gyvenvietė-

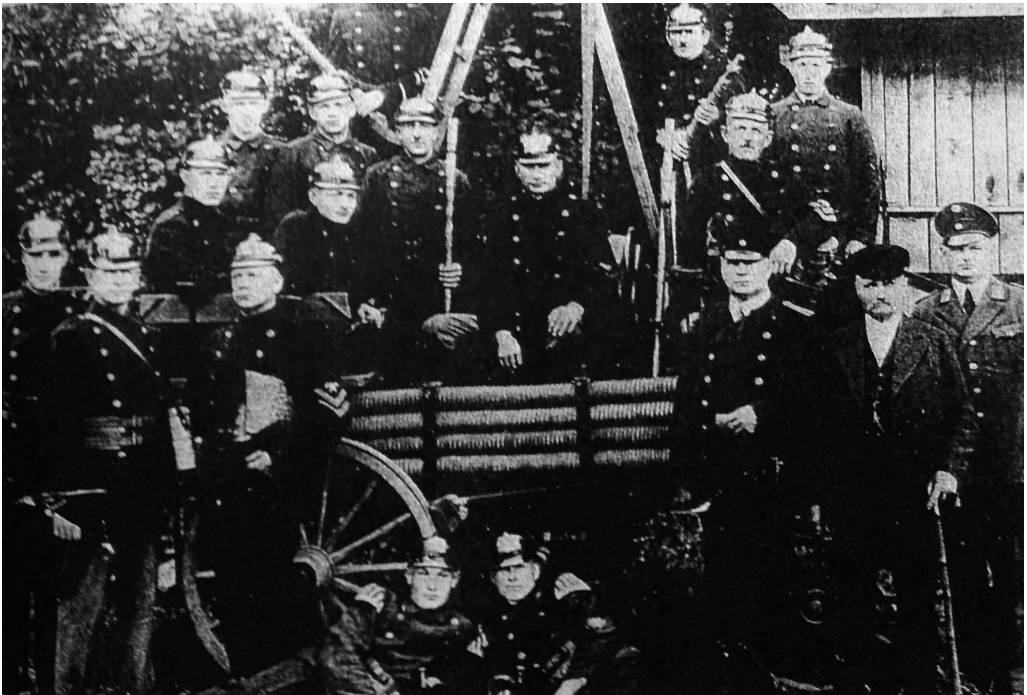
Viešvilės bažnytkaimio su turgaus aikšte planas. Kryžiumi pažymėta evangelikų liuteronų bažnyčia, kitu – evangelikų kapinės. Turgaus aikštė – šalia Nr. 24, 25, 26 ir 27 pažymėtų gyvenamųjų sodybų. Bahnhof Ost – siaurojo geležinkelio Rytų stotelė. H. E. von Knobloch. *Berträge für eine Dorf Chronik I, Berlin-Dahlem, 1997, S. 126*

*Viešvilės evangelikų
bažnyčia. H. E. von
Knobloch. Die
Wischwiller Dorf
Chronik II, Berlin-
Dahlem, 1998,
S. 104*

*G. Lagerpušo
parduotuvė prie
turgaus aikštės.
H. E. von Knobloch.
Die Wischwiller
Dorf Chronik II,
Berlin-Dahlem, 1998,
S. 140*

*Viešvilės savanorių gaisrininkų draugija. 1930 m. H. E. von Knobloch.
Die Wischwiller Dorf Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, S. 181*

je veikusios kepyklos kepėjas Langas (*Lang*), kitapus evangelikų bažnyčios turėjęs savo kepyklą.

Po kepėjo Lango vadovavimą savanoriškai priešgaisrinei tarnybai perėmė stambaus pamiškės ūkio – Rydelsbergo savininkas Hansas Otas fon Knoblochas (*Hans Otto von Knobloch*). Naujojo priešgaisrinės tarnybos viršininko H. O. fon Knoblocho penkiasdešimtmečio proga savanoriai gaisrininkai jau demonstravo naujausią priešgaisrinį įrenginį. Tai buvo motorizuotas gaisrų gesinimo vežimas su garsiniais signalais. Šis pirmasis gaisrininkų automobilis turėjo rankinę pompą – tai buvo perdirtbas importinis įrenginys. Spėjama, kad tai buvo didžiosios Viešvilės lentpjūvės „Hildebrandt“ vadovo Šimanskio (*Schimanski*) gyvenvietei skirta dovana.

Nuotraukoje senoji arkliais traukiama gaisrinė 1930 m. Toliau matyti žemės pylimas ir Viešvilės turgaus prekybininkų nameliai. Gaisrinės pastatas buvo kairėje pusėje.

Vėliau, po 1939 m., Viešvilės savanoriai gaisrininkai jau turėjo modernesnę transporto priemonę ir priešgaisrinę pompą su varikliu. Kilus gaisrui, aliarmą skelbdavo evangelikų bažnyčios varpai. Visi gyventojai, išgirdę aliarmą, buvo įpareigoti su savo arkliais skubėti pagalbon. Greitai būdavo organizuojama vandens kibirų grandinė ir gyvulių varymas iš tvartų.

Žaibo trenkimo arba padegimo gaisrų pasitaikydavo labai retai, bet jeigu ir pasitaikydavo, jie būdavo labai greitai užgesinami. Tik vieną kartą, kai užsidegė Gotšalkų (*Gottschalk*) šeimos namai, gaisrininkai negalėjo padėti, nes jie buvo išvykę į Tilžę, kur vyko rudens mugė. Tilžės rudens mugė buvo didžiausia pramoga aplinkinių vietovių gyventojams. Prekyba, karuselės, burtininkai, artistai linksmindavo po rudens derliaus nuėmimo darbų susirinkusius gyventojus.

Savanorių gaisrininkų draugijai reikėjo ir finansinės paramos. Jie organizuodavo lėšų rinkimą savanorių gaisrininkų šventėse. Kiekvieną vasarą šventės vykdavo gražioje papuoštoje miestelio aikštėje, buvusioje pievoje prie tvenkinio. Miestelio pučiamųjų orkestras čia grodavo šokiams, vaikams būdavo rengiamos varžybos, jaunimas tvenkinyje ir upėje plaukiodavo laiveliais.

Žiemą miestelio šventės būdavo rengiamos Baumano (*Baumann*) svečių namų-viešbučio salėje^{1, 2}.

Vasarą miestelio gyventojų šventės, gegužinės, pasilinksminimo vakarai taip pat būdavo organizuojamos pa-

Apšriuoto gaisrų stebėjimo bokštas. Kurto Noibacherio pieš. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyros medžiagos

¹ Knobloch H. E. *Berträge für eine Dorf Chronik I*, Berlin-Dahlem, 1997, S. 128.

² Knobloch H. E. *Die Wischwiller Dorf Chronik II*, Berlin-Dahlem, 1998, S. 105, 140, 181.

miškėje, ant Apšriūto (*Abschrutenberg*, 45 m aukščio – red.), kitaip Kauco, kalno, kur buvo įrengta graži aikštelė, pastatyti suoliukai. Ant šio kalno iš 4 milžiniškų pušų buvo pastatytas 35 m gaisrų stebėjimo bokštas. Jo statybai, kaip prisimena išeisvis iš Viešvilės dailininkas Kurtas Noibacheris, vadovavo meistras Gasneris (*Gassner*). Bokštas tapo mėgstama ir noriai viešviliėčių lankoma vieta.

Didžiulis miškų masyvas reikalavo geros priešgaisrinės apsaugos. Trejos kopėčios su trimis tarpinėmis aikštelėmis vedė į apžvalgos namelį, kuris turėjo telefoninį ryšį su Viešvile. Iš stebėjimo bokšto nuo ankstauro pavasario iki vėlyvo rudens dieną naktį žiūronais buvo stebimas miškas. Laiku pastebėtas gaisro židinis padėdavo išvengti didesnių nuostolių. Kvartalais padalintas žemėlapis padėdavo tiksliai nustatyti bet kurioje vietoje kylantį gaisrą.

Be šiamo straipsnyje jau minėto 1867 m. gyvenvietės gaisro, buvęs Viešvilės girininkijos girininkas *Martinas Belgardas* laikraštyje „*Memeler Dampfboot*“ aprašė 1940 m. gaisrą Leipgirių miške. Vasara tais metais buvo ankstyva ir sausa, ilgai nebuvo nė lašelio lietaus. Leipgirių miške išsiliesnojęs gaisras greitai perėjo į medžių viršūnes. Ugnies bangos nebuvo galima sulaikyti, tad buvo naudota kraštutinė priemonė – uždegta priešpriešinė ugnis.

Kitas didžiulis gaisras kilo 1947 m. vasarą Pagėgių miško pramonės ūkiui priklausiusiame Kaskalnio miške. Pagėgių miško pramonės ūkis pokario metais buvo išikūręs Viešvilėje. Šio miško pramonės ūkio direktoriumi dirbo *Georgijus Antonenka*. Miško gaisras kilo sekmadienį, kada visi darbuotojai buvo išvažinėję savo reikalais, pats direktorius atostogavo, tad išplieskęs gaisras greitai spėjo apimti gana didelę Kaskalnio miško dalį. Kadangi nei paties direktoriaus, nei jo pavaduotojo nebuvo, gaisro gesinimo darbams vadovavo girininkai. Gaisro metu išdegė per 2 000 ha miško, kuriame vyravo pušynai³.

Miškai buvo stebimi ne tik iš Apšriūto priešgaisrinio bokšto. Kitas priešgaisrinio stebėjimo bokštas buvo įrengtas Kaskalnyje ant aukščiausios kopos, kurios aukštis matuojant nuo papėdės – apie 20–25 m. (Kopos aukštis 65,8 m virš jūros lygio – red.) Priešgaisriniam bokšte taip pat buvo įrengtos trys tarpinės aikštelės, iš kurių kopėčiomis buvo galima užlipti į apžvalgos namelį.

Pokario metais savo turimo turto priešgaisrine apsauga rūpinosi kiekvie-

*Kaskalnio priešgaisrinio stebėjimo bokštas.
Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus
kraštotyros medžiagos*

³ Plačiau žr. str. šioje monografijoje „Girininkijos. Karališki Jūros miškai“.

na įstaiga atskirai. Didžiausia iš jų buvo Viešvilės žemės ūkio mokykla, turėjusi mokomąjį ūkį. Priešgaisrine apsauga čia rūpinosi darbuotojas Vincas Žičkus, vėliau – buvęs šio ūkio vadovas Stepanas Ogorodnikas, po jų – buvę šios mokyklos ūkio dalies padalinio vadovai. Panaikinus žemės ūkio mokyklą, Viešvilės žemės ūkio bendrovę, šios priešgaisrinės tarnybos neliko. Miestelyje pastaraisiais metais vienas po kito kilo keletas gaisrų. 2002 m. gruodžio 5 d. išleistas Lietuvos Respublikos priešgaisrinės saugos įstatymas Nr. IX-1225, kuriuo nustatyti priešgaisrinės saugos užtikrinimo ir organizavimo Lietuvos Respublikoje teisiniai pagrindai, priešgaisrinės saugos užtikrinimo sistema, valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų funkcijos, gyventojų, įmonių, įstaigų ir organizacijų teisės bei pareigos priešgaisrinės saugos srityje.

Miškų priešgaisrine apsauga nuo seno rūpinasi pačios girininkijos. Valstybinių miškų urėdijos Jurbarko regioninis padalinys Viešvilės girininkija turi savo priešgaisrinę automašiną ir ją aptarnaujantį techninį darbuotoją. Vasaros sezono metu nuo balandžio 15 d. iki spalio 15 d. vyksta budėjimas. Smaliniūnų priešgaisriniame punkte gaisrų gesinimui pasiruošusi kita priešgaisrinė mašina.

Miškuose taikoma priešgaisrinių priemonių sistema, apimanti stebėjimo, profilaktines ir priešgaisrines saugos priemones. Jos uždaviniai – mažinti gaisrų pavojų, didinti miškų atsparumą gaisrams bei stebėti ir prognozuoti gaisrų plitimą, juos gesinti. Taikomos perspėjamosios, priešgaisrinės ir gaisrų gesinimo priemonės. Profilaktinės priemonės – tai nuolatinis informavimas apie priešgaisrinę saugą (stendai miške, leidiniai, lankstinukai, įrengiamos poilsiavietės). Vasaromis miškai buvo stebimi iš Jūravos ir Leipgirių priešgaisrinių bokštų, kuriuos pakeitė elektroninės priemonės. Pastaraisiais metais įdiegta moderni antžeminė automatinė miškų gaisrų stebėjimo sistema, apimanti visus šalies miškus.

2017 m. seniūnijos iniciatyva vėl išikūrė prieškario laikotarpiu jau gyvavusi miestelio savanorių ugniagesių komanda. Apie tai 2017 10 18 rašė Jurbarko rajono laikraštis „Šviesa“. Viešvilės savanorių ugniagesių rinktinė kol kas dar vienintelė rajone. Savanoriams jau teko gesinti gaisrus savo miestelyje, o kad jų būtų išvengta, viešviliečiai įsigijo akciją, kurios tikslas perspėti gyventojus ir jiems patarti, kaip susitvarkyti krosnis, išsivalyti dūmtraukius ir susiremontuoti kaminus. *„Akcija ragina žmones būti atsakingus. Yra žmonių, kurie nekreipia dėmesio į savo krosnis, kaminus, o kilus gaisrui nukenčia ne tik patys, bet ir kiti žmonės“*, – sakė seniūnas Valentinas Kucinas ir prisiminė skaudžią nelaimę, kai prieš keletą metų, miestelyje sudegus namui, pastogės neteko net penkios šeimos.

Netikėtas gaisrinio automobilio pasirodymas sukelia nerimo, tačiau uniformuotus vyrus gyventojai sutinka geranoriškai, namų duris atveria net ir tie, kurie patys žino, kad nusipelno baudos dėl netvarkingų krosnių, nevalytų dūmtraukių ar apsilėidimo, kuris gali prišaukti nelaimę. Bet skaudžiausiai baudžia ugnis, o ugniagesiai tik pataria, kaip išvengti gaisro. Dauguma aplankytojų jau girdėję apie vėl išikūrusią savanorių ugniagesių komandą. *„Tapti savanoriu – kiekvieno pasirinkimas“*, – sako savanoris K. Vizbara, ir kartu važiaavę kolegą jam pritaria.

Pirmieji į savanorius užsirašė jau patyrę gaisrą. *„Pats esu nukentėjęs, pamačiau, kokia situacija: ugniagesiai važiuoja ilgai, žymiai geriau, kai jie yra vietoje. Mūsų rinktinėje yra ne vienas, nukentėjęs nuo gaisro, todėl visi buvome suinteresuoti turėti*

ugniagesių komandą“, – sakė Paulius Šašys, savanoriu tapęs vienas iš pirmųjų. Jį vyrai išsirinko savo vadu. „*Turime budėjimo grafiką, esame 8 komandos, tai ir budėjimai kas aštuntą savaitę – savaitę budi ir perduodi kitam. Visi dirbame, bet su darbdaviais sutarta, kad į gaisrą savanorius išleis*“, – pasakoja P. Šašys. Gesinti gaisrus teko dar ne visiems savanoriams, nors jie tam pasiruošę. Pirmasis krikštas buvo gaisras „Aibės“ parduotuvėje – į gaisrą jie atvažiavo per 7 minutes. Gaisrinį automobilį Viešvilės savanorių rinktinei perdavė Jurbarko rajono savivaldybė, gavusi jį dovanų iš Lenkijos Ryno gminos. 1984 m. pagamintame automobilyje telpa net 9 200 l vandens. Pasak Viešvilės seniūno V. Kucino, burti savanorius ugniagesius paskatino skaudūs gaisrai miestelyje ir užsienio šalių patirtis. „*Gyventojai padėdavo gesinti gaisrus, bet plikom rankom mažai ką padarysi, o dabar turim techniką, esam apmokyti*“, – sako seniūnas, pirmasis užsirašęs savanoriu. Priešgaisrinėje rinktinėje – 16 narių. Po apmokymų savanorio ugniagesio pažymėjimai ir ženkleliai įteikti Edmundui Banaičiui, Karoliui Banaičiui, Mariui Brigadieriiui, Raimondui Česnavičiui, Raimondui Jasuliui, Gediminui Kolyčiui, Dainorui Kožikiui, Valentinui Kucinui, Artūrui Lukošiiui, Edgarui Skverekui, Andriui Šašiiui, Pauliui Šašiiui, Heroldui Tamoševičiui, Kęstučiui Vizbarai, Antanui Žalgevičiui ir jauniausiam – gimnazistui Mantui Leveckiiui.

Gesinant gaisrus už sugaištą valandą savanoriams mokamas iki 1 proc. vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio dydžio atlyginimas. Jurbarko rajono priešgaisrinė tarnyba šiais metais savanoriams iš viso sumokėjo 587 Eur. Nedideli pinigai, ne dėl jų ir dirba savanoriai. Viešvilės vyrai linę į savanorystę idėti ir savo pinigų – jie palaikė H. Tamoševičiaus pasiūlymą turėti fondą, sudarytą iš asmeninių lėšų. Verslininkas R. Jasulis savo įmonės patalpose rengia garažą gaisrinės automobiliui, o Londone gyvenantys viešviliečiai žada padovanoti marškinėlius.

„*Besilankydami Slovakijoje, netikėtai patekome į tarptautines ugniagesių varžybas. Buvome trys savanoriai, dalyvavome ir užėmėme antrą vietą!*“ – pasakoja V. Kucinas ir tikina, kad ryšiai su Europos valstybių savanoriais ugniagesiais jau mezgami⁴.

Savanorių ugniagesių veiklą organizuoja savivaldybės biudžetinė įstaiga Jurbarko rajono priešgaisrinė tarnyba. Pasak tarnybos viršininko Stasio Pocius, ši veikla mūsų rajone vykdoma nuo 2016 m. balandžio 1 d. Priešgaisrinės saugos įstatymo papildyme 2014 m. numatytas ir savanorių ugniagesių veiklos organizavimas. Savanoris ugniagesys – tai asmuo, pasirengęs savanoriškai dalyvauti gesinant gaisrus ir atlikti visuomenei naudingą priešgaisrinės saugos veiklą. Savanoris turi atitikti nustatytus amžiaus, sveikatos, bendrojo fizinio parengimo reikalavimus.

Savanoriais ugniagesiais gali būti gyventojai nuo 18 iki 65 m. amžiaus. Jaunesni – nuo 14 metų – kviečiami tapti savanoriais, atliekančiais prevencinį visuomenės švietimą gaisrosaugos klausimais.

„*Agitavome žmones visame rajone, kreipėmės į seniūnus, bet tik vienoje kitoje seniūnijoje – Veliuonės, Raudonės – atsirado vienas kitas norintis, bet ir jie neįstojo. O Viešvilės seniūnui labai ačiū – kai kreipėmės, jis labai rimtai pažiūrėjo ir subūrė rinktinę*“, – sakė Jurbarko r. priešgaisrinės tarnybos viršininkas S. Pocius.

„*Teoriniai ir praktiniai mokymai buvo su rengti Viešvilėje, vyrai laikė egzaminą, o*

⁴ Karopčikienė D. Viešvilės ugniagesiai – pasitikėjimą kelianti komanda, Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, 2017 10 18.

*Viešvilės savanorių gaisrininkų komanda.
2018 m. Audriaus Sinkaus nuotr.*

*Viešvilės savanorių gaisrininkų komanda.
2019 m. Valentino Kucino nuotr.*

demonstruodami fizinį pasiruošimą ir bėgo, ir atsispaudimus darė – ir visi labai atsakingai, geranoriškai ir rimtai. Tikri savanoriai!” – džiaugiasi S. Pocius.

Viešvilės rinktinė – kol kas vienintelė rajone, tačiau savanorių ugniagesių rajone yra daugiau. *„Savanoriais tapo 30 mūsų tarnybos ugniagesių gelbėtojų ir 14 Jurbarko priešgaisrinės gelbėjimo tarnybos statutinių pareigūnų. Ne darbo laiku jie dalyvauja gėsinant gaisrus, taip pat – planinėse savanorių ugniagesių pratybose. Jie pasiruošę bet kuriuo paros metu būti pakviesti į gaisrą ar gelbėjimo darbus“, –* sako S. Pocius. Savanorių ugniagesių veiklą finansuoja rajono savivaldybė, bet ieškoma ir kitų galimybių. Vietos veiklos grupei „Nemunas“ Priešgaisrinė tarnyba teikė projektą *„Jurbarko rajono savanorių ugniagesių veiklos užtikrinimas“*. Pasak tarnybos viršininko S. Pociaus, projektui įgyvendinti gauta 20,56 tūkst. Eur, iš kurių beveik 16,5 tūkst. Eur – ES paramos lėšos, likusi dalis – savivaldybės. *„Planuojama Viešvilės savanoriams nupirkti dar specialiųjų rūbų bei gaisrų gėsinimo inventoriaus: kopėčias, vandens siurbli ir kt., taip pat radijo stotelę. Bet projektas skirtas ir kitoms ugniagesių komandoms, kurių rajone yra penkios, o pinigai nedideli, kažin ko nenupirksi“, –* sakė tarnybos viršininkas⁵.

⁵ Stanaitienė J. Ugniagesių komanda laukia savanorių, Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, 2018 03 28.

Sveikatos apsauga senojoje Viešvilėje

Algirdas Sinkevičius

Ankstesniais šimtmečiais nedidelė buvo mūsų senoji Viešvilė, bet sveikatos apsauga buvo pavyzdinga. Taip ir turėjo būti, nes artimiausia ligoninė buvo Tilžėje, o iki jos beveik visą dieną reikėjo keliauti. Jau šimtmečius čia būdavo gydytojas arba felčeris, tai liudija įrašai senosiose bažnytinėse knygosė. Seniau gyveno ir suteikė gyventojams pagalbą vaistininkai, pribuvėjos, žolininkės, med. seserys, dantistas, veterinaras. Prūsijos valdžia rūpinosi sveikatos apsauga. Senosiose bažnytinėse knygosė (*Wischwiller Kirchenbücher*) minimas gydytojas Johanas Samuelis Gestneris (*Johann Samuel Gestner*), dirbęs Viešvilėje prieš 1800 metus. Išlikęs įrašas apie chirurgą Karlą Frydrichą Geitnerį (*Carl Friedrich Geitner*), gyvenusį apie 1843 metus. 1840 m. Viešvilėje buvo apsistojęs chirurgas, praktikuojantis gydytojas Gotardas Bragfogelis (*Gotthard Brachvogel*). 1856 m. Viešvilėje dirbo chirurgas gydytojas Vilhelmas Gusneris (*Wilhelm Gassner*). Toliau žinios apie gydytojus nutrūksta. Nuo XIX a. pabaigos minima Viešvilės vaistinė, kurioje, padedant Frizui Šulcui (*Fritz Schulz*), dirbo Berta Gefkė (*Berta Gaefke*). Vėliau Erichas ir Marija Lemkės (*Erich ir Maria Lemke*) laikė drogeriją, kurioje būdavo ir vaistų.

Apie 1921 m. į Viešvilę atsikėlė gydytojas Alfredas Eichelbergeris, kuris rūpinosi gyventojų sveikata iki 1941 m.¹

Reikėtų paminėti ir vaistinę-drogeriją. Eizenhamerio sodybos savininkas Ernestas Šetleris (*Ernst Schettler*) pasakoja: „Tuo metu bajoriškojo Viešvilės dvaro savininkas Viešvilės gyventojams uždėjo didelius mokesčius, žmonės buvo nepatenkinti. Vaistininkas Karlas Griunmiuleris (*Carl Grünmüller*) juos rėmė ir užsitraukė dvaro nemalonę. Supykęs dvarininkas vaistinę iškėlė į Smalininkus, tačiau vaistininkas į Viešvilę atvykdavo kiekvieną penktadienį, lankė šeimas, konsultuodavo gyventojus. Daktaro Harnisch laukdavo visi kaip draugo, vaišindavo pietumis ir kava, aptardavo naujausius įvykius, atsidėkodavo jam pieno produktais, sviestu ir kitu maistu. Jis gaudavo užmokestį nuo šeimos 12 talerių (26 reichsmarkės) per metus.“

Ernestas ir Marija Luiza Radvilos (*Ernst ir Marie-Louise Radziwill*), kurie labai domisi kraštotyra, rado informacijos apie Rytų Prūsijos Gumbinės apygardos valdžios veiklą. 1840 m. Viešvilėje apsistojo Gotardas Bragfogelis (*Gotthard Brachvogel*). Jis buvo chirurgas, praktikuojantis gydytojas, taip pat ir pagalbinkas gimdant. 1856 m., kaip jau buvo minėta, Viešvilėje dirbo chirurgas gydytojas V. Gusneris. 1837–1846 m. Viešvilės vaistininku dirbo Karlas Griunmiuleris (*Carl Grünmüller*). Vaistinė buvo sename mediniame name greta Rodeičio užkeigos namų. Čia buvo ir miestelio drogerija, kurioje buvo visokių reikalingų smulkių prekių. Nuo XIX a. pabaigos vaistinę valdė Viešvilės kelių meistro žmona Berta Gefkė (*Berta Gaefke*), kuri dirbo padedant Frizui Šulcui (*Fritz Schulz*), dukroms Gertrūdai (*Gertrud*), Elizabetai (*Liesbeth*) ir Šarlotei (*Charlotte*)².

Kosmetikos reikmenų parduotuvę Viešvilėje turėjo Valteris Kalendaris (*Walter Kaellander*), vėliau Erichas ir Marija Lemkės (*Erich ir Maria Lemke*).

¹ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik*, III, Medizinisches im alten Wischwill, S. 91.

² Papasakojo Ernst ir Marie-Louise Radziwill. Užrašė H. E. fon Knoblochas.

Ten veikė drogerija, būdavo vaistų ir visko, kas reikalinga namuose. Erichas Lemkė pirmasis kaime turėjo fotolaboratoriją, darė nuotraukas su antspaudu „Foto Lemke Wischwill“. Vaistinės pastatas ir drogerija išliko ir Antrojo pasaulinio karo metu. Po karo ten gyveno Kazimieras Česnauskas, po jo mirties namą įsigijo kita šeima, kuri Lemkių namą perstatė, uždengė naują stogą, rekonstravo.

Apie gydytoją A. Eichelbergerį ir jo šeimą

Beveik 20 m. kaimo, aplinkinių vietovių ir vienkiemių gyventojų sveikata rūpinosi gydytojas *Alfredas Eichelbergeris*, gimęs 1897 m. Su savo juoda barzda jis atrodė kaip iš pasakos. Tai buvo tikras medikas, kilęs iš Marijampolės, studijavo mediciną. Jo senelis *Emilis Eichelbergeris* buvo evangelikų pastorius. Čia 1942 m. jis ir mirė. Mama kilusi iš tabako fabrikantų šeimos, gyvenusios netoli Varšuvos. Po studijų, atlikęs praktiką ligoninėje, jaunas vedęs atvyko į Viešvilę. Pacientų mietyje ir jo apylinkėse buvo pakankamai, netrukus atsirado palikuonių, viskas, atrodė, klostėsi gerai. Tačiau neilgai. Jauna gydytojo žmona netikėtai susirgo, ligoninė greit buvo nepasiekiamą, todėl jis operavo pats, tačiau nesėkmingai. Po žmonos mirties jaunas gydytojas ilgai gyveno vienas, įgijo daug patirties ir gyventojų pripažinimą. Gydytojas miestelyje pirmasis įsigijo automobilį. *Eichelbergeris* aktyviai dalyvavo miestelio visuomeniniame gyvenime, buvo aistringas medžiotojas. Viešvilės kaimo kronikose yra pasakojimas, kaip jis nušovė vilką ir visi ėjo jo žiūrėti. Toje pačioje Viešvilės kaimo kronikoje lentelėje išvardintas visas gydytojo A. *Eichelbergerio* šeimos genealoginis medis.

1934 m. gydytojas A. *Eichelbergeris* antrą kartą vedė 1909 m. gimusią šviesiaplaukę vaistininkę *Šarlotę Dreger (Charlotte Dreger)*, kilusią iš Tilžės. Jauna šeima netrukus pasistatė naują modernų namą, kur pakako vietos darbo kabinetui, vaistinei ir augantiems vaikams. Gyvenamojo namo projektą padarė draugas architektas iš Karaliaučiaus. *Leo Hanas (Leo Hahn)* ir *Valteris Stepanskis* atliko mūro darbus, *Fricas Garneris* padarė langus, duris, laiptus, uždengė stogą. Kambaryje buvo židinytis, visos koklinės krosnys buvo kuriamos iš koridoriaus – tai patogiu ir svarbiausia – švaru. Darbo ir gyvenamosios patalpos turėjo atskirus įėjimus. Panašus į vilą namas tapo Viešvilės miestelio puošmena.

Sode buvo tvenkinėlis ir fontanas, kuriam įrengimus įsigijo Karaliaučiuje. Montuojant, per daug išlanksčius vamzdžius, kurių laiką nepakako slėgio, tačiau iškviesti iš Karaliaučiaus specialistai kliūtį greitai pašalino.

Gydytojo šeimoje gimė keturios dukros ir du sūnūs, kurie mirė anksti. Vienas sūnus *Silvestras (Sylvester)* mirė apsinuodijęs vaistais, kai tėvai buvo išvykę. Apie tą įvykį gali papasakoti kaimo gyventojai. 1990 m. apie tai pasakojo *Lidija Šventoraitienė (Lydia Schwentor)*, kuriai dabar apie 90 metų (jau mirusi – red.). Miestelio gyventojai ilgai su meile prisiminė nuoširdžią gydytojo pagalbą jų artimiesiems. Žmonės pasakodavo, kaip gydytojas padėjo jiems ir šeimos nariams. Gydytojo veikla buvo įvairiapusiška, jam tekdavo susidurti su įvairiais žmonėmis, bet su visais bendraudavo maloniai ir stengdavosi kiekvienam padėti.

Gydytojas A. *Eichelbergeris* su žmona ir keturiomis dukromis iš Viešvilės išvyko 1941 m.

*Gydytojo
A. Eichelbergerio
gyvenamasis namas.
1937 m. H. E. von
Knobloch, Die
Wischwiler Dorf
Chronik III, Berlin-
Dahlem, 1999,
S. 102-103*

*Alfredo Eichelbergerio šeima. 1956 m. H. E. von Knobloch,
Die Wischwiler Dorf Chronik III, Berlin-Dahlem, 1999, S. 100*

Su vietos valdžia gydytojo santykiai nebuvo geri. Kai kurie pareigūnai netikėjo jo 1934 m. santuoka su airiškos kilmės Šarlote Dreger. Gydytojo name liko gyventi jo tėvai ir kurčia sesuo Irene. Gydytojas mokėjo vokiečių, lenkų, lietuvių ir rusų kalbas, todėl, apsigyvenus Ostravoje, kartais tekdavo įvairiose įstaigose ir vertėjauti. 1945 m. Ostravą užėmus rusų armijai, gydytojo šeima pateko į Giorlicą (*Görlitz*), pergyveno Drezdeno bombardavimą, vėliau pateko į Saksoniją.

Antrojo pasaulinio karo metu pastatas nukentėjo mažai. 1951 m. jame buvo vaikų globos namai, nuo 1969 m. – vaikų darželis. Pastatą dėl netvarkingos elektros instaliacijos 1974 m. nuniokojo gaisras, po kurio jis buvo atstatytas, tačiau netinkančiu prie gyvenvietės senosios architektūros plokščiu stogu, tad neteko savo buvusiojo grožio.

Gydytojo dukros *Christel*, *Dagmar* ir *Regine* pasuko tėvo pėdomis, tapo medicinos seserimis. A. Eichelbergeris mirė 1966 m. Stralsunde³.

Viešvilės medicinos įstaigos pokario metais

Apie Viešvilės gyventojų sveikatos apsaugą Antrojo pasaulinio karo metais nėra žinių. Rašytiniuose šaltiniuose nieko nerasta ir iki 1950 metų. Tačiau senųjų miestelio gyventojų atmintyje išlikę prisiminimų apie pirmąjį pokario metų gydytoją Joną Bakšį. Jaunas gydytojas 1946 m. atvyko į Viešvilę, baigęs Kauno universiteto Medicinos fakultetą. Buvusio gydytojo Alfredo Eichelbergerio namas, kuriame jis priimdavo pacientus, buvo nukentėjęs Antrojo pasaulinio karo metu, negana to, jis dar buvo paverstas sandėliu. Naujasis gydytojas įsirengė ambulatoriją gretimame mūriniame 2 aukštų name, kuriame tarpukariu buvo Štokmano (*Stockmann*) tekstilės parduotuvė. (Pastaruoju metu pastatas priklauso VSAT Viešvilės pasienio užkardai – red. pastaba.) Gydytojas pirmajame pastato aukšte buvo įsirengęs ambulatoriją, antrajame apsigyveno pats. Kadangi tuo laikotarpiu nuvykti į rajono gydymo įstaigas buvo sudėtinga, nebuvo visuomeninio transporto, gydytojas turėjo įsirengęs vyrų ir moterų palatas laikiniams ligoniams. 1949 m. gydytojas Joną Bakšys persikėlė į Kauną. Ambulatorija ilgą laiką neveikė, vėliau pastatas buvo perduotas kuriamiems Viešvilės vaikų namams⁴.

Išlikę žinių apie pokario metais (tai turėjo būti jau po 1951-ųjų) Viešvilės ambulatorijoje ir vaikų namuose dirbusį gydytoją Juozapą Radiką, kuris baigęs medicinos studijas pagal paskyrimą keletą metų dirbo Viešvilėje. Jaunam gydytojui teko susidurti su pokario metų sunkumais, matė žmonių skurdą. Apie tai jis rašo savo atsiminimuose.

Gydytojo Juozapo Radiko prisiminimai

Su paskyrimu atvykstu į Viešvilę Jurbarko rajone. Viešvilė – kolūkio centras, prieš karą buvęs vokiečių valsčiaus centru. Didžiuliame, buvusiam gestapo pastate įsikūrę vaikų namai. Yra aštuonmetė mokykla, senelių namai, kaimo profesinė technikos mokykla, bažnyčia. Per miestelį teka Viešvilės upelis, kurį užtvėnkus, susidarė nemažas tvėnkinys. Ambulatorija – vienaukštis medinis pastatas. Yra procedūrinis, akušerės kambarys ir

³ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik III*, Berlin-Dahlem, 1999, S. 91–110.

⁴ Papasakojo A. Juška, gim. 1942 m. Užrašė A. Sinkevičius 2015 m. Viešvilė.

gydytojo priimamasis. Apylinkės vykdomasis komitetas skyrė 2 kambarių butą su didžiule virtuve mediniame vokiečių laikų name. Be mūsų, name dar gyvena pelių kolonija. Pelių bėgiojimas varo iš proto. Jų tiek daug, kad valgant lipa ant stalo – matyt, alkanos. Vaistinės vedėja patarė duoti pelėms liuminalio. Ant kelių dešros griežinėlių pabarsčiau grynų liuminalio miltelių. Dieve, koks ryte buvo vaizdas! Pelių prisirinkau 2 kibirus. „Laimikį“ išpyliau prie tvarto, gan toli nuo namo. Suėjo į „balių“ turbūt visi Viešvilės katinai ir katės. Nors keista, iš „baliaus“ jie išsiskirstė gyvi. Kitą rytą dar pririnkau puskibirį pelių, po to dar savaitę po kelias per dieną rasdavau. Vėliau pelių jau nebebuvo.

Darbas ambulatorijoje yra labai specifinis. Čia reikia būti pasiruošusiam viskam. Ateina ligoniai su pradiniais ligos simptomais. Tyrimų jokių nėra ir nepasidarysi. Labai atidžiai turi išklausti ligonį, po to jį išklausinėti. Kartą atėjo jaunas vyras, skundžiasi kosuliu. Nusirengė. Žiūriu ir savo akimis netikiu – oda juda. Prieinu arčiau ir iš pasibaisėjimo atšoku – utėlės juda! Pirmą kartą gyvenime tokį vaizdą mačiau. Ant žmogaus kūno – sluoksnis utėlių. Jis pakrapšto, tos byra į visas puses. Taigi pirmiausia reikia tam žmogui išnaikinti utėles. Kitą kartą kai atėjo žmogus pasirodyti, nekosėjo. Utėlių irgi neturėjo.

Viešvilės vaikų namuose taip pat turėjau etatą. Juose buvo apie 500 vaikų nuo 7 iki 16 metų. Nekokie prisiminimai, nors nemanau, kad Viešvilė būtų kokia ypatinga išimtis. Tarp vaikų vyravo kalėjimo tradicijos. Buvo jų vadai, kurie, kad palaikytų tvarką, su priemonėmis nesiskaitė. Nepaklusnieji buvo sumušami. Sumuštieji viską slėpė, nes už pasiskundimą galėjo sulaukti dar didesnės bausmės. Vaikų namų vadovybė, manau – viską žinojo, bet jiems buvo patogiau nesikišti. Kiek daug blogio, pykčio buvo išsėta Lietuvoje per tokius vaikų namus.

Labai išvargindavo iškvietimai į namus. Naktį atvažiuodavo iš aplinkinių kaimų – kažkam iš namiškių blogai. Būdavo, važiuojam kartais ir 7 km. Visada reikėjo turėti vaistų, švirkštą, spirito, kraujo spaudimo matavimo aparatą, fonendoskopą. Jei diagnozė aiški, duodi vaistų, parašai receptą ir viskas... Būdavo, prasėdi visą naktį, kol paaiškėja, kuo ligonis serga. Blogiausia, kad dažnai, apžiūrint ligonį, dingdavo vežėjas. Ne kartą ir ne du teko klampoti pėsčiomis keletą kilometrų namo. Po kelių tokių pamokų padariau išvadas ir, prieš važiuodamas pas ligonį, prigrasindavau vežėją, kad tas parvės mane namo.

Vieną rudens naktį beldžia kažkas į langą. Žiūriu – kažkoks vyriokas su kailiniais. Prašo eiti pas gimdyvę, kuri pasilikusi panemunės pievose. Tuo metu kažkas pradėjo plonai zirzti. Vyriškis praskleidė kailinius, o ten nuogas nuogutėlis naujagimis! Sulenkiau paklodę, suvysčiau į ją kūdikį. Vyras vėl įsikišo kūdikį į užantį. Einame į pievas. Pakeliui paskambinau greitajai pagalbai – vis tiek reikia nuvežti gimdyvę į gimdymo namus, juolab kad jau pagimdė pievose – neaišku, kokia jos būklė. Ir su kūdikio sveikata gali būti visko. Už kokio kilometro nuo miestelio vyriškis šūktelėjo. Atsiliepė moteriškas balsas. Pamačiau, kad atsistojo moteris ir eina link mūsų. Priėjo, tarė: „Aš viską susitvarkiau. Placenta išėjo.“ Liečiau jai sėstis. Bet žemė šlapia, šalta... Nežinau nė ką ir bedaryti. Kūdikio virkštelė perrišta. Klausiu vyriškio, kaip jis sutvarkė virkštelę. Sako peiliu nupjovęs ir lininiu siūlu perrišęs. Turėjo pasiėmęs odekolono buteliuką, tad ir peilį nuvalęs, ir siūlą sudrėkinęs. Žinojau, kokie baisūs po gimdymo kraujavimai – tokiu atveju moteriai mirtis neišvengiama. Ką čia pievose švintant padarysi? Bet juk vyras nepasimetė – padarė labai daug.

Paėmę abu moteriškę už parankių palengva žingsniuojame link Viešvilės. Sužinojau, kad jie abu esą tremtiniai ir jiems uždrausta gyventi Lietuvoje, tad gyvena Kaliningrado srityje, Trapėnų miestelyje. Moteriai atėjo laikas gimdyti. Sirtyje medicinos pagalba

siaubinga. Aš jau buvau susidūręs su jų receptais. Laikraščio pakraštys nukirptas, ranka užrašyta „Recept“ ir surašyti vaistai, tiesa, antspaudas uždėtas – tai tarsi turėjo liudyti, kad tas popiergalis yra dokumentas. Tad šeima nutarė keltis per Nėmuną prašyti Lietuvoje pagalbos. Nespėjo, teko gimdyti pievose.

Pagaliau priėjome Viešvilę. Vos atėjome į ambulatoriją, atvažiavo greitoji pagalba. Felčerė prašė surašyti, kas padaryta. Sakau: „Nėra ką rašyti, jie viską patys pasidarė.“ Galų gale greitoji veža juos į gimdymo namus. Kiek teko vėliau girdėti, moteriškė nekarščiavo, nekraujavo ir su sūneliu, sveikut sveikutėliu, išsirašė iš stacionaro.

Aš pradedu ambulatorijoje tikrinti moteris profilaktiškai. Randu nemažai gimdos kaklelio erozijų, miomų, neaiškių auglių. Siunčiu į Jurbarką ginekologui P. Ručinskui konsultuoti. P. Ručinskas giria mano iniciatyvą ir siūlo padėti organizuoti profilaktikos dienas.

Kartą gražią, saulėtą lapkričio pavakarę atvažiuoja į namus vyras su motociklu... Žmona galinti vaikus nunuodyti. Kodėl? Nežinaš. Lekiam pas jį, o man galvoje sukasi visokios mintys. Kokia tai liga? Šizofrenija? Ūmi psichozė? Bet kas ją sukėlė? Įlekiam į tvarkingą sodybą miške. Visur jaučiasi tvirta gaspadoriaus ranka – visi daiktai savo vietoje. Ilga troba, po langais suolas stovi, o ant jo sėdi 6 berniukai. Pametinukai. Mažiausiajam kokie 2 metukai, ne daugiau, bet jis sėdi tokiu rimtu veidu, kad net juoką kelia. Vyras priėjo prie trobos, mostelėjo ranka, parodydamas į trobos vidų. Aš atidariau duris. Ilgas kambarys, jame tvyro prieblanda. Pajutau, kad kažkas skrenda link manęs ir automatiškai pasilenkiau. Kažkas bilstelėjo į durų staktą. Žiūriu – ant grindų nukrito keptuvė. Nieko nelaukdamas prisistačiau esąs apylinkės gydytojas. „Maniau, kad tas velnias!“ – atsiliepė gana žvalus moteriškas balsas. Prieinu arčiau. Ant lovos sėdi daili aukšta moteris, o šalia guli kūdikis. „Pogimdyminė psichozė!“ – topteli man. Pradedu kalbėti, aiškintis. Staiga moteriškė kad prapliups: „Velnias! Žadėjo, kad bus mergaitė! Dukrytė! O čia – septintas bernas!“ – ir kad pradės rypauti!

Ilgai kalbinau, glosčiau gimdyvę, kol šioji apsiraminu. Bandžiau įtikinti, kad iš 7 marčių bent viena vis tiek bus kaip dukra. Išidrąsinęs į trobą įėjo ir jos vyras, žmona jį apsikabino. Man neliko kas veikti ir aš išėjau į lauką. Pats mažiausias nusirito nuo suolo ir nukrypavo į trobą, o iš paskos – ir visi kiti. Likau vienas. Eiti prašyti, kad parvežtų? Nepatogu.

Traukiu 5 km pėsčias. Miške greitai sutemo. Beeidamas tamsoje išpyriau koja į akmenį, tad toliau jau einu šlubčiodamas ir keikdamas savo perdėtą mandagumą, kuris sutrukdė man užėti į trobą ir paprašyti, kad mane parvežtų namo⁵.

Gydytojui J. Radikui persikėlus dirbti į Kupiškio rajoną liko dirbti jaunesnysis medicinos personalas. Atvažiuodavo gydytojai iš Jurbarko. Apie 1964 m. į Viešvilę atvažiuodavo gydytoja Natalija Norkienė. Ji ilgai neužsibūdavo, duodavo nurodymus, ką ir kada padaryti medicinos felčeriams, sesutėms, ir išvažiuodavo. Apie porą metų Viešvilės ambulatorijoje dirbo gydytojas Bronius Bružas. Išlikę žinių apie neilgą laikotarpį dirbusį gydytoją Rimkų⁶.

⁵ Jurbarko rajono laikraštis *Mūsų laikas*, 2006 m. gruodis. (Juozapas Radikas gydytojo darbą pradėjo Jurbarko rajone, Viešvilėje. Vėliau dirbo Kupiškio, Joniškio rajonų centrinių ligoninių, Respublikinės kraujo perpylimo stoties vyriausiuoju gydytoju, ilgus metus vadovavo Santariškių klinikoms, dirbo valstybės sveikatos apsaugos konsultantu. J. Radikas rašė prisiminimus, kuriuose daugiausia skyrė dėmesio savo tėviškei Kretingos rajone, kruopščiai rinko kaimo istoriją, išnykusius ir benykstančius pavadinimus, retus žodžius. Be kita ko, aprašė ir ligonines, kuriose teko dirbti. Juozapas Radikas mirė 2005 m. – *aut. pastaba*.)

⁶ Papasakojo L. Strikienė, 72 m., gyv. Viešvilės mstl. Užrašė A. Sinkevičius 2013 m.

Išėjus gydytojui Rimkui, Viešvilės ambulatorijoje ir vaikų globos namuose dirbo gydytoja Dalija Putriuvienė. Nelengvi tai buvo metai – pokaris, nepritekliai. Gydytoja negalėjo susitaikyti su matoma neteisybe ir prievarta vaikų namuose. Nepaliko jos ramiai dirbti ir valstybės saugumo darbuotojai, jų vietos informatoriai. Apie tai gydytoja rašo savo prisiminimuose.

Gydytoja Dalija Kiliesienė

Man pasakojo, kad kai pirmieji žmonės po karo atklydo į Viešvilę, kaimą rado tuščią. Namuose viskas atrodė taip, tarsi šeimnininkai būtų ką tik palikę kasdieninius darbus ir trumpam išėję į gatvę pažiūrėti kažko neįprasto, bet tuoj turi sugrįžti, toliau valgyti sriubą, vėstančią lėkštėse ant stalo, baigti groti Šuberto serenadą, nes ties ja liko atverstos gaidos ant pianino, lyginti skalbinius, nors anglų senoviniame lygintuve jau seniai virto plėnimis. Bet vietoj jų atėjo kareiviai purviniais batais ir prišiukšlino, pridėgė visas kertes.

Praėjus frontui dalis gyventojų buvę grįžę iš baisiojo karo katilo, iš kurio retam tepavyko prasimušti į Vakarus, daugelis žuvo, bet ir grįžusiems nebuvo leista likti Viešvilėj, teko kurtis kitur. Mano gyventu metu tebuvo kelios šišioniškių šeimos – Strikai, Frišmantai, Kuciniai (jos taip pat atvykę po karo – red.).

Likusius tuščius namus užėmė svetimi iš visokių pasviečių atklydę žmonės, kaip patys viešviliškiai sakydavo – susirinko visokie, kam savam kaime vietos neužteko. Po karo tokių buvo daug. Susiėjo gyvenimo vėtyti ir mėtyti žmonės, atsinešę savo sielvartus, netektis – rūstūs, tylūs, nelinkę atvirauti ir kitų nieko neklausiantys. Vertėsi kaip kas išmanė: ardė plytas iš sugriautų pastatų, statėsi namus, kūrėsi. O dar vaikų namai su savo aura. Suprantanti, tolerantiška buvo kaimo dvasia. Ir mylinti.

Viešvilės ambulatorija stovi pačiam kaimo vidury, greta mokyklos. Mažutis, dailus, mūrinis namelis, tik kad ne ant vištos kojelės. Kabinetai šviesūs, jaukūs, jų užtenka, o mansardoj dar gyvena gyd. stomatologė ir sanitarė.

Ne iš karto pradėjau dirbti ambulatorijoje, nes vaikų namų direktorius nenorėjo manęs išleisti antraeilėms pareigoms, todėl, kai atėjau pirmąją darbo dieną, dauguma darbuotojų jau buvo man iš matymo pažįstami, o ir jie jau buvo spėję į mane išžiūrėti. Naują žmogų kaime mato daug akių, vertina dar nei nesusipažinus – priima arba atstumia.

*Buvusi Viešvilės ambulatorija su vaistine.
V. Kucino nuotr.*

Sykį giliai užsigalvojęsi ėjau paplente iš „mazgių“ – taip buvo vadinami atskiram pastate gyvenę ikimokyklinukai vaikai, į „kremlių“, pagrindinį, didelį, senovinės statybos raudonų plytų pastatą, kur gyveno vyresnieji, nejučia spardydamą paplentės akmenėlius ir išgirdau sau už nugaros kalbantis:

– Kas ji?

– Naujoji daktarė.

– Daktarė? Ir spardo akmenėlius?

Atsigrįžau ir sutikau šiltas šypsenas. Priėmė kaip savą.

Atėjusi į darbą iš karto pajutau tarp ambulatorijos darbuotojų tvyrančią įtampą. Išleidus paskutinį ligonį, o jų tik keli ir tebuvo, nes žmonės dar nežinojo, kad jau dirba gydytoja, pakviečiau visus susėsti laukiamajame pasikalbėti. Nedaug tų darbuotojų – akušerė, vaikų patronažinė ir kabineto sesutės, felčeris vyras, felčerė moteris, aptarnaujanti žemės ūkio profesinę technikos mokyklą, vadinamąją profkę, ir sanitarė. Susėdo, tokie susvetimėję, priešiški, rodos, tuoj ims kibirkščiuoti, jei susiliestų. Jau buvau girdėjusi, kad ne visi net sveikinasi susitikę – kažkokios senos nuoskaudos.

Na ir kalbėjomės – iki sutemų, kol pavargom. Tada išsitraukiau užrašų knygelę ir paprašiau visus pasisakyti, kada kieno gimtadienis – švęsim, bendrausim. Tarsi kas pamainė žmones, supratau, kaip sunku buvo jiems patiems nešti tą neapykantą, tik neatsirado, kas pirmas pradėtų kalbėti ir kaip jiems norisi pagaliau to bendravimo.

Labai gerai pasitaikė, kad pirmasis gimtadienis buvo sanitarės, visai netrukus. Ji buvo geruoju su visais – rami, išmintinga, tolerantiška, dar metų ne taip ir daug ir ta žilė gražiuose vešliuose plaukuose aiškiai per ankstyva. Ši moteris man iš karto patiko, ir kuo toliau, tuo labiau.

Gyvenimas ėjo sava vaga, kolektyvas po truputį susigyveno. Gimtadienis praėjo šauniai, atradom visų mėgiamas dainas, vis pakartodavom „Graži tu mano, brangi Tėvyne...“ Po to gimtadienio kažkaip užsimiršo senos nuoskaudos.

Praėjo metai. Jau buvo vasaros pradžia.

Vieną dieną atėjau į darbą apsvilkusi nauja, vakarykščiai kaimo parduotuvėį nusipirkta suknele – tokia tamsiai žalia, griežto tarnybinio stiliaus. Taip gerai su ja jaučiausi, mergaitės, o ir felčeris pagyrė, kad man labai tinka. Tik sanitarė pasirodė neįprastai nusiminusi, neprakalbinama – tvarkosi, valo kabinetus kietai sučiaupusi lūpas, tik durys pyška kur einant. Pagaliau mergaitės išstardė, kokia bėda nutiko: vakar ji irgi nusipirkusi lygiai tokią suknetę kaip mano, o kaip dabar? Juk negali ji apsirengti taip pat kaip daktarė?

Tai juokėmės. Pagaliau radom išeitį – sutarėm, kad kartą kitą apsvilksim abi vienodai, kad žmonės matytų, kad suknelės dvi.

Taip ir padarėm artimiausią sekmadienį. Tą dieną buvo dainų šventė Jurbarkė. Iš jos grįžę mūsų saviveiklininkai susibūrė švęsti prie Nemuno, o tai ne taip jau arti – keleliu per pievas daugiau kaip kilometras. Visas šventės viešviliškiai švenčia prie Nemuno, tokia tradicija nuo seno. Ir nei švenčių nereikia, jei tik oras gražus, visa Viešvilė su vaikais ir seneliais išsikelia prie upės – tiesiog pabūti. Ne į mišką, o prie upės.

Buvo birželis, pats pievų žydėjimas. Tai ne šiaip pievos, tai žiedų jūra, nors tų žolynų niekas nesėjo, nekultūrinio, bet ir nenuskurdino, visos sėklelės, Nemuno potvynių vandenių atneštos, čia sudygo, suklestėjo. Žydi tos pievos kiek akys užmato, kvėpia, svaigina. Dainuoti norisi.

Kas neišėjo prie upės, vaikštinėja gatve – na, ne gatve, nes gatvių Viešvilėj nėra, visas kaimas išsidėstęs paplentėj, abipus senojo prūsų kelio su didžiuliais, senais medžiais šalikelėse. Ir paprastom dienom tas plentas nėra judrus, o šventadieniais ir visai negyvas, gali saugiai vaikščioti juo kaip Laisvės alėja. Jei paklausi, kur koks žmogus gyvena, tai tik parodo, tam ar anam kaimo gale. Staiga suklūstame ir išgirstam – per lankas dainuodami pareina vyrai, mūsų vyrų oktetas. Klausomės. Daina ataidi lankom per tą kvapų tirštą orą, paskui kita, vėl kita – suskamba, išsilieja, viską užvaldo tada dar nauja daina – „Pilki keleliai dulka...“ Puikiai skiriam žodžius, ko gero, neįjačiame, kaip skruostais teka ašaros. Stovim tuščio plento vidury apsikabinusios kaip seserys, abi vienodom žaliom suknutėm, ir verkiam – aš net nežinau kodėl, rusai pasakytų – „ot umilenija“, nežinau lietuviško atitikmens – kad vasara, kad diena tokia graži, kad žydi užliejamos pievos, kad vyrai taip skambiai, taip gražiai dainuoja...

Per trumpai gyvenau Viešvilėj, daug ko nežinau. Labai norėčiau nuvažiuoti dar kartą, atsisėsti ant suolo po ambulatorijos langu ir išklausyti kaimo senbuvių porinimų, bet atsakymus į kai kuriuos klausimus bijočiau išgirsti, nes gyvenimas nėra pasaka su visuomet gera pabaiga. Žinau, kad pavėlavau, jau daugelio nebėra.

Yra toks kaimas – Viešvilė, palei prūsų vieškelį. Į kurią trobą beužsuktum, tame ar aname gale kaimo, jei pakalbintum senolius, išgirstum vis kitą istoriją. Sunkios, sudėtingos pokario lemties kaimas, daugelio atstumtųjų, vaikų ir suaugusių, prieglobstis. Ten ir mano pirmieji darbo žingsniai, tom paplentėm, spardant akmenėlius⁷.

Ilgesys

Dalija Kiliesienė

*Štai ir vėlei kažkas, nenusakomas žodžiais, kutena paširdžius,
Kai prieš aušrą ant slenksčio prisėdus nieks netrikdo tylos –
Nebeverkia vaikai, o senolių dejonė tiktai pasigirdo,
Ir akordų jaunystės dainų nieks daugiau nekartos.*

*Nepalikit, mielieji, vienos – taip ilgam nepalikit!
Kai rugpjūčio dangus kaip kadais vėlei lyja žvaigždėm,
Dar sugrįžkit šią naktį – bent spalvotais, gyvais atminimais,
Kad galėčiau tikėt savimi, kad svajone galėčiau tikėt.*

*Krištolinė tylą – kaip dangus. Net baisu, kad suduš prieš pat aušrą,
Jei kažkas, neištvėręs ilgiau vienumos, nejučia atsidus.
Jei pašauktų – tikrai atsišaukčiau, bet pasaulis toks tuščias –
Vien tylą ir vienatvė, vien žvaigždėtas rugpjūčio dangus.*

Po gydytojos D. Putriuvienės liko dirbti jaunesnysis medicinos personalas. Kurį laiką dirbo gydytoja Nacaitė. Po jos ambulatorijos vedėju dirbo felčeris akušeris Balys Čepinskas. Gydytojai, esant neatidėliotinam reikalui, atvykdavo iš Jurbarko⁸.

⁷ Kiliesienė D. (Putriuvienė D.) Prisiminimai apie Viešvilę „Jau greit kelelis pilkas“.

⁸ Papasakojo L. Strikienė, 72 m., gyv. Viešvilės mstl. Užrašė A. Sinkevičius 2013 m.

Prisiminimai apie darbą ambulatorijoje

Greta Šliapavičienė

1963 m. balandžio 1 d., baigusi Kauno medicinos mokyklą, įgijau akušerės specialybę. Pagal to meto galiojusią tvarką buvau paskirta dirbti į Jurbarko rajono Viešvilės miestelio ambulatoriją akušere. Apsigyvenau tame pačiame pastate, kurio antrame aukšte, kur jau gyveno ir kitos jaunos specialistės, man buvo suteiktas tarnybinis gyvenamasis plotas. Miestelis nuo pačios pradžios paliko blogą įspūdį. Pasitiko niūri bendra aplinka, po karo apgriuvę namai, karo metu sugriautos evangelikų bažnyčios griuvėsiai. Senųjų gyventojų atsiminimais, ambulatorija įsikūrė tik po karo.

Ambulatorija buvo miestelio centre, nedideliame dvejų aukštų namelyje.

Pirmame aukšte buvo ambulatorijos patalpos: siauras koridorius, kuris buvo kartu ir ligonių laukiamasis, viename kambarėlyje buvo įruoštas stomatologijos kabinetas, kitame – vaistinė. Didžiausiame buvo procedūrinis kabinetas, gydytojos darbo stalas ir akušerės darbo vieta. Patalpos buvo šildomos krosnimis, didelėje virtuvėje ant viryklės sterilizuojami švirškštai ir medicininiai instrumentai, skalbiami medikų chalatai, paklodės, langų užuolaidėlės. Vandenį reikėjo atsinešti iš kieme esančio šulinio. Visus tuos darbus atlikdavo sanitarė. Malkų specialistų butams ir ambulatorijai nemokamai parūpindavo vietos girininkija, o jas paruošti naudojimui reikėdavo manytis patiems. Nieko nekainavo tik elektra ir gyvenimas paskirtame gyvenamajame plote.

Tuo metu ambulatorijoje dirbo stomatologė Modesta, kuri kartu buvo ir ambulatorijos vedėja, med. sesuo Valerija, dezinfektorė Bružaitienė, med. felčerė Zita, sanitarė Julija.

Penkios specialistės gyvenome tame pačiame pastate, tad ligoniai kreipdavosi bet kuriuo paros metu ir gaudavo pagalbą. Miestelį supo miškai, kuriuose buvo dislokuoti kariniai daliniai. Juose tarnavo daug jaunų kariškių, be to, miestelyje buvo nemažai atvykusių dirbti jaunų specialistų. Rūpesčių ir darbo jaunai akušerei netrūko, o kur dar pamiškėje įsikūrę invalidų namai, kuriuose taip pat mezgėsi meilės romanai. Iš Jurbarko ligoninės atvažiuodavo gydytoja, tekdavo su ja ir ten lankytis bei teikti konsultacijas ir pagalbą. Namuose tekdavo priiminėti gimdymus, nes dažnai greitoji nespėdavo atvykti, teikti pagalbą susižeidusiems ar kitaip susižalojusiems žmonėms.

Gyvenimas taip pakoregavo, kad 1965 m. vasarą teko persikelti gyventi ir dirbti į Kauno rajoną, o po 11 metų vėl sugrįžti gyventi į Viešvilę. Nors dirbau jau kitoje gydymo įstaigoje, esant reikalui, tekdavo padirbėti ir Viešvilės ambulatori-

Akušerė Greta Šliapavičienė ir med. sesuo Valerija Martinaitienė. 1964 m.

Iš G. Šliapavičienės albumo

Viešvilės ambulatorijos
darbuotojos:

J. Kuciniė,
L. Strikienė,
G. Norvaišienė,
D. Sabienė.

Iš V. Kucino
asm. albumo.

joje. Teko bendradarbiauti su stomatologėm Asta, Zita, Genute, med. felčeriais Palmyra, Baliu, med. seserimi Lidija bei kitais. Kolektyvas buvo draugiškas, savo darbą visi stengėsi atlikti nepriekaištingai, nežiūrėdami nei darbo valandų, nei laisvadienių. Šiandieną malonu tai prisiminti...⁹

Ilgus metus Viešvilės ambulatorijoje dirbo gydytoja stomatologė Genovaitė Brašienė-Norvaišienė. Vėliau ji perėjo dirbti į Smaliniūnų ambulatoriją, kur ir tebedirba.

Prisiminimai apie darbą Viešvilės ambulatorijoje

Genovaitė Norvaišienė

1971 metų pavasaris. Džiaugsmas, kad jau bus baigti mokslai ir nerimas, kur bus pirmoji mano darbovietė. Žinojau, kad paskyrimų sąrašė būsiu ketvirta, todėl pradėjau paieškas.

Atmenu, buvo diena po atvelykio, kai atvažiavau į paieškų pirmąją vietą – Viešvilės ambulatoriją. Buvo popietė, pasitiko medicinos felčers Balys Čepinskas. Iš karto pakvietė prie pietų stalo, kur buvo to meto visas kolektyvas: akušerė M. Klimienė, vaikų patronažinė med. sesuo Lidija Strikienė, gydytoja Dalia Nacaitė, sanitarė Julija Šliapavičiūtė ir netoliese esančio lopšelio-darželio vedėja Laimutė Strikienė.

Pasivaišiname visi taure šampano, linksmai bendravome, atrodė, kad visi mes seniai pažįstami. Felčers B. Čepinskas „nustatė“, kad būsiu tinkama dar viena ambulatorijos darbuotoja. Išleisdami į kelionę, pridėjo latviškų rūkytų strimelių (tokių valgiau pirmą kartą gyvenime), lašinukų su sąlyga, kad atvažiuosiu dirbti.

Buvau kaimo vaikas, todėl kaimo nebijojau, tik žiūrėjau, kad būtų geras susisiektis su tėvais, su Kaunu, nes dar tebesimokė Medicinos institute būsimas vyras Tomas.

Toliau patraukėme link Gaūrės, Nemenčinės, bet man labiausiai patiko Viešvilė. Tas gamtos, miškų grožis, pakeliui link Kauno – Nemunas. Aišku, viliojo ir butas, kurį atvykę (jau su paskyrimu) gavome.

Pradėjus dirbti, darbo buvo beprotiškai daug. Nors gavau tik pusę etato,

⁹ Šliapavičienė G. Prisiminimai apie darbą Viešvilėje, 2013 m.

dirbdavau nuo 7 ryto iki 21 vakaro, 3 dienas savaitėje. Kitą pusę etato suteikė Viešvilės psichochronikų-invalidų namai, tik ten dirbau kaip gydytoja. Kiek vėliau įkūriau ir ten stomatologijos kabinetą. Gavau 0,25 stomatologo etato.

Keletą metų teko skaityti pirmosios medicininės pagalbos paskaitas Viešvilės profesinėje technikos mokykloje, daugiausia šeštadieniais – užimtumas buvo labai didelis. Sukausi kaip voverė, nuo ryto iki vakaro, kartais ir sekmadieniais. Nesunku buvo dirbti, kadangi visada jutau žmonių dėkingumą. Teko padirbėti ir Viešvilės vaikų namuose.

Darbe būdavo visokių kuriozų. Kartą, jau buvo popietinis laikas, sugydžiau dantį tokiam čigonui iš Jūravos kaimo, pasodinau kabinete, kol sustings plomba. Tuo metu ruošiausi rauti dantį profesinės technikos mokyklos moksleiviui. Dar nespėjus padaryti neįtrauk, jis nualpo. Nubėgau prie spintelės vaistų, atsisuku, o čigonas mano pacientui „pliekia“ per vieną ausį, per kitą, dar gerai papurtė už pečių, ir mano pacientas jau „gyvas“. Sako: „Mokykis, daktaryte, iš mūsų, čigonai tą gerai moka.“

Kartą įėjus į kabinetą med. sesuo papasakojo kažką juokingo, ir mes garsiai nusijuokėme. Girdime už durų laukiamajame: „Jos žvengia, o čia drebėk iš baimės.“ Aišku, tai buvo gyvenimo ir darbo pamokos...

Arba dar tik pradėjus dirbti išroviau mergaitę pieninį paslankų dantuką, o kitą dieną atėjusi mama klausia: „Ar jau laikas buvo rauti, ar jūs tikra, kad išdygs nuolatinis dantis, ar ne per anksti išrovėte, nes gali sustoti augti žandikaulis? Mano sesuo dirba prie stomatologės kitame rajone ir sakė, kad taip gali būti, o jūs dar be praktikos.“ Aišku, sukėlė didelį nerimą. Vos ne kas antrą dieną, sutikus mergaitę (gyveno tame pačiame name), klausdavau, ar dar nedygsta? Kokia laimė buvo, kai pasakė, kad jau mato dantuką. Juk aišku visiems, kad dantis ne grybas, per vieną naktį neišdygsta.

Asmeninis gyvenimas irgi ėjosi neblogai. Viešvilėje gimė abi dukros: Edita 1974 m. ir Eglė 1976 m. Abi tapo medikėmis. Edita seka mano pėdomis – baigė odontologiją, Eglė dirba vaistų firmoje vadybininke. Turiu tris anūkus Povilą, Artūrą ir Adomėlį. Dukros taip pat jaučia stiprią Viešvilės trauką. Stebime visus pakitimus, džiaugiamės, kad ji vis gražėja.

Gyvenant viešviliečiai buvo labai draugiški, paprasti. To jų paprastumo aš pasigendau ir dabar. Dauguma jų man liko kaip giminės – gal dėl to, kad tai buvo pirmoji mano darbovietė (juk jie mane ir išsiauklėjo, buvau jauna ir paslaugi).

Būdavo įvairių situacijų ir su kaimynais. Kartą vakare skambina Marytė su Donatu, sako: „Jau ant stalo juka (kraujinė sriuba) ir vėdarai, greitai atlėkite.“ Jie žinojo, kad aš labai mėgstu tokią sriubą.

Arba girdim per langą Ados S. arba Elytės P. balsą: „Daktariuke, ką veikiate, važiuojame žvėriukų į pamiškę pažiūrėti.“ Ir pasiėmę visi savo vaikus važiuojame su žiūronais, o ten – stirnų būrys, kartais šernų šeimyna arba briedžių kaimenė. Susikuriame laužą, kepame bulves, valgome „velytą“ žuvį, stebime prie ežeriuko ondatras, visiems būdavo didelio džiaugsmo.

Važiuodavome su kaimynais uogauti, grybauti, į Sovetską (Tilžė) bandelių parsivežti. Būdavome kviečiami Kūčių, Velykų švęsti. Čia visko ir nesurašysiu, aišku, buvo visokių dienų, bet prisiminimai išliko tik geri.

Viešvilėje išdirbau 9 metus, po to persikėlėme dirbti ir gyventi į Smalininkus, kur ir dabar tebedirbu.

O Viešvilės visada ilgiusiu...¹⁰

¹⁰Norvaišienė G. Prisiminimai apie darbą Viešvilėje, 2014 m.

Gydytojos Vaidos Augaitienės prisiminimai

Viešvilės ambulatorijos vedėja gydytoja Vaida Augaitienė. 2013 m. A. Sinkaus nuotr.

1981 m. baigus Kauno medicinos institutą ir įgijus gydytojos specialybę, atvykau dirbti į gimtąjį Jurbarko rajoną. Pradėjau dirbti Jurbarko ligoninės kraujo perpylimo skyriaus vedėja. Darbas buvo „popierinis“, nesunkus. Norėjosi įgytas žinias pritaikyti klinikinėje praktikoje, tačiau tuo metu nei ligoninėje, nei poliklinikoje nebuvo laisvų gydytojų etatų. Vyriausiasis gydytojas pasiūlė laikinai padirbėti Viešvilės ambulatorijoje. Sako: „Miestelis nedidelis, norėjome ambulatoriją performuoti į felčerių punktą, tačiau žmonės neleidžia, kelia triukšmą. Laikina padirbėsi, kol apsiramins. Kai atsiras laisva gydytojo vieta ligoninėje, būsi įdarbinta.“

Atvykus į Viešvilę, miestelis ir ambulatorija atrodė labai niūriai. Ambulatorija glaudėsi nedideliame namelyje prie mokyklos. Buvo 2 kambarėliai: viename – stomatologijos kabinetas ir bendras apžiūrų kabinetas. Personalą sudarė stomatologė, medicinos sesuo, akušerė, med. felčeris ir sanitarė. Dar viename kambaryje buvo vaistinės patalpa. Viešvilės vaikų namų direktorius B. Skvreckas pasirūpino, kad vaistinė būtų įkurta vaikų globos namams priklausančiame pastate, o vaistinės patalpa būtų atiduota gydytojo reikmėms. Vaizdas buvo nykus ir apgailėtinas. Nei vandentiekio, nei kanalizacijos, jokios aparatūros nei įrangos. Tyrimus, elektrokardiogramą tekdavo atlikti Jurbarko ligoninėje. Žodžiu, gydytojui diskvalifikacija garantuota. Tačiau – didelis iššūkis ką tik baigusiam mokslus gydytojui. Baigiau institutą beveik vienais penketais pagal tuomet egzistavusią penkiabalę sistemą. Esant tokiai blogai padėčiai ambulatorijoje, reikėjo darbuotis vos ne Hipokrato laikų medicinoje. Bet sutikau nuostabų ambulatorijos kolektyvą, kas lėmė, jog nepabėgau ir pasilikau su iššūkiu. Nusprendžiau, kad gydytojo darbas visur reikalingas, ir kuo kalti to mažo miestelio žmonės, jei reiktų palikti juos be gydytojo paslaugų. Tuomet dirbo medicinos felčeris Balys Čepinskas, akušerė Danutė Sabienė, med. sesuo Lidija Strikienė, stomatologė Nijolė Mažeikienė, sanitarė Julija Šliapavičiūtė. Kolegiški, draugiški, šilti santykiai leido įleisti šaknis Viešvilėje, o vėliau pradėti galvoti, jog reikia tą ambulatoriją gairinti. Teko patirti ligoninės administracijos priešišumą, norint iškovoti įrangos, daugiau prietaisų. Tik 1986 m. man davė visą etatą ir tapau įstaigos vadove. Iki tol buvau Viešvilės vaikų globos namų gydytoja ir dar dirbau puse etato Viešvilės ambulatorijoje.

Viešvilės ambulatorijos darbuotojų kolektyvas: V. Strikienė, V. Augaitienė, Ž. Skuolienė, I. Skatikaitė, J. Kucinienė, D. Sabienė. 2013 m. A. Sinkaus nuotr.

1988 m. pavyko įsteigti laboratoriją, laborante įdarbinta Živilė Skuolienė. Buvo praplėstos ambulatorijos patalpos, įsigijome naujų baldų, įrangos, elektrokardiografą. Gavome naują automobilį „Niva“. 1989 m. medicinos felčere įdarbinta Vaida Langaitė-Strikienė. 1995 m. ambulatorija perkelta į buvusio Viešvilės vaikų darželio patalpas. Patalpos buvo erdvesnės, tačiau jose nebuvo praustuvių, nuolat kimšosi kanalizacija, tualetai buvo pritaikyti tik vaikams. Nei tuometinė ligoninės administracija, nei rajono vadovybė nesugebėjo rasti lėšų ambulatorijos remontui. 1998 m. parašiusi prašymą išvažiavau dirbti į Eržvilko ligoninę. Ruošiausi persikelti gyventi pas savo tėvus. Viešviliečiai, pajutę, ką reiškia gyventi be gydytojo, sujudo – surinko daug parašų. Aktyviausi gyventojai nuvyko pas rajono vadovus ir išprašė lėšų ambulatorijos remontui, taip pat kvietė mane sugrįžti atgal į Viešvilę. Po kelių mėnesių pertraukos grįžau ir ėmiausi ūkinių darbų. Tuomet daug padėjo Kalvėlių ir Viešvilės girininkijų girininkai Irena Petrošienė ir Kęstutis Masaitis.

Kad išliktų ambulatorija, daug nuveikė Algimantas Liaudaitis, Bronius Skvareckas, Irena Viknaitienė, Edmuntas Mankus, Algimantas Neverauskas ir nemažai kitų žmonių. Buvo atlikta daug darbų: pakeista perdanga tarp aukštų, vandentiekio vamzdžiai, kanalizacijos sistema, sudėti nauji langai, įsigyta fizioterapinė aparatūra, įrengtas fizioterapijos kabinetas. Akušerė Danutė Sabienė įgijo fizinės medicinos ir fizioterapijos med. sesers kvalifikaciją, medicinos felčerė Vaida Strikienė – masažistės kvalifikaciją. 1993 m. lankiau kursus Vilniuje ir viena pirmųjų Lietuvoje įgijau šeimos gydytojo kvalifikaciją. Pasiėkiau tai, apie ką svajojau dar nuo mokyklos laikų – tapti geru gydytoju, kad galėtum kuo daugiau padėti žmonėms. Atsivėrė plačios galimybės – turėjome nemažai įrangos, gerą, kvalifikuotą personalą, kas metai įsigydavome naujos įrangos, nes Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministerija teikė prioritetą pirmiesiems šeimos gydytojams.

Nuo 2001 m. Viešvilės ambulatorija atsiskyrė nuo Jurbarko pirminės sveikatos priežiūros centro. Tai leido labai pagerinti įstaigos finansinę būklę. Nuo 2001 m. vyr. finansininko pareigas ėjo Valentinas Kucinas, o nuo 2002 m. dirba Rima Lukošienė.

Viešvilės ambulatorijoje dirbo gydytojai odontologai: Nijolė Mažeikienė (1979–1988), Genovaitė Brasienė-Norvaišienė, Birutė Raziūnienė, Rasa Jakaitė, Zita Janina Norkienė. Šiuo metu ambulatorijoje dirba gydytoja odontologė Ineta Skatikaitė. Nuo 1988 m. odontologo padėjėja dirba Jolanta Jonušaitienė-Kucinienė¹¹.

2005 m. Viešvilės ambulatorijos pastatas buvo renovuotas pagal Europos Sąjungos struktūrinių fondų programą. Atliktas kapitalinis remontas, gauta nauja stomatologijos kabineto įranga, papildyta ir atnaujinta šeimos gydytojo kabineto įranga, gautas naujas automobilis „Opel Astra“, atnaujinta kompiuterinė įranga.

Šiuo metu gyventojams teikiama visapusiška pirminio lygio sveikatos priežiūra: šeimos gydytojo, odontologo ir bendruomenės slaugos. Dvi sertifikuotos laboratorijos – Kauno ir Klaipėdos – atlieka mokamus papildomus tyrimus.

Viešvilės vaistinė

A. Kaščiokaitytė ir E. Šakalytė, Viešvilės pagrindinės mokyklos moksleivės

Pagrindinis sveikatos apsaugos įstaigų uždavinys – gerinti gyventojų sveikatą, siekiant sumažinti sergamumą ir mirtingumą, kokybiškai teikti medicinos paslaugas, aprūpinti gyventojus, gydymo ir profilaktikos įstaigas, įmones ir įvairias organizacijas vaistais, sanitarijos, higienos, ligonių slaugymo reikmenimis, tvarsliaiva ir kitomis medikamentinėmis prekėmis. Nemažas vaidmuo čia tenka vaistinėms. Svarbiausia vaistinių paskirtis – teikti pacientui farmacinę paslaugą, išklausant, parenkant jam patį tinkamiausią vaistinį preparatą, paaiškinant, kaip jį vartoti, kokios galimos nepageidaujamos reakcijos.

Pirmosios vaistinės atsirado dar antikos laikais vergvaldžių rūmuose. Pirmoji viešoji vaistinė įsteigta VII a. Bagdade. XI a. vaistinės įsteigtos Ispanijoje, Italijoje, vėliau ir kituose Europos kraštuose.

Lietuvoje vaistinės pradėtos steigti XVI a. pradžioje. Pirmoji vaistinė Vilniuje įsteigta 1506 m. Tada sunkiai sergančiam valdovui Aleksandrui gydyti iš Krokuvos į Vilnių buvo atgabenta dalis karališkosios vaistinės. 1501 m. Žygimantas Senasis pirko Vilniuje sklypą, kuriame buvo numatyta pastatyti vaistinę. Vilniaus istorijos dokumentuose minima 14 vaistininkų. Vaistininkai minimi nuo 1540 m. 1600 m. Kaune veikė 3 vaistinės. Kėdąiniuose vaistinė įsteigta 1655 m.

Kai suriečia negalavimai, čia pat Viešvilėje turim nuoširdžių pagalbininkų – tai mūsų medikai. Tačiau vien ligą nustatyti nepakanka, kad pasijustumė geriau, reikia gydytis. Tuomet krepiamės į mūsų vaistininę Genutę Kuniauskiene – ji visuomet pasiruošusi kiekvienam padėti.

Gerai, kad lyjant ar sningant sergančiam nereikia laukti stotelėje, važiuoti Jurbarkan ar į Smalininkus išigyti

¹¹V. Augaitienės prisiminimai apie darbą Jurbarko kraujo perpylimo stotyje ir Viešvilės ambulatorijoje.

medikamentų. Dažnai ne vienas naudojamės vaistinės paslaugomis, tačiau ar susimąstome apie šios įstaigos veiklą, čia dirbusius ir dirbančius žmones. Per menkai iki šiol domėjomės Viešvilės praeitimi, neturime surinktos medžiagos apie Viešvilės vaistinę. Todėl nutarėme savo projektiniu darbu pabandyti užpildyti šią spragą...

Seniausios žinios, kurias mums pateikė vaistinės direktorė Genė Kuniauskienė, yra apie pastatą, kuriame įsikūrusi vaistinė. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, į Klaipėdos kraštą, taip pat ir į Viešvilę dažnai ėmė atvykti anksčiau čia gyvenę vokiečių tautybės žmonės, norėdami aplankyti savo gimtąsias vietas. Vaistinės direktorei teko bendrauti su viešnia iš Vokietijos. Tik gaila, jog nebuvo išsiaiškinta apie jos asmenybę. Ji iki karo gyveno gretimame name prie dabartinės vaistinės pastato. Viešnia dar pamena, jog vaikystėje čia buvo audinių parduotuvė. Ši moteris prisiminė, kad jai labai patiko valandų valandas pro savo namo langą žiūrėti į gražiausiai išmargintų audinių rietimus, kurie matėsi šalimais esančioje parduotuvėje, ir stebėti į ją užeinančius žmones. Tačiau nei pavardžių, nei datų apie šio pastato savininką anais laikais, iki karo, nebuvo pasiteirauta. Ji prisiminė apie pastatą, kuriame dabar yra vaistinė, ankstesnę paskirtį. Jau tuomet, 1993 m., ji buvo senyvo amžiaus ir ne itin geros sveikatos.

Vėlesnės mums žinomos žinios apie vaistinę išlikusios dabartinės vaistinės direktorės G. Kuniauskienės atmintyje. Ji jas užrašė savo metraštyje.

1950 m. rugsėjo mėnesį Viešvilėje buvo atkurta vaistinė. Vaistinė buvo priešais Viešvilės vaikų globos namus, kitapus gatvės M. Karpavičienės gyvenamojo namo antrajame aukšte. Įėjimas į ją buvo iš kiemo pusės. Vaistinės patalpose buvo oficina ir kartu asistentų kambarys, materialinis kambarys, kuriame buvo laikomos vaistinių medžiagų atsargos. Virtuvė buvo bendra su vaistinės vedėjo virtuve. Pirmasis vaistinės vedėjas buvo Vytas Kudirka. Atvyko jis į Viešvilę iš Marijampolės rajono. Apsigyveno tame pačiame aukšte, kur buvo įsikūrusi vaistinė. Vaistinės vedėjas buvo aktyvus visuomeniniame gyvenime ir nenuilstantis darbe, nuolat rūpinosi turėti kuo platesnį prekių asortimentą. V. Kudirka dirbo Viešvilės vaistinės vedėju iki 1957 m. spalio mėnesio. 1957 m. spalio pabaigoje vaistinė buvo uždaryta ir laikinai perorganizuota į antrosios grupės vaistinės punktą prie ambulatorijos. Vaistinės punkto vedėja buvo felčerė.

1960 m. rugpjūčio mėnesį į Viešvilės vaistinę atvyko dirbti jauna farmacininke Eglė Matusevičiūtė.

Eglė buvo baigusi Kauno medicinos mokyklos farmacijos skyrių. Jauna, veržli ir aktyvaus būdo, ji džiugino kiekvieną klientą, atėjusį į vaistinę. 1965 m. Eglė Matusevičiūtė ištekėjo už dailininko Jono Ručio. Eglė Matusevičiūtė-Ručienė nepasitenkino savo turimomis žiniomis. Ji išstojo į Kauno medicinos instituto Farmacijos fakultetą, kuriame mokėsi neakivaizdiniu būdu. Nenuilstanti vaistinės vedėja

*Vaistininkė Eglė Matusevičiūtė-Ručienė.
Iš Viešvilės PMMKM*

buvo ir aktyvi visuomenininkė. Ji prie Viešvilės kultūros namų subūrė dramos bei liaudies šokių ratelius ir sėkmingai jiems vadovavo. Kartu su šokėjais važinėjo į rajonines ir respublikines šokių šventes. Žmonės mylėjo Eglę už jos švelnumą, atidumą ligoniui. Ėjo metai. Vaistinės vedėja sėkmingai mokėsi Farmacijos fakultete. 1970 m. E. Ručienė baigė studijas, jos rankose – aukštojo mokslo diplomas. Tik štai nelaimė... 1970 m. rugsėjo 24 d. Eglė Ručienė kartu su dukryte Eglyte žuvo autoavarijoje. Palaidota su dukrele Veliuonės kapinėse.

Žuvus E. Ručienei, laikinai pavaduoti atvyko B. Dapkutė-Spaustinaitytė. Ji vaistinės vedėja dirbo iki 1971 m. sausio 4 d.

1971 m. sausio 6 d. Viešvilės vaistinėje vedėja dirbti atvyko Genė Kuniauskienė.

Dabartinės vaistinės pastatas tuo metu priklausė Viešvilės vaikų globos namams. Nuo 1980 m. birželio 20 d. dabartinės vaistinės pastatas buvo pradėtas kapitališkai remontuoti. 1983 m. rugsėjo mėnesį vaistinė persikėlė į dabartinės naujai suremontuotas patalpas. Pradžioje įėjimas į vaistinę buvo iš kiemo pusės. Vaistinė išikūrė virtuvėje ir materialiniame kambaryje. Tuo tarpu oficina ir asistentų kambarys dar buvo kapitališkai remontuojami. Kapitalinis remontas truko ilgai. Trūko statybinių medžiagų, tuo laiku trūko ir darbo jėgos.

Ir štai atėjo 1984 m. sausio 23 d. Tą dieną buvo atidaryta vaistinės oficina ir įėjimas į vaistinę iš gatvės pusės. Vaistinė turėjo šias patalpas: tambūrą, ofcinas, materialinį kambarį vaistinių medžiagų atsargoms, asistentų kambarį ir plovyklą. Darbo sąlygos čia buvo geros. Vaistinėje šviesu ir jauku. Čia dirbo du žmonės – vedėja G. Kuniauskienė ir sanitarė G. Leveckienė (ji pradėjo dirbti 1983 m. rugsėjo mėnesį). Galų gale remontas baigtas. Remontui lėšų skyrė Lietuvos vyriausiosios farmacijos valdybos Kauno skyrius. Pradėjus vaistinei veikti šiose patalpose, dalį lėšų atskaičiuodavo iš metinio įstaigos pelno. Iki Nepriklausomybės atkūrimo Viešvilės vaistinė buvo pavaldi Lietuvos farmacijos valdybos Kauno skyriui ir Jurbarko centrinei vaistinei. 29 metus šioje vaistinėje dirbo ir tebedirba G. Kuniauskienė.

1999 m. gruodžio 24 d. buvo įregistruota UAB Viešvilės vaistinė ir veikti pradėjo nuo vasario 7 d. Pastaruoju metu Genė Kuniauskienė yra UAB Viešvilės vaistinės direktorė.

*UAB Viešvilės
vaistinės vedėja
Genė Kuniauskienė.
I. Oičenkienės nuotr.*

Genutės puoselėjama svajonė buvo tapti lietuvių kalbos ir literatūros mokytoja. Mokykloje ji vadovavo mokinių literatū būreliui. Pakeisti savo apsisprendimą paskatino sesuo, jau tuomet dirbusi gydytoja stomatologe. Genutė, baigusi vidurinę mokyklą, įstojo į Kauno P. Mažylio medicinos mokyklą. Ją baigė 1967 m. Nuo rugpjūčio 1 d. pradėjo dirbti Klaipėdoje, prie vaistų gamybos. 1971 m. sausio 6 d. persikėlė į Viešvilę ir dirba ligi šiolei. Čia užaugino du sūnus Praną ir Kęstutį, kuriems Viešvilė yra gimtinė.

Apie darbą vaistinėje Genutė galėtų pasakoti be galo. Miela jos klausyti ir žiūrėti į ją, kalbančią apie tai. Atrodo, jos pačios nėra – vien tik darbas – vaistų gaminimas, klientų aptarnavimas...

Dabar jau nebereikia vaistų gaminti. Taip lengviau, tačiau su ilgesniu ir užsidegimu prisimena 27 darbo metus, kada tekdavo pačiai gaminti vaistus. Juos gaminant buvo būtina griežtai laikytis tam tikrų reikalavimų. Tekdavo gaminti lašelius akims, mikstūras, tepalus, miltelius. Ypatingo atidumo reikėdavo gaminant lašelius akims. Pirmiausia reikėdavo gerai žinoti sudėtinės medžiagos vaisto gamybai. Jos turi būti laikomos tinkamoje temperatūroje, reikiamame inde ar pakuotėje. Gaminant medikamentus griežtai reikia laikytis sudėtinių medžiagų dėjimo eilės tvarkos ir visa tai surašyti, susvarstyti po lašelį mažutėlėmis svarstyklėmis, kurias Genutė tuoj mums atnešė parodyti, po to tikrinti lašelių skaidrumą, filtruoti juos, po to patikrinti tinkamumą reagentais, viską iš karto registruoti specialioje knygoje. Tokio pat atidumo, kantrybės reikalavė kiekvieno medikamento paruošimas. Tai atimdavo labai daug laiko, pareikalavė daug dėmesio ir atsakomybės, tačiau iš vaistinės vedėjos pasakojimo buvo aišku, jog šį darbą ji mėgo. Atsakingą požiūrį į darbą liudija su gilia rimtimi ištarti Genutės Kuniauskienės žodžiai: „Čia klaidų negalėjo būti.“ Tai būtų buvę nedovanotina ir neatleistina. Jos nuoširdus atsidavimas juntamas pasakojime apie tai, kaip ji išgyveno dėl patalpų vaistinei netinkamumo. Būdavo žmonių, kurie lipdami į antrą aukštą pavargdavo, dusdavo ir pirmiausia tekdavo žmogui padėti atsigausti ir tik po to aptarnauti. Nepatogu buvo žmonėms ir įėjimas iš kiemo pusės, todėl vaistinėje nuolat rūpinosi, kaip perkelti vaistinę į bent kiek patogesnes patalpas. Ji niekada nesiskundė dėl persikraustymo sunkumų, nes svarbiausia jai buvo, kaip geriau, tinkamiau patarnauti žmonėms. Ir dabar ne vienam tenka kartais belstis į Genutės namų duris ne darbo valandomis, prispyrus bėdai, ir niekada žmogus nebuvo išvartytas, kad ir vidurnaktį – kėlėsi, ėjo, ieškojo, aiškino, patarė. Su šypsena pati prisipažįsta, jog kolegos dažnokai pasižiūrėdavo į ją kaip į baltą varną vien dėl to, kad nesugebėjo praturtėti, pasistatyti prabangaus namo. Juk ne vienas vaistininkas kažkokiais būdais tai sugebėjo padaryti. „O man ir į galvą neateidavo užsiimti kokiomis nors spekuliacijomis deficitiniais vaistais sovietmečiu“, – gūžteli G. Kuniauskienė pečiaus. „Žinodavau, kad yra apyvartoję veiksmingų užsienietišku medikamentų, tačiau jų būdavo gaunama labai mažai ir mūsų kaimo vaistinei paprastai jų neklūdavo. Būdavo keista, žmonės, atvažiuavę iš kitų Lietuvos vietovių, stebėdavosi, jog pas mus yra laisvai, o ne „pagal pažintis“ kai kurių vaistų, kurie kitose vaistinėse tuo metu būdavo deficitas. Todėl vilų nepasistačiau“, – sako G. Kuniauskienė. Atlyginimai buvo menki. Kai pradėjo dirbti Klaipėdoje, gaudavo 65 rublius per mėnesį. Iš jų 4 rublius 36 kapeikas atskaičiuodavo pajamų mokesčio. Tuomet ligoninėje dirbusi sanitarė uždirbdavo 60

rublių ir iš jų neišskaičiuodavo pajamų mokesčio – vadinas, atlygis buvo vienodas, o darbo sudėtingumas ryškiai skyrėsi. Tuomet didžiausias atlyginimas buvo 120 rublių. Nelengva buvo – augo vaikai, darbas – viską teko laikyti ant savo vienos pečių. Gyvybės, jaukumo šiai įstaigai, o ir daugeliui mūsų, čia apsilankiusių, viltį jėgas atgauti, pasveikti suteikia ilgametė vaistinės vedėja Genė Kuniauskienė. Tai rūpestinga, nuoširdi, mylinti savo darbą farmacininė. 2001 m. sausio 6 d. G. Kuniauskienė šventė 30 metų savo darbo Viešvilės vaistinėje jubiliejų. Genutė Kuniauskienė, neaiškios jėgos vedama, reisykiais prie popieriaus lapo su rašikliu prisėda ir išsilieja eilutėmis tai, kas ją jaudina, žavi. Tik to laiko pritrūksta...

*Viešvilės upele, tu iš girių atvingiuoji
 Stačiom atšlaitėm, valerijonu išsikeroji
 Saulės nutviekstu šalpusniu pagyvėji
 Ties Viešvile siaurutė į ežerus išsilieji.*

*Juodalksniais, pušim ir rietenom apaugę
 Bruknės čia, mėlynės ir avietės auga.
 Spanguolių raisteliai, Kaskalnių baravykai –
 Nuotykių tiek daug keliautojų čia tyko*

G. Kuniauskienė

Nors nereikia vaistų gaminti, tačiau darbo pakanka. Daug reikia tvarkyti dokumentacijos, kuri priklauso UAB statusą turinčiai įstaigai. G. Kuniauskienė rodo porą lentynų, pilnų segtuvų su įvairiausiais buhalteriniais ir kitokiais dokumentais, o dar gana sudėtinga atsiskaitymo už kompensuojamus medikamentus receptų sistema. Džiaugiasi direktorė gausia, spalvinga, aiškia ir kvalifikuotai parengta dabartine medikamentų reklama, ko anksčiau nebuvo. Dabar vaistinėje būna apie 1 000 pavadinimų įvairiausių vaistų. Atsilį ir malonumą Genutei teikia naminiai gyvūnėliai. Juos mėgo visą gyvenimą, mielai jais rūpinasi, prižiūri, nesvarbu, ar tai būtų katytė, ar šuniukas, ar paršiukas, vištytė... Tokius gyvūnus laikyti, kuriems reikia daug pašarų, jau atsisakė.

Žmogus, kuris nori tapti vaistininku, visų pirma turi būti stiprus ir morališkai, ir fiziškai. Daug laiko jis turi būti patalpoje, kurioje garuoja vaistai, sklinda įvairios cheminės medžiagos. Todėl kasdien reikia išgerti pieno. Morališkai tvirtas turi būti žmogus, kuris nori tapti vaistininku, todėl būtinos šios savybės: sąžiningumas, kruopštumas, paslaugumas ir ypatingas atsakomybės jausmas¹².

Prie Viešvilės draustinio

G. Kuniauskienė

*Tu gervele, tu pilkoji,
 Kieno vargeliu rokuoji
 Sklinda girios aromatas
 Viešvilės čia rezervatas.*

¹²Viešvilės pagrindinės mokyklos moksleivių A. Kaščiokaitytės ir E. Šakalytės kraštotyros darbas apie Viešvilės vaistinę.

*Ežero vanduo čia tyras...
Vakaro gaisuos šešėliai girios
Driekiasi šaltoj gelmėj.
Saulė maudosi versmėj.*

*Plauko antys, gulbės baltos
Jų kojėlės šaltos, šaltos
Mosteli jos sparneliu
Ir... nuskrieja upeliu.*

*Gale ežero vanduo krinta
Purslai žaidžia, taškos, kinta
Tai didybė, tai jėga
Kai prasiveržia staiga.*

*Putos verda, šėlsta, grimzta
O papėdėje nutilsta...
Tik tenai po senu tiltu
Viešvilėlė vėl nurimsta.*

*Eidavau čia ne viena
Su vaikeliais vedina.
Metai bėgo, lėkė, skriejo
Trisdešimtis jų praėjo.*

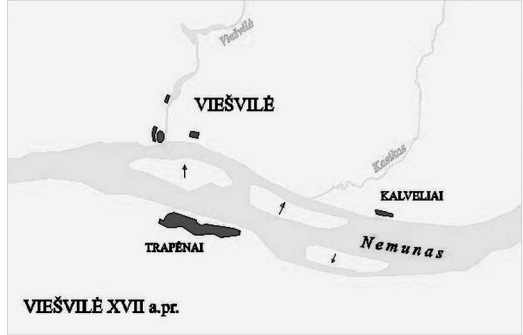
Viešvilės upės žiočių raida XVII–XX amžiais. Upėvardžiai

Kęstutis Demereckas

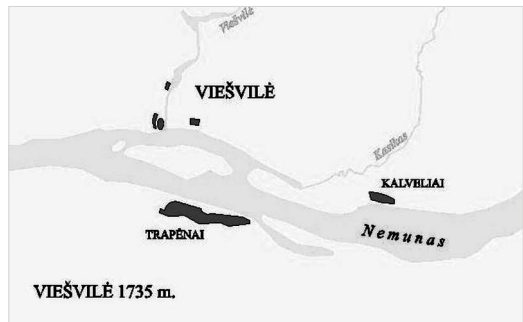
Viešvilės miestelis išsidėstęs Nėmuno pakrantėje ant aukštumos, maždaug dešimčia metrų aukščiau nei šalia nutįstanti Nėmuno žemuma, kurios plotis nuo vieno salpos krašto iki kito beveik 2 000 metrų. Šioje žemumoje Nemunas istorinėje retrospektyvoje daugelį kartų keitė vagą ir vingiavo ne vienoje vietoje. Seniausia vaga, regis, buvo palei Viešvilės krantą, kur Viešvilės upelio ir Nėmuno santakoje supiltas piliakalnis, vadinamas Švėdų kalnu (*Schweden Berg*). Čia stovėjo X–XI a. skalvių pilis. Tad vikingų laikais Viešvilėje galėjo būti nedidelis prekybos centras, toks pat kaip Linkūnuose, kur XX a. pr. rasta vikingų gyvenvietė. Beje, Viešvilės kapinyne rasti skandinaviški ietigaliai (Liet Arch., t. 30, V., 2007).

Istoriniai žemėlapiai rodo, kad šiandieninis žemės plotas tarp Nėmuno ir Viešvilės centro buvo kažkada didžiulė sala. Nėmuno pagrindinė vaga vandenis nešė visiškai prie pat Viešvilės sodybų. Miestelis kūrėsi tiesiog ant Nėmuno kranto, prie pat vandens. Šiandien Viešvilės miestelio centras yra už 1,5 km nuo Nėmuno kranto.

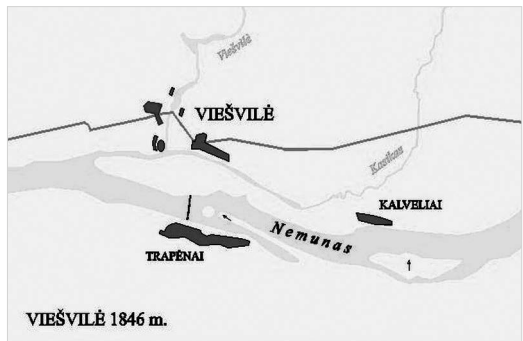
XVII a. prieš Viešvilę iš smėlio sąnašų buvo susidariusios dvi Nėmuno salos. Viena, sąlygiškai ją pavadinus Kasiko sala, iki XVII a. pab. priartėjo ir priaugo prie dešiniojo kranto ir uždarė Kasiko žiotis. 1733 m. žemėlapyje žymima, kad iš salos liko tik iškyšulys. Kasikas pasuko savo vandenis Nėmuno senvage iki Viešvilės. Kita didžiulė sala, vadinkime ją Viešvilės, susiformavusi ir jau žymima 1705 m. žemėlapyje. Taip pat šiame žemėlapyje pažymėta, kad šioje saloje jau dirbama žemė. Tad jos susiformavimas gali būti nukeliamas į XVII a. pradžią.

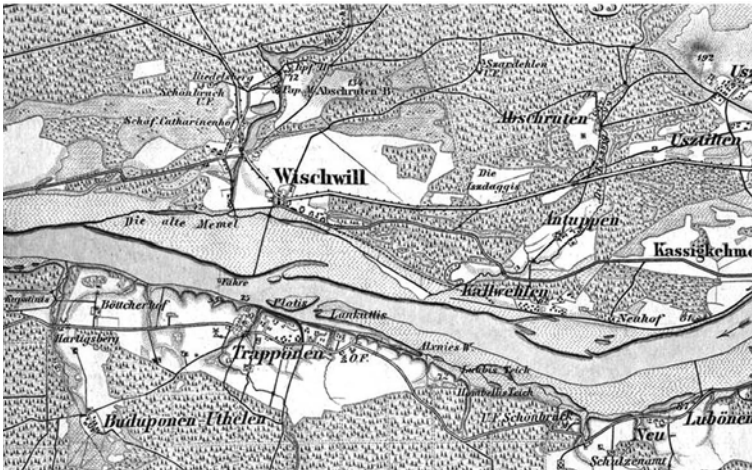
*Nėmuno vaga ties Viešvile XVII a. pradžioje.
Perpiešė K. Demereckas*

*Nėmuno vaga ties Viešvile XVIII a. pradžioje.
Perpiešė K. Demereckas*

*Nėmuno vaga ties Viešvile XIX a. viduryje.
Perpiešė K. Demereckas*

Nemuno vaga ties
Viešvile XIX a.
pabaigoje. Iškarpa
iš Ragainės apskrities
žemėlapyio

1733 m. Gumbinės matininko J. Fr. Betgeno sudarytame žemėlapyje palei Viešvilę vaizduojamos dvi lygiavertės Nemuno šakos, iš dviejų pusių apsupančios didžiulę salą. Jos vakariniame gale vaizduojama prisišliėjusi mažytė salelė. Viešvilės pusėje kiek aukščiau minėtos salos nupieštas didelis iškyšulys, kuris susiformavo vadinamajai Kasiko salai rytiniu galu prisišliėjus prie dešiniojo Nemuno kranto. Panašus iškyšulys iš salos susiformavo kiek aukščiau Trapėnų, kairiajame Nemuno krante. Didžiulė Viešvilės sala kažkada (iki XVIII a. pr.) atsitraukė nuo kairiojo kranto ir po truputį artėjo prie Viešvilės, kol XIX a. per. prisijungė prie kranto palikdama Nemuno senvagės pailgus ežeraičius.

Panaši salos priartėjimo ir prisijungimo prie vieno iš krantų situacija fiksuojama ties Kalvėliais, kiek aukščiau Viešvilės, 1836 m. žemėlapyje. Čia sala dar prie dešiniojo kranto, o 1893 m. jau prisijungusi prie Kalvėlių pakrantės. Nors Nemuno ir Rūsnės krantai per paskutinį šimtmetį buvo gerai sutvirtinti ir vaga sureguliuota, tačiau ir pastaraisiais metais vyksta naujų salų susidarymo procesai. Panaši sala susiformavo priešais Rūsnę. Nauja Rūsnės vaga verždamasi plauna kairiąją Kaliningrado srities krantą ir stumia Lietuvos link. Ši niekieno sala, matyt, jeigu jos nenukas žemsemė, prisijungs prie Lietuvos Respublikos.

Salų susidarymą ir vagos išplatėjimą prie Viešvilės, matyt, lėmė ledyno paliktų akmenų eilė. Nors Nemuno upė laikoma labai ramia ir be slenksčių, ką liudija jo vardas (Demereckas, 34–39), tačiau laivininkams ji buvo labai pavojinga. 1829 m. V. Sirokomlė šią vietą aprašo kaip pavojingiausią visame Nemuno prekybiniame kelyje. Čia nuolat ant akmenų užplaukdavo vytinės su krovniais, o jas išlaisvinti reikėdavo labai daug jėgų. Vytinės buvo bandomos nustumti sutelktomis laivininkų jėgomis ar kviečiant pagalbą iš Viešvilės bei Trapėnų. Jeigu nepavykdavo laivo išlaisvinti jėga, būdavo į mažesnius laivelius perkraunamas krovins, kol pavykdavo išlaisvinti vytinę. Tada vėl grąžindavo prekes į laivą (Sirokomlė, 54–59). Ši akmenų rėva, matyt, trukdė ir pavasarį ledams išeiti, todėl dėl didelių ledų sangrūdų buvo plaunamas aukštesnis krantas, atsirasdavo naujos salos ir keliaudavo nuo vieno kranto prie kito.

1893 m. žemėlapyje senoji Nemuno vaga dar vadinama Die alte Memel (*Senasis Nemunas*), vėliau šis vardas išnyko. tačiau 1936 m. žemėlapyje Kasiko vardas jau perėjęs Nemuno senvagės dviem atkarpoms: Kassig.

Kiekviena sala, iškyšulys, akmuo vagoje ar rėva turėjo savo pavadinimą, kuri dažniausiai suteikdavo vytinėmis praplaukdavę laivininkai. Jiems buvo svarbu žinoti, kur ir kokie pavojai tyko jų laivų. XIX a. pab. žemėlapyje prie Viešvilės Nemune užfiksuoti gražūs lietuviški pavadinimai: Plotis (*sala*), Lankutis (*iškyšulys*), Lubis (*senvagės ežerėlis*), Alksnys (*sala*, tapusi iškyšuliu).

Viešvilės upės vardas

Reikia dėkoti Vokiečių ordino kronikininkams, palikusiems senųjų kelių į Lietuvą ir Žemaitiją aprašymus. Juose minima ir Viešvilės upė. Prie Viešvilės upelio žiočių, matyt, tuo metu XIV a. pab. buvo labai patogi persikėlimo vieta, o žiemos metu gerai užšalusio ledo kelias. Ši kelių per Viešvilę grupė vadinama bendru vardu Santakės kelias. Tai vienas gausiausiai naudotų kelių į Žemaitiją: į Kačinėnų, Vidūklės ir Rasėinių apylinkes.

Jis aprašytas W. 6, 7, 15, 24, 28, 29, vėgeberichtuose (Biržiška, 34). Šeštajame kelių aprašyme Eykint ir jo brolis bei Bunse vedė nuo Wyste iki Viešvilės (von Wyste bis czu Wayswille), kur buvo 2 ½ mylios gero kelio. Toliau nuo Viešvilės iki Šešuviės (*vom Wayswille bis an ein flys, das heist Sessow*). Pranešime abu Viešvilės užrašai identiški. Tokie pat du užrašymai ir 7-ajame vėgeberichte (Biržiška, 55–56). Kiek kitaip užrašyta 15-ajame – Wayswillge, 24-ajame – Wayswille, o 28-ajame net –Waleysillin vlys – pirmą kartą paminima Viešvilės upė (Biržiška, 63). 29-ajame minima vėl Viešvilės upė, tačiau jos vardas dar kitoks – Wayswilse (minimas du kartus). Apibendrinant šiuos užrašymus, galima teigti, kad dažniausiai vartotas Wayswille vardas (5 kartus). Jis nusveria po vieną kitą kartą nepakankamai tiksliai užrašytus ar perskaitytus vardus.

Wayswille vardas užrašytas 1386 m. Metais anksčiau užrašytas upės vardas flise Wayswilse gali būti blogai perskaitytas, nes gotiško šrifto (s) nedaug skiriasi nuo (l). Persikėlę ties Viešvile per Nemuną kryžiuočių vedliai vesdavo kariuomenę 3 Ordino mylias į Sántaką (*Áncios ir Šešuviės santaką*). Tačiau kitoje grupėje kelių, vedusių per Trapėnus, kurie buvo kitoje Nemuno pusėje, Viešvilė neminama (53).

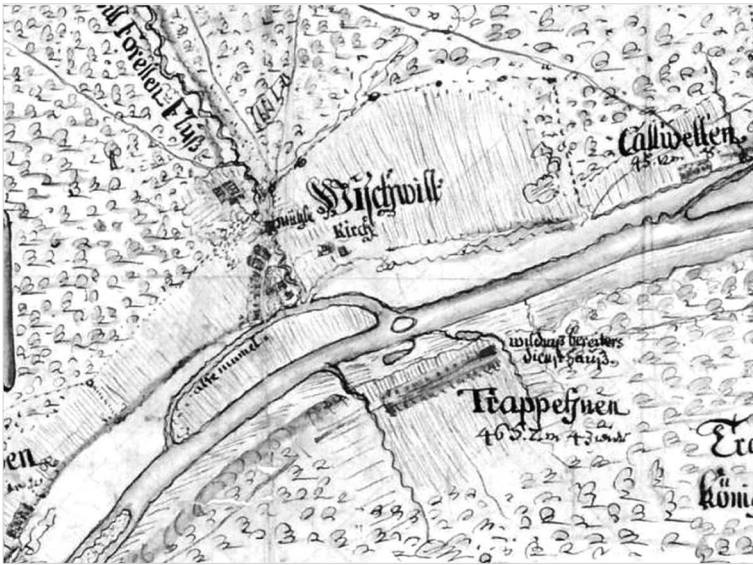
1705 m. Ragainės apskrities žemėlapyje Viešvilės upelis pavadintas upėtakių upe – *Wischwill Forellen Fluss*.

Matyt, upėje buvo labai daug upėtakių, o jų žvejybai turėjo būti gautas leidimas.

Tame pat žemėlapyje pažymėtas ir Žiemės kelias iš Viešvilės į Gaūrę (*Winter Weg*) palei Viešvilės upę.

Viešvilės vardo tarimas istorinėje retrospektyvoje keitėsi, matyt, dėl gyventojų kaitos. XVI a. jis jau užrašomas Wischwill su trumpuoju *i*. Lietuviškai vardą užrašė tik 1888–1894 m. V. Kalvaitis 1910 m. išleistoje knygoje „Wardų Klėtėlė“. Čia jis tik mini bažnytikaimį Wieszwilė (*Wischwill*), upės vardo nefiksuoja (Kalvaitis, 65).

Ką reiškia Viešvilės vardas? Lietuvių hidronimų etimologiniame žodyne, kurio autorius A. Vanagas, atskirai tokio vardo nėra. Jis nagrinėjamas šalia upėvardžio Vieša (upelis Utenės apylinkėse). Čia sutapatinamos vieš- ir vieš- šaknys (vaisės ir viešėti). Todėl žodžio etimologija glaudžiai siejama su liet. Viešumo „upokšnis, upelis“ (Vanagas, 378). Tokiu būdu išskirta šaknis vieš- reikštų „tekėti, bėgti“. Tačiau kalbininkui ši versija kelia ir abejonių. Prisidedant prie šios etimologijos

Vienas pirmųjų kartografinių Viešvilės vaizdų. Iškarpa iš Ragainės apskrities 1705 m. žemėlapyje

hipotezės reikėtų aiškintis ir antrojo sando reikšmę, nes vieš -vilė šitaip skaidant susideda iš dviejų žodžių. Ką tuomet reiškia žodis -vilė. Šį sandą galime atpažinti ir vietovardyje Skaudvilė. Ypač jis populiarus senuosiuose varduose, vėliau virtusiuose pavardėmis Norvilas, Butvilas ir t. t. Tuomet upėvardį Viešvilė reikėtų sieti su vardažodžiu Vaišvila. V. Kalvaitis pavardę Waiszvilas, Waiszvils nurodo kilus iš „žiliausios senovės“ (Kalvaitis, 18).

Tačiau galimas ir kitas žodžio Viešvilė perskaitymas, kurį suponuoja senasis užrašymas Wayswille. Šiandien lietuvių vardyne turime nedaug žodžių su vai-, vei-. Tokią galimybę žodžio etimologiniam skaidymui nurodo ir A. Vanagas upėvardyje Veiviržas up. (Vanagas, 370). Jame labai aiški žodžio viržas, viržiai dominantė, o pirmoji dalis, regis, tik priešdėlis Vei-viržas, kurio reikšmė būtų tekantis per viržyną, ištektantis iš viržyno – vei viržas. Žvelgiant į Viešvilės vardą, teisingiau į ankstyvąjį jo užrašymą, galima būtų skaidyti į Way-swille (*Vaišvilė*), kurio etimologija būtų tekanti iš švylyno ar per švylių lauką. Švyliai – pelkių augalai lot. *Eriophorum*, gr. *Erion* – vilna, *phoros* – nešantis, ant stiebelio baltas pūkų kuokštėlis. Švylynai pelkėse labai išpūdingi.

Tačiau vai- priešdėlio kol kas nė vienas kalbininkas lietuvių kalbos pavyzdžiuose dar nerado. Prūsų upėvardžiuose yra užfiksuotas upės Vadangė vardas, kurį galima būtų skaidyti į va-dangė. Dāngė – upė, tekanti per Klaipėdą, tuomet sakytume esant priešdėlį va-, kurį galima išvelgti upėvardyje Waruss (*Vorusnė*) su reikšme Senoji Rūsė.

Galbūt senieji hidronimai rodo baltų kalbose buvusį priešdėlį va-, vai-, ve-, vei-. Būga nurodo buvusius senus priešdėlius, užsikonservavusius vietovardžiuose Ablingà (ab-) bei kitus.

Viešvilės kaimas

Viešvilės kaimo atsiradimą, matyt, lėmė Nemuno prekybos kelio poreikiai. Čia buvo reikalingas uostas ar prieplauka išgabenti miško medienai bei kitoms aplinkinių didelių miškų gėrybėms. Kaimo vardas minimas 1540 m. mokesčių mo-

kėtojų knygoje. Tad XVI a. lygiagrečiai čia veikė dvi gyvenvietės: Švabės smuklė ir Viešvilės kaimas (*Wisschwilffen villa*) (Safr. MLE.IV.732).

1705 m. žemėlapyje pažymėta gyvenvietė išsidėsčiusi palei Švėdų kálną (*Schweden Berg.*), jo vakarinėje pusėje. Prie Viešvilės upėtakių upelio (*Wischwill Forellen Fluss*) pažymėtas malūnas (*Muehle*, malūno tvenkinys. Aukščiau malūno dešiniajame tvenkinio krante pažymėti statiniai – tai kilmingasis Viešvilės dvaras, kažkodėl žemėlapyje likęs neišvardintas.

Naujosios Viešvilės gyvenvietės vietą žymi evangelikų bažnyčia ir kunigo namas, kurie dar vieniši stovėjo atokiau į rytus nuo Viešvilės upės. Žemėlapyje Kasiko upelio kontūrai pažymėti labai neryškiai, jo žiotys prie pat upėtakių upelio, kur abu įsijungia į Nemuno senvagę. Nemune susidariusi didžiulė sala. Kairiajame Nemuno krante, ties Trapėnais, krantas lygus, neparodyta jokių įlankų.

Literatūra

1. Biržiška V., Kryžiuočių keliai į Lietuvą XIV amž., *Praeitis*, t. 2, Kaunas 1933.
2. Demereckas K., Memelis – Klaipėdos vardas, *Vakarų baltų istorija ir kultūra*, 2 t., Klaipėda, 1995.
3. Kalwaitis W., *Lietuviszkų Wardų Klėtelė*, Tilžė, 1910.
4. *Lietuvos archeologija*, t. 30, Vilnius, 2007.
5. Pėteraitis V., *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*, Vilnius, 1992.
6. Vanagas A., *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius, 1981.

Kartografijos šaltiniai

1. 1705 m. Ragainės apskrities žemėlapis, kopija Klaipėdos viešosios I. Simonaitytės bibliotekos AdM archyve.
2. 1735 m. J. Fr. Betgeno sudarytas Prūsų Lietuvos (*Lithuania Borussia*) žemėlapis, Mažosios Lietuvos istorijos muziejus.
3. 1846 m. Ragainės apskrities žemėlapis, kopija Klaipėdos viešosios I. Simonaitytės bibliotekos AdM archyve.
4. 1893 m. Vokietijos generalinio štabo žemėlapis, Klaipėdos viešosios I. Simonaitytės bibliotekos AdM archyve.
5. 1936 m. Vokietijos generalinio štabo žemėlapis, K. Demerecko rinkinys.

Laivyba Nemunu XV–XVIII amžiais

Laima Bucevičiūtė

Įvadas

Valstybės, miesto ar bet kurios gyvenvietės ūkinei ir ekonominei raidai itin svarbi ir reikšminga yra patogi geografinė padėtis, atverianti perspektyvas tapti sausumos ir vandens prekybinių kelių tinklo dalimi. Viduramžiškam Kauno miestui ir panemunės gyvenvietėms atverti prekybinės veiklos horizontus padėjo vandens kelias Nėmuniu į Karaliaučių, iš ten – į Vakarų Europą. Rašytiniuose šaltiniuose ar ūkio istorijai skirtose studijose gana gerai atsiskleidžia šio kelio svarbos suvokimas, prekybinės politikos pobūdis ir plėtotų kontaktų socialinė atributika.

Nemuno vandens kelio atkarpa nuo Kauno iki Karaliaučiaus tiesiogiai susijusi su visomis Nemuno kairiajame ir dešiniajame krante išsidėsčiusiomis gyvenvietėmis. Šiame straipsnyje negvildinsime visų panemunės gyvenviečių socialinės ekonominės ir ūkinės raidos istorijos. Net ir be specialių tyrimų aišku, kad panemunės vietovių istorijoje ypatingą vaidmenį vaidino laivybos procesas ir su juo susijusi įvairi ūkinė ir militarinė veikla. Daugelis panemunės gyvenviečių ir čia stovėjusių pilių formavo gynybinę krašto sistemą kovų su Vokiečių ordinu laikotarpiu ir turėjo išskirtinę strateginę reikšmę. Antai viduramžiais Veliuonà, Skiřsnemunė, Serėdžius ar Sudárgas buvo ypač svarbūs gynybiniai centrai. Žvelgiant į ūkinės ir ekonominės veiklos barus, akivaizdu, jog Jūrbarkas, Vilkijà XV–XVI a. figūravo kaip itin svarbūs prekybos centrai su muitinėmis prie Nemuno; daugelis panemunės gyvenviečių turėjo turgaus ir prekymečių privilegijas, neabejotinai į Kaune rengiamus turgus XVI–XVII a. susirinkdavo nemažai prekeivių iš Vilkijės, Veliuonės, Skiřsnemunės, Jūrbarko, Sudárgo ir kitų panemunės miestelių, greičiausiai atvykdavo žmonių ir iš Prūsų miestų.

Šiame kontekste dėmesį atkreipsime būtent į Viešvilę ir jos apylinkes. Akivaizdu, jog upės faktorius Viešvilės socialinės ekonominės istorijos raidoje taip pat vaidino išskirtinį vaidmenį. XVI a. viduryje Viešvilė jau figūruoja kaip prekybinių kontaktų vieta LDK ir Prūsijos pasienyje. Reikšminga ši vietovė buvo ir vėlesniais laikais. Antai XIX–XX a., kai Viešvilė garsėjo savo lentpjūve, popieriaus fabriku ir vandens malūnu. Lentpjūvė buvo įrengta netoli Nemuno, prie senosios Nemuno vagos, užėmė 40 hektarų žemės plotą. Lentpjūvėje apdorodavo iš didžiosios Viešvilės girios gabenamą medieną, kuri toliau buvo plukdoma Nemunu į Tilžę, Karaliaučių ir dar toliau į kitas Vakarų Europos vietas. Sąlygos transportuoti medieną vandeniu buvo itin palankios. Nemune buvo įrengtos dvi lentpjūvei priklausančios krovimo prieklauskos, kuriose galėjo švartuotis iki 400 tonų krovinių gabenančios baržos. Nemuno reikšmė Viešvilės socialinės ekonominės istorijos raidoje akivaizdi ir kalbant apie čia veikusį popieriaus malūną. Malūnas buvo įrengtas Frydricho Didžiojo valdymo laikais ir veikė 120 metų; tyrinėtojai pažymi, kad retu ir brangiu rašomuoju popieriumi,

gamintu Viešvilės malūne, buvo aprūpinama bene visa Rytų Prūsija, ypač Tilžė ir Klaipėda¹.

Taigi, kaip matyti, Nemuno faktorius išties turėjo didelę reikšmę Viešvilės ir kitų panemunės gyvenviečių ūkinei ir socialinei ekonominei raidai. Pagrindinis tyrimo tikslas – aptarti vandens kelio Nemunu istoriją, kaip formavosi šio kelio trasa, kokia buvo jos geografija, kokią įtaką darė gamtos sąlygos ir kaip žmonės sprendė laivybos trukdžių problemas. Darbe naudotasi aprašomuoju ir analizės metodais. Laivybos Nemunu istorija viduramžiais ir naujaisiais laikais padės geriau pažinti ir suvokti panemunės gyvenviečių istorinę raidą ir jų ypatingą geostrateginę padėtį.

Šio straipsnio pagrindu tapo autorės parengta studija apie Nemuno vandens kelio Kauno–Karaliaučiaus atkarpos vaizdavimą senuosiuose žemėlapiuose². Be kita ko, ypač aktualus šiai temai yra Zigmanto Kiaupos Kauno istorijos pirmasis tomas, kuriame daug vietos skiriama Kauno prekybinės erdvės pažinimui; istorikas pristato ir laivybinę trasą Nemunu į Karaliaučių bei Dancigą³. Taip pat vertinga ir geografo Rimo Žaromskio naujaisia monografija, skirta Nemuno deltos tyrimams⁴. Šiuose tekstuose yra suminėta gana gausi temos istoriografija, aptartos ir charakterizuotos svarbiausios pozicijos, todėl straipsnyje labai lakoniškai minėsime tik pačią aktuačiausią temas literatūrą ir šaltinius, atskirų pozicijų nekomentuosime. Taigi derėtų išskirti Kurto Forstreuterio⁵, Heinricho Kellerio⁶, Theodoro Hirscho⁷, Jerzy Litwino⁸, Walterio Steino⁹, Zenono Ivinskio¹⁰, Jono Remeikos¹¹, Mieczysława Rybczyńskio¹²,

¹ Purvinas M. Istoriniai miestai Nemuno žemupyje, *Istoriniai miestai: sena ir šiuolaikiška*, Vilnius, 2003, p. 42; Knobloch H. E. Lėtpjūvė ant senojo Nemuno, *Jurbarko miškų urėdija*, sud. P. Rečiūnas, Vilnius, 2004, p. 176–178; Vitkus V. Viešvilė, *Liaudies kultūra*, 2000, nr. 4, p. 41; Szameitat M. Vor 200 Jahren entstand in Wischwill eine Papiermühle, *Memeler Dampfboot*, 1963, Nummer 18, S. 245.

² Bucevičiūtė L. Vandens kelias Kaunas–Karaliaučius XV–XVIII a. kartografijoje, *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2005, t. 6, p. 55–104.

³ Kiaupa Z. *Kauno istorija*, Vilnius, Versus Aureus, 2010, t. 1, p. 65–101, 205–272.

⁴ Žaromskis R. *Nemuno delta*, Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 2013.

⁵ Forstreuter K. *Die Memel als Handelsstraße Preußens nach Osten*, Königsberg, 1931.

⁶ Keller H. *Memel, Pregel und Weichselstrom*, Berlin, 1899, Bd. II.

⁷ Hirsch T. *Danzigs Handels- und Gewerbegeschichte unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Leipzig, 1858.

⁸ Litwin J. Die Memel, wittinen und die Binnenschiffahrt nach Königsberg, Deutsches Schffahrtsarchiv. Sonderdruck (Zeitschrift des Deutschen Schffahrtsmuseums), 2000, s. 373–394; to paties,

Lietuvos jūrinė istorija (iki 1668 m.), *Vėjas rėjose: burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*, 2009, Klaipėda, p. 45–64.

⁹ Stein W. Einleitung, *Hansisches Urkundenbuch*, Leipzig, 1907, Bd. 10; to paties, Vom deutschen Kontor in Kowno, *Hansische Geschichtsblätter*, Jh. 22, 1916, S. 225–266.

¹⁰ Ivinskis Z. Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje 16-ojo amžiaus pusėje, *Židinys*, Kaunas, 1933, nr. 8–9; to paties, *Rinktiniai raštai*, Roma, 1986, t. 2; to paties, *Lietuvos prekyba su prūsais iki XVI a. pr.*, Kaunas, 1934, d. 1; to paties, Lietuvos prekybiniai santykiai su užsieniu XVI amžiuje ir jų vaidmuo ano meto prekyboje, *Praeitis*, 1992, t. 3; to paties, Prekyba ir kiti Karaliaučiaus ryšiai su Lietuva, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1957, t. 10.

¹¹ Remeika J. Der Handel auf der Memel von Anfang des 14. Jahrhunderts bis 1430, *Tauta ir žodis*, Kaunas, 1928. Redaguotas leidimas lietuvių kalba: Prekyba Nemunu iki 1430. Pirmųjų Gediminaičių laikų Lietuvos prekybiniai ryšiai su Vakarais, *Tauta ir praeitis*, Chicago, 1962, t. 1, kn. 4.

¹² Rybczyński M. *Żegluga Śródziemna i regulacja rzek w ustawodawstwie sejmów polskich*, Lwów, 1916.

Maik-Jenso Springmanno¹³, Raimundo Baltuškos¹⁴, Dainiaus Elerto¹⁵, Martyno Purvino¹⁶, Vlado Žulkaus¹⁷ darbus.

Darbai svarbūs tiek rašytiniai, tiek kartografiniai šaltiniai. Paminėtini keletas jų. Tai Abiejų Tautų Respublikos seimuose svarstyti įstatymai, liečiantys vandens kelio tvarkymo darbus ir laivybos reglamentavimo principus¹⁸, Hanzos laikotarpio įvairūs prekybinės ir ne tik veiklos dokumentai¹⁹ bei kiti šaltiniai, kurie bus naudojami epizodiškai, todėl jų čia detaliau nepristatysime. Iš kartografinių šaltinių išskirtinas Eckhardo Jägerio prūsiškų žemėlapių atlasas²⁰, kuris padeda pažinti vandens kelio vizualizaciją bei atsekti Nemuno žemupio gyvenviečių lokalizaciją.

Taigi įvertinus išties gausią laivybos istorijai skirtą historiografiją pasakytina, kad šiame tyrime daugiausia dėmesio bus kreipiama į Nemuno vandens kelio atkarpos nuo Kauno iki Karaliaučiaus geografiją, laivybos ir prekybos istoriją, mėginimus kurti socialinę ir ekonominę infrastruktūrą, turėjusią optimizuoti laivybos procesą, kuris buvo vienas iš svarbiausių faktorių, laidavusių panemunės gyvenviečių socialinę, ūkinę ir ekonominę raidą.

Nemuno vandens kelio geografija: Kauno–Karaliaučiaus atkarpa

Geografiniu požiūriu vandens kelio trasa Kaunas–Karaliaučius sudaryta iš keturių upių jungties: pagrindinės dalies – prasidedančio nuo Kauno Nemuno žemupio ruožo, Gilijės atšakos, Deimenės ir Priėgliaus. Plaukiant ties Kalvių kaimu nuo Nemuno atsišakojančia Gilijos vaga, buvo patenkama į Kuščių marias. Pakraščiu įveikus nedidelį ruoželį marių, laivai patekdavo į Deimenos žiotis. Dešinėje palikus Lābguvą tekdamo prieš lėtą srovę irtis toliau, o ties Tėpliava papuolus į Priėgliaus upę, plaukiant vakarų kryptimi, buvo pasiekiamas maršruto tikslas – Karaliaučiaus miestas.

Nemuno žemupio ruožą nuo Kauno iki deltos regiono sąlyginai galima skaidyti į keletą segmentų. Atkarpa nuo santakos iki Zapýškio apylinkių pasižymi vos pastebima kilimo šiaurės kryptimi tendencija. Stambiausias intakas – Neris, Kauno šiaurinėje dalyje apjuosiantis Klebōniškio mišką, miesto pietvakarinėje dalyje įteka į Nemuną šiek tiek išambiai. Dešiniojo kranto intakas Nevėžis su Nemunu susilieja pietrytinėje Raudondvario dalyje, o kiek į vakarus, Zapýškio periferijoje, įteka Dievógala ir kiti smulkesni upeliai²¹.

¹³Springmann M. J. Der Frühe Schiffbau und die schiffahrt in Kur- und Prussenland, *Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė. Skiriama archeologo prof. habil. dr. Vlado Žulkaus 60-ties metų jubiliejui ir 30-ties mokslinės veiklos sukakčiai*, Klaipėda, 2005, p. 145–189.

¹⁴Baltuška R. *Baltijos jūra ir Lietuvos laivynas*, Vilnius, Baltos lankos, 2009.

¹⁵Elertas D. Burlaivių epochos jūrų kontrabanda Lietuvos pajūryje, *Vėjas rėjose: burlaivių epochos atspindžiai Lietuvoje*, Klaipėda, 2009, p. 103–213; to paties, 1642–1822 m. įstojusiujų į Klaipėdos pirklių gildiją sąrašas: statistika ir geografija, *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2005, t. 11, p. 84–106.

¹⁶Purvinas M. Historische Orte am Unterlauf der Memel, *Annaberger Annalen über Litauen und deutschlitauische Beziehungen*, 2004, nr. 12, S. 78–106.

¹⁷Žulkus V. Armed and expected: traders and their ways in Viking times, *Archaeologia Baltica*, 2007, t. 8, p. 310–320; to paties, Shipwrecks of coast of Lithuania, *Archaeologia Baltica*, 2010, t. 14, p. 28–46.

¹⁸*Volumina Legum*, Petersburg, t. 1–4, 1859; t. 5, 7, 8, 1860.

¹⁹*Hansisches Urkundenbuch*, Bd. 10, 11, Leipzig, 1907, 1916.

²⁰Jäger E. Prussia–Karten 1542–1810. Geschichte der kartographischen Darstellung Ostpreussens vom 16. bis zum 19. Jahrhundert. Entstehung der Karten–Kosten–Vertrieb. Katalog, Weißenhorn, 1982.

²¹*Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, Vilnius, 1963, p. 30.

Apytikriai 13 km ilgio Zapyškio–Vilkijos ruožas Nemuno tėkmės atžvilgiu pasižymi gana ryškia orientacija šiaurės kryptimi²². Šio posūkio pradžia ženklina dešiniajame krante esanti Kuláutuva, kurios šiaurinėje dalyje kraštovaizdį praturtina Kievinės upelio intakas. Pastarasis vagos segmentas didesnėmis paupio gyvenvietėmis ar stambesniais intakais nepasižymi. Vienintelė didesnė gyvenvietė maždaug 12 km Vilkijos ir Seredžiaus atkarpoje yra Žemóji Panemùnė, įsikūrusi kairiajame Nemuno krante, maždaug pusiaukelėje tarp minėtų gyvenviečių. Seredžiaus pietinėje dalyje savo vandenį į Nemuną plukdo Dubýsa, kitame krante kiek žemiau, 4–5 km atstumu aptinkame Paežerėlio ir Ilguvės gyvenvietes. Kitas minėtinas stambesnis centras yra Veliuona, nutolusi apytikriai 6 km atstumu²³. Tolimesnes Nemuno apylinkes puošia Plókščių gyvenvietė bei greta įtekantis Vaiguvės upelis²⁴, o dešiniajame krante priešpriešiais matome Raudonę. Likusioje atkarpoje iki Sudargo svarbu akcentuoti Geļgaudiškio bei kitame krante įsikūrusią Žvyrių gyvenvietę, nutolusias nuo Veliunos apytikriai 20 km. Vandens kelio požiūriu svarbus ir Skirsnemunės centras, įsikūręs šiek tiek žemiau minėtų gyvenviečių. Apytikriai 7–8 km atstumu nuo pastarosios gyvenvietės aptinkame Jurbarko miestą, esantį Mítuvos ir jos kairiojo intako Īmsrės kairiajame krante, prie pat žiočių į Nemuną. Tolimesnis maždaug 9 km ilgio ruožas iki Sudargo nepasižymi charakteringesniais Nemuno intakais ar stambesnėmis paupio gyvenvietėmis. Dešinysis Šventósios intakas susilieja su Nemunu šiek tiek į rytus nuo Smalininkų. Žemiau pastarosios gyvenvietės Nemuno tėkmė įgyja lengvą posūkį pietų kryptimi; vingio pabaigoje geografinės aplinkos peizažą praturtina priešpriešiais įsikūrusi Viešvilė su to paties vardo upeliu bei kairiajame krante esantys Trapėnai, kurių prieigose į Nemuną įteka Lenkūtis²⁵. Maždaug 7 km žemiau Viešvilės fiksuotina Báltupėnų gyvenvietė, kiek panemune į vakarus – Sokáičiai. Išskirtós Nemuno atkarpós pabaigá ženklina aukščiau įtekančio kairiojo – Šešupės ir dešiniojo – Júros intakų subordinacija. Atstumas tarp šių intakų žiočių – apytikriai 4–4,5 km. Žemiau Júros intako Nemunas daro dvigubą vingį. Jo vidurį ženklina kairiajame krante įsikūrusi Ragaínė ir Tilžė, per kurios centrą teka Tilžėlė. Žymus vingis Ragainės apylinkėse, juosiantis Rambýno kalną, specialistų nuomone, susiformavo išsilaisvinus nuo ledynų dangos Báltijos jūrai, kai Nemunas liovėsi tekėjęs Įsrós–Priegliaus slėniais į Áistmares, o vagos tėkmė persiorientavo į Kuršių marias. Taigi, verždamasis pro Vilkýškių kalnagūbrį, Nemunas ir sudarė šį charakteringą vingį²⁶. Pro Rambyno kalną Nemunas išvingiuoja į 5–6 km pločio slėnį, vadinamąją Plokščių lygumą²⁷, o tolimesnis atstumas iki Gilijos atsišakojimo nepasižymi stambesnių gyvenviečių gausa; minėtini tik Šilgaliaĩ, esantys apie 4 km nuo Tilžės į vakarus. Pastarosios atkarpos išskirtinis bruožas – dešiniajame krante esančių senvagių dariniai, signalizuojantys apie vykusius giluminius sedimentacijos procesus, kurie darė įtaką vagos geografinės padėties dinamikai.

Čia pristatytos gyvenvietės Nemuno upės krantuose išsidėsčiusios gana dėsningai, apytikriai 10 km atstumu viena nuo kitos. Įžvelgtina ir

²² *Lietuvos topografiniai žemėlapiai*, lapas nr. 75 [Kaunas], nr. 65 [Vilkija], M 1: 100 000, Lemont, Vydūno fondas, 1998 (toliau – LTŽ).

²³ LTŽ, lapas nr. 64 [Veliuona], nr. 63. [Jurbarkas].

²⁴ *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, p. 183.

²⁵ LTŽ, lapas nr. 62 [Lauksargiai].

²⁶ Basalykas A. *Lietuvos upės*, Vilnius, 1956, p. 64–65.

²⁷ Kolupaila S. *Nemunas, Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1960, t. 20, p. 176.

„porinių“ gyvenviečių subordinacija, pasireiškianti jų priešpriešiniu išsidėstymu abipus Nemuno krantų (pvz.: Zapyškis–Kulautuva; Plokščiai–Raudonė; Gelgaidiškis–Žvyriai, Trapėnai–Viešvilė). Žvelgiant iš istorinės perspektyvos pozicijų teigtina, jog dešinioji Nemuno pakrantė geografiniu požiūriu buvo tinkamesnė laivybos sąlygoms ir daug geriau įsisavinta, nors kiekybinis stambesnių gyvenviečių santykis Nemuno pakrantėse yra bemaž vienodas. Istoriografijoje akcentuojama, jog natūraliai susiklosčiusi gamtinė situacija lėmė dešinėsios pakrantės intakų pranašumą laivybiniam procesui²⁸.

Nemuno vandens kelio struktūroje Gilija buvo svarbiausia jungtis, leidusi sutrumpinti maršruto atstumų apimtį ir saugesniu, nors gana komplikuoju keliu patekti į Deimena, tačiau šios upės geografinės aplinkos pobūdis laikui bėgant igijo daugybę modifikacijų²⁹. Žvelgiant į XX a. topografinius žemėlapius matyti, kad Gilijos atsišakojimas nuo Nemuno fiksuojamas apytikriai ties Kalvių (*Kallwen*) kaimu³⁰. Upės trajektorija vakarų kryptimi iki Skiepu (*Sköpen, Mastovoe*)* gyvenvietės dar išlaiko vagos natūralios prigimties bruožus, abipus krantų palikdama Mócvičių (*Motzwettehen, Ostrovnoe*), Būdvičių (*Budwethen, Malomažajskoe*) ir kitas gyvenvietes. Toliau yra Kaukėnai (*Kaukehmen, Jasnoe*)³¹, upę ir gyvenvietę ribojantis atstumas – apytikriai 4 km. Tolimesnė Gilijos kryptis nuo Skiepu gyvenvietės yra kanaluota, išlaikanti tolygią orientaciją pietvakarių kryptimi, dešiniajame krante matome Ližaičius (*Višniovka*), priešingame krante, maždaug 3 km atstumu, – Lapynus (*Lappienen, Bol'sie Berežki*)³². Apytikriai už 7 km atsišakoja dešinioji Gilijos šaka – Tovelė (*Tawe, Tovernaja*), tekanti į Kuršių marias, priešpriešais paliekanti Kryžiūnų (*Kryszahnen, Seckenburg, Zapovednoe*) miestelį bei šiek tiek aukščiau gyvenvietės įtekanti į Giliją Vorgilio (*Worgel, Starica*) upę, – buvusią senąją Gilijos vagą³³. Svarbus Gilijos kairiojo kranto akcentas – kanalas, sujungiantis upę su Nemunynu. Pagal tapačią tėkmės orientaciją pietvakarių kryptimi maždaug 6 km atstumu aptinkame dar vieną – Primorės (Pričkagrabės) kanalą (*Friedrichsgraben, Primorskij kanal*), jungiantį Giliją ir Nemunyną pastarosios upės žiočių regione, vakarinėje Nemunyno (*Nemonien, Galovkino*) kaimelio dalyje. Pati Gilija savo tėkmę užbaigia sruvendama per pietrytiniame Kuršių marių pakraštyje išikūrusi Gilijos (*Gilge, Matrosovo*) kaimą³⁴.

Nemuno deltos susiformavimo klausimas yra problemiškas, tačiau linkstama manyti, jog pagrindinės Nemuno deltos atsakos atsirado vėlyvajame ledynmetyje³⁵. Ryškesni procesai pradėjo formuotis maždaug prieš 1 200 metų. Apytikriai prieš 800 metų, pagausė-

²⁸Buczek K. Geograficzno-historyczne podstawy Prus Wschodnich, *Rozprawa z pracy zbiorowej „Dzieje Prus Wschodnich”*, Toruń, 1936, s. 25–26.

²⁹Žaromskis R. *Nemuno delta*, p. 61–69, 107–123; Žaromskis R. Nemuno delta kaip geografinių tyrimų objektas, *Geografija*, 1999, nr. 35 (2), p. 5–12; Grigat M. *Die Memelniederung*, Königsberg, 1931, S. 7–10.

* Skliaustuose pateikiama vietovardžių vokiška ir rusiška forma.

³⁰LTŽ, lapas nr. 61 [Pagėgiai].

³¹Šilas V., Sambora H. *Mažosios Lietuvos kultūros pėdsakai*, Vilnius, 1990, p. 96, 403; *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai. Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos*, sud. M. Razmukaitė, A. Pangonytė, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, p. 59, 65 (toliau – LTV).

³²*Lietuva ir Rusija: Pagėgiai. N–34–IV, Topografiniai žemėlapiai M 1 200 000*, Valstybinė žemėtvarkos ir geodezijos tarnyba, 1996.

³³LTV, p. 82.

³⁴Purvinas M. Gilijos kaimo architektūros bruožai, *Vakarų baltų istorija ir kultūra*, Klaipėda, 1995, t. 2, p. 85–87; Purvinas M. Gilija – lietuviybės oazė, *Statyba ir architektūra*, 1997, nr. 10, p. 10–11.

³⁵Seibutis A. Nemuno deltos pelkynai ir kai kurie šių plotų raidos bei apsaugos klausimai, *Nemuno žemupio sutvarkymo klausimai*, Vilnius, 1961, p. 90.

jus kritulių kiekiui, padidėjo ir upių vandeningumas, o susidrumstus Nemuno srovei, pradėjo tiesėti deltos upių vagos – tai lėmė kai kurių atšakų atitrūkimą nuo pagrindinės tėkmės³⁶. Nemuno delta vis labiau stūmėsi Kuršių marių link, o Rusnės ir Gilijos vagos tuo laikotarpiu jau buvo galutinai susiformavusios³⁷. Maždaug prieš 400 metų Gilija ir Rusnė buvo svarbiausios ir bemaž vienodo dydžio Nemuno atšakos. Nuo Gilijos atsišakojo Varžė, o ryšius su Nemunu jau buvo praradusi Linkūnė. Šalteikė, Varžė, Šnekė bei Laūknė jau buvo susiliejusios į vieną – Nemunyno trajektoriją, į kurios sudėtį įėjo ir pietinė vagos protaka, vadinama Vype³⁸.

Deimenės vaga, sąlyginai ribojama šiaurėje esančios Labguvos (*Labiau, Polessk*) ir atsišakojimą žyminčios Teplivos (*Tapiau, Gvardejsk*)³⁹, įgyja tik vieną charakteringesnį vingį rytų kryptimi, kurio didžiausią išlinkimo tašką žymi Laūkiškos (*Laukischken, Saranskoe*) gyvenvietė, išikūrusi Deimenos dešiniojo intako – Mauros (*Mauer, Kamenka*) kairiajame krante, prie pat žiočių⁴⁰. Aukščiau Laukiškos išvelgtinas kiek smulkesnis vingiuotumas, kuriam baigiantis aptinkame Auksapius (*Goldback, Slavinsk*). Priešais gyvenvietę, kitame krante keleto kvadratinų kilometrų atstumu driekiasi Gértlaukių (*Gertlaukener Forst, Novoderevenskij les*) miško ruožas, kurio šiaurinėje dalyje su Deimena susilieja Švarupės (*Schmarep*) intakas. Išlaikant tapačią kryptį pusiaukelėje tarp Auksapių ir Teplivos, Deimenos kairiojoje pakrantėje fiksuotina Gaiciūnų (*Neuendorf, Novaja Derevnia*) gyvenvietė.

Nuo Deimenos atsišakojimo prasidedantis Priegliaus žemupys yra išsidėstęs gana lygiame slėnyje, kuriame sunku išvelgti bent kiek didesnę upės vingiuotumą. Pastarosios atkarpos hidrologinis režimas yra dirbtinai sureguliuotas ir skirtas laivybinio transporto tikslams⁴¹. Ties žiočių į Áistmares prieigose Priegliaus vaga skaidosi į dvi atšakas, tekančias pro Karaliaučiaus miestą. Šiek tiek žemiau Teplivos, Priegliaus kairiajame krante, aptinkame Vėdarų (*Zohpen, Suvorovka*) gyvenvietę, greta įteka Bebro (*Bieber, Bobrava*) upė⁴². Kramavos gyvenvietė (*Kremitten, Gračevka*) fiksuotina priešingame upės krante nuo Teplivos maždaug 7–8 km į vakarus, kartu aptinkant dar vieną Priegliaus intaką – Ukrytos upę, tekančią per gyvenvietės centrą. Apytikriai 3 km žemiau Kramavos, Priegliaus dešiniajame krante yra išikūrusi Lankakaimio (*Langendorf*) gyvenvietė, o priešingame krante fiksuotinas ežeringas paupio rajonas ir apytikriai 4 km atstumu nutolusi Algaviškių (*Ottenhagen, Ozerki*) vietovė. Šiek tiek toliau, apytikriai 6 km atstumu galima aptikti Lėvengirių (*Löwenhagen*) gyvenvietę. Artėjant prie Karaliaučiaus (*Königsberg, Kaliningrad*) miestą žyminčių ribų, apytikriai 5 km atstumu nuo Valdavės į vakarus aptinkame Arnavės (*Arnau, Rodniki*) gyvenvietę, priešingame krante – Stenbeką

³⁶Seibutis A. Nemuno delta, *Mokslas ir gyvenimas*, 1962, nr. 6.

³⁷Petrulis J. Lietuvos pajūrio hidrografinis tinklas 1613 „Magni Ducatus Lithuaniae“ žemėlapyje, *Geodezijos darbai*, 1968, t. 4, p. 181–182.

³⁸Seibutis A. Nemuno deltos pelkynai..., p. 86; Červinskas E. Kartografinio vaizdo raida, *Kuršių marios*, Vilnius, 1978, d. 1, p. 112.

³⁹*Königsberg. Feldmässig hergestellte Flugerkarte. Masstab 1:200 000*, Bearbeitet in der Kartogr. Abteilung der Königl. Preuss. Landesaufnahme, 1917; *Übersichtskarte von Mitteleuropa. Königsberg, Masstab 1:300 000*, Herausgegeben von der Kgl. Preuß. Landesaufnahme 1900, Reichsamt für Landesaufnahme, Nachträge, 1924.

⁴⁰*Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, p. 221; *LTV*, p. 69.

⁴¹Kolupaila S. Prieglius, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1961, t. 24, p. 21–22.

⁴²Черняховск. N–34–XVI. РСФСР Калининградская область и Польша. Ольштинское и Сувалское воеводства, Генеральный штаб, 1977.

(*Steinbeck, Borskaja*), nuo kurio keleto kilometrų atstumu vakarų kryptimi į Prieglių išilieja upė Dalna⁴³.

Kalbant apie Deimenos ir Priegliaus upių geografinę aplinką matyti, kad išskirtinę vietą užėmė Labguvà ir Tepliavà, o daugelis kitų smulkių paupio gyvenviečių laivybos procese greičiausiai atliko nežymią tarpstočių funkciją kelyje į Karaliaučių⁴⁴.

Pastebėtina, jog natūrali gamtinė aplinka ir joje vykstantys antropogeniniai procesai neišvengiamai kinta laiko perspektyvoje. Besikeičianti geografinė aplinka tiesiogiai susijusi su gyvenviečių lokalizacijos aplinkybėmis ir atvirkščiai – intensyvi žmogaus veikla neišvengiamai transformuoja natūralią gamtinę aplinką. Tik labai detalus gyvenviečių geografijos tyrimas, vertinant atskirų istorinių laikotarpių ypatybes ir gautų rezultatų gretinimas padėtų tiksliai įvardinti net itin menkus geografinius pokyčius, pavyzdžiui, upių vagų modifikacijas. O čia aptarta Nemuno vandens kelio gyvenviečių geografija yra apibendrinto pobūdžio, daugiausiai paremta XX a. topografinių žemėlapių ir istoriografijos duomenimis.

Prekyba ir laivyba Nemunu: istorinis aspektas

Žinių apie Nemuno vandens kelią II–IV a. po Kr. teikia archeologiniai tyrinėjimai, aiškinantys Gintaro kelio teoriją. Sekdami abipus Nemuno krantų importuotų dirbinių radimviečių pėdsakais tyrinėtojai teigia, kad bendravimas Nemunu tarp baltų ir aplinkinių etninių grupių vyko⁴⁵. Kalbant apie vikingų epochą, buvusius kontaktus su skandinavais taip pat išduoda archeologiniai dirbiniai Veliuonos–Seredžiaus, Viešvilės apylinkėse, Jurbarke, Linkūnuose (prie Tilžės), čia randama skandinaviškos kilmės dirbinių⁴⁶, tačiau archeologinis paveldas pernelyg menkas, kad šiuo laikotarpiu galėtume kalbėti apie ypatingą Nemuno vandens kelio svarbą⁴⁷. Kita vertus, egzistuoja ir kita nuomonė. Yra nemažai požymių, rodančių, kad aptariamuoju metu Nemuno laivybinė trasa buvo intensyviai eksploatuojama. Vikingų laikų laivai, išplaukę iš Prūsų arba Klaipėdos apylinkių, per keletą dienų pasiekdavo Rusnės apylinkes Nemuno deltoje ir Tilžės apylinkes. Plaukdami aukštyn sustodavo prekybos vietose. V. Žulkus spėja, kad maždaug iki Mituvos ir Nemuno santakos vikingų laivai plaukdavo su burėmis. Aukščiau upe jau turėdavo irtis irklais. Daugelio laivais keliavusių pirklių galutinis punktas buvo Kaunas. Iš Baltijos jūros Kauno apylinkes buvo galima pasiekti per maždaug 8–10 dienų, o kelionė atgal galėjo trukti 3 ar 4 dienas⁴⁸.

⁴³ Калининград. N–34–IX. СССР РСФСР Калининградская область и Литовская ССР, Генеральный штаб, 1988; Бартошице. N–34–XV. СССР Калининградская область. Польша, Ольштынское воеводство, Генеральный штаб, 1987.

⁴⁴ Nemuno žemupio urbanizacija plėtojosi vangokai; dėl intensyvių karinių kampanijų tarp Vokiečių ordino bei Žemaičių daugelis gyvenviečių neevoliucionavo į miestus iki XV a. Plačiau apie tai: Purvinas M. Istoriniai miestai Nemuno žemupyje, *Istoriniai miestai. Sena ir šiuolaikiška*, Vilnius, Savastis, 2003, p. 37–39.

⁴⁵ Plačiau apie tai: Žulkus V. Kaunas tarp Rytų ir Vakarų. Nemuno kelias I–II tūkst. po Kr. pradžioje, *Vidurio Lietuvos archeologija. Etnokultūriniai ryšiai*, Vilnius, 1996, p. 89–97; Genys J. Prekybos keliai: Lietuvos pajūris–Vidurio Lietuva vėlyvajame geležies amžiuje, *ten pat*, p. 98–105.

⁴⁶ Žulkus V. *Viduramžių Klaipėda. Miestas ir pilis. Archeologija ir istorija*, Vilnius, 2002, p. 18–19; Navickaitė-Kuncienė O. Prekybiniai ryšiai IX–XIII a., *Lietuvos gyventojų prekybiniai ryšiai I–XIII a.*, Vilnius, 1992, p. 234–239.

⁴⁷ Genys J. Prekybos keliai: Lietuvos pajūris–Vidurio Lietuva vėlyvajame geležies amžiuje, *VLA*, p. 99–103; Žulkus V. Baltų visuomenė ankstyvaisiais viduramžiais, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1997, p. 24–25.

⁴⁸ Plačiau apie tai: Žulkus V. Armed and expected: traders and their ways in Viking times, p. 310–320.

Nuo XIII a. formavosi ekonominių santykių erdvė, tačiau pastovių prekybinių ryšių dar nebuvo. Galimybė prekiauti buvo susijusi su taikos ar karo periodais, tačiau greičiausiai pirminė kelio paskirtis sietina su karinių poreikių tenkinimu, maisto ir kitais resursais aprūpinant panemunio gynybinių pilių tinklą. Per Lietuvos teritoriją nėjo svarbiausi prekybos traktai, tačiau jie buvo visai šalia. Pavyzdžiui, Dauguvos upė Livonijoje ar Nemuno aukštupio intakai. Pripetės ir Bugo upėmis taip pat driekėsi svarbūs prekybos keliai, jungiantys Dniepro ir Vyslos prekybos sistemą. Taigi jau nuo XIII a. vidurio iki krikšto priėmimo lietuviai, be abejonės, turėjo prekybinių kontaktų su Vokiečių ordinu ir kitais prekybiniais partneriais. Visgi tenka pasakyti, jog dėl intensyvių karinių veiksmų prekyba Nemuno vandens kelio atkarpa nuo Kauno iki deltos vyko vangiai. Iki XIV a. pabaigos, kol Lietuvai neatsivėrė naujos perspektyvos prekiauti su Vokiečių ordinu Prūsijoje, pagrindinis jos prekybos partneris buvo Ryga⁴⁹. Tik Lietuvai tapus krikščioniška valstybe, Nemuno upe pradėta vystyti reguliaresnė laivyba. Vokiečių pirkliai per Lenkiją galėjo patekti į Pietų Rusiją ir Baltarusiją, per Livoniją – į Pskovą ir Polocką, per Suomijos įlanką – į Naugarą, o Nemunu galėjo pasiekti Žemaitiją bei Vidurio Lietuvą.

1390 metų sutartimi prekyba su Žemaitija buvo apribota. Žemaičiai galėjo lankytis tik Klaipėdos, Ragainės ir Georgenburgo prekyvietėse⁵⁰. Dėl nestabilios politinės situacijos Vakarų pirkliai vengė rizikuoti savo gyvybe ir nuosavybe, todėl laukė ramesnių laikų. Salyno sutartimi jau buvo numatyta didesnė kelionių laisvė, akcentuojant atleidimą nuo naujų maito mokesčių⁵¹. Šios sąlygos galiojo gana trumpai – iki 1401 m. žemaičių sukilimo; deja, ir vėliau, po 1404 m., Racionžo sutarties prekybinių ryšių atnaujinimas taip pat nebuvo ilgalaikis⁵². Išlikę aptariamojo laikotarpio dokumentiniai įrašai rodo pirklų laivų, plaukusių upe aukštyn į Ragainę, kiekybinę statistiką, kuri žymi gana vangų prekybos vystymą: devyni laivai 1374 m., septyniolika – 1379 m., trylika – 1402 m. ir šešiolika – 1407 m.⁵³

Pirkliams nepakako vien tik prekybinių kelių, jiems reikėjo ir miestų bei prekyviečių. 1408 m. Vytauto suteikta Magdeburgo teisių privilegija Kauno miestui suformavo palankią terpę pirklų ir amatininkų bendruomenėms kurtis⁵⁴. Anot Z. Kiaupos, savivaldos teisių privilegija skatino ūkinio potencialo vystymą, ilgainiui tai lėmė bendros miestietiškos korporacinės nuosavybės atsiradimą⁵⁵.

Po Žalgirio mūšio Lietuvai buvo galima anuliuoti 1398 m. sutarties nuolaidas ir pradėti diktuoti savo sąlygas, kas ir buvo bandoma daryti pasirašius 1411 m. Torūnės taiką⁵⁶. Kaip žinia, Kauno miestui kurtis ir plėtoti prekybą

⁴⁹Remeika J. Prekyba Nemunu iki 1430..., p. 523, 528. Mažeika R. Prekyba ir taika mirties zonoje: prekybinės taikos sutartys tarp kryžiuočių ir lietuvių XIV a., *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Vilnius, 1993, t. 14, p. 105–117; Dubonis A. Ūkis, *Lietuvos istorija XIII a.–1385 m.: valstybės iškilimas tarp Rytų ir Vakarų*, Vilnius, Baltos lankos, 2011, t. 3, p. 135–153.

⁵⁰Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 16.

⁵¹*Codex Epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430*, ed. A. Prochaska, Cracoviae, 1882, nr. 79, S. 51–54; nr. 187, nr. 188, s. 55 (toliau – CEV).

⁵²Remeika J. Prekyba Nemunu iki 1430..., p. 523, 528.

⁵³Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 57.

⁵⁴Plačiau apie tai: Kiaupa Z. *Kauno istorija*, p. 40–44; to paties, 1408 metų Vytauto privilegija Kauno miestui, *Lietuvos istorijos metraštis. 1979 metai*, Vilnius, 1981; to paties, *Kauno savivaldos pradžia, Mokslas ir gyvenimas*, 1989, nr. 1, p. 9–10; to paties, *Kauno miesto savivalda 1408–1508 metais, Darbai ir dienos*, Kaunas, 1997.

⁵⁵Kiaupa Z. *Kauno miesto savivalda 1408–1508 metais*, p. 19–21.

⁵⁶CEV, nr. 468, S. 218.

Nemunu buvo itin sudėtinga, nes Ordinas dar XIII a. viduryje įsitvirtino Klaipėdoje ir iš esmės kontroliavo prekybą šia upe⁵⁷. Anuomet tai lėmė Lietuvos prekybos priklausomybę nuo Dancigo miesto. 1411 m. Vytautas padėti bandė atitaisyti: reikalavo teritorijos nuo Nemuno deltos į šiaurę kartu su Klaipėda; toks siekis reiškė ir kelio Nemunu kontrolę. Sutarties tekste buvo numatyta palikti galioti senas nuolaidas ir muitų dydį pirkliams, keliaujantiems Nemunu bei sausumos keliais. 1415 m. Vytautas pakartotinai susitarė su kryžiuočiais: Ordinui buvo leidžiama laisvai prekiauti Lietuvoje, o lietuviams – prūsų teritorijoje⁵⁸. Tačiau tais pačiais metais Vytautas teisiškai patvirtino privilegiją Kauno miestui, kurioje buvo reglamentuojama prekybos tvarka, suvaržanti svečių prekybos galimybes ir suteikianti protekciją miestiečiams⁵⁹.

Laikotarpis iki 1422 m. Melno taikos pasižymėjo abipusiu – lietuvių ir prūsų – prekybinio kelio trikdymu⁶⁰. Jei Nemunu plukdomas prekes sulaikydavo prūsai, adekvačiai pasielgdavo ir lietuviai. Didysis Ordino magistras laiškuose Vytautui neretai primindavo apie paliaubų laikotarpiu garantuojamą laisvą ir saugią prekybą prūsų teritorijoje⁶¹. Situaciją adekvačiai vertino ir LDK. Pavyzdžiui, 1415 m. laiške savo pavaldiniams Jogaila pabrėžė, jog naudojantis paliaubų su Vokiečių ordinu laikotarpiu, pravartu išnaudoti Nemuno ir kitų upių navigacines galimybes medienos bei pelenų plukdymui⁶². Itin aktuali 1424 m. Nešavos sutartis, įgijusi *Liber transitus* pavadinimą⁶³. Šia sutartimi tarsi patvirtinamos Melno taikos nuostatos: buvo suteikta absoliuti judėjimo vandeniui ir sausuma laisvė, paliekant tik maito ir sandėlio mokesť⁶⁴. Tačiau prekybinės veiklos trikdymo atvejų ir toliau pasitaikydavo: 1427 m. vieno iš Ordino narių raporte didžiajam magistrui teigiama, jog nepavyko apiplėšti Nemunu plukdomų prekių, nes turėta skubėti prie Veliuonės ir padėti vilkti užstrigusį krovinį⁶⁵. Taigi, iki XV a. II pusės prekybos pobūdis Nemuno upe daugiausiai buvo vienpusis, t. y. prūsai Lietuvoje pirkdavo žaliavą ir atplukdydavo vietinių pirklių poreikius tenkinančią produkciją, nes pastarieji dar negalėjo savarankiškai prekiauti svetimame krašte, trūko ir tolimesnėms prekybinėms kelionėms tinkamų patvarių laivų. Padėtis iš esmės pakito XV a. II pusėje: Kauno pirkliai jau figūravo kaip laivų savininkai⁶⁶. O štai XVI a. Kaunas atsiskleidė ir kaip įvairiems poreikiams pritaikytų laivų – vytnių, škutų, strugų, botų ir pergų – statykla⁶⁷. Itin iliustratyviai Kauno, kaip laivų statyklos, įvaizdis atsiskleidė kartografo Olauso Magnuso 1539 m. žemėlapyje⁶⁸. Čia Nemuno ir Neries santaką puošia trijų, prekėmis pakrautų, laivų piešinėliai. J. Litwino

⁵⁷ Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 13.

⁵⁸ CEV, nr. 624, S. 312.

⁵⁹ Kiaupa Z. Kauno miesto savivalda 1408–1508 metais, p. 21–22.

⁶⁰ Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 15–16.

⁶¹ CEV, nr. 624, S. 312.

⁶² *Ten pat*, nr. 627, S. 313.

⁶³ 1424 m. *Liber Transitus* įstatymas, *Volumina Legum (ab anno 1347 ad annum 1550)*, Petersburg, 1859, t. 1, s. 38–39.

⁶⁴ CEV, Nr. 1159, S. 659.

⁶⁵ *Ten pat*, nr. 1307, S. 787.

⁶⁶ [...] Bürgers zu Kowno (Cauwen), dass ihm durch Sturmwetter vor den Gilgen im Kowrschen habe sein schiff mit den gutteren geleben ist, [...], *Hansisches Urkundenbuch*, Leipzig, 1907, Bd. 10, nr. 128, S. 81 (toliau – HUB).

⁶⁷ Plačiau apie tai: Kiaupa Z. XVI–XVII a. Aleksoto laivų statykla Kaune, *Florilegium Lithuanum: in honorem eximii professoris atque academici Lithuani domini Eugenii Jovaiša anniversaryi sexagesimi causa dicatum*, 2010, p. 207–214.

⁶⁸ Olaus Magnus, Šiaurės Europos žemėlapis (fragmentas), 1539, in: Aleksandrowicz S. *Kartografia Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Warszawa, 2012, reprodukcija nr. 8.

nuomone, šiame žemėlapyje pavaizduoti būtent vytinės, strugo ir vieno neidentifikuoto tipo laivai⁶⁹.

Kaunas buvo itin patogi vieta prekybos plėtrai. Kas valdė miestą – tas kontroliavo ir bene svarbiausią Nemuno žemupio ruožą ir turėjo įtaką visoms panemunės gyvenvietėms. Todėl Kaunas puikiai tiko Hanzos pirklių interesams, iš čia buvo galima išvežioti prekes visomis upėmis, kurios susisiekė su miestu.

Hanzos prekybos kelių vystymas buvo pradėtas jau XIII a.⁷⁰; iki amžiaus pradžios Hanza dar neturėjo prekybos monopolio Baltijos ir Šiaurės jūrose, o tik gerai sukoncentruotą prekybinę trasą: Novgorodas–Revelis–Liubekas–Hamburgas–Brügė–Londonas. Pabaltijys buvo suvokiamas kaip minėto kelio vientisumą garantuojanti jungtis⁷¹. XIV a., po šimtmečio viduryje nuvilnijusios maro bangos, įvyko kokybinis lūžis Hanzos veikloje: ji tapo bene vieninteliu tarpininku tarp Rytų ir Vakarų ekonominių sektorių, sugebėjusiu gana organizuotu būdu ir sistemingai aprūpinti reikalingomis prekėmis Vakarų ir Vidurio Europą⁷².

Hanzos kontorą Kaune apie 1440 m. įsteigė Dancigo pirkliai, o štai jau 1532 m. buvo parašytas paskutinis kontoros laiškas Dancigui. Tačiau nepilną šimtmetį gyvavusi kontora buvo itin reikšmingas faktorius LDK prekybos istorijoje⁷³.

Lietuvos prekyba nebuvo izoliuota, tiesiog reikėjo nubrėžti aiškias gaires, kokia kryptimi ji turėtų būti vystoma. Dancigui pirmiausia tai buvo vienas iš punktų, turėjusių aprūpinti jį žaliava, kurią toliau būtų galima eksportuoti į Vakarų Europą⁷⁴. Pasak Z. Ivinskio, šis miestas Baltijos pajūryje Lietuvai buvo svarbiausias prekybos centras, į kurį per Karaliaučiaus uostą ėjo didžioji dalis LDK užsienio prekybos⁷⁵. O pats Karaliaučius buvo priskiriamas tai miestų kategorijai, kurių sprendžiamoji galia Hanzos miestų suvažiavimuose įvairavo ir dažniausiai priklausė nuo politinių aplinkybių⁷⁶.

Prekių apyvartos geografinis diapazonas daugiausiai apsiribojo tik Rytų–Vakarų kontaktais. Nemuno keliu į Karaliaučių, o toliau ir į Dancigą buvo eksportuojama miško produkcija, pelenai, vaškas; nuo XV a. vid. – javai, taip pat gintaras, kanapės, medus. Tai buvo prekės, charakterizavusios visą Pabaltijo regioną⁷⁷. Svarbiausia importo produkcija – druska, cukrus, amatininkų dirbiniai ir kt. Henrykas Samsonowiczius pastebi, jog nepaisant importo apimčių, visgi LDK ir Hanzos santykiuose vyravo eksporto persvara⁷⁸.

Hanzos kontoros laikotarpis Kaune buvo tiesiogiai susijęs su kunigaikščių teiktomis privilegijomis miesto savivaldos aparato stiprinimui. Šiuo klausimu pateiktina keletas istoriko Z. Kiaupos išvadų. 1449 m. Kazimiero privilegijoje buvo reglamentuota prekybos vykdymo tvarka: pirkliams svečiams buvo

⁶⁹Litwin J. *Die Memel, Wittenen und die Binnenschiffahrt nach Königsberg...*, 2000, S. 373–394.

⁷⁰Bruns F., Weczerka H. *Hansische Handelsstrassen*, Weimar, 1967, S. 45–49, 51–57.

⁷¹Samsonowicz H. *Późne średniowiecze miast nadbałtyckich (w XIV–XV w.)*, Warszawa, 1968, s. 13–14.

⁷²Samsonowicz H. *Późne średniowiecze miast...*, s. 37, 42; Dollinger Ph. *Dzieje Hanzy*, Gdańsk, 1975, s. 88.

⁷³Plačiau apie tai: Kiaupa Z. *Kauno istorija*, p. 65–101.

⁷⁴Ivinskis Z. *Lietuvos prekyba...*, p. 76, 81; Stein W. *Einleitung, HUB*, Bd. 10, S. 13; to paties, *Einleitung, HUB*, Leipzig, 1916, Bd. 11, S. 25–31.

⁷⁵Ivinskis Z. *Lietuvos prekybiniai santykiai su užsieniu...*, p. 101–102; to paties, *Lietuvių ir prūsų...*, p. 14.

⁷⁶Samsonowicz H. *Późne średniowiecze miast...*, s. 147.

⁷⁷*Ten pat*, s. 115–117, 120–125; Svarbi eksporto prekė buvo ir kailiai, tačiau ji labiau priskirtina Rusios rinkai. Žr. to paties, *Z zagadnień handlu litewsko-hanzeatycznego w XV w., Tarp istorijos ir būtovės*, sud. A. Bumblauskas ir R. Petrauskas, Aidai, 1999, p. 78–80.

⁷⁸Samsonowicz H. *Z zagadnień handlu...*, p. 79.

draudžiama Kaune verstis mažmenine prekyba. Ekonominių sankcijų, taikytinų svetimšaliams, svarba pabrėžiama ir 1492 m. Aleksandro privilegijoje. Svarbus šio dokumento akcentas – tarpininkavimo teisės suteikimas kauniečiams, o tai reiškė, jog svečiai negalėjo prekiauti tarpusavyje tiesiogiai, bet privalėjo pirkti prekes tik iš kauniečių ir tik jiems parduoti. Žygimanto Senojo laikais taip pat buvo laikomasi tos pačios politikos linijos⁷⁹.

Kaunui buvo patvirtinta ir sankrovos teisė, kuri suteikė galimybę tris dienas mėgautis vietinės rinkos kainomis, kuriomis svetimšaliai privalėjo pardavinėti savo prekes⁸⁰. Visa tai buvo nukreipta prieš Hanzos kontorą, Dancigo bei kitų prūsų miestų pirkliaus. Todėl neretai kildavo konfliktinių situacijų⁸¹, visiškai nesistengiant maskuoti akivaizdaus priešiško⁸². Po dvigubo apmuitinimo teisės įvedimo Dancigo pirkliaus daug patrauklesnė atrodė galimybė bendradarbiauti su vietiniais pirkliais, ignoruojant oficialias kontoros prekybinių normų nuostatas⁸³; tai puikiai atsispindi išlikusiuose dokumentuose, tačiau tokia situacija pamažu žlugdė Hanzos kontorą⁸⁴. Visgi jai žlugus, prekyba Nemunu nesutriko ir toliau aktyviai buvo prekiaujama su Karaliaučiumi, kuris XVI a. pab. taip pat gavo sankrovos teisę⁸⁵, o Kauno muitinė XVI a. tapo pačia pelningiausia visoje LDK⁸⁶.

Taigi, XV a. II pusės–XVI a. laikotarpis LDK pasižymėjo intensyviu prekybinių ryšių su Vakarų pasauliu vystymu. Tam įtakos turėjo ir pakitusi LDK ūkinė ekonominė raida, lėmusi bajoro – žemvaldžio susiformavimo tipą⁸⁷. Šios konjunktūros fone itin patogus tranzitinei prekybai vandens kelias Nemunu išgyveno savo klestėjimo laikmetį. Štai LDK žemės išdininko Ivano Hornostajaus dokumente yra aptariami muitai ir LDK prekybiniai keliai į Prūsiją bei Kauno ir Žemaitijos pirkliaus santykiai su Prūsų miestais; čia minima muitinė Jurbarkė ir Kaune bei Kauno muitų sistema, taip pat nurodomi svarbiausi prekybiniai sausumos keliai ir prekybiniai punktai, tarp jų – ir Viešvilė (Švabė)⁸⁸. 1552 m. Žygimanto Augusto rašte tam pačiam Ivanui Hornostajui dėl kelio iš Dancigo į Vilnių ir Kauną vėl buvo minima Viešvilė kaip svarbus atskaitos taškas LDK ir Prūsijos pasienyje⁸⁹. Nors Viešvilės pirmojo paminėjimo ištakos siekia XV a.

⁷⁹Kiaupa Z. Kauno miesto savivalda 1408–1508 metais, p. 23–27. Plačiau apie tai: Kiaupa Z. *Kauno istorija*, p. 48–59.

⁸⁰Plačiau apie tai: Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 33–37.

⁸¹Stein W. Einleitung, *HUB*, Bd. 11, S. 25.

⁸²*HUB*, Bd. 11, nr. 1066.

⁸³Samsonowicz H. *Z zagadnień handlu...*, p. 82; žr. plačiau: Karalius L. Kauno muitininkas Henrikas Sliacheris (1496–1499; 1504), *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2002, t. 3, p. 185–201.

⁸⁴*HUB*, Bd. 10, nr. 1069.

⁸⁵Plačiau apie tai: Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 37–43.

⁸⁶Wawrzyńczyk A. *Studia z dziejów handlu Polski w Wielkim Księstwie Litewskim i Rosji w XVI wieku*, Warszawa (be datos), s. 10, 32, 44.

⁸⁷Kiaupa Z., Kiaupienė J., Kuncevičius A. *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1998, p. 163–165.

⁸⁸1540 06 14 Kauno muitinės nuostatai ir dviejų kelių, kuriais pirkliai privalo vykti iš Žemaitijos į Prūsus, paskyrimas: „...А такъ будучи намъ с паны радами нашими на томъ вальномъ сойме у Вильни, видело се намъ тые дороги незвычайные, которые шли зъ Жомойтское земли до Прусь, до Тыльжы, до Шваба и до Рекгнеты, казати выстановити и показити, которыми дорогами на тые менованные мѣстца не мають через то жадные купцы н(а)ши ани чужоземцы ездити и товаровъ своих провозити...“ *Lietuvos Metrika (1540–1543): 12-oji teismų bylą knyga*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2007, nr. 83, p. 85.

⁸⁹1552 08 Žygimanto Augusto raštas Ivanui Hornostajui: „...Поведаемъ твоем м(и)л(о)сти, ижъ тыхъ часовъ отъсель зо Кгдамска просто до паньства нашего Великого Князства Литовьского умысливши ехати тою дорогою на Ковно до Вильни и выехавши з границъ прускихъ од Шваба будем, даст Богъ, в четвергъ на завѣтrea свята светого Матеуша у дворе королевоу ее м(и)л(о)сти Юрьборку, а на завѣтrea в пятницу в Скеръстемони...“ *Lietuvos Metrika (1552–1561): užrašų knyga 37*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, nr. 29, p. 120.

pradžią, – pirmą kartą buvo paminėta Vokiečių ordino karo kelių aprašymuose, – tačiau XVI a. šaltiniuose ji buvo vadinama Švabės vardu. Teigiama, kad 1514 m. Viešvilės apylinkėse buvo skalvio Dautgyno pakelės užėja, kuriai buvo suteikta karališka privilegija laikyti pilstomus gėrimus. Čia stabtelėdavo pirkliai, keliaavę senuoju panemunių vieškeliu ar plaukę Nemuno vandens keliu. Dautgyno dukra ištekėjo už vokiečio Vernerio Švabės (*Werner Schwabe*), paveldėjusio Dautgyno turtą⁹⁰. Pats Verneris Švabė taip pat figūruoja istoriniuose šaltiniuose. Yra išlikę 1515 m. šio pirklio laiškas, siųsti iš Viešvilės Eberhartui fon Freybergui į Tilžę, kuriuose prašoma ir tariamasi dėl druskos ir grūdų, bei minėto asmens rašytas atsakymas iš Labguvos į Viešvilę⁹¹. Matyt, jo pavardė ilgainiui lėmė ir pačios vietovės vadinimą Švabe. XVI a. prūsijoje kartografijoje Viešvilė taip pat yra fiksuojama ir nominuojama būtent Švabės (*Schwaben*) pavadinimu, o šias tendencijas vėliau perėmė beveik visi Kasparo Henenbergerio (*Caspar Henneberger*) žemėlapių sekėjai⁹². Tikroju savo vardu Viešvilė, kaip svarbus prekybinis punktas plaukiant senuoju Nemuno vandens keliu, žemėlapiuose pradeda vadinti tik XVIII a. pab.–XIX a. žemėlapiuose.

Iki XVII šimtmečio viduryje Respubliką sudrebinusių karų Nemuno vandens keliu reguliariai kursavo laivai, gabendavę beveik tokio paties pobūdžio prekes kaip ir XVI a. Kauno pirkliai ir toliau eksportavo masines prekes – miško produkciją, javus, kailius, medų ir kt. Tačiau įvairėjant visuomenės poreikiams, pamažu keitėsi ir prekių asortimentas: iš Karaliaučiaus importuojamos prekės pasižymėjo jau kur kas didesne įvairove nei XVI a.; buvo atvežama ir egzotinių vaisių, vyno, prabangos prekių⁹³.

XVII a. Karaliaučius buvo pagrindinis produkcijos realizavimo partneris Vakaruose, taip pat ir svarbiausias uostas, importuojantis druską. Šis miestas pranoko Rygos bei Dancigo tranzitinės prekybos apimtis⁹⁴. Pagrindinė žaliava, eksportuojama iš Lietuvos, buvo grūdai. Šios produkcijos išvežimas į Karaliaučių XVII a. ypač išaugo.

XVII a. vidurio karai negalėjo nepalikti pėdsakų LDK ūkio raidoje; nors prekyba Nemunu nesutriko, tačiau ilgą laiką tarpą ji buvo palaikoma tik iš inercijos. Buvus sudėtingą situaciją išduoda vis didinami muitai laivybai skirtomis upėmis⁹⁵, nors dėmesys ir globa pirkliams, laivais savo prekes gabenantiems į Karaliaučių, – išliko. 1661 m. seimo nutarime buvo nustatyta, jog nuo kiekvienos užjūrio druskos statinės, gabenamos į LDK Nemuno, Neries ar Dauguvos upėmis, kiekvienai muitinei bus mokamas dviejų auksinų mokestis, o kiekvienai įvežamai silkinių statinei nustatytas keturių auksinų apmokestinimo įkainis⁹⁶. Taip pat buvo

⁹⁰Vitkus V. Viešvilė, *Liaudies kultūra*, 2000, Nr. 4, p. 39.

⁹¹Das virtuelle Preußische Urkundenbuch Regesten und Texte zur Geschichte Preußens und des Deutschen Ordens, <http://www1.uni-hamburg.de/Landesforschung/orden.html> (žiūrėta 2013 12 16).

⁹²Henneberger C. Prūsijos žemėlapis, 1576, in: Jäger E. *Prussia-Karten 1542–1810*, kat. nr. 8; vėlesni šio autoriaus darbų leidimai.

⁹³Kiaupienė J. Nemuno prekybos keliu į Baltijos jūros uostus XVII a., Klaipėdos miesto ir regiono archeologijos ir istorijos problemos, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, Klaipėda, 1994, d. 2, p. 40–42; Koczy L. Handel Litwy przed połową XVII wieku, *Pamiętnik VI powszechnego zjazdu historyków polskich w Wilnie 17–20 września, 1935 r., I referaty*, Lwów, 1935, s. 277–278.

⁹⁴Dollinger Ph. *Dzieje Hanzy*, s. 331.

⁹⁵1647 m. nutarimas, *Volumina Legum (ab anno 1641 ad annum 1668)*, Petersburg, 1859, t. 4, s. 68–69; 1650 m. nutarimas, *ten pat*, s. 162 (toliau – *Volumina Legum*, IV).

⁹⁶1661 m. nutarimas, *ten pat*, s. 382.

sudaromos specialios komisijos, turėjusios rūpintis uostų saugumu ir skaidria prekybos politika net itin komplikuotomis sąlygomis⁹⁷. Be kita ko, šis vandens kelias buvo sėkmingai išnaudotas ir kariniams tikslams. 1635 m. liepą kazokai iš Gařdino pasiekė Kauną. Laivų statytojai buvo nusiųsti į Jurbarką, kur naudodami vietinę medieną pastatė 15 čaikų – Zaporožės kazokų didžiųjų valčių. 1635 m. rugpjūčio viduryje 15 kovai paruoštų čaikų iš Jurbarko per Giliją ir Kuršių marias, Deimeną ir Prieglių buvo nuplukdytos į Karaliaučių, o rugpjūčio 31 d. dalyvavo mūšyje su švedais prie Piliavos⁹⁸.

Jau XVII a. I pusėje galima kalbėti ir apie laivavedžių cecho susiformavimą Kaune. 1647 m. Vladislavo Vazos aktu buvo patvirtintas jungtinio – laivavedžių ir sielininkų – cecho įkūrimas. Tai leidžia dar kartą patvirtinti miesto svarbą ir indėlį į upinę navigaciją. Kito tokio laivavedžių cecho analogo LDK nebuvo⁹⁹.

Grėsmė vandens kelio vientisumui iškilo po 1660 m. Olivos taikos, kai Lietuva ir Lenkija prarado vasaliteto teises į Prūsiją, įgytas 1525 m. Prūsijai tapus nepriklausoma valstybe, sostinė iš Karaliaučiaus buvo perkelta į Berlyną, nors prekybiniai santykiai su Lietuva buvo išsaugoti. Tačiau poreikis vystyti savarankišką prekybą skatino rūpintis nepriklausomo uosto įkūrimu. Taigi buvo įkurtas Šventosios uostas, kur nemažą reikšmę turėjo prekyba su angliais¹⁰⁰, taip pat svarstyta galimybė pakreipti Nemuno vagos tekėjimą šio uosto link. Ši idėja kėlė nerimą prūsams, todėl pastarieji jau 1691 m. paskelbė oficialų pranešimą, jog tokio kanalo realizacija yra neįmanoma¹⁰¹. XVII a. prekyba Nemunu buvo svarbi tiek LDK, tiek prūsams. Todėl ir šimtmečio viduryje nuvilnijusi karų banga prekybinių ryšių nenutraukė. Vidaus rinka nors ir nesiplėtė, tačiau ir toliau pulsavo eksporto prekybos ritmu.

Apie demografinės ir ekonominės krizės baigtį bei prekybos atsigavimą galima kalbėti tik XVIII a. II p., tačiau ir toliau LDK buvo proteguojama viensusio ūkio forma, kuri kūrė Lietuvos tik kaip žaliavų tiekėjos Vakarų pasauliui įvaizdį¹⁰². XVIII a. jau nefunkcionavo ir minėtas Šventosios uostas, todėl vėl svarbiausiais vartais į Vakarus tapo Karaliaučius ir Dancigas¹⁰³. Pagrindine eksporto produkcija ir šiame šimtetyje išliko grūdinės kultūros. Neatsitiktinai šio laikotarpio Respublikos prekyboje išvelgiamos merkantilizmo užuomazgos, nes dažnai pasitaikantys badmečiai skatino rūpintis didesnėmis duoninių grūdų atsargomis, todėl neretai laisva prekyba grūdais buvo vertinama kaip negatyvus reiškinys¹⁰⁴. Nors ir pabrėžiama, jog Karaliaučius ir XVIII a. turėjo vyraujančią poziciją prekyboje su LDK, tačiau Kauno prekyba šiame kontekste

⁹⁷ 1653 m. nutarimas, *ten pat*, s. 191.

⁹⁸ Baltuška R. *Baltijos jūra ir Lietuvos laivynas*, p. 93–94.

⁹⁹ Urbaitytė R. Kauno amatininkų cechų susikūrimas XVI–XVIII a., *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 2002, t. 3, p. 268.

¹⁰⁰ 1690 m. nutarimas, *Volumina Legum (ab anno 1669 ad annum 1697)*, Petersburg, 1860, t. 5, s. 399; plačiau apie tai: Kiaupa Z. Šventosios uostas Palangos seniūnijoje, *Palangos istorija*, sud. V. Žulkus, Klaipėda, Libra Memelensis, 1999, p. 147–165.

¹⁰¹ Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 13.

¹⁰² *Lietuvos istorija...*, p. 247; Труска Л. С., Ясас Р. В. Внешняя торговля Великого Княжества Литовского в последние годы его существования (1785–1792), *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija*, Vilnius, 1970, t. 1 (32), p. 42.

¹⁰³ Труска Л. С., Ясас Р. В. Внешняя торговля..., p. 32.

¹⁰⁴ Korzon T. *Wewnętrzne dzieje Polski za Stanisława Augusta 1764–1794*, Kraków, Warszawa, 1897, t. 2, s. 12. Plg. Žiemelis D. XVI–XVIII a. Abiejų Tautų Respublikos užsienio prekybos struktūra bei mastas: Lenkijos atvejis, *Lituanistika*, 2011, nr. 1, p. 1–25; nr. 4, p. 365–385.

jau neturėjo tokių pozicijų, kokias buvo galima išvelgti ankstesnių amžių perspektyvoje¹⁰⁵. Net garsusis Kauno medus, kaip eksporto prekė, jau nebuvo pelną teikianti žaliava¹⁰⁶.

XVIII a. seimo nutarimuose buvo užsimenama apie laivybinių upių valymo darbus, tačiau neaišku, koks dėmesys buvo skiriamas vandens keliui į Prūsus¹⁰⁷. Greičiausiai tai daugiau lieté Lenkijos vidaus vandenu tvarkymą. Nepaisant to, prekyba vandens keliu su Karaliaučiumi ir kitais Prūsų miestais net valstybės žlugimo išvakarėse buvo vystoma, tą patvirtina ir nežymiai padidėjęs eksportas paskutiniajame amžiaus dešimtmetyje¹⁰⁸; akivaizdu, jog įvairių panemunės miestų ir miestelių pirkliai ir toliau puoselėjo su upių verslu susijusius prekybinius interesus, net jeigu jie nebuvo tiesiogiai susiję su Karaliaučiumi ir Dancigu. Šias išvalgas iliustruoja Klaipėdos pirklių gildijos narių tyrimas. XVII–XVIII a. intensyviai stodavo pirkliai į Klaipėdos pirklių gildiją iš Abiejų Tautų Respublikos ir kitų šalių. Vien iš Pagėgių ir jų apylinkių (iš Viešvilės, Trapėnų, Vilkyškių, Šereitlaukio ir kt.) XVIII a. pabaigoje į šią gildiją įstojo 8 pirkliai. Aptariamuoju laikotarpiu intensyviausiai į gildiją stojo kauniečiai. 1792–1807 m. jie sudarė 3 iš 9 įstojusiųjų¹⁰⁹. Tačiau akivaizdu, jog šio laikmečio LDK prekyba dar tik artėjo prie buvusio XVI a. II p. intensyvumo.

Vandens kelio tvarkymo projektai ir infrastruktūros kūrimas

Vandens kelias Nemunu buvo aktualus laivybai ir prekybai, todėl nenuostabu, jog gana anksti pradėta ieškoti būdų, kaip šią kelio trasą optimizuoti. Tam reikėjo idėjų, finansų ir palankių sąlygų, kurios XIV–XV a. I pusės karų šimtetyje ne taip jau dažnai ir pasitaikydavo. Vėliau taip pat ne visada sklandžiai pavykdavo realizuoti turimas idėjas. Kartais tik patirti dideli nuostoliai priversdavo spręsti jau įsisenėjusias problemas. Todėl siūlomi projektai upių tėkmių sutvarkymui buvo įgyvendinami ne per vieną šimtmetį. Idėjos dažnai apmirdavo, taip ir nepradėjus ar ką tik pradėjus darbus, vėliau atgydavo įgijusios visai kitą turinį.

Vokiečių ordinas savo reikmėms neabejotinai naudojo jūrinius laivus, kurie buvo tinkami plaukioti Baltijos jūra. Lietuvos krašto viduje buvo išnaudojamos upių magistralės. Antai XIII a. sąlygomis vokiečių laivai buvo naudojami pilių statybai, maisto ir kitų išteklių tiekimui. Šiuos faktus savo kronikoje yra užfiksavęs Petras Dusburgietis. Tačiau akivaizdu, jog disponuodama laivynu, prūsiškoji Vokiečių ordino šaka Nemune jį efektyviai panaudojo tik XIII a. aštuntajame dešimtmetyje¹¹⁰. Didelės grimzlės jūriniai laivai netiko plaukioti vidaus vandenimis, o nedideli, tik vidaus vandenimis tinkami plaukioti laivai nuolat rizikuodavo, jeigu tekdavo plaukti Kuršių mariomis. Laivai skėsdavo kasmet, o tinkamas laivybai laikotarpis buvo nulemtas gamtos sąlygų: nuo vėlyvo rudens iki ankstyvo pavasario marias kaustydavo ledas.

¹⁰⁵ Труска Л. С., Ясас Р. В. Внешняя торговля..., p. 32.

¹⁰⁶ Korzon T. *Wewnętrze dzieje...*, s. 326.

¹⁰⁷ 1768 m. nutarimas, *Volumina Legum (ab anno 1764 ad annum 1768)*, Petersburg, 1860, t. 7, s. 303–304.

¹⁰⁸ Труска Л. С., Ясас Р. В. Внешняя торговля..., p. 42.

¹⁰⁹ Elertas D. 1642–1822 m. įstojusiųjų į Klaipėdos pirklių gildiją sąrašas: statistika ir geografija, p. 96, 105.

¹¹⁰ Gudavičius E. Dėl Šv. Jurgio pilies, *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, t. 15, p. 11, 14.

Buvo pradėta ieškoti kitų kelių. Dėmesį patraukė smulkios upės ir upeliai, kurie tekėjo taip arti Priegliaus, jog beveik jungė jį su Nemuno intakais. Kilo mintis šias upes sujungti kanalais. Jau XIII a. pab.–XIV a. pr. Ordino rašytiniuose šaltiniuose matyti poreikis kontroliuoti Nemuno žiočių regioną, o tai veikė ne vieno projekto kūrimą, skirtą Deimenos ir Gilijos upių pritaikymui laivybai¹¹¹. Nors ir nebuvo reikiamo techninio pasirengimo kanalų kasimui, tačiau iki 1376 m. buvo atliktos pirmosios vandens kelio techninės korekcijos: Ordino meistrai iškasė nedidelį kanalą palei Deimenos upę į rytus nuo Karaliaučiaus į Lābguvą.

1395–1406 m. buvo atlikti tobulinimo darbai: kelią pagilino ir praplatino, įrengė šliuzus¹¹². 1408 m. atsirado dar vienas planas. Ketinta lygiagrečiai su mariomis iškasti kanalą iš Gilijos iki Deimenos ties Labguva, bet šis sumanymas nebuvo įgyvendintas. Ordinas įrengė šliuzą Deimenos vandeniui pakelti ir nuo 1429 m. ėmė iš praplaukiančių pirklių atitinkamą mokestį Labguvoje vandens lygio palaikymo darbams finansuoti¹¹³.

Šie infrastruktūros tobulinimo darbai gerokai padidino Vokiečių ordino galimybes karinių kampanijų metu aprūpinti kariuomenę maisto ir kitais resursais. Be to, mažais laivais šiuo kanalu buvo galima gabenti maisto atsargas ir prekes į Kuršių marias. Tačiau įvertinus riziką, ties Labguva dažniausiai prekes perkraudavo į didesnius laivus, o perplaukus Kuršių marių pakraštį tekdamo jas vėl perkrauti į mažesnius laivus ir tęsti kelionę toliau. Tai gaisino kelionės laiką ir netenkino Ordino interesų, todėl jau 1408 m. buvo numatyta pratęsti Deimenos kanalą iki Gilijės upės ties Labguva. Baigtas kanalas turėjo apimti 40 mylių ruožą. Iki 1410 m. buvo atlikta beveik trečdalis numatytų darbų. Tais pačiais metais buvo numatyta iškasti 11 mylių ilgio kanalą iš Labguvos į Nemunyną. Pradėta kasti 1409 m. ir iki 1410 m. įvykių jau driekėsi 3 mylių ilgio atkarpa, tačiau Žalgirio mūšis ilgėlesniam laikui sustabdė šių projektų vykdymą, nors iš 1418 m. pasiekia žinios, jog Deimenos vaga vėl buvo pakartotinai tvarkoma, o vėliau upe galėjo plaukti ir didesnio tonažo laivai¹¹⁴. Visgi įtempta politinė padėtis darė savo, 1411–1422 m. vyko nuolatinės derybos dėl valstybių sienų peržiūrėjimo, taip pat pasitaikydavo trumpalaikių karo epizodų su Vokiečių ordinu. Taigi, Vokiečių ordinui nepavyko aptariamam laikotarpiui įgyvendinti vandens kanalo projekto. Ordinas tik įrengė vieną šliuzą Deimenos vandeniui pakelti ir nuo 1429 m. ėmė iš praplaukiančių pirklių mokestį Labguvoje vandens lygio palaikymo darbams finansuoti, tačiau dėl Ordino savivalavimo iki 1450 m. šliuzas galutinai nebuvo sutvarkytas¹¹⁵.

XV a. šaltiniuose akcentuojamas ypatingas amžiaus viduryje įvykęs Gilijos nusekimas, kai greičiausiai dėl pavarinių potvynių dalis Gilijos vandens ėmė tekėti nauja – Normedijos atšaka, vėliau pavadinta Kauke, pagal šalia esančios Kaukėnų (*Kaukehmen, Jasnoe*) gyvenvietės pavadinimą¹¹⁶. Tokia situacija lėmė Rusnės debito padidėjimą ir

¹¹¹ Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 7.

¹¹² Keller H. *Memel, Pregel und Weichselstrom*, Berlin, 1899, Bd. II, S. 258; Forstreuter K. *Die Memel...*, s. 8.

¹¹³ Kiaupa Z. *Kauno istorija*, p. 71.

¹¹⁴ Petrulis J. Lietuvos istorinės vandens kelių geografijos ir kartografinės medžiagos klausimu (XIV–XVI a.), *Geodezijos darbai*, Vilnius, 1964, t. 2, p. 156; Forstreuter C. *Die Memel...*, S. 8–9.

¹¹⁵ Petrulis J. Lietuvos istorinės vandens kelių geografijos..., p. 156; Apie Labguvos maitų dydį ir kaitą žr. plačiau: Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 91, 96–100.

¹¹⁶ Forstreuter C. *Die Memel...*, S. 10; Ivinskis Z. *Lietuvių ir prūsų...* p. 7–8.

sumažino Gilijos tinkamumą laivybai. Normedijos patvenkimo ir Gilijos gilinimo darbai vyko XV a.–XVI a. pr., bet vis tiek nebuvo baigti. Šios vandens kelio atkarpos sutvarkymas tapo bendra problema tiek Dancigo, Karaliaučiaus, tiek Kauno pirkliais. Padėtį sunkino ir nuolatiniai skundai dėl laivybinių sąlygų apribojimo Nemuno žemupyje. Ordinas šliuzų įrengimo dingstimi ėmė įvedinėti papildomus muitus, bet patys darbai vyko vangiai. Tokia situacija versdavo pirklus rinktis kelionę vandeningesne Rusnė, kuria plaukiant, Kuršių marių pakraščiu tekdavo įveikti tris kartus ilgesnį ir rizikingesnį kelią nei plaukiant įprastai – Gilija¹¹⁷. Šio laikotarpio Hanzos šaltiniuose užfiksuota daugybė pirklių skundų, kuriuose kalbama apie patirtus nuostolius, nuskendus kroviniams laivams, plaukiant Rusnės maršrutu¹¹⁸. Tai buvo paskata ieškoti problemos sprendimo būdų. 1450 m. Dancigas skundėsi dėl itin nusekusios Gilijos. Ordinas ėmė įvedinėti papildomus muitus, neva jų pagrindu surinkti mokesčiai turėjo būti skirti šliuzų įrengimui, tačiau patys darbai visgi vyko vangiai. O per Trylikos metų karą Gilija tapo visai netinkama laivybai¹¹⁹. Štai jau 1471 m. Dancigas pasiūlė Lietuvai, Vokiečių ordinui, Kaunui ir Hanzos kontorai Kaune kartu atgaivinti laivybą Gilija. Tam reikėjo Normedijos tėkmę nukreipti į Giliją bei įrengti šliuzus. Z. Kiaupa pažymi, kad visi buvo suinteresuoti pagerinti laivybos Nemuno deltoje sąlygas ir buvo pradėti rinkti mokesčiai darbams finansuoti, tačiau darbai strigo. Dar ir XVI a. pr., nors nuolat buvo renkami pinigai šliuzų statybai, buvo toli iki darbų pabaigos. 1514 m. Kaunas ir Hanzos kontora Kaune jau be Dancigo žinios sudarė sutartį su Karaliaučiaus miestiečiu Hansu Hoppu, kuris išsipareigojo užbaigti darbus¹²⁰. Pirmas Normedijos tiesinimo darbų etapas baigtas 1528 m. Bet skundai dėl Normedijos keliamų laivybos problemų atsinaujino 1540 m. ir viskas užsitęsė iki XVI a. pab.¹²¹ Kauno miestas buvo suinteresuotas kuo efektyvesniu vandens kelio išnaudojimu. Miesto iniciatyva dar 1581 m. seime bajorams buvo patvirtinta laisvo susisiekimio garantija vežant prekes Žemaitijos keliais į Prūsiją ir numatyta skirti komisarų, kurie prižiūrėtų šių nuostatų laikymąsi bei tiksliai sužymėtų Žemaitijos kelius. Stambieji Nemuno dešiniojo kranto intakai taip pat buvo reikšmingi laivybai, tad šiame seime buvo išleistas dekretas dėl laisvos laivybos Nevėžio upe, panaikinant užtvankas, o Kėdainiai paskelbti laisvu uostu¹²². Pastarieji potvarkiai, matyt, nedavė laukto rezultato ar iš viso nebuvo vykdomi. Tai byloja 1598 m. seimo nutarimai. Tąkart buvo paskirti komisarai – Sebastijonas Kieštortas (*Sebastyan Kiesztorth*), Žemaitijos teisėjas Civonas Džiervianskis (*Ciwon Dzierwiański*) ir Kauno žemių raštininkas Mykolas Sumorokas (*Michał Sumorok*), kuriems buvo pavesta vykdyti dar 1581 m. skelbtus nutarimus¹²³.

Itin iškalbingai Nemuno žemupio laivybos problema buvo matoma prūsiškuose žemėlapiuose; 1576 m. Kasparo Henenbergerio žemėlapyje Kuršių marių pakraštyje, maždaug pusiaukelėje, – jeigu plaukiama būtent Rusnės maršrutu, aptinkame užrašą – *Leicher Orit* (lavonų vieta). Kuršių marių plote talpinama trijų skirtingo tipo laivų iliustracija, net pavaizduojant juos ir

¹¹⁷ Petrusis J. Lietuvos istorinės vandens kelių geografijos..., p. 156.

¹¹⁸ HUB, Bd. 10, nr. 254, S. 173; nr. 161, S. 97; nr. 226, S. 131; nr. 254, S. 173; nr. 260, S. 175.

¹¹⁹ Kiaupa Z. *Kauno istorija*, p. 85.

¹²⁰ *Ten pat*, p. 85.

¹²¹ Forstreuter C. *Die Memel...*, S. 11.

¹²² 1581 m. nutarimas, *Volumina Legum II*, s. 210–211.

¹²³ 1598 m. nutarimas, *ten pat*, s. 372.

kluojančius žmones, vaizdingai pažymėjo sąvokos *Leicher Orit* turinį – laivams pražūtingą audringų marių pakraštį¹²⁴. „Lavonų vietos“ definicija išliko ir kitose K. Henenbergerio žemėlapių redakcijose bei juo sekusių autorių darbuose iki XVIII a. II pusės. R. Žaromskis spėja, kad kartografo žemėlapyje minima vietą reikėtų sieti su Ežios sekluma. XVI a. nemažai laivų iš Rusnės į Kuršių marias plaukė Skirvytė ir Kaiklės–Aļgos upėmis, tad Ežios sekluma kaip tik ir galėjo būti pačia rimčiausia ir pavojingiausia kliūtimi. Sekluma buvo pavojinga plukdomiems sieliams, be kita ko, ant šios seklumos lūžtančios bangos sudarydavo itin stiprią ir galingą į vakarus nukreiptą srovę; greičiausiai šioje seklumoje ir būdavo daugiausiai išplaunama žuvusių kūnų, sudužusių laivų liekanų ir suirusių sielių¹²⁵.

Taigi, visą XVI šimtmetį vyko Prūsijos ir Lietuvos bei Lenkijos valstybės derybos dėl vandens kelių tvarkymo, Prūsijos hercogystės valdžia nuolat rodydavo iniciatyvą tvarkyti Giliją, bet darbai nejudėjo iš vietos¹²⁶. Prekių gabenimas upėmis buvo reglamentuojamas Respublikos seimų nutarimuose, akcentuojant kelių saugumo poreikį keliaujantiems Respublikos ir kitų kraštų pirkliams bei būtinybę sutvarkyti laivybinių upių uostus¹²⁷.

XVII a. pr. Respublikos seimuose buvo daug dėmesio skiriama Nemuno žemupio sutvarkymui, tiesa, ne visi užmojai buvo įgyvendinti. 1607 m. seime buvo paskelbta, kad bus šalinamos laivybai trukdančios užtvankos ir kitos kliūtys Rūsnėje, Gilijoje ir pačiame Nemune, nes esą šios kliūtys įrengtos nusižengiant Respublikos ir Prūsijos sutartims. Tačiau tai buvo daugiau deklaracija nei realūs veiksmai, nes priimtų nutarimų vykdymu niekas nesirūpino¹²⁸. Panašaus pobūdžio projektai buvo siūlomi 1611 m.¹²⁹, tačiau didesnės iniciatyvos imtis darbų pradžios nebuvo parodyta. Bet kai 1612 m. Kuršių mariose nuostolius patyrė 40 laivų, tarp kurių buvo ir kauniečių laivų, ši nelaimė išjudino Prūsijos ir Lietuvos valdžią, pagaliau pavyko susitarti dėl kelio ruožo iš Nėmuno deltos į Deimėną gerinimo darbų. Pirmasis etapas turėjo būti Gilijos tiesinimas ir gilinimas¹³⁰. Taigi komisaras Jonušas Skuminas Tiškevičius (*Janusz Skumin Tyszkiewicz*) buvo pasiūstas į Prūsijos hercogystę, kad kartu su prūsų komisarais sudarytų būsimų darbų planą, parengtų išlaidų sąmatą ir nustatytų naujuosius muitus¹³¹. Būtent 1613 m. seime J. S. Tiškevičius ir pateikė šių darbų ataskaitą.

Jau 1613–1616 metais buvo atlikta Gilijos vagos korekcija, pradėta vadinti *Naujosios Gilijos* vardu, sujungusi Skiepų (*Sköpen, Mastovoe*) ir Lapynų (*Lappienen, Bol'shie Berežki*) gyvenvietes beveik tiesia 12 kilometrų ilgio linija. Tačiau Gilijos tobulinimo darbai tuo nesibaigė: 1618–1620 m., siekiant suteikti didesnę debitą Gilijai, buvo pertvarkyta Šalteikės (arba Nemunyno) atšaka, galutinai ji buvo uždaryta 1630 m. ir jos tėkmė nukreipta į Giliją¹³².

¹²⁴ Henenberger C. Prūsijos žemėlapis, 1576, in: E. Jäger. *Prussia-Karten 1542–1810*, kat. nr. 8; vėlesni šio autoriaus darbų leidimai.

¹²⁵ Žaromskis R. *Nemuno delta*, p. 122–123.

¹²⁶ Kiaupa Z. *Kauno istorija*, p. 211.

¹²⁷ 1589 m. nutarimas, *Volumina Legum (ab anno 1550 ad annum 1609)*, Petersburg, 1859, t. 2, s. 284–285 (toliau – *Volumina Legum, II*). 1613 m. nutarimas, *Volumina Legum (ab anno 1609 ad annum 1640)*, Petersburg, 1859, t. 3, s. 90 (toliau – *Volumina Legum, III*).

¹²⁸ 1607 m. nutarimas, *Volumina Legum, II*, s. 450.

¹²⁹ 1611 m. nutarimas, *Volumina Legum, III*, s. 24.

¹³⁰ Plačiau apie tai: Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 11; Kiaupa Z. *Kauno istorija*, p. 211.

¹³¹ 1613 m. nutarimas, *Volumina Legum, III*, s. 97.

¹³² Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 11; Kolupaila S. Nemuno tyrinėjimų istorijos bruožai, *Židinys*, Kaunas, 1934, nr. 7, p. 55.

1626 m. švedams užėmus Eļbingo, Klaipėdos ir Marienburgo miestus, jau kitąmet seimo nutarimu buvo uždrausta Respublikos pirkliams lankytis Ščecino, Karaliaučiaus, Rygos bei Klaipėdos uostuose ir ką nors ten pardavinėti, tačiau nurimus kovoms su švedais, po Altmarko paliaubų, dėmesys upinei navigacijai vėl atnaujinamas. Karaliaučius, kaip ir Dancigas, gebėjo išlikti laisvu uostu, todėl prekyba javais ir toliau turėjo neginčijamas pozicijas. 1631 m. Varšuvos seime buvo akcentuojama būtinybė sukurti kuo geresnes sąlygas laivybai pagrindinėse upėse. Šiuo nutarimu buvo siekiama panaikinti dirbtines užtvankas, kartu garantuojant nuostolių atlyginimą dėl techninių nesklandumų¹³³. Visgi sunku vienareikšmiškai teigti, jog laivybos sąlygos itin pagerėjo. XVII a. IV dešimtmečio šaltiniuose akcentuojama vis dar problemiška Gilijos tėkmė, dėl kurios buvo sulaukiama daug laivavedžių skundų. Pavyzdžiui, 1632 m. pietinėje marių dalyje nuskendo 50 laivų ir 500 jais plaukiančių žmonių¹³⁴. Ši nelaimė Lenkijos ir Lietuvos valstybę vėl paskatino siūsti komisarų į Prūsiją, kad būtų šis įvykis ištirtas ir pašalintos laivybos kliūtys. Būtent Prūsijos hercogystė buvo atsakinga už laivybos sąlygas, nes šiam tikslui gavo teisę rinkti muitą¹³⁵. Laivybos problemos buvo minimos ir 1638 m. seime, keliamas saugumo klausimas plaukiant Gilijos upe, kuri vis dar keldavo problemų. Po paliaubų su švedais pasipylė itin daug skundų apie patiriamus nuostolius dėl neišvalytos Gilijos upės¹³⁶. Nuostatos dėl upių saugumo patvirtinamos ir 1643 m. seime, kartu įvedant didesnius maito mokesčius¹³⁷. Tačiau jau 1653 m. Respublikos seimas konstatavo, jog kanalo iš Gilijos į Deimeną darbai nebuvo vykdomi ar bent jau tada buvo nutraukti. Kilo įtarimų, kad Prūsijos hercogas, rinkdamas muitą, ne visus pinigus panaudojo pagal paskirtį. Vis dėlto dar buvo tikimasi, kad kanalo kasimo darbai pajudės, buvo priminti ankstesni susitarimai ir sprendimas juos įgyvendinti¹³⁸.

Taigi akivaizdu, jog XVI a.–XVII a. pirmąją pusę vandens kelio ruožas iš Nemuno deltos į Deimeną buvo problemiškas ir nors buvo dedamos pastangos kelią tvarkyti, tačiau darbų niekaip nepavykdavo užbaigti. Nepaisant to, vandens kelias iš Kauno į Karaliaučių buvo atviras ir laivybingas, tai buvo pagrindinė LDK upeivių ir pirklių komunikacinė arterija į Vakarų Europą. Laivybos sezonas Nemune prasidėdavo maždaug kovo mėnesio pabaigoje–balandžio pradžioje. Tai byloja Jurbarko muitinės duomenys¹³⁹.

Nemuno žemupio regionas buvo visiškai sutvarkytas iki XVIII a. pr. Prūsija stengėsi monopolizuoti vakarinę kelio dalį, o kanalizavimas garantavo visapusiškos prekybos bei muitų kontrolę. Todėl neatsitiktinai XVII a. II pusėje, svarstant Sekenburgo kanalo įrengimo galimybę, Prūsijos muitų valdytojui priimtinausias sprendimas atrodė darbų kontrolės teisės suteikimas tik Karaliaučiu¹⁴⁰. Tai reiškė ir kelio kontroliavimą, galbūt dėl šios priežasties buvo atsisakyta Lietuvos kanclerio siunčiamų žmonių statybos darbams¹⁴¹. Sekenburgo

¹³³ 1631 m. nutarimas, *Volumina Legum*, III, s. 326.

¹³⁴ Kiaupa Z. *Kauno istorija*, p. 212.

¹³⁵ *Ten pat.*

¹³⁶ 1638 m. nutarimas, *Volumina Legum*, III, s. 446–447.

¹³⁷ 1643 m. nutarimas, *Volumina Legum*, IV, s. 34–35.

¹³⁸ Kiaupa Z. *Kauno istorija*, p. 212.

¹³⁹ *Ten pat.*, p. 213.

¹⁴⁰ Forstreuter K. *Die Memel...*, S. 9, 12.

¹⁴¹ 1613–1616 m. vykę Gilijos tvarkymo darbai buvo kuruojami tiek LDK, tiek Karaliaučiaus atstovų. Tačiau Karaliaučiaus pozicija jau tada buvo stipresnė: susitarus prūsams buvo leista imti trigubą mokesť už praplaukiančius laivus 25 metus. Žr.: Kolupaila S. Gilija, *Lietuvių enciklopedija*, Boston, 1956, t. 7, p. 230.

(*Kryžionių*) perkasas, arba Mažojo Frydricho kanalas (*Klein Friederichs Graben*), sujungęs Giliją ir Nemunyną, buvo atliktas 1689–1697 m. laikotarpiu¹⁴². Kita kanalo dalis, nusidriekusi paraleliai Kuršių marių pakraščiu ir susijungusi su Deimena, buvo pavadinta Didžiojo Frydricho (*Groß Friederichs Graben*), arba Didžiosios Pričkagrabės, vardu¹⁴³. Buvo įrengta išties patogi laivybinė trasa, leidusi sutrumpinti atstumus ir aplenkti taip pavojingas Kuršių marias. XVIII a. ypatingų techninių pokyčių vandens kelio struktūroje jau nevyko. Abiejų Tautų Respubliką labiau domino pietryčiai, buvo svarstomi Nemuno ir Dniepro ar Vyslos ir Dniepro kanalų projektai. Bene ryškiausias šių idėjų brandinimo rezultatas – 1789 m. jau funkcionavęs garsusis Mykolo Oginskio kanalas, sujungęs Nemuną ir Dnieprą. Ir tik XIX a. pabaigoje Nemuno žemupio atkarpa Smalininkai–Gilija jau buvo sutvarkyta. Ruožas ištiesintas, sureguliuotas bunomis, o farvateris pažymėtas navigaciniais ženklais. Vertinant tuometines galimybes, laivybos sąlygos buvo ženkliai pagerintos¹⁴⁴.

Taigi apibendrinant pasakytina, kad XV–XVIII a. daugiausia dėmesio buvo skiriama Nemuno deltos tvarkymo darbams, siekiant sukurti laivybai tinkamą infrastruktūrą, ir šitie procesai užtruko kelis šimtmečius, tai buvo kelių valstybių ekonominis ir politinis interesas. Žinoma, XIX–XX a. ir toliau vyko įvairūs Nemuno deltos tobulinimo projektai, reguliuota vaga, gyliams palaikyti ypač aktyviai valytas laivotakis Rusnėje ir Atmatoje XX a. II p.¹⁴⁵ Tačiau XIX–XX a. jau reikėtų kalbėti ir apie vis labiau didėjančią kitų panemunės gyvenviečių svarbą ir įtaką laivybos organizavimui. Buvo sukurta komunikacijai pritaikyta upių laivybos infrastruktūra: prie Nemuno veikė Kauno, Kalnėnų, Jurbarko, Smalininkų, Trapėnų, Kalvelių, Ragainės, Tilžės uostai¹⁴⁶, Nemuno žemupyje buvo gausu perkėlų. Veliuonojė, Serėdžiujė, Darsūniškyje, Skiršnemunėje, Jurbarkė veikė keltai¹⁴⁷. Kauno ir Klaipėdos uostuose buvo įrengtos dirbtuvės laivams remontuoti. Viešvilė buvo vienas iš Nemuno laivybos centrų, turėjusių didelių laivybos baržų. Daugelis laivininkų gyveno Viešvilėje, jų baržos žiemojo senojoje Nemuno (*Alte Memele*) vagoje, o prie pat Viešvilės buvo garlaivių prieplauka¹⁴⁸. Greta Viešvilės – Pagulbinuose taip pat buvo vystoma laivininkystė. Čia statė valtis, dar kitaip vadinamas kuršlaiviais, kurie plaukiodavo ne tik Nemunu, bet ir Kuršių mariomis. Jais buvo pervežami įvairiausi kroviniai tiek upėmis, tiek kanalais, krovinių transportavimas pasiekdavo ir tolimus uostus, pavyzdžiui, Berlyną¹⁴⁹. Taip pat ir Baltupėnai buvo laikomi strategiškai svarbiu objektu, kuriame įkurtas uostas. Čia švartavosi Nemunu plaukiantys laivai¹⁵⁰. Ir žinoma, Smalininkai, kuriuose 1886–1888 m. buvo pastatytas uostas, kur likdavo žiemoti apie 60 laivų. Uoste buvo įrengtos laivų dirbtuvės, kur buvo statomi ir jūriniai laivai, o tarp Smalininkų ir Šilėnų veikė keltas¹⁵¹. Kaip ir

¹⁴² Grigat M. *Die Memelniederung*, S. 69; Keller H., *Memel, Pregel...* Bd. I, S. 338–339.

¹⁴³ Grigat M. *Die Memelniederung*, S. 75.

¹⁴⁴ Purvinas M. Smalininkų urbanistinės raidos bruožai, *Kultūros paminklai*, 2003, nr. 10, p. 159.

¹⁴⁵ Žaromskis R. *Nemuno delta*, p. 74.

¹⁴⁶ Juzefovičius R. Kultūrinis tapatumas ir Lietuvos vidaus vandenių laivyba, *Mokslo ir technikos raida Lietuvoje*, 2012, t. 16, p. 225–226.

¹⁴⁷ Morkūnas E. J. Nemuno keltai, *Veliuona*, 2001, p. 305–312.

¹⁴⁸ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1991, t. 4, p. 722; Purvinas M. Historische Orte am Unterlauf der Memel, *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen*, 2004, Bd. 12, S. 89.

¹⁴⁹ Purvinas M. Pagulbiniai – vienas iš buvusių Nemuno laivininkystės centrų, internetinė nuoroda: <http://viesvilė.lt/2013/05/21/pagulbiniai-vienasis-buvusiu-nemuno-laivininkystes-centru/> (žiūrėta 2013 12 12).

¹⁵⁰ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, Vilnius, 1991, t. 4, p. 722.

¹⁵¹ Purvinas M. Smalininkų urbanistinės raidos bruožai, *Kultūros paminklai*, 2003, nr. 10, p. 160.

Viešvilėje, Smalininkuose taip pat gyveno nemažai laivų savininkų ir laivavedžių. Be kita ko, XX a. pr. Smalininkuose veikė net kelios medienos gabenimo bendrovės, tarpininkavusios plukdant sielius Nemunu, perkraunant medieną į baržas, perrišant sielius ir teikiant daugelį kitų su laivybiniu transportavimu susijusių paslaugų¹⁵². XX a. pradžioje į Smalininkus per dieną atplaukdavo iki 200 sielių. Dalis medienos likdavo Viešvilėje, kur buvo 10 lentpjūvių, o likusi dalis Gilija buvo gabenama iki jūros¹⁵³.

Šis nedidelis ekskursas iliustruoja pamažu augusią kitų panemunės gyvenviečių reikšmę laivybos procese, pačių gyvenviečių laivybinį veiklos profilį, tačiau XIX–XX a. laivybos organizavimas Nemunu yra atskira, detalių ir nuodugnių tyrimų reikalaujanti tema, kurios plačiau čia neplėtosime.

Išvados

Vandens kelias Nemunu, jungęs Kauną ir Karaliaučių, buvo svarbi ir reikšminga komunikacinė arterija, kurios svarba suvokta labai anksti. Prekybos istorijos kontekste vandens kelias Nemunu ir prūsų teritorijoje tekančiomis upėmis atsišleidžia kaip reikšmingas ekonominės politikos įrankis, padėjęs Kauno miestui, o sykiu ir kitoms panemunės gyvenvietėms atverti prekybinės veiklos horizontus, užmegzti naudingus kontaktus bei pažinti iš Vakarų Europos sklindančią įtaką.

Vandens kelias, kaip gamtinis kompleksas, visapusiškai patenkinti žmogaus reikmių negalėjo; sudėtinga laivyba Nemuno deltoje jau XIV a. pab. paskatino Vokiečių ordiną ieškoti išeičių, taip buvo pradėta žemupio kanalizavimo istorija. Kanalų kasimo procesas su pertraukomis nusitęsė iki XVIII a. pr. Dėl darbų kontrolės čia nuolat tvyrojo įtampa ir varžymasis tarp LDK bei Prūsijos. XVII a. pr. ir vėliau Lenkijos ir Lietuvos valstybės seimuose skelbtuose LDK įstatymuose gana dažnai buvo minimas žemupio sutvarkymo klausimas, o 1613–1616 m. problemos sprendimas sulaukė rezultatų, buvo koreguotas Gilijos laivatakis. Kitas esminis pertvarkymas įvyko 1689–1697 m., iškasus Sekenburgo perkasą, arba Mažojo Frydricho kanalą, kuris sujungė Giliją su Nemunynu, o kita kanalo dalis nusidriekė į Deimeną ir buvo pavadinta Didžiojo Frydricho vardu.

¹⁵² Purvinas M. Smalininkai, III d. Prekyba ir laivyba, *Voruta*, 2012, birž. 9, Nr. 12 (750).

¹⁵³ Seliukaitė I., Klimka L. Sieliai Nemune ties Veliuona, *Veliuona*, 2001, p. 588.

Navigacija Nemunu XIX amžiaus pabaigoje– XX amžiaus pradžioje

Margarita Baršauskienė, Algirdas Sinkevičius

Įvadas

Nėmunas – didžioji Lietuvos upė visais laikais panemunių gyventojams buvo traukos vieta: čia nuo žilos senovės žvejota (taip apsirūpinta maistu ir iš dalies pinigais). Išsiliejęs Nemunas savo nešmenimis gausiai patrešdavo panemunių pievas, naudotasi Nemunu norint susisiekti su didesniais miestais, plukdyti į Rytprūsius sieliai. Nemuno vandens kelias tiesiogiai susijęs su visomis Nėmuno kairiajame ir dešiniajame krante išikūrusiomis gyvenvietėmis.

Apžvelgus išlikusius senuosius rašytinius šaltinius, randame nemažai žinių apie Nėmuną, jo vagos tvarkymo darbus, navigaciją. Į Nemuno aukštupį senovinės upių transporto priemonės, vadinamos vytinėmis, plaukdavo iškėlusios bures arba traukiamos krantuėjusių vytininkų. Išlikusiais duomenimis, toks laivas iš Tilžės į Kauną buvo velkamas 8–10 dienų, su burėmis kelionė trukdavo 3–4 d. Žemyn upe jas plukdydavo Nemuno srovė, padedant irklutojams. Kas 4 mylios vytinei traukti buvo paruošta po 100 žmonių¹.

Apie Nėmuną pasakojama Stepono Kolupailos knygoje „Nėmunas“. Jis rašo, kad žemiau Smaliniūnų Nemunu eina Lietuvos–Vokietijos valstybinė siena. Smaliniūnuose pasienio sargybai ir muitinei reikia pateikti pasą ar kitą asmens liudijimą. Plaukti galima visu Nemuno pločiu, tik be užsienio paso ir vizos negalima išlipti į kairįjį upės krantą, išskyrus avarijas. Pažeidimas sienos be leidimo baudžiamas kalėjimu ir pinigine bauda².

Apie Nemuno laivybą rašė vokiečių istorikas Kurtas Forstreuteris (*Kurt Forstreuter*), poetas Vladislovas Sirokomlė (*Ludwik Władysław Kondratowicz*), istorikas Zenonas Ivinskis, hidrologas Steponas Kolupaila, tautosakininkas Pranas Virakas, istorikas Julius Žukas ir kt. XV–XVIII a. laivyba Nemunu nagrinėta Laimos Bucevičiūtės str. „Laivyba Nemunu XV–XVIII a.“ (str. šioje monografijoje – red. pastaba). Kadangi šia tema nemažai rašyta kitų autorių darbuose, tad šiame straipsnyje nesiekiamo nagrinėti visos laivybos Nemunu istorijos, jame bandoma apžvelgti ir susisteminti turimą medžiagą apie laivybą Nemunu nuo Serėdžiaus iki Nemuno žemupio XIX–XX šimtmečiais, atkreipiant dėmesį į mažai nagrinėtą panemunės miestelių sielininkų gyvenimą, sielių plukdymą.

Straipsnio objektas – Nemuno vaga, laivyba, sieliai, jų gabenimas Nemunu.

Darbo tikslas – apžvelgti Nemuno vagos reguliavimą, laivybą, aptarti, kaip XIX a. pab.–XX a. pr. Nemunu, kaip patogiu vandens keliu, buvo plukdoma miško medžiaga.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apžvelgti ir apibendrinti navigacijos Nemunu istoriją XIX pr.–XX a. pab.

¹ Fabry G. *Campagne de Russie (1812). Supplement (24 juin–10 aout)*, Paris, 1903, p. 67: Depontho a l'Empereur, Tilsit, 28 juin.

² Kolupaila S. *Nėmunas*, Kaunas, 1940, p. 190.

2. Išnagrinėti ir apibendrinti turimus rašytinius šaltinius apie Nemuno vagos reguliavimą.

3. Išnagrinėti ir aptarti neapdirbtos miško medžiagos gabenimą Nemunu turimuose rašytiniuose šaltiniuose ir prisiminimuose.

4. Naudojantis nagrinėjamo laikotarpio išlikusiais rašytiniais šaltiniais, gyven-tojų prisiminimais aptarti panemunės gyvenviečių sielininkų medienos plukdymo ypatumus.

Tyrimo metodai – analitinis, aprašomasis.

Raktiniai žodžiai: Nemunas, baidokai, laivininkai, sieliai, troptininkai, troptai.

Nemuno vagos reguliavimas

Pačios ankstyviausios žinios apie laivybą Nemune mus pasiekė dar iš senųjų Kryžiuočių ordino metraščių. Apie Nemuną ties Trapėnais ir Viekšvile, vytinių vargus rašyta poeto Vladislovo Sirokoslės (*Ludwik Władysław Franciszek Kondratowicz*, 1823–1862) monografijoje: „Reguliuotas Nemunas atrodo labai tvarkingas, tik visai netenka savo pirminio grožio. Kairiajame krante dažniau pasitaiko sodybų, dešiny-sis – žemas, žiogių išraižytas, krūmais užaugęs – visai neįdomus“³.

Navigaciją Nemunu XIX–XX a. tyrinėjo ir aprašė daktarinėje disertacijoje istorikas Julius Žukas⁴.

Kadangi anuomet Nemuno žemupys buvo kontroliuojamas Prūsijos, 1830 m. buvo planuojamas naujas Ventės–Dubysos vandens kelias, kuris turėjo aplenkti nuo Smalininkų vokiečių kontroliuojamą Nemuno žemupį. Seredžius turėjo būti naujo vandens kelio pradžia⁵.

Tai nebuvo įgyvendinta, tad laivyba navigacijos laikotarpiu ir toliau vyko Nemunu. Privatūs garlaiviai anuomet likdavo žiemoti ir Jurbarko prieplaukoje. Tam tiko Mītuvos žiotys, tačiau ledonešio metu laivai buvo aplaužyti. Po to jiems buvo iškastas specialus baseinas⁶.

1849 m. buvo išleisti potvarkiai dėl Nemuno bei Kuršių marių farvaterių ženklinimo gairėmis, kurias vėliau pakeitė bujos (plūdurai)⁷.

To meto Jurbarko prieplauką vaizdžiai aprašęs M. I. Kirkoras (*Kirkor M. I. Monografija reki Nemana. Pamiatnaja knižka Suvalkskoj gubernii na 1875 god*, Suvalki,

1875, p. 53–76): „Štai ir Jurbarko prie-plauka, pripildyta baidokų ir prūsų laivų. Jos vaizdas, ypač vakarais, turi neišsakomą grožį. Kajutės žybcioja ugnelėmis, triūsia moterys, girdėti yrėjų šneka; vaitoja liūdna daina, staiga sklinda skurdaus kaimo smuiko „falšivas“ garsas: pavargęs virtuožas groja savo mylimas melodijas, savo „metelytes“ ir „veseluskas“, svajodamas apie tolimą savo kaimą, apie dūšėlę-gražuolę, kuri kažkur jo nekantraudama laukia“⁸.

Nemunas tarp Kauno ir Kuršių marių. Vidaus vandenu keliai. vokd.lt/voidaus-vandenu-keliai

³ Sirokoslė V. *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, K. Bizausko vertimas, Kaunas, 1933, p. 52.

⁴ Žukas J. *Klaipėdos krašto ekonominė raida XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje (1871–1939 m.)* (daktaro disertacija), Klaipėda, 2010.

⁵ Kolupaila S. *Nemunas*, Kaunas, 1940, p. 197.

⁶ Dokladnaja zapiska Pravlenija sojuza liesopromyšlennikov Severno-zapadnago kraja. O neobchodimosti sooruženija pri m. Jurburge Kovenskoj g. lesnoi gavani, *Doklad XII sjezda russkich dejatelej po vodianym putiam v 1910 godu*, S. Peterburg, 1910.

⁷ Žukas J. *Klaipėdos krašto ekonominė raida XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje (1871–1939 m.)* (daktaro disertacija), Klaipėda, 2010.

⁸ Kolupaila S. *Nemunas*, Kaunas, 1940, p. 203–204.

Nemuno vaga žemiau Smalininkų reguliuojama nuo 1840 m. Nuo 1873 iki 1892 m. Nemuno vaga dambomis, vietos gyventojų vadintų *špikdamiais*, susiaurinta iki 170 m, o žemiau Jūros upės žiočių – iki 185 m pločio, garantuojant 1,4 m gylį⁹.

1899 m. mokslinę ekskursiją Nemunu plačiai aprašė lenkų istorikas, geografas ir etnografas Zygmuntas Glogeris (*Zygmunt Gloger*, 1845–1910)¹⁰.

Nemunas ties Palėkių kaimu buvo labai išplatėjęs ir sekus. Upė dažnai čia keitė savo vagą. 1936 m. šis upės ruožas, kad ir labai sunkiomis sąlygomis, buvo sureguliuotas dambomis (bunomis), kurių viena buvo net 320 m ilgio¹¹.

Laikraštis „Vakarai“ 1937 m. rašė: „*Nuo Klaipėdos iki Smalininkų Nemunu gali plaukti pilni laivai 1 m 40 cm grimzle. Nuo Smalininkų iki Kauno – tik su 70 cm grimzle, tad jie turėjo dalį krovinio išsikrauti.*“¹²

Nepriklausomos Lietuvos laikotarpiu vieni plačiausių yra prof. Zenono Ivinskio reportažai „Iškylos po Lietuvos senovę“¹³.

Laivai ir laivyba

Laivyba Nemunu vyko jau XIV šimtmetyje¹⁴. Turimais duomenimis, 1674 m. Nemunu į Karaliaučių praplaukė 582, o jau 1676 m. – 852 vytinės ir strugai¹⁵.

Anuomet, iki pasirodant garlaiviams, Nemunu plaukiojo įvairūs krovininiai laivai, tarp jų minima vytinės, strugai, baidokai, prūsų baidokai (vok. *Bordingle*), laibos, dėžės:

1. Vytinės – plokščiadugniai laivai 45–55 m ilgio, viršutinėje dalyje 8,5 m pločio, 1,6–1,9 m aukščio. Talpa 140–240 t.

2. Strugai – ilgis iki 60 m, plotis 8 m, aukštis 1,6–2 m. Talpa 100–160 t.

3. Baidokai – 30–50 m ilgio, 4–5 m pločio. Talpa 15–60 t.

4. Dideli baidokai – ilgis 22–36 m, 7 m pločio, 2 m aukščio. Talpa 120–500 t (tiko tik žemupyje).

5. Laibos – 10–22 m ilgio, 2–7 m pločio didelės valtys. Talpa 30–120 t.

6. Dėžės – rąstų plaustai su stogine¹⁶.

Senaisiais krovininiais laivais – vytinėmis, strugais kroviniai Nemunu buvo gabenami iki XIX a. Garlaiviai, Nemuno žemupio bei Kuršių marių krovininiai burlaiviai, tarp jų XIX a. pab.–XX a. pr. išigalėjo baidokai, didžiosios dengtos krovininės valtys bei baržos išstūmė vytinės ir strugus antroje XIX a. pusėje¹⁷.

1825 m. Nemunu praplaukė 185 laivai, nuplukdyta 2 500 sielių už 4,7 mln. caro rublių.

1840 m. Nemunu praplaukė 600 laivų, nuplukdyta 1 500 sielių už 2 mln. caro rublių.

1855 m. Nemunu praplaukė 6 268 laivai, nuplukdyta 1 187 sieliai už 9,7 mln. caro rublių.

1870 m. Nemunu praplaukė 2 677 laivai, nuplukdyta 2 075 sieliai už 2,7 mln. caro rublių.

⁹ *Die Memel Congressführer des IX. Internationalen Schifffahrts-Congresses: Die Entwicklung der preußischen Wasserstrassen*, Berlin, 1902.

¹⁰ Gloger Z. *W 27 lat później. Dzienniczek podróży po Niemnie od Kowna do Jurborga*, Warszawa, 1903.

¹¹ Kolupaila S. *Nemunas*, Kaunas, 1940, p. 206–207.

¹² *Vakarai*, 1937, lapkr. 11, nr. 276.

¹³ Ivinskis Z. *Iškylos po Lietuvos senovę, XX amžius*, 1939, nr. 132; 133; 134; 136; 137; 138; 140.

¹⁴ Remeika J. *Der Handel auf der Memel von Anfang des 14 Jahrhunderts bis 1430, Tauta ir Žodis*, Kaunas, 1927.

¹⁵ Forstreuter K. *Die Memel als Handelstrasse Preussens nach Osten*, Königsberg, 1931.

¹⁶ Kolupaila S. *Nemunas*, Kaunas, 1940, p. 191.

¹⁷ Žukas J. *Klaipėdos krašto ekonominė raida XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje (1871–1939 m.) (daktaro disertacija)*, Klaipėda, 2010.

1900 m. Nemunu praplaukė 3 793 laivai, nuplukdyta 15 320 sielių už 10 mln. caro rublių¹⁸.

1886–1888 m. pastatytas Smalininkų žiemos uostas. 400 m ilgio pylimas nuo Nemuno atskyrė jo vagos dalį ir nustūmė aukštyn Šventosios upelio žiotis¹⁹.

1891 m. dešiniojoje Nemuno upės senvagėje, apie 2 km žemiau Jurbarko, ties Kalnėnų kaimu buvo įrengtas uostas laivams žiemos sezono laikotarpiui²⁰.

1904 m. kelionę Nemunu aprašė istorikas, kraštotyrininkas, pedagogas Konstantinas Gukovskis²¹.

Navigacijos pradžia Nemune nuo Kauno iki Atmatės žiočių, Kuščių mariose būdavo nustatoma nevienodai. XIX a. Nemunė pradėjo plaukioti pirmieji vokiečių garlaiviai. Netrukus vokiškus papildė lietuviški garlaiviai. 1850 m. Nemunu praplaukė 1 504 laivai. 1855 m. – 6 268 laivai. Laivų judėjimas išaugo daugiau kaip 4 kartus. 1870 m. – vėl mažiau, tik 2 477 laivai. Tam įtakos galėjo turėti 1870–1871 m. Prancūzijos–Prūsijos karas. 1900 m. Nemunu praplaukė 3 793 laivai. Laivų judėjimas pamažu didėjo²².

XX a. Nemunu ir toliau nenutrūkstama srove vyko krovinių pervežimas tarp Kauno ir Vokietijos uostų. Po 1929 m. sutvarkytas Nemuno ruožas tarp Jurbarko ir Smalininkų, sutvarkytas garlaivių susisiekimas, įrengtos priplaukos, paženklintas farvateris²³.

Tarpukariumi Klaipėdos krašte žemiau Smalininkų, dešiniajame upės krante prie stulpelių buvo prikaltos lentelės su pažymėtais atstumais nuo Vokietijos sienos iki Atmatės žiočių:

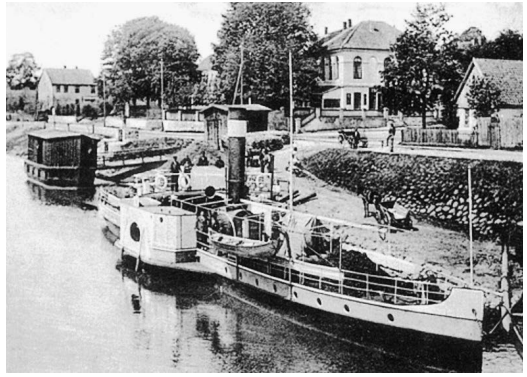
- 112,0 km dešinėje – Šventosios žiotys, kairėje – Vokietijos–Lietuvos siena.
- 111,6 km dešinėje – Smalininkų mst., uostas.
- 108,2 km Eņdriūšių kaimas, kairėje matosi Šilėnų kaimas.
- 106,5 km dešinėje – Kazikėnų kaimas, veikia keltas.
- 104,0 km kairėje – Liubėnų urėdija.
- 102,0 km dešinėje Kalvelių kaimas, lėtpjūvė.

98,8 km kairėje – Trapėnų uostas.

98,3 km kairėje – Trapėnai, vandens matavimo stotis, keltas per Nemuną; 2 km Viešvilės mstl.

93,5 km dešinėje – Pagulbinių kaimas.

90,5 km dešinėje – Baltupėnų kaimas.

Smalininkų uostas XX a. pr. Istorinių tyrimų ataskaita. I. Baliulytė. 2015 m.

¹⁸Kolupaila S. *Nemunas*, Kaunas, 1940, p. 191.

¹⁹Kolupaila S. *Hidrometrinis metraštis II. Nemuno matavimai Smalininkuose 1811–1930 m.*, Kaunas, 1930, p. 7.

²⁰Kolupaila S. *Nemunas*, Kaunas, 1940, p. 206.

²¹Gukovskij K. *Poezdka Glavnogo Načalnika kraja po Kovenskoj gubernii. Gubernskaja letopis, Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1905 god*, Kovna, 1904, p. 28–48.

²²Kolupaila S. *Nemunas*, Kaunas, 1940, p. 191.

²³*Ten pat*, p. 193.

87,9 km dešinėje – Sokaičių kaimas, keltas per Nemuną, vandens matavimo stotis, plytinė.

85,8 km kairėje – Šešupės žiotys.

81,5 km dešinėje – Jūros žiotys, Šereiklaukio kaimas²⁴.

Po 1990 m. 100 km Nemuno upės ruožas nuo Smalininkų iki Rūsnės yra pasienyje su Rusijos Federacijos Kaliningrado sritimi, todėl prieš įplaukiant į šį ruožą būtina turėti Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos leidimus²⁵. Nepriklausomybės laikotarpiu, naudojant kitas transporto rūšis, laivyba Nemune prarado savo svarbą ir pamažu sunyko.

Sieliai ir sielininkystė

Anuomet sielių plukdymu užsiėmė daugelis panemunės miestelių ir kaimų gyventojų. Tai buvo patogiausias ir pigiausias neišpjautos medienos gabavimo būdas, egzistavęs iki XX a. pab. Sielininkai plukdymo darbų imdavosi jau nuo ankstyvo pavasario ir tęsdavo juos iki vėlyvo rudens. Nemaža medienos buvo pasiliekiama ir apdirbama vietoje – dalis gyventojų dirbo Nemuno pakrantėse buvusiose medienos apdirbimo lentpjūvėse²⁶.

Daugelyje miškingų vietų nebuvo kelių, todėl medieną patogiausia būdavo plukdyti pasroviui upėmis. Skiriami trys pagrindiniai sielių plukdymo būdai: 1. Palaidas – dažniausiai vykdomas per pavasario polaidžius. Rąstai plukdomi nesujungti. Rąstų grūstis tvarko iš paskos plaukiantys sielininkai. Šis būdas įmanomas tik nelaivuojamose upėse. 2. Sielinis – rąstai surišami į sielius. Šis būdas tinka laivuojamose upėse. 3. Tinklinis – mediena nesurišama tarpusavyje. Ją gabena motoriniai laivai, apimdami rąstus specialiais tinklais. Toks būdas taikomas ežeruose.

Iš sielių plukdymo verslo praturtėjo ne tik panemunių sielininkai, bet ir Raudonės bei Panemunės pilių statytojai²⁷.

Laivybos dėka suklestėjo ir Rusnės miestelis, mat čia atplukdytus Nemuno upe sielius kraudavo į baidokus arba jie būdavo perrišami. Perrišti sieliai toliau buvo plukdomi Atmatos vaga ir toliau per Kuršių marias. Atmata 1856–1868 m. buvo sureguliuota iki 200 m, o 1890 m. iki 140 m pločio²⁸.

XIX a. pab.–XX a. pr. intensyviai kertamų miškų medžiaga buvo plukdoma Karaliaučiaus ir kitoms Vokietijos laivų statykloms. Anot amžininkų atsiminimų, jau ankstyvą pavasarį, vos tik išplaukus ledams, ir visą vasarą Nemunu buvo plukdomi rąstai į Prūsiją. Į Nemuną ties Seredžiumi įtekančia Dubysa atplukdydavo vadinamąsias *popiermalkes*, kurias čia traukdavo iš vandens ir kraudavo į laukiančias baržas, anuomet vadinamas *baidokais*²⁹.

Prekyba mediena Klaipėdos krašte buvo praktiškai neatsiejama nuo lentpjūvių pramonės. XX a. pr. lentpjūvės buvo visose prie Nemuno ar svarbesnių jo intakų esančiose gyvenvietėse. Vokietija įvežamai pjautai medienai buvo

²⁴ Kolupaila S. *Mūsų vandens keliai*, Kaunas, Skautų aidų leidinys, 1938, puslapiai nenumeruoti.

²⁵ Interneto prieiga: vvkd.lt/navigacijos-sezonas-valsstybines-reiksmes-vidaus-vandenu-k

²⁶ Kurmilavičiūtė D. Žilojo Nemuno pakrantėmis, *Voruta*, 2013 07 02.

²⁷ *Ten pat.*

²⁸ Kolupaila S. *Nemunas*, Kaunas, 1940, p. 218.

²⁹ Virakas P. Nemuno navigacija pabaigoje dešimtojo šimtmečio ir pradžioje dvidešimtojo šimtmečio Seredžiuje, Seredžius, 1960, *Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka*, f. 27, b. 15, p. 36.

nustačiusi 4 kartus didesnius importo muitus. Nepatenkinti muitais, Kauno gubernijos žemvaldžiai dar XX a. pr. spaudė carinę vyriausybę peržiūrėti muito tarifus pjautai miško medžiagai. Daugiausia naudos turėjo su nepjautos medienos plukdymu Nemuno upe tiesiogiai susiję Smalininkai³⁰.

Nemunu iš jo aukštupio buvo plukdomi didžiuliai kiekiai medienos. Tilžės medienos matų valdybos (*Holzmeßamt*) duomenimis, 1911–1913 m. Nemunu į Rytprūsius kasmet būdavo

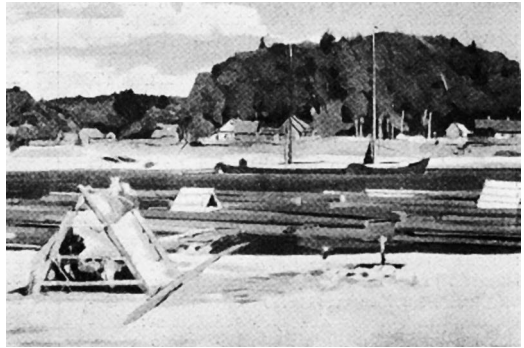
atplukdoma vid. 1,34 mln. m³ medienos. Pvz., 1913 m. atplukdyta neapdirbta mediena (raštai bei popiermalkės) pasiskirstė taip: 38,6 % pateko į Klaipėdą, 31,8 % – į Karaliaučių, o 29,6 % liko Tilžėje³¹.

XIX a. pab. visa miško medžiaga buvo gabenama Nemunu sieliais, vietinių žmonių vadintais *troptais*. Serediškis etnografas Pranas Virakas (1871–1966) 1960 m. aprašė, kaip buvo plukdomi sieliai Nemunu. Anot P. Virako, Nemuno krantai buvo padalinti į *kraštus*, kurie turėjo savo pavadinimus: *Vāršuvos kraštas*, *Zapjyškio kraštas*, *Kačerginės kraštas*, *Vilkijės kraštas*, *Panemūnės kraštas*, *Serėdžiaus kraštas*. Žemiau Serėdžiaus Nemuno *kraštais* jau nebevadindavo. Iki tų vadinamųjų *kraštų* atplukdydavo rąstus mažesniais sieliais, vadinamais *kozlikais*, o paskui *kraštuose kozlikus* suriūdavo į *troptus* ir jais rąstus plukdydavo į Prūsiją³².

Vieną *troptą* padarydavo iš šešių *kozlikų*. Skirdavosi ir darbininkų, plukdančių rąstus, skaičius: *kozliką* plukdydavo du darbininkai, o *troptą* – keturi. *Kozlikus* į *kraštą* atplukdę darbininkai atsiimdavo suderėtą užmokestį ir grįždavo namo. *Krašte* būdavo įrengta *šeparnė* (būstinė), kurioje laukdavo žydas *šeporius*. Jis priimdavo *kozlikus* ir samdydavo darbininkus, kurie šiuos perdirbdavo į *troptus*. Tai buvo gana sunkus darbas, reikalaujantis sumanumo ir ištvermės, nes tekdavo dirbti ant vandens.

Troptų statymas, galutinis parengimas – *troptininkų* darbas. Pagal atliekamą darbą *troptininkai* vadinosi *partijonais*, *gaspadoriais* ir *zadnikais*. Vienas *partijonas* vadovavo keliems *troptams*, vienas *gaspadorius* – vienam *troptui*, trys *zadnikai* priklausė vienam *troptui*. Sielius pradėdavo statyti *partijonas* su *gaspadoriais*, paskui ieškodavo ir samdydavo sau *zadnikų*, sutarę dėl kainos, dviem savaitėms pasiimdavo duonos, lašinių, druskos, kruopų, žirnių, ir jei tik būdavo gražūs orai, išplaukdavo. Esant geram orui, per dvi savaites rąstus nuplukdydavo į vietą ir grįždavo namo. Jei pasitaikydavo dideli vėjai, nuolat pliaupdavo lietus, iškildavo kitos kliūtys, šiai kelionei kartais prireikdavo ir keturių savaičių.

P. Virako užrašytuose atsiminimuose randame išvardintus ne tik sielių darbininkų, bet ir pačių *troptų* dalių

Sieliai Nemune ties Brūžės kaimu. Kauno r. Jono Šileikos nuotr. 1914 m.

³⁰ Žukas J. *Klaipėdos krašto ekonominė raida XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje (1871–1939 m.)* (daktaro disertacija), Klaipėda, 2010.

³¹ *Ten pat.*

³² Virakas P. Nemunu navigacija pabaigoje devynioliktojo šimtmečio ir pradžioje dvidešimtojo šimtmečio Serėdžiuje, Serėdžius, 1960, *Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka*, f. 27, b. 15, p. 36.

pavadinimus. Dažniausiai tai rusiški ir lenkiški skoliniai. Priešakinis *tropto* galas vadinamas *galva*, užpakalinis – *zadas*, sudėtinės nepilnų rąstų dalys – *gelnės*, tarpai tarp jų – *zieziai*, prietaiso vairas – *počyna*, tarpai tarp rąstų – *šparai*, pakraščiais priraišioti rąstai – *aplainas*. Savo pavadinimus turėjo ir įvairūs plukdymo veiksmi. Atitinkamose *tropto* vietose privalėdavo būti ir atitinkamas *troptininkas*. Pavyzdžiui, *tropto* galvos dešiniajame kampe – *gaspadorius*, kairiajame – *galaininkas* ir kt.

Sieliai ir sielininko namelis Nemune. 1918 m. nuotr.

Sielininkai darbo metu vartojo specialius komandinius žodžius, suprantamus tik patiems sielininkams, pavyzdžiui, „šok ant Barboros“, reikšmė – stabdyti prie kranto; „caliom na pravo“ – laikyk į dešinę ir kt. Iškalbingi ir tik jiems suprantami buvo ir rankų mostai³³.

Kadangi ties Jurbarku buvo didelė sala, dar 1910 m. Rusijos hidrotechnikų suvažiavime ten planuota supilti pylimą, tokiu būdu užtvėrus dešiniąją Nemuno vagą, įrengti miško uostą 300 sielių³⁴. Tai liko neįgyvendinta, tad čia ilgiau sustoti sielių tvarkyti nebuvo vietos.

Sunkiausia būdavo nuplukdyti sielius iki Smalininkų. Tame Nemuno ruože buvo nemažai *oku* (negilių vietų) – juk Nemuno vagos tuo laiku niekas negilino. Taigi ant tokios vietos užplaukęs *troptas* dažniausiai užkliūdavo ir sustodavo. Nustumti *troptą* nuo seklumos pajėgdavo tik visa *partija* – visi to ir kitų kartu plaukiančių *troptų* darbininkai³⁵.

Atvykęs į Jurbarką, *partijonas* nešdavo į kontorą visų sielininkų pasus, kur į juos dėdavo antspaudus. Antspaudas – tai leidimas plaukti per sieną, skiriančią Lietuvą nuo Prūsijos. Čia, Jurbarko kontoroje, *partijonas* gaudavo kiekvienam *troptui* lentelę su užrašyta *kupčiaus* (pirkliaus) pavarde. Atlikus šiuos formalumus, jau buvo galima plaukti į Prūsiją. Per sieną buvo praleidžiama nuo 8 iki 16 val. Ties Palėkiais prie *troptų* su valtele atplaukdavo pasienio sargybiniai lietuviai, kurie patikrindavo sielius, apžiūrėdavo, ar nėra nelegalių keleivių. Po patikrinimo kelias iki Smalininkų jau būdavo laisvas. Ties Smalininkais vėl su valtimi priplaukdavo pasienio sargybiniai – dabar jau vokiečiai. Šie pareikalavdavo pasų, o juos paėmę užsirašydavo pirkliaus vardą, pavardę ir įduodavo raudoną vėliavėlę, kurią reikėdavo pritvirtinti ant smaigo prie *tropto*³⁶.

Atplukdę sielius ir apsistoję Smalininkuose, tarpusavyje susitarę *gaspadoriai* į Smalininkų kontorą eidavo pinigų. Čia dažniausiai jų gaudavo tiek, kiek reikėdavo įvairiems reikalams plukdant *troptą*. Kontoroje kiekvienam *troptui* skirdavo *alvę* (puodelį) degtinės, kurią dažniausiai *gaspadoriai* pas vokiečių smuklininką Jerkų ir išgerdavo. Taigi, į *troptą* grįždavo jau linksmi. Jiems sugrįžus, į miestelį eidavo *zadnikai*, kurie taip pat aplankydavo Jerkų, kur pasivašindavo degtine ir silkėmis. Kaip

³³Ten pat, p. 37.

³⁴Dokladnaja zapiska Pravlenija sojuza liesopromyšliennikov Severno-zapadnago kraja. O neobchodimosti sooruženija pri m. Jurburge Kovenskoj g. lesnoi gavani, *Doklad XII sjezda russkich dejatelej po vodianym putiam v 1910 godu*, S. Peterburg, 1910.

³⁵Virakas P. Nemunu navigacija pabaigoje devynioliktojo šimtmečio ir pradžioje dvidešimtojo šimtmečio Seredžiuje, Seredžius, 1960, *Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka*, f. 27, b. 15, p. 38.

³⁶Ten pat.

prisimena senieji *troptininkai*, prūsų degtinė buvusi labai neskani, alus neblogas, o silkės – ypač skanios³⁷.

Jei būdavo pirmą kartą sielius plukdančių darbininkų, tai senbuviai juos dažniausiai gąsdindavo, kad Smalininkuose teksią nešti *počynos* (duoklės) Martiniui – jis ten, bažnyčios bokšte, rankas atkišęs laukia (Smalininkų bažnyčios bokšte buvo žmonės laiminančio Kristaus statula, *troptininkų* pavadinta Martinu). Na, o iš tikrųjų toki pirmą kartą *troptus* plukdanti žmogų *troptininkai* vesdavo pas Jerkų, kur šis turėdavo visus vaišinti, kad nereikėtų duoti *počynos* Martinui.

Vakare vokiečių muitininkai valtimi nuplaukdavo iki *tropty*, kur kruopščiai viską patikrindavo. Apžiūri, nusiriša vėliavėlę, ir tada *troptas* jau gali plaukti žemyn. Pasitaiko, kad kartu su muitininkais atplaukdavo ir gydytojas. Jis tikrindavo *troptininkų* sveikatą. Patikrinęs įduodavo geltoną ir juodą vėliavėlę. Jei kelyje kuris *troptininkas* susirgdavo, prie smaigo reikėdavo pritvirtinti geltoną vėliavėlę, sustabdyti *troptą* ir laukti. Jei kas *tropte* mirtų, apie tai privalėjo pranešti *tropte* iškeldami juodą vėliavėlę. Matyt, tais laikais budėdavo pakrančių sargyba, nes kitaip tų vėliavėlių niekas nebūtų pastebėjęs³⁸.

Sieliai Nemunu dar buvo plukdomi ir pokario metais. Sovietų laikotarpiu pamažu sunyko daugelis su didžiausia Lietuvos upe susijusių verslų ir sumažino jų įtaką pakrantės gyventojams. D. Kurmilavičiūtė straipsnyje „Žiljo Nemuno pakrantėmis“ rašo, kad 1988 m. iš Jurbarko į Šilūtės baldų kombinatą buvo išplukdyti paskutiniai sieliai³⁹.

Iš Smalininkų laivininkų gyvenimo

Apie Smalininkų sielininkus, jų veiklą nėra rašyta lietuvių autorių. Smalininkiečių, kaip ir kitų panemunės miestelių gyventojų, gyvenimas dažniausiai taip pat priklausė nuo Nemuno. Be darbo savo ūkiuose, Smalininkų gyventojai nuo senų laikų gamino tuo metu gausiai Nemunu plaukiojantiems laivams, valtims degutą, dervą, vadinamąją smalą. Manoma, kad šis amatas ir davė pavadinimą miesteliui – vietovė vadinta *Smaliais*, vėliau – *Smalininkais*. Kadangi čia kuriam laikui apsistodavo sielininkai, veikė bent keletas smuklių, vyko prekyba. Smalininkai buvo judrus pasienio miestelis – Nemuno krantinė visada būdavo pilna darbininkų, kurie pjaustė popiermalkes, krovė į traukinėlių, baidokus, plukdė į Klaipėdą ir toliau remontavo ir statė baržas, kasmet remontavo špikdamius.

Žiemą ūkininkai vežė medieną ir krovė ant stačių Nemuno šlaitų, pavasarį rąstus rideno žemyn ir rišo sielius. Nemažai žmonių čia dirbti atvažiuodavo ir iš Lietuvos. Anot smalininkietės Anės Vasauskienės pasakojimo, buvo ir tokių miesto gyventojų laivininkų, kurie, išnuomoję savo namus, patys kurį laiką gyvendavo baidokuose.

Smaliniškuose gyveno nemažai laivų savininkų ir kapitonų, kai kur ir dabar dar tebestovi jų namai ir buvusios nemažos sodybos. Pavyzdžiui, 1850 m. kaip vietos gyventojas minėtas laivininkas Vilhelmas Bulaitis (*Vilhelm Bulat*). Laivininkas Heinrichas Macaitis (*Heinrich Macat*) 1902–1912 m. buvo tristiebio burlaivio „Paul“ (plukdydavusio iki 192 tonų krovinių) savininkas. 1912 m. Smalininkuose veikė net kelios medienos gabenimo ben-

³⁷ *Ten pat.*

³⁸ *Ten pat.*

³⁹ Kurmilavičiūtė D. *Voruta*, 2013 07 02.

drovės, tarpininkaudavusios plukdant sielius Nemunu, perkraunant medieną į baržas, perrišant sielius ir atliekant kitus medienos ruošos darbus. Pro Smalininkus siauruku į Tilžę dardėjo traukinys, mieste galėjai sutikti keliauninkų ir žioplinėtojų, girdėjosi vokiška ir lietuviška šneka, plaukė baržos ir sieliai, uoste knibždėjo darbininkų, buvo bažnyčia, buvo įsikūrusios valdžios įstaigos ir visuomeninės organizacijos, veikė parduotuvės, stovėjo „šiporių“ namai – miestas prie Nemuno buvo pilnas gyvybės⁴⁰.

Sezono metu kasdien per Smalininkus buvo plukdoma 60–80 sielių, juos čia perimdavo vietos ekspeditoriai – Klaipėdos, Tilžės ar Rusnės pirklių tarpininkai. 1873 m. paskelbtus Prūsijos valdžios „Nuostatus“, čia buvo išmuitinamos visos Nemunu iš Rusijos imperijos atgabentos prekės⁴¹.

Smalininkų ūkininkai papildomai uždirbdavo veždami rąstus iš miško: dalis medienos patekdavo į lentpjūvę, kita dalis sieliais buvo plukdoma į Tilžės ir Klaipėdos celiuliozės fabrikus. Smalininkuose Tilžės bei Klaipėdos celiuliozės fabrikai turėjo savo atstovus⁴².

Nuo Smalininkų muitinės Nemunas jau būdavo kitoks negu Lietuvoje: labiau sutvarkytas, šiek tiek susiaurintas, vaga pagilinta, prie krantų supilti špikdamiai, vagą žymėjo plūdurai. 1887 m. pagilintame žiemos uoste įrengta laivų priepilauka, kuri galėjo priimti ir didelius laivus. Nuo ledonešio uostą saugojo apie 150 m ilgio ir per 10 m aukščio geležinkelio pylimas, sutvirtintas dideliais akmenimis.

Kasmet Nemunu praplaukdavo daugybė įvairiausių laivų, valčių, sielių. Vilkikai upių, kanalų vandenimis pasiekdavo Ragainę, Tilžę, Klaipėdą, Karaliaučių, Vakarų Europos uostus. Ne vienas iš laivų stabtelėdavo šiame Nemuno pakrantės uoste, kuris buvo žinomas daugumai laivininkų. Čia galėjo žiemoti iki 60 laivų. Čia buvo ir keleivinių laivų priepilauka. Nemunu vyko reguliarus susisiekimas su Kaunū ir Klaipėda.

Nemunu plaukdavo P. Šlenterio (*Schlenther*) garlaiviai. Iš Smalininkų į Tilžę buvo galima nuplaukti per 3 val., atgal į Šilėnus ar Smalininkus per 5 val. Vasarą garlavis plaukdavo 2–3 kartus per dieną. Taigi ir sielininkų kelionė Nemunu šiame ruože jau būdavo gerokai lengvesnė ir spartesnė⁴³.

Smalininkų *troptai* išplaukdavo dažniausiai naktį, nes naktį nurimsta priešinis vėjas, o pagilintu Nemunu leidžiama plaukti greičiau. Jeigu vėjas palankus, sieliais plaukdavo tiesiai į Ragainę. Čia sielius sustabdydavo, nes mediena buvo reikalinga šalia esantiems Ragainės ir Tilžės popieriaus celiuliozės fabrikams, o kartais tekdavo medieną parduoti ir Karaliaučiuje.

Per Nemuną tarp Trapėnų ir Viešvilės.
Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros medžiagos

⁴⁰Karopčikienė D. Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, 2012 09 05, Nr. 68 (7691).

⁴¹Žukas J. *Klaipėdos krašto ekonominė raida XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje (1871–1939 m.)* (daktaro disertacija), Klaipėda, 2010.

⁴²*Ten pat.*

⁴³Virakas P. Nemunu navigacija pabaigoje devynioliktojo šimtmečio ir pradžioje dvidešimtojo šimtmečio Seredžiuje, Seredžius, 1960, *Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka*, f. 27, b. 15, p. 36.

Atplukdę sielius iki miesto, *gaspadoriai* su *partijonais* turėdavo eiti į Tilžės kontorą registruotis. Ragainėje sieliai stovėdavo tol, kol iš Tilžės kontoros būdavo pranešama, kada ir kur plaukti. Tai užtrukdavo ilgokai, kartais net keletą dienų. Laukimo laikas taip pat turėjo savo įvardijimą. Trijų dienų laukimas vadinosi *prostojumi*, o jeigu reikėdavo stovėti ilgiau, tai tekdavo mokėti po penkias *ditkes* (smulkius pinigus) už dieną. Niekas nenorėdavo ilgai laukti. Ta vieta ties Ragaine, kur reikėdavo ilgesniam laikui sustoti, būdavo vadinama *utėlyne*. Dažnai Tilžėje *troptininkams* tekdavo ir nakvoti. Apsistodavo netvarkingoje, šiukšlinoje karčemoje, kur miegodavo ant grindų, galvas padėję vienas ant kito. Tai būdavo pati bjauriausia sielininkų naktis⁴⁴.

Kai tik iš Tilžės grįždavo *partijonai* ir pranešdavo, kur plaukti, *troptininkai* tuoj išjudindavo sielius ir plaukdavo visu greičiu Tilžės link. Tilžėje juos pasitikdavo *cukersčikai*, duodavo inkarą ir praleisdavo pro Tilžės tiltą. Jei būdavo paskirta *troptui* plaukti į Rusnę, tai *cukersčikai* inkaro neduodavo, o jei *troptas* buvo plukdomas į Lapėnus, tai Nemunu ir Gilija *cukersčikai* *troptus* vesdavo į pačius Lapėnus.

Pristatę į vietą *troptus*, darbininkai grįždavo į Tilžę, kur gaudavo atlyginimą už darbą ir garlaiviu grįždavo į Smalininkus. Čia, Šventosios muitinėje, vėl muitininkai patikrindavo jų pasus, pasižiūrėdavo, ar jie nėra pasiėmę ko nors draudžiamo pervežti per sieną. Po to *troptininkai* pėsčiomis eidavo iki Jurbarko, o iš ten jie namo jau grįždavo garlaiviu, kur *troptininkams* būdavo taikomos nuolaidos⁴⁵.

Sielių plukdymas prasidėdavo anksti pavasarį. Jeigu pavasaris būdavo šiltas, sausas, *troptininkai* per daug kelionėje nesuvalgėdavo, tačiau pučiant stipriems vėjams, lyjant jų darbas būdavo nelengvas. Taigi pinigais ne dykai ateidavo. Buvo ir tokių *troptininkų*, kurie iš Tilžės grįždavo tuščiomis kišenėmis, mat pakeliui savo uždarbį pragerdavo. Jeigu gerai sekdavosi, tai per vasarą *troptininkas* sielius plukdydavo po 6–8 kartus. Uždarbio pakakdavo visiems metams, iki kito sielių plukdymo sezono. Pavasarį, prasidėjus Nemune ledonešiui, sielininkai smagiai juokaudavo: „Jau mūsų karvutė tvinksta, tuojau bus šviežio pienelio“⁴⁶.

Iš Viešvilės laivininkų gyvenimo

Dauguma prie Nemuno įsikūrusių miestelių gyventojų dirbo vienoki ar kitoki su laivininkyste susijusį darbą. Kitokio darbo, iš kurio jie būtų galėję pragyventi, miesteliuose ir nebuvo. Žemės buvo nederlingos, tad gyventojai dairėsi ir kitų darbų – tai miško medžiagos gamyba, sielininkystė, žvejyba, įvairūs verslai, kontrabanda ir kita. Ne išimtis ir Viešvilės kraštas. Apie Viešvilės sielininkus, jų veiklą nėra rašyta lietuvių autorių straipsniuose. Vokiečių kalba apie Viešvilės laivininkų gyvenimą rašęs išeivis iš Viešvilės, keleto romanų autorius Paulas Brokas (*Paul Brock*). Apie P. Broko kūrybą galima rasti H. E. fon Knoblocho „Viešvilės kaimo kronikose“ (*Die Wischwiller Dorf Chronik*)⁴⁷.

Viešviliškių gyvenimas nuo seno buvo susijęs su mišku. Didžiulius miškus kirsdavo ir plukdydavo Nemunu, kol pasiekdavo didžiuosius Rytų Prūsijos miestus Tilžę, Karaliaučių ir toliau. Pirmieji Viešvilės gyventojai, anot H. E. fon Knoblocho, buvo ne žem-

⁴⁴ *Ten pat.*

⁴⁵ *Ten pat.*

⁴⁶ *Ten pat.*

⁴⁷ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik II*, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 87.

dirbiai, bet upeiviai, dar kitaip – laivininkai. Kol Smalininkuose nebuvo uosto, laivininkams buvo patogų naudotis senąja Nemuno vaga. Viešvilėje gyventa ne tik sielininkų, bet ir upeivių, turėjusių savo burinius, vėliau – motorinius baidokus (*Boydaks*), kuriais traukdavo sielius, perveždavo Viešvilės ir aplinkinėse lentpjūvėse išpjautą medieną. Daugeliui smulkesniųjų Viešvilės ūkininkų pagrindiniu verslu buvo tapęs medienos gabenimas iš miško. Tam buvo panaudojamas laikas prieš pavasario darbus, po jų, tarp šienavimo ir javapjūtės. Arklių kinkiniai rąstus iš miško tankmės ištraukdavo prie kelio. Du arkliai traukdavo dviratį „vienaasį“ su stipria valktimi ir didelėmis žnyplių tipo replėmis. Įsitempus valkčiai, rąstas šiek tiek pakildavo nuo žemės, antras vilkdavosi. Dar ir šiandien naudojamas šis rąstų traukimo būdas, nes manoma, kad taip mažiau, nei velkant vikšriniumi traktoriumi, sugadinamas pomiškis⁴⁸.

1902 m. Viešvilėje pastatyta didžiausia Klaipėdos krašte moderni medžio pramonės akcinė bendrovė „Hildebrand“ lentpjūvė, kuri turėjo nuosavą elektrinę. Ji eksportavo savo išpjautą medieną į Tilžę, Karaliaučių ir Vakarų valstybes. Viešvilė buvo vienas iš Nemuno laivybos centrų, kuris turėjo didelių laivybos baržų. Daugelis laivininkų gyveno Viešvilėje, jų baržos žiemojo senojoje Nemuno (*Alte Memele*) vagoje. Tarpukariu minimos rašytojo tėvo Brock, Preikschat, tėvo ir sūnų Buttchereits, Jekstadt, Naujoks ir kitų laivininkų šeimų pavardės⁴⁹.

Viešvilės apylinkių kaimai garsėjo laivininkais ir su šiuo amatu susijusiomis įmonėlėmis. Vienas iš tokių Nemuno laivininkystės centrų buvo Pagulbinių kaimas. Pagulbiniuose būdavo statomos valtys ir vadinamieji *kuršlaiviai*, kurie plaukiodavo Nemunu, taip pat išplaukdavę ir į Kuršių marias. 1890 m. Pagulbinių laivų statykloje buvo pastatytas medinis kuršlaivis „Anna“. 1938 m. jis rekonstruotas ir pavadintas „Manfred“. 1895 m. Pagulbiniuose pastatytas burlaivis „Emma“, vėliau vadintas „Ema iš Viešvilės“ (*Emma von Wischwill*). Laivo statybai vadovavo jo būsimo kapitonas J. Brokas (*J. Brock*). 1937 m. buvo sumontuotas 80 AJ galios variklis⁵⁰.

Nelengvą Viešvilės laivininkų gyvenimą romane „Upė teka“ (*Der Strom fließt*) aprašęs jau minėtas Pagulbinių kaime gimęs rašytojas Paulas Brokas. Panašus gyvenimas, susijęs su miško ruošos darbais ir laivininkyste, virė ir kituose kaimuose. Klaipėdos krašto laivininkų sąrašuose (*Kahnschiffer aus dem Memelland*) minimi atskirų kaimų laivininkai⁵¹.

Antupių (*Antuppen*) kaime – laivininkas Smettons.

Baltupėnų (*Baltupoenen*) kaime gyveno per trisdešimt laivininkų.

Jovarynėje (*Milchbude*) – laivininkas Hahn.

Kalvelių (*Kallwehlen*) kaime gyveno šie laivininkai: Augustat, Barowski, Diszowski, Fischer, Haasler, Herbst, Hochwald, Hübner, Juschkat, Käckstadt, Klaudis, Koch, Lapat, Matzat, Milkereit, Naujoks, Pettschulat, Poek, Preugschat, Schilling, Stern, Stoltz, Szambien, Wainowski, Wannagat, Wespekat.

Smalininkų Aukštogaliuose (*Schmalleningken-Augstogallen*) gyveno šie laivininkai: Awizsus, Bartenwerfer,

⁴⁸ *Ten pat.*

⁴⁹ Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, Vilnius, 1991, p. 722.

⁵⁰ www.voruta.lt/wp-content/uploads/voruta_5_epastas1.pdf

⁵¹ Pavardės pateikiamos originalo kalba.

Berger, Biefeldt, Borrmann, Danull, Dirschowski, Gawehns, Gensch, Gerull, Gigarr, Gleich, Hennig, Husing, Josupeit, Junkereit, Jurrat, Kaspereit, Keil, Knabenschuh, König, Krause, Krieger, Kuprat, Laukewitz, Lekies, Löwrikeit. Opasnow, Peters, Philipp, Preugschat, Preuß, Sakals, Schlenther, Schlupsna, Schossau, Schweigert, Sprengel, Steffenhagen, Szambien.

Smalininkų Endriūšiuose (Schmaleningken-Endruschen): Augustat, Borrmann, Gawens, Jokubeit, Klaudat, Kories, Lenz, Meyer, Mickoleit, Neumann, Pettschulat, Schamschies, Schneider, Schrader, Thiel, Zweibat.

Sieliai Nemune ties Pagulbinių kaimu. Kurto Noibacherio (Kurt Neubacher) piešinys. Viešvilė, 2000

Smalininkų Vidkiemyje (Schmaleningken-Wittkehmen): Aschmann, Awizsus, Bagdanowitz, Bajorat, Balzun, Barsties, Bartenwerfer, Beister, Bensing, Biefeldt, Decker, Gawens, Genendsch, Gigar, Graudszus, Gronau, Husing, Jackstadt, Jahnke, Kaspereit, Kassulat, Kebeiks, Klimat, Kolbach, Krause, Krohm, Lehmann, Lewrigkeit, Lübke, Matschulat, Matzat, Mikoleit, Petschulat, Petschulat, Philipp, Preikschat, Ramonat, Schimkat, Schimkus, Schmidt, Schossau, Stannat, Stannkat, Teichert, Tomoscheit, Weigel, Zweibat. Vidkiemio kaime įvairių krovinių ekspedijavimu užsiėmė H. Zolnoicas.

Sokaičių (Sokaiten) kaime: Grunau, Josepeit, Jurgutat.

Šilėnų (Schillehnen) kaime: Balzereit, Dzonn, Hahn, Hempel, Husing, Jahn, Kropar, Szon. **Pagulbinių (Pogulbinnen)** kaime: Bartenwerfer, Becker, Brettschneider, Brock, Dirschewski, Dirschowski, Fischer, Fuhrmann, Gronau, Josepeit, Jurgeit, Krause, Lampe, Leidig, Matschulat, Mattegat, May, Paulikat, Reimann, Rode, Rodtz, Röske, Schulz, Skulzus.

Užbalių (Uschballen) kaime – Schweisinger.

Užtilčių (Usztillen) kaime: Schliepat, Wolf.

Vėžininkų (Weszeningken) kaime – Kolbach.

Viešvilėje (Wischwill): Abraham, Adomeit, Bartenwerfer, Breck, Brock, Henneberg, Jegminat, Josupeit, Kohlbach, Kollbach, Lascheit, Loscheit, Ludszuweit, Preugschat, Szugs⁵¹.

Dauguma minėtų laivininkų buvo lietuviškos kilmės. Viešvilės Ernsto Hildebrandto medienos ir statybų pramonės akcinės bendrovės (*Holz- und Bauindustrie Ernst Hildebrandt A. G. Maldeuter*) lentpjūvėje, veikusioje nuo 1900 ligi 1943 m., žiemos metu dirbo apie 200 darbininkų, vasarą su sezoniniais darbininkais – per 300. Apie 85 % lentpjūvėje išpjautos medienos *baidokais* buvo eksportuojama užsienin į Vokietiją, Daniją, Angliją, Švediją, Suomiją⁵².

Viešvilės krašto kaimų, išikūrusių netoli Nemuno, gyvenimą knygoje

⁵¹ wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memelland

⁵² Medžio pramonės akcinė bendrovė Viešvilėje, *Žemės ūkio ministerijos metraštis, 1918–1938, Kaunas, 1940, p. 260–261.*

„Šiaurės Skalva“ išsamiai aprašo Vytenis ir Junona Almonaičiai⁵³.

Knygoje minima, kad Sokaičių kaime buvusi Sokaičių verslininkui E. Papendikui priklausiusi prekybos statybinėmis medžiagomis įmonė, kur iš aplinkinių miškų suvežtą medieną pjovė nemaža lentpjūvė, o supjautą produkciją kraudavo į čia pat, Nemuno pakrantėje, stovėjusias baržas. Paruošta mediena Nemunu buvo gabenama į Tilžę, Karaliaučių, eksportuojama.

1888 m. Sokaičiuose pastatytas kuršlaisis „Maria“, kaip rašo V. Almonaitis, veikė laivų statykla, lentpjūvė, keletas krovinių pervežimo įmonių, tarp jų – medienos prekybos įmonė, veikusi Endriūšių kaime, 1914 m. turėjusiame net 300 gyventojų⁵⁴.

Kazikėnų kaime prieškariu buvusi siaurojo geležinkelio stotelė, laivų ir garlaivių prielauka, kurioje suvežamą iš aplinkinių miškų medieną pakraudavo į *baidokus* ir eksportuodavo į Vakarus⁵⁵.

Nemažą reikšmę medienos gabenimui turėjo tame krašte esantis siaurasis geležinkelis. Juo buvo gabenama mediena, išpjauta Kalvėlių kaimo lentpjūvėje⁵⁶.

Leipgirių kaime nuo 1880 m. lentpjūvę turėjo komercijos patarėjas Štolcas (*Stoltz*). Miško medžiaga buvo tiekiamą iš aplinkinių miškų. Išpjautą produkciją siauroju geležinkeliuku gabendavo iki Kazikėnų, kur kraudavo į *baidokus* ir plukdydavo į Hamburgą bei Berlyną, taip pat jūra į Angliją⁵⁷.

Taigi upeiviais (laivininkais), sielininkais, lentpjūvių bei kitų su medžio darbais susijusių įmonių darbininkais buvo dauguma panemunių gyventojų. Net ir vargingiau gyvenantys kaimiečiai tapdavo laivininkais, nes uždarbis čia buvo gana geras.

Ypač gerai uždirbdavo sielininkai, o sielininko *gaspadoriaus* atlyginimas buvo du kartus didesnis už *zadniko*. Tik *partijonais* dažniausiai dirbdavo žydai, kiek vėliau atsirado ir miestelėnų lietuvių *partijonų*. Kepyklos, mėsinės dažniausiai miesteliuose priklausė žydams, prekyba taip pat vertėsi daugiausia tik žydai. Nemuno upeivis (*laivininkas*) – buvusi tipiška tiek viešviliškių, tiek kitų prie Nemuno išikūrusių kaimų gyventojų specialybė – išnyko kartu su Antrojo pasaulinio karo pabaiga⁵⁸.

Išvados

1. Galime teigti, kad vienas iš pagrindinių prie Nemuno išikūrusių miestelių gyventojų pragyvenimo šaltinių XIX a. pab.–XX a. pr. buvo laivininkystė. Dažnas miestelėnas, o kartais ir aplinkinių kaimų gyventojai vertėsi laivininkyste – rišo arba plukdė sielius į Rytprūsius.

Miško medžiagos pervežimas. Der Wald.
www.dudenhofen.info/der_wald.html

⁵³ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007.

⁵⁴ *Ten pat*, p. 172.

⁵⁵ *Ten pat*, p. 197.

⁵⁶ Purvinas M. Kalvėlių kaimas, *Voruta*, 2009, rugs. 5, Nr. 17 (683), p. 11.

⁵⁷ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik II*, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 87.

⁵⁸ Virakas P. Nemuno navigacija pabaigoje devynioliktojo šimtmečio ir pradžioje dvidešimtojo šimtmečio Seredžiuje, Seredžius, 1960, *Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka*, f. 27, b. 15, p. 38.

2. Pagrindiniai Nemuno vagos reguliavimo darbai buvo atlikti XIX a.–XX a. pirmoje pusėje. Nemuno vaga žemiau Smalininkų geriau pritaikant ją laivybai buvo sureguliuota dambomis 1840 m. Papildomai vaga reguliuojama, ją siaurinant nuo 1873 iki 1892 m.

3. Sielininkų gyvensena buvo išskirtinė, susijusi su pasirinktu verslu. Smalininkai – tarpinis punktas, kuriame susitikdavo į abi puses vykstantys sielininkai, taigi šis miestelis buvo ypač gyvybingas. Sielių plukdyto verslas gyvavo iki Antrojo pasaulinio karo, taip pat ir pirmaisiais pokario dešimtmečiais.

4. Vokietija įvežamai pjautai medienai buvo nustačiusi 4 kartus didesnius importo muitus nei nepjautai. Tad didesnė dalis iš Nemuno aukštupio atplukdytos medienos sieliais buvo plukdoma toliau į Nemuno žemupyje išikūrusias Vokietijos medžio apdirbimo įmones.

5. Tarpukario metais Mažajoje Lietuvoje vietinė pramonė buvo daug geriau išvystyta negu to meto Didžiojoje Lietuvoje. Čia buvo sukurtas platus tinklas lentpjūvių, kuriose apdirbdavo suvežtą iš aplinkinių miškų ar atplukdytą sieliais medieną. Viena iš tokių buvo didžioji Viešvilės lentpjūvė, iki 1944 m. pjovusi medieną eksportui.

6. Neapdirbtą aplinkinių miškų medieną ne tik plukdydavo Nemunu sieliais į Vokietijos miestų įmones, bet dažnai ir apdirbdavo Smalininkų, Kalvelių, Leipgirių, Viešvilės ir kt. lentpjūvėse, o vėliau, jau paruoštą, plukdydavo Nemunu *baidokais* į Vakarų Europos valstybes.

7. Dalis Viešvilės ir kitų prie Nemuno išikūrusių kaimų gyventojų, be laivinkystės, dirbo miško ruošos darbuose panemunės lentpjūvėse ir kitose medienos ruošos įmonėse.

Literatūra ir šaltiniai

1. Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007.
2. Fabry G. *Campagnede Russie (1812). Supplement (24 juin–10 aout)*, Paris, 1903, p. 67: Depontho a l'Empereur, Tilsit, 28 juin.
3. Forstreuter K. *Die Memel als Handelstrasse Preussens nach Osten*, Königsberg, 1931.
4. Gloger Z. *W 27 lat później. Dzienniczek podróży po Niemnie od Kowna do Jurborga*, Warszawa, 1903.
5. Gukovskij K. Poezdka Glavnogo Načalnika kraja po Kovenskoj gubernii. Gubernskaja letopis, *Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1905 god*, Kovna, 1904.
6. Ivinskis Z. Iškylos po Lietuvos senovę, *XX amžius*, 1939, nr. 132; 133; 134; 136; 137; 138; 140.
7. Karopčikienė D. Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, 2012 09 05, Nr. 68 (7691).
8. Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik II*, Berlin-Dahlem, 1998.
9. Kolupaila S. *Mūsų vandens keliai*, Kaunas, 1938.
10. Kolupaila S. *Hidrometrinis metraštis II. Nemuno matavimai Smalininkuose 1811–1930 m.*, Kaunas, 1930.
11. Kurmilavičiūtė D. Žilojo Nemuno pakrantėmis, *Voruta*, 2013 07 02.
12. Kviklys B. *Mūsų Lietuva*, t. 4, Vilnius, 1991.
13. *Laikraštis Vakarai*, 1937, lapkr. 11, nr. 276.
14. Purvinas M. Kalvelių kaimas, *Voruta*, 2009 09 05, Nr. 17 (683).
15. Remeika J. Der Handel auf der Memel von Anfang des 14 Jahrhunderts bis 1430, *Tauta ir Žodis*, Kaunas, 1927.

16. Sirokoplė V. *Nemunas nuo versmių iki žiočių*, K. Bizausko vertimas, Kaunas, 1933.
17. Virakas P. Nemunu navigacija pabaigoje devynioliktojo šimtmečio ir pradžioje dvidešimtojo šimtmečio Seredžiuje, Seredžius, 1960, *Nacionalinė M. Mažvydo biblioteka*, f. 27, b. 15.
18. *Žemės ūkio ministerijos metraštis 1918–1938 m.*, Kaunas, 1940.
19. Žukas J. *Klaipėdos krašto ekonominė raida XIX a. antroje pusėje–XX a. pirmoje pusėje (1871–1939 m.)* (daktaro disertacija), Klaipėda, 2010.
20. *Die Memel Congressführer des IX. Inter nationalen Schifffahrts-Congresses: Die Entwicklung der preußischen Wasserstrassen*, Berlin, 1902.
21. Dokladnaja zapiska Pravlenija sojuza liesopromyšliennikov Severno-zapadnago kraja. O neobchodimosti sooruženija pri m. Jurburge Kovenskoj g. lesnoi gavani, *Doklad XII sjezda russkich dejatelej po vodianym putiam v 1910 godu*, S. Peterburg, 1910.
22. Interneto prieiga: vvkd.lt/navigacijos-sezonas-valstybines-reiksmes-vidaus-vandenu-k
23. Interneto prieiga: wiki-de.genealogy.net/Kahnschiffer_aus_dem_Memelland.
24. Interneto prieiga: www.voruta.lt/wp-content/uploads/voruta_5_epastas1.pdf.

Apie baidokus ir jūrininkus Viešvilėje

Algirdas Sinkevičius, Hansas Erhardas fon Knoblochas

„Viešvilė prie Nemuno“ – skelbia užrašas ant išlikusio seno pašto atviruko. Tikrai ant senojo Nėmuno šiaurinių krantų aukštesnėse vietose prieš daugiau kaip tūkstantį metų jau buvo apsigyvenę žmonės.

Kasiko upelis, toliau – Viešvilės upė nuo jų santakos sudarė senąją Nemuno atšaką, kuri už keleto kilometrų, jau prie aukštumų įteka į pagrindinę Nemuno upės vagą. Šalia dešinėsios Nemuno upės atšakos ant aukštumos buvo įsikūrusi gyvenvietė, kuri vėliau buvo vadinta Viešvilės vardu. Toliau už gyvenvietės tęsėsi begaliniai miškai ir neižengiamos pelkės, buvusios natūralia skiriamąja linija tarp senųjų prūsų, žemaičių ir žemutinių lietuvių genčių. Nemunas susiejo abi upės puses į vieną bendrą gyvenimo erdvę. Upė jų neišskyrė, kaip matome šiandieną. Tai yra mūsų dienų tikrovė.

Pirmieji Viešvilės vietovės gyventojai buvo ne žemės ieškantieji ūkininkai – tai buvo jūreiviai, kurie keliavo upe aukštyn, kad galėtų prisijungti rytuose buvusį didžiulį kraštą. Tai buvo vikingai, kurie pasiekė Kijevą ir tenai įkūrė vikingų valstybę – Kijevo Rusiją.*

XIII a. rytinė Ukrainos dalis atiteko totoriams. XIV a. didžioji Kijevo Rusijos dalis su sostine Kijevu perėjo į Lietuvos kunigaikščių Gediminaičių rankas.¹

Kijevo Rusija atsirado daug anksčiau, nei susikūrė Vytauto Didžiojo valstybė. Viešvilėje vikingai įkūrė savo gynybinę gyvenvietę ant Švedų kalno (*Swedenberg*), kur 1930 m. rastos jų gyvenvietės liekanos ir kapai. Apačioje prie senojo Nemuno kranto (*Nemuno senovagėje – red.*) stovėjo prižiūrimi vikingų laivai, kiek vėliau, jau vokiečių laikais, stovėjo viešviliečių – Nemuno laivininkų baidokai. (Archeologų, pastaruoju metu tyrinėjusių Švedkalnio kapinyną, nuomonė nesutampa su prisiminimų autoriaus H. E. fon Knoblocho nuomone. Paaiškėjo, kad tai – buvusių IX–XI a. kilmingų skalvių karių kapai. Red. pastaba.) Kai 1812 m. prancūzų imperatorius Napoleonas I ruošėsi žygiui į Maskvą, prieš tai paliepė žemutinio Reino laivininkų šeimas pasiūsti į Tilžę, nurodydamas jiems įrengti funkcionuojantį burinių laivų judėjimą. Tai buvo Ambroziaus (*Ambrosius*), Ašmano (*Aschmann*) šeimos iš Mitelštato (*Mittelstadt*), Oskeraičio (*Ockerrath*), Brangšo (*Brangsch*), Mouolino (*Moulin*) šeimos, kurios gyveno prie Untereiselno (*Untereißeln*), taip pat proseneliai žinomo laivininko ir rašytojo Paulio Broko (*Paul Brock*) iš Viešvilės. Viešvilė su savo senojo Nemuno atšaka ir Viešvilės upės žiotimis suteikė natūralią galimybę peržiemoti aukščiau Tilžės burinių laivų peržiemojimui, ypač tuo laikotarpiu, kada pavasariniai potvyniai ir ledonešis valdė Nemuną ir laivininkystė buvo negalima. Dirbtiniai uostai Trapėnuose ir Nemunu nuplaukus aukščiau – Smaliniškuose – buvo įrengti kiek vėliau.

Rašytojo Paulio Broko (*Paul Brock*) tėvai Viešvilėje turėjo gražią sodybą,

* Pirmoji rytų slavų valstybė – Kijevo Rusija su sostine Kijevu dabartinės Ukrainos teritorijoje susiformavo IX a. Manoma, kad Kijevo Rusiją įkūrė skandinavų gentys – variegai, gyvenę dabartinės Švedijos teritorijoje. Tačiau 700–200 m. prieš Kristų čia jau gyvavo Skitijos karalystė. Juos pakeitė sarmatų gentys. VII a. savo valstybę buvo įkūrė chazarai.

¹ *Pagal lt.wikipedia.org/wiki/Ukrainos_istorija (red. pastaba)*. Žr. 2013 10 17.

kur siaurasis geležinkelis, prie kaimo kapinių kirtęs gatvę, ėjo link Viešvilės Rytų stotelės. Rašytojo tėvų sodyba stovėjo prie pat geležinkelio, truputį atokiau nuo pagrindinės kaimo gatvės (*dabar – Klaipėdos gatvė, Nr. 61 – red.*). Tada Brokai turėjo Viešvilėje didžiausią per visą šimtmetį buriuojamą baidoką, kuris plaukiojo Nemuno upe tarp įvairių uostų. Tad jis, kaip ir mano dėdė (*H. E. fon Knoblocho – red.*) Feliksas Hermanas (*Felix Herrmann*) iš Tilžės, kuris turėjo daugelį baidokų, kaip ir kiti Klaipėdos krašto laivininkai, galėjo sėkmingai užsiimti tarp carinės Rusijos ir Tilžės anuomet buvusiu pelningu medienos transportavimu. Klaipėdos kraštui prisijungus prie Lietuvos, Brokai paliko Viešvilę ir persikėlė Vokietijon. Jie nenorėjo Lietuvoje pasilikti. Buvusi Brokų sodyba atiteko laivininko Preikšaičio šeimai, kuri, kaip gausi šeima, kaime buvo pavadinta Preikšaičio „vaikais“ (*der „Kinder“ Preikschat*). Šita didžioji laivininkų šeima, turėjusi „keliaujančių giminių“ Kalvėliuose ir Smaliniškuose, po 1930 m. grįžo į atgal į Vokietiją. Tada sodyba atiteko Naujokui, kuris nebuvo laivininkas, o bandė verstis šunų veislininkyste, prisidurdamas javų kuliamosios nuomojimu. Laikai buvo sunkūs ir verstis reikėjo labai sugebėti. Naujoko sūnus Alfredas 1921 m. ėjo kartu su mumis į mokyklą.

Žymiausios laivininkų šeimos Viešvilėje buvo Martynas Jagminaitis (*Mertins Jagminat*), kuris turėjo 11 vaikų. Jų sodyba buvo Viešvilės rytinėje dalyje, priešais senvaginį Nemuno ežerėlį, per kurį ir Nemuno lankomis teka Kasiko upelis (*Kassig*) (*dabar Klaipėdos gatvė, Nr. 35 – red.*). Be tėvo Martyno Jagminaičio, Nemunu plaukiojo ir jo sūnūs: Paulas (*Paul*), Fricas (*Fritz*), Maksas (*Max*), Otas (*Otto*), Reinaldas (*Reinhold*), Levas (*Leo*) ir kiti, kurių vardų neprisimenu. Kiekvienas iš jų turėjo po nuosavą baidoką. Į senąjį Nemuną prie Viešvilės peržiemoti daugiausia atvykdavo trys arba keturi broliai su savo laivais, kur jie rasdavo savo seseris Erną (*Erna*), Liuciją (*Lucie*) ir Lidiją (*Lydia*). Kiti broliai liko svetur. Levas Jagminaitis vėliau dirbo su rąstų vilkiku, kuris buvo su sparnais ir dyzeliniu varikliu – vilkdavo didelius sielius. Tai buvo vadinamasis stumiantysis laivas. Jis buvo vienintelis Viešvilėje 1930 m. pagamintas iš medienos. Pagal anksčiau buvusių laivų pavyzdžius padaryti šiandieniniai velkantieji laivai. Stumiantieji laivai dėl ūkiškų reikmių ir dabar dar yra išlikę. Viešvilėje stumiančiuosius laivus jau buvo pradėję įsigyti ir kiti laivininkai.

Kita didelė Viešvilės laivininkų šeima buvo Butcheraičiai (*Buttchereit*) (*dabar Mokyklos gatvė, Nr. 16 – red.*). Butcheraičiai turėjo du 1905 m. Gardine pastatytus baidokus. Pirmasis laivas vadinosi „Rytų Prūsija“ (*Ostpreussen*), buvo 340 tonų krovos ir Antrajame pasauliniame kare buvo karo ligoninė. Jis plaukiojo tarp Kauno ir Tilžės, traukiamas ratinio vilkiko. Antrasis laivas „Ateitis“ (*Zukunft*) buvo 360 tonų krovos, gelminiu 25 cm tuščiu ėjimu ir 1,8 m pilnai pakrautas. Šitie duomenys rodo, kad tušti buriniai baidokai sekliame senajame Nemune (*Nemuno senvagė*) galėjo lengvai pasiekti Viešvilę. Anksti pavasari, per potvynį, šie laivai paimdavo tiesiog iš lentpjūvės prie senojo Nemuno pjautą medieną ir galėjo nesunkiai pasiekti pagrindinės Nemuno vagos vandenį.

Vėliau, jau vasaros metu, Nemuno senvagė nusekdavo, tad išpjauta mediena būdavo pakraunama prie Nemuno įrengtoje prieplaukoje. Pakrovimui paruošta mediena būdavo gabenama geležinkeliuku per Nemuno lankas prie upės su arkliais.

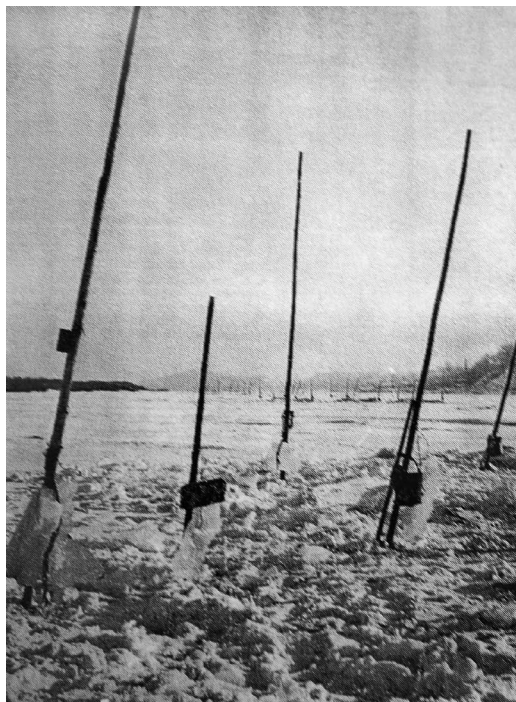
Abu 340 ir 360 tonų talpos Butcheraičių baidokai buvo parankūs laivai. Tik vienintelio Jurgaičio (*Jurgeit*) baidokas iš gretimo Pagulbinių kaimo buvo

už juos didesnis, 500 tonų krovos. Šitas didelis baidokas buvo pastatytas 1934 m. mažame Rūsnės kaimo uoste, kaip ir kiti baidokai, iš vietinės pušų medienos. Žiemos stovykloje senajame Nemune, šalia lentpjūvės, už žiemos sezonui demontuoto medinio tilto vi-sada buvo laikoma daugelis baidokų. Pakėlus vandens lygį iki reikiamos pa-dėties, jie būdavo nuplukdomi Viešvilės upeliu aukštyn, toliau nuo jo žiočių prie gyvenvietės – tenai, kur prasi-deda aukštuma (*šiandien – už valymo įrenginių – red.*). Čia paskutiniaisiais metais daugiausia stovėdavo Jakštaičio (*von Jakstad*) baidokas, kadais taip pat Altendorfo (*Altendorf*), Furmono (*Fuhrmann*), Jurgaičio (*Jurgeit*) iš Pagulbinių ir, aišku, Butcheraičio laivai.

Žiemos metu laivininkai dirbo kitus darbus namie. Jie ant malūno tvenkinio kirsdavo mėsininkams, pieni-ninkams vasarai reikalingą ledą, kuris buvo reikalingas ir kitiems vartotojams, taip pat kepėjui Medingui (*Mäding*).

Jis buvo naudojamas vasarą kaip maistinis ledas. Nuo saulės apsaugotose patal-pose ledas buvo kraunamas į rietuves, didelių šalčių metu sušaldomas ir stori padengiamas pjuvenomis. Laivininkų gyvenimas plaukiojant laivais buvo sunkus, bet ankstesniais laikais ir ūkininkų gyvenimas kaime žiemą turėjo savo problemų.

Paulas Brokas (*Paul Brock*) apie kaimo ūkininkų gyvenimą yra papasakojęs savo puikiam romane „Upė teka“ (*Der Strom fließt*). Tai žinomas romanas, ku-rio veiksmas vyksta mūsų tėviškėje – Viešvilės kaime ir laivuose Nemune tarp Kauno ir kitų Nemuno uostų. Kas šitą romaną dėmesingai perskaitė, gali kai kurias senojo kaimo šeimas iš pavardžių atpažinti. Romanas mums, viešviliečiams, yra išlaikęs istorinę reikšmę. Dar apie kai kuriuos Viešvilės jūreivius: Albertas Švedaitis (*Albert Schwedat*), kuriam šiais metais sukaks aštuoniasdešimt metų, gyvenantis Eslingene (*Esslingen*), buvo anksčiau lentpjūvės darbininkas, nuo 1938 iki 1939 m. – vienus metus – upeivis. Jis buvo įsidarbinęs Trapėnuose pas Skibą (*Skibb*) ir plaukiojo velkamas ZWT vilkiko ant „Breslauer“ viename 1 000 tonų metaliniame laive, plaukiojo nuo Tilžės Nemunu per didįjį Frydricho kanalą, Priegliumi pro Karaliáučių iki Elbingo. Mano mokyklos draugas Herbertas But-cheraitis, jaunas būdamas, vasarą plaukiojo baidoku. Po to Klaipėdoje jis lankė vairininkų mokyklą ir gavo Nemuno prieplaukoms reikalaujamą uosto patentą. Jis gana anksti plaukiojo savo nuosavu laivu, bet 1939 m. gale buvo įpareigo-tas persikelti plaukioti į Vyslą. Jo jaunesni broliai – Helmutas, gimęs 1935 m.,

Gyvenimas ant Nemuno ledo (Wohnen im Eis der Memele). Hollensleben nuotr. Hans Erhardt von Knobloch, Die Wischwiller Dorf-Chronik II, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 11

ir Horstas į Nemuno laivininkystę ir Viešvilę daugiau negrįžo. (*Horstas mirė 1985 m. Rostoke.*) Herbertas Butcheraitis prisimena savo plaukiojimus į Klaipėdą ir į *Frische Haff* įlanką*.

Buvo buriuojama, velkant upe aukšty. 1930 m. buriniai laivai į Klaipėdą plaukdavo Minijos upe ir karaliaus Vilhelmo kanalu, kurį 1865–1873 m. tarp Klaipėdos ir Minijos, aplenkiant Kuššių marias, iškasė prancūzų karo belaisviai. Šis kanalas prasideda ties Laņkupiais ir atsišakojęs nuo Minijos eina pro Drėverną į šiaurės vakarus, iki Klaipėdos. Jis buvo svarbus, kadangi buvo aplenkiamas audringas kelias pro Veņtės ragą į Klaipėdą mariomis. Po 1939 m. Butcheraičiai įsigijo metalinį krovinį laivą „Minerva“ su dyzeliniu varikliu varomu laivo sraigtu. Nepakrauto laivo „Minerva“ grimzlė iki vaterlinijos sukantis sraigtui buvo 70–80 cm. Su šiuo laivu plaukiojo tėvas Albertas Butcheraitis iki pat skaudžios plaukiojimų pabaigos. Kai kurie viešviliečiai paskutinį kartą su šiuo laivu nukeliavo iki Tilžės ir laivą paliko. Paskutinį kartą Albertas Butcheraitis laivą „Minerva“ vedė iki Karaliaučiaus ir sustojo uoste prie sandėlių. Bombarduojant Karaliaučiaus miestą laivas „Minerva“ buvo paskandintas. Šeima vargais negalais išsigelbėjo. Tėvui, motinai ir mažajam Helmutui Butcheraičiams sausio mėnesį pavyko iš Rytų Prūsijos pasitraukti. 1947 m., po Antrojo pasaulinio karo praėjus dvejiems metams, šis karo metu paskandintas laivas buvo iškeltas. Tai atsitiktinai pavyko sužinoti iš 1902 m. gimusio senojo Viešvilės gyventojų Richardo Kundriaus vyriausiojo sūnaus Juliaus. Richardas Kundrius buvo paskelbtas dingusiu, bet po keleto metų jis grįžo iš nelaisvės. Vėliau vienos ekspedicijos metu jis žuvo.

Jaunystėje Richardas Kundrius pas Viešvilės meistrą Alfredą Šveinertą išmoko kalvio amato. R. Kundrius dirbo darbininku ir kalviu Viešvilės lentpjūvėje, po to dirbo Tilžės celiuliozės fabrike. Tilžėje dirbdamas kalvio mokiniu, jo padėjėju, įgavo patirties kaip inžinierius praktikas. Antrojo pasaulinio karo metu Richardas Kundrius pateko rusams į nelaisvę. Kartu su kitais belaisviais po karo jis dirbo įvairius sugriauto miesto tvarkymo darbus ir atsitiktinai pateko kaip tik tenai, kur iš įlankos buvo iškeltas laivas „Minerva“. R. Kundrius pamatė ir perskaitė ant laivo buvusį užrašą su savininko pavarde: *Albert Buttchereit – Wischwill*. Apie tai jis ir buvo papasakojęs savo sūnui Juliiui.

Daug gražių laivų Trapėnuose turėjo Šleuteris (*Schleuther*). Aš dar prisimenu kai kurių laivų vardus: „Tilžė“ (*Tilsit*), „Ragainė“ (*Ragnit*), „Rusnė“ (*Ruß*), „Trapėnai“ (*Trapönen*) ir „Viešvilė“ (*Wischwill*). Didžiausias Trapėnų uoste stovėjęs laivas buvo ratinis garlaivis „*Grenzland*“, kuris kartu su motoriniu laivu „*Herbert*“ priklausė Tilžės Skorlofo (*Skorloff*) laivybos kompanijai. Liko atmintyje gražios kelionės, vykusios laivu „*Grenzland*“ mėnesienoje su muzika ir šokiais. 1944–1945 m. laivo kapitonas, pasitraukdamas iš Lietuvos, nežinodamas, kad visiems laikams palieka Nemuną, savo laivu praplaukė pakrante prie Klaipėdos, išgelbėdamas daug pabėgėlių, ir po savaitės laimingai pasiekė Kylio uostą. Garlaivis dar tebėra ir šiandieną, tik jau pavadintas „*Heimat*“ ir skirtas plaukioti turistams Maino upe prie *Wertheimo*, kur jį galima laisvai apžiūrėti.

Iš Smalininkų, kaip Helmuto Genšo (*Helmut Gensch*) nuosavybė, į

* *Frische Haff* – įlanka Baltijos jūroje (*Aistmarės*), Priegliaus upės žiotyse prie Karaliaučiaus. Vokiška etimologija pateikiama tokia: frizų (germanų), *frisce* – šviežia įlanka – red. Pagal forum.istorija.net/forums//thread-view.asp?tid=2957&mid=65507.

Vakarų atkeliavo sraigtinis garlaivis, kuris eksponuojamas laivininkystės muziejuje *Bremenhavene*. Iš Klaipėdos pilnas pabėgėlių per Baltijos jūrą iki Hamburgo atplaukė ir ratinis garlaivis „*Gustow*“.

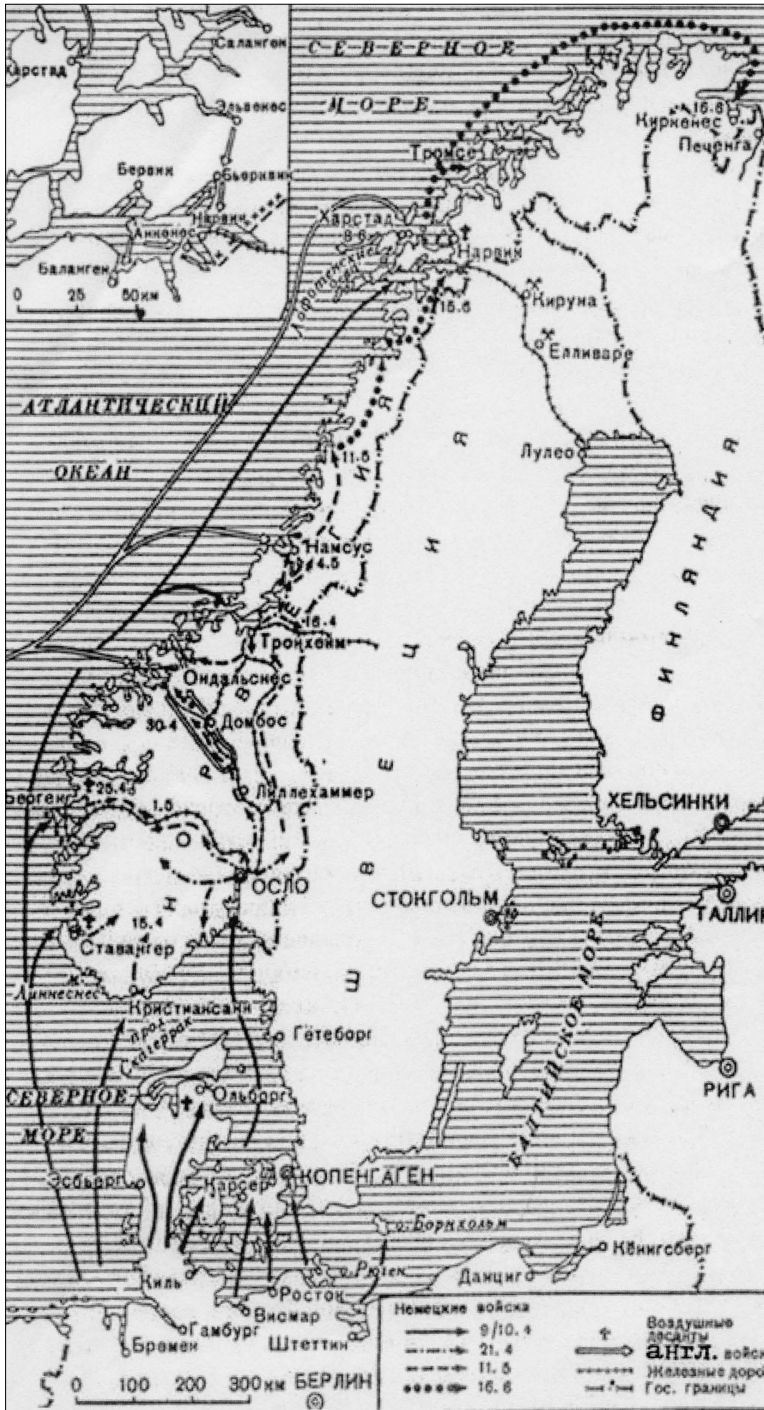
Nemuno upeivis – buvusi tipiška viešviliečių specialybė – išnyko kartu su Antrojo pasaulinio karo pabaiga. Herbertas Butcheraitis (*Herbert Buttchereit*), kuris savo baidoku plaukiojo Nemunu ir Kuršių mariomis, yra vienas iš paskutinių dar likusių gyvų Viešvilės upeivių. H. Butcheraitis gimęs 1921 m. 1940 m. iš civilinės tarnybos Vyslos laivininkystėje jis buvo paimtas į Vokietijos karinį laivyną, ir tuoj pat turėjo dalyvauti vienoje visame pasaulyje žinomoje naikinimo operacijoje, kuri vyko 1940 m. balandžio mėn. Norvegijoje prie Narviko.

Vadovaujant kapitonui Bonte naikintųjų laivynas netikėtai pasirodė tolimoje Šiaurėje, kur išlaipino generolo leitenanto Dietlio vadovojamą kalnų jėgierių pulką, kuris sėkmingai paėmė miestą ir uostą. Dėl Narviko vyko smarkios kovos tarp vokiečių ir anglų. Susidarė nepastebima fronto linija. Mažieji vokiečių naikintuvų laivai, esant anglų didžiųjų laivų persvarai, buvo perkelti į krantą. Jūreiviai kaip sausumos grupė kovojo toliau. Tik po oro parašiutininkų puolimo sėkmė pakrypo vokiečių pusėn.

Herbertas Butcheraitis kurį laiką liko Norvegijoje, paskui grįžo pradžioje į Stavangerį, į vieną didelį laivą (*Dickschiff*), vėliau pateko į povandeninį laivą. Su savo povandeniniu laivu dalyvavo žygiuose iki pat Meksikos įlankos. Ten jis buvo užplaukęs ant minos, ir laivo priekis buvo sunaikintas. Iš keturiasdešimties metrų gilumos Herbertas ir didesnioji dalis įgulos išsigelbėjo. Vienas vokiečių povandeninis aprūpinimo laivas juos paėmė ir per Atlantą parvežė į tėvynę.

Kitas povandeninio laivo žygis buvo 1944 m. Viduržemio jūroje. Laivas įgulos buvo susprogdintas, prieš patenkant į amerikiečių nelaisvę. Aleksandrija ir Marakešas buvo stotys. 1947 m. amerikiečiai atgabeno vokiečių jūreivius povandenininkus į Marselį, kad būtų paleisti į tėvynę. Tolimesnė nelaisvė – pas prancūzus. Herbertas Butcheraitis iki 1950 m. buvo sulaikytas darbams Savoyene (*Savoyen*). Jis vedė iš Elbingo kilusią moterį, pradžioje buvo Hanoveryje sandėlio valdytoju *Klöckner Georgsmarienhütte*. Būdamas 52 metų jis išsimokė elektronikos ir tarnavo vietinėje EVU – HASTRA, garsiajame IBM – „*Maschinen 370*“. Apie šią moderniosios technologijos specialybę Nemuno upeivis Viešvilėje net nesvajotojo. Jis iš nedaugelio, kurie plaukioję povandeniniuose laivuose išliko gyvi – tai didelė laimė. Mane stebina, kaip jaunas Nemuno upeivis, išmaišęs pasaulinius vandenius šiaurėje, vakaruose ir pietuose, galėjo išgyventi.

Tačiau turime prisiminti dar vieną viešvilietį buriuotoją – Johanną Naujoką. Jis, gimęs 1869 m., kilęs iš senos laivininkų šeimos, buvo upeivis. Plaukiojo su vienu Nemuno krovinių burlaiviu ir buvo pasiekęs Japoniją. Praėjusiam šimtmečiui Japonijos uostai dar nebuvo atidaryti, kai jis prie Jokohamos buvo nukritęs nuo stiebo ir prarado vieną koją. J. Naujokas turėjo laivininko darbą palikti, vedė laivininko dukterį Aną Preikšat (*Anna Preikschat*) ir apsigyveno Viešvilėje kaip mėsininkas. Šeima gyveno kampiniame name prie turgaus. Konrado Grinau anūkas tarp senų popierių atrado vieną 1908 m. šeimos nuotrauką. Iš Kalvelių kilusi šeima Pirmojo pasaulinio karo metu buvo ištremta į Rusiją, 1918 m. grįžo atgal. J. Naujoko duktė Margarita (*Margarreta*) vėliau gyveno Kaune. Ericho Naujoko sūnų, kuris gyveno

Operacija „Weserübung“. Norvegijos ir Danijos okupacija. 1940 m. balandžio mėn. www.antraspasaulinis.net/e107_plugins/content/content.php?content...

Darmštate ir ten 1944 m. mirė, dar 1992 m. buvome susitikę *Weyerbuse*. Duktė *Ida Naujoks*, kurią vėliau vedė pašto tarnautojas *Domas Avižinis (Avischinis)*, yra *Hilde Naujoks-Grunau* ir *Konrado Grunau* motina.

Viename iš Nemuno upe plaukiojusių viešviliškių baidokų. 1936 m.

Iš J. Baškausko albumo

Turime nepamiršti, kad *Viešvilė* yra tikra laivininkų ir upeivių tėvynė. Jiems kelionės leido plačiau pažinti laisvą atvirą pasaulį.

1936 m. nuotraukoje matosi baidokas, kuriuo *J. Baškausko* tėvas, gyvenęs *Viešvilėje*, buvęs *Nemuno* laivininku, plukdydavo į *Tilžę* ir kitus miestus *Viešvilės* lentpjūvėje išpjautą medieną. Nuotrauką *J. Baškauskas* padovanojo *Viešvilės* pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejui.

2002 m. balandžio 6 d., *Mažosios Lietuvos* enciklopedijos pristatymo metu, vyr. redaktoriaus pavaduotojas *Vytautas Kaltenis* pasakojo apie istoriką, kraštotyrininką *klaipėdietį Joną Putrių*, kurio motina *Marta* tarpukariu tarnavo *Viešvilėje* pas metalo apdirbimo įmonės savininką *Friedelį Šetlerį*. Paaiškėjo kai kurios dar vieno *Viešvilės* laivininko šeimos istorijos detalės, sužinojome dar apie vieną *Viešvilės* gyventoją upeivį. Jau minėto istoriko, kraštotyrininko *Jono Putriaus* tėvas buvo laivininkas ir vežiojo *Nemunu* įvairius krovinius, kaip ir visi šio krašto upeiviai, daugiausia – išpjautą medieną. Įdomu, kad pats *Jonas Putrius* ir gimė baržoje.²

XIX a. laivų statykla veikė ir *Sokaičiuose*. 1888 m. *Sokaičiuose* buvo pastatytas kuršlavis „*Maria*“, kuris plaukiojo upėmis ir *Baltijos jūroje* iki 1970 m.

Šiandieną jau nebėra *Nemuno* laivybos. Sienos linija tarp *Lietuvos* ir *Karaliaučiaus* srities neleidžia laivams laisvai judėti *Nemunu*. Sovietų metais plaukiojo keleiviniai laivai „*Raketa*“, „*Zaria*“, baržos plukdydavo krovinius. Dabar norint šia upe laisvai plaukioti reikalingas abiejų valstybių atitinkamų pasienio tarnybų leidimas.

Iš vokiečių kalbos vertė *Vytautas Stasiūnaitis*.

² Papasakojo *Kaltenis Vytautas*, gyv. *Klaipėdoje*, 65 m. Užrašė *Daugirtienė Danutė*, gyv. *Viešvilėje*, 2002 m.

Keltai per Nemuną žemiau Jurbarko po 1918 metų

Arnoldas Piročkinas, Algirdas Sinkevičius

Pirmųjų dviejų nepriklausomos Lietuvos dešimtmečių Nėmuno vaizdas būtų neišsamus, jei nepakalbėtume apie keltus. Jie skyrėsi nuo visokių laivų ir sielių, keliavusių išilgai Nemuno, ir plaukiojo tik nuo vieno iki kito kranto. Jų reikšmė to meto transporto sistemoje anaip tol nebuvo visai menka. Žodis keltas susijęs su veiksmazodžiu kelti „gabenti kokia plaukiojamąja priemone per vandenį“. Keltas turi ir kitų atitikmenų: tarmėse vietoje jo vartojamas lietuviškas plaustas ar iš baltarusių kalbos atėję skoliniai *pervázas*, *parvázas*, *páramas*. Panemunių žmonės, ko gero, plačiausiai vartojo pervazą. Iš jo padarytas pervazninkas, o paskiau šiuo žodžiu pavadintas Šakių rajone, tarp Kidulių ir Sudárgo, kaimelis – Pervazninkai, dokumentuose minimi jau 1561 metais. Teko kažkur girdėti ar skaityti, kad tą kaimelį dar Vytautas Didysis įpareigojęs rūpintis kėlimu per Nemuną. Lietuvių bendrinė kalba ryžtingai kratėsi svetimžodžiu, todėl joje išsigalėjo keltas ir keltininkas. Keltas reiškia ne vien tam tikros rūšies plaukiojamąją priemonę, skirtingą nuo valtį. Šiuo žodžiu apibendrintai vadinamos ir visos priemonės, vartojamos žmonėms bei kroviniams per upę ar ežerą kelti (dabar ir per jūrą), ir pačios vietos, kur jos nuolat veikia. Įdomu, kad žodis pervazas neapibūdina valčių. Tokį kelto daugiareikšmiškumą matome 1939 m. pradžioje Lietuvos susisiekimo ministro Kazio Germano patvirtintuose „Keltams įrengti tvarkos ir sąlygų“ nuostatuose (LCVA, f. 1059, ap. 1, b. 263, lapas 146; toliau bus nurodomos tik bylos ir lapai santrumpa lp.). Juose apibūdinamos trys keltų kategorijos-rūšys. Pirmosios rūšies

Keltas per Nemuną. Kaunas (VDKM nuotrauka), kariuomene.kam.lt > ... > Istorija

keltai turėję būti ne mažesni kaip šešių tonų (toliau – t) kėlimo galios, jų grindų (t. y. denio) naudingas plotas ne mažesnis kaip 40 kv. metrų. Antrosios rūšies keltams šie duomenys tokie: ne mažiau kaip 3 t ir 24 kv. metrai. Trečiosios rūšies keltų grindų plotas nenurodomas, nes tai valtys, galinčios vežti ne mažiau kaip 1,5 t arba 7 žmones (su jų daiktais). Pirmuosius du keltų tipus straipsnyje dažnai vadiname tikraisiais keltais. 1939 m. visų Lietuvos tikrųjų keltų sąrašė (b. 509, lp. 555–556) išvardyta 18 Nemuno keltų.

Keltų per Nemuną būta ir žemiau Jurbarko, Klaipėdos krašte. Prof. Stepono Kolupailos knygoje „Mūsų vandens keliai“ (Kaunas, 1938, p. 48–54) minimi dar šie Klaipėdos krašte veikę Nemuno keltai: Trapėnų (k., 98 km), Sokaičių (k., 88 km), Ragainės (k., 73 km), Bitėnų (d., 69 km).

Klaipėdos krašte pirmoji perkėla pagal Nemuno tėkmės kryptį buvo įrengta tarp Smaliniūkų (*Schmalleningken*) ir Šilėnų (*Schillehnen*) likus 111,6 km iki Nemuno žiočių. Perkėlą matome 1862 m. žemėlapiu iškarpoje.

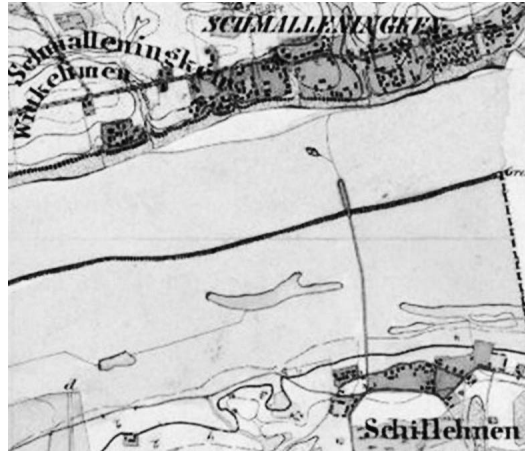
1920 m. sausio 11 d. Nr. 5, p. 49 „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ išspausdinusios žinutė, kurioje minimas Smaliniūkų–Šilėnų perkėlos keltininkas. Joje rašoma, kad 1920 m. gruodžio 13 d. Viešvilės valsčiaus teismo sprendimu Smaliniūkų kelto per Nemuną nuomininkas Jurgis Klaudaitis (*Georg Klaudat*) Viešvilės „posėdininkų“ (*Schöffengericht*) teismo sprendimu už pagalbą kontrabandos būdu išvežti maisto produktus nubaustas 3 paromis kalėjimo ir 50 markių pinigine bauda¹.

Žinia apie patį keltą užfiksuota toje pačioje knygoje.

„Informacijoje „Statys naują keltą“ vėl grįžtama prie Smaliniūkų šaulių ketinimo statyti naują keltą. Iki 1938 m. kelto savininkas buvęs Vunderlichas. Jo keltas paimdavęs du vežimus su šieniu. Dėl remonto šis keltas nutraukęs savo darbą. Tada šaulių būrys išsigijęs mažesnę keltą, bet jo nepakanką“².

Tiek Pirmojo, tiek ir Antrojo pasaulinių karų metu persikėlimui per Nemuną vokiečių armijai kelto nepakakdavo. Todėl tarp Smaliniūkų ir Šilėnų pastatydavo pontoninį tiltą. Tokiam tiltui iš panemunių gyventojų būdavo surenkamos valtys, jos sutvirtinamos tarpusavyje, inkaruojamos prie upės dugno, o virš jų padaromas lentų klojynas, paliekant atidaromą dalį praleisti laivams. Tokį pontoninį tiltą matome 1915 m. nuotraukoje.

Antroji perkėla per Nemuną veikė tarp Kasikėnų (*Kassigkehmen, dabar – Kazikėnai*) dvaro ir Jovarjėnės palivarko

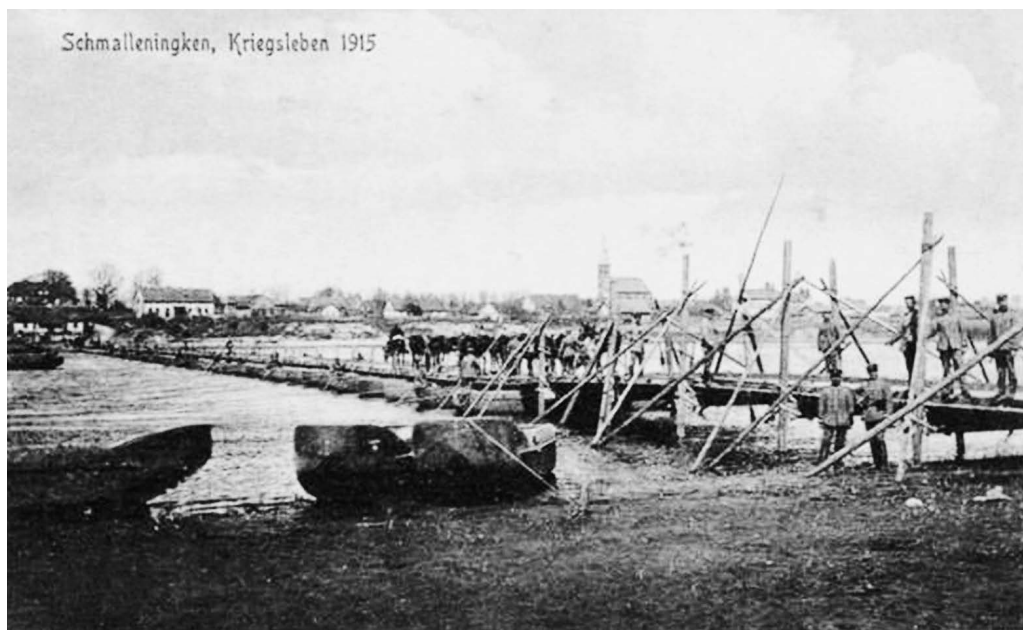

Smaliniūkų–Šilėnų perkėla. 1862 m.

„Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz“. Publikuojama vienkartinium „Kartenauskuft“ leidimu

¹ Piročkinas A. „Smaliniūkų kronika 1920 01 10–1939 03 23“, Vilnius, 2013, p. 11.

² *Ten pat*, p. 215.

(*Gut Adlig Milchbude*), 106,5 km iki žiočių. Greta Jovarynės į pietus nuo Nemuno lankų buvo Senieji Liubėnai (*Alte Lubbönen*). Atokiau į vakarus buvo ir Naujieji Liubėnai (*Neu Lubböhen*). Keltas iki XIX a. vidurio šioje vietoje buvo itin svarbus, kadangi Kasikėnuose jau nuo 1722 m. buvo mažasis valsčius (*Amt Kassigkehmen*). Nuo 1815–1818 m. Kasikėnai – Gumbinės apygardos Ragainės apskrities (*Landkreis Ragnit*) valsčiaus centras. Tad valsčiaus gyventojams įvairiais klausimais neretai tekdavo keltis per Nemuną į valsčiaus įstaigas, čia veikusį paštą. 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios mokesčių mokėtojų sąrašuose jau pažymėtas ir karališkasis Kasikėnų palivarkas (*Königliches Vorwerk Kassigkehmen*). Priešais jį – kairėje Nemuno pusėje buvo užliejamos pievos, kurias kas metai savo nešmenimis gausiai patrėšdavo pavasariinių polaidžių vanduo. Čia augo gera žolė, tinkama plėtoti pieninei galvijinikystei, tad buvo įkurtas Jovarynės palivarkas, priklausęs Kasikėnų dvarui.

Keltas Kasikėnų–Jovarynės perkėjoje, pagal gyventojų pasakojimus, veikė iki pat Antrojo pasaulinio karo.

Trečioji perkėla per Nemuną veikė tarp Viešvilės ir Trapėnų, 98,3 km iki Nemuno žiočių. Senuosiuose Ragainės apskrities žemėlapiuose matome Ne-

Pontoninis tiltas per Nemuną. 1915 m. Smalininkai–Šilėnai. Senovinis atvirukas. Autorius nežinomas

Kasikėnų–Jovarynės perkėla. 1796–1802 m. „Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz“. Publikuojama vienkartinio „Kartenauskunft“ leidimu

Keltas Viešvilė-
Trapėnai. Senovinis
atvirukas

mumą ties Viešvile tekėjus dviem vagomis, žr. Ragainės apskrities 1793 m. (*Karte Amt Ragnit 1793*), 1722–1723 m., 1705 m. ir ankstesnius žemėlapius³.

Dar XIV a. pabaigoje Ordino riteriai Viešvilės vietovę pasirinko kaip vieną iš patogiausių persikelti per dvi siauras Nemuno vagas savo žygiams į Lietuvą, žr. Kryžiuočių 1384–1402 m. kelių į Lietuvą aprašymus (*Die Littauischen Wegeberichte*).

Perkėla buvo reikalinga, kadangi anuomet (XVI a.) abipus Nemuno išsidėčiusių Viešvilės evangelikų parapijos kaimų gyventojai ne tik lankydavo pamaldas bažnyčioje, bet dar ir privalėjo malti grūdus Viešvilės malūne. Tai mini Ragainės kunigas Martynas Mažvydas dešimtajame laiške kunigaikščiui Albrechtui Brandenburgiečiui. Dėl kelto buvimo anuomet tenka abejoti – tokiu atveju turėję būti du keltai – per abi Nemuno vagas⁴.

1840–1891 m. suregulius Nemuno žemupio vagą nuo Smalininkų iki jo žiočių bunomis (vietinių gyventojų vadinamą „špikdamiais“), tokiu būdu geriau pritaikant jį laivybai, dešiniau tekėjusią senojo Nemuno upės atšaką (*Alte Memele*) pavasarinių potvynių metu užpylė upės nešmenys. Tad galima teigti, kad nuo tol tarp Viešvilės (*Wischwill*) ir Trapėnų (*Trappönen*) gyvenviečių likusioje pagrindinėje Nemuno vagoje nuo XIX a. pabaigos iki Antrojo pasaulinio karo veikė keltas. Čia buvus keltą mini ir išėivis iš Viešvilės, „Viešvilės kaimo kronikų“ (*Die Wischwiller Dorf Chronik*) autorius Hansas Erhardtas fon Knoblochas.

Kaip prie Smalininkų, taip ir ties Viešvile tiek Pirmojo, tiek ir Antrojo pasaulinių karų metais tarp Viešvilės ir Trapėnų vokiečių karinės technikos pervežimui buvo įrengti pontoniniai tiltai.

Išlikusioje senoje nuotraukoje matome pontoninio tilto vaizdą Viešvilės–Trapėnų perkėloje Antrojo pasaulinio karo metu.

H. E. fon Knoblocho „Viešvilės kaimo kronikose“ minimas keltas per Nemuną, veikęs ties Sokaičių kaimu, 87,9 km iki Nemuno žiočių. Keltu per upę galėjo būti patogų naudotis kaimo gyventojams, turėjusiems kitos Nemuno pusės užliejamose pievose ganyklų ir šienaujamų plotų. Keltą buvus prie Sokaičių gyvenvietės mini ir profesorius Steponas Kolupaila⁵.

³ Svarbiausieji Rytų Prūsijos žemėlapių rinkiniai turimi slaptuose Prūsijos kultūros paveldo valstybiniuose archyvuose Berlyne–Dahleme, Archyvų gatvė 22–14 (*das Geheime Staatsarchiv der Stiftung Preussischer Kulturbesitz in Berlin-Dahlem, Archivstraße 12–14*).

⁴ Mažvydo M. laišakai ir testamentas, pirmojiknyga.mch.mii.lt/Puslapiai/Laiskai.lt.htm, žr. 2016 02 03–06.

⁵ Steponas Kolupaila, Mūsų vandens keliai, II leidimas, Skautų aidų leidinys, Kaunas, 1938.

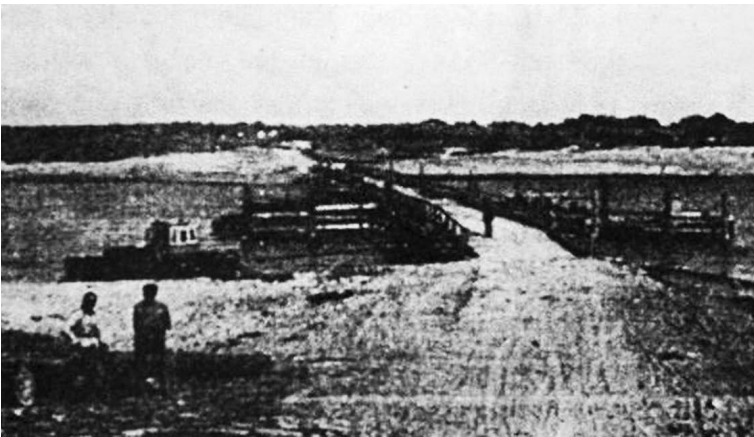

Pontoninis tiltas.

Nuotr. iš J. Vitkaus inžinerijos bataliono kpt. E. Vasiliausko kolekcijos.

Vasiliauskas E. Karo inžinerijos padaliniai 1918–1940 metais.

Interneto prieiga: kariuomene.kam.lt › lt › padaliniai › jvib › istorija_5148

Pontoninis tiltas per Nemuną. Viešvilė–Trapėnai. 1944 m.

Nuotr. iš H. E. von Knobloch. „Die Wischwiller Dorf Chronik“

Profesorius Steponas Kolupaila mini veikusį keltą ir ties Žemutinių Eisulių kaimu. Keltas įrengtas 79,0 km atstumu nuo Nemuno žiočių.

Eisuliai („Essel villa“, „Eissuln“, „Ober-Eisseln“, rus. Гаруно) dar XVI a. pirmojoje pusėje buvo pakamorės Butkaus centras. Pakamorei Butkui anuomet priklausė 18 kaimų – visa 1553 m. sudaryta Viešvilės evangelikų liuteronų parapija (Hanso ir Gertrūdos Mortensenų bei Ingės Lukšaitės tyrimų duomenys), vėliau – 1722 m. (kitais duomenimis – 1724 m.) sudarytas Kasikėnų valsčius. Tarp jų jau matome buvusias gyvenvietes „Smalnick villa“ (*Smalininkai*), „Kussickun villa“ (*Kusikai, Kasiskai, Kosikai, Kassigkehmen, Kasikėnai, Kazikėnai*) bei „Wischwilffun villa“ (*Viešvilė*), Golben villa (*Pagulbinnen, Pagulbiniai*), Baltuppen villa (*Baltupönen, Baltupėnai*), Legutt villa (*Sokaiten, Sokaičiai*)⁶.

Nuo senų laikų iki Bitėnų kaimo ėjo senasis panemunių vieškelis. Čia buvo priplauka ir keltas į Ragainės miestą. 70 km nuo Nemuno žiočių. Iki 1868–1872 m., kol dar nebuvo nutiestas plentas Pagėgiai–Smalininkai, šis keltas buvo labai svarbus. Čia ėjo pašto kelias į Ragainę, Tilžę, Karaliūčių. Apie šio kelto reikšmę randame dr. Martyno Purvino str. „Viešvilės pašto istorija“.

„Dar XIV–XV a. pradžioje kryžiuočiai jau buvo sukūrę savą pasiuntinių pašto

⁶ Elertas D. Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto (BRIAI) jaunesnysis mokslo darbuotojas, Lietuvos jūrų muziejaus istorikas-muziejaininkas. Parapijos kūrimosi prielaidos Viešvilėje.

Keltas ties Ragaine
1914–1916 m.
www Bildarchiv –
Ostpreussen.de

sistemą, kur siuntos gabentos reguliariai, kur vienas iš svarbiausių to pašto kelių ėjo trasa Karaliaučius–Ragaine–Kaunas–Vilnius. Nuo 1457 m. tuometinio pasiuntinių pašto centras buvo Karaliaučiuje – Ordino valstybės sostinėje.“ „1716 m. iš Karaliaučiaus į Tilžę reguliariai pradėjo kursuoti pašto kariatės, galėjusios gabenti daugiau siuntų nei raitieji paštininkai.“ „Persikėlus per Jūros upę toliau keliauta panemuniu iki Viešvilės, Kasikėnų ir Smalininkų pašto stočių. Nuo Smalininkų toliau vykta per Jurbarką į Kauną, Vilnių ir tolyn į Rusiją“⁷.

Kol per Nemuną nebuvo karalienės Luizos tilto, svarbų vaidmenį suvaidino ir keltas prie Tilžės. Jį taip pat mini dr. Martynas Purvinas tame pačiame savo straipsnyje. „1829 m. pašto trakto trasa iš Karaliaučiaus ėjo palei Priėgliaus upę iki Įsrutiės, nuo ten suko šiaurės link į Uosviečius ir Tilžę. Per Nemuną tuomet keltasi ties Tilže“⁸.

Pastačius karalienės Luizos tiltą, šis keltas prarado savo reikšmę.

Nuo 1923 m., Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos Respublikos, valstybinė siena tarp Lietuvos ir Vokietijos ėjo Nemuno upe. Abipus Nemuno gyvenę to paties valsčiaus gyventojai atsidūrė skirtingose valstybėse, jų nesiejo buvę administraciniai, religiniai ryšiai, keltai tapo mažiau reikalingi. Kurie keltai išliko, kokie jie buvo, tikslesnių žinių nerasta. Krašto archyvai baigiantis Antrajam pasauliniam karui išvežti Vokietijon. Žinoma, kad iki Antrojo pasaulinio karo veikė keltai prie Smalininkų, Kasikėnų, Viešvilės. Apie Smalininkų, Viešvilės keltus per Nemuną užsimenama H. E. fon Knoblocho „Viešvilės kaimo kronikose“. Visi šie trys paminėti keltai dar keldavo 1939 m., užėmus Klaipėdos kraštą Vokietijai. Kasikėnų kaimo vaikai, kaip prisimena buvusi gyventoja Z. Kasputytė-Barčienė, dar 1939 m. vasarą keldavosi per Nemuną į smėlio paplūdimius prie Jovarynės (Milchbude) dvaro žaisti ir degintis saulėje⁹.

Po 1944 m. priverstinio Mažosios Lietuvos gyventojų iškeldinimo į Vokietijos gilumą, o likusiųjų – trėmimo į Sibirą kairės Nemuno pusės gyvenvietėse apgyvendinus rusakalbių gyventojų, nutrūko nusistovėję ryšiai – keltai tapo nereikalingi.

⁷ Martynas Purvinas. Str. Viešvilės pašto istorija. 2016 m.

⁸ Ten pat.

⁹ Pateikėja Zita Kasputytė-Barčienė, gim. 1936 m. Pagėgių apskr., Kasikėnų k. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2016 m. Viešvilė.

*Keltas per Nemuną
ties Tilže.*

Hans-Georg Tautorat.

H. E. von Knobloch

„Die Wischwiller

Dorf Chronik“

Iki 1939 m. kovo 22 d. Klaipėdos krašto keltus tvarkė ne Kauno, bet Rūsnės vandens kelių rajonas arba Vokietijos žinybos. Jų dokumentai nepateko į Lietuvos archyvus. Tad dabar tiksliau apibūdinti Klaipėdos krašto keltus be papildomų paieškų neįmanoma. 1939 m. Nemuno keltų sąrašė pats didžiausias keltas – Jurbarko: jo keliamoji galia 15 t, žmonių galėjo paimti iki 180. Kelto ilgis 15, plotis 12 metrų. Duomenų apie Klaipėdos krašte veikusių keltus Lietuvoje išlikusiuose šaltiniuose nerasta. Tad panagrinėkime kitus – Nemuno aukštupio keltus.

Tikrieji keltai nuo valčių skyrėsi dviem iš karto į akis krintančiomis ypatybėmis. Visų pirma daugumas Nemuno keltų kiek priminė katamaranus: ant dviejų stipriai sujungtų, paliekant tarpą, didelių į valtį panašių plūdūrų būdavo klojamas denis (iš po jo kiek ne kiek kyšodavo tų valčių galai). Kad nenuriedėtų vežimai, denį aptverdavo savotiška baliustrada – užtvara iš stulpelių ir ant jų viršaus pritvirtintų tašelių. Abiejuose kelto šonuose ar galuose būdavo nuleidžiamieji tilteliai, kuriais per užtvartos spragas įvažiuodavo ir išvažiuodavo vežimai, būdavo įvedami gyvuliai ir suleidžiami žmonės. Prieš plaukiant tas spragas užtverdavo slankiais buomais, įstatytais į geležines kabes. Nuo vieno kranto į kitą tęsėsi stiprus plieninis lynas. Ežeruose ir nelaivuojamose upėse jis būdavo įtemptas viršum vandens kokių dviejų metrų aukštyje. Nemune, kur vyko intensyvus laivų judėjimas, lynas eidavo dugnu: plaukiantis keltas jį iškeldavo. Lynas, užkabintas ant skridinių, laikydavo keltą, kad neplauktų pasroviui. Keltininkai specialiais vėzdą primenančiais pagaliais (sako, juos vadinę kureliais) su tam tyčia įpjautais ranta isikabindavo į lyną ir tempdavo keltą per upę. Jiems darba gerokai palengvindavo srovė: tinkamu kampu pasuktą keltą ji pati plukdydavo į kitą pusę. Keltą tuo kampu pasukdavo užpakalyje įrengtas vairas. Tame pačiame gale pagal taisyklę turėjo būti pririšta valtis, kad, ištikus bėdai, būtų kuo gelbėti įkritusį į vandenį žmogų. Tam reikalui prie užtvarų kabėdavo keli gelbėjimo ratai. Kiekvienoje keltavietėje būdavo valčių pavieniams ar keliems keleiviams perkelti. Jos, aišku, prie lyno nebuvo tvirtinamos – jas irklais irdavo valtininkas. Upės krante stovėdavo nedidelė lentų būda – pašiūrė keltininkams ilsėtis, laukiančiam keleiviui nuo darganos pasislėpti ir kokiems daiktams susidėti. Norėdami vaizdingiau parodyti visų trijų rūšių keltų per Nemuną tinklą, duodame jų sąrašą. Tikrųjų keltų pavadinimai surašomi didžiosiomis raidėmis, keltų-valčių vardai

išspausdinti paprastai. Prie keltų žymime vietovių atstumą nuo Nemuno žiočių ir santrumpomis *d* (dešinysis) ir *k* (kairysis) Nemuno krantus.

135 km, d Kaimėlis, 126 km, k JŪRBARKAS, 125 km, d Kukarskė, 123 km, k Sudárgas, 116 km, k Ramōniškiai (Palėkiai), 113 km, k (d) Smalininkai, 111,6 km, d Kasikėnai, 106,5, d Viešvilė, 98,3, d Sokaičiai, 87,9, d.

Keltų veikla buvo priklausoma nuo surenkamų pajamų. Keltai būdavo Vandens kelių rajono nuomojami iš varžytynių (paprastai šešeriems metams) arba laisvai be sutarties. Paslaugų įkainių būta palyginti nedidelių. Pavyzdžiui, keleivio su rankiniu bagažu perkėlimas dienos metu kainavo 10 ct (kiek ir degtukų dėžutė ar ledų porcija, bandelė). Už keleivio su dviračiu ar vedamu gyvulėliu (veršiuku, avimi, ožka, šunimi) perkėlimą mokėta 15 ct. Jeigu vesdavosi arklių, karvę, – tai mokėdavo 20 ct. Tiek kainavo ir vienkinkio tuščio ar prikrauto vežimo su dviem keleiviais perkėlimas. Dvikinkį vežimą (tiek tuščią, tiek su kroviniu) bei tris jo keleivius keldavo už 30 ct. Vadinasi, vežimas buvo keliamas už dyką. Lengvojo automobilio su vairuotoju ir dviem keleiviais perkėlimas atsiėjo 50 ct. Vienam autobusui ar traktoriui su dviem vairuotojais perkelti reikėjo sukrapštyti 1,2 Lt (keleiviai mokėjo atskirai). Nakties metu kainas dvigubindavo. Tam tikrų kategorijų žmonės (tarp jų einantys ar grįžtantys iš mokyklos mokiniai, parodę mokinio pažymėjimus) buvo keliami nemokamai (b. 478, lp. 89).

Kokios būdavo atskirų keltų metinės pajamos? 1931 m. dokumente (b. 265) nurodyti keltų per dieną vidutiniškai perkiamų žmonių, vežimų ir gyvulių skaičiai.

Kurie ne kurie keltai vis dėlto galėjo duoti visai padorų pelną, kurio gviežėsi įvairūs verteivos. Antai straipsnyje „Keltas, savivaldybė ir biznesas“ (1928 m. gegužės 7 d. laikraštis „Lietuvos žinios“, kurio Nr. 13 išėjo „Mūsų Vilniaus žinių“ pavadinimu) rašoma, kad pernai Jurbarko–Kidulių keltas buvęs išnuomotas Kidulių valsčiaus valdybai, kuri net išigijo už 4 500 Lt keltą, bet šiemet jį vėl paėmęs ankstesnis nuomotojas p. Sidzikauskas. Ko gero, ši informacija slepia užuominą, kad nurungęs valdybą ponas laimėjo ne be užkulisinės žinomo diplomato ir įtakingo veikėjo Vaclovo Sidzikausko pagalbos: jų būta artimų giminių. Ketvirtajame dešimtmetyje buvo ir daugiau organizacijų, kurios imdavo nuomoti keltus. Už Jurbarko keltą vandens šauliai pagal sutartį 1936 m. mokėjo 300 Lt, o kitais metais – 350 Lt.

Pirmojo pasaulinio karo veiksmai Vakarų Lietuvoje

Marius Pečiulis

Vytauto Didžiojo karo muziejus

Įvadas

Pirmasis pasaulinis karas – tai didžiausias kada nors iki tol istorijoje vykęs, pirmasis modernus karinis konfliktas, į kurį buvo įtraukta daugiau kaip 1,5 milijardo žemės gyventojų, į kariuomenes mobilizuota daugiau nei 65 milijonai žmonių. Į šį milžinišką nukentėjusių skaičių pateko ir keli milijonai lietuvių. Vargu ar galėtume surasti žmogų, gyvenusį tuo laikmečiu, kuris vadintų save lietuviu ir nebūtų vienokia ar kitokia prasme nukentėjęs nuo Pirmojo pasaulinio karo. 1914–1915 m. per visas lietuvių gyvenamas etnines žemes persiritusios Rytų fronto kovos pareikalavo didelių žmonių aukų ir sunaikino krašto ekonomiką. Tačiau didžiausias Pirmojo pasaulinio karo tragiškumas slypėjo tame, kad lietuvių tautai jis tapo broližūdišku karu. Šiaurinė Rusijos ir Vokietijos imperijų sienos dalis atskyrė tankiai lietuvių gyvenamas etnines žemes. Todėl mobilizacija į svertimas kariuomenes palietė tiek vienoje, tiek kitoje pusėje gyvenančius lietuvius, o vėliau privertė vieną prieš kitą stoti ir su ginklu rankose.

Šiame darbe mes nesistengsime apžvelgti visų Pirmojo pasaulinio karo kovų Lietuvos teritorijoje. Skaitant tiek Rusijos, tiek Vokietijos istorijos tyrėjų veikalus, galime pastebėti, kad 1914–1915 m. pradžioje didžiausias dėmesys yra sutelktas būtent į kovas, vykusias Rusijos–Vokietijos pasienyje, į pietus nuo Nėmuno žemupio. Tuo nereikia stebėtis, kadangi pro čia žygiavo ir į pagrindinius mūšius stėjo Vilniuje suformuota 1-oji Rusijos armija (vadovavo kavalerijos generolas Pavlas Renenkampf (Павл Ренненкампф), daugiausia sudaryta iš Vilniaus, Kauno, Kuřšo ir Suvālkų gubernijų gyventojų (didelę dalį šių gubernijų gyventojų sudarė būtent lietuvių tautybės asmenys – *aut. past.*). Tačiau kyla klausimas, kas tuo metu vyko į šiaurės vakarus nuo Nėmuno esančiame, per Žemaitijos laukus besidriekusiame Rusijos ir Vokietijos pasienyje. Čia buvo trys svarbūs, geležinkeliu sujungti Vokietijos miestai – Klaipėda, Šilūtė ir Tilžė. Pirmieji du saugojo patekimą iš Baltijos jūros į Kūršių mariās, o per jas ir į Nėmuno upę. Užėmus Tilžę Rusijos kariuomenei, per gerai išvystytą Vokietijos geležinkelių tinklą galėjo atsiverti keliai ne tik į Karaliāučių, bet ir į Vokietijos gilumą.

Šaltinių ir istoriografijos bazė, susijusi su aptariama problematika, nėra gausi. Autorius dėl objektyvių priežasčių neturėjo galimybių prisiliesti prie Vokietijos ir Rusijos archyvuose saugomų informacijos klodų, kur būtų galima surasti šiam straipsniui aktualiausia informaciją. Lietuvos archyvuose esanti medžiaga yra labai negausi ir negali mums padėti išsamiai atsakyti į visus kylančius klausimus. Šiek tiek vertingos informacijos, padedančios lokalizuoti ir datuoti atskirus karinius konfliktus, radome Kauno apskrities archyvo (toliau – KAA) Kauno gubernatoriaus kanceliarijos fonde, kur saugomos pasienio apskričių policijos viršininkų telegramos ir pranešimai apie karinius veiksmus fronte¹.

¹ Канцелярия Ковенского гражданского губернатора, КАА, ф. 50, ар. 2, б. 199, 200.

Informacijos vakuumą buvo bandoma užpildyti remiantis publikuotais šaltiniais, tokiais kaip aptariamojo laikmečio lietuviška spauda ir memuarai, taip pat Rusijos bei Vokietijos istorijos tyrėjų pozicijomis. Daug vertingos informacijos mums pateikė Lietuvoje ir Vokietijoje leista to laikmečio spauda: *Rygos garsas*, *Lietuvos žinios*, *Viltis*, *Lietuwiszka ceitunga*, *Tilsiter algemeine zeitung*. Tiesa, nuo pat karo pradžios išgaliojusi cenzūra neleidžia mums akiai pasitikėti joje pateikiama informacija.

Taip pat vertingų žinių mums suteikia tuo laikmečiu gyvenusių žmonių prisiminimai. Ypač šiuo atžvilgiu vertingi Vokietijos ir Rusijos Rytų fronto štabo narių generolo majoro Eriko Liudendorfo (Erich Ludendorff)² ir generolo majoro Makso Hofmano (Max Hoffmann)³, Michailo Lemkės (Михаил Лемке)⁴ atsiminimai. Iš lietuvių verta išskirti Antano Gintnerio⁵, taip pat Petro Rusecko surinktus krašto gyventojų išpūdžius apie karą⁶.

Istoriografija, susijusi su aptariama problematika, yra ypač skurdi. Į pirmą poziciją reikia skirti Klaipėdos krašto gyventojų, darbe minimų įvykių liudininko istoriko Johano Zembrickio (Johannes Sembritzki)⁷ veikalus, suteikiančius vertingiausios informacijos besidomintiems Klaipėdos ir Šilutės apskričių istorija. Tuo labiau kad šio autoriaus darbai pagaliau buvo išversti į lietuvių kalbą ir tapo prieinami platesniam skaitytojų ratui⁸.

J. Zembrickis, remdamasis karininkų prisiminimais ir Klaipėdos landrato įstaigos aktais, sukonstravo ganėtinai detalų Pirmojo pasaulinio karo įvykių Klaipėdoje vaizdą.

Vertingos informacijos apie kovas prie Tauragės aptinkame S. Biriuko (С. Бирюк)⁹ straipsnyje, skirtame 68-ajai pėstininkų divizijai, kovojusiai šiaurinėje Rytų fronto dalyje. Šis darbas padeda tiksliau lokalizuoti bei datuoti to laikmečio spaudoje ir prisiminimuose minimus įvykius.

Taip pat vertingų informacijos fragmentų radome kituose Rusijos autorių darbuose: A. Kersnovskio (А. Керсновский)¹⁰, А. Незнамова (А. Незнамов)¹¹, А. Строкова (А. Строков)¹², А. Зайончковskio (А. Зайончковский)¹³, I. Rostunovo (И. И. Ростунов)¹⁴, К. Zaleskio (К. А. Залесский)¹⁵. Be to, detalesnį įvykių vaizdą padeda susidaryti įvairios vokiškos informacijos pozicijos.

Šio darbo tikslas – apžvelgti Pirmojo pasaulinio karo kovas Vakarų

² Ludendorff E. *Meine kriegserinnerungen 1914–1918*, Berlin, 1919, <<http://www.archive.org/stream/meinekriegserinn00lude>>, žiūrėta 2013 08 20.

³ Гофман М. *Записки и дневники 1914–1918*, Ленинград, 1929; Гофман М. *Война упущенных возможностей*, Ленинград, 1925.

⁴ Лемке М. *250 дней в царской ставке 1914–1915*, Харвест, 2003.

⁵ Gintneris A. *Lietuva caro ir kaizerio naguose*, Čikaga, 1970.

⁶ *Lietuva Didžiąjame kare*, sud. P. Ruseckas, Vilnius, 1939.

⁷ Sembritzki J. *Geschichte des kreises Memel*, Memel, 1918; Sembritzki J. *Geschichte des kreises Heydekrug*, Memel, 1920.

⁸ Zembrickis J. *Klaipėdos apskrities istorija*, t. 3, Klaipėda, 2011; Zembrickis J. *Šilokarčemos apskrities istorija*, Šilutė, 2008.

⁹ Бирюк С. „За веру, царя и Отечество“. 68-я пехотная дивизия в Первой мировой войне, <<http://www.august-1914.ru/birserg.html>>, žiūrėta 2013 12 15.

¹⁰ Керсновский А. А. *История русской армий*, Москва, 1999.

¹¹ Незнамов А. *Стратегический очерк войны 1914–1918 г. Период с 12 (25) ноября 1914 г. по 15 (28) марта 1915 г.*, ч. 3, Москва, 1922. <http://www.grwar.ru/library/Strateg_Essay_3/SE_03_04.html>, [žiūrėta: 2013 09 26].

¹² Строков А. А. *Вооруженные силы и военное искусство в первой мировой войне*, Москва, 1974.

¹³ Зайончковский А. М. *Первая мировая война*, Санкт Петербург, 2002.

¹⁴ Ростунов И. И. *Русский фронт первой мировой войны*, Москва, Наука, 1976.

¹⁵ Залесский К. А. *Первая мировая война. Правители и военачальники*, Москва, Вече, 2000.

Lietuvojė – Vokietijos ir Rusijos pasienyje nuo pat jų pradžios 1914 iki 1915 m. pavasario, kai prasideda plataus masto Vokietijos kariuomenės išiveržimas, todėl buvo užimta visa šiandieninė Lietuvos teritorija. Sąmoningai atsiribosime nuo įvykių Klaipėdos mieste ir apskrityje aptarimo, kadangi jie ir taip gerai nušviesti jau minėtame J. Zembrickio veikalė. Tad didžiausias dėmesys bus koncentruojamas į Pirmojo pasaulinio karo kovas tuometinėse Tilžės ir Ragainės apskrityse (Vokietijos pusėje) bei Kauno gubernijos Rasėinių apskrityje (Rusijos pusėje). Šiose vietovėse vykusios kovos buvo stambesnių operacijų dalis, todėl sąmoningai vietomis turėsime išklysti iš apsibrėžtų lokalinių ribų ir pažvelgti į kovas kitose fronto vietose.

Rašant darbą, lokalizuojant įvairias vietas, bus vartojami tik šiandieniniai miestų ir miestelių pavadinimai. Visos datos bus rašomos naujuoju stiliumi, naudojant Grigaliaus kalendorių.

1914 metai

Pajėgų išsidėstymas ir pirmosios kovos. Geriausiai Pirmajam pasauliniam karui buvo pasirengusi Vokietija – kariuomenę rėmė gerai išvystyta pramonė, geležinkelio ir autotransporto kelių tinklai leido Vokietijos kariuomenei būti pasirengusiai tiek puolimui, tiek gynybai¹⁶. Vokietijos karinių veiksmų planą dar XIX a. pab. parengė generalinio štabo viršininkas generolas feldmaršalas Alfredas fon Šlyfenas (Alfred von Schlieffen). Jis numatė karą dviem frontais – su Prancūzija iš vakarų ir Rusija iš rytų pusės. Kilus karui, Vokietija pirmiausiai didžiąją jėgų dalį turėjo mesti kovai su Prancūzija, taip išnaudodama laiką, per kurį Rusija vykdys mobilizaciją. Tuo tarpu rytiniame fronte Vokietija ketino iš lengvo trauktis, kol bus pasiekta Vyslos linija, o sutriuškinus Prancūziją – mesti į rytus visas savo pajėgas iš vakarų. Vadovaujantis tokiu scenarijumi karas būtų pasibaigęs per kelias savaites ir savaimė suprantama Vokietijos pergalė¹⁷.

Šiuo tikslu Rytų Prūsijoje Vokietija labai ilgoje fronto linijoje buvo dislokavusi santykinai negausią savo kariuomenės dalį – vos vieną 8 armiją¹⁸, vadovaujamą generolo pulkininko Maksimilijano fon Pritvico (Maximilian von Prittwitz)¹⁹. Šių pajėgų pagrindinis uždavinys – sulaikyti Rusiją, kol vokiečiai pasieks pergalę Vakarų fronte²⁰. Rusija, savo ruožtu atsižvelgdama į tai, kad teks kariauti prieš dvi valstybes (Vokietiją ir Austriją-Vengriją), frontą padalino į dvi dalis – šiaurės vakarų (jo ribose atsidūrė ir visa šiandieninės Lietuvos teritorija) bei Pietvakarių²¹.

1914 m. rugpjūčio 1 d. Vokietija paskelbė karą Rusijai. Šiandieninės Lietuvos teritorijoje prasidėjo Rusijos 1-osios armijos telkimas. Šios armijos priedangai buvo numatyta sumobilizuoti daugiau nei 5 kavalerijos divizijas:

¹⁶Radus-Zenkavičius L. *Trumpas didžiojo karo eskizas*, Kaunas, 1924, p. 8.

¹⁷Керсеновский А. А. История русской армий, Москва, 1999, с. 493; Строчков А. А. Вооруженные силы и военное искусство в первой мировой войне, Москва, 1974, с. 66.

¹⁸Vokietijos 8-ąją armiją sudarė: 6 pėstininkų divizijos, 3 rezervinės divizijos, 4 landverų ir landšturmo divizijos, 1 kavalerijos divizija, 140 baterijų (774 artilerijos pabūklai). Taip pat armijai priklausė 16 lauko aviacijos dalinių (kiekvieną dalinį sudarė 6 lėktuvai), 4 tvirtovės aviacijos daliniai (dislokuoti Poznanėje), 5 dirizabliai. Iš viso – daugiau nei 200 tūkst. žmonių. Строчков А. А. *Вооруженные силы и военное искусство в первой мировой войне*, с. 193; <http://www.tannenberg1914.de/5_armeen/deutsch.htm>, žiūrėta 2013 10 08.

¹⁹Nuo 1914 m. rugpjūčio 22 d. vadovavimą 8 armijai perėmė infanterijos generolas Paulius fon Hindenburgas (Paul von Hindenburg).

²⁰Оськин М. В. *Крушение германского блицкрига в 1914 году*, Москва, 2006, с. 15.

²¹Radus-Zenkavičius L. *min. veik.*, p. 7.

1-ąją atskirą kavalerijos brigadą Raseiniuose; 1-ąją ir 2-ąją gvardijos kavalerijos divizijas Kaune, 3-iąją kavalerijos diviziją Marijampolėje; 1-ąją ir 2-ąją kavalerijos divizijas Suvalkuose. Pagrindinės 1-osios armijos dalys rugpjūčio mėnesį užėmė tokias pozicijas: XX korpusas – Kaune ir į vakarus nuo jo; III korpusas – Alytaūs rajone; IV korpusas – Merkinės–Varėnės–Druskininkų rajonuose²².

Šiauriau Nemuno žemupio esančios Mažosios Lietuvos žemės atsidūrė abiejų pusių karinių štabų dėmesio nuošalyje. Akivaizdu, kad Vokietija numatė priešininko puolimo kryptis, todėl pagrindines jėgas telkė kitose vietose. Šioje Nemuno žemupio linijoje jos pasienio apsaugos dalinius sudarė 2-oji landvero²³ brigada, vadovaujama plk. Hugo fon Lupino (Hugo von Lupin)²⁴, dislokuota prie Tilžės, bei jungtiniai landšturmo²⁵ batalionai Šilutės ir Klaipėdos apskrityse. Rugpjūčio 17 d. šios negausios pajėgos dar labiau susilpnėjo, kai 2-oji landvero brigada išžygiavo prie Gumbinės, kad padėtų ten kovojančioms pagrindinėms Vokietijos 8-osios armijos pajėgoms²⁶. Rusija taip pat šiame ruože buvo dislokavusi tik pasienio apsaugos dalinius: 5-ąją Gargždų pasienio apsaugos brigadą su štabu Kretingoje ir 6-ąją Tauragės pasienio apsaugos brigadą su štabu Tauragėje, taip pat 5-ąją Gargždų pasienio apsaugos ir 6-ąją Tauragės pasienio apsaugos raitelių pulkus²⁷. Būtent Vilniaus karinės apskrities pasieniečiai vieni iš pirmųjų visoje Rusijos kariuomenėje pateko į karo veiksmų sūkurį. Pirmaisiais užmuštais Rusijos kariais Pirmajame pasauliniame kare tapo 6-ojoje Tauragės pasienio apsaugos brigadoje tarnaujantys štabo rotmistras Spiridonas Rambidis (Спиридон Рамбиди) ir vachmistras (?) Pristižniukas (Пристыжнюк)²⁸.

Toks menkas pajėgų kiekis nereiškė, kad šios teritorijos išvengė ankstyvos karo šmėklos pasirodymo. Abi valstybės dar tik buvo pradėjusios savo kariuo-

²²Rusijos 1-ąją armiją sudarė: 8 pėstininkų divizijos, 4 kavalerijos divizijos, 56-oji rezervinė pėstininkų divizija, 1-oji atskira kavalerijos brigada, 5-oji šaulių brigada, 73-ioji rezervinė artilerijos brigada, 1-oji sunkiosios artilerijos brigada (iš viso 402 artilerijos pabūklai), vienas lauko aviacijos dalinys, pasienio apsaugos daliniai (16 kuopų, 16 eskadronų). Rusijos 2-ąją armiją sudarė: 10 pėstininkų divizijų, 3 kavalerijos divizijos, 1-oji šaulių brigada, 2-oji sunkiosios artilerijos brigada (iš viso 702 artilerijos pabūklai), 1 lauko aviacijos dalinys, pasienio apsaugos daliniai (23 kuopos, 23 eskadronai). Iš viso į 1-ąją ir 2-ąją Rusijos armijas mobilizuota apie 250 tūkst. žmonių; Айрапетьян М. Э., Кабанов П. Ф. *Первая мировая империалистическая война 1914–1918 г.* Москва, Просвещение, 1964, с. 16; Оськин М. В. *Min. veik.*, с. 14–15; <http://www.tannenberg1914.de/5_armeen/russ.htm>, žiūrėta 2013 10 08.

²³Landveras (vok. *Landwehr* – krašto gynyba) – antraeilio karinio rezervu formuotės. Į Landverą buvo šaukiami jaunuoliai, dar nepaimti į reguliariosios kariuomenės rezervą, arba vyresni vyrai, jau atitarnavę jame. Большая советская энциклопедия, <<http://bse.sci-lib.com/article068595.html>>, žiūrėta 2014 01 20.

²⁴2-ąją landvero brigadą sudarė 4-asis ir 33-iasis landvero pėstininkų pulkai, 2-asis landvero eskadronas bei 2-oji landvero baterija. <http://www.tannenberg1914.de/5_armeen/deutsch.htm>, žiūrėta 2013 10 08.

<http://www.tannenberg1914.de/5_armeen/deutsch.htm>, žiūrėta 2013 10 08.

²⁵Landšturmas (vok. *Landsturm* – krašto puolimas) – kariuomenės rezervas, šaukiamas tik karo metu. Landšturmas buvo labiau pagalbiniai daliniai, daugiausiai formuojami iš vyrų, dėl kokių nors priežasčių atleistų nuo karinės tarnybos, tačiau fiziškai vis dar tinkamų jai. Большая советская энциклопедия, <<http://bse.sci-lib.com/article068595.html>>, žiūrėta 2014 01 20.

²⁶*Schlachtfelder in Ostpreussen*, s. 153.

²⁷Abi šios brigados priklausė 2-ajai Vilniaus pasienio apsaugos apskrityje. Ši pasienio apsaugos apskritis buvo sukurta 1899 m. vasario 1 d. Rusijos caro Nikolajaus II įsakymu. Jai taip pat priklausė 7-oji Virbailio pasienio apsaugos brigada su štabu Kybartuose, 8-oji Grajevo pasienio apsaugos brigada su štabu Grajeve ir 9-oji Lomžos pasienio apsaugos brigada su štabu Lomžoje. Vilniaus karinės apskrities valdybą 1915 m. perkėlus į Daugpilį pasieniečių valdymas taip pat vyko iš šios vietos. Фонды управлений, соединений и частей пограничной и внутренней стражи, местных войск, воинских начальников, жандармских, карательных и дисциплинарных частей, раздел 13, путеводители по архивам России, <<http://guides.rusarchives.ru/browse/guidebook.html?bid=239&sid=829209>>, žiūrėta 2013 09 20.

²⁸Керсновский А. А. *Min. veik.*, с. 495.

menių mobilizacija, o pasienyje jau įvyko pirmieji kariniai susidūrimai. Rugsėjo 2 d. Rusijos pasienio apsaugos daliniai peržengė valstybes skiriančią sieną tiek Klaipėdos, tiek Šilutės apskrityje ir pradėjo plėšikauti pasienio kaimuose: Bajoruose, Kretingalėje, Vaidūžiuose, Laugaliuose, Baituose, Doviliuose, Vilkųčiuose, Saūgose, Kukoraičiuose, Žemaitkiemyje. Visur buvo griaunamos geležinkelio stotys, pylimai ir bėgiai, naikinama telegrafo ir telefono įranga²⁹. Suvaldyti po kraštą plėšikaujančius priešininkus į Dóvilus geležinkeliu buvo nusiųstas 41-ojo pėstininkų pulko 3-iasis batalionas, tačiau Rusijos kariai jau buvo pasitraukę³⁰. Tiesa, Rusijos ir Vokietijos karių susidūrimas tą pačią dieną įvyko prie Vilkųčių, kur kapitono (?) Hoislerio (Häusler) vadovaujama 80 karių grupė ne tik išstūmė iš krašto plėšikaujančius Rusijos karius³¹. Vakare prie Žagātpurvių įsiveržusius priešininkus išvijo iš Tilžės automobiliais atvežti kariai. Rugsėjo 3 d. nedidelis susirėmimas įvyko tarp Cartų ir Dangės, prie Dvylių Rusijos kariai apgriovė geležinkelio pylimą. Rugsėjo 4 d. Rusijos raiteliai ties Šernais perėjo Mėniją ir judėjo link Priekulės geležinkelio stoties, tačiau prie Lingių sutikę pasipriešinimą buvo priversti pasukti atgal³². Tą pačią dieną Rusijos žvalgai buvo nustumti atgal prie Kretingalės³³. Nemažai kariaujančių pusių susidūrimų įvyko rugsėjo 6–12 dienomis, kai landvero daliniai susigrūmė su Rusijos kariais prie Viešvilės, Smaliniūkų, Laūksargių, Katýčių. Tačiau visais šiais atvejais pastarieji buvo nustumti atgal už valstybių sienos ribų³⁴.

Rusijos įsiveržimas ir atsitraukimas iš Rytų Prūsijos. Spaudžiama išpa-reigojimų sąjungininkei Prancūzijai, Rusijos karinė vadovybė nusprendė nebe-laukti, kol bus iki galo baigta formuoti 1-oji armija, ir pradėjo įsiveržimą į Rytų Prūsiją. Rugsėjo 16 d. sieną peržengė kavalerijos daliniai, o rugsėjo 17 d. ir pagrindinės pajėgos³⁵. Puolančioji pusė laikėsi Kauno–Karaliaučiaus geležinkelio linijos. Žinant palyginti menką XX a. pr. sausumos transporto išsivystymo lygį, geležinkelis buvo pagrindinė gija, garantuojanti visapusišką aprūpinimą veikiančiai kariuomenei. Pirmosiomis dienomis sėkmė lydėjo Rusijos pusę: rugsėjo 17 d. santykinai laimėtos kautynės prie Stālupėnų (dabar Nesterovas, Rusija), o rugsėjo 20 d. pasiekta svarbi pergalė Gumbinės (dabar Gusevas, Rusija)–Geldāpės (dabar Goldapas, Lenkija) mūšio metu³⁶.

Tuo pačiu metu šiauriau esančiose teritorijose, neturėdama jėgos persva-ros, Vokietija turėjo paaukoti pasienio miestelius Smalininkūs, Vėšvilę bei didesnius miestus, apskričių centrus – Ragainė ir Tilžę. Ragainė Rusijos karių buvo užimta rugsėjo 23 d.³⁷, o Tilžė keliomis dienomis vėliau – rugsėjo 26 d. Numatant neišvengiamą priešinio-ko įsiveržimą į Tilžę, naktį iš rugsėjo 24 į 25 d. Vokietijos inžineriniai dali-niai ruošėsi susprogdinti abu tiltus per Nemuną, esančius prie Tilžės, tačiau įsikišus miesto burmistrai šio sumany-mo buvo atsakyta³⁸. Kartu stengtasi

²⁹Sembritzki J. *Geschichte des kreises Memel*, s. 381.

³⁰Sembritzki J. *Geschichte des kreises Heydekrug*, s. 279.

³¹Ten pat.

³²Zembrickis J. *Klaipėdos apskrities istorija*, p. 329.

³³Frantz R. *Der Sommerfeldzug in Ostpreußen 1914*, <<http://clarysmith.com/scriptorium/deutsch/archiv/weltkampffwer0120.html>>, žiūrėta 2013 09 14.

³⁴*Schlachtfelder in Ostpreussen*, s. 153.

³⁵Radus-Zenkavičius L. *Susitinkamųjų kautynių bruožai*, Kaunas, 1921, p. 11.

³⁶Plačiau apie tai žr. Pečiulis M. Pirmojo pasaulinio karo veiksmi Lietuvos teritorijoje 1915 m. rugsėjo pabaigoje–rugsėjo mėnesį, *Karo archyvas*, t. 25, Vilnius, 2010, p. 41.

³⁷*Geschichte von Ragnit*, <<http://www.ostpreussen.net/ostpreussen/orte.php?bericht=1163>>, žiūrėta 2014 02 14.

³⁸Tilžės paėmimas, *Rygos Garsas*, 1914, rugsėjo 30 (rugsėjo 12), nr. 59, p. 2.

iš miesto evakuoti kuo daugiau materialijų resursų, kad jie neatitektų Rusijos kariams. Dar rugpjūčio 24 d. iš Tilžės į Rūsne buvo išvežti 26 automobiliai, ginklai ir amunicija. Iš Tilžės kareivinių išplukdyti upių laivai ir garlaiviai, pakrauti medienos ir metalo krovinių, taip pat kito naudingo inventoriaus³⁹. Rugpjūčio 26 d. čia jau šeimininkavo svetima kariuomenė⁴⁰. Taip šiuos įvykius apibūdina amžininkas: „*Turtingi vokiečiai išvažiavo iš Tilžės 8 dienomis anksčiau miesto paėmimo. Landratas ir pašto direktorius išvažiavę jau celią savaitę anksčiau. Laikraščiai tuo buvo neužgandinti ir landratą su pašto direktoriumi pavadino bobomis <...>. Viskas buvo ramu. Gyvenimas tęsiasi kaip paprastai; išėjo laikraščiai ir liko atnaujintas telegrafiškas susinešimas*“⁴¹.

Rugpjūčio 26–30 d. Vokietijos 8-ajai armijai sutriuškinus Rusijos 2-ąją armiją prie Tanenbergo, Rytų fronto dominantė perėjo į priešingą pusę⁴². Pagrindinis dėmesys dabar nukrypo į Karaliaučiaus link žygiuojančią Rusijos 1-ąją armiją. Siekiant išvengti panašios baigties, naktį iš rugsėjo 9 į 10 d. prasidėjo 1-osios armijos atsitraukimas atgal už Nemuno linijos, kad būtų apsaugotos Prienų, Alytaūs ir Merkinės perkėlos⁴³. Dėl savalaikio apsikeitimo informacija stokos ne visi daliniai suspėjo darniai atsitraukti. Tragiškai ši situacija susiklostė vienam Rusijos pulkui, dalyvavusiam puolime šiaurinėje Rytų fronto dalyje. Dar rugsėjo 4 d. Šiaurės Rytų fronto vadas kav. gen. Jakovas Žilinskis (Яков Жилинский) atkreipė dėmesį į 1-osios armijos dešiniajam sparnui gresiantį pavojų iš Klaipėdos pusės ir įsakė Tilžės rajone dislokuoti divizijos dydžio pajėgas⁴⁴. Esant sudėtingai situacijai fronte, į šį rajoną buvo pasiūstas vos vienas 68-osios pėstininkų divizijos 270-asis pėstininkų Gatčinos pulkas. Rugsėjo 8 d. jis atvyko į Tilžę ir iš karto pradėjo puolimą vakarų kryptimi⁴⁵. Deja, šis pulkas nieko nežinojo apie tą pačią dieną kav. gen. J. Žilinskio 1-osios armijos vadui kav. gen. P. Renenkampfui išsiųstą telegramą, kurioje jau užsimenama apie susiklosčiusią kritinę situaciją, kas paskatino pastarąjį pradėti armijos gražinimą atgal link sienos⁴⁶. Vokietijos 8-osios armijos vadovybė, pastebėjusi šį manevrą, visomis turimomis jėgomis puolė 1-ąją armiją siekdama atkirsti jos atsitraukimo kelius, užspausti Nemuno deltoje ir sutriuškinti. Prieš šiaurinėje fronto dalyje esančius Rusijos karius buvo pasiūsti Karaliaučiaus tvirtovės įgulos, taip pat vietinio landšturmo daliniai⁴⁷. J. Zembrickis pamini, kad rugsėjo 11 d. Klaipėdos landšturmas išžygiavo gavęs įsakymą visomis turimomis pajėgomis sutrukdyti priešininkų atsitraukimą nuo Tilžės link Tauragės⁴⁸. Rugsėjo 12–13 d. 270-asis pėstininkų Gatčinos pulkas buvo apsuptas ir sutriuškintas, tik nedaugeliui pavyko išsigelbėti⁴⁹.

³⁹Sembritzki J. *Geschichte des kreises Heydekrug*, s. 280.

⁴⁰Vom ostpreußischen kriegschauplatz. Russischer besuch in Tilsit, *Tilsiter allgemeine zeitung*, 1914 august 26, nr. 199, s. 1, <[http://dfg-viewer.de/v1/?set\[image\]=1&set\[zoom\]=default&set\[debug\]=0&set\[double\]=0&set\[mets\]=http%3A%2F%2Fdigital-b.staatsbibliothek-berlin.de%2Fdigitalisate%2Ftilsiter_allgemeine_zeitung%2Fmets%2F1914-08-26-8246191.xml](http://dfg-viewer.de/v1/?set[image]=1&set[zoom]=default&set[debug]=0&set[double]=0&set[mets]=http%3A%2F%2Fdigital-b.staatsbibliothek-berlin.de%2Fdigitalisate%2Ftilsiter_allgemeine_zeitung%2Fmets%2F1914-08-26-8246191.xml)>, žiūrėta 2013 10 10.

⁴¹Tilžės paėmimas, *Rygos Garsas*, 1914, rugpjūčio 30 (rugsėjo 12), nr. 59, p. 2.

⁴²Schlacht bei Tanneberg, <<http://www.dhm.de/lemo/html/wk1/kriegsverlauf/tannenb/index.html>>, žiūrėta 2014 01 03.

⁴³Цихович Я. К. Стратегический очерк войны 1914–1918, г. Часть I. Период от объявления войны до начала сентября 1914 года. Первое вторжение русских армий в Восточную Пруссию и галицийская битва, Москва, 1922, с. 113, 121, <http://www.grwar.ru/library/Strateg_Essay_1/SE_01_02.html>, žiūrėta 2013 11 10.

⁴⁴Цихович Я. К. *Min. veik.*, с. 109.

⁴⁵Бирюк С. *Min. veik.*

⁴⁶Цихович Я. К. *Min. veik.*, с. 114.

⁴⁷*Ten pat.*

⁴⁸Zembrickis J. *Klaipėdos apskrities istorija*, p. 333.

⁴⁹Бирюк С. *Min. veik.*

Rugsėjo 11 d. vakare prasidėjo mūšis dėl Tilžės miesto. Rusijos pajėgos susidūrė su stipria Vokietijos artilerijos ugnimi. Kariaujančių pusių susirėmimas tęsėsi per visą naktį iki rugsėjo 12 d. pietų. Rusijos karių padėtį dar labiau apsunkino Tilžės gyventojų pasipriešinimas, kurie prasidėjus gatvių mūšiams į priešininkus šaudė net pro butų langus⁵⁰. Rugsėjo 12 d. Vokietijos 9-osios landvero brigados stumiami Rusijos kariai buvo priversti pasitraukti iš Tilžės miesto⁵¹. Kapitono Flečerio (Fletcher) vadovaujamas vienas iš 52-ojo lauko artilerijos pulko dalinių pirmasis persikėlė per karalienės Luizos tiltą į šiaurinę Nemuno krantą⁵². Tačiau priešininko persekiojimas tuo nesibaigė. Rugsėjo 13 d. Vokietijos pajėgos susirėmė su Rusijos kariais prie Šilgalių, kur po mūšio 2-oji landvero brigada į nelaisvę paėmė apie 1 000 belaisvių, taip pat 10 artilerijos pabūklų⁵³. Vos už kelių dienų, rugsėjo 18 d. sėkmingai į priekį žygiuojanti 9-oji landvero brigada įveikė Rusijos karių įtvirtintą poziciją prie Piktupėnų.

Vokietijos kariuomenė Vakarų Lietuvoje. Rugsėjo 18 d. Vokietijos kariuomenė peržengė valstybes skiriančią sieną Vakarų Lietuvoje⁵⁴. Laikraštyje *Viltis* užsimenama, kad rugsėjo 18 d. apie 11–12 val. prie Tauragės, artėdami iš kelių pusių, pasirodė Vokietijos žvalgai. Įjogę į miestą susirado Tauragėje gyvenusią Kauno apskrities teismo tardytoją fon Šultzą. Jo buvo paprašyta nurodyti vyriausybės įstaigų pastatus. Jis nuvedė karius į muitinę, paštą ir valsčiaus raštinę. Muitinėje rastus iš kontrabandininkų atimtus daiktus Vokietijos kariai pasisavino. Pašte suardė telegrafo aparatus. Iki 16 val. vakaro žvalgai paliko miestą. Gyventojai, tikėdamiesi greito Vokietijos kariuomenės atėjimo, pradėjo bėgti iš Tauragės. Pasiliko tik trečdalis miestelio gyventojų. Gyventojų baimė nebuvo be pagrindo, kadangi rugsėjo 20 d. Tauragė jau buvo užimta Vokietijos 9-osios landvero brigados. Mieste palikta maždaug 2 000 kareivių įgula. Iš karto apribotas gyventojų išvykimas iš miesto, taip pat visai Tauragei uždėta 5 tūkstančių markių kontribucija už prieš naują valdžią nukreiptus pasisakymus. Per dieną nesumokėjus pinigų buvo pagrasinta sugriauti visą miestą⁵⁵. Vokietijos kariai iš Tauragės dvaro išsivedė apie 70 arklių, išvežė visus vežimus, grūdus ir baldus. Plėšimai vyko ir gretimose apylinkėse: Batakiuose, Pāgramantyje, Gaūrėje. Minimasi atvejais, kai Vokietijos karius, beplėšiančius Lomių dvarą, esantį Batakių parapijoje, tuo metu priklausiusį dvarininkui Henrikui Šulcui, užpuolė Rusijos kariai. Po susirėmimo keli Vokietijos kariai buvo užmušti, dėl to vėliau keršijant buvo sudegintas visas dvaras⁵⁶.

Vokietijos kariuomenė neapsiribojo vien tik žygiais šiaurės, šiaurės rytų kryptimis. Pasitaikė atveju, kai bandyta pulti į rytus judant dešiniuoju Nemuno krantu. Net kelis kartus Vokietijos kariai buvo išžengę į Jūrbarko miestelį. Jo gyventojai nuolat turėjo saugotis ne tik artilerijos apšaudymo, bet ir plėšikaujančių Vokietijos karių antpuolių⁵⁷. Pavyzdžiui, rugsėjo 28 d. pasinaudodama Rusijos kariuomenės nebuvimu vos apie 100 raitelių turinti,

⁵⁰ Tilžės išgriovimas, *Rygos Garsas*, 1914, rugsėjo 13 (rugsėjo 26), nr. 73, p. 1.

⁵¹ *Schlachtfelder in Ostpreussen*, s. 153

⁵² *Ten pat.*

⁵³ *Ten pat.*

⁵⁴ Pietų Lietuvoje – Suvalkijoje Vokietijos kariuomenė sieną peržengė keturiomis dienomis anksčiau – rugsėjo 14 d.

⁵⁵ Vokiečiai Lietuvoje, *Viltis*, 1914, gruodžio 10 (23), nr. 278, p. 2.

⁵⁶ Nuo Žemaičių iki Paprūsio, *Rygos Garsas*, 1914, spalio 25 (lapkričio 7), nr. 85, p. 1.

⁵⁷ Последние из династии Романовых в литовской столице. Россия в красках, <<http://ricolor.org/europe/litva/lir/ist/romanov/>>, žiūrėta 2014 01 15.

vienam eskadronui prilygstanti Vokietijos karių grupė trumpam buvo užėmusi Jurbarko miestą. Vokietijos kariai apsigyveno kunigaikščio Pariono Vasilčikovo (Иларион Васильчиков) dvare. To meto laikraštyje rašoma, kad vokiečiai „pareikalavo 250 viedrų alaus, konjako ir degtinės. Dvaro tarnus vokiečiai primušė, bauginami sušaudyt ir liepdami pildyti savo paliepinimus. Suėmė taipogi vietinį rusų šventiką, kunigą ir rabiną kaipo indėlininkus ir patalpino į kazamatus. Miestelyje vokiečiai atėmę visus grūdus, valgomuosius daiktus, drabužius ir brangesnius daiktus. Taipogi į kitus parubežio miestelius vokiečiai siuntinėja savo žvalgus, kurie atiminėja nuo žmonių kas pakliūva, išduodami korteles su parašu: turi užmokėti rusų valdžia”⁵⁸.

Ilgiau nei mėnesį trukusi pasienio teritorijų, taip pat ir Tauragės okupacija baigėsi lapkričio pradžioje. Toks ilgas Vokietijos šeiminkavimas minėtose teritorijose tik dar kartą liudija antraplanį šio fronto ruožo vaidmenį, rudenį vykusių karo veiksmų metu. Kaip jau buvo minėta, Vokietijos įsiveržimas į Vakarų Lietuvą vyko keliomis dienomis vėliau nei Pietų Lietuvoje. Jos atsitraukimas iš šių teritorijų užsitęsė visu mėnesiu ilgiau. Rugsėjo viduryje išstūmus Rusijos armijas iš Rytų Prūsijos, pradėjo keistis ir Vokietijos karinės vadovybės planas Rytų fronto atžvilgiu. Sunki Austrijos-Vengrijos padėtis vertė perkelti dalį 8-osios armijos dalinių piečiau. Jau rugsėjo 15 d. iš 8-osios armijos buvo paimti XI, XVII, XX korpusai, taip pat sunkioji artilerija ir transporto daliniai. Perdislokavimas buvo baigtas rugsėjo 27 d., tuo tarpu Rytprūsių apsaugai palikti tik flanginiai I ir I rezervinis korpusai, 3 rezervinės divizijos, taip pat landvero ir landšturmo daliniai, vadovaujami artilerijos generolo Richardo fon Šuberto (Richard von Schubert). Tikėtasi, kad Rusijos 1-osios armijos skubotas atsitraukimas ir patirti nuostoliai leis Vokietijai išlošti laiko ir sutvarkyti reikalus pietinėje Rytų fronto dalyje⁵⁹. Tačiau Rusijos karinė vadovybė, gavusi žinių apie Vokietijos 8-osios armijos perdislokavimą, įsakė atnaujinti 1-osios ir 10-osios armijų puolimą tikėdamiesi vėl įsiveržti į Rytų Prūsiją⁶⁰. Rugsėjo 28 d. prasidėjęs puolimas ankstyvojoje fazėje vyko ganėtinai sėkmingai ir iki spalio vidurio fronto linija vėl nusistovėjo ties valstybių sienų riba. Įsiveržti giliau į Rytų Prūsiją Rusijos pajėgos jau nesugebėjo. 1914 m. spalio antroje pusėje prie Varšuvos pradėta formuoti nauja Rusijos 1-oji armija, senoji panaikinta dalį jos dalinių prijungiant prie 10-osios armijos, kitą dalį – prie naujai kuriamos. Todėl šio fronto ruožo saugumu dabar jau turėjo rūpintis 10-oji armija, vadovaujama infanterijos generolo Fadejaus Siverso (Фаддей Сиверс). Sulaukus pastiprinimo (trijų divizijų – *aut. past.*) buvo bandoma iš naujo pralaužti Vokietijos kariuomenės gynybines linijas. Tačiau šis bandymas pasibaigė nesėkme. Būtent tada didesnis dėmesys buvo atkreiptas į šiaurinę fronto dalį. Tai numatė ir Vokietijos karinė vadovybė. Laikraštyje *Viltis* užfiksuotuose įvykių liudinininko prisiminimuose minima, kad spalio 25 d. prie Tauragės Vokietijos kariai ėmė skubiai organizuoti gynybą, matyt, laukdami priešininkų pasirodymo⁶¹. Gretimų apylinkių vyrai buvo gaudomi

⁵⁸ Europos karas, *Rygos Garsas*, 1914, rugsėjo 20 (spalio 3), nr. 75, p. 3.

⁵⁹ Корольков Г. Стратегический очерк войны 1914–1918 г. г. Часть 2. Период с 1(14) сент. по 15(28) ноября 1914 г. Августовское сражение, Варшавско-Ивангородская, Краковская и Лодзинская операции, операции в Галиции и Карпатах, Хыровское сражение, Москва, 1922, с. 8, <http://www.grwar.ru/library/Strateg_Essay_2/SE_02_01.html>, žiūrėta 2013 11 10.

⁶⁰ Корольков Г. *Min. veik.* c. 31.

⁶¹ Vokiečiai Lietuvoje, *Viltis*, 1914, gruodžio 11 (24), nr. 279, p. 1.

ir verčiami statyti įtvirtinimus⁶². Lapkričio 5 d. Rusijos 68-osios pėstininkų divizijos brigada buvo pasiūsta iš Skaudvilės link Tauragės, o toliau pulti Tilžės⁶³. Čia kiek prasilenkia istoriografijoje ir šaltiniuose pateikiamas įvykių datavimas. Laikraštyje *Viltis* minima, kad mūšis dėl Tauragės prasidėjo lapkričio 2 d.⁶⁴, o istoriografijoje pateiktos vėlesnės datos, kuriomis autorius ir būtų linkęs tikėti labiau. Vokietijos karių pasipriešinimas prie Tauragės buvo palaužtas lapkričio 8 d.⁶⁵ Antrą kartą nužygiuoti iki pat Tilžės Rusijos kariams pritrūko jėgų. Atsitraukdama iš Tauragės Vokietijos kariuomenė į nelaisvę paėmė ir kartu išsivedė kunigą Fabijoną Kemėšį bei tardytoją Šulcą⁶⁶.

1914 m. pabaigoje situacija šiame fronto ruože tapo kiek ramesnė. Tiek viena, tiek kita pusė reguliariai surengdavo nedidelius žygius į priešinininko teritoriją. Jie labiau buvo žvalgybinio pobūdžio ir neprilygo karinėms akcijoms, galinčioms turėti didelės įtakos tolimesnei karo veiksmų eigai. Tiesa, lapkričio pabaigoje Vokietijos kariai sugebėjo atsiimti Lazdynų miestą, bet rimtesnės operacijos buvo atidėtos iki kitų metų pradžios⁶⁷.

1915 metai

Kariaujančių pusių planai ir pajėgų išsidėstymas šiaurinėje Rytų fronto dalyje. 1915 m. pradžioje Rusija ėmė kurti naujo grandiozinio puolimo planus dviem strateginėmis kryptimis. Pagrindine žygio kryptimi iš pradžių minėtas Berlynas, į kurį tiesiausias kelias vedė per Rytprūsių užvaldymą⁶⁸. Tačiau šiai kryptčiai formavosi opozicija aukščiausioje Rusijos karinėje vadovybėje argumentuojant, kad tiesiausias kelias į Berlyną yra per Vieną, prieš tai eliminavus iš kovos Austrijos-Vengrijos imperiją⁶⁹. Nors Rusijos karinė vadovybė pasirinko abi šias kryptis nusprenddama pulti plačiu frontu, tačiau didesnis prioritetas teiktas susidorojimui su Austrijos-Vengrijos imperija. Tuo tarpu Rytų Prūsijos pasienyje esančios Rusijos armijos turėjo surengti labiau demonstracinio pobūdžio akciją. Šiam tikslui metų pradžioje buvo suformuota nauja 12-oji armija, kuri turėjo pulti Mlavos (dabartinėje Lenkijoje) kryptimi⁷⁰. Jai tektų pagrindinis vaidmuo. Tam, kad būtų išlaisvintas kelias šiai armijai, šiaurinėje Rytų fronto dalyje esanti 10-oji ir 1-oji Rusijos armijos turėjo vėl žengti į Rytprūsius ir sukelti Vokietijos pajėgų pergrupavimą, sutraukiant prie savęs pagrindinę priešinininko karių masę. Rusijos pusė žinojo, kad Vokietija labai skausmingai žvelgia į Rytprūsių ir jų derlingų žemių okupaciją. Ne veltui Rytų Prūsija dar buvo vadinama visos Vokietijos aruodu⁷¹. Operacija turėjo prasidėti antroje vasario mėnesio pusėje.

Vokietija savo ruožtu taip pat puoselėjo plataus masto, staigaus puolimo planą nuo Baltijos jūros iki Karpatų kalnų, kurio dėka tikėjosi priversti Rusiją kapituliuoti dar 1915 m.⁷² Vokietijos puolimas Rytų Prūsijoje turėjo

⁶²Karas Lietuvoje, *Lietuvos žinios*, 1914, rugsėjo 8, nr. 163, p. 2.

⁶³Королев Г. *Min. veik.*, c. 113.

⁶⁴Vokiečiai Lietuvoje, *Viltis*, 1914, gruodžio 11 (24), nr. 279, p. 1.

⁶⁵Королев Г. *Min. veik.*, c. 113.

⁶⁶Karas Lietuvoje, *Lietuvos žinios*, 1914, rugsėjo 8, nr. 163, p. 2; Čepėnas P. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, Chicago, 1986, p. 8.

⁶⁷Незнамов А. *Min. veik.*, c. 29, <http://www.grwar.ru/library/Strateg_Essay_3/SE_03_04.html>, žiūrėta 2014 01 26.

⁶⁸*Ten pat*, c. 38–39.

⁶⁹Строков А. А. *Min. veik.*, c. 283.

⁷⁰Незнамов А. *Min. veik.*, c. 59–60.

⁷¹Rytų prūsai ir Vokietija, *Lietuvos žinios*, 1915, vasario 4(17), nr. 14, p. 1.

⁷²Зайончковский А. М. *Min. veik.*, c. 349.

būti vykdomas sinchroniškai su Austrijos-Vengrijos puolimu Galicijoje. Vokietijos karinė vadovybė tikėjosi pagrindinio Rusijos smūgio būtent į Rytų Prūsiją⁷³. Tad šiuo tikslu Rytprūsioje, Nemuno žemupyje, tarp Tilžės ir Įsručio, ji sutelkė 4 korpusus⁷⁴. Iš šių korpusų buvo suformuota nauja 10-oji armija⁷⁵, su kuria ketinta įvykdyti dvigubo apsupimo planą prieš Rusijos 10-ąją armiją. Tokius planus leido rengti silpni minėtosios armijos sparnai. Pagrindinis Vokietijos pajėgų smūgis turėjo tekti Rusijos 10-osios armijos dešiniajam sparnui, saugančiam šiaurinę Rytų fronto dalį. Jau 1915 m. sausio 28 d. Vokietijos kariuomenės Rytų fronto vadas feldmaršalas Paulius fon Hindenburgas įsakė 10-osios armijos kairiajam sparnui pulti Vilkaviškio–Tilžės kryptimi ir apsupti dešiniąją Rusijos 10-osios armijos sparną. Puolimas turėjo prasidėti pirmoje vasario mėnesio pusėje⁷⁶. Esant būtinybei, puolimas turėjo išsiplėsti ir šiauriau Nemuno – į Žemaitiją⁷⁷.

Pažvelgus į dešiniąją Rusijos 10-osios armijos sparną, nekyla klausimų kodėl Vokietijos karinė vadovybė numatė pagrindinį smūgį suduoti būtent jam – čia buvo dislokuotas III armijos korpusas. Jo saugomos teritorijos prasidėjo į pietus nuo Nėmuno žemupio ir tęsėsi iki Dárkiemio (dabar Ozioriskas, Kaliningrado sritis)⁷⁸. Tuo tarpu šiauriau Nemuno – Jurbarko–Tauragės–Klaipėdos linija einantis fronto ruožas buvo apsaugotas labai silpnai. Šios apie 200 kilometrų besitęsiančios fronto linijos saugumą užtikrinti turėjo vos viena, jau minėtoji gen. mjr. A. Apuchtino vadovaujama 68-osios pėstininkų divizijos 1-oji brigada. 1915 m. sausio pradžioje 68-osios pėstininkų divizijos 1-oji brigada užėmė tas pačias pozicijas prie Tauragės bei Lauksargių kaip ir 1914 m. pabaigoje⁷⁹.

Vokietijos pajėgos šiame fronto ruože taip pat nebuvo gausios, susidedančios daugiausia iš landvero ir landšturmo dalinių⁸⁰. Kaip jau galėjome įsitikinti, gerai išvystytas Vokietijos geležinkelių tinklas iškilus realiam pavojui leido greitai pagausinti kariuomenės kiekį pavojingiausiuose rajonuose.

1915 m. pradžios susirėmimai. Nepaisant keleto smulkių pasienio mūšių, 1915 m. pr. situacija šiame fronto ruože išliko nepakitusi. Tiesa, padėtis palaipsniui pradėjo keistis. Minima, kad visą sausio 26 d. vyko susirėmimai Tilžės apylinkėse. Rusijos pusė neteko 10 karių, dar 3 sužeisti⁸¹. Sausio 31 d. apie 30 Rusijos karių grupė atlikdami žvalgybą perėjo sieną prie Kretingalės, tačiau susitikę su Vokietijos kariais, po susišaudymo buvo priversti sugrįžti atgal už valstybinės sienos ribų⁸². Tą pačią dieną apie 12 val. dienos virš Jurbarko praskrido vokiečių lėktuvas ir numetė ant miesto dvi bombas. Viena iš jų nukrito prie žydų sinagogos ir apgadino ten esančius pastatus, tačiau iš gyventojų nieko nesužeidė⁸³. Tai buvo ne paskutinis kartas, kada jurbarkiečiai turėjo kentėti lėktuvų antskrydžius virš miesto. Štai laikraštyje *Lietuvos žinios* minima, kad vasario 10 d. (pagal senąjį kalendorių

⁷³ Гофман М. *Min. veik.*, c. 65.

⁷⁴ Ludendorff E. *Min. veik.*, s. 88.

⁷⁵ Vokietijos 10-ąją armiją sudarė XXXVIII, XXXIX rezerviniai korpusai, XXI armijos korpusas, 16-oji landverų, sustiprinta 1-oji kavalerijos divizija. Kiek vėliau suformuotas XL rezervinis korpusas. Iš viso armiją sudarė apie 200 tūkstančių karių. Rusijos 10-ąją armiją metų pradžioje sudarė III, XX, XXII, XXVI, III Sibiro korpusai, iš viso apie 120 tūkstančių karių. Pečiulis M. *Min. veik.*, p. 48.

⁷⁶ Незнамов А. *Min. veik.*, c. 65.

⁷⁷ Ростунов И. И. *Min. veik.*, c. 210.

⁷⁸ Зайончковский А. М. *Min. veik.*, c. 349.

⁷⁹ Незнамов А. *Min. veik.* c. 29.

⁸⁰ *Schlachtfelder in Ostpreussen*, s. 153.

⁸¹ 1915 01 13 (26) telegrama, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 10.

⁸² 1915 01 20 (02 02) pranešimas Dvinsko karinės apskrities viršininkui, *ten pat*, l. 22.

⁸³ *Ten pat*, l. 26.

sausio 28 d.) į Jurbarką vėl atskrido vokiečių lėktuvus ir skrisdamas virš miesto mėtė *plienines vilyčias*⁸⁴.

Laikui bėgant, Rusijos kariuomenės žvalgų reidai į priešininko teritoriją darėsi dažnesni. Dar vienas žvalgų susidūrimas įvyko prie Kretingos vasario 2 d. Rotmistro Smilnovo (Смильнов) vadovaujamas 30 Rusijos žvalgų būrys buvo priverstas atsitraukti, palikdamas mūšio lauke 2 sužeistus karius⁸⁵. Tačiau ši aktyvi žvalgyba Kretingos, Gargždų apylinkėse vyko ne veltui. Jau vasario 8 d. Rusijos kariai surengė puolimą nuo Gargždų pusės link Grambaviškių kaimo (dabar Klaipėdos r.), kuris prasidėjo apie 11 val. dienos. Puolime dalyvavo viena 5-ojo kavalerijos Gargždų pasienio apsaugos pulko šimtinė, 37-oji ir 40-oji pėstininkų družinos⁸⁶. Prie Grambaviškių kaimo iširtvirtinę Vokietijos kariai paleido artilerijos pabūklų ugnį į puolančiuosius, taip pat pradėjo apšaudyti Gargždų miestelį. Šaltinyje minima, kad apšaudymas tęsėsi iki 5 val. vakaro. Iš viso buvo paleista 60 šūvių, o Rusijos kariai turėjo atsitraukti, nepralaužę priešininko gynybos⁸⁷. Taip pat užsimenama apie kautynes vasario pradžioje į vakarus nuo Jurbarko⁸⁸. Šią informaciją patvirtina ir vokiškoji pusė. Minima, kad vasario 10 d. prie Kazikėnų kaimo (dabar Jurbarko rajonas) pastebėtos Rusijos pajėgos prilygstančios vienam batalionui. Įvykus susirėmimui Rusijos kariai buvo priversti atsitraukti⁸⁹. Įdomus atvejis užfiksuotas archyvuiniuose šaltiniuose. Vasario 13 d. Kauno gubernatoriaus pranešime Daugpilio karinės apskrities viršininkui minima, kad po susirėmimų tarp Tilžės ir Viešvilės buvo sužeistas pulkininkas Petras Vrangelis (Пётр Врангель), vėliau tapęs vienu iš Rusijos pilietinio karo vadų⁹⁰. Neturint prieigos prie Rusijos archyvų sunku patvirtinti arba paneigti tokią informaciją. Tiesa, istoriografinėse pozicijose aptinkame informacijos, kad jo vadovaujamas dalinys vasario pradžioje buvo perduotas 10-ajai armijai, kur dalyvavo bendrame Šiaurės Rytų fronto armijų puolime, tačiau apie jokių sužeidimus nėra minima⁹¹.

Kad situacija šiame fronto ruože darėsi vis įtemptesnė, liudijo ir Kauno gubernijos gyventojų teisių suvaržymas. Kauno gubernatoriaus ir Daugpilio karinės apskrities viršininko įsakymu uždrausta bet kokia korespondencija žydu vartojama kalba. Tokius laiškus liepta iš karto naikinti⁹². Iš Jurbarko miestelio, kaip nepatikimus asmenis, imta iškeldinti liuteronų konfesinei bendruomenei priklausančius

⁸⁴ Vilyčios – tai plieniniai strypai smailiais galais, kurie būdavo patalpinami į dėžę, esančią lėktuve. Lėktuvui skrendant virš priešų dalinių dislokavimo vietos, strypai būdavo išmetami žemyn atidarant dėžės dugną. Vienoje dėžėje galėjo būti 1 000 ir daugiau tokių strypų. Strypai būdavo specialiai pagaminami taip, kad krisdami pasisuktų smaigaliu žemyn. Dėl įgyto pagreičio krentantys strypai galėjo kiauurai perdurti stovintį žmogų. Skrendant lėktuvu jie būdavo paskleidžiami ganėtinai plačioje teritorijoje. Prancūzų lakstytojų vilyčios, *Lietuvos žinios*, 1915, kovo 11(24), nr. 29, p. 3; Vokiečių aeroplanai Jurbarko, *Lietuvos žinios*, 1915, vasario 1(14), nr. 13, p. 4.

⁸⁵ 1915 01 22 (02 03) Kauno gubernijos gubernatoriaus Griazevo pranešimas Dvinsko karinės apskrities viršininkui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 29–30.

⁸⁶ Družina – karinė formuotė, sudaryta iš savanorių karių. Družiną sudarė apie 1 000 karių, tačiau karo metu šis skaičius galėjo būti gerokai mažesnis. *Советская военная энциклопедия*, t. 3, Москва, 1977, c. 265.

⁸⁷ 1915 02 03 (02 16) Telšių apskrities policijos viršininko raportas Kauno gubernijos gubernatoriui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 43.

⁸⁸ Karo apžvalga, *Lietuvos žinios*, 1915, vasario 6(19), nr. 14, p. 1.

⁸⁹ *Schlachtfelder in Ostpreussen*, s. 153.

⁹⁰ 1915 01 31 Kauno gubernijos gubernatoriaus Griazevo pranešimas Dvinsko karinės apskrities viršininkui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 49.

⁹¹ Пахалюк К. Врангель Петр Николаевич, <<http://100.histrf.ru/commanders/vrangel-petr-nikolaevich/>>, žiūrėta 2014 01 28.

⁹² Lietuvos žinios, *Lietuvos žinios*, 1915, vasario 25 (kovo 10), nr. 23, p. 2.

žmones⁹³. Bijant galimo vokiečių užpuolimo, ypatingų saugumo priemonių liepta laikytis Kauno–Liepojos geležinkelio linija kursuojančiuose traukiniuose: „*Liepojos–Romnų geležinkelio valdybos paskelbta toks įsakymas. Traukiniui važiuojant tarp stočių Kėdainiai–Žeimiai, Janava–Gaižūnai, Luša–Venta ir Grobin–Pleike, turi būti uždarytos durys, langai, išeinamosios vietos ir tuo laiku niekas negali stovėti priešduryje*“⁹⁴.

1915 m. vasario mėnesio viduryje Vokietijos–Rusijos pasienyje esančios Žemaitijos priegys vėl tapo aktyvių kovų lauku. Vokietijos karinė vadovybė tikėjosi išstumti Rusijos karius iš šiaurinių Rytų Prūsijos žemių. Šios užduoties įgyvendinimas pavestas Karaliaučiaus gubernatoriui kavalerijos generolui Giunteriui fon Papriciui (Günther von Pappritz)⁹⁵. Jo žinion buvo perduotos visos Karaliaučiaus landšturmo pajėgos, taip pat nedidelis skaičius artilerijos pabūklų⁹⁶. Vokietijos kariuomenės grupė, kurios pagrindą sudarė rezervinė Tilžės brigada, vadovaujama generolo majoro fon Ezebeke (Esebeck), remiama vietinių landšturmo dalinių, vasario mėnesį pradėjo savo puolimą iš Tilžės pusės ir palyginti greitai išitvirtino visame fronto ruože nuo pat Jurbarko iki Nėmirsetos⁹⁷.

Tam, kad pristabdytų į priekį žengiančius Vokietijos karius, buvo pasiųstos trys družinos iš Tauragės⁹⁸. Tačiau Rusijos kariai nesugebėjo deramai pasipriešinti gausniam priešininkui ir buvo priversti greitai atsitraukti atgal į Taūragę, palikdami mūšio lauke tris artilerijos pabūklus su amunicija. Įvykiams klostantis tokia linkme, imta vis garsiau kalbėti apie numatomą tolesnį traukimąsi užleidžiant priešininkui ne tik pasienio kaimus, bet ir Taūragę. Jau vasario 12 d. iš miesto išvežtos gurguolės, pradėtos evakuoti valdžios įstaigos⁹⁹. Tauragės gyventojai, prisimindami ankstesnį vokiečių „šeimininkavimą“, priešui dar tik artėjant ėmė bėgti iš miesto¹⁰⁰.

Antrasis Tauragės užėmimas. Sparčiai į priekį žygiuojantys Vokietijos kariai vasario 14 d. užėmė Piktupėnus, vasario 16 d. Lauksargius, vasario 17 d. Jurbarką, o vasario 18 d. jau antrą kartą šio karo metu – Tauragę. Per miesto apšaudymą iš artilerijos pabūklų buvo apgadinta Tauragės bažnyčia, muitinės sandėlis ir lazaretas¹⁰¹. Mūšių metu sudeginti Sařtininkų ir Degučių kaimai bei pačios Tauragės priemiesčiai. Pavieniai daliniai pasiekė ir sudegino Skaudvilės kaimą¹⁰². Vokietijos kariai, vos tik užėmę miestą, pradėjo ruošti galimam priešininko sugrižimui. Prieš Tauragę nuo Skaudvilės pusės pradėti kasti apkasai, besitęsiantys abiejose Tilžės–Tauragės kelio pusėse¹⁰³.

Rusijos pajėgų nesėkmė sulaukė neigiamo atgarsio Petrograde. Vokietijos kariuomenės įsiveržimas į krašto gilumą buvo labai pavojingas Rusijos 10-ajai armijai, vasario antroje pusėje patyrusiai skaudų pralaimėjimą Augustavo miškuose¹⁰⁴. Siekiant išvengti

⁹³Ten pat, 1915, vasario 8(21), nr. 16, p. 2.

⁹⁴Įvairios žinios, ten pat, 1915, vasario 13(26), nr. 18, p. 4.

⁹⁵Гофман М. *Min veik.*, c. 71.

⁹⁶Ludendorff E. *Min veik.*, s. 104.

⁹⁷*Schlachtfelder in Ostpreussen*, s. 153–154; Immanuel F. *Min. veik.*

⁹⁸1915 01 31 (02 12) Kauno gubernijos gubernatoriaus Griazevo pranešimas Dvinsko karinės apskrities viršininkui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 51.

⁹⁹Ten pat, l. 53, 58.

¹⁰⁰Iš Lietuvos, *Rygos Garsas*, 1915, kovo 3(16), nr. 25, p. 3.

¹⁰¹1915 02 04(17), 1915 02 05(18), 1915 05 06(19) Kauno gubernijos gubernatoriaus Griazevo pranešimai Dvinsko karinės apskrities viršininkui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 69, 74, 81; *Schlachtfelder in Ostpreussen*, s. 154.

¹⁰²1915 02 10(23), KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 103.

¹⁰³Ten pat, l. 103.

¹⁰⁴Plačiau apie tai žr. Esče, 10-os rusų armijos XX korpuso veiksmai Rytų Prūsijoje (1915 m. vasario 9–21 d.), *Mūsų žinynas*, t. 1, Nr. 3, 1921.

apsupimo, nuspręsta stiprinti gen. mjr. A. Apuchtino pajėgas. Kita vertus, tai buvo savotiškas bandymas reabilituoti po visos virtinės nesėkmių. Nepavykus puolimui piečiau nuo Nemuno žemupio esančiame fronto ruože, tikėtasi, kad gal pavyks pralaužti frontą būtent ties Tilže ir Klaipėda¹⁰⁵. Tilžės kryptis Rusijos kariuomenei buvo pažįstama jau iš seniau. Čia bandyta prasiveržti ir 1914 m. karo veiksmų metu, tačiau nesėkmingai.

Vokietijos karinė vadovybė buvo gavusi informacijos apie priešininko jėgų telkimą šiame fronto ruože, tačiau neteikė tam papildomo dėmesio, kadangi tokių žinučių gaudavo dešimtimis kiekvieną dieną, tad ir šį puolimą galėjo palaikyti melagingu¹⁰⁶. Be to, Rusijos 10-oji armija ką tik buvo pralaimėjusi prie Augustavo, kur prarado praktiškai visą XX korpusą, tad gali būti, jog Vokietijos karinė vadovybė nesitikėjo, kad Rusija eikvos taip trūkstamas jėgas puldama, atrodytų, visai nereikšmingame fronto ruože, į kurią neturėjo net vedančių geležinkelio kelių tam, kad galėtų transportuoti ir aprūpinti kariuomenę.

Naujam puolimui vykdyti Žemaitijoje ir Kurše buvo suformuota vadinamoji „Rygōs–Šiaulių grupė“¹⁰⁷. Nors įvardintas kaip vienas darinys, tačiau tai buvo dalinys iš dviejų atskirų grupių, su skirtingomis puolimo užduotimis. Kurše suformuotas dalinys žygiui į Klaipėdą, o Žemaitijoje sutelkti kariai puolimui Tauragės–Tilžės kryptimi. Šios grupės pagrindą sudarė jau minėtoji 68-oji pėstininkų diviziono 1-oji brigada su antraeiliais 269-uju Novorževo ir 270-uju Gatčinos pulkais, trimis 68-osios artilerijos brigados baterijomis, keturiomis atskirosimis inžinerijos kuopomis, šešiomis pėstininkų ir šešiomis kavalerijos pasienio apsaugos šimtinėmis. Šią grupę dar sustiprino penkios ypatingosios Orenburgo kazokų šimtinės. Iš viso link Tauragės žygiuojančią Rusijos kariuomenės grupę sudarė apie 10 tūkstančių karių. Tuo tarpu Tauragės miesto gynyba buvo organizuojama tik iš 14 landšturmo kuopų¹⁰⁸. Taigi, kiekybiniu atžvilgiu akivaizdų pranašumą turėjo Rusijos pajėgos, kadangi pačiu optimistiškiausiu skaičiavimu Vokietijos pusėje galėjo būti ne daugiau kaip 3,5 tūkstančio karių¹⁰⁹.

Pavieniai susirėmimai prie Tauragės vyko jau nuo kovo mėnesio pradžios. Kovo 6 d. prasidėjo miesto apšaudymas iš artilerijos pabūklų, o vėliau įvyko pėstininkų susirėmimas. Jo metu sužeista 70 Rusijos karių. Tą pačią dieną kiek labiau į pietryčius Vokietijos kariai apšaudė Skirsnemunės miestelį, o kovo 7 d. persikėlė per Nemuną, užėmė jį ir judėjo toliau link Raudonės¹¹⁰. Kyla klausimas, kodėl Vokietija organizuoja puolimą kitose fronto vietose, esant tokiai sudėtingai situacijai prie Tauragės. Gali būti, kad tai buvo labiau demonstracinio pobūdžio akcijos siekiant atitraukti Rusijos karių dėmesį nuo Tauragės.

Į pagrindinius mūšius dėl Tauragės gen. mjr. A. Apuchtino daliniai

¹⁰⁵ *War Chronicle. War Journal. Soldiers, letters, pictures of the war*, p. 3.

¹⁰⁶ Гофман М. *Min. veik.*, c. 77–78.

¹⁰⁷ *War Chronicle. War Journal. Soldiers, letters, pictures of the war.*, p. 3.

¹⁰⁸ *War Chronicle. War Journal. Soldiers, letters, pictures of the war*, p. 1.

¹⁰⁹ Karo pradžioje Vokietijos karių kuopą sudarė 250 karių. Savaime suprantama, kad karo eigoje šie skaičiai kito dažniausiai į mažąją pusę. Kartais, ypač po didesnių mūšių, dalinių sudarydavo daugiau nei trigubai mažesnis karių skaičius, nei buvo numatytas karo pradžioje. Строчков А. А. *Min. veik.*, c. 143.

¹¹⁰ 1915 02 21 (03 06) šifruota telegrama Kauno gubernatoriui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 152; 1915 02 23 (03 08) Kauno gubernijos gubernatoriaus Griazevo pranešimai Dvinsko karinės apskrities viršininkui, *ten pat*, l. 155.

stoją kovo 16 d. Miesto šturmą planuota vykdyti dviem kryptimis. 270-asis Gatčino pulkas turėjo apeiti Tauragę iš dešinės pusės, taip patekdamas į priešininkų užnugarį ir uždarydamas jų atsitraukimo kelius. Tuo tarpu 269-asis Novorževo pulkas – pulti tiesiai, laikydamasis Tauragės–Šiaulių kelio linijos¹¹¹. Tokiu būdu miestas greitai buvo apsuptas iš trijų pusių¹¹². Priartėjęs prie Tauragės 269-asis Novorževo pulkas susidūrė su stiprių Vokietijos pajėgų pasipriešinimu. Visų pirma puolantys Rusijos kariai privalėjo prasibrauti pro įtvirtintus ruožus, saugomus spygliuotos vielos pynių ir priešininkų kulkosvaidžių. Jų puolimą palaikė dvių 68-osios artilerijos brigados baterijų pabūklų ugnis¹¹³. Tačiau artilerija nesugebėjo sėkmingai neutralizuoti vokiečių ugnies taškų, sugriauti įtvirtinimų ir taip efektyviai palaikyti puolančių pėstininkų. Puolimo metu išryškėjo nesutarimai tarp Rusijos dalinių vadų. 269-ojo Novorževo pėstininkų pulko vadas pulkininkas Borisas Filimonovas (Борис Филимонов) buvo prieš tiesioginį puolimą, tačiau to reikalavo grupės vadas gen. mjr. A. Apuchtinas. Kaktomuša puldami įsitvirtinusias, kad ir negausias priešininko pajėgas, Rusijos kariai patyrė didelių nuostolių. Pirmieji puolimą pradėję 3-iasis ir 4-asis 269-ojo Novorževo pulko batalionai neteko savo vadų. 3-iojo bataliono vadas kapitonas Zateplinskis (Затеplinский) žuvo, o 4-ojo bataliono kapitonas Pitka (Питка) sunkiai sužeistas¹¹⁴. Vietoje jų vadovavimą perėmė kuopų vadai bandė tęsti puolimą, tačiau pralaužti priešininkų įtvirtinimų nepavyko. Tam įtakos turėjo ir sunkiosios artilerijos nebuvimas. Turimi artilerijos pabūklai negalėjo efektyviai palaikyti puolančių pėstininkų ir išardyti įsitvirtinusių Vokietijos karių pozicijų¹¹⁵. Nepaisant patiriamų ženklų nuostolių ir pulkininko B. Filimonovo reikalavimo pradėti atsitraukimą, kad būtų sustabdytas betikslis karių aukojimas, divizijos štabas reikalavo tęsti puolimą. Tačiau pralaužti priešininko pozicijų taip ir nepavyko, o vienos atakos metu buvo sužeistas ir pats plk. B. Filimonovas. Taigi Rusijos kariai buvo priversti sugrįžti į tas pačias pozicijas, iš kurių ir pajudėjo šią dieną¹¹⁶. Archyvuose šaltiniuose minima, kad per šią dieną Rusijos kariuomenės vien sužeistųjų buvo 8 karininkai ir 148 kariai¹¹⁷.

Padarius vienos dienos pertrauką, Tauragės puolimas buvo atnaujintas kovo 18 d. Dabar Rusijos kariams jau sekėsi geriau. Iki šio laiko miestą baigė apsupti 270-asis Gdovo pėstininkų pulkas, tad jame esančios Vokietijos pajėgos, bijodamos sutriuškinimo, pradėjo trauktis iš Tauragės¹¹⁸. Landšturmo kuopoms pavyko jėga prasiveržti iš apsupties ir atsitraukti iki Lauksargių. Vis dėlto viena Landšturmo kuopa, vadovaujama grafo (?) fon Hageno (von Hagen), įsitvirtinusi kairiajame gynybos sparne, pateko į apsupties žiedą. Tačiau ir pastaroji sugebėjo ne tik prasiveržti iš apsupties, bet dar paėmė į nelaisvę 50 Rusijos karių¹¹⁹.

Trečiasis Tauragės užėmimas.

Užėmus Tauragę Rusijos puolimas toliau

¹¹¹ Бирюк С. „За веру, царя и Отечество“. 68-я пехотная дивизия в Первой мировой войне, <<http://www.august-1914.ru/birserg.html>>, žiūrėta 2013 12 15.

¹¹² 1915 03 04(17) šifruota telegrama Kauno gubernijos gubernatoriui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 199–200.

¹¹³ Бирюк С. *Min. veik.*

¹¹⁴ *Ten pat.*

¹¹⁵ *Ten pat.*

¹¹⁶ *Ten pat.*

¹¹⁷ 1915 03 04(17) šifruota telegrama Kauno gubernijos gubernatoriui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 199–200; 1915 03 05(18) Kauno gubernijos valdytojo pranešimas Dvinsko karinės apskrities viršininkui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 201.

¹¹⁸ Бирюк С. *Min. veik.*

¹¹⁹ *War Chronicle. War Journal. Soldiers, letters, pictures of the war*, p. 3

tęsėsi Tilžės link. Spaudoje aptinkame informacijos, kad tą pačią kovo 19 dieną Rusijos kariuomenė, žygiavusi pirmyn nuo Tauragės, išstūmė Vokietijos karius iš Lauksargių. Tačiau archyvinė medžiaga šį teiginį paneigia. Minima, kad prie Laūksargių vėl susidurta su labai aktyviu Vokietijos karių pasipriešinimu. Puolimo metu į nelaisvę buvo paimti 35 vokiečių kariai, taip pat užgrobtas ginklų ir inžinerijos prietaisų sandėlis¹²⁰. Vokietijos kariai iš Lauksargių buvo priversti pasitraukti tik kovo 22 d.¹²¹ Per kovo 18, 19 dienų mūšius Tauragės apylinkėse sužeista apie 200 Rusijos karių¹²². Tiesa, neilgai trukus šiame fronto ruože kovojantys Vokietijos kariai sulaukė pastiprinimo. Po trisdešimties valandų kelionės traukiniu iki Tilžės bei 24 kilometrų žygio pėsčiomis, kovo 23 d. vakare, kovos veiksmų zoną pasiekė majoro (?) fon Horsto (von Horst) vadovaujamas rezervinis pėstininkų batalionas iš Ščecino¹²³. Iš šiaurės vakarų pusės tą pačią kovo 23 d. atžygiavo gen. mjr. fon Ezebeko kariai, išsilaisvinę nuo kovų prie Klaipėdos. Prasiidėjo į Rytų Prūsiją ižengusių Rusijos karių stūmimas atgal. Dėl aktyvių mūšių buvo neįmanoma laiku užtikrinti aprūpinimo kariams maistu ir amunicija, o tai juos nualino. Naktį iš kovo 26 į 27 d. Rusijos daliniai gavo įsakymą trauktis iš Rytų Prūsijos. 269-ojo pėstininkų Novorževo pulko kuopa, vadovaujama praporščiko (?) Fedulenkos (Федуленко), tapo paskutiniu Rusijos daliniu, palikusiu Rytų Prūsijos teritoriją per visą Pirmąjį pasaulinį karą¹²⁴. Tai buvo lemiamas kovų šiame fronto ruože etapas, kadangi čia ėmė plaukti vis nauji Vokietijos kariuomenės daliniai. Operacijoms šiame fronto ruože vadovaujantis kavalerijos generolas G. fon Papricas dabar jau turėjo galimybes ne tik tinkamai apsiginti, bet ir užpulti. Tiesa, analogiškai kaip ir Rusijos kariams prie Klaipėdos, taip ir Vokietijos kariams prie Tauragės puolimą apsunkino gamtinės sąlygos. Kovo pabaigoje staiga atšilus orams, prasiidėjo atodrėkis, dėl ko labai suprastėjo kelių būklė¹²⁵. Karinių dalinių judėjimas pasidarė ypač sudėtingas, nekalbant jau apie artilerijos pabūklų ir amunicijos vežimų transportavimą. Kai kuriose vietose artilerijos pabūklus tekdavo palikti, nes toliau gabenti buvo tiesiog neįmanoma. Nemuno žemupyje upių ir upelių vandens lygis pakilo tiek, jog pėstininkai iki kelių brisdavo vandenyje¹²⁶.

Puolančijai pusei teko nelengva užduotis pereiti kelią užtvėrusią Ėžerūonos upelio slėnio juostą. Šis gamtinis barjeras suteikė Rusijos kariams taip reikalingo laiko ištvirtinti¹²⁷. Įveikus kliūtį, Vokietijos karių laukė dar rimtesnė užduotis – pereiti ištvinsusią Jūros upę. Vokietijos inžinieriniai daliniai pradėjo statyti perkėlą per upę. Tiesa, į pagalbą pastariesiems atėjo vėl pradėjęs vesti oras¹²⁸. Kol inžinieriniai daliniai statė tiltą, parengimą pėstininkų puolimui vykdė Vokietijos artilerija. Kovo 27, 28 dienomis Tauragė buvo apšaudoma iš artilerijos pabūklų, dėl ko ypač nukentėjo pietinė miesto dalis¹²⁹. Tiesa, šie šaudymai neliko be atsako.

¹²⁰ Paskutinės žinios. Rytų karo lauke, *Lietuvos žinios*, 1915, kovo 11(24), nr. 29, p. 4.

¹²¹ 1915 03 10(23) šifruota telegrama Kauno gubernijos gubernatoriui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 241.

¹²² 1915 03 07(20), *ten pat*, l. 219.

¹²³ *War Chronicle. War Journal. Soldiers, letters, pictures of the war*, p. 3; Immanuel F. *Min. veik.*

¹²⁴ Бирюк С. *Min. veik.*

¹²⁵ *Schlachtfelder in Ostpreussen*, s. 154.

¹²⁶ *War Chronicle. War Journal. Soldiers, letters, pictures of the war*, p. 4.

¹²⁷ *Ten pat.*

¹²⁸ *Ten pat.*

¹²⁹ 1915 03 14(27) šifruota telegrama Kauno gubernijos gubernatoriui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 298; 1915 03 (?) Kauno gubernijos valdytojo pranešimas Dvinsko karinės apskrities viršininkui, *ten pat*, l. 299; 1915 03 16(29) Kauno gubernijos gubernatoriaus Griazevo pranešimas Dvinsko karinės apskrities viršininkui, *ten pat*, l. 309.

Vokietijos karių bandymus užimti Tauragės miestą labai apsunkino atsakomoji Rusijos artilerijos ugnis, koreguojama iš Tauragės bažnyčios bokšto. Būtent dėl šios priežasties pastarasis tapo pagrindiniu Vokietijos artileristų taikiniu¹³⁰. Kovo 27 d. po pusiaudienio virš Tauragės miesto pasirodė žvalgybinis vokiečių lėktuvas. Apsukęs kelis ratus aplink miestą, jis nuskrido. Netrukus Vokietija pradėjo aktyvų apšaudymą iš artilerijos pabūklų¹³¹. Kovo 28 d. šaudymas šiek tiek susilpnėjo, pasidarė retesnis, tačiau jo metu buvo sunaikintas Rusijos karių stebėjimo punktas – Tauragės bažnyčia¹³².

Kovo 28 d. Vokietijos inžineriniai daliniai baigė statyti tiltą per Jūros upę, taip atverdami kelią savo kariams į Tauragės miestą¹³³. Naktį iš kovo 28 į 29 d. iš karto po vidurnakčio vėl prasidėjo stiprus išitvirtinusių Rusijos karių pozicijų apšaudymas iš artilerijos pabūklų¹³⁴. Iš karto po jo sekė pėstininkų ataka. Apie 3 valandą nakties Vokietijos kariai persikėlė per Jūros upę ties Pajūrio kaimu ir pradėjo Rusijos pozicijų šturmą. Puolimui vadovavo mjr. (?) fon Nusbaumas (von Nussbaum), jau spėjęs pasižymėti mūšiuose dėl Klaipėdos¹³⁵. Vokietijos kariai ketino apsupti Rusijos karių pozicijas ir tada suduoti lemiamą smūgį. Rusijos pusė, pastebėjusi, kur link krypta tolimesnė operacijos eiga ir norėdama išvengti visiško sutriuškinimo, buvo priversta trauktis atgal link Kelmės, taip užleisdama priešininkui Tauragės miestą. Tačiau šis atsitraukimas jau buvo pavėluotas, kadangi Vokietijos kariai spėjo patekti į priešininko užnugarį ir apsupti dalį nespėjusių atsitraukti dalinių¹³⁶. Pastarieji, bandydami prasiveržti iš apsupties, patyrė didelių nuostolių¹³⁷. Atskirose informacijos pozicijose užsimenama, kad po šių mūšių kovos lauke pasiliko apie 500 nukautų Rusijos karių ir dar toks pats skaičius buvo paimtas į nelaisvę¹³⁸. Deja, neturime galimybių šiuos skaičius patvirtinti arba paneigti.

Šių kovų metu ypač nukentėjo Tauragės miestas, kuris buvo praktiškai visiškai sudegintas. Vokietijos kariai nepasigailėjo Tauragės – tam įtakos galėjo turėti ir barbariškas Rusijos karių elgesys Klaipėdos užėmimo metu. Taip nesėkmingai baigėsi Rusijos pajėgų žygis į Tilžę. 1915 m. pradžios kovos Vokietijos–Rusijos pasienyje, Vakarų Lietuvoje, buvo vienas iš paskutinių epizodų 1915 m., kai Rusijos kariuomenei pavyko pastumti frontą į vakarus ir apskritai paskutinis kartas viso Pirmojo pasaulinio karo metu, kai Rusijai pavyko įžengti į Rytų Prūsiją. Norėdami tęsti sėkmingą puolimą vokiečiai ir toliau stiprino savo pajėgas šiaurinėje Rytprūsių dalyje, o jau 1915 m. balandžio mėnesį pradėjo plataus masto puolimą į Vakarų Lietuvą ir Kuršą.

Išvados

Nuo pat Pirmojo pasaulinio karo pradžios 1914 m. rugpjūtį šiandieninės Lietuvos teritorijoje prasidėjo Rusijos ir Vokietijos pasienio apsaugos dalinių susirėmimai, o mėnesio viduryje į Rytų

¹³⁰ 1915 03 13(26) šifruota telegrama Kauno gubernijos gubernatoriui, *ten pat*, l. 291; 1915 03 14(27), *ten pat*, l. 292.

¹³¹ 1915 03 (10 Kauno gubernijos valdytojo pranešimas Dvinsko karinės apskrities viršininkui, *ten pat*, l. 299.

¹³² 1915 03 16(29) šifruota telegrama Kauno gubernijos gubernatoriui, *ten pat*, l. 314.

¹³³ *War Chronicle. War Journal. Soldiers, letters, pictures of the war*, p. 4.

¹³⁴ 1915 03 16(29) šifruota telegrama Kauno gubernijos gubernatoriui, *ten pat*, l. 314.

¹³⁵ *War Chronicle. War Journal. Soldiers, letters, pictures of the war*, p. 4.

¹³⁶ 1915 03 10 Kauno gubernijos gubernatoriaus pranešimas Dvinsko karinės apskrities viršininkui, KAA, f. 50, ap. 2, b. 199, l. 316.

¹³⁷ *Ten pat*, l. 317.

¹³⁸ *War Chronicle. War Journal. Soldiers, letters, pictures of the war*, p. 4.

Prūsiją įžengė pagrindinės Rusijos 1-osios armijos pajėgos. Nuo jų neatsiliko ir šiaurinėje sienos dalyje dislokuoti Rusijos daliniai. Sėkmingo puolimo metu jau rugpjūčio pabaigoje buvo užimtas Tilžės miestas, peržengta Nemuno upė bei įsiveržta į Rytų Prūsijos teritoriją iš šiaurės pusės.

Rugpjūčio pabaigoje įvykęs Rusijos 2-osios armijos sutriuškinimas prie Mozūrijos ežerų turėjo įtakos ir šiaurinėje Rytų Prūsijos dalyje esantiems Rusijos kariams. Vokietija, naudodamasi gerai išvystytu kelių tinklu, greitai perdislokavo papildomus dalinius į šiaurės rytinį pasienį ir ne tik išstūmė Rusijos karius iš Tilžės, bet rugsėjo viduryje užėmė Tauragę. Vokietijos karinei vadovybei didesnę dėmesį pradėjus skirti pietinei Rytų fronto daliai, Rusija tuo pasinaudojo ir lapkričio pradžioje sugebėjo atsikovoti Tauragę bei šiaurines Rytų Prūsijos žemes.

1915 m. vasarį prasidėjo naujas Vokietijos kariuomenės puolimas Tauragės kryptimi, kurio metu ketinta apsupti dešiniąją Rusijos 10-osios armijos sparną. Jo metu Rusijos kariai ne tik nustumti atgal už iki valstybių sienos ribų, bet jau antrą kartą šio karo metu turėjo užleisti priešininkui Tauragės miestą. Rusija savo ruožtu, norėdama apsaugoti 10-ąją armiją nuo grėšiančio apsupimo, taip pat siekdama reabilituotis po visos virtinės nesėkmių, kovo mėnesio antroje pusėje ėmė telkti jėgas Žemaitijoje ir Kurše. Tokiu būdu buvo tikimasi kontratakuoti priešininką iš karto dviem kryptimis – Tilžės ir Klaipėdos.

Rusijos puolimas prasidėjo kovo mėnesio viduryje. Iki kovo 18 d. buvo atsikovotas Tauragės miestas, tačiau palaužti Vokietijos pajėgų pasipriešinimo ir sėkmingai nužygiuoti iki pat Tilžės nepavyko. Nuo mūšių prie Klaipėdos išsilaisvinę Vokietijos kariai buvo perdislokuoti į šį rajoną ir kartu su naujai atvykusiomis papildomomis pajėgomis kovo pabaigoje atsiėmė visas prarastas teritorijas bei jau trečiąjį, o kartu ir paskutinį kartą šio karo metu užėmė Tauragę.

1915 m. pradžios kovos Vokietijos–Rusijos pasienyje Vakarų Lietuvoje buvo paskutinis epizodas viso Pirmojo pasaulinio karo metu, kai Rusijos kariuomenei pavyko pastumti frontą į vakarus ir įsiveržti į Rytų Prūsijos žemes iš šiaurės pusės. Ši Rusijos operacija buvo vienas iš veiksnių, privertusių Vokietijos kariuomenę sutelkti didesnes pajėgas per Pietvakarių Lietuvą besidriekiančiame Vokietijos ir Rusijos pasienyje ir pradėti naują didelio masto operaciją. Balandžio pabaigoje prasidėjusio naujo Vokietijos puolimo metu vos per kelis mėnesius buvo okupuota visa šiandieninės Lietuvos teritorija.

Pirmojo pasaulinio 1914–1915 metų karo Viešvilėje kronika

Maksas Glangas

Pirmieji karo mėnesiai iki 1914 metų lapkričio

1914 m. rugpjūčio 1-osios dienos vakare pasklido gandas, kad vyresnio amžiaus atsargos kariai, karo prievolinkai bei rezervas mobilizuojami. Grupės žmonių susirinko prie pašto priešais Baumanų svečių namus aptarti jau keletą dienų lauktas naujienas. Širdyse buvo neramu – esame pasienyje su Rusija. Kai kitą rytą išvyko traukinys su atsargos karių pulku, aplink pleveno liūdna atsisveikinimo nuotaika. Niekas nežinojo, ką atneš rytojus. Daugelis guodėsi viltimi, kad mobilizacija tai dar ne karas ir kad mūsų parapijoje nėra svarbių karinių objektų – gal ir karas, nepadarydamas didelių nuostolių, praeis pro šalį. Tačiau viltis greitai užgeso.

Jau sekmadienio popietę iš Smaladaržio atėjo trys pirmieji rusų patuliai, sustojo turgaus aikštėje prie parapijos viršininko Brošelio namų, apsižvalgė ir, lydimi šūksnių „Valio!“, nušuoliavo link Leipgirių. Vakare prasidėjo karas su Rusija. Traukiniai vežė vyrus į Tilžę – vietovė ištuštėjo.

Rugpjūčio 4-ąją įvyko nedidelis patulių susirėmimas prie Viešvilės teismo pastato. Iš miško pro Apšriūto kalną prie vyresniosios girininkijos atėjo rusų kavaleristų būrys. Tuo pat metu nuo Rydelkalnio pusės link vyr. girininkijos jojo 44-ojo vokiečių pėstininkų pulko patuliai. Rusai pasiuntė tris karius pro rytinę geležinkelio stotį, per turgaus aikštę prie Viešvilės teismo pastato, kad susitiktų su karininku prie girininkijos. Prie teismo pastato jie buvo apšaudyti. Belaisvis, kurio arklį nušovė, ir du sužeistieji, kurių vienas pakeliui į Tilžę mirė, pateko į vokiečių rankas. Antrasis sužeistasis Romanas Grabonovas dar buvo slaugomas, tačiau rugpjūčio 7-ąją mirė. Jį palaidojo Viešvilės kaimo kapinėse.

Rugpjūčio 5-ąją 41-osios vokiečių pėstininkų divizijos 60 karių būrys patraukė link Smaliniškų. Susirėmime su rusais žuvo 11 karių.

Rugpjūčio 7-ąją į Viešvilę atėjo 4-asis pėstininkų pulkas. Daugelis Báltupėnų gyventojų meldėsi už savo išvykstančius sūnus. Netoli Endriušių vokiečiai nušovė vyrą, pavardė Koch, įtariamą šnipinėjus rusams.

Kitą dieną laikė bendras vokiečių ir lietuvių mišias. Vakare vokiečių kareiviai padegė į šiaurės rytus nuo Smalininkų esančius Leipgirių ir Smaladaržio rusų pasienio postus.

Rugpjūčio 11-oji. Prie Rydelkalnio ir Aušgirių rusų ulonai susprogdino siaurąjį geležinkelį ir į nelaisvę paėmė vieną muitinės kontrolierių bei žandarmėrijos vachmistrą Brošelį.

Rugpjūčio 12-oji. Dailidė Fricas Gasneris prie Pagulbinių miško susitiko rusų kavaleristų būrį. Karininkas paprašė žemėlapyje parodyti aplinkines vietas ir mandagiai atsisveikino.

Rugpjūčio 14-oji. Rusų puolimas prie Aušgirių. Žuvo 6 ir sužeisti 2 rusų kareiviai, tarp jų ir Šilėnų rotmistras. Rusai sudegino aplinkinius kaimus. Ugnies pašvaistės matėsi visą naktį.

Rugpjūčio 18-oji. Mokykloje turėjo prasidėti pamokos. Žinia, kad sava kariuomenė pasitraukė iš Viešvilės, sukėlė sumaištį. Iš Smalininkų traukė pabėgėliai, prie jų prisijungė viešviliečių šeimos. Per keletą valandų vietovė ištuštėjo. Sklido gandai apie kovas prie Pūlkalnio ir Stālupėnų.

Rugpjūčio 22-ąją nutraukė savo veiklą paštas. Tilžę ir Ragačinę puolė rusai, prie Kraūpiškių vyko smarkūs mūšiai, kur vokiečių Rytprūsių 41 ir 33 daliniai patyrė didelius nuostolius.

Apie pusę Viešvilės gyventojų jau buvo palikę savo namus. Ištisos prikrautų vežimų kolonos nuo Smalininkų traukė Trapėnų perkėla į Ragainę ir per Mōčiškįs į Tilžę. Viešvilė tomis dienomis buvo beveik tuščia – pasiliko tik kunigas, parapijos prižiūrėtojas ir 2–3 girininkai. Pagulbinių ūkininkai prisikrovė didžiulį baidoką maisto produktų ir pasileido pasroviui, tačiau sužinojė, kad rusai jau Tilžėje, patyrė daug vargo, kol arkliais partempė jį prieš srovę atgal. Buvo manoma, kad priešas ateis per Aušgirus ar Smalininkus. Kiekvieną vakarą moterys, vaikai, vyrai, nešini maisto produktų ryšulėliais, traukė į Trapėnus. Čia, pernakvoję pas pažįstamus, tikėjosi rytą grįžti atgal.

Naktys buvo baisios. Dangus raudonavo nuo gaisrų, tolimas patrankų gausmas, nuolatinė įtampa, kad ateis priešas. Keletą kartų keldavomės žiūrėti, ar kur nors nedega, nerimą kėlė net tolumoje sulojęs šuo. Labai trūko pašto pranešimų. Tiesa, žinios pasiekdavo, bet jos buvo prieštaringos, tad dar labiau keliančios įtampą.

Rugpjūčio 23 ar 24 d. Tilžę užėmė rusai. Naują sumaištį sukėlė žinia, kad kazokai sugriovė Smalininkų pašta. Iš Tilžės grįžtantys pabėgėliai parsinešė laikraštį, kuriame smerkiamas Tilžės „damų“ elgesys su rusų kareiviais ir taip pat smerkiami per anksti iš Tilžės ir Ragainės pasitraukę valdininkai.

Rugpjūčio 26-ąją Tilžės laikraštis perdavė, kad kantriai reikia laukti kovų Rytų Prūsijoje baigties ir kad rusų valdininkai į Tilžę parsivežė savo šeimas. Apie karinių dalinių judėjimą nebuvo žinios, kol rugpjūčio 31 d. prekeivis gyvuliais Arndtas iš Šilūtės parvežė telegramą:

„Mūsų būriai, vadovaujami generolų pulkininkų Benekendorfo ir Hindenburgo, sumušė rusų armiją, sudarytą iš 5 armijos korpusų ir 3 kavalerijos divizijų, prie Ortelsburgo ir Gilgenburgo ir persekiojo ją iki sienos. Generolas fon Štainas.“

Rugsėjo 8-ąją iš pietvakarių pusės girdisi patrankų gaudesys. Vakare virš Trapėnų miško matosi gaisro pašvaistės – degė Lėnkviečiai.

Rugsėjo 10-osios vakarą į Trapėnus atėjo rusai – 80 kareivių, jie atiminėjo pinigus, laikrodžius ir alkoholinius gėrimus. Trapėnuose sustojo rusų garlaisvis ir iš uosto pradėjo tempti baidokus Smalininkų link, kur rusai darė laivų tiltą. Šie darbai buvo tęsiami ir kitą dieną.

Sekmadienį garlaisvis vėl pasirodė, rusų karininkai netoli Būdupėnų-Utėlių (*Hartigsberg*) girininkijos medžiojo stirmas. Kareiviai šeiminkavo svečių namuose, kai 9 val. skubiai atplaukė garlaisvis, sirenos gausmu sukvietė rusus ir nedelsdamas išplaukė. Vakare Trapėnų pusėje girdėjosi patrankų gaudesys.

Rugsėjo 14-osios rytą paaiškėjo, kad rusų pavojus praėjo. Viešvilėje prie Rodaičio svečių namų apsistojo vokiečių vyr. leitenanto vadovaujama kavaleristų brigada, buvo iškeltos vėliavos.

Rugsėjo 15-ąją rusai iš Viešvilės pasitraukė ir pasuko į Jurbarką. Bažnyčioje buvo laikomos padėkos mišios, kuriose dalyvavo likę vietos gyventojai ir vokiečių kariai. Kitą savaitę atrodė, kad gyvenimas grįžo į savas vėžes. Kasdieną važinėjo traukiniai, garlaiviai parveždavo grįžtančius pabėgėlius, atostogaujančius landvero (*Vokietijos teritorinė kariuomenė, apimanti rezervinius dalinius ir metinį šaukiamąjį kontingentą – red.*) kareivius. Pensininkams išmokėjo pensijas, į paštą vėl ateidavo laišakai. Smaliniškuose išsikūrė kavalerijos būrys, palaikęs ryšį su Vilkỹškiais.

Rugsėjo 27 d. rotmistro Laseno prašymu Smalininkų kapinėse buvo palaidotas 1-ojo dragūnų pulko karys Opala, žuvęs pakeliui į Jurbarką. Leitenantui Jaspersui, kuris jojo drauge, pavyko pasislėpti lietuvių Dirževskio sodyboje, tačiau vėliau rusai jį surado ir sušaudė. Palaidotas Aukštógalių kapuose. Nors mūsų pasienio zona ir nebuvo be karinės apsaugos, Smaliniškuose rugsėjo 29 d. apsisotojo net 400 karių, buvo jaučiama įtampa, nes rusų karių veikla pasienyje stiprėjo.

Dar **spalio 4-ąją** pro mūsų vietovę praėjo dragūnai su paimtais iš Vasilčikovo dvaro rusiškais arkliais, būriais galvijų ir kiaulių. Mus vėl pasiekė nerami žinia, kad iš Tauragės vokiečiai išstumti, o Smalininkai užimti. Ir vėl prasidėjo traukimasis į Tilžę. Tilžės gyventojai išplaukė garlaiviais, nes ir čia padėtis buvo grėsminga. Traukinys paskui traukinį važiavo iš Tilžės į Karaliáučių, bet čia pasilikti ilgiau nebuvo galima, todėl pasitraukė į toliau esančias gyvenvietes.

Laūksargiai jau buvo užimti rusų, į Smalininkus užsukdavo ir civiliai, kurie padedami kavaleristų plėšė parduotuves, prekes ir rūbus išveždavo vežimais ir vienračiais. Prūsų patuliai išvalė vietovę, žuvo keli rusų civiliai. Padėtis pasikeitė, kai iš Tilžės atėjo sunkioji artilerija, deja, trumpam.

Spalio 14-ąją vienas atsargos būrio karys perdavė Eitkūnuose žuvusio Jūros girininkijos vyr. girininko Baltazaro arklį ir mantą jo žmonai. Tai buvo sunkus smūgis jo šeimai.

Spalio 15-ąją vokiečių dragūnai prie Smalininkų Nemunė susprogdino rusų miną. Laivyba dėl minų keliamo pavojaus buvo beveik sustojusi.

Spalio 18-ąją rusų raiteliai pasirodė Liubėnuose. Vėl kilo nerimas, kai iš Tauragės atvyko naujos rusų karinės pajėgos. Tilžėje prasidėjo traukimasis, nors ir neilgam, kadangi į Tilžę atvyko artilerija ir motorinių laivų flotilė su kulkosvaidžiais.

Spalio 24-ąją vokiečių būriai patraukė į Taūragę ir Jurbarką. Čia jau buvo motorinių laivų flotilė. Viešvilėn atvyko 80 karių būrys, vadovaujamas atamano Rozenhageno iš Berlyno, ir dešimt 1-ojo dragūnų pulko karių, vadovaujamų leitenanto Hartmano. Smalininkai gavo 180 karių, 12 dragūnų, kulkosvaidžių ir 5 laivus.

Spalio 31-ąją rusai susprogdino geležinkelį prie Rydelkalnio, lapkričio 5-ąją – prie Vilkduobės. Rusai prie Viešvilės pasienio punkto perėjo sieną, įėjo į mišką ir suėmė Smaladaržio girininką Kupčiką bei jo dukrą. Girininkas turėjo juos nuvesti į Vilkduobės geležinkelio stotį. Rusai ją sėkmingai susprogdino ir abu suimtuosius paleido. Kadangi įbaugintas Kupčikas apie tai vokiečių karinei vadovybei nepranešė, jis buvo tardomas Viešvilėje ir Tilžėje.

Lapkričio 7-ąją leitenanto Hartmano vadovaujamas 10 dragūnų būrys atvyko į Smalininkus, o atamano Rozenhageno vadovaujamas 40 karių puolamasis

būrys patraukė į Vilkyškius. Smarkūs mūšiai prie Širvintų, nesibaigiantis patrankų dundėjimas, neramumai pasienyje nesibaigė.

Lapkričio 18-ąją prie Trapėnų pasirodė rusų patruliai. Viltis ramiai išgyventi žiemos dienas Viešvilėje pamažu dingo.

Antroji rusų invazija Viešvilėje

Lapkričio 16-ąją buvo padegti Aušgirių ir Adomiškių kaimai, iš viso 16 sodybų. Netoli Aušgirių, Šilinėje buvo rusų medžioklės ferma, kur apsistojo rusų kariniai būriai. Aušgiriei jiems neduodavo ramybės. Čia buvo nušauti rusų karininkas ir du kariai. Liūdna buvo matyti, kaip vietiniai gyventojai su gyvuliais būriais traukė link Vilkyškių ar Sokaičių. Jau kitą dieną jungtinė 24 ir 48 pėstininkų divizijų kuopa, vadovaujama Rozenhageno, prie Lauksargių atakavo priešą, tačiau su dideliais nuostoliais atsitraukė, nes jėgos nebuvo lygios. Nuo tada Viešvilės sargyba, sudaryta tik iš 17 karių, buvo nuolat pasirengusi aliarmui.

Lapkričio 19-ąją nutraukė veiklą Viešvilės paštas. Vėl padidėjo pabėgėlių srautas – traukėsi net ir tie, kurie aną kartą pasiliko.

Lapkričio 20 d. paskutiniai sargybiniai per Nemuną grįžo į Trapėnus ir į Lankininkūs. Kai paaiškėjo, kad visas upių transportas karinės valdžios įsakymu perkeltas į Ragainę, buvo signalas ir mums pereiti į kitą pusę. Tiesa, iki šiol apygardos valdžia ramino, kad jokio pavojaus nėra, kad „*ir šį kartą debesį praslins pro šalį*“.

Lapkričio 21-ąją Užbalius apiplėšė rusai. Jie atvažiavo su 10 dvikinkių vežimų, vyrus suvarė į krūvą, pagrasino moterims, susikrovė rūbus, patalynę, lovas, daug namų apyvokos daiktų sudaužė ir nuvažiavo link Beržynės. Dauguma užbaliėčių pabėgo į mišką, iš ten į Kalveliūs ir persikėlė per Nemuną.

Lapkričio 22 d. rusų kavalerijos patruliai pasirodė Viešvilėje, vėliau atvyko daugiau kareivių. Iki 25-osios daugelis žmonių išsigelbėjo, nepaisydami plaukiančių ledo lyčių, persikėlė per Nemuną. Nemaža dalis pasiliko prižiūrėti gyvulius tikėdami, kad rusai jiems nieko nedarys. Pradžioje rusai elgėsi protingai. Kaimas buvo užimtas iš rytų ir vakarų pusės, gynybinis būrys įsikūrė prie bažnyčios ir kunigo namų priešais kelią į Trapėnus. Pastoriaus namuose apsigyveno karininkas, vėliau popas, kuris tikriausiai pasiėmė sidabrinį komunijos indą. Bet kai ten įsikūrė rusų sargyba, namas tapo nepanašus į žmonių gyvenamą būstą. Vyr. girininko Pampelio namuose gyveno rusų komendantas, kieme buvo įrengta skerdykla – mėtėsi krūvos gyvulių kailių, žarnos, kojos. Butuose rusai daužė lempas, veidrodžius, indus.

Gruodžio 3-iąją daug vyrų buvo išvežti į Jurbarką: varpininkas Piokas, girininkas Svilius, pirklys Emilis Hiunas, lentpjūvės tarnautojas Birkė, veteranas Hasleris, senasis Sloksnaitis ir kt. Geležies dirbinių cecho savininkas Šetleris, su kuriuo komendantas elgėsi gerai, turėjo vyr. girininkijoje tvarkyti dokumentaciją, o savininkas Šubertas, kuris mokėjo rusų kalbą, tvarkė bendruomenės atstovo reikalus. Su moterimis ir vaikais elgėsi lyg ir padoriai, prievartaujami nebuvo. Gyvulius, kurių buvo pakankamai, prižiūrėjo vietos gyventojai. Kalėdoms rusų komendantas išdalino kvietinius miltus, cukraus pudrą, margariną, kad išsikeptų pyragą, ir pasakė: „Žiūrėkit, tai daro mūsų caras Nikolajus, o ką daro jūsų Vilhelmas?“

1915 m. sausio mėn. bendruomenės atstovo reikalus tvarkantis Šubertas turėjo sudaryti gyventojų sąrašą. Moterys sunerimo, kad dabar dar daugiau gyventojų bus ištremta. Kai kurios iš jų – Enulat, Svilus, Hirš sausio 10-osios vakarą susivyniojo į baltas paklodes ir nušliaužė iki Nemuno, kur stovėjo vokiečių sargyba. Trapėnų komendantas jas tuoj pat liepė nugabenti į Ragainę.

Sausio 25–27 dienomis vyko didysis viešviečių trėmimas. Nepaisant amžiaus, sveikatos, lyties, gyventojai buvo vežami per Taūragę ir Jurbarką į Šiaulius. Taip buvo ištremti sutuoktiniai Šetleriai, precentorius Ničė, Šubertai, 89 metų girininko našlė Eugenija Bok, 70 metų Elizė Kešler, girininkas Tomušaitis ir jo žmona, savininkas Noibacheris ir jo vaikai, girininkė Haimbacher, mokytoja Laučius su trim vaikais, prekybininkė Borman iš Pagulbinių. Iš Viešvilės buvo ištremta apie 420, Baltupėnų – 320, Pagulbinių – daugiau kaip 100, Užbalių – 30, Antupių – 13 gyventojų.

1915 m. spalio 1 d. iš Viešvilės parapijos ištremta apie 1 000 gyventojų.

Daugelis kelionės rogėmis šaltą sausį neištvėrė. Mirę vaikai buvo palaidoti Rasėiniuose, panelė Kešler ir ponia Bok mirė pakeliui. Kelionės tikslas buvo Samaros, Saratovo, Simbirsko gubernijos.

Sąlyginai gerai iš tremties išsisuko Užtilčių, Apšrūtų ir Užbalių gyventojai. Pamatę rogių virtinę su mūsiškiais traukiant Jurbarko link, jie nusprendė sausio 27-osios naktį keltis per Nemuną. Iš pradžių švietė mėnulis, vėliau apsiniaukė, pradėjo snigti. Kad sniegas negirgždėtų, batus apvyniojo skudurais. Taip pasitraukė apie 150–200 gyventojų. Buvo kalbama, kad vienas rusų karininkas iš Viešvilės patarė apšrutiškiams bėgti naktį nuo 11 iki 2 val., nes tada nėra rusų posto. To negalima patvirtinti, nes ponia Smetons iš Antupių pasiklydo pusnyje ir pakliuvo į rusų rankas.

Antupių ir Kalvelių moterys, slaugiusios ligonius, turėjo pasilikti namuose po sausio 27-osios. Nuo tremties į Rusiją jas išgelbėjo staigus vokiečių būrių puolimas. Leipgirių gyventojai miške buvo išsikasę bunkerius, juose praleisdavo dienas, o naktimis grįždavo namo. Viena moteris rytą susidūrė su rusų patroliais ir taip jiems išdavė. Besislapstantys buvo suimti ir ištremti.

Panašiai slapstėsi ir Užbalių bei Apšrūtų gyventojai. Jie dienomis miške eidavo sargybą, o naktimis grįždavo. Sargybos poste sausio 15-ąją buvo nušautas šešiolikametis dvarininko sūnus Leo Bensing. Kiti slapstėsi iki sausio pabaigos, o tada, palikę tuščius namus, pasitraukė per Nemuną.

Viešvilės darbininkas Volkopfas ir račiaus pameistrys Albertas Pinau, kai kildavo pavojus, slėpdavosi kamine. Kartą rusai rado rusenančią krosnį ir nusprendė dar pasikurti. Abu „kamino gyventojai“ vos neužduso dūmuose.

1915 m. vasario 1-ąją Hindenburgo įsakymu prasidėjo armijos dalinių judėjimas, kuris priartino vasario 7–8 dienomis vykusias žiemos kautynes ir Lietuvos išlaisvinimą. Trapėnuose apsisotojo keletas pėstininkų kuopų.

1915 m. vasario 13 d. Trapėnų pėstininkai ir Įsrutyjė (*Insterburg*) dislokuotas majoro fon Knoblocho šaulių pulkas, ginkluotas pabūklais, gavo įsakymą anksti ryte pulti Kalveliuose ir Viešvilėje esančius rusus. Tuo metu, kai Trapėnuose pastatyti kulkosvaidžiai apšaudė Viešvilės gatvę prie bažnyčios, pėstininkai nuo Kalvelių pusės per mišką ėjo kaimo link. Kita karių grupė turėjo prie lėtpjūvės

užkirsti rusams kelią nuo miško. Tai nepavyko, nes rusai, vos tik išgirdę šūvius, puolė bėgti link šiaurinėje pusėje esančio miško. Žuvo du vokiečiai – Karlas Haggelis iš Karaliūčiaus ir šturmanas iš Įsručio. Juos palaidojo Trapėnų bažnyčios šiaurinėje pusėje.

Rusų žuvo nedaug: vienas kapas yra kaimo kapinėse, 3 kariai palaidoti prie Užkuraičių daržinės, vienas – prie kelio į Pagulbinių mišką. Jų atsitraukimas buvo skubotas, dar vasarą šiaurinėje pusėje mėtėsi ginklai, uniformų skiautės. Majoras fon Knoblochas ir pastorius Droisenas, praėjus vos 8 val., apsilankė mūšio vietoje ir surinko išlikusius vertingus bažnytinius relikтус. Pasiliko tik iš cinko padarytą krucifiksą ir mišių ceremonijoms naudojamą vyno taurę. Viešvilės apšaudymas daugiau nuostolių padarė pastatams. Į bažnyčios stogą pataikė du sviediniai, vienas iš jų pramušė lubas. Pietinėje pusėje buvo išmušti langai, bet siena atsilaikė. Dar kitas sviedinys pramušė stogą prie bokšto. Sviediniai kliudė pastoriaus našlės namą, mokyklą ir šalimais esančią malkinę, teismo pastatą bei kitus namus. Baumanų namas, kuriame jau 50 metų buvo įsikūrusi jų firma, taip pat tapo karo auka. Rusai rado degtinės, vyno, alaus atsargas ir tolesnių paieškų metu padegė. Leipgiriuose sudegino miško darbininkų namą, o Baltupėnuose – pirklio Adeltono namus.

Karo pradžioje buvo ruošiamasi suremontuoti užtvankos tiltą prie Miulerio vandens malūno. Gasnerio padarytą atsarginį tiltą pavasario potvynis nugriovė 1915 m., tačiau tiltas buvo atstatytas tik 1917 m. Iki to laiko neveikė ir grūdų malūnas.

Išvijus rusus iš Tilžės ir Ragainės, kur 1914-aisiais visiems teko palikti savo namus, vėl atgijo viltis sugrįžti. Daugelis pabėgėlių buvo apsistoję aplinkiniuose kaimuose, jaunimas valdžios įsakymu buvo išsiųsti į Vokietiją, daugiausia į Hanoverį. Nors pabėgėlių gyvenimas nebuvo šviesus, bet visiems, kurie suteikė pastogę, rėmė ir rūpinosi, turime būti dėkingi.

Vasario 14-ąją Kalvelių lentpjūvės savininko Raskės telegramoje buvo pranešama, kad Viešvilė išlaisvinta nuo rusų.

Kovo 11 d. pastorius Glangas gavo įsakymą pradėti Viešvilėje tarnybą. Pirmas išpūdis buvo slogus – griuvėsiai, stiklo šukės, purvas, išdaužyti langų stiklai, atlapos durys, kiekvienas žingsnis liudijo priešų padarytus nuostolius. Pradžioje nesisekė.

Kovo 20-ąją dar tebevyko mūšiai prie Tauragės, Nemuno užėmimas, rusų kareivių vykdomi plėšimai. Ledonešis Nemune artinosi, ir tai sunkino kairiojo Nemuno kranto apsaugą. Buvo numatyta ledonešio metu palikti šiaurinę pusę laisvą. Gyventojai vertingesnį turtą persinešė į pietinę pusę, į Trapėnus. Pastorius Glangas susirinko likusius dokumentus ir, valdžiai leidus, sugrįžo į Heiligenbeilą, kur pasiliko iki gegužės 1 d. Tada atėjo laikas grįžti, nes viską, kas vertingo buvo randama be šeiminių likusiuose namuose, grobstė vadinamieji „prūsų kazokai“.

Maisto produktų nestigo, nes valdžia aprūpino prekybininkus miltų atsargomis ir kolonijinėmis prekėmis. Duoną kepėsi patys gyventojai, savo veiklą pradėjo Bremerio mėsinė. Trūko tik virtuvės įrankių – kavamalių, keptuvių, tačiau žmonės jomis dalinosi tarpusavyje. Padėtis pasikeitė, kai prasidėjo reguliarūs garlaivių reisai. Traukinys siauroju geležinkeliu Pagėgiai–Smalininkai iš pradžių važiuo

tik iki Vilkyškių. Atstačius tiltą per Jūros upę ties Mociškiais ir per Viešvilės upę, jau rugpjūčio mėn. kursavo iki Smalininkų. Valdžia stengėsi sugrįžusius ūkininkus aprūpinti arkliais, gyvuliais, sėkliniais grūdais. Gyventojai savo patirtus nuostolius raštu pateikdavo valdžiai, tada galėjo pirkti reikiamas prekes, mokėti mokesčius. Pinigus gaudavo grynais arba kasos čekiais, kuriuos apmokėdavo apskrities kasa. Daugelis savininkų arklius ir galvijus pirkdavo Rusijoje. Vėliau, nors buvo giežtai uždrausta, prasidėjo didelė kontrabanda, už kurią bausdavo nuo 2 iki 10 savaičių laisvės atėmimu.

Vokietijos pergalė 1915 m. pavasarį leido armijos vadovybei perimti gausybę rusų arklių. Rytų Prūsijos žemės ūkio rūmai per patikėtinius – daktarą Himelį Ragainėje ir direktorių Tomcigą Tilžėje leido juos parduoti apiplėšties ūkininkams. Tokia mugė vyko ir Viešvilėje. Parduodami buvo ir kiti gyvuliai. Neteisinga buvo tai, kad daugumą arklių išpirkdavo stambieji ūkininkai. Jau tą patį pavasarį buvo ruošiamas žemė vasariniams javams. Buvo skiriamos premijos tiems ūkininkams, kurie savo ar apleistose žemėse augino bulves ir vasarinius javus – 100 markių už ha. Taip buvo skatinamas nedirbamų žemių naudojimas.

Rusų belaisviai išvalė dvarus, tvarkė kelius, butus ir tvartus, taisė tvoras. Nuo užkrečiamų ligų kiekvienas namas buvo dezinfekuotas. Kai šie darbai buvo baigti, belaisviai grupėmis po 6–8 žmones, prižiūrimi sargybinių, buvo siunčiami dirbti žemės ūkio darbų. Kadangi trūko žmonių, jų pagalba buvo reikalinga ypač javapjūtės metu nuimant derlių, nukasant bulves. Kadangi buvo labai karšta vasara, buvo gautas menkas rugių derlius. Javapjūtę trukdė nuolatiniai lietūs. 1915 m., kad būtų išvengta bado, buvo įvestos kortelės duonai ir miltams. Visoje Vokietijoje buvo organizuojama pagalba Rytų Prūsijai. Gegužės 15-ąją Karaličiaučiaus Raudonojo Kryžiaus moterų draugija atsiuntė į Viešvilę dvi moteris – ponią Rorer ir panelę Milthaler. Viena iš jų rūpinosi traukiančių karių poilsiu, kita turėjo įkurti virtuvę vietos gyventojams. Jos dirbo čia 6 savaites, išdalino gausybę moterų draugijų sudovanotų daiktų, ypač rūbų. Kadangi siunčiamų daiktų kiekis nemažėjo, į veiklą įsijungė tėvynės moterų draugijos pirmininkė, jai padėjo pašto viršininko Diko žmona, bendruomenės seselė panelė Bek, virtuve rūpinosi ponija Hiršbek. Kai Kaunas buvo paimtas, kareivių judėjimas baigėsi, draugija sustabdė veiklą. Pagalba rūbais, baldais nesustojo. Iš Karaliaučiaus, Štutgarto, Niurnbergo atvažiavo pilni vagonai – baldai turėjo būti išdalinti tiems, kurie grįš iš tremties – Viešvilės, Smalininkų, Žukų parapijų gyventojams. Buvo atvežta ir išdalinta net 560 vištų.

Palyginus padėtį su praėjusiu pusmečiu, buvo matoma ženkli pažanga. Panaikinta daug rusų puolimo pėdsakų. Ir jeigu nestovėtų tušti namai, nejaudintų ištremtųjų likimas, karo našta nebūtų buvus tokia sunki.

Atgailos dieną 1914 m. nutarėme surengti, nežinodami, kiek laiko ji tęsis. 1915 m. gegužės 15-ąją vėl susitikome sekmadienio pamaldose. Nors daug gyventojų dar buvo svetur, tikinčiųjų susirinko nemažai. Padėkos malda buvo jaudinanti – tėvai, broliai ir seserys dar tebebuvo tremtyje, vyresnieji broliai kare. Viena ponija pratarė: „Tai skaudina širdį.“ Apie iš Viešvilės ištremtus žemiečius tolimoje Rusijoje kol kas dar nepakankamai žinių. Toliau išvardinu už tėvynę žuvusių Viešvilės parapijos didvyrių, už kuriuos meldėmės, pavardes.

Tremtyje į Rusiją mirė:

1. Eugenija Bok, mergautinė pavardė Kiusterman, iš Balinės (*Schönbruch*), 89 metų.
2. Eliza Kešler iš Viešvilės, 70 metų.
3. Kasperait su vaikais, savininko žmona.
4. Gucait, mergautinė pavardė Kurau, iš Viešvilės, 60 metų.
5. Vilhelmina Bauman, pirklio žmona iš Viešvilės, 78 metų.

1914 m. rudenį sutuoktuvių tebuvo vos trejos, 1915 m. dvejys – seržantas Valentinas iš Miuncheno ir Augustė Berta Najevič iš Užbalių bei Johanas Frydrichas Voverus iš Kalvelių ir Ana Kraft iš Viešvilės. Mirčių taip pat buvo perpus mažiau – darbininkas Kesneris paskendo Nemune, ponis Rafael, kurios vyras buvo 3 šturmo batalione Tilžėje, ir 10 vaikų mama Proikšat iš Viešvilės. Tačiau padėkos mišios buvo laikomos gana dažnai – Ivangorode, Varšuvoje, Kaune, Novo-Georgijevske, Gardine, Osovičiuose. Mirusiųjų pagerbimo dieną prisiminėme mirusius 1914–1915 m. Bažnyčios valdyme taip pat netrūko rūpesčių – rusai sunaikino skaičiavimo dokumentus, krikšto registrą, dalį kronikos, taupomosios kasos knygas. Viską reikėjo skubiai atkurti. Bažnyčios, parapijos našlių namams lėšų skyrė karališkosios valdžios konsistoriumas.

Draugijos bažnytinis gyvenimas 1915 m. apsiribojo moterų draugijos veikla, rūpinimusi kariais ir rusų invazijos metu patekusiais į bėdą.

Lapkričio 14-ąją buvo įkurta Evangelinė Viešvilės moterų pagalbos draugija. Buvo malonu žiūrėti, kaip noriai moterys siuvo, mezgė, siuvinėjo – ruošėsi Kalėdų šventėms.

Taip baigėsi 1915-ieji metai.

Pirmajame pasauliniame kare (1914–1918) žuvę Viešvilės parapijos kariai

1. Haincas Šetleris iš Viešvilės geležies dirbinių cecho, 18 metų, karo savanoris. Žuvo 1914 m. gruodžio 12 d. prie Alt-Maguniškių rytų Prūsijoje.

2. Rezervo puskarininkis Vitkūnas iš Užbalių, pėstininkų pulkas Nr. 31. Žuvo 1915 m. rugsėjo 20 d. prie Outs vakarų fronte.

3. Otas Hiopfneris iš Rydelsbergo, 23 metų, rezervo viršilos pavaduotojas, žuvo 1914 m. gruodžio 20 d. Lenkijoje.

4. Puskarininkis Urbšaitis, Kazikėnų Noihofo girininkas, sausumos kariuomenės batalionas Tilžėje. Žuvo kovose tarp Piktupėnų ir Tauragės 1915 m.

5. Hansas Gefkė – kelių meistro G. Gefkės sūnus, puskarininkio mokinys, žuvo 1914 m. lapkričio 13 d. prie Golembinės Lenkijoje. Jo sesuo Kete Gefkė 1915 m. vasario 24 d. žuvo Eilau (dab. Ylava) Vokietijoje.

6. Ensius Preikšaitis iš Užbalių, 46 m. 2-asis būrys, 3-iasis šturmo batalionas Tilžėje, žuvo prie Póžerūnų prieš Tauragę 1915 m. kovo 20 d.

7. Fransas Lipkė iš Viešvilės, 21 m. 2-asis lauko būrys, 1-asis pionierių batalionas, žuvo 1915 m. kovo 4 d. Rogčine Lenkijoje.

8. Albertas Gudlovskis iš Pagulbinių, 21 m. 1914 m. gruodžio 8 d. su kreiseriu „Šarnhorstas“ nuskendo prie Folklando salų.

9. Otas Knispelis iš Viešvilės, 21 m. puskarininkis, 1-asis pėstininkų pulkas, žuvo prie Dušalkos (Karpatuose) 1915 m. vasario 13 d.

10. Johanas Užkuraitis iš Viešvilės, dragūnas, dragūnų pulkas Nr. 1. Žuvo 1915 m. sausio 26 d. prie Berenfango (Ragainės sritis).

11. Otas Kolbachas iš Viešvilės, 21 m., rezervo pakaitinis, žuvo 1915 m. kovo 15 d. prie Poharo (Alicija M.).

12. Maksas Noimanas iš Užbalių, 25 m. pėstininkų divizijos Nr. 20 rezervo pakaitinis, žuvo 1915 m. gegužės 19 d. prie Vicenijos (Galicija).

13. Francas Šulmaistratas iš Pagulbinių, 22 m. 1914 m. gruodžio 8 d. su kreiseriu „Šarnhorstas“ paskendo prie Folklando salų.

14. Otas Vėberis iš Baltupėnų, 23 m. pėstininkų pulko Nr. 41 jefreitorius, žuvo 1914 m. rugpjūčio 17 d. prie Neidenburgo rytų Prūsijoje.

15. Otas Viršingas iš Užtilčių, 20 m. pėstininkų pulko Nr. 43 muškietininkas, žuvo 1914 m. gruodžio 31 d. prie Bolimovo (Varšuva).

16. Gustavas Šereikis iš Viešvilės, 28 m., paskutiniu metu Tilžės pėstininkų pulko Nr. 44 puskarininkis, žuvo 1915 m. liepos 25 d. prie Narevo.

17. Gustavas Tunaitis iš Viešvilės, 23 m. pėstininkų pulko Nr. 33 šaulys, žuvo 1915 m. liepos 23 d. prie Rudka-Skroda.

18. Hansas Grubelis, antrasis mokytojas Viešvilėje, pėstininkų pulko Nr. 44 pavaduojantis karininkas, 26 m. Žuvo 1914 m. rugpjūčio 27 d. prie Tanenbergo.

19. Albertas Kleinas iš Užtilčių, 22 m. šaulys, mirė karo lauko ligoninėje Kelne 1915 m. liepos 23 d.

20. Paulas Mertinsas iš Viešvilės, 20 m. gvardijos pulko Nr. 1 grenadierius, žuvo vakarų fronte 1915 m. spalio 13 d. prie Loreto aukštumos.

21. Fransas Vichtas iš Viešvilės, 28 m., paskutiniu metu Tilžės gvardijos pėstininkas, žuvo 1915 m. birželio 13 d. netoli Varšuvos.

22. Albertas Švaisingeris iš Kazikėnų Noihofo, 41 m. sausumos kariuomenės 3-iojo bataliono Tilžėje karys, buvo sunkiai sužeistas ir mirė Bambergo ligoninėje 1915 m.

23. Paulas Šereikis iš Kalvelių, 22 m. pėstininkų pulko Nr. 59 muškietininkas, žuvo prie Starganiškių Rusijoje 1915 m. rugpjūčio 2 d.

24. Ensius Šereikis iš Antupių, 27 m., 1-ojo pėstininkų pulko muškietininkas, žuvo 1915 m. spalio 19 d. prie Žuvikių.

25. Paulas Hopė iš Viešvilės, 21 m. 1-asis jūreivių pulkas, žuvo 1915 m. spalio 12 d. Vestende (Belgijoje).

26. Hermanas Stočka iš Viešvilės, 19 m., pėstininkų pulkas Nr. 33, mirė karo lauko ligoninėje Kručėve 1915 m. rugpjūčio 13 d.

27. Hermanas Papendikas iš Baltupėnų, 45 m. vyr. jūrininkas, mirė karo lauko ligoninėje Šilutėje 1915 m.

28. Augustas Bendingas iš Užbalių, pėstininkų pulko Nr. 4 landveras, žuvo 1914 m. rugsėjo 30 d. prie Bembišės (Rusijoje).

29. Albertas Furmaisteris iš Viešvilės, 34 m., žuvo 1915 m. vasario 12 d. Nikrašene Rytų Prūsijoje, palaidotas Bakene.

30. Johanas Balšaitis iš Baltupėnų, 28 m. bocmanas puskarininkis, žuvo mūšyje prie Skagerako, palaidotas Baltupėnuose.

31. Hansas Riogleris iš Vilkduobės, girininko sūnus, žuvo 1916 m. liepos 1 d. prie Tiaumonto.

32. Emilis Lėmanas iš Apšrūtų, 23 m. pėstininkų pulko Nr. 378 jefreitorius, žuvo 1916 m. spalio 30 d. prie Dombrovkos.

33. Vilhelmas Gudkovskis iš Pagulbinių, 1-asis pėstininkų pulkas, 9 rezervinė kuopa, žuvo 1916 m. rugsėjo 5 d. prie Huilečės (Galicijoje).

34. Georgas Paulaitis iš Užbalių, 41-asis pėstininkų pulkas, 5-oji kuopa, 1916 m. birželio 13 d. prie Fort Vauks (Verdenas) buvo sužeistas, birželio 21 d. mirė karo lauko ligoninėje.

35. Julius Norkus iš Baltupėnų, 22 m. 1914 m. gruodžio 8 d. paskendo prie Folklando salų kreiseryje „Šarnhorstas“.

36. Puskarininkis Gerstmanas, Viešvilės lentpjūvės darbuotojas, 40 m. 3-iasis landšturmio batalionas Tilžėje, žuvo 1914 m. rugsėjį prie Štelynų, ten ir palaidotas.

37. Frydrichas Bučeraitis iš Viešvilės, 20 m., paskendo 1916 m. gegužės 30 d. su tanklaiviu „Pomern“ Skagerako mūšyje.

38. Vilhelmas Osvaldas iš Baltupėnų, 253-iasis pėstininkų būrys, 5-oji kuopa, 1917 m. sausio 1 d. mirė karo lauko ligoninėje, palaidotas karių kapinėse Riminikul (Rumunijoje).

39. Karlas Nasneris iš Viešvilės, 36 m. landšturmanas, žuvo 1916 m. spalio 21 d. Konstancos (Dobrudša, Rumunijoje) puolimo metu.

40. Johanas Endrulaitis iš Baltupėnų, 22 m., 64-asis pėstininkų pulkas, žuvo 1916 m. gruodžio 24 d. vakarų fronte, palaidotas didvyrių kapinėse Morehyze.

41. Augustas Vilumaitis iš Baltupėnų, 26 m. 1-ojo skyriaus radistų pastiprinimas, mirė 1917 m. sausio 29 d. Tempelhofo ligoninėje, vasario 5 d. palaidotas Baltupėnuose.

42. Albertas Jozupaitis iš Baltupėnų, 23 m., 4-asis jūreivių pulkas, 7-oji kuopa, 1917 m. sausio 16 d. sunkiai sužeistas, mirė jūrininkų ligoninėje Njuporte.

43. Fricas Kaminskis iš Užbalių, 37 m., 1914 m. rugsėjo 7 d. žuvo Prancūzijoje.

44. Albertas Kaminskis iš Užbalių, 23 m., 1916 m. spalio 22 d. žuvo Prancūzijoje.

46. Johanas Angertas iš Viešvilės, 37 m. 1917 m. balandžio 16 d. žuvo prie La Malmaisono.

45. Ernestas Kaminskis iš Užbalių, 24 m. 1917 m. kovo 25 d. žuvo Rusijoje.

47. Adolfas Šraderis iš Leipgirių, 29 m. puskarininkis, žuvo 1917 m. birželio 11 d. prie Mesines (vakarų fronte).

48. Eduardas Šarkus iš Viešvilės, 5-oji kuopa, 2-asis rezervinis pulkas, žuvo 1917 m. balandžio 28 d. šiaurės Prancūzijoje kovose su angliais.

49. Augustas Heningsas iš Viešvilės, 35 m. landvero karys, žuvo 1917 m. liepos 14 d. prie Verderno.

50. Ferdinandas Brašaitis iš Viešvilės, 379-asis pėstininkų pulkas, 1-oji rezervo kuopa, 1917 m. birželio 22 d. prie Krėvos Baltarusijoje nužudytas rusų.

51. Evaldas Harderis iš Viešvilės, 23 m. 41-ojo pėstininkų pulko 5-oji kuopa, 1917 m. rugpjūčio 5 d. mirė karo lauko ligoninėje Veterane, palaidotas Izegemo kapinėse.

52. Francas Žagūnas iš Pagulbinių, gvardijos šaulys, žuvo 1917 m. rugpjūčio 1 d. vakarų fronte kovose su anglais.

53. Francas Osvaldas iš Baltupėnų, 24 m. 1-ojo pulko pėstininkų artilerijos jefreitorius, žuvo 1917 m. rugpjūčio 26 d. Flandrijoje, taisant telefono liniją.

54. Francas Reikaitis iš Užbalių, kronprinco (sosto ipėdinio) grenadierius, žuvo 1917 m. rugpjūčio 5 d. prie Bančestis (Bukovinoje).

55. Otas Veverus iš Kalvelių, 24 m. šaulys, žuvo 1917 m. lapkričio 10 d. prie Pašendelės (Flandrijoje).

56. Frydrichas Kiauka iš Baltupėnų, 30 m., rezervo pakaitinis, žuvo 1917 m. rugsėjo 27 d. prie Na Noivilės Flandrijoje.

57. Kurtas Hiopfneris iš Ridelkalnio, 23 m. 12-ojo Tiuringijos husarų bataliono jefreitorius, žuvo 1918 m. Elzase, pulko puolimo metu.

58. Otas Abromaitis iš Kalvelių, 40 m. 63-iasis pėstininkų pulkas, žuvo 1917 m. gegužės 3 d. prie Araso.

59. Paulas Grigaitis iš Viešvilės, 23 m. 1-ojo bataliono, 45 pulko puskarininkis, 1918 m. kovo 23 d. prie Sankt Kventino buvo sužeistas, mirė ligoninėje.

60. Evaldas Lencas iš Užbalių, 18-ojo pėstininkų būrio rezervas, žuvo 1918 m. gegužės 18 d. prie Vilers auks Krables.

61. Albertas Nagevičius iš Užbalių, 20 m. 3-iojo grenadierių pulko šaulys, žuvo 1918 m. birželio 16 d. vakaruose.

62. Fricas Cydornas iš Kalvelių, 21 m. jefreitorius, žuvo 1916 m. lapkričio 9 d. Jugoslavice.

63. Gustavas Klosas iš Viešvilės, 15-asis pėstininkų pulkas, 2-asis būrys, žuvo vakarų fronte prie Kastelio 1918 m. gegužės 2 d.

64. Augustas Fricas Obermajeris iš Viešvilės, 23 m., mirė 1915 m. sausio 26 d. ligoninėje.

65. Vilhelmas Obermajeris iš Viešvilės, 19 m., mirė karo lauko ligoninėje Bjelske (Rusijoje) po sunkaus sužeidimo.

66. Francas Dėnas iš Kalvelių, 23 m. puskarininkis, žuvo 1917 m. balandžio 8 d. prie Mitau.

67. Francas Simonaitis iš Pagulbinių, 211-ojo rezervinio pėstininkų pulko jefreitorius, žuvo 1918 m. balandžio 20 d. į pietus nuo Lijono.

68. Fricas Mačaitis iš Viešvilės, 20 m., 110-ojo pėstininkų pulko jefreitorius, mirė Northauzeno ligoninėje 1918 m. rugpjūtį.

69. Augustas Kuršaitis, batsiuovys iš Viešvilės, 47 m. jefreitorius, žuvo 1918 m. rugpjūčio 16 d.

70. Eduardas Šmidkė iš Leipgirių, 21 m. artileristas, žuvo 1918 m. liepos 18 d. Prancūzijoje.

71. Liudvikas Kesneris iš Leipgirių, 28 m. 79-asis lauko artilerijos pulkas, žuvo 1918 m. rugpjūčio 26 d. prie Asevilės Prancūzijoje.

72. Jurgis Paulaitis iš Baltupėnų, 21 m., žuvo 1918 m. rugpjūčio 6 d. Flandrijoje.

73. Henrikas Diržūnas iš Viešvilės, 268-ojo lauko artilerijos pulko 2-ojo bataliono puskarininkis, žuvo 1918 m. spalio 15 d. į vakarus nuo Izegemo Flandrijoje.

74. Emilis Kerkau iš Baltupėnų, 23 m., žuvo 1915 m. rugsėjo 15 d. prie Sankt Kventino.

75. Artūras Kerkau iš Baltupėnų, 19 m., rezervinio gvardijos pulko karys, žuvo 1917 m. lapkričio 21 d. prie Lenso.

76. Karininko pavaduotojas Pliukvecas iš Tetervinės, 27 m., 1-asis jėgerių batalionas, mirė karo lauko ligoninėje 1918 m.

77. Augustas Bernaitis iš Pagulbinių, 22 m., 1914 m. gruodžio 8 d. paskendo kreiseryje „Šarnhorstas“ prie Folklando salų.

78. Fricas Švaisingeris iš Užtilčių, 20 m., 1-osios gvardijos kuopos jefreitorius, po sunkaus sužeidimo mirė 1918 m. spalio 12 d. Géroje, palaidotas Užtilčiuose.

79. Emilis Pleikas iš Baltupėnų, 24 m., kronprinco grenadierių pulko 11-oji kuopa, 1918 m. birželio mėn. sužeistas prie Saratovo, grįždamas į tėvynę mirė.

80. Jurgis Nikolaitis iš Viešvilės, 379-ojo pėstininkų pulko jefreitorius, mirė 1918 m. spalio 21 d. Kijeve (Ukrainoje).

Antrojo pasaulinio karo prie Viešvilės eiga. 1944 metų spalį

Hansas Erhardtas fon Knoblochas

Vertė Ramutė Bakaitienė

1944 m. spalio 7 d. Viešvilę paliko jos gyventojai. 1944 10 09 Raudonoji armija užėmė Šakiūs, Jurbarką ir puolė toliau. Greit pasienyje su Vokietija ties Smaliniškais jau vyko smarkūs mūšiai. Raudonoji armija kovėsi palei vieškelį ir kairiajame Nėmuno krante link Viešvilės, kad uždarytų pontoninį tiltą, kuriuo traukėsi iš pradžių užnugario, po to ir priekiniai vokiečių kariuomenės daliniai.

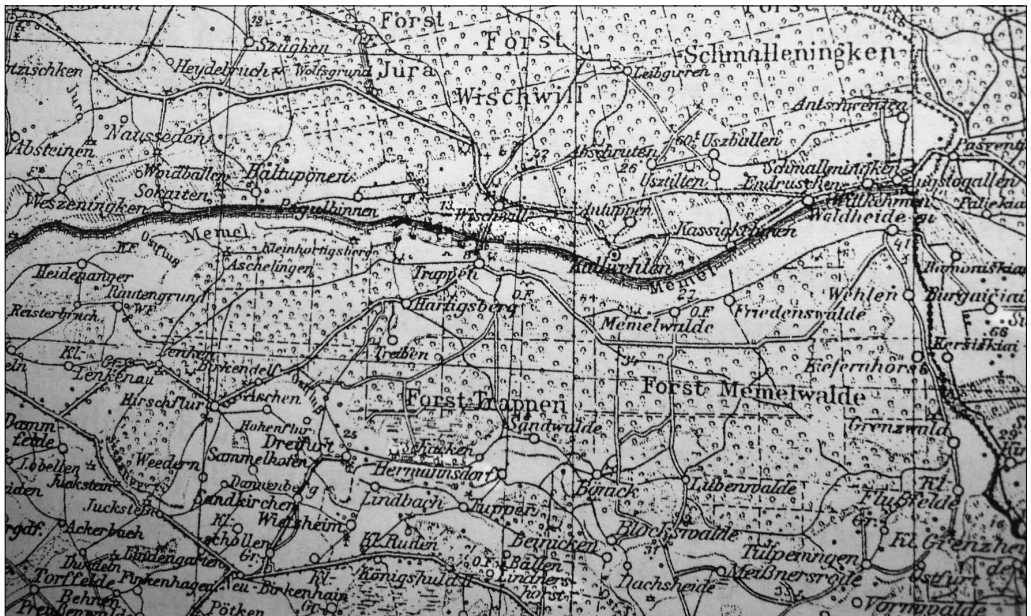
Vyko kovos dėl Viešvilės ir galimybės persikelti per upę į Trapėnus. Raudonoji armija esą įsiveržusi į kaimą ir tris kartus kautynėse buvo vokiečių kareivių išstumta. Ponia Bajor iš Brodsendo tai išgirdo iš Ziegenhaine prie Kaselio gyvenusio šių kovų dalyvio Justo Lutz. Ši, dar Viešvilėje pažįstama, kareivį ji atsitiktinai sutiko jau praėjus karui ir iš jo sužinojo apie paskutines kovų dienas Viešvilėje. Bet išsamiau, kas ir kaip čia kovojo, jau niekas negalėjo pasakyti.

Kaime nuo rusų karo lėktuvų, artilerijos ir pėstininkų šūvių buvo sugriauta ir apgadinta daug gyvenamųjų namų. Pradžią padarė karo lakūnai, kurie 1944 m. rugpjūčio mėn. norėjo subombarduoti laivų priplauką ir trapa, bet paliko Nėmuno pievose tik didžiules duobes. Tuomet 1944 m. vasarą, kaip prisimena Erna Auders (Audersch) iš Brodsendo gyvenvietės, prie Viešvilės, Pagulbiniuose nukrito dvivietis vokiečių lėktuvas.

Antrojo pasaulinio karo veiksmai Viešvilės apylinkėse. 1944 m. spalį.

Hans Erhardt von Knobloch, Die Wischwiller Dorf-Chronik II, 1998,

Seite 240

Spalio pradžioje karo lėktuvai pasirodydavo vis dažniau, ypač naktimis su šviečiančiomis bombomis. Nedidelė bomba pataikė į dešinėje pašto stovėjusią miestelio burmistro įstaigą. 1944 m. spalio 11 d. aviacija bombardavo Eizenhamerio geležies dirbinių įmonę ir Šetlerių sodybą. Sodybos tvartai ir gamybiniai pastatai sudegė – šešiolikmečiai Heinzas Šetleris (*Schetler*) ir Herbertas Žukas (*Szuks*) sėpėjo išsigelbėti priedangoje.

Lentpjūvė, kurioje iki 1944 m. metų liepos mėnesio dar buvo gaminamos šaudmenų dėžės, dėl stiklinio fasado buvo užmaskuota beržais, kaip pasakojo sugrįžusi tų laikų liudytoja Erna Audersch, jų sudžiūvusios liekanos dar 1946 m. buvo randamos apgriautuose įmonės pastatuose. Pastatams padaryta žala rodo, kad čia vyko ne gatvės mūšiai, bet daugiau aviacijos, minosvaidžių ir artilerijos – galimas daiktas, vokiečių, kuri, vermachtui perėjus į pietinę Nemuno pusę, pradėjo apšaudymus. Girininkijos, viršutinio malūno aukšto, taip pat pirmosios instancijos teismo rūmų sugriovimai rodo, kad tai buvo tikriausiai artilerijos atakų padariniai.

Rusai, kaip liudija paminklas kariams, šiose daugiadienėse kovose patyrė didelių nuostolių. Ant karių kapų akmens plokščių iškaltos 27 pavardės ir 21 karys – neatpažintas žuvusysis. Vokiečių žuvusių karių skaičius nežinomas. Gyventojų teigimu, kaime buvo 6 paskubomis palaidotų vokiečių karių (dabar jau pradingę kapai).

Jau 2004 m. vasarą su Tilžėje gyvenusio klasės draugo, kuris tyrinėjo karinius istorinius įvykius, Hans Dzieran-Chemnitz pagalba pavyko gauti 2 vokiečių armijos generalinio štabo žemėlapius. Šiuose žemėlapiuose matome pagrindinių kovų eigą Viešvilės fronte 1944 m. metų spalio 19–24 d. Paaiškėjo, kad spalio 19 d. Smaliniškai jau buvo atiduoti, o pagrindinė kovų linija ėjo nuo Kazokų tilto per Viešvilės mišką pro Leipgirius, Užbalius iki Nemuno ir į vakarus netoli Endriušių. Tyrinėdami šią vietovę 2004 m. metų vasarą, radome vokiečių 69-osios pėstininkų divizijos apkasų liekanas. Apkasai buvo prie Smalādaržio, netoli buvusios vokiečių–rusų sienos. Gyventojai pasakojo, kad uogaudami jie daug metų Viešvilės miške rasdavo kareiviškos amunicijos.

2004 m. liepos mėn., grįžęs iš vasaros kelionės į savo senąją tėviškę, toliau tęsiau paieškas apie spalio mėnesio kovas prie Viešvilės. Laimingo atsitiktinumo dėka Duisburge užmezgiau ryšį su ponu J. E. Eifertu (*J. E. Eifert*), kuris per 10 tyrinėjimo metų surinko 1 000 puslapių (20 egz.) 69-osios pėstininkų divizijos kroniką.

Ši divizija, kaip rodo žemėlapiai, tada buvo atsakinga už Viešvilės fronto ruožą. Ponui Eifertui esame dėkingi, kad paskutinės kovų dienos prie Viešvilės iškilo iš tamsios praeities nežinios. Jis pateikė istorinę medžiagą karo dienoraščių forma, korpuso ir divizijos įsakymus, dislokacijos vietas žemėlapius, pranešimus, paveikslus tiek 69-osios, tiek ir kaimyniniame Tauragės–Vilkavyskių regione kovojusios 21-osios pėstininkų divizijos.

Kad būtų galima sugrupuoti faktus, norėčiau pradėti šiek tiek iš toliau. 1944 m. liepos 6 d. sąjungininkai pradėjo invaziją į Normandiją. Tų pačių metų liepos 22-ąją prasidėjo didysis rusų puolimas vidurio Rusijoje. Vokiečių kariuomenės būriai ten buvo sumušti, prarado 300 tūkstančių karių. Jau rugpjūčio mėn. rusai priartėjo iki Rytprūsių sienos, kur buvo sudarytas naujas vokiečių gynybos frontas. Jis siekė Šiaulius, Keimę, Rasėinius, Raudonę, Šakius ir Vilkavyski. Pasi-

Paminklas su kapais rusų kariams. Viešvilė. Hansas Erhardtas fon Knoblochas, Wischwiller Dorf-Chronik IX, 2005, Berlin-Dahlem, 2005, p. 109

telkus likusias civilių pajėgas buvo pastatytas vadinamasis Rytprūsių gynybinis ruožas, palei visą fronto liniją buvo iškasti prieštankiniai apkasai. Iš Viešvilės vos 16 metų turėjęs Herbertas Žukas (*Szuks*) su 12 viešviliečių jaunuolių liepos viduryje atplaukė garlaiviu į Jurbarką kasti gynybinių apkasų. Šiauriau nuo šio miesto jaunuoliai dar nenuimtų javų laukuose 2 savaites kasė prieštankinius griovius Rytprūsių pirmajam gynybiniam ruožui.

Nuo 1944 m. liepos Tilžė buvo net 14 kartų bombarduota. Pirmąjį bombardavimą 16-metis Giunteris Namovicus (*Günter Namowitz*) patyrė šios ligoninės rūsyje, buvo Tilžės ligoninės pacientas. Viešvilės lentpjūvės darbininkai turėjo vykti į Tilžę aukų paieškai ir miesto tvarkymui. Rugpjūčio 24 d. pagalbai į Tilžę atvyko savanoriška Henriko Lango (*Heinrich Lang*) vadovaujama Viešvilės ugniagesių komanda. Giunteris Namovicus, kaip savanoris civilis padėjėjas, atvyko į degančią Tilžę kartu su ugniagesiais.

1944 m. liepos mėnesį, taip pat kaip ir 1941 m. birželį, Viešvilės techninės grupės kareiviai tarp Trapėnų ir Viešvilės įrengė pontoninį tiltą, kuriuo iki 1944 m. spalio 10 d. galėjo naudotis ir civiliai gyventojai.

1944 m. rugpjūčio 2 d. prieš pietus prasidėjo aliarmas ir gyventojai „saugumo sumetimais“ skubiai buvo evakuoti pontoniniu tiltu per Nemuną, bet po dviejų dienų galėjo grįžti atgal, nes frontas Lietuvoje stabilizavosi dar prieš Nemuno prieigas.

Viešvilės ūkininkai galėjo nuimti derlių, tačiau visas kaimo gyvenimas nuo liepos pradžios jau ėjo karo nuotaikomomis. Kaime įkurta ligoninė, sudaryti pirmieji pastiprinimo būriai, uždaryta mokykla, lentpjūvė, niekas negalėjo išeiti iš kaimo, išskyrus tuos, kurie išvykdavo pas gimines į Vokietiją.

1944 m. rugpjūčio 10–12 d. į pietus nuo Šiaulių Raudonajai armijai pavyko staigiai prasiveržti, bet jai kelią užtvėrė 3-ioji tankų armija bei 9-asis armijos

korpusas, tad fronto linija vėl ėjo šiaurės–pietų kryptimi. Nuo rugpjūčio vidurio rusų puolimas susikoncentravo į vokiečių gynybą Nemuno pietinėje pusėje. Pagrindiniai puolimo punktai buvo Šakiai, Širvintà, Vilkaviškis.

Iki rugpjūčio pradžios fronte buvo tylu. Už teritoriją šiaurinėje Nemuno pusėje buvo atsakingas 19-asis armijos korpusas, vadovaujamas generolo Vutmano (*Vutman*), kartu su 95-ąja ir 69-ąja pėstininkų divizijomis. Pagrindinė 69-osios pėstininkų divizijos linija, vadovaujama generolo leitenento Zygfydo Raino (*Siegfried Rein*), tęsėsi nuo Raudonės iki pietinės Raseinių pusės. Užnugario divizijos sritis buvo Jurbarkas, Eičiai, Smalininkai ir Viešvilė. Taigi 69-oji pėstininkų divizija buvo mūsų tėviškės gynėja. Rusų rudens puolimas prasidėjo 1944 m. spalio 5 d. 1-asis rusų Baltijos frontas su trimis armijomis uraganiniu šaudymu pradėjo puolimą į šiaurės vakarus nuo Šiaulių. Per trumpą laiką jie sumušė 28-ąjį fronto armijos korpusą ir pasuko link Baltijos jūros.

Pirmąją rusų puolimo dieną Raseinių apylinkėse buvo ramu, nors ten prieš vokiečių pėstininkų divizioną, pasiruošę kautynėms, stovėjo tankų korpusas ir trys rusų šaulių divizijos. Nebuvo abejonių, kad prieš puolimas galimas kiekviena minutę. Jau naktį virš visos korpuso teritorijos vyko prieš aviacijos antskrydžiai. Spalio 6-osios rytą 9 val. 30 min., po pusę valandos užsitęsusio uraganinio artilerijos apšaudymo, rusai pradėjo didžiulį laukimą puolimą. Iki 11 val. 45 min. priešas prasilažė iki 95-osios pėstininkų divizijos artilerijos diviziono gynybinės linijos.

69-oji Reino–Vestfalijos pėstininkų divizija

Vadai: generolas leitenantas Zygfydas Rainas (*Siegfried Rein*), generalinio štabo majoras (*iki 1944 12 10*) Evaldas Henrikis (*Ewald Henrici*), generalinio štabo majoras (*nuo 1944 12 10*) Horstas Griuningėris (*Horst Grüninger*).

1939 m. rugpjūčio 26-ąją mobilizacijos metu Miunsteryje (*miestas Vokietijos šiaurės vakaruose, Šiaurės Reino–Vestfalijos žemėje – red. pastaba*) iš 6-ojo karinio būrio naujai suformuota divizija užėmė pozicijas Vestfalijos pasienyje su Liuksemburgu ir Belgija. 1940 m. 69-oji divizija buvo karo žygyje Norvegijoje (*Bergen, Stavangver, Egersund*), kur iki 1942 m. pasiliko kaip okupacinė kariuomenė, kol buvo pasiūsta į šiaurės frontą Rusijoje. Norvegijos prisiminimui divizija turėjo ženklą – ant visų jos transporto priemonių buvo vikingų laivas. 69-oji pėstininkų divizija kovėsi prie Leningrado, Nevelio ir Opočkos.

1944 m. rugpjūčio 18 d. 69-oji pėstininkų divizija buvo priskirta 9-ajam armijos korpusui ir kovėsi Lietuvoje. Greitai ji pasiekė ir Klaipėdos kraštą. Rytų Prūsijoje ji kovojo ties Pīlkalniu (*Pillkallen, Schloßberg, Dobrovoliskas – red. pastaba*), į pietus nuo Tilžės, prie Vėlūvos (*Wehlau, Znamenskas – red. pastaba*) ir pietiniame Karaliaučiaus krašte. Po Karaliaučiaus tvirtovės kapituliacijos likę gyvi šios divizijos kariai 1945 04 09 pateko į kalėjimą.

69-ajai pėstininkų divizijai 1944 m. spalio 9–20 d. priklausė 2-osios Rytprūsijų vietovės prie Viešvilės miško gynimas. Čia kovėsi: 236-asis grenadierų pulkas, kurio vadas buvo pulkininkas Erichas Zaidelis (*Erich Seidel*), 236-ojo pulko 1-oji grupė, kurios vadas buvo kapitonas Harcenas (*Harcen*), 236-ojo pulko 2-oji grupė, vadovaujama Luigo (*Luig*), 238 pulko 8 smogiamoji grupė, kurios vadas buvo Briulis (*Brüll*), viršila Artūras Duksas (*Arthur Dux*).

157-ojo pulko vadas buvo vyresnysis leitenantas A. Grimė (*Grimme*), 157-ojo pulko 1-osios grupės vadas – majoras *Sachvehas* (*Sachweh*), 157-ojo pulko 2-osios grupės vadas – majoras Karlas Šunkas (*Karl Schunk*). Čia buvo dislokuota 69-osios divizijos šaulių batalionas, 169-asis artilerijos pulkas su 4 skyriais, 169-asis tankų šaulių batalionas, 169-asis pastiprinimo formavimo batalionas, kurio vadas buvo kapitonas Voitė (*Woyte*). Pavaldūs buvo ir 2 batalionai iš 75-ojo ir 611-ojo saugumo pulkų, 245-asis krašto apsaugos batalionas, taip pat 1-asis artilerijos pulkas (iš 21 *pėstininkų divizijos*).

Divizija turėjo 9 pabūklus, 150 lengvųjų kulkosvaidžių, 35 sunkiuosius kulkosvaidžius, 40 vidutinio lengvumo minosvaidžių, 16 sunkiųjų minosvaidžių, 10 prieštankinių 5 cm pabūklų, 15 prieštankinių 7,5 cm pabūklų, 10 pėstininkų pabūklų, 28 lauko haubicas (*artileryjos pabūklai su trumpesniu negu patrankos vamzdžiu, šaudantys iškilia trajektorija per užtvartas*), 8 sunkias lauko haubicas. 1944 m. spalio mėn. rusai į kautynes prieš 69-ąją pėstininkų diviziją pasiuntė tris savo divizijas.

Buvusios armijos korpuso kautynių vadavietės: 1944 m. spalio 2 d. – Gaūrė, 8 km į šiaurę nuo Eičių, spalio 8 d. – Žukaĩ, spalio 9 d. – Bitėnai–Rambėnas, spalio 17 d. – Tusainiai (*Tussainen, Čiapajėvas – red. pastaba*).

Pėstininkų 69-osios divizijos vadavietės: iki spalio 6 d. – Vytėnai, spalio 7 d. – Girdžiaĩ, spalio 8 d. – Eičiaĩ, spalio 9 d. – Jėravos girininkija, spalio 20 d. – Trapėnų girininkija (*Hartigsberg*).

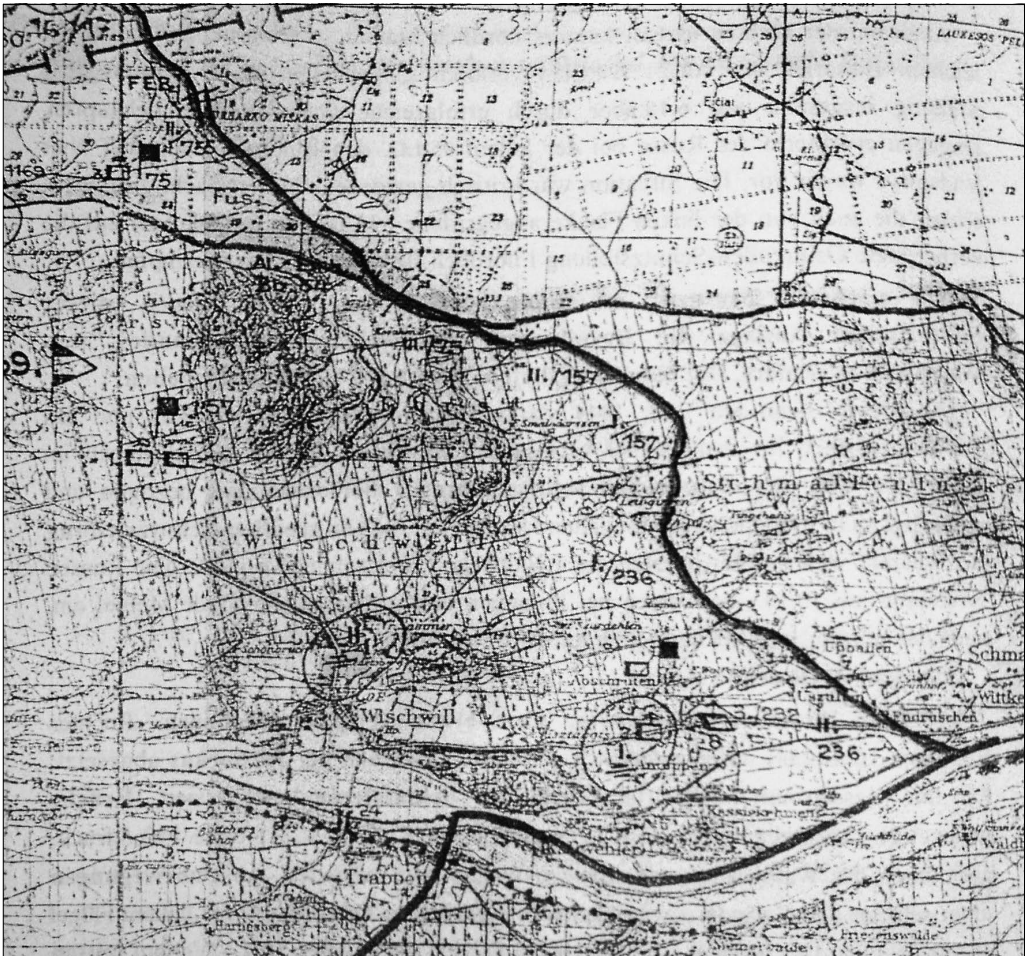
Įsiveržimai vyko ir dešinėje pėstininkų divizijos pusėje į šiaurę nuo Stakių, ten buvo prarastos 21-ojo artilerijos pulko lengvosios baterijos (*21 pėstininkų divizija*).

1944 m. spalio 6 d. pėstininkų divizija išlaikė savo gynybinį ruožą sėkmingomis kontratakėmis. Tuo tarpu rusų kariuomenė išplėtė puolimą kairiajame pėstininkų divizijos sparne ir toliau atakavo Vėdžgirį. Situacija tapo kritiška. Naktį į spalio 7-ąją iš kairiojo flango puolama 69-oji pėstininkų divizija gavo įsakymą pasitraukti į paruoštą 1-ąją Rytprėsių gynybinę poziciją į šiaurę nuo Jurbarko.

1944 m. spalio 7 d. ryte, šeštadienį, susidariusi įtemptai karinei padėčiai, rytinio Klaipėdos krašto gyventojai, tarp jų ir Viešvilės, buvo evakuoti. Įsakymas viešviliečių evakuacijai buvo duotas rytą 7 valandą.

69-oji pėstininkų divizija spalio 7-ąją atrėmė prieš tankų atakas prie Eřžvilko ir Šaltuonės upelio, padarydama priešui didelius nuostolius. Pagal duotą įsakymą spalio 8-ąją ji pasitraukė į 1-ąją Rytprėsių gynybinę poziciją prie Jurbarko ir gynėsi, tačiau neatidėliodama pasitraukė į 2-ąją Rytprėsių gynybinę poziciją, nes iš šiaurės vakarų sparčiai artėjo 1-asis Baltijos frontas. Spalio 10-ąją rusai pasiekė Palangą, apsupo Klaipėdą ir šiaurinė Klaipėdos krašto dalis buvo prarasta.

Iš 69-osios pėstininkų divizijos 9-ojo armijos korpuso vadovybės pranešimo: „1944 m. spalio 10 d. pasitraukimas buvo planingas, tik pradėtas pavėluotai. 236-asis grenadierų pulkas, esant prie Jurbarko stipriam priešo spaudimui, pasitraukė. 2 val. ryto jis pasiekė tiltą prie Smalininkų. Tiltas susprogdintas. Vidurinis 157-asis grenadierų pulkas ir kairysis 24-asis grenadierų pulkas pasitraukė be priešo spaudimo, tačiau jam stipriai trukdė traukiamasis mišku, nes čia būta mažai kelių. Kairiojo sparno atsitraukimas, esant nedideliame priešo spaudime ir sunkumams vietovėje, buvo baigtas 10 val. Divizijos pagrindinių kovų linija buvo nepatogi – ji ėjo per Viešvilės miško vidurį, nepakoko vietos šaudymui.“

Pagrindinė kovų linija 2-ojoje Rytprūsių apsauginėje zonoje prieš Viešvilę. 69-osios pėstininkų divizijos pozicijų žemėlapis 1944 10 16–18. Hansas Erhardtas fon Knobloch, Wischwiller Dorf-Chronik IX, Berlin-Dahlem, 2005, p. 114

13 val. divizija prie pagrindinės kovų linijos buvo visiškai pasiruošusi gynybai, išskyrus susidariusį 3 km pločio tarpą kairiajame sparne, kur vyko 157-ojo grenadierių pulko pergrupavimas. 11 val. į vakarus nuo Užbalių sunaikinta nestipri priešo žvalgyba ir pasitraukta į mišką rytų kryptimi. Kairėje likęs atviras 2 km pločio tarpas. 11 val. 10 min. prie šio tarpo ir prie dešiniojo sparno pastebėtos nedidelės priešo pajėgos. 17 val. 5 min. 400 m proskynos rytiniame pakraštyje į šiaurę nuo Leipgirių vyko įsiveržimas. Viduriniame ir šiauriniame ruožuose priešas sustiprėjo naktį.

18 val. 10 min. – prasidėjo priešo puolimas. Priešo pajėgos – apie 90–100 karių. Sutelkus prieš pagrindinę kovų liniją, buvusią tarp Nemuno ir Smalininkų–Viešvilės kelio, artileriją ir pėstininkus, puolimas atremtas. 20 val. įsibrovimas prieš kairįjį 236-ojo grenadierių pulko sparną atremtas. Nakties valandomis priešas buvo ramus. 69-oji pėstininkų divizija išlaikė 2-ąją Rytprūsių gynybinę poziciją, kol gavo įsakymą persikelti per Nemuną – tai vyko ankstų spalio 20 d. rytą.“

Kaip ir Antrojo pasaulinio karo su Rusija pradžioje, 1944 m. vasarą tarp Viešvilės ir Trapėnų vėl buvo pastatytas 24 t pontoninis tiltas. Jį saugojo pietiniame Nemuno krante įrengta, tinklais užmaskuota 8,8 cm zenitinė patranka. Pontoninis tiltas stovėjo iki 1944 m. spalio 20 d.

1944 m. spalio 9 d. Pagrindinė kovų linija ėjo panemune nuo Eñdriušių, pro Užtilčius, Užbalius iki Maibergo (56,8 m tarp Vilktačio (*Wolfspass*) ir Tetervinės (*Auerhahn*)), per Viešvilės mišką, Leipgirus iki Viešvilės upelio, trumpai – senąja prūsų–rusų siena ir toliau link Sakalinės. Divizijos vadovybės štabas buvo Jūravos girininkijoje, korpuso vadovybės štabas – Žukuosė. Prie Rydelsbergo ugnies pozicijose stovėjo sunkioji divizijos artilerija. Rydelsberge ir prie Eizenhamerio geležies gaminių įmonės nuo 1944 m. spalio 11 d., kaip divizijos rezervas, buvo dislokuotas 1 puolamasis batalionas.

Per kitas 10 dienų šis gynybinis ruožas buvo rusų šturmuojamas. Tačiau įsiveržimai tuoj pat būdavo atremti. Viešvilė nepateko į tiesioginių karo kovų zoną ir nebuvo sugriauta. Tačiau divizijos fronte palei Endriušius, Užbalius, Maibergą, Leipgirus, Smaladaržį ir toliau Sakalinės kryptimi kovos vyko kasdieną. Kai spalio 9 d. buvo užimti Smalininkai, dar tą patį vakarą buvo atremtas rusų puolimas tarp Nemuno ir kelio į Endriušius. Spalio 10-ąją priešas vėl veržiasi. Korpuso vadovybė pranešė: „69 pėstininkų divizija tarp 3.00 ir 3.20 val. atrėmė priešų kuopos puolimą prie kelio Sakalinė–Dunokai. 8 val. 30 min. atremtas priešų kuopos puolimas į pietvakarius nuo Leibgirių.

10 val. stipriai pasiruošęs priešas puola tarp vakarinės Užbalių pusės ir Maibergo, kuris staigia kontrataka 11 val. 30 min. buvo atkovotas. Nuo 9 val. priešas laikosi miške, į rytus nuo Leipgirių, ir 400 m pločio ir 300 m ilgio ruožu pradeda naują puolimą. Priešas atstumtas. 15 val. numatytas kontrpuolimas su 157-ąja grenadierų kuopa ir pabūklais.

Nuo 10 val. 40 min. iki 11 val. 10 min. prie kelio Sakalinė–Dunokai atremti 2 priešų batalionų puolimai.“

Yra išlikęs 9-ojo armijos korpuso pranešimas tankų armijos vyriausiajai vadovybei: „69-oji pėstininkų divizija dėl nepatogios miško vietovės (į rytus nuo Kaskalnio), esant stipriam nuolatiniam priešų puolimui, ilgai savo pozicijų neišlaikys. Prieš dešinią ruožą priešas sustiprėjęs jau prieš pietus. Įsiveržimas prie Leipgirių 16 val. 50 min. atremtas su dideliais nuostoliais. Prieš kairįjį į pietvakarius nuo Milaičių (Tauragės r., Gaurės seniūnija – red. pastaba) 16 val. 20 min. atremta 25 priešų karių žvalgybinė grupė. Prieš vidurinią ruožą priešas ramus. Tarp 18 val. 40 min. ir 19 val. visą pagrindinę kovų liniją ir divizijos užfrontės teritoriją priešas apmėtė sunkiojo kalibro bombomis. Kautynių vadavietėje 24-ajame grenadierų pulke 2 kariai žuvo ir 2 sužeisti. Dešiniajame sparne 50 m nuo pagrindinės kovų linijos rusai kasa apkasus. Viduriniajame ruože apie 21 val. po trumpos ir stiprios sunkiųjų pėstininkų ugnies atakos, dešiniajame ruože, į rytus nuo Smaladaržio, priešas prasiveržė, bet jo puolimas tuojau pat buvo atremtas.“

1944 m. spalio 11 d. ir vėlesnėmis dienomis korpuso vadovybė pranešė, kad priešų puolimo metu abiejose kelio į Sakalinę pusėse žuvo 54 priešų kariai. Grėsmingo įsiveržimo prie Smaladaržio likvidavimas buvo pavestas 1-ojo bataliono 157-ajam grenadierų pulkui, vadovaujamam leitenanto Šlenšteto (*Schlennstedt*) bei 6-ojo ir 7-ojo batalionų 236-ajam grenadierų pulkui, vadovaujamam vyr. leitenanto O. Busingo (*O. Büsing*). Nors ir įpratusios prie miško kovų ir skaičiumi didesnės, priešų pajėgos buvo greitai nugalėtos.

Tauragė buvo atiduota priešui. Šis miestas buvo žinomas visiems šiaurės kariuomenės atostogaujantiems, nes per paskutinius 3 metus, prieš išvykstant atostogauti į Vokietiją, kiekvienas vermachto karys ir jo uniforma šiame mieste turėjo pereiti dezinfekciją. Tada Tauragė su savo didelėmis, nesutvarkytomis maitinimo įstaigomis, didžiuliu alkoholio kiekiu buvo tapusi ten kovojusių dalinių skandalų vieta. Buvę kariai pasakojo apie nekontroliuojamą maisto atsargų išsinešimą.

Priešo apibūdinimas spalio 12 d. Divizija, stebėdama priešų judėjimą nuo Smalininkų į vakarus ir didesnio masto priešų antpuolius prie Nemuno ir Maibergo, teigia, kad čia kovojo 262-oji rusų šaulių divizija, o Leipgirių–Smaladaržio zonoje – 19-oji rusų divizija.

Pirmojo bataliono 157-asis pėstininkų grenadierių pulkas pakeistas statybų bataliono aliarmo daliniu ir perkeltas prie Eizenhamerio geležies dirbinių įmonės kaip divizijos rezervas. Pateikiamas spalio mėn. kovų prie Viešvilės dienoraštis:

Kai 1944 m. spalio 11 d. rusų karo lėktuvai puolė Eizenhamerio geležies dirbinių įmonę, jos sodybos ūkiniai pastatai užsidedė, Haincas Šetleris (*Heinz Schettler*) ir Herbertas Žukas (*Herbert Szuks*) išsigelbėjo įlipę į medį. Šis puolimas buvo nukreiptas prieš atvykusį 1-ojo bataliono 157-ąjį grenadierių pulką.

1944 m. spalio 12 d. 11 val. 30 min. 2 priešų kuopos pradėjo puolimą stipria granatsvaizdžių ir tankų ugnimi prie kelio į Endriušius. Tuo pat sutelkus pėstininkų artilerijos pabūklus ir granatsvaizdžius priešas prie savo linijos buvo sustabdytas. Tuo pačiu metu į šiaurės vakarus nuo Užtilčių buvo sumuštas parengtinis gynybinis ruožas.

1944 m. spalio 14 d. 15 val. 30 min. į pietryčius nuo Žaldvario (*Försterei Grünhof*) mažosios girininkijos buvo atremtas granatsvaizdžių puolimas iš miško. Ataką atrėmė artilerija. Netoli Leipgirių vyko nestiprus artilerijos šaudymas. 157-ojo grenadierių pulko 8 kuopos viršilai (*Feldtweibel – seržantas, nuo 1938 m. – viršila – red. pastaba*) Kavausi pasiūlyta įteikti Riterio kryžių.

1944 m. spalio 15 d. Naktį atremti 3 priešų žvalgybiniai būriai. Sustojimo vietoje prie Endriušių (*prie 1941 m. žuvusių vokiečių didvyrių kapų*) pastebėta 15 rusų kareivių, 2 iš jų nušovė snajperiai. Į 236-ąjį grenadierių pulką kreipėsi trys 548-osios pėstininkų divizijos užnugario kariai. Jie pranešė, kad prie Tetervinės (*Auerhahn*) mažosios girininkijos prieš 236-ąjį grenadierių pulką stovi 12,2 cm rusų karo baterija.

1944 m. spalio 16 d. Divizija vietoje numatytų 8 679 turėjo tik 4 600 karių, o turimos pėstininkų pajėgos buvo tik 3 329 kariai. 1943 m. spalio mėn. vieno fronto kario pakeitimui į karo tarnybą vietoje 2,6 kario skiriama tik 1,9 kario.

1944 m. spalio 17 d. Žvalgų būrio atrėmimas. Priešais 54-ąjį puolamąjį statybų bataliono korpusą tarp 12.00–12.15 val. būriuojasi rusų karinės pajėgos. Po pietų stipria artilerijos ugnimi apšaudė šiaurinę kelio Viešvilė–Smalininkai pusę. Tikriausiai tuo metu buvo subombarduotos ir 4 Viešvilės ūkininkų sodybos, tarp jų Noibacherių, Šubertų ir Mantvilių. Iš Noibacherių sodybos po Antrojo pasaulinio karo tebuvo likusi tik didelė daržinė, kurią vėliau naudojo kolūkis.

Artilerija sustabdė priešų judėjimą prie Smalininkų. Tuo metu vyriausioji tankų armijos vadovybė pranešė, kad iki spalio 21 d. nebus skirta lauko haubioms šovinių – būtinas griežtas šaudymo apribojimas.

Tomis dienomis, kai prie Jurbarko, Smalininkų, Kazikėnų, Vidkiemio, Endriūšių, Užbalių, Maibergo, Leipgirių, Smaladaržio, Užtilčių ir Sakalinės kasdien vyko stiprūs mūšiai, Viešvilė liko divizijos papildomo aprūpinimo amunicija, maisto produktais centru – buvo daug aprūpinimo grupių.

Viešviliečių puolamoji grupė susiformavo dar evakuacijos metu ir pasiliko apkasuose į pietus nuo Nemuno. Kai kurie vyrai, tarp jų Fricas Martinaitis (*Fritz Mertinat*), ypač jaunimas – tarp jų ir Giunteris Namovičius (*Günter Namowitz*), Herbertas Žukas (*Herbert Szuks*), Hainsas Šetleris (*Heinz Schettler*), pasiliko sargyboje. Rusų karo lėktuvai skraidė skutamuoju (*žemu*) skridimu.

Spalio 17 d. Rusų artilerijos pasiruošimas, kovos prie Gumbinės privertė papildomo aprūpinimo grupes iškelti iš Viešvilės. Giunteris Namovičius, tada dar būdamas 16 metų, pasakojo, kad gatvėje prie Viešvilės pašto ir Baumanų svečių namų buvo suvažiavę arkliais pakinkyti vežimai. Tuo metu vienas, visai žemai skrendantis, rusų karo lėktuvas su greitšaudėmis patrankomis ir sprogstamaisiais užtaisais pasuko link susirinkusiųjų. Praėjo tik kelios sekundės ir prieš akis atsivėrė baisus vaizdas – sprogimai, šauksmai, kruvini, mirštantys gyvuliai. Giunteris, tuomet stovėjęs minios viduryje prie Maidingo kepyklos (*Haus Bäckerei Maeding*), tegalėjęs iš baimės tik pasilenkti. Šūvių krušoje suspėjo pamatyti karo lėktuvo lakūno veidą. Ir jam buvo keista, kad galvijai nekėlė panikos, pasiliko tylūs, sustingę, tarsi ši drama jų neliestu.

Karo dienoraščiai praneša apie spalio 18 d. 12 val. 45 min. įvykusį priversitinį prieš lėktuvo P 2 nusileidimą į vakarus nuo Viešvilės (*įdomu, ar tai tikrai buvo tas pats lėktuvas?*). Lėktuvo vadas buvo suimtas.

69-oji pėstininkų divizija 2-ajame Rytprūsių gynybiniame ruože Viešvilės miške ir prie Viešvilės kaimo savo užduotį atliko narsiai ir su taktiniu meistriškumu, nors priešas buvo pranašesnis. Sėkmingai vadovavęs divizijai generolas leitenantas Zygfrydas Rainas (*Siegfried Rein*) po mirties apdovanotas Riterio kryžiumi. Viename 1944 m. lapkričio 6 d. įsakyme 9-ojo armijos korpuso generolas Vutmanas (*Wuthmann*) įvertino divizijos pasiekimus, ypač „*atremiant rusų armijos puolimus miško gynybiniame ruože prie Rytprūsių sienos (Viešvilės miške). Šių sunkių padėčių divizija atlaikė narsaus ir patikimo divizijos viršininko vadovavimo bei pavyzdžio neturinčio karinės grupės narsumo dėka*“.

1944 m. spalio 16 d. 3-iasis Baltarusijos frontas su 35-iomis šaulių divizijomis ir 2 tankų korpusais puolė šiaurės rytų pusėje prie Rytprūsių sienos stovintį šiaurinį 4-osios armijos flangą. Per trumpą laiką rusų smogiamosios atakos pasiekė Gumbinę ir Goldapą (*Goldap*), kelias į vakarus atrodė laisvas. Tada 4-oji vokiečių armija, remiama vyriausiosios kariuomenės vadovybės atsiųstų keleto 3-ios tankų armijos pastiprinimų, pajėgė pulti priešą iš šono, jį atstumti ir iki 1944 10 22 susigražinti Gumbinę, o lapkričio pradžioje ir Goldapą.

Kovos dėl Viešvilės pagal 1944 m. S 116 IX kroniką

Viešvilėje taip pat buvo pasilikęs 1928 12 05 gimęs Bruno Žagaras (*Szagarus*). Žagaras (*tada jam buvo tik 16 metų*) norėjo kiek galima išsaugoti tėviškę. Todėl jis nepasitraukė su kaimynais Endrijaičiais (*Endrejat*), Arntais (*Arndt*), Riomeriais

(Römer) ir Puslaičiais (*Puslat*). Jaunasis Žagaras ir toliau padėjo dirbti karo lauko virtuvėje ties Pagulbiniais. Apie tai sūnaus ieškančiai motinai laišku pranešė 1945 03 18 iš Pagulbinių kaimo į Karovą (*Karow*) Meklenburge (*Mecklenburg*) atvykęs kaimynas Fricas Endrijaitis (*Fritz Endrejat*). Artimieji Bruno Žagaro nerado daugiau negu 10 metų.

Bruno Žagaras pasiliko su kareiviais (69-oji *pėstininkų divizija, tikriausiai 236-asis grenadierių pulkas*), kurie naktį į 1944 m. spalio 20-ąją paskutiniai pasitraukė iš Viešvilės, persikėlė per Nemuną ir nuo 1944 m. lapkričio 6-osios pradėjo kautynes pačioje pavojingiausioje Rytprūsių fronto vietoje ties Pilkalniu (*Pillkallen, Schlosßberg, Dobrovolskas – red. pastaba*).

1945 01 13 prasidėjus Rytprūsiuose didžiajam rusų armijos puolimui, Bruno Žagaras su vokiečių armijos kariais pasitraukė iki Karaliaučiaus. Ten jis pateko į kalėjimą ir tik 1955 m., tai yra po 10 metų, praleistų rusų lageriuose, tarp jų ir Vorkutoje, grįžo Vokietijon į Frankfurtą prie Maino pas savo brolių Haincą (*Heinz Szagarus, gim. 1927*). Šiandien Bruno Žagaras gyvena Hamburge.

Gynybinių kovų Viešvilės miške vadai

Generolas leitenantas Zygfrydas Rainas (*Siegfried Rein*) 69-ąją diviziją perėmė 1944 m. vasario 1 d. Už narsų ir sėkmingą vadovavimą divizijai ir miškų kovose prie Viešvilės 1945 m. vasario 24-ąją apdovanotas Riterio kryžiumi. Jis žuvo 1945 01 18 Rytų Prūsijoje prie Plaušynės (*Plauschinnen, nuo 1938 m. Plaunen, Kamanino – red. pastaba*), į pietus nuo Lenkvičių (*Lengwethen, Lunino*), kartu su I generalinio štabo karininku majoru Griuningeriu (*Grüninger*) 1-ojo rusų tankų korpuso atakos metu, vadovaujant rusų generolui leitenantui Butkovui (*Butkow*). Rusų radijas tada pranešė, kad rastas 69-osios vokiečių divizijos vado lavonas.

Vyr. leitenantas Adolfas Grimė (*Adolf Grimme*) nuo 1944 m. balandžio 14 d. buvęs 157-ojo grenadierių pulko vadu, atsakingu už kovas nuo Smalininkų iki Viešvilės. Po generolo leitenanto Zygfrydo Raino (*Rein*) žūties jis perėmė vadovavimą divizijai mūšiuose prie Vėlupos (*Wehlau*) ir Karaliaučiaus (*Königsberg*). Kare su Rusija jis, kaip 254-osios pėstininkų divizijos bataliono vadas, 1941 m. pirmasis išžengė į Taliną (*Revelis, Reval*) ir prie Peterhofo (*Petrodvorecas*) pateko į apsuptį. Iš rusų nelaisvės grįžo tik 1949 m., nes jį rusai įtarė kažką žinant apie „Gintaro kambarį“.

Pulkininkas Erichas Zaidelis (*Erich Seidel*) buvo 236-ojo grenadierių pulko vadu. Jo įsakymu spalio 9–20 d. nuo stiprių rusų armijos atakų buvo sėkmingai ginama fronto linija tarp Endriusių ir Leipgirių. 1944 10 19 jį pakeitė majoras Karlas Šunkas (*Karl Schunck*). 1944 11 01 pulkininkas Zaidelis perėmė liaudies grenadierių pulką 257-ojoje divizijoje. 1945 01 30 jis tapo generolu majoru ir 1945 04 11 žuvo prie Dobel Švarcvalde (*Schwarzwald*).

Majoras Karlas Šunkas (*Karl Schunck*) buvo II bataliono 157-ojo grenadierių pulko vadu. Šis pulkas 1944 m. spalio 9–20 d. Viešvilės miške prie Smaladaržio ir į pietus nuo Artosios pelkės palei Viešvilės aukštupį atrėmė smarkius prieš puolimus. K. Šunkas, kaip II bataliono 157-ojo grenadierių pulko vadas, 1944 06 09 buvo apdovanotas Riterio kryžiumi. 157-ąją grenadierių pulką nuo 1944 10 20 jis perėmė iš pulkininko E. Zaidelio kaip 236-ojo grenadierių pulko vadas. Tai buvo

Zygfrydas Rainas (Siegfried Rein), Erichas Zaidelis (Erich Seidel), Karlas Šunkas (Karl Schunck). H. E. fon Knobloch, Wischwiller Dorf-Chronik IX, Berlin-Dahlem, 2005, p. 118–119

69-osios pėstininkų divizijos persikėlimo per Nemuną diena. Karo pabaigoje jis kalėjo Karaliaučiaus (Königsberg) tvirtovėje kaip vyr. leitenantas ir 236-ojo grenadierių pulko vadas. Iš rusų karo nelaisvės paleistas 1954 m.

Pirmasis 69-osios pėstininkų divizijos vadas Antrojo pasaulinio karo metu Viešvilėje buvo majoras Evaldas Henrikis (Ewald Henrici). 1944 12 10 jis buvo paskirtas ginkluotojų pajėgų 16-ojo motorizuoto armijos korpuso vadu. Evaldas Henrikis po karo studijavo ir nuo 1955 m. pradėjo tarnybą NATO Aukščiausioje sąjungininkų pajėgų Europoje vadavietėje (angl. Supreme Headquarters Allied Powers Europe – SHAPE) Paryžiuje ir Belgijoje.

Nuo 1944 m. gruodžio 12 d. generalinio štabo majoro Evaldo Henrikio pareigas perėmė majoras Horstas Griuningeris (Horst Grüninger). Apie jį savo knygoje Hansas Speidelis „Mūsų laikų prisiminimai“ rašo: „Rytų fronte yra labai gabus vyras, kuris kaip divizijos vado padėjėjas puikiai planavo ir organizavo Viešvilės gynybą.“

Šios knygos autorius Hansas Speidelis 1943 m. tapo majoru. Jis buvo generalinio štabo vadu, kuriame naują armijos grupuotę Stalingrade skubiai sudarė generolas Lencas (Lanz), o Hitleris greitai laiku paskyrė vyriausiąjį generolą Vernerį Kempfą (Werner Kempf). Ši 8-oji armija 1943 m. kovo mėn. susigrūmė prie Poltavos ir atkariavo Charkovo miestą.

Hans Speidel. „Mūsų laikų prisiminimai“, leidykla Propyläen, 1977.

Keturių žvaigždžių generolas ir vyresnysis NATO sausumos armijos kapitono padėjėjas Hansas Speidelis prisimena: „1943-ųjų metų liepos pradžioje pirmasis generalinio štabo vadas Horstas Griuningeris pakeitė prieš tai buvusį stropų Austrijos generalinio štabo karininką Einmanbergerį (Einmannberger) (p. 147–148). Horstas Griuningeris buvo netipiška asmenybė. 1935–1936 m. jis atsikraustė pas mane į Ulmą. Po to mes kartu dirbome Paryžiuje, čia jis buvo aktyvus vadinamojo Georgo klubo narys. Po teologijos studijų jis pasirinko karininko karjerą. Turėdamas visapusišką išsilavinimą filosofijos, istorijos, lygiai kaip ir poezijos srityje, jis jautėsi laimingu žmogumi ir savo nenuilstamą vidinę energiją spinduliavo aplinkiniams. Jis buvo nacionalsocialistinio režimo priešininkas – žinojo sąmokslą bendrininkus ir netrukus po 1944 m. liepos 20 d. Rytų Prūsijoje jis pradingo kaip generalinio štabo pirmasis vadovas.“

Hansas Speidelis liko 8-osios armijos štabo vadu viduriniame rusų fronte ir iki 1944 m. kovo mėn. dirbo su generalinio štabo žvalgybos karininku Horstu Griuningeriū, kol Speidelis buvo perkeltas į Prancūziją ir tapo generalinio feldmaršalo Romelio (*Rommel*) kareivinių štabo armijos B vyriausiuoju vadu (*OB-Oberbefehlshaber*). Hansas Speidelis taip aprašo savo atsisveikinimą (p. 160–161): „*Taigi atėjo laikas atsisveikinti su riteriškuoju generalinio štabo vyriausiuoju vadu (generolas pulkininkas Verneris Kempfas), kuris vadovavo visais įmanomais būdais ir be baimės iki „viršūnių“ rūpinosi sava komanda, atsisveikinti su puikiais štabo bendradarbiais, kuriems aš ilgiau kaip metus laiko vadovavau. Ypač sunku skirtis buvo su generalinio štabo žvalgybos karininku Horstu Griuningeriū, kuris tapo mano puikiu draugu. Jam taip pat reikia dėkoti už kiekvieną neteisingos propagandos 8-ojoje armijoje sustabdymą. Vermachto vyresnybė jį peikė, kad 8-osios armijos fronto laikraštis nepilnai atliko savo užduotį, nes neužsiėmė nei bekompromisiu atlygiu, nei propaganda prieš žydus, nei aktualiais partijos klausimais.*“ Kaip rašo Hansas Speidelis, „*jam tai buvo prikaišiojama suėmus tardymo metu liepos 20 d.*“

Generalinio štabo majoras Horstas Griuningeris nuo 1944 m. gruodžio 10 d. buvo pirmuoju 69-osios pėstininkų divizijos generalinio štabo vadu. Štabo vyriausiuoju vadu buvo generolas leitenantas Zygfyrdas Rainas (*Siegfried Rein*). Ši divizija 1944 m. spalio mėnesį buvo atsakinga už 2-ąją Rytprūsių apsauginę zoną miškuose prie Viešvilės ir Jūravos.

Majoras Horstas Griuningeris ir generolas leitenantas Zygfyrdas Rainas 1945 m. sausio 18 d. prie Ragainės netoli Plaušynės (*Plaunen*), į pietus nuo Lenkvičių (*Legwethen, Hohensalzburg, Luninas*), pateko į rusų tankų puolimą ir laikomi dingusiais be žinios.

II grenadierių pulko 236-ojo puolamojo būrio vadas viršila Artūras Duxas (*Artur Dux*), prie Užtilčių kaimo perėmęs vadovavimą, prisiminė Jurbarko, Smalininkų, Vidkiemio, Užtilčių ir kitose vietovėse buvusias gynybines linijas ir smarkius mūšius. Smarkiausias antpuolius šiose vietovėse tuomet atrėmė 69-osios pėstininkų divizijos kariuomenė.

Kaip byloja rašytiniai karo knygų šaltiniai, kovojant fronte prie Viešvilės, būta daug sužeistų ir žuvusiųjų. Vien per 1944 10 10 antpuolį Leipgiriuose būta didelių praradimų. Iki šiol nežinoma, kur per tą dešimtį karo dienų amžinojo poilsio atgulė Viešvilėje žuvę kariai. Viešvilės gyventojų nuorodos, kur galėtų būti kapai, padeda nedaug – kapai jau išnykę. Žinoma tik tiek, kad penki 69-osios divizijos kariai, žuvę 1944 10 09, laidoti prie 8-osios tankų divizijos žuvusiųjų, palaidotų 1941 06 22 Endriusių karo aukų kapinėse. Pagal buvusių kovų eigą galima spręsti, kad vėliau 69-osios divizijos žuvusieji buvo laidojami kaip pakliuvo. Gali būti, kad jie buvo laidojami ir Viešvilės evangelikų kapinėse, kurios 1957 m. buvo sunaikintos. Važiuojant link Smalininkų, buvo maždaug dešimties supiltų kapų eilė, bet jie greitai buvo sulyginti. Ten galėjo būti palaidoti ir Antrojo pasaulinio karo žuvusieji.

Septyni ar aštuoni nežinomų kareivių kapai yra prie Pășvenčio kaimo, netoli girininkijos, palei senąją Lietuvos–Vokietijos sieną. Tik nežinoma, ar čia yra 69-osios vokiečių divizijos karių, ar 1941 m. birželio mėnesį žuvusių rusų karių kapai.

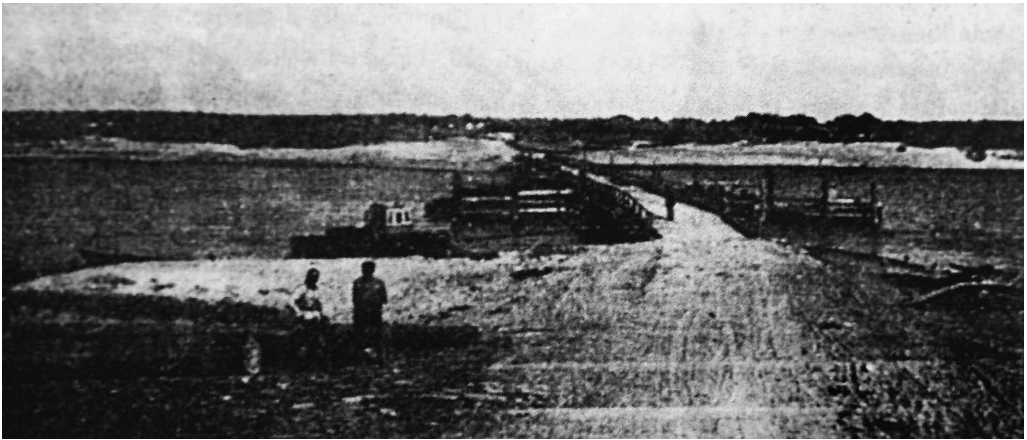
Kiek šiauriau, prie Mantvilių kaimo, yra vieno vokiečių kareivio kapas, prie kurio vietos gyventojai pastatė kryžių. Liudininkų žodžiais, rusų kareiviai čia

Generolas Violis (Wöhler), gen. majoras Hansas Speidelis, vyresnysis generalinio štabo majoras Horstas Griuningeris. P. Rusija. 1943 m. Iš Speidelio prisiminimų knygos, p. 256. Hansas Erhardtas fon Knoblochas, Wischwiller Dorf-Chronik IX, Berlin-Dahlem, 2005, p. 121

III armijos 232-osios brigados 4-asis puolamasis būrys prie 15 cm haubicos. 1944 spalio. Iš kovų prie Viešvilės. Hansas Erhardtas fon Knoblochas, Wischwiller Dorf-Chronik IX, Berlin-Dahlem, 2005, p. 123

Pontoninis tiltas per Nemuną. 1944 m. liepa–spalis. Paskutinis žvilgsnis iš Trapėnų. Hansas Erhardtas fon Knoblochas, Wischwiller Dorf-Chronik IX, Berlin-Dahlem, 2005, p. 125

atvarė vokiečių karo belaisvį, išrengė, kankino, liepė išsikasti duobę ir sušaudė. Kapą prižiūri Mantvilių kaimo gyventojai.

1924 m. gimęs leitenantas Karlas Heincas Šneideris (*Karl Heinz Schneider*), kuris į 69-ąją diviziją Viešvilėje atėjo 1944 m. spalio mėnesį, pasakojo, kad kareiviai iš Viešvilės girios fronto keltis per Nemuną atėjo nepastebėti. Priešo nesutrukdytas persikėlimas per Nemuną buvo tikras logistinio meistriškumo pavyzdys. Ant tilto beveik nebuvo grūsties. Tuomet pontoniniu tiltu per Nemuną prie Viešvilės per 6 val. persikėlė 6 000 kareivių su automobiliais, arkliais, puolamaisiais ginklais ir kita amunicija.

Kaip to laikotarpio įvykių liudininką Viešvilėje turėjome liaudies pašauktinių armijai priklausiusį 16-metį viešvilietį Giunterį Namovičių (*Günter Namowitz*). Jis atėjo į apkasus Trapėnų kaimo pakraštyje. Viešvilėje jis buvo matęs rusų kareivius, tik pontoninio tilto jau nebuvo. Ar tiltas buvo išmontuotas, ar susprogdintas, jis negalėjo pasakyti. Rusų partizanų grupės jau kontroliavo apylinkes.

Karo dienoraščiuose rašoma:

1944 m. spalio 21 d. Palei visą Nemuną matosi galinga artilerijos – grnatsvaidžių, tankų ir patrankų ugnis. Atskiri armijos judėjimai pastebėti pietinėje Kalvėlių ir pietvakarinėje Viešvilės gyvenviečių pusėse. Nėra aviacijos anskrydžių. Visa sunkioji artilerija perkelta į kitą pusę ir paruošta panaudojimui. Tankai užėmė gynybines pozicijas.

1944 m. spalio 22 d. 2 val. 30 min. nakties. Priešas su 15 plaustų ir laivais 1 km atstumu rytų kryptimi nuo Šešupės žiočių, ties Sokaičių kaimu bandė išsilaipinti kitoje Nemuno pusėje, tačiau buvo sulaikytas artilerijos ir pėstininkų ugnimi. Pristatyti du karo belaisviai. Toliau jokių ypatingų įvykių. 169-ojo karo lauko komplektavimo bataliono vadas (*Hauptman*) Voitas (*Woyte*) buvo paskirtas vadovauti kovoms prie Lenkvičių (*Hohensalzburg, Legwethen*).

1944 m. spalio 23 d. Prieš kairįjį 236-ojo grenadierių pulko ruožą pastebėtas bandęs persikelti per Nemuną trijų priešo karių valdomas plaustas apšaudytas

ir pradėjo plaukti pasroviui. Grenadierių 157-ojo pulko teritorijoje Šilupiškių ir Burgaičių kaimų apylinkėse (*Šakių r.*) nuo 9 val. 15 min. iki 9 val. 45 min. vyko smarkus granatsvaizdžių ir artilerijos puolimas. Dešiniajame 157-ojo grenadierių pulko flange pasirodė dvi prieš žvalgų grupės, kiekvienoje po 8–10 karių. Per Jurbarko pontoninį tiltą iš šiaurės į pietus prasidėjo intensyvus judėjimas. Didelis judėjimas pastebimas ir kelio ruože link Smalininkų. 9 val. 30 min. divizija užėmė dar vieną atkarpą iki Kuprių kaimo (*Šakių r.*). Perimami 611-ojo saugos pulko 1-asis ir 2-asis, taip pat ir 3-iasis tankų batalionai. Pagal užnugario kovotojų parodymus žinoma, kad prie Smalininkų po pasipriešinimo pasilikusi rusų tilto įranga. (*Likę gyvi vasarą sunaikintų vokiečių dalinių kareiviai pasiliko kovoti užnugaryje.*) Rytiniame ruože divizija toliau susiduria su prieš žvalgyba, oro antpuoliais. Pastebimas didelis eismas Viešvilėje, nenutrūkstami karinės technikos judėjimo garsai Sokaičiuose. Divizija bando atspėti prieš taktiką ir galimus išveržimus nuo Nemuno pusės.

1944 m. spalio 24 d. Priešais divizijos pozicijas matosi nedidelė prieš ugnis. Rusai iš Viešvilės rytų kryptimi vežasi baldus. Mūsų artilerija sutrukdo priešui įgyvendinti savo tikslus.

Prieš vertinimas. Pagal rusų aviacijos oro žvalgybos antskrydžius ir paliktas medžiagas tilto statybai Viešvilės apylinkėse galima tikėtis didesnio prieš kariuomenės puolimo.

1944 m. spalio 25 d. Jokių ypatingų įvykių, prieš vertinimas nepakitęs.

Pagal armijos vidurio grupės pertvarkymą nuo 1944 m. spalio 20 d. kiekvienam 169-osios puolamosios divizijos pabūklui buvo paskirta 5 karių pėstininkų apsaugos (*grenadierių*) grupė. Šios karių grupės buvo sutelktos 169-ajame tankų šaulių (*jėgerių*) skyriuje. Tuo pačiu metu vado įsakymu buvo pradėtas 69-osios pėstininkų divizijos performavimas į 45-ąją motorizuotą pėstininkų diviziją, kuris 1944 m. gruodžio 10 d. buvo oficialiai užbaigtas. Išimtis buvo tik 7-oji divizija. Per Jurbarko tiltą eismas vyko abiem kryptimis. 20 val. 10 min. į šiaurės vakarus nuo plytinės jungtine artilerijos, granatsvaizdžių ir pėstininkų pabūklų ugnimi buvo sunaikinta dešimt į vandenį nuleistų valčių ir sustabdytas judėjimas šiauriniame Nemuno krante nuo Viešvilės lentpjūvės.

1944 m. spalio 26 d. Vokiečių artilerija sunaikino rusų pabūklą Viešvilėje 1 km atstumu nuo Trapėnų plytinės. Virš Jurbarko tilto dangus visomis kryptimis pilnas lėktuvų. 20 val. 10 min. šiaurės vakarų kryptimi nuo Trapėnų į vandenį nuleista dešimt valčių, kurių kiekvienoje – po 6 vyrus. Valtys su žmonėmis juda šiauriniu Nemuno krantu (nuo Viešvilės lentpjūvės pusės). Į valtis paleista atvira pėstininkų ir granatsvaizdžių ugnis. Priešas pasitraukė atgal į Viešvilę. (*Šia tikriausiai vokiečių artilerijos ugnimi buvo sugriauta lentpjūvė, kontora, direktoriaus vila ir kt.*) Vakare buvo mėtomos bombos iš lėktuvų kairiajame Nemuno krante. Saugos pulko Nr. 75 pranešimais, tarp 5 ir 9 valandos ryto Baltupėnų–Pagulbinių kaimuose rusai padegė visus gyvenamuosius namus. Prieš pietus prieš baterijos apšaudė pagrindinių kovų linijas ir užnugario vietovę į vakarus nuo Hartigsbergo mažosios girininkijos (*Hartigsberg*). Gyvenamuosius namus rusai sistemingai degino ir toliau.

1944 m. spalio 29 d. 4 val. 30 min. dega Pagulbinių kaimo sodybos, nuo 10 val. – Sokaičių kaimo gyvenamieji namai.

1944 m. spalio 31 d. 13 val. padegta vakarinė Sokaičių kaimo dalis.

1944 m. lapkričio 1 d. 17 val. 30 min. rusai toliau padeginėja dar išlikusius Sokaičių ir Baltupėnų kaimų gyvenamuosius namus.

1944 m. lapkričio 3 d. rusai dešiniajame Nemuno krante Viešvilės paplūdimį apjuosia spygliuotos vielos užtvaramis.

Po to, kai vokiečiai visiškai atsitraukė per Nemuną (*Memelstrom*), ši užtvara du mėnesius liko pagrindine kovų linija, nes didysis rusų puolimas Rytų Prūsijos pasienyje 1944 m. spalio 16 d. po savaitės kovų prie Gumbinės buvo atremtas. Prie Trapėnų apkasuose daugiau kaip savaitę buvę pasiruošę ir Viešvilės liaudies pasipriešinimo grupės (*Volkssturmleute*), kurios turėjo pridengti vokiečių karių grupių persikėlimą per Nemuną.

1944 m. spalio 28 d. vyriausioji rusų vadovybė davė įsakymą surengti naujas atakas ir pasiruošti lemiamam Rytprūsių puolimui. Tai užtruko beveik tris mėnesius.

Vokiečių armijos būriai taip pat buvo naujai pertvarkyti. 69-oji „Viešvilės“ pėstininkų divizija buvo pasiūsta į patį pavojingiausią fronto ruožą prie Pilkalnio, (*vok. Pillkallen, nuo 1938 m. Schloßberg, nuo 1946 m. Dobrovolskas*), kur 1945 m. sausio 13 d. turėjo prasidėti didysis rusų Rytprūsių puolimas.

1944 m. lapkričio 6 d. 69-osios pėstininkų divizijos Nemuno liniją ir vietos savanorių būrius perėmė Rytų Prūsijos 561-oji liaudies grenadierių divizija, vadovaujama generolo majoro Valterio Gorno (*Walter Gorn*). Jai priklausė grenadierių 1141-asis, 1142-asis ir 1143-iasis pulkai, taip pat 1561-asis artilerijos pulkas su motorizuotu sunkiųjų pabūklų divizionu. Viešviliečių liaudies armijos puolamasis batalionas, vadovaujamas vado Artūro Šrioderio (*Artuhr Schroder*), perėmė tolimojo užnugario gynybą, kurio vadavietė buvo Tiškene prie Eisulių (*Tischken, Подгорный, Obereißeln, Garino – red. pastaba*). 1945 m. sausio pradžioje–vasario pabaigoje šis batalionas kovojo atviroje kovoje prieš rusus pietinėje Labguvos pusėje (*Labiau, nuo 1946 m. Polesk Semboje – red. pastaba*).

Iš kairės, prie 561-osios liaudies grenadierių divizijos, Ragainės (*Ragnit*) kryptimi, prisijungė 548-oji divizija, vadovaujama generolo majoro Sudau (*Sudau*), o nuo Tilžės – 551-oji liaudies grenadierių divizija, vadovaujama generolo majoro Verheino (*Siegfried Verhein*). Rytuose buvo išsidėsčiusi 56-oji pėstininkų divizija, vadovaujama generolo majoro Edmundo Blauroko (*Edmund Blaurock*). Prie jų prisijungė 69-oji pėstininkų divizija, vadovaujama generolo leitenanto Raino (*Rhein*). Spalio mėnesį šios divizijos puolimų metu gynė Viešvilę. Dauguma divizijų turėjo menkas karines pajėgas, trūko kovotojų, nepakankamai turėjo sunkiosios ginkluotės.

Kovos nurimo tik 1945 m. sausio mėnesį. Vietovėje tuoj pat prasidėjo intensyvūs atstatymo darbai. Hitleris iš Rytų Prūsijos į Vengriją perkėlė 3-iają, 6-ąją ir 20-ąją šarvuotųjų divizijas (*panzer – šarvai*), taip pat ir 103-iają šarvuotųjų brigadą, kurios sumušė prasiveržusius rusų tankus. Pastaroji turėjo dalyvauti vokiečių kariniame puolime prie Ardėnų. Rytų Prūsiją paliko Vokietijos šarvuotųjų tankų divizija ir kiti kovai pasiruošę ginkluoti armijos ir SS daliniai. Tokiu būdu susilpnėjo karinės pasipriešinimo pajėgos, o tai buvo fatali klaida, neigiamai paveikusi civilių pabėgėlių likimą.

Šiuose strateginiuose rémuose matome ir mūsų mažosios tėvynės prie Viešvilės (*Wischwill*) ir Nemuno (*Memelstrom*) įvykius.

Pagal Nemuną kuri laiką vyko tik pozicijų išlaikymo karas su dažnais abiejų pusių artilerijos susišaudymais. Abiejų pusių artilerija apšaudydavo priešo pozicijas, sustabdydama karinių jėgų judėjimą. Kai kurios iš tokių kovų 1944 m. lapkričio–gruodžio mėnesiais išsiplėtojo į pozicijų karą sugriaunant Viešvilės miestelio rytinę dalį ir dalį gyvenvietės Brodsende (*dabar – Ridelkalnis*).

Apie 1944 m. lapkričio–gruodžio mėnesių artilerijos mūšius prie Viešvilės yra išlikęs išspausdintas 561-osios liaudies grenadierų divizijos artilerijos karininko pranešimas. Jo 1561-asis artilerijos padalinys turėjo apšaudyti Viešvilę. Vokiečių artilerijos sviediniai susišaudymo metu pataikė ir apgriovė Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios bokštą.

(Ištrauka iš leidinio „Šalis prie Nemuno“)

Po spalio mėn. atremto rusų puolimo prie Gumbinės (*Gumbinnen, nuo 1946 m. Gusev*) 561-oji Rytų Prūsijos liaudies grenadierų divizija buvo perkelta papildymui į Nemuno (*Memelstellung*) pozicijas. Toliausiai į rytus nusitęsusi pagrindinė vokiečių fronto kovų linija ėjo nuo Trapėnų (*Trappönen*), Naujųjų Liubėnų (*Neu Lubönen, Memelwalde*), Senųjų Liubėnų (*Alt Lubönen, Friedenswalde*), Šilėnų (*Schillehnen, Waldheide*) iki Sudargo. Nemunas (*Memelstrom*) buvo tarsi užkarda tarp mūsų ir rusų armijų. Mūsų užnugaryje buvo didelis Naujųjų Liubėnų (*Memelwalde*) miškas – anksčiau vadinama Trapėnų giria (*Königliche Trappönische Forst – red. pastaba*).

Divizijos štabas buvo įsikūręs Užbaliuose (*Uschballen, nuo 1938 m. – Lindnershorst, po 1946 m. Polianskojė – red. pastaba*).

Daugelis švarių, pavyzdingai prižiūrėtų Rytų Prūsijos kaimų buvo tušti, palikti likimo valiai. Namų apyvokos reikmenys, lovos, paveikslai ant sienų, įvairūs darbo įrankiai dirbtuvėse, daržinėse, tvartuose, rodos, tik ir laukė bet kurią akimirką grįžtančių savo tikrųjų šeiminkų. Naktimis, kai kilo ir krito rusų geltonos žibalinės ir šviesiai baltos vokiečių signalinės raketos, vietovėse virpėjo vaiduokliški šešėliai. Kaimų gatvėmis ir keliais savo tikslo link pradėdavo judėti sunkiasvorės mašinos su karine amunicija, skubėdavo maisto išnešiotojai, statybiniai būriai, besikeičiančios karių pamainos ir kt.

Mūsų pagrindinėse ir svarbiausiose stebėjimo vietose – Trapėnų (*Trappönen*) plytinėje, Balinės (*Schönbruck*) mažojoje girininkijoje, Jovarynės (*Milchbude*) dvaro laukuose, Vilktačio (*Wolfswinkel*) mažojoje girininkijoje, Šilėnuose (*Walldheide*) ir Sudarge – naktimis aiškiai girdėdavome priešų mašinų kolonų judėjimą iš Viešvilės į Smalininkus (*Schmalleningken*), Kalveliūs (*Kallwehlen*), Añtupius (*Antuppen*), Kazikėnus (*Kassigkehmen*) ir Eñdriušius (*Endruschen*). Mes įsiterpdavome atakuodami ugnimi.

Nemalonus buvo rusų sargybinis, įsikūręs Viešvilės bažnyčios bokšte, kuris apšaudydavo mūsų pozicijas abiejose Trapėnų pusėse. Vieną lapkričio dieną ant bažnyčios bokšto iškilo didelis raudonas plakatas su užrašu „Hitleriui galas“ (*Hitler kaput*). Viena iš sunkiųjų haubicų buvo pasiūsta 0,5 km piečiau Trapėnų plytinės, iš kur numušė prie bokšto kabėjusį raudoną plakatą ir bokšte įsitaisiusį mūsų pozicijų stebėtoją. Plačiai palei Nemuną besidriekiantis Viešvilės miestelis

sudarė rusamas puikias sąlygas čia išdėstyti savo sunkiasvorius pabūklus. Todėl nuo rusų artilerijos daugiau turėjo kentėti kitoje pusėje Nemuno buvę Trapėnai, tuo tarpu vokiečiai taupiai naudojo savo šaudmenis.

Žemėlapyje matome Raudonosios armijos pranašumą. Priešais 5 nusilpusias vokiečių 24-ojo korpuso divizijas stovi apie 20 rusų divizijų. Vokiečių kareiviams buvo patariama nenakvoti tuose namuose, kuriuose dieną rūko kaminai. Bunkeryje besislapstantys neturėjo rūpesčių dėl nakvynės, nes naktimis jie dažnai eidavo į žvalgybą arba saugiai miegodavo bunkeryje. Iki šių dienų yra išlikę paskutiniojo Trapėnų mero Vilio Šiuslerio (*Willi Schüssler*) 1886–1972 m. autentiški prisiminimai. Vilis Šiusleris slapstėsi bunkeryje, kurį buvo išsikasęs Trapėnų girioje. Frontas praėjo ir jis kasdieną radijo siųstuvu informuodavo apie esamą rusų armijos karinę situaciją. Po karo jis perdavė informaciją apie tuos laikus, taigi po 1944 m. spalio 21 d., po to, kai rusai užėmė Viešvilę, o frontas ilgesnį laiką ėjo palei Nemuną.

Vilio Šiuslerio (*Willi Schüssler*) ataskaitos pasirodė 1980 m. – po jo mirties pseudonimo pravarde: „Nors nusistovėjusi ramybė fronto linijoje Viešvilėje turėjo pradžiuginti bunkeryje besislepiančius, tačiau bunkerio vadas Vilis Šiusleris (*Willi Schüssler*) su savo vyrais vis dažniau prapuldavo savo gimtosiose vietose – Trapėnuose ir jų apylinkėse, paskendusiose pelenuose ir griuvėsiuose (*Schutz und Asche*)“. Savo tikslus Viešvilės rusų artilerija įgyvendindavo per naktinius apšaudymus ir jiems tai pavykdavo. Netgi tuomet, kai vokiečių karinės pajėgos nekariavo, rusų karinės oro pajėgos dieną ir naktį buvo veiklios ir apšaudydavo bei bombarduodavo visus įtartinus judėjimus. Priešas naikindavo ne tik pavienius namus, bet ir sodybas, viską lygino su žeme. Tokiu būdu turėjo būti sunaikintos ir vokiečių karinių pajėgų dislokacijos vietos. Vien tik per vieną rudens naktį Trapėnų evangelikų parapijos bažnyčios bunkerio grupė suskaičiavo vienuolika didelių gaisrų.

Sausio viduryje vokiečių grupės traukėsi pietine Nemuno puse atgal, kad nebūtų atkirsti. 1945 m. sausio 13 d. rusų karinės pajėgos iš Smalininkų ir Viešvilės be jokios kovos perėjo per užšalusį Nemuną ir užėmė aplinkinius kaimus (*Walddörfer*). Vienkiemiai, stovėję toliau nuo miestelio centro, jei nebuvo sunaikinti karinių išpuolių metu, tai dabar buvo visiškai sudeginti ir sugriauti. Tai buvo daroma dėl saugumo ir baimės būti užpultiems, tikint, kad šiose užimtose apylinkėse priešas pasiliks kaip užkariautojas ir šios vietovės gynėjas. 1944 m. lapkričio 6 d. 561-oji liaudies grenadierų divizija (*generolas majoras Gorn*) iš 69-osios pėstininkų divizijos perėmė priešais Viešvilę–Smalininkus buvusią Nemuno liniją. Dabar 69-oji pėstininkų divizija yra piečiau Rytprūsių gynybinėse pozicijose, šiauriau Pilkalnio (*Schloßberg, Dobrovolskas*). Rusų žiemos puolimas iš Rytų Prūsijos pusės prasidėjo po trijų mėnesių pasiruošimo 1945 m. sausio 13 d., panaudojant didžiules žmonių ir ginkluotės pajėgas. Keletą dienų Pilkalnio (*Schloßberg*) apskrityje vyko žūtbutinės kovos. Penktąją kovos dieną, sausio 17-ąją, 94-ajam rusų gynybiniam korpusui pasisekė prasilausti tarp vokiečių 69-osios ir 1-osios pėstininkų divizijų gynybinių pozicijų, šiauriau Pilkalnio (*Schlossberg*) iki Būdupėnų (*Budenpönen*). Tai buvo sunkus parlaimėjimas vokiečių gynyboje. Trečiojo Baltarusijos fronto vyriausiasis vadas armijos generolas Černiachovskis (*Tschernjagowski*) nusprendė prie Eitkūnų (*Eydtkuhnen, nuo 1938 m. Eydtkau, nuo 1946 m. Černiševskoje – red. pastaba*) rezerve

esantį 1-ąjį šarvučių korpusą, vadovaujamą generolo Butkovo (*Butkov*), perkelti į šį kovų lauką. Jų tikslas buvo prasiveržti link Tilžės.

1945 m. sausio 15 d. prie Tilžės buvusi 263-ioji gynybinė divizija, vadovaujama Čerepanovo (*Tscherepanow*), naktį buvo perkelta per Vilkyškius ir Viešvilę į Jurbarką, kadangi per Nemuną galėjo netrukdomai persikelti priešas. Prie Sudargo buvo sutelktos kovai paruoštos di-

Rytprūsių rusų žiemos puolimas ir prasilaužimas prie Pilkalnio (Schloßberg). 1945 01 16.

Hansas Erhardtas fon Knoblochas, Wischwiller Dorf-Chronik IX, Berlin-Dahlem, 2005, p. 130

vizijos. Čia buvo ir 561-oji vermachto pėstininkų divizija, vadovaujama generolo majoro Gorno (*Gorn*). Ji buvo tam, kad užimtų pozicijas prie Nemuno ir esant galimam prasiveržimui prie Pilkalnio (*Schloßberg*) nebūtų atkirsta.

Rusų 263-ioji gynybinė divizija, be šarvuočių, turėjo daugiau kaip 80 pattrankų, 150 sunkiasvorių karinių mašinų ir beveik 5 000 karių, taigi buvo gerai ginkluota. 1945 m. sausio 15 d. naktį ši divizija niekieno netrukdoma įvažiavo į tuščią, pasilikusią be gyventojų mūsų Viešvilę.

Mūsų Viešvilės kaimui tai buvo paskutinė karinė invazija su karinėmis pajėgomis. Dar po to buvo bandyta tartis dėl didesnių pajėgų karių, štabų ir administracijos Viešvilėje išlaikymo.

Čerepanovas ir jo divizijos kariai Rusijoje išgarsėjo. 1945 m. sausio 17 d. jie perėjo vokiečių sieną ties Šilėnais (*Waldheide*) ir per Trapėnus (*Trappönen*) palei Nemuną pasiekė Šešupę bei Tusainius (*Tussainen*, Čiapajevo). Iš šiaurinės Nemuno pusės jie ten pateko į savo pačių artilerijos ugnį. Iš šios vietovės sausio 18 dieną per užšalusį Nemuną turėjo būti užimta Ragainė. Nepaisant didelio šalčio, 263-ioji divizija Ragainę pasiekė anksčiau. Rusų armijos kariai buvo kilę iš šiaurinių Archangelsko ir Autonominės Komių srities karinių apygardų, kur žmonės jau pripratę gyventi atšiauriomis sąlygomis. Ši rusų armijos divizija buvo sudaryta 1941 m. prie Vologdos. Tik keletą valandų prieš tai 1945 m. sausio 17 d. vakarą turėjo būti užimta Labguvà (*Labiau*), nuo Tusainių (*Tusseinen*)–Tiškėno (*Tischken*) į Hohensalcburgą–Kraūpiškį–Brenšteina (*1938 m. – Hohensalzburg, 1945 m. – Lengveten, 1946 m. – Lunino; iki 1938 m. – Kraupischken, nuo 1938 m. birželio 3 d. – Platzdorf, nuo 1938 m. birželio 16 d. – Breitenstein, nuo 1946 m. – Uljanovas*). Viešvilės liaudies armijos grupės vadas buvo Artūras Šrioderis (*Arthur Schroder*), materialinio aprūpinimo vadovas buvo mano tėtis Hansas Otas fon Knoblochas (*Hans Otto von Knobloch*). Jiems vadovaujant vyko greitas armijos atsitraukimas per pelkes iki Labguvės per Sentainius (*Senteinen*) ir Šilininkūs (iki 1938 m. – *Schilleningken, 1938 06 03 – Mainau, 1950 07 05 – Vysokojė*) į Tilžės–Skaisgiriū–Jūrgaičių (*1938 06 02 – Jurgaitschen, 1938 m. – Königskirch, 1946 m. – Kanašas*) kelią, kad nebūtume atkirsti...

Žydų bendruomenės pėdsakais

Algirdas Sinkevičius

Įvadas

Vilniaus Didžioji sinagoga 1914–1918 m. Fotografuota Vokietijos armijos. lt.wikipedia.org/wiki/Vilniaus_Didžioji_sinagoga

Pirmuoju rašytiniu šaltiniu, rodančiu organizuotos žydų bendruomenės veikimą Lietuvoje, laikoma 1388 m. Vytauto suteikta privilegija Brastos žydų bendruomenei. Mažoji Lietuva tuo metu jau buvo tapusi nuolatinų kovų su Ordin arena (red. pastaba). 1495 m. LDK didysis kunigaikštis Aleksandras Jogailaitis (1461–1506) išvarė žydus iš LDK. Leidimas žydams grįžti buvo įtvirtintas pirmąją visiems LDK žydams skirta privilegija (1503 m.). Iki XVIII a. pr. žydų bendruomenės kūrėsi gudiškoje LDK dalyje¹.

Žydai buvo susitelkę į įvairias organizacijas bei draugijas. Politiniu-idėjiniu požiūriu Lietuvos žydus vienijo trys tėkmės: sionistinė, demokratinė jidištinė ir religinė, o žydų nacionalinė, tautiškumo idėja išsiskyrė į kairiąją – socialines-socialistines vertybes orientuotą ir dešiniąją – tautines, religines vertybes akcentavusią kultūrinę kryptį. Aktyviausi buvo dešinėsios kultūrinės krypties atstovai, pasisakę už Palestinos sukūrimą. Žydų kairiųjų organizacijų įtaka sustiprėjo sovietinės okupacijos išvakarėse². Kokią įtaką šios organizacijos darė Smalininkų žydų bendruomenei, nėra duomenų.

XVII a. pab. minima sinagoga Jurbarke. Joje buvo meldžiamasi, skaitomas Šventasis raštas, aptariami žydų bendruomenės reikalai. Sinagogas turėjo tik gausios bendruomenės³.

1923 m. rugsėjo 7 d., prijungus Klaipėdos kraštą, Lietuvoje gyveno 153,743 tūkstančio (arba 7,6 %) žydų iš bendro beveik 2 mln. gyventojų skaičiaus. Dauguma žydų telkėsi mažuose miesteliuose – „štetluose“. Dalis

¹ Interneto prieiga: <http://www.15min.lt/naujiena/ziniosgyvai/istorija/ldk-kada-ir-kaip-zydai-isikure-lietuvas-didziojoje-kunigaikstysteje-582-371719dixzz2gkjcDtkt>, žr. 2013 10 05.

² Interneto prieiga: www.istorijos.zurnalas.lt/index.php?option=com_content...id... žr. 2013 10 05.

³ Interneto prieiga: kehalilinks.jewishgen.org/sveksna/Jonas_Girskis_Lithuanian.pdf, žr. 2013 10 05.

žydų dalyvavo komunistiniame judėjime. 1939 m. pab. Lietuvoje šiame judėjime aktyviai veikė 346 (31 %) žydų. Iki 1940 m. rugpjūčio mėn. iš naujų į NKVD priimtų darbuotojų 44 (17,3 %) buvo žydai⁴.

1941 m. birželio 22 d. operatyvinės grupės „A“ vadai įsakė Tilžės saugumo viršininkui pradėti žydų ir komunistų žudynes. Netrukus Tilžės operatyvinis būrys Klaipėdos krašte pradėjo „valymo“ akcijas. Lietuvos žydai daugiausia buvo žudomi 1941 m. rugpjūtį–rugsėį⁵.

Teisinių žydo apibrėžimą, oficialiai vadinamą „Pranešimu okupuotam kraštui“, vokiečių karo komendantas paskelbė jau antrąją karo savaitę.

1. Žydas yra asmuo, kurio bent trys seneliai buvo grynakraujai žydai.
2. Žydu laikomas asmuo, kurio du seneliai buvo grynakraujai žydai, jeigu:
 - a. 1941 m. birželio 22 d. jis buvo žydų tikėjimo.
 - b. Šio pranešimo metu gyveno susituokęs su žydų tautybės asmeniu.
3. Žydams ir žydėms draudžiama sveikintis su ne žydų tautybės asmenimis.
4. Tie, kurie pažeis šį įsakymą, bus griežtai baudžiami vietos komendanto.

1941 m. rugpjūčio pradžioje generaliniu apygardos komisaru buvo paskirtas SA oberfiureris Arnoldas Lentzenas. Pirmieji komisaro Lentzeno skelbimai, išleisti 1941 m. rugpjūčio 4 d., buvo skirti žydų gyventojams. Įvairiais draudimais iš žydų buvo atimtos visos teisės, jie buvo izoliuoti nuo kitų gyventojų ne žydų. Žydams buvo neleidžiama vaikščioti šaligatviais. Jie privalėjo eiti vorele dešiniąja kelio puse, negalėjo lankytis viešuose parkuose arba naudotis transporto priemonėmis. Kairėje krūtinės pusėje ir ant nugaros jie privalėjo nešioti maždaug 8–10 cm skersmens Dovydo žvaigždę. Jiems buvo draudžiama išeiti iš namų nuo 8 val. vakaro iki 6 val. ryto. Ne žydai negalėjo pas juos dirbti ar gyventi. Pabėgusiems žydams buvo uždrausta grįžti į tėvynę, draudžiama apgyvendinti sugrįžusius žydus. Visi neužimti namai ir butai turėjo būti užregistruoti. Žydams buvo uždrausta disponuoti savo turtu. Po penkių dienų, 1941 m. rugpjūčio 9 d., Lentzenas išaiškino, kad net ir su Vokietijos žydais, „pusiau žydais“ ar tais žydais, kurie turi Vokietijos okupuotų šalių pilietybę, turi būti „elgiamasi“ taip pat kaip ir su Lietuvos žydais.

Į žydų istoriją Lietuvoje reikia atkreipti dėmesį todėl, kad Smaliniūkų sinagogos bendruomenės žydai po 1938 m., palikę Smalininkus, kėlėsi į Kauną, Taūragę, Jūrbarką, kitus aplinkinius miestus, kur jų laukė toks pat likimas kaip ir pasilikusiųjų Klaipėdos krašte ar emigravusiųjų į Vokietiją.

Apie persikėlusią Smalininkų žydų šeimų likimus mažai ką pavyko rasti. Ši tema dar nėra nagrinėta ir aptarta aptiktuose rašytiniuose šaltiniuose.

Straipsnio tikslas: išsiaiškinti Smalininkų žydų bendruomenės likimą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Ištirti Smalininkų žydų bendruomenės pėdsakus išlikusiuose rašytiniuose šaltiniuose.

2. Ištirti Viešvilės valsčiaus teismo prekybos registre įrašus apie žydų prekybos ir verslo įmones.

3. Naudojantis turima medžiaga, išsiaiškinti Smalininkų žydų bendruomenės likimą.

⁴ Tatarūnas L. Žydai Lietuvoje pirmosios sovietų okupacijos metais (1940–1941), *Istorija, mokslo darbai*, t. 73.

⁵ Interneto prieiga: kehilalinks.jewishgen.org/sveksna/Jonas_Girskis_Lithuanian.pdf, žr. 2013 10 05.

4. Naudojantis surinkta medžiaga, sudaryti Smalininkų žydų bendruomenės narių – verslininkų sąrašą.

Tiriant ir vertinant žydų bendruomenės pėdsakus buvo naudojamosi menkai išlikusiais rašytiniais šaltiniais, užrašyti vietos gyventojų prisiminimai, pateikiami kiti tyrimai. Tuo siekta autentiškai atskleisti žydų bendruomenės gyvenimą, įvairių įvykių vertinimus, gyventojų nuotaikas.

Tyrimo metodai: aprašomasis, analizės, lyginamasis istorinis.

Raktiniai žodžiai: sinagoga, žydai, žydų bendruomenė, Dovydo žvaigždė, holokaustas.

Smalininkų žydų bendruomenė

Mažojoje Lietuvoje žydų pirkliai pradėjo lankytis XV a. antrojoje pusėje. Čia galiojo žydų lankymąsi ribojantys potvarkiai. 1581 m. įsaku žydų prekybą ribojantys įsakai buvo atšaukti. 1822 ir 1837 m. potvarkiai leido žydams tarnauti Prūsijos kariuomenėje. XIX a. žydų bendruomenės veikė ne tik Karaliaučiuje, Tilžėje, Klaipėdoje, jos kūrėsi miesteliuose, taip pat ir Smalininkuose. Smalininkų žydų bendruomenei priklausė visos Viešvilės evangelikų parapijos gyvenviečių žydai.

Žydai daugiausia vertėsi smulkia prekyba, amatais, kontrabanda, laikė karčemas. 1880 m. Rytprūsioje veikė 43 sinagogų bendruomenės. Smalininkų gyvenvietė (nuo 1895 m. – miestelis) po 1422 m. tapo vienu pagrindinių pasienio punktų. Spartų miestelio ekonominį bei socialinį vystymąsi lėmė patogi geografinė padėtis, patogus susisiektis sausumos ir vandens keliu su Tilžės, Karaliaučiaus, Kauno ir tolimesniais miestais. XIX a. pab.–XX a. pr. Smalininkai suklestėjo, miestelis išaugo, rekonstruotas žiemos uostas, nutiestas siaurasis geležinkelis, veikė celiuliozės fabriko filialas, kelios bendrovės, stiklo fabrikėlis, laivų statykla, kelios lentpjūvės ir plytinės, pašto ir telegrafo stotis, muitinė, keli viešbučiai ir restoranai, kavinės. Smalininkams suteiktos privilegijos rengti turgus bei prekymečius, čia nuolat knibždėjo pravažiuojančių žmonių, užsukdavo laivinkai, pirkliai ir amatininkai. Prekybinius, statybos ir kitus klausimus sprendė stipri žydų bendruomenė.

XIX a. pab. žydai buvo pradėti stumti iš bankininkystės, pramonės ir prekybos. Jiems kliudė studijuoti universitetuose, tapti karininkais, valdininkais. 1923 m. dalis žydų, norėjusių išlaikyti savo verslus, persikėlė į Vokietiją. 1941 m. sovietų represinės struktūros nemažai žydų ištrėmė į Sibirą. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, žydai tapo Adolfo Hitlerio vadovaujamų nacių bei jų kolaborantų sistemingo, masinio žydų genocido – holokausto aukomis⁶.

Klaipėdos krašto žydus galima sąlyginai suskirstyti į dvi etnines grupes: Vokietijos žydus – „jekiūs“ – ir iš Lietuvos atvykusius – aškenazius, litvakus. 1708 m. Smalininkuose įkurtą karčėmą (smuklę), 1739 ir 1742 m. duomenimis, valdė žydė Pinkasin (*Die Judin Pincassin*), tai veiklai gavusi Kulmo privilegijas. Santykiai tarp Smalininkų vokiečių, lietuvių ir žydų bendruomenių klostėsi taikiai, nesutarimų nekildavo. Čia veikė Jošelio Rozenbergo užkeigos namai, didelė žydų bendruomenės statybų bendrovė.

Smalininkų garlaivių laivybos įmonę

valdė Matas Berlovicas, Francas Pincas

⁶ MLE, Vilnius, 2009, t. 4, p. 861–864.

(Karaliaučiaus vilkikų laivininkystės atstovas). 1871 m. susikūrus Vokietijos imperijai, Vidkiemio kaime gyveno 20 žydų. Eñdriušių kaime tarpukariu beveik visa prekyba buvo žydų rankose⁷.

Senaisiais laikais Viešvilėje jau būta pramonės. Išlikę žinių apie tai, kad dar 1730 m. žydas Šlomka čia buvo įkūręs galvijų odų apdirbimo įmonę „Schutz Juden“, kurioje būdavo išdirbami kailiai iš Viešvilės ir jos apylinkių. Rašytiniuose šaltiniuose minimas Viešvilėje gyvenęs, tikriausiai iš tos pačios giminės kilęs žydas Samuelis Šlomka (*S. Schlomka*), turėjęs tarp Didžiųjų Žagmantų ir Kálvaičių (*Groß Szagmanten, Siegmantaiten – Kallweiten*) per Júros upę veikusį keltą, beje, tas pats Samuelis Šlomka Žagmantų kaime turėjęs ir savo karčėmą⁸.

1895 m. surašant Prūsijos karalystės gyventojus, Smalininkų Aukštogaliuose gyveno 663 gyventojai, tarp kurių buvo 91 žydas. 1905 m. surašius krašto gyventojus, Smalininkų Aukštogaliuose gyveno 71 žydas, Smalininkų Vidkiemiuose – 25 žydai, Smalininkų Endriušiuose – 3 žydai⁹.

Ties Smalininkais, kitapus Nemuno – Šilėnuose dar XIX a. antrojoje pusėje surašyti 7 prekybininkai žydai¹⁰.

1905 m. Viešvilės parapijos Vėderáitiškių kaime surašyti 232 gyventojai, iš kurių buvo 6 žydai. Viena iš žydų šeimų laikė universalinę parduotuvę, o kiti buvo smulkūs arklių ar naudotų daiktų prekiautojai.

1907 m. išleisto vietovių žodyno „Gemeindelexikon für das Königreich Preussen“ duomenimis, Smalininkų Aukštogaliuose gyveno daugiausia – net 71 – žydų tautybės gyventojas, Smalininkų Endriušiuose – 3, o Smalininkų Vidkiemio bendruomenėje – 25 žydų tautybės gyventojai. Nemažai žydų gyveno abipus Nemuno išsidėsčiusiose aplinkinėse gyvenvietėse ir užsiėmė prekyba, verslais.

Žymaus kraštotyriminko H. E. fon Knoblocho duomenimis, tarpukariu Viešvilėje gyveno 7 žydų verslininkai, 5 žydai gyveno Trapėnuose¹¹.

1910 m. Viešvilės bažnyčios kronikų sąrašuose Baltupėnų (*Baltupöhnen*) kaime įrašyta 17 žydų¹².

Matome, kad žydų bendruomenė Smaliniñkuose tai didėjo, tai vėl buvo sumažėjusi. Pasienio miesteliuose žydai stengėsi kurtis daugiau – pasienyje vyko aktyvesnis gyventojų, prekių judėjimas, galima geriau vystyti prekybą, veikė ir kontrabanda.

1923 m. pradžioje Lietuvai pradėjus valdyti Klaipėdos kraštą, eiliniai žmonės susilaukė painiavos. Neliko pagrindinės muitinės ir senovinės valstybinės sienos, nauja siena tapo Nemunas. Reikėjo ieškoti naujų pragyvenimo šaltinių, taikytis prie naujo gyvenimo. Lietuvos miestai Tauragė ir Jurbarkas nepadarė išpūdžio Smalininkų ir aplinkinių vietovių gyventojams, įpratusiems lankytis Tilžėje ir kituose Rytprūsių didmiesčiuose, naudotis įvairiais techninio progreso pasiekimais. Senieji gyventojai prisimena, kad tuomet Jurbarkas tebuvęs medinis miestelis su senoviškai apsirėngusiais žydais. „Smalininkų žydai

⁷ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 194.

⁸ Knobloch H. E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1533 bis 1939*. Kirchengemeinde Wischwill, Berlin-Dahlem, 1999.

⁹ Iš mokytojo A. Čečkausko surinktos kraštotyros medžiagos fondų.

¹⁰ Purvinas M. Šilėnai, *Mažoji Lietuva*, 2014 05 21.

¹¹ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1533 bis 1939*. Kirchengemeinde Wischwill, Berlin-Dahlem, 1999.

¹² Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007, p. 172–173.

Sugriauta
S. Rozenbergo
parduotuvė
1914–1915 m.

tada neretai buvę „nemenki ponai“, savo apranga ir išvaizda nesiskyrę nuo vokiečių ir pranokę krašto lietuvininkus – kaimiečius“¹³.

Smalininkai 500 metų buvo pasienio miestelis. Čia, Prūsijos–Lietuvos pasienyje, tiek sausumos, tiek vandens keliu nuolat vyko didelis judėjimas, svečių namuose, viešbučiuose apsistodavo keliaujantys per valstybinę sieną laivininkai, sielininkai, pirkliai, smulkūs prekeiviai, valstybės pareigūnai. Tai jau nuo seno patraukė žydų dėmesį. Smalininkų žydai turėjo svečių namus-restoranus, kurie priklausė Maksui Mejerovičiui, Dovydui Berlovičiui ir Solomonui Rubinšteinui. Dabartinių Smalininkų senjorų namų pastatas priklausė audiniais ir galanterijos prekėmis prekiausiam parduotuvės savininkui žydai S. Rozenbergui (*S. Rosenberg*).

Rozenbergų šeima anksti paliko Smalininkus, išvyko į Vokietijos gilumą, kur perkėlė ir savo verslą.

Nemaža duomenų apie tarpukario laikotarpiu Smalininkuose veikusias žydų bendruomenės prekybos įmones, firmas surinko dr. Arnoldas Piročkinas ir juos pateikė savo leidinyje „Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23“. Iš A. Piročkino surinktos medžiagos matome Viešvilės valsčiaus pirmosios instancijos teismo skelbimus apie šiame teisme registruotas firmas, prekybos įmones.

1921 m. rugpjūčio 13 d. Viešvilės valsčiaus teismas „Klaipėdos krašto valstybės žiniuose“ (KKVŽ, 1921 08 19, nr. 92, p. 749–750) paskelbė, kad jo registre buvusi Smalininkų firma Nr. 34 „Judel Rubenštein“ išregistruojama. Vietoje jos tą pačią dieną Viešvilės valsčiaus teismas Smalininkų Aukštogaliuose įregistravo firmą „Solomon Rubenštein“, kurios savininkas buvo pirklys Solomonas Rubinšteinas (*Rubenstein*). Pažymėta, kad įsteigtoji firma užsiima kolonijinių ir žemės ūkio prekių prekyba („tavorais“), taip pat turi restoraną¹⁴.

1921 m. spalio 4 d. Viešvilės valsčiaus teismas „Klaipėdos krašto valstybės žiniuose“ (KKVŽ, 1921 10 31, nr. 121, p. 974) paskelbė, kad Smalininkuose įregistruojama Benjamino

¹³Interneto prieiga: www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=4928.

¹⁴Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 16.

Berlovičiaus (*Benjamin Berlowitz*) firma. Jos verslas – prekyba įvairiomis prekėmis ir restorano laikymas¹⁵.

Pateikiama ir kitokio pobūdžio skelbimų. Kaip rašo 1922 m. balandžio mėn. 5 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ (KKVŽ, 1922 04 05, nr. 41, p. 338), Smalininkų sinagogos valdybos vardu 1922 m. kovo 30 d. L. Rubenšteinas (*Rubenstein*) pranešė, kad su turinčių dalyvauti būsimuose sinagogos parapijos rinkimuose asmenų sąrašais bus galima susipažinti sinagogos parapijos kanceliarijoje nuo balandžio pirmos iki birželio pirmos¹⁶.

1922–1923 m. įsisteigė dar keturios naujos prekybos ir verslo firmos. Toliau pateikiami „Klaipėdos krašto valstybės žiniose“ skelbti Viešvilės valsčiaus teismo sprendimai.

1922 m. sausio 20 d., kaip skelbia „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ (KKVŽ, 1922 01 25, nr. 11, p. 70), Viešvilės valsčiaus teismas įregistravo Smalininkuose Solomono Finkelšteino (*Solomon Finkelstein*) firmą Nr. 137, kurios savininkas – Solomonas Finkelšteinas. Firma prekiaavo manufaktūra, smulkiomis prekėmis, cigarais, cigaretėmis, tabaku¹⁷.

1922 m. vasario 25 d. „Klaipėdos krašto valdžios žiniose“ įdėtas Viešvilės valsčiaus teismo raštininko skelbimas, kad firmos „Dora Berlovič“ (*Dora Berlowitz*) savininkas pirklys Robertas Danielis ir įgaliotas advokatas Kuršaitis iš Viešvilės kviečia ekspedicijos firmos savininką M. Finbergą iš Jurbarko dėl nesumokėtų už druską 20816,05 markės ir 5% palūkanų nuo 1922 01 08. Apskūstasis kviečiamas atvykti į teismą 1922 05 18 10 val. (KKVŽ, 1922 03 20, nr. 34, p. 261)¹⁸.

1922 m. kovo 4 d. Viešvilės valsčiaus teismo raštininkas padavė tris ieškinius dėl nesumokėtų pinigų. Smalininkų firmos „Dora Berlovič“ savininkas Robertas Danielis ir įgaliotasis agentas Lenglingas iš Viešvilės skundžia Jurbarko pirklius Judelį ir Abę Berkoverius (*Judel, Abe Berkower*) dėl nesumokėtų 13 515,30 markės ir 5% palūkanų. Apskūstieji kviečiami atvykti į teismą kovo 18 d. 9 val. (KKVŽ, 1922 03 17, nr. 33, p. 254)¹⁹.

1922 m. balandžio 3 d. Viešvilės valsčiaus teismas Nr. 164 Smalininkuose–Aukštogaliuose įregistravo Isidoriaus Šimkovičiaus (*Isidor Schimkowitz*) firmą, kurios savininkė – Lina Karnovski-Šimkovič (*Lina Karnowski-Schimkowitz*), prekiaujanti kolonijinėmis „Materiolės“, prekėmis, alumi, cigarais, skanumynais ir „Lecakų alumi“ (vok. *Kolonial-, Materiale-und Kurzwaren, Genußmittel, Zigarren, Zigaretten und Flaschenbier*) (KKVŽ, 1922 04 10, Nr. 43, p. 351)²⁰.

1923 m. gegužės 15 d. Viešvilės valsčiaus teismas, kaip rašo „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ (KKVŽ, 1923 06 15, nr. 66, p. 554), Smalininkuose įregistravo Nr. 181 Mato Berlovičiaus (*Mathies Berlowitz*) verslo firmą ir jos savininką Matiją Berlovičių, užsiimančią ekspedicijos, komiso ir muito apmokėjimo operacijomis²¹.

1923 m. gegužės 18 d. Viešvilės valsčiaus teismas, kaip rašo „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ (KKVŽ, 1923 06 13, nr. 65, p. 549), Smalininkuose įregistravo bendrovę Nr. 181 „Ex Import“. Jos kompanionai pirkliai – Si-

¹⁵ *Ten pat*, p. 17.

¹⁶ *Ten pat*, p. 22.

¹⁷ *Ten pat*, p. 19.

¹⁸ *Ten pat*, p. 21.

¹⁹ *Ten pat*, p. 21.

²⁰ *Ten pat*, p. 23.

²¹ *Ten pat*, p. 30.

monas Zundelovičius (*Sundelowitz*), Heselis Heselzonas (*Hessel Hesselsohn*), Leonas Eizenštas (*Leon Eisenstadt*) ir jurbarkiškis Mozė Finbergas (*Moses Finberg*)²².

Ne visada žydų veikla būdavo sėkminga. Antai 1924 m. rugsėjo 30 d. spaudoje buvo skelbta, kad rugsėjo 10 d. Rusnės valsčiaus teismo nutarimu už muito slėpimą, valdininkų papirkimą ir dokumentų klastojimą suimamas Smalininkų pirklys Matas Berlovičius (*Mathies Berlowitz*), konfiskuojamas jo turtas, tačiau pirklys pabėgo (KKVŽ, 1924 10 04, nr. 87, p. 792, 794)²³.

Neaišku, kaip šiam pirkliui pavyko iš susidariusios jam nepalankios situacijos išsisukti, tačiau 1924 m. spalio 8 d. Viešvilės valsčiaus teismo nutarimu Smalininkų pirklio Mato Berlovičiaus (*Mathies Berlowitz*) turto konfiskavimas buvo panaikintas (KKVŽ, 1924 10 11, nr. 89, p. 805)²⁴.

1925 m. gegužės 25 d. Viešvilės valsčiaus teismas Nr. 191 įregistravo firmą „Abram Isaak Kopelow“ ir jos savininką Abramą Isaką Kopelovą. Firmos verslas – ekspedicija (KKVŽ, 1925 06 09, nr. 53, p. 478)²⁵.

1925 m. birželio 27 d. Viešvilės valsčiaus teismas savo registro knygoje įrašė, kad Smalininkuose registruota firma Nr. 96 „Raphael Breslau ir Kopelow“ likviduota ir nustojo veikusi (KKVŽ, 1925 07 13, nr. 65, p. 593)²⁶.

1925 m. liepos 15 d. Viešvilės valsčiaus teismas nr. 192 įregistravo Smalininkuose firmą „Raphael Breslau“ ir jos savininką pirkliū Rafaelį Breslau. Firma versis ekspedicija (KKVŽ, 1925 08 06, nr. 72, p. 630)²⁷.

1926 m. sausio 27 d. Viešvilės valsčiaus teismas, kaip rašo „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ (KKVŽ, 1923 03 06, nr. 25, p. 150), papildė firmos „Lois Rubenstein“ įrašą: „*Prekiaujanti miltais, javais, pašarais, malkomis, akmenimis ir fašinomis*“ (apvalus žabų ryšulys, naudotas sutvirtinti žeminiams kasiniams ar statiniams, takams klampiamame grunte ar nelygiame paviršiuje kloti – red.)²⁸.

Anuometinėje spaudoje išlikę žinių ir apie žydų nelegalią prekybą. Antai 1928 m. sausio 21 d., kaip rašė „Lietuvos žinios“ (LŽ, 1928 02 01, nr. 30 (2644), p. 3), pasienio policijos vachmistras Juozas Stonys sulaikė keturis žydus, gabenančius iš Trapėnų į Viešvilę kontrabandą: 200 svarų mielių, 90 svarų figų ir kitų prekių. Vežimas su prekėmis ir arkliais buvo konfiskuotas. Arklius muitinė vėliau pardavė iš varžytinių. Tačiau įdomiausia tai, kad juos už 200 Lt nupirko tie patys nusikaltę žydai, gabenę per Nemuną kontrabandinį krovinį²⁹.

Viešvilės valsčiaus teisme buvo registruojami ir įmonių savininkų pasikeitimai. Antai 1929 m. liepos 17 d. Viešvilės valsčiaus teismas prekybos registre, kaip rašo „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 80 (p. 647), padarė pakeitimą: skyriuje „A“ prie Nr. 85 firmos „Dora Berlovič (*Dora Berlowitz*) – Smalininkuose“ įrašomas naujas savininkas Robertas Lėvrikaitis³⁰.

1930 m. sausio 18 d., kaip rašė „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ (KKVŽ, 1930 02 13, nr. 16, p. 99), Viešvilės liaudies teismas nustatė, kad Lina Šimkovič suteikė Izidoriui Šimkovičiui teisę atstovauti jos firmai „Isidor Szimkowitz“³¹.

²² *Ten pat.*

²³ *Ten pat.*, p. 40.

²⁴ *Ten pat.*

²⁵ *Ten pat.*, p. 44.

²⁶ *Ten pat.*, p. 44–45.

²⁷ *Ten pat.*, p. 45.

²⁸ *Ten pat.*, p. 49.

²⁹ *Ten pat.*, p. 61–62.

³⁰ *Ten pat.*, p. 70.

³¹ *Ten pat.*, p. 72.

1931 m. rugpjūčio 18 d, kaip rašė 1931 m. lapkričio 12 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 126 (p. 980), Viešvilės valsčiaus teismas išregistravo firmą Nr. 125 „Benjamin Berlovitz – Smalininkuose“ ir firmą Nr. 190 „Pelkių kraiko dirbtuvė – Smalininkuose“ (KKVŽ, 1931 11 12, nr. 126, p. 980)³².

1932 m. kovo 23 d. Viešvilės valsčiaus teismas išregistravo baigusias veiklą firmas „Paul Raske, Kalveliai“, Nr. 77, „Ida Gutmann, Smalininkuose“, Nr. 103 ir „Raphael Breslau, Smalininkuose“, Nr. 192 (KKVŽ, 1932 04 26, nr. 58, p. 380)³³.

1934 m. rugsėjo 9 d., kaip rašė 1934 m. spalio 12 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 116 (p. 681), Viešvilės valsčiaus teismas iš savo registro išbraukė Solomono Finkelšteino Nr. 137 ir Doros Berlovič Nr. 85 firmas (KKVŽ, 1934 10 12, nr. 116, p. 681)³⁴.

1936 m. gruodžio 8 d., kaip rašė 1937 m. sausio 21 d. „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ Nr. 9 (p. 85), Viešvilės valsčiaus teisme prekybos registro A skyriuje Nr. 208 įregistruota Smalininkų firma „Ekspedicija ir laivininkystės kontora Hermanas Matas Berlovičius“ (*Herman Mathias Berlovitius*) (KKVŽ, 1937 01 21, Nr. 9, p. 85)³⁵.

Žydų bendruomenės nariai aktyviai pasireiškė ir visuomeniniame gyvenime. Antai Pagėgių apskrities viršininko ir rinkimų komisaro fon Šlenterio (*Schlenther*) pasirašytuose rinkimų į apskrities seimelių kandidatų sąrašuose, kaip rašoma „Klaipėdos krašto valdžios žiniuose“ (KKVŽ, 1928 06 01, nr. 49, p. 332–336), randamos ir Smalininkų žydų bendruomenės atstovų – staliaus Ferdinando Polio (*Ferdinand Pohl*) ir pirklio Solomono Rozenbergo (*Solomon Rosenberg*) – pavardės³⁶.

Daugelis žydų kilmės gyventojų turėjo įgiję vietos gyventojų pasitikėjimą. 1929 m. gruodžio 16 d., kaip rašo „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ (KKVŽ, 1929 12 21, nr. 128, p. 919), papildomuose rinkimuose Pagėgių rinkimų apygardoje į smulkiosios prekybos skyrių išrinktas Smalininkų žydų bendruomenės atstovas Artūras Zymonas (*Arthur Simon*)³⁷.

Sprendžiant iš vėlesnių publikacijų spaudoje, pasiūlyti į kaimo pareigūnus žydai surinko pakankamai gyventojų balsų. 1930 m. rugsėjo 6 d. Pagėgių apskrities viršininko ir apskrities pirmininko patvirtintame kaimo pareigūnų sąrašė, kaip rašė „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ (KKVŽ, 1930 09 23, nr. 104, p. 849–850), randami du Smalininkų žydų bendruomenės atstovai: Smalininkų kaimo išdininku prisaikdintas stalius Ferdinandas Polis (*Ferdinand Pohl*), „priesėdu“ – pirklys Artūras Zymonas (*Arthur Simon*)³⁸.

Tiek vokiečių, tiek ir lietuvių gyventojų požiūris į žydus tuo laikotarpiu nebuvo negatyvus. Žydų atstovai buvo renkami ne tik į vietos, bet ir į apskrities vadovaujančius organus. Antai, 1933 m. gruodžio 18 d., kaip rašė „Klaipėdos krašto valdžios žinios“ (KKVŽ, 1931 12 23, nr. 144, p. 1092), per papildomus rinkimus į smulkiosios prekybos tarybą Pagėgių apskrities rinkiminėje apygardoje jau antrą kartą išrinktas tas pats žydų bendruomenės atstovas Smalininkų „priesėdas“ pirklys Artūras Zymonas (*Arthur Simon*), kuriam buvo patikėta atstovauti visiems vietos verslininkams³⁹.

³² *Ten pat*, p. 89.

³³ *Ten pat*, p. 95.

³⁴ *Ten pat*, p. 114.

³⁵ *Ten pat*, p. 155.

³⁶ *Ten pat*, p. 640.

³⁷ *Ten pat*, p. 71.

³⁸ *Ten pat*, p. 78.

³⁹ *Ten pat*, p. 90–91.

1934 m. rugpjūčio 30 d. į pasitari-
mą prezidento A. Smetonos gimtadienio
paminėjimui tarp Smalininkų valsčiaus
viršaičio Pečiulaičio sukviestų kaimų
seniūnų, organizacijų vadovų minimas ir žydų bendruomenės atstovas pirklys
(Eduardas) Zymonas (Simon)⁴⁰.

Smalininkų žydai aktyviai dalyvavo ir lietuvių šventiniuose renginiuose.
1937 m. vasario 23 d. laikraščio „Lietuvos keleivis“ Nr. 43 (p. 4) rašoma, kad
Smalininkuose švenčiant Vasario 16-osios šventę abiejose – tiek evangelikų, tiek
ir katalikų – bažnyčiose vyko pamaldos. Lietuviškosios mokyklos salėje vyko
minėjimas, kurio metu, be kitų kalbėtojų, pasakė kalbą ir žydų bendruomenės
atstovas Zymonas (Simon)⁴¹.

Miestelio centre, prie kitapus gatvės buvusios Vaišvilo (Woischwill) parduotuvės ir svečių namų, veikė Klaros Berlovič (Clara Berlovitz) juvelyrinių dirbinių parduotuvė, kurioje buvo galima pasirinkti puikių anglišių ir vokiškų siūlų. Buvo kalbama, kad Klara Berlovič kilo iš turtingo žydo Rozenbergo giminės. Klara buvo jau garbaus amžiaus, tačiau labai graži, kažkodėl dar netekėjusi. 1938 m. jų gyvenamąjį namą su parduotuve jau buvo nupirkę lietuviai Kondratavičiai. Kondratavičius dirbo pasienio policijoje, buvo katalikas, vedęs žmoną Lėnę, kuri buvo evangelikė.

„Už mano kraitį Smalininkuose nusipirkom namą su inventorium. Tai buvo ga-
lanterijos parduotuvė. Mano motina šiek tiek nusimanė apie politiką ir teisingai patarė
griebtis rimtesnio verslo. Anksčiau krautuvė priklausė žydei Klarai Berlovič. Ji norėjo
išsikelti į Jurbarką, jei čia kartais ateitų
Adolfas. Anuomet taip darė daugelis žydų.
Iki pat pirmojo karo pabaigos čia ėjo senoji

J. Rubenšteino užieigos namai, Rusijos ir Prūsijos
muitinės. 1915 m. Atvirukas „Linkėjimai
iš Smalininkų“. Apie 1915 m. ebay.de

⁴⁰ Ten pat, p. 114.

⁴¹ Ten pat, p. 166.

Žydo Gutmano (Gutmann) namas. Tarpukario nuotr. iš Smalininkų TVM muziejaus. Autorius nežinomas

Prūsijos ir Rusijos siena. Jurbarkas buvo artimiausias miestelis rusų pusėje“, – iš Lenės Grigoleit prisiminimų⁴².

Žydo Rubenšteino sodyba buvo prie Šventosios tilto. Joje veikė svečių namai ir restoranas. Po 1939 m. ir Antrojo pasaulinio karo metu ten buvo vokiečių ir lietuvių sienos perėjimo postas. Rubinšteino šeima anksti išvyko iš Smalininkų ir persikėlė į Vokietijos gilumą. Jo namas atiteko vokiečiams, kurie svečių namus laikė toliau. Karui pasibaigus šio namo jau nebebuvo. Jis, kaip spėjama, buvo sugriautas karo pabaigoje.

Smalininkuose prie pagrindinės gatvės veikė žydo Berlovičiaus svečių namai-restoranas (*Gasthof Berlowitz*). Šalia miestelio bibliotekos buvęs žydo Gutmano (*Gutmann*) namas. Jis turėjo įvairių medžiagų parduotuvę. Gutmanų šeima buvo turtinga – turėjo savo namų ir pačioje Vokietijoje. Šeimoje augo dvi dukros. Iš Smalininkų Gutmanų šeima, tartum nujausdama artėjančias negandas, išsikėlė dar 1936 m. Jie pardavė savo namus ir išvyko. Tolimesnis jų likimas mums nežinomas. Buvusio Smalininkų miestelio vykdomojo komiteto – dabar bibliotekos – name buvo žydo Ferdinando Polio (*Ferdinand Pohl*) gyvenamasis namas ir baldų parduotuvė. Greta jo stovėjo 2 aukštų gyvenamasis namas, po Antrojo pasaulinio karo neišlikęs.

Medinis namas prie uosto priklausė žydui Kaplanui, jame jis laikė nedidelę mėsos parduotuvę. Pats savininkas gyveno Jurbarke, tačiau tam tikromis dienomis atvažiuodavo į Smalininkus, vietos skerdykloje pjaudavo gyvulius (galvijus, avis) ir prekiavo šviežia mėsa.

Berlovičius (*Berlowitz*) turėjo Smalininkuose ekspedicijos ir laivininkystės kontorą (*Speditions und Schiffharts-Kontor*), tai liudija išlikęs atvirukas.

Žydų padėtis Vokietijoje ėmė blogėti nuo 1933 m. – Hitleriui tapus kancleriu. Klaipėdoje jam prijaučiantys naciai taip pat pamažu pradėjo „kelti galvas“. Tuo tarpu Smalininkuose dar buvo palyginti ramu. Kaip rašo A. Piročkinas, 1937 m. lapkričio naktį iš 25 į 26 d. Vidkiemų kaime sudegintas pirklio Solomono Rozenbergo medinis namas. Iki šiol neaišku, ar Smalininkuose buvęs žydų kilmės savininko gyvenamojo namo gaisras

⁴²Lachauer U. *Rojaus kelias*, Vilnius, 2001, p. 37.

D. Berlovičiaus svečių namai-restoranas (Gasthof Berlowitz). wiki-de.genealogy.net/Schmalleningken. Tarpukario nuotr. Autorius nežinomas

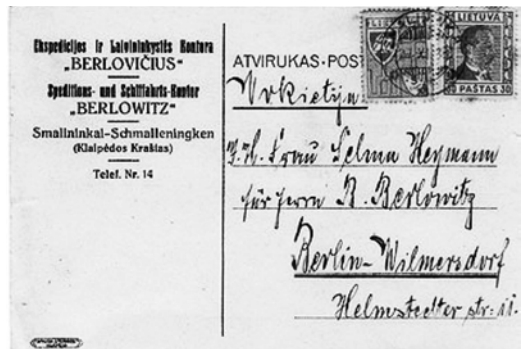
buvo tyčinis. Sudegusiame name tuo metu gyventojų nebuvo, todėl spėjama, kad jis buvo padegtas⁴³.

Prasidėjusiais pogromais prieš Smalininkų žydus bandė pasinaudoti ir elgeta. 1938 m. balandžio 20 d., kaip rašė 1938 m. balandžio 20 d. laikraščiai „Lietuvos keleivis“, Nr. 89 (p. 4) ir „Vakarai“, Nr. 90 (696) (p. 4), Smalininkuose užėjusi į I. Rozenberg parduotuvę elgeta mėgino krautuvininę apvogti⁴⁴. Prieš žydų kilmės gyventojus Klaipėdos krašte artinosi rimtos akcijos.

1938 m. spalio 26 d. buvo išleistas Klaipėdos krašto direktorijos potvarkis Nr. 103, kuriuo iš 868 lietuvių ir žydų atimti Klaipėdos krašto pasai. Taip prasi-dėjo vokietininkų akcija norint „apvalyti“ kraštą nuo didlietuvių ir žydų („Klaipėdos krašto valdžios žinios“, 1938 10 26, p. 746–761). 1838 m. lapkričio 18 d. potvarkiu Nr. 115 pasai atimti iš 270 gyventojų (KKVŽ, 1938 11 18, p. 943–944). 1939 m. lapkričio 19 d. potvarkiu Nr. 116 – iš 32 (KKVŽ, 1938 11 19, p. 952–953). 1938 m. gruodžio 1 d. potvarkiu Nr. 125 – iš 123 gyventojų (KKVŽ, 1938 12 01, p. 1034–1038)⁴⁵.

Kiek tarp šių Smalininkų, Viešvilės ir aplinkinių kaimų gyventojų buvo žydų nenurodyta, tačiau galima spėti, kad buvo „nupilietinti“ visi nepageidaujami šių vietovių ne vokiškos kilmės gyventojai. Likę be pasų, žydai jau nuo 1938 m. pradėjo trauktis iš Smalininkų, palikdami savo prekybos, verslo įmones, turėtus gyvenamuosius namus likimo valiai.

1938 m. gruodžio 30 d. keliuose lietuvių laikraščiuose buvo išspausdintos žinutės, kad iš Klaipėdos krašto

Berlovičiaus ekspedicijos ir laivininkystės kontoros atvirukas. wiki-de.genealogy.net › Regional ›

⁴³Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013, p. 182.

⁴⁴Ten pat, p. 195.

⁴⁵Ten pat, p. 201.

išvyksta žydai gydytojai. Antai iš Smalininkų išvyko gydytojas Meisachovičius (SK, p. 2; LA, 1938 12 30, nr. 590 (4399); LK, 1938 12 30, nr. 302, p. 4)⁴⁶.

1936–1939 m. Klaipėdoje ejęs dienraštis „Vakarai“ (1938 12 30, nr. 303 (909), p. 4) rašė, kad iš Smalininkų kraustosi žydai krautuvininkai. Tuo metu iš 24 Smalininkuose esančių įvairių krautuvių 10 priklauso žydams. Dienraštis rašė, kad kai kurie žydai likviduoja savo krautuves ir keliasi į Didžiąją Lietuvą⁴⁷.

Smalininkų žydai apsidodavo artimiausiose Lietuvos žydų bendruomenėse, dalis, spėjama, vyko į Kauną ir kt. miestus.

„Žydų bendruomenė, – prisimena smalininkietė Anė Vasiauskienė, – iki Antrojo pasaulinio karo Smalininkuose buvo gana gausi ir gerai organizuota. Žydų dauguma gyveno Aukštogaliuose. Pagrindinėje gatvėje miestelio centre jie turėjo savo maldos namus, patys galėjo tvarkyti savo vidaus reikalus, niekieno nevaržomi prekiauti, mokyti savo vaikus. Vokiečių valdomų įmonių ir įstaigų savininkai žydų atžvilgiu buvo palankiai nusiteikę. Patys žydai su vokiškų ir lietuviškų įstaigų savininkais palaikė dalykiškus ryšius, tarp jų nebuvo jokių tarpusavio nesutarimų, konfliktų.“

Smalininkuose, kaip pasakoja A. Vasiauskienė, gyveno vienintelis užsiėmęs žemės ūkiu žydas – Karnovskis. Jo žemė buvo kartu su kitų ūkininkų sklypais laukuose už siaurojo geležinkelio iki pat pamiškės. Karnovskis gyveno prie centrinės gatvės 2 aukštų nedideliame mūriniame name. Jo vaikai mokėsi Tilžės gimnazijoje ir į Smalininkus užsukdavo retai, todėl apie juos nieko nežinome. Karnovskio šeima turėjo gyvulių, pas juos dirbo samdiniai, kurie daugiausia buvo atvykę ieškoti darbo iš Lietuvos. 1938 m. jie dar gyveno Smalininkuose. Grįžusi iš Rusnės, Vasiauskų šeima apsigyveno pas Karnovskį ir pragyveno iki pat pavasario, nes dėl gausaus sniego į savo sodybą negalėjo patekti. 1939 m. Karnovskių šeima jau nelaukė, kadangi jautė grėsmę ir, prieš užeinant vokiečiams, paliko Smalininkus, nenujausdami, kad į savo namus jiems nebus lemta sugrįžti jau niekada.

Miestelio centre, dabartinio skvero vietoje, prie kitapus kelio buvusios evangelikų bažnyčios, stovėjo vieno aukšto medinis žydo prekeivio namas. Jame prekiaavo įvairiais miltais ir kruopomis. Jis turėjo vieną dukrą, kuri lankė vokiečių mokyklą. 1939 m. jų jau nebuvo, buvo išbėgę. Namas po karo jau neišliko.

Mūrinis 2 aukštų žydo Šimkovičiaus namas buvo greta buvusių blaivybės bendrijos namų, kuriuose sovietų laikotarpiu buvo kultūros namai ir kino salė. Jame buvo silkių parduotuvė. Šimkovičius papildomai vertėsi ir ūkiu, turėjo žemės, laikė šiek tiek gyvulių. Šimkovičiaus sūnus šiame name turėjo savo kirpyklą. Jis draugavo su Veliuonės ir Klišių dvarininko sūnumi Vakseliu.

Smalininkų žydų Šimkovičių šeimos 1939 m. jau nebuvo. Jausdami grėsmę jie jau buvo pasitraukę.

Miestelyje, kaip prisimena A. Vasiauskienė, gyveno vokiečių žydų Zymonų šeima. Artūras Zymonas (*Arthur Simons*) dalyvavo Pirmajame pasauliniame kare ir tarnaudamas sanitaru išgebėjo gyvybę daugeliui sužeistų vokiečių kareivių.

„Užėjus Antrajam pasauliniam karui, per vokiečių radiją ne kartą jį kvietė pavarde atsiliepti, kartojo jo buvusio pulko ir jo paties asmens numerius. Tačiau jis atsiliepti jau nespėjo. Klaipėdos kraštą užėmus vokiečiams, smarkiai sielojosi, savo namus Smalininkuose paliko, išbėgo ir neišlaikius

⁴⁶Ten pat, p. 207.

⁴⁷Ten pat.

širdžiai greitai mirė. Sūnų studentą, turėjusį tėvo vardą – Artūr, besimokantį Kaune sušaudė Kęstučio gatvės garaže kartu su kitais žydų tautybės gyventojais. Artūro Zymono žmona su dukra Eva pakliuvo į Jurbarko getą ir, nors buvo vokiečių kareivių saugojamos nuo pražūties, taip pat buvo nužudytos.“

Jurbarke, Kauno gatvėje, buvo žydų getas. Tuo metu A. Vasiauskienė jau gyveno Jurbarke ir pati matė, kaip ponią Zymons su dukra ir kitais geto žydais prižiūrėtojai varė šluoti turgaus aikštės. Vienas vokiečių kareivis atėmė iš ponios Zymons ir jos dukros šluotas ir liepė abiem grįžti atgal į getą. Vėlesnėmis dienomis nei jos, nei dukters Evos jau nevarė į jokių darbų, turbūt buvo gauta informacija, kad abi jos iš sanitaro Artūro Zymono šeimos, tad norėjo apsaugoti nuo sušaudymo. Sušaudžius daugumą geto žydų, vokiečių kareiviai jas dar saugojo, tačiau vis tiek neišgelbėjo nuo pražūties. Sargybiniui išvykus į Kauną, jas sušaudė vietiniai egzekutoriai.

Jurbarko žydai Jofė buvo papuošę ir rusų armiją. Grįžęs po karo, užsuko į Smalininkus ir klausinėjo, koks likimas ištiko Evą, kuri, kaip paaiškėjo, buvusi jo sužadėtinė, tačiau niekas to negalėjo pasakyti. Tai paaiškėjo tik praėjus daugeliui metų. Vedus vokiečiui žyde, žmoną sušaudydavo, tačiau tėvo ir vaikų nešaudė.

Medinis žydų Zymonų namas stovėjo centrinėje gatvėje, kitapus pašto, prie buvusios Aukštogalių gatvės. Vėliau prie šio medinio namo buvo pristatytas mūrinis priestatas. Sovietų laikais pristatytas dar vienas priestatas, kuriame šiuo metu yra parduotuvė „Aibė“⁴⁸.

Smalininkų miestelyje, pasak Rūtos Lydijos Babonienės, veikė Artūro Zymono avalynės ir įvairių medžiagų parduotuvė. Artūro Zymono šeima tame pačiame name ir gyveno.

Vietos vokiečiai, lietuviai ir žydai, iki 1939 m. sutarė gerai – niekas nekalbėjo, kad būtų buvę kokių nors nesutarimų ar kivirčų, visi dirbo savo darbus, vieni kitiems netrukdė. Žydai buvo turtingi – valdė gražius pastatus, parduotuves. Žydai Smalininkuose turėjo parduotuves, svečių namus, užsiėmė verslais. Žydų ūkininkų, išskyrus gal vieną šeimą, Smalininkų apylinkėse nebuvo. Miestelio žydų vaikai lankė valdišką vokiečių mokyklą ir privačią mokyklą vokiečių dėstomąja kalba. Turėję svečių namus, restoranus, parduotuves, visi žydai laisvai kalbėjo vokiškai.

Kaip prisimena R. L. Babonienė, „1939 m. užėjus vokiečiams, nacistiniai pareigūnai iškart suregistravo visus dar likusius žydus ir įsakė nešioti specialų geltonos spalvos ženklą – ant kairiojo atlapo ar kairėje pusėje krūtinės prie drabužių prisiūtą geltoną šešiakampę Dovydo žvaigždę. Po vienos nakties daugelis miestelio žydų staiga dingę – jų niekas nepastebėjo ir apie juos nekalbėjo. Suaugusieji gal ką ir žinojo, bet iki vaikų jokios žinios apie jų dingimą neatėjo. Jų pastatai kurį laiką stovėjo tušti, o paskui buvo vokiečių vadovybės panaudoti“⁴⁹.

„Atrodo, tai vyko 1939-ųjų kovą. Turėjau prisitaikyti. Juk negalėjau palikti namų ir pabėgti. Daugelis pažįstamų susiruošė ir pabėgo. Lietuoniai ir jiems prijaučiantys pasitraukė per sieną. Suprantama, ir žydai, kurie dar buvo čia pasilikę.

⁴⁸Papasakojo Anė Janulaitytė-Vasiauskienė, gim. 1922 m. Smalininkuose. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2013 m. Smalininkuose.

⁴⁹Papasakojo Rūta Lydija Tetmejerytė-Babonienė, gim. 1929 m. Smalininkuose. Užrašė Algirdas Sinkevičius, 2013 m. Viešvilė.

Sinagogą sudegino, – ir tai buvo pirmoji negarbė, kurią mums užtraukė naujoji santvarka“ (iš Lenės Grigoleit prisiminimų)⁵⁰.

Sinagoga stovėjo prie pat buvusios mokyklos, dabartinių kultūros namų pastato. Sinagoga buvo medinė, aptverta aukšta lentų tvora. A. Vasiauskienė pasakoja: „Mes, būdami dar vaikai, per pertraukas užsilipę ant tvoros stebėdavome, kaip žydai atlieka savo apeigas, meldžiasi. Jų pamaldoms vadovavo rabinas, gyvenęs čia pat – Smalininkuose prie uosto. Pamenu, kad jie turėjo kalbančią papūgą. Rabino pavardės mes vaikai nežinojome, tad jos neprisimenu. Ne visi žydai lankė sinagogą – vokiečių žydai, vadinamieji „jekiai“, į pamaldas sinagogoje nėjo, jie žydų apeigose nedalyvavo. Sinagogą lankė žydai, atvykę iš Lietuvos, vadinami „litvakais“, ir senieji žydai, gyvenę Smalininkuose nuo seno.“⁵¹

Vidkiemio kaime, kaip prisimena pateikėja A. Vasiauskienė, prie buvusios turgaus aikštės vieno aukšto, dviejų galų mediniame name gyveno žydų tautybės fotografas. Užėjus vokiečiams, fotografas kartu su kitais žydais pasitraukė į Lietuvos pusę – į Jurbarką ir toliau, tačiau tai jo neišgelbėjo. Jurbarkė, turimomis žiniomis, dauguma žydų pateko į getus ir buvo kartu su Jurbarko žydais sunaikinti. Jo name karo metais buvo laikomi rusų belaisviai. Fotografo namas per karą neišliko.

Prie tos pačios turgaus aikštės Vidkiemio kaime, šalia pagrindinės gatvės, vokiečių Fricas Zamelis (*Fritz Samel*) turėjo užkeigęs namus, salę ir parduotuvę, kurioje pardavinėjo įvairias prekes: maistą, aparatūrą ir galanteriją, popierių, indus ir kt.⁵²

Atėjus A. Hitleriui į valdžią, jisai tapo aktyviu nacių, mat priklausė nacistinei E. Neumano partijai. Pas jį atvykdavo nacių iš pačios Klaipėdos. Atvykėliai miestelyje provokuodavo riaušes, muštynes, susirėmimus su Smalininkų policija, valsčiaus muitininkais, valdininkais, norėjo miestelyje užimti pašta, pasienio policiją, muitinę, valdžios įstaigas ir įvesti savo valdžią. Tačiau, vengiant didesnių susirėmimų, jiems tai nebuvo leista. Po Antrojo pasaulinio karo F. Samelio sodybos neliko⁵³.

„Smalininkuose einant nuo pagrindinės gatvės link uosto gyveno vienas turtingiausių laivininkų Evonas Kriugeris. Jo namas stovėjo priešais restoraną „Vokiečių namai“ (Deutsches Haus). E. Kriugeris turėjo kelis baidokus ir motorlaivį, kuriuo traukdavo baržas su miško medžiaga, grūdais, žvyrų, išpjauta mediena. E. Kriugerio žmona buvo žydų tautybės. Kriugerių šeimos likimo atsekti nepavyko. Žinių, kad jie išliko gyvi, nerasta.“⁵⁴

Apie tą metą, kai Smalininkuose gyvenimą kontroliavo gestapas, Ulla Lachauer rašo savo knygoje „Rojaus kelias“, kur pateikia miestelio gyvenimo Lenės Grigoleit prisiminimus:

„Kartais tarpduryje išdygdavo Kriugeris, kuris vis norėdavo man išpasakoti

Geltona Dovydo žvaigždė. Hitlerio valdomose teritorijose tokią žvaigždę privalėjo nešioti žydai. Interneto prieiga: lt.wikipedia.org/wiki/Žvaigždė_(simbolis)

⁵⁰ Interneto prieiga: biblioteka.gindia.lt > Biblioteka > Mažoji Lietuva > Rojaus kelias. (Ulla Lachauer. Rojaus kelias, 2001), žr. 2014 03 26.

⁵¹ Papasakojo Anė Janulaitytė-Vasiauskienė, gim. 1922 m. Smalininkuose. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2013 m. Smalininkuose.

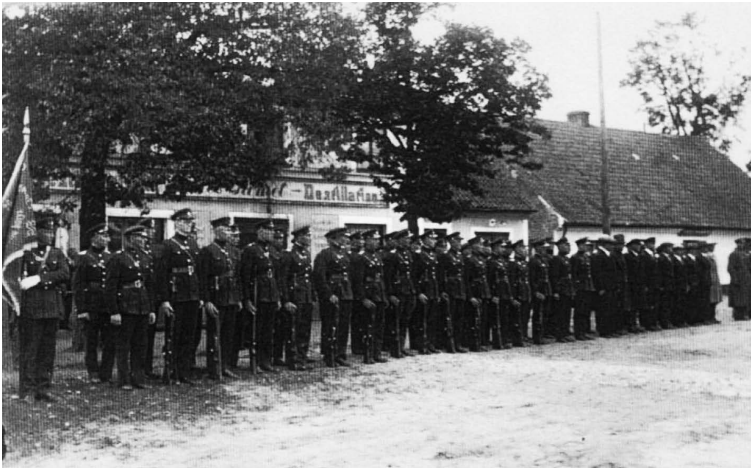
⁵² Ten pat.

⁵³ Ten pat.

⁵⁴ Papasakojo Rūta Lydija Tetmejerytė-Babonienė, gim. 1929 m. Smalininkuose. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2013 m. Viešvilė.

Nacio Frico Zamelio (F. Samel) viešbutis ir parduotuvė. Sena tarpukario laikų nuotrauka. Autorius nežinomas

Frico Zamelio (F. Samel) viešbutis ir parduotuvė Antrojo pasaulinio karo metu. Nuotr. autorius nežinomas

savo bėdas. Jis gyveno mūsų kaimynystėje, buvo vedęs labai gražią Tilžės žydaitę Betę Adelson. Skundėsi, kad vis nerandęs vietos savo žmonai ir sūnui Hansui. Giminaičiai iš Rytprūsių juos paslėpti atsisakė. Klausė, ar aš ko nors nepažįstanti. Paskui gailėdavosi prašnekęs, mat visko bijojo. Vos tik jis išeidavo, tuojau pas mus įsiverždavo gestapininkai:

– Ką jums sakė Kriugeris?

Turėdavau bemat prie jų prisiderinti:

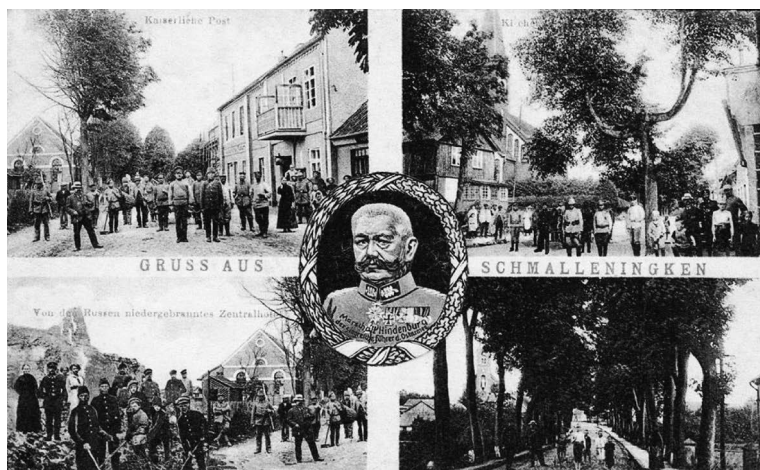
– Ak, jis toks nusiminęs, kad negali kariauti už tėvynę. Dėl žmonos neleidžia, o jis labai sielojasi.

Ne visi mano žodžiai buvo melas – jis tikrai norėjo kariauti, ypač Prancūzijoje. Jeigu būčiau jį išdavusi, tai anie tuojau pat būtų jį išsitempę.⁵⁵

Daugelis žydų Klaipėdos kraštą paliko prieš prasidedant Antrajam pasauliniam karui (1939–1940). Litvakai apsigyveno pas gimines ar pažįstamus Lietuvos pasienio miesteliuose – Tauragėje, Jurbarkė, o jekiai kūrėsi didžiuosiuose miestuose. Lietuvą okupavus naciams, Antrasis pasaulinis karas iš esmės pakeitė Viešvilės ir aplinkinių gyvenviečių gyventojų sudėtį – prasidėjo visų žydų naikinimo vėjus. 1941 m. naciai išžudė, kas dar buvo

likę iš gausios Smalininkų žydų bend-

⁵⁵ Lachauer U. *Rojaus kelias*, Vilnius, 2001, p. 40–41.

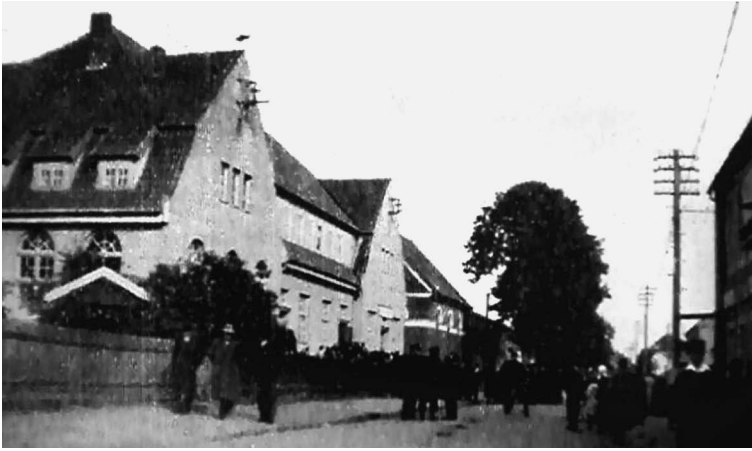
Žydų bendruomenės sinagoga, evangelikų bažnyčia, paštas tarpukario metais. Senas atvirukas

Žydų bendruomenės sinagoga ir paštas. Smalininkai. 1914–1915 m. Senas atvirukas

Smalininkų žydų bendruomenės sinagoga. 1936 m. V. Ramanausko nuotr. Publikuojama vienkartinio Kultūros paveldo centro Informacijos skyriaus poskyrio KPC Paveldosaugos bibliotekos leidimu

Buvusi Smalininkų mokykla. Toliau Smalininkų žydų bendruomenės sinagoga. Tarpukario nuotr. iš A. Petkūno albumo. Autorius nežinomas

ruomenės ir sunaikino jų kultūrinės vertybes. Šiandien Klaipėdos krašto dalyje, priklausančioje Jurbarko rajonui, žydų bendruomenės nėra. Neliko ir Smalininkų sinagogos. Kultūros paveldo centro Paveldosaugos bibliotekos fonduose išlikusi Smalininkų sinagogos nuotrauka. Ant negatyvo voko užrašyta: „*Pagėgių apskrities, Smalininkų valsčiaus, Smalininkų miesto sinagoga. Fotografuota 1936 09 23. Fotografas V. Ramanauskas.*“

Smalininkų žydų bendruomenės sinagoga buvo miestelio centre netoli pašto, kitapus gatvės. Sinagoga stovėjo greta buvusios Smalininkų mokyklos pastato, kuriame pastaruoju metu įsikūręs Mažosios Lietuvos Jurbarko rajono kultūros centras. Atokiau nuo pagrindinės gatvės ant kalniuko stovi naujoji Smalininkų pagrindinė mokykla. Buvusios žydų sinagogos vietoje likusi tuščia aikštė, kurioje pastatytos dailininkų plenero metu sukurtos skulptūros.

Baltijos šalių gyventojai buvo ypač įsiutę ant „žydų nusikaltėlių“. Buvo manoma, kad žydai į GPU rankas atidavė daugybę nekaltų aukų, žudė ir degino.

Žydų bendruomenės pėdsakus randame tik suniokotose žydų kapinėse Smalininkuose ir kukliuose gyventojų prisiminimuose. Antrojo pasaulinio karo metu Smalininkų žydų kapinėse buvo įkurtas rusų karo belaisvių lageris. Miestelio gyventojams buvo uždrausta į juos net žvilgtelti ar juos užjausti. U. Lachauer L. Grigoleit pasakoja: „*Kartą ėjau tenai pro šalį su Ina, kuri tada buvo gal kokių trejų. Neverk, mamyte! – sakė ji. Aš negalėjau neverkti, ir ji taip pat...*“⁵⁶

Kaip rašo U. Lachauer pagal L. Grigolaitytės prisiminimus, per 1941 m. Velykas pozicijas paupyje užėmė pirmieji vermachto daliniai. Netrukus Smalininkų gyventojai išgirdo vietinių žydų riksmus. Miesteliuose ir kaimuose palei Klaipėdos krašto sieną buvo išžudyta per 50 tūkstančių žydų⁵⁷.

Fabijanai, kaip pasakoja L. Grigoleit, jų kaime Bitėnuose buvo vienintelė žydų šeima. Jie turėjo parduotuvę ir užėigą prie Nemuno. Šeimoje augo trys mergaitės: Zelma, Edita, dar viena, ir, rodos, penki berniukai. Iš visų labiausiai jai patiko Gerhardas. Jis buvo baisiai negražus, nors bėk. Bet tokio būdo, kad visus palenkdamas į savo pusę. Draugiškas, paslaugus. Galėjo juokauti, jei tu verki, galėjo drauge verkti. Galėjo ir paguosti. Jis mokėjo prie kiekvieno prisitaikyti⁵⁸.

⁵⁶ *Ten pat*, p. 45.

⁵⁷ *Ten pat*, p. 43, 134.

⁵⁸ *Ten pat*, p. 22.

Manoma, kad lietuvių rankomis padegta sinagoga. Iš Deutsches Bundesarchiv

Kažkas iš bitėniškių tą 1941 m. vasarą dar matė juos (žydus – red.) – Gerhardą, Kurtą ir Liudviką Fabijanus. Jie ėjo priekyje, už jų – ginkluoti vyrai. Jiems taip einant, pasitaikė kelyje vienas bitėniškis. Gerhardas vikriai nusisegė petnešas ir tarė: „Štai, Pauliau, turėkis jas. Mes einame į paskutinę kelionę.“⁵⁹

Smalininkų žydų bendruomenėje, kaip prisimena pastaruoju metu Vokietijoje gyvenantis žydų tautybės jurbarkietis Jakovas Richleris, tarpukariu gyveno ir jų šeimos artimųjų. Pateikėjas, nors tuo laikotarpiu dar buvo vaikas, gerai prisimena žydų kilmės Smalininkų dantų gydytoją Braudę, pas kurį jis gydėsi dantis.

Gydytojas buvo bevaikis. 1939 m. pavasarį jis paliko Smalininkus. Persikėlęs į Jurbarką, Braudė nuomojo butą, stovėjusį greta buvusio Jurbarko burmistro vokiečio Jurgio Gepnerio gyvenamojo namo. Nors šeima ir persikėlė iš Smalininkų, tačiau Jurbarke jo laukė toks pat likimas, kaip ir kitų Smalininkų bendruomenės žydų, kurie tikriausiai pasitiko mirtį Jurbarko žydų kapinėse ar buvo sušaudyti aštuntajame kilometre nuo Jurbarko link Smalininkų⁶⁰.

Keletą straipsnelių apie sunaikintos Smalininkų žydų bendruomenės narių likimus pavyko aptikti lietuviškos ir vokiškos spaudos leidiniuose. Apie vienos Viešvilės valsčiaus Kalvelių kaimo žydų šeimos Minzerių (toliau autorė rašo – Mincerių) likimą savo straipsnyje „Lietuviai, gelbėdami žydus, rizikavo gyvybe“ rašo Elena Telišauskienė. 1905 m. gyventojų surašymo duomenimis, tarp 409 Kalvelių kaimo gyventojų buvo penketas žydų, kurie užsiėmė prekyba ir amatais. Kalvėliai – nedidelis kaimelis prie Viešvilės, tačiau jame buvo kelios paroduotuvės. Viena jų priklausė žydams – broliams Minceriams. Jie pardavinėjo maisto prekes.

*Paminklas žydų kapinėse Smalininkuose.
V. Kucino nuotr. 2013 m.*

⁵⁹Ten pat, p. 44.

⁶⁰Papasakojo iki Antrojo pasaulinio karo Jurbarke gyvenęs Jakovas Richleris, 91 m. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2018 m. Klaipėda.

„Kai 1939 m. pradžioje vokiečiai užgrobė Klaipėdos kraštą, daug lietuvių, o su jais ir broliai Minceriai perbėgo į Jurbarką. Keturios šeimos pasilikome Pašventyje. Kurį laiką apie buvusius kaimynus Mincerius nieko nežinojome. 1941 m. birželį atsidūrėme Kalnėnuose, nes Pašventys buvo pačiame pasienyje, kaip sakydavome – „ant rubežiaus“. Iš Kalnėnų kaimo mūsų šeimai teko kraustyti į Dainių kaimą, kur viename ir dabar tebestovinčiame namelyje gyvenome dvi šeimos. Prasidėjo Jurbarko žydų naikinimas. Mes, vaikai, nesupratome, tik suaugusieji baisėjosi ir sakė, kad tuos žmones reikia gelbėti.

Vieną rytą mūsų kluone pamačiau svetimą žmogų. Tačiau jį pažinau – tai buvo žydas Minceris, mūsų, kai gyvenome Kalvėliuose, kaimynas. Jis paprašė, kad pakviesčiau tėtę.

Kai tėvui pasakiau, kad jį į kluoną šaukia Minceris, šis man užčiaupė burną, taip pat prigrasino niekam nesakyti ir nesigirti draugėms, kad mačiau Mincerį. Tik vėliau sužinojau, kad tėvas jam šiene padarė slėptuvę. Buvo sutarta, kad nuo pražūties besislapstantis Minceris gali išlįsti iš savo slėptuvės tik tuomet, kai mama sušuks žodį „Ramute“. Toks buvo sesers vardas. Niekam neturėjo kilti įtarimo, jei mama kieme vardu pašauks savo dukrą.

Kiek Minceris pas mus slapstėsi, negaliu pasakyti, nes vieną dieną jis per neat-sargumą pasirodė kaimynų mergaitei, kurios šeima gyveno tolimesniame name. Mergaitė, pamačiusi iš šieno išlindusį nepažįstamą žmogų, išsigando ir pabėgo. Parbėgusi namo tai papasakojo saviškiams. Vakare atėjo kaimynas. Jeigu teisingai prisimenu, jo pavardė buvo Likta. Girdėjau, kai jis sakė mano tėvui:

– Pranai, saugokis, mes jau žinome, gali sužinoti ir kiti kaimynai.

Tuomet mano tėvas svečią paslėpė jaujoje po linais, o pavakare, įsikrovęs į vežimą šieno, po juo įlandino Mincerį ir kažkur išvežė.

Taip svečias buvo vežiojamas keletą kartų. Pasitaikydavo, kad jis pats tai ateidavo, tai išeidavo. Kai būdavo ramu, valgydavo kartu su mūsų šeima, bet dažniausi jam mama valgyti nešdavo į daržinę.

Minceris keletą Jurbarko žmonių pastangomis išliko gyvas. Gyveno Jurbarko, sukūrė šeimą. Turėjo dukterį Freidą ir sūnų Meiškį. Mokydamasi dešimtoje ir vienuoliktoje klasėse aš pas juos gyvenau. Freidai tuomet buvo penkeri, o Meiškiui – dveji ar treji metukai. Tėvams nereikėjo mokėti už kambarį, net valgėme visi drauge.

Žydai Minceriai bendravo su mano tėvais, net mano vestuvėse dalyvavo. Vėliau išsikėlė gyventi į Kauną. Daugiau jų nemačiau. Girdėjau, kad abu tėvai mirę. Vaikai turėtų būti gyvi.

Tuomet, karo metais, gelbėdami nuo pražūties kaimynus žydus, mano tėvai, be abejo, žinojo, kas už tai gresia. Kas galėjo garantuoti, jog kuris kaimynas „nepakiš liežuvio“, tačiau buvusiam kaimynui padėti nelaimėje neatsisakė. Viskas baigėsi laimingai: kaimynai lietuviai buvo geri, niekas neįskundė. Kiek prisimenu, tai ir mūsų kaimynai padėjo nuo pražūties slėpti žydą Mincerį, nors kiekvienam buvo aišku: įkliūsi – sušaudys.“⁶¹

„Pasidomėjus, kaip toliau susiklostė likusių gyvų žydų Mincerių šeimos likimas, kur pasuko jų gyvenimo kelias, paaiškėjo, kad abu tėvai jau mirę. Jų vaikai Freida ir Meiškis kurį laiką gyveno Kaune, vėliau sūnus Meiškis Minceris emigravo į Izraelį, dukterė Freida Mincer taip pat emigravo iš Lietuvos ir paskutiniu metu gyvena JAV. Abu sukūrė savo šeimas.“⁶²

Kaip jau buvo minėta, Viešvi-
lėje ir jos apylinkėse atskiros žydų

⁶¹Telišauskienė E. Lietuviai, gelbėdami žydus, rizikavo gyvybe, Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, Nr. 3, 2001 01 13.

⁶²Papasakojo Jurbarko gyvenusi Doba Rozenberg, 85 m., Kaunas. Užrašė Algirdas Sinkevičius.

bendruomenės nebuvo, žydų tautybės gyventojai jungėsi prie Smalininkų bendruomenės, kur buvo sinagoga, žydų kapinės.

Po penkiasdešimt metų L. Grigoleit, kalbėdamasi su istorike U. Lachauer, apie tą savo tėvynėje – Mažosios Lietuvos pasienio mieste Smalininkuose išgyventą siaubingą teroro laikotarpį pasakojo:

„Tai baisu, kai tu gyveni pasienyje ir moki abi kalbas. Karas pas mus atėjo per patį 1941-ųjų viduvasarį. Dar gerai prisimenu, kaip jis prasidėjo. Vakarais po mūsų langais gulėjo persirengę kareiviai. Jie buvo apsuilkę maskuojamais drabužiais ir kartą mane įspėjo, kad kitą dieną prižiūrėčiau vaikus:

– Būkite atsargūs! Tai prasidės šiąnakt, apie trečią valandą.

Jau švito, kai prasidėjo susišaudymas. Vakare atgal grįžo sužeisti kareiviai. Vėliau frontas pasistūmėjo. Niekuomet gyvenime negalėsiu pamiršti tų riksmų pirmąją karo dieną. Riksmas, o dangiškas Tėve, buvo toks, kad galėjai išprotėti! Juos varė iš visur. Anapus valstybinės sienos Jurbarke ir visuose mažuose aplinkiniuose miesteliuose suvaryti Jurbarcko ir mažųjų gyvenviečių žydai šaukė, rėkė, klykė. Žydai privalėjo patys išsikasti sau duobes, į kurias juos sumetė gyvus. Taip pat ir mūsų Smalininkų žydai, kurie persikėlė ir gyveno anapus sienos, patyrė tą patį. Klara Berlovič (Clara Berlowicz), iš kurios mes nupirkome namą, taip pat buvo ten. Jos sesuo, ponja Simon (Frau Simon), kuri visada būdavo keistai linksma, ten taip pat buvo. Kaip tik prieš mus ji turėjo audinių parduotuvę, gyveno kitoje namo dalyje ir augino nedidelę mielą dukrelę Evą (Ewa). Ponas Simonas tarnavo vokiečių armijoje, buvo daug nusipelnęs vokiškajam Reichui. Į tai niekas neatsižvelgė. Sušaudyti juos teko keletui Smalininkų muitinės ir policijos tarnautojų. Jie buvo priversti, tiesiog jiems buvo įsakyta – ir viskas. Vienas iš jų grįžęs į namus pro ašaras pasakojo:

– Išprotėsiu! Nuo viso to gali tikrai pasimaišyti.

Tas vyras matė, kaip prie kapo duobės atitempė mažąją Evą:

– Bėki šalin, mergyte, bėk, aš tavęs nepastebėsiu!

Ne, – atsakė ji, – kur mano mama, ten liksiu ir aš!

Jos apsikabino ir kartu nugriuvo į duobę.“⁶³

Masinis žydų naikinimas pradėtas pirmosiomis karo dienomis. Prie kiekvieno miestelio yra vietos, kur buvo šaudomi žydai: pradžioje vyrai, vėliau moterys ir vaikai. Nekaltų žmonių krauju susitėpė ir dalis lietuvių. Vieni tai darė iš godumo, kiti dėl savo antisemitinių pažiūrų, dar kitus priverė vokiečiai. Lietuviai, tarnaujantys vokiečiams pa-

Smalininkų žydų kapinės. Bundesarchiv.
 Topografinis žemėlapis (1915–1927)

⁶³Lachauer U. *Rojaus kelias*, Vilnius, 2001, p. 44.

valdžiose karinėse struktūrose, už atsisakymą žudyti žydus buvo šaudomi vietoje ir verčiami į tas pačias duobes⁶⁴.

Vokietijos internetiniame puslapyje „Familie Max und Else Rosenberg – Lebensraum Linden“ aprašytas jau anksčiau minėtos iš Smalininkų pasitraukusios miestelio prekybininkų žydų M. ir E. Rozenbergų šeimos tragiškas likimas.

Makso ir Elzės Rozenbergų šeima yra viena iš trijų žydų šeimų, gyvenusių 1940–1941 m. Hanoveryje. Pirklys Maksas Rozenbergas, gimęs 1882 m. sausio 1 d., į Hanoverio kraštą atsikėlė iš Rytų Prūsijos Ragainės apskrities Smalininkų (*Schmalleningken*) miestelio. Vietovė ant Nemuno kranto anuomet turėjo tiesioginę sieną su Lietuva, buvusią carinės Rusijos valdžioje. Šiandieną miestelis taip pat vadinamas Smalininkais ir yra pietvakarinėje Lietuvos Respublikos dalyje. Elzė Rozenberg (*Rosenberg*), mergautine pavarde – Rozenblat (*Rosenblatt*), gimė 1899 m. spalio 7 d. Ji su savo vyru Maksu Rozenbergu daugelį metų gyveno Smalininkuose. Čia pat Smalininkuose gimė ir abu jų vaikai: 1927 m. spalio 4 d. – Edita (*Edith*), 1929 m. rugpjūčio 17 d. – Verneris (*Werner*). Elzės tėvas Maksas Mozė Rozenblatas (*Rosenblatt*) Lamspringe Vokietijoje turėjo tekstilės verslą. Maksas Rozenbergas tikriausiai su uošviu buvo verslo partneriai. Apie tai vėliau prisiminė Elzės Rozenberg sesuo Maly Goldšmit (*Mally Goldschmidt*). 1938 m. abu Rozenbergų vaikai Edita ir Verneris (*Edith und Werner*) Ahleme lankė vaikų darželį ir mokyklą. 1938 m. lapkričio 10 d. įvykdyto pogromo metu jų tekstilės verslo parduotuvė buvo apiplėšta, sumušti savininkai. Prekės buvo išmestos į gatvę ir gyventojai galėjo imti, ką tik norėjo. Valdžios institucijos į tai nesikišo. 1939 m. rugsėjo 5 d. Rozenbergų šeima iš Lamspringo persikėlė į Hanoverį (Lindeną). Rozenbergų, kaip žydų, šeima buvo suimta, perkelta į kalėjimą Alfelde. 1941 m. gruodžio 15 d. šeima iš Hanoverio buvo deportuota į Rygos getą Latvijoje. Tarp suimtųjų buvo ir Mozė Maksas Rozenblatas. Šiek tiek vėliau jis emigravo į Palestiną, kur 1941 m. sausio 19 d. be jokios žinomos ligos staiga mirė. 45 metų Elzė Rozenberg į rytus nuo Dancigo buvusioje Štuthofo koncentracijos stovykloje 1944 m. gruodžio 5 d. buvo nužudyta. Tik dviem dienomis vėliau, 1944 m. gruodžio 7 d., tame pačiame konclageryje nužudyta ir jos septyniolikmetė dukra Edita. 63 metų Maksas Rozenbergas žuvo Buchenvaldo koncentracijos stovykloje. 1945 m. vasario 17 d. Verneris Rozenbergas iš Rygos geto buvo deportuotas į Aušvico konclagerį⁶⁵.

Kadangi dalis Smalininkų žydų iš 1939 m. Vokietijos okupuoto Klaipėdos krašto pasitraukė į Lietuvos pasienio miestus, tenka žvilgtelti į Jurbarko žydų bendruomenės likimą, tarp kurių buvo ir Smalininkų bendruomenės narių.

Jurbarkas, įsikūręs ant Nemuno kranto pietvakarių Lietuvoje, anuomet priklausė Šiaulių apygardos Rasėinių apskrīčiai. Jurbarkė gyveno gausi žydų bendruomenė. Žydai šiame Lietuvos–Vokietijos pasienio mieste žinomi nuo XVI a. 1940 m. pabaigoje jų čia buvo per 1 300 – beveik trečdalis gyventojų. Jurbarko žydų bendruomenė buvo aktyvi. 1790 m. ji pasistatė didelę medinę sinagogą, puoselėjo tvirtas religines ir pasaulietines tradicijas, susijusias su mokyklų, sporto draugijų, skautų judė-

⁶⁴Interneto prieiga: ldn-knigi.lib.ru/JUDAICA/Holokaustas.htm, žr. 2013 10 07.

⁶⁵Interneto prieiga: Familie Max und Else Rosenberg -navigator.lebensraum-linden.de/.../poi-902000109-2-Fa..., žr. 2013 10 07. Versta iš vokiečių kalbos.

jimo, politinių partijų veikla, prekybos ir gamybos verslu.

Nesutarimų su kitomis etninėmis grupėmis Jurbarke nekildavo. 1931 m. iš 73 Jurbarke veikusių parduotuvių 69 buvo žydų. Lengvosios pramonės įmonės, išskyrus vieną, taip pat priklausė žydams, gyveno daug žydų amatininkų. Tačiau 4 dešimtmetyje prieš žydus pradėtos provokacijos, padegta žydams priklausiusi degalinė, jauni lietuvių nacionalistai užpuldavo žydus gatvėje. 1940 m. vasarą vietiniai vokiečiai (*Volksdeutsche*) ir lietuviai padegė žydams priklausiusį malūną ir keletą žydų namų. 1941 m. žydai priversti savo rankomis sugriauti senąją medinę sinagogą ir nedidelę skerdyklą, sudeginti šventąsias knygas ir torų ritinėlius, plaukioti Nemune, „kad būtų pakrikštyti“. Tokius pažeminimus vokiečiai fotografuodavo⁶⁶.

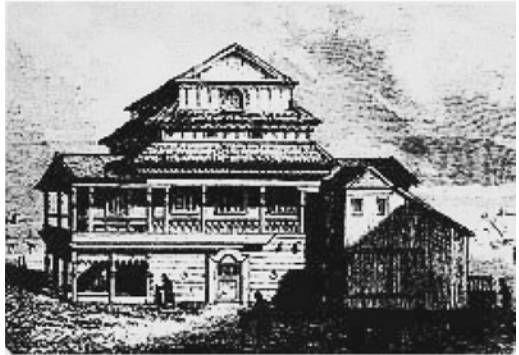
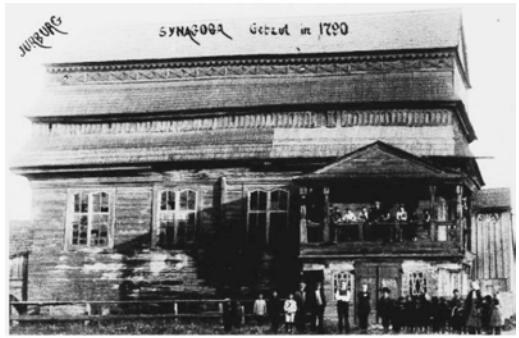
Remiantis gyventojų prisiminimais, medinė sinagoga stovėjusi turgelio vietoje, prieš buvusį buitinio gyventojų aptarnavimo pastatą. Tą išsimintiną dieną vokiečiai į sinagogą suvarė visus Jurbarco žydus, juos kankindami ir tyčiodamiesi privertė nugriauti stogą. Padėję tarp pastolių lentą, vertė žydus ja eiti. Lenta siūbuodavo, lūždavo. Krisdami žydai susilaužė kojas, rankas, sunkiai susižalodavo. Vakare susodino į valtį ir vežė į Nemuną praustis. Ten gilų. Kai skęsdami žydai kabindavosi į valtį, juos daužė irklais per rankas, galvą, – daug jų paskendo...

Užrašyta 1988 12 18 pagal mokytojo Alfonso Skandūno pasakojimą.

Pirmasis žydų naikinimo etapas truko tris mėnesius – nuo 1941 m. birželio 24 d. iki rudens. Žydų „valymo“ akcijas organizavo Tilžės gestapo operatyvinis būrys. Tarp jų buvo Valdemaras Kriauza, Richardas Špenbergas, Oskaras Šefleris ir kiti⁶⁷.

1941 m. liepą Jurbarco okupacinė valdžia įsakė visiems senyvo amžiaus žydams registruotis policijos skyriuje. Kaip spėjama, Jurbarke galėjo būti ir dalis žydų, 1939 m. pasitraukusių už valstybinės sienos ties Pășvenčiu: frau Simon su dukra Eva iš Smalininkų, Mincerių šeima iš Kalvelių kaimo (kitų pėdsakų neaptikta, tačiau jie galėjo slapstytis). 1941 m. liepos 21 d. registracijos metu buvo sulaikyti 45 senyvo amžiaus žydai. Juos susodino į vežėčias, įdavė po kastuvą ir liepė važiuoti į Raseinius tikrintis sveikatos. Pasiekus Kalnųjūs, pavedėję atokiau nuo kelio, įsakė kasti „žvyruobę“. Visi 45 žydai buvo nušauti.

1941 m. liepos pabaigoje Jurbarco policijos viršininkas P. Mockevičius,

Jurbarko sinagoga, statyta 1790 m. Jurbarko krašto muziejaus nuotr.

⁶⁶ Interneto prieiga: www.komisija.lt/.../S.SuziedelisC.Dieckmann_Zudynes_Jungtine%20vers...

⁶⁷ Šimboras G. Žydų žudynės Jurbarke, Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, 2000 07 01, Nr. 51.

išsikvietęs policininkus V. Almonaitį, P. Kairaitį ir J. Marcinkų, liepė sušaudyti tris pagyvenusius žydus gete. Žydams įdavė po kastuvą ir nuvarė link Smalininkų. 7-ajame kilometre policininkai juos privertė išsikasti duobę, pastatė prie krašto ir nušovė.

1941 m. rugpjūčio 1 d. prasidėjo akcija prieš senyvas žydų moteris, vaikus ir naujagimius. Jaunesnio amžiaus sveikos žydės buvo paliktos darbams. Suimtas moteris suvarė į žydų pradinės mokyklos „Talmud-Tora“ kiemą. Pava-

kare joms buvo įsakyta rikiuotis po dvi. Duobės buvo paruoštos dieną, o šaudė naktį. Ne visos moterys buvo užmuštos, kai kurios krisdavo į duobę gyvos arba sužeistos. Vaikų galvas policininkai skaldė į medžius – taupė šovinius. Enciklopedija „Pinkas hakehillot Lita“ rašo, kad tuomet buvo sušaudytos 105 moterys.

Rugpjūtį vyko dar vienos žudynės. Policininko P. Kriščiūno byloje užfiksuota: „Prie geto antrą valandą nakties atvažiavo du vežimai. Išvedėm apie 20 žydų, juos nuvežėm 6–7 km link Smalininkų, prie Kalnėnų kaimo. Žydai buvo nuvesti į mišką ir sušaudyti. Dar po poros dienų man paskambino V. Asukaitis ir liepė atvykti į policijos nuovadą. Ten jau buvo V. Asukaitis, S. Gyllys, P. Bakus, M. ir R. Levickai, P. Greičiūnas, S. Sibaitis, B. Angeleika, K. Kilikevičius, Narvydas, Rimkus ir trys vokiečiai. Gavom po šautuvą. Mums pasakė, kad etapuosis likusius 12 žydų. Važiavom į tą patį mišką.“

1941 m. rugsėjo 8 d. sušaudė jaunesnes moteris ir likusius vaikus. Žydės buvo suvarytos į „Talmud-Tora“. Rugsėjo 8 d. po pietų pastatą apsupo lietuvių ir vokiečių policininkai. Išrikiuotas moteris vedė į „darbus“, tačiau jų kelias baigėsi 7-ajame kilometre prie Kalnėnų.

Pagal K. Jägerio raportą, 1941 08 25–1941 09 06 „valymo“ Jurbarke metu sušaudyta 412 žmonių. „Adresas: Jurbarko rajonas, Jurbarkų seniūnija, Pašvenčio girininkija. Aukų skaičius: 600.“⁶⁸

Daugiau išsamesnių žinių apie buvusią Smalininkų sinagogos žydų bendruomenę aptikti nepavyko, nerasta, kad ji būtų tyrinėta. Beveik nelikę ir senųjų Smalininkų bei aplinkinių vietovių gyventojų – praeities liudininkų. Išlikę gyventojai mažai ką atsiminė, be to jų pateiktos žinios prieštaringos. Vienas kitas tuo metu buvo dar vaikai – jų pateikti prisiminimai kartais nelabai sutampa. Galima juos suprasti – ne viską tėvai prie vaikų pasakodavo, patys ne viską ir pastebėdavo.

Prof. Antano Andrijausko sudarytoje knygoje „Lietuvos žydų kultūros paveldas: Kasdienybės pasaulis“ (Vilnius, 2013) paminėta tik keletas Jurbarko bendruomenės žydų. Monografijoje „Lietuvininkų kraštas“ rašoma: „1939 m. gruodį Lietuvoje užregistruota 10 200 Klaipėdos krašto gyventojų, iš jų – 1300 žydų. 1939 m. gruodį pabėgėlių iš Klaipėdos krašto skaičius išaugo iki 18 000.“⁶⁹ Galima spėti, kad tarp jų būta ir atbėgusių Smalininkų bendruomenės žydų.

Paminklas žydų kapinėse. Jurbarkas. Jurbarko krašto muziejaus nuotr.

⁶⁸ Interneto prieiga: www.holocaustatlas.lt/LT/info/http://www.musulaukas.com/i.

⁶⁹ Lietuvininkų kraštas, Kaunas, 1995, p. 340.

Po 1938 m. žydų tautybės gyventojai iš Smalininkų traukėsi į įvairias Lietuvos vietas. Apie tai vargu ar rinktos žinios. Apibendrinant galima daryti išvadą: žydų sinagoga ir visos jų parduotuvės, bendrovės buvo suniokotos 1939 m. užėjus vokiečiams. Nuo tų metų Smalininkuose ir aplinkinėse gyvenvietėse žydų krautuvių, restoranų bei užėigų, buvusių žymių firmų, bendrovių nebeliko. Neaišku, ar yra kur nors išlikę Smalininkų žydų bendruomenės narių sąrašai. Juose turėjo būti ir aplinkinių kaimų žydų pavardės. Naikinant sinagogas, deginant religines knygas toras, šie sąrašai neišliko. (*Torah* – Mozės Penkiaknygė, pagrindinis judėjų religinis-teisinis traktatas – red.) Tada tiek Smalininkuose, tiek Viešvilėje buvo sunaikinti bet kokie čia gyvenusių žydų kultūros pėdsakai.

Neliko ir Smalininkų žydų bendruomenės kapinių. Senieji gyventojai dar mini pokario metais stovėjusius paminklus. Žydų kapinės buvo sunaikintos sovietmečiu, jų paminklai nuvežti ir panaudoti kaip žaliava naujoms statyboms⁷⁰.

Apie žydų bendruomenę rinkęs medžiagą smalininkietis kraštotyrininkas Antanas Čečkauskas rašo:

„I šiaurės rytus nuo miestelio buvo Smalininkų žydų bendruomenės kapinės. Po Antrojo pasaulinio karo šiose kapinėse buvo išlikę nemažai gražių marmurinių ir šlifuto granito paminklų su žydiškais bei vokiškais užrašais. Pokariu šios kapinės panaikintos. Dalis paminklų suvežti ir sumesti į griovį, dabartinės technologijų ir verslo mokyklos tinklinio aikštelės vietoje.“⁷¹

Atliktas išlikusių rašytinių šaltinių tyrimas, surinkti negausių liudininkų apklausos duomenys leido sudaryti 46 Smalininkų žydų bendruomenės verslininkų sąrašą. Jei tartume, kad žydų verslininkų šeimose vidutiniškai galėjo būti po 4 šeimos narius, išeitų per 184 gyventojus. Tai ir būtų šios sunaikintos žydų bendruomenės dauguma.

Norint ši darbą tęsti toliau, reikėtų surasti Smalininkų sinagogos archyvą, tačiau ši sinagoga 1939 m. sudeginta, o gyvų liudininkų daugiau nėra išlikusių. Buvo kreiptasi į Lietuvos, taip pat ir į Klaipėdos krašto žydų bendruomenių vadovybes, tačiau nei Klaipėdos krašto, nei Lietuvos žydų bendruomenės apie Smalininkų žydų bendruomenę jokių duomenų neturėjo.

Smalininkų žydų bendruomenės verslininkų sąrašas

1. Aleksandrovičius Geršonas (*Gerschon Aleksandrowitz*) – prekybininkas, „Smalininkų kronika“ (SK), p. 207.
2. Berkoveris Jakubas (*Jakob Berkower*), Smalininkų sunkvežimio savininkas, SK, p. 116.
3. Berkovičius Bernardas (*Bernhard Berkovitz*) – gydytojas tarp gyventojų buvo pelnęs didelį autoritetą. Gydytojo žmona buvo vokiečių. Abu palaidoti Smalininkų miestelio kapinėse. Iš mokytojo Antano Čečkausko kraštotyros medžiagos fondų.
4. Berlovičius Benjaminas (*Benjamin Berlovitz*) – įvairių prekių parduotuvė ir restoranas, SK, p. 17 (KKVŽ, 1921 10 31, nr. 121, p. 974), SK, p. 89 (KKVŽ, 1931 11 12, nr. 126, p. 980). 1921 m.

⁷⁰Purvinas M. Smalininkų urbanistinės raidos bruožai, Smalininkai.lt/wp-content/uploads/2016/09/Purvino-straipsnis.doc

⁷¹Iš mokytojo A. Čečkausko surinktos kraštotyros medžiagos.

5. Berlovič Dora (*Dora Berlowitz*) – firmos Nr. 85 savininkė, SK, p. 21, p. 70 (KKVŽ, 1929 08 08, nr. 80, p. 647), SK, p. 114 (KKVŽ, 1934 10 12, nr. 116, p. 681). 1929 m.
6. Berlovičius Dovydas (*Dovid Berlowitz*) – restorano savininkas.
7. Berlovičius Hermanas Matas (*Hermann Mathies Berlowitz*) – firmos „Ekspedicija ir laivininkystės kontora“ savininkas (KKVŽ, 1937 01 21, nr. 9, p. 85), SK, p. 155. 1936 m.
8. Berlovič Klara (*Clara Berlowitz*) – juvelyrinių dirbinių parduotuvė. 1938 m.
9. Berlovičius Matas (*Mathies Berlowitz*) – ekspedicijos komiso ir muito apmokėjimo firma, SK, p. 30 (KKVŽ, 1923 06 15, nr. 66, p. 554), SK, p. 207. 1923 m.
10. „Berlovič Spero ir Co – Smalininkų firma“, SK, p. 22 (KKVŽ, 192 04 19, nr. 46, p. 372).
11. Braudė (*Braude*) – Smalininkų miestelio dantų gydytojas (pateikėjas buvęs jurbarkietis Jakovas Richleris, 91 m., gyv. Vokietijoje). 1938 m.
12. Breslau Rafaelis (*Raphael Breslau*). 1925 m.
13. Eizenštatas Leonas (*Leon Eisenstadt*) – Smalininkų bendrovė „Ex-Import“, SK, p. 30 (KKVŽ, 1923 06 13, nr. 65, p. 549). 1923 m.
14. Filkenšteinas Solomonas (*Solomonn Filkenstein*) – smulkių prekių, cigarečių, tabako gaminių parduotuvė, SK, p. 19 (KKVŽ, 1921 10 31, 1922 01 25, nr. 11, p. 70), SK, p. 114 (KKVŽ, 1934 10 12, nr. 116, p. 681). 1922 m.
15. Garfunkelis Izakas (*Isaak Garfunkel*) – rūbų parduotuvės savininkas. Iš mokytojo A. Čečkausko surinktos kraštotyros medžiagos fondų.
16. Gutmanas Hermanas (*Hermann Guttman*) – smulkių prekių ir gėrimų parduotuvė-karčema Aukštogaliuose. Pokariu – buitinio gyventojų aptarnavimo kombinato pastatas. SK, p. 16 (KKVŽ, 1921 08 16, nr. 91, p. 742). 1936 m.
17. Gutmanas – (*Guttman*) tekstilės gaminių, įvairių medžiagų parduotuvė. Dviejų aukštų namas Aukštogalių vakarinėje dalyje, prie kitapus gatvės buvusios evangelikų bažnyčios, šalia miestelio bibliotekos. Buvęs Smalininkų ŽŪMT antrasis bendrabutis. Iš mokytojo A. Čečkausko surinktos kraštotyros medžiagos fondų.
18. Gutman Ida (*Ida Guttman*) – kolonijinių, geležies, porceliano prekių parduotuvė ir svečių namai, SK, p. 15 (KKVŽ, 1921 08 02, nr. 86, p. 711), SK, p. 94 (KKVŽ, 1932 04 07, nr. 49, p. 313–314), SK, p. 207. 1936 m.
19. Heselzonas Heselis (*Hessel Hesselsohn*) – Smalininkų bendrovė „Ex-Import“, SK, p. 30 (KKVŽ, 1923 06 13, nr. 65, p. 549), SK, p. 207. 1923 m.
20. Karnovskis (*Karnovski*) – restorano, ūkininko sodybos ir žemės savininkas. Pastatas šiek tiek į vakarus nuo Aukštogalių restorano. Iš mokytojo A. Čečkausko A. surinktos kraštotyros medžiagos fondų. 1938 m.
21. Karnovski-Šimkovič Lina (*Lina Karnovski-Schimkovitz*) – kolonijinių medžiagų parduotuvė. 1938 m.
22. Kaplanas (*Kaplann*) – mėsos parduotuvės savininkas. Parduotuvės pastatas buvo Aukštogaliuose prie uosto.

23. Krygeris Evonas (*Egon Krieger*) – ekspedicijos kontora, SK, p. 207. 1938 m.
24. Kriuger Adelson Betė (*Betė Adelson-Kriuger*) – vokiečio laivininko žmona, žydų tautybės. RK. 1938 m.
25. Kopelovas Abramus Isakas (*Abram Isaak Kopelow*) – ekspedicijų verslo firma, SK, p. 44 (KKVŽ, 1925 06 09, nr. 53, p. 478). 1925 m.
26. Meisachovičius Benjaminas (*Benjamin Meisachovitz*) – gydytojas, SK, p. 207 (LA 1938 12 30, nr. 590 (4399), (LK, 1938 12 30, nr. 302, p. 4). 1938 m.
27. Mejerovičius Maksas (*Max Mejerovitz*) – restorano savininkas.
28. Minceris – Kalvelių kaimo gyventojas. Elena Telišauskienė, Jurbarko r. laikraštis „Šviesa“, Nr. 3, 2001 01 13. 1938 m.
29. Pincas Francas (*Franc Pinc*) – Karaliaučiaus vilkikų laivininkystės atstovas.
30. Polis Ferdinandas (*Ferdinand Pohl*) – stalius, SK, p. 640 (KKVŽ, 1930 09 23, nr. 104, p. 849–850). 1928 m.
31. Raskė Paulas (*Paul Raske*) – Kalvelių kaimo žydų tautybės verslininkas. 1932 m.
32. Rozenberg Elzė (*Else Rossenblatt-Rosenberg*) *Familie Max und Else Rosenberg - Lebensraum linden Navigator*, Navigator.lebensraum-linden.de/.../poi-900000078-5201-Familie._. 1927 m.
33. Rozenberg Ida (*Ida Rosenberg*) – smulkaus urmo parduotuvės savininkė, SK, p. 8, 208. 1938 m.
34. Rozenbergas Jošelis (*Joschel Rosenberg*) – užkeigos namai, žydų bendruomenės statybų bendrovė.
35. Rozenberg Klara (*Clara Rosenberg*) – juvelyrinės parduotuvės savininkė. Pastatas kitapus Vaišvilo rusų viešbučio-restorano. Pokario metais pastate buvo ūkinių prekių parduotuvė. Iš mokytojo A. Čėčkausko surinktos kraštotyros medžiagos fondų.
36. Rozenbergas Maksas (*Max Rosenberg*) *Familie Max und Else Rosenberg - Lebensraum Linden Navigator*, Navigator.lebensraum-linden.de/.../de/.../poi-900000078-5201-Familie. 1927 m.
37. Rozenbergas Solomonas (*Salomon Rosenberg*) – audinių, galanterijos parduotuvė, SK, p. 208. 1928 m.
38. Rubinšteinas Judelis (*Judel Rubinstein*), firma Nr. 34, SK, p. 16 (KKVŽ 1921 08 19, nr. 92, p. 749–750). 1921 m.
39. Rubinšteinas Leiba (*Levi Rubinstein*) – parduotuvės savininkas. Parduotuvė buvo Aukštogalių vakarinėje dalyje, priešais kitapus gatvės buvusią evangelikų bažnyčią, tarp vokiškosios mokyklos ir dabar esančios miestelio bibliotekos. Pastaruoju metu toje vietoje yra skveras. Iš mokytojo A. Čėčkausko surinktos kraštotyros medžiagos fondų.
40. Rubinšteinas Luisas (*Lois Rubinstein*) – prekiauo miltais, pašarais, malkomis, fašinomis ir akmenimis, atstovavo Smalininkų sinagogos valdybai, SK, p. 22, 48, 49 (KKVŽ, 1922 04 05, nr. 41, p. 338), SK, p. 208. 1922 m.
41. Rubinšteinas Solomonas (*Solomon Rubinstein*) – viešbučio-restorano, kolonijinių ir žemės ūkio prekių parduotuvės savininkas (Leibos brolis). Viešbutis-restoranas stovėjo prie Šventosios tilto. Po Antrojo pasaulinio karo pastatas neišlikęs, nugriautas. SK, p. 16. Iš mokytojo A. Čėčkausko surinktos kraštotyros medžiagos fondų. 1921 m.

42. Šimkovičius Isidorius (*Isidor Schimkowitz*) – kolonijinių prekių, skanumynų, cigarų parduotuvė, SK, p. 23, 72 (KKVŽ, 1922 04 10, nr. 43, p. 351). Namas Aukštogaliuose prie autobusų stoties kitapus gatvės. Pokariu jame buvo vaistinė. Iš mokytojo A. Čėčkausko surinktos kraštotyros medžiagos fondų. 1922 m.
43. Šimkovič Lina (*Lina Schimkowitz, Karnowski*) – kolonijinių prekių, skanumynų, cigarų parduotuvė, SK, p. 23, 72 (KKVŽ, 1922 04 10, nr. 43, p. 351). 1922 m.
44. Zymonas Artūras (*Arthur Simon*) – audinių, galanterijos, avalynės parduotuvė, SK, p. 14 (KKVŽ, 1921 04 08, nr. 50, p. 431), SK, p. 90 (KKVŽ, 1931 12 23, nr. 144, p. 1092). Smalininkų žydų bendruomenės rabinas. Iš mokytojo A. Čėčkausko surinktos kraštotyros medžiagos fondų. 1929 m.
45. Zymonas Eduardas (*Eduard Simon*) – audinių parduotuvė miestelio centre – Aukštogaliuose, prie autobusų stoties, kitapus gatvės. Iš mokytojo A. Čėčkausko surinktos kraštotyros medžiagos fondų. 1934 m.
46. Zundelovičius Simonas (*Symon Sundelowitz*) – Smalininkų bendrovė „Ex-Import“, SK, p. 30 (KKVŽ, 1923 06 13, nr. 65, p. 549). 1922 m.

Sutrumpinimai

SK – „Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23“, Klaipėda, 2013 m.

LA – „Lietuvos aidas“, 1938 m.

LK – „Lietuvos keleivis“, 1938 m.

KKVŽ – „Klaipėdos krašto valdžios žinios“, 1920–1939 m.

RK – Ulla Lachauer, „Rojaus kelias“, 2001 m.

Išvados

1. Nuo senų laikų Viešvilėje ir jos apylinkėse dalį prekybos įmonių turėjo žydai. Šių gyvenviečių žydai jungėsi prie Smalininkų žydų bendruomenės, turėjusios savo sinagogą ir kapines.

2. Iki ateinant Vokietijoje į valdžią A. Hitleriui santykiai tarp vietos gyventojų vokiečių, lietuvių ir žydų buvo geri, jokių tautinių nesutarimų nebūta.

3. Po 1933 m. Klaipėdos krašte suaktyvėjus nacistinių partijų veiklai, naciai stengėsi sukelti priešpriešą tarp iki tol taikiai sugyvenusių įvairių tautybių gyventojų: agitavo, kėlė riaušes, neramumus. Tai ypač suaktyvėjo 1938 m. Nors ir nesėkmingai, bet naciai turėjo kėslų užimti Smalininkų miestelio ryšius, pasienio, valdžios ir kt. įstaigas.

4. Atsižvelgiant į tai, kad didelė dalis prekybos buvo žydų rankose, galime teigti, kad žydai atliko svarbų vaidmenį Smalininkų, Viešvilės miestelių ir kitų aplinkinių gyvenviečių socialinės-ekonominės raidos procese. Jie galėjo būti pavyzdžiu vokiečių ir lietuvių prekybininkams, kurie neturėjo tiek ryšių ir patirties verslo srityje. Žydai taip pat, kaip ir vokiečiai, buvo daugelio naujų amatų Smalininkuose pradininkai.

5. Žydų gyvenimo istorija yra sudėtinė Mažosios Lietuvos istorijos, o jos kultūra ir paveldas – bendro valstybės paveldo dalis. Holokaustas sunaikino čia gyvenusią žydų bendruomenę, jos tradicijas, dvasią, raštus, meną ir kultūrą, kulto pastatus, amžinojo poilsio vietas ir kt.

6. Tyrimas rodo, kad dalis Smalininkų žydų bendruomenės narių, turėjusių Vokietijos pilietybę, norėjusių išlaikyti savo verslus, po 1923 m. paliko savo namus Smalininkuose ir persikėlė į Vokietiją. Kita dalis žydų, litvakų, bijodami vokiečių represijų, 1938 m. pradėjo keltis į Lietuvą. Pagrindinė Smalininkų žydų bendruomenės dalis, kurios nariai buvo pabėgę į Jurbarką ir kitus Lietuvos bei Vokietijos miestus, buvo galutinai sunaikinta 1941 m. liepą–rugsėjį, kiti nužudyti koncentracijos stovyklose. Didelės dalies jų likimas nežinomas.

Literatūra

1. Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2007.
2. Knobloch H. E. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1533 bis 1939. Kirchengemeinde Wischwill*. Berlin–Dahlem, 1999.
3. Lachauer U. *Rojaus kelias*. Vilnius, 2001.
4. *Lietuvininkų kraštas*, Kaunas, 1995.
5. *MLE*, Vilnius, 2009, t. 4.
6. Piročkinas A. *Smalininkų kronika 1920 01 10–1939 03 23*, Vilnius, 2013.
7. Purvinas M. *Smalininkų urbanistinės raidos bruožai*, smalininkai.lt/wp-content/uploads/2016/09/purvino-straipsnis.doc.
8. Purvinas M. Šilėnai, *Mažoji Lietuva*, 2014 05 21.
9. Šimboras G. Žydų žudynės Jurbarko, Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, 2000 07 01, Nr. 51.
10. Tatarūnas L. Žydai Lietuvoje pirmosios sovietų okupacijos metais (1940–1941), *Istorija, mokslo darbai*, t. 73.
11. Telišauskienė E. Lietuviai, gelbėdami žydus, rizikavo gyvybe, Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, Nr. 3, 2001 01 13.

Kiti šaltiniai

1. Iš mokytojo A. Čečkausko surinktos kraštotyros medžiagos fondų
2. Papasakojo Anė Janulaitytė-Vasiauskienė, gim. 1922 m. Smalininkuose. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2013 m. Smalininkai.
3. Papasakojo Rūta Lydija Tetmejerytė-Babonienė, gim. 1929 m. Smalininkuose. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2013 m. Viešvilė.
4. Papasakojo Anė Janulaitytė-Vasiauskienė, gim. 1922 m. Smalininkuose. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2013 m. Smalininkai.
5. Papasakojo iki Antrojo pasaulinio karo Jurbarko gyvenęs Jakovas Richleris, 91 m. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2018 m. Klaipėda.
6. Papasakojo Jurbarko gyvenusi Doba Rozenberg, 85 m., Kaunas. Užrašė Algirdas Sinkevičius.
7. Interneto prieiga: biblioteka.gindia.lt › Biblioteka › Mažoji Lietuva › Rojaus kelias. (Ulla Lachauer Rojaus kelias, 2001), žr. 2014 03 26.
8. Interneto prieiga: <http://www.15min.lt/naujiena/ziniosgyvai/istorija/ldk-kada-ir-kaip-zydai-isikure-lietuvas-didziojoje-kunigaikstystyje-582-371719dixzz2gkjcDtk>, žr. 2013 10 05.
9. Interneto prieiga: www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content...id..., žr. 2013 10 05.
10. Interneto prieiga: kehilalinks.jewishgen.org/sveksna/Jonas_Girskis_Lithuanian.pdf, žr. 2013 10 05
11. Interneto prieiga: www.holocaustatlas.lt/LT/info. <http://www.musulaikas.com/i>.
12. Interneto prieiga: www.mazoji-lietuva.lt/article.php?article=4928.
13. Interneto prieiga: Familie Max und Else Rosenberg -navigator. lebensraum-linden.de/.../poi-902000109-2-Fa..., žr. 2013 10 07. Versta iš vokiečių kalbos.
14. Interneto prieiga: www.komisija.lt/.../S.Suziedelis_C.Dieckmann_Zudynes_Jungtine%20vers...
15. Interneto prieiga: ldn-knigi.lib.ru/JUDAICA/Holokaustas.htm. žr. 2013 10 07/

Partizaninis judėjimas 1944–1953 m. ir NKVD–MVD–MGB dalinių veikla

Algirdas Sinkevičius

1. Įvadas

Sovietų Sąjungoje raudonąjį terorą specialiosios tarnybos vykdė nuo pat 1917 m. F. Dzeržinskio įkurta Visos Rusijos ypatingoji komisija (VČK) perėmė ir ištobulino carinės ochrankos darbo metodus. 1940 m. birželio 20 d. Saugumo departamento direktoriumi paskyrus A. Sniečkę, šios žinybos pradėtos kurti ir Lietuvoje. 1940 m. liepos 11–12 d. suimti pirmieji 200 žmonių. Tų pačių metų rugsėjo 18 d. Saugumo departamentas tapo Vidaus reikalų liaudies komisariatu (NKVD). 1941 m. balandžio 1 d. piliečių persekiojimo funkcijas perėmė Valsybės saugumo liaudies komisariatas (NKGB). Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, besitraukdamos iš Lietuvos šios abi žinybos išžudė šimtus niekuo nekaltų žmonių¹.

1944 m. Lietuva buvo okupuota antrą kartą. Komunistiniai ideologai teigė, kad pokario metais vyko klasių kova, vėliau prakalbo apie neva vykusį pilietinį karą. Iš tiesų 1944–1953 m. Lietuvoje vyko kova dėl nepriklausomybės. Okupacinį režimą šalyje įtvirtino NKVD–MVD–MGB* kariuomenės daliniai. Divizijos vadas (1944–1950 m.) buvo gen. mjr. P. Vetrovas.

Į Lietuvą P. Vetrovas atvyko prieš Antrąjį pasaulinį karą. Tai nepaprastai kraugeriškas – nuožmus ir žiaurus žmogus, raginęs kuo daugiau suiminti ir žudyti. Iš naujo okupavus Lietuvą, P. Vetrovas ėjo Vilniaus įgulos viršininko, Lietuvos SSR NKVD kariuomenės viršininko pareigas, vėliau tapo MGB ministro pavaduotoju kariuomenės reikalams².

2. Čekistinė kariuomenė prieš partizanus

Čekistinei vidaus kariuomenei talkino sovietinės armijos daliniai, kurių 1946 m. Lietuvoje buvo apie 10 divizijų. Pagalbinį vaidmenį atliko sribų būriai, aktyviai dalyvavę tremiant Lietuvos gyventojus, juos kratant, atimant turta, po miestelių aikštes tampant partizanų lavonus.

Sieną su Rytprūsiais nuo 1945 m. saugojo 97-asis pasienio būrys (toliau – PB). Lietuvos pasienio apygardos viršininko gen. mjr. M. Byčkovskio ir apygardos štabo viršininko plk. Golovkino 1945 m. vasario 10 d. įsakyme Nr. 004 pasienio kariuomenei „Dėl 23-iojo ir 95-ojo pasienio būrių perdislokavimo ir 97-ojo pasienio būrio saugomos sienos pakeitimo“ rašoma, kad, remiantis SSRS pasienio kariuomenės viršininko 1945 m. vasario 3 d. įsakymu Nr. 18/

¹ Gaškaitė N., Kašėta A., Starkauskas J. *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944–1953 m.*, Kaunas, Lietuvos politinių kalinių ir tremtinių sąjunga, 1996.

* NKVD (rus. НКВД, Народный комиссариат внутренних дел – Vidaus reikalų liaudies komisariatas). 1946–1960 m. ši represinė institucija veikė kaip SSRS MVD (Министерство внутренних дел, МВД – Vidaus reikalų ministerija). MGB-SSRS valstybės saugumo ministerija, veikusi nuo 1946–1953 m.

² Starkauskas J. *Čekistai pasieniečiai Lietuvoje pokario metais*. NKVD 4-osios šaulių divizijos veiklos Lietuvoje pirmasis periodas (1944–1946 m. kovo mėn.). Interneto prieiga: genocid.lt/Leidyba/3/Juozas_Starkauskas.htm.

2/615, 23-iasis ir 95-asis būriai turi priimti naują pasienio dalį, nustatytą pagal 1928 m. sausio 29 d. sutartį tarp Vokietijos ir Lietuvos Respublikos. 95-asis PB turėjo išsidėstyti panemune taip, kad dešinėje būtų Skirvytės žiotys, kairėje – Rytprūsių siena, pasiekianti Nemuną. Sienos ruožą nuo Nemuno iki Slavikų (ten buvo sandūra tarp 95-ojo ir 97-ojo PB) reikėjo perduoti 97-ojo PB „aptarnavimui“. 95-ojo PB štabas paliekamas senoje vietoje – Tauragėje. Toliau įsakyme rašoma, kad, norint sustiprinti 97-ąjį PB, viena 23-iojo PB komendantūra perduodama jam. Perdislokavimą įsakyta baigti 1945 m. vasario 12 d. 1946 m. kovo 26 d. J. Bartašiūno įsakymu Nr. 0026 daugelyje Lietuvos apskričių ir valsčių buvo įkuriamos pastovios NKVD kariuomenės igulos. Įsakyme nurodomas pasienio būrių vaidmuo. Šiuo įsakymu okupantai pripažino, kad žlugo 1944–1945 m. jų vykdyta masinio teroro politika ir kad norint mūsų tautą palaužti reikės ilgai ją demoralizuoti verbuojant agentūrą, įtraukiant į marionetinės valdžios struktūras, palankiems leidžiant vogti ir t. t. Iš Lietuvoje įkurtų 200 čekistinės kariuomenės igulų 37 igulas nurodyta įkurti pasieniečiams Marijampolės, Lazdijų, Šakių ir Tauragės apskrityse. Tauragės jungtinės komendantūros štabas įkūrė penkias čekistinės kariuomenės igulas. Tauragės komendantūrą, matyt, sudarė 95-ojo ir 115-ojo PB kariai³.

Lietuvos pasienio apygardos viršininko M. Byčkovskio ir štabo viršininko plk. Golovkino 1945 m. vasario 10 d. įsakymu 95-ajam PB buvo nurodyta saugoti buvusią Lietuvos–Vokietijos sieną nuo Skirvytės žiočių iki Smaliniškų. Būrio štabas paliktas Tauragėje, o komendantūros išdėstytos taip: 1-oji – Šiškrantėje, 2-oji – Stoniškiuose, 3-ioji – Tauragėje, 4-oji – Pagėgiuose, 5-oji – Viešvilėje. 1945 m. spalio mėn. 95-asis PB minėtą sieną dar saugojo⁴.

Iš NKVD pasienio kariuomenės suvestinių matyti, kad 1946 m. Rytprūsių sieną saugojo 115-asis ir 95-asis pasienio būriai. J. Bartašiūno 1946 m. kovo 26 d. įsakyme Nr. 0026 ypač pabrėžiamas pasienio būrių vaidmuo. 1946 m. balandžio mėn. beveik visas 5 Tauragės pasieniečių igulų vietas užėmė 4-osios ŠD kariai. 1947–1948 m. Karaliaučiaus krašto sienas dar saugojo 24-asis ir 95-asis pasienio būriai.

Nors pokario metais žmonės sakydavo, kad čekistai baiseni už šunis, tačiau jų vilkšuniai tikrai buvo verti savo šeiminių. Gindamiesi nuo jų partizanai batų padus tepdavo žibalu, šlakstydavo aplink bunkerį, tačiau apie 1950 m. čekistai šunis išmokė sekti ir žibalu dvokiančiomis pėdomis. Operatyvininkai aprūpindavo agentus specialiu tepalu, kuriuo išteptus partizanų batus šuo nesunkiai suosdavo. 1946 m. 4-osios ŠD 8 pulkai turėjo 165 šunis – kuopoje iki 3 šunų. Prieš partizanus kovojo ir pasieniečiai, turėję šunininkų seržantų mokyklą.

Apylinkių centrus buvo siūloma paversti savotiškoms sovietų valdžios tvirtovėm: įkurdinti juose apie 10 ginkluotų milicininkų ir stribų, operatyvinių darbuotojų, kurie veiktų jaunimą, mokytojus ir pan. Kitas siūlymas – išplėtojus informatorių tinklą, sekti visus gyventojus. Kariuomenė turi veikti nedidelėmis grupėmis, slėpdamasi nuo gyventojų, radijo siųstuvu palaikydama ryšį su vadovybe.

1946 m. kovo mėn. NKVD pavirto Vidaus reikalų ministerija (MVD). Vado-

³ Starkauskas J. *Čekistai pasieniečiai Lietuvoje pokario metais*. Pasienio būrių išsidėstymas. Interneto prieiga. genocid.lt/Leidyba/3/Juozas_Starkauskas.htm.

⁴ Starkauskas J. *Čekistai pasieniečiai Lietuvoje pokario metais*. Pasienio būrių veikla. Interneto prieiga. genocid.lt/Leidyba/3/Juozas_Starkauskas.htm.

*Šukavimo grandinė
kerta vieškelį.
Starkauskas J.
Čekistai pasieniečiai
Lietuvoje pokario
metais. Interneto
prieiga.genocid.lt/
Leidyba/3/Juozas_
Starkauskas.htm*

vavimas kovai su partizanais buvo sutelktas emgėbistų rankose. MVD teko pagalbinis vaidmuo.

1946–1947 m. čekistai mėgino dar kartą smogti partizanams, aktyvinant operatyvininkų pastangas, t. y. kuriant tankesni agentų tinklą, mėginant pasipriešinimą susprogdinti iš vidaus. Į Tauragės apskritį papildomai atsiųsta 30 operatyvininkų, vadovaujama generolo majoro Mažirino⁵.

1949 m., nesiliaujant trėmimams, gyventojai jau bijojo padėti partizanams. Prasidėjus prievartiniam kolūkių kūrimui, skurdinamas kaimas sumažino materialinę paramą partizanams. Vis daugiau nuvargintų, šantažu į čekistų pinkles įviliotų žmonių pradėjo bendradarbiauti su okupantais, dalis jų tapo slap-

⁵ Starkauskas J. *Čekistai pasieniečiai Lietuvoje pokario metais*. Kariuomenės veikla 1946 m. Interneto prieiga. genocid.lt/Leidyba/3/Juozas_Starkauskas.htm.

taisiais MGB informatoriais. 1949 m. jau buvo per 26 tūkst. okupantų agentų. Remdamiesi informatorių pranešimais, tardymų metu išmuštomis žiniomis, patys stebėdami, čekistai pradėjo geriau pažinti partizanus, jų slėpimosi vietas. Neteke vilties iškovoti pergalę, pakliuvę į čekistų rankas ir rafinuotai kankinami, kai kurie partizanai pradėjo svyruoti. 1949 m. žuvo per tūkstantį partizanų. Silpstant kovos dvasiai, trūkstant ginklų, ypač šovinių, partizanai pradėjo vengti kautynių⁶.

3. Kova su partizanais Tauragės, Jurbarko miškuose

Kovo 3 d. Tauragės apskrityje buvo rengiama operacija prieš Kęstučio apygardos Butageidžio rinktinės štabą. Iki tol 273-iojo pulko 1-ojo bataliono 140 karių kelias dienas treniravosi.

Iš 1950 m. balandžio 7 d. 2 N valdybos 2-ojo skyriaus 2-ojo poskyrio vyr. ltn. Tenčiurino pažymos matyti, kad Tauragės apskrityje liko nenukauti 8 Judručio būrio partizanai. Apie tai, kad Sakalinės miške yra partizanų, pasakė 3 val. nakties patekęs į čekistų rankas ir, matyt, neišlaikęs kankinimų to būrio ryšininkas. Į mišką, kuriame partizanai buvo pasistatę savo trobelę, 273-iojo pulko vadovybė išsiuntė 100 karių, kuriems vadovavo pulko štabo viršininkas mjr. Seredninas. Kariai apsupo mišką. Puolant trobelę, partizanas Vaivada-Pūkėlis žuvo, būrio vado žmona Banzinienė pateko į nelaisvę, o aštuoni partizanai sugebėjo prasiveržti pro apsupties žiedą ir pasitraukė.

Įvyki tyręs leitenantas nurodė tris priežastis, kodėl nepasisekė operacija:

1) per vėlai atvyko kariuomenė (ryšininkas prakalbo 3 val. nakties, tuoj apie tai buvo pranešta pulko štabo viršininkui mjr. Seredninui, o kariuomenė į vietą atvyko tik 8 val.), trobelės šturmas pradėtas dar neišdėsčius visų užtvarų aplink mišką;

2) šturmuojant trobelę užsikirto ir nešaudė vienas iš kulkosvaidžių;

3) kai kurie partizanai pro karius praėjo 10–15 m atstumu ir, nors buvo įnirtingai šaudoma, į partizanus nepataikyta. Čekistai labai rūpindavosi, kad agentai nebūtų išaiškinti. Išaiškintų agentų laukė mirtis arba jie skubiai turėdavo kraustytis į miestus. Agento mirtis čekistams visais atžvilgiais būdavo nenaudinga. Ji išgąsdindavo kitus agentus, be to, čekistai netekdavo informacijos šaltinio. Tad čekistų vadovybė stengdavosi numatyti, kaip išaiškintus agentus „išvesti iš gaujų“. Prie operacijų nesėkmių prisidėjo ir kareivių nenoras stoti į kovas, kuriose jie „gali gauti kulka“. Užguiti kareiviai nenoriai vilko tarnavimo kariuomenėje našta. Iš savo tėvų girdėję apie kolūkių kūrimo Rusijoje baisumus, kartais partizanus ir paleisdavo.

Daugelis bunkerių nebuvo pritaikyti gynybai, tačiau pasitaikydavo visko. Gruodžio 12 d. 273-iojo pulko 4-osios kuopos 40 karių ir 10 stribų, vadovaujami kuopos vado kapitono Sergejevo ir MGB Jurbarko rajono viršininko kapitono Timinsko, 20 km į šiaurės vakarus nuo Jurbarko miške apsupo ruožą, kur buvo išdaviko nurodytas bunkeris. Timinsko vadovaujama 5 karių grupė surado bunkerio dangtį ir jį atidarė. Iš bunkerio buvo išmestos granatos, paskui šaudydami išsoko 4 partizanai. Trys iš jų buvo nušauti, tačiau vienas pabėgo, spėjęs

⁶ *Laisvės kovų archyvas*, Kaunas, 1995, Nr. 14–15.

nušauti kapitoną Timinską. Sovietai vertino partizanų kovingumą. Dvylikai karių buvo leidžiama pulti 5–6 partizanus. Neaišku, ar taip daryta visuose pulkuose, bet galima manyti, kad bent dvigubos jėgų persvaros visuomet buvo siekiama⁷.

Čekistai visuomet galėjo tikėtis pasieniečių pagalbos. Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskrityse po Antrojo pasaulinio karo beveik neliko vietos gyventojų, todėl ir ginkluotojo partizanų pasipriešinimo beveik nebuvo. Kariai, pamatę įtartiną žmogų, pagal instrukciją jam turėdavo sušukti „Stok!“, vėliau – „Rankas aukšty!“ Jei įtariamasis nesustoja, pirma reikėdavo iššauti į orą, o tik po to – į žmogų. Sovietų kariai dažnai elgdavosi priešingai – pirma iššaudavo į žmogų, o po to į orą, kad galėtų įrodyti, jog viską padarė taip, kaip reikalauja instrukcija⁸.

1952 m., kaip teigia istorikas M. Pocius, iš 457 žuvusių partizanų 86 galėjo nužudyti agentai smogikai (dar 137 nukovė sribai, likusius 234 – kariuomenė)⁴. 1953 m. antroje pusėje iš nukautų ar paimtų į nelaisvę 81 partizano 51 nukovė specialios agentų smogikų grupės.

Jei smogikai partizanus išžudydavo – tai galėjo būti iš anksto suplanuota žinant, kad tie partizanai gyvi nepasiduos. Nesugebėjus netikėtai užklupti, partizanams ginklu pasipriešinus, kariuomenė turėdavo inscenizuoti kautynes, kad tiek nuo partizanų, tiek nuo gyventojų būtų nublėpta tiesa. Pašaudę, patriukšmavę gyventojams parodydavo neva mūšyje žuvusių partizanų kūnus⁹.

4. Sribai prieš partizanus

Stengdamiesi, kad kaime įvyktų pakitimai, okupantai turėjo panaudoti didžiules represines jėgas – NKVD–MVD–MGB vidaus kariuomenę bei sribus (naikintojai, *istreibiteli* – red.). Sribų būriai, kaip rašo istorikas L. Truska savo knygoje „Lietuva 1938–1953 m.“, buvo įsteigti 1944 m. liepos 24 d. LKP(b) CK nutarimu. Profesionalių naikintojų batalionai, neatsitraukiantys nuo tiesioginio darbo, buvo įkurti Vilniuje, Kaune, Šiauliuose ir po 1 batalioną kiekvienoje apskrityje. 1945 m. gegužės mėn., partizanams stiprėjant ir labiau puolant okupantų valdžios struktūras, sribai pradėta pervedinėti į kareivinių režimą, t. y. jie padaromi profesionaliais kariais. Jų būriai po 20–30 žmonių buvo įkurti kiekviename valsčiuje, o visoje apskrityje būdavo apie 200–400 sribų. Nuo rugsėjo 1 d. jiems LKP CK ir MT nutarimu, kaip ir kaimų milicininkams, pradėta mokėti pastovius atlyginimus, buvo priimtas nutarimas sribus pavadinti „liaudies gynėjais“. Čekistų duomenimis, 1945 m. žuvo apie 700 sribų, o visose kovose su partizanais jų žuvo apie 2 tūkst. Su partizanais kovojo reguliariosios kariuomenės daliniai.

1945–1947 m. buvo numatyta 11 tūkst. sribų etatų. Nė vienais metais reikiama sribų skaičiaus nesurinkdavo.

Tik 1944–1945 m., kai į sribus buvo stojama norint išvengti karinės tarnybos ir fronto, jų gretos pagausėjo. Pradėjus kurti kolūkius, sribai lydėdavo į kaimus vykstančius valdininkus, dirbo rusams vertėjais, dalyvaudavo trėmimuose, iš-tremtųjų turto dalybose ir tik retkarčiais suruošdavo kovines išvykas. Tuo metu

⁷ Starkauskas J. *Čekistai pasieniečiai Lietuvoje pokario metais*. 2-osios divizijos veikla. Interneto prieiga: genocid.lt/Leidyba/3/Juozas_Starkauskas.htm.

⁸ Starkauskas J. *Čekistai pasieniečiai Lietuvoje pokario metais*. 4-osios šaulių divizijos veikla. Interneto prieiga: genocid.lt/Leidyba/3/Juozas_Starkauskas.htm.

⁹ Starkauskas J. *Čekistai pasieniečiai Lietuvoje pokario metais*. Vidaus apsaugos I skyrius (buv. 4-oji šaulių divizija) 1952–1953 m. Interneto prieiga: genocid.lt/Leidyba/3/Juozas_Starkauskas.htm.

stribų veikla buvo pavojinga ne tiek dėl jų ginklų galios, kiek todėl, kad jie buvo tam tikra šnipų atmaina, kuri per savo šeimų narius, gimines ir pažįstamus rinkdavo žinias apie partizanus. Pažindami vietinius gyventojus ir apylinkes, jie buvo čekistų ir jų kariuomenės vedliai. Tik nuo 1950–1951 m., kai partizanai jau buvo gerokai nuvarginti šešerius metus užtrukusio karo, kovose prieš juos vėl stribus buvo bandoma panaudoti aktyviau. Šie „kovotojai“ į žmonių atmintį įsirėžė ir dėl savo kriminalinių polinkių. Tai buvo gerokai palaidi ginkluoti būriai, kurių iki pat jų gyvavimo galo nesudrausmino jokios partijos ir čekistų naudotos priemonės. Dauguma stribų buvo geriantys, o tam visuomet reikia pinigų. Partizanai šiuos „kovotojus“ neretai nuginkluodavo. LKP CK sekretoriaus A. Sniečkaus pastangų dėka stribams buvo išrūpintas „Didžiojo Tėvynės karo dalyvio“ statusas. Sovietiniai istoriografai ir politiniai vadovai 6–8 dešimtmečių stribais pasinaudojo įrodinėdami, kad pokaryje stribai buvo pagrindinė jėga, sutriuškinusi ginkluotą pogrindį¹⁰.

5. Ką žinome apie Karšuvos girios partizanus ir vietos naikintojus

Kaip pasakoja buvusio Kauno miško chemijos ūkio Jurbarko ruožo režėjo Albino Grigulio sūnus Albinas, gimęs 1958 m., jo tėvo sakinamo miško kvartale kaip tik buvo Karšuvos girios partizanų bunkeriai. Bunkeriai buvo ant aukšto kranto dešinėje Viešvilės upelio. Iš bunkerio buvo išvestas, išskobtas pušyje, 3–4 m aukščio kaminas. Partizanai į savo bunkerį pareidavo upelio vaga, todėl čekistų pėdsakai šunys pameddavo jų pėdsakus ir negalėdavo surasti. Bunkeriai buvo gerai užmaskuoti. Kartą nuėjus į savo ruožą semti sakų (apie 1952 m.), nepažįstamas vyriškis (kaip spėja, tai ir buvo vienas iš partizanų) jam paliepė kuo skubiau dingti iš girios: „Bėk, vaike, greitai iš čia, nes čia greitai bus karšta.“ Iš tiesų, jam nuvažiavus kelis km, į mišką atvažiavo (3–4) automašinos su kareiviais (kaip spėjama – NKVD agentais smogikais) ir užvirė tikras mūšis. Rytojaus dieną visos jo sakų statinės buvo sudraskytos skeveldrų, kaip papasakojo, „toje vietoje neliko nei sakų, nei sveikų medžių“.

Daugiau apie tos girios partizanus nieko neteko girdėti. Arba jie žuvo nelygiame mūšyje, arba likę pasitraukė ir daugiau į savo buvusį bunkerį nesugrižo¹¹.

Apie vieną baudžiamąją operaciją prieš partizanus Karšuvos girioje likviduojant šios girios partizanų grupę prisimena Joana Stūronaitė-Glinskienė, kuri tuomet lankė Viešvilės bendrojo lavinimo mokyklą. Ji pasakoja: „*Ten, kur gyvena R. Česnavičius (Klaipėdos gatvė Nr. 67 – red.), po Antrojo pasaulinio karo buvo milicijos būstinė. Mes, vaikai, vieną rytą žiūrim – ant gatvės šiaudų krūva, iš po jos kyšo moters ir dviejų vyrų kojos. Visi kniūbsti suguldyti. Šnekėjo, kad „banditus sugavo“. Dar paspardo priėję milicininkai į padus, kad nekyšotų. Kai kurie vaikai irgi panašiai paspiria priėję. Gal 3 dienas gulėjo, po to dingo. Tai buvo 1947 ar 1948 m. Tuo metu buvo daug rusų Viešvilėje“¹².*

Viešvilietės Danutės Kudytės-Krištaponienės tėvai 1949 m. atsikėlė gyventi į šalia Viešvilės esantį Žardėlių

¹⁰Truska L. *Lietuva 1938–1953 metais*, Kaunas, 1995, p. 159.

¹¹Papasakojo (pagal savo tėvo Albino Grigulio, gim. 1934 m., žodžius) Albinas Grigulis, 55 m., gyv. Viešvilės mstl., užrašė Algirdas Sinkevičius.

¹²Papasakojo Joana Stūronaitė-Glinskienė, 70 m., gyv. Viešvilėje. Užrašė Danutė Daugirtienė 2005 m.

kaimą. Antanas Kudis, D. Krištaponienės tėvas, čia pradėjo dirbti eiguliu. A. Kudis, buvęs nepriklausomos Lietuvos puskarininkiu, priklausęs Šaulių sąjungai, vis kilnojosi, kol susirado saugesnę vietą buvusiam Klaipėdos krašte. Apgyvendinant kraštą, čia visi gyventojai buvo atsikėlę iš kitų Lietuvos vietovių, ir saugumas dar nebuvo suspėjęs pasidomėti atvykusiųjų praeitimi. Tėvo niekas čia neskė, tad šeima išvengė Sibiro.

Vietinių gyventojų nebuvo likę, atvykusieji neturėjo privatinės nuosavybės, tad partizaninio judėjimo beveik nebuvo. Tačiau partizanų vardu kai kurie bandė pasinaudoti.

„Kartą, apie 1952 m., – pasakoja D. Krištaponienė, – gretimame Leipgirių kaimė (netoli Žardelių) pas eigulį Matusą vyko kūlimo talka. Kūlė arklinė mašina. Talkoje dalyvavo 12 žmonių. Baigus kūlimą, vakare buvo patalkys, vyko šokiai. Staiga įsiveržė 3 vyrai, kurie prisistatė Lietuvos gynėjais. Visus suguldė ant grindų, mušė, spardė.“

Danutę jie vadino „prakeikta komjaunuole“, nors ji komjaunuole niekada nėra buvusi. Kaip vėliau paaiškėjo, jie supainiojo – komjaunuolė buvo Matusaitė, bet ją išvadino „davatka“. Danutei, tada dar Kudytei, peiliu nupjovė kasas, mat, ją bemušant, į plaukus įsipainiojo vieno „gynėjo“ rankogalio saga. D. Kudytę taip sumušė, kad rytojaus dieną motina jos nepažino – visas veidas buvo mėlynas. Teko vežti į Kauną ir ilgai gydyti.

Tie patys „gynėjai“ prieš tai buvo užėję pas kaimynę Kasiulienę, Ji, kaip pasakoja D. Krištaponienė, gyveno netoliese. Kasiulienės dukrai Martai uždėjo ant nugaros duris ir trypė. Iš Kasiulienės reikalavo pinigų, sudaužė siuvamąją mašiną, surišo rankas ir išėjo. Ji šiaip taip išsipainiojo, basa, vienplaukė nubėgo į Smailininkus pagalbos, tačiau po tiek laiko „gynėjų“ jau ir „pėdos buvo ataušusios“.

Viskas paaiškėjo tiktai po metų, kai ta pati „gynėjų“ grupė plėšikavo už Nemuno, gretimose gyvenvietėse prie pat Viešvilės – Trapėnuose (dabar – Nemanskojė – red.). Rusai, radę karklyne paslėptus vogtus savo daiktus, būsimas „prekes“, su pėdsekiais šunimis atsekė „gynėjų“ pėdomis į Viešvilę ir juos surado. Tai buvo Volodia Guščinas ir du moksleiviai iš Viešvilės žemės ūkio mechanizacijos mokyklos. Danutė Krištaponienė teigia, kad V. Guščinas buvo Viešvilės komjaunimo organizacijos sekretoriumi. Prieš tai šokiuose Volodia Guščinas buvo išvedęs Danutę šokti. Jį atpažinusi, Danutė su savo broliu išskubėjo į namus.

Volodia Guščinas buvo nuteistas Karaliaučiuje (dabar Kaliningradas – red.), iš kur bandė pabėgti, bet persekiojamas lyg buvo nušautas. Taip ir dingo be žinios.

Tokius metodus, kada buvo apsimetama partizanais – net persirengiama partizanų uniformomis – ir terorizuojami gyventojai, norint juos nuteikti prieš partizanus, naudojo specialiųjų grupių agentai smogikai. Dabar sunku pasakyti, ar buvęs komjaunimo sekretorius V. Guščinas tokią užduotį turėjo. Gal greičiau jis tai darė paprasčiausiai apiplėšimo tikslais¹³.

Panašus atvejis nutiko Viešvilės girininkijoje išmokant darbuotojams atlyginimus. Viešvilės girininkijos kasa tuomet buvo prie miestelio parko, prieškarinės vyresniosios girininkijos (*OberForsterei Wischwill*) pastatuose. Kasininkei pradėjus mokėti atlyginimus, kažkuris iš eilėje stovėjusių vyrų pastebėjo prieš

¹³Papasakojo Danutė Krištaponienė, gim. 1933 m. Užrašė Danutė Daugirtienė 2000 m., Viešvilė. Medžiaga iš Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejaus.

saulę blykstelėjimą iš artimiausių šalia namo augusių krūmų ir sušuko: „Bėkim.“ Iš tiesų už krūmo, kol kasininkė atidarys seifą, laukė apsimesusieji partizanais. Jų uniformose buvo metalinių sagų, ženklų, tartum veidrodžiu atspindinčių saulę. Sušukęs asmuo atspėjo arba juos jau žinojo. Laukusieji eilėje išsibėgiojo, o per langą įskriejo granata. Seifas po to buvo tuščias. Atlyginimus iš kai kurių spėjo atimti.

Žmonės kalbėjo, kad miške slepiasi tikrieji ir netikrieji partizanai. Tarp pastarųjų buvo du vyrai ir moteris. Jie plėšdavo gyventojus partizanų vardu. Ar tai buvo valstybės saugumo agentai, galima tik spėlioti¹⁴.

Apie girininkijos darbuotojų atlyginimų paėmimą girininkijos kontoroje rašė girdėjusi iš vietos gyventojų ir Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejaus įkūrėja Danutė Daugirtienė. Gyventojai galvoja, kad tai padarė partizanai. Tačiau labiau norisi tikėti, kad tai buvo daroma specialiuųjų grupių metodais – žinant saugumui, – kad nuteiktų gyventojus prieš partizanus.

Atmetę partizanų puolimų metu nukautus apie 4 tūkst. operatyvininkų, kariškių, sribų, milicininkų, ginkluotų sovietinių partinių aktyvistų ir kitų su partizanais ginklu kovojusių žmonių gautume, jog partizanai mirties bausme yra nubaudę apie 9 tūkst. savų išdavikų. Beveik dešimtmetį trukęs partizaninis karas nulėmė daugelio to meto žmonių gyvenimą. Dalis jų – partizanai – aktyviai dalyvavo ginkluotajame pasipriešinime okupacijai, dalis – rėmėjai, ryšininkai – aktyviai juos rėmė, dalis – pagrindininkai, partizaninės ir pogrindžio spaudos platintojai – aktyviai prisidėjo prie pasipriešinimo idėjų skleidimo. Dauguma Lietuvos žmonių, ypač kaimo, palaikė partizanus bent tuo, kad jų neišduodavo, kartkartėmis paremdavo materialiai. Nemažai buvo ir tokių, ypač miestuose, tarp inteligentų, kurie, iš esmės pritardami partizanų tikslams, laikė juos neįgyvendinamais arba nevertais rizikos. Pasyvių kovos stebėtojų buvo nemažai, tačiau kolaboruojančiųjų – ar atvirai, ar slapta – nedaug.

Apgailėstaujant, jog beveik 10 tūkst. mūsų krašto žmonių žuvo nuo saviškių rankų, reikia pasakyti štai ką. Okupantai mūsų žmones sustatė į skirtingas barikadų puses. Visų laikų ir kraštų partizanai negailestingai baudė išdavikus, nes tik taip galėjo išlikti jie patys, o su jais ir tos idėjos bei tikslai, dėl kurių jie kovojo. Visi karai nužmogina, kartais sunku atskirti, kur baigiasi karinė būtinybė, o kur prasideda taikių žmonių terorizavimas. Vis dėlto nei vienų, nei kitų istorija nepasmerkė¹⁵.

1944–1953 m. Karšuvos girioje veikė Kęstučio apygardos Lydžio (nuo 1949 m. Butigėdžio) rinktinės Lietuvos partizanai. Šioje girioje prie Viešvilės upelio, jo aukštesniajame krante, dabartinio Viešvilės valstybinio gamtinio rezervato teritorijoje, ilgai po karo dar buvo išlikę žuvusiųjų Kęstučio apygardos Butigėdžio rinktinės partizanų bunkeriai. 22 kvartalo 15 sklype išlikusiame bunkeryje 1997 m. buvusio partizano, politinio kalinio, LPKTS Jurbarko skyriaus pirmininko Petro Gervyčiaus rūpesčiu pastatytas ženklas pokario partizanų atminimui. Jis skirtas 1952 m. gruodžio 6 d. kautynėse su MGB kariuomenės kareiviais žuvusiems Kęstučio apygardos

¹⁴Papasakojo (pagal savo tėvo Albino Grigulio, gim. 1934 m., žodžius) Albinas Grigulis, 55 m., gyv. Viešvilės mstl., užrašė Algirdas Sinkevičius.

¹⁵Starkauskas J. *Čekistai pasieniečiai Lietuvoje pokario metais*. Kai kurie padėties Lietuvoje partizaninio karo laikotarpiu (1944–1953 m.) aspektai. Interneto prieiga: genocid.lt/Leidyba/3/Juozas_Starkauskas.htm.

Partizanų E. ir V. Sarockių žeminė ir žūties vieta Karšuvos girioje Kaskalnyje. Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus

Butigeidžio rinktinės Visvydo tėvonijos Rolando būrio partizanams – grupės vadui Vaciu Sarockiui-Žaibui, Erelui ir partizanams Zigmui Petraičiui-Tomui, Elenai Sakalauskaitei-Sarockienei.

22 kvartalo 20 sklype įrengtame bunkeryje 1996 m. buvusio partizano, politinio kalinio, LPKTS Jurbarko skyriaus pirmininko Petro Gervyliaus rūpesčiu pastatytas kryžius tiems patiems – grupės vadui Vaciu Sarockiui-Žaibui, Erelui ir partizanams Zigmui Petraičiui-Tomui, Elenai Sakalauskaitei-Sarockienei.

6. Pokario metų prisiminimai

Vygaudas Keraitis

1953 m. pavasarį mokytojai teko paankstintai išvesti man metinius pažymius – mus iškėlė į Jurbarko rajono Eñdriusių kaimą, visai netoli Smalininkų. Pirma, kas čia patiko, tai smėlis. Jokeliškiuose molinga žemė, tai pašlapus būdavo sunku išeiti, o vasarą su kaupu molį įkirsti sunku. O čia beveik smėlis – ir vaikščioti smagu, ir ravėti lengva. Namas mūrinis, bet vietos turėjome nedaug, nes namas nedidelis, o gyvenom dvi šeimos tik viename namo gale. Kitas galas buvo uždarytas, nemačiau, kad kas nors į ten užeitų, tad ir po šiai dienai nežinau, kas ten buvo. Išliko atmintyje betonuotas koridorius, o jame mažo vaiko pėdos išspaudas. Aš pamatęs pėdutę visada pagalvodavau, kur dabar tas vaikas yra. Nors buvo praėję beveik dešimt metų po karo ir tuo laiku atrodė, kad toks laikas labai ilgas, bet man jau išlikę atmintyje, kas yra karas. Tad vis sukdavosi mintys: kur dabar yra palikęs pėdutę. Iš čia pradėjau lankyti Ūžbalių pradinę mokyklą. Atstumas jau ne į Limantų pradinę mokyklą, bet ir ne į Voniškius, na, gal apie porą kilometrų. Mokykla jau mūriniame pastate, sausoje vietoje ant kalniuko. Mokytoja Stoškienė ar Stoškuvienė. Nejaukiai vaikščiodavau pro kapines, bet kito kelio nebuvo. Vieną kartą, grįžtant iš mokyklos, vos neįvyko nelaimė. Vyko lėktuvų mokymai. Vienas lėktuvas (kelių km aukštyje lėktuvai matydavosi žvirblio dydžio) tempdavo aiškiai matomą kažką panašaus į pailgą balioną, o kiti skraidydami iš vienos ir kitos pusės šaudydavo. Šūviai aiškiai girdėdavosi. Kaip nepažiopsosi. Ir vieną kartą išgirdau artėjantį švilpuko garsą. Kurį laiką klausiau, bet paskiau pradėjau bėgti link namų. Išgirdęs, kad kažkas atsitrenkė į žemę, sugrižau atgal ir radau ant mano paliktų pėdų išmigusią iki pusės už mano delną ilgesnę gilzę. Paėmiau ir nudegiau pirštus. Tada „labai protingai“ pagalvojau: iš taip aukštai krito ir neatvėso. Prieš naujus 1953 m. buvom perkelti

Kryžius V. Sarockio-Žaibo, Erelio, Z. Petraičio-Tomo ir E. Sarockienės atminimui. www.genocid.lt/.../Jurbarkas_paminklai

į Añtupius – Kidulių tarybinio ūkio Añtupių skyrių. Aš jau trečiokas, tad galvoje išliko daugiau nei Limantuose.

Mes apgyvendinti gyvenvietės kraštiniame name iš rytų pusės. Vakariniame gale gyveno Antanas ir Stasė Kriščiūnai. Augino dvi ar tris dukras, jos mokyklos dar nelankė. Mes atkelti į butą, iš kurio šeima kažkur išsikėlė ar buvo iškelta. Vėliau paaiškėjo, kad čia prieš mus gyveno Lukšų šeima, dar aiškiau – būsima Ramūno ir Ginulės mama. Čia kelių sodybų gyvenviečiukė. Yra nedidelė ferma. Joje ir dirbo tėvai. Mama milžo karves, tėtis pristatydavo pašarus ir veždavo pieną į Viešvilę arba Kazikėnus. Man buvo nuostaba Kazikėnuose matyti akmeninius tvartus. Mokykla ta pati – Užbaliuose. Ten taip pat buvo Kidulių tarybinio ūkio skyrius. Skyriaus valdytojas, kurį vadindavo tiesiog ūkvedžiu, buvo Adomaitis. Jo dukra lankė tą pačią Užbalių mokyklą. Tokia graži juodakasė. Iš Antupių eidavom grupelė vaikų. Vienas iš mūsų grupės Simokaitis (vardo jau neatsimenu) gyveno toliau, link Nemuno. Kai jis pakvietė pas save, užėjom ant aukšto Nemuno kranto į sugriauto namo rūšį ir radom pistoletą su išbarstytais smulkiais šoviniiais. Pistoletas pakankamai mažas, nors jau surūdijęs, bet išlaikęs grakščias formas – ir mes nusprendėm, kad tai moteriškas pistoletas. Kažkaip nejučiom man kilo mintys apie čia vykusias dramas prieš maždaug 10 metų. Mačiau, kaip Simokaitukas pasikeitė, aiškiai galvodamas, kodėl jis čia anksčiau neatėjo – pistoletas būtų buvęs jo. Nežinau to pistoleto tolimesnio likimo, bet tuo momentu aš buvau už tai, kad jo neliestume. Kažkaip viduje buvo nuostata, kad ginklas nėra juokai ir į namus tempti nereikia. Bet, kaip sakoma, nenustebčiau sužinojęs, kad jį priglaudė mano draugas. Meluočiau, jeigu sakyčiau, kad nenorėjau pasiimti ir aš, bet skiepyta drausmė darė savo.

Vakarinėje kaimuko dalyje nedideli pastatai, namas – tikra trobelė. Ten gyveno Zavadskių (Zavodskių) šeima: tėvai, senelė ir dukra keistu vardu. 2013 m. pradžioje Morta Mockaitienė (Vanagaitė) man priminė jos vardą – Valtrauta. Su ja geriausiai kaimelyje sutardavom, dažnai lankydavausi jų šeimoje, draugiškai mane priimdavo. Tuo laiku man atrodė, kad gyvena labai tvarkingai, gražiai sutaria. Bet stebindavo, kad staiga jie visi keturi tarpusavyje sušnekdamo vokiškai. Pavydėjau, kad mano bendraamžė laisvai kalba vokiškai, o aš jau visiškai pamiršęs (juk prieš septynerius metus šia kalba kalbėjau ir aš). Į Užbalių pradinę mokyklą iš Antupių ėjom mudu su Valtrauta (sakykim, kad vardas teisingas), Simokaitukas ir, atrodo, dar vienas, bet neatsimenu. Praėjus keliu Smalininkai–Viešvilė tiltą per Kasiką tuojau kelias sukdamo į kairę. Juo paėjus kiek, jau užeidavom pas Ramanauskus pasiimti iš tos šeimos einantį vaikinuką. Dar ir dabar, važiuojant šiuo keliu, pro krūmus matosi pastatų stogai. Dar buvo „banditizmo“ laikotarpis. Man vaikai rodė medį, ant kurio atseit prieš metus buvęs pakartas pionierius. Gal nemelavo, o gal mane pagąsdinti norėjo. Dar gyvenant Endriūšiuose, buvo nušauta mergina kolūkio pirmininkė. Tik po daugelio metų, skaitydamas knygą „Kruvinos žudikų pėdos“, radau, kad buvo „nužudyta Grabliauskaitė Marija, Petro, Viešvilės apyl. Vidkiemio k., kolūkio „Taikos keliu“ pirmininkė, SSKP narė. 1953.VIII.1“ (p. 289). Bet minėtoje knygoje apie pionieriaus nužudymo atvejį neradau.

Vidkiemio kaimas (dabar praktiškai įeina į Smalininkų miestelio teritoriją) ribojasi su Endriūšių kaimu. Didesnė kelio į mokyklą dalis ėjo mišku. Kai ties

Antupiais išsivadom į jį, tai prieš Užbalius miškas pasibaigdavo. Nejauku būdavo ir būriu einant, o kai reikėdavo vienam grįžti – kojos, atrodė, per kelius linkdavo. Kad pasidrasintume, dainuodavom. Dabar būtų įdomu tas dainas prisiminti. Išliko vienos dažniausiai dainuojamos dainos žodžiai „laukuos traktoristas vagoja giliai“. Buvo žinoma, kad traktoristus irgi šaudydavo. Ir tėvai bei kiti suaugusieji yra sakę, kad nedainuotume, kad galim prisidainuoti. Teko ir kai ką patirti. Viename suole sėdėjau su vaikinui. Tikrosios pavardės neskelbiu, tik vardo jau neatsimenu. Pavadininkime jį Aušgiriui. Gyveno jis baltų plytų mūriniame name prie kelių Smailinkai–Viešvilė ir Užbalių–Kazikėnai sankryžos. Tas namas tebėra. Nežinau, ar jis vėliau pradėjo lankyti mokyklą, ar iš prigimties buvo visa galva aukštesnis už mane. Pamokų metu suole prisigalvodavo visai negerų, negražių dalykų. Į mane vis baksnodavo pirštais, pasityčiodamas riūkdavo: „Komunistas..., tu komuniste...“ Pradžioje nelabai supratau to žodžio turinį. Nors ne kartą buvau girdėjęs iš suaugusiųjų taip vadinant mano tėtę. Kažkaip vis taikant tą žodį, siejant su jo atliekamo darbo kokybe. Tėtis į SSKP įstojo 1958 m. Bet neilgai trukus sužinojau.

Mane priėmė į pionierius. Priėmimas, pagal to laikotarpio galimybes, man išliko kaip iškilminga šventė. Mane tuoj paskyrė būrio ar skyriaus, atrodo, grandiniu, o kad skirčiausi iš kitų kaip toks, ant rankovės buvo prisiūtos dvi ar trys raudonos juostelės. Buvo sakoma, kad tai didelio pasitikėjimo ir įpareigojimo, atsakomybės – net iki aukojimosi – vertos pareigos. Turiu pasakyti, kad pionieriais buvo gal tik trečdalis vaikų. Ir atsidūriau lyg tarp dviejų ugnių: namuose sužinojusi mama apsiverkė, o suolo draugas dar labiau pasiuto ir „komunistas“ išeidavo jau pro traškančius dantis. 1954 m. vasario mėn. vieną dieną labai pustė. Pasibaigus pamokoms, sniego buvo jau iki dvišakumo. Ir va, Aušgiriokas (pavardę žinau tik dėl savęs, kur nors skelbti jos negalėčiau dėl toliau aiškėjančių aplinkybių – gal žmonės neteisūs buvo) mane užpuolė su namų darbo lenktiniu peiliu. Ir čia padėjo mano tėtės kelis sykius pasakytas pamokymas: „*Sužinosiu, kad tu ką nors užkabinau – gausi lupt, bet jeigu sužinosiu, kad tave kas užkabino ir tu nusileidai, irgi gausi.*“ Pradžioje nuo jo tik atsimušinėjau, o paskiau „užviriau“. Aušgirioką man pavyko parsitrenkti, užsėsti jam ant krūtinės ir atimti peilį, o su kumščiu, kuriame buvau sugniaužęs atimtą peilį, pramušti nosį. Tą momentą, kai aš jį talžiau, pamatė mokytoja. Nors vėliau vaikai mokytojai tvirtino, kad ne aš pradėjau, jis mane užpuolė, o aš tik gyniausi, bet... Neišgelbėjo ir tai, kad aš buvau „ne eilinis, o grandininkas“. Ir sumažino elgesio pažymį iki trejeto. Pradinėse mokyklose tai būdavo labai retas atvejis, o šioje mokykloje išvis pirmas. Bet man keistokai atrodė mokytoja: kai visai mokyklai paskelbė savo sprendimą, ji stovėjo prie manęs ir švelniai spaudė prie savęs arba glostė per galvą. Toks paskelbimas man buvo labai didelis smūgis, labai nusiminiau, buvo gėda prieš draugus, o prieš pionierius dar labiau, kad nepateisinau jų pasitikėjimo. Ilgą laiką nežinojau, kaip elgtis. Bijojau tėvų susirinkimo. Bet po jo tėtis man nieko nepasakė, nors mama klausė, kaip tada man atsitiko. Tik vėliau, atrodo, supratau, kodėl mokytoja „neišgirdo“ vaikų aiškinimų. Žmonės apsidairydami kalbėjo, kad Aušgirių tėvas buvo „bandoje“. O suolo „draugas“, be abejo, pasipasakojo, nuo ko nukentėjo. Ir mokytoja taisė situaciją labai skaudžiai nubausdama nenaudą, t. y. mane. Kitas atvejis. Vienos pertraukos metu mėtėmės lentai valyti iš medžia-

gos pasiūta kempine. Virš lentos kaboją Stalino portretas. Man kempinę mėtant aukštyn, ji atsitrenkė į portretą ir, suprantama, paliko pėdsaką. Jam išdžiūvus, ant Stalino veido liko balta dėmė. Ir mokytoja, atėjusi į pamoką, kaip tyčia, tuoj pat pastebėjo. „Kas padarė?“ – išsigandusiu veidu reikalavo prisipažinti. Iš jos buvo galima suprasti, kad taip padaryta tyčia. Vaikai, pamatę, kad mokytoja tikrai supykusi, man davė ženklą, kad neprasiziūčiau. Visi „Nežinom, nematėm“. Tik Adomaitukei įtikinamai sumelavus, kad ta dėmė nuo mokslo metų pradžios, mokytojos veidas šiek tiek sušvelnėjo. Tuoj buvo pakviestas mokytojos vyras su kopėčiomis ir tas pašalino mano, kaip dabar suprantu tuolaikinę politinę įtampą, politinį veiksma – išsišokimą. O tų pačių metų gal vasario pabaigoje, gal kovo pradžioje (dabar neatsimenu, dėl kokių aplinkybių) turėjau užtrukti mokykloje ir namoėjau vienas. Bijojau. Ir atėjęs į paskutinį posūkį iki kelio Smalininkai-Viešvilė (nuo čia kelias jau matyti), pamačiau vyrą murzinu, apšėpusiu veidu, smaluota, vietomis išsipešiojusia vata puspalcium, ant kaklo kybančiu automatu, o ant jo pakabintomis rankomis. Išsigandau neapsakomai ir automatiškai paliečiau sau kaklą – ar tik nesimato pionieriškas kaklaraištis. Taip, tvarkingai savo vietoje kaip priklausau – matosi. Jis tai pastebėjęs, man atrodė, kad aiškiai mačiau, akimis, veidu ne atvirai, bet šyptelėjo. Aš pasilabinau, o praėjęs laukiau šūvio. Neišsilaikiau ir pradėjau bėgti. Nesulaukęs šūvio, atsisukau pažiūrėti. Ir pamačiau, kaip vyras, taikydamas savo kojas į tas pačias pėdas sniege, kuriomis atėjo iki kelio,ėjo į miško gilumą. Dar ne viskas. Išėjęs į kelią, pamačiau nuo Smalininkų atrisnojančių ir tempiančių roges arkliuką. Pasidarė lengviau. Mane pasivijo ant tilto per Kasiko upelį. Rogėse buvo vyras ir moteris. Užvažiavus ant tilto (tada buvo žvyrkelis), rogėms susikraipius, nuslydo margas apklotas nuo ten buvusių daiktų. Ir pirma, kas pasirodė, tai kulkosvaidžio vamzdis. Nuo to momento nelabai atsimenu, kaip parėjau namo, daugiau kaip savaitę iš manęs neišpešė žodžių nei namuose, nei mokykloje. Tiesiog negalėjau kalbėti. O priebalsių „p“, „š“ tarimas išliko problemiškas ilgam laikui. Išgyvento įspūdžio pėdsakai liko visam laikui.

Gyvenant Antupiuose, pirmą kartą pamačiau mėnulio užtemimą. Ir jeigu mano atsiminimas neklaidingas, tai šiandien man kužda, kad net du kartus per vieną žiemą. Smegeninėje tokie vaizdai sukasi, bet šiuo laiku galvoju, kad vargu ar astrologiškai taip galėjo būti. Čia įstrigo atmintyje ir politiniai įvykiai jau po Stalino mirties. Kas buvo Stalinas, jau žinojome visi. O koks niekadėjas Stalino, Sovietų Sąjungos atžvilgiu buvo Berija, pirmą kartą sužinojau čia, mokantis Užbaliuose, bet gyvenant dar Endriusių kaime. Gyventa Antupiuose tik apie penkis mėnesius, bet širdyje prisiminimai gyvi. Važiuoju pro šalį asfaltu ir... Į mokyklą klampota per gilų sniegą. Mama dirbo melžėja, tėtis šeriku ir veždavo pieną dažniausiai į Kazikėnus, o kartais ir į Viešvilę. Darbas prasidėdavo anksti ryte, dieną šiočia tokia pertraukėlė ir prasidėdavo jau vakarinis šėrimas, melžimas. Kadangi čia buvo laikomos pirmaveršės karvės atrankai (vėliau geras išvarydavo į Kidulius), tai melžti tekdavo ir dienos metu. Žodžiu, mama darbu buvo daugiausiai užimta. Taigi čia teko išeiti pradžios mokyklą darbui su „Družba 2“ – malkas pjaudavom su tete dvirankiu ilgu pjūklų. Kol išmokau, būdavo visko – ir pamokymų, ir apšaukimų. Išmokau būdamas trečioku. Dabar pabandykit tai daryti su dvyliktoku... Gaila dabartinių vaikų.

Kasiko upelyje 1954 m. pavasarį dar spėjau sugauti vieną kitą pūgžlį. Upe-
liukas negilus, bet vandens šaltumas – kojų sąnarius užgeldavo. Su kuo daugiau-
sia sudraugaudavau, jau rašiau. Buvo vaikų ir Vanagų šeimoje, bet sudraugauti
nepavykdavo. Jų vyresnis brolis prieš metus ar dvejus buvo nuskendęs Nemune,
iš tolo parodydavo, kur palaidotas – einant nuo Antupių link kelio Smalininkai-
Viešvilė kairėje pusėje esančios miško dalies kapinėse. Taip jose kol kas ir neteko
būti. Atrodo, gyva tampa ferma, joje dirbusios melžėjos Aldona Simokaitytė,
Morta Vanagaitė (Mockaitienė, vyras iš Kalvelių), mama. Aukštaūgis, pokštininkas
kerdžius Andrius Vanagas mirė būdamas 55 metų ir palaidotas minėto miško
kapinėse prie sūnaus. Repatriantai Zavadskiai lyg ruošėsi išvykti į Vokietiją, bet
vėliau sužinojau, kad Zavadskis mirė dar Antupiuose. Jis irgi palaidotas minėtose
kapinėse. Tai sužinojau visai neseniai ir kilo mintis – gal Viešvilės seniūnijoje
gyvena moteris vardu Valtrauta?

Mūsų gyvenimo laikotarpiu Antupiuose vadovaujančių darbuotojų kaip ir
nebuvo – žmonės patys žinojo, kaip ką daryti. Didžiausias vadovas buvo melžėja
Aldona Simokaitytė – jai buvo patikėta registruoti primelžto pieno kiekį. Kiek
vėliau sužinojau, kad jų šeima išvyko gyventi į Vokietiją, vadinasi, mano klasio-
kas taip pat. Didžiausias viršininkas būdavo iš Kidulių atvykstantis veterinarijos
gydytojas Mašanauskas (vardo neatsimenu). Jo pastabos dėl kartais rastos netvar-
kos ar susargdinto (pergirdyto) veršelio veikdavo ilgai. Gal sykį yra atvažiavusi
Kidulių tarybinio ūkio direktorė Labušauskienė. Iki mūsų atvykimo skyriaus val-
dytoju buvo Juozas Lukšas. Kai jų šeimą iškėlė į Kidulius, mes buvom atkelti į
tą butą. Dailidžių ir Armonų šeimas prisimenu labai menkai. Kur mes gyvenome,
vakariniame namo gale gyveno Antano ir Stasės Kriščiūnų šeima. Antanas buvo
laikomas geru batsiuviu, ir tėtis buvo patenkintas jo pasiūtais auliniais batais. Dar
kalbėjo ir kaip apie gerą mūrininką. Tuo teko įsitikinti, kai jis Bunikių skyriuje
mūrijo grūdų sandėlį. Vėliau ši šeima buvo iškelta į Panovių skyrių. O gyvenant
dar kartu, jis man buvo pirmuoju šaškių mokytoju. Pradžioje jam būdavo nuo-
bodu su manim, vėliau, kai jau reikėdavo jam atsilošti, be vidurnakčio manęs
nepaleisdavo. Nors dabar namas, kuriame gyventa, apleistas, bet tokia jo būklė
prisiminimus ir šios vietovės nostalgiją tik gilina. Kartais privažiuoju, pastoviu.
Gerai dar, kad yra išlikusi mūsų šeimos nuotrauka, „nutraukta“ prie namo. Bet
viso namo nesimato. O labai gaila.

Rusijos karinių dalinių išvedimas

Algirdas Sinkevičius

Smalininkų–Viešvilės girios įdomybės 2012 08 07. Krašto istorijos puslapiai

Smaliniūkų–Viešvilės sengirė – ketvirtas pagal dydį miškų masyvas Lietuvoje. Giria apima apie 44 tūkst. ha. Ji tęsiasi nuo Mītuvos iki Jūros upės, šiaurėje atsiremia į Šešuvį ir Šaltuoną, o pietuose siekia Nėmuną. Pastaruoju metu giria dažnai vadinama Káršuvos vardu. Tai istorinės kilmės vietovardis. Taip XIII–XIV a. buvo vadinama šiauriau girios buvusi Žemaitijos žemė. Tikėtina, kad karšuvių gyvenamajai erdvei priklausė šiaurinė šio miškų masyvo dalis. Pietinė, prie Smalininkų, Viešvilės ir Žukų, priskirtina Skaļvai, tad žemaitiškas Karšuvos pavadinimas šiuo atveju nėra pats tinkamiausias. Nuo XV a. pradžios per šiuos miškus ėjo riba tarp Mažosios ir Didžiosios Lietuvos. Iki Nepriklausomybės paskelbimo sovietinė kariuomenė šioje girioje turėjo dvi raketų bazes. Viena iš jų buvo įrengta 80–81 kvartaluose, esančiuose už 3 km į vakarus nuo Viešvilės. Tuomet čia dislokuotos, rodos, 4 strateginės raketos, skirtos „priešams“ Europoje. Greičiausiai tai buvo „SS-4“, naudojusios skystą kurą, kurio atsargos laikytos Pagėgių miške. Raketos išgabentos po to, kai SSRS ir JAV 1988 m. pasirašė sutartį dėl strateginės ginkluotės apribojimo. Galutinai sovietinė kariuomenė iš girios pasitraukė po Nepriklausomybės atkūrimo. Nuo tų laikų bazė gerokai sunyko, tačiau čia likę įspūdingo dydžio raketų angariai¹.

1987 m. JAV ir Sovietų Sąjungos sutarties dėl vidutinio ir trumpo nuotolio raketų sunaikinimo sutarties protokole nurodyta, kad šioje bazėje yra 5 vidutinio nuotolio raketos ir 5 paleidžiamieji

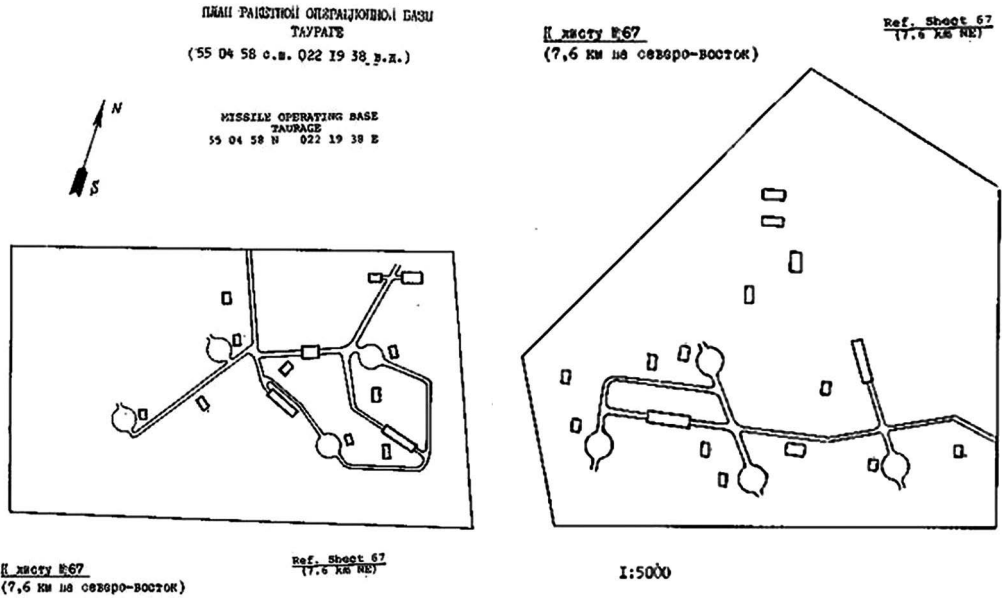

Pratybos sovietinės kariuomenės raketų bazėje. Almonaitis V., Almonaitienė J. Karšuva. Keliautojo po Tauragės kraštą žinynas, 2004 m.

Raketų angaras Viešvilės miškuose. Knobloch von H. E. Die Wischwiller Dorf-Chronik IV, Berlin-Dahlem, 2000, Seite 37

¹ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Karšuva Smalininkų–Viešvilės girios įdomybės. Šiaurės Skalva*, Keliautojo po Pagėgių kraštą žinynas, 2007 m.

Tauragės raketų bazės planas INF sutarties protokoluose ir raketų angaras. Interneto prieiga: www.lei.lt/_img/_up/File/atvir/.../Lietuvos_branduoline_praeitis.pdf

įrenginiai. Raketos išgabentos 1988 m., bazės atiduotos tarybinės armijos motorizuotų šaulių pulkui, kuris iš Lietuvos išvestas 1992 m. Dabar čia užsodintas miškas...

1987 m. JAV ir Sovietų Sąjungos INF sutarties protokole nurodyta, kad Tauragės raketinėje bazėje buvo 5 vidutinio nuotolio raketos ir 5 jų paleidimo įrenginiai. Tai buvo dvi atskiros, buvusios viena nuo kitos netoliese, 192 ha ir 145 ha ploto raketinės bazės.

Visai netoli Tauragės raketinių bazių, jau Jūrbarko rajone, buvo dar 2 raketų bazės. 1987 m. INF sutartyje jos nepaminėtos. Tikėtina, kad jose taip pat buvo vidutinio nuotolio raketos, tik jos išgabentos dar iki 1987 metų. Visos vidutinio nuotolio raketos, kurios buvo dislokuotos Lietuvoje, išgabentos po JAV ir Sovietų Sąjungos INF sutarties pasirašymo.

Biochemiko specialybę turintis majoras A. Kutanovas, dirbęs komisijoje, kuri iš išeinančios kariuomenės priiminėjo karinius dalinius ir jų naudojamas teritorijas, bendravo su rusų papulkininkiu, atsakingu už gamtos apsaugą Baltijos šalių kariniuose daliniuose.

„Pasirašius Tauragės raketinio kuro sandėlių perdavimo ir priėmimo dokumentus, papulkininkis prisipažino, kad daug įvairių kuro talpyklų, technikos jie paprasčiausiai užkasė. Ir net berželiais tas vietas apšodino. Lietuvoje buvusias vidutinio nuotolio balistines raketas užpildydavo ne tik kuru, kurio pagrindas – naftos produktai, bet ir įvairiais to kuro oksidatoriais (melanžu, amilu). Šios medžiagos, kaip ir pats raketų kuras, yra labai lakios, greitai pasklindančios po požeminius vandenis. Buvo manyta, kad, pavyzdžiui, melanžu užterštos buvusios raketų bazės negreit išsivalys, ši medžiaga neišsiskaidys. Situacija, pasirodo, nebuvo beviltiška. Pagrindinė melanžo sudedamoji dalis yra azoto rūgštis. Nors ji gamtoje virsta žmogui kenksmingais nitritais ir nitratais, tačiau pastarieji yra puikus azoto šaltinis augalams ir mikroorganizmams, kitaip sakant – salietra“, – pasakojo A. Kutanovas.

Buvęs Tauragės civilinės gynybos dalinys – trečioji pagal grėsmę buvusi vieta po Šiaulių aerodromo ir aviacijos remonto įmonės. Šio dalinio teršalai buvo prasiskverbę į tarpmoreninius vandeninguosius sluoksnius.

„Dichloretano koncentracija požeminiame vandenyje po saugykla leistiną normą viršijo net 30 tūkst. kartų, nes, kaip sužinojome iš pasakojimų, čia buvo specialiai išpilta apie 25 kubiniai metrai šio tirpiklio. Šiuo metu teritorija, panaudojus sudėtingą ES dovanotą grunto ir gruntinių vandenų valymo technologiją, yra išvalyta“, – tvirtino majoras².

Rusijos karinių dalinių išvedimas

1990 m. kovo 11 d. atkūrus Lietuvos Respublikos Nepriklausomybę, vienas svarbiausių uždavinių buvo pasiekti nepriklausomos valstybės pripažinimą.

Paskelbus Nepriklausomybę 1990 03 11, didžiausia kliūtimi Nepriklausomos valstybės pripažinimui buvo svetimos sovietinės kariuomenės dislokavimas Respublikos teritorijoje. Rusijos kariuomenės dislokavimas prasidėjo dar 1939 m. po Ribentropo–Molotovo pakto sudarymo.

1990 m. kovo 12 d. Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė nutarimą dėl SSRS visuotinės karinės prievolės negaliojimo⁴.

1992 01 01 Respublikoje buvo 34,6 tūkst. karių, 1 tūkst. tankų, 180 lėktuvų ir beveik 2 tūkst. šarvuočių. Sovietiniai daliniai užėmė 68 tūkst. ha, arba 1,2 proc. Respublikos teritorijos.

Tauragės rajone buvo dislokuotas 232-asis atskirasis civilinės gynybos pulkas ir 1044-asis desantinis šturmo batalionas⁵.

² Mičiulienė J. Kol paukščiai peri, kareiviai nešauda, *Lietuvos žinios*, Interneto prieiga. senas.lzinios.lt/.../kol_pauksčiai_peri_kareiviai_nesa...

³ Čėsna B., Davulienė L., Aliulis K. Lietuvos branduolinė praeitis, Kaunas, 2004. Interneto prieiga www.lei.lt/_img/_up/File/atvir/.../Lietuvos_branduoline_praeitis.pdf.

⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir vyriausybės žinios, 1990, Nr. 9, p. 315.

⁵ Butkevičius A. Nacionalinis saugumas ir Baltijos regionas, *Karys*, 1992, Nr. 2, p. 5–6; *Lietuva laisva, nepriklausoma*, 1993, p. 37; *Vidaus reikalų ministerijos bendrojo departamento archyvoų skyrius*, ap. 1, b. 25, l. 110.

Nepriklausomybės paskelbimas 1990 03 11.

AT vadovybė:

K. Motieka,

B. Kuzmickas,

V. Landsbergis,

Č. Stankevičius,

A. Sakalas.

Surgailis G. Rusijos kariuomenės išvedimas 1990–1993 m., Vilnius, 2005, p. 17

Tauragės miškuose buvo dislokuotas ir 637-asis raketinis pulkas. Straipsnyje „Plokštinės požeminė raketinė bazė“ taip pat minima Tauragė, 58-osios raketinės divizijos 637-asis raketinis pulkas Tauragėje: Tauragės 1-asis divizionas (API), Tauragės 2-asis divizionas (API)⁶.

1990 04 02, 1990 03 13, 1990 03 19 Lietuvos Aukščiausioji Taryba, vadovaujama Vytauto Landsbergio, pasiūlė Sovietų Sąjungos prezidentui Michailui Gorbačioviui pradėti derybas dėl sovietinės kariuomenės išvedimo iš atsikūrusios Lietuvos Respublikos teritorijos, tačiau nei tuo metu, nei vėliau klausimas niekaip nepajudėjo iš vietos.

1990 04 04 Lietuvos Respublikos ministrė pirmininkė Kazimiera Prunskienė telegramomis kreipėsi į Sovietų Sąjungos ministrą pirmininką Nikolajų Ryžkovą, 1990 04 10 – į Michailą Gorbačiovą ir Nikolajų Ryžkovą⁷.

1990 05 17 premjerė Kazimiera Prunskienė perdavė Sovietų Sąjungos prezidentui Michailui Gorbačioviui Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Vytauto Landsbergio raginimus pradėti derybas, tačiau į tai nebuvo jokio atsako, tik reikalaujama atkurti SSRS Konstitucijos veikimą. Tuo tarpu Lietuvoje buvo įvesta Rusijos ekonominė blokada.

Tik paskelbus nuo derybų pradžios 100 dienų moratoriumą, buvo atšaukta ekonominė blokada ir pradėtos sudarinėti abiejų pusių derybų delegacijos⁸.

Tačiau Sovietų Sąjunga derybas dėl kariuomenės išvedimo vis atidėliojo, kol pagaliau lapkričio mėn. visai pakeitė savo poziciją, neatmesdama net galimo jėgos panaudojimo. 1991 m. sausio 6 d. Ruklos kariniame aerodrome pradėjo leistis Pskovo desantinės divizijos lėktuvai. Sausio 8 d. divizija priartėjo prie Vilniaus ir apsisėjo Šiaurės kariniame miestelyje. Sausio 13 d. sovietiniai tankai pajudėjo iš Šiaurės miestelio ir buvo bandyta padaryti karinį perversmą.

1990 m. balandžio mėn. prasidėjo sovietinės kariuomenės judėjimai, aukštų kariškių vizitai, vaizduojant Pabaltijo karinę apygardą kaip visuomeninę politinę jėgą.

1991 04 18 Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba priėmė kreipimąsi į sovietinės kariuomenės karininkus ir

⁶ Interneto prieiga: www.urbanexploration.lt > ... > Kariuomenės struktūros.

⁷ Baltijos kraštų kelias į Nepriklausomybę. 1990–1991 m. Įvykių kronika, Vilnius, 1997, p. 62–64, 75.

⁸ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos I šaukimo I sesija. Stenogramos, 1991, t. 11, p. 404.

kareivius nenaudoti karinės jėgos, nesivadovauti klaidinga priesaika, vadovautis savo sąžine.

Žlugus Maskvoje rugpjūčio pučui, atrodė, kad jau atsirado galimybės pradėti derybas, bet to padaryti nepavyko iki Sovietų Sąjungos iširimo. Žlugus Sovietų Sąjungai, Rusijos Federacijos vyriausybė 1991 12 24 pareiškė perimanti visas SSRS teises ir pareigas⁹.

Pagal 1992 m. sausio 31 d. derybos dėl Rusijos kariuomenės išvedimo prasidėjo. Rugsėjo 8 d. Kremliuje įvyko baigiamasis derybinių delegacijų susitikimas. Pagal Rusijos gynybos ministro P. Gračiovo ir Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministro A. Butkevičiaus pasirašytą grafiką Rusijos kariuomenė turėjo būti išvesta iki 1993 m. rugpjūčio 31 d.

Rusijos kariuomenės išvedimo grafikas

I etapas	1992 09 08–1992 12 31
II etapas	1993 01 04–1993 03 31
III etapas	1993 04 01–1993 06 30
IV etapas	1993 07 01–1993 08 31

1992 m. lapkričio mėn. Lietuvos Respublikos Vyriausybė nurodė ministerijoms ir savivaldybėms perimti savo žinion likusius be priežiūros Rusijos Federacijos kariuomenės objektus. Buvusioms Tauragės ir Jurbarko rajonuose raketinėms bazėms paskirti nauji šeimininkai:

LIETUVOS RESPUBLIKOS VYRIAUSYBĖ

NUTARIMAS

DĖL BUVUSIŲ RUSIJOS FEDERACIJOS KARIUOMENĖS OBJEKTŲ,
ESANČIŲ LIETUVOS RESPUBLIKOS TERITORIJOJE, PASKIRSTYMO
MINISTERIJOMS IR SAVIVALDYBĖMS

1992 m. lapkričio 27 d. Nr. 906

Vilnius

Lietuvos Respublikos Vyriausybė nutaria:

1. Patvirtinti buvusių Rusijos Federacijos kariuomenės objektų, esančių Lietuvos Respublikos teritorijoje, paskirstymą ministerijoms ir savivaldybėms (pridedama).
2. Ministerijos ir savivaldybės, perėmusios šiame nutarime nurodytus objektus, turi užtikrinti šių objektų apsaugą ir nedelsdamos atlikti jų (turto) inventorizaciją.
3. Nustatyti, kad Krašto apsaugos ministerija pagal sutartis su ministerijomis ir savivaldybėmis saugo jų balanse esančius šiame nutarime nurodytus objektus.
4. Pripažinti netekusiais galios visus ankstesnius Lietuvos Respublikos Vyriausybės sprendimus dėl šiame nutarime nurodytų objektų perdavimo.

Lietuvos Respublikos

Ministras Pirmininkas Aleksandras Abišala

⁹ Stankevičius Č. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*, Vilnius, 2002, p. 29.

Išrašas
Lietuvos Respublikos Vyriausybės
1992 m. lapkričio 27 d. nutarimas
Nr. 906

Buvusių Rusijos Federacijos kariuomenės objektų, esančių Lietuvos Respublikos teritorijoje, paskirstymas ministerijoms ir savivaldybėms

Tauragės rajonas

Sakalinė	raketinės bazės Nr. 1, Nr. 2, karinė dalis 22 238	Krašto apsaugos ministerija
----------	---	-----------------------------

Jurbarko rajonas

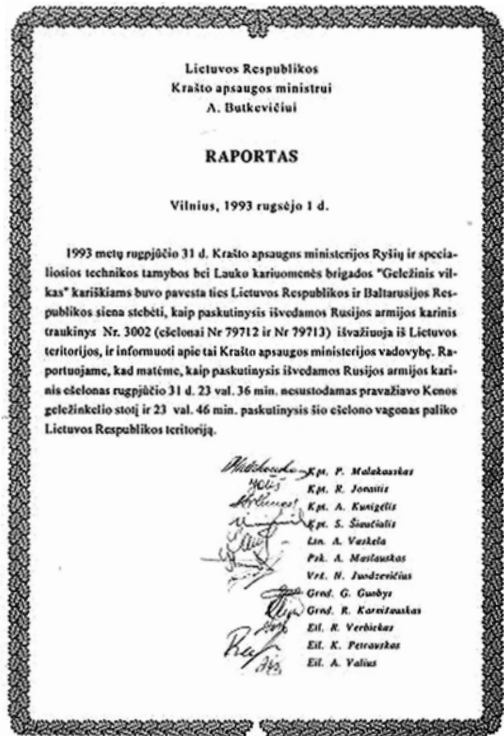
Viešvilė	raketinės bazės Nr. 3, Nr. 4, karinė dalis 12 008	Jurbarko rajono savivaldybė
----------	---	-----------------------------

Patvirtinta
Lietuvos Respublikos Ministras
Pirmininkas Aleksandras Abišala

Viršaitės Daliūnės Bartkienės prisiminimai

1991 m. sausio 13 d. prasidėję neramumai sukretė visą Lietuvą. Aplink mūsų miestelį Viešvilę Jurbarko–Tauragės miškuose buvo dislokuota daug tuo metu jau svetimos sovietinės kariuomenės. Tuo metu niekas negalėjo prognozuoti jos planų, nuspėti galimų veikslių. Viešvilės seniūnija buvo arčiausia, todėl pati pirmoji galėjo pastebėti prasidėjusį bet kokį šios kariuomenės judėjimą. Prasidėjus sausio mėn. neramumams, kaip ir kitos seniūnijos, iš Jurbarko rajono savivaldybės gavome nurodymą ištisą parą budėti seniūnijoje. Kaip ir kitų ekstremalių situacijų atvejais, pagal seniūnijos civilinės saugos planą sukvietėme seniūnijos aktyvą, jį informavome apie gautus nurodymus ir pagal sudarytą grafiką pradėjome budėjimą. Daugiausia tai buvo seniūnijos ir joje esančių įstaigų vadovai, aktyvas. Kiekvienas budėjome po 10 valandų, po to pamaina keisdavosi. Gerai nepamenu dienos, kai seniūnijoje teko budėti man. Važiuojant iš savo namų Kalvėliuose, man padėti budėti kartu pasisiūlė ir mano vyras. Kiek pagalvojusi atsisakiau. Nesutikau su pasiūlymu, pamaniau, kad išiveržus kariuomenei, aš, moteris, gal ir išsisuksiu, o kaip elgsis kareiviai išimaišius dar ir vyriškiui, atspėti sunku. Tad geriau jau budėti ir rizikuoti vienai. 22 val. pakeičiau prieš mane budėjusį darbuotoją, su kuriuo trumpai pakalbėję išsiskyrėme ir seniūnijos patalpose pasilikau viena. Dieną prieš tai jau buvome gavę informacijos, kad kariuomenė gali pradėti užimti savivaldybes, seniūnijas ir jų vadovus sulaikyti, o gal ir išvežti iš Lietuvos...

Tą patį vakarą, apie 12 val., išgirdau stiprų beldimą į lauko duris. Jau lipdama laiptais, iš antrojo aukšto pamačiau už durų kariškas uniformas. Supratau,

Pranešimas apie Rusijos kariuomenės išvykimą

kad privalau duris atrakinti, priešingu atveju gali būti blogiau. Atidariusi lauko duris, tarp kitų kariškių pažinau šalia Viešvilės dislokuoto karinio dalinio vadą, kurio pavardės dėl suprantamų priežasčių nenoriu minėti. Pirmieji jo ištarti žodžiai mane nuramino. Jis iš karto pareiškė, kad gauto karinės vadovybės įsakymo nevykdys ir kad jau ryte jie keliaus į Rusiją, todėl mūsų žmonės gali sau ramiai dirbti, jokie seniūnijos užėmimo nebus, nors toks įsakymas ir buvo (*что такой приказ и есть*). Jis paaiškino, kad į seniūniją jis atvyko norėdamas atsisveikinti. Su karinio dalinio vadu aš jau buvau pažįstama. Mes ne kartą buvome susitikę, iki tol mūsų, kaip kaimynų, santykiai buvo pagrįsti abipusiu supratimu, draugiški. Mane jis buvo pasikvietęs į karinį dalinį, aprodė tai, kas galima rodyti civiliui, aš savo ruožtu supažindinau su seniūnija. Tačiau abu supratome, kad dabar situacija pasikeitusi ir nuo mūsų ne viskas priklauso. (Kitais duomenimis, šis dalinys turėjo persikelti į Kazlų Rūdą, o jo vieton turėjo atvykti kitas dalinys.)

Dalinio vadas, žinoma, nemažai rizikuodamas, pats priėmė mums palankų sprendimą. Apie tai pranešiau budėjusiems. Visiems pasidarė daug ramiau ir galėjome pradėti organizuoti savo budėjimą Kaune prie Sitkūnų bei Vilniuje prie Aukščiausiosios Tarybos rūmų.

1991 12 24 Rusijos Federacijos vyriausybei pareiškus, kad ji perimanti visas SSRS teises ir pareigas, laukėme buvusios sovietinės, dabar jau Rusijos kariuomenės išvedimo iš mūsų miškų.

Išsikėlus Rusijos kariniams daliniams, kurių laiką niekas neperėmė karinių miestelių pastatų, inventoriaus ir kito likusio turto. Tik suvežus į buvusių raketų angarus Jurbarko ir aplinkinių rajonų kolūkių, tarybinių ūkių pesticidus bei kitas chemines medžiagas, Jurbarko rajono savivaldybė pavedė Viešvilės seniūnijai organizuoti suvežtų cheminių medžiagų saugojimą. Buvo organizuotas budėjimas: 4 žmonės pasikeisdami dieną naktį prie suvežtų chemikalų sandėlių budėjo. Tai tęsėsi apie 2 metus, kol buvo nuspręsta visus pesticidus iš Viešvilės išvežti utilizavimui. Nutraukus finansavimą, budėjimą baigėme. Žmonės buvo atleisti dar man tebedirbant viršaitė.

Toliau tęsėsi ilgas darbas sutvarkant ir surūšiuojant suvežtus ir gerokai sumaišytus chemikalus. Tai jau vyko daug vėliau, dirbant kitiems seniūnijos vadovams. Lietuvoje jau buvo kuriama sava kariuomenė. Tik labai gaila, kad nebuvo laiku perimtas visų Viešvilės miškuose buvusių dislokuotų sovietinės armijos karinių bazių turtas, kuris, likęs be šeimininko, buvo suniokotas. Dalį šio turto dar spėjo perimti besikurianti Lietuvos kariuomenė.

Atsisveikinimas. Viešvilės karinės bazės vado pavaduotojas tiekimui (zampotech) Pavelas Litvinenka su žmona. 1987 m. Nuotr. iš B. Skverecko albumo

Prisiminimuose – nevaikiški evakuacijos išgyvenimai

Aliaus Burnelaitis

Užrašė Danutė Karopčikienė

Aliaus Burnelaičio biografijoje ryškiai išsipaudeš Klaipėdos krašto likimas: krikštas vokiškoje bažnyčioje, vokiška pradžios mokykla, evakuacija prasidėjus karui ir sugrižimas į sudegintus namus. Iš jaudulio drebančiais pirštais vyriškis tiesia savo vaikystės relikviją – gimimo liudijimą. „Geburtsurkunde“ – parašyta gotiškėmis raidėmis, „Alfred Burneleit“ ir antspaudas – vokiškas erelis.

„Mes – lietuviai, tėvai mane vadino Aliuku, bet prie vokiečių tas vardas netiko, užrašė „Alfred“. O kai reikėjo darytis pasą, jau prie rusų, irgi netiko – suplėšė mano gimimo liudijimą ir išmetė į šiukšlių dėžę. Bet kol mama su jais šnekėjosi, aš jį išsitraukiau“, – pasakoja Alius išsaugoto savo „Geburtsurkunde“ istoriją.

„Mano tėvas Kasparas – iš Mantvilų, mama Anna Mejutė – iš Pășvenčio, bet ant Mantvilų smėlynų nusigyveno ir atvažiavo į Užbalius, nes vokiečių krašte visiems buvo darbo“, – sako A. Burnelaitis.

Užbaliuose, tuoj už Smaliniūnų, kur dabar prie plento stovi vienišas baltas namas, prieš karą buvo 30 sodybų, pušynėlyje veikė vokiečio Klymanto restoranas (bet tie vokiečiai, pasak Aliaus, visi šnekėjo lietuviškai), o toks Dumčius buvo vadinamas kaimo pranašu, mat turėjo radiją. Aliaus tėvas, nors buvo kriaučius, dirbo lentpjūvėje. Baidokai, traukiami motorinių laivų, į prielauką plukdydavo medžius ir lentas.

„Kai mane krikštijo, žvakę jau pats laikiau, – prisimena 1934 m. gimęs, bet tik 1943 m. pakrikštytas A. Burnelaitis. – Gal kunigų nebuvo, kad mane per tiek metų nepakrikštijo?“ Jį krikštijo vokiečių kunigas Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčioje, nes 1939 m. Klaipėdos kraštas vėl buvo atiduotas Vokietijai.

Po 1939 m., pasak A. Burnelaičio, nedaug kas pasikeitė: tėvas tebedirbo kaip dirbęs, šeima turėjo truputį žemės, laikė karvutę. Tik Užbaliuose buvo uždarytas iki tol veikęs lietuviškas vaikų darželis ir mokykla. „Dvi klases lankiau vokiškoje mokykloje, – sako Alius ir atsiminęs uždainuoja lietuvišką vaikystės dainelę: – Ką mes veiksime, ką darysime per dieną daržely?“

„Kai prasidėjo karas ir užėjo vokiečiai, ūkininkams uždraudė daryti sviestą, visą pieną reikėjo parduoti valdžiai – traukiniu iš Smaliniūnų vežė į Vilkijškių pieninę. Mūsų buvo aštuoni vaikai, tad gaudavom kortelių maistui ir drabužiams. Birželio mėn. į Užbalius atėjo vokiečių kareiviai. Tėvui liepė išsikasti duobę, nes rytoj prasidėsias karas. Toj duobėj ir lindėjom. Į kariuomenę „auslenderių“ (kitataučių) neėmė, tik tėtį ir vyresnįjį brolių pasiuntė į Sudargą kasti apkasų. Paskui, vokiečiams traukiantis, jie nakčia pabėgo, bet mūsų jau neberado – buvom iševakuoti. Rado garde kiaulę, vištas tvarte, šunį pririštą – viską paleido ir dviračiais mus pasivijo Trapėnuose, ties Viešvile – kitapus Nemuno“, – pasakoja Alius Burnelaitis.

Evakuacija iš Aliaus vaikystės kaimo – Užbalių prasidėjo 1944 m. spalį. „Mama buvo viena su vaikais, tad vokiečių kareivis pats pakinkė arkli, prisirišom prie

vežimo karvę, įsidėjom maisto, drabužių. Kai atėjo žiema, jau buvom nusigavę iki pat Karaliūčiaus“, – prisimena Alius.

Jo mama vaikystėje Pašventy pas urėdą buvo pramokusi rusiškai – tai jiems pravertė, bet vos neprisišaukė nelaimės. Septynios šeimos iš Užbalių slėpėsi vieno namo rūsyje prie Karaliaučiaus. Kai rusų armijos kareiviai namą subombardavo, jie šiaip taip išsikapstė iš griuvėsių ir subėgo į vokiečių bunkerį. „Baisu nebuvo, dargi įdomu – kai duoda! Dar pasižiūri, kur kliuvo!“ – Aliaus prisiminimuose tebegyvi vaikiški išpūdžiai. Tačiau jiems teko patirti ir daug nevaikiškų išgyvenimų. „Kai rusai atakavo bunkerį, vokiečiai pamanė, kad mes išdavėm. Labiausiai įtarė mamą, nes ji mokėjo rusiškai. Žadėjo mus sušaudyti, – pasakojant vyro skruostu nurieda ašara. – Tačiau vokiečių vadovybė neleido, nes buvom daug, gal dvylika, vaikų.“

Sutemus vokiečiai užbaliečius išvedė už fronto linijos. Aplink sudegę tankai, lavonai – baisu buvo eiti. Prašvitus sutiko frontui maistą vežančius vokiečius, jie pavalgydino ir lietuvius. Paskui patraukė išilgai Kuřšmarių į Lenkiją. „Pasitiko anglai šaudydami iš kulkosvaidžių į žmones, net rusai taip nedarydavo. Sugulėm tarp žmonių ir arklų lavonų – nė vieno mūsų nesužeidė. Dancige patekom į minų pakrautą laivą, plaukiantį į Vokietiją. Pritrūko maisto ir vandens, o vokiečkos pyko: mūsų vyrai kariauja, o čia – su bobom, nes tėtis buvo apie 55 metų ir du dvidešimtmečiai broliai. Bet žandarai mūsų neliesdavo, nes buvome „auslenderiai“, – pasakoja viešvilietis.

Karas Aliaus šeimai pasibaigė Noištattglėvo mieste netoli Berlyno – miestas buvo sanitarinis, todėl jo nebombardavo, o pabėgėliais rūpinosi vokiečių valdžia: apgyvendino ir davė darbo. „O po mėnesio pasakė: „Važiuokit namo.“ Grįžom rusų traukiniu, bet rusai per dienas lėbaudavo, o traukinys stovėjo. Tada persėdom į prekinį, vežantį anglis – taip daug kas darė – į Lenkiją, paskui į Taūragę ir į savo Užbalius“, – trumpai sako Alius, nes ir kelionė trumpesnė – juk į namus. Bet namie rado tik griuvėsius – vokiečiai ten buvo suvarę karo belaisvius ir traukdami namus subombardavo.

Apsigyveno Apšrūtuose, evakuotų gyventojų paliktuose namuose. Buvo 1945-ųjų liepa, – bulvių jau nesodinsi... Alkio ir baimės teko patirti ir vėliau. „Kai tėvą – eigulį grasino išvežti į Sibirą, vaikas naktį bėgau pas seserį į Viešvilę. Kai atėmė arklį ir pasakė – jau tu kolūkyje, naktimis eidavom į laukus skinti varpų“, – prisimena Alius.

Nuo penkiolikos metų A. Burnelaitis dirbo kolūkyje. Paskui baigė profesinę technikos mokyklą, Smaliniūnkų žemės ūkio mechanizavimo technikumą ir dirbo Viešvilės profesinėje technikos mokykloje gamybinio mokymo meistru. Alius buvo tikras meistras – nagingas ir sumanus, – jo pagaminti maketai apkeliavo įvairias parodas Maskvoje ir kitus miestus ir pelnė daugybę apdovanojimų.

Žmona Zigrita jau paliko Alių vieną. Jis leidžia savo dienas vis kokio darbo nusitverdama, sulaukdamas vaikų ir anūkų bei džiaugdamasis, kad kam nors ir jo gyvenimas įdomus.

1944 m. evakuacija paliko neišdylančius pėdsakus ir išėivė iš Viešvilės, literatės Evos Kalinski atmintyje. Patekusių į karo mėsmaļę moterų ir vaikų skaudūs prisiminimai išsiliejo jos eilėrašcio „Mano Tėvynė“ ištraukoje:

*Staiga smogė karas taikiausiam laike,
Sugriauta ramybė. Baisi nežinia.
Vyrai turėjo išeiti kovot.
Vaikai ir moterys liko namuos.*

*Jos triūsė toliau, dirbo darbus visus,
Išgyventi tikėjo karčiausius laikus
Ir vis dar šypsojos, linksmi –
Gimtinei dar buvo gerai.*

*Netrukus užklupo sunkiausia žinia:
Tėvynėj gyventi daugiau nevalia!
Palikt mylimiausias vietas,
Išeit, kur būtis nebe ta.*

*Iš alkio ir sielvarto verkė vaikai,
Prie širdies motinos glaudė karštai:
Nurimk, vaikeli, neraudok –
Dievas vėl šviesą dovanos.
Toli nuo Tėvynės, svetimam krašte
Nė vieno pažįstamo – vien nežinia.
O Dieve, leisk mums žemėj svečioje
Vėl tapt laimingais išmylėt Tave –
Kaip ir Tėvynėje.*

Vertė Irena Julija Foktienė

Prisiminimai apie Antrąjį pasaulinį karą ir pokario metus

Stanislava Visockienė

Karas!

Pripuolusi mama traukia mane ir Janiną iš lovos. Bėga prie mėnesio tesulaukusios mažutėlės Vidutės, vėl prie lango. Atsikelia močiutė (tėtės mama). Abi prie lango puldinėja, žiūri, stebisi, nesupranta, kas čia darosi...

Mums, paauglėms, tokiu laiku, ketvirtą ar penktą valandą ryto, – pats saldžiausias miegas. Bet dabar, kai toks sujudimas, stryktelim iš lovos, puolam prie vakarinio virtuvės lango.

Brėkšta nuostabus 1941 m. birželio 22-osios rytas, bet mes ne šį gamtos grožį matom – visa padangė vakarų pusėj padūmavusi, iš apačios į dangų šokinėja ugnies liežuviai, grėsmingai, tarsi perkūnija griaudžia. Pašiurpsta mūsų kūneliai, o gal visa mamytės ir močiutės baimė į mus subėga.

Stovim prie lango kaip įkaltos. Ne, tokios perkūnijos dar neteko matyti ir girdėti.

– Ar tik ne karas?! – kažkokiu kимиu balsu šūkteli mama. – Bėgsiu pas Snudus... Ką jie pasakys? Gal tikrai karas? O viešpatie, kur tas mūsų tėvas? Kada grįš?

Tėvelis, kaip vėliau sužinojom, buvo išvažiavęs su dideliu naujuoju vežimu, kinkytu dviem išpuoselėtais arkliais, į Rasėnius parvežti į Jurbarko kooperatyvą cukraus. Uždarbiavo, atitrūkęs nuo žemės ūkio darbų.

Mamytė išbėgo. Paskui ją ir močiutė. Išbėgom ir mes su Janina į kiemą. O siaube! Visai netoli mūsų sodybos, ant kalniuko, už ĩmsrės, Vabalo dvaras, kur 1940 m. įsikūrė rusų kariuomenės štabas, kur kas vakarą grojo muzika, o kareiviukai žaisdavo tinklinį, skendi dūmuose. Dūmai ima gaubti mūsų namus.

Atrodo, visai virš mūsų galvų riaumuoja lėktuvai, iš kurių krinta dideli pailgi „kiaušiniai“. Matau – jų vienas šonas raudonas, kitas mėlynas.

Pasileidžiu bėgti nuo stataus kalno už namo į rytų pusę. Ausyse spengia – atrodo, dūžta visi mūsų indai...

Pakalnėje apsvaigstu nuo trenksmo į galvą ir krentu. Atsipeikėjusi nesuvokiu, kas atsitiko. Verkdama šaukiu:

– Janyte, ar tu gyva?

– Gyva, gyva!

Matau – tupi ji įkalnėj, prisiglaudusi prie pasodintos obelaitės. Pakastas kalno šlaitelis ją saugo. Tik dabar pasičiupinėju gužą kaktoj ir suprantu, kad atsitrenkiau pakalnėj į tvoros kuolą.

Lipu į kalną prie vyresnės sesers. Ne lipu, o rėplioju. Iš siaubo ir sutrenkimo nebeliko jėgų. Pakeliu akis į dangų. Matau juodus dūmus virš namų, girdžiu dundėjimą, tarškėjimą...

– Tr r r r r! – šaukia tėtė, stabdo pasibaidžiusius arklius. O šie visai negirdi savo šeimininko balso, tik suka ratus pasėlių lauke, kol pavargsta ir pagaliau sustoja. Sustoję panarina galvas, iš jų pažabotų žabtu drimba putos.

Mes su Jane stovim prie keliuko ant kalno, išgąščio išplėstomis akimis matome išmušinėtas mūsų naujojo vežimo „kripučių“ lenteles, iš lėto lipantį iš vežimo tėvelį. Jis apžiūri vežimą, žvalgosi ir šaukia.

– Marcelee! Marcele e e!..

Tik tada prisimename, kad pas kaimynus nubėgo mamytė ir močiutė.

Netikėtai pamatome sulinkusią, bet gana greitai žingsneliu pareinančią močiutę.

– Kur Marcelė?! – ne klausia, o šaukia ji.

– Ji išoko Snudų kieme į mano vežimą, bet kai važiauvau pro intako galą, sprogstant bomboms, pasibaidė arkliai. Gal ją skeveldros pakirto... o gal iškrito?

Aimanuoja močiutė, blaškosi tėtė, bėga ieškoti mamytės, o mes stovime su sesute lyg į žemę įkaltos.

Netrukus matom: parveda tėtė šlubuojančią, sunkiai bepaeinančią mamą.

– Ačiū ponui Dievui, gyva! – apsidžiaugia močiutė.

Mamos žvilgsnis paklaikęs.

– Jūs čia, o Vidutė?..

Skubam visi į kambarį, kur vygėj prie sienpečio gulėjo visų palikta mažytė sesutė.

Tinkuotame, baltai kalkėmis dažytame sienpetyje, virš vygutės, išmušta didoka duobelė. Tinkas užkritęs ant antklodėlės, o Vidutė sveikutėlė, tik plyšoja visa gerkle.

Žiūrim – išdaužtas langas.

– Tai bombos skeveldra... Gerai, kad jūsų sesutės nekliudė, – paaiškina mums tėvelis, kraipydamas, vartydamas rankoj metalinį sunkų gabalėlį, surastą už vygutės.

Per tas siaubingas akimirkas visi pamiršome saugotis. O užskridę vokiečių lėktuvai taip žemai, rodos, savo sparnais siekdami paimsrių medžius, tratina iš kulkosvaidžių į rusų kareivius, bėgančius iš subombarduoto štabo.

Mama griebia Vidutę iš vygės ir šlubuodama bėga į kalną už namo, slepiasi po medžiais. Mes su močiute paskui.

– O kur tėtė? Kur tėtė pasiliko?

– Ateis, – nuramina mama.

Greitai pamirštame tėtę. Lėktuvas ar keli lėktuvai vis šaudo į bėgančius palei Īmsrę rusų kareivius, suka ratus virš mūsų galvų. Motorų gaudimas, kulku tratėjimas apkurtina. Nuo kalno, kur slėpėmės, iki Īmsrės tik kelios dešimtys metrų.

Vidutė verkia, nes jau nori valgyti. Mamytė maitina.

Godžiai traukia mažulėlė iš krūties, bet jau išgąščio ir siaubo apnuodytą piena.

Kurį laiką tyla.

– Bėkime pas Bagdzevičius! – duoda komandą mama ar močiutė (Bagdzevičienė – močiutės dukra, o mama – krikšto motina).

Bėgame pasilenkusios pakrūmėmis, perbrendame per Īmsrę, užlipame ant kalno ir paruge pasilenkdamos artėjame prie tėtės sesers sodybos. Išgirstame kulku švilpimą. Kas šaudo, į ką – nežinome.

Laimingai pasiekiamo Bagdzevičių lauko virtuvę, lendame į rūšį, iškastą po virtuvę. Čia jau Bagdzevičių vaikai sulindę. Atrodė, kad pasislėpėme nuo visų pavojų. Besėdint ir miegas apėmė – juk taip anksti ryte buvom prižadintos.

Iš saldaus apsnūdimo prižadino nesuprantama kalba, šūksniai. Kažkas atidaro rūsio dureles. Matom šautuvo vamzdį. Kažkas aiškina, kad čia vaikai. Mums liepia išlipti.

Išlipame visas būrys (Bagdzevičių 8 vaikai). Vokiečių kareiviai jau nebešūkauja, nepikti, padalija mums kietus apvalius, plokščius saldainius.

Patikrinę, kad tikrai šioj sodyboj nėra rusų kareivių, vokiečių kariai skuba rytų pusėn.

Mes, vaikai, čiulpiame saldainius. Aprimsta ir mamos, ir močiutės.

– Kažin, kur mūsų tėtė, vaikai? Neatėjo pas mus ant kalno. Gal jam kas atsitiko? – vėl su baime ir išgąščiu, gal tik dabar prisiminusi, kad jo su mumis nėra, aikčioja mama ir pasiklausiusi, ar nepyška šūviai, nori eiti namo.

– Palaukite, kol visai aprims. Nesiskubink, Marcele, su vaikais ir ta mažutėle. Dar palįsi po ruso ar vokiečio kulka, – draudžia teta.

Mama paklauso, paklauso. Vakarų pusėj jau tylu, ir mes einame.

Mama, išgąsdinta minties, kad tėvelį gali rasti negyva, kažką kalbėdama tik sau pačiai, gal poteriaudama, stipriai suspaudusi glėbyje mažytę Vidutę, taip skuba namo, kad mes su Jane pustekinės paskui lekiam. Močiutė yra už keliasdešimties žingsnių atsilikusi. Ir jai širdį drasko mintis, ar viskas gerai namie likusiam sūniui.

– Ačiū Dievui! – sušunka mamytė, pamačiusi tėvelį gulintį su rūbais lovoje.

– Tikrai ačiū Dievui, – labai rimtai, kažkaip liūdnei pritaria tėtė. – O jau norėjo mane nudėti, nebūtumėte greitai radę mano kūno.

– Kur tu buvai, kodėl pas mus įkalnėn neatėjai?

Tėtė pasakoja, kad jis atsigėręs pieno, jam pasidarę bloga, mūsų jau nebeamatęs, negirdėjęs ir, palipęs keltučiu į pakalnę, išokęs į iškastą rūsį, kur žiemai pildavome bulves ar runkelius. Ten atsisėdęs, pasėdėjęs kiek laiko, o aprimus lėktuvams, norėjęs jau lipti laukan ir pamatęs tiesiai į save nutaikytą šautuvo vamzdį. Sako, jis ir karys žiūrėję vienas į kitą.

– Jis – su ginklu, o aš – beginklis. Žiūriu nutirpęs iš baimės ir tik viena mintis degina kaip ugnis: nušaus mane. Bet kareivis nuleido šautuvą ir dingo.

– Tai ar vokiečių kareivis tave norėjo nušauti?

– Nežinau, vokietis ar rusas jis buvo. Šautuvo vamzdis prieš akis ir baimė neleido matyti. Bloga man, per daug visko iškart.

– O žinai, Marcele, šiandien kareivis Griša man turėjo ilgus aulinius batus atnešti. Atsimeni, jis pasakojo, kad yra batsiuovys. Taigi, prižadėjo man batus pasiūti už tai, kad galėdavęs pas mus užėti, pasikalbėti, kad pavaišindavai. Kas žino, gyvas jis ar ne.

Mamytė pamažu pagijo, nešlubavo.

Atsigavo iš šoko ir išgyvenimų tėtė, bet po kelių dienų mažutės sesytės visas kakliukas šunvotėm ar pikvotėm (taip tėveliai vadino) buvo nusėtas. Ištinu kakliukas, paraudo. Negalėjo mažutėlė nė pienučio nuryti. Tėveliai ir mes verkėm, galvojom, kad mirs.

Išsikapstė mūsų mažulėlė. Pagerėjo apetitas po ilgo badavimo. Gerai augo.

Rodos, kaimiečio gyvenimas tekėjo sena vaga.

– Nebėr, motin, Lietuvėlės. Mus nuo amžių grobsto tai vieni, tai kiti. Neseiniai rusai ponavojo, dabar – vokiečiai. Girdėjau, dabar, papjovę kiaulę, turėsime nupešti šerius ir atiduoti vokiečiams.

Reikės ir pieno, ir sviesto, ir kiaušinių prievolę atiduoti.

Mes su seseria Janina nesigilinom į tai, kas vyksta, bet vis tiek pajutom tos prievolės nelaimę. Mama supildavo pieno kanę ar didesnę kibiro pusę ir pasiūsdavo nešti į pieninę. O ji buvo nuo namų maždaug už trijų kilometrų. Reikėdavo daug kartų ilsėtis, nešulį keisti į kitą ranką. Sviestą ir kiaušinius mama pati nunešdavo.

Didžiausias įvykis mums buvo, kai 1942 m. spalio 10 d. į mūsų trijų seserų būrį su klyksmu įsibrovė brolis, didelis tėtės džiaugsmas.

Mums to džiaugsmo nebuvo. Dabar ne tik Vidutę, bet ir Zigmutį (Zigmantą) teko saugoti, nes močiutė sirgo, tino jos kojos.

– Taip norėčiau Zigmutį paauginti, bet jau neturiu jėgų, – liūdnai teisingdavosi močiutė.

Man atrodo, kad pavasariop ji ir paliko mus. Man tada jau vienuoliktą buvo.

Negaliu apsaityti, kaip man skaudėjo širdelę. Ji mane labai mylėjo. Mes kartu ir miegodavom. Glostydavau gėlytes, mežginėlius ant jos naktinių marškinių, o ji mane glamonėdavo, vadindavo dažnai keistai Stašiulka.

Tik paaugus sužinojau, kad močiutė buvusi lenkaitė, ištekėjusi už lietuvio Čiako. Dvi močiutės dukros buvo išvykusios į Ameriką. Jos dirbo siuvelykloj, tai savo mamai atsiūsdavo nuostabių apatinių drabužių, gaudavo ir mūsų plati giminė po truputį ir rūbų, medžiagų, vaikiškų drabužėlių.

O frontas grumėjo, kariai žuvo, mirė badu kažkur toli prie Maskvos, prie Leningrado.

Tik 1943 ar 1944 m. pavasarį ar vasarą mes girdėdavom vėl grumėjimą. Rusų lėktuvai pradėjo skraidyti, naktimis bombarduodavo kažkokius objektus.

Tėtis įkalnėje iškasė nemažą rūšį – slėptuvę. Net anga buvo ne tiesi, o užlinkusi, kad skeveldros neįlėktų.

Kai išgirdavom lėktuvų „gun gun gun“, net vidurius susukdavo. Prikabinėdavo jie „lempų“, kurios taip apšviesdavo, kad kūlversčiais į pakalnę baisu būdavo bėgti.

Dažnai tekdavo slėptuvėje išmiegoti visą naktį.

Apkasai. Slapstomės

Artėjo 1944 m. pavasaris.

Žmonės vis dažniau kalbėjo, kad vokiečiai traukiasi, kad gali pralaimėti karą, nes rusai juos gena į vakarus.

Mes neturėjome radijo aparato, tai buvo sunku sužinoti, kas vyksta.

Vieną dieną mamytė susijaudinusi įpuola iš lauko į kambarį.

– Kas čia darosi? Iš kur tiek žmonių užimsry, Vabalos (dvarininko) laukuose. Jie, atrodo, ten kažką kasa.

Žiūrime pro langą. Vabalos laukas netoli nuo mūsų, ant kito kalno už Imsrės.

– Apkasus kasa, – supranta tėvelis.

Mums buvo uždrausta liūsti artyn, nes esą ir vietinius žmones rankioja šiam darbui.

Tėvelis kalno šlaite, tolokai nuo namų, tankiuose krūmuose, mums padarė „lovą“. Išlygino žemę, prinešė šieno. Šis guolis buvo taip užmaskuotas, kad nesimatė nė žiūrint.

Ten tyliai tyliai mes su seseria Janina, kartais ir pusseserėm miegodavome. Net šnipštelėti bijodavome. Aš dar buvau menka, liesutė dvylikametė, o sesuo ir pusseserės buvo vyresnės, tikros panelės.

Sesutė Vidutė buvo 3 metų, o brolis Zigmūtis pusantrų. Mama apsirišo apie liemenį pagalvėlę, atseit – nėščia. Nežinau, dėl ko taip darė: ar kad nelįstų „apsilankantys“ kartais vokiečių kariai, ar dėl tų apkasų.

Vokiečiai ir kažkokie baltaraiščiai keliuose stabdė jaunesnius, tvirtesnius žmones ir važiuojančius vežimais ir prievarta varė į Vokietiją. Išvarė ir tėvelį su vežimu ir arkliais. Sako, vežęs ginklus.

Vokietija jau prasidėjo Smaliniškuose. Nors visa Lietuva jau buvo okupuota. Verkėme. Raudojome. Mamytė liko su dviem paauglėm ir dviem mažais vaikučiais.

Bet, rodos, už dviejų parų, gal vėliau, naktį parbildėjo tėtė. Arklius ir vežimą palikęs paimsry, lyg nesavas įpuolė į namus. Mamai liepė surinkti visų mūsų vaikų ir savo drabužius, patalynės pasiimti. Dėjo į vežimą grūdų, mėsos, kitų produktų. Pririšo prie vežimo galo karvutę, kitą nuvedė pas seserį Bagdzevičienę. Rodos, į gardelį įkėlė ir bekoniuoką, kitus gyvulėlius ir paukščius išleido iš tvarto (visko tiksliai neprisimenu).

Išvažiavome į Pažerūs pas gimines, gyvenančius už 14 kilometrų.

Mamytė klausinėjo, kaip tėtė taip greitai sugrižo, kodėl turime nedelsdami trauktis.

Sužinojome, kad tėtė pabėgo.

Aš lyg prisimenu jo pasakojimą.

Prie sienos jiems davę leidimus, tėtė užkišęs giliai už kepurės pamušalo. Kai reikėję gražinti, „neradęs“ nei jis. Sakė pametęs. Neradę ir tikrintojai.

Kaip pasisėkė pabėgti, nežinau.

Pranašingas sapnas

Dar gyvenant namuose, prieš išvažiuojant į Pažerūs, sapnavau šiurpų sapną.

Rodos, guliu lovoje ir matau, kaip pro atvirą mūsų kambario langą, esantį šiaurinėje pusėje, lipa lyg žmogus, aukštas, plonomis kojomis, lyg kažkokia didelė būtybė, kurios ir galva, ir kūnas apdengti raudonu audeklu, tokiu keistu, lyg iš atskirų gabalų, šlapių, kruvinių, o nuo jų ant grindų varva kraujo lašai. Toji pabaisa skėtriojasi plonomis rankomis, žengia per kambarį, eina toliau, net neatsidarinėdama durų.

Pabudau išsigandusi, drebėjau, nenyko iš akių toks aiškus vaizdas.

Pažvelgiau į langą. Jis buvo uždarytas, kambariuose ramu, girdėjosi tik miegančiųjų šnopavimas.

Rytą tą sapną papasakojau tėveliams. Mamytė pasakė, kad tai negeras sapnas. Gali atsitikti didelė nelaimė. Kraujas sapne – tai gailestis.

Po kelių dienų mums pasakė, kad bus deginami mūsų namai, kad reikės evakuotis.

Jau liepos mėnesį kirto sodą. Tada parašiau pirmąjį eilėraštką, tiksliau, pamačius gulinčias obelis, apkibusias dar neužaugusiais obuolėliais, verkiau ir apimta neapsakomo širdelės skausmo, sueiliau kupinas prakeiksmo vokiečiams eilutes. Apraudojau obelis. Išėjo netrumpas eilėraštkas. Gaila, kad jo neišsaugojau.

Ką reikėjo ar privalėjo daryti karo metu bekariauojantieji, nesuvokiau.

Tik mamytė prisimindavo mano sapną, vis sakydavo, kad tas raudonas kruvinas pabaisa – ugnis, atėmusi namus, sodybą, mūsų džiaugsmą.

Aš ir pasenusi labai gerai šį sapną prisimenu.

Pažėruose

Pas gimines gyvenome susigrūdę kambariuose. Vakaraus labai gerai uždangstydavo langus, bijodami bet kokios laukan prasiveržusios švieselės.

Rusų lėktuvai skraidydavo kasnakt ir bombarduodavo, pamatę šviesą.

Netoliese buvo apsistoję vokiečių kareiviai. Pažėruosė merginų netrūko, nes gausios tada būdavo šeimos. Buvo ir muzikantų. Netoli beržynėlio, lygioj pievelėj, o kartais ir giminių kieme suruošdavo gegužines. Jaunimas visada norėjo linksmintis, užsimiršti. Matyt, rūkė kareiviai, braukė žiebtuvėlius ir prisišaukė nelaimę. Nežinia iš kur labai staiga sukaukė lėktuvas, mestelėjo porą bombų. Truputį toliau už beržynėlio. Užmušė tik ganykloje besiganančią pririštą karvę.

Prisimenu tuos pasilinksminimus jau sutemus. Spygaudavo kaimo panelės, išsikvėpinusių, visad švariai apsirengusių, jaunų, gražių vokiečių kareivių kibinamos.

Iš Pažerū į Vakarus pajudėję vokiečiai atėmė (iškeitė, „pasiėmė“) mūsų naująjį vežimą ir gražiuosius arklius, palikę vieną nusususią, šašais apaugusią mažą, suvargusią kumelaitę ir didelį, nerangų, seną šviesiai rudos spalvos arklį.

Rugpjūčio 15 d., per Žolinę, pamatėme pietvakarių pusėje keistai pilką dangų. Žiūrėjo visi išėję į kiemą nustebę, o tėvelis neapsirikio pasakęs: „Turbūt dega mūsų namai ir visas Klišių kaimas.“ Neapsirikio.

Rytojaus dieną tėtė veržėsi pažiūrėti, ar tikrai nebėr namų. Su juo kartuėjau ir aš. Pėstiams – tai tolima kelionė (apie 14 km).

Užlipom kalno keliuku į kiemą. Tėtė apsidairė, kiek pastovėjo ir suklypo prie apdegusių lentų, rąstų, likusių nuo trobos remonto ir sukrautų už buvusios tvoros.

Pirmą kartą mačiau tėvelį verkiantį. Raudojau ir aš.

Kai buvo žemės reforma, iš dvarininko tėtės mama gavo daugiau kaip 6 ha žemės (žinoma, teko išsimokėti). Buvo paimta paskola statyboms, pasėliams.

Tėtė pasistatė trobesius (gyvenamąjį namą, tvartą, daržinę). Paskui sukūrė šeimą, parsivedė į marčias mano mamytę Marcelę Mureikaitę. Tėtė vėliau nusipirko dar 3 hektarus labai geros, gryno juodžemio žemės sklypą iš buvusio Lietuvos savanorio Meškausko. Vėliau šią žemę vadinom Meškauskyne.

Tėvai jau buvo prasigyvenę. Tėtė, jo tėvui mirus, likęs vyriausias sūnus, jau 14 metų turėjo mokėti arti, sėti, akėti ir t. t. Buvo darbštus, stiprus, tvarkingas ir labai sąžiningas.

O tą 1944 m. rugpjūčio 15 d. klūpojo prie degėsių ir verkė, nes žinojo: ką per šitiek metų sukūrė, nebėr... Ašarom išliejo skausmą benamis, likęs su žmona, 2 paauglėm ir 2 dar mažais vaikučiais.

Virš juodų pelenų lyg paminklas dar stovėjo geltonų koklių, kai kur suskilusių, krosnis, išmūrytas sienpetis.

Dar siūlė nuraminti troškuli ir nusiplauti ašaras ne per seniausiai iškastas šulinys, gilus gilus, dosnus šalto skaidraus vandens.

Neprisimenu, kaip vėl mes su tėte grįžome į Pažerūs...

Namų jau neturėjome. Ir ne tik mes. Per karą vokiečiai specialiai sudegino Klišių kaime, mano gimtinėje, apie 24 naujakurių sodybas, kad netrukdytų ruošiantis smarkiems mūšiams netoli sienos. Gal taip pat buvo sudegintos ir gretimo Kuturių kaimo sodybos.

Benamiai

Iš Pažerū grįžome į netoli mūsų namų išlikusį nepalietą Jankio, repatrijavusio į Vokietiją, ūkelį.

Čia neilgai pagyvenome, nes vėl teko evakuotis į Pažerūs: visi bijojo didelių mūšių Vokietijos pasieny.

Frontas artėjo. Nujautė tėvai, kad bėga į nežinią.

Įsiminė tokie kelionės vaizdai. Mes traukiamės į rytus. Virš mūsų vakarų pusėn skrieja ugniniai „Katiušų“ liežuviai. Iškart po kelis. Pokši šūviai. Šaudo ir vokiečiai. Netoli krenta patrankų sviediniai. Vokiečių kariai lekia ant žirgų, šaudo – padeginėja Kuturių kaimo sodybas.

Atrodo, maišosi viskas žemėje...

Prieš mus atrieda rusų tankai, tos šaudančios „Katiušos“, patrankos, nuvargę, bet skubantys pėsti kariai.

Buvom prigąsdinti, kad jie apiplėšinėja, numausto vestuvinius žiedus (todėl tėvai juos paslėpė) ir kitokias baisybes daro.

Bet susitikom, lenkėmės, tyliai kelio krašteliai važiuom visi – tėveliai, mes su vyresne sesute Janina ir du mūsų mažyliai – Vidutė ir Zigmūtis. Prižišta prie vežimo galo paklusniai žingsniavo karvutė. Atrodė, išlėks iš išgąščio širdelės iš krūtinės, bet neišlėkė, pasiliko ir aprimo.

Neįsivaizduoju, ką tada jautė tėvai. Vėliau jie džiaugėsi, kad nieko mums neatsitiko. Mes su sesute Janinaėjome vėliau pėsčios paskui vežimą, paragindamos pavargusią karvutę nepasiduoti.

Nusususi kumelaitė mūsų vežimuką vėl nutempė pas gimines.

Nors vokiečiai ir supleškino mažžemių sodybėles, stovinčias arti viena šalia kitos, tai nepadėjo atremti, atstumti rusų kariuomenės. Neilgai išsilaikė vokiečiai pasienyje.

1944 m. rudenį jų Lietuvoj neliko. Frontas griaudėjo ir nugriaudėjo tolyn į vakarus. Karas vyko jau Vokietijos žemėje.

Nudundėjus frontui į vakarus, tėvai skubėjo grįžti arčiau savo žemės, arčiau buvusių namų.

Tėveliui rūpėjo su ta kumeliuke apsiarti bent kiek žemės, įberti žiemkenčių.

Sunkiai pažinome kaimą be namų, su iškirštais sodais, medžiais, paimsrių šlaitais, plikais kalnais.

Dairėmės nustebę. Atrodė taip klaikiai tuščia, nyku. Matėsi sviedinių išraustos duobės, juodi pelenai ir nuodėguliai vietoj sodybų, gulėjo iškirsti medžiai.

Atvažiuome į savo kiemą, tuščią, pajuodusį. Jau ir koklinė krosnis, išlikusi po gaisro, ir kaminas buvo nuverstai. Ir šulinio viršutinis rentinys apdaužytas.

Tėveliai apžiūrėjo suvoluotus javų laukus, mėgino dar rasti grūdų varpose. Kas buvo palikta slėptuvėje, dingę (patalynė, indai). Išneštieji baldai sukūrenti ar suvarpyti kulų (lovos).

Prisiglaudėme gretimame kaime pas Marcinkevičius, pravardžiuojamus Viešpačiais. Mat tame kaime gyveno keli Marcinkevičiai, todėl turėjo pravardes.

Nesaldus ten buvo mums gyvenimas. Labai pašėlę buvo jų vaikai. Jei ką blogo padarydavo, kaltę mums primesdavo, skūsdavo savo tėvams.

Mamytė, bijodama, kad nelieptų išsikraustyti, mus su sesute visai nekaltas nubausdavo.

Mūsų žemė toli liko nuo Marcinkevičių. Pavasarį tėveliai buvo pasodinę bulvių, daržovių, todėl tekdavo ir mamai, ir mums su Janina tempti sunkius nešulius.

Man atrodo, kad pas Marcinkevičius neilgai gyvenome, nes priėmė apsigyventi Klišių pradinės mokyklos mokytojai Mikai į mokyklos antrą aukštą. Ten susigrūdom kelios padegėlių šeimos: mes, mamytės tėvai su broliu, Klimai iš Kuturių kaimo, jauna panelė mokytoja su seseria ir mokyklos valytoja.

Antrajame aukšte tebuvo nedidelė virtuvėlė, o joje maža krosnis valgiui išsivirti.

Mes, vaikai, pradėjome eiti į mokyklą Jurbarkė. Moterys net susipykdavo dėl tos viryklės. Keldavosi kuo anksčiausiai, kad ką nors išvirtų pusryčiams.

Klimų buvo 2 berniukai ir maža sesutė. Voldemaras tiek pokštų prigalvodavo, net įkyrėdavo. Kai valgydavom, kišdavo pirštus į lėkštę ir t. t. Pats kvatodavo. Pildavo vandenį į sriubą.

Karas tęsiasi Vokietijoje

Į vakarus vis traukė naujai mobilizuoti rusų kareivėliai, tokie jauni, kad iškovotų pergalę ar žūtų.

Įsiminė gerai toks vaizdas. Apsistojo jie poilsiui mokyklos antrame aukšte, didžiausiam kambaryje. Turėjome tą kambarį jiems užleisti.

Mes, vaikai, labai domėjomės jais. Sugulė kareivėliai ant grindų aukštiekninki, kad daugiau tilptų ir būtų minkščiau galvai. Pirmasis, kampinis, prasižergė, rankas padėjo ant pilvo, ant jo pilvo galvą padėjo kitas, taip pat prasižerges.

Taip užklojo visas kambario grindis, nesimatė jokio tuščio tarpelio. Kasėsi kai kurie savo pilvus, nes buvo užpulti niežų, utėlių. Užsikrėtėme ir mes.

Jie kentė alkį. Mano tėvelis suprato rusų kalbą, todėl girdėjo, kaip organizavo pasivogti bekoniuką iš kaimynų.

Kai pasibaigė karas, kitais metais teko išeiti iš mokyklos. Ji buvo remontuojama šiek tiek, kad rudenį galėtų normaliai pradėti mokytis kaimų (Klišių ir Kuturių) vaikai.

Vasarą gyvenome mokyklos daržinėje. Tėtė su seseria Janina dar žiemą važiuodavo į mišką medienos tvarteliui. Per vasarą pastatė, apkalė lentomis, apdengė kažkuo. Tarp lentų švietė laukas (kai jos išdžiūvo), buvo šalta. Lipinome tuos plyšius moliiu.

Savam tvartely

Viename kampe atitvėrė tėvelis nuo gyvulių mažą kambarėlį. Jame pastatė krosnelę, padarytą iš kažkokios senos metalinės apvalios statinės, kaminėlį išvedė per tvartelio sieną į lauką. Kambarėlis teikė šilumą, buvo šiokie tokie savi namai. Už žemos sienos kriukšėjo kiaulės, baubė karvutė, stovėjo didžiausia darbininkė – iškeistoji kumeliukė.

Tėvelis ir mamytė miegojo tame kambarėlyje. Juk buvo dar jauni... Be to, ten tilpo tik viena sušaudytoji lova.

Mes, vaikai, ropšdavomės ant tvartelio, ant šieno. Iš kraštų atsiguldavom aš ir sesuo Janina, paaugliukės, o viduryje – mažieji – Vidutė ir Zigmutis.

Taip vargom iki šv. Kalėdų. Būdavo šalta miegoti, tai ant savęs daug daug šieno užversdavom. Rytą pasibudę matydavom, koks apšerkšnijęs netoli mūsų burnų šienas. Zigmutis pabudęs basas nubėgdavo ant sniego nusisiusioti. Ir nesirdavo. O buvo apie 3 metukų.

Jau namelyje

Tėtė tuo metu surėmė ir namelį, taip pat apkaltą lentelėmis. Jį padalino perpus. Šiauriniame gale pastatė krosnį, sudėjo grindis, kalė iš vidaus lenteles, o į vidų kimšo pjuvenų ar dar ko kito apšiltinimui, įdėjo 2 langus. Pietinio galo nepajėgė įruošti, liko šaltas lentinis (viena eilė lentelių).

Prieš pat šv. Kalėdas į įruoštą kambarėlį atsikraustėm iš tvarto.

Buvo šilta, gera, smagu. Mamytė iš džiaugsmo verkė.

Šitame namelyje gyvenome visą laiką. Negreit buvo įruoštas kitas kambarys.

Neleido tėvams toje vietoje statytis namo. Susikūrė kolūkiai, liepė namus statytis gyvenvietėj, žadėjo ir valdžia padėti, bet tėvelis niekur nenorėjo išeiti iš savo sodybos ant gražaus kalnelio, apsupto šlaitų, kuriuose taip gražiai čiulbėjo paukščiai, pašėlusiai savo treles traukė lakštingalos, o pakalnėj srauniai čiurleno Imsrė.

Kai mirė tėvelis 1963 m. (dar nesulaukęs 57 metų), kai mes, 3 vaikai, jau buvome palikę namus, Vidutė ištekėjo už Jono Rumšos. Jie abu dirbo ir uždirbo, apmūrijo namelį (jis nebuvo visai mažas, vidutinio dydžio, su dviem vidutinio dydžio kambariais), iš vidaus ištinkavo, primūrijo priestatą – virtuvę ir sandėliuką. Turėjo normalų gyvenamąjį plotą. Ten susilaukė 2 dukrelių – Ritos ir Skaidros. Tik vėliau jį pardavė ir išsikraustė drauge su mamyte į Jurbarką, į gerą trijų kambarių butą.

Mokiausi...

I–IV klases (pradinę mokyklą) baigiau gimtajame kaime – Klišių pradinėje mokykloje. Ją baigus, mokiausi Jurbarko mokykloj. Ten baigiau I klasę. Nežinau, kodėl nelaikiau egzaminų į gimnazijos II klasę. Kurie mokiniai nelaikė egzaminų, teko mokytis nuo I gimnazijos klasės.

Kiekvienais metais teko išlaikyti egzaminus į aukštesnę klasę. Kai baigiau IV gimnazijos klasę, III ir IV klasės buvo sujungtos ir tapo VII klase. Vyko mokyklų reforma. Gimnaziją pradėta vadinti vidurine 11 klasių mokykla.

Vidurinę mokyklą baigiau 1951 m., kai man suėjo 19 (gegužės 20 d.) metų. Atrodo, mokiausi apie 13 metų neantramečiodama. O gal 12 metų? Bet atrodo, kad pradėjau lankyti dar nesulaukus 7-erių.

Sesuo Janina pradėjo metais anksčiau mokyti, bet susirgo, nesimokė. Ją pasivijau, sėdėdavome kartu, tėvai vadovėlius tik vienai pirko.

Gimnazijos sesuo Janina jau nelankė. Nenorėjo. Dvynės seserys ją perkalbino, nes ir jos nesimokė. Tėvai pagalvojo: „Jeigu nenori, tegul nesimoko, jai užrašysime ūkį.“

Pokario metais sunku buvo mokyti, nes nebuvo sąsiuvinų, vadovėlių. Gaudavome iš kažkur kažkokių vokiškų dokumentų, kurių viena pusė būdavo švari. Išsiliniudavau ir rašydavau. Klasėje tik 3–4 mokiniai turėjo knygas. Po pamokų pasilikdavome. Vienas mokinys skaitydavo, o sėdintieji pasižymėdavom datas (istorijos), kad prisimintume.

Klasės buvo šaltos, skylėtais langais. Sėdėdavome su paltais, pirštinėm. Avėjau kurpaitėm, kurias tėvelis padarė, vėliau – guminiais batais.

Vyresnėse klasėse jau nešalome.

Laikrodžio namuose nebuvo. Apsiniaukusią dieną nei tėveliai nenumanydavo valandos. Todėl į mokyklą visą kelią apie 3 kilometrus bėgdavau.

Kartais pavėluodavau, kartais per anksti nubėgdavau.

Jaunystė

O jaunystė daug ko norėjo. Vykdavo šokių vakarai vidurinėj mokykloj ir pradinėj, kur anksčiau mokiausi.

Prisimenu, kaip tėvelis atidžiai skaptavo kurpelių padus, kad tiktų prie mano pado. Vis liepė stotis, uždėti koją ir klausė, ar kur nespaudžia, ar gerai prigula. Apkalė odele priekį ir užkulnį. Padaręs liepė taupyti, saugoti, nes daugiau odelių neturįs.

Kartą mamytė nupirko šviesią medvilninę trikotažinę bliuzelę (palaidinukę). Iš tėtės kelnų kiškų (nudėvėtų) antros pusės pasisiuvau sijonėlį, suodžiais nusidažiau ir nusiblizginau kurpaites ir laiminga nudrožiau į šokių vakarą. Nesėdėjau. Sekėsi. Bet grįžusi buvau labai išbarta, kad suodžiais ir vandeniu tepiau kurpelių odelę. Leisdavo tik riebalais įtrinti, kad netrūkinėtų. Bet riebalais, nesūdytais kiaulių taukais išteptos neblizgėdavo.

Šokių salėj (mokyklos klasėj, o kartais, atstūmus vidinę sieną, abi klasės susijungdavo) šviesdavo prie sienų pakabintos lempos. Kartais iš kažkur atveždavo primusinę lempą. Toji neblogai apšviesdavo. Grodavo muzikantai armonikomis, akordeonais. Vyrai, išėję į kiemą, gražiai dainuodavo.

Nors mokykla buvo už 3 km nuo miesto, bet dažnai budėtojas ar net du stovėdavo, vaikščiodavo, bijodami, kad miškiniai neišiveržtų, neapšaudytų ar sėdinių netarkuotų. Ėjo kalbos, kad daug kur vakarones išvaiko, nubaudžia šokančiuosius ir muzikantus.

Artistai

Kai mokiausi 10-oj, 11-oj klasėj, buvau paklausi aktorė. Gaudavau ilgas roles, dažnai pagrindinio veikėjo. Mat mes bėgdavom pavasarį ir vasarą į pradinę

mokyklą, repetuodavom, o vasarą, kokių atlaidų dieną, surengdavom tokį vakarą, kad pilnutėlė padidinta salė prisigrūdavo. Su didžiausiu užsidegimu vaidindavom kaime gyvenantys vidurinės mokyklos mokiniai. Dažnai Klišių ir Kuturių kaimo jaunimas ir vaidindavom, ir šokdavom Klišių pradinėj mokykloj.

Pasidarydavom bilietėlius po 20 kapeikų, pardavinėdavom, surinktuosius pinigėlius pasidalindavom, nusipirkdavom šį bei tą. Aš kartą nusipirkau kartūninės medžiagos suknelei ir baltus skudurinius batelius iš turgaus. Pokario metais jie buvo madingi. Nutepdavom juos kreidos milteliais (praskiestais vandeniu) ar krekda. Žinoma, kentėdavo vyrų kelnės, kai šokdavom.

Žemaitės „Tris mylimas“ režisavo mūsų istorijos mokytojas Mika. Jų šeima gyveno mokykloj, nes žmona buvo pradinių klasių mokytoja.

Su paruoštais vaidinimais gastroliuodavom į artimas mokyklas ar kokias kitas sales (į Pășvenčio pradinę mokyklą, Raudonėnus, Jurbarko vidurinėj mokykloj vaidinom „Tris mylimas“).

Pomėgis vaidinti liko ilgai. Tapusi mokytoja, ruošdavau su mokiniais vakarus, režisuodavau, piešdavau dekoracijas. Kai dirbau Lekėčiuose (Šakių r.), beveik kiekvienais metais mes, mokytojai, paruošdavom 1,5–2 valandų spektaklius.

Kolektyvizacija

Kaimuose prasidėjo ir vyko kolektyvizacija 1947, 1948, 1949 m. Pastaraisiais metais jau pas mus buvo kolektyvinis ūkis „Gegužės 1-oji“.

Griždavo tėtė iš susirinkimų ir pasakodavo, kad žadamas geresnis gyvenimas kaimo žmonėms. Sujungę žemę į bendrą ūkį, kuris bus jų visų, gaus technikos, gerai įdirbs žemę, nereikės arkliais arti, plūgus, žagres pakeis mašinos ir t. t. Niekas iš pradžių nenorėjo girdėti, spyriojosi, neskubėjo.

Vakarais pas tėvelį ateidavo vyrai – kaimynai, ilgai šnekėdavosi, prirūkydavo kambarėlį nervindamiesi.

Vyko tuo metu trėmimai į Sibirą. Visi žmonės bijojo priešintis.

Taip pamažu ir tapo kolūkiečiais. Savo žemės ūkio padargus turėjo atiduoti kolūkio nuosavybėn. Dalį jų galėjo pasilikti savame ūkelyje, kad galėtų apsiarti, apsisodinti jiems paliktus 60 arų sklypelius. Galėjo turėti karvutę, arkliuką, užsiauginti paršų, paukščių. Pasisodindavo bulvių, daržų.

Žmonės, pripratę prie sunkių žemės ūkio darbų, dirbo tą bendrą žemę kaip savo. Tikėjo, kad amerikoniai išvys rusus ir žemė grįš. Be to, turėjo užsiauginti duoną sau ir visai Lietuvai.

Iš pradžių nebuvo tos žadėtosios technikos. Teko, kaip ir anksčiau, arti, akėti, sodinti su arkliais ir plūgais...

Jaunimo mažėjo. Vieni armijoj, kiti miškuose, tretį traukėsi į miestus. Atsirado nenorinčių dirbti, bet darbadienių, užrašytų knygelėse, norėjo.

Pirmųjų metų duonelė keliavo gurguolėmis kažkur, dirbantieji labai mažai už darbadienius grūdų tegaudavo, todėl namuose kepta duonelė nebuvo skani, nes teko dėti į ją visokių priemaišų.

Tada nebuvo ir cukraus. Jį pakeisdavo iš cukrinių runkelių sulčių išvirtas sirupas.

Vyko žiauri kova. Miške esantys šaudydavo kolūkių pirmininkus, apylinkių pirmininkus, brigadininkus, pirmuosius komjaunuolius, mokytojus, kurie mokyklose organizavo šventes, pasilinksminimus, vaikydavo jaunimą iš šokių, net šaudydavo, sako, tarkuodavę tarkomis užpakalius.

Tėvų kolūkyje buvo nušauti 3 kolūkių pirmininkai. Vieno sulaukė tvarte po ėdžiomis, laukė, kol ateis pašerti arkliuko.

Tada kaime komunistų nebuvo. Visi pirmininkai, brigadininkai buvo renkami susirinkimuose iš tų pačių kaimo žmonių (darbščių, sąžiningų).

Pirmieji komjaunuoliai, prijaučiantys tarybinei santvarkai, buvo beturčių, bežemių vaikai. Jų tėvai 1940 m., užėjus rusams, buvo gavę po truputį žemės.

Liaudies gynėjai, vadinami sribais, irgi ne visi savo noru jais tapo.

Pasibaigus 1941–1945 m. karui, buvę kariai nebuvo paleidžiami į namus, o siunčiami miško šukuoti.

Dalis jaunimo, nenorėdami tarnauti armijoje, eidavo į mišką, kai kas slėpėsi kažkur, o dar kiti eidavo tarnauti į miliciją ir tapdavo sribais.

Ne visi į miškus išeidavo kaip tikrai Tėvynę mylintys. Dalis jų – taip. Dalis partizanų buvo tikri patriotai. Dalis – nenorinčių eiti į armiją, mažesnė dalis – žiaurių žmogžudžių. Jiems nebuvo kur lįsti. Vienas toks miškinis buvo kilęs iš mūsų kaimo (Pranas Bakus). Šaudė vokiečių laikais žydus, vežė turtą pas tėvus į kaimą. Jo bijojo visi kaimo žmonės.

Miške nušautuosius parveždavo į Jurbarko senąją turgavietę. Jų kūnus paguldydavo aikštėje. Sako, dėl to, kad galėtų stebėti, kas jų artimieji. Bet artimieji neišsiduodavo, nepuldavo prie jų, neraudodavo. Bijodavo.

Naktimis miškiniai – partizanai eidavo į kaimus nubausti „nusikaltėlių“ ir ieškoti maisto. Dieną ar vakare pas tuos pačius ūkininkus prieidavo sribų. Ieškodavo „banditų“, taip pat norėdavo valgyti.

Rudens vakarais tekdavo eiti pas draugę už kilometro ar daugiau pasimokyti matematikos. Keliukas vedė pro kalną, apaugusį medžiais, tankiais krūmais. Klampodavau laukais, suarta dirva. Atrodydavo, kad širdis muša visame kūne. Grižtant vėl tokie patys širdies dūžiai.

Mokykloje mokytojai ragindavo stoti į komjaunimą. Turėjo taip daryti. Juos spaudė. Reikėjo, vertė planai prigaminti kuo daugiau komjaunuolių. Mokiniai spyrėjos, bijojo, kad jų naktį nenužudytų. Veikė šnipai, pranešėjai abiejose pusėse.

Šaudė lietuviai lietuvius. Žinoma, ir rusų kariai miškus atakavo.

Tėvai apie tai kalbėdavo tyliai – bijodavo. Visa nelaimė, kad tėvelis buvo išrinktas brigadininku.

Nežinau, kodėl miško partizanai nevertė rusų traukinių nuo bėgių, jų sunkvežimių, jų armijos dalinių.

Gal ir tai darė kai kur. Bet nesigirdėjo.

Tarybiniais metais vis būdavo smerkiami į mišką išėję partizanai – „banditai“. Atgavus nepriklausomybę, tie „banditai“ tapo partizanais, o liaudies gynėjai – sribais, žmogžudžiais.

Tik mes, seni žmonės (ne turtuoliai ir ne ubagai), žinome visą tiesą. Patys matėme, išgyvenome.

Negražiai atrodo, kai šitaip iškraipomi įvykiai, pati istorija. Ypač dabar klaidinamas jaunimas. Ir anksčiau buvo klaidinamas.

Vis trūksta tiesos.

Baisioji naktis

Buvau dešimtokė.

Vėlų rudens vakarą kambarėlyje degė lempa, pastatyta ant stalo, o prie jos sėdėjom aš, ruošianti pamokas, ir tėvelis – brigadininkas, skaičiuojantis kolūkiečių darbdienius ir savo gražiu rankraščiu rašantis apskaitos knygeles. Mamytė jau gulėjo čia pat, pasienyje stovinčioje lovoje.

Kieme sulėjo šuo, ir tuoj pat į mūsų namelio duris garsiai pasibeldė.

Nutirpom. Nepajudėjom iš vietų.

Tada jau stipriai trankė duris ir šaukė:

– Įsileisk, jei ne, išversime duris!

Nežinau, ką tėvelis jautė, bet atkabino tvirtą durų kablį.

Į mūsų kambarėlį įsiveržė du ginkluoti jauni vyrai, vilkintys gražiomis mėlynai žaliomis uniformomis, kurių rankoves puošė lietuviški vyčiai, herbai.

Vienas jų draugas pasiliko lauke.

Pirmiausia jie puolė prie tėtės

– Einam! – pradėjo tempti durų link.

– Broliai! Broliai! – šaukė mama. – Nesiveskite, jis nieko nepadare.

Antrasis atsuko ginklą į mamą.

Aš, nejausdama savęs, puoliau į neįrengtąjį kambarį, kur stovėjo mūsų, vaikų, lovos. Mažieji miegojo.

Palindau po viena lova, bet buvau tuoj pat ištraukta, atvesta į virtuvę, pasodinta ant lovos, kurioj gulėjo mama (tuo metu jau sėdėjo), miško „brolis“ prisėdo šalia, man į krūtinę įrėmė pistoletą ir rūsčiai paklausė:

– Ar komjaunuolė?

– Ne, ne komjaunuolė! – sušukau.

– Netikim, komjaunuolė!

– Broliai, tikrai ji nėra komjaunuolė, o vyras nepriklauso partijai, nepadareš nieko blogo, – raudėjo mama.

– Liepia eiti žmonėms dirbti į kolchozą. Nudėsiu kaip šunį.

– Jis nekaltas dėl kolchozų. Jį žmonės prievarta išrinko. Jis nenorėjo. Nedarykite jam nieko, – maldavo, teisingai raudodama mama. – Vaikai dar maži.

Kieme vėl amsėjo šuo. Prasadare durys, draugas, budis lauke, kažką pasakė.

Jų agresyvumas susilpnėjo. Lyg pro rūką mačiau, kad tėtė jiems kažką davė.

– Nebandyk daugiau tarnaut kolchozui!

Išėjo gana skubėdami.

Neprisimenu smulkmenų tos baisiosios nakties.

Tada buvome taip išsigandę, kad turbūt nesugebėjome džiaugtis likę gyvi.

Tą naktį ir užmigti nesugebėjome.

Mama verkė, maldavo tėtės:

– Pranai, nebūk brigadininku, atsisakyk. Matai – keturi vaikai, pasigailėk manęs ir jų. Kitą kartą visus sušaudys. Sakiau, nesutik.

Tėtė tylėjo. Po šio įvykio kolūkio valdybai įteikė pareiškimą, kad negali rašyti, nes jau taip nusilpo akys, kad ir su akiniais nemato. Nelengvai, bet atsi-
kratė šių pareigų.

Tik vėliau sužinojom, kad prieš šį apsilankymą tėtė prie Imsrės lieptelio radęs du pagrasinimus, išpėjimus.

Mąstydavau ir apie tuos „miškinius“. Jie jauni, gražūs, tai kodėl tokie žiaurūs? Juk žmonės negalėjo nepaklusti valdžiai. Visi bijojo ištrėmimo, bet kokio apkaltinimo. Be to, turėjo auginti duoną, kad nemirtų badu.

Jaunuolio, kuris buvo įrėmęs pistoletą į mano krūtinę, veidą pažinojau, mačiau gimnazijoje, vyresnėje klasėje.

Papasakojau šį įvykį draugei Eugenijai. Ji tylėjo. Po kiek laiko, pasitikėdama manimi, papasakojo, kad vienas iš mus aplankiusiųjų tą naktį yra netikras, tik išūnytas jos tėvo brolio (dėdės) sūnus.

Jis ir jo draugas ar du draugai dažnai ilsėdavęsi ant aukšto, kur buvusios dvejų lubos. Jie, prasigręžę lubose skylę, matydavę, kas darosi troboj. Kai nu-
eidavau ten paspręsti matematikos uždavinių, per pertraukėles kambaryje šėlio-
davom, atlikinėdavom visokius akrobatikos pratimus. Petrauskų buvo 4 vaikai. Klegėdavom, juokaudavom. Matydavo mane miškiniai. Ir atėję pažino. Sako, kad dėl to tėtės neišsivedę ir nesušaudę.

Šitos nakties įvykio niekam nepasakojau. Tėvai uždraudė.

– Niekam nepasakok. Įtars, kad mes jų bendrininkai. Nepatikės, kad atėjo ir nesušaudė, o mes juos laikome priešais.

Kad vieną pažinau, nepasakiau namiškiams (tėtė mirė 1963 m.) iki pat Nepriklausomybės atgavimo.

Žiaurūs buvo tie jauni partizanai. Iššaudė nemažai aplinkinių.

Džiaugiausi, kad nebuvau komjaunuolė. O auklėtoja ragino kelis syk – spaudė tada ir mokytojus. Labai bijojo ir jie.

Atsiminimai apie tremtį į Sibirą

Lidija Strikienė

Mano tėviškė yra Mantvilių kaime, kuris čia pat – Jurbarko rajone. Mūsų sodyba stovėjo visai prie pat miško. Šeima – tėvelis Jonas Frišmantas (1908–1979), mamytė Otilija (1908–1998) ir dvi dukros, aš, Lidija, gimusi 1941 m., ir sesutė Erika, gimusi 1942 m. Nebuvome turtingi. Tėvelis dirbo miško darbus Mantvilių girininkijoje, mamytė augino mus, vasarą dirbo įvairius sezoninius darbus. Tėvai valdė 4 ha žemės, miško darbams laikė 2 arklius, karvytę, porą paršelių, vištų. 1946 m. areštavo tėvelį, konfiskavo abu arklius, telyčaitę, žemės ūkio padargus – žagrę, akėčias, vežimą, vyriškus drabužius. Tėvelis buvo išvežtas į Vorkutos lagerius, kur dirbo anglių kasyklose. Už ką jį išvežė, taip ir liko neaišku. Atrodo, laiku atiduodavo pyliavas, augino gyvulius, dirbo, stengėsi. Gal už tai, kad jo namas stovėjo prie pat miško? Neaišku.

1949 m. kovo naktį mūsų namą apsupo enkavėdistai ir vos švintant visiems įsakė ruoštis vežimui į Sibirą „pas baltų meškų“. Kai mane ir mamytę prikėlė, pamačiau pilną virtuvę nematytų uniformuotų ir civilių žmonių. Jie kalbėjo lietuviškai ir dar kita, man nežinoma kalba. Tai buvo baisus ankstyvas 1949 m. kovo 28 d. rytas. Mamytė man pasakė, kad turiu rengtis, nes reikės važiuoti. Kažkuris iš nepažįstamųjų mamytės žodžiams lietuviškai pritarė ir pridėjo, kad „pas baltųjų meškų“. Netrukus aš netekau sąmonės. Kai pabudau, jau buvome vežime. Visa mūsų pasiimta manta, daiktai tilpo į vieną vežimą. Maisto leido imti tik kelioms dienoms, bet mamytė pasiėmė truputį daugiau. Konfiskuota buvo viskas, kas liko: arkliai, karvė, telyčia, dvi kiaulės ir vienos, kuri buvo ką tik papjauta, – mėsa, baldai: spintos, lovos, bufetukas, patalynė, drabužiai, grūdai. Iš daiktų pasiėmė tik ratelį, kuris ir gelbėjo nuo bado. Jis ėjo iš rankų į rankas.

Pajudėjus Jurbarko link, prie mūsų privažiavo dar vienas vežimas. Tai buvo kaimynė Ona Frišmantienė su šeima (3 vaikai), kurios vyriausioji dukra jau turbūt turėjo apie 16 metų. Jų tėvelis Vincas Frišmantas buvo areštuotas ir jau kalėjo Vorkutoje, kaip ir mūsų tėvelis Jonas Frišmantas. Vincą Frišmantą suėmė 1946-ųjų gruodį, išvežė į Jurbarką, Rasėinius, Vilnių, paskui į Komijos ASSR. Kalėjo Intoje, vėliau atliko bausmę Vorkutos anglių kasykloje.

Iš Mantvilių kaimo į Jurbarką mus vežė arkliais. Ten jau laukė daugiau nelaimėlių, visi verkė, dejavo. Vėliau enkavėdistai Jurbarke visus sulaipino į automašinas ir vežė į Pagėgius. Mūsų automašina buvo krautinai prikrauta žmonių. Visus išlaipino Pagėgių geležinkelio stotyje. Pagėgiuose jau buvo daug numatyta išvežti šio krašto gyventojų. Geležinkelio stotyje mums liepė pasiimti savo daiktus, ryšulius, suvarė į nešvarius gyvulinius vagonus, užtrenkė vagono duris ir užrakino kaip didžiausius nusikaltėlius: septynerių metų sesutę Eriką, aštuonmetę mane – Lidiją ir mamytę Otiliją Frišmantienę. Be mūsų, vagonė iš viso 8 šeimos – 21 žmogus, iš kurių 11 vaikų iki 12 m. amžiaus. Viršum mūsų kaukšėjo kareiviški batai. Traukinys pajudėjo be išpėjimo ir ilgai važiavo, niekur iš vagonų mūsų neišleisdavo. Vežė labai ilgai. Vagonuose buvo tvanku, trūko oro, langeliai buvo uždaryti. Pirmą kartą juos atidarė, kai buvom jau įvažiavę į

Baltarusiją, ir tai tik iki pusės. Savo reikalų atlikti eidavome į kibirą. Baisiausia būdavo, kai vagonai pradėdavo judėti ar sustodavo: trenkdavo su tokia jėga pirmyn atgal, kad virsdavai iš kojų. Buvo ir sužeistų. Vilčinskų Rožė nukrito nuo *narų* (gultų), vos neužsimušė.

Išvažiavus iš Lietuvos, traukinys retkarčiais trumpam sustodavo. Gerai neatmenu, bet, atrodo, pirmą kartą traukinys trumpam sustojo tik trečią parą prie kažkokio ežero, jau Baltarusijoje. Vėliau trumpam stabtelėjo už Uralo kalnų ir trečią kartą – jau Irkutsko srityje, Nižnij Udinske. Iš vagonų vaikus tėvai iškel-davo, o patys ir vyresnio amžiaus žmonės gaudavo iššokti. Traukiniui sustojus, visi – ir seni, ir maži – „savo reikalų“ atlikti liūdavome po vagonu, o aplinkui vaikščiojo ir mus stebėjo ginkluoti kareiviai. Žiūrėjo, kad nepabėgtume. Vagone trūko oro, vandens, visus apipuošė ir ėdė utėlės. Vandens gaudavom retai, tik sustojus traukiniui. Miegoti reikėjo ant lentų. Jei turėjai ką pasitiesti ar užsi-kloti, tai jau buvo gerai. Mūsų vagone važiavo ir teisėjo žmona Mockaitienė iš Skirsnemunės. Ji mums daug padėjo, buvo išsilavinusi, visus prižiūrėjo, mokė vaikus šikibiti, kad nesusižalotų, nenukristų nuo *narų*. Tik balandžio pabaigoje mus nuvežė į vietą. Nižnij Udinske mus laipino lauk, barėsi, šaukė, tik šį kartą jau be vertėjo, rusiškai. Jei nesupratai, tai stumdė, grūmojo ir keikėsi. Vėliau naktį visus pakrovė į automašinas ir vežė dar toliau per taigą, sulūžusius tiltus, klampiais keliais, išlaipindavo stumti mašinų, kai jos nuklimpdavo, ir vėl vežė, o aplinkui degė taiga, tiltai. Paryčiui buvome nuvežti į Bogatyriaus k. Tiksliai, kiek kilometrų, negaliu pasakyti, bet apie 30 km nuo Nižnij-Udinsk-Bogatyriaus. Čia buvo 4 barakai, visi – lietuviams.

Apgyvendino 1-ame barake, šis turėjo net 18 durų. Atsidarius jas, buvo matyti tik vienas kambarys. Ir visai nesvarbu, kiek žmonių šeimoje, 3 ar 6 – vis tiek buvo skiriamas tik vienas kambarys. Mūsų barake apgyvendino 17 šeimų: Otilijos Frišmantienės, Onos Frišmantienės, Alijošių, Mockaitienės, K. Gusčikytės, Šimulynienės, Kundrotų, Lukošių, Vaicikauskų, Vaičių, Stosių, Kairienės, Linkevičienės, Vilčinskų, Metrikių, Banių ir 2 seseris Stankevičiūtes. Naktys buvo baisios: ėsdavo blakės, vargindavo ir naktiniai komendanto patikrinimai. Maistas – kaip kas galėjo, taip maitinosi. Žmonės valgė viską, kad nemirtų iš bado, dirbdavo pas žmones, jie šiek tiek duodavo, be to, uogaudavo ir grybaudavo.

Bogatyriaus gyvenvietė stovėjo dešiniajame Udos upės krante. Aplinkui buvo kaimai Pramoslovi, Nižnij Skladas, Porogas, Privolnas, Muksutas. Nižnij Udinskas buvo rajoninis miestas. Kelintais metais Bogatyriaus (Богатырь) gyvenvietė statyta, pasakyti negaliu, tačiau prisimenu, kad atvykus lietuviams, jame jau buvo gyvenę kiti tremtiniai, rusai ir vokiečiai. Bogatyriaus kaimas statytas dar seniau, jį pradėjo statyti žmogus, buvęs ištremtas caro laikais. Todėl gyvenvietė ir buvo pavadinta jo vardu, tiksliau – jo pavarde. Vėliau, po revoliucijos ir karo, šį tremtinį vėl, antrą kartą ištrėmė, matyt, išbuožino, o gyvenvietę – darželį, kultūros namus pradėjo griauti. Tačiau neilgai trukus prasidėjo nauji trėmimai. Pirmiausia iš Ukrainos ir Pavolgio buvo atvežti vokiečiai, o vėliau atvežė ir mus – lietuvius. Gyveno tenai ir rusų. Stovyklos komendantas taip pat buvo rusas. Prisimenu, kaip jis vis jodi-nėdavo su *nagaika* ant sunkiasvorio kaštoninės spalvos arklio. Naktimis du kartus per savaitę būdavo naktinių patikrinimų, vėliau jie retėjo, ilgainiui visai liovėsi.

Kaime buvo ir daugiau barakų. Juose gyveno daug vokiečių, atvežtų po karo, ukrainiečių, baltarusių, rusų. Mūsų mamytė mokėjo vokiečių kalbą, todėl susikalbėdavo su vokiečiais. Jie, nors ir patys gyveno neturtingai, duodavo mums pieno, bulvių, nes mes nieko neturėjome. Vietiniai gyventojai rusai lietuvius sutiko piktai – mes jiems buvome „fašistai“, „banditai“, vėliau patys suprato, kad mes – ne tokie jau baisūs, tokie patys kaip ir jie.

Mano mamytė Frišmantienė Otilija pakliuvo į miško darbus miško pramonės ūkyje (*Lespramchoz*). Ten taip pat stovėjo barakai. Į darbą Nižnij Sklado gyvenvietėje kasdien eidavo apie 3 km. Vietovė buvo už upės, todėl į kitą upės krantą keldavosi valtimi. Miško pramonės ūkyje genėdavo šakas, ritindavo nugenėtus rąstus į krūvas, taisydavo kelius. Pradžioje ji dirbo rankiniu pjūklų: kirto mišką, genėjo, pjaustė, vėliau, kai jau atsirado traktorių ir mašinų, vasarą kapodavo *čurkas* – kaladėles automašinoms (*študabekeriams*) kūrenti, taisė kelius, kad mašinos galėtų vežti medžius, kūreno barakus, žodžiu, dirbdavo, ką tik jai įsakydavo. Tremtinio niekas neklausdavo, sakydavo: „Nemoki – išmokysime, nenori – priversime“ (*Neumeš – naučim, nezachočš – zastavim*). Šeštadieniais dar reikėdavo eiti dirbti į kolūkį tame pačiame Bogatyriaus kaime. Taigi ji turėjo dirbti kasdien, net sirgti negalėjo. Užmokestis už darbą buvo mažas, mudvi su sese buvom nedidelės ir mažai ką padėjome. Mamytė matė daug vargo. Trečiųjų metų žiemą sesuo Erika, būdama 10 metų, susirgo. Iki Parogo kaimo, esančio už 12 km mamytė ją beveik nepaeinančią nešė ant savo nugaros, toliau 30 km iki Nižnij Udinsko vežė automašina. Čia jai buvo skubiai suteikta medicininė pagalba – sėkmingai atlikta jau trūkusio apendicito operacija. Visą kelią, kol mamytė nešė sesę, šalia rogemis važiavo komendantas ir saugojo jas, kad nepabėgtų. Nors sesuo dejavo ir verkė iš skausmo, rogėse jai vietos neatsirado.

Pirmąjį tremties pavasarį mums žemės nedavė, tai kas kur su kastuvais kasė nedidelius sklypelius, sodino bulvių, sėjo ką galėjo ir kiek gaudavo nusipirkti ar pasiskolinti iš vietinių gyventojų, žadėdami jiems už tai atidirbti. Ožkytę įsigijom kitais metais po atvažiavimo – ją mums padovanojo vokiečių šeima. Man su sese reikėdavo priišti daug šluotų, pripešti ganėtinai žolės, kad atėjus žiemai, būtų ją kuo šerti. Kūrenimui rinkdavome smulkias šakeles. Trečiaisiais metais jau davė po gabalėlį žemės. Po Stalino mirties jautėme, kad viskas eina geryn – ir gyventi darėsi lengviau, ir siuntinių galėjo atsiųsti iš Lietuvos, ir komendantas liovėsi tikrinti naktimis. Atsirado daugiau duonos, kruopų, cukraus, nereikėjo eiti nusipirkti toli. Pradėjo leisti nueiti į gretimą kaimą, išvažiuoti 50 km spinduliu iš kaimo.

Mūsų šeimą vežė dėl tėvelio Jono Frišmanto. Jis buvo kaltinamas tuo, kad „palaiškė ryšį“ su partizanais, greičiau – buvo jų ryšininkas. Pokariu tuo apkaltinti buvo galima visus pamiškės gyventojus, nes pas visus naktimis užeidavo partizanų. Tėvelis buvo suimtas 1946-ųjų gruodį ir įkalintas Intos lageriuose, kur kalėjo 2 metus, vėliau atliko skirtą bausmę Vorkutos lageriuose. Išbuvęs tenai 10 metų, susirado mus ir atvažiavo į Irkutsko sritį Bogatyriaus k. Buvo tenai ištremiti ir ūkininkai, ir gydytojų, teisėjų šeimos, tik pavardžių neatmenu, o mamytė ir tėvelis jau mirę.

Man sunku daug ką prisiminti ir tiksliai papasakoti. Čia Bogatyriuje buvo pradinė 4 klasių mokykla. Mudvi su sesuteėjome į tą mokyklą. Pradinę mokyklą

baigėm abi, tačiau toliau mokytis galėjau aš tik viena – sesutė jau ėjo mamytei padėti dirbti, o abi išleisti mokytis neturėjo iš ko. Mokiausi už 10 km, Paroge. Į mokyklą ėjome daugiausia pėsti, retai kada paveždavo. Nors ir buvo sunku, ir pavargdavome, rasdavome laiko pasimelsti, pašokti, pajuokauti. Kai mus paleido laisvai važiuoti kur norime, buvau baigusi jau 9 klases.

Bogatyriaus gyvenvietėje dar buvo neveikiantis vaikų darželis, duonos kepykla, gyvulininkystės fermos ir komendantūra su medicinos punktu, kuriame dirbo seniukas felčeris. Gyvulininkystės fermose reikėjo auginti kiaules, karves ir veršelius. Kaime buvo pirtis, du šuliniai. Parduotuvės nebuvo. Vietoj arklių visiems darbams naudodavo jaučius, jais ir veždavo viską. Tik po 5–6 m. jau važinėjo automašinos. Vietos gamta, ypač pavasarį, buvo labai graži, vasarą taip pat graži. Žiemos ilgos, šaltos, su daug sniego ir pūgomis. Supustydavo laukus, ir sniegas taip išaldavo, kad mašinos galėjo važiuoti. Jos net neiľūždavo. Pirmąją žiemą mamytė nušalo kojas. Susidarė pūslės, tačiau į tai niekas nekreipė dėmesio, eik į darbą, ir viskas, niekam nepasiguosi, neatsiprašysi. Pavasarį, tiksliau geguži–birželį, prasidėdavo ledonešis. Jį girdėdavai būdamas net ir už 10 km. Ledo storis – vidutinio žmogaus ūgio. 1958 m. lietuviai pajudėjo – vieni važiavo namo į Tėvynę, kiti vyko pas gimines, kaimas nyko, tuštėjo ir griuvo.

Lietuviai dirbo įvairius darbus – ką jiems įsakydavo: nemoki medžio nukirsti, genėk šakas, to nemoki, plauk, baltink patalpas. Viską turėjai mokėti. Dirbantys miškuose kirto medžius, traukė juos iš miško, *štabeliavo* (krovė) ant upės kranto, genėjo šakas, degino jas, o pavasarį rąstus plukdė upe žemyn. Kai atsirado traktorių, jau su jais traukė iš miško. Jau ir mišką leido, genėjo šakas benzininiais pjūklais. Medieną *štabeliavo*, kapojo kaladėlėmis automašinoms kūrenti. Kolūkio fermose tremtiniai šėrė gyvulius, šienavo. Užmokestis anuomet buvo tik duonos gabalėlis (kiekio neatmenu), vėliau, po kokių 3–4 metų, pradėjo ir šiek tiek pinigų už darbą duoti.

1956 m. sugrižo tėvelis Jonas Frišmantas, gyveno sykiu su mumis. Dirbome visa šeima, mes su sese jau buvome paaugusios, galėjome daugiau padėti. Atvykus tėveliui, išigijome telyčaitę, pasisodinome bulvių. Nors pievos mums ir nedavė, pasišienaudavome pamiškėse. Gyventi darėsi lengviau. Mamytė kaip ir anksčiau ėjo 3 km į darbą, dirbo pamainomis: savaitę dienomis nuo 8 val. ryto iki 8 val. vakaro, kitą – naktimis, o sekmadienį dar reikėdavo eiti į kolūkio darbus.

Iš pradžių savąsias šventes – Velykas, Verbą, Kalėdas, Naujuosius metus – visi švėsdavom labai nedrąsiai, bijodavome giedoti ir dainuoti, tik vėliau pamažu darėsi drąsiau ir laisviau. Birutė Leonavičiūtė mus mokė lietuviškai dainuoti ir šokti, nors visa tai draudė – reikėjo kalbėti, dainuoti tik rusiškai (*po ruski*).

Tremtyje žuvo Vladzė Stanevičiūtė. Kraunant medžius į *štabelius* jai prispaudė galvą, ir ji mirė. Suimta ir išvežta buvo teisėjo žmona, kilusi iš Jurbarko rajono Skiřsnemunės apylinkių. Jos pavardės jau neatmenu. Tik žinau, kad ji vieną kartą negrižo, dingo, niekas taip ir nesužinojo, kas įvyko ir kur ji...

Pagaliau 1958 05 26 buvo gautas įsakymas paleisti mus į Lietuvą. Bogatyriaus gyventojai lengviau atsikvėpė ir pajudėjo kas kur: kas į Lietuvą, jei galėjo, kas pas tėvus ar vaikus, o vėliau – ir į Tėvynę. 1959 m. mūsų šeima paliko Sibirą. Į namus, Jurbarko rajoną, Mantvilių kaimą parvykome 1959-ųjų pavasarį. Buvo

5/301-211

ARCHYVINE PAZYMA
АРХИВНАЯ СПРАВКА

Lietuvis TSR
VIDAUS REIKALŲ
MINISTERIJA
Литовская ССР
МИНИСТЕРСТВО
ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

232754 Vilnius, Janonio g. 2
232754 Вильнюс, ул. Яновню, 2
Informacinis centras
Информационный центр

1989 07 27 № 6/6-14533

Duota pil. (ams) Frīšmantienėi Otilijai Augusto - 1908 m.
Выдана гр. (ам) Frīšmantaitėi Lidai Jovai - 1941 m. p. r.
Frīšmantaitėi Genai Jovai - 1942 m. p.

На _____

ištreimtiems iš Lietuvos TSR _____ rajono
высланным из Литовской ССР _____ района

Jurbarko kaimo ir buvusiams
Montvilų деревни и бывших

speciāstrėmime Nižneuchinskio raj., Sokatsko srityje laob-
в спецобласте _____ области с

1977 m. _____ mėn. _____ d. iki 19 _____ m. _____ gegužės mėn. _____ d.

19 _____ r. no _____ 19 _____ r.

Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1988 m. spalio 21 d. įsaku jie yra re-
abilituoti.
На основании Указа Президиума Верховного Совета Литовской ССР от 21 октября
1988 г. они реабилитированы.

Skyriaus viršininkas _____ A. Petūlis
Начальник отдела _____ А. А. Петюлис

Vyr. inspektorius _____ E. Petrauskas
Ст. инспектор _____ Э. Б. Петрускас

Тел. МВД Лит. ССР № 5200, тир. 10000 экз., 1981 г.

Otilijos Frišmantienės,
Lidijos ir Erikos
Frišmantaičių
reabilitacijos pažyma

balandžio mėnuo. Mums išvykus, Bogatyriuje dar liko gyventi keletas šeimų, bet ir jos neužsibuvo. Netrukus iš Bogatyriaus išvyko visi gyventojai, net prieš mus čia atitremti rusai ir vokiečiai. Taip gyvenvietė ir išnyko. Ją nugriovė, o Bogatyriaus vietovė pamažu apžėlė medžiais ir krūmais.

Lietuvoje mes nebuvo labai laukiami. Mūsų namai Mantvilų kaime buvo paversti kankorėžių džiovykla. Šiaip taip viską susitvarkėme, susiremontavome ir pradėjome gyventi. Tėvelis Lietuvoje sunkiai gavo darbą. Mokytis taip pat negalėjau, kur norėjau, tik ten, kur buvo galima, nes tremtinio antspaudas visur buvo „uždėtas“. Sibire rusų kalba buvau baigusi 9, sesuo – 4 klases. Abiem reikėjo išmokti skaityti ir rašyti lietuviškai. Važinėjau į Jurbarko vakarinę vidurinę mokyklą, kur baigiau 11 klasių. Po vidurinės baigimo įstojau į Rasėinių Raudonojo Kryžiaus seserų mokyklą. Ją baigiau 1964 m. ir pradėjau dirbti medicinos seserimi Jurbarko rajono Viešvilės vaikų namuose. 1968 m. perėjau dirbti į Viešvilės apylinkės ambulatoriją. Ambulatorijoje dirbau medicinos seserimi iki pensijos. Užauginau 2 sūnus ir dukrą. Komjaunuole niekada nebuvau, nedalyvavau ir komunistų partijos veikloje. Iki šiol savęs klausiu, už ką tėvams reikėjo patirti tiek vargo, pažeminimų ir skausmo. Mums, vaikams, buvo lemta visa tai pajusti kitaip, ir rūpestis buvo kitas. Mums buvo skirta kiek lengvesnė dalia negu tėvams, tačiau taip pat buvome paženklinti tremtinio ženklu, kuris daug kur mus varžė, neleido gyventi taip, kaip norėjome.

Praėjus daugeliui metų, buvusioje Bogatyriaus gyvenvietėje lankėsi Birutė ir Bronius Frišmantai iš Kauno rajono. Mūsų buvusios gyvenvietės jau nebelikę, jos vietoje jau augo medžiai.

Kapines dar buvo galima surasti, bet kryžiai jau pakrypę arba visai nuvirę. Paminklų jokių jau nebėra.

Iš Bogatyriaus kapinių palaikų niekas neparvežė, nes jau nėra likę saviškių, kurie galėjo tuo pasirūpinti.

1978 m. gegužės–birželio–rugpjūčio mėnesiais Týtuvėnuose, katalikų bažnyčioje, įvyko dviejų kaimų, Bogatyriaus ir Porogo, buvusių tremtinių susitikimas.

Milicija tikrino visas automašinas, autobusus, kuriais važiuojom, užsirašinėjo visų vairuotojų pavardes. Net ir naktį prižiūrėjo mus, kad čia susirinkę „kaip buvę banditai“ nepadarytumėme Lietuvoje perversmo. O kai grįžom į savo gyvenamąsias vietas, kas antras buvom apklausti, ką rengiamės Tytuvėnuose daryti, kas mūsų susitikimo organizatoriai, kokias dainas dainavom, ką kalbėjom ir kt.

Tėvelis išėjo Anapilin 1979-ųjų gegužę. Jis palaidotas netoliese – Pășvenčio kapinėse. Apie tremtį Sibiro lageriuose taip niekam nieko ir nepapasakojo, vengė apie tai kalbėti, bijojo apie tai net prasitarti. Čia tokių niekas nelaukė.

Pavogta jaunystė

Atsiminimai apie sovietų kalėjimus ir tremtį

Birutė Mencienė

*Kur Nemunas – Šventoji susitinka
Kur senos pušys ošia neramiai
Čia mano tėviškė – čia gimtas kraštas
Čia protėvių gyventa nuo seniai...*

Jeigu šiandien galėčiau pasirinkti patį gražiausią, nuostabiausią mūsų planetos kampelį gyvenimui, rinkčiausi tą patį – savo gimtinę. Čia, šioje tylioje, miškų apsuptoje vietoje, prieš aštuoniasdešimt metų išvydau pasaulį. Šeimoje buvau aštuntas vaikas. Mamytei tada buvo jau keturiasdešimt treji. Tikriausiai nebuvau labai laukiama, nes broliai ir sesės buvo gerokai vyresni už mane, todėl tik trukdžiau jiems. Tekdavo mane prižiūrėti, nes mamytė nespėdavo besisukdama tarp begalės darbų.

Kai užaugau, jie papasakojo apie mano atėjimą į šį pasaulį, tuomet jiems tai buvo didžiulė paslaptis. Priartėjus mano gimimo valandai, tėtis išėjo į Palėkius kviesti „bobutės“. Tai buvo Kucinienė, senyva moteris, ji aptarnaudavo visų aplinkinių kaimų moteris. Mano brolius ir seseris uždarė kitame kambaryje, namo gale. Kad būtų ramūs ir nesidomėtų tuo, kas vyksta, davė vyšnių uogienės. Ją beskanaudami, sakėsi išgirdę keistą balselį ir spėlioje, kas tai galėtų būti. Vienam atrodė, kad tai paršelis, kitam – ėriukas, atneštas iš tvarto, kad nesusaltų. Juk už lango tuomet buvo šalta žiema, vasaris. Tik viskam praėjus sužinojo didžiąją paslaptį ir susipažino su nauja gyventoja, kurią vėliau turėjo prižiūrėti, kad ir kaip to nenorėtų. Suprantama, koku kliuviniu tapau jų vaikiškiems žaidimams. Sakėsi, man duona akis užlipindavę, kad kuo ilgiau miegočiau.

Dienos, mėnesiai, metai bėgo greitai, augau savo tėvelių mylima, o ir broliai, sesės mane pamilo ir visur drauge vedžiodavosi.

Vaikystėje dažnai sirgdavau. Vieną sykį buvo itin blogai, matyt, kelias dienas laikėsi aukšta temperatūra, skaudėjo gerklę. Tėvelis su mamyte, pasikinę arklį, įsidėję į vežimą šieno, mane šiltai apvyniojo, paguldė ant to šieno ir išvežė į Jurbarką, pas gydytoją Karlinskį. Tai buvo garsus Jurbarke senyvo amžiaus žydų tautybės gydytojas. Jis skubiai mane apžiūrėjo, paskui paėmė specialias reples ir iš mano gerklės kažką išrovė. Prieš tai tėveliai turėjo pasirašyti raštą, kad sutinka ir dėl padarinių neturės pretenzijų. Gydytojas sakė, jog liga uždelsta ir jis negalys garantuoti, kad pasiseks, kadangi aš jau buvau beveik beuždūstanti, tai tėvai sutiko. Viskas baigėsi sėkmingai. Man davė vaistų, kažkiek palaikė gydytojo kabinete, o kai pagerėjo, leido tėveliams vežtis mane namo. Po kelių dienų visiškai pasveikau. Tik šio ryžtingo gydytojo dėka likau gyva. Visą gyvenimą jį prisimenu ir labai apgailestauju dėl tragiško jo likimo. Kadangi jis buvo žydų tautybės, tai vokiečių okupacijos metais buvo sušaudytas kartu su kitais Jurbarko žydais.

Būdama šešerių pradėjau lankyti Pășvenčio pradžios mokyklą. Mokykla buvo visai netoli namų, šalia tėvelio tėviškės. Mano pirmoji mokytoja buvo mano

pusseserė Marta Būdvilaitytė-Kreicienė. Dabar tos mokyklos nelikę nė pamatų. Per karą buvo nugriauta ir sudeginta. Mokytoja Marta prieš antrąją rusų okupaciją pasitraukė į Vakarų, vėliau išvyko į JAV, ten ir mirė, pagyvenusi keletą metų. Liko duktė Rūta.

Prisimenu, kai pavasarį pražysdavo pirmosios plukės – baltažiedės, jų priškinusi nešdavau savo mokytojai. Ji, atsidėkodama man už tai, duodavo keletą centų. Su gautais pinigais bėgdavau į čia pat, Pašventyje, esančią parduotuvę pirkti saldinių. Neatsimenu, kiek kartų taip dariau, tik pamenu, kaip skaudžiai buvau nubausta savo tėvų už tokį pasipelnymą. Vėliau, jeigu kartais nunešdavau gėlių, tai pinigų neimdavau ir skubiai pabėgdavau.

Kai 1940 m. iš Pašvenčio buvome sovietų armijos evakuoti į Dainių kaimą, netoli Jurbarko, trečią skyrių lankiau Dainių pradžios mokykloje. Ji buvo įsikūrusi Kasiulaičių ūkyje. Ši šeima repatriavo į Vokietiją. Ketvirtą ir penktą skyrius baigiau buvusioje žydų mokykloje Jurbarko. Mus mokė mokytojas Adrijonas. Tai buvo fašistinės Vokietijos okupacijos metais. Tais laikais, baigus penkis skyrius, buvo galima stoti į antrąją gimnazijos klasę. Taip ir padariau. Apsidžiaugiau, kai skelbime perskaičiau, jog esu priimta. Stojamųjų egzaminų, pamenu, nebuvo.

Taip prasidėjo mano tolimesnio mokymosi kelias senajame mokyklos pastate, kuris jau neišlikęs. Dabar čia stovi nauji pastatai.

Neramus tai buvo laikas. Keitėsi okupantų valdžios. Kol praėjo frontas, mokykla laikinai buvo uždaryta. Bet tai truko neilgai, kai frontas pasistūmėjo į vakarus, vėl prasidėjo pamokos mokykloje. Tėvai mudviem su sese Emilija išnuomojo kambarį ir mes toliau lankėm gimnaziją. Jai tie metai buvo baigiamieji, o aš pradėjau lankyti trečią klasę. Bet ramybės dar nebuvo. Vokiečiai toli nepasitraukė, buvo įsitvirtinę ties Sudargu, kitoje Nėmuno pusėje, ir dažnai apšaudydavo Jurbarką. Patrankų sviediniai krisdavo bet kur. Didžiausiu taikiniu buvo laikinas tiltas per Nemuną, nutiestas sovietų kariškių. Mes, mokiniai, sėdėdami klasėse, ypač per sunkesnes pamokas, laukdavome apšaudymų. Tada galėdavome palikti klases ir bėgti slėptis į rūšį, buvusį po pastatu. Kažkodėl apie savo saugumą galvodavome mažiausiai.

Išaušus pavasariui, frontas nuo Sudargo pasitraukė tolyn, ir viskas nurimo. Sėkmingai baigiau trečią klasę, perėjau į ketvirtą.

Pokario metai buvo labai neramūs. Vyko aktyvus partizaninis pasipriešinimas okupantams. Negalėjome likti nuošalyje ir mes, moksleiviai.

Stebėjome visa, kas vyko aplinkui. Matėme baisių žiaurumų, kuriuos vykdė okupantai ir savi parsidavėliai. Matydavome Jurbarko turgavietėje numestus išniekintus partizanų kūnus. Visa tai dar vaikiškose mūsų širdelėse kėlė pasipiktinimą ir neapykantą žiauriam priešui. Bendraminčiai būrėmės ir svarstėme, kaip galėtume prisidėti prie kovos su priešu. Mūsų sumanymams pritarė ir vienas kitas mokytojas, nors konkrečioje veikloje nedalyvavo. Gal kažkaip ir veikė, tik mes to nežinojome.

Pirmame susirinkime pasivadino „Lietuvių būreliu“ ir pradėjome veikti. Buvome septynios: mes trys iš ketvirtos klasės, kiti keturi – vyresniųjų klasių mokiniai. Pirmoji mūsų užduotis – švenčiant Vasario 16-ąją, iškljuoti Jurbarko proklamaciją – sveikinimus su švente. Jas mudvi su Aldona Maskolaityte išne-

šiojome ir priklijavome įvairiose miesto vietose. Klįjus pasigaminome pačios iš ruginių miltų. Proklamacijas taip pat rašėme pačios, viršuje piešėme trispalvę.

Tą kartą viskas pavyko sėkmingai. Atlikusios užduotį grįžome namo, kur neramiai mūsų laukė Aldonos mama. Rytą gimnazijoje išgirdome daug įvairių kalbų. Kalbėjo, kad naktį į miestą buvo atėję „banditai“ iš miško, jie ir išplatino tuos lapelius. Tik tie, kurie žinojo ar bent jau nujautė tiesą, slapčiomis šypsojosi ir tylėjo.

Kitas mūsų žygis buvo prie partizanų „laidojimo“ vietos. Kūnai kuri laiką gulėjo numesti turgavietėje, o vėliau juos nuvežė į netoli miesto esantį šiliuką ir ten „užkasė“ (vos vos užbėrė žemėmis). Nutarėme jų palaidojimo vietą kaip nors pažymėti. Mudvi su Aldona nupynėme vainiką ir naktį padėjome ant partizanų kapo. Labai baisu buvo, kai dėdamos vainiką užčiuopėme koją, kyšančią iš žemių (gal šunys buvo prakasę). Vėliau duobė buvo pagilinta, o žemė sulyginta, kad jokio ženklų neliktų. Dabar šioje vietoje stovi aptvertas kryžius, o kiek toliau pastatytas paminklas. Mudvi padėjome tą vietą rasti.

Atėjo 1946 m. vasara, birželio pradžia. Atsimenu, tą naktį sapnavau baisų sapną. Atrodė, kad čiuožiu ant užšalusios upės ledo, staiga ledas pradeda lūžinėti, atsiveria didžiulė properša, o aš, negalėdama sustoti ir išsilaikyti, įkrentu į ją. Jaučiau, lyg visas mano kūnas būtų miręs. Pašokau iš lovos ir negalėjau suprasti, kas įvyko. Daugiau tą naktį užmigti nepavyko.

Greitai mano sapnas išsipildė. Jau kitą dieną, nešiodamos atsišaukimus, buvome suimtos. Tai įvyko 1946 m. birželio 2 d. vėlų vakarą Jurbarke, priešais Vytauto Didžiojo paminklą, kitoje gatvės pusėje. Jau daug kur buvome apsilankiusios, bet knygoje dar buvo likę pora lapelių. Štai čia, šioje vietoje, sutikome gimnazijos *kom-sorgą* (komjaunimo sekretorių) Petrukaitį ir komjaunuolį Petrą Mačiulį. Jie mudviem pastojo kelią, atėmė rankoje laikytą knygą. Pavartę lapus, surado likusius atsišaukimus. Jie jau buvo išvaikščioję miestą ir nuplėšę mūsų prilipintus lapelius. Palygino juos su rastaisiais knygoje, abejonių, kad tai – tokie patys lapeliai, jiems nekilo.

Vesdami mus į saugumą, pakeliui užvedė į P. Mačiulio namus ir skirtinguose kambariuose apklausė. Paimti lapeliai buvo mudviejų pačių rašyti, todėl jie neturėjo jokių abejonių. Prisipažinom, kad juos rašėme pačios. Išlaikę apie valandą tuose namuose, mus nuvedė ir perdavė saugumiečiams. Tais laikais tai buvo KGB.

Buvo vėsi vasaros pradžios naktis. Mudviem, apsirengusioms plonomis vasarinėmis suknelėmis, basomis kojomis buvo šalta. Šaltis krėtė ne tik dėl lengvos aprangos, bet ir dėl ištikusios nesėkmės. Mus uždarė kieme į areštinę, ten radome moterį, kiek pamenu, vardu Genutė. Ji buvo ilgom geltonom kasom ir sakėsi esanti areštuota už ryšius su partizanais. Jos draugas taip pat buvęs suimtas.

Tik išaušus rytui prasidėjo tardymas. Tardė dviese, vienas – Jocius – lietuvis, antrasis buvo rusas, jo pavardės nebeatsimenu. Beje, lietuvis elgėsi daug žiauriau. Daužė per galvą, ši nuo smūgių svaigo, ausyse spengė. Po tardymo įstūmė į už sienos esantį tamsų kambarį. Buvo labai šalta, nes grindys cemeninės, o aš basa. Susiriečiau į kamuoliuką ir taip išstupėjau visą naktį. Ryte vėl išvedė tardyti. Keiksmi, grasinimai ir smūgiai vėl kartojosi. Šį kartą ėmėsi dar ir kitų priemonių. Siūlė išgerti kažkokio skysčio, panašaus į pieną, tik su kažkokiom priemaisom. Gerti atsisakiau, tada vienas laikė užvertęs man galvą, o kitas prievarta pylė man tą skystį į burną. Kai sukąsdavau dantis, užimdavo nosį. Kai

pritrūkdavo oro, prasižiodavau. Taip springdama išgėriau tą skystį. Labai greitai pasijutau keistai. Buvau visiškai apsvaigusi, tą keistą, niekada nepatirtą jausmą sunku būtų apibūdinti.

Apie mūsų būrelį gimnazijoje jie jau žinojo ir, matyt, atidžiai sekė. Buvom areštuoti ne visi, nukentėjom penkiese, kiti liko laisvėje.

Kai po tardymo vėl buvau uždaryta toje pačioje patalpoje, durims prasivėrus, spėjau pamatyti kampe numestą kažkokį skudurą. Praskleidusi jį pažinau – sesers Martos siuvinėtą ir tėviškį ant grindų klojėtą kilimą.

Anksčiau už mane areštavę brolių Augustą, Jurbarko sribai buvo į kilimą įvynioję iš mūsų namų atimtą mėsa. Kai parsivežę ją išsidalijo, kilimas tapo neberekalingas, taigi numetė į šį tamsų kampą.

Kaip apsidžiaugiau jį čia atradusi! Tą naktį susisupau į jį ir jau nebebuvo taip šalta. Be to, šis daiktas man priminė namus, todėl graudžiai apsiverkiau. Kai ryte vėl nuvedė tardyti, pažvelgiau pro langą ir pamačiau savo klasės drauges, einančias į mokyklą.. Tada vyko baigiamieji ketvirtos klasės egzaminai. Tą dieną jos turėjo laikyti matematikos egzaminą. Aš buvau išlaikiusi tik lietuvių kalbos egzaminą raštu. Mano žinios buvo įvertintos ketvertu. Tuo mano mokslas ir baigėsi.

Mano tėvams apie mudviejų su Aldona areštą pranešė jos mama. Sužinoję, jie norėjo mane aplankyti, bet mums susitikti neleido, tik perdavė šiek tiek maisto, apavą ir drabužių. Įsivaizdavau, koks skausmas vėrė jų širdis.

Po arešto praėjus keletui dienų, buvom išvežtos į Rasėinių kalėjimą. Kartu vežė ir daugiau kalinių, vyrų ir moterų. Susodino visus į sunkvežimį atbulus, eilėmis, praskėstom kojom. Prie kabinos stovėjo šautuvais ginkluoti sribai. Kalbėtis buvo uždrausta, dairytis – taip pat. Važiuojant duobėtu žvyrkeliu, sunkvežimį kratė, todėl sėdėti ant plikų sunkvežimio grindų darėsi sunkiai pakenčiama. Tačiau sėdėjome tylūs, susimąstę, buvo baisu net krustelėti. Vos sujudėjus, sribai tuojau pradėdavo šaukti. Pagaliau pasiekėm Raseinius. Čia pirmiausia buvome uždaryti Raseinių KGB požemyje. Kiek spėjome pamatyti, kai mus vedė pro šalį, ten jau kalėjo daug kalinių. Visi – politiniai. Juos žiauriai tardė, girdėdavom šūksnius. Čia laukti teismo likome ir mes.

Raseinių KGB kalėjimas-areštinė

Šiame kalėjime išbuvau nuo 1946 m. birželio pradžios iki tų pačių metų spalio pabaigos. Iki teismo, kuris įvyko spalio 23 d. Mudviejų tardymas jau buvo baigtas Jurbarkė, todėl čia nebetardė, laukėm teismo ir tikėjomės, kad paleis, nes tuomet buvome nepilnametės, abiem buvo po penkiolika metų. Bet į tai niekas tada neatsižvelgė. Karo tribunolo teismas nuteisė mus po 10 metų laisvės atėmimo. Teisė kariškiai, nebuvo nei advokatų, nei kokių užtarėjų. Tiesa, suteikė paskutinį žodį, bet mes nekalbėjome, neprašėme nieko. Žinojom, kad vis tiek malonės nesulauksim, kam žemintis ir maldauti. Tikėjome, kad greitai išauš laisvės diena ir mes iš čia išeisim. Tuo tikėjo visi, esantys už grotų, net nenujautėme, koks ilgas ir skausmingas vargo ir vergovės kelias mūsų laukia.

Šiame saugumo kalėjime sąlygos buvo baisios. Visos kameros – požemyje, todėl nei šviesos, nei saulės niekada nematėme. Daugybė žiurkių neduodavo ramybės nei dieną, nei naktį. Buvo pripratusios gerti žmonių kraują, daugiau nieko

neėsdavo. Kai suimdavo sužeistus partizanus ar tardydami sužalodavo, saugumiečiai atnešdavo juos į kamerą ir numesdavo ant grindų. Tada jau žiurkės, užuodusios kraujo kvapą, puldavo artyn. Taip ir įprato. O kiek utėlių ten buvo! Susėdusios ant *narų* (gultų) viena kitai iš galvų jas rinkdavome, nusirengusios iš darbužių jas rankiodavom. Jų buvo tiek daug, kad net blausioje elektros lemputės šviesos jas matydavom. Laimė, ne tiek ilgai teko čia būti. Tuojuo po teismo perkėlė į kitą, didesnę kalėjimą Raseiniuose. Jis buvo statytas kalėti, todėl pritaikytas, ir sąlygos čia buvo geresnės. Kamerų daug, atskiri aukštai vyrams ir moterims. Visos kameros buvo pilnos politinių kalinių.

Raseinių kalėjime

Čia atgabentas pirmiausia nuvedė į pirtį. Pagaliau galėjome išsimaudyti ir atrodė, kad net palengvėjo. Net utėlių sumažėjo, nebe taip kando galvą ir visą kūną. Be to, galėjome gauti iš namų siuntinėlius. Mamytė atvežė tankias šukas, švarių baltinių. Tai buvo šioks toks išsigelbėjimas. Bet man prasidėjo kita, dar didesnė bėda. Visą kūną nusėjo didžiuliai pūliniai, vadinami piktvotėmis. Viena, itin didelė, išaugo nugaroje, stuburo srityje. Jai pratrūkus atsivėrė didelė žaizda. Jokių vaistų niekas nedavė, neturėjau net kuo aprišti. Blogiausia, kad ir žaizdoje atsirado utėlių. Baisiai niežėjo, negalėjau naktį užmigti. Gerai, kad kameroje buvau ne viena. Mes buvome gal šešios moterys. Jos mane gelbėjo, kiek galėdamos, bet kuo galėjo padėti nieko neturėdamos? Susukusios skudurėlių krapštydavo iš mano žaizdos utėles, bet tai mažai gelbėjo. Paskelbė bado streiką, sakė neimsiančios maisto, kol neateis koks nors gydytojas ir neduos vaistų. Juk pūva gyvas žmogus. Pagaliau atėjo felčeris, kuris dirbo kalėjime. Mane pažiūrėjęs, paliko kažin kokio „tepalo“. Pirmiausia kažkuo, turbūt jodu, ištepė, nes baisiai graužė. Pamažu mano nugara užgijo, nors ant rankų ir kojų dar ilgai buvo žaizdų. Nuo jų likę randai matomi iki šiol. Kai kartą mūsų kameros kalines išvedė pasivaikščioti į mažą aptvertą gardelį, vadinamą kiemu, pamačiau prie vieno kalėjimo lango šono prigludusį savo brolių Augustą. Jis tik tada sužinojo apie mano areštą. Pasivaikščioti mus išvesdavo kasdien po pusvalandį į aukštomis sienomis atitvertus gardelius, iš kurių matei tik dangų, priešais buvo matyti kalėjimo pastatas.

Šiame kalėjime keletą parų teko praleisti karceryje. Nubaudė visas mūsų kameros moteris, nes per kratą rado pieštuko galiuką. Nė viena neprisipažinom, kurios jis yra, todėl nubaudė visas. Visoms kartu buvo linksčiau ir šilčiau, glaudėmės viena prie kitos ir dieną, ir naktį, nes jokių šiltesnių drabužių pasiimti neleido. Taip ir išdrebėjom kelias paras.

Tų pačių metų gruodžio mėnesį išvežė į Kauno kalėjimą.

Kauno kalėjimas. Mickevičiaus gatvė

Atsimenu, kaip buvome išlaipinti iš sunkvežimio, atvežusio mus iš Rasėinių, ir suklypdyti ant gatvės grindinio prie kalėjimo vartų.

Mūsų buvo nemažas būrys, nes vežė pilną sunkvežimį, suspaustus viena prie kito. Vyrus ir moteris. Ginkluota sargyba stovėjo prie kabinos, nė nemėgink pajudėti. Kai įvedė į kalėjimo kiemą, buvom iškirstyti. Vyrai ir moterys atskirti. Paskui moterys iškirstytos būreliais po kelias. Aš patekau į aštuntą kamerą. Nu-

vedė į pirtį, drabužius paėmė išgarinti, kad dingtų parazitai. Dėl to tapo lengviau. Bet sąlygos čia buvo klaidingos. Kameroje buvom kaip silkės statinėje. Mūsų čia buvo apie penkiasdešimt moterų.

Miegoti suguldavom taip susispaudusios, kad naktį, kai norėjai apsiversti ant kito šono, turėdavo verstis ir visos kitos. Ant *narų* visos netilpom, buvo nugultos visos grindys. O koks oras tvyrojo, kuo kvėpavome, sunku apsaakyti. Vienintelis nedidelis langas, ir tas žiemą uždarytas. Kameros kampe stovėjo metalinė statinė, *paraše* vadinama, gamtiniams reikalams atlikti. Jos turinį kasdien leisdavo išnešti, tačiau tas bjaurus kvapas niekur nedingdavo, jokių valymo priemonių neduodavo. Sąlygos šiek tiek pagerėjo, kai mus, kurios buvome teistos nepilnametės, atskyrė nuo suaugusiųjų ir išvedė į kitą kamerą. Ten buvo laisviau, kiekviena turėjom po atskirą gultą.

Mes, rodos, buvome keturios. Mus, kaip ir viso kalėjimo kalinius, saugojo daugiausia lietuviai kariškomis uniformomis. Gal jie iš tiesų tuomet tarnavo rusų kariuomenėje ir buvo čia paskirti ne savo noru? Tarp jų buvo tikrai gerų žmonių. Padėdavo kaliniams palaikyti ryšį su laisvėje esančiais artimaisiais. Tačiau, kaip išaiškėdavo, dažniausiai juos išduodavo patys kaliniai, nes tarp jų buvo užverbuotų šnipų, jie tuos sargybinius ir išduodavo. Tada jie, sargai, atsidurdavo tarp mūsų. Per vieną savo kameros draugę susipažinau ir aš su vienu iš sargybinių, kuris nunešdavo mano laiškelius seseriai Emilijai, kuri tuomet mokėsi ir gyveno Kaune, netoli kalėjimo, Miško gatvėje. Taip pat iš jos gaudavau atsakymus. Tas mūsų geradaris buvo Stasys Šiškauskas, vėliau pats patekęs už grotų, tikriausiai buvo kažkieno išduotas. Vėliau su juo teko susitikti jau būnant Intos lageryje. Ilgą laiką susirašinėjome laiškais slaptu lagerio paštu. Toks slaptas susirašinėjimas lageryje veikė visą laiką. Ne tik lageryje, bet ir kalėjime siuntėm per langą laiškelius, pririštus prie siūlo, į žemiau esančią vyrų kamerą.

Tolimesnio Stasio likimo nežinau. Paskutinį kartą mačiau Intoje, kai kasėm nuo kelio sniegą, o vyrų kalinių koloną varė pro šalį į anglių kasyklą.

Per jį dar Kauno kalėjime susipažinau ir su Petru, vienu iš vyresniųjų prižiūrėtojų, vadinamų *korpusnoj* (korpuso). Mes, kurios žinojom, kad galima juo pasitikėti, ryte, per patikrinimą, prašydavom, kad mums reikia popieriaus ir pieštuko, nes norim rašyti malonės prašymus. Jis mums atnešdavo. Mes parašydavom į namus laišku, įlenkdavom į popieriaus lapą, po kiek laiko atėjęs surinkdavo, ir taip mūsų laišakai pasiekdavo namiškius.

Tai buvo tikrai labai dori žmonės, aukojęsi kitų labui. Bet visokių buvo ir tarp sargybinių, vieni kitus išduodavo.

Ir šiame kalėjime mus, kalines, išvesdavo po keliolika minučių pasivaikščioti ir tyru oru pakvėpuoti į tokius pat gardelius. Lydėdavo du sargybiniai lietuviai. Vienas lieknas ir aukštas, kitas mažas ir storas, juos vadindavom Ilgickiu ir Trumpickiu. Ilgickis buvo geras ir elgėsi gražiai, o Trumpickis – labai piktas ir žiaurus. Jie keisdavosi, vieną dieną vienas veda, kitą dieną – kitas. To mažojo labai bijojom, stengėmės neprasižengti.

Kauno kalėjime išbuvau apie aštuonis mėnesius. Iš Kauno išvežė į Vilnių, į Lukiškes. Man jau buvo suėję šešiolika metų. Su kalėjimo gyvenimu jau buvau apsipratusi.

Vilniaus Lukiškių kalėjime

Į Vilnių mane ir didelį būrį kalinių vežė traukiniu. Iš traukinių stoties iki Lukiškių kalėjimo varė pėsčiomis. Aplink kalinių koloną ėjo sargybiniai atstatę šautuvus. Mes, nešini savo menkais daiktų maišeliais, žengėme gatvės viduriu. Vieni praeiviai į mus žiūrėjo sustoję su gailėsčiu, kiti skubėjo praeiti, lyg nieko nematydami. Sargybiniai, bėgdami aplinkui, vis ragino eiti greičiau. Netrukus pasiekėm kalėjimą.

Aš ir kelios kitos mergaitės, su kuriomis kartu atvykome, buvom nuvestos atskirai į nepilnamečių kamerą. Ten jau radom Staselę Mikėnaitę, kilusią iš Rōkiškio, Vladžę Pempytę iš Jiėzno, Oną Diliūtę, Stasę Birbalaitę iš Ukmergės. Tad kamera pasipildė dar mudviem su Aldona. Rastos mergaitės visos buvo nepilnametės, kaip ir mudvi. Pas mus į kamerą kelis kartus per savaitę ateidavo *vospitatis* – auklėtojas rusas. Jis mums kažką kalbėdavo, bet mes nė viena rusiškai beveik nieko nesupratom, todėl nė nežinojom, apie ką jis mums kalbėjo. Tikriausiai norėjo mus perauklėti? Neblogas buvo žmogus, niekada ant mūsų nerėkdavo. Nei laikraščių, nei žurnalų niekada negaudavom. Būdavo labai nuobodu. Prisimanydavome įvairių žaidimų. Jaunystė, net ir esant tokioms sąlygoms, neleidžia nurimti. Gyvenom turėdamos viltį, tvirtą tikėjimą ir pasiryžimą gyventi. Kartais mus išleisdavo plauti korpuso koridorių, tai padėdavo šiek tiek paįvairinti dienas. Beplaudamos, kai sargybiniai nueidavo toliau, vienu kitu žodžiu prie durų pasikalbėdavom su kitų kamerų kaliniais. Bet vieną kartą mudviem su Pempyte bekišant pro durų apačią vyrams į kamerą laiškeli, nutvėrė sargybinis ir uždarė į atskirą kamerą vienutę – karcerį. Aš norėjau pasislėpti nuo sargybinio kampe po laiptais. Sargybinis, nutvėręs už kojos, ištraukė ir įmetė į tą patį karcerį, kur buvo Vladzė. Džiaugėmės, kad patekome kartu. Buvom plonai apsirengusios, šalom, badavom, nes čia dar prasčiau maitino.

Atsimenu, kaip kartą vyrai, vedami pasivaikščioti, tikriausiai pasitaikė geras sargybinis, atidarė langelį, per kurį mums paduodavo maistą, įmetė duonos ir lašinių bryzelį. Kokia tai buvo laimė. Tarp tų vyrų buvo mano pažįstamas kėdainietis, su kuriuo mes susirašinėjom slaptais laiškeliais. Nežinau, iš kur jis sužinojo, kad esu čia, tame baisiame karceryje. Išbuvusios jame keletą parų, buvome gražintos į bendrą kamerą pas drauges. Čia grįžome lyg į rojų, verkėme apsikabinusios iš džiaugsmo.

Būdavo labai liūdna, kai nusiųsdavo į požemį plauti koridorių. Kartais plaudavome ir kameras, kalinius prieš tai pervarydavo į kitą kamerą. Požemyje kalėjo mirties bausmė nuteisti kaliniai. Jie, išgirdę mus kalbant, o mes tyčia garsiai kalbėdavom, kad jie girdėtų, sakydavo atsisveikinimo žodžius, prašydavo pranešti artimiesiems apie jų mirtį. Visi jie buvo pasmerkti mirti politiniai kaliniai. Naktimis juos vesdavo šaudyti, kad niekas nematytų. Kartą mums tai teko pamatyti, naktį žvelgėme pro lango plyšį ir pamatėme išvedamus tik su vienais apatiniais, sodinamus į uždengtą sunkvežimį ir išvežamus. Buvo labai skaudu tai matyti.

Po kurio laiko mus, kameros drauges, išskirstė. Nežinau, kodėl taip pasielgė. Aš, Aldona ir dar viena mergaitė iš Varėnės patekome į vieną kamerą su kriminalinėm kalinėm. Prasidėjo baisios dienos. Jų buvo daugiau, keturios. Visą maistą, kurį namiškiai atvežę perduodavo, iš mūsų atimdavo. Jeigu priešindavomės, apstumdavom. Pasitarusios nusprendėme, ką daryti, kaip iš čia ištrukti. Mūsų

kamera buvo pačiame koridoriaus gale. Jos sienos nuo seniausių laikų išrašinėsos įvairiais vardais. Matyt, jau daug laiko nemačiusios remonto. Tarp užrašų įrėžta ir kryželių, rodančių, kad čia ir mirčių būta. Pradėjome kalbėti, kad naktį girdime vaidenantis. Sumanėm, kaip dar daugiau jas prigąsdinti. Visos miegojom ant vienu *naru*, nutiestų skersai kameros. Mes visos trys laikėmės šalia viena kitos. Taip patogiau buvo veikti. Pririšome prie virvutės porą skardinių puodelių, iš kurių gerdavom, naktį virvutes imdavomės pamažu tampyti. Pasigirdavo skambesys. Mes pirmos pradėdavom šaukti. Paskui mus ir visos kitos. Atbėgdavo sargybinis, klausdavo, ko rėkiam? Mes sakydavom, kad vaidenasi. Apšaukdavo mus, kad tylėtumėm ir nueidavo sau. Mes, norėdamos, kad niekam nekiltų abejonių, pradėdavom melstis. Kartu su mumis pradėjo melstis ir kriminalinės. Šiaip jos niekada nesimelsdavo. Išmoko. Tai darėm kelias naktis. Sargybinis, išgirdęs triukšmą, ateidavo, atidaręs langelį pakraipydavo galvą, gal suabejodavo, ir, liepęs nurimti, nueidavo. Kriminalinės mums tapo geresnės, neskriaudė, neatiminėjo maisto, taigi, bendra baimė mus suvienijo. Visos bendrai meldėmės ir su baime laukdavome nakties. Vieną dieną mus po vieną pradėjo kviestis kalėjimo viršininkas. Klausinėjo, kas vyksta mūsų kameroje? Mes visos tvirtinom tą patį – vaidenasi, bijom ten būti. Nežinau, ar jis tuo patikėjo, ar ką suprato? Mūsų nebaudė, nieko daugiau nesakė. Bet po dienos mes, politinės kalinės, buvome atskirtos ir perkeltos pas politines. Tiesa, jau į suaugusiųjų kamerą. Vėl tapo ramiau.

Lukiškėse pirmą kartą gavau pasimatymą su mamyte. Ji, atvežusi man maisto siuntinėlių, tą pasimatymą išprašė. Bet koks ten pasimatymas, beveik nieko negalėjom girdėti, ką viena kitai sakėme. Mus skyrė grotuotas koridorius su keletu langelių atskirose pusėse. Prie kiekvieno langelio vienoje pusėje po kalinį, o kitoje koridoriaus pusėje prie tokio pat langelio – po atėjusį lankytoją. Visi šaukė vienas kitam, ką norėjo pasakyti. To koridoriaus viduriu vaikščiojo sargybinis. Mažai ką supratau, ką man sakė mamytė, ji taip pat mažai ką iš manęs išgirdo. Bet vis tiek buvo labai malonu, kad daugiau nei po metų galėjau pamatyti bent mamytės veidą. Verkėme abi iš džiaugsmo. Iš Lukiškių neilgam laikui buvau perkelta į kitą kalėjimą, esantį Vilniuje, netoli traukinių stoties. Tai buvo kalinių persiuntimo punktas. Neilgai trukus keletą mūsų, nepilnamečių, kartu ir kažkiek suaugusiųjų išvežė į Rasų lagerį – kalėjimą. Jis, kiek teko girdėti, buvo įkurtas sename vienuolyne. Čia kalėjo nemažai kalinių, politinių ir kriminalinių.

Rasų kalėjimas. Vilnius

Mus, politines kalines, apgyvendino atskiroje kameroje antrame pastato aukšte. Prisimenu mokytoją iš Keimės Barbutę Stumbrytę. Ji buvo tikra mūsų globėja ir užtarėja. Gerai mokėjo rusų kalbą, o tai buvo labai svarbu.

Šiame kalėjime mus siųsdavo į darbą. Čia jau gyvenome kiek laisviau, nerakinamose kameroje, valgydavome valgykloje. Dirbti man teko siuvykloje, siuvom maišus, buvo skirta norma, kiek reikėjo pasiūti per dieną. Nepamenu kiek. Paskui dirbau ceche, kur klijavom dėžutes cigaretėms. Viduryje to cecho virdavo didžiulis puodas klijų, nežinau iš ko. Mes tas dėžutes lankstydavom ir suklijuodavom. Darbas nesunkus, bet nuo klijų smarvės svaigdavo galva, pykindavo. Per dieną tos smarvės tiek prisiuostydavai, kad vakare būdavo bloga.

Bet blogiausia, ką teko čia patirti, – tai gyvenimas su kriminalinėm kalinėm. Su jomis tekdavo susidurti visur: darbe, valgykloje. Jos ateidavo ir į mūsų kameras, kadangi nebuvo rakinama, terorizuoti mus. Ne vieną kartą teko išgyventi baimę. Vieną dieną netikėtai įsiveržė pas mus dviese, viena iš jų, kalbanti rusiškai, rankoje laikė didžiulį peilį. Tiesiai pareiškė, ko atėjusios. O atėjo papjauti mūsų kameros draugės Staselės Mikėnaitės. Atseit jos sužinojusios, kad Staselė būdama laisvėje yra nušovusi rusų karininką. Kadangi jos esančios rusės, tai privalo atkeršyti už savo tautietį. Jos buvo teistos už žmogžudystę, penkiasdešimt devintas straipsnis, tai joms nieko nereiškę nužudyti dar vieną žmogų, juolab savo priešą. Visos labai išsigandom. Beveik nemokėjom rusiškai, o jos – lietuviškai. Gal ir mokėjo, bet nenorėjo kalbėti. Gerai, kad su mumis buvo mokytoja Barbutė Stumbrytė. Ji mokėjo rusų kalbą ir pradėjo su jomis derybas. Sakė, kad jos išgirdusios netiesą. Staselė dar tokia jauna esanti, nepilnametė, paimta iš mokyklos suolo, todėl negalėjusi padaryti to, kuo ją kaltino. Prašė ir maldavo pasigailėti. Mūsų buvo daugiau, berods keturios, o jos tik dviese, bet ginkluotos peiliais. Mes buvome užpultos netikėtai, todėl buvom nepasirengusios gynybai. Be to, ir auklėtos buvome visiškai kitaip. Barbutei pavyko užgesinti jų pyktį, bet išeidamos pagrasino, kad vis tiek įvykdys savo sprendimą, tik tai padarys viešai, kad visi matytų. Tuo parodys, kad už kiekvieną žuvusį rusą lietuviams bus atkeršyta. Po to įvykio mes iš tiesų bijojome. Labai saugojome Staselę, jos vienos niekur neleisdavome.

Čia būnant, mane vieną kartą aplankė mamytė su sese Emilija. Čia jau galėjome susitikti viename kambaryje, nors ir dalyvaujant sargybiniui. Pasimatymas truko neilgai, gal pusvalandį. Buvo skaudu išsiskirti.

Gal po pusmečio mus, politines kalines, vėl gražino į persiuntimo kalėjimą, prie traukinių stoties. Čia taip pat buvo kalinami politiniai ir kriminaliniai kaliniai, bet ilgai jie neužsibūdavo. Vyko nuolatinis judėjimas. Vienus atveždavo, kitus išveždavo. Ką į Rusijos lagerius, ką kur kitur – pagal paskirstymą. Kai buvom gražintos čia, supratom, kad jau užaugom ir artėja laikas, kai turėsime atsisveikinti su Tėvyne. Man jau buvo suėję septyniolika metų, ėjo aštuoniolikti. Buvau jau beveik pilnametė ir tikau vergiškiems darbams „plačiojoje tėvynėje“. Čia dar kartą gavau pasimatymą su mamyte ir Emilija. Atsisveikinom, lyg žinodamos, kad greitai nepasimatysime. Jei Dievas duos, gal tik po daugelio metų.

Kelionė į šiaurės lagerius

Atėjo 1948 m. žiema. Kalinius į šiaurę veždavo gyvuliniais vagonais, sudarę didžiulius etapus. Į vieną jų pakliuvau ir aš. Kartu važiavo ir kelios kalėjimo draugės: Birutė Krugiškytė, Marytė Juškevičiūtė, Janina Šiugždinytė, Aldona Maskolaitytė ir dar kelios, kurių pavardžių nepamenu. Vieną rytą persikirstymo kalėjime Vilniuje liepė pasiimti daiktus ir išeiti į kiemą. Šaukė pavardėmis ir rikiavo po penkias į koloną. Nusitęsė gana ilga eilė. Maišelius su savo menka manta nešėmės ant pečių. Apstoti kareivių su šautuvais ir šunimis, patraukėme į traukinių stotį, kur jau laukė gyvuliniai vagonai.

Abiejuose vagonų galuose buvo iš lentų sukalti gultai, ant kurių mes įsikūrėme. Bet į mūsų vagoną buvo suvaryta tiek daug moterų, kad visoms vietos ant gultų neužteko. Tad tos glaudėsi ant vagono grindų, vidury. Matėm, kaip į kitus

vagonus varė vyrus, jų buvo labai daug, ištisos kolonos. Apie pietus traukinių sąstatas pajudėjo. Sunku apsaityti tą širdies skausmą, kuris apėmė žvelgiant pro mažą grotuotą langelį į liekančius pušelėm apaugusius kalnelius. Juk nežinojome, kas mūsų laukia, koks likimas pasitiks svetimame krašte. Gal jau niekada negrįšime į savo tėvynę? Tokios liūdnos mintys sukosi kiekvieno iš mūsų galvoje. Ilgą laiką susimąstę tylėjome. O traukinys vis dundėjo, riedėdamas tolyn ir tolyn. Kuo tolyn nuo Lietuvos, tuo labiau keitėsi vaizdas pro langelį. Jau nebuvo matyti tokių gražių, vaizdingų kalnelių su miškais. Kiekvieną rytą sargybiniai praverdavo mūsų vagono duris ir greitai visas suvarydavo į vieną vagono galą. Taip po vieną stumdami į priešingą pusę mus suskaičiuodavo. Tikrindavo, ar visos tebeesame. Tai atlikdavo labai greitai, pagal duotą komandą. Kai traukinys sustodavo kur nors stotyje, du vyrai, greičiausiai iš kriminalinių, atnešdavo katilą kažkokią viralo, panašaus į sriubą. Gaudavome ir po gabalėlį duonos. Beveik kiekviena dar turėjom šiokių tokių likučių iš siuntinėlių, gautų dar Lietuvoje. Didelio alkiro dar neįjautėm. Traukiniui riedant tolyn į šiaurę, vagonė darėsi šalčiau. Kad bent kiek praskaidrintume savo liūdnas mintis, meldėmės visos kartu garsiai. Tarpais užtraukdavom dainą apie tėvynę, kuri jau buvo likusi toli už mūsų. Dažnai mūsų dainą nutraukdavo garsus sargybinių beldimas į duris, palydimas bjaurių keiksmų. Šaltis ir maisto trūkumas – tai dar ne patys blogiausi dalykai, kankinę mus kelionėje. Baisiausia būdavo, kai reikėdavo atlikti gamtinius reikalus. Niekur per visą kelionę, kuri truko apie dvi savaites, mūsų į tualetą neišleido. Vagono grindyse buvo nedidelė skylė, tik ja tam reikalui ir naudojomės. Važiuojant tolyn į šiaurę, ta skylė užšaldavo. Nebuvo kas daryti. Jokio įrankio, kuriuo galėtume ją pramušti, neturėjome. Mums buvo duotas samtis ilgu mediniu kotu atneštai sriubai išpilti į katilėlius. To samčio kotu ir pramušinėjome ledą. Jį nuplauti po tokių procedūrų nebuvo kur ir kuo. Tai truputį skudurų apšluostę pilstėme sriubą. Ir nieko, nė viena nuo to nesusirgome.

Kai jau artėjome prie Pečioros Komijos, pamatėme pro langelį kalinių lagerius, aptvertus aukšta, spygliuota viela, su sargybos bokšteliais ant kiekvieno kampo ir ties viduriu. Kuo labiau tolome į šiaurę, tuo lagerių daugėjo. Vieni matyti buvo arti geležinkelio, kiti – toliau. Šaltis buvo toks didelis, kad naktį miegant prie vagono sienos prišaldavo plaukai. Mat nuo mūsų kvėpavimo atsirasdavo garų ir sienos apledėdavo.

Inta, Komijos ASSR

Pagaliau atvykome į paskirtą vietą. Tai buvo Inta, Komijos ASSR. Čia mus išlaipino ir vėl perskaičiavę išrikiavo. Buvo labai šalta, apie keturiasdešimt laipsnių šalčio. Vyrų ir moterų kolonas nuvedė atskirai į netoliese esantį lagerį. Šis lageris buvo skirstymo punktas. Iš jo kaliniai buvo skirstomi į visus toje zonoje esančius lagerius. O jų šiame krašte buvo labai daug. Daug anglių kasyklų, kur dirbo beveik tik kaliniai, tik prižiūrėtojai ir tarnautojai buvo laisvieji, dar buvo kareivių, kurie nuveddavo ir parvesdavo iš darbo. Pirmiausiai šiame lageryje mus nuvedė į pirtį. Buvo tikras išganymas po ilgos ir vargingos kelionės pajusti šilumą ir vandenį. Gavom kažkokią dvokiančio skysčio išsitempti nuo parazitų ir po mažytį gabalėlį ūkiško muilo. Vėliau atėjo į pirtį vyras kirpėjas, kuris mašinėle

nukirpo tam tikrose vietose plaukus. Mėginom tam priešintis, bet niekur nedingsi, mūsų žmonėmis čia niekas nelaikė. Todėl nė galvot apie gėdą ar pažeminimą neturėjom teisės. Klusniai vykdėme tai, kas pasakyta.

Šiame lageryje išbuvaui visai neilgai. Čia niekas ilgiau neišbūdavo. Mus visas, atvežtas tuo etapu, pervežė į kitą, ketvirtą, moterų lagerį. Tai buvo vienintelis politinių kalinių moterų griežto režimo lageris šioje zonoje. Čia mūsų buvo apie 4 000. Vyrų lagerių čia buvo keliolika, vien politinių. Prieš mus čia atvežant, politiniai kaliniai buvo atskirti nuo kriminalinių. Tai buvo didelė laimė. Kiek teko girdėti iš pasakojimų, kad būti kartu su jais – didesnė kančia negu pati nelaisvė ir lageris. Tarp mūsų, politinių kalinių moterų, neįvyko jokių žiaurių žudynių, nors buvome įvairių tautybių. Daugiausia buvo vakarų ukrainiečių, lietuvių, latvių, lenkių, rusių, viena kita estė. Visos lietuvės laikėmės drauge, viena kitą palaikėme, nors buvom išskirstytos po įvairias brigadas.

Iš pradžių patekau į lietuvių brigadą. Jai vadovavo Julija Kriaučiūnaitė iš Pānevėžio. Lietuvės šioje brigadoje sudarėme daugumą. Buvo dar kelios ukrainietės, pora latvių. Čia atvykusios gavome žieminių drabužių, tai buvo vatinės kelnės, apatinės ir viršutinės, dveji vatiniai apsiaustai, vadinami *bušlatai* ir *tielagrejkos*, juos rengdavomės vieną ant kito. Šaltis žiemą čia siekdavo iki 45 laipsnių. Dirbti tekdavo visą dieną lauke, todėl ir toks apdaras negalėjo apsaugoti nuo nušalimų. Kojoms apsiauti davė veltinius, bet jie išnešioti, nenauji, matyt, ilgą laiką tokių pat kalinių nešioti. Vietoj kojinių gavom ir po porą autų kojoms apšildyti. Davė ir porą vatinių pirštinių, didelių, taip pat išnešiotų, krisdavo nuo rankų. Tai ir visas kraitis. Apsirengusios tais drabužiais sunkiai viena kitą bepažinome. Taip parėdytos jau po dienos buvome išsiųstos į darbą. Rytais, 5 valandą, mus prikeldavo garsūs skambalo dūžiai. Lagerio zonos viduryje buvo pakabintas geležinkelio bėgių gabalas. Smūgiai į jį keldavo didelį garsą. Skubiai kildavom iš savo kietų, siaurų guolių ir puldavom rengtis. Barako sekcijos budėtojas nešdavo iš čia pat esančios džiovyklos mūsų vatinius apdarus ir kojų apavą. Juos versdavo barako viduryje į krūvą. Koks kildavo šurmulyš, kol apie šešiasdešimt žmonių atsirinkdavo savo daiktus. Būdavo, kad kai kam nieko nelieka arba lieka visai nunešioti ir suplyšę daiktai. Man vieną rytą neliko vatinių kelnų. Tai dienai pasiskolinau iš vienos draugės lietuvaite, kuri sirgo ir turėjo atleidimą nuo darbo. Kitą rytą, kai tik atnešė drabužius, puoliau pirmoji ir nučiupau kažkieno kelnės. Tegul kita suka galvą, iš ko pagriebti! Žiopsosi – prapulsi. Ilgai negalėjai dairytis, reikėjo skubėti rikiuotėn, eiti valgyklon. Gaudavom duonos davinį visai dienai, apie 300 gramų, ir šiokių tokių pusryčių, nes dirbti teks visą dieną, o pietų gausim tik vakare, grįžę iš darbo. Pavalgę pusryčius eidavom prie lagerio vartų, čia rikiuodavomės brigadomis. Ateidavo prižiūrėtojos kariškomis uniformomis ir atlikdavo kratą. Kiekvieną atskirai iškratydavo ir tik tada praleisdavo į priekį. Taip slinkdavo pilka vergų minia, labai ilga, apie 3 000 moterų. Vyrų lageriai buvo atskirai. Išleisdami pro lagerio vartus kiekvieną brigadą atskirai, eilėmis sustojusią po penkias, keli sargybiniai atidžiai mus suskaičiuodavo. Kitoje vartų pusėje, laisvojoje, mus perimdavo sargybiniai su savo vyresniuoju. Jie buvo atsakingi už mus, kad nepabėgtume, prižiūrėjo dirbančias, o vakare, po darbo, vėl parvesdavo ir perduodavo sargybai prie vartų. Čia vėl skaičiuodavo, kratydavo,

kad ko nors neišsineštumėm. Į darbą ir iš jo vedavo keturi penki sargybiniai su vienu arba dviem didžiuliais šunimis. Tik išėjus pro vartus, sargybinių vyresnysis pasakydavo jau visiems atmintinai žinomą priesaką, kuri išvertus į lietuvių kalbą, skambėtų taip: „Kaliniai, dėmesio, eilėje einant nesidairyti, nekalbėti, iš eilės į eilę nepereiti, žingsnis į kairę, žingsnis į dešinę – ir sargybiniai imasi ginklų be perspėjimo. Imtis už parankių, žengte marš.“ Ir nuvingiuodavo minia, apstota sargybinių, ginkluotų šautuvais ir automatais. Ar galėjo dar kur pasaulyje būti kita tokia šalis, kur tokie platūs ir turtingi žemės klodai ir tiek daug nelaimingų beteisių vergų? Mūsų pavardes pakeitė numeriais. Niekur pavardėm nevadino. Mano numeris buvo P-66. Juos nešiojom prisisiuvę ant nugaros. Kad ir kiek drabužių būtum apsirengęs, ant kiekvieno privalėjo būti numeris. Be jo niekur nė žingsnio. Tuo numeriu tave pašaukė ir turi atraportuoti viską apie save. Pavardę, vardą, gimimo metus, kaltinamąjį straipsnį ir bausmės laiką.

Į darbą eidavom toli, 7–8 kilometrus. Darbų būdavo įvairių. Dažniausiai kasdavom griovius, nes reikėjo nutiesti kelius į naujas statomas šachtas. Žemė būdavo giliai išalusi, net ir per trumpą vasarą išalas išlikdavo. Tai viršutinį sluoksnį žemės, pirmiausiai samanų ir durpių, kirsdavom kirviu gabalais. Pasiekusios žemę, iškapodavom *kirkomis* (kirtikliais, laužtuvais), tam ir skirtomis. Brigadininkė, taip pat kalinė, dažniausiai rusė, atmatuodavo kiekvienam skyreliui, jame dirbdavom po 3–4 moteris, tos dienos normą. Neįvykdžiusios normos, gaudavom sumažintą maisto davinį, kuris ir taip buvo labai menkas. Todėl kiekviena stengėmės kiek galėdama, kad norma būtų įvykdyta. Kai vakare išgirdavom tolumoje fabriko sirenos kaukimą, pranešančią darbo pabaigą, rikiuodavomės kelionei į vadinamuosius namus. Reikėjo dar tokį patį kelią atgal pareiti, kad ir kaip būtum pavargęs. Niekam nepasiguosi, niekas neužjaus. Juk visos tokios pat nelaimingos. Mūsų aprėdas per dieną pavirsdavo ledu. Sunku buvo judėti. Dirbdamos prakaituodavom, o stiprus šaltis lauke tą drėgmę paversdavo ledu. Taip per dieną tapdavom ledo luitais. Todėl kai vakare grįžusios į baraką nusirengdavome, mūsų drabužiai stati stovėdavo. Tik kai atsileisdavo, galėdavom nunešti į džiovyklą.

Kai sulaukdavom nors ir labai trumpos vasaros, būdavo lengviau. Griovius kasti taip pat palengvėdavo. Sumažėdavo išalas ir darbas greičiau eidavosi. Kurį laiką, būnant Intos lageryje, teko dirbti smėlio karjere. Atvažiuodavo sunkvežimiai, o mes juos kastuvais primesdavom smėlio. Jį vežė į miesto statybas, kur dirbo vyrai, politiniai kaliniai. Jie Intos mieste statė namus, tiesė gatves, tiltus. Visą, patį juodžiausią, darbą atliko kalinių rankos. Reikėjo nukreipti Intos upės vagą kita linkme, mes, moterys, tam iškasėme ilgą ir gilų kanalą. Pradėjome kasti vasarą; kol pradėjo stipriai šalti, jis buvo baigtas. Jį kasėme apie 500 moterų. Kasėme kastuvais, laiptais kasdamos leidomės žemyn, žemes permesdamos tais laiptais vis aukštytyn. Ten jau kitos mesdavo į sunkvežimį. Kai baigėm kasti, vanduo buvo paleistas naujaja vaga. Vėliau išgirdom, kad per radiją buvo pranešta, jog kanalą iškasė komjaunuoliai savanoriai. Buvo be galo pikta tai girdėti.

Blogas maistas, sunkus darbas ir nežmoniškas sargybinių čekistų elgesys vedė prie visiško fizinio ir dvasinio išsekimo. Vien tai palaikė, kad mūsų buvo daug, viena kitą guodėm ir nepraradom vilties, kad kada nors išauš laisvė.

Vieną kartą buvau stipriai apsinuodijusi maistu, greičiausiai sugedusiomis žuvimis, kurių mums kartais duodavo. Nuo nepalaujamo viduriavimo taip nusilpau, kad sunkiai paeidavau. Eidama iš medicinos punkto, kur gydytoja dirbo tokia Olga Michailova, taip pat kalinė, nugriuvau prie tako į sniego pusnį. Buvo jau tamsu, žiemą anksti temdavo. Nežinau, kiek laiko taip išgulėjau, tikriausiai neilgai, nes kitaip būčiau sušalusi. Mane pastebėjo kalinės, eidamos pro šalį, pakėlė ir parvedė į baraką. Jeigu ne jos, būčiau sušalusi, nes pati jau nepajėgiau atsistoti ir pareiti. Po to porą dienų nėjau į darbą, gavau atleidimą. Draugės man atidavė geresnį savo maisto kąsnelį. O, duona kasdienine! Tai buvo didžiausia tuometinė svajonė. Atrodė, jog žmogui daugiau nieko nereikia, kad galėtum jaustis laimingas, tik turėti tos juodos duonos iki soties. Ten ji buvo kažkokia netikra, su priemaišom, kalbėdavo, kad su pjuvenom maišyta. Mums ji vis tiek kvėpėdavo. Būdavo, kartais tą mums skirtą dienos normą išduodavo iš vakaro. Pasidedi tą gabalėlį po galva, pagalvę pakėlus, į spintelę bijai dėti, kad kas atėjęs neišneštų. Nuo jos kvapo per naktį sunkiai gali užmigti, jis vis gundo atsilaužti nors gabalėlį. Atsilauži vieną, kitą, žiūri, kad rytojui jau mažai kas belikę. O juk ir ryt reikės dirbti, gyventi ir taip pat norėsis valgyti.

Į namus per metus galėjome parašyti du laiškus, ir tuos pačius tik rusų kalba. Kaip sugebėjau, taip rašiau. Jus cenzūruodavo, todėl nei tiesos rašyti, nei skūstis kuo nors negalėjai. Mamytė tokį laišką gavusi nešdavosi pas ką nors, kad perskaitytų, tada dar rusiškai nedaug kas suprato. Kiek galėdama ji stengėsi mudviem su broliu Augustu pasiųsti po siuntinėlių. Augustas tuo laiku taip pat buvo Intoje, pirmame vyrų lageryje. Dirbo I šachtoje, kasė anglis. Tarp mūsų, kalinių, buvo daug tokių, kurie gaudavo iš namų siuntinių. Gaudavo tos, kurių namiškiai dar nebuvo ištremti iš Lietuvos. Bet buvo daug ir tų, kurios iš niekur nieko negaudavo. Lietuvaitės draugiškai dalydavosi su tomis, kurios nieko negaudavo. Buvom lyg viena bendra šeima. Gražiai stengėmės švęsti religines šventes: Kalėdas, Velykas. Taupėm duonos po gabalėlį, cukraus, šį tą atsidėdavome iš gautų siuntinių. Net ir tortą išmokom pasigaminti. Duoną sudžiovindavom ant krosnies, ją sutrindavom, suvilgydavom saldintu vandeniu, iš gautos tešlos darydavom blynus, juos pertepdamos iš namų gauta uogiene, kai jos neturėjom – ir margarinas buvo gerai, jo taip pat kai kam atsiųsdavo. Na, štai ir pasigaminam tortą. Vidury barako patiesiam paklodę, tiesiai ant grindų – stalas. Ant jo sudedam turimas vaisės. Tai mūsų Kūčios. Pasimeldžiam ir sutūpę aplinkui valgom. Pasidalijam, kad bent po kąsnelį išeitų kiekvienai.

Kartu barake gyvenusios kitų tautybių moterys į mus pagarbiai žiūrėdavo, kuo galėdamos padėdavo. Kai būdavo jų šventės, ukrainiečių, rusių, mes joms padėdavom. Reikėjo saugotis ir lagerio prižiūrėtojų. Jiems nepatikdavo, kai pamatydavo mus taip gražiai bendraujančias. Ypač švenčiant religines šventes. Jie norėjo mus matyti nuolat tik liūdinčias ir atgailaujančias. Mes to jiems neparodėm.

Įvairių žmonių, keisčiausių įsitikinimų turinčių, teko sutikt šioje belaisvių minioje. Buvo ukrainiečių vienuolių, kurios dar laisvėje būdamos nepripažino jokios valdžios, neidavo į valdišką darbą, rinkimus ir t. t. Už tai buvo teistos ir atvežtos į mūsų, politinių kalinių, lagerį. Jos ir čia neidavo į darbą, neėmė valdiško maisto, neidavo į pirtį, nes ir ji juk valdiška. Tą patį maistą, kai iš valgyklos

parnešdavom mes, valgė, nes imdavo jį iš mūsų rankų. Jas dažnai uždarydavo į karcerį, ten jos visai nusilpdavo, nes nieko nevalgė, negėrė. Tada jas vėl gražindavo į baraką. Mes pykdavom, kad jos neina su mumis į pirtį. Kai šalia miega arba būna netoli nežinia kada prausešis žmogus, sunku įsivaizduoti, kokie kvapai sklinda. Sargybiniai mums liepdavo prievarta vesti, jos neidavo. Tada nešdavom užsikėlusios ant neštuvų, parsineštų iš ligoninės. Nešdavom sukibusios keturios. Dažnai benešant jos tyčia persisverdavo per neštuvų kraštą ir krisdavo ant žemės. Užkeliam ir vėl nešam. Taip kol kelias sunėšiodavom, labai pavargdavom. Jų mūsų barake buvo berods penkios. Nunešus dar reikėjo nurengti ir nuprausti, pačios nieko nedarė. Guli lyg sustingusios ir viskas. Sargybiniai būtų jas mušę, o mums buvo gaila, todėl kantriai atlikdavom tą darbą kartą per mėnesį. Išpraustos į baraką pareidavo pačios, nereikėdavo nešti.

Po kurio laiko jas surinko iš barakų ir kažkur išvežė. Baigėsi mūsų vargai. Žiaurus, sadistiškas sargybinių elgesys darė gyvenimą sunkiai pakeliamą. Ne tiek lageryje, kiek už jo ribų. Daugelį sargybinių mes jau iš matymo pažinojome. Todėl išvedamos pro lagerio vartus į darbą jau žinojom, į kieno rankas atiduodamos ir nuo ko priklausys mūsų tos dienos likimas. Buvo neblogų kareivėlių, kurie elgėsi visai žmoniškai. Vasarą, kai dirbdavom smėlio karjere, visai netoli buvo *sovchozo* kopūstų laukas. Geras sargybinis mums vienai kitai leisdavo nubėgti į tą kopūstų lauką ir parsinešti kopūstų galvų. Jas bematant pasidalijusios suvalgydavom kaip didžiausią skanėstą. Bet tokių „švenčių“ pasitaikydavo retai, nes gerų sargų taip pat buvo tik vienas kitas. O ir tarp savęs jie turėjo sutarti ir pasitikėti. Galėjo vienas kitą išduoti. Geriausi buvo kariuomenėje tarnaujantys leningradiečiai. Iš kitų jie išsiskyrė išsiauklėjimu, žmonišku elgesiu. Nuo sargybinių priklausė viskas. Jie turėjo teisę mus nušauti, pasakė, kad mėginom bėgti. Ir jie visada būtų teisūs. Tokių žiaurų susidorojimą teko matyti ne vieną. Kartą rudenį kasėme bulves tarybiniam ūkyje, vadinamame *sovchozu*, ten augino tokios veislės bulvės, kurios labai greitai užauga. Mūsų brigadą nuvedė jų kasti. Visą lauką aptvėrė spygliuota viela, o kampuose stovėjo sargybiniai. Viena lenkė, matyt, norėjo paimti jai iš rankų iškristusią bulvę, todėl mažu žingsneliu peržengė vielos užtvarą. Pasigirdo šūvis, ir ji parkrito ant žemės. Aimanuodama ir konvulsijų traukoma ji keletą žingsnių nusirito į draudžiamą zoną už vielos. Norėjom prie jos priėti ir kuo nors padėti, prašėm, maldavom sargybinių, bet jie buvo griežti ir nepermaldaujami. Tikriausiai patys sargai pranešė savo vyresnybei, nes greitai atvažiavo iš Intos miesto vyriausiasis lagerių viršininkas. Sargybiniai jam paaiškino, kad sužeistoji norėjo pabėgti. Tuo momentu ji jau buvo keletą žingsnių nusiritusi už vielos. Tikriausiai pagyrė ištikimą sargą, taip gerai atlikusį savo pareigą. Vėliau išgirdom, kad už gerą tarnybą ir nuopelną gavo atostogų. Sužeistąją įkėlėm į atvykusį sunkvežimį, kulkos jai buvo pažeidusios vidurius. Bevežant į lagerį ji mirė. Liko jos ketverių metų dukrelė, kuri augo vaikų namuose, šalia mūsų lagerio. Vieną kartą per savaitę mamoms leisdavo vaikus aplankyti.

Pasakojo, kad dukrelė dar ilgai vis laukdavo savo mamos, nežinojo, kad daugiau jau niekada jos nepamatys. Mūsų paaiškinimų niekas niekada neklausė. Juk, jų nuomone, buvome ne žmonės, tik gyvi padarai, kurių žinojimas nesvarbus. Buvo ir daugiau panašių aukų. Ukrainietė mergaitė buvo nušauta bekasanti nuo

geležinkelio bėgių sniegą. Mat norėjo perduoti garvežio mašinistui laišką, kad išsiųstų į namus. Sargas pastebėjo ir be jokio perspėjimo paleido šūvį. Mergaitė iš karto krito negyva. Įvairūs pasityčiojimai iš kalinių buvo kasdienybė. Itin žiaurus buvo azijiečiai. Sugalvodavo būdų, kaip kankinti. Vieną kartą žiemą, kasant griovius, neatsimenu, kuo nusikalto vokietė Fryda. Greičiausiai, kad nepatiko budeliams. Ją vieną, atskyrę nuo mūsų, pastatė toliau, apie kojas apibrėžė nedidelį ratelį ir liepė nejudėti. Netoli pastatė sargybinių. Liepė jai nejudėti, net nekryptelėti, nejudinti kojų, o pradėjus judėti, sargybiniui sakė šauti be perspėjimo. Mes matėm, kaip jos veidas pamažu balo, nes buvo apie keturiasdešimt laipsnių šalčio. Verkėm, maldavom pasigailėti. Tokiame šaltyje ramiai pastovėjus stingo visas kūnas, tuo labiau kojos. Bepigu buvo sargybiniams, jie vilkėjo dvejus kailinius, buvo apsiavę šiltais veltiniais, rankos su šiltomis pirštinėmis. O mūsų apranga, ypač apavas, senas, suplyšęs. Neatsimenu, kiek laiko ją išlaikė stovinčią, bet kai leido mums prieiti artyn, ji stovėjo kaip stulpas, negalėjo pajudinti kojų. Visaip mėginome ją sušildyti, mankštinome, sutūpusios pūtėme šiltą orą. Daugiau niekaip negalėjome padėti, pačios šalome. Nuo mūsų darbo vietos iki lagerio turėjome tolokai pareiti. Pasistatėme ją rikiuotės viduryje ir už parankių paėmusios, pusiau nešdamos, parsivedėm į lagerį. Nuavusios batus pamatėme, kad kojų pirštai visai pabalę. Atrodė nušalę, bet dar nebuvo taip, kad reikėtų juos šalinti. Kaip išmanėme, taip pačios gydėme. Jeigu būtų reikėję operuoti koją, čia nebūtų buvę nei kur, nei kam atlikti tokią operaciją. Pamažu kojų sutinimas praėjo, Fryda ir toliau su mumisėjo į darbą. Jau daug vėliau, po Stalino mirties, girdėjau, kad Fryda, kaip Vokietijos pilietė, gavo leidimą išvykti į Vokietiją. Tikriausiai ji taip ir padarė. Ir ji niekada nepamiršo savo kančių.

Išsakyti visas patirtas kančias nebūtų įmanoma. Kiek kartų teko po sunkaus darbo, vedamoms išsiutusiu sargybinių, bristi per galias, ant kelio telkšančias balas. Kai vesdavo žmoniškumo nepraradę sargai, mums leisdavo tas balas apeiti. O sardistai vertė bristi per jas. Kai vieną kartą pabandėm pasipriešinti, priėjusios balą sustojom, sargybos vyresnysis davė komandą šauti į mus. Sutarškėjo užtaisomi automatai, ir mes žengėme į tą balą. Purvino vandens buvo iki pusės blauzdų. Kai išlipome, batuose žliugsėjo vanduo. Ėjome toliau. Visa tai stebėjo iš tolo kaliniai vyrai, kurie statė daugiaaukštį namą Intoje. Jie garsiai šaukė sargybiniams, kad Dievas juos nubaus už tokį žiaurų elgesį, ir vadino juos bjauriais vardais. Bet šie tik dar labiau niršo ir elgėsi kaip tikri Stalino čekistai.

Būdavo, kad nukentėti tekdavo net dėl savo tautybės. Kartą mūsų brigados lietuvaitės patekome čekistų nemalonėn. Buvo žiema. Visą dieną kirtusios ir plėšusios išalo sukaustyta žemę, sulaukėme sirenos kaukimo, skelbiančio darbo pabaigą. Temo. Sargybiniai įsakė kalinėms rikiuotis kelionei namo. Eiti reikėjo apie 8 kilometrus. Kolona susidarė ilga, ją sudarė apie 300 kalinių moterų.

Mus, lietuvaites, pagal sargybinių turėtą kartoteką, iššaukė iš rikiuotės po vieną ir surikiavo atskirai. Visa kolona nulingavo lagerio link, o mes, 30 moterų, keturi kareiviai, du vilkšuniai, likome vietoje. Kai kolona nuėjo, mus išvedė į kelią, vėliau suvarė į pakelės griovius ir liepė eiti. Sniego buvo iki pažastų. Bridome vorele, kojas keldamos kone virš galvos. Kareiviaiėjo keliu atstatę automatus, vilkšuniai draskėsi pririšti už pavadėlių. Pirmajai eiti buvo sunkiausia,

todėl stengėmės nepastebimai keistis. Nežinia, kiek kelio taip nuėjome. Jie ragino mus skubėti, bjauriai keikėsi ir sakė, kad mes liksime šiame griovyje amžinai gulėti. Janutei Šiugždinytei pasidarė bloga, kraujas prasiveržė per nosį ir burną. Pradėjome visos šaukti, raudoti. Tai pamatę sargybiniai leido išeiti į kelią. Pati paeiti Janutė nepajėgė, ją nešėme ant rankų pasikeisdamos. Iki lagerio vartų dar buvo ilgokas kelio galas. Kai pasiekėme vartus, mums atrodė, kad jie švietė lyg pasiektas išganymas. Niūri, vielomis apraizgyta lagerio zona mums atrodė lyg užuovėja nuo patirto siaubo. Maži, beteisiai žmogučiai dar mėginom kam nors pasiskusti, kvietėme prie vartų lagerio viršininką, bet jis neatėjo, nekreipė dėmesio. Vos paeinančios, slegiamos suledėjusių vatinių parėjome į baraką. Danguje žibėjo žvaigždės, spigino šaltis, Kūčių vakarą šventė krikščioniškas pasaulis. Mums, buvusioms ten tą vakarą, ši Kūčių šventė liko atminty visam gyvenimui.

1952 m. žiemą sudaryta speciali komisija atrinko stipresnes kalines, sudarė apie 2 000 moterų etapą, išvežė mus arčiau Pečioros, į Lemjų, miško darbams. Vežė traukiniu, kelionė truko neilgai, apie dvi paras.

Lemjus, Uchtinsko rajonas, Komijos ASSR

Išlaipintos iš traukinio labai ilgai ėjome takeliu tarp miškų. Nežinia, kiek kilometrų taip nuėjome. Aplink nebuvo matyti nė gyvos dvasios. Jokio gyventojų, jokios švieselės. Tik miškas, žvaigždėtas nakties dangus, siauras takelis ir mes, ilga, neužmatoma vora slenkančios pirmyn. Dar sargybiniai su šunimis tarp mūsų. Taip vis ėjome ir ėjome. Sustoti neleido nė valandėlei.

Jau turbūt buvo vėlyva naktis, kai priėjome apleistą, matyt, kažkada kalinių gyventą lagerį. Jis buvo visiškai tuščias. Čia apsistojome nakvynei. Išskirstė mus po tuščius ir šaltus barakus. Turėjom savo maišeliuose šiek tiek įsidėto maisto, užkandome ir, prisispaudusios viena prie kitos, mėginome nusunūsti. Nuovargis buvo begalinis, todėl netrukus užmigome. Pažadino sargybinių riksmi, raginimai keltis, rikiuotis tolimesnei kelionei. Pakilusios drebėjome nuo šalčio, gėlė visą kūną. Kai išsirikiavom, vėl visą koloną perskaičiavo, tada iškeliavome toliau. Taip ėjome dar tolokai.

Pagaliau priėjome kitą lagerį, įsikūrusį vidury miškų. Čia jau radom įvairių tautybių moterų. Mudvi su Stasele Paulauskaite patekom į vieną baraką, į tą pačią brigadą, ir įsikūrėme ant gretimų *narų*. Abi kartu dirbome miške, kur reikėjo pjauti ir genėti medžius. Darbas buvo labai sunkus. Į darbą eidavom apie 7–8 kilometrus – ten ir atgal. Nuėjus į vietą brigadininkė, dažniausiai rusė, atmatuodavo miško gabalą, jį ir turėdavom sudoroti. Žiemą pirmiausia reikėdavo atsikasti sniegą, nupjauti medį, nugenėti šakas, medžius supjaustyti nustatytu ilgiu. Tada ateidavo kita kalinė su pakinkytu arkliu ir tuos medžius prisirišusi vilkdavo į sandėlį. Iš čia miškovežiais jau ne kaliniai, o laisvi žmonės vežė toliau, į prie geležinkelių esančius sandėlius.

Medžius pjovėm rankiniais pjūklais, vadinamaisiais *bučkiais*. Pas mus, Lietuvoje, aš tokių niekur nemačiau. Juo pjauti reikia vienam, nes tik viena rankena. Mudvi su Stasele viena medžius leisdavom, kita genėdavom šakas, vis pasikeisdamos. Šakas dar reikėjo sudeginti. Bet tik žiemą. Vasarą jas tik kraudavom į krūvas. Vasarą dirbti miške buvo dar sunkiau. Kamuodavo daugybė uodų,

mažyčių muselių, mašalų. Itin sunku buvo apsiginti nuo mašalų. Nors turėjom tinklę ant veido, jie pralįsdavo pro mažiausią plyšelį, lindo į nosį, į burną. Tai labai apsunkindavo darbą.

Užduotą normą turėjom vykdyti. Neįvykdžiusiems mažindavo maisto davinį, kuris ir taip buvo menkas. Nuo bado ir visiško išsekimo gelbėjo retkarčiais gaunami iš namų siuntinėliai. Juos kiek išgalėdama vis siuntė mamytė.

Išbuvus šiame lageryje apie metus, 1953 m. vasarą pervežė į kitą, esantį kitoje geležinkelio pusėje, lagerį. Jis taip pat buvo toli miškuose, ant upės, kurios pavadinimo nepamenu, kranto. Šį kartą eiti pėsčiomis nereikėjo, nes vasarą keliai buvo išvažiuojami. Vežė mus susodintas į sunkvežimį. Šiame lageryje laukė tokie pat miško darbai. Mus, lietuvaites, išskirstė po kitas brigadas tarp kitataučių. Patekome po vieną, dvi. Tai dar labiau apsunkino gyvenimą.

Sunkiausias darbas čia buvo, kai reikėdavo pakrauti medžius į miškovežius. Viską atlikti turėjome rankomis, nebuvo jokios technikos. Per dieną tokių mašinų pakrauti tekdavo keletą. Reikėjo skubėti, nes vairuotojai ilgai laukti nenorėjo. Mes, sukibusios po kelias, kiekvieną medį ritinome ir kėlėme aukštyn į mašiną. Kiek medžių mūsų pavargusios rankos tada sukėlė, niekas neskaičiavo.

Po kurio laiko keletą mūsų, taip pat mane ir dar vieną lietuvaite – Verutę Klimaitę, pasiuntė statyti namelio. Nežinojome, kas jame turės gyventi. Statėme namelį iš netašytų rąstų. Tarpais atėdavo kažkoks vyriškis, duodavo patarimų. Namelį pastatėme, visai neblogas išėjo. Vidų iškalėm balanom, išstinkavom moliu, išbaltinom kalkėmis. Sakėm, kaip būtų gerai jame apsigyventi. Deja, jame apsigyveno kažkas iš sargybinių. Statyboje dirbti buvo daug lengviau, todėl gailėjomės, kai tas darbas baigėsi. Čia niekas normų nenustatinėjo, nereikėjo taip skubėti.

Papūtus gaivesniems vėjams Rusijoje, pamažu ir lageryje gyvenimas pradėjo keistis. Pirmasis pokytis – leido nusiimti numerius nuo nešiojamų drabužių nugaros. Prisimenu, kaip išvedė iš visų barakų kalines, išrikiavo į koloną, o kažkoks atvykęs kariškis perskaitė iš lapo pranešimą, kuriame buvo parašyta, kad partija ir vyriausybė mumis labai rūpinasi, kokia geraširdė yra tarybų valdžia, todėl nuo šios dienos mums leidžia nusiimti numerius. Žinoma, tuomet mums tai daug reiškė, todėl su džiaugsmu puolėme viena kitai nuo nugaros tuos numerius plėsti. Vienos metė ant žemės ir trypė kojomis, kitos pasiliko atminimui. Netrukus, didelį būrį kalinių, taip pat ir mane, pervežė į dar kitą lagerį, netoli geležinkelio bėgių. Čia laukė patys sunkiausi darbai per visą lageriuose išbūtą laiką. Patekau į Veros Gubenok brigadą, kuri dirbo prie geležinkelio, medžių sandėlyje. Kraudavom medžius į vagonus. Pirkrauti juos reikėdavo labai greitai, per nustatytą laiką. Vėluojant pakrauti, kažkam reikėjo brangiai mokėti už vagonų prastovą, todėl kildavo triukšmas, jeigu nespėdavom ir kelias minutes vėluodavom. Galvas mums buvo gatavi nusukti. Vieną vagoną kraudavom dviese. Taip buvom suskirstytos prie kiekvieno vagono estakadų. Mudvi su latve Vilmute dirbom poroje. Sunku apsaityti, koks tai pragariškas darbas. Pasitaikydavo storų medžių, o žiemą apledėjusiais laiptais tą storą medį reikėdavo atridenti, užstumti aukštyn, iki vagono viršaus, numesti ir žiūrėti, kad jis tiksliai nukristų, nebūtų per daug išsikišęs iš vagono galo. Medžiui netinkamai nukritus, reikėdavo nulipti žemyn į vagoną ir tempti tą medį į vietą. Kartais taip tekdavo daryti keletą kartų. Prikrovus rei-

kėjo pastatyti stovus ir užkalti skersiniais. Viskas turėjo atitikti standartus. Nuo baisaus skubėjimo prakaitas upeliais tekėdavo, nors lauke būdavo didelis šaltis. Nebuvo nė naktį ramaus poilsio. Gana dažnai vagonai atvažiuodavo naktį. Tad mus keldavo bet kada naktį. Būdavo, tik atsiguli po varganos dienos, jau apima pirmas saldus miegas, o čia jau vėl kelias: surinka ant viso barako *padjom* (keltis). Pašoki, visos gyslos dreba, rengiesi vėl į darbą. Kieme rikiuojasi dvi ar trys brigados. Yra buvę, kad vienus vagonus prikrauni, atvažiuoja kiti. Vieną kartą prikrovus du, atvažiavo trečias. Mes jau visiškai buvom netekusios jėgų. Sugulėm ant grindinio ir pasakėm, kad tegul daro, ką nori, mes daugiau nepajėgiam, tegul nors ir sušaudo. Ką darys, visų nešaudys. Mus parvedė į lagerį, o į mūsų vietą atvedė kitas brigadas. Čia kankintis teko dar ilgą laiką.

Galiausiai atėjo 1954 m. pavasaris. Vieną dieną mane ir dar porą merginų, taip pat ir lietuvę Janiną Žiūrytę nuo Marijampolės, kitą, rodos, ukrainietę, po vieną iškvietė lagerio viršininkas. Jis pasakė, kad būsime gražintos į Intą, kur atvykęs iš Maskvos teismas peržiūrės mūsų bylas. Kadangi mes buvome teisiamos dar nepilnametės, yra išleistas toks įstatymas, kad būsime išleistos į laisvę. Verkėm, šį kartą iš džiaugsmo. Lagerio viršininkas pakišo tokį popieriaus lapą, kuriame turėjau pasirašyti, jog grįžusi namo niekam nepasakosiu apie čia patirtus išgyvenimus ir buvusias sąlygas, kitaip ir vėl galiu čia atsidurti. Žinoma, pasirašiau, pasirašė ir kitos dvi.

Labai greitai atsisveikinau su čia dar pasiliekančiom likimo draugėmis ir traukiniu, lydimos sargybinių, išvykome į Intą. Grįžome į tą patį 4-ąjį moterų lagerį. Radau čia dar likusių savo draugių, su kuriomis kartu buvome L. Grigorčik brigadoje. Vėl su jomis dirbome įvairius darbus, bet čia jau buvo nepalyginti lengviau. Niekas netrikdė nakties poilsio.

Brolis Augustas tuomet buvo netoli manęs, 1-ajame vyrų lageryje. Jis dirbo anglių šachtoje. Mudu palaikėme ryšį slaptais laiškeliais. Susirašinėjimas su vyrų lageriais vyko įvairiais būdais. Kartais kokiai nors moterų brigadai pasitaikydavo dirbti netoli vyrų darbo objekto. Tada supakuoti, pasirašyti ir prie kokio sunkesnio daikto pririšti laiškėliai būdavo permetami į moterų ar vyrų pusę. Kartais, kai kasdavom nuo kelių sniega, vedami pro šalį vyrai taip pat numesdavo laiškėlių. Dar perduodavo laisvieji, vairuotojai, kurie veždavo ant kelių šlaką iš anglies kasyklų. Buvo įvairių būdų ryšiui palaikyti, nors lagerio valdžia visai stengėsi tą ryšį sutrukdyti. Darydavo kratas mums išeinant į darbą arba grįžtant. Kartais nuogai išrengdavo. Visada rasdavom kokią išėitį, kaip apgauti persekiotojus. Labai laukdavom tų laiškėlių, nes juose būdavo ir meilės prisipažinimų, juk buvom jauni.

Rugpjūčio mėnesį į mūsų lagerį atvyko teismas iš Maskvos. Įsikūrė jis viename iš barakų. Prasidėjus vadinamajam teismo procesui mus, buvusias dar teistas nepilnametes, pradėjo kviesti po vieną. Atėjusiaijai pirmiausia perskaitydavo išakymą, pašlovindavo „geradarę“ partiją, kuri mumis taip nenuilstamai „rūpinasi“, ir tik todėl esame išleidžiamos į laisvę. Tada kalėjimuose ir lageriuose jau buvau atvargusi aštuonerius metus, buvo likę dar apie porą metų. Taigi ne tokios didelės dovanos sulaukiau. Bet vis tiek labai džiaugiausi. Turėjome teisme pasižadėti, kad antitarybine veikla daugiau nebeužsiimsime. Tuo teismas ir baigėsi. Mūsų, lietuvių, kiek atsimenu, buvom keturios: aš, Aldona Maskolaitytė,

Janina Žiūrytė ir Janina Šiugždinytė. Vienos išleistos keliomis dienomis anksčiau, kitos – vėliau. Aš su Janina Žiūryte patekau tarp vėlesniųjų.

Pirmiausia į lagerį atėjo fotografas ir, pastatęs mus lauke prie sienos, padarė nuotraukas dokumentams. Išleidžiant iš lagerio, prie vartų, raštinėje, išdavė dokumentą, *spravkę* (pažymą). Su šiuo dokumentu turėjome teisę grįžti į nurodytą vietą Lietuvoje. Grįžus reikėjo kreiptis į tam tikrą įstaigą, kad gautume pasą. Pase buvo pažymėta, kokių dokumentu remiantis, jis mums išduotas. Ir toliau, jau grįžę į Tėvynę, likome paženklinėti, mums nebuvo suteikta lygių galimybių su kitais piliečiais. Niekur nenorėjo priimti į darbą, mokyti, nedalyvavome rinkimuose. Visur buvome tik antrarūšiai žmonės.

Sunku nusakyti savijautą, kokia ji buvo išėjus pro lagerio vartus. Atrodė labai keista, kad mūsų niekas nesaugo. Išėjusios drauge su J. Šiugždinyte, mudvi kartu keliavome iki Lietuvos, iki Kauno. Paėjusios keletą žingsnių vis grėždavomės pažiūrėti, ar neseka iš paskos sargybinis, šautuvą atstatęs. Juk šitiek metų buvom įpratusios vaikščioti saugomos, be sargybos nė žingsnio už vartų. O dabar štai einam kaip norime ir kur norime, be rikiuotės, be sargų. Iki Intos miesto reikėjo eiti apie tris kilometrus. Mudvi žinojom, kad Intos mieste gyvena jau anksčiau išėjusių lietuvių kalinių. Viena, buvusią mūsų lageryje Konstanciją Stravinskiene, pažinojome. Ji gyveno mieste su buvusiu kaliniu Juozu, jo pavardės neprisimenu. Jie turėjo pasistatę mažą namelį. Tai pas juos mudvi ir nuėjom. Reikėjo kažkur laikinai prisiglausti, nes kol gausim nusipirkti bilietus kelionei į Lietuvą, gali tekti išlaukti keletą dienų. Jie mudvi mielai priėmė, nors patys gyveno viename kambarėlyje su maža virtuve. Pas juos laikiną prieglobstį gaudavo visi iš lagerių išėję lietuviai. Tie, kurie turėjo teisę išvykti į Lietuvą, ir tie, kurie turėjo likti čia gyventi, nes neturėjo teisės grįžti į tėvynę. Tokių buvo dauguma. Jiems tik po poros metų buvo leista grįžti į Lietuvą. Kai kuriems grįžusiesiems neleido čia apsigyventi, nepriėmė, todėl jiems teko grįžti atgal, kur buvę. Kai kas sugrižo.

Mudvi pas geruosius globėjus išbuvome apie savaitę. Baigę darbą, laisvėje esantys buvę kaliniai ateidavo mudviejų aplankyti. Tarp jų buvo Vaclovas Abišala, dabartinio politiko Aleksandro tėvas. Jie atnešdavo mudviem maisto, nes išleisti į laisvę jau buvo įsidarbinę ir gaudavo algą. Jie pasirūpino ir mudviejų bilietais į tėvynę. Išeidamos iš lagerio gavom pinigų, kurių užteko kelionei iki Kauno. Nežinia, ką būtų reikėję daryti, jeigu nebūtų šiek tiek sušelpę mūsų draugai. Iš Kauno būtų tekę keliauti pėsčiomis. Išėjusi iš lagerio buvau nuėjusi aplankyti brolio Augusto, kuris dar tebebuvo tame pačiame lageryje. Ilgai prašyti pasimatymo nereikėjo. Jo laukiau prie vartų, sargų namelyje. Greitai čia atėjo Augustas. Jis atnešė padaręs mažą žalsvą fanerinį lagaminėlį, kuris man labai pravertė kelionėje, nes į jį tilpo visa menka mano manta. Davė dar truputį pinigų, nes vyrai, dirbantys šachtoje, buvo pradėję gauti menką atlyginimą. Anksčiau niekam jokių atlyginimų nemokėjo.

Mūsų išvykimo dieną sunkvežimiu atvažiavo mūsų pažįstami buvę kaliniai ir nuvežė į traukinių stotį. Ji buvo už kokios dešimties kilometrų nuo Intos. Čia palaukėme traukinio, kuris turėjo atvažiuoti iš Vorkutos pusės. Atvykus traukiniui, mūsų palydovai padėjo ilipti į traukinį ir su mumis atsisveikino. Jie tikriausiai pavydėjo mudviem, kad vykstame į tėvynę, o jie dar turi čia pasilikti.

Visi vagonai buvo sausakimši, tad reikėjo gerai pasispausti, kad tilptume. Traukiniui pajudėjus tik viena ranka galėjau pamojuoti mus atlydėjusiems draugams, nes kitoje laikiau savo žalsvajį lagaminėlį. Traukiniu važiavo įvairių keleivių: kariškių, kriminalinių nusikaltėlių, kurie atlikę bausmę vyko namo. Buvo įvairių tautybių žmonių.

Ilgą laiką stovėjome, nes nebuvo kur prisėsti. Aš tarpais prisėsdavau ant savo lagaminėlio. Taip keliavom iki Pečioros. Pečioros stotyje, kai šiek tiek keleivių išlipo, galėjom atsisėsti ant suoloelio. Taip sėdėdamos važiavom apie tris paras, po truputį pasnausdavom viena į kitą atsirėmusios. Kuo labiau artėjo Maskva, tuo keleivių daugėjo. Nors buvom labai pavargusios, nemigusios, bet širdyje buvo džiaugsmas, kad greitai pamatysim Tėvynę, savus, kurių buvome taip išsiilgusios. Todėl ir nuovargis neatrodė toks nepakeliamai sunkus.

Traukinys, atvykęs į Maskvą, sustojo Šiaurės stotyje. Mudviem iš čia reikėjo patekti į Baltarusijos stotį. Gerai, kad mokėjom rusų kalbą. Juk pirmą kartą gyvenime atvykome į tokį didelį miestą. Prie mūsų tuojau prisistatė toks senas žmogelis, kuris už tris rublius sutiko mudvi palydėti. Atlydėjo į pačią stotį, o iš čia turėjom sėsti į traukinį, vykstantį į Karaliaučių per Vilnių ir Kauną. Bilietus turėjom iki Kauno, tai Maskvoje jus tik pažymėjo. Traukinio išvykimo reikėjo laukti visą parą. Iš čia pasiunčiau telegramą mamytei, pranešiau apie grįžimą.

Naktį praleidome stotyje ant suolo, po galva pasidėjusios savo „turtą“. Buvo baugu, kad kas nors nenugvelbtų. Užmigome tuojau pat, nes nuovargis merkė akis. Čia pat vaikščiojantis milicininkas nuolat žadino ir neleido miegoti. Matyt, taip norėjo apsaugoti nuo vagysčių.

Atėjus išvykimo iš Maskvos laikui, perone būriavosi keleiviai. Baiminomės, kaip reikės patekti į traukinį, tai kas, kad turėjome bilietus, keleivių prisirinko labai daug, galime netilpti. Netikėtai, išgirdę mus kalbantis lietuviškai, prie mūsų priėjo du kareivėliai, pasisakė vyksta namo atostogų. Mudvi taip pat pasisakėme, iš kokių „kurortų“ grįžtame. Buvo draugiški, malonūs, padėjo įsisprausti į traukinį, kur gavome atsisėsti. Visą kelią kalbėjomės, vaišino turētu maistu, nes mudvi jau nieko nebeturėjome. Atvykus į Lietuvą, jiedu išlipo, berods, Vilniuje, o mudvi pasiekėme Kauną. Čia mūsų bendra kelionė baigėsi. Janutė išvyko į Marijampolės pusę, o aš dairiausi, kaip pasiekti Jurbarką.

Į Jurbarką autobusas turėjo išvykti gerokai po pietų, todėl turėdama keletą valandų laiko, nutariau aplankyti savo draugės, dar likusios lageryje, tėvus. Ji manęs buvo to prašiusi. Jie gyveno Žaliakalnyje, adresą turėjau. Ėjau pėsčioms, vis pasiklausdama praeivių, kaip tą gatvę rasti. Eiti buvo sunku. Nežinau nuo ko, ar nuo ilgo sėdėjimo, ar pasikeitus klimatui, smarkiai sutino kojos. Netilpo į lageryje kažkurios draugės dovanotus batelius. Tik pirštų galais į juos įsispyrusi vilkau kojas. Žmonės žiūrėjo į mane net atsisukdami, matyt, keistai atrodžiau.

Susiradau draugės tėvelius ir perdaviau nuo jos dovanėlę, kažkokį rankdarbėlį. Jie mane labai maloniai priėmė, džiaugėsi, vaišino ir surado didesnius batus. Nebuvo kada ilgiau viešėti, skubėjau atgal į stotį. Iš Kauno autobusų stoties nedideliu autobusiuku parvykau į Jurbarką. Buvo 1954 m. rugsėjo pradžia. Kokia neapsakomai graži man atrodė Lietuva, kai, važiuojant Nemuno pakrante, žvelgiau pro autobuso langą. Juk tiek metų nebuvau mačiusi tokių nuostabių vaizdų.

Jurbarke pavyko išprašyti, kad tas pats autobusas pavėžėtų toliau, atsirado daugiau keleivių to prašančių. Taigi greitai aš jau Pašventyje. Po aštuonerių metų ir keturių mėnesių aš jau gimtinėje, einu keliu į savo tėviškę. Nenusakomas jausmas širdyje. Štai tas siauras takelis, vedantis pro senąjį beržą į gimtus namus. Sustojau ir prigludau prie šimtametės pušies. Džiaugsmas ir nerimas netilpo manyje. Jau tuoj tuoj apkabinsiu tave, brangioji mamyte, tik savo tėvelio neberasiu, jis manęs nepasitiks ir jau niekada neapkabins... Dėkinga esu Dievuliui, kad jis mane apsaugojo nuo dar didesnių pavojų ir leido šiai stebuklingai dienai ateiti. O pavojų iš tiesų buvo ir tik kažkieno ištiesta stebuklinga ranka saugojo ir gelbėjo. Lyg angelas sargas būtų lydėjęs mano žingsnius ir paskutinę akimirką man padėjęs. Tie stebuklai visada primins, kad kažkam už juos turiu būti dėkinga.

Ar galėčiau pavadinti stebuklu tai, kad Intoje mums važiuojant iš darbo sunkvežimiu, sugedo jo stabdžiai ir vairas, ir mes kritome į upę? Buvo žiema, upė užšalusi, bet sniego pakraščiuose – daug. Reikėjo nusileisti nuo kalno, pervaziuoti medinių upės tiltą. Mes, apie penkiolika moterų, buvome susodintos ant sunkvežimio grindų. Priekyje prie kabinos stovėjo ginkluoti sargai. Kai pradėjome leistis nuo kalno, mašina sugedo, o užvažiavus ant tilto pakrypo ir virto į upę. Vairuotojas spėjo iššokti, kareiviai metė žemyn ginklus, o sunkvežimis pakibo ore apvirtęs, bet nenukritęs, nes besiversdamas pasimovė ant medinių tilto stovų. Taip ir kabojų aukštiekninkas. Mes išbyrėjom į upės pakraštį, bet kadangi buvo daug sniego, tai smarkiau nesusimušėm. Vienai mergaitei truputį skaudėjo šoną. Kareiviai susirinko ginklus ir toliau ėjome pėsčios, nes jau nedaug kelio buvo likę. Jeigu būtume kritusios kartu su sunkvežimiu, nežinia, kaip viskas būtų pasibaigę, gal būtume žuvusios.

Kitą kartą dirbome netoli Intos, kasėme į sunkvežimius šlaką. Jo čia buvo supiltas didžiulis kalnas, nes aplink anglių kasyklos. Tą šlaką pildavo ant kelių, nes žvyro čia nebuvo. Šlakas būdavo sukietėjęs, kad galėtume jį kastuvais paimti, reikėjo pirma susmulkinti. Taip prasikasdavome gana giliai. Vieną kartą man taip stovint sunkvežimio gale ir kasant į kėbulą šlaką, atitrūko didžiulė uolos atplaiša ir trenkėsi į sunkvežimio galą. Aš tik prieš minutę ten stovėjau. Mašina pašoko ir pariedėjo į priekį. Kitos moterys stovėjo šonuose, tad jų nekliudė. Kokia likimo ranka mane tą sekundę iš ten atitraukė? Ilgai apie tai galvojau ir stebėjausi. Kas iš manęs būtų likę, sunku net įsivaizduoti.

Buvo dar vienas atsitikimas, kuris vertė susimąstyti, kieno stebuklinga ranka mane laimino? Mes ir tą kartą kasėme į mašinas šlaką. Sunkvežimių vairuotojai buvo laisvėn išėję kriminaliniai kaliniai. Mūsų brigadai dirbant, priėjo prie mūsų vienas iš sargybinių ir, parodęs į mane bei dar vieną lietuvaitę Janutę Šiugždinytę, liepė mudviem eiti į netoliese esančius krūmus surišti šluotų. Ką darysi, turi vykdyti nurodymą. Likusios vietoje moterys nuklausė, koks buvo sargybinio ir vairuotojo susitarimas. Bet jos negalėjo mudviem pasakyti, nes jau buvom toliau nuėjusios, o joms arčiau prieiti neleido. O susitarę jie buvo mudviem pasinaudoti, išprievartauti ir nušauti. Būtų sake, kad bėgom, todėl nušovė. Abu su vairuotoju atvažiavo prie mudviejų, norėjo vežtis toliau, kad kitos kalinės nematytų. Liepė lipti į sunkvežimio viršų, kur išoko ir pats sargybinis su ginklu. Vairuotojui liepė važiuoti, bet mašina nepajudėjo iš vietos. Sargybinis draskėsi, keikėsi, kaltino

vairuotoją, bet vairuotojas sakė, kad nieko negalys padaryti, nes sugedo mašina. Taip apie mašiną knebinėjosi gal pusvalandį. Nieko negalėjo padaryti, o gal nenorėjo. Tik vėliau sužinojom, kad vairuotojas tyčia taip elgėsi. Nors ir buvo mudvi pasidaliję, bet, matyt, vairuotojas dar nebuvo praradęs žmoniškumo ir sąžinės, todėl ir neleido tam įvykti.

Pastoviniavus dar kurį laiką, leido mudviem sugrįžti pas likusias moteris. Tik tada jos pasakė, ką buvo nuklausišios. Tada jau mudviejų nuo kitų nebūtų niekaip nutempę, nes visos brigados moterys būtų mus gynusios. Kai tik mudvi atėjom prie visų, mašina pajudėjo ir atvažiavo pas mus. Mūsų brigadą ji parvežė į lagerį.

Vėl kyla klausimas, kas pasiuntė tą valandą mums sąžinės nepraradusį žmogų? Mudvi klausinėjom kitų vairuotojų, norėjom apie tą žmogų ką nors sužinoti, bet taip ir likom nei vardo, nei pavardės nesužinojusios. Mintyse dėkojom, manau, kad gal jam Dievas atlygino.

Prūsų ir lietuvių religijų ryšiai

Jonas Trinkūnas

Prūsai buvo įtakingiausias etnosas baltų pasaulyje, o Sembos pusiasalis – svarbiausias visų baltų dvasinis centras. Tai paskatino daugelį amžių trukusi gintaro prekyba ir ryšiai su svarbiausiais senovės pasaulio centrais. Istorikai, archeologai, kalbininkai iškelia daug koncepcijų ir bando nustatyti įvairialypes baltų, germanų ir slavų genčių sąveikas šiame regione. Galima neabejojant teigti: prūsų kultūra įtraukdavo visus ateivius bei pabėgėlius ir vis tiek išlikdavo ir regiono, ir visų baltų lydere. Mat religija buvo svarbiausia jungiančia baltų pasaulio galia.

Norint iširti ir suvokti senąsias baltų religijas, nepakanka jas nagrinėti atskirai. Gentys ir genčių ryšiai turėjo kai kurių religinės ideologijos skirtumų, tačiau religijos bendrybės egzistavo beveik per visą vadinamosios pagonybės laikotarpį. Neabejotina, kad svarbiausios buvo prūsų bei lietuvių religijos. Pirmieji – aktyviausi baltų religijos kūrėjai ir modernizuotojai, o lietuviai – valstybės bei valstybinės baltų religijos kūrėjai. Pažvelkime į religijos bendrybes, kurios rėmėsi baltų kultūroms būdingais panašumais. Svarbiausios dievybės turėjo bendrus vardus ir indoeuropietišką kilmę. Liet. *Dievas* – pr. *Deiwas*, latv. *Dievs*, ide. *Deiuous* – „tasai, kuris šviečia, švytintis“; liet. *Perkūnas* – pr. *Perkunis*, latv. *Perkons*; liet. *laimė* – latv. *laima*, pr. *laimin-tiskai* (tos pačios šaknies vedinys); liet. *laumė* – latv. *lauma*, pr. *laumy-garbis* „laumių kalnas“; liet. *kaukas* – pr. *cawx*, latv. *kauks*; liet. *Velnias* – latv. *Velnis*, pr. *Kauks*. Šventvietes ir apeigų atlikimo vietas taip pat vadino lietuviai ir prūsai ar latviai. Liet. *alkas* – pr. *alka*, latv. *elks*. Svarbiausia prūsų šventvietė *Romov* turėjo atitikmenį ir Lietuvoje – Romainiai, ir Latvijoje – Ramava. Šventieji akmenys taip pat buvo vadinami vienodai: pr. *stabs*, liet. *stabas*. Svarbi baltų religijos ypatybė – pagarba šventajai ugniai. Todėl visose svarbiausiose šventvietėse degė Amžinoji ugnis. Taigi egzistavo ne tik vieningas panteonas, bet ir bendrais bruožais vienoda religija. Tačiau įvairiuose baltų regionuose būta būdingų savitumų bei skirtumų. Pavyzdžiui, prūsų šaltiniai mini dievybes *Ukapirmas*, *Ockopirmas* (*Deiwo* sinonimai), *Patulas* (požemių dievas arba liet. *Velnias*) ir kitus. Aiškintina, kad didelė prūsų dievų vardų įvairovė atsiradusi dėl aktyvios religinės kūrybos.

Semboje (*Sambija*) šventviečių buvo daugiausia. Šiame pusiasalyje jos išdėstytos tarsi tinklas, atstumai tarp jų – penki–dešimt kilometrų. Rytų kryptimi atstumai didesni¹. Sembos centre stūkso Galtgarbio kalva, ant kurios, pasak padavimų, stovėjusi Vaidevučio ir jo sūnaus Samo pilis. Galtgarbyje, Sembą užgrobus kryžiuočiams, įsikūrė vyskupas. Tai liudytų, kad kalnas prūsams šventas. Užkariautojai dažniausiai ir užimdavo religinius centrus. Šaltiniai, nušviečiantys dvasinį prūsų gyvenimą, ne tik įvairūs, bet ir prieštaringi. Kaip pavyzdį galima priminti Erazmą Stelą, 1518 m. išleidusį knygą „Apie Prūsijos senybes“. Savo veikale E. Stela atseit aprašė prūsų kilmę bei papročius. Tačiau kūrinys buvo labiau skirtas Vokiečių ordino šlovinimui. Ordinas esą atėjo į tuščias ir laukines žemes, kurios iš esmės priklausiusios vokiečiams. Į šią ideologinę nuostatą atkreipė dėmesį Gintaras Beresnevičius². Nors E. Stela

¹ Mališauskas J. *Vėjas iš Aistmarių*, Vilnius, 2004, p. 115.

² Stela E. *Apie Prūsijos senybes*, Vilnius, 2004, p. 17.

pasinaudojo Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronika“, jis nepaminėjo nei Ramovės, nei krivio, taigi ypač svarbių prūsų religijos faktų. Stelos nuomone, laukiniai prūsai negalėjo turėti išvystytos religijos su šventvietėmis bei žyniais. V–VII a. visiems baltams labai svarbūs. Baltų pasaulio vakarinėje dalyje vyko didelės permainos, apie kurias praneša Simono Grunau „Prūsijos kronika“. Tuo pat metu į rytinių baltų žemes pradėjo skverbtis slavų gentys. Apie šiuos įvykius tam tikrų žinių suteikia archeologai. Tačiau daug išpūdingesni vaizdą atskleidžia legendinė S. Grunau kronikos, išleistos 1529 m., dalis. Mat S. Grunau daugiausia rėmėsi žodine prūsų tradicija ir vyskupo Kristijono užrašais. Svarbiausia religinė prūsų reforma vyko VI amžiuje. Broliai Brutenis ir Vaidevutis tapo prūsų vadais. Brutenis skelbia religijos reformą. Svarbiausia šventykla būsianti Rikojote. Po keleto šimtmečių, remiantis Petro Dusburgiečio pranešimais, ji jau bus vadinama Romove. Ant šventojo ažuolo buvę atvaizdai trijų svarbiausių dievybių – Perkūno, Patrimpo ir Patolo. Ten pat degusi Amžinoji ugnis, nuolat kurstoma žynių. Ramovės, kaip svarbiausio religinio baltų centro, egzistavimą paaiškina amfiktionijos tradicija (graikų, germanų, slavų ir kt.). Prūsijos amfiktionijos fenomeną yra išaiškinęs Gintaras Beresnevičius „Tautosakos darbuose“ (XXXI, p. 198–199). Jis rašo, kad Rikojotas arba Ramovė išlaikiusi dvasinę, bet ne politinę valdžią. Gentys paklusdavusios dvasiniam centrui laisva valia, tai lėmė religinė mitologinė tradicija. Tai buvo ne prievarta, bet sutarimas gyventi taikiai su kaimynais, pripažįstančiais bendros religijos vertybes. Politinis pavaldumas sustiprėjo tik kylant kristianizacijos pavojams. S. Grunau aprašė, kaip 573 metais Vaidevučio sūnams buvo padalinta Brutenijos žemė (BRMŠ, II, p. 97). Vyriausiajam sūnui Litpui Vaidevutis pasakęs: „Tu turėsi viešpatauti krašte nuo Bugo ir Nemuno iki Thansoan miško.“ Ir ilgainiui jis užvaldė tą kraštą, pastatė ten pilį, kurią pavadino savo sūnaus Garto vardu. Šiandieną šis kraštas vadinamas Žemutine arba Mažąja Lietuva. G. Beresnevičiaus nuomone, prūsų įtaka išplito netgi į šiaurę, į etninę lietuvių teritoriją (Erazmas Stela, p. 117). Istorikai seniai yra atkreipę dėmesį į tai, koks svarbus vaidmuo teko prūsams jungiant šalį, ypač į jų įtaką Lietuvai. Vladimiras Kulakovas rašo: „*Idomus faktas apie prūsų kulto tradicijų plitimą ankstyvųjų viduramžių Lietuvoje, kurioje XIV a. irgi užfiksuota žynių pagarba ugniai, mirusio žmogaus dvasios apsireiškimai, aukojimas dievams trečios dalies per mūšius įgyto turto. Dešiniajame Nemuno krante irgi egzistavo aukščiausiojo žynio Krivio Krivaičio valdžios tradicija. Šie aspektai tikriausiai siejasi su prūsuoze XII a. kilusia tendencija skleisti savo įtaką (bent jau kulto srityje) į Rytus*“ (V. Kulakov, p. 193). Prūsų amfiktionijos sistemai – Ramovei – pradėjo grėsti krikščionių agresija iš vakarų. Svarbiausioji prūsų šventvietė Ramovė buvo perkelta iš vakarų į rytus. Iš pradžių tai buvo „*susiję su XI a. pradžioje vykusiais Boleslovo Narsiojo žygiais, surengtais keršijant už šv. Adalberto žūtį ir nukreiptais pirmiausia prieš prūsų pagonybę*“ (V. Kulakov, p. 197). Tikriausiai Petro Dusburgiečio aprašyta Ramovė XIII a. jau buvusi Nadruvoje. O Ramovės, kaip religinio centro, svarbą visiems baltams patvirtino legendinė S. Grunau kronikos dalis. Ramovėje gyvenęs krivis turėjo dvasinę valdžią, kuri siekė ir už Prūsijos ribų, apėmė Lietuvą ir Livonijos tautas. Esama nuomonės, kad *krivičių* vardas taip pat kilęs iš *krivio*, kadangi krivičiai pripažinę dvasinę jo viršenybę. Kad apsaugotų Ramovę, nadruviai, skalviai ir sūduviai drauge pastatė

tvirtovę Vėluvą, bet ją 1255 m. užgrobė kryžiuočiai. Žlugus Vėluvai, Ramovė persikėlė iš Nadruvos į Romainius Lietuvoje ir pagaliau – į Vilnių. Per šį kėlinėjimąsi iškyla įdomios panašiai skambančios ir panašią reikšmę turinčios strateginės vietovės. Ties vakarine prūsų Nadruvės riba – Vėluvà (vok. *Welau*, dab. *Znamensk*) ir ant Nemuno kranto Lietuvoje – Veliuonà. Abiejuose varduose šaknis *vel-* reiškia mirusiojo vėlę. Remiantis mitologija, galima daryti prielaidą, kad šias strategines vietas saugojo ir karių, žuvusių mūšiuose, vėlės arba dvasios. Prūsų Vėluva neatlaikė kryžiuočių antpuolių, bet lietuviška Veliuona sėkmingai atmušdavo užpuolikus. Įdomu ir tai, kad senasis vietovės vardas Junigeda tais laikais ir buvo pakeistas į Veliuoną. Kryžiuočių agresijos metais daug prūsų bėgo į Lietuvą, kur egzistavusi beveik ta pati religija. Ježio Ochmanskio nuomone, gelbėdamiesi nuo kryžiuočių, į Lietuvos teritoriją persikėlė ne mažiau kaip 5 000 prūsų bei jotvingių³. Pačioje Prūsijoje išgyventi galėję tik tie, kurie priėmė krikščionybę. Lietuvos valdovai bėglius įkurdindavo laisvose žemėse. Todėl Lietuvoje dažnos tokios vietovės kaip Prūsėliai (Šilūtė), Prūsėliai (Šakiai), Prūsiskės (Trakai), Prūsiskiai (Marijampolė), Prūsokai (Kazlų Rūda), Prūsokiškės (Utena), Prūsgalė (Kūpiškis). Gana daug ir pavardžių su šaknimi *Prūs-*: Prūsaitis, Prūsas, Prūsėlaitis, Prūsėlis, Prūsėnas, Prūsėvičius, Prūsysis, Prūsiskas, Prūsakas, Prūsikis ir kt. Beje, šie pavadinimai ir pavardės, ypač Vakarų Lietuvoje, kartais reiškia „vokiškas“, „vokietis“. Rytų Lietuva taip pat išsaugojo padavimus apie prusus persikėlėlius. Pasakojama, kad Šakališkių kaime (Švenčionių r.) gyvena Barčių šeimos – išeiviai iš Bartos. Greta yra slėnis, vadinamas Patrumpiškės bažnyčia. Pavadinimas panašus į prūsų dievybės Patrimpo vardą⁴. Bėgliai kūrėsi ir toliau į rytus, dabartinėje pietvakarių Baltarusijoje. Tenai nemažai kaimų, pavadintų *Prūsy*, *Jatviagy*. Pokyčiai, idėjinės naujovės iš Prūsijos kaip bangos sklido baltų pasaulio šiaurės rytų link. Prūsijoje mirusiųjų deginimas išgalėjo III a., Lietuvoje – V–VI a. Tikriausiai su šiais įvykiais susijusi ir lietuvių legenda apie Šventaragį. Lietuvos metraštyje rašoma, kad didysis kunigaikštis Šventaragis išsirinkęs patogią vietovę, kur Vilnia įteka į Nerį, ir paprašęs sūnaus Skirmanto įrengti čia kremavimo vietą. Taip įkurta šventoji Lietuvos valdovų kremavimo vieta. G. Beresnevičius Šventaragį laiko žyniu, įkūrusiu svarbiausią Lietuvos šventvietę, kur dega Amžinoji ugnis ir atliekamos Perkūno garbinimo apeigos. Tuomet ir prasidėjo naujasis lietuvių religijos formavimosi etapas, ji įgavo labiau organizuotą formą. Taigi Šventaragis atlikęs ir pirmąjį apeiginį žingsnį įkuriant Lietuvos valstybę. Be abejo, šiam procesui įtakos turėjo reformuota prūsų religija. Bet Lietuvoje vyko ir saviti religiniai procesai. Vykintas Vaitkevičius teigia, kad XIII a. pradžioje arba viduryje buvo įkurta daugybė šventviečių, vadintų Šventaragiais. Jis suskaičiavęs jų devyneta, o pačiame Vilniuje buvusi pati svarbiausia Šventaragio šventykla. Dabar ten stovi katalikų Arkikatedra. Taip Šventaragio idėja sulydė ir žynio Šventaragio vardą, ir šventąją ritualinę vietą. Šioms šventvietėms būdinga keletas gamtos elementų: aukštuma, vanduo, medžiai ir apeiginė ugnis. Ugnis buvo Perkūno atributas bei pagrindinis valstybinės religijos simbolis⁵. Tragiški įvykiai Prūsijoje – kryžiuočių įsiveržimas ir ilgametis ka-

³ Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorija*, t. 2, Vilnius, 1987, p. 37.

⁴ Karmonas A. *Istorijos mįslės*, Utena, 2000, p. 251.

⁵ Vaitkevičienė D., Vaitkevičius V. *Lietuva. 101 legendinė vieta*, Vilnius, 2011, p. 318.

ras su jais – buvo svarbūs ir Lietuvai. Lietuva atliko ne tik valstybinę, bet ir religinę pertvarką. Šalyje prasidėjo feodalizavimo procesas – santykių su kaimyninėmis gentimis militarizavimo, kylančių grėsmių ir puolančių krikščioniškų jėgų atrėmimo padarinys. Lietuva prisijungdavo gentis ir tapo valstybiniu superetnosu. Todėl nagrinėjant prūsų ir lietuvių religijų santykius reikia atsižvelgti ir į tai, kuo jos skiriasi, nes susidarė kitokios istorinės sąlygos. Prūsų visuomenės administracinė sistema buvo teokratinė, t. y. žynių valdoma. Netgi sunkiausiais prūsų priešinimosi metais ji nesugebėjo susivienyti į feodalinę struktūrą. V. Kulakovas rašo, kad prūsų teokratinėje visuomenėje „iš pat pradžių slypėjo savigriovos užtaisai“. „Prūsų žinija, išsaugojusi gilumines indoeuropiečių tikėjimų šaknis, savo struktūros lygmeniu buvo labiausiai Baltijoje išbaigta. Tai, be abejo, negalėjo nepaveikti kaimyninėje Lietuvoje 1251–1253 m. kuriamos vienintelės viduramžių Europoje pagoniškos valstybės“⁶. Dabartiniai tyrėjai daro prielaidas, kad baltų valstybingumo idėja, realizuota Gediminaičių, vis dėlto galėjo kilti dar iš Vaidevučio laikų. Šventaragio pradėta religinė reforma baigta įtvirtinus Lietuvos valstybės religiją. Mat Mindaugo bandymas įvesti Lietuvoje krikščionybę baigėsi nesėkme. Gedimino valdymo laikais (1316–1341) sostinėje Vilniuje veikė centrinė Lietuvos šventykla. Joje degė Amžinoji ugnis ir buvo Perkūno statula. Lietuvių valdovų dievai buvo tie patys svarbiausi dievai kaip ir Ramovėje. Bet Perkūnas jau dominavo, taip buvo išreikšta aukščiausia valdžia visuomenėje. Savo laiške krikščionims Gediminas rašė: „...ir mes garbiname dievą pagal mūsų (t. y. lietuvių) apeigas, ir visi turime vieną dievą.“ Iš tikrųjų Gediminas turėjo galvoje valdovų dievą, o lietuviams jį atitinka Perkūnas. Skirtingai nei prūsai, lietuvių valdovai galėjo kontroliuoti religijos sferą. Todėl jie derino žynio ir valstybės vadovo funkcijas. Išliko nemažai didžiųjų Lietuvos valdovų – Kęstučio, Algirdo, Jogailos ir kitų – charakteristikų, kurios liudija jų, kaip žynių, bruožus. Lietuvos feodalizavimas formavosi drauge su religijos reformomis, bet to, kas įvyko įvedus Lietuvoje krikščionybę, nebegalima vadinti reforma. Tai buvo radikalus religijos pakeitimas, po jo etninė religija buvo uždrausta, nes krikščionybė tapo valdančiojo elito religija. Vėliau dėl Europos civilizacijos demokratėjimo prasidėjo permainos ir Lietuvoje. XIX a. kilo lietuvių nacionalinis atgimimas, jis paveikė ir religinį gyvenimą. Prasidėjo Lietuvos krikščionybės lituanizavimas, mat religija iki tų laikų buvo lenkų įtakos sferoje. Tuo pat metu pradėjo atgimti ir senasis tikėjimas. Svarbu pabrėžti, kad nuo pat šio atgimimo pradžios viskas vyko su simboliniu Romuvos ženklu.

Romuvà ir toliau simbolizavo baltų religijos ir visų baltų tautų vienybę. Stebėtinu būdu Romuva vėl pasirodė Lietuvos ir Latvijos nacionalinio atgimimo laikais, taip pat ir Mažosios Lietuvos teritorijoje. Svarbų vaidmenį atliko mąstytojas ir rašytojas Vydūnas (1868–1953), gyvenęs ir kūręs Tilžėje. Pasak šeimos padavimo, Vydūno motinos protėviai buvo kilę iš Krivio – vyriausiojo Romuvos žynio – giminės. 1912 m. paskelbta Vydūno drama „Amžinoji ugnis“, kurios veiksmas vyksta Ramovėje tragiškais šventyklos sugriovimo laikais. Drama atgimtančiai lietuvių kultūrai turėjo milžinišką poveikį. Romuva tapo įvairių idėjinių ir kultūrinių sąjūdžių simboliniu ženklu.

XX a. ketvirtąjį dešimtmetį suaktyvėjo ir lietuvių senasis tikėjimas, į savo

⁶ Kulakov V. *Istorija Prusii do 1283 goda*, t. I, Moskva, 2003, p. 200.

simboliką įtraukęs vardą „Romuva“. Pasaulinis karas ir pokario įvykiai laikinai pristabdė Romuvą. Bet jau 1967 m. jaunimas (filologinė studentija) atkūrė Romuvos idėją ir, nors buvo persekiojama sovietinės valdžios, toliau kurstė „Romuvos ugnį“. Nepriklausomoje Lietuvoje 1992 m. Romuva oficialiai užregistruota kaip prigimtinės baltų religijos bendruomenė, o vėliau – ir kaip bendrija.

Literatūra

1. Beresnevičius G. Prūsijos amfiksionijos steigis prūsų legendose ir germaniškas kontekstas, *Tautosakos darbai*, XXXI, 2006.
2. *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. II, Vilnius, 2001.
3. Stela E. *Apie Prūsijos senybes*, Vilnius, 2004.
4. Karmonas A. *Istorijos mįslės*, Utena, 2000.
5. Kulakov V. *Istorija Prūsii do 1283 goda*, t. I, Moskva, 2003.
6. Mališauskas J. *Vėjas iš Aistmarių*, Vilnius, 2004.
7. Zinkevičius Z. *Lietuvių kalbos istorija*, t. II, Vilnius, 1987.

Maldos seniesiems lietuvių ir prūsų dievams XIV–XVII amžių rašytiniuose šaltiniuose

Rimantas Balsys

Malda religijotyryninkų, mitologų, etnologų apibrėžiama kaip „Dievo garbinimas ir adoravimas“¹; „mintinis ar žodinis žmogaus kreipimasis į dievybę“²; „tam tikras tekstas, kalbamas ar skaitomas tikinčiųjų; religinis mistinis kreipimasis į dievą, šventuosius“³. 1991 m. išleistame „Religijotyros žodyne“ malda apibūdinama kiek plačiau, nurodant, jog tai – kreipimasis į dievybę žodžiais ar mintimis norint užmegzti su ja ryšį, gauti iš jos pagalbos, pagarbinti ją arba atlikti ritualinę priedermę⁴. Atrodo, jog visos išvardytos formuluotės labiau tinka krikščioniškai maldai apibūdinti, nes jose pabrėžiamas kreipimasis į dievą ar šventuosius.

Ikikrikščioniškojo laikotarpio maldos, Daivos Vaitkevičienės teigimu, priskirtinos bendram maldelių žanrui ir laikytinos tautosakiniu arba sutautosakėjusiu literatūriniu tekstu, balsiai ar mintyse sakomu bendraujant su dievybe arba su garbinimo objektu (žr. Vaitkevičienė 2004).

Lietuvių kalboje žodžiai *malda*, *meldžiu*, *maldau*, Kazimiero Būgos nuomone, radosi iš kitos artimos „minkštumo“ arba „lankstumo“ sąvokos: lot. *mollis* ‘minkštas, lankstus’, got. *mildeis* ‘malonus’, sen. vok. aukštaičių *milti* ‘draugiškas, geras, malonus. Tad senovės lietuviui sakinyš „*meldžiu dievą*“ reiškė „*minkštiniu dievą*“, „*lenkiu dievą*“⁵.

Pagal tai, kokia intencija į dievybę kreipiamasi, maldos skirstomos į padėkos, permaldavimo, prašymo ir garbinimo maldas (žr. LE, XVII, 169).

Iki šiol maldos seniesiems lietuvių ir prūsų dievams sistemingai bemaž netyrinėtos arba tirtos tik tiek, kiek siejasi su kitu tiriamuoju objektu, pavyzdžiui, aukojimais, senųjų dievų charakteristikomis (žr. Usačiovaitė, 2005: 43–122; Balsys, 2006: 88–94, 141–148, 201–204, 305–309).

Nors žinių, jog baltai „*dievui prideramą garbę*“ skyrė lapuočiams medžiams, kalvoms ir uoloms, negėstančiai ugniai bei skaidriems vandenims, gausu dar XI–XIII a. rašytiniuose šaltiniuose, tačiau pirmasis maldos seniesiems baltų dievams tekstas (tiksliau – maldos fragmentas) užrašytas tik 1351 m. Dubnicos kronikoje.

Kur kas daugiau maldų (jų fragmentų) seniesiems lietuvių ir prūsų dievams užfiksuota XVI a. šaltiniuose: „Sūduvių knygelėje“ – du, Luko Davido kronikoje – vienas, Jono Lasickio veikale – trys ir Motiejaus Strijkovskio kronikoje – du maldų tekstai. Dar kelias skalvių ir nadruvių žemdirbių šventėse girdėtas maldas XVII a. pabaigoje užrašė (arba perpasakojo savais žodžiais) Matas Pretorijus.

Dubnicos kronika (1351 m.)

Seniausias baltams priskiriamas tekstas, kuriuo kreipiamasi į ikikrikščioniškąjį dievą, užfiksuotas Dubnicos kronikoje. Sutvirtinant Lietuvos didžiojo kunigaikščio Kęstučio ir Vengrijos karaliaus Liudviko sutartį (1351 m. rugpjūčio 15 d.) Kęstutis ir visi lietuviai rankas ir

¹ Carmody, 2001: 16.

² LE, XVII, 168.

³ LKŽ, VII, 789–790.

⁴ RŽ, 235.

⁵ Būga, 1959: 16.

veidus išsitėpė aukojamo jaučio krauju „lietuviškai šaukdami: *Rogachina roznenachy gospanany*“. Kronikos autorius pateikia ir šūksnio paaiškinimą lotynų kalba: *Deus ad nos et animas, cornutum respice*. Lietuviškai jis verčiamas šitaip: „*Dieve, dėl mūsų ir mūsų sielų pažvelk į raguotį. Šiandien įvykdoma mūsų žadėtoji sutartis.*“⁶

Akivaizdu, jog apeigos aprašytojas nemokėjo lietuvių kalbos, todėl užrašė tik maldos (priesaikos) arba maldos (priesaikos) fragmento garsus, kuriuos, tai jau yra pažymėjęs Juozas Jurginis, „užrašė be žodžius skiriančiųjų ženklų“⁷.

O štai maldos vertimas, pritariant Elvyrai Usačiovaitei, vertintinas kaip kitos religijos atstovo, t. y. krikščionio, komentaras⁸.

Antonis Mierzyński bene pirmasis ėmėsi šio teksto tyrimo, pažymėdamas, jog sakinytis yra užrašytas tais laikais Lietuvoje labai paplitusia gudų kalba. *Deus ad nos* esą atitinka iškreiptą žodį *gosponany*, tai turėtų reikšti *gospod s nami; cornutus* glūdi žodyje *rogachina*, o *respice* – *roznenachy*⁹.

Kiek plačiau nagrinėtos tautosakinės maldelės (ypač jaunam mėnuliui) ir užkalbėjimai, kurių, pasak Jono Balio, pateikėjai dažniausiai neskiria nuo maldelių, nes „pačius užkalbėjimus dažniausiai vadina „maldelėmis“ (žr. Balys 1951: 10; Greimas, 1990: 172–173; Vaitkevičius, 1999: 188).

Užrašytas tik teksto fragmentas, todėl sunku tiksliai nustatyti, prie kurio žanro – priesaikos ar maldos – jį reikėtų priskirti. Tikėtina, jog į priesaikos tekstą paprasčiausiai galėjo būti įterpti ir maldos žodžiai.

Alvydas Nikžentaitis spėja, kad autorius buvęs vengras (žr. BRMŠ 1 401).

Būga manė priešingai – esą maldos (priesaikos) žodžiai, „*kurie iš pirmojo akies užmetimo kiekvienam pasirodys svetimi, yra neabejotinai lietuviški*“. Kronikos tekstą kalbininkas skaidė į pavienius žodžius, mėgindamas ieškoti jų prasmės, tačiau galop apsiribojo išvada, kad „*Kęstutis siekdamas šaukiasi vienop Dievoap*“, ir kad „*Tasai Dievas, kuriop siekiantysis šaukiasi, turi pažvelgti in siekiančiojo sielą (animus, naruos) ir atnašaujimąjį jautį*“¹⁰.

Taigi šis aiškinimas bemaž pažodžiui atitinka lotyniškąjį komentarą. Tiek A. Mierzynskio, tiek K. Būgos pastangas iššifruoti maldos (priesaikos) tekstą dar 1938 m. išleistame veikalė „*Kęstutis: Lietuvių tautos gynėjas*“ supeikė Antanas Kučinskas (1938: 129).

Naują aptariamojo teksto šifruotę pateikia Albinas Jovaišas. Jis mano, kad šia malda buvo kreipiamasi į dievą Perkūną, ir pažymi (kaip ir K. Būga), jog skiemenų suskirstymas į tris grupes nereiškia, kad frazę sudaro trys žodžiai. Maldos (priesaikos) tekstą jis perskaito šitaip: „*Perkūne, rūgoki norus neklausančius pono, t. y. Kęstučio.*“¹¹

Kad malda (priesaika) turėjusi būti skirta Perkūnui, A. Jovaišo manymu, rodo žodis „rūgoki“, nes „*rūgoja, grumzdžia, bara būtent perkūnas*“.

Šiai prielaidai pagrįsti galima rasti ir daugiau argumentų. Anot Ž. Diumezilio teorijos, trys aukščiausieji dievai atstovauja trimis socialiniams sluoksniams (žr. Dumézil, 1958: 18–19), o XIII–XIV a. dievų panteone atmosferos valdytojas Perkūnas visai pagrįstai laikytinas ir karo bei karių globėju (žr. Beresnevi-

⁶ BRMŠ, 1, 403; vertė Dalia Dilytė.

⁷ Jurginis, 1976: 49.

⁸ Usačiovaite, 2005: 107.

⁹ Imperatyvinė forma iš žodžio *rozeznati* 'pažvelgti, įsitikinti'; Mierzyński, 1896: 78.

¹⁰ Būga, 1907: 160.

¹¹ Ulčinaite, Jovaišas 2003: 16–17.

čius, 2004: 151; TLPRŽ, 135; Vėlius, 1986: 16). Tad tikėtina, jog kaip tik jo vardu galėjo būti sutvirtinama sutartis. Sprendžiant iš gausių tautosakos pavyzdžių, užrašytų XVIII–XX a. pradžioje, galima įtarti, jog ir liaudiškoje tradicijoje kuri laiką dar buvo prisiekama ir sutartys sutvirtinamos Perkūno vardu. Tai rodytų išlikęs posakis „*Kad tau galą liežuvio Perkūnas nutrenktų, kam sumelavai!*“, arba paaiškinimas, už ką baudžia Perkūnas: „*Žmogų, kuris peraria ežią, muša Perkūnas*“ (žr. Balys, 1998: 46, 78). Ežia – tai rėžio ar lauko riba, siena (žr. LKŽ, II, 1169), žyminti arba skirianti vieną žemės sklypo savininką (bendruomenę) nuo kito. Tokios ežios perarimas ir laikytinas nusistojusių ribų, t. y. nerašytos sutarties, pažeidimu. Už tai, pasak cituoto tikėjimo, ir baudžia Perkūnas (plg. genčių ar valstybių žemių ribas žymėjusių akmenų perkėlimą, siekiant užvaldyti svetimą teritoriją; žr. Žulkus 2004: 179). Suprantama, tiek šios maldos (priesaikos) teksto priskyrimas Perkūnui, tiek suminėti argumentai tokiai prielaidai pagrįsti yra diskutuoti. Juk tiek pat galima hipotezė, kad kunigaikštis Kęstutis prisiekė kurio nors kito XIII a. rašytiniuose šaltiniuose minimo dievo (pvz., Andajaus, Divirikso, Žvėrūnos, Teliavelio, Zuikių dievo, Medeinos) vardu. Juk Andajus ar Nunadiėvis daugelio mitologų priskiriami aukščiausiųjų dievų kategorijai (plačiau žr. Balsys, 2006: 20–22), o Nunadiėviui, N. Vėliaus manymu, galėjo priklausyti ir juridinė funkcija (žr. Vėlius, 1986: 13–14). XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje užrašytose sakmėse ir pasakose ši funkcija priskiriama dievu:

Tiesa, Norbertas Vėlius mano, jog dievas, kuris lotyniškai vadinamas *Deus*, turėtų būti suprantamas ne kaip bendrinis, bet kaip tikrinis vardažodis. Tai, pasak mokslininko, leidžia manyti, jog aukojama „*Nunadiėvio tipo dangaus dievui*“ (Vėlius, 1986: 24). Jis baudžia žmogų už įvairių taisyklių ir nustatytų normų laužymą – sukčiavimą, vagystes, melavimą ir pan. (žr. MT, IX, 136–252).

Dėl maldos (priesaikos) adresato galima ginčytis, o maldos (priesaikos) sakytojas, sykiu ir pagrindinis visos sutarties sutvirtinimo apeigos atlikėjas, yra kunigaikštis Kęstutis. Šioje situacijoje jis galėtų būti kvalifikuojamas kaip valdovas, kartu turintis ir žynio funkcijų. Tokiais pat iš dalies laikytini ir legendiniai kunigaikščiai Šventaragis, įsteigęs aukštuomenės nekrokulto centrą, ir jo sūnus Skirmantas, toje pačioje vietoje pastatęs Perkūno šventvietę¹².

Valdovo-žynio institucija (beje, gerai žinoma ir kitų indoeuropiečių religijose), Gintaro Beresnevičiaus teigimu, Lietuvos teritorijoje galėjusi gyvuoti kaip tik XIII–XIV a., iki visiškai nutrūkstant valstybinei karių ir valdovų religijai, Lietuvai apsikrikštijus (žr. Beresnevičius, 2004: 71).

Dar atkreiptinas dėmesys į tai, jog Kęstutis ir juo sekę visi apeigoje dalyvaujantys lietuviai maldos (priesaikos) žodžius taria išsitemę veidus aukojamo jaučio krauju. Kraujas (kruvina auka) religijų istorijoje yra viena iš būtinų sąlygų, kad atliekamas veiksmas (susitarimas, prašymas ir t. t.) būtų sutvirtintas arba įdvasintas, t. y. įgytų kūną ir sielą.

Panaši tradicija išliko ir XVII–XIX a. žemdirbių apeigose. Antai M. Pretorijaus teigimu, XVII a. pab. aukojimui papjauto ožio kraujas būdavo surenkamas ir juo tepami gyvuliai (karvės, arkliai, kiaulės), kad būtų vaisingesni, taip pat vartojamas gyvuliams ir žmonėms gydyti¹³.

¹² BRMŠ, 2, 380–381, 464.

¹³ BRMŠ, 3, 298.

„Sūduvių knygelė“ (1520–1530 m.)

Apie 1520–1530 m. nežinomo autoriaus vokiečių kalba parašytoje „Sūduvių knygelėje“ yra du maldų seniesiems prūsų dievams tekstai.

Ukapirmo (ir žemės dievo Puškaičio) vaidila („zegnotas“), pasak šio šaltinio, šaukiasi prašydamas sugauti vagis, kad šie negalėtų pereiti per sieną:

O du mechtiger Gott des himmels vnd des gestirnes, durch deine krafft vnd macht gebeut deinen knechten, auff das dir deine Ehre nicht entzogen werde, das dieser Dieb nicht möge Rast noch Ruche haben, es sei dann, er komme wider vnd bringe was gestolen Ist.

„O galingasai dangaus ir žvaigždžių Dieve, per savo jėgą ir valdžią valdyk savo tarnus, kad tavo garbė nebūtų atimta, kad šis vagis negalėtų rasti ramybės ir poilsio, nebent tik tada, jeigu jis ateitų ir atneštų kas pavogta.“¹⁴

Paskui vaidila pakelia kaušelį ir stebi alų. Jeigu alus su puta, tai prašymas išklaudytas. Tada vaidila užbaigia „šventu Jėzaus vardu ir taria: Vardan Tėvo † ir Sūnaus † ir Šventosios Dvasios †“.¹⁵

XVII a. pabaigoje rašytame M. Pretorijaus veikale beveik toks pat tekstas jau priskiriamas būrėjui iš putų, t. y. putoniui (*Puttons*). Pasak autoriaus, sužinojęs, į kurią pusę nuėjo vagis, būrėjas iš putų pripylė puodelį alaus, pastatė jį ant žemės, žiūrėjo į dangų ir meldėsi. N. Vėliaus manymu, net ir aukojamo jaučio spalva (žala) greičiausiai turėjo asocijuotis su kraujo spalva (žr. BRMŠ 1 402).

„Maloningasai žemės ir dangaus Dieve, tu, žvaigždžių viešpatie, kad neišblėstų tavo šlovė, savo galia liepk savo tarnui, kad vagis, pavogęs tą daiktą, tol nenurimtų, kol jo vėlei neatneš.“¹⁶

XIX–XX a. užrašytų užkalbėjimų tikslas yra toks pat – „prišti“, t. y. sulaikyti, vagį, kad šis su pavogtu daiktu negalėtų toli nubėgti ir nerastų niekur ramybės. Tarp daugybės užkalbėjimų tekstų pasitaiko ir gana artimų „Sūduvių knygelėje“ paskelbtai maldai. Tokiu, pavyzdžiui, laikytinas J. Balio pateiktas užkalbėjimas:

„Aš meldžiu tavęs, šventa Traice, teikis mane išklaudyti ir tą vagį, kas man tą ir tą savo nedorybe yra paėmęs, tai kad jam niekur nė kokio ramumo nebus, kol jis man atneš.“¹⁷

Dar kartą atkreiptinas dėmesys į tai, jog malda į Ukapirmą baigiama „šventu Jėzaus vardu“. Vadinas, jau XVI a. pradžioje Sembos sūduviai nebepasitikėjo vien savo senųjų dievų galia, todėl kreipimasi į Ukapirmą sustiprina ir krikščioniškojo Dievo vardu (plg. įprastą religijų kaitos procese pavyzdį, kai aiškinamasi, kuris dievas galingesnis). Hipotetiškai galima teigti, kad M. Pretorijaus aprašytas būrėjas (putonis) savo malda jau kreipiasi į krikščioniškąjį Dievą. Ilgainiui radosi, bent jau Žemaitijoje, tikėjimas, kad apvogtajam reikia kreiptis į šv. Antaną ir Kretingoje užpirkti mišias¹⁸.

¹⁴BRMŠ, 2, 140, 154.

¹⁵BRMŠ, 2, 154.

¹⁶BRMŠ, 3, 278.

¹⁷Balys, 1951: 1 92.

¹⁸TD, I, 344.

Antroji „Sūduvių knygelėje“ užrašyta malda skirta dievui Pergrubriui. Ją prieš pavasarinį arimą, laikydamas į viršų iškeltą alaus kaušeli, kalba viršaitis:

Du grosser mechtiger Gott Pergrubrius du treibest den winter hinweg vnd gibst In allen landen laub vnd gras, wir bitten dich, du wollest unser getreide auch wachsen lassen vnd dempffen alles vnkraut.

„O didysis ir galingasis dieve Pergrubriau, tu išgeni žiemą ir gražini visam kraštui lapus ir žolę, mes prašom tavęs, kad tu augintum ir mūsų javus ir užgožtum visas piktžoles.“¹⁹

Knygelės duomenimis, tuo pačiu metu taip pat arba labai panašiai kreipiamasi ir į dievą Perkūną (kad jis suteiktų maloningo ir ankstyvo lietaus ir nublokštų Pikulą kartu su jo pavaldiniais), į galingąjį dievą Svaikstiką (kad jis savo šviesa tinkamu ir geru laiku apšviestų javus, žolę ir gyvulius), Pilnytį (kad jis leistų augti didelėms, gražioms varpoms). Viršaitis, kreipdamasis į kiekvieną dievą, nuleidžia kaušeli žemyn, išikanda dantimis, pakelia, išgeria ir neliesdamas rankomis meta jį per galvą; kaušelis pakeliamas, atnešamas atgal ir pripiltas alaus vėl pastatomas priešais viršaitį²⁰.

„Sūduvių knygelėje“ dar teigiama, kad panašios maldos minėtiems dievams kalbamos ir rudenį, „jei javai gerai nusisekė“, dievams Pergrubriui, Perkūniui, Svaikstikui ir Pilnyčiui dėkojama nuėmus derlių. O jei „javai neužderėjo arba buvo blogai sudoroti“, prašoma dievus „būti jiems ateinančiais metais maloningesnius“²¹.

Sekdami „Sūduvių knygele“, informaciją apie šiuos dievus, o sykiu ir maldų tekstus XVI a. pakartėjo (kartais šį tą pridėdami ir nuo savęs) Jonas Maleckis-Sandeckis, Jonas Bretkūnas, Aleksandras Guagninis, Motiejus Strijkovskis, Jonas Lasickis.

XVII a. pabaigoje pavasario šventė, M. Pretorijaus liudijimu, švenčiama jau ne Pergrubriaus, bet Dievo arba Žemynėlės garbei. Tada, pasak autoriaus, „meldžia Dievą tinkamu metu teikti lietų ir giedrą, pasėliams leisti gražiai suvežėti ir javams brandą siųsti <...>“²²

Visas maldos tekstas neužrašytas, tik perpasakoti kai kurie fragmentai, tačiau ir iš perpasakojimo matyti, jog besimeldžiančiųjų siekis yra tas pat, nors kreipiamasi jau į krikščioniškąjį Dievą.

Su maldomis į Pergrubrių sietinos Jurginių giesmės, kurios ir XX a. antroje pusėje giedotos Rytų bei Pietryčių Lietuvoje. Šv. Jurgio (panašiai kaip ir Pergrubriaus) prašoma sušildyti žemę, „kad žolalė užaugtų <...>, kad rugeliai užaugtų <...>, kad pažaliuot gi mano medeliai <...>“ (Kudirka, 1997: 10–14). Su prašymu į krikščioniškąjį Dievą kreipiamasi ir Žemaitijoje. Liudviko Adomo Jucevičiaus teigimu, švento Jurgio dieną voliojamasi po rugių lauką kartojant: „Dieve! Augink, Dieve! Augink, Dieve!“²³

Grįžtant prie „Sūduvių knygelėje“ užrašytų maldų tekstų, pažymėtina, jog abiem atvejais maldas kalba prūsų žynys (viršaitis, vaidila, zegnotas).

¹⁹BRMŠ, 2, 130, 145.

²⁰BRMŠ, 2, 144–145.

²¹BRMŠ, 2, 146.

²²BRMŠ, 3, 287.

²³Jucevičius, 1959: 199.

Vadinasi, galima teigti, kad XVI a. pradžioje Prūsiose tebefunkcionavo senasis žynių luomas, atliekantis tarpininko funkcijas tarp kaimo bendruomenės ir dievų per svarbiausias metų šventes (pvz., darbų pradžios ir pabaigos), ištikus nelaimei ir panašiai. Abiem atvejais prūsų žynių elgsena prieš maldą arba ją kalbant turi aiškių bendrumų.

Atrodo, kad malda turi pasiekti dievus, gyvenančius danguje, nes pirmuoju atveju vaidila (viršaitis) kalba maldą žiūrėdamas į dangų ir iškėlęs rankas aukštin, o antruoju – išgerdamas alaus kaušelį be rankų ir sviesdamas jį per galvą aukštin (žr. BRMŠ, 2, 145, 154). Dar vienas bendrumas – abiem atvejais vartojamas alus, kuris, sprendžiant iš įvairių XV–XVII a. prūsams priskiriamuose rašytiniuose šaltiniuose minimų apeigų, papročių, tikėjimų, burtų, buvo ritualinis gėrimas, turėjęs užtikrinti, kad prašymas, malda, užkalbėjimas, burtažodis pasiektų dievus.

Dar atkreiptinas dėmesys, jog maldas vaidila (viršaitis) kalba patalpoje. Net ir prieš pavasarinį arimą maldomis į dievus kreipiamasi ne lauke, bet suėjus į vieną namą (žr. BRMŠ, 2, 145). Tikėtina, jog šitaip siekiama apsaugoti nuo kunigų ir įvairių vizitatorių, XVI a. stropiai vykdžiusių vyskupų reikalavimą, kad Semboje, kur tada metu gyventojų daugumą sudarė prūsai ir sūduviai, neliktų senojo tikėjimo apeigų.

Pažymėtina, kad J. Maleckis-Sandeckis, nors ir naudojosi „Sūduvių knygelės“ informacija, pateikia kiek kitokią maldos į Pergrubrių tekstą:

„Tu išveji žiemą, tu sugrąžini pavasario žavesį. Tavo dėka pražysta laukai ir sodai, tavo dėka sužaliuoja girios ir miškai.“²⁴

Luko Davido kronika (1583 m.)

„Sūduvių knygelėje“ užrašytoms maldoms gana artima ir užrašytoji L. Davido kronikoje. Ją per aukojimą „*pas ligonį ar rūpesčių prispaustąjį*“ kalba taip pat vaidila, prašydamas, kad dievai apsaugotų „*ši dievobaimingą žmogų*“. Pasak autoriaus, maldą vaidila kalba prūsiškai, tačiau užrašyta ji vokiečių kalba:

O Jr Beschirmer, O Jr Barmherzigen Götter, helffet diesem Wiertte, wen er des Morgens aufstehet vnd des Abents wenn er spate zu Hause kompt. <...> O Jr milden Götter, helffet dieser Wierttinne, dem Sohne, der Tochter, das Jnen in allem Jrem Vornehmen alles glücklich vnd woll gehe, O Jr milden Götter helffet das dieses frommen Mnnes Sehlen nimmermehr mö gen ledig stehen, das es möge viel Pferde haben vnd dieselben gesundt bleiben. O Jr milden Götter helffet das auch dieses Mnnes Küestrenge nicht ledig liegen, behüttet Jn vnd sein Hauß, O milden Götter, vor feuer, fur Wasser etc. O Jr milden Götter, Nehmet vnser Gebett an, die vir nun berühren die Stücke vnser Gebeths. <...> O Jr milden Götter, alle vnser Vnglück treibet vber die Sehe, da keine Nessell wechset vnd da kein Han kreeth.

„O, jūs, globėjai, o, jūs, gaillestingieji dievai! Padėkit šiam šeimininkui, kai jis keliasi ryte ir kai vėlai vakare grįžta namo.

²⁴BRMŠ, 2, 208. Tai jau pašlovinimo malda, kuri, skirtingai nei ankstesnioji, nesibaigia prašymu auginti ir prižiūrėti javus. Nors, kita vertus, J. Maleckis-Sandeckis galėjo užrašyti (perrašyti) iš „Sūduvių knygelės“ tik dalį maldos teksto, nes kitų autorių – J. Bretkūno, A. Guagninio, M. Strijkovskio – šios maldos sekiniai identiški arba gana artimi pirminiam šaltiniui (žr. BRMŠ 2 313, 493, 549).

<...> O, jūs, gerieji dievai, padėkite šiai šeimininkei, sūnui, dukrai, kad jiems laimingai ir gerai sektųsi visi darbai. O jūs gerieji dievai! Padėkite, kad šio dievobaimingo žmogaus pjautuvas niekada nestovėtų be darbo, kad jis turėtų daug arklių ir kad jie nesirgtų. O jūs gerieji dievai, padėkite, kad šio žmogaus karvių pasaitai nestovėtų tušti, apsaugokit jį ir jo namus, o gerieji dievai, nuo ugnies, nuo vandens (ir t. t.). O, gerieji dievai, priimkite mūsų malda, kuria mes šloviname jus. <...> O, jūs, gerieji dievai, visas mūsų nelaimes nuvykite už jūros, kur neauga dilgėlės ir negieda gaidys.“²⁵

Nuolat pasikartojantis kreipinys „O, jūs, gerieji dievai“ rodytu, jog su prašymo malda kreipiamasi į aukščiausiuosius prūsų dievus. Pasak L. Davido kronikos (tas pat pasakytina ir apie kitas XVI a. prūsų kronikas), aukščiausieji prūsų dievai yra Patrimpas, Patulas ir Perkūnas (žr. BRMŠ, 2, 280).

Kronikos duomenimis, ožio aukojimas, per kurį kalbama ir ši malda, atliekamas jaujoje, t. y. ten, kur galima kurenti ugnį. Nuošalus jaujos pastatas, matyt, dar pasirenkamas ir dėl to, jog vengiama viešumos. Greičiausiai dėl tos pačios priežasties apeigoje dalyvauja tik „keletas vyriškos lyties asmenų“, o žmonos ir tarnaitės, L. Davido teigimu, ten neleidžiamos (žr. BRMŠ, 3, 283). Kaip ir „Sūduvių knygelėje“, vaidila malda kalba laikydamas rankoje specialų iš jaučio rago pagamintą geriamąjį indą, pripiltą alaus. Sukalbėjęs malda, vaidila jį išgeria. Aptariamios maldos į aukščiausiuosius prūsų dievus pabaiga gana artima XIX–XX a. pradžios užkalbėjimų tekstams, kuriais siekiama ligas, negalavimus išvaryti toliau nuo žmonių gyvenamų vietų:

„Saulės vardu, perkūno grousmu tau, drugy, insakou, tavi varou nog žmonių, nog gyvulių, nog poukščių, nog kiekvieno gyvo garo žaliosna giriosna, klampiosna balosna, tamsuosna raistuosna, kur saulė nemato, kur žmonės nevaikščioja, gyvuliai nebraidžioja ir paukščiai nelakioja“²⁶ (TŽ, 4, 507).

Šiame XVI a. pabaigoje rašytame ir 1615 m. išleistame J. Lasickio veikale užfiksuotos trys trumpos maldos seniesiems žemaičių dievams.

Pirmoji malda skirta linų ir kanapių dievui Vaižgantui. Pasak J. Lasickio, trečią dieną po Ilgių merginos garbino dievą Vaižgantą (*Vaižganthos*), kad iš jo malonės turėtų pakankamai linų ir kanapių. Pati aukščiausia mergina, prisipylusi į sterblę paplotėlių, vadinamų sikiais (*Sikies*), stovėdama viena koja ant suolo, kairę ranką iškėlusį aukštyn, laiko joje arba liepos, arba guobos plačią žievę (iš jos jie sau net apavą pinasi), dešinėje rankoje turi alaus ąsotį ir šitaip kalba: *Waizganthos deuaite auging mani linus tei ilgies, ik mani, nieduok munus nogus eithi* – „Vaižgante, dievaiti, išaugink man tokius aukštus linus, kokia aš aukšta esu, ir neleisk mums nuogiems vaikščioti“. Paskui išgeria ąsotį (mat ir moterys mėgsta išgerti) ir vėl jį pripylusi išlieja ant žemės dievui; paplotėlius taip pat išbarsto iš sterblės, kad dievukai, jeigu yra kokių kartu su Vaižgantu, galėtų pavalgyti. Jeigu po viso to ji tvirtai stovi, širdy visi tiki, kad kitais metais bus puikus linų derlius. O jei griūdama kita koja atsispiria, kyla abejonė dėl būsimo derliaus²⁷.

²⁵ BRMŠ, 2, 253, 285.

²⁶ Jono Lasickio „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“ (1582 m.).

²⁷ BRMŠ, 2, 583, 596.

Malda linų dievui Vaižgantui iš kitų šio laikotarpio maldų išsiskiria tuo, jog kalba ją mergina. Etnografų duomenimis, istoriniais laikais kaip tik moterys buvo linų pluošto rankiotijos, vėliau – linų augintojos ir jų pluošto apdirbėjos²⁸.

Matyt, dėl tos pačios priežasties dar ir XX a. pirmoje pusėje tikėta, jog linus reikia sėti šv. Elenos ar šv. Petronėlės dieną (gegužės 22 ir 31) arba paprasčiausiai sėjant žiūrėti, „kad būtų moteriškos patronkos diena, tada jie esti geri ir našūs, dideli ir tankūs“²⁹.

Apeigos, kai malda kreipiamasi į Vaižgantą, laikas – trečioji diena po Ilgių, tai yra tas laikas, kai pradedami minti linai ir kanapės (žr. Vyšniauskaitė 1983: 143; Balsys, 2006: 144). Taigi tikėtina, jog malda į Vaižgantą kreipiamasi ne tik siekiant gero linų ir kanapių derliaus kitais metais, bet ir tikintis ilgo šiųmetinių linų ir kanapių pluošto.

Sprendžiant iš J. Lasickio aprašymo, malda į Vaižgantą kreipiamasi patalpoje (troboje arba jaujoje, kur laikomi, džiovinami, minami linai ir kanapės), dalyvaujant visiems šeimynykščiams, o gal ir visai kaimo bendruomenei. Su jau aptartomis „Sūduvių knygelės“ ir L. Davido kronikos maldomis šią maldą sieja ritualinio gėrimo – alaus – vartojimas.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, siekiant gero linų derliaus, jau kreipiamasi į krikščioniškąjį Dievą: „Viešpatie, padėk paauginti linus“ arba „Duok, Dieve, visų daliai: ir man, ir vaikams, ir biedniems, kas reikalaus!“ (Vyšniauskaitė 1983: 116). Viena maldų krikščioniškajam Dievui gana artima ir J. Lasickio užrašytajai: „Dieve, tu matai, kad aš nuogas, palaimink mano linus.“³⁰

Daugelis mitologų Vaižgantą linę laikyti tik linų, linininkystės dievu. Tačiau kanapės, kaip ir linai, XV–XVIII a. dabartinės Lietuvos teritorijoje buvo labai dažnai sėjamos. Jų pluoštas naudotas virvėms, maišams, tinklams, audimo nytimis gaminti (žr. LE X 421–423).

Antroji J. Lasickio užrašyta malda skirta deivei Gabijai, į kurią kreipiamasi rudenį, jaujoje prieš kūlę džiovinant javus. Tada, autoriaus teigimu, jie turi maldauti deivę Gabiją (*Gabie*) šitokiais žodžiais: *Gabie deuaite, pokieli garu, nuleiski kibirėtu – „Gabija, dievaite, pakelki liepsną ir neleiski kibirkščiu.“*³¹

Iš gana fragmentiško J. Lasickio aprašo nėra aišku, nei kas maldą kalba, nei kokia yra besimeldžiančiojo laikysena, nei kas šioje apeigoje dalyvauja. Tikėtina, jog į jaujos Gabiją su prašymu kreipiasi ūkio šeimnininkas, besirūpinantis, kad džiovinant jaujoje javus ugnis nepridarytų nuostolių. Mat, etnografijos šaltinių duomenimis, XVI–XIX a. valstiečiai javus kuldavę savo šeimos jėgomis, t. y. priklausomai nuo ūkio dydžio galėjo kulti vyrai ir moterys, šeimos nariai ir samdiniai. Bet kuriuo atveju jaujoje kūrenamos (krosnyje arba duobėje) ugnies priežiūra, šeimynos žadinimas buvo ūkio šeimnininko rūpestis³².

Dėl čia suminėtų dalykų (kreipiamasi į jaujoje deginamos ugnies dievybę, maldą sako šeimnininkas, meldžiamasi per kūlę) malda į Gabiją gretintina su M. Pretorijaus užrašytomis maldomis į Gabjaujį.

To paties prašoma (kad ugnis ramiai per naktį miegotų, nevaikščiotų ir namų neuždegtų) ir XIX–XX a.

²⁸Dundulienė, 1990: 87–88.

²⁹Balsys, 1986: 60–61.

³⁰*Ten pat*: 115.

³¹BRMŠ, 2, 597.

³²Dundulienė, 1991: 313.

pradžioje gausiai užrašytose maldelėse, kurias kalba namų židinio priežiūra besirūpinančios moterys: „Šventoji ugnele, mano sugobta – gobėk, mano sužiebta – žibėk“ (Kaltinėnai); „Šventa Gabėta, sugobta gobėk, sužiebta – žibėk“ (Kaltinėnai); „Šventa Ugnija, mygok užklota“ (Viduklė); „Gabieta, įpūsta žibėk, apkopta gulėk“ (Užventis); „Ugnele, Gabietėle, sukopta miegok, užžiebta žibėk ir visados man padėk“ (Kražiai); „Ugnate, Tobijate, ilsėkis ramiai, nevėdinama nevėdinkis“ (Kruopiai); „Gabija, Agota, žibi sukurta, mygok užklota“ (Laukuva); „Miegok, ugnele, miegok, Gabietėle, kaip aš atsikelsiu, tave gyvą rasiu“ (Kelmė)³³.

Tiesa, XX a. pradžioje vis dažniau vietoj Gabijos maldelėse minima šv. Agota, o dar vėliau sakoma, kad šeiminkė, kurdama ugnį, turi sukalbėti tris „Sveika, Marija“, prie šv. Agotos ir šv. Matildos³⁴.

Palyginę XVI ir XX a. užrašytus tekstus, pastebime, kad jų nei turinys, nei paskirtis nepasikeitė. Pakito tik adresatas – XVI a. dar kreipiamasi į senąją ugnies deivę Gabiją, o XX a. – į šv. Agotą.

Trečioji J. Lasickio užrašyta malda, kuri kalbama pavasariį lankant laukus, skirta dievui Perkūnui. Pasak autoriaus, Perkūnas (*Percunos*) jiems yra griausmo dievas, į kurį, griaudžiant danguje, žemdirbys, nusiėmęs kepurę, nešdamas per savo žemę ant pečių lašinių paltį, kreipiasi šitokiais žodžiais:

Percune deuaite niemuski vnd mana, dievu melsu tawi palti miestu – „Susilaikyk, Perkūne, ir mano laukui nuostolių nepadaryk, o aš tau šitą paltį duosiu.“³⁵

Dar pastebima, kad liūčiai praėjus žemdirbys tą mėšą suvalgo pats. Ši maldelė yra susilaukusi įvairių interpretacijų (žr. Balys, 1937: 200, 1998: 75; Greimas 1990: 460; Slaviūnas, 1997: 333), o jos atspindžių gausu XIX a. pabaigos–XX a. pradžios tautosakoje (žr. Balys, 1998: 75–76; Slaviūnas, 1997: 333–334; Lasickis 1969: 80). Minėtina ir J. Balio paskelbta maldelė: „Perkūne dievaiti, susimilk ant mūsų, nustumk tą tamsybę ant tyrų, o mes būsim paklusnūs iki pabaigos svieto“ (Balys, 1937: 201). Prašymo esmė bemaž nesikeičia ir kreipiantis į krikščioniškąjį Dievą:

„Apsaugok, Dieve, nuo Perkūno, žaibo, nuo audros, nuo visokios velnio galybės“; „Nuo perkūnijos ir audrų, kuriuos tu, Viešpatie, atpirkai savo brangiu krauju, apsaugok Viešpatie!“³⁶

Jos tekstą siūloma skaityti trejopai:

„Perkūne dievaiti, nemuški ant manęs, Dievą melsiu, tau paltį mesiu“; „Perkūne dievaiti, nemuški ant mano dirvų, melsiu (meldžiu), tau paltį mesiu“; „Perkūne dievaiti, nemuški ant mano dirvų, melsiu (mesiu) tau paltį mėšos.“³⁷

Dar pažymėtina, jog tiek maldos tekstas, tiek komentarai užrašyti apie senąją religiją ir su ja susijusias apeigas menkai nusimanančio krikščionio. Lašinių suvalgymas, palydint šią apeigą

³³Balys, 1998: 8–9.

³⁴*Ten pat*: 8; Senvaitytė, 2005: 67.

³⁵BRMŠ, 2, 581, 593.

³⁶*Ten pat*: 201–202.

³⁷Balys, 1937: 200.

malda, kreipimusi į dievą Perkūną, yra ne kas kita, kaip aukojimo ritualas, su Perkūnu dalijamasi aukojamu maistu (šiuo atveju – lašiniai), prašant jį prižiūrėti, saugoti nuo ledų pasėlius. Toks pat paprotys užrašytas XX a. pirmoje pusėje Alsėdžiuose:

*„Šv. Jurgio rytą šeimininkas paima lašinių paltį ir apeina visas dirvas. Paskui parėjęs namo tuos lašinius su visa šeimyna suvalgo. Taip daro todėl, kad iš laukų būtų toki sotūs, kaip tą rytą iš tų lašinių.“*³⁸

Iki pat XX a. pirmosios pusės išliko paprotys per svarbiausias metines šventes (dažniausiai – trečiąją ar ketvirtąją Kalėdų, Velykų dieną, Sekminių dieną, kuri dar vadinama „ledų diena“) atlikti tam tikras apeigas (pvz., nunešti į lauką margučių kevalus arba per Velykas valgytos mėsos kaulus ir juos užkasti), kad ledai javų neišmuštų³⁹.

Tokiame kontekste artimu J. Lasickio užrašytai apeigai reikėtų laikyti paprotį eiti melstis į bažnyčią trečiąją Kalėdų, Velykų dieną ir per Sekmines, *„kad Dievas duotų gražų orą ir gerai javus užaugintų“* (žr. Greimas, 2005: 460), arba *„sukalbėti visą rožančių ir atgiedoti šv. Antano litaniją“*, kad ledai pasėlių nenaikintų ir jie gerai augtų⁴⁰.

Visos trys J. Lasickio užrašytos maldos priskirtinos prašymo maldų tipui ir yra susijusios su žemdirbių gyvenimo rūpesčiais: pastatų, laukų apsauga, geresnio, gausesnio derliaus siekimu. Šias maldas kalba ne senosios religijos kulto tarnai, kaip „Sūduvių knygelėje“ ir L. Davido kronikoje, bet patys žemdirbiai.

Motiejaus Strijkovskio kronika (1582 m.)

M. Strijkovskio veikale „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronika“ randame du maldų seniesiems dievams tekstus. Malda dievui Ganikliui čia užrašyta pirmą ir vienintelį kartą. Kitą maldą, skirtą dievui Žemininkui, sekdami M. Strijkovskiu, yra paskelbę ir vėlesni autoriai – A. Guagninis, J. Lasickis, M. Pretorijus.

Pasak M. Strijkovskio, Ganikliui „aukodavo eržilų, jaučių, ožių ir kitų gyvulių pautus, kai tuos gyvulius romydavo, o piemenų aukas degindavo ant didelio tam tyčia parinkto akmens“ sakydami:

Jak ten kamień twardy, niemy i nieruszający się, tak też, o Dziewie musu Goniglis! Wilcy i wszyscy drapieźni zwierze niechaj się nie mogą ruszyć, aby bydłu naszemu, twojej obronie zleconemu, szkodzić nie mogli.

*„Kaip tas akmuo kietas, nebylus ir nejudrus, taip, o dieve mūsų Ganikli (o Dziewie musu Goniglis), vilkai ir visi kiti plėšrūnai tegu negali pajudėti ir padaryti žalos mūsų gyvuliams, tau globoti pavestiems.“*⁴¹

Tai prašymo malda, kurią, išginęs gyvulius ir norėdamas apsaugoti juos nuo vilkų, greičiausiai kalba kerdžius.

³⁸Balys, 1986: 134.

³⁹Dundulienė, 1991: 118; Balys 1986: 134, 1995: 99; Greimas, 2005: 460–462.

⁴⁰Balys, 1986: 143.

⁴¹BRMŠ, 2, 513, 547.

Kaip tik kerdžius dar ir XIX–XX a. sandūroje išgines gyvulius bent kelis kartus poteriaudamas eidavo aplink bandą ir „burtų keliu“ išrinkdavo vilkams skirtą gyvulį⁴².

Beje, XIX a. raštijoje ir pats kerdžius vadinamas ganikliu (žr. LKŽ III 103).

O štai XVII a. pabaigoje, M. Pretorijaus liudijimu, panašiomis maldomis nadruviai arba skalviai gindami gyvulius į ganyklas kreipdavosi į krikščioniškąjį Dievą ir šv. Jurgį: šeimininkas apeina gyvulius tris kartus kalbėdamas malda, kad Dievas jo gyvulius saugoti teiktųsi. Taip pat dėkoja, kad ligi šiol juos išlaikė, ir galiausiai kreipiasi į šv. Jurgį, prašo, kad jo gyvuliams būtų maloningas, kad savo pėdsekams ir kurtams, t. y. lokiams, vilkams, lapėms, neleistų jiems kenkti. (BRMŠ, 3, 289.)

Taip pat, M. Pretorijaus duomenimis, elgiamasi ir uždarant gyvulius į tvartus rudenį:

„Mielas Dieve, dėkoju tau, kad mane, namiškius ir mano gyvulius maloningai išlaikei, apsaugojai nuo ligų (ir t. t.). Žvėrys (vilkai) man nieko bloga nepadare (ir t. t.); tu šventasai riteri Jurgi, dėkoju tau, kad nepjudei savo šunimis (suprask lokiais ir vilkais) mano gyvulių (ir t. t.).

Mielas Dieve, mes uždarysime gyvulius į tvartus, palaimink juos, kad šienas, šiaudai, grūdai, vanduo (ir kt.) būtų jiems gardūs, pasotink juos tvarte, kelyje, darbe, apsaugok nuo burtininkų, vagių (ir t. t.).“⁴³

Labai panašią maldele XX a. pradžioje Dzūkijoje užrašė Vincas Krėvė-Mickevičius:

„Šventas Jurgi, vilkus pažabok, šituos gyvulius saugok. Neskirk vilkui nei karvės, nei kiaulės, nei paršiuko, nei teliuko, nei mažo ėriuko. Laisk vilkam gaudzic cik kiškius, lapes, miško žvėris.“⁴⁴

Toks pats tikslas – gyvulių apsauga nuo laukinių žvėrių – išliko ir XX a. pradžios užkalbėjimų tekstuose; čia, beje, pasitaiko ir gana artimų M. Strijkovskio užrašytai maldai:

„Šventas Petras išsitraukė savo raktus ir užrakino vilkų gerklės, kad jie kojų nepajudintų, jokių nelaimių nepadarytų ir nuo kelio pabėgtų. Amen.“⁴⁵

M. Strijkovskis išsamiai aprašo ir Žemininkui pagerbti skirtos šventės apeigas. Per jas „žynys arba pagonių kunigas“, o juo sekdami ir visi dalyviai, kreipiasi į dievą Žemininką:

To tobie Ziemienniku, boże nasz! Ofiarujemy, i czynimyc̄ dzięki, żeś nas roku przeszłego dobrze zdrowych w okwitości wszech dóbr, zboża i majętności zachował i scycił, i od ognia, żelaza, powietrza morowego i wszelkich nieprzyjaciół naszých obronić raczył.

⁴²Balys, 1937: 37–39.

⁴³BRMŠ, 3, 295.

⁴⁴TŽ, 4, 508.

⁴⁵Balys, 1951: 89.

„Čia tau, o Žemininke, dieve mūsų, aukojame ir dėkojame, kad tu praeitais metais laikei mus sveikus ir visokių gėrybių pritekusius ir mūsų javus ir mantą laikei ir saugojai ir nuo ugnies, ir nuo geležies, nuo maro ir nuo visokių priešų ginti teikeisi.“⁴⁶

Dar kartą į Žemininką, pasak M. Strijkovskio kronikos, žynys kreipiasi aukodamas (mesdamas) jam po gabaliuką kiekvieno patiekalo:

To tobie, Ziemiennik, boże nasz! Racz ofiary nasze przyjąć a łaskawie tych potraw pożywać.

„Čia tau, o Žemininke, o dieve mūsų! Teikis aukas priimti, tuos patiekalus maloningai valgyti.“⁴⁷

Panašus tekstas užfiksuotas ir 1600 m. jėzuitų ataskaitoje. Šią maldą „nustatytu metų laiku, surinkus iš laukų derlių“, pasak šaltinio, taip pat kalba žynys arba aukotojas:

O Deus, inquit, optime propitius nos hac aestate respexisti, frugumque copiam dedisti; quare ades, et fruire, sequenti postmodum aestateplura habiturus, si nos pluribus cummulaueris bonis.

„O Dieve, kuo geriausiai ir palankiausiai mumis šią vasarą rūpinaisi ir gausų derlių davei; taigi ateik ir naudokis [tuo, kas aukojama]; kitą vasarą taip pat daug [aukų] gausi, jeigu mus apibersi gėrybėmis.“⁴⁸

M. Strijkovskio užrašyta malda į Žemininką yra gretintina ir su M. Pretorijaus XVII a. pabaigoje paskelbtomis maldomis į Žemėpatį ir Dievą. Jas, laikydamas rankoje ašotį, jau kalba namų šeimininkas. Padėkojęs dievui ir Žemėpačiui, kad teikėsi rūpintis juo, jo namais bei visa, kas juose yra, šeimininkas muša gaidį arba vištą ir meldžiasi:

„Mielas dieve Žemėpati, priimk maloningai šią dovaną, būk mums palankus (ir t. t.).“⁴⁹

Panašiomis maldomis į dievą bei Žemėpatį, M. Pretorijaus duomenimis, kreipiamasi ir švenčiant ikurtuves (žr. BRMŠ, 3, 303).

Tiek XVI a., tiek XVII a. pabaigoje užrašytų maldų paskirtis ta pati – padėkoti Žemininkui, Žemėpačiui, Devui už praėjusių metų gėrybes ir paprašyti jų malonės kitamet. Skiriasi tik maldų sakytojai: XVI a. meldžiasi žynys ar pagonių kunigas, XVII a. pabaigoje – šeimininkas. Tiesa, XVII a. pabaigoje maldoje greta senojo dievo Žemėpačio jau minimas ir krikščioniškasis Dievas (tas pats procesas pastebimas ir analizuojant kitas M. Pretorijaus užrašytas maldas).

⁴⁶ BRMŠ, 2, 515, 548.

⁴⁷ *Ten pat.*

⁴⁸ BRMŠ, 2, 620, 627.

⁴⁹ BRMŠ, 3, 301.

Mato Pretorijaus „Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla“ (XVII a. pabaiga)

Jau ne vieno tyrinėtojo pastebėta, kad rašydamas veikalą M. Pretorijus naudojosi „Sūduvių knygelės“ ir ankstesnių autorių (J. Lasickio, M. Strijkovskio bei kitų) duomenimis (žr. BRMŠ, 3, 100–106), tad kai kurios XVI a. užrašytos maldos (kaip sekiniai) minimos ir šiame kūrinyje. Tačiau M. Pretorijus iš tuometinių gyventojų užrašė ir į savo veikalą įdėjo ir tokių maldu, kurios iš ankstesnių šaltinių nežinomos. Minėtinios maldos Žemynai ir Gabjaujui.

M. Pretorijaus liudijimu, Žemynos garbei atliekamos žemynėliavimo apeigos per visas svarbesnes šventes (mėšlavežio, sėjos, ganiavos baigimo, derliaus, (arba sambarių), kūrės pabaigtuvių, (arba Gabjaujo), vestuves, krikštynas, šermenis, laidotuves, įkurtuves, taip pat šventinant sodybą ar net arklius ir karves (žr. BRMŠ, 3, 284, 300). Žemynėliaudamas šeimininkas pirmiausia kreipiasi į krikščioniškąjį Dievą:

Du Gnädiger Gott, du hast mir gegeben diese deine Gabe, seegne es nach deiner Mildigkeit, laß mich weiterhin mehr deinen Seegen genies.

„Maloningasis Dieve, tu davei mums šias savo dovanas, laimink jas iš savo geraširdiškumo, leisk man toliau daugiau tavo palaimos patirti.“⁵⁰

Tada skiriama malda Žemynai:

„Zemyne zedkellei zydek ruggeis, mezais ir wisseis jauweis, buk linksmas, Diewe, ant mussu, pri tu mussu darbu Szwents Angelas pributu ir piktų zmogu priszalin nukraipik, kad bmus ne apioktu.“⁵¹

Trečiąja malda šeimininkas dėkoja krikščionių Dievui:

Gott, Herr Gott durch deine Gnade haben wir deine Gaben nunmehr vom Felde eingaugstet, du hast uns Gesundheit gegeben, daß wir alles verrichten u nun deine Gaben ausdreschen u zu unserm Nutzen gebrauchen können.

„Pone Dieve, štai mes iš tavo malonės jau sudagojom tavo dovanas iš lauko, tu teiki mums sveikatos, kad galime visus darbus nudirbti, tavo dovanas iškulti ir savo naudai suvartoti. Dėkui tau už tai.“⁵²

Ši malda, M. Pretorijaus liudijimu, baigiama sukalbant „Tėve mūsų“⁵³.

Ketvirta malda skirta ir krikščioniškajam dievui, ir Žemynai:

Gott u auch du Zemynele, siehe wir schenken dir diesen Hahn u Henne, nimm sie auf als ein Opfer /:Geschenk:/ so aus gutem Herzen von und geschiehet.

⁵⁰ BRMŠ, 3, 187, 292.

⁵¹ BRMŠ, 3, 292.

⁵² BRMŠ, 3, 187, 292.

⁵³ BRMŠ, 3, 292.

„Dieve ir tu Žemynėle (Zemynėle), atsižvelk, jog mes dovanojam tau šitą gaidį ir vištą, priimk juos kaip auką (dovaną), mūsų aukojamą iš grynos širdies.“⁵⁴

Po jos vėl sukalbama „Tėve mūsų“, „Tikiu“ bei Dešimt Dievo įsakymų⁵⁵. Šventė baigiama tokia šeimnininko malda:

Nun du Seegensreicher Gott, wir haben nach unserem Vermögen diese Feyer geheiligt, Dir zu Ehren geschlachtet, diese Speise u Trank verzehret, siehe uns mit gnädigen Augen an, usegne unser Getreydigt daß wir mögen auskommen, jedem gerecht werden, bewahre uns...

Matyt, maldelės į Žemyną skyrėsi priklausomai nuo to, kokia proga ren-giama šventė. M. Pretorijaus teigimu, šventinant arklius, į Žemynėlę kreipiamasi taip: „Žemynėle, būk linksma ant mūsų ir manų arklių“; per krikštynas – „Būk maloningas kūdikiui!“; per šermenis – „Būk linksma, Žemynėle (Zemynėle), maloniai priimk šią sielą ir saugok ją.“⁵⁶

Panašią maldą apie 1740 m. pateikia ir Jokūbas Brodovskis:

Tirsztas krums, dirma Rassa, brandze Warpa, Zeminele ziedkele, iszlaikyk sveikatoje ir gerybeje; zegnog valgomus, geremus, sejemus, akejemus; ant szos zemineles ziedkeles pasidziaugtis [duok?], apsergek nūg Alkana zweris (žr. Balys, 1998: 3).

Apie 1866 m. prie Mažeikių užrašyta literatūrinė maldos versija: „Žeminėle mus kavok, / Dirvoas mūsų peržegnok, / Peržegnok girias, laukus, / Kluonus, lankas ir šlaitus.“⁵⁷

„Štai, palaimingasis Dieve, pagal savo išgales šią šventę atšventėme, tavo garbei šviežienos pasidarėme, šiuos valgius ir gėrimą suvalgėme ir išgėrėme, žvelk į mus maloningomis akimis ir laimink mūsų javus, kad viskam ištektume, su visais atsisteistume, apsaugok mus...“⁵⁸

Pažymėtina, jog pagrindinis žemynėliavimo apeigų atlikėjas ir maldų sa-kytojas yra šeimnininkas, be jo, dalyvauja tik šeimos nariai, t. y. pati ir vaikai. Pats šeimnininkas parenka ir žemynėliavimui tinkamą vietą ir laiką. M. Pretorijaus duomenimis, minėtos apeigos paprastai atliekamos vakare, kai nesitikima, „kad kas svetimas ateitų“. Tai rodytų, jog XVII a. pabaigoje į senuosius dievus kreipiamasi laikantis dar griežtesnių saugumo priemonių nei XVI a. Atkreiptinas dėmesys ir į šeimnininko, ir į apeigoje dalyvaujančių šeimos narių elgseną meldžiantis. Prieš maldą Žemynėlei šeimnininkas tris kartus nuleija apeiginio gėrimo ir meldžiasi, laikydamas rankoje ašotį su alumi, o kreipdamasis į krikščioniškąjį Dievą klaupiasi, abiem rankomis iškelia aukštyn kepalėlių duonos (žr. BRMŠ, 3, 292–294).

M. Pretorijaus aprašytas laiko-tarpis apibūdinamas religinio sinkre-tizmo terminu, tad nieko stebėtino, kad XVII a. pabaigoje maldose greta minimi ir žemės deivė Žemyna, ir

⁵⁴ BRMŠ, 3, 188, 293.

⁵⁵ BRMŠ, 3, 293.

⁵⁶ BRMŠ, 3, 306, 319, 322.

⁵⁷ Balys, 1998: 3.

⁵⁸ BRMŠ, 3, 190, 294.

krikščioniškasis Dievas, Žemynai nuliejama alaus, o į krikščioniškąją dievą kreipiamasi klūpant. Panaši tradicija Lietuvos kaime tam tikrais atvejais išsilaike iki pat XX a. vidurio. Tipiškas pavyzdys – sukalbėjus poterius, bučiuoti žemę, o pabučiavus kreiptis į ją maldele:

„Žeme, motina mano, aš iš tavęs esu, tu mane šeri, tu mane nešioji, tu mane po smerčio paslėpsi.“ (žr. Balys, 1998: 4)

M. Pretorijus išsamiai aprašo ir ugnies, javų ir jaujos dievo Gabjaujo garbei rengiamos šventės apeigas, per kurias (panašiai kaip ir žemynėliaujant) šeimninkas maldomis pagrečiui kreipiasi į Gabjaujį, Žemynėlę ir į krikščioniškąją Dievą.

Pirmąją maldą Gabjaujui kalba visi apeigoje dalyvaujantys vyrai. Šeimninkui brūkliu mušant aukojamą gaidį, vyrai, pakėlę akis ir rankas aukštyn, prašo Gabjaujo malonės:

*Gabjauga sey frölich u sey auch uns gnädig. – „Gabjauji (Gabjauga), būk linksmas ir mums maloningas.“*⁵⁹

Antrąją maldą Gabjaujui šeimninkas kalba paėmęs į rankas pašventintą alaus pripiltą kaušelį:

*Wieszpatie Diewe Gabjaugia, mes taw padekajowom, iog galeiom tawo Szittos gerus dowanus gerrai iszdirpti*⁶⁰.

Po šitos maldos, M. Pretorijaus teigimu, pagerbiami ir apeigoje dalyvaujantys krikščionys – sukalbama rytmetinė ir vakarinė malda, kuri užbaigiama: *„Vardan Dievo Tėvo, ir Sūnaus, ir Šventosios Dvasios. Amen.“*⁶¹

Galiausiai šeimninkas nulieja iš kaušelio alaus ir kreipiasi malda į Žemynėlę. Matyt, šios maldos tekstas yra toks pat, kaip ir kalbėtos per sambarį, tad M. Pretorijaus užrašyta tik jos pradžia: *Zemynele, buk linksma ir Zydek mussu Ruggeis*⁶².

Po maldos krikščioniškajam Dievui, kuria vaikai ir šeimynykščiai dėkoja *„mielam tėtei, mamai, šeimninkui, šeimninkei“*, prašo jiems sveikatos ir palaimos, šventę, M. Pretorijaus liudijimu, užbaigia pats šeimninkas. Laikydamas rankoje kaušelį su alumi, jis dar kartą malda kreipiasi į dievą Gabjaujį:

*Miels Diewe Gabjaugia, mes taw graszei atlikkom, buk linksmas, musu Diewele, perzegnūk mus, musu waikus, zeimyna, nameles, trobeles, galwyes, jaweles...*⁶³

Maldos Gabjaujui priskirtinos padėkojimo-prašymo maldų tipui. Visoms apeigoms (kaip ir žemynėliaujant) vadovauja ir maldas kalba šeimninkas. Besimeldžiančiojo laikysena tokia pat, kaip ir per žemynėliavimo apeigas. Į Gabjaujį kreipiamasi pakėlus rankas arba rankoje laikant pripiltą kaušelį, į Žemyną – nuliejant alaus.

⁵⁹ BRMŠ, 3, 191, 296.

⁶⁰ BRMŠ, 3, 296.

⁶¹ *Ten pat.*

⁶² *Ten pat.*

⁶³ BRMŠ, 3, 296–297.

Išvados

1. Visos XIV–XVII a. rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotos maldos senuosius lietuvių ir prūsų dievams yra kolektyvinės. Iki XVI a. meldžiamasi dalyvaujant visai kaimo ar kelių kaimų bendruomenei, o XVII a. pabaigoje jau meldžiasi tik šeimos nariai (kartais dalyvaujant ir šeimynykščiams, t. y. samdiniams). Kai kuriais atvejais net pabrėžiama, jog meldžiamasi tada, kai nesitikima ko nors ateinant. Kitaip tariant, XVII a. pabaigoje seniesiems dievams skirtos apeigos jau atliekamos slapta, vengiant viešumos.

Kolektyvinis XIV–XVII a. užrašytų maldų pobūdis dar nerodo, kad lietuviai ir prūsai visiškai nepraktikavo individualių maldų. Tokios maldos dėl savo specifiškumo (kalbama vienuoje, nuošalioje vietoje, slapta nuo kitų) galėjo likti to laikotarpio autorių nepastebėtos ir neužrašytos. Kad individualių maldų būta, bent iš dalies paliudija M. Pretorijaus slapčia stebėtas ir aprašytas vienos moters pokalbis „su savo velniu“ jaujoje. Pasak autoriaus, moteris „*sukalbėjo daug maldų ir atliko keistų apeigų, kol pagaliau šaukėsi Žemeliuko (Zemeluks), kad jis duotų jai žinią, kur galima rasti vagį.*“⁶⁴

2. XIV–XVII a. užrašytose maldose seniesiems dievams dažniausiai kreipiamasi su prašymo malda ir tik viena priskirtina mišriam prašymo ir padėkojimo maldų tipui (tiesa, iš rašytiniuose šaltiniuose randamų užuominų ar apeigų aprašymų darytina prielaida, jog šiuo laikotarpiu bemaž tiek pat galėjo būti ir padėkos maldų). Prašymo maldų gausa galėtų būti aiškintina ir vėlyvu jų užrašymu (t. y. senosios religijos nuosmukio laikotarpiu), kai pradeda vyrauti ir į aprašytojų akiratį patenka žemesnieji dievai, kurių galiose pasėlių priežiūra, gyvulių prieauglis, namų apsauga, šeimos narių sveikata. Kita priežastis, galėjusi turėti įtakos to laikotarpio maldų tipui, būtų bendruomeninis valstiečių gyvenimo būdas.

3. Vyraujantis kreipimosi į senuosius lietuvių bei prūsų dievus metų laikas – pavasaris ir ruduo, t. y. laikarpiai, susiję su svarbiausiais žemdirbio gyvenimo įvykiais – sėja ir naujo derliaus sudorojimu. Iš čia ir pagrindinis kreipimosi į dievus tikslas – užsitikrinti jų pagalbą, siekiant gausesnio derliaus, ir padėkoti už užaugintus javus, gyvulių prieauglį, namų apsaugą bei šeimynykščių sveikatą.

4. XVI a. šaltinių duomenimis, apeigoms vadovauja ir maldomis į senuosius dievus kreipiasi ir kulto tarnai: vaidila („zegnotas“), viršaitis, maldininkas, „pagonių kunigas“, ir paprasti valstiečiai (aukščiausia mergina, kerdžius); XVII a. pabaigoje – jau tik ūkio šeimnininkas.

5. Atkreiptinas dėmesys į besimeldžiančiojo elgseną, laikyseną, kuri aiškiai skiriasi nuo kasdienės, įprastos, buitinės elgsenos (pvz., stovima ant vienos kojos, be rankų (paėmus dantimis) išgeriamas ir per galvą sviedžiamas kaušelis, išsitepama krauju, rankoje laikomas alaus pripiltas ąsotis ar kaušelis ir t. t.). XVII a. pabaigoje besimeldžiančiųjų laikyseną regis, jau bus paveikusi krikščioniškoji tradicija: (suklaupę ratu aplink pūrą (statinaitę), pakėlę rankas aukštyn).

6. Hipotetiškai galima teigti, jog nemaža dalis senųjų maldų tekstų susiliejo su krikščioniškomis nekanoninėmis maldomis (plg. M. Pretorijaus užrašytas maldas). Visiškai taip pat tikėtina, jog dalis senųjų maldų ilgainiui virto už-

⁶⁴BRMŠ, 3, 24.

kalbėjimais arba bent jau susiliejo su užkalbėjimų tekstais, palinkėjimais, sakomais šeimos ar metinių švenčių proga ar net patarlėmis.

Antai Teodoras Lepneris užrašė kūmų palinkėjimus šešiauninkei lietuvininkų krikštynose:

Sveika su suni mi! Dieve duk, idant Sweikei augintumbei! Dieve duk jeib ing wiru sola xsestu, keip mes.

„Sveika su sūnumi! Dieve duok, kad sveikai augintumei! Dieve duok, kad į vyrų suolą sėstų kaip mes“.

Jei gimė duktė, jie pakeičia paskutinius žodžius šitaip:

„Dieve duk, idant ingi Mergu sola xsestu. „Dieve duok, kad į mergų suolą sėstų“. <...> Paskui sukalba maldą „Dėkavojame tau, visagalis Pone Dieve...“

Galop šešiauninkė, suėjus šešioms savaitėms, nešasi kūdikį į bažnyčią, *„kad padėkotų [Dievui] ir pasimelstų už ją ir jos kūdikį“* (BRMŠ 3 353–354). Pavyzdžiui: *„Dieve duok vienam gimt, ne vienam būti“*, *„Dieve duok vienam gimt, ale ne vienam dirbt“* (LTt 5 248).

Šaltiniai

- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, sudarė Norbertas Vėlius, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*, Vilnius, 1996, t. 2: *XVI amžius*, Vilnius, 2001, t. 3: *XVII amžius*, Vilnius, 2003, t. 4: *XVIII amžius*, Vilnius, 2005.
- LE – *Lietuvių enciklopedija*, t. 10, Boston, 1957, t. 17, Boston, 1959.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 3, Vilnius, 1956, t. 7, Vilnius, 1966.
- LTt – *Lietuvių tautosaka*, t. 5: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, parengė K. Grigas, Vilnius, 1968.
- MT – *Mūsų tautosaka*, t. IX, Kaunas, 1935.
- RŽ – *Religijotyros žodynas*, sudarytojas R. Petraitis, Vilnius, 1991.
- TLPRŽ – *Beresnevičius G. Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*, Vilnius, 2001.
- TŽ – *Tauta ir žodis*, t. 1, Kaunas, 1923, t. 4, Kaunas, 1926.

Literatūra

- Balys Jonas, 1937. Perkūnas lietuvių liaudies tikėjimuose, *Tautosakos darbai*, III, p. 149–238.
- Balys Jonas, 1951. *Lietuvių tautosakos lobynas*, t. 1–2, Bloomington.
- Balys Jonas, 1986. *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai: Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring.
- Balys Jonas, 1998. *Raštai*, t. 1, parengė Rita Repšienė, Vilnius.
- Balsys Rimantas, 2006. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dovasios: nuo apeigos iki prietaro*, Klaipėda.
- Beresnevičius Gintaras, 2004. *Lietuvių religija ir mitologija: Sisteminė studija*, Vilnius.
- Būga K., 1907. 1351 metų Kęstučio priesieka, *Draugija: Literatūros, mokslo ir politikos mėnesinis laikraštis*, nr. 2, p. 156–160.
- Būga K. 1959. *Rinktiniai raštai*, t. 2, Vilnius.
- Carmody Denise Lardner, Carmody John Tully, 2001. *Malda pasaulio religijose*, Kaišiadorys.
- Dumézil G. 1958. *L'idéologie tripartite des Indo-Européens*, Bruxelles.

11. Dundulienė Pranė, 1990. *Senovės lietuvių mitologija ir religija*, Vilnius.
12. Dundulienė Pranė, 1991. *Lietuvių etnologija*, Vilnius.
13. Juzevičius Liudvikas Adomas, 1959. *Raštai*, Vilnius.
14. Jurginis Juozas, 1976. *Pagonybės ir krikščionybės santykiai Lietuvoje*, Vilnius.
15. Greimas Algirdas Julius, 1990. *Tautos atminties beiėškant: Apie dievus ir žmones*, Vilnius–Chicago.
16. Greimas Algirdas Julius, 2005. *Lietuvių mitologijos studijos*, Vilnius.
17. Kudirka Juozas, 1997. *Jurginės*, Vilnius.
18. Kučinskas Antanas, 1938. *Kęstutis: Lietuvių tautos gynėjas*, Marijampolė.
19. Lasickis Jonas, 1969. *Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*, paruošė Juozas Jurginis, Vilnius.
20. Mierzyński A., 1896. *Źródła do mytologii litewskiej*, t. 2, Warszawa.
21. Slaviūnas Zenonas, 1997. Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose, *Tautosakos darbai*, VI–VII (XIII–XIV), p. 305–346.
22. Ulčinaité Eugenija, Jovaišas Albinas, 2003. *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžius*, Vilnius.
23. Usačiovaitė Elvyra, 2004. *Augimo samprata senojoje lietuvių kultūroje*, Vilnius.
24. Vaitkevičienė Daiva, [2004], *Maldelės*, prieiga per internetą: <<http://www.aruodai.lt>>
25. Vaitkevičius Vykintas, 1999. Jaunas mėnulis, *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII), p. 188–194.
26. Vėlius Norbertas, 1986. Senovės lietuvių religija ir mitologija, *Krikščionybė ir jos socialinis vaidmuo Lietuvoje*, sudarė B. Deksnys, Vilnius, p. 9–42.
27. Vyšniauskaitė Angelė, 1983. Lietuvių linininkystės papročiai, kn.: Juozas Kudirka, Vacys Milius.
28. Angelė Vyšniauskaitė, *Valstiečių verslai*, Vilnius.
29. Žulkus Vladas, 2004. *Kuršiai Baltijos jūros erdvėje*, Vilnius.

Religijos vaidmuo saugant tautinį tapatumą Klaipėdos krašte

Arūnas Baublys

Klaipėdos universiteto Evangeliškosios teologijos centras

Straipsnyje siekiama iš naujo problemiška panagrinėti kai kuriuos Klaipėdos krašto lietuvininkų tautinės savimonės formavimosi procesus. Skatinama pažvelgti į baltiškojo etnoso istoriją ne vien politinės istorijos kontekste, bandant suvokti, kokią įtaką šiam etnosui ir jo savivokos formavimosi procesui turėjo religija.

Pagrindiniai žodžiai: religija, Klaipėdos kraštas, lietuvininkai, tautinis tapatumas.

Tautinio tapatumo išsaugojimas nūdienos globalizacijos sąlygomis yra viena iš aktualiausių problemų. Jis yra vienodai svarbus ir didelėms, ir mažoms tautoms, nes spartūs ūkio integracijos, tarptautinio kapitalo koncentracijos ir žmonių darbinės migracijos procesai jau daugiausia priklauso ne nuo nacionalinių vyriausybių vykdomos ūkio ir darbo išteklių politikos, bet nuo transnacionalinių korporacijų formuojamos pasaulio ūkio raidos strategijos, todėl finansiniai srutai nukreipiami vadovaujantis ne nacionaliniais, bet korporaciniais interesais. Visa tai lemia, kad amžiams bėgant racionaliai susiklosčiusios tradicinės ūkinės veiklos kryptys, turėjusios neabejotiną įtaką ne tik atskiroms socialinėms grupėms, bet ir ištisoms tautoms, nyksta arba transformuojasi, sukeldamos gana didelę socialinę bei kultūrinę įtampą. Tradiciniai verslai šiandien yra priversti arba bankrutuoti, arba ieškoti prieglobsčio ten, kur jų niekada nebuvo. Dažniausiai tai ne tik geografiškai, bet ir kultūriškai svetima aplinka.

Tokie procesai aktualizuoja daugelį kitų klausimų. Susidūrimas su svetimomis kultūromis, papročiais ir net religija verčia ne tik prisitaikyti, bet neretai ir keisti daugelį nuostatų, išaugusių iš savos kultūros sampratos, suformuotos tam tikrų papročių, kuriuos savo ruožtu formavo religiniai įsitikinimai ir nuostatos. Dažnai tai vyksta sparčiai atsisakant savosios kultūros, papročių, tradicijų ir net religijos arba bent jau tampant abejingam visam tam, kas ilgus amžius formavo tautinę savastį. Šie procesai jau nebėra pavienių tautos individų ar tam tikrų jos grupių, vadinamų ekonominiais migrantais, problema. Jie pamažu, bet grėsmingai išskyla kaip egzistencinis iššūkis ir vientautėje aplinkoje gyvenančioms tautoms. Gal todėl vis dažniau nagrinėjant su šia problematika susijusius klausimus aktualizuojama tautinio tapatumo išsaugojimo patirtis, sukaupta emigracijoje, t. y. už tautinės valstybės ribų.

Šios publikacijos tikslas nėra rasti atsakymą ar pateikti būdų, kaip sušvelninti šiuos procesus ar tuo labiau juos visai išspręsti. Straipsnyje siekiama iš naujo problemiška panagrinėti kai kuriuos Klaipėdos krašto lietuvininkų gyvenimo aspektus, susijusius su jų išpažįstama religija – liuteronybe ir jos įtaka tautinio tapatumo sampratai. Šia publikacija skatinama atkreipti dėmesį į baltiškojo etnoso, susiformavusio už politinės Lietuvos įtakos ribų, raidos istoriją, akcentuojant lietuvininkų tautinį tapatumą ir savi-

voką lėmusius veiksnius. Imtis šios problemos paskatino keli aspektai, kurie dar nėra pakankamai nuodugniai išanalizuoti arba reikalauja naujo, kritiško požiūrio.

Pirmasis aspektas yra tiek lietuvių, tiek ir vokiečių istoriografijoje vis dar nedviprasmiškai aiškinamas lietuvininko ir vokiecininko (asimiliuoto lietuvininko, save laikiusio vokiečiu – A. B.) sampratų apibūdinimas. Abi pusės atskaitos kriterijumi vieningai laiko lietuvių kalbą, tačiau nesusikalbėjimas glūdi skirtingame valstybiškumo sampratos kontekste. Šiame straipsnyje nenagrinėsime diskutuotino klausimo, kas gi buvo lietuvininkai ir vokiecininkai, tik reikėtų priminti, kad ši etnosą sudarė ne tik ekonominiai išeiviai iš LDK, bet ir asimiliuoti prūsai, kuršiai – t. y. senųjų baltų genčių palikuonys. Visi jie buvo Prūsijos valstybės piliečiai, kurie Reformacijos dėka įgijo kalbinį suverenumą bažnyčioje ir bažnyčios žinioje buvusiose mokyklose, tapo suvereniu valstybės objektu (Juška 2003), tačiau niekada neturėjo politinės autonomijos ar savivaldos, grindžiamos etniniu principu.

Kai tautiškumas nagrinėjamas valstybiškumo kontekste, tautinio tapatumo sąvoka yra apibrėžiama kaip visuma veiksmų, nukreiptų į nuo valstybės neatsiejamą tautiškumą. Tai savaime suprantama ir nekelia jokių prieštaravimų, tačiau esama istorinių aplinkybių, kai valstybiškumas ir tautiškumas negali būti glaudžiai susiję dėl vienokių ar kitokių politinių priežasčių. Tokios aplinkybės susiklostė Klaipėdos krašte, kuris buvo Mažosios Lietuvos dalis. Skirtingai nei Didžiojoje Lietuvoje, kur tautinis tapatumas prasidėjęs tautiniam atgimimui buvo nukreiptas valstybingumo (iš pradžių – autonomijos Rusijos imperijoje, vėliau – monarchijos ir tik politiškai palankiai susiklosčius aplinkybėms – visiško valstybingumo – A. B.) atkūrimo keliu, Mažosios Lietuvos lietuvininkams politinės realijos, bent jau iki Pirmojo pasaulinio karo, nebuvo palankios. Tautinis tapatumas čia buvo formuojamas remiantis kalbiniais, religiniais ir kultūriniais aspektais.

Apie tai akivaizdžiai byloja visa esama istoriografija, kuri daug dėmesio yra skyrusi Mažosios Lietuvos ar Klaipėdos krašto lietuviškų kultūrinių organizacijų veiklos studijai ir analizei (Pocytė 2002), lietuviškos spaudos ir švietimo raidai (Kaunas 1987, 2004) bei šio krašto Liuteronų bažnyčios istorijai (Gudaitis 1957; Hubatsch 1968; Juška 1997; Hermann 2003). Dauguma autorių (Juška 1997; Hermann 2003; Pocytė 2002) neabejoja, kad saugant Mažosios Lietuvos lietuvininkų lietuviškumą religijai teko pagrindinis vaidmuo, nes jos dėka lietuvių kalba buvo ir liko etnoso substratu tuomet, kai čia valstybingumas buvo siejamas su vokiškumu.

Lietuviškai, kaip ir vokiškai, istoriografijai įtakos turėjo tarpukario bei pokario ideologinės aktualijos, reikalavusios iš jos politinio korektiškumo ir ideologinio lojalumo, o tautinio tapatumo klausimas dažnai buvo aiškinamas ideologijų, kurioms ji atstovavo, požiūriu (Baublys, 2006). Kita vertus, tautinio tapatumo problema, Lietuvai nusikračius kolonijinio Rusijos imperijos jungo, jau XX a. pr. buvo susieta su ekonominės emigracijos, vykusios iš Lietuvos į Šiaurės ir Pietų Amerikos žemynus, klausimais. To paties amžiaus viduryje kraštą okupavus Sovietų Sąjungai, prasidėjo dramatiška priverstinė tautos elito (mokytojų, pramonininkų, bankininkų, verslo žmonių, ūkininkų, kūrybinės ir meninės inteligentijos, mokslininkų) emigracija, kuri privertė atkreipti dėmesį į tautos išlikimo ir jos tapatumo problemas, siejamas su valstybingumo išsaugojimu.

Religijos vaidmens analizė, lietuvininkų tautinės savasties, jos tapatumo problematika atsidūrė istorinės sąmonės periferijoje, tuo labiau kad dėl Antrojo pasaulinio karo metu vykusių geopolitinių procesų dalis Mažosios Lietuvos tapo integralia etninės Lietuvos dalimi ir šio krašto etninė sudėtis radikaliai pakito.

Vienas iš garsiausių XX a. lietuvių filosofų prof. Stasys Šalkauskis, Nepriklausomoje Lietuvoje buvęs Vytauto Didžiojo universiteto rektoriumi, žymiausias ateitininkų sąjūdžio ideologas bei lietuvių skautų ideologijos kūrėjas, kalbėdamas apie lietuviškumą (t. y. iš esmės apie tautinį tapatumą), teigė, kad *„tautos individai yra fizine ir dvasine prasme giminės, turintys bendrą supratimą ir bendrą misiją. Tautos individas tegali tapti viskuo, kuo gali būti, tegali pasiekti savo aukščiausią potencialą ir tapti pilnutine asmenybe tik beveikdamas per savo tautą. Doriniai ir moraliniai principai (iš esmės juos formuoja religiniai įsitikinimai – A. B.) vadovauja šiai tautos meilei“* (Kisielius 2005, 2). Šis teiginys skambėjo labai rūsčiai tiems, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių atsidūrė už savo tautos gyvenamų teritorijų ribų, todėl vadovaujantis šia samprata vargu ar buvo galima tikėtis daugiau dėmesio lietuvininkų tautinio tapatumo problematikai ir jos tyrimui.

Gyvendamas ne grynoje tautinėje aplinkoje, asmuo nuolat, kad ir nesąmoningai, sprendžia, ar priešintis nelietuviškai aplinkai ir toliau likti lietuviu, ar dėl savo asmeninio patogumo priimti aplinkos primetamas taisykles. Apsisprendimas būti lietuviu ar pasiduoti aplinkai yra sąmoningas, sunkus, kontroversiškas. Priešindamasis svetimai aplinkai ir aktyviai kurdamas lietuviškumą, kad ir savo tiesioginėje aplinkoje, asmuo pats tobulėja ir tampa laisvas. Laisvas žmogus yra svarbesnis už tautą, nes tik laisvas žmogus gali išlaisvinti tautą. Tauta nėra fizinis kūnas. Tautą sudaro žmonės, nuo kurių visumos ir kiekvieno atskirai priklauso, ar sąvoka „tauta“ bus realus, ar tik abstraktus teiginys.

Mažosios Lietuvos lietuvininkų tautinio tapatumo tyrimų problematika skatina kiek kitu aspektu pažvelgti į šio krašto lietuvišką tapatumą, kuris nėra sietinas su tautiniu valstybingumu.

Tokiu aspektu žvelgiant į Klaipėdą ir Klaipėdos krašto istoriją, pastaroji tampa istorinės patirties požūriui įdomi ir, drįstume tvirtinti, svarbi mūsų laikų aktualijų kontekste. Tai teritorija, kurios gyventojai lietuvininkai niekada nebuvo gyvenę politinėje Lietuvos valstybėje (išskyrus trumpą tarpukario metą). Ši teritorija nepriklausė LDK, o vėliau ir Rusijos imperijos dalimi tapusiai Lietuvai, kurioje kovodama ir subrendo modernioji lietuvių tauta.

Didžiosios Lietuvos kultūros ir istorijos samprata suformavo „išgryninto“ lietuviško tapatumo paieškų stereotipą, kuris buvo mechaniškai perkeltas į Māžąją Lietuvą ir bent jau dalinai pritaikytas vertinant Mažosios Lietuvos, taip pat ir Klaipėdos krašto raidą. Lietuvoje palyginti vėlai, t. y. tik XIX a. pab., Rusijos okupacijos sąlygomis buvo suformuoti tautinės savasties ir tautinio tapatumo pradai, leidę ne tik teritoriniu, politiniu, bet ir kalbiniu bei etniniu pagrindu aiškiai ir nedviprasmiškai suvokti savo, kaip atskiros (nepriklausomos nuo lenkų bei rusų) ir savarankiškos Europos tautos, tapatybę. Šis nuopelnas priklauso iš pobaudžiavinės valstietijos kilusiai lietuvių inteligentijai, kuri atskirties kriterijais laikė ne tik nacionalinius, bet ir konfesinius skirtumus, tapusius jos savimonės ir tapatumo kriterijais.

Didžiōjoje Lietuvojē susiformavo tautiškumu ir konfesiškumu grindžiama lietuviškumo samprata. Religinis ir kalbinis aspektai tapo svarbiausiais ir esminiais lietuviškumo kriterijais. Stereotipas greitai įsismelkē į XIX a. pab.–XX a. pr. lietuvių visuomenės sąmonę. Kadangi šia ideologija grindžiami spaudos leidiniai buvo spausdinami Mažosios Lietuvos teritorijoje esančiose spaustuvėse, jai pritarė ir jos nuostatomis rėmėsi Klaipėdos krašto lietuvininkai patriotai, kurie vadovavosi kalbos ir religijos kriterijais, kaip ir jų broliai kitapus Rusijos sienos. Tiesa, dauguma jų, būdami liuteronai, religiniu požiūriu nesiekė tapatumo su valstybine Prūsijos unijine bažnyčia, bet tapatinosi su pietistiniu surinkimininkų judėjimu, kilusiu iš jų pačių aplinkos. Atskiriant šio krašto lietuvių ir vokiečių savimonės, jos istorinės raidos tyrimus ir juos priešpriešinant, gimė dvasinės regiono kultūros skirstymo į „grynai“ lietuvišką ir vokišką sampratą.

Tokiomis sąlygomis religija, o tiksliau sakant, Bažnyčios istorija tapo tarsi susipriešinimo veiksmu istorinėje regiono erdvėje, kur buvo išskirtos lietuviškojo ir vokiškojo paribio, tapusio fronto linija, sritys. Religija jau ne siejo, bet skyrė gyventojus į lietuvininkus ir vokiečius, į pietistus ir unijinės Bažnyčios parapijiečius. Be to, patys lietuvininkai buvo pradėti skirstyti į lietuvininkus ir vokiečių.

Turime aiškiai suvokti, kad nagrinėdami tautinio tapatumo problematiką Klaipėdos krašto kultūrinėje ir dvasinėje erdvėje susiduriame su dviejų vienos tautos (lietuvių) kultūrų, brendusių skirtingomis politinėmis, kultūrinėmis ir religinėmis sąlygomis, sankirta. Tai savaime jau yra didžiulė vertybė, nors iki šiol ji dar nėra gerai iširta ir iki galo suvokta.

Antrasis aspektas – religija. Tradiciškai krikščionybė yra suvokiama kaip kosmopolitinė religija, tačiau pati religija savaime neegzistuoja. Religijos institucija yra Bažnyčia. Būtent Bažnyčios politika ir jos laikysena išsaugant ar naikinant lietuvininkų tautinį tapatumą buvo ir dar tebėra lietuviškojoje ir vokiškojoje istoriografijoje suvokiamos skirtingai. Esminis nesantaikos akmuo yra Liuteronų bažnyčioje ortodoksinį liuteronybės laikotarpį pakeitęs liaudies (laisvo žmonių apsisprendimo, nulemta jų dvasinių poreikių) dvasinis judėjimas – pietizmas. Pastarasis aiškinamas gana įvairiai, tiek teigiamai, tiek ir neigiamai vertinant jo reikšmę lietuvininkų tautinės tapatybės formavimuisi (Arnašius 1998). Tačiau pietizmo srovių įvairovė (Gudaitis 1957, 33–42) verčia atsargiau vertinti jo poveikį atskiroms lietuvininkų grupėms ar bent jau neapibendrinti vienu stereotipiniu teiginiu, kad šis judėjimas tik naikino lietuvių etnokultūrą. Apie krikščioniškąjį lietuvininkų tapatumą žinome tik paviršutiniškai, jų dvasinis pasaulis ir jo suvokimas mums dar yra tolimi ir svetimi.

Panagrinėkime, kaip lietuvininkai pietistai suvokė save kaip tautinį vienetą, koks buvo jų požiūris į tautiškumą ir jo reikšmę bei svarbą, remdamiesi jau ne politinėmis sampratomis, bet teologiniu požiūriu. Krikščionybė mus moko, kad tauta yra Dievo sukurta konkrečiam tikslui.

Tauta palaiko ryšį tarp Dievo ir žmonijos, tai tarsi bendravimo priemonė. Šventasis Raštas yra teologinių tiesų apie Dievą, realybę ir mūsų egzistenciją šaltinis. Krikščioniškoji tautos reikšmė, jos vaidmuo bendraujant su Dievu labai aiškiai parodoma Senajame Testamente, kur Dievas išsirenka Abraomą kaip žydų tautos pradininką. Iš esmės Dievas su Abraomu sudaro sutartį, kad Jis palai-

kysias ryšį su žmonija per Jo išrinktąją žydų tautą. Tad tautos tapatybė – tai Dievo kūrinys.

Vadovaujantis šia samprata, pažvelgus į buvusį lietuvininkų pasaulį, kitaip susiklosto jų vertybinės sistemos. Protestantizmas labai aiškiai pabrėžė Dievo Žodžio skelbimą motinos (gimtąja) kalba, ir individas galėjo nuspręsti Dievą garbinti per savo tautą (kalbą) arba nutolti nuo savo tautos (kalbos) ir Jį garbinti kitaip. Asmuo gali nutautėti ir Dievo iš viso negarbinti – tai jo asmeninis pasirinkimas. Tačiau net ir šiuo atveju galimas ryšys su Dievu per savąją tautą visuomet išlieka. Vadinasi, lietuvininkams, ypač pietistams, krikščioniškumas ir tautiškumas buvo vientisa sąvoka.

Kaip aiškiai rodo Senasis Testamentas, tauta (žydų) buvo sukurta ne žmonių, o Dievo. Ji buvo viena iš paties Dievo parinktų esminių bendravimo priemonių tarp Jo ir Jo kūrinio – žmogaus. Senajame Testamente Dievo Tėvo nustatytos tautos reikšmės Kristus ne tik nepanaikino, bet ją dar labiau sustiprino, įsakydamas savo apaštalams skelbti Gerąją Naujieną tautoms ir apaštalavimo misiją vykdyti per tautas. Pauliaus apaštalavimas irgi vyko per tautas, taip parodant, kad tauta ir toliau išlieka unikalia Dievo ir žmonijos bendravimo priemone po Kristaus mirties ir prisikėlimo.

Ši teologinė tautiškumo samprata, pagrįsta Evangelija, atsako į klausimus, kas yra tauta pietisto akimis, kokia yra jos prasmė ir užduotis. Taigi šiuo požiūriu tautiškumas yra dorovinių vertybių sistemos dalis, o tautos tikslas – tarnauti Dievui, žmonijai ir savo žmonėms.

Apibendrinant galima teigti, kad atėjo laikas keisti iki šiol nusistovėjusį nepagrįstai kritišką požiūrį į pietizmą ir jo šalininkus kaip į grupę, kuri liko indiferentiška tautinio judėjimo interesams Mažojoje Lietuvoje. Istorinė patirtis dar atskleis ne vieną gražų ir svarbų Mažosios Lietuvos istorijos puslapį, kuris padės geriau suvokti šio krašto istoriją ir jos žmonių gyvenimą. Būdami laisvi nuo ideologinių stereotipų, privalome ištyrinėti ir kuo tiksliau rekonstruoti lietuvininko tapatumo ir jo savivokos genezę bei raidą, tačiau būtų nedovanotina ir kartu metodologiškai klaidinga, jei tyrinėdami šią tematiką nenagrinėtume Mažosios Lietuvos vokiečių ir pačių vokiečių savivokos klausimų.

Literatūra

1. Arnašius H. Pietizmo Mažojoje Lietuvoje prieštaravimas tautinio sąmoningumo aspektu, *Renesanso ir reformos įtaka Mažajai Lietuvai*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1998.
2. Baublys A. Klaipėdos krašto dvasinis paveldas – europinių kultūrų sąveikos kontekste, *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 250–259.
3. Gaigalaitis A. *Atsiminimai*, sud. ir vyr. red. A. Kaukienė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1998.
4. Gudaitis K. *Lietuviai evangelikai*, Hamilton, 1957.
5. Hermann H. Klaipėdos krašto bažnytinė padėtis 1919–1945 m., *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 364.
6. Hubatsch W. *Masuren und Preussisch-Litthauen in der Nationalitätenpolitik Preussens 1870–1920*, Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1966.
7. Hubatsch W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Vol. 1–3, Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1968.

8. Juška A. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997.
9. Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2003.
10. Kaunas D. *Mažosios Lietuvos spaustuvės 1524–1940 metais* (žinynas), Vilnius: Mokslas, 1987.
11. Kaunas D. Lietuvių spaudos darbuotojų ryšiai su Georgu Sauerweinu, *Knogotyra*, Vilnius: VU leidykla, 2004, Nr. 42, p. 262–280.
12. Kisielius P. V. Nauja tautiškumo samprata, 2005, prieiga internete: http://ateitis.org/saat/kisieliusv_162005.html.
13. Pocyté S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*, Vilnius: Vaga, 2002.

Klaipėdos krašto evangelikų bažnytinių organizacijų vaidmuo ugdant lietuvininkų tautinę savimone

Remigijus Šemeklis

Pagrindiniai žodžiai: Evangelikų bažnyčia, Klaipėdos kraštas, lietuvininkai, tautinė savimone.

Įvadas

Tautinei istoriografijai yra būdingas etnocentriškas savo šalies ar tautos istorijos vertinimas. Dalis vertybių (tautinės, kultūrinės, religinės ir pan.) iškeliamos kaip aukščiausias idealas ir atkakliai ginamos, o kitokios nuomonės kaltinamos patriotizmo ir kitokių „izmų“ trūkumu. Ypač jautriai reaguojama į bandymą laužyti dar gyvos lokalinės istoriografijos stereotipus.

XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje ryškiausi du vertinimo kriterijai – *tautinis* ir *religinis* (Baublys 2006, 252). Pagal juos grupuojami ir analizuojami istoriniai įvykiai. Reikia pripažinti, kad tautinė istoriografija dažnai pasižymi išankstiniu nusistatymu, kurį geriausiai atspindi nekritiškai vartojamos sąvokos – „nutautinimas“, „asimiliacija“ (Миллер 2006).

Kalbant apie Klaipėdos krašto lietuvininkus, nuo pat pradžios susidursime su išankstinį nusistatymą turinčia *tautine* istoriografija. Pirmiausia todėl, kad į XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvininkų tautinio identiteto problemą ir aktualijas žvelgiama per to paties laikotarpio Didžiosios Lietuvos lietuvių problematikos (nutautinimo ir asimiliacijos pavojaus) prizmę. Reikia pasakyti, kad šiame regione dėl unikalios krašto istorijos, skirtingų konfesinių ir tautinių santykių formavosi išskirtinis lietuvininkų identitetas. Nereikia bijoti pripažinti, kad lietuvininkų kultūrą, ne tik iš negatyvios, bet ir iš pozityviosios pusės, labai veikė vyraujanti vokiškoji Prūsijos kultūra. Straipsnyje bus atsižvelgiama į išankstinę prielaidą, kad „lietuvininko“ savimonės formavimuisi įtakos galėjo turėti tiek *pozityvūs*¹, tiek ir *negatyvūs*² veiksniai.

Ruošiant straipsnį, peržiūrėjus panašiomis temomis iki šiol pasirodžiusias publikacijas, matyti, kad jau galima po truputį rengti gaires ir tolimesniems lyginamiesiems bei analitiniams tyrimams. Apie pavienes, daugiausia tautines lietuvininkų organizacijas bei aktyvesnius veikėjus jau surinkta nemažai medžiagos, o vokiškosios bažnyčios ir su vokiška visuomene susijusių tyrimų vis dar labai trūksta³. Be jų ne-

Straipsnis skelbtas Klaipėdos universiteto leidinyje *Res humanitariae* 1, Klaipėda, 2007.

¹ *Teigiami veiksniai* suvokiami kaip spaudos draudimo nebuvimas, taikus koegzistavimas dvikalbėse parapijose, Karaliaučiaus universitete veikiantis lietuvių kalbos seminaras, padėjęs dvasininkams pasiruošti darbui didelį procentą lietuvininkų turinčiose parapijose, universiteto atliekami lietuvininkų kalbos, kultūros ir papročių tyrimai, lietuvininkams leidžiama turėti atstovą, kuris jų interesus gintų landtage.

² *Neigiami veiksniai* būtų suvokiami kaip politinės ar psichologinės spaudimo priemonės, verčiančios lietuvininkus pasijausti menkesnės vertės nei vokiečiai, gimtosios kalbos suvaržymai.

³ Esama vokiškoji istoriografija remiasi memuarine medžiaga arba darbais, kurie buvo parašyti dar šaltojo karo metais. Šiandien šiai tematikai atstovauja vos keli autoriai, kurių darbai yra daugiausia naratyvinio pobūdžio. Jaunoji Vokietijos istorikų karta daugiau domisi Rusijos, Latvijos ir Estijos istorijos tyrimais.

įmanoma sudaryti ne tik viso įvykių vaizdo, bet ir iki galo atskleisti lietuvininkų nacionalinės savimonės raidos.

Evangelikų bažnyčios Mažojoje Lietuvoje ir jos parapijų istoriją išsamiausiai tyrinėjo Waltheris Hubatschas (Hubatsch 1968), Albertas Juška (Juška 1997), Arthuras Hermannas (Hermann 2003). Mažlietuvių identiteto problema ir kultūrinių organizacijų „Birutė“ bei „Sandora“ veikla nagrinėjama Silvos Pocytés disertacijoje (Pocytė 2002). Daiva Kšanienė lygina lietuvininkų, vokiečių ir lietuvių muzikinę kultūrinę veiklą Klaipėdos krašte (Kšanienė 2003). Pastaraisiais metais buvo rašomi baigiamieji bakalauro darbai bažnyčios istorijos tematika (Abromavičiūtė 2004; Kožemiakinienė 2006). Tad lietuviškų ir vokiškų bažnytinių organizacijų veikla lyginamuoju būdu dar nebuvo tyrinėta.

Dalis Klaipėdos krašto evangelikų bažnytinių organizacijų buvo lokalinio pobūdžio. Kita dalis, reikia manyti, – didesnių bažnytinių organizacijų bei procesų dalis. Šiam darbui keliamas tikslas – įvertinti Klaipėdos krašto Evangelikų bažnyčios įtaką lietuvininkų, kaip išskirtinio nacionalinio identiteto, suvokimo ir sąmonės raidai. Šiuolaikiniuose tyrimuose į istorinius procesus būtina pažvelgti iš bendraeuropinio konteksto. Galima pastebėti, kad tarpukario lietuvininkų bažnytinės organizacijos ir atitinkamai istoriografija buvo politiškai angažuota.

Darbe taikomas lyginamasis analitinis metodas.

Lietuvininko tapatybės klausimas

Pradžioje verta sugrįžti prie pačių šaknų: kas yra „lietuvininkas“? Kuo jis skiriasi nuo „lietuvio“? Kokia kultūra yra artimesnė lietuvininkui: Didžiosios Lietuvos ar vokiška Prūsijos? Kuo lietuvininko pasaulėžiūra bei dvasingumas skiriasi nuo lietuvio ar vokiečio?

Iš šiuos klausimus lengvo atsakymo nėra. Paminėsiu keletą veiksnių, pagal kuriuos gali būti vertinamas lietuvininkas: kalba, konfesija, išsilavinimas, religingumas, autochtoniškumas, politinis lojalumas ir t. t.

Visi šie kriterijai atskleidžia daug probleminių klausimų, jei siektume sukurti kokį nors vientisą XIX a. pabaigos–XX a. pradžios lietuvininko apibūdinimą: ar lietuvininkais vadinsime tik asmenis, kurie kalba vietine tarme, *ar* ir tuos, kurie buitiniame gyvenime vartoja tiek lietuvių, tiek vokiečių kalbą? O kaip su kalbančiais vien vokiškai, t. y. „nutautėjusiais“? Ar lietuvininkais laikysime tik Klaipėdos krašto gyventojus protestantus, *ar* ir gana seniai atsikėlusius gyventi katalikus? Kaip su tais, kurie dėl įvairių priežasčių prarado ryšį su oficialia evangeliška bažnyčia – laisvamaniais arba išliejusiais į įvairius ano laiko naujuosius religinius judėjimus, naujas bažnyčias? Ar lietuvininkai tik konservatyvūs vietiniai gyventojai, besipriešinantys naujovėms, *ar* ir puikų išsilavinimą įgiję ir siekiantys karjeros bei savo tikslui pasiekti sėkmingai besinaudojantys tiek vokiečių kalba, tiek kultūra asmenys? Ar lietuvininkais laikysime tik pamaldžius evangelikus liuteronus – „surinkimininkus“, besirengiančius juodai⁴, smerkiančius dainą, teatrą, pasaulietinę muziką, šokius, *ar* ir liberalių pažiūrų, dažnai tik išoriškai išlaikiusius ryšį su bažnyčia? Ar lietuvininkai tik tie autochtonai, kurie gali

⁴ Dėl pietistinių pažiūrų drabužiai lietuvininkų daugiausia juodos spalvos. Per įžegnojimą lietuvininkai konfirmantai paprastai rengdavosi juodai, vokiečiai – baltai.

įrodyti savo protėvių šaknis, siekiančias Ordino laikus, *ar* ir tie, kurie vėliau kėlėsi iš Kuršo ar Žemaitijos arba atsikėlė iš vokiškų žemių, bet susiliejo su vietiniais gyventojais, perėmė jų kalbą, kultūrą, papročius, religingumą? Kur turėtų būti brėžiama riba, kurią peržengęs žmogus nebegalėtų būti vadinamas lietuvininku? Ar lietuvininkais laikysime tik tuos, kurie XX a. pr. entuziastingai siekė, kad Klaipėdos kraštas būtų prijungtas prie Didžiosios Lietuvos, *ar* ir tuos, kurie liko lojalūs Prūsijos valdžiai ir bažnyčios vadovybei bei siekė kiek galima didesnės krašto autonomijos Prūsijos, o vėliau ir Lietuvos sudėtyje?

Lietuviškoje istoriografijoje vyrauja politiškai angažuota tendencija lietuvininkus pateikti tik kaip germanizacijai besipriešinusius ir tautiškumą gynusius lietuvius. Likusi dalis – „suvokietėje“ lietuvininkai, t. y. dar ne vokiečiai, bet jau ne lietuviai.

Minėti ir kiti kritiški klausimai rodo, kad nėra vieno paprasto apibūdinimo, kas yra lietuvininkas. Matyt, lietuvininko išskirtinį identitetą formavo daug skirtingų aplinkybių, istorinių faktų bei veiksmų. Patys lietuvininkai, pirmiausia, save suvokdavo per konfesinius dalykus (Pocytė 2004, 246). Todėl pietistiškai nusiteikusių lietuvininkų tarpe tokių bažnytinių organizacijų kaip „Sandora“ steigimas ir per ją vykdoma tautinė, kultūrinė bei socialinė veikla susilaukė didesnio palaikymo nei vien tautinėmis vertybėmis grindžiamos organizacijos⁵ (Pocytė 2002, 244). Antroje vietoje pagal svarbą lietuvininkui – iš tėvų paveldėta kalba ir kultūra, kurios išsaugojimo svarba išryškėja esant įvairiems suvaržymams.

Lietuvininkų tautiškumą skatinusios idėjos atsiranda tiek viduje, tiek ateina iš išorės (Kaunas 2004; Basanavičius 2001). Kultūrų kova vyko ne tik dėl teisės į Klaipėdos kraštą, bet ir dėl lietuvininko širdies. Bandant užsitikrinti lietuvininkų palankumą Didžiosios Lietuvos politiniams siekiams, paprastai būdavo akcentuojamas kalbinis ir etnis bendrumas. Bandant palenkti labiau link vokiškos kultūros ar siekiant išlaikyti istorinius ryšius su Prūsija – konfesinė priklausomybė tai pačiai bažnyčiai ir kultūrinis panašumas⁶.

Prūsijos evangelikų bažnyčios ir Karaliaučiaus konsistorijos santykis su lietuvininkais

Nemaža dalis asmenų, kurie skatino lietuvininkų tautiškumą, buvo kunigai (Gaigalaitis 1998; Kaunas 2003), mokytojai, sakytojai⁷, turtingesni ūkininkai (Juška 1997, 18–28; Juška 2003, 233–250). Klaipėdos krašto bažnyčiose tarnavę kunigai išsilavinimą įgydavo Karaliaučiaus universitete, kuriame veikė lietuvių kalbos seminaras (Citavičiūtė 2004). Bažnyčiose, kur, be vokiečių, parapijai priklausė didelis

⁵ Ši tezė grindžiama tuo, kad „Tilžės giedotojų draugija“ kildinama iš „Birutės“ draugijos. Jos pavadinime randame ne „dainuoti“, bet „giedoti“. Tas žodis priimtinesnis konservatyviam lietuvininko religingumui. Vydūnas repertuare stengėsi naudoti tiek giesmes, tiek ir dainas. Draugijos keliamas pavojus buvo matomas ne tik dainoje, bet ir Vydūno polinkyje į orientalistiką. Apskritai, „Sandoros“ akimis, jis „griauna krikščioniškojo tikėjimo pamatus“ (Pocytė 2002, 223).

⁶ 1932 m. pristatydamas rinkiminę *Volkspartei* programą vokiškame Klaipėdos krašto laikraštyje „Memeler Dampfboot“ ir siekdamas užsitikrinti lietuvininkų palaikymą per rinkimus, Kraus'as bando parodyti skirtumą tarp „rusiško“ katalikiško didlietuvių ir „prūsiško“ lietuvininko evangeliko. Kritikuoja tais pačiais metais dr. Wilhelmo Gaigalaičio „Lietuvos aide“ išspausdintą pasisakymą „Die Litauisch-baltische Frage“ („Memeler Dampfboot“, 1932, Nr. 90).

⁷ Specialaus teologinio išsilavinimo neturėję ir bažnyčios tarnystei neišventinti savamoksliai pamokslininkai.

skaičius lietuvininkų, antros pamaldos būtinai buvo laikomos lietuviškai. Reikia pripažinti, kad kunigų kalbos žinios ne visų buvo vienodos ir priimtinos lietuvininkams (Juška 1997, 87).

Karaliaučiaus universiteto teologijos studentai, paveikti pietistinės teologijos, vėliau tapę dvasininkais, stengėsi nekonfliktuoti su sakytojais, veikusiais parapijose. Paprastai susiklostydavo draugiški, abipusiu bendradarbiavimu paremti santykiai. Evangelikų bažnyčia, paskatinusi šį judėjimą, surinkimininkams ir toliau liko dvasinis autoritetas, nuo kurio nebuvo siekiama atsiskirti. Pati bažnyčia vertino šį judėjimą kaip didinusi jai priklausiusių krikščionių pamaldumą, religingumą bei aktyvumą skatinusį judėjimą. XIX a. pabaigoje įprasta lietuvininkų namuose turėti giesmių knygas, Mišknyges⁸, Bibliją, įvairių krikščioniškų leidinių. Dažnai sakytojai patys aktyviai padėdavo platinti knygas, laikraščius, kurdavo giesmes ir net rūpindavosi giesmynų spausdinimu (Juška 1997, 195–203). Per religinę literatūrą buvo platinamas lietuviškas žodis. Nuo Reformacijos išigalėjimo Prūsijoje laikų (ypač pasirodžius liuteronų kunigo Martyno Mažvydo parengtam Katekizmui su gramatikos pradžiamokslu – R. Š.) susiklostė tradicija, kad lietuvininkai per bažnyčią buvo skatinami išmokti skaityti ir rašyti gimtąja kalba. Ši tradicija būtų neįmanoma, jei ne Martyno Liuterio pasiūlyta švietimo ir bažnytinė reforma, kuri buvo pritaikyta daugelyje Europos šalių (ir Prūsijoje – R. Š.).

XIX a. antroje pusėje, pirmiausia Prūsijoje, o vėliau ir antrojoje Vokietijos imperijoje, imta vykdyta O. fon Bismarko politika (*Kulturkampf*), kuri buvo nukreipta prieš katalikus, bei pangermanistinė (*Alldeutsche Bewegung*) politika, kuria buvo bandoma suvienyti ir sujungti visus vokiečius (Hastings 2001, 257). Imperija savo politikoje rėmėsi tiek vidaus, tiek už jos ribų gyvenančiais vokiečiais protestantais. Kaip institucija, be abejonės, tokios politikos buvo veikiamą ir Evangelikų bažnyčia⁹. Kadangi lietuvininkai beveik visi buvo evangelikai ir demonstravo ištikimybę Vokietijos imperatoriui, vargu ar jie galėjo būti laikomi nepatikima imperijos etnine grupe, kurią reikia palenkti į savo pusę. Patys lietuvininkai save laikė ištikimais Vokietijos imperijos piliečiais, ištikimai atliekančiais visas prievoles savo tėvynei ir monarchui (Juška 2003, 235–237).

A. Juška rašė, kad „*germanizacijos valstybės politikos lygiu ir nebuvo iki pat 1870 m.*“ (Juška 1997, 18). Su pateikta faktų interpretacija, kad buvo vykdoma lietuvininkų germanizacija, galima sutikti tik iš dalies. Ši „germanizacija“, reikia pripažinti, turi aiškų politinį bei administracinį pobūdį. 1873 m. instrukcijose¹⁰ švietimo įstaigoms keliami tikslai, kad visos etninės grupės Prūsijoje gerai mokėtų vokiečių kalbą. Nors gimtoji kalba visai neuždraudžiama, bet siekiant gerai išmokyti vokiškai, ji beveik nebevertinama, išskyrus tikybos pamokas (Juška 2003, 226–228). Vyriausiojo prezidiumo instrukcijose mokykloms sakoma:

I. *Visų Prūsijos liaudies mokyklų tikslas yra parengti vaikus, kurie turėtų gerus vokiečių šnekamosios bei rašto kalbos įgūdžius.*

II. *Visi mokomieji dalykai mokykloje dėstomi vokiečių kalba. Išimti sudaro tikybos pamokos, įskaitant ir giedojimo pamokas*

⁸ Pamokslų knygos su homilijomis, pritaikytomis kiekvienam liturginių metų sekmadieniui.

⁹ Evangelikų liuteronų bažnyčia Prūsijoje, kaip ir Skandinavijos šalyse, turėjo valstybinės religijos statusą.

¹⁰ Šios instrukcijos, skirtos reformuoti švietimui, išverstos A. Juškos „Mažosios Lietuvos mokykloje“ (Juška 2003, 226–228).

pirmuose žemesniosios pakopos skyriuose. Lenkų ir lietuvių kalba į pagalbą pasitelkiama tuomet, kai mokomasis dalykas yra nesuprantamas.

Natūralu, kad imperijai pavaldžiose viešose ir administracinėse įstaigose buvo siekiama vartoti oficialią imperijos, t. y. vokiečių, kalbą. Etninės kalbos paliekamos privačiam vartojimui bei bažnytinei sferai. Evangeliška Prūsijos bažnyčia, priešingai nei mokykla, netampa šios politinės idėjos Mažojoje Lietuvoje įgyvendinimo įrankiu, nes joje iki 1939 m. ir toliau vyksta pamaldos tiek vokiečių, tiek lietuvių kalbomis. Kilus lietuvininkų nusiskundimams dėl atsiradusių kalbos suvaržymų, dalis aukštų dvasininkų aktyviai palaikė tokius skundus.

Kaip atskleidė A. Juška, tarp mokyklos ir bažnyčios XIX a. palaipsniui ryšys buvo mažinamas (Juška 2003). Mokykloje, iš bažnyčios švietimo funkcijas perėmus valstybei, palaipsniui buvo mažinamas tikybės pamokų skaičius, o mokyimo programos buvo sekuliarizuojamos, kad atitiktų ne bažnyčios, bet valstybės poreikius. Vokiečių kalbos privalomu įvedimu daugiau buvo suinteresuota valstybė nei bažnyčia¹¹. Reikia atsižvelgti ir į ekonominį aspektą. Tam pačiam dalykui išdėstyti keliomis kalbomis reikėjo papildomų lėšų ir resursų. Į bandymą tokiu būdu sutaupyti lietuvininkai atsakydavo skundais, reikalaudami teisės mokytis gimtąja kalba.

Kaip valdžia reaguodavo į lietuvininkų skundus? Didžioji dalis turimų faktų rodo, kad tiek valdininkai, tiek ir dvasininkai, nepaisant jų asmeninės nuomonės, buvo priversti atsižvelgti ar patenkinti lietuvininkų skunduose išdėstytus reikalavimus (Juška 2003, 238).

Klaipėdos krašto bažnyčiose, kurios priklausė Karaliaučiaus konsistorijai, buvo sena tradicija lietuvininkams skirti lietuvių kalbą mokančius kunigus. Tuo tikslu Karaliaučiaus universitete buvo palaikomas lietuvių kalbos seminaras ir net skiriamos stipendijos norintiesiems mokytis šią kalbą. Vokiečių kilmės kunigai, kunigaudami parapijose, turinčiose daug parapijiečių lietuvininkų, aktyviai prisidėjo prie religinės literatūros lietuvių kalba leidimo. Pamaldos ir kitos bažnytinės apeigos lietuvių kalba nustojamos laikyti tik esant parapijoje nedideliame lietuvininkų skaičiui.

Laikantis dar Reformacijos metu suformuotų principų, kad tikėjimo dalykai turi būti mokomi ir skelbiami ta kalba, kuria kalba žmonės, bažnyčioje šalia vokiečių kalbos išlaikoma ir lietuvių kalba. Iš vokiečių kilmės kunigų, skiriamų į parapiją, reikalaujama pakankamai gero vietinės kalbos mokėjimo. Lygiai taip pat lietuvininkams, siekiantiems tapti dvasininkais, būtinas buvo puikus vokiečių kalbos mokėjimas ir aukštasis universitetinis teologinis išsilavinimas. Švietimo reformos ir vokiečių kalbos įvedimo pozityvioji pusė – gabiems lietuvininkams atsiveriančios platesnės karjeros galimybės. Todėl, nors aktyviai buvo kovojama dėl teisės į gimtąją kalbą, ši kova neperaugo į masinį pasipriešinimo judėjimą siekiant autonomijos. Kai Klaipėdos kraštas buvo prijungtas prie Didžiosios Lietuvos, neskaitant palyginti nedidelės lietuvininkų grupės, aktyviai palaikiusios šį prijungimą, šis įvykis iš lietuvininkų pusės didesnio palaikymo nesulaukė (Vareikis 2003). Klaipėdos krašto evangelikų parapijos

¹¹Nereikėtų tapatinti atskirų provokiškai nusiteikusių dvasininkų su oficialia Bažnyčios politika, kurioje dėl jau Reformacijos laikais susiklosčiusių kalbinių santykių tokia nuostata būtų prieštaravusi evangeliškos Bažnyčios prigimčiai.

nors 1924 m. oficialiai atsiskiria nuo centro Karaliaučiuje ir tampa autonomiška krašto bažnyčia (Kaunas 1998, 507), nusprendžia ir toliau išlaikyti ryšius su Prūsijos Karaliaučiaus konsistorija. Šis faktas rodo, kad konfesinis aspektas daugeliui lietuvininkų buvo daug priimtinesnis nei tautinis ar etninis motyvas. Ne mažiau svarbus apsisprendžiant išlaikyti ryšį su Prūsijos bažnyčia buvo ekonominis veiksnys. Iš konsistorijos kasos buvo mokamos algos dvasininkams ir teikiama parama parapijoms statant bažnyčias.

Nutautėjimo ir germanizacijos motyvas atsiranda, kai Didžiosios Lietuvos aktualijos imamos taikyti kalbant ir apie Klaipėdos krašto lietuvininkus. Didžiajai Lietuvai spausdinamoje literatūroje iškeliama romantinės garbingos praeities ir etninio bendrumo idėjos prigyja bei atranda palaikymą ir tarp dalies lietuvininkų (Pocytė 2004, 240). Valdžios vykdomos administracinės germanizavimo priemonės neteisingai prilyginamos toms, kurios buvo Rusijos imperijos vykdomos Didžiojoje Lietuvoje. Vokietijos imperijos valdžia neuždraudžia spaudos ar rašto, neiveda visiško kalbos draudimo mokyklose ar bažnyčioje. Lietuvininkus, pirmiausia, piktina ne kalbos uždraudimas, bet suvaržymas. Antra, savo kalbomis lietuvininkai nereikalauja visiškai atšaukti vokiečių kalbą, bet tik tikybos dalykų kaip ir anksčiau mokyti lietuviškai (Juška 2003, 235–237). Trečia, dažnas lietuvininkas, mokantis vokiškai, mielai savo noru dalyvauja vokiškose pamaldose ar kultūrinėje veikloje.

Klaipėdos krašto evangeliškoje bažnyčioje dokumentacija, vizitacijų ir bažnyčios dokumentai buvo vieningai vedami vokiškai, tačiau krikšto ar konfirmacijos pažymėjimus lietuvininkai, esant pageidavimui, gaudavo lietuviškus. Tokios nuolaidos nebūtų įmanomos esant priverstinei germanizacijai, kurią būtų be išlygų rėmusi bažnyčios vadovybė. Tai geriausiai įrodo situacija Klaipėdos krašte 1939 metais, kraštą prijungus prie nacių valdomos Vokietijos: lietuvių kalba buvo visiškai uždrausta, o lietuviškos bažnytinės organizacijos panaikintos.

Tarp Klaipėdos krašto lietuvininkų ir Didžiosios Lietuvos lietuvių esančius kultūrinius skirtumus rodo tokie maži, bet reikšmingi skirtumai kaip skirtingų spaudos šriftų naudojimas. Lietuvininkams net po Antrojo pasaulinio karo ilgą laiką išlieka priimtinesnis raštas gotišku šriftu. Šiuo šriftu atspausdintos Biblijos, Mišknegės, giesmynai, mėgstamiausios ir skaitomiausios knygos. Lotyniškas šriftas priimamas kaip koks svetimkūnis.

Lietuvos valstybės valdžios bandymas lietuvininkus pripratinti prie lotyniško šrifto matyti pavarčius tarpukaryje ėjusias *Klaipėdos krašto valdžios žinias*. Pavyzdžiui, kaip aiškintume tą faktą, kad kraštui esant Lietuvos valdžioje, *Klaipėdos krašto valdžios žiniose* pradžioje nutarimai ir informacija spausdinami tiek lietuviškai, tiek vokiškai gotišku šriftu, vėliau palaipsniui keletą metų, lietuviškoje skiltyje yra mažinamas tekstų, surašytų gotiškais raidėmis, kiekis. Palaipsniui didinamas informacijos kiekis lotynišku šriftu, kol galiausiai imama rašyti vien juo. Vokiška skiltis ir toliau spausdinama kaip ir seniau gotišku šriftu. Tą patį dalyką, gal ne taip aiškiai, galima išžvelgti ir lietuvininkų bažnytinių organizacijų leidžiamoje religinėje spaudoje.

Lietuvininkai, kaip ir vokiečiai, Klaipėdos krašte naudojo gotišką šriftą, lietuviai – lotynišką. Tokia smulkmena – šriftų skirtumas – paprastam skaitytojui reiškė didžiulį kultūrinį skirtumą tarp lietuvio ir lietuvininko. Turbūt ne veltui

tiek oficialioje lietuviškoje spaudoje, tiek palankių Lietuvos valstybės vykdomai politikai lietuvininkų leidiniuose šalia gotiškų tekstų palaipsniui atsiranda vis daugiau tekstų, rašomų lotynišku šriftu.

Klaipėdos krašto evangelikų bažnytinių organizacijų vaidmuo ugdant lietuvininkų nacionalinę savimonę

Gana aiškiai istoriniuose tyrimuose buvo atskleista „Aušros“ įtaka tiek Didžiosios Lietuvos lietuviams, tiek Mažosios Lietuvos lietuvininkams. „Aušros“ leidėjai lietuvininkai laikraštyje propaguojamas tautines idėjas pamažu padarė ir savo idealu, taip paryškindami tautinio identiteto išsaugojimo tematiką (Pocytė 2004). Šių idėjų skatinama atsiranda lietuvių literatūrinė draugija „Birutė“ bei kitos panašios organizacijos.

Akivaizdu, kad visos lietuvininkų nacionalinę savimonę skatinusios organizacijos buvo kuriamos remiantis arba *tautinėmis*, arba *konfesinėmis* paskatomis. Tautines vertybes labiausiai iškėlė sekuliari, etniškomis vertybėmis paremta „Birutės“ draugija. Religiniai motyvai ryškiausiai buvo akcentuojami „Sandoros“ draugijos. Vidurio pozicijos laikėsi Vydūno „Tilžės giedotojų draugija“, skatinusi tiek bažnytinę giesmę, tiek ir tautinę dainą. Pastaroji siekė atrasti aukso vidurį tiek tarp lietuvininko religingumo, tiek ir tarp sekuliosios kultūros.

S. Pocytė teigia, kad lietuvininkų tarpe sėkmę atnešti galėjo tik lietuviškų, vokiškų ir religinių motyvų susiliejimas (Pocytė 2002, 221). Šį teiginį patvirtina tai, kad iš lietuvininkus tautiškai motyvavusių organizacijų didžiausios sėkmės susilaukė bažnytinė „Sandoros“ organizacija, kuri buvo sukurta vokiškųjų bažnytinių organizacijų pagrindu.

Vokiškos labdaros ir kultūros organizacijos Klaipėdos krašte buvo gausesnės ir senesnės. D. Kšanienė, tirdama muzikinį gyvenimą Klaipėdos krašte, daro išvadą, kad vokiškų organizacijų kultūrinis ir muzikinis gyvenimas buvo aukštesnio lygio ir tuo galėjo patraukti nemažą dalį lietuvininkų (Kšanienė 2003). Nuolatiniai nesutarimai ir konkurencija, vykusi tarp tautiškumą propagavusių draugijų, taip pat trukdė aktyvesnei jų veiklai (Pocytė 2002).

Lietuvoje atliktuose tyrimuose gana tendencingai daugiausia dėmesio buvo skiriama vien lietuviškoms kultūrinėms ir lietuviškoms evangelikų bažnytinėms organizacijoms. Buvo iškeliamos bei sureikšmintos už lietuviškumą kovojusios asmenybės bei panašios pakraipos kultūriniai judėjimai. Tokioje istoriografijoje „lietuviškumas“ paprastai pateikiamas kaip priešprieša „vokiškumui“. Šis faktas labai apsunkina šio darbo išvadas, nes tik lyginamuoju būdu analizuojant Klaipėdos krašte veikusias vokiškas kultūrinės draugijas, misijos bei labdaros bažnytines organizacijas ir analogiškas lietuvininkų organizacijas galima būtų priėti prie objektyvių išvadų dėl kultūrinių panašumų ar skirtumų. Deja, šiuo momentu to dar nėra įmanoma padaryti. Vis dėlto tam tikras išvalgas apie vokiškų bažnytinių organizacijų įtaką lietuvininkų nacionalinės savimonės formavimuisi galima daryti jau dabar, patyrinėjus ryškiausių lietuvininkų organizacijų vadovų biografijas. Siūlymas steigti kultūros ir labdaros organizaciją „Sandora“ kyla iš misionieriaus

Kristupo Lokio (Juška 1997, 216). Jis baigė Berlyne veikusią Gosnerio misionierių mokyklą, kuri paruošė ne vieną lietuvininką darbui Indijoje. Lietuvininkai misionieriai, iš kurių vienas buvo evangelikų liuteronų kun. Kristupas Lokys, evangelizaciniais tikslais buvo išmokę vietos žmonių kalbas ir net skirtingus dialektus. Misionieriai daug rašydavo savo tautiečiams apie misijas ir nutikimus jų metu. Bažnyčiose misijoms būdavo renkamos aukos. Paveiktas misijų patirties, K. Lokys siūlė pradėti rūpintis ir savo krašto žmonėmis (Kaunas 2003). Įvairių kalbų mokėjimas ir skirtingų kultūrų pažinimas leido visai kitaip vertinti lietuvininkų gimtąją kalbą bei kultūrą. Kunigo K. Lokio rūpesčiu 1904 m. įsteigiama kultūros ir labdaros organizacija „Sandora“, kurios užduotis propaguoti lietuvišką kultūrą bei skatinti krikščioniškas vertybes.

Po metų, kaip prisimena V. Gaigalaitis, išvykus misionieriui K. Lokiui, buvo rimtai svarstyta dėl „Sandoros“ veiklos nutraukimo (Gaigalaitis 1998). Tuo metu vadovavimą perima vienas žymiausių XX . pradžios Klaipėdos krašto evangelikų liuteronų kunigų – dr. V. Gaigalaitis, mokslus baigęs Karaliaučiaus ir Berlyno universitetuose.

Jo vadovaujama „Sandoros“ draugija leidžia „Pagalbos“ laikraštį. Vyksta surinkimai, giedojimo vakarai, steigiamos sekmadieninės mokyklos, jaunimo draugijos, leidžiama ir platinama lietuviška literatūra, įsteigiamas knygynas. Steigiamos „Evangeliškos moterų pagalbos“ ir „Jaunųjų Sandoros“ organizacijos. Mokamos stipendijos gabiems lietuvininkams, ypač studijuojantiems teologiją. Steigiami darželiai ir prieglaudos. Parapijose veikė „Moterų pagalbos draugija“ (daugiausia savo parapijos ir bažnyčios teritorijoje). Po konfirmacijos suburiamos „mergaičių draugijos“ ir „berniukų draugijos“, kuriami chorai ir orkestrai. Siekiama kurti panašias vyrų draugijas (Gaigalaitis 1998).

Vykdoma veikla labai įvairi ir plati. Tačiau iš išvardintų veiklos faktų matyti, kad steigiami lietuviški vokiškų bažnytinių organizacijų atitikmenys.

Nors „Sandoros“ organizacijos narių skaičius po 1917 m. daug nebekito, tačiau veiklos mastas sparčiai plėtėsi. Šią privačią iniciatyvą skatino ir palaikė susikūrusios Lietuvos valstybės valdžia. 1939 m. organizacijos veikla buvo nutraukta.

Verta paminėti, kad jau daugiau kaip 15 metų Lietuvoje veikia atsikūrusios „Sandoros“ organizacijos. Dalyje gausesnių Lietuvos evangelikų parapijų jau nuo 1990 m. pradėta vykdyti aktyvi socialinė ir kultūrinė veikla. Registruojant organizacijas buvo pasirinktas istorinis iki karo veikusios organizacijos „Sandora“ vardas. Veikla atnaujinta dėl būtinybės turėti parapijose teisiškai įregistruotą organizaciją, su kurios pagalba būtų galima vykdyti krikščionišką socialinį darbą, nes parapija tokios teisės neturėjo. Reikia pastebėti, kad šias dvi organizacijas *skiria* ne tik didelis laikotarpis, bet ir skirtingi veiklos prioritetai. Iki karo vyravo konfesinistautinis motyvas, o dabar labiau socialinis-humanistinis. Abi organizacijas (iki Antrojo Pasaulinio karo ir po nepriklausomybės atgavimo) *jungia* priklausymas evangelikų liuteronų parapijoms bei per jas vykdoma socialinė veikla.

Išvados

Neteisinga būtų vien tik supriešinti Prūsijos „lietuvininko“ ir „vokiečio“ pasaulėžiūras, kaip daroma sovietmečiu leistoje istoriografijoje. Prūsijos lietuvininkus ir vokiečius vienijo daug bendrų dalykų: priklausymas tai pačiai Evangelikų bažnyčiai, nemažai bendrų papročių ir tradicijų, panašus religingumo suvokimas, priklausymas tai pačiai valstybei. Tarp lietuvininkų ir vokiečių per ilgus metus jau buvo susiklostę kaimyniški santykiai (tai nereiškia, kad tarp šių grupių nekildavo konfliktų! – R. Š.). Ta pačia švietimo sistema buvo ugdomi tiek lietuvininkai, tiek vokiečiai. Lietuvininkus nuo lietuvių skyrė daugiau dalykų nei vienijo. Todėl pagrįstai didelė dalis lietuvininkų galėjo jaustis artimesni vokiškajai Prūsijos kultūrai, nei Didžiosios Lietuvos „rusiškai“ (Pocytė 2004).

Išskirtinį lietuvininkų identitetą formavo daugybė istorinių veiksnių: gyvenimas daugianacionalinėje aplinkoje, konfesinė priklausomybė Evangelikų bažnyčiai, pietistinis judėjimas ir t. t. Nors visos Europos kontekste tiriamuoju laikotarpiu vis labiau buvo akcentuojamos tautinės vertybės, vietinių gyventojų ir toliau svarbiausiu laikomas religingumas. Todėl tautiškumas turėtų būti suvokiamas lietuvininko religingumo kontekste.

XIX a. pabaigoje Vokietijos imperija sugriežtino savo pozicijas ir keitė nuostatas jos teritorijoje gyvenusių etninių grupių atžvilgiu. Neabejotina, kad tie pokyčiai buvo germanizacinio pobūdžio. Evangelikų bažnyčiai priklausantys lietuvininkai, palyginti su Vokietijos žemėse gyvenusiais lenkais katalikais, buvo laikomi patikima etnine grupe. Atsakant į nusiskundimus dėl kalbos ribojimo, lietuvininkams buvo daromos įvairios nuolaidos.

XIX a. pabaigoje kuriamos įvairios *organizacijos* bei *draugijos* daug pasako apie krašto gyventojų požiūrį, siekius ir aktualijas. Tai, kad lietuvininkai aktyviau palaikė religinės pakraipos organizacijas, o ne tas, kurios paremtos vien sekuliaromis tautinėmis vertybėmis, rodo vietos gyventojų prioritetus ir nuostatas.

Bažnytinių organizacijų pagrindinis tikslas – religinis švietimas ir socialinė veikla. Šiame kontekste lietuvininkus jungiančios draugijos vietos atranda ir tautiškumo motyvams.

Literatūra

1. Abromavičiūtė L. *XX a. lietuvių evangelikų visuomeninės organizacijos* (bakalauro baigiamasis darbas), Klaipėda: KU Teologijos katedra, 2004.
2. Baublys A. Klaipėdos krašto dvasinis paveldas – europinių kultūrų sąveikos kontekste, *Mažosios Lietuvos kultūros paveldas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006, p. 250–259.
3. Basanavičius J. *Medega d-ro Jurgio Sauerweino biografijai*, red. V. Gasiliūnas, Vilnius: Valstybės Žinios, 2001.
4. Citavičiūtė L. *Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminaras. Istorija ir reikšmė lietuvių kultūrai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
5. Gaigalaitis V. *Atsiminimai*, sud. A. Raukienė, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1998.
6. Genienė G., Žukas J. *Kova dėl Klaipėdos. 1923-ieji* (katalogas). Klaipėda: S. Jokužio leidykla-spaustuvė, 2003.
7. Hastings H. Christianity and Nationhood: Congruity or Antipathy? *Journal of Religious History*, 2001, vol. 25, No. 3, prieiga: www.blackwell-synergy.com

8. Hermann A. Klaipėdos krašto bažnytinė padėtis 1919–1945 m., *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, Vilnius: Baltos lankos, 2003.
9. Hubatsch W. *Masuren und Preussisch-Lithauen in der Nationalitätenpolitik Preussens 1870–1920*, Marburg: N. G. Elwert Verlag, 1966.
10. Hubatsch W. *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1968, Vol. 1–3.
11. Juška A. *Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997.
12. Juška A. *Mažosios Lietuvos mokykla*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2003.
13. Kaunas D. Gyvenimas vardan tikėjimo ir lietuviybės: Viliaus Gaigalaičio būties ženklai, Gaigalaitis V. *Atsiminimai*, sud. A. Kaukienė, Klaipėda: KU leidykla, 1998, p. 481–515.
14. Kaunas D. Orientalistinis pėdsakas misionieriaus Kristupo Lokio gyvenime ir publikacijose, *Knygotyra*, 2003, Nr. 41, p. 102–115.
15. Kaunas D. Lietuvių spaudos darbuotojų ryšiai su Georgu Sauerweinu, *Knygotyra*, 2004, Nr. 42, p. 262–280.
16. Kožemiakinienė K. *Šilutės evangelikų liuteronų parapijos istorija 1913–1959 metais* (bakalauro baigiamasis darbas), Klaipėda: KU Teologijos katedra, 2006.
17. Kšanienė D. *Muzika Mažojoje Lietuvoje: lietuvių ir vokiečių kultūrų sąveika (XVI a.–XX a. 4 dešimtmetis)*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2003.
18. Миллер А. *Империя Романовых и национализм*, Москва: Новое литературное обозрение, 2006.
19. Pocyté S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje, 1871–1914*, Vilnius: Vaga, 2002.
20. Pocyté S. Mažosios ir Didžiosios Lietuvos integracijos XIX a. antroje pusėje klausimu – kultūrinis ir politinis aspektas, *Raidžių draudimo metai*, straipsnių sud. S. Staliūnas. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004.
21. Vareikis V. 1923 metų Klaipėdos krašto sukilimo kontroversijos, *Acta Historica Universitatis Klaipedensis IX: Klaipėdos kraštas 1920–1924 m. archyvuiniuose dokumentuose*, Klaipėda: KU leidykla, 2003, p. 23–53.

Evangelikų liuteronų giesmės – lietuvininkų krikščioniškojo dvasingumo šaltinis

Irena Julija Foktienė

Įvadas

Mažosios Lietuvos evangelikų liuteronų giesmes tyrinėjo net keli mokslininkai.

Labiausiai iš jų išsiskiria Dainora Pociūtė-Abukevičienė, kuri 1995 m. savo apgintos disertacijos pagrindu išleido monografiją „XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva“. Čia reiktų paminėti ir šios tyrinėtojos bei Miko Vaicekausko 1998 m. parengtą antologiją „Giesmės dangaus miestui: XVI–XVIII amžiaus lietuvių bažnytinių giesmių antologija“. Joje buvo publikuotas minėtų autorių bendras straipsnis „Lietuvių bažnytinės giesmės (XVI–XVIII a.)“, kuriame analizuojamos LDK ir Prūsų Lietuvos lietuviškos giesmės pagal bažnytinę priklausomybę (liuteronų, kalvinistų, katalikų), nagrinėjama katalikų ir protestantų lietuvių himnodijos istorija. Straipsnyje nurodomos šių konfesijų giesmynų pasirodymo aplinkybės, jų struktūros skirtumai, aptariama giesmių kilmė, požiūris į autorystę, giesmių paskirtis, jų akcentai, žanrinės bei poetikos ypatybės, analizuojama Prūsų Lietuvos liuteronų, LDK katalikų ir kalvinistų pasaulėjautos, pamaldumo, religinio išgyvenimo bei poetinės raiškos pokyčiai istorijos epochų kaitoje.

2012 m. publikuotame Birutės Žemaitytės straipsnyje „Pietizmas Mažojeje Lietuvoje“ aptariama pietizmo srovės įtaka ugdant darbštumą, skatinant pamaldumą, asketizmą, susilaikymą nuo pramogų ir linksmybių, apibūdinama surinkimų atsiradimo priežastys, jų išplitimas, pristatomos surinkimų rūšys bei kryptys, Mažosios Lietuvos surinkimų ir surinkimininkų pietistinės nuostatos ir pažiūros, sakytojų švietėjų veikla. Autorė akcentuoja surinkimininkų gyvenseną ir papročius bei indėlį lietuviybės išlaikymui.

Inga Strungytė-Liugienė 2012 m. išspausdintame straipsnyje „Jaunųjų Halės pietistų giesmės Kristijono Endrikio Mertikaičio giesmynuose: „Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi“ (1817) ir „Mažos giesmių knygelės“ (1819) analizuojama XIX a. pirmosios pusės Mažosios Lietuvos surinkimininkų ir jų giesmių istorija tekstologiniu lingvistiniu požiūriu. Ištirta šių giesmynų sandara, kalba ir šaltiniai.

Tyrimo aktualumas. Šiame straipsnyje siekiama atskleisti, kaip evangelikų liuteronų giesmėse atsispindi krikščionio kelias link dvasingumo, į pirmą planą keliant asmeninio santykio su Dievu ieškojimą, ir bandoma aptarti religinių giesmių galimą poveikį lietuvininkų liuteronų krikščioniškojo dvasingumo raidai. Straipsnis parengtas Lietuvos valsčių monografijai „Viešvilė“ – buvusiam evangelikiškam kraštui, kuriame per 1944 m. – ankstyvąjį pokario laikotarpį dėl priverstinio iškeldinimo bei sovietinio genocido nebeliko lietuvininkų liuteronų bendruomenės, statybine medžiaga virto parapijos bažnyčia, bei kitoms panašaus likimo Mažosios Lietuvos lietuvininkų liuteronų bendruomenėms atminti. Nors praeityje liko sovietinės politikos formuota nuomonė apie evangelikus liuteronus, tarp jų ir lietuvininkus, kaip apie priešus, fašistus, būtų netiesa teigti, kad šiame amžiuje neegzistuoja kitaip mąstančio, kitaip Dievą garbinančio ar kitus dievus

tikinčio žmogaus atmetimo reakcija. Krikščionis to išvengti galėtų išsiklausęs į Jėzaus mintis religijos, žmonių visuomeninių skirtumų, tautų lygybės klausimais, o likusieji – jausdami atsakomybę kitam žmogui ir siekdami pažinti bei vertinti jį pagal jo darbus ir moralumą. Tokią pažintinę funkciją ir siekiama parodyti šiuo straipsniu.

Darbo objektas – XVI–XX a. pirmosios pusės evangelikų liuteronų giesmės, kurių pagrindas yra iš giesmyno „Krikščioniškos giesmės“ (Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios konsistorija, sudarė Fetingis Liudvikas, Vilnius: Lietuvos Biblijos draugija, 2007). Šiam darbui atrinkti tekstai iš lotyniškų vidurinių amžių krikščionių Bažnyčios himnų, išverstų į lietuvių k., „Kristijono Šimelpenigio giesmyno“ (1776 m.), „Lietuviško bažnytinio giesmyno“ (1906 m.), „Visokių naujų giesmių arba evangeliškų psalmų“ (1920 m.), „Pagerintos giesmių knygos“ (1936 m.) ir iš naujesnių tekstų, išverstų į lietuvių k. iš vokiečių ir kt. kalbų, bei originalių lietuviškų giesmių. Atrinktos giesmės, skambėjusios nuo liutvininkų liuteronų bendruomenių susikūrimo iki jų išnykimo.

Darbo tikslas – išnagrinėjus giesmių turinį, apibūdinti jų formuojamą galimą įtaką liutvininko liuteronų krikščioniškajai dvasinei brandai, apibūdinti giesmių autorių, vertėjų ir liuteronų tikėjimo skleidėjų indėlį šiame procese.

Darbo uždaviniai: 1. Atrinktose evangeliškose giesmėse, per 400 metų skambėjusiose Mažosios Lietuvos liutvininkų liuteronų bažnyčiose, surinkimuose bei namuose, išskirti bei aptarti tas temas, kurios labiausiai galėjo veikti dvasinį šio krašto ev. bendruomenių narių gyvenimą 2. Aptarti giesmių autorius, vertėjus ir liuteronų tikėjimo skleidėjus.

Tyrimo metodas analitinis, aprašomasis.

Raktiniai žodžiai: evangelikai liuteronai, giesmės, krikščionys, pietistai, reformacija, surinkimai, sakytojai.

Straipsnio struktūra. Straipsnis susideda iš 4 dalių. Reformacijos atsiradimo prielaidos – apibūdinamos katalikiškosios Kryžiuočių ordino valstybės žlugimo aplinkybės. Reformacija ir lietuvių kalba – tautinės kalbos vieta bažnytinėje kultūroje ir mokykloje. Dalyse „Bažnytinės giesmės“ ir „Pietistinės krypties giesmės“ analizuojamas giesmių poveikis liutvininko liuteronų krikščioniškojo dvasingumo formavimuisi. Paryškinama atskirų asmenybių, surinkimų įtaka šiam procesui.

Reformacijos atsiradimo prielaidos

Viduramžiais Romos katalikų bažnyčia tapo švietimo, intelektualinės kultūros ir mokslo židiniu, be to, buvo įtakinga ir aktyvi politinio gyvenimo dalyvė. Pastaroji aplinkybė neigiamai atsiliepė jos santykiui su tikinčiaisiais. Be to, plataus dvasinio atsinaujinimo trūkumas neigiamai atsiliepė kai kurių Bažnyčios hierarchų ir eilinių dvasiškių moralinėms nuostatoms, kurios skaudžiai kirto per jos autoritetą, ypač per atlaidų (indulgencijų) pardavinėjimą XV–XVI a. pr. Liovesi vadovautis ankstyvosios krikščionybės Evangelijos pagrindais, jie iš sielovadininkų tapo prekeiviais žmonių nuodėmėmis. Visa tai paskatino naujų formų atsiradimą ir įtvirtinimą. XVI a. pradžioje daugelyje Europos katalikiškųjų kraštų bažnyčios krizė išaugo į reformacijos sąjūdį, siekusį religijos atnaujinimo ir katalikų bažnyčios pertvarkymo ir tapusį nauja krikščionybės kryptimi – liuteronų.

Krikščionybės reformatorius vokiečių žemėse buvo humanitarinių mokslų magistras, augustinų vienuolis, teologijos mokslų daktaras, Vitenbergo universiteto Šv. Rašto profesorius Martynas Liuteris (*Martin Luther*, 1483–1546). Jis 1517 m. parengė ir išdėstė savo religinę doktriną: išganymas priklausas ne nuo maldų, pasninko, šventųjų vietų lankymo, atlaidų išsigijimo, aukojimo, ne nuo sakramentų bei apeigų, o nuo tikėjimo nuoširdumo. M. Liuterio, jo bendražygio Pilypo Melanchtono (*Philipp Melanchthon*) mokymas sklido į šalis, sujungdamas vis daugiau žmonių. Jis tapo nauja krikščionybės kryptimi – liuteronybe¹.

Po XV a. vidaus karų su Lenkijos karalyste nusilpus Kryžiuočių ordino valstybei, jos didysis magistras Albrechtas Brandenburgietis (*Albrecht von Brandenburg-Ansbach*) su dauguma Ordino brolių iš katalikybės perėjo į liuteronybę ir teokratinę Ordino valstybę 1525 m. paskelbė liuteroniška Prūsijos kunigaikštyste.

Reformacija ir lietuvių kalba

Reformatoriai šio proceso sėkmės garantu laikė aktyvų tikinčiųjų bendruomenės dalyvavimą tautine kalba atliekamosiose bažnytinėse apeigose. Iškelta visuotinio raštingumo vystymo idėja davė impulsą mokyklų steigimui, raštijos vystymuisi: protestantų katekizmų, giesmynų leidybai, grožinės literatūros atsiradimui.

Evangelikų liuteronų konfesija, lyg gaivus vėjas įsisukusi į Mažosios Lietuvos religinį gyvenimą, daugiau kaip keturis šimtmečius formavo dvasinę lietuvininkų sąmonę.

Platinant evangelikų liuteronų tikėjimą reikėjo kuo greičiau kelti krašto švietimą. Pradėta statyti daugiau bažnyčių, nes Ordino laikais bažnyčių iš tikrųjų buvo per mažai. Pradėta prie jų steigti parapines mokyklas. Pagal Albrechto nurodymą kunigai turėjo surinkti vaikus į parapines mokyklas ir juos mokyti skaityti. Dėl to reikėjo paruošti pakankamai kunigų lietuviškoms parapijoms ir aprūpinti tikinčiuosius maldų knygelėmis, giesmynais, o pirmiausia katekizmu. 1544 m. įkurta pirmoji Prūsijos aukštoji mokykla Karaliáučiaus universitetas. Ėmė veikti spaustuvė, kurioje 1547 m. išspausdinta pirmoji lietuviška knyga Martyno Mažvydo „Katekizmas“. Šia knyga Ragainės parapijos lietuvininkų liuteronų kunigas M. Mažvydas išiamžino kaip lietuviškosios raštijos pradininkas. Toliau spartėjo religinio turinio bei įvairios tematikos leidinių leidyba lietuvių kalba. Tīlžės lietuvininkų liuteronų kunigas Danielius Kleinas parašė ir 1653 m. išleido pirmąją lietuvių kalbos gramatiką. XVIII a. 7–8 dešimtmetyje Mažosios Lietuvos Tolminkiemio parapijos lietuvininkų liuteronų kunigas Kristijonas Donelaitis parašo poemą „Metai“, tuo padėdamas pagrindus pasaulietinei grožinei lietuvių literatūrai. Poema pirmą kartą išleidžiama 1818 m. Iš vokiečių ir kitų kalbų verčiamos giesmės, grožinės literatūros kūriniai. Visa tai – tik maža dalis spaudinių, išleistų Mažajoje Lietuvoje iki germanizavimo politikos paastrėjimo.

Po tautinių kalbų ignoravimo katalikiškoje Ordino valstybėje atsiradęs didelis liuteronų lietuviškų giesmynų poreikis spartino jų rengimą ir spausdinimą. Sudarant protestantiškus giesmynus, didesnis dėmesys teiktas teksto prasmei, kadangi, kaip akcentuoja Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios vyskupas Mindaugas Sabutis, „*giesmė yra ne tik sudėtine*

¹ Sakalauskas T. Mažvydo ažuolas. Punktai sakymų apie pirmąją lietuvišką knygą, <http://pirmojiknyga.mok.mii.lt/leidiniai>.

pamaldų dalis, bet ir daro įtaką krikščionio tikėjimui bei gyvenimui, o kai kurie giesmių vaizdingi posakiai aptinkami ir kasdieninėje tikinčiojo kalboje“².

Nuo pat reformacijos pradžios buvo akcentuojama giedojimo svarba pamaldų metu, nes giesmė atliko ne vien tikiybines funkcijas – ji dvasiniais saitais jungė visą giedančiąją bendruomenę. „Giedojimą, ypač protestantai liuteronai, nuo pat ankstyvosios Reformacijos pradžios laikė esmine bendruomenės maldos forma, o pačią giesmę – šventu, apreikštu tekstu.“³

Bažnytinės giesmės

„Giesmė lydi krikščionių visą gyvenimą, – konstatuoja vyskupas M. Sabutis. – Giedodami mes tęsiame tai, ką darė „visomis jėgomis“ giedojęs Dovydas, pats Viešpats savo žemiškoje kelionėje, apaštalai, Bažnyčios tėvai. Galingą skambesį giesmė įgijo Bažnyčios Reformacijos metu. Ypatingą dėmesį giedojimui skyrė dr. Martynas Liuteris“⁴, pats kūręs giesmes ir jų melodijas. Viena iš jų – spalio 31-ąją giedama Europos protestantiškų bažnyčių giesmė „Tvirkiausia apsaugos pilis yra mums Viešpats Dievas“ (Nr. 195)⁵, kuriai pats parašė ir melodiją, tapo Reformacijos himnu. Kurdamas šios giesmės žodžius, Liuteris siekė priminti pasauliui, kad didžiausias Bažnyčios turtas yra Kristus – Jis Dievas ir žmogus. Visa kita – antraeiliai dalykai: *Tvirkiausia apsaugos pilis/ Yra mums Viešpats Dievas,/ Varguose skydas ir viltis,/ Pagalba tik jis vienas.*

M. Liuterio sekėjas, kilęs iš Švabijos didikų, kunigaikščio Albrechto dvaro Karaliaučiuje pamokslininkas, vėliau evangelikų liuteronų vyskupas, rašytojas, giesmių kūrėjas Paulas Speratusas (*Paul Speratus*, 1484–1551)⁶, kaip ir M. Liuteris, karštai palaikė išteisinimo vien tik per tikėjimą dogmą: *Gerai tikėjimo darbai – /Tai jo gyvumo vaisius,/ Tačiau tikėjimu tiktai/ Mes galim būti teisūs.* Giesmėje *Vien iš malonės mums tiktai* (Nr. 197)⁷ formuojama nuostata, kad tikėjimas Dievu ir meilė Jam pasireiškia per meilę ir gerus darbus savo artimui: *Nes Dievą mylinti širdis/ Vis gera artimui darys.*

Į lietuvių k. giesmę išvertė Jonas Berentas (*Johann Behrendt*, 1667–1737), protestantų kunigas, vėliau Įsrutiės bažnytinės apskrities superintendentas (vyskupas), protestantų bažnyčios veikėjas, Mažosios Lietuvos raštijos darbuotojas⁸.

Liturginėje Velėkų giesmėje *Štai Dievo Avinėlis mūs* (Nr. 105), kilusioje iš VI a. himno *Ad coenam Agni providi*⁹, pateikiama krikščioniškojo tikėjimo dogma, kad Jėzus Kristus savo kančiomis ir mirtimi atpirko visą pasaulį ir šia auka gali suteikti išganymą visiems, kurie jo meldžia: *Iš nuodėmių vaduodamas,/ Šventu krauju atpirkdamas,/ Jis atnešė išganymą/ Ir davė džiaugsmą amžiną.* Jis kėlėsi nugalėjęs piktojo kerus, nuodėmę ir mirtį, tuo suteikdamas išganymo vilties: *Tavy mes turime vilties,/ Nes prisikėlei iš mirties./ Iš nuodėmių prikelk mus,/ Nuvesk į dangiškus namus.*

Per tikėjimą užsimezgęs vidinis ryšys tarp tikinčiojo ir Dievo leidžia

² Petkūnas D. Konferencija apie liuteroniškų giesmynus, Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia, 2011, rugs. 10, <http://www.liuteronai.lt/Pradzia/Konferencijos-seminarai/Konferencija-apie-liuteroniskuosius-giesmynus>.

³ Pociūtė-Abukevičienė D., Vaicekauskas M. Lietuvių bažnytinės giesmės. (XVI–XVIII a.), http://www.xn--altiniai-4wb.info/files/literatura/LE00/Dainora_Poci%C5%ABt%C4%97-Abukevi%C4%8Dien%C4%97_Mikas_Vaicekauskas_Lietuvi%C5%B3_ba%C5%BENytin%C4%97s_giesm%C4%97s.LE2401A.pdf.

⁴ Sabutis M. Pratarė, *Krikščioniškos giesmės*, Vilnius, Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios konsistorija, 2007, p. 3 (toliau – *Krikščioniškos giesmės*).

⁵ *Krikščioniškos giesmės*, p. 272–273.

⁶ MLE, t. 4, V., 2009, p. 305.

⁷ *Krikščioniškos giesmės*, p. 274–275.

⁸ MLE, t. 1, V., 2000, p. 161.

⁹ *Krikščioniškos giesmės*, p. 157–158.

prašyti ir tikėtis Kūrėjo pagalbos sunkią valandą: *Atverk dosningą ranką,/ Padėk sunkiu laiku,/ Te duonos mums užtenka,/ O Dieve malonus./ Nuo priespaudų vaduok,/ Nuo bado ir nuo karo,/ Ir nuo ugnies bei maro,/ Ramybę dovanok.* Šioje giesmėje Štai saulė jau žemiausiai (Nr. 49)¹⁰ jos autorius evangelikų liuteronų kunigas, giesmių kūrėjas, Karaliaučiaus katedros pastorius Sebastianas Artomedesas (*Sebastian Artomedes*, 1544–1602) kreipia tikinčiojo mintis link Jėzaus – Dievo Atpirkėjo, Užtarėjo ir Valdovo. Žemėje, pilnoje nedorybių ir nuodėmių piktu, nes tik Jis galės nuimti kaltbę nuo mūsų širdžių, užtarti prieš Dievą ir su juo sutaisyti.

Giesmę į lietuvių k. išvertė Jonas Hurtelijus (apie 1610–1666), Ragainės klebonas, Mažosios Lietuvos raštijos darbuotojas. Hurtelijaus vertimai buvo vieni sėkmingiausių XVII a. lietuvių poezijos pavyzdžių¹¹.

Daugelyje liuteronų giesmių meilė Dievui reiškiamą per Jo šlovinimą. M. Mažvydo 1549 m. išversta liturginė Šv. Ambraziejaus ir Šv. Augustino giesmė *Te Deum Laudamus* (Tave Dievą garbinam), atliekama rytmetinėse pamaldose, tikintieji šlovina Dievą: *Tave Viešpatį pažįstam,/ Tave amžinąjį Tėvą/ Visa žemė šlovin,* prašo Jo malonės bei gailestingumo, meldžia palaimos jų darbams bei gyvenimui¹².

Giesmių kūrėjai siekia tikinčiajam nurodyti tinkamus kelius į Dievo karalystę. Akcentuojama, kad vedlys šiame kelyje yra Šv. Dvasia. Jai padedant tikintysis savo mintimis ir veiksmais siekia tobulumo, juos nukreipia į sielos išganymą kitame pasaulyje, nes krikščionių pasaulėžiūroje žmogaus gyvenimo tikslas yra dangiškoji karalystė, žemiškasis gyvenimas yra trumpalaikis: *Ne žemės turtų laikinų,/ O Dieve, aš prašau, Tik Tavo Dvasios dovanų / Žadėtų iš dangaus* – giedama liturginėje Sekminių giesmėje *Ne žemės turtų laikinų* (Nr. 120)¹³.

Siekimas sielos tobulumo ir vienybės su Jėzumi džiaugsmas sklinda iš vokiečio, baroko laikotarpio pamokslininko, giesmių kūrėjo, kurio kūrybai darė įtaką Simono Dacho poezija, Johano Franko (*Johann Franck*, 1618–1677)¹⁴ giesmės *Jėzau, versme džiaugsmo* (Nr. 310)¹⁵.

Kaip ir M. Liuterio *Reformacijos himne*, šioje giesmėje plėtojama mintis, kad didžiausias tikinčiojo turtas yra Jėzus, visa kita – nereikšmingi dalykai, deklaruojama ištikimybės Jėzui ir sielos tobulumo siekimo idėjos.

*Turtai šio pasaulio –
Tai tiktai apgaulė –
Negeidžiu aš jų!
Vien tik, Jėzau mielas,
Džiaugsme mano sielos,
Mano turtas – Tu.
Ir manęs jau nuo Tavęs
Niekas per vargus ar mirtį
Neįstengs atskirti.*

*Jau tegu nutyla,
Niekad nebekyla
Nedori jausmai!
Nuodėmės atstokit
Ir nebeviliokit,*

¹⁰*Ten pat*, p. 86–87.

¹¹MLE, t. 1, V., 2000, p. 577.

¹²Petkūnas D. Rytmetinių ir vakarinių pamaldų komentarai, Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia, 2009, www.liuteronai.lt.

¹³Krikščioniškos giesmės, p. 178.

¹⁴Deutsche Biographie – Franck, Johann, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd138811342.html#dbcontent>.

¹⁵Krikščioniškos giesmės, p. 415–416.

*Kūno geiduliai!
Klastos ir tuščia garbė,
Melas, kerštas ir pavoydas
Ir kitokios ydos!*

Vertėjas – Pilypas Ruigys (*Philipp Ruhig*, 1675–1749), Valtarkiemio ev. liuteronų lietuvių kunigas, Karaliaučiaus universiteto Lietuvių k. seminaro docentas, Mažosios Lietuvos raštijos darbuotojas, kalbininkas, giesmių kūrėjas ir vertėjas. Tobulai mokėjo lietuvių k. ir laikė save lietuviu¹⁶.

Nuolankumas ir tarnystės Dievui nuoširdumas akcentuojama Karaliaučiaus universiteto Filosofijos fakulteto dekano, rektorius, prof. teologo, giesmių kūrėjo Valentino Thilo jaunesniojo (*Valentin Thilo der Juengere*, 1607–1662) giesmėse. Jis ir jo draugas S. Dachas buvo svarbiausi XVII a. pirmosios pusės Prūsijos poezijos mokyklos atstovai dvasinių eilių kūrėjai¹⁷.

V. Thilo liturginėje Advento giesmėje *Taisykite skubiausiai* (Nr. 9)¹⁸ raginama atverti savo sielą, ją apvalyti susitikimui su Išganytoju, kuris krikščionims yra tobulumo įsikūnijimas, jų *šviesa, tiesa, gyvybė, / pagalba ir stiprybė*:

*Gražiai jūs pasiroškit
Sutikti svečių ši
Ir lygius padarykit
Kelius visi širdy.
Nukaskit kalnelius,
Duobelių nepalikit
Ir tiesesnius darykit
Kreivuosius takelius!*

Giesmėje deklaruojama viena iš svarbiausių krikščionio dorybių – nuolankumas Dievui:

*Kas pilnas nuolankumo,
Tą Dievas vis globos.
Kas trokšta išdidumo,
Sugėdintas dejuos.
Jo žodžio kas klausysis
Ir pildys Dievo valią,
Patirs laimingą dalią –
Tą Jėzus išlaikys.*

Giesmę išvertė Frydrichas Kuršaitis (*Friedrich Kurszatis*, 1806–1884), evangelikų liuteronų kunigas, Karaliaučiaus universiteto profesorius, filosofijos garbės daktaras ir laisvųjų menų magistras, Čekijos MA garbės akademikas, 40 metų intensyviai dirbęs lietuvių k. mokslo, kultūros ir religijos srityse¹⁹.

Kad tikinčiojo tarnystė Dievui už suteiktą išganymo malonę turi būti vykdoma atvira širdimi ir pagrįsta meile

¹⁶MLE, t. 4, V., 2009, p. 143.

¹⁷Deutsche Biographie – Thilo, Valentin der Juengere, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz82518.html>.

¹⁸Krikščioniškos giesmės, p. 38–39.

¹⁹MLE, t. 2, V., 2003, p. 387.

ir tikėjimu, primenama vokiečių evangelikų pastoriaus, katecheto, pamokslininko, bažnytinių giesmių kūrėjo Kasparo Frydricho Nachtenhioferio (*Kaspar Friedrich Nachtenhoefer*, 1624–1685)²⁰ sukurtoje liturginėje Kalėdų giesmėje *Tai ta naktis, kurioj tekėjo* (Nr. 41)²¹: *Te siela Viešpačiui tarnauja/ Vien meile ir tikėjimu./ Jei Dievui tu tik veidmainiauji,/ Ta saulė tau paliks nieku. /Šviesos jei tos ragaut geidi,/ Atverti širdį jai turi.* Giesmę į lietuvių kalbą išvertė Frydrichas Kuršaitis.

Georgas Veiselis (*Georg Weissel*, 1590–1635)²², žymus Rytų Prūsijos vokiečių bažnytinės poezijos kūrėjas, pastorius Karaliaučiuje, liturginėje Advento giesmėje *Atverk duris, atkelk vartus* (Nr. 11)²³ žmogaus mintis kreipia į Išganytojo šlovinimą už Jo atliktus darbus, primena, kad tik per tikėjimą žmonės ir tautos gali suvokti Dievo meilės esmę: *Jis – Išganytojas brangus,/ Dvasia galingas prakilnus,/ Mums gailestingas, atlaidus,/ Bus varguose stipri pilis.// Laimingos tautos ir namai,/ Priėmę Viešpatį mielai,/ Ir širdys ramios, į kurias/ Garbės Karalius kelią ras!* Krikščionis Išganytoją raginamas sutikti maldomis ir dora papuošta siela: *Atkelkite plačiai vartus,/ Šventovė sielose tebus,/ Sudėkite maldų gėles,/ Žalias dorybių šakeles.* Kiekvieno posmelio pabaigoje Dievui reiškiamas nuoširdi pagarba: *Garbė Tau, Dieve mūsų/ Gynėjau nuostabus!* Į lietuvių k. išvertė Frydrichas Kuršaitis.

Darna tarp Dievo ir visos Jo kūrinijos, džiaugsmas Dievo nustatyta nekontama tvarka visatoje sklinda iš reformacijos šalininko pedagogo, kantoriaus Nikolaus Hermano (*Nikolaus Hermann*, 1480–1561)²⁴ giesmės *Dėkokit Dievui visada* (Nr. 149)²⁵. Tikintysis mokomas Dievą atpažinti gamtos pulsavime, kasdieniniame Jo rūpinimesi žmogumi ir dėkoti visa ko Sutvėrėjui:

*Dėkokit Dievui visada,
Nes Jo malonė amžina;
Pasotina gyvius visus,
Nes myli kūrinius savus.*

*Iš Jo saulutės šiluma,
Iš Jo lietų, gaivi rasa,
Jisai gaišina mūs laukus,
Dosniai brandina mūs javus.*

Dievo prašoma apginti nuo karo, bado ir ligų. Giesmę į lietuvių k. išvertė Merkelis Švoba.

Merkelis Švoba (*Schwabe*, 1624–1663) – lietuvių raštijos darbuotojas, poetas, giesmių vertėjas iš vokiečių k., Valtarkiemio kunigas, laikytas dideliu lietuvių kalbos žinovu ir geriausiu XVII a. lietuvių eiliuotoju. Švobos giesmėms būdinga vaizdingumas, sklandus eiliavimas, kai kuriose yra liaudies buitės, gamtos realijų²⁶.

Viena iš tokių jo giesmių – *Aukščiausias Dieve, Tu darbais* (Nr. 446)²⁷. Dievu gėrimasi, Jis garbinamas už darbus, atliekamus dėl žmonių, už Jo visagalybę:

²⁰ Deutsche Biographie – Nachtenhoefer, Kaspar Friedrich, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz67734.html>.

²¹ Krikščioniškos giesmės, p. 77–78.

²² Christliche Dichter und Liedautoren, Weissel, Georg. <http://www.christliche-gedichte.de/?pg=9054>.

²³ Krikščioniškos giesmės, p. 42–43.

²⁴ Deutsche Biographie – Hermann, Nikolaus, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz30038.html>.

²⁵ Krikščioniškos giesmės, p. 217.

²⁶ MLE, t. 4, V., 2009, p. 471.

²⁷ Krikščioniškos giesmės, p. 591–592.

*Aukščiausias Dieve, Tu darbais esi tikrai didingas,
 Apsireiškimais nuostabiais valia Tava šlovinga,
 Tau kūriniai paklūsta čia, gyvena iš malonės Tavo žmonės.
 Tu, Dieve, juos vėdi šioj žemiškoj kelionėj.*

*Nuo žemės rūką pakeli ir trauki jį aukštybėn,
 Po to lašais atgaivini iš debesų žemybėn.
 Ir taip sudrėkini laukus kaitroj, kad neišdžiūtų ir nebūtų
 Be javo, kad žmogus iš bado nepražūtų.*

Toliau giesmėje reiškiamas susirūpinimas, liūdesys dėl pasekmių, kurias sukelia nuodėmingas žmogaus elgesys:

*Bet jei į dideles kaltes mes krentam iki kelių,
 Tai lietu, tvaną ir audras į tą siunti Tu šalį,
 Tenai šviesybę uždengi ir nesiliauja lyti. Ką daryti?
 Laukai mūs vandeny, ir potvyniai mus lydi.*

*Kas bus iš didžio šio lietaus, kad net javai supuvo?
 Iš ko žmogus duonelės gaus, jei viskas jau pražuvo?
 O kuo galvijai žiemą mis, netekę maistui šieno? Sunkios dienos
 Atėjo žemei šiai, kad liūdi jau kiekvienas.*

Kituose posmeliuose poetas ragina pašalinti šių nelaimių priežastį: *palikim nuodėmes piktas, – dėl jų tvanai užėjo, tačiau nemoralizuoja nuodėmingų žmonių, tik jų vardu prašo Dievo gailestingumo: O Dieve, liūtį sustabdyk...// Žemelę šią įmirkusią Tu saulele gaiivinki./ Ją išdžiovink bemiršančią, palaima padabinki./ Paukšteliui tam nu-liūdusiam paberki vėl grūdėlį, duok valgelį./ Padėk jam vargstančiam ir laiminki žemelę.* Tikroviški gamtos ir buities vaizdai, išgyvenimai giesmę daro suprantamą ypač kaimo žmogui. Po jais slypi gilus žmogaus asmenybės dorinimo turinys. M. Švobos verstos ar paties sukurtos giesmės buvo įtrauktos į visus to meto giesmynus.

Krikščioniškoji Dievo ir žmogaus sąvoka sako, kad žmogaus gyvenimo tikslas yra tarnauti Dievui, kuris žmogų sukūrė, ir tarnauti žmogui, kurį Dievas sukūrė panašų į save. Iš artimo santykio su Dievu kylanti artimo meilė yra vienas iš kelių į amžinąjį gyvenimą.

Vokiečių teologo, poeto Michaelio Šernako (*Michael Schernack*, 1622–1675) giesmėje *Pabusk, manoji siela* (Nr. 165)²⁸ tikinčiojo mintys nuo žemiškų tuščių rūpesčių kreipiamos į nuoširdžią tarnystę Dievui: *Kad aš kasdien tikrai/ Tikėjimu stiprėčiau/ Ir Tau tarnaut galėčiau/ Ištikimai, šventai/* – ir žmogui:

*Kad artimą mylėčiau
 Darbais, o ne žodžiu,
 Padėti paskubėčiau
 Apsunkintam vargu,
 Sušelpiti bėdoje
 Kiekvieną nelaimingą,
 Paguosti sielvartingą,
 Sustiprint viltyje.*

²⁸ *Ten pat*, p. 237–238.

Giesmę į lietuvių k. išvertė Pilypas Ruigys, kalbininkas, eilėraščių, giesmių kūrėjas ir vertėjas, lietuvių liaudies dainų rinkėjas, Valtarkiemio parapijos evangelikų liuteronų kunigas²⁹.

Kilniausios artimo meilės pavyzdys krikščioniui pateikiamas vaizduojant Jėzaus meilę žmonijai. Apmąstydamas Jėzaus auka, tikintysis siekia ją įprasminti, kreipdamas savo gyvenimą religinėmis normomis grindžiamu keliu. Suvokta Dievo Sūnaus, ėjusio mirti už tarnus, už *mano nuopuolius didžius*, kančių gilybė tarsi ragina *palikti piktenybes, kantriai iškentėti išbandymų dienas* ir pasišvęsti tarnauti Dievo Sūnui, mylėti artimą:

*Širdingai aš norėčiau
Tarnauti Tau šventai
Ir artimą mylėti,
Padėti jam kantriai.
Be jokio pelno ir klastos,
Taip, kaip mane Tu mokei,–
Iš meilės nuolankios.*

Tai ištraukos iš vokiečio ev. liuteronų pastoriaus kunigo, giesmių kūrėjo, pamokslininko, filosofijos m. dr., teologijos m. dr., išleidusio pamokslų rinkinių, religinio turinio darbų, Justus Gezenijaus (*Justus Gesenius*, 1601–1673)³⁰ giesmės *Kai nuodėmės kankinti ims* (Nr. 62)³¹.

Į lietuvių k. išvertė Petras Gotlybas Milkus (1693–1753), Mažosios Lietuvos raštijos darbuotojas, Biblijos, giesmių vertėjas, mokytojas, evangelikų liuteronų kunigas³².

Liuteronų bendruomenėje ypatinga pagarba ir meilė yra reiškiamą tėvams. Kasdieniniame gyvenime tai išsakoma ne tik deminutyvais. Iš širdies sklindantis vaikų dėkingumas ir pagarba, švelnumas ir klusnumas savo tėvams – tai liuteronų gyvenimo credo. Giesmėje *Sakykit, kur širdį pasaulyje rast* (Nr. 254)³³ kviečiama susimąstyti apie pasiaukojamą motinos meilę: *Sakykit, vaikeliai, kai kenčiat varge,/ Kas liūdi ir sielojas visad drauge?/ Kas kenčia, kai širdį suspaudžia skausmai,/ Ką visad pralinksmina tavo džiaugsmiai?* Tai gali tik motina, tik ji *pakelia sunkiausias naštas ir visad atleidžia didžiausias klaidas*. Vaikų santykis su motina, kaip ir žmogaus santykis su Dievu, yra nustatyti Dievo įsakymais, kurių pažeisti doram liuteronui nevalia: *Sakykit, ar Dievas tą kęsti galės, / Jei savo motutės šventai nemylės,/ O Dieve, įkvėpki Tu Kristaus minties,/ Suteiki tikėjimo, meilės, vilties!/ Skaidrink, dorink mūsų jausmus,/ Kad būtų laimingos ir motinos mūs!*

Giesmėje *Dovana brangi – vaikai* (Nr. 255)³⁴ primenama, kad tėvai atliktų pareigas jiems paskirtas, maldomis, Šventu Krikštu saugotų vaikus nuo pasaulyje egzistuojančio blogio, o vaikai klausytų. Deramai atliktos pareigos bus Dievo karalystės suklestėjimo pagrindas ir dovana Jam: *Užauginti taip vaikus/ Turi mums rūpėti,/ Kad pabaigę čia vargus/ Viešpačiui kalbėtum:/ „Štai aš, Dieve, pas Tave/ Ir vaikai manieji,/ Buvom žemės bū-*

²⁹ MLE, t. 4, V., 2009, p. 143.

³⁰ Deutsche Biographie – Gesenius, Justus, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz20782.html>.

³¹ Krikščioniškos giesmės, p. 102–103.

³² MLE, t. 3, V., 2006, p. 117.

³³ Ten pat, p. 344–345.

³⁴ Ten pat, p. 346–347.

tyje/*Tau ištikimieji.*“ Giesmės autorius Gotfrydas Ostermejeris (1716–1800), Gumbinės apygardos, Trempū (dab. Novostrojevas) parapijos kunigas, buvo grynas vokiecis. Studijuodamas Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultete, lankė Lietuvių kalbos seminara. Patekęs į lietuvių tarpą sulietuvėjo, pamilo lietuvius ir jų kalbą, kurią ėmė vartoti net savo šeimoje. Daug nuveikė kaip lietuvių kalbos puoselėtojas, pirmasis lietuvių literatūros istorikas, teoretikas ir kritikas, giesmynų ir kitų Rytų Prūsijos liuteroniško turinio raštų parengėjas, giesmių autorius bei vertėjas³⁵.

Liuteronų giesmių tekstuose akcentuojama žmogaus gyvenimo laikinumas, asmeninio išganymo problema, tačiau dėl itin artimo ryšio su Dievu į mirtį žvelgiama optimistiškai. Žemė žmogui yra tik laikini namai, pasaulyje daug blogio: *gausu pagundų,/ daugybė čia suklumpa – / jos tyko mus diena, nakčia*. Mirtis – tai išsivadavimas iš savo instinktų, perėjimas į kitą, dievišką, egzistencijos lygmenį, nesusijusį su laiku, ėjimas *į mielus dangiškus namus*, pas Viešpatį, kur daugiau nebebus mirties: *tenai aš nebemirsiu ir dulkėmis nevirsiu, gyvensiu amžinu džiaugsmu*. Tokios mintys nuskamba vokiečių liuteronų dvasininko, pamokslų rinkinio autoriaus, vieno iš žymiausių baroko laikotarpio giesmių kūrėjo Johano Hermano (*Johannes Heermann*, 1585–1647)³⁶ himne *Jau valanda atėjo* (Nr. 499)³⁷. Kitose jo giesmėse perteikiami asmeniniai religiniai išgyvenimai, pabrėžiama atgailos svarba, siekiama paguosti. Giesmių autorius siekia nukreipti tikintįjį Kristaus kentėjimui ir žmonijos atpirkimui apmąstyti. Kai kurios jo giesmės dar ir šiandien yra protestantų ir katalikų giesmynuose.

Į lietuvių k. giesmę išvertė Mažosios Lietuvos raštinijos darbuotojas, poetas, originalių lietuviškų giesmių kūrėjas, giesmių leidėjas, redaktorius, vertėjas, evangelikų liuteronų kunigas Adomas Frydrichas Šimelpenigis jaun., gim. Šilutės apskr., Piktupėnuose (1699–1763)³⁸.

Simono Dach giesmėje *Ar to nesitikėjau, ar to nelaukiau aš* (Nr. 491)³⁹ vystoma maloningojo Dievo ir amžinojo gyvenimo džiaugsmo tema: *Ar to nesitikėjau, ar to nelaukiau aš?/ Kad žemėje kentėsiu sunkiausias širdgėlas?/ Ir maloningas Dievas po vargo atgavins,/ Po rūpesčių ir darbo į dangų pasiims*. Giesmėje akcentuojama liuteronybės pradininkų suformuota dogma, kad sielos išganymo pagrindas yra tvirtas tikėjimas.

Simonas Dachas (*Simon Dach*, 1605–1659) gimė Klaipėdoje. Jo tėvas buvo kilęs iš lietuviškos giminės. S. Dachas, Karaliaučiaus katedros mokyklos mokytojas, vėliau Karaliaučiaus universiteto profesorius, rektorius – vienas ryškiausių Mažosios Lietuvos baroko laikotarpio vokiečių poetų, rašęs lotynų ir vokiečių kalbomis⁴⁰.

Kai kurie jo eilėraščiai virto giesmėmis ir giedami iki šiol. Iš vokiečių k. jas vertė Danielius Kleinas, A. F. Šimelpenigis, Melchioras Švoba ir kt. Poeto Senųjų Naujųjų metų giesmėje *Kas metai ir kas dieną* (Nr. 48)⁴¹ su giliu lyrizmu mąstoma apie gyvenimo laikinumą ir trapumą:

*Koks mūsų amžius menkas,
Ir jo trumpai čia tenka,
Kaip greitai bėga vis,
Taip visa turi griūti,
Sunykti ir pražūti,
Nes viską keičia laikas šis.*

³⁵ MLE, t. 4, 2009, V., p. 344–345.

³⁶ Deutsche Biographie – Heermann, Johannes, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd11870950X.html>.

³⁷ Krikščioniškos giesmės, p. 657–658.

³⁸ MLE, t. 4, V., 2009, p. 428.

³⁹ Krikščioniškos giesmės, p. 646–647.

⁴⁰ MLE, t. 1, V., 2000, p. 259.

⁴¹ Krikščioniškos giesmės, p. 85.

Tačiau apie tai, kaip apie natūralų procesą, kalbama ramiai. To ramumo pagrindas yra gilus religinis jausmas:

*O Viešpatie gerasis!
Tu per kančias sunkiasias
Esi išganęs mus.
Duok pamaldžiai gyventi,
Kol teiksies pargabenti
Į savo dangiškus namus⁴².*

Giesmę į lietuvių k. išvertė Adomas Frydrichas Šimelpenigis.

Kai kuriose S. Dacho giesmėse nuskamba pietistiniai Kristaus žaizdų ir kraujo motyvai.

Skaitomiausio vokiečių rašytojo, Apšvietos laikotarpio moralinio filosofo, poeto Kristiano Gelerto (*Christian Fuerchtegott Gellert*, 1715–1769)⁴³ giesmėje *Amžius bėga taip skubiai* (Nr. 493)⁴⁴ primenama, kad žmogaus pagrindinis tikslas – dvasiškai ruoštis pomirtiniam gyvenimui: *Taip gyvenki, kad ramus/ Mirtį eitum pasitikti/ Garbę, žemiškus turtus/ Tau vis vien reikės palikti*. Raginama pasitikėti Dievu, būti paklusniam, atgailauti: *Iki pat gelmių širdies / Atgailauki ir budėki,/ O kada tau mirt reikės,/ Viešpačiu pasitikėki*.

Giesmę išvertė Frydrichas Kuršaitis.

Šiose bažnytinėse giesmėse įvardijamos ir tikinčiojo sąmonėje diegiamos evangelikų liuteronų tikėjimo dogmos, akcentuojama tikėjimo visagaliu Dievu, liuteronu nusižeminimo prieš Jo didybę, atgailos svarba, ištikimybė, meilė ir nuolankumas Jam. Dievui dėkojama už meilę savo kūriniais, prašoma gailestingumo, malonės sunkią valandą. Atskleidžiama tikinčiojo religiniai išgyvenimai dėl jo netobulumo, polinkio į nuodėmes, silpnumo blogio akivaizdoje, mirties, išganyto, amžinojo gyvenimo džiaugsmo temos. Daug giesmių sukurta šlovinti Išganytoją Jėzų. Jam reiškiamas ištikimybė, dėkojama už atliktus darbus žmonijai. Tikintysis siekia juos įprasminėti savo gyvenimu, laikydamasis religinių normų, siekdamas sielos tobulumo. Giesmėse akcentuojama meilės ir pagarbos tėvams būtinybė, primenama tėvų pareigų vaikams svarba.

Pietistinės krypties giesmės

XVIII a. antrojoje pusėje Mažojoje Lietuvoje iškilo pietistinis lietuvininkų religinis judėjimas – surinkimai. Pietistų nebetenkino dogmatinis religinių tiesų mokymas bažnyčioje. Jie siekė aktyvaus religinio gyvenimo, pasisakė už giliai sudvasintą tikėjimą, teigė, kad tikrai krikščioniškas gyvenimas įmanomas tik mažose *pabudusių* krikščionių bendruomenėse. Naujos reformacijos srovės – pietizmo – pradininkas buvo elzasietis dvasininkas Pilypas Jokūbas Špeneris (1635–1705), teigęs, kad ne išdidžiu aiškinimu, bet kantrybe ir meile įtikinami netikintieji; kiekvienas krikščionis turi teisę ir pareigą pamaldas laikyti namuose; susirinkus nagrinėti Biblijos tiesas. Str. „Pietizmas Mažojoje Lietuvoje“ autorė B. Žemaitytė rašo, kad „*pietistai, remdamiesi ankstyvuoju*

⁴²*Ten pat*, p. 86.

⁴³Deutsche Biographie – Gellert, Christian Fuerchtegott, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118538322.html>.

⁴⁴*Krikščioniškos giesmės*, p. 648–649.

protestantizmu, ragino stiprinti tikėjimą per tikinčiojo jausmus, kuriuos kėlė aukščiau už religines dogmas, skatino pamaldumą, ugde darbštumą, propagavo asketizmą, susilaikymą nuo pramogų ir linksmybių. <...> Giesmė buvusi parankiausia literatūrinė naujojo religinio išgyvenimo raiškos forma Reformacijos pradžioje, tokia liko ir pietizmo laikotarpiu. Kaip giesmių tekstai buvo svarbūs ankstyvoiesiems liuteronams, taip jie tapo aktualūs ir surinkimininkams. Giesmė tampa akivaizdžiausia religinio mentaliteto kaitos liudytoja. Giedodami, kalbėdami širdies maldą ir apmąstydami Šventąjį Raštą, surinkimininkai rado atgaivinimą Kristuje, džiaugsmingo tikėjimo, linksmos vilties amžinybei, tikros broliškos meilės praktiniame gyvenime, paguodos, dvasinio pasitenkinimo ir nuraminimo savo sielai, nes pagrindinis žmogaus uždavinys yra visada garbinti ir džiaugtis Dievu per amžius“⁴⁵.

Lietuvinių surinkimo pamaldose buvo giedamos vokiečių pietistų arba pietistinius idealus atitinkančios ankstesnio laikotarpio giesmės bei originalios lietuvininkų, iš kurių nemaža dalis sukurtos pačių surinkimų sakytojų. Jų tematika įvairi – nuo Dievo Sutvėrėjo, Dievo Atpirkėjo šlovinimo už nuolatinį rūpinimąsi žmogaus dvasios kreipimu link išganymo iki apaštalavimo, krikščionių vienybės, meilės Tėvynei ir kitų temų.

Dievo šlovinimo tematika vyrauja daugumoje pietisto vokiečio Joachimo Neanderio (*Joachim Neander*, 1650–1680)⁴⁶, kunigo, teologo, giesmių autoriaus ir kompozitoriaus, giesmių. Iš jų populiariausia – *Viešpatį liaupsink* (Nr. 263)⁴⁷, virtusi visuotine *ekumenine giesme*. Į lietuvių k. ją išvertė F. Kuršaitis. Giesme tikinčiajam primenama *Visatos Valdovo* galybė, Jo darbų reikšmė žmogui: *Jis Tau tiesa, pergalė, skydas, alga!* Už nuolatinę globą ir atpirkimą iš tikinčiojo reikalaujama tik padėkos: *Viešpatį liaupsink – Jis tavo darbelį žegnoja./ Meilės šaltinis gaivus Jo tekėt nenustoja./ Tai paskubėk Dievo galybę minėt./ Meiliai Tave Jis globoja!*

Giesmėje *Žemė, oras ir dangus* (Nr. 258)⁴⁸ autorius aprašo visos Dievo kūrinijos džiaugsmingą tarnavimą savo Kūrėjui: *Paukščiai gieda Jam ore/ Bendro gaudesio chore./ Sniegas, rūkas ir žaibai –/ Visagalinčio tarnai./ Jam žėruoja ežerai./ Ošia tarp laukų šilai./ Upės nešdamos bangas/ Į didingąsias marias.*

Abiejose Neanderio giesmėse skamba pietistams būdingas nuoširdžiausias krikščioniškasis atsidavimas Dievui.

Sakytojo Kristijono Endriko Mertikaičio sudarytame giesmyne įdėta Vokietijos, Baltijos šalių poetės, pedagogės Julijos fon Hausman (*Julie von Hausmann*, 1826–1901)⁴⁹ giesmė *Taigi imk mano ranką* (Nr. 321)⁵⁰, sukurta po poetės išgyvento didžiulio sielvarto, kai nuvykusi į Afriką aplankyti čia misiją skelbti Jėzaus Kristaus Evangeliją atliekančio sužadėtinio pastoriaus sužinojo, kad jis prieš tris dienas mirė nuo epidemijos. Tai giesmė apie vestuves, kurios neįvyko. Tuo pat metu – tai ir atsakymas į klausimą, stovint prie žmogaus, su kuriuo norėta sukurti šeimą, kapo – kieno rankose dabar mano likimas? Atsakymas: tik Dievo rankose. Tik jis išgirs maldavimą: *Į globą maloningą įglausk mane./ Duok širdį palaimingą džiaugsme, skausme – ir nepaliks manęs.* Jis padės man. Ko negali sužadėtinis, tą padarys Dievas. Dabar ir amžinai.

⁴⁵ Žemaitytė B. Pietizmas Mažojoje Lietuvoje, 2014 12 19, <http://www.mazoji-lietuva.lt/pietizmas-mazojoje-lietuvoje/>.

⁴⁶ Joachim Neander, <https://www.ekir.de/www/ueber-uns/neander-19172.php>.

⁴⁷ *Krikščioniškos giesmės*, p. 359.

⁴⁸ *Ten pat*, p. 351.

⁴⁹ Christliche Dichter und Liedautoren, Julie von Hausmann (1826–1901), <http://www.christliche-gedichte.de/?pg=9046>.

⁵⁰ *Krikščioniškos giesmės*, p. 430–431.

Ši giesmė eina per pasaulį ir kviečia pasikliauti Dievu džiaugsmo ir sielvarto, santuokos ir mirties akivaizdoje. Žinoma, skausmas iš karto nepranyksta, tačiau įsitikinimas, kad yra meilė ir kad kažkas tavimi rūpinasi, padeda gyventi toliau⁵¹: *Nors ir nejausčiau Tavo aš galios čia,/ Lydi malone savo ir naktyje./ Paimki mano ranką ir vesk mane,/ Kol čia gyventi tenka ir danguje.*

Anglų rašytoja Sara Adams Flower (*Sarah Adams Flower*) (1805–1848), sukūrusi daug religinės poezijos ir giesmių, turbūt labiausiai žinoma dėl giesmės *Viešpatie, Tau arčiau* (Nr. 306)⁵², kuri skambėjo virš ledinių gelmių, kai nelaimėlis laineris „Titanikas“ 1912 m. balandžio 14 d. į vandens kapą nusinešė apie 1500 keleivių. Kunigas Jonas Harperis (*John Harper*), savo noru likęs skęstančiame laive, kadangi trūko gelbėjimosi valčių, prašė orkestro groti šią giesmę, kad pakeltų laive pasilikusių dviasią. Plačiai žinomi giesmės žodžiai bei melodija suteikė paguodos ir stiprybės belaukiantiesiems mirties⁵³:

*Nors man keliu siauru eiti sunku,
Ilsėsiuosi danguj aš po vargų.
Matau, jau angelai laukia manęs tenai,
Viešpatie, Tau arčiau, tik pas Tave.*

Giesmėje emociškai išreikšta tikinčiojo troškimas savo širdyje statyti šventyklą Dievui ir siekti dangaus karalystės, *ar šviečia saulė man, ar audrose*, nepaisant jokių sunkumų, netgi *jei lyg Jokūbui man užeis naktis,/ ir atilsiui akmuo bus priegalvis*. Pagal krikščioniškąją pasaulėžiūrą – toks yra pagrindinis žmogaus gyvenimo tikslas.

*Jei dar nesuprantu Tavo minties,
Vieno tiktai meldžiu – būk prie manęs!
Kelionę baigęs aš ateisiu prie Taveš,
Viešpatie, Tau arčiau, tik pas Tave*⁵⁴.

Kūrinys tapo *ekumenine* giesme. Į lietuvių k. ją išvertė surinkimų veikėjas *Kristupas Lekšas* (1872–1941), Mažosios Lietuvos politikos ir visuomenės veikėjas, religinės ir pasaulietinės poezijos kūrėjas, giesmių vertėjas, giesmyių sudarytojas, ūkininkas ir verslininkas⁵⁵.

Pietistinei srovei artimo, vieno iš žymiausių ir produktyviausių vokiečių ev. liuteronų bažnyčios poetų kunigo Benjamino Šmolcko (*Benjamin Schmolck*, 1672–1737)⁵⁶ giesmėje *Tu, dangaus ir žemės Pone* (Nr. 145)⁵⁷ dėkojama Dievui už nuolat patiriamą Jo meilės pilnatvę. Dievas vienodai myli ir rūpinasi visais savo kūriniais: *Tėve, dangiškąją duoną/ Duodi ir blogiems vaikams,/ Vargšą sotini ir poną,/ Duodi užderėt javams*. Patiriama Dievo globa tikinčiojo širdyje gimdo meilę ir dėkingumą Jam bei atjautą vargstančiam artimui. Pagal Dievo mokymą, krikščionis turi padėti tam, kuriam pagalba reikalinga: *Tesipildo žodis Tavo,/ Kad kasdieną duotume/ Vargstančiajam dalį savo,/ Tavo meilę girtume*.

⁵¹ Hauke R. Predigt in der Friedhofsanandacht am Ewigkeitssonntag, 2003, http://www.rainerhauke.de/so_nimm_denn.html.

⁵² *Krikščioniškos giesmės*, p. 410–411.

⁵³ Adams Sarah Flower (1805–1848), <https://www.encyclopedia.com/women/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/adams-sarah-flower-1805-1848>. Žr. 2018 08 20

⁵⁴ *Krikščioniškos giesmės*, p. 410–411.

⁵⁵ MLE, t. 2, V., 2003, p. 535–536.

⁵⁶ Deutsche Biographie – Schmolck, Benjamin, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz78760.html>.

⁵⁷ *Krikščioniškos giesmės*, p. 213.

Ankstyvosiose pietistinėse giesmėse reiškiamas įsitikinimas, kad *Viešpaties malonė/ Nepaliauja niekados*. Jis nuoširdžiai garbinamas, tačiau kartu skamba ir nusivylimas mirtingojo žmogaus ribotumu: *Argi gali kas tikėti/ Nuodėmingais žmonėmis!* – giedama J. Neanderio giesmėje *Dievas man viltis tikriausia* (Nr. 330)⁵⁸. Kitas iš šios tematikos kūrinių – vokiečių evangelikų teologo, mokyklų inspektoriaus, giesmių kūrėjo pietisto Peterio Lakmano (*Peter Lackmann*)⁵⁹ giesmė *Kas mes be Taveš, o Jėzau* (Nr. 331)⁶⁰. Tikintysis, kenčiantis dėl žmonijos ir savo paties netobulumo, panyra į savianalizę, ir vien tikėjimas Jėzaus auka bei pasitikėjimas suteikia jam išganymo viltį:

*Kas mes be Taveš, o Jėzau,
Tik silpnieji ir bejėgiai,
Nevilties bėdų pilni!
Baimės, vargo kupini!
Viešpatie, pasigailėki,
Tave meldžiantiems padėki.
Niekas be Taveš mes, Jėzau!
Nusidėję ir kalti,
Nuodėmės tos pražūtingos
Esame jau pažeisti;
Kaltės nuolatos kankina,
Sąžinę vis neramina.*

< >

*Veski Tu, brangiausias Jėzau,
Šioj pakalnėje raudų
Mus už rankų maloningai
Išganinguoju keliu,
Kad per Tavo malonybę
Gautume dangaus linksmybę.*

Nuodėmingos žmogaus prigimties tema vystoma ir vokiečio Ernsto Gotlybo Woltersdorfo (*Ernst Gottlieb Woltersdorf, 1725–1761*)⁶¹, dirbusio namų mokytoju, pamokslininku, kunigu, našlaičių namų direktoriumi, giesmėse, parašytose pietizmo dvasia. Analizuodama jo kūrybą straipsnyje apie K. E. Mertikaičio giesmynus, dr. Inga Strungytė-Liugienė rašo: „*Kad tekstas turėtų daugiau įtaigos, krikščionis labiau apie save susimąstytų ir jaustų sąžinės priekaištus, jam vis primenamos nuodėmės – nepaklusnumas, prieštaravimas, vagystė, klasta, kitų dievų garbinimas*“⁶².

Paulo Gerhardo 1656 m. giesmėje *Miela Kristaus galvelė* (Nr. 66)⁶³, vertėjas – A. Šimelpenigis, tikintysis apmąsto Kristaus kančią ir mirtį, prisiimdamas kaltę sau, atgailauja, išsako atsidadimą ir tiki Jo malone.

⁵⁸ *Krikščioniškos giesmės*, p. 440.

⁵⁹ Lackmann, Peter, <https://data.cerl.org/thesaurus/cnp00387020>.

⁶⁰ *Krikščioniškos giesmės*, p. 441.

⁶¹ Christliche Dichter und Liedautoren Ernst Gottlieb Woltersdorf (1725–1761), <http://www.christliche-gedichte.de/?pg=9063>.

⁶² Strungytė-Liugienė I. Jaunųjų Halės pietistų giesmės Kristijono Endrikio Mertikaičio giesmynuose: Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi (1817) ir Mažos giesmių knygelės (1819), <http://journals.ku.lt/index.php/RH/article/view-File/705/537>.

⁶³ *Krikščioniškos giesmės*, p. 108–109.

Jeigu „baroko kontekste pietistas jaučiasi kaltas dėl Kristaus skausmo, jis save kaltina, menkina, tai XIX a. pietistinėse giesmėse savęs kaltinimo, menkinimo motyvo nelieka. Jis dėkoja už auką – tai svarbiausia. Tikintis žmogus pasislepia po pamaldumo skraiste. Jis išreiškia savo meilę, atsidavimą ir pasiaukojimą adoracijos būdu“⁶⁴. Vokiečių liuteronų kunigas, Evangelijos skleidėjas, kompozitorius, religinių giesmių, ypač vaikų ir jaunimo valandėlėms, kūrėjas Augustas Dytrichas Rišė (*August Dietrich Rische*)⁶⁵, studijuodamas teologiją Halės universitete, profesoriaus pietisto Augusto Tolucko veikiamas visam laikui patyrė asmeninį atgimimą, įgijo pasitikėjimą Dievu. Dievo meilės suvokimas suteikė didelį džiaugsmą. Taip gimė šlovinimo giesmė *Dievas – tai meilė* (Nr. 262)⁶⁶, kuria šlovinamas triasmenis Dievas, iš meilės žmogui siuntęs į pasaulį savo Sūnų: *Jis Jėzų siuntė į šį pasaulį, / Jis Jėzų siuntė vaduot mane, kad Jis per savo kančią ir mirtį apvalytų nuodėmingas sielas – Jėzus kentėjo už mūsų kaltę, / Praliejo kaltę ir už mane. Toks Dievas, per Šventąją Dvasią kviečiantis žmogų prie savęs žodžiu malonės, suteikiantis jam ramybės ir džiaugsmo, liuteronų širdyse ižiebiamas meilės, pasitikėjimo ir padėkos jausmus, kuriais trykšta kiekvienas giesmės posmelis: Už didžią meilę aš Tau dėkosiu, / Kol gyvas girsiu karštai Tave, / Todėl ir vėl sakau: Dievas – tai meilė, / Dievas – tai meilė, myli mane.*

Gotfrydo Vilhelmo Finko (*Gottfried Wilhelm Fink*, 1783–1846) giesmėje *Dievas mus visur apsaugo* (muziką Tilžėje užrašė sakytojas Mikelis Genys), akcentuojama, jog Dievo meilės ir pasitikėjimo juo suvokimo šaltinis yra Dievo Žodis:

Dievas varguose užstoja, kai į nuodėmes krentu (Nr. 339)⁶⁶,
Jis mane iš jų vaduoja, Jo kūdikis esu.
*Klausiate: Iš kur žinai? Skelbia Dievo Žodis tai!*⁶⁷

Studijuoti Dievo Žodį, t. y. Bibliją, ir pažinti Dievą galimybę suteikė, žinoma, Reformacija. Tai ypač tapo svarbu pietistams, raginusiems grįžti prie pirmųjų krikščionių tikėjimo.

Krikščioniškoji meilės filosofija atsiskleidžia B. Šmolcko giesmėse. Jos dvelkia meile ir atsidavimu Atpirkėjui, kuris *lieja kraują nekaltai / dėl visos žmonijos labo*. Akcentuojama, kad vienintelė padėka už Jo kančias – gilus tikėjimas: *Savo vargšę širdį aš / Tavo meilei paaukosiu, / Kęsti man ar mirt reikės, / Į Tave širdis tikės. // Kai jau artinsis mirtis, / Ir širdis kai alps manoji, / Tavo žaizdos bus viltis / Ir paguoda amžinoji. (Iš giesmės *Siela, į Golgotą bėk* (Nr. 67)⁶⁸. Vertėjas – Adomas Frydrichas Šimelpenis.*

Surinkiminių tikėta, kad pamaldose kartu dalyvauja ir Kristus ir laimina visus susirinkusius, todėl Jo aukštinimui ir šlovinimui buvo skiriamas didžiausias dėmesys: *Esi Tu, Jėzau, amžina / Išganymo šviesybė, / Palaimink mus Tiesos Dvasia, / Padovanok ramybę, / Tu džiaugsmo dangiško srovė / Ir gyvojo vandens versmė, – / Ja duok atsigaivinti – giedama surinkimui baigiantis giesmėje *Taigi namo jau eikime!* (Nr. 181)⁶⁹ iš sakytojo *Kristijono Endrikio Mertikailio* parengto giesmyno *Visokios naujos giesmės arba evangeliški**

⁶⁴Žemaitytė B. Pietizmas Mažojoje Lietuvoje, <http://www.mazoji-lietuva.lt/pietizmas-mazojoje-lietuvoje/>, 2014 12 19.

⁶⁵Christliche Dichter und Liedautoren, August Dietrich Rische (1819–1906), <http://www.christliche-gedichte.de/?pg=9018>.

⁶⁶Krikščioniškos giesmės, p. 357–358.

⁶⁷Ten pat, p. 451–452.

⁶⁸Ten pat, p. 110–111.

⁶⁹Ten pat, p. 256.

psalmi. Šiame giesmyne išspausdinta vokiečių evangelikų liuteronų teologo, baroko laikotarpio žymiausio protestantų giesmių kūrėjo Paulo Gerhardo (*Paul Gerhardt*, 1607–1676)⁷⁰, kurio giesmes iki šiol gieda įvairių konfesijų ir šalių tikintieji, giesmė *Ko lauke turi stovėti* (Nr. 12)⁷¹.

Ja diegiamas tikėjimas Jėzaus misijos pasaulyje sėkme: *Jėzus nuodėmių daugybę/ Išvalys ir išnaikins./ Kraujas Jo sunkias kaltybes/ Nuo širdies tavoos nuims./ Tavo priešininkus Jis/ Nugalės kaip karžygys*. Dvasinių išgyvenimų dėl netobulo pasaulio kamuojamas žmogus paguodos ieško ir ją randa Kristuje:

*Šiam pasauly menka viskas,
Tikro džiaugsmo čia nėra.
Čia didybė auksu tviska,
Tik širdis vis vien liūdna.
Menkas džiaugsmas ir trumpa
Ta linksmybės valanda,
Jei dar šiandien kas ramina,
Tai rytoj vėl pravirkdina.
Visas džiaugsmas ir paguoda,
Jėzau Kristau, tik Tavy,
Tavo meilė laimę duoda,
Neužgestančią širdy.
Tegul plazda jos ugnis,
Kolei plaks mana širdis,
Leiski man Tave regėti
Ir išganymą laimėti.*

Giesmę išvertė evangelikų liuteronų kunigas, Mažosios Lietuvos raštijos darbuotojas, giesmių kūrėjas, vertėjas Kristijonas Lovynas (1721–1783)⁷².

Sakytotojo Jono Kopūsto (*Janis Kapusts*) giesmėje *Tu, Jėzau, atpirktąsias* (Nr. 576)⁷³, muzika liaudies, užrašyta Katýčiuose 1894 m.) aukštinama Kristaus meilė žmonijai ir iš gailėstingumo jai įvykdyta pasiaukojamoji misija:

*Tu, Jėzau, atpirktąsias
Širdis dangun kvieti,
Avis paklydusiųsias
Kaimenėn gražini.
Gyvybę Tu aukojai,
Krauju jas atpirkai
Ir tėviškai globoji
Jų sielas amžinai.*

Giesmėje primenama, kad į Dievo karalystę papuola tie, kurie stengiasi eiti Jėzaus mokymo keliu: *Nes žemėje teisumo/ Jie siekė per Tave*. Giesmės pabaigoje prašoma Atpirkėjo užtarimo ir

⁷⁰Deutsche Biographie – Gerhardt, Paul(us), <https://www.deutsche-biographie.de/sfz20601.html>.

⁷¹Krikščioniškos giesmės, p. 44–45.

⁷²MLE, t. 2, V., 2003, p. 688.

⁷³Krikščioniškos giesmės, p. 767–768.

pagalbos bei vadovavimo dvasiniame gyvenime: *O, Atpirkėjau mielas./ Mokink savu žodžiu./ Užtarki mūsų sielas./ Duok dvasios dovanų, Padėki eit siauruoju/ Išganymo keliu.*

J. Kopūstas, Smeltės sakytojas, po nacių aneksijos 1939 m. nepasirašė pasižadėjimo, kad lietuviškų pamaldų nelaikys. Laidodamas mirusįjį kapinaitėse pasimeldė lietuviškai, todėl buvo suimtas. 1942 m. nacių kalėjime nužudytas⁷⁴.

Surinkimininkų giesmėje *Į dangų, Jėzau, Tu žengi* (Nr. 113)⁷⁵ vedama paralelė tarp Jėzaus ir tikinčiojo gyvenimo: Kristus ėjo *per kentėjimus į Tėvo dangiškus namus*, panašiai ir žmogaus *kelionė žemės nelengva*, pilna visokių vargų. Surinkimininkų pabrėžiamas Jėzaus ir žmogaus tarpusavio santykis yra paremtas tėvo ir sūnaus meile, iš kurios gimsta pasitikėjimas ir pasiaukojimas. Jėzus atliko savo misiją, mylėdamas žmogų: *Kad aš gyvenčiau amžinai/ Tavojoje artybėj./ Kad man suteiktum džiaugsmo.* Atsakas į Kristaus meilę yra tai, kad žmogus suvokia Atpirkėjo misijos svarbą ir pasiryžęs Juo sekti: *Kur Jėzus, ten ir aš einu./ Dėl to aš nesovyruosiu./ Jo žygį vis prisimenu/ Ir juo labai džiaugiuosi.* Giesmės pabaiga skamba viltingai: *Neamžini šitie vargai./ Jau laukia dangiški namai./ Kur Tu su Jėzum būsi.*

Mažosios Lietuvos liuteronams žinomos Johano Jakobo Rambacho (*Johann Jakob Rambach*, 1693–1735) giesmės. Tai vokiečių evangelikų liuteronų teologas, Halės universiteto teologijos profesorius, superintendentas ir konsistorijos tarnautojas Gysene. Rambacho giesmės ir pamokslai buvo labai paplitę⁷⁶.

Giesmėje *Stokit, karžygiai į kovą* (Nr. 400)⁷⁷ žmonės raginami siekiant dangaus karalystės sentis stiprybės iš Kristaus, budėti dvasios sargyboje ir kovoti su blogiu: *Negalės laimėti nieko./ Tie, kurie čia nekovo/ Ir pagundai pasiduos./ Jeigu sieki tu vainiko./ Eiki vien keliu drausmės./ Nepraraski ištvėrmės.* Giesmėje *O Jėzau, Tu prieš atsiskirsiant* (Nr. 480)⁷⁸ kalbama apie Jėzaus darbų dėl žmonijos atpirkimo reikšmę tikinčiajam. Jėzaus mirtis ir kančia nuolat atsinaujina liuteronų širdyje, kuri *dėkoja plakdama/ Ir liūdesy nudžiugdama už švenčiausiuoju krauju nuimtą sielos našta.* Užgimusi draugystė, vienybė su Jėzumi suteikia jėgų *mylėt, kovot be paliovos*, stiprina dvasinių ryšių: *Mes viena meile suliepsnojam/ Su Tavo kūno sąnariais, Prie Tavo stalo kai sustojam./ Mes Dvasios rišami ryšiais./ Čia tampame Tavais vaikais/ Po meilės Tavo spinduliais.*

Giesmės išvertė Frydrichas Kuršaitis.

Sakytojo, mokytojo *Jono Ferdinando Kelkio* giesmė *Jau pildosi, pažvelkite* (Nr. 555)⁷⁹ – tai vilties ir tikėjimo Kristaus meile giesmė, besiantinant Dievo teismo valandai. Jėzaus prašoma padėti išlikti dorybėje, suteikti *teisybės drabužius*. Primenama žmogaus nuodėmingumas, bet jis guodžiamas ateisiant vargų pabaigai ir išganymui tų, kurie tiki Dievo malone: *Taigi jūs, Kristaus karžygiai./ Silpni ir nuodėmingi./ Jūs atpirktieji Jo vaikai./ Malonės reikalingi./ Šventuoju nuplauti krauju –/ Gyvenkite tikėjimu.*

J. F. Kelkis (*Johann Ferdinand Kelch*, 1801–1877) – Mažosios Lietuvos pedagogas, poetas, spaudos ir raštijos darbuotojas, vienas iš lietuvių periodinės spaudos pradininkų. Kilęs iš vokiečių, ilgainiui sulietuvėjo. Aprašė pietistinės poezijos Mažojoje Lietuvoje kūrėjų gyvenimą. Redagavo giesmyną „Visokios naujos giesmės“ (apie 800 p., 1876 m.). Smerkė

⁷⁴ MLE, t. 2, p. 291.

⁷⁵ Krikščioniškos giesmės, p. 167–168.

⁷⁶ MLE, t. 4, V., 2009, p. 37.

⁷⁷ Krikščioniškos giesmės, p. 535.

⁷⁸ Ten pat, p. 632–633.

⁷⁹ Ten pat, p. 738.

lietuvininkų germanizaciją. Kai po 1872–1876 m. lietuvių kalba iš mokyklų buvo pašalinta, siuntė peticijas Prūsijos karaliui ir Vokietijos imperatoriui Vilhelmui I, švietimo ir kulto ministrui, prašydamas bent tikybą mokyklose dėstyti lietuvių kalba⁸⁰.

Daugelyje liuteronų giesmių skamba žemiškojo gyvenimo laikinumo motyvai. Pietistinio laikotarpio giesmės apie žemiškojo gyvenimo baigtį dvelkia ramybe, nes žmogus, įtikėjęs Dievą, pasaulyje jaučiasi esąs tik svečiu: *Danguna mes einame,/ Žemėje svečiais tik būsim*. Per gilų tikėjimą ir pasitikėjimą Kūrėju ir Atpirkėju, per dvasios tobulinimą buvimo žemėje metu (*Gundymų pasaulio venk,/ Šioj vargų dauboj tamsioj*) jis siekia tinkamai pasiruošti kelionei į amžinąją tikrąją tėviškę: *Danguna – į tėviškę/ Jau mirtis mane vadina,/ Ten suras mana širdis/ Savo laimę begalinę./ Jėzus eina priekyje,/ Siela seka jį linksma*. Tai eilutės iš B. Šmolcko himno *Danguna mes einame* (Nr. 567)⁸¹. Vertėjas – Fridrichas Kuršaitis.

Žemiškojo gyvenimo laikinumo motyvas ir sielvartas dėl patiriamų vargų skamba sakytojo K. E. Mertikaičio sukurtoje giesmėje *Amžinas dangau* (Nr. 568)⁸²: *Kaip keleivis jau pailsau keliauti/ Šioj dykumoje, kur turiu ragauti/ Daug karčių vargų, rūpesčių didžių*.

Kitose giesmės eilutėse prašoma suteikti jėgos eit keliu tiesos bei sielos išteisinimo per Kristaus nuopelnus: *Viešpatie, mane dangui Tu prirenki,/ Savo teisumu sielą man pridenki,/ Stiprinki mane sekti vien Tave*.

Giesmėje iškeliamas svarbus krikščioniškosios moralės principas – *atgaila*. Pagal Bibliją, jei žmogus nepripažįsta savo nuodėmingumo ir neatgailauja, jis negali tikėtis Dievo palankumo.

*Štai po kryžiumi stoviu, Jėzau, Tavo,
Silpnas, neramus dėl kaltųjų savo –
Gydyk sergantį, linksmink mirštantį.*

*Jėzau, kiek skausmų už kaltus kentėjai,
Kraują savąjį už mane praliejai –
Tu sava kančia atpirkai mane.*

Kristijonas Endrikis Mertikaitis (gimė apie 1775 m. Nidoje, mirė prieš 1856 m. Mažojoje Lietuvoje) – giesmių vertėjas ir kūrėjas, sakytojas, giesmynų leidėjas, pirmasis raštijos darbuotojas, priklausęs žemiausiam lietuvių socialiniam sluoksniui. Vertėsi žvejyba. Vėliau buvo mokytoju ir surinkimų sakytoju⁸³.

Sakytojo Kristijono Demkio iš vokiečių k. išverstoje giesmėje *Karalystėn pakviestieji* (Nr. 578)⁸⁴ raginama eiti atgailos, pasitikėjimo Dievu, nuolatinio aukštesnio dvasinio lygmens siekimo keliu: *Dvasioj nuolatos budėkit,/ Atgailauti paskubėkit/ Ir Dievu pasitikėkit*. Šių bendravimo su Dievu principų pagalba tikimasi sulaukti trokštamo atlygio dangiškoje karalystėje: *Mes kaip saulė ten spindėsime/ Prie Jo sosto amžinai*. Patiriami žemiškieji sunkumai kelyje į išganymą turi grūdinti tikinčiųjų valią, daryti juos kantrius varguose: *Kantriai savo kryžių neškim,/ Kol dar esame kely,/ Sunkumus su juo pakelkim,/ Tyro džiaugsmo laukdami*.

⁸⁰ MLE, t. 2, V., 2003, p. 69.

⁸¹ Krikščioniškos giesmės, p. 754–755.

⁸² Ten pat, p. 755–756.

⁸³ MLE, t. 3, V., 2006, p. 71.

⁸⁴ Krikščioniškos giesmės, p. 770–771.

Kristijonas Demkis (*Christiann Demke*, 1740–XVIII a. pab.) buvo lietuvis mokytojas, giesmių kūrėjas, keliaujantis surinkimų pamokslininkas, laikė surinkimus Įsručio ir Tilžės apskrityse⁸⁵.

Surinkimininkų giesmėje *Kokie nuostabūs tie namai* (Nr. 575) tikinčiajam priminama, kad mirtimi sielos gyvenimas nesibaigia, piešiamas džiugaus atgamtiškojo gyvenimo paveikslas danguje – Kristaus atnaujintame pasaulyje: *Nuostabūs Tavo ten pulkai! / Jie, vargą nugalėję, / Jau ilsisi ten maloniai, / Sunkias kovas laimėję. / Danguj visi yra linksmi, / Nuo skausmo išvaduoti, / Garbe apvainikuoti.* Tas pasaulis įvardintas kaip *miestas aukso ir šlovės*, kurio perlu vartai žėri, kaip pilis, kurioje gyvena *amžinasis gėris*, o patekti į jį gali visi Jėzui ištikimieji. Kiti posmeliai skamba dėkingumu ir švelnia meile *Dievo Avinėliui*, t. y. Jėzui, savanoriškai pasiaukojusiam už žmonijos nuodėmes ir jos atpirkimą.

Šią giesmę iš vokiečių k. į lietuvių k. išvertė sakytojas, giesmių kūrėjas, mokytojas Mikelis Jurkšaitis (XVIII a. pab.–XIX a. pr.). Muzika liaudies, užrašė Mikelis Genys (Tilžė, 1894)⁸⁶.

Sakytojo *Jokūbo Ašmono* giesmėje *Jau nebesu tarp jūsų* (Nr. 537)⁸⁷ skamba surinkimininkams būdingas ramus išsiskyrimas su netobulu pasauliu: *Jau linksmas visad būsiu, giedosiu su džiaugsmu. Žemėje patirtos kančios yra tarsi raktas į ramybę anapusiniame gyvenime: Kas jus čia dar baugina, jau nepasieks manęs, / Kas jus dabar slogina, nėra to danguje. / Ką žemėje kentėjau, tai vos atsimenu, / Aš kovą čia laimėjau, ramybę jau turiu.*

Kituose giesmės posmeliuose akcentuojama pasitikėjimas Viešpačiu, kad tik su Jo pagalba „*mūsų bus dangus*“, nes Jis yra vienintelis vedlys į amžinąjį gyvenimą: *Budėkite, mielieji, yra daug klystkelių, / Tik Jėzaus vedamieji nepameta pėdų.*

Jokūbas Ašmonas (1800–1862) iš Klaipėdos apskr. Laňkupių – sakytojas, religinis veikėjas, Vydūno dėdė. Laikydamas surinkimus, lankėsi ne tik Klaipėdos krašte, bet neretai ir Didžiojo Lietuvos ūkininkų sodybose. Kasmet surinkdavo daug pinigų evangelikų liuteronų misijoms. Žmonės jį vertino, jo laikomas namų pamaldas gausiai lankė⁸⁸.

Klimkaus Grigelaičio giesmėje *Jau saldžiai miegu* (Nr. 553)⁸⁹ tikintysis džiaugiasi, kad už žemėje patirtą vargą ir nugalėtą gyvenimą su Jėzumi širdyje laukia *dangaus alga*. Iš giesmės dvelkia ramybė ir tikėjimas Kristaus meile, atpirkimu bei amžinuoju gyvenimu: *Jau saldžiai miegu, / Nuodėmes palikęs, / Nes esu krauju / Kristaus apvalytas. / Dievas davė tai, / Tad miegu ramiai.*

Klimkus Grigelaitis Grigolaitis (1750–1825 Klaipėdos apskr.), „*sakytojas, senojo surinkimo vadovas. Išmokęs staliaus amato, žmonėms statė trobesius, Jūdokratės medinę bažnytelę. XIX a. pr. buvo išvykęs į Didžiąją Britaniją; tuomet jam kilo mintis misionieriauti tarp Mažosios Lietuvos lietuvių. 1807 m. grįžęs į tėviškę tapo profesionaliu sakytoju. Rengdamas surinkimus išvaikščiojo visą Klaipėdos kraštą, pasiekė Tilžę. Pats sueiliavo (kiti teigė, kad gavo iš katalikų kunigo) 13 protestantų giesmių, sudarė giesmynėlį. Gausiai lankomuose surinkimuose Grigelaitis visada pamokslavo gimtąja kalba, palaikė būrų siekį neatlikinėti baudžiavos prievolių. Propagavo asketišką gyvenimo būdą: ragino atsisakyti bet kokių pramogų, iš sodžių*

⁸⁵ MLE, t. 1, V., 2000, p. 283.

⁸⁶ Krikščioniškos giesmės, p. 766–767.

⁸⁷ Ten pat, p. 714.

⁸⁸ MLE, t. 1, V., 2000, p. 82.

⁸⁹ Krikščioniškos giesmės, p. 735–736.

gujo „svietiškas“ dainas, ratelius, šokius, ištaigingesnius drabužius, papuošalus, netgi patarles, priežodžius, mergaičių dedamus ant galvos gėlių vainikėlius. Rūpinosi naujų sakytojų rengimu, jų kvalifikacija“⁹⁰.

Nemaža dalis pietistinių giesmių kilo iš liaudies, iš nelengvo jos gyvenimo. 1894 m. Tilžėje užrašytoje giesmėje *Kai vainikuoti ten stovėsim* (Nr. 561)⁹¹ sakoma, kad mūsų išmintis menkoji yra nepajėgi iki galo suvokti dangiškojo gyvenimo puikumo. Viliamasi, kad su tikėjimo pagalba bus ašarų sėja baigta, ateis palaima amžina, žmogus bus įvertintas, vainikuotas: *Šlovingi angelai šventieji/ Kartu giedos didžiais pulkais./ Ten vargo jau nebeminėsim./ Dejavimų nebegirdėsim.* Melodija šiai giesmei sukurta liaudies.

Amžinojo gyvenimo motyvas skamba liaudies sukurtoje giesmėje *Didis džiaugsmas ir linksmybė* (Nr. 579)⁹², užrašytoje 1894 m. Vilkỹškiuose. Joje atsiskleidžia surinkimininkams būdinga vidinė ramybė, išplaukianti iš vienybės su Jėzumi pajautos: *Mano Jis kaltes nuplauna,/ Taip širdis ramybę gauna,/ Guodžia Jis mane žodžiu./ Sielos mano Jis linksmybė,/ Per tikėjamą vienybę/ Aš su Juo esu kartu.* Jėzus garbinamas ne kaip stabas, o kaip mielas artimasis: *Mano Jis, aš Jo esu.* Giesmės melodija taip pat sukurta liaudies.

1894 m. Lauksargiuose užrašytoje giesmėje *Kristau, Viešpatie brangus* (Nr. 580)⁹³ nusakomas pasitikėjimas Kristumi. Jam patikima vadovavimas kelionėje į amžinybę: *Kvieski, Jėzau, prie savęs/ Ir gyvybėn vesk mane.* Giesmės žodžiai ir melodija sukurta liaudies.

E. G. Voltersdorfo giesmėje *Mielas jaunime* (Nr. 236)⁹⁴ kreipiamasi į jaunimą, kaip būsimųjų laikų viltį, ir raginama laikytis Dievo tiesų amžinųjų, eiti nušviestu Jėzaus keliu, Jam pašvęsti savo jėgas ir gabumus, iš Jo semtis jėgų ir stiprybės: *Geras Ganytojas ieško savųjų erylčių,/ Stenkis, jaunime, Jo kaimenėj nuolat laikytis./ Pas jį atvyk/ Semtis palaimos ir lik/ Kaimenės Jo nuosavybė.* Kaip jaunų žmonių dvasingumo šaltinis nurodoma Kristaus auka dėl žmogaus išganymo: *Dėl Išganytojo kryžiaus, kančios ir mirimo/ Venk, o jaunime, pasaulio ir jo paklydimų.*

Giesmėje *Dar vietos daug, dar nepilni namai* (Nr. 207)⁹⁵ raginama gausinti krikščionių bendruomenę: *Dar vietos daug, Dar nepilni namai,/ Dar daug stalų tuščių,/ Skubėkit jūs/ Visais keliais,/ Tarnai, paraginti svečių/ Į pokylio namus įžengti,/ Nes Viešpats teikės juos prirengti.* Šios misijos tikslas – nešti žmonijai žinią apie Jėzaus meilę ir išganymo galimybę: *Ir sielos tos,/ Kurios dar šiandien grįš,/ Pateks į tuos namus,/ Galės jos būti išganytos,/ Nes durys dar neuždarytos.* „Krikščionys raginami susivienyti, pabrėžiama jų draugystė ir visuomeniškumas giesmėje „Jėzau, dūšėlės tu saldums“. Siūloma atsisakyti turtų, brangesnio apsirengimo, taip tarsi propaguojamas asketiškas gyvenimo būdas“⁹⁶.

Karlo Henriko fon Bogackio (*Karl Heinrich von Bogatzky*) giesmė *Pabuski, o Dvasia pirmųjų* (Nr. 185)⁹⁷, parašyta bibliniais motyvais, yra aliuzija į tai, kaip pirmieji apaštalai, įsiklausę į Jėzaus žodžius *Pjūtis didelė, o darbininkų maža*, po Kristaus dangun įžengimo

⁹⁰ MLE, t. 1, V., 2000, p. 520–521.

⁹¹ Krikščioniškos giesmės, p. 745–746.

⁹² Ten pat, p. 772.

⁹³ Ten pat, p. 773.

⁹⁴ Ten pat, p. 236–237.

⁹⁵ Ten pat, p. 289–290.

⁹⁶ Strungytė-Liugienė I. Jaunųjų Halės pietistų giesmės Kristijono Endriko Mertikaičio giesmynuose: Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi (1817) ir Mažos giesmių knygelės (1819), <http://journals.ku.lt/index.php/RH/article/view-File/705/537>.

⁹⁷ Krikščioniškos giesmės, p. 260–261.

pasklido vykdyti Jo pavedimo eiti į visas tautas skelbti Dievo karalystės žemėje ir krikštyti Šventąją Dvasią, ir tą darė labai sėkmingai. Šioje giesmėje kalbama apie būtinumą nešti Kristaus Evangeliją į pasaulį: *Didiems pulkams evangelistų,/ Dieve, galingai savo žodį duok* ir iš naujo mokytis gyventi pagal ją, stiprinti ir gausinti krikščionių bendruomenę: *Tešviečia vis ugnis tavoji/ Visur, visur per visokias žemes,/ Tebūna greit pajūtis didžioji,/ Tegrižta daugel sielų pas Tave*. Kituose posmeliuose prašoma Dievo pagalbos kovoje su blogio jėgomis ir siekiant tobulo gyvenimo žemėje. Tuo primenama, kad pagal evangeliškąją mokymą Kristus atėjęs sukurti karalystę šiame pasaulyje: *Tesie Tavoji karalystė čia,/ Telanko žemėj mus Tava Dvasia*.

K. H. Bogackis – vieno ryškiausių pietizmo atstovų Augusto Hermano Franckės mokinys – buvo ir vienas iš produktyviausių Halės pietistų rašytojų ir giesmių kūrėjų. Halės universitete studijavo teisę ir teologiją⁹⁸.

Grafo Mikalojaus Liudviko fon Cincendorfo (*Nikolaus Ludwig Graf von Zinzendorf*, 1700–1760) giesmėje *Ryšio dvasioje ieškokim* (214)⁹⁹, kurią išvertė F. Kuršaitis, stipri nuostata laikytis Jėzaus mokymo kurti meile grindžiamą krikščionių bendruomenę, mylėti savo artimą: *Meilė meilę turi lenkti,/ Turi ji valdyt šventai/ Ir dėl artimo nevengti,/ Gyvastį aukot mielai*. Giesmės leitmotyvas – krikščionių tarpusavio vienybė ir jų vienybė Kristuje:

*Jėzau, Viešpatie, suvienyk
Tu savuosius čia tvirtai.
Meilės ryšiais juos laikyki,
Tėvą kaip meldei karštai,
Kad visi jie viena būtų –
Tu juose, jie Tavoje,
Neapykantoj nežūtų,
Bet stiprėtų meilėje.*

„Cincendorfas – naujųjų laikų ekumenizmo pionierius, – taip apibūdina Giedrius Saulytis labai įdomią asmenybę grafą Mikalojų Liudviką fon Cincendorfą. – Jo tėvas buvo austrų kilmės didik. Ankstyvoje vaikystėje Cincendorfą auklėjo jo močiutė, dievota pietistė, pietistų teologo Philipo Jacobo Spenerio bičiulė. Cincendorfas buvo pasiryžęs sekti Kristumi, bet šeimos narių spaudžiamas, baigęs Halės mokyklą, įstojo į Vitenbergo universitetą studijuoti teisės ir rengtis diplomato karjerai. Būtent Vitenberge jis sužinojo, kad pietistai ir tradiciniai liuteronai turi daug ką bendra. Išvykęs į Paryžių, ten susidraugavo su katalikų dvasininkais. Pamatęs krikščionybę skirtingų denominacijų akimis, Cincendorfas krikščioniškumą vertino nebe konfesiniu pagrindu, o atsivadavimu Kristui. Mintis „vėl suvienyti krikščionis“ valdė jį visą gyvenimą ir buvo jo gyvenimo tikslas. Austrijos šiaurėje jo įkurtoje Hernhuto – „Viešpaties laukiančiųjų“ – bendruomenėje glaudėsi Bohemijoje ir Moravijoje persekiojami įvairių konfesijų krikščionys. Cincendorfas juos visus priimdavo, o iškilus vaidams, taikydavo. Vienas didžiausių Hernhuto stebuklų buvo bendruomenės pradėta visą parą trunkanti malda, kuri, pasak tyrinėtojų, nepertraukiamai tęsėsi daugiau nei šimtą metų! Dar įstabiau buvo tai, kad besimeldžiantieji priklausė skirtingoms ir priešiškomis viena kitai konfesijoms. „Tai tikras Dievo stebuklas, kad mes susijun-

⁹⁸Deutsche Biographie – Bogatzky, Karl Heinrich Von, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz5108.html>.

⁹⁹Krikščioniškos giesmės, p. 298–299.

gėmė į vieną bendruomenę – katalikai, liuteronai, reformatai, separatistai ir kiti“, – rašė vienas bendruomenės narių. Kaip ir apaštaly laikais, krikščionių vienybę lydėjo vaisingas Kristaus liudijimas plačiuose misijų laukuose. Hernhuto misionieriai Evangeliją skelbė Karibų salose, Afrikoje, Gvinėjoje, Grenlandijoje, Ceilone, Amerikoje, Rusijoje, Pabaltyje ir taip pat Lietuvoje. Protestantiškų bažnyčių kontekste šios misijos buvo tikra naujovė, o nuo tuometinių Romos katalikų jos išsiskyrė ekumenine laikysena¹⁰⁰.

Evangeliškojo misionieravimo veiklos propaguotojas buvo vokiečių teologijos mokslų dr., kunigas, giesmių ir literatūros jaunimui rašytojas, pietistas Kristianas Gotlobas Bartas (*Christian Gottlob Barth*, 1799–1862)¹⁰¹.

Giesmėje *Per mirtį Tu pasauliui* (Nr. 202)¹⁰² poetas aukština tuos, kurie neša pasaulio tautoms Kristaus Žodį (Evangeliją), kurie *ryžtasi aukotis*, kuriems *vargas nebaisus*, ir džiaugiasi misijų sėkme: *Taip Tavo vardas plinta/ Pasaulį tarp tautų/ Ir jungia meile širdis,/ Apšviečia, kas tamsu./ Išgirdę Tavo vardą,/ Palaimintų būriai/ Ramybėje keliauja/ Ten, kur tikri namai.*

Evangelikų liuteronų misijose dirbo ir lietuvininkai iš Mažosios Lietuvos. Prie Klaipėdos gimęs *Kardelis Rėnius* (1791–1838) misionieriaus Rytų Indijoje. Kaip rašo Algirdas Žemaitaitis, Jo atminimui 1839 m. buvo išspausdinta *Jono Ferdinando Kelkio giesmė „Taigi jau miegok!..“* (Nr. 554)¹⁰³, iki šiol klaidingai priskiriama Klimkui Grigelaičiui), kuri ir dabar liuteronų giedama¹⁰⁴.

Visi giesmės posmeliai, jų ramus tonas dvelkia švelnia pagarba žmogui, dirbusiam kilnų evangelizacijos darbą ir nusipelnusiam *dangaus algos*: *Jau gražiai miegok, / Platinai šviesybę,/ Danguje gyvuok,/ Viešpaties artybėj,/ Tėviškoj globoj,/ Amžinoj šviesoje.*

Mažosios Lietuvos surinkimų sakytojai, kaip ir poreformacinio laikotarpio autoriai, yra sukūrę giesmių, skirtų giedoti per bažnytines šventes.

Anso Baltrio jaunesniojo (1884–1954) sukurtoje Kalėdų giesmėje *Betlėme ramiame mažutėlis kūdikis* (Nr. 30)¹⁰⁵ giedama: *Betlėme ramiame mažutėlis kūdikis / Motinėle globia jį, Jėzulėlį brangujį./ Kūdiki mažuti, Tu miegok ramiai, saldžiai./ Angelėliai gieda Tau meilės giesmes iš dangaus.* Giesmėje kreipiamasi į žmogaus kūdikius ir nusakoma, kokias *vaikelių Viešpačiui* mielas dovanas pastarieji turėtų dovanoti: *Jėzų jūs mylėkite,/ Jam giedokit iš širdies.*

A. Baltris, sakytojas, kunigas, visuomenės veikėjas, gyvendamas Klaipėdoje, redagavo lietuviškus laikraščius, buvo įvairių lietuviškų visuomeninių organizacijų steigėjas, narys. Propagavo Mažosios Lietuvos autonomijos idėją, už tai vokiečių organizacijos persekiotas ir kalintas. Kaip sakytojas pamokslavo Klaipėdoje, aplinkiniuose kaimuose. Kovojo prieš pastangas vokiečiams lietuvius per Bažnyčią. Vokietijai 1939 m. užgrobęs Klaipėdos kraštą, ištremtas į Krėtingą Didžiojoje Lietuvoje. 1941 m. Tauragėje ordinuotas kunigu diakonu. Gyvendamas Kretingoje, tvarkė Klaipėdos krašto evangelikų tikybos ir bažnyčios reikalus, pats laikė pamaldas daugelyje parapijų, ragino tai daryti sakytojus, kantorius. 1950 m. išrinktas konsistori-

¹⁰⁰ Saulytis G. Kad mes būtume viena, www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-01-22...saulytis-kad-mes-butume-viena/94045, 2013 01 22.

¹⁰¹ Deutsche Biographie – Barth, Christian Gottlob, <https://www.deutsche-biographie.de/sfz2115.html>.

¹⁰² *Krikščioniškos giesmės*, p. 280–281.

¹⁰³ *Ten pat*, p. 736–737.

¹⁰⁴ Žemaitaitis A. Misionierius Dovydas Didlaukis, *Voruta*, 2012 11 06.

¹⁰⁵ *Krikščioniškos giesmės*, p. 65–66.

jos pirmininku. A. Baltris – vienas iš tų, kurių pastangomis Evangelikų bažnyčia Lietuvoje bolševikmečiu nepalūžo ir išliko¹⁰⁶.

Lietuvis mokytojas Kristijonas Demkis (*Christiann Demke*, 1740–XVIII a. pab.) laikė surinkimus Įsručio ir Tilžės apskr. Buvo keliaujantis surinkimininkų (maldininkų) pamokslininkas. Sueiliavo daug lietuviškų giesmių, jos išspausdintos neišlikusiame rinkinėlyje ir neišspausdintos. Jo 7 giesmės pasirašytos K. D. inicialais, išspausdintos K. E. Mertikaičio psalmyne *Visokios naujos giesmės*¹⁰⁷.

Jo giesmė *Ten vestuvių dienoje* (Nr. 54)¹⁰⁸ sukurta bibliniais motyvais ir giedama per Tris Karalius. Giesmėje minimas svarbus atsitikimas iš Kristaus gyvenimo – padarytas pirmasis stebuklas vestuvių dieną Galilėjos Kanoje – kur, pagal Naująjį Testamentą, Jis vandenį pavertė vynu, tuo apsireikšdamas žmonėms kaip Dievas: *Žvelki, siela, idėmiai,/ Jėzus šventę nuostabiai/ Stebuklu išgelbėjo,/ Dosniai ją palaimino.*

Muzika liaudies, užrašyta Štalo Laūksargiuose 1894 m.

Velykų giesmėje *Valio! Valio!* (Nr. 107)¹⁰⁹ išsakoma Jėzaus prisikėlimo reikšmė žmonijai: *Manoji siela atpirkta,/ Ji nuo šėtono apginta!/ Sugriauta jo tvirta pilis,/ Nebebaisi man jau mirtis! <...> Valio, valio, šventa kova!/ Dėl mūsų Tu laimėjai ją,/ Ir mus per dangiškus vartus/ Parveski į savus namus!* Šis krikščionio gyvenimui svarbus atgamtiškasis įvykis perteikiamas ne tik per džiaugsmingą liuterono nuotaiką, bet ir per realistinę lyriškai nusakytą gamtos atbudimo vaizdą: *Štai sprogssta medžių pumpurai,/ Žaliuoja daubos ir kalnai, /Ir džiaugiasi jau širdys mūs –/ Laimėjo pergalę Sūnus!*

Giesmės muzika liaudies, užrašyta 1894 m. Tilžėje vieno iš Mažosios Lietuvos tautinio sąjūdžio pradininkų verslininko Mikelio Genio.

Surinkimininkų giesmės pietistiniais motyvais, pateiktos gimtąja kalba ir neoficialioje aplinkoje, leidžia jas geriau suvokti ir priimti širdimi, išgyventi nuširdų ir tikrą jausmą, ko ir siekė pietistai, bei nurodo gaires, kaip eiti link svarbiausio krikščionio gyvenimo tikslo – Dievo karalystės, nes gyvenimas žemėje yra trumpalaikis. Todėl tikintysis raginamas atgailauti dėl nuodėmių, siekti ne turtu, o dvasios dovanų, kovoti su blogiu ir nuodėminga prigimtimi, eiti tiesos keliu, mylėti savo artimą. Šios nuostatos – tai dalis Dievo šlovinimo raiškos praktiniu tikinčiojo gyvenimu. Šiame darbe pateikta Dievo garbinimo meilės žodžiu giesmių. Tai dėkingumo, atsidavimo, pasitikėjimo Juo giesmės. Liuteronai yra sukūrę ir surinkimuose mėgę giedoti daug padėkos giesmių Aukščiausiam Dievui ir Kristui už Jų meilę ir atliktus darbus žmonijai. Šiose giesmėse skamba tikėjimas Kristaus auka ir per ją gautu sielos išganymu. Liuteronui nebaisi mirtis, jis pasiryžęs sekti Jėzumi, Jo prašo pagalbos ir vadovavimo dvasiniame gyvenime. Surinkimuose ir namų pamaldose skambėta giesmės Kristaus žaizdų ir kraujo motyvais, raginta vienyti ir gausinti krikščionių bendruomenę, iškelta evangelizacijos misijų reikšmė, jaunimas raginamas laikytis Dievo tiesų.

Kai kuriose giesmėse tikintysis pagrindžia Dievo Žodžio, t. y. Biblijos, kaip praktinės išminties, reikšmę tikėjimui įtvirtinti ir pažinti Dievui, ką taip pat, kaip žinoma, suteikė liuteronybė ir lietuvių kalba.

„Liuteronybės etika laipsniškai keitė šio tikėjimo sekėjų mąstyseną, bendrąją gyvenimo filosofiją: įtvirtino nuostatą –

¹⁰⁶ MLE, t. 1, V., 2000, p. 130–131.

¹⁰⁷ Krikščioniškos giesmės, p. 283.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 93.

¹⁰⁹ Ten pat, p. 159–160.

*kasdieninis sąžiningas darbas yra tinkamas tarnavimas Dievui, jis tiek pat reikšmingas kaip malda ar pamokslas bažnyčioje. Viskas turi būti padaryta kruopščiai, neverkšlenant, nenuolaidžiaujant sau, samdiniui ar šeimos nariui. Niekas neturi būti apgautas, duoto žodžio nevalia laužyti. Tikėjimas, aiškiai nusakęs žmogaus išganymo būdą, jo sekėjams suteikė ramybės, pasitikėjimo, net išskirtinio išdidumo. Jis skatino žmogų būti iniciatyvu, garbingą.*¹¹⁰

Išvados

Nuo Reformacijos pradžios XVI a. liuteronybėje plėtota nuostata šviesti liaudį, pateikiant Šventąjį Raštą, kaip vienintelį tikrą tikėjimo šaltinį, ir kitus religinius tekstus tautinėmis kalbomis, skatino krašto švietimo pakilimą, suteikė tikintiesiems galimybę suprasti jų turinį, būti aktyviems bažnytinėje kultūroje ir atvėrė kelią krikščioniškosios dvasinės sąmonės formavimuisi.

Liuteronams lietuvininkams tą kelią grindė lietuvių kalbos puoselėtojai, giesmynų ir kitų liuteroniško turinio raštų parengėjai, giesmių autoriai bei vertėjai, melodijų kūrėjai, kurių gausiausiąją dalį sudarė dvasininkija, savo tarpe turėjusi talentingų poetų, žymių Mažosios Lietuvos raštijos darbuotojų. Didelis įnašas priklausė ir pasaulietinei inteligentijai, surinkimų sakytojams bei žmonėms iš liaudies.

Realizuota liuteronybės tautinių kalbų koncepcija, padovanojusi lietuvininkams giesmę lietuvių kalba, leido geriau suvokti poetizuotai perteiktas religines idėjas, suteikė gilesnio dvasinio ryšio su Dievu galimybę, įgalino geriau tarnauti artimui ir Dievui.

Evangelikų liuteronų giesmės, kuriose aiškiai nusakytas tikinčiojo išganymo būdas, – tai lietuvininkų dorovinis vadovas, nukreipiantis juos krikščioniškojo dvasingumo keliu. Jomis įtvirtinta nuostata, kad Dievo karalystės siekis turi būti pagrindiniu liuteronų gyvenimo tikslu, o vedlys į šį tikslą – Kristus. Giedoti mėgstančių lietuvininkų jausmus stipriai veikiantis poetinis žodis ir melodija padėjo lengviau suvokti ir priimti į save Kristaus mokymą, doru gyvenimu siekti Dievo atleidimo ir prisidėti prie Dievo karalystės kūrimo. Giesmių tekstai ir melodijos kartu buvo ir svarbus tikinčiųjų, ypač jaunimo, estetinio ugdymo elementas.

Nuo XVIII a. Mažajoje Lietuvoje intensyvėjant germanizavimo politikai, lietuviški Evangelijos surinkimai, sakytojų veikla, liaudies dalyvavimas kuriant ir verčiant giesmes atskleidė jų brandų dvasingumą bei tapo nemenku lietuvininkų įnašu į gimtosios kalbos išsaugojimą bažnyčioje ir mokykloje, prisidėjo prie lietuvių tautinės savimonės stiprinimo. Okupacijų ir bažnyčių naikinimo metais kai kurie sakytojai, ėmęsi sielovadinės veiklos liuteroniškose bažnyčiose, bent dalinai išsaugojo jas ir tikėjimą ir parodė ne tik aukščiausią krikščioniškosios moralės, bet ir krikščioniškojo dvasingumo pavyzdį.

Iš šiame darbe išnagrinėtų tiek bažnytinių, tiek pietistinės krypties giesmių ir liuteronų tikėjimo bei gyvenimo nuostatų išskyla toks siektinas liuteronų lietuvininko paveikslas:

- visada prisimenantis, jog yra Dievo kūrinys, nuolat jį šlovinantis bei esantis vienybėje su Jėzumi;

¹¹⁰ MLE, t. 2, V., 2003, p. 674.

- su Dievo pagalba žengiantis savo pasirinktu dvasiniu keliu, atgailaujantis dėl nuodėmių;

- savo gyvenimą aukojantis tarnystei artimui ir Dievui;

- neprisirišantis prie laikinų dalykų, nes amžinas yra tiktai Dievas;

- doras savo mintimis ir darbais, juos aukojantis Dievui;

- gautas dvasines žinias naudojantis meilės ir tikėjimo skleidimui (būdinga surinkimininkams);

- jaučiantis vidinę ramybę ir ją perteikiantis kitiems (būdinga surinkimininkams);

- nuolat siekiantis aukštesnio dvasinio lygmens, kas itin būdinga lietuvininkams surinkimininkams.

Šiame darbe išnagrinėta medžiaga liudija gimtąją kalbą skleisto meilės žodžio Dievui ir žmogui, Dievo Žodžio studijavimo bei surinkimų sakytojų, giesmių kūrėjų gyvenimo ir veiklos pavyzdžių pozityvią įtaką lietuvininko krikščioniškojo dvasingumo formavimuisi.

Literatūra ir šaltiniai

1. *Krikščioniškos giesmės*, Vilnius, Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčios konsistorija, 2007.
2. *MLE*, t. 1, V., 2000.
3. *MLE*, t. 2, V., 2003.
4. *MLE*, t. 3, V., 2006.
5. *MLE*, t. 4, V., 2009.
6. Strungytė-Liugienė I. Jaunųjų Halės pietistų giesmės Kristijono Endrikio Mertikaičio giesmynuose: Visokios naujos giesmės arba evangeliški psalmi (1817) ir Mažos giesmių knygelės (1819), <http://journals.ku.lt/index.php/RH/article/viewFile/705/537>
7. Pociūtė D., *XVI–XVII a. protestantų bažnytinės giesmės. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė ir Prūsų Lietuva*, Vilnius, Pradai, 1995.
8. Pociūtė-Abukevičienė Dainora, Vaicekauskas Mikas. Lietuvių bažnytinės giesmės XVI–XVIII a., http://www.xn--altiniai4wb.info/files/literatura/LE00/Dainora_Poci%C5%ABt%C4%97-Abukevi%C4%8Dien%C4%97,_Mikas_Vaicekauskas._Lietuvi%C5%B3_ba%C5%BEnytin%C4%97s_giesm%C4%97s.LE2401A.pdf.
9. Petkūnas D. Konferencija apie liuteroniškus giesmynus, Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia, www.liuteronai.lt.
10. Sakalauskas T. Mažvydo ažuolas. Punktai sakymų apie pirmąją lietuvišką knygą, <http://pirmojiknyga.mch.mii.lt/Leidiniai/azuolas.lt.htm>.
11. Saulytis G. Kad mes būtume viena, *Bernardinai.lt*, 2013 01 22.
12. Vainikaukaitė-Tomaševičienė S. Giedanti liuteronų bažnyčia, *Bernardinai.lt*, 2017, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2017-05-15-giedanti-liuteronu-baznycia/159423>.
13. Žemaitaitis A. Misionierius Dovydas Didlaukis, *Voruta*, 2012 11 06.
14. Žemaitytė B. Pietizmas Mažojoje Lietuvoje, 2014 12 19, <http://www.mazoji-lietuva.lt/pietizmas-mazojoje-lietuvoje/>.

Religinės bendruomenės ir jų veikla

Algirdas Sinkevičius

Įvadas

Lietuvos evangelikų liuteronų bažnyčia (toliau – ELB) yra Kristaus kūno narė, ir jos ypatingas siuntimas yra skelbti Evangeliją. ELB, kaip Kristaus ir jo Evangelijos organizuota Bendruomenė (Surinkimas), išpažįsta mokymo ir gyvenimo vienatiniu pagrindu Senojo ir Naujojo Testamento kanoniškąsias knygas ir, aiškindama Šv. Raštą (Bibliją), laikosi krikščionijos istorijos eigoje sudarytų Apaštališkojo, Nikėjiškojo ir Atanaziškojo tikėjimo išpažinimų, nepakeistos Augsburgio konfesijos, Martyno Liuterio katekizmų ir visų kitų „Santarvės knygoje“ (*Liber Concor diae*, 1580 m.) sudėtų raštų.

*Teologijos mokslų
dr. Vitenbergo
universiteto profesorius
Martinus Liuteris
(Martin Luder 1483–
1546). Interneto prieiga.
[https://lt.wikipedia.org/
wiki/Martin_Luther](https://lt.wikipedia.org/wiki/Martin_Luther)*

Tikėjimo išpažinimai:

1. Apaštališkas tikėjimo išpažinimas.
2. Nikėjiškas tikėjimo išpažinimas.
3. Atanaziškas tikėjimo išpažinimas.

Liuteroniško Tikėjimo Išpažinimo Raštai:

1. Augsburgio konfesija (*Confessio Augustanae*, 1530 m.).
2. Augsburgio konfesijos apologija (*Apologia Confessionis*

Augustanae, 1531 m.).

3. Šmalkadeno nuostatai (*Die Schmalkaldischen Artikel*, 1537 m.).
4. „Apie popiežiaus valdžią ir primatą“ (1537 m.).
5. Dr. M. Liuterio „Mažasis Katekizmas“ (*Der kleine Katechismus*, 1529 m.).
6. Dr. M. Liuterio „Didysis Katekizmas“ (*Der große Katechismus*, 1529 m.).
7. „Santarvės formulė“ (*Formula concordiae*, 1577 m.).

Šie tikėjimo išpažinimo raštai yra surinkti „Santarvės knygoje“. „Santarvė“ reiškia visišką sutarimą mokyme, kuri liuteronai stengiasi išlaikyti. Bažnyčia tvirtai laikosi šio išpažinimo, nes jis paimtas iš Šv. Biblijos (*norma normans*), kuri yra tikrasis Kristaus Bažnyčios išpažinimo pagrindas (*norma normata*). Lietuvos ELB yra savarankiška, nuo valstybės valdžios nepriklausanti religinė institucija su sinodoline episkopaline santvarka, turinti juridinio asmens statusą. Jos aukščiausia institucija yra Sinodas, vykdomasis organas – Konsistorija. Lietuvos evangelikų bažnyčia vienija tikinčiuosius, gyvenančius Lietuvoje, taip pat artimai bendradarbiauja su Lietuvos ELB išeivijoje. Jos pagrindą sudaro tikinčiųjų parapijos. Tai tradicinė Lietuvos Respublikos religinė bendruomenė. Pagrindinis bažnytinės teisės šaltinis – Bažnyčios statutas.

Liuteroniška mokslo samprata skelbia, kad žmogus tėra praeivis žemėje, kurio pagrindinis tikslas – dvasiškai ruoštis pomirtiniam gyvenimui. Šia liuteronų teologijos koncepcija besivadovaujantis evangelikas liuteronas nesiekia valdžios, galios, neižvelgia esminės svarbos žemiškosios valdžios formose. Tikėdami, kad visi

reiškiniai žemėje (žmogaus likimas ir kiti) yra Kūrėjo valios apraiška, evangelikai liuteronai nesiekia savavališkai pakeisti tų reiškinių tvarkos, ryškiai priešindamiesi tik tam, kas yra kenksminga dvasiniams žmogaus siekiams. Pagrindinė liuteronų teologijos nuostata skatina, kad tikintysis nepertraukiamai siektų vykdyti tiesą ir kovotų su skriauda. Su šia samprata siejasi sąžiningumas, darbštus skirtų pareigų atlikimas, kūniškų polinkių tvardymas bei dvasiškas tvirtėjimas, savo tautiškumo puoselėjimas, saikumas, pakantos kiekvienam žmogui ugdymas, artimo gerbimas bei pagalbos teikimas ir geras pavyzdys kitiems^{1, 2}.

Rytprūsių evangelikų bažnyčios vadovybė

1. Bažnytinės valdžios įstaigos:

a) **Provincijos bažnyčių taryba** (*Provinzialkirchenrat*). Tai Karaliaučiuje buvusi aukščiausia bažnytinės valdžios įstaiga provincijoje, pavaldi Bažnyčios senatui (*Kirchensanat*), 2/3 tarybos narių rinko provincijos sinodas, 1/3 – konsistorijos nariai. Pirmininkas (*Prüses*) buvo provincijos sinodo vyresniuoju.

b) **Evangelikų konsistorija** (*Evangelisches konsistorium*) – bažnyčios administracijos, dvasininkų ir parapijų kontrolės įstaiga. Jos pirmininkas – generalinis superintendentas. Pavaduotoju buvo konsistorijos prezidentas, tvarkantis einamuosius reikalus, vadovaujantis bažnytinės provincijos teisės komisijų posėdžiams. Dalį komisijos narių sudarė pasaulietiniai konsistorijos tarėjai, asesoriai, kitą dalį – bažnytinės konsistorijos tarėjai. Konsistorijos prezidentui spręsti reikalus padėjo vyr. konsistorijos tarėjas. Jie abu turėdavo juridinę ir administracinę kvalifikaciją.

c) **Generalinis superintendentas** (*Generalsuperintendent*). Jis šventindavo bažnyčias, pirmininkavo teologijos egzaminams, konsultuodavo klebonus, superintendentus, buvo dvasiniu provincijos vadovu. Bažnytinėse apskrityse jam buvo pavaldūs superintendentai.

2. Evangelikų bažnyčios sinodinės įstaigos ir draugijos. Evangelikų bažnyčia vykdė savivaldą per sinodus ir jų organizacijas. Aukščiausias organas provincijoje buvo **provincijos sinodas** (*Provinzialsynode*), kas 2 m. posėdžiavęs Karaliaučiuje. Viena dalis atstovų buvo renkama pagal proporcinę sistemą iš parapijų draugijų, antra – konstitucijos nustatytų grupių ar asmenų: tai religijos mokytojai, bažnyčios valdininkai, vidaus misijos ir socialinio aprūpinimo įstaigos, universiteto teologijos fakultetas. Provincijos sinodas buvo atsakingas už bažnytinių įstatymų leidybą, kontroliavo bažnyčios valdymą, bažnytinę veiklą sinoduose, leido giesmynus. Provincijos sinodas rinkdavo vadovą ir 2/3 provincijos bažnyčios tarybos narių. Einamuosius reikalus tvarkė bažnyčios taryba, turėjusi savo vadovą.

3. Bažnytinėse apskrityse savivaldą vykdė superintendente vadovaujamas **apskrities sinodas** (*Kreissynode*). Sinodo narius rinkdavo bažnytinių parapijų draugijos. Einamuosius reikalus tvarkė apskrities sinodo taryba (*Kreissynodalvorstand*), turėjusi teisę užprotestuoti klebono rinkimus, nagrinėti bažnytinių draugijų narių nusižengimų bylas ir kt.

4. Parapijos savivaldą vykdė **parapijos taryba** (*Gemeindekirchenrat*) ir tam tikrais atvejais – **bažnytinės draugijos**. Jų nariai buvo renkami pagal

¹ Interneto prieiga: www.liuteronai.lt/Tikejimo.../Lietuvos-evangeliku-liuteronu-baznycios-Statutas-2000.

² Interneto prieiga: www.mazoji-lietuva.lt/pietizmas-mazojoje-lietuvoje/

proporcinę sistemą balso teisę turinčių parapijiečių. Tarybai vadovavo vietos dvasininkas. Jei jų būdavo keletas, keisdavosi³.

Rytų Prūsijos bažnytinė provincija

Liuteronų bažnyčios pastoraciniam darbui koordinuoti nuo 1587 m. Prūsijoje buvo steigiamos vyskupų konferencijos. 1613 m. Karaliaučiuje buvo įkurta vyriausioji konsistorija, kuriai vadovavo generalinis superintendantas. Mažosios Lietuvos ELB reikalus tvarkė superintendantas. Prūsijai susijungus su Brandenburgu buvo įsteigta Generalinė konsistorija. 1850 m. Berlyne buvo sudarytas vyriausias valdymo organas – Vyriausioji Bažnyčios taryba (*Oberkirchenrat*). Provincijos, srities konsistorija tvarkė bendruosius pastoracinio darbo organizavimo klausimus: dvasininkų rengimą, tikybos dėstymą, kunigų skyrimą į parapijas, naujų parapijų steigimą, lėšų skirstymą naujų bažnyčių statyboms, jų remontui, kunigų darbo kontrolę ir kt.

Ragainės apskrities evangelikų liuteronų bažnyčios

Didžioji Viešvilės evangelikų liuteronų parapija 1553–1907 m.

ELB Viešvilėje įkūrimo datos tiksliai nežinome. Pirmieji maldos namai galėjo būti pastatyti XVI a. W. Hubatscho tvirtinimu – dar anksčiau – apie 1459 m. Istoriniuose šaltiniuose išlikę, kad 1517 m. šiose vietose lankėsi ir liepė pastatyti bažnyčią paskutinis Kryžiuočių ordino magistras Albrechtas Brandenburgietis.

XIX a. vid. Viešvilės evangelikų bažnyčios parapijos kunigo rašytoje kronikoje (*Kirchenchronik Wischwill 1553–1939*) teigiama, kad pirmoji čia buvo medinė bažnyčia, kurią 1517 m. sugriovė pagonys žemaičiai. 1544 m. kunigaikštis Albrechtas nurodė į lietuvių gyvenamas parapijas skirti lietuviškai kalbančius kunigus. Išliko žinių, kad 1553 m. Viešvilė jau turėjo savo nuolatinį kunigą, o bažnyčia jau buvo, nes 1556 m. čia pastatyta nauja medinė bažnyčia su bokštu. 1558 m. Viešvilės bažnyčia minima ir Martyno Mažvydo laiške: „*Isiveržę totoriai sudegino kaimą, bažnyčią, kunigo namą, mokyklą.*“ 1565 m. vietoje sudegintos pastatyta nauja. Darbo kunigams nestokojo, nes 1578 m. išleistame Prūsijos markgrafo Jurgio Frydricho rašte lietuvių ir vokiečių kalbomis, kuris buvo skirtas sugėdinti „*sawa numirusiu kunus ing pusta lauka laidaie*“ ir papeikti bedievius valdomo krašto gyventojus, teigiama, kad daug Tilžės ir Ragainės sričių lietuvininkų, tarp jų ir *Wischwillo* parapijiečiai tebesilaiko pagonišku papročiu, garbina didžiąją Deivę ir stabus, lanko šventuosius miškelius, aukoja „*sanarius kakis isch waschka padaritus*“ ir daro burtavimus. „*Ant ta dabar girdeiam tarp*

³ Interneto prieiga: http://wiki-de.genealogy.net/Ostpreussen/Genealogische_Quellen/Kirchbuchbestende_Kreis_Tilsit-Ragnit.

*Viešvilės evangelikų
bažnyčia iki 1910 m.
Iš Viešvilės
pagrindinės mokyklos
muziejaus (toliau –
Viešvilės PMM)
kraštotyros medžiagos*

Lietuwiniku didzus griekus, tatai esti neczistibes, biauribes, kiekschistes, peršenghimas wenczawanistes ir kitas piktenibes tam ligies, teipaieg didzei platinanczes.“ Šalia kitų nedorybių nurodoma, kad vietiniai neturi kapinių. XVII a. Mažojoje Lietuvoje veikė apie 112 lietuvių evangelikų bažnyčių: Įsruties apskrityje – 27, Karaliaučiaus – 13, Klaipėdos – 8, Ragainės – 10, Tilžės – 6 ir t. t. Manoma, kad lietuviškas žodis skambėjo 72–74 maldos namuose.

1737 m. pastatyta mūrinė bažnyčia po gaisro 1811 m. rekonstruota. Buvo kukli, patrauklesnės išvaizdos tapo 1895 m. išmūrijus aukštą smailų bokštą.

1944 m., pataikius į bažnyčią patrankos sviedinių, buvo apgriautas bažnyčios bokštas. Iš išlikusios Viešvilės evangelikų bažnytinės kronikos (*Wischwiller Kirchenchronik 1553–1939*) yra žinoma, kad 1609 m. Viešvilėje buvo sudaryta savarankiška parapija. Po 1661 m. bažnyčia buvo atstatoma, o jau 1734–1737 m. statoma nauja mūrinė bažnyčia su mediniu bokštu. Ji, kaip rašoma išlikusioje bažnyčios kronikoje, buvo pašventinta 1737 m. antrąją advento dieną. Ši bažnyčia 1808 m. sudegė nuo žaibo, vėliau atstatyta, o 1895 m. spalio 13 d. buvo pristatytas ir pašventintas naujas bažnyčios bokštas⁴.

Kad 1517 m. jau čia stovėjo medinė bažnyčia, kurią tais metais sugriovė pagonys žemaičiai, remdamasis istoriniais šaltiniais, teigia Viešvilės kaimo kronikose (*Wischwiller Dorf-Chronik*) ir Hansas Erhardtas fon Knoblochas, savo jaunystę praleidęs gimtajame Rydelsbergo dvare Viešvilėje.

Vykstant Reformacijai 1525 m. Ordino magistras Albrechtas Brandenburgietis tapo hercogu ir liuteronybė paskelbiama valstybine religija. Pagal Martino Liuterio mokymą gyventojai turėjo melstis gimtąja kalba ir patys

*Viešvilės evangelikų bažnyčia
iki 1944 m. H. E. von
Knobloch, „Die Wischwiller
Dorf Chronik“, II, Berlin-
Dahlem. 1998. Seite 104–105*

⁴ Vitkus A. Mažosios Lietuvos istorijos įvykių chronologija XVII a., Lietuvos istorijos laikraštis *Voruta*, 2006 07 04.

skaityti bibliją. Tuo metu Viešvilės bendruomenė rūpinosi Įsiruties dvasininkai. Jie atsiuntė kunigą ir mokėjo jam 60 markių metinę algą. Pirmasis dokumentais paliudytas dvasininkas – 1553 m. pamokslavęs Nikolausas Chelnienas. Buvo pasi-rūpinta ir išskirtine atsiųsto kunigo gerove – be nustatytos metinės algos, jo ūkinei veiklai skirtas 30 ha žemės sklypas, o parapijiečiams nurodyta kas metai pristatyti bažnyčios ir kunigo namo šildymui 100 ktm malkų bei nustatytą kiekį durpių.

Dr. Albertas Juška mano, kad Viešvilės gyvenvietės bažnyčia galėjo būti įkurta daug anksčiau – dar prieš Reformaciją. Ar galėjo būti čia bažnyčia statyta, pvz., Vytauto Didžiojo laikais, žinių neišlikę, tad apie tai galime tik spėlioti. Istorikas A. Šapoka rašo: „Kartu su nukariavimu žengė ir krikščionystė: buvo statomos bažnyčios <...>, o prūsai buvo varu krikštijami.“ Žinoma, kad Ordinas dar XIII–XIV a. statėsi Prūsijoje savo pilių tinklą, bažnyčias – stengėsi išnaikinti baltų kraštuose pagonybę ir versti juos priimti katalikiškąjį tikėjimą. Tačiau neturint daugiau duomenų, A. Juškos išskeltos minties negalime nei patvirtinti, nei paneigti⁵.

Bažnyčios archyvinėje medžiagoje randame, kad 1658 m. į Viešvilę įsiveržė totoriai, sudegino kaimą, mokyklą, kunigo namą ir bažnyčią. Tose pačiose bažnytinėse knygose rašoma, kad 1665 m. vietoje sudegintos pastatyta nauja medinė bažnyčia jau su bokštu, kuri 1661 m. buvo atstatyta. „Lietuvos architektūros istorijoje“ minima, kad Viešvilėje mūrinė bažnyčia statyta tarp 1680–1696 m. iš lauko akmenų, tačiau langai bei durys „apsiūtos“ raudonų plytų kraštais. Vietoje bokšto šalia pastatyta varpinė.

Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios kunigai surašyti lentelėje^{6, 7}:

Nikolajus fon Chelnienas	iki 1553 m.
Johanas Getkandtas	1589–1601
Zacharijas Blothnas	1601–1603
Johanas Herbstas	1603–1616
Bernardas Löbelis	1617–1621
Johanas Schützovius	1621–1643
Heinrichas Eisenblätteris	1643–1685
Heinrichas Mey	1685–1706
Gotfrydas Danielis Mederis	1710–1734
Teodoras Zigfrydas Gierichas	1735–1749
Jonas Frydrichas Vengerovius	1749–1759
Georgas Kristupas Radickė	1760–1770
Gotfrydas Tydkė	1770–1778
Johanas Boguslavas Ernstas	1778–1815
Johanas Frydrichas Ernstas	1815–1817
Karlas Vilhelmas Šreineris	1817–1844
Vilhelmas Evaldas Radkė	1845–1852
Johanas Gotfrydas Hameris	1852–1874
Eduardas Hermanas Hameris	1874–1906
Maksas Glangas	1907–1922
Johanas Magnusas	1923–1932
Dr. Paulius Jelinghausas	1933–1935
Erichas Mozeris	1935–1943

Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčia nuo Nemuno pusės. Kurto Noibacherio paveikslas. Iš Hanso Erhardto fon Knoblocho kolekcijos

⁵ Šapoka A. *Lietuvos istorija*, Kaunas, 1936, p. 46,

⁶ H. E. von Knobloch. *Beiträge für eine Dorf Chronik*, I, Berlin-Dahlem, 1997, Seite 11–15.

⁷ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik* II, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 110.

Apie ką rašoma senuosiuose evangelikų bažnyčios dokumentuose

Išlikusiame Viešvilės evangelikų bažnyčios 1616–1617 m. dokumente matome, kokie kaimai anuomet priklausė Viešvilės parapijai. Sąrašė randame priklausius 19 kaimų, iš kurių Sokaičiai, Vėžiniškai, Mociškiai, Žagmantai, Žukai, Kriokiškiai ir kt. išsidėstę vakarinėje parapijos dalyje – prie Jūros upės. Viešvilė, Smaliniškai, Kazikėnai ir kt. – rytinėje parapijos dalyje, o Šilėnai, Liubėnai ir Trapėnai – kairiajame Nėmuno krante.

Sąrašė nėra Añtšvenčių, Eñdriušių, Vidkiemio ir kitų žinomų kaimų pavadinimų. Viešvilės evangelikų parapijos klebonu 1617–1921 m. dirbo kunigas Bernardas Lobelis (*Bernhard Löbel*).

Viešvilės evangelikų parapijos kaimai. 1616–1617 m.⁸

1. Viešvilės (*Wischwill*)
2. Pagulbinių (*Pogulbinnen*)
3. Sokaičių (*Sokaiten*)
4. Mociškių (*Mocziszken*)
5. Nausėdų (*Nausseden*)
6. Aušgirių (*Auksgirren*)
7. Žagmantų (*Zagmanten*)
8. Pagenaičių (*Schustern*)
9. Kriokiškių (*Krakischken*)
10. Žukų (*Hohenwald ne Gilluwe*)
11. Báltupėnų (*Baltupönen*)
12. Vėžiniškų (*Wezeningken*)
13. Kalvėlių (*Kalwellen*)
14. Ūžbalių (*Uschballen*)
15. Trapėnų (*Trappönen, Patrappönen*)
16. Smaliniškų (*Schmalleningken*)
17. Šilėnų (*Schillehmen*)
18. Kazikėnų (*Kassigkehmen*)
19. Liubėnų (*Luboenen*)

1711 m. Lietuvos provincijoje veikė 126 parapinės bažnyčios (116 liuteronų, 9 reformatų ir 1 katalikų – Tižės parapijoje). Abiejose pusėse Nėmuno, tarp Jūros ir Šventosios upių išsiplėtojusi Viešvilės parapija dėl savo dydžio juokais buvo vadinama „parapine kunigaikštyste“. 1734–1737 m. buvo pastatyta nauja didžiulė mūrinė bažnyčia, tik su mediniu bokštu. Randame įrašą, kad ji buvo pašventinta 1737 m. antrąją advento dieną. Tačiau ši bažnyčia apdegė nuo žaibo. Remonto darbai baigti 1811 m. Bažnyčia buvo kukli, puošnesnis tik raudonu pliušu dengtas altorius, kuris gavėnios laikotarpiu klotas juodu audeklu. Vėliau įsigyti ir vargonai.

Viešvilės evangelikų bažnyčios 1745–1746 m. kasos dokumente matome, kokius mokesčius tais metais mokėjo bažnyčiai Kazikėnų palivarkas, kulmiškėji (*Kölmische*) ir kiti Viešvilės

⁸ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bin 1939*, Berlin-Dahlem, 1999, Seite 23.

parapijos dvarai bei vienkiemiai, kurių 22 randame mokesčių mokėtojų sąrašė. Viešvilės evangelikų parapijos klebonu 1845–1852 m. dirbo kunigas Vilhelmas Evaldas Radké.

Mokesčių Viešvilės evangelikų bažnyčiai 1745–1746 m. dokumentas⁹

	Vietovės (<i>Ortschaften</i>) (12 Groschen pro Hufe [*])	Hufenzahl			Decem			Hufendezem		
		Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf ^{**}
1.	Karališkas Kazikėnų palivarkas	15	-	-	2	-	-	2	-	-
2.	Viešvilė su Miežiais	15	-	-	2	-	-	2	-	-
3.	Ažuolynai	4	-	-	-	48	-	-	16	-
4.	Patrapėnai	2	-	-	-	24	-	-	16	-
5.	Vėžininkai	1	15	-	-	18	-	-	6	-
6.	Pagulbiniai	2	-	-	-	24	-	-	8	-
7.	Trapėnų girininkija	4	-	-	-	48	-	-	16	-
8.	Nausėdai	3	-	-	-	36	-	-	12	-
9.	Vėžininkai	1	15	-	-	18	-	-	6	-
10.	Dirvėliai		12	200	-	29	-	-	9	6
11.	(<i>Jozas auf Purpei</i>)	-	16	-	-	6	12	-	2	2
12.	Antšvenčiai	3	5	-	-	38	6	-	12	7
13.	Antgulbiniai	1	15	-	-	18		-	6	-
14.	Taūtiškiai	1	10-	-	-	15	-	-	5	1
15.	Nečiūnai	-	24	200	-	10	-	-	3	4
16.	(<i>Brindlinger Purpei</i>)	1	2	-	-	16	-	-	4	-
17.	Kazikėnai	-	10	-	-	16	-	-	4	-
18.	Beržlaukis	6	13	-	-	77	6	-	25	11
19.	Vaidbalis	3	-	-	-	36	-	-	12	-
20.	Lindikai	3	7	253	-	39	-	-	13	-
21.	Būdupėnai	6	14	-	-	27	12	-	26	-
22.	Lankininkai	2	-	-	-	24	-	-	8	-
23.	Nausėdai	1	14	172	-	18	-	-	6	-
24.	Žagmantai	1	14	-	-	29	12	-	12	-
25.	Aušgiriai	4	5	-	-	50	-	-	17	-
26.	Pagenaičiai	3	5	-	-	28	-	-	14	-
27.	Žukai	1	22	-	-	21	-	-	10	-
28.	Kriokiškiai	12	11	-	1	58	2	1	20	-
29.	Baltupėnai	-	3	7	-	39	-	-	1	-
30.	Mociškiai	8	5	-	1	8	-	1	6	-
31.	Sokaičiai	8	5	-	1	8	-	1	6	-
32.	Vėžininkai	7	15	-	1	-	-	1	-	-
33.	Viešvilė	10	20	-	1	38	-	1	12	-
34.	Pagulbiniai	5	13	-	-	65	6	-	22	-

⁹ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bin 1939*, Berlin-Dahlem, 1999, Seite 20.

* Ūbas (*Hufe*) – žemės sklypas, priklausomai nuo žemės kokybės apie 30–60 margų (7–15 ha).

** *Tlr* – taleriai, *Sgr* – sidabro grašiai, *Pf* – pfenigiai.

(tęsinys)

	Vietovės (Ortschaften) (12 Groschen pro Hufe ¹⁾)	Hufenzahl			Decem			Hufendezem		
		Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf	Tlr	Sgr	Pf ^{**}
35.	Smalininkų Endriušiai	4	4	-	-	46	12	-	16	6
36.	Smalininkų Aukštogaliai	5	10	-	-	64	-	-	21	6
37.	Smalininkų Vidkiemis	6	5	-	-	74	-	-	24	-
38.	Užbaliai	5	-	-	-	60	-	-	20	-
39.	Šilėnai	5	20	-	-	68	-	-	21	-
40.	Trapėnai	23	-	-	3	6	-	3	-	1
41.	Galbrasčiai	13	19	90	1	74	-	1	22	-
42.	Krauleidžiai	4	-	-	-	48	-	-	16	-
43.	Liubėnai	9	10	-	1	22	-	1	2	-
44.	Gyverlaukiai	10	15	-	1	36	-	1	12	-
45.	Kalveliai	3	11	-	-	40	12	-	13	7
	Suma	234	8	20	31	24	-	30	3	6

Mokesčių bažnyčiai sąrašuose atsispindi 22 parapijai priklausiusių dvarų ir vienkiemų pavadinimai. Dalis jų – Ažuolynų, Miežių, Patrapėnų, Trapėnų, Dirvelių, Vaidbalio, Jozo ir Brindlingerio iš Purpei (nenustatyta, kas tai, spėjama, kad dvarelis) – buvo kairiajame Nemuno krante.

Padaugėjo ir kaimų, mokėjusių bažnytinius mokesčius. Jeigu 1616–1617 m. sąrašuose surašyta 19 vietovių, kurios, galima spėti, turėjo kaimo statusą, tai 1745–1746 m., be aukščiau parodytoje lentelėje atsiradusių mokesčius mokėjusių dvarų ir vienkiemų, mokesčius mokėjo jau 23 kaimai. Smalininkai išsiskirstė į 3 kaimus: tai Smalininkai–Aukštogaliai, Smalininkai–Vidkiemis ir Smalininkai–Endriušiai. Sąrašuose matome tris naujų kaimų pavadinimus: Galbrasčių, Krauleidžių ir Gyverlaukių. Pastarieji buvo išsidėstę kairiajame Nemuno krante.

Viešvilės evangelikų bažnyčios pajamų ir išlaidų dokumentas^{10, 11}

1. Pajamos (Einnahme)	in specie	in Summa
1. Decem pro Hufe, 12 gr	31	24
2. Personaldecem der eingesegeten Gemeindeglieder	39	51
a. männlichen Geschlechts 6 gr		
b. weiblichen Geschlechts 4 gr		
3. Fürs Gewerbe	14	51
4. Säckel	14	51
5. Fürs Läuten für Verstorbene	1	6
6. Für jeden Mahlengang 12 gr	-	48
Für 4 Mahlgänge der Königl. Mühle in Wischwill		
7. Zinsen-Geld	1	6
8. Für Kirchenstände	-	-

¹⁰Interneto prieiga: <http://www.memelland-dm.de/Kirchengeschichte/Wischwill/statistische-angaben.htm>.

¹¹Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bin 1939*, Berlin-Dahlem, 1999, Seite 21.

(tęsinys)

1. Pajamos (Einnahme)		in specie		in Summa	
9.	Einnahmen Pfarrwitwenstift (Diese bezieht zur Zeit die Witwe Meder, diese Einnahmen flossen bis 1844 in die Kirchenkasse)	-	-		
10.	Extraordentliche Einnahme aus einem Vermächtnis Summa der Einnahme	289	54	384	64
2. Išlaidos (Ausgabe)					
1.	Atlyginimas kunigui (Besoldung, dem Pfarrer)	44	40		
2.	Atlyginimas precentoriui (Besoldung dem Precentor)	11	10		
3.	Atlyginimas patarnautojui (Besold. d. Kirchenknecht)	4	--		
4.	Atlyginimas mokytojui (Besold. d. Dorfschulmeister)	4	-		
5.	Išlaidų suma (Summa Besoldung)			63	50
6.	Už duoną, vyną ir Komuniją (Für Brod oder Wein bei Kommunion) Kitos išlaidos:			-	13 72
7.	Dem Erzpriester pro inspectione	1	-		
8.	Für Fertigung der Rechnung	2	-		
9.	Für Unkosten bei der Decem-Einnahme	2	20		
10.	Zins für 2 Morgen Pfarrwitwen-Wiese	1	5		
11.	Für Reinigen der Schornsteine	1	51		
12.	Für Intelligenz-Blatt	1	-		
13.	Stammgeld für das Deputatholz	-	60		
				9	46
14.	Für besondere Ausgaben			79	79
15.	Für Baukosten			4	15
16.	Summa der Ausgaben			170	82
17.	Bestand			223	27

Senuosiuose 1745–1746 m. Viešvilės ELB kasos dokumentuose matyti bažnyčios pajamos ir išlaidos, kurias sudaro atlyginimai kunigui, precentoriui, bažnyčios tarnautojui, kaimo mokytojui ir kt. Be to, iš mokesčių sąrašų matosi, kokie dvarai, kaimai ir kitos vietovės priklausė Viešvilės evangelikų liuteronų parapijai. 1745–1746 m. Viešvilės evangelikų parapijai mokesčius mokėjo net 45 vietovės: kaimai, dvarai, vienkiemiai ir kt.

1780 m. Viešvilės ELB priklausė 10 pastatų, apie kurių būklę štai kas rašoma 1931 m. kovo 4 d. laikraštyje „Memeler Dampfboot“:

Evangelikų kunigo gyvenamasis namas. Viešvilė. Nuotr. iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus medžiagos. H. E. von Knobloch, „Die Wischwiller Dorf-Chronik“ II, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 112

1. Evangelikų liuteronų bažnyčia buvo masyvi, pastatyta iš lauko akmenų, bokštas apkaltas lentomis, stogas dengtas čerpėmis. Bažnyčios aukštis 80, plotis – 40 pėdų. Už altoriaus buvo įrengta zakristija, priekinėje dalyje salė, viskas gero stovio.

2. Evangelikų bažnyčios klebonija taip pat buvo masyvi, pastatyta iš akmenų, 72 pėdų ilgio ir 42 pėdų pločio, dengta šiaudais, stovis geras.

3. Bažnyčiai priklausantis tvartas buvo 90 pėdų ilgio ir 56 pėdų pločio, dengtas šiaudais, stovis geras.

4. Daržinė – 102 pėdų ilgio ir 35 pėdų pločio, pastatyta iš medienos, dengta šiaudais, stovis geras.

5. Daržininko namas – 50 ir 38 pėdų, medinis, dengtas šiaudais, stovis geras.

6. Precentoriaus namas – 50 ir 38 pėdų, medinis, dengtas šiaudais, stovis geras.

7. Daržinė ir tvartas po vienu stogu, 50 ir 30 pėdų, medinis, stovis geras.

8. Našlių namas – 48 ir 30 pėdų, medinis, dengtas šiaudais, stovis geras.

9. Tvartas prie našlių namo – 46 ir 28 pėdų, medinis, stovis geras.

10. Daržinė – 53 ir 28 pėdos, dengta šiaudais, stovis geras¹².

2. Viešvilės evangelikų bažnyčios parapijos 1873 m. mokesčių sąrašai

Vietovės (Ortschaften) 1873	Margai	Žmonės	Hufen dec.	
	Morgen	Seel.	Tlr	Sgr
1. Viešvilės dvaras (Gut Wischwill)	9 000	545	-	28
2. Apšriūtų kaimas (Abschruten Dorf)	152	110	-	4
3. Aušgirių kaimas (Auksgirren Dorf)	756	265	-	17
4. Ažuolynų dvaras (Gut Azolienen)	240	57	-	16
5. Adomiškių kaimas (Adomischken Dorf)	1 180	221	2	4
6. Antgulbinių kaimas (Antgulbinnen Dorf)	208	12	-	6
7. Añtupių kaimas (Antuppen (Brozen) Dorf)	202	85	-	6
8. Baltupėnų kaimas (Baltupönen Dorf)	834	544	-	13
9. Beržlaukio dvaras (Gut Birkenfeld)	432	25	-	25
10. Būdupėnų kaimas (Budupönen Dorf)	754	126	-	26
11. Galbrasčių kaimas (Galbrasten Dorf)	2 737	637	1	22
12. Gyverlaukių kaimas (Gyverlauken Dorf)	1 902	523	1	12
13. Kalvėlių kaimas (Kalwellen Dorf)	922	304	-	13
14. Kriokiškių kaimas (Krakischken Dorf)	2 318	287	1	20
15. Krauleidžių kaimas (Krauleidzen)	1 083	107	-	10
16. Lindikų kaimas (Lindicken Dorf)	615	42	-	13
17. Naujųjų Liubėnų kaimas (Neu-Luboenen Dorf)	1 032	176	-	15
18. Mociškių kaimas (Moziszken Dorf)	631	77	-	10
19. Miežių dvaras (Moesen Gut)	360	34	1	3
20. Naujiniškų kaimas (Naujeningken Dorf)	330	49	-	12
21. Valstietiškų (Bäuerlich) Nausėdų kaimas	560	36	-	6
22. Paveldėtojų (Erbfrei) Nausėdų kaimas	342	85	-	25
23. Kulmiškųjų (Kölmische) Nausėdų kaimas	180	48	-	12

¹²Der Grenzgarten, Heimatkundliche Beiträge aus dem Memelland und dem Grenzgebieten, Beiträge des „Memeler Dampfboots“ Nr. 2, Mittwoch, den 4, März, 1931.

(tęsinys)

Vietovės (Ortschaften) 1873		Margai	Žmonės	Hufen dec.	
		Morgen	Seel.	Tlr	Sgr
24.	Nausėdų avininkystės (Schäferei) ūkis	1 496	178	1	7
25.	Nečiūnų dvaras (Nezunen Gut)	225	24	-	6
26.	Paguļbinių kaimas (Pagulbinnen Dorf)	1 493	294	-	20
27.	D. Pagenaičių k. (Groß Schustern Dorf)	1 150	218	-	14
28.	M. Pagenaičių k. (Klein Schustern Dorf)	62	37	-	-
29.	Sokaičių kaimas (Sokaiten Dorf)	1 964	239	1	-
30.	Tautiškių dvaras (Tautischken Gut)	70	11	-	-
31.	Trapėnų k. (Trappönen mit Böttcherhof)	2 614	965	3	10
32.	Treibgirių kaimas (Treibgirren Dorf)	155	81	-	8
33.	Užbalių kaimas (Uszballen Dorf)	902	235	-	20
34.	Ūžtilčių kaimas (Usztilten Dorf)	704	102	-	-
35.	Vėžininkų kaimas (Wezeningken Dorf)	2 014	220	-	6
36.	Viešvilės kaimas (Wischwill Dorf)	896	556	1	12
37.	Vaidbalio dvaras (Woidballen Gut)	302	89	-	12
38.	D. M. Žagmantų k. (H. Klein Szagmanten)	30	0	-	-
39.	Žagmantų kaimas (Szagmanten Dorf)	77,6	122	-	14
40.	Didžiųjų Žukų kaimas (Groß-Szugken Dorf)	61,2	262	-	10
41.	Mažųjų Žukų kaimas (Klein Szucken Dorf)	8	9	-	-
42.	Valdbergo (Waldberg) vienkiemis	8	18	-	-
43.	Naumalūnio (Neumühl) vienkiemis	87	9	-	-
44.	Granenbergo (Gnadenberg) vienkiemis	4	-	-	-
45.	Leipgirių kaimas (Leibgirren Dorf)	-	25	-	-
46.	Viešvilės popieriaus fabrikas (Papierfabrik)	64	4	-	-
47.	Eizenhameris (Eisenhammer Wischwill)	64	16	-	-
48.	Trapėnų vyr. girininkija (Oberförsterei)	-	34	-	-
49.	Júravos vyr. girininkija (Oberförsterei)	-	7	-	-
50.	Hartigsbergo girininkija (Hartigsberg F.)	-	7	-	-
51.	Katmišių (Katzensprung) girininkija	-	5	-	-
52.	Galbrasčių (Galbrasten F.) girininkija	-	9	-	-
53.	Durpių namo (Torfhaus F.) girininkija	-	11	-	-
54.	Balinės (Schönbrück F.) girininkija	-	17	-	-
55.	Chlumo (Chlum Försterei) girininkija	-	10	-	-
56.	Žardėlių (Szardehlen F.) girininkija	-	11	-	-
57.	Smaladaržio (Smalodarszen) girininkija	-	10	-	-
58.	Aukštneemunės (Memelwalde) girininkija	-	7	-	-
59.	Baltupėnų (Baltupönen F.) girininkija	-	12	-	-
60.	Pagenaičių (Schustern F.) girininkija	-	6	-	-
61.	Aušgirių (Auksgirren F.) girininkija	-	6	-	-
62.	Žaldvario (Grünhof Forsterei) girininkija	-	9	-	-
Iš viso (Gesamtsumme)		44 111	8 160		

Palyginimui pridedami duomenys apie kitų aplinkinių Ragainės apskrities parapijų tikinčiųjų skaičių. Sąrašė pažymėti tikintieji, save laikę lietuviškos kilmės: Eisulių parapija (*Eiseln*): 6 500 tikinčiųjų, 500 lietuvininkų. Lenkvičių parapija (*Lengwethen*): 2 800 tikinčiųjų. Ragainės parapija (*Ragnit*): 11 800 tikinčiųjų, 1 960 lietuvininkų. Raudžių parapija (*Rautenberg*): 4 000 tikinčiųjų. Smalininkų parapija (*Schmalleningken*): 2 600 tikinčiųjų, 700 lietuvininkų. Trapėnų parapija (*Trapöhnen*): 1 900 tikinčiųjų, 200 lietuvininkų. Vėderaitiškių parapija (*Wedereitischken*): 3 000 tikinčiųjų, 1 000 lietuvininkų. Viešvilės parapija (*Wischwill*): 3 370 tikinčiųjų, 1 000 lietuvininkų. Žukų parapija (*Szucken*): 2 250 tikinčiųjų, 500 lietuvininkų¹⁶.

Įsteigtoje Viešvilės vyresniosios girininkijos dvasinėje apygardoje 1910 m. liko 59, o 1925 m. – 41 gyventojas. Žemiau pateikiami duomenys iš Viešvilės ELB kronikos.

1910 m. Viešvilės parapijos tikinčiųjų surašymo duomenys^{17, 18}

Vietovės (<i>Ortschaften</i>)	Evangelikai	Katalikai	Judėjai
1. Viešvilė (<i>Wischwill</i>)	1 527	82	7
2. Antgulbiniai (<i>Antgulbinnen</i>)	16		
3. Apšriūtai (<i>Abschruten</i>)	75	8	
4. Antupiai (<i>Antuppen</i>)	56	2	
5. Baltupėnai (<i>Baltupönen</i>)	626	38	17
6. Kalveliai (<i>Kallwehlen</i>)	466	10	
7. Pagulbiniai (<i>Pogulbinnen</i>)	290		
8. Ūžbaliai (<i>Uschballen</i>)	264		
9. Ūžtilčiai (<i>Usztilten</i>)	83		
10. Viešvilės vyresnioji girininkija su mažosiomis girininkijomis:	56	3	
Balinės (<i>Schonbruch</i>)			
Žardelių (<i>Szardehlen</i>)			
Smaladaržio (<i>Smalodarszen</i>)			
Leipgirių (<i>Leibgirren</i>)			
Vilkdaubio (<i>Wolfsgrund</i>)			
Tetervinės (<i>Auerlahm</i>)			
Viłktakio (<i>Wolfspaß</i>)			
Naūdvario (<i>Neuhof-Kassigkehmen</i>)			
<i>Einwohner Gesamt</i>	3 370	144	24

¹⁶Knobloch H. E. von. *Wischwiller Dorf-Chronik*, X, 2006, Seite 45–53.

¹⁷*Seelenzahl des durch Abtrennungen verkleinerten Kirchspiels Wischwill nach der Volkszählung von 1910.* www.memelland-adm.de/.../Wischwill...

¹⁸Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Kirchen-Chronik für die Jahre 1553 bin 1939*, Berlin-Dahlem, 1999, Seite 24.

Klaipėdos krašto
bažnyčios 1920–
1939 m. Interneto
prieiga: [genwiki.genealogy.net/
Geschichte_des_
Memellandes,](http://genwiki.genealogy.net/Geschichte_des_Memellandes)
žr. 2013 06 12

Klaipėdos krašto bažnytinė provincija

1925 m. liepos 31 d. Klaipėdos kraštas tapo atskira ELB provincija, turėjusia savo konsistoriją (lot. *consistorium*), su savo superintendentu, kuri funkcionavo iki 1939 m. Klaipėdos krašto ELB liko Senprūsių bažnyčios sąjungoje (*Altpressische Union*), todėl vykdė Vyriausiosios Bažnyčios tarybos (*Oberkirchenrat*) nurodymus.

1955 m. įvyko pirmasis pokaryje ELB Sinodas, kurio metu buvo sudaryta nuolatinė konsistorija¹⁹.

Viešvilės ELB randame 1920–1939 m. Klaipėdos krašto bažnyčių žemėlapyje „Das Memelland, seine Kreise und Kirchspiele während der Abtrennungszeit 1920–1939“.

Viešvilės evangelikų liuteronų parapija 1920–1939 m.

Pastačius jau minėtas bažnyčias, sumažėjusiai Viešvilės evangelikų parapijai 1921 m. priklausė šios gyvenvietės su 3 700 gyventojų: Viešvilės, Apšriūtų, Antupių, Antgulbinių, Baltupėnų, Kalvelių, Pagulbinių, Užbalių, Užtilčių kaimai, Viešvilės vyresnioji girininkija (*Wischwill Oberforsterei*), Tetervinės (*Auerhahn*), Baltupėnų (*Baltupönen*), Leipgirių (*Leibgirren*), Naudvario (*Neuhof-Kassigkehmen*), Pagenaičių (*Schönbruch*), Smaladaržio (*Smalodarszen*), Žardelių (*Szardehlen*), Vilkdaubio (*Wolfsgrund*) ir Vilktačio (*Wolfspaß*) mažosios girininkijos.

1933 m. į Viešvilę atkeltas kunigas Paulius Jelinghausas laikė pamaldas tik vokiečių kalba. Apsiskundus lietuviams, 1934 m. jis buvo pašalintas.

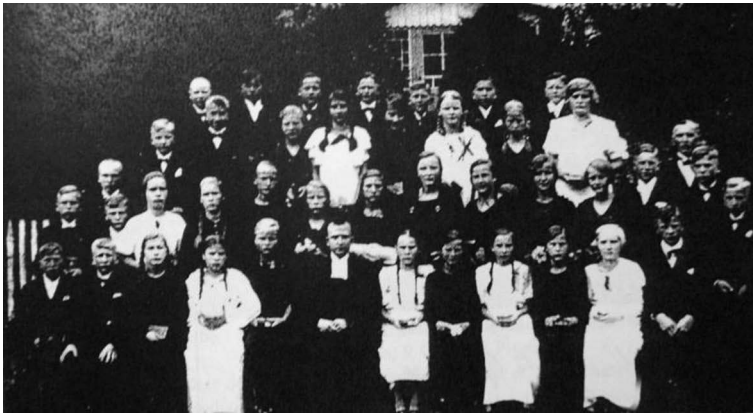
Konfirmacija²⁰ (*Einsegnungs*). 1920 m. Viešvilė.
Nuotr. iš „Memeler Dampfboot“, 1989, Nr. 11

¹⁹ Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. 2, Vilnius, 2003, p. 277–278.

²⁰ Jaunuolių išvėntinimo į protestantų bažnyčią apeigos.

Konfirmacija. Kunigas Magnus. 1932 m. Viešvilė. Nuotr. iš „Memeler Dampfboot“, 1994, Nr.

Konfirmacija. Kunigas E. Mozeris. 1935 m. Viešvilė. H. E. von Knobloch, „Die Wischwiller Dorf-Chronik“, II, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 115

Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios veiklos charakteristika²¹

Metai	Pakrikštyta vaikų			Konfirmuota			Sutuokta	Palaidota	Priimta Šv. komunija	Surinkta aukų Lt
	Ber-niukų	Mer-gaičių	Iš viso	Ber-niukų	Mer-gaičių	Iš viso				
1924						70				
1927	26	24	50	17	22	29	18	34	905	3912
1932	16	20	36	11	12	23	18	41	517	2797
1933	22	22	44	18	18	36	4	23	657	2297
1935	-	-	-	18	23	41				
1936			27	-	-	-	18	37		2982
1937			29	19	22	41	20	36	658	2419
1938			45			16	16	32	526	2413

²¹Parengta pagal *Memeler Dampfboot* 1924 09 13; 1928 01 17; 1935 08 12; 1939 01 15; *Lietuvos keleivis* 1934 01 06 bei *Lietuviška ceitunga*, 1937 01 06; 1937 05 06 ir 1939 01 15 duomenis.

Konfirmacija.
Kunigas E. Mozeris,
1936 m. Viešvilė.
H. E. von Knobloch,
„Die Wischwiller
Dorf-Chronik“ II,
Berlin-Dahlem, 1998,
Seite 115

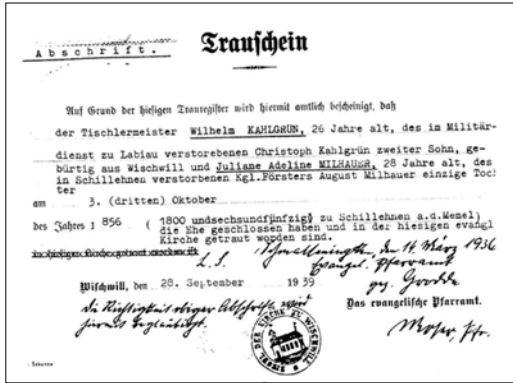
Konfirmacija. Kunigas
E. Mozeris, Viešvilė,
1940 m.
H. E. von Knobloch,
„Die Wischwiller
Dorf-Chronik“ II,
Berlin-Dahlem, 1998,
Seite 117

Konfirmacija.
Kunigas E. Mozeris,
1942 m. Viešvilė.
H. E. von Knobloch,
„Die Wischwiller
Dorf-Chronik“ II,
Berlin-Dahlem, 1998,
Seite 117

Martos Augustės
Hückel išventinimo
(Einsegnungs)
pažymėjimas. Iš Rūtos
Lidijos Tetmejerytės
(Tetmeyer)-Babonienės
albumo

Pietistinis religinis judėjimas

XVIII a. antrajame ketvirtyje Viešvilėje, kaip ir visoje Mažojoje Lietuvoje, atsirado lietuvininkų pietistinis religinis judėjimas – surinkimai. Surinkimai – religinio bendruomeninio gyvenimo forma, aukštinanti Dievą ir dorovingumą. Tai judėjimas, kurį lietuviai perėmė iš atkeltų į šį kraštą zalcburgiečių. Jie ypač mėgdavo giedoti giesmes ir tikėjo, kad pats Visagalis juos surinko į vieną būrį. Pietistų pavadinimas kilo nuo lotyniško žodžio „pietas“ – pamaldumas, dievobaimingumas. Pietizmo pradininkas buvo klebonas Pilypas Jokūbas Špeneris (*Philipp Jakob Spener*, 1635–1705). Pietizmo esmę ir principus jis išdėstė savo veikale „Pamaldūs troškimai“ (*Pia desideria*) 1675 m. Taip buvo įvesta jaunuolių konfirmacija.

1694 m. pietistai Halėje įkūrė universitetą, kuris tapo pietizmo centru. Čia buvo parengti Mažosios Lietuvos lietuviškosms parapijoms 27 pietistinio nusistatymo kunigai. Remdamiesi ankstyvuoju protestantizmu, pietistai ragino stiprinti tikėjimą per tikinčiojo jausmus, kuriuos kėlė aukščiau už religines dogmas, propagavo asketizmą. Šokius, teatrą, žaidimus, puošnius rūbus laikė nuodėmės šaltiniais. Šias religines tradicijas lietuvininkai perėmė XVIII a. iš atkeltų kolonistų zalcburgiečių. Po 1848 m. revoliucijos Prūsijoje surinkimai nebuvo varžomi, vėliau buvo oficialiai įjungti į ELB ir veikė išvien su ja. Surinkimams vadovavo liaudies apaštalai – Dievo žodžio skelbėjai – sakytojai, paprasti, mažai mokyti, bet labai dievobaimingi žmonės. Pagrindinės lietuvininkų evangelikų liuteronų surinkimo šakos: klimkiškiai, jurkūniškiai ir kukaitiškiai²² (pagal vadovų pavardes) (žr. Klimkiškiai, arba Senasis Surinkimas, *Voruta*, 2003 01 11, Nr. 1, p. 8).

Po 1848 m. revoliucijos Prūsijoje surinkimai nebuvo varžomi, vėliau veikė išvien su Evangelikų liuteronų bažnyčia. Surinkimams vadovavo sakytojai – Dievo Žodžio skelbėjai jurkūniškiai, pagal vadovo – prūsų lietuvio Jurkūno

Vilhelmo Kahlgruno ir Julianos Adelinos Milhauer 1939 m. santuokos Viešvilės evangelikų bažnyčioje liudijimas.

Knobloch H. E. von. „Die Wischwiller Dorf-Chronik“ IV, Berlin-Dahlem, 2000, Seite 84

Kurto Grunau ir Hildegard Naujoks 1937 m. santuokos Viešvilės evangelikų bažnyčioje liudijimas. Knobloch H. E. von. „Die Wischwiller Dorf-Chronik“ IV, Berlin-Dahlem, 2000, Seite 84

²²Žemaitaitytė B. Pietizmas Mažojoje Lietuvoje, Lietuvos istorijos laikraštis *Voruta*, Mažoji Lietuva, 2006 07 12.

(1806–1884) pavarde, klimkiškiai – pagal vadovą Klimką Grigelaitį (1750–1825) ir kukaitiškiai – pagal jų vadovą Kristupą Kukaitį.

Surinkimai atitiko lietuvininkų dvasią, todėl iš jų tarpo kilo nemažai sakytojų. Rytų Prūsijos vyriausybė juos stebėjo, kai kuriuos ir kalino, tačiau sakytojai liko ištikimi Bažnyčiai. Pagaliau 1876 m. buvo išleistas Bažnyčios reskriptas, nurodantis kunigams namų pamaldų nedrausti.

Neatskiriama protestantų apeigų dalis buvo giedojimas. Religinė poezija ir jos giedojimas gražiomis, dažnai originaliomis, pačių žmonių sukurtomis melodijomis buvo galingas jaunosios kartos estetinio ugdymo būdas.

Vienas iš sakytojų – Viešvilės parapijos Trapėnų kaimo gyventojas klimkiškis Jonas Abromaitis. Kitas klimkiškis sakytojas – Viešvilės parapijos gyventojas laivininkas (*šiporius*) Albušaitis, kuris apsigyveno Trapėnuose, vedė J. Abromaičio seserį. Albušaitis gerai mokėjo Šv. Raštą, laikė surinkimus, turėjo gausų būrį klausytojų. Pakviestas mokytojo darbui Kalveliuose, susipažino su sakytojais Klimkumi, Grigelaičiu ir Preikšu. Valdžios atstovams pradėjus jį persekioti, Albušaitį užtarė Ragainės vyskupas Karolis Henrikas Malkvicas. Albušaitis tapti sakytoju paskatino ir savo svainį J. Abromaitį.

Klimkiškis sakytojas Jokūbas Ašmonas (1800–1862) su dviračiu vežimu, vadinamu bėda, laikydamas surinkimus, du kartus per metus aplankydavo visas parapijas, esančias tarp Smalininkų ir Klaipėdos. XIX a. Viešvilės parapijoje veikė ir klimkiškis sakytojas Kenklė, kuris vėliau perėjo pas baptistus. Smalininkų klimkiškiai, jurkūniškiai ir kukaitiškiai tarpusavyje nesutarė.

1935 m. Klaipėdos krašte buvo 40 sakytojų ir 300 surinkimų vietų. Pusė iš jų – lietuviškos orientacijos. Surinkimininkai iš pradžių rėmė Lietuvos siekius įsitvirtinti Klaipėdos krašte. Kai įtarė Lietuvos valdžios kėslus sukatalikinti kraštą, pajuto pavojų savo įsitikinimams, papročiams, gyvenimo būdui, kultūrai – dalis jų pasuko su vokiečiais. 1939 m. buvo uždrausta ir lietuviškų surinkimų veikla²³.

Jurkūniškiai klimkiškiams prikišdavo, kad šie, užuot rūpinęsi gyvu krikščioniškumu, per daug laikosi išviršinių dalykų: klūpojimo, rūbo paprastumo, pasninkavimo, o klimkiškiai – pagal vadovą Klimką Grigelaitį (1750–1825) – laikėsi savo, nors vieni antriems nekenkė, bet broliškos sandraugos nebuvo. Kukaitiškiai – pagal jų vadovą Kristupą Kukaitį (1844–1914), kuris kritikavo bažnyčią, jos kunigus, o surinkimus laikė lietuvių ir vokiečių kalbomis. Surinkiman nekviečiama, užtenka pranešti, kur ir kada jis vyks. Pradžioje giedama giesmė, visiems suklaupus, sakytojas skaito maldą, po jos visi gieda. Baigę susėda, o sakytojas pagal Šv. Raštą sako pamokslą. Vėl giedama, bet kuris skaito maldą, o sakytojas baigia „Tėve mūsų“. Po maldos sakytojas praneša, kada ir kur kitas surinkimas. 1876 m. gegužės 29 d. išleistas Bažnyčios reskriptas (lot. *rescriptum* – atsakymas raštu), nurodąs kunigams namų pamaldų nedrausti, vengti konfliktų su surinkimais. Lietuviški surinkimai uždrausti 1939 m.

Sakytojas klimkiškis Albušaitis, persikėlęs į Trapėnus, pradėjo laikyti surinkimus. Buvo gabus, turėjo kalbos dovaną, išsiskaitęs Šv. Raštą, turėjo gausų būrį klausytojų. Vėliau buvo mokytoju Kalveliuose. Jį gerbė Ragainės vyskupas K. H. Malkvicas, užtaręs surinkimus.

²³ Žemaitaitis A. Surinkimai Mažojoje Lietuvoje. Lietuvos istorijos laikraštis *Voruta*, Mažoji Lietuva, 2003 11 05.

Albušaitis bandė klimkiškius su jurkūniškiais sutaikyti. 1924 m. lapkričio 15 d. Klaipėdoje sudarytų draugijos „Evangeliško Lietuvininkų Senojo Surinkimo“ įstatų priede „Evangeliški surinkimai Lietuvoje“ išvardinti 62 sakytojai. Kitas klimkiškis sakytojas Jonas Abromaitis iš Trapėnų skelbė Dievo žodį pagal K. H. Bogackio „Skarbnyczėlę“, nors niekur nebuvo mokėsis. Šv. Raštas jam buvo per sunkus suprasti. Jo sesuo buvo ištekėjus už Albušaičio. Tas ir paskatino jį tapti sakytoju. Liko nevedęs. Minimasis tarp kitų 62 sakytojų. Nesutarimus vaizdžiai iliustruoja įdėto straipsnelio turinys:

„Kenklė liko nuo Dargio nepatvirtintas. Tai jis pats iš savo Valios ėmęs Surinkimus laikyti, tačiau išsirodė negadnus esąs. Jis wisokius naujus budus norėjęs įvesti: wisi turi lygius Rubus dėwėti, Wyriškei turi surinkime Galwas apsidengę buti ir t. t. Todėl jį sakytojei, ypacz Abromaitis, kurio Krašte (Wiešwilės Parapijoje) jis darbowosi, apskundė. Wyskupas Malkwitz pawadino abi Draugysti į Wiešwilę ant prowys. Kenklė tapė aptartas, buk Nesutikimą sėjās ir Skirtumus įwedās. Jis negalėjo išsiteisinti ir todėl tapė jam nuo Bažnyczios Wyriausybės uždrausta toliaus Žodį apsakyti. Kenklė kreipėsi dabar prie Baptistų, kurie jį mielai priėmė, dumodami, kad ir jo Prietelei jiems prisiglaus. Ale ir anie jį atstatė, kadangi jis procewojosi jų Wyriausiuju pastoti.“

Pagal profesorių Vilių Gaigalaitį, XX a. pradžioje Ragainės apskrityje skaičiuota apie 1 700 suaugusiųjų surinkimininkų. Manoma, kad XX a. pradžioje surinkimininkams (su vaikais) priklausė apie 40 proc. Mažosios Lietuvos lietuvininkų. 1925 m. Klaipėdos krašte iš 71 980 lietuvininkų buvo 15 360 surinkimininkų, arba 21,3 proc. visų evangelikų liuteronų. Po Antrojo pasaulinio karo Mažosios Lietuvos evangelikų kunigams nustojus laikyti mišias, sakytojai ir surinkimininkai, nemažai rizikuodami, atkūrė ir įregistravo daugelį Klaipėdos krašto bažnyčių, tokiu būdu išsaugodami evangelikų liuteronų tikėjimą.

Tarpukario laikotarpiu didesnė dalis Viešvilės ir Smalininkų parapijų gyventojų buvo vokiečiai. Kaip prisimena Viešvilės seniūnijos dabartinė Ridelkalnio kaimo gyventoja Rūta Lidija Babonienė, buvusi Tėtmejerytė, gimusi 1929 m., anuomet gyvendami Vidkiemyje, jie, vaikai ir tėveliai, meldavosi ne tik bažnyčioje, bet ir surinkimuose. Surinkimai vykdavo sakytojo Gustavo Bormano namuose, kur evangelikai vokiečiai skaitydavo maldas kartu su kalbančiais lietuviškai. Pats G. Bormanas lietuviškai kalbėti nemokėjo. Vadovaudamas apeigoms jis nurodydavo giesmių ir maldų knygelės puslapį ir Dievą garbindavo kartu – vieni vokiškai, kiti lietuviškai, tik pastarųjų maldaknygių lietuviškas tekstas buvo užrašytas gotišku šriftu. Rūtos Lidijos mama Marta Huekel, gimusi 1898 m., giedodavo vokiškai, o tėvelis Jurgis Tėtmejeris – lietuviškai. 1939 m. hitlerininkai surinkimus uždraudė²⁴.

Mažojeje Lietuvoje pietizmas tarp lietuvininkų gyvavo daugiau kaip du šimtus metų. Surinkimai tolino gyventojų dvasinį gyvenimą nuo vokiškosios Bažnyčios ir ugdė lietuvininkų moralines vertybes. Mažosios Lietuvos gyventojai, pasižymėję darbštumu, griežtu dorumu, tegalėjo priešintis nutautėjimui tik prisirišdami prie savo gimtosios kalbos ir papročių. Jie turėjo laikytis griežtos dorovės – smagiai šokti, dainuoti, girtauti nebuvo

²⁴Papasakojo Rūta Lidija Babonienė (Tėtmejerytė), 84 m. Užrašė Irena Julija Foktienė. Ridelkalnio kaimas, 2013 m.

galima. Pietistinis judėjimas – svarbi istorinio kultūrinio paveldo vertybė, padėjusi išsaugoti kalbą, lietuviybę, neleidusi visiškai nutautėti.

Pietistinis surinkimininkų judėjimas – svarbi istorinio kultūrinio paveldo vertybė, pamažu nugrimzdusi gilion užmarštin^{25, 26}.

Viešvilės evangelikų bažnyčia ir kapinės po 1944 metų

1944 m. rudenį priartėjus frontui buvo susprogdintas stovėjęs prie kelio į panemunę evangelikų bažnyčios bokštas. Nukentėjo ir pati bažnyčia. Generolo Z. Usačiovo žodžiais, Viešvilės evangelikų bažnyčios bokštą susprogdino 1944 m. spalio 7 d. iš Trapėnų, esančių kitoje pusėje Nemuno, vokiečių artilerija²⁷.

Apie tai, kad tiesioginio rusų armijos ir vermachto dalinių susišaudymo metu vokiečių artilerija numušė prie Viešvilės evangelikų bažnyčios bokšto kabėjusį raudoną plakatą ir bokšte įsitaisiusį kulkosvaidininką, rašo ir Hansas Erhardtas fon Knoblochas²⁸.

1946 m. Smalininkų evangelikų bažnyčia stovėjo dar beveik sveika – karo metu buvo apgriautas bažnyčios bokštas. Bažnyčia nugriauta po karo, sovietų laikotarpiu²⁹.

Prasidėjus kolektyvizacijai, buvo nugriauta ir Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčia bei kitapus kelio buvusi klebonija, kurioje, spėjama, galėjo būti buvusi senoji parapiinė mokykla. Likę tik dalis senojo pastato, kuriame paskutiniu laikotarpiu buvo dujų sandėlis, – sienos ir rūšiai. Ant kalvelės šalia buvusios evangelikų bažnyčios dar išlikę buvusių Viešvilės evangelikų kunigų kapai, tik užrašai jau neišskaitomi.

1957 m. per savaitę buvo sunaikintos Viešvilės evangelikų liuteronų kapinės. Šių kapinių vietą mena išlikusi sena beržų alėja. Paminklai ir kryžiai neišliko, dalis jų išgabenti į Viešvilės katalikų kapines ir naudoti mirusiųjų Viešvilės invalidų namuose kapams. Tuo metu, 1957 m., kolūkio „Tėvynė“

Pagėgių ir Ragainės apskričių parapijos iki 1939 m. Almonaitis V., Almonaitienė J. „Šiaurės Skalva“, 2003 m.

Evangelikų bažnyčios ir parapijos antspaudai.

H. E. von Knobloch, „Die Wischwiller Dorf-Chronik“ II, Seite 104, „Berträge für eine Dorf-Chronik“, Seite 153

²⁵ Žemaitaitis A. *Voruta*, 2003 11 05.

²⁶ Žemaitaitytė B. Pietizmas Mažojoje Lietuvoje. Lietuvos istorijos laikraštis *Voruta*, Mažoji Lietuva, 2006 07 12.

²⁷ Papasakojo generolas Z. Usačiovas, užrašė Bronius Skvereckas, gim. 1937 m. Viešvilė.

²⁸ Knobloch H. E. von. *Die Wischwiller Dorf Chronik*, IX, p. 128, Der Verlauf der Kämpfe um Wischwill im October 1944.

²⁹ Papasakojo Rūta Lidija Babonienė, 84 m., gyvenanti Ridelkalnio kaime. Užrašė Algirdas Sinkevičius 2013 m.

pirmininku dirbo Stepanas Ogorodnikas, Viešvilės profesinės technikos mokyklos partinės organizacijos sekretoriumi – direktoriaus pavaduotojas kultūriniam-auklėjamajam darbui Jonas Perednis. Naikinant evangelikų kapines, jose dirbo paskirti žmonės iš Viešvilės profesinės technikos mokyklos su moksleiviais. Dalį nuimtų antkapių jie perdavė Viešvilės Socialinės globos namams, kryžius ir paminklus nežinia kur padėjo. Taip jie prisidėjo sunaikinant senąją evangeliškąją istorinį miestelio paveldą.

Evangelikų liuteronų kapinės Viešvilėje buvusios gražios, didelės. Tuo metu jos jau buvo neprižiūrimos, nes nebuvo kam, kadangi dar 1944 m. spalį visi Viešvilės gyventojai karinės vadovybės įsaku turėjo palikti savo gyvenamąsias vietas ir pasitraukti į Vokietijos gilumą. 1991 m. lapkričio mėn. apylinkės viršaitės Daliūnės Bartkienės iniciatyva, pritariant Jurbarko rajono vadovybei, buvusiose Viešvilės evangelikų liuteronų kapinėse pastatytas atminimo paminklas.

Naujieji Viešvilės gyventojai, atsikėlę iš Lietuvos, išpažino savąjį katalikų tikėjimą, tad evangelikų tikyba jiems nebuvo sava³⁰.

Vokiečių genealogijos centre Leipcige, ELB centriniam archyve Berlyne tarp kitų laikomos ir Viešvilės bažnyčios metrikų knygos. Tai neįkainojamos vertės istorijos paveldas, svarbus Lietuvos Respublikos evangelikų liuteronų bažnyčiai ir mokslui. Viešvilės evangelikų liuteronų bažnyčios kronikų kopijos saugojamos Viešvilės pagrindinės mokyklos ir „Tėviškės namų“ muziejuose.

Jis tapė prarastos savo tėviškės paveikslą

Bažnytinė Viešvilės 1553–1939 m. kronika – tai viena dalis išeivio iš Viešvilės Hanso Erhardto fon Knoblocho „Viešvilės kronikų“, apimančių 10 tomų Viešvilės lietuvių ir vokiečių evangelikų liuteronų bendruomenės, įsikūrusios prieš 500 m., istoriją, kunigų ir gyventojų prisiminimus apie Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus, apmąstymus, pasakojimus. Ši, padovanota Viešvilės bendruomenei, Berlyne išvydusi dienos šviesą, kronika su gražiausiais paskutinio Viešvilės evangelikų parapijos kunigo Ericho Mozerio žmonos linkėjimais yra neįkainojama Klaipėdos krašto dalies istorija, kuri galėjo mūsų ir nepasiekti³¹.

Stebuklo vertas darbas

„Šios tariamai prapuolusios senos bažnytinės kronikos pasirodymas panašus į

Prie apgriautos evangelikų bažnyčios 1962 m.

*H. E. von Knobloch,
„Die Wischwiller Dorf-Chronik“
VII, Seite 177*

*Kraštotyriminkas,
10 tomų knygų
„Die Wischwiller Dorf-
Chronik“ autorius
Hansas Erhardt fon
Knobloch*

³⁰Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus turimos medžiagos.

³¹Baravykaitė A. Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, Nr. 69, 1999 09 11.

mažą stebuklą, bent jau man taip atrodo, – pirmojo tomo įvadiniame žodyje rašė H. E. fon Knoblochas. – *Dvejus metus aš rinkau kraštotyros medžiagą apie mūsų senąjį Viešvilės kaimą prie Nemuno. Taip atsirado trys rinkiniai su darbais apie mūsų kaimą ir vienas tomas apie Rydelsbergo dvarą, iš kurio aš kilęs. Daug draugų iš tėviškės mane parėmė su pastabomis, senomis fotografijomis ir dokumentais bei jų pačių straipsniais. Maniau pagaliau galįs baigti darbus, tačiau paskutinis darbas, prie kurio užtrukau ištišas savaites, buvo vėl atrastų senųjų Viešvilės bažnytinių knygų nuo 1757 iki 1944 m. tyrinėjimas. Įrašai apie krikštynas, vestuves ir mirtis tapo papildančiu indėliu į mūsų gimtinės istoriją, kai kas nežinoma iškilo į dienos šviesą ir užbaigė mūsų prarastos gimtinės paveikslą. Tačiau viskas, ką mes dabar tarėmės žiną, susikaupė iš atskirų medžiagų ir duomenų. Trūko visa apibendrinančios istorijos, ypač užmarštin nugrimzdusių Pirmojo pasaulinio karo įvykių.*

Iš senojo pono Ernsto Šetlerio fon Eizenhamerio darbų buvo žinoma, jog turėjo būti kunigų rašytų bažnyčios aktų ir kronikinių užrašų, teko juos visus laikyti dingusiais. Kai centrinio evangelikų archyvo Berlyne archyvarams perdaviau savo tyrinėjimų 27 bažnytinėse knygoose rezultatus, paprašiau jų sparčiau paieškoti kitų, galbūt dar išlikusių archyvinių medžiagų iš Viešvilės. Ir iš tikrųjų, paskutiniąją mano kraštotyriinių tyrinėjimų dieną atsirado mūsų garbinga senoji bažnytinė Viešvilės kronika. Ji išgyveno perkėlimą į Tiuringijos kasyklas ir VDR laikus. 1992 m. Magdeburgo konsistorija, kur ligi tol buvo laikoma, ją atidavė į centrinį Berlyno archyvą. Jos kelio iš Viešvilės į Vakarus jau nebe galima atkurti. Kunigo žmona Lydija Mozer šiandien prisimena tik tiek, jog bažnytinės Viešvilės knygos pateko į Smalininkus pas kunigą Gruodį (Grodde). Šis 1944 m. vasaros pabaigoje turėjęs bažnyčios ir civilinius dokumentus paimti į savo vežimą traukdamasis į Vangriteną prie Bartenšteino. Į Bartenšteiną buvo perkelta krašto tarnyba, kur turėjo būti surinkti tarnybiniai dokumentai.

Aš galėjau apžiūrėti originalus, jie nepakenkti. Bažnytinė kronika tapo tuo, ką mes sunkiai bandėme surinkti į krūvą, tiesą pasakius, tai viso kaimo istorija, ne vien tik bažnyčios. Ypač išsamus įvykių sunkiu karo laikotarpiu aprašymas man atrodė beveik neįtikėtinas. Ir mes galime būti dėkingi, vėl žinodami paprastai amžiams užmarštin nugrimztančius žuvusiųjų už savo tėvynę per Pirmąjį pasaulinį karą vardus.

Nūnai rankraščius senąja vokiečių kalba paverčiau suprantamais ateinančioms kartoms. Tam pirmiausia reikėjo skaitykloje ranka nurašyti visą tekstą, žinoma, kai ką sunkiai iššifruojant. Kopijuoti nebuvo galima. Tačiau aš esu tikras, jog šios mano laiką atimančios pastangos visų senų draugų iš tėviškės labai nenuėjo veltui.“

Daugiatomėje Viešvilės kronikoje gausu įvairiapusių šio krašto gyvenimą liudijančių nuotraukų, žemėlapių, faksimilių, kitų duomenų. Pabandę įskaityti nors ir gražia, bet vis dėl to sunkiai suprantama rašysena parašytas kronikas ar gotišku šriftu spausdintą laikraštį, kurių kelias kopijas H. E. fon Knoblochas pateikia savo knygoje, iškart suvoksime, jog šis nelengvo darbo rezultatas – neįkainojama istorinė vertybė ir kad tokio darbo galėjo imtis tik žmogus, visa širdimi mylintis savo tėviškę. Tik specialistas supras, kokio sunkaus uždavinio ėmėsi 70 m. perkopęs autorius, dešifruodamas rankraščius senąja vokiečių kalba ir savo laiką aukodamas tam, kad į užmarštį nenugrimztų Viešvilės ir jos žmonių gyvenimo dalis.

Skaitydami pirmąjį tomą sužinome, jog bažnytinę Viešvilės kroniką tvarkyti pradėjo 19-asis iš 23 žinomų Viešvilės evangelikų kunigų Eduardas Hermanas Hameris, užrašęs savo pirmtako Johano Gotfrydo Hamerio pasakojimus ir prisiminimus. Jis suredagavo jau paruoštą iki 1878 m. bažnytinę Viešvilės kroniką ir pradėtą darbą tęsė iki 1905 m. Prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui 1914 m. klebonijoje rusų kareiviai nuniokojo Hamerio jaunesniojo surinktą kroniką, o tai, kas iš jos liko, bei Gotfrydo Hamerio užrašus bažnytinės kronikos istorijai panaudojo po jo kunigavęs Maksas Glangas. Jis nurodo ir kitus šios istorijos šaltinius: Viešvilės bažnyčios aktus, metines kasos apskaitas, karališkąjį Karaliaučiaus valstybinį archyvą, kunigo A. Harnocho kroniką ir statistinius duomenis apie evangelikų Rytų ir Vakarų bažnyčias bei kita. Po Makso Glango buvo dar trys kunigai, iš kurių kroniką tęsė jo pasekėjas Johanas Magnusas bei paskutinis vokiečių kunigas Viešvilėje Erichas Mozeris³².

Viešvilės katalikų parapija 1863–2014 metais

Klaipėdos krašto katalikų bažnyčia įsikūrė 1252 m. kartu su Livonijos ordino statoma Klaipėdos pilimi. Nuo 1253 m. čia veikė Švč. Mergelės Marijos bažnyčia. Tapti Kuššo vyskupijos katedra ir vyskupo rezidencija sutrukdė 1328 m. išiveržę kryžiuočiai. Katalikybė dominavo iki pat Reformacijos. Prasidėjus Reformacijai krašte neliko nė vienos katalikų parapijos. 1784 m. Klaipėdoje jau gyveno 381 katalikas, jiems pastatyta pirmoji bažnyčia. Klaipėdos kraštą prijungus prie Lietuvos, sudarytas katalikų dekanatas. 1926 m. Klaipėdos krašte jau dirbo 6 vokiečių tautybės katalikų kunigai, aptarnavę 8 000 tikinčiųjų³³.

Be protestantizmo, kaip rašo Vaclovas Biržiška savo straipsnyje „Mažosios Lietuvos rašytojai ir raštai“ mėnesiniame kultūros žurnale „Aidai“, Mažojoje Lietuvoje buvo išsilikusi ir nedidelė grupė lietuvių katalikų, kurių atsparos punktas ilgą laiką buvo bažnytelė *Drangovščiznoje* ties Tilže, ligi XIX a. pusės dažniausiai aptarnauta Žemaičių vyskupijos kunigų, o XVIII a. – Lietuvos jėzuitų. Daugiausia jie buvo aprūpinami tikiybėmis knygomis, spausdinamomis Didžiojoje Lietuvoje, bet katekizmai ir maldaknygės buvo jiems gotinėmis raidėmis spausdinami ir XIX a. Rytprūsių katalikų kunigų specialiai parašomi. Pirmąjį tokių katekizmą buvo jiems dar 1770 m. išleidęs jėzuitas Jonas Joskaudas. Ši labai gražia kalba parašyta knygelė vėliau buvo dar keletą kartų perspausdinta. Naują katekizmą 1844 m. buvo jiems paruošęs ir išleidęs Varmijos vyskupijos kunigas Pranas Tiedigas (1793 12 01–1861 06 24). 1856 m. Gumbinėje buvo išleista maldaknygė „Tayp turite melstis“. Jos autorius nėra nurodytas, bet galimas daiktas, kad ir ją parašė tas pats Tiedigas. Vėliau ją perredagavo ir 1873 m. antrą kartą išleido kunigas Jonas Zabermanas. Kunigas H. Vychmanas tikrai kurį laiką duodavo savo firmą katalikiškiems laikraščiams,ėjusiems Mažojoje Lietuvoje, lygiai kaip ir kun. O. Hinzmanas. Šis 1902 ir 1909 m. Mažosios Lietuvos katalikams išleido ir katalikišką „Knygelę kasdieninių maldų“, o Klaipėdos klebonas kun. A. Švarkas 1863 ir 1883 m. išleido katalikišką katekizmą³⁴.

³²Baravykaitė A. Jis tapė prarastos savo tėviškės paveikslą, Jurbarko r. laikraštis *Šviesa*, Nr. 69, 1999 09 11.

³³*Mažosios Lietuvos enciklopedija*, t. 2, Vilnius, 2003, p. 200.

³⁴Biržiška V. Mažosios Lietuvos rašytojai ir raštai, *Aidai*, interneto prieiga aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=1674...

Iš 1417 m. įkurtos Žemaičių vyskupijos 1926 m. balandžio 4 d. popiežiaus Pijaus XI pasirašyta apaštalinė konstitucija „Lituanorum gente“ (lot. *Lietuvių tautai*) buvo įkurta Telšių vyskupija, kuri su Klaipėdos prelatūra padalinta į 12 dekanatų. 1958 m. Telšių vyskupija suskirstyta į dešimt, o 2009 m. pertvarkyta į 11 dekanatų: Akmėnės, Gargždų, Mažeikių, Klaipėdos, Skuodo, Palangos, Šilalės, Šilutės, Tauragės, Telšių, Žemaičių Kalvarijos. Vyskupiją sudaro 151 parapija, jas aptarnauja 133 dieceziniai kunigai ir 15 kunigų – vienuolių. Vyskupijos plotas 13,37 mln. kv. km. 2002 m. gyventojų surašymo duomenimis, vyskupijoje iš 684,5 tūkst. gyventojų 533,7 save laikė katalikais. Ji priklauso Kauno arkivyskupijai metropolijai. 1788 m. birželio 16 d. Prūsijos valdžios ediktu uždrausta evangelikų reformatų vaikus perkrikštyti į katalikų tikėjimą, o katalikų kunigams griežčiausiai uždrausta priimti į savo bažnyčias protestantus³⁵.

1802 m. Viešvilės katalikų parapijai priklausė 1 654 parapijiečiai. Čia vietoj Lietuvos pilietybės neturėjęs ir lietuvių kalbos neišmokęs L. Olševskio, kuriam už tai buvo atimtas leidimas kunigauti krašte, dirbo lietuvis Kazimieras Steponavičius. Iš 1939 m. duomenų, kuriuos pateikia MLE (t. 2, p. 200): tada iš 25 000 Klaipėdos krašto katalikų tik 3 000 būta vokiečių. Augant katalikų skaičiui, reikėjo daugiau bažnyčių.

Viešvilėje nuo XVIII a. vidurio privačiame name veikė 1863 m. konsekruota privati katalikų bažnyčia³⁶.

1863 m. pamiškėje, privačiame name, netoli vakarinės Rydelsbergo geležinkelio stotelės, prie Smalininkų–Pagėgių plento atidaryta visuomeninė Romos katalikų bažnyčia. Iki to laiko ten privačiame name buvo tik koplyčia, kuri 1863 m. paversta bažnytele. Bažnyčia mūrinė, stačiakampė – pritaikytas jai padovanotas buvęs gyvenamasis namas. Prie jo buvo pastatyta varpinė, du prieangiai, taip pat balkonas chorui ir vargonams. Viešvilės gyvenvietės bažnyčia pašventinta Jėzaus atsimainymo garbei. Apie Viešvilės katalikų parapijos bažnyčią senoje Viešvilės parapijos 1907–1922 m. bažnyčios kronikoje rašęs evangelikų kunigas Maksas Glangas. Jis aiškino, kad „šis mažas vieno aukšto pastatas, anksčiau buvęs Rydelsbergo popieriaus fabriko raštine, pertvarkytas į bažnyčią su butu kunigui“. Buvęs gyventojas Antanas Bakus pasakoja kitą versiją. Jis prisimena kalbant, kad ūkininkas Steputis prieš mirtį savo sodybą užrašęs katalikų bažnyčiai³⁷.

Apie tai, kad bažnyčia įrengta 1863 m. rekonstravus privatų namą, menanti dar čia besilankiusius kny-

Viešvilės katalikų parapijos bažnyčia. Nuotr. iš Viešvilės pagrindinės mokyklos kraštotyros muziejaus

³⁵ Vitkus A. Mažosios Lietuvos įvykių chronologija XVIII a., Lietuvos istorijos laikraščio *Voruta* svetainė „Mažoji Lietuva“, 2006 07 04.

³⁶ MLE, t. 2, Vilnius, 2003, p. 26.

³⁷ Papasakojo Antanas Bakus, 74 m. Užrašė Algirdas Sinkevičius 1967 m.

gnešius bei jų globėjus kunigus, rašo knygoje „Šiaurės Skalva“ istorikai V. ir J. Almonaičiai³⁸.

Lietuvos bažnytinės provincijos 1927 m. informaciniame leidinyje (*Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae ecclesiasticae Lituaniae pro anno Domini 1927*) nurodoma, kad Viešvilės katalikų parapijai priklauso 600 tikinčiųjų. Visame Klaipėdos krašte, 1920 m. rugsėjo 20 d. duomenimis, surašyti 5 383 katalikai, tai sudaro 3,8 proc. visų gyventojų. Iš jų – 2 394 vokiečiai, 2 810 lietuvių, 59 tautiškai neapsisprendusieji ir 120 kitų tautybių gyventojų. Katalikai priklausė 4 parapijoms: Klaipėdos, Šilutės (Žibų), Viešvilės ir Ropkojų, kurias aptarnavo 4 kunigai vokiečiai. Parapijos, sudariusios vadinamąjį dekanatą, buvo pavaldžios Varmės vyskupijai³⁹.

Viešvilės Romos katalikų parapija pradžioje priklausė Klaipėdos krašto katalikų dekanatui. Kuriant Lietuvos bažnytinę provinciją, Viešvilės parapija prijungiamą prie Telšių vyskupijos Klaipėdos prelatūros. 1926 m. balandžio 4 d. popiežius Pijus XI bule „Lituanorum gente“ 4 Klaipėdos krašto bažnyčias, tarp jų ir Viešvilės, atskyrė nuo Varmės vyskupijos ir įjungė į sukurta Lietuvos bažnytinę provinciją kaip atskirą administracinį vienetą prelatūrą, priklausančią Žemaičių (Telšių) vyskupijai. Šis Klaipėdos katalikų bažnyčios perdavimas Lietuvai padarytas be jos vyriausybės pastangų: tai buvo savotiška dovana ar kompensacija Lietuvai už 1925 m. vasario 10 d. konkordatą su Lenkija, kuriai buvo perduota jos užgrobtą Vilniaus vyskupijos dalis. 1927 m. informaciniame Lietuvos bažnytinės provincijos leidinyje (*Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae ecclesiasticae Lituaniae pro anno Domini 1927*) nurodoma, kad Viešvilės katalikų parapijoje esama 600 parapijiečių. 1932 m. Viešvilės katalikų parapijai priklausė 1 654 parapijiečiai. Čia vietoj Lietuvos pilietybės neturėjusio ir lietuvių kalbos neišmokusio Leo Olševskio dirbo lietuvis kunigas Kazimieras Steponavičius. Katalikai Klaipėdos krašte kurį laiką buvo ignoruojami. Antai 1934 m. rudenį laikraštis rašė, kad Viešvilės katalikų parapijos klebonas kunigas Leo Olševskis (Vokietijos pilietis) Smalininkų katalikų bažnyčioje Evangeliją visada skaitęs pirma vokiškai, o paskui lietuviškai. Taip jis daręs ir per iškilmingas pamaldas, laikytas prezidento Antano Smetonos gimtadienio rugpjūčio 10 d. proga. Vokiškai kalbančių tarp jų nėra. Apie 200 parapijiečių prašė Telšių vyskupą paskirti geriau mokantį lietuvių kalbos kunigą. Netrukus šiam klebonui, kaip svetimos valstybės piliečiui, neišmokusiam lietuvių kalbos, kartu su tokiais pačiais 9 kunigais gubernatorius anuliavo darbo leidimą⁴⁰.

Po kelių dienų tame pačiame dienraštyje pasirodė kito autoriaus korespondencija apie šio klebono aroganciją: „Kunigo katalikams čia [Smalininkuose] nėra, su reikalais reikia kreiptis į Viešvilės kleboną, vokiečių, pas kurį neišgirsi švelnaus lietuviško žodelio.“⁴¹

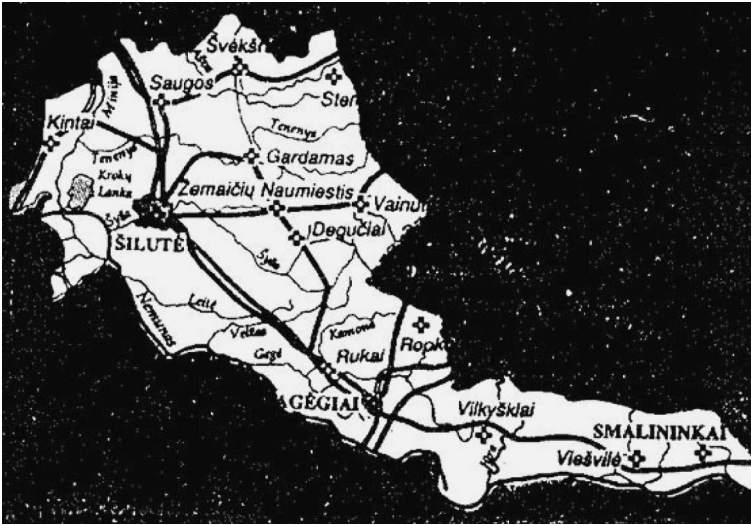
Reikia pripažinti, kad migracija iš Didžiosios Lietuvos į Mažąją, kurios ekonominis lygis buvo gerokai aukštesnis, kultūrinė aplinka patrauklesnė, vyko, kai tik atsirasdavo tam galimybė. Tai nulėmė visų pirma dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą kaizerinės Vokietijos laikais visose srityse įgytas prieš Didžiąją Lietuvą, atsilikusios Rusijos pakraštį,

³⁸ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, Kaunas, 2003, p. 180.

³⁹ *Mažosios Lietuvos enciklopedija* t. 2, 2003, p. 174 ir 200.

⁴⁰ Žinios. Neleistinas pasiūlymas Smalininkuose“, *Lietuvos aidas*, 1934 09 20, Nr. 214(2181), p. 5.

⁴¹ Geriau žinąs. Dėl lietuvių katalikų parapijos Smalininkuose, *ten pat*, 1934 09 26, Nr. 219(2186), p. 5.

Šilutės dekanatas.
 Misius K.,
 Šinkūnas R.
 „Lietuvos katalikų
 bažnyčios“, Vilnius,
 1993, p. 411

pranašumas. Tą pranašumą po 1923 m. palaikė į Klaipėdos kraštą srūvančios investicijos ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Vokietijos. Todėl krašte visą laiką buvo jaučiamas darbo rankų poreikis. Tuo metu Didžiojoje Lietuvoje buvo didelis darbo jėgos perteklius: nerasdami darbo žmonės veržėsi ne tik į Klaipėdos kraštą, bet ir į tolimus užjūrius.

Katalikų bendruomenė pradėjo kurtis, galima spėti, išaugus aplinkinėms gyvenvietėms apie XVIII a., kai į buvusią didžiąją Viešvilės evangelikų liuteronų parapiją pradėjo keltis gyventojai iš Didžiosios Lietuvos. Čia buvo labiau išvystyta pramonė, daug darbo rankų reikėjo miško ruošoje, nors žemės ir prastos kokybės, labiau buvo išvystytas žemės ūkis, ypač gyvulininkystė. Didžiosios evangelikų liuteronų parapijos centras iki XIX a. buvo Viešvilėje. Čia, nuosavoje sodyboje, rinkdavosi ir katalikai. XIX a. Viešvilės katalikų parapijoje jau buvo 500 katalikų, kurie gyveno ne tik Viešvilėje, bet ir Trapėnų, Liubėnų, Smalininkų, Žukų, Sokaičių ir kitose aplinkinėse gyvenvietėse, mat aplinkui niekur kitos katalikų bažnytėlės nebuvo. Po 1923 m. lietuvių skaičius sparčiai didėjo. XX a. ketvirtajame dešimtmetyje Viešvilės katalikų bendruomenei jau priklausė 1 650 tikinčiųjų.

Skirtingos Didžiosios ir Mažosios Lietuvos tikybos buvo tam tikra kliūtis jungtis abiejų kraštų gyventojams. Tikybų skirtumai ypač buvo pabrėžiami prakalbus apie Klaipėdos krašto prijungimą prie Didžiosios Lietuvos. Katalikybės grėsmė vokietininkai gąsdino ir po 1923 m., kai kraštas jau buvo prisijungęs prie Didžiosios Lietuvos.

1935 m. liepos 28 d. Smalininkuose buvo pašventinta už Žemaičių vyskupijos pinigus pirktą iš ūkininko S. Žilaičio namo perstatyta mūrinė bažnytėlė. Ją įrengdamas gerokai pasidarbavo kunigas N. J. Petkus. Bažnyčia veikė filijos teisėmis, jai priklausančių tikinčiųjų būta nedaug⁴².

Katalikų bendruomenei veikti sąlygos buvo sudėtingos, kol kunigais buvo vieni vokiečiai, kurie ir po 1923 m. ne visi rūpinosi pramokti lietuviškai.

1958–1962 m. Viešvilės katalikų bažnyčioje kunigavo šviesaus atminimo

⁴²Katalikų šventė. Smalininkai, *Lietuvos keleivis*, 1935 07 31, Nr. 174, p. 6; Pašventino katalikų bažnyčią. Smalininkai, *ten pat*, 1935 08 02, Nr. 176, p. 6.

teologijos mokslų daktaras, profesorius, knygos „Vyskupo M. Valančiaus pastoracinė veikla“ autorius Petras Puzaras⁴³.

Viešvilės Kristaus atsimainymo bažnyčia priklausė Telšių vyskupijos Šilutės dekanatui. Viešvilės katalikų parapijos klebonai aptarnavo Smalininkų ir Vilkyškių bažnyčias.

Dabartiniu metu Viešvilės Kristaus atsimainymo bažnyčia priklauso Telšių vyskupijos Tauragės dekanatui.

Viešvilės katalikų parapijoje dirbę kunigai:

Kunigas Veski iki 1922 m.

Klebonas Leo Olschewski 1922–1934 m.

Kazimieras Steponavičius nuo 1935 m.

Kunigas Lachovičius

Antanas Ivanauskas 1948–1949 m. – Pagėgių klebonas.

Julijonas Tamošauskas 1948–1952 m.

Dominykas Skirmanta 1952–1955 m.

Vytautas Mikutavičius 1955–1957 m.

Petras Puzaras 1957–1962 m. – habilituotas teologijos mokslų daktaras.

Vaclovas Venskevičius 1962–1966 m. – sudegė per nelaimingą atsitikimą.

Aloyzas Baškys 1966–1969 m.

Petras Stukas 1969–1975 m.

Juozapas Maželis 1975–1982 m.

Vytautas Kadys 1982–1985 m.

Stanislovas Racevičius 1985–1990 m.

Antanas Saunorius 1990–1992 m.

Romas Gečas 1992–1997 m.

Rimvydas Adomavičius 1997–2002 m.

Ramūnas Girdauskas 2002–2006 m.

Antanas Mačius 2006–2010 m. – religinių mokslų magistras.

Kazimieras Žutautas 2010–2016 m. – religinių mokslų magistras⁴⁴.

1927 m. Viešvilės katalikų parapijoje buvo 600, o 1932 m. – 1 654 tikintieji. 1935 m. birželio 5–6 d. Viešvilės katalikų bažnyčioje lankėsi vyskupas, keletą knygų ir romano „Tiesiu keliu“ autorius Justinas Staugaitis, laikęs iškilmingas pamaldas vokiečių ir lietuvių kalbomis.

Po karo iš griauamos Viešvilės evangelikų bažnyčios čia buvo atvežtas ir pakabintas varpas. 1990 m. liepos 1 d. numatytos statyti naujos katalikų bažnyčios vietoje pastatytas kryžius. Numatytą statyti katalikų bažnyčią evangelikų bendruomenė užprotestavo, todėl naujosios katalikų bažnyčios statybai netoliese buvo surasta kita vieta. 1991 m. gegužės 19 d. parinkta nauja vieta būsimai bažnyčiai, pastatytas ir pašventintas kryžius. Naująjį kryžių pašventino Vati-

Tauragės dekanatas.

Interneto prieiga:

telsiuvyskupija.lt/

taurages-dekanatas

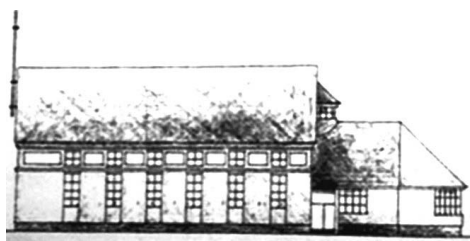
⁴³ Almonaitis V., Almonaitienė J. *Šiaurės Skalva*, 2003, p. 180.

⁴⁴ Iš Viešvilės pagrindinės mokyklos muziejaus kraštotyros medžiagos.

Viešvilės Kristaus atsimainymo bažnyčios paveikslai. Dailininkas E. Jonušas. 1956 m., Hans Erhardt von Knobloch, „Die Wischwiller Dorf-Chronik“ V, Berlin-Dahlem, 2001, Seite 89

Kryžius planuotos statyti bažnyčios vietoje. Valentino Kucino nuotr. 2013 m.

Naujosios Viešvilės katalikų bažnyčios projektas. Hans Erhardt von Knobloch, „Die Wischwiller Dorf-Chronik“ II, Berlin-Dahlem, 1998, Seite 128

Klebonas Rimvydas Adomavičius (1997–2002 m.) su Smalininkų parapijos tikinčiaisiais. Nuotr. iš asmeninio albumo

kano Dvasininkijos kongregacijos narys, Lietuvos Vyskupų Konferencijos pirminko pavaduotojas, Telšių vyskupijos vyskupas ordinaras Antanas Vaičius.

Klebonas Kazimieras Žutautas. Po 10 m. išvestinimo mišių su savo parapijų tikinčiaisiais. Vilkyškiai, 2014 m. liepa. A. Sinkevičiaus nuotr.

Apie judėjų bendruomenę

Viešvilės gyvenvietėje gyveno ir judėjai. Jie, kaip ir Vilkyškių bei kitų aplinkinių gyvenviečių žydai, priklausė Smalininkų judėjų sinagogos parapijai⁴⁵.

Į Tilžę, Ragainę ir Klaipėdos kraštą žydai pradėjo keltis iš Vokietijos XVI a. 1567 m. jie buvo išvaryti, o 1643 m. vėl leista kurtis. 1664 m. pirklys Mozė Jakobsonas de Jongė gavo iš konfiursto apsaugos raštą ir pakvietimą „skatinti prekybą bei mainus“. Jo dėka išsikūrė žydų bendrija, kuriai 1674 m. pastatyti pirmieji maldos namai. 1862 m. Klaipėdoje jau veikė žydų bendruomenė. Žydai buvo lentpjūvių, parduotuvių, smuklių savininkai, prekybininkai, medienos pirkliai. Po Versalio sutarties daugelis jų pasitraukė į Vokietiją. 1941 m. prasidėjo masinės žydų žudynės⁴⁶.

Smalininkuose veikė žydų bendruomenė, turėjusi savo sinagogą. Sinagoga sunaikinta Antrojo pasaulinio karo metais, naikinant visą likusią žydų paveldą. Smalininkuose žydų kapinės išliko per visą nacių valdymo laikotarpį. Jos sunaikintos po Antrojo pasaulinio karo. Kapinių antkapiai, senųjų vietos gyventojų žodžiais, buvo panaudoti sporto aikštyno pamatams. Plačiau apie tai – straipsnyje „Žydų bendruomenės pėdsakais“.

⁴⁵ Klaipėdos krašto vyriausybės žinios, 1929, Nr. 116, p. 838.

⁴⁶ Mažosios Lietuvos enciklopedija, t. 2, Vilnius, 2003, p. 195–196.

Katalikybė Klaipėdos krašte 1923–1939 metais

Arnoldas Piročkinas

Skirtingos Didžiojoje Lietuvoje ir Mažojoje Lietuvoje dominuojančios tikybos nuo seno buvo tam tikra kliūtis jungtis abiejų dalių lietuviams – didlietuviams ir lietuvininkams. Tikybiniai skirtumai ypač pabrėžti kilus kalboms apie galimą Klaipėdos krašto prijungimą prie 1918 m. pasiskelbusios nepriklausoma valstybe Didžiosios Lietuvos. Lietuvininkų būgštavimus gudriai kurstė abiejų Lietuvos dalių sujungimo priešingai – vokietininkai. Katalikybės grėsme visą laiką jie manipulavo ir po 1923 m., kai kraštas autonomijos teisėmis buvo prijungtas prie Lietuvos Respublikos. Tad pamėginkime pažiūrėti, kiek buvo pagrįsti tie bauginimai ir baiminimaisi.

Visų pirma po 1923 m. vokiečiai ir jų įtakai pasidavę lietuvininkai katalikybės grėsmingumą pabrėždavo ir kartu krašto priklausymą Lietuvai kvestionuodavo nurodydami, kad sparčiai gausėjo katalikų ir katalikiškų bažnyčių. Tai esąs Lietuvos vyriausybės politikos padaras. Čia iš karto tinka paklausti: kuriai tų laikų Lietuvos vyriausybei galėtume prikišti puoselėjus net rūpestingai slepiamą kėsą katalikinti Klaipėdos kraštą? Norint kraštą katalikinti, reikėjo turėti savo rankose krašto katalikų bažnyčią. Tad nepraleiskime progos pasižiūrėti, kiek pati katalikų bažnyčia galėjo realizuoti tariamus Lietuvos vyriausybių ketinimus. Vien imigrantų katalikų iš Didžiosios Lietuvos spartus gausėjimas nėra įrodymas Lietuvos vyriausybės ketinus katalikinti Klaipėdos kraštą.

Taigi 1920 m. rugsėjo 20 d., kaip nurodo „Mažosios Lietuvos enciklopedija“ (t. II, 2003, p. 174 ir 200; toliau *MLE*), Klaipėdos krašte iš viso būta 5 383 katalikų (3,8 proc. visų gyventojų): 2 394 vokiečių, 2 810 lietuvių, 59 „dvikalbių“ (t. y. tautiškai neapsisprendusių klaipėdiškių) ir 120 kitų tautybių. Katalikai priklausė keturioms parapijoms: Klaipėdos, Šilutės (Žibū), Viešvilės ir Ropkojų. Jas aptarnavo keturi vokiečių tautybės kunigai. Parapijos, sudariusios vadinamąjį dekanatą, buvo pavaldžios istorinėje Prūsų žemėje įsikūrusiai Varmės vyskupijai. Tad kol Klaipėdos katalikų bažnyčia priklausė Vokietijoje esančiai vyskupijai, kol parapijoms vadovavo vokiečiai kunigai, o parapijose beveik pusė parapijiečių buvo vokiečiai, dominavę ekonomiškai ir kultūriškai, kiek buvo įmanoma per ją vykdyti lietuvišką politiką?

Beje, Klaipėdos krašto katalikų bažnyčios priklausomybė Varmės vyskupijai vokietininkams buvo vienas iš argumentų 1923–1925 m. ginče dėl evangelikų bažnyčios atskyrimo nuo Vokietijos (visų pirma nuo Karaliaučiaus konsistorijos) bažnytinių institucijų: jeigu katalikams nedraudžiama likti svetimos valstybės vyskupijos administracijoje, tai kodėl kėsinamasi į evangelikų liuteronų norą neatsiskirti nuo Vokietijos motiniškosios bažnyčios?

Tokia padėtis buvo iki 1926 m. balandžio 4 d., kai popiežius Pijus XI bule „Lithuanorum gente“ keturias Klaipėdos krašto bažnyčias atskyrė nuo Varmės vyskupijos ir įjungė į sukurta Lietuvos bažnytinę provinciją kaip atskirą administracinį vienetą prelatūrą, priklausančią Žemaičių (Telšių) vyskupijai. Šis Klaipėdos katalikų

bažnyčios perdavimas Lietuvai padarytas be jos vyriausybės pastangų: tai buvo savotiška „dovana“ ar kompensacija Lietuvai už 1925 m. vasario 10 d. konkordatą su Lenkija, kuriai buvo perduota jos užgrobta Vilniaus vyskupijos dalis. Tuo buvo pripažinta Vilniaus ir krašto aneksija ir inkorporavimas į Lenkijos Respubliką.

Parankinėje literatūroje nepavyko aptikti, kodėl Klaipėdos katalikų bažnyčia, iki tol turėjusi dekanato statusą, dabar buvo pavadinta prelatūra. Tai ne atsitiktinis terminų keitimas. Klaipėdos prelatūra rodytų skirtingą nuo dekanato statusą Telšių vyskupijoje. Jeigu prelatūros vadovas buvo skiriamas paties popiežiaus (šito dalyko taip pat niekas nenurodo), tai veikiausiai ji nebuvo visiškai pavaldi vyskupui ordinarui kaip dekanatai. Prelatūros, matyt, būta gana savarankiško, autonomiško vieneto vyskupijos sudėtyje. Šią prielaidą patvirtintų tas faktas, kad buvęs dekanas Albertas Danelauckis, nepaisant jo provokiškos laikysenos, dirbo šiame poste iki 1944 metų. Vis dėlto prelatūroje radosi šiokių tokių palankesnių lietuviams tendencijų: iš lengvo, vis didėjant lietuvių skaičiui parapijose, daugėjo ir lietuvių kunigų. Tačiau tai anaipol nereiškė, kad prelatūros vadovas ir vokiečiai kunigai būtų savo veiklą orientavę lietuviška linkme.

1927 m. informaciniame Lietuvos bažnytinės provincijos leidinyje (*Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae ecclesiasticae Lituanae pro anno Domini 1927*) nurodoma, kad Klaipėdos katalikų parapijoje esama 2 500 parapijiečių, Šilutės parapijoje – 1 500, Ropkojų – (?), Viešvilės – 600. Atsižvelgdami į 1930 m. duomenis, galėtume daryti prielaidą Ropkojų parapijoje tada buvus apie 1 500 katalikų. Tad iš viso tais metais Klaipėdos krašte gyveno apie 6 100 katalikų. Juos aptarnavo jau 7 katalikų kunigai (4 Klaipėdoje). Jų pavardes surašome tokias, kokios pateikiamos minėtame leidinyje „Elenchus“. Visų pirma eina Klaipėdos bažnyčios klebonas Dannilautzki Albertus (gim. 1876), kunigai Rohvetter Ioseph (gim. 1887), vikaras ir gimnazijos religijos mokytojas Ruibis-Rudavičius Ioseph (gim. 1890, kitur rašoma – Ruibys), Vermter Paulus (gim. 1900), Šilutės klebonas Schacht Francisc(us) (gim. 1883), Ropkojų klebonas Riševski Richard (gim. 1881, vėliau rašoma *Rischewski*) ir Viešvilės klebonas Olševski Leo (gim. 1894, vėliau rašoma *Olschewski*). Sprendžiant iš pavardžių, vienui vienas Ruibis-Rudavičius – lietuvis. A. Dannilautzki (*Danelauckis*) buvo kilęs iš Mažosios Lietuvos: gimęs Stālupėnų apskrities Bildviečių bažnytkiemyje (dabar rusiškai Lugovoje). Hipotetiškai spėtina, kad vaikystėje galėjęs girdėti lietuviškai kalbant. Reikia apgailestauti, kad neturime duomenų apie parapijiečių tautybę. Tačiau esame tikri, kad lietuvių būta daugiau negu vokiečių.

Vėliau lietuvių katalikų Klaipėdos krašte sparčiai gausėjo. Parapijiečių ir juos aptarnaujančių dvasininkų pokyčius galima pasekti iš 1930, 1931, 1933, 1934 metų „Elenchus omnium ecclesiarum“. Neketindami parodyti visos slinkties, apsisostojame prie katalikų bažnyčios būklės Klaipėdos krašte 1936 metais (*Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae ecclesiasticae Lituanae pro anno Domini 1936*). Tų metų pradžioje Klaipėdos krašte buvo 5 katalikų parapijos. Klaipėdos parapijai priklausė 11 615 parapijiečių. Joje dirbo keturi kunigai: Adalbertus Dannelautzki, Iosephus Ruibys-Rudavičius, Iosephus Juknevičius, Meinradus Stenzel ir tikybos dėstytojas gimnazijoje Ioannes Beinoris. Šilutės parapijoje įrašyti 5 555 parapijiečiai, dirbo du kunigai: klebonas Franciscus Schacht ir kapelionas Iosephus

Lechavičius. 1932 m. įkurtoje Pagėgių parapijoje su 1 515 parapijiečių klebonavo Franciscus Bajerčius. Ropkojų parapijoje buvo 1 802 parapijiečiai, klebonu tebebuvo minėtas Richardus Rischewski. Viešvilės parapijai priklausė 1 654 parapijiečiai. Čia vietoj Lietuvos pilietybės neturėjusio ir lietuvių kalbos neišmokusio L. Olševskio, kuriam užtai buvo atimtas leidimas kunigauti krašte, dirbo lietuvis Casimirus Steponavičius. Leidinyje ir šį kartą nepateikiama duomenų apie Klaipėdos krašto katalikų tautybę. Apie lietuvių ir vokiečių katalikų santykį retrospektyviškai galima spręsti iš 1939 m. duomenų, kuriuos pateikia *MLE* (t. II, p. 200): tada iš 25 tūkst. Klaipėdos krašto katalikų tik 3 tūkst. būta vokiečių.

Įspūdingai augant krašte katalikų skaičiui, reikėjo daugiau bažnyčių. Pagėgiuose, kaip apskrities centre, pastatoma didoka mūrinė bažnyčia (1932), Priekulėje – taip pat mūrinė mažesnė (1937). Plikiuose atsirado nedidelė medinė (1934). Smaliniškuose 1935 m. liepos 28 d. pašventinama anksčiau iš ūkininko S. Žilaičio pirktu už Žemaičių vyskupijos pinigus namo perstatyta mūrinė bažnytelė (Katalikų šventė. Smalininkai, *Lietuvos keleivis*, 1935 07 31, Nr. 174, p. 6; Pašventino katalikų bažnyčia. Smalininkai, *ten pat*, 1935 08 02, Nr. 176, p. 6.). Ją įrengdamas gerokai pasidarbavo kunigas N. J. Petkus. Abi pastarosios bažnyčios veikė filijų teisėmis ir joms priklausančių tikinčiųjų būta nedaug.

Toks smarkus katalikų, jų dvasininkų ir bažnyčių skaičiaus šoktelėjimas Klaipėdos krašte paviršutiniškai mąstančiam, o dar vokiško raugo prisigėrusiam žmogui rodėsi kaip nenuginčijamas įrodymas, jog Lietuvos vyriausybė vykdo krašto katalikinimą. Tokia išvada atsiranda todėl, kad nepaisoma galimos loginės klaidos, jog kiekvienas laiko atžvilgiu vėlesnis reiškinys yra ankstesnio reiškinio priežastinis padaras. Tikrosios priežastys, nulėmusios Klaipėdos krašto „katalikėjimą“, anaipol ne vyriausybės politika, o, kaip savo knygoje „Mažosios Lietuvos bažnyčia XVI–XX amžiuje“ (Klaipėda, 1997, p. 215) istorikas Albertas Juška yra nurodęs, „realios ekonominės sąlygos“. Tad pamėginkime keliais sakiniais išvardyti to katalikų gausėjimo tikruosius veiksnius. Apibendrintai norėtume pasakyti, kad Klaipėdos krašte po 1923 m. tiesiog audringai didėjo katalikų skaičius dėl nepaprastai suintensyvėjusios gyventojų migracijos, kurios jokia Lietuvos vyriausybė negalėjo ir nenorėjo tyčia skatinti ar lėtinti.

Migracijos būta ir iki 1923 metų, bet jos ir mastai, ir kryptis buvo kitokie. Dabar migracija iš krašto buvo kur kas mažesnė negu iš Didžiosios Lietuvos į autonominę sritį, kurios ekonominis lygis buvo gerokai aukštesnis, kultūrinė aplinka patrauklesnė. Tai nulėmė visų pirma dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kaizerinės Vokietijos laikais, visose srityse įgytas prieš Didžiąją Lietuvą, atsilikusios Rusijos pakraštį, pranašumas. Tą pranašumą po 1923 m. palaikė į Klaipėdos kraštą srūvančios investicijos ne tik iš Lietuvos, bet ir iš Vokietijos. Todėl krašte visą laiką buvo jaučiamas darbo rankų poreikis. Tuo tarpu Didžiojoje Lietuvoje buvo didelis darbo jėgos perteklius: nerasdami darbo žmonės veržėsi ne tik į Klaipėdos kraštą, bet masiškai keliavo ir į tolimus užjūrius – Braziliją, Argentiją, net Pietų Afriką. Kol Klaipėdos kraštą nuo Didžiosios Lietuvos skyrė valstybinės sienos, darbo jėgos srautą, kad ir ne visiškai sustabdė, ribojo tam tikras barjeras. Išjungus kraštui į bendrą valstybę, to barjero neliko – atsivėrė laisvas kelias plūsti darbo jėgai į krašto pramonę, žemės ūkį, transportą.

Tam tikrą, palyginti ne tokią didelę, dalį migrantų į Klaipėdos kraštą sudarė centro valdžiai priklausančių įstaigų tarnautojai – pasienio policijos ir muitinės tarnautojai, plačiojo geležinkelio ir Klaipėdos uosto darbuotojai, paštininkai, taip pat įkurdintų Lietuvos kariuomenės dalinių personalas. Šių kategorijų tarnautojus lydėjo, žinoma, dar šeimos nariai. Dauguma ateivių buvo katalikai: protestantų ar stačiatikių pasitaikydavo vienas kitas.

Ar buvo įmanoma Lietuvos vyriausybei kokiomis priemonėmis nutraukti ar bent sumažinti šios krypties migraciją ir paversti Klaipėdos kraštą savotišku uždaru rezervatu vokiečiams ir lietuvininkams? Beje, panašių siūlymų būta, bet jų aptarinėti čia nėra prasmės.

Gana apytikriai susipažinę su Klaipėdos krašto katalikų bažnyčios tautinės sudėties kitimu ir administracine priklausomybe, pamėginkime pasižiūrėti, kiek ši religinė organizacija ir jos nariai dalyvavo tautinėse varžybose.

Klaipėdos krašte katalikų bažnyčia lietuviškumui įtakos darė dviem aspektais. Pirmiausia apžvelkime, kiek tai leidžia turimi duomenys, koku mastu lietuvių bei likdavo vietos ir galimybių pačios bažnyčios viduje. Gal joje lietuvių kalba, lietuviška dvasia buvo diskriminuojama panašiai kaip lenkų valdomos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose ar kiek kultūringiau čia pat, Klaipėdos krašto evangelikų parapijose? Klaipėdos krašte tarp vokiškai ir lietuviškai kalbančių katalikų, atrodo, kokių ekscesų nėra kilę. Tačiau lietuviai katalikai daugelyje Klaipėdos krašto parapijų, nors ir sudarydavo jose narių daugumą, vis dėlto jautėsi įnamiai. Mat vokiečiai kunigai stengdavosi proteguoti vokiečių kalbą ir savo tautiečius. Kol kunigais buvo vieni vokiečiai, kurie ir po 1923 m. ne visi rūpinosi pramokti lietuviškai, tas pirmenybės teikimas savo kalbai rodėsi daugiau ar mažiau pateisinamas: juk lietuviai yra gana nuolaidūs kitataučiams, tačiau atskirais atvejais beveik demonstratyvus lietuvių kalbos nustūmimas išryškėdavo ir vėliau, praėjus 10–11 metų. Antai 1934 m. rudenį laikraštis rašė, kad Viešvilės katalikų parapijos klebonas kun. Olševskis (Vokietijos pilietis) Smalininkų katalikų bažnyčioje Evangeliją visada skaitęs pirma vokiškai, o paskui lietuviškai. Taip jis padaręs ir per iškilmingas pamaldas, laikytas prezidento A. Smetonos gimtadienio (rugpjūčio 10 d.) proga. Bažnyčioje vokiečių ar suvokietėjusių katalikų nesą. Todėl lietuviai tuo labai piktinasi. Apie 200 parapijiečių prašę Telšių vyskupą paskirti geriau mokantį lietuvių kalbos kunigą (*Žinąs. Neleistinas pasielgimas Smalininkuose, Lietuvos aidas*, 1934 09 20, Nr. 214(2181), p. 5). Po kelių dienų tame pačiame dienraštyje pasirodė kito autoriaus korespondencija apie šio klebono aroganciją: „Kunigo katalikams čia [Smalininkuose] nėra, su reikalais reikia kreiptis į Viešvilės kleboną, vokiečių, pas kurį neišgirsi švelnaus lietuviško žodelio“ (Geriau žinąs. Dėl lietuvių katalikų parapijos Smalininkuose, *ten pat*, 1934 09 26, Nr. 219(2186), p. 5). Matyt, abiejų autorių dar nežinota, kad šiam klebonui, kaip svetimos valstybės piliečiui, neišmokusiam lietuvių kalbos, prieš kurį laiką kartu su tokiais pačiais 9 liuteronų konfratris gubernatorius buvo anuliavęs darbo leidimą: netrukus turėjo jis iškelti iš krašto.

Tam tikra lietuvių kalbos ir lietuvių katalikų diskriminacija yra reiškusis taip pat Klaipėdos parapijoje. Joje bene 80–90 proc. parapijiečių (iš 6 tūkst. narių

*Viešvilės katalikų
bažnyčia. 2013 m.
V. Kucino nuotr.*

1933 m.) buvo lietuviai ir dirbo keli lietuviai kunigai. Pavyzdžiui, iki 1929 m. per Velykas pamaldos vykdavusios vokiečių kalba. Tais metais, susitarus su dekanu Daniliausku ir vokiečių katalikais, leista lietuviams katalikams giedoti kelias giesmes prieš mišparus lietuviškai (J. L. Lietuvių katalikų gyvenimas, *Rytas*, 1929 04 09, Nr. 80(1529), p. 4). 1934 m. gruodžio 24–25 d. naktį Klaipėdos katalikų bažnyčioje vyko tik vokiškos pamaldos, nors jose dalyvavo beveik vieni lietuviai. Toliau korespondencijoje rašoma, kad vokiečiui chorvedžiui direktorija mokanti 200 Lt per mėnesį, o lietuviui chorvedžiui mokestis surenkamas iš parapijiečių lietuvių. Pats klebonas „vis dar stengiasi parodyti, kad čia ne Lietuva, bet Vokietija“ (Klaipėdiečiai katalikai nepatenkinti, *Rytas*, 1935 01 22, Nr. 18(3166), p. 60).

Šie ir kiti panašūs atvejai, kurių visų išvardyti neįmanoma, lietuviškumui Klaipėdos krašte buvo išoriniai veiksniai. Tačiau būta ir vidinių veiksnių, kurie silpnino lietuvininkų bendravimą su didlietuviiais ir kartu atsparumą vokietinimui. Iš tų neigiamų dalykų visų pirma nurodytinas skirtingų religijų skatinamas skirtingas apsisprendimas dėl tautybės. Lietuvininkams būdingesnė nuostata, kad tautybė nustatoma pirmiausia ne pagal tikybą, bet pagal kalbą. Tai patvirtina 1920 m. rugsėjo 20 d. Klaipėdos krašte užsirašę 214 klaipėdiškių, arba „dvikalbių“ (tarp jų 59 buvo katalikai). Tuo tarpu nemažai daliai didlietuvių, apsigyvenusių Klaipėdos krašte, buvo giliai įdiegta nuostata, kad tik katalikas gali būti lietuvis: kitų tikėjimų žmonės, nors ir kalbantys lietuviškai, – ne lietuviai. Kad ir piktnosį tuo blaivieji didlietuviiai, bet lietuvių evangelikų „atskyrimas“ nuo lietuvių tautos ir jų „atidavimas“ vokiečiams gyvuoja iki pastarųjų laikų. Šis savotiškas paniekinimas skaudino to meto Klaipėdos krašto lietuvininkus.

Vieną ryškų pavyzdį yra pateikęs kadaise tuo metu teisininku dirbęs, o vėliau istorijos profesoriumi tapęs Povilas Pakarklis. Prieš daugiau kaip 70 metų jis aprašė susidūrimą su Klaipėdos darbininku, kilusiu iš Didžiosios Lietuvos: „Straipsnio autoriui iš vieno darbininko lūpų teko išgirsti tikrai keistą lietuviškumo supratimą. Vienas Klaipėdos darbininkas, kilęs iš Didžiosios Lietuvos, paklaustas, ar artimuose Klaipėdos kaimuose yra lietuvių, straipsnio autoriui atsakė šitaip:

lietuvių ūkininkų ten nėra, o yra tik būrų. Jie kalba lietuviškai, bet nėra lietuviai, nes jie – ne katalikai“ (Povilas Pakarklis. Lietuvos pajūry pabuvojus, Lietuvos žinios, 1937 11 18, Nr. 263(5532), p. 6).

Ką čia kalbėti apie 25 metų jaunuolį, kad ir mokantį skaityti ir rašyti, jei bene dar grubiau tai yra išdrožęs Ievai Simonaitytei jos kolega rašytojas ir kunigas Stasius Būdavas. Lietuvininkė rašytoja savo atsiminimuose „Nebaigta knyga“ (skyrius „Epizodėlis“) pasakoja, kaip ji hitlerinės okupacijos pabaigoje susitikusi Kaune, Aukštaičių ir Aušros gatvių kampe, su šiuo intelektualu ir ėmusi šnekėtis. Čia kolega paklausęs, kuo galis baigtis karas. Rašytoja apsidairiusi aplink, ar niekas negirdi, atsakė, kad Vokietijai – blogai, nes „kas kardą traukia...“ Į tuos lietuvininkės žodžius kunigas nusistebėjęs: „Jūs šitaip kalbate, pati būdama vokietė?“ Toliau I. Simonaitytė prisiminė panašų susidūrimą Klaipėdoje, gubernatūroje, kai vienas jos valdininkas taip pat buvo išreiškęs nuomonę, kad tik katalikė galinti būti lietuvė.

Lietuvių evangelikų liuteronų atstūmimas buvo lydymas įvairiomis formomis reiškiamos jiems didesnės ar mažesnės paniekos. Nors taip elgdavosi vis dėlto tik vienas kitas didlietuvis, bet daugelis klaipėdiškių tokius išsišokimus apibendrindavo ir nusiteikdavo prieš visus didlietuvius: artimesni darydavosi to paties tikėjimo vokiečiai.

Klaipėdiškius liuteronus erzino taip pat katalikų lietuvių pabrėžtinai įvairių valstybinių iškilnių siejimas su katalikišku maldingumu, pompastiškas žygiavimas su orkestrais į bažnyčias per renginius, kuriuose dalyvaudavo abiejų religijų žmonių. Apie tai plačiai ir kritiškai yra irgi rašęs P. Pakarklis (žr. *Ten pat*, Nr. 265(5534), p. 6). Tą žeidžiantį bruožą yra kėlę ir daugiau liberaliai nusiteikusių autorių: „Vietos (t. y. Klaipėdos krašto – A. P.) liaudis tikybės su politika nepainioja ir tai jau yra geras argumentas prieš katalikus, kurie, kaip žinoma, visur – net druskon, kviečiuosna ir durpėsna – kiša katalikybę <...>. Klaipėdiečiai bijo katalikiškos sąžinės prievartos. Tą jų baimę vokietininkai pikta išnaudoja visos Lietuvos nenaudai“ (Lietuvininkas. Pažinkime Mažąją Lietuvą. Kai kurios vokietininkų mintys, *Lietuvos žinios*, 1932 02 24, Nr. 44(3836), p. 3).

Atrodo, šių apdairių išpėjimų katalikų sluoksniai neišgirdo ar nesuvokė. Iki pat pabaigos iš jų sklido balsų, kad katalikai Klaipėdos krašte jaučią skriaudą, nes nešvenčiamos jų šventės: Švenčiausios Panelės Marijos, šventųjų dienos (J. Orendraitis. Katalikų būklė Klaipėdos krašte, *Šaltinis*, 1938 10 22, Nr. 43(1145), p. 697).

Iš vienos kitos užuominos to meto spaudoje galima numanyti, kad katalikų dvasininkai yra mėginę tarp lietuvininkų apaštalauti – traukti juos į katalikybę. Sakykim, P. Pakarklis tuo yra įtaręs Švėkšnoje prelatą kun. M. Pas jį tarnavusios bene šešios evangelikės tarnaitės perėjusios į katalikes ir ištekėdamos už katalikų vyrų iš kažkokių šaltinių gavusios pasogas. Tai daugelis evangelikų siejė su prelato vardu. Kaip apaštalavimo priemonės klaipėdiškiai vertinę taip pat prie pat Klaipėdos krašto veikusias katalikiškas mokyklas – Kretingoje pranciškonų ir Švėkšnoje „Saulės“ gimnaziją. P. Pakarklio nuomone, jei čia būtų valstybinės gimnazijos, į jas stotų mokytis klaipėdiškių jaunimas: nereikėtų jam baimintis, mūsų dienų terminu sakant, „smegenų plovimo“. Vis dėlto šia P. Pakarklio prielaida reikėtų gerokai suabejoti: ko klaipėdiškiams vykti į minėtas gimnazijas, jeigu lietuviškai norint galėta mokytis Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių gimnazijose.

Valdant Lietuvą krikdemų vyriausybėms (1924–1925 m.), atrodo, būta pavienių bandymų proteguoti Klaipėdos krašte katalikišką Šv. Kazimiero draugiją. Tai neliko nepastebėta visuomenės. 1924 m. pabaigoje ar 1925 m. pačioje pradžioje Lietuvos geležinkelių valdyba atidavusi Klaipėdos krašto stočių knygynėlius (tikriausiai kioskelius) Kauno Šv. Kazimiero draugijai. Iš Klaipėdos stoties gavo pasišalinti joje turėjęs kioskelį klaipėdiškis Kunkis (bene Jonas Ansas Kunkis jaun.?). Perkėlęs kioskelį už stoties aikštės, žmonių klausiamas, jis atsakydavęs, kad jį išvarę „Kauno katalikai“ (Koresp. Šventas Kazimieras Klaipėdoje, *Lietuvos žinios*, 1925 01 09, Nr. 5). Jeigu toks atvejis tikras, tai jis, kad ir vienintelis, bus ilgam likęs klaipėdiškių atmintyje.

Nesinorėtų daryti griežtesnių išvadų dėl katalikų bažnyčios vaidmens Klaipėdos krašte 1923–1939 metais. Tam reikėtų sukaupti dar daugiau faktų – ne tik negatyviųjų, bet ir pozityviųjų. Iš jų verta paminėti, kad Klaipėdos krašto mokyklų draugijai nesutikus į savo mokyklas įsileisti kunigų tikybai dėstyti, Telšių vyskupas Staugaitis leido mokyti katalikų vaikus tikybos katalikams mokytojams (Purvinas M. *Klaipėdos krašto mokyklų draugijos istorija*, 1995, p. 70).

To meto gyvenimas Klaipėdos krašte buvo ypač sudėtingas ir prieštaringas, tad nederėtų skubėti su kategoriškais sprendimais. Svarbu dalykiškai, be kokių aprioriškų nuostatų imtis nagrinėti Klaipėdos krašto problemų mazgą, kuriam priklauso taip pat iki šiol lyg ir nutylėta katalikų bažnyčios veikla. Šiuo metu rodosi pagrįsta pažiūra, kad Lietuvos vyriausybės nebuvo suinteresuotos katalikinti Klaipėdos krašto, o jo katalikų bažnyčia nebuvo kokia talkininkė lietuvių jėgoms kovoje dėl lietuviškumo.

Straipsnis publikuotas Lietuvos mokslininkų laikraštyje *Mokslo Lietuva*, 2009 10 01, Nr. 17(417).

Viešvilės katalikų bažnyčia

Hansas Erhardtas fon Knoblochas

Pagal tikslus duomenis, ši bažnyčia priklauso Rydelsbergui (tėvų dvarui – D. Daugirtienė) ir yra prie plento į Mikytūs–Tiļžę, pusę kilometro į šiaurės vakarus nuo Viešvilės kaimo pabaigos. Senoje Viešvilės parapijos bažnyčios kronikoje evangelikų kunigas Maksas Glangas (1907–1922) rašo, kad šis mažas vieno aukšto pastatas, pertvarkytas į bažnyčią su butu kunigui, anksčiau buvo Rydelsbergo popieriaus fabriko raštinė. Jis galėjo būti pastatytas paskutiniaisiais septynmečio karo metais (1757–1764). Tada rusai įsiveržė į Rytų Prūsiją ir pirmą kartą atsitraukdami nusiaubė beveik visus kaimus ir miestus. Tą nelaimingą rugsėjo 27 d., antradienio naktį, 1757 m. Viešvilėje išliko tik iš akmenų pastatyta evangelikų bažnyčia. Visi kiti kaimo pastatai, taip pat kilmingas Viešvilės dvaras, kur vėliau buvo vyresnioji girininkija, buvo sudeginti, išliko tik nuošalyje buvęs namelis, kur apdorojami linai. Iš mažo namelio, pastatyto iš lauko akmenų ir plytų ant Rydelio kalno, popieriaus gamintojų šeimos Zyceriai ir Rydeliai vadovavo Rydelsbergo dvaro įmonės statybai prie pat Viešvilės upės. 1767 m. buvo įsikelta į namą, kuriame tais pačiais metais galėjo prasidėti popieriaus gamyba. Dėl mažos kalvelės, ant kurios stovi katalikų koplyčia, Rydelio dvaro pavadinime (dvaras buvo šiek tiek žemiau) atsirado žodis „Berg“ – kalnas. Taip atsirado vietovė Riedelsberg.

Ši bažnyčia stovi ir šiandien, lygiai tokia, kokią mes prisimename iš jaunystės, netgi varpelis smiliajame stogo boštelyje skamba kaip anksčiau, tik dabar jis valdomas elektra. Bokštelių palietė laikas. Pirmojo apsilankymo metu 1992 m. mes dar radome senąjį bokštelių, šiek tiek aptaisytą, bet jau labai pakrypusį ir apdūlėjusį.

1971 m. Lietuvos tarybinė enciklopedija teigia, kad Viešvilėje XVIII a. pab. buvo maža privati katalikų koplyčia, kuri 1863 m. tapo viešąja katalikų bažnyčia. Lidija Šventoraitienė (1906–2000) iš Viešvilės dar žinojo, kad bažnyčios fundatorius palaidotas katalikų kapinėse šalia kunigo, laikiusio šioje bažnyčioje pirmąsias viešas mišias. Abu jų kapus supo žema metalinė tvorelė. Abiejose nuotraukose vaizduojama bažnyčia iš zakristijos pusės (1935 ir 1992 m.). Pirmasis senas bokštelis geriausiai dera prie pastato. Popieriaus fabriko kontora buvo ūkininko namas su kiemu, tvartu ir klojimu. Šiandien kaime dar pasakojama, kad vėlesnis pastatų savininkas pamaldus ūkininkas Steputis viską atidavė bažnyčiai.

Iš viešvilietės Rasos Šašytės diplominio darbo „Viešvilės istorija 1918–1939 m.“ sužinojome, kad mažoji bažnyčia buvo pašvęsta Jėzaus Atsimainymo garbei. Anksčiau ji priklausė Tiļžės katalikų bažnyčios dekanatui. Po Klaipėdos krašto atsiskyrimo ji tapo pavaldi Klaipėdos katalikų dekanatui, kuris priklausė Vařmės vyskupijai. Kai Vatikanas įkūrė savąją Lietuvos bažnytinę provinciją, Viešvilės katalikų parapija (kaip ir Klaipėdos, Ropkojų ir Šilūtės) buvo prijungta prie Telšių vyskupijos Klaipėdos prelatūros. Viešvilės kunigas ir bažnyčia

Iš vokiečių kalbos vertė Aldona Adomaitytė.

buvo atsakingi už visą Pagėgių apskritį. 1938 m. centrinei Viešvilės parapijai priklausė 1654 katalikai.

Dėl didelių nuotolių katalikai Smaliniūkuose (galbūt ir kituose kaimuose) įkūrė mažą pamaldų salę. Iki 1922 m. nedidelėje Viešvilės katalikų parapijoje dirbo vokiečių kunigas Geskis, po jo – kunigas Leo Olševskis, kuris 1922 m. buvo perkeltas iš Tilžės į Viešvilę. Tarpukario metais jis pavyzdinčiai rūpinosi nedideli Viešvilės katalikų parapija. Mes jį prisimename kaip ypač mylintį kraštą žmogų ir sakantį pamokslus dviem kalbomis. Jo tikinčiųjų ratui priklausė daugiausia atsikėlę lietuviai ir darbininkai, kurie buvo parsisamdę vienkiemiuose arba Viešvilės lentpjūvėje. Kunigas L. Olševskis buvo jiems rūpestingas ganytojas, bet sugyveno ir su evangelikais vokiečiais. Jis priklausė kaimo gerbiamiems asmenims, dalyvavo įvairiuose suėjimuose, medžioklėse, renginiuose ir dažnai svečiuodavosi kaimo užėjoje pas Rodeitį. Buvo vertinamas jo humoras ir atviras draugiškumas. Jo, kaip taupomosios ir kredito kasos kontrolės tarybos nario, prašė patarimo sprendami piniginius klausimus.

Man pačiam teko matyti, kaip linksmai jis su kitais ponais žaisdavo kortomis ir gerdavo serbentų vyną, tačiau labai punktualiai atsistodavo, tarsi pagal instrukciją, skaityti brevijoriaus. Įsigilinęs eidavo aplink stalą, tačiau vis tiek sugebėdavo žvilgtelėti į žaidimą ir kortas. Melsdamasis jis duodavo lemiamų patarimų: „*Jūs turite žaisti širdies dama... Dešimkė pas Magną (ev. kunigas) turi išlikti...*“ Prieš tai jis pažiūrėdavo į kortas.

Jis nebuvo per daug jautrus. Mano tėtis pasakojo istoriją apie žiurkes Rydelsbergo kieme. Kažkada jų ten buvo labai daug. Nuodų, spąstų ir daugybės kačių neužteko. Tai ką daryti? Kai žiurkių atsiranda, jos dauginasi labai greit. Tėtis gavo patarimą iš vieno seno ūkininko panaudoti apdegintą žiurkę. Reikėjo sugauti žiurkę ir padegti jos uodegą, kad ji labai garsiai cypėtų, po to ją paleisti. Tai signalas visam žiurkių perui, kad reikia bėgti. Rydelsbergas iš tikrųjų buvo išlaisvintas nuo šios kančios.

Po kelių dienų katalikų kunigas besikalbėdamas su tėčiu pasiskundė dideliu žiurkių atplūdžiu bažnyčios viduje ir aplink ją, esančią už šimto metrų nuo Rydelsbergo. Na, tėvas žinojo, iš kur žiurkės atbėgo į artimiausias katalikų bažnyčios valdas. Iš pradžių tėtis tarsi nustebo: juk Rydelsberge nėra žiurkių. Bet netrukus jis išdavė „receptą“ ir pamaldžiai pasakė: „Dievo sutvėrimams taip negalima daryti“ (ar panašiai). Vėliau vėl išgirdo: Balinės (*Schönbruch*) girininkija, kur gyvena Vipoldas (*Wipold*), skundėsi žiurkių atplūdžiu. Klebonijoje jau buvo švaru.

Lietuviškuose šaltiniuose buvo rasta, kad L. Olševskis Viešvilėje kunigavo nuo 1922 iki 1935 m. Kunigas buvo atkeltas iš Tilžės. Jis beveik nekalbėjo lietuviškai, ir parapijos lietuviai buvo juo nepatenkinti, tad grįžo atgal į Tilžę. Mums atrodė, kad kunigas L. Olševskis buvo bebaimis kovotojas už laisvę ir žmonių teises, jis užtarė nuskriaustuosius ir politiškai persekiojamus. 1939 m. jis tapo Tilžės katalikų bažnyčios klebonu. Jo bažnytinė veikla apėmė Tilžę ir visą senąją Pagėgių apskritį. Taip mes ir likome su juo susiję. Dėl atvirų žodžių iš sakyklos, dar labiau dėl savo nuomonės privačiame rate jis nesutarė su nacionalsocialistų

partijos valdininkais. Netrukus jis dingio ir buvo paskelbtas dingusiu be žinios. Apie tai nebuvo galima kalbėti.

Mano mama po karo pasakojo, kad L. Olševskio nuoširdžių kritiškų pastabų apie nacių režimą Tilžėje buvo slapta pasiklausoma, jis buvo įduotas, apskūstas ir turėjo stoti prieš teismą. Parapija savo kunigą palaikė, rinko parašus ir rašė prašymus jam apginti. Dėl to L. Olševskis valdžiai pasirodė dar pavojingesnis. Be jokios bylos nagrinėjimo jis pateko į koncentracijos stovyklą. Po šešių savaičių mano tėvai išgirdo, kad jis ten „mirė plaučių uždegimu“. Lietuviai nacionalistai jo nemėgo, o nacionalsocialistai jį nužudė.

Viešvilės kunigo vietą dar 1935 m. perėmė lietuvių kunigas Steponavičius, kuris laikė mišias lietuviškai ir vokiškai. Vyskupas Staugaitis oficialiai tarnybą perdavė 1935 m. birželio 5–6 d. vokiečių ir lietuvių kalba.

Apie bažnytinę kunigo Steponavičiaus veiklą mažai žinoma. Jis tuoj pat užmezgė ryšį su lietuviškomis kaimo vietomis. Vos tik perėmęs tarnybą, jis kartu su tuometiniu lietuvių krašto pasienio policijos vadovu Žemaičiu sušaukė darbo grupę iš vietinių lietuvių „vargstančių lietuvių paramai“. Ši grupė 1935 m. nutarė įkurti pagalbos komitetą neturtingiesiems šelpti. Komiteto vadovybę sudarė kunigas Steponavičius, muitinės vadas Chainauskas, ponia Žemaitienė ir Matjošaitienė, kurios vyras priklausė Lietuvos šaulių sąjungos valdybai. Galima manyti, kad Steponavičius po Klaipėdos krašto sugražinimo išvyko iš Viešvilės.

Po jo dirbo kunigas Lachovičius. Jis buvo paskutinis mums žinomas katalikų kunigas Viešvilėje. Jis turbūt buvo labai susijęs su Viešvilės gyvenimu – paskutinio evangelikų kunigo Mozerio našlė iškart apie jį pasiteiravo, kai aš ją 1999 m. aplankiau Potsdame. Apie Lachovičių yra autentiškas pasakojimas. Tai papasakojo Lena Grigolaitienė, paskutinė vokiečių iš Bitėnų, kurios jaudinantį likimą aprašė ir visam laikui užfiksavo Ula Lachauer savo išgarsėjusioje knygoje „Rojaus kelias“. Lena Grigolaitienė teigė, kad *„katalikų kunigas iš Viešvilės viską žinojo. Kai jis atvykdavo pas mus į Smalininkus, užsimindavo apie padėtį fronte. Pas jį lankydavosi vokiečių karininkai ir jis juos vaišindavo Lenos slapta išvirta degtine, į kurią jis pats įdėdavo gvazdikėlių ir medaus. Stiprokai pasivaišinęs, jis elgdavosi šiek tiek laisviau, atlaidžiau ir galėjo užkirsti kelią, kad nebūtų konfiskuotas kunigo automobilis. Su juo jis pabėgo į Saksoniją“*. Iš ten po kelerių metų parašė laišką Lenai Grigolaitienei.

Apie jį dar yra daugiau žinių. Katalikų parapijos automobilis buvo užregistruotas Viešvilėje jau 1929 m., tai buvo trečias automobilis kaime. (Tai surado Rasa Šašytė rašydama diplominį darbą, peržiūrėjusi senus Klaipėdos krašto dokumentus.) Kunigas Lachovičius po pabėgimo į Saksoniją tikriausiai pasitraukė į Vakarų. Aš suradau jo pavardę Rytų Prūsijos gyventojų Viešvilės pabėgėlių sąrašė ir Klaipėdos krašto sąrašė.

Kas dar išliko? Katalikų kapinės šalia senosios bažnyčios. Senieji ankstesnių kapinių kapai šiandien išnykę, jie išspūdingai atrodė dėl tuomet įprastų baltų antkapių kryžių. Šiandien tai neįprasta, galbūt tai išdidžių rusų kareivių beprasmiško darbo pasekmė naikinant kapų kryžius. Kapinės šiandien yra bendra laidojimo vieta nepriklausomai nuo religijos ir bėgant laikui tapo labai didelės. Tai gražios kapinės prie miško. Antkapiniai paminklai šiandien panašūs į tuos, kurie anksčiau buvo evangelikų kapinėse. Ankapiai dažniausiai yra iš juodo švediško granito.

1996 m. nuotraukoje matoma atminimų lenta mirusiems 200 Rydelsbergo invalidų namų gyventojams. Iš vokiečių laikų kapų likę mažai. (Dar galima perskaityti antkapinį įrašą girininko Radeko našlei, esantį Jūravos girininkijos kapinėse.) Visi kiti yra pokario laikotarpio kapai, prižiūrimi su meile ir artimųjų dažnai aplankomi.

Pirmas katalikų parapijos kunigas atgavus Nepriklausomybę buvo Romualdas Gečas, dar jaunas ir jau turintis mašiną. Jis mokėsi Telšių kunigų seminarijoje, o į kunigus jį išventino vyskupas Vaičius. Viešvilė buvo jo pirmoji kunigavimo vieta. Kunigas mus priimdavo bažnyčioje kiekvieną kartą, kai lankydavomės tėviškėje. Iš vidaus bažnyčia atrodo beveik tokia pat, kokią prisimenu. Kunigas nebuvo girdėjęs anksčiau čia dirbusių kunigų pavardžių.

Po Antrojo pasaulinio karo, atsikėlus naujakuriams kaime dar nesugriautoje katalikų bažnyčioje greitai pradėjo vykti pamaldos. Tačiau kunigai labai dažnai keitėsi (D. Daugirtienė). Mes išgirdome vieną pavardę. Tai buvo katalikų kunigas Domykas Skirmantas.

Preusų šeimos iš Viešvilės giminaičiai, Žygaudų šeima iš Vėdgirių, kartu su mama ir dviem mažom dukrelėmis karo maišatyje buvo atkeliavę iki Dancigo, o iš ten, užėjus rusams, parsiešę atgal į Rytus. Sunki kelionė per įvairias stovyklas juos grąžino į Klaipėdos kraštą, į nuosavą namą Vėdgiriuose. Jame jau gyveno kiti žmonės, kurie šią šeimą draugiškai sutiko, tačiau, aišku, ji buvo nepageidaujama. Pabėgėliai turėjo būti išvežti į Sibirą. Vieną 1946 m. naktį jos pabėgo į Viešvilę ir pasislėpė savo giminaičių Preusų name. Keletą metų gyveno girininkijos kasos virtuvėje ir kitur. Vokietie laikoma motina sunkiai rado darbo ir maisto. 1953 m. jos buvo iškeldintos iš paskutiniu metu turėto kambario ir stovėjo nusiminusios gatvėje. Katalikų kunigas iš tikros krikščioniškos artimo meilės suteikė prieglobstį bažnyčios kiemo patalpose. Taip vokietė mama Žygaud su dukromis Irmgarda, gim. 1932 m., ir Brigita, gim. 1940 m., lietuvių kunigo dėka išgyveno pašiūrėje, kurią pačios pamažu išsirengė. Kai 1956 m. pagerėjo sąlygos vokiečiams, šeima rado Palangojė kur apsigyventi ir po trejų metų paliko pastogę bažnyčios teritorijoje su dėkingumu.

Bažnyčioje radusios prieglobstį gyventojos liko Lietuvoje, dukros studijavo ir ištekėjo. Brigita Žygaud jau našlė, gyvena nuo 1993 m. pas giminaičius Vokietijoje, Diuseldorfe, dirba „Carite“ ir nuo 2000 07 01 yra pensininkė. Jos sesuo Irmgarda, pavarde Gudaitienė, gyvena Skiřsnemunėje.

Lankydamiesi Viešvilėje mes matėme prieglobstį suteikusią namelį bažnyčios kieme. Paskutinio Nėmuno potvynio metu prieš kelerius metus laikiną prieglobstį sau ir gyvuliams čia rado drąsus gyventojas – Steponaitis, kuris buvo išsikūręs gyventi ant smėlio pylimų prie Nemuno, prie ankstesnės persikėlimo vietos į Trapėnus.

Senoji katalikų bažnyčia 1995 m. gavo naują bokštėlį, šiek tiek atnaujintą, bet su senu menišku geležiniu bokšto kryžiumi, kurį lietuviai tarybiniais laikais buvo užkasę. Šis kryžius buvo mūsų kaimyno kalvio Ernesto Šetlerio (1851–1938) dovana išventinant katalikų bažnyčią. Jis pats savo rankomis jį nukalė prieš 130 metų dirbdamas pameistriu kalvėje. Bažnyčios vidaus įranga likusi beveik tokia pat, kokia buvo anksčiau. Po karo patalpa pasidarė per maža. Ji turėjo būti padidinta panaudojant dalį kunigo buto. Taip pat buvo įrengta viršutinė bažnyčios dalis fisharmonijai. Ten, viršuje, mes radome projekto planą naujai bažnyčiai kaimo viduryje.

Suplanuota nauja bažnyčia bus maždaug tokio dydžio kaip senoji evangeliškų bažnyčia: 36 m ilgio, 12 m pločio ir 18 m iki kryžiaus viršaus. Tokios turėtų užtekti, nes kaimo gyventojų skaičius nėra didesnis už ankstesnįjį.

Statybinės medžiagos beveik jau paruoštos, tačiau jau keleri metai bažnyčiai trūksta lėšų statybos pradžiai. Tikintieji aukoja kiek gali. Mes taip pat aplankėme jauną lietuvių kunigą ir įnešėme savo kuklų indėlį. Deja, nuo 1999 m. senoji bažnyčia neturi vietinio kunigo, jis atvyksta kas 14 dienų laikyti mišių iš kaimyninės Tauragės. Kadangi bažnyčia turi būti rakinama ir nebūna ankstyvų mišių, bažnyčios sode pastatytas didelis kryžius, prie kurio tikintieji gali kasdien pasimelsti. Apie tai papasakojo senoji Teklė Kucinienė, gyvenanti prie kalvės tvenkinio. Bažnyčios sode prie kryžiaus ji mums pasakė: *„Tikrai melstis galima tik prie tikro kryžiaus.“* Tiesą sakant, gaila būtų senos garbingos koplyčios, nes planuojama nauja modernesnė bažnyčia mūsų senajame kaime. O vėliau mes atradome ir kitų priežasčių, dėl kurių verta išsaugoti senąją bažnyčią. O buvo taip...

Nidoje mes aplankėme per vokiečių televiziją pristatytą vaizduojamojo meno dailininko Eduardo Jonušo, gim. 1932 m. Mažeikiuose, ateljė ir muziejų. Jis išgarsėjo savo medžio raižinių darbais prie Raganų tako Júodkrantėje, skulptūrų siena prie Nidos rotušės ir daugeliu reikšmingų skulptūrų Kušrių Nerijoje. Jis buvo persekiojamas ir kankinamas tarybinėse pataisos darbų stovyklose ir savo išgyvenimus vaizdingai perteikė paveiksluose, pasitelkdamas fantaziją, o jo paveikslai kelia slegiantį jausmą. Jis neparduoda paveikslų, jo muziejuje jie yra tarsi uždara meniškų paveikslų paroda tema *„Nekaltai persekioti dar atkaklesni“*.

E. Jonušo muziejų visiems besilankantiems Nidoje būtina aplankyti, mums, seniesiems tėvynainiams, tai buvo apmąstymų vieta. Kai mes dailininkui pasakėme esantys iš Viešvilės, jo akys sužibėjo: *„Taip, aš ją žinau, ten aš, išleistas iš Sibiro kančių stovyklų 1956 m., gilių jausmų apimtas nupiešiau pirmą paveikslą laisvoje mažoje katalikų bažnyčioje.“*

Bažnyčią atrakino Vincė Milkaitienė, gyvenanti buvusiam Trano (Thran) šeimos name, dviejų 1980 m. Juodojoje jūroje nuskendusią dukterų motina. Netoli nuo įėjimo bažnyčios viduje kabo medinė lenta su užrašu: *„Šioje vietoje 1966 m. gegužės mėn. tragiškai žuvo (sudegė) Viešvilės, Smalininkų, Vilkųškių klebonas, kunigas V. Venskevičius.“* V. Milkaitienė pasakojo, kad kunigas, laikydamas degančią žvakę rankoje, norėjo įpilti degalų Amžinajai ugniai ir tuo metu sprogo degalų indas. Kunigas smarkiai apdegė ir po kurio laiko mirė.

Dėmesį atkreipia ryškus aliejiniiais dažais tapytas paveikslas su raiteliu ant balto arklio, nešančiu Šv. Romėnų imperijos vėliavą. Aš pirmiausiai pagalvojau, kad tai šv. Adalbertas iš Prahos, kurį užmušė 997 m. pagoniškieji prūsai. Iš tikrųjų tai šv. Vaclovas, vienas iš karalių, valdžiusių XIII a. Lenkiją, Vengriją, Bohemiją. Didysis paveikslas virš altoriaus yra pirmasis Eduardo Jonušo iš Nidos darbas, išleidus jį iš Sibiro kančių stovyklos po nepakeliamų pataisos darbų. Jame atsispindi visa Gulago tamsa, šviesiom spalvom nutapytas ir beveik neįtikėtinais pasirodo Išganytojas. Dailininkui tai išsilaisvinimas iš sunkios padėties. Tai tikrai meistriškas kūrinys 24 metų žmogaus, tuomet dar neturinčio menininko išsilavinimo, tik norėjusio išreikšti savo būseną po išsigelbėjimo.

Bažnyčioje yra dar vienas spalvingas paveikslas altoriaus apačioje. Jame vaizduojamas Išganytojas, laiminantis vaikus. Šis paveikslas turėtų būti iš senų laikų, kaip ir visas bažnyčios patalpų įrengimas su suolais ir kitais dalykais, kai kunigu buvo L. Olševskis.

Maža yra bažnytėlė, tačiau joje daug meniškų vertybių, kurių negalima pamiršti ir ateityje jas reikia išsaugoti. Mums, tėvynainiams Vokietijoje, nors ir ne visi katalikiško tikėjimo, katalikų bažnytėlė prie Rydelsbergo kaip tėviškės simbolis jau seniai tapo miela.

Gyvasis fakelas iš Viešvilės

Raimondas Genutis

Artėjant tragiško likimo kovotojo už krikščionių teises Rytų Vokietijoje – evangelikų kunigo Oskaro Briusevičiaus (*Oskar Alfred Brüsewitz*) 85 gimimo metinėms (2014 05 18), Vokietijos spaudoje pasirodė Katerinos Miletos (*Kathrin Mileta*) straipsnis „*Leben und Wirken von Oskar Brüsewitz*“, kuriame rašoma apie evangelikų kunigo O. Briusevičiaus gyvenimą ir pastangas ginti krikščionių teises Vokietijos Demokratinėje Respublikoje (toliau – VDR).

O. Briusevičius gimė 1929 m. gegužės 30 d. Klaipėdos krašte Aušgirių kaime. Buvo trečias vaikas iš penkių. Jo tėvas Artūras Briusevičius (*Arthur Brüsewitz*) buvo evangelikas, o motina Agata (*Agathe*) – katalikė. Tai turėjo didelę reikšmę Oskaro ir jo brolių bei seserų krikščioniškos pasaulėžiūros formavimuisi. Iki 1935 m. vyresnieji Oskaro broliai mokėsi Aušgirių kaimo mokykloje, kuri įkurta dar 1737 m. Tais pačiais metais šeima persikėlė į Viešvilę, kur Oskaras Briusevičius pradėjo lankyti pradinę mokyklą. Jis taip pat lankė pamaldas, skirtas vaikams, bei konfirmantų pamokas. 1943 m., likus dvejiems metams iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos, 14-metis Oskaras buvo konfirmuotas. Tais pačiais metais jis pradėjo mokytis pardavėjo amato Kreuzingene (Didieji Skaisgiriai, dab. Bolšakovas, Slavsko rajonas), Heinrichswalde (buv. Gąstų) apskrityje. 1944 m. Raudonajai armijai išengus į Rytų Prūsiją, Oskaras turėjo mesti pradėtą mokslą. Karo ir okupacijos baisumai buvo čia pat. Kaip ir dauguma Rytų Prūsijos gyventojų, Briusevičių šeima patraukė į Vakarų. Burgstate (Saksonija) Oskaras Briusevičius buvo pašauktas į Reicho darbo tarnybą, dirbo prie Roslebena, vėliau prie Arterno. Netrukus buvo pašauktas į karinę tarnybą (*Panzerfaustschütze*), bet nespėjęs pakariauti, pateko į nelaisvę. Kartu su broliu Bernardu (*Bernhard*) buvo paleistas į laisvę 1945 m.

Po karo išsibarsčiusi šeima vėl susirinko ir pradėjo kurti naują gyvenimą Burgstate netoli Chemnico. Oskaras tęsė anksčiau pradėtą pardavėjo mokslą, kartu pradėjo mokytis batsiuvio amato pas garsų batsiuvių ortopedą Maksą Ogertšingsą (*Max Ogertschings*), galiausiai baigė mokslus profesinėje mokykloje Mitveidoje. 1947–1948 m. šeima persikėlė į Vestfalijos Melės miestelį, kur Oskaras pradėjo dalyvauti krikščioniškoje veikloje. 1949 m. Oskaras atidarė savo dirbtuves ir 1951 m. iš Osnabriuko prekybos namų gavo meistro vardą.

1951 m. rugpjūčio mėnesį Oskaras vedė Resi Heinisch. 1952 m. birželio 15 d. gimė dukra Renata. Deja, santuokinis gyvenimas nesusiklostė, santuoka pamažu byra ir įvyksta skyrybos. Kad išlaikytų dukrą, Oskaras perrašė verslą buvusiai žmonai, o pats 1954 m. išvyko į Weisenfelso miestą VDR, kur trumpai gauna kontrolieriaus darbą batų fabrike

Oskaras A. Briusevičius
jaunystėje

Pagal Kathrin Miletą. *Leben und Wirken von Oskar Brüsewitz*, Berlin: Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur, 2006. Parengė ir išvertė Raimondas Genutis. Publikuota laikraštyje *Lietuvos evangelikų kelias*, 2014, Nr. 4–5.

„*Banner des Friedens*“. Tuo metu jį ištinka sveikatos sutrikimai ir negalavimai. Oskarui pavyksta prisiglausti Kaynos klebonijoje (Ceico apskritis). Sustiprėjęs išvyksta į Leipcigą, nes mato ten daugiau galimybių susirasti darbą. Pagaliau gauna darbą Leipcigo klebonijos raštinėje bei vienoje batų parduotuvėje Leipcige. 1955 m. pavasarį Oskaras vedė diakonisę Christą Roland. Tų pačių metų lapkričio 3 d. jiems gimė sūnus. Žmona bando Oskarą įtraukti į aktyvesnę bažnyčios veiklą, tačiau jis bažnytinėje veikloje nebuvo aktyvus. Tuo metu jau socializmą kuriančioje valstybėje į žmones, dalyvaujančius bažnytinėje veikloje, žiūrėta įtariai ir priešiška. Oskaro vaikystėje jo šeimoje religija buvo svarbi. Pažintis su diakonise Oskarui suteikė naujų jėgų. Jis suaktyvėjo, savo kalbomis pradėjo kritikuoti tokį valstybės požiūrį, tad į jį atkreipė dėmesį valstybės saugumas.

Kun. Oskaras A. Briusevičius

1959–1960 m. šeima papildoma dukromis Estera (*Ester*) ir Dorotėja (*Dorothea*). Pagausėjusi iki penkių asmenų šeima persikelia į Veisenę (Zemerdos apskritis) Tiuringijoje. Oskaras intensyviai ieško darbo, tačiau niekaip nepavyksta. Galiausiai jis išsigyja seną geležinkelio vagoną, kuriame įkuria dirbtuves. Besidarbuodamas jose, jis nepamiršta religijos, dalyvauja diskusijose ir aptarimuose, o tai nelieka nepastebėta valstybės saugumo ir įvertinama kaip kenkėjiška veikla. Komunistinę ideologiją Oskaras bandė įveikti Dievo žodžiu. Jis pradeda tam skirti vis daugiau laiko. Dalyvauja Biblijos skaitymo vakaruose, galiausiai tampa bažnyčios tarybos nariu, daugiausia dėmesio skirdamas vaikams ir paaugliams. Savo dirbtuvėse jis skleidžia Dievo žodį. Jau tik įkūrus dirbtuves, jos buvo prijungtos prie gyventojų aptarnavimo kooperatyvo kaip filialas. Valdžiai neįtikėjo bažnytinė Oskaro Briusevičiaus veikla, tad filialas panaikinamas, 1964 m. rugpjūčio 5 d. jis vėl netenka darbo.

Nuo pat VDR sukūrimo socialistinė valdžia daug dėmesio skyrė jaunimo komunistiniam auklėjimui. Tuo tikslu pagal Maskvos nurodymus buvo sukurtos komjaunimo (FDJ), pionierių, kultūrinio švietimo, jaunimo sporto organizacijos, bet jos, tiesą sakant, populiarumu nepasižymėjo. O kaip nurodoma liaudies milicijos ir valstybės saugumo pranešimuose, O. Briusevičiaus organizuojamuose renginiuose vaikams ir jaunimui susirenka iki 80 jaunuolių, tad „*visada kažkas vyksta*“.

Tokiomis aplinkybėmis O. Briusevičius apsisprendžia tapti kunigu. 1964–1969 m. mokosi Erfurte ir baigęs mokslus paskiriamas bandomajam laikotarpiui Droßdorf-Rippicha parapijoje. Jo pirmtakas bando jį atkalbėti nuo šio darbo, nes bažnyčia su klebonija yra prastos būklės, parapijos veikla labai varžoma. O. Briusevičiui tai naujas iššūkis. Jis pasižymi gerais organizaciniais sugebėjimais, suranda reikalingų medžiagų, surenka žmones ir per palyginti trumpą laiką sutvarko bažnyčią. Tai kaimo vietovės žmonėms palieka didelį išpūdį ir kelia jų smalsumą. Praėjus pusantrų metų nuo jo atsiradimo šioje parapijoje, Oskaras žino kiekvieną šių apylinkių namą ir pažįsta jų gyventojus. Dievas ima viešpatuoti šiose vietose. Oskaras pagarsėja, kai ant bažnyčios kryžiaus pritvirtina skaisčiai

šviečiančias neono šviesas. Tai sukelia valdžios nepasitenkinimą, ji reikalauja pašalinti kryžių – kunigas kategoriškai atsisako. Tada valdžios organai kreipiasi į bažnyčios aukštesniąją valdžią, bet klebonas nenori nusileisti. Galiausiai sutinka, tačiau 1970 m. gegužės mėn. saugumo agentas praneša, kad kryžius vėl šviečia. Pokalbis Magdeburgo konsistorijoje irgi nieko nepakeičia. Oskaras atsako: „*Kol šviečia Sovietų žvaigždė, tol ir mano kryžius švies!*“ Galų gale kryžius liko šviesti ir po jo mirties dienos 1976 m.

Bandomajam laikotarpiui pasibaigus, bažnyčios vyresnybė apie O. Briusevičių yra labai geros nuomonės ir 1970 m. lapkričio 29 d. jis iššventinamas kunigu, tampa tikroju Rippichos klebonu.

1971 m. vasarą O. Briusevičius kviečia savo ir katalikų bei metodistų parapijas drauge organizuoti ekumenines jaunimo dienas. Miesto taryba šį renginį organizuoja pagal VDR renginių organizavimo tvarką, tačiau O. Briusevičius mano, kad tai turėtų būti bažnytinis renginys. Valdžiai nesutikus, kunigas atsisako dalyvauti, tuo praktiškai sužlugdydamas renginį. Valdžios struktūros skiria jam administracinę nuobaudą. Ir vėliau ne kartą viešai kunigo nuomonė nesutapo su vyraujančios ideologijos reikalavimais. Tuo metu visoje šalyje vis labiau stiprinama kova su religija. Anot kunigo dukters Ester, buvo vykdoma krikščionių diskriminacija profesiniu ir karjeros atžvilgiu. O. Briusevičius pradeda suprasti, kad norint pakeisti bažnyčios padėtį valstybėje, reikia krikščionims sukilti, nes derybos su valdžia neįmanomos.

1976 m. rugpjūčio 18 d. ryte O. Briusevičius atsikėlė anksčiau už kitus šeimos narius ir nuėjo į sodą už klebonijos. Grįžo jau sukilus namiškiams ir paprašė žmonos paruošti skanius pusryčius, paskui paprašė dukros pagroti jam mėgstamą melodiją. Šiaip rytas neatrodė koks kitoks, buvo kaip ir visi. 9 valandą Oskaras nuėjo į bažnyčią. Netrukus iš jos išėjo, pasiėmęs medinį plakato rėmą, kuri buvo pasiruošęs anksčiau. Tuomet išvyko, prieš tai sutiktai klebonijos valytojai davęs du laiškus ir paprašęs perduoti juos dukrai po pusės valandos. Tai valytoją nustebino, nes ji žinojo, kad kunigo namiškiai yra klebonijoje.

Jis atvyko į Zeits miestelį prie Michaelio evangelikų bažnyčios, kur prasidėjo pėsčiųjų gatvė. Vilkėjo kunigo taliarą¹, o rankose laikė transparantą, kuriame buvo parašyta: „*Pranešu visiems! Bažnyčia kaltina VDR komunizmą dėl vaikų ir jaunimo priespaudos!*“

Transparantą kunigas užkėlė ant savo automobilio, kad iš aukščiau jis būtų geriau matomas. Pastebėję kažką neįprasto, žmonės rinkosi arčiau ir skaitė, kas parašyta plakate. Prisiartinęs liaudies milicijos darbuotojas suprato, ką kunigas daro, ir bandė jam sukliudyti. Kunigas tam buvo pasiruošęs, tad paėmęs benzino pilną indą apsiplė drabužius ir uždegė ugnį. Suliepsnojo kunigo rūbai, grindinys po juo ir automobilio galas. Degdamas kunigas pasileido bėgti link liaudies armijos komendantūros. Karininkai bandė gesinti degančius rūbus antklode, tačiau ji taip pat užsidegė. Buvo iškvietos milicijos pajėgos ir ugniagesiai. Liaudies milicija skubiai imasi priemonių padėčiai kontroliuoti mieste ir jo apylinkėse, tuoj pat pašalinamas kunigo iškeltas transparantas. Tik atvykus ugniagesiams pavyko užgesinti liepsnas. Suvyniotą į antklodę, bet nepraradusį sąmonės kunigą

¹ Taliaras – juodas reformatų dvasininko rūbas.

išvežė greitosios pagalbos automobilis. Valdžios nurodymu jis išgabentas į Halle-Dohlau rajoninę ligoninę, kur nuo patirtų nudegimų rugpjūčio 22 d. mirė.

Įvykio vietoje buvo susirinkę keli šimtai žmonių. Kaip vėliau sakė rajono komunistų partijos komiteto sekretorius, buvo manoma, kad tik nedidelė dalis žmonių spėjo perskaityti kunigo transparantą. Valdžia baiminosi, kad šis kunigo poelgis paskatins žmones juo sekti. Valdžia ruošė veiksmų planą, kaip užkirsti kelią VDR smerkimui Vakarų Vokietijos žiniasklaidoje. Pačioje VDR informacija apie kunigo susideginimą protestuojant prieš režimą buvo neviešinama, tik leista pranešti per pamaldas Zeitse ir Rippichoje. Pati bažnyčia nepasmerkė kunigo veiksmų, tačiau tai vertino kaip asmeninį jo poelgį ir laikėsi „draugiškumo su valdžia“.

Nepaisant valdžios pastangų, žinia apie kunigo poelgį pateko į Vakarų Vokietijos žiniasklaidą. Šis poelgis vertintas ne kaip savižudybė, bet kaip signalas apie krikščionių padėtį VDR. Tada VDR spaudoje pranešta, jog tai buvęs psichiškai nesveiko asmens poelgis. Tai paskatino bažnyčią solidarizuotis su kunigu, nes ji nesutiko su tokia šio įvykio interpretacija.

1976 m. rugpjūčio 26 d. Oskaras Briusevičius buvo palaidotas Rippichoje. Laidotuvės vyko atidžiai prižiūrint valstybės institucijoms. Iš bažnyčios reikalauta laidotuvėse „vengti politikavimo“. Visur buvo pilna valstybės saugumo Stasi agentų, sutelkta nemažai liaudies milicijos. Nepaisant visko, Vakarų Vokietijos žurnalistai pateko į laidotuves ir jas nufilmavo. Iš visos VDR į laidotuves atvyko beveik 400 žmonių. Jose dalyvavo liuteronų ir katalikų kunigai.

Oskaro Briusevičiaus poelgis sukėlė didžiulį atgarsį ir atkreipė Vakarų Vokietijos dėmesį į realią krikščionių padėtį VDR. 1977 m. VFR buvo įkurtas Briusevičiaus centras, kurio tikslas buvo kalbėti ir skleisti informaciją apie žodžio, susirinkimų, religinių įsitikinimų laisvės pažeidimus VDR. Centro veikla sulaukė nemažai dėmesio ir politikų, verslo, bažnyčios, krikščioniškų partijų paramos. Aišku, ir pačioje VFR buvo ir kitokio šio reikalo interpretavimo, nes baimintasi žmonių bruzdėjimų. Spaudoje vyko diskusija apie viešas savižudybes. Vėlesniu laikotarpiu įkurtasis centras organizavo konferencijas, seminarus apie žmonių teises, diskusijas su vyriausybės ir bažnyčios atstovais. Iki pat Vokietijos susivienijimo 1990 m. centro veikla buvo stebima VDR saugumo, nes laikyta priešiška VDR atžvilgiu.

Matthiaso Koeppelio paveikslas „Oskaro Briusevičiaus susideginimas“ (1977).

www.bruesewitz.org

V

iešvilė – tai pirmoji buvusios Mažosios Lietuvos, vėliau – Klaipėdos krašto, ir jau 40-oji *Lietuvos valsčių* serijos monografija, skiriama Lietuvos tūkstantmečiui (1009–2009), Lietuvos valstybės – karaliaus Mindaugo karūnavimo 750 metų jubiliejui (1253–2003), Reformacijos 500 metų (1517–2017) ir *Viešvilės* 500 metų (1526–2026) jubiliejams, Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui (1918–2018), Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo trisdešimtmečiui (1990–2020).

Abiejuose monografijos tomuose publikuojama daugiau kaip 160 straipsnių, pasakojimų, atsiminimų, kuriuos rašė 97 įvairių profesijų autoriai, tarp jų – 30 mokslo daktarų, 7 profesoriai.

Pirmojoje knygos dalyje aprašyta *Viešvilės* apylinkių geologija, kraštovaizdžio formavimasis, Nemunas, augmenija, gyvūnija, rezervatas, archeologiniai tyrinėjimai, kaimų, vienkiemių, dvarų, palivarkų istorijos, kryžiuočių karo keliai, Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų įvykiai, istorinė, administracinė raida, gyvenimas prie Nemuno, ilgametės valstybinės sienos, partizaninis judėjimas, tremtinių prisiminimai, evangelikų ir katalikų religinės bendruomenės.

„Viešvilė“ – 40-oji Lietuvos valsčių serijos dviejų tomų monografija, skiriama Lietuvos tūkstantmečiui (1009–2009), Lietuvos valstybės – karaliaus Mindaugo karūnavimo 750 metų jubiliejui (1253–2003), Lietuvos valstybės atkūrimo 100-mečiui (1918–2018), Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo trisdešimtmečiui (1990–2020), Reformacijos 500 metų jubiliejui (1517–2017), Viešvilės 500 metų jubiliejui (1526–2026).

Abiejuose monografijos tomuose publikuojama 160 straipsnių, pasakojimų, atsiminimų, kuriuos rašė 97 įvairių profesijų autoriai: archeologai, gamtininkai, miškininkai, mokytojai, vietos kraštotyrininkai, mokslo darbuotojai (tarp jų – 30 mokslo daktarų, 7 profesoriai).

Šioje pirmojoje knygos dalyje aprašyta Viešvilės apylinkių geologija, krašto-vaizdžio formavimasis, Nemunas, augmenija, gyvūnija, rezervatas, archeologiniai tyrinėjimai, kaimų, vienkaimių, dvarų, palivarkų istorijos, kryžiuočių karo keliai, Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų įvykiai, istorinė, administracinė raida, gyvenimas prie Nemuno, ilgametės valstybinės sienos, partizaninis judėjimas, tremtinių prisiminimai, evangelikų ir katalikų religinės bendruomenės.

Iš kairės: monografijos „Viešvilė“ vyriausiasis redaktorius sudarytojas Algirdas Sinkevičius, Irena Julija Foktienė, Benjaminas Kondratas, Jolita Štacaitė-Kuzmienė. Iš lietuvių kalbos ir literatūros mokytojo eksperto, literatūrinės kraštotyros pradininko Benjamino Kondrato 7 knygos „Kūrėjų pėdsakais. Pagėgių kraštas“, Irenos Julijos Foktienės vertimų ir eilėraščių knygelės „Ilgesio gijos“ ir Jolitos Štacaitės-Kuzmienės eilėraščių knygelės „Pavilijau vėją“ pristatymo 2012 m.

Formatas 70 × 80/24 (spaudos lanko, cm), puslapio 170 × 260 mm. Apimtis 1420 p., 63,90 aut. l., 59,16 sp. l. Tiražas 300 egz.

Spaudai parengė viešoji įstaiga „Versmės“ leidykla, kodas 122732630, adresas Geležinkelio g. 6, 02100 Vilnius, telefonai +3705 2130623, +370 698 09077, leidyklos vadovo tel. +370 698 20707, elektroninio pašto adresas leidykla@versme.lt, interneto svetainė www.versme.lt. Spaudai parengta 2020 12 08.

„Lietuvos valsčių“ serijos knygos rengiamos Microsoft® Office Word 2003 Part of Microsoft Office Standard Edition 2003 (tekstas), Adobe PhotoShop CS6 (ilustracijos), Coda Music Technology Finale 2000 (notas), Adobe InDesign CS6 (maketas) informacinių sistemų kompiuterių programomis.

Spausdino ir rišo UAB „Standart impressa“, Dariaus ir Girėno g. 39, 02189 Vilnius.

Spausdinta Hostmann-Steinberg GmbH, Vokietija, poligrafijos dažais, kurių sudėtyje nėra mineralinių alyvų.

Viršelių šilkografinius užrašus spausdino UAB „Eurospauda“, Riovonių g. 2A, Vilnius. Popierius lankams kreidinis G-print, 90 g/m², gamintas Grycksbo Paper AB, Švedija; priešlapiams ofsetinis Maxi Offset, 190 g/m², UPM Kymmene, Suomija; blizgiu celofanu dengtiems viršelių aplankalams kreidinis Multi Art Gloss, 250 g/m², Stora Enso, Suomija. Kartonas viršeliams Eskaboard, 2,4 mm, Eska Graphic Board, Nyderlandai. Viršeliai traukti medvilnės įrišimo audiniu Natural Coloret Brown Laminated 624, BN International, Nyderlandai.

Spaudos lankai susiūti dviejų vijų siūlais Kristal 75 (70% poliesteris, 30% medvilnė), Filproject srl, Italija.